

REF. ROOM

THE WOLF W. BAUDISSLN
ORIENTAL LIBRARY

DUKE UNIVERSITY LIBRARY
DURHAM, N. C.

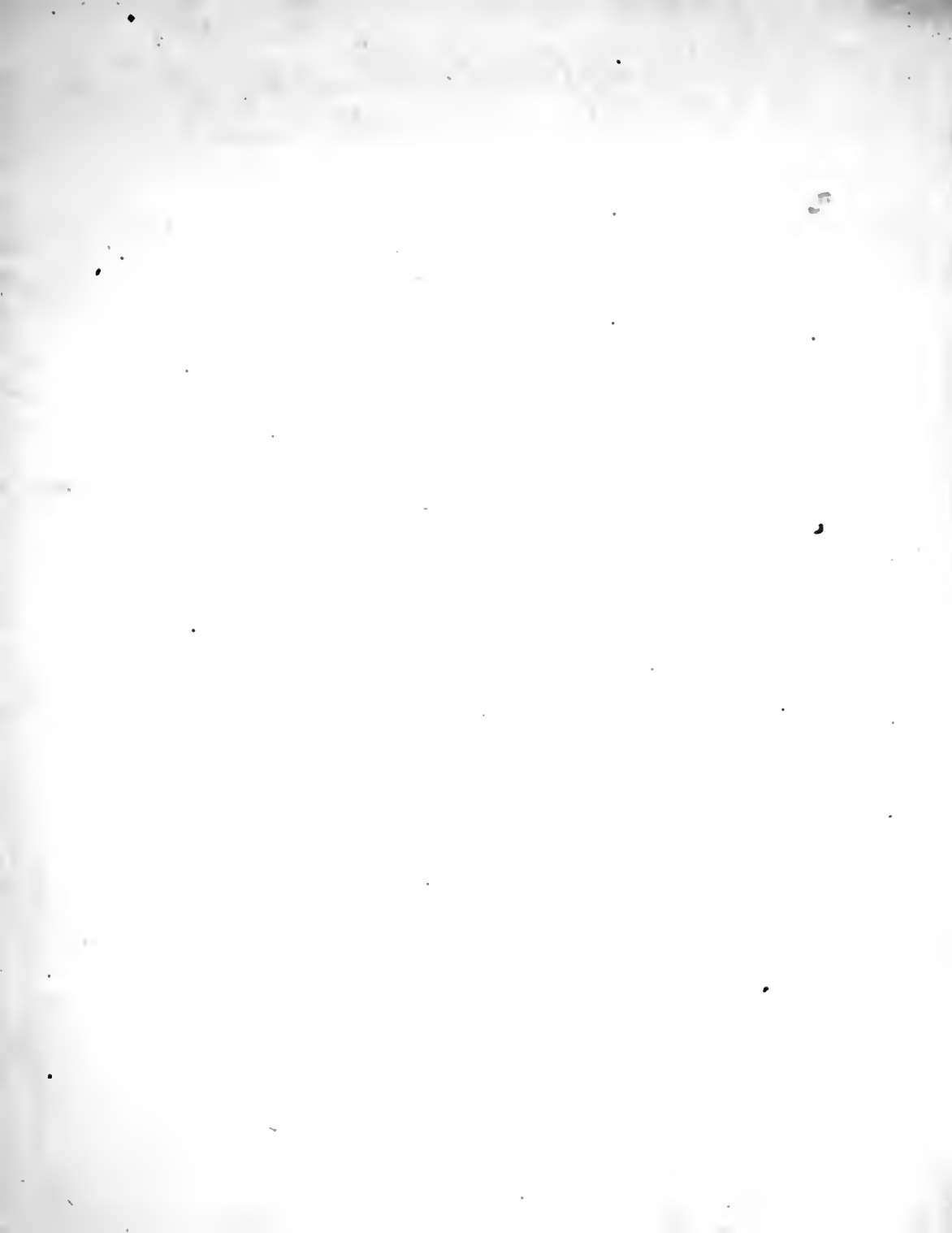
Date November 1927

Christigkheit.

Auf der Bibliothek des seligen Johann Baptist von Hagen
sind soeben 20 Bände zum Austausch abgetauscht

Wolf Bandissin.

Lebanon.

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
Duke University Libraries

<http://www.archive.org/details/gnomonnovitestam00beng>

IOHANNES ALBERTVS BEN GELIUS
PRAEPOSITVS HERBRECHTINGENSIS.

G N O M O N
N O V I
T E S T A M E N T I

IN QVO

EX NATIVA VERBORVM VI

SIMPLICITAS, PROFVNDITAS, CONCINNITAS, SALVBRTAS

SENSVVM COELESTIVM

INDICATVR

O P E R A

IO. ALBERTI BENGELII.

T V B I N G Æ

SVMTIBVS AC TYPIS IO. HENR. PHILIPPI SCHRAMMII
A. M D C C X L I I.

In. R

225.7

B466G

TREASURY

PRÆFATIO.

SVMMARIVM.

- § I. *Verbum DEI scriptum in V. & N. T. donum maximum:*
 II. *vite tractandum.*
 III. *Commentarii primævis temporibus baud necessarii:*
 IV. *posteriori tempore, quatenus utiles?*
 V. *Ætates exegeteos sacræ.*
 VI. *Præsentis operis origo.*
 VII. *Gnomonis N. T. titulus: instituti summa.*
 VIII. *Monita, de sincera firmaque lectione N. T. dignoscenda, & cum textu recepto prudenter coagmentanda.*
 IX. *Examen crifeos Mastrichtianæ.*
 X. *Fundamentum hujus exegeteos, textus curate recognitus:*
 XI. *idemque Sectionibus interpunctionibusque distinctus.*
 XII. *Rectus apostolorum sermo assertus.*
 XIII. *Libri N. T. in Tabulas synopticas redacti.*
 XIV. *Insita vis verborum perpensa; Græcorum præsertim, idque ex Hebraismo.*
 XV. *Affectus sancti, & in iis mores quoque, considerati.*
 XVI. *Multiplex inde annotationum ratio.*
 XVII. *Allegationes auctorum parciore.*
 XVIII. *Quid præstitum, speciatim, ad Evangelistas singulos:*
 XIX. *quid ad Acta & Epistolas.*
 XX. *Apocalypsis, iterum tractata: Cel. D. Joach. Langii super ea dissensus & assensus: auctoris Ordo temporum.*
 XXI. *Orthodoxia ejusdem.*
 XXII. *Studium etiam pro iis, qui non Græce discunt:*
 XXIII. *genus sermonis:*
 XXIV. *termini technici.*
 XXV. *Gnomonis, in mole non magna, usus.*
 XXVI. *Declaratio de Germanica interpretatione N. T.*
 XXVII. *Hortatio ad constantem culturam Scripturæ sacræ.*

GRATIA ET PAX MVLTPLICETVR
CHRISTIANO LECTORI.

§ I.

Verbum DEI viventis, quod primævos quoque patriarchas
rexit, Mosis ætate in literas est relatum, & ad Mosen ce-
teri prophetæ accesserunt. Postea, quæ Filius DEI præ-
dicavit, quæ Paracletus per apostolos est locutus, ea apo-
stoli & evangelistæ perscripserunt. Hæc *Scriptura sacra*
dicitur, &, quanta quanta est, cum hoc ipso titulo suo
optimum sui est encomium. nam ideo *sacra Scriptura* ap-
pellatur, quia DEI effata complectitur & DOMINI est liber. *Verbum*
DEI nostri manet in æternum. Es. XL. 8. *Amen*, inquit ipse Salvator, *dico*
vobis, donec prætereat cælum & terra, jota unum aut unus apex non præ-
teribit a lege, donec omnia fiant: ac rursus, Cælum & terra præteribunt:
verba autem mea non præteribunt. Matth. V. 18. XXIV. 35. Est igitur syste-
ma testimoniorum divinorum solidissimum pretiosissimumque Scriptura
V. & N. T. neque solum singulæ partes DEO dignæ sunt, sed etiam con-
junctæ unum corpus integrum aptumque referunt, quod nullo defectu,
nullo excessu laborat. Fons est sapientiæ: quem, qui gustarunt, omni-
bus aliorum quamlibet sanctorum, expertorum, devotorum, sapientum
hominum documentis anteponunt.

§ II.

Sequitur, ut ii, quibus tantum bonum est creditum, bene utantur.
Vsum quoque docet Scriptura, qui in *faciendo* consistit: ut faciamus, co-
gnitione est opus: cognitio, obvia rectis corde.

§ III.

Non glossarum myriades in ecclesia V. T. scriptæ sunt, quanquam re-
strictior tum luminis mensura erat: neque ecclesiam N. T. talibus protinus
subsidiis doctores onerandam putarunt. Quilibet liber tum, quum pro-
pheta

pheta quispiam aut apostolus eum emisit, suum secum jubar attulit, præfenti rerum conditioni accommodatus. Textus, qui in ore omnium semper esse deberet & assidue lectitari, suam ipse cum integritate perspicuitatem sustentabat. Non baccas, quasi cetera essent putamina, seligere, non commentariorum impedimenta cumulare, sanctis curæ erat. Scripturam habebant. Rudioribus vox doctorum in V. & N. T. præsto erat.

§ IV.

Quæ per literas commentariosque expediri possunt, hæc sunt potissimum: ut sinceritas *textus* conservetur, restituatur, vindicetur: ut propria *vis linguae* ejus, qua scriptor aliquis facer utebatur, declaretur: ut *circumstantie*, quas sermo quilibet respexit, explicentur: ut *errores* & abusus postea exorti restinguantur. Nil horum desiderabant primi auditores: nunc autem commentariorum est, hæc quodammodo supplere, & efficere, ut *auditor hodie iis adjutus instar sit auditoris antiqui tali subsidio nil utentis*. Vnum est, in quo superiores vincantur a posteritate, quod hæc prophetias subinde ex eventu clarius interpretatur. In quolibet genere, quæ singuli lectores e Scriptura hauriunt, universi inter se communicare possunt ac debent, ore præcipue, nec non literis; sed ita, ut ne ipsius Scripturæ usus perpetuus imminuatur aut obruatur.

§ V.

Scriptura ecclesiam sustentat: ecclesia Scripturam custodit. Quando viget ecclesia, Scriptura splendet: quando ecclesia ægrotat, Scriptura situm contrahit. Itaque Ecclesiæ Scripturæque facies simul vel sana solet apparere vel morbida: & ecclesiæ constitutioni subinde respondet tractatio Scripturæ. Ea tractatio a primis seculis N. T. ad hodiernum usque diem diversas habuit ætates. Prima possit dici *nativa*: secunda, *moralis*: tertia, *grida*: quarta, *rediviva*: quinta, *polemica*, *dogmatica*, *topica*: sexta, *critica*, *polyglotta*, *antiquaria*, *homiletica*. Adhuc igitur non ea Scripturæ viguit experientia & intelligentia in ecclesia, quæ in ipsa Scriptura offertur. Evincunt hoc opinionum luxuriantes discrepantiæ, & caligantes in prophetis oculi nostri. Plus ultra vocamur, ad eam in Scripturis facultatem; quæ sit *virilis* & *regalis*, perfectionique Scripturæ fati prope respondeat. Sed *per adversa excoquendi* erunt homines prius. Earum atatum historia & descriptio justum atque utilem tractatum daret: sed alia sunt hoc quidem loco magis necessaria. 194544

§ VI.

Quisquis in Scriptura interpretanda aliquid navare vult, se ipse explorare debet, quo jure id faciat. Quod ad me attinet, non prævia mei fiducia animum appuli ad commentandum, sed de improvîso, paulatim, divina gubernatione, huc sum adductus. Officii publici ratio, quæ N. T. Græcum studiosæ juventuti ultra viginti septem annos exponendum mihi injunxit, ansam dedit ad observationes quasdam faciendas: crescente numero, schedis eas committere institui, & venerandi cujusdam Antistitis impulsu, perpolire. Exegesi comitata est recognitio textus: in recognitione textus ad resolvendam Apocalypsin una & altera varians me duxit lectio: Harmonia evangelistarum, interim exorta, & exegesis Apocalypseos, Ordinem temporum peperit. Nunc hæc omnia, scrutinio in orbem redeunte, in eadem exegesi N. T. confluunt, suppleuntur, limantur. Quare de his omnibus partim repetenda sunt aliqua, partim ab integro dicenda, ut coronis operi, quod unum est quodammodo, hoc quasi *galeato* prologo imponatur.

§ VII.

GNOMONIS titulum, modestum, ut arbitror, & appositum, his pridem annotationibus exegeticis dedi, *indicio* tantum quodam fungentibus: ipsumque *Indicis* nomen placuerat, nisi, quum index dicitur, *Registrum* citius sive *Regestum*, quam digitus aut stilus index, plerisque in mentem veniret. Hoc denique agitur, ut, quæ in sententiis verbisque Scripturæ N. T. sita *vis* est, neque tamen primo intuitu semper ab omnibus observatur, ea breviter *monstretur*, lectorque in textum recta introductus quam lautissime pascatur.

Nonnihil Indicis satis est in Gnomone factum:

Omnia te textus, si sapias, ipse docet.

§ VIII.

Humanus delectus dictorum & exemplorum e Scriptura petitorum suum retinet usum, terminari autem eo non debet Scripturæ studium, sed ipsam totam, ut est, pernosci decet, ab iis præsertim, qui docendi munere funguntur. Quod ut rite fiat, firma textûs sacri verba ab iis, quæ ancipiti varietate laborant, distinguamus, oportet, ne aut apostolica verba sine fructu prætereamus, aut pro apostolicis librariorum verba tractemus. Talem textum omni cura & fide sistere sum conatus, in *editione* N. T. Græci majore, Tubingensi, & in *minore*, Stutgardiana. Vtraque prodiit

prodiit anno 1734. & minor novo postmodum *Prologo* aucta est, non tota recusa: id quod hanc ob causam dico, ne quis alteram minorem putet altera magis minusve correctam. Harum editionum aliquam, non aliam, adhibeant, oportet, qui quovis loco, quid *mea recognitio* habeat, scire aut referre volunt. Ipsum N. T. nostra opera recognitum, cum hocce Gnomone, pro una editione habendum venit, non secus ac si unicum volumen esset. Id amplius dispalescet in progressu præfationis hujus, præsertim § XI. Assensores recensio mea bene multos est nacta, quorum nonnulli etiam in Translationibus eam *ex parte* adoptarunt: in adversarios autem incidit *duos* potissimum. nam quæ Andreas Buttigius in præfatione N. T. Græci collegit, ea meis congruunt potius, & quatenus differunt, in Prologo, quem modo memoravi, soluta dantur: quæ autem alii ad singulares quasdam lectiones dixerunt, ea suis locis dilucidamus. Duobus igitur illis, (quorum nominibus parcere jam possum,) duas reposui *Defensiones*. Una excusa est cum Harmonia Evangelistarum, Germanice, A. 1736, Tubingæ; & Latine, seorsum, commodius, paullo auctior, A. 1737, Lugduni Batavorum: qua ostendi, me non egisse *timide*. altera, qua, eundem me non *temere* egisse, evici adversus impetum veritati apud ignotos valde noxium, Novis literariis Tubingensibus inserta fuit A. 1739, & eodem anno seorsum recusa. *Prior* Defensio jam propemodum antiquata est. nam & is ipse, cui respondi, crisin Maastrichtianam, qua parte correxit, ad totam rationem meam conformavit: & quid alii de causa illius & mea senserint, enarrat Doctiss. Lilienthalius in Biblioth. exeg. p. 1263 seq. Quo magis *alteram*, velim, Defensionem indagent & cognoscant, qui & a temeritate abesse & tamen rem cognoscere cupiunt. Omnes certe, quibus id schediasina lectum sciam, me sincero textui N. T. religiose incumbere agnoscunt: atque ea ipsa societas, cujus nomine censor egerat, quamvis rogata a me & provocata, tamen ne syllabam quidem, recensione mea novatam, adhuc, quod sciam, produxit, *in den früh aufgelesenen Früchten*. Optatum veritatis admissæ argumentum. Pars defensionis refertur infra, ineuntibus annotationibus ad Apocalypsin.

Spiritui se plerique subducunt eruditorum: quare ne literam quidem suam rite tractant. Hinc de variantium lectionum decisione, deque decisionis cum textu recepto conjunctione, confusissimæ adhuc dominantur opiniones. nam alius antiquioribus manuscriptis nititur, alius pluribus, ita quidem, ut etiam falsum jactet numerum: alius Latinam versionem, alius orientales evehit: alius Scholiastas Græcos laudat, alius vetustiores patres: alius contextum, (qui sane plurimum valet,) ita defendit, ut planiora

omnia & pleniora sequatur; alius expungit, quicquid ab uno, si placet, Æthiopico, non dicam, interprete, sed libra rio, semel omissum est: alius receptior em textum cupide reprehendit; alius eum sine ulla exceptione tuetur. *Non omnes, qui citharam habent, sunt citharædi.* Nos, re diu multumque agitata, omnem lectionis varietatem his *Monitis* & discerni & digeri posse confidimus:

I. Partes sacri textus longe plurimæ remanent nulla notabili varietate (Gratia DEO) affectæ.

II. Totam eæ doctrinam salutarem omnibus criticis præditam continent.

III. Ad eas cuncta lectionis varietas, tanquam ad normam, exigi & dijudicari debet ac potest.

IV. Lectionem N. T. eamque variantem, habent codices manuscripti, ex manuscriptis impressi; Græci, Latini, Græcolatini (de quibus non aliter sensi in Apparatu, p. 387. 642. ac de principe eorum Bœrneriano Lud. Kusterus in præf. N. T.) Syriaci &c. Latinizantes Græci vel aliarum linguarum: liquida allegata Irenæi &c. ut cuius generationi largitur divina providentia. Omnia vocabulo codicum late interdum accepto complectimur.

V. Hi tamen codices per ecclesias omnium seculorum & climatum diffusi sunt, & manuum primam ita prope attingunt, ut conjunctum, in omni varietatum multitudine, sinceram lectionem exhibeant.

VI. Certe nulla unquam conjectura audienda est: tutius seponitur, quæ forte laborare videtur, particula textûs.

VII. Univerſi codices in decidendo sunt norma singulorum.

VIII. Græci codices, eam obtinentes antiquitatem, quæ ipsam lectionis varietatem superet, valde pauci sunt: reliqui permulti.

IX. Quamlibet parum valeant versiones & patres, ubi a Græcis exemplaribus N. T. discedunt; certe ubi Græca exemplaria N. T. inter se differunt, ea præpollent, quibus versiones patresque consonant.

X. Latinæ versionis lectio, ubi consensione patrum Latinorum vel etiam aliorum testium idoneorum firmatur, eximium ob singularem antiquitatem pondus habet.

XI. Testium numerus pro utraque cuiuslibet loci lectione vigilanter iniri debet: & idcirco discernendi sunt codices Evangelistarum ab iis, qui Acta & Epistolas, cum Apocalypsi vel sine ea, vel hanc solam habent: integri a mutilis: ii, qui ad Stephanicam editionem collati sunt, ab iis, qui ad Complutensem, aut ad Elzevirianam, aut ad ignotam aliquam sunt collati: ii, quos recte collatos esse constat, v. gr. Alexandrinus, ab iis, quos recte collatos esse non constat, aut quos constat segnius esse collatos, v. gr. a Vaticano, qui alias vix parem haberet.

XII. Plures ita demum testes paucioribus; &, quod gravius est, testes climatibus, seculis, linguis, diversis, propinquis inter se; &, quod gravissimum est, antiqui novis præferendi sunt. nam quum Fontis nomen prima tueatur unice manus, Græca utique; ab ea quo propius absunt rivi, id est, codices ex primævis deducti, Græci, Latini &c. hoc plus habent ponderis.

XIII. Quas lectiones vel incuria librariorum vel indiscreta cura admisisse existimari jure

jure potest, eæ postponi debent lectioni tali, quæ non nimia quidem facilitate blanditur, sed nativâ dignitate nitet.

XIV. Ita sequiorem lectionem prodit alliteratio, parallelismus, ecclesiasticæ lectionis, incantis præsertim vel excantis, opportunitas: hiatum, verba recurrentia: glossam, facilitas apparens. in varietate multiplici, media lectio genuina.

XV. Quinque igitur Momenta sunt Decisionum: Antiquitas testium, diversitas eorum, & multitudo: tum, lectionis sequioris origo, & genuinæ color nativus.

XVI. Hæc ubi concurrunt, dubium nemini, nisi sceptico, remanet.

XVII. Quotiescumque autem de his Momentis pars pro una lectione, pars pro altera militat; criticus modo huc, modo illuc moveri potest, vel, si ipse acquiescit, ceteri tardius assentiantur. Vbi alius alio majorem in oculis vel corporis vel animæ aciem habet, frustra disputatur. Alter alteri nil obtrudere potest aut eripere, nisi forte ipsa olim autographa reperiantur.

XVIII. Non optima crisis est, quæ hanc summam præscribit: Sic Erasmus, sic Stephani, sic typographi fere omnes excuderunt: ergo sic legendum est, apicum tenus, ad consummationem usque sæculi; & vetusta monumenta, quatenus cum hæc lectione congruunt, sunt admittenda; quatenus aliud, quamlibet magno consensu, referunt, rejici debent. Dicendum, quod res est: compendiosa est hæc crisis, ephebis digna. Obstinatam credulitatem erga lectionem receptivem alit: & adversus antiqua documenta præfractæ suspicacem se facit. Quicumque sunt, qui sine ea firmitudinem textuum ab omni varietate immunum, atque adeo ipsius Scripturæ ac religionis dictitant periclitari, periculose ipsi sentiant, fideique vim ignorant. Æquissimum Calovii judicium, ab hodierna quorundam superstitione typographica longe remotum, retulimus in Apparatu, p. 401. Etiam ante typographiam inventam integra erat Scriptura: non ad typographiam Sæculi XVI, cujus intra limites, quæ a zelotis defenditur lectio, tota conflata est, divina se providentia, Scripturæ sacræ invigilans, alligavit.

XIX. Typographica tamen lectio, fere tota, firmiter defenditur, non ex eo, quia usu invaluit, sed quia iis, quæ hic explanamus, criteriis excellit: eoque nomine gaudemus.

XX. Qui per Frobenium & post Lutheri obitum per Stephanos Elzeviriosque excusus est, & adhuc propagatur, textus N. T. Græci, is a Lutheri versione non raro differt, ut docet Tabula locorum N. T. Bibliis Hebraicis & Græcis Germanicisque Zullichaviensibus adjecta. Quæ autem cum Luthero congruit genuina lectio, eam cum prohibio amplecti fas est. Sincerus quidem textus citra studium partium quæri debet: quem tamen multi minus curant (indignum!) quam sartani chirothecam.

XXI. Valde optanda esset talis editio N. T. Græci, in qua ipse textus totam lectionem germanam, omni varietate dispulsa, liquido exhauriret: sed nostra ætas id non assequitur, & quo propius unus alterve nostrum ad primævum sinceritatem se recipit, eo minus assentiuntur plerique.

XXII. Consultum est igitur, ut tantisper, dum uberior lucis mensura obtingit ecclesiæ, textus ecclæstico judicio ex editionibus probatis quam sincerissimus corrogetur. In sola Apocalypsi aliquid ex mss. adpersum dedi: causamque sæpius dixi.

XXIII. Perpaucæ tamen lectiones recepti textus, vel tanquam dubiæ, vel tanquam sequi-

sequiores, ab reliquo textu secernendæ veniunt: & ut tales, sine ullo veritatis detrimento in ipso textu notantur.

XXIV. Immo iis exceptis, & aliquantisper duntaxat, quasi sequestratis, toto demum reliquo textu firmiter nititur & salubriter utitur etiam idiota.

XXV. Vicissim nonnullæ lectiones pretiosissimæ, e situ suo extractæ, ut genuinæ recognoscuntur, ad veritatis incrementum.

XXVI. Lectiones extra textum receptum, vel æque probabiles, vel genuinæ, præsertim si minus multis codicibus, fultæ reperiantur, non confestim textui sunt inferendæ, sed in margine indicandæ.

XXVII. Id indicium fieri potest, varietatibus marginis in classes quasdam distinctis. nam quælibet varietas, quoad quovis tempore constitui potest, aut in æquilibrio est, aut altera lectio alteri antistat, & hoc rursum vel magis notabili discrimine, vel minus notabili. Unde lectiones firmæ, plausibiles, dubiæ, in textu aut margine collocatæ, analytice ad quinque gradus, quos alioqui, (ut in magnitudinibus stellarum, in qualitatibus, frigoris &c.) innumeros esse expertum habeo, reducantur. Hos ego gradus literulis $\alpha \beta \gamma \delta \epsilon$ notavi.

Nemo receptiori lectioni, ut arbitror, ita aut infensus est aut addictus, ut his Monitis possit refragari. Nonnulla uberius explanantur, additis exemplis, infra, in Apocalypsi passim. Nil autem novi affero: hæc eadem antea fensi & scripti. *Nota* Theophilus a Veritate esse ait, *quæ cruditi contra meam editionem N. T. monenda invenerint.* vid. *Beleuchtung*, p. 27. *Eruditos*, opinor, eos narrat, quibus Defensione altera respondi. Hanc ergo velim perpendat: idemque, quæ mihi pag. 58, & pag. 64 in extremo, adscribit, de iis editionem meam respiciat. Exceptionem, qua usus est in æquitate sua erga me declaranda, nullam faciet. Non operose me posthac defendendum mihi puto, ne minus magni astimare subsidium videar virorum pietate, zelo, orthodoxia, literata præditorum, qui suis me iudiciis & vindiciis, haud ignotis tegunt, & aliter animatos, me quiescente, & sustinent & vincunt. Atque jam ego potius eo progredior, ut, quales sint duces, quos plerique sequuntur, ostendam.

§ IX.

Exiit videlicet Amstelædami anno 1711 cum ipso N. T. Græco *Crisis Gerardi a Mastricht*, per canones XLIII criticos varias decidentis lectiones: cui crisi nil non tribuerunt eruditi, non solum in Germania, ut I. G. Bajerus in Dissertatione de var. lect. N. T. usu & abusu, pag. 18 &c. sed etiam aliis in terris, ut Ant. Blackwallus Britantius in *Classicis sacris*, pag. 617 &c. Atqui summam criseos illius a veritate abesse, demonstravi in Apparatu, pag. 440. 441. 442. & quum A. 1735 eadem crisis aliquantum mutata prodidisset Amstelædami, alterum examen institui in Defensione illa priore, § 26, 30. 33. 37. Et Apparatum & Defensionem, fas est, evolvant,
qui

qui crisi illa nitendum putant. In ea Defensione, Latine edita, adjeci hæc: *Decantatos illos XLIII canones criticos Gerardi a Mastricht singulatim, ordinatim, modeste, vere examinatos, alio tempore dabimus.* Nunc ferme pœnitet promissi: & talis hodie examinis labore superfederem libenter, quum intelligam, esse aliquos, quibus quam minimum crisco in hoc opere quam maxime probetur. Sed quia *complures etiamnum canonibus illis capiuntur*, neque aptiorem hujus discussionis locum prospicio: in presenti eam dabo, ita ut canones ipsos referam (quo certe nomine ab eorum admiratoribus gratiam iniero;) animadversiones ad utramque editionem crisco illius accommodem; facilitati brevitatiq; dem operam; neque inter aculeos, quibusdam e somno excitandis necessarios, modestiæ obliviscar.

CANON I.

Variantes Lektionen, quod omnes fateri coguntur, ortæ sunt ex negligentia, oscitantia, festinatione, aliquando & ex malitia descriptorum. Est nobis Varia Lectio, aberratio descriptoris a scriptura vel mente Auctoris quem describit; quæ generalis descriptio, omnem quidem, etiam minimæ literuliæ aberrationem pro varia lectione recognoscit. Commode tamen priores causæ magis ad vitium; posterior vero ad malitiam referri, & pro varia lectione haberi poterit. Non enim omnis aberratio a scriptura, est aberratio etiam a mente Auctoris: quod multo major pars harum lectionum (in ed. N. T. Oxon. A. 1675. & inde in ed. Amst.) imo ausim adserere tres quartæ partes demonstrabunt.

ANIMADVERSI O.

Verum hic dici, agnoscimus, sub ea cautione, quæ ad canonem VIII dabitur, de *sensu* sive mente scriptoris sacri: at inde nullius loci lectio præ altera prærogativam obtinet. Nusquam in margine, quod meminerim, ab auctore allegatur hic canon, quanquam *observationis* potius, quam *canonis* titulum meretur, ut complures alii.

II. Descriptores errarunt oscitantex sepe numero, quando in eodem aut sequenti versu repetitiones vocabulorum inveniebantur, putantes se anteriora vel posteriora descripsisse. Exinde detractiones, omiſſa voce aut sententia intermedia, aut sequente; aut variationes. Idem & a dictante proficisci poterat.

Canon bonus, sæpe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Adhibendus erat, pro lectione marginis, v. gr. ad Luc. X. 11. 1 Joh. II. 23.

III. Aliquando etiam inde sunt causæ additionum, unaque vox aut sententia bis repetita, quando sc. descriptor in eandem vocem aut periodum incidere, aut quid neglexerat.

Canon bonus, sæpe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Causa in eo allegata non solum additiones, sed etiam permutationes verborum complectitur. Allegandus igitur erat, v. gr. ad 2 Petr. II. 2, pro lectione marginis.

IV. Descriptores sæpe in eo errarunt aut variantem lectionem fecerunt, quando vocem scripserant ante præcedentem, quam delere volebant, ne decor descriptionis periret: inde trajectio vocum orta, quæ variantem lectionem sensu sano facere non debet. idem factum, si quam vocem neglexerant, quam postea addere volebant.

Vera observatio: sed utra lectio genuina sit, aliunde dignosci debet.

V. Descriptores sæpe periodum legerant, & obliiti vocis vel vocum originariarum textus, substituebant æquipollentem aut fere æquipollentem, aut aliam, aut penitus omiserunt, quam postea, ne exemplar macularent, mutare, delere vel supplere noluerunt. Id pro variante lectione non adsumendum, nec textus mutandus.

De locutionibus *æquipollentibus*, quæ sit manûs primæ, quæ Græci librarii, aut interpretis, hac observatione non deciditur: neque eadem omissionem ab additione discriminat.

VI. Peccarunt sæpe descriptores in mutandis, omittendisve literis, præsertim unius organi: item in mutandis syllabis, quæ quoad sonum sibi similes videbantur; id quod frequenter contigit in nominibus propriis ex una in aliam linguam translatis: quæ cum sensum sæpe non turbarent, illa propter exemplaris nitorem mutare volebant: quod non pro variante lectione, sed pro negligentia descriptoris habendum. Ita & judicandum, quando temporum, modorum, aut verborum mutationes, vel generum aut casuum contingebant. &c.

Errorum causam ita hæc tangit observatio, ut ad decisionem non faciat.

VII. Descriptores sæpe peccarunt in omittendis vel addendis vel variandis particulis, pronomibus, adverbis, præpositionibus, aliisque, quod & sæpe in verbis compositis factum: hoc tamen variantem lectionem non facit, nec pro ea habendum. Millies & millies sic peccatum.

Eadem ratio.

VIII. Quæ lectio additione vel detraktionem aut mutationem, item variationem constructionis, non mutat sensum, etiamsi in tribus quatuorve codicibus manuscriptis inveniat, pro variante lectione non habenda, nec admittenda contra plurimos alios Codices, bonæ vel melioris notæ. Nulla quippe causa tum cogit, variantem lectionem receptæ præferre.

Cum a *tribus quatuorve codicibus*, de quibus Canone XI, discesseris, hæc observatio nusquam lectionem unam alteri præfert. Raro etiam additio vel detractio vel mutatio *sensum* plane eundem relinquit. Interesse aliquid, si ego non sentio, alius fortasse sentit; si hodie non video, heri fortasse vidi vel cras videbo. Si non interest ad dogma, interesse potest ad elegantiam, ad simplicitatem, ad emphasin, ad connexionem, ad parallelismum qualemcunque.

IX. Vnus Codex non facit variantem lectionem, quia arguit incuriam descriptoris, maxime in omittendo: modo recepta lectio sit secundum analogiam fidei: alias canon XXII habet locum.

Canone IX - XII & XL - XLIII. coll. Proleg. n. 108. de *numero* codicum agit Noster: sed primum *diversitas & antiquitas* codicum pluris est, quam *numerus*, quem sine discrimine accipit: deinde ipsum numerum minime habet explicatum, multos ratus codices, ubi pauci aut vix ulli sunt; paucos, ubi sat multi sunt, vel plures, vel plurimi. Nam in laterculo codicum, canonibus præmissò, plerique solos Evangelistas, pauci Acta & epistolas, Apocalypsin aliquot tantummodo habent; iidemque subinde sunt mutili, non pari diligentia excussi, ad editiones inter se discrepantes collati: at Noster lectioni marginis sui solet concedere tantummodo codices in margine expressè citatos, & totam fere reliquam laterculi molem textui suo ita adscribit, ut *centenos* subinde codices, etiam in Apocalypsi, a textus sui lectione stare putet. *Manifestum hunc atque magnam errorem* secunda rectè appellat editio crifeos Mastrichtianæ; itaque formulam de *centenis* codicibus &c. delevit: sed reliquum tenorem retinet. Eo magis admonendi sunt, qui hanc crisin jam persanatam putant. Simili errore Ant. Blackwallus in *Classicis sacris* p. 594. ad Act. II. 24. & ad 1 Ioh. IV. 3. allegavit *CIA MSS.* quum haud XL sint codices, ad Acta & ad Epistolas Iohannis, ante eum collati: idemque *sedecim* (sic enim, opinor, legi voluit, non *sexaginta*) Stephanicos, has illasve partes N. T. complexos, pro codicibus totius N. T. amplexus est, p. 600. 617 f. 636. In excerptis Oxoniensibus, quæ Mastrichtius crisi substravit suæ, unus, duo, tres aut quatuor codices sæpe dicuntur lectionem aliquam habere, quæ multis testibus nititur. Apud ipsum Mastrichtium lectio textus, quamlibet imbecilla, nunquam potest causa cadere; lectio marginis, quamlibet germana, vincere nunquam.

Quod ad *Canonem IX* seorsum attinet, *unus sane codex*, ubi minor codicum est copia, variantem facere lectionem potest; imo unus codex, v. gr. Apocalypticus apud Erasmus, ipsum textum sustentavit: sed quo major copia comparatur, eo rarius unus codex variam lectionem cum specie potest facere. Sæpe autem unus dabatur Mastrichtio, ubi multi sunt. Citatur hic canon ad Matth. XXVI. 35. Marc. IX. 40. at lectio marginis non *uno MS.* sed *fere omnibus* nititur. Ap. III. 12 omnes libri, etiam excusi ante Bezam, habent *αᾱ* quare qui libros MSS. contulere, nullam hic varietatem notarunt. Apud Bezam error tyopthetæ dedit *λᾱω̄* id Beza correxit: sed unus Huissius, qui codicem Alexandrinum ad textum cum mendo *λᾱω̄* excusum contulit, *αᾱ* demum tanquam variam lectionem codicis Alex. notavit. Inde Mastrichtius lectionem *αᾱ*, quasi in *uno* tantum codice repertam, hoc canone IX reprobavit, quum in *omnibus* exstet ac plane genuina

nuina sit. Hac non potuissent accidere Matrichtio, nisi in *summa* crifeos errasset. Ultima canonis verba, *modo recepta &c.* receptam lectionem sine causa in discrimen adducunt.

X. *Neque duo Codices faciunt variantem lectionem, contra receptam & editam & sani sensus lectionem; quia id duorum descriptorum, forte ejusdem, duarum descriptionum arguit incuriam, maxime in omitendo: in quo plerumque sufficit ratio illa sola: omisum esse.*

Citatur Canon v. gr. ad Apoc. XIV. 1. XVII. 4. at lectio marginis non duobus codicibus, sed omnibus nititur, errorem refutans ab Erasmo inventum, & per Stephanos & tot alios receptum. Et tamen sunt, qui Stephanico prelo divinam pro integritate N. T. Providentiam mancipare audeant, nec desinant audaciam iis adscribere, qui sua ætate omnibus subsidiis a Providentia oblatis religiose ad communem ædificationem utuntur.

XI. *Neque faciunt variantem lectionem tres aut quatuor codices, maxime in omitendo, contra viginti & quod excurret alios manuscriptos.*

Citatur Canon v. gr. ad Luc. XIII. 35. at lectio marginis non tribus aut quatuor, sed permultis, iisque præcipuis testibus nititur. Sic Matth. II. 11. XXVIII. 19. lectio marginis non tribus quatuorve, sed ita multis codicibus nititur, ut lectioni textus ne minus quidem firma relinquatur opinio.

Vbi Millius plures, inquit Matrichtius in Proleg. § ult. *codicès, versiones & patres adducit, ibi parva mutatione numerus codicum, verbi gratia, trium quatuorve, ad sex septemve augeri & extendi potest; ut nec ille variam lectionem facere debeat contra centum (ed. 2, plerosque) alios codices seu testes. De centum seu plerisque illis jam diximus: trium quatuorve, & sex septemve, pusilla est differentia; sed multo major intercedit, ut margo Matrichtianus ad Apparatum nostrum collatus quemlibet lectorem quovis docebit loco.*

XII. *Magnus codicum manuscriptorum numerus veluti viginti aut plurimum, firmat & probat receptam & communem lectionem sani sensus, potissimum in omitendo.*

Lectio sani sensus, quæ ante typographiam inventam vel etiam deinceps recepta & communis fuit, justo codicum firmatur numero: sed justum numerum, variis ex causis, modo plures, modo pauciores faciunt codices; & diversitas testium antiquitasque plus valet.

XIII. *Stephani Curcellæi annotationes variantium lectionum, pro variantibus lectionibus non habende, quia ille non notat codices, unde eas habeat, an ex manuscriptis, an vero ex impressis exemplaribus. Possunt etiam pro uno codice haberi.*

De Curcellæo dixi in Appar. p. 440. Miratur Matrichtius in Notis ad 1 Cor. VI. 5. unum Curcellæum ab Oxoniensibus citari, quum vel triginta MSS. habeat Millius. Fugit ergo illum, talia multis dari locis, v. gr. Matth. V. 48. Iac. II. 18. Qui non vident, palpare possunt excerpta Oxoniensia, quæ

quæ canonibus Mastrichtianis substernuntur, neutiquam esse idonea: neque *editiones* a Mastrichtio iusta cura esse collatas. nam Curcellæum solum aut pæne solum citari putat, ubi textum Curcellæus *editionum*, interdum meliorem, allegat, ut Rom. VII. 6. 1 Petr. II. 21. Ap. XXII. 15.

XIV. *Versiones etiam antiquissimæ ab editis & manuscriptis differentes, uti nec impressi libri, faciunt variantem lectionem; sed magis ostendant oscitantiam interpretis aut corruptionem exemplaris quo usus fuit.* Complutensis prima editio anno 1514. valde exacta & ad varia manuscripta, etiam caractere ad antiquum Scripturæ manuscriptorum modum expressa, fere tantæ fidei est, ac codex manuscriptus: quare & Oxoniensis editio 1675 ejus variantes lectiones expressit.

Quid ponderis habeant *versiones*, ab editis & manuscriptis, quibusdam certe, *haud differentes*, non docet Canon. Sane nisi Græcos, quibus hodie utimur, vetustate longe vincunt, & vix unquam in sequiore lectione consentiunt. quare ad decisionem, ubi codices Græci inter se differunt, quam plurimum faciunt. Oxoniensis margo unam *versionem* Copticam cum fragmentis Gothicis, ad Evangelistas tantummodo, allegat. Magnus defectus. Neque *impressi* libri non faciunt variantem lectionem, ubi constat, editores manuscriptis esse usos. *Complutensem* editionem laudat auctor canonum: sed per sæpe optimas ejus lectiones rejicit.

XV. *Ex genio Codicum manuscriptorum observandus est genius descriptorum & descriptionum, an soleant vel omittere quid vel addere. Vide & Canones XXX & XXXI.*

Hic *genius* parum facit ad Decisionem, quippe quæ nunquam unius codicis genio nititur.

XVI. *Quodsi in aliis Evangelistis, quam ejus qui legitur, aliæ voces, aut vocum mutationes, inflexiones &c. occurrant, probabile est, inde variantem lectionem manasse.*

Hic canon nil a canone XXIV diversum habet.

XVII. *Citationes Patrum textus Novi Testamenti raro facere debent variantem lectionem, quoniam ex memoria factæ, sæpe non ipsa verba, sed æquipollentia adducunt.*

In margine Oxoniensi nulla *patrium* allegatio: quare canon XVII cum tribus sequentibus in hac crisi quiescit. Raro in notis quoque allegantur patres. Magnus iterum defectus. nam ubi patres a codicibus discedunt, verba eorum haud premenda sunt: sed ubi codices inter se differunt, ii prævalent, qui cum patribus congruunt; & quo antiquiores sunt patres, eo ponderosius est suffragium. Sæpe vix apparet, quid patres legerint in textu suo: sæpe firmiter constat. Discrimen explanatur in Appar. p. 389f.

XVIII. *Ita sæpe Patres, quæ ad intentionem non faciunt, omittunt.*

Tali in casu, quæ patres omittunt, ea nemo prudens rejiciet.

XIX. *Patres quoque, ex lapsu memoriæ, uni adscribunt; quæ apud alium leguntur.*

Talis lapsus memoriæ nulli adhuc lectioni genuinæ detrimentum attulit.

XX. *Patres quoque citant aliquoties, quæ nullibi reperiuntur.*

Fides semper esto penes citantem.

XXI. *Quæ pro veris variis lectionibus a Criticis habentur & quæ sensum mutant, non ad hos canones examinandæ aut dijudicandæ, sed earum origo, causa & ratio investiganda & disquirenda: ad quod canon vigesimus tertius ablegat.*

Scholion hoc methodicum est, non canon.

XXII. *Lectio absurda & quam antecedentia vel consequentia absurditatis convincunt, rejicienda est.*

Lectio aperte absurda plerumque unius tantum est codicis, adeoque hic canon est supervacuus. Interdum absurditas non est in codice, sed in excerpto, v. gr. Matth. XVIII. 20, collato Millio: vel in interpretatione varietatis, v. gr. Matth. XXI. 32. ubi juxta *Cant.* phariseos, contra atque alii interpretantur, *credere pœnituit.* Porro absurda sæpe est lectio, quæ non videtur: sæpe videtur, quæ non est. In canonibus XII Pfaffianis, qui dissertationem de var. lect. N. T. concludunt, octavus est insignis: *Lectio in speciem absurda non est statim rejicienda, nec ea quoque, quæ obscuritatem dictionis secum fert, tales enim lectiones non solent fingi.*

XXIII. *Vide Notas.*

Vide Apparatum. ibi enim *Notas* illas, quoad opus esset, consideravimus.

XXIV. *Cognita origine variantis Lectionis, perit plerumque varians lectio; veluti si ex uno Evangelista in alium vox sit translata vel periodus. quod satis usitatum erat, ut sc. constarent diversæ enunciationes Evangelistarum. &c.*

Insignis Canon. Pro lectione marginis allegandus erat ad Luc. III. 19 &c. quin etiam extra Evangelistas, v. gr. ad Eph. V. 9.

XXV. *Glossema.*

Continetur hoc in Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVI. *Sæpenumero descriptores, voces, quas censebant superfluas, aut non necessarias, compendii causâ omiserunt, præsertim quando sensuum non turbabant aut mutabant: id quod pro variante lect. non admittendum; sed audaciæ descriptoris imputandum.*

Omissio plerumque casu fit, rarius consilio, ut recte judicat D. Hauberus, cujus ceteroqui crisis cum sententia hujus Canonis congruit, ut notamus ad Act. XV. 34. Porro quomodo ea, quæ omiſsa sunt, ab iis, quæ addita sunt, discerni debeant, auctor criseos non indicat. Sic res in incerto manet.

XXVII. *Contra, quando sensus ellipticus aut obscurus aut imperfectus descriptoribus videbatur, addebant vel nomen vel verbum vel pronomen &c. sæpe ex antecedentibus. Quæ quoque audacia est.*

Con-

Continetur hoc in eodem Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVIII. Quando descriptores sæpenumero anteriorem vocem, verbum, numerum, casum, aut tempora mutaverunt, tunc in sequentibus, quam anteriora delere & exemplar maculare nolent, isti mutationi inherere cogebantur. Innumera istius continue mutacionis exempla occurrunt.

Hujus canonis eadem ratio est, quæ quarti. Eum respice.

XXIX. Efficacior lectio textus recepti.

Genuina lectio semper est efficacissima. Efficacia autem, nativæ simplicitatis comes, a fucis, Græcis sæpe placito, discerni debet. Sic Matth. XXIII. 8. 2 Cor. VIII. 8. Apoc. XI. 17. canon hic a Mastrichtio pro textu allegatus, fortiter pro margine militat.

XXX. Codex solet quid omittere.

Canon inutilis. Plane subordinatur Canoni IX.

XXXI. Codex consuevit aliquid addere.

Ejusdem valoris Canon.

XXXII. Distinctiones, seu commata & puncta diversimode posita, item conjunctiones & disjunctiones vocum, in exemplaribus manuscriptis non faciunt diversitatem lectionis, quia in antiquis sæpe desunt, aut voces coherent. Inde aliquando coalitio, aliquando distractio orta. Sed pertinet hoc magis ad interpretes & explicatores textus, quam ad criticam.

Ne hic quidem canon est.

XXXIII. Omissio vel variatio quædam sæpe contingit, quando verbi aut præpositionis constructio remotis æque ac proximis poterat aptari. Multoties a descriptoribus hac ratione peccatum.

Vtra lectio genuina sit, per hanc Observationem non deciditur, quod ad variationem attinet. De omissione diximus ad Canonem XXVI.

XXXIV. Refer quoque numerum vel numeros canonum, huic (sc. 34.) adscriptos, ad proximè præcedentem lectionem, & ex illo canone vel canonibus pte rationem vel crisi ejusdem lectionis.

Recte *Monitum* appellat auctor. Non est Canon.

XXXV. Descriptores clarius sæpe quid præcepta lectione exprimere voluerunt: quod non statim recipiendum. Sic multoties peccatum. Hæc pro glossæ magnam partem habenda.

Hic vero Canon longe est excellentissimus: sed eum prætermisit auctor, ubi maximi usus erat, v. gr. Marc. VII. 2. Act. X. 21. XXIII. 9. imo contrarium Canonem XXVI pro eo allegavit, nimis sæpe. v. gr. Matth. IV. 12. Marc. XII. 32. Præcipue ineunte pericopa Græci librarii supplevere è inoēs & alia. Graviter Reineccius in præf. ad N. T. quadrilingue: *Attentionem & circumspectionem magnam, magnum postulat rei quæ agitur momentum, ne qua verba DEI inter hominum scholia abjiciantur, nec hæc etiam hominum verba pro verbis Dei venditentur.* Et quidem periculosum

est, demere; addere, etiam periculosius, ut ostendi in Appar. Part. I. § 21. Quare etiam atque etiam illud inculcandum statuo: *Fucata lectionis criterium fere est blanda sermonis facilitas, multos, sed recentiores, lætans librarios; genuinæ, brevitatis sermonis, cum antiquitate testium.* Ita vero ad glossemata proscribenda tardi & sua opinione religiosi sunt presentis ætatis homines, ut periculum sit, ne multi sanam lectionem N. T. gravissimis in locis, dum emendandam putant, obliterent, & quemvis Mastrichtii canonem potius, quam hunc *aurum*, audiant & sequantur. Quodsi scriptores, quorum multi quam minimum sibi spatium cogitandi indulgent, exiguo fructu admonentur; omnes prudentes lectores in angulis suis cautius sapere debent.

XXXVI. Enallage temporum & casuum, item modorum, singularis & pluralis numeri, positivi & comparativi, toties invenitur in descriptione facta, ut maxima fere pars variantium lectionum inde sit orta: quod & ad Canonem VI. referri potest, nisi quod hic strictior sit.

Hæc quoque observatio decidendi vi caret inter duas unius loci lectiones.

XXXVII. Omisit sæpe codex manuscriptus aliquid, quia vel in verbo, vel anterioribus descriptor censabat id satis expressum esse. Multoties hac ratione a descriptoribus peccatum, præsertim a descriptoribus doctioribus.

Vide ad Canonem XXVI. Nil enim ab eo differt.

XXXVIII. Si quæ deprehenduntur aut observantur variæ lectiones, nulla adsumatur in textum, sed relinquatur lectio editorum nostrorum exemplarium, præsertim Complutensis, aut Stephaniana; de varia lectione doceant notæ observatoris.

Non est Canon decisioni inserviens: *Monitum* appellat auctor.

XXXIX. Quando in textu edito nulla occurrit varia lectio, difficultas tamen apparet in sensu, ratione verborum aut rerum, judicium non tam pertinet ad Criticam, quam ad commentatorum explicationem aut conciliationem.

Par ratio. Sunt autem variæ lectiones insignes, quarum nullum in editione Mastrichtiana vestigium invenitur. Vid. Appar. p. 442, ubi notatur locus Marc. X. 14. cum aliis.

XL. Indicat hic canon, quod maxima pars manuscriptorum hætenus cognitorum & collatorum habeat lectionem variantem.

Nusquam, quod sciam, canonem auctor hunc allegat, quanquam per sæpe & optimo jure & summa cum utilitate pro marginis lectione allegandus erat: atque ejus loco passim Canon XLI. XLII. XLIII. imo XII. XI. X. imo IX, allegantur. *Ne uni quidem* lectioni genuinæ, sive textûs Elzeviriani, in quem incidit auctor criseos, sive marginis, verum is numerum codicum adscribit: sed semper, ubi ea in textu est, justo majorem; ubi in margine, justo minorem.

XXI. Hic, quod æqualis pars manuscriptorum pro edita vel variante lectione stet.

Hic Canon sæpe potuisset adhiberi commode; sed raro adhibetur. Allegatur v. gr. ad Matth. XXVI. 74. sed ibi MSS. summo consensu stant pro margine.

XXII. Hic, quod tertia pars MSS. nobis cognitorum, seu XXX vel ultra XXX pro varia sicut lectione.

Pro tertia hic sæpe parte habetur, quæ longe est potior, ut Matth. XVII. 14. Marc. VI. 33. Luc. VIII. 43. Act. XXIV. 20. Gal. V. 7. Phil. I. 23.

XXIII. Hic tandem, quod quarta & minor pars MSS. seu XX vel infra XXX pro varia lectione allegari possint.

Pro quarta denique hic & minore parte habetur, quæ non modo non minor, sed etiam longe major est, v. gr. Act. XX. 28. XXI. 15.

Hac cum ita sint, examen variarum lectionum, quod speciminis gratia ex Matth. XXV dedit auctor criseos, Proleg. num. 94 seqq. quam parum valeat, patet. Nullius rei severius examen esse debet, quam Regularum, nam ex regulis cetera pendent. Hæc igitur Crisis, quam examinavimus, 1 falsissimo nititur numero codicum. 2 gravissimos genuinæ lectionis testes præterit. 3 canones suos applicat alienis locis: non applicat, ubi plurimum ii valebant. &c. Eximii viri laudes non cupio imminuere: sed crisis ejus est *receptioris textus, ubi is sanus est, vaga defensio, ejusdemque elimandi remora decumana*. Utinam tandem evigilent, qui eam gregatim sequi amant, quum suis possent oculis uti. Tolerabiliores sunt, qui totum negotium criticum contemnunt, modo ne id ex contemptu ipsius Verbi divini faciant; quam qui hanc rem pro magna habent, sed & ipsi sinistre eam tractant, & alios in errore detinent aut in errorem inducunt. Hic quoque *ingens fiducia præcipuum malæ causæ præsidium est & supplementum*.

Regulas etiam quasdam proposuit *Daniel Whitby* in *Examine var. lect. Millii*, præf. fol. 8. in primis laudatus a *I. G. Carpzovio* in præf. comm. crit. Rumpæi. Eæ quatenus de testium antiquorum valore agunt, bonæ sunt: sed de locis N. T. singulatim auctor non semper recte judicat. Millium sæpe reprehendit jure: sed idem sæpe in alterum extremum, ut fit, delabitur. Hoc discrimine non observato, multi, qui Whitbium commendant, Whitbio abutuntur: ut recte utaris, alteram partem, id est, Millium, nunquam non audiri oportet. De Whitbio notavimus aliqua etiam in *Appar. p. 443. 787 seq.* & in *Defensione altera*. Novissime canones octo defeciores dedit *cel. Carolus Gottlob Hofmannus* ad *Pritii* *Introd. in lect. N. T. cap. 29.* quorum etiam, ut ceterorum apud alios, potestas in iis *Monitis*, quæ § VIII dedimus, continetur.

§ X.

Fundamenta recognitionis meæ, ut spero, firma agnoscant omnes boni: & ex iis quoque fundamentis aliud quidem aliudque de difficilioribus locis iudicium, sed constans longe plurimarum varietatum decisio fuit. Namque mutandæ sententiæ libertatem integram mihi reservavi: ut autem mutanda sit, raro accidit. Talia quædam loca in hoc Gnomone facile inveniunt, qui sua interesse existimaverint: plures vero lectiones, pridem nobis placitæ, vindicantur. Ipse textus recognitionis meæ, id quod etiam atque etiam contra falsas suspiciones declarari oportet, in Apocalypsi plurimos optimosque codices, in ceteris N. T. libris etiam editiones probatas, *sine ullius literæ exceptione*, sequitur: *sincere* autem lectioni, ad hodiernum usque diem indagatæ, sive in textu eam, sive alibi retuli, *Exegetis*, de qua potissimum agitur in præfenti, recte *superstruitur*. id quod § IIX & IX erat comprobandum. Vicissim vera exegetis docebit, non meræ curiositatis esse delectum talis editionis N. T. Græci, quæ textum habeat rite recognitum.

§ XI.

Textus in sectiones, cola, commata distincti, sed non discerpti, eximia est utilitas, imprimis ab *Ant. Blackwallo*, & qui eum studiose exornavit, *Christophoro Wollio*, declarata, tom. 2 de classicis sacris, part. 2. cap. 1. Ea mente, in editione mea, majorum initia periocharum distincte notavi; ipsas autem periochas, continuas & indivulsas reliqui: puncta, cola, commata, accentus, spiritus, (de quibus aliquid valde necessarium dicitur infra ad Ap. I. 5.) ex sententia ipsorum verborum, data opera recognovi. Multi editores talia promittunt; pauci, præstant. Hinc, quemadmodum opinor, fit, ut tandem ne vere quidem affirmanti fides habeatur. Qui in quotidiano editionis meæ usu distinctiones majores & minores, quarum exempla habet præfatio ed. min. § VI. probe observavit, is commemorationem hanc a me non sine causa factam esse sentiet, fructumque, ut spero, capiet non mediocrem. Nolim vero quisquam, cui exemplar N. T. Græci extra Wirtembergiam ex meo deductum obtigerit, ex eo meum æstimet: multo enim aliter hic, aliter illic versiculi disjunguntur & conjunguntur. Interpunctionem in his notis vix unquam aliam damus, atque antea; interdum autem eandem declaramus, ut insigni loco Rom. VIII. 31.

§ XII.

Ad rectam commentationem inprimis necessaria est notitia *eloquii*, quo usi sunt scriptores N. T. De eo magna pridem est disceptatio, inprimisque multa de hoc argumento congeffit *Io. Lamius* in libro de Eruditione apostolorum. Næs dicemus, quod opus est. Sapiencia DEI sermonem DEO utique dignum habet, etiam quum Ipse per organa sua ad nostram se accommodat crassitudinem. Porro quid dignum DEO sit, (coll. 1 Cor. II. 1. XIV. 21.) nostrum non est definire arroganter, sed obsequiose credere. Exactam veritatis cognitionem apud sanctos Dei homines ut in V. sic in N. T. comitabatur *ordinata series argumentorum, expressio sensuum præcisa, genuinus affectuum vigor*. Ultra hæc tria nil potest desiderari: hæc autem tria fecerunt, ut illi quamlibet idiotæ ita scriberent, uti conveniebat, & supra Græcorum rhetorum scita eveci, eloquentiam vere naturalem, citra omnem curam, præstarent. Describemus singula: & quid de iis observatum sit in hoc opere, simul indicabimus.

§ XIII.

Ordinem argumentorum in quovis libro exhibet *Tabella*, qua summam ejus sum complexus, non memoriæ tantummodo sublevandæ causâ, sed ut ideam scriptoris sacri quam accuratissime exhiberem. qui eas tabellas animo impresserit, utilitatem percipiet. Quolibet ineunte capite, argumentum ejus nemo desideraverit. Divisio N. T. in capita, qua hodie utimur, obscuris seculis facta est, post pericoparum delectum, quæ idcirco ex capite in caput interdum procurrunt: sæpe divellit, quæ arcte coherent; & conjungit, quæ distincta sunt. Igitur argumenta capitum rectius ex tabulis divisionem illam non curantibus petuntur. Vbi tabulæ in majoribus partibus subsistunt, subdivisiones, non tamen nimix, in notis suppleuntur. Tabulæ inprimis inscitiam, impiam interdum, eorum reudent, qui apostolos, quicquid in mentem veniret, sine ordine effudisse putant. In operibus divinis, ad herbulam usque, summa inest symmetria: in sermonibus divinis, ad elementum usque, exacta præsto est concinnitudo.

§ XIV.

Omnis interpretationis maxime proprium est, ut *vis & significatio verborum*, quæ textus habet, declaretur adæquate, id est, ut, quicquid ex
men-

mente auctoris verba valent, capiatur; nil, quod ea non valent, fingatur. Duæ sunt boni sermonis virtutes, profunditas & facilitas. Eæ raro conjunctæ sunt apud humanos scriptores: atque ut quisque scribit ipse, sic ei videntur alii scribere. Qui omnia verba expendit, in alieno scripto se aliquid alicubi invenire putat, ne auctori quidem quæsitum: qui magis promiscue scribit, aliorum quoque sermones dilutius accipit. At in Scripturis divinis summa profunditas cum summa facilitate conjungitur. quare cavendum est, ne ad nostrum illas modulum in interpretando exigamus; neve, quia anxia sollicitudine careant scriptores sacri, ideo etiam illorum verba quasi minus considerate posita tractemus. Omnes mundanas in stilo curiæ elegantias longissime superat divinus sermo. Deus, non ut homo, sed ut Deus, verba facit, se ipso digna. Altæ sunt ejus cogitationes: inde verba, inexhaustæ virtutis. Apud interpretes quoque Ejus, quamvis ab hominibus haud eruditos, exactissima est oratio. Impressioni rerum in animis eorum, exacte respondet verborum expressio, quæ adeo non est infra captum auditorum, ut potius vim ejus raro assequantur. Sæpe conclusiones ipso mundo ponderosiores ex epitheto, ex accidente grammatico, ex adverbio, deducunt apostoli, ut ostendimus in Appar. Part. I. § 1. In Paulo particulam καὶ pressim accepit Chrysofostomus, & idem aliique patres alia multa, ut notavimus ad lib. de Sacerd. § 136. 441. Hæc vestigia sequi fas est: hac mente Lutherus ait, *Nil aliud esse Theologiam, atque Grammaticam, in Spiritus sancti verbis occupatam.* Quod ipsum ab aliis Theologis subinde repetitum legitur. Continetur hac observatione scrutinium sermonis *emphatici*, in quo propria significatio interdum intentior est, interdum remissior. Multa erant, vernacula Græcis, *emphatica*, nobis Germanis non item obvia: ut pronomina personalia adhibita vel non adhibita, quæ nos raro prætermittimus, Græci plerumque; & verba media, nobis & Latinis ignota; & verba simplicia vel composita, v. gr. γνώσκω, ἐπιγνώσκω, quæ uno verbo Latino aut Germanico exprimuntur, Græce autem differunt; & articulus, quo Latini carent. Vicissim sæpe fit, ut *emphasis* exaggeretur præter rem, ut in εἰ μὴ cum subjunctivo, in verbo ἐμβαλλω, in præpositione ἐπὶς &c. in compositis ἐκπειράζω, ἐκπορεύω, ὑπεναπίϑω, ὑποδείκνυμι κτλ. quæ apud LXX a simplicibus non differunt. Utiles est ac laudabilis vel qualiscunque intelligentia N. T. Græci: sed minus exercitatis facile accidit, ut falsas *emphases* mirentur, amplectantur & venditent, verasque prætereant. Quo magis necessarium est, ut nos invicem adjuvemus. Luce utuntur etiam hebetes oculi, ad vitæ summam; sed tamen qui visu pollet, multa exactius assequitur: sic in Scriptura omnes vident,

vident, quantum est necessarium; sed quo acutior visus, eo major dulcedo: & quæ unus interdum videt, ea alii, qui per se non videbant, illo monstrante cernunt. Multas ego emphases ab aliis sine causa productas refutavi vel certe dissimulavi; veras, sponte oblatas, non neglexi. Quod si nimius interdum existimabor, metum facile deponet, qui *perpetuam* accurati sermonis *analogiam* per omnes æque Scripturæ periochas mirabiliter sibi constantem observaverit.

Plane ad vim verborum recte pensandam pertinet notitia *Hebraismi*, quo tinctus est sermo Græcus N. T. Indubium est, apostolos & evangelistas ita loqui & scribere solitos esse, uti Iudæis potissimum, in Asia & alibi gentium, Græce loquentibus accommodatum erat. Iudæi porro *Hebraicæ* linguæ indolem in quotidianum sermonem Græcum, ut fit, derivatam habebant, & Græca translatio V. T. magnopere hebraizans, plane eis erat familiaris: atque ea translatio gradatim intervenit divino consilio, ut Græca lingua vehiculum fieret verbi divini. Quisquis ergo idiotismus erat in translatione V. T. & in sermone Græco Iudæorum, apostoli & evangelistæ eo recto usi sunt: & quo familiariorem eam translationem habuerit lector N. T. Græci, quo melius perspectam habebit syntaxin Hebraicam, hoc plus proficiet. Locupletissimam linguarum facultatem Paracletus sanctis hominibus contulit: sed ad auditores & lectores ii se demittere necessum habebant. Si apostolus aliquis ad Barbaros aut Græcos mitteretur hodie, Barbarorum, ut opinor, linguis asperrimis, aut hodierna Græcorum, quamlibet corrupta, dialecto, sapienter uteretur. Habet stilus N. T. passim locutiones cum probatissimis auctoribus Græcis, etiam ubi minime putasses, congruentes: sed apud scriptores N. T. tota ac perpetua sermonis indoles est consideranda, Hebraizans, abs qua sane stilus eorum, qui foris sunt, discrepat, quanquam sparsim aliqua sunt similia, quod non mirum, quum tam modicum est volumen N. T. & tanta librorum Græcorum profanorum moles, atque horum auctoribus subinde etiam aliquid excidit, quod ipsis minus placeret, & tamen ad locutionem N. T. a philologis multæ lectionis cupide confertur. Adde, quæ notavimus ad Ioh. VI. 37. XII. 6. Ap. XI. 15.

Quæ cum ita essent, in explicandis Græcis locutionibus N. T. non longe abire necessum habui: declarationem fere e proximo petii, & v. gr. in loco aliquo epistolæ ad Romanos contuli, primum, contextum ipsum, ipsamve ad Romanos epistolam: deinde, reliquas Pauli epistolas: deinde, ceteros libros N. T. tum, LXX interpretes, ut vocantur; porro, patres

Græcos, qui & N. T. Græcum & veteres, ipsi Græci, legerunt: postremo, adeoque raro, eos, qui foris sunt. Vbi loca V. T. allegantur in Novo, verba LXX interpretum, ea præsertim, a quibus differt Novum Testamentum, descripta dedi, quo commodior esset collatio. Vbi eadem sunt verba V. T. & Novi, proprietatem textus Hebraici LXX interpretibus anteposui. quo vestigio, quid sit *τροπεφορεῖν*, *ἐπιμασία*, *κεφαλὴς βιβλίου* κτλ. optime discitur. Operam equidem dedi, ut in has annotationes quam plenissime derivarem utilitates ex LXX int. capiendas. Quæ ex Grammatica Græca aut Lexico peti possunt, ea nemo hic pertractata desideraverit. Interdum, ubi momenti aliquid subest, aut ubi alii hallucinantur, ad talia descendimus.

§ XV.

Cum *affectibus* sanctis, quod comparari possit, terra nihil alit. Continentur autem in iis etiam *τα ἠθῶν*, sive *Mores*, vocabulo minus commodo. *Affectus*, absolute dicti, *concitati* sunt: *mores*, sunt affectus lenes, mites atque compositi. De his non alienum fuerit legere Quintilianum lib. VI. cap. 2. nam disputatio tota in hanc præfationem induci non potest. *Argumenta*, *mores*, *affectus*, habent, ut omnes, ita sancti sermones, etiam in Novo Testamento. *Argumenta*, nemo non tractat: *affectuum* rationem habent sapientiores, spirituali experientia præditi: *mores*, omnium pace dixerim, propemodum negliguntur, præterquam quod *Verecundia* scripturæ interdum prædicatur. Et tamen *mores* per omnes sermones atque epistolas N. T. mirabiliter diffusi, *continuum* quandam *commendationem* habent ejus, qui agit aut loquitur aut scribit, & *Decorum* præcipue complectuntur. Delibavimus aliquid in Apparatu, pag. 372. & plura in Harmon. evang. p. 57. 103. 111. 214. 216. 242. 278. 281 f. sed in præsentī opere uberior *morum* juxta cum *affectibus* est consideratio. Hæc pleraque sunt ejusmodi, ut magis sensu cordis, quam verborum circuitu assequaris. Quæ potissima causa erit, cur annotatio nostra sæpe nimium subtilis, sæpe satis frigida putari possit: sed qui paulatim assueverint, non dubito, quin mihi assensuri sint, & sermones divinos admiraturi. Tenerrimo penicilli ductu pictor, celerrimo notularum fugientium tinnitu musicus summam artis elegantiam exercet, & in apice cujusvis rei quæ minima sunt, ea rudes quidem oculos & aures subterfugiunt, sed floridissimas revera delicias habent, ex ipsa radice pullulantes. Sic se habet Scriptura sacra. Capiat quilibet, quod capit: cetera exagitare parcat.

§ XVI.

Complura eorum genera sunt, qui libros sacros commentando illustrare aggrediuntur: interdum etiam alii aliorum instituta contemnunt, sua unice amant. Ego neque paraphrasten totus ago, neque grammaticum, neque scholiasten, neque antiquarium, neque dialecticum, neque dogmaticum, neque polemicum, neque porismaticum: & tamen quiddam ex his *omnibus* liberrime conflatum apporto. Nil est, quod non aliquem præbeat usum: ubi usus cupide urgetur, in abusum degenerat: abusui medetur sobria & æqua omnium subsidiorum æstimatio. *Dicta classica* non prætervehor: difficultates vulgo vexatas non dissimulo: sed tamen ceteras consideratu æque dignas scripturæ partes æque expendo. Quod genus annotationum præfens qualibet pars, quisque locus, qui sub manu est, ad vim suam explicandam postulat, eo utor: ut vel verba & locutiones evolvantur; vel habitus animi apud eos, qui loquuntur, & apud eos, quibus scribitur, notetur: vel veræ doctrinæ observentur, falsæ redarguantur; vel monita pietatis & prudentiæ christianæ eliciantur; vel allegata V. T. in Novo & alia parallela loca expendantur; vel argumentorum pondera & nexus resolvantur: eaque omnia ita proponuntur, ut lectori ansa detur plura cogitandi. In singulas annotationes dicere putabitur Gnomon: *Sic* habet textus, non aliter. *hoc* nomen, *hoc* verbum, *hæc* particula, *hic* casus, *hoc* tempus est, non aliud: *hic* verborum ordo, *hæc* verborum repetitio aut commutatio, *hæc* argumentorum consecutio, *hic* animorum motus &c.

§ XVII.

Opinionum divortia operose enumerata ac refutata, cum scriptorum nominibus & librorum titulis, non admodum requiret, qui, quid hic agatur, intelligit. Esse quosdam expedit, qui eas partes suscipiant, historiamque interpretationum vel per secula deducant: sed paucorum facultas est; nec desunt tamen, qui multa in utilitatem communem eruant & convehant. Ineptas vero sententias & vix cuiquam in mentem venturas, subinde commemoratas legere, minus juvat infirmos, quam ignorare. Male nobiscum ageretur, si ad regiam veritatis viam dignoscendam necessum esset, omnia avia in numerato habere & pertentare: imo multitudo sententiarum veram interpretationem sæpius obruit, quam subministrat. Novis tamen quibusdam interpretationibus occurro, neque auctoribus neque verbis eorum citatis. Lector, earum inscius, non sentiet; neque enim opus

est: gnarus, perspiciet, quid velim. Nonnullas tamen speciosiores interpretationes, minus adhuc discussas, attingo: &, ubi mea sententia paradoxa videri posset, aliorum consensionem, veterum præsertim, ostendo.

§ XVIII.

In commentariis nihil est tritius, quam *Harmonia evangelicæ* titulus: sed sub hoc ipso titulo quiddam ab aliis fere omnibus sejunctum dare necesse habui. Harmoniæ basis est, TERNARIUS PASCHATVM inter Baptismum Domini & inter Exaltationem ejus, ab antiquis frequenter, novissime a *Zimotheo Philadelpho* agnitus: sed plura paschata plerique statuunt recentiores. Ad veram paschatum trium amussim *Evangelistas* tractavi *conjunctim* in *Harmonia evangelistarum* Germanice edita A. 1736. & cum eo tractatu intime connexa est *singulorum* in præsentī Evangelistarum consideratio. Quare quæ maxime sunt necessaria, placide reperam.

I. Nativitas I. C. non potest poni ultra bimestre ante mortem Herodis.

II. Mors Herodis non potest citius aut serius poni, quam in mense februario anni 3 ante æram Dionys. Demonstrat id eclipſis lune apud Iosephum, & quæ Iosephus inter eum & inter pascha illius anni facta esse scribit.

III. Annus 15 imperii Tiberii non potest initium habere ante mensem Tisri in anno 27 æræ Dion.

IV. Dominus cum esset quasi annorum 30, baptizatus est, & interjectis 40 diebus tentatus, aliquo intervallo ante pascha anni 28 æræ Dion.

V. Eodem, non alio, in anno, templum poterat dici annis 46 ædificatum. Iob. II. 20.

VI. Crucifixus est Dominus anno 30 æræ Dion. Namque hic ipse annus, non annus 29, 31, 32, habuit pascha in fine hebdomadis: annus autem 33 nimis est serus, & omnibus antiquæ ecclesiæ sententiis refutatur.

VII. Ergo tota historia a Paschate Iob. II. ad Pascha Iob. XVIII. includitur in annum 28. 29. 30 æræ Dion. Sunt paschata tria.

Hæ theses, singulatim, dubiæ videri possunt, sed in suo nexu certæ sunt & immotæ; & paschata non nisi tria necessario inferunt. Adversarium Harmonia mea humanissimum nacta est D. *Hauberum*: qui quid hodie fentiat, haud scio; sed certe summam Harmoniæ ab illo adornatæ adoptavit opus eximium, quod inscribitur *Deutsche Original - Bibel*: novissimeque D. *Walchius* in Meletematis de Vita D. N. I. C. me sapius reprehendit.

Horum

Horum autem neuter chronologicos Evangelistarum adhibuit nervos. Studiose chronologiam evangelicam memoria nostra tractarunt Camp. Vicringa, P. Allix, Com. Camillus de Sylvestris, Nicasius Grammatici, I. I. Hottingerus, C. G. Hofmannus, Leonardus Offerhaus &c. Longe inter se differunt; sed si configas eos & in unum contrahas, quicquid ex vero quisque habent, id ternarium paschatum, ipsis quandoque invitis, confirmat: neque ii, qui quatuor, ne dicam, qui plura, paschata fingunt, characteres illos chronologicos, ab ipsis evangelistis tam graviter præscriptos, sine violentia tractare possunt. Quaternarius paschatum magnam periocharum earundem seriem, a Matth. IV ad XIII & in parallelis Marci Lucaeque locis, quam Ternarius simplicem agnoscit, duplicat vel triplicat, manifesto incommodo. Ternarius, vel apud Matthæum, vel potius apud Marcum & Lucam, in historia pauculorum tantummodo mensium, *Trajectionem* infert, eamque fructuosam; Quaternarius, sub specie ordinis, *confusionem*. Lightfootus in Chronicis & V. & N. T. id ex instituto agit, ut *Trajectiones* apud Evangelistas, quamvis quatuor paschata habet, & in tota scriptura obvias demonstrat. Ternarius exacte congruit cum LXX hebdomadibus apud Daniele, & cum lectionibus Mosis & prophetarum in sabbatis & diebus festis, ad quas aperta & frequens apud Evangelistas est allusio, cursuique Salvatoris celeritatem convenientissimam tribuit: Quaternarius hæc omnia obliterat. Vberiore demonstrationem ipsa habet Harmonia, § XII, Ordoque Temporum, cap. V. Hinc jure concludo: *Quisquis plura tribus Paschata inter Baptismum Domini & inter Exaltationem statuit, ejus opera in Evangelistis, quatenus Harmoniam spectat, irrita, & in vitam D. N. I. C. minime honorifica debet haberi ab omnibus, qui errore non æque atque veritate pascuntur.* Ad Harmoniam Evangelistarum, ita constitutam, & ad Ordinem temporum, passim hic remittit Gnomon, eoque jam expeditior est Evangelistarum consideratio reliqua. Tabulam quoque ex Evangelistis coagmentatam, tanquam Monotessaron, habet Harmonia: Gnomon autem singulos Evangelistas singulis in Tabulis, ad quemque seorsum accommodatis, refert.

§ XIX.

Acta Apostolorum magnam habent conjunctionem cum *Epistolis*, *Pauli* præsertim, & per has bonam partem illustrantur: in *Epistolis*, non desultoria est annotatio nostra ad sermones confertiore doctrina plenos, sed

æquabiliter deducta ac propemodum perpetua. Summam ac seriem Historiæ dat *Ordo temporum*, cap. VI.

§ XX.

De rationibus tractationis nostræ *Apocalypticæ*, præter proprium notarum ad hanc prophetiam *proœmium*, in ipsis passim *notis* agitur. Nam ut Germanica exegesis seorsum exstat, sic Latina in extremo hoc volumine datur. De illa, Germanica, *Epicrisin* (*Beurtheilung*) nuper emisit cel. Theologus, D. *Ioachimus Langius*, eamque Antidoto W. Sherlockii contra papatum, quod in vernaculum sermonem transtulit Fridericus Eberhardus Rambachius, sub titulo *Mantissæ Apocalypticæ* adjecit: convenit autem *Epicrisis* cum Latino ejus *commentario apocalypstico in Gloria Christi*. Quare Gnomoni huic & examen præcipuorum *Commentarii* nervorum, & responsonem ad *Epicrisin* committi oportere existimavi. De *Epicrisi* illa ut nuncium accepi, constitui, non minore cum prolubio cedere veritati, a subactissimo interprete monstratæ, quam eandem mihi propitiam defendere. Scripti potitus, nonnulla, quæ vel displicerent Auctori ejus vel placerent, delibata inveni. Ego vicissim, qua parte aut assensus eximii Viri me delectarit, aut dissensus ad meam sententiam recognoscendam invitarit, exponam: quemadmodumque ille summa usus est humanitate, sic ego observantiam erga Senem, cujus etiam hospitio anno 1713, & deinceps commercio gavissus sum, tuebor.

I. Præcipue de *bestia* & de *meretrice* dissentit, p. 371 - 405. Multum hæc ab illa differt, fateor: veram autem differentiam consideramus infra, ad cap. XIII. I.

II. Infert inde, ad superiores suos remittens commentarios, *generatim*, in interpretatione septem *figillorum* & septem *tubarum*, adeoque totius *libri*, me titubare, non minus, quam Vitrinam. p. 405. Resp. Interpretatio bestia & meretricis vindicata, & reliquæ partes, se mutuo sustentant. Complura sunt, quorum speciosam quidem explanationem dedit *Epicrisis*, p. 371 seqq. 394 seqq. 400 seqq. sed mihi ea non obsunt: nam egomet ut vera agnosco. Optabilior fuerat discussio eorum, quæ in questione sunt. Hic vero est, quod admiremur. Ipsam *summam* systematis *apocalypticæ*, a cel. D. Langio adornati, examinaveram in libro meo, pag. 500 - 504, auctore *nominatim* laudato, scripseramque ibi, *Quisquis veritatem querit, is hoc momentum quam diligentissime perpendat: & tamen de toto illo*

illo examine *profus tacet*, nec paginam 107 f. 123 f. 214 f. 285. 295. omnesque fere, quas collegeram in Præf. § VII, attingit. Lectum sibi librum, ait: alias pro certo haberem, eum cursim tantummodo nonnulla decerpisse. Equidem loca illa in præfenti *ab integro repetita* putari volo. nam ea commentarios cel. auctoris mihi perperfos, & errores, quos is in Vitringa re-darguit, a me vitatos, curate præsupponunt. Præterea Gnomon apoc-lypticus, cujusmodi sit cel. viri interpretatio, in *sigillis, tubis*, aliisque par-tibus, ubi nervus inest, modeste monet, ad c. IV. 1 &c.

III. Initia *væ trium*, ipsiusque *væ tertii*, nimis alte putat a me poni. p. 406. Respondetur infra, in cap. VIII. 13.

IV. De *duobus testibus*, deque *urbe magna*, assentitur: itemque de *re-gno*. p. 406 seqq.

V. *Capitis XII* expositionem approbat, quod ad futura attinet tempora: quod ad præterita, non approbat. p. 408. De præteritis, vid. infra, ad cap. XII. 5.

VI. Amplectitur *gentium conversionem, millennium futurum, (sed sim-plex,) resurrectionem primam*. p. 409-421. Atque hac potissimum in par-te ab *equuleo*, quem persæpe appellat, *hermeneutico*, prophetiam libera-vit. Concordiam autem scripturarum de ultimis temporibus, quæ & ut mala & ut bona describantur, in duplici adventu Christi quarit; ut mala sint ante adventum priorem, bona in millennio: comm. apoc. f. 239. quan-quam concordiam illam, falsa adventus unitate, non nisi *bis mille* asserunt anni, de quibus infra, ad c. XX. 4.

VII. Quæ de aliis *temporum periodis* ad mille annos collatis dixerim, ne-gat se capere. p. 421. Non recordatus est eorum, quæ exposueram pag. 127. 644. &c. ex genuina temporum analysi. Quam qui agnoscunt, hi scrutinium propheticum ætati nostra maximopere necessarium perspiciunt: (coll. Epicr. p. 409 seq.) qui non agnoscunt, in longo seculorum spatio fluctuant. nam hypothesis ab Halenti Theologo inprimis defensa, v. gr. de bestię mensibus 42, annos communes $3\frac{1}{2}$ notantibus, ipsos illos annos $3\frac{1}{2}$, & subsequenter ecclesię florem, duo etiamnum secula & ultra differt. vid. *Erkl. Offenb.* p. 503 seq. Tali spe, adhuc præstaret alia meditari, atque prophetias in hanc jam partem versare.

VIII. Prolixas libri mei periochas referre dignatus est Theologus Vene-randus, de iis capitibus, in quibus & meam cum ipso consensionem invenit,

nit, & veritatis *victoriam* jure prædicat: pag. 422. non tamen *omnium* esse partium recensionem, ipsi tituli, modo memorati, indicant. nam intra perpauca Apocalypseos capita versantur: cetera fere intacta manserunt. Omnino liberum ei fuit: lectoris autem interest scire, multo ibi plura esse a me tractata, in quibus est *fluxus rerum ex invisibilibus in visibilia, & refluxus ex his in illa: differentia septenorum angelorum ecclesiarumque, sigillorum, tubarum, phialarum: septenariorum divisio in quatuor & tria: cursus rerum ex oriente in occidentem, &c.* Eorum causa, quæ Ven. Theologus egregie pertractarat, non scripsissem exegesis: sed cum certum haberem, ex fonte sapientiæ apocalypticæ inexhausto quiddam in meum canalem manavisse, id ad alios derivandum censui.

IX. Ad prophetias *V. T.* recludendas quiddam a me proficisci posse, singulari benignitate censet, p. 428. Systema autem meum amplius limari oportere, addit ille, & egomet agnosco. Ex Apocalypsi, *non obsignata*, Daniel, qui *obsignatus* erat, & alii prophetæ, qui *mysterium DEI* descripserunt, recludentur. Sed quæ idem ille retractanda mihi judicat, ea veram cum prophetiis *V. T.* collationem nunquam impediunt.

X. Firmius id mihi spondet *Ordo temporum*, illi exspectatus. Id syntagma, cum utraque exegesi Apocalypseos, editum inter utramque, intimam habet necessitudinem. Etenim unam historicarum periodorum & propheticarum catenam, perpetuo se nexu cohibentem, refert.

Omni meam *επιεικειαν* & docilitatem evocavi, ut, sicubi *grandævus Hermeneuta* demonstrasset, falli me, scite etiamnum ab errore desisterem. Sed sine assentatione, abs qua illum abhorreere novi, sententiam mutare non possum: *Germanicoque* sermone, quo uterque nostrum juxta cum Latino usus est, nonnulla, si DEI voluntas feret, submittam, tempore. *Est enim justa & brevis exspectatio quarundam rerum, unde applicatio prophetiæ ad nostram ætatem distinctior evadat, facultasque detur, complura utilia uno fasce complectendi.* Veritatem uterque bona sectamur fide: amor illius in me, mea etiam observantia in illum, ingenua sententiæ alterius declaratione, alterius leni tolerantia, non modo non læditur, sed etiam pascitur. Neque ipsa dissensio de capitibus quibusdam fructu caret. nam quanto major in ea utriusque nostrum est perseverantia, tanto magis nostra eorundem de aliis capitibus consensio spectatores atque arbitros amicissimi certaminis ad rem considerandam commovere debet: & quisquis rationibus principilaris Hermeneutæ hic satisfactum judicabit, is aliorum in sententias meas

meas apocalypticas impetu minus terrebitur. Posthac facilior evadet res, ut dixeram in Praef. § XV. Interea ex animo opto, ut Theologus Halensis in *Bibliis Parentheticis*, & quicquid amplius commentabitur, has quoque verbi prophetici partes divino munere ex divino sensu explicet. Atque utinam, quum tam multi ex ejus auctoritate pendent, re maturius, quoad pretiosæ ejus horæ patiantur, perpensa, publice declaret, *utrum adversarius an defensor earum systematis mei partium, quibus Epicrisis ejus contradixit*, (nulla me Φιλοσοφία agit, sed gravitas rei urget) *apud posteritatem illuminatiorem haberi velit.* Verticulo non minus de ecclesia merebitur, quam volumine. Me non pudefaciet victoria veritatis. In extremo promiam, quod unum ad decisionem sufficiat: cupidior semihorii de mille annis (suo loco firmis) interpretatio totum Systema, cujus tantus Defensor est Theologus Halensis, non obscure invexit. Illa cadente, hoc veritati cedit.

Aliorum hominum variæ se cogitationes produnt super meis in hoc genere commentationibus. Apud quosdam ceteris meis laboribus vix redemero culpam, quam a me in prophetico studio contractam putant. Sunt, quibus calculi mei haud fatissacere ferantur: sublimitatem videlicet mathematicam quærunt, & humilitatem nostram transvolant. nam nobis rudimenta arithmetica, dummodo *fracti* numeri vigilanter observentur, sufficiunt. Plures, seposito scrutiniij labore, facilius se expediunt, & in portu sibi navigare videntur, dum in falso oculos claudunt. Videant, quid agant: nobilior est veritas, quam quæ se obtrudat. Ego nil novi habeo, quod pro ea dicam. Apologia etiamnum hac utor: *Ora, scripturam sacram antepone pectoris tui scrinio, & rem TOTAM prius cognosce, quam judicium facias.* Felix, qui loquitur in aures auscultantium. Sir. XXV.

§ XXI.

Orthodoxiam meam nemo adhuc in discrimen adduxit. Quisquis scripta mea perpenderit, agnoscat, me normam Scripturæ non solum in doctrinis, sed etiam in verbis ea religione sequi, quæ vel bonis a superstitione vix abesse videatur. Nullam enim aberrationem a linea Veri in Scriptura nobis propositi tam levem statuo, ut non agnitio veritatis sit præstabilior, scientiæ DEI, ipso inspectante, respondens, & gloriæ illius consentanea. Una est veritas: maxima & minima sui parte coheret. Erit ergo lectoris, bene existimare, donec erroris reus peragar ab aliquo, qui non ipse accusando erret. Fit hoc nimis sæpe, ut unus alteri malam sententiam, abs

qua uterque æque abhorret, tribuat, & mille alios brevi præcipitique relatione misere offendat. Tali in casu quid lectori, quid mihi, faciendum putem, declarat *Erkl. Offenb. præf. § XIII.*

§ XXII.

Qui Græce didicere vel discunt, eos propria non potest non manere utilitas: sed aliis tamen quoque veritatis amatoribus prodesse cupio. Quos ut Græca Latinis necessario interspersa quam minimum impedirent, ipsi operam a me datam sentient. Nam Græca textûs verba sola præfigurunt verbalibus nostris annotationibus, sed Græca & Latina realibus: in cursu earum, Latina præ Græcis aut cum Græcis ponuntur. Latina textûs verba ex Vulgata & ex aliis translationibus sunt desumpta, vel nunc demum Græcis exprimendis adhibita, eo plerumque casu, quem Latinus postulat contextus, quamvis Græce sit alius; & eo verborum delectu, ut etiam cum aliqua puræ Latinitatis imminutione vis nativa Græcorum verborum quam proxime redderetur.

§ XXIII.

In reliquo sermone eam Latine loquendi formam adhibui, quæ huic generi commentandi apta videretur, sine moroso aut contemptu aut studio Latinitatis, quæ ubi nimis colitur, majus fastidium, a cultoribus tamen violata, movet, apud eos præsertim, qui aliquid vernaculæ Latinitatis olfecerunt.

§ XXIV.

Termini technici passim occurrunt, quales sunt: *Anthypophora, apodioxis, asyndeton, ἐν δια δύοιν, epiphonema, epitasis, ethopæia, hypallage, litotes, mimesis, oxymoron, ploce, προθεραπεία καὶ επιθεραπεία, prosopopæia, sejugatio, zeugma* &c. ubi monendus est lector, ne annotationem per terminos technicos in compendium redactam, sed opinione utiliore, subito prætereat, v. gr. Ioh. X. 27f. Præcipuum autem usum habet *conciisa oratio* five *semiduplex*, ex stilo Hebraico: & *χιασμοί*, qui inprimis œconomiam totius epistolæ ad *Hebræos* pandit. Vtriusque figuræ exempla refert *Index*. Talia ubique per periphrasin exprimere, longum fuisset: alibi ergo confluent, qui in aliquo figuræ nomine hærent. Annotationes loquuntur vel ex persona auctoris, id est, ejus, cujus sermonem refert ipse textus; vel ex persona exegetæ.

§ XXV.

§ XXV.

Vbi notabilis est difficultas, satis sum copiosus: plerumque autem brevis sum, *quia* saepe res plana est & facilis, in historiis praesertim: *quia* observationes pluribus locis illustrandis idoneas non in singula loca, sed fere primo quoque loco propono: *quia* complura jam alibi tractavi, quæ hic repetere non necesse fuit: § VIII. XIX. XXI. *quia* multa, quæ ad periocharum divisionem & connexionem, ad commata & puncta attinent, ex ipso textûs, meave recensitionis, intuitu peti possunt: § XI. *quia*, quæ ad analyfin spectant, ex *Tabellis* patent, nec facile in Notis repetuntur: § XIII. *quia* simplicem fere veritatem, sine silva multarum opinionum, propono: § XVIII. *quia* multa per terminos technicos expediuntur. § XXIV. Inde volumen hoc, ut toti N. T. perlustrando destinatum, exiguae molis est, & levius, quam alii saepe commentarii in singulos N. T. libros. Ne *Usus* quidem, quos vocant, singulis capitibus subjungendos putavi. qui tractui amoris divini in veritate obsequitur, is ex verbis divinis, sententia eorum perspecta, omnia salutaria, sine labore, sine stimulo fugit. Ad sententiam autem perspicendam, & ad ea potissimum, quæ § IV notavimus, assequenda, opis aliquid, ut confidimus, hic allatum experientur, qui recte legent, id est, ita, ut expendant omnia, neque a textu distrahantur, sed in textum simpliciter introducantur. Neque inutiles erunt *indices* in extremo. Plura aut commendandi operis aut excusandi causa non addam: unum, Lector, rogo, si aliquem noveris Exegetam totius N. T. vel partis cujuscunque, præ quo noster Gnomon *supervacuus* tibi videatur, hunc cum alio illo in *una* duntaxat periocha aut capite, v. gr. Matth. XXIV. Act. XIII. Rom. XII. Hebr. XII. 1 Petr. III. Apoc. X. conferas, & tum *demum* judicium facias. Commemorandus hoc loco mihi venit *M. Philippus David Burck*, qui non modo Tractatum Apocalypticum & Ordinem Temporum & Gnomonem nitide describens, dexteritate quærendi & disceptandi ansam mihi dedit, ut multa commodius explanarem, sed etiam quotidiana hujus quadriennii consuetudine ita sensum percepit meum, ut post decessum quoque meum quibusdam, quorum fortasse tum pluris quam hodie interfuturum sit, variis de rebus pro me, quasi *ισόψυχος*, respondere possit.

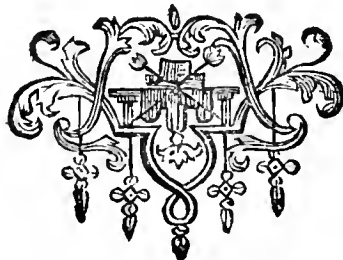
§ XXVI.

In præfatione majoris editionis N. T. censui, notas exegeticas ita dividi oportere, ut philologica Latino, fructuosiora Germanico sermone exponerem. Postea expertus sum, illa ab his ægre separari posse: itaque con-

junctim ea hic exhibet Gnomon. Eo minus necessaria est Germanicæ translationis festinatio. Germanico enim sermone ad totum N. T. annotationes, ædificationi *magis meræ* aptas, adornare institui: quis progressus, quis exitus, vivente me aut dormiente, futurus sit, Deo committo. Ceteroqui nullum est prolixius pensum, in quod ab integro me detrudere audeam. Complura brevi tempore exempla eorum hominum occurrerunt, quos ætate in literis contrita, corripuit imbecillitas. Quod virium & dierum superest, mihi & iis, quibuscum sum una, deberi intelligo, referoque me ad illud Davidicum, *Da ut me recolligam, antequam decedam ac non sim.*

§ XXVII.

Ad summa venit hodie Scripturæ sacræ *abusus* omnifarius, magis vero nefarius *contemptus*: neque id solum apud profanos homines, sed etiam apud eos, qui sibi sapientes, imo spirituales videntur. Το γέγραπται, *scriptum est*, quo ipse DEI Filius, in monomachia cum Satana, omnes insultus devicit, usque adeo vilescit, ut, qui Scriptura *tota ac sola* pascuntur, *spiritu* carere aut desipere existimentur. Sic portas *pseudopropheta* apertas inveniet. Porro scriptores boni practicos tractatus, preces, hymnos, soliloquia, novellas sanctiores, certatim producant. Singula valde sunt utilia: at *universus* eorum acervus multos a libro Domini, id est, a Scriptura, quæ una omnes utilitates & plenissime & purissime complectitur, avertit. Cœleste *Depositum*, quod Deus a Mosis tempore usque ad apostolos per pensa subinde explicatiora non frustra dedit, servant, qui optima quæque probant. Tum, si quis subsidii quidpiam ad salutarem Scripturæ N. T. tractationem præsentis opere sibi præstari posse existimat, eo velim in gloriam DEI & in suam aliorumque ædificationem, mihi bene precatus, utatur. Dabam in Cœnobio Herbrechtingensi,
a d. 20 martii, A. D. MDCCXLII.

GNOMON NOVI TESTAMENTI.

Novum Testamentum dicitur interdum corpus librorum sacrorum, quibus ipsum *N. T.* proprie dictum descriptum exstat; porro quid sit *N. T.* proprie dictum, declaramus infra ad Matth. XXVI. 28. Habet hoc Corpus partes duas, quarum altera continet apostolorum & evangelistarum libros; altera est apocalypsis Iesu Christi. In illa primum est historia Iesu Christi ab adventu in carne usque ad ascensionem in caelos; deinde ecclesiae christianae, a Christo exaltato, per apostolos constitutae, historia & institutio. Denique in hac Revelatio plane singularis docet, quid de Christo, de ecclesia, de universo futurum sit, usque ad consummationem. Breviter, sunt evangelistae, actaque & epistolae apostolorum, & apocalypsis. Ipse horum librorum mutuus habitus idoneum praebet argumentum perfectionis.

Quo circiter tempore quilibet scriptus sit, in
Ordine temporum ostendimus, -

ANNOTATIONES IN EVANGELIUM SECUNDVM MATTHÆVM.

Evangeliſtæ habent primordia re-
rum N. T. Ioh. XVI. 12. De aucto-
ritate illorum vid. Eph. IV. 11.
1 Petr. I. 12. Sunt bis duo: alteri,
Iohannes & Matthæus, fuere apoſtoli,
adeoque ipſi interfuertunt: alteri,
& Lucas, in ſe ipſis ſpecimen præbent fidei,
evangelio ex aliis certiffime cognito præ-
ſtitæ. Sed Matthæum Marcus, hos duos
Lucas, hos tres Iohannes præſupponit &
quaſi ſupplet. Matthæus, apoſtolus, primo
ſcripſit, & Marco Lucæque ſimul auctori-
tatem conſtituit: Iohannes item apoſto-
lus, poſtremo ſcripſit, & Marci Lucæque
libros, per ſe firmos, etiam magis ad ho-
minem comprobavit. Matthæus ſcripſit
præcipue ad demonſtrandum implemen-
tum ſcripturarum & ad convincendos Iu-
dæos: Marcus condidit Breviarium & mul-
ta notabilia ab illo relicta adiecit, præci-
pue ſpectans tirocinium apoſtolorum: Lu-
cas relationem contexit de officio præci-
pue Chriſti, maxime hiſtorice: Iohannes
refutavit oppugnatores Deitatis. Omnia,
quæ hi Quatuor viri commemorant, vere
& fecit & dixit Ieſus Chriſtus: ea autem
ex uno theſauro delegerunt, quorum fir-
miſſimam quiſque habebat ſcientiam, quæ
characteri cujuſque interno ſpiritali re-
ſpondebant, & quæ ei tempori, cum ſcri-
bebat, iis que, ad quos mittebat, congrue-
bant. Chryſoſt. Hom. I. in ep. ad Rom. in-
eunte, *Mofes libris quinque*, inquit, *a ſe*
ſcriptis, niſquam nomen ſuum præfixit, ſed
neque Matthæus, neque Iohannes, neque
Marcus, neque Lucas. quid ita? præſentibus
ſcribebant, neque attinebat, ſe ipſos indicare
præſentes.

Dicitur evangelium 1. ipſa *annunciatio*
læta, quam de Ieſu Chriſto & Ieſus Chri-
ſtus, & prodromus ejus, & apoſtoli cete-
rique teſtes primum Iudæis, deinde toti
humano generi tulerunt. 2. totum munus
& inſtitutum propagandæ illius annuncia-
tionis, vel per præconium, vel per literas.
unde dicitur evangelium v. gr. Pauli.
2 Tim. II. 8. Inde, ulteriore metonymia,
horum monumenta, qui hiſtoriam ſaluta-
rem ſcriptis proſecuti ſunt. Si velis quatuor
libros, quos Tertullianus *evangelicum in-*
ſtrumentum vocat, ſimul nominare Græce,
dicendum proprie erit, in ſingulari, τὸ
κατὰ ματθαῖον, κατὰ μάρκον κτλ. εὐαγγέλιον,
non in plurali, niſi forte brevitatis gratia.
Eſt enim unum idemque argumentum; id-
que tantum alio deſcriptum modo *κατὰ*
ματθαῖον, quod ad *Matthæum* attinet, *penes*
Matthæum, *per Matthæum*, ut Matthæus
pro ſua parte deſcripſit, aliò *κατὰ Μάρκον* &c.
conf. *κατὰ*, Act. XXVII. 7 fin. Verun-
tamen ut in Pentateucho prima vox protin-
us eſt *Bereſebith*, (quæ ipſius tituli poſtea
vicem obtinuit;) ſic Matthæus, cum ſcri-
bere inciperet, ſcripſit *βιβλος*, Marcus
ἀρχὴ &c. *Evangelii* tamen appellatio, pro
libro, apud antiquiſſimos patres occurrit.
Apud eodem Hebraice Matthæus ſcripſiſſe
perhibetur. quid obſtat, quo minus idem
Græce eundem librum eodem exemplo
ſcripſerit, etiamſi proprie non ex lingua
in linguam transferret? conf. Ier. LI. 63.
XXXVI. 28. & quæ eo notat *Franzius* de
Interp. p. 504. nec non *la Vie de Mad. Guion*
Part. 2. pag. 229.

Conspectum libri hunc damus :

I. Nativitas & quæ eam mox secuta sunt.	
α. Genealogia.	c. I. 1 - 17
β. generatio.	18 - 25.
γ. magi.	II. 1 - 12
δ. fuga & reditus.	13 - 23.
II. Introitus:	
α. Iohannes.	III. 1 - 12
β. Iesu baptisimus.	13 - 17.
γ. tentatio & victoria.	IV. 1 - 11
III. Acta & dicta, quibus se Iesus Christum esse demonstravit :	
α. Capernaumi.	12 - 16
ubi notetur	
1. prædicatio.	17
2. vocatio Petri & Andreæ, Iacobi & Iohannis.	18 - 22
3. prædicatio & sanatio: multorum confluxus.	23 - 25.
4. Sermo in monte.	V - VII.
5. Leprosus.	VIII. 1 - 4
6. Centurio & servus ejus.	5 - 13
7. Socrus Petri.	14 - 15
8. multi ægri.	16 - 17
β. iter, duobus de sequela admonitis, trans mare, & imperium in ventum & mare.	18 - 27
dæmonia ex hominibus in porcos migrantia.	28 - 34.
γ. rursus Capernaumi.	
1. paralyticus.	IX. 1 - 8
2. Matthæi vocatio. Conversatio cum peccatoribus defensa.	9 - 10 - 13
3. jejunium.	14 - 17
4. Puella mortua, & post hæmorrhousæ sanationem, resuscitata.	18 - 26
5. duo cæci.	27 - 31
6. dæmoniacus.	32 - 34
7. ambulat Dominus, & operarios peti jubet.	35 - 38.
8. operarios mittit & instruit,	X. 1 - 42.
& ipse prædicat.	XI. 1
9. Iohannis legatio.	2 - 6
10. Iohannes laudatur: civitates contumaces reprehenduntur: laborantes invitantur.	7 - 30.
11. spicæ frictæ.	XII. 1 - 8
12. manus arida sanatur.	9 - 13
13. Pharisei insidiantur: Iesus secedit.	14 - 21
14. Dæmoniacus sanatur: populus miratur: Pharisei blasphemant: Iesus eos refutat.	22 - 37
15. Signum postulantibus redarguit.	38 - 45
	16. decla-

4
a

	16. declarat, qui sint sui.	46-50.
	17. docet per similitudines.	XIII. 1-52
d.	Nazarethæ.	53-58.
e.	Aliis locis.	
	1. Herodes, Iohanne interfecto, de Iesu audiens hæsitat: Iesus secedens a populo quæritur.	XIV. 1-13
	2. Sanat & V millia satiat.	14-21
	3. iter maritimum, & sanationes in terra Genesareth.	22-36.
	4. manus illæ.	XV. 1-20
	5. Cananæa.	21-28
	6. ægroti multi, sanati.	29-31
	7. IV millia cibati.	32-38.
	8. in finibus Magdala, figmum postulantibus refutantur.	39-XVI. 1-4
	9. admonitio de fermento.	5-12
IV.	Prædictiones de passione & resurrectione.	
a.	prædictio prima.	
	1. præparatio per confirmationem articuli palmarii, quod Iesus sit Christus.	13-20
	2. prædictio ipsa & intercessio Petri refutata.	21-28.
β.	prædictio secunda.	
	1. transfiguratio in monte, & imperatum silentium.	XVII. 1-13
	2. lunaticus sanatus.	14-21
	3. prædictio ipsa.	22. 23
	4. didrachma soluta.	24-27.
	5. Quis maior.	XVIII. 1-20
	6. Officium remittendæ fratri offensæ.	21-35.
γ.	prædictio tertia.	
	1. migratio ex Galilæa.	XIX. 1. 2
	2. questio de divortio.	3-12
	3. humanitas erga parvulos.	13-15
	4. dives pedem referens, & inde sermones de salute divitum, de præmiis sequelæ, de novissimis & primis.	16-22 23-26 27-30.
	5. prædictio ipsa.	XX. 1-16
	6. filiorum Zebedæi petitio: præceptum humilitatis.	17-19
	7. duo cæci sanati.	20-28
		29-34.
V.	Acta Hierosolymitana, proxime ante passionem.	
a.	feria prima.	
	1. introitus regalis.	XXI. 1-11
	2. purgatio templi.	12-17
β.	feria secunda. Ficus.	18-22
γ.	feria tertia. Acta (a. in templo.	

1. inter-

- I. *interpellatio antistitum,*
   N *refutata,*
     α. *per quæstionem de baptismo Iobannis.* 23-27
     β. *per similitudines:*
       a. *de duobus filiis.* 28-32
       b. *de vinea.* 33-44
     γ *ad insidias progressa.* 45-46.
 2. *parabolæ de nuptiis.* XXII. 1-14
 3. *adversariorum quæstiones:*
   N *de censu.* 15-22
   γ *de resurrectione.* 23-33
   λ *de præcepto maximo.* 34-40
 4. *Salvatoris quæstio mutua, de Davidis Domino.* 41-46.
     admonitio de scribis & pharisæis. XXIII. 1-12
     & *clenchus contra eos,* 13-36
     & *contra ipsam urbem.* 37-39.
   b. *extra templum. Sermo de fine templi & mundi.* XXIV. XXV.
- VI. *Ipsa passio & resurrectio.*
   (A. *passio, cum morte & sepultura.*
     (a. *feria quarta.*
       α. *Iesu prædictio.* XXVI. 1. 2
       β. *Antistitum deliberatio.* 3-5
       γ. *Iudæ, unktionem Domini ægre ferentis, pactum de prodicione.* 6-16
     b. *feria quinta.*
       α. *inter diu: pascha paratum.* 17-19
       β. *vesperi:*
         1. *proditio indicata.* 20-25
         2. *cæna Dominica.* 26-29
       γ. *noctu.*
         1. *scandalum discipulorum & Petri prædictum.* 30-35
         2. *lucta in Getsemane.* 36-46
         3. *Iesus capitur, gladio uti vetat: turbas redarguit: a discipulis deseritur.* 47-56
         4. *ad Caipham ducitur: falsi testes irriti: ipse se filium Dei confitetur: capitis damnatur: illuditur.* 57-68
         5. *Petrus negat & flet.* 69-75.
     c. *feria sexta.*
       (α. *passio summa.*
         | (N *mane.*
         | (1. *Iesus Pilato traditur.* XXVII. 1. 2

d	c	f	g	h	
					2. <i>Judæ exitus.</i> 3 - 10
					3. <i>Iesu regnum, & silentium.</i> 11 - 14
					4. <i>Pilatus Barrabam, ab uxore frustra admonitus, dimittit, Iesum crucifigendum tradit.</i> 15 - 26
					5. <i>Iesus illuditur & educitur.</i> 27 - 32
				α	<i>hora tertia. Acetum & fel: crux: vestes divisæ: titulus crucis: duo latrones: blasphemia.</i> 33 - 44
				β	<i>ab hora sexta ad nonam. Tenebræ: derelictio.</i> 45 - 49
				β.	<i>Mors,</i> 50
					<i>velumque scissum ac motus ingens.</i> 51 - 53
					<i>Centurio miratur: mulieres spectant.</i> 54 - 56
				γ.	<i>sepultura.</i> 57 - 61
				δ.	<i>feria septima: sepulcrum munitum.</i> 62 - 66.
				β.	<i>Resurrectio: α. mulieribus nunciata, 1. per angelum, XXVIII. 1 - 8</i>
					<i>2. per ipsum Dominum. 9. 10</i>
				β.	<i>per adversarios negata. 11 - 15</i>
				γ.	<i>discipulis ostensa. 16 - 20.</i>

C A P V T I.

I **B**ΙΒΑΘΣ γενέσεως) Locutio LXX vi-
ralis, Gen. II. 4. V. 1. Etenim
Hebraïsmum habent maxime li-
bri N. T. primo tempore scripti: provi-
ditque sapientia divina, ut versio græca
V. T. eam præpararet linguam, quæ doctri-
næ N. T. vehiculum foret aptissimum.
Spectat autem titulus hic, *Recensio ortûs*,
proprie ad proxima sequentia, ut ex reli-
qua parte versus primi patet, neque tamen
vis ejus non ad totum librum porrigitur,
quo id agitur, ut Iesus agnoscat Iesu-
Christus, filius David &c. v. 20. c. IX. 27. &c.
Nam Scriptura cum genealogiis etiam cau-
sas earum solet contexere. Gen. V. 1. VI. 9.

¶ *Ἰησοῦ Χριστοῦ, Iesu Christi*) Conjuncta
Iesu Christi, & Christi Iesu, vel absoluta
Christi per antonomasian appellatio, post
adventum Paraclæti invaluit: quare libri
evangelici in præfationibus duntaxat &
conclusionibus; insequentibus ubique eam
habent. Rom. III. 24. Ga. III. 16. nott.
Conf. v. 16.

¶ *Ἰ δαυὶδ - ἀβραάμ. Davidis - Abraha-
mi*) Dicitur Christus filius Davidis, &
filius Abrahamæ, quia utrique promissus.
Abraham primus, David ultimus virorum,
quibus ea promissio data, unde tanquam
a proximo patre dicitur Filius David. v.
Rhenferd. op. phil. p. 715. Vterque cum
fide & gaudio accepit. Ioh. VIII. 56. Matth.
XXII. 43. In tota hac scala quilibet priores
patres, sed non insequentibus scivit, O quam
jucundum lectu fuisset illis hoc Matthæi
exordium, quod nos tam parum curamus.
Allusio prævia fit ad tessaradecadas, v. 17.
quarum primam *Abrahami*, secundam *Da-
vidis* nomen distinguit: tertiam eleganter
non a nomine proprio, sed a transporta-
tione inchoatam, ipse suo nomine Iesus
Christus coronat. Nam prima tessaradecadec
nec non secunda habent promissionem,
tertia impletionem. Retrorsum autem in-
cedit oratio v. 1. a Christo ad Davidem,
a Davide ad Abrahamum. Eoque com-
modius

modus Abraham secundo loco ponitur, quia mox redit versu 2. Marcus autem ineunte libro suo, Iesum appellat *Dei filium*, non *Davidis*, quia statim incipit a baptismo Iohannis, per quem Iesus ostensus est Filius Dei. Sic uterque evangelista scopum libri sui profitetur in titulo. Prior pars hujus versiculi habet summam N. T. & altera anakephalaosin V. T.

2 ἀβραάμ, *Abraham*) Matthæus in enumerando descendit: quanquam etiam v. 1 ascendit: neque ab Adamo, sed ab Abrahamo incipit; non tamen exclusis gentibus: coll. c. XXVIII. 19. nam in Abraham omnes gentes fiunt benedictæ.

¶ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, *Et fratres ejus*) Non Abrahamo, non Isaac, non Iacobo adduntur fratres, quos habuere, sed Iudæ. Promissiones fuere in familia Israelis.

3 καὶ τὸν ζαρά, *Et Zara*) cum fratre natum.

¶ ἐκ τῆς θάμαρ, *ex Thamar*) Matthæus subinde mulierum mentionem injicit, quæ casu quodam singulari junctæ fuerant Abrahamidis.

Thamar debuerat uxor fieri Sela, Gen. XXXVIII. 11. 26. & ex ea ipse Iuda genuit Phares & Zara. Rachab erat ex Cananais: & tamen facta est uxor Salma. Ruth erat Moabitis: & tamen Booz eam duxit. Vxor Viriæ, Davidis est facta.

4 ναασσών, *Naasson*) tempore Moysi. de ipso Mose memorabile est in hac tota serie silentium.

5 τὸν βοόζ ἐκ τῆς ραχάβ, *Booz ex Rachab*) Sunt, qui proximos Booz genitores prætermittos putent: sed sic quoque habetur Ruth IV. 21. neque prima tessaradecas, ceterarum norma, hiatum admittit. v. 17. Rectius alii in tantò temporum tractu genitores valde grandævus agnoscunt. *Rachab* hic Hierichuntinam illam dici, vel ar-

ticulus τῆς ραχάβ ejusque vis relativa docet. Neque obstat orthographia. nam pro ραχάβ & ραχάβ scribitur. vid. Hilleri Onom. sacrum p. 695. Rahab illa, cum exploratores occultavit, erat adolescentula, Ios. VI. 25. vixit autem ultra Iosum & seniores. ib. c. XXIV. 29 seq. & postea demum Salmoni nupsit oportet, quia de his nuptiis in eodem libro nil commemoratur, sed habitatio duntaxat Rahab in Israel. Ios. VI. 25. In Ruth I. 1 prima videntur denotari Iudicum tempora, ut verbum שש (quod alioqui putari posset redundare,) habeat vim inchoativam, quemadmodum sæpe הנה *regnum cepit*: & Naemi in terram Moab icrit, antequam populus a Moabitis premeretur, Iud. III. 12. Itaque Rachab potuit esse, ut erat, mater Booz. Huic seni nupsit Ruth, c. III. 10. & horum nepos Isai valde grandævus (conf. de Iojada, 2 Chron. XXIV. 15.) genuit Davidem. 1 Sam. XVII. 12. 14.

6 δαυὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς, *David autem rex*) Nomen illud ὁ βασιλεὺς, pridem nonnulli omiserunt: sed *Davidis regnum* bis memoratur hoc loco, uti postea *transmigratione Babylonis*. Ità subaudi, *Salomo rex* &c. usque v. 11. quanquam David potissimum rex appellatur, non solum quia primus est rex in hac serie, sed etiam, quia thronus ejus, Messiæ datur. Luc. I. 32.

7 ἐγγήνησε, *genuit*) Homines mali, etiamsi, dum vivunt, sibi sunt inutiles, tamen non frustra exstiterunt. certe per eos nascuntur etiam electi.

8 ἰωραμ δὲ ἐγγήνησε τὸν ὀζιαν, *Ioram autem genuit Oziam*) intervenientibus Achazia, (qui idem profecto est Ioachaz, 2 Chr. XXI. 17. XXII. 1.) Ioas & Amazia. 1 Chr. III. 11. seq. Itaque *genuit* mediate, ut dici solet *filius*, mediate. v. 1. nam etiam Efr. VII. 3. transiliuntur sex patres, coll. 1 Chr. VI. Tres illos Matthæus, non quo ipse

eos ignoraret, cujus peritiam totus contextus ostendit, sed quia omnibus notissimi erant, prætermisit: neque per fraudem id fecit; nam si numeres, aucta generationum multitudo vim addet argumentum de Messia jam exhibitio. Neque illos ob impietatem omisit: nam alios quoque impios, v. gr. Iechoniam, eumque consideratissime, memoravit, vel etiam pios prætermisit. Verum ut in demonstrandis itineribus ac viis præcipua esse cura solet, ubi bivia occurrunt, simplici via per se expedita: sic Matthæus in hacce genealogia eos præcipue notat, qui *fratres* habuere, & præ fratribus stemma Messia propagarunt, usque eo, ut, cum causam haberet Iojakimi non appellandi, *fratres* ejus filio ejus unico assignet: at Ioasum, qui unica sui temporis scintilla fuerat, cum ejus genitore & nato quam commodissime prætermisit. Porro ut in geographia distantia locorum, salva veritate, modo per longiores, modo per breviores stationes describuntur, sic in genealogia gradus generationum, etiam apud Hebræos. Ac res ex V. T. evidenter notas, neque ulli erroris periculo obnoxias, sermo N. T. solet non tam explicare, quam innuere, brevitate ardori spiritus, Act. VII. 16. vel etiam ad alias res apta. *Ozia* antea dictus *Azaria*: sed una in Hebræo litera exemta, appellatus est *Ozia*.

11 *ιωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν, Iofias uero genuit Iechoniam*) Multi & pridem & nuper, sed vix alii atque Græci, inseruere *Iojakimum*; quippe quem & historia V. T. haberet, & apud Matthæum numerus XIV generationum, a Davide usque ad transmigrationem Babylonis, requirere videtur. Neque tamen *Iojakimus* inseri potest: nam historia non pateretur *Iojakimum* sine fratribus, quos habebat, poni, & sic fratres dari *Iechoniae*, quos non habebat.

Nonnulli sub priore apud Matthæum *Iechoniae* mentione *Iojakimum* quæsiuere, Hieronymus præsertim, Porphyrii objectionem de hiato versus hujus refutans: sed nullus metaplasmus efficiet, ut לךקיה (LXX. *ιωακείμ*) & *ιεχονίας* unum idemque sit nomen; neque magis sub Iechonia bis posito Iojakim & Iechonias accipi possunt, quam sub Isaaco & ceteris bis nominatis duo Isaaci, & sic deinceps. Idem Iechonias suo bis nomine ponitur: hunc Iofias genuit interjecto Iojakim: & Iechoniae patruos Matthæus *fratres* ejus dicit, coll. Gen. XIII. 8. idque pereleganter. nam *Sedekias*, transmigratione jam facta, *post* Iechoniam, exclusis hujus filiis, regnavit, quo nomine concinne *post* Iechoniam memorantur fratres ejus, quorum princeps Sedekias erat, qui expresse *frater* Iechoniae dicitur, pro *patruo*, 2 Chr. XXXVI. 10. 2 Reg. XXIV. 17.

¶ *ἐπὶ τῆς μετακίσεως, sub migratione*) *Ἐπὶ*, cui opponitur *μετὰ post*, v. 12. dicitur etiam, cum id, *sub quo* aliquid fit, proxime sequitur. Marc. II. 26. Sic ב præfixum, Gen. X. 25. Nativitatem *Iechoniae* proxime subsecuta est *migratio*. Dicitur apud LXX *ἀποικισία* & *μετοικισία*. illud, respectu terræ Canaan; hoc, respectu Babylonis.

¶ *Βαβυλωνίως. Babylonis*) i. e. in *Babylonem*. sic, *ἀδὲς αἰγύπτου, viam Ægyptum*. Jer. II. 18.

12 *μετὰ, post*) postquam Babylonem migraverat.

¶ *σαλαθιήλ δὲ ἐγέννησε τὸν ζοροβαβέλ, Salathiel autem genuit Zorobabel*) interjecto Pedaja. Alius Salathiel, alius Zorobabel, parens & filius, iisdem tamen fere temporibus, exstant Luc. III. 27.

13 *ἐγέννησε τὸν ἀβιούδ, genuit Abibud*) Hic idem, qui *Hodavjab*, qui item aliquot patribus interjectis genitus est ex Zorobabel,

bel, 1 Chron. III. 19. 24. uti docet *Hille-
rus* in Syntagm. p. 361. fs. ostendens, Iu-
dæos agnovisse genealogiam Messia I. c.
nec sane aliam ullam genealogiam longius
ibi produci opus fuit, quam Messia. Du-
bium ergo non est, quin idem locus Iudæ-
is fuerit notissimus, eoque minus a Mat-
thæo repetitu necessarius. In hac ergo ge-
neratione desinit Scriptura V. T. Cetera
Matthæus ex idoneis monumentis cite-
rioribus, publicis sine dubio, dedit.

16 τὸν ἀνδρα μαρίας, virum Mariæ) Pla-
ne singularis hæc flexura est linea genealo-
gica: atque hoc loco plura veniunt di-
cenda.

I. Messias sive Christus est filius
David.

Hoc constat inter omnes. Matth. XXII.
42. Act. II. 30.

II. Iesum esse Christum, & Mat-
thæus & Lucas, etiam in genealogia,
docent.

Patet ex Matth. I. 16. Luc. III. 22.

III. Quo tempore Matthæus &
Lucas scripserunt, ortus Iesu ex Da-
vid extra dubitationem erat positus.

Stante urbe, Matthæus & Lucas scri-
pserunt, & tum genealogia, Davidica
præsertim, tota ex tabulis publicis repeti
poterat. Neque adversarii, cum Iesus
toties *filius David* vocaretur, quidquam
exceperunt.

IV. Genealogia apud Matthæum
ab Abrahamo, apud Lucam a prima
rerum origine, usque ad Iosephum,
Mariæ virum, non per matres, sed
per patres, eosque natura patres, texti-
tur.

Patet id de patribus omnibus iis, quo-
rum nomina ex V. T. repetuntur apud
Matthæum & Lucam: quare ne illud qui-
dem, utrum Chiljoni an Machloni uxor

Ruth fuerit, indicatur, sed Obed simpli-
citer ponitur filius Booz ex Ruth. Ab
Abraham ad David eisdem plane patres &
Matthæus & Lucas memorant: ut dubium
non sit, quin uterque etiam a David ad
Ioseph, non matres, sed patres, eosque
natura tales, respiciant. Sic in libris re-
gum & chronicis, quotiescunque *mater*
sola regis alicujus memoratur, indicium
est, illum, pro quo *filius ejus* subinde *rex*
factus esse dicitur, *patrem fuisse naturalem.*

V. Genealogia a Salomon apud
Matthæum, & a Nathan apud Lucam,
non eodem, sed diverso respectu, ad
Iosephum perducitur.

Certum est id ex § præcedente.

VI. Iesus Christus est genitus ex
Maria, non ex viro quoque ejus Iose-
pho.

Hoc elucet ex Matth. I. 16.

VII. Mariæ genealogiam texti, ne-
cesse fuit.

Sine genealogia Mariæ non posset ortus
Iesu ex Davide perspicui, ut ex modo dictis
fuit.

VIII. Diu Iosephus pro genitore
Domini Iesu est habitus.

Mysterium Redemptoris ex virgine nati
non simul, sed paulatim est patefactum,
& interim honestus matrimonii titulus
pro velamine esse debuit. Pro filio igitur
Iosephi habitus est Iesus, v. gr. post bap-
tismum, a Philippo, Ioh. I. 46. tempore
præconii publici, a Nazarenis, Luc. IV.
22. Matth. XIII. 55. & uno anno ante pas-
sionem, ab Iudæis, Ioh. VI. 42. Hæc
opinio hæc apud multos etiam post ascen-
sionem Domini, atque adeo tum, quum
Matthæus paucis annis post ascensionem
Domini scriberet evangelium.

IX. Ergo Iosephi quoque genealo-
giam tantisper extare, opus fuit.

Omnibus, qui Iosephum Iesu genitorem putabant, constare debuit de ortu Iosephi ex Davide. Alias Iesum non potuissent agnoscere filium Davidis, adeoque Messiam. Hinc angelus primum Iosepho apprensus, eumque monens de conjugē assumenda, eum *filium Davidis* nominavit: v. 20. nempe quia hunc titulum filius Mariæ aliquantisper ita, quasi ex Iosepho tractum, gesturus erat. Non dissimile est, quod Iesus non solum matris suæ primogenitus erat, Luc. I. 7. 23. sed etiam pro Iosephi eum primogenito haberi oportuit: quare *fratres* Iesu fuere consobrini, non comprivigni. Supervacaneus est eorum conatus, qui ex connubio Iosephi & Mariæ consanguinitatem utriusque deducere nituntur. Vel si ipse David proximus progenitor utriusque communis fuit, tamen Matthæus propositum obtinet. Itaque Iosephi genealogiam adornavit Matthæus, sed eo temperamento, ut veritati ipsi nihil adimeret. Non ait, Iesum esse filium Ioseph; Mariæ esse ait. Hoc ipso genealogiam Iosephi, quæ usum suum aliquandiu habebat, versu 16. innuit antiquatum iri. Mariæ ortus ex Davide eo tempore non minus erat notus, ut patet ex Luca.

X. Aut Matthæus Mariæ & Lucas Iosephi, aut Matthæus Iosephi & Lucas Mariæ genealogiam habet.

Hoc consequitur ex §§ præcedentibus.

XI. Iosephi genealogia est, quam Matthæus habet; Mariæ, quam Lucas.

Matthæus ab Abrahamo ad Iacobum deducit seriem, & Iacobum dicit *genitorem* Iosephi, & Iosephum expresse Mariæ virum appellat. Iosephus igitur, non Mariæ, sed suo nomine, ut filius eorum, quos Matthæus recenset, spectatur. Porro Matthæus Iosephum ut ab Iacobo *genitum* expresse Mariæ contradistinguit: sed apud Lucam, minus adstricta locutione, sim-

pliciter post *Ioseph* ponitur *Eli*. Quum igitur Iosephus proprie sit filius Iacobi apud Matthæum, idem apud Lucam filius Eli suo nomine esse non potest. Superest, ut alieno nomine, nomine conjugis suæ, sit filius Eli. Ergo Maria est Eli filia. Occurrit in scriptis Iudæorum מרים בת עלי *Maria filia Eli*, quam apud inferos vehementissime discrucari dicunt. vid. Lightfoot ad Luc. III. 23. & Wolf. ad Matth. I. 20. Non tamen nominat Mariam Lucas in genealogia. nam absonum fuisset, Iudæis præsertim, si scripsisset: *Iesus erat filius Mariæ, Eli, Matthæi &c.* Quapropter virum Mariæ nominat, sed ita, ut ex toto capite I & II omnes possent intelligere, pro Mariâ nominari virum ejus.

XII. Apud Lucam est genealogia primaria, apud Matthæum secundaria.

Vbi genealogia aliqua per matres æque ac patres adornatur, multimodis ex una quispiam stirpe ortus ostendi potest: sed per patres non nisi unica & simplex potest esse deductio. Porro in genealogia Iesu Christi patribus Maria mater *incomparabili* jure accensetur. In generatione communi patres matribus sunt potiores: at Maria una omnium potissimo jure genealogiam ingreditur, præ quovis patre ex toto genere humano. nam quicquid ex humana, Abrahamica, Davidica stirpe traxit Iesus, id *totum* ex matre traxit. Hoc unum *mulieris* sine viro semen est. Ceteri liberi ortum sui *partim* patri, *partim* matri, acceptum referunt. Primaria ergo Mariæ, apud Lucam, est genealogia. Nec nisi secundaria esse potest Iosephi apud Matthæum, ad tempus adhibita, dum omnibus innotesceret, Iesum esse Mariæ, non etiam Iosephi filium. Memorat Matthæus Iechoniam, quem tamen primaria Messiae genealogia præterit. Ier. XXII. 30. coll. Luc. I. 32. 33.

XIII. Quic-

XIII. Quicquid in tota re superest difficultatis, id fidem nostram non modo non debilitat, sed etiam confirmat.

Stirps Davidica tempore Iesu Nazareni eo paucitatis venerat (Ap. XXII. 16.) ut ob hanc quoque causam *Filius David* per antonomasian diceretur pro Messia: eademque ita in Iesu & propinquis ejus substitit, ut quilibet, qui sciret, Iesum ex ea ortum esse, non posset non Iesum, quum propinquorum nemo cum eo conferendus esset, Messiam, cujus tempus aderat, agnoscere, etiam citra lucem fidei. Proinde ortus Iesu ex semine *David*, perinde ut ortus ex *Bethlehem*, vulgo minus innotuit; quin potius *Nazareni* cognomine quodammodo velatus est, ut fidei pretium maneret: Ioh. VII. 27. 41. 42. hominesque alii prius argumentis ad fidem in Iesum Messiam perducti, ex iisdem eliciebant hanc conclusionem, Iesum esse Davidis filium. Matth. XII. 23. Sed tamen non deerant publice monumenta idonea: unde Iudæorum antistites, cum omnia moverent adversus Iesum, tamen profapiam ejus in nullam vocavere controversiam. Quin etiam ad Romanos multa pervenit de genere Iesu Davidico notitia. Luc. II. 4. Olim facilitas genealogiæ ostendebat, Iesum esse filium Davidis: nunc ipsa difficultas, deletis cum urbe Hierosolymorum tabulis publicis, argumento est, contra Iudæos certe, Messiam pridem venisse. Quemcunque alium ii pro Messia sunt admitturi, ejus ortum ex Davide non aliter, atque Iesu Nazareni, nosse poterunt. Veruntamen non parum mutata est, progredienteluce, ratio. Appellatus est quondam Iesus *filius David* a multitudine, c. XII. 23. XXI. 9. a pueris, ibid. v. 15. a cæcis, c. IX. 27. XX. 30. a Cananæa, c. XV. 22. sed discipulis nunquam prædicavit, se esse fi-

lium Davidis: neque discipuli in confessionibus cum dixere Davidis, sed Dei filium. Davidis quoque filium appellantes, ulterius invitavit. Matth. XXII. 42 f. IX. 28. Initio, ortus Iesu ex David erat magis argumentum fidei: deinceps idem magis objectum est fidei factum. Nulla jam fideles impedire difficultas potest. 2 Cor. V. 16. Iesus est *radix & genus David*, stella illa splendida matutina.

XIV. Matthæus & Lucas, ipsi genealogiæ alias utilitates attextunt.

Si tantummodo ortum Mariæ, nec non Iosephi, ex *Davide*, ostendere voluissent, satis fuisset, præsuppositis V. T. documentis, ibi, ubi illa desinunt, v. gr. in Zorobabel, vel certe in ipso Davide incipere, & seriem per Nathanem vel Salomonem usque ad Iesum Christum continuare. At Matthæus longius ab Abrahamo orditur, & per Davidem & Salomonem descendit: Lucas autem ad Nathanem & Davidem ascendit, & dehinc ultra Abrahamum ad ultimam progreditur humani generis originem. Vtrique igitur aliud quiddam fuit eodem tempore propositum.

Lucas, ut ex primo ejus aspectu apparet, amplissimam instituit anakephalâosin, summamque stemmatis humani, & Salvatoris cum eo stemmate necessitudinem omnibus, etiam gentibus, exhibet: at Matthæus, Hebræis scribens, ab Abrahamo orditur, promissionem illis in memoriam revocans. Rursum Lucas totam seriem per gradus plus LXX simpliciter enumerat: sed Matthæus præter insignes quasdam stricturas particulares, quas adspersit, de mulieribus, de fratribus, de transmigratione Babylonis, totam seriem, quam describit, in tres periodos partitur, & in quavis periodo quatuordecim generationes, ut mox considerabimus, numerat. Atque hinc etiam opportunitas *descensus* apud Matthæum, & *ascensus* apud Lucam

perſpicitur, nam tali modo alter ſtriſturas & partitiones illas commode notavit: alter ſtriſtiore verbo ἐγέννησε, genuit, potuit abſtinere, & bono formulæ, ὡς ἐνομιζέτο, ut cenſebatur, uti, & exquisita ratione totam ſeriem in Deo terminare.

¶ ὁ λεγόμενος, qui dicitur) Matthæus agit cum lectore Iudæo, qui de *Ieſu Meſſia*, v. gr. per genealogiam, convincendus eſt. Ac paſſim ea ſcribit & confirmat, quæ ceteri evangeliftæ præſupponunt. Vis nominis *Chriſti* refert maxime promiſſionem *Davidi* datam de regno Meſſiæ: & vis nominis *Ieſu* refert maxime promiſſionem *Abrahæ* datam de *Benedictione*.

17 πάντας, omnes) Ingens ſymperaſma. Cuius vim his poſitionibus expendimus:

1 Abraham
2 Iſaac
3 Iacob
4 Iudas
5 Phares
6 Elfrom
7 Aram
8 Aminadab
9 Naaſſon
10 Salmon
11 Booz
12 Obed
13 Ieſſe
14 David:

David
Salomon
Roboam
Abia
Aſa
Ioſaphat
Ioram
Ozias
Ioatham
Achaz
Ezekias
Manaſſes
Amon
Ioſias:

Iechonias
Salathiel
Zorobabel
Abiud
Eliakim
Azor
Sadoc
Achin
Eliud
Eleazar
Matthan
Iacob
Ioſeph
Ieſus, qui vocatur Chriſtus.

III. Statuit ergo Matthæus tres periodos.

Omnes gradus recenſet Lucas, ad *Deum* uſque aſcendens, nec tamen periodos facit; tantum abeſt, ut in periodis gradus numeret: Matthæus autem tres periodos, ab Abraham ad David, a David ad migrationem, a migratione ad Chriſtum, deſcribit; atque in his periodis mox XIV gradus videbimus.

I. Graviffimo Matthæus confilio hancce clauſulam perſcripſit.

Meſſias per Nathanem ex Davide ortus eſt: Matthæus autem a Davide per Salomonem deſcendit ad Ioſephum. Quare ii, qui jam norant, Ieſum non eſſe ab Ioſepho genitum, genealogia Ioſephi minus utebantur. Hanc igitur, bono omnium, qui Ieſum vel ex Maria ſine Ioſepho natum crederent, vel ex Ioſepho quoque ortum putarent, ita adornat, ut eodem tempore utroſque deducat tamen ad *Chriſtum*, *Davidis filium*.

II. Tres teſſaradecadas facit Matthæus.

Eas tali diagrammate proponimus:

IV. Quamlibet periodum redigit Matthæus ad XIV generationes.

Matthæus non omnes patres memorat: & tamen hos, quos memorat, in numerum redigit. Sunt, qui hîc quærant *ſeptenarium*: ſed teſſaradecadas, non ſeptenarios ſimplices, notat evangelifta. Rurſum, eaſdem teſſaradecadas in nullam ſummam confert: non enim cunctas ait eſſe 40 vel 41 vel 42. neque noſtrum eſt, illas

illas in talem numerum cogere. In annis regum v. gr. Iſtaëlis ſæpe unus idemque annus eſt ultimus præcedentis regis & primus ſubſequentis. Eandem rationem apud Matthæum debemus admittere, quum res ipſa nos eo compellit. Sane David rex & primam teſſaradecadem ingreditur, ut ultimus, & ſecundam, ut primus. Primam ingreditur, alias ea tantum XIII generationes haberet: ſecundam ingreditur, quia uti prima ab Abrahamo incluſive, tertia ab Iechonia incluſive, ſic media a Davide incluſive debet incipi. Neque vero pariter Iechonias etiam ſecundam teſſaradecadem, ut ultimus, ingreditur. nam a Davide non ad Iechoniam, ſed ad transmigrationem, XIV generationes numerantur.

V. Vtrumque eo ſpectat, ut doceat, Ieſum dici vere & eſſe Chriſtum.

Notanter a nomine *Ieſu* ad cognomen *Chriſti* progreditur. v. 16. 17. 18. Atque in periodis notat *diſſimilitudinem*: in generationibus, *æqualitatem*. Ea diſſimilitudo, ea æqualitas, & ſeorſum, & conjunctim, ad magnum illum ſcopum, de *Ieſu Chriſto*, pertinent, ut jam jamque videbimus.

VI. Tres periodi ſunt inter ſe diſſimiles.

Si meram genealogiam Matthæus voluiſſet texere, tota hæc congerie ſuperſedere, vel certe nomina propria potuiſſet recenſere, & dicere, *ab Abrahamo David, a Davide ad Iechoniam, ab Iechonia ad Ieſum*. Nunc dicit, poſt cetera, *ad migrationem, a migratione ad Chriſtum*. Primæ igitur periodi terminus, limes, ſtatio, eſt *David*; ſecundæ, *migratio*; tertiæ, *Chriſtus*. Prima periodus eſt patriarcharum: ſecunda, regum: tertia, privatorum fere.

VII. Ea diſſimilitudo egregie probat, Ieſum eſſe Chriſtum.

Diverſi illi tituli, ad quos Matthæus tres periodos reducit, oſtendunt, hoc tempus, quo natus eſt *Ieſus*, eſſe tempus Chriſti, ipſumque Ieſum eſſe Chriſtum. Prima teſſaradecas & ſecunda illuſtre habent initium; tertia, quaſi cæcum & anonymum. Hinc & firmiter inferitur & clariffime exſplendescit tertiæ & omnium finis & meta, *Chriſtus*. Prima, eſt promiſſionis, quia Abraham in ea primus eſt, & David ultimus, quorum utrique data promiſſio: ſecunda, adumbrationis, per regnum Davidicum; quæ quum annos revera pauciores complexa ſit, quam prima vel tertia, idoneo eſt argumento, regnum Davidis per Chriſtum longe anguſtius deinceps ac diuturnius fore: Luc. I. 32. ſeq. tertia, exſpectationis eſt. In prima, primus, Abraham, & ultimus, David, ſunt præcipui: in ſecunda, primus, idem David, eſt præcipuus: in tertia primus quidem eſt Iechonias *vinctus*, 1 Chron. III. 17. cui non heres throni promiſſus, ſed perinde, ut patruo & patri, ſic ipſi, alia omnia denunciata ſunt, Ier. XXII. 11. 18. 24. ut quanquam ſemine non plane careret, tamen, in memoriam poſteritatis, ſcriberetur *sterilis*, ſine ſucceſſione regni, ibid. v. 28. 30. atque horum trium reſpectu *terra terra* inclamaretur ter. ibid. v. 29. Hinc in confinio teſſaradecadis ſecundæ & tertiæ Iechonias non nominatur, ſed pro eo migratio memoratur Babylonis. Grande huic argumento pondus additur apud Ieremiam. Namque medio inter Abrahamum & Davidem Moſis tempore, factum eſt fœdus cum populo: idque ſub ipſam Iechoniam migrationem eſt antiquatum. Ier. XXIX. 1. XXXI. 31. Ebr. VIII. 8. 13. Temporibus Abrahami & Davidis promiſſus eſt Chriſtus: poſt Davidis tempora diu ſtetit regnum, ſub migrationem Babylonis ſublaturum. Tum vero novum fœdus, cujus ſponſor Chriſtus, eſt

promissum. Ergo status populi post migrationem non potuit non assequi *Cbristum*. In psalmis & in aliis prophetiis regum tempore latis sermo fere per *comparationem* status præsentis & futuri incedebat: sed post migrationem Babylonis potius per *oppositionem* incedit, futura prospiciens subinde propius.

VIII. Matthæus tres periodos inter se exæquat.

Patet ex numero XIV, ter, considerate sane, posito. Vid. § IV.

IX. Tertiam secundamque tessaradecadem conficit, prætermittis aliquot patribus: in prima vero nulum prætermittit.

In secunda prætermittuntur (post *Ioramum*) *Achazias*, *Ioas* & *Amazias*, & (post *Iosiam*) *Iojakinnus*; in tertia (post *Salathielem*) *Pedaja*. Neque vero *Zorobabel* immediate genuit *Abibud*. Nam quum illius filii sint *Mesullam* & *Hanania*, utrumvis horum nominum ab *Abibud* differt. *Novem* patres post *Zorobabelem* prætermittos numerat Hillerus l. c. *Hodaxjabu* eundem esse docens atque *Abibud*. Posteri David a Salomone ad *Hodaxjabu* recensentur 1 Chron. III. 5. 10-24. Nunc, quia nec secunda, nec tertia tessaradecas per se habent XIV generationes, prima necessario tot habet. alias numerus XIV, per quem tres periodi æquantur, fundamento careret, ac pro eo numerus XV aut alius major locum haberet. Plane XIV generationes enumerantur in V. T. ab Abraham ad David: 1 Chron. I. 34. II. 1. 4-15. unde R. Bechai dicit, regem David esse decimum quartum ab Abrahamo, secundum numerum literarum nominis 777 quæ faciunt XIV. Antiquioribus sæculis seriores fere genitores erant; citerioribus, maturiores. hinc prima tessaradecas per se stat: secunda per minorem ellipsin, tertia per majorem

conficitur. Eæque generationes apud Matthæum subaudiendæ relinquuntur, quæ ex V. T. notæ sunt: sed post eas, quæ ex V. T. repeti possunt, nulla in N. T. prætermittitur, & in V. T. nulla est plane prætermittitur. Prima igitur tessaradecas est in re; secunda & tertia, in methodo.

X. Numerus generationum, quas Matthæus prætermittit, cum earum numeris, quas & ipse & Lucas ponunt, congruit.

Omnino XIV generationes inter *Ioram* & *Abibud* prætermittit Matthæus. § IX. Concinneque ab Abraham ad Christum tessaradecas, *tribus* pro numero periodorum expressis, *quatuor* tamen innuit. Tali pacto Matthæus ab *Abraham* ad *nativitatem* Christi habet implicite generationes 55. Lucas, ab *Abraham* ad *Iesum* XXX annorum, expresse refert generationes 56. Conveniunt.

XI. Æqualitas tessaradecadum non terminatur in ipso numero numerante, XIV.

Amant Talmudici, numeros rerum diversarum, affines, plane ad paritatem redigere. Exempla collegit Lightfootus ad h. l. eaque Iudæis, si tessaradecadas Matthæi sigillat, recte ille quidem reponit: sed ipsam tessaradecadum veritatem idem remissius tuetur. Magis ad rem pertinet, quod Iac. Rhenferdus huc confert, generationes XV ante Salomonem, & totidem post Salomonem ab Iudæis ita enumerari, ut eum diebus lunæ crescentis & decrescantis congruant. Sed ea quoque ratio dilutior est. Neque mnemonicum, maforeticum, aut aliud ejusmodi subsidium secutus est Matthæus. Quid enim magnopere referret, nomina potissimum ac numerum patrum horum præter ceteros memoria tenere, aut Iudæis, ea sat probe tenentibus, nova & in tot genealogiis V. T. aliis-

aliisque Scripturæ capitibus gravissimis nunquam usitata methodo amplius imprimere? Quodsi Integritatem enumerationis hujus quadam quasi masora munire voluisset, fatius fuisset, unam omnium generationum summam facere. Denique gravitati apostoli & evangelistæ parum conveniret, generationes, ut commodum foret, recensere, & tum æqualitatem tessaradecadum mirari. Non propter se notatur numerus XIV, sed propter aliud: non finis est, sed medium, ad obtinendum finem majoris momenti.

XII. Æqualitas hic agitur chronologica.

Apostoli ex N. T. in V. T. respicientes, maximam plenitudinis temporum rationem habent: & Hebræi summa chronologiæ capita numeris generationum, v. gr. in Seder Olam, comprehendere solent. Scite igitur Matthæus sub genealogia chronologiam propinat lectori, utramque in hoc connectens breviario. Particula *ὅν igitur* illativam vim habet, & articulus *αι* relativam, ut innuantur ipsæ illæ generationes, quæ in præcedentibus versibus enumeratæ sunt. Quodvis autem hujus versus incisum in subjecto & in prædicato habet vocabulum, *generations*: idque in subjecto respondet hebraico לולת uti Gen. XXV. 13. sed in prædicato respondet hebraico וור & habet vim chronologicam, ut vocabulum numerale XIV additum ostendit. coll. Gen. XV. 16. In Græco est antanaclasis, uno vocabulo græco hebraica duorependente. Hinc manat paraphrasis: *Omnes igitur illæ generationes* (absit tautologia) *genealogicæ*, methodi causa ad numerum XIV revocatæ, *sunt* reapte *generations chronologicæ XIV*, ab Abrahamo ad Davidem &c. Quæ cum ita sint, sat gravis cernitur causa, cur Matthæus genealogiam, quæ per se sine numero generationum, eoque sic inito,

multo planior fuisset, ad tales numeros redigat. Bene Chrysostronus ait, a Matthæo *generations, tempora, annos numerari & auditori exquirenda proponi*. Hom. IV in Matth. Sed videamus, in quo sita sit *æqualitas temporum*? Non est sita in numero XIV per tres periodos methodi causa adhibito: § XII. neque in *annis generationum* per singulas tessaradecadas; nam in prima fere tessaradecade multo longiores sunt generationes, quam in secunda & tertia: sed in ipsis periodis. Consideretur Schema:

A. M.	1946.	Abram natus.
	2016.	Promissio. I.
	2121.	Abraham mortuus.
	2852.	David natus.
	2882.	David rex. II.
	2923.	David mortuus.
	3327.	Iechonias natus.
	3345.	Iechonias victus. III.
	3939.	Christus natus.
	3969.	Christus baptizatus.

Nunc I. sume annos cujusvis tessaradecadis, eosque divide per 14. qui est numerus *generationum*. habebis longitudinem singularum *generationum*, periodis ipsarum convenientem: ut in prima periodo habeat generatio annos 62. in secunda 33. in tertia 42. *Media* longitudo, 46. fere. Hoc autem non valde urgebo: sume, quod potius est, II. annos 1923 a promissione Abrahamo data ad N. C. eosque divide per 3. qui est numerus *periodorum*. *Media* periodorum longitudo erit ejusmodi, quæ primam periodum non expleat, secundam excedat, sed cum tertia pulere congruat. Tertia igitur, tanquam primaria, cui duæ illæ ministrant, inter longitudinem primæ & inter breviteratem secundæ, se mutuo compensantes, media incedit. Fecitque evangelista, quod solent chorographi, qui duarum urbium distantiam expressuri, stationes interjectas ea arte enumerant, ut, quos unæ stationi passus addunt, alteri demant,

mant, summam ipsam illaesa veritate eo commodius efficiant: imo fecit, quod solet omnis chronologia, quum annos ita enumerat in canonibus, ut mensum dierumque excessus & defectus absorbeantur. Brevis: anni primæ secundæque periodi simul sumti, duplum sunt annorum periodi tertiæ. Simillima ratione apud Mosen, post Abraham, tempora *Isaac, Jacob, Levi, Kabath, Auran, Mose*, quæ pauciores pluresve generationes genealogicas in hac vel illa familia exhibere poterant, ad *quatuor* generationes chronologicas, prætermisissis duntaxat annis, quibus *Levi, Kabath & Auran* genuere, sive ad *400 annos*, contrahuntur. Difficile est, picturam Mosis & Matthæi exsequi verbis: neque potest interpretatio tali in re non cruda & acerba primo videri; sæpius autem perpensa, mitescet.

XIII. Chronologica trium periodorum æqualitas documento est, Iesum esse Christum.

In periodis temporum, divinitus definitis, perpetua est analogia: & hæ tres ponderosissimæ periodi præcipue inter se respondent. A migratione *ad Christum*, inquit Matthæus, sunt XIV generationes, quemadmodum Gabriel Danieli LXX hebdomadas afferens, urbem dixit ædificatam fore *ad Christum* Ducem: Dan. IX. 25. atque eam ipsam temporum rationem in animo Matthæus habuit. Migratio, revelatio, quæ Danieli obtigit, reditus, ipsum hebdomadam initium, brevia, sed insignia habent intervalla: dehinc longo itinere comitantur hanc tessaradecadem hebdomades, dum utrasque & tessaradecadem prius, quam hebdomadas, implet *Christus*. LXX hebdomades, intra 560 annos subsistunt, ut *Ordo temporum* ostendit, & sunt circiter 12 generationes, singulæ, ut § XII notavimus, annorum 46 fere. Intra LXX hebdomadas Christum

venire oportuit: ergo a migratione Babylonis ad Christum *non* potuere *plus* XIV generationes expectationem Israëlitis morari.

XIV. Magnam hancce conclusionem dissimilitudo trium periodorum, & æqualitas tessaradecadum, conjunctim, firmant cumulatus.

Si quis ea, quæ § VII & XIII diximus, invicem contulerit & conjunxerit, sentiet, hæc duo argumenta se mutuo corroborare. Prima periodus, & secunda, fuere multo lautiores, quam tertia: hæc igitur non potuit non habere exitum, post tantam promissionis regni que pausam, optatissimum.

18 τῷ δὲ χριστῷ ἡ γέννησις οὕτως ἦν, *Christi autem generatio sic erat*) Hac lectione antiquissima respicit textus versum 17. & *Messie* adventus, per tot generationes expectatus, exserte demonstratur. Sic quoque, ἐγεννηθῆναι, *genitus est*, & γέννησις, *generatio*, h. l. inter se respiciunt. Vtrique respectui inservit particula δὲ *autem*. Sic nomen *Iesu* c. II. 1. repetitur ex cap. I. vers. ult. Postea Græci plerique addiderunt, *ισοῦ, Iesu*: quo pacto versum 1 vel 16 respiceret oratio, minore vi. *Christus* erat, quem ex Spiritu sancto in utero habebat Maria, quem *postea* Ioseph, angelico monitu, *Iesum* nominavit. Eleganter & ordini rerum convenienter nomen *Iesu* reservatur in versum 21. 25. Conf. Luc. II. 11 not. Γέννησις *generatio* & conceptionem (conf. γεννηθῆναι, v. 20.) & nativitatem (conf. γεννηθέντος, c. II. 1.) complectitur, v. 18-25. Habet enim versus 18 propositionem eorum, quæ sequuntur, ad quæ etiam οὕτως *sic* refertur: tractationemque propositioni respondentem γὰρ, *enim* conjunctio incipit. Conf. γὰρ, *enim*, Hebr. II. 8. Cavet particula *sic*, ne quis ex genealogia Iosephi præmissa, Iosephum Iesu patrem naturalem putet.

¶ *μνησευθείσης, cum desponsa esset*) ὡς LXX, *μνησεύομαι*. Deut. XX. 7 &c.

¶ *πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, antequam venissent*) Ne domum quidem adhuc Ioseph duxerat Mariam, v. 20. sed h. l. proprie, & ex illa ipsa causa tanto firmitus, negatur commercium thori, ad asserendam graviditatem ex Spiritu sancto. Neque τὸ *antiquam* infert, post partum illos convenisse.

¶ *εὐρέθη, inventa est*) Maria Iosepho, fortasse matrimonium jam consummare conanti, sanctam graviditatem suam, ceteroqui occultam, quin aperuerit, dubium non est.

¶ *ἐκ, ex*) Ita *ex*, v. 20. coll. Ioh. III. 6.

19 *δίκαιος, justus*) Disceptatur, quo sensu Ioseph dicatur *justus*. res plana. Ioseph volebat Mariam dimittere, & dimittere clam. utriusque rei causam notat evangelista. cur *clam*? quia nolebat rem propalare pœnasque persequi, sicut lex contra suspectas aut adulteras permittebat, & sic in ea exemplum edere, cuius pietatem ceteroqui amplexus erat. cur autem volebat omnino *dimittere*? superest in contextu: quia *justus* erat, neque eam, quæ fidem connubialem fregisse videretur, retinere honestum putabat. Multa simul cogitabat, animusque ejus in dubio erat. id oratione non nihil ambigua (nam participia & in *etsi* & in *quia* & in *cum* resolvi possunt,) Matthæus in hac brevitate pulcre exprimit. Ceteroqui *δίκαιος* etiam *facilem ac lenem* notat, ut in *justus* severum.

¶ *παραδειγματίσαι*) LXX, Num. XXV.

4: *παραδειγματίσων αὐτούς τῷ κυρίῳ κατέναντι τοῦ ἡλίου* de suspensis. Simplex, *δειγματίσαι*, exstat Col. II. 15. nam *δειγμα* & *παραδειγμα* notat id, quod *ostentui* proponitur.

¶ *λάθρα, clam*) nullo iudicio publico, vel ne causa quidem in libello repudiæ commemorata, satis esse solebant duo testes.

¶ *ἀπολῦσαι, dimittere*) timens eam assumere.

20 *ἰδοῦ, ecce*) Non diu relictus est dubitationi suæ.

¶ *κατ' ὄναρ, per somnum*) Somniorum mentio fit etiam Act. II. 17 ex V. T. Ceteroqui solus in N. T. Matthæus *somniis* commemorat: unum quidem de uxore Pilati, c. XXVII. 19. unum de magis, reliqua de Ioseph. h. l. & cap. II. 12. 13. 19. 22. Hoc regimen conveniebat primis illis Novi Testamenti viis.

¶ *αὐτῷ, ei*) Primo ad Mariam missus est Gabriel: deinde Iosepho cetera sunt revelata. Sic utrique certa omnia.

¶ *ἰωσήφ, Ioseph*) In apparitionibus plerumque ii, quibus obtingunt, appellantur ex nomine, tanquam noti. Act. IX. 4. 10. X. 3. 13.

¶ *παραλαβῆν, assumere*) in societatem vitæ atque victus, connubii *nomine*. ideo additur, *mulierem tuam*.

¶ *μαριὰμ, Mirjam*) Hæc appellatio primitus usitator fuit, ex Hebr. & LXX int. sed postea terminatio græca successit. Idcirco *μαριὰμ*, de matre Iesu, ponit Matthæus in sermone angeli, h. l. sed *μαρίας*, suis verbis, v. 16. 18. de eadem, & quotiescunque de ceteris feminis ejusdem nominis loquitur. Et sic fere Lucas. *Mirjam*, rebellio, Hillero, populi scilicet in Ægypto. non in Mariæ, sed in Iesu nominis etymo Scriptura vim esse docet.

¶ *τὸ*) Fœtus nondum natus, neutro genere solet appellari. Conf. Luc. I. 35 not.

21 *τίξεται, pariet*) Non additur, *tibi*, ut additur de Zacharia, Luc. I. 13.

¶ *καλέσεις, vocabis*) Secunda persona. Sic Iosepho paternum munus commissum est. Plura de Iosepho commemorat Matthæus: postea comperta hominibus veritate, potiores Mariæ partes tribuuntur, apud Lucam, c. I. 31.

¶ *ἰησοῦν, Iesum*) Complura Messiæ nomina

mina in V. T. indicata fuere: proprium autem *Iesu* nomen non fuit expresse indicatum. Sed tamen notatio ejus ac vis ubique prædicatur, *Salus* videlicet. Et ipsum nomen tamen etiam ante nativitate ejus, h. l. imo ante conceptionem, Luc. I. 31. est prædictum divinitus. $\Psi\omega$ idem quod $\Psi\omega\iota\tau$ Neh. VIII. 17. Vtrumque LXX, *ἰησοῦς*. Et eatenus recte statuerunt pridem viri docti, in nomine *Iesu* inesse Tetragrammaton. Vid. Hilleri Synt. p. 337. ubi interpretatur: *IS QUI EST, SALVUS EST*. imo angelus interpretatur: *ΑΥΤΟΣ ΩΝ ΣΕΙ*, ubi *αὐτός* divino nomini respondet: coll. Hebr. I. 12 not. neque aliare nomen *Iehoschubab* differt a pristino *Hofsheab*, Num. XIII. 16. nisi quod mentio nominis divini inserta est, ex oratione rogante, *salva*, faciens affirmantem, *Iehoschubab salus*. Cumque nomen *Emmanuel* expressissimam habeat Deitatis cum salute mentionem, nomen ipsum *Iesus*, cujus vim videlicet evangelista V. T. *Iesajas* (ipse suo nomine idem significans) per synonymon *Emmanuel* clare innuit, multo magis cam postulat: sunt enim synonyma adæquata. v. 22. 23 not. Quin etiam ι in $\Psi\omega$ mere pro indicio tertiæ personæ habetur, tamen, ut solebat in plurimis nominibus hebraicis, *Deus* subauditur, & hîc quidem singulari ratione.

Ψ *αὐτός*, *Ipse*) *αὐτός*, casu recto, semper habet emphasin; hîc maximam. Casu obliquo, sæpe est mere relativum.

Ψ *σώσει*, *salvabit*) Quotiescunque ergo de Iesu Christo occurrunt illa, *salvare*, *Salvator*, *salus*, *salutare*, *Iesu* nomen dici censēbimus.

Ψ *τὸν λαόν*, *populum*) *Israëlem*, & qui ad hunc aggregabuntur.

Ψ *αὐτοῦ*, *suum*) eundemque Dei. c. II. 6. 22 *ἅλον*, *totum*) Sic, *totum*, c. XXI. 4. XXVI. 56. Multa sunt, in quibus prophetiæ *Elajanæ* exacte respondiisse eventum ab

angelo nunciatum evangelista observat: 1. Virgo gravida & pariens. 2. Filius mas. coll. Ap. XII. 5. 3. Nomenclatura. 4. Nominis interpretatio.

Ψ *ἵνα πληρωθῆ*, *ut impleveretur*) Sic c. II. 15. 17. 23. IV. 14. VIII. 17. XII. 17. XIII. 35. XXI. 4. XXVII. 9. 35. *Impleta sunt* in Iesu non solum, quæ ipse fecit, quorum aliqua infidelibus possunt suspecta videri; sed etiam, quæ ei aliunde obtigerunt. Vbicunque hæc locutio occurrit, gravitatem evangelistarum tueri debemus, & quamvis hebeti visu nostro, credere, ab illis notari eventum non modo talem, qui formulæ cuiuspiam veteri respondeat, sed plane talem, qui propter veritatem divinam non potuerit non subsequi ineunte N. T. Sæpe autem ab iis allegantur ejusmodi vaticinia, quorum contextum, prophetarum tempore, non dubium est, quin auditores eorum ex intentione divina interpretari debuerint de rebus jam tum præsentibus. Eadem vero intentio divina, longius prospiciens, sic formavit orationem, ut magis proprie deinceps ea conveniret in tempora Messiæ: & hanc intentionem arcanam (de qua etiam ad Iudæos olim aliquid subinde emanasse, eruditi observant) apostoli & evangelistæ divinitus edocti nos docent, nosque ob eventuum convenientiam dociles habere debent. Hoc ad defendendos evangelistas satis est, donec quispiam aliunde ad auctoritatem eorum agnoscendam perducitur. Certe sinceritas eorum hinc elucet, quod & numerum vaticiniorum de Messia, & onus adeo (dulce illud quidem) probandi, Iesum esse Christum, quam maxime amplificaverunt. At Iudæi ita omnia dicta, de Messia, quovis potius derivare laborant, ut mirum sit, illos omnino credere adhuc, Messiam esse aut fore.

Ψ *διὰ τοῦ προφήτου*, *per prophetam*) *Matthæus prophetas* sæpissime allegat, ad ostenden-

dendum vaticiniorum & eventuum confensum: ceteri evangelistæ id magis præsupponunt. λέγοντος dicentem constr. cum προφήτου, prophetam. c. II. 17. Esajas non appellatur. veteres studiose legebant: co minus opus erat libros aut periochas citari.

23 ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰμμανουήλ) LXX, Es. VII. 14. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν, καὶ καλέσει κτλ.

¶ ἰδοὺ, ecce) Particula signo exhibendo aptissima. Es. I. c.

¶ ἡ παρθένος, virgo) Hebraice est παρῆγ & παρῆγ virginem notat, sive derives ab παρῆγ, ut sit, quæ virum latuit, quæ non est cognita viro. conf. v. 25. Luc. I. 34. opponuntur enim inter se παρῆγ & γνῆ ut in generali significato, Lev. V. 3. 4. ita in hoc speciali: sive παρῆγ sit ἀκμαία, cujus conjugato Syrus utitur pro ἡκμασεν, Ap. XIV. 18. Articulus ἡ ἢ (de quo conf. c. XVIII. 17 not.) ex specula divinæ præsentia singulari demonstrandi vim habet: agitur enim de signo, & ecce additur, & ad ipsam mox virginem sermo dirigitur, vocabis. Innuitur aliqua Esajæ tempore, quæ ex virgine (de cujus fecunditate naturaliter minus constabat,) mater, eaque filii, erat futura: sed eadem, ut verborum sublimitas docet, typus erat virginis, quæ virgo Messiam peperit. Ita duplex erat signi vis, in propinquum & in longinquum. Vid. Al. Morum. Ex prophetia sola, matris virginitas non profus evincitur: sed complementi ostensio jubar retro jactat super prophetiam, ejusque sententiam patet facit.

¶ υἱόν, filium) Messiam, cujus est terra. Es. VIII. 8.

¶ καλέσουσι, vocabunt) Hebr. & LXX. vocabis, scil. tu, virgo, mater. vocabis extat jam v. 21 ad Iosephum: unde nunc substituitur, vocabunt, scil. omnes, deinceps.

Angelus ad Mariam: Dominus TE-CVM. Luc. I. 28. at non parentum alteruter, sed omnes, qui vocant, NOBIS-CVM ajunt. Conf. ibid. v. 34. Singularem attentionem merentur ea verba, in quibus scriptores N. T. a LXX int. vel etiam ab hebræo sermone differunt.

¶ τὸ ὄνομα, nomen) Non innuitur nomen totidem literis in circumfisione datum, sed tamen nomen verum, coll. Fs. IX. 5. immo etiam proprium, quo (a parentibus quoque) vocatur, coll. Es. VIII. 8. & vel maxime proprium, quatenus synonymon est nominis Iesu. conf. exemplum synonymorum ad v. 8. Revera multi fidelium Emmanuel appellant Salvatorem, tanquam nomine aliquo proprio: quanquam ex parte Iesu minus convenisset, appellare se NOBIS cum Deus.

¶ ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός, quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus) Hæc hebraici nominis interpretatio indicat, Matthæum græce scripsisse. Tales interpretationes, hebraicis vocabulis adjectæ, docent, scriptores N. T. non absolute requirere, ut lector Scripturæ sacræ sit hebrææ linguæ peritus. Verbo μεθερμηνεύσαι utitur etiam Siracides in præf. Nomen, Nobiscum Deus, per se, quatenus enunciationem integram includit, non est nomen divinum: (vid. Hiller. Onom. p. 848.) ideo etiam puero Esajæ tempore nato inditum est: eademque ratio est nominis Iesu. sed quo sensu proprie Christo utrumque competit, θεάνθρωπον denotat. nam unio utriusque in illo naturæ est fundamentum unionis Dei & hominum, neque hanc sine illa, præsertim ubi de nativitate Christi agitur, cogitare quisquam potest.

24 ἐποίησεν, fecit) sine procrastinatione.

¶ αὐτῷ, ut) Hinc iisdem verbis & jussus angelicus & factum Iosephi describitur. h. l. & cap. II. 13 f. 20 f.

¶ παρίλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, *assumpsit mulierem suam*) ea specie foris, ac si communi more consueverent.

25 καὶ, ἔ) *Et, ait, non sed.* Et assumfit, & non cognovit: utrumque ex præcepto angelico.

¶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ, *non cognovit eam, donec*) Non sequitur, ergo post; sufficit tamen, confirmari virginitatem ad partum usque: de reliquo tempore lectori æquo relinquatur existimatio. Non interdixit angelus expresse, ne eam cognosceret: sed ex natura rei id perspexit vir.

¶ ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱόν, *usque dum peperit filium*) Pervetusta versio *Ægyptiaca* simpliciter habet, *usque dum peperit filium*: neque addit, *suum primogenitum*. quo pacto egregie inter se respondent sermo Angeli, nec non dictum prophetæ, & factum Iosephi. *Pariet filium, ἔ) vocabis nomen ejus Iesum. Pariet filium, ἔ) vocabunt nomen ejus Emmanuel. Peperit τὸν υἱόν, filium, ἔ) vocavit nomen ejus Iesum.* Articulus τὸν habet vim relativam, & refertur ad versum 21, hoc sensu: *usque dum peperit filium illum.* Eadem lectio est in cod. *Barberin.* 1. (quo nomine insignem illum *Vaticanum* hoc loco innui existimamus:) eandemque *Latini* olim interpretis fuisse, non lubrico postea vestigio cognovimus. nam Helvidius, & libro contra eum ineunte Hieronymus, Matthæi verbas referunt: ἔ) *non cognovit eam, donec peperit filium suum*; sæpius autem sic, *donec peperit filium*; citra illud, *suum*, & citra *primogenitum*. Ac ne abrumpti ab iis textus videatur, plena allegatio Hieronymi uno loco sic habet: *Exurgens autem - accepit uxorem suam, ἔ) non cognovit eam, donec peperit filium, ἔ) vocavit nomen ejus Iesum.* Idem, postquam multa super hoc Matthæi loco disputarunt, novum continuo argumentum a *primogeniti* appellatione desumptum, non ex hoc Matthæi loco, sed unice ex *Luc. II. 7* repetunt.

Si *Barb. 1. Copt.* ex græcis codd. hanc lectionem hauserunt, magnum inde pondus habent: sin autem ex *Lat.* eam acceperunt, sinceram Latini interpretis verustissimi lectionem valde corroborant. Clausula hæc, de *primogenito*, ex *Luca* ad *Matthæum* traducta videtur: atque ipse sermo, de *Virginis* filio, *Filium* excellenti & plane singulari modo *Primogenitum* infert.

Nonnullis in locis aliter atque antea incedit *Crisis* nostra: neque tamen inconstantia quisquam mihi dicam scripserit. Non enim ad ea, quæ pristino usu invaluerant, me recipio; quod tamen ipsum, si veritas jubet, non refugio: sed in iis, quæ obruta fuerant, e situ suo educendis paulatim progredior.

¶ ἐκάλεσε, *vocavit*) Iosephus. v. 21.

CAP. II.

I 'EN Βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας, *in Bethleem Iudææ*) Ita distinguitur a *Bethleem Zabulonitarum.* *Ios. XIX. 15.*

¶ Ἡρώδου *Herodis*) *Herodis Magni*, *Ascalonitæ*, alienigenæ, sceptro jam jamque recedente ab *Iuda.* In hujus filiis erant, *Archelaus*, v. 22. *Herodes Antipas* & *Philippus*, de quibus c. *XIV.* & *Luc. XXIII.* & *Aristobulus*, pater *Herodis Agrippæ*, de quo *Act. XII.*

¶ ἰδοὺ, *ecce*) Hæc particula sæpe indigat rem nec opinatam. non fuerat nunciatus *Hierosolymis* adventus magorum.

¶ μάγοι, *Magi*) *Μάγος* apud *LXX* sæpe pro *ἄσπιν* in *Daniele* ponitur, & apud *Persas* *sapientem* significat, sive *philosophum*. Ab hac conditione hos appellasse *Matthæus* satis habet: reliquam eorum dignitatem aut numerum non definit; neque illud, utrum curiosis artibus aliquando dediti fuerint, nec ne; neque, ex quibus orientis partibus oriundi fuerint, quo ipso *Salus* hæc non restringenda innuitur. *Magus*, vox media, & in oriente late patens. Fuisse

Fuisse videntur ex posteris Abrahæ, sed extra Israellem: neque enim Magorum nomen Iudæos fert; auri vero turisque mentio remittit nos ad Es. LX. 6. ubi de adventu gentium: ut hoc jam loco præludia sint Messia a gentibus potius, quam a popularibus amplectendi. Luc. IV. 26 f. *Rex Iudæorum*, inquit, non, *rex noster*. Si facias duas classes eorum, qui Christum vel susceperunt vel non susceperunt, & utrinque varietatem hominum observes; multa ex toto N. T. utiliter observabis.

¶ ἀπὸ ἀνατολῶν, *ab oriente*) Cap. VIII. 11. Meridies & septentrio tantum in singulari dicitur græce; *orientis* (ἀνατολῶν) & occidens etiam in plurali sub variis meridianis. Vnam eandemque regionem spectant omnes, versus polos; non eandem, in longitudinem.

¶ παρεγένοντο, *advenerunt*) postquam appellatus erat *Iesus*. c. I. 25. adeoque post circumcissionem ejus.

¶ εἰς ἱεροσόλυμα, *Hierosolyma*) Sane metropolis esse debebat, ubi veritas cognosci posset: nec dubium, quin in ea ipsa urbenatum regem putarint.

2 πού, *ubi*) De re deque *tempore* ita certi sunt, ut tantum quærant, *ubi?* Scribæ solum *locum* sciebant: *tempus* a magis debebant discere, vel discendi ansam sumere. Notitia temporis & loci debet esse conjuncta.

¶ ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς, *natus rex*) Affirmant & nativitatem jam factam, & conjunctum cum ea jus regni, Herodi præter ipsorum opinionem terribile. Dicitur *natus*, qui *ab ipso ortu* rex est, ut 1 Chron. VII. 21: οἱ τεχθέντες ἐν τῇ γῆ.

¶ τῶν ἰουδαίων, *Iudæorum*) *Iudæorum* nomen, post migrationem Babylonis, omnes *Israelitas* complexum est, *Græcis* oppositum sive gentibus. Vnde etiam Galilæis datur. Luc. VII. 3. Ioh. II. 6. Act. X. 28 &c. Veruntamen Christum *regem*

Israelis appellaverunt Iudæi sive *Israelitæ*; *gentes, regem Iudæorum*. c. XXVII. 29. 37. 42. Ioh. I. 49. XII. 13. XVIII. 33.

¶ γὰρ, *enim*) Super nativitates potissimum cadunt prognostica, vera & vana.

¶ αὐτοῦ τὴν ἀστέρα, *stellam ejus*) propriam. Quo melius Magi ordinarium siderum cursum sciebant, eo facilius vim extraordinarii phænomeni & analogiam stellæ visæ ad natum regem hunc assecuti sunt. Quæ autem in utroque genere ratio illorum fuerit, quis hodie constituet? Stella utique erat vel nova ipsa, vel novo loco, vel novo certe vel etiam vario motu: quæ an adhuc existet, an iterum apparitura sit, quis scit? sine dubio accessit revelatio vel vetusta ex prophetiis Bileami, Danielis &c. vel nova per angelum. coll. v. 12. Magi per stellam, piscatores per pisces adducuntur. Chalcidius comm. in Plat. meminit traditionis de hac stella.

¶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, *in oriente*) Indicant, unde venerint. Articulus τῆ plagam illam denotat. *In* constr. cum *vidimus*. nam ex oriente viderant stellam ad occidentem, super clima Palæstinæ. v. 9.

¶ προσκυνῆσαι αὐτῷ, *adorare eum*) προσκυνῆν in N. T. sapius Dativum, (ut etiam apud profanos;) interdum Accusativum habet. Agnoscunt *Regem gratiæ*, & Dominum suum. Luc. I. 43. Omnia tamen pro analogia horum initiorum interpretanda sunt. certe *civilibus* de causis non erat cur tam arduo itinere instituto adorarent, mox domum redituri, regem distitum & parvulum, ac non Herodem quoque: neque civilem adorationem Herodes præse tulit. v. 8. *Adorarunt* v. 11.

3 ἐταράχθη, *perturbatus est*) Eo facilius perturbari rex septuagenarius potuit, quia pharisæi paulo ante prædixerant, regnum a familia Herodis ablatum iri, ut Iosephus docet l. 17 ant. c. 3. Regis perturbatio testimonium est contra scordiam populi.

Si Herodes timet, cur non quærunt, cur non credunt Iudæi?

¶ πᾶσα, *omnis*) scil. πόλις, *urbs*.

¶ μετ' αὐτοῦ, *cum eo*) Regem sequebatur populus, ei pridem assuetus. Subito etiam bonæ rei nuncio homines percelli solent.

4 πάντας, *omnes*) omnes, qui tum aderant.

¶ ἀρχιερεῖς) Raro ἱερεῖς, plerumque ἀρχιερεῖς appellantur in N. T. Alius erat ὁ ἀρχιερεὺς, *princeps sacerdos* in singulari: ἀρχιερεῖς in plurali, propiorem ceteris cum illo principe sacerdote necessitudinem, & inde majorem auctoritatem habebant. Aët. IV. 6.

¶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, *scribas populi*) Γραμματεῖς respondet apud LXX Hebræo ἄδω quo sensu occurrunt ὁ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ 1 Macc. V. 42. coll. Deut. XX. 5. & ἄδω Isque significatus huic loco congruit, ubi agitur de Responso Theologico. *Scribe populi* dicuntur in antitheto ad *sacerdotum principes*: erantque homines doctoresve privati, in Scripturis versati. Adde c. XXII. 35 not.

¶ ἐπιυθάνετο, *quærebatur*) Debuerat etiam prius.

¶ ποῦ ὁ χριστὸς γενᾶται, *ubi Christus nascatur*) Quæstionem Magorum suam facit. Verbum præfens *nascitur* congruit summæ exspectationi illius temporis de Messia.

5 Βηθλεὲμ, *Bethlehem*) Magis, ad Christum tendentibus, scribarum, non euntium, a majoribus accepta scientia inservit.

¶ γὰρ, *enim*) Hanc causam ipsum concilium illud allegavit; Matthæus autem comprobat.

6 καὶ σὺ, *Et tu*) Mich. V. 1: καὶ σὺ Βηθλεὲμ ὁ δίκος ἐφραθᾶ, ὀλιγοσὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιᾷσιν ἰούδα: ἐκ σου μοι ἐξελεύσεται, τοῦ εἶναι εἰς ἀρχοντα τοῦ ἰσραὴλ. quem ad locum vi-

de Notas Hal. Ad prophetam simul & evangelistam hæc sit paraphrasis: *Et tu Bethlehem Ephrata, sive regio in tribu Juda, parva es πηλὴ quæsis, sive quatenus es* (conf. de 4 Nold. Concord. partic. p. 458.) *in millibus Juda, si hæc dignitas, ceteroquin non contemnenda, tuumque captum ac modum prope excedens, conferatur ad dignitatem tuam singularem, cujus nomine es nullo modo minima, sed omnibus modis maxima in ducibus millibusque Iuda, quod ex te Mibi exhibit πηλὴ qui sit Dominator in Israël.* Similis locutio, 2 Sam. VII. 19. Es. XLIX. 6. Major honor minorem obscurat & absorbet.

¶ γῆ ἰούδα, *terra Iuda*) *Terra* sive regio, pro oppido, per synecdochen partis majoris pro toto, ut ager pro pago, Luc. IX. 12. *Iuda*, Tribus Messia. Vtrumque pro Hebræo *Ephratha*. LXX, Ios. XV. inter v. 58 & 59: θεκῶ, καὶ ἐφραθᾶ, αὐτὴ ἐστὶ Βηθλεὲμ κτλ. Hæc periocha, si non, ut inter homocotelevta, ex Hebræo excidit, sed si in Græco superflua est; indicio est, Bethlehem in distributione terræ ne in urbibus quidem fuisse habitam: coll. Ioh. VII. 42. sed saltem a Rehabeami temporibus, 2 Chron. XI. 6. Michas eam in masculino genere alloquitur, cum respectu implicito ad *οἰκὸν chiliadas*. Conf. *οἰκὸν ἡ χιλιάς μου, familia mea*. Iud. VI. 15. Vnde Matthæus, quum ἐλαχίστη in fœminino dixit, scil. γῆ, vicissim pro *chiliadibus* memorat τοὺς ἡγεμόνας chiliadum *duces* (nam ἡλῶ & ἡλῶν affinia sunt) quibus præfert unum ἡγούμενον, *Ducem* Christum: neque tam hanc civitatem sive chiliada ceteris chiliadibus præfert, quam Ducem ex ea egressum cunctis ducibus chiliadum Iudæ.

¶ ἐκ σου ἃ ἐξελεύσεται, *ex te enim exhibit*) LXX ex Hebræo, ut vidimus, habent, ἐκ σου μοι ἐξελεύσεται: idque sequitur cod. *Basil. β. Et. ed. 1. Ald.* Alii conjunctim, ἐκ σου γὰρ μοι ἐξελεύσεται. Pronomen μοι, *mibi*,

nibi, Deum præclare refert de *Christo* ut *Filio suo* loquentem: Luc. I. 32. coll. v. 13. sed conjunctio γὰρ, enim, patriam Christi significantius ostendit. Verbi *exibit* synonymon est, *nascetur*: v. 4. Hebr. נָשָׂא, cuius verbi conjugatum לָנָסָא (LXX int. ἔξοδοι,) item de nativitate, eaque ab æterno, debet accipi. coll. נָשָׂא Job. XXXVIII. 27. Num. XXX. 13. מְנַשְׂנָא LXX, τέκνα, non semel.

¶ ἡγούμενος, ὅστις ποιμανῆ, *Dux, qui pascet*) 1 Chron. XI. 2. de Davide: σὺ ποιμανεῖς τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ· καὶ σὺ ἔσῃ εἰς ἡγούμενον ἐπὶ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. De eodem, *pascere*, Ps. LXXVIII. 71. 72. Verbo *pascet* concise complectitur Matthæus versum 3 cap. cit. Michæ, ubi LXX sic quoque habent. Verbum rege dignum, & tamen congruens cum adolescentia ejus Bethlehemitica, pastoralis.

¶ τὸν λαόν μου, *populum meum*) Respondet illud apud Micham: *exibit MIHI*, i. e. Deo.

¶ τὸν Ἰσραήλ, *Israëlem*) Articulus additur nomini viri etiam pro gente posito. *Israëlem*, tribus conjunctas. In subsequenti historia non occurrit Bethlehem: ut dubitari possit, an Dominus unquam eo redierit.

7 λάθρα, *clam*) ne quid emanaret. Infidiarum argumentum.

¶ ἡκριβῶσε, *accurate percontatus est*) ad minimam usque temporis partem. Patet hinc Herodis astus, & magorum simplicitas.

¶ Φαινομένου, *apparentis*) Præsens tempus, quo conspici cæpta esset stella, *quæ appareret*, quæsitit Herodes.

8 ξετάσατε ἀκριβῶς) Alii, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Nullius momenti varietas, præsertim in *Herodis* sermone. Talia transilicimus. Eadem phrasıs, Deut. XIX. 18.

¶ ἐπ' αὐτὸν δὲ, *si vero*) Particula facit antitheton, Luc. XI. 22. 34. Herodes nun-

cium magorum non habuit pro vero, sed tamen pro possibili. cur non ipse statim una profectus est, ut adoraret?

9 ἀκούσαντες, *cum audissent*) Rex potius illos audire debuit & adjuvare. Tamen Magis responsum obtigit optatum.

¶ ἰδοῦ, *ecce*) Toto itinere non viderant stellam.

¶ ἰλθάν, *veniens*) Conjicere ex hoc verbo licet, causam intelligentem fuisse, quæ stellam regeret. conf. *veniens*. v. 8.

10 ἰδόντες, *videntes*) Nocturnum tempus fuerit oportet.

¶ τὸν ἀστέρα, *stellam*) Et tempus & locum & Scriptura & stella eis ostendit.

11 εἶδον, *viderunt*) Suaviter exprimitur incrementum & progressus a gaudio *visæ stellæ ad gaudium visi ipsius regis*. Sequitur lectio εὗρον *invenerunt*, respondet sermoni Herodis, *interrogate diligenter, & cum inveneritis &c.* sed *quærendi* laborem Magis ademit *statio stellæ*. Non tam *invenerunt*, quam *viderunt*. Conf. Luc. II. 17. 20. 26. 30.

¶ προσεκύνησαν αὐτῷ, *adorarunt eum*) Maria Magis non erat objectum adorationis. Si sine peccato concepta fuerat, ut potentior ecclsiæ romanæ pars hodie statuit, quid causæ est, cur nunc adoretur, & tum non fuerit adoranda? Nam jam tum adorandi regis mater erat.

¶ τοὺς θησαυροὺς, *thesauros*) ἤρα LXX, θησαυροῦς, Prov. VIII. 21 &c. apotheca, theca, etiam portatilis.

¶ προσήνεγκαν, *offerrebant*) tanquam regi. Non offensi sunt præsentī egestate ejus.

¶ χρυσὸν καὶ λίθων καὶ σμύρναν, *aurum & tus & myrrham*) ex bonis terræ suæ. De auro & ture prædictum, Es. LX. 6. Hæ primitiæ ostendebant, omnia fore Christi, etiam regnum minerale, vegetabile, &c. Hagg. II. 8.

12 χρηματισθέντες) vel singuli, vel per unum ipsorum. Sic optarant, vel rogarent:

rant : nam *χρηματισμὸς, responsum*. Idem verbum, v. 22.

¶ *μη ἀνακαμψαι, ne revertentur*) Id ergo facere cogitarant.

¶ *ἀνεχώρησαν, secesserunt*) itinere seorsum flexo.

13 *ἐγερθεὶς, surgens*) confestim.

¶ *τὸ παιδίον, puerum*) Hujus potior, quam matris ratio habetur.

¶ *ἕως ἄν, donec*) Ita fides Iosephi exercebatur. non omnia ei simul revelata sunt : tempus redeundi expectare debuit, neque interim angelus ei locutus est.

¶ *Ἡρώδης, Herodes*) de quo Ioseph ex sermone magorum bene speravisse videtur.

14 *νοκτὸς, noctu*) Magnum noctis beneficium in persecutionibus.

15 *λέγουσιν, dicentem*) Constr. cum *προφήτου, prophetam*. v. 17.

¶ *ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱὸν μου*) Sic Hos. XI. 1. in Hebr. at LXX, *ἐξ αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ*. Aquila, *ἀπὸ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱὸν μου*. Apud Hoseam hoc dicitur : *Tum quum puer erat Israël, dilexerunt : & ex quo in Ægypto erat, filium vocavi meum*. Patet hoc ex parallelismo utriusque hemistichii. Locutioque, *ex terra Ægypti*, sic existat Hos. XII. 10. XIII. 4. & ab ægyptiaco tempore Israel cœptus est dici *filius Dei* : Ex. IV. 22 s. ac semper *eduxisse* populum ex Ægypto, nunquam exinde *vocasse* Deus dicitur. Proinde etiam Matthæus, de Messia, eoque item parvulo, interpretans, allegationem cum commoratione ejus in Ægypto potius, (conf. Es. XIX. 19.) quam ad reditum ejus ex Ægypto refert. Iesus ab ipsa sua natiuitate, Filius Dei erat; & statim post natiuitatem in Ægypto fuit. quanquam & populum & Messiam ex Ægypto in terram promissionis redire oportuit, ob id ipsum, quia & illum & hunc Deus dilexit & Filium suum vocavit. De unius dicti

uno sensu bis impleto conf. not. ad c. I. 22. Videlicet & populum, ob Messiam, & Messiam ipsum, in quo est omne beneplacitum, ut uno amore, sic uno sermone complexus est Deus. Messias est similis populo suo in adversis : Messia similis est populus ipsius in beatis rebus. *Totus Christus caput & corpus est*. Quin etiam tum, quum populus in Ægypto erat, *Iesus Christus* in uno ex iis patribus, qui c. I. 4 recensentur, in Ægypto erat. conf. Hebr. VII. 10.

16 *ἐνεπαίχθη, illusus sit*) Sic accepit rex, contra Magorum animum : revera tamen regiam auctoritatem præ divina pro nihilo habuerunt. Nesciebat jam, quid ageretur.

¶ *ἀποσείλας, mittens*) scil. interfectores, repente.

¶ *ἀπέλε, interfecit*) Hoc erat peccatum *clamans*. coll. v. 18.

¶ *πάντας, omnes*) *quorum quatuordecim millia, ut in liturgia sibi a B. Matthæo relicta notant Æthiopes, & Greci observant in calendario suo, nefanda Herodis immanitate, Christus & ipse puer martyres consecravit*. Feuardent. ad Iren. l. 3. c. 18.

¶ *τοὺς παῖδας, pueros*) non puellas. Ex. I. 16.

¶ *διεταῦς, bimio*) Masculinum, uti *τριεταῦς*, 2 Chron. XXXI. 16. coll. Hebr.

¶ *χρόνον, tempus*) *Tempus*, a magis indicatum, erat fortasse paululum ultra annum. Itaque Herodes *biennium* definiit.

18 *φωνῆ*) Ier. XXXI. 15 : *φωνὴ ἐν ῥαμῶ* (Alex. ἐν τῇ ὑψηλῇ) *ἠκούσθη θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὄδυρμου· ῥαχὴλ σπικλαιομένη ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς καὶ οὐκ ἠθέλησε παρακληθῆναι κτλ.*

¶ *ἠκούσθη, audita est*) Sic, ut ad Dominum pervenerit. *Sic ait Dominus, præfatur & subjicit Jeremias.*

¶ *θρήνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος, platus*) LXX habent, *θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὄδυρμου*. Fons autem, *כי תהי רוחו* Respondet apud Matthæum brevior tot versio-

num lectio, κλαυθμός και ἔδυρμός πολυς, ut plurale hebraicum epitheto graeco exprimitur. Inopia synonymorum laborasse interpretes suspicabar, qui θρήνος και πρᾶtermisissent: sed non minori jure dicere possis, Graecos librarios, non perpensa vi adjectivi πολυς, quod LXX hoc loco non habent, ex LXX θρήνος και adiecisse. Sermo accentusque hebraici rem gradatim magis declarant, poniturque 1. luctus clarus, indefinite: tum ea, quæ luget & quos luget. 2. eadem recusans, oblatam scilicet, consolationem; & causa, cur recusarit. Caput XXXI Ieremiae multum prospicit in tempora N. T. adeoque hæc quoque periocha, sive captivitatem babilonicam simul spectavit Ieremias, sive minus, ad eventum hunc N. T. pertinet. Unius dicti unico sensui minor & major non unius temporis eventus respondere potest, donec vaticinium exhauritur.

¶ ῥαχὴλ, *Rahel*) Antonomasia: i. e. singulae filiae Rahel, & aliae matres, quæ sic filios dolorum habuere. coll. Gen. XXXV. 18. Filii *Rahel* nominantur, aliarum matrum filii simul subaudiuntur, uti 1 Cor. X. 1. sub patribus Iudaeorum etiam gentes continentur. *Filiique Rahel* dici poterant etiam parvuli Bethlehemitici, ob sepulcrum Rahel prope hoc oppidum, Gen. XXXV. 19. quemadmodum Iacobum patrem dixere Samaritæ eodem, quo Iacobus olim, loco habitantes. Ioh. IV. 12. Sed *Rama* quoque de tribu Benjamin fuit, Ios. XVIII. 25. nati ex Rahel. Credibile est, gladiatores ab Herode tam subito emissos in finibus Bethlehem usque ad *Rama* pervenisse: nam valde vicinæ erant, Iud. XIX. 2. 9. 13. Ezr. II. 21. 26. unde Ieremias, sacerdos ex terra Benjamin, eum cladis terminum notavit.

¶ κλαίουσα) i. e. κλαίει, *flet*. Hebraismus.

¶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, *recusavit solatium capere*) Phralis, qua luctus ingens exprimitur.

¶ οὐκ εἰσι ποῖσι sunt) Sic Gen. XLII. 36. ἰασήφ οὐκ ἔστι, συκεῶν οὐκ ἔστι. 1 Reg. XX. 40. οὗτος οὐκ ἦν. Hebr. וַיֵּשׁוּ נֹפֶת est: singulari numero, distributive. Suos singulae filios præcipue lugent, vel etiam unicos. nam etiam unica proles in plurali *liberorum* nomine ponitur. erant bimi & paulo minores: quare non facile una duobus orbari potuit. Res accurate prædicta. Alii singularem numerum referunt ad Messiam, quem mulieres interfectum putarent aut expulsum dolerent.

20 εἰς γῆν, *interram*) Manebat Iosepho libertas eligendi tantisper oppidi vel regionis; sed tamen in terra sua oportebat adulescere Emmanuelem.

¶ τεθνήκασι, *mortui sunt*) Pluralis concise significat, & Herodem esse mortuum, neque alios jam esse ullos, qui insidientur.

¶ εἰ ζητούντες τὴν ψυχὴν) Phralis LXX-viralis.

22 βασιλεύει) *Regnabat* Archelaus, sive carebat regio ille nomine sive gaudebat.

¶ ἐφοβήθη *timuit*) sollicitus de puero: veritus, ne Archelaus imitaretur odium patrum.

¶ ἐκῆ) תָּשׁוּ LXX, *ἐκῆ*, *illuc*. sæpe.

¶ ἀπελθεῖν) *discedere*. Maria, sine dubio etiam Ioseph, Nazarethæ habitabant prius.

¶ μέρη, *partes*) Colligi hinc potest paupertas Ioseph, qui non haberet certam sedem, quam potissimum repeteret.

¶ τῆς γαλιλαίας, *Galilææ*) Hoc non obstabat, quo minus patriam Christi scire possent attentæ animæ.

23 ἐλθὼν κατέκησεν εἰς) Sic c. IV. 13. Id est, *habitatum concessit*; vel, *habitavit*, coll. Act. VII. 4. Sic Gen. XIII. 18: ἐλθὼν κατέκησε περὶ τὴν δρῦν.

¶ ναζαρέτ) Hebr. נָצְרֵת Graecis η finale est τ.

23 ναζωραῖος, *Nazarenus*) Vitam privatam, id est, longè maximam ætatis partem, Iesus in oppido *Nazaret* transegit: unde *Nazarenus* Ei cognomen in frequentissimo

simo hominum, ei vel deditorum vel infensorum, sermone, atque in ipso crucis titulo tributum est. Hoc ipsum est, quod prophetia, hinc a Matthæo citata, pridem indicarat. Sunt, qui totum implementum in allegoria etymi *Nazaret* quarant: atque id quidem plane ex נר (non ex נריו quo Iudaica abutitur acerbitas) peti oportet. nam Hebræum per נ per ז semper exprimitur, z autem Hebræo נ ubique, etiam in νεωπαλιος, respondet. Constans est hæc regula, cui nemo, nisi contrariis exemplis prolatis, obniti jure potest. Respice, quæ solidissimus in hoc genere Hillerus docet, Syntagm. hermen. p. 347 seqq. & Onom. sacr. p. 695. 701. 893. eaque confer ad I. H. a Seelen Medit. exeg. p. 632. Pertinet hoc ad etymologiam nominis *Nazaret*; sed allegoriam nondum statuminat. Neque enim cur *naziræatum* leviticum Christo adscribamus, causa est ulla, Matth. XI. 19. neque est, cur aliquo significatu vocabuli נר scopum prophetiæ exhauriri putemus. Christum e *Bethlehem* exiturum, per Michæam est prædictum: *Bethlehem* a *pane* nomen habet: *panis* vitæ Christus. quis autem eo, quod panis vitæ Christus est, Michææ prophetiam impletam esse dixerit? Oppidum, ubi natus est Christus, prophetia designatum agnoscimus. Pari modo oppidum, ubi Idem adolevit, quin etiam solenne cognomen, quod inde existit, indicatum est, oraculo illo, *Quoniam Nazareus vocabitur*. Itaque particula נר, ut solet in testimoniis citandis, præfixa est ab evangelista. Quanquam quo tempore floruerit ille propheta, per quem hoc prædictum est: fueritne unus ex iis, quorum libri in Pandectis sacris existant, quisve alius fuerit? utrum oppidum *Nazaret*, cujus nulla in V. T. alia sit mentio, jam tum aliquo numero fuerit, nec ne? ipse propheta ille *Nazareus* civis fuerit, & insignem hunc versiculum Nazaretæ depo-

fuerit? utrum sermone solo, an etiam stilo eum comprehensum posteritati reliquerit? unde Matthæus acceperit? quis novit? quid nosse attinet? In cælo alia sidera hemisphærium alterutrum, alia utrumque illuminant, alia varios ortus & occasus habent. In terris flumina aliquando visui mortalium se subducunt, donec ex occultis meatibus iterum erumpunt. Sic divina oracula varietate admirabili dispensantur. Exemplum plane singulare præbet locus Iohanneus de Tribus in cælo testantibus, quem per multa secula ignoravit orientalis ecclesia, occidentalis autem & Africana semper, quanquam non ubique, celebravit. Hoc sane, *Nazareus vocabitur*, minus aut cognitum a plerisque aut intellectum fuit: alias Galilæa, ipsaque Nazaret, non ita contemta fuisset. Joh. I. 47. VII. 52. Recteque multi pridem negarunt, hunc versiculum in Scripturis V. T. existare. Eadem est igitur ratio ejus, atque prophetiæ Henochi, per S. Iudam demum in literas N. T. relatæ, & sic obsignatæ: eadem, atque apophthegmatis illius, quod a Domino prolatum, apud evangelistas non obvium, Pauli ore & Lucæ stilo laudatur Act. XX. 35. Neque vero habent Iudæi, quod caufentur, in N. T. citari aliquid, quod non existet in V. T. Ipsi enim multa vetera narrant, quæ nihilo magis ibi existant. Proverbia Salomonis a cap. XXV. 1. prophetia Asariæ, epistola Eliæ, & multa ejusmodi alia, ubi delituere, donec libris V. T. v. gr. 2 Chron. XV. 2 seqq. XXI. 12. longis post temporibus inserta sunt? Certe nil causæ erat, cur Matthæus hoc fingeret, si ipsius tempore mera fuisset novitas. Tali modo plus nocuisset toti causæ christianæ, quam profuisset. Alia ei suppetebant sat multa prophetiarum in Iesu Nazareno impletarum specimina. Qui excellentem hunc versiculum dilutius interpre-

pretantur, ut conficiant, eum hic vel illic in Scriptura V. T. contineri, ii revera prophetiis antiquis unam detrahunt: qui vero τὸ ῥηθὲν. *Nazareus* vocabitur, diserte olim editum existimant, hi homogeneam testimonii totius prophetici partem agnoscunt; adeoque integritati Scripturæ revera consulunt, & simul simplicitatem tuentur. conf. Calov. Bibl. ill. & Rus T. I Harmon. ev. p. 284. *Nazareni* cognomen quis habiturus sit? non additur in versiculo. Videlicet ubicumque in prophetiis aliquid occurrit a Messianon alienum, id de Messia, quamvis non expressa ejus sit mentio, accipiendum venit. Plura tamen duobus hisce verbis in perbrevis vaticinio cohaerisse verba, credibile est. Conveniens erat diuturnior hujus monumenti occultatio cum ratione vitæ Christi privatæ in latebris oppidi *Nazaret* agenda, & fidei sanctorum probanda, & perfidiæ malorum judicanda. Ioh. I. 46 seq. VII. 41 seq.

Posteaquam palmariam ac propriam *Nazareni* nomenclaturam in ipso oppido *Nazaret* positam fuisse, evictum habemus: nunc demum, etymon & patriæ & cognominis Christi, haud inane esse, Consecrarii in loco statuimus. Christus, filius Davidis Bethlehemitæ, non est vocatus Bethlehemitæ; quare in etymo oppidi Bethlehemi non perinde mysterium quæritur. Vocatus est Christus *Nazareus*. fecit id quidem hominum sermo; imo vero fecit providentia Patris. Non temere Pilatus, ut tribus linguis cardinalibus *Iesum regem Iudeorum* categorice scriberet & scriptum retineret, gubernatus est: non temere accidit, ut *Nazarenum* & Pilatus simul scriberet, & alii, antea posteaque, dicerent. Nomina *Iesu, Christi, Emmanuëlis*, & reliqua, quod sonant, id revera exhiberi, innuunt: unum *Nazareni* cognomen, omine care, recte negaveris. נָזַר est *regii capitis insignis*: & נָזַר Hillero interprete est oppi-

dum, quo vertex montis *coronatur*. Itaque *Nazareni* cognomen Germanice exprimi posset: *Zu Cronberg hat der Gecken te gewohnt*. Vid. Psalm. CXXXII. 18. Solent locorum nomina pro ipsa significatâ poni. omittimus *Veronenses, Placentinos, Laudicenos* Latinorum: major Scripturæ gravitas. *Kananites* etiam *Zelotes* dictus, & a patria & a virtute. Matth. X. 4. Luc. VI. 15. Vid. omnino Es. LXIII. 1.

C A P. III.

1 **Ε**Ν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, in diebus illis) In Evangelistariis hæc formula meram vim habet inchoandi sermonis: sed in Evangelistis plus valet. hoc loco denotat: *Iesu habitante Nazaretæ*. c. I. 23. Notatur non breve, sed nulla majori mutatione notabile intervallum.

¶ παραγίνεται) Suaviter iteratur hoc verbum v. 13. Saepc LXX id in præsentis ponunt.

¶ κηρύττων, *prædicans*) clare. Congruit mox, vox. *Baptista, prædicans*: duæ partes officii Iohannis.

¶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto) v. 3.

2 μετανοῶτε) Amabile vocabulum. v. 8.

11. *mutate sensum*, induite sensum regno cælorum dignum, regalem, cælestem. Sic ipse Iesus Christus, sic apostoli prædicare cœperunt: sic Dominus Iohannem iussit scribere, Apocalypsi incunte.

¶ βασιλεία, *regnum*) Vid. ad c. IV. 17.

¶ οὐρανῶν, *cælorum*) Plur. מַמְלָכָה Hæc phrasis, *regnum cælorum*, apud solum Matthæum existat, ut Iudæis, quibus scribebat, opinionem regni *terreni* eximeret.

3 οὗτος, *hic*) Complura sunt individua in N. T. quæ in veteri prædicta sunt.

¶ γὰρ, *enim*) Causa, cur Iohannes ita exoriri tum debuerit, uti v. 1. 2 describitur, quia sic prædictum erat.

¶ φωνὴ κτλ. vox &c.) Vid. Luc. III. 4 not. vox, sc. est.

¶ βοῶντος, *clamantis*) Iohannis. Simil-

lis locutio, Rom. X. 15 *pedes nunciorum.*

¶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, *in deserto*) non, *in templo*; aut, *in synagoga*. Sunt, qui construunt, *in deserto parate* &c. quia sic postulent accentus apud Esajam. Sed si id voluisset evangelista, mox parallelum illud כְּעֶרְבָה *in solitudine* rependisset. Nunc hæc inter se respondent: *prædicans in deserto: vox clamantis in deserto.* v. 1. 3. Res eodem recidit, ubi vox, ibi auditores, qui jubentur parare viam, ibi etiam adventus Domini. Matthæus etiam mox c. IV. 15 quiddam ab accentibus hebraicis diversum tenet. Conf. Hebr. III. 7 not.

¶ ὁδὸν, *viam*) Vna est via primaria: & hæc multas *tribus semitas* complectitur.

¶ Κυρίου, *Domini*) Hebr. יהוה pro quo Hebræi posteriorum seculorum יהוה dixerunt. LXX verterunt *κύριος*. Hoc loco innuitur Christus. Nomen *Dominus*, de Christo, variam in N. T. habet significationem, pro rerum, temporum, & locorum varietate. In dictis e V. T. allegatis sæpe respondet nominibus יהוה & יהוה quorum alterum majestatem ejus, ut Filii Dei, alterum gloriam ejus, ut Messie etiam spectat. Homines, inter quos ambulabat, eum sic appellaverunt, pro diverso fidei suæ captu. Apostoli & fideles deinceps sæpe simul spectarunt ejus dominationem & potestatem in suos & in omnia, in ipso etiam statu exinanitionis, sed magis in statu exaltationis: ubi interdum additur pronomen *meus*, quod tetragrammato יהוה non additur.

¶ ἐνθείας) *rectas*.

4 αὐτὸς) *ipse*. Prosopographia insignis. Habitus quoque & victus Iohannis prædicabat, congruens cum doctrina & officio. qualis pœnitentium esse debet, talem hic minister pœnitentiæ semper habuit. conf. cap. IX. 14. XI. 18 not.

¶ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, *de pilis cameli*) Vestis erat parabilis & aspera, minus exquisitè texta. coll. Marc. I. 6.

¶ καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφύν αὐτοῦ) Sic LXX, 2 Reg. I. 8. de Elia: καὶ ζώνην δερματίνην περιεζωσμένος τὴν ὀσφύν αὐτοῦ. Zona Iohannis erat, ut Elia, non ex corio, sed *ex pelle*, sine magno paratu. Non sine causa commemoratur amictus multorum Sanctorum in Scriptura; etiam Baptistæ, ipsiusque Iesu Christi:

¶ ἡροφῆ, *cibus*) *Potus*, intelligitur ex Luc. I. 15.

¶ ἀκρίδες) Lev. XI. 22, לַחֲמַיִם לֶחֱמַיִם *ἀκρίδες*, animal vescum.

¶ μέλι ἄγριον, *mel agreste*) sua sponte fluens. 1 Sam. XIV. 25. Locustæ poterant interdum deficere.

5 πᾶσα, *omnis*) ex omnibus partibus.

6 ἐβαπτίζοντο) *baptisimum accipiebant*: Medium.

¶ ἐξομολογούμενοι) ἔξ. *libere diserteque* (non modo in aurem Iohannis) *fatebantur, peccata, sua*. Vera confessio peccata etiam individualia, ut olim apud sacrificia pro peccato, citat, quanquam non singulatim enumerat. Medium ingenue tenet inter laxum formulæ generalis abusum & inter angustias confessionis auricularis. Sic animam sublevat. In baptismo pœnitentiæ confitebantur peccata sua: in baptismo Christi confitebantur Christum.

7 πολλοὺς) *multos*, qui partim perseverarunt baptisimum accipere, partim iusto Iohannis elencho deterriti recessisse videntur. Ceteri longe plurimi ne *veniebant* quidem. c. XXI. 25. Luc. VII. 30.

¶ Φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων, *phariseorum & sadduceorum*) Sectæ diversæ.

¶ αὐτοῖς, *illis*) pharisæis præcipue, sed populo quoque, ante baptisimum. v. 11. Luc. III. 7. Sæpe verba factum comitantia posteriori recensentur. 2 Sam. I. 16. 15.

¶ γεννήματα, *progenies*) Familiæ variæ.

¶ ἐχιδῶν, *viperarum*) Hoc opponitur gloriationi de patre Abrahamo. Conf. c. XXIII. 33.

¶ τίς,

¶ τίς, quis) q. d. Vos alii viam monstrare videmini: quis autem vobis monstravit? Supponit, futuram esse iram: esse rationem effugicndi, in proximo: ab ea alienos esse pharisæos & sadducæos.

¶ ὡπείδειξεν, monstravit) Compositum verbum respondet simplici. Approbat accessum eorum, sed sub magna conditione.

¶ φυγεῖν, fugere) per baptismum.

¶ μελλούσης, futura) in quam incurrent per impœnitentiam regnum cœlorum repudiantes. Eadem ira appellatur postea, veniens. 1 Theff. I. 10. Simul refutatur error Sadducæorum, resurrectionem negantium.

¶ ὄργης, ira) quæ venit in destructione urbis, & in extremo iudicio.

8 ποιήσατε) ferre.

¶ καρπὸν ἀξίον) Dignum fructum, singulari numero, a Pharisæis & Sadducæis, apud Matthæum; dignos fructus, plurali numero, a populo, apud Lucam, postulari ait Origenes. Ad rem quid intersit, non equidem perspicio. Ipsum vocabulum fructus sæpe collectivum est: & in Iohannis præconio, singulari numero, sterilitati opponi potest; plurali numero, ubertatem infert. Homines, arbores: itaque fructus, pœnitentia ipsa.

¶ τῆς) Construe cum καρπὸν. sic ἀξία τῆς μετανοίας ἔργα. Act. XXVI. 20.

¶ μετανοίας) Μετάνοια est mentis transmutatio & omnis mali retractatio, qua id irritum optatur & infectum.

9 μὴ δόξητε) Verbum δοκῶ (perinde ut φάσκω, & particula ᾧς, & Latina, præ me fero, ostendo, puto, videor, apparet, species,) interdum veram rem eamque conspicuam, interdum speciem inanem, quam quis vel sibi vel aliis objicit, denotat. Itaque h. l. sensus est: potestis quidem aliquo modo ita dicere; sed ea re non debetis placere vobis.

¶ λέγειν, dicere) secure.

¶ τὸν ἀβραάμ, Abraham) quippe cuius posteritas non deficit.

¶ λέγω ὑμῖν, dico enim vobis) Formula gravissima, in re maxima, a viro magno adhibita. conf. c. V. 18 not.

¶ δύναται, potest) Iudæi putabant, se non posse excidere.

¶ ἐκ τῶν λίθων) ex his lapidibus, & undecunque, uti ex gleba Adamum. Deus non est alligatus ad legem successionis in ecclesia.

¶ τούτων, his) Lapidés certe, eosque fortasse indigicavit Iohannes, qui Iosue tempore in Iordane erecti fuerant, ut testimonio essent, populum Israël per Iordanem intrasse terram promissam, Deoque eam debere, non sibi. Sermo instar adagii, ut Luc. XIX. 40.

¶ τέκνα, filios) spirituales. Filii secundum carnem erant, qui tamen dicuntur genimina viperarum.

10 ἴδη δέ, jam vero) Antitheton: futura. v. 7.

¶ καὶ, etiam) Vbi gratia se exhibet, ira quoque ingratis ostenditur. Non modo fieri potest, ut puniamini, sed etiam prope est.

¶ ῥίζαν, radicem) Non modo ramis intentata est securis.

¶ δένδρων, arborum) Iudæorum; Luc. XIII. 7 f. ad quos gentes erant lapides.

¶ κείται, jacet) & si ictus nondum ceptus est.

¶ ἐκκόπεται, excinditur) Præsens. sine mora.

¶ πῦρ, ignem) Hebr. VI. 8.

11 ὑμᾶς, vos) Pharisæos igitur non exclusit Iohannes a baptismo.

¶ ἐν ὕδατι, in aqua) Huic parti respondet finis in hoc versu. Quanquam non tam baptismum, quam se ipsum Iohannes extenuat: & rursus aquæ antitheton hoc uno loco ignis ille dicitur, sed Spiritus sanctus ubique.

¶ εἰς μετανοίαν, in pœnitentiam) Huic parti respondet v. 12.

¶ δὲ, *vero*) Antitheton pertinet non solum ad baptizantes; sed etiam ad baptizatos, (Act. I. *5 vos*;) & ad diversa tempora.

¶ ὀπίσω μου, *post me*) Decebat, Iohannem nasci paullo prius, quam Messiam.

¶ ἐρχόμενος, *veniens*) statim, v. 13.

¶ ἰσχυρότερός μου, *valentior me*) quem magis, quam me imbellem, timere & colere debeatis. Suam potentiam non esse magnam; Christi, infinitam, ut Dei, esse, docet Iohannes. v. h. mox, & v. 12. Non statim dicit: *Messias post me venit*, sed paraphrasi rem occultius & tamen augustius exprimit. Dixit autem hoc Iohannes, cum jam maxime floreret. Act. XIII. 25.

¶ βασιλεῖς, *ferre*) sicut minister calceos fert, quos herus aut poposcit aut demi iussit. Ps. LX. 10.

¶ αὐτός, *Ipsē*. In hunc credite. Act. XIX. 4.

¶ ὑμᾶς, *vos*, quotquot illum suscipietis.

¶ βαπτίσει, *baptizabit*) abundanter impertiet, Tit. III. 6. Act. II. 3. 4. 17. X. 44. coque se *valentiores* ostendet. *Spiritus* & *ignis* vim habet maximam.

¶ ἐν, *in*) Differentia Iohannis & Christi. Ioh. I. 33.

¶ πνεύματι ἁγίῳ, *Spiritu sancto*) Vid. Luc. III. 16 n.

¶ καὶ πυρὶ, & *igne*) Hoc habet Lucas, Marcus non habet. Quare etiam si incerta esset apud Matthæum lectio, nil esset periculi: certum est autem, hunc quoque scripsisse καὶ πυρὶ, & *igne*. *Spiritus sanctus*, quo Christus baptizat, *igneam* vim habet: atque ea vis ignea etiam conspicua fuit oculis hominum Act. II. 3.

12 ὅν, *cujus*) Et hoc, & αὐτοῦ eius ter cum vi positum, ostendit potestatem Christi. ὅν-αὐτοῦ, Hebraismus.

¶ τὸ πτόνον, *ventilabrum*) Id Evangelium est.

¶ ἐν τῇ χειρὶ, *in manu*) jam jam. Totus

sermo Iohannis, adeoque initium evangelii, prorsus convenit cum extrema clausula prophetiæ V. T. apud Malach. III. 19-24. ubi nexus rerum a Mose ad coronidem prophetiæ veteris, ab hac ad prodromum & Christum, huiusque diem pantocriticum exquisitè & solenniter declaratur.

¶ αὐτοῦ, *eius*) Nec prodromus, nec ululus apostolorum hoc *ventilabrum* habebat. Solatium imbecillitatis ministrorum: Dominus faciet. Non vana est sine viribus ira illorum.

¶ ἀλών, *aream*) In *area* sunt viatores: in *horreo*, victores.

¶ αὐτοῦ, *suam*) Hebr. III. 6.

¶ καὶ συναξει τὸν σίτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, & *congregabit triticum suum in horreum*) Aut omittendum est αὐτοῦ *suam*, aut construendum cum ἀποθήκην, *horreum*, coll. Matth. XIII. 30, *triticum congregate in horreum meum*. Idem Dominus *triticus est*, qui *horrei*: idem vero etiam *horrei*, qui *areæ*. Luc. III. 17.

¶ ἄχυρον, *paleam*) Hic non additur *suam*. *palea* non venit sub censum.

¶ πυρὶ, *igne*) Quivis aut igne baptizatur, aut igne comburetur. Nil est tertium.

¶ ἀσβέσω, *inextinguibili*) Videte igitur, ut peccata vestra prius deleantur. Iob XX. 26. *Impium comedet pyr̄ ἄχυσον* vel potius ex cod. Alex. πυρ̄ ἄβυσον (quod verbum alias LXX non haberent:) ut πυρ̄ ἄβυσον sit ignis nullo flatu *extinguendus*.

14 διεκώλυεν, *prohibebat*) Nondum scierat Iohannes, hunc esse Christum: scierat tamen, Christum in proximo esse, eumque ad baptismum affore, ex signo evidenti indigitatum iri. Ioh. I. 33. interea, ut primum Iesum videt, ex sympathia illa, qua in utero commotus fuerat, & ex aspectu eius gratiosissimo iudicat, hunc baptismi candidatum esse Christum, eam-

eam uel sententiam scite cum prævia protestatione exprimit. Vid. Luth. postill. eccl. ad h. l. Fest. Epiph. Part. III. ed. Spen. f. 95. 96.

¶ ἰγώ, ego) Credibile est, ipsum Iohannem non fuisse baptizatum. Luc. I. 15 fin.

¶ χρείαν, opus) Nam majoris est aliàs baptizare; minoris baptizari, & ea re ad baptisten venire.

¶ ὑπὸ σου βαπτισθῆναι, a te baptizari) baptismo tuo, in spiritu & igne. Si nostrum alter ab altero baptizandus est, ego is sum.

¶ ἔρχη, venis) baptismum petens.

15 ἀφ᾽ ἑ, sine) Comiter Iohannem ad silentium redigit. Huc refertur ἀφ᾽ ἑσιν finit.

¶ ἄρτι) sinemora, hac una vice.

¶ ὕτω) sic, ut ego ad te sim profectus.

¶ πρῶτον, decorum) Quod Iohanni non videbatur esse decorum, id erat maxime; quia justum. Decentia in divinis consiliis & operibus admiranda latissime patet. Hebr. II. 10. VII. 26. Speciatim in sermonibus & actionibus Christi elucet ejusmodi Decorum, quod ab evangelistis tam bene expressum argumento est, illos a Spiritu S. actos scripsisse. neque enim id humani ingenii quamlibet excellentissimi fuisset.

¶ ἡμῖν, nobis) Loquitur ut Iohanni nondum plane cognitus. Convenit, mihi, principaliter; tibi, ministerialiter. In mente Iesu poterat etiam hunc sensum habere: decorum est mihi & Patri meo, ut ego impleam omnem justitiam. v. 17. conf. Hebr. II. 10. iterum.

¶ πληρῶσαι) ad implendum justitiam omnem. Id præstat, non Iohannes & Iesus, sed solus Iesus, in baptismo id ipsum recipiens. unde etiam ad passionem translata *baptismatis* appellatio. Luc. XII. 50.

¶ πᾶσαν δικαιοσύνην, omnem justitiam)

omnes justitiæ partes, atque adeo hanc quoque, ceterarum majorum arrhal omnem. Pro particulari justitiæ intuitu, Iohannes videretur baptizandus a Iesu: pro *universo* justitiæ ambitu, conversa res est. Hoc dixit Iesus, pro eo, quod ceteri, qui baptizabantur, quia peccatores erant, de suis *peccatis* confitebantur. Talis oratio non nisi Messia ipsi conveniebat. In rebus summe humilibus tamen Filius Dei cavet juri majestatis suæ. Ioh. XIII. 7 s. XIV. 30. XVIII. 5. 20. 36.

¶ τότε, tunc) protinus.

16 ἰθὺς, statim) Nil erat, quod eum diutius teneret. sic quoque *statim* resurrexit.

¶ ἰδοὺ, ecce) Res magna & nova.

¶ αὐτῷ, ei) Id plus est, quam si Matthæus scripsisset, *super eo*.

¶ οἱ οὐρανοί, caeli) Plurale.

16. 17 και, &) Gloriosissima apparitio S. Trinitatis, & documentum, quid fiat, quando nos baptizamur. nam non sibi baptizatus est Christus. Et Spiritum S. accepit, quo nos baptizaret. Ioh. I. 33.

¶ ἦδε) vidit Iesus: Marc. I. 10. nec non Iohannes. Ioh. I. 32.

¶ ἡσὶ περιεβῶν, sicut columbam) Conf. Gen. VIII. 10 f.

17 φωνή, vox) Apertissima Dei patefactio. Tales illæ, quæ memorantur Act. II. 2 f. Ex. XIX. 4 9. 16. XL. 34 f. Num. XVI. 31. 42. 1 Reg. VIII. 10 f. XVIII. 38.

¶ οὗτός ἐστω, Hic est) Marcus & Lucas scribunt, dictum esse, *Tu es*. Matthæus sensum expressit. *Hic*, dictum c. XVII. 5. Assentit fides: *tu es Filius Dei*, c. XVI. 16.

¶ ὁ) Articulus bis positus summam habet emphasin.

¶ υἱός, Filius) Ioh. I. 18. III. 16.

¶ ἀγαπητός, dilectus) Possit hoc videri esse nomen, coll. cap. XII. 18. ut duo sint prædicata hæc: Hic est *Filius meus*: est *Di-*

Dilectus, in quo beneplacitum est mihi. Sed epitheton esse, patet ex Luc. III, 22. *Amor* est quiddam naturale, quia Hic est *Filius: beneplacitum*, quasi superveniens, quia *facit*, quæ Patri *placent*. *Dilectus*, unicus: qui amorem patris non cum alio paritur.

¶ ἐν ᾧ, *in quo*) Ἐν, *in*, maxime notat objectum, deinde etiam causam. Objectum beneplaciti paterni est Filius per sese, & in Filio omnes & omnia. Phrasis LXX-viralis. conf. not. ad Col. II. 18.

¶ εὐδοκῆσα, *beneplacitum est mihi*) Verbum εὐδοκῶ, & εὐδοκία, adhibetur, vel quum id, quod egomet habeo atque ago, mihi allubescit, vel quum id, quod alter. Vtraque notionis pars huic loco congruit, de beneplacito Patris in Filio. Est æterna σοφία erga Vnigenitum, est comitas perpetua erga mediatorem, & in illo erga nos, filios reconciliatos. Additur c. XVII. 5, *eum audite*. tum enim de passione dicturus erat. nunc id non additur: nam initio idem illud docuit duntaxat, quod Pater dixit, *Hic est Filius meus*.

C A P. IV.

1 **T**ότε, *tunc*) ex baptismo.

¶ ἀνήχθη, *fursum ductus est*) Hierosolyma versus, impulsu puro.

¶ εἰς τὴν ἐρημον, *in desertum*) desertiorem partem illa parte, de qua c. III. 1.

¶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος, *a Spiritu*) sancto. c. III. 16.

¶ πειρασθῆναι, *ut tentaretur*) Tentatio hæc specimen est totius status exinanitionis Christi: omniumque tentationum non solum moralium, sed spiritualium maxime, epitome, quas machinatus est diabolus ab initio.

¶ ὑπὸ τοῦ διαβόλου, *a diabolo*) LXX int. hebraicum *יהו* fere vertunt *διάβολος*: tantum 1 Reg. XI bis terve exprimunt *σατάν*.

2 *νηστεύσας, jejunans*) sine dubio virtute

baptismi. Iejunio connotatur etiam abstinencia a potu.

¶ ἡμέρας, *dies*) In his diebus, in hoc secessu, maximæ res intercesserunt inter Deum & Mediatorem.

¶ τεσσαράκοντα, *quadraginta*) Memorabile tempus, etiam in vita Mosis & Eliæ. Sed Mosis status, sine cibo, erat lautus: Christi, quod magis mirandum, humiliationis. Eliæ antea cibum attulerat angelus: Christo postea angeli plures ministrarunt. XL dies habuit Iesus, antequam prodiret in publicum: XL dies, quasi præparationis causa, ante ascensionem.

¶ ὕστερον, *postremo*) Hactenus non tam fuerat tentatio, quam ad eam præparatio. conf. v. seq. in it.

¶ ἐπεινάσε, *esurivit*) *Fames*, tentatio valde acerba. *Sitim*, in passione expertus est. Conferri potest hæc tentatio cum illa, quæ describitur Gen. III. Tentator simili arte usus est. sed quam protoplasti rem male gesserant, eam Christus restituit.

3 *προσελθὼν, accedens*) visibiliter. Tempus captavit Tentator.

¶ ὁ πειράζων, *Tentator*) qui nollet sciri, se esse Satanam. Et Christus demum in fine Satanam appellat v. 10. postquam satanas satanitatem, id est, superbiam, singularem characterem, plane prodiderat. Sic artem nequissimam arte divina delusit. Videtur tentator sub schemate *γραμματέως, scribæ*, apparuisse; quia τὸ γέγραπται *scriptum est* ei ter opponitur.

¶ εἰ, *si*) Sic quoque v. 6. Et dubitat Satanus & indubitationem conatur adducere; vera eripere, falsa persuadere. Conditione sollicitat, quod de cælo cap. III. 17 categorice pronunciatum fuerat.

¶ ἐπέ, *dic*) Tentator agnoscit, qui Filius Dei sit, hunc esse omnipotentem.

¶ ὁί, *bi*: id est, aliquis horum lapidum fiat panis. Luc. IV. 3.

¶ λίθοι, *lapides*) Quasi diceret: *Versavis*

in deserto, quod lapides duros habet, panem non habet. Immo alia ratione perfentifces, tentator, hunc esse Dei filium. Mox initium faciet perdendi tui. Luc. IV. 34. 41.

4 γέγραπται, *scriptum est*) Non provocat Iesus ad vocem de cœlo locutam: non respondet ad argumenta tentatoris: adversus conclusiones ejus tenet scripturam solam ejusque τὸ ὄντι. Erga homines non sepe allegavit Iesus scripturam, sed dixit: *Dico vobis*. Adversus satanam unice illud dicit: *scriptum est*. i. e. quisquis ego sum, certe illud teneo, quod scriptum est. Omnes sententiæ, quas proferebat, etiam per se erant indisputabiles; & tamen tenet illud: *scriptum est*. Quo ipso etiam exprimit, nunc se adesse, eum, qui scripturæ esset satisfactorus: ostenditque scripturæ gravissimam auctoritatem, ipsi satanæ irrefragabilem.

¶ οὐκ - θεοῦ) Deut. VIII. 3. LXX, οὐκ-θεοῦ, ζήσεται ὁ ἄνθρωπος. Etiam in eremovim hujus dicti senserat populus. Ejusdem libri caput VI citatur versu 7. 10. unde tria dicta duæ paraschæ conjunctæ ἡπτηθῶ & ἀργῶ habent; in deserto Israëlitis proposita; in deserto a Christo pro gladio contra tentatorem adhibita. Eo anni tempore, quo Moses dixerat, Iesus tentatus dicta adhibuit.

¶ ζήσεται, *vivet*) Id expertus erat Iesus his XL diebus. Tam facile est sine pane vivere, quam ex lapide panem facere. Ἄυτάρχεια, *præsens animi quies*, nil quarere præter vitam. Victurum se, sciebat Iesus.

¶ ἄνθρωπος, *homo*) Non respondet tentatori de *Filii Dei* appellatione: sed quasi unus e multis, ad verbum scriptum alligatis, loquitur. Ac Mosis jam tempore sapientia divina iis verbis totum hoc testimonium expressit, quibus Salvator feriret tentatorem. Hieronymus: *Proposuit enim Dominus, humilitate diabolum vincere, non potentia.*

¶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ) Sic Ps. LXXXIX. 35, τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων μου' de promissione divina. Conf. LXX, Num. XXX. 13. & Deut. XXIII. 24. de votis, item Jer. XVII. 16. Num. XXXII. 24. Metonymia: *exitus oris*, i. e. res, quæ ore nuncupatur.

¶ διὰ) *per os*, adeoque *ex corde*.

5 τότε, *tunc*) Matthæus eo temporis ordine describit assultus, quo facti sunt. v. 8. 10 not. Lucas gradationem observat in locis, & describit desertum, montem, templum. c. IV. 1. 5. 9. Quæ ordinis non modo innoxia, sed etiam salubris varietas argumento est, non alterum evangelistam ab altero scripsisse. Fortasse etiam tertii assultus quiddam ante secundum assultum tentator vibravit in Iesum, & alio alioque habitu apparuit.

¶ παραλαμβάνει) Concise, id est: *assumit & ducit*. & sic v. 8. Verbo *ducendi* Lucas utitur, c. IV. 9. 5. Mirabilis potestas tentatori concessa; usque dum ei dicitur, *abi*. v. 10. Gregorius: *Nil mirum est, si Christus a diabolo se permisit circumduci, qui a membris illius se permisit crucifigi*. Satan ubique tentat. conf. de mutatione locorum, Num. XXIII. 13. 27. Christus ubique tentatus est, omnibus locis, ubi postea erat munere functurus.

¶ εἰς τὴν ἀγίαν πόλιν, *in sanctam urbem*) ubi præsidium *angelicum* imprimis sperandum videri poterat.

¶ ἐπὶ, *super*) Quam vere in deserto, tam vere in pinnaculo & in monte fuit Iesus.

¶ πτερύγιον, *pinnaculum*) in quod ascensus longe facilius fuerat, quam descensus ex eo. Quodnam hoc fuerit pinnaculum, ambigunt antiquarii. Christus per alta & profunda tentabatur.

6 γέγραπται, *scriptum est*) Speciosissima tentatio, quæ Scripturam videtur apposite allegare. Non dubium est, quin hu-

jus dicti vim inprimis sæpe senserit Satanas ex opposita sibi custodia piorum per angelos.

¶ ὅτι - περὶ σοῦ καὶ ἐπὶ κτλ.) Ps. XCI. 11. 12. LXX, ὅτι - περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. ἐπὶ κτλ. Fraus satanæ potius est in falsa applicatione, quam in omissione.

¶ ἐπὶ χειρῶν, *super manibus*) Id est, magna circumspeditione tuebuntur.

¶ λίθον, *lapidem*) ex quo structum templum. Speciose psalmum applicat tentator.

7 πάλιν γέγραπται, *iterum scriptum est*) Esti Satanas retorquebat τὸ scriptum est: tamen Iesus id sibi non sinit quasi protritum quiddam extorqueri, sed ter adhibet. Scriptura per scripturam interpretanda & concilianda.

¶ οὐκ ἐκπειράσεις κτλ.) Sic plane LXX, Deut. VI. 16. Ex eorum interpretum usu ἐκπειράζειν non est significantius, quam πειράζειν. Hoc autem dicit Iesus: Meum non est tentando provocare Deum.

¶ Κύριον, *Dominum*) Positum est hoc pro nomine proprio.

8 πάλιν, *iterum*) Tertius confictus: ut patet etiam ex verbo *abi*. v. 10.

¶ ὄρας, *montem*) Novum tentationis theatrum.

¶ δείκνυσιν *monstrat*) ad oculos ea, quæ horizon complecteretur; cetera, per enumerationem & indigitationem fortasse. subtilis spiritus est satanas.

9 δάσω, *dabo*) At Filius est heres: & quicquid potestatis habebat satanas, propter hominum defectionem a Deo, id Christus, *valentior*, non per pacationem, sed per victoriam eripuit. Quæ diabolus in tentatione non potuit persuadere Christo, ea perficiet per bestiam, Ap. XIII. 2. *vasallum suum*: & quæ Christo obtulit, adversario illi conferet, regna mundi.

¶ εἰς, *si*) Magna superbia, regna mu-

neri offerre, pro uno actu adorationis, id munus agnoscentis. Sine dubio specie venerabili apparuit tentator.

10 ὕπαγε, *abi*) *Abi post me satana*, dixit Dominus Petro, Ipsum *prebendentem*, & ne passionem subiret, prohibenti, eoque sermone Petrum in *locum*, qui discipuli esset, pedem referre iussit. Ad satanam vero dixit, *Abi Satana*; *abi*, non *post me*, sed plane *a me*.

¶ σατανᾶ, *Satana*) Tentasti, ut explores, quis ego sim: & ego tibi dico, quis tu sis. Tentatorem, quum is maxime *favere* videri vult, *Satanam* appellat.

¶ Κύριον - προσκονήσεις κτλ.) Deut. VI. 13. LXX, Κύριον - φοβηθήσῃ κτλ. Pro timore convenienter ponit Iesus *adorationem*. coll. v. 9.

¶ ἴ μόνω) Sic LXX. qui etiam *μόνος* salvo sensu inseruere Gen. III. 11. 17.

11 ἄγγελοι, *angeli*) quos pugnam spectasse probabile est. conf. 1 Cor. IV. 9. 1 Tim. III. 16.

¶ δεικνόντων, *ministrabant*) sine dubio pro eo actum opus erat, scil. allato cibo. conf. 1 Reg. XIX. 5 f.

12 ἀκούσας δὲ ὅτι κτλ. *audiens vero quod ἔστῃ*) Nomen *Iesu* ponitur v. 17. non ponitur v. 12. nam hæc periocha, v. 12 - 16, cum superioribus connexa innuit, quomodo *Iohannes* locum Domino fecerit: sed versu 17. seqq. describitur ipsum *Initium* præconii a Domino factum, cui includitur vocatio binorum fratrum, quare versu 18 iterum subauditur ὁ ἰησοῦς, *Iesus*, non exprimitur.

12 παρεδόθη, *traditus sit*) in custodiam. Decrecente Iohanne, crevit Christus.

¶ ἀνεχώρησεν, *secessit*) Idem verbum, simili in causa, c. XIV. 13.

¶ εἰς) in Galilæam, & quidem in partem Galilææ ab Herode & Iohannis carcere remotiorem. Totam Galilæam appellat Matthæus in antitheto ad Iudæam, ubi

tentatio fuerat. Iesus tum ex vita privata prodiit in publicum.

13 *ναζαρέτς, Nazaret*) ubi hactenus habitabat

¶ *παραθαλασσίαν, maritimum*) v. 8. ubi magna erat frequentia.

15 γῆ ζαβουλῶν καὶ γῆ κερθαλείμ ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ ἰορδάνου - ὁ πορευόμενος - καὶ τοῖς καθημένοις - ἀνέτειλεν αὐτοῖς) Es. VIII. 23. IX. 1. LXX, *χώρα ζαβουλῶν ἢ γῆ κερθαλείμ καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου - ὁ πορευόμενος - οἱ κατοικοῦντες - λάμψει ἐφ' ἡμᾶς.* Arcēissime coherent duo versus apud Esajam: quare ex priore partem topographiæ sumit evangelista. Ex eodem climate, multi apostoli. Ps. LXVIII. 28. Act. I. 11. II. 7. Γῆ, *λαὸς, terra, populus*: Appositio.

¶ ὁδὸν) γῆ LXX, ὁδὸν, subaudi *κατά*. Topographia prophetica mirabilis; latitudine & longitudine ad punctum conveniente.

¶ *θαλάσσης, maris*) v. 18.

¶ *πέραν τοῦ ἰορδάνου, trans Iordanem*) *καὶ πέραν* dicitur de limite non modo ulteriori, sed etiam citeriori.

¶ *γαλιλαία τῶν ἐθνῶν*) *Galilæa* Israëlitis habitata, *Gozitis* contermina, præsertim quod ad tribum Zabulon & Naphthali atinet. vid. Hilleri Onom. p. 816. Galilæa minus antea erat exulta: Hierosolymis erat arx cultus levitici. itaque Iudæi facilius debebant agnoscere: Galilæis compensatur, quod non habuerant.

16 *πορευόμενος, ambulans*) Gradatio triplex: *populus ambulans: Et sedentibus: in tenebris: in regione Et umbra mortis: vidit lucem magnam: lux orta est illis.*

Gravius est *sedere* tenebris detentum, quam *ambulare*.

¶ *ἦδε*) *conspexit*.

¶ *ὡς, lucem*) *Nemo salvatur, nisi illuminatus.* Act. XIII. 47.

¶ *καὶ τοῖς καθημένοις*) Ps. CVII. 10: *καθη-*

μένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου. Sedendi verbum aptum notanda solitudini inert.

¶ *χώρα καὶ σκιᾷ*) *Ἐν δια' θυῶν.* Situs regionis erat natura depressus: ei congruebat conditio spiritualis.

¶ *ἀνέτειλεν αὐτοῖς, orta est illis*) Hebr. *παρ' fulget, super illos.* Hoc sermonis incremento rependitur epitheton, *μὴγα, magnam*, in inciso præcedente.

17 *ἤρξατο, capit*) Frequens verbum. inquit initium actionis sæpe iteranda, aut deliberata certe & amplæ, vel etiam diutina.

¶ *ἡ βασιλεία, regnum*) Divini filii est elegancia, ut primum in abstracto dicatur venisse *regnum*, deinde in concreto *rex*, sive Messias. Illud initiis occultis, hoc glorificationi congruit. Conf. not. ad Luc. I. 35. nec non ad 2 Theff. II. 3.

¶ *τῶν οὐρανῶν*) *regnum caelorum*, id est, *regnum Dei.* c. V. 3. coll. Luc. VI. 20. sic enim interdum apud Matthæum etiam, procedente ejus libro, & semper in ceteris N. T. libris appellatur, v. gr. Act. I. 3. XXVIII. 31. Rom. XIV. 17. Frequens metonymia est, ut *caelum* pro *Deus* dicatur: caque primis evangelii temporibus consentanea. c. III. 2. *Regni caelorum* appellatione, libris N. T. fere propria, præcedebatur spes regni terreni, & invitabantur omnes ad cœlestia. Sic appellatur cum prospectu ad consummationem. Luc. XXI. 31. Act. I. 3.

18 *θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, mare Galilææ*) v. 15. 23.

¶ *σίμων, Simonem*) Simon, primus in sequela hac, primus mansit.

19 *δεῦτε, venite*) Habet vim vocandi hoc verbum, cum connotatione momenti præsentis. c. XI. 28. XXI. 38. &c. Id patet ex singulari *δεῦρο*.

¶ *ποιήσω, faciam*) Potestas Christi Iesu.

¶ *ἀλιεῖς, piscatores*) Ier. XVI. 16.

20 *εὐθέως, statim*) Prompta sequela cele-

ritas vcrſu 22 notatur in Iacobo & Iohanne, ubi ἐνθῆως exſtat: eadem celeritas ſub verbum δεῦτε v. 19 in ſequela Petri & Andree notatur, ſive legas ἐνθῆως, ſive non legas. In ipſo operis faciendi ardore, vocationem acceperunt. Sic Matthæus, c. IX. 9. Beatum momentum!

¶ ἠκολούθησαν, *ſecuti ſunt*) ingenue, ſine celeri paſſione de mercede. c. XIX. 27.

21 μετὰ, *cum*) Erant igitur iuvenes, vegeto adhuc patre Zebedæo, utroque parente vivente. Iohannes inde LXX annos vixit. Iacobus inter apoſtolos primus obiit; Iohannes diu ſuperſtes ei fuit.

¶ καταρτιζοῦντας, *parantes*) Hoc verbum dicitur de iſtrumento, quod vel ad opus paratur, vel poſt opus reparatur. Prius huic loco magis convenit. Vtrumque par fratrum, ab ipſo opere, alio atque alio, promtemagnaue obedientia diſceſerunt.

23 ἢ περιῆγεν κτλ.) Sic plane cap. IX. 35.

¶ κηρύττων, *prædicans*) Doctrina in ſynagoga publica erat: ſed magis publicum præconiũ. c. X. 27. XI. 1. Conf. etiam Luc. VIII. 39. Ion. III. 2. 4.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelium*) Præcipua doctrina Chriſti, evangelium: cætera, quæ docuit, pertinebant duntaxat ad impedimenta removenda.

¶ τῆς βασιλείας, *regni*) Dei. In Scriptura ſacra perpetuo ſpèctatur Deus.

¶ πᾶσαν, *omnem*) Nemo ægrotus, nemo mortuus, cui Ieſus occurrebat, in morbo aut morte manſit.

¶ νόσον, *morbum*) Nόσος, *morbus* totius corporis: μαλακία, *ægritudo* partis alicuius, cum dolore: βάσανος, *tormentum*: v. 24. μάστιξ, *flagellum*. Luc. VII. 21.

¶ ἐν τῷ λαῷ, *in populo*) In populo Iſraël: & in populo, ut promiſcue offerbantur ægri, etiam ii, quorum morbus publice notus erat. Ioh. IX. 8. Act. III. 10. At miracula recentiora ex antro neſcio quo ho-

mines ſæpe mutasve imagines ex compoſito protrudunt, quibus ea acciderint.

24 ἀπῆλθεν, *abivit*) procul.

¶ ἀκοῇ) πυρῶ LXX, ἀκοῇ, ſæpe.

¶ Συρίαν, *Syriam*) provinciam, cujus pars habebatur Palæſtina.

¶ προσηνεγκαν, *obtulerunt*) etiam Syri.

¶ κακῶς ἔχοντας, *male habentes*) Miracula Ieſu Chriſti ad hominum ſalutem comparata. Ioh. VI. 2. Matth. XI. 5. Act. X. 38.

¶ δαίμονιζομένους, *obſeſſos*) Sæpe conjuncta ſit mentio ægrotorum & obſeſſorum. Act. IV. 16.

25 ὄχλοι, *turbæ*) Pluralis, ob multitudinem locorum.

¶ δεκαπόλει, *Decapoli*) cis Iordanem & ultra. *Samaria* non memoratur.

¶ πέραν) ὑπὸ τῆς πέραν.

CAP. V.

1 Ἰδὼν, *videns*) procul.

¶ ἕξος, *montem*) ſuperioremque partem montis. Ibi oravit & apoſtolos designavit. Marc. III. 13 - 19. Luc. VI. 12 - 16. Poſtea venit in medium montem; Ipſe cum diſcipulis deſcendens, & populo aſcendenti occurrens: ibi ſedit, ad docendum. Luc. VI. 17 not. Mons, pars terræ edita, cælo propior, ſanctiſſimis actionibus opportuna.!

¶ προσηλθον, *acceſſerunt*) Proxima admiſſio & docilitas diſcipulorum recentium.

2 ἀνοίξας, *aperiens*) Initium, ſtudio factum, magnæ rei pars magna. Phraſis ſcripturæ in exordiis relationum de rebus magnis & deliberatis: *vertit humeros, ſuſtulit pedes, ſuſtulit oculos, aperuit os*. Act. X. 34. Hic Fons cœpit aquam fundere. conf. Matth. XIII. 35.

¶ ἐδίδασκεν, *docebat*) inſtruebat doctrina, ſolatio, hortatu, monitis.

¶ αὐτοῖς, *eos*) diſcipulos. hos enim alloquitur, audientibus turbis. c. VII. 28.

Duas Iesu homilias, quæ omnium instar essent, copiose descripserunt evangelistæ: alteram initio habitam publice, h. l. alteram, extremo tempore, privatim. Ioh. XIII. seqq. In præsentī scopus Domini est, docere veram *justitiam*, Es. LXIII. 1. in quo simul declarat, se stabilitum venisse legem & prophetas; & redarguit surrogatam falso scribarum *justitiam*. In Exordio est invitatio dulcis I. ad communionem veræ *justitiæ*, in eaque *beatitudinis*. v. 3 f. II. ad communicationem ejus erga ceteros. v. 13 f. Tractatio est a v. 17 ad e. VII. 12 fin. in qua primis, etiam ad verbum, respondent ultima. Conclusio a. portam *justitiæ* demonstrat, c. VII. 13 f. β. monet de pseudopropheta in alia omnia ducentibus & cuntibus. v. 15 f. γ. hortatur ad faciendos hos *justitiæ* sermones. v. 24 f. Persuasit doctor cœlestis. v. 28 f.

3 μακάριοι, *beati*) Initiale hoc verbum, toties repetitum, indicat scopum doctrinæ Christi. Proponitur autem, per paradoxa plane eximia, *beatitudo* non solum per se, sed quatenus in Christo jam præsentē omnibus animis capaeibus præsto est. Tales in piebe latebant, neque erant nulli: c. IX. 36. XI. 28. Es. XXIX. 19. quanquam, ad ceteros, non multi. etenim *beatus* sæpe connotat raritatem rei magnæ. Sir. XXXIV. 8. undè *illorum, illi* &c. ceteros, aliter affectos, excludit: coll. Luc. VI. 24 seqq. ubi *væ* exprimuntur. Sunt autem μακαρισμοὶ *prædicationes beatitudinis* septem absolutæ, quibus notatur status piorum secundum se; & duæ respectivæ, respectu hominum. in utroque genere primo loco ponitur *regnum caelorum*, complexus *beatitudinum*. Omnes ordine enumerantur pulcerrimo. Conferri ex opposito possunt octo *væ* eorumque ordo, quæ in scribas & phariseos pronunciantur c. XXIII. 13 - 16. 23. 25. 27. 29. Memoratur certe utrobique *regnum caelorum*, hîc

v. 3. & ibi v. 13. *misericordia*, hîc v. 7. ibi v. 23. *puritas*, hîc v. 8. ibi v. 25. & *persecutio*, hîc v. 10 f. & ibi v. 29 f. nec dubium, quin etiam reliqua commata inter se conferri possint. In subjecto describuntur sancti, ut sunt *nunc*, in hac vita; in prædicato, ut erunt *in illo die*. Luc. VI. 25. 23. Quanquam sic verba sua instruit Salvator, ut simul innuat *beatitudinem singulorum* sanctorum in præsentī ineuntem, & *populi* sancti *beatitudinem* prophetice significet etiam in terra futuram. v. 4.

¶ ὁ πτωχοὶ (*pauperes*) Vocativus aut expresse, aut in sensu. coll. v. 11 & Luc. VI. 20. neque obstat pronomen *illorum*. c. XXIII. 37. *Paupertas*, fundus primus. *Pauper* est, qui non habet dicere, *hoc meum est*: & quum aliquid habet, non cogitat, quid habiturus sit, sed ex aliena liberalitate pendet. Opes, quæ tali paupertate abnegantur, sunt vel spirituales vel naturales, & vel adsunt vel absunt. Tales virtutes cardinales & fundamentales a mundo contemnuntur: quas autem mundus virtutes miratur, eæ vel nullæ sunt, vel falsæ, vel christianarum virtutum duntaxat propagines & appendices.

¶ πνεύματι, (*spiritu*) id est, in intimis suis. Hoc subaudiendum etiam in seqq. usque ad v. 8, ubi exstat *corde*.

¶ ὅτι, (*quoniam*) Quævis ratio *beatitudinis* congruit cum prævia descriptione subjecti, & desumitur vel a *contrario*; nam opera Dei fiunt in mediis contrariis. 2 Cor. IV. 6. VII. 6. XII. 9. vel a *ratione benigna*, proximave convenientia.

¶ ἔστιν, (*est*) jam. Præsens, in hoc versu, & futurum, in versibus sequentibus, se invicem connotant.

¶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, (*regnum caelorum*) quod Messias confert, in V. T. promissum.

4. 5 ὁ πειθὺντες ὁι γραεῖς (*ludentes: mites*) *Mites*, transpositis versiculis, *Latini* plerim

plerique præponunt *lagentibus*. Et congruunt versus 3, 5. *Beati PAUPERES* *(spiritu: quia eorum est regnum COELORVM. Beati MITES, quia ii hereditate accipient TERRAM.* *ἢ πτωχός, ἢ πρᾶϊς, præsertim Ps. XXXVII. 11. (ubi de hereditate terræ sermo est,) & 14. Sed manet ordo versiculorum. namque versui 3 subordinatur versus 4. & versui 5 subordinatur versus 6. Lugere latius patet, quam de suis contristari peccatis. 1 Cor. V. 2 not.*

¶ *παράκληθήσονται, consolationem accipient*) Futurum tempus innuit promissiones in V. T. datas, & nunc præstandas. Luc. XVI. 25. 2 Theff. II. 16. *Pauperes & mites, v. 3. 5. ut in solenni illo ἡραῖ ἢ junguntur: conf. etiam c. XI. 29.*

5 *πραΐς, mites*) Fere tales hinc nominantur, quos mundus proculcat. *πραΐς Romanis pravus, segnis.*

¶ *κληρονομήσουσι, hereditabunt*) Futurum. *Mites videntur ubique importunitati terricolarum cedere: ac tamen terram occupabunt, non brachio suo, sed hereditate, auxilio Patris. conf. Ap. V. 10. Interea dum impiorum usurpatio manet, tamen omnis fructus ordinatur ad mitium commoda. In omnibus his sententiis beatitudo in caelo & beatitudo in terra se invicem connotant. Ps. XXXVII (XXXVI) II, οἱ δὲ πραΐς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατρυφήσουσιν ἐπὶ πλῆθει εἰρήνης. Quin hæc summa est totius illius Psalmi. vid. ibid. v. 3. 9. 22. 29. 34.*

6 *οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες, qui esuriunt & sitiunt*) qui sentiunt, se per se non habere *justitiam*, qua se Deo hominibusque probent, eamque vehementer desiderant. Describitur *fides*, convenienter initio N. T.

¶ *τὴν δικαιοσύνην, justitiam*) *Iustitiæ auctorem plane se hinc præstat Iesus. v. 10.*

20. c. VI. 1. 33. Non significatur hinc jus fori humani, sed divini. Hic versus est centrum hujus periochæ, & thema totius homiliæ. Non dicit, *beati justii*, ut mox dicit, *beati misericordes &c sed, esurientes & sitientes justitiam*. Iustitia mera suo tempore iis obtinget. 2 Petr. III. 13. Es. LX. 21.

¶ *ἢ χορταθήσονται, saturabuntur*) *justitiâ. Rom. XIV. 17. Hæc erat ipse Iesu passio: Ioh. IV. 34. coll. Matth. III. 15. Hanc saturitatem suis propinat hoc ipso sermone toto, & promittit proponitque hoc ipso versiculo.*

7 *ελεήμονες*) Græcum *ἔλεος*, unde *ελεήμονες*, hebraico *רחם* respondet, neque tantum ad miserabilia pertinet objecta.

8 *καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, mundicorde*) Non sufficit puritas ceremonialis. *Cordis virtutem docet Iesus. cordis puritas & castitatem complectitur & immunitatem a ceteris inquinamentis peccati.*

¶ *τὸν θεὸν ὄψονται, Deum videbunt*) Promittitur clara cognitio de Deo jam nunc, sed iis verbis, quæ magis proprie in æterna vita implentur. 1 Ioh. III. 3. 6. Conf. de contrario, 1 Theff. IV. 5.

9 *εἰρηνοποιοὶ, pacifici*) factores pacis legitime omnis inter discordes, dissentientes, bellantes.

¶ *υἱοὶ, filii*) Quanta dignitas!

¶ *θεοῦ, Dei*) qui est Deus pacis.

¶ *κληθήσονται, vocabuntur*) erunt & cluent.

10 *οἱ διδιωγμένοι, qui persecutionem patiuntur*) v. 11. *διδιωγμένοι*, qui se contulerunt ad sustinendam persecutionem. Iam nunc denunciatur Iesus, quid Ipse, quid sui a mundo sint accepturi. Indicat autem gradatim. *ἴαγυμ* dicit c. XI. 29. *crucem*, c. XVI. 24.

¶ *ἕνεκεν δικαιοσύνης, propter justitiam*) *propter*

propter me. v. seq. Conf. cap. X. 39. 42. XVI. 25. XVIII. 5. XIX. 12. 29.

¶ *ὀνειδισῶσιν, concitiati fuerint*) coram subaudi, homines. Hi inferunt *contumeliam* per verba; *persecutionem*, re ipsa.

¶ *ὕμᾶς, vos*) Iesus loquitur interdum in prima persona plurali, de se & hominibus, ubi agitur de replane externa, Ioh. XI. 7. aut ubi tanquam ignotus loquitur, c. III. 15. Ioh. IV. 22. sed plerumque in secunda; quod ipsum significat, non esse eum conditionis communis. v. 12 f. 20. Ioh. VI. 49. X. 34. XIV. 9. XX. 17.

¶ *εἰπωσι, dixerint*) absentes.

¶ *χαίrete, gaudete*) Gaudium non solum affectus est, sed etiam officium Christiani, Phil. IV. 4. & in adversis gradus patientiæ summus ac nervus.

¶ *ἀγαλλιᾶσθε, exultate*) ut etiam alii gaudium vestrum sentiant.

¶ *ὅτι, quoniam*) Licet ergo de mercede letari.

¶ *ὁ μισθός, merces*) ex gratia. *Mercedis* vocabulum dicit quiddam ultra beatitates ex ipsa iustorum indole pullulantes. ideo dicitur, *gaudete*.

¶ *τοὺς προφήτας, prophetas*) qui de Christo testantes odium subiere: Act. VII. 52. quorum magnam scitis esse mercedem. *Persecutio* fuit non modo apud rudes gentes, dum ad evangelium adducerentur: sed semper; in V. & N. T. 1 Ioh. III. 12. 13.

¶ *13. 14 ὑμεῖς, vos*) primi discipuli & auditores Messiae. *Sal* & *lux* in natura sunt prima & latissimi usus. Sæpe in scriptura res eadem metaphoricis verbis enunciantur, ut attentio nostra excitetur: deinde ubi non ita, ut debebamus, intellexerimus, & interim cæcitatem nostram senserimus, propriis verbis aperitur.

¶ *τῆς γῆς τοῦ κόσμου, terræ: mundi*) Terra per se fale; mundus, luce caret.

¶ *ἴαν, si*) Non affirmatur h. l. sal ad fa-

tuitatem recidere: sed sub conditione ostenditur, quæ sit ratio salisterræ.

¶ *μαρμαρῆ*) *Galenus*, in Glossis Hippocr. *μαρμαρῆ*, τὰ ἀνάσθητα. Marc. IX. 50. ἀναλον γένηται. Salis est, saporem habere & dare: huic saporis opponitur insulitas, fatuitas, *valor* amissus.

¶ *ἀλιθῆσεται, salietur*) Impersonale. nec sal (Marc. l. c.) nec terra aliunde condictur.

¶ *ἔξω, foras*) procul ab omni usu œconomico.

¶ *καὶ, et*) adcoque.

¶ *καταπατεῖσθαι, conculcetur*) Nil est *tritius*, quam qui vult divinus haberi, ac non est.

¶ *ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ab hominibus*) obviis quibusque. Hæc τῶν articuli vis.

¶ *14 ὄρους, montem*) Apposite, coll. v. 1. Dere conf. Ap. XXI. 10.

¶ *15 καίουσιν*) Impersonale: subaudiendum, *οἱ καίοντες*, conf. c. VII. 16.

¶ *ὑπὸ*) *sub*, i. e. pone.

¶ *16 ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, coram hominibus*) omnibus.

¶ *ὅπως, ut*) Particulæ vis non tam super verbum *videant*, quam *glorificent* cadit.

¶ *ὕμῶν-ἔργα, vestra opera*) *Opera*, non vos; splendorem, non lychnum.

¶ *τὸν πατέρα ὑμῶν, Patrem vestrum*) qui vos Sui similes genuerit. In hac concione tota Deum ut Patrem nobis ostendit *Filius*, idque locupletius, quam omnes olim propheta.

¶ *17 μὴ νομίσητε, nolite putare*) Sermo concisus per metonymiam consequentis: Nolite putare, timere, sperare, me doctorem similem esse doctorum, quibus assuevistis, istorumque more soluturum esse legem. qui illud putat, putat etiam hoc.

¶ ἤλθον, *veni*) Ergo Iesus erat, antequam veniret. Sic, *inveni*, c. VIII. 10.

¶ καταλύσαι, *dissolvere*) Composito *dissolvere*. opponitur verbum *implere*; & simplici *solvere*, & *docere*, opponitur *facere* & *docere*. Ex quo verborum vis apparet. illa dicuntur de toto, Lege; hæc de præceptis singulis. *Dissolvere* & *solvere* est irritum facere.

¶ τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας, *legem aut prophetas*) Prophetas nonnulli ex Iudæis minoris faciebant, quam Legem. Iunguntur etiam c. VII. 12.

¶ πληρῶσαι, *implere*) factis & dictis præstare, ut *omnia fiant*, quæ lex postulat. v. seq. fin. Rabbinii agnoscunt, Messiaæ esse, Legem perficere.

18 ἀμὲν, *amen*) Amen, sermone ineunte, solus Iesus ad confirmandum adhibuit, apostolus nullus. Apud Hebræos interdum iuramentum vim habuisse, docet Wagenfeil. in Sota p. 379. & ubicunque in hebræo est אמן ה Chaldæus habet אמן אמן *constans ego*: & אמן apud eundem passim pro אמן ponitur. v. Lud. de Dieu ad h. I. & Kimchi ipsum אמן interpretatur אמן In Novo tamen Testamento non est iuramentum proprie. nam ei respondet ואי & ἀληθῶς. Luc. XI. 51. XXI. 3. coll. Matth. XXIII. 36. Marc. XII. 43. Est tamen asseveratio gravissima, ei propria, qui per se ipsum & per veritatem suam asseverat: & a dignitate personæ loquentis æquipollet iuramento, præsertim ubi geminatur. vid. Ioh. I. 51 not. Servatur hebraica vocula in omnibus linguis.

¶ λέγω ὑμῖν, *dico vobis*) Hæc formula, Domino frequens & propria, summam habet auctoritatem, denotatque sæpe rem ab Ipso pronunciatam, quæ secundum rationes speciales neque in V. T. expresse legitur, neque aliunde evidenti argumento patet, sed ab Ipso ex occultis sapientiæ

scientiæque thesauris primum promitur, ut assensus auditorum sola ejus affirmatione nitatur, fœcordibus præcisa excusatione in posterum. Prophetæ soliti sunt dicere in tertia persona, *dominus dicit Dominus*: apostoli, *scriptum est*: at Christus, in prima persona: *Ego dico vobis*. v. 20. 22. 26. 28. 32. 34. 39. 44. VI. 2. Ioh. III. 3. XIV. 12. 25. &c. Conf. Ioh. IV. 21. XIV. 25 nott. Paulus in prima persona semel iterumque loqui coactus, valde limitat, Rom. XII. 3. 1 Cor. VII. 6. Correlatum hujus *Dico vobis* est *fides*: quæ per hanc ipsam formulam, pro modo illius temporis, in limine videlicet Novi Testamenti, tanquam fundamentum ponitur. Minus sæpe Christus, nec nisi singulari de causa, scripturæ loca allegat: sua auctoritate decore nititur.

¶ ἕως ἂν παρέλθῃ, *donec transeat*) Verbum *παρέλθῃ* modum consummationis seculi in medio relinquit.

¶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, *cælum & terra*) machina solidissima.

¶ ἰῶπε, *jota*) In alphabeto hebraico litera minima, maxime elementaris, & in qua Keri & Cethib persæpe differunt, ut promiscue videatur abesse vel redundare. In Codice Hebræo 66420 *jota* numerantur. Græci *jota* sæpe subscribunt aut prætermittunt.

¶ κεραία, *apex*) literæ appendix, aut portio, linea, qualitera a litera, ut א א ו vel א א ו distinguitur, vel sonus a sono, ut punctum vocale aut accentus: denique quicquid ullo modo in lege pertinet ad divinam voluntatem significandam vel ejus significationem adjuvandam.

¶ οὐ μὴ) οὐ μὴ semper habet subjunctivum, neque emphasis nimium debet extendi. sic v. 20. 26.

¶ παρέλθῃ, *præteribit*) Colligi hinc potest integritas scripturæ. Nam scriptura nisi

nisi integra esset, non posset perspicui impleta.

¶ ἀπὸ τοῦ νόμου, a lege) Subaudi, ἔσ' α prophetis. Pars minima legis opponitur toti mundo.

¶ ἕως ἄν, donec) Nam justitia habitat in novis cœlis & terra nova. 2 Petr. III. 13.

¶ πάντα, omnia) Legis. Antitheton, unum. v. seq.

¶ γένηται, fiant) Facta sunt & fiunt per Iesum Christum, etiam in Christianis: non erant facta ante illum.

19 λύση, solverit) Oppositum, facere. v. 19. Solvebant scribæ, qui sibi magni videbantur. Idem verbum, solvere. Ioh. VII. 23. X. 35.

¶ τούτων, horum) Relativum spectat ea, quæ sequuntur. v. 22. 28 &c.

¶ τῶν ἐλαχίστων, minimorum) Præcepta hæc, Non occides &c. non sunt minima in se; nam his tota lex continetur: sed quatenus vere explicata subtilissimos etiam affectus & motus animæ & linguæ regunt, & sic hominibus, cum aliis collata, minima videntur.

¶ καί, ἔσ') Et ponitur, non vel; quia sermo de doctoribus. v. 20.

¶ ἐλάχιστος, minimus) Resp. minimorum. Ploce. Pro eo ac nos tractamus verbum Dei, Deus nos tractat. Ioh. XVII. 5. 11. Ap. III. 10. Parum, notat pænē nihil: inde minimus, nullus. (nam nihili faciebant v. gr. iram:) conf. v. 20, non intrabitis. Aliud notat ἐλάχιστος h. l. aliud ὁ μικρότερος in regno cœlorum. c. XI. 11.

¶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, in regno cœlorum) Injustum non ferente.

¶ ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, fecerit ἔσ' docuerit) Idem ordo verborum Act. I. 1.

¶ ὅυτος, hic) Pronomen amplificans. c. VII. 21 (in Lat.) Luc. IX. 24. Ioh. VII. 18.

¶ μέγας, magnus) Præcepta omnia ei sunt magni, præsertim in suo complexu, v. 18. ideo magnus vocabitur.

20 εἰὰν μὴ περισσεύσῃ, nisi abundaverit) Iustitia nostra, etiam si legi satisfecerit, nunquam tamen περισσεύσει redundabit ultra legem: sed scribæ & pharisæi putabant, suam justitiam redundare. eam debemus vincere. Cum περισσεύσῃ conf. περισσόν, v. 47. Ultra pharisæos & ultra publicanos veniendum. v. 48.

¶ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη, vestra justitia) Ἰμῶν, præpositum, majore emphasi opponitur scribarum & pharisæorum justitiæ. Alii, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Iustitia illa, cujus specimina dantur v. 19. 22 f. Non perimit hic sermo justitiam fidei: sed sermo Iesu Christi, ante glorificationem ipsius, medium quasi tenet inter Moysen & apostolos.

¶ πλείον τῶν) i. e. πλείον τῆς δικαιοσύνης τῶν κτλ.

¶ γραμματέων, scribarum) Iesus justitiam suorum non jubet esse majorem justitia Moysi, quasi lex Moysi fuisset imperfecta, quæ tamen facientibus promittebat vitam; & erat justa, sancta, bona, spiritalis, Rom. VII. 12. 14. sed majorem justitiā (quod tamen vocabulum eleganter omittitur) scribarum ἔσ' pharisæorum, qui ceremonialem & forensē, morali missa, tutati sunt. Pharisæi urgebant traditiones; scribæ, sive karæi, literam, quæ erat scripta & lectitabatur. Scribarum maxime videbatur esse, docere; pharisæorum, facere. Moysen non nominat, sed impersonaliter ait, dictum esse.

¶ εἰ μὴ εἰσέλθῃτε, non intrabitis) c. XVIII. 3. 1 Ioh. III. 5. 1 Cor. XV. 50.

21 ἠκούσατε, audistis) ex publica lectione, cum assensu. In N. T. remittuntur doctores ad lectionem legis, populus ad auscultationem. Ioh. XII. 34. Rom. II. 13. 18.

¶ ὅτι ἐρρέθη, dictum esse) Locutio impersonalis: cui eleganter opponitur, *Ego dico*. Dixit Moses, vere: dixerunt interpretes Mosis, sensu imminuto. v. 31. 43. sensum Mosis & sensum interpretum non distinxere *auditores*. Expressum ad Mosen, sed mitius antitheton est c. XIX. 8.9. *Moses permittit: dico autem vobis*. quo loco *ego* non additur. Nulla enim pugna est inter Mosen & Christum: a Mose & Christo aberant Iudæi. Mosis legem non excedit sermo Christi; c. VII. 12. nam *concupiscentia*, v. 28. etiam in lege prohibetur: Rom. VII. 7. sed quæ legi vera detraxerant scribæ, Ipse restituit; quæ falsa affixerant, (vid. v. 43.) detergit. Antitheton: *ego autem dico*. qua formula Christus per suam auctoritatem, ut si nullus unquam fuisset Moses, nam servus domino cedit, simpliciter omnia constituit, nec legislatoris, nec interpretis habitu, sed ut Filius, voluntatem Patris sui patefaciens. c. VII. 21. coll. c. III. 17. Lex perfecta est: quicquid Salvator prohibet h. l. aut jubet, etiam lex prohibuit aut iussit. Intima cordis ea iudicat, Rom. VII. 14. sed ob durum cor populi sæpius externa exprimit. Ideo Dominus ait: *Ego vero dico vobis*: non, *Moses autem dixit vobis*. In multis aliter affecti erant Iudæi tempore pharisæorum, quam tempore Mosis.

¶ τοῖς ἀρχαίοις, antiquis) patribus, tempore Mosis. Cum veteri ac primitiva norma convenire videri volebant scribæ. antiquitas tenenda, sed genuina. Antitheton, *vobis*. unde patet, τοῖς ἀρχαίοις, antiquis, non esse casu sexto: faciliorque est constructio: *dictum est antiquis*, id est, *ad antiquos*, quam, *ab antiquis*.

¶ ὃν Φονεύσεις, non occides) Iesus incipit a præcepto apertissimo.

¶ τῇ κρίσει, iudicio) ἡ κρίσις, iudicium inferius per singula oppida, XXIII judi-

cum, qui etiam capitis damnare poterant, Dativus, τῇ κρίσει, hoc valet, *quod ad iudicium attinet*. & sic μοχ, τῷ συνεδρίῳ, *quod ad synedrium attinet*. nam ἐνοχος dicitur absolute.

22 πᾶς, omnis) Hoc opponitur laxæ scribarum sanctioni.

¶ ὁ ὀργιζόμενος, qui irascitur) vel affectu diutino vel motu subito.

¶ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, fratri suo) Hæc appellatio indignitatem iræ ostendit.

¶ εἰκη) Plane humanum hæcce glossa sensum redolet. Qui *sine causa* irascitur, nimis iracundus est: ne pharisæi quidem *sine causa* irasci fas esse docuerunt. Etiam si *causa* sit irascendi, nulla esse ira debet. *Deus etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligere jubet*. Tertull. de spectaculis c. XVI. Vicissim Magistratus, occidens eos, qui occidi debent, recte facit: nec tamen dicitur, *Non occides sine causa*.

¶ ἐνοχος ἔσαι τῇ κρίσει, reus erit iudicio) i. e. homicida est, coll. v. 21. Vt spectator cupidus mulieris, adulter est; sic ὄσφρ fratris, homicida est. 1 Ioh. III. 15. Non inveniuntur hoc versu tres gradus pœnæ humanæ: nam neque iudicii synedrii que fuit iram & raka vindicare; neque vallis filii Hinnom locus fuit supplicii ullius, nedum supplicii aliunde quam ab iudicio synedriove inflicti, nedum supplicii ob stulti convicium. Itaque iudicium & synedrium assignatur iræ & raka, tanquam primo & secundo gradui homicidii, primum & secundum pœnæ gradum in gehenna (conf. v. 30.) merentis: tertioque homicidii gradui, stulti convicio, proprie assignatur gehenna ignis, & innuit pœnam gehennæ ardentioris. Est ergo metonymia consequentis. reus est iudicio & c. i. e. est homicida in primo, secundo, tertio gradu. Reatus civilis denotat reatum spirituale ad culpam & pœnam.

¶ ἔιπη, *dixerit*) corde vel etiam ore, semel aut diu.

¶ ῥακά, *raka*) vocula hebraica, Hebraeis, ut Lightfootus docet, frequens: cuius vim græca nulla exprimit. Medium quiddam notat inter iram & stulti appellationem. *Raka* Syris idem notare, quod *tu*, contentim prolatum, ait Chrys. ad h. l. Alii derivant a Syr. *rak*, *spiritus*. *fy* interpretetur vetus Anglicus. □□□ dicuntur homines *leves*, Iud. IX. 4. XI. 3. 2 Par. XIII. 7. & sic κενός, Iac. II. 20. Elenchus etiam formulas hominum triviales & mores obvios speciatim debet tangere. v. 34 f. 1 Cor. XV. 32. Iac. II. 3. IV. 13.

¶ τῷ συνεδρίῳ, *synedrio*) magno, hierosolymitano, in totam gentem, LXXII iudicum, graviora supplicia decernenti.

¶ μωρε, *stulte*) Acerbissimum convicium, negans sensum communem, quo qui caret, est insanabilis & dēploratus. *cont. fatuum factum fuerit*, v. 13 not. Perparce vocabulo μωρός utuntur LXX int. sed frequenter Siracides.

¶ ἔνοχος ἔσαι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός, *reus erit in gehennam ignis*) Locutio concisa, scilicet *ut detur in vallem Hinnom*, ubi morticina & cadavera insepulta jacent, & tandem comburuntur. Non exstat γέεννα vocabulum apud LXX. & in N. T. utitur eo Matthæus, Marcus, Lucas, Iacobus: Iohannes, Paulus, Petrus, Iudas non utuntur. Ex Hebr. גֵּי הַנְּחִיָּה *vallis lamenti* deducit Hill. onom. p. 811. De igne vallis illius videt Ier. VII. 31 f. &c. εἰς dicitur, ut εἰς κόρακας.

23 εἰάν τιν, *si ergo*) Non tum demum necessaria dicitur esse reconciliatio; nam τὸ ibi indicat, etiam prius *recordari* fas esse: sed hoc dicitur, *Quicquid agis*, vel si res optima, sanctissima & maxime necessaria iam suscepta sit, omnia relinque, dum reconciliatus sis. Eph. IV. 26. Peccant, qui

non nisi tum, quum S. Grænam accepturi sunt, cum fratre transigunt. Maxime tamen necessaria est reconciliatio, & maxime urgens in conscientia recordatio, rem divinam facturis.

¶ ἐπὶ) *ad*. nam in altare offerre erat sacerdotis: & sequitur, *ante altare*.

¶ καὶ ἐκεί μνησθῆς, *et ibi recordere*) Verbum Dei exprimit intimas cordis humani rationes. Inter rem sacram magis subit recordatio offensarum, quam in strepitu negotiorum.

¶ ἔχει, *habet*) tanquam offensus.

24 ὕπαγε, πρῶτον, *abi, primum*) Antitheton, *tunc veniens*.

¶ διαλλάγηθι, *reconciliare*) ut Deo reconcilieris.

¶ ἔλθῶν, *veniens*) non, *revertens*. Prioritio irrita.

25 ἰδοὺ ἐνοῶν, *esto benevolus*) Benevolentia benevolentiam quære, ipso opere.

¶ τῷ ἀντιδικῷ, *adversario*) cui pecuniam debes. coll. v. 26. Sermo parabolicus. Id in primis valet de adversario, qui graves iras vel ultra mortem gerit.

¶ ταχὺ, *cito*) Tarda est superbia cordis ad deprecandum & satisfaciendum.

¶ ἐν τῇ ἰδέῳ, *in via*) ad tribunal.

¶ μετ' αὐτοῦ, *cum eo*) Actor solebat remprehendere.

¶ παραδῶ, *tradat*) Magna potestas adversarii. Deus, ut iudex, persequitur postulationem ejus, qui peragit.

¶ φυλακὴν, *custodiam*) ubi totus ipse sis pignus debiti persolvendi.

26 ἕως ἄν, *donec*) Debitor sibi relinquitur. c. XVIII. 34. Mirere, ab iis, qui hinc persolvendi facultatem inferunt, particulam *donec* urgeri potius, quam *novissimum* quadrantem.

¶ τὸν ἕχαπιν, *novissimum*) Adeo omnia exigit iustitia! ne unum quidem quadrantem exigit aut ultra quam debes, aut citra.

¶ *κοδραντην, quadrantem*) Frequentissime ex lingua in linguam cum ratione traducuntur Substantiva, quibus res peregrinæ appellantur.

27 *ἐρρέθη, dictum est*) Homicidium & adulterium, æque sunt peccata contra proximum, nec non vindicta: itaque non additur, *antiquis*, sed subauditur versu 27. 31, 38. ex v. 21. Additur autem versu 33, ubi agitur de *juramentis*, adeoque de officiis erga Deum.

28 *βλέπων*) *intuens*. Huc ref. *oculus*, v. seq.

¶ *πρός, ad*) Particula *ad* determinat rationem intuitus.

¶ *ἡδης, jam*) eo ipso.

29 *ὁ δεξιός, dexter*) *Dextrum*, proprie in manu, promptius est & carius; inde etiam in *oculo*, *pede* &c. Zach. XI. 17. Exod. XXIX. 20.

¶ *σκανδαλίζει, scandalizat*) ad male videndum; sicut *manus* ad male agendum.

¶ *ἔξελε αὐτὸν, erue illum*) Non oculum, sed scandalizantem oculum. i. e. Omnia facito duratibi, donec desinat scandalizare te. Non materia, sed *concupiscentia*, qua oculus manusve viget, innuitur; hæc enim in scandalo est anima oculi: perinde ut mox corpus dicitur pro homine. Qui in scandalo oculi id plane agit, ne videat, revera se ipsum excæcat. Vicissim posset aliquis oculum materialem eruere, & tamen *concupiscentiam* intus fovere. Par illud, *mortificate*. Col. III. 5. Sæpe sententia negans exprimitur per affirmationem oppositi. v. 39 f. cap. VI. 17.

¶ *βάλε, projice*) serio. Huc ref. mox, *projiciatur*.

¶ *συμφέρει, expedit*) ad salutem. Non modo non nocet, sed etiam gloriosum erit.

¶ *ἀπόλπει, pereat*) Vera sui abnegatio non consistat minoris, quam amissio

oculi &c. & est tam necessaria, ut præster ipso oculo orhari, quam cum oculo peccare, nisi peccatum ab oculo separari posset. Oculus revera erutus, v. gr. martyri, restituitur in resurrectione.

¶ *ἓν, unum*) Sane multos *unius* membri v. gr. gulæ, neglecta mortificatio perdit.

¶ *ὅλον, totum*) Vno membro peccante, totus homo peccat & luit.

¶ *γέενναν, gehennam*) ignis æterni. c. XVIII. 8 f.

30 *χεῖρ, manus*) A visu res abit ad actum.

31 *ὅς ἂν ἀπολύσῃ, quicumque dimiserit*) Divortium pro re arbitraria habebant.

¶ *ἀποσύσιον, repudiium*) i. e. *libellum repudii*. c. XIX. 7. & apud LXX. Metonymia.

32 *λόγου*) *ἡ λόγος, causa*, cur aliquid rite fiat.

¶ *ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσαι, facit eam machari*) per alias nuptias, quarum potestatem dat divortium.

¶ *ἀπολελυμένη, dimissam*) ex licentia scribarum.

33 *ἀποδώσεις, reddes*) Ergo *pejorare* est promissa *non reddere*. Inprimis ergo promissorii juramenti interdicit Christus; quum homines de futuris *per* ea confirmant, quorum nil in ipsorum potestate est. v. 36. Iuramenta humana, de quibus Moses præcipit, quæve sancti jurant, sæpius ad confirmandum, rarius ad promittendum spectant. Et sane plures pejerant de futuris, quam de præteritis: unde prudenter Romani, magistratus decedentes potius, quam ineuntes juramento obstrinxerunt.

¶ *ὄρκους, juramenta*) res jurato promissas.

34 *μὴ ὁμόσαι ὅλως, non jurare omnino*) τὸ *omnino* utrumque, falso & vere, jurandi genus, non tamen verum juramentum uni-

universaliter prohibet. Verus juramenti usus in lege, non modo, uti divortium, permittitur, sed plane stabilitur, neque hic a Christo tollitur. v. 17. Valde autem frequens apud Iudæos erat juramentorum abusus, ut ex formulis hic citatis patet, legitimo eorum usu obruto: neque perjurum eum putabant, qui *creaturas* in iurejurando quamlibet falso allegasset. v. Sam. Petiti var. lect. cap. 16. In Elle schemoth rabba sect. 44 hoc exstat Iudæorum placitum: *Vt caelum & terra transibunt, sic juramentum per ea conceptum transit.* Plane autem prohibetur res, dum abusus valde grassatus tollitur, verusque usus restituitur. Multi veterum christianorum simpliciter hanc literam acceperunt, eoque facilius juramenta ethnica declinarunt: vide tamen Ap. X. 6. Ier. XXIII. 8. Es. XLV. 23. (qui locus tempora N. T. spectat:) contra hodie periculum est, ne paucissima in tot juramentis vera sint; & in veris, paucissima necessaria; & in necessariis, paucissima libera, fructuosa, sancta & laeta. Multa ad pompam, ad calumniam, ad compescendas suspiciones iustas comparata sunt.

¶ *ἐν περ.* Id, per quod juratur, oppignoratur: ergo debet esse in potestate jurantis. Sacrilegus est, qui male jurat. v. 34 s.

¶ *τῷ οὐρανῷ, caelum*) Quanto gravius peccant, qui per Deum ipsum jurant!

¶ *θρόνος, thronus*) Quanta Dei majestas! Non includitur cælo Deus; sed majestas ejus maxime in cælo patet.

35 *εἰς*) Diff. ab *ἐν*. Solebant urbi Hierosolymorum optime precari. sensus ergo formulæ hic erat: Ita salva sit urbs: ita expetatur in urbem.

¶ *πόλις*) *urbs: sedes regia.*

¶ *τοῦ μεγάλου βασιλέως, magni illius Regis*) Ps. XLVIII. 3. i. e. Messæ, cui cœ-

lum & terra (v. 34 s.) paret. Sic ipsum de se loqui non dedecet. c. IX. 38. XXII. 43.

36 *κεφαλῆ, caput*) Gravius etiam peccant, qui per *animam* aut *vitam* suam jurant.

¶ *λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι, album aut nigrum facere*) Fucus artis humanæ non est albedo aut nigredo vera. Non modo non pilus, sed ne color quidem pili est in potestate hominis.

37 *ὁ λόγος ὑμῶν, sermo vester*) quotidianus, ordinarius.

¶ *ναὶ ναί, εὐὸν, est, est: non, non*) *Est rei sit est dicti: non rei sit non dicti.* Conf. 2 Cor. I. 17 s. Iac. V. 12 not.

¶ *περισσὸν, abundans*) Nimietas, vitiosa.

¶ *ἐκ τοῦ πονηροῦ, ex malo*) Neutrum. v. 39.

38 *ὀφθαλμὸν, oculum*) scil. exiges. Ex. XXI. 24. LXX, *ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.* Talio, pœnarum convenientissima, ut in noxa majori, homicidio, & in minori, furto, sic in media. Lev. XXIV. 20. Frequens mutilatio in pœnis etiam extra talionem; quidni in talione? Conf. Iud. I. 7. Plus proficerent pœnæ, nisi nimis longe recederet humanum iudicium a divinæ legis sapientia, æquitate, severitate.

39 *μὴ ἀντιστῆναι, non resistere*) In finitivus pendet a *λέγω, dico*: ut Ap. XIII. 14. *Malo resistere, est par pari referre.*

¶ *ἀλλ', sed*) Exemplum citatur injuriæ, privatæ, forensis, curialis, v. 39. 40. 41.

¶ *ραπίσει, cædet*) Alibi *ραπίζειν* est virgis, sed h. l. propter maxillæ mentionem, alapa cædere.

¶ *δεξιάν, dextram*) vel sinistram. Luc. VI. 29. Synecdoche.

¶ *πρέψον, præbe*) Prodest aliquando id ipsum proprie facere. Mundus contra

ait: Duello tuam virtutem asserere. Huic opprobrio nominis christiani, huic malo resistere debebant, qui possunt; &, ut possent, operam dare. Vnus homicida ex duello, castra reatu involvit. Doctrinas a Salvatore hinc datas multi ita diluunt & extenuant, ut ad justitiam scribarum & pharisæorum delabantur, vel etiam infra eam.

40 χιτῶνα ἱμάτιον tunicam: vestem) Invertuntur hæc Luc. VI. 29. uti ibidem versu 44. coll. Matth. VII. 16, uva & ficus. Salvus est sensus: utrumque dimitte. ἱμάτιον pretiosius, quam χιτῶν. Marc. XIII. 16.

¶ σου, tuam) jure.

41 ἀγγαρεύσει) Vox Perfica. Angariare autem poterant ii, qui publico nomine iter faciebant, vid. Vriemœt. observ. ad h. l.

42 αἰτιῶντι, roganti) Gratis sibi dari volenti, quamvis non optimo jure petat.

¶ διδοῦ, da) uti Deus, Luc. XI. 10.

¶ τὸν θέλοντα, volentem) etiam si non valde obtestari audeat.

¶ μὴ ἀποσραφῆς, ne avertere) quamvis specioso prætextu.

43 τὸν πλησίον, proximum) Τοὺς πέλας dici πάντας quosvis alios, apud Sophoclem & Aristotelem, notat Gatakercus Adv. misc. posth. c. 10. f. 527.

¶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου, odio habebis inimicum tuum) Abutebantur Iudæi præcepto de gentibus quibusdam execratis, v. gr. Deut. XXIII. 7. nam etiam inimicos diligere iussi erant. Placita Iudæorum de odio inimicorum exhibet Christophorus Cartwrightus l. 2 Mellif. Hebr. c. 1.

44 ἀγαπάτε ἑυλογεῖτε καλῶς ποιεῖτε καὶ προσεύχεσθε amate: benedicite: benefacite: & orate) Quatuor sunt hæc membra, quorum secundo & tertio veteres quidam carent, Latinus secundo, Tertullia-

nustertio, in libro de Patientia, c. 6. Quatuor igitur legenda sunt: quantum primo fere continetur tertium, & secundum quarto, per χιασμόν unde Lucas secundum ac tertium transponit. Versu 46 repetitur τὸ ἀγαπᾶν: & τὸ salutare respondet τῷ benedicere.

¶ ἐπηρεάζοντων) Ἐπείρεια est, quam infero non mei commodi, sed alieni detrimenti causa. vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 429. Igitur magni odii est indicium. Proprium antitheton: orate pro talibus; bona per preces eis conciliate, qui vobis bona eripiunt.

45 ὅπως γένησθε, ut fiat) Ita fiunt filii, quum inimicos amant, ut jam ante habeant Patrem. Ploce: Filii fiunt filii, sicut discipuli fiunt discipuli, Ioh. XV. 8. Deus Israël factus est Deus Israël. 2 Sam. VII. 24. Magna comitas, quod Deus filios suos non dedignatur invitare ad sui imitationem.

¶ ὅτι, quod) Ratio, sub qua Pater imitandus est. Ut Deus nos tractat & regit, sic homines inter se debent tractare & regere.

¶ τὸν ἥλιον αὐτοῦ, solem suum) Magnifica appellatio. Ipse & fecit solem, & gubernat, & habet in sua unius potestate.

¶ ἀνατέλλει βρέχει oriri facit: pluit) Pietatis est, de rebus naturalibus potius ita loqui, ut Deo acceptas referamus, quam impersonaliter dicere: pluit, tonat. Vid. c. VI. 26. 30. Iob XXXVI. 27 f. cap. XXXVII seqq. Ps. CIV &c. Valde hoc urget Franzius de Int. p. 83. 632. Pluvia, magnum beneficium.

46 τίνα μισθόν, quam mercedem) Deus locum mercedis dandæ apud nos quærit.

¶ τελῶσαι, publicani) qui omnia ad quæstum referunt, sed in cælo nullum habent.

47 ἀσπάσθητε, salutetis) Antitheton v. 44, benedicite &c. Ipsum verbum amandi v. 46 iteratur ex v. 44. sed quia ethnici non item benedicunt & orant; ideo hæc

pro verbo benedicendi & orandi ponitur
verbum *salutandi*.

¶ ἀδελφούς - ἔθνηκοὶ, *fratres - ethnici*)
Publicani spectant *utilitatem* suam: *ethnici*
quoque, officia *humanitatis* erga *amicos*,
& potius erga *consanguineos*. Ideo versu
46 allegantur *publicani*: versu 47 *ethnici*.

¶ ἢ πῖ περισσόν, *quid egregium*) ut decet
filios Dei.

48 ὑμεῖς, vos) præ illis.

¶ τέλειοι, *perfecti*) in amore, erga
omnes.

C A P. VI.

¶ Πρὸς ἑστέ) Celeusma veteribus chri-
stianis frequens, *πρὸς ἑστέ* se autō.
Sic enim LXX hebræum קמח reddunt, in
Deuteronomio frequens.

¶ τῆν) Hoc pendet a *μὴ ποιεῖν*.

¶ δικαιοσύνην, *justitiam*) Ita similem fig-
uram habet partium subsequentiū, de
elemosyna, precibus, jejunio, tractatio,
ut inter se collata valide probent, hoc se-
orsum versu primo non partis primæ por-
tionem haberi, sed propositionem gene-
ralem. Scopus universi sermonis hujus est,
docere veram *justitiam*, c. V. 6. 10. 20.
VI. 33. eique scopo congruit hæc lectio.
alii, ἐλεημοσύνην. *Justitia* est totum: coll.
c. V. 6 not. sequuntur partes tres, *elemo-
syna*, tanquam præcipuum officium erga
proximum: *oratio*, erga Deum, v. 5. *jeju-
nium*, respectu nostri. v. 16. Sæpe hi tres
respectus, erga Deum, erga nos, erga
proximum, percurreuntur. Rom II. 21. 22.
1 Cor. VI. 11. VII. 12 XIII. 5 f. 13. XIV.
17. Eph. V. 9. 1 Tim. I. 13. Tit. I. 8. II. 11.
Hebr. XII. 12 f.

¶ θεαθῆναι, *spectari*) *Theatrum* & *hypo-
crita* v. 2. sunt cognata significationis.

2 μὴ σαλπίζης ἐμπροσθέν σου, *noli tu-
ba canere ante te*) Affectata hæc atque in-
solens ostentatio, *buccinandi* proprie, non

abhorret a moribus hypocritarum apud
Iudæos. conf. v. 5. 16. Buccina poterant
convocari pauperes: id in ostentationem
vertit hypocrisis.

¶ οἱ ὑποκριταί, *hypocritæ*) *Hypocrisis* est
mixture malitiæ cum specie bonitatis, qua
homo vel alios vel etiam se ipsum decipit.

¶ ἀμήν, *amen*) Scit Iesus, quid sit di-
vini iudicii occulti.

¶ ἀπέχουσι, *habent*) Metonymia ante-
cedentis pro consequente. i. e. non sunt
accepturi ullam mercedem apud Patrem
cœlestem. v. 1.

3 μὴ γνώτω ἡ ἀριστερὰ, *nesciat sinistra*)
tantum abest, ut buccinam teneat. Ne
tu quidem, quod facis, recolas.

4 ἐν τῷ κρυπτῷ, *in abscondito*) Pii lu-
cent, & tamen latent.

¶ ὁ πατήρ σου, *Pater tuus*) Numero
singulari *Pater meus* dicere Unigeniti pro-
prium esse, observat Ioh. Despaigne: ac
pater tuus dicitur ad fideles etiam; *pater*,
vel *pater noster*, a fidelibus dicitur. Conf.
Ioh. XX. 17.

¶ ἐν τῷ κρυπτῷ, *in abscondito*) Ipse est
in abscondito, & sua agit in abscondito,
& maxime probat, quæ in abscondito
sunt. Omnis rerum veritas est in abscon-
dito.

¶ ἀποδώσει, *reddet*) Hoc jam, *αὐτὸς
ipse* non adjecto, retributionem a Deo,
ac non ab hominibus, proficiscentem ex-
primit. Hæc certa merces. v. 1. Illud *ipse*
v. 4 & ἐν τῷ φανερῷ *in manifesto* v. 4. 6. 18
eo consilio videntur addidisse nonnulli, ne
quis construeret, *Pater tuus, qui videt id,
in occulto reddet tibi*.

5 Φιλοῦσιν, *amant*) adeoque solent.

¶ γωνίας, *angulis*) ubi plateæ concur-
runt.

¶ ἐστῶτες, *stantes*) quo magis conspi-
ciantur.

6 ἐν τῷ κρυπτῷ, *in occulto*) In occulto & est & videt Deus.

7 μὴ βαττολογήσητε) *Battos* plures ex antiquitate collegit Gatakerus, balbutie & inde tautologia insignes, & ex ea sic appellatos. Hesychius, *Βαττολογία, ἀργολογία, ἀκαιρολογία. Βατταρίζεν, ἐμοὶ μὲν δοκᾷ κατὰ μίμησιν τῆς Φωνῆς πεποιῆσθαι κτλ. Βατταρισμοῖς, Φλυαρίαις.* Igitur *Βαττολογεῖν* idem, quod *μοχ πολυλογία*, quum eadem identidem dicuntur, ut solent balbi, priorem pronunciationem altera emendari putantes.

¶ ὡσπερ οἱ ἐθνικοὶ, *sicut ethnici*) In omnibus rebus vitandus mos *hypocritarum*; in precibus, etiam *ethnicorum*.

¶ ἐν) *in. i. e. dum* multa verba faciunt. Putant, multis verbis opus esse, ut deos suos doceant, & hi, si non hoc, at alio tempore audiant. conf. v. 8, ex opposito, *scit*.

¶ πολυλογία) Idem verbum Prov. X. 19. LXX. Ammonius, *Μακρολόγος μὲν ἐστὶν ὁ περὶ ὀλίγων πολλὰ λέγων πολυλόγος δὲ, ὁ περὶ πολλῶν πολλὰ λέγων.* Christus etiam de multis pauca orare jubet. v. 9 seqq.

¶ εἰσακουσθήσονται, *exaudientur*) Hebr. *נָשָׁא* *respondere*, LXX *εἰσακούειν*. Deus respondet solide. c. VII. 7.

8 πρὸ, *ante*) Oramus ergo, non ut doceamus Patrem, sed ut colamus.

9 οὕτως, *sic*) i. e. his verbis, hac sententia: brevi appellatione Patris: brevi enumeratione rerum, quibus opus est. *Sic* vere orasse satis est: præcipue in *sensu*, modo hac, modo illa parte desiderii nostris citata; neque non in *verbis*. nam opponitur hæc formula multiloquio, & habet verba rebus aptissima, ordinem sapientissimum, plenitudinem in brevitate admirabilem, qua v. gr. concio hæc tota

continetur. Materia hujus orationis, est basis totius epistolæ prioris Petri. vid. 1 Petr. I. 3 not.

¶ πάτερ, *Pater*) Nunquam usitata in V. T. appellatio, vocandi certe casu. nam exempla, quæ Lightfootus collegit, aut dissimilia sunt, aut recentia, illudque unum probant, Iudæos Deum appellavisse Patrem in cælis: quam nunc formulam Christus vere animat. Gloria fidelium N. T. sic orare. Ponitur hoc loco fundamentum orandi in nomine Christi. Ioh. XVI. 23. Patrem quisquis appellare potest, omnia orare potest.

¶ ἡμῶν, *nostrum*) Singuli orant omnium filiorum Dei causa. Sed & preces horum sociatæ præ solitariis hac vocula commendantur. c. XVIII. 19.

¶ ὁ ἐν τοῖς οὐρανόις, *qui es in cælis*) i. e. Maxime & Optime. c. VII. 11. Mox, *in cælo* dicitur, v. 10. nec sine causa in tam brevi sermone numerus (alias sæpe promissus, cap. XXII. 30. XXIV. 36.) variat. Cælum h. l. dicitur, in quo voluntas Patris fit ab omnibus, qui Patri ministrant; cæli universi, qui unum illud quasi angustius & inferius cælum continent & amplectuntur. conf. Luc. II. 14 not.

¶ ἁγιασθήτω, *sanctificetur*) Petita sunt septem; quæ universa dividuntur in duas partes. Prior continet tria priora, *Patrem* spectantia: *tuum, tuum, tua*: posterior, quatuor reliqua, *nos* spectantia. In illis proponimus sensum nostrum filialem, Divino juri, dignitati & beneplacito subscribentem, perinde ut plausus angelicus, Luc. II. 14. at in his, feritur nobis & metitur. In utrisque exprimitur nixus filiorum Dei de terra in cælum, cælum in terram quasi deducentium. Primum petitur *sanctificatio* nominis Paterni ac divini. Deus est sanctus, i. e. Deus: sanctificatur ergo, quando ita, ut est, agnoscitur & colitur & celebratur. Modus in *sanctifi-*

cerur eandem vim habet, quam in *veniat* & *fiat*, adeoque est rogatio, non doxologia expressa.

IO ἐλθέτω - γενηθήτω κτλ. *veniat - fiat*) Transposuit duas hæc rogationes Tertullianus, instituti sui causa, nam in libro de Oratione, postquam illud, *Sanctificetur nomen tuum*, tractavit, *SECUNDE HANC FORMAM*, inquit, *subjungimus: Fiat voluntas tua in caelis & in terra.* Tum *Adventum regni Dei* ad seculi finem refert.

¶ ἡ βασιλεία σου, *regnum tuum*) c. IV. 17 not. Ap. XI. 15. 17. Sanctificatio nominis divini ex V. T. quasi derivatur in Novum, continuanda & augenda apud nos: sed adventus regni Dei est Novi testamenti quodammodo proprius. Sic cum utroque petito confer Ap. IV. 8. V. 9.

¶ τὸ θέλημά σου, *voluntas tua*) Semper sibi ipsi propositam Iesus habuit Patris voluntatem, faciendam per Ipsum, & per nos. c. VII. 21. XII. 50.

¶ ὡς, *sicut*) *Pastoris erunt partes, monere fidelem populum, verba illa, Sicut in cælo, & in terra, ad singulas referri posse singularum (trium) primarum postulationum, ut, Sanctificetur nomen tuum, sicut in cælo, & in terra. Item, adveniat regnum tuum, sicut in cælo, & in terra. Similiter, Fiat voluntas tua, sicut in cælo & in terra. Catechismus Romanus.* Sed codices, qui apud Lucam non habent, *fiat voluntas tua, etiam hoc prætermittunt, sicut in cælo, & in terra.*

¶ ἐν οὐρανῶ, *in cælo*) Non rogatur, ut hæc in cælo fiant, sed cælum norma est terræ, in qua aliter alia fiunt omnia.

II τὸν ἄρτον, *panem*) alimentum corporis. v. 19 f. 29 f. Hæc brevis rogatio opponitur multiloquio ethnico eandem rem præcipue spectanti: v. 7. poniturque prima in iis, quæ ad nos referuntur, sicut vita naturalis prior est spiritali. Omni indigentia nostræ consulitur hac oratione.

Non debemus fingere discipulos jam tum supra curas vitæ evectos.

¶ ἡμῶν, *nostrum*) terrenum. Panis autem spiritalis est Panis Dei, i. e. a Deo, ex Deo.

¶ ἐπιούσιον) Dicitur ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, *die postero*; componiturque ex ἐπὶ & ἰούσα. nam ex ἐμὶ (ex quo est etiam περιούσιος,) vel ex οὐσία, *essentia* vel *peculium*, componeretur ἐπούσιος, ut ἐπουράνιος &c. nam ἐπὶ non semper quidem in compositione ante vocalem amittit: sed amittit tamen in ἔπειτα. Quolibet die, quod quolibet die opus est, dat pater cælestis: neque necesse est, ut det prius. Ea paterna dilatio providentissima infert appellationem τῆς ἐπιούσιου. Denotatur ergo propagatio indigentia nostræ, & beneficentia Dei paternæ, ut ex anno, sic ex die quovis priore in quemlibet subsequenter. conf. 2 Reg. XXV. 30, λόγον ἡμέρας ἐν ἡμέρα αὐτῆ. Act. VI. 1, διακονία καθημερινή. *Panis*, quasi totum quiddam, per universos nobis dies est destinatus: sed *datio* in singulos dies distribuitur. Vtrumque exprimit τὸ ἐπιούσιος, quod quolibet vitæ meæ die mihi conducibile fuit, id non necesse mihi fuit pridie ejus diei dari, sed eo ipso die: & quod postridie conducibile fuit, sat cito datum est postridie. Et sic in postterum. Ita latius se extendit significatio τῆς ἐπιούσιου, respectu præteritorum & futurorum, quam *crastini*.

¶ σήμερον, *hodie*) τὸ καθ' ἡμέραν, *quotidie*. Luc. XI. 3. *Quotidie* dicimus & oramus, *Hodie*. Exprimitur fiducia & ἀντήρ-κεια. Sic, ἐφ' ἡμέρας προσφῆ, Iac. II. 15. coll. Prov. XXX. 8. Sic Manna datum.

12 καί, &) Tres reliquæ rogationes spectant vitæ spiritalis in mundo initium, progressum, exitum: rogantesque confitentur non solum de sua indigentia, sed

etiam de reatu, periculo, & angustiis. Quum hæc amota sunt, Deus est illis omnia in omnibus, per rogationes tres primas.

¶ ἰΦειλήματα, debita) lapsus: v. 14. peccata. Luc. XI. 4. Conf. Matth. XVIII. 24.

¶ ὡς, sicut) Modo, sicut in cælo, etiam in terra: nunc, in cælo, sicut in terra.

13 μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς, ne inferas nos) Tentatio semper est in medio: unde rogamus, non ut ne sit, sed ut ne nos ea tangat aut vincat. c. XXVI. 41. 1 Cor. X. 13.

¶ ἀλλὰ, sed) Sexta rogatio & septima arcte coherent. ideo a nonnullis habentur pro una.

¶ ῥῶσα, libera) 2 Tim. IV. 8.

¶ ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, a malo) a Satana. c. XIII. 19. 38.

¶ ὅτι σὺ εἶς ἐν ἡ βασιλείᾳ, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. quia tuum est regnum, & potentia, & gloria, in secula amen) Scopus orationis dominicæ hic est, ut doceamur paucis petere ea, quorum indigenus: v. 8. & ipsa oratio, etiam citra doxologiam, summam laudis divinæ imbibit. Nam sanctificatur & glorificatur a nobis eo ipso cœlestis Pater, dum ut Pater cœlestis invocatur, dum tantæ res ab Ipso uno petuntur, dum omnia ad Ipsum solum referuntur. Celebramus Eum autem tali fere modo, quo Peregrinantes & Militantes contenti esse debemus. Vbi ad metam pervenerit universitas filiorum Dei, mera fiet in cælo doxologia. Sanctificetur nomen Dei nostri. Venit regnum ejus: facta est voluntas ejus. Remisit nobis peccata: tentationem ad exitum perduxit: a Malo nos liberavit. Ipse est regnum & potentia & gloria in secula. Amen. Præsertim tempore illi, quo Dominus hanc formulam discipulis præscripsit, convenientior erat rogatio, quam hymnus. Iesus nondum erat glorificatus: discipuli vix

dum capiebant amplitudinem harum rogationum, multo minus vim gratiarum actionis ei respondentis. Denique nemo negat, piam & sanctam et doxologiis in Scriptura frequentibus congruentem esse clausulæ totius sententiam: sed illud quaeritur, an Dominus eam hoc loco his verbis præscripsit? Sincera crisis parum curat, in vexatoribus locis, quid habeant hodie plerique Græci codices, qui sane opinione recentiores & pauciores sunt: illud potius agitur, quid primævi Græci codices habuerint, atque adeo fons ipse, id est, manus prima. Stat stabitque, veritate proximus fonti, interpres Latinus, qui clausula certo caret: sed hujus testimonii vis non nisi longi temporis usu percipitur. Hoc tamen loco Græci quoque testes, pauci illi quidem, sed exquisiti, Latinum firmant. Quæ in Apparatu dixi, diligenter notari per velim. Adhuc nihil occurrit, quod rationes ibi cumulatatas infirmet: occurrit, quod maximopere confirmet, apud Euthymium, qui ineunte seculo XII floruit. nam in Bogomilos, clausula non utentes, eo tantum nomine invehitur, quod sit patrum additamentum, τὸ παρὰ τῶν θείων Φωσῆρων καὶ τῆς ἐκκλησίας καθηγητῶν περὶ πᾶν ἀκροτελεύτιον ἐπιφώνημα. Hoc testimonio fretus cel. La Croze Latinæ hic quidem versioni præ Syriaca non obscure suffragatur in Hist. Christian. Ind. p. 313. Vnum etiam atque etiam reputari fas est: quo plus quispiam hoc loco Latini interpretis auctoritatem imminuit, eo plus ipse sibi officit, si quidem locum ponderosissimum 1 Ioh. V. 7. pro genuino habet. nam non nisi uno Latini interpretis testimonio hodie nititur, & firmiter nititur.

14 γὰρ, enim) Ref. ad v. 12. Vide, quanti sit, remittere proximo. E septem rogationibus una, quinta, conditionem quandam sive restrictionem habet, uti

Ἔ nos. hujus ergo ratio subnequitur.

15 πὶ παραπτώματι αὐτῶν) Vbi hoc in legendo prætermittitur, eleganter innuitur, peccata hominum erga nos, si cum peccatis nostris erga Patrem conferantur; evanescere. Etiam τοῖς ἀνθρώποις omittunt *Latini* aliquot tractatores.

16 ὅταν νηστεύητε, quum jejunatis) Magni esse debebat nobis quoque jejunium. non est de lege ceremoniali.

¶ ἀφανίζουσι) speciem adimunt, neglecto cultu quotidiano, lavandi, ungenti. Exquisitum oxymoron: ἀφανίζουσι φανῶσι.

17 ἀλειψαί, νίψαί) Medium. solus unge ἔ lava. Vngebantur Iudæi, festis diebus.

18 τῷ πατρὶ, Patri) scil. notus sis.

19 ὅπου, ubi) Ref. ad terra. hoc habet vim ætiologia.

¶ βρώσις) tincæ opposita, rubiginem dicit omnemque malam qualitatem, qua aliquid potest inutile fieri.

¶ καὶ κλ.) Ἔ ita furantur.

21 θησαυροὶς ὑμῶν - καρδιά ὑμῶν, thesaurus vester - cor vestrum) Alii, θησαυροὶς σου - καρδιά σου. Consequentia singularem numerum habent; pluralem antecedentia, quibus hic versus cohæret. Manet ergo pluralis numerus. Singularis, thesaurus tuus, interpreti Latino facile obrepsit, & Græcis ad sermones asceticos aptus fuit. *Thesaurus vester* dicitur, quem colligitis. Luc. XII. 34.

¶ ἔσαι) erit: vel in terra; vel in cælo, ut par est.

22 ὁ ὀφθαλμὸς, oculus) Subjectum.

¶ εἰς οὖν) Sententiæ ipsi congruit οὖν particula, & facile a quibusdam ommissa est, apud quos non potest non subintelligi. Talibus non immorabimur.

¶ ἀπλῆς, simplex) In sacris vocabu-

lum *simplicitatis* nunquam in malam partem ponitur. simplex & bonus, intentus in cælum, in Deum, unice. Antitheton, *duobus*. v. 24. Quod v. 22. 23. sub schemate proponitur, versibus seqq. propriis verbis declaratur.

¶ Φωτεινὸν, lucidum) quasi totum oculus.

23 πονηρὸς) malignus, versutus, duplex, varius, philautia tinctus. coll. c. XX. 15.

¶ τὸ Φῶς) lux lychni, quæ esse debet.

¶ τὸ σκότος) tenebræ totius corporis, quantæ erunt tenebræ! Singularis, *tenebra*, veteribus non ignorus, a multis Theologis in loco adhibitus, sapius conveniret simplicitati hermeneutica.

¶ πῶσον, quantæ) tantæ, quantum corpus.

24 κυρίως, dominis) Sane & Deus & Mamona dominantur suis, sed diversimode.

¶ δουλεύειν, servire) servus esse.

¶ ἢ γὰρ, aut enim) Sermonis disjunctivi pars utraque habet καὶ consecutivum. Cor hominis neque ita vacuum esse potest, ut non serviat aut Deo aut creaturæ: neque simul duobus servire. nam aut hæret adhuc in odio contra Deum, aut stat a Deo: si illud, *tum* (καὶ) non potest non amare Mamona; si hoc, *tum*, (καὶ) non potest non contemnere Mamona. Hoc potest inverti: coll. v. 22 s. ut membrum de re laudabili præcedat. Servitutum sequitur affectus & studium. v. 21.

¶ θεῷ δουλεύειν, Deo servire) Id describitur Luc. XII. 35 s.

¶ μάμανᾶ, Mamona) Mamona non solum dicit affluentiam, sed bona externa quamvis pauca. v. seq. *Mamona* a Pœnis lucrum dici Augustinus notat: & sic quoque Chaldæis.

25 μὴ μεριμᾶτε, nolite curare) Discipuli

puli reliquerant omnia. unde curæ se eis offerre poterant.

¶ τῆ ψυχῆ, *animæ*) Cibo sustentatur anima in corpore, quod ipsum cibo pascitur: veste, corpus solum tegitur.

¶ καὶ τί πίητε, & *quid bibatis*) Hoc a librariis facile ommissum est, vel a nobis facile subauditur. Expressam *potûs* mentionem magis postulat versus 31, quam versus 25.

¶ ἡ ψυχῆ, τὸ σῶμα, *anima, corpus*) quæ Deus dedit & curat. v. 30 in fin.

26, 28 τὰ πετεινὰ τῆ οὐρανοῦ, τὰ κρίνα τῆ ἀγροῦ, *volucra cæli, lilia agri*) quorum curam non gerunt homines; illa sæpe etiam persequentes, v. gr. corvos. Luc. XII. 24.

¶ οὐδὲ συνάγουσιν, *neque colligunt*) v. gr. per emtionem, in posterum.

¶ ὑμῶν) *Vester*, dicit, non, *eorum*.

¶ μάλλον) *plus excellitis*, ut filii, quam alii homines; vel, quam vos cum ista cura reputatis. Non est pleonasmus. Valet in his consequentia a minori ad majus, h. l. & a majori ad minus. v. 25.

27 τίς - ἐξ ὑμῶν, *quis - ex vobis*) Locutio Christo frequens, majestatis plena & tamen popularis.

¶ ἡλικίαν, *staturam*) Vid. Luc. XII. 25. 26 not.

¶ πῆχυν, *cubitum*) ut fiat giganti similis.

28 πῶς) *quomodo*.

¶ ἀυξάνει, *crefcunt*) in magnam altitudinem.

¶ οὐ κοπιᾷ, *non laborant*) *Laborare*, remote, *vere* proxime pertinet ad amictum parandum; ut *serere* & *metere* ad vitum.

29 λέγω, *dico*) Christus vere scivit Salomonis amictum.

¶ ὡς, *ut*) scil. *amictum est velest*.

¶ ἐν) *unum* quodvis; nedum, uti feruntum.

¶ τούτων, *horum*) Demonstrativum.

30 δε, *vero*) Epitasis. Vestes ad decus & necessitatem pertinent. illud spectat mentio *liliorum* cum verbo περιβάλλεσθαι hoc mentio *graminis* cum verbo ἀμφιέννυσθαι.

¶ χόρτον) *gramen*, tritici herbescens. c. XIII. 26. Μείωσις.

¶ ὄντα) brevissimo tempore manens.

¶ κλίβανον, *clibanum*) ad calefaciendum. Vide Lyran. Plinius: *cortices decussæ* (delino) *clibanis* & *furnis præbent usum*. l. 19. c. 1. Non dicitur, *in ignem*, uti Ioh. XV. 6. coll. 1 Cor. III. 12. sed *in clibanum*: ergo non meræ combustionis, sed utilitatis alicujus causa.

¶ ἀμφιέννυσιν, *vestit*) Vestis proprie est id, sine quo nudum est corpus. gramen tamen nullum habet extrinsecus adjacentem vestitum, tamen quia nudum non est, sed sua superficie tegitur, ipsum sibi vestis est, præsertim summa & florida sui parte, quæ exiit, quum arefcit.

¶ πολλῶ μάλλον) *multo magis*. in hac vita plerique non assequuntur Salomonis ornatum, nedum liliorum. Ergo sermo spectat ad certitudinem, non ad gradum ornatus. at in vita futura ornatiores erimus liliis. Verum ornatum in rebus quamlibet pereuntibus non debemus plane abjicere.

¶ ὀλιγόπιστοι, *parum credentes*) *Incredulitas* Christo plane ignota & exosa erat. nam norat Patrem. *Fidem* h. l. docet.

32 πάντα) *hæc omnia*, & nil præterea.

¶ τὰ ἔθνη, *gentes*) Non modo avarorum in ethnicis, sed omnium ethnicorum curæ debent a fidelibus abesse. At multi homines non eam, quam gentes, habent ἀυτάρκειαν.

¶ ἐπιζητεῖ, *requirunt*) tanquam rem *difficilem*. Sequitur verbum simplex, ζητεῖτε, *querite*.

¶ οἶδε - πατήρ - οὐράνιος, *novit - pater-caelestis*) Argumentum a divina omniscientia, bonitate, omnipotentia.

¶ ὑμῶν, *vester*) prae ethnicis.

33 (ζητεῖτε) *querite* regnum, quod jam praesto est; *non difficile* acquisitu.

¶ πρῶτον, *primum*) Qui id *primum* quaerit, mox id *unum* quaeret.

¶ βασιλείαν δικαιοσύνης, *regnum: justitiam*) Caelestis cibus & potus opponitur terreno, & sic quoque vestitus. quare Lucas c. XII ut *vestem*, v. 29. sic *justitiam* v. 31. subaudiendam relinquit. quanquam etiam *justitia satiat*.

¶ αὐτῶ, *ejus*) Vid. not. ad Rom. V. 6. I. 17.

¶ ταῦτα, *haec*) Ταπεινώσις.

¶ προσεθήσεται, *apponentur*) Sunt haec *προσθήκη appendix* vitae & corporis, v. 25. ac potius regni. Luc. XII. 32.

34 ἢ αὐρίον, *crastina*) Monitum mire *ἀσειον*, quo cura videtur concedi in crastinum, & tamen revera tollitur. nam curaces etiam ex futuris curis praesentes faciunt: unde curam procrastinare fere idem est, quod curam deponere. Accedit proferocia: (conf. Ps. XIX. 2.) dies curabit, non vos. Qui hoc discet, curas tandem a die ad horam contrahet, vel plane dediscet.

¶ μεριμνήσει ἑαυτῇ) Dativus commodi, uti v. 25, *μη μεριμῶναι τῇ ψυχῇ· τῷ σώματι κτλ.*

¶ ἀρκετὸν, *satis*) Mira sane temperatura res adversas & secundas per omnia vitae nostrae tempora Deus distribuit.

¶ ἢ κακία) Itaque *curae* non fuerunt initio. *κακία, arvumna*: ut *ἄγαθος lectus*. Prov. XV. 15.

¶ αὐτῆς, *ejus*) etiam si non cumuletur per arumnam diei praeteriti vel futuri.

C A P. VII.

1 Μὴ κρίνετε) *nolite judicare*, sine scientia, amore, necessitate. Tamen canis pro cane, & porcus pro porco est habendus. v. 6.

2 ἐν ᾧ μέτρω, *in qua mensura*) Talio.

3 ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, *in oculo*) parte corporis nobilissima, tenerrima, maxime conspicua.

¶ ἐν τῷ σῶ, *in tuo*) Rom. II. 21 f.

4 πῶς, *quomodo*) i. e. qui convenit?

5 διαβλέψεις) *transspicies*, trabe *medio* sublata, oculo expedito. Qui, se correcto, alterum corrigit, non est iudex perversus.

6 μὴ δῶτε, *nolite dare*) Hic occurritur alteri extremo. Extrema enim sunt, iudicare non iudicandos, & canibus sancta dare.

¶ κυσὶ, χοίρων, *canibus, porcis*) *Canes* sua impuritate pascuntur; *porci* externa. 2 Petr. II. 22. Phil. III. 2 not. *Sancti & canes*, opposita. Ex. XXII. 30. Canis non est fera, sed tamen animal vile.

¶ ὑμῶν, *vestras*) Antitheton implicitum: *Sanctum*, *res Dei*; margaritae, fidelium, quae his a Deo committuntur secreta bona.

¶ ῥήξουσιν, *lacerent*) Hoc quoque ad porcos referendum videtur.

¶ ὑμᾶς, *vos*) a quibus aliud expectabant, siliquas &c.

7 ἀπιπέ, *petite*) Contra indigentiam vestram dona petite.

¶ ζητεῖτε, *querite*) quae amisistis, occulta; recipientes vos ex errore.

¶ κρούετε) qui foris estis, *pulsate*, ut intromittamini. conf. 2 Cor. VI. 17 fin. *Rogate, querite, pulsate*, nec desistite.

8 πᾶς, *omnis*) petens, ab homine : multo magis a Deo.

9 ἢ) *an.*

¶ ἐξ ὑμῶν, *ex vobis*) Parabolæ sunt maxime populares, ad hominem.

¶ ἀνθρώπος, *homo*) non plane inhumanus.

¶ ἄρτον, *panem*) Pani extrinsecus similis est lapis (ad cibum inutilis;) & pisci, anguis (noxius.) pisce facilius caret puer, quam pane: & tamen etiam piscem imperat. pisces dabantur, ut hodie poma.

¶ μὴ λίθον, *num lapidem*) Non enim nec panem nec lapidem dabit parens rogatus.

II ὑμεῖς, *vos*) Christus jure se excipit, præterea neminem. *quis homo* &c. v. 9.

¶ πονηροί, *mali*) Illustre testimonium de peccato originali. conf. *malus*, cap. VI. 13. Talem *malitiæ* confessionem habet Greg. Paneg. p. 20. 146. rara illo seculo emphasi. Homo *male* audit in Scripturis. c. X. 17. Ioh. II. 25. Mirum ideo, Scripturam sacram a genere humano esse receptam. panis & piscis, bona: homo, malus, ad nocendum promptus.

¶ οἶδατε, *noftis*) discriminantes panem a lapide &c. Mirum est, mansisse in nobis hanc *intelligentiam*. Ita mali sumus. conf. Iob XXXIX. 17 cum antecedit.

¶ ἀγαθὰ, *bona*) & innoxia, & conducibilia.

¶ τέκνοις, *liberis*) præsertim *rogantibus*.

¶ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *qui in calis*) in quo nulla est *malitia*.

¶ πῶς ἀπεῖπον, *rogantibus*) filiis.

12 οὖν, *ergo*) Summarerum a v. 1. Simul concludit, & redit ad c. V. 17. Respondent ultima primis. Et debemus nos imitari bonitatem divinam versu præc. laudatam.

¶ θέλητε ἵνα ποιῶσιν, *vultis ut faciant*) *Vultis*: notanter. nam sæpe faciunt fecus.

fic non nos. *Faciant*, benefaciendo, non lædendo.

¶ οἱ ἄνθρωποι, *homines*) Indefinita *hominum* appellatio a Salvatore frequenter adhibita jam alludit ad futuram ejus doctrinæ in toto genere humano propagationem.

¶ οὕτω, *sic*) easdem res, eodem modo. vel; *sic*, ut hæctenus dictum est.

¶ οὕτως, *hic*) Multa etiam alia lex & prophetæ præcipiunt, v. gr. de Deo amando. Sed tamen huc quoque imprimis tendit lex & prophetæ: *quod tibi vis* &c. & qui hoc præstat, cetera omnia facilius præstat. c. XIX. 19.

13 εἰσελθετε, *intrate*) Id agite, ut plane intretis. hoc præsupponit ambulantes in via angusta. Antitheton, *intrantes*.

¶ στενῆς, *angustam*) justitiæ.

¶ πύλη, *porta*) Hæc ponitur ante *viam*: est ergo porta, qua *suscipitur* christianismus.

13. 14 ἀπάγουσα, *abducens*) ex hac brevi vita.

¶ πολλοί, *multi*) 4 Esr. IX. 15 fs.

¶ οἱ εἰσερχόμενοι, *intrantes*) Non opus est, ut inveniant. nam sponte sua incidunt in perniciem. coll. v. seq.

¶ δι' αὐτῆς, *per illam*) portam.

14 ὅτι σενῆ) Multi, *πὶ σενῆ* quomodo 2 Sam. VI. 20: πῶς πὶ δεδιξασαι ὁ βασιλεύς. Sed ibi est ironia. Lectio genuina, ὅτι πλατῖα - ὅτι σενῆ κτλ. Sic 1 Reg. XXI. 15 geminatur ὅτι ὅτι ἐκ ἐς ναβουθαὶ ζῶν, ὅτι πένηκε. ὅ posterior valet *sed*, & sic exprimitur a LXX Dan. IX. 18. 2 Chron. XX. 15. Vid. etiam Hebr. VIII. 10 f.

¶ αὐτὴν, *illam*) portam. coll. v. 12 initio & fine.

15 προσέχετε, *cavete*) Multa sunt pericula: ideo sæpe admonemur. c. VI. 1. XVI. 6. XXIV. 4. Luc. XII. 1. 15. &c.

¶ δὲ,

¶ *δέ, autem*) Dum ipsi datis operam, ut intretis; cavete eos, qui claudunt. c. XXIII. 13.

¶ *ψευδοπροφητῶν, pseudopropheta*) qui aliter docent, ac veri prophetae. c. V. 17.

¶ *ἴτινες - αὐτοῦς*) Simillimus locus, Luc. XX. 45-47.

¶ *ἐν δύμασι προβάτων, vestimentis ovium*) iis vestibus, ut si essent oves.

16 ἀπό, a) Hoc graviter repetitur v. 20.

¶ *καρπῶν, fructibus*) Fructus est, quod homo, tanquam arbor, ex bona vel mala indole sua, omnes interiores facultates permeante, scaturit. Doctrina undecunque compilata & linguae alligata non est fructus: sed id omne, quod doctor aliquis ex suo corde promit & profert, in sermone & actione, ceu quiddam ex intima sua constitutione fluens, ut lac, quod mater praebet ex se. c. XII. 33 ss. Hoc est, *facit*. v. 17-19. coll. v. 21. 23. 24. 26. Prophetam verum aut falsum *constituit* non loquela sola, sed tota ratio *ducendi* se & secum alios per utramvis viam & portam in vitam aut in interitum. c. XV. 14. 13. unde *facere* & *dicere* sunt intime conjuncta. c. V. 19. Porro fructus sunt *gnorismata* sive criteria veritatis aut falsitatis prophetae, adeoque etiam doctrinae a propheta propinatae. Igitur doctrina non est fructus, ex quo propheta cognoscitur: sed est forma, quae ei dat esse veri falsive prophetae, & ipsa ex fructu cognoscitur. Bonitas arboris ipsius est veritas & lux interna &c. Bonitas fructuum est sanctitas vitae. Si fructus essent in doctrina positi, nullus orthodoxus damnari posset, aut causa esse interitus alieni.

¶ *ἀκαθῶν, spinis*) etsi earum bacca sunt uvae similes; ut tribulorum capita, ficis.

19 δένδρον, arbor) Continuatur allegoria.

21 *ὁυ πᾶς, non omnis*) Omnes enim aliquo modo dicunt & dicent. v. seq. Conf. Luc. IX. 57. 59. 61.

¶ *λέγων, dicens*) Antitheton: *faciens*. Conf. I Cor. IX. 27. XIII. 1 f.

¶ *μοι, mihi*) Sensus: *mibi* (& Patri meo) *voluntatem Patris mei* (& meam.)

¶ *κύριε, Domine*) Agnovit Iesus, deberi sibi appellationem hanc divinam. Ipsum multi, etiam amplissimi viri, ipse neminem, ne Pilatum quidem, *dominium* vocavit.

¶ *ὁ ποιῶν, qui facit*) Antitheton, *operantes*, v. 23.

¶ *τὸ θέλημα, voluntatem*) quam ego praedico, justam, *lege* expressam. conf. c. V. 19.

¶ *τοῦ ἐν οὐρανοῖς, qui in caelis*) Igitur caelum nemo contrarius Deo intrabit.

¶ *ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τῆ πατρὸς μου τῆ ἐν οὐρανοῖς, ὅστις ἐστελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑρανοῶν, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis, hic intrabit in regnum caelorum*) Postrema haecce, *ipse intrabit in regnum caelorum*, habet *Latinus* interpres vetustissimus, & ex eo utraque Matthaei editio *Hebraica*, versio *Anglo-Saxonica*, *Hieronymus*, *Lupus* Ep. LXXXIV. & ex alia fortasse translatione, *Cyprianus*. Postea librarii, ab *οὐρανοῖς* ad *οὐρανοῶν* delapsi, hiatus admiserunt. In tali antitheto plenum sermonem adhibere solent scriptores sacri.

22 πολλοὶ, multi) etiam ex iis fortasse, quos posteritas *Beatos Sanctosque* habuit & haberi iussit: ex iis certe, qui rara dona habuerant, & qui bonam interdum voluntatem ostenderant: Marc. IX. 39. qui divinam potentiam vel sapientiam, ac non misericordiam apprehendunt.

¶ *ἐρῶσι, dicent*) ex sua persuasione, assentati sibi. Multae animae errorem, quo se ipsae decipiunt, in illum usque diem retinent: c. XXV. 11. Illustrari hinc potest do-

doctrina de statu post mortem. In iudicio demum patefient omnia. Rom. II. 16. I Cor. III. 13.

¶ ἐκεῖνη) illo die, magno: illo die, ad quem dies ceteriores veluti nulli sunt.

¶ σῶ, tuo) Huc cadit emphasis atque accentus in his tribus incisis: tuo, Domini.

¶ προεφητεύσαμεν, prophetavimus) mysteria regni tui pronuntiavimus. adde: commentarios & observationes exegeticas ad libros & loca V. & N. T. scripsimus, homilias insignes habuimus &c.

¶ δαιμόνια, demonia) Non dicitur, *diabolos*. nam hoc tantum singulare est.

23 τῶτε, tunc) etſi non antea existi- mant.

¶ ὁμολογήσω, fatebor) aperte. Magna potestas hujus Dicti. v. 29.

¶ οὐδέποτε, nunquam) etſi nomen meum allegatis.

¶ ἰργαζόμενοι, operantes) Ne tum quidem mutata erit iniquitas eorum.

¶ ἀνομίαν, iniquitatem) quantumvis νόμον legem jaſtent. Infidelitas proprie damnat: & tamen in iudicio magis allegatur lex, c. XXV. 35. 42. Rom. II. 12. quia reprobi ne tum quidem, cum Ieſum Chriſtum cernent, fidei rationes perſpicient.

24 ὁμοιώσω, assimilabo) Verſu 26, *assimilabitur*. Salutaria Deus ad ſe refert: mala a ſe removet. conf. c. XXV. 34. 41.

¶ Φρονίμω, prudenti) Iuſtitiam veram ſua ſponte comitatur vera prudentia. conf. c. XXV. 2.

25 καὶ, καὶ, καὶ, &, &, &) In novisſimis hominis & mundi concurrunt tentationes. *pluvia*, in tecto: *flumina*, in imo: *venti*, ad latera.

¶ ἡ βροχὴ, *pluvia*) Articulus ſignificat, *pluviam non defuturam*.

¶ προσέπεσον, *irruerunt*) ad tentandum. v. 27 προσέκοψαν, *impegerunt*, quaſi temere.

26 ἀκούων, *audiens*) Qui nec audit, nec facit, plane non ædificat.

¶ ἐπὶ τὴν ἀμμον, *super avenam*) quæ ſæpe petræ videtur ſimilis, ſed non conſiſtit.

27 μεγάλη, magna) Sane! totalis! Non opus eſt, omnes homilias deſinere in uſum paracleticum.

28 συνετέλεσεν, *conſummavit*) Nihil abrupte egit Dominus. c. XI. 1. XIX. 1. XXVI. 1.

¶ ἐξεπλήσσοντο, *percellerantur*) Admirabilitas doctrinæ veræ ſolida; Act. XIII. 12: profanæ, abſurda. Mirere fortaffe, cur hac homilia non clarius locutus ſit Ieſus de perſona ſua. At 1. doctrinam ipſam ita excellenter explanavit, ut inde de excellentia prophetæ existi- mant. 2. Iam erat perſona ejus ſatis patefacta. 3. In ipſa homilia ſatis innuit, quis ſit, nempe *is qui venit*, Filius Dei, iudex omnium. c. V. 11. 17. 22. VII. 21 ſeqq.

29 ὡς ἐξουσίαν ἔχων, *ut poteſtatem habens*) Non poterant ſe ſubducere. Veritatis character, animos conſtringere lubentes. Specimina ἐξουσίας poteſtatis vide in not. ad cap. V. 18 ſſ. VII. 22 ſ. item c. VIII. 19. Ioh. VII. 19.

¶ γραμματεῖς, *ſcribe*) quibus aſſueverat populus, nullam habentibus poteſtatem.

C A P. VIII.

1 Ἠκολούθησαν, *ſecuti ſunt*) non ſtatim receſſerunt.

2 λεπρός, *leproſus*) Morbi graviffimi: *lepra*, h. l. coll. 2 Reg. V. 7. *paralyſis*, v. 6. (ſan. Marc. II. 3.) *febris*, v. 14. Omnes ſanavit Ieſus. Probabile eſt, leproſum eminus auſcultaviſſe.

¶ ἐὰν, ſi) Non dubitat leproſus, ſed modeſte eventum a ſola voluntate Ieſu ſuſpendit. Fides dicit, *ſi vis*: non, *ſi potes*. Marc. IX. 22.

¶ δύνασαι, potes) Inprimis initio objectum fidei erat omnipotentia Iesu. Hanc fidem concipere potuit leprosus ex sermone ejus.

3 ἤν χεῖρα, manum) cui lepra debuit cedere, alios, qui tangerent, inquinatura.

¶ θέλω, volo) Resp. *scitis*. Echo promta, ad fidem leprosimaturam. Ipsa leprosi oratio continebat verba responsonis optata. *Volo*, magna potestas. Prima miracula Dominus confessim fecit, ne videretur cum labore fecisse : posteaquam vero auctoritatem sibi constituit, moram interdum adhibuit salutarem hominibus.

4 μηδένι) nemini, antequam sacerdotem adieris; ne sacerdotes, si prius audissent, negare possent lepram recte esse munitam: *nemini* eorum, qui non adfuerant.

¶ σεαυτὸν, te ipsum) non per alium.

¶ εἰς μαρτύριον, in testimonium) Ioh. V. 36. Sic LXX, μαρτύριον. Ruth IV. 7. Sacerdotes non sequebantur: Iesus ad eos mittit, ex Galilæa Hierosolymam. multum versabatur tum in Galilæa.

¶ αὐτοῖς, illis) ut testimonium illis exhibeatur, de Messia præsentate, legi non derogante: & ut illi possint testimonium reddere.

5 προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, accessit ad eum centurio) Non adiit Iesum centurio, quem etiam coram non ita laudatus fuerat: v. 10. coll. c. XI. 7. & quæ reverentia centurionem movit, ut se dignum negaret, ejus sub tectum intraret Dominus, eadem ipsum retinuit, ne ad illum iret. v. 8. Luc. VII. 7. 10. Videtur exisse domo, sed antequam ad Iesum perveniret, retulisse pedem. Voluntas igitur ejus pro ipso facta, ac pluris, divinitus aestimabatur: & hanc aestimationem præclare exprimit Matthæus, sublimiori divinæ quam humanæ historiæ lege. In spiritu

colloquebatur Iesus & centurio vere.

6 λέγων, dicens) Conf. c. XI. 3. Luc. XIV. 18.

¶ παραλυτικὸς, paralyticus) Paralysis morbus difficilis medicis.

7 ἔλθων, veniens) Divinâ sapientiâ Iesus eos sermones proponit, quibus elicit confessionem fidelium, eosque avertit. Causa, cur homines illorum temporum multo celeriore, majorem, frequentiore effectum verborum cœlestium acceperint, quam hodie. Ad servum centurionis ostendit se venire paratum: ad filium regii non promittit. Vtroque modo fidem excitat; simulque ostendit, se non esse personarum acceptorem.

8 στέγην, tectum) quamvis non sordidum. coll. Luc. VII. 5. Erant alii, quos reverentia non deterruit a conspectu tactuque Domini. c. IX. 18. 20. Unus idemque affectus internus variis iisque bonis modis sese potest exferere.

¶ ἐπὶ λόγῳ) jube verbo. Sic morbum, Dominico jussu cessurum, centurio exprimit. Pauci, ἐπὶ λόγον, remissius.

¶ ἰαθήσεται, sanabitur) Centurio respondet verbo glorioso: Iesus humiliter dixerat, θεραπεύσω, curabo.

¶ ὁ παῖς μου) Humaniter loquitur. non dicit, ὁ δούλος μου.

9 καὶ γὰρ, nam etiam) Potuisset ratio excipere: servus & miles imperium libere audiunt; morbus non item. sed hanc exceptionem concoquit sapientia fidelis exruditate militari pulcre elucens: & potius ea, quæ spem confirmant, quam quæ frangant, conspicit, ex summo Christi dominio & imperio, qui & mari ventisque & morbis imperabat. v. 26. Luc. IV. 39. Ipse jubet: res fit. Centurio potest imperare militi & servo: morbo non potest. Dominus vero imperare morbo potest: idque, humanitus loquendo, facilius,

quam voluntati hominis sæpe contumacis.

¶ ἄνθρωπος εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, *homo sum sub potestate*) Non dicit, *Ego sum præfectus militum*: sed, quum alios sibi subiectos commemorare necessum habet, προδραπέειαν adhibet, *egomet subiectus sum*. Latet simul antitheton: Iesus est Dominus supremus, *souverain*.

¶ ὑπὸ, ὑπ', *sub, sub*) Tales hodie vocantur *subalterii*.

IO ἐθαύμασε, *miratus est*) Objectum admirationis Christi: fides & infidelitas. Marc. VI. 6. Iesus valde laudat amicos suos, ubi locus est. c. XI. 7. XV. 28. XXV. 35. XXVI. 10. Luc. VII. 44. XXI. 3.

¶ ἐν τῷ ἰσραήλ, *in Israël*) populo. Neque centurio neque Cananæa ex Israël erat: sed erga Cananæam videri possit Dominus majorem postea adhibuisse protestationem. Etenim illa aperte venit ex gentium finibus: sed centurio habitabat in Israël; & centurio ipse id occupavit, quum se dignum negavit, & seniores Iudæorum interposuit. Luc. VII. 3 f.

¶ τσάτην, *tantam*) præsertim cum centurio non tam sæpe versaretur cum Iesu. Ea fides erat specimen fidei, qua gentes forent superaturæ Iudæos.

¶ πίσιν, *fidem*) Ex hac prima in N. T. fidei mentione colligi potest, *fidem* & in intellectu & in voluntate esse, perinde ut *infidelitatem*, consilium, liberum arbitrium. conf. Concordantias in πείθω. Ex omnibus virtutibus eorum, qui Dominum adibant, Ipse unam solet *fidem* laudare. c. XV. 28. Luc. VII. 50.

¶ εὑρον, *inveni*) quærens, cum veni.

II πολλοί, *multi*) non - judæi, centurionis similes. Id pertinet ad accendendam Iudæorum æmulationem.

¶ ἀπὸ ἀνατολῶν, *ab oriente*) C. II. 1. *ab oriente & occidente*, euphemismus, i. e. ex ethnicis.

¶ ἤξουσιν, *venient*) Prædictio: *venient*, in spiritu.

¶ μετὰ, *cum*) Hebr. XII. 23.

¶ βασιλεία, *regno*) in hac vita & in futura.

12 υἱὸς τῆς βασιλείας, *filius regni*) regno proximi. Alio significato eadem appellatio, c. XIII. 38.

¶ σκόπος, *tenebras*) Quicquid est extra *regnum Dei*, est *exterius*. Tenebræ illæ non modo oculum, sed etiam mentem terrima caligine offundent.

¶ ἐξώτερον, *exteriores*) Ipse homo infidelis tenebras habet intra se: ideo convenientem locum accipit tenebras extra quoque. Et quo quisque propior esse potuit, hoc longius ejicietur foras in intimas tenebrarum partes.

¶ ἐκεῖ) *ibi* demum. Extra locum convivii, lucidissimum.

¶ ὁ) Articulus insignis. In hac vita dolor nondum est dolor.

¶ κλαυθμός, *fletus*) Tum plorabunt, quos nunc flere pudet, heroës: ex dolore ob amissum bonum & contractum malum. Horribilis tot miserorum sonus! Quanto beatius, cœlestes audire sonos! Ap. XIV. &c.

¶ βρυγμός τῶν ὀδόντων, *stridor dentium*) ex impatientia, & pœnitentia acerbissima, & indignatione contra sese, ut auctores suæ ipsorum damnationis. philantia, cui homo indulsit, tum versa erit in odium sui, nec tamen poterit a se ipso discedere. Neque solum cum tenebris conjungitur hic fletus & stridor dentium, sed etiam cum igne. &c. c. XIII. 42. 50. Luc. XIII. 28. Aliter: Molles flebunt: duri frement. duo temperamenta. Eadem phrasis, Act. VII. 54.

13 ὡς ἐπίστευσας, *sicut credidisti*) Prolixa concessio.

14 πενθεράν, *socrum*) Non multo ante

Petrus uxorem duxerat, & errant, qui eum canum pingunt: nam omnes discipuli erant adolescentes, longum peracturi cursum in mundo. Ioh. XXI. 18. Hoc probe tenendum in omni historia evangelica.

¶ *πυρέσσουν, febricitem*) in ipso paroxysmo.

15 *δικόνοι αὐτῶ, ministrabat illi*) officio matris familiasungebatur, sanitatis veræ signo læto. Marcus & Lucas mentionem faciunt discipulorum de socru Petrirogantium: unde subjiciunt, *δικόνοι αὐτῆς, ministrabat eis*, Domino & discipulis. Matthæus de solo Domino loquitur. Itaque *αὐτῶ* scripsit: *αὐτῆς* ex parallelismo allitum est.

16 *ὀψίας, vespere* ejus diei, quo tam multa erant dicta & facta. Vespertino tempore solent morbi esse graviore.

¶ *τὸ πνεύματα, spiritus*) id est, *dæmonia*.

¶ *λόγω, verbo*) solo.

¶ *πάντας, omnes*) sine exceptione; quum homines internum habere ferantur salubrem & benignam manum contra quosdam duntaxat morbos.

17 *ὅπως πληρωθῆ, ut impleretur*) Medicum spiritualem decuit etiam corporis morbos depellere ab iis, qui ei occurrebant. Igitur hoc quoque modo impletum est, quod dictum erat per Iesajam. Vnus homo corpore & anima constat: Vna anima & corporis corruptela: Vnam utriusque opem, ut res ferebat, hic Medicus præstitit.

¶ *ἔλαβε, sumsit*) abstulit a nobis.

18 *ἀπελθεῖν, abire*) Ita Iesus requiem quæsit: populo tempus dedit fructum ex doctrina ferendi; ejusque studia incendit in posterum.

19 *εἰς, inus*) Ex tanta multitudine hic singularem animi motum ostendit: sed videtur tamen sectatus commoditates,

scriba mollior piscatoribus. Ad tentandum veniebant frequenter scribæ.

19. 21 *εἶπεν, dixit*) Iesu Christi doctrina plane oppugnat voluntatem hominum propriam. Sequi, sed non recte, aut non tempestive, conantes, sapienter mandavit: Marc. V. 18. sequi tergiversantes, sequi se jussit. Aliter scribas tractavit, aliter discipulos. Luc. IX. 57-62.

¶ *διδάσκαλε, doctor*) Eos qui humano jure *Rabbi & Domini* vocabantur, non sic appellavit Iesus, sed ab illis sic appellatus est merito. Marc. V. 35. Ioh. III. 2. IV. 49. Matth. VIII. 6. Apostoli auditores appellaverunt *fratres & patres*: Iesus non sic appellavit.

20 *καί, et*) Non repellit Iesus hunc hominem, sed conditionem proponit, qua intentionem ejus corrigat, vitæ commoditatem opesve quærentis, vel etiam facultatem patranda miracula.

¶ *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filius hominis*) Vid. ad c. XVI. 13.

¶ *ἐκ ἔχει, non habet*) Admiranda paupertas & tolerantia, cum peregrinatione perpetua.

21 *μαθητῶν, discipulorum*) ex numero eorum, qui non semper aderant.

22 *πύς νεκρῶν, mortuos*) Locutio sequelam valde urgens, & idcirco multa complectens. Considerandi veniunt *mortui sepeliendi & mortui sepelientes*. *Mortui sepeliendi* sine dubio sunt proprie mortui, sive pater discipuli hujus jam tum mortuus erat, sive senex, morti vicinus, & præter hunc unum filium, orbis. conf. Tob. XIV. 12. *Mortui sepelientes*, sive, quibus sepultura mortuorum suorum relinquere debeat, sunt *partim* ipsi quoque mox morituri, mortales, addicti mortalitatis legi, coll. Rom. VIII. 10. præsciendando a spe vitæ melioris, nec tamen sublata caspe. Appellatio ex contextu limitata:

tanda: uti Luc. XX. 34. *filiū seculi huius* dicuntur, qui tamen etiam salvari possunt. sic *mortui* dicuntur, qui aptiores sunt ad sepeliendum, quam ad annunciationem regni Dei. Vti cap. IX. 24 *non mortua* dicitur puella, quæ mox vivet: coll. Ioh. XI. 4. sic *mortui* dicuntur, qui mox morientur. Tempore pestis, mortui sepeliuntur ab iis, qui mox item morientur: nec multo se aliter habet tota conditio generationum mortalium, in longitudine seculorum. *Partim* sunt jam *mortui*: & horum respectu locutio est hypothetica, hoc sensu: tu me sequere, & mortuorum sepulturam vel mortuis relinque, i. e. mortui, sine sepultura per te memento. Similis locutio, Ex. XXI. 14: *Homicida de altari abripiatur, i. e. occidatur, vel si ad altare confugerit.* Abrupta est igitur *mortuorum sepelientium* appellatio, conveniens iussui moram non ferenti, sanctas causas habenti, & ex sensu cœlesti Salvatoris fluenti. Protinus totos debemus nos dedere.

¶ *πὸς ἑαυτῶν, suos*) necessarios. Gen. XXIII. 4. Hic discipulus debebat abnegare patrem suum.

23 *πὸ*) Articulus refertur implicite ad v. 18.

¶ *πλοῖον, navem*) Iesus habebat scholam ambulantiem: & in ea schola multo solidius instituti sunt discipuli, quam si sub tecto unius collegii sine ulla sollicitudine atque tentatione vixissent.

24 *μέγας, magnus*) His periculis maritimis valde exercitata fuit discipulorum fides.

¶ *καλύπτου, tegetur*) Periculum ad summa venit: deinde auxilium.

¶ *ἐκάθευθε, dormiebat*) Nullus timor in Iesum cecidit. Immo v. 26 miratus est hominum timorem, in summo periculo. Dormiebat, fessus labore diei vario.

25 *σῶσον, serva*) Oratio abrupta.

¶ *ἀπολλύμεθα, perimus*) Candoris est, quod discipuli infirmitates suas describere: nec tamen hoc eis difficile fuit. nam post adventum Paracleti erant alii homines facti.

26 *δειλοί, ὀλιγόπιστοι, timidi, parvi fide*) Synonyma. conf. Marc. V. 36. Non arguit discipulorum, quietem Domini abrumpentium, importunitatem, sed duntaxat timiditatem.

¶ *τότε, tunc*) Iesus animos discipulorum prius, deinde mare composuit.

¶ *ἐπέπημισε, increpuit*) Satan in hac tempestate, ut credibile est, regnarat.

27 *ὕπακούουσιν, obedunt*) Conf. Marc. I. 27. Venti & mare alias libera.

28 *γεργεσηνῶν, Gergesensium*) *Gerasa*, (dictum pro *Gargescha*,) & *Gadara*, urbes vicinae. vid. Hiller. Onom. p. 807. 812.

¶ *ἐκ τῶ μνημείων, ex monumentis*) Obsessi fugiunt celebritatem, in qua vigent exercitia pietatis. Etiam invisibiles hospites *commorantur* in sepulcris; Marc. V. 3. infensi, credo, maxime in impiorum sepulcris.

¶ *παρελθεῖν*) ne *transire* quidem.

29 *τί ἡμῖν καὶ σοὶ, quid nobis & tibi*) Formula alienandi. (LXX, 1 Reg. XVII. 18. Iud. XI. 12. 2 Reg. III. 13.) Hic desperationem & horribilem expectationem confitentur. simulque hoc videntur dicere: non tecum, sed cum hominibus peccato obnoxii negotium habere cupimus.

¶ *ὡς τῶ θεῷ, filii Dei*) Homines opem petentes, cum fiducia appellarunt *filium Davidis*: demones cum terrore appellant *Filium Dei*.

¶ *ὧδε, huc*) Ius quasi quoddam eo loco demones sibi arrogabant, & in porcos eo loco.

¶ *πρὸ καιρῶ, ante tempus*) Potest construi

strui cum *veixisti*, vel cum *torquere*, vel cum utroque. Adulto mundi tempore, & tamen citius, quam hostis vellet, Iesus venit. *κατὰ καιρὸν*, Rom. V. 6.

¶ *Βασανίσαι*, *torquere*) Tormentum est dæmoniis, carere corpore, aut humano, aut bruto, quod summe appetunt invadere, ut ardorem restinguant. v. 31. Prælium hoc erat futuræ subjectionis sub pedes Iesu.

30 *χοίρων*, *porcorum*) Porcorum possessores aut ethnici erant habitantes inter Iudæos, aut quæstum appetentes Iudæi.

31 *παρεκάλουν*, *rogabant*) Aliud est petere communiter; quomodo etiam homines naturales, etiam dæmones, potuere aliquid impetrare: aliud orare in fide. Etiam hosti indulgetur interdum aliquid. Iob I.

¶ *εἰ, si*) Iam sentiebant, sibi migrandum esse.

¶ *ἐπιτρέπον*, *concede*) Damnum dæmonibus adscribendum, non Domino, quem quis cogeret impedire dæmonas?

32 *ἀπῆλθον*, *abiverunt*) Vnum Iesu miraculum, ubi pœnam dedit arbor, ficus: unum, ubi porci: unum, ubi homines, ementes & vendentes in templo. Specimen vindictæ futuræ. Cetera fuere gratiæ plena: & in his ipsis quoque fuit beneficium, v. gr. h. l. tuta via: regio a spiritibus, quibus obnoxia erat, liberata, illis in mare coactis: obsessi liberati: sublata copia animalis nimia, vetiti quippe comestui, & hic dæmoniis obnoxii. Et rei erant Gergeseni, amittendi gregis. Ius & potestatem Iesu, res ipsa ostendit.

¶ *ἀπέθανον*, *mortui sunt*) Non videtur brutum obsessum diu vivere posse. Quod homines obsessi non statim ita pereunt, beneficium est a Deo.

33 *βόσκοντες*, *pascentes*) etiamsi non fuerant *ποιμένες*, *pastores* ex professo.

¶ *ἔφυγον*, *fugerunt*) Dæmonia non potuerant illos corripere.

34 *παρεκάλεσαν*, *rogaverunt*) Qui rei familiaris studio tenentur, facilius pellunt, quam persequuntur. etiam avaritia timida est. Vel rogarunt, non malo animo. Luc. V. 8.

C A P. IX.

1 *Ἀπεπέρασε*, *trajecit*) rogatus a Gergeseni. Dominus beneficia sua non obtrudit invitis.

¶ *ἰδιαν*, *sua*) exaltatam Hoc incola.
2 *προσέφερον*, *obtulerunt*) Tales oblationes factæ sunt Salvatori plurimæ, gratæ.

¶ *αὐτῶν*, *illorum*) ejus, qui ferebatur, & eorum, qui ferebant.

¶ *θάρασει τέκνον*, *confide fili*) *Confide*: nec peccat tibi oberunt, nec morbus. Sic, *confide filia*. v. 22.

¶ *ἀφέωνται σοὶ*, *remissa sunt tibi*) Sine dubio magnus erat peccatorum magnorum sensus in homine illo. σοὶ habet emphasin & accentum h. l. sed v. 5 idem sermo repetitur recitative, & σοι est enclitica.

3 *εἶπον ἐν ἑαυτοῖς*, *οὕτως βλασφημῆι*, *dicbant secum*, *Hic blasphemat*) Blasphemia est, cum I. Deo tribuuntur indigna. II. Deo negantur digna. III. Dei propria communicantur cum iis, quibus non competunt.

4 *εἰδώς*, *noscentes*) Sic, præter multos codices Græcos, quos primus ad hunc locum Millius notare cœpit, *Gothus* quoque habet interpres, & *Cuvcellæi* margo. *ιδῶν* olim nonnulli ex v. 2 arripuisse videntur. *ἐπιγνοῦς* in parallelo habent Marcus & Lucas. Sic *εἰδώς* c. XII. 25. Marc. II. 8.

¶ *ὁμῆις*, *vos*) Emphasis.

5 *τί γὰρ*, *quidem*) In se, utrumque est divina potestatis & potentia; & intus

mus in se est peccati & morbi nexus; una, quæ utrumque tollit, virtus: ratione iudicii humani, facilius est dicere: *remissa sunt*. & hoc potest, quod minus videtur, qui potest dicere: *Surge*, quod majus videtur.

6 *εἰδῆτε, sciatis*) Hoc quoque verbum *potestatem* spirat.

¶ *ἐπὶ τῆς γῆς, in terra*) Hic proprie locus est, ubi & admittuntur peccata & remittuntur. Terra, theatrum operum Christi ab initio. Prov. VIII. 3. Ps. XVI. 3 hemistichio utroque collato: Ier. IX. 24. Ioh. XVII. 4. Luc. II. 14. Omnem potestatem, inquit, habeo in cœlo, quidni etiam in terra? c. XVI. 19. XXVIII. 18. Cœlestem ortum hic sermo sapit.

¶ *ἐξουσίαν, potestatem*) A potentia ad potestatem valet consequentia h. l.

¶ *λέγει, dicit*) Similis flexus sermonis inter protasin & apodosin, Num. V. 20 f. Ier. V. 14.

8 *ἐξουσίαν τοιαύτην*) *talem*, tam salutarem *potestatem*, de qua v. 6. eamque propinquam, in *homine* Iesu Christo.

¶ *πῆς ἀνθρώποις, hominibus*) tam diu cum peccato conflictatis. Lata oratio, uti v. 6. Gaudebant, unum esse in genere humano, hac potestate præditum.

9 *ματθαῖον, Matthæum*) gente Hebræum, & tamen publicanum. Apud Marcum & Lucam vocatur *Levi*. Credibile est, Matthæum non fuisse delectatum illo nomine, quod ut publicanus gesserat.

¶ *καθήμενον, sedentem*) in ipso negotio. Et tamen secutus est Matthæus. Ingens miraculum & specimen virtutis Iesu. Generosum obsequium.

10 *οἰκία, domo*) Conf. v. 28. vel, si de Matthæi domo accipias, Luc. V. 29. Videtur Matthæus hoc convivio valedixisse sociis pristinis: nec jam appellat *suam* domum.

¶ *τελῶνας καὶ ἁμαρτωλοὶ, publicani & peccatores*) qui contra præceptum VI & VII peccarant atrocissime.

¶ *συνανέκειντο, una discumbebant*) Suavissima communitas Iesu.

11 *πῆς μαθηταῖς, discipulis*) Pharisei agebant ex obliquo, callide, vel saltem timide. Discipulis dicebant: cur sic facit magister vester? magistro: cur sic faciunt discipuli? c. XII. 2. XV. 2. Marc. II. 16. 18.

¶ *διατί, cur*) Summa fuit omnium, etiam adversariorum, existimatio de sanctitate Iesu. Luc. XIX. 7.

12 *χρείαν, opus*) Vbique spectandæ sunt *χρεῖαι, indigentia*.

¶ *κακῶς, male*) Sic sane *habent peccatores*.

13 *προεβθέντες, profecti*) in synagoga, ubi poteritis evolvere Hoseam. *Σæπε παρεύου, abi*, dixit ad alieniores. Ioh. VIII. 11. Perquam plena decoris majestatisque & ab apostolorum modo diversa est ratio Iesu, scripturas citantis. Id enim ita facit, non ut ipse earum auctoritate nitatur, sed ut auditores ex ea convincat: magisque ea ad adversarios, quam ad discipulos ipsi credentes utitur.

¶ *μάθετε, discite*) qui putatis, vos jam esse doctores consummatos.

¶ *ἔλεον θέλω, misericordiam volo*) Pauci, *ἔλεος θέλω*, uti LXX, Hos. VI. 6. quibus cetera hujus loci verba congruunt. *Σæpius LXX dicunt τὸ ἔλεος*: ut Hos. cap. cit. v. 4. interdum tamen *ὁ ἔλεος*, ut Græci veteres. Es. LX. 10. LXIII. 7. Dan. I. 9. IX. 20. Ps. CI. (C.) 1. adde 1 Macc. II. 57. III. 44. maximeque in XII prophetis, Ion. II. 9. Mich. VI. 8. (qui locus item parallelus est cum evangelista,) VII. 20. Zach. VII. 9. denique Hos. XII. 6. Sic *ὁ ἔλεος* dicitur h. l. & Matth. XII. 7. XXIII. 23. Tit. III. 5. Hebr. IV. 16. sed *τὸ ἔλεος* sæpe dicit Lucas,

cas, Paulus, Iacobus, Petrus, Iohannes, Iudas. Mich. VII. 18. LXX, *θελητής ἐλέους ἐστίν*. Est h. l. axioma hermeneuticum, immo summa theologia casualis. c. XII. 7. In *miseriordiam*, coll. c. XXIII. 23. & in *victimam* est synecdoche. Actus *miseriordiae*, edere cum peccatoribus, ut lucrifiant.

¶ ἦλθον, *veni*) coelitus.

¶ καλέσαι, *vocare*) Auctoritas Christi.

¶ ἀμαρτωλοὺς, *peccatores*) Reponitur verbum. coll. v. 11.

14 πῖπ, *tunc*) tempore convivii.

¶ προσέρχονται, *accedunt*) dedita opera.

¶ μαθηταὶ ἰωάννου, *discipuli Iohannis*) Medii erant inter pharisaeos & discipulos Iesu: & a pharisaeis videntur hic fuisse excitati. coll. Luc. V. 33.

¶ σοῦ, *tui*) Modeste agunt, nec de Iohanne aut ipso Iesu quaerunt.

15 καί, *et*) Magna cum sobrietate & festivitate respondet Dominus, a vestibus & vino (quorum usus erat in convivio) parabolas desumit jucundas, ad confutandam quaerentium tristitiam.

¶ οἱ υἱοὶ τῶ νυμφῶνος, *filii thalami*) sodales sponsi. Conviviis & nuptiis conveniunt parabola & aenigmata: quae huic quoque nuptiali tempori adhibentur.

¶ πειθεῖν, *lugere*) *Lugere* & *jejunare*, conjuncta.

¶ ἐλεύσονται, *venient*) Significat abiturum, postea futurum.

¶ καὶ πῖπ, *et tunc*) nec ante, nec post.

¶ νηστεύουσιν, *jejunabunt*) necessario & libenter.

16 οὐδεὶς, *nemo*) Discipulos rudes, novos & integros, nulla peculiari disciplina imbutos, sumit Iesus. cap. XV. 2. coll. not. ad Luc. VII. 20. *vestis vetus* erat doctrina pharisaica; *nova*, Christi.

¶ αἶρει) *tollit*, & se & plura.

¶ αὐτῶ) *Masculinum*.

¶ χεῖρον ῥίσμα, *pejor scissura*) Ergo jam erat *scissura* aliqua. Sermo est de veste plane pannosa.

17 ἀσκούς, *utres*) qui doliorum loco erant. Vtres veteres, pharisaei; novi, discipuli: vinum, evangelium.

¶ ἀπολοῦνται, *peribunt*) ut nec illud, nec aliud posthac vinum capiant.

¶ ἀμφότροι, *ambo*) *Masculinum*, ut in πῖς, c. XXIII. 17.

18 προσεκύει, *adorabat*) etsi externa specie major esset Iairus, quam Iesus.

¶ ἐτελεύτησεν, *mortua est*) Ita dixit ex conjectura, aut post nuncium acceptum de filia mortua, quam reliquerat (magna vi fidei,) *morti proximam*. Marc. V. 23.

¶ ἐλθὼν, *veniens*) conf. Ioh. II. 47.

20 γυνή, *mulier*) Statuam mulieris hujus, & Domini eam sanantis, suo aevō mansisse scribit *Eusebius* l. 7. H. E. c. 17.

¶ ὀπίθεν, *retro*) praeverecundia.

¶ τῆ κρασπέδου, *fimbriam*) Num. XV. 38. LXX int. Eam quoque legis partem servavit Iesus. A veste, quam Dominus tum gerebat, ad reliquias quascunque non valet consequentia.

21 τῆ ἱματίου, *vestem*) Mulier ex suae immunditiae sensu, absolutam Iesu puritatem agnovit.

¶ σωθήσομαι, *servabor*) Huic verbo cogitato suaviter respondet *servavit*. v. 22.

22 θύγατρ, *filia*) Erat ergo ea minus provecta aetatis.

¶ ἡ πίστις σου σέσωκέ σε) *fides tua in statum salutis te collocavit*. Ita Iesus dicere solitus est ad eos, qui salutem corporis & animae ad se ultro quasi attraxere. Luc. VII. 50. XVII. 19. XVIII. 42. quibus verbis ostendit, se eorum fidem nosse: fidem laudat & confirmat: beneficium ratum habet,

bet, & manere jubet: apud alios autem, si sine ope manserint, solam infidelitatem in causa esse significat.

23 τὰς αὐλητάς, *tibicines*) Tibiæ etiam in luctu adhiberi solitæ, minorum præsertim.

¶ τὸν ὄχλον, *turbam*) Luc. VII. 12.

24 ἀναχωρεῖτε, *secedite*) Id est, non hic desideratur opera vestra. Certus ad miraculum accedit. conf. c. XIV. 19.

¶ ἡ γὰρ ἀπέθανε, *non enim mortua est*) Dixit hoc Iesus, antequam intraret, ubi mortua jacebat. Deo vivunt omnes mortui. Luc. XX. 38. Et puella, ob resurrectionem mox futuram, & celeriter, & certo, & facile, non erat annumeranda mortuis olim resurrecturis, sed dormientibus.

¶ κατεγέλων, *irridebant*) Id ipsum confirmavit veritatem mortis & miraculi. Videntur timuisse amissionem mercedis funebris.

25 ἠγέρθη, *excitata est*) Resuscitavit Iesus mortuos, ex lectulo, feretro, sepulcro. h. l. & Luc. VII. 14. Ioh. XI. 44. Curiosum foret quærere de statu animarum ad breve tempus separatarum.

26 ἡ Φήμη, *fama*) v. 31.

¶ ἐκείνην, *illam*) Matthæus non scripsit hunc librum in terra illa. v. 31. c. XIV. 34. 35. IV. 25.

27 τυφλοὶ, *cæci*) Multi cæci fidem acceperunt, & postea visum. Sine dubio visum ideo maxime quaesiverunt, ut, illo tempore viventes, Messiam cernerent: & cernebant cum gaudio incredibili.

¶ ἐλέησον ἡμᾶς, *miserere nostri*) Nervosa formula. habet confessionem miseriæ, & implorationem misericordiæ liberrimæ. Etiam ii, qui foris sunt, usi sunt hac orandi formula.

¶ ὡς δαυὶδ, *fili David*) i. e. Christe. c. I. 1. XXII. 42.

28 ἐλθόντι, *venienti*) Perseverabant in orando.

¶ δύναμαι, *possum*) Objectum fidei.

29 κατὰ, *secundum*) Affirmat, non limitat.

¶ γενηθήτω, *fit*.

30 ἀνεώχθησαν, *aperti sunt*) Conf. de auribus, Marc. VII. 34 f. de ore, Luc. I. 64.

¶ ἐνεβριμήσατο, *injunxit*) fortasse, ne pharisæis daretur occasio. conf. v. 34.

¶ ὁράτε, *videte*) Verbum absolutum. neque enim hinc pendet imperativus subsequens.

32 προσήνεγκαν, *obtulerunt*) hominem, qui vix poterat sua sponte venire.

33 Ἰσραὴλ, *Israël*) populo, in quo tam multa apparuerunt.

34 ἐν τῷ ἄρχοντι, *in principe*) Magnitudinem miraculorum negare non poterant: magno igitur ea auctori, sed pessimo, adscribunt.

35 τῆς βασιλείας, *regni*) Dei.

¶ πᾶσαν, *omnem*) omnium, qui offerebantur.

36 ἐσπλαγχνίσθη, *miseratus est*) Animus Iesu, operum misericordiæ feracissimus.

¶ ἐσκυλμένοι, *defatigati*, agre incedentes. Verbum huic loco valde accommodatum, de quo vid. ad Marc. V. 35. Plane debilis lectio, ἐκλελυμένοι.

¶ ἐρριμμένοι, *abjecti*, jacentes. ulterior miseriæ gradus. Et tamen talis conditio jam est præludium auxilii appropinquantis. conf. de messe, Ioh. IV. 35.

¶ ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, *sicut oves non habentes pastorem*) Numi. XXVII. 17: ὡσεὶ πρόβατα, οἷς οὐκ ἔστι ποιμὴν. ποιμὴν proprie est ovium pastor. De ovibus conf. c. X. 6.

37 ὁ μὲν) Eadem rursum dixit ad LXX. Luc. X. 2.

¶ θερισμὸς, *messis*) N. T. nam in V. T. sementis erat. Ioh. IV. 35 f. Et rursum præfens

præfens tempus est sementis ; consummatio, messis.

¶ πολὺς, multa) c. X. 23.

¶ ἐργάται, operarii) idonei, quibus dandum sit negotium.

38 δεήθητε, rogare) Vide, quanti sint preces. Ipse Dominus messis vult se iis commoveri. Plura sine dubio obtingerent humano generi, si plures homines pro hominibus promissimæ voluntati divinæ occurrerent. 1 Tim. II. 3 not. Nobis feritur & metitur. Dominus nos monet, ut ipsum rogemus ; nos prævenit, ut prævenire doceat (conf. Ioh. XVI. 5.) & illico, dum rogare jubet, simul desiderium inserit, quod ipse exaudit. c. X. 1. Hi ipsi, qui orare jubentur, operarii constituuntur mox. ibid.

¶ κυρίου, dominum) c. X. 1. XIII. 37. Christus est dominus messis.

¶ ὅπως ἐκβάλλῃ) ut emittat. ἐκβάλλειν non semper vim significat, uti v. 33.

C A P. X.

1 Καί, Et) Cohæret hoc cum fine cap. IX. ut repetita *ovium* mentio innuit. Mittit, antequam valde rogetur.

¶ προσκαλεσάμενος, advocans) soleniter. Non omnes omnia simul audiebant & spectabant.

¶ δώδεκα μαθητῶν, duodecim discipulos) Versu seq. *duodecim apostoli* dicuntur. Matthæus *apostolus apostolos* uno loco appellat, hæc videlicet, ubi primum *mittuntur*: semel Marcus ; idque postquam primam illam *legationem* obierant: c. VI. 30. Iohannes *apostolus*, nunquam ; nam c. XIII. 16 generali notione id vocabulum refert: Lucas, in evangelio, aliquoties duntaxat, idque eadem, ac Matthæus & Marcus, aliis-

ve *deinceps* magnis de causis, c. VI. 13. IX. 10. XI. 49. XVII. 5. XXII. 14. XXIV. 10. Etenim erant tum *discipuli*: idcirco sic appellitantur. At post adventum *Paracleti*, in actis & epistolis nunquam *discipuli* dicuntur, sed *apostoli*. *discipuli* autem iisdem in actis dicuntur, qui aut cum *apostolis didicerant*, aut ab *apostolis discerant*; & erant viri apostolici & semen totius posteritatis christianæ. Act. VI. 1 - XXI. 16. abs quo ipso loco vocabulum *discipulorum* non occurrit in N. T. sed dicuntur *fratres, christiani, fideles, sancti*. &c

¶ ἔδωκεν, dedit) Apostoli gradatim profecere. magna potestas, dandi potestatem.

¶ αὐτοῖς, illis) Discipuli, præfente Domino, in miraculis duntaxat adhibiti sunt aliqua ratione, c. XIV. 19. XVII. 27. sed miracula non fecere, c. XVII. 18. nisi a Christo emissi, Luc. X. 17. aut post abitum Christi. Ioh. XIV. 12.

¶ πνευμάτων, spirituum) i. c. contra *spiritus*.

¶ ἀκαθάρτων) Frequens epitheton, *spiritus immundi*: interdum *πνεύματα πονηρὰ* *spiritus mali* dicuntur.

¶ θεραπεύειν, sanare) ejus nomine. c. IX. 35.

2 τὰ ὀνόματα, nomina) Scriptura in enumerationibus accuratum tenet ordinem. Gen. XLVIII. 20. Num. XII. 1. Ez. XIV. 14. 20. Igitur series apostolorum, principum regni Christi, multo graviorem, quam ulla regum mundi *Præcedentia*, rationem (nam v. gr. Petrus *primus*, non sine ordinis indicio, dicitur,) neque fortuitum quicquam habet. Non dicitur: *Bartholomæus, Petrus, Judas, Iohannes, Andreas, Matthæus* &c. observandæque sunt quatuor quasi locationes:

(I) h. l.	(II) Marc. III. 16.	(III) Luc. VI. 14.	(IV) Act. I. 13. 26.
1 Simon	Simon,	Simon	Petrus
2 & Andreas :	& Iacobus,	& Andreas :	& Iacobus
3 Iacobus	& Iohannes,	Iacobus	& Iohannes
4 & Iohannes:	& Andreas, c. XIII. 3.	& Iohannes:	& Andreas :
5 Philippus	& Philippus,	Philippus	Philippus
6 & Bartholomæus:	& Bartholomæus,	& Bartholomæus :	& Thomas :
7 Thomas	& Matthæus,	Matthæus	Bartholomæus
8 & Matthæus :	& Thomas,	& Thomas :	& Matthæus :
9 Iacobus Alphæi	& Iacobus Alphæi,	Iacobus Alphæi	Iacobus Alphæi
10 & Lebbæus :	& Thaddæus,	& Simon Zelotes :	& Simon Zelotes
11 Simon Cananites	& Simon Cananites,	Iudas Iacobi	& Iudas Iacobi :
12 & Iudas Iscariota.	& Iudas Iscariotes.	& Iudas Iscariotes.	Matthias.

Ordo primus & tertius enumerat binos: secundus singulos: quartus mixtim. Ordo primus & tertius fere respondet vocationis temporis & conjunctioni apostolorum per paria: secundus dignitati, ante passionem Christi: quartus, dignitati, post ascensionem Christi. Vniversi ordines habent tres quaterniones, quorum nullus cum alio quicquam permutat: tum, in primo semper primus est Petrus: in secundo Philippus: conf. Ioh. I. 42. 44. XII. 22. in tertio Iacobus Alphæi. in singulis ceteri apostoli loca permutant. Proditor, semper extremus. Primi tertiique quaternionis ratio continetur in his, quæ modo dicta sunt: in secundo Matthæus se ipsum, modeste, ponit post Thomam suum, eo ipso se scriptorem libri comprobans; nam Marcus & Lucas Thomam postponit, quamquam Lucas Thomam rursus (post confirmatam ejus fidem, Ioh. XX. 27 f.) in Actis etiam supra Bartholomæum ponit, & Philippo associat. Ex primo quaternario scripta Petri & Iohannis; ex secundo, Matthæi; ex tertio, Iacobi & Iudæ sive Thaddæi habemus. Iohannes non enumeravit apostolos in evangelio, sed in apocalypsi implicite. vid. Ap. XXI. 19 not.

¶ *πρῶτος*, *primus*) Primitas Petri. Luc. VIII. 45. IX. 32. Ioh. I. 42. Matth. XVI.

16. Ioh. XXI. 15. Act. I. 15. II. 14. VIII. 14. X. 5. XV. 7. primus autem fuit *inter* apostolos, non supra apostolos: in apostolatu, non præter apostolatum. quid hoc ad papam Romanum? non plus, quam ad quemvis episcopum: imo etiam minus.

¶ *ὁ λεγόμενος*, *dictus*) Cognomen postea notius factum.

¶ *ὁ τῆς ζεβεδαίου*, *Zebedæi*) ut distinguatur ab illo *Alphæi*.

3 *ὁ πλῶνης*, *publicanus*) Confessio humilis, evangelistæ, de se. Petrum, Andream &c. non appellat piscatores; se, publicanum appellat.

¶ *λεββαῖος*, *Lebbæus*) *Thaddæus* (a Chald. ܛܐ) & *Lebbæus* (ab Hebr. לב) synonyma, *hominem pectorosum* denotant, Hillero interprete. Onom. p. 123. Sic *Thomas* idem, quod *Didymus*. Ad eos, qui *λεββαῖος* tantum habent, accedit *Laterculum* apostolorum, quod ad Constit. apost. contulit Cotelerius, nec non *Hesychius* sub artic. *ιαρα*. Brevior hæc lectio, & media, videtur esse germana. unde *Thaddæi* cognomen cognomini *Lebbæi*, ex Marco, surrogarunt aliqui, alii adjecerunt. Horum lectio *Thaddæum* pro cognomine habet, *Lebbæum* pro nomine. Nomen hujus apostoli erat *Iudas Iacobi*: sed ut ab *Iuda*

Juda Iscariote distingueretur, *Lebbæus* quasi nomine est vocatus.

4 *ισκαριώτης, Iscariotes*) de *vico* Iscariot, tribus Ephraim, ut ait Hieron. in Esai. I. 9 incunte. In lingua æthiopica reperio Ἰσκαριώτην pro marfupio. sic enim τὸ γλωσσόκομον *interpres reddidit Ioan. XII. 6. & XIII. 29. hinc non incommode derivari potest* Ἰσκαριώτην ὁ ἔχων γλωσσόκομον. ut hoc agnominine ab ipsis apostolis distinctus fuerit ab altero *Juda apostolo. Lud. de Dieu in Act. I. 16.*

¶ ὁ καὶ, *qui etiam*) *Etiam* significat, a prodicione Iudam apertissime denotari.

¶ παρεδόξ, *tradidit*) Prodicionis mentione, Matthias in apostolatu successor tacite innuitur, quem Lucas in actis appellat.

5 ὁ δὸν πόλιν οἴκου. *viam: urbem: domus*) Samaritanorum *vias* in itinere calcare interdum necesse habebant. Urbes autem eorum eo minus opus erat intrare apostolos & ibi commorari, quia Dominus eis prædicat in itinere, Ioh. IV. & apostoli postea ad eos venturi erant. Initium horum mandatorum spectat legationem primam: reliqua pleraque, totum apostolatam, ad quem hic introducuntur. conf. v. 18. Eadem fere mandata dedit ceteris LXX.

6 πρόβατα, *oves*) c. IX. 36.

¶ ἀπολωλότα, *perditas*) Id plus dicit, quam *in errorem ductas*. conf. c. XVIII. 13. 14. Cum his apostoli fati habebant negotii.

¶ ἰσραὴλ, *Israël*) a quo discessere Samaritæ.

7 πορευόμενοι, *proficiscentes*) Resp. *proficiscimini*. v. 6.

¶ κηρύσσειτε, *prædicate*) Hic erant discipuli, ut studiosi theologiæ, qui rudimenta ministerii ponunt, vicariasque præstant operas, postea in scholam reverturi.

¶ ἤγγικεν, *appropinquavit*) Summa

fermonum. conf. Marc. VI. 12.

8 ἀδενῆντες - δαιμόνια, *infirmos - demonia*) Gradatio, coll. v. 1. ubi summus gradus primo ponitur.

¶ δωρεάν, *gratis*) Hoc stat cum v. 10 fin. Pro labore debetur merces: sed miracula & charismata vendi non debent.

9 μὴ κτήσηθε, *ne acquiratis*) Sic didicere ἀυτάρχειαν apostolicam. Quæ jam habebant, iis uti poterant; non nova acquirere.

¶ χρυσόν, ἄργυρον, χαλκόν, *aurum, argentum, æs*) pecuniam magnam aut parvam.

¶ εἰς τὰς ζώνας, *in zonas*) quæ erant etiam loco crumenarum.

10 πῆραν, *peram*) in qua panis, & quæ ad victum pertinent, servabantur. Marc. VI. 8.

¶ μηδὲ ράβδον, *neque baculum*) Marc. VI. 8. nisi *baculum solum*. qui *baculum* non habebat, non demum debebat esse sollicitus de *comparando* baculo; dicitur enim *ne acquiratis*: qui habebat, poterat secum ferre, commoditatis, non defensionis causa.

¶ ἄξιός, *dignus*) Vicissim, digna est merces operario.

¶ τροφῆς, *cibo*) Hoc verbo continentur, quæ versu 9. 10 enumerantur.

11 ἐξεπάσαι, *exquirite*) percontatione apud alios, & scrutinio spirituali. pii pios, impii impios facile indagant.

¶ ἄξιός, *dignus*) quicum *maneatis*.

¶ κακῆ, *& ibi*) in domo hominis ejus, dum urbe exitis. Mutatio domorum potuisset speciem præbere hominum delictorum.

12 ἀσπάσαθε, *salutate*) dicite *ἡσυχίαν*, v. seq. i. c. salutem. Formulas & ritus sumit Iesus e medio: sed elevavit ad usum sublimiorem.

13 *ἐὰν μὲν, si quidem*) i. e. si vos recipient.

¶ *ἔλθτω - ἐπιστραφήτω, veniat - revertatur*) Imperativus hoc loco proprie potest accipi: *vobis precantibus veniat: vobis non invitis revertatur.* ita vos gerite; ut veniat, ut revertatur. salutationem vestram eis propensa voluntate impertite, vel ad vos recipite.

¶ *ὁμῶν, vestra*) cujus nuncii estis.

¶ *ἐὰν δὲ, si vero*) contra vestram spem.

¶ *ἐπιστραφήτω, revertatur*) per testimonium officii præstiti & augmentum tranquillitatis & virtutis spiritualis. Quod semel a Dei opulencia exiit, non frustra exiit, sed aliquem certe invenit, cui id obtingat. Solatium ministrorum, qui sibi videntur nil ædificare. Dominus his ita dicit: Illi aspernati sunt; vobis habete.

14 *ὅς ἐάν, quicumque*) quisquis paterfamilias, aut magistratus.

¶ *ἐξερχόμενοι, exeuntes*) Non jam erat invincibilis hominum ignorantia. Hodie in majore & operariorum & auditorum multitudine non item opus est exire.

¶ *ἢ, aut*) si. in nullam urbis domum fueritis admissi.

¶ *κονιορτόν, pulverem*) quod pœna vel pulverem terræ ab impiis tritæ sit correptura, v. 15. a qua immunes plane esse velent apostoli. vid. Act. XIII. 51. coll. c. XVIII. 6. Marc. VI. 11: *in testimonium illis*, ut sciant, sibi dictum esse, constantiam vestram videntes. Id movet spectantes & audientes. Neh. V. 13.

¶ *τῶν ποδῶν, pedum*) Hoc pendet ab *ἐκπνάζασι*. Pedibus calceisve adherere censetur culpa, 1 Reg. II. 5. Igitur apostoli pulvere a pedibus excusso debuere declarare, remotam a se esse culpam non aufcultantium.

15 *ἀνεκτότερον, tolerabilius*) Ergo pejus est *non credere evangelio*, quam Sodo-

mitas imitari. cap. XI. 22. 24. Videtur hypallage: Vrbs illa in die judicii gravio-rem pœnam subibit, quam terra Sodomorum & Gomorrhorum aut pridem pertulit aut in judicio habebit. Si perbrevis repulsa tam graviter punietur; quid fiet iis, qui morosius resistunt?

16 *ἰδοὺ, ecce*) Ecce sæpe facit ad demonstrandam rem præsentem.

¶ *ἐγὼ, ego*) Dominus vester. nolite dubitare. Salvus conductus.

¶ *πρόβατα, oves*) inermes.

¶ *ἐν μέσῳ*) in medio: non, in medium. jam estis inter lupos.

¶ *λύκων, luporum*) qui *oves perditas* v. 6 nolent reduci. conf. c. VII. 15 de pseudo-prophetis; quanquam hinc appellatio luporum latius patet.

¶ *γίνεσθε*) Sæpe in adhortationibus hoc potius, quam *ἔσε* dicitur. *evadite* tales & præstate vos.

¶ *ὡς οἱ ὄφεις, sicut serpentes*) Pii impii sæpe videntur *serpentes*, & sic vincunt *serpentem* antiquum.

¶ *καὶ, et*) Sic & prudens & simplex fuit David erga Saulem.

¶ *ἀκέραιοι*) *sine cornu*, ungula, dente, aculeo: innoxii active, atque adeo etiam passive.

17 *προσέχετε δὲ, cavete vero*) Declaratur *prudentes*: acceditque moniti extensio. nam *hominibus* est generale. Conf. Ioh. II. 24.

¶ *συνέδρια, συναγωγαίς, synedria, synagogis*) Synedria, ubi proceres conveniunt: synagoga, ubi etiam populus.

¶ *ἐν ταῖς*) Actionem habebunt tam sanctam, quæ etiam in *synagoga* (*synedrio* opposita,) suscipi queat. c. XXIII. 34.

¶ *μασινώσουσιν, flagellabunt*) Dura prædicuntur: tamen rem gesserunt apostoli. Et sic Iesus ipse.

18 δε) ἐπιτακίον.

¶ ἀθήσαθε, *duccimini*) Non ultro venerunt apostoli ad proceres. Ducti sunt.

¶ αὐτοῖς, *illis*) Iudæis, in antitheto ad *gentes*. Quæ coram præsidibus & regibus gerebantur, omnibus innotuere.

¶ καὶ πῶς ἔθενσιν, *& gentibus*) Ergo hoc caput etiam ulteriora spectat, apostolatium post ascensionem Domini.

19 μη μεριμνησητε, *nolite curare*) Vna, non curandi, cura sit. Non omnis præparatio ex eo nobis prohibetur. 1 Tim. IV. 15. coll. Luc. XXI. 14. 1 Cor. XIV. 26. Sane in re subita hodie quoque fidelis confessor curare non debet, quid dicendum sit.

¶ ἡ, *aut*) Eleganter notatur *cura*, sed ubi τὸ *quid* obtigit, τὸ *quomodo* non deest. *Quomodo* aut *quid* includit, quicquid sub curam cadere potest: ergo maxime etiam verba, de quibus multi, rem in promptu habentes, laborare solent. Spiritus non loquitur sine verbis. v. 20. *Dabo vobis os & sapientiam*. Luc. XXI. 15. Idem synthon, aliis de rebus, Ioh. VIII. 28. XII. 49. 50. Rom. VIII. 26. 1 Petr. I. 11. Inspiratio verborum non ex differentia vocalium, *quomodo*, *quid*, sed ex ipsa promissione deducitur.

¶ ἐν, *in*) etiam si non ante. Multi tum maxime sentiunt virtutem spiritualem, quum eam aliis impertiendi hora est.

¶ π) pro ὄ. c. XV. 32. Luc. XVII. 8. 20 οἱ λαλοῦντες, *loquentes*) Similis usus articuli, Ioh. VI. 63.

¶ ἐν ὑμῖν) *in vobis*, tanquam organis.

21 ἀδελφός, *frater*) Maxime propinqui facillime sciuntur.

¶ θανατώσων, *occident*) morte atroci, etiam per magistratus.

22 διὰ τὸ ὄνομά μου, *propter nomen meum*) quod mundus odit.

¶ ἡ ἔπος) *hic* vero. Est hoc apophthegma ex iis, quæ non semel dixit Salvator. cap. XXIV. 18.

23 τὴν ἄλλην) *alteram*.

¶ καὶ ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, *Φεύγετε εἰς ἑτέραν*.) Latina est hæc antiquissima lectio, eademque Origenis e. Cels. p. 51. ed. Hæsch: ubi, pro *Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην*, hæc leguntur, *Φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ διώκωσι, πάλιν Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην*. *Latinos codices veteres* in eam sententiam laudat Franc. Lucas Brugensis. Inde versio Anglosaxonica: *and thonne hi on there eowu chath, fleoth on tha thryddan*. Item Ambrosius de Fuga seculi: *quod si in alia persequentur vos, fugite in aliam*, c. 4. *Iurcens*:

Profugite e tectis, quæ vos sectabitur, urbis. Inde aliam, mox INDE ALLIAM, conquirete sedem.

Sic *Augustinus*, sic versio *Armena*. Eandem periocham aliis aliisque verbis habent *Cant. Coll. num. 2467. & 3947. Par. 6. Steph. n.* ad quos nonnulli *Gomvilliamum* adjiciunt. Versiculum græce ex Lat. redditum prodit varietas verborum græcorum: rursus autem Latina lectionis vetustatem & celebritatem comprobatur ipsa codicum horum græcorum multitudo & discrepantia. Librariorum incuria, similibus verbis recurrentibus, hunc videtur hiatum dedisse, cujus proclivitate, citato Origenis loco, Latina docet interpretatio Gelenii, eodem hiatu laborans. *Athanasius* non semel habet *ἑτέραν*, pro *ἄλλην*, uti hodie *Coll. 8.* unde conjicias, alium paulo hiatum ab aliis librariis fuisse admissum.

¶ ἡ μὴ πελήσητε, *non perficietis*) Conf. ἡ 2 Chron. XXXI. 1.

¶ πρὸς πόλεις, *oppida*) nedum vicos, *Israh. v. 6.* Docet, non esse periculum,

ne non sint habituri, ubi prædicent; neque nimis diu uno loco manendum esse: aliis locis diutius manendi facultatem fore.

¶ ἕως ἂν ἔλθῃ, usque dum veniat) De hoc adventu vide v. 7. & cap. XI. 1.

25 ὁ δούλος) i. e. ἵνα ὁ δούλος γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτῆς, ἀρκετὸν αὐτῶ ἐστι. Zeugma.

¶ οἰκοδεσπότην, patremfamilias) Revera Iesus fuit paterfamilias, & aluit magnam discipulorum familiam, Luc. XXII. 35. perfectissimum præbens ut solitaria, sic œconomica vitæ specimen: idemque est paterfamilias ecclesiæ.

¶ Βεελζεβούλ, Beelzebub) Beelzebub, deus Ekron, 2 Reg. I. 2. sed Beelzebub Græci videntur minus potuisse pronunciare: unde LXX verterunt βααλμύϊαν. Ipsi evangelistæ græce scripsere Βεελζεβούλ, prononciationis, ut videtur, non etymi causa, (ut LXX, μελχὸλ pro Michal,) quæ causa cum interpretes non tangeret, ad solum hebraicum redierunt. Ceteroqui ἡζὶ Hebræis frequens, ad contemtum idolorum: sed compositum ἡζὶ ἡζα apud illos non reperitur. quamquam credible est, ob parechesin ad ἡζὶ Hebræos græce loquentes eo libentius Βεελζεβούλ pro Βεελζεβούβ dixisse. Beelzebub scribit Tertullianus lib. 4. c. Marcion. c. 26. ex Luc. XI.

¶ ἐκάλεσαν, vocarunt) Vid. c. IX. 34. Marc. III. 22.

¶ πῶσω μᾶλλον, quanto magis) Christum magis & prius oderat mundus: atque discipuli debebant iudicare, se multo magis debere illud odium subire, multo minus recusare.

¶ τῆς οἰκιακῆς αὐτῆς, domesticos ejus) scil. appellabunt domesticos Beelzebub.

26 εἶν, igitur) et si eritis exosi.

¶ εἶδεν, nihil) Conf. Marc. IV. 22. Luc. XII. 2.

¶ γὰρ, enim) Mundus non tam cito absorpserit vos, per quos longe lateque propagabitur veritas.

¶ κεκαλυμμένον, tectum) remotum a visu.

¶ ἀποκαλυφθήσεται, detegetur) Messia maxime tempore.

¶ κρυπτόν, occultum) remotum ab auditu. conf. v. seq.

27 εἶς) unam, secreto.

¶ ἐπὶ τῆς δομαίων) in summa parte domorum, planâ. ubi loquentes vel etiam auditores versari poterant. conf. 2 Sam. XVI. 22.

28 καὶ μὴ, neque) Connexio: qui publice veritatem occultam prædicat, hunc mundus affligit. Qui Deum timet, nil extra eum timere debet: qui Deum non timet, omnia extra eum timet. 1 Petr. III. 14 f.

¶ ἀπὸ, ab) Hoc non iteratur. plus est, timeo illum, quam, timeo ab illo.

¶ ἀποκτενόντων) Thema κτέω, inde κτένω, κτένω, κτένω. vid. Eustath.

¶ τὸν δυνάμενον) Eum qui potest, & quidem cum summa ἐξουσία potestate, Luc. XII. 5. id est, Deum. Iac. IV. 12.

¶ καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, ἔσ' animam ἔσ' corpus) Duæ partes hominis essentielles.

¶ ἀπολέσαι, perdere) Non dicitur, occidere. Anima est immortalis.

¶ ἐν γέεννῃ, in gehenna) Non facile est, veritatem prædicare: neque cuiquam severius præcipitur, quam ministris verbi, ut constat ex epp. ad Timotheum & Titum. Ideo stimulus admovetur efficacissimus. Plerique testes veritatis gravissimis primum terroribus divinitus excitati sunt & adiguntur.

29 δύο στροθία ἀσπαρίου, duo passeruli affe) Quinque passeruli affibus duobus. Luc.

XII. 6. *Causa, cur non sint timendi homines.*

¶ ἐν, unus) alter præ altero.

¶ ἢ προσεῖται, non cadet) *Cadere in terram* est interire. Vis futuri habet conditionem: si cadit, non cadit sine Patre.

¶ ἄνευ τῆς θελήματος τῆς πατρὸς ὑμῶν, sine voluntate Patris vestri) Sic *Irenæus, Tertullianus, Novatianus, Cyprianus, Hilarius, Augustinus, Cassiodorus*, adeoque *Italica* olim versio; *Coptica* item, *Arabica, Gothica, Persica*. Antiqua lectio, & latius didita, quam ut pro paraphrasi haberi debeat, cum præsertim etiam citra illud, voluntate, sensus constaret, uti Es. XXXVI. 10, ἄνευ κυρίου & Hebræi אִנְשׁוֹ יְהוָה sine Deo. Recentiores Græci omiserunt τῆς θελήματος, articulo τῆς recurrente. Huic voluntati ex parallelo respondent *numerati fidelium capilli*.

¶ ὑμῶν) vestri, non illorum.

30 ὑμῶν, vestri) Antitheton.

¶ αἱ τρίχες, capilli) quos ipsi parum curatis. quis curat pilos pectine evulsos semel? Proverbium frequens, de re minima.

31 πολλῶν, multis) Antitheton, unus. v. 29.

¶ ὑμεῖς, vos) etiam singuli.

32 ἐν, in) i. e. quum de me quaeritur. Diff. a me & illum, v. seq. coll. Luc. XII.

8. 9.

¶ ἀνθρώπων, hominibus) Sermo est præcipue de persecutoribus.

33 ἀρνήσομαι καὶ γὰρ αὐτὸν) Hanc verborum seriem, justalionis (uti v. 32.) exactius exprimentem, habent *Lat. Goth. & cod. ms. Byzantinus*, pluresve. nam talia plerumque neglexere codicum collatores. Alii, ἀρνήσομαι αὐτὸν καὶ γὰρ.

34 εἰρήνην, pacem) boni cum malo.

¶ μάχαιραν) gladium, i. e. divisionem vi-

olentam, διαμερισμόν. Luc. XII. 51. XXII. 36. progredientem a discordia familiarum v. 35. ad bella & cædes.

35 διχάσαι, separare) ex consequenti.

¶ ἀνθρώπου, hominem) filium, mei amantem. v. 37.

¶ κατὰ, contra) Ponuntur h. l. contra seca, quæ alias inter se maxime diligunt.

36 ἐχθροὶ, hostes) Homo suos domesticos, propinquos, servos, familiares, habebit pro suis hostibus, si in me credent. Mich. VII. 6.

37 ὁ Φιλῶν, qui amat) ex fuga gladii. Gradatio, postponere parentes, liberos, & versu seq. semetipsum.

38 τὸν σταυρὸν, crucem) *Cruis*, apud Iudæos inusitata, non erat in adagio pro re adversissima. itaque hoc loco Iesus alludit ad crucem suam, quam Ipse jam tum ferebat in occulto.

¶ λαμβάνει, sumit) libenter.

39 ψυχὴν, animam) *Animam* dicit hominem respectu vitæ naturalis. animam, i. e. seipsum. coll. Luc. IX. 24. 25.

¶ ἕνεκεν, causa) Multi mundi causa perdunt animam.

40 ὑμᾶς, vos) Gradatio descendens: vos (apostolos,) prophetam, justum, minorem.

¶ ἐμὲ, me) Non modo tantundem est, ac si me reciperet: sed revera me recipit.

41 εἰς ὄνομα, in nomen) sub hac ratione, non alio respectu.

¶ περὶ φήτην, δικαίον, prophetam, justum) *Propheta* est, qui loquitur; *justus*, qui agit, Dei nomine, & insigni justitia fulget. c. XIII. 17. XXIII. 29. Hebr. XI. 33.

¶ μισθόν, mercedem) Nam ostendit, se Deo æque esse obedientem, ac si ipse quoque propheta esset. Quæri potest, quomodo, qui ipse non sit justus, possit justum excipere, qua justum. Resp. Talis eo ipso

ipso resipiscit, & desinit esse hostis iustitiae.

42 μικρῶν, *minorum*) Cap. XI. 10. Zach. XIII. 7. suave epitheton *discipuli*, coll. v. 41, de gemina mentione *prophetae* &c. Tales non curat mundus. Ex *minoribus* fiunt *prophetae* & *iusti*.

¶ ψυχρῶς, *frigidè*) Hoc sine sumtu est, & vel *in via* fieri potest. Proverbialis locutio, & antitheton ad *recipiens*.

¶ μὴ ἀπολέση, *non perdet*) Solatium ex pristinis recte factis, etiam inter pericula subsequenda.

¶ ἀντὶ ἐξ, *minoris*, vel potius, *sumam*. Plus est *suscipere*, quam *potare*: ideo majorem habet mercedem.

C A P. XI.

1 Ἐτέλειεν, *consummavit*) Nil abrupte egit Iesus. c. XXVI. 1 not. Luc. VII. 1.

¶ κηρύσσειν, *praedicare*) omnibus locis. conf. Ion. III. 2. seqq.

¶ αὐτῶν, *eorum*) Israëlitarum.

2 τῷ Χριστῷ, *Christi*) ea, quæ *Christi* erat facere.

¶ μαθητῶν, *discipulorum*) quos volebat confirmare & Christo tradere.

3 ὁ ἐρχόμενος, *Adventator*. Ps. XL. Hebr. X. 37.

¶ ἢ) *an*. Nullus tum erat alter: Iohannes hac disjunctiva se ipsum excludit.

¶ ἕτερον, *alterum*) *Aliquem* esse, qui veniat, pro certo agnoscunt.

¶ προσδοκῶμεν, *exspectemus*) longiore mora.

4 ἀκούετε, *que auditis*) rerum testimonia, VII generum. v. 5. 6. Miracula praedicta, benefica, multa, varia.

5 ἐυαγγελίζονται, *evangelizantur*) Passivum. coll. Luc. XVI. 16. Sermo est enim de operibus Christi Iesu ipsius, quæ tum vi-

debant & audiebant discipuli Iohannis. conf. Luc. IV. 18. de hoc opere praedicto. Neque omnes pauperes adhuc evangelizabant, sed apostoli. Matth. X. 7.

6 μακάριος, *beatus*) Rara felicitas. Character Messiae, id ipsum, quod multi in eo scandalizentur. Alios beneficiis mactabat: ipse erat tenuis, pauper, spreus.

¶ ὅς ἐστιν, *quicumque*; praesertim etiam ex discipulis Iohannis, diversum Iohannis & Iesu victum intuentes. v. 18 f.

7 πορευομένων, *abeuntibus*) Alias potuissent inflare se. Mundus laudat in faciem, a tergo obtrectat: divina veritas, contra.

¶ ἤρξατο, *cepit*) Antea populus non cepisset.

¶ περὶ ἰωάννου, *de Iohanne*) Iohannis status describitur respectu hominum & sui & Dei. v. 7. 8. 9.

¶ θεάσασθαι, *spectare*) otiose. Ioh. V. 35.

¶ κάλαμον, *calamum*) His abundabat vadum Iordanis. Iohannem talem voluissent, quales ipsi se gerere amabant. versu hoc & seq. Quarebant hominem facilem & desiderii ipsorum obsecundantem; quem non ipsi appellarent arundinem, sed Iesus *arundinem arundinem* dicit. Saepe enim veritas homini sermonem tribuit, non qualem ipse format, sed qualem res ipsa fert. Ier. XVIII. 12. Ipse populus non satis norat, cur exissent. Contra character Iohannis describitur: coll. v. 18. simulque tollitur scandalum, quod ex vinculis praecursoris capi posset.

¶ ἀνέμου, *vento*) favoris, delata Messiae existimatione ad illum; vel persecutionis.

¶ σαλευόμενον, *agitatum*) Medium: *agitari se sinentem*. Haec opinio non refutatur, ut ea, quæ sequuntur: quia se ipsa refutat.

8 ἀλλὰ, *sed*) Ponitur, ubi id, quod præcessit, missum sit.

¶ ἡμφιεσμένον, *vestitum*) Talem prodromum, talem Messiam ipsum optassent.

¶ πᾶ) Articulus refertur ad μαλακοῖς.

¶ Φορῶντες) *gestantes*. Iohannes si voluisset, potuisset esse aulicus.

¶ οἴκοις, *domibus*) Esth. IV. 2. non in cremo aut carcere.

¶ τῆ βασιλείῳ) LXX, τὰ βασιλεία Esth. I. 9. II. 13. οἴκοι τῆ βασιλείῳ *conclavia arcis*.

9 πρὸ Φήτην, *prophetam*) Diu nullos habuerant prophetas.

¶ ναί, *nae*) Prophetam, dico vobis, & propheta majus.

¶ περισσώτερον, *plus*) Neutrum, ut in πῆ, *quid*. Plus, scil. exeuntes vidistis, quamvis non nossetis.

¶ πρὸ Φήτης, *propheta*) Nam propheta eminens nunciat.

10 ἕως γὰρ, *hic enim*) Hoc Iohannem multo maiorem facit, quam illa res, de qua v. 7f.

¶ ἰδὲ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὅς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου) Malach. III. 1. LXX, ἰδὲ ἐξαποσελῶ τὸν ἄγγελόν μου καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει κτλ.

¶ ἐγὼ, *ego*) Sermo Patris ad Filium.

¶ τὸν ἄγγελόν μου, *angelum meum*) Iohannes a Deo missus, angelus, post quem venit ipse Angelus foederis.

¶ πρὸ προσώπου σου, *ante faciem tuam*) immediate ante te. LXX, ἐξαίφνης I. c. Iohannes non fuit propheta in longinquum. Luc. I. 76. Unus adventus, unus sermo, & Patris est & Filii. Luculentissimum argumentum Deitatis Christi, quod ea, quæ in N. T. de Christo dicuntur, ex V. T. tanquam prædicata Deo propria re-

petuntur. Vid. not. ad Ioh. XII. 41. Act. II. 33. Rom. IX. 33. XIV. 11. 1 Cor. I. 31. X. 9. Eph. IV. 8. Hebr. I. 6. 8. 10 f. Ap. I. 11.

¶ ἕκ ἐγέρτα) *non excitatus est* adhuc. *Ἐγείρεται* munus collatum denotat.

¶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, *in matris mulierum*) Magna universalitas. sic *in*, de excellentia Mariæ. Luc. I. 28.

¶ μέζων) *major*, propheta, Luc. VII. 28. I. 15. vel si Enoch, Moyses, Elias spectentur.

¶ τῆ βαπτιστῆ, *baptista*) Hoc cognomen jam tum additum, ob rei novitatem & magnitudinem; non postea, ad discernendum duntaxat ab Iohanne apostolo.

¶ ὁ δὲ μικρότερος) *minimus vero*. Comparativus cum articulo superlativus est. Quam longe Iohannes excellit quemque maximum prophetarum veterum, tam longe Iohannem excellit minimus quisque in regno cælorum, v. gr. præco Christi, vel civis. Iohannes ipse nondum erat in regno cælorum, sed præibat. Iesus non est *minimus in regno cælorum*: sed ipse Rex est, & ipse per regnum cælorum inruit. v. præc. & v. 3. c. III. 11. Et minoritas & majoritas hic exprimitur, ut est, non in opinione hominum, sed in re, in notitia Christi exhibiti. 1 Petr. I. 12. Respectus speciei externæ, v. 6. huc non pertinet. Erat Iesus *spretus ignotusque inter homines*, sed non *minimus, quod ad regnum cælorum attinet*: omnes cives regni cælorum eum pro rege agnoscebant jam. Conferatur phrasis, cap. V. 19. Nusquam dicitur *minor Iohanne*; nec, *minimus in regno cælorum*. Minimus in regno cælorum est minimus civium regni. In eo *TERTIO*, in quo Iohannes est major ceteris, minimus in regno cælorum est minor ceteris civibus regni cælorum. Iohannes nondum sciebat omnia, quæ hodie ex symbolo apostolico sciunt catechumeni. Eximia gradatio: propheta, Iohannes, apostolus

folus vel christianus. Majus est, scire præsentia, quam futura, quamvis proxime futura.

12 *δε, autem*) Antitheton, hoc sensu: quanquam Iohannes minor est minimo in regno cœlorum, tamen jam ab initio dierum Iohannis regnum cœlorum vim facit. Regnum cœlorum non in Iohanne, sed statim post Iohannem venit.

¶ *βιάζομαι* (επι) Cap. XIII. 32 f. Luc. XIV. 23. *sepe vi quasi obtrudit*. Sæpe LXX *βιάζομαι* ponunt, *vim adhibeo*. Iohannes lamentatur: Iesus canit. Estque metonymia, *regnum*, i. e. *rex*, Messias. c. IV. 17 not.

¶ *βιάσας, vim facientes*) Luc. XIII. 24. Non est h. l. querela, de vi mala. nam querela incipit versu 16. Correlata: *vim facit, vim facientes*.

¶ *ἀρπάζουσιν, rapiunt*) ut *raptim*, celerissima vi, perruptis obstaculis, ad se redigant bonum in medio positum. Luc. VII. 29.

13 *γάρ, enim*) Nunc completur, quod usque ad Iohannem fuerat prædictum.

¶ *πρωφῆται, νόμος· ἰαάννης· προφητεῖα, lex: Iohannem*) Conf. Malach. I. 1. III. 22. 23. & vid. not. ad Matth. III. 12. Fuere propheta etiam ante Moysen, &, quod lex secundo loco ponitur, facit gradationem, nam Moyses prophetarum V. T. maximus: item lex h. l. allegatur propter officium prophetandi. Vbi V. T. definit, in extremo, apud Malachiam, ibi N. T. incipit, apud Marcum. Itaque hoc, *usque ad Iohannem*, valet de scriptura: valet etiam, ultra Malachiam, de ipso patre Iohannis. Luc. I. 67. *usque ad*, sine mutatione. limes prophetiæ & V. T. Dehinc complementum est.

¶ *πρωφῆτισαν, prophetarunt*) Hoc totum eorum munus fuit. testimonio fungitur rerum futurarum; ultra, Iohannes. ver-
tu 9.

14 *εἰ θέλετε, si vultis*) Vestra res agitur. Declaratur *vim facientes*: coguntur volentes. Res parata est: tantum opus est, ut velitis.

¶ *ἤλιος, Elias*) Articulus *ὁ* non additus antonomasian indicat. *βιάσας* Iohannes facit *patres cum filiis*. conf. *autem*, v. 16. In hoc Elia terminatur prophetia V. T. Malach. in fin. Iohannes ob ipsum prodromi officium, cum Thisbita commune, Elias dicitur.

¶ *ὁ μέλλον, futurus*) Sermo est tanquam e prospectu Testamenti Veteris in Novum.

15 *ὡτα ἀκείν, aures audiendi*) Sic LXX, Deut. XXIX. 4. Conf. Rom. XI. 8. Formula præcidendi, Christo propria: qua ostenditur, cetera, quæ expressius dici possent, in iis, quæ jam sint dicta, contineri.

16 *πῦν γενεάν, generationem*) homines malos hujus optimi temporis.

¶ *παιδαριος, puerulus*) Iesus non solum Iudæos, sed etiam se & Iohannem, diversis modis comparat cum *puerulis*, mirabili, quod ad Ipsum attinet, facilitate.

¶ *ἀγοραῖς, foris*) Vrbs magna plura sæpe habet *fora*. Præconium Iohannis & Christi erat publicum.

¶ *ἠυλήσαμεν, tibia ceciniimus*) v. 19.

¶ *ἐθρηνησαμεν, lamentati sumus*) v. 18.

18 *ἦλθε, venit*) Insignis anaphora. coll. v. 19.

¶ *μήτε ἐσθίω, neque edens*) Non edebat cum aliis, vel ne in conspectu quidem aliorum. Victus Iohannis congruebat cum doctrinæ indole: & sic quoque Christi. Ideo altero alterum connotatur.

¶ *μήτε πίνω, neque bibens*) Luc. I. 15.

¶ *λέγουσι, dicunt*) Mundus virtutem ab extremo carpit: vitia ad mediocritatem redigit.

¶ δαιμόνιον, *dæmonium*) Vulgaris sermo spiritum familiarē appellat.

¶ ἔχει, *habet*) Consuetum Iudæis conviciū; quo vel amentem vel nimis sapientem vel superbum notabant. qui hominum communitate abstinent, facile hac suspitione gravantur.

19 ἄνθρωπος, *homo*) Notant, ut unum e multis, nota opposita ei, de qua v. 18.

¶ τῶν πενῶν, *filiis*) τῶν ἔργων (*operibus*) olim lectum fuisse a multis, ostendimus in Apparatu. Ambrosius in Luc. VII. 35: Bene, inquit, ab omnibus, quia circa omnes iustitia reservatur, ut susceptio fiat fidelium, rejectio perfidorum. Unde plerique Græci sic habent: Iustificata est sapientia ab omnibus operibus suis. Quod opus iustitiæ sit, circa uniuscuiusque meritum servare mensuram. Idem vero Matthæi, non Lucæ codices notare videtur.

¶ αὐτῆς) Valla referri arbitratur ad γενέας.. sed vide Luc. VII. 35 (ubi plura ad h. l. annotantur,) coll. v. 31.

20 πότε ἤρξατο, *tunc capit*) Antea non exprobrarat. Hæc exprobratio est præliudium iudicii extremi. Quilibet auditor N. T. est aut multo beator (v. 11.) aut multo miserior antiquis.

¶ δυνάμεις, *virtutes*) v. 5.

21 εὐ, *va*) Interjectio hæc non est imprecandi, sed enunciandi. c. XXIV. 19. Opponitur, *beatus*. Hoc ubique observandum.

21. 23 ὑμῖν σοὶ, *vobis: te*) Duabus urbibus duæ, uni illis miserior miserior una opponitur, in vicinia, ex historiis V. T.

¶ πάλαι, *olim*) prisco illo tempore, quo difficilius erat pœnitentiam agere.

¶ ἐν σάκκῳ, *in sacco*) subaudi, *sedentes*, aut simile quiddam.

22 ἀνεκτέτερον, *tolerabilius*) quia mi-

nus impœnitentes erant: & pœnitentiam fuerant acturi: & pœnam jam tulerunt.

¶ κρίσεως, *iudicii*) Iudex erit is ipse, in quo tum scandalizabantur.

23 καπερναούμ, *Capernaum*) Hæc urbs beator, quam Chorazin & Bethsaida: sed ex peccato infelicio. ideo cum Gommorris, non cum Tyro & Sidone conferuntur.

¶ ἕως τῶ οὐρανοῦ, *ad cælum usque*) Nam Dominus ex cælo, ipsumque adeo cælum, se illuc habitatum contulerat.

¶ ὑψωθῆσα, *exaltata*) in conspectu Dei, Christi, & angelorum.

¶ ἄδου, *infernum*) qui est infimum in rerum natura.

¶ ἔμειναν ἄν, *mansissent*) non deletæ. Magnus conditionis effectus. Idem verbum, Ioh. XXI. 22.

25 ἀποκριθεὶς, *respondens*) ad ea, que de Patris consilio, de suis cogitationibus, de discipulorum mente agitabat.

¶ ἐξομολογήμαί, *confiteor*) De Deo nil, quod non ita se habeat, cum laude prædicatur. πηη *confessio*, prædicatio. Iisdem postea verbis gratias Patri egit Iesus re per LXX bene gesta.

¶ πάτερ, κύριε τῶ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, *Pater, Domine cæli & terræ*) Pater Iesu Christi sæpe dicitur; interdum etiam *Deus* ejus; nunquam, *Dominus* ejus; *Dominus* autem cæli & terræ. Discamus exemplo Iesu Christi in precibus tribuere Deo appellationes argumento precum congruentes. Iudæi quoque vetant in precibus cumulare nomina divina. Magnificentissima hoc quidem loco est compellatio.

¶ ὅτι ἀπέκρυψας, καὶ ἀπεκάλυψας, *quod occultavisti, & revelasti*) Duplex ratio laudandi. ἀπέκρυψας, *occultavisti*: (conf. v. 27.) ἀπεκάλυψας, *revelasti*. conf. iterum v. 27, in extremo.

¶ *πάντα*) *hæc*, de Patre & Filio, de regno cœlorum.

¶ *σοφῶν*, *sapientibus*) qui sibi arrogant habitum noëticum.

¶ *συνετῶν*, *prudentibus*) qui sibi arrogant habitum dianoëticum. conf. 1 Cor. I. 19.

¶ *ἀπεκάλυψας*, *revelasti*) c. XVI. 17.

¶ *νηπίοις*, *infantibus*) quales erant XII & LXX: Luc. X. 21. *adolescentuli*. nam postea testati sunt diu. *infantes*, credere proni, simplices. Matth. XVIII. 3.

26 *ναὶ*, *ne*) Assentitur Iesus beneplacito Patris. Summa *exomologescos* filialis, *ne Pater*.

¶ *ὁ πατήρ*) Id hoc loco significantius, quam *πάτερ*.

¶ *εὐδοκία ἔμπροσθέν σου*, *beneplacitum coram te*) Voluntas & intellectus Dei decreta profert. *Beneplacitum* est summum, ultra quod in rimandis decretorum divinorum causis ire non licet nobis. Sic mox, de Filio, *voluerit*.

27 *πάντα*, *omnia*) Hic sermo flectitur ad auditores. Post resurrectionem expressus dixit, *omnia, in cælo & in terra*, sibi esse tradita. c. XXVIII. 18. sed hoc loco id dicitur implicite, coll. v. 25. *Omnia*, etiam potestas revelandi. *Omnia*, adeoque etiam *omnes*. Ioh. XIII. 3. XVII. 2. 1 Cor. XV. 25. 27.

¶ *παρεδόθη*, *tradita sunt*) Nil sibi referavit Pater, quod Filio non dederit. Conf. Ioh. XIII. 3. Matth. XXVIII. 18. Intime conjuncta Patris Filii que ratio. v. 25 - 27. Ioh. VI. 39. 40. Et sic in tota Apocalypsi. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 65.

¶ *οὐδεὶς, οὐδε*, *nemo, neque*) De ordine sermonis, conf. Ioh. VIII. 19.

¶ *εἰ μὴ ὁ πατήρ, nisi Pater*) Non addit, & *cuiusque voluerit Pater revelare*, quia id dixit versu 25: & h. l. docet, quid sibi Pater tradiderit. Spiritus sanctus non excluditur: mentio tamen hic non fit,

quia ejus œconomia nondum ita nota erat hominibus.

¶ *βούληται*, *voluerit*) Cui autem velit, patet ex v. seq.

28 *δεῦτε*, *venite*) statim. c. IV. 19 not.

¶ *πρὸς με*) *ad me*: quum pharisæi, quum ipse Iohannes vos non explet.

¶ *πάντες*, *omnes*) ne vos terreat limitatio, v. 27.

¶ *οἱ κοπιῶντες*, *laborantes*) Huc ref. *ζυγὸν & ζυγὸς*, *jugum*.

¶ *πεφορτισμένοι*, *onerati*) Huc ref. *discite & onus*. *ἔστω ὄνυς*, i. e. doctrina, *disciplina*.

¶ *καγὰρ*, *et ego*) Cum alibi frustra quæsitivis, apud me invenietis. v. 29.

¶ *ἀναπαύσω*, *requiescere faciam*) Hoc declaratur mox, *ὅτι &c.* Correlata: *requiescere faciam*: *invenietis requiem*.

29 *ἀρατε*, *tollite*) Iugum Christi subire est in disciplinam ejus se totum tradere.

¶ *ὅτι, quia*) *Cur* libenter a Iesu discere debeamus, hinc patet. *Nostra mansuetudo & humilitas* est consequens.

¶ *πρὸς ἐμὴ καὶ ταπεινὸς κτλ.* *mansuetus sum & humilis corde*) tametsi gravis est sermo versu 20 s. *Mansuetudo* parit suavitatem jugi; *humilitas cordis*, levitatem oneris. Pharisæi erant austeri & elati. Admiranda Dei virtus est Demissio; quæ tamen in scripturis non tam uno vocabulo appellatur, quam copiose describitur: cujus imago apud sanctos est humilitas; contrarium, apud Satanam & malos, superbia. *Demissio* enim est, quod summa illa Majestas omnino dignata est creaturas facere, hominesque præsertim, quamlibet minimos, quamlibet misellos, & aspicere sine fastidio, & sibi conjungere. Ac modo in primis conspicuo Filius Dei in carne exhibuit humilitatem. Ps. XXXIV. 7. CXIII. 6. Luc. I. 48. 52 s. XII. 37. XXII. 27. Ioh. XII. 26. XIII. 14. Phil. II. 8. Ebr. XI. 16.

¶ τῆ καρδία, corde) Tò humilis per se non dicit qualitatem cordis: τὸ mansuetus dicit qualitatem cordis. ideo τὸ corde magis refertur ad humilis, quam ad mansuetus. Vocabulum corde facit ad periphrasin. Rom. II. 5.

¶ καὶ, εἰ) Et ponitur, ut in καγὼ, εἰ ego, v. 28. LXX, Ier. VI. 16: καὶ ἐυρήσετε ἀγρισμὸν παῖς ψυχῶν ὑμῶν. A Christi corde manat quies in animas nostras. v. 29.

¶ ἐυρήσετε ἀνάπαυσιν, invenietis requiem) vobis adhuc ignotam, sed quæsitam & optatam.

30 ζυγὸς μου, jugum meum) Alio instituto dicitur crux pii, alio jugum. c. X. 38.

¶ χρησὸς, suave) Sum enim mansuetus.

¶ ἐλαφρὸν, leve) Sum enim humilis.

C A P. XII.

1 'E N, in) Alienissimo quoque tempore interpellarunt pharisæi.

¶ ἤρξαντο πῖλιν, ceperunt vellere) Scatim interpellarunt pharisæi. Non minimæ erat operæ, tot grana fami sedandæ ex aristis excutere.

2 ἰδὲ, ecce) Hoc volunt dicere: Magister debet præstare, quod discipuli ipso præsentate faciunt. ecce: repentinum interdictum volunt habere.

¶ ἂν ἐξέσι, non licet) Non dubitanter definiunt. ideo refutantur severe. v. 3. 5. 7. Formula: licet, vel, non licet. Frequentior tum fuit correptio falsa, quam hodie vera.

¶ ποιῶν, facere) Ref. non ad edere, sed ad vellere.

¶ ἐν σαββάτῳ, in sabbato) Magnam historię evangelicę partem occupat materia de sabbato.

3 ἐκ ἀέγνωντε; non legistis?) Legerant,

sine spiritu. Auctoritate V. T. eos revincit Iesus.

¶ δαυὶδ, David) cujus factum non reprehenditis.

¶ ὅτε ἐπένασεν, quum esuriit) Id 1 Sam. XXI. 3. lectori subaudiendum relinquitur.

¶ μετ' αὐτοῦ, cum eo) ibid. v. 4.

4 οἶκον τῆ θεῶ, domum Dei) Amplificatur, quæ esse poterat, dubitandi ratio. Sic appellatur tabernaculum, templo paulo post adificato.

¶ πῶς ἄρτους, panes) Multum ceremoniale est in sabbato. alias a panibus propositionis non fieret consequentia.

¶ τῆς προθέσεως, propositionis) פני

¶ εἰ μὴ) omnibus, nisi: id est, sed.

5 ἢ) Latine an.

¶ ἐν τῷ νόμῳ, in lege) Gradatio, ad argumentum stringentius: ab exemplo principis, quod sacerdos probat, ad legem ipsam; a prophetis, etiam prioribus, quorum partes legebantur, ad legem; quæ tota legebatur; & a cibo sacro ad tempus sacrum, de quo agitur.

¶ οἱ ἱερεῖς, sacerdotes) Qui maxime debent legem tueri, tamen in hac re maxime excipiuntur. Ita quoque sacerdotes Christi ad sabbatum minus sunt alligati, quam reliqua multitudo.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) dum sacris operantur.

¶ βεβηλῶσι, profanant) τὸ βέβηλον, profanum, opponitur τῷ ἁγίῳ sacro, nec semper impuritatem aut reatum involvit. Lev. X. 10. 1 Sam. XXI. 4.

6 λέγω, dico) Formula hæc magnam habet potestatem.

¶ ἱερῷ, templo) in quo sacerdotes ministrant. Templum cedit Christo: sabbatum cedit templo, v. 5. Ergo sabbatum cedit Christo. v. 8.

¶ ἔσιν ἄδε, *est hic*) Non dicit: Ego sum major. Iesus humilis corde. v. 41. 42. c. XI. 4. 5. sic, *bodie*. Luc. IV. 21. XIX. 9. add. Matth. XIII. 17. Ioh. IV. 10. IX. 37.

7 ἐγνώκειτε, *cognovissetis*) Plusquam perfectum.

¶ ἔλεον, *misericordiam*) Vid. cap. IX. 13. *Misericordiam* & præstitere discipuli sibi, & iudicio temerario violarant pharisæi.

¶ θυσίαν) *sacrificium*, sabbato sanctius. v. 5.

¶ κατεδικάσατε) *condemnassetis* temere, cito, crudeliter. Hoc argumento etiam fuerat responsum, si quis dubitasset, an liceret ante pascha vellere spicas.

8 κύριος, *dominus*) Majestate Christi nititur discipulorum innocentia & libertas: *dominatio* que filii hominis exserit sese in *misericordia*.

¶ σαββάτου, *sabbati*) Dominus templi & rerum omnium sane etiam est Dominus sabbati: neque id modo juris habet, quod David habuit.

10 ἦν, *erat*) Vel eo venerat sua sponte, ut sanaretur; vel ab aliis insidiarum causa adductus.

¶ ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτῷ, *ut accusarent eum*) quasi sabbatum violasset: cuius magnitudo erat observatio, etiam in iudiciis. v. 41.

11 ἐν, *unam*) cuius iactura non magna.

¶ οὐχὶ κρατήσῃ; *nonne prehendet?*) Verbum aptum ad sanationem manus. Tum id licuit: postea ne hoc quidem permiserunt Iudæi.

12 πῶς σάββασι, *sabbatis*) Nam bonum non est procrastinandum.

¶ καλῶς, *bene*) ovi & homini, immo homini præ ove. In sabbato non licet facere operas quotidianas, solitas, ad quæstum: licet, quæ tempus & locus adferunt, ad salutem proximi & animantum, maximeque ad laudem Dei.

15 ἀνεχώρησεν, *secessit*) Huc spectat imprimis versus 19. Strepitum vitavit Iesus.

16 ἵνα μὴ, *ut ne*) Potestas Iesu, etiam multitudini silentium imperantis.

18 ἰδὲ ὁ παῖς μου, ὃν ἤρέπισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· θῆσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν πῶς ἔθνεσιν ἀπαγγελαῖ· ἐκ ἐρίσει, ἐδὲ κραυγᾶσαι· ἐδὲ ἀκρόσει πῶς ἐν ταῖς πλατείαις τὴν Φωνὴν αὐτῷ· κάλαμον συντετριμμένον ἐκαταΐξει, καὶ λίνον τυφόμενον ἐσβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλλῃ εἰς ἵνκος τὴν κρίσιν. καὶ τῶ ὄνομα πᾶσι αὐτῷ ἔθνη ἐλπῖσσι) Es. XLII.

1-4. LXX, ἰακῶβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτῷ· ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου, ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, κρίσιν πῶς ἔθνεσιν ἐξοίσει. ἐκράξεται, ἐδὲ ἀθήσει, ἐδὲ ἀκροθήσεται ἔξω ἡ Φωνὴ αὐτῷ· κάλαμον συντεθλασμένον ἐσυντερίψει, καὶ λίνον καμπιζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν κτλ.

¶ ὁ παῖς μου, *minister meus*) 17y Es. XLII. 1. Et sæpe græco παῖς hebræum illud exprimentur ὁ LXX. v. gr. ubi de *Mose* agitur, & de ipso Messia. Conf. Act. III. 13. 26. IV. 27. 30. nam ultra non repetitur in N. T. de Messia: vel quod Græcum παῖς ullumve aliud non satis respondeat Hebræo illi, quo apostoli quoque initio sunt usi; vel quod neutrum conveniat statui exaltationis. Parallela sunt, *minister* & *dilectus*: itemque, *complexus* & *beneflactum*.

¶ ἤρέπισα) Ἀιρετίζειν, αἰρετὸν ὀρίζειν.

¶ εἰς ὃν, *in quem*) Eius, in, denotat perpetuam mentis paternæ tendentiam erga dilectum. 2 Petr. I. 17.

¶ κρίσιν, *judicium*) hominibus salutare. v. 20. Ioh. XVI. 11. κρίσις, *judicium*, separatio peccati & justitiæ.

¶ τοῖς ἔθνεσιν, *gentibus*) cum ab Iudæis discesserit.

¶ ἀπαγγε-

¶ ἀπαγγελαῖ, *annunciabit*) Et fecit & nunciavit. Futurum, h. l. sed præteritum, postea, apud Paulum: Eph. II. 17.

19 αὐτῶ, *ejus*) ex domo. Opportune præcedit specimen humilitatis & mansuetudinis Iesu, ostensionem severitatis. v. 34. Sic etiam flevit, urbem intraturus; deinde vendentes & ementes e templo ejecit.

20 κάλαμον, *calamum*) קנך Hieron. ad Algas. quæst. 2. *arundinem quassatam*, Israelem interpretatur; & *linum fumigans*, populum de gentibus congregatum, qui extincto legis naturalis ardore, fumi amarissimi, & qui noxius oculis est, tenebrosæque caliginis involvebatur erroribus. *Quem non solum non restinxit & redegit in cinerem: sed e contrario de parva scintilla, & pene moriente, maxima suscitavit incendia: ita ut totus orbis arderet igne domini Salvatoris, quem venit mittere super terram, & in omnibus ardere desiderat.*

¶ οὐ κατεῖλεῖ οὐ σβέσει non confringet: non extinguet) Ταπένωσις. maxime fovebit. conf. v. 7. cap. XI. 28. Es. XLII. 3. LXI. 1-3.

¶ ἐκβάλλη) Hebr. נטן & פו Vtrique respondet verbum ἐκβάλλειν extendere.

¶ εἰς νίκος, *in victoriam*) νική ut nil in perpetuum resistat.

20, 21 κρίσιν. καὶ τῶ) Post κρίσιν habent LXX, ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἑλπιούσιν. Atque ad eum Esajæ locum (c. XLII. 4.) ita commentatur Hieronymus: *Quod autem sequitur, Splendet & non conteretur, donec ponat super terram judicium, Matthæus evangelista non posuit; sive, inter judicium & judicium media, scriptoris errore sublata sunt.* - Pro quo nos interpretati sumus: Non erit tristis, neque turbulentus, sed æqualitatem vultus omni tempore conservabit. - Aquila

& Theodotio interpretati sunt, Non obscurabit & non curret, donec ponat in terra judicium. & est sensus: *Nullum vultus tristitia deterrebit: nec festinabit ad penam, qui judicii veritatem ultimo tempore reservavit.*

Interpositio in Hebr. sic habet, ופשו מן בראי שם יד ירי לה יהה לה Hieronymique suspicioni, de hiatu per librarium admisso, refragatur Iansenius, subscribit autem non immerito Drusius. Porro quum toto hoc loco a verbis LXX interpretum multum discedat evangelista, haud facile assequare, quibus græcis apud Matthæum verbis hebraicum Esajæ hemistichium fuerit expressum. Ipsa quidem sententia placidam & moderatam actionem Messiae decentissime exprimit. Adde *Apparatam*, p. 474.

21 καὶ, &) Hieronymus ad Algas. quæst. cit. huc reponit illud Esajæ: *splendet & non quassabitur, donec ponat super terram judicium: ut tamdiu lumen, inquit, prædicationis ejus in mundo resplendeat, nulliusque conteratur & vincatur insidiis, donec ponat in terra judicium, & impleatur illud, quod scriptum est: Fiat voluntas tua, sicut in celo, & in terra.*

¶ ὀνομαπνομινε) Hebr. הנהגה Leg. Evangelium est sermo de nomine Christi.

22 δαιμονιζόμενος, *dæmoniæcus*) valde miserabilis.

¶ καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, & loquetur & videt) Videtur ita exprimi ordo miraculi.

24 ἀκούσαντες, *audientes*) quæ populus dicebat.

¶ οὗτος, *hic*) Contemunt.

¶ εἰ μὴ, *nisi*) Valde affirmant.

¶ ἐν τῷ βεελζεβούλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων, *in Beelzebub principe dæmoniorum*) Sic appellant Satanam. In V. T. nomen id erat idoli. conf. 1 Cor. X. 20.

25 ἐνθυμήσεις, cogitationes) amarissimas. conf. v. 34 l.

¶ Βασιλεία, regnum) Primum agitur de regno, deinde de domo: & v. 26 de individuo, Satana: cujus regnum complectitur homines malos; domus, dæmonia.

¶ οὐ σαθήσεται) scil. ab hero aut domino. Ammonius: σαθῆναι μὲν ἐστὶ τὸ ὑφ' ἐτέρου σῆναι δὲ, τὸ κατ' ἰδίαν ῥώμην καὶ περᾶρεσιν.

26 εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν, si Satanas Satanam) Satanas sive diabolus est unus. Satanam (inquit Iesus) ego ejicio. In tenebris non est ullus major Satana. Ergo si vestra oratio vera est, Satanas esse debet, qui Satanam ejicit. at hoc plane absolum est. unum regnum, una urbs, una domus, non dividitur contra se: nec unus spiritus contra se. Nomen pro pronomine reciproco, uti 2 Sam. XVII. 31.

¶ Βασιλεία, regnum) quod tamen valde stabile est. Satanas dicitur habere regnum; nec tamen ipse unquam rex dicitur. est enim usurpator.

27, 28 εἰ εἰ δε, si: si vero) Dilemma.

¶ οἱ υἱοὶ, filii) quos non potestis non insimulare, si me, inquit Iesus, calumniimini. adde Marc. IX. 38. & confer Act. XIX. 13.

¶ ὑμῶν) vestri, quos non ita vexatis, cum sint & gentis & disciplinæ vestra.

¶ ἐκβάλλουσι, ejiciunt) Marc. I. c. Matth. VII. 22.

¶ αὐτὸν) ipsi.

28 εἰ) Hoc, absoluta priore dilemmatis parte, valet quum.

¶ ἐκβάλλω, ejicio) Iesus omni modo destruxit regnum satanæ.

¶ ἄρα, ergo) Character & gnorissima regni Dei, ubi satanas cum suis rebus expellitur. hoc enim erat reservatum Messia.

¶ ἔφθασεν, prævenit) Verbum hoc proprie hic ponitur (coll. prius, v. 29.) & grande quiddam innuit.

¶ ἡ βασιλεία τῶ θεῶ, regnum Dei) Antitheton, coll. v. 26.

29 ἦ) Lat. an. Interrogatio disjunctiva.

¶ οἰκίαν, domum) Satanæ domus erat Mundus.

¶ τοῦ ἰαχυροῦ) alicujus, qui validus est. conf. Hebr. II. 14.

¶ πρῶτον, prius) Iesus ligavit satanam: tum spolia retulit.

¶ δήση, ligaverit) majore robore.

¶ διαρπάσει, diripiet) Vid. ad Marc. III. 27.

30 ὁ μὴ, qui non) Pars altera dilemmatis, quod habet versus 27. 28. confirmatur versus 29. prior confirmatur versus 30, hoc sensu: Filii vestri non sunt contra me, nec dispergunt: ergo mecum sunt & mecum colligunt. Non valet Neutralitas in regno Dei. Activitas illa, quæ homini naturalis est, aut in bono aut in malo exercetur: præsertim apud eos, qui verbum Dei audiunt. Christi autem res & causa est simplex & casta: quæ quum tot habeat alienos & adversarios, tamen omnes vincit, neque cum iis colludit. Luc. XII. 9. Axioma.

¶ συνάγων, colligit) Christi & christianorum opus, colligere. c. XXIII. 37. Ioh. XI. 52. πληρ

31 βλασφημία, blasphemia) quæ peccati species atrocissima. Qui majestatem regis cujuspiam terreni convitiis lædit, atrocius punitur, quam qui multa aureorum millia surripit.

¶ ἀφεθήσεται, remittetur) ita, ut poena poenitentem condonetur.

¶ πνεύματος βλασφημία, Spiritus blasphemia) Aliud est peccatum contra Spiritum

tum sanctum, aliud blasphemia contra Spiritum sanctum. Non iteratur *peccati* vocabulum. Peccato se ipsum laedit miser homo: blasphemus multos alios irreparabili noxa afficit. Atque pharisæi blasphemabant Spiritum sanctum, non in aliquo homine sancto gregario, sed in ipso Messia.

32 τὸ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) *filium hominis*, pro statu conspicuo, quatenus æquo tum loco cum hominibus conversabatur, Phil. II. 7. v. gr. uti describitur c. XI. 19. conf. ad c. XVI. 13. Itaque non facile hodie dicitur aliquid contra Filium hominis: facilius committitur blasphemia contra Spiritum sanctum.

¶ ὕπερ-ὑπερ, *neque-neque*) Id est, certissimam utrinque pœnam & gravissimam exantlabit. vid. Chrys. ad h. l.

33 καὶ, εἰ) Subaudi, *facite*: imperativo in futurum resolvendo.

¶ καλὸν, *bonam*) Iudæi volebant esse bona arbor cum fructu malo: id quod plane sentiebant contra veritatem.

34 τῆς καρδίας, τὸ σῆμα, *cordis, os*) Vid. cap. XV. 18. Rom. X. 9. 2 Cor. IV. 13.

35 θησαυροῦ, *thesauri*) Vere thesaurus est in quovis homine, & copia latens.

¶ τὰ ἀγαθὰ, *ponera*) Articulus sæpe vim relativam habet: ideo ad τὰ ἀγαθὰ versu 34 laudata, non ad *ponera*, ibidem non memorata, adhiberi, aliquando mihi visus est. Sed nimis promiscue plerique talem articulum vel scripserunt vel prætermiserunt. Antiquus *Cont.* habet ἀγαθὰ sine articulo.

36 ῥῆμα, *verbum*) Nominativus absolutus, uti Luc. XXI. 6. Ioh. XVII. 2. Act. VII. 40. Ap. III. 12. 21. LXX, Ps. XVII (XVIII) 31.

¶ ἀργὸν, *otiosum*) non modo *malum*. Ne *otiosum* quidem fert thesauri bonitas.

¶ ἀποδώσουσι λόγον, *reddent rationem*)

id est, luent. Metonymia antecedentis. 37 ἐκ, *ex*) Verba exponunt iustitiam vel iniustitiam, quæ in corde est.

38 ἀπεκρίθησαν, *responderunt*) tanquam alias non credituri sermoni, quem modo audierant:

¶ θέλομεν, *volumus*) Cur vultis? quia sic libet. Abnegant eo modo signa priora.

¶ ἀπὸ σῆ, *abs te*) abs te ipso: ut, *a cælo*. c. XVI. 1.

39 γενεὰ, *generatio*) progenies unius ætatis & indolis.

¶ μοιχαλῖς, *adultera*) proprie etiam: c. V. 32. &, per synecdochen, valde rea. Iac. IV. 4.

¶ σημεῖον, *signum*) & quidem certi cuiusdam generis. Ter hoc vocabulum ponitur, magna emphasi. conf. 2 Cor. XI. 12.

¶ ἐπιζητῆ) *querit*, ultra ea, quæ jam vidit: perinde requirit, ac si nullum viderit.

¶ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, *signum Ionæ*) i. e. tale, quale in Iona datum est.

40 ἰωνᾶς, *Jonas*) Ionas tum non est mortuus; sed tamen tam non creditus est redux fore e pisce, quam Iesus ex corde terræ. At rediit & ille & hic.

¶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, *in ventre ceti*) Ionam in ventre ceti fuisse, dubitari non debet ob angustam balænarum quarundam gulam. Variæ sunt enim cetorum species: atque hodie in eorum ventre cadavera hominum condita reperiuntur. &, si non ita esset; tamen illud ponendum, singularem illum fuisse piscem. Ion. II. 1.

¶ ἔσται, *erit*) Signum in futurum, uti Ioh. II. 19. VI. 62. 39.

¶ γῆς, *terræ*) Inde signum habebunt, non de cælo prius. Messia exinanitioni conveniebant signa non nisi a terra, ad opem hominum. Signum illius temporis, illi temporis consentaneum, non noscebant. c. XVI. 3. Deinde signa ostensa sunt

de cœlo, & ostendentur. Act. II. 19. Matth. XXIV. 30.

¶ *τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, tres dies & tres noctes*) *Tres dies* in corde terræ fuisse Iesum; nemo dubitat: *noctes* autem Ille duas quidem ibi fuit, quatenus nox dicit tenebras inter diem & diem interjectas, coll. Marc. XIV. 30. & tamen trium dierum totidemque noctium ratio constat, si non astronomice exigas, sed per synecdochen resolvas. Nam *tres dies & tres noctes* efficiunt periphrasin unius notionis, & si exstaret, vim vocabuli terminique unius, quo commoratio Iesu in sepulcro significetur, quasi diceret *triduum noctium* sive *tria noctidua*. Poterant simpliciter *dies tres* dici; sed est hoc idioma sermonis facri, ut in designando tempore *continuo* noctes interjectæ addantur: c. IV. 2. Gen. VII. 4. 1 Sam. XXX. 12 f. Iob II. 13. & tum concinnius dicitur, *tres dies & tres noctes*, quam *tres dies & duæ noctes*, quamvis die ipso parasceves, non nocte prævia ei cohærente, sepultus fuerat Dominus. Ac spectatur noctiduum simpliciter, ut dies naturalis, citra noctis lucisque vicem: & revera primum noctiduum (synecdochice dictum) a feriæ sextæ hora circiter decima erat usque ad noctem exclusive: secundum, plenissimum, a noctis illius initio usque ad finem sabbati & ad initium noctis sequentis: tertium, proprie dictum, ab initio noctis sequentis usque ad resurrectionem Domini & exortum solis feriæ prima mane. Itaque duobus certe diebus duæ noctes cohærent; neque una nox uni dici primo demta, veritatem mutat locutionis a potiori rem denominantis. Sane non duo fuere noctidua; neque quatuor: tria igitur. Congruit stilus hebræorum, de quo vid. Lightfoot. & Wolfium ad h. l. & Michaëlis ad Ios. II. 16. Hæc quanquam satissacere lectori non injusto possunt; tamen synecdochen non tam *tres dies & tres noctes*, quam ipsa com-

moratio in corde terræ sibi vindicat. Etenim Scriptura sæpe tempus aliquod definit; ac non totam rem ei tempori adæquate inclusam, sed partem rei, diuturniorem ceteris partibus, exprimit: v. gr. annos 400 servitutis ægyptiacæ. Act. VII. 6. Et sic totus passim liber Iudicum. Hoc igitur loco commoratio in corde terræ, id est, in sepulcro, exprimitur; sed simul innuitur passio certe, inde ab agone in Gethsemane, ubi Iesus in terram, postridie subeundam, procidit, & a captura, qua Iudæi templum illud solvere aggressi sunt, (ut Erasimus existimat Annot. f. 134.) imo etiam *illustre* Tridui cum feriæ quinta initium, Ioh. XIII. 31. (coll. Harmon. evang. p. 310. 366.) quo tempore Salvatorem licitati sunt Iudæi, sub terram mittendum. Hæc omnia commoratio in terra latius sumta complectitur. Ps. LXXI. 20. Etenim filius hominis non modo in sepultura, sed vel maxime in passione *signum* fuit generationi illi. Ioh. VIII. 28. Hoc modo ternarius dierum noctiumque præcise completur, a luce feriæ quintæ ad lucem feriæ primæ. Tempus mortis duorum testium exacte definitur, $3\frac{1}{2}$ dierum. Ap. XI. Ergo tres dies & tres noctes Domini in medio terræ versantis exacte definitas existimare debemus. *Medium* sive *cor terræ* non debet præcise quæri: sed opponitur ipsi terræ, in qua plus XXX annos versatus est Christus.

41 *ἀνδρες*) *viri*, quos secutæ sunt uxores & liberi. Versu sequenti unius *feminae* exemplum additur, quæ *sapientem* audit, cum sequior sexus videri posset *prophetiam* potius, quam sapientiam quærere.

¶ *ἀναστήσονται, insurgent*) v. seq. *excitabitur*. coll. Luc. XI. 32. 31. *insurgent* sua sponte: *excitabitur*, divino nutu. altero verbo vis alterius continetur.

¶ *μετὰ*) *cum*.

¶ *κατακρινῶσιν, condemnabunt*) Conf. Rom.

Rom. II. 27. Ergo in iudicio contra se invicem sistentur, quorum par aut opposita est ratio.

¶ *εις, in*) Proprie exprimitur *fides* Nivitarum. Ion. III. 5. coll. *εις* Rom. IV. 20.

¶ *κήρυγμα*) *praconium*, sine miraculis.

¶ *ιωνα, Iona*) de quo etiam v. 39. Nuntii salutis sunt prophetae, sapientes & scribae, cap. XXIII. 34. Scribam agere, non decuit Dominum. Ioh. VII. 15. coll. not. ad Luc. IV. 16. At ex prophetarum genere eum, qui huc maxime quadrabat, Ionam, Propheta summus; idemque, Sapiaentia ipsa, ex sapientum genere insignem nominat Salomonem: & utroque Amplius adesse significat. utriusque creditum fuerat sine signis.

¶ *πλεον, amplius*) Is, qui potius audiendus.

¶ *ωδε, hic*) in proximo: coll. v. seq. *ex finibus*.

42 *νοβου, austri*) ex Arabia felici.

¶ *πλεον σολομωνος, plus Salomone*) Salomo erat sapiens: sed hic est Sapiaentia. Luc. XI. 49.

43 *οταν, quum*) Refutata interpellatione pharisaeorum, prosequitur Iesus ea, quae pendunt ex v. 30. coll. Luc. XI. 23. 24.

¶ *εξελεθη, exiverit*) ut dictum v. 29.

¶ *διερχεται, transit*) passim.

¶ *ανυδρων, aqua carentia*) Vbi nulla aqua, non habitant homines. Ps. CVII. 35 f.

¶ *αναπαυσην, requiem*) *Requies* nulli non creaturae optabilis. requiem hostes sibi constitutam censent, in homine.

¶ *ουχ ευρισκει, non invenit*) extra hominem. Miserum, semper quaerere, nunquam invenire.

44 *οικονμου, domum meam*) Quod semel occuparat hostis, id in suo are censet.

¶ *εξηλθον, exivi*) Sic loquitur, quasi non *ejectum*. Vide superbiam.

¶ *ελθον, veniens*) Speculandi causa.

¶ *ευρισκει, invenit*) Ergo domus non sic fuerat, antequam ejectus fuerat hostis.

¶ *χολαζοντα, otiantem*) Tranquillitas, quamvis bona, non longe distat a periculo. Idem verbum, Ex. V. 8. 17. *ηρη χολαζειν*.

¶ *σεσαρωμενον*) *purgatam* a malis.

¶ *κεκοσμημενον*) *ornatam* bonis. v. 28. Munda maxime quaerit hostis, ubi requiescat.

45 *οπι, tunc*) ut speculatus est.

¶ *επτα, septem*) Itaque cum eo sunt *οκτο*. Octo etiam peccata capitalia numeravere patres. vid. Columbanus & ad eum Goldastus: it. Ephraim Syrus f. *ουβ*. Septem tamen differunt ab uno illo malitia; fortasse etiam inter se. Numerus major includit minores, etiam disjunctive. coll. Luc. VIII. 8. cum Matth. XIII. 8. Ergo alium v. gr. sex, alium quinque, quatuor &c. spiritus occupare possunt.

¶ *πονηροτερα, pejores*) subtilius operantes, non per crassos paroxysmos. Sunt ergo *impuri* spiritus, qui tamen minus mali sunt: sunt item spiritus valde *maligni* alii.

¶ *καπιχει, habitant*) perseverantius, quam antea.

¶ *χειρονα*) septuplo *pejora* & amplius.

¶ *και*) *etiam*. Quod homini accidit in corpore, id generationi ista fiet spiritualiter.

46 *μητηρ, mater*) Non plane hic congruebat sensus Mariae cum sensu Filii.

¶ *αυτω*) *ei*, quasi ejus causa.

48 *τις, quis*) Non spernit matrem, sed anteponeit Patrem: v. 50. & nunc non agnoscit matrem & fratres, sub hoc formali. Formula corrigendi.

49 *και, et*) Cum severitate summa conjungitur summa comitas & sobrietas.

¶ *ιδε, ecce*) Resp. *ecce*, v. 47.

50 ποιήσῃ, *fecerit*) Non dicit, *facit*, sed loquitur cum aliqua conditione.

¶ τὸ θέλημα, *voluntatem*) ex qua regeremur.

¶ αὐτός, *is*) hic demum.

¶ ἀδελφός, *frater*) Tertium hoc dicitur, magna vi.

¶ καὶ ἀδελφῆ, *& soror*) Fratrum appellatio in plurali, v. 45 seqq. etiam sorores complectitur.

¶ μήτηρ, *mater*) Gradatio.

C A P. XIII.

2 Τὸ) Articulus navem innuit ibi haberi solitam.

¶ καὶ, *&*) ut viderunt Illum populi.

¶ αἰγιαλὸν) Opportuna statio. Hesy chius: αἰγιαλός, ὁ παραθαλάσσιος ἐν τόπῳ ψαμμώδεις ἢ ψηφιδας ἔχων.

3 ἐν παραβολαῖς, *in parabolis*) Singularis periodus doctrinae Christi, in Galilæa, ad populum: ut ad sacerdotum principes & populi seniores, Hierosolymis. Marc. XII. 1, cœpit. Parabolæ, in oriente frequentes. Multum ante in utrisque locis docuerat sine parabolis. Parabolæ sunt septem: quatuor ad populum, v. 3. 24. 31. 33. & tres, ad discipulos. v. 44. 45. 47. Primæ quatuor, & tres ultimæ proprium inter se nexum habent. Illas connectit formula: *Aliam parabolam.* harum initio dicitur, *Iterum simile.* Et quia septima præ aliis consummationem seculi spectat; prima autem eam non spectat, sed prophetiam Esajæ ad populum, tempore Iesu docentis, applicat: sane præter communes & perpetuas regni cœlorum sive ecclesiæ rationes conveniunt hæ septem parabolæ, reconditissimum habentes sensum, v. 35. etiam in periodos & ætates ecclesiæ diversas: ita quidem, ut alia post aliam in complemento incipiat, non tamen prior quælibet ante initium sequentis exeat. Prima

& secunda, præ sequentibus, explicatæ sunt apostolis: in prima, ante explicationem; in secunda, post explicationem dicitur illud: *qui habet aures ad audiendum, audiat.* & prima quidem impleta est, ut diximus, primo tempore; secunda, tempore apostolorum & deinceps; tum enim cœperunt dormire homines. v. 25. tertia & quarta, propagationem regni Dei apud principes, & apud totum genus humanum, denotant. Quinta, statum ecclesiæ occultiolem; sexta, statum regni Dei super omnia æstimati; septima, statum ecclesiæ novissimo tempore valde mixtum refert. Illud quæri potest, utrum septem parabolæ ita per totum tempus N. T. extendantur, ut a meta quatuor priorum incipiant tres posteriores; an illæ quatuor ab initio ad finem decurrant, & item hæ tres. Pendet hinc distributio accuratior, quam sapientibus relinquo.

¶ ὁ σπείρων) *Christus, seminator, in præsentia.*

4 παρὰ) *ad.* eo, ubi ager & via inter se attingunt.

5 πετρώδη, *saxosa*) Non innuuntur lapides sparsum in agro jacentes, sed petra sive saxum continuum sub terræ superficie tenui.

¶ οὐκ εἶχε, *non habebant*) Subauditur ἄλλα alia, recto casu.

¶ πολλὴν) Hebr. 77 *multus*; interdum *nimius*; hîc, *sut multus.*

¶ ἐξάνεπιλε) non modo ἀνέπιλε, *orta sunt*, sed *in altum creverunt.*

6 ἐκαυματίσθη, *usta sunt*) minùs, extrinsecus.

¶ ἐξηράνθη, *exaruerunt*) profus, intrinsecus.

7 ἀνέβησαν, *ascenderunt*) ultra sementem ipsam. spinæ antea minus creverant. Qui verbum audivere, nec tamen in bō-

no crescunt, vigorem vertunt ad incrementum in malo.

8 καλήν, *bonam*) mollem, profundam, purgatam.

¶ ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ) Ref. ad ἄλλα.

9 ὁ ἔχων, *qui habet*) Conf. mox v. 11. 12. 13. Audiens audiat: habenti dabitur.

10 διαπί, *quare*) Res nova videbatur discipulis. v. 3.

11 ὅτι, *quia*) Potest referri ad *quare*. conf. *propterea*, v. 13.

¶ ὑμῖν, *vobis*) habentibus.

¶ τὰ μυστήρια, *mysteria*) Sic appellantur non omnia, quæ omnes scire debent ex revelatione: sed quæ præ iis, qui necessaria norunt, ii, quibus arcana revelantur, sciunt.

¶ ἐκείνις, *illis*) Hoc vim habet removendi.

¶ ὃν δέδοται) *non datum est*, nosse mysteria nuda.

12 ἔχει, *habet*) *Habere* significat divitem esse. qui habet, criterio gaudet, & de perseverantia indies fit certior.

¶ περισσευθήσεται) *reddetur abundans*, & se ipsum vincet.

¶ ὅστις οὐκ ἔχει, *qui non habet*) Hueref. ὅτι, *quia*: v. 13. & ad tollitur refer *ne quando*. v. 15.

¶ καὶ ὃ ἔχει) *etiam* ea res, *quam habet*, tollitur.

¶ ἀρθήσεται, *tollitur*) Etiam si audiat, tamen non audiet: & quod audiit, tandem, præsertim post iudicium, ita auferetur ab eo, ac si nunquam audisset quicquam. Damnati torquebuntur ignorantia & siti sciendi.

13 ὅτι, *quia*) Non igitur sine causa Iesus per parabolas ad populum est locutus. Et tamen sæpe sine parabolis antea locutus erat, cum misericordia: c. IX. 36. Marc. VI. 34. nec profecerant.

¶ οὐδὲ συνιοῦσι) *neque animadvertunt*.

14 καὶ, ἔ) *adeoque*.

¶ ἀναπληροῦται) Hoc differt non nihil a πληροῦται, quod alias in prophetiis allegandis adhibetur. Dictum Esajæ, tempore Esajæ & deinceps, ac plane tempore Messiaë implebatur.

¶ ἀκοῆ, *auditu*) Id est, quam proxime aberitis, & tamen aberitis.

15 ἐπαχύνθη γὰρ) Sic LXX, sed in Hebræo non est particula causalis. Sermo autem celeriter se ab iis avertit.

¶ ἡ καρδία, πῖς ὡσὶ, πὺς ὀφθαλμοῦς, *cor, auribus, oculos*) Hæc tria mox ordine retrogrado occurrunt: *oculis, auribus, corde*. Cor initio primum est, in fine extremum. a corde corruptio manat in aures & oculos: per oculos & aures sanitas pervenit ad cor.

¶ ἐκάμυσαν) *clauserunt*.

¶ μήποτε-ιάσωμαι, *ne quando-sancti*) Ergo Deus voluerat sanare illos: & plane propinqua eis erat sanatio; si modo advertissent. Marcus: ἔ) *remittantur illis peccata*. c. IV. 12. conf. Ps. CIII. 3.

¶ συνῶσι, *intelligent*) Subjectum quo συνέσεως & νοήσεως, est cor, non cerebrum: uti etiam παρώσεως, Ioh. XII. 40. & σκοπασμῶ. Rom. I. 21. sic quoque ἀπιστίας & πείσεως. eam sequitur ἐπιστροφῆ.

16 ὀφθαλμοῖ, ὦτα) *oculi, aures*, corporis, præ sanctis V. T. & animæ, præ populo præsentī. Subjectum quo beatitudinis.

17 περὶ φῆται, *prophete*) 1 Petr. L 10. 12 not.

¶ ἐπεθύμησαν, *concupiverunt*) eaque cupiditas pia fuit, & pretiosa coram Deo. Ioh. VIII. 56 not.

¶ ἐκ εἶδον, *non viderunt*) Hebr. XI. 13. 39.

18 ὑμεῖς, *vos*) præ populo.

¶ τοῦ σπείροντος) de *Seminante*, a *Seminante* dictam.

19 μὴ συνιέντος) *Συνιέναι*, *animadvertere*. Quæ semel in σύνεσιν penetrarunt, in eamini potest *Malus* sive *diabolus*, qui unus, præ angelis suis, per volucres significatur.

¶ ἀρπάζει, *rapit*) vi, & arte celerrima, ut avis rapax. v. 4.

¶ ἐν τῇ καρδίᾳ) *in corde*.

¶ σπαρείς) *confitus*, instar fundi.

20 ὁ δὲ, *qui vero*) In quavis anima unus præcipue character eminet.

¶ εὐθύς, *statim*) Celeritas nimia & lætitia non semper signum optimum: ubi totus vigor ad externa se diffundit & in iis se consumit.

¶ μετὰ χαρᾶς λαμβάνων, *cum gaudio accipiens*) Gal. IV. 14 f.

21 ῥίζαν, *radicem*) quæ plane necessaria est, & ex ipso verbo existit.

¶ πρόσκαιρός ἐστίν, *temporarius est*) Dum tempus fert, credit. Luc. VIII. 13. πρόσκαιρος dicit per se bonum quiddam, sed sine perseverantia. ideo sequitur δὲ adversativa, & εἶπε, Marc. IV. 17.

¶ θλίψεως, *afflictione*) in genere.

¶ διωγμῶν, *persecutione*) in specie.

¶ διὰ τὸ λόγον, *propter verbum*) quum id ore propagatur, vitæque exprimitur.

¶ εὐθύς, *statim*) Quod cito fit, cito perit.

22 ἡ ἀπάτη τῆς πλῆτς, *fraus divitiarum*) Divitiæ auferunt animam suavitate sua, curæ opposita h. l.

¶ ἄκαρπος γίνεταί, *sterile fit*) verbum, scil. in homine. Vid. Marc. IV. 19. Verbum in audiente non pervenit ad fructum idoneum & consummatum, qui sit usui. homo ἔπελεσφορεῖ. Luc. VIII. 14. Thomas Magister: ἔνκαρπα δένδρα, ὧν ὁ καρπὸς ἐστίν

χρήσιμος ἀνθρώποις εἰς τροφήν ἄκαρπα, τὸ ἐναντίον, ὧν τῶν καρπῶν οὐ χρωῶνται οἱ ἄνθρωποι: ἄκαρπον δὲ, τὸ μὴ ποιεῖν καρπὸν, παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιῶν εὐρηται.

23 ὅς, *qui*) auditor. coll. Marc. IV. 20. Alias poterat ὅς etiam referri ad τὸ λόγον.

¶ καρποφορεῖ) *fert fructum* consummatum.

¶ ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ κτλ.) Accusativus, neutro genere. nam subjectum ὅς, singulari numero hîc expressum, non fert subdivisionem sui, in tria bonorum Verbi auditorum genera, per ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ, quod vulgo legitur. Porro etiam protasis habet ὁ, v. 8. & parallelus locus ἐν, item bis, Marc. IV. 8. 20. Vnius auditoris progressus ex tribus v. gr. granis, copiosus, mediocris, minus copiosus, significatur, per *centum, sexaginta, triginta*. Quemadmodum triplex est gradus audiendi sine fructu; sic triplex copia fructuum, quæ tamen non præcise ad 100 & 60 & 30 restringitur. nam aliud potest etiam facere 40. 50. 70. 80. 90. &c. 100 longius absunt a 60, quam 60 a 30. Habenti dabitur.

24 παρέθηκεν, *proposuit*) uti convivæ proponitur cibus.

¶ ἐν τῷ ἀγρῷ, *in agro*) in quo ipse est: nam non dicitur, *in agrum*.

25 τὰς ἀνθρώπους, *homines*) quorum erat custodire agrum. Ipse Dominus non dormit.

¶ αὐτῶν, *ejus*) Non dicitur, *eorum*.

¶ ζιζάνια) Hoc vocabulum neque LXX habent, neque antiquiores Græci. Igitur ex hebræo זרע *stos* formatum noscitur. Multi inter frumenta flores nascuntur agricolis molesti.

¶ ἀνά) ubique, in medio, inter triticum.

¶ ἀπῆλθεν, *abiit*) Inde aliquantisper latuere zizania.

26 *τίτε, tunc*) Vbi bonum crescit, ibi malum tum demum magis apparet.

27 *κύριε, Domine*) Nomen Filii hominis. v. 37.

¶ *πόθεν, unde*) Non norant servi, quis fecisset, aut quando.

¶ *ζιζάνια, zizania*) Zizania majorem speciem habent, quam cardui & spinæ. Ergo a tolerantia illorum ad horum non valet consequentia. Sape & pro tritico se venditant, & triticum tanquam zizania eradicare conantur.

29 *ὄψον*) Zelus, quem habent pii, contra zizania, non reprehenditur; sed tamen in ordinem redigitur.

¶ *ἅμα, eodem tempore.*

¶ *τὸ σίτον, triticum*) quod pro zizaniis haberetis.

30 *συναυξάνεσθαι, una crescere*) Incrementa in bono & malo simul fiunt, apud singulos interdum; & apud universos maxime, & quo longius procedunt tempora, eo exstantiora sunt utraque.

¶ *καιρῶ, tempore*) Tum demum erit opportunum.

¶ *πρώτον, prius*: ut spectent pii poenam impiorum; impii gloriam piorum ne videant.

¶ *δέσμας, fasciculos*) Ὡς *σαθμὸς σαθμῆ, λῦμα λύμῃ*, sic *δεσμὸς, δέσμα, δέσμη* dat. vide Eustathium. Carebunt libertate: conjungentur homogenea.

¶ *κατακαῦσαι*) urentur & comburentur.

¶ *δε, autem*) Tum erit perfecta separatio.

¶ *συναγάγετε*) colligite & portate.

31 *ἄνθρωπος, homo*) Similitudo a viro: uti v. 33 a femina. conf. Luc. XV. 4. 8.

32 *ὃ, quod*) semen, nam *κόκκος* est masculinum.

¶ *μικρότερον*) *minimum*, non absolute, sed spectata proportione feminis adger-

men. Erat species feminis notissima, proverbio trita. c. XVII. 20.

¶ *σπερμάτων, feminum*) Mundus habet varia sapientiae, potentiae, virtutis femina: ea omnia vicit fides christiana, per omnem mundum propagata.

¶ *μῆζον*) *majus*.

¶ *λαχάνων, δένδρον, oleivus, arbor*) Duo genera vegetabilium. Exempla talium arborum ingentium affert Tremell. ad Syr. h. l. *arbor*, v. gr. Constantini tempore.

¶ *τὰ πεπνῶ, volucres*) Ez. XVII. 23.

¶ *κλάδοις*) patulis ramis.

33 *ἐνέκρυσεν*) *ἠγ LXX, ἐγκρύπτω*. Ez. IV. 12. unde *ἐγκρυφίας*.

¶ *σάτα τρία, sata tria*) Quantum uno tempore ab homine portari, vel ad pin- sendum sumi soleret. Gen. XVIII. 6.

¶ *ἰζυμάθη, fermentatum est*) Retulerim hoc ad propagationem potius, quam ad corruptelam ecclesiae.

¶ *ὅλον, tota*) sc. farina. Magna vis! Videtur hoc pertinere ad totum genus humanum, quod refert *tria sata*, ex tribus Noachi filiis propagatum in orbe terra.

35 *τὸ ῥηθὲν*) Ps. LXXVIII. 2. *ἀνοιξάτω παραβολαῖς τὸ σῶμα μου, φθέγγομαι ψεβλήματα ἀπ' ἀρχῆς*.

¶ *ψεφήπυ, prophetam*) qui cecinit psalmum illum. Spiritus Christi erat in prophetis: ideo propheta potuerunt suo modo de se predicare, quæ postea in Christo uberrime impleta sunt.

¶ *ἀνοιξάτω, aperiam*) antea non erat factum.

¶ *ἐρεύξομαι*) Hebr. *הַיַּבֵּעַ scaturiam*: quod LXX alias reddunt *ἐρεύγομαι*, Ps. XIX. 3. & *ἐξερεύγομαι*, Ps. CXIX. 171. CXLV. 7. Hesychius: *ἐρεύγεται, ἀναβάλλει*, scil. fons aquas. Idem, *ἐρεύγετο, ἰβρε-*

ἐβρύχετο, ἐβρυν. dicitur autem βρύχειν de strepitu fluctuum & rugitu leonis. Igitur ἐρεύγομαι denotat scaturiginem præ copia & impetu sonoram. unde LXX etiam pro αὐτῷ rugire ponunt ἐρεύγεσθαι.

¶ καταβολῆς) Non solum dicit fundamenta, sed structuram. 2 Macc. II. 29.

36 Φράσον, explica) Discipuli dociles amplius rogant.

38 ἑτοί) hi, quorum habetur ratio maxima: vel inprimis, præsentis discipuli.

¶ τῶ πονηρῶ, mali) Masculinum.

39 συντέλεια ἄγγελοι consummatio: angeli) Prædicatum, in contextu: extra contextum, subjectum. συντέλεια, v. 49. concursus τῶ πλῶν. 1 Cor. X. 11.

41 ἀπὸ αὐτῶ suos: ejus) Majestas Filii hominis. Hujus sunt angeli, coll. v. 39 fin. Hujus est regnum cælorum. Hujus est mundus. v. 38. coll. v. 24.

¶ βασιλείας, regno) quod est regnum gratiæ.

¶ σκάνδαλα, offendicula) quæ bonum semen impediunt, etiam apud alios. Horum poena præcipua est.

42 καὶ βαλοῦσιν, ἔξ jacent) Id recurrit v. 50 totidem verbis.

43 τότε, tunc) amotis impiis.

¶ ἐκλάμψουσιν) non ardebunt, ut impii: sed effulgebunt, singuli, & multo magis universi. Idem verbum, Dan. XII. 3. LXX.

¶ τῷ πατρὶ αὐτῶν, Patris sui) qui justus est, & gloriosus. Quanta justorum differentia a filiis mali! v. 38.

43 ὁ ἔχων ὄτα, qui habet aures) Formula non solum populo, sed etiam discipulis accommodata.

44 θησαυρῶ, thesauro) non frumenti, sed auri, gemmarum &c.

¶ κεκρυμμένῳ ἔκρυψε) occulto: occult-

tavit) Latuerat inveniendum: deinde inveniens celavit alios. occultavit in ipso agro, ubi invenerat. Studium & prudentia sanctorum. Prov. VII. 1. Abscondita illi inveniunt: inventa abscondunt. Inventio thesauri non præsupponit τὸ quaerere, ut margaritæ, quæ percontatione inveniuntur.

¶ χαρᾶς, gaudio) Gaudium spirituale, stimulus abnegandi mundi.

¶ αὐτῷ, ejus) Ref. ad thesaurum. vel est adverbium.

¶ ὑπάγει, abit) Præsens, ut vendit, emit. Versu sequente ponitur, præteritum. Actum sequitur status.

45 οὐρανῶν, ἀνθρώπων) cælorum, hominum) Cœlestium similitudines, ex humanis. v. 52. c. XVIII. 23. XX. 1. XXII. 2.

¶ ἐμπόρων) Ἐμπορος, qui mercaturæ causâ peregrinatur & navigat.

¶ μαργαρίτας, margaritas) Pluralis in singularem transit versu seq.

46 ἓνα, unam) incomparabilem. Id ipsum est regnum cælorum.

47 ἐκ παντὸς γένους, ex omni genere) Ioh. XXI. 11 not.

48 ἐπληρώθη, impleta est) Numerus malorum & justorum complebitur in novissimis diebus.

¶ καθίσαντες, sedentes) studiose.

¶ καλὰ, σαπρᾶ, bona, putrida) indivisa piscium ex quovis genere.

¶ ἔξω, extra) sagemam.

49 πονηροὺς, malos) & injustos.

¶ ἐκ μέσου, ex medio) Mali, etiam si plures sunt, non censentur. Conf. v. 30.

¶ τῶ δικαίων, justorum) & bonorum.

51 πάντα, omnia) Reliquas Iesus parabolas item paratus erat discipulis explicare. Sed intelligebant; si non perfecte, tamen vere.

52 πᾶς γραμματεὺς, omnis scriba) Iesus neque

neque est *scriba*, neque *μαθητευθείς imitatus*. loquitur ergo de discipulis: & quod versu 12 propriis verbis dictum erat, id nunc, quum discipuli tantisper profecere, (unde etiam *scribae* appellantur,) per parœmiam eis confirmatur. *Scriba* est homo doctrina vel etiam literis V. T. imbutus: itaque huc ref. *vetera*, ex Mose & prophetis nota. Hoc genus est: accedit species, *μαθητευθείς κτλ.* i. e. homo *novi* præterea Test. doctrina *imitatus*. huc ref. *νοτα*, tum primum revelata. v. 35. *Νοτα* hinc memorantur ante *vetera*. nam hæc ex illis lucem & gustum sumunt, & tandem suavissime contemperantur. 1 Ioh. II. 7. 8.

¶ *μαθητευθείς*) *Βασιλεύω*, regem facio & regem ago; sic *μαθηπύω*, discipulum facio, (*μαθητής ποιῶν* Ioh. IV. 1.) & *discipulum ago*, h. l.

¶ *τῆ βασιλείᾳ*) Alii, *eis τὴν βασιλείαν*. Vtravis lectione, per metonymiam sive per prosopopœiam, innuitur Christus ipse, uti c. XI. 12. Si *eis* placet, confer 2 Cor. XI. 3. sin Dativus, conf. c. XXVII. 57.

¶ *ἀνθρώπων*, *homini*) Omnes fere parabolæ a rebus *humanis* sumtæ sunt, ad perspicuitatem.

¶ *ἐκβάλλει*, *promit*) copiose.

¶ *θησανουῶν*, *thesaurorum*) frumentario.

¶ *καιὰ καὶ παλαιὰ*, *νοτα* & *vetera*) Locutio proverbialis, de bona copia, ex anno præterito ac præsentis. Cant. VII. 13. *Νοτα*, ut ex bonis regni *celorum*: *vetera*, ut *scribae* scripturis. conf. v. 35.

53 *ἐπίλεσεν*, *absolvit*) Hæ parabolæ orbem quendam & systema conficiunt. sic, *absolvit*: c. XI. 1. *implevit*. Luc. VII. 1. Ostenditur autem per eas, præter communem conditionem ecclesiæ N. T. specialior ratio futurorum eventuum. conf. not. ad v. 3. & ad Ioh. XVI. 13.

¶ *μετῆρῶν*, *migravit*) Finem fecit tantisper habitandi in Capernaum. Dein-

ceps Iesus, ab Herode exagitatus, minus uno loco mansit.

54 *σοφία*, *δυνάμεις*, *sapientia*, *virtutes*) 1 Cor. I. 24. Admiratione doctrinæ & operum Iesu provehi debemus ad fidelem personæ agnitionem: alias admiratio in stuporem definit.

55 *τίκπος*) *fabrilignarii*.

¶ *ἡ μήτηρ*, *mater*) Hinc colligi potest, Iosephum pridem fuisse mortuum; Mariam vixisse sine splendore.

¶ *μαριάμ*, *ἰακώβος*, *Maria*, *Iacobus*) Hos sic appellant, quasi nil haberent, nisi nomen; quo nomine notissimi essent.

56 *ἀδελφαί*, *sorores*) Has ne nominare quidem dignantur.

57 *ἐσκανδαλίζοντο*, *offendebantur*) ut fit iis, qui unum observant, altero, quod potius observandum erat, non observato.

¶ *σοφῆτης*, *propheta*) In propheta sunt duo: quiddam commune, vulgare, naturale, domesticum; & quiddam eximium, cœleste, spirituale, publicum. hoc non observant, qui illud norunt, familiaritas parit contentum; in patria, magis etiam domi.

¶ *ἄπιμος*, *contentus*) Contentus, quem propheta fert alibi, non est contentus, si comparetur cum contentu in patria. alibi aliquid certe honoris habet.

58 *ἀπιστίαν*, *infidelitatem*) Causa, cur hodie non fiant miracula multa, non tam est fides plantata, quam *infidelitas* regnans.

C A P. XIV.

1 **K** *Αἰῶ*, *tempore*) Iam circiter annum publice egerat Iesus.

¶ *ἤκουσεν*, *audivit*) Novis rebus perstreperunt aures & aulæ regum: sed spiritualia ubique didita vix tandem eo perferuntur.

2 *παισιν*, *ministris*) Amici principum, plerumque juvenes. In terrore, magni cum parvis promiscue loquuntur.

¶ *ἐπεὶ, hic*) Herodem vexabat conscientia. non erat talis regis decidere. staturabat, cum dubitatione. Luc. IX. 7. 9. Erat Herodes Sadducæus: sed Sadducæismus nutat, ubi novum quiddam occurrit. Ratio prifeis vel certe mortuis sanctis mavult adscribere res miras, quam vivis; & iis, quos semel magni facere cœpit, quam aliis.

¶ *ἰωάννης, Iohannes*) Virtutes Iesu ante mortem Iohannis non audierat. c. XVI. 14. Iohannes in vita non fecerat miracula: sed quia vir sanctus fuerat, homines existimant, vim miraculosam tamen in eo fuisse. conf. c. XVI. 14. Tantam vim etiam apud non sanctos habet existimatio sanctitatis. Porro vel mortuo Iohanni adscriptæ sunt actiones Christi. debuit igitur ille decresecere, ut Christus cresceret. De iis, quæ Christi prodromus ante Ipsum occisus defunctis nunciavit, evangelizavit, multa dicunt Græci communiter, apud Leonem Allatum de libris ecclesiast. Gr. p. 303 f. & apud Wetsten. ad Dial. c. Marcion. p. 33. itemque Latini, quos citat Ittig. Diss. de Ev. mortuis annunciato, § XI. quibus add. Ambros. ad Luc. I. 17. & Gerson Lect. 2. super Marcum.

¶ *ὁ βαπτιστής, Baptista*) Hoc cognomen Iohanni tribuit etiam Herodes, etiam Herodiadis filia, etiam Iosephus. Ita celebratum fuit.

¶ *αὐτὸς*) ipse.

¶ *αἱ δυνάμεις, virtutes*) Has describit, quasi substantiales.

¶ *ἐν αὐτῷ, in illo*) in Iesu.

3-12 *ὁ γὰρ κτλ.*) Iohannis mortem non opus erat aut in V. T. prædici, aut ex professo & ordine describi: quia is non est pro nobis mortuus. Pulcre autem resumitur ejus mentio, vigente jam Christo.

¶ *Ἡρῳδιάδα, Herodiadem*) Huic Eliæ inimica fuit regia mulier; ut veteri., Iesabel.

¶ *τῷ ἀδελφῷ αὐτῆς, fratris sui*) *Φιλίππε* præmittunt plerique, ex Marco. qui quum solus hunc Herodis fratrem memorat, non ex Matthæo omnia sumsisse noscitur. Brevis apud Matthæum lectio, per Vulgatum servata est. *fratris*, vivi, nec improlis, ut docet Iosephus l. 18. c. 7. sed satis erat, quod *frater* esset. Vtriusque etiam nepotis ex fratre Aristobulo erat Herodias.

4 *οὐκ ἔχεις, non licet*) Iohannes vim veritatis amaræ non fregit argumentis nimis conciliantibus: nec verba erant mollia, nec vestis. Iohannes non venit in Galilæam: sed tamen potuit Herodem reprehendere.

¶ *σοὶ, tibi*) Peccata, regum etiam, in secunda persona debent redargui.

¶ *ἔχειν, habere*) Causas matrimoniales non possunt plane abdicare theologi: c. XIX. 3 f. quorum est quarere de omni eo, quod *licet* vel non licet. Conf. c. XXII. 17.

5 *ἐφοβήθη, timuit*) Sæpe ii timent, qui testes veritatis opprimunt: neque tamen ipsi testes timent oppressiores suos.

6 *γεισεῖω*) diei, quo vel natus est (LXX, Gen. XL. 20.) vel regnare cœpit. Dies illustres magnum comitatur peccandi periculum.

¶ *ᾠρήσατο, saltavit*) Res levis, anfarei gravissima.

¶ *θυγάτηρ, filia*) Salome.

¶ *ἐν τῷ μέσῳ, in medio*) in spectantibus omnibus, in convivio.

7 *ᾠμολόγησε, confessus est*) Saltando petierat puella: cui rex etiam antehac natali die suo videtur aliquid dedisse solitus.

8 *προβιβασθεῖσα, ante instructa*) antequam peteret.

¶ *ᾧδε, hic*) antequam regem poeniteret.

¶ *πίνακι, patina*) quam fortasse in manu tenuit. Res horrendas impii sciunt cum

cum euphemia verbis elegantibus proferre.

9 ἐλυπήθη, *contristatus est*) Latuerat in rege iudicii aliquid. Mali propositi exsequendi necessitas subita percellit etiam pessimos. Gaudia mundi comitatur tristitia.

¶ ὁ βασιλεὺς, *rex*) *tetrarcha*, proprie. v. 1.

¶ σὺνανκειμένους, *una discumbentes*) Rex convivas timuit: convivæ, regem. hi, cum Iohannem deprecari debuissent, non deprecati, participes facti sunt cædis.

10 ἀπεκεφάλισε, *decollavit*) Vel hoc mortis genus argumento erat, Iohannem non fuisse Messiam. coll. Ioh. XIX. 36.

¶ ἰωάννην, *Iohannem*) Non omnis subita & violenta mors, misera; vel si caput auferatur.

11 μητρί, *matrī*) quæ sine dubio crudeliter tractavit.

12 σῶμα, *corpus*) sine capite.

¶ ἐλθόντες, *venientes*) Eare profuit discipulis Iohannis, mors ejus.

¶ ἀπήγγειλαν, *annunciaverunt*) Nuncium, qua animi significatione acceperit Iesus, non exprimitur: accepit videlicet, ut Dominum decuit.

13 ἀκούσας, *audiens*) ea, quæ a v. 1 ad 12 memorata sunt.

¶ ἀνεχώρησεν, *secessit*) Interfecto Baptistæ indignus erat, qui videret audiretque Dominum. c. XXI. 23 - 27.

¶ κατ' ἰδίαν, *seorsum*) nemine assumpto, nisi discipulis.

14 ἐξελθὼν, *egressus*) e secessu, in publicum.

15 ὀψίας, *vespere*) Varios gradus habet vesper. v. 23.

¶ ἡ ὥρα, *hora*) dimittendi populi, capiendi cibi & quietis, vel cibi peregre petendi.

¶ ἑαυτοῖς, *sibi*) Discipuli videntur interdum illis emisse.

16 ἔχρειαν, *non opus*) Quod non opus est, de eo videlicet non est laborandum.

¶ ὑμεῖς) *vos*. significanter. Rudimenta fidei miraculorum apud discipulos.

17 ἄρτους, *panes*) singulatim paratos.

19 ἀνακλιθῆναι) *collocari*. Exercetur populi fides.

¶ πῶς) *quicquid* aderat.

¶ ἀναβλέψας, *sursum oculos tollens*) Iesus omnia retulit ad Patrem, Ioh. XI. 41. XVII. 1. presentissima fiducia; secus ac peccatores. Luc. XVIII. 13.

¶ οἱ δὲ μαθηταί, *discipuli vero*) Prælidium administrationis futuræ. Act. IV. 35.

20 πάντες, *omnes*) Quanto magis in S. Cæna *omnes* possunt uno Domini corpore pasci?

¶ κλασμάτων, *frustorum*) panis lapidissimi. conf. Ioh. II. 10. Solidissimum miraculum. Populi non erat auferre aliquid, curiositatis causa.

¶ δώδεκα, *duodecim*) Cap. XVI. 9. 12. Etiam piscium reliquiæ erant. Marc. VI. 43. Servabatur ad cibum futurum, non, ut manna, memoriæ causa.

21 γυναικῶν καὶ παιδῶν, *uxorum & liberorum*) quorum sine dubio non levis numerus.

22 εὐθέως, *statim*) Rebus bene per nos actis non debet immorari consideratio nostra.

¶ ἠνάγκασεν, *coegit*) magnis, ut credere fas est, de causis. Non libenter navigabant soli.

¶ τὸ πλοῖον, *navis*) de qua v. 13.

¶ ἕως, *donec*) Nil dixisse dicitur, se precaturum. Exemplum præbuit precandi in occulto.

23 τὸ ὄρος, *montem*) qui erat in ea regione. Montes & loci editi, Act. X. 9. op-

portunū precibus : ob solitudinem, sub cœlo.

¶ κατ' ἰδίαν, *seorsum*) ne discipulis quidem præsentibus. In tali secessu gestæ sunt maximæ, inter Deum & Mediatorem. Non intercessit actio scenica. Quid Christus egerit cum Patre, colligi potest v. gr. ex Ps. XVI. Luc. XI. 26. coll. v. 1. Ioh. XVII.

¶ προσεύχασθαι, *precatum*) ultra mediam noctem v. 25. Fructum vide versu 33 f.

25 τετάρτη, *quarta*) extrema. Apud Iudæos quoque nox divisa erat in quatuor vigilias. Aliquandiu debuerunt laborare, dum opem tulit.

¶ ἀπήλθε, *abiit*) Precibus, quæ diu durarant, tamen quasi abruptis, abiit ad juvandos discipulos.

¶ περιπατών, *ambulans*) vento flante.

26 ἐταράχθησαν, *turbati sunt*) Sæpe Christum pro alio potius, quam pro Christo habemus. conf. v. 2. Iam non solum mare, sed etiam Dominum formidabant.

¶ Φάντασμα) Φάντασμα, Φασμα, idem. Sap. XVII. 15. 4. nec valde differt Φαντασία. ib. c. XVIII. 17.

28 κέλευσον, *jube*) Egregius motus fidei. Petrus, Iesu desiderio, navem relinquit, sive super mari ambulandum est, sive nautandum per mare. Ioh. XXI. 7.

29 ἔλθε, *veni*) Qui se ultro offert, ab eo plus postulatur : magis tentatur : potentius servatur.

30 βλέπων, *videns*) Et sensit Petrus, & in undis vidit.

¶ ἦ) Ventus fortis antea fuerat, sed a Petro non ita observatus.

¶ ἐφοβήθη, *timuit*) quamvis piscator esset, nandi peritus. Ioh. XXI. 7. Qui gratia niti cœperunt, natura minus uti possunt.

¶ καταποντίζεσθαι, *submergi*) Pro modo

fidei ferebatur ab aqua : sicut pro modo manuum sublatarum Moysis vicit populus.

31 ὀλιγόπιστε, *parvam fidem habens*) Etiam magna fides, tamen est exigua respectu ejus fidei, quæ in nobis esse debebat. Constantia debet adesse.

¶ εἰς τί) *quorsum?* quo fructu? Non reprehenditur, quod exierit e navi ; sed quod non manserit in firmitate fidei. tentationi se obtulit ; recte : sed perstare debebat.

¶ ἐδίσσασας, *dubitasti*) Fidei natura perspicitur ex opposito, quod est dubitatio & metus. Marc. V. 36. Rom. XIV. 23. Iac. I. 6.

36 μόνον, *tantum*) Pia humilitas.

C A P. XV.

1 Οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων, *Hierosolymitani*) qui videbantur auctoritate præpollere, & zelo ; tam longam profecti viam.

2 τῶν πρεσβυτέρων, *veterum*) Πρεσβύτερος interdum est nomen dignitatis munerisque ; interdum opponitur juventuri, interdum posteritati, ut h. l.

¶ ἄρτον, *panem*) Alios cibos facilius edebant Iudæi sine lotionem manuum, quam panem. Wall. not. crit. p. 47.

3 διατί, *cur*) Respondet, uti quæserant. v. 2.

¶ καὶ ὑμεῖς, *etiam vos*) sive transgrediuntur discipuli, sive non ; vos estis transgressores maximi.

¶ διὰ, *propter*) Traditiones, etiam ubi minime putares, detrahunt mandatis divinis.

¶ ὑμῶν, *vestram*) Illi dixerant ; veterum. Iesus non accipit personam.

4 ὁ γὰρ θεὸς, *Deus enim*) Antitheton : vos. v. 5.

¶ τίμα, *honora*) Honor significat justa bene-

beneficia, 1 Tim. V. 3 not. quæ negare, summa est *contumelia*. τίμα τὸν κύριον, Prov. III. 9. de sacrificiis. Metonymia antecedentis. Ex. XX. 12 : τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

¶ ὁ κακολογῶν, qui maledicit) Ex. XXI. 17 : ὁ κακολογῶν πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα αὐτοῦ, θαιάτω πλευτάτω. Maledictis impetitur vita: & vitam per parentes accipit proles.

¶ θανάτω, morte) Observa, juvenus! 5 ἡμεῖς δὲ, vos autem) Quæ Deus jubet, sunt amoris: traditiones humanæ in alia omnia eunt.

¶ δῶρον, donum) sc. est. *Korban est illud, quicquid* &c. Formula erat: *תן הנני זנו כןך illud omne, quo tibi quomodocunque utilis esse possent, esto mihi Korban.* h. e. tam mihi sit prohibitum tibi ulla in re benefacere, quam est mihi illicitum attingere Corban. vid. L. Cappelli Corban. Vel etiam revera, ad vitandam speciem avaritiæ, contulerunt in Corban, quæ parentibus debentur: sicut multi pauperibus vel orphanis tribuunt, quæ aliis invident, extorquent, denegant.

¶ ὃ ἐάν κτλ.) quicquid ex me utilitatis erpturus fores.

¶ ἀφελήθης) *תן הנני* solebant dicere sacerdotes, cum populus aliquid offerret.

¶ καὶ) & Particula inchoat apodosin.

¶ οὐ μὴ πμήση, non honorabit) Pharisaorum edictum erat: *talis erit liber ab officio erga patrem & matrem.* Id autem Dominus effert iis verbis, quæ injuriam pharisaorum apertius exprimunt, præcepto Dei contrariam.

6 καὶ) atque adco.

¶ δια) propter. Cor occupatum traditionibus non capit mandata Dei.

7 προεφήηυσε, prophetavit) prædixit.

8 ὁ λαὸς οὗτος) Es. XXIX. 13 : ἐγγιζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ σωματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς

χείλεσιν αὐτῶν πμῶσί με, ἡ δὲ καρδία διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας.

¶ οὗτος, hic) Pronomine hoc indicatur fastidium. 1 Cor. XIV. 21.

¶ με, me) Deum, loquentem per Esajam.

¶ καρδία, cor) cujus accessu vere colitur Deus, & cultus summa continetur.

9 μάτην, frustra) Quanta vanitas in religionum parte maxima tot seculis & climatibus!

¶ σίβονται, colunt) Deum ejusque præcepta parce curabant: & si curabant, id observantia mandatorum humanorum contaminabant.

¶ διδάσκοντες διδασκαλίας, docentes doctrinas) operose, diu, frequentes. conf. Marc. VII. 13.

¶ ἐντάλματα) Appositio. indigna nomine ἐπολῶν. præcepta per doctrinas adornantur & condiuntur.

¶ ἀνθρώπων) hominum, quamlibet venerationi: v. 2. quorum nulla in religione est auctoritas.

10 προσκαλεσάμενος, advocans) Non omnes semper attendebant. Pharisei non erant digni, quibus hoc diceretur. v. 14

¶ τὸν ὄχλον, turbam) ne deciperetur oratione pharisaorum.

11 ἢ, non) Id nisi ita esset, fideles sine fastidio maximo non possent habitare in mundo vanitati subjecto.

¶ τὸ ἐκπορευόμενον, quod egreditur) Peccatum originale hic evidenter innuitur.

¶ τῆσ, hoc) Demonstrativum.

12 ᾔδασ, nosti) Sentiebant omniscientiam Iesu.

¶ ἐσκανδαλίωθησαν, offensi sunt) scandalo accepto, vel potius captato.

13 Φυτῖα, planta) Doctrina, sive potius homo. Φυτὴν, naturâ: Φυτῖα, curâ.

¶ πατήρ, *Pater*) Ioh. XV. 1 f.
 ¶ ἐκρίζωθήσεται, *eradicabitur*) Et huc faciunt scandala. Talis planta, quamlibet speciosa, est extra Christum.

14 ἄφετε, *finite*) nolite eos morari.

¶ ὁδογῶν, *viae duces*) Es. IX. 16.

15 ἀποκριθεὶς, *respondens*) Plane singularis candor est historiae divinae per omnes libros, in notandis hominum sanctorum erratis.

¶ παραβολὴν ταύτην, *parabolam hanc*) Parabola est v. 13. sed sermo apertus a v. 10. Itaque Petrus, ut discipulus, improprie loquitur. Neque tamen id expresse reprehendit Iesus. Modo rem tenuissent.

16 ὑμῖν, *vos*) Resp. *nobis*. v. 15. *Vos*: non modo pharisæi & populus. Resp. *intelligite*. v. 10.

17 ἄπω, *pondum*) quanquam v. 11 & alibi instituti estis de tota ratione pictatis, ex qua possetis hanc quoque rem colligere.

¶ νοεῖτε) *animadvertitis*.

¶ εἰς, *in*) *In*, ter: nec cordis fit mentio, in quo est aut puritas vera aut impuritas.

19 διαλογισμοὶ ποιητῶν, *cogitationes male*) quales habebant Pharisæi. articulus additur Marc. VII. 21.

¶ Φόνοι, μοιχεύαι, *caedes, adulteria*) contra præceptum V. &c. Pluralis numerus facit ad gravitatem.

¶ βλασφημίαι) *maledicta*, contra proximum, cum *falso testimonio* conjuncta. In talibus enumerationibus ἢ asyndeton sæpe vim habet τῆ ἑστ. quasi is, qui loquitur, plura voluerit addere aut cogitanda relinquere. conf. Marc. VII. 22.

20 ἢ κεινὸν τὸ ἄνθρωπον, *non polluit hominem*) In ipsa *hominis* appellatione latet argumentum. nam spiritualis natura, quæ in homine potior pars est, non attingitur a sordibus externis.

21 πᾶς μέρος, *partes*) non versus totam regionem.

22 ἐξελθῶσα, *egressa*) Nam Iesus non intravit fines Cananæorum.

¶ ἐκρούσασεν, *clamavit*) *eminus*, a tergo. coll. v. 23. 25.

¶ με, *mei*) Suam fecerat pia mater misericordiam filiae. v. 25. conf. v. 28.

¶ ὡς δαυὶδ, *fili David*) Ergo audierat de Promissione mulier, pridem, vel nuper.

23 δὲ, *vero*) Decebat, hanc declarationem & quasi protestationem indignitatis ethnicae præmitti dignationi singulari, cui tamen eadem viam parabat: nec tam precibus Cananææ, quam Cananææ & discipulorum opem dedit.

¶ ἕκ ἀπεκριθῆ - λόγον) Sic LXX, Es. XXXVI. 21. 1 Chron. XXI. 12.

¶ ἀπόλυσον, *dimitte*) Metonymia consequentis: i. e. *juva, ut soles*, coll. v. seq. Sic solebat Iesus dimittere.

¶ κέε, *clamat*) Credibile est, discipulos iudicium hominum esse veritos; & sua causa, ne clamor molestiam afferret, & mulieris causa, opem petiisse.

24, 26. ἐμὴ - πῖς κυναρίοις* *nisi-catel- lis*) Sermo in thesi expressus, in hypothesi nullam habet repulsam: sed potius spem facit fidei constanti. Thesis autem accipienda est, non de officio toto mediatorio, sed de prædicatione & miraculis.

24 ἀπεσάλαν, *missus sum*) Iesus omnia retulit ad suam *missionem*.

¶ πρόβατα, *oves*) Israël, grex Domini. Ps. XCV. Iesus, Pastor.

¶ οἶκος, *domus*) Id restringere videbatur gratiam.

25 ἐλθῶσα, *veniens*) a tergo Salvatoris ad faciem ejus progressa, quanquam etiam discipulis repulsam dedisse videbatur.

26 τὸ τέκνον, *liberorum*) Iesus ad Iu-
 δæos

daos locutus est severe: de Iudæis, ad externos, honorifice. Ioh. IV. 22. Sic nos de ecclesia evangelica.

¶ κυναρίαις, *catellis*) indignis. At jam hic diminutivum est. Iesus ipse dat anam mulieri capiendi sui. Midrasch Tilm: *Nationes mundi assimilantur canibus.*

27 ναί, *ne*) Arripit mulier appellationem *catellorum*. nam sequitur, καὶ γὰρ, quod vertendum *etenim*. *ne*, particula partim assentientis: partim assensum ad preces Domino quasi in linguam imponentis, i. e. orantis. Sic ναί, Philem. v. 20. Iudith IX. 14.

¶ ἐσθία, *edunt*) cum filii saepe prodigant panem.

¶ ἀπὸ τῶ ψυχίων, *de miculis*) Non dicit, *micas*, nec dicit, *panem*.

¶ τῶ πηλόντων, *cadentibus*) Antitheton: λαβῆν καὶ βαλῆν. Petit ut rem innoxiae utilitatis.

¶ ἀπὸ, *a*) Non postulat *mensæ* admodum: non longe tamen a mensa se abesse innuit. Vicina Israel gens illa erat.

¶ τῶ κυριῶν αὐτῶν, *dominorum suorum*) Id prerogativam *liberorum* & tamen quandam *catellorum* cum iis necessitudinem indicat. Congruit sermo *Cananae* cum *Cananae* sermo. Gen. IX. 26.

28 ὦ γύναι, *o mulier*) Nunc demum eam alloquitur.

¶ μεγάλη, *magna*) Modestia non obstat magnitudini fidei. c. VIII. 8 f.

¶ ὡς, *ut*) Post lucram eo plus datur.

¶ θέλεις, *vis*) Fides est etiam in voluntate.

¶ ἀπὸ, *a*) Secuta est sanitas durabilis.

29 ἐκάθητο, *sedebat*) Non ultro iussit populos accedere, sed exspectavit.

30 ἑτέρους, *alios*) *infirmos*.

¶ ἐρόψαν, *jecerunt*) cum se invicem premerent.

32 σπλαγγίζομαι, *miseret me*) Dum populus præ admiratione oblitus est famis: miseretur ejus Iesus, ne claude miraculorum tangitur. alias gloria & misericordia raro conveniunt.

¶ προσμένει μοι, *manent apud me*) Populi intererat *manere apud Iesum*: atque id tamen Iesus pro causa novi beneficii eis conferendi amplectitur. Paratus erat populus manere diutius.

¶ τί, *pro* ὁ. LXX, Gen. XXXVIII. 25.

¶ νήσεις, *jejunos*) Nullius opis indigos homines a se dimisit.

33 ποθεν, *unde*) Conf. Num. XI. 21. 2 Reg. IV. 43.

¶ ἡμῖν, *nobis*) Iam intelligebant discipuli, suas fore in ea re partes aliquas.

34 ὀλίγα ἰχθύδια, *paucos pisciculos*) Extenuant apparatus. nam v. 36 tollitur forma diminutiva.

36 εὐχαριστίας, *gratias agens*) Gratiarum actioni locus est etiam ante cibum: Act. XXVII. 35. & tum idem est, quod *εὐλογία* sive *benedictio*. Est enim recognitio beneficii divini de præterito & futuro. Iesus omnia retulit ad Patrem: & hic gratias egit pro panibus & pro instanti saturitate populi. coll. Ioh. XI. 41. *εὐχαριστήν*, verbum a Phrynico improbatum, sed a Diodoro quoque Siculo adhibitum.

39 ἀνέβη, *iterum conscendit*, navem videlicet paulo ante memoratam. c. XIV. 33. Idem verbum, eadem vi, Marc. VI. 51.

C A P. XVI.

1 Οἱ Φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι, *Pharisæi & Sadducæi*) Phariseis maxime plebs, Sadducæis proceres erant addicti, Act. V. 17. XXIII. 6. ut hodie turba in superstitionem, prudentes in atheismum procliviores. Duo extrema opposita. Duos tantum sadducæorum insultus in

in Iesum describunt evangelistæ: quorum prior hoc loco exstat. nam de religione minus laborabant, quam pharisæi.

¶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *ex cælo*) Miracula de cælo facta fuerant tempore Moïsi, Iosua, Eliæ. Causa cur pharisæi nollent miracula ab Iesu ante eam diem edita pro divinis amplecti, hæc fuisse videtur, quod cum Is nondum edidisset signum e cælo, putarent, cetera potuisse etiam a satana proficisci: conf. cap. XII. 24. 38. & quod signum e cælo, in omnem creaturam agens, majus esset, quam signa in microcosmo. Sadducæi, qui nullum spiritum, adeoque nec satanam esse putabant, censuere, facultatem Iesu extendere se tantum ad famem & morbos corporis, non ad majora omnia. Apud utrosque valebat illud: Varietas miraculorum, (tanquam spectaculorum,) delectat. Libido illorum notatur verbo illo, *volumus*. c. XII. 38.

2 ὀψίας· πρῶτι· vesperi: mane) Duo prognostica omnium communissima & maxime popularia. nam ubi cælum rubet vesperi, noctis frigiditas tenuiores vapores adstringit, ne fiat tempestas, etiamsi venti fiant: ubi mane cælum rubet cum nigrore, calore solis vapores crassi in tempestatem erumpunt.

3 ὑποκριταί, *hypocritæ*) Hypocritis erat, major eorum in naturalibus quam in spiritualibus sollertia. nam qui illam habent, hæc multo minus, quam tardi homines, carere debent, etsi sæpe ea carent. Exemplum utriusque conjunctæ, cap. II. 2.

¶ πρόσωπον τῆς ἑρανῆς) *vultum calæ*, non, *faciem*. Prosopopœia, ut in συγναζῶν, modo.

¶ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν) *signa temporum*, i. e. singulis temporibus congruentia. Non modo tempora ex signis, sed simul etiam signa ex indole temporum, & signa eorumque genera inter sese dijudicari debere,

Iesus docet. Varius enim est influxus Dei in homines, per varias doctrinas, personas; tempora, signa; quæ omnia inter se respondent. quare aliis temporibus alia signa conveniunt. Messia in terra versari conveniebant signa minus illa quidem splendida, sed tamen quæ hominibus in terra (cap. IX. 6.) plane essent salutaria. c. VIII. 17. Luc. IX. 54. Quare non de cælo, sed de se se debuerant argumenta capere. Luc. XII. 57. Pariter post ascensionem non edidit signa in terra, ut olim.

¶ ἔδυναθε;) *non potestis?* scil. signum a signo dignoscere. cum admiratione dictum. Si velletis, maxime possentis: nunc voluntaria vos cæcitas impedit.

4 γενεά) *ratio*, ipsa sui temporis signum. nam talis futura erat tempore Messia. c. XI. 6.

¶ ὠνηεῖ) *mala & molesta*.

¶ μοιχαλῖς, *adultera*) fidem connubialem, quam Deo sanctissime servare debebat, frangere solita.

¶ σημεῖον - καὶ σημεῖον, *signum - & signum*) Gravis repetitio. Miraculorum speciem præscribunt, ita, quasi nulla esset alia: quare totum eis miraculorum genus negatur. quæ postea facta sunt miracula, non in gratiam talium, sed popelli & ægrotorum facta sunt.

¶ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, *signum Ionæ*) Illud non ex cælo, sed ex media terra. Ionas ex cæto redux Ninevitis suam probavit legationem: sic Messia demonstratio Iudæis per resurrectionem Iesu, cui antea non credidere, data est. Porro post triiduum in medio terræ transactum satis signorum de cælo fore tacite innuit: quæ facta sunt ab ascensione in cælum, & sicut in abolitione cælorum. conf. cap. XXIV. 30. Act. II. 19. quid? ne tum quidem nulla erant de cælo signa. Matth. III. 16.

¶ καταλιπὼν, *relinquens*) Iusta severitas.

tas. Tit. III. 10. Populum nunquam ita reliquit Iesus.

6 ὁρᾶτε, *videte*) Necessarium est puritatis doctrinae studium.

¶ Ζύμης, *fermento*) Sermo metaphoricus, coque ænigmaticus: quo Iesus perfectum discipulorum, qui jam diu auditores erant, tentat. Metaphora autem alludit ad cogitationes, quas seaturiebat mens discipulorum. Nolite curare defectum panis eibarii: sed alimenta periculosa, quæ animis propinant hypoerita. Oblitos esse panum discipulos ea ex causa, credibile est, quod sollicitos eos habuisset tentassetque controversia a Phariseis & Sadducæis mota. v. 1. Pharisei & Sadducæi alias erant valde inter se divisi: sed tamen hic contra Iesum conspirarant. v. 1. Ideo uno *hypocritarum* titulo utrosque affectit: v. 3. & contra utrosque simul munit discipulos h. l. Atque ipsa *hypocritis* hoc fermentum erat: Luc. XII. 1. qua acti, signa temporis præsentis sufficientissima non agnoverunt, alterius temporis (unde plurale, *temporum*, v. 3.) signa postulantes. Fidelis & credit & loquitur: qui horum utrumvis ab altero divellit, est infidelis, est hypocrita. c. XXIV. § 1 not. Neque igitur, *qui parvam fidem habet* (v. 8.) ab hypoeriti liber est. Opportunissime de hoc fermento cavendo moneatur discipuli, ex præsentibus signis nondum intelligentes. v. 11.

7 ἄρτος, *panes*) Victus in familia Iesu valde simplex & frugalis fuit. Putabant, eo loco, quo nunc venirent, emendum fore panem, neque ullam fore copiam panis, quem constaret fermento pharisæorum non esse subactum. Respondet Iesus, etiamsi nullus alius panis haberi posset, tamen eos etiam sine pharisæorum & totius illius climatis pane alitum iri.

8 πῶς διαλογίζεσθε, *quid cogitatis*) Homo gravius sibi imputat defectum in cura rerum externarum; cuius veniam Deus facillime tribuit. Major fidei ratio.

¶ ὀλιγόπιστοι, *parvam fidem habentes*) Ex fidei penuria facilis non modo in dubitationes & timores, sed etiam in errores hermeneuticos aliosque, & in oblivionem lapsus est.

9 ὕπω, *nondum*) Diu audisse, auget in tarditate discantis culpam.

¶ νοεῖτε - μνημοειέετε, *intelligitis - recordamini*) Verbum νοέω dicit quiddam magis voluntarium, quam συνήμι. v. 12. Marc. VII. 17. 2 Tim. II. 7. Peccatum etiam cedit in mentem & memoriam. debent *intelligere*, vel si duo illa miracula non essent facta. Memoria tenere debemus in operibus divinis etiam circumstantias, & ex priori auxilio sperare ulterius.

9, 10 πόντος κοφίνος, πόντος σπυρίδας, *quot cophinos, quot sportas*) In priorē miraculo, ut numerus panum numero millium, sic numerus cophinorum respondit numero apostolorum, ut singuli cophino, quem gestabant, pleno gauderent; in altero, numerus sportarum numero panum. Si plures habuissent cophinos aut sportas, sine dubio panes etiam in majus fuissent multiplicati, conf. 2 Reg. IV. 6. ut essent *complementa*. Marc. VIII. 20. Erat autem σπυρίς, *sporta*, major, quam κόφινος. Gloss. vet. κόφινος, *corbis*, CORBVLA. Iuvenalis, de Iudæis egenis: *quorum cophinus sænumque supellex.* ex quo patet, cophinum fuisse κερφόπερον, leviolem, ut a quovis pro usu quotidiano circumferri posset: *sporta* videtur cepisse iustum onus bajulatoris. conf. Act. IX. 25.

10 τῶν -) Id cuiusque est, quo quisque fruitur atque utitur.

¶ ἑλάβετε, *sumsistis*) ad victum ulteriorem, in compensationem panum V & VII. quos impendistis.

11 πῶς, *quomodo*) Particula admirandi. conf. c. VIII. 10 not.

¶ οὐ περὶ ἄρτου, *non de pane*) Sensus literalis

teralis sæpe verior & augustior est sensu literæ: & ubi hæc de naturalibus agit, ille ad spiritualia ducit. In spiritualibus magis presse debent accipi verba cœlestia.

¶ 12 *συνῆκαν, intellexerunt*) Tamen aliquid intelligendum reliquit Iesus discipulis. Ipse ostendit, quid *fermentum* non significaret h. l. illi debebant, cum audissent, quid non esset, colligere, quid esset. Sic quoque cap. XVII. 13.

¶ *ἡ ἀπὸ τῆς διδαχῆς, a doctrina*) *Doctrinæ* vocabulum, in antitheto ad panem, late sumitur, ut etiam *hypocrisin* denotet. Hæc doctrina hypocritica erat fermentum.

¶ 13 *δὲ, autem*) Notabile temporis intervallum fuit inter antecedentia, & inter ea, quæ hîc panduntur. Ideo laxior est sermonis connexio. Quæ sequuntur, brevi tempore ante passionem Domini facta sunt: & brevitatis hujus intervalli adjuvat rectam interpretationem promissionum, quæ exstant versu 18 & 28. & interdicti, quod exstat versu 20. c. XVII. 9. & c.

¶ *Καίσαρείας, Cæsareæ*) Iudæos Cæsari parere, ablato a sua tribu sceptro, Messiamque venisse, ipsum hoc nomen Palæstinæ oppidis haud pridem inditum omnes admonere poterat. In exegeti sacra lector ponere se debet quasi in illo tempore & loco, quo oratio habita resve gesta est; & affectûs, vim verborum, contextum considerare.

¶ *τῆς Φιλίππῃ, Philippi*) Sic Cæsarea mediterranea distinguitur a Cæsarea maritima.

¶ *τίνα, quem*) Discipuli auscultando & quærendo profecerant: nunc Magister quærendo examinat, & catecheseos specimen præbet.

¶ *πῶν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου*) me, quem ipse appellare soleo *Filium hominis*. Petrus antitheton tangit: *tu es Filius Dei viventis*. v. 16. conf. Ioh. V. 19. 27. Frequens apud

evangelistas & diligentissime observanda est hæc nomenclatura, qua nemo nisi solus Christus, a nemine, dum Ipse in terris ambularet, nisi a semetipso appellatus est *Filius hominis*. Primum Ioh. I. 52, ut primum reperti fuere, qui eum Messiam & Filium Dei, ib. v. 50. agnoscerent; & deinceps sæpissime, ante prædictionem passionis & post. Nam ab iis, qui fidem in Ipsum suscipiebant, dictus est *Filius David*. Recte suspicati sunt Iudæi, ea designari Messiam. Ioh. XII. 34. Nam ut Adamus I cum tota progenie dicitur *Homo*, sic Adamus II (1 Cor. XV. 45) dicitur *Filius hominis*: non ea notione, qua *filius hominis*, id est, tenues, opponuntur *filiis viri*, id est, potentibus, Ps. XLIX. 3, quæve homines communiter dicuntur *filiis hominum*. Marc. III. 28. Eph. III. 5. Ez. II. 1. & passim: sed cum articulo, *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*. Videtur articulus respicere prophetiam Dan. VII. 13. Vnus hic nempe homo est, quem Adamus post lapsum, ex promissione expectavit pro tota sua progenie: *ὁ δεύτερος, secundus*, 1 Cor. XV. 47. quem omnis prophetia V. T. indigitavit, qui totius generis humani jura & primogenituram sustinet, Luc. III. 23. 38. & cui uni, quod humani nominis nos non pœniteat, (Ps. XLIX. 21.) debemus. Rom. V. 15. Porro hac appellatione Christus, inter homines ambulans, & expressit, & pro œconomia illius temporis occultavit (conf. Matth. XXII. 45.) inter homines, & fatanam celavit, se esse *πῶν υἱὸν Filium* absolute dictum, id est, Filium Dei, promissum datumque homini, Gen. III. 15. Es. IX. 6. ortumque ex homine. Hebr. II. 11. (perinde uti uno *exaltationis* vocabulo & crucem & glorificationem suam insignivit: Ioh. XII. 32.) & simul se ipsum præsentis suæ conditionis quasi admonuit. Matth. XX. 28. Phil. II. 7. 8. Neque vero tantum Exinanitioni ea convenit appellatio: sed Filius homi-

hominis dicitur pro statu quolibet conspicuo, (Ioh. XII. 34. coll. v. seq. *lux vobiscum*;) vel in exinanitione vel in exaltatione. convenitque ipsa forma corporis, juventutem referens. Dan. VII. 13. Evolve omnino v. 27. 28. & cap. XII. 32. XXIV. 27. 30. 37. 39. 44. XXV. 31. Luc. XVII. 22. Ioh. XII. 23-36. V. 27. Act. VII. 56. quare etiam talis appellatio per omnes epistolas XXI apostolicas (nam Hebr. II. 6 non additur articulus, & verba Davidis sunt, non Pauli, qui tamen *hominem & virum* saepe appellat Christum. vid. not. ad Rom. V. 15.) non occurrit: sed appellatio *Filii Dei*. Atque in ipsa Apocalypsi, c. I. 13. XIV. 14. uti diu ante apud Dan. I. c. ad eam duntaxat alluditur. Apostolorum vel in hoc uno idiomate convenientia ostendit, eos eodem divino motu scripsisse.

14 *οἱ μὲν, ἄλλοι δὲ, ἔπροιθε, aliqui quidem, alii vero, alii vero*) Non sufficit nosse variorum opiniones: nostra nobis constare fides debet; quæ deinde etiam ex opinionibus aliorum, per se vanis, profectum capiat.

¶ *ἰωάννην - προφητῶν, Iohannem - prophetarum*) Non opus est referri hoc ad metempsychosin a pharisæis creditam: nam de ipsius Eliae, qui non erat mortuus, reditu, de ceterorum resurrectione ex mortuis suspicati sunt. c. XIV. 2. Luc. IX. 8. 19.

¶ *ἱερεμίαν, Ieremiam*) Hunc Iudæi spectabant tum.

¶ *ἓνα, unum*) quemvis, indefinite. Non putabant, Majus quidpiam venire posse, quam olim habuissent. Cum *Mose* non comparabant Iesum.

16 *ἀποκριθεὶς, respondens*) Petrus ubique, pro ardore suo, præcipuas habuit inter apostolos loquendi partes.

¶ *σίμων πέτρος, Simon Petrus*) Hoc solenni loco nomen & cognomen jungitur. Apparet, Simonem citius & uberius

agnosce Filium Dei, & condiscipulis præluxisse.

¶ *σὺ εἶ, tu es*) Firmiter dicit: *Tu es*. non, *dico te esse*. Antea debuit credere Petrus, tum audire etiam in monte. c. XVII. 5. Similem confessionem dederat Petrus, Ioh. VI. 69. sed plus celebratur hæc, quam dedit post tot tentationes, tam solenniter interrogatus.

¶ *ὁ χριστός, ὁ υἱός, Christus, Filius*) Ergo hæc duo non sunt plane synonyma, ut voluit Ioh. Lockius: sed altero posito alterum tacite connotatur. vid. Act. IX. 20. Estque gradatio. nam cognitio de Iesu, ut est Filius Dei, sublimior est, quam de eodem, ut est Christus.

17 *μακάριος, beatus*) Hoc vocabulo non solum beata, sed etiam rara simul conditio significatur. c. XIII. 16. Non dixerat Iesus discipulis antehac, se esse Christum. Ea dixit & fecit, unde, revelante Patre, ipsum agnoscerent esse Christum.

¶ *σίμων βαρϊωνᾶ, Simon Bar Iona*) Expressa nomenclatio significat illud: Dominus novit suos. Et Petro in memoriam revocat specimen illud omniscientiæ, quod ei datum erat Ioh. I. 42. coll. ib. c. XXI. 15.

¶ *σὰρξ καὶ αἷμα, homo quicumque, caro & sanguis*, metonymice, corpus & anima. Eph. VI. 12. Gal. I. 16. Nemo, ante Petrum, mortalium, tum hoc ipsum sciebat. v. 14.

¶ *οὐκ ἀπεκάλυψε, non revelavit*) Christi cognitio non hauritur, nisi ex revelatione cælesti. c. XI. 27.

¶ *ὁ πατήρ μου, Pater meus*) Sic repetitur & confirmatur Summa confessio Petri. Petro *revelavit* Pater cælestis per doctrinam Iesu Christi, cordi Petri inscriptam.

18 *σὺ εἶ πέτρος, tu es Petrus*) Suavissime respondet illi verbo: *Tu es Christus*.

¶ *πέτρος - πέτρα, Petrus - petra*) Πέτρος alias

alias denotat *lapidem*; sed in Simone *petram*. enim vero talem virum non conveniebat appellitari *Petram* fœminina terminatione: vicissim Matthæus libenter scripsisset, ἐπὶ τούτῳ τῷ πέτρῳ, si sermonis ratio tulisset. quare hæc duo, πέτρα & πέτρος stant pro uno nomine, sicut unum utrinque nomen *Kepha* legitur in Syriaco. *Petrus* hîc ponitur, ut proprium. dicitur enim, *tues*, non, *tuëris*. & tamen connotatur aperte vis appellativi, ut *petram* denotet. Certe super apostolos ædificata est ecclesia Christi, Ap. XXI. 14. quatenus illi & primi fidelium fuere, & ceteri fideles illorum opera accessere. qua in re præcipua quædam sane Petri, salva apostolica potestatis æqualitate, prærogativa extitit. nam is & primus Iudæos lucrificavit plurimos, Act. II. & idem primus gentes ad evangelium admisit. Act. X. Præterea hic potissimum *fratres suos confirmare, ovesque & agnos Domini pascere* iustus est. Atque illustre cognomen, alias ipsi Christo tribui solitum, qui item *Petra* dicitur, haud sine maximæ rei significatione inditum Petro esse oportet, qui etiam in catalogo apostolorum *primus* dicitur, & primo semper loco ponitur. Matth. X. 2. vid. etiam 1 Petr. II. 4-7. Tute hæc omnia dicuntur: nam quid hæc ad Romam? Videat *Petra romana*, ne cadat sub censuram versûs 23.

¶ καὶ, &) Magnificentissima promissio, portas inferni, regnum cœlorum, & terram, diversis modis complexa.

¶ οἰκοδομήσω, *ædificabo*) Non dicit, *super hæc petra fundabo*. Petrus tamen non est fundamentum. Super petra ædificatur sapienter. c. VII. 24.

¶ μετὰ τὴν ἐκκλησίαν, *postquam ecclesiam*) Magnifica de Iesu locutio, in evangelistis non alibi occurrens.

¶ τῷ ἄδῳ inferno, Non additur articulus. *τῷ ἄδῳ inferno* mox opponitur *cælum*, uti

cap. XI. 23. Contra fidem nil potest *infernus*: fides potest in *cælum*. *Portæ inferni* (ut alibi *portæ mortis*) nominantur etiam Es. XXXVIII. 10. Sap. XVI. 13. ἄδης *infernus* valentissimum quiddam, Cant. VIII. 6. quanto magis ejus *portæ*? Metaphora, *portæ*, a re architectonica, ut in *ædificabo* & *claves*. Ecclesia Christi videtur quasi urbs sine mœnibus: & tamen portæ inferni, quæ illam impetunt, non prævalebunt. Notantur infernalium munimenta & respondentia illis propugnacula mundi, *Porta* Ottomannica, & Roma, ubi orci orificium esse, apertum M. Curtii tempore, aperiendum iterum olim Ap. XIX. 20. existimat Er. Schmidius: *Roma*, inquit, *sita est in iis proxime partibus Italiæ, ubi adhuc ante Romam conditam Homerus suum Ulysses, & post Romam conditam, non magni intervalli discrimine, Virgilius suum Aeneam ad inferos descendisse fingit. Sed ne poetica fide agere velle videar (quamquam instar prædictionis Caiphæ haberi hæc poetica possint) age audi & historicam. In medio foro Romæ olim, si Livio & aliis Romæ præconibus credendum, infernus, quem vos (Pontificii) in visceribus terræ ponitis, os suum aperuit, nullisque terris ingestis hiatus ille expleri potuit, usque dum Marcus Curtius armatus & equo insidens insiliit. Ut nimirum, velut Enochum & Eliam vivos cælum; ita hunc Curtium vivum infernus primitias acciperet, per πόλιν hæc ἄδῳ, in medio foro Romæ tunc apertas, quæ haud dubie Divina potentia rursus aperientur, quando Bestia & pseudopropheta in stagnum ignis sulfure ardens vivi conjicientur, uti promittitur Ap. XIX. 20.*

19 δώσω σοι, *dabo tibi*) Futurum. Ipse Christus exaltatus *claves* accepit œconomicc. Ap. I. 18 not. Dedit, quas hîc promissit, deinceps *claves* Dominus non soli Petro, conf. Luc. V. 10 not. sed primo, ratione temporis: quatenus Petrus primus fuit, qui post resurrectionem Christi ges-

fit apostolatum. Act. I. 15. II. 14. Si Petro & episcopis post eum romanis, ac non ceteris apostolis, datae sunt claves: etiam post mortem Petri episcopus romanus ceteros apostolos pascere debuit.

¶ *πῆς κλῆς, claves*) Claves denotant potestatem. Tertull. lib. de jejuniis cap. XV. *Apostolus claves macelli tibi tradidit*: ubi alludit ad 1 Cor. X. 25. Ad duas res valet usus *clavium*, ad claudendum & ad aperiendum: ipsae claves non dicuntur esse *duae*. Vna eademque clave & clauditur & aperitur. Ap. III. 7. *Mille* claves Henoch traditas fuisse asseverant Iudaei. vid. Altling. Hist. promot. acad. Hebr. p. 107.

¶ *τῆ βασιλείας τῶ ἔθνων, regni caelorum*) non dicit, *ecclesiae*; neque, *regnorum mundi*.

¶ *δέσῃς, λύσῃς, ligaveris, solveris*) Claves denotant totum munus Petri. quare ligandi & solvendi verbis comprehenduntur omnia ea, quae Petrus in virtute nominis Iesu Christi & per fidem in illud nomen, apostolica potestate, gessit; docendo, convincendo, hortando, prohibendo, permittendo (vid. Tertull. modo cit.) consolando, remittendo, Matth. XVIII. 18. 15. Ioh. XX. 23. sanando, Act. III. 7. IX. 34. resuscitando, ibid. v. 41. coll. c. II. 24. puniendo, c. V. 5. coll. 1 Cor. V. 5. Exemplum rei in terra gesta, in caelis rati habitae, ipse commemorat Act. XV. 8. Iuvat cum hoc loco conferre alterum, c. XVIII. 18. & cum utroque tertium parallelum, Ioh. XX. 23. Hoc loco Petro uni post editam confessionem de Iesu Christo potestas promittitur (1) ligandi & (2) solvendi, peccata, & quicquid sub eam potestatem cadit; quasi per aenigma, non expresso, quae liganda & solvenda essent, quia discipuli rem tantam nondum capiebant, Luc. IX. 54. Capite XVIII post glorificationem in monte discipulis in fide progressis communiter datur potestas (1) ligandi (2) & solvendi of-

ensas fratrum, maxime autem solvendi per preces in nomine Christi. Ioh. XX Iesus post resurrectionem, *afflatis* discipulis, potestatem praebet, peccata (1) remittendi & (2) tenendi. sic enim & verba & verborum ordo mutatus extat, porta salutis aperta. Maxima pars est potestatis apostolicae, in peccata: conf. Hos. XIII. 12. cetera per synecdochen in hoc sermone continentur. De usu verbi *λύειν* haud alienum fuerit conferre locum Aristophanis, Ran. Act. 2. scen. 6. in epirrhemate: *ἀντίαν ἐκθέσει, ΑΥΣΑΙ πῆς πρόπερον ἀμαρτίας* (*χρη.*) i. e. *Crimina causas exponentibus remittenda sunt*.

20 *μηδενί, nemini*) Iesus ne apostolis quidem, se Christum esse, dixerat, sed reliquit, quod ipsi ex rerum testimoniis cognoscerent. Ergo non conveniebat, id ceteris, ante ejus resurrectionem, quae totum testimonium de Messia erat corroboratura, ab apostolis aperte dici. nam qui mysterium, minus dextre, proponit non capientibus, & sibi & aliis nocet. Porro ii, qui credidissent aliquo modo, Iesum esse Christum, regnum mundanum cum sedicioso strepitu quassissent: ceteri plerique Christum talem illo tempore vehementius repulissent, & crucifigendo atrocius peccassent, minus patientem poenitentiae januam in posterum habituri. Postea aperte testati sunt.

¶ *ὁ χριστός, Christus*) Postquam discipuli Iesum agnovere Christum, eumque confessi sunt, paulo post eis transformationem suam ostendit, cap. XVII. & de se ut Christo aperte locutus est inter illos. Marc. IX. 41. Ioh. XVII. 3.

21 *ἀπὸ τῶν*) *illo tempore, & deinceps*.

¶ *ἤρξαν, capit*) Ergo antea non ostendat. Evangelium in duas partes potest dividi, ex quibus divina Iesu methodus elucet. prior propositio est: *Iesus est Christus*.

stus. altera: Christum oportet pati, mori, & resurgere. conf. Ioh. XVI. 30. 31. 32. vel brevius: Christus per mortem intrabit in gloriam. Discipulos Iesus primo convicit de subjecto; deinde de prædicato ei debuerunt credere ante passionem Domini. Post glorificationem ejus populus primo dicit prædicatum, & inde convictus est de subjecto. Act. XVII. 3. Priorem propositionem ut discipulis persuasit Iesus, v. 16; alteram addidit. Postea eos in montem duxit. Ad hæc observanda plurimum momenti habet series harmoniæ evangelicæ. Homines sæpe omnia simul docent: non item sapientia divina.

¶ δεικνύειν, ostendere) aperte.

¶ ἀπελθεῖν) abire, simulque discedere ab illa ratione, cui assueverant discipuli.

¶ παθεῖν, pati) Vbi Iesu obtigerat gloria aliqua, ut h. l. per confessionem Petri, tum maxime recordari solitus est passionis suæ instantis.

¶ πρεσβυτέρων, ἀρχιερέων, γραμματέων, presbyteris, pontificibus, scribis) Tria genera eorum, qui populum debuissent ad Messiam ducere: hodierno fere stilo, consilium justitiæ, consistorium & facultas theologica. c. XXVI. 3.

¶ ἐγεσθῆναι, excitari) Nondum addit de ascensione. Gradatim omnia ulteriora panduntur. v. 27.

22 προσλαβόμενος, assumens) quasi pro jure suo. Familiarius egit, post agnitionis editum specimen: sed Iesus in ordinem redigit. conf. Luc. IX. 28. 48 s. 54 s.

¶ ὁ πέτρος, Petrus) idem, de quo v. 16. Facilius Locum de persona Christi fert ratio, quam verbum crucis. Subitæ mutationes in Petro. v. 16. 22. c. XVII. 4. Inde expertus testatur, nos virtute Dei custodiri, Epist. I. c. I. 5. non nostra.

¶ ἤρξατο, cepit) Ceteras doctrinas sine exceptione acceperat.

¶ ἰλεως, propitius) sc. sit Deus. Formula decurtata. ἰλεως ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον. 1 Macc. II. 21. Et sic LXX interdum exprimunt. תלהב Hebræum.

23 ὑπαγε, abi) tuam non est assumere & increpare. Quo magis Petrum prædicat beatum, eo magis nunc eum reprehendit; ad reprehensionem concoquendam antea per fidem præparatum: ut & hunc ipsum corrigat, & ceteros discipulos præservet. v. 24.

¶ ὀπίσω) ex conspectu meo, adtergum. Satanam jusserat plane facessere. c. IV. 10.

¶ σατανᾶ, satana) Appellativum. Conf. Ioh. VI. 70, de Iuda, sed coll. not. ad Ap. XII. 9. Petrus se putabat maxime benevoluntum, cum diceret, ἰλεως κτλ. sed tamen *satanus* dicitur. conf. 2 Sam. XIX. 22. ἴω qui se in via objicit.

¶ σκάνδαλόν μου, scandalum meum) i. e. non modo tu scandalum capis ex sermone meo, sed mihi, si fieri posset, noxium scandalum tuo sermone præberes. Summa vi hoc dicitur, & causam continet celeritæ severitatis erga Petrum. Si animam Iesu tangere aliquid potuisset, periculosior fuisset sermo discipuli, quam incurfus Tentatoris. Matth. IV. conf. not. ad Hebr. IV. 15. *Petra & scandalum*, antitheton. Scandalum, ante pedes positum, retro amandat Iesus.

¶ πᾶ τῶ θεοῦ, que Dei sunt) verbum crucis pretiosum. Sensus Iesu perpetuo divinus.

¶ τῶν ἀνθρώπων, hominum) carnis & sanguinis. v. 17.

24 θέλει, vult) Nemo cogitur; sed si vult, leges subire debet.

¶ ὀπίσω με ἐλθεῖν, post me venire) Id denotat statum & professionem: sequatur, officium.

¶ ἀπαρηγάδω, abneget) Vim verbi expende c. XXVI. 70. Abnegare se, renunciare.

ciare. sic, ἀρρεΐσθαι, Tit. II. 12. ἀποτάσσειν, Luc. XIV. 33. Oppositum, ὁμολογία, confessio. Hebr. X. 23.

¶ μοι, me) ut sit, ubi ego.

25 θέλη-σῶσαι, voluerit-servare) Non dicitur, servaverit.

¶ Ψυχὴν, animam) Anima est homo, secundum rationes animales & humanas.

¶ σώσαι, servare) naturaliter.

¶ ἀπολέσει, perdet) spiritualiter, vel etiam corporaliter.

¶ ἀπολέση, perdiderit) naturaliter: abjecta per abnegationem omni *suitate*. non dicitur, voluerit perdere.

¶ ἐνεκεν ἐμῶ, mea causa) Hoc spectat *sui abnegatio*: ceteroqui multi vitam amittunt *mundi & sui ipsorum causa*.

¶ εὐρήσει, inveniet) servabit, est apud Marcum & Lucam. *servabit*, spiritualiter vel etiam corporaliter. Periculum in mundo. Anima, quæ salvatur, *Inventum* est.

26 ὅλον, totum) Totum nemo unquam lucratus est: &, si lucraretur, quid proficeret?

¶ Ψυχὴν, animam) Vera prudentia refert omnia ad animæ; falsa, ad corporis utilitatem.

¶ τί δώσει, quid dabit) Non sufficit orbis.

¶ ἀντάλλαγμα, redhostimentum) quod non debet vilius esse anima redimenda.

27 μέλλει ἐρχεσθαι) Id plus est, quam si diceretur ἐλεύσετα, *veniet*. Ut doctrinam de persona Christi statim subsecuta est doctrina de cruce, sic hanc statim doctrinam de gloria.

¶ πᾶ, tunc) Eo omnia differuntur.

¶ ἀποδώσει ἐκάσῳ, reddet unicuique) Negotium hoc est majestatis divinæ. Rom. II. 6.

¶ πράξι, actionem) Singularis. Vita hominis tota, una actio.

28 πῆς, quidam) Hos non nominat: & his ipsis profuit ignorare, se esse. Petrus tum vix sperabat, se in his fore.

¶ ἴδε, hęc) Particula valde demonstrans.

¶ ἕως ἀνιδῶσι, usque dum videant) Innuitur res futura non propediem; alias omnes, vel plerique omnes, eousque vixissent; sed tamen illa hominum aetate. Habet hic *terminus* temporis varia intervalla, *visio* ipsa varios gradus, usque ad videntium *obitum* vario tempore subsecutum. coll. Luc. II. 26, *antequam*, de Simeone. Atque alium gradum habuit adventus Filii hominis ante obitum Iacobi, Act. II. 36. & in illo libro passim, usque ad c. XII. coll. Hebr. II. 5 f. alium ante obitum Petri, 2 Petr. I. 19. Luc. XXI. 31. alium, cumque summum, ante obitum Iohannis, in splendida Revelatione venientis Iesu Christi per Iohannem descripta: Ioh. XXI. 22 not. cui respondebit eventus ipse. v. 27. Matth. XXVI. 64. Atque hujus rei prævium documentum sex post diebus datum est *in monte*; simulque ex omnibus discipulis ii, qui potissimum visuri essent, designati. Hoc dictum respexisse, sed non dexterime intellexisse videntur, qui diem novissimum nimis propinquum putarunt.

¶ πῶν υἱὸν τῷ ἀνθρώπῳ ἐρχόμενον, filium hominis venientem) Sermo est de adventu conspicuo ad iudicium, v. 13; not. ascensionem mox subsequi incipiente.

C A P. XVII.

1 **H**μέρας ἕξ, dies sex) Lucas, quasi octo, circiter; connumerato die dicti & facti. Hęc definitio temporis innuit nexum aliquem cum precedentibus. In transfiguratione confirmata est doctrina de Filio Dei, & de ejus *exitu* live *passione* &c.

¶ παραλαμβάνει, assumit) Scivit Iesus, quid futurum esset in monte.

¶ ὁ ἰησοῦς, Iesus) Quia nomen Iesu hęc ponit

ponitur, ut initio novæ partis, hinc patet, c. XVI. 28 non tantum spectari clarificationem in monte.

¶ τὸν) Matthæus ea quoque candide commemorat, in quibus alii apostoli ei antelati erant. Petri & Iohannis, qui interfuerant, scripta exstant. ille commemorat ep. secunda; hic, ut satis notam & testatam rem præsupponit. Conf. de Petro, Iacobo & Iohanne, c. XXVI. 37.

¶ ὄρος, montem) Mons non nominatur: eoque superstitioni occurritur. Præcipuæ manifestationes divinæ in montibus factæ. Act. VII. 30. 38. Opinio de monte *Thabor* speciosa est. Ierem. XLVI. 18.

2 μεταμορφώθη, transfiguratus est) Hoc verbo notatur, gloriam semper internam fuisse Iesu. alia vis verbi μεταχηματίζεσθαι, Phil. III. 21. 2 Cor. XI. 14. conf. μορφῆ καὶ χημα, Phil. II. 6 fs.

¶ Φῶς, lux) infra solem. Vestes non nihil diluere splendorem corporis.

3 ἀφθισαν, apparuerunt) cum suis corporibus.

¶ ἢ μωσῆς καὶ ἠλίας, Moses & Elias) Vtriusque discessus ex hominibus fuerat singularis: uterque in monte Sina & Horeb revelationibus insignis. Vtriusque conjunctamentio Malach. IV. 4. 5. Probabile est, Mosén statim a morte & sepultura resuscitatum fuisse, ut non fuerit exanimis, Elia vivente in cælo: certe post obitum intravit terram promissionis, quæ sanctum hunc montem habebat. O quam multa sunt in mundo glorioso supra captum nostrum. Si hæc apparitio Mosi & Eliæ, non in canone, sed tamen per alios testes idoneos relatâ exstaret, quis non profabula haberet?

¶ συλλαλῶντες, colloquentes) Non est pleonasmus. loquebatur uterque cum Iesu. Colloquium maximum. Mosén in fine æconomix primæ: Eliam, in medio mediæ: Iesum, in principio tertiæ. Illi non nisi vero Messix testimonium perhibent.

¶ μετ' αὐτῶ, cum illo) non etiam cum tribus apostolis.

4 καλὸν) 310 Gen. I.

¶ εἶναι, esse) manere. Immo καλὸν ἦν, bonum erat, multo aliud. Ioh. XVI. 7. Ad stationem, Luc. IX. 32, non opus erat tabernaculis: aut ad unam noctem. ib. v. 37.

¶ εἰ θέλεις, si vis) Bona & necessaria exceptio.

¶ ἑξῆς, tria) non sex. Apostoli volebant esse cum Iesu.

¶ μωσῆ, Mosi) Mosén & Eliam cognovit Petrus in illo lumine.

5 ἔπ, adhuc) Brevis mora.

¶ λαλῶντος, loquente) Non plane apta fuerat locutio.

¶ ἰδὲ, idè, ecce, ecce) Magna momenta. Revelatio una e maximis.

¶ νεφέλη, nubes) Gloriam meram non fert natura mortalis. medicina fortis diluitur liquore. addatur somnus, Luc. IX. 32. Nubem tamen intravit Mosés & Elias. ibid. v. eod. Magna admissio! In nubibus sæpe conspicua majestas divina.

¶ ἀπὸς, eos) discipulos. Luc. IX. 34.

¶ Φωνή, vox) Vox venit de cælo, primo, c. III. 17. tum, hoc medio tempore; & extremo, paullo ante passionem, Ioh. XII. 28. Post singulas illas de cælo voces, nova virtus in Iesu, novus ardor & nova suavitas sermonum & actionum ejus, novus successus, emicuit.

¶ οὗτος, hic) Hic sermo habet tres partes, quæ psalmos, prophetas & Mosén, unde repetuntur, respiciunt.

¶ αὐτῶ, eum) præ Mose & Elia. Hoc celestina, *Eum audite*, non dicebatur apud baptismum, Matth. III. 17.

¶ ἀκούετε, audite) Viatorum est *audite* & auditum propagare potius, quam *videre*, ut Petrus optabat. Pater probavit omnia, quæ locutus erat Filius, de se ut Filio Dei; & quæ locuturus erat posthac, etiam

etiam multo uberius, de cruce imprimis. nam de illo ut *Filio*, expresse hinc ipse testabatur Pater: de *Cruce*, magis magisque *audiendus* erat Filius.

7 ἤψαπ, *tetigit*) Aspectus & auditus prosternit: tactus familiaris & efficax erigit.

¶ μὴ φοβεῖσθε) *desinite timere*.

8 Ἰησοῦν μόνον, *Iesum solum*) Hinc constat, hunc esse Filium, audiendum, non Mosen, non Eliam.

9 μηδενί, *nemini*) ne condiscipulis quidem.

¶ ἕως οὗ, *usque dum*) Deinde dixerunt, 2 Petr. I. 18. Scripsit etiam Matthæus, et si non interfuerat.

¶ ἀναστῆ, *surrexerit*) Gloria resurrectionis credibiliorem fecit gloriam illam præviam.

IO οὖν, *ergo*) Mentioni mortis opponunt restitutionem per Eliam, quem v. 3. putant venisse, idque non eelandum esse, promovendæ fidei causâ, ut expectationi scribarum eventus jam respondisse agnosceretur.

¶ πρῶτον, *prius*) ante Messia regnum.

II ἐρχεται, *venit*) Præsens, medium inter vaticinium & complementum. Et ministerium Iohannis efficax etiam post ejus necem erat.

¶ ἀποκαταστήσει, *restituet*) Idem verbum, Mal. III. 24. LXX. Et hoc negotium restituendi omnia argumento est, in prophetia de Elia non spectatam esse brevem illam apparitionem Elia in monte.

¶ πάντα, *omnia*) apud parentes & liberos, feminaliter. Ioh. X. 40. Act. XIX. 3.

12 δε, *vero*) Docet, adventum Elia & mortem Messia non modo non inter se pugnare, sed congruere.

¶ οὐκ ἐπέγνωσαν, *non agnoverunt*) et si Iesus id c. XI. 14 aperte dixerat. sic ne Christum quidem, etiamsi aperte eis dixisset, agnovissent.

¶ ὅσα ἠθέλησαν, *quæcumque voluerant*) Iohannis mors non solum Herodi adscribitur. conf. ad cap. XIV. 9. Iesus Eliam, quom Iohannes Bapt. venit, venisse ait: Iohannes Bapt. id negat. Vtrumque vere, si responsiones conferantur ad quæstiones prægressas. Iudæi quæsierant, num esset Elia (conf. c. XXVII. 49.) ille videlicet, qui venturus esset, ante adventum secundum, sive ante *diem magnum & terribilem*. ideo Iohannes respondit, *non*. Discipuli putarant, Eliam Thisbiten venturum esse ante adventum primum. ideo Iesus respondet, tum venisse Iohannem baptistam.

14 καὶ, &) Hic jam alia longe scena se pandit, quam optarat Petrus v. 4. Dum Moses in monte erat, populus deliquit. Ex. XXXII. 1. Dum Iesus in monte erat, res apud populum non optime gesta est.

15 ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, *miserere filii mei*) Potuit orare lunaticus, *Respice me, & miserere mei, quia sum unigenita*. vid. Ps. XXV. 16 in Hebr. & Gr. Et hoc repetit parens ejus.

¶ τὸ) Articulus *universè* innuit naturam horum elementorum; quod lunaticus apud ignem & aquam proclivior sic in paroxysmum: sed Marc. IX. 22 ignis & aqua memorantur *indefinite* sine articulo.

16 οὐκ ἠδυνήθησαν, *non potuerunt*) Turpe discipulis erat, accusari aliunde. Candida Matthæi etiam de sese confessio. Mirum, non nocuisse dæmonem discipulis, coll. Act. XIX. 16.

17 ἄπιστος, *infidelis*) Conf. v. 20. Severo elencho discipuli accensentur turba.

¶ ἕως πότε, *usque dum*) Postquam in monte Iesus robur acceperat majus, jam ei gravior accidit *infidelitas* hominum & miseria, cui succurrit. Conf. Ex. cap. cit. v. 19.

¶ ἔσομαι, *ero*) Festinabat ad Patrem: nec tamen abitum se facere posse, sciebat, priusquam discipulos ad fidem perduxisset.

Moleſta erat tarditas eorum. Ioh. XIV. 9. XVI. 31.

¶ μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*) Ieſus non de hoc mundo.

¶ ἀνέξομαι, *tolerabo*) Metonymia conſequentis. Vita Ieſu perpetua *tolerantia*.

18 ἐπετίμησεν, *increpuit*) ut hoſtem.

¶ αὐτῶ, *illud*) *dæmonium*. Marc. IX. 25.

¶ αὐτῷ, *illo*) *puero*.

19 εἶπον, *dixerunt*) Salutaris ſubmiſſio, & *cauſæ* indagatio.

¶ οὐκ ἠδυνήθημεν, *non potuimus*) Affueverant jam miraculo. c. X. 1.

20 ἀπίſτιαν, *infidelitatem*) in hac parte.

¶ πίſτιν ὡς κόκκον ſινάπewς, *fidem ut granum ſinapis*) Oppoſitum: *mons* ingens. Huic *fidei* antitheton eſt *fides* vigenſ & exſtimulata per preces & jejunium. Ex eo patet, translationem montis minus eſſe miraculum, quam ejectionem talis *dæmonii*, de quo hic fermo eſt. nam *dæmonium* arctius hæret in homine ſpiritualiter, quam *mons* in radicibus ſuis naturaliter: & *fides*, etiam minima, tamen eſt vehementior ſitu montis. Dices: cur ergo illud miraculum minus frequens? Reſp. Factum tamen eſt aliquando: ſed ſæpe fieri non opus eſt, etſi eo ſe extendit opulentia fidei. *Mons* per naturam ex creatione eſt in loco ſuo: *dæmonium* non item in homine. Ergo hoc ejiſci ſalutarius eſt, quam montem transferri. Conf. de fide, Marc. XI. 22 ſs. XVI. 17. Ioh. XIV. 12 ſ.

¶ ἐρεῖτε, *dicetis*) dicere poteſtis. Hoc apoſtoliſ potiffimum dicitur. neque enim omnibus obtingit donum miraculorum.

¶ ὄρει, *monti*) v. 1. cap. XXI. 21. Exempla non deſunt in Hiſt. eccl. Eorum unum vid. in Not. ad Greg. Thaum. Paneg. pag. 127 ſeq. vid. etiam Stapul. comm. f. 78.

¶ ἐκεῖ, *illic*) Poteritis etiam locum aſſignare monti.

¶ ἕδεν, *nihil*) vel ſi ſol ſiſtendus ſit.

21 τὸτο, *hoc*) Non dicitur hoc loco, *dæmoniorum genus*, univerſe; ſed *hoc genus*, determinate. Ergo non unum eſt genus *dæmoniorum*. Ejecerant diſcipuli antea etiam ſine precibus & jejunio: at hoc genus indolem habet precibus & jejuniiſ maxime contrariam & cedentem. Jejunio non aſſueverant diſcipuli: c. VIII. 14. & ſobrietatem, abſente Domino, tum videntur minus ſervaffe.

22 μέλλει-παράδοσθαι) eſt, ut tradatur.

¶ εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, *in manus hominum*) quæ ſane gravis conditio! Sic traditus ille, qui tantam poteſtatem habebat: v. 18.

24 καπερναῦμ, *Capernaum*) ubi habitabat Ieſus.

¶ διδραχμα) ἦρω LXX ſæpe διδραχμον.

¶ λαμβάνοντες, *accipientes*) pro templo.

25 ναὶ, *etiam*) Ergo Ieſus etiam priore anno ſolverat.

¶ ἐσῆλθεν, *intravit*) ea ipſa de re.

¶ προέφθαſε, *prevenit*) Petrus rogare volebat. toto hoc factò mire confirmata fides Petri. In medio actu ſubmiſſionis emicat Majeſtas.

¶ ſίμων, *Simon*) Appellatio quaſi domeſtica & familiaris.

¶ τέλη ἢ κῆνσον, *veſtigalia aut cenſum*) agrorum capitumque.

¶ ἀλλοτρίων, *alienis*) civibus, qui non ſunt filii.

26 ἐλεύθεροι, *liberi*) Senſus comparationis. Ieſus eſt Filius Dei (v. 5.) & hæ res omnium: at Dei domus eſt templum, cujuſ in uſum didrachma penduntur. Decēbat, Ieſum, didrachma ſolventem, id facere cum proteſtatione. hanc non capiebant, qui ſumebant; ergo ad Petrum ſit. Iuſ Ieſu ſequuntur etiam, qui ad Ieſum attinent.

27 ἵνα δὲ μὴ, *ut ne autem*) Scandali vitandi causa vel miraculum factum. conf. c. XVIII. 6. 7.

¶ αὐτοὺς, *illos*) qui non noverant jus Iesu. Facillime, ubi de pecunia agitur, scandalum capiunt a sanctis homines negotia mundana curantes.

¶ βάλε, *jace*) Petrus, piscator. Non erat in crumena pecunia.

¶ ἀναβάπτει, *ascendentem*) Multiplex omniscientiae & omnipotentiae miraculum: 1. capi aliquid: 2. & cito: 3. in pisce fore pecuniam: 4. eamque in pisce primo. 5. nummum fore tanti, quantum opus esset. 6. fore in piscis ore. Ergo piscis eo ipso momento staterem sive tetradrachmum ex fundo maris afferre iussus est.

¶ ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ, *pro me & te*) Parvalde dispar. quid enim Petrus ad Iesum magnitudinem? Petrus habebat familiam: ceteri discipuli, erant familia Iesu. Ideo dixerant, *Magister vester*, non, *tuus*, v. 24.

C A P. XVIII.

1 Ὡρα, *hora*) cum audierant, de libertate liberorum, c. XVII. 26. (convenit *ergo* h. l.) cumque viderant, Petrum, Iacobum & Iohannem esse adhibitos in monte, c. XVII. 1.

¶ τίς, *quis*) Indefinite interrogant, verbis: mente, de se ipsis existimant.

¶ ἐν τῇ βασιλείᾳ, *in regno*) Vide, ut intres: prius noli quaerere, quae sint rationes singulares.

2 παιδίον, *puerulum*) Diminutivum, ad refutandos discipulos magna quærentes. Fertur fuisse Ignatius ὁ θεοφόρος. Sine dubio fuit excellentis indolis & suavissimæ speciei, divino nutu tum praesens.

¶ ἐν μέσῳ αὐτῶν, *in medio eorum*) Vid. Marc. IX. 36 not.

3 καὶ εἶπεν, *& dixit*) Quærendo, quis

major, offendere poterant discipuli, & se ipsum quisque, & condiscipulos, & puerum praesentem. Omnibus his offensionibus occurrit sermo Salvatoris, sua & Patris sui cura pro salute animarum proposita. v. 3-20. Hinc nexus sermonis perspicitur.

¶ ὡς τὰ παιδία, *ut pueruli*) In his mirabile sit aliquid, oportet, quod adultis pro exemplo proponuntur, humilitatis, simplicitatis, fidei. Ubique Scriptura favorem demonstrat erga parvulos.

¶ & μὴ εἰσέλθητε, *non ingrediemini*) tantum abest, ut maximi sitis futuri, in regno caelorum. Non dicit: non manebitis; sed, non intrabitis: quo magis eorum factum reprimat.

4 ὅσις, *quicumque*) De individuo, de quo quaerebant, non respondetur.

¶ ἔπει, *hic demum*.

5 δέξεται, *exceptit*) humiliter, amanter, ad profectum animæ. patet ex antitheto, v. seq.

¶ πιῶν) Eadem terminatio, Act. XXI. 25. *talem*: nam interdum *pueruli* etiam sunt corrupti.

¶ ἐν, *unius*) Providentia etiam de singulis. v. seq. Frequens *unius* in hoc capite mentio.

¶ ἐπὶ, *in*) non ob causas naturales aut politicas.

¶ ὀνόματι, *nomine*) v. 20.

¶ ἐμὲ, *me*) qui sum in parvulis credentibus; ut Pater est in me. Similiter dici potest: In justificatione Deus, credentem hominem suscipiens, Christum suscipit.

6 σκανδαλίσῃ, *offenderit*) scandalo vel fidei vel vitæ; provocando ad superbiam vel rixam, avocando a virtutibus atatulae illius. Maxima debetur puero reverentia, siquid turpe paras. *Minores* minus callent: ideo major noxa.

¶ τῶν πιστευόντων, *credentium*) Iesus magnam

gnam habuit rationem minorum, eosque fide imbuit. c. XIV. 21. XIX. 13. XXI. 15.

¶ συμφέρει, *conducit*) Nam submersione horribilior est ignis, v. 8, & flagnum ignis. Ap. XIX. 20.

¶ μύλος ἰνικὸς) *mola asinaria*, inprimis gravis. Apposita locutio, in sermone de scandalo. nam ad *lapidem* offensio est.

¶ καταποντοῦ, *demergatur*) Supplicium frequens & horribile.

¶ πελαγεῖ, *pelago*) profundo. Act. XXVII. 5 not.

¶ τῆς θαλάσσης, *maris*) vicini. c. XVII. 27.

7 τῷ κόσμῳ, *mundo*) Late patent scandala.

¶ ἦ, τὰ, τὸ) Emphasis.

¶ ἔλθειν, *venire*) illo ipso ceteroqui beato Messia tempore praesertim: sicut astate abundant infecta. Prope aberant discipuli a scandalo: quanto propius alii?

¶ πλὴν) Epitasis. væ mundo scandalis laeso: *inimmo vero* væ homini, qui scandalolædit.

8 εἰ δὲ, *si vero*) Qui sibi a scandalo non cavet, *alios* scandalizabit: & vice versa.

¶ χεῖρ, πρὸς, *manus, pes*) Sane in impetu peccandi, male agendi, male eundi, urgetur v. gr. manus, spiritibus animalibus eo confluentibus: neque in hoc sermone proprietatis est nulla; nam imperativus, excide, aufer, valet v. gr. de manu, *quatenus* ea sic affecta est.

¶ ζῶν, *vitam*) Oppositum, *ignem æternam*.

¶ χωλὸν, κτλ. *claudum &c.*) Sanepii in mundo & sibi & aliis sunt claudi, surdi, muti &c. Ps. XXXVIII. 14. Id accipiendum de tempore mortificationis, non glorificationis: namque membra magis mortificata, magis fulgebunt in gloria. Gal. VI. 17.

¶ αἰώνιον, *æternum*) Apertius in V. T. τὸ *æternum* significat interdum æternitatem aliquam finitam, quam in N. T.

9 ὀφθαλμὸς, *oculus*) v. gr. per superbiam, h. l. aut per invidiam, vid. Marc. VII. 22. vel per lasciviam. Est gradatio. Carrior oculus manu vel pede. Sæpe ubi scandalum unius membri victum est, ab alio scandalum sequitur.

¶ μονόφθαλμον) *Μονόφθαλμος* Matthæo & Marco idem est, quod ἐπερόφθαλμος Ammonio.

¶ τὴν γέενναν, *gehennam*) *ignem æternum*. v. præc.

10 μὴ καταφρονήσητε, *nolite contemneret*) Contemnisse videntur versu 1 f. Superbia adulatorum frequens contra parvulos; quorum adspectu admonentur originis suæ: quo fit, ut hos nullo numero habeant, nec revereantur. Contemnit, qui vel corrumpit vel non ædificat.

¶ οἱ ἄγγελοι, *angeli*) quos non offendere, sed in hac ipsa pro parvulis cura imitari debetis.

¶ αὐτῶν, *eorum*) Angeli curam gerunt minorum, ad corpus & animam: & eo magis, quo minus suppetunt sibi. Adulti homines habent etiam illi quidem suos angelos; sed tamen iidem illi etiam magis quodammodo sibi relicti sunt.

¶ βλέπασιν, *vident*) ut apparitores. Idque non solum ad dignitatem, sed etiam ad defensionem parvulorum pertinet. Duplex eorum functio. Hebr. I. 14.

¶ τὸ πρόσωπον, *faciem*) Ex. XXXIII. 14. 20. Num. VI. 25 f.

11 γὰρ, *enim*) Infantes curæ sunt Deo, non quia fuerint etiam sub perditione, sed quia sunt ex ea restituti.

¶ τὸ ἀπολωλὸς, *amissum*) Humanum genus, una massa perdita; sub qua etiam, propter peccatum originale, infantes continetur, etiam melioris indolis. sed ea tota redempta. Si rex dicat, se urbem incendio absumentam reædificaturum, nollet hoc accipi de una platea. *Amisio* peccatoris

toris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens. Ergo præscientia non infert necessitatem.

12 τὶ, *quid*) Suavis communicatio.

¶ ἑκατὸν, *centum*) Facilior alias jactura unius in magno numero.

¶ ἓν, *una*) Vel una rotunditas frangeretur, & numerus definitus minueretur.

¶ ἀφείς, *relinquens*) Errantes curare pastorum est, præiis, qui in via sunt.

¶ ἐπὶ πόρει, *in montes*) vel cum labore, in loca sola. Sermo videtur ad mare habitus.

13 εἰάν γένηται εὐρεῖν, *si fiat, ut inveniat*) Inventio peccatoris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens: (conf. de amissu, v. 11 not.) ergo gratia non est irresistibilis. conf. Luc. XV. 6. 9. 24. XVII. 18.

¶ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, *amen dico vobis*) Formula respicit apodosin, uti Luc. XI. 8. Joh. XII. 24. Conf. juramentum divinum, Ez. XXXIII. 11.

14 ἕκ ἐς θέλημα) *non est voluntas*, sive optabile quidquam. Ez. XVIII. 23. Non additur articulus. conf. *voluntates* & Act. XIII. 22. Voluntati Dei subservire debet studium nostrum in curanda omnium salute.

¶ ἔμπροσθεν, *coram*) Intellectus divinus innuitur, discernens, quæ voluntati placeant.

¶ ἵνα, *ut*) Id est, maxime vult, omnes salvari.

¶ εἰς, *unus*) Discipuli quæsierant in comparativo: Iesus respondet potissimum in positivo.

15 εἰάν δέ, *si vero*) Summa capitis: quisque se ipsum & alios non præpedire, sed adjuvare debet ad salutem. Item: nos debemus respondere divinæ voluntati, de qua v. 14. Item: noli offendere fratrem: offensam fratris emenda.

¶ ἀμαρτήσῃς σε, *peccaverit in te*) scandalo dato. 1 Cor. VIII. 12.

¶ ὁ ἀδελφός, *frater*) ideo, quia frater est.

¶ ὕπαγε, *abi*) Conf. *profectus*, v. 12. Id neminem dedecet. Etiam Christus ad nos venit & nos quæsivit.

¶ ἔλεγξεν, *argue*) Sequitur, *testium*. Illud inter duos, hoc inter plures.

¶ μόνον, *solum*) Reprehensio solitaria, gratiosa.

¶ ἐκέρδησας) *lucrifecisti*. Ergo frater per peccatum erat perditus. Lucrum, beatum, corpus aegroti sanatum, medici non fit proprium; domus ardens non fit propria vicini, ignem restinguentis: id est, non lucrifunt. at quem hominem lucratus sum, quodammodo meus fit: (ut apud Romanos in imperatoris victoris clientelam venit populus victus.) conf. Luc. XIX. 24. 17. Philem. v. 19. 1 Cor. IX. 19 not.

16 ἓνα ἢ δύο, *unum aut duos*) ut sint, te actore addito, duo aut tres, testes. Iure sanctiori testis idem, qui actor esse potest.

¶ ἐπὶ) Deut. XIX. 15: ἐπὶ σώματος δύο μαρτύρων καὶ ἐπὶ σώματος τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥήμα.

¶ σταθῆ πᾶν ῥήμα, *stabilitur omne verbum*) & contra peccantem, & ad ecclesiam deinde. Hic locus exemplo est, non omnia, quæ jus forense mosaicum habet, excludi ex politica & ecclesia christiana.

17 παρακούσῃ, *non obedierit*) neglecto clencho.

¶ τῆ ἐκκλησία, *ecclesie*) quæ est in eo loco, ubi tu versaris & frater tuus. duobus aut tribus opponitur ecclesia ea fere proportione, qua duo aut tres uni. Decem homines apud Hebræos πηυ *ecclesiam*, cæterum publicum, constituere censentur, in litibus privatis. *Rbenferd.* op. phil. p. 729. & Buxt. Synag. Iud. c. 25. ubi eadem

præscribuntur *offendenti*, quæ Iesus *offenso* præscribit.

¶ ἔσω, *fit*) Rom. XVI. 17. 1 Cor. V. 11. 2 Theff. III. 14. 2 Tim. II. 21. Tit. III. 10. 2 Ioh. v. 10.

¶ σὺ) *tibi*: etiam si forte non item testibus & ecclesiæ. Ergo ante elenchum nemo debet haberi pro alieno.

¶ ὁ ἔθνικός) Libet hoc potissimum loco de articulo aliqua colligere. Recte notat B. Stolbergius in collegio ms. de Particulis: *in sacris vix repertum iri exemplum articuli abundantis*. Nusquam is plane otiosus est, nunquam sine ratione ponitur; quamvis ei aliena sæpe emphasis a philologis obtruditur. Æquipollet germanico *der*: & notat minus quam *hic*; plus, quam *quidam*. Itaque habet vim determinandi; determinat autem *vel* subjecti universalitatem, totalitatem, Matth. VI. 22, ὁ λόχνος. corpus non habet lychnum, præter oculum. *vel* totam speciem, Matth. XV. 11. Rom. I. 17. *vel* subjecti singularitatem & unitatem, Matth. I. 23. XIII. 13. Ioh. I. 21. restringendo etiam genus ad speciem. Act. XIX. 17, τοῖς. etenim in Logicis quoque universales & singulares enunciationes æquipollent. unde sæpe habet vim relativam, etiam in partitione. Luc. XVIII. 10. Ap. XVII. 10. *vel* rei exquisitam quandam rationem. c. VIII. 12, ὁ κλαυθμός, *fletus*, ad quem fletus in præsentia non est fletus. Digna materies, quæ a philologis curatius digeratur. Hoc loco ὁ ἔθνικός dicit totum genus ethnicorum, & ex eo quem libet. sic, ὁ τυφλός, Deut. XXVIII. 29.

¶ πελώνης, *publicanus*) Iudæis facile erat, habere aliquem, ut ethnicum; ideo additur, & *publicanus*. nam publicani inter Iudæos erant, & tamen vitabantur.

18 ὅσα ἴαν, *quæcumque*) omnia, in quæ potestas ligandi & solvendi valet; offensas præsertim.

¶ δῆσητε, *ligaveritis*) v. 17 fin.

¶ λύσητε, *solveritis*) v. 15 fin. Privatæ & communis offensæ retentio magnam inter se affinitatem habet: & sic quoque remissio. v. 15-35. Docet Iesus suos peccata proximorum ligare & solvere in suo nomine, v. 20. neque vim nullam habet, quum illi offensas fratrum etiam sua causa per iracundiam ligant & tenent.

19 πάλιν, *iterum*) Res eadem dicitur, sermone paulo alio. particula facit epitañin, uti cap. XIX. 24. Gal. V. 3. Hoc loco sermo est de conjunctis, versu 18 de singularis. coll. c. XVI. 19.

¶ δύο, *duo*) si non plures. Antitheton ad *cunctos*. v. 18. *duo*, v. gr. conjuges. Magna virtus unitæ fidei. Quod precibus unius hominis ex propria ejus imbecillitate obesse potest, id vel unius fratris societatis compensat.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς - ἐν ἔρανοῖς, *super terra - in caelis*) Idem antitheton, v. 18.

¶ αἰτήσανται, *petierint*) ad ligandum, ad solvendum.

20 γὰρ, *enim*) Nomen Iesu addit vim precibus.

¶ δύο ἢ τρεῖς, *duo aut tres*) Vid. Eccl. IV. 12 cum antecedd. *Tres*, parabilis numerus, etiam sterili ecclesiæ tempore: major, non item, & quidem cum majore periculo, ne adsit hypocrita: sed tamen ubi *multi* simul sunt, sinceri; quanta erit virtus!

¶ ἐς, *in*) ut nomen meum colant. In nomine Iesu Christi rata sunt omnia apud Patrem. v. 19.

¶ ἐμὶ) *sum*, & mecum omnis gratia. c. XXVIII. 20. Act. XVIII. 10. 2 Tim. IV. 17. Vbi Filius est, ibi est Pater: quod vult Filius, vult Pater.

21 ποσάκις, *quoties*) uno die, vel, tota vita. coll. Luc. XVII. 4.

22 ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ) LXXVII. Sic septuag.

septuag. int. Gen. IV. 24, de ultione.

23 *διὰ τῆτο, propterea*) subaud. *dico*.

¶ *ἠθέλησε, voluit*) libera voluntate, summa potestate.

24 *ἀρχαμένε, incipiente*) antequam sciret servus, quæ esset ratio conservorum.

¶ *προσηνέχθη, allatus est*) vel invitus.

¶ *ἓίς, unus servus, qui debebat &c.* Quanta sunt debita omnium, si unius est tam grave? Quisque se pro illo uno habere debet. coll. v. 35. 12. c. XX. 13. Par enim est omnium ratio.

¶ *μυρίων ταλάντων, decies mille talentorum*) Græca lingua non capit duobus verbis summam grandiolem, quantitate differeta & continua exprimendam. Si debemus fratri 100 denarios condonare, id est *septuagies septem* remittere: Dominus, 10000 talenta condonans, quantum peccatorum remittit? Talentum habet circiter 6000 denarios. Itaque 10000 talenta habent 60000000 denarios: quorum quantilla pars sunt 100 denarii? nam 6 denarii faciunt florenum, 9 denarii thalerum imperialem, aut non multo plus.

25 *ἐκέλευσεν, iussit*) Ius ostenditur: jure tamen suo non utitur dominus: at servus qualicunque jure suo abutitur.

¶ *ὅσα εἶχε, quæcumque habebat*) peculium, quod quidem ipsum domini erat.

26 *μακροθύμησον, longanimis esto*) noli celeriter agere mecum.

¶ *πάντα, omnia*) Tota mundi ætate servus tantum parare non potest. Ostenditur ergo sensus animi contriti.

27 *ἀπέλυσεν, dimisit*) ut petierat servus.

¶ *ἀφῆκε, remisit*) quod rogare non ausus erat servus. Vnum petierat: duo impetravit beneficia.

28 *ἔξελθὼν, egressus*) angustiis solutus. Ante rationes collatas mitius tractavit conservum. Ipsam recuperatæ libertatis, sanitatis &c. lætitiâ majus comitatur

periculum peccandi. Ioh. V. 14. 2 Reg. XX. 13.

¶ *ἑκατὸν δηνάρια, centum denarios*) Nomina græca numerorum, neutrius generis. Satis magnum pro conservo debitum: sed nil ad talentum vel unicum. Centies centum, *μύριοι*.

¶ *ἀπόδος, redde*) Importuna flagitatio.

¶ *εἰ*) Lat. *si*. particula vehemens, pro *quum*.

¶ *ὀφείλεις, debes*) Dura exprobratio.

29 *παρεκάλει, rogabat*) Versu 26 dicitur *ἀποβάλλει*.

¶ *λέγων, dicens*) Iisdem verbis, quæ leguntur v. 26.

¶ *ἀπελθὼν, abiens*) ad prætorem.

30 *ὅκ ἠθέληεν, non voluit*) Opponitur τῷ *misertus*. v. 27.

¶ *ἔβαλεν, jecit*) quo ipso involavit in jus domini.

31 *ἐλυπηθήσαν - διεσάφησαν, tristati sunt - detulerunt*) Tristitia & delatio justa. Sæpe *λύπη* (*tristitia*) simul indignationem denotat.

32 *αὐτὸν, illum*) singulatim. nam v. 24 cum ceteris erat citatus.

¶ *δὲλε πονηρῶς, servæ male*) Sic non vocatus fuerat ob debitum. Væ ei, quem Dominus increpat. c. XXV. 26. *Immisericordia, propriæ malitiæ*.

¶ *ἐκείνην, illud*) Hoc vocabulum rem præteritam amplificat.

33 *ὅκ ἔδει; ποίητε oportebat?*) Oportuit, summæ æquitatis lege.

¶ *τὸν σύνδουλον σου, tuum conservum*, quem debebas misereri: meum servum, in quo lælisti me.

34 *ὀργισθεῖς, iratus*) Ante non iratus fuerat. conf. Luc. XIV. 21. Qui gratiam experti sunt, iram maxime vereri debent.

¶ *πῶς βασιλεῖς, tortoribus*) non modo custodibus.

¶ ἕως ἄν, *donec*) Reviviscencia peccatorum: quæ fundatur in jure Dei inexhausto in servos suos.

35 ἀπὸ τῶν καρδιῶν) Offensâ revocatur ad animum: ab animo, *a corde*, debet dimitti. quæ sic fiunt, indefessa frequentia fiunt. conf. *miseratus*. v. 27.

C A P. XIX.

1 Ἐπέλεσεν, *absolvit*) Sermones illi magnam habent inter se connexionem, & perfectum cursum absolvunt.

¶ μετῆρην, *migravit*) sine factò ambulandi in Galilæa.

2 ἐκεῖ, *ibi*) Multis locis factæ sunt confertæ sanationes ab Iesu.

3 πᾶσαν, *omnem*) Volebant ab Iesu elicere universalem negativam; quam putabant Moysi esse contrariam.

4 ὁ ποιήσας, *quifecit*) sc. eos: hac constructione, *marem & feminam fecit eos, qui fecit eos a principio. ὁ ποιήσας ἐποίησεν*, eximia Ploce.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, *a principio*) In omni disceptatione vel interpretatione recurrendum est ad origines instituti divini. v. 8. Act. XV. 7.

5 εἶπεν, *dixit*) Deus, per Adamum.

¶ ἐνεκεν, *propter*) In conjugio, vinculum naturale & morale.

¶ καταλείψει, *relinquet*) Ergo jam tum non eadem potuit esse *uxor*, quæ *mater*. Initium graduum prohibitorum. Necessitudo arctissima conjugalitatis: cui uni paterna & materna cedit.

¶ πατέρα, *patrem*) etsi neque adhuc pater factus erat Adam, nec mater Eva.

¶ γυναικί, *uxori*) & sic quoque *uxor viro*. *vir*, caput familiæ.

¶ ἔσονται, *erunt*) una caro; dum in carne erunt.

¶ οἱ δύο) Sic Marc. X. 8. I Cor. VI. 16.

Eph. V. 31. & cod. Samaritanus, LXX. & versio Syriaca Geneseos.

6 ἕκ) *non* jam ita, ut antea, duo sunt.

¶ δύο, *duo*) Non subaudiendum, *σάρκες, carnes*. nam v. 5 dicitur: *bi duo*.

¶ ὅ) *quod*: non *ἂ*, *quæ*. nam sunt jam una caro.

¶ συνέζευξεν, *conjunxit*) *unavit*.

¶ ἀνθρώπος, *homo*) v. 3.

¶ μη, *ne*) Hæc sententia multas admittit parodias: quod Deus sejunxit, iussit, concessit, prohibuit, benedixit, laudavit, solvit, ligavit &c. homo ne conjungat, prohibeat, vetet, jubeat, maledicat, reprehendat, liget, solvat, &c. *ne sua* quidem in re. Act. X. 15. Num. XXIII. 8. Kom. XIV. 3. 20.

¶ χωρίζω, *separat*) In *concupinatu* aut junxit Deus duos, aut non. si non junxit, nefaria est conjunctio: si junxit, cur separantur?

7 δῆναι, *dare*) Marcus, *scribere*. Moses utrumque.

¶ βιβλίον ἀποστασίς) Sic LXX.

¶ καὶ) *atque* ita.

8 πρὸς) *ad*.

¶ ἐπέτελλεν, *concessit*) non *ἐτελέλειπεν*, *præcepit*, nisi eo sensu, quo Marcus id verbum ponit cap. X. 3.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, *a principio*) Origines conjugii quoque Moses idem perscripsit; ex quo Iesus rem demonstrat.

9 μὴ, *non*) Sic μὴ, *non*, 1 Ioh. V. 16.

¶ καὶ γαμήση, *& duxerit*) Divortii culpa potissimum aggravatur ex votis secundis.

10 τῶ ἀνθρώπῳ - τῆ γυναικὸς, *hominis - muliere*) Nomina ponuntur pro toto genere.

11 αὐτοῖς, *illis*) Causæ illi, cur non sit contrahendum matrimonium, eique universali, at minus veræ, ab incommodo poli-

politico, quam discipuli inducebant ex indissolubilitate ejus; opponit Iesus causam legitimam, at particularem, quæ unica est, nempe si quis sit *cunuchus*, i. e. quacunque de causa ab universali lege contrahendi matrimonii exemptus.

¶ ἔ πάντες, *non omnes*) Hoc opponit Iesus universali enunciationi discipulorum: & *non omnes* valet *nulli*. coll. Rom. III. 9, *non plane*. Sequitur magna exceptio, *sed quibus datum est*.

¶ τῶν) *hunc*. Refertur pronomen etiam ad sequentia, coll. v. 12 in epiphonemate: & *enim* initio ejusdem versus subjicitur, uti Matth. I. 18.

12 εἰσι, *sunt*) Tria genera eunuchorum: de quorum primo & secundo agitur indirecte, de tertio directe. nam illos aut natura parit, aut manus humana facit tales: his *datum est* divinitus, etsi habili ad matrimonium corpore essent. Atque hi capiunt verbum hoc de eunuchismo beato: illi tantummodo legem de matrimonio non capiunt, etsi per accidens etiam accedere potest eunuchismus beatus.

¶ ὑπὸ τῶ ἀνθρώπων, *ab hominibus*) quorum arte castrantur, ut cubicularios, musicos &c. agant, aut alias matrimonio, ad quod habiles erant, subducuntur. nam hi quoque sub enumeratione perfecta continentur.

¶ ἐνυύχισαν, *eunuchos fecerunt*: id quod ii soli possunt, quibus *datum est*. non est hominis, alterum ita *cunuchum facere*. 1 Cor. VII. 7.

¶ ἑαυτοὺς, *se ipsos*) libera a matrimonio abstinentia, relicta interdum etiam uxore propter nomen Christi, v. 29. adjunctis exercitiis castitati inservientibus & naturæ ignes dominantibus.

¶ διὰ, *propter*) non quo soli cælibes salventur; sed ut cælestibus rebus percipiendis & propagandis magis vacent. 1 Cor. VII. 32. IX. 12.

¶ χωρεῖτω, *capiat*) Præceptum, non ad universos, verum ad eos, qui *possunt*. Ne discipuli quidem omnes capere potuisse videntur. 1 Cor. IX. 5.

13 περὶ σινηχθῆ, *allati sunt*) adultiorum studio. neque parvulos, sed eos, qui asferebant, reprehenderunt discipuli.

¶ ἵνα, *ut*) Si baptismum petissent, sine dubio etiam baptismus eis datus fuisset.

¶ μαθηταὶ, *discipuli*) quorum bona pars videntur fuisse cælibes: at cælibes, nisi humiles sint, minus sunt comes erga infantes, qui ipsos suæ pristina parvitatatis admonent; & discipuli, cum omnia reliquissent, videntur non satis semper favisse aliorum admisioni, vel certe putabant, auctoritati Iesu repugnare curam parvulorum, sed tamen Iesu humanitas descendit etiam ad parvulos. conf. c. XVIII. 2 f.

¶ ἐπετιύων, *increpabant*) Non debemus terri per eos, qui verecundiam injungunt intempestivam. c. XX. 31.

14 εἶπεν, *dixit*) Antea jus matrimoniale, nunc jura liberorum defendit Iesus.

¶ ἄφετε καὶ μὴ κωλύετε, *finite, nec prohibete*) Venia locupletissima.

¶ τὰ παιδία, *puellos*) Has enreferus: *infantulos*.

¶ τῶν) *talium*; infantum, quippe *talium*, præsertim ubi ad Christum venire cupiunt. *τῶν* notat substantiam cum qualitate. Act. XXII. 22. Fac, notari tales, qui infantum sunt similes: ergo in multo magis infantes ipsi, qui tales sunt, regnum Dei habent, & accipere debent possuntque, venientes ad Christum. Multi eorum, qui tum fuere infantes, postea in Christum Iesum credidere adulti.

¶ ἡ βασιλεια, *regnum*) Qui regnum Dei querit, Iesum debet accedere.

15 ἐπιθεῖς, *imponens*) ut rogatus erat. v. 13. *Impositio manus*, ac potius *manuum*, adhibita est ad bona corporis & animæ

charismata hominibus, speciatim minoribus vel ministris, conferenda & propaganda. A& IX. 12. Ebr. VI. 2. 1 Tim. V. 22. 2 Tim. I. 6. Non dicitur etiam *orasse*, uti rogatus erat; v. 13. ab iis videlicet, qui unitatem ipsius cum Patre minus agnoscebant.

16 ἰδὲ, *ecce*) dum Iesus regnum cœlorum etiam infantibus pandit.

¶ ἕξ, *)* ex suo illo ordine *unus* tandem.

¶ ἀγαθὲ, *bone*) Bonus de bono bene docet. Ioh. VII. 12.

¶ ποιῶ, *faciam*) De *faciendo* quærit homo: sed *crede* præcedit.

¶ ζωὴν vitam) Vita æterna in V. T. cognita, Hebr. XI. 16. & aperte sic appellata, Dan. XII. 2.

17 τί, *quid*) Qui Bonus est, *de bono* interrogandus est. Cetera vid. ad Marc. X. 18.

¶ εἰ δὲ θέλεις, *si vero vis*, ut ostendis. Iterum, *si vis*, v. 21.

¶ τήρησον πᾶς ἐπιτάχας, *serua præcepta*) Iesus securos ad Legem remittit: contritos, Evangelice consolatur.

18 ποιῶς, *qualia*) Non opus erat quærere. nam præcessit, *τάς*.

18, 19 οὐ Φονεύσεις - ἀγαπήσεις, *non occides - diliges*) Præcepta negativa & affirmativa. Officia secundæ tabulæ, palpabiliora.

19 τίμα, *honora*) Honor aliquid addit ad amorem.

¶ τὸ πατέρα, *patrem*) Credibile est, juvenem magis peccasse contra hoc, quam contra præcepta negativa. Ideo in extremo ponitur.

¶ πλησίον, *proximum*) In amore proximi potissimum deficiebant Iudæi.

¶ ὡς σεαυτὸν, *sicut te ipsum*) Amor, quo Deus nos amat, est norma amoris, quo nos invicem amare debemus.

21 ἔφη, *dixit*) Quia juvenis plura requirit, & sic se ipse ad plura obligat, plura ei proponuntur.

¶ τέλειος, *perfectus*) *Perfectus* est, quem nil *deficit*, quo minus ingrediatur vitam. Obnixè quærenti, lautissimam conditionem proponit Dominus, apostolicæ proximam.

¶ ὑπαγε - δεῦρο, *abi-veni*) *confestim*. Præceptum est, non consilium: necessarium, coll. versu 24 seq. sed particulare, ad idiosyncrasiam hujus animæ accommodatum. Nam multi sequebantur Iesum, quibus hoc non imperavit. *Perfectus* esse potest, qui opes habet: pauperibus omnia dare potest, qui a perfectione plane abest. Sermo Domini obligabat hominem, ultro sese, idque tam prolixè, offerentem; quamvis ei, ut adhuc alieniori, non expresse præciperetur, sed consulenti consuleretur. Apud alios, qui jam non possunt accipere mandata peculiaris, id compensat Ductus providentiæ divinæ.

¶ πώλησον, *vende*) Si dixisset Dominus: dives es & adhæres divitiis; juvenis id negasset. quare ipsum statim documentum postulat.

¶ ἔξεις, *habebis*) Promissio, in medio præcepti posita, statim rata futura: habebis & habere te senties.

¶ θησαυρὸν, *thesaurum*) Hereditas appellatur *thesaurus*, in antitheto ad bona mundana. Vis esse dives? hunc thesaurum quære.

¶ ἀκολούθει, *sequere*) Tunc non defutura erat institutio ad fidem.

22 λυπούμενος, *tristatus*) quod non posset simul & opes retinere & Iesum sequi. Tristitiam absorpsisset obedientia.

¶ κτήματα, *possessions*, bona immobilia. coll. *vende*, v. 21. Huc referuntur *agri*. v. 29.

23 δυσκόλως, *difficulter*) Hic juvenis, cum

cum pedem jam in limine haberet, ob divitias eum retulit. Difficile est diviti, omnia relinquere.

24 κάμηλον, *camelum*) quadrupedem. conf. c. XXIII. 24. Non rudens filo, sed foramen acūs opponitur portæ.

25 ἀκούσαντες, *audientes*) Scriptura ubique mediam inter prædiciam & timiditatem ostendit viam. v. 26. 28. 30. 1 Petr. V. 7. coll. v. 6. 8.

¶ τίς, *quis*) Solliciti erant discipuli vel pro se, quibus alia impedimenta æque obstare possent, vel qui spem haberent opum consequendarum: v. 27. vel pro aliis; qui timor multo laudabilior. conf. Ap. V. 4.

26 ἐμβλέψας, *intuitus*) ad cogitationes territorum discipulorum figendas. Iesus etiam vultu & nutu multa docuit. Hic obtutus in primis *Matthæum*, publicanum quondam, commovit.

¶ εἶπεν, *dixit*) summa cum suavitate.

¶ ἀδύνατον, *impossibile*) plus etiam quam moraliter impossibile.

¶ πάντα, *omnia*) Ergo etiam hoc. Omnipotentia divina in regno non naturæ solum, sed etiam gratiæ & gloriæ spectatur. Virtus humanâ major est, qua cor humanum a rebus terrenis abducitur. Causa divitum defendi maxime potest apud pauperes & timoratos.

¶ δυνατὸν, *possibilia*) Id singuli cognoscunt electi.

27 εἶπεν, *dixit*) animo simplici.

¶ ἡμῶς) *nos*, non ut ille dives.

¶ πάντα, *omnia*) Opifici pauca sua æque sunt omnia, ac satrapæ multa.

¶ τί ἄρα ἔσται, *quid ergo erit*) Resp. accipiet. v. 29. *dabo* & c. c. XX. 4. 2. 7 s̄s.

¶ ἡμῖν, *nobis*) in regno Dei.

28 εἶπεν, *dixit*) Petrus junctim dixerat, *reliquimus & secuti sumus*. Iesus distincte respondet. nam hoc apostolorum proprium;

v. 28. *illud*, cum aliis commune. v. 29. Ps. XLV. 11.

¶ ὑμεῖς-καὶ ὑμεῖς, *vos- & vos*) vos XII.

¶ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, *in regeneratione*) Hoc construitur cum verbis sequentibus: nam *sequela Iesu* absolute memorari solet, sine hoc additamento; at *sessionis*, de qua mox, tempus notatur convenienter. Nova erit genesis, cui præerit Adamus II. ubi & microcosmus totus, per resurrectionem, & macrocosmus, genis iteratam habebit. conf. Act. III. 21. Ap. XXI. 5. Matth. XXVI. 29. Synonyma: *παλιγγενεσία*, *regeneratio*, & *renovatio*. Tit. III. 5. tum *erimus filii*. Luc. XX. 36. Rom. VIII. 23. 1 Ioh. III. 2.

¶ καθίσεσθε, *sedebitis*) Medium, de discipulis: de Domino, *καθισή*, activum. Ineunte iudicio stabunt; 2 Cor. V. 10. tum, absoluti, confidebunt. 1 Cor. VI. 2.

¶ θρόνος, *thronos*) Thronum Iudæ *sumsit alius*. Act. I. 20. De thronis, conf. Ap. XX. 3 not.

¶ κρίνοντες, *judicantes*) Ef. I. 26.

¶ δώδεκα, *duodecim*) Numero tribuum respondet numerus principum, Num. VII. 2 s̄s. & apostolorum. Ap. XXI. 12. 14.

¶ φυλάς, *tribus*) ad quas apostoli primitus erant missi.

29 καὶ παῖς, *& omnis*) non modo apostoli; de quibus solis non debuerat quærere Petrus. 2 Tim. IV. 8.

¶ ἀφῆκεν) *reliquit*, Domino iubente, c. IV. 19. vel per varias vias ita dirigente.

¶ οἰκίας, *domus*) Hoc primo loco ponitur. conf. v. 21. 27. de domo. In enumerandis propinquis Matthæus & Marcus, c. X. 29. tenent ordinem amoris, per paria, per gradationem, agris postremo positis; Lucas, c. XVIII. 29, temporis ordinem.

¶ ἡ γυναῖκα, *aut uxorem*) salva videlicet

cet lege Mosis. v. 9. Notandus singularis numerus contra polygamiam: nam quæ plura esse possunt, ea hoc loco in plurali enumerantur, *fratres* &c. perinde ut Marc. X. 29 etiam *οικία domus* in singulari ponitur. Potest aliquis habere plures domos, sed pauci plures habent: ac nemo simul in duabus *habitat*, quas relinquat.

¶ *ἔνεκεν τῆς ὀνόματός μου*, propter nomen meum) propter nominis Christi confessionem & prædicationem.

¶ *ἑκατονταπλασίονα*) *centupla*, eadem illa, quæ hoc versu enumerantur. coll. Marc. X. 30.

¶ *ληψεται*, recipiet) in hac vita: nam futura centuplo & millecuplo uberior est. Recipiet autem, Luc. XIX. 16. 17. non politice, ac per manum: sed tamen vere, quoad fidei opus est, & in aliis, quibus fidelis obtingere maxime ea cuperet. conf. Matth. V. 5. Act. IV. 35. 1 Cor. III. 22. Impii sunt usurpatores: jus est Dei & hereditum ejus. his conceditur, quantum eis salutare est. Verbum *recipiet* propius congruit cum ratione mercedis; sed *hereditabit* dicit quiddam longe uberius. Scriptura expressius copiosiusve loquitur de temporalibus pœnis, quam præmiis; & de æternis præmiis, quam pœnis.

¶ *ζωὴν*, vitam) v. 16. 17.

30 *πολλοὶ δὲ*, multi autem) Antitheton ad *omnis*, v. 29. Fortasse etiam juvenis ille ex novissimis ad primos reversurus innuitur.

¶ *πρῶτοι*, primi) Id in priore hemistichio subjectum est, ut constat ex appositione, *πολλοὶ*, multi, articulum absorbente: in posteriore, *ultimi* est prædicatum, contra ac capite XX. 16. Itaque hic apophthegma potius proponitur, (quia maxima emphasis est in clausula,) ad spem; uti Marc. X. 31. sed c. XX. 16. & Luc. XIII. 30. ad timorem. Vtrisque locis τὸ *multi* ser-

monem facit modalem, & præcipue pertinet ad classẽm deteriores: nam melior, paucos habet. Primi & ultimi vel differunt genere, ut illi sint, qui salvantur; hi, qui pereunt: vel potius gradu, ut hi quoque salventur, sed multo illis sint inferiores. F. S. Lœflerius in Explanacione hujus parabolæ subaudit *ὡς* hoc sensu; *Primi erunt ut ultimi, & ultimi ut primi.* pag. 106 &c. neque per se incommoda est ellipsis: sed hanc interpretationem non fert contextus in parallelis Marci, qui subsequenter parabolam non habet; & Lucæ, qui hanc sententiam alio loco prolatam refert. Innuitur revolutio inter Judæos potissimum & gentes, coll. c. VIII. 10 seqq. Luc. XIII. 30 cum anteced. & Rom. IX. 30 seqq.

C A P. XX.

1 *Γὰρ, enim*) Resp. c. XIX. 30. Similibus nexu parabolæ, c. XVIII. 23. Petrus docetur verecundiam postulandi: coll. ib. v. 27. & se cum aliis conferendi. Conf. omnino Luc. XVII. 5 - 10. ubi videmus, melius sentire, qui se inutiles servos, quam qui se aliis potiores ferunt.

2 *συμφωνήσας*, conveniens) Cum operariis primis magis ex pacto & jure agitur: cum posterioribus magis ex mera liberalitate, etiam in conducendo, sed cum reprehensione otii eorum. v. 4. 6. 7. Otium compensant obedientiã sine præfinitione mercedis præstita. Dies in XII horas divisus significat *non* totum tempus mundi aut N. T. quod unius operarii vita nunquam exæquat; neque, ut videtur, vitæ humanæ datum singulis spatium, in quo a vocatione usque ad obitum, alius diutius, alius minus diu laborat: quanquam potuit ante nos aliquis unam horam laborare, & poterit posthac alius prima hora incipere; adeoque hic etiam valet illud: qualibet hora est quælibet hora: sed spatium a vocatione prima apostolorum ad gloria-

tionem Christi & adventum Paraleti. Denarius est merces illa omnibus ex æquo proposita, de qua c. XIX. 29. 21. in præfenti & futura vita; cujus diversitas diversitati laborum respondens in hac vita non modo non apparet, sed sæpe inversa videtur: ideo medium, paritas, sumitur. Vespera est tempus illud, quum quisque multo propius a meta laborum, quam ab initiis eorum abest vel abesse videtur, adeoque apud discipulos etiam tempus proximum tum ante abitum Iesu. Suam & alienam vesperam in unum ii momentum conieciunt, qui se cum aliis comparant. Operarii, omnes vocati; non modo apostoli. Sensui operariorum de toto die affinis est sensus Petri non satis discrete reputantis dissimilitudinem suam & divitis illius. Et tali sensu erga homines maxime notos & æquales quisque tentatur; qui amplio rem habet animam, etiam erga remotiores.

¶ μετὰ τῶν ἐργατῶν, cum operariis) Convenit paterfamilias cum operariis, & operarii cum ipso. v. 13. Illud certam mercedem spondet: hoc docet, quid operario satis esse debeat.

¶ ἐκ δηναρίας, denario) Hac erat diurna merces, ut fere est hodierno die. ἐκ non iteratur versu 13.

3 ἄλλος, alios, qui hora I non comparuerant.

6 τὴν undecimῆν, undecimam) Articulus emphaticus, non positus de hora IX. VI. vel etiam III.

¶ ὅλην, totum) Alibi non poterant operas locare.

7 ἡμᾶς, nos) Hoc convenit in gentes.

8 ὀψίας, vespere) Allusio prævia ad iudicium novissimum. Vespera vitæ singularum est instar vespere mundi.

¶ ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων, ab ultimis ad primos) Duo genera. nam primis

accensentur omnes, qui ante undecimam venerunt. v. 9 f.

9 ἀνὰ) singularim. Ioh. II. 6.

10 οἱ πρώτοι, primi) Medii, non murmurarunt: nam ii quoque primis se pares factos videbant. Cui invideri potest, is minus invidet.

¶ πλείονα, plura) XII denarios pro XII horis.

11 ἐγόγγυζον, murmurabant) Conf. Luc. XV. 28 seq.

12 ἔπι, hi) Invidia sæpe non sibi plus postulat, sed alteri minus vult. invidet non ceteris de hora nona, sexta, tertia, sed de undecima.

¶ οἱ ἐσχάτοι, ultimi) Sic operarii invidiæ causa appellant.

¶ ἐποίησαν, fecerunt) Act. XV. 33.

¶ ἡμῖν, nobis) Loquitur etiam pro iis, qui intermediis horis venerant, & si minus totius diei onus, at æstum meridici tulerant.

¶ βαρος, onus) intrinsecus, a labore.

¶ τῆς ἡμέρας, diei) totius.

¶ καύσιονα, æstum) extrinsecus, a sole.

13 ἐν, uni) qui erat instar ceterorum murmurantium. conf. de uno, c. XXII. 11 not.

¶ ἐπαῖρε) Hoc dicitur etiam ad alieniores.

14, 15 τὸ σὸς, ἐν τοῖς ἐμοῖς, tuum, in meis) Antitheton.

14 ὑπαγε, abi) Sic non dicitur ei vel eis, qui circa undecimam horam.

¶ θέλω, volo) Summa hujus verbi potestas. v. 15. conf. not. ad Marc. XII. 38.

¶ τῷ ἐσχάτῳ, ultimo) Repetitur hoc ex oratione murmurantis; sed in singulari, de extremo extremorum. quilibet invidus singulariter uni cuiquam invidet.

¶ σοὶ, tibi) Non repetitur, portantī onus &c.

15 ὀφθαλμός, *oculus*) Ex oculis animus lucet.

¶ ἀγαθός, *bonus*) Bonus est, qui etiam plus præstat, quam *justitia* v. 4 infert. Rom. V. 7.

16 ἕτως) *tali modo*. Ex parabola inferitur iterata, sed quodammodo inversa, conclusio: simulque *tali modo* limitat sermonem. non omnes primi deficiunt, sed tamen omnes se custodire debent, & deficiunt ii, qui *sic* se gerunt, ut ἐπίτροπος *sodalis* ille. Etiam de intermediis multi in gradus superiores vel inferiores venire possunt.

¶ ἔσονται, *erunt*) Respectu apostolorum non est prædictio, sed admonitio.

¶ ὅι) Articulus hoc loco (ut ubique; excepta majori per nomen proprium, per pronomen demonstrativum aut personale determinatione,) est nota subjecti; simulque remittit ad c. XIX. 30. nec facit universalitatem omnimodam.

¶ πρῶτοι, *primi*) v. 8 fin.

¶ πολλοί, *multi*) videlicet *primi*, qui ipsi *multi*, c. XIX. 30. & præterea ὀλιγάτοι, *ultimi*.

¶ κλητοί) Κεκλημένος est v. gr. operarius, etiam si non iret in vineam: κλητός, qui vocationem suscepit.

¶ ἐκλεκτοί, *electi*) exquisiti præ aliis. Videtur hoc loco, ubi primum occurrit, non omnes salvandos denotare, sed horum excellentissimos. vid. Franckii *Sonn. und Fest-tags Predigten* p. 43 f. W. Wall. not. crit. p. 27.

17 ἀναβαίνων, *ascendens*) Iter valde memorabile, in quo magni & varii motus animorum existere.

¶ παρέλαβε, *assumpsit*) Rem proposuit, non ut sermone quotidiano, sed sollemnius.

18, 19 παραδοθήσεται· παραδώσασιν· tradetur: tradent) Grave verbum. Luc. XXIII. 25.

18 ἀρχιερεῦσι, *pontificibus*) Appellatio hæc videtur tum valde communis fuisse.

¶ γραμματεῦσι, *scribis*) quorum erat scientia; uti *pontificum*, sententia.

19 τοῖς ἔθνεσι) *gentibus*, id est, genti romanæ, principi ceterarum.

¶ ἐμπαῖζαι, *illudendum*) Magna ignominia! Passionem semel iterumque prædixerat minus definite: nunc *flagella*, *crucem* ἔτ. exprimit, uti c. XXVI. 2 summam, crucem.

20 πῶτε, *tunc*) valde alieno tempore.

¶ προσκυνῶσα, *adorans*) Ex adoratione & ex sermone feminæ patet, magnam penes eam fuisse existimationem de majestate Iesu, sed non magnam scientiam.

¶ τί, *aliquid*) Indefinite petebat aliquid, ut solent, qui repulsam agnoscunt non fore injustam. 1 Reg. II. 20.

21 ἵνα καθίσωσιν, *ut sedeant*) Videtur illa provocare ad promissionem c. XIX. 28, de XII thronis: & promissionis ad filios suos specialius applicandæ ansam summissæ ex appellatione *filiorum tonitruvi*. Marc. III. 17 not.

¶ υἱοί μου, *filiis mei*) Nil huc pertinebat necessitudo naturalis.

¶ δεξιῶν) τὰ δεξιά, passim, *dextra* manus, pes, latus. Alios antea Iesus habiturus erat a dextris & sinistris, c. XXVII. 38.

¶ εἰς, *in*) Credibile est, ordini discipulorum in officio respondere ordinem eorum in gloria.

22 εἶπεν, *dixit*) graviter, cum misericordia.

¶ ἐκ οὐδατε, *non nostis*) Nescitis, quid sit gloria mea: quid sit sessio a dextris & sinistris: quibus conveniat: & quid prærequiratur.

¶ τί ἀπέθετε) *quid sit, quod peritis*.

¶ δύνασθε) Respondet filiis: *potestisne?* habet animus vester hanc virtutem?

¶ τὸ ποτήριον, poculum) Etiam de *baptismate* sermo est apud Marcum. vid. cap. X. 38. 39 not. Apud Matthæum, incisum de *baptismate* alii habent, alii non habent.

¶ ὁ ἐγὼ, quod ego) Iesus jam tum habitabat in sua passione, & ex ea promit sermonem. Atque ipsum, non modo decem condiscipulos, quasi prævertebat oratio duorum: quos ad subsequendum adigit.

¶ δύναμεθα, possumus) Ne hoc quidem satis norant, quid responderent. fert tamen Dominus illos, & confessionem eorum accipit. conf. c. XXVI. 39. 37.

23 τὸ μὲν ποτήριον, poculum quidem) Locum huncce, cum parallelis, singulari industria tractavit Thomas Gatakerus lib. I. Adversar. miscell. cap. 3. unde præcipuos nervos sumemus.

¶ καθίσεις, sedere) Erunt ergo certe, qui sedeant a dextris & sinistris Christi.

¶ ἀλλ' οἷς, sed quibus) Hac sive oppositione, sive exceptione (nam res eodem recidit) non negat Iesus, suum esse dare, vid. Ap. III. 21. sed limitat, declaratque subiectum, cui daturus sit, & tempus ordinemque; omnia, ut solet, ad Patrem referens. Non dedit Iesus, antequam, passione exantlata, Ipse ad dextram Patris confedisset: neque terrenum est regnum; in quo dat: neque dat iis, qui nondum passi sunt. Itaque sub ipsa repulsæ specie promittit Iacobo & Iohanni.

24 οἱ δέκα, decem) In his ingenuus evangelista.

¶ ἠγανάκτησαν, indignati sunt) Verabantur, ne sibi aliquid detraheretur.

25 προσκαλεσάμενος, advocans) Ergo indignationem habuerant, Magistro non præsentem. Ex professio eos corrigit.

¶ οἶδατε, nostis) Ideo putatis, similem esse rationem regni Messæ.

¶ κατακρυβεῖσιν κατηξοῖσιν) Κατὰ in his compolitis significationem intendit;

(vid. LXX, Gen. I. 28. Ps. LXXII. 8.) & h. l. præscindit ab usu potestatis legitimo & ab usu frequenti.

¶ οἱ μεγάλοι) Grandes: consiliarii, ipsis sæpe dominis imperantiores.

26 ἔχ' ἄτως, non sic) Potestatis civilis usum atque exercitium omne istic interdici prorsus eis, ad quos verba hæc spectant, mihi neutiquam fit verosimile: & minus multo, prælationem omnem & imparitatem inter suos vocibus illis Dominum Christum sublatum ire voluisse. si quidem & gradus inter eosdem discrete agnoscit ipse, quibus alii tanquam majores minoribus præficiantur. Luc. XXII. 26. tum & ipsum se eis ὑπόδειγμα proponit. ib. v. 27. Matth. XX. 28. Non magis ergo Christus interdico isto suorum in se invicem quorumvis, quam sui ipsius in suos potestati quicquam detrahit. Gatakerus: satis hierarchice.

¶ ἐν οἴκῳ, in vobis) Hæc christianos quosvis, tam principes, quam & plebejos spectare videntur. idem. Christus docet, aliter habere se regnum suum, quam seculi istius regna se habeant. in istis enim dignitates externas, principatus, satrapias haberi, quæ in eos etiam, quos honore afficere volunt, conferre pro libitu suo reges consueverunt: ceterum in regno suo nihil huiusmodi reperiri: non quod in ecclesia Christi atque inter christiani nominis professores ista aut non sint aut non licite usurpentur, sed quod ad regnum Christi spirituale, ad quod suos invitavit, non pertineant, nec proveniant inde. proinde non esse, cur ipsum sectando, istiusmodi sibi quisquam spondeat præferatur: neque enim tale quippiam cuiquam se polliceri, cum nec usurpet aut exerceat ipse: suis se non dignitatum secularium dilargiorem, sed humilitatis & modestiæ spiritualis exercendæ autorem doctoremque tam praxi quam præcepto profiteri. ad hanc igitur, (ambitione omni prorsus amota,) cuius ipsum pro exemplo habeant, componant se ipsi, suos monet universos. idem.

¶ μίγας)

¶ *μίγας*) *magnus magni regis minister.*

27 *πρώτος*) *princeps.*

28 *ὡσπερ, sicut*) *Summum exemplum.*

¶ *διακονησαι, servire*) *Rom. XV. 8.*

¶ *καὶ, &*) *Gradatio.*

¶ *δέναι, dare*) *sicut datur pretium pro emtione.*

¶ *τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam suam*) *id est, se ipsum. Gal. I. 4. II. 20.*

¶ *λύτρον, pretium redemptionis*) *Gall. rançon.*

¶ *ἀντὶ πολλῶν, pro multis*) *Magnum ministerium & valde demissum. Illud, pro quo pretium datur, quodammodo desideratius est ei, qui pretium dat, quam pretium ipsum. Et multis, non solum universis, sed etiam singulis, se impendit Redemptor.*

29 *ὄχλος, turba*) *quæ fuerat in ea urbe.*

30 *δύο, duo*) *Marcus unum commemorat Bartimæum, insigniorem : cap. X. 46. ut mox Matthæus asinam & pullum ; Marcus pullum solum, cujus potior usus erat. Lucas, c. XXIV. 4, duos angelos, qui apparuere; Matthæus & Marcus unum, qui verba fecit.*

31 *οἱ δὲ, illi vero*) *Non sunt audiendi, qui perversum pudorem aut decorum noxium inculcant.*

32 *τί, quid*) *In precibus debemus interdum petitiones speciatim exprimere.*

34 *σπλαγχνισθεὶς, misertus*) *Misericordia Iesu, de omni humana miseria.*

¶ *ἠκολούθησαν, secuti sunt*) *cum multis, c. XXI. 8. sine hodego.*

C A P. XXI.

I **K**αὶ ὅτι; & *quum*) *Ab hoc loco actiones & certamina Iesu Christi copiose, magno consensu, describunt evangelistæ.*

¶ *εἰς*) *ad urbem; in quam videlicet erant ingressuri.*

¶ *τότε*) *tunc; non prius. Vectura mysteriorum plena innuitur. Toties urbem intrarat Iesus; nunc in hoc ultimo itinere, ejusque fine, semel equitat, urbis videlicet regiarum (c. V. 35.) possessionem solenni modo capiens, non in aliquot modo dies, sed illius regni (Marc. XI. 10.) causa, quod sub illos dies erat instituturus. Luc. XXIV. 47. I. 33. Zach. IX. 10 fin. cum toto illo contextu.*

2 *ἀπέναντι*) *ante oculos.*

¶ *εὐθέως, statim*) *Sic quoque v. 3. Omnia facilia Domino.*

¶ *δεδεμένην, ligatam*) *jam quasi paratam.*

¶ *πῶλον, pullum*) *Pullus neminem antea vexerat : Iesus nullo antea jumento, nisi forte in tenerrima ætate, vectus erat. Ex vico sumsit asinam, in viam brevem.*

3 *ὁ κύριος, Dominus*) *Iesu dediti erant, quorum erat asina.*

¶ *δὲ, autem*) *Id est, non multis verbis opus erit vobis.*

¶ *ἀποστέλλει, mittit*) *Præsens, ob eventum certum & celerem, animo jam ad mittendum parato. conf. Marc. IV. 29, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. c. XI. 6, ἀφῆκαν.*

4 *ἄλον*) *totum institutum.*

5 *εἰπατε, dicite*) *Hic locus exemplo est, multos sermones apud prophetas accipi debere, non solum ut ab illis dictos, sed ut ab apostolis dicendos. Exstat hoc Es. LXII. 1. cetera apud Zachariam, quem a potiori parte Matthæus citat : etenim gaude ita suppletur. Tempore complementi dicendum est : tum lætitia sua sponte existit. Zach. IX. 9. LXX : χαῖρε σφόδρα θυγατρὶ σιών, κήρυσσε θυγατρὶ ἱερουσαλήμ' ἰδοὺ - σαι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς πρᾶνς καὶ ἐπιβεβηκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον γένον.*

¶ *τῆ θυγατρὶ σιών, filie Sion*) *i. e. per synecdochen, Hierosolymis.*

¶ *βασιλεὺς σου*) *rex tuus, idemque sponsus.*

¶ *οἱ,*

¶ σὺ, *tibi*) tuo commodo.

¶ πρῶτος καὶ, *mansuetus* & Saepe eadem res uno loco verbis propriis & metaphoricis exprimitur. Equus, jumentum bellicum, quo non est usus Rex pacis. Zach. IX. 10. Olim utetur. Ap. XIX. 11.

¶ ὄνον) *asinum*, non, *asinam*. Hebr. מִתְּנֵן

¶ υἱὸν ὑποζυγίου, *filium subjugalis*) qui tamen nondum ipse jugum subierat. Pullo vectus est, asinâ item usus, pulli comite.

6 καὶ ποιήσαντες) & cum fecissent.

7 ἐπεκάθισεν) *insedit*, decore, ministrantibus discipulis. Luc. XIX. 35. Perfurum reges non tam conscendebant equos, quam iis imponebantur. vide Brisson.

¶ ἐπάνω αὐτῶν, *super eos*) & quidem super pullum. Marc. XI. 2 f. Ioh. XII. 14. 15.

8 ὁ) Populus autem, qui plurimus erat.

¶ ἐν τῇ ὁδῷ) *in via*. non modo κατὰ τὴν ὁδόν. nam Lucas, *substraverunt*. c. XIX. 36.

¶ κλάδους, *ramos*) Iudæis aliisque populis solenne erat, latitiam publicam ramis arborum decisis ostendere.

9 ὠσαννά) נָשִׁי פַּיִשָׁה Ps. CXVIII. 25. LXX: ὦ κύριε σωσον δὴ ὦ κύριε ἐνὸς δωσαν δὴ. Conjugata: ἰησοῦς, v. 11. γῶνα Zach. I. c. & ὠσαννά.

¶ τῷ) Hofanna, inquit, quod a prophetis præscriptum est, canimus Filio David. Valde cum hoc ingressu congruit, quod Isidorus Clarius a Iudæo quodam se didicisse ait, verba hæc, *Hofanna, Benedictus qui venit* &c. a sacerdotibus dici solita fuisse, cum *videtum* offerebantur immolandæ. Adeoque frequens erat formula *Hofanna*, ut etiam fasciculos in festo Tabernaculorum gestari solitos ita appellarent.

¶ ἑυλογημένος - κυρίς) Sic LXX, Ps. CXVIII. 26. qui psalmus erat pars *Hallel* sive hymni paschalis, quem paucis post diebus erant recitaturi.

¶ ἐν ὀνόματι, *in nomine*) Constr. cum *benedictus*, juxta accentus Hebr.

¶ ἐν πῖς) Iuva Tu, qui es in altissimis.

10 λέγασα, *dicens*) ex admiratione.

¶ τίς, *quis*) In magno concursu non statim conspicitur princeps: nec soliti erant videre Iesum aliter ac pedibus iter facientem.

11 ὁ προφήτης, *propheta*) Primum Iesus ut propheta est agnitus, deinde ut sacerdos & rex.

¶ ὁ ἀπὸ ναζαρέτ, *Nazareus*) Solennis erat hæc appellatio.

12 ἐξέβαλε, *ejecit*) tamen *mansuetus*, v. 5. Primo tempore purgabat Iesus templum: Ioh. II. 14. redierunt autem profani. nunc extremo tempore iterum purgat, quamvis paulo post cessaturum, templum. c. XXIII. 38.

¶ πάντας, *omnes*) Magnum miraculum. Multi milites non ausuri fuerant.

¶ τὰς) Voluerant commodissimam facere cultus publici, præsertim circa pascha, rationem: sed paulatim longius progressa videtur fuisse licentia.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) & quidem in parte ejus extrema, atrio gentium: ubi *gentium* erat *orare*. Marc. XI. 17.

13 ὁ οἶκός μου - κληθήσεται ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον ληστῶν) LXX, Es. LVI. 7: ὁ γὰρ οἶκός μου - κληθήσεται πᾶσι πῖς ἔθνεσιν. Ier. VII. 11: μὴ σπήλαιον ληστῶν ὁ οἶκός μου;

¶ προσευχῆς, *precum*) *Oratio*, magna pars cultus publici. 1 Reg. VIII. Ideo *preces* ponuntur ante *ministerium verbi* apostolicum. Act. VI. 4. Synagogæ erant etiam *docendi* officinæ.

¶ σπήλαιον ληστῶν, *speluncam latronum*) Severa appellatio, eaque proverbialis: de loco, qui omnes improbos & omnia profana admittat. non dicit, *forum*. In

spelunca latrones non tam obvios violant, quam ipsi indulantur.

14 ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) Verus templi usus; ab adversariis, ab usum tolerantibus, impugnatus. Nemo alius in templo miracula edidit: Messia hoc erat.

15 τὰ θαυμάσια, mirabilia) v. 12. 14.

16 ἀκούεις, audis) Hypocritis, quicquid non quotidianum & tralatitium est, nimium est.

¶ θηλαζόντων, lactentium) qui etiam trimum esse possunt. 2 Macc. VII. 28.

17 αὐτῆς, illos) perversos.

18 ἐπένασε, esurivit) rex ille gloriae. v. 5. Miranda exinanitio.

19 μίαν) quandam, unam illo loco.

¶ ἦλθεν, venit) ut via ferebat. Ficus videtur steterisse in loco communi. Communitas Iesu in victu. Ioh. IV. 6. 7.

¶ ἐπ') juxta.

¶ λέγει, dicit) Eo ipso occurrit offensioni, si quis miratus esset Domini famem & accessum ad arborem fructu carentem. Maxima humanitatis & deitatis indicia uno tempore edere solitus est. Ioh. XI. 35. 40.

¶ μηκέτι, posthac non) V. T. multa habet miracula ad pœnam: evangelica historia, in extremo, hoc ferme unicum. conf. c. VIII. 32 not.

¶ καρπός, fructus) Itaque succum posthac non erat acceptura frustra. Talis pœna Iudæorum. Luc. XIII. 6. Exemplum, quid sit maledictio.

¶ ἐξηράνθη, arefacta est) mutato habitu etiam externo, foliis marcescentibus vel etiam defluentibus.

21 ἀποκριθεὶς, respondens) Sæpe Iesus discipulos ab admiratione miraculorum duxit ad salubriora. Luc. X. 20.

¶ πίσιν, fidem) Fidei natura declaratur ex opposito, quod est dubitatio.

¶ τῷ ὄρει τούτῳ, monti huic) v. 1. Sermo proverbialis.

¶ θάλασσαν, mare) remotum ab Hierosolymis. Talia si minus adhuc impleta sunt, posthac impleri possunt.

22 αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, petieritis in precibus) Marc. XI. 24. Miracula facta per preces fidelium.

¶ λήψαθε, sumetis) tanquam beneficium. sic, illi. Marc. XI. 23. 24.

23 προσῆλθον, accesserunt) Solennis erat quaestio: quæ causam dabat elenchi finalis.

¶ οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices) Suum jus violari putabant.

¶ λέγοντες, dicentes) Scepticismus morosus adversariorum nunc demum diplomata flagitat, cur Filius heres de vinea curet. v. 37. 38. Putabant, Iesum docere non vocatum, qui neque sacerdos esset, neque levita.

¶ ποία, qua) cœlesti, an humana?

¶ ταῦτε, hæc) Ref. ad docenti. add. Marc. XI. 27.

24 ἀποκριθεὶς, respondens) Methodus apta respondendi tentantibus.

¶ ἐρωτήσω, interrogabo) Sic quoque c. XXIV. 41. Falluntur sane interpretes, qui Christum nihil quaesivisse volunt, quam adversariorum silentium. Mothem. Or. de Christo unice Theologis imitando p. 17.

¶ ἕνα) unum, postquam vos me & nunc & sæpe interrogastis: eumque conjunctum cum vestra interrogatione. Iohannes citra vocationem humanam potuit esse propheta & fuit: ergo etiam Iesus. Si agnovissent baptismum prodromi; agnovissent potestatem Christi: sed quia illum non agnoverant, v. 32. non poterant in Christum credere, neque erant digni, quorum fastidio & diffidentia projicerentur ulteriora. Habenti datur: a non habente aufertur.

¶ τὸ βάπτισμα, *baptismus*) id est, tota ratio. confer mox, *non credidistis*.

¶ ἐξ ἔραν̄, *ex caelo*) id est, ex Deo. Metonymia εὐλάβειαν habens.

25 διελογίζοντο, *cogitabant*) Mens mala est, quæ de re divina non spectat veritatem, sed assumit, quod commodum est.

¶ αὐτῶ, *ei*) testanti de me. Quicquid ex cælo est, fide dignum est.

26 φοβήμεθα, *timemus*) Nolebant meum profiteri.

¶ πν̄ ὄχλον, *turbam*) Vix erat populus eo statim, quo verebantur mali antistites, progressurus: magno tamen Iohannis studio flagrabat. Et solebant ex repentino zelo impetere summa vi eos, qui nefanda aut loquebantur aut loqui videbantur.

¶ προφήτην, *prophetam*) *caelitus* missum. id quod diu non acciderat.

27 οὐκ οἶδαμεν, *non posuimus*) Coacta confessio ignorantia turpissima.

¶ οὐδε, *neque*) Repulsa rara, iusta. qua ipsa Iesus ἐξουσίαν *potestatem* suam divinam probat.

¶ ὑμῶν, *vobis*) infidelibus, non discendi causa interrogantibus. Ansam agnoscenda potestatis præbuit c. XXII. 43. Sæpe dixerat prius.

28 τέκνα δύο, *filios duos*) Specimen duorum generum.

¶ προσελθὼν, *accedens*) comiter.

¶ τῷ πρώτῳ, *ad primum*) qui alterum anteibat. v. 31.

30 τῷ ἐπιτῷ, *alterum*) qui alia ratione dicitur *major natu*, Luc. XV. 25.

¶ ὡσαύτως, *similiter*) eodem utique animo. Æquitas vocationis.

¶ ἐγὼ, *ego*) scil. eo, ὑπάγω. conf. ecce ego, Act. IX. 10. ego, scil. sum. Iud. XIII. 11.

¶ κύριε, *domine*) Conf. c. VII. 22.

31 εἰς *in*, vel, *quod attinet* ad regnum cælorum.

32 ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, *in via justitiæ*) *Via justitiæ* plus dicit, quam *via iusta*.

¶ τελῶναι, *publicani*) injusti.

¶ αἱ πόρνοι, *meretrices*) impudicæ. Quæri potest, an hæ, atque adeo mulieres omnes, itemque infantes, baptizati fuerint a Iohanne. coll. Act. XVI. 15.

¶ ἔμετεμεληθητε) *non mutastis sententiam*.

¶ ὑπερον, *postea*) conspecto illorum exemplo.

33 οἰκοδεσπότης, *paterfamilias*) habens familiam copiosam.

¶ ἀμπελῶνα, *vineam*) Ecclesia iudaica.

¶ Φραγμὸν, *sepem*) Lex.

¶ ληνὸν, *torcular*) Ierusalem.

¶ πύργον, *turrem*) Templum. v. 23.

¶ ἀπεδήμησεν, *peregre abiit*) Innuiter tempus divina taciturnitatis, ubi homines agunt pro arbitrio. c. XXV. 14. Marc. XIII. 34.

34 ὁ καιρὸς, *tempus*) Hic quoque latet causa, cur non citius venerit Messias.

¶ τοὺς δούλους, *servos*) Servi sunt ministri extraordinarii, majores: *agricolæ*, ordinarii.

¶ πρὸς καρπὸς, *fructus*) subaudi, *patrisfamilias*, an potius, *vineæ*.

35 ἔδειραν) LXX, pro *ὡς pellem detrahit*, sæpius ἐκδέρω, δέρω semel ponunt; aliter nunquam. Vetus Onomast. *Excortio*, ἀποδέρω. At δάρω, verbero, Arrianus l. 3. Epict. c. 19 & 22. Vnde aperte differentiam verborum statuunt Suidas & Favorinus. Quin etiam Hesychius, *δείραντες*, ἐκδείραντες ἔδειραν, ἐξέδειραν, ἐξεδερμάτησαν. Veruntamen Glossæ veteres, *δέρω*, τύπω. Aristophanes in *Vespis*, ἢ δίδουκαί μοι δέρωσθαι καὶ δέρειν δι' ἡμέρας. ubi interpretes, *δέρωσθαι δὲ καὶ δέρειν ἀντι τῆς τύπωσθαι* Nempe verba κεφαλαιῶ, *πραχλιζῶ*, *γαφριζῶ*, & sic

sic δέρω, latam vim habent, caput, col-
lum, ventrem, cutem multandi, vel pe-
nitus auferendo, vel cædendo. Recen-
tiores Græcos fuga amphiboliæ vel δέρω,
vel δαίρω, & inde hoc loco ἔδηραν, scribere
hortata est.

¶ ἔδηραν ἀπέκτειναν ἐλιθοβόλησαν *ver-
berarunt: occiderunt: lapidarunt*) Gradatio.
secundi gradus species atrox est tertius.
conf. Marc. XII. 3 f. Luc. XX. 10 f. ubi
plures gradus intermedii ponuntur.

36 πλείονας *plures*, potiores. incre-
mentum vocationis non est indicium fide-
lioris populi.

37 ὑσερον, *postremo*) Hebr. I. 1.

¶ ἐντραπήσονται, *revereantur*) Expri-
mitur, quid facere debuerint.

38 ἔσιν, *est*) Heredem nosse poterant;
& tamen jus ejus impugnabant.

¶ δεῦπε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν) Sic LXX,
Gen. XXXVII. 20.

¶ κατάγωμεν *obtrineamus*: sic putarunt,
occiso Christo. c. XXVII. 63 f.

39 ἐξέβαλον καὶ ἀπέκτειναν, *ejecerunt
& interfecerunt*) Marcus, *interfecerunt &
ejecerunt*. Iesum & ante necem, negato
ejus jure, v. 23. reprobarunt, præsertim
ethnico judici tradentes; & post necem,
etiam sepulturam infestantes. c. XXVI. 66.

41 κακούς κακῶς, *malos male*) Talio.
male: respectu miserorum & malorum co-
lonorum. conf. Hebr. X. 29, *pejore*.

¶ ἐκδώσεται, *elocabit*) In ecclesia ex gen-
tibus collecta ministri & curatores magna
utuntur libertate. Idem verbum, v. 33.

¶ καιρῶς) *temporibus*, diversis.

¶ αὐτῶν, *illorum*) Ref. ad fructus. v. 34.

42 ἐν ταῖς γραφαῖς, *in scripturis*) Vnum
est volumen, quod scripturæ & libri no-
men meretur: ceteri eatenus æstimari me-
rentur, quatenus ad intelligentiam unius
hujus libri & ad obedientiam ei exhiben-

dam faciunt, & ad illum archetypum con-
formantur.

¶ λίθον - ἡμῶν) Sic plane LXX,
Ps. CXVIII. 22. 23. Pfalmus, qui hîc cita-
tur, erat notissimus. v. 9 not.

¶ ἀπεδοκίμασαν, *reprobarunt*) ne pro
lapide quidem idoneo, dignoque ecclesiæ
membro, habuerunt.

¶ ἐγένετο, *factum est*) Id agnoscitur ex
magnitudine rei & ex dissensu ædifican-
tium.

¶ αὐτῆ) Femininum pro neutro, he-
braice: *hec*, scil. res. Ps. CII. 19 *ἡ* LXX,
αὐτῆ. Ps. CXIX. 50. 56. Iud. XV. 7. XXI. 3.
ἐγενήθη αὐτῆ. 4 Reg. III. 18.

¶ καὶ ἔστι, *est*) *ἡ* scil. *ἡ* Lapis ipse
est mirabilis.

¶ θαυμασῆ, *mirabilis*) propter tantam
gloriam.

¶ ἡμῶν, *nostris*) credentium.

43 αὐτῆς, *ejus*) regni.

44 ὁ πεσὼν, *qui cadit*) Is cadit super hunc
lapidem (Christum exinanitum,) qui of-
fendit non credendo, dum prædicatur
evangelium: super eum autem cadit lapis,
(Christus exaltatus,) qui adventu ejus ad
judicium improvise obteritur. Vtrumque
accidit Judæis maxime, & gentibus. 2 Thes.
I. 8. Dan. II. 34. 45.

¶ λιχμήσει) *λιχμῶν dissipare*, ut palea
ventis traditur. vid. LXX int. apud quos
hoc verbo exprimitur Hebræum *עש*
Iob XXVII. 21. & *עש* Dan. cap. cit. v. 44.
& decies, *עש*

45 λέγει, *dicit*) Sentiebant, nondum
omnia dixisse Iesum. cap. XXII. 1.

C A P. XXII.

1 **Α** ποκριθεὶς, *respondens*) *Respondet*
non modo qui rogatus est, sed
cui causa loquendi est data.

¶ πάλιν, *iterum*) Refer ad *parabolas*.

¶ *ἰν*

¶ ἐν παραβολαῖς, *in parabolis*) eo consilio, ut plures proferret.

3 καλέσαι τοὺς κλημένους, *vocatum vocatos*) Vocatio prima & secunda: ante nuptias, ipso nuptiarum die.

4 ἄριστον) *Prandium*, respectu Iudaeorum, primo tempore N. T. sed *caena*, respectu sanctorum, in consummatione ipsa connubii spiritualis. Ap. XIX. 9. Historiam ecclesiae ab uno temporum ad alterum complectitur hæc parabola.

¶ ἡτοίμασα, *paravi*) Dei, non nostra facultate, constat salus nostra.

¶ σιτίσῃ, *altilia*) Vocabulum generale.

¶ πάντα, *omnia*) Nam multa sunt præter tauros & altilia.

¶ δεῦτε, *venite*) illico.

5 ἀμελήσαντες, *negligentes*) Hoc jam plus, quam illud, *non volebant venire*. Oportebat *intelligere*, Act. VII. 25. & vigilare.

¶ ἀπῆλθον, *abiverunt*) relicta etiam urbe: quæ ideo incensa. v. 9. Qui vocationem non admittit, ea etiam, quæ habuerat, amittit.

¶ ἰδίον αὐτῶν, *proprium: sum*) *Suitas*.

¶ ἀγρὸν, ἐμπροσίαν: *agrum, mercatum*) Bonis immobilibus alius, alius mobilibus distracti: alius per falsam *ἀνταρχειαν*, alius per cupiditatem acquirendi detentus. De parabolico sensu vid. ad Luc. XIV. 20.

6 λοιποὶ, *reliqui*) qui non volebant *videri neglexisse*.

¶ ἔβρισαν, *contumelia affecerunt*) 2 Chron. XXX. 10. 1 Tim. I. 13. Hebr. X. 29.

7 ἀκούσας, *audiens*) Peccatum inobedientium erat *clanctus*.

¶ στρατόματα, *exercitus*) copias romanas.

¶ Φονεῖς, *homicidas*) Præcipuum scelus totam pœnam provocat. Amosi I.

¶ αὐτῶν, *illorum*) latronum & contemtorum.

8 τότε, *tunc*) Act. XIII. 46.

¶ λέγει, *dicit*) Sæpe rationes consilii sui revelat Dominus servis.

¶ ἔστιν, *est*) nec propter ingratos plane omittetur.

¶ οὐκ ἦσαν ἄξιοι, *non erant digni*) Conf. Act. I. c. Nemo ducitur indignus, nisi postquam bonum oblatum recusavit: quo facto, prodit sese. Præteritum, *non erant digni*, indignos eo magis prætermittit.

9 τὰς διεξόδους, *compita*) Iucundum esset videre itinera apostolorum in toto orbeterrarum, sicut v. gr. in tabula cernitur navigatio Pauli. ἰδὲς totum: *διεξοδοί*, partes & quasi rami.

10 συνήγαγον, *coegerunt*) partim per *vocationem* iustam, interdum tamen adhibita vi non optima.

¶ πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, *malos & bonos*) Locutio quasi proverbialis.

11 ἄνθρωπον, *hominem*) insignem aliquem, inter malos omnes, vocatos, nec tamen electos; qui unus instar est horum omnium, quem maxime putares electum, & quo non electo paucitas electorum perspicitur. Singularis habet *emphasin*; nam sermo æque alias admisisset pluralem.

¶ ἔνδυμα γάμου, *vestem nuptiarum*) Hæc vestis est *justitia* Christi. c. VI. 3; not.

12 ἑταίρε) Verbum medium, quod etiam ad alieniores dicitur.

¶ πῶς, *quomodo*) quo indultu servorum? quo ausu tuo?

13 διακόνους, *famulis*) Δῦλοι, *servi* emittuntur: *διάκονοι*, *famuli* ministrant ad mensam. Ioh. II. 5.

¶ ἐκβάλετε ἑς, *ejicite in*) Fiet hoc paulo ante vesperam nuptialem. Ap. XIX. 20.

14 πολλοί, multi) Hoc sermoni regis subjungit Iesus. conf. ὅτι, quia, Luc. XVI. 8.

¶ γὰρ, enim) Sententiæ generalis argumento est, hunc hominem vestitu nuptiali carentem & omnes ejus similes ejici.

15 τότε, tunc. De pessima mente adversariorum vide Marc. XII. 12 f. Luc. XX. 20.

16 μαθητὰς, discipulos) cum quibus putabant Iesum incautius acturum: quorum cladem putabant sibi minori fore de decori.

¶ Ἡρωδιανῶν, Herodianis) Herodis, atque, ejus exemplo, Cæsaris, partibus inprimis addictis, quas Pharisei detestabant. Iosephus 17 ant. 3. Vid. Marc. III. 6. XII. 13. Inter ipsos ceteroqui Herodianos varia potuit esse de rebus sacris, de Herode &c. opinio.

¶ ἀληθῆς, ἢ ἀληθῆα, verus, in veritate) Verum sciendum & loquendum est. Veritas est harmonia rerum & facultatis cognoscentis, volentis, loquentis, agentis.

¶ τὴν ὁδὸν τῆς θεῆς, viam Dei) cujus viæ pars est doctrina de iis, quæ Deo danda sunt. Dei, hominum, speciosum antitheton.

¶ εἰς πρόσωπον, in faciem) Volebant, Iesum negare, tributum Cæsari dandum. Veritas & res & personas vere æstimat: qui autem personas spectat, veritatem facile prodit.

17 ἔξεσι, licetne) Non modo dicunt: oportetne? sed, licetne? propter ea, quæ Deo deberentur.

¶ ἢ ὄυ; an non) Flagitant responsum rotundum.

18 γινέσθαι, cognoscens) sine morâ, nemine docente.

¶ ὑποκριταί, hypocritæ) Iesus verum se eis ostendit, ut dixerant v. 16.

20 εἰκὼν) imago.

¶ ἐπιγραφή) literæ inscriptæ.

21 ἀπόδοτε) reddite, ut par est.

¶ ἔν, igitur) Hodie promiscuus numismatum usus est, v. gr. Gallicorum in Germania: sed in Iudæa non nisi Romana pecunia videtur in usu fuisse. at si Iudæi non fuissent in potestate Cæsaris; non eo erant animo, ut numisma externum, præsertim imaginibus ethnicis signatum, in usu haberent.

¶ καί, ἔ) Vno non tollitur alterum, ut vos putatis. Quæ Dei sunt, quæ Deo dicata & reservata sunt, non sunt Cæsaris: quæ Cæsaris sunt, non tamen nullo modo Dei sunt.

¶ πᾶ τῆς θεῆς, quæ Dei sunt) cujus causam agere videri vultis. v. 16.

22 ἐθαύμασαν, mirati sunt) conspicuo modo, ob responsum tutum & verum.

23 σαδδουκαῖοι, Sadducæi) Extremo tempore omnes confurgunt contra Iesum. Rara Sadducæorum apud evangelistas mentio: in illo die ne Sadducæi quidem quieverunt.

¶ ἀνάστασις, resurrectionem) Notissimum jam tum pridem fuisse articulum hunc, patet ex eo, quia non additur, resurrectionem mortuorum. Atque hujus articuli hostes vario cum gradu impugnant, immortalitatem animæ penitus negando, vel ejus conjunctionem cum pristino corpore tollendo. Atque inter ipsos Sadducæos varius esse error potuit.

24 τέκνα) filium vel filiam, aut plures liberos.

25 παρ' ἡμῶν, apud nos) Sadducæi, super raro & fortasse pridem jactato casu, hoc dubium cient, quod ex quavis muliere, quæ pluribus viris nupsit, prope æque desumi poterat. Errorum defensores fucum sæpe petunt ab iis, quæ nil parumve ad rem pertinent.

28 τίνας, cujus) Aut omnium, inquit, aut unius erit uxor: at nullus præ cete-

ceteris jus habet. Respondet Iesus : nullius uxor erit. v. 30. *Disjunctionem* fecerant etiam pharisæi, inter ea, quæ sunt Casaris & ea quæ Dei: ad illos, utrumque ait Veritas; ad Sadducæos, utrumque negat. Sæpe terrena sapientia in paralogismum se præcipitat insufficienti, etiam in rebus facilibus, enumeratione partium, quarum nulla cœlestem fugit sapientiam.

29 *μη εἰδότες, quum ignoratis*) Duplex hæc ignorantia mater est errorum fere omnium. resurrectio mortuorum nititur virtute Dei: & fides resurrectionis, nititur scripturis. Iesus eis *πρῶτων ψεύδεις* refutat: quo se minime putabant laborare. Primo solvit argumentum veritati oppositum: deinde veritatem ipsam probat.

¶ *πᾶς γραφᾶς, scripturas*) quæ plane vitam futuram spectant. v; 1 f. Sadducæi Moſen non intelligebant: prophetas, Moſen declarantes, non recipiebant.

¶ *τὴν δύναμιν, virtutem*) Virtus Dei faciet homines *angelis pares*. Ignorare Deum ejusque virtutes, caput est erroris. 1 Cor. XV. 34.

30 *οὐπγαμῶσιν, neque nubunt*) viri.

¶ *οὔτε ἐγγαμίζονται, neque nuptium locantur*) mulieres. conf. v. 25.

¶ *ὡς ἄγγελοι τῶ θεῷ, sicut angeli Dei*) Absurdum illud, quod Sadducæi fingebant, super justos præ injustis caderet; nemine injustos suspicante nuptiis gavisuros. itaque de solis justis respondet Iesus. Iusti tum erunt ejusdem conditionis, atque angeli Dei; sine conjugio, cibo & potu &c. Alibi consortes ævi futuri dicuntur fore *Deo similes*: sed quia Deus Filium & filios habet; hoc loco, ubi de gignendo quæritur, dicuntur fore, ut angeli: simulque angelorum quoque existentia contra Sadducæos ignorantes defenditur.

¶ *εἰσὶ, sunt*) viri & mulieres.

31 *ὑμῖν*) vobis, inquit, non nobis. Chri-

sto non sunt scripta. *vobis*, Abrahæ posteris.

32 *ὁ θεός, Deus*) Hoc ter ponitur, non semel; quia Jacob non solum ab Isaac, Isaacus non solum ab Abrahamo, sed singuli etiam a Deo audire promissionem: divinitusque nomen *Abrahamo* mutatum, *Isaaco* datum, *Iacobo*, Israël, additum. Gen. XVII. 5. 19. XXXII. 28.

¶ *οὐκ ἔστι θεός νεκρῶν, non est Deus mortuorum*) Non est (Deus) Deus mortuorum. Ellipsis, uti Rom. III. 29. Valor consequentiarum hoc exemplo noscitur. Hæc locutio, *Deus tuus*, exprimit & beneficium divinum, & officium humanum. Beneficium divinum (id enim hoc loco spectatur) sic expressum, est infinitum, æternum, & cui præstando minime sufficit vita terrena, quamlibet felicissima & longissima, Ps. CXLIV. 15. Luc. XVI. 25. nedum peregrinatio dierum paucorum & malorum, ut erat vita Abrahami, Isaaci, maximeque Iacobi, ad vitas patrum superiorum, quibus tamen promissio illa non item obtigerat, collata. Nam non dicitur, opulentia, longævitas, securitas tua, mundus denique tuus, sed, *Deus tuus*: neque Deus tuus ad quinquaginta, ad centum, ad septingentos annos, sed simpliciter, *Deus tuus*. Itaque ut primum Deus se v. gr. Abrahamo Deum ejus declaravit, communionem sui, æterni, æternam ei & detulit & detulisse est agnitus. Et quanquam mors corporis apud patres intervenit, ea tamen non potest esse perpetua, nec longana, si ad vitam æternam comparetur, habere moram. Nam ipse Abraham, quantus quantus est, & in quantum Abraham nominatur, id est, non Abrahæ tantummodo anima, sed etiam corpus, cui sigillum quoque promissionis inditum est, habet *Deum*. Deus autem non est non entis Deus: ipse est Deus vivens; ergo ii, qui Deum habent, vivere debent, & quæ parte vivere intermiserant, reviviscere in perpetuum. Vis formula ostenditur etiam

Hebr. XI. 16 not. Atque hæc est argumentatio Christi firma, evidens, & prius inaudita : & immortalitatem animæ, & resurrectionem corporis, contra Sadducæos, spiritum esse ullum negantes, potentissime vindicans. Nervus autem non est situs in verbo *ἐμὶ sum*, ejusve præsentis ad Mosen tempore : quod Matthæus quidem, sed nec Moses, nec Marcus, nec Lucas exprimit, sed in ipsa formula. Atque hæc locutio, *Deus meus, tuus, illius* &c. est longe frequentissima : sed præterea locus hic ad Sadducæos citatus est omnium exquisitissimus : quia 1. in eo loquitur Deus ipse, irrefragabili veritatis argumento. 2. loquitur in solennissimo viso. 3. loquitur de Abrahamo, Isaac & Jacobo conjunctim : 4. & quidem post obitum illorum, idque longo intervallo, ipso tempore promissionis præstandæ erga eos etiam in posteris eorum ; quod indicium erat, patres illos in sua ipsorum vita non reportasse bona sibi promissa. Atque ita mortuorum resurrectionem *indicavit* *KAI etiam Moses*, Luc. XX. 37. non modo prophetæ, præ quibus publice lætābatur Moses, ante Antiochi tempora. Simul autem perficitur paræmia Iudæorum, qui dicerent, Deum non esse Deum viventium, sed mortuorum. Vid. Al. Mori Axiom. IX. & E. F. Cobii diff. de nervo hujus loci.

35 *εἷς ἐξ αὐτῶν*, *unus ex illis*) Hic a Salvatore minus reprehenditur : quare ab aliis inductus videtur.

¶ *νομικὸς*) *legalis*, quantus quantus erat : & opinione scientiæ plenus, scientiam ostentaturus. *νομικὸς* idem, qui *γραμματεὺς*, Luc. XI. 45. 44. § 3. & *νομοδιδασκαλός*. Luc. V. 17. 21.

37 *ἀγαπήσεις*, *diliges*) Id ex Decalogo, Deut. V. 10. repetit Moses ; ib. c. VI. 5. deciesque repetit, eodem libro, cujus hæc ipsa summa est, gravissima cum con-

testatione concludit. ib. c. XXX. 19f.

¶ *ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σε καὶ ἐν ὅλῃ ψυχῇ σε, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σε*) Articulum fere indifferenter tractarunt, qui libros vel descripserunt vel contulerunt : sed quantum ex codicibus novissime collatis colligere licet, in tertio tantum inciso Matthæus articulum posuit. Id in Hebræo est *לְבַבְךָ תִּירָם* q. d. *Ἐν omni validitate tua*. LXX. *καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σε*. apud Marcum, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σε καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σε*. apud Lucam, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σε καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σε* uno hebraico *תִּירָם* per duo græca expresso. Etiam accentus hebraici a duobus prioribus incisus arte conjunctis hoc tertium distinguunt. Omnia epitasin faciunt ; cui articulus in tertio tantum inciso apud Matthæum positus congruit. *Tria sunt eorum OMNIVM, quæ unquam in homine deprehenduntur, fundamenta, Idea, Desiderium, & Motus* : inquit Io. Iac. Syrbius Philos. primæ part. I. cap. 1. § 1. *OMNIA* amore Dei animanda & regenda sunt.

38 *πρώτη*) præceptum non modo maximum, necessitate, amplitudine, diuturnitate rei ; sed etiam *primum*, natura, ordine, tempore, evidentia.

39 *δεύτερα*, *secundum*) Resp. *primum*.

¶ *ὅμοια*, *simile*) ejusdem indolis, in antitheto ad sacrificia, Marc. XII. 33. Amor proximi est similis amoris Dei, præ omnibus aliis officiis, sicut luna est similis soli, præ omnibus astris. Gen. I. Facile legisperitus, de uno sollicitus, alterum erat præteriturus. Ei periculo occurrit Iesus, & plus respondet, quam is interrogarat.

¶ *ὡς*) *sicut* amas te ipsum. Amorem sui non opus est seorsum præcipi. qui Deum amat, se ipsum amabit ordinate, citra philautiam. Deus amat me sicut te, & te sicut me. quare ego debeo te, proximum, amare, sicut me ; & tu me sicut te.
nam

nam divino amor noster amor debet respondere.

40 κρέμαται, καὶ οἱ πρὸς Φῆται, vel simpliciter, κρέμαται) Latini codd. habent, *pendet, & prophetæ.* unde κρέμαται, καὶ οἱ πρὸς Φῆται Cant. De lege quarebatur: de lege potissimum respondetur. v. 36. 40. καὶ οἱ πρὸς Φῆται non habet versio *Anglo-saxonica*: & posset videri glossa ex cap. VII. 12. quia & singularis numeri est *pendet*, & postponitur *& prophetæ.* sed hoc habent patres, etiam *Tertullianus*, si exemplaria ejus sincera sunt. Rursum versio *anglo-saxonica* sæpe omittit aliquid, quod Latinus habet. Amplius considerandum. *Pendet*, elegans verbum: qui utrumvis *præceptorum* tollit, legem tollit.

41 συναγμένων, *congregatis*) solenniter. conf. v. 34.

42 τί, *quid*) Semper vos pharisæi, inquit, quæritis de præceptis: nunc aliquid vobis proponam, de quo tamen etiam scriptum est, tanquam de capite gravi; ut videatis, in scripturis quærendam esse non legem magis, quam evangelium.

¶ δεκεῖ, *videtur*) Hoc verbo, *videtur*, majori jure utitur Iesus ad Pharisæos, quam Pharisæi ad Iesum v. 17. Etiam *opinio* poterat initium fieri fidei.

¶ τὸς υἱός, *cujus filius*) Ita Iesus occasionem eis dedit sui, Messiae, agnoscendi. Doctrinam de Deo, v. 37. ut uno, illustrat doctrina de Trino.

¶ τῷ δαυὶδ, *Davidis*) Mediocritia de Christo facilius accipit ratio, quam aut humilia aut gloriosiora.

43 ἐν πνεύματι, *in spiritu*) adeoque vere. 1 Cor. XII. 3.

¶ κύριον, *dominum*) Id signum subjectionis. Phil. II. 11. coll. 1 Petr. III. 6. Plus erat, Christum habere filium, quam regem esse: & tamen David non ait, Christum esse sibi filium, sed gaudet, eum sibi esse

Dominum, se illi servum. At hoc gaudii nobis quoque paratum est. Luc. I. 43. Ioh. XX. 28. Phil. III. 8. Qui Messiam solummodo ut Davidis filium spectant, minorem cognitionis partem spectant. Dominatio, cujus subditus est ipse David, cœlestem & Regis majestatem & Regni indolem ostendit.

44 εἶπεν - ποδῶν σου) Sic LXX, Ps. CX. 1.

¶ τῷ κυρίῳ μου, *Dominum meo*) Ergo Dominus Davidis erat, antequam ei diceret Dominus: *Sede.*

¶ κάθῃ) *sede*, impera. 1 Cor. XV. 25. *Dextra*, potentia.

¶ ἕως ἄν, *usque dum*) Non negatur æternitas sessionis; sed negatur, hostium impetum obesse sessioni.

¶ θῶ) *ponam*. Hostes prostrati *jacebunt.*

¶ ἐχθρῶς, *hostes*) in his etiam pharisæos.

¶ σου, *tuos*) Odium hostium specialiter fertur in Primogenitum.

¶ ὑποπόδιον, *scabellum*) Ipsi hostes erunt scabellum pedum Christi, jure victoriae. conf. Ios. X. 24. Ps. XLVII. 4.

45 εἰ ἔν, *si ergo*) Hunc articulum illo inprimis tempore debuerant Judæi summo studio discere. Dominum esse, aliquanto evidentius est de Christo, quam Davidis filium esse.

46 λόγον, *verbum*) ea de quæstione, ut de ceteris.

¶ ἐπερωτῆσαι, *interrogare*) ad tentandum. discipuli interrogabant ad discendum.

¶ ἔκτι, *posthac non*) Nova dehinc quasi scena se pandit.

C A P. XXIII.

1 Τὸν, *tunc*) omissis adverbis.

2 ἐκάθισαν, *sederunt*) Moysen representantes, legem ejus legendo & interpretando, quin etiam plura urgendo.

¶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, scribae & pharisæi) Non omnia utrorumque æque erant vitia, quæ hîc commemorantur: sed nonnulla habebant communia, nonnullorum erant inter se participes. Luc. XI. 45.

3 ἐν, ergo) Hac particula limitatur τὸ quæcumque dixerint, ne putet populus, traditiones pharisæicas æque sibi esse servandas, atque præcepta Mosis. v. 4.

¶ τηρεῖτε, servate) animo.

¶ ποιεῖτε, facite) re. Imperativus: cui respondet alter, qui sequitur.

¶ λέγουσι, dicunt) Mosaica, servanda, facienda.

4 δεσμεύουσι γὰρ, ligant enim) Explicancur opera eorum.

¶ βαρέα, gravia) Epitheta doctrinis hominum apta.

¶ ἄμυξ, δακτύλῳ humeros, digito) Antitheton.

¶ κινήσαι, movere) nedum ferre. Incomparabile quiddam scriptura habet in describendis characteribus animorum intimis. Exemplo est totum hoc caput, & Luc. XII. 16 f.

5 δὲ, autem) tametsi videntur multa facere bona.

¶ Φυλακτήρια, phylacteria) Ex. XIII. 9. 16. Deut. VI. 8. XI. 18.

¶ κεῖρα, fimbrias) Num. XV. 38.

6 Φιλῶσι, amant) & singuli & pro toto ordine suo.

6 f. ἐν τοῖς δέπνοις συναγωγαῖς ἀγοραῖς in conviviiis: synagogis: foris) locis publicis.

8 μὴ κληθῆτε, ne appellemini) ne ita tractemini aut tractari postuletis.

¶ εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ διδάσκαλος, unus enim est vester doctor) Alii, εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ χριστός. atque id quidem versu 10 exstat: sed versu 8 agitur de Patre

cœlesti, coll. c. XVI. 17. Ioh. VI. 45. Act. X. 28. Gal. I. 1. 15. Eph. I. 9. Psalm. XXV. 12. XXXII. 8. Ideo subsequitur: omnes autem vos fratres estis. quæ ratio ad nonum quoque versum pertinet, ut neque vocemur magistri, neque patrem quemquam in terra vocemus. De Christo agitur versu 10, & convenienter subjungitur versus 11. Confer, de Patre doctore & Christo duce, c. XI. 25. 27.

¶ ἐστὲ ἐστοτε) Imperativus: coll. erit. v. 11.

9 πατέρα, patrem) Hic quoque magnificus doctorum, in senectute præsertim, titulus erat.

¶ μὴ καλέσητε, ne vocaveritis) neque lingua neque animo, infallibilitatem cuiquam adscribente.

10 καθηγηταὶ) ductores, auctores. Gradatio: Rabbi, pater, ductor. Erant hi tituli eminentiæ spiritualis apud Iudæos. quæ destruitur etiam 1 Cor. III. 5 f.

11 ὁ δὲ μείζων, qui vero major) i. e. qui vult esse major, 27 c. XX. 26.

12 ὅ-τις δὲ, quicumque vero) Ez. XXI. 26. LXX: ἐταπείνωσας τὸ ὑψηλόν, καὶ ὑψώσας τὸ ταπεινόν.

¶ ὑψώσει, exaltabit) ut scribæ & pharisæi.

13 f. εἰ, vae) Oclies h. l. dicitur vae: oclies, beati, & amplius. Matth. V. a v. 3. not.

¶ εἰ - κλείετε τὴν βασιλείαν - καὶ παθίετε τὰς οἰκίας κτλ.) In multis codd. hæc transponuntur: sed prius est illud, in quo fit mentio regnicolorum, coll. c. IV. 17. V. 3. & c.

¶ ὑποκριταί, hypocritæ) Characteres hypocritarum ex hoc elencho colligi possunt: ut fecit Thomasius in Cautelis. Non quia pharisæi & scribæ erant, miseri; sed quia hypocritæ.

¶ κλείετε, clauditis) clavi. clauditis, ut inficii & cæci.

¶ ἔμπροσθεν) ante oculos, cum homines jam prope essent.

¶ ἕκ εἰσέρχεσθε, non intratis) Magnum vā, & primum. conf. Matth. V. 3, de primo gradu beatitudinis.

¶ εἰσερχομένους, intrantes) voluntate, vel re.

14 κατεσθίετε, comeditis) summa avaritia. Domos viduarum comedere, atrocissima species; quæ ponitur pro toto genere rapacitatis.

¶ χηρῶν, viduarum) aliorum quoque hominum. sed injuria in viduas gravissima est.

¶ καὶ) etiam.

¶ μακρὰ) Instar adverbii. commode quoque legitur: (προφάσει) μακρὰ ex orationibus suis fecere magnam πρόφασιν, pretextum comedendi domos viduarum. Herodianus, πρόφασις ὀλίγη, εὐτελής, μικρά.

¶ λήψεσθε, sumetis) pro præmio talium precum.

¶ περισσώτερον, abundantius) Qui male agit, judicatur: qui bono abutitur ad malum ornandum, magis judicatur.

15 περιάγετε) Sermo proverbialis. circumitis, tanquam Rabbini. v. 7.

¶ ἓνα, unum) magno studio, sed sub quo parum virtutis latet; ita ut ægre unum nanciscamini.

¶ υἱὸν γεέννης, filium gehennæ) dignum gehenna. Deut. XXV. 2: תוכה ין LXX, ἄξιός πληγῶν.

¶ διπλοτέρου, dupliciter magis) propter majorem hypocrisis; cum posset insignem consequi gradum in populo Dei.

16 ὁδηγοὶ τυφλοὶ, duces cæci) Antea hypocritæ, & sapius: nunc appellatio commutatur, pro re nata. Conjungitur ea, v. 23 s. 25 s. Ad summa venit, v. 33.

¶ οὐδὲν εἶπεν) scil. ἐφέλω, nihil debet.

¶ χρυσῶ, auro) quo templum erat ornatum.

17 μωροὶ καὶ τυφλοὶ, stulti & cæci) Peccabant etiam contra sensum communem: quo censente, propter quod unumquodque tale est, illud ipsum magis est tale.

18 ἐν τῷ δώρῳ, in dono) Origo erroris, justitia operariorum. Pluris faciebant dona sua, quam divinum institutum.

¶ ἐπάνω αὐτῆ, supra illud) supra altare.

20 ἐν πᾶσι τῖς ἐπάνω αὐτῆ, in omnibus quæ sunt supra illud) Sicut versu 21 non repetitur mentio auri, sed memoratur Is, qui templum inhabitat; sic hoc versu omnia, quæ supra altare sunt, dicunt quiddam multo majus, quam munus supra altare, imo quiddam ei oppositum muneri, quid igitur? ignem sacrum, & totum ministerium sacerdotum, divinitus institutum, qui etiam ipsi non modo juxta altare, sed etiam super altare stabant & ibant.

23 ἀποδεκαπῦτε) decimatis & decimare jubetis. coll. v. 24, duces.

¶ ἡδύσμεν, mentham) non modo fruges, sed herbas.

¶ κύμινον, cuminum) quod proverbio ut res parva notatur.

¶ ἀφήκατε) dimisistis, pridem: vel etiam, remisistis aliis, per silentium vestrum.

¶ βαρύτερα, graviora) Pertinent hæc ad theologiam comparativam. Tria enumerantur, tribus minoribus opposita, graviora. de quibus vid. Sir. c. IV toto. Graviora qui curat, is demum in minoribus rebus recte potest judicare.

¶ τὴν κρίσιν, judicium) quo discernitur inter bonum & malum, &, in utroque genere, inter majora & minora. c. XII. 20 not. & cap. XVI. 3. Luc. XII. 57. 1 Cor. XI. 31. Mich. VI. 8.

¶ τὸ ἔλεον, misericordiam) c. IX. 13.

¶ τὴν πίσιν, fidem) sinceritatem, quæ opponitur hypocrisis. nam qui c. XXIV. 51 dicunt

dicuntur *hypocritæ*, Luc. XII. 46 dicuntur *infideles*. conf. 1 Tim. IV. 2. 3. Sunt hi tres plane insignes tituli: *judicium, misericordia, fides*. Debebantque capita locorum theologorum ex talibus constitui titulis, quos ipsa scriptura assignat: v. gr. Ioh. XVI. 8. Rom. III. 27. 1 Cor. XIII. 13. 1 Theff. IV. 9. V. 1. Hebr. VI. 1 f.

¶ *μη ἀφίεναι*, non dimittere) Resp. *dimitistis*. Itaque *πάντα*, hæc, refertur ad *mentham* &c. *ἐκείνα*, illa, ad *judicium* &c. & oportebat *facere* habet vim approbandi: non dimittere pertinet ad elenchum. Sæpe Græcis *ἔπος* & *ἐκείνος*, Latinis *hic* & *ille*, non pro serie verborum, sed pro ratione rerum adhibetur. vid. Not. ad Chrysof. de Sacerd. p. 509 f.

24 τὸ κώνωπα, *culicem*) Hoc unum, *percolare culicem*, iis, qui verentur *camelum deglutire*, non debet contra mentem Salvatoris objici. nam nemo temere culicem deglutit, qui etiam suffocare potest. trabs molesta magis; nec tamen festuca negligitur in manu, nedum in oculo. cap. VII. 5. ὁ καὶ ἡ κώνωψ, *culex*, proprie vinarius, qui facile in colum incidit.

25 τὸ ἔξωθεν) *superficiem, externam.*

¶ ἔσωθεν, *intus*) ubi potus & cibus.

¶ γέμισιν, *plena sunt*) poculum & patera.

¶ ἀρπαγῆς, *rapinæ*) v. 14.

¶ καὶ ἀκρασίας, & *intemperantia*) Ἀκρασία adversatur *abstinentiæ* non solum in cibo & potu, sed etiam in pecunia & quæstu. Hac notione Aristot. l. 7. Eth. Nic. c. 6. vult addi mentionem rei, cuius quis est continens vel incontinens, *κέρδης, πμῆς, θυμῶ*. atque hoc quidem loco id patet ex synonymo *rapinæ*. Gregorius Naz. ἀκρασία ἐμοὶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τῆν χρῆσις.

26 καθάρισον, *purga*) removendo ra-

pinam per eleemosynam. Luc. XI. 41.

¶ *πρώτων*, *primum*) Applicari hæc posunt ad doctrinam decori.

¶ *ἴνα*, *ut*) Alias enim illa mundities externa non est mundities.

27 ὅτι, *quod*) Hoc versu maxime proprius character *hypocritarum* describitur. nam hypocrisis nominatur versu 28. coll. Luc. XI. 44 cum contextu.

¶ *κεκοιταμένοις*, *dealbatis*) Iudæi sepulcra calce dealbarunt.

28 ἀνομίας, *injustitiæ*) Hoc proprie opponitur *justitiæ*.

29 *προφητῶν δικαίων* *prophetarum: justorum*) v. 35. Hoc totum erat, quod faciebant in memoriam pristinorum prophetarum & justorum, sine observatione dictorum & imitatione factorum: cum similitudine patrum suorum, in animis; cum contemptu in Messiam, de quo testati fuerant illi. Subaudi ergo *tantum*, uti cap. XXIV. 38. *Iustos* potius, quam *sanctos*, scriptura bene defunctos appellare solet: Luc. XIV. 14. Hebr. XII. 23.

30 λέγετε, *dicitis*) publica protestatione.

¶ *ἐκ ἂν ἡμεν*, *non essemus*) Ita sibi confidebant.

31 μαρτυρεῖτε, *testamini*) factis, v. 29. & verbis. v. 30.

32 καὶ ὑμεῖς, & *vos*) Pronomen hoc non solum facit antitheton ad patres, sed ostendit etiam, indicativi vim inesse in imperativo *implete. implebitis: implete* igitur. conf. Ioh. XIII. 27.

¶ *πληρώσατε*, *implete*) quando vultis, non jam impedimini. Estote vobis *religiosi*. Quod animo alitis, manu agite.

¶ *τὸ μέτρον*, *mensuram*) Ut vita, ut crucis, ita etiam peccati mensura est, quando v. gr. ad tres transgressiones quarta accessit. Amos I. 3 &c.

33 ἐχιδῶν, viperarum) de quibus v. 30-32.

¶ Φύγητι) Subjunctivus: quomodo ef-fugeritis?

34 διὰ τῆν, propterea) Confectarium v. octavi.

¶ ἐγὼ, ego) Propterea etiam sapientia Dei dixit: mittam &c. Luc. XI. 49. Liber IV Esræ, cap. I. & hic locus, miram habent similitudinem. v. 30: Itavos collegi, ut gallina pullos suos sub alas suas. v. 32: Ego mihi pueros meos prophetas ad vos, quos acceptos interfecistis, & laniastis corpora eorum, quorum sanguinem exquiram, dicit Dominus. v. 33: Hæc dicit Dominus omnipotens: Domus vestra deserta est. Magna est de illo Esræ libro existimatio multorum, quibus e nostris Schickardus in Tarich p. 135. & Hamlinus in Sole temporum accedunt: plurimumque auctoritatis hæc ipsa ei evangelica allegatio parit. Iul. Cas. Scaliger: *Labrorum Esræ admirabile ac divinum Compendium apud me est, Syra conscriptum lingua. in iis longe præstantiores sententiae continentur, quam in concionibus sordidissimi calumniatoris.* &c. Exerc. 308. Scilicet Syriacum illud, quod Compendium vocat Scaliger, metaphrasis fuerit libelli Hebraici, cujus prolixior, quæ Latine extat, paraphrasis multa habeat at texta apocrypha. Qualis etiam fuerit ratio librorum Sapientia & Siracidæ. etenim modo hebraïsmum spirant: modo græcismum merum habent.

¶ ἀποσέλω, mitto) Præfens. Nuncii Dei sunt missi, ut plurimum peccante populo.

¶ ποσφίτας, prophetas) qui ex singulari revelatione accipiunt doctrinam, ut David. Hi soli memorantur de præterito, v. 30. nunc adduntur sapientes & scribæ.

¶ σοφῆς, sapientes) qui habent gustum veri & boni habituales (ὁσὴν ἂν τῆν) ut Sa-

lomo. hi sunt medii inter prophetas & scribas.

¶ γραμματεῖς, scribas) qui monumenta prophetarum & sapientum adornant & administrant, ut Esra. In his magna ex parte habitus est acquisitus; in sapientibus, infusus; in prophetis, infusus. Unde illos plurimum, istos multum, hos minus, nec tamen parum, odit aut contemnit mundus.

¶ ἀποκτενεῖτε, occidetis) ut Iacobum.

¶ σταυρώσετε, crucifigetis) ut Petrum & Andream; et si Petrus alibi martyrismum passus est.

35 ἔλθη, veniat) Id repetitur v. 36, veniet. Conf. Luc. XI. 50f.

¶ πᾶν, omnis) ipsius præsertim Messia. Luc. XII. 33.

¶ αἷμα, sanguis) Ter hoc dicitur uno hoc versu, magna vi.

¶ ἐκχυνόμενον) Præfens. Nondum erat effundendi finis.

¶ ἐπὶ τῆς γῆς) in terra tota. conf. Gen. IV. 11.

¶ Ζαχαρίας υἱὸς Βαραχίας, Zachariæ filii Barachia) illius, de cuius prophetia & morte agitur 2 Chron. XXIV. 20 seqq. Multa ejus apud Iudæos mentio. vid. Light-foot.

¶ τῆ ναῶ, templum) In templo hæc dixit Iesus: in templo vindicta insignis futura erat.

36 λέγω, dico) iterum. conf. Gen. XLI. 32.

¶ ἔξει, veniet, quod attinet ad initia vindictæ. Ap. VI. 11. nam extrema se porrigunt longe ulterius. v. 39.

¶ πάντα, omnia) Qui peccat, participes fit omnium, qui idem commiserunt.

¶ γενεάν, generationem) c. XXIV. 34 not.

37 ἱερουσαλήμ ἱερουσαλήμ, *Ierusalem Ierusalem*) Gravissima epizeuxis.

¶ ἡ ἀποκτένεσα, *occidens*) Participium vim nominis habet.

¶ λιθοβολῶσα, *lapidans*) Id obtigit Christi protomartyri, Aët. VII. 58.

¶ τὰς ἀπεσταλμένους, *missos*) quamvis inviolabiles legati sunt in mundo.

¶ πρὸς αὐτήν) i. e. πρὸς σε. conf. Luc. I. 45. LXX, Es. XLVII. 10.

¶ ποσάκις, *quoties*) Toties maxime, quoties Iesus in Iudæam, in urbem, in templum venerat. Vid. Harmon-evang.

¶ καὶ ἐκ ἠθελήσατε, *Et non voluistis*) etsi ego volui. Es. XXX. 15.

38 ἰδὲ ἀφίεται, *ecce relinquitur*) Præfens, bis expressum. Dixit hæc, dum exiret. c. XXIV. 1. conf. Ioh. XII. 36.

¶ ὑμῶν) *vestra* domus, quæ alias *domus Domini* dicta. Sic ad Moïsem, *populus tuus*. Ex. XXXII. 7.

¶ ἔρημος, *deserta*) relicta a Messia.

39 λέγω, *dico*) Vid. Luc. XIII. 35 not.

¶ ἴδητε, *videbitis*) vos, Hierosolymitæ. coll. Luc. XIII. 35.

¶ ἀπ' ἄρτι, *ab hoc tempore*) Præsenti temporis includitur breve illud usque ad mortem, idque extra templum.

¶ ἕως, *usque*) post longam pausam.

¶ εἶπητε, *dicatis*) Ita erant dicturi in paschate recitantes τὴν *Hallel*, sed sine applicatione ad Iesum. Vere fiet suo tempore, quod hic prædicatur, uti cap. XXI. 9 factum est, quod Luc. XIII. 35 prædictum erat. Non tamen addit, *iterum*: etsi verba illa populus acclamarat c. XXI. 9. Nam neque omnes ei ita acclamarant: & qui acclamabant, non ita intellexerant, quid dicerent, uti posthac intelliget Israel: & paullo post quasi retractarunt. Dictio prior fuit tenuior: dictio altera erit digna hoc nomine. Conf. *rursus* prætermisum Aët. I. 11 not.

¶ εὐλογημένος, *benedictus*) Cantus conversionis. Ab hoc versu definit publicus sermo Christi ad Iudæos: ab hoc versu incipit illorum resipiscencia.

C A P. XXIV.

1 Ἀπὸ τῶν ἱερῶν, *ἐπορεύετο*) Sic habent Colinæi ed. & mss. *Bunkleanus*, *Cantabrigiensis*, *Paris*. 5. 6. *Steph*. 7. pluresve, *Chrysofost*. *Æth*. *Arab*. *Lat*. *Pers*. *Syr*. Quo pacto ἐπορεύετο, absolute, majorem vim habet, in antitheto ad v. 3, *sedente eo*. Recentiores librarii, ut si nil referret, scripsere, ἐπορεύετο ἀπὸ τῶν ἱερῶν. Sermo etiam seculi consummationem complexus, commode sub dio est habitus.

¶ οἱ μαθηταί, *discipuli*) unus præcipue. Marc. XIII. 1.

¶ ἐπιδειξάμην, *ostensum*) Credibile est, Iesum nunquam spectasse externas templi partes. non enim fuit curiosus. conf. ad c. XXII. 19. Internas templi partes spectavit, merito. Marc. XI. 11.

¶ τὰς οἰκοδομὰς, *structuras*) Singulæ partes erant magnæ structuræ: imo eo tempore exercebatur ædificatio illa, de qua Ioh. II. 20. Et fortasse magis fervebat, ob Pascha instans.

¶ τῶν ἱερῶν, *templi*) destruendi. c. XXIII. 38. & quidem ea ætate, paucis post ædificationem absolutam annis.

2 ταῦτα) hæc, ut stant!

¶ οὐ μὴ ἀφθῆν, *non relinquetur*) Iesus cogitationes discipulorum curiosas severioribus delet.

¶ λίθος, *lapis*) Adagium de gravissima vastatione. Solum illud etiam aratro scissum est.

3 ἐπὶ τῷ ὄρει, *super monte*) unde & prospectus erat in templum: & initium futurum erat obsidionis.

¶ τὸ σημεῖον, *signum*) Vaticiniis rerum maximarum sæpe signa addita: hinc discipulorum

pulorum quaestio de signo illius temporis.

¶ τῆς σῆς παρουσίας, tui adventus) Videntur discipuli respicere c. XXIII. 39.

4 καὶ, &) Discipuli quaesierunt, minus distincte, 1. de tempore templi destruendi: 2. de signo adventus Domini & finis mundi; quali uterque eventus simul futurus esset, adeoque commune tempus & commune signum haberet. Respondet Iesus, distincte, (1.) de templo & urbe destruenda, huiusque rei signis. v. 4. f. 15 f. (2.) de adventu suo & fine mundi, ejusque rei signis. v. 29-31. (3.) de tempore templi destruendi. v. 32 f. (4.) de tempore finis mundi. v. 36. Sic quoque apud Marcum & apud Lucam, qui c. XXI. 11. 25. utriusque rei signa seorsum notat.

¶ βλέπετε, videte) Futura & novissima non debemus curiositatis causa, sed muniendi nostri studio quaerere. Omnia sunt referenda ad firmitudinem in agnitione & confessione Iesu Christi. Huc enim spectat prophetia: cetera abrumpuntur, quibus ad meram scientiam uteremur. Illustrari hinc potest thesis de perspicuitate & perfectione scripturæ.

¶ ὑμᾶς, vos) Hoc non tam apostolis, Paraclatum non multo post accepturis, quam gregi fidelium, quem illi tum representabant majoribus, ne seduceretur, periculis obnoxio, dicitur. Initium, prudentia: finis, patientia. v. 13.

5 πολλοὶ, multi) Initio venient pseudochristi: in medio, pseudopropheta; v. 11. postremo, utriusque. v. 24. Gradatio.

¶ ἐπὶ) sub. non modo dicent, se esse amemissos, sed, se esse, qui ego sum.

¶ λέγοντες, Eγὼ εἰμι ὁ χριστός, dicentes: ego sum Christus) Scripsit Theophylactus, Doctorem quendam Samaritam perhibuisse, eum se esse, de quo Moses prædixisset, prophetam. Simonem quoque Samaritam appellasse se ipsum ingentem potestatem, id est, δυνάμιν

μεγάλαν. de quo in historia apostolica Luca. Huc etiam referri videntur posse, Theudas, & Ægyptius quidam, & alter prestigiator, quem non nominat Iosephus (qui ista narrat libro XVIII. antiq. h. historiae, & secundo capt. e. Iudæe) omnes prætendentes prophetæ nomen, fraudulenti ipsi ac seditiosi. Quin & posterioribus temporibus Manes ausus fuit sese Christum profiteri, & similiter XII. tanquam apostolos sibi ascivit. Ioachimus Camerarius.

6 μελήσετε-ἀκούετε) Futurum complicatum: audituri eritis. Evangelistarum scripta ante impletionem hujus prædictionis edita magnam hinc firmitudinem nata sunt. Audituri: Christiani magis audiunt bella, quam gerunt.

¶ πολέμους, belli) in propinquo.

¶ ἀκούετε πολέμων, rumores bellorum) remote.

¶ μὴ θροεῖσθε, nolite turbari) Metonymia antecedentis: i. e. nolite statim fugam capessere. Verbum magna proprietate positum. nam θροος ex θρέω ἤ γινυσθῆναι θορύβῳ βοῶ ἢ λαλῶ.

¶ γὰρ, enim) Fundamentum tranquillitatis.

¶ ἔτι, nondum) Pii facile putant, non posse altius ire mala: ideo monentur.

¶ τὸ τέλος, finis nondum, de quo v. 2. 14. necdum tempus fugæ. v. 15. Luc. XXI. 20. Initium demum versu 8.

7 ἐγεσθήσεται, excitabitur) cum antea plus pacis fuisset.

¶ ἐθνῶν, gens) etiam extra Iudæam.

¶ λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ, fames, & pestes, & terræ motus) Huc fere omnia in Novellis revocari possunt. quantum historici ea sæpe minus, quam humana facta, memorant.

¶ κατὰ τόπους) passim. Semper fuere pestes & reliqua: sed non ita frequenter.

8 ἀρχή, *initium*) respectu Iudæorum. Antitheton, *finis*. v. 6. 14.

¶ ὠδίνων, *dolorum*) qui antecedunt *regenerationem*. c. XIX. 28. Rom. VIII. 22. Metaphora a partu.

9 ἀποκτενεσιν ὑμᾶς, *occident vos*) quosdam ex vobis. Luc. XXI. 16. Hos non indicat Dominus, ut omnes vigilent. Ante vastationem urbis Iacobus major ab Herode, ut Lucas memorat, Petrus a Nerone, ut H. E. tradit, occisus est. Vos: quasi vos in culpa essetis, & miseriam generi humano pareretis. Extremum hoc mundi solatium est. Iudicium incipit a domo Dei.

¶ μισόμενοι, *exosi*) Religio christiana habet singulare quiddam, corrupto mundo, omnes sectas toleranti, invisum.

10 σκανδαλιζήσονται, *offendentur*) fidei iacturam facient.

¶ ἀλλήλους, *mutuo*) Id omnium tristissimum.

11-13 καί, εἶ) Solicite retinenda fides, amor, spes.

12 τὴν ἀνομίαν, *injustitiam*) *Injustitia* & *amor* opponuntur: nam *legis complementum amor*. *injustitia* vim involvit; *amor* quiddam quasi nativum.

¶ ψυγήσεται, *refrigescet*) Amoris est *ardere*.

¶ ἡ ἀγάπη) *amor*, (erga Deum, homines, propinquos, se ipsum, spiritualis, imo etiam naturalis:) qui summa *legis*. *σοφία* facit, ut v. gr. prole nata gaudeant parentes: ubi dura fecit tempora iniquitas, gaudent prole denata aut non nata. *amor*, ornatus christianorum & vigor, atque adeo status eorum omnis. Phil. I. 9. 2 Petr. I. 7. Ap. II. 4. Idem, fundamentum ὑπομονῆς *patientie*. v. seq.

¶ ἡ πολλῶν, *multorum*) *multitudinis*, eorum, qui amore non excellent. *injustitiam* maxime exercent valde potentes, aut nimis pauperes: inde *ceterorum* quoque

amor frigescit. violata justitia, quæ vocatur particularis, hebescit justitia, quæ vocatur universalis.

13 ὁ ὑπομείνας, *qui perseveraverit*) Constantia tuemur fidem, amorem, spem.

¶ εἰς τέλος, *in finem*) tentationis.

¶ οὕτως, *hic*) tanquam exemptus. v. 22.

¶ σωθήσεται, *servabitur*) Vrbe deleta, liberantur Christiani. Luc. XXI. 28. 31.

14 τῶν, *hoc*) quod Iesus prædicavit.

¶ ἤξει) *ἤκειν* est non modo appropinquare, sed plane *advenire*, imo *adesse*.

¶ τέλος, *finis*) de quo v. seqq. Ideo subsequitur *ergo*, v. 15. Ante hunc finem apostolatu perfuncti sunt duo illi, Petrus & Paulus, aliique. v. 9.

15 τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, *abominationem desolationis*) Abominationem profanationis sequebatur abominatio desolationis. Sic appellatur exercitus romanus ex gentibus conflatus, cuius signa militaria abominabantur Iudæi, tanquam idola, cum Romani divinitatem signis illis tribuerent. vid. Spizellii Collatio de vaticin. ang. p. 135.

¶ τὰ προφῆτα, *prophetam*) Conf. Hebr. XI. 32. 34. de Daniele propheta: etsi a nonnullis Iudæis non reliquorum prophetarum numero habitus. Sæpe levis causa errorem parere magnum potest. In latinis Bibliis libri apocryphi canonicis quondam *mixti*, pro argumenti affinitate, & in indice librorum per notulas quasdam ab iis *discreti* sunt, ut in MSS. observare licet: deinde hac cautione, debili quippe, neglecta, ipsi quoque pro canonicis habiti. E diverso quum ii, qui libros V. T. in unum corpus redigere cœperunt, Danielis librum nondum habuissent, is liber, & serius & extra Palæstinam scriptus, hagiographis adiectus est; non incommode quidem, quatenus hebdomades per Danielem prædictæ, impleri cœperunt in Nehemia: sed tamen

tamen inde Daniele, qui prophetis non esset adjectus, ne prophetam quidem fuisse, aliqui putarunt, accedente fastidio scrutinii temporum prophetiorum. Prophetam vero eum fuisse, confirmat Propheta maximus.

¶ ἐς ὧς) Sic scribendum, non ἐς ὅς, etiam in neutro. nam ἐς ὧς contrahitur ex ἐς αὐς, unde ἐς ὧπα Luc. V. 2. ἐνεστῶπα Rom. VIII. 38. &c. Referendum ad βδέλυγμα, *abominationem, jam stantem firme, stativam diu.* Προσοποεία.

¶ ἐν τόπῳ ἁγίῳ, *in loco sancto*) Dan. IX. 27: ἐπὶ τὸ ἱερόν. LXX. Tempus fugæ jungitur Luc. XXI. 20. cum ipso articulo exercitus appropinquantis: atque in hoc ipso tempore monitum de fuga divinitus iteratum fuisse memorat Eusebius l. 3. H. E. c. 5. Itaque *locus sanctus* non denotat hic templum, sanctumve sanctorum; nam eo profanato serum fuisset fugere: sed locum circa urbem sanctam, extra urbem, cumque definitum; scilicet illum ipsum, quem Salvator, dum hæc dicebat, sua presentia, ut sæpe, sanctum habuit. conf. Act. VII. 33. Certe in *monte olivarum* præcipuam obsidionis vim fuisse, docet Iosephus. περὶ πικτὸ αὐτῶν στραπεδείσασθαι κατὰ τὸ ἐλαιῶν καλέμενον ὄρη, ὃ τῆ πόλει πρὸς ἀναπλὴν ἀντίκειται. l. 6 de Bello Iud. c. 3. Idemque mons sanctus erat etiam Iudæis, quia ex eo templum vicinum introspecti poterat: atque in eo Schechinam tres annos cum dimidio stetisse tradiderunt. Appellarunt etiam ἡ ἁγία ἡ *montem unktionis*. Pertinet huc vel maxime Zach. XIV. 4, ubi sanctitatem ipsa mentio plagæ orientalis importare videtur. Itaque quem Matthæus *locum sanctum* vocat, cum Marcus sic describit, *ubi non oportet*. Quod utrumque respicit ad illud Dan. IX. 27. ubi regio montis illius dicitur ἡ ἁγία *plaga*, ceteroqui sancta, sed tum propter oppugna-

tores idololatrias *abominabilis*: quia ibi דַּבְּרֵי יָרֵךְ Dan. XII. 11. XI. 31. *abominamentum vastans* erat staturum. Namque ἡ ἁγία plagam mundi significat, etiam extra mentionem venti. Es. XI. 12. A locis sanctioribus initium pœna capere solet, & inde se ad reliquas partes diffundere.

¶ ὁ ἀναγινώσκων νοείτω, *qui legit, intelligat*) Eandem parenthesin habet Marcus c. XIII. 14. quanquam incisum illud de Daniele multi in Marco non legunt. Uterque evangelista, cum scriberet ante obsidionem urbis, monuit lectorem suum, ut accuratum Domini consilium de loco & celeritate fugæ observaret. Dan. XII. 10. οἱ νοήμονες συνήσασιν. at Hebr. יְנִי דְּבִשְׁמַד *sapientes intelligant*. ὁ ἀναγινώσκων non dicit lectorem Danielis publicum (nam initio obsidionis series lectionum Legis erat in Levitico; & neque illis neque ceteris ulla ex Daniele sociata erat:) sed quemcunque *lectorem* vel Danielis vel evangelistæ, ipsa maxime obsidione appropinquante. Omnes debent *intelligere*: & si orandum fuit, ne *sabbato* fuga fieret; quid erat, cur lector *sabbaticus* præ aliis admitteretur?

¶ 16 τότε, *tunc*) Hic respondetur ad τὸ τότε, quando. v. 3. Sæpe *tunc* in hoc sermone ponitur.

¶ οἱ ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, *qui in Iudæa*) non Iudæi omnes, nec Christiani omnium locorum; sed ii, qui, verbis Iesu credentes, in Iudæa erunt.

¶ Φευγέτωσαν, *fugiant*) sine spe solvenda obsidionis.

¶ ἐπὶ τὰ ὄρη, *in montes*) In montibus h. l. promissa securitas: & deinde inventa, Pella. Euseb. l. c. Monet Iesus, ne quis tutum fore putet in urbe, contra atque carnalis Iudæorum prudentia in ipsa obsidione pertinacissime sibi persuasit.

¶ 17 μὴ καταβαίνετω, *ne descendat*) ne per

per scalas interiores, sed exteriores descendat.

¶ ἀραι π, *sublatum quid*) v. gr. cibos. Resp. vestes. v. 18.

18 ἀγρῶ, *agro*) Agricolaë leviter vestiti in agrum eunt.

19 εἰ) *Væ* non ponitur ad imprecandum, sed ad indicandum. Neque *liberorum generatione* interdicitur, sed tantummodo miseria prædicitur.

¶ ¶) Non poterunt celeriter fugere. Piæ participabunt calamitatem communem. Luc. XXIII. 29.

20 προσεύχασθε, *precamini*) Precibus multa mitigantur. Orarunt; neque hie facta est fuga.

¶ χαμαῖ (⊙) Non solum tempus anni, sed etiam tempestas videtur denotari. c. XVI. 3. Certe verno tempore eventus fuit. conf. v. 18, de agro.

¶ σαββάτω, *sabbato*) non quin fugere liceret in sabbato, Christianis præsertim, aut sarcinas ferre: sed quia valde miserum est, eo die, qui lætitiæ datus est, abruptis sacris publicis fugere; & quia singuli minus ad fugam parati, alii aliis in fuga paranda per frequentiam impedimento sunt in januis synagogarum vel portis urbium, magis quam ruri vel in tectis. Sabbato Hierosolymam de improvîso cepit Ptolemæus Lagi, teste Jos. 12 ant. 1. denique pœnæ, sabbato Iudæis venientes, ceteris graviores. vid. Hainlini chronol. explan. fol. 19. 20. Quin etiam hostes ob sabbati odium illo die erant truculentiores. Quo tempore maxime peccatur, pœna venit. conf. Hos. V. 7. Sabbati usus non plane exspiravit ante templi destructionem.

21 ἀπ' ἀρχῆς κόσμου, *a principio mundi*) tempore diluvii &c.

22 ἐκ ἂν ἰσαῖθι, *non salvavetur*) Salute animæ, quæ *electis* adscribitur, excluderentur per mortem præmaturam. *Salutem*

affecti dicent illud, quod resonat Ap. VII. 10.

¶ πᾶσα σὰρξ, *omnis caro*) infirma per se.

¶ ἐκλεκτός, *electos*) *Electi*, jam conversi, ceteris mixti: vel posthac convertendi; vel nondum nati. Vbi supra robur fidelium ordinarium excedit vis tentationum, electio allegatur, v. 24. 31. Luc. XVIII. 7. Deique fides & virtus. 1 Cor. I. 13. 1 Petr. I. 5. Ap. XIII. 8.

¶ κολοβῶθήσονται, *decurtabuntur*) Quod κολοβῶται, partium integritatem ita amittit, ut tamen pro toto haberi possit aptum verbum.

23 τίς, *tunc*) sub interitum Hierosolymorum.

¶ μὴ πισεύσητε, *nolite credere*) Nam ab illo tempore non conspicietur Filius hominis, usque ad Adventum suum. Itaque de adventu ad iudicium v. 27 agitur incidenter: ex professo autem v. 29 seq.

¶ ὧδε) *hic*, v. gr. ubi aliquis est, qui se Messiam dicit.

24 σημεῖα καὶ τέρατα, *signa & prodigia*) *Signa* intellectum afficiunt: *prodigia* affectum percellunt, quorum species sunt *tervicularummenta*. Luc. XXI. 11. conf. Act. II. 19.

¶ εἰ δυνατόν, *si possit*) Hoc inciso denotatur conatus summus, sed tamen irritus. conf. Act. XXVII. 39.

26 ἐρήμῳ, *deserto*) Id speciose dici poterat, coll. c. III. 3. quadratque in eos, qui globos & turmas cum tumultu ad se traxerunt. Act. XXI. 38. Ideo subiicitur: *nolite exire*.

¶ παμείοις) *cellis*. Id convenit in eos, qui quædam recondita venditari curarunt. Ideo subiicitur: *nolite credere*,

27 ἀστραπή, *fulgur*) Sermo est de *fulgure* non quovis, sed de eo, quod totum horizonta interdum implet celerrime; sine præcone prævio.

¶ ἀναπλῶν, *oriente*) Fulgur venit etiam a re-

a reliquis plagis: sed h. l. de oriente dicitur venire, credibile est, Christi adventum fore ab oriente.

¶ Ἦ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filii hominis) Hoc loco, usque ad v. 44. inprimis sæpe appellatur *Filius hominis*. coll. c. XXV. 31.

28 ὅπου γὰρ, ubi enim) Hoc adagium hic cum mentione falforum doctorum, quæ versu 23 fit; sed Luc. XVII. 37. 31 s. cum mentione angustiarum bellicarum conjungitur. Itaque *cadaver* sit Iudaismus carnalis, expers vitæ illius, qua corpus Christi vegetatur, & tamen aliqua corporis specie se venditans, in quem aquilæ tanquam in cadaver eis relictum, a vide & magno numero sint involaturæ; (*congregabuntur*, futurum:) Christus autem, qui ut fulgur venit, non est apud illud cadaver quærendus. v. 23-27. Aquilarum non omne genus, sed aliquod tamen carnivorum est. conf. Job XXXIX. 30. Tales aquilæ sunt partim pseudochristi & pseudopropheta, partim copiæ Romanorum. Hi, nec primi gentium, aquilam in signis habebant: & ad horum signa militaria, aquilam, h. l. & aprum, Ps. LXXX. 14. sunt qui alludi putant. conf. Hos. VIII. 1.

29 εὐθέως δὲ μετὰ, statim vero post) Quatuor sunt hoc loco observanda.

1. Sermo est de sole proprie obscurando &c. Atque hæc phrasis apud prophetas sæpe occurrit de interitu populi alicujus, & apud illos quoque majorem proprietatem habet, quam communiter putatur; etenim ubi magnus est hominum interitus, sane spectatores solis ad paucitatem rediguntur. Sed multo magis hoc loco id proprie valet. nam totus sermo est propriis verbis instructus: ergo hic quoque versus.

2. *pressura* innuitur illa ipsa populi judaici, eaque unius generationis.

3. non dicitur, *post pressuram illam*, neque, *post dies illos*, sed, *post pressuram dierum illorum*, uti Marc. XIII. 24, *in diebus illis*,

post pressuram illam. Dies illi referuntur ad vers. 22 & 19. neque innuitur *pressura* diuturna, sed brevis, v. 21. 22. 34.

4. post *pressuram τὸ εὐθέως, cito*, moram perbreve innuit, quum ὕπω, *non dum*, i. e. ἔκ εὐθέως, *non cito*, de mora brevi, eandem *pressuram* præcedente, dicatur. v. 6. Luc. XXI. 9. Marc. I. c. imo moram excludit. Versio Angl. *immediately*.

Dices: Magnus saltus est a vastatione Hierosolymorum ad finem mundi, qui *cito* subjungitur. Resp. Prophetia est, ut pictura regionis cujuspiam, quæ in proximo tecta & calles & pontes notat distincte; procul, valles & montes latissime patentes in angustum cogit. sic enim debet etiam esse eorum, qui prophetiam legunt, prospectus in futurum, cui se prophetia accommodat. Atque oculi discipulorum, qui in sua quæstione finem templi mundi que conjunxerant, non nihil velati relinquuntur; neque enim erat tempus sciendi, v. 36.) unde postea, Dominicum sermonem imitantes, summo consensu, finem adesse dixerunt. In progressu autem & prophetia & prospectus magis magisque etiam ulteriora explicant. quo pacto non distincta ex obscuris, sed obscura ex distinctis debemus interpretari, & sapientiam divinam, omnia semper videntem, non omnia simul revelantem, in suis ænigmatibus venerari. Postea revelatum est, antichristum fore venturum ante finem mundi: ac rursus hæc duo Paulus propius nexuit, donec apocalypsis etiam millennium interposuit. Revera tamen post Hierosolymorum vastationem (& mox quidem, quatenus nullus alius eventus intermedium hic erat memorandus, conf. c. III. 1 not.) factus est adventus Domini, videlicet, quod ad initia attinet. vid. Joh. XXI. 22 not. Ad hunc adventum, non præcise ad obscurationem solis & lunæ, refertur particula *cito*; id enim convenit cum amplitu-

plitudine sensus Domini: ut sensus sit, *mox post pressuram dierum illorum fiet, ut sol obscuratur &c.* Similis nexus adverbii cum verbo, Gen. II. 17: *quo die comederis*, fiet ut *morte moriaris*: & infra, c. XXVI. 64 not. & Luc. I. 48. Potest simul locutio referri ad modum dicendi, ut hoc dicatur: *post ævumnam illam* (id quod *statim* subiungi, institutum sermonis hujus & ratio temporis hujus, dum cetera intercessura indicentur, ferunt,) *sol obscurabitur* &c. Sic cum verbo *dicens* subaudito coniungitur verbum *abolebitis*, Marc. VII. 9. *ruinus*, Hebr. I. 6. Denique *signa* in sole &c. majore intervallo differt Lucas c. XXI. 24 f.

¶ ἡλιος (sol) Sermo proprie accipiendus; de calamitate diversa ab iis, quæ superius descriptæ sunt. In V. T. sermo talis metaphoram habet, ab eo, quod proprie fiet in consummatione seculi.

¶ ἡ δόξα τοῦ Φέγγος αὐτοῦ, non dabit splendorem suum) quem dare solet, & quum crescit, & quum decrescit. Divisa naturaliter tempora habent eclipses solis & lunæ, sed tum sol simul & luna laborant.

¶ ἀπὸ τῆς οὐρανό, a cælo) Non additur: *interram*. conf. Marc. XIII. 25, *excidentes*. Erunt, quasi non essent; sine luce.

¶ δυνάμεις) virtutes illæ cæli firmæ & concatenatæ, a *stellis* distinctæ, subtiles, in terram influere solitæ. Sic apud Matthæum, Marcum, Lucam appellantur.

¶ σαλευθήσονται, movebuntur) Apta metaphora a mari fluido.

30 τὸ σημεῖον, *signum*) Hoc *signum* est specialius: illa, de quibus Luc. XXI. 25, præcedunt, & sunt generaliora. His rebus ipsa Filii hominis appellatio congruit: coll. not. ad c. XVI. 13. nam planctus tribuum terræ, Ap. I. 7, cum *ipsius* conspectu jungitur. Hoc igitur dicit: nolite aliud *signum* prævium quærere: v. 27. Ipse erit

signum sui, sicuti Luc. II. 12. idque eo magis, quia cum ipso ejus conspectu vel etiam paullo ante videbunt homines pompam in nubibus: nisi caligo, fulgor, forma crucis, aut aliqua stella, etiam apparebit. conf. c. II. 2. Antehac fuerat *signum, cui contradicebatur*: Luc. II. 34. tum erit *signum* apertum. *Signum* denotat quiddam valde illustre & oculos percellens, sive alterius rei sive sui significationem habens. Ap. XII. 1. Sole, Luna, stellis extinctis, *signum* illud erit visibile in fulgore Domini & inde nubis ac nubium. In summa, *signum*, coll. Marc. XIII. 26. 4. est pompa advenientis Filii hominis, qui ipse *mox* conspiciendus dicitur h. l.

¶ Φυλαί, *tribus*) Iudaicæ, maxime.

¶ ὄψονται, *videbunt*) Num. XXIV. 17.

¶ νεφελῶν, *nubibus*) Lucas ait: *in nube*. Currus habebit multos: uno valde eximio vehetur.

31 αὐτῶν, *suos*) Credibile est, certum angelorum numerum peculiariter appellari angelos Christi; etiam omnes subjecti sunt Christo.

¶ σάλπιγγος, *tuba*) Tubarum usus, ad convocandam multitudinem: illa *tuba* habebit *vocem magnam*.

¶ ἐπισυναχέσονται, *congregabunt*) Conf. 2 Theff. II. 1.

¶ ἀπὸ ἀκρῶν οὐρανῶν) 'Απὸ ἀκρῶν γῆς, Marc. XIII. 27. *ἀκρῶν*, omnis *extremitas*: ubi terra definit, ibi cælum incipit. unde etiam interdum *montes* & *cælum* parallela sunt. 2 Sam. XXII. 8. Ps. XVIII. 8. *ἐπὶ* Hebr. Deut. XXX. 4: ἀπὸ ἀκρῶν τῆς οὐρανό ἕως ἀκρῶν τῆς οὐρανό. & sic ib. c. IV. 32.

32 ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς, *a ficu vero*) a re obvia.

¶ πῆν) sequentem.

¶ παραβολὴν, *parabolam*) amœnissimam.

¶ γινώσ-

¶ γνώσκετε) scitis, coll. v. 32. vel, scite.

¶ ἐγγύς, prope) res ipsa.

33 ταῦτα πάντα, hæc omnia) Non semper præteriri debet *ordo verborum*: sæpe emphasis, &, in pronunciando, accentus, super prius verbum cadit. Primus est hic locus, qui id demonstrari postulet: sic igitur faciemus. Luc. XI. 36: εἰ ἐν τῷ σώματι σου ὄλον φωτεινόν, μὴ ἔχον τὸ μέρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινόν ὅλον, αἰς ὅταν ὁ λύχνος τῆς ἀστραπῆς φωτιζῆσέ. hic ὄλον habet emphasin ante φωτεινόν, in antitheto ad μέρος & φωτεινόν habet emphasin ante ὄλον, quæ verbo φωτίζει declaratur. Ioh. XIV. 2. 3: ἐπιμάσαι τοπον ὑμῖν - ἴμιν τόπον κτλ. hic apparentem contradictionem tollit *ordo verborum*. Negans sermo est, *LOCVS non est parandus vobis*; jam quippe paratus ipse. affirmans sermo est, *VOBIS parandus est locus*, id est, ingressus in locum munendus. Verus uterque sermo. Eph. II. 1. 5: ἡμας ὄντας νεκροὺς - ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς κτλ. hic ἡμᾶς facit antitheton ad ἡμᾶς, c. I. 19. & deinde ὄντας notat *statum* præteritum mortis, oppositum vivificationi. Iac. II. 18: δείξόν μοι τὴν Πίστιν σου ἐκ (αἰ. χάρις) τῶν ἔργων σου, καὶ γὰρ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων σου τὴν πίστιν σου. hic prius πίστιν spectat ad illud, σου πίστιν ἔχεις & alterum ἔργων ad illud, καὶ γὰρ ἔργα ἔχω. Hæc in præsentī sufficiant, ex quatuor diversis notata scriptoribus N.T. Nunc apud Matthæum, quum versu 33 ΤΑΥΤΑ ΠΑΝΤΑ, & versu 34 ΠΑΝΤΑ ταῦτα, præcipui codices habent, (quanquam alii confundunt,) prius ταῦτα, præ πάντα, emphasin habet, ut exprimat res proxime futuras, (unde in parallelo, Marc. XIII. 29, id πάντα prætermittitur,) &, hac emphasī supposita, alterum πάντα exprimit omnes, item *has* videlicet, res, proxime, ea generatione, futuras. Ipsum pronomen

ταῦτα non ad totum sermonem præcedentem refertur; nam alia sunt signa prævia, alia res subsecutura, per signa indicata: sed ad initia, quæ comparantur cum ficu, in antitheto ad ætatem ipsam, i. e. ad regnum Dei appropinquans. Impletis iis, quæ a v. 4 ad v. 28 describuntur, locus erat factus regno Dei, magis magisque invaliduro, uno tractu. Principia, remotis remoris, erant instar totius. Apud Matthæum porro & Marcum, utrumque hæc antitheton facit ad illo, ἐκείνης, v. 36. hoc sensu: *Hæc omnia, quæ ad Hierosolyma pertinent, sicut, antequam hæc generatio prætereat: sed de ILLO (remotiore, novissimo, iudicii) die, nemo novit &c. Hæc observatio analysin totius sermonis huiusce sublevat.* Antitheton inter hæc & illa Lucas quoque habet. vid. not. ad Luc. XXI. 36.

¶ ἐπὶ θύραις, ad januas) valde prope.

34 γενεά, generatio) ætas hominum. Hac notione, cui eventus congruit, maxime proprie respondetur quæstioni, *quando*. v. 3. conf. v. 15. 20. cap. XXIII. 36. Luc. XXIII. 28. A tempore, cum hæc dicta sunt, ad vastationem Hierosolyorum fuere anni 40. & a vero anno nativitatē I. C. fuere anni 75 quam proxime. Hebræi autem, v. gr. in Seder Olam, pro generatione una numerant 75 annos: ac verba, *non præteribit*, innuunt, majorem certe partem generationis, sed non totam generationem, præterituram esse, antequam omnia fiant. Vera est prædictio, respectu annorum 75 vel 40. Tam accurate eam, multis ante eventum annis, descripsit evangelista.

35 ὁ οὐρανός, cælum) cuius motus certissimas alias habet leges.

¶ ἡ γῆ, terra) alias fundatissima.

¶ λέγοι με, sermones mei) Plurale, coll. omnia. v. 34.

¶ οὐ μὴ παρέλθωσι, non præteribunt)

Sermones mei representabuntur re ipsa; tamen non statim ita videtur hominibus. Cœlum & terra locum cedit cœlo novo & terræ novæ, quæ *verbis meis* describuntur. Sic firma *lex*. Cap. V. 18.

36 *περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, dedie vero illo*) De templo & urbe, tempus ostendit Dominus; v. 32 fs. de mundo, diem & horam sciri, negat hoc versu. *Vero* facit ad antitheton, & *αὐτῆς, hæc*, spectant in proxima; *illo*, in longinquum. Porro si prius tempus cum aliqua latitudine definitum est; multo hinc minus definitus est *DIES ILLE* & *hora*: nec tamen sine causa *dies* & *hora* dicitur. *Dies*, totum; *hora* pars. Ignorata hora, non necessario ignoratur dies: ignorato die, non necessario ignoratur tempus paullo latius. Et quod tempore hujus sermonis ignoratum fuit, post ascensionem Domini & post apocalypsin Iohanni datam revelari potuit, & cleplydra sensim elabente propius sciri potest. Alias dies novissimus, hora novissima ne tum quidem, quum erit, sciri posset. De *die* loqui pergit Iesus v. 37 f. de *hora*, v. 42 f. de utroque, v. 50.

¶ *ἄγγελοι, angeli*) quorum alias magna scientia.

¶ *τῶν θερμῶν, calorum*) Plurale.

38 *τρώγοντες, edentes*) Huc pertinent artes cibariæ, ad luxum &c. Id agebant: nil aliud.

39 *οὐκ ἔγνωσαν, nesciebant, volentes.*

40 f. *παραλαμβάνεται, assumitur*) in tutelam. v. 31.

¶ *ἀφίεται, finitur*) in periculis, quicquid obveniat. Præsens, respectu *tunc*: & Salvatori res jam erat ante oculos.

41 *ἀλήθεσαι, molentes*) Muliebris labor, *molere*.

42 *γρηγορεῖτε, vigilate*) Hac sine dubio de causa tam frequens in veteri ecclesia nomen, *Gregorius, Vigilantius*. Quæras,

cur ii, qui tam longe aberant a dienovissimo, ex eo capite ad vigilantiam excitentur? Resp. 1. Longinquitas eventus illis non erat indicata. 2. viventes quovis tempore repræsentant extremo tempore victuros. 1 Thess. IV. 15 not. 3. par est ratio judiciorum divinatorum incertæque obitus horæ, quavis ætate, ac diei novissimi: & hora mortis est instar horæ resurrectionis iudicii que, ut si nullum tempus fuisset interjectum. 4. idem est sensus piorum, Domino obviam tendens, cum longissima ac brevissima expectatione. 5. si singulis esset a tempore apostolorum ad adventum Domini vigilandum; tamen foret operæ pretium.

¶ *ὁ κύριος ὁ μὲν, Dominus vester*) Filius hominis. v. 44.

43 *γινώσκετε, scitis*.

¶ *εἰ ἤδει, si scisset*, vigilasset: eaque cura non fuisset magnopere mirandâ.

¶ *ποιῶ, quali*) Supponitur, patremfamilias esse monitum de venturo fure. In corporalibus vigilantes sumus, etiamsi pars noctis ignoretur: modo sciatur, fore hanc noctem, vel aliquam ex proximis noctibus.

¶ *Φυλακῆ, custodia*) quæ longior tamen est, quam hora.

¶ *ὁ κλέπτης, fur*) Novissima tentatio, quæ sita est in occultatione horæ illius, est severissima.

¶ *οὐκ ἂν εἴασε, non siviisset*) per somnolentiam.

¶ *διεσπορεύει, perfodi*) etiam cum mora.

44 *ἔρχεται, venit*) Præsens.

45 *πῶς ἄρα εἶπεν, quis ergo est*) Quis est, qui talem se esse velit? *ergo* refertur ad quæstionem, quæ præcessit, coll. Luc. XII. 41. & habet vim declarandi magnitudinem & raritatem rei.

¶ *πιστὸς καὶ Φρόνιμος, fidus & prudens*) Duæ virtutes cardinales boni servi: ex qui-

quibus sæpius laudatur *fides*, quia hæc est in voluntate; quæ comitem habet prudentiam cœlitus donatam.

¶ δὲλ(⊙), *servus*) Pastor. articulus additus emphasin habet.

¶ θεραπείας, *famulatio*) Grex.

¶ τοῦ δίδοναι, *ut det*) Hoc refertur ad *fidus*. Oppositum, v. 49.

¶ πὴν τροφὴν, *cibum*) iusta qualitate & mensura. τὸ σιτομέτριον, Luc. XII. 42.

¶ ἐν καιρῷ, *in tempore*) Hoc refertur ad *prudens*.

46 εὐρήσει, *inveniet*) Ergo non cogimur.

48 ἐκείν(⊙), *ille*) quem scit Dominus.

¶ χρονίζει, *cunctatur*) c. XXV. 5.

49 συνδῶλας, *conservos*) Sic vocantur, ad exprimendam injuriam; quamvis huic servo fuerint subjecti.

¶ δὲ, *autem*) Antitheton, inter injuriam contra conservos, & suam luxuriam.

¶ μετὰ, *cum*) Tales ergo tum erunt multi, quorum totus status erit luxuria. 1 Theff. V. 7. Simile loquendi genus: ἦλθον, μετὰ τῶν ἐρχομένων. Gen. XLII. 5.

50 ἧ, *quâ*) scil. venturum. conf. v. 44.

51 διχοτομήσει) in duas partes secabit. supplicium jam olim frequens, & in διψύχως, *bianimes*, conveniens. πῶς sic vertunt LXX. Hypocrita animam & corpus dividit in cultu Dei: quare corpus ejus & anima dividetur in pernicie æterna. Duplici delicto duplex respondet pœna: percussioni servorum & ancillarum, dichotomia; comestationi & potationi, pars cum hypocritis.

¶ ὑποκριτῶν, *hypocritis*) Malum, hypocritis: pœna hypocritarum, specimen pœnæ. Luc. XII. 46: *infidis*, qui non sunt *fidi*. coll. v. 45.

¶ θήσει, *ponet*) iudicio justo, severo, immutabili.

C A P. XXV.

1 Δέκα, *decem*) Mysterium habet numerus, Luc. XIX. 13. isque h. l. in duas partes æquales divisus. Sponsa olim decem ad minimum debebat habere virgines, quæ ei adessent in nuptiis. Non multa suppetunt ex antiquitatibus Iudaicis hanc parabolam illustrantia: utilius conferetur Psalmus XLV & Canticum canticorum.

¶ λαμπάδας, *lampadas*) ardentes utique.

¶ ἐξήλθον, *exibant*) exire instituebant. v. 6.

¶ νυμφίς, *sponsi*) Luc. XII. 36.

2 Φρόνιμοι· μαραί, *prudentes: stultæ*) Vid. cap. VII. 24. 26.

¶ καὶ αἱ) Harum conditio jam notior ex descriptione prudentum.

3 ἔλαιον, *oleum*) præter illud, quo ardebant in præsentem lampades. v. 8 fin. Lampas ardens, est fides: lampas & præterea oleum, est fides locuples.

4 ἀγγείεις, *casus*) His notantur penetralia cordis.

5 ἐνύπαινον) Hebr. דוּם LXX, *νυσάζειν*. Dormitatio est vel post somnum; Prov. VI. 10. vel ante somnum, Es. V. 27. ut h. l.

6 μέσης) *media nocte*, somno profundo, etiam virginum harum.

¶ κραυγὴ) *clamor*, ad excitandum cum tuba.

7 ἠγέρθησαν, *excitatae sunt*) ex somno.

¶ πᾶσαι, *omnes*) Tum etiam evigilabunt mali & securi. Omnia experient. Quantulum aberat, quo minus intrarent etiam stultæ? & tamen excidunt.

8 σβέννυνται, *extinguuntur*) in hoc ipso articulo. misere!

9 λέγουσαι, *dicentes*) Eo ipso se prudentes demonstrabant, uti ceteris rebus.

¶ μή-

¶ *μήποτε, ne forte*) Abrupta oratio; festinationi illi conveniens.

¶ *ὄχι ἀρκέσει*) Metonymia consequentis. *Non sufficeret* utrisque: i. e. non possumus vobiscum communicare. Sua quisque fide vivet.

¶ *ἡμῖν, nobis*) Tum prudentes sibi ægre suppetunt. Prudentum exemplum prius debuistis sequi.

¶ *πορεύεσθε, proficiscimini*) Quod tum consultum videbitur, faciamus in tempore.

¶ *πρὸς τὰς πωλῶντας, advententes*) quamvis non sint mercatores.

¶ *ἀγοράσατε, emite*) Ap. III. 18.

IO *ἀπερχομένων, abeuntibus*) Id ipsum erat periculosum, in quo consilium quærebant.

¶ *αἱ ἔπιμοι, paratæ*) Prudentes, parata.

II *παρθένοι, virgines*) quas jam virginum nomen nil juvabat.

13 *γρηγορεῖτε, vigilate*) Qui vigilat, non solum lampadem ardentem, sed etiam oleum in vase habebit: qui oleum in vase habet, eum somnus non magnopere tenet. v. 5.

14 *ὕπαρχοντα, opes*) Distributionem earum vide v. seq.

15 *ἔδωκε, dedit*) Ipsam negotiandi rationem eis permisit, neque dixit, date mensariis.

¶ *πέντε, δύο, ἐν, quinque, duo, unum*) Affinis parabola, Luc. XIX. 13. ubi singulis servis singula minæ dantur, & unius decem minas, alterius quinque peperit; tertius iners fuit. Bona, quæ Deus dat, distribuuntur pro æquitate: & in inæqualitate tenuissimus a ditissimo quis scit an superetur plus quinque partibus? Liceat huc conferre, quod Plato suis legibus nemini in civitate censum minimo quinqu-

plicato majorem permisit. v. Arist. polit. l. 2. c. 5. Quinque talenta A. Ruimerus ecclesiastes Batavus habere existimavit ecclesiam reformatam; duo, lutheranam; unum, romanam. Quid Græca habet? quid aliæ, antiquæ vel novæ? quid posteritas?

¶ *δύναμιν, facultatem*, negotiandi. nemo urgetur ultra quam potest. ideo jure adigitur ad reddendam rationem.

¶ *εὐθέως, statim*) cap. XXVI.

18 *ἀπέκρυψε, occultavit*) in terra. v. 25.

19 *πολὸν, multum*) ut tempus esset, alterum tantum lucrandi. Non est absoluta celeritas adventus Domini.

20 *προσελθὼν, accedens*) cum fiducia, malus servus, cum diffidentia. v. 24.

¶ *ὁ τὰ πέντε, qui quinque*) Pii prius, quam mali audiunt sententiam. v. 34.

¶ *ἴδε, ecce*) Parrhesia servi boni.

¶ *ἐπ' αὐτοῖς, super illis*) Non sibi lucrum tribuit servus, sed bonis Domini.

21 *εὖ, bene*) Formula laudandi. De laude agitur 1 Cor. IV. 5.

¶ *ἀγαθὲ, bone*) Oppositum, *malῆ*. v. 26.

¶ *πίστε, fide*) Oppositum, *ἀκνηρῆ, segnis*. v. 26. *fides segnitatem* pellit.

¶ *ὀλίγα, pauca*) Si V talenta sunt pauca; quanta erunt *τὰ πολλὰ, multa!*

¶ *καταθήσω, constituam*) ad plura es idoneus, frugi es. oppositum, *ἀχρεῖον, inutilem*. v. 30.

¶ *εἰσελθε, intra*) Oppositum, *εἰς*. v. 30.

¶ *χαρὰν, gaudium*) convivium, *festin-* lucem, risum, plausum. coll. v. 30.

24 *ἔγνω σε, novi te*) Non novit, qui *durum* putat. Deus est *amor*. Injustitia videtur impiis injustitia. Ius Dei transcendit captum creaturæ.

¶ *σκληρὸς, durus*) *austerus*, Luc. XIX. 21. Talis non erat hic dominus: sed qui vera

vera tales domini in terra sunt, videant, cui servo similes futuri sint in iudicio.

¶ ὁὐ διεσκόρπισας, non diffeminasti) Atqui Deus omnia largitur.

25 φοβηθεὶς, *territus*) sine amore, sine fiducia. *veritus*, ne tibi non satisfacerem; ne de meo cogerer dependere; ne ex agro, ubi non videbatur sementis te digna esse, in horreum, unde non videbatur tuum quicquam sparsum esse, frustra conarer aliquid inferre. Malus & piger servus, dum talem sibi herum finxit, qui lucrum quæreret nimium, ultra vires servi; ne legitimum quidem paravit, quod parare poterat. Fac, quod juberis & quod potes: successum expecta, & miraberis.

¶ ἐκρυψα, *occultavi*) Oppositum, Ps. XL. 10 f.

27 ἔν, *ergo*) Ignota manet servo malo bonitas Domini ab illo negata.

¶ βαλεῖν, *committere*) Non multo major erat fodiendi labor. v. 18.

¶ τὸ ἐμὸν, *meum*) Resp. *tuum*, v. 27. sed additur, *cum favore*.

29 ἴω γὰρ ἔχοντι παντὶ, *nam habenti omni*) ita, ut quo plus habet, eo plus ei detur.

¶ ὁ ἔχει, *quod habet*) Revera talentum servus habuerat. v. 24.

30 ἀχρεῖον *inutile*, etiam in posterum. Conf. v. 21 not. & Luc. XVI. 11. Ἀχρεῖον, Attice ἀχρεῖον, apud Eustathium.

¶ ἐκβάλετε, *ejicite*) Antitheton, v. 21. Ipse Dominus intrare jubet: *ejicite*, dicit ministris, uti c. XXII. 13.

31 τῆ δόξῃ, *gloria*) de qua tam multa prædicta sunt.

¶ καὶ, ἔ) Non subaudiendum verbum *venierint*, sed nominativus ex hebraismo sic resolvitur: *omnibus angelis eum comitantibus*.

¶ πάντες, *omnes*) Adde, *omnes*. v. 32.

Omnes angeli: omnes nationes. Quanta celebritas!

¶ τότε) *tum*: ut prædictum est. Discipuli putabant, id statim fore.

32 ἀφοριεῖ, *separabit*) Ante non erit plena separatio.

33 ἐρίφια, *hædulos*) Diminutivum. quamlibet gigantes, erunt *hæduli*. Tum non ὀψὲ & ὀπίπυ erunt.

34 τίπ, *tum*) Conferenda v. 41 oratio ad hædos.

Hic: *venite*: illic: *abite a me*:

benedicti Patris mei: *maledicti*:

hereditate regnum: *in ignem*:

paratum vobis: *paratum diabolo*

ἔ) *angelis ejus*:

a fundatione mundi: *æternum*. v. 46.

¶ ὁ βασιλεὺς, *Rex*) Appellatio majestatis plena, v. 40. solisque piis læta.

¶ τῆ πατρὸς μου, *Patris mei*) In Christo electi sumus.

¶ κληρονομήσατε, *hereditate*) Ergo non nimis premi debet enim, v. seq.

¶ ἠτοιμασμένην, *paratum*) Hoc verbum affine est nomini καταβολή, *conditus*.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Ergo homines electi non sunt suffecti in locum angelorum, qui peccarunt.

¶ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *a conditu mundi*) Ἀπὸ, *ab*, hebræo ἢ responder, quod significat *ante*. coll. Eph. I. 4. Vbi bonum & malum inter se comparantur, bonum sæpe describitur ab æternitate, ut sic loquar, antecedente; malum, ab exitu. sic hoc versu, coll. v. 41. & 1 Cor. II. 7. 6.

35 ἐδώκατε, *dedistis*) Ex omnibus bene & male factis ea potissimum, quæ in sanctos profecta erunt, commemorabuntur, quæ fidem & amorem in I. C. & fratres ejus præsupponunt, & confessionem nominis ejus involvunt; quæ maxime & frequen-

tia, & insignia, & conspicua sunt: & tum ex manifesta Domini gloria, fratrum dignitas, & bene maleque in eos factorum ratio manifesta erit. conf. c. X. 40 f. Simul hoc sermone continetur sanctorum pristina miseria & laus; impiorum pristina facultas & improbitas; & utrorumque iustissima catastrophe. Ex operibus autem misericordiæ commemorantur corporalia, quæ & contentiora sunt in mundo, & tum erunt evidentius specimen fidei; quatenus homo impendit aliquid facultatum & laboris sui, (cum spiritualia sint sine sumtu:) & improbis etiam magis sub oculos cadent. Neque aptum fuerat Iudici, dicere: erravi, peccavi, & revocavistis me &c.

¶ *μοι, mihi*) Hoc præsupponit fidem. Nam sub hac ratione fideles bene faciunt.

¶ *ἐδίψησα, sitis*) Status fidelium in hac vita: fames, sitis, nuditas, captivitas &c.

¶ *συνήγαγε*) Idem verbum Iud. XIX. 15. 18. LXX.

37 *ποτε σε, quando te*) Fideles opera bona sua, impii mala, v. 44. non perinde aestimant, ut ludex.

40 *ἐφ' ὅσον*) in quantum. Particula intendens. Sine dubio etiam facta singulæ proferentur.

¶ *ἐνι, uni*) Omnia in rationes referuntur, nil oblivioni traditur. Etiam unica occasio magni sæpe est, in utramvis partem v. 45.

¶ *τῶν, horum*) Demonstrativum.

¶ *ἢ ἀδελφῶν, fratrum*) Præstat beneficere bonis, quam malis: nec tamen hi excluduntur, Matth. V. 44. servato ordine in genere hominum & operum. Homines, quo sunt honoratiores, eo superbius tractant suos: sed Iesus discipulos initio sæpe appellavit *discipulos*; deinde, in verbo crucis, semel *filiolos*, Ioh. XIII. 33. & *amicos*; Ioh. XV. 15. post resurrectionem,

παῖδια, puerulos, Ioh. XXI. 5. & *fratres*. conf. c. XXVIII. 10. Ioh. XX. 17. coll. c. XII. 1. & hanc appellationem iterabit in illo iudicio. Quanta fidelium gloria! Hebr. II. 10 f. In statu exinanitionis cavebatur honori Iesu, ne tali appellatione videretur vulgaris conditionis esse: sed in statu exaltationis nil periculi est. Observa autem: Christus neminem, vocandi casu, *fratrem* appellat: alia ratio est c. XII. 48 f. Hebr. II. 11 f. neque rursus Christum scriptura appellat *fratrem* nostrum. neque v. gr. Petrum decebat pro *Domine* dicere, *Frater*. Ioh. XXI. 15. 20. 7. c. XIII. 13. quid? etiam Iacobus, ab aliis *frater Domini* appellatus, seipse *Dei & Domini I. C. servum*, Iac. I. 1. Iudas se *Iesu Christi servum* item, *Iacobi fratrem*, v. 1. appellat. Vid. etiam Matth. XXIII. 8. Luc. XXII. 32. Inter mortales *fraternitas* inæqualis ita colitur, ut amicus major minorem *fratris* appellatione dignetur; minor ad maiorem appellatione honorifica utatur. Sic etiam cælestis curia suam habet *civilitatem*; nulla inter humilitatem & fiduciam pugna. Sic quoque appellatio *amici* videtur *μυρόπλευρῶς*, ut Dominus Suos dicat *amicos*, non contra. Ioh. XV. 15. Excipitur parrhesia fidei, quæ Canticum canticorum assequitur.

¶ *ἢ ἐλαχίστων, minimumum*, extrinsecus, vel etiam intrinsecus. Species quædam indigitatur in toto genere sanctorum. alii sunt, quibus bene erat factum; alii, qui benefecerunt.

¶ *ἐμὶ, mihi*) non modo etiam mihi. coll. neque mihi, v. 45.

41 *τίτε, tum*) Et tum iusti jam ex verbo *venite* regaliter affidebunt iudicio in maledictos.

¶ *τὸ ἔτοιμασμένον, paratum*) Sic Es. XXX. 33. Tempore hujus iudicii jam erit diabolus

lus in inferno. Ap XX. 10 f. conf. 2 Petr. III. 7 fin.

42 ἔκ, non) Peccata omissionis.

44 καὶ αὐτοὶ, etiam ipsi) Processus distincte descriptus. respondebunt vel cuncti, vel etiam singuli.

¶ πότε, quando) Ignorantia durabit apud impios usque ad tempus illud, cum conatu justificandi sese.

45 ἄδελφῶν, fratrum, uti v. 40. Ignorant mali rationes justorum, & ignorabunt.

46 ἀπελεύσονται, abibunt) Locus iudicii differt a loco, in quem discedent utriusque.

¶ αἰώνιον, æternum) Æternum dicitur, quod temporis mundani terminos attingit & excedit. conf. Rom. XVI. 25 not.

¶ δέ, vero) Christus, rex, alloquetur prius, justos, injustis audientibus: sed injusti prius abibunt, spectantibus justis. c. XIII. 49. Sic damnati nil vitæ æternæ videbunt: justi videbunt vindictam in illos.

¶ δίκαιοι, justi) hoc ipso iudicio declarati.

C A P. XXVI.

1 Ἐπέλεσε πάντας, absolvit omnes) Omnia dixerat, quæ dicenda habuerat. Non citius accessit ad patiendum, nec diutius distulit. Ex harmonia evangelica sermonum Iesu potest adornari proprium Systema.

2 δύο, duos) Per varios temporum articulos Iesus prædixit mortem suam.

¶ καὶ ἔσ' adeo, hoc convenienti tempore.

¶ παραδίδοται, traditur) Præfens tempus. Totum se comparabat Iesus ad patiendum. & id jam agebant hostes. Marc. XIV. 1.

3 συνήχθησαν, congregati sunt) Sic v. 57.

c. XXVII. 1. 17. 27. 62. XXVIII. 12. Act. IV. 5. 26 f.

¶ οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices) Horum in ea re maximæ partes erant. Accedebant autem scribæ, jurisconsulti; & seniores populi, reliqui assessores dicasterii judaici.

¶ τὰ λεγομένα, dicta) Scripsit Matthæus ad lectores eorum temporum & locorum, quibus nomina Caiphas, & Iudæ v. 14. non essent alioqui cognita.

4 δόλω, dolo) Indigna consultatio.

5 ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo) Immo tunc! Volebant rem differre, dum populus, qui jam tum frequens aderat paschatos causa, finito festo abiisset. Sed proditore se offerente, ruperunt moram. Sic consilium divinum successit.

¶ λαῶ, populo) qui Iesum agnoscebat prophetam, & frequens tum conveniebat.

7 ἀλάβαστρον) alabastrum, ex lapide tenui potius, quam ex vitro. nam alias sine vulneribus non potuisset confringi. Marc. XIV. 3.

¶ ἔχουσα, habens) Vnum habebat alabastrum: neque melius eum collocari posse agnoscebat.

¶ ἀνακειμένη, discumbentis) Alii ungebantur post mortem: Christum ungi decuit vivum potius. Post mortem, supervacuum fuit.

8 ἀπώλεια, perditio) Immo tu, Iuda, perditionis es. Ioh. XVII. 12.

9 ἠδύνατο, poterat) Hic discipuli non recte utuntur theologia comparativa.

¶ πῶς πτωχοῖς, pauperibus) quibus quod datur, id alias perbene collocatur. c. XIX. 21. Luc. XIX. 8.

10 κόπας, labores) Sane labor est, hære in conscientia, non modo de re facienda, Rom. XIV. 15. sed etiam de re facta; præsertim ubi scrupulum movent, qui propiores sunt Salvatori.

¶ τῇ γυναίκῃ, mulieri) In ipsum Dominum

num inciviliter agebant discipuli : sed id ipse minus reprehendit, quam molestiam mulieri exhibitam.

¶ καλον, *bonum*) et si ipsa nesciebat, se tam bene fecisse. Simplicitas actionis non tollit bonitatem ejus. Non erat *perditio* respectu pauperum, v. 11. non respectu discipulorum, Marc. XIV. 7 med. non respectu mulieris, v. 13. non respectu Domini. v. 12.

12 βαλῆσα, *jaciens*) largiter.

¶ ἐνταφιάσαι) Innuit sermo mortem brevi certoque futuram. ἐνταφιάζειν non sepulcro inferre, sed *sepulcro aptare* notat. Jacobi ἐνταφιασμός fuit in Ægypto, Gen. L. 2. LXX. sepultura deinceps.

13 τὸ εὐαγγέλιον τῆς) *euangelium hoc*, quod Christus prædicavit.

¶ λαληθήσεται, *dicitur*) & sane *dicitur*. Hoc dictum & audiit Matthæus & postea perscripsit. Argumentum pro veritate religionis christianæ. Nullus monarcha omnibus opibus suis actioni ulli immortalitatem præstare potest.

¶ μνημόσυνον, *memoriam*) Memoria priorum vigere potest, etiam si nomina eorum non sint nota.

14 πορευθεῖς, *abiens*) Discipuli non erant clausi: poterat abire malus.

15 ἔσησαν) Sæpe pro hebr. לָשָׁן LXX ἔσημι ponunt: & ipsum ἔσησαν exstat Zach. XI. 12. ubi de his triginta argenteis prædictum est.

¶ τριάκοντα ἀργύρια, *triginta argenteos*) Tanti servus æstimatus. Ex. XXI. 32: liber, duplo.

17 πρώτη, *prima*) Erat feria tum quinta, dies XIV mensis primi. conf. Ex. XII. 6. 15.

¶ πῆ, *ubi*) Quærun, *ubi*, non, *an*. Iesus facere solitus est, quæ fieri moris erat, ex Lege.

¶ σοι, *tibi*) Iesus est, ut paterfamilias, inter discipulorum familiam.

18 τὸν δῆνα) Est hoc vicarium nominis proprii vocabulum.

¶ ὁ διδάσκαλος, *Magister*) Ergo ὁ δῆνα hospes ille erat discipulus, sed non ex duodecim.

¶ ὁ καιρός μου, *tempus meum*) quod diu prospexi & prædixi; ut patiar.

¶ ποιῶ, *facio*) Comis ratio denunciandi, prompto illi discipulo, apud quem *Pascha faciebat* Magister. Mirum est, a literatis quibusdam Pascha tum a Domino factum in dubium vocari aut negari. Vid. vers. 17-19. 30 init. & Luc. XXII. 7 s. 12. 14. 15.

23 ὁ ἐμβάψας, *intingens*) Communitas acetabuli, quorum plura in una mensa erant, & simultanea & uno momento facta intinctio a Iesu & a Iuda, signum erat proditoris, in individuo. v. 25. Marcus habet ὁ ἐμβαπτόμενος, *intingens*: Matthæus, ὁ ἐμβάψας. ille igitur præfens adhibet sensu indeterminato.

24 ὑπάγεις, *proficiscitur*) per passionem ad gloriam.

¶ καθὼς, *sicut*) ideoque Filio hominis non obtingit væ. Solatium.

¶ εἰ δὲ, *væ autem*) Prævisio divina non facit, quo sit minus peccatum proditoris.

¶ ἐκεῖνος, *illi*) de quo ipso etiam *scriptum est*.

¶ παραδίδοται, *traditur*) Hoc verbo accedit aliquid ad τὸ *abit*.

¶ εἰ ἐκ ἐγενήθη, *si non natus esset*) Si aut non conceptus, aut ante partum mortuus esset. Job III. 2. 10 s. Præscindit hæc locutio ab interminabili æternitate perditionis: est enim adagium. conf. Luc. XXIII. 29. Sir. XXIII. 19. (Gr. v. 14.) Iudas inter omnes infelices animas singularem plane locum obtinet. Tamdiu ambulavit cum Iesu;

Iesu; non sine ærumnis: paullo antepentecostem lætam, interiit.

¶ ὁ ἄνθρωπος (ἐκείνῳ), homo ille) Videri possit prædicatum. ille, appellatio jam ut remoti.

25 ῥαββί, Rabbi) Nunquam Iudas Iesum appellavisse *Dominum* legitur.

¶ σὺ εἶπας, tu dixisti) Formula respondendi ajendo: primum, erga ajentes; inde etiam erga interrogantes, ubi interrogatio tanquam modus detrahitur, & sermo categoricus relinquatur. Iudas est proditor? Iudas est proditor. Tale illud, Ex. X. 29: *ἦν ἡ ψεῦδος, ut tu dixisti*. Confer 1 Reg. XX. 40.

26 ἐσθιόντων, edentibus) uti v. 21. Ergo Iudas aderat, coll. omnes. Marc. XIV. 23. πλὴν, Luc. XXII. 21.

¶ λαβὼν, accipiens) sua manu. Summa S. Cœnæ dignitas. coll. Ioh. IV. 2.

¶ τὸν ἄρτον, panem) qui in promptu erat.

¶ εὐλογήσας, benedicens) εὐχαριστήσας, gratias agens, v. 27. ἦν Altero verbo alterum declaratur. *Gratias egit Patri*: eodemque tempore *benedixit pani*, nec non vino, per gratiarum actionem illam & orationem. conf. Luc. IX. 16. Ioh. VI. 11. 1 Cor. XIV. 16. 17.

¶ ἔλασεν, fregit) post *benedictionem*. contra transubstantiationem.

¶ καὶ ἐδίδα, & dabit) Ipse Iesus non dicitur edisse & bibisse hîc. neque enim pro ipso dabatur corpus &, effundebatur sanguis.

¶ λάβετε, sumite) Quis potuisset sumere, nisi Dominus instituisset? conf. Ioh. III. 27.

¶ τὸ π, hoc) Id opponitur umbris veteribus, q. d. habetis me ipsum. hoc, quod vos sumere jubeo. sequitur enim: *sanguis meus*, qui est novi testamenti. *Corpus* æque proprie explicandum, atque *sanguis*. Di-

visa autem corporis & sanguinis dispensatio ipsam refert Domini mortem, in qua a corpore educus est sanguis. *Benedictio* præcessit & præcedit pronunciationem verborum: *Hoc est corpus meum*. Facile patimur esse allusionem ad formulam Iudæorum, qui in paschate a liberis rogati: *quid hoc est?* respondebant: *ἡνὶ πατρὶς τὸ σῶμα τοῦ ἀγνίου, quem patres nostri comederunt in Ægypto*.

¶ μὲν, meum) Subaudi: *quod traditur pro vobis*. ex v. 28. Evangelista paucis rem describit, ut e praxi notam. Illud, *hoc facite in mei commemorationem*, continetur versu 29.

27 τὸ ποτήριον, poculum) illud ipsum, quod aderat, ex quo omnes biberant.

¶ πάντες, omnes) Vel si una species sufficeret, bibendum esset potius. Etiam 1 Cor. XI. 25 τὸ quoties in poculi mentione ponitur. Locuta sic est scriptura, *prævidens* (Gal. III. 8.) quid Roma esset factura. Discipuli tum repræsentabant τὰς πολλὰς, multos, de quibus v. 28. in ætiologia. Sic *multi & omnes* conjunctim, 1 Cor. X. 17. Christianis non debet indifferens esse S. cœna.

28 τὸ π, hoc) Demonstratur præsens ipse sanguis verus Christi, perinde ut in formula mosaïca, Hebr. IX. 20 sanguis victimarum. nam ad illam formulam respicitur.

¶ τὸ καινῆς, novi) Antitheton, Exod. XXIV. 8.

¶ διαθήκης) testamenti, dispositionis. Totam cœlestis doctrinæ rationem sub schemate *fœderis*, multi reformati theologî, neque nulli evangelicî, superiore ætate conabantur exponere. quæ quidem methodus accommodata potissimum fuerat theologiæ judaicæ: sed nova œconomia divina vocabulo veteris instrumenti exprimitur, ut solet, quamvis improprie sumto: neque διαθήκη, dispositio, novum dicitur

citur facile, nisi in antitheto expressio aut implicito ad veterem. quid? ipsa vocabula ברית & διαθήκη differunt, eamque habent differentiam, quæ rei ipsi mirabiliter respondet. nam ברית magis congruit œconomix veteri, quæ habebat formam *fœderis*: διαθήκη, œconomix novæ, quæ habet formam *testamenti*. quare ipso græco קְרִיתִי utuntur talmudici, non habentes hebraicum vocabulum, quo *testamentum* significant. *Fœderis* autem ratio non ita congruit cum plena filiatione, quæ est in N.T. Ipsa denique *testamenti* ratio quodammodo desinet in vita æterna propter archetypissimam nostri conjunctionem cum Deo. Ioh. XVII. 21 s. 1 Cor. XV. 28.

¶ πολλῶν, *multis*) etiam extra Israël.

¶ ἐκχυνόμενον, *quod effunditur*) Præfens. In S. cœna ea vis est, ac si eodem semper momento Iesu Christi corpus traderet & sanguis effunderetur.

¶ ἀφεσιμ, *remissionem*) Proprium bonum N. T.

29 λέγω, *dico*) De ordine verborum horum & antecedentium confer Luc. XXII. 15 s.

¶ ἀπ' ἄρπ) Particula valedictioni apta.

¶ γεννήματ & ἄμπέλ, *geminine vitis*) Periphrasis vini, a sermone terricolarum remotior, sensui Salvatoris, mundum relinquentis, apta. γέννημα & γένημα, etiam cum de vite & vino sermo est, promissive scribitur, apud LXX quoque.

¶ ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης) usque ad diem illum prædictum. vid. Luc. XXII. 16. 18. 30. Hinc elicit Paulus annunciationem mortis Domini, donec veniat. 1 Cor. XI. 26.

¶ αὐτὸ, *illud*) Ref. ad *genimen vitis*, i. e. *vinum*, plane cœleste.

¶ καινὸν, *novum*) in plena consummatione *novi testamenti*. Hoc locatur supra illud novi. v. 28. Præludium vide Ioh. XXI. 12. Pascha iudaicum excepit cœna domi-

nica: hanc subsequantur cœlestia ulteriora. Νέ & καινὸν dicitur alias, c. IX. 17. νοῦν καινός at καινὸν h. l. *novitatem* dicit plane singularem.

¶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου, *in regno Patris mei*, 1 Cor. XV. 24. Luc. XXII. 16. 30. Tho. Gatakerus vinum novum existimat idem esse, quod ἕτερον, *aliud*, (coll. Marc. XVI. 17 cum Act. II. 4.) ut denotetur vinum diversi plane generis ab eo, quod Dominus cum suis tunc fumebat.

30 ὑμνήσαντες) *Psalium CXIII. CXV. CXVIII. CXXXVI.* ubi mysterium ipsius redemptionis egregie expressum est, vel cecinerunt vel *recitarunt*. Habebat *hymnus* etiam illud, quod citatur c. XXI. 9. 42. Sæpe orasse in mundo Iesum legimus; cecinisse, nunquam.

31 πάντες, *omnes*) Antea prædixerat de uno proditore.

¶ σκανδαλιθήσεσθε, *offendemini*) ita ut vestra in me fides valde titubet. Idem verbum, Rom. XIV. 21.

¶ γέγραπται, *scriptum est*) Prædictionem impletum iri nocte illa, concludere poterant discipuli ex conjunctione percussio- nis pastoris & dispersionis ovium.

¶ πατάξω, *percutiam*) *gladio*, metonymico, *crucis*, de qua prophetarum non fuerat expressius scribere. Zach. XIII. 7. LXX: *πάταξον τὸ ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα.* Deus Iesum, quum percutiendum dedit, percussisse noscitur.

¶ διασκορπισθήσεται, *dispergentur*) Tota discipulorum tutela, ante adventum Paraleti, erat presentia Iesu: quo percussio, dispersi sunt.

¶ τὰ πρόβατα, *oves*) Discipuli erant instar totius gregis per eos postea colligendi.

32 πειράξω, *præibo*) ut *pastor*. Verbum pastorale.

¶ γαλιλαίαν, *Galileam*) ubi apparitio futura erat valde solennis, ad oves iterum congregatas. Iesus ad eos, qui cum ipso ex Galilæa ascenderant, hoc dicit: antequam a festo domum redeatis, resurgam.

33 ἐὰν καὶ, *etiamsi*) Potuisset potius ita dicere: Etiamsi nemo, tamen ego.

¶ ἔδειπεν, *minquam*) non modo non hac nocte.

34 ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, *in hac nocte*) Nox jam tum erat: & nocte id fore, magis mirum erat, quam interdiu.

¶ πρὶν, *antequam*) A gallicinio bona noctis pars superest. Ergo valde refutatur Petri *minquam*.

¶ ἀλέκτρα, *gallus*) Gallus hic innuitur proprie dictus, coll. Marc. XIII. 35. 3 Macc. V. 20. Galli Hierosolymis non erant nulli, sed tamen rari, (ut docet Lightf.) apud Iudæos certe; qui tamen Romanis gallos prohibere non poterant. eoque mirabilior erat prædictio Domini.

¶ Φωνῆσαι, *canat*) Marcus addit, *his*. Sensus apud Matthæum est, antequam gallus canat semel, abnegabis me; & abnegatio erit triplex.

¶ τῆς, *ter*) Salvator nos novit multo magis, quam nos ipsi nos.

¶ ἀπαρνήσει, *abnegabis*) Ad scandalum cordis accedet peccatum oris.

35 λέγει, *dicit*) Satis obfirmato animo. Sic fere Ioh. XIII. 8.

¶ ἔμνη, *nequaquam*) Agnoscit ergo Petrus, abnegationem esse peccatum.

¶ εἶπον, *dixerunt*) Lenitas Salvatoris nil reponit denique.

36 αὐτῶν, *Adverbium*. Sic LXX, *σηπὲ αὐτῶν*. &c. Num. IX. 8. XXXII. 6.

¶ προσευξώμαι, *precer*) Iesus indicat id, quod mitius est: graviora reticet. conf. Gen. XXII. 5. *Vigilate mecum: orate*, non, *orate mecum*, ait. Non aequales discipulis

orandi partes cum Ipso erant. Vnus est Filius: unus Mediator.

37 παραλαβὼν, *assumens*) tres, testes, quos adhibuerat etiam c. XVII. 1.

¶ τὰς δύο, *duos*) qui se obtulerant, c. XX. 20 f.

¶ ἤρξατο, *cepit*) repente.

¶ λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, *tristari & mævere*) Marcus, ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. *λυπεῖσθαι* live ἐκθαμβεῖσθαι dicit incursum objecti horribilis: *ἀδημονεῖν*, fugam suavitatis ex aliis percipiendæ. Idem verbum, Phil. II. 26 not. Hesychius, *ἀδημεῖν*, *θαυμάζειν*, *ἀπορεῖν*, *ἀδημονεῖν*. Eustathius, *ἀδημῶν* ὁ ἐξ ἀδῆ ὁ ἐστὶ κόρη πρὸς ἡλύπης ἀναπεπτωκῶς. *ἀδημονεῖν* πὶ ἀλύειν καὶ ἀμυχαῖν.

38 ἕως θανάτου, *usque ad mortem*) Talis tristitia communem hominem potuisset ad sui necem adigere.

¶ ὦδε, *hic*) ne plane mecum eatis.

¶ μετ' ἐμῶν, *mecum*) In magnis tentationibus juvat solitudo, sed tamen, ut in propinquo sint amici. Iesus discipulos secum excitat, etsi sciebat, eos nil subditi sibi laturos.

39 ἐπὶ πρόσωπον, *in faciem*) non modo *in genua*. summa demissio.

¶ πατὴρ μου, *Pater mi*) Iesus orat filialiter.

¶ εἰ δυνατόν ἐστι, *si possibile est*) Conf. v. 53. ex quo versu etiam patet, quam promte & perfecte Iesus se tradiderit voluntati Patris.

¶ τὸ ποτήριον, *poculum*) a Patre oblatum, tota passionis massa plenum.

¶ θέλω, *volo*) Non erat hæc voluntas Iesu absoluta, ut calix transfiret, quicquid Pater vellet. conf. Ioh. XXI. 18 fin.

40 ἐυρίσκει, *invenit*) Aliter debebant esse comparati discipuli.

¶ καθεύδοντας, *dormientes*) Sub hoc somno

somno oblitici sunt declarationis suæ, versu 35 data.

¶ τῷ πέτρῳ, *Petro*) v. 35. Quamvis audiverat Petrus, magnum sibi instare lapsum, tamen vigilare interim & orare jubetur.

¶ ἔτως) *adeone?*

¶ ἐκίχυσαν, *non valuistis*) qui tanta promissistis. hæc nimia *infirmitas*. v. 41.

¶ μίαν, *unam*) Iesus igitur sæpe vigilavit solus, longa tempora.

¶ γρηγορήσαι, *vigilare*) Preces sponte fluere apud vigilantes. v. seq.

41 ἵνα μὴ, *ut ne*) Materia precum. Luc. XXII. 40. coll. *ut ne*, cap. XXIV. 20.

¶ εἰς πειρασμόν, *in tentationem*) quæ ingruit & adest.

¶ τὸ μὲν) Hæc sententia, peccato demto, etiam de Iesu rum valebat. Hebr. V. 7. Ideo vigilabat ipse & orabat. v. 39. 40.

¶ πνεῦμα, *spiritus*) Inde frequens apostolis mentio *carnis* & *spiritus*.

¶ σὰρξ, *caro*) Id nos non ad excusandum torporem, sed ad vigiliam acuendam debemus accipere.

¶ ἀσθενής, *infirma*) ad rem bene gerendam.

42 εἰ μὴ, *nisi*) Poculum, dum bibit Iesus, *transiit*.

¶ πῖω, *bibam*) Iam addita *bibendi* mentionē, propius ad bibendum se confert.

¶ γενηθήτω, *fiat*) Iam oratio Iesu propius accedit ad patiendum, coll. v. 39. Obedientia.

43 γὰρ, *enim*) Ætiologia τῷ iterum *dormientes*.

¶ βεβαρημένοι, *gravati*) Talis sæpe segnities pios tenet, cum minime decet.

44 ἐκ τρίτης, *tertia vice*) Tertium, decretorium.

¶ τὸν αὐτόν, *eundem*) ut tristitiæ consentaneum. Sæpe apta est animæ iteratio verborum.

45 καθεύθετε τὸ λοιπὸν, *dormite reliquum*) Imperativus discipulos sibi id unum agentes quasi relinquens, eoque ipso vehementius excitans, cum teneritudine & severitate. Non est ironia, sed metonymia: q. d. si me excitantem non auditis, brevi aderunt alii, qui vos excitent. Interea dormite, si vacat. Luc. XXII. 46: *quid dormitis?* per interrogationem, quam etiam in Matthæo & Marco nonnulli statuerunt.

¶ ἀναπαύεσθε, *requiescite*) Vt *somnus* opponitur *vigiliae*; sic *requies*, labori orandi.

¶ ἡ ὥρα, *hora*) sæpe prædicta. v. 18. dixerat, *tempus meum*, laxius.

46 ὁ παραδίδός με, *qui prodit me*) de quo dixi. *me*, inquit, non, *vos*.

47 ξύλων, *lignis*) ut in subito tumultu. v. 55.

49 κατεφίλησε, *deosculatus est*) plus semel ἐφίλησε, *osculatus est*, contra quam dixerat. v. 48. idque faciebat, quasi bene sentiens. Intemeratam Iesu faciem violat temeritate summa.

50 εταῖρε) Ammonius: ὁ εταῖρⓄ & πάντως φίλⓄ. καὶ, εταῖροι, οἱ ἐν συνθηθεία καὶ ἐν συνεργίᾳ πολλὸν χρόνον γεγονότες. conf. Luc. XXII, 48. ἰδὲ. Ps. LV. 13. Sir. XXXVII. 5 & anteced.

¶ ἐφ' ᾧ) Locutio elliptica. i. e. hoc cine illud est, *cujus causa* ades? Hesychius, ἐφ' ᾧ πάρε, ἐπὶ ποίῳ σκοπῷ πάρε καὶ παραγέγονας ἐν ταῦθα;

51 εἰς, *unus*) Petrum non appellat Matthæus: causas habere plures potuit.

¶ τὸν δῆλον, *servum*) Hic ceteris fortasse acrius egit, iustus.

¶ τὸ ὠτίον, *auriculam*) periculosissimo ictu. Humerum aggressoris præcipui petierat.

52 σ8) *tuum gladium*: alienissimum a *mea* causa.

¶ τόπων, *locum*) Gladius extra vaginam non

non est in loco suo, nisi ubi subservit ira divina.

¶ λαβόντες) qui capiunt, Deo non dante.

¶ ἐμαχαίρα) Sic LXX, ἐμαχαίρα ἀποθήσκειν, 2 Chron. XXIII. 14. Jer. XXI. 9.

¶ ἀποθανένται, moriuntur) Hoc verbo ratio pœnalis innuitur.

53 ἄρτι) nunc quoque.

¶ τὸν πατέρα μου, Patrem meum) Iesus, etiam cum calix bibendus est, eam mentem filialem retinet, quam habuit antea & semper, erga Patrem. v. 42.

¶ πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας, plures quam duodecim legiones) Legio erat sex millium: 12 legiones, 72 millia. Singulis discipulis ex XII opponitur legio; ex LXX discipulis, chilias. Angeli in suos numeros & ordines divisi sunt.

54 πῶς, quomodo) Salvator plane suscipit passionem.

¶ ὅτι) Scripturæ dixerunt, sic oportere fieri.

55 πῶς ὄχλοις, turbis) Harum impetum animi sedavit Iesus, ut, si non nunc quidem, impellentibus proceribus, at tamen postea facilius ad sanitatem redirent.

¶ ὡς ἐπὶ ληστῆν, tanquam super latronem) contra quem subito tumultu omnia lingua pro armis sunt.

¶ καθ' ἡμέραν, quotidie) in primis a scenopœgia ad encania illo anno.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) ubi facile potuistis me captare.

¶ ἐκ ἐκρατήσατέ με, non cepistis me) Metonymia consequentis: non potuistis me prius capere. Luc. XXII. 53.

56 τῆτο δὲ ὅλον γέγονεν, hoc vero totum factum est) Hanc paraphrasin videtur Matthæus intertextuisse verbis Domini de implendis scripturis. conf. Marc. XIV. 49.

¶ αἱ γραφαί, scripturæ) Plurale. Passio, confluens complementorum.

58 ἀπὸ μακροθεν, a longinquo) vario animo: cum periculi sensu. Medius inter animositatem, v. 51. & timorem. v. 70.

¶ ἐκάθητο, sedit) Communitas non opportuna.

59 ἐζήτην) querebant. Hic illa falsorum testium exorta copia. Nullus major injustitiæ actus commissus unquam est, quam contra Iesum: respectu Dei autem summus est actus justitiæ.

61 δύναμαι, possum) Non ita dixerat. Falsum testimonium arripit aliqua vera: & non magna verborum mutatione sæpe magna calumnia fieri potest. Torquent sermonem tertio ante anno dictum: & nunc complemento inserviunt inscii.

62 τί) quid? Interrogatio separata.

63 ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Filius Dei) Caiphas cum Iudæis non plane politicam de Messia ideam habuit.

64 σὺ εἶπας, tu dixisti) De illius interrogatione, se esse Christum, quasi sit ipsius verbis hoc affirmatum, ait. Neque est in græco communi sermone hæc figura inusitata. In Hippolyto Euripidis: σὺ τὰδ' ἐκέλευε κλύεις. Ex te ista audis, non ex me. Et apud Xenophontem ἀπομνημοειουμάτων. III. αὐτός, ἔφη, τῶπο λέγεις, ὡ σὼκράτης. Ipse tu, inquit, hoc dicis, o Socrates. Camerarius.

¶ πλὴν) tamen, etsi non creditis. πλὴν, ut ἀλλὰ, sæpe facit ad epitaphin.

¶ ἀπ' ἄρτι) Id est, a modo fiet, ut videatis, & ex argumentis visibilibus cognoscatis, me esse, qui sedeam & veniam. Est sermo complexus: a modo *VIDEBITIS SEDENTEM* & *VENIENTEM*. Cum sessione a dextris conjunctus est reditus ad iudicium: & post passionem Domini credere, Ioh. VIII. 28. olim visuri. Præteritis non credebant: ideo Iesus futura, ut sæpe, allegat. In gloria Iesu hoc, quod Ipse est Filius Dei, est primum: hoc, quod venturus est ad iudicium, est novissimum.

illud hujus fundamentum; hoc illius argumentum gloriosissimum. In adversissimis quibusque rebus summos fines exitusque intueri, maxime juvat filios Dei. conf. not. ad 2 Cor. XI. 15.

¶ τὸ υἱόν, *filium*) Loquitur in tertia persona: modeste, & tamen aperte.

¶ καθήμενον, *sedentem*) Tum stabat Iesus. In ascensione confedit a dextris Dei.

¶ ἐκ, *ex*) Deitas Christi.

¶ δεξιῶν) τὰ δεξιά, plurale.

¶ τῆς δυνάμεως, *Potentiae*) id est, Dei. Hebraei saepe dicunt הוֹדוּת Deum. *Potentia* latissime se ostendit in omnibus Dei operibus & apertissime.

65 διέρρηξε, *discepsit*) uti cui prae aestu animi nimis angustiae essent vestes. Mos ille vetus aliquam cum affectu convenientiam habebat.

¶ χρεῖαν, *opus*) Sane *opus* habuerant. quia invidiata innocentia Iesu.

66 τί, *quid*) Rem ut expeditam tractat. Moses ait: *Blasphemus moriatur*. Caiphas dicit: *Iesus est blasphemus*. Assessor concludunt: *Iesus moriatur*.

¶ δοκεῖ) φαίνεται. Marc. XIV. 64.

¶ θανάτου, *mortis*) Id apud Pilatum quoque censent Ioh. XIX. 7.

67 ἵστε, *tunc*) quasi nil jam injuriae posset illi inferri. Principes subtilius; multitudo crassius insultant. Qui Dei honorem lædit, omni contumelia dignus est. Talem putabant Iesum.

¶ ἐκόλαφισαν, *colaphos inflixerunt*) pugna, manu.

¶ ἐρράπισαν, *cecidere*) virgis. has enim habebant ministri. Marc. XIV. 65. οὐδὲν ταύτης τῆς πλῆγῆς ἀπέμνησεν. Chrys. Hom. 1. c. Anom.

68 λέγοντες, *dicentes*) petulantissime.

¶ τίς, *quis*) Olim videbitis, quis quem verberaveritis.

69 μία παιδίσκη, *una ancilla*) Non magna erat tentatio, si interrogantem spectes: major, si praesentes.

¶ ἡ ἄρα) pro ἡς. sic quoque LXX, Ps. X. 14.

70 λέγων, *dicens*) Quam paucis verbis quam graviter peccari potest! c. XII. 24. Act. V. 8 fin.

71 ἐξελθόντα, *exeuntem*) Fuga justo tardior, novum habet periculum.

¶ ἄλλη, *alia*) & simul prior, quae alium & hanc aliam excitavit. Marc. XIV. 69. Luc. XXII. 58. Abnegatio ad plures plurium interrogationes facta, uno paroxyfmo, pro una numeratur: & tamen ter abnegavit.

¶ ἰησοῦ τῆς ναζωραίου, *Iesu Nazoraei*) *Nazoraei* cognomen additur, ut distinguatur ab aliis, qui nomen *Iesus* gerebant. Filii Dei, nomen gessit inter homines usitatum.

72 μεθ' ὅρκου, *cum juramento*) Pristini mores Petri non abhoruisse videntur a juramenti.

¶ τὸ ἀνθρώπων, *hominem*) quasi Petrus ne nomen quidem Iesu sciat.

73 εἶ, *es*) Praesens. crescit tentatio. antea dixerant ἡ ἄρα, v. 69, in imperfecto.

¶ λαλία, *loquela*) Si Petrus tacuisset, tutior fuerat: negando, id est, loquendo, auxit periculum. Habebant autem homines illi majora ad Petrum convincendum argumenta: v. 47. 43. sed mundus contra pios plerumque arripit rationes omnium infirmissimas; praesertim in zelo perverso. Iam temporibus ludicum dialecti exstiteret tribuum.

74 ἤρξατο, *cepit*) Antea non eo usque processerat: nunc gubernaculum animae plane amisit.

¶ καταθεματίζεν) Alii καταθεματίζεν sed id decompositum nusquam reperias. at καταθεματισαντες habet Iren. l. I. c. 13.

§ 2. Iust. M. κατάθεμα τὸ συνθέσθαι πῆς ἀναθεματίζουσι. idem, ἀναθεματισμός καὶ καταθεματισμός. Oecumen. ad Act. XXIII. 12: κατ' ἐπίτασιν εἴρηται τὸ ἀνάθεμα, ὡς καὶ τὸ κατάθεμα· συγκατατίθεται γὰρ, τῷ ὄντι τῷ ἐναντίῳ καὶ συγκαταδικάζεται, κατάθεμα, (Ap. XXII. 3.) in malam partem, quod ἀνάθεμα etiam in bonam.

¶ τ' ἀνθρώπων, *hominem*) At conf. c. XVI. 16.

¶ εὐθέως, *statim*) Magna circumstantia.

¶ ἐφώνησε, *cantavit*) Peccata matutina, gravia.

75 καὶ) *tum demum*. infidelitas, timor, tristitia, ligat etiam naturales facultates, quas fidei lætitia refocillat. Luc. XXIV. 7. 8.

¶ ἐρηκότης) Grande participium.

¶ πικρῶς, *amare*) Lacrumarum physica amaritudo aut dulcedo congruit cum affectu animi. Si non fletus, at luctus certe diuturnus fuit. Marc. XVI. 7. Lacrumæ piourum, etiam virorum, non facile alia de causa flentium, insigne præbent argumentum pro efficacia adeoque pro veritate religionis christianæ.

C A P. XXVII.

1 Πάντες, *omnes*) Frequentius hoc concilium fuit, quam pridie. c. XXVI.

57.

¶ ὡς) *ut* sententiam pridie latam exsequerentur.

2 ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν, *abduxerunt & tradiderunt*) Conf. v. 9.

¶ τῷ ἡγεμόνι) *Procuratori*.

3 ὃν κατήκρινον, *condemnatum esse*) Iesum, a sacerdotibus.

¶ μεταμεληθεὶς, *penitens*) Non putarat. Vellet, si posset, factum infectum reddere.

¶ ἀπέστρεψε, *reversus*) mane.

4 ἡμαρτον, *peccavi*) Sic in inferno quoque sentient damnati.

¶ αἷμα ἀθῶον, *sanguinem innocentem*) Non jam Messiam agnoscit, tenebris suis misere involutus.

¶ τί πρὸς ἡμᾶς; *quid ad nos?*) Vide, quam transfiliant τὸ *innocentem*.

¶ σὺ ὄψεις, *tu videbis*) Impii in facto confortes, post factum deserunt: pii, in facto non confortes, postea medentur.

5 πίψας, *jacens*) irrequieto animo.

¶ ἐν τῷ ναῶ, *in templo*) Ergo Iudas erat in templo, apud sacerdotes principes & presbyteros, & conscientiam perturbatissimam utcunque sublevaturus, numos ad rem sacram conatus est conferre. Regio templi, ignota est.

¶ ἀπήγαγον) *strangulavit sese laqueo*: id quod plerunque fit per suspendium. Sic 2 Sam. XVII. 23. LXX. de Achitophel: quem tamen angina perisse nonnulli putant, perinde ut Iscarioten. *strangulandi* notionem exquisite demonstravit Raphehlius ex Polybio &c. add. Act. I. 18 not.

7 πῶ) *notum illum*.

¶ τὰ κεραμέως, *figuli*) Vfus eo figulus fit, unde argillam sumeret.

¶ εἰς ταφῆν, *in sepulturam*) Sic peregrinis jam tum plus juris erat Hierosolymis. sic quoque Abrahæ prima possessio fuerat *sepultura*.

8 ἐκλήθη, *vocatus est*) Testimonium publicum rei factæ. Appellatio agri, quam a vulgo orta, tamen non fuit fortuita.

¶ αἵματος, *sanguinis*) v. 6.

¶ ἕως, *usque*) Matthæus scripsit aliquanto post. Conf. c. XXVIII. 15. Adrichomius: *Est vero hujus terræ (in Agro sanguinis) virtus mirabilis & fidem pene superans, quod defunctorum corpora viginti quatuor horarum spatio in pulverem redigat. quam virtutem etiam in alias regiones devecata*

minime perdit. Nam cum jussu Imperatricis Helenæ de hoc agro, quantum terra ducentæ & septuaginta, ut ajunt, naves capere poterant, Romam avectum, ac juxta montem Vaticanum in eum locum exoneratum sit, quem incolæ CAMPVM SANCTVM vocitant, licet cælum mutarit, eandem tamen retinere vim quotidiana experientia docet. Romanos enim respiciens, sola peregrinorum corpora ad sepulturam admittit: quorum etiam hic omnem carnis substantiam intra viginti quatuor horas prorsus consumit, ossibus tantum residuis. Id novi peregrinatores confirmant partim, partim negant.

9 τῶ προφήτῃ, prophetam) Aperte apud Zachariam hæc verba exstant: quem Matthæus non ignoravit, c. XXI. 4f. Vide *Apuratum*, p. 493.

¶ καὶ ἔλαβον) Zach. XI. 12. 13. LXX: καὶ ἔρω πρὸς αὐτοὺς, εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐστὶ, δοτε σῆσαντες τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέπαυθε· καὶ ἐσῆσαν τὸ μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυρῆς, καὶ εἶπε κύριος πρὸς με καθὼς αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψομαι αὐτὸ, εἰ δοκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ἔλαβον τὰς τριάκοντα ἀργυρῆς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς οἶκον κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Evangelista summam rei respicit, & paraphrasin addit.

¶ τὴν πμὴν τῶ πεπιμημένον ἐπιμήσαντο) Magna vis verborum. ὁ πιπημένος ἔπμῃ quanquam in Bibl. hebr. est ἔπμῃ v. Lud. de Dieu.

¶ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, a filiis Israël) Conf. ὀπῆγμ Zach. XI. 13. Potest ἀπὸ a construi vel cum ἔλαβον acceperunt, vel potius cum ἐπιμήσαντο aestimarunt. Principes sacerdotum, quantum in ipsis erat, Christum abalienarunt a filiis Israël.

10 ἔδωκαν, dederunt) ἔδωκα, dedi, est apud prophetam, & ex propheta in evangelistam a quibusdam inductum: neque obscure probat Gebhardus in Zach. XI. 13.

Sed hic scribitur ἔδωκαν, dederunt, & vis ἔδωκα dedi suppletur per illud, sicut præcepit mihi Dominus. Eadem formula Ex. IX. 12: καθὰ συνέταξε κύριος τῷ Μωυσῆ.

¶ συνέταξε) scribere vel dicere præcepit.

11 ὁ βασιλεὺς, Rex) Iesus coram Caipha se Christum; coram Pilato, Regem se fatetur.

¶ σὺ λέγεις, tu dicis) Aperta confessio & sancta. Iesus ostendit, silentium suum deinceps non fore a defectu parrhesiæ, & Pilato statim respondet; Caiphæ, cum Iudæos pridem docuisset, adjuratus. Hoc, tu dicis, Marcus quoque & Lucas notant: & plane hæc summa est omnium, quæ ab Iesu ad Pilatum dicta refert Iohannes c. XVIII. 34-36. 37.

13 τίπ, tunc) Pilatus, rationis iudicio, moderate se gessit primo.

¶ πιλάτος, Pilatus) Nonnus mediam syllabam corripit, passimque in πέιμ, ἱερκεάτος, δέντατ &c. vocalem Latinis longam acuunt Græci.

¶ ἐκ ἀκείης; non audis? &c.) Interrogatio separata: coll. Marc. XV. 4.

14 πρὸς ἕδε ἐν ῥήματι, ne ad unum verbum quidem) quod videlicet attineret ad respondendum Iudæis de regno. semel Pilato respondit postea de alia re. Ioh. XIX. 11.

¶ ἄσῃ, ita ut) Nam nemo solet tacere, ubi caput agitur; præsertim factō semel initio loquendi.

15 κατὰ, in) Id congruebat liberationi ex Ægypto.

¶ ἑορτὴν, festo) Pascha Iohannes nominat.

¶ εἰώθει, consueverat) Etiam politicæ consuetudines subserviunt providentiæ divinæ.

¶ ἓνα, unum) non duos simul.

16 ἐπίσημον) latronem notissimum, summo scelere insignem. & tamen hic antelatus

latus est Iesu. quantus contentus! Mox duobus aliis, in ignominia supplicii, antelatus est latronibus.

¶ λέγόμενον, dictum) de quo frequens erat sermo. Credibile est, Barabbam longo post tempore vixisse, in monumentum historiæ de Iesu. *Barabbas* dicitur *filius parentis*: parenti optatus, carus: indulgentia corruptus.

17 χριστόν, *Christum*) Ergo Iesus jam tum persepe appellatus erat Christus.

18 δια φθόνου, *propter invidiam*) Invidabant, quia populus Iesu adhæserat.

19 καθήμενος, *quum sederet*) in ipso articulo negotii ferventis. In tali strepitu obnunciationes paradoxæ non debent negligi.

¶ βημαῖον, *tribunali*) Magna vis suit somnii: cujus tamen rationem mulier magis intellexit, postquam res evenire cœpit. Fortasse somnium habuit, cum Pilatus jam in negotio esset.

¶ λέγασα, *dicens*) Magnum beneficium oblatum præsidii hac admonitione, præ Iudæis, aliunde satis admonitis.

¶ τῷ δικαίῳ, *Iusto*) Sic Pilatus quoque appellat, v. 24. cum debili ad hæc uxoris verba respectu.

20 ἐπεισαν, *persuaserunt*) verbis in speciem blandis.

¶ ἀπολέσων) *interimendum postulavent.*

22 τί, *quid*) Non putabat Pilatus, Iudæos durius aliquid postulaturos. Non debuerat quærere: tutius erat, simpliciter dimittere. conf. Act. XVIII. 14 f.

¶ σταυρωθήτω, *crucifigatur*) Crucem meritis erat Barabbas: hinc Iesum crucifigi postulant.

24 ἔδεν ἀφελῆ, *nihil prodest*) Quidni, Pilate? Desperatum est hoc præiudicium practicum, ubi dicitur: Nil agimus. ἔδεν, nominativus: vel accusativus, coll. Ioh. XII. 19.

¶ μάλλον) non *major*, sed *potius*. seditionem timebat.

¶ λέγων, *dicens*) Protestatio contraria facta.

¶ δίκαια, *Iusti*) Id Pilatus accepit ex monito uxoris. v. 19.

¶ ὑμεῖς ἑώραθε, *vos videbitis*) Vt Iudæi ad Iudam, sic Pilatus ad Iudæos. Formula rejiciendi, Act. XVIII. 15.

25 πᾶς, *omnis*) Argumentum contra Iudæos, cur hodienum sint in exilio, quam paullatim mitiore.

¶ ἐφ' ἡμᾶς, *super nos*) Conf. Deut. XXVIII. 18. Ps. LXIX. 24. CIX. 17. Dicunt: nos præstabimus.

26 Φεγγελλάσας, *flagellans*) post sententiam latam,

27 ὅλην, *totam*) etiam eos milites, qui tum non debebant adesse, neque adfuerant.

¶ σπῆρα) Lat. *spiram*. Alias græci pro latino *I* ante consonam solent *I* simplex ponere, ut in *πιδάπης*, non *παλάπης* &c. *σπῆρα* autem scripsere, quia sic propius abest a sono consueto *πῆρα*, *σπῆρα* &c.

28 χλαμύδα κοκκίνην, *chlamydem coccineam*) Illudunt regnum: ut Iudæi, propheticam dignitatem. c. XXVI. 68. *purpura* appellatur Marc. XV. 17. *vestimentum purpureum* Ioh. XIX. 2. Interdum promiscue adhibetur utraque appellatio; interdum differunt. Ap. XVII. 4. Etiam alter color alteri superinductus olim.

29 ὁ βασιλεὺς, *rex*) Tractarunt Iesum, quasi hominem emotæ mentis, qui se pro rege habuisset.

31 ὅτε, *cum*) Finito ludibrio etiam coronam spineam removerunt.

32 κυρηνάων, *Cyrenæum*) Nec Iudæus, nec Romanus ullus erat, qui veilet tollere crucis onus. Ex Asia, Europa & Africa, adfuerunt homines. Etiam in remotissimis terris

terris Christus postea nactus est, qui cruce-
m ferrent.

¶ ἄρα, *tolleret*) Non dicitur Simon tulisse nolens. Eximie sermo de Pass. apud Athanasium: *Crucem tulit Simon homo, ut omnibus innotesceret, Dominum non suam mortem, sed hominum obire.*

33 κρανίς, *calvarie*) Collis a figura appellatus.

34 ἔξος, *acetum*. Marcus c. XV. 23. *vinum myrrhatum* appellat. Erat liquor medii inter vinum dulce & acetum acrius saporis: coll. v. 48 not. myrrha conditus, ex more; felle adulteratus, ex petulantia.

¶ ἐκ ἠθέλε πιεῖν, *non voluit bibere*) Id enim decebat differri ad finem laborum: Ioh. XIX. 30. & Iesus sensus plane imperurbatos volebat retinere ad mortem usque.

36 ἐτήρην, *custodiebant*) Conf. v. 65.

37 ἔσιν, *est*) Vere, est! Titulus fortasse diutius in cruce mansit, quam corpus Iesu.

39 παραπορευόμενοι, *prætereuntes*) Multine stare quidem dignabantur.

¶ κινῶντες, *moventes*) Gestus non agnoscentis aliquid.

40 λέγοντες, *dicentes*) Adversariorum scommata possunt numerari septem.

¶ τρεῖς, *tribus*) Imo jam primus dies erat.

¶ σωσον, *salva*) Proscindunt nomen Iesu; mox nomen Filii Dei: & nomen regnum: v. 42 f. & verba ejus. v. 40.

¶ ἐι υἱός, *si filius*) c. IV. 3.

41 ὁμοίως, *similiter*) Nunc populum imitantur principes: magna confusio! sed vincunt acerbitate.

42 πιστεύομεν, *credemus*) Nos ob id ipsum credimus, quia non statim de cruce descendit, sed opus consummavit.

43 πέποιθεν, *confisus est*) Conf. finis versus.

¶ εἶπε γὰρ, *dixit enim*) Hoc aut a prætereuntibus dictum, aut ab evangelista explanationis causa additum censere possumus. LXX, Ps. XXII (XXI) 9, ἠλπισεν ἐπὶ κύριον, ῥυσάτω αὐτόν σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν.

44 οἱ λησῆαι, *latrones*) Nonnulli amplificationis causa pluralem pro singulari positum existimant, & latronem conversum excipiunt. atqui in re tam horribili non videtur synecdoche locum habuisse. Nec desunt exempla hominum, qui inter dira & lenta supplicia & blasphemi fuerant & conversi sunt.

45 πᾶσαν, *omnem*) Orbis terræ innuitur, nam ipse sol laborabat.

¶ ἕως, *usque*) Trihorium mysterii plenum. In tempus hujus derelictionis & tenebrarum apte confertur psalmus VIII. cuius versu 4 prætermissa solis mentio his tenebris congruit.

46 περὶ δὲ, *circa vero*) Ex hac connectione colligi potest, eclipsin solis (in plenilunio) ostendisse non tam malitiam hostium, quam derelictionem Iesu: quæ totum illud trihorium, ut credibile est, duravit, & ut desit, clamavit Iesus hoc epiphonema. Lucas c. XXIII. 45, derelictione non memorata, eclipsin conjungit cum scissione veli. *Vt derelictio finita erat, continuo patebat Mediatori sanctum sanctorum.*

¶ ἀνεβόησεν, *exclamavit*) Maximi momenti & silentium, quod præcessit, & clamor hic, iteratus versu 50.

¶ σαβαχθαῖν) יְהוָה הוּ אֱלֹהֵינוּ Græce & sequente θ.

¶ θεέ μου, *Deus meus*) Alias solitus est dicere: *Pater*. nunc dicit, *Deus meus*, quasi jam alienior; sed tamen *bis*, & addit, *meus*, cum fiducia, patientia, resignatione sui. Christus est υἱὸς Domini: & tamen *Deum* appellat, non δὲσπότην. Ps. XXII. 2. LXX,

ὁ θεός ὁ θεός μου, πῶς μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; ubi patet sententia ex reliquo versu 2 & 3. Non solum ait se a Deo traditum voluntati hominum; sed etiam a Deo ipso quiddam esse passum nobis ineffabile.

¶ ἵνα τί, cur) Sciebat Iesus causam; & ad omnia se comparaverat: sed tamen τὸ cur exprimit, Filio per se non fuisse sustinendam talem derelictionem, sed id evenisse illi ex causa *νοῦα*, ad brevem moram: qua elapsa, desiderium suum erga Patrem denuo expleri, gratiam habet.

¶ ἐγκατέλιπες, dereliquisti) Præteritum. eo momento desit derelictio, & paulo post passio omnis. In media & maxima derelictione silebat. Super una derelictione queritur.

47 ἡλίαν, *Eliam*) Impium est, detorquere verba, formulas & preces sacras.

48 ὄξος, *aceto*) Acetum bibere solebant ipsimilites: ut notat Gataker. Misc. posth. c. 6.

49 οἱ δὲ λοιποὶ) *reliqui autem*; qui aderant, oppositi iis, quorum sermo & actio refertur versu 47 & 48.

¶ ἔλεγον, dicebant) Post eclipsin terribilem redeunt ad scommata.

¶ ἀφῆς, *sine*) Negant, socii opem, Elia allegato, esse necessariam.

50 κράζας, *clamans*) Libera vitæ positio. Per vim crucis ab hominibus allatam, non fuit exanimatus. Marc. XV. 44. Sed tamen recte illi dicuntur Eum interfecisse; quia fecerunt, quantum in ipsis erat.

¶ ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, *emisit spiritum*) Mortem Iesu Christi paucis commemorat historia divina: fructum mortis L. C. copiose prædicant homilia & epistolæ apostolorum. Itaque evangelium præbet lannam: apostolos vestem conficit. qua similitudine utitur *Macarius* de Elev. mentis cap. 19. Nunquam de morte Salvato-

ris adhibetur verbum *κοιμᾶσθαι*, *obdormire*, coll. v. 52. sed *ἀποθνήσκειν*, *mori*, quo verbo & veritas, & gravitas, & brevitatis, & virtus mortis Christi significatur.

51 ἐχθῆ, *scissum est*) Ergo liber jana aditus in sancta.

¶ ἡ γῆ, *terra*) orbis terræ, v. 45. speciatim vero terra Israelitica & Hierosolymitana.

¶ αἱ πέτραι, *petra*) Peregrinatores confirmant, rupturas petrarum invicem respondententes adhuc conspici.

52 κοιμημένων ἁγίων, *sanctorum, qui dormierant*) *Sanctorum* vocabulum æque ad vivos atque ad defunctos pertinet: imo in mentione mortuorum additur, *qui dormierant*. Et tales sancti non ad humanum, sed ad divinum *canonem* æstimantur. *Sanctorum*, qui vel diu ante natum Christum, vel non multo post (vid. ad Ioh. XI. 35.) obierant, sine dubio ex omnibus tribubus. Videntur veteres huc Iobum retulisse. nam exeunte ejus libro LXX int. & Theodotion addunt. *γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι μετ' αὐτὸ κύριον ἀνίστησιν.*

53 ἐξεληθόντες, *egressi*) Sancti, quorum corpora suscitata erant. cum pompa.

¶ μετὰ τὴν ἐγερσιν αὐτῶ, *post excitationem ipsius*) Hoc incisum proprie spectat ad verbum ἡγέρθη, *excitata sunt*, cui verbale ἐγερσις, alias in N. T. non obvium, hoc loco aptatur: & tamen hoc idem incisum inter egressum sanctorum ex monumentis & inter ingressum eorum in urbem ponitur. Synchronis verborum, rebus pulchre respondet. Statim sub mortem Iesu Christi, discissum est velum, terra mota, petra scissa: atque cum his portentis reliqua contexit Matthæus. unde colligere licet, unum eumque continuum fuisse, a morte Domini ad resurrectionem usque, motum, qui primum vivos, v. 54. deinde mortuos commoverit. Inter excitationem corporum

rum sanctorum, & inter egressum eorum emonumentis, non potest notabile intervallum statui. Primus ex mortuis surrexit, non moriturus, Christus: habuit autem comites. Post excitationem Ipsi, etiam excitatio sanctorum facta est: sed egressus eorum ex monumentis, & ingressus in urbem sanctam, post Ipsi excitationem factus memoratur, quia multi illi, quibus sancti excitati apparuere, tempus ingressus & apparitionis norant, sed ipsam eorum excitationem non viderant. Silentium Pauli 1 Cor. XV. 23 non probat, corpora sanctorum sine animis exisse e sepulcris; animasque deinde sine corporibus ascendisse, ut colligit Artemonius ad Init. Ev. Ioh. p. 571.

¶ ἐνεφανίσθησαν, *apparuerunt*) singuli singulis, vel etiam plures pluribus. Exemplum veræ apparitionis.

54 τηρῶντες, *custodientes*) ex ordine suo.

¶ ἀληθῶς, *vere*) Antitheton refertur v. 40. 43.

¶ θεοῦ υἱός, *Dei filius*) Eum se esse dixerat: & veritatem dicti agnoscunt e signis.

56 ἢ τῶ) Notiores erant filii, quum Matthæus scripsit. ideo ab illis denominatur mater.

57 καὶ αὐτὸς, *etiam ipse*) item, ut piæ illæ mulieres.

¶ ἐμαθήτευσε) *discipulus erat* & discipulos adducere studebat.

58 ἠτήσατο) *rogabat*. Magna alias erat potestas pratoris in corpora supplicio perempta. conf. *donavit*, Marc. XV. 45. *Hac de causa forte Iosephus Arimatheensis petiit sibi dari corpus Christi, ne in publicum facinorosorum sepulcrum reponeretur*. Buxt. Lexic. Talm. col. 1962.

¶ τὸ σῶμα) *Omnes evangelistæ sic appellant corpus Iesu mortui; neque enim cadaver appellari decebat. Divina stili conformitas, ab humanis commentatoribus vel postmodum relicta.*

¶ ἀποδοθῆναι) *reddi*. Abalienarant Iudæi: Iosephus, senator, publico quasi nomine, recepit a gentibus, & cum Nicodemus restituit Iudæis. conf. Ioh. XIX. 40 fin.

59 σινδόνι, *sinconi*) quæ antea non texerat corpus Iesu. Iam initia honoris. Iosephus, *honestus senator*. Marc. XV. 43. Non licebat mortuos involvere pretiosius.

60 καμῶν, *puero*) quod nulla corruptione inquinatum fuerat: & ne quis sanctorum veterum diceretur pro eo surrexisse, eivum vim surgendi tribuisse.

¶ αὐτῶ, *suo*) Iesus Christus, vitæ dux, sepulcro illatus alieno.

¶ τῆ θύρα, *janua*) Sepulcrum non erat fossa angusta, sed crypta.

¶ ἀπῆλθεν, *abivit*) non sperans ea, quæ mox erant futura.

61 καθήμενοι, *sedentes*) Mora sancta & salutaris.

62 τῆ δὲ ἐπαύριον, *postidie vero*) Sabbati periphrasis: coll. c. XXVIII. 1. qua Matthæus magna de causa est usus; fortasse quia sabbatum judaicum jam noluit appellare *sabbatum*.

¶ καὶ οἱ Φαρισαῖοι, *et pharisæi*) Horum nullæ partes in ipso iudicio fuerant. c. XXVI. 7. Nec tamen plane quieverunt. Ioh. XVIII. 3.

63 κύριε, *domine*) Assentantur. antea non sic appellarant.

¶ ἐκεῖ, *illic*) Iam volebant Iesum ex omni memoria esse evulsum.

¶ ἐγείρομαι, *excitor*) Præsens.

64 ἀσφαλιθῆναι, *muniri*) Inscii interviunt veritati confirmandæ. Nulla humana ἀσφάλεια Deum impedit. Act. V. 23. XVI. 23.

¶ τῷ λαῷ, *populo*) Se putabant pharisæi id non credituros: populo, ut sibi persuadent, cavere volunt.

¶ καὶ

¶ καί εἶσαι, & erit) Posterior vero victoria veritatis latius patuit, quam prima.

¶ ἐσχάτη, *ultima*) Similis locutio, 2 Sam. XIII. 16.

65 ἔχει) *babetis*. Pilatus cito dat custodes, coll. c. XXVIII. 11 f. calumniatores cito expedit.

¶ ἡ σφάλισαντες, *muniverunt*) Hoc, totum: partes, *sigillum & custodia*.

C A P. XXVIII.

1 Ὁ ψέ) *post sabbatum*: coll. Marc. XVI. 1. E. Schmidius confert huc Plutarchum: ὁ ψέ τῆ βασιλείας χρόνων. & Philostratum: ὁ ψέ τῆ περικῶν, *post bellum trojanum*. Nunc, cum hebdomade nova, exoriuntur res multo alia.

¶ σαββατων - σαββάτων) *sabbati - sabbati* habet *Lat.* nec solus. *σαββάτης - σαββάτων*, lectio media.

¶ τῆ) *ἡμέρα*, *luc.* Elapso mortis tempore, Iesus celerrime surrexit.

¶ εἰς μίαν) *ἡμέραν*, *diem* totum, *primum* hebdomadis. Prima sabbatorum jam cœperat vespera præcedente: jam in primam illam *illucescebat dies* nocti oppositus. Cum resurrectione Domini Iesu Christi conjungitur prima diei *dominici* mentio eximia. Plerunque dicitur *ἡ μία*, cum articulo. Marc. XVI. 2. Luc. XXIV. 1. Ioh. XX. 1. 19. Act. XX. 7. add. 1 Cor. XVI. 2.

¶ σαββάτων) *feriarum*.

¶ ἦλθε, *venit*) Præstabant talia officia, qui non proxima cognatione juncti erant. quare non mirum, matrem Domini non una fuisse.

2 θύρας) *janua sepulcri*. Non decebat, sepulcrum manere clausum.

¶ ἐκάθητο, *sedebat*) Postea *surrexit* angelus, cum socio suo. Luc. XXIV. 4.

¶ αὐτῆ, *eum*) *lapidem*. Sic nemo poterat lapidem denuo advolvere sepulcro.

3 ἰδέα, *species*) in facie.

¶ λευκόν, *album*) Hoc habitu antehac apparuisse non leguntur cœlestes nuntii: apparuere autem postea. Act. I. 10. X. 30.

4 ὡσεὶ νεκροὶ, *quasi mortui*) Nec militaris audacia sustinet vim cœlicolarum.

5 μὴ φοβεῖσθε, *nolite timere*) Initiale verbum in apparitionibus, quo timor, ex apparitione gloriosa percellens corda mortalium, temperatur; securitas promittitur; attentioque conciliatur.

¶ ὑμεῖς) *vos*: etsi milites timori suo relinquuntur.

¶ ἰδα, *novi*) Sic eis in cor adigit sermonem angelus.

6 ἐστίν, *non est*) Versus hic incisa habet perquam apta.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Gloriosa appellatio.

7 εἴπατε, *dicite*) Apostoli maxime debuerant credere, antequam viderent. ideo per mulieres eis nuntiatum est, fidesque eorum tentata.

¶ ἠγέρθη, *excitatus est*) Verba discipulis dicenda se porrigunt usque ad *videbitis*. coll. v. 10.

¶ ἐκεῖ, *ibi*) Et tamen optimus Salvator prius se eis ostendit. Apparitio in Galilæa fuit valde solennis & publica: v. 10. 16. & promissa ante mortem Domini.

8 φόβος καὶ χαρὰς, *timore & gaudio*) In spiritualibus hæc possunt esse simul.

9 καὶ ἰδὲ, *& ecce*) Elegans expressio rei subita & improvisa.

¶ ὁ ἰησὺς, *Iesus*) Obedientibus revelatio ulterior obtingit.

¶ χαίρετε, *gaudete*) Formula frequens, a Iesu adhibetur sensu eminenti.

¶ προσκύνησαν αὐτῷ, *adorarunt eum*) Iesum ante passionem alii potius alieniores adorarunt, quam discipuli.

10 πῶς ἀδελφοῖς μου, *fratribus meis*) Ioh. XX. 17 not.

11 τινές, *aliqui*) Ceteri alio iverunt, aut certe non ad sacerdotes.

¶ ἅπαντα, *omnia*) Ex his omnibus colligebant, Iesum surrexisse.

12 ἱκανὰ, *sat multos*) ut corrumpere milites, romanos, qui mentirentur, contra veritatem, magno suo periculo.

13 εἴπατε, *dicite*) Magno scandalo fuere militibus sacerdotes, & atrocissime peccarunt contra Deum.

¶ ὄτι) Specimen perfidiæ & calumniæ judaicæ.

¶ νυκτὸς, *nocturno*) Speciose mentiri docent.

14 εἰ, *si*) Quam laboriosum bellum mendacii contra veritatem!

¶ ἐπι) *penes*.

15 δι. Φημισθῆ, *divulgatum est*) Multa sunt ejusmo. i. quibus semiferi Iudæi detinent.

17 οἱ δὲ, *alii*, vel *aliqui* de XII. His verò dubitationem, si qua remansit, ademit pentecoste. Quo tardiores ad credendum fuerant, eo majore postea fide digni fuere testes. *Dubitatum est ab illis, ne dubitaretur a nobis*. Leo serm. I de Ascens.

18 προσελθὼν, *accedens*) eoque ipso etiam dubitantibus fidem faciens.

¶ ἀντὶς) *illis*, ad illos.

¶ ἐδόθη μοι, *data est mihi*) præsertim resuscitato, & ascendenti. Summam habet hic locus earum rerum, quas Dominus deinceps per apocalypsin uberius declaravit. de omni potestate & de præsentia apud suos vid. ibi c. I. 18. 13.

¶ πᾶσα, *omnis*) Causa, cur Iesus discipulos mittat in omnem mundum, & cur totus mundus Iesum debeat colere: cur baptismum instituat Iesus. Vid. Eph. loco mox citando.

¶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, *in celo & super terra*) C. IX. 6 XVI. 1. Hactenus in terra fuerat; nunc in cælum ascendit: omnia implet. Eph. IV. 10 cum antec. & conseq.

19 ὁ πορευθέντες κτλ. *profecti &c.*) Præceptum proficiscendi præsupponit expectationem Paracleti. Luc. XXIV. 49. Summa Actorum: quæ in hanc partem utiliter conferri possunt cum evangelistis, quorum Summa est, *quæcumque præcepi*.

¶ μαθητεύσατε βαπτίζοντες) *Μαθητεύειν* est *discipulos facere*. complectitur *baptismum & doctrinam* h. l. conf. Ioh. IV. 1.

¶ ἀπὸς, *eos*) πᾶ ἔθνη, *gentes*. Synthesis frequentissima. c. XXV. 32 &c. Iudæi, qui per circumcisionem jam fœderi *Dei* erant inserti, erant baptizandi *in nomine Iesu Christi*, & accepturi donum *Spiritus sancti*: Act. II. 38. Gentes, *in nomen Patris, & Filii & Spiritus sancti* baptizandæ dicuntur in his verbis institutionis: plane fuerant alienæ a Deo. Eph. III. 6 not. Conf. not. ad Act. XI. 21.

¶ εἰς τὸ ὄνομα, *in nomen*) Formula solennissima & gravissima baptismi, summa pietatis. Mysterium S. Trinitatis post resurrectionem Christi clarissime revelatum cum habitu singularum personarum inter se & erga nos: Rom. VIII. 9 not. & quia S. Trinitatis confessio adeo arte innexa baptismi, minus mirum est, in scriptura N. T. non sæpe ita expresse poni.

20 αὐτοῖς, *illos*) Discipulis dictum est ideo, ut dicerent aliis.

¶ τηρεῖν) *observare, tenere*, ut baptizatis convenit, fidei virtute, non modo legaliter. Sæpe sic Iohannes. In primis notandum ex hoc solenni loco verbum.

¶ ἐνεπιλάμην, *præcepi*) Hæc præcepta existant Matth. V. Ioh. XV. &c.

¶ μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*) etiam cum in toto mundo eritis divisi. Pertinet hoc etiam ad totam ecclesiam. nam sequitur, *usque ad &c.*

¶ πάσας, *omnes*) continua præsentia, eaque præsentissima. Marc. XVI. 17. 19 f.

¶ ἕως, *usque ad*) Tum enim nos erimus *cum Domino*,

IN EVANGELIUM SECUNDUM MARCVM.

CAPVT I.

I **A**ρχὴ τῆς εὐαγγελίᾳ ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τῆς θεᾶς, *initium euangelii Iesu Christi filii Dei*) Magna partim cum Matthæo est Marci convenientia, partim cum Luca. Inde etiam synopsis ejus cum synopsis utriusque concurret. Describitur

I. INITIVM EVANGELII:

1. Iohannes viam parat.	c. I. 1-8
2. Iesum baptizat, qui <i>FILIVS DEI</i> proclamatur.	9-11
3. Iesum tentat Satanæ: angeli ei ministrant.	12. 13

II. EVANGELIVM ipsum,

1. in Galilæa. Hic notandæ periodi tres:

(A. Iohanne tradito:

14

{ a. summatim:

α. locus & materia prædicationis.

14. 15

β. vocatio præcipuorum apostolorum.

16-20

{ b. speciatim:

α. Actiones ab adversariis non reprehensæ:

1. potenter docet.	21. 22
2. obsessum liberat.	23-28
3. Petri soerum & multos ægrotos sanat.	29-34
4. orat.	35
5. ubique docet.	36-39
6. leprosum mundat.	40-45.

β. Actiones, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensæ.

Hic occurrit

1. paralyticus.	II. 1-12
2. vocatio Levi, & cibus cum publicanis & peccatoribus suntus.	13-17
3. quæstio de jejuniis soluta.	18-22
4. spicæ evulsæ.	23-28.
5. manus avida restituta, & adversariorum insidiæ.	III. 1-6

γ. Secessus Domini, & acta

1. apud mare.	7-12.
2. in monte, ubi XII apostoli vocati.	13-19
3. domi: ubi suorum, atrocissima scribarum blasphemiam refutata, quæstionem corrigit.	20f. 22f. 31-35.

a	b	c	d	
			4. e navi, ad populum; & seorsum ad discipulos.	IV. 1f. 10f. 26f.
			5. in mari, & transmare.	35-41. V. 1-20
			6. cis mare, iterum: ubi Iairus & hæmorrhousa.	21-43.
			7. Nazaretæ, scandalum.	VI. 1-6
			8. Apostolorum emissio.	7-15
				14
			B. Iohanne intervento:	
			1. Herodis auditio de Iesu, & opinio de Iohanne, quem interfecerat, rediivo.	14-29
			2. secessus Domini cum apostolis reversis.	30, 31
			3. populi studium: Domini misericordia: 5000 saturati.	31f. 33-44
			4. iter maritimum.	45-52
			5. In terra Genesareth multos sanat: docetque, quid inquinat vel non inquinat.	53-56.
			6. In finibus Tyri & Sidonis ejicitur demonium.	VII. 1f. 14f. 17f.
			7. ad mare Galilææ sanat surdum & mutum: cibatur 4000.	24-30
			8. venit in Dalmanutha, & respondet de signo e celo.	31-37. VIII. 1-9
			9. in navi, monet de fermento doctrinæ.	10-13
			10. ad Bethsaida sanat cæcum.	14-21
				22-26
			C. Iesu, Filio Dei, agnito.	
			1. Petro CHRISTVM fatente, discipulis silentium injungit, & passionem prædicat: Petrum increpat: sequelam requirit.	27-IX. 1
			2. sex post diebus glorificatur: silentii causas explicat: mulierem sanat: iterum passionem prædicat.	2-32
			3. discipulos docet modestiam, æquitatem, concordiam.	33f. 38-50.
			2. in Iudæa:	
			a. in finibus:	X. 1
			1. agit de divorcio.	2f. 10f.
			2. de parvulis.	13-16
			3. de vita assequenda, & divitiarum impedimento.	17f. 23f. 28f.
			B. in via ad urbem:	
			1. passionem prædicat tertio.	32-34
			2. Iacobo & Iohanni respondet, & decem ceteros corrigit.	35f. 41-45
			γ. ad Ierichuntem, Bartimeo visum donat.	46-52.
			δ. Hierosolymis:	XI. 1
			a. Introitus regalis.	2-11
			b. postridie, ficus devota, templum purgatum.	12-14
				15-19
			c. postridie,	
			1. apud ficum arefactam, fidei vis commendatur.	20-26
			2. in templo,	
			1. potestas Iesu vindicatur.	27-33.
			2. parabola proponitur, de vinea.	XII. 1-12

	3.	quæstio de censu.	13-17
	4.	de resurrectione.	18-27
	5.	de maximo præcepto.	28-34
	6.	de Davidis Domino.	35-37
	7.	populus scribas cavere jubetur.	38-40
	8.	laudantur oboli viduæ.	41-44.
	3.	apud templum, in monte oliucti, prædicit templi & urbis, mundique finem. c. XIII. 1f. 3f. 14f. 24f. 28f. 33-37.	
d.		BIDVO ANTE PASCHA: adversariorum & proditoris pactum.	XIV. 1-11
e.		DIE PRIMO AZYMORVM:	
	1.	Duo Discipuli pascha parant.	12-16
	2.	vesperi, cæna.	17f. 22f.
	3.	post hymnum, prædicitur discipulorum scandalum, & Petri abnegatio.	26-31
	4.	in Gethsemane, a. Iesus orat. discipulos excitat.	32-42
		β. proditur: capitur: deseritur.	43-52
	5.	in aula pontificis, a. mortis condemnatur.	53-65
		β. a Petro abnegatur.	66-72.
f.		Feria VI. Acta	
	a.	in pratorio.	XV. 1f. 6f. 16-20
	β.	in via.	21
	γ.	in Golgotha:	22
	1.	potus.	23
	2.	crux ipsa, & vestes divisæ,	24, 25
	3.	titulus.	26
	4.	duo malefici.	27, 28
	5.	contumeliæ.	29-32
	6.	tenebræ triborii: clamor Iesu: adstantium scomma: potus: mors: velum scissum.	33-38
	7.	centurionis effatum: mulierum spectatio.	39-41
	δ.	vesperi, sepultura.	42-47.
g.		Post sabbatum, Resurrectio Domini, nunciata	
	a.	per angelum.	XVI. 1-8
	β.	per Ipsum,	
	1.	Mariæ Magdalene.	9-11
	2.	duobus in agrum euntibus.	12f.
	3.	undecim discumbentibus.	14
III.		EVANGELIUM 1. a Domino resuscitato apostolis commissum,	15-18
		2. & post adscensionem confirmatum.	19, 20.

Ipso primum *in. tui* vocabulo nova œconomia aperitur. v. 15. Ideo Luc. III. 1 ut epocha longe maxima notatur. Titulus, v. gr. apud Malachiam, *וְעַתָּה* *Onus*; at nunc, *Initium evangelii*. Atque hic titulus concisum quiddam habet. nam *initium evangelii* est in Iohanne baptista; *evangelium*, in toto libro. *Initium* tamen appellat Marcus non libri sui, sed rei gestæ, coll. v. 2. uti Hoseas, c. I. 2. Cum illo tamen principio concinne congruit principium libri: respondetque simul clausulæ propheticæ V. T. per Malachiam scriptæ; perinde ut finis I. 2 Chron. & initium Esdræ. Proprius huius *evangelistæ*, quem ipse tali titulo profiteretur, scopus est, *Evangelii*, de *Iesu Christo Filio Dei*, (v. 11.) origines, historiam, rationes, cursum, consummationem describere. c. I. 1. 14 seq. VIII. 35. X. 29. XIII. 10. XIV. 9. XVI. 15. Hinc tam sæpe *evangelii* vocabulo utitur: hinc patet, ultima Marci esse genuina. c. XVI. 15. 20. Hinc *Petrum*, excellentem evangelii præconem, tam singulariter commemorare solet.

2 *ὡς, sicut*) Sic habere se debuisse initium evangelii, ostendit Marcus ex prophetis: eoque probato, cetera omnia probantur.

¶ *ἐν ἡσαΐα τῷ προφήτῃ, in Esajæ prophetâ*) Ex Malachia prius, deinde ex Esajæ, testimonium affert Marcus: itaque nonnulli scripsere, *ἐν πῖς προφήταις, in prophetis*. Sed tamen, quemadmodum Matthæus c. XXI. 5 unius *prophetæ* nomine Zachariam citat, & quiddam ex Es. LXII. 11. adspersit; ac Paulus Rom. IX. 27 *Esajam* appellat, & quiddam ex Hos. II. 1. attexit: sic Marcus duos allegat, (quamquam Malachia locum ex albo in contextum Marci irrepsisse, non sine specie conjicit Beza,) atque unum *Esajam prophetam* (ut pridem existimavi,) appellat. Esajas copiosior est & notior, testimoniumque ejus, a Marco

citatum, legebatur publice in sabbato: & Malachia testimonium hic repræsentat Marcus, per parenthesis quasi, instar supplementi, periocham *illam*, in qua *proprie* Malachias apud Matth. XI. 10. & Luc. VII. 27. citatur, infra prætermittitur; Esajæ autem, ut apud Matthæum, Lucam, Iohannem, sic apud Marcum, *propria hoc* loco est allegatio. Ipse Iohannes Baptista Esajam, non Malachiam, de se allegavit.

3 *Φωνή, vox*) Luc. III. 4 not.

¶ *ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto*) Hoc repetitur versu sequente, ubi mox etiam illud, *prædicans*, respondet *voci clamantis*.

4 *ἐγένετο*) *exstitit*. Demonstratur eventus.

¶ *κηρύσων βάπτισμα, prædicans baptismum*) Sermo concisus. i. e. *prædicans prædicationem & baptizans baptismum penitentia*. Luc. III. 3.

¶ *εἰς, in*) Constr. cum *baptismum penitentia*. Act II. 38.

¶ *ἀφεσιῶν, remissionem*) citra sacrificia levitica.

5 *Ἰουδαία χώρα, Iudæa regio*) Sic, *Iudæam terram*; Ioh. III. 22.

¶ *οἱ ἱεροσολυμίται, Hierosolymitæ*) Alias non solent novum institutum facile sequi metropoles.

7 *ἔρχεται, venit*) præfens.

¶ *ὁ ἰσχυρότερος, ille, qui valentior est*. Vnus Christus major est Iohanne, & infinite major.

¶ *λύσαι τὸν ἱμάντα, solvere corrigiam*) Nos fere fibulis, veteres ligulis calceamenta adstrinxere. Iohannes ad baptismum Iesu alludere, inscius fortasse, hoc videtur adagio, ut hoc dicat: non sum dignus, qui corrigias ejus solvam, nedum qui baptismum impertiam ei. Ad baptismum, cum vestibus utique etiam calcei exuebantur.

9 εἰς τὸν) *in flumen.*

10 εἶδε, *vidit*) Iesus, quanquam etiam Iohannes vidit, Ioh. I. 32.

¶ *χιζομένους, scissos*) *χιζεται, scinditur*, dicitur de eo, quod antea non fuerat apertum. Christus aperuit cælum primus. *ἀνοίγειν, aperire*, Matth. III. 16 dicitur sensu generali; speciali autem, in antitheto ad *scindere*, Act. VII. 56. Vid. de differentia horum verborum, Matth. XXVII. 51. 52.

¶ τὸ πνεῦμα, *Spiritum*) in quo baptizatus erat Iesus.

12 εὐθέως, *statim*) Sic apud *filios Dei* magna de suo statu testimonia celeriter solent tentatio sequi.

¶ ἐκβάλλει, *ejicit*) Præfens.

13 μετὰ τῶν θηρίων, *cum feris*) Res magna. Gen. I. 26. Status mera solitudine asperior. Marcus non solum historiam a Matthæo descriptam breviori exhibet compendio, sed etiam specialia nonnulla quantitatis pretii, a Matthæo antehac non posita, & tamen fidelibus jam proficientibus fructum allatura, quasi supplevit.

14 παραδοθῆναι, *traditus erat*) Scribit Marcus ut de re lectori vel ex Matthæo vel aliunde cognita.

15 πεπλήρωται ὁ καιρὸς, *impletum est tempus*) *tempus*, de quo Daniel scripsit, advenientis regni: tempus, quod expectastis. Qui agnoscebant, tempus esse impletum, proximum habebant gradum vel ad verum Messiam h. l. vel ad falsos Messias amplectendos. Luc. XXI. 8. Implementum temporis non Iohannes, sed ipse Dominus prædicavit.

¶ μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε, *penitentiam agite & credite*) tum criticis consortes evangelii.

16 σίμων, *Simonem*) Ea ratione & copia de Petro scribit Marcus, ut facile videatur ex illius ore scripsisse.

¶ αὐτῶ τῶ σίμωνος) Vel sic legendum, vel tantummodo τῶ σίμωνος; alii tantum αὐτῶ, ex parallelis. Marcus interdum nomina repetit, c. III. 17. V. 37. interdum pronomen relativum iis adjicit. c. II. 20. III. 24 seq. XVI. 14. & plane c. VI. 22, αὐτῆς τῆς ηρωδ. ἀδ. Ⓞ.

¶ ἀμφιβάλλοντας ἀμφίβλητρον) Sic LXX, Hab. I. 17: ἀμφιβαλεῖ ἀμφίβλητρον. in codd. opt. Vnde Es. XIX. 8, εἰ ἀμφιβολαῖς, *piscatores*.

20 εὐθέως, *statim*) Felices, qui cito sequuntur.

¶ μιθωτῶν, *mercenarius*) Credibile est, Zebedæum non fuisse pauperem.

21 εὐθέως, *statim*) Delectatur hoc adverbio Marcus: in primis capite I & II celerem Christi cursum, ad metam tendentis, & occasiones ei celeriter oblatas, celeresque successus, pulere denotavit. Non lente egit Salvator. Similem vim habet particula *παλι, iterum*, Marco frequens.

22 ἐξουσίαν, *potestatem*) v. 27.

23 καί, Ⓞ) Marcus initio historię suę notat, quomodo Iesum aspexerint & homines & dæmonia.

¶ ἀνεκράξει, *exclamarit*) Videntur plerique antea nescisse, obsessum illum hominem esse. Magna vis obsessiois. nam idem sæpe prædicatum & homini & dæmonio tribuitur. c. III. 11. IX. 20. Act. VIII. 7.

24 εἶ, *sine*) id est, *sine* nos loqui. Luc. IV. 34. 41.

¶ τί, *quid*) Miserrimus status: optare, ne quid rei habeant cum Iesu.

¶ ναζαρεθὲ, *Nazarene*) Credibile est, hostem valde attente observasse, quid Iesus in juventute ageret Nazareta.

¶ ἀπολέσαι, *perdere*) Bene! 1 Ioh. III. 8.

¶ ἡμᾶς, *nos*) Communem inter se causam habent dæmonia.

¶ *εἶδα, novi*) Non dicit : *nos novimus*. Dese ait, non de ceteris. Dæmones, qui in obsessis erant, citius videntur, quam ceteri, sensisse, quis esset Iesus.

25 *ἐπετίμησεν, increpuit*) Sic c. III. 12. Hinc patet, longe maiorem esse excellentiam Iesu occultam, quam Sociniani putant. DOMINI est increpare. Iud. v. 9.

¶ *Φιμώθητι, esto repressus*) Hoc non impediit clamorem exeuntis spiritus immundi, sed verba articulata, qualia versu 24 memorantur.

26 *σπαράξαν, concerpens*) Hostes, cum intima obsederant, inviti cedunt, verè pelluntur.

27 *διδασχὴ, doctrina*) cum qua conjuncta hæc miracula.

¶ *καὶ*) etiam.

29 *εὐθέως, statim*) Iesus fugit strepitum celebritatis.

¶ *ἦλθον, venerunt*) Iesus, & Simon & Andreas.

¶ *μετὰ, cum*) Iam, una relicta, plures habebant domos Iacobus & Iohannes.

32 *ὀψίας, vespere*) Assiduitas Iesu. coll. v. 35, mane.

¶ *καὶ*) & speciatim.

33 *ὅλη, tota*) ægroti, ferentes, spectantes.

34 *ὃκ ἤφιε, non sivit*) Sic c. XI. 16. Aoristus 2 verbi *ἀφίεω*, ut docet Sylburg. in Not. ad Clenard. p. 468.

¶ *ὅτι*) quia. Conabantur loqui.

35 *ἐννυχον, multa nocte*) Interdiu & noctu salutem nostram invigilavit. Patet hinc etiam studium apostolorum & populi. v. seqq.

¶ *προσηύχετο, precabatur*) speciatim pro apostolis. v. seq.

36 *ὁ σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτῶ, Simon & qui cum ipso*) Iam Simon est eximius. Sic Luc. VIII. 45. IX. 32. Non dicitur, v. gr. Thomas & qui cum eo erant.

37 *εὐρόντες, invenientes*) Ergo non dixerat, quo iret.

¶ *πάντες, omnes*) Quidni etiam nos? inquit Petrus.

38 *ἐχομένας, obvias*) Vt externa, locus, tempus, dant sese, ita regnum Dei se insinuat.

¶ *ἐξελήλυθα, exii*) Primi sermones Iesu habent ænigmatis aliquid: sed paulatim apertius de se loquitur. Postea dicturus erat: *exii a Patre*.

39 *κηρύσων' ἐκβάλλων, prædicans: eijciens*) Duo genera beneficiorum.

43 *εὐθέως, statim*) ne videretur Iesus derogare legi.

¶ *ἐξίβαλεν, expulit*) Paratus erat homo sanatus manere cum Iesu & abesse a propinquis. Adversa ab affectibus naturalibus ad Christum transferunt.

45 *μηκέτι, non jam*) Christus ergo paratus erat docere potius in urbibus, quam ibi, quo exirent homines.

C A P. II.

1 *Πάλιν, iterum*) Conf. c. I. 21. 29.

¶ *δι' ἡμερῶν*) interjectis diebus quibusdam.

2 *μηδε, neque*) Non modo domus, sed ne atrium quidem eos cepit.

3 *ὑπὸ τεσσάρων, a quatuor*) Erat igitur adultus, sed non valde. v. 5, *fili*.

4 *ἀπεσέγασαν, tectum removerunt*) ex amore, sine noxa. Credibile est, fuisse tugurium, non amplam domum.

¶ *ἐξορύξαντες, effodientes*) laquear, sub regulis, amplo foramine facto. Populus frequens bonam fecerat moram.

5 *πίσιν, fidem*) operosam.

8 *τῷ πνεύματι αὐτῶ, Spiritu suo*) Prophetæ cognoscebant res in Dei Spiritu, non in suo; Christus, in Spiritu suo, omniscio, divino. Spiritus sanctus autem non dici-

dicitur Spiritus Christi ante Pentecosten illam magnam, Act. II. Superest igitur, ut Spiritum Iesu intelligamus de natura divina humanam inhabitante.

¶ *πί, quid*) Parodia ad *quid*, v. 7.

14 *πλώνιον*) *portorium*, ad mare. v. 13.

15 *ἦσαν γὰρ, erant enim*) Declarat evangelista, cur modo scripserit, cum Iesu & discipulis ejus. multi quippe hi erant.

16 *τί ὅτι*) Sic LXX, Iud. XI. 7 &c.

18 *νηεῦοντες, jejunantes*) Hoc & morem & actum præsentem significare videtur.

20 *ἐλεύσονται, venient*) Prima significatio Passionis.

¶ *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*) Sic etiam Gothus habet: pluralis autem, a nonnullis surrogatus, ex Luca est. Dies unus, auferendi Sponsi: dies multi, ejusdem ablati & absentis. *Venient autem dies, quum ablati ab eis erit Sponsus: & tum jejunabunt in illo*, (illorum aliquo, primo scilicet potissimum,) *die*. Sic Luc. XVII. 22 dicitur, *venient dies*, plurali numero: & v. 35, *in illo die*, singulari numero, cum vi relativa ad illum pluralem.

21 *αἶρε τὸ πλήρωμα τὸ κατὸν τῆς παλαῆς*) Hæc lectio media, brevis, genuina. unde *ἀπ' αὐτῆς* ante *τὸ πλήρωμα* quidam inseruere apud Fellum & Kusterum: plerique post *πλήρωμα* adjecerunt *αὐτῆς*, ex Matthæo; alii eodem loco supplerunt *ἀπ' αὐτῆς*, apud Millium, idque habet etiam Gothus. Pauculi *ἀπὸ* ante *τῆς παλαῆς* adjecerunt, *Latinitum* fortasse secuti, quem pronomine *αὐτοῦ* recte carere censemus. Sententia est: *supplementum novum aufert aliquid panni veteris*.

26 *ἐπὶ ἀβιάθαρ, sub Abjatharo*) Ahimelech erat sacerdos, qui Davidi panes dedit: sed illi ob id ipsum occiso successit mox Abjathar filius; & postea Abjathari sacerdotium & Davidis regnum eadem tempora habuit. Notissima apud Hebræos

series sacerdotum erat. itaque a sacerdote sumitur denominatio ætatis David: & quidem Abjatharum evangelista, cuius tempore actio Davidis in sacras literas relata fuisse videtur, citat, præ Abimelecho. conf. *ἐπὶ*, Matth. I. 11. Nec dissimilis locutio Gen. II. 2. *die septimo: & cap. X. 25, in diebus Peleg* (paullo post nati) *divisa terra*.

27 *ἔλεγεν, dicebat*) sermonem iterum exorsus. conf. c. IV. 21. 24. 26. 30. VII. 20. IX. 1. Luc. IV. 24. V. 36. VI. 5. XV. 11. Ioh. I. 52.

¶ *διὰ, propter*) Axioma, Sic fere 2 Macc. V. 9: *ὃ δὲ διὰ τὸ τόπον τὸ ἔθνῳ, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔθνῳ τὸ τόπον ὁ κύριος ἐξελέξατο*.

¶ *ἐγένετο, factum est*) Origo & finis rerum spectanda. Benedictio sabbati, Gen. II. 3, hominem spectat.

28 *ὥστε, itaque*) Sensus eximii ænigmati promptior est: Quod juris in sabbatum habet homo quivis, id habeo etiam ego. Sensus augustior, sed pro ratione illius temporis reconditus: Finis sabbati facti est salus hominis secundum animam & corpus. hanc salutem præstare debet Filius hominis: & ad hunc finem obtinendum habet idem potestatem omnium rerum, & nominatim sabbati, quippe propter hominem facti; & pro hoc fine obtinendo recte moderatur omnem sabbati usum.

C A P. III.

1 *Πάλιν, iterum*) Alio sabbato. Luc. VI. 6.

¶ *ἐξηραμμένην, arefactam*) non ex utero, sed in morbo aut vulnere. Hæc vis participii.

2 *παρετήρην*) observabant ex obliquo & occulto. Proximo ante sabbato audierant doctrinam sanam de sabbato.

3 *λέγει, dicit*) ut ægroti miseria tanto magis moveret omnes.

¶ ἄκριτον εἰς) Concise, id est, surge & prodi in medium.

4 ἢ, aut) Non servare est perdere. Oppositio immediata. *animam servare*, totum: *benefacere*, pars. & sic in opposito.

¶ ψυχὴν, *animam*) humanam: adeoque etiam manum.

¶ ἐσιώπων, *filebant*) Luc. XIV. 3: ἡσύχασαν. Non habebant, quid dicerent.

5 περιβλεψάμενοι, *circumspiciens*) Vultus Christi multa nos docent. v. 34.

¶ συλλυπέμενοι, *contristatus*) In Pharisæis erat *tristitia* mala, Iesus *contristatur* pie, singulatim de singulis. Cum *tristitia* iusta conjuncta est ira iusta. v. 2 not.

¶ πωρώσει, *duritie*) Habitus cordis cognitionem veritatis ejusque conclusionum aut difficilem reddit aut facilem. *πώρωσις*, *durities*, sensus perimens, v. gr. visum & tactum. Cæcitas est, non videre; *durities*, non percipere. Ioh. XII. 40.

6 εὐθέως, *statim*) Crevit odium. coll. v. 2 fin.

¶ ἡρωδιανῶν, *Herodianis*) etsi hi fortasse non magnopere curabant sabbatum. Vel jussu vel permissu Herodis occidere Iesum volebant.

7 ἀνεχώρησε, *secessit*) vitavit insidias, & tamen non longe, nec timide. nam ivit ad mare.

7, 8 πλῆθος, *multitudo*) Duæ erant multitudines: altera, ex Galilæa, sequebatur; altera, ex diversissimis locis, tum primum veniebat ad Iesum. Illa dicitur *multa multitudo*, hæc *multitudo multa*, epitali trajecto nomine indicata.

8 ἰδουμαίας, *Idumæa*) Ergo Esau non erat plane exosus.

¶ οἱ περὶ) Hi erant Israelitæ, Tyro & Sidoni vicini.

9 πλοίαριον, *navicula*) Nominativus.

¶ προσκαρτερῆ, *præsto sit*) non illo uno tempore.

¶ ἵνα μὴ, *ut ne*) Cura justæ commo- ditatis.

10 ἐπιπίπτειν, *inciderent*) Admirabilis patientia & benignitas Domini.

11 ὅταν) ὅτ' αὖν, cum præterito indicativi, uti ὅπως αὖν, c. VI. 56.

12 ἵνα μὴ - Φανερόν, *ut ne-manifestum*) Nectempus erat; nec hi, præcones.

13 εἰς τὸ ἔρημον, *in montem*) seorsum.

¶ εὖς ἠθέλεν αὐτοῖς, *quos volebat ipse*) Libera potestas, & summa. Volebat, ex voluntate Patris.

¶ ἀπήλθεν, *abierunt*) relictis omnibus.

14 δωδεκά, *duodecim*) Characteres apostolici: vocatio immediata, conversatio cum Christo perpetua, autopsia, prædicatio universalis, donum miraculorum.

16 ἐπέθηκε, *imposuit*) Domini nota est, dare cognomen. datum etiam Iacobo & Iohanni conjunctim: v. 17. sed præ illis Petro, primo. Sic in Catalogo XII exploratorum terræ commemoratur *Iosua* pro *Hosæa* vocatus. Num. XIII. 4-16.

17 ἰάκωβον, *Iacobum*) advocat.

¶ ὀνόματα, *nomina*) Plurale innuit, etiam utrique seorsum hanc appellationem convenisse.

¶ βοανεργῆς, *Boanerges*) Procul dubio Christus hoc nomine בנאנר בנאנר alludit ad duos scribas, qui in synedrion summo sacerdoti sedere solebant ad sinistram & dextram: quorum hic colligebat suffragia absolvendorum, ille damnandorum; ritumque synedrion juridicum regno suo spiritali applicat. Mel ant. sac. p. 36 f. Etymon paullo aliter exquirat Hilleri onom. p. 117. 699.

¶ υἱοὶ θρονῆς, *fili tonitru*) Magnifica appellatio. Tonitru in scriptura & terribile & festivum quiddam est. Evangelium item mundum terret, piis lætitiā & fructum affert. Iohannes in lenitate tamen

men absconditam habet vim tonitruum; imprimis in testimonio de deitate Iesu Christi: conf. Ioh. XII. 29. 28. & in apocalypsi tonitrua perscripsit plurima; & ipse audivit, quæ perscribi non debuere. Ap. X. 3. Hillerus l. c. *filius tonitruum est fulmen, eo quod ruptarum nubium fragorem sequitur.*

20 ἐρχονται, veniunt) Iesus cum familia nova.

¶ εἰς οἶκον, domum) ad domum potius, quam in domum.

21 οἱ παρ' αὐτοῦ, qui apud ipsum) οἱ omittit Colb. 4. & Gothus, qui idcirco supplet γραμματις καὶ ἄλλοι. Pro οἱ παρ', οἱ περὶ habet Mont. περὶ Cant. Copt. qui idcirco supplet οἱ γραμματις καὶ οἱ λοιποί. Glossa ex v. seq. Gothicum fram respondet ad περὶ & παρ'. Hi, qui apud ipsum, qui fuerint, liquet ex v. 31, ubi particula ergo hunc versum 21, quasi parenthesis interim expedita, respicit.

¶ ἐξῆλθον, exierunt) Exitum sequebatur τὸ venire. v. 31. Videtur domi structa fuisse mensa. v. 20 fin.

¶ κρατῆσαι, tenere) cohibere.

¶ ἔλεγον, dicebant) nuncii, ex quibus propinqui ejus audierunt de ardore ejus.

¶ ὅπ' ἐξέστη, mente alienatus est) Hoc verbo tribuebant ei nimietatem ardoris, intellectum opprimentis, sed tribuebant perperam, ut Paulo Festus, Act. XXVI. 24, *insanis*. conf. omnino 2 Cor. V. 13. *ἰερεὺς καὶ σοφῆτης ἐξέστησαν διὰ τὸ σικεραὶ* Hebr. *אשׁוּר* Es. XXVIII. 7. *ὁ σοφῆτης παρεξέστηκώς*. Hebr. *אשׁוּר* Hos. IX. 7. De populo hoc accipi non patitur singularis numerus: quamvis enim ἑχλ. turba singulare est, tamen ex intervallo semper sequitur pronomen & verbum plurale.

22 προσκαλεσάμεν, advocans) Eo ipso illos ad attentionem aliquam perduxit.

¶ σατανᾶν, Satanam) Vid. Matth. XII. 26 not.

26 ἀνέστη) Verbum valde aptum: *insurrexit*. q. d. nova res foret!

27 εἰν μὴ - δῆση, καὶ τότε - διαρπάσει) Simillima constructio: *μὴ ἀποθάνῃ καὶ ἕτερον ἐγκαινίαι* Deut. XX. 5 seqq. item Gen. XXVII. 12. Matth. V. 25. XXVI. 53. XXVII. 64. Rom. XI. 35. nec non Marc. V. 23 fin. Luc. XIII. 25. XVIII. 7. Ioh. XII. 35.

28 πῖς υἱοῖς τῶ ἀνθρώπων, filii hominum) Peccata, humana sunt: sed blasphemia in Spiritum sanctum, est peccatum satanicum.

¶ καὶ αἱ βλασφημίαι) Articulus, in edd. omissus, magnam sermoni vim addit.

29 αἰωνίς ἁμαρτίας, aeterni peccati) Peccatum hoc loco reatum denotat: & aeternum peccatum opponitur, magna proprietate sermonis, *remissioni*. Glossa, *αἰωνίς κρίσεως*.

31 οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ) ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Byz. *Ἰω. 1. Goth.* nec non *Er. Lat. Cant.* Mater ante fratres, honoris causa. Sed alia mente Marcus fratres priore loco posuit. fratres initium fecerant quaerendi, eosque secuta est mater. Similis ratio ordinis verborum, Num. XII. 1. 10. ubi *Miriam*, magis adversata Moysi, ante *Aaronem* ponitur. Sic, *Rabel* & *Lea*, verso ordine. Gen. XXXI. 14. *Gad* & *Raben*. Num. XXXII. 6. Minus quam ceteri, sed non tamen nihil humani passa est benedicta in mulieribus.

¶ ἐξω, foris) extra orbem illum, v. 32. vel etiam extra domum, ubi docebat.

¶ φωνοῦντες, vocantes) clara voce.

32 εἶπον, dixerunt) Ipse bene sciebat.

34 κύκλω, circuitu) suavitate summa.

C A P. IV.

1 Ἠρξάπο, incepit) post interpellationem.

¶ *παρὰ, prope*) Antitheton: *prope mare; in mari.*

3 *ἀκούετε, audite*) Verbum clare pronunciatum, ad sedandum populi strepitum, ne ipsum sermonis initium frustra esset.

8 *ἔδιδε, dabat: ἔφερεν, ferebat*) Subjectum, *ἄλλο, aliud.* coll. v. 4-7.

¶ *ἀναβαίνοντα, ascendentem*) supra contraria omnia.

9 *ἔλεγεν, dixit*) Pausa frequens, sermonibus gravissimis interposita. v. 13. 21. 24. 26. 30.

10 *οἱ περὶ αὐτὸν, qui cum ipso*) primæ admissionis. c. III. 34.

11 *ἔλεγεν, dixit*) cum prolubio.

¶ *ἔξω, foris*) extra discipulatum genuinum.

¶ *γίνεται, accedit.*

12 *ἴνα, ut*) iam ante non videbant. Matth. XIII. 13. Nunc accedit iudicium divinum. *ἴνα, ita ut.* LXX, Gen. XXII. 14.

¶ *καὶ ἀφεθήσεται αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα, ἔρρωτissentur eis peccata*) Hæc vera *smatio.* Matth. XIII. 15. Ps. CIII. 3.

13 *ἐκ οὐδαμ, non nostis*) Notat Iesus interrogationem discipulorum.

¶ *καὶ πῶς, ἔρ quomodo*) Parabola de semine, prima ac fundamentalis.

¶ *πάσας, omnes*) Doctrina Christi perfecta.

14 *ὁ σπείρων, seminans*) Christus est *seminans.* Petrus, Paulus & alii seminant semen Christi & sunt servi Seminantis.

15 *ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, ubi seminatur verbum*) Hoc comma connectendum potius cum sequentibus.

¶ *εὐθέως, statim*) Maximum tempus insidiarum.

¶ *ἐν ταῖς καρδίαις, in cordibus*) Id plus, quam *in corda.*

16, 17 *εὐθέως, statim*) Magnæ muta-

ciones in anima celeriter fieri possunt.

19 *αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι, cupiditates de reliquis*) *voluptates vitæ,* Luc. VIII. 14. in victu, amoribus, studiis literarum &c.

¶ *ἔσπορευόμεναι, ingredientes*) Qui verbum Dei accepit, videre debet, ne curæ mundi invalescant, & novam animæ latitudinem affectusque, capaciores ex verbo Dei redditos, occupent vehementius, quam antea.

¶ *γίνεται, fit*) sermo.

20 *ἐν, unum*) Accusativus.

21 *καὶ, ἔρ*) Versus 24 cum versu 20 & antecedentibus arcte cohæret: ergo etiam hic intermedius. coll. Luc. VIII. 16. hoc sensu: Terra semen sibi commissum sat diu tegit; sed vos virtutem verbi auditi confestim debetis exferere.

¶ *ὁ λύχνος, lychnus*) Sic quoque Christus, lux vera, cum evangelio, venit. Et homo ipse debet esse non modius, sed candleabrum. conf. Luc. VIII. 16-18.

¶ *κλίβη, lectum*) ubi capitur cibus.

22 *ἔ γὰρ ἐστὶ κρυπτὸν, - ἔδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, non enim est quidquam occultum, - neque factum est absconditum*) Differentia est & verborum, *est, natura; factum est, studid:* & nominum: conf. *κρυπτὰ,* 1 Cor. IV. 5. & *ἀπόκρυφοι.* Col. II. 3. cui respondet illa inter *manifestari, vi;* & *in manifestum venire, ultro,* cum maturum est. Ergo prior sententia potest de malo, altera de bono accipi. Id axioma valet de rebus naturæ; de sensibus & actionibus hominum malis & bonis, in statu naturali & spirituali, de mysteriis divinis.

¶ *ἐγένετο, factum est*) Subjectum, *quid,* repetitum: prædicatum, *absconditum.*

¶ *ἔλθῃ, veniat*) ultro. conf. Ioh. III. 21. Id fit successive, in hoc seculo; & fiet plene, quum lux omnia illustrabit. 1 Cor. IV. 5.

23 *εἰ τις, si quis*) Ergo non quivis habet.

24 *βλέπετε, τί ἀκούετε, videte, quid auditis*)

diatis) Visus, nobilior, moderatur auditum: oculus, non auris, semovet.

¶ *π*) *quid*. Auditis verbum, quod verbum Dei est. id magni habete. vel *quid* resolvendum in *quomodo* Lucae: videte, qualem praestetis auditum.

¶ *ἐν ᾧ μέτρον*, in qua mensura) Ea mensura est cor cum sua capacitate, cupiditate, studio impertiendi aliis, obsequio. Qua quisque in dando mensura utitur, eam in accipiendo experietur.

¶ *προσθήσεται*, addetur) ut non modo sitis auditores, sed etiam participes.

¶ *πίς*) quod attinet ad audientes. conf. ad Rom. II. 8, de tali Dativo.

26 *ἄνθρωπος* (homo) Cum hoc homine confertur Deus & Christus, ad describendas aetates & gradus totius ecclesiae christianae. v. 29.

27 *καθεύδῃ καὶ ἐγείρηται*, dormiat & surgat) His duobus verbis per *χiasmὸν* cohaerent nomina, nocte atque die. Et nox interdum ante diem poni solet. Gen. I.

¶ *οὐκ οἶδεν αὐτός*, non novit ipse) Post collata hominibus praesidia gratiae, Deus eos quodammodo sibi ipsis permittit. Potest tamen hoc referri ad ipsum hominem fidelem: & tum *sponte sua* v. 28 opponitur curae humanae, non culturae terrae.

28 *ἀνπηάτη*, sponte sua) Non excluditur agricultura & caelestis pluvia solesque.

¶ *χόρην*, gramen) Sementem gramini similem. sic initio virtutes spirituales a naturalibus vix dignoscuntur.

¶ *εἶπα*, deinde) Mirabilis ratio incrementi successivi: ea olim patebit.

29 *παρεδῶ*, tradiderit) item *sponte sua*. subaudi *sefe*.

¶ *εὐθέως*, statim) ut ante non nimis cito, sic nunc non fero.

¶ *ἀποπέλει*, mittit) Sermo concisus. *mittit*, falce praeditos. nam *ἀποπέλει* est viventis cuiuspiam.

30 *πῖνι ὁμοιωσώμεν*, cui affimilemus) Pluralc. conf. Ioh. III. 11.

31 *ὡς κόκκον*, sicut granum) scil. *comparativus*.

¶ *μικρότερον*) *minus*.

31, 32 *ἔταν σπαῶν*, quum seminatum fuerit) Hoc, bis positum, exacte definit tempus illud, quum granum definit esse parvum, & incipit fieri magnum. versu 31 *quum*, & versu 32 *seminatum fuerit* cum emphasi est pronunciandum.

33 *καθὼς ἠδύνατο ἀκούειν*, sicut poterant audire) Non ferebant apertius dici.

35 *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, in illo die) Anglo-saxonica versio IV Evangelistarum, a Tho. Marechallo edita, verbis his, *in illo die*, caret. Sed tali auctoritate non nitimur, praesertim cum multa eiusmodi omittat interpret ille. Pronomen tamen illud, *ἐκείνη*, *illo*, non illum praecise diem notat; quo parabolas de Seminante, ceterasque, proposuit Salvator, ut praeter alios agnoscit Grotius, sed minus definite refertur ad diem in superiore cursu libri notatum, nempe cap. II. 1. Sic Iud. XIII. 10 *ὁν* LXX *ἐν ἡμέρᾳ*, ac potius, in cod. Alex. *τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ*. Sic Matth. XXIV. 48, *ὁ κακὸς δούλος ἐκείνῃ*. Et quidem Marcus *τὸ ἐκείνῃ* varie adhibet. c. II. 20. XIII. 24 *πὸ*. De tempore hujus navigationis conf. Harmon. evang. § 49.

36 *παραλαμβάνουσιν*, assumunt) Ii, quorum erat navis, assumere ad trajiciendum.

¶ *ὡς ἦν*) ut erat, sine apparatu. Matth. VIII. 20. Sic LXX, *ὡς ἐστίν*, &, *ὡς ἦσαν*. 2 Reg. VII. 7.

¶ *πλοίαρια*) *naviculae*, & in iis homines.

¶ *μετ' αὐτῶν*, cum illo) cum Iesu.

37 *λαῶν*) i. e. *κίνησις νεφῶν καὶ παραχῆ μετὰ εὐδίας κτλ.* Eustathius.

¶ ἐπέβαλεν, *injecerunt*) sc. sese.

38 πρύμνη, *pryri*) ubi gubernaculum est.

¶ τὸ προσκεφάλαιον, *cervical*) Pars hæc erat navis, ut ex articulo colligas; lignea, ut Theophylactus notat. vid. Heupel. ad h. l.

¶ ὃν μέλει σοι, *num non curæ est tibi*) Non irascitur Dominus importunius orantibus.

39 σιάπα, *file*) deliste a fonitu.

¶ πεφίμωσο, *obmutescere*) deliste ab impetu.

¶ γαλήνη, *tranquillitas*) maris; quod alias vel post ventum in motu mansisset.

40 ἔκ, *non*) Postea dixit, nondum. Matth. XVI. 9. τὸ non simpliciter dicit privationem; π̄ nondum innuit, habuisse illos jam antea, cur crederent.

CAP. V.

1 τῶν γαδαρηνῶν, *Gadarenorum*) *Gadara*, urbs Græcanica, Iudæis subdita: in qua multos Iudæos habitasse ex eo colligi potest, quia Dominus ad eos venit.

2 εὐθὺς, *statim*) Servatus tamen est homo, ne, ut porci, in mare se præcipitaret.

¶ ἐν, *in*) Particula vim habet.

3 κατοίκησιν, *habitationem*) Varii sepulcrorum incolæ. v. 5.

5 ὄρεσιν, *montibus*) locis solitariis. montes ibi erant. v. 11.

¶ ἑαυτὸν, *se ipsum*) In obsessis etiam justus amor sui impeditur.

6 ἕδεσθε, *cuicivrit*) Specimen dominii Christi. Cucurrit obsessus, invitis, ut facile existimari potest, dæmoniis.

7 μὴ με βασανίσης, *ne me crucies*) Dum cruciatur dæmonium, cruciatur obsessus, & hic tamen liberatur. Dæmonium deprecatur aut ipsam expulsionem, aut additum expulsioni cruciatum alterum.

8 τὸ, *Sermo est*, tanquam de uno: & v. 13. 9 de multis, qui uni parebant, ut legio imperatori. Vnicus ille perpetuam cum sua legione videtur conjunctionem habere, quia uno nomine continentur.

9 λεγῶν, *legio*) Appellatio synecdochica. unus in his erat princeps, & ceteri cum eo conjuncti erant legio: sive id Latini nominis antea gesserat, quam hunc hominem intraret, sive tunc assumfit.

¶ πολλοί ἐσμεν, *multi sumus*) Hoc affirmat suis verbis Lucas, c. VIII. 30. Si in uno nido tam multi esse possunt: quot sunt in universum!

10 παρεκάλει, *rogabat*) Numerus singularis: pluralis, v. 12.

¶ χώρας, *regionem*,) quam amabant vel tenebant. Mirum autem est, eos non vitasse locum, in quo versabatur Messias, potentiam eorum destruens.

12 πάντες, *omnes*) consentientes.

13 εὐθὺς, *statim*) Non egebat deliberatione, ulla in re.

¶ ὡς διαχίλιοι, *quasi bis mille*) Hunc numerum superabat nomen legionis.

14 ἀγγειλαν, *annunciaverunt*) iis, quorum fuerant porci, in urbe & in agris.

15 καθήμενον, *ιμμοσμένον, σωφρονέντα, sedentem, vestitum, sanæ mentis*) cum antea fuisset sine quiete, vestibibus, rationis usu. Vestes ii, qui spectarant, dare potuerunt. *Rationis usum* actionibus exserbat.

¶ ἡ λεγεῶνα, *legionem*) Videtur hoc nomen ibi locorum notum fuisse, & homines territos habuisse. Neque enim alia causa apparet, cur hæc appellatio, rem, ut illi invenerint, describens, iteraretur.

18 μετ' αὐτῶ, *cum illo*) Crux hominem ablaçarat a suis: virtus Iesu eum tenebat.

19 τὰς σὰς, *tuos*) Obligatio erga propinquos.

¶ ἀνάγγελον, *annuncia*) Tempus loquendi:

quendi: v. 30 seqq. & tempus tacendi.
v. 43.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Iesus. v. 20.

20 κηρύσσειν, *prædicare*) Sic non carebant testimonio gloriæ Dei; et si Iesus, rogatus, celeriter abibat.

¶ ἐν τῇ) non solum domi. v. 19.

22 ἰάειν, *Iaiurus*) Quo tempore Marcus hoc scripsit, Iaiurus ejusve filia adhuc reperiri in Palæstina potuit. Magnum veritatis argumentum est, quod ipsa nomina propria in historia evangelica ponuntur.

¶ ἰδὼν, *videns*) conspecta majestate Christi.

23 ἐξάτως ἔχει, *in extremis est*) Magna fides Iairum impulit, ut ab animam agente discederet.

¶ ἵνα, *ut*) Hoc stilo recitativo positum ostendit, *qua mente* Iairus morbum filię commemoraret.

29 ἐξεσάνθη ἡ πηγὴ, *arefactus est fons*) non modo decrevit. Erat repentinæ sanitatis summus gradus.

30 ἐπιγνῶς, *cognoscens*) Fides etiam agit.

¶ ἐξεληθῆσαν, *egressam*) Vis magnetica.

33 Φοβηθεῖσα, *timens*) Interdum actionem bonam subsequitur timor, quem ipsum porro tollit bonitas Domini. Matth. XXVI. 10.

¶ εἶπεν, *dixit*) publice, Luc. VIII. 47. posito intempestivo morbi pudore.

¶ πᾶσαν, *omnem*) Recte!

34 ὑπάγει εἰς εἰρήνην, *abi in pacem*) Conf. Luc. VII. 50 not.

¶ ἰδοὺ, *esto*) perpetuo. Post longam miseriam, beneficium durable.

35 ἀπὸ) de domo archisynagogi.

¶ τί ἐστιν, *quid ad huc*) Magna mortuæ

puellæ affirmatio. Inapte conari herum putant.

¶ σκύλλεις, *venas*) Verbum hoc proprie dicitur de molestia itineris. Luc. VII. 6. VIII. 49. Herod ianus de dura captivorum vectura, deque professione exercitus adhibet. Ambulatio Iesu erat tum perpetuus σκυλλμός, *vevatio*.

¶ τὸ διδάσκαλον, *Magistrum*) Erant ergo discipuli Iesu in familia Iairi, & archisynagogi doctor erat Iesus.

36 λαλέμενον, *dictum*) quasi clam.

37 τὸ ἀδελφὸν, *fratrem*) Marcus non diu post ascensionem Christi scripsit evangelium, quo tempore memoria Iacobi, decollati, adhuc vigeat ita, ut ipso Iohanne notior esset.

38 ἀλαλάζοντες, *cantu perstreperentes*) ad cogitationes lugentium minuendas.

40 καταγέλων, *deridebant*) trilli risu, sine petulantia.

¶ ἐκβαλὼν, *ejiciens*) Admiranda potestas, in domo, extrinsecus, aliena.

¶ τὸν) Ergo aderant tres discipuli, & tres ex domo. non plures, v. 43.

41 παλιθα κῆμι, *Talitha kumi*) Petrus memor fuerat verborum a Salvatore adhibitorum: ex cuius ore Marcus scripsisse dicitur. *Talitha*, semel. neque enim Iesus mortuos excitans epizeuxin adhibuit. Luc. VII. 14. Ioh. XI. 43. Nam semper præsens erat virtus ejus. Conf. Num. XX. 11.

¶ σοὶ λέγω, *tibi dico*) Id non habetur in *Talitha kumi*, & tamen vere additur.

42 εὐθέως, *statim*) Non demum paulatim sefererecollegit.

¶ γὰρ, *enim*) Rediit ad statum ætati congruentem.

¶ δώδεκα, *duodecim*) Conf. v. 25. Vno tempore sanata est mulier, & resuscitata puella, quæ uno tempore initium miseriæ & vitæ habuerant.

CAP. VI.

1 **Α** κολαθῆσιν, *sequuntur*) et si non omnes admissi ad videndam resuscitationem puellæ Iairi.

2 γενομένῃ, *facto*) cum adventus Iesu non multo ante factus esset.

¶ πόθεν - δοθεῖσα, *unde - data*) Atqui ipsa est Sapientia.

¶ καὶ δυνάμεις) Subaudi, τί, *quid*, quæ.

3 ὁ πέκτων) fabri filius, vel etiam ipse *faber*. nam addunt, *filius* Mariæ, in antitheto ad *filium fabri*.

4 πατρίδι, *patria*) in qua multæ sunt *cognationes*.

¶ συγγένεσι, *cognatis*) multas habentibus *domos*.

5 ἐκ ἡδύναπ, *non poterat*) Id est, non poterant fieri *virtutes*, quia homines erant *incapaces*.

¶ ὀλίγοις, *paucis*) Quantitas.

¶ ἀρρώστους, *infirmis*) Qualitas.

6 κύκλω, *circuitu*) Beneficium tamen præstitit Iesus patriæ suæ.

7 ἤρξατο, *cepit*) postquam profecerant.

¶ δύο δύο, *duos duos*) sex paria. Matth. X. 2 f.

¶ καὶ, εἴ) Reliqua mandata patent ex v. 12. 13.

8, 9 **παρήγγειλεν**) Hoc verbum trifariam hoc loco Marcus construit: *παρήγγειλεν - ἵνα μηδὲν αἰρωσιν - ἀλλ' ὑποδεδόμενοι* (scil. *εἶναι*) - *καὶ μὴ ἐνδύσθητε*. Sic idem c. XII. 38: *θελούντων περιπατεῖν καὶ ἀσπασμέσθαι* ubi infinitivus & accusativus junguntur.

8 ἵνα, *ut*) ut essent expediti, soluti, liberi.

13 ἐξέβαλλον, *ejiciebant*) Id sine dubio multo molestius tulere dæmones, quam, se expelli ab ipso Domino.

¶ ἤλειφον ἐλάω, *ungebant oleo*) Hæc unctio longe differebat ab ea unctio, quæ *extrema* dicitur. Oleum non ferebant secum, v. 8. sed apud ægrotos sumebant. Miraculum eo apertius.

14 Φανερόν, *manifestum*) Iesus multis prius non innotuit, quam mors Iohannis innotesceret: alias cum non habuissent pro Iohanne. Notandum contra eos, qui tempora post baptismum Domini nimis extendunt.

¶ γὰρ, *enim*) Sine publica fama non nosset Herodes. Sero aula accipit novellas *spirituales*.

¶ ἔλεγεν, *dicebat*) Luc. IX. 7 pluralis est, quem numerum res etiam in Marco poscit. nam enumerantur hominum opiniones, quarum unam Herodi præter ceteras probabilem visam indicat demum versu 16. Itaque parenthesis, si eam ante *manifestum* juvat pingere, non in *ejus*, sed in *prophetarum* debet claudi, ut *audivit* in *audiens* reassumptum appareat. Neque Marcus opinionem, quam Herodes ab aliis accepit, Herodi bis adscribere dicitur, aliis ne semel quidem, præsertim cum Herodes magis dubitarit, quam alii. Ergo aut *ἔλεγον*, *dicebant*, legi debet, aut *dicebat* certe non spectat ad Herodem, sed cum eo verbo subauditur participium *dicens* indefinite, ut sæpius ponitur *Φησὶν*, *inquit*, scil. *ὁ ἐπὶ πᾶσι*, *dicens*. Vid. ad Chrysostr. de Sacerd. p. 477. Glass. Can. 23 de Verbo, & Hiller. Syntagm. p. 325.

15 ἄλλοι, *alii*) Varietas humanarum opinionum de divinis rebus mira est. Eam scire, discipulos non nihil juvat, c. VIII. 28. sed Herodem magis perturbat. Quanta quanta est varietas, tamen sæpe veritas extra eam versatur.

16 ἀκούσας δὲ, *audiens autem*) Id repetitur ex v. 14.

19 ἐνείχεν) *in fesso animo imminebat*.

20 ἐφοβᾶτο, *timebat*) Venerabilem facit sanctitas. Herodem non timuit Iohannes.

¶ ἐιδώς, *gnarus*) Argumentum veræ religionis, timor malorum & reverentia erga pietatem.

¶ συνεθήρει) *custodiebat*, contra Herodiadem.

¶ πολλά - ἤκουε, *multa - audiebat*) Nec tamen pius fuit Herodes.

21 μεγαῖσιν, *magnatibus*) aulae & curiæ.

¶ χιλιάρχοις, *chiliarchis*) militia.

¶ πῆς πρώτοις, *proceribus*) statibus provincialibus.

22 ὁ βασιλεὺς τῶ κορασίῳ, *rex puellæ*) Antitheton.

25 μετὰ σπᾶδῆς) *promte*.

¶ θέλω, *volo*) *Parrhesia*.

27 σπεκκλάτωρα, *speculatorem*) Derivatur a *specula*. *Speculatoris* supplicia peregerunt. Sen. l. I de ira, c. 16.

29 πῶμα) Sic הָבַח de propheta, Ier. XXVI. 23. Lat. *cadaver*. Salvatoris corpus non ita appellatur.

¶ ἐν μνημείῳ, *in monumento*) patrio fortasse, cui inferri eum, ut *suo*, fas erat. Iesus Christus, vitæ princeps, in sepulcro alieno repositus est.

30 συνάγονται, *congregantur*) simul.

¶ οἱ ἀπόστολοι, *apostoli*) *Apta* huic loco appellatio.

¶ πάντα, *omnia*) Sequitur distributio, ἔξ *quanta*, ἔξ *quanta*. Relatio præclarissima!

31 ὑμεῖς αὐτοὶ) *vos ipsi* quoque. Sape Servator solus in solitudinem se contulit. nunc dicit: vos quoque solitudinem quaerite.

¶ ὀλίγον, *paululum*) Solitudo & consuetudo cum aliis, [contemperanda] piis.

¶ ἦσαν, *erant*) Non semper simul & venerunt & discesserunt.

33 πρῶθλον, *præcenerunt*) variis viis.

¶ συνῆλθον, *convenerunt*) uno loco.

34 ἤρξατο, *cepit*) denuo, ut si antea non docuisset. Opus veræ misericordiæ est, docere: & boni doctoris virtus est misericordia.

35 πολλῆς, *multa*) Matth. XX. 1 fs.

36 κύκλω, *circuitu*) Nam in uno duntaxat alteroque non erat cibi tantum.

37 ἀγορεύσωμεν, *emamus*) Interrogatione hac significant discipuli, non voluntatem deesse sibi, & operæ in abeundo, & pecuniæ, quam haberent, in emendo, impendendæ, sed facultatem. Itaque *dicentorum denariorum* summam non tam ex ea, quæ tum erat, crumenæ copia colligunt, quam ex numero hominum. Vide,

quid elici possit: 5000 viri - 200 denarii - 1 vir - $\frac{1}{2}$ denarii, i. e. $\frac{1}{2}$ kr. circiter. Habemus, præter argumentum veteris monetae in novam resolvendæ, illud *paululum* in singulos viros, (Ioh. VI. 7.) illo præfertim anni tempore (circa Pascha, Ioh. VI. 4.) quo annona solet esse carior: & rationalem discipulorum computum, quo e regione posito illustratur omnipotentia Domini.

Summa 200 zuzæorum sive denariorum apud Hebræos per frequens fuit in dote aut multa, ut Lightfootus docet: sed hoc non obstat analogiæ 200 denariorum & 5000 virorum.

40 ἀνέπεσον, *discubuerunt*) Fides populi.

41 πᾶσι, *omnibus*) Etiam opsonio usi omnes: & hujus quoque reliquiæ fuere. v. 43.

45 πρὸς βηθσαιδαν, *ad Bethsaidan*) Terminus navigationis non totius, sed ex parte, dum Iesus ad eos venturus esset.

48 εἶδεν, *vidit*) Et tamen non priusquam maturum esset, venit ad eos.

¶ ἤθελε, *volebat*) Conf. Luc. XXIV. 28.

Z

52 γὰρ

52 γὰρ, enim) Debuerant a pane ad mare concludere. Quo exercitator fides, eo magis assuefcit spectaculo admirandorum operum divinorum.

¶ ἦν γὰρ, erat enim) Non modo notatur illud tempus, sed habitus cordis in illo tirocinio.

53 προσωρμίθησαν, appulerunt) promte.

55 ἐπὶ τοῖς) Dativus. in grabatis: ut jacuerant.

56 καὶ) Componitur hoc loco particula, non ex καὶ & ἐάν, ut plerumque, sed ex καὶ & ἀν, uti 2 Cor. XI. 6. Conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 459.

¶ ἀψωνται, tangerent) exemplo hæmorrhoufæ. c. V. 27.

¶ αὐτῶ) τὸ κρασπέδον.

C A P. VII.

1-5 **Ο**ἱ Φαρισαῖοι-ιδέντες πινὰς τῆ μαθητῶν αὐτῶ κιναιῶς χειρῶν ἐδίδόντες ἄρτους (οἱ γὰρ-κλινῶν) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι κτλ.) Locutio pendens: qua non observata, post ἄρτους inferuere nonnulli ἐμέμψαντο. Atqui tota periodus, per parenthesis dilatata, sustinetur verbo ἐπερωτῶσιν. Nam verbum vel iteratur finita parenthesis, Act. II. 8. 11. 1 Cor. VIII. 1. 4. Iud. IX. 16. 19. 2 Sam. XX. 2. 3. 1 Reg. VIII. 41. 42. vel tum demum ponitur, ut h. l. & Eph. III. 1. 14. fitque connexio per particulas καὶ, δὲ, ἐν, & hoc loco per ἔπειτα. Valde similis est periocha Gregorii Thaumaturgi, quam quidem contractiorem dabimus: κατὰ θῆται ἡ ψυχὴ, ὡς περ ἐν κατώτερῳ αὐτῆν θεωρήματα (τὸ ἀλογον, καὶ πάλιν τὸ λογικὸν κτλ.) Εἶτα ταῦτα ἐν αὐτῇ κατανοήσασα, καὶ μὲν χεῖρονα ἐκβαλλεῖ, καὶ δὲ ἀγαθὰ ἐκτρέφει. vid. Paneg. ad Orig. pag. 70 seq. Ed. Stutgard.

2 τοῦτ' ἔστιν, hoc est) Interpretationem

addit evangelista, uti v. 11. c. V. 41 & c. ipse manus illotas non habens pro communibus.

3 πυγμῆ) Πυγμῆ pugnis. πυγμῆ ῥῥη τῷ carpotenus. v. Lightf.

¶ παραδόσω, traditionem) Hujus correlatum, παρέλαβον, acceperunt. v. 4.

4 ξεσῶν, urceorum) unde in pocula infunditur.

¶ κλινῶν, lectorium) quibus utuntur edentes.

5 ἐπερωτῶσιν, interrogant) Semper questionibus duntaxat operam dabant pharisæi.

¶ περιπατοῦσι, ambulat) ἡ Hebræis hoc sensu frequens.

6 ὑποκριτῶν, hypocritis) Sane ex hoc loco sumi potest definitio hypocriteos. Hi Pharisei erant specimen hypocritarum.

8 ἀφέντες, missum facientes) Oppositum τῶ tenere. Affinia: abolere, v. 9. abrogare. v. 13.

¶ τὴν ἐντολὴν, præceptum) Vnum præceptum, uti virtus una & simplex; contra multipliciter traditionum.

¶ τῶ θεῶ τῶν ἀνθρώπων, Dei: hominum) Evidens antitheton.

¶ βαπτισμὸς ξεσῶν, baptisimus urceorum) viles observatiunculas.

9 καλῶς ἀθεῖτε, pulcre aboletis) ἡ LXX καλῶς. i. e. pulcre dicitur, cum ita dicitur. Sicut incendii pictura vera, pulcra est. Putarantque illi, se facere pulcre.

¶ ἴνα, ut) Vere accusantur, etsi hypocrite non putarent, hanc suam esse intentionem.

10 μωσῆς, Moses) divinitus.

13 ἡ παρεδώκατε, quam tradidistis) Traditionem fecistis vos, quæ antiquis erat mera consuetudo.

14 ἀκούετε, audite) Admonitio omnibus

bus salutaris, contra præjudicium vero cultui divino inimicissimum.

16 *ἔι τις ἔχει, si quis habet*) Pauci hoc capiebant. v. seqq.

18 *ἔξωθεν, extrinsecus*) Id accedit, explicationis gratia.

19 *καθαρίζον*) non inquinans, sed *purgans*, dum alimentum laudabile remanet, & *purgamenta* abeunt.

22 *πλεονεξία*) Πλεονεξία, πλεονέκτης, πλεονεκτώ; comparativum involvens, denotat medium quiddam inter furtum & rapinam; ubi per varias artes id agitur, ut alter per se, sed cum læsione sui, infcius vel invitus, offerat, concedat & tribuat, quod indigne accipias. Propius tamen ad furtum accedit, & rapinæ magis opponitur: estque divitum potissimum, ut duo illa pauperum. 1 Cor. VI. 10. V. 10.

¶ *ἀσέλγεια*) diffluens animi lascivia. conf. Syr. Hæc & *malignus oculus* sunt contra præceptum IX & X.

¶ *ὀφθαλμὸς πονηρὸς, oculus malignus*) invidia & demalis alienis gaudium.

¶ *ἀφροσύνη, insipientia*) qua laborant, qui h.l. refutantur: coll. *insipientes*. Luc. XI. 40. Causa, cur *insipientia* extremo loco ponatur: quæ etiam reliqua omnia facit incurabiliora. Non in sola voluntate est corruptio humana.

23 *πάντα, omnia*) O quam impurus est fons cordis nostri!

24 *μεθόρια, fines communes.*

¶ *ἔδνα, neminem*) Erat enim in finibus terræ Israël.

25 *ἀκούσασα, audiens*) Si ex fama fides: quanto magis ex Scripturæ textu vel brevi.

¶ *γὰρ, enim*) Resp. v. 24 fin. Iesus obviam se tulit cum ope sua: sed ita moderatus est rem, ut videretur quasi fortuito fecisse erga Græcam; cum totum iter illius causa suscepisset. conf. Matth. XVIII. 12.

¶ *τὸ θυγάτριον, filiola*) Subjectum obfessionis possunt esse etiam pueri, c. IX. 21. 24. etiam ethnici.

26 *ἑλληνίς, Græci*) vocabulo late sumto.

¶ *συροφώνισσα τῷ γένει*) Τῶν τὴν Φοινίκην σύρων κατακίαντων meminit Clemens Al. in Protrept. *Syrophaniceu* memorat Tertullian. adv. Marcion. & Iustin. M. adv. Tryph. *Syrophanix udus* notatur a Iuvenale. Fœmininum *Φώνισσα*, quod Herodianus habet, formatur ad analogiam *κρήσα, λίβυσα, θραῖσα, κίλισα*.

27 *ἄφες πρῶτον, sine primum*) Non plane negat: importunam eam esse, notare ei videtur.

¶ *χορταθῆναι, saturari*) Iudæis aliquid decessisset, si Iesus plus temporis impendisset gentibus.

28 *ὑποκάτω τῆς τραπέζης, sub mensa*) Magna submissio mulieris. Allegat tamen vicinitatem.

¶ *τῶν παιδίων, puerorum*) qui panem sæpe prodigunt. Diff. a *τεκνων, liberorum*, quo denotatur *jus*.

29 *διὰ τῶν πν λόγον, propter hoc verbum*) *verbum*, & in eo, fidem. Subaudiri potest, *dicotibi*.

¶ *ἐξελίλυθε, egressum est*) Ita Iesus statim eam exhilaravit indicio læto.

30 *ἀπελθῆσα, abiens*) in fide.

¶ *ἔυρε τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης, καὶ τὸ δαυμόνιον ἐξεληλυθός.*) Sic Bo. h. 4. 5. Cant. Colb. 8. Æth. Arab. Lat. Pers. Syr. Sed plerique Græci transposuere duo membra, vocabulo illo, *τὸ δαυμόνιον*, citius arrepto, ex v. 29. Sic solum articulum *τὸ* arripuit librarius, & aliud subito consilium iniit, in cod. *Byzantino*, quum scripsit, *ἔυρε καὶ τὸ παιδίον βεβλημένον ἐπὶ τὴν κλινὴν καὶ τὸ δαυμόνιον ἐξεληλυθός*. Situs filix in lecto *jacentis* ostendebat magnam vim dæmonii, quod obsederat puellam; &

maiores vim Iesu, qui id ejecit. Filia antea quiete caruerat. Mater vero non invenit dæmonium ipsum, quod exierat; sed invenit, quod exisset dæmonium, i. e. illum statum rerum. Vis verbi *invenit* cadit potius super participium, quam super nomen.

31 τῶν ὁρίων, *finium*) Id est, per mediam Decapolin.

33 ἀπολαβόμενⓄ, *seorsum sumens*) Circumstantiæ multæ, quas Iesus hoc loco adhibuit, & aspectus aliorum, qui sanabantur, apud *surdum*, cujus animam quoque sanabat, erant sermonis loco, dum audire cœpisset. conf. c. VIII. 23, de *cæco*.

¶ πτύσας, *spuens*) Saliva munda, salubris.

34 ἐσέναξεν, *ingenuit*) Suspiriorum, corde στεῶν, vis magna. γέμει, qui gemit. Est πάθⓄ: quare in Psalmis nunquam dicitur: *suspirabo*, uti dicitur *orabo*, *clanabo*, *flebo*.

¶ ἐφφάθα, *Ephphatha*) Prima vox, audita surdo.

35 ἀκοαί) q. d. *auditiones*. Non unus in aure meatus.

36 αὐτοῖς, *illis*) qui tulerant mutum. Spectatorum potius erat, celebrare.

¶ μᾶλλον περισσώτερον, *magis abundantius*) Comparativus in *magis* stat in antitheto ad interdictum: in *abundantius*, ad prædicationem, quam fecissent sine interdicto. Conf. Phil. I. 23 not.

37 καλῶς πεποίηκε, *bene fecit*) Formula ἀποδοχῆς. Act. X. 33. Phil. IV. 14. sic, in præsentī, 2 Petr. I. 19. in futuro, 3 Ioh. v. 6. Sic LXX, 1 Reg. VIII. 18. Similis formula assentiendi, *bene dixisti*. Marc. XII. 32.

¶ πύς) hunc aliosque.

C A P. VIII.

2 Ημέραι, *dies*) Nominativus temporis, subaudito *est* vel *sunt*, abso-

lutam locutionem facit. Luc. IX. 28.

3 πύες, *quidam*) Ii, qui longius venerant, magis egebant: & propter hos etiam ceteri cibantur.

¶ ἦκασι, *venenunt*) Verbum ἦκω jam in præsentī tempore *venipotius*, & *adsum*; quam *venio*, significat. Hanc verbi vim non videntur considerasse, qui ἦκασι substituerunt h. l. Vid. ad Ap. II. 25.

6, 7 ἐυχαρισήσας· ἐυλογήσας· *gratias agens: benedicens*) Synonyma. Recte faciunt cibum capientes, qui in singulos missus orant.

¶ καὶ αὐτοῖς, *etiam illos*) liberaliter.

11 ἤρξαντο, *cœperunt*) post pausam.

12 ἀνασενάξας) ut *contulit sese ad suspirandum*.

15 τῶν Φαρισαίων καὶ Ἡρώδου, *Phariseorum & Herodis*) Duo extrema. *Phariseorum & Sadduceorum*, dicitur Matth. XVI. 6 not. Igitur pro eo, quod *Sadduceos* dicit Matthæus, *Herodem* Marcus. Omnium fermentum, hypocrisis, (Herodes, vulpes, Luc. XIII. 32 not.) certe in postulandis signis, aliis aliisque excausis. De Herode Lucas id non quidem c. XII. 1, sed c. XXIII. 8, quasi per supplementum, memorat. etenim quum ad Phariseos Herodes in articulo de resurrectione propius accederet; c. VI. 16. tamen licentia Sadduceorum in ceteris rebus erat aptior aulæ ejus, religionem ad speciem utilitatis politicæ inflectenti.

17 πεπωρωμένην, *induratum*) Ex corde *induratio* manat in visum, auditum & memoriam. v. 18.

22 Φέρεσιν, *ferunt*) Cæcus ipse non videtur Iesum jam tum habuisse cognitum.

23 ἐπιλαβόμενⓄ, *assumens*) Ipse ducebat. magna humilitas.

¶ κώμης) Bethsaida πόλις dicitur Ioh. I. 45. Erat κωμόπολις. Cæco visum recuperanti lætior erat aspectus cœli & operum divi-

divinorum in natura, quam operum humanorum in pago.

24 *ὡς δένδρα, περιπατῆντας, ut arbores, ambulantes*) Cæcus dicit: hoc solo se cognoscere, homines esse, non arbores; quia ambulent.

25 *ἀναβλέψαι*) oculos tollere, & experiri.

26 *εἰς τὸ οἶκον· μηδὲ εἰς τὴν κἀμην, in domum: neque in pagum*) Domus igitur ejus erat in extrema pagi parte.

¶ *μηδὲ εἰπῆς, neque dicas*) Iesus celebritatem fugit, eo in primis tempore.

¶ *πῶς*) cuiquam, qui est in vico.

27 *ἐν τῇ ὁδῷ, in via*) Sermo in via pius.

31 *Ἰὼν υἱὸν Ἰῶ ἀνθρώπου, filium hominis*) Humiliter se appellat: post resurrectionem ait, *Christum* oportuit pati. Luc. XXIV. 26.

¶ *ἀποδοκιμασθῆναι, reprobari*) Negarunt enim, quod Petrus v. 29 confessus erat. c. XIV. 63 f.

32 *παρρησία, libere*) Antehæ tantum subindicarat. Luc. IV. 23.

¶ *τὸ τῦτον.*

32, 33 *ἐπιτιμᾶν· ἐπετίμησε· increpare: increpuit*) Petrus, dum increpat, increpationem meretur. Idem verbum, v. 30.

34 *τὸ ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς, turbam cum discipulis*) Doctrina catholica.

¶ *ἀκολουθεῖτω, sequatur*) in morte crucis.

35 *καὶ τῶ ἐυαγγελίῳ, & evangelium*) Sic, & meos sermones, v. 38.

¶ *ὄυτ*) hic demum.

38 *ἔσται χυθῆ, erubuerit*) verbis & factis.

¶ *με· ὁ υἱὸς τῶ ἀνθρώπου, me-filius hominis*) De præsentī, loquitur in prima persona; de futuro, in tertia.

¶ *λόγος*) verba crucis. Plurale. Potest aliquis Christum profiteri univēse, &

tamen hunc vel illum sermonem, hoc vel illud dictum, v. gr. Matth. V. erubescere. Hic quoque vincendus est pudor.

¶ *ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ, in generatione hac*) Huic opponitur panegyris, de qua mox.

¶ *τῇ μοιχαλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, adultera & peccatrice*) quæ ut adultera, Christum spernit; ut peccatrix, sermones ejus: & inde confessoribus ejus omne minarum & pollicitationum genus objicit. talis turba plane contemnenda est. quis timeat? quis vereatur?

¶ *ὁ υἱὸς τῶ ἀνθρώπου, filius hominis*) Modo dixit, *me & sermones meos*, non, *filium hominis & sermones ejus*: nunc non, ego, sed, *filius hominis*. quæ appellatio singularem cum adventu glorioso visibili nexum habet. Luc. IX. 26.

¶ *ἐπαισχυνθήσεται*) pudendum ducet; jure; adeoque pro suo non agnoscet, sed amandabit.

¶ *τῶ πατρὸς, Patris*) Gloria igitur est, ut unigeniti. Ioh. I. 14.

¶ *μετὰ τῶν ἀγγέλων, cum angelis*) Sic Lat. in ms. Charitino: alii cod. Latini, *cum angelis suis*: alii, *cum angelis sanctis*. & hæc est Græcæ celestio & Goth. &c. O pudor, pudescerit coram Deo, Christo, & angelis!

CAP. IX.

1 *Ἐν δυνάμει, in potentia*) Rom. I. 4.

2 Cor. XIII. 4.

2 *κατ' ἰδίαν, seorsum*) Antitheton ad *populum*.

¶ *μόνος, solus*) Antitheton ad *novem discipulos*.

3 *χιῶν, nix*) natura.

¶ *λευκάσαι, candida facere*) arte.

4 *σὺν, cum*) Moſis apparitio minus provisā erat discipulis, quam Eliæ. v. 11.

5 *καὶ ποιήσωμεν, & faciamus*) Sic quoque, & *faciamus*, Luc. IX. 33. Καί, adeoque, alacritatem animi Petrini refert: aut est

particula evangelistarum, duos Petri sermones breves jungentium. conf. καλ', c. III. 22. Luc. VII. 16. vel etiam Matth. VIII. 13. Ioh. XIII. 13.

6 τί λαλήσαι) Sic LXX, γνώσκοντες τί ποιήσαι Ἰσραήλ. 1 Chron. XII. 32. ubi item ex optativo alii subiectivum fecerunt.

¶ ἔκφοβοι) timore, eoque blando, nam alias non optasset manere Petrus, *perculsi*.

8 ἐξάπινα) LXX virale adverbium.

¶ μεθ' ἐαυτῶν, *secum*) quia erat adhuc passurus.

10 ἐκράτησαν) *arripuerunt*, exceperunt, non neglectim habuerunt.

¶ τί ἐστίν, *quid est*) Non ambigebant tam in thesi, quam in hypothesi.

11 ὅτι λέγουν, *dicunt*) Interrogatio implicita.

12 εἶπεν, *dixit*) In hoc sermone Iesus facit, ut in disputatione præses, opponentis argumento justam speciem addens, & tum responsione satisfaciens.

¶ πρῶτον, *prius*) Hoc construitur & cum *veniens* & cum *restituit*, tamen si verbum præcedente cum *venire* duntaxat jungitur. sic enim etiam *quadraginta annos* dupliciter construitur Hebr. III. 9. 17.

¶ ἀποκαθιστῶ, *restituit*) Præsens indefinitum, uti Matth. II. 4.

¶ καὶ πῶς, ἔ *quemadmodum*) Id est, videtur vobis expectatio Eliæ, omnia restituentis, & scriptura de morte Messiae non posse stare simul: atqui stant simul.

¶ ἵνα) *ut*. quia scriptum erat, ideo pariter debuit.

¶ ἐξ οὐθεν ἦν, *pro nihilo habeatur*) Es. LIII. 3. Cum hac *pro nihilo reputatione* videtur rationi non stare posse *restitutio omnium*.

13 ὅτι καὶ) καὶ, *etiam*.

¶ αὐτῶ, *illi*) Eliæ. vid. omnino Matth. XVII. 12.

¶ καθὼς, *sicut*) Ref. ad *venit*. Innuit,

non opinione scribarum, sed prophetia Scripturæ, discipulis minus nota, niti adventum Eliæ. Neque tamen hoc non etiam ad *fecerunt* refertur. nam prodromum cito insecutus est Dominus: ergo prodromus celeriter locum ei fecit, celeriter sublatus.

14 περὶ αὐτὰς, *circa eos*) Laborabant adhuc, soli.

15 ἐξέθαμβήθη, *obstupuit*) Tangebantur a gloria, etiamsi nescirent, quid in monte actum esset. conf. c. X. 32. Luc. XIX. 11. nec non Exod. XXXIV. 29f.

¶ προστρέχοντες, *accurrentes*) cupide.

¶ ἡσπάζοντο, *salutabant*) cum gaudio.

16 αὐτὰς, *illos*) Id in præsentia non reciprocum est, sed refertur ad discipulos, v. 14.

17 εἷς, *unus*) Nec scribæ, nec discipuli audebant verba facere.

18 καταλάβη, *prehenderit*) Obsessio- nis vocabulum videtur angustius.

20 ἰδὼν) Alii, ἰδὼν, ut referretur ad πνεῦμα. conf. Heupellii annot. ad Marc. p. 230. Manet ἰδὼν, i. e. *videns*, puer, *illum*, Iesum: commodeque resolvitur constructio per hyperbaton: ἔ *videns eum*, ἔ *cadens* ἔ *c.* ubi τὸ *statim* ἔ *c.* constructionem eo mollius interpellat, quia tantumdem est, ac si diceret, *statim a spiritu conceptus est*. Similis figura orationis, c. III. 17.

21 καὶ, ἔ) Sapienter fecit Iesus, adhibita mora.

22 τὸ πῦρ) Nomen caret plurali: alias ut ὕδαλα, sic πῦρα dicendi hic locus erat: pluralis autem articulo suppletur.

¶ ἵνα ἀπολέσῃ, *ut perderet*) vel quod etiam in cadaver potestatem sibi polliceretur, vel ne a Iesu ejiceretur. nam alias libenter mansurus erat in corpore humano.

no. Perdere hominem non potuerat per se, sine aqua vel igni.

23 τὸ ἐὺν ἄσασαι πιστεῦσαι, *hoc si potes credere*) Reponitur homini illud, *si quid potes*. v. 22. Videtur pater ille offendisse in discipulis. v. 18 fin. Τὸ est nominativus, & cum *si potes credere* stat in appositione. predicatum est verbum est subauditum, uti Phil. I. 22. Hoc, *si potes credere*, res est; hoc agitur.

¶ πάντα, *omnia*) Antitheton: *quid in si quid*.

¶ ὡς πιστεύοντι, *credenti*) Omnipotentia divina se fides hominis, quasi organon, accommodat, ad recipiendum, vel etiam ad agendum.

24 βοήθει μου τῆ ἀπιστία, *succurre mee incredulitati*) removendo meam *incredulitatem*: vel, filium meum sanando, etsi non satis fidei habeo. conf. *succurre*. v. 22.

25 δὲ, *vero*) Iesus ubique vitavit strepitum.

¶ ἀκαθάριστον ἄλαλον κωφόν *impuro: mute: surde*) Spiritus ille talem fecit miserum puerum, aut etiam ipse talis fuerat.

¶ ἐγὼ σοὶ ἐπιτίσω, *ego tibi precipio*) Ego, antitheton ad discipulos, qui non valuerant: *nos*, inquit ipsi v. 28. Magna Domini potestas. Ferocior factus erat spiritus ex *impotentia* discipulorum.

¶ μηκέτι, *non jam*) Qui initio ætatis adversa sunt perpessi, majus quasi privilegium in reliquam vitam interdum accipiunt.

¶ ἐσέλθης, *ingrediaris*) Voluisset spiritus ille iterum intrare.

26 κράξαν, *clamans*) etsi maluerat hic esse mutus prorsus.

¶ σπαιρίζαν, *discerpens*) In auxilio divino corpus hominis non semper habetur molliter. Exitus violentus signum constantioris liberationis.

27 ἤγειρεν, *excitavit*) Nova pars miraculi.

28 ὅτι) ἡβλ LXX, ὅτι. Es. LVIII. 3. I Chron. XVII. 6.

29 δύναται, *potest*) Id est, nulla re potestis ejicere hoc genus, nisi cum precibus & jejunio.

30 παρεπορεύοντο, *præteribant*) non per urbes, sed *præter* eas.

¶ ἐκ ἠέλεον, *iva τις γνώ, non voluit, ut quis nosceret*) Hinc potest colligi causa, cur Salvator interdum prohibuerit, se indicari; interdum non prohibuerit. v. 31.

31 ἐδίδασκεν, *docebat*) non solum paucis verbis, quæ cito dicta essent seorsum: sed ex instituto.

¶ γὰρ, *enim*) Non erat tempus, quo alii audire possent sermones de passione Messia.

¶ παραδίδοται, *traditur*) Præsens: jam id agitur, ut tradatur. conf. Ioh. VI. 70 f.

¶ ἀποκτανθῆς, *occisus*) Emphasis: ita, si occisus erit, resurget.

32 ἐφοβῶντο, *timebant*) De quavis re facilius interrogant Iesum, v. 28. quam de ipso. Sic fit etiam inter familiares.

33 ἐν τῇ οἰκίᾳ, *in domo*) mutato, cum loco, non nihil etiam affectu eorum, qui in via fuerat concitatio.

¶ τί, *quid*) Rationem reddere debemus rerum omnium.

34 ἐσιώπων, *silebant*) Res, quæ non mala videbatur per se, apparet, qualis sit, ubi ad iudicium Dei notitiamque Iesu Christi refertur.

¶ μείζων, *major*) virtute, nunc: eo- que major futurus in dignitate.

35 καθίσας, *ἐφώνησε, τὰς δώδεκα, sedens, vocavit, duodecim*) solenniter.

¶ ἕχατ' ἑξ ἑαυτοῦ διάκονος, *ultimus: minister*) Hæc duo differunt. *Vltimus* non eo ipso est

minister. Itaque ἔσαι valet potius, *esse debet*, quam, *erit*, pœnæ causa.

36 ἐν μέσῳ αὐτῶν) *in medio sui* ac discipulorum. coll. Luc. IX. 47: *apud se ipsum*.

⊕ ἐναγκαλισάμεν⊕, *ulnis complexus*) Symbolum conjunctionis intimæ. coll. v. 37. c. X. 16. Eo ipso *gratiam* contulit *pu-tillo*. Tam caros sibi humiles esse docet.

37 τῶν τοιαύτων, *talium*) parvulorum, etiam corde.

⊕ ἐμέ, *me*) qui corde sum demissus.

⊕ ἔκ ἐμέ, *non me*) Id est, non hac re ab- solvitur factum ejus.

38 ἀπεκρίθη, *respondit*) Varia connexio sermonis Iohannis cum sermone Iesu. Potestas *nominis* Christi in utroque sermone asserta. v. 37. 38. 41. Discipuli antea inter se disceptarant, quis inter ipsos esset major; nunc sermone Dominico docti ne alios quidem fastidiendos esse agnoscunt. Si Christum & fides in eum est in parvulis, potuit etiam esse in illo, quem prohibue- rant. Patet hinc modestia Iohannis & candor. dubitationem hanc videtur in pectore aliquandiu gessisse, dum opportune eam promeret.

⊕ ἡμῖν - ἡμῖν) *nos*, apostolos, post Te.

39 μὴ καλύετε, *nolite prohibere*) Obser- vent hoc, qui charismata alligant successi- oni canonicæ. *Nolite prohibere*, si vobis iterum occurret vel idem ille vel alius ei similis.

⊕ ταχὺ, *confestim*) Nam anima sensu virtutis munitur.

40 ὑμῶν ὑμῶν, *vos: vobis*) Conf. v. seq. Matth. XII. 27. Iesus locutus in plurali prima, de rebus externis: Luc. XXII. 8. XVIII. 31. sed non de interioribus regni sui rationibus. Clementer corrigitur τὸ *vos*. v. 38.

⊕ ἔστω, *est*) Sermo est de iis, qui aliquid suscipiunt Christi causa.

41 ὁς, *qui*) Iesus, piæ interpellationi

Iohannis postquam satisfecit, ad priora redit.

⊕ γὰρ, *enim*) Omnia sunt accepta, quibus vos adjuvamini, vel minima.

42 περιέκειται, *circumjacet*) Præfens in- dicativi emphasin habet.

43, 45, 47 ἐσελθεῖν, *ingredi*) Ter: cui opponitur semel, *abire*; bis, *jaci*.

⊕ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, *in ignem extin- gui nescium*) Sic v. 45. ac paulo aliter v. 47.

44, 46, 48 ὄψα, *ubi*) Gravissima re- petitio. Allusio ad cadavera, quæ vel ver- mium vel rogi sunt pabulum. *Vermis* dicit corruptionem; sed corruptio hæc est æter- na. 2 Thess. I. 9.

⊕ σκώληξ, *vermis*) animæ.

⊕ αὐτῶν, *eorum*) Non exprimitur in Marco, quo hoc referatur. Allegatur er- go Iesajas.

⊕ ἔπελευτᾷ, *non moritur*) Præfens.

⊕ πῦρ, *ignis*) corporis. Hic illorum subaudiendum.

⊕ ἔσβεννυται, *non extinguitur*) vel quia certo ardet, coll. 2 Reg. XXII. 17. vel quia ardet *sine intermissione*, *dies noctesque*, Ap. XIV. 11. XX. 10. & in æternum. *ibid*. Vicissitudo tormentorum, ratione gra- duum, colligi possit ex Ies. LXVI. 23. 24. sed tamen tormenta erunt perpetua.

47 βασιλείαν ἰᾷ θεῷ, *regnum Dei*) An- tea, bis, *vitam*: sed apta inprimis cum *ocu- lis* mentio *regni Dei* & *vitæ*. Ioh. III. 3. 36.

49 πᾶς, *omnis*) *Omnis* hic non addito nomine ponitur. alius supplevit ἄρτος *panis*, alius *homo*: sensere videlicet, vix usu ve- nire, ut πᾶς *omnis* masculinum ponatur absolute. Etenim ubi absolute poni vi- detur, determinatio subjecti ex prædicato petenda relinquitur. Matth. XIII. 19: παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον, *quolibet* (auditore) *audiente sermonem* &c. Luc. VI. 40: καταρ-τισμέν⊕ δὲ πᾶς κτλ. *quilibet* (discipulus),

si consummatus erit, erit ut doctor suus. c. XVI. 16: πᾶς τις αὐτὴν βιάζεται, quilibet, qui vim adhibet, vi adhibita intrat in regnum caelorum. Ioh. II. 10: Omnis homo (qui nuptias habet & vinum ponit) primum bonum vinum ponit. Obviae sunt huiusmodi locutiones. Ita hoc loco: Omnis, qui salietur, certe igne salietur. Sed hanc sententiam paullo uberius explanabimus. In medio ea sita est inter sermonem de igne, qui non exstinguitur, & inter sermonem de sale ejusque bonitate. Tres ergo sunt gradus: sale saliri, igne saliri, mitti in ignem, qui non exstinguitur. Primus gradus est optatissimus; tertius, acerbissimus: secundus, est intermedius, cum tertio conveniens in mentione ignis; (qui hoc loco saepius per homonymiam memoratur, uti Matth. III. 10. 11. 12.) cum primo autem propius congruit in mentione saliturae. Salitura maxime naturalis & conveniens, fit per sal. id sal est disciplina divina leniter erudiens ad abnegationem sui, & pacem & concordiam cum aliis, qui sic saliantur, fiunt Deo sacrificium gratum, cujus rei typus erat in sacrificiis leviticis. Lev. II. 13. Qui salituram per sal subterfugiunt, saliantur per ignem, (nam & sal urendi vim habet, Deut. XXIX. 22. & vicissim in igne naturali quoque vim inesse salendi, vel caro assa ostendit, atque apud Plutarchum ignis dicitur ἡδυσμάτων ἄριστον καὶ ἡδιστὸν) quod proximum est, saliantur illi per disciplinam divinam severiorem, ne invalescente manus, pedis, oculi scandalo proficiscantur in ignem exstingui nescium. Nexus ergo & sententia sermonis sic habet: Sine ulla cunctatione & mollitie occurre scandalo manus, pedis, oculi, quod te alioqui in gehennam ejusque ignem aeternum detrudet. Quivis enim, qui ullo modo salendus & per salituram igni aeterno subducendus est, si non sale clementiori, at igne severiori, in hac tamen vita, salie-

tur: & omne sacrificium sale salietur, lenissimo & lautissimo saliturae genere. Hoc ergo sal admittite & habete, ut sublato omni scandalo pax inter vos floreat. Sal & ignem experturi estis utique: videte, ut quam lenissima salitura defungamini.

¶ ἀλιθίησεται, salietur) Futurum: quo innuitur, mandatum de sacrificiis V. T. eorumque habitus typicus ad sacrificia N. T.

¶ καὶ πᾶσα θυσία ἀλὶ ἀλιθίησεται) Exstat hoc Lev. II. 13: καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἀλὶ ἀλιθίησεται. Hinc infertur prius illud, πᾶς γὰρ κτλ.

50 καλον) bonum, sal. nam eo condiuntur cetera.

¶ ἐν δὲ τῷ ἅλας, si vero sal) Hoc loco ipsi discipuli dicuntur sal, quia sale praediti, & salientes mundum.

¶ ἀναλον, insulsus) ut non mordeat. insulsos maxime superbia facit.

¶ αὐτὸ, illud) sublata qualitate prima.

¶ ἔχετε, habete) Ignem habere non est facultatis humanae: ideo non dicitur, habete ignem. Sed qui igni imbutus est, salem habere jubetur.

¶ ἐν ἑαυτοῖς, in vobis ipsis) Antitheton: in vobis invicem. Prius officium, respectu nostri; alterum, erga alios.

¶ ἅλας) Singulare, aut, ex ἅλας, plurale. sal, mortificationis, qua perimitur superbia.

¶ καὶ εἰρηνεύετε) & pacem habete, vel habebitis: conf. v. 34. remota elatione, rixarum origine.

CAP. X.

I καὶ ἐκείθεν ἀναστὰς, & inde surgens) Antitheton non tam ad Capernaum, ubi sedens docuerat, c. IX. 33. 35. quam ad Galilaeam. ib. v. 30.

¶ διὰ τῶ) Omittunt hoc aliquot codices Græci, neque vestigium particulæ cernas apud *Goth. Lat. Syr.* Non facile exprimere potuere interpretes: & Græci illi codices partim ad *Latium*, partim ad *Matthæum* conformati sunt.

¶ ὡς ἐώθει, *sicut consueverat*) Observandæ consuetudines Iesu Christi. Luc. IV. 16.

5 ἔγραψεν, *scripsit*) Pentateuchi scriptor Moyses c. XII. 19.

6 ἀρχῆς κτίσεως, *initio creationis*) Ergo ante *creationem* ineunte Genesi descriptam non fuit ulla *creatio*.

¶ ἢ ἐπ' αὐτήν) *in illam*.

¶ ἢ ἀψήται, *tangeret*) Modestum petitum.

¶ ἢ γανάκτησε, *indignatus est*) propter impedimentum amori suo a discipulis oblatum.

¶ τῶν ἐσθίων, *talium est*) talium, horum, est accipere regnum Dei. v. 15.

¶ ὅς ἐάν, *quicumque*) Id fecit ad redarguendum illum ipsum sensum, ex quo discipuli infantes volebant amovere.

¶ ἢ δέξεται, *acceperit*. offertur enim.

¶ ὡς παιδίον) *sicut parvulus* accipit: accipit enim revera.

¶ ἢ καί, *ἔ*) Plus fecit, quam rogatus erat. v. 13.

¶ ἢ ἐκπορευομένῳ αὐτῷ, *excunte eo*) ex domo. v. 10.

¶ ἢ προσδραμών) *Vulg. procurrrens*: ut si legisset *προδρομών*. Singulari certe studio impellebatur hic homo. Videtur in tēte expectasse.

¶ ἢ γονυπετήσας, *ad genua accidens*) Magnū igitur habebat studium.

¶ ἢ ποιήσω, *faciam*) Parvuli non accipiunt *faciendo*. v. 15.

¶ ἢ ἔπεν, *dixit*) Respondet Dominus I.

titulo singulari, quem ipsi dederat adolescens: II. quæstioni propositæ.

¶ ἢ τί με λέγεις ἀγαθόν; *quid me dicis bonum?*) Multa in Iesu erant extrinsecus, quam ob rem ignari non optime de illo existimarent. Ioh. I. 47. Matth. XI. 6. 19. Es. LIII. 2 seqq. Atque ipse non in se requiescebat, sed se penitus ad Patrem referebat. Viatorem ac peregrinum agebat in mundo, & in eo statu, in quo Psalmi eum ut *miserum* & *inopem* describunt, contendebat ad æternum illud bonum & gaudium, de quo hic juvenis quærebat. Psalm. XVI. 2. 5 seq. *Bonum meum non est præter te*. Conf. Ioh. XIV. 28. VII. 5. Hebr. V. 8. 9. IX. 12. Ipse se non norat secundum carnem: ut prædicat Augustinus l. 1 de doctr. Christ. c. 34. Etenim *bonus ἀγαθός* proprie *beatum* dicit. Adolescens apud Iesum quærebat felicitatem, sensu minus puro. Hanc eum negat Iesus apud se esse inventurum. conf. Luc. IX. 57 seq. Veruntamen non dicit, *Ego non sum bonus*: sed, *Quid me dicis bonum?* quemadmodum Matth. XXII. 43 non negat, se, Davidis filium, eundem esse Dominum Davidis. Deus est bonus: bonitas non est sine Deitate. In Iesu agnoscebat adolescens bonitatem quodammodo; alias non adisset ad illum: sed non plene agnoscebat; alias non recessisset. Multo minus agnoscebat Deitatem ejus. Quare Iesus titulum Bonitatis sine titulo Deitatis ab illo non accipit: (conf. *quid*, Luc. VI. 46.) vindicatque honorem Patris sui, cum quo unum est. Vid. Ioh. V. 19. Simul omniscientiæ suæ radium in cor adolescentis hujus immittit, ostenditque, eum nondum, de se, Iesu Christo, cognitionem habere tam excelso titulo, Ipsum alioqui decente, dignam. Quapropter non dicit, *Nemo est bonus, nisi unus Pater meus*: sed, *Nemo est bonus, nisi unus, Deus*. Sæpe Dominus verba sua ad captum interrogantium attemperavit. Ioh. IV. 22. Sic dux belli-

bellicus, nobilis, homini, nobilem ignoranti, ducem noscenti, respondere potest: *Quid me vocas dominum gratiosum?* Bonitatem suam Iesus discipulis patefecit. Luc. X. 23. Rom. XIV. 16.

19 *ὄιδας, nosti*) Cur quæris: *quid faciam?*

¶ *μὴ ἀποστρέψης, ne defraudes*) per *concupiscentiam*. Ex. XX. 17. Idem verbum, 1 Cor. VI. 8 not.

20 *διδάσκαλε, Magister*) Nuncrepedit homo nomen, sine epitheto. Et tamen Iesus amat illum.

21 *ἐμβλέψας αὐτῷ ἠγάπησεν αὐτὸν, intuitus illum amavit illum*) amavit intuitu & quodam quasi risu oculorum. *ἐν δὲ διὰ θυμῶν ἀμάντερ ἀσπexit.* ut signum ei daret amoris in posterum, si sequeretur Iesum; & tristitiæ illius occurreret. Oppositum, *συγνάσας τερνικοῦ vultu*, v. 22. Ideo potius lacrumarum mentio fit in vita Christi, quam risus, quia venerat, ut peccata nostra ferret. Comitatus tamen ejus & latitia interdum ex vultu enituit, ut hoc loco, ad alliciendum juvenem, in limine sequelæ Christi constitutum. conf. v. 16. Luc. X. 20-24. XII. 32. Talis usus verbi hujus: *ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ σόματι αὐτῶν*. Ps. LXXVIII. 36. *ἠγάπα αὐτὸν τῷ συνανασθῆναι*. 2 Par. XVIII. 2. item, verbi *ἔλεον*, Iud. v. 22.

¶ *ἓν, unum*) Antitheton: *hæc omnia*. v. 20. *Unum* hoc, est cor liberum a creaturis: venditio bonorum, documentum. Fere singulis unum quiddam, hoc illudve, deest: unoque defectu detinentur.

¶ *σαυρόν, crucem*) paupertatis &c. sic, *cum persecutionibus*. v. 30.

23 *περιβλεψάμενος*, *circumspiciens*) Sæpe describitur vultus Christi, affectui conveniens, & affectibus auditorum attemperatus. v. 21. 27.

¶ *πῶς, quomodo*) Propositio: Dives difficile salvatur. cujus subjectum v. 24

limitatur; prædicatum, amplificatur. Differunt in abstracto: fere conveniunt, in concreto.

¶ *οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες, qui numos habent*) Plerasque mundi opes habent pauci.

24 *τέκνα, filii*) Hæc appellatio ostendit, Iesum loqui cum misericordia, sed simul cum veritate; discipulisque libenter rem declarare.

¶ *τὸς πεποιθότας, confisos*) elatos, quominus parcant verbo Dei. c. IV. 19. Ps. LXII. 11. 1 Tim. VI. 17.

26 *καί, et*) Particula admirandi.

27 *πάντα, omnia*) Psalm. LXII. 12. conf. ibi & hic, quæ præcedunt.

28 *ἤρξατο, cepit*) spe ex verbis Salvatoris concepta.

29 *ἠ ἀδελφῶς, aut fratres*) Quæ relinquuntur, *disjunctive* enumerantur: quæ retribuuntur, copulative, v. seq. Vide præmii ubertatem, Domini bonitatem.

¶ *ἕνεκεν ἐμοῦ, propter me*) in mundo dum sum.

¶ *ἕνεκεν τοῦ εὐαγγελίου, propter evangelium*) quo is prædicet *nomen* meum post ascensionem meam. Mundi causa multi multa relinquunt.

30 *ἑάνμη) quoniam*.

¶ *καὶ πατέρας, καὶ μητέρας, et patres, et matres*) *καὶ πατέρα, καὶ μητέρα*, habent *Aug. 1. Bodl. 1. 4. Cypr. Gal. Go. Lin. Med. M. 1. N. 1. Par. 1. 4. Per. Seld. 1. 3. Steph. γ. ε. 5. Vff. 1. Hb. 1. Goth. Sax.* Singularem numerum vel ex v. 29 repetierunt, vel naturæ convenientiorem putarunt libratii. Pluralem *καὶ πατέρας καὶ μητέρας* defendunt *Gon. Laud. 2. Mont. Copt.* nec non *Æth. Arab. &*, Beza quidem arbitro, *Theophylacti* interpretatio. Ceteri, *καὶ πατέρας*, hiatu facili, omiserunt. Natura unum quisque *patrem*, unam *matrem* habet: sed per beneficia, multis gaudet se-

quens Christum. conf. Rom. XVI. 13. Non additur, *mulieres*. id enim sonaret quidam ab honestate remotum.

¶ τέκνα, filios) I Cor. IV. 14-17.

¶ μετὰ διωγμῶν, cum persecutionibus) Hoc additur, ne discipuli sperarent felicitatem externam. Persecutiones non deerunt: sed ex non modo non oberunt, sed etiam proderunt, ad centuplum accipiendum, prohibentes interim, ne centupla illa hominem efferant.

¶ αἰῶνι, seculo) non, καιρῶ, tempore.

¶ τῷ ἐρχομένῳ, veniente) Iam in adventu est illud seculum.

31 ἔσονται πρώτοι, erunt primi) Primi, Subjectum. Matth. XIX. 30 not.

32 ἐθαμβῶντο, horrebant) Ipsi nesciebant, quare. sæpe aliquid, quod sub visum mentis aut oculi non cadit, alium sensum afficit. Dan. X. 7. horrebant, Iesu causi, præcuntis; timebant, sua, sequentium, causa. Hoc horrore & timore destringebatur opinio ac spes rerum terrestrium.

¶ ἤρξατο, capit) Iam cepit antea, c. VIII. 31. sed nunc capit uberius dicere. Atque hoc etiamnum erat initium.

35 περιπατεῖτε, undè ambulat.

¶ θέλωμεν, ποιήσης, volumus, facias) Sic v. seq. vultis, facere me.

¶ ποιήσης, ποιήσαι, δός, facias: facere: da) Arte in rogando utuntur. nam citius rogantur sæpe & impetrantur, quæ faciendò, quam quæ dando constant.

38 τὸ ποτήριον, τὸ βάπτισμα, poculum: baptisinate) Poculum hoc bibere, arduum erat; (uti sæpe ipsa mors bibendo sumitur:) Baptismus quoque apud Iudæos res horrida erat, quum totum corpus flumine quamvis gelido mergeretur. Igitur utroque vocabulo denotatur passio Iesu: poculo, interna; quod idcirco præponitur: baptismo, externa præcipue. passione distinctus est: passione obiectus. Convenien-

ter autem utrumque adhibetur: nam baptismum & poculum Christi participant, qui sacramenta sumunt, I Cor. XII. 13. magnamque cum passione & morte Christi nostraque connexionem habet & baptismus, Christi & noster, & S. Cœna.

¶ πίειναι, βαπτισθῆναι, bibetis: baptizabimini) Iacobus, gladio occisus, poculum bibit: postea Iohannes, oleo fervente, ut ecclesiastica fert historia, baptizatus est. Congruit, quod poculum baptismò præmittitur.

42 δοκῶντες, qui putant, se imperare. Metonymia antecedentis pro consequente: id est, qui imperium strenue exercent.

44 πάντων, omnium) v. 43, vestrum. Epitafis.

46 Βαρτίμαϊ, Bartimeus) Proparoxytonon, ut ipsum πῆμα. Timæus videtur fuisse vir notus illo tempore Hierichunte: & Bartimeus per cæcitatem demum factus mendicus.

¶ ὁ τυφλός, cæcus) Instar cognominis. Valde notus apostolorum tempore Bartimeus.

¶ ὁδόν, viam) In via hierosolymitana major facultas mendicandi.

47 ὁ υἱὸς δαυὶδ, ἰησοῦ, filii David, Iesu) ἰησοῦ υἱὸς δαυὶδ habent Byz. Lat. ἰησοῦ omittitur in Bodl. 5. 7. Laud. 4. cod. uno apud Lucam Brug. Pers. Syr. Habet Goth. Theophyl. &c. Magna fides, quod cæcus filium Davidis appellat, quem ei Nazoræum prædicabat populus.

49 θάρσει, confide) animo.

¶ ἔγειραι, surge) corpore. elegans asyndeton. Non dubitabant, quin & posset juvare & vellet.

50 ἀποβαλὼν, abiciens) præ cupiditate & gaudio.

52 ἐν τῇ ὁδῷ, in via) versus Hierusalem.

C A P. XI.

1 **Ε**ἰς Βηθφαγή καὶ Βηθανίαν, in Bethphage & Bethaniam) καὶ εἰς habent Orig. Lat. Cant. Neque improbat Caspar Sagittarius in Harmon. hist. passion. Christi, Part. I. cap. 4. § 8. 16. Ex Matthæo huc relatum videri potest a Græcis. Bethania jam erat a tergo, quum hæc instituit Dominus: Bethphage erat ante oculos; itaque præponitur, non ordine geographico, sed potioris considerationis: & Hierosolymis, ut apparet, duo conjunctissima loca sic solebant appellare, Bethphage & Bethania.

2 κώμην, pagum) Bethphage.

¶ εἶς ἐν ἑσείς, super quem nemo) Non facile talis pullus uno tempore & loco reperitur. hic igitur, Domino reservatus. Integra sint oportet a misalinatis corporum peccaminosorum, quæ Christo inserviant. Matth XXVII. 60. Pullus rudis hunc tamen Sessorem ferebat.

4 ἀμφόδον) Ἀμφόδον, via, platea.

10 Ἐ πατὴρ ἡμῶν δαυὶδ, Patris nostri David) Construe cum regnum.

11 περιβλεψάμενος, circumspiciens) Visitatio.

¶ πάντα, omnia) Quam sanctas habuit meditationes de sacrificiis, typisque propediem in Ipso implendis!

13 ἔχουσιν φύλλα, habentem folia) eoque fructus promittentem.

¶ εἰ ἄρα, num ergo) Superfederi potest tota quæstione de generibus ficuum arborum. Folia, quæ erant, præ se ferebant copiam fructuum: ergo accessit Dominus, num inventurus esset aliquid ultra folia. sed nisi folia invenit, non etiam ficus. non enim erat tempus ficuum. Propius aspectus arboris ostendit, arborem hanc non esse talem, qualem folia singulariter promittebant: sed qualem ferebat

commune tempus, quod non erat ficuum. tempus illud aut pertinet ad partem anni pauculis post æquinoctium vernum diebus; c. XIII. 28. aut citra anni tempus notatur, id genus arbores tum non fuisse feraces. Itaque ficus quælibet aut debebat ne folia quidem, aut etiam fructus habere. Aliæ ficus, nec foliis nec fructibus vestitæ, culpa carebant: hæc ficus, foliis onusta, fructum quem promittebat, tamen revera negabat. Ideo pœnas dedit.

¶ γὰρ, enim) Innuit particula, quam ob causam & in arbore, quanquam foliis onusta, tamen fructum deum quæsierit Dominus, videlicet quia non erat tempus fructuum; & cur nil nisi folia in ea inveniret. Clausula pertinet ad totam periodum declarandam, uti γὰρ enim c. XVI. 4 not.

14 ἀποκριθεὶς, respondens) arbori fructum neganti.

¶ ἑσείς, nemo) Quod Iesu Christo non servit, indignum est, quod ulli mortalium serviat.

15 ἤρξατο, capit) Debuerant homines sapere, dum parcebat Dominus, & nutu monebat. v. 11.

16 διὰ τὸ ἱερὸν, per templum) quasi per plateam.

17 ἐδίδασκε, docuit) Pœnam salubrem facit adjuncta doctrina.

¶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, omnibus gentibus) Constr. cum vocabitur. coll. accent. Es. LVI. 7.

18 καὶ, &) Mercatum illum vel probabant, ut licitum aut quæstuosum: vel putarunt, sua potius cum opera tollendum fuisse.

¶ ἐφοβῶντο, timebant) Ideo technas quarebant.

22 ἔχετε) habete, tenete.

¶ πίστιν θεῶν, fidem, quam par est habere eos, qui Deum habent: fidem magnam,

& sinceram, quæ Deo credit, nullo extra Deum fundamento in rebus. sic, *oratio Dei*, ad Deum, in solitudine. Luc. VI. 12. sic *benignitas Dei* dicitur, quæ *orphano*, Dei solius respectu, præstatur. 2 Sam. IX. 3. coll. v. 1. *Cedri Dei*, arbores a manu humana non plantatæ. *Montes Dei*, quos non tangit cultura hominum.

25 *καὶ ὅτεν*, (et quum) Connexio : Orandum sine dubitatione & ira. 1 Tim. II. 8.

¶ *στήκητε*, (*statis*) quum ipso situ corporis vos ad orandum composuistis. conf. Ier. XVIII. 20. *Stare*, est orantis cum fiducia: primum jacere, cum deprecatione. *στήκω*, ab *ἔστηκα*, significat, *sum is, qui ad standum me contuli*. quæ significatio etiam ceteris locis pulcre convenit, ubi *στήκω* legitur. Stantes, terram, quam minima nostri parte, tangimus. quare aptus est precantium habitus: in quo ascetæ vetant *appodiare*.

¶ *ἀφίετε*, (*remittite*) Iesus ficui maledixit: fidelis fratri non debet maledicere.

27 *περιπατῶν*, (*ambulante*) ut in sua domo.

¶ *ἔρχονται*, (*veniunt*) Gravis & solennis hæc erat interrogatio, facta a viris diversorum ordinum.

C A P. XII.

2 *Τῷ καιρῷ*, (*tempore*) *fructuum*. Matth. XXI. 34.

¶ *ἀπὸ*, (*a*) Pars fructuum colonis concessa. Particula conveniens primis servis, qui *specimen* fructuum essent apportaturi.

4 *ἐκεφαλᾶσσαν*) *in capite male tractarunt*. sic *γναθῆν*, *γυῖν* apud Hefychium.

6 *ἔτι*, (*adhuc*) Constr. cum *habens*.

¶ *ἓνα - ἀγαπητὸν*, (*unum - dilectum*) Hæc duo non idem plane significant.

10 *ἔδὲ*, (*ne quidem*) Adverbium *ἐπιταπκόν*.

12 *πρὸς*) Sic *πρὸς*, - Hebr. I. 7. XI. 18.

14 *ἀλλ'*, (*sed*) Veritas non stat cum respectu personarum.

15 *ἵνα ἴδω*, (*ut videam*) Salvator tunc primum videtur tetigisse & spectasse denarium.

19 *ἔγραψεν*, (*scripsit*) Sadducæi quamvis sceptici agnovere, Mosen esse scriptorem legis.

¶ *ὅτι - ἵνα*) Rara locutio. conf. c. V. 25.

22 *ἐπτά*, (*septem*) Semen ne a septimo quidem relictum, auget speciem quæstionis.

23 *ὅτεν ἀναστῶσι*, (*quum resurgent*) fratres & uxor.

24 *διὰ τῆτο*, (*propterea*) Particula valde refutans: ipse sermo vester prodit errorem vestrum. Lat. *atqui*. Ps. LXXVI (LXV) 19.

25 *ἐκ νεκρῶν*, (*ex mortuis*) Τὸ *ex* novam sanctorum ex mortuorum statu resurgentium conditionem innuit, non resurrectionis universalitatem tollit.

26 *βιβλῶ*, (*libro*) Commemoratur h. I. volumen Moysi: Esajæ, Luc. III. 4. Prophetarum, Act. VII. 42. Psalmorum, Act. I. 20.

¶ *μοσέως*, (*Mosis*) de quo vos v. 19.

¶ *ἐπὶ τῷ βάτῃ*, (*in rubo*) Formula citanda periochæ, Rabbinis frequens. Sic Plinius, *molybdenam in plumbo dicendam*, i. e. in capite de plumbo. Porro *ὁ βάτος* est mensura, *ὁ* vel *ἡ βάτος*, (ut *ὁ* vel *ἡ θάμνος*) non dumus sterilis, sed frutetum laudabile. Illustre visum, Deut. XXXIII. 16.

27 *ἐκ ἑσὶ ὁ θεὸς νεκρῶν*, (*ἀλλὰ ζῶντων*.) Hæc media lectio: unde *θεὸς* ante *νεκρῶν* iterarunt alii, alii post *ἀλλὰ*.

¶ *πολὺ*, (*multum*) Antitheton, *non longe*. v. 34.

28 *καλῶς*, (*bene*) pulcre. Pulcritudo doctrinæ Christi conspicua est sæpe etiam
iis,

iis, qui non capiunt omnia. Huc ref. v. 32. *καλῶς bene.*

29 *πρώτη πασῶν ἐντολή.*) Lectio media, versus 28 respondens. Editi, *πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν*, & sic Syr. nec non mss. Græci, quanquam, pro *πασῶν*, *πάντων* habent *Al. Byz. Gehl. Mosc. H'o. 1, 2.* & alii multi, quorum aliqui v. 28 *πασῶν* servant. *πάντων* per alliterationem ad *πρώτη* & *ἐντολή* exstitit, ut in eodem *Al. ἀπὸ πάντων τῶν ἐντολῶν* Lev. IV. 13. 27. Porro *ἐντολή*, non *τῶν ἐντολῶν*, habet *Al. Gehl.* cum multis mss. eundemque casum rectum defendunt *Goth. Lat.*

¶ *κύριος* (Dominus) Hoc fundamentum est primi præcepti, imo omnium. Subiectum: DOMINVS, Deus noster; Dominus, inquam, (Deus omnium): Prædicatum: VNUS (Deus) est. conf. v. 32. ut nomen proprium *bis* positum significet *duas* magnas Iohovæ revelationes, quarum altera populum Iudaicum, altera etiam gentes complexus est. Conf. Ps. LXXII. 18, ubi nomen proprium semel, appellativum bis ponitur: *IEHOVAH Deus, Deus Israël.* eo positu accentuum, qui occurrit etiam 1 Chron. XII. 18: *Pax! pax tibi!* Ex hac unitate Dei fluit, ut totum ei uni nostrum amorem debeamus.

30 *καρδίας, corde*) quod vivit & amat.

¶ *ψυχῆς, anima*) quæ fruitur & gustat.

¶ *διανοίας, mente*) quæ est perennis illa vis cogitando se agitans. *σύεσις*, v. 33. Luc. X. 27: *ἰαχὺς - διανοίας.*

¶ *ἰαχὺς, robore*) facultate exequente per totum corpus.

32 *καλῶς, pulvere*) Constr. cum *dixisti*: nam *in veritate* ponitur, uti Luc. IV. 25.

¶ *εἷς ἐστὶ, καὶ ἄλλος ἐστὶν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ, unus est, & non est alius præter ipsum*) *Vnus est*, locutione absoluta, repetitur ex v. 29. id est ex Mose. Conf. Zach. XIV. 9. Sub-

iectum, *θεὸς, Deus*, subauditur, per insignem *ἐν λάβειαν* sermonis, quanquam hoc ipsum vocabulum multi post *ἐστὶ* inseruerunt. In cod. *Lat. ms. Berolinensi*, qui *Witkeideus* dicitur, id expunctum est, & in duobus aliis Berolinensibus, qui seculo IX & XIII. scripti censentur, omissum. Reliquos lectionis hujus testes habet Apparatus.

33 *ὁλοκαυτωμάτων, holocaustis*) Nobilissima species sacrificiorum.

¶ *θυσιῶν, victimis*) de quibus permulta præcepta agunt.

34 *ἐ μακρὰν εἶ, non procul es*) *Procul* ergo sunt, qui *νῦν intelligentiam non habent*. Si non procul es, intra: alias præstitit, procul fuisse.

36 *αὐτὸς*) ipse.

37 *πολὺς*) populus, qui *multus* erat.

38 *αὐτοῖς, illis*) præfertim discipulis. Luc. XX. 4. 5.

¶ *γραμματίων, scribis*) Elenchus apertus.

¶ *θελούντων, volentibus*) *Velle*, sæpe rem, per se indifferentem, malam facit: verbum autem, *volo*, sæpe factum includit, sive bonum, Matth. XX. 14. sive malum, Gal. IV. 9. Estque hodiernum character falsorum Theologorum, capi splendore habitus, primis partibus celebritatis, munerum & honorum, intercessionumque jactatione.

40 *οἱ καπῳδιοντες, comedentes*) Constr. cum seq.

41 *ἐθεώρει, spectabat*) Christus in hodierno quoque cultu spectat omnes.

¶ *πολλοὶ πλείοι, multi divites*) Florebat civitas.

42 *ἐλθῆσα, veniens*) Hanc Iesus maxime spectabat.

¶ *δύο, duos*) quorum unum vidua retinere potuerat.

43 *προσκαλισάμενος, advocans*) de re magna.

magna. Specimen iudicii olim exercendi, pro statu cordium.

¶ τὰς μαθητὰς, *discipulos*) qui viduæ donum non tanti æstimarant.

¶ πλεῖον, *plus*) non modo proportione geometrica, sed animo, quem spectabat Dominus. Si dives aliquis omnes suas facultates contulisset, factum extrinsecus fuisset majus, quatenus facilius iterum acquiruntur numi duo, quam multi: sed animum tamen pauperculæ non vicisset.

C A P. XIII.

3 Ἐἰς) *in* montem. Murus templi versus montem olivarum erat depressior: unde templum potuit commode introspecti.

¶ πέτεσθε κτλ. *Petrus &c.*) Iacobus & Petrus citius erant defuncturi: & tamen ad eos quoque pertinet; magis tamen ad Iohannem.

4 ταῦτα, *hæc*) quod ad templum attinet.

¶ πάντα ταῦτα, *omnia hæc*) quod non modo ad templum, sed etiam ad reliqua omnia, id est, ad universum attinet.

5 ἤρξατο, *cepit*) Antea non erat multum locutus his de rebus.

6 ἐγὼ εἰμι, *ego sum*) Prædicatum subauditur: *Christus*. Matth. XXIV. 5. Hebr. εἰπὼν εἰς Es. XLIII. 10.

8 ταραχὰς, *turbationes*) in macrocosmo & microcosmo.

9 δὲ, *autem*) Cetera nolite curare; v. 11. tantum vos ipsos spectate.

¶ παραδασει, *tradent*) Ab hoc versu ad v. 13 parallela sunt cum Matth. X. 17. Ergo Marcus non est epitomator Matthæi.

¶ εἰς) Sermo concisus: *in* synagogas inter verbera agemini. Vid. Glass. canon 2, de verbo. Vel potius *eis* pro *en*, uti v. 6. Certe mentio verberum cum synagogis cohæret. Matth. X. 27. XXIII. 34.

¶ ἀπὸς, *eis*) Iudæis.

10 καὶ εἰς, *& in*) Prædicatio evangelii adjuncta est per ipsas persecutiones. v. 9. 2 Tim. IV. 17.

¶ πρῶτον) *prius*, quam finis veniat. v. 7.

11 μηδὲ μελετᾶτε, *neque meditamini*) Non modo nulla sollicitudine, sed ne commentatione quidem opus est.

¶ τᾶπ) *id ipsum*, totum, sine timore.

14 ὅπου ἔδει, *ubi non oportet*) Sermo ad hominem. Iudæi putabant, non oportere. Et non oportebat, quatenus *locus* erat *sanctus*. sic, *quæ non oportet*, 1 Tim. V. 13. Conf. etiam Ier. II. 12.

20 οὓς ἐξελέξατο, *quos elegit*) Vis orationis est.

¶ ἐκοτόρωσε, *decurtavit*) decreto.

22 ἀποπλανᾶν) *abducere per errorem* a viarecta.

24 ἐν ἐκείναις ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην, *in illis diebus post tribulationem illam*) Post tribulationem illam erunt dies illi. Ergo aliò spectat illam, aliò illis. Illam respicit totum sermonem præcedentem: sed illis ad novissima prospicit, uti v. 32. Nam discipulorum quaestio, cui Dominus respondet, apud Marcum quoque, v. 4. implicate ad finem mundi pertinebat.

25 ἔσονταί ἐκπίπτοντες, *erunt excidentés*) Metaph. a flore. Iac. I. 11.

26 μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης, *cum potentia multa & gloria*) Adjectivum in medio. Tale zeugma frequens Marco, ut in medio aliquid ponat, cum præcedenti & subsequenti nec tendendum. vid. cap. III. 26. IV. 21. V. 40. 42. VI. 13. VII. 2. 21. X. 7.

32 ὅδε ὁ υἱός, *neque filius*) Hoc, a Matthæo prætermisum, posuit Marcus, quod fideles jam confirmati facilius ferre possent. Et anno XII ætatis & postea profecit Iesus sapientia; accessionesque, quas tum fecit, non habuerat prius. Id si illo non erat indignum, ne docenti quidem ei necesse erat unum jam tum scire arcanum

Patri reservatum. Est autem accipiendum non absolute, (coll. Ioh. XVI 15.) sed respectu humanæ Christi naturæ, abs qua tamen hoc loco, ubi climax est angelis eum etiam hominem præferens, non denominatur; tum, respectu status exinanitionis, unde sermo alius mox post resurrectionem, Act. I. 17 not. denique respectu dehinc officii Christi: ut dicat, sine reservatione mentali, se nescire, quia non habuit in mandatis, ut diceret diem illum; deterreatque discipulos, ne scire postulent. Potuit apostolus unam rem pro diverso respectu & scire & non scire: Phil. I. 25 not. quanto magis Christus? Admiranda est in motibus animæ Christi varietas. Interdum habuit sensum excessum, ut vix videretur meminisse, se esse Hominem in terris ambulantem: interdum habuit sensum humilem, ut pæne videri posset oblitus, se esse Dominum ex cælo. Et pro præsentem semper affectu solitus est eloqui; modo tanquam Is, qui cum Patre erat unum; modo rursus sic, quasi ea duntaxat conditione esset, qua sunt omnes homines sancti. Sæpe hæc duo mira varietate inter se temperantur. Hoc loco humillime loquitur, sensumque suæ gloriæ, quem sermo de iudicio afferebat, temperat. Dices: Cur appellatur h. l. *Filius*, non sumta denominatione a natura humana? Resp. In enunciatis de Salvatore, cum prædicato glorioso copulari solet subjectum demissum; Matth. XXVI. 28. Ioh. I. 52. III. 13. cum prædicato demisso, subjectum gloriosum, Matth. XXI. 3. 1 Cor. II. 8. & h. l. est antitheton ad *Patrem*.

¶ *ἐί μὴ ὁ πατήρ, nisi Pater*) Magna omniscientiæ gloria. Conf. Act. I. 7.

34 τὴν ἐξουσίαν, *potestatem*) Hanc dedit servis conjunctim; ut patet ex antitheto, & *unicuique*. Magna potestas. Matth. XXI. 33.

¶ καὶ) *etiam*.

¶ τῷ θυρωρῶ, *janitori*) qui etiam pro aliis vigilat, eosque excitare debet.

35 γρηγορεῖτε, *vigilate*) *Vigilantia*, omnium officiorum fundamentum, non solum janitori, sed omnibus servis præcipitur.

¶ μεσονυκτίαις, *media nocte*) Matth. XXV. 6.

37 πᾶσι, *omnibus*) etiam posteris.

CAP. XIV.

1 Τὸ πάσχα, *pascha*) Hoc dicitur stricto sensu, uti v. 12. nam adduntur *azyma*.

¶ μετὰ δύο ἡμέρας) Id erat *postvidie*.

3 πιστακῆς) *veræ*, Gall. *veritable*. Plinius contra, *psudonardum* memorat. Mediam syllabam in *πιστακῆς* producit Nonnus. *Pista* urbs Indorum, in regione Cabul: qua ex regione pleraque aromata jam tum petebantur. vid. Lud. de Dieu in Act. p. 133. Sed ex nomine proprio potius formaretur *πισαί*.

5 ἐπάνω τριακοσίων, *supra trecentos*) An accurate æstimare potuerint, dubitari potest. Locutio, adagio similis.

7 τῶν πτωχῶν) *pauperes*, quos dicitis.

¶ ὅτι) *si vultis*, ut hic ostenditis.

¶ δύνασθε, *potestis*) Nunquam ita egenus quisquam est, ut nil dare possit.

¶ ἔχετε, *habetis*) sic præsentem. Non semper talis honos haberi mihi potest.

8 ὃ, *quod*) Sermo concisus: i. e. *quod habuit*, impendit: & quod potuit, *fecit*. vel, quod habuit facere, *fecit*. αὐτῇ, *hæc*, emphatice cohæret cum ἔχεν *habuit*. Tam pretiosum unguentum vix alius quispiam eorum, qui Iesum colebant, habuit. Divinitus designata est ad hoc faciendum.

¶ πρὸ λαβῆ, *præoccupavit*) Non decebat, corpus Christi, corruptionis nescium, post mortem ungi: adeo prius unctum fuit.

9 εἰς ὅλον, *in totum*) qua patet.

¶ αὐτῇ, *hæc*) Demonstrativum.

11 ἐχάρησαν, *gausisi sunt*) gaudium conceperunt, idque testati sunt.

13 ἀπαντήσῃ, *occurreret*) Mirabile signum: 1. occursum eis hominem. 2. marem. 3. unum. 4. statim. 5. qui ferat vas. 6. idque fictile. 7. aquæ. 8. in domum discipulis quæsitam.

14 πᾶς ἐστὶ, *ubi est*) Præsupponitur, esse aliquod hospitium jam paratum, providente Domino.

15 ἀνάγαγον μέγα, *canaculum magnum*) Iesum apud alios urbis incolas egisse pascha antehac, probabile est: hoc autem pascha Ipse majori solennitate celebravit.

¶ ἐστρωμένον, *stratum*) tapetibus. divina providentia gubernatus fuerat paterfamilias. Hæc circumstantia magis illustrat omniscientiam Iesu, quam si lapidibus stratum fuisset.

¶ ἐπιμύσατε, *parate*) Neutrum. Luc. IX. 52.

16 εὐρον, *invenerunt*) cum fidei suæ confirmatione, admiratione & gaudio.

19 εἰς καθῆς) Sic Ioh. VIII. 9. & ὁ δὲ καθῆς Rom. XII. 5. ὁ καθῆς δὲ τῶν Φίλων 3 Macc. V. 31. Ex κατὰ (non καὶ εἶτα) & ex εἰς est καθῆς, formæ ἑδῆς, μηδῆς, nisi malis καθῆς, ut a καθῆς participio distinguatur. κατὰ, ut ἀνὰ, μετὰ, adverbialicit.

20 ἐμβαπτόμενος) *intingens*, manu sua. hæc vis mediæ verbi. participium imperfecti temporis, uti ἂν Ioh. IX. 25. ἐρχόμενος 2 Ioh. v. 7.

22 ἄρτον, *panem*) Marcus non addit articulum.

¶ μεθ', *meum*) Subaudi: *quod datur pro vobis*. ex v. 24.

23 καὶ ἐπιον ἐξ αὐτῶ πάντες, & biberunt ex illo omnes) Hoc verbis Domini interjectum argumento est, illud: *Hoc est corpus*

meum: hic est sanguis meus, dictum esse, dum ederent, dum biberent. Vnde evangelistæ illud vel prætermittunt, vel subnectunt. conf. not. ad Matth. III. 7. Omnes biberunt, etiam Iudas: quem quis dixerit medio convivio potuisse se subducere?

27 γέγραπται, *scriptum est*) Conf. Matth. XXVI. 31 not.

30 σὺ, *tu*) Antitheton, *non ego*. v. 29.

¶ ἢ δις, *quam bis*) Valde notabilis circumstantia: primo cantu Petrum se non collecturum esse.

31 ἐκ περισσῆ μάλλον, *ex abundantanti magis*) Conf. c. VII. 36 not. Petrus h. l. dixit potius de sua constantia, quam verbis Iesu credidit.

33 ἐθαμβεῖσθαι) Hesychius, ἐθαμβεῖσθαι, ἐκπληκθῆναι. Eustathio, θαμβεῖν, τὸ ἐπὶ θεῶ πνίς ἐκπλήττεισθαι.

36 ἀββὰ ὁ πατήρ, *Abba Pater*) Marcus videtur interpretationis ergo, *Pater*, addidisse. nam Matthæus c. XXVII. 39. 42. simpliciter a Iesu dictum ait, *Pater mi*: Lucas, *Pater*: c. XXII. 42. In cruce dixit, *Eli Eli*.

¶ τί, *quid*) Non id, inquit, agitur, *quid* ego velim, sed, *quid* tu.

41 καὶ ἔρχεται, & venit) Præsupponitur tertius discessus, cum oratione.

¶ καθεύδειτε, *dormite*) Matth. XXVI. 45 not.

¶ ἀπέχεται, *sufficit*) suas jam peractas habet sopor vices: nunc alia res est.

44 ἀσφαλῶς, *caute*) Verebatur proditor, ne Iesus elaberetur.

51 σινδόνα, *sindone*) Locuples igitur erat. Matth. XI. 8.

¶ ἐπὶ γυμνῶ, *super nudo*) scil. corpore. iam fortasse cubitum ierat.

¶ κρατῶσιν, *prehendunt*) Hic sequi non fuerat iussus. Discipulos nemo prehendebat:

debat: huncprehendebant vel armati, vel alii.

52 γυμνὸς ἔφυγεν, nudus fugit) fugit, nocte non illuni: pudorem vicit timor, in magno periculo.

53 συνέρχονται αὐτῷ, conveniunt cum illo) ἐδίδετο ejus.

54 μετὰ τῶν ὑπηρέτων, cum ministris) Saepē facilius lapsus apud tales, qui minus timentur, quam inter proceres.

¶ θερμαινόμενος, calefaciens se) Saepē sub cura corporis negligitur anima.

¶ Φῶς, lucem) Apud lucem pro igni dicitur. ad lucem agnitus est Petrus, qui alias turtior fuisset. v. 67.

60 ἄκ; τί; ἢ; non? quid?) Duæ interrogationes.

61 ἐυλογητῆς, Benedicti) ברוך Benedicti Dei.

65 ἤρξαντο, ceperunt) Novus gradus.

¶ ὑπηρέται, ministri) qui βαβδύς virgas habebant.

66 κάτω, infra) Fuisse videntur ibi scala.

69 ἡ παιδισκη, ancilla) eadem illa; vel altera, ut rursus neclatur cum solo participio, conspicata.

¶ Ἰῶς παρεσηκέσιν, iis qui adstiterant) Dixit igitur animo jocandi, non nocendi.

¶ ἐξ αὐτῶν, ex illis) Tò illis ostendit, jam frequentissimum fuisse sermonem contra Iesum ejusque discipulos.

72 ἐπιβαλὼν ἑκκλαιε) contulit sese ad flendum, vel, ut Stapulensis interpretatur, prorupit in fletum. Commodè Galli: il se mit à pleurer. Theophr. charact. περὶ λογοποιίας: εὐθὺς ἐρωτῆσαι - καὶ ἐπιβαλὼν ἐρωτῶν. quo vide Casaubonum.

CAP. XV.

7 **E**ν τῇ στάσει, in seditione) Crimen Pilato suspectissimum, Barabam libenter punituro.

8 ἀναβοήσας) sublato clamore. Huc refertur, iterum clamaverunt, v. 13. Olim ἀναβάσας legit Lat. vel etiam alii metaphrastæ. Idque congruit cum Matth. XXVII. 17, congregatis igitur illis. Certe & ad antistites, Iesum invidiose accusantes, se aggregavit, captivum quempiam deprecaturus, populus: & adscensus in prætorium, clamorque aliquis a populo susceptus est. Qui ἀναβοήσας ad subsequētia verba, ἀναβάσας ad antecedentia conferet, ex utrolibet alterum per alliterationem formari potuisse, sentiet.

¶ ἀπιῖδαι, petere) Subaudi e proximo: ποιῶν, ut faceret. Saepē omittitur verbum ex commate sequenti repetendum. Ioh. V. 21. VI. 32. 35. X. 35. XII. 25. 35. Rom. V. 16. Phil. II. 1. 2. Tit. II. 2 not. Sic LXX, 2 Reg. IX. 27: καί γε αὐτόν. (scil. πατάξατε) καὶ ἐπίταξεν αὐτόν. Conf. Glafs. lib. 4. tract. 2. observ. 5 & 12 tota: & si placeat, quæ notavimus olim ad Cic. ep. p. 143.

9 τῆ βασιλείᾳ τῆ ἰσραήλων, regem Iudeorum) Mimelis.

15 τὸ ἰκανὸν ποιῆσαι) satisfaccere.

16 αὐλῆς, aulam) Præmittitur vox græca latinæ synonyma, prætorium.

21 ἐρχόμενον, venientem) vel ut paschati interesset, vel ut videret, quid Iesu fieret.

¶ ἀπ' ἀγροῦ, ab agro) ubi fortasse domum habuerat. Felix, qui non interfuerit accusationi: sed eo ipso minus gratus Iudæis.

¶ ἀλεξάνδρου καὶ ῥύφου, Alexandri & Rufi) Hi duo tum, cum Marcus scripsit, patre suo, quippe qui ab eis denominatur, notiores erant: illustres in discipulis: (vid. Rom. XVI. 13, de Rufo, qui item ut matre sua notior ponitur, quam tamen Paulus Hierosolymis videtur matrem habuisse:) unde veritas rei gesta poterat cognosci.

22 Φέρουσιν, *ferunt*) non modo ducunt.

¶ γολγοθᾶ) Genitivus.

23 ἐκ ἔλαβε, *non sumisit*) gustavit, non bibit. Matth. XXVII. 34. coll. c. XXVI. 29.

24 σταυρώσαντες) *crucifigentes*.

25 τρίτη, *tertia*) quam sequitur *sexta* & *nona* v. 33. Notantur ergo horæ judicæ. Ut ut est apud Marcum & Iohannem & genus horæ & numerus; unam eandemque uterque diei partem antemeridianam inquit. Neque est, cur numerum horarum crucis imminuere curemus. Ultra sex horas in cruce pependit Iesus. nam etiam *sex horæ* a III ad IX, æquinoctio jam præterito, æqualibus horis per se majores erant: & inter finem eclipsæ interque mortem Iesu multa intervenerunt. Sunt qui hunc versum sic exponant: *Erat hora tertia, ex quo eum crucifixerant*: sed Marcus hoc sensu dixisset, *Erant horæ tres*: & sic, prætermissa ipsius crucifixionis hora, diceret, quid tribus post horis factum esset; nam & sortitio & inscriptio celerior fuit.

¶ καὶ) *καὶ* vel proprie valet &; ut Marcus innuat, primum milites affixisse Iesum cruci, deinde divisisse vestes ejus, tum erexisse crucem: vel habet potius vim relativam, ut hora præcise notetur, cui mentio crucifixionis & præmittitur & subjicitur. coll. Ioh. XIX. 14. conf. καὶ c. II. 15 fin.

¶ ἐσταύρωσαν) *exaltantes crucem*.

28 καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογιάθη) Es. LIII. 12. LXX: καὶ ἐν ποῖς ἀνόμοις ἐλογιάθη. Majorem vim μετὰ habet. *cum maleficis numerari se passus est*.

29 ἔα) *vah*, interjectio & acclamatio, admirandi vim habens, ut copiose docet Franc. Bernardinus Ferrarius lib. 3 de acclam. vet. cap. XV. Hoc loco admirandi vim cum ironia habet.

32 ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς, *Christus rex*) Mi-

mesis. ἢ *Christus* respicit actionem sub Caïpha, ἢ *Rex* sub Pilato.

34 ἐλαῶ) Hebr. יְהוֹאֵל ut יְהוֹאֵל בְּרֵעֵלְלִי, יְבִיבָבִי, יְשִׁבָבִי אֲבֵעֹסָא, &c. Hiller. Onom. p. 707. nam ne יְשִׁבָבִי quidem Græce σαβῶν est, Gen. XVII. 15. Matthæus, ἡλὶ ἡλί & sic psalterium hebraicum: Marcus, ἐλαῶ ἐλαῶ & sic psalterium syriacum, ut observat Ioh. Gregorius.

¶ εἰς τί, *in quid*) Vid. Matth. XXVII. 46 not.

37 ἐξέπνευσε; *expiravit*) *Spirare* conducit corpori; *expirare*, spiritui.

41 γαλιλαία, *Galilea*) Hic magnam partem fuerat versatus: Hierosolyma venerat maxime temporibus festis.

42 προσάββατον, *profabbatum*) ubi initium erat requiescendi.

43 ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, *qui ab Arimathæa*) Articulus ostendit, hoc Iosephi cognomen esse factum. Matthæus articulum non ponit, quia ante Marcum scripsit.

¶ ἐυχρήμων, *honestus*) & honore & dignitate conspicuus.

¶ βαλευτῆς) *senator* Hierosolymitanus.

¶ τολμήσας, *ausus*) Laudabilis ausus. Ioh. XIX. 38. A syndeton elegans & efficax.

44 ἐθαύμασεν, *miratus est*) Sane crux non eripuit vitam Iesu.

¶ πάλα) Id de intervallo etiam breviori dici, ostendit Eustathius.

45 γνῶς, *cognoscens*) Iesus vere mortuus.

¶ ἐδώθησατο) *donavit*. Corpus crucifixi fuerat in potestate iudicis.

C A P. XVI.

1 Ἠγόρασαν, *emerunt*) Pridie sabbati præpararunt aromata. Luc. XXIII. 56. XXIV. 1. Ergo utique tum etiam emerant, neque enim postridie sabbati

bati tam mane emere poterant. Itaque διαγενομένης τῆς σαββάτου aut per hyperbaton necti debet cum *veniunt*, v. 2. aut sensus est: *sabbato interim facto*, scil. inter parascēven & primam sabbatorum.

¶ ἀρώματα, *aromata*: - ἀλείψωσιν, *ungerent*) Vtrinque est synecdoche. *Aromatis* volebant corpus conspergere, unguentis *ungere*: vel aromata & unguenta contemperare.

2 λίαν πρώϊ, *valde mane* ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *orto sole*) Alterum pertinet ad Mariam Magdalenam, Ioh. XX. 1. alterum ad ceteras.

3 ἐκ, *ex*) Igitur valde munitum fuerat sepulcrum. Nesciebant tamen mulieres, id etiam obsignatum fuisse.

4 γὰρ, *enim*) Innuit particula, cur & mulieres sollicitæ fuerint, & cur lapidem majore vi devolvendum agnoverint.

5 νεανίσκον, *juvenem*) Habitus angelos decens. Plerunque forma virili, eaque hic juvenili, apparuerunt.

¶ ἐν ταῖς δεξιαῖς, *in dextris*) Minister ita est Domino suo ad manum, apte ministrans.

7 ἀλλ' ὑπάγει, *sed abite*) Antitheton: *non est hic: illic videbitis.*

¶ καὶ τῷ πέτρῳ, *& Petro*) qui præconium hoc deinde in actis & epistolis eximie fecit.

8 δε) γὰρ *Lat. Cant. Barb. 1.*

¶ τρέμου, *tremor*) corporis. conf. I Cor. II. 3 not.

¶ ἐκστασις, *stupor*) animi.

9 πρώϊ, *mane*) Constr. cum *apparuit*. coll. v. 12. Eo ipso tamen die surrexit Dominus, ante lucem.

12 ἑτέρα, *alia*) Hic medius revelationis gradus inter nuncios & apparitionem manifestam: sicut *binarius* medius inter nunciam unicam & testes multos.

13 ἀπήγγελλον) *renunciaverunt.*

¶ ἔδὲ ἱκανοίς, *ne illis quidem*) Affirmat Lucas, c. XXIV. 34. Vtrumque vere. Credebant; sed mox recurrebat suspicio & ipsa incredulitas. Fides exoricens, excepta prima lætitia, quæ tamen quiddam insolens & ecstaticum habebat admixtum, non erat fides, collata ad fidem defæcatam, exfaturatam, apostolatui idoneam, quæ secuta est. Luc. XXIV. 37 f. Ioh. XX. 25. Matth. XXVIII. 17.

14 ὕστερον, *ultimo*) Ultima apparitio non absolute, sed earum, quas Marcus describit.

¶ ἀνακειμένοις, *discumbentibus*) quo tempore maxime exhilarantur homines adventu eorum, quos desiderabant.

¶ αὐτοῖς) *ipsis*, simul.

¶ ἀνέδειξε, *exprobravit*) Id præsupponit demonstrationem indubiam.

¶ καὶ σκληροκαρδίαν, *& duritiam cordis*) Fides & cor molle, conjuncta.

15 κόσμον, *mundum*) Iesus Christus, Dominus omnium.

¶ πᾶσιν) *omni*. v. 20. Hoc sine limitatione dicitur. si non omnes homines omnium locorum & seculorum audire evangelium, primorum præconum successores, & ii, quorum erat audire, non responderunt voluntati divinæ.

¶ κτίσει, *creaturæ*) hominibus, primario, v. 16: reliquis creaturis, secundario. Sicut maledictio, ita benedictio patet. Creatio per Filium, fundamentum redemptionis & regni.

16 πιστεύσας, *credens*) evangelio. Respondent extrema primis. cap. I. 15.

¶ καὶ βαπτισθεὶς, *& baptizatus*) Quisquis credidit, baptismum suscepit.

¶ σωθήσεται, *salvabitur*: κατακριθήσεται, *condemnabitur*) Vtrinque est synecdoche.

che. Iustitiam & salutem habebit : condemnabitur & interibit.

¶ ἀπισήσας, qui non credit) Qui non credebant, baptismum non suscipiebant. Privatio baptismi non damnat, nisi per incredulitatem. Circumcisionis neglecta pœna expressius indicata, Gen. XVII. 14.

17 πῶς πισεύσασι) credentes, ea ipsa fide, de qua v. 16. Conf. Hebr. XI. 33 &c. Non fuit habitus alius, quo salvatus est Paulus; alius, quo miracula edidit. Hodie quoque in omni fidei latente vim miraculosam: omnis effectus precum revera miraculosus est, etiamsi non appareat: etsi in multis & propter ipsorum imbecillitatem & propter mundi indignitatem, non modo propter ecclesiam plantatam, quamquam prima miracula N. T. revera Domino Iesu nomen æternum (coll. Es. LXIII. 12.) pepererunt, ea se hodie vis non exferit. Signa initio fuere adminicula fidei: nunc etiam sunt fidei objectum. Leonbergæ, oppido Wirtenbergico, patrum memoria, mulier ita membris capta, ut fulcris vix spithamæis reperet, dum Decanus pro suggestu hunc ipsum textum tractaret, repente erecta est.

¶ ταῦτα, hæc) Miracula appellantur hic evidentissima & ab omni præstigiarum suspitione remotissima.

¶ παρακολυθήσεται, subsequenter) Verbum & fides præcedit signa. v. 20.

¶ ἐν τῷ ὀνόματί μου, in nomine meo) quod fideles invocant.

¶ καινῶν, novis) iis, quas ipsi antea non noverant: vel etiam iis, quas nulla natio antea habuerat. 1 Cor. XII. 10. Nam. Act. II. 4. linguæ Parthorum, Medorum &c. aliæ dicuntur, non novæ.

18 θανάσιμον, mortiferum) Non commemoratur hic resurrectio mortuorum: Iesus Christus plus præstitit, quam promisit. Sed nec nisi Tabæa per Petrum, Eutychus per Paulum resuscitati leguntur. nam Salvatore in gloriam ingresso optabilius est per fidem ex hoc mundo in alterum evolare, quam in hanc vitam redire.

19 ὁ κύριος, Dominus) Magnifica & opportuna appellatio. v. 20.

¶ μετὰ τὸ λαλήσαι αὐτοῖς, postquam eis locutus erat) Mandatis eos instruxit, non solum ipso die resurrectionis, per Marcum tam copiose descripto, sed etiam per inferquentes dies.

20 πανταχῶς, ubique) v. 15. Quo tempore Marcus evangelium scripsit, jam tunc apostoli exierant in omnem mundum: Rom. X. 18. ideo præter Petrum, Iacobum majorem, Iohannem, Iacobum minorem, Iudam, nullius apostoli, nisi Pauli, post Actorum caput II vel XV. nos mentionem legimus in libris N. T. Ibi quisque maxime innotuit, ubi prædicavit. Nullius apostoli, solius Iesu Christi nomen in toto orbe celebratum est.

IN EVANGELIUM SECUNDVM LVCAM.

CAPVT I.

Eπειδήπερ, quandoquidem) Dedicatio brevis, ad utrumque Lucae pertinens librum; sive prooemium, ex quo gravitas, simplicitas, candor elucet.

¶ πολλοὶ ἐπεχείρησαν, multi sunt conati) Non notat Lucas Matthæum & Iohannem, qui fuerant inter spectatores rei ac ministros ipsos: ut non dicamus, Lucam & ante Iohannem scripsisse, & Matthæi librum non vidisse videri. Vnus superest Marcus: at Lucas dicit multos, idemque adhibet verbum media vi, ἐπεχείρησαν conati sunt, cui congruit particula καθώς, sicut, congruentiam cum relatione spectatorum & ministrorum innuens a scriptoribus vel quaesitam vel obtentam; & vocula καὶ μοι etiam mihi, qua Lucas multis illis se non tam opponit, quam aggregat, sic tamen, ut etiamnum aliquid ad ἀσφάλειαν ac firmitudinem Theophilo conferat. Significat igitur, si modo Marcum etiam spectavit, complura Marco non dicta in promptu sibi esse; ceteros vero scriptores, cum v. gr. qui Evangelium secundum Aegyptios scripserit, minus facere ad ἀσφάλειαν ac firmitudinem.

¶ ἀναπάξασθαι, adornare) scripto, vel sermone catechetico. Helychius, ἀναπάξασθαι, ἐν τριπιστάσθαι.

¶ ἡ πεπληροφορημένη) πληροφωρία, quum homini tribuitur, notat plenitudinem cognitionis in intellectu, vel appetitus in voluntate: quum rei tribuitur, notat ple-

num vigorem. 2 Tim. IV. 17. Hebr. VI. 11 not. Talem vigorem τὰ πρᾶγματα, res christianæ, quas utroque libro describit Lucas, habebant, dum fierent: & habebant ea sola; quare eisdem hac periphrasi satis designat. In conspectu mundi res gesta est. Act. XXVI. 26.

¶ ἐν ἡμῖν, in nobis) in ecclesia, maxime vero in doctoribus, iisque veteranis.

2 παρέδωκαν ἡμῖν, tradiderunt nobis) mihi aliisque apostolorum comitibus.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, a principio) Non a solo Paulo, post initium converso, accepit Lucas.

¶ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται) Ipsi viderunt, & quod plus est, ministrarunt. Sic etiam Paulus erat minister & testis, Act. XXVI. 16. ipsaque Domini mater Maria. Act. I. 14. Tales testes erant multi, longævi, summae auctoritatis. 1 Cor. XV. 6. Rom. XVI. 7. Tales ipsi, & talium comites, libros N. T. scripserunt: nulli dubitationi relictus est locus.

¶ τὸ λόγος, sermonis) Act. X. 36. Hic unus sermo multos sermones complectitur. v. 4.

3 ἔδοξε καὶ μοι, visum est etiam mihi) Sanctum pro lubium, evangelico homine dignum.

¶ παρεκολοθηκέτι, confsecuto) Exquiritum verbum: dicitur de eo, qui tantum non ipse interfuit omnibus rebus, & ab iis, qui interfuere, didicit. v. gr. de Timotheo, 2 Tim. III. 10. quem Paulus mox sub

sub persecutiones, quas perpeffus fuerat Antiochia &c. secum duxit. Oppositum, ἀπολέημα, *res fugit me, non capio*. Causa, cur Lucas se scribere posse ac debere statuerit. Hic est, qui Act. XIII. 1. vel certe ibidem c. XVI. 10. evangelico jam munere fungebatur.

¶ ἀναθεν, *superne*) a principio. v. 2. Scriptura tradit origines, etiam evangelicas & ecclesiasticas.

¶ πᾶσιν τοῖς πέργμασιν. *Omnia negotia illa subsecutus erat Lucas accurate.*

¶ καθεξῆς, *deinceps*) ἐξῆς, *postea: καθεξῆς, deinceps*. Ut omnia assecutus erat Lucas, proximum erat, ut describeret. Et quidem recentem rei cognita lætitiā sapit hoc proœmium. Describit autem ordine (id quoque valet καθεξῆς) primum Acta Christi, conceptionem, nativitatem, pueritiā, baptismum, benefacta, præconium, passionem, resurrectionem, ascensionem: deinde Acta apostolorum. Quod tamen ipsum non impedit, quo minus aliqua interdum, temporibus disjuncta, conjungat. c. I. 80. III. 20 &c.

¶ κἀπέσει θεόφιλε, *excellētissime Theophile*) Hic Theophilus erat Alexandria,

ut veteres testantur: (vid. *Ord. temp.* p. 225.) & in ea urbe inprimis floruit *catechēsis*. v. 4. Erat vir amplissimus, ut titulus a Luca ei datus ostendit. coll. Act. XXIII. 26. XXIV. 3. XXVI. 25. Idem titulus eidem Theophilo Act. I. 1. non tribuitur, vel quod tum privatus erat, vel quod virtus ejus, & Luca familiaritas creverat. Argumento autem est titulus, historiam evangelicam esse veram, & ab initio præstantissimis viris sese offerri passam esse. Sancta hominum illustrium exempla in his libris descripta Theophilum excitare poterant.

4 ἵνα, *ut*) Scopus libri.

¶ ἐπιγνώσ, *cognoscere*) Verbum compositum, emphaticum.

¶ κατηχήθης, *institutus es*) ore aliorum. Catechēsis etiam historiam sacram complectitur. Lucas agnoscit majorem suam auctoritatem, quam eorum, ex quibus antea audierat Theophilus.

5 ἐγένετο, *fuit*) Sub præfationem Lucas ipsam exhibet Historiam Iesu Christi, ab ejus introitu in mundum, usque ad ascensionem in cœlum. Hujus Historiæ notandum

I. Initium: ubi

1. Iohannis conceptio.	c. I. 5-25
2. ipsius Iesu conceptio.	26-56
3. Iohannis natiuitas & circumcisio: Zachariæ hymnus: Iohannis adolescentia.	57-80.
4. Iesu Christi a) natiuitas.	c. II. 1-20
b) circumcisio & nomen.	21
c) repræsentatio.	22-38
d) patria & incrementum.	39, 40

II. Medium, cum esset annorum XII, & deinceps.

III. Cursus ipse.

1. Aditus: ubi describitur baptista: baptismus: tentatio.	c. III. 1 f. 21 f. IV. 1-13
2. Annus acceptus in Galilea:	
A. Nazaretæ propositus.	14-30
B. Re ipsa præstitus.	

- α Capernaumi, & in illa regione. Hic notanda*
1. *acta, ab adversariis non reprehensa: ubi Iesus*
    1. *potenter docet.* 31, 32
    2. *obsessum liberat.* 33-37
    3. *Petri socrum & multos aegrotos sanat.* 38-41
    4. *ubique docet.* 42-44.
    5. *Petrum vocat, & item Iacobum & Iohannem.* c. V. 1-11
    6. *Leprosum mundat.* 12-16
  2. *acta, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensa. Hic occurrit*
    1. *paralyticus.* 17-26
    2. *vocatio Levi, & cibus cum publicanis & peccatoribus sumtus.* 27-32
    3. *quæstio de jejunijsoluta.* 33-39.
    4. *spica vulsæ.* c. VI. 1-5
    5. *manus arida restituta, & hostium insidiæ.* 6-11
  3. *acta, quorum eventus apud varios varius erat:*
    1. *apud apostolos electos:* 12-16
    2. *apud alios auditores:* 17f. 20-49.
    3. *apud centurionem:* c. VII. 1-10
    4. *apud discipulos Iohannis, ubi*
      - α *occafio, resuscitatio adolescentis in Nain,* 11-18
      - β *legatio,* 18-23
      - γ *elencbus.* 24-35
    5. *apud Phariseum Simonem & peccatricem amantissimam.* 36-50.
    6. *apud familiares.* c. VIII. 1-3
    7. *apud populum.* 4-18
    8. *apud matrem ac fratres.* 19-21
- β in mari,* 22-26
& trans mare. 27-39
- γ cis mare, iterum:*
1. *Iairus & hæmorrhousa.* 40-56.
  2. *apostoli emissi.* c. IX. 1-6
  3. *Herodis dubitatio.* 7-9
  4. *apostolorum relatio.* 10
  5. *populi studium: Domini benignitas: Vnullia saturati.* 11-17
3. *Præparatio ad passionem &c.*
- A. *Recapitulatio doctrinæ de persona I. C. Silentium imperatum: passio prædicta: sequela injuncta.* 18f. 21. 22. 23-27
  - B. *Glorificatio in monte: lunatici sanatio: passio iterum prædicta: humilitas & moderatio præcepta.* 28f. 37f. 43f. 46f. 49f.
  - C. *Iter magnum Hierosolymitanum ad passionem &c. Hic statui possunt intervalla XVIII.*
- § I. SAMARITÆ, imhospitales, tolerati.* 51-57

- II. *In via: comites inidonei repulsi: idonei compulsi.* 57-62.
- III. *POSTEA, Nuncii LXX præmissi: & cum gaudio recepti.* c. X. 1-24
ET Legisperitus, Samaritæ exemplo, anorem proximi edoctus. 25-37
- IV. *In pago quodam, Maria Martheæ anteposita.* 38-42.
- V. *In loco quodam, discipuli orare discunt.* c. XI. 1-13
dæmonium ejicitur; id factum defenditur: 14-26
mulievis acclamatio corrigitur. 27, 28
populus signi avidus reprehenditur. 14-36
- VI. *In domo quadam, pharisæi & scribæ redarguuntur.* 37 f. 45-54
- VII. *Scrmo habetur ad discipulos,* c. XII. 1-12
ad interpellatorem, 13-21
ad discipulos, 22-40
ad Petrum, 41-53
ad populum, 54-59
- VIII. *Penitentiaæ necessitas ostenditur.* c. XIII. 1-9
In synagoga, mulier sabbato sanatur, crescente Dei regno. 10-21
- IX. *In itinere declaratur paucitas salvandorum.* 22-30
- X. *Eo die, Herodes vulpes dicitur, Ierusalem redarguitur.* 31-35.
- XI. *In domo pharisæi, hydropicus sabbato sanatur:* c. XIV. 1-6
docetur humilitas, 7-11
vera hospitalitas, 12-14
ratio magni convivii; 15-24
abnegatio sui requiritur. 25-35.
- XII. *Gaudium super peccatoribus resipiscentibus defenditur.* c. XV. 1 f. 11 f.
Discipulis officium injungitur. c. XVI. 1-13
& Pharisæorum avaritia irrisioque refutatur. 14-31.
Scandala caventur. c. XVII. 1-4
apostolorum fides augetur. 5-10
- XIII. *In consiniis Samariæ & Galilææ X leprosos sanat:* 11-19
- XIV. *questioni de tempore adventus regni Dei respondet:* 20-37.
orationem assiduam & demissam commendat. c. XVIII. 1 f. 9-14
- XV. *Parvulis benedicit:* 15-17
respondet diviti, 18-27
& Petro. 28-30
- XVI. *Passionem tertium prædicit.* 31-34
- XVII. *Prope Iericho, cæcus sanatus.* 35-43.
- XVIII. *In Iericho, Zacchæo salus confertur:* c. XIX. 1-10
de subita apparitione regni respondetur. 11-28
- Acta Hierosolymitana.
- A. *Priores dies magnæ hebdomadis.*
1. *introitus regalis.* 29-44
2. *templi*

c	d		
		α <i>abusus castigatus.</i>	45, 46
		β <i>usus restitatus,</i> & <i>vindicatus.</i>	47, 48. c. XX. 1-8
		3. <i>in templo sermones:</i>	
		α <i>parabola de colonis,</i>	9-19
		β <i>responsio de censu,</i> & <i>de resurrectione.</i>	20-26 27-40
		γ <i>quæstio de Domino Davidis.</i>	41-44
		δ <i>discipuli admoniti.</i>	45-47.
		ε <i>laudata viduæ oblatio.</i>	c. XXI. 1-4
		4. <i>templi & urbis, & universi, finis prædictus.</i>	5 f. 8 f. 25 f. 28 f.
		5. <i>adversariorum & proditoris pactum.</i>	c. XXII. 1-6
		B. <i>Feria quinta.</i>	
		a. <i>Petri & Iohannis curatio.</i>	7-13
		b. <i>cæna & sermones.</i>	14-23
		c. <i>quis maior?</i> <i>Petrus & ceteri discipuli admonentur.</i>	24-30 31 f. 35-38
		d. <i>in monte oliveti</i>	
		1. <i>orat Iesus Patrem, ab angelo corroboratur, & discipulos</i> <i>excitat.</i>	39-46
		2. <i>proditur; inepte defenditur contra irruentes: sancte se gerit.</i>	47-53
		e. <i>comprehensus in domum pontificis ducitur,</i> <i>Petrus eum abnegat, & plorat:</i> <i>Dominus illudatur.</i>	54 55-62 63-65
		C. <i>Feria sexta.</i>	
		<i>(α passio & mors. Acta</i>	
		1. <i>in Synedrio</i>	66-71.
		2. <i>in prætorio.</i>	c. XXIII. 1-5
		3. <i>apud Herodem</i>	6-12
		4. <i>iterum in prætorio</i>	13 f. 17-25
		5. <i>in via</i>	26-32
		6. <i>in Golgotha: ubi</i>	
		a. <i>crux ipsa: & deprecatio Iesu:</i>	33, 34
		b. <i>vestes divisæ.</i>	34 f.
		c. <i>ludibria, & in his titulus crucis.</i>	35-39
		d. <i>latronum tamen unus conversus.</i>	40-43
		e. <i>portenta & mors Iesu.</i>	44-46
		f. <i>spectatores.</i>	47-49
		β <i>sepultura.</i>	50-53
		D. <i>parasceve & sabbatum.</i>	54-56.
		E. <i>Resurrectio, innotescit</i>	

α. mulieribus:

β. duobus in agrum euntibus, & Simoni:

γ. ceteris quoque.

(F. Apostolorum instructio: Domini ascensio: apostolorum alacritas.

c. XXIV. 1-12

13-35

36f. 44f.

46-53.

¶ Ἡρώδης, Herodis) Omnia liquido ponuntur: nomina, tempora, loca.

¶ τῆς ἰσδαίας, Iudæa) Theatrum rerum omnium.

¶ ἱερεὺς, sacerdos) non summus sacerdos, sed classicus.

¶ ἐξ ἑΦημερίας ἀβιά· ex classe Abia) In XXIV classes divisi erant sacerdotes: & classis Abia erat octava. 1 Chron. XXIV.

10. ἑΦημερία, usu LXXvirali, respondet hebraico קהן interdu etiam קהנים Quælibet classis in suo ordine habebat functionem septidui, a sabbato ad sabbatum.

6. δίκαιοι, justi) Benignitas scripturæ de justitia piorum loquentis non debet opponi dogmati de justificatione.

¶ ἀμφότεροι, ambo) Deus organa electa producit ex parentibus piis.

¶ ἐνώπιον τῶ θεῶ, coram Deo) Gen. XVII. 1.

¶ ἐντολαῖς, præceptis) moralibus.

¶ δικάωµασι) ceremonialibus. Hebr. IX. 1.

7 καὶ, &) Non jam sperabant prolem, ex duplici causa: v. 18. 36. (conf. Rom. IV. 19.) & fortasse jam ne petebant quidem.

¶ προβεβηκότις, proventi) Descriptio senectutis piorum jucunda, metam conspicientis beatam.

8 ἐν τῇ τάξει τῆς ἑΦημερίας αὐτῶ, in ordine classis suæ) De vestigio hujus loci chronologico egimus in Ordine temporum, p. 230.

9 ἔλαχε, sortem accepit) Functiones sacerdotum, forte dividebantur.

¶ τῶ θυμιάσαι, ut suffitum faceret) Ex. XXX. 1 f.

10 πᾶν, omnis) Erat ergo dies solennis, & fortasse sabbatum, quo ingressus erat Zachariæ. v. 22. 23.

11 ἄγγελος, angelus) cuius nomen postea indicatum est Zachariæ. v. 19.

13 μὴ φοβῆ, nolitimere) Primum alloquium cœleste in aurora N. T. per Lucam amœnissime descripta. Res hîc proponitur suaviter: deinde per vias asperas & severas ducitur ad exitum suavissimum. Et sic postea Apocalypsis.

¶ εἰσηκούθη, exauditæ sunt) Hoc est ad cor loqui. Act. X. 4.

¶ ἡ δέησις σου, preces tuæ) Prolem ergo petierat, pridem.

14 ἰωάννην, Iohannem) Iohannis nomen præscriptum est; Mariæ non præscriptum.

¶ ἔσαι, erit) filius ille.

¶ Κυρίῳ, Domino) Innuitur Deus Pater. mox etiam de Spiritu S. & Filio Dei. Iam in prodromo Messîæ amplius se pandit œconomia S. Trinitatis.

¶ χαρήσονται, gaudebunt) v. 58. 66.

15 καὶ οἶνον καὶ σίκερα ἔμὴ πινῆ, & vinum & siceram ne bibat) Sic quoque Iud. XIII. 4, μὴ πίνῃς οἶνον καὶ σίκερα. σίκερα ab Hebr. קש omnem potum a vino diversum, ac tamen inebriantem denotat, ut succum dactyli, zythum &c. Talis abstinencia Iohanni, Simionis etiam matri præcepta fuit.

¶ καὶ, &) Similiter ebrietati plenitudo in spiritu opponitur Eph. V. 18.

¶ ἐκ, ex) Locutio concisa: id est, in utero, (v. 41. 44.) & deinceps.

16 f. ἐπιτρέψει καὶ προελεύεται, convertet & præbit) Ad illud verbum mox refer ad convertendum; ad hoc, ad parandum.

¶ Κύ-

☩ Κύριον, *Dominum*) *Christus, Deus.* conf. vers. seq. *coram eo - Domino:* & vers. 76.

17 αὐτός, *ipse*) *Antitheton ad alios.* v. 16.

☩ ἐνώπιον) *ante conspectum, proxime.*

☩ ἐπιστρέψαι κτλ. *ad convertendum &c.*) *Sermo hoc loco, ut saepe in praedictionibus, est figuratus, concisus, & quasi poëticus, hoc sensu: Efficiet Iohannes, ut parentes juxta atque liberi, inobedientes juxta atque justis, omnis aetatis & indolis homines, sint Domino parati. Non erat autem commodum dictu: convertet inobedientes & injustos juxta cum obedientibus & justis. nam justis non egent conversione. Ideo pro concreto abstractum dicitur: convertet inobedientes in sensu justorum, i. e. inobsequentes convertet sive reducet, ut ad justos, docilitate eorum & sapientia induta, se aggregent, & quomodum justis prompti sunt, sic inobedientes fiant prompti Domino.*

☩ καρδίας, *corda*) *Cor, sedes conversionis, obedientiae, prudentiae.*

☩ πατέρων ἐπὶ τέκνα, *patrum juxta cum liberis*) *Malach. III. 24* *וְהָיָה לְךָ לְבָב לְבָב לְבָב לְבָב*, *καρδιαν πατρὸς πρὸς υἱόν, καὶ καρδιαν ἀνθρώπου πρὸς τὸ πλησίον αὐτοῦ.* *Locutio est instar proverbii, ad multitudinem (v. 16) significandam. sic Gen. XXXII. 11, μητέρα ἐπὶ τέκνοις, sic plane, πατέρων ἐπὶ τέκνα Ex. XX. 5, XXXIV. 7. nec non, κήνην ἐπὶ μηρῶν, Iud. XV. 8. Vid. etiam h̄y Amos III. 15. Iud. XII. 1. & πρὸς, apud Siraciden mox citandum. Simul notata cogitari potest cura patrum pro salute liberorum, contra ac fit in fuga, Ier. XLVII. 3, ἐκπέστρεψαν πατέρες ἐφ' υἱὲς αὐτῶν.*

☩ καὶ ἀπειθεῖς ἐν Φρονήσει δικαίων, *& inobedientes in prudentia justorum*) *Hoc ponitur pro eo, quod est apud Malachiam,*

& cor liberorum super patres ipsorum. Inobedientia, maxime juvenile vitium: patres, prudentia & justitia praecipue decet. In prudentia, inquit angelus, non in prudentiam. Sensus eorum, qui justis sunt, in conversione protinus induitur.

☩ ἐπιμάσαι Κυρίῳ λαὸν καποσκευασμένον, *ad parandum Domino populum instructum*) *Afyndeton, ad convertendum, ad parandum. Parandus populus, ne Dominus populum, imparatum inveniens, majestate sua obterrat. Malach. III. 24. Populus instructus, Iohanni populum paranti obtemperans, Domino obediens, non jam habens talia corda, quae describuntur Prov. XV. 7, וְלֵב לֵב לֵב לֵב לֵב LXX, καρδία ἀφρονεῖν ἐκ ἀσφαλείς. Notentur opposita, ἀφροῖαν & φρονήσει & ἀθῆνια ἐπιμάσαι. De Elia Sir. XLVIII. 11, καὶ ἐπιστρέψαι καρδιαν πατρὸς πρὸς υἱόν, καὶ καταστῆσαι φυλὰς ἰακώβ. Minime proletarium esse Siracidae librum, convenientia ejus cum hoc angeli sermone docet. Vid. etiam Matth. XXIII. 34 not.*

18 κατὰ τὴν γνώσομαι) *Sic LXX, Gen. XV. 8. Rem ipsam tangit Zachariae quaestio, fidei defectu laborans: rem ipsam praesupponit quomodo a Maria propositum, cum fide. v. 34-45.*

19 γαβριηλ, *Gabriel*) *Ratio, cur Zacharias non debuisset diffidere. Nomen compositum ex γαβ & ρηλ indicat summam legationis, de Filii Dei incarnatione. ἦν est γαβ Gabriel apparuerat Danieli quoque. Idem angelus: idem negotium.*

☩ ὁ παρισηκῶς, *qui adfuit*) *Septem angeli stant coram Deo, Ap. VIII. 2. Vnus ex his Gabriel adstat vel stat cum sex ceteris.*

☩ ἀπεστάλην, *missus sum*) *v. 26. Hebr. I. 14.*

☩ εὐαγγελισαῶσαι, *ad evangelizandum*) *Initium evangelii. c. II. 10. 17. Marc. I. 1.*

20 ἰδὲ, ecce) *q d. in hoc cognosces. Signum poscen-*

poscenti datur congruum, quamvis non optatum.

¶ σιωπῶν, *silens*) actu.

¶ μὴ δυνάμεν (⊗ λαλήσαι, *non valens loqui*) privatione facultatis. conf. v. 64, *os est lingua*. Plerumque ii, quibus magna revelatio obtigit, aliquid naturæ, sine noxa, amiserunt. Iacob luxatus, cui id non nævus erat, sed ornamentum: Zacharias mutus: Saul non cernens. Fuit hæc Zachariæ medicina simul, ne se propter prædictionem de filii sui magnitudine efferret.

¶ ἄχρι ἧς) Versum 64 confer cum v. 13. 63.

¶ ἀνθ' ὧν, *quia*) Ergo proprie pœna erat.

¶ ἐκ πίστευσας, *non credidisti*) Non credidit; ideo loqui non potuit.

¶ πληρωθήσονται, *implebuntur*) Eventus maxime fidem facit.

¶ εἰς τὸ καιρὸν αὐτῶν, *in tempus suum*) legitimum. conf. *tempus*, Rom. IX. 9. 2 Reg. IV. 16.

22 λαλήσαι, *loqui*) v. gr. ad dandam benedictionem. Zacharias, *mutus*, excludebatur tantisper ab actionibus sacerdotalibus. Prælium legis ceremonialis finiendæ, Christo veniente.

¶ ἐπέγνωσαν, *cognoverunt*) Ipsam pœnam Zachariæ comitabatur beneficium. Sic omnes ad attendendum excitati sunt.

23 εἰς τὸ οἶκον αὐτοῦ, *in domum suam*) Locutio concisa, *urbe*, in qua Zacharias habitabat, subaudita. v. 39. Sic quoque v. 56. *Domus* Zachariæ opponitur templo Domini. v. 9.

24 περιέκρυβεν, *occultavit*) ut graviditas occuleretur: quo magis appareret postea repente graviditas.

¶ λέγασα, *dicens*) ad participes gaudii sui.

25 ἔτω) *sic*, uti omnes post quinque menses videbant.

¶ ἡμέραις, *diebus*) præfinitis.

¶ ἐπέβλεψεν, v. 48. ἐπεσκέψατο, v. 68.

¶ τὸ ὄνειδος, *opprobrium*) cognomen *sterilis*. v. 36.

¶ ἐν ἀνθρώποις, *in hominibus*) Vix hominum numero se ipsa habuerat ob sterilitatem.

27 πρὸς παρθένον, *ad virginem*) Matth. I. 23.

¶ μεμνησθευμένην, *desponsatam*) divina gubernatione. Post annunciationem angelicam non fuisset conveniens Mariam demum desponsari.

¶ ἀνδρὶ, *viro*) qui tutorem ageret & virginis & prolis.

¶ ἐξ οἴκου δαυὶδ, *ex domo Davidis*) Constr. cum *Ioseph*, c. II. 4. Maria non exclusa.

28 εἰσελθὼν, *ingressus*) vesperi, ut probabile est. coll. Dan. IX. 21.

¶ κεχαριτωμένη) Eph. I. 6. Vulg. *gratia plena*: passive, (ut Ov. *carmina plena favoris*): *quæ gratiam invenit*. v. 30. Non ut mater gratiæ, sed ut filia gratiæ appellatur, primo præsertim illo tempore.

¶ μετὰ σοῦ) *tecum* sit. conf. Matth. I. 23 fin. & not. Parallelum: *χαίρει, salve*. Indicativus præsupponitur, eique subscribit hic optativus. Sic Iud. VI. 12: Κύριε μετὰ σοῦ.

¶ σοῦ, *tu*) Vocativus: uti Act. IV. 24. Chrys. de Sacerd. p. 322.

29 διεπαράχθη, *perturbata est*) Perturbatio ex ipsa apparitione (*videns*) exstitit. Ergo prius non videtur afflueta fuisse apparitionibus.

¶ ποταπὸς εἶη, *qualis sit*) Ipsæ formulæ, *ave*, & *Dominus tecum*, communes erant: sed ex singularibus ac novis titulis, quos angelus addebat, Maria intellexit, formulas,

las, præsertim conjunctas, eminenti ac nova vi adhiberi. Sane talis salutationis exemplum nullum exstat aliud, in omnibus apparitionibus angelicis. Non solum admirata est Maria, sed etiam cogitabat, qualis esset, quid sibi vellet, quo tenderet hæc salutio.

30 εὗρες γὰρ χάριν, invenisti enim gratiam) Hebr. וְיָצָא Sic Act. VII. 46. Hebr. IV. 16.

31 ἰδὲ, ecce) Hoc sermone continetur summa evangelii: repetita v. 50 s. 68 s. c. II. 10 s. 14. 30 s. Conf. sermo 2 Sam. VII. 8 s.

32 ἴστος, Hic) Plane Messias describitur; uti v. 68 seqq. & cap. II. 30 seqq.

¶ μέγας, magnus) Iohannis magnitudinem v. 15. longe exsuperat magnitudo Iesu, hîc descripta. Ibidem Iohanni parvulo dicta fuit præscripta: Christo eam præscribi non opus fuit.

¶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, filius Altissimi vocabitur) Iesus, etiam præscindendo a natura divina, & ab unione personali, ob singularem conceptionis & nativitatis rationem eminentissimo super angelos & homines omnes sensu est *Filius Altissimi*.

¶ τὸ θρόνον δαυὶδ ἔπαρξεν αὐτῶν, thronum David patris ipsius) Patribus, Abrahamo in primis, Christus, ut *Semen*; per Mosen prophetam, ut *propheta*; Davidi, regi, ut *rex*, promissus fuit. Igitur in Psalmis potius, quam antea, de regno Christi canitur. Etiam temporale regnum Israelis hereditario jure pertinuit ad Iesum Christum. Massecheth Sanhedrin cap. IV. Iesum ait למלכותך רוב proximum regno.

33 δίκον ἰακώβ, domum Jacobi) Sub ea domo continentur gentes, uti v. gr. sub Rheni appellatione flumina in eum lapsa. sed tamen ipsa domus principaliter innuitur, hoc primo tempore, in sermone ad Israëliticum. Sub hæc initia progressus generatim designatur; spiritualis sensus latet. sic v. 68 s.

¶ βασιλείας, regni) repete, *super domum Jacob, in throno David*. Es. IX. 7. Quod nondum factum est, fiet.

34 πῶς, quomodo) Hoc quomodo non violat fidem. v. 45.

¶ ἔγνώσκω, non cognosco) Præfens, pro ipso conceptionis futura momento. Non cognituram se esse virum, ex ipsius angeli sermone colligit. ἐπὶ quandoquidem, est categoricum. Intellexit Maria, promissionem hanc sibi dari, ut statim implendam, sine respectu conjugii sui consummandi. nam Maria dicitur Filio nomen indicura. v. 31. *Cognoscere* dicitur etiam *mulier virum*, Num. XXXI. 17. Iud. XI. 39.

35 δύναμις ὑψίστου, Virtus Altissimi) Sæpe junctim ponuntur hæc nomina, *Spiritus* & *Virtus*: v. 17. at hoc loco *Virtus Altissimi*, per metonymiam, denotaverit *Altissimum*, cujus infinita *Virtus* est. Sic dicitur *Virtus Domini nostri Iesu Christi*. 1 Cor. V. 4. *Spiritus sancti superventus* Mariam idoneam fecit ad suscipiendam *inunbrationem virtutis Altissimi*.

¶ ἐπισκιάσει σοι, inunbrabit te) Inunbratio hæc denotat blandissimam & temperatissimam virtutis divinæ operationem, qua effectum est, ut Ignis divinus Mariam non consumeret, sed foecundaret. conf. Marc. IX. 7. Ex. XXXIII. 22. Ad הַתְּלַל alludi, multi putant. Viri carnisve voluntatem huc adspirare non decuit.

¶ διοκῶ, quapropter etiam) Ita satisfacit angelus questioni, quomodo? v. 34.

¶ τὸ γενώμενον, quod gignitur) novo hoc modo & singulari. Vocabula abstracta, & neutro genere expressa, initiis illis valde congruunt. v. 68. 71. 78. II. 25. 30. 38.

¶ ἅγιον, Sanctum) Hoc Tertullianus, Syrus, auctor sermonis contra omnes hæreses apud Athanasium, aliique veteres, pro parte prædicati habent: *Sanctum vocabitur*, (&) *Filius Dei*. Confertissima certe est

est sententia: *Est, quod gignatur: quod gignitur, sanctum erit: hoc sanctum vocabitur Filius Dei.* Totum ex verbis angeli proxime præcedentibus infertur, & quidem tali modo: *Spiritus sanctus superveniet in te: quare, quod gignitur, erit Sanctum. Virtus Altissimi inumbrabit te: quare Sanctum illud vocabitur Filius Dei.* Parallelus est versus 32: *Filius tuus erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur.* In divinis magnitudo & sanctitas valde conveniunt. De hoc Sancto idem Angelus est locutus Dan. IX. 24.

36 καὶ ἰδὼ, Ἔ' ecce) Credenti Mariæ benignius signum ultro datur, quam Zachariæ non credenti.

¶ συγγενῆς, cognata) Inde etiam Iohannes & Iesus erant cognati.

¶ υἱὸν, filium) Elisabetæ graviditas erat ignota inter homines: hic vero etiam tempus & prolis sexus indicatur. Sed de prodromi munere nil dicitur: erat enim ex ejus matre auditura Maria.

37 πᾶν ῥῆμα, omne verbum) De contradictoriis, an possint fieri, non est disputandum. nam non sunt verbum: nec, factum infectum, verbum est. nam non cadit in Deum pœnitentia facti aut permissionis. Gen. XVIII. 14: *μη̄ ἀδυνατῆ παρὰ τῷ θεῷ ῥῆμα;*

38 γένοιτό μοι, fiat mihi) Confer assensum Davidis, 2 Sam. VII. 25. 28.

¶ ἀπῆλθεν, abiit) sicut antea introiit. v. 28.

39 ἀναστᾶσα, surgens) Occasionem dederat angelus. v. 36.

¶ μετὰ σπυδῆς) Σπυδῆ ejusque derivata & composita sæpe apud LXX notant hastam festinationem.

¶ εἰς πόλιν ἰβδα, in urbem Iuda) Nomen urbis montanæ sacerdotalis, Hebron, Ios. XXI. 11. non ponit Lucas; tribus vero nomen, Iuda, notanter ponit. Hic igitur

conceptionem Iesu Christi factam esse, non temere existimaverimus. conf: Kohlreiff. in Ies. 30. de nativitate Christi in terra Canaan, p. 96. Tum excellentissimi motus fuere apud Elisabet & fœtum ejus & apud Mariam: eximiique plane ponderis est particula γὰρ enim, v. 44. rationem exprimens, cur hoc ipso temporis puncto Elisabet primum *Matrem Domini sui* proclamet Mariam. Tanti sane momenti est conceptio, ut, si ea Nazaretæ facta esset, *Nazarenus* ex ea causa potius, quam ex habitatione parentum diceretur. Atqui hæc habitatio pro unica illius cognominis causa allegatur. Nunc Dominus & respectu matris & progenitorum, & respectu locorum, ubi conceptus æque ac natus est, ex Iuda est ortus.

40 ἡσπάσατο, salutavit) Aliter salutant sancti, aliter profani. Nulla ratio capit, quantum moveat & quam efficax sit sanctorum voluntas, per fidem & amorem ex Deo petens & in amicos capaces derivans.

41 καὶ ἐπλήσθη, Ἔ' impleta est) Coniuncti motus embryonis & matris spirituales. v. 15.

42 ἀνεφώνησε Φωνῇ μεγάλῃ) Sic, ἐφώνησε Φωνῇ μεγάλῃ, Act. XVI. 28. Alii, ἀνεβόησε Φωνῇ μεγάλῃ, & sic Matth. XXVII. 46. LXX, Gen. XXVII. 38. Ἡ Sam. XXVIII. 12. Es. XXXVI. 13. Ez. XI. 13. &c. Item 3 Macc. V. 48. Hist. Sus. quater, Hist. Drac. v. 40. Act. ἀναφώνησεν multo aliter adhibent.

¶ καὶ εἶπεν, Ἔ' dixit) Post hæc demum verba, quæ, a Spiritu sancto profecta, salutationem Mariæ protinus exceperunt, Maria, quid angelus sibi nunciasset, Elisabetæ retulit.

¶ εὐλογημένη, benedicta) Ea verba, quæ in salutatione angelica erant postrema; in salutatione Elisabet prima sunt.

¶ καὶ εὐλογημένῳ, Ἔ' benedictus) Hoc non addebatur v. 28.

¶ ὁ καρπὸς, *fructus*) Vere mater Iesu fuit Maria.

43 ἡ μήτηρ, *Mater*) Nova appellatio non potuit non intime commovere virginem matrem. *Mater*, inquit, *Domini mei*: non tamen, *Domina mea*.

¶ τῆ κυρίας μου, *Domini mei*) Conf. c. XX. 42. Ioh. XX. 28.

44 γὰρ, *enim*) Hoc videtur innuere, eodem puncto temporis & saluisse foetum, & Mariam cepisse reapse esse matrem Domini. conf. *numc.* v. 48.

¶ ἐσκήρτησεν, *faliit*) Neque is saltus salutatorius, unicus fidei actus fuit: plenus fuit Spiritus sancti. v. 15.

45 μακαρία, *beata*) Id patet ex contrario Zachariae exemplo.

¶ πισεύσασα, *quæ credidit*) v. 38.

¶ ὅπ' ἔσται) *fore*.

¶ αὐτῇ, *illi*) Emphatice refertur ad *quæ credidit*, positum pro *tibi*: uti c. XIII. 34.

46 εἶπε, *dixit*) ore, vel etiam scripto. Maria post Zachariam acceperat nuncium, & tamen prius jubilat: utriusque canticum & inter se & cum sermonibus angeli conferri potest, v. 28 fs. 13 fs. & alio respectu cum oratione Hannæ, 1 Sam. II. 1 seqq. & cum gratiarum actione Davidis, 2 Sam. VII. 18 fs. eadem de re: it. Ps. XXXIV. Plane Mariæ & Zachariae hymnus indolem N. T. spirat. Divinitusque ita gubernata est Maria, ut, etiamsi non omnia penitus intelligeret; (c. II. 33. 50.) tamen verbis etiam profundissimo sensui aptis eloqueretur mysterium. Laudat Deum nomine suo, & foetus benedicti, & Israël. Initium hymni congruit cum Ps. XXXI. 8. LXX: ἀγαλλιάσομαι καὶ ἐφρανήσομαι ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ὅπ' ἐπέιδες ἐπὶ πῶν ταπεινώσιν μου.

47 σωτήρι) *Salvatore, Servatore*. vid. ad Chrys. de sacerdot. p. 452 f. Vis nominis *lesu*. v. 31.

48 ταπεινώσιν) *conditionem humilem*. Iac. I. 10. ἡ γὰρ LXX sapere, ταπεινώσις. Humilitas Mariam capax fecit rerum tantarum, de quibus v. 32 f.

¶ μακαριστοί με, *beatam prædicabunt me*) conf. v. 45. c. XI. 27.

¶ πᾶσαι αἱ γενεαί, *omnes generationes*) omnis posteritas.

49 εἰ καὶ) ἔ Ille, cujus nomen sanctum est, & cujus misericordia &c. Nam hæc tria incisa per ἔ iteratum copulantur. Hebr. וְשׁאֵפֶרֶתֶּיֶתְּ. Demum versu 51 nova periocha incipit.

50 εἰς γενεάς, *in generationes*) Quamvis diu videatur promissio tardare, tamen præstatur, & quidem in perpetuum. Eadem *generations* Mariam dicunt beatam. v. 48.

51 ἐποίησε κράτος - ἐξάπέσειλε κενεές, *fecit robur - emisit inanes*) Hæc omnia facere instituit Deus per Messiam, ejusque rei experimentum in se ipsa capiebat mater ejus.

¶ ὑπερηφάνους, *superbos*) visibiles & invisibiles.

52 δυνάσας, *dynastus*) ut Saulum, Herodem.

53 πεινῶντας ἐπέπλησεν ἀγαθῶν, *esuri- entes implevit bonis*) Ps. CVII. 9. LXX: ψυχὴν πεινῶσαν ἐπέπλησεν ἀγαθῶν. Eiusdem Psalmi versui 10 respondet canticum etiam Zachariae v. 79 not.

¶ ἐξάπέσειλε, *emisit*) cum viderentur esse proximi Deo.

54 ἀνπέλαβετο, *sublevavit*) dum Messiam mittit. Idem verbum pro σωτῆρι Reg. IX. 11.

¶ παιδὸς, *servi*) Sic v. 69.

¶ μνησθῆναι) eo quod recordatus est, vel, ut memorem se præstet. v. 72. Hab. III. 2.

55 ἐλάλησε, *locutus est*) cum jurejurando, ad Davidem præcipue.

¶ πατέρας - ἕως αἰῶν (patres - usque in seculum) Maria complectitur præterita & futura.

¶ τῶ) Constr. - μνησθῆναι ἐλέγς τῶ ἀβραάμ. Mich. VII. 20. LXX, δώσεις (eis) ἀλήθειαν τῶ ἰακώβ, ἔλεον τῶ ἀβραάμ, καθότι ὤμοσας πῆς πατράσιν ἡμῶν κατὰ πῆς ἡμέρας πῆς ἐμπροσθεν. Ps. XCVIII. 3, ἐμνήσθη ὁ ἔλεγς αὐτῶ τῶ ἰακώβ. it. Ps. CXIX. 49.

¶ ἕως, usque) Constr. cum femini. 56 τρεῖς, tres) Discessit ante partum Elifabetæ.

¶ εἰς τὸ οἶκον αὐτῆς, donum suam) ex qua aliquanto post Bethlehemum ire iussa est.

58 μετ' αὐτῆς, cum illa) Sic cum, v. 72. c. X. 37 not.

59 ἐπὶ τῶ ὀνόματι ὁ πατὴρ αὐτῆς, nomine patris sui) Non erat id moris apud Iudæos: sed hinc singularis causa movebat familiares, quod Iohannes sustineret totam posteritatem Zachariæ.

60 εἶπεν, dixit) ex revelatione. nam si ex Zacharia per literas didicisset, non opus fuisset, ex illo iterum quæri. v. 62.

61 συγγενεῖα σὺ, cognatione tua) Familiæ suæ nomina putabant Elifabetam secuturam, si nomen vellet dare, a Zachariæ nomine diversum.

62 ἐνένευσον, innuebant) Commodius est muto innuentes videre, quam loquentes audire, quibus non possit loquendo respondere. *surdum* etiam fuisse Zachariam, non est probabile.

¶ τῶ) Articulus hinc demonstrat.

63 πινακίδιον, tabellam) Si reliquiæ historiæ evangelicæ tam multæ, atque ostendi solent, veræ essent: non dubium est, quin hanc tabellam conservasset Providentia.

¶ ἐγραφε λέγων, scripsit dicens) scripsit his verbis, v. 64.

¶ ἰωάννης, Iohannes) Ultima scriptura V. T. desinit in *ἰακώβ*, i. e. *anathema*. Malach. III. 24. Prima hæc scriptura N. T. incipit a *gratia*.

¶ ἔστι, est) Zacharias non tam jubet, quam iustum divinum indicat.

¶ ἐθαύμασαν, mirati sunt) nominis in hac familia novitatem, & Zachariæ atque Elifabetæ, cum inter eos non intercessisset colloquium, in nomine consensum.

64 αὐτῆ, ejus) Zachariæ.

65 πάντα κτλ. omnia &c.) quæcunque a v. 11 memorantur.

66 ἔθεντο, posuerunt) Saluberrimum studium; ut nexus rerum observetur post longa intervalla in operibus divinis. c. II. 18.

67 πρὸς τὸ μέλλον, prophetavit) de rebus proxime futuris. Dicta sunt hæc per Zachariam aut ipso die circumcisionis, aut posteaquam res percrebuerat.

68 ὅτι, quod) Zacharias de Christo agit præcipue, v. 69; de Iohanne quasi incidenter, v. 76.

¶ ἐπισκέψατο, invisit) i. e. *invisit*, ut *faceret*. Idem verbum, v. 78.

69 κέρως, cornu) Ps. CXXXII. 17. Id significat copiam & robur. Articulus non item conveniebat primo illi tempori. Sic quoque v. 68. 71. 78. Postea uni Iesu Christo hæc nomina apertius vindicavit res ipsa.

¶ σωτηρίας, Salutis) Allusio ad nomen *Iesu*. coll. v. 71. 77. Iohannes tantummodo dedit *notitiam salutis*; Dominus, *salutem* ipsam.

¶ δαυὶδ, David) Ps. cit. v. eod. & v. 6.

¶ παιδὸς) τῷ *servi*. Ib. v. 10.

70 καθὼς ἐλάλησε, sicut locutus est) Vbi Maria desinit v. 55. ibi Zacharias nunc incipit.

¶ διὰ

¶ διὰ φόματ(⊙), *per os*) Prophetare prophetis nullo labore constitit, ut a Deo fusciperent, sed tantummodo, ut ad homines infensos proferrent. Tantummodo os debuerit accommodare; imo etiam os eis datum est. Luc. XXI. 15.

¶ ἁγίων, *sanctorum*) Nullus propheta non fuit sanctus. 2 Petr. I. 21. Hebr. XI. 32f.

¶ ἀπ' αἰῶν(⊙), *a seculo*) Iam ab initio fuerunt prophetae.

71 σωτηρίαν, *salutem*) subaudi, *inquam*. *cornu salutis* repetitur, brevius.

¶ μισήτων, *odio habentium*) Beneficia spiritualia describit sermone adhuc cum phrasibus V. T. conveniente, de ope temporali.

72 ποιῆσαι) *faciendo*.

¶ ἔλε(⊙), *miserencordiam*) Misericordia & recordatio fœderis idem est, quod ἡ χάρις & veritas.

¶ μετὰ, *cum*) Oppositum, *ex*. v. 71.

¶ τῶν πατέρων, *patribus*) pridem defunctis. c. XX, 37. 38.

¶ μνησθῆναι) *recordando*. Allusio ad nomen Zachariae.

73 ὄρκον, *ὄν*) Id est, ὄρκος, ὄν, *juramenti*, quod. Pendet a *recordando*.

¶ τῶν δένων) Hinc pendet, ῥαθέντες λατρεύειν, i. e. δένων, ἵνα ῥαθέντες λατρεύσωμεν. Articulus indicat, infinitivum præcedentem ποιῆσαι declarari per hunc subsequenter. sic quoque v. 77, coll. anteced. itemque v. 79. & c. II. 22. 24.

74 ἀφόβως, *sine timore*) Timor hostium, non timor, isque filialis, ipsius Domini, tollitur. Hebr. II. 15.

¶ λατρεύειν, *ministravimus*) Sacerdotium Novi testamenti.

75 ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνη, *in sanctitate & justitia*) Idem syntheton Eph. IV. 24. 1 Thess. II. 10. *justitia* dicit convenientiam ad legem; *sanctitas*, ad naturam.

¶ πάσας) *quovis die*. Hebr. I. c.

76 καὶ, *&*) Iis, quæ hæctenus cecinit Zacharias, nunc respondent, quæ sequuntur: de gratia erga populum, v. 68. 77. de salute, v. 69. 77. de misericordia, v. 72. 78.

¶ παιδίον, *puerulo*) quantillus nunc es. Infantem non appellat nomine: loquitur, qua propheta, non qua parens.

77 γνώσιν - ἀφέσει, *cognitionem - remissionem*) Hebr. VIII. 11. 12. Ier. IX. 23.

¶ ἐν, *in*) Constr. cum *salutis*.

¶ ἀφέσει, *remissione*) Fundamentum salutis.

78 διὰ, *per*) Constr. cum *remissione*.

¶ ἐλέως, *miserencordie*) Allusio ad nomen *Iohannis*.

¶ ἀναπλή) Sic LXX pro πνεύ Zach. III. 8. VI. 12. Ier. XXIII. 5. etenim πνεύ quoque de ortu lucis dicitur. vid. Ioh. Gregorii Observ. c. 18. Tomo VII Crit. col. 585, ubi copiosa est & excellens dissertatio. Metonymia abstracti: *Ortus*, i. e. *Sol oriens*. v. seq. Ies. IX. 1. Ap. XXII. 16.

¶ ἐξ ὕψους, *ex alto*) Id dicitur de Filio Dei, h. l. & de Spiritu sancto, c. XXIV. 49. Conf. Gal. IV. 4. 6. Sic, *ex calo*. 1 Cor. XV. 47.

79 ἐπιφανῆσαι, *ut appareret*) Iterum conf. Ps. CXXXII. 17.

¶ πῖς - καθήμεναις, *sedentibus*) Conf. Matth. IV. 15 not. ex Es. I. c.

¶ σκότει καὶ σκιά θανάτου, *tenebris & umbra mortis*) Conjuncta, ut, contra, *lux & vita*.

80 ἤυξαν, *crescebat*) corpore.

¶ ἐν ταῖς ἐρήμοις, *in eremis*) Notantur hic partes eremi penitiores; Matth. III. 1 eremus exterior. Mansit immunis ab afflictu vitæ communis & inquinatæ. Prodromus Christi, & Christus ipse, utriusque vitæ, & primo quidem solitaria, deinde

etiam publicæ, & experientiam cepit & specimen dedit.

¶ ἕως, usque ad) c. III. 2. 3.

C A P. II.

I **K**αίσαρⓈ, *Cæsare*) Tempus igitur erat, quo nasceretur Messias. addatur, *prima*, v. 2.

¶ οἰκουμενὴν, *orbem*) Totum igitur genus humanum necessitudine gaudet cum Iesu. Per synecdochen sic appellatur mundus Romæ subjectus: a quo Iudæa non ex-
emta.

2 πρῶτη) *prima*, respectu Iudæorum, qui antea citra censum tributa pepend-
erant.

¶ ἡγεμονεύοντⓈ) *cum præesset* Syriæ P. Sulpicius Quirinus. Vid. *Ord. temp.* p. 233. Late patet vis vocabulorum ἡγεμῶν & ἡγε-
μονεύειν. c. III. 1. XXI. 12. Matth. II. 6.

¶ τῆς συρίας, *Syriæ*) Syriæ appendix Iudæa. tantopere imminutæ potestatis erat Iudæa.

3 εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, *in suam urbem*) Videtur Iosephus paulo ante reliquisse Beth-
lehemum.

4 οἶκος, *domo*) *Domus*, totum, & fami-
lia, pars, hic conjunguntur: quod *domus*
Davidis eo tempore non multo latius pateret, quam *familia* ejusdem.

5 ἀπογραφεύσασθαι) *ut describeretur*, ut
profiteretur. Medium.

¶ γυναῖκι; ἔσθ' ἐγκύω, *uxore, prægnante*) Hoc, capite I commemoratum, repe-
titur, quia in censu, in Romanorum com-
mentariis, sic quoque referebatur.

6 ἐκεῖ, *ibi*) Maria non videtur scisse, se vi prophetiæ debere Bethlehemii parere: sed providentia cœlestis omnia gubernavit, ut ita fieret.

7 πρωτότοκον, *primogenitum*) Sic dicitur, ante quem nullus est natus, non qui ante alios. Magis absolute כבד hebraicum sonat.

¶ ἔσπαργάνωσεν, *fasciis involvit*) Ἐν σπαργάνοις ἀνετράφη, Salomo. Sap. VII. 4. itaque σπαργάνα, *fascia*, non sunt per se vile & lacerum quiddam. Reliqua cura, quæ recens natis adhiberi solita erat, Ez. XVI. 4. hic non exprimitur.

¶ ἐν τῇ Φάτνῃ, *in præsepī*) v. 12. Locus hospitio hominum oppolitus. Verisimile est, imitamenta quædam præsepis hujus, in gratiam peregrinorum, Bethlehemii postea esse facta (ut passim montis Oliveti) quorum aliquod deinde habitum fuerit pro ipso reclinati Iesuli loco. Præsepe Sal-
vator pro cubili habuit: cunarum mobili-
um commoditate carebat parvulus nulla
impatientia infectus.

¶ ἐν τῷ καπελύματι, *in diversorio*) Etiam hodie rarus Christo in diversoriis locus. 8 χώρα, *regione*) in qua etiam David paverat.

¶ Φυλακὰς, *custodias*) alternatim.

9 ἄγγελⓈ, *angelus*) In omni humilia-
tione Christi, per decoram quandam pro-
testationem cautum est gloriæ ejus diviniæ. Hoc loco, per præconium angeli: in cir-
cumcisione, per nomen Iesu: in purifica-
tione, per testimonium Simeonis: in bap-
tismo, per exceptionem Baptistæ; in
passione, modis longe plurimis.

10 χαρὰν, *gaudium*) Expressa gaudii
mentio hic fit, gaudendi causis nondum
ita manifestis: resurrectionis nuncius non
expresse hortatur ad gaudium, in causâ
manifesta. c. XXIV. 5.

¶ ἔσαι, *erit*) etiam per relationem pas-
torum.

¶ παντὶ τῷ λαῷ, *omni populo*) Angelus loquitur pastoribus Israëlitis, ut primo illi temporis conveniebat. conf. c. I. 33 not.

11 ὑμῖν, *vobis*) pastoribus, Israëlī, ge-
neri humano.

¶ χριστός, *Christus*) v. 26. Tam clarum
indi-

indiciū debuissent omnes memoria retinere, dum adoleſcebat Dominus. Non additur nomen *Iesus*, quod poſtea in circumciſione ei datum eſt: ſed ejus vis repræſentatur in *Salvator*. Et ſic ſæpe in V. T. ſub nomine *Saluſis*.

¶ *Κύριος* (☉, *Dominus*) Argumentum gaudi. Magnifica appellatio.

¶ *ἐν πόλει* (in urbe) Conſtr. cum *natus eſt*. Demonſtratur in hoc locus, ut in *hodie* tempus.

¶ *δαυὶδ* (*David*) Hæc periphras ſemittit paſtores ad prophetiam, quæ tum implebatur.

12 *σημῶν* (*ſignum*) Ipſe habitus humilis, ſignum erat fidelibus.

¶ *βρέφους* (*infantem*) Non additur articulus.

13 *πλῆθος* (*multitudo*) Articulus non additus.

¶ *ερατιᾶς* (*exercitus*) Magnifica appellatio. Hic *exercitus* tamen *pacem* laudat.

14 *λεγόντων* (*dicentium*) Totus hic hymnus eſt bimembris, habetque doxologiam, ſive gratulationem, rurfus bimembrem, & hujus ætiologiam: ut particula *εἰ* non temere ſic poſita oſtendit. Paraphraſis: *gloria in excelsiſſimis Deo* (lit.) *εἰ* in *terra pax* (lit!) cur? quoniam *in hominibus beneplacitum* (eſt.) Congruit Iren. l. 3. c. 11. fol. 216 ed. Grab.

¶ *δόξα* (*gloria*) Myſterium redemptionis, ejusque fructus & finis ſummus. obſervandumque duplex eſt antitheton: *in excelsiſſimis: in terra. tum, Deo: hominibus.*

¶ *ἐν ὑψιſſις* (*in excelsiſſimis*) Ex incarnatione cientur laudes a nobiliſſimis creaturis Deo tributæ. Non tamen dicunt: *in cælo*, ubi etiam angeli: ſed, rara locutione, *in excelsiſſimis*, quo angeli non aſpirant. Hebr. I. 3. 4. Volunt, laudationem ſuam ad ſumma aſcendere.

¶ *ἐπι*) Obſervanda particulæ differentia ab *ἐν* præcedente.

¶ *γῆς*, *terra*) non modo in Iudæa: nec jam modo in cælo. Latius patet *terra*, quam *hominibus*: nam *terra* etiam *angelorum* theatrum eſt. Cælicolæ dicunt, *in terra*: terricolæ, *in cælo*. cap. XIX. 38.

¶ *εἰρήνη*, *pax*) v. 29.

¶ *ἀνθρώποις* (*hominibus*) non modo in Iudæis. Antehac male audierant homines apud angelos: nunc hi quaſi admirabundi paradoxon exclamant: *in hominibus beneplacitum!*

¶ *ἐνδοξία*) *beneplacitum*, lubentia Dei nova erga totum nomen humanum, in Dilecto.

15 *οἱ ἄνθρωποι* (*hominibus*) totum genus humanum quodammodo repræſentantes. coll. v. 14, *in hominibus*. antitheton, *angeli*. Homines ad Ieſum veniebant: angeli officium faciebant eminus.

¶ *διέλθωμεν-εἰς* (*tranſeamus - usque*) Hinc colligi poteſt, paſtores domum ſuam habuiſſe non Bethlehemi, ſed in loco aliquo, inter quem & inter Bethlehem regio, ubi vigilabant, media eſſet. v. 20. conf. *tranſire usque*, Act. IX. 38. Eo magis res innotefcebat per eos.

¶ *πὲρ γεγονός* (*factum*) Rem jam factam eſſe, credunt ex indicio angelico.

16 *ἀνεῦρον*) *invenerunt*, ut nunciatum erat.

17 *διεγνώρισαν* (*notum fecerunt*) etiam ante abitum. v. 20.

19 *συνεπῆρει* (*conſervabat*) v. 51. Longo poſt tempore teſtari potuit. Act. I. 14.

¶ *συμβάλλουσα* (*conſerens*) partes invicem conſiderans.

20 *ἤκουσαν* (*audiverunt*) ex Maria.

¶ *καθὼς* (*ſicut*) Sermo & viſus auditusque conveniebant.

¶ *ἐλαλήθη* (*dictum eſt*) per angelos.

21 *περιμεῖν ἐκλήθη* (*ut circumciderent: vocatum eſt*) Non tam directe memoratur circum-

circumcisio, quam appellatio, quæ divinitus erat iussa.

¶ *πρὸ ἔ,* *antequam*) Exquisite hic denotatur beneplacitum Patris in Christo. conf. Gal. I. 15.

¶ *ἐν τῇ κοιλίᾳ,* *in utero*) sc. *matris*. sic, *ἐν κοιλίᾳ*, absolute *ἰσακ* Jer. I. 5.

22 *ἔ καθαρισμῶ*) Sic *Iren.* & *Copt.* Digna lectio, quæ alibi quoque investigetur: nam & brevis & media & apta est. Atque hinc non solum *αὐτῶ* & *αὐτῆς*, apud paucos, sed etiam *αὐτῶν*, apud plerosque, suppletum videri queat. Nunquam *αὐτῶν* ita ponitur, ut *τὸ παιδίον* subaudiatur, *ἔ mater ejus*. Neque Ipse, neque mater ejus, purificatione egebat. Sunt qui *αὐτῶν* interpretentur *Judeorum*: sed Lucas purificationem, ut divinum institutum, non ut morem Iudaicum memorat.

¶ *τὸ νόμον Μωσέως,* *legem Moysis*) Altiori respectu mox dicitur *lex Domini*.

¶ *ἀνήγαγον,* *adduxerunt*) Hoc proprie dicitur de adultiore, *ut introducere*, v. 27. Prælidium erat hoc futurarum itionum.

¶ *παραστήσαι,* *ut sisterent*) Hoc mox declaratur v. 23. Hoc accedebat ad *purificationem*, quæ fiebat super omni partu, non modo super primogenitis.

23 *πάν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἁγίον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται*) LXX, Ex. XIII. 2: *ἀγίασόν μοι κτλ.* ib. v. 12: *ἐφοριῆς πάν διανοῖγον μήτραν τὰ ἄρσενικὰ τῷ Κυρίῳ.*

24 *θυσίαν,* *victimam*) pauperum. Lev. XII. 8.

¶ *ζεύγ* *τρυγόνων ἢ δύο νεοσσὲς περισερῶν.*) LXX l.c. *δύο τρυγόνας ἢ δύο νεοσσὲς περισερῶν.* Idem tamen, *ζεύγ* *τρυγόνων κτλ.* Lev. V. 11.

25 *ἱερουσαλήμ,* *Ierusalem*) Huic urbi primo quoque tempore ostensus est Salvator.

¶ *συμεῶν,* *Simeon*) primus propheta, qui diceret, Christum venisse: & quo in-

terprete Deus probavit hunc, qui sibi stebatur, primogenitum.

¶ *δικαι* *ἔ,* *justus*) in officiis.

¶ *ἐυλαβῆς*) Vulg. *timoratus*. in habitu animæ erga Deum.

¶ *προσδεχόμεν* *ἔ* *ἰσραήλ,* *expectans consolationem Israël*) non solum, ut Iacobus, Gen. XLIX. 18, in tempora longa: sed ut jam adventantem. v. 38. Sensim brevior facta est expectatio fidelium, ut nunc fit de adventu glorioso.

¶ *ἔ* *ἄυτῶν,* *super ipsum*) ut prophetam. v. seq.

26 *ἦν,* *erat*) dudum fortasse: - quam senectus in Anna notatur, in Simeone non notatur.

¶ *μὴ ἰδεῖν - ἢ ἰδῆ,* *non videre - quam videret*) Suave antitheton.

¶ *πρὶν ἢ,* *antequam*) Eo autem viso, statim erat decessurus. v. 29, *secundum*.

¶ *τὸ χρῖσόν Κυρίου,* *Vnctum Domini*) Sic, *Vnctum Dei*. c. IX. 20. Is est, quem unxit Dominus, & præ quo nullum alterum pro Vncto agnoscit.

27 *ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν,* *cum introducerent*) Nam postea peregerunt sacrificium. v. 39. Id erat loco declarationis, quod non ex communi causa Iesus subiret legem purificationis.

28 *ἄυτῶν,* *ipse*) ultro.

¶ *ἰδέξατο,* *suscepit*) motu divino, divinæ benignitati respondens.

29 *νῦν,* *nunc*) Simeon ex divina promissione duplex beneficium conjunctim accipat: aspectum Salvatoris & beatum obitum. Multa veteres putarunt, quid Iohannes post obitum nunciavit mortuis: mirum, si de Simeone non similia commentati fuerint.

¶ *ἀπολύεις,* *dimittis*) Idem verbum, Gen. XV. 2. Num. XX. 29. Tob. III. 6. 16.

¶ *δέσποτα,* *Domine*) *Δεσπότης* proprie *horum*

herum dicit. Act. IV. 24. 2 Tim. II. 21. Ap. VI. 10.

¶ κατὰ τὸ ῥῆμά σου, secundum verbum tuum) Id fortasse multis ante annis editum erat. Verbo promissi exacte respondet cantus Simeonis. Sunt enim parallela. *Christus Domini: Salus Domini. Videre: videre. Mors: missio.*

¶ ἐν εἰρήνῃ, in pace) perfecta.

30 εἶδον, viderunt) Etiam tenuere manus: sed Simeon verba aptat promissioni. v. 26.

¶ τὸ σωτήριόν σου, Salutare tuum) Sic c. III. 6. Conveniens sermo, in abstracto, περὶ τῆ παιδὸς, de puerulo, antequam perficeret opus salvandi: deinceps, *Salvator*, in concreto, dicitur, quem jam tum in ampliatione sic appellarant cœlites. v. 11. Es. XLIX. 6. 9: - τὴν διασπέραν τῆ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι· ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἃ εἶναι σε εἰς σὺντηρίαν ἕως ἑσχάτης τῆς γῆς. - λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαταστήθηναι. *Salutare tuum*, i. e. Christum. hunc enim ipsum videbat jam tum Simeon: hunc etiam *lucem* & *gloriam* appellat.

31 κατὰ πρόσωπον, in facie) Locus maxime conspicuus, ad lucem omnibus ostendendam, erat ipsum templum.

¶ πάντων, omnium) non modo Iudæorum.

¶ λαῶν, populorum) Innuitur, posthac non unicum fore populum. coll. v. 32.

32 Φῶς, lucem) Id stat in appositione cum *salutare*.

¶ εἰς ἀποκάλυψιν) ut gentibus reveletur Deus & Christus, & ipse sibi in luce ejus.

¶ ἔθνων, gentium) Constr. cum *lucem*. *lux gentium*, revelanda eisdem. Ap. XXI. 23 f.

¶ καὶ δόξαν, & gloriam) Constr. cum

lucem, non subaudito *in*. *Lux* & *gloria* sive splendor sunt synonyma, sed ita, ut *gloria* quiddam majus sonet, & prerogativam Israël exprimat, ob necessitudinem propriam cum hoc rege gloriae.

¶ Ἰσραὴλ, Israël) Etiam post gentes Israël fruetur hac gloria.

33 θαυμάζοντες, mirantes) Nam magis magisque intelligebant, quam magnifici essent, quæ de Iesu dicta essent, antequam natus esset: & talia audiebant ex Simeone & aliis, quos non existimarunt id adhuc scire.

34 εὐλόγησεν, benedixit) Ἦν valedicens, cum benedictione, visâ eorum admiratione pia.

¶ αὐτῶς, illis) Iosepho & Maria: non Iesu ipsi. Hebr. VII. 7.

¶ εἶπε, dixit) Admirationem latam prædictio fidelis rerum adversarum excipit, & illius abusu medetur.

¶ πρὸς μαριὰμ, ad Mariam) præ Iosepho, cujus ultima mentio fit versu 51 not.

¶ ἕτερος, Hic) de quo talia dici miraris.

¶ κέρας) hic, qui in ulnis meis jacet; positus est, ut lapis pretiosus, in casum & resurrectionem. Notabile est, hæc non per angelum v. 10 f. c. I. 30 f. esse prædicta, sed per hominem sanctum addita. Angeli duntaxat erat εὐαγγελίζεσθαι, bonum nuncium afferre.

¶ καὶ ἀνάστασιν, & resurrectionem) Et non debet mere disjunctive accipi: coll. 2 Cor. II. 15. nam multi eorum, qui cadunt, iidem etiam resurgunt. Rom. XI. 11 f. Ipse est resurrectio, ut ipse signum.

¶ πολλῶν, multorum) v. 35.

¶ σημεῖον ἀντιλεγόμενον, signum, cui contradicitur) Insigne oxymoron. *Signa* alias tollunt contradictionem: hoc erit objectum contradictionis, quanquam per se signum est evidens fidei. Es. LV. 13. LXX. nam eo ipso, quia *lux* est, illustris & insignis est

Magnum erit spectaculum. *Contradictionem* credentium & non credentium mutuum, de Iesu: & non credentium, contra Iesum, & *cogitationes*, v. 35, inprimis refert Iohannes, c. V seqq. Contradixere, verbis & re. Hebr. XII. 3. Non erat maturum, passionem, crucem, mortem expressius prædici. Ut primum Iesus in templo sistitur, adversa ei denunciantur. quum in templo postremum fuit, non dissimiles Simeoniticis sermones ipse habuit. Matth. XXIII. 37.

35 καὶ σὺ δὲ αὐτῆς, Ἔ tuam vero ipsius) Antitheton ad *Hic*.

¶ πῆν ψυχὴν, *animam*) Resp. *ex cordibus*.

¶ ῥομφαία, *gladius*) ῥομφαία, majus ζιϙϙ, quam μάχαρα, & sæpe tamen minus nocens. Innuitur dolor de contradictione mundi contra Iesum, vel etiam quædam tentatio intestina, acutissima, sed perbrevis, apud Mariam, & salutaris denique. nam non omnia cepit sancta virgo. v. 33. 50. Transire potuit gladius v. gr. v. 48 fin. Marc. III. 31. Ioh. XIX. 25. Quis putet, Mariam sine tentationibus internis consummatam esse? Summa ejus fides, per summa certamina vicit. Veruntamen *anima*, non *cor*, *spiritui* opponitur, Hebr. IV. 12. Multorum *corda cogitationibus* conquassata sunt: Mariæ duntaxat *anima gladium* est experta. Conf. phrasēs Ps. XLII. 11. LXXIII. 21.

¶ ὅπως, *ut*) Consequens rerum adversissimarum.

¶ ἄν) ἄννον παρέλκες. i. c. *co facto*.

¶ ἐκ πολλῶν, *ex multis*) Sic, *multorum*, v. 34.

¶ διαλογισμοὶ) *cogitationes*, bonæ, malæ, ex cordibus bonis, malis: unde contradictio provenit. Et fides & infidelitas est in corde, & per os exferitur. Rom. X. 8 f. 21. XV. 5. 6. Act. XIII. 46. XIV. 2. 2 Cor. IV. 13. VI. 11. 2 Tim. II. 12 f.

36 Φανῆλ, *Phanuel*) Pater Annæ præ viro nominatur. adhuc notus erat, ut *exspectans*. v. 38.

¶ ἀσὴρ, *Aser*) 2 Chron. XXX. 11.

37 ἐτῶν, *annorum*) Anni totius ætatis, non solius viduitatis. Senes primi, post angelos, Christum natum celebrant: ut constet, Salutem per eum allatam esse vitæ melioris.

¶ ὀγδοήκοντα πικάρων, *octoginta quatuor*) Itaque Anna fuerat annorum circiter viginti quatuor, quum *Ierusalem* in potestatem Romanorum, duce Pompejo, pervererat.

¶ νησείαις, *jejuniiis*) etiam in senectute.

38 ἀνθωμολογῆτο) *vicissim*, pro beneficio divino, *confitebatur*. Hebræo תהתֵּן respondet.

¶ πᾶσι, *omnibus*) Erant igitur non pauci. Alii, quamvis Messiam venturum crederent, tamen *non exspectabant*.

¶ ἐν, *in*) qui erant Hierosolymis.

40 ἤυξαν, *crefcebat*) corpore. incrementum infantis. v. 52, *proficiebat*, profectus pueri. ab anno I ad XII. a XII ad XXX. Etiam deinceps conf. c. IV. 1. 14. Mentio profectuum jungitur cum repræsentatione in templo, cum mansionem paschali in templo, & cum baptismo.

¶ ἐκραταιῆτο πνεύματι, *corroborabatur spiritu*) præ Iohanne, de quo non additur, *impletus sapientia*. c. I. 80. Sapientia, summa dotum animæ. De pietate Iesu parvuli vid. Ps. XXII. 10 f. & conclude a minori ad majus ex Luc. I. 15. 44.

¶ χάρις) *favor* Dei erat erga illum. Postea *hominibus* innotuit. v. 52.

41 κατ' ἐτῶν, *quotannis*) sine metu Archelai.

42 ἐτῶν δώδεκα, *annorum duodecim*) Hic ætatis gradus sine dubio in pueris piis præcipuum quiddam habet, ex benedicto exemplo Salvatoris, qui se temporibus ætatis

ætatis humanæ attemperavit. c. III. 23. Ab eo tempore quotannis sine dubio venit ad Pascha.

43 ἰησοῦς ὁ παῖς, *Iesus puer*) Describitur ordine (καθεξῆς) a Luca, Iesus fructus ventris, c. I. 42. infans, c. II. 12. puerulus, v. 40. puer, h. l. vir, c. XXIV. 19. coll. Ioh. I. 30. Non statim plena statura, ut Protoplasti, apparuit: sed omnes ætatis gradus sanctificavit. Senectus eum non decebat.

¶ καὶ ἐκ ἔγνω, *Et non novit*) Iud. XIV. 6. 9.

44 νομίσαντες, *putantes*) Hinc colligi potest, non multo aliter a parentibus observatum fuisse Iesum, atque a multis solent observari liberi, qui sæpius ex oculis dimittuntur.

¶ ἡμέρας ὁδόν) Sic LXX, ὁδὸν ἡμέρας. I Reg. XIX. 4.

46 τρεῖς, *tres*) Numerus mysticus. Totidem dies, mortuus, a discipulis pro amisso habitus est. c. XXIV. 21. Vid. *Ord. temp.* p. 234.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) in partibus templi exterioribus.

¶ καθέζομενον ἐν μέσῳ, *sedentem in medio*) dignitatis causa, nec discantis, nec docentis habitu, sed conferentis. conf. v. 47.

¶ ἐπερωτῶντι, *interrogantem*) *Quæstiones* proponebat, & *respondendo* solvebat. v. 47.

48 πρὸς αὐτὸν, *ad eum*) Hoc, incunte commate, emphasin habet. *Ad illum* non debebat sic dicere.

¶ ἡ μήτηρ, *mater*) Non loquebatur Iosephus: major erat necessitudo matris.

¶ εἶπε, *dixit*) publice.

¶ τί) *quid?* non, *quare?* quid nobis hac agendi ratione confecisti?

¶ ὀδυνώμενοι, *dolentes*) Sane multa hoc triduo cor Mariæ versavit. conf. v. 35.

49 εἶπε, *dixit*) comiter, sine perturbatione ulla.

¶ τί, *quid?*) Primum hoc exstat verbum Iesu: cum quo conferri potest extremum, vel ante mortem, vel ante ascensionem. Non reprehendit, quod amiserint: sed quod quæsito opus esse putarint, innuitque, se neque amitti, neque alibi, atque in templo inveniri potuisse.

¶ ἐκ ἤδειπ, *num non noveratis*) Scire debuerant, ex tot documentis. Scire, quod opus est, facit ad tranquillitatem.

¶ τοῖς) Conf. Ioh. XVI. 32, τὰ ἴδια.

¶ Ἐπατρός μου, *Patris mei*) cuius antiquius est jus in Iesum, quam Iosephi & matris. Eo ipso se templi Domini declarat: declaravit postea etiam apertius. Ioh. II. 16. Matth. XXI. 12 f.

¶ δὲ, *oportet*) Ita docet, se non lassisse obedientiam, & tamen quodammodo se emancipatum declarat, parentumque attentionem acuit. v. 51.

¶ εἶνά με, *esse me*) Conf. Hebr. III. 6.

50 ἔσυνήκαν, *non intellexerunt*) Ergo non ex illis hoc didicerat: neque ab aliis doctoribus, v. 47 f. Non multum antea, nec tamen nihil, de Patre locutus erat.

51 ὑποπασόμενος, *subjectus*) libere. Mirabilis subjectio ejus, cui omnia subjecta sunt. Etiam antea subjectus fuerat: sed nunc id commemoratur, quum videretur jam se potuisse eximere. Talis honor ne angelis quidem obtigit, qui parentibus Iesu.

¶ αὐτοῖς, *illis*) Ab h. l. nulla Iosephi mentio, ut credibile sit, Iosephum brevi post esse mortuum, & Iesum sensisse incommoda orphanorum. vid. Marc. VI. 3. Ioh. II. 12. Mira de S. Ioseph habet *Theol. du cœur* Part. I. pag. 9 f.

¶ διετήρησεν, *dixit*) LXX, διετήρησεν τὸ ῥῆμα. Gen. XXXVII. 11.

52 προέκοπτε, *proficiebat*) secundum hu-

humanam naturam, & humanæ naturæ sapientiam; idque revera, sed longe supra modum hominis communis.

¶ σοφία, *sapientia*) in anima.

¶ ηλικία) *statura* corporis cum annis. Ergo justam proceritatem nactus est ac decoram.

¶ χάριτι, *gratia*) favore, ex dotibus animæ & corporis. a *gratia* in primis commendatur ætas tenerior.

¶ παρὰ θεῶν, *apud Deum*) Ioh. VIII. 29.

¶ ἀνθρώποις, *homines*) Facilius irascitur mundus viris, quam adolescentibus nondum in munere publico versantibus.

C A P. III.

I **E**ν ἔτει, *in anno*) Epochæ ecclesiæ omnium maxima; Marc. I. 1. (coll. I Reg. VI. 1. de epocha templi:) cum qua etiam annus Christi trigessimus nectitur. v. 23. Hic quasi scena N. T. panditur. Ne nativitatibus quidem, aut mortis, resurrectionis, ascensionis Christi tempus tam præcisè definitur. c. II. 1. Fit autem denominatio non a consulibus Romanis, sed ab Imperatoribus. Solet Scriptura rerum magnarum epochas accurate definire: id de N. T. fit hoc uno loco; & vel ob hoc unum liber hic Lucæ est necessaria pars scripturæ N. T. Vid. *Ord. temp.* p. 219 seqq.

¶ καίσαρ, *Cæsaris*) Ecclesia in republica est: ideo denominatur epocha ab imperio.

¶ καί, *et*) *Ituræa* & *Trachonitis* regio, trans Jordanem, duæ tetrarchiæ.

¶ ἀβιληνῆς, *Abilenes*) ultra regionem Trachonitidem in septentrionem.

2 ἐπὶ ἀρχιερέως, *sub pontifice*) Singularis numerus, Caipha non excluso. Act. IV. 6. Quemadmodum in genealogiis dici solet hebraice, *filius*, plurali numero, etiam si unicus sequatur filius; quia sæpe plures esse solent: *filius Eliezer, Rehabia* (unicus.)

I Chron. XXIII. 17 &c. ita hic singulari numero dicitur *pontifex*, quamvis duo homines, *Annas* & *Caiphas*, nominantur: unde etiam ἀρχιερέων & *Gotbus* habet & apud quosdam excuditur. namque unus esse pontifex debebat, & a plurali numero ipse abhorrebat auditus.

¶ ἐπὶ, *super*) immediate. Eadem phrasibus, Ier. I. 1.

3 ἰορδάνε, *Jordanis*) fluminis ad baptizandum apti. Regnum Dei in suo cursu se accommodat loco & tempori.

4 ὡς, *sicut*) Pœnitentia describitur v. 4. 5. remissio peccatorum innuitur v. 6.

¶ ἐν βιβλῷ λόγων, *in libro sermonum*) Iesajæ liber certis constat orationibus, quæ cum conjunctæ fuerint, nulla potuit intercideri. sic, *liber psalmodum.* c. XX. 42.

¶ Φωνὴ - τρίβος αὐτῆς - τὰ σκολιά - αἱ τραχεῖαι καὶ ὄψεται κτλ.) Es. XL. 3. 4. 5. LXX, *φωνὴ - τρίβος ἔθες ἡμῶν - πάντες τὰ σκολιά - ἡ τραχεῖα - καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον ἔθες, ὅτι κύριος ἐλάλησε.*

5 Φάραγξ, *vallis*) ubi est cavitas & vacuitas a justitia vera, ut apud publicanos & militantes. v. 12. 14.

¶ ὄρ, *mons*) ubi tumor justitiæ humanæ, vel potestatis, ut apud Herodem.

¶ βενὸς, *σκολιά, τραχεῖαι, collis, obliqua, aspera*) I. profundum, II. longum, III. latum, corrupta, rectitudini restituentur, & plana fient.

¶ εἰς εὐθεῖαν, *in rectam*) ὁδὸν, *viam*, subaudivere LXX. & sic mox, *et aspera, sc. via.*

6 καί) *et* sic. Hebr. *et revelabitur gloria Domini, et videbunt omnis caro simul, Os Domini esse locutum.*

¶ ὄψεται, *videbit*) nulla jam inæqualitate umbram in via retinente, omnibus partibus expositis luci.

¶ τὸ σωτήριον ἔθεῖ, *salutare Dei*) i. e. Messiam. c. II. 30.

8 μὴ ἀρξῆθε λέγειν, *ne caperitis dicere*) Omnem excusationis etiam conatum præcidit.

10 πῶς ἐν ποιήσομεν; *quid ergo faciemus?*) Character est hic animæ, quæ convertitur. Act. II. 37. IX. 6. XVI. 30.

11 ὁ ἔχων, *qui habet*) Populus avaritiæ præ aliis vitiis capax. Ideo huic peccato contraria Iohannes eis præcipit, de victu & amictu. Fructus intimæ pœnitentiæ in extimas vitæ partes exit: v. 13 f. neque speciosis, sed civilibus & tamen bonis operibus constat. c. X. 34. Matth. XXV. 35. Ies. LVIII. 6 f.

¶ δύο χιτῶνας, *duas tunicas*) Et sic de duplo aliarum rerum.

¶ μεταδότη, *impertito*) Liberalitas patet latius, quam ad obolos.

12 διδάσκαλε, *magister*) Publicani maiore ceteris reverentia utuntur.

14 στρατεύομενοι, *militantes*) Ad hos a publicanis per gradationem venit.

¶ μηδὲν διασείσητε) *neminem concutite*, vi.

¶ μηδὲ συκοφαντήσητε) *calumniis, quali iure*. LXX, Gen. XLIII. 17.

15 προσδοκῶντες, *expectante*) Expectabant, ut indicia aut ab Iohanne aut aliunde fierent. atqui Iohannes Zachariæ sacerdotis filius non erat ex tribu Iuda, ex qua Messiam constabat esse oriundum.

¶ ὁ χριστός, *Christus*) Non ita crassam adhuc ideam de Christo habebant. nam Iohannes nil splendoris externi habebat, & tamen talia de eo cogitabant.

16 ἀπεκρίνατο, *respondit*) interrogare cupientibus. conf. Act. XIII. 25, *suspiciatimi*.

¶ ἔρχεται) *Castellio vertit, adventat*.

¶ ὁ ἰσχυρότερός μου, *qui validior me est*)

Valebat Iohannes, v. 4 f. 10 f. cap. I. 17. sed Christus multo plus.

¶ καὶ πυρὶ, *ἔ igne*) Ignis ille respectu fidelium denotat igneam vim Spiritus S. coll. Es. IV. 4. Et revera igne baptizati tinctique sunt. Act. II. 3. I. 5. Veruntamen non, ut Ioh. III. 5 aqua materialis, sic h. l. ignis materialis significatur; nam illic aqua ante Spiritum, sed h. l. Spiritus & ignis simul appellatur. Respectu impœnitentium denotat ignem iræ, v. 17. Significationem ignis pariter duplicatam vid. Marc. IX. 49 cum antecedit.

18 f. παρακαλῶν, *hortans*) Iohannis functio, *hortari, evangelizare; arguere, prædicare*. v. 3. 19.

¶ ἐυαγγελίζετο, *evangelizabat*) uti v. 16.

19 καὶ περὶ πάντων, *ἔ de omnibus*) Non satisfacit officio, qui una tantum de re peccatores, etiam reges, reprehendit.

20 προσέθηκε, *addidit*) *Additamentum peccatorum, persecutio*.

¶ κατέκλεισε, *conclusit*) Commemoratur hoc ante baptismum Christi; & Herodem Iohannes primo quoque tempore arguebat. Postea de Iesu Christo non interpellata subsequitur historia.

21 προσευχομένη, *precante*) post baptismum. Sæpe preces Iesu commemorat Lucas, in rebus maximis. c. VI. 12. IX. 18. 29. XXII. 32. 41. XXIII. 46.

¶ ἀνεωχθήναι) Si deducas ab *ἠνεώχθην*, indicativus præ infinitivo augmentum habet.

22 σωματικῶς εἶδει, *corporea specie*) Contra etiam e regno tenebrarum *interdum* apparent *species corporeæ*.

¶ ἡ σὺ) *tu*. responsio ad preces. v. 21.

23 καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, *ἔ ipse erat, Iesus, quasi annorum triginta, incipiens*) Initium hoc loco innuitur non *anni trigesimi*, quod neque cardinalis numerus, *annorum XXX*, neque

que particula *quasi* ferebat; sed initium *faciendi & docendi* publice, sive *introitus*. Act. I. 1. 22 (ubi verbum *incipere* item absolute ponitur,) cap. XIII. 24. Id initium Lucas in ipso baptismo factum innuit. coll. Matth. III. 15. Quare illud initium obiter is in hoc versu, ætatem autem Iesu præcipue notat: & hanc quidem ita, ut introitum Iohannis, & paulo post introitum Iesu in uno eodemque anno factum notet. Decore loquitur Lucas: & quum dixisset, ad prodromum *esse factum verbum Dei*: v. 2. coll. Ioh. X. 35. Dominum, ait, *incepisse*, scilicet non ut servum, sed ut Filium. Nomen, *Iesus*, additur, quia nova rerum scena panditur. Grande pronomen, *ipse*, præmissum, facit antitheton ad *Iohannem*: habetque Iohannes externas temporis notationes, a *Tiberio* &c. tempus initii a Domino facti ex *ipsius* Domini *annis* definitur. Habebat Dominus post admirabiles profectus ætatem legitimam, muneri publico opportunam.

¶ *ὡς ἐνομίζετο, ut censebatur*) Dilutior interpretatio, *ut putabatur*: plus quiddam valet *νομίζεσθαι* denotat sensum ac morem, communiter, nec non jure, receptum: Act. XVI. 13. Porro non dicit Lucas, *ὡν υἱὸς ἰωσήφ, ὡς ἐνομίζετο*, sed *ὡν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς ἰωσήφ*. Itaque incisum hoc, *ὡς ἐνομίζετο*, non minus, quam illud, cui proxime cohæret, *ὡν υἱὸς*, vim suam ad totam scalam genealogicam porrigit, ita quidem, ut singuli gradus pro eo, ac singulorum ratio fert & postulat, accipiendi veniant. *Erat Iesus, ut censebatur*, filius Iosephi: nam non solum opinio hominum eum pro filio Iosephi habebat, sed etiam Iosephus omnia paterna officia, quanquam Iesum non genuerat, præstabat. *Erat, ut censebatur*, filius Eli: & erat vere. nam mater ejus, Maria, patrem habebat Eli: & item, *filius Matthæ* & reliquorum patrum. *Erat, ut censebatur*, filius Kainanis, quem Helle-

nista ex LXX int. in serie patrum post diluvium reserebant. Quod igitur ad Iosephum & ad Cainanem attinet, *opinionum* populari Lucas per *προθεραπείαν* hancce medetur, ut Franc. Iunius pridem vidit, coll. Vsser. chron. sac. Part. I. cap. 6. f. 34. in ceteris autem patribus omnia tanquam V. T. & reliquis tabulis publicis & ipsi veritati consentanea, atque ab omnibus agnita, intemerata relinquit, imo comprobabat.

¶ *Ἐλὶ, (Eli)* Hic erat Mariæ pater, Iosephi socer. *vid. Matth. I. 16 not. Tε*, articulum hinc tam frequentem, cum antecedente quovis nomine proprio, an cum subsequente construas, nil interest. nam per utramvis constructionem cujuscumque ulterioris patris filius est Iesus, interveniente ceteriore. Vtrovis modo Hebraica, quæ fere ambigua sunt, LXX int. exprimunt. Ezr. VII. 1. Neh. XI. 4 fs. Sed simplicius & cum quovis subsequente nomine cohæret: quomodo Matth. I. 1 Iesus Christus dicitur filius Davidis, FILIVS Abrahami. & quanquam in primo gradu, *υἱὸς ἰωσήφ*, sine articulo dicitur, tamen deinceps *τὸν υἱὸς* commode cum singulis patribus immediate construitur. conf. LXX Gen. XXXVI. 2.

31 *τῆ ναθάν, (Nathan)* Hic Nathan, filius David, homo est valde memorabilis. Zach. XII. 12. Sohar Num. ad Es. XL. 8. *Ckephzibub uxor Nathan filii David mater est Messia.* Schœttgen. ad h. l.

36 *Ἐ καϊνάν, (Kainan)* Adornent nonnulli, quantum possunt, speciem aliquot codicum, *Cainane* carentium: unus eo caret *Cantabrigiensis*, idemque *Steph. β* idemque *Bezæ*: qui, ut græcolatinus, non tam codicis, quam rhapsodia, patrum varietates complexæ, titulum meretur. Recte Is. Vossius: *Licet in innumeris & novi & veteris testamenti exemplaribus nomen istius Cainanis abesset, quod tamen falsum, nullum tamen*

men exinde peti posset argumentum. Ratio enim manifesta esset ex eo, quod Ecclesia calculus Africani & Eusebii adprobavit & secuta sit; adeoque miror non plura reperiri exemplaria, in quibus Cainanis nomen expunctum sit. c. Horn. p. 13. Attamen ita multi Cainanem hoc tempore improbant, ut periculum sit, ne propediem ex Luca eliminetur: id quod magnæ temeritatis esse, recte statuit Rich. Simon ad h. l. nec non Gomarus. Præterea Cainanem apud Lucam retinent I. E. Græbius, Iob. Harduinus, Luc. Haseus, G. C. Hofmannus, quibus addatur Hottingeri thes. phil. p. 174. Glassius &c. In antiquis est Ambrosius, ad Luc. VII. Septuagesima & septima, inquit, generatione Dominus natus est ex Maria. Ante nativitatem Christi in LXX interpretibus (vid. Gen. X. 24. XI. 12. I Chron. I. 18.) hunc Cainanem exstitisse, Demetrii Chronicon demonstrat apud Eusebium, lib. IX præp. Ev. pag. 425. Porro Theophilum, cui Lucas scripsit, Alexandria fuisse, complura testantur monumenta. Alexandria apud LXX int. quin lectus certe fuerit Cainan, dubium non est, ne ibi insertum dicam. Quare non conveniebat, Cainanem jam tum aut omitti a Luca, aut aperto notari obelo. Alibi quoque Hellenistic id dedit Lucas, ut LXX interpretes illos præ hebraico textu sequeretur. Act. VII. 14. & sic Cainanem illis insertum non expunxit. Neque tamen ea re veritatem violavit. nam ortus I. C. ex Davide, ut patribus aliquot apud Matthæum prætermittis, sic Cainane apud Lucam retento, tamen salvus manet. Quin etiam summæ veritati cavat præfatiuncula illa, ut consuebat, v. 23 not. Denique non est eorum, qui N. T. tractant, præstare lectionem LXX interpretum. In chronologia præcipuum exstat momentum quæstionis de Cainan. Igitur de eodem diximus aliquid in *Ordine temporum*, p. 52.

38 Θεῶν, Dei) Hanc clausulam sapienter addit Lucas. Adam, primus homo. Is non erat a se ipso, neque a patre & matre; sed a Deo, non solum, ut filii Adam, sed modo plane singulari. nam quicquid filii Adam, ex beneficio creatoris, parentibus debent, id ipse Adam a Deo accepit. Ideo non in Adam subsistit Lucas, sed summum illud addit, Dei. Atque hic demum est terminus, quo nullus est ulterior. Genealogiam Lucas ab Adamo secundo ad primum ita ducit, uti Moses ipse generationem hominis describit, Gen. V. 1 seqq. Plane factura Dei erat homo, non solum ut omnes creaturæ, sed modo proprio. Gen. I. 26. Si recensio desisset in Adam, abrupta esset, non terminata. Nunc ab Iesu Christo ad Deum ducitur. Pulcre eum ortu Adami ex Deo confertur ortus Iesu ex Maria: ad utrumque similitudine aliqua accedit, sed longe utrumque exsuperat ortus Iesu ex Deo, mediatus quodammodo, per patres, sed multo magis immediatus, ut est Dei filius. Ex Deo per Christum sunt omnia: omnia reducuntur per Christum ad Deum. Scriptura, etiam quod ad humani generis ortum pertinet, figit satiationem nostram: eam qui spernunt aut ignorant, pendent errantque inter tempora antemundana & postmundana.

CAP. IV.

1 Πνεύματι ἁγίῳ πλήρῳ, Spiritus sancti plenus) Cap. III. 22.

¶ ἐν τῷ πνεύματι, in Spiritu) illo, sancto.

2 ἡμέρας πεσσεύκοντα, dies quadraginta) Hoc vulgo construitur cum πεσσεύόμενος, tentatus: atqui Tentator, quum Iesus consummatis XL diebus esuriret, demum accessit, Matth. IV. 3. Construendum est cum ἤγειτο, ducebatur in desertum, & in

deserto erat *XL dies*. Similiter concisalo-
cutio: c. XX. 9: *abiit*, ut abesset *tempora*
longa. Ap. XX. 2: *ligavit eum*, ut esset liga-
tus *mille annos*.

¶ *συντελεισθῶν αὐτῶν, consummatis*
illis) Definitus erat terminus.

5 *εἰς ὄρη* ὑψηλὸν, *in montem altum*)
Latinis codicibus hoc omittentibus ad-
jice tres Berolinenses, supra ad Marc. XII. 32
citatos. Facile omiserunt librarii Latini:
hiulca esset oratio, *Et duxit illum diabo-
lus, & ostendit illi &c.*

¶ *ἐν στιγμή χρόνου, in puncto temporis*)
Repentina ostensio: acuta tentatio.

6 *τὴν ἐξουσίαν ταύτην, potestatem hanc*)
horum regnorum. Huc refertur mox
αὐτῶν, eorum.

¶ *παρέδοται, tradita est*) Hoc non
plane falsum est. Potestatem magnam
Satanas ante lapsum suum habuit: & quod
potestatis post lapsum suum habet, in ma-
lum vertit. Ioh. XII. 31. Eph. II. 2. Ap. XII.
10. XIII. 2. Confitemur tentator, sc non esse
conditorem. Itaque non postulavit sum-
mum gradum adorationis: nec tamen vel
inferiorem posse dari creaturæ ulli, osten-
dit Iesus, nedum Satanæ.

¶ *δίδωμι, do*) Hic dare volebat totum:
alias clientibus suis dare solet minutatim.
v. gr. Ap. XIII. 2.

8 *ὕπαγε ὀπίσω με σατανᾶ*) Ex Matthæo
recentiores Græci huc traduxerunt: ne-
que id recte. nam secundo loco huncce
conflictum Lucas memorat: quare Lucam
non decuit hæc verba ponere, quæ tenta-
torem in fugam verterunt. *ὀπίσω με* ne
Matthæi quidem esse, suo loco notavimus.
Ineunte versu 9 *τὸ καὶ Gothus* non recte
vertit *thathro*, i. e. *inde*.

12 *ἐρεται, dictum est*) in Scriptura.

13 *συντέλεισας, ut consummavit*) Nulla
est tentatio, contra quam fideles non pos-
sint hinc & arma sumere & rationem pu-
gnandi discere.

¶ *πάντα, omnem*) Omnia tela consum-
fit. Sic ergo victus hostis, totus victus est.

¶ *ἄχρη καιρῶ, ad tempus*) opportu-
num.

14 *ἐν τῇ δυνάμει & πνεύματι*, *in vir-
tute Spiritus*) post victoriam corrobo-
ratus.

¶ *φήμη, fama*) Sentiebant homines
vim spiritus. v. 15.

15 *αὐτὸς*) IPSE. non modo per famam,
sed per se ipsum innotuit.

¶ *δοξαζόμενος, glorificatus*) Qui probe
tentatus est, gloriam invenit, initio præ-
fertim, nec tamen ea tangitur.

16 *ἦλθεν, venit*) gratiam relaturus ur-
bi, ubi adoleverat.

¶ *κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῶ*) Eadem phras-
is Num. XXIV. 1. Videmus, quid egerit ado-
lescens Iesus, Nazaretæ, ante baptismum.

¶ *τὴ σαββάτων, sabbatorum*) Erat
etiam dies expiationis: sed *sabbati* mentio
respondet ad *consuetum*.

¶ *ἀνέση, surrexit*) Hoc habitu ostendit,
se velle publice legere: quo facto liber ei
est datus. Semel legisse legitur; (tameñ
videtur *solitus* anagnosten agere; nam sab-
bato *omnes solebant* in synagogam venire:)
semel scripsisse, Ioh. VIII. 6. Primo illi tem-
pori maxime convenit, quod Iesus aucto-
ritatem divinam prædicationis suæ ex
V. T. etiam Nazarenis, facilius ipsum in
patria contemnentibus, indulgens, com-
probavit.

¶ *βιβλίον Ἠσαΐας, liber Esajæ*) Haphta-
ra illius sabbati erat ex Esajæ: lectiones
autem Esajæ plerasque cum lectionibus
Deuteronomii, tabula Bibliis hebraicis Iu-
dæorum jungi solita, connectit: ex quo
colligi potest, quo *anni tempore* hoc sab-
batum fuerit.

¶ *ἀναπύζων, evolvens*) Sic ferebat for-
ma librorum illius ætatis.

¶ *ἔυρε, invenit*) illico, & quasi fortuito.

Mirabilis dispensatio verbi divini. sed non debemus fortibus tentare Deum. conf. Act. VIII. 32. Pia sortes biblicæ, meliores homericis & virgilianis. vid. E. Neuhaus. l. 3 fatid. sacror. c. 9. pag. 329 f. I. C. Pfaff. Disf. de Evang. § 25.

18, 19 πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ· ἔειπεν ἰησοῦς με ἐναγγελισαδάμ πῶχσις, ἀπέσαλλέ με ἰάσαδάμ τῶς συνπτειμμένους τὴν καρδίαν - ἀνάβλεψιν, ἀποσεῖλαι πθραυσμένους ἐν ἀφέσει· κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεξιὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως) Es. LXI. 1, 2. LXX: πνεῦμα - ἀνάβλεψιν· καλέσαι κτλ. Complura hinc observatu digna veniunt. I. Distinctionem efficacissimam præbent accentus hebraici. II. ἔειπεν significat *in eo quod, propterea quia*. Num. XIV. 43, ἔειπεν ἀπεσεράφη. Ammonius, ἔνεκα σημαίνει τὸ ὄπι. Sensus h. l. est: *Spiritus Domini est super me, quia unxit me*. Iam tum indicavit Iesus, se esse *Christum*. Ex unctione deducitur mansio Spiritus Domini super Christum. Ut unionis personalis, sic unctionis status fuit ex actu. III. Ex unctione fuit præcipuum, imo proprium hujus Prophetæ præconium, evangelicum; ex oleo, latitia: ex missione, sanatio contritorum corde. IV. Hoc ipsum, *curare contribulatos corde*, ut Irenæi habet interpres, *Irenæi* præcipue auctoritas retinere me cogit, quanquam alii omiserunt. V. καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, non est desumptum ex Es. XLII. 7. sed Es. LXI. 1 sic habent LXX int. pro Hebr. קָרָא דִּימְוֵהָא Denotat autem קָרָא in libris V. T. non quamlibet apertionem, sed semel *aurium*, præterea persæpe *oculorum* apertionem. quare LXX int. id h. l. ad *cacos* retulerunt. Eam tamen oculorum apertionem Esajas dixit, quæ non *cæcis*, sed ex *carceris* obscuritate emissis obtingit, ut recte vidit Chaldaus paraphrastes. VI. ἀποσεῖλαι πθραυσμένους ἐν ἀφέσει, sumtum est ex proximo, Es.

LVIII. 6: ἀπόσελλε πθραυσμένους ἐν ἀφέσει ὅ unde ἀφείσις Israelitica ad ἀφείσιν per Mes-siam accommodatur. Esajæ librum minister in synagoga Domino sua sponte præbuit: erat igitur eo sabbato usitata ex Esajæ lectio. Esajæ LXI. 1, 2. nulla erat Haphtara: erat autem Es. LVII. 13 - LVIII. 14. & quidem in die expiationis, quem eo anno cum sabbato apud Lucam memorato concurrisset, ostendimus in *Ord. temp.* pag. 254. Unde patet, lectionem ordinariam & extraordinariam a Domino, in legendo, & ab evangelista, in scribendo, fuisse conjunctam. VII. post δεξιὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως addunt *Arab. ed. Roman. Armen. Lat. Iren. Augustin. Beda. Esajæ Latina* versio ex Hebræo habet, *Et dicam ultionis Deo nostro*, aliis, atque apud Lucam, verbis, ne Vulgatum id ex Esajæ summissè putes. LXX int. καὶ ἡμέραν ἀντιποδόσεως, ubi *Origenes* supplevit, τῷ θεῷ ἡμῶν. Latina versio, ex Græca illa, apud Hieronymum, *Et dicam retributionis*. Hoc ipsum secutus videri posset *Latinus* Lucæ interpres, sed in aliis hujus periochæ partibus Latinam, ex septuagintavirali Græca, versionem deserit. Superest, ut confiteamur, Lucam ipsum ex LXX int. posuisse verba illa, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, sine quibus sane abrupta esset allegatio Esajæ apud Lucam; & ea *Latinum* interpretem vetustissimum in Græco Lucæ exemplari habuisse: Græcos autem recentiores, quum καὶ particula verbi 20 recurreret, hiatum admisisse. *Arabica* editio ad *Latinum* interpolata videtur: de *Armeni* considerent, qui antiquos ejus codices evolvere possunt. In hoc inciso: *SPIRITVS DOMINI super ME*: insigne est de S. Trinitate testimonium. Iesus spiritu plenus. v. 1. 14.

¶ ἔειπεν) E in ἔνεκα transit in ei non solum poetice, sed etiam jonice & atticæ.

¶ πτωχεῖς, *pauperibus*) in Israël, & deinceps, in gentibus. Horum quoque ratio habetur c. VI. 20.

¶ ἄφεσιν, *remissionem*) Verbum hinc magna proprietate positum.

20 ἀποδοῖς, *reddens*) decore.

¶ ἐκάθισε, *sedit*) docens, textumque lectum applicans. Surrexerat, v. 16.

21 ἤρξατο, *capit*) Solenne initium.

22 θαυμάζω) θαυμάζω interdum significat laudo, *admiror, verbis adhibitis*.

¶ πῶς λόγοις, *verbis*) Non omnia, sed summam perscripsit Lucas.

¶ τῆς χάριτος, *gratiæ*) Singularem sane & suavitatem & gravitatem habent sermones Christi, & in utraque decorum quoddam, quod ne in apostolis quidem ita sentias. Paulum v. gr. non dedecebat ita scribere, uti scripsit 1 Cor. VII. 25 not. 2 Cor. XII. 13. Philem. v. 9. Christus autem, ut par est, & gravior & suavior loquitur.

¶ καὶ ἔλεγον, *ἔ dicebant*) Admiratio, bona est: sed talem motum, ubi non est fides firma, facile excipit perversitas, ut mentis obtutus a spiritu ad carnem degeneret: & unus sæpe hinc fluens sermo magnam reprehensionem mereri potest.

23 πάντως, *omnino*) Non capitur Iesus qualicunque assensione: sed mox ea subjungit, quibus auditores probentur. Sic Ioh. VIII. 32 not.

¶ ἐρεῖτε, *dicetis*) id est, hic sensus, ex quo dicitis: *non hic est filius Ioseph?* apud vos invalescet, quum de miraculis audietis. conf. Matth. XIII. 54f. Metonymia consequentis. i. e. incredulitas vestra, quam jam proditis, obstabit mihi, quo minus multa apud vos, quam apud alios miracula exhibeam. tum erit, ut possitis dicere: *Medice, &c.*

¶ παραβολὴν) ἕως proverbium.

¶ σεαυτὸν, *te ipsum*) id est, quod foris præstitisti, præsta etiam domi & in patria.

¶ καπερναῦμ, *Capernaum*) quo Iesus erat brevi profecturus, & miracula ibi facturus. v. 31 s. Etiam antea ibi fuerat: Ioh. II. 12. sed non legitur tum aut diu mansisse, aut miracula fecisse.

24 εἶπε δὲ, *dixit vero*) Hæc formula scriptorum sacrorum, apud Moysen, quum ait וַיִּבְרַח & in N. T. apud Lucam frequens, indicat, intervallum a Dicente fuisse adhibitum. c. VI. 39. XII. 16. XIII. 20. XV. 11.

¶ ἀμὴν, *amen*) Parallelum mox, ἐπ' ἀληθείας, *vere*.

¶ δεκτός, *acceptus*) expectatus, carus.

¶ πατρίδι, *patria*) Antitheton, *Sidon* & *Syrus*. Ideo δὲ vero existat versu 25. Vestra, inquit, culpa est, quod medicus vos minus, quam remotiores curat.

25 λέγω ὑμῖν, *dico vobis*) Testatur hoc Dominus ex luce omniscientiæ suæ: nam Elias & Elisa potuerant pluribus viduis & leprosis inservisse, etiam si id Scriptura sacra non memoraret.

¶ ἐκλεισθη, *clausum est*) Vt in historia biblica, sic in ceteris scriptura magna parte facit notitia pœnarum publicarum, famis &c.

¶ ἐπὶ ἑτη τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ, *ad annos tres ἔt menses sex*) 1 Reg. XVII. 1 s. XVIII. 1.

26 ἡλίας, *Elias*) quare Eliæ & Elifæ idem, quod Christo, objicere potuissent Nazarenorum similes. Missus autem non est Elias ad eos, quibus non fuerat futurus *acceptus*. Itaque ne Nazaretæ quidem projicietur gloria Messia.

¶ τῆς σιδῶν, *Sidonis*) Sæpe in templis & scholis multum laboratur sine fructu apud auditores necessarios; & uni peregrino una concio, una epistola, unus libellus salutis est.

¶ πρὸς γυναῖκα, *ad mulierem*) Vidua igitur beneficium, cum dedisse prophetæ videretur, accepit potius.

27 πολλοὶ λεπροὶ, *multi leprosi*) v. gr. ii, de quibus 2 Reg. VII. 3.

¶ ἐπὶ) Ἐπὶ denotat epocham. tanti est propheta in oculis Dei!

28 θυμῶ, *ira*) Putarant, aliam sibi laudem & gratiam deberi pro suo applausu. Sed ipso facto suo comprobant veritatem sermonis Iesu,

30 ἐπορεύετο, *proficiscebatur*) expedite, ut antea.

33 πνεῦμα δαιμονίων ἀκαθάρτων, *spiritum dæmonii impuri*) Phrasis singularis. Spiritus notat operationem, *dæmonium* naturam. Latinus simpliciter refert, *dæmonium immundum*.

¶ ἀνέκραξε) *clamorem orsus est*. Obsessum esse hunc hominem, nunc demum populo innotuisse videtur.

34 ναζαρηὲ, *Nazarene*) v. 16.

¶ ὁ ἅγιος θεὸς, *Sanctus Dei*) Ioh. X. 36.

35 μηδὲν βλάψαν, *nihil ledens*) Voluerat dæmonium hominem ledere.

36 λόγῳ, *verbum*) רב

¶ ἐν ἐξουσίᾳ, *in potestate*) cui non potest contradici.

¶ καὶ δυνάμει, *et virtute*) cui non potest resisti.

37 ἤχῳ, *sonus*) vox propagata e voce.

38 ἀναστὰς δὲ ἐκ, *surgens vero ex*) Sermo concisus.

39 ἐπάνω αὐτῆς, *supra illam*) Proximus accessus ostendebat, virtuti Iesu cedere morbum, neque ullum corpori ejus a morbo imminere periculum.

40 ἐν ἑκάστῳ, *unicuique*) Magna facilitas. Sic singuli penitius commoti sunt ad fidem.

41 ἀπὸ πολλῶν, *a multis*) Ad summa venerat potestas regni tenebrarum, quum Christus venit eam destructurus.

¶ ὅτι) *quia*.

42 ἕως, *usque*) Non prius destitere, quam invenirent.

43 εὐαγγελίσαθαι με δεῖ, *evangelizare me oportet*) His ipsis verbis acuit studia hominum & sub repulsæ specie eos confirmat.

¶ εἰς τὸ π, *in hoc*) Symbolum Iesu. Causa itinerum ejus.

44 παῖς συναγωγῶν, *synagogis*) omnibus.

C A P. V.

1 Ἐγένετο δὲ, *factum est autem*) Connexio arcta cum c. IV. 44.

¶ ἐπικαίθη) *Incubuit* populus. Patet hinc patientia Salvatoris.

2 ἀλιεῖς, *pisces*) Sic appellantur, quasi adhuc alieni.

¶ ἀπέπλυναν, *abluerunt*) ut peracto opere.

3 ὃ ἦν, *quod erat*) Iam tum Simoni data prærogativa.

¶ ἠρώτησεν) *rogavit*, ut nondum familiarem. Non statim promittit Dominus capturam: explorat prius obsequia Simonis.

¶ ἐπαναγαγεῖν) *reducere*. Sic v. 5. & Matth. XXI. 18. Eadem vis præpositionum in ἐπάνειμι, ἐπανερχομαι, ἐπανήκα, ἐπανακάμω. κτλ.

4 εἰς τὸ βάθρον, *in profundum*) Hoc plus est, quam ὀλίγον paululum. v. 3.

¶ εἰς ἄγραν, *in captivam*) Promissio. Cum hac piscatura conferri potest Ioh. XXI. 3. 6 fs.

5 ῥήματί σου, *verbo tuo*) Senferat Petrus virtutem verborum Iesu. Eadem fides ejus, Matth. XIV. 28, *jube*.

7 κατένευσαν, *innuerunt*) eminus, & modestiæ causa.

¶ μέγχοις, *participibus*) Socii enim erant. v. 10. Ex una sæpe societate aut familia multi possunt esse pii.

¶ Βυθίζεσθαι, mergi) Piscium pondere alte in aquas deprimebantur.

8 ἐξέλθε, exi) Conf. Matth. VIII. 8.

¶ ὅτι, quia) Conf. 1 Reg. XVII. 18. Es. VI. 5.

¶ ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς, vir peccator, major peccator, quam infans peccator. Hieronymus: *Ignatius apostolicus & martyr scribit audacter: Elegit Dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant.* conf. 1 Tim. I. 14 f.

9 θάμβος, stupor) Timorem Domini debemus discere etiam ex beneficiis. c. VI. 9. VII. 16.

10 πρὸς τὸ σίμωνα, ad Simonem) Præcipue, non unice dixit ad Simonem, qui verba fecerat versu 8. coll. Matth. IV. 18. Hoc quoque Lucas habet, ut definite describat eos, ad quos locutus est Salvator. c. VI. 20. 27. IX. 23. XI. 45. XVI. 1. XII. 22. 41. 54.

¶ μὴ φοβῆ, noli timere) Timere desit Petrus, quum miraculis affuevit.

¶ ἀπὸ ἔ νῦν, ex hoc jam) Id factum c. IX. 2.

11 ἅπαντα, omnia) etiam pisces captos. Antea quoque secuti fuerant Iesum, ut Lucas agnoscit: Act. I. 21. 22. conf. Ioh. I. 43. &c. sed nondum ita, ut omnia relinquerent.

15 θεραπεύεσθαι, sanari) Verbum medicum.

16 αὐτὸς, Ipse) pro sua parte.

¶ ἦν ὑποχωρῶν) solebat secedere. Ita & spatium orandi quiescendique habuit, & hominum desiderium acuit.

17 καθήμενοι, sedentes) ut auditores ceteri honoratioris.

¶ νομοδιδάσκαλοι, legis doctores) scribæ. v. 21.

¶ κώμης, pago) Extrema, Ierusalem & pagi, appellantur; intermedium, oppida, innuuntur.

¶ ἦν) Similis locutio LXX, ἐσόμεθα ἔ σῶσαί σε. 2 Sam. X. 11. ἔσονται ὡς ἐργάζεσθαι. Num. VIII. 11. γενέσθω ἡ χεὶρ σου ἔ σωσαί με. Ps. CXIX. 173.

¶ αὐτὸς) illos, de quibus v. 15.

19 ποίας) Ellipsis, uti c. XIX. 4, ἐκείνης. Act. IX. 2, τὸ ὄδῃ ὄντας. Conf. Lamb. Bos. in Ellipsi, præpos. διά. Alii διὰ ποίας, alii διὰ ποίας ὄδῃ, alii aliter.

25 ἄρας ἐφ' ᾧ κατίκειτο, tollens super quo decubuerat) Suavis locutio. Lectulus hominem tulerat: nunc homo lectulum ferebat.

26 ἄχρηστον, nec opinata) miracula facta, peccata remissa.

¶ σήμερον) hoc die singulari.

27 ἐθεάσατο, spectavit) cum misericordia.

28 ἅπαντα, omnia) quo ipso tamen non desit domus esse sua. v. 29.

29 μεγάλην, magnum) propter multitudinem convivarum.

30 ἐδίεπ, editis) Plurale. sed Iesum præcipue petebant. v. 31.

32 μετάνοιαν) Μετάνοια est transitus mentis a peccato ad iustitiam, a morbo ad sanitatem. Dulce quiddam, nec formidabile: coll. anteced.

33 δεήσεις) supplicationes solennes.

34 μή, num) Interrogatio negans.

36 ἄβραβόλην, parabolam) a veste, a vino; inprimis opportunam convivio. c. XIV. 7.

¶ τὸ καινὸν, novum) Nominativus.

¶ χίζει) scindit se a veteri.

39 εὐθέως, statim) Paulatim mutantur habitus animorum.

¶ ὁ παλαιός, vetus) Phariseis doctrina sua antiqua magis erat ad palatum, quam generosa doctrina Iesu, quam illi putabant esse novam, quum longe esset antiquior.

quior. Gal. III. 17. 1 Ioh. II. 7. 8. *mustum*, Zach. IX. 17. idemque tamen *mitc*. Matth. XI. 30.

CAP. VI.

1 **Ε** σαββάτω δευτεροπρώτω, *in sab-
bato secundo-primo*) Videatur
Ordo temporum, p. 255 seqq.

8 εἶπε, *dixit*) omnia aperte agens.

11 ἀνοίας, *insipientia*) cum tamen eo ipso tempore causam habuissent resipiscendi.

12 προσευχῆ, *precibus*) Hanc quoque ob causam discipuli XII dicuntur Iesu Christo dati. Ioh. XVII. 6. Magnum hac nocte negotium inter Deum & Mediatorem!

¶ ὁ θεῶν, *Dei*) Conf. Marc. XI. 22 not.

13 ὄπ, *quum*) mane.

¶ μαθητῶν, *discipulos*) quorum multitudo adhuc fuerat mixta.

¶ ἐκλεξάμεν, *eligens*) Pendet constructio usque ad versum 17.

¶ καί, *et*) Duæ appellationes: XII, & apostoli.

15 ζηλωτῶν, *zelotam*) Nomen patriæ, ex etymio, flexum ad nomen virtutis.

16 ἰδὲν ἰακώβ, *Iudam Iacobi*) Hic Iacobus Iacobum & Iudam genuit. coll. Iud. v. 1.

17 αὐτῶν, *illis*) Classis I.

¶ τόπος πεδινῆς, *loco campestri*) Hic locus non erat in ima valle, sed in medio monte; aptior auditorio frequenti, quam mera planities. Talis locus appellatur ὄρος πεδινόν, Es. XIII. 2, apud LXX int.

¶ ὄχλος μαθητῶν, *turba discipulorum*) Classis II. divisa cap. X. 1. Subaudi, *stetit*.

¶ πλῆθος πολὺ ἑλάσ, *multitudo ingens populi*) Classis III.

¶ ὄρεξις) scil. χάρας, τύρξ.

18 καὶ οἱ) Hæc species est: *multitudo ingens*, genus.

20 αὐτὸς, *Ipse*) Antitheton ad populum, miraculis præ verbo intentum.

¶ ἄς, *in*) inter.

¶ οἱ πτωχοὶ, *pauperes*) Hæc sententiæ breviter enunciata sunt ἰσχυρὰ parabola: quarum sensus plenior exstat Matth. V. 3 s. Interna & externa sæpe sunt simul; quare alterum de altero denominatur, v. gr. paupertas vel divitiæ. v. 24.

¶ ὑμετέρα, *vestrum*) Applicatio solatii individualis. congruit *attollens*; nam radii oculorum indignant.

21 νῦν, *nunc*) Particula hæc additur iis, quæ in utrumque æona, pro diversis hominibus, conveniunt.

22 ἐκβάλωσι, *ejiciant*) diffamando, per contumelias publicas privatasque. Id plus, quam *ὀνειδίζειν*, Eadem phrasis, Deut. XXII. 19.

¶ ἕνεκα, *propter*) propterea, quod creditis in Christum, quem videtis.

23 ἐν, *in*) Vid. Rom. II. 16 not.

¶ σκιρτήσατε, *exultate*) Magnam oportet esse mercedem. Sic jubet is, cujus sermo nullam hyperbolen habet.

¶ κατὰ πάντα, *secundum hæc*) Characteres & gnorismata sumi possunt ab exemplis. v. 26. Hebr. הָלַךְ LXX, κατὰ πάντα Num. XXVIII. 24. sed κατὰ τὰ αὐτὰ Ez. XLV. 25. Et hoc modo apud Lucam *Eriphanianus & Cantab.* cod.

24 παρεκκλησιον, *solatium*) Ps. XLIX. 7. 19. XVII. 14.

25 ὁ ἔμπειπλησμένοι, *impleti*) Horum plenitudo non meretur nomen satietatis. coll. v. 21.

27 πῖς ἀκούσει, *audientibus*) omnibus, non modo discipulis. v. 20. Acuitur attentio.

30 ἄρουν, *tollente*) sine rogatu.

32 χάρις, *gratia*) Sic ter, addito versu

33. 34. *Qualis vobis gratia*, ut qui uberius quid-

quiddam, mercede dignum, præstiteritis?

35 πλὴν, *excrumtamen*) Hæc tria, *amate, benefacite, mutuum date*, respiciunt verbum 32. 33. 34. ex quo respectu proprietatis verbi δανείζετε apparet.

¶ ἀγαθοποιεῖτε, *benefacite*) Subaudi, *eis, qui vos odio habent.*

¶ δανείζετε, *mutuum date*) Mutuum dare, cum sper recipiendi, est officium humanum: sine spe, christianum. hoc præcipitur, illud non prohibetur, v. 34. sicut licet amare amicos.

¶ μηδέν) valet *nil*, non μηδέν i. e. *neminem*. neque enim ἀπελπίζω accusativum personæ usquam habet.

¶ ἀπελπίζοντες) ἀπολαβεῖν ἐλπίζοντες, *recipere sperantes*. v. 34. Posses interpretari: *resperantes*. Eadem forma verbi, ut ἀπυγύσασθαι, ἀπειθείν, ἀποτιθεῖν γεύσασθαι, ἀπόπνιθεῖν, ut ex Athenæo Casaubonus notat.

¶ ἐπὶ τὰς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς, *in ingratos & improbos*) mortalium scœdissimos. *improbos*, etiam si nondum se fecerint *ingratos*.

36 γίνεσθε ἐσὶ.) Diff. duo hæc verba. 1 Petr. I. 16.

¶ ἐικτιζόμενοι, *miseri cordes*) Radix officiorum.

37 μὴ κρίνετε, μὴ καταδικάζετε, *nolite iudicare, nolite condemnare*) Iudicando, deciditur de bonitate aut pravitate actionis: condemnando, statuitur de persona, quid reus sit commertus. conf. Matth. XII. 7.

¶ ἀσολύετε, *dimittite*) Dimittitur is, qui tenebatur: ἀφίεται remittitur id, quod debebatur. Vtrumque verbum Matth. XVIII. 27. Dere, confer Es. LVIII. 6.

38 καλὸν) *bonam*, in qualitate vel etiam in quantitate eorum, quæ pondere, numero aliave mensura constant.

¶ πεπιεσμένον, *pressam*) in aridis.

¶ σεσαλευμένον, *quassam*) in mollibus.

¶ ὑπερεκχυόμενον, *superfluentem*) in liquidis.

39 αὐτοῖς, *eis*) discipulis. v. 20.

¶ τυφλός, *cæcus*) trabe sua laborans: v. 42. misericordia destitutus & amore. 1 Ioh. II. 9 s. 2 Petr. I. 9, Phil. I. 9.

¶ τυφλὸν ὀδηγεῖν, *cæcum ducere*) id quod beneficium est, si a vidente & perito fit. Beneficia, quæ v. 39. 41. sunt speciosiora iis, quæ memorantur v. 37. & sub his facilius se abscondit cæca hypocrisis: illa vero revera philautiam magis deprimunt:

40 κατηρησμένον, *perfectus*) Omnis discipulus, qui summam disciplinæ vel perfectæ vel imperfectæ metam assecutus est, erit ut magister ejus; magistrum autem, qua discipulus, non superabit. quare discipulus, cæcum magistrum nactus, cum eo in foveam ruet.

41 δέ, *autem*) cur autem tu, quum magister debeat præstare discipulo, magister ejus esse vis, quo es inferior etiam? In oculo non solum debet esse visio, sed etiam visio non impedita.

42 ἀδελφεῖ, *frater*) Exprimitur simulatio officii fraterni. Huic vocativo opponitur alter, *hypocrita*.

¶ ὑποκριτὰ, *hypocrita*) Vid. not. ad enim, verlu seq.

¶ κάρφο, *festucam*) cujus extractio, idonea, utique est opus misericordiæ.

43 γὰρ, *enim*) Qui sua trabe laborans alienam festucam petit, est similis arbori malæ bonum fructum affectanti.

¶ ποιῶν, *faciens*) Pars subjecti.

45 θησαυρῶν, *thesauro*) Hic dicitur πλεονασμα *abundantia*, mox.

48 θεμέλιον, *fundamentum*) artificiale: *petra*, naturale. illi opponitur carentia fundamenti; huic, terra mera.

¶ ἐκ ἰαχουσαλεῦσαι, non valuit com-
movere) nedum perfundare.

CAP. VII.

2 Ἐνπι(⊙, carus) etiam propter obe-
dientiam. v. 8.

3 ἀκούσας, audiens) Nondum viderat
Iesum.

¶ πρεσβυτέρως, seniores) Hi, quanquam
fide non carebant, v. 4. tamen minus habe-
bant fidei, quam is, a quo mittebantur.
v. 9. Veruntamen non frustra pro eo ro-
gant. Sæpe ii, qui parum valent gratia apud
Deum, plus possunt aliis, qui meliores
sunt, prodesse, quam sibi.

4 ἀξί(⊙, dignus) Aliter de se centurio
ipse: neque me ipsum dignum habui. v. 7.

¶ παρέξ(η) Alii, παρέξει. sed subjuncti-
vum defendit constructio: ἀξίός ἐστιν, ὧ
παρέξ(η) τῶν.

5 ἀγαπᾶ, diligit) Id quod rarum in mi-
lite romano.

¶ γὰρ, enim) In alia re erat sita digni-
tas præcipua, in fide. v. 9.

¶ αὐτός(η) ipse, ultro. Hoc majus quiddam
& rarius, adificare synagogam, quam dili-
gere nationem.

¶ ἀκοδόμησεν, edificavit) suo sumtu
aut iussu: non modo non temeravit.

6 ἤδη δέ, jam vero) Dum sentit Domi-
num promptum, fidei reverentia in centu-
rione crevit.

¶ φίλος, amicos) Presbyteros miserat
rogandi causa: nunc ad alteram declarati-
onem amicos adhibet. Num potuere amici
adire, centurione non adeunte? Adierunt
pro centurione, non pro se. Vna eademque
fides in aliis alios motus ciet.

7 ἐπέλεγω) jube verbo.

9 παρόμει(⊙) Præfens, respectu singu-
laris cujusque iussus.

10 ὑγιαίνοντα) non modo sanum, sed
sanitate utentem.

11 ἐν τῷ ἐξῆς) Sic, ἐν τῷ καθ' ἑξῆς, cap.
VIII. 1. Metaphrastæ antiqui fere de die se-
quenti, nescio, an præcise de postero, acci-
piunt. Deinceps, habet Latinus: sed textus
genuinus habet, inquit Millius, alia die. Te-
stem is nullum citat: nec tamen multum
refert; nam sententia sic quoque indefinita
esse potest. Aliud esset, altera die, sequenti
die, quod alibi Latinus solet ponere. Tem-
pus hoc loco minus definitum postulat se-
ries rerum: namque resuscitatio juvenis
Nainitici propius connectitur cum subse-
cuta legatione Iohannis, quam cum ante-
gressa sanatione servi centurionis, ut
ostendimus in Harmon. evang. § 62.

¶ ναῖν, Nain) Nomen oppidi, & ge-
mina multitudo spectatorum confirmat
certitudinem miraculi.

12 ἐξεκομιζετο, efferebatur) Recte effe-
runtur mortui, in loca a domiciliis viven-
tium remotiora.

¶ σὺν αὐτῇ, cum illa) Exsequiæ potius
lulentium, quam cadaverum causa insti-
tuta.

13 ὁ κύρι(⊙, Dominus) Sublimis hæc
appellatio jam Luca & Iohanne scribente
usitata & notior erat, quam Matthæo
scribente. v. 31. Marcus medium tenet.
Initio doceri & confirmari debuit hoc fideli
caput: deinde præsupponi potuit.

¶ ἐσπλαγχνισθη, misertus est) Ad so-
latium matris debuit juvenis in hanc redi-
re vitam.

¶ μὴ πλαῖν, noli flere) Consolatio an-
te opus, ostendit operis certo futuri po-
testatem. Frequens alibi præfatio, Noli
timere. Apud homines semper est aliquid,
quod initio removeat accessus divinus.

14 ἥψατο, tetigit) Tactus virtutis
plenus.

¶ σορῶ, loculum) cui potius impositus,
quam inclusus videtur fuisse juvenis.

¶ βασάζοντες, portantes) sperantes openi.

¶ νεανίσκε, *juvenis*) Norat Iesus, juvenem, non filiam, sed filium, esse mortuum. Vfus est aut appellativo, Marc. VI. 41. aut proprio nomine. Ioh. XI. 43.

¶ σοὶ λέγω, *tibi dico*) tibi, non ceteris adhuc.

15 ἔδωκεν, *dedit*) Nam juvenis jam desiderat esse matris suæ. conf. ἀπέδωκε. c. IX. 42. 1 Macc. X. 9.

16 προφήτης, *propheta*) Hebr. נביא Non solum est, qui futura prædicit, sed qui divina munera & documenta hominibus affert.

¶ καὶ ὅτι) Sic duo epiphonemata determinantur.

17 τῆ περιχώρῳ, *circumjacente regione*) Galilææ.

19 προσκαλεσάμην, *advocans*) Iohannes discipulos suos non tam frequenter secum habuit, quam Salvator.

20 ἄνδρες, *viri*) Provectoris ætatis habebat discipulos Iohannes: Iesus, adulescentes.

21 νόσων καὶ μαστιγῶν, *morbis & plagis*) Morbi, lenti: plagæ, cum dolore.

¶ ἐχαρίσατο, *largitus est*) Magnificum verbum. Apostolorum, in miraculis, non erat largiri. conf. *dedit*. v. 15.

27 ἰδὲ, *ecce*) Matth. XI. 10 not.

29 καὶ πᾶς, *& omnis*) Lucas, quid populus, quid contra pharisæi fecerint, exponit, ut ostendat, cur Iesus ea, quæ utroque versu conjunguntur, uno tempore dixerit.

¶ ἀκούσας, *audiens*) Iohannem.

¶ καὶ) & inprimis publicani, quos alii maxime desperant.

¶ ἐδικαίωσαν, *justificaverunt*) Dei institutum, baptismum pœnitentiæ, ut *justum*, approbarunt & subierunt. Idem verbum, mox v. 35.

30 νομικοὶ, *legisperiti*) Lucas ab hebræo

idiomate longius, quam Matthæus & Marcus, variat. v. gr. dicit etiam ἀληθῶς, pro ἀμῆν. Ita sæpe νομικὸς dicit, eisdem, ut arbitror, qui alias dicuntur γραμματεῖς, Hebr. סופרים *scribæ*.

¶ εἰς ἑαυτὸς) *eis* limitat: quod ad sese. nam ipsum Dei consilium non potuere tollere.

31 ὁμοιώσω, *assimilabo*) sermone.

¶ ὅμοιοι, *similes*) revera. Rem sermo exprimit verus.

33 ἄρτον, *panem*) In pane intervenit ars: at Iohannes cibo plane obvio usus.

¶ καὶ λέγετε, *& dicitis*) v. 39.

35 καὶ ἐδικαίωθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτοῦ πάντων) *& justificata est sapientia ab omnibus, qui sunt filii ejus. καὶ* valet *&*: continuat enim aperte querelam Iesus, (coll. Matth. XI. 19, ubi demum in fine versus 25. exprimit illud, quod hæc verba alioqui notare possent, *sed justificarunt sapientiam liberi ejus omnes*:) & querelam quidem ab hypothesi, de contumacia hominum illius temporis, ad thesîn, de perpetua populi Iudaici consuetudine, velut indirecte transiit, ut transtulit etiam capite XI. 47 f. Pertinet huc adjectivum *omnibus*: & tempus præteritum (quo sæpe continetur vis verbi *solet*) in *justificata est*, (quum præcedat *dicitis*, in præsentis: v. 34.) & appellatio *Sapientie*. non enim jam dicitur *Filius hominis*, ut versu præcedente, sed *Sapientia*. quarum appellationum altera convenit statui Christi conspicuo; altera omnibus temporibus. c. XI. 49. Porro *Sapientia* h. l. dicitur, quod Ipse optime sciat, quid faciendum sit, & actiones Ipsius, purissima accommodatione ad peccatores plenæ, non debuerint sub censuram vocari. Adde Prov. VIII. 1. 32. Hujus Sapientie liberi non sunt pharisæi horumque similes, (quod ceteroqui non incommode dici possit, coll. c. XIII. 34 fin. & Matth.

VIII.12. sed apostoli, publicani & peccatores omnes ex toto populo ad Iesum conversi: quos sic appellat, ad ostendam suam cum illis necessitudinem & jus conversandi, calumniatorumque perverſitatem. Apud Thucydidem & alios *δικαίων*, *justificare, de persona*, notat *sententiam vel pœnam statuere contra aliquem, eamque justam*: de re, notat *æquum censere aliquid*, ut contra Pfochenium demonstrat Gatakerus Dis. de stilo novi Instr. cap. 8. qui hoc plane insigne esse statuit exemplum Græcissimi Bibliici ab ethnico differentis. nam in sacris *הצדיק דיקאיון* significat *sententiam ferre pro aliquo, sive, justum aliquem sive justo sive injusto pronuntiare iudicio*. conf. not. ad Rom. III. 20. *δικαιοσύνη* Sir. XVIII. 24. idem est quod *ἀποδύναι* nam qui debet, est quasi reus: qui persolvit aut præstanda præstat, liberatur. Gall. *s' acquit*. Neque tamen non ad unam *justificandi* notionem reduci potest uterque usus vocabuli. nam & de eo, qui pœnam pertulit, & de eo, qui absolutus est, satisfactum sibi esse, & dehinc utrumque justum esse, iudex censet. Accedit in illo usu euphemia, qua in hoc opus non est. Hoc quoque loco *δικαίων* in bonam partem valet. habetque *ἐδικαιώθη* *justificata est* metonymiam consequentis pro antecedente, (nam omnis justificatio accusationem, litem & controversiam aliquam præsupponit, Rom. III. 4. Gen. XLIV. 16, LXX.) cum magna euphemia conjunctam. *Sapientia justificata est*: h. e. criminatores illam ream facere, scandalizati sunt in ea, v. 23. eoque rem adduxere, ut demum justificari debuerit ipsa, & justa asseri, ostendique, omnes ejus actiones ad absorbendam injustitiam, justitiamque implendam comparatas esse; cum tamen sine exceptione fuisset amplectenda. Similis locus Rom. X. 21. 1 Cor. IV. 12. 13. *Sapientia a conviciis edacitatis & vino-*

lentiæ, in eam jactis, defensa & *justificata est*, & quidem *ἀπὸ, a* filiis suis, iisque omnibus; ab omnibus filiis ipsius exorta ei est necessitas se justificandi, & omnes suas cum iis actiones defendendi. vid. e. V. 22. 30. 33. VI. 2. 7. & hoc ipso capite VII. 40. XI. 17. XIII. 16. XV. 3. XIX. 7. Matth. XV. 2. conf. *ἀπὸ, a*, Luc. XIX. 3. 2 Cor. II. 3. X. 7. Hebr. X. 22. LXX, Eccl. VIII. 11. Ez. XXV. 9. Job XXXV. 9. Ps. XXVIII. (XXVII.) 1. XXXIII. 8. CXIX. 53. & Es. XLIX. 19. II. 3. in Hebr. מרכיז Sic *ἀπὸ, propter*, Ps. LXVIII. 30, ubi *מ* & *על* parallela sunt.

36 *ἀνεκλήθη*, *accubuit*) non spectata prius domo, ut curiosi convivæ solent: nec sumta aqua aut oleo, v. 44. (conf. cap. XI. 37.) quo citius admitteret pœnitentem illam. v. 45.

37 *γυνή*) *mulier*, cujus nomen ignotum.

¶ *ἁματωλός*, *peccatrix*) Peccatum mulierum præcipuum, impudicitia.

¶ *καὶ ἐπιγινῶσα*, *et cognoscens*) *καὶ* & particula, a multis omiſſa, redundat: sed tamen gratiam sermoni addit, uti *καὶ* in *יחזק* 1 Chron. XXVIII. 5. Repetita post parenthesis videri possit *et* particula, ad dirimendam mentionem *peccatorum & conversionis*.

¶ *ἐν τῇ οἰκίᾳ*, *in domo*) Amor eam impulit, ut non expectaret commodiorem occasionem alibi.

38 *ὀπίσω*, *pone*) ut quæ non jactaret, quod faceret. Amor eam docuit facere, quod non amanti videretur ineptum, quodque nemo postularet a servo: & docuit eam sine institutione humana. Similia exempla, e. XVII. 15. XIX. 37.

¶ *θριξί*) *capillis*, passis, ut in luctu. Exquiritissima veneratio.

39 *εἰ, si*) Immo si tu, Simon, scires, qualis

qualis hæc jam esset femina, aliter judicaret.

¶ προφήτης, *propheta*) Antea dubitabat Simon, nunc celeriter affirmat contrarium.

¶ ἐγίνωσκεν αὐτὸν, *novisset*) Ne hoc quidem sequitur, plane prophetam non esse, qui hominem aliquem obvium non norit.

¶ ἀππται, *tangit*) Ne tactum quidem, nedum totum negotium ferendum putabat.

40 ἔχω, *habeo*) Comis præfatio. Hunc pharisæum non appellat *hypocritam*.

¶ διδάσκαλε, *Magister*) Simon aliquid modestiæ habebat.

42 μὴ ἐχόντων, *non habentibus*) Ergo non solvitur debitum subsequente amore & grato animo.

43 ὀρθῶς) 10 LXX, ὀρθῶς.

¶ ἀγαπήσει, *amabit*) Futurum. Debitor, qui non est solvendo, ante remissionem fugit potius.

¶ ἔκρινας, *judicasti*) contra te ipsum. v. 47.

44 πύτην, *hanc*) Ipso suo habitu præfenti mulier Simonem refutabat, & omnes commovebat.

¶ σὺ, *tuam*) Major ergo hîc erat Simonis obligatio, quam mulieris.

¶ ἐκ ἑδωκας, *non dedisti*) Simon tractavit Iesum, ut solet tractari conviva non honoratus.

¶ πῶς δάκρυσιν, *lacrumis*) Dominus observavit omnes circumstantias piæ actionis. Ps. LVI. 9. Lacrumæ, aquarum pretiosissima.

45 Φίλημα, *osculum*) Hoc Simon prætermiserat ex parvitate amoris: ceteroqui ne discipulorum quidem quisquam aut amicorum legitur faciem Domini, præcipuum quiddam habentem, c. IX. 29. de osculatus, sed summus amor, hîc, v. 38. &

summa familiaritas, Ioh. XIII. 25, longius substitit. Ne parvulos quidem Ipse osculatus legitur. Vnus proditor ore impuro temeravit faciem Domini: alias intacta mansit & illibata a carne peccaminosa.

46 ἐλαίῳ, *oleo*) Huic opponitur *μύρον unguentum* pretiosius.

¶ τὰς ποδας, *pedes*) non ausa caput ungere.

47 αἱ πολλαί, *multæ*) quæ ei objectas, Simon. Articulus refertur ad v. 39.

¶ ὅτι, *quod, quia*) Remissio peccatorum, Simoni non cogitata, probatur a fructu, v. 42. quæ est evidens & in oculos incurrit, quum illa sit occulta. Adde antitheton, quod in textu sequitur, *cui autem* &c. Ad Simonem revincendum, citatur legis complementum, *amor*, ut criterium remissionis peccatorum, pro captu Pharisæi: ad mulierem ipsam, *fides* eam salvasse dicitur. Prior sermo plus ænigmatis; alter plus proprietatis habet. quo plus quisque amori in hac repræ fide tribuit, eo Simoni est similior, & a sensu mulieris atque ipsius Domini remotior. Amor, criterium remissionis, etiam si is, qui amat, non ita de remissione cogitet.

¶ ὡς δὲ, *cui autem*) Clementer dictum. i. e. *tibi, cui*: vi antitheti. Alioqui non desunt, qui etiam sine magnis delictis præviis valde diligant.

¶ ὀλίγον, *parvum*) comparate, & ad hominem, decuplo minus. v. 41.

¶ ἀγαπᾷ, *amat*) sed tamen amat, modo remissionem sit nactus. Multitudo peccatorum remissorum exacuet in electis æternum amorem erga Deum.

48 ἀφέωνται, *remissa sunt*) Remissio mulieri non datur nunc primum, sed confirmatur. Maximi peccatores sæpe fiunt vasa gratiæ amplissima. Etiam in mensa usus est Salvator clavibus.

49 *πῆς ἑπὶς ἔστιν*, *quis est hic*) Resp. Est Filius hominis.

¶ *καὶ*) *etiam*. Majus est peccata remittere, quod ad rem attinet, quam ægrotum miraculose sanare.

50 *εἶπε δὲ*, *dixit autem*) Iesus mulierem confirmat adversus omnes dubitationes. Idem dictum, c. VIII. 48. XVII. 19. XVIII. 42.

¶ *πίστις*, *fides*) non *amor*. Fides ad nos spectat: amore convincuntur alii.

¶ *πορεύει εἰς εἰρήνην*) Sic LXX, 1 Sam. I. 17. Sic infra, c. VIII. 48.

C A P. VIII.

1 *Ἄυπὸς διάδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην*, *Ipsē transibat per urbes & pagos*) Magna facilitas Filii Dei.

2 *πθεραπευμένα*, *sanata*) Eo ostendebatur Iesu potentia, mulierum pietas, quod sequebantur. Comitatus ex miseria summa ad summam felicitatem admissus, ut cohors Davidis veterana. Hoc moris fuit apud Iudæos (ut notat Simonius,) ut feminae, praesertim viduae, doctores sublevarent ex refamiliari, & idcirco eos in itineribus comitarentur.

3 *ἰωάννα*, *Iohanna*) femina viri amplissimi, sed eam in familia Iesu praecedit Maria Magdalena.

¶ *ἐπιτρόπος*) *procuratoris*.

¶ *διηκόνων*, *ministrabant*) Harum memoria, magnum liberalitatis premium. Sed illo tempore multi eas sine dubio stolidas mulieres putarunt.

4 *ἔκατὰ πόλιν*) *Ex quavis urbe* erat cohors aliqua.

¶ *ἐπιπορευομένων*) *Ἐπὶ* refertur ad multitudinem populi.

5 *ὁ σπείρων ἔσπειραι τὸ σπῆρον*, *seminans seminatum semen*) Conjugata attentionem excitant.

8 *ἑκατονταπλασίονα*, *centuplum*) Matthæus & Marcus addunt, *sexaginta, triginta*. Lucas, unum genus ponens, summum, ut moris est, exprimit; quo cetera includuntur.

12 *ἀπὸ τῆς καρδίας*, *a corde*) Magna potentia diaboli.

¶ *πιστεύσαντες*, *credentes*) Verbo perfidem salvamur. v. 13. Fides, fructus verbi proprius.

13 *δέχονται*, *accipiunt*) Initium fidei.

¶ *πρὸς καιρὸν*) Sic 1 Cor. VII. 5.

14 *καὶ πάλιν*) *repete ὑπὸ*, coll. Marc. IV. 19. Constr. cum *συμπνιγόνται suffocantur*.

¶ *πορευόμενοι*, *proficiscentes*) sine celeri & conspicuo defectu, quin etiam cum profectu quodam. Hæc enim vis verbi *ἦ πορεύομαι*. Simultanea sunt incrementa in bono & malo non solum in universis, Matth. XIII. 30. sed etiam in singulis.

¶ *ἔτελοσφορῆσι*) *non ferunt frugem absolutam* ac maturam, *fidem ipsam*, ita, ut assequantur *τέλος* finem fidei, salutem animarum. v. 12. coll. 1 Petr. I. 9. Plutarch. *τελοσφόρα δένδρα*.

15 *κατέχευσι*, *retinent*) non ut in via.

¶ *καρποφροσῶν*, *fructum ferunt*) non ut in spinis.

¶ *ἐν ὑπάκουῃ*, *in patientia*) non ut in petroso. *ὑπομονῇ* uni Hebraico *יִרְאַת* respondet. Est robur animi spe bona sustentatum. Ea fructificationem ita praecedit, ut etiam comiteretur: ideo hîc ponitur in fine. Summa Christianissimi.

16 *τὸ φῶς* *lumen*, non *lychnum*. Natura hominis non magis, quam materia lychni, ex sese lumen habet. nam hoc extrinsecus additur, id est, divinitus, per verbum. Idcirco lychnus non quærit per se conspici, sed inservit, ut lumen conspiciatur: bonusque auditor, lychno similis, ita semper

per audit, ut quam plurimis splendore suo profit; & vicissim ipse indies splendore augetur.

17 γὰρ, enim) Lux jam nunc amat videri: quia tota erit revelanda.

18 δοκᾷ, videtur) Videtur habere, qui non utitur. Iam, si id quoque aufertur, quid tandem misero supererit?

20 λεγόντων) Genitivus absolutus: i. e. cum dicent. 708 Sic LXX, 1 Chron. XVII. 24. &c.

21 ἔπι, bi) Demonstrativum.

23 κατέβη) descendit, ex aëre.

24 ἐπιστάτη ἐπιστάτα, Magister Magister) Epizeuxis, affectui respondens.

25 πῆ, ubi) Erat fides aliqua, sed non præsto erat.

27 ἐκ ἐνεδιδύσκετο, non induebatur) Satanus, ubi potest, eo miseria hominem redigit, ut etiam decorum naturale negligat. Deus amat ordinem, decus, mensuram &c.

29 γὰρ, enim) Causa expulsionis & conjuncti cum ea doloris majoris.

¶ ἡλαύνετο, agebatur) summa vi: coll. v. 33. & sine ratione sua. v. 35.

31 εἰς τὴν ἄβυσσον, in abyssum) 707 LXX, ἄβυσσος. saepe. Conf. Ap. IX. 11. XX. 3. In abyssu 1. non adorantur a malis hominibus. 2. hominibus nocere non possunt. 3. pro pabulo miseriam habent, nec dum tamen cruciari in custodia illa videntur. Potestas Iesu Christi etiam super animalia, demones, abyssum porrigitur. Idque agnovere demones.

43 ἰατροῖς, medicis) Lucas, medicus, ingenue scribit.

¶ περὶ ἀναλώσασα) περὶ, præter calamitatem corporis.

¶ ἐκ ἰχθυον - θεραπευθῆναι) non potuit sanari: i. e. non potuere sanare medici.

47 ἐκ ἔλαθε, non latuisse) Voluerat Iesum latere.

¶ ἐνώπιον, coram) Fides pellit verocundiam intempestivam.

50 καὶ σωθήσεται, & servabitur) ex morte. Verbum ad spem dandam aptum.

51 ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, Iohannem & Iacobum) Iohannem præponi aliquando, eo minus mirum est, quod Petro etiam solus Iohannes interdum additur. c. XXII. 8.

53 εἰδότες, scientes) Ergo hi omnes debuerunt miraculum agnoscere.

54 ἡ παῖς, puella) Minime omnium Lucas Hebraica posuit vocabula.

CAP. IX.

1 Πάντα, omnia) omnium generum omnia, quæ occurrerent.

¶ θεραπεύειν, sanare) Hoc pendet a dedit.

3 ἔχειν, habere) Infinitivus potest aut in Imperativum aut in Gerundium resolvi.

4 ἐκείθεν, exinde) Vnus ex domo & ex urbe sit exirus.

6 κώμας, pagos) Vrbes non excluduntur, sed multo magis præsupponuntur. v. 5.

7 διηπύρει, hæsitabat) Qui fidem non habent, variis aliorum opinionibus misere possunt circumagi.

8 ἐφάνη, apparuit) Inter excitatus est & resurrexit hoc ponitur: nam Elias non erat mortuus.

9 ἐζήτει, querebat) Quivis e plebe id facilius potuit consequi. Iesus aulam non intrabat: Herodes aula, ob Iesum, exeundum non putabat.

14 ἀνὰ πενήκοντα, quinquageni) Numerus commodus propter quinarium partem: & erant centies quinquaginta viri. Marc. VI. 40.

18 περὶ στευχόμενον, precans) Iesus Patrem

trem rogarat, ut discipulis se revelaret. Nam argumentum precum Iesu colligi potest ex sermonibus actionibusque infectis. c. VI. 12. 13.

23 ἔλεγε, *dicebat*) Occasionem sermonis exponit Matthæus: quo præsupposito, Lucas satis habet sermonem ipsum posuisse.

¶ πρὸς πάντας, *ad omnes*) etiam ad eos, qui de Passione Domini non audierant.

25 ἀπολέσας, *perdens*) cum posset *salvari*.

¶ Ζημιωθεὶς, *jaeturam faciens*) cum posset se ipsum *lucrifacere*.

26 καὶ τῶν ἀγγέλων, *et sanctorum angelorum*) Conf. not. ad Ap. I. 4.

27 τῶν ἁδελφῶν (Hoc ex parallelismo profectum videri possit. *Latinus enim, hic stantes*.)

28 ἐγένετο) Impersonale. nam cum ἡμέραι subauditur ἦσαν, ut in ὁσήμεραι, *quotidie*. Sic Marc. VIII. 2, in codd. opt. ἡμέραι πρὸς πεσομένους μοι.

¶ καὶ ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, *et Iohannem et Iacobum*) Vbi valde receptus nominum ordo tenetur, nil singulare inde elici potest: v. 54. ubi autem mutatur ordo, nusquam id frustra factum censei debet. Hic Lucas Iacobus, pridem occiso, Iohannem adhuc notioiorem rei maximæ testem præponit; contra ac Marcus c. V. 37, qui videlicet ante Lucam scripsit.

29 εἶδεν) *aspectus*, qualitas faciei adprecandæ.

¶ ἕτερον, *alius*) Lingua terrena non sufficit ad exprimenda proprie cœlestia. sic pii, ἀλλαγῆσόμεθα, *mutabimur*. 1 Cor. XV. 51.

¶ ἐξασφάτων, *effulgurans*) ab intra, gloria corporis translucente, & poros vestimenti permeante.

30 ἄνδρες δύο, *viri duo*) Non angelos

fuisse hos, quis crederet, nisi nomina humana adderentur?

31 ἐν δόξῃ, *in gloria*) Similes Domino suo erant in hac scena.

¶ ἔξοδον) *exitum*, ex mundo. conf. Hebr. XIII. 12 f. Idem verbum, 2 Petr. I. 15. Res magna: vocabulum valde grave, quo continetur Passio, Crux, Mors, Resurrectio, Adscensio. Antitheton, εἰσοδῶν, *ingressus*. Act. XIII. 24.

32 σὺν αὐτοῖς, *cum eo*) Hac formula Petrus Iacobo & Iohanni præfertur.

¶ ὑπνω, *somno*) Conf. Gen. II. 21.

¶ διαγρηγορήσαντες) *cum e somno se recepissent*. Noctem fuisse, credibile est.

¶ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, *viderunt gloriam eius*) Id iisdem verbis descripsit, qui interfuit, Petrus, 2 Ep. I. 16 f. & Iohannes, c. I. 14.

34 ἐκείνους, *illi*) Ref. ad Mosen & Eliam.

43 ἐξεπλήσοντο, *percellabantur*) mente.

¶ μεγαλειότητι) *μεγας*, Deus: *μεγαλεῖα*, opera.

¶ θαυμάζοντων, *mirantibus*) etiam sermone.

¶ εἶπε, *dixit*) Pro uno hoc verbo *Gothus* sic habet: *Quoth Petrus, Fan, du me teis ni mabtedum usdreiban thamma: ith Iesus quoth: thata kumi ni usgangith nibai in bidom jah in fastubnja: quoth than*. Id est, *dixit Petrus, Domine, quare nos non valuimus eicere illum? Et Iesus dixit, Hoc genus non exit nisi in precibus et jejuniis. Tunc dixit &c.* Eandem periocham Latini olim habuere: certe in Correctorio eam exstare, docet Tomus XIII *de la Bibliothéque raisonnée*, pag. 213. Non igitur profus eam in *Apparatu* præterire debui. Neque enim ex Matthæo aut Marco in Lucam illata videtur, quum ab altero permultum, ab altero non parum hæc verba differunt. At facile ea vel consilio est omissa, quod sermo non videretur convenire in *Petrum*,
G g 2 qui

qui in monte fuerat, quum condiscipulis non cederet immundus spiritus: vel casu admissus est hiatus, recurrente verbo *dixit*. Si Lucas ipse hæc scripsit, Petrus, cum ceteris, rerum a Domino magnificentissime gestarum admiratione perculsus, ad condiscipulorum infirmitatem sese aggregat, neque se, si adfuisset, plus valituum fuisse in spiritum immundum, confitetur. Itaque causam requirit.

44 ὑμεῖς, vos) Arcanum est.

¶ εἰς τὰ ὦτα, in aures) Primus gradus capiendi: cor discipulorum adhuc minus capiebat hanc rem. v. 45.

¶ ὁ δὲ διδασκάλου, tradi) Æquilibrium cogitationum de laude & de passione. conf. anteced. h. v. & v. 35. 20. 22. In læticia recordandum est crucis: & cognitio majestatis præparat ad verbum crucis.

45 αἰσθάνονται, sentient) ἐπίγνωσις cognitio parit αἰσθήσειν, sensum. quum illa deficit, hic deficit.

46 εἰσῆλθε, ingressa est) Caro sæpe occasionem sumit ad suos motus; ubi omnia ei sunt contraria.

48 γὰρ, enim) Humilitatis est, parvulos curare: magnitudinis, Deum suscipere.

49 ὁ ἰωάννης, Iohannes) De hoc confer v. 54.

50 ὃς γὰρ ἔκ ἐστὶ κατ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἐστίν, qui enim non est contra vos, pro vobis est) Sic quoque Marc. IX. 40. quanquam apud Marcum aliqui, apud Lucam plerique Græci pro ὑμῶν scripserunt ἡμῶν. Vsque eo indifferentes fuere librarii græci in hisce pronominibus confundendis, ut vera lectio non tam ex numero codicum græcorum, quam ex antiquis versionibus, hæc pronomina majori discrimine referentibus, & potissimum ex contextu nosci debeat. Quo magis minusve diversa est eorum, de quibus *nos* & *vos* dicitur, conditio, eo plus minusve momenti habet varietas lectio-

nis. Neque hoc loco promiscua lectio est. nam quum de externa conversatione sermo erat, prima persona plurali usus est Dominus: *Transseans contra, Ecce ascendimus Hierosolyma* &c. Sed quum interiora agebantur, decenti sermonis discrimine usus est, neque dixit, *nos*, sed *ego* vel *vos*. *Ascendo, inquit, ad Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum*, non, *ad Patrem & Deum nostrum*. Quare non dicit, *Qui non est contra nos, pro nobis est*, sed, *qui non est contra vos, pro vobis est*, & alio loco, *Qui non est mecum, contra me est*.

51 ἀναλήψεως, assumptionis) Commoda appellatio, præsertim post glorificationem in monte. conf. Act. I. 2. Vnus erat dies assumptionis in cælum: sed quadraginta dies a resurrectione, imo etiam hi dies ante passionem, erant instar paraseves. conf. c. II. 22. Instabat adhuc passio, crux, mors, sepulcrum: sed per hæc omnia ad metam prospexit Iesus, cujus sensum imitatur stilius Evangelistæ. Qui in urbem tendit, & asperam viæ partem transire debet, non viam memorat, sed metam, quum dicere vult, quo vadat.

¶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, faciem suam) v. 29.

¶ ἐσήριξε) Ez. XXVIII. 21, 71 פנ ׀ שׁ LXX: σηρίξον τὸ πρόσωπόν σου. Et sic sæpe. Adde Es. L. 6. 7. τὸ πρόσωπόν μου ἐκ ἀπέσρεψα ἀπὸ αἰσχρῆς ἐμπτυσμάτων. - ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς σφραγῆσαν, καὶ ἔγνω, ὅτι ἔμὴ αἰσχυνθῶ.

¶ εἰς ἱερουσαλήμ, in Ierusalem) v. 31. Fructus apparitionis in monte.

52 ἐπιμασαι, parare: scil. paranda. Id poscebat multitudo comitum: nec solebat Iesus in diverforio miscere se turbæ.

53 ὅτι, quod) Aperte constabat, eum petere Hierosolyma. id oderant Samaritæ.

¶ πρόσωπον, facies) Sic LXX, 2 Sam. XVII.

XVII. 11: και τὸ πρόσωπόν σου περιόμιον ἐν μέσῳ αὐτῶν. Quo facies versa, eo ardor animi vincens omnem difficultatem.

54 ἸάκωβⓄ και ἰωάννης, *Iacobus & Iobannes*) qui præ aliis viderant gloriam Iesu, v. 28. cum Petro, qui tamen hic quievit. Postquam de morte Iesu audierant, eo nunc magis vitam ejus tueri conantur. Videntur etiam in animo habuisse illud, quod exstat v. 5. Marc. IX. 41.

¶ ἰγνῆ, *ignem*) Non ad hoc erant *fili tonitru* cognominati. In omnibus elementis, præter ignem, miracula fecit Christus. Ignis reservatus consummationi seculi.

¶ ἀπὸ ἔρανῶ, *a celo*) Vitio inermis in terra, facile manum, vota, suspiria porrigit ad tela cœlestia.

¶ ὡς και, *sicut etiam*) Ibi libentius imitamur sanctos, ubi non debemus.

¶ ἡλίας, *Elias*) item contra Samaritas. 2 Reg. I. 2 s. Elias habebant in recenti noticia. v. 8. 19. 30.

55 ὡς πνεύματⓄ, *qualis spiritus*) ejus nempe Spiritus, qui est Christi & gratia. Conferri potest illud, quod, quum Iesus in cruce ipsis Psalms XXII & XXXI verbis adhibitis oravit, tamen non contra hostes, ex psalmis item propheticis, sed pro hostibus oravit.

¶ ὑμεῖς) *vos*. Retunditur provocatio ad Eliam.

56 ψυχὰς, *animas*) pretiosas.

¶ ἕτερον, *aliud*) Optimum consilium & planum. Match. II. 12. Num. XX. 21.

¶ κάμνη, *pagum*) cujus incolæ erant ἰσχυρότεροι, quam ii, de quibus v. 52.

58 ἔκχει, *non habet*) v. 53, 56, exemplum exstat.

59 ἀπελθόντι, *abenti*) Dativus. Hic homo *abitu* præsupponit, non petit. Alius *abitu* præcipitur versu 60.

60 διάγγελλε) *nuncia ubique*. Idem ver-

bum Rom. IX. 17. Id summo ardore urgebat Dominus. conf. v. 62. & cap. seq. init.

61 πρῶτον, *primum*) Homo ille adhuc hærebat in affectibus naturalibus. eo minus veniæ dandum ei erat. Videtur autem in animo habuisse Elisæ exemplum, cui Elias veniam dedit. nam ab *avatro* sumta similitudine (conf. 1 Reg. XIX. 19.) Iesus respondet. Regnum Dei expeditiores postulat animas, quam discipulatus propheticus: neque ad Eliam neque ad Elisam sine discrimine provocandum est. v. 54.

¶ ἀποτίξασθαι, *valedicere*) fortasse cum convivio lauto.

62 ὁ ἰησοῦς, *Iesus*) mox LXX missurus.

¶ βλέπων, *spectans*) Qui retro spectat, is, proprie loquendo, *delirat*.

¶ εἰς τὴν βασιλείαν ἔθες, *ad regnum Dei*) tenendum & propagandum.

C A P. X.

I **M**ετὰ ταῦτα, *post hæc*) post probationem eorum, qui idonei essent ad legationem vel secus, quorum tres memorantur c. IX. 57 s.

¶ ἀνέδειξεν) *declaravit*, legatos.

¶ ὁ κύριⓄ, *Dominus*) Describitur hoc loco actus vere dominicus.

¶ ἕτερος, *alios*) Regnum Dei vires acquirit semper majores, & bona instituta crescunt: inprimisque fructu celeri non caruit officium Christi propheticum. Crevit numerus a XII ad LXX. inde ad D. & amplius. 1 Cor. XV. 6.

¶ ἑβδομήκοντα, *septuaginta*) Et apostolorum & discipulorum numerum cernimus a Domino in libris Moysi præfiguratum per XII fontes & LXX palmas in deserto repertas. Ergo LXX legendum est; qui fuit etiam numerus eorum, quos Deus spiritu impertivit, qui in Moysæ erat. L. Valla. Latinum Valla interpretem reprehendit, qui cum aliis habet LXXII. Sequitur δύο, interjectis qua-

quatuor verbis. Inde *duos* per festinationem huc retulisse videatur perantiquus librarius. Aut versu 1 scripsit Lucas *LXXII* præcise, deinde versu 17 rotunde *LXX*. & alii utroque versu vel *LXX* vel *LXXII* posuere.

¶ ἀνά δύο, *bimos*) Erant *XXXV* aut *XXXVI* paria.

¶ οὐ ἐμελλεν αὐτὸς ἐρχεσθαι, *quo ipse erat venturus*) Sic e locis utrinque vicinis poterant convenire, audire & sanari volentes.

4 μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάζεσθε, *neminem in via salutate*) Non inconueniens est, id proprie accipi. Qui valde seria subitaque in re occupatus est, minus potest observare ceremonias civilitatis, facileque eximitur a communi regula decori. Confer 2 Reg. IV. 29. & simili in re, Luc. XIX. 30 seqq. Varia erant hominum genera apud Iudæos a salutandi officio exempta, præsertim religiosi, ut docet Lightfootus. Multis verbis gestibusque salutabant: at taciturnitate retinetur integra animi virtus: & valde pretiosum erat tempus legatorum, (conf. Ioh. XX. 17.) valde pretiosa salutatio legatorum. v. seq. Matth. X. 12. Domi attentiores sunt auditores, quam in via: & in via tot legatis multum temporis eripere salutatio poterat.

5 πρῶτον, *primum*) Nuncius Dei, initium facere debet ab appreciatione salutis; antequam obijuret homines.

6 ὁ υἱὸς εἰρήνης) qui sit *filii pacis*, pace dignus.

¶ ἐπαναπαύσεται, *requiescet*) eo modo, quem perferentis. De vocabulo, conf. 1 Petr. IV. 14. Pax semel egressa, non desinit quærere, donec inveniatur, ubi consistat.

¶ ἐπὶ αὐτὸν) Hoc potest ad υἱὸν εἰρήνης primario, ad εἰκὸν participative referri.

7 τὰ παρ' αὐτῶν, *quæ apud illos*) cum frugalitate & parrhesia: ut inveniatis.

¶ ἔμισθῃ, *mercede*) Cibum capere licuit: numos non debuere petere, quamquam ne eos quidem prorsus recusare iubentur. Vicissim autem digna est merces operario: non otiaudum.

9 ἐν αὐτῇ, *in illa*) in urbe. Sic in tota regione omnes ægroti potuere sanari.

¶ ἤγγικεν, *appropinquavit*) v. i fin. 10 πλατείας, *plateas*) circa mœnia. Conf. ad Ap. XI. 8.

¶ εἰπατε, *dicite*) publice.

11 πλὴν τῆς τοῦ γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ) Primum dicebant nuncii, ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς κτλ. v. 9. deinde ad contumaces generaliori fermone utebantur, ἤγγικεν κτλ. absque illis voculis, ἐφ' ὑμᾶς, quas tamen multi etiam versu 11 suppleverunt.

13-15 ἄλλ, *væ*) Gravissima denunciatio, coll. Matth. XI. 20 fs. nunc per apostrophem repetita, qua ingratae urbes missæ fiunt, & innuitur, alias potius, quam eas urbes his *LXX* legatis adeundas esse, & ceteris ab exemplo harum esse cavendum.

13 χωρεῖσιν) Sic meæ habent editiones, quanquam alii meo nomine *χωρεῖσιν* ediderunt. Nonnulli *χώρεζιν* scripsere, calamo ludentes, ut in Appar. p. 473 notavi: serioque ex *Chorazin*, quod Matth. XI. 21 in *oppidis* memoratur, regionem *zin* fecere ii, quos memorat & refutat D. Rus T. I Harmon. ev. p. 1199 seq.

16 ἀκούει, *audit*) Subaudi, ex antitheto, *qui vero me audit, audit eum qui misit me.*

17 ὑπέστρεψαν, *reversi sunt*) alii post alios.

¶ καὶ τὰ δαιμόνια, *etiam demonia*) Plura in effectu experti sunt, quam Iesus expresserat.

18 ἐθεώρουν, *spectabant*) in spiritu: tum,

tum, *quum existis, vel, quum egistis.*

¶ ὡς ἀστραπήν, *ut fulgur*) summa pernicitate.

¶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *e caelo*) in quo videtur parvulos accusavisse Satanam.

¶ πεσόντων *rucntem*: idque, *vel*, quia vi ejectus erat e caelo; (certe Satanam eo tempore multas accepit plagas, etiam per minores illos: quo pacto *πρὸς σφῆταμ* significat, discipulos jam quodammodo ipsos egisse contra Satanam, Domino *spectante*, qui, per eos vincere se, gaudebat: *vel*, quia potestatem impetrarat obnitendi discipulis, a quibus Satanam vincendus erat; & *demonius*, quæ ei parent, subvenire & malam rem suam fulcire festinarat. conf. v. 19. Certe *πεσῶν*, coll. Act. XXVII. 26. LXX, *συμπίπτειν*, *υἱ* Chron. XIV. 9. 13. non semper idem est, quod *βληθῆναι*. Ap. XII. 9. Congruit icon, *ut fulgur*: & Satanam postea demum exturbandus dicitur, Ioh. XII. 31.

19 *δίδωμι*) ut dedi, sic porro *do*.

¶ ὄφειων, *serpentibus*) Marc. XVI. 18. Appellatio terrestri conveniens hosti; non jam cœlesti, ut illud, *ut fulgur*.

¶ σκορπίων, *scorpiis*) qui subtiliores serpentibus.

¶ δυνάμιν *vim, vel, ἄνυ copias. serpentes & scorpii, species: vis omnis, genus.*

¶ ἓ ἔχθρῶν, *hostis*) Singularis numerus, de hoste principe.

¶ ἔ μὴ ἀδικήσῃ, *non laedet*) Majus latebat periculum, quam senserant inexpectati.

20 *μὴ χαίρετε, nolite gaudere*) Monumentum in prima experientia salutare, de temperando gaudio. Gaudium non vetatur, sed in ordinem redigitur. Qui per philautiam nimis gaudent, possunt Satanæ similes fieri.

¶ ὑμῶν) *vestra*, qui mei estis.

¶ ἐγγράφη, *scripta sunt*) et si reclamavit Satanam in caelo: etiam si in terra non sitis celebres.

¶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *in caelis*) in libro, qui est in caelis, quorum regnum annunciat: in caelis, unde Satanam decidit. Contrarium, de prævaricatoribus, Ier. XVII. 13: *in terra scribentur.*

21 *ἠγαλλίασατο, exultavit*) Apex fructuum officii Christi eo tempore. Gaudebat ipse gaudium suorum, versu 20 descriptum, *gaudete vero.*

¶ κύριε ἔ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, *Domine caeli & terræ*) Ex caelo & terra ejicitur Satanam: in caelo & terra regnum Dei stat.

22 *τίς*) *quis*, & quam magnus & bonus.

23 *καὶ σραφεῖς, & versus*) Lucas accurate notare solet pausas & flexus sermonum Domini. Orat Iesus ad Patrem: inde locutus erat de Patre: nunc sermonem dirigit ad discipulos seorsum.

24 *προφῆται καὶ βασιλεῖς, prophetae & reges*) alias valde felices. Vtriusque exemplum, Abraham propheta & princeps; Gen. XXIII. 6. XX. 7. & David, item propheta, & rex, pater tot regum.

25 *ἀνέστη, surrexit*) data opera quaesiturus.

¶ τί ποιήσας, *quid faciendo*) Perinde est ac si diceret: quid faciendo videbo Solem iustitiæ? Immo non faciendo, sed videndo videtur. v. 23. Ad hoc *faciendo* respicit verbum *fac*: v. 28. 37. ut ad *vitam, vives.* v. 28.

26 *νόμῳ, lege*) Apposite ad *νομικῶν, legis doctorem.*

¶ πῶς, *quomodo*) Textum subsequenter quotidie repetebant Iudæi. Non modo scire, sed etiam rite legendum.

28 *τὸ ποίει, hoc fac*) Iesus vicissim *πειράζει, tentat*, jure recteque, eum, qui tentarat perperam.

29 θέλων, *volens*) corde non fracto aut contrito : una responsione recta sibi placens.

¶ δικαιῶν, *justificare*) Qui multa interrogant, non multa facere gestiunt, maluntque se subducere Legi. Qui ea, quæ præstanda, & eos, quibus præstanda sunt, iusta, coarctat, parabilem sibi iustitiam fingit.

¶ καί, εἴ) Particula hæc approbat sermonem proxime præcedentem, & tamen aliquid adjungit: mire ad ἡθ̄Ⓢ facit.

30 ὑπολαβῶν) Sic sæpe LXX, pro τῷ præfertim in Iobo, de responsio copioso.

¶ ἀνθρωπός τις, *homo quidam*) Iudæus, communi nomine appellatus, ob communem etiam cum externis necessitudinem.

¶ τυγχάνοντα) non curantes, viveretne homo ille, an moreretur.

¶ κατὰ συγκυρίαν, *casu*) Multæ occasiones bonæ latent sub his, quæ *fortuita* videntur. Scriptura nil describit temere, ut fortuitum: hoc loco aptum est syncategorema ad parabolam; & opponitur necessitudini.

¶ ἱερεὺς, *sacerdos*) Frequens in ea via iter Sacerdotum & Levitarum in urbem & templum.

¶ ὁδῶ, *via*) Etiam in viis, in hospitiiis, v. 34. in media vita civili, exerceri potest aut omitti pietas & amor. Ex. XXIII. 4f.

¶ ἀντιπαρήλθεν, *præterivit*) sine misericordia, Hierosolymam festinans.

34 ἔλαιον καὶ οἶνον, *oleum & vinum*) Valde parabilia sunt, quæ maxime sunt necessaria ad amorem præstandum.

¶ ἐπιβιάσας, *imponens*) cum labore.

¶ ἰδιον, *suum*) quo ipse usus erat.

¶ εἰς πανδοχεῖον, *in hospitium*) Sermo h. l. mire popularis.

35 δύο δηνάρια, *duos denarios*) viginti asses. Biduo poterat redire: diei sumeus, denarius.

¶ ἐπ' ἀνέρχεσθαι, *redire*) in via ex Hierosolymis per Iericho in Samariam.

36 τριῶν, *trium*) qui erant Sacerdos, Levita, Samarita. Deus non accipit personam: connumerantur tres homines dispares.

¶ πλησίον, *proximus*) Samarita, Iudæo infenso benefaciens, erat proximus: at legisperitus de proximo quæsierat, cui amor exhibendus est. Relata sunt simul. Arguuntur etiam Iudæi, qui Samaritas palam averfabantur. Fieri poterat, ut legisperitus quoque indigeret ope Samaritæ, quem non habebat pro proximo.

37 ὁ ποιήσας τὸ ἐλεῶ μετ' αὐτῶ) LXX, ποιήσω μετ' αὐτῶ ἐλεῶ. 2 Sam. IX. 1 & c. Non invitus abstinet legisperitus appellatione propria Samaritæ.

¶ πορεύεσθαι, *proficiscere*) Nondum erat idoneus hic legisperitus ad discipulatum.

¶ καὶ σὺ) tu quoque. Amore populi vel sectæ remoto, facilior demum est accessus ad Gratiam liberam & communem. Ergo Samarita, inquis, hoc suo facto *vitam æternam* consecutus est? coll. v. 27-29. Responderi potest ex Rom. II. 26.

¶ ποιεῖς, *fac*) Congruit cum ὁ ποιήσας, *quifecit*.

38 αὐτὸς, *Ipse*) Interdum non intrabat.

39 ἀδελφῆ, *soror*) junior, ut credibile est, & quasi virgo domestica. Martha, loco matrisfamilias. Ioh. XII. 2. 3. Conf. 1 Cor. VII. 32 f.

¶ παρακαθίσασα, *affidens*) Sic plane, *sedebat*, Ioh. XI. 20. Antitheton, *distrabatur*.

40 περισπᾶσθαι) Græcis sæpe in Eccl. τῷ περισπᾶσμός.

¶ οὐ μέλει σοι; *non curæ est tibi?*) Quid tum? *Curæ est res melior.* Ipsa Martha miserix quiddam de se confitetur.

¶ ἡ ἀδελφὴ μου, *soror mea*) Argumentum quasi ab iniquo.

¶ *κατέλιπε*) Non dicit, *finis*, sed, *reliqui*. Hinc colligi potest, aliquid fecisse Mariam *διακονίας*, sive *ministerii* externi causa, fadisse ante adventum Magistri; sed mox ad operam Magistro dandam se contulisse.

¶ *εἰπέ, dic*) Non audebat jubere ipsa Martha.

41 *μάρθα μάρθα, Martha Martha*) Epiczeuxis valde figens Martha mentem.

¶ *μεριμνάς, curas*) intus. Antitheton, *non cura est?*

¶ *τurbάζη, turbaris*) exterius. Synonymon, *περισπάω, distrahebatur*. Vide Eustathium.

42 *ἕως δὲ ἐστὶ χρεία, uno autem opus est*) Antitheton: *circa multa*. Conf. Sir. XI. 11. 10. græce. *Vnum* hoc videtur in eodem genere dici, atque *multa*. Vnum, (*ἐν, non πᾶν ἐν*) ad necessitatem victus, sine apparatu distrahente. Congruit *de autem* bis adhibitum.

¶ *ἀγαθὴν, bonam*) meliorem, quam Martha cogitabat: tranquillam, opiparam.

¶ *μερίδα, portionem*) Metaphora ab epulis.

¶ *ἐξελέξατο, elegit*) Quod quæque anima eligit, eo potitur. Electa anima bonam partem elegisse censetur. tanta est Domini bonitas erga libentes.

¶ *ἐκ ἀφαιρέθησιν, non auferetur*) Conf. Marc. IV. 25. Confirmata Mariæ immunitas.

C A P. XI.

1 *Ὡς ἐπαύσατο, ut desit*) Neque enim prius debuerunt interpellare.

¶ *μαθητῶν, discipulorum*) qui vel audierant verba Domini orantis, vel certe gestus viderant suavissimos.

¶ *διδάξον, doce*) Hoc ipso jam orant,

dum petunt, ut orare doceantur. Iucundissimum Magistro erat, rogari, ut eos doceret, & hoc ipsum docere. Docuerat Iohannes suos discipulos orare; sed non sic, ut Deum appellarent *Patrem*, (quanquam reliquis rebus formula Iohannis a formula Christi non fuerit longe diversa:) Filii Dei reservatum erat, hanc potestatem suis dare. Dederat jam Matth. VI. 9f. sed intermiserat aliquandiu, discipulos communiter ad orandum exhortans, eosque consuetudini ex formula communi Israëlitica orandi relinquens, (alias enim discipuli exemplum Iohannis suos orare docentis non allegassent,) donec in agnitione Patris & Filii satis profecissent. quo facto locupletissimam demum eis Patris in ipso suo, Filii, nomine orandi copiam patefecit. Ioh. XVI. 23.

¶ *ἡμᾶς, nos*) Conjuncta erat discipulorum causa: hic qui rogabat, etiam pro ceteris rogabat.

¶ *καὶ ἰωάννης, etiam Iohannes*) Bonus doctor vel maxime docere debet suos recte orare. vid. Bernardi scala claustralium. Non potest docere, qui ipse nescit. Sunt autem gradus precum. Iohannes docuerat, Christus docuerat orare; nunc, rogatus, pro ceteros amplius docet.

2 *εἶπε, dixit*) Promptus Magister & verba & modum orandi docet. v. 2f. 5f.

¶ *λέγετε, dicite*) Formulam incomparabilem alio tempore Matthæus populo pluribus verbis; alio Lucas discipulis rogantibus brevius præscriptam recenset. Itaque summa orationum semper est eadem: sed alio tempore omnia *ἀιτήματα* sive *capita precum*, alio quædam ex omnibus, libero verborum rerumque delectu exercentur. Neque necesse habuit Lucas in numero rogationum, cum Matthæo, qui tamen non expresse eas septem esse ait, congruere. nam idem beatitudines cap. VI.

20 s. aliter ac Matthæus; idem Decalogum aliter ac Moses, enumerat.

3 τὸ καθ' ἡμέραν) Conf. Act. VI. 1.

4 καὶ γὰρ, *etiam*) Enim denotat remotionem impedimenti, non meritum causæ. In tanta brevitate orationis hujus apud Lucam tamen ponitur rogatio pro remissione debitorum.

5 καὶ εἶπε, *et dixit*) Copiose hortatur nos scriptura ad preces. Tota earum ratio in quo sita est? in flagitando, serio.

¶ μεσονυκτίς, *media nocte*) tempore minime opportuno. Deo nullum tempus audiendi & dandi alienum est.

¶ Φίλε, *amicè*) Familiaris & comis appellatio, loco nominis proprii posita: quæ non iteratur versu 7.

¶ τρεῖς, *tres*) unum, pro hospite; unum, pro me; unum, supernumerarium, honoris causa. Mire popularis est h. l. sermo.

6 φίλος, *amicus*) Ergo etiam officium erga alios allegari potest in rogando.

7 κλεισθε, *clausa est*) vecte (olim,) qui majore labore remouetur.

¶ μετ' ἐμοῦ, *mecum*) Officium parentum, custodire liberos, noctu præsertim.

¶ ἐδύναμαι, *non possum*) scil. sine magna molestia.

8 λέγω, *dico*) *Et si ille perseveraverit pulsans, vel, et ille si perseveraverit pulsans, præmittunt Latini codd. plerique omnes. Glossa videri posset ex Act. XII. 16: Petrus autem perseverabat pulsans, sed suspicionem tollunt Bedæ, Augustinus, Ambrosius, maximeque Tertullianus. Sed et nocturnus ille PULSATOR, inquit, panem PULSABAT.* lib. de Or. cap. 6. Adde lib. de Præscript. c. XI & XII. & lib. IV c. Marcion. c. XXVI. Latinum sequuntur Armenii recentiores, & versiones Anglicanæ vetustæ.

¶ διὰ τὸ, *propterea quod*) Deus propter amorem audit: nec molestia afficitur.

¶ τὴν ἀγαθείαν, *impudentiam*) *inver-*

cundiam, noctu venientis. Tali interpellatori minore molestia datur, quam negatur. conf. cap. XVIII. 5. Consideratus ordo verborum: *dabit surgens: excitatus dabit.* Amicitia ad *dandum* impellere poterat: impudentia pulsare perseverans ad laborem *surgendi* impellit.

¶ ὅσων, *quotquot*) vel si plures sint panes, quam quos summa necessitas postulat. Non incommodius est multos jam dare, quam tres unumve.

9 καὶ δοθήσεται, *et dabitur*) ut amico illi.

11 πᾶν τὸ πατέρα) Articulus τὸ hoc loco vim habet minus definitam: est Appositio.

¶ δὲ, *vero*) Gradatio ab amico ad parentem: & tamen hic quoque accedit τὸ *quanto magis?* v. 13.

¶ ἰχθύν, *pisces*) scil. ἀπῆσαι, *rogabit.*

¶ ἀπὶ ἰχθύος, *pro pisce*) Puer anguem pro pisce habere possit.

12 ἡ καὶ, *vel etiam*) Incrementum capiente rogandi fiducia.

¶ ὄν, *ovum*) A necessario ad lautius progreditur rogatio liberorum: nec panis, nec piscis, neque ovum negatur.

¶ σκορπίον, *scorpium*) nocentissimum.

13 ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ, *pater ex celo*) optimus.

¶ πνεῦμα ἅγιον, *Spiritus sanctum*) donum omnium optimum, & cum eo omnia: c. XXIV. 49. Spiritus sanctus est spiritus bonus, lætus. τὸ πνεῦμά σε τὸ ἀγαθόν. Ps. CXLIII. 10, LXX. Ipse Spiritus sanctus in homine operatur initium desiderandi sui. Magis autem necessarius est animæ, quam panis corpori.

14 ἢ ἐκβάλλαν, *erat eiciens*) id est, in eo miraculo versabatur. Hæc facta sunt ante meridiem. coll. v. 37.

15 πνές, *aliqui*) His occurritur versu 17f.

16 ἔπροι, *alii*) His occurritur versu 29f.

17 οἶκος) *familia*.

¶ ἐπίδοκον, *super domum*) id est, *domus super se ipsam divisa, cadit*. Marc. III. 25. Nomen ponitur pro pronomine reciproco. Matth. XII. 26. Act. III. 16. Eph. IV. 16. 2 Tim. I. 18 not. LXX, Lev. XIV. 15. Num. X. 29.

18 καὶ ὁ σατανᾶς) *etiam Satanas*: de quo tamen id minime existimandum est.

20 δακτύλω, *digito*) vi aperte divina, & sine ullo labore. Conf. Ex. VIII. 19.

21 ὀχυρὸς, *robustus*) iatrinsecus. Subjectum.

¶ καθωπισμένον) *extrinsecus. armatus*, i. e. dum armatus est, nemine exuente. Hoc jungendum cum prædicato.

¶ τὴν ἑαυτῆς, *suam*) Vid. 2 Petr. II. 19.

¶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς, *facultates suas*) quæ in aula asservantur.

22 ἐπελθὼν, *superveniens*) de improvise.

¶ ἐπεπαίδει, *confusus erat*) Gloriosior victoria Christi, postquam vicit Satanam tot seculis grassatum & confisum.

¶ σκύλα, *spolia*) quæ Satanas generi humano eripuerat.

¶ διαδίδωσι, *distribuit*) Eph. IV. 8.

27 ἐπάρασα, *attollens*) Bonum esset, neque irridendum, si auditores motum cordis sui inter auscultandum quamlibet simplici ratione proderent.

¶ ἡ κοιλία, *uterus*) Mulier bene sentit, sed muliebriter loquitur. Id in ordinem redigit Salvaror.

¶ μασοὶ, *mamme*) Conf. de Messia, Ps. XXII. 10.

28 μενῶνγε) Beata dicitur mater tam bene docentis: *verumtamen* vero beati sunt, qui docentem sequuntur. sic μενῶνγε Rom. IX. 20. X. 18.

¶ οἱ ἀκούοντες, *qui audiunt*) etiam illa ipsa mulier pia.

¶ Φυλάσσοντες, *custodientes*) qui Christum ejusque verbum gerunt in corde, uti Ipsum tulerat mater in utero.

29 τὸ ἐσχάτων, *turbis autem*) Id eodem tempore factum. conf. v. 37 init.

30 πένινενίταις, *Ninevitis*) Itaque Ninevita scierunt de Ionæ triduo; coque ad pœnitentiam adducti sunt: postea autem pœna impœnitentibus attracta, eodem propemodum intervallo temporis, quo postea Judais; quod utrinque cum tempore ad pœnitentiam dato conferri potest.

¶ ὅπως, *sic*) Hoc habet vim promissionis, in longinquum.

31 ἀνδρῶν, *viris*) Quia mulier regina sapientiam secuta est.

33 εἰς κρυπτήν) *Fœmininum*, Hebraice, pro neutro.

34 ὁ λύχνος, *lychnus*) Lux patet nobis, estque aperta & simplex: nos igitur debemus toti vicissim patere luci.

35 μή) *numi*. Sequitur enim indicativus.

36 ὅλον φωτεινὸν - φωτεινὸν ὅλον, *totum lucidum - lucidum totum*) Ploce: perfectio partium tendit ad perfectionem graduum.

¶ ὁ λύχνος, *lychnus*) ille, de quo v. 33.

¶ τῆ ἀστραπῆ) *summo fulgore suo*.

37 εἰσελθὼν δε ἀνέπεσεν, *ingressus autem accubuit*) statim, non lotus ante mensam. fortasse lassus erat.

38 ἰδὼν, *videns*) quod accubuerat.

39 νῦν, *nunc*) Particula habet vim demonstrandi rem præsentem: ideo LXX ponunt pro ἰδὲ ecce, 2 Reg. VII. 6. & hoc loco simul involvit antitheton inter externam puritatem & impuritatem; quo pacto *nunc* Latinis sæpe valet *atque*.

¶ τὸ ἔξωθεν) quod est *exterioris*, v. gr. poculi mundioris.

¶ τὸ ἔσωθεν ὑμῶν) *interius vestrum*, victus.

¶ γέμει, *plenum est*) instar catini.

40 ὁ ποιήσας, *qui fecit*) Deus.

¶ καὶ τὸ) Ideo curandum utrumque. Mundum cor decet mundities victūs.

41 πλὴν) Etsi *exterior* ab Eo, a quo *interius*, factum est; *tamen* in homine, qui impuritatem contraxit, alia est ratio *exterioris*, quod per se non inquinat, alia *interioris*, quod maxime purificandum est.

¶ τὰ ἐνόητα) Anonymus apud Suidam (V. ἐνόη) θυσιῶν ἐκ τῶν ἐνόητων καὶ παρέντων περσαχθεῖσαν: ut notat Pricæus, quem vide ad h. l. Itaque τὰ ἐνόητα sunt non τὸ ἔσθαι, sed esculenta & potulenta, quæ insunt in vasis. Subaudiendum κατὰ.

¶ δότε, *date*) Sæpius dicitur, *ποιεῖν facere eleemosynam*: sed h. l. *dare*, (uti cap. XII. 33.) in antitheto ad *rapinam*. v. 39.

¶ καὶ ἰδὲ, *Ecce*) Non ait: *Ecce tunc*, sed *Ecce*, & mox, non, *erunt*, sed, *sunt*. Igitur non dicit, dando eleemosynam puritatem demum conciliari cibo & potui; sed puritatem in creatura Dei esse per se tantum, eleemosyna data, non manuum lotione, abstergeri labem, quam adjunxerant pharisæi per rapinam.

¶ πάντα καθαῖρα) *omnia*, quæ insunt in poculo & patina, *munda* sunt vobis. nam hæc omnia fecit Deus. v. 40. nil horum hominem inquinat. Matth. XV. 11.

42 ἀλλ' εἰ) *Alia*, particula transeundi. 2 Cor. VII. 11.

¶ τὴν κρίσιν, *judicium*) in intellectu. Iudicium verum dicitur, amorem Dei esse præceptum maximum.

¶ τὴν ἀγάπην ἔθει, *amorem Dei*) in voluntate. Qui Deum amat, is demum vero *judicio* pollet. 1 Cor. VIII. 3. 2. Apud Matthæum: *misericordiam ἔθει*. Videlicet cum amore conjuncta est ea *fides*. 1 Tim. I. 5. *misericordia* commendatur verba 41.

44 εἰ καὶ ὑμῖν, ὅτι κτλ.) Hic non addit Dominus, *πῶς Φαρισαίοις, pharisæis*, uti addiderat v. 42. & cum sermone vultum quoque ad legisperitos a Domino conversum fuisse, colligere licet ex v. 45, ubi legisperitus quidam id sibi dictum sentit. Illud, *γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί*, librarii quidam ex Matthæo huc intulerunt.

¶ ἀδηλα, *occulta*) non dealbata.

¶ ἐκ οἰδασιν, *nesciunt*) adeoque inquinantur.

45 ὑβρίζεις, *contumelia afficis*) Aliud est ὑβρίζειν, *contumelia afficere*, aliud jure *ονειδίζειν, exprobrare*.

46 ἐνί, *uno*) Gradus: digito uno attingere, digitis tangere, digito movere, manu tollere, humero imponere. Hoc cogebant populum: illud ipsi fugiebant.

47 οἰκοδομεῖτε, *ædificatis*) Hoc per se non videtur fuisse malum; sed quod imitarentur patres suos.

48 καὶ, ἔ) Testamini, vos habere illos patres, eorumque facta probatis. Non putabant hoc: & tamen verum erat, & jure eis adscribitur.

49 ἡ σοφία ἔθει, *Sapientia Dei*) Suae nomen. Koheleth, congregatrix. cap. XIII. 34.

¶ εἶπεν, *dixit*) Matth. XXIII. 34 not.

¶ περφήτας, *prophetas*) qui erant in V. T.

¶ ἀποστόλους, *apostolos*) qui sunt in N. T.

¶ ἐκδιώξουσιν) *persequendo ejicient*. Frequens verbum apud LXX.

50 ἐκζητηθῆ) Hebr. שׁוּת 2 Chron. XXIV. 22.

¶ πάντων, *omnium*) Omnibus temporibus fuere prophetae; in his etiam Abel.

¶ ἀπὸ τῶ) Constr. cum ἐκζητηθῆ. coll. v. 51.

52 ἤρατε) *suſtuliftis.*

¶ τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, *clavem cognitionis*) i. e. cognitionem veram, Melſiæ, (c. XX 41.) quæ eſt clavis regni cœlorum.

¶ ἐκ ἐσθήθετε, *von ingreſſi eſtis*) in regnum cœlorum.

53 δειῶς, *vehementer*) Huic vehementiæ ſüberat fraudulentia. v. ſeq.

¶ ἀποσοματίζειν) Ἀποσοματίζω, *urgeo* (me vel alium) ad promendos *ab ore* ſermones. coll. v. ſeq.

C A P. XII.

1 Ἐν οἷς) *inter hæc.*
¶ τῶν) de iis, qui adēſſe ſolēbant.

¶ μυριάδων, *myriadibus*) Non tantum adjectivum *μυρίων*, ſed etiam ſubſtantivum hoc dicitur de numero magno indefinito.

¶ πρὸς τὰς μαθητάς, *ad diſcipulos*) Ceteri nondum capiebant hanc doctrinam.

¶ πρῶτον, *primum*) Ad diſcipulos prius: deinde, poſt unam alteramque interpellationem, etiam populis. v. 54.

¶ ὑπόκρισις, *hypocriſis*) Hæc deinde etiam in populo arguitur v. 56. Hypocriſis, fermenti inſtar, inſicit totum hominem, & per unum multos. Hypocriſis eſt, vel quum malum bono tegitur velo a malis, vel quum bonum a malis tegitur velo a bonis. Hæc hypocriſis notatur in præſenti, coll. vers. ſeqq.

2 ἕθεν δὲ, *nihil vero*) Omnia, & mala, & bona, pateſcent: & qui patefaciunt, abſunt ab hypocriſi.

¶ συγκεκαλυμμένον, *conceſſum*) remotum ab oculis. *in tenebris.* v. 3.

¶ κρυπτὸν, *occultum*) remotum etiam a notitia: *ad aurem.* v. 3.

3 εἶπατε, *dixiſtis*) cum timore aliquo.

4 Φίλοις, *amicis*) Conſilium fidele, &

ſtimulus fortitudinis, & appellatio comis, temperans ſeveritatem ſermonis de re ardua. In bello dux milites præliantes humaniter appellat, fratres &c.

¶ τὸ σῶμα κτλ.) *Μείωσις.*

¶ μετὰ, *poſt*) Reſp. *poſt*, v. 5.

5 ὑμῖν, *vobis*) amicis.

¶ φοβηθήτε, *timeatis*) Maxima vi terponitur hoc verbum.

¶ μετὰ τὸ ἀποκτείνειν) Verbum qualiſi impersonaliter poſitum.

¶ γέενναν, *gehennam*) Gravis ſermo etiam ad amicos.

6 ἐν) *ullum*, impar, ſupernumerarium.

7 πολλῶν) *al. πολλῶν*, conf. v. 24.

8 ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων, *coram angelis*) in iudicio noviffimo. Congruit appellatio *Filii hominis*, ſtatum conſpicuum denotans.

10 καί, *et*) Ab abnegatione, v. 9, facilis progreſſus ad blaſphemiam.

11 ἢ τί εἶπητε, *aut quid dicatis*) etiam præter *apologiae* neceſſitatem.

13 τις) *aliquis*, qui ſenſerat, Ieſum eſſe juſtum.

¶ ἀδελφῶν, *fratri*) qui fortaffe magni facere cœperat Ieſum. Facile ii, qui doctorem ſpiritualem admirantur, eo delabuntur, ut velint eo abuti ad domeſtica & civilia componenda.

14 ἀνθρώπε, *homo*) Alloquitur veluti alienum.

¶ δικαστήν, *judicem*) ad jus dicendum.

¶ μερισην, *diviſorem*) ad bona diviſenda.

15 πρὸς αὐτούς, *ad eos*) ad duos fratres, vel, ad auditores: coll. v. 16. Ad diſcipulos revertitur oratio verſu 22.

¶ πλεονεξίας, *avaritia*) quæ in cauſa quamvis juſta ſubēſſe poteſt.

¶ ἐκ τῶν) Conſtr. cum ζαή. Vivitur parvo bene.

16 ἐνφόρησεν, *uberes fructus attulit*) uno anno vel quotannis. Modus hic ditescendi innocentissimus, & tamen periculosus.

¶ χάρα) non modo χωρίον.

17 τί ποιήσω; *quid faciam?*) Character animi sine requie quieti, egregie expressus. Eadem formula, cap. XVI. 3. coll. v. 4.

18 πάντα, *omnia*) Pauperum nulla mentio.

19 κείμενα, *posita*) quasi praesentia.

¶ ἀναπαύς, *requiesce*) desine laborare. Conf. Sir. XI. 23. 24. græce.

¶ Φάγε, *ede*) Id pridem poterat bono modo.

20 ἔειπε, *dixit*) si non per revelationem, at iudicio occulto.

¶ ἄφρον, *stulte*) Hoc opponitur opinioni prudentiæ, de qua v. 17 fs.

¶ νυκτὶ, *nocte*) Noctu pleraque fiunt alloquia divina: noctu multæ mortes repentinae.

¶ Ψυχὴν, *animam*) de qua v. 19.

¶ ἀπαίτησιν) *repetunt*, quibus potestas repetendi data est; quos ipse non nosti, o dives. Locutio elliptica, uti Ap. XII. 6. Sic 1 Sam. III. 9. in Hebr. ubi LXX plene, ἐὰν καλέσῃ σὲ ὁ καλῶν. coll. 2 Sam. XVII. 9.

¶ τίνι, *cui*) Dativus commodi. Gen. XLV. 20: ὑμῖν ἔσα. Multa sunt divitum, nec tamen sunt divitibus. Nescit dives, cui futura sint: certe ipsi non erunt.

21 ἔτις) *sic*, scil. erit.

¶ ἐαυτῷ, *sibi*) animæ suæ. v. 19. 22.

¶ μὴ εἰς θεόν, *non in Deum*) Non dicitur, *non Deo*, uti, *sibi ipsi*. Deo nil accedit aut decedit. *In Deum* dives est, qui divitiis divinitus utitur ac fruitur.

¶ πλετῶν, *divitem agens*) Hoc statum denotat: *thefaurizans*, studium.

22 μαθητὰς, *discipulos*) minus divites.

¶ ὑμῖν λέγω, *vobis dico*) Pronomen

verbo præpositum vim habet majorem. vid. *Devur.* de partic. in ἐμοί.

24 κόρακας, *corvos*) homini, cui volucres quoque inferviunt, minime omnium utiles.

¶ παμῖον, *penarium*) unde promant, ad seminandum.

¶ ἀποθήκη, *horreum*) quo, quæ metant, recondant: ut habent formicæ, quo colligant.

¶ ὁ θεός, *Deus*) v. 28.

25 τίς δε ἐξ ὑμῶν, *quis autem ex vobis*) Antitheton ad Deum, qui corvos, & volucres omnes, & omnia animantia, & homines alit.

¶ ἡλικίαν) *staturam*. Sunt, qui ad longitudinem ætatis referant; sed hanc nemo cubitis metitur.

¶ αὐτῶν, *suam*) *Si nostra ipsorum* statura non est in potestate nostra; quanto minus omnes creaturæ, unde cibum & potum sumimus.

¶ πῆχυν ἓνα, *cubitum unum*) Longitudo hominis æquat cubitos ipsius quatuor: *non unum* quidem, quintum, addere quisquam curax potest; sive id optet, sive non optet. Non facile quisquam per se palmum aut pedem, nedum cubitum addi sibi optat: sed qui de victu sollicitus est, revera etiam inscius majorem staturam optat, quo plus laboris & lucri possit facere.

26 ὡς ἐλάχισον, *ne minimum quidem*) Argumentum a majore ad minus est versu 23. nunc argumento a minori ad majus ostenditur, irritas esse curas nostras. Homini jam nato & vigenti ad staturam addere cubitum unum, minimum erat penes Deum omnipotentem, & minus etiam, quam auctus ille quinque panum &c. cap. IX. 16. Maximum contra est, quod ille nobis ipsam staturam & robur corporis, quo victus paratur, imo cum corpore animam dedit; & frumenta, vinum, oleum, aro-

aromata, poma, baccas, olera, herbas, boves, oves, feras, volucres, pisces, quotannis & quotidie producit, & totam rerum naturam conservat. Hæc sunt *reliqua illa*, quæ in nostra potestate multo minus sunt, quam longitudo staturæ nostræ: & tamen ad nos alendos multo magis pertinent.

28 ἐν τῷ ἀγρῷ, *in agro*) Potest vel cum χέρτον construi, coll. Matth. VI. 30, τ χέρτον ἔ ἀγρῷ vel cum ὄντα, ut sit antitheton, εἰς κλίβανον.

29 καὶ ὑμεῖς) vos quoque: ut corvi & lilia.

¶ μὴ μεπωρίζεσθε) Μετώριζθ, *sublimis*; unde μεπωρίζεσθαι, *in sublime vel in sublimi ferri*. Dicitur de animo vel elato vel fluctuante. Qui curat, huc illuc impellitur, suspensus, *fluctuat*, & vertigine corripitur. Vnde, quod Matthæo μεριμνᾶν est in parallelo, id Lucas μεπωρίζεσθαι dicit. Pricæus huc confert illud apud Iosephum, μετώριον εἶναι καὶ κραδαίνεσθαι. ἔ apud Suidam, μετώροι καὶ πρὸς τὸ μέλλον σαλεύοντες. Cic. l. XV. ad Att. ep. 14, *Ita sum μετώριζθ* ἔ magnis cogitationibus impeditus.

30 παντα) Constr. cum ταῦτα.

32 μὴ φοβῆ, *noli timere*) Locus hic valde benignus est.

¶ μικρόν) Quod parvum est, id videri posset habere timendi causam: sed tanto benignius custoditur. Et singulæ oviculae sunt parvæ; (ut populus debilis dicitur, qui ex debilibus constat, Prov. XXX. 25. 26.) & grex est non numerosissimus, si ad mundum comparetur, atque altu facilis, hoc quoque ænomine, & pretiosus.

¶ παίρνιον) Suavissimum amorisque plenissimum diminutivum.

¶ εὐδοκῆσεν) *lubitum est ipsi*.

¶ τὴν βασιλειαν, *regnum*) Grande verbum. v. 31. quidni panem?

33 πωλῆσατε, *vendite*) Dixit hoc Domi-

nus, *nonturbis*, quibus tamen viam salutis, illi ipsi tempori convenienter, ostendebat: v. 54. 56. neque apostolis, qui omnia reliquerant prius, neque habebant, quod venderent: sed ceteris *discipulis*. v. 22. 41. Instabat discessus ex Galilæa, c. XIII. 32. & ipsa Passio: ac jam discipulos preparabat, ut deinceps quam expeditissimi essent. Hi enim erant, de quibus Lucas agit Act. I. 15. II. 44 & c. ut non dubium sit, quin mox sub hunc sermonem possessiones suas in Galilæa vendiderint. Ceteroqui non injungitur omnibus promiscua omnium facultatum venditio, ut eas in eleemosynam vertant, & ipsi cum familia eleemosynam ab aliis vel petant vel repetant. Veruntamen spiritualis prudentia ex emacibus, etiam non copiosissimam habeant suppellectilem, vendaces & liberales facit, præsertim tempore postulante. Eccl. XI. 2. Iac. V. 1.

¶ βαλάντια, *crumenas*) Plurale. Qui mundano more vendit, *crumenam* implet: sed hæc veterascit, ut ipsum calum naturale.

¶ θησαυρὸν ἀνέκλευστον, *thesaurum non deficientem*) Thesaurus, crumenæ oppositus, est copia rerum ad victum, quæ celerime consumuntur aut corrumpuntur.

¶ ἐν) nempe in cælis. Pertinet hoc ad utrumque comina antecedens.

35 ἐσωσαν, *sunto*) Antecedentia & consequentia eorumque connexio maxime quadrat in ea tempora, quæ post ascensionem Christi consecuta sunt. de *vendendo*, conf. Act. IV. 34. Vult, suos esse expeditos.

¶ ὄσφρες, *lumbr*) Sic postea Petrus, 1 ep. c. I. 13. & Paulus, Eph. VI. 14.

36 ὑμεῖς) vos suet.

¶ προσδεχομένοις, *expectantibus*) cum desiderio & gaudio.

¶ πότε) quando sit reversurus.

¶ ἐκ τῶ γάμων, *ex nuptiis*) Ergo ante Domini

mini adventum nuptiæ sunt in cælo.

¶ ἐὺθέως, *statim*) primo pulsu audito.

37 παρελθὼν διακονήσει) Participium παρελκων, in re conviviali obvium. c. XVII.

7. Sir. XXIX. 33 : παρέλθε κόσμησον ἑτάπεζαν. Promissio, de ministrando, honorificentissima & maxima omnium. Ita Sponsus amicos excipit solenni nuptiarum die.

38 δευτέρα) *secunda*. Non memoratur vigilia prima : quæ erat ipsum nuptialis convivii tempus.

¶ τρίτη, *tertia*) Romani in quatuor, Iudæi in tres vigilias divisam noctem habebant : & Lucam ad Iudaicam divisionem alludere statuit Simonius.

39 γνώσκετε) *nostris*.

41 ἡμᾶς, *nos*) apostolos, discipulos.

¶ καὶ, *etiam*) nobis non exclusis.

¶ πάντας, *omnes*) præsentem. conf. v. i. 4. 15. 22. 54.

42 τίς, *quis*) Ad interrogationem Petri non exerte respondet Dominus : sed tamen innuit, se parabolam loqui ad discipulos proprie (nam œconomus differt a familia ei commissa :) sermonemque in singulari format, ad hos singulos eo magis acuendos. Deinde v. 54 f. dicit aliquid ad omnes, populum reprehendens, qui nec dum agnito adventu Messie primo, non capiebat doctrinam de secundo adventu.

¶ καταστήσει, *constituet*) Futurum tempus : quia *fidelitas* dignum facit servum, qui constituatur super familiam. Novum *constituet* sequitur v. 44. Gradus a familia ad opes omnes.

45 ἐσθίειν καὶ πίνειν, *edere & bibere*) Actus. μεθύσκεσθαι, *ebrietati* indulgere, habitus.

46 ἀπίστων, *infidelibus*) Antitheton, *fidelis*. v. 42. Qui cor divisum habet, *dividetur*.

47 τὸ θέλημα, *voluntatem*) qua vigilantia requiritur.

¶ μὴ ἐπιμάσας) Neutrum, uti c. IX. 52.

¶ πολλὰς, *multas*) sc. πληγὰς, *plagas*. Eadem ellipsis, 2 Cor. XI. 24.

48 ὀλίγας) non modo pauciores, quam is, qui scivit, sed *paucas*.

¶ ὃ ἐδόθη πολὺ, *cui datum est multum*) præsertim si ipse ambierit & rapuerit.

¶ παρέθεντο) tanquam *depositum* ii commiserunt, quorum erat committere. Personale ellipticum.

49 πῦρ, *ignem*) optandum, ardoris spiritualis. c. III. 16. Matth. X. 37 cum seq. & antec. Continuat Dominus sermonem a rebus terrenis ad cœlestia homines vocantem : & sensim revertitur ad ea, quæ ante interpellationem dixerat. v. 13. 12.

¶ βαλεῖν) de cælo, *mittere*.

¶ εἰς τὴν γῆν, *in terram*) Ignis ille non est nativus terræ : non dicit, *in terra*, uti v. 51.

¶ τί θέλω, *quid volo*) Præsens, *volo*, pro, *vellem*, convenit rei valde optatæ & certo futuræ. *quid ultra velim, si ignis accensus jam sit?* Accensionem præcessit luceta. Accensus est Act. II.

50 βάπτισμα δὲ) *Sed baptisma*, idque consummatum, debet prægredi ignem, ejusque accensionem.

¶ ἔχω βαπτισθῆναι) Conf. Marc. X. 38.

¶ πῶς συνέχεμαι, *quomodo coarctor*) Ioh. XII. 27. Matth. XXVI. 37. Quo prior passio, eo major affectus. Formula præcedens, *quid volo*, voluntatem ac probulum merum indicat : sed τὸ, *quomodo coarctor*, (coll. Phil. I. 23. 2 Cor. V. 14.) voluntatem per objecta adversa eluctantem innuit.

¶ τελεσθῆ, *consummatum fuerit*) Ioh. XIX. 30.

51 ἐχθὴ) non pacem ejusmodi, quæ heterogenea, bona & mala, congregat.

¶ διαμερισμὸν, *divisionem*) Vim dividendi habet gladius, Hebr. IV. 12. Et ignis, de quo v. 49, separat heterogenea, & congregat homogenea.

52 πέντε, *quinque*) pater, mater, filius, filia, & nurus. Non additur gener: nam hic aliam constituit familiam.

¶ τρεῖς ἐπὶ δυοῖ, *tres super duobus*) Numeri ad divisionem aptissimi.

54 καὶ τοῖς ὄχλοις, *etiam turbis*) Nam superiora dixerat apostolis. v. 42 not. Imitatores Christi debent subire *divisionem* propter nomen ipsius: multitudo, extra causam illam cœlestem, *paci* studere. *Populare* impedimentum gratiæ, simultates. v. 58.

¶ ἀπὸ δυσμῶν, *ab occasu*) Ad occasum Judæis erat mare: unde pluvia.

¶ εὐθέως, *statim*) sine dubitatione.

55 νότον) *austum*. c. XIII. 29. Act. XXVII. 13.

¶ καύσων) καύσων interdum dicitur ipse ventus ab oriente: sed καύσων ☉ prognosticon hoc loco est ventus auster. itaque καύσων dicit *austum*, quem dabat Judæis ventus ex regionibus ad æquatorem sitis.

56 ὑποκριταὶ, *hypocritæ*) *Hypocrita* dicitur, quisquis partem aut speciem boni affectat, majusque bonum negligit. Dicitur etiam v. gr. ὑποκριτῆς ὀρέγων, *conjector somniorum*: sed hoc loco Dominus sine dubio usitatum verbum hebraicum adhibuit, quo innuitur hypocrita malignus. nam ea tempestatum signa allegantur, quæ quilibet plebejus etiam sine peritia physica poterat cognoscere.

¶ τῆ γῆς, *terrae*) v. 54.

¶ ἔρειπῶ, *cali*) v. 55.

¶ καιρὸν) *tempus* Messia. v. 49f.

¶ πῶς ἔ, *quomodo non*) Spiritualis pro-

batio homini multo facilius esse debebat, quam physica.

57 καὶ ἄφ' ἑαυτῶν) *vestra sponte, etiam* sine signis, & citra considerationem hujus temporis. sic, ἄφ' ἑαυτῶν, c. XXI. 30.

¶ τὸ δίκαιον) *id, quod verum & justum* est, & veræ paci conducibile. v. 58. coll. v. 51. & v. 13; de lite fratrum. Christi regnum, *justitiæ* regnum.

58 γὰρ, *enim*) Γὰρ, *enim*, sæpe ponitur, ubi propositionem excipit tractatio.

¶ ὑπέγεις, *abis*) quamvis invitus.

¶ ἀντιδικῶν, *adversario*) actore, cui debet reddere. v. 59.

¶ ἀρχοντα, *principem*) *judicem*.

¶ ἀπηλλάχθαι, *liberari*) transactione, & conditione quavis. Compositio amica etiam civiliter suaderi solet. Favorabilis *divisio*.

¶ κατασύρη, *pertrahat*) Magna potestas offensæ partis, quæ interdum vinculum animæ cum corpore rumpit.

¶ τῷ πράκτορι, *executori*) executori.

CAP. XIII.

1 Τῷ καιρῷ, *tempore*) Opportune, coll. c. XII. 57.

¶ ἀπαγγέλλοντες, *annunciantes*) ut recenti.

¶ πιλάτου, *Pilatus*) Congruit hoc Pilati factum cum inimicitias adversus Herodem. c. XXIII. 12. Alterius altera fuit causa.

¶ ἔμιξε, *miscuit*) Euphemia.

2 δοκίμῃ) Metonymia. *putatisne*, vos esse infontes, & fore impunes? Non tam, quid aliis, vel quare acciderit, quam quid nobis accidere possit, quid nobis agendum sit, spectare debemus.

3, 5 λέγω ὑμῖν, *dico vobis*) Dominus hoc profert ex thesauris scientiæ divinæ.

¶ πάντες, omnes) Galilæi & Hierosolymitæ.

¶ ὡσαύτως) Hoc significat, eodem modo: ὁμοίως, simili modo: ὡσαύτως plus est. & respondit eventus: nam Iudæi puniti sunt per gentem, ex qua erat Pilatus: & eo tempore, paschali, quum sacrificia vigeabant: & ferro.

4 ἡ, aut) A Galilæis, instante discessu ex Galilæa, transit oratio ad Hierosolymitanos: coll. v. 33. a cæde per homines inflicta ad casum, qui fortuitus videri posset.

¶ οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, decem illi & octo) Profundum iudicium, in mortibus multorum conjunctis.

¶ ἰφειλέται, debitores) Conf. v. 34.

¶ καπικέντης ἐν ἱερουσαλήμ) Sic LXX. in Ierusalem, urbe ceteroqui sancta.

¶ ἀπολείθε, peribitis) Factum, in obfidione & clade urbis.

6 συκῆν, ficum) arborem, cui per se nil loci est in vinea. Liberrime Israëlẽm sumsit Deus.

¶ αὐτῆς, sua) Vineam habet Pater, eamque colit Christus, ἡ ἡ coll. v. 8. Domine: vel, vineam habet Christus, eamque colunt ministri ejus.

¶ πεφυτευμένην, plantatam) studiose.

7 τρία, tres) Numerus quodammodo decretorius. Tertium docendi annum incipiebat Dominus, ut vera docet Harmonia evangelistarum.

¶ ἔρχομαι, venio) Sermo concisus, uti cap. XV. 29: tot annos (servivi & adhuc) sereno tibi.

¶ ἐκκοψον, exscinde) Magna in hoc verbo severitas: magna potestas Vinitoris.

¶ καὶ, etiam) non modo nil prodest, sed etiam laticem avertit, quem e terra futuræ erant vites, & soles interpellat, & spatium occupat.

8 ἀποκριθεὶς, respondens) pro tenero suo affectu in arborem, utpote quam colebat.

¶ ἀφες, sine) Hoc affine est argumentum a facili, nec sumtuoso.

¶ τῷ τὸ ἔτ, hunc annum) annum tertium, quo Iesus eos maxime visitavit, c. XIX. 42. 44. redemptionemque perfecit & apostolos misit. Act. II.

¶ κόπρια) Greg. Naz. κόπρια περιβαλεῖν. Sing. κόπριον.

9 καὶ, & si) Apodosis subauditur: bene est, vel, relinquam: vel faciat fructum. Tantundem.

¶ ἐκκόψεις, exscindes) Non dicit vinitor, exscindam, coll. v. 7. sed rem refert ad dominum: desinit tamen pro ficu deprecari.

¶ μέλλον) ἔτ, venturum annum. Antitheton, hunc. v. 8.

11 γυνή, mulier) Videtur hæc pia fuisse mulier; quippe cui non dictum hoc loco, Remittuntur tibi peccata: imo dicitur filia Abraham.

¶ συγκύπτουσα, incurva) Habitus corporis, ab obtutu cœli avertens, congruit cum miseria habendi spiritum infirmitatis.

12 ἰδὼν, videns) Videtur mulier habuisse desiderium & fiduciam.

¶ ἀπολέλυσαι, liberata es) jamdum. Præteritum. Eadem locutio, v. 15. 16.

¶ ἀνωρθῶθη, erecta est) Recta statura, nobilitati hominis congruens.

¶ ἐδόξαζε, glorificabat) Anima & corpus, post opem, est organon laudis divinæ quasi recens paratum.

14 τῷ ὀχλῷ, turbæ) oblique. Iesum pe-
tebat.

¶ ἕξ, sex) sat multi.

15 ὑποκριτῶν, hypocritæ) Plurale, ad unum: coll. v. 17. uti c. XI. 46. coll. v. præced. Erat in archisynagogo aliqua erga Iesum

sum reverentia; neque ex proprio, sed ex communi Iudæorum errore ei obliterat.

¶ λύει, *solvit*) Aptissima similitudo. conf. *solvi*. v. 16.

¶ ἀπαγαγὼν, *abducens*) Verba cumulantur, ad opus demonstrandum.

16 θυγατέρα ἀβραάμ, *filiam Abrahami*) non modo *filiam Adami*. Magna antithesis ad jumentum. Omnibus Abrahamidis salutem attulit Christi: qui expertes mansere, ipsorum culpa erat. Conf. de Zachæo, cap. XIX. 9.

¶ ἰδὲ δεκά καὶ ὀκτὼ ἔτη) *annis abhinc decem & octo*. Nominativus. Sic Jos. I. 11: ἐπὶ τρεῖς ἡμέραι ὑμῖς διαβήσαθε. Specimen omniscientiæ Iesu Christi: de causa morbi, & de duratione, quæ nullo documento externo videtur prius innotuisse Domino. ¶ ἰδὲ ποσὰ ἔκοντα ἔτη. Deut. VIII. 4.

¶ οὐκ ἔδει; *num non oportebat?*) Valet argumentum & a quotidiana indigentia jumenti, v. 15. & a periculo subito, c. XIV. 5. Ne licet excipere: hominem vero, tot annis agrotum, aliquot horas posse expectare ad sabbati finem. nam ne in jumento quidem extrema est necessitas, cui tamen succurritur: & in hominum afflictione, ubi tempus est auxilii, vel hora magni momenti est, ut primum agrotus & medicus inter se occurrunt.

17 καταχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ) Es. XLV. 16. LXX, αἰχυνθήσονται καὶ ἐτραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ.

¶ πᾶς, *omnis*) Huc conferantur versus sequentes.

¶ ἔχαρεν, *gaudebat*) Nobile gaudium & ingenium.

¶ γνωμόνοις, *que fiebant*) sermone & miraculis.

18 τῷ, *cui*) Conf. c. VII. 31.

¶ ἡ βασιλεία, *regnum*) Ex Iudæis & gentibus multi erant ingressuri. v. 17. 29.

19 κήπον, *hortum*) clausum. conf. *abscondidit*. v. 21.

21 ἐνέκρυψεν, *abscondidit*) ita ut fermentum videretur absorptum.

¶ ἄλευρον) Ἀλεύρα σάπυρα ex Matthæo huc relata videntur. ἄλευρον habuisse Italiam versionem antiquissimam, in Apparatu satis, ut arbitror, evictum dedi: Ambrosiique testimonium exhibet non modo commentarius ad h. l. sed etiam Sermo V. constanter.

22 εἰς, *in*) Iter eo erat comparatum, valde memorabile. v. 3; c. XVII. 11. XVIII. 31. XIX. 11. 28.

23 εἰ ὀλίγοι, *num pauci*) Videtur homo putasse, extra Iudaicum nullam fore salutem.

24 ἀγανίζεσθε, *certate*) Quæstio theoretica, initio vertitur ad praxin: *certate*, per fidem, cum precibus, sanctimonia, patientia. Sequitur tamen etiam responsio ad rem. v. 28 fs.

¶ πολλοὶ) *multi*, Istraëlita quoque. Rom. IX. 31. Antitheton ad *paucos*.

¶ οὐκ ἰσχύουσιν, *non valent*) ἢ LXX, ἰσχύω, absolute. Agon robore constat, ad Deum præsertim. Non valent: quia videlicet præter propter portam quærunt, & tandem portam probe clausam perfringere non poterunt. vires ad victoriam nec quærunt serio nec adhibent.

25 ἀφ' οὗ, *ex quo*) Hoc ex abrupto subjunctum habet vim magnam. Apodosis est in *τίτε tunc*: neque impedit indicativus ἔρῃ, *dicet*. coll. Marc. III. 27 not.

¶ ἐγερθῆ, *surrexerit*) a cæna, ut claudat ostium. Non enim sermo est de adventu; nam in adventu non Dominus servis, sed servi aperiunt Domino. c. XII. 36.

¶ ἀποκλείσῃ) *clauserit*, alienis. Nunc, nunc certandi tempus est.

¶ πρὸς θύραν, *ostium*) Quæ foris stantibus

bus porta esse videtur, ostium est iis, qui sunt intus, utin domo.

¶ κρῆν τὴν θύραν, pulsare ostium) non modo angustum, v. 24. sed jam clausum.

¶ καὶ ἀρξήσθε, ἔ inceperitis) Hoc quoque pendet ab *ex quo*. nam in apodosis τὸ *quaerent* tractatur v. 26. & τὸ *non valebunt* tractatur v. 27. Tales antea non putarant. O quam *novus* erit miseriae sensus, & serus, & diuturnus. Ut facultas praeteriit, homo velle incipit. Num. XIV. 40.

¶ ποθεν, unde) Ratio, sub qua non nascuntur. Ut operarii iniquitatis, cogniti sunt.

26 τότε ἀρξήσθε, tunc incipietis) antea aliis nixi praetextibus.

¶ λέγειν, dicere) hoc dicentes: cur non nōris nos? Hoc proprie convenit in eos, qui tum erant.

¶ ἐνώπιόν σου ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν *convante*: in plateis nostris) Itaque non modo coram Christo debemus edere & bibere; sed Christi esse participes: nec plateas modo, sed corda doctrinae salutari patefacere.

27 λέγω ὑμῖν, dico vobis) Iterantur eadem verba; stat sententia: sed iterantur cum emphasi.

¶ ἀδικίας, in justitia) Ergo *justi* intrabunt. Matth. V. 20.

28 ἐκεῖ, ibi) ibi, quo abire iussi eritis.

¶ ὄψησθε) *videbitis*, non gustabitis. Miserum spectaculum. c. XVI. 23. Impii contra, spectaculum sanctis festivum. Ies. LXVI. 23. 24.

¶ ἀβραάμ, Abrahamum) Patriarchae & omnes prophetae Christum spectarunt: quorum fidem qui non sequuntur, non simul accumbent.

¶ πάντας, omnes) Omnes prophetae fuere sancti. De his gloriabantur Iudaei, quos eorum patres reprobarant. Mitigatur hic & versu 29 terror paucitatis. v. 23.

¶ βασιλεία, regno) v. 29.

¶ ἐκβαλλόμενος, qui ejiciamini) Praesens. statim incipiet fletus.

29 ἤξουσιν, venient) Hic non additur, *multi*.

¶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, ab oriente ἔξ occasu ἔξ aquilone ἔξ austro) Hoc fere ordine ad fidem conversi sunt populi. In primis in meridie adhuc praedicabitur evangelium.

30 ἰδὲ εἰσὶν καὶ εἰσὶ ἐκεῖ sunt: ἔξ sunt) Praesens cum emphasi, in antitheto ad futurum. v. 29. 24.

¶ εἰσὶν ἔσχατοι, sunt ultimi) Hoc refertur ad v. 28 f. Absentia articuli totum sermonem facit indefinitum, denotatque quorundam, non omnium, primorum novissimorumque commutationem, non promiscuam utrorumque rationem. nam venientes a quatuor plagis mundi accumbent *cum* patribus & prophetis, non *hi cum* illis. Matth. VIII. 11.

¶ εἰσὶ πρόωποι, sunt primi) Hoc refertur ad v. 24 fs.

31 ἡρώδης, Herodes) Pharisei, hoc dicentes, non sunt plane mentiti; etenim Herodes *vulpes* appellari meruit, eumque a multis ita appellatum suspicatur Simonius. Optabat autem Herodes, ut hic thaumaturgus, quem suspicabatur esse Iohannem, quam longissime removeretur: idemque placebat Phariseis. hinc utriusque contra Iesum conspirarunt. Rursum non serio voluisse Herodes videtur occidere Iesum; nam si Iohanne occiso, c. IX. 7 f. timuit, non potuisset non gravius, occiso Iesu, timere: sed conatus est Iesum tentare ac submovere per obtentum juris sui territorialis (conf. Amos VII. 12.) derivatasque inde minas, quas Pharisei, de suo fortasse exaggeratas, non Herodis, sed suis ipsorum verbis, quasi per amicam admonitionem renunciarunt. Vtrisque er-

go Iesus, nulla re territus, respondet ex veritate. Herodem *vulpe* appellat, accurately characterisimo, ob calliditatem & timiditatem hypocriticam, coll. c. IX. 7. simulatas minas jactantem, negans se per eas a miraculis edendis deterreri: inter-nunciis vero & toti Ierusalem animum ingratum & sanguinolentum exprobrat. v. 33 s. Herodes erat *vulpes*, minor persecutor, comparatus ad magnam persecutricem Hierosolymam.

¶ *θέλει σε ἀποκτεῖναι, vult te occidere*) irritatus fortasse Pilati factio. v. 1.

32 *εἶπατε, dicite*) si audetis.

¶ *ἐκβάλλω κτλ. ejicio &c.*) Non addit, *prædico evangelium*. hoc enim minus capiebat Herodes. Ex bonitate actionum Iesupatet malitia insidiarum Herodis.

¶ *ἐπιτελῶ, conficio*) urgeo, quia tempus breve est. Cum majestate loquitur adversum hostes: cum humilitate, ad amicos. Matth. XI. 5. XII. 27.

¶ *σήμερον καὶ αὐριον*) Sic LXX, *σήμερον καὶ αὐριον*. Ios. XXII. 18. coll. v. 28. Proverbii instar de futuro; ut sæpe de præterito, *χθες καὶ τρίτην ἡμέραν*. Si per Herodem stetit, ne dies quidem relictus esset Domino.

¶ *πελειῆμαι*) *finem nanciscor*. conf. Hebr. XI. 40 not. Tertio die Galilæa exiit, Hierosolymam tendens, ibi moriturus: v. 33 fin. & ab hoc tempore consummationem sibi representavit.

33 *τῇ ἐχομένῃ, sequenti*) Hoc latius quiddam sonat, quam *τῇ τρίτῃ, tertio die*, quod huic includitur. Non duorum duntaxat dierum iter erat in urbem Ierusalem. v. 22. c. XVII. 11. Vnde tertius dies non solum consummationis, *πλὴν sed etiam*, ante hanc, profectiois ulterioris erat.

¶ *πορευομαι, proficisci*) Dixerant: *proficiscere*. v. 31. Respondet: Hoc ipsum,

quod tam subito indicitis, non est unius diei.

¶ *ἐκ ἐσδέχεται*) *non usu venit*. Phrasīs hæc admittit exceptionem, v. gr. Iohannis Baptistæ.

¶ *ἀπολόεσθαι, interire*) *judicio publico*. 34 *ἱερουσαλήμ, Ierusalem*) Non sine causa ad hanc urbem sermo vertitur. Pharisæi necessitudinem cum ea habebant: v. 31. & Herodes ibidem erat infectaturus Iesum.

¶ *ποσάκις, quoties*) v. 7. Ter post baptismum eo venerat.

¶ *νοστίαν, pullitiam*) Nomen collectivum.

35 *ἰδὲ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν*) *Ερημος* addidere multi ex Matthæo. Apud Lucam in Galilæa hæc dixit Salvator: neque se deinceps Hierosolymis videndum præbuit, donec post Lazarum resuscitatum in ingressu Iesus regali dixerunt, *Benedictus qui venit, in nomine Domini*. Igitur ab hoc sermone ac præludio usque ad ingressum illum *reliquit illis domum ipsorum*, sed tamen nondum *desertam*. At apud Matthæum, post ingressum regalem, ultimo e templo egrediens, *desertam* domum sollemniter declaravit.

¶ *λέγω δὲ ὑμῖν, dico autem vobis*) Severè loquitur; & tamen clementer, ut modo notavimus: quin etiam Matth. XXIII.

39 *ἀμὴν amen* abest, quo apud Lucam inserto nonnulli severitatem intenderunt.

Particula *δὲ autem* opponit invicem *solitudinem* domus relictæ præsentem & *acclamationem* proxime futuram.

C A P. XIV.

1 *Ἐν τῷ ἐλθεῖν, cum veniret*) invitatus. v. 12.

¶ *ἀρχόντων, principum*) Pharisæi habere suos *principes*, eosque plures, exi-

mīa auctoritatis: quam tamen Iesus non est veritus. v. 12 inicit.

2 ὑδροπικῆς, *hydropicus*) ea ipsa de re huc ductus.

3 ἀποκριθεὶς) *respondens* cogitationi adversariorum.

¶ νομικῆς, *legisperitos*) qui tamen legem de sabbato non recte intelligebant.

4 ἰάσατο, *sanavit*) Homine hydropico abutebantur adversarii: sed tamen Iesus ei bene fecit.

5 ἀνασπάσει, *extrahet*) cum labore.

7 πᾶσα βολήν, *parabolam*) sumtam a moribus externis, spectantem interna.

¶ ἐπέχων, *attendens*) Attentio in conversatione, res saluberrima.

8 εἰς γάμους, *in nuptias*) Non erant tum nuptiæ. itaque parabola hoc inferitur civilitatis causa.

¶ μὴ, *non*) Conf. Prov. XXV. 6. Suam quisque, non aliorum omnium, vocationem novit.

¶ εἰς τὴν πρωτοκλισίαν) *in primam sedem*. huic singulari numero respondet τὸ *honoratior*, & τὸ *ultimum locum*. Superbus non modo nonnullis, sed omnibus se anteponit. Ps. X. 4.

¶ ἐμπρότερον) Hoc in parabola notat *honoratior* apud homines: (LXX, Num. XXII. 15.) in scopo, pretiosior coram Deo, quamlibet interdum serius venientem. pretiosiores autem omnes alios se ipso ducit humilis. conf. Sir. X. 7 - XI. 6 in græco.

9 ἐλθὼν, *veniens*) Conf. Matth. XXII. 11.

¶ καὶ αὐτὸν, *& illum*) Dignitas, & dignitatis gradus, ex vocatione. hoc non iteratur v. 10. nam h. l. est motivum modestiæ.

¶ ἐρεῖ) Indicativus, uti mox v. 12 not.

¶ ἰδοὺ, *da*) Non additur, *amice*, uti v. 10 additur: *amice*.

¶ ἀρχῆ, *incipies*) Ultimum esse, ignominiosum non est nisi altiora affectanti.

¶ αἰσχύνης, *rudore*) Antitheton: *gloria*. v. 10. Apposite.

¶ ἔχατον) non modo inferiorem, sed ultimum. Qui semel cedere iubetur, longe removetur.

10 πορευθεὶς, *profectus*) alacriter, ex animo.

¶ προσανάβηθι) *ascende ad alios honestos*. Prov. XXV. 7: κρείσσον γὰρ σοι τὸ ἠθῆναι ἀναβῆναι, ἢ ταπεινώσασθαι ἐν πτωχῶν δυνάσει.

11 πᾶς, *omnis*) Gravis vocula.

12 ἀριστον ἢ δεῖπνον, *prandium aut cenam*) Sæpius cœnæ simplex fieri solet mentio. itaque hoc tempore fuerit prandium. v. 1. 25.

¶ μὴ φάνει τὰς φίλους, *noli vocare amicos*) id est, *non dico, ut invites amicos* &c. Iesus invitationes ex necessitudine naturali & civili quasi suo loco relinquit: ipse meliores præcipit. humanitatis officia non plane tollit.

¶ πλοῦσις, *divites*) Epitheton amicorum, fratrum, propinquorum, qui sæpe negliguntur, egeni; maxime vero vicinorum: quibus opponuntur totidem genera alia. v. 13.

¶ μήποτε - ἀνταπόδομα, *ne - retributio*) Hic metus mundo ignotus est, uti metus divitiarum. Prov. XXX. 8. Fundamentum veræ liberalitatis & ἀνταρκείας. Quis velit omnia sibi in hac vita pensari?

¶ καὶ γενήσεται) De hac constructione, μήποτε καὶ αὐτοὶ σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γενήσεται σοὶ ἀνταπόδομα, cui gemella exstat versu 9. Iudicium ferri poterit ex annot. ad Marc. III. 27. Ea non observata, multi fecere γένηται.

13 κάλα) *voca*, simpliciter; non, φάνει.

v. 12. Φωνῆν clarius & solennius quiddam sonat.

¶ πτωχῶς, *pauperes*) Tales vocat Deus ipse. v. 21.

14 γὰρ, *enim*) Nil manet sine retributione.

¶ σοὶ, *tibi*) amico Salvatoris.

¶ ἀναστῆσαι, *resurrectione*) Ante resurrectionem non est plena retributio, sed potius, in vita, facultas ad fementem ulteriorem; & a morte, quies. Ap. XIV. 13.

¶ ἡ δίκαιων, *justorum*) Act. XXIV. 15.

15 ἀκούσας, *audiens*) eoque tactus.

¶ μακάριος, *beatus*) v. 14. Sæpe hoc epitheton raritatem connotat. conf. v. 24. Non sufficit, beatos dicere pios; sed quisque pro sua parte niti debet. conf. vers. seqq. item c. XIII. 23 f.

¶ Φάγεται, *edet*.

¶ ἄρτον) Multi, ἄριστον sed certior lectio ἄρτον, præsertim accedente verbo Φάγεται, coll. v. 1. Tamen tum videtur fuisse *prandium*. v. 12 not. Eo majori attentione dignum est, quod in parabola *cæna*, non prandium, proponitur. v. 16.

16 μέγα, *magnum*) & lautum & multis fatiandis idoneum.

¶ ἐκάλεσε, *vocavit*) Nexus duorum sermonum *convivialium*, ad *beatitudinem* ducentium: *Voca* pauperes ad te; Dei *vocationem* sequere.

17 εἰπεῖν, *dicere*) Observanda gradatio: *dicere, vocatis: introduc, pauperes*: v. 21. *coge, eos qui sunt in viis*. v. 23. Progreditur vocatio ad remotiores, vi semper majore pensans moram.

¶ ἤδη) *jam* nunc. Demonstratur præsenstempus Novi Testamenti.

18 ἤρξαντο, *inceperunt*) Antea præ se tulerant, se expectare.

¶ ἀπό μιᾶς) *ἐκλιπές, ἀπὸ μιᾶς* sc. γνώμης. *uno animo vel uno consensu*. sive ἀπὸ

μιᾶς παραθήσεως. i. e. *pariter ceperunt recusare*. Sic fere ἰλ. β'. εἶγε ποτὶ ἔσγε μίαν βλαύσομεν. nimirum βλάην, *si quando una sit sententia consilii nostri*. & alibi, οὐχ ὅση, καταμένουσιν ἐπ' ἀνδράσιν ἐυχεται αὐτοῦ, scilicet ἐυχὴ, *non est pia gloriatio, gloriari in mortuos*. Et Psalmo XXVI. μίαν ἠησάμεν παρὰ τῆς κυρίας, scilicet αἰτησιν. & Psalmo LVII. ἐνθείας κρίνετε οὐκ ἄνθρώπων, nimirum κρίσεις. *Camerarius*.

¶ ἄγρον, *agrum*) Hoc versu innuitur *ager*, versu sequente *negotiatio*. coll. Matth. XXII. 5. Vtrumque verbum *emi* dicit cupiditatem, ut esse solet recenti re. Homini mundano, ubi vocationem divinam sentit, omnia vana sunt nova & dulcia.

¶ ἔχω ἀνάγκην, *habeo necessesse*) Sæpe concurrunt tempora gratiæ acceptissima & mundana negotia *urgentissima*. Hic prætexit fictam necessitatem: alter meram aliarum rerum lubentiam, *proficiscor*. v. 19. tertius, perversam impossibilitatem, *non possum*. v. 20. Hic ergo negat, se *posse*; duo illi negant, se *velle*, sed civilem adhibent paraphrasin. His omnibus mederi poterat sanctum illud *odium*, v. 26. Nec tamen tam in affectu sita est varietas repulsæ, quam in objecto, agri, boum, uxoris. coll. Matth. XXII. 5.

¶ ἐρώτω, *rogo*) Indignissima & miserimæ rogatio, qua recusatur regnum Dei.

19 ἠγόρασα, *emi*) 1 Cor. VII. 30.

¶ πέντε, *quinque*) Emtio non minima.

20 γυναῖκα, *uxorem*) v. 26. Conf. 1. Cor. I. c. v. 29.

¶ οὐ δυναμαι, *non possum*) Hic excusator, quo speciosiore & honestiore videtur habere causam, eo est ceteris importunior.

21 ἀπήγγελε, *renuntiavit*) Ministrorum est, auditorum obedientiam & inobedientiam, per preces, referre ad Dominum.

¶ οργι-

¶ ὀργισθεῖς, *iratus*) Ergo plane ex animo vocaverat.

¶ ἔξελθε, *exi*) Sic v. 23.

¶ παχέως, *cito*) Quia parata jam & quasi adhuc calida sunt omnia: quorum præstantia per alios convivæ contra contemtum vindicetur.

¶ πλατείας, *plateas*) majores.

¶ ῥύμας, *vicos*) minores.

¶ τρεῖς πτωχούς, *pauperes*) Vocati erant, qui inter Iudæos habebantur optimi, v. 1. 3. pauperes in plateis, publicani & peccatores, c. XV. 1. Matth. XXI. 31. *Pauperes*, genus: sequuntur species tres.

¶ ἀναπήρους, *nuttilos*) quos nulla mulier sumat. v. 20.

¶ χωλούς, *claudos*) qui non possunt proficisci. v. 19.

¶ τυφλούς, *cæcos*) qui non possunt videre. v. 18.

22 γέγονεν, *factum est*) Conf. Ez. IX. 11.

23 Φραγμύς, *sepes*) mendicorum parietes.

¶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, *coge ingredi*) Non est omnimoda coactio; nam qui plane trahitur aut rapitur, non *ingreditur*. conf. *cōēgit*, Matth. XIV. 22. 2 Cor. XII. 11. Gal. II. 14. ὡς δὲ βιάζεσθαι Luc. XXIV. 29. Act. XVI. 15. Aliter *compulit* Saulus pro Iudaismo infaniens, aliter Paulus fervus Iesu Christi.

¶ γεμισθῆ, *impleatur*) Nec natura nec gratia patitur vacuum. Multitudo beatorum: extremis mundi temporibus maximam plenitudinis suæ partem nanciscens.

24 γὰρ enim. Refertur ad *exi*. Quosvis jam potius quærit Dominus.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Plurale pertinet ad introductos pauperes &c.

¶ τῶ ἀνδρῶν, *virorum*) hominum amplorium.

¶ ἐκείνων, *illorum*) Pronomen removendi vim habet. Hic quoque valet vulgare illud, Absens carens.

¶ γούσεται, *gustabit*) nedum perfruetur.

26 οὐ μισοῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, *non odit patrem suum*) *patrem*, &c. secundum eam partem, secundum quam *se ipsum* odisse debet, a Christo averfam. Convenit hic textus in illud maxime tempus, quo pauci vere sequebantur Christum; multi oderant, odio digni. Hoc odium non solum comparate & conditionate debet accipi; sed etiam absolute. nam quisquis maturam cognitionem, gustum, appetitum Dei & bonorum cœlestium (v. 16.) a Christo duxit; is habet generosum idemque tamen ab omni acerbitate remotum sui & omnis creaturæ vanitati subjectæ fastidium atque odium. Ioh. XII. 25 not.

¶ ἀδελφούς, *fratres*) conf. v. 12.

¶ ἔτι δέ, *adhuc vero*) Homini carissimum, ipse. Sæpe qui inferiorem sancti odii gradum visus erat assequi, in altiore defecit.

¶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, *animam suam*) se ipsum.

¶ μαθητὴς εἶναι, *discipulus esse*) *μαθητὴς εἶναι*, *esse discipulus*, v. seq. Vtroque loco accentus in pronunciando cadit super verbum prius.

27 καὶ ἔ τamen (non, ἔ non) *venit*, ambulatque *post me*, ut vos, quali vellet esse discipulus meus. conf. Matth. XVI. 24 not.

28 πύργον *arcem*.

¶ καθίσας, *sedens*) dato sibi spatio, ad faciendam summam rerum suarum. sic quoque v. 31.

29 ἀρχίζονται, *incipiant*) Non conantem frustra, nemo ridet.

30 οὗτος, *hic*) Significatur nomen proprium. Vulgo ponunt *N. N.*

31 ἡ, *aut*) Magnum & arduum Christianismus comparatur cum rebus magnis & arduis: ut est, in re privata, ædificatio pretiosa; in publica, bellum. Prior parabola exprimit odium patris & matris &c. altera odium animæ suæ.

¶ βασιλεὺς, *rex*) Christiana militia, regale quiddam.

¶ εἰς πόλεμον, *in bellum*) Conf. Gen. XXXII. 24.

32 ἐρωτᾷ, *rogat*) Facilius a se impetrat rex, ut exercitum impendat, quam ut pacem roget. hæc igitur rogatio pacis exprimit odium animæ propriæ, quo quis, omni sinitate abnegata, meræ se gratiæ permittit.

33 ἢ ἀποπέσει, *non abdicat*) Ædificator pecunias, belligerator copias, discipulus parentes & caritates omnes abnegat & impendit. Illi habent apparatus positivum: hic, negativum.

34 ἄλας) Sal, sunt discipuli. Matth. V. 13. Sal, acre quiddam: sic Christianus. vers. præc.

35 ἔπε, *neque*) id est, neque immediatam neque mediatam utilitatem affert. Theologus spirituali sale carens ne politicæ quidem frugi est. Es. IX. 14.

¶ ἐξω, *foras*) Severitas, etiam in sermone.

C A P. XV.

1 Πάντες, *omnes*) non modo plurimi: omnes, qui ibi erant.

2 διεγόγγυζον) *murmurabant inter se.*

3 πὴν ὡς βολὴν παύτην, *parabolam hanc*) versu 4-10. Prior pars declarat curam & gaudium Redemptoris; altera, Dei.

4 πῖς, *quis*) Ovis, drachma, filius perditus: peccator stupidus, sui plane nescius, sciens & voluntarius.

¶ ἑκατὴν, *centum*) Ex magnitudine gre-

gis patet sollicitudo pastoris pro ove una.

¶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, *in deserto*) ubi pascitur grex.

¶ πορεύεται, *proficiscitur*) In recuperanda anima non homo, sed Deus, laborat quasi. v. 8.

¶ ἕως, *usque dum*) Antea non desistit. v. 8. Ideo Iesus Christus secutus est peccatores usque ad victum quotidianum, usque ad mensas, ubi maxime peccatur.

5 ἑαυτῶν, *suos*) Poterat servi opera uti: sed amor & gaudium ipsi operam dulcem reddit.

6 ἔλθων εἰς τὸ οἶκον, *veniens domum*) Iesus Christus plane in ascensione domum rediit; nam cælum ejus domus est: Ioh. XIV. 2. & tum maxime certiores fecit cœlites de rebus suis gestis in terra. 1 Tim. III. 16. Hinc ἔσται, futurum: v. 7. at, γίνεται, præsens, v. 10. Permuta hæc verba inter se paulisper: videbis differentiam.

¶ συγκαλεῖ) *convocat*, Activum: Medium, συγκαλεῖται, v. 9, *convocat ad se.*

¶ Φίλους, γείτονας, *amicos, vicinos*) Diversa genera cœlicolarum, quin etiam angelorum. v. 10. Vicini homines non eandem, sed proximam habent domum; amici, voluntate conjuncti sunt.

¶ τὸ ἰλλαν, *quam nostis*. Cœlites sciunt amissionem & recuperationem animarum.

¶ ἀπολωλὸς, *quæ periit*) *quam perdidit*, v. 9. Ovis, animal, quasi sponte perit, præ drachma.

7 ὑμῶν, *vobis*) Gravissime hoc gaudio refutatur Phariseorum murmur.

¶ χαρὰ) *gaudium* solenne & festum, audita resalutari, in terris gesta.

¶ ἐν τῷ ἔρανῳ, *in cælo*) Pastor, Iesus Christus, amicos & vicinos habet vel maxime spiritus iustorum; qui eo magis participes sunt hujus gaudii, quia majorem habent cum hominibus necessitudinem.

Verfu 10 gradatio fit ad *angelos*, qui illo loco nominantur potius, quia ibi non spectatur Christus *homo*. Neque angeli id cognoscere dicuntur ex conversatione cum homine; nam non omnes cum uno sunt homine: sed ex Domini revelatione, quæ spiritibus iustorum æque potest obtingere. conf. Hainlini Sol temp. f. 80. & Ven. Weismann. H. E. P. I. pag. 106. Sic angelis contradistinguuntur reliqui cœlites Ap. XVIII. 20 seqq.

¶ ἐν, uno) & multo majus, de multis. v. 1.

¶ ἦ) id est, μάλλον ἢ. cap. XVIII. 14. LXX, Ps. CXVIII. 8. 9. Hæc clausula non additur v. 10.

¶ ἔχρειαν ἔχουσι, non egent) quia cum pastore sunt: & penitentiam pridem nacti sunt. Iustus est in via: pœnitens, redit in viam.

8 γυνή, mulier) Significatur ἡ σοφία, Sapientia, sive Koheleth; vel ἡ Spiritus sanctus: sicuti Filius, v. 4. & Pater, v. 11. Varius est hominis habitus ad Deum.

¶ σαρεῖ, verrit) Id non fit sine pulvere, ex parte hominis.

9 συγκαλεῖται, convocat) statim.

¶ τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, amicas & vicinas) Copiæ angelicæ per se non habent sexum: spectantur tamen ut vel domi vel foris agentes, Hebr. I. 14 not. foris, habitu virili, bellis apto: domi, habitu pacifico & feminino.

10 γίνεται) fit; non modo fict. Apertissime hoc loco de cœlo agitur; uti etiam de inferno, c. XVI. 23. eodem sermonis tractu.

11 εἶπε δὲ, dixit autem) Habet hæc parabola quiddam divisum a prima & secunda.

12 ὁ νεώτερος) ὁ ἔργος. Matth. XXI. 30.

¶ τὸ ἐπιβάλλον) Sic, ἔ καρπὸς ἔ ἐπι-

βάλλοντός μοι λαβεῖν. 1 Macc. X. 29.

¶ μέγ, partem) Quilibet suam partem a Deo accipit.

¶ ἀυτοῖς, illis) etiam majori filio, non roganti: v. 3 1. usufructu tamen, ut apparet, nondum tradito.

13 ἀσώτως) Verbum magna proprietate positum. ἀσώτως ὁ δὲ αὐτον ἀπολλύμενος Aristot. l. 4 Eth. c. 1. ubi ἀσώτια est excessus liberalitatis cum intemperantia conjunctus.

14 αὐτὸς ἤρξατο, ipse cepit) Fames eum non in postremis corripiebat.

15 τὸ πολιτῶν, civium) etsi ipse non factus est ibi civis. Quem reditus ad frugem manet, is sæpe etiam in medio errore suo (Ioh. XI. 52.) quiddam a propriis mundi civibus divisum retinet.

¶ ἐπεμψεν, misit) Magna indignitas.

¶ χοίρειος, porcos) Vilis conditio, pro Iudæo præsertim.

16 γεμίσαι, implere) Quomajor inanis, eo major appetitus.

¶ τὸ κερατίων) Syrus: הרובה, unde sententia partim nata videtur, partim confirmatur eorum, qui non de leguminum siliquis, sed de fructu siliquæ arboris, καρρέβια dicto, (unde Gall. *carrouges*) accipiunt, quo & pauperrimi mortalium & porci vescerentur: ut censent Maldonatus, Bochartus, Drusus, Simonius, & ante hos nescio quis in Lexico Græco Xvirali Basilæ 1584 edito. Adde Buxt. Lexicon Talm. qui col. 821 docet, הרובה esse arboris speciem. Certe omnia κεράτια sunt siliquæ: omnes siliquæ haud scio an κερατίων nomine appellentur.

17 εἰς, in) Nutrimenta sensus diffundendi (non inepte Galli dicunt *se divertir*), defecerant. Initium reditus pendet a summo miseriæ: qua furor peccandi deferve-

scit,

scit, ut homo *ad se*, & mox ad Deum redeat. Pœnitentiâ, conversio.

18 ἀναστὰς, *furgens*) Primordia pœnitentiæ, accurate indicata.

¶ Πάτερ, *Pater*) Patris nomen manet, etiamsi degeneres sint filii.

¶ εἰς τὸ ἕρανόν, *in caelum*) Conf. v. 7.

19 ποίησον με) *utere me*.

¶ ἕνα) *unum quem vis*.

¶ μισθίων, *mercenariorum*) qui vel ex alienis sumuntur.

20 καὶ, ἔ) *Dictum, factum*.

¶ εἶδεν, *vidit*) reduceem, famelicum, nudum. coll. v. 22.

¶ δραμῶν, *currens*) ex domo. conf. ἐξενεγκαπ, *proferte*, v. 22. Parentes aliâs non facile occurrunt filiis.

¶ καπιφίλησεν) *deosculatus est*.

21 εἶπε, *dixit*) Ea comitate non est abusus filius, quo minus, quæ destinaret, dicere institueret. Pœnitentiâ seria non satisfacit sibi una otiosa cogitatione.

22 εἶπε, *dixit*) Non eloquitur filius omnia, quæ dicere statuerat: vel quod ex obvii Patris comitate, accensâ filialis fiducia omnem fervilem sensum absorberet; vel quod Patris comitas sermonem filii abrumpere.

¶ πρὸς τὰς δούλως, *ad servos*) Filio respondet re ipsâ.

¶ ἐξεἰγάκαπ, *proferte*) in publicum. Si res maximas & optimas gessisset hic filius, non posset majorem sperare honorem.

¶ τὴν) *illam*.

¶ πρῶτην) *primam*, præcipuam. Contra, *civitus secundus*. Gen. XLI. 43.

23 τὸ μέγρον τὸ σιπιτόν) Iud. VI. 25: τὸ μέγρον τὸ σιπιτόν καὶ μέγρον διύπερον ἐππειτῆ. Articulus singularem præstantiam notat.

¶ ἐνφρασηθᾶμεν, *latemur*) Summa vi hoc verbum iteratur, v. 24. 31.

24 ἔντ, *hic*) Carmen & hymnus cum rhythmo, sæperepetitus, v. 32. cum symphonia. v. 25. Carmine usi veteres in magno affectu. Gen. XXXVII. 33. 2 Chron. XIII (XII) 18.

25 ἐν ἀγρῶ, *in agro*) tanquam *serviens*. v. 29.

¶ χορῶν) *choros exultantes*.

27 ὁ ἀδελφὸς σθ, *frater tuus*) Argumentum commovens.

¶ ἦκει) *Helychius, ἦκει, ἔρχεται, ἦ ἦλθεν*.

¶ ἔθουσεν, *maclavit*) *Vitulum maclatum præstola, annulo, calceis*, memorare dicitur puer, quia præcipuum cum symphonia & choris nexum habet. Inde etiam filius major id allegat, v. 30. antequam fratrem tam pulcre amictum videret.

¶ ὕγιανοντα) *salvum*. Ios. X. 21, ὁ ἦσεν LXX, ὕγιης.

28 οὐκ ἦθελεν, *noluit*) Magna iniquitas.

¶ ἐξελθὼν, *egressus*) Magna lenitas Patris.

29 πεσᾶν ἐτη, *tot annos*) Antitheton: *quum*. v. 30.

¶ δαλεύω, *servio*) Confessio servitutis. Non addit, *Pater*.

¶ ἔδωκας, *dedisti*) *nedum maclares*.

¶ ἔριπον, *hædum*) *nedum vitulum*. v. 27.

¶ Φίλων, *amicis*) Antitheton: *scortis*.

30 οὗτ, *iste*) Sic c. XVIII. 11 not.

¶ ὁ καπιφαγὼν σθ τὸ βίον, *qui consumpsit tuam victum*) Invidiosè loquitur frater major.

¶ ἦλθεν) *venit*, dicit, ut de alieno loquens: non, *restitit*.

¶ αὐτῶ, *illi*) Dativus commodi.

31 εἶπεν, *dixit*) Querelæ duplici dupliciter respondet.

¶ πικρον, *filii*) Amanter appellat: nec statim abjicit invidium fratrem Pater.

¶ πάντων, *semper*) neque ideo opus est, latari instituto peculiari. v. 7 fin.

¶ μετ' ἐμῶν, *meum*) Præstat eum patre latari, quam cum amicorum grege. v. 29.

¶ πάντα, *omnia*) Prærogativa populi Iudaici.

¶ τὰ ἐμὰ, *mea*) Non opus est, externas quærere amicitias.

¶ σὰ ἔστι, *tua sunt*) Nam frater junior partem suam acceperat: & natu major successiorem habebat in bona paterna præcipuam. Possunt multa esse filiorum Dei, quorum pleno usufructu non gaudent. Adeo non debebat frater natu major conquiri, hædum sibi nunquam datum.

32 ἔδει) Non solum illud significatur, *deberes tu gaudere*: sed hoc, *gaudium debuit institui domi nostræ*. Est enim quasi apologia ad querelam, versu 30 expressam. coll. v. 2. sic ἔδει, non, *oporteret*, sed, *oportuit*, Act. I. 16.

¶ ὁ ἀδελφός σου οὗτος, *frater tuus iste*) Antitheton: *filius tuus iste*. v. 30.

C A P. XVI.

1 Μαθηταῖς, *discipulos*) Hi discipuli non sunt duodecim illi, qui omnia reliquerant, & potius erant *amici faciendi*: sed qui fuerant publicani. Ac Dominus jam gravius loquitur *eum* discipulis, qui fuerant publicani, & severius; quam *pro* his ad alios. Filius cum gaudio recuperatus non quotidie symphonias habet, sed ad officium redire docetur.

¶ διεβλήθη) Verbum mediam vim habet. Conf. c. XV. 30. *Delatus* erat œconomus, vere, quæcunque fuerit mens deferentis.

¶ διασκορπίζων, *dispersens*) Præfens, præterito incluso. Idem verbum, c. XV. 13. Parabola non spectat ad omnes œconomos; qui potius per totum œconomia tempus debent fidem præstare: 1 Cor. IV. 2.

sed ad eos, qui longo œconomia spatio rem male gesserunt. Tota mundi ratio est *dispersio* in bonis externis, quatenus in loca non sua conferuntur; etsi plerique iniusti videntur *congregare*.

2 τί τῶτο, *quid hoc*) Loquitur homo dives quasi de re nec opinata. Deus homini credit.

¶ ἀκούω, *audio*) ex querelis. Deus *audire* innuitur, quasi non *videret* ipse. ita œconomus sibi permittebatur.

¶ τὸ λόγον) *libellum*.

3 σκᾶπτείν' ἐπαιτεῖν' *fodere: mendicare*) Mors nec laborandi nec rogandi relinquit locum. Cohel. IX. 10.

4 ἔγνω, *novi*) Subito consilium cepit.

5 ἕνα ἕκαστον, *unumquemque*) ut quam plurimos sibi obligaret. ergo duo exempli duntaxat gratia subjunguntur in seqq.

6 δέξαι) *accipe a me*.

¶ γραμμα, *scriptum*) *syngrapham*.

¶ παχέως) *raptum, furtim*.

¶ πενήτην, *quingenta*) Magna donatio. v. 7. Magno paratur amicus.

7 σὺ δέ, *tu vero*) Conjunctio indicat, œconomum non seorsum cum quovis egisse debitore.

8 ἐπήνεσεν) non solum ratum habuit œconomum consilium, sed cum approbatione *laudavit*.

¶ ὁ κύριος, *dominus*) œconomus. v. 3. 5.

¶ τὸ ἀνομίον τῆ ἀδικίας, *œconomum iniustitie*) Dicitur *iniustus* non tam propter pristinam bonorum heri sui dispersionem, quam propter novum consilium, quo Libatos olei & XX coros tritici intervertit, & debitoribus ex alieno condonavit, ut sibi prospiceret. Confer inter se v. 4 & 9, ut, *quum*, bis. Ex hac porro *œconomus iniustitie*, v. 9. perinde uti paulo post *iniustus* primum dicitur de homine, & ex eo deinceps *ma-*
monas

monas injustus. v. 10. 11. *Injustus* autem fuit œconomus non erga debitores heri sui, sed erga herum ipsum: itaque injustus est homo, qui mamona non præcisè utitur ad Dei, ut sic loquamur, commodum, sed ad suum ipsius. Ea *injustitia* vel est crassa, nefaria, pœnam cumulans: uti describitur post hanc parabolam, versu 10 f. vel, mollito per parabolam vocabulo *injustitiæ*, subtilis, ingenua, innoxia. nam ut *justus* dicitur secundum quid Es. XLIX. 24. sic *injustitia*, 2 Cor. XII. 13 not. Bona videlicet ea, quæ *mamonæ* vocabulo notantur, *aliena* sunt, eo sensu, quo spiritualia & æterna ex opposito *nostra* sunt. v. 12. Ex alienis autem bonis quisquis suum quærit & percipit commodum, *injustus* est. Admirabilis igitur est indulgentia, & conniventia *quasi* nimia, quod Deus nobis concedit, imo consulit, ut ex suis bonis amicos paremus nobis. + *Ius* haberet Ille postulandi, ut nos, œconomi, bona sua præcisè ad Ipsius (ut sic loquar) commodum dispensaremus, nullo nostro usu: nunc vult, ut rationem utilitatis nostræ generoso admisceamus vel substituamus arbitrio. Sic Deus de suo *jure* decedit: magna facilitate, cui similis illa, de qua Rom. III. 4 not. Id quum *improbe*, i. e. strenue accipimus & amplectimur, *injustitiam* admittimus, sed talem, quæ non modo non reprehenditur ipsa, verum etiam cum laudabili prudentia est conjuncta. O quanto & injustiores & imprudentiores sunt, qui in bonis Dei sibi unice dulces sunt! Omnis quidem *injustitia* peccat contra Deum; & sic *injustitia*, quæ mamona adscribitur, uti vulgarissimam fuisse phraseologiam קרע פמס docet Lightfootus, qui confert exemplum Zacchæi, famoso significato & vulgari posset accipi: sed eadem h. l. sita est in illo ipso œconomi facto, quo sibi amicos paravit; idque nos adigit ad signifi-

catum *injustitiæ* reconditum. Frequens autem est & suavis sæpe & grandis catachresis, qua vocabulum non bonæ rei tamen in bonam partem, non existente aptiore altero, adhibetur. Talia sunt, *ἀλογον*, quod non reputatur: *ἀχάρισεν*, pro quo nulla gratia digna referri potest: talia, *ἐξέστημεν καταναεκαὶν* & *ἐσύλησα*, 2 Cor. V. 13. XI. 8. & quæ propius huc spectant, *διὰ κειῆς* Job II. 3. IX. 17. *ἐσκλήρυνας ἀνθρώπων* 2 Reg. II. 10. & *νόμος* Ier. XLIX. 12. *βίαιαι ἀρπάξουσιν* Matth. XI. 12. *ἀναίδεια* Luc. XI. 8. Si nimis quæsitæ censetur hæc interpretatio, *injustus* dici existimetur *mamonas*, quia non *jure* fert appellationem *bonorum*.

¶ *ὅτι*, quoniam) Iesus rationem addit ad parabolam, quare œconomus tantam prudentiæ laudem consecutus sit.

¶ *οἱ υἱοὶ* -) Filii hujus sæculi (c. XX. 34.) sunt, qui huic mundo tenebris obdito ejusque bonis student: *fili lucis* (1 Thes. V. 5. Eph. V. 8.) qui in hoc mundo viventes, lucis bona quærunt, quæ dat *Pater luminum*. Iac. I. 17. Sublimis est hæc sententia, celesti ore Iesu Christi dignissima.

¶ *Φρονιμώτεροι*, prudentiores) Comparativus, isque improprius & minucens. nam prudentia mundi non meretur *prudentia* dici in positivo. vis comparativi jam in *ὅπερ* est.

¶ *ὅπερ*, supra) Filii lucis non valde curant hunc mundum. ideo facile eos hac in parte excellunt filii hujus sæculi, & *laudem* præripiunt. neque tantam in spiritualibus prudentiam & vigilantiam re ipsa semper adhibent. Matth. XXV. 5. Vix curant, quod necesse est: mundani plus, quam opus est.

¶ *εἰς τὴν γενεάν*, in generationem) *εἰς*, in limitat. Fructus prudentiæ mundanæ terminatur in annis non multis. Antitheton, *æterna*. v. seq.

9 ποιήσατε πάντα ἃ ἔλαβετε. δεξώμενοι. *facite-ut quum sint recepturi*) Repetuntur omnia ex v. 4.

¶ Φίλους, *amicos*) non singuli singulos, sed plures. v. 5 not. Hic, quod rarum est, creditorem amat debitor. sed eheu! quid est, non modo carere amicis talibus, sed inimicos, præsertim suspirantes, clamantes, sibi parare per rapinas, fraudes &c.

¶ ἐκ τῆς μαμωνᾶ, *ex mamona*) non modo per restitutionem ablati, sed etiam per beneficentiam, eleemosynam, facilitatem, indulgentiam, uti Iob, c. XXXI. 20.

¶ ἵνα, *ut*) Non sufficit sola liberalitas: sed hæc tamen grande impedimentum introitus in æterna tabernacula removet.

¶ ἐκλίπητε, *defeceritis*) in morte, ubi œconomia a nobis reposcitur. γλα LXX, ἐκλείπει, etiam de justis. sed hoc loco innuit, vi parabolæ, talem exitum muneris ac vitæ, qui miser esset, nisi parati essent amici.

¶ δεξώμενοι, *sint recepturi*) amici, vel in hac vita, vel in futura. Cœlestium bonorum heredes dicent: Hæc *nostra* esse iussit Pater: (v. 12.) hæc etiam vestra, qui nobis benefecistis, esse volumus. Iudicium divinum multos habet & deprecatores & subscriptores. 1 Cor. VI. 2. Si nullæ amicorum in hac re partes essent, quid opus esset, amicos parare?

¶ αἰώνιος, *æterna*) Hoc opponitur τῇ ἐκλείψει, *defectui*.

¶ σκηνάς, *tabernacula*) Sic appellantur propter securitatem, amœnitatem, & *contubernii*, tanquam hospitii communicati, commoditatem. Non additur *sua*, ut v. 4. *domos suas*, quia *tabernacula* sunt Dei.

10 ὁ πιστός, *fidelis*) Hoc arcte coherere cum antecedentibus, repetita mamona mentio indicat. neque tamen *prudenciam* jam, sed *fidelitatem* commendat Dominus. Etenim *fidelitas* prudentiam parit, & dirigit. Conjugata, πιστός, ἀληθινὸν (ἰσῆς) & πιστεύσει.

¶ ἐν ἐλαχίστῳ, *in minimo*) Theologia de *maximis* & *minimis*. namque hinc antitheton *multo* etiam superlativi vim, ut 27 assequitur.

¶ ἀδικῶ, *injustus*) Oppositum, πιστός, *fidelis*.

11 ἐν, *in*) i. e. quum tantilla res agitur.

¶ ἀδίκῳ, *injusto*) *Injustus mamonas* opponitur *vero*: & per metonymiam consequentis dicitur pro *minimo* ac vili; quia videlicet propter vilitatem *injustis* etiam ac perfidis hominibus committitur ac datur: imo his maxime; quia hi toti in eum involant & incumbunt, eumque pro unico suo bono habent. v. 25. Omne magnum per homines aut nuper aut pridem contraxit aliquid ex iniquo. Translatio dominiorum tot seculis quid potuit possessionibus affricare? quaquam in presentibus possessorum bona esse fides potest.

¶ πιστὸν, *fideles*) Bona externa dantur ad explorationem.

¶ οὐκ ἐγένεσθε, *non facti estis*) deposita, quæ in vobis erat, perfidia. hæc significatio verbi γίνομαι.

¶ τὸ ἀληθινόν, *verum*) Iesus loquitur e sensu cœlesti. *Verum* bonum, spirituale atque æternum. Hujus pretiositas non perinde potest obijci periculo *perfidie* administrationis. Nullum in mamona damnum fit.

¶ τίς, *quis*) h. e. Non ego, nec Pater meus.

¶ πιστεύσει, *credet*) in hac vita, ubi periculum perfidie.

12 ἀλλοτρίῳ, *alieno*) in bonis mundi externis, in pabulo ventris. 1 Cor. VI. 13. 1 Tim. VI. 7. Alio respectu carnalia, non spiritualia, *nostra* dicuntur. ib. c. IX. 11. Imo aliena sunt homini, antequam *fidelis* fit, omnia Dei bona, etiam ea, quæ ceteris sunt minora ac priora: ubi *fidelis* factus est, omnia ei *sua* fiunt, etiam maxima & summa.

¶ τὸ ὑμέτερον, *vestrum*) quod est filiorum & heredum Dei. c. VI. 20. 1 Cor. III. 22. Re ipsa idem, quod *verum*. v. 11.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Qui salute excidit, habere tamen potuit.

¶ δώσει, *dabit*) Nomini *verum* convenit verbum *credet*, respicitque unice hanc vitam, in qua tempus est probationis: pronomini *vestrum* convenit verbum *dabit*, spectatque præcipue vitam futuram, in qua nullum est periculum perfidia. Quare quia in altera parte locum habet perfidia, in altera non habet: causa, cur iis, qui in iniquo mamona non præstitere fidem, vera non sint committenda, est rerum veritas & dignitas, nulli periculo exponenda: causa, cur iis, qui in alienis fidem non præstitere, sua non sint danda, est eorum, qui ea ut *sua* accepturi fuerant, indignitas, tantæ hereditatis incapax. Vno eodemque studio & iniqua & vera administrare; una eademque anima & alienis & suis frui nemo potest.

14 καὶ οἱ Φαρισαῖοι, *etiam pharisæi*) Sermo habitus erat ad discipulos, audientibus pharisæis.

¶ Φιλάργυροι, *avarit*) quales facillime omnium scandalum captant.

¶ ἐξεμυκτήριζεν, *irridebant*) doctorem simplicitatis.

15 οἱ δίκαιοι - ἀνθρώπων) *justa aliqua facitis, inde justos vos esse putatis, simulatis & putamini*. Antitheton, *noscit*.

¶ καρδίας, *corda*) Cor, sedes justitiæ & injustitiæ.

¶ πᾶν ἀνθρώποις ὑψηλόν, *quod in hominibus altum*) Quæ hominibus inter homines videtur esse summa justitia. conf. c. XVIII. 14. *exaltans*. Subsequentis sermonis nexus hic est: Iustificatio sui coram hominibus & elatio cordis, nutrit avaritiam & ridet simplicitatem cælestem: v. 15. & contemnit evangelium: v. 16. & solvit

legem, v. 17. id quod ostenditur exemplo pharisæis dictu maxime necessario. v. 18. Omnia complectitur sermo de divite & Lazaro.

16 νόμος, *lex*) Subaudi prædicatum, *prophetizaverunt*, ex antitheto, *evangelium prædicatur*.

¶ καὶ πᾶς, *& omnis*) cap. XV. 1.

¶ βιάζεται, *vi ingruit* pia. Resolve: πᾶς, (*βιάζομεν*), *eis autem dicitur vias eis exheretari*.

17 δὲ, *vero*) Et si, Christus, adsum, cum evangelio; tamen legem non tollo. Matth. V. 17 f. Refutat pharisæos antinomus.

¶ περὶ, *diapitpin* Ios. XXI. 45.

18 πᾶς ὁ ἀπολύων, *omnis qui dimittit*) Divortii quoque causa vel penes dimittentem vel penes pharisæos iudicesque poterat esse avaritia, v. 14. ob quæstum ex divortii libello. Hic abusus tum valde regnabat.

19 ἄθροπος, *homo*) Hæc parabola (est enim parabola, etiam historia subesse potest) non solum ab usum bonorum externorum per avaritiam & superbiam, sed etiam superbium contemptum legis & prophetarum redarguit. coll. v. 14 fs. Dives, exemplar pharisæorum: Lazarus, exemplum pauperum spiritu. utrorumque status in hac vita & in futura ostenditur.

¶ πορφύραν καὶ βύσσιν, *purpuram & byssum*) Colorum pulchra temperie.

20 ὄνοματι, *nomine*) Lazarus nomine suo notus in cælo: dives non censetur nomine ullo, v. 25. genealogiam tantum habet in mundo. v. 27 f. Etiam in parabola locus est nomini proprio. Ez. XXIII. 4. Revera tamen Hierosolymis talem illo tempore Lazarum fuisse, ex Hebræorum traditione refert Theophylactus.

¶ ἐβέβλητο, *jacebat*) membris captus.

Fames hujus & nuditas opponitur victui & amictui divitis. Character animæ Lazari colligendus est partim ex conditione ipsius externa, partim ex opposito divitis caractere.

¶ *πυλῶνα*) *portam*, magnæ domus: procul, sic tamen, ut dives moveri posset ad misericordiam, & ipse mensam ejus videret. Antitheton, *sinus*.

21 *ἐπιθυμῶν*, *cupiens*) Adeo nil habebat *altum*. v. 15.

¶ *ἀλλὰ καὶ*) *quin etiam*. Particula hæc, subaudito *non solum* in priore membro, subsequencia intendere solet.

¶ *οἱ κύνες*) *canes*, proprie dicti. Solitudo notatur nudi & abjecti Lazari. Magnum antitheton, *angeli*. v. 22.

¶ *ἐρχόμενοι*, *venientes*) non Lazari, sed sua causa; quasi cadaver esset.

¶ *ἀπέλειχον*, *delingebant*) Linguae caninæ structura ac saliva corpori minus affecto lenimentum affert: sed ulceribus ob- sito dolorem exasperat.

¶ *ἔλκη*) *ulcera*, faniosa, purulenta.

22 *ἀπενεχθῆναι*) *Ablatus est*, ex loco alieno in patriam.

¶ *αὐτόν*, *eum*) animam ejus: si quidem etiam Abraham qua animam innuitur; quanquam *sinus* ejus, & Lazari *digitus*, uti divitis *lingua*, memoratur.

¶ *εἰς τὸ κόλπον*, *in sinum*) ut filius germanus, coheres & commensalis Abrahæ, in cælorum regno accumbentis. Sermo concisus. nam sinus præsupponit convivium; convivium, regnum cælorum. Per- venit Lazarus in regnum cælorum; imo ad convivium; imo in Abrahæ gremium. Lazarus deinde penitius Abrahæ conjunctus, dicitur esse *ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς*, v. 23, in plurali. Bonum mortuorum statum Judæi appellabant *gremium Abrahæ*, & *hortum Eden*, coll. c. XXIII. 43. Vid. Lightf. ad h. l.

¶ *καὶ, ἔ*) Sæpe uno tempore moriuntur duo homines, qui in vita erant proximi.

¶ *ἐτάφη*, *sepultus est*) cum apparatu. Clausula eorum, quæ dives accepit. v. 25.

23 *αἶδη*, *inferno*) Neque Abraham neque Lazarus erat *ἐν τῷ αἶδη*, quanquam nondum contigerat mors & descensus Christi. Differunt

αἶδης & *gehenna*
ut totum & pars:

ut præsens & futurum, post diem judicii: ut receptaculum singulorum, & malorum universorum.

¶ *ἐπάρας*, *tollens*) Flebile spectaculum, ex profundis.

¶ *ἄβραάμ*, *Abrahamum*) sed non Deum ipsum. quare neque ad Deum clamare potest: *miserere mei*.

¶ *κόλποις*) Plurale. a pectore ad genua.

24 *αὐτός*, *ipse*. non jam opera fervorum utitur, mendicus ipse.

¶ *πάτερ*, *pater*) Gloriatio carnis. resp. *filii*. v. 25.

¶ *πέμψον*, *mitte*) Adhuc vilipendit Lazarum heluo, adhuc Mosen. v. 30.

¶ *ἵνα βάψῃ*, *ut tingat*) Hoc verbo non semper innuitur magna aquæ copia: derivatur hinc *βαπτίζω*. Ne tenuissima quidem levatio obtingit. Hoc sane *ἀκραπυmerum* est. Ap. XIV. 10. *ἡ τῆς ἐλεημοσύνης σαγῶν ἀμίκτως ἔχει πρὸς τὴν ἀπήνειαν*. *Misericordix divitiæ gutta non miscetur cum epulonis immanitate*. Chrysostomus.

¶ *γλώσσαν*, *linguam*) Lingua maxime peccarat.

25 *πέκνον*, *filii*) Correlatum infertur ex relato, *pater Abraham*. nomen proprium hic non additur. nam Abraham non novit hunc filium amplius. *Filium* appellavit etiam

etiam Achanem miserum Iosua, cap. VII. 19.

¶ *μνήθησι, recordare*) Mortui retinent memoriam rerum pristinarum. v. 27.

¶ *ἀπέλαβες, abstulisti* lubens. Id in vita non putarat dives. Magnum & bonorum & ad verforum pretium: nam sementis est in hac vita.

¶ *τὰ ἀγαθὰ, bona*) Ὁρῆη Ps. XVII. 14.

¶ *ἐν τῇ ζῳῇ σου*) Sic LXX, ἐν τῇ ζῳῇ αὐτῶν. ibid.

¶ *τὰ κακὰ, mala*) Hic non additur *sup.*

¶ *νῦν δέ, nunc vero*) Argumentum ab æquo: cur sic fiat.

¶ *ὠρᾶ καλῆται, solatio afficitur*) super arumnis pristinis. 2 Theff. II. 16. Non vacat ei abire.

¶ *ὀδυῖσθαι, cruciari*) mere.

26 *καί, ἔ*) Argumentum ab impossibili.

¶ *ἐπὶ*) Hoc eumulat causas repulsæ. conf. ἐπὶ, e. III. 20. σὺν πᾶσι τέπεις, c. XXIV. 21.

¶ *ὕμῶν, vos*) Ergo multi in inferno sunt.

¶ *χάσμα, hiatus*) Distantia inter sinum Abrahamæ & infernum.

¶ *ἐσηρίκται, firmatus est*) Hoc verbo præciditur heluonis rogatio.

¶ *οἱ θέλοντες, volentes*, si possent.

¶ *διαβῆναι, διαβαίνω, libere: διαπερῶν, vectus.*

¶ *οἱ ἐκεῖθεν*) Concise, pro οἱ ἐκεῖ, ἐκεῖθεν.

28 *πέντε, quinque*) Fortasse quinque fuere pharisæi, qui Dominum maxime irriserant. v. 14. nec legem & prophetas audiebant, v. 16. 29. & epuloni, si minus foris, certe intus erant similes. Sane novit Dominus indolem & numerum etiam talium. v. 15. Sextus frater erat, qui in inferno clamabat: contra sex illos, unus,

septimus, ex Abrahami posteris in Abrahami sinum pervenit Lazarus.

¶ *ἀδελφοί, fratres*) securos.

¶ *ὡς μὴ, ut ne*) In inferno non est *solamen miseris socios* &c. pro epulone. Vid. tamen Ez. XXXII. 31. Heluo antea immisericors nunc misericordiam, sed divinæ non respondentem, exferit. Pejor in voluptate, quam in cruciatibus inferni.

29 *λέγει, dicit*) Non respondet Abraham de eo, an Lazarus mitti a sese posset ad fratres illius. a terra certe nec cælum nec infernum hiatus ille dirimit.

¶ *μωσία, Mosen*) Προσοπορᾶ (pro Lege) apta, in antitheto ad Lazarum. Perinde est, ac si Mosen coram haberent. Scopus hujus sermonis, commendare scripturam, quam contemnebant pharisæi, avari, v. 14. justificantes & effertentes sese, v. 15. legem contemnentes: v. 17. quem totum sensum pharisaicum scriptura absorbet. Moses & prophetæ hîc considerantur, maxime ut de Christo Iesu testantes, v. 16. quem irridebant. v. 14.

¶ *ἀκυσάτωσαν, audiunto*) Severe hoc dicitur. Nemo cogitur. Auditum fideli salvamur, non apparitionibus. Herodes, audire non cupiens, miraculum non cernit. Minus aperte, minus copiose in V. T. agitur de statibus post mortem; atque id tamen sufficere debet ad pœnitentiam. Errant, qui putant, demum per mysteria illa profanos lucrifactum iri.

30 *ἔχι, non*) Non norat dives in vita œconomiam salutis; vilipendiumque Scripturæ miser, relicto luxu, secum intulit in infernum. Hinc consilium dedit minime Theologicum. Putat, ut ipse nunc afficitur, sic superstites mox affectum iri. Intuere Lazarum viventem: sic non opus erit Lazaro post obitum apparente. Profani homines postulant, uno momento sibi primum palpabiliter & sine

fide monstrari veritatem rerum invisibilibium: scrutinium, fidem, patientiam refugunt.

¶ *τις, aliquis*) Lazarus, aut alius.

¶ *ἀπὸ νεκρῶν, a mortuis*) Ergo non crederat dives, nec credebant fratres ejus, esse infernum aut beatitudinem.

¶ *μετανοήσασιν, pœnitentiam agent*) Pœnitentia opus esse, omnes sciunt, vel sine apparitionibus: sciebat etiam heluo in inferno; quamvis non caperet, Mosen & prophetas huc facere.

31 *ἔδὲ ἔαν - ἀναστῆ, πειθίσονται, neque si-surrexerit, persuadebitur eis*) Dives dixerat, *si-profectus fuerit, pœnitentiam agent*: nunc antecedens hypotheticum crescit; consequens tamen decrescit. Multa sunt ex mundo invisibili documenta; (Matth. XXVII. 53.) sed non ad hoc præcipue, ut pœnitentiam agent mortales. Resuscitatus est Lazarus alter, neque credidere. Ioh. XI. 44. 53. *πειθίσασθαι*, itemque *ἀπειθεῖν*, modo ad intellectionem, modo ad voluntatem refertur: sæpe ad utrumque.

C A P. XVII.

I *Μαθητὰς, discipulos*) uti c. XVI. 1. ¶ *ἀνένδεκτόν ἐστι*) *ἐκ ἐνδέχεται, non usu venit.* c. XIII. 33.

¶ *ἔλθεῖν, venire*) per pharisæos præfertim.

2 *τῶτων, horum*) Hoc pronomine demonstrat Lucas, in medio fuisse parvulos.

3 *προσεχετε ἑαυτοῖς, cavete vobis*) Non solum nolite scandalum aliis dare, v. 1 f. aut ab aliis accipere, in vos peccantibus, h. v. sed etiam *cavete*, ne vobis scandalo sitis. Matth. XVIII. 8. 9. Conf. Gal. VI. 1 fin.

¶ *ἄφες, remitte*) Sic Deus nobiscum agit.

4 *τῆς ἡμέρας, die*) Hoc multi perperam transferunt ad locum Prov. XXI. 16,

quasi justus in die septies laboretur, & quidem in peccata.

¶ *ἐπιστρέψῃ, convertat se*) Antitheton: *peccaverit.*

¶ *μετανοῶ, pœnitet me*) Sic aperte dicere, non modo non turpe, sed etiam salutare est: animus offendentis & offensus egregie sanatur.

5 *ἔπον, dixerunt*) Moti suavitate sermonis v. 4, optabant uberius frui benignitate divina.

¶ *οἱ ἀπόστολοι, apostoli*) quibus maxime opus erat magna fide.

¶ *τῷ κυρίῳ, Domino*) Appellatio hic posita innuit, valde solenne fuisse petitum.

¶ *πρόσθετε, adde*) Divinam Iesu virtutem agnoscunt. Id agit Iesus v. 6. & v. 7 - 10.

¶ *πίστιν, fidem*) scandala vincentem, offensas donantem.

6 *ἐ, si*) Hoc *SI* ipsum acuit & extendit ad fidem animos contendentes.

¶ *συκαμίνῳ, ὄμρω LXX, συκάμινος, morus, arbor obvia in Palæstina.* 1 Reg. X. 27. Ab ea distinguitur interdum *συκομορέα.* c. XIX. 4. Vide Lexicographos, & Bezam ad h. l. Caprificus, arbor *radicatis-sima.*

¶ *Φυτεύθητι, plantare*) cum radicibus, in mari mansura. Tale quiddam fit ipsis fidelibus.

¶ *ἐν τῇ θαλάσσῃ, in mari*) Erant prope mare. coll. Matth. XVII. 20. 27.

¶ *ὕπηκασεν αὐν, obedivisset*) *Obedientialem* potentiam appellant Metaphysici. Agnitio divinæ omnipotentiae, quam fides apprehendit, fidem auget.

7 *τίς, quis*) scil. est.

¶ *δὲ, vero*) Fide apprehenditur omnipotentia divina, v. 6. beatius *vero misericordia,*

cordia, & *gratia*, eaque mera. v. 7 seqq. Conf. cap. X. 10.

¶ ἐξ ὑμῶν) *ex vobis*, hominibus, vel discipulis. Bartholomæus dicitur fuisse nobilis.

¶ δῶλον, *servum*) Christus dum fidem auget, videtur imminuere. Magnæ fidei & orationi substernitur humilis paupertas in spiritu, & profundus sensus nostræ ἀχρεΐ-
τητος, *inutilitatis* & debiti. Ps. CXLVII. 11. CXXXIII. 2.

¶ ἀροτριῶντα, *arantem*) toto die. unde sequitur, *canem*.

¶ εὐθέως, *cito*) Antitheton, *postea*, v. 8. Itaque construendum, *cito accumbere*. Alii, *dicit cito*: remissiore sensu. Nam sive hoc sive illud herus servo dicit, dicit ei statim, ut ingressus est ex agro. *Cito* cupiunt *accumbere*, qui missis ceteris officiis fidem sibi summam conferri oportere putant. Placent autem Deo, qui modeste incedunt, nil postulant arroganter.

¶ παρελθὼν, *accedens*) c. XII. 37 not.

¶ ἀνάπεσε) Alii, ἀνάπεσαι. Sed aoristus uterque hujus verbi in activo, non in medio, ulitatus est.

8 ἕως) *donec*, usque dum, & quam diu.

9 ἐποίησε, *fecit*) arando pascendove.

¶ οὐ δοκῶ) *Μείωσις*.

10 ὅταν ποιήσητε, *quum feceritis*) Erat apud apostolos intentior consideratio obedientiæ hæctenus præstitæ, præsertim cum viderent aliorum contumaciam scandalosam c. XVI. 14. Ab ea recordatione Dominus eos revocat.

¶ ὅτι) ὅτι bis eandem vim habere videtur, per anaphoram.

¶ δῶλοι ἀχρεῖοι, *servi inutiles*) Emphasis est in nomine, *servi*, & omnis servus debet se *inutilem* fateri, ex eo quia servus est, qui omnia debet, qui si delinquit, plagas meretur: si omnia facit, nil meretur: nil factum reputare debet; nulla gratia ei ha-

benda, cujus est postulare nihil magni aut negotii aut præmii. Utilitatibus nostris carere potest Deus, solus bonus. Rom. XI. 35. Matth. XIX. 17. David, ἔσομαι ἀχρεῖος ἐν ὀφθαλμοῖς µε. 2 Sam. VI. 22. ubi sequitur antitheton, *δοξασθήναι*, non sine mentione *servorum*. Miser est, quem Dominus *servum inutilem* appellat, Matth. XXV. 30. beatus, qui se ipse.

¶ ἀφειλοµεν, *debemus*) tanquam servi. In hoc verbo est emphasis, præ verbo *fecimus*.

11 διὰ μέσων, *per medium*) in confinio.

13 ἤραν φωνήν, *sustulerunt vocem*) id quod vix ferebat morbus. Vocem gratus Samaritæ adhibuit iterum versu 15.

14 ἱερεῦσι, *sacerdotibus*) pluribus: quia plures erant leprosi. Hierosolymis, longo itinere. Sic Samaritæ ad fidem Israël adducitur. Hoc jussu indicatur prævia sanatio.

16 σαμαρείτης, *Samaritæ*) v. 11.

17 οἱ δέκα, *decem*) Specimen omniscientiæ.

18 οὐχ εὐρέθησαν, *non inventi sunt*) novem.

¶ ὑποστρέψαντες, *reversi*) Pars prædicati.

¶ δῶναί, *dare*) Id ultro facere debuerant.

¶ ἀλλογενῆς, *alienigena*) quem videri poterat ceterorum societas adjuvisse; qui magis, quam ipse, devincti erant ad gratias agendas.

19 περιεῖς, *proficiscere*) Non decebat tum, Samaritam diu adesse.

20 πότε, *quando*) De tempore quærun potius, quam de loco, quem sine discrimine putabant fore Ierusalem. Et de tempore & de loco respondet Dominus, sed multo aliter, ac putabant. Conf. v. 37. cap. XIX. 11 seqq.

¶ μετὰ παρατηρήσεως, *cum observatione*)
L 1 2 cum

cum tali pompa, ut gradatim & successive observari possit τὸ πότε & τὸ ὅδε, *tempus & locus*. Correlata sunt: nuncii, quos *observantes* vellent dicere *hic aut ibi*; & hi *observantes* ipsi, qui τὸ *hic aut ibi* requirunt.

21 οὐδὲ ἐρῶσιν, *neque dicent*) ii, qui demonstrant regnum. Congruit verbum sine nomine positum. Mundus non agnoscit nuncios regni.

¶ ἰδὲ γὰρ, *ecce enim*) Animum debetis advertere; tum jam præsto esse videbitis regnum. Hoc *ecce* verum ponitur contra *ecce frustra speratum*. *ecce enim* non stat sub *dicent*.

¶ ἐντὸς, *intra*) Non debetis spectare in tempora futura, neque in loca remota. nam *intra* vos est regnum: sicut rex Messias est in medio vestri. Ioh. I. 26. XII. 25. *Intra*, non respectu cordis singulorum pharisæorum (tametsi revera Christus habitat in corde suorum, Eph. III. 17.) sed respectu totius populi Iudaici. Rex, Messias, adeoque regnum, est præsens: videtis & auditis. LXX, ἐντὸς ἑνὸς de iis, quæ sunt in homine: sed h. l. sermo est de pluribus. Sic LXX, Deut. V. 14: ὁ ἐντὸς τῶν πυλῶν σα. Raphelius confert illud a Xenoph. ὅσα ἐντὸς αὐτῶν καὶ χρήματα καὶ ἄνθρωποι ἐγένοντο. i. e. *intus apud se in castris*.

¶ ἐστὶν *est*) Præsens, apposite, cum emphasi. Non potest dici, *venit*; sed, *præsto est*. Ioh. III. 8.

22 μαθηταῖς, *discipulos*) qui id præ pharisæis capiebant.

¶ ἐλεύσονται, *venient*) Significat Iesus, tempus præsens regni Dei, dum pharisæi quærunt, quando veniat, præteritum fore. Responsio complectitur eventus ulteriores, v. 24 s. & propiores, v. 31 s.

¶ ἐπιθυμήσετε, *cupietis*) Sermo hypotheticus: nam *cupiditatem* illam postea sedavit Paracletus, apud Christianos duntaxat. c. XXIV. 49. 52.

¶ μίαν) *unum diem talem, quales nunc habetis multos*: Matth. IX. 15. quia me oculis cernitis; (vide, de appellatione *Filii hominis*, ad Matth. XVI. 13.) & cœlum apertum. Ioh. I. 52. Post ascensionem *unus*, isque maximus, dies talis superest, novissimus. v. 30.

23 ἐρῶσιν) *dicent*, contra ac fit in regno Dei. v. 21. Sic autem dicunt in papatu, gratiam locis affigente.

¶ ἰδὲ, *ecce*) hic est, scil. Filius hominis, i. e. Iesus Christus. Non innuuntur pseudochristi eorumque affectæ; sed verum Messiam non vere indignantem.

¶ μὴ ἀπέλθῃς, *ne abeat*) simpliciter.

¶ μὴδὲ διώξῃς, *neque persequamini*) cum ardore. Sæpe aviditas impellit, quo vera ratio non ducit.

24 ἡ ἀστράπτουσα, *fulgens*) dum est in fulgore. Non potest monstrari.

¶ τῆς ὑπὲρ οὐρανῶν) Sæpe *τῆς ὑπὲρ οὐρανῶν*, apud LXX, in Iob & alibi.

¶ οὕτως, *sic*) celerrime, latissime.

¶ τῇ ἡμέρᾳ) *die novissimo*. Matth. XXVI. 64. Mox hujus diei mentionem, ut solet, temperat mentione passionis suæ.

25 πρῶτον, *primum*) antequam ingreditur in illam gloriam, in qua venturus est.

¶ ἀποδοκιμασθῆναι, *reprobari*) ita, quasi is non esset rex. Post mentionem gloriæ statim iterum de passione.

¶ ταύτης, *hac*) hac ætate. Innuitur, non ista ætate fore diem Filii hominis.

26 καθὼς, *sicut*) Novissima tempora conveniunt cum cataclysmo, ratione universalitatis; cum Sodoma, ratione ignis.

¶ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις, *etiam in diebus*) Primo ipse dies revelationis Filii hominis v. 30 appellatur Dies Filii hominis: deinde etiam ii dies, qui illum antecedunt; extremi dies expectationis, Hebr. X. 13. conf. phrasin Ps. CXIX (CXVIII) 84. πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι ἃ ὄλεσας; Etiam ante

ante coronationem vel nuptias tempus aliquod regi vel sponso tribuitur. Similis pluralis, c. IX. § 1 not.

28 ἐν τῇ ἡμέρῃ αὐτῇ, in diebus Lot) Gen. XIX. 14.

¶ ἡγοράζον, emebant) Iam magis varius erat mundus tempore Loti, quam tempore Noe: quanto magis nostro, artibus mercaturæ, navigationis, belli, fori, scholæ, curiæ, &c. ad summa evectis.

30 ἀποκαλύπτει) Præsens, revelatur subito, visibilis.

31 ἐν ἐκείνῃ, in illo) illo, in quo veniet regnum Dei. Innuitur dies obsessæ Hierosolymæ: coll. v. 34 not. qui multas communes rationes habet cum die novissimo. conf. v. 22. Destructis Hierosolymis, liberrime propagatus est Christianismus. c. XXI. 28.

32 τῆς γυναίκός αὐτοῦ, uxoris Lot) quæ non fecit, quod præcipitur versu 31. Si proprietatem verborum Gen. XIX. 26, & varietatem interpretationum, a Wolfio ad h. l. curate enumeratam, expendas, huc res redibit: Respexit uxor Loti, segniusque viro fugit, & sic citra Zoar, calamitate illa, de qua angeli monuerant, & suppari Sodomis morte se involvit, nam extremus miraculosæ & horrendæ pluriæ margo miseram corripuit & examinavit, & corpus ejus repente afflavit, textit, tinxit, percussit, immutavit, ut ea, quæ minus cucurverat, plane consisteret. Statua quippe dicitur cadaver illud erectum & conditum; & statua, non sulphuris, sed, quod mitius, & tamen affine, falis. coll. Deut. XXIX. 22. Marc. IX. 49. Lacus asphaltites, mare falis, idem. Si in medium imbrem incidisset, statim consumpta tota fuisset: sed dum eam lambit ignis, obrigit. Nec tamen dubium est, quin cadaver aut paulo post sepultum fuerit (ut solent cadavera nivibus, aquis, arenis, & obruta & eruta, aut divinitus in-

perfecta, Lev. X. 5.) aut, sale liquefcente, in corruptionem abierit. Certene nec Mo- sis nec Christi tempore statua illa existisse dicitur: atque Hic recordamini ait, non, in- tuemini.

33 ζήτησιν, quaesierit) v. 31. 32.

¶ ψυχὴν, animam) Intelligendum de toto homine, præscindendo a vita naturali vel spirituali, quæ determinatur ex eo, quod adjicitur in sermone.

¶ ζωογονήσει) Act. VII. 19 not.

34 ταύτη τῇ νυκτὶ) hac nocte. Nondicitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρῃ. coll. v. 31. Matth. XXVI. 31. Hodie sunt, inquit, qui ad tempora illa longe alia perveniunt. Conf. hic, c. IX. 27. Eadem generatione eventus secutus est. Matth. XXIV. 34.

¶ εἶς) Sic codd. plurimi: diciturque, εἶς, - ὁ ἐπὶ ᾧ. uti ἐνός - ἕ ἐπὶ ἑ, c. XVI. 13. & πέντε - καὶ αἱ πέντε. Matth. XXV. 2. Mox versu 35 Millius ἢ ante μίᾱ item ommissum, idque in Stephani quoque textu, notare superfedit.

36 δύο ἑσονται ἐν τῷ ἀγρῷ κτλ.) Apud Lucam quoque hunc versiculum exhibent testes perverusti. Neque eum ex Matthæo huc traductum, patet ex aliis apud Lucam, atque apud Matthæum, verbis, & ex alio versiculorum ordine. Duas periochas habet Matthæus, de agro & mola; tertiam addit Lucas, de lecto: perinde ut alibi Matthæus duas habet periochas de sequela Iesu Christi, c. VIII. 19 f. quibus tertiam addit Lucas c. IX. 61 f.

37 πῆ, ubi) Vbi erit hoc, quod v. 34 f. describitur?

¶ ὅπου, ubi) Per periphrasin indicat Dominus τὸ ὅπου, interrogatus de adversis, uti versu 21 de regno.

CAP. XVIII.

1 Δὲ καὶ, autem etiam) de præparatione ad futura illa, conf. v. 8.

¶ πρὸς τὸ) id est, quod attinet ad insignem illud caput de precibus.

¶ πάντοτε, semper) nocte dieque. v. 7.

¶ προσεύχεσθαι, precari) Duæ parabolæ agunt de precibus: hæc, v. 1 s. & altera, v. 9 s. Prima dedocet nos segnitiam, altera confidentiam in nobis ipsis; duo extrema notabilia. Opposita enim sunt τὸ segnescere & confidentia mala, v. 1. 9. sicut confidentia bona & segnescere, 2 Cor. III. 4. IV. 1. Eph. III. 12. 13.

¶ μὴ ἐκκακεῖν, non segnescere) Congruit clamor. v. 7. Exemplum, v. 39.

2. θεὸν - ἄνθρωπον, Deum-hominem) Horum respectum alteruter certe plerosque mortalium movere solet, & injustitiam (v. 6.) iudicium cohibere.

¶ μὴ φοβέμεθα) Solemus φοβέσθαι potentiam, ἐντρέπεσθαι existimationem.

3. χήρα, vidua) quæ facile læditur, nec facile defenditur inter homines. Talis ecclesia mundo videtur.

¶ ἐκδικήσου) Hinc ἐκδίκησις dicitur. v. 7. Conjugata, ἀντίδικα & ἀδικία.

¶ ἀντίδικα, adversario) 1 Petr. V. 8.

4. ἐν ἑαυτῷ, in se ipso) ultro.

¶ τὸν κτλ.) Symbolum athei potentis.

5. ἐκδικήσω αὐτήν, vindicabo illam) mea causa.

¶ ὑπερβάλλει, suggillet) Hyperbole, iudicis iniusti & impatientis personæ conveniens. Huc ref. εἰς πέλα. nam ἐρχομένη est quasi παρέλκον. Crescebat viduæ importunitas in petenda ope.

6. εἶπε, dixit) interposita, pro acuedis auditoribus, iusta pausa.

7. θεός, Deus) Iudex justissimus.

¶ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, faciet vindictam) Hæc verba maxima cum vi iterantur mox.

¶ τὸ ἐκλεκτῶν αὐτῶν, electorum suorum) Sermo est de iis electis, in specie, qui illo

tempore erant, evasuri per excidium urbis.

¶ βοῶντων, clamantium) ut in angustiis, ad postulandam vindictam.

¶ μακροθυμῆ) Insignis lectio. Constructionis in ea vim facile quis perspiciat, hac e textu educta sententia: *Electi clamant ad Deum: at Deus μακροθυμῆ longanimis est super eos.* Prioris membri verbum in textu transit in participium βοῶντων, clamantium: alterius membri verbum stat immotum, μακροθυμῆ, longanimis est. Plura hujus constructionis a multis passim sollicitatæ exempla congesti ad Marc. III. 27. Laudatur autem ea hoc loco longanimitas Dei, qua & malorum injuriam & sanctorum ærumnam ita spectat, (conf. Es. LXIV. 11.) ut non protinus finem utriusque faciat, quamvis homines putent, ipsius in malos iram, & in sanctos misericordiam, finem celerrimum postulare. Tandem fit, quod Sir. XXXV. 22. (al. XXXII. 18.) de justis dicitur, εἶδε μὴ μακροθυμῆσαι ἐπ' αὐτοῖς κραταῖος.

8. ἐν τάχει) & faciet & celeriter faciet.

¶ πλὴν οὐκ εὐδαιμονίαν ἀναγγελλοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς; veruntamen filius hominis veniens nunquam inveniet fidem in terra?) πλὴν, veruntamen non tam preces piorum (quippe quorum fides clamans ad miram paucitatem & parvitatem reducta erit) quam bonitas & justitia divina rem accelerabit. πλὴν, veruntamen & ἄρα, nunquam magnum ἔχει, habet, oratione negante per interrogationem temperata. Nam veniet, antequam deficiat fides piorum. Non dicit, fidem fore universalem; neque fidem ait plane fore nullam in terra iniquitatibus & calamitatibus referta, in qua ne diluvii quidem tempore nulla fides fuit. Hebr. XI. 7. Esse debuerunt, qui Messiam primo venientem exciperent cum fide: Luc. I. 17. multo magis igitur esse debebunt fideles, qui-

quibus deinceps veniat expectatus. Matth. XXIV. 31. XXIII. 39. XXV. 1 f. 2 Theff. I. 10. 1 Theff. IV. 17. 1 Cor. XV. 51. Hebr. IX. 28. Ap. XXII. 20.

¶ ο υἱὸς ἑ ἀνθρώπου, *filius hominis*) cui datum iudicium. Ioh. V. 22. 27.

¶ ἐλθὼν, *veniens*) de cælo. nam sequitur antitheton, *in terra*. Ex verbo *inveniet* participium habet vim futuri: estque sermo de adventu ad *vindictam*. 2 Theff. I. 8. id est, de adventu ad novissimum iudicium conspicuo; ut appellatio Filii hominis infert. conf. c. XVII. 24. 20. *ἐυρήσει, inveniet*. conf. c. VII. 9.

¶ ἢ ἐν πίστει) *fidem*, quæ p̄i confidunt in Domino, & ad illum clamant. *Spes meliorum temporum* hoc dicto neque confirmatur, neque infirmatur. Meliora tempora excipiet tempus pessimum & securitatis plenissimum, a fide alienissimum, in ipsum *adventum Filii hominis* incurrens.

9 καὶ πρὸς τινάς, *etiam ad quosdam*) Antea dixerat ad *discipulos*, ad perseverantiam in orando hortans: nunc a temeritate & confidentia perversa *quosdam* deterret.

¶ πεποθῶτες ἐφ' ἑαυτοῖς, *confisos in se ipsis*) in se ipsis, non in gratia Dei, in orando. v. 10. Antitheton, *πίστιν, fidem*, erga Deum. v. 8. Sic, *πέποιθεν ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτῆς*, Ez. XXXIII. 13.

¶ ὅτι) *quod*. In eo enim ipsa quaestio vertitur, quis orans habeatur iustus.

¶ δίκαιοι) *justi*, justificatione non egent. v. 14. Oppositum, *peccatori*, v. 13.

¶ ἑξθενῶντας, *nibili facientes*) in iustitia opinione.

¶ τὰς λοιπὰς, *reliquos*) cunctos & singulos. v. 11.

10 ἀνέβησαν, *ascenderunt*) e domo sua. v. 14. Templum erat in sublimi. conf. *descendit*. ibid.

¶ προσεύχασθαι, *precatum*) In precibus,

de quibus haecenus a v. 1. totus status animæ exercetur.

¶ Φαρισαῖος) *τελώνης pharisæus, publicanus*) Ex utroque genere exemplum insigne.

11 σταθεῖς, *stans*) *fidenter*, loco solito. hoc reciprocum plus notat, quam *ἐς ὧς* neutrum, *nox*.

¶ πρὸς ἑαυτὸν) *penes se ipsum* orans, sibi auscultans, quasi neminem ferens sibi proximum. conf. *in seipsis*, v. 9.

¶ εὐχαριστῶ, *gratias ago*) Hac formula pharisæus Deum quidem laudare videtur, sed revera sibi uni de sua felicitate gratulatur. de se uno loquitur.

¶ οἱ λοιποὶ, *reliqui*) Duas classes pharisæus facit: in alteram conjicit totum genus humanum; altera, melior, ipse sibi solus esse videtur.

¶ ἀρπαγες, *rapaces*) Primum genus peccatorum statuit illud, sub quo publicanum contineri putat; ut illum & in genere cum ceteris & in individuo notet. Congruit illud poëtæ veteris: *πάντες τελῶναι, πάντες εἰσὶν ἀρπαγες*. vid. Gataker. misc. posth. c. X.

¶ οὗτος) *hic*) Id vero est digito ostendere. Es. LVIII. 9.

12 νηεῦω, *jejuno*) Ostentat pharisæus se erga Deum per preces praesentes; & respectu sui, jejunando; & erga alios, per decimas &c. esse iustum.

¶ δὶς, *bis*) feria II & V.

¶ ἑβδομάτη, *sabbato*) hebdomade. Synecdoche.

¶ πάντα ἕσα, *omnia quaecunque*) iacet possessiones.

13 μακροθεν, *e longinquo*) non ausus accedere.

¶ ἐς ὧς) nec σταθεῖς, nec in genua procumbens, ne spectetur orans.

¶ οὐρανὸν, *caelum*) In poenitentia vel timor

timor prævalet, vel pudor. Pudor magis ingenuus est, quam timor: c. XV. 18. 21. Ez. XVI. 52. melius, cor liquefactum, quam mere contritum terrore & metu pœnæ. Arenæ, contrito saxo, duritiam retinent: ex lapideo carneum cor, placet Deo, ut opus ipsius, & gloriam ei dat magis.

¶ ἐτυπτεν, *percutiebat*) præ dolore animi. ubi dolor, ibi manus. Ier. XXXI. 19.

¶ ἑστῆς, *pectus*) conscientię sedem.

¶ ἰλάσθητί μοι, *propitius esto*) Non audeat mentionem Dei, & sui, immediate conjunctam facere. Divinæ clementię fidei.

¶ τῷ ἁμαρτωλῷ) qui peccator sum. De nemine alio homine cogitat.

14 ἢ ὑπερ ἐκείνῳ) Alias, ἢ ἐκείνῳ. Vtrique subauditur μᾶλλον, uti c. XV. 7. 1 Cor. XIV. 19.

¶ εἰς τὸν οἶκον, *domum*) sive ea Hierosolymis fuisse in parabola cogitatur, sive in eo loco, ubi parabola est pronunciata. conf. de domo, c. I. 56.

15 καὶ τὰ βρέφη) etiam infantes. Adeo agnovere humanitatem Iesu.

16 προσκαλεσάμενος, *advocans*) eo magis, comi voce & nutu.

¶ αὐτοῖς, *illos*) Magna demissio. Conf. v. 19. Iure igitur nobis commendat humilitatem. v. 14.

17 παιδίον, *puerulus*) παιδίον, *puerulus*, ad δεξιάται, *accipiendum*, habet aliquid jam de usu rationis: sed βρέφος, *infans*, minorem etiam gradum dicit, tactui Salvatoris opportunum. v. 15. 16.

18 ἄρχων, *princeps*) isque juvenis. Matth. XIX. 20.

20 ἴμα, *honora*) etiam si sis princeps. v. 18.

22 διάδος, *distribue*, ipse. Id magnam lætitiā afferre solet piis.

27 δυνατὰ, *possibilia*) Exemplum in Zacchæo, c. XIX. 2. 9.

30 ἀπολάβῃ) *recipiat*.

¶ καιρῷ, *tempore*) Id propius significat, quam si diceretur, αἰῶνι, *seculo*.

31 παραλαβὼν, *assumens*) privatim. Matth. XX. 17.

¶ πάντα τὰ γεγραμμένα, *omnia scripta*) Iesus plurimi fecit ea, quæ scripta erant. Verbum Dei, quod in Scriptura est, norma est omnium, quæ fiunt, etiam quæ fiunt in vita æterna.

¶ τῷ) Dativus exprimit vim ἢ præfixi; i. e. quod attinet: inestque dativus commodi. v. 33 fin.

32 ἐμπαίχθησεται, *illudetur*) per ludicra.

¶ ὑβριδιθήσεται, *contumeliis afficietur*) serio.

34 καὶ, καὶ, καὶ, εἶ, εἶ, εἶ) Gradatio.

¶ τὸ ῥῆμα τῶτο, *verbum hoc*) a Domino prolatum.

¶ οὐκ ἐγίνωσκον) non agnoscebant: ut quiddam novum & inauditum abhorrebant. sic, non agnosco. Rom. VII. 15. Sentiebant, aliquid asperum dici, Matth. XVI. 22. sed sensu non procedebant, quo debebant.

36 τῆς, *hoc*) celebritas hæc.

38 οἰεῖ δαυὶδ, *fili David*) Non offenditur fides cæci, quod Iesus diceretur Nazarenus.

43 ἰδὼν, *videns*) Iesu miraculum: visu donati sanctum gaudium.

C A P. XIX.

1 Δῆρχετο, *transibat*) Igitur Zacchæus habitavit in ulteriore oppidi parte, & arbor illa erat in oppido ipso.

2 ἀρχιτελώνης, *princeps publicanus*) Vir inter suos amplissimus: cujus conversionem credibile est multos esse secutos.

¶ πλάσι, *dives*) Per hunc sanatur, quod

quod exemplo suo turbarat dives alius. cap. XVIII. 23.

3 ἐζητεῖ, *quererebat*) Igitur antea non notat Iesum facie.

4 προδραμών, *præcurrens*) magno studio.

¶ ἀνέβη, *ascendit*) Externa morum civilitas non pateretur virum amplissimum in arborem conscendere : sed vincit fides. conf. c. XVII. 6 not.

¶ συκομορέαν, *sycomorum*) Sycomorus, arbor mediæ inter ficum & morum naturæ; magnæ proceritatis.

¶ ἐκείνης) ὁδῶν, χώρας, ἐλλείπει διὰ, uti c. V. 19 not. Alii suppleverunt.

5 Ζακχαῖε, *Zacchæe*) Nomine se appellari, Zacchæus non potuit non & admirari & latari.

¶ σήμερον, *hodie*) v. 9.

¶ οἶκῳ, *domo*) v. 9.

¶ δέ με, *oportet me*) salutis tuæ causa. v. 10.

7 πάντες διεγόγγυζον, *omnes murmurabant*) ex hæsitazione potius, quod ad majorem partem attinet, quam cum indignatione.

¶ εἰσῆλθε, *ingressus est*) & quidem, quod alias non solebat, ultro condicens.

8 σθεῖς, *stans*) animo deliberato & prompto.

¶ πλῆμιση) plurale. LXX, Ios. XIII. 31.

¶ εἰσυκοφάντησα, *defraudavi*) Ingenua confessio, voluntaria restitutio.

9 πρὸς) ad illum : nec tamen plane directe. Conf. πρὸς, Rom. X. 21.

¶ σήμερον, *hodie*) Notari potest *dies*, quo Christi esse incipit homo antehac perditus. Phil. I. 5. Act. II. 41. XVI. 34. conf. Ioh. IV. 52.

¶ σωτηρία, *salus*) Sic, *salvatum*. v. 10. Congruit cum Iesu nomine.

¶ οἶκῳ) *domui*, quæ modo infamis erat.

Fidem Patristamiliæ fere sequuntur sui.

¶ αὐτός) *ipse*, princeps domus.

¶ υἱὸς ἀβραάμ, *filius Abrahami*) ut nomen quoque Zacchæi Hebræum docet.

10 τὸ ἀπολωλὸς, *perditum*) quod perditum erat, & per amissionem & per interitum. Respondet enim participium duobus verbis, *quæsitum* & *salvatum*. Ideo Salvator venit ad peccatorem, domum.

11 προθεῖς εἶπε, *addens dixit*) Parabola igitur, quæ sequitur, arctissimam connexionem habet cum antecedentibus : item cum consequentibus, v. 28.

¶ δοκεῖν, *putarent*) Putant Hebræi, Messiam fratres, in mundo sparsos, in Galilæa congregaturum, & in urbem Hierosolymorum tanquam sedem regni ducturum esse : sic incepturum regnare, & multum in monte oliveti versaturum. Non dissimilis tum rerum facies erat. Verum iudicium eos docet Dominus. v. 27. 41.

¶ ἀναφαίνεσθαι, *apparere*) modo conspicuo, in terra, in urbe, sine vi humana.

12 ευγενής, *nobilis*) Summa sane nobilitas Iesu. Non putabant autem, tantum Ipsi esse imperium, quantum vel servis suis dat. v. 17.

¶ μακρὸν, *longe*) in cælo.

¶ λαβεῖν, *ut sumeret*) ut si generosus Italus principatum in populares quærat in aula imperiali Germaniæ.

¶ ἐαυτῷ) *sibi*, sua virtute.

¶ βασιλείαν, *regnum*) Huc ref. regnare. v. 14. 15. 27.

¶ ὑποσρέψαι, *reverteretur*) de cælo, ad suos. v. 15.

13 δέκα, *decem*) singulis servis, singulas minas.

¶ πραγματώσαθε, *negotiamini*) Id præceptum sensu convenit cum illo celebri : *γινεσθε καλοὶ ὡς οἱ οὐρανοὶ*.

¶ ἔρχομαι, *venio*) *Venio*, inquit; non, *redeo*. Secundus adventus multo solentior.

14 πολῖται, *cives*) ut erant Hierosolymitani.

¶ ἐμίσην) *odium concipiebant*. vid. v. 47.

¶ ἀπέσειλαν, *miserunt*) post ejus profectiōnem.

¶ τῆτον, *istum*) Fastidiose loquuntur.

15 ἐπαελθεῖν, *rediret*) Id spectat adventum Christi gloriosum.

¶ βασιλείαν, *regnum*) gubernationem ipsam.

¶ Φωνηθῆναι, *ut vocarentur*) per angelos.

16 ἡ μνᾶ σου, *mina tua*) Non sibi, sed bono Domini servus adscribit vim.

17 δέκα, *decem*) Non pro una mina data, sed pro decem lucrifactis datur præmium. Gradus præmiorum. coll. v. 19.

¶ πόλεων, *urbes*) Vrbs pro mina: minā ne tugurium quidem emeretur. Magna rerum amplitudo ac varietas in regno Dei, quamvis nondum cognita nobis.

20 ἑτέρω, *alter*) duobus prioribus oppositus.

¶ ἐν) *in* sudario, sterili.

22 ἐκ ὧ στόματος σου, *ex ore tuo*) Impiis non panduntur interiores rationes iudiciorum divinorum: sed tantum pro captu suo vincuntur.

23 τράπεζαν, *mensam*) hodie, *Banco*.

24 παρεσῶσιν, *adstantibus*) Angelis.

25 εἶπον, *dixerunt*) ex admiratione, sine invidia.

26 γὰρ, *enim*) Interpellatio, versu 25 expressa, præteritur.

27 ἐχθροί, *hostes*) non jam *cives*: nam *oderant*. v. 14.

¶ ἐκείνους, *illos*) Iunge cum verbis subsequentibus. nam *illos* refertur ad v. 14.

& hinc infertur *hostium* appellatio.

¶ ἐπ' αὐτοῦ) *Reciprocum*.

¶ κατασφάξατε, *mastrate*) Gradus pœnarum. coll. v. 26.

¶ ἐμπροσθέν μου, *coram me*) Iustum spectaculum.

28 ἀναβαίνων, *ascendens*) obviam veniens parabolæ complemento.

29 ὡς, *ut*) Accurate notantur momenta profectiōnis. sic v. 36. 37. 41. 45.

¶ ἐλαιῶν, *oliviarum*) v. 37.

32 ἔυρον, *invenerunt*) cum incremento fidei & gaudio.

34 εἶπον, *dixerunt*) iisdem verbis, atque mandatū erat.

37 ἐγγίζοντος, *appropinquantē*) ad urbem.

¶ χαίροντες ἀινεῖν, *gaudentes laudare*) Conjuncta: hymni & gaudia.

38 βασιλεῦς, *Rex*) Nobilis erat in populo motus: sed tamen non intelligebant profunde, quæ dicebant. conf. v. 11. & Ioh. XII. 16.

¶ εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, *pax in caelo*) c. II. 14 not.

39 Φαρισαίων, *phariseorum*) Molesti interpellatores.

40 οἱ λίθοι, *lapides*) Virtus semel ex Deo profecta non redit re infecta. Invenit, quod agitet; quicquid rerum sit. *Lapides* erant in eo loco.

¶ κεκραξόνται) *Vtuntur* LXX hoc verbi tempore.

41 ἰδὼν, *videns*) Novus gradus appropinquandi. Aspectus movebat. Eo ipso postea in loco Romana fuit obsidio. vid. ad Math. XXIV. 15.

¶ ἐπ' αὐτῆ, *super ea*) non super se. conf. c. XXIII. 28.

42 εἰ) *utinam!* ἢ LXX, εἰ. Ios. VII. 7.

¶ ἐγνωσ, *cognovisses*) quæ ad pacem tuam faciunt. conf. v. 44.

¶ καὶ

¶ καὶ σὺ) tu quoque, discipulorum exemplo. v. 37.

¶ καὶ γὰρ) sane etiamnum post tot dies acceptabiles.

¶ ἡμέρα σου, die tuo) die plane singulari. v. 44 fin. Ps. CXVIII. 24.

¶ πύτη, hoc) post tot alios dies, cum posses saluti tuæ consulere.

¶ πᾶ) Hoc pendet ab ἔγνωσ.

¶ εἰρήνην, pacem) Antitheton, hostes. versu seq.

¶ ἐκρύβη, occultata sunt) Iusto quoque iudicio Dei.

43 ἡμέραι) dies, multi. quia unum diem non observas. v. 42.

¶ καὶ, καὶ, καὶ, ἔ, ἔ, ἔ) Tres gradus angustiarum.

¶ συνέξῃσι, prement) Titus muro condito omnem exitum præcludit.

44 πᾶ τέκνά σου, ἔ liberos tuos) Ætas præfens notatur, ad XL annos, uti c. XXIII. 28. Matth. XXIV. 34.

¶ ἐν σοὶ, in te) Paschæ tempore congregatus erat populus, quum urbs cingeretur.

¶ ἀνθ' ὧν, quia) Varias vastatæ urbis causas a variis peccatis repetiere Iudæi, ut notat Lightfootus: vera causa hoc loco indicatur.

45 ἱερόν, templum) arcem religionis, ubi conspecto ejus zelo debebant agnoscere, quæ pacis forent.

46 γεγραπται, scriptum est) Vid. Matth. XXI. 13 not.

48 ἐξεκρέματα) ἡ δὲ ψυχὴ αὐτῶν ἐκκρέματα ἐκ τῆς τῆς ψυχῆς. Gen. XLIV. 30. Populi assiduitas aditum hostibus obstruebat.

CAP. XX.

I M^{ia}) fortasse prima sabbati.
¶ σὺν τοῖς πρεσβυτέροις, cum senioribus) Hi non recurrunt v. 19.

3 εἴπατε, dicite) Resp. dic. v. 2.

6 καταλιθάσει, lapidabit) Non erat populi, sacerdotes & scribas prophetam quamlibet verum rejicientes lapidare: sed sæpe etiam perversum multitudinis studium per accidens subservit bonæ causæ.

9 ἤρξατο, cepit) postquam scribæ novam ei causam dederant.

¶ λαόν, populum) muniendum contra interpellationem antistitum.

¶ χρόνος ἰκανός, temporalonga) post introitum populi in terram Canaan.

10 ἐν καιρῷ, in tempore) fructuum.

¶ δέραντες, verberantes) Gradatio: verberantes, verberantes ἔ contumelia afficientes, vulnerantes. qualis etiam illa: emiserunt, ejecerunt.

11 πεσέθει πέμψαι) Hebraismus LXX-viralis.

13 ἴσως) ἴσως denotat, humanitas, opinionem: in re, significatur divinæ bonitatis simplicitas sapientissima.

14 λέγοντες, dicentes) Scriptura gravi ac vero sermone exprimit ipsam mentem hominum, quam ipsi sæpe non tam malam putant. conf. v. 16. Aliter Deus, in veritate; aliter homines, sibi assentantes, peccata pendunt.

¶ ἀποκτείνωμεν, occidamus) c. XIX. 47.

16 μὴ γένοιτο) Sic LXX Hebræum ἢ ἴη reddunt. Hoc dicunt: absit, ut heredem interficiamus. conf. vers. seq. & Ioh. XII. 34.

17 ἐμβλέψας, intuitus) ad acuendam animi illorum circa semet ipsos attentionem. Accentus, gestus, vultus, sæpe vim verborum facit expressiorem.

¶ γεγραμμένον, scriptum) Matth. XXI. 42 not.

18 ἐκείνον) magnum illum lapidem, de quo pridem in Psalmo prædictum.

19 ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora) crescente odio. coll. c. XIX. 47.

- ¶ και ἐφοβήθησαν) και, sed, timuerunt.
- ¶ γὰρ, enim) Ref. ad quæstiverunt.
- ¶ πρὸς αὐτοὺς, ad ipsos.
- 20 λόγῳ) Idem casus, v. 26, ῥήματι.
- ¶ τῇ ἀρχῇ) potestati principum Iudaicorum, & deinceps Pilato.
- 21 ὀρθῶς, recte) rigide, sine flexu.
- 31 καὶ οἷεπταί, etiam septem) id est, reliqui de septem.
- 34 οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος) τέττε, filii seculi huius) qui subjacent legi mortalitatis; ne piis quidem omnibus exceptis. Antitheton, filii Dei. v. 36.
- 35 καταξιοθέτης, digni habiti) Sane magna dignatio. sic c. XXI. 36.
- ¶ ἡ αἰὼν) ἐκείνη καὶ τῆς ἀναστάσεως, seculum illud & resurrectionem) Etiam ante resurrectionem sit ingressus in seculum illud.
- ¶ ἐκ νεκρῶν, ex mortuis) Omnes resurgent: sed pii resurgent ex impiis, de quibus non prædicatur resurrectio, sed animæ cum corpore conjunctæ interitus profundior. Sic Act. IV. 2.
- 36 οὐτε, neque) Habent corpus ita perfectum, ut nec legi matrimoniali, nec morti, quæ successioni fratrum locum fecit, subjaceant. Status firmior Adamicò.
- ¶ ἰσαγγελοὶ γὰρ, similes enim angelis) Ætiologia, cur tum nuptiæ nullæ.
- ¶ υἱοὶ θεοῦ, filii Dei) perinde ut angeli.
- ¶ τῆς ἀναστάσεως) resurrectionis, immortalitatem complectentis. antitheton ad mortem, & Ploce.
- ¶ ὄντες) Resolv. quia sunt.
- 37 καὶ μωσῆς) non modo prophetæ ceteri, sed etiam Moses.
- ¶ λέγει, dicit) verba Dei de Se loquentis perscribens.
- 38 πάντες, omnes) Abraham, Isaac & Jacob, & omnes hominibus defuncti, quorum Deus est Deus.

¶ γὰρ, enim) Hæc ipsa est conclusio, in qua locus erat ergo particulæ: sed pro ea nam ponitur, uti Rom. III. 28. hoc sensu: adhibita est argumentatio; nam hoc caput veritatis erat demonstrandum.

¶ αὐτῶ, ei) Deo, non mortalibus. Ita autem vivunt Deo, ut Deo fruuntur.

¶ ζῶσιν) vivunt, anima: atque adeo vivent, anima & corpore. Tempus totum animæ a corpore sejunctæ est veluti momentum respectu conjunctionis primitus intentæ & æternum duraturæ: & respectu Dei, cui futura sunt minime remota, imo præsentissima. Rom. IV. 17.

39 καλῶς εἶπας, bene dixisti) Hoc quoque nomine veritas libere dicenda, quòd, cum offendant nonnullos, aliis tamen probetur.

42 ἐν βιβλῳ ψαλμῶν, in libro Psalmorum) Eo tempore jam pridem uno corpore collecti legebantur Psalmi.

C A P. XXI.

1 Ἀναβλέψας, suspiciens) ab auditoribus ad alios.

2 πᾶ καὶ χεραὶ) aliquam, eamque viduam.

3 ἀναθήμασι, donis) Erant varia monumenta pretiosa illuc in perpetuum dedicata. vide Iosèphum.

6 πάντα, hæc) Subjectum. sequitur prædicatum, quod subdividitur in subjectum & prædicatum. Hæc sunt ejusmodi, ut dies veniant &c. Sic LXX, 2 Reg. I. 4: ἡ κλίση ἐφ' ἧς ἀνέβησ ἐκεῖ, & καταβήσῃ ἀπ' αὐτῆς.

7 ἔν, igitur) Particula admirandi, cum assensu.

¶ σημεῖον, signum) Quæstioni de signo utraque pars responsionis satisfacit. v. 11. 25.

8 ὁ καιρὸς ἤγγικε, tempus appropinquavit)

vit) tempus Messiae. Res in thesi, vera. Marc. I. 15. Verus Messias multos characteres habet, quorum unus est, tempus verum, adventus utriusvis. Sed falsi Messiae & impostores falsum tempus Hierosolymae, regno Dei illustrandae, tum jaetarunt, cum vastitas ingrueret. v. 24.

9 πολέμους, *bella*) inter aequales.

¶ ἀκαταστασίας, *seditiones*) inferiorum contra superiores, & dissidia intestina, quibus κατὰστασις *constitutio* populorum tollitur. Haec sunt *bellorum* ulteriorum praeludia. Hoc inprimis capite Lucas verba Domini, ut ea Matthaeus & Marcus referunt, variata oratione interpretatur. v. 15. 20. &c. Ita, pro *bellis* & *rumoribus bellorum*, apud illos, hic *bella* & *seditiones* dicit.

10 πῆ ἐλεγεν αὐτοῖς, *tunc dicebat illis*) Indicatur brevis pausa interjecta. v. 29.

11 φόβητά τε καὶ σημεῖα, *terriculamentaque & signa*) ἐν διαὸν. Haec videntur fuisse in inferiore regione caeli: coll. v. 25, ubi majora sequuntur. Non omnia prodigia sunt contemnenda. vide Iosephum, iterum.

12 πρὸ, *ante*) πρὸ hic non tam tempus notat, coll. Matth. XXIV. 9. quam momentum rerum, uti 1 Petr. IV. 8.

13 ἀποβήσεται, *evadet*) exitu salutari. Phil. I. 19.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Marcus c. XIII. 9, *illis*. Apostoli functuri erant testimonio ad illos.

14 θέθει, *ponite*) Id unum laborate, ne laboretis.

15 ἐγὼ, *ego*) Matth. X. 20 id attribuitur Spiritui Patris: nunc Iesus loquitur pro statu exaltationis suae.

¶ δώσω, *dabo*) praesentissimus vobis semper.

¶ ὄμμα, *os*) Huc ref. mox *contradicere*. Saepe martyribus, etiam lingua exsecta,

datus est sermo, in Africa, Belgio &c. Vid. Wits. Misc. T. 2. p. 901 seqq.

¶ σοφίαν, *sapientiam*) Huc ref. mox *resistere*. Sapientia, potentia.

¶ ἀντικείμενοι, *qui adversantur*) Hoc facile: non facile, *contradicere, resistere*.

16 καὶ) *etiam*. non modo ab alienis.

¶ θανατώσασιν, *occident*) quosdam: ut Iacobum, Iohannis fratrem.

18 θρῖξ, *pilus*) Proverbialis locutio.

¶ οὐ μὴ ἀπέληται, *non peribit*) videlicet sine speciali providentia Dei, sine praemio, ante tempus. Plerique, aut certe aliqui, apostoli vixerunt ultra vastationem Hierosolymorum.

19 ὑπομονῆ ὑμῶν) *in patientia vestra*, ad quam vocati estis. Paradoxon. Mundus animam suam obtinere conatur vim vi repellendo. Sancti non ita. Ap. XIII. 10.

¶ κτήσεσθε) *salvas obtinebitis*, (Matth. XXIV. 13.) cum usufructu vestri.

¶ ψυχὰς, *animas*) etiam si cetera amittatis.

20 στραπέδων) *exercitibus*, legionibus,

¶ γνώπ, *scitote*) Obsidio non solvetur. Iudaei obstinati, cum obsidio jam ad summa venisset, tamen putarunt, obsidionem solutum iri.

21 αὐτῆς, *ejus*) urbis: in qua interim manendum fuit. c. XXIV. 47.

¶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, *qui in regionibus*) qui habitant in oppidis & pagis. vid. ad Matth. XXIV. 16.

22 ἐκδικήσεως) *ultionis plenae*. Matth. XXIII. 25. Corripit ultio non fugientes. Ex. IX. 19 f. Qui non fugit monitus, & involvitur, habeat. Magnam emphasisin hoc verbum habet. 2 Macc. VI. 14.

¶ γεγραμμένα, *scripta*) v. gr. apud Dancielem.

23 ἐπὶ τῆς γῆς, *in terra*) etiam extra Iudaeam.

deam. Eadem phrasis, v. 25. sed majore viv. 35.

¶ ἐν τῷ λαῷ τῷ τῷ, in populo hoc) qui tantam gratiam cœlestem spreverit.

24 ἔσαι παταμένη) Hoc plus sonat, quam πατηθήσεται, calcabitur. erit calcata, nec non profanata. conf. not. ad 1 Tim. I. 9. Congruit pristini nominis *Iebus* etymon. Sic, urbem sanctam calcabunt menses quadraginta duos &c. Ap. XI. 2 fs. quanquam ibi de uno quodam eoque præcipuo, apud Lucam autem de omnibus calcationis temporibus agitur. sane quomocunque XLII menses illos resolvas, Ierusalem jam diutius calcata est a Romanis, Persis, Saracenis, Francis, Turcis, & posthac calcabitur, donec impleantur tempora gentium. Sunt autem tempora gentium tempora ad ipsam calcationem urbis definita gentibus: eaque terminabuntur ad earum conversionem consummatissimam. Rom. XI. 25. Ap. XV. 14. nam sane gentes calcantes tantisper minus credunt. tempora gentium dicuntur, uti tempus ficuum, tempus mortuorum. Marc. XI. 13. Ap. XI. 18. Non inferitur hinc, templum cultumque umbratilem instauratum iri: sed tamen multi tum ibi erunt, ut ne hodie quidem nulli sunt, cultores Christiani nominis, & erunt ex populo Israël; eodemque postremo incurret Gog & Magog. Ap. XX. 9. ἄχρι, donec, tacite limitat. Ab hoc versu ad v. 27 summam comprehenduntur tempora omnia vastationem urbis infecutura usque ad finem omnium rerum.

¶ καιροὶ ἐθνῶν) tempora gentium propria. Non dicitur αὐτῶν, illarum, sed nomen gentium iteratur, ad ostendendam eventus cum prædictione convenientiam. Non additur articulus, Tempora Israël, quæ perpetua fuissent, si obedisset, Ps. LXXXI. 16. interpellantur per tempora gentium. Hæc tempora habuere sua intervalla, ut se-

culo IV. XII. Plurale. Tempus quoddam gentium impletum est imperante Constantino; & tum remisit conculcatio Ierusalem: sed non in perpetuum. Tempora, quibus Hierosolyma tenuere Christiani, fuere brevia intervalla, si conferas ad tempora, quibus urbem tenuere gentes.

25 σημεῖα, signa) diversa ab iis, de quibus v. 11.

¶ ἐν ἡλίῳ, in sole) Sermo proprie accipiendus: quia terra, mare, cœlum distincte enumerantur.

¶ συνοχῆ, ἀπορία, ἀποψυχόντων) Hæsitatio, angor, exanimatio, sunt in gradatione.

¶ ἐθνῶν) gentium cunctarum: quibus opponuntur homines singuli, etiam Iudæi. v. seq.

¶ ἤχως) Vulgo ἤχουσης. Atqui non dicitur sonare mare & salum. sed maris est ἤχου sonus, & σάλου salum, quo auditus & visus percelluntur. ἤχου etiam neutrum est, ut docuimus in Appar. crit. p. 546. Quatuor sunt incisa, terroris æque significatōnem habentia: καὶ ἔσαι ΣΗΜΕΙΑ ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις καὶ ἐπὶ τῷ γῆς ΣΥΝΟΧΗ ἐθνῶν ἐν ΑΠΟΡΙΑ ἤχως θαλάσσης καὶ σάλου ΑΠΟΨΥΧΟΝΤΩΝ ἀνθρώπων κτλ. Illud, ἐν ἀπορία, arctius cum subsequen- tibus, quam cum antecedentibus connectitur, sive ἤχως καὶ σάλου sit genitivus objecti sive temporis. Genitivus objecti hoc quidem loco insolentem videri possit atque contortam dare constructionem, quia ἀπορία, si penuriam denotat, genitivum materiæ habere solet, ut ἀπορία σίτου, χρημάτων κτλ. sed non desunt locutiones similes, ἡ ἐξουσία ὑμῶν, potestas vestri, 1 Cor. IX. 12. τὸ ὑμέτερον ἔλεος, misericordia erga vos, Rom. XI. 31. ὁ φόβος

τῶν Ἰουδαίων, *timor ab Iudeis*, Ioh. VII. 13. παραχαι σκιᾶς θανάτου Iob XXIV. 17: ubi παραχαι sunt מוהבא ut הלהבא est ἀπορία Lev. XXVI. 16. Si id non satisfacit, ἕχθρα καὶ σάλα debet accipi pro genitivo temporis, ὑπερμαῶν, νυκτὶς, σαββάτου.

26 Φόβος καὶ προσδοκίας, *timore & expectatione*) *timor praesentium, expectatione futurorum*. Ne sancti quidem profus erunt immunes a terrore quodam coll. c. XXIV. 41. sed mox se colligent.

¶ αἱ γὰρ δυνάμεις, *virtutes enim*) Hoc iam non solum signum, sed unum eorum, quæ superveniunt.

28 ἀρχομένων, *incipientibus*) Conf. initium, Matth. XXIV. 8. hinc his ref. ad v. 8 f. 10 f. & h. l. agitur de praeparatione ad propiora: versu autem 34 seq. de praeparatione ad novissima.

¶ ἀνακύνσατε καὶ ἐπάρατε, *suspicite & allecate*) ut respondentem expectationi vestrae eventum cernatis quamprimum, & cum gaudio amplectamini. conf. c. XXIV. 5. Iob X. 15. Caput tollere, LXX, ἀνακύνσαι. Ibidem, ἀραι κεφαλὴν, Iud. VIII. 28.

¶ ἀπολύτρωσις, *liberatio*) a multis arumnis. v. 12. 16 f. Liberatio ab arumnis Iudaicis.

29 συκῆν, *ficum*) arborem frequentem & tempestivam.

¶ πάντα, *omnes arbores, bonas & malas.*

30 ἀφ' ἑαυτῶν, *a vobis ipsis*) etiam si nemo vos doceat. Hoc etiam in apodosi subauditur.

¶ γινώσκετε, *nosstis.*

31 ἡ βασιλεία, *regnum*) cui urbs vetus cedere debet.

32 πάντα γένηται, *omnia fiant*) Sermo est de iis, quæ erant in quaestione, v. 7. quæque tractantur v. 8-24. quanquam ne appendix quidem plane excluditur, v. 25-

27. namque initio semel facto, cetera nunquam intermittunt, sed semper fiunt, &volvuntur ad finem.

34 μήποτε βαρηθῶσιν, *ne graventur*) Βάρθι dicit torporem somnolentum. Matth. XXVI. 43.

¶ ἐν κραυπάλῃ καὶ μέθῃ, *in crapula & ebrietate*) κραυπάλῃ, *crapula* est, quam ebrietas hesternâ peperit.

¶ μερίμναις βιωτικαῖς, *civis vitæ*) plantandi, parandi vestes, hortos, domos. c. XVII. 27. 28.

¶ αἰφνιδίως, *subitus*, nec opinatus, improvisus. Idem epitheton, 1 Thes. V. 3. Hueref. enim, v. 35.

¶ ἐφ' ὑμᾶς, *super vos*) His opponuntur ceteri, meri terricolæ; quorum character exprimitur c. XVII. versu cit.

¶ ἐκείνη, *ille*) novissimus. Antitheton ad hæc. Congruit universalitas, v. seq.

35 ἐπὶ πάντας τὰς καθημένους ἐπὶ πρῶτον πάσης τῆς γῆς) LXX, Ier. XXV. 29: ἐπὶ πάντας τὰς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς. conf. ὑμᾶς, vos, v. 34 not.

36 ἀγρυπνεῖτε, *vigilate*) Marc. XIII. 33.

¶ ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, *in omni tempore orantes*) c. XVIII. 1. *omni tempore*, sive hæc proxima futura spectentur, sive *dies ille, Filii hominis*. v. 28. 34. Hæc clausula completitur totum sermonem, de urbe & de universo.

¶ ἐκφυγεῖν, *effugere*) subito.

¶ σαβηναί) De vi verbi vid. ad Matth. XII. 25.

38 πᾶς ὁ λαὸς ὠρθηζέ, *omnis populus mane veniebat*) Longe aliter paulo post, c. XXIII. 18.

C A P. XXII.

1 Η λεγομένη, *dictum*) Præsupponit Lucas, hos, ad quos scribit, non omnes scire, quid fuerit Pascha judaicum.

Sic Ioh. II. 13. add. Ioh. XIX. 40. 42.

2 γὰρ, enim) *Causa, cur quæsierint modum.*

3 εἰσῆλθε, *ingressus est*) Tempus rei indicatur Ioh. XIII. 27.

4 τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς, *pontificibus & ducibus militiae*) Diversa hominum genera conspirabant. στρατηγοὶ ἑιερῶν, *duces Iudæorum, (Officers,)* qui templi excubiis præerant. v. 52. Act. IV. 1. coll. I Macc. IV. 60. 61.

5 ἐχάρησαν, *gavisi sunt*) ut re optata nec opinata.

¶ συνέθεντο) *facti sunt.*

7 ἦλθε, *venit*) De *propinquitate*, non de ipso *adventu* diei azymorum, hoc interpretatur Sosimus Perastianus Cephaloniensis, hoc consilio, ut pascha in sabbatum detruat. vid. Cl. Hermannii Hist. controv. de Azymo p. 489. Atqui hoc *venit* multo strictius est, quam *appropinquavit*, v. 1. Quare plane ipsum adventum diei azymorum notat Lucas, perinde ut Matthæus & Marcus.

8 πέτρον καὶ ἰωάννην, *Petrum & Iohannem*) Petrus anteibat amplitudine: & tamen Iohannes erat familiarior.

13 εὖρον, *invenerunt*) cum gaudio fidei.

15 καὶ, &) Describitur versu 15-18 quædam quasi prolusio S. Cœnæ. coll. Matth. XXVI. 29.

¶ ἐπιθύμησα, *cupivi*) *Cupierat*, discipulorum causa, quibus in hac ipsa demum valedictione se magis patefacere voluit: sua causa, quia statim erat intraturus in gloriam suam.

¶ τῶν) *hoc singulariter memorabile.*

¶ πρὸ, *ante*) Declaratur illud *hoc.*

16 ἕως ὅτε, *usque dum*) Tum erit convivium cœlestē. v. 30.

¶ πληρωθῆ, *impleatur*) *Agnus paschalis*, typus regni cœlestis.

¶ ἐν τῇ βασιλείᾳ, *in regno*) v. 30.

17 δεξάμεν) *Δέχομαι* dicitur de eo, quod præbetur. Iesus egit, ut paterfamilias: poculum sibi porrigendum curavit.

¶ ἐαυτοῖς, *vobis ipsis*) Videtur ipse bibisse prius. coll. v. præcedd.

18 γὰρ, enim) Id est, nolite expectare, dum ego amplius hîc bibam.

¶ ἀπὸ ἔνυ) *Habet hoc notabilis pars codicum. Respondet τῷ οὐκ ἐπὶ v. 16. ἀπ' ἄρτι, Matth. XXVI. 29.*

19 τὸν, *hoc*) *Hoc poculum* dicitur v. 20. sed h. l. non additur *panis*: quia *panis* non tam apte congruit termino complexo, quam *poculum*.

¶ πρὸ ὑπὲρ, *quod pro*) Vt in V. T. unius eisdemque victimæ pars est oblata Deo, pars ab Israëlitis comesta: sic unum illud corpus, quod Iesus Christus Patri obtulit, accipiunt Christiani in S. Cœna. ὑπὲρ, *pro*, i. e. ἀντὶ, Matth. XX. 28.

¶ δίδόμενον, *datur*) in mortem.

¶ ποιεῖτε, *facite*) edite. *Facere* non habet h. l. notionem sacrificialem. Injuria est in unicum sacerdotem N. T. potestatem & dignitatem sacerdotalem coram Deo tribuere ministris S. C.

¶ ἀνάμνησιν, *recognitionem*) vid. I Cor. XI. 25. 26 not.

20 ὡσαύτως, *similiter*) Ergo duas partes S. Cœnæ nec separare debemus, nec confundere; quasi panis sine poculo sufficiat, aut cum corpore jam sumatur sanguis. Incivile veteres duxere *panem bibere*: neque nostrum est *potum Domini edere*.

¶ τὸ ποτήριον, *poculum*) *sumens dedit*. τὸ habet vim relativi ad v. 17, ubi memoratur poculum cum vino. Namque nomen, bis positum, sæpe primo loco non habet articulum; deinceps, habet. Matth. II. 1. 7: I Cor. VIII. 1. Hebr. II. 8.

¶ μετὰ τὸ δεῖπνῆσαι) *post cœnam* non sa-
cra.

cramentalem: facto transitu ad majora & ultima.

¶ ἡ καρὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, novum testamentum in sanguine meo) Æquipollet illi phrasi, sanguis meus, qui est novi testamenti. conf. not. ad 1 Cor. X. 16. Sic dicitur, *promissio Spiritus*, i. e. *Spiritus promissus*. Gal. III. 14.

¶ τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, qui pro vobis effunditur) Hoc est pars prædicati, (nam poculum plenum non effunditur, sed ebibitur:) & cum illo commate, *in sanguine meo*, per appositionem jungitur, qualis 2 Cor. VIII. 23. XI. 28 not. Ap. I. 5. LXX, Lev. VI. 8. al. 15. Gen. XXI. 33. Deut. XXXIII. 16.

21 πλὴν) *veruntamen*. Antitheton inter dedit v. 19. & tradentis h. l. Suavissimum sermonem Iesu cum discipulis, mox abruptum iri significat. Hæc particula argumento est, Iudam interfuisse cœnæ dominicæ. coll. v. 14. Continuum esse hunc sermonem, ex eo patet, quod Lucas ne formulam quidem illam, qua sæpe utitur, & dicit, hic posuit.

¶ ἡ χεὶρ) *manus*, quæ S. Cœnam sumisit, quæque hostibus perfidam fidem dedit. Sic Theodosius dixit Ambrosius: *Istasne adhuc stillantes in justæ cædis cruore manus extendes, iisque sanctissimum Domini corpus prebendes?*

24 δὲ καὶ) Non modo proditor, sed etiam undecim molestiam exhibuere Domino.

¶ Φιλονεκία, *contentio*) periculosa. conf. v. 31.

¶ τίς δοκεῖ, *quis videatur*) quis sit, omnium suffragiis.

¶ μέζων) *major*, ut primus, secundus, tertius &c. Non modo de maximo erat quæstio.

25 ἐνεργεῖται) Aristot. Eth. l. 8. c. 13. βασιλεῖ πρὸς τὸς βασιλευμένους φιλία ἐν ὑπεροχῇ ἐνεργεσίας. Conf. Not. ad Chrys.

περὶ ἱερῶσ. p. 452. Sic 2 Macc. IV. 2 Onias dicitur ὁ ἐνεργετής τῆς πόλεως.

¶ καλῶνται) *Medium*. Hunc titulum sibi vindicant.

26 νεώτερος, *junior*) *atate vel discipulatu*.

27 γὰρ, *enim*) *Suo exemplo propositum probat*.

¶ ἐγὼ, *ego*) Iesus in primâ persona loquitur, ubi sermo est de ministrando: antea in tertia, *quis enim major?*

¶ ἐν μέσῳ ὑμῶν) *in medio vestri*, æquo loco. Provocat ad præsens.

28 δὲ, *autem*) *Plus vobis obtinget, quam speratis: non primatus qualiscunque inter vos, sed singulis regnum*.

¶ πειρασμοῖς, *tentationibus*) *Discipuli, post tentationem in deserto, vocati. Tota igitur vita Iesu Christi tentationum plena fuit, per quas intravit in gloriam: & sic fidelium. Etiam Christus discipulos tentavit*.

29 καὶ) & vicissim *ego*. Sensus est: & ego vos in tentationibus periculosis vestris illatos præstabo (conf. Ap. III. 10.) usque dum intretis in regnum. Sed id concisè exprimitur. nam introitus in regnum præsupponit conservationem in tentationibus.

¶ διατίθεμαι) nunc, his ipsis verbis. *Promissio ponitur ante admonitionem*. v. 31. Flacius & Beza: *pacifcor*. E. Schmidius: *testamento dispono*. Verbum *morienti* conveniens. Hebr. IX. 15 f.

¶ μοι, *mibi*) *qui perseveravi*.

¶ βασιλείαν, *regnum*) *In regno solet esse regalis & splendida diæta & victus, & regalis potestas ejusque exercitium. utrumque promittitur versu seq.*

30 ἵνα ἐδῶγητε, *ut edatis*) *non ut ministrantes*. v. 27.

¶ ἐπὶ τῆς ἀπέζης μου, *super mensa mea*) *Opponitur hæc mensæ hospitis*. v. 12.

¶ καθίσθηθε, *sedentis*) in regno meo. Matth. XIX. 28.

¶ Φυλάς, *Tribus*) Singuline singulas? 31 σίμων σίμων, *Simon Simon*) Gravissima epizeuxis. Petrus quoque *contentionem* habuerat, v. 24. fidei inimicam. Ioh. V. 44.

¶ ἰδὲ, *ecce*) Id est, patet hęc res ex aperto effectu: quem tamen Petrus non ita putaret a tentatore profectum esse.

¶ ὁ σατανᾶς, *Satanas*) Iudā non contentus. v. 3.

¶ ἐζητήσατο, *expetivit*) ex præsidio vestro. Satan postulavit dedi sibi Petrum, uti Iobum: sed Salvator eum repulit. Antitheton, ἐδείθην, *rogavi*.

¶ ὑμᾶς ὡς ἐπὶ σὲ vos: *de te*) Senferat magnam in Petro fidem & tamen magnam etiam labilitatem Satan, eoque victo putabat omnes victos fore: at Iesus, servato Petro, cujus ruina ceteros traxisset, omnes servavit. Totus sane hic sermo Domini præsупponit, Petrum esse primum apostolorum, quo stante aut cadente ceteri aut minus aut magis periclitarentur. Erat autem primus fide, non imperio. Petri vero successor pretensus, posteaquam a fidei sinceritate descivit, fideique tamen & imperii primatum sibi uni vindicavit, totus misere in cribrum incidit. Primos fere sequuntur ceteri commilitones: primi præ ceteris periclitantur: primi inprimis sua vigilumque cura & precibus muniendi sunt.

¶ σιτιάσαι) σίνιον, *cribrum*. Hesychius, σιτιάσαι, σῆσαι, κοσκινεύσαι. cribro agitur & circumagitur frumentum: idque faciunt homines purgandi ejus causa; sed Satan, perimendæ apostolorum fidei causa, dum eos collideret inter se, extrema & intima, summa & ima conturbans.

¶ ὡς, *ut*) tanta facilitate.

32 ἐδείθην) Insigne verbum. *Rogavi*,

quamvis tu, Petre, nescires, quid ageretur. Iesus pro discipulis rogavit: adeo Ipsum non potuit *expetere* Satan.

¶ ἵνα μὴ ἐκλείπη, *ut ne deficeret*) Non dicit, *ut ne cribrareris*. Satan etiam si cribravit, tamen fidem non plane eripuit. Eclipsin fidei in Petro quæsit Satan: sed fidei lux statim iterum in eo post *contentionem* & post abnegationem effulsit. Petrus, illa instabilitate, in occulto tamen vere erat Petrus: quemadmodum Iacobus & Iohannes, etsi sermonem exterius subtilem habebant, tamen vere erant filii tonitru.

¶ οὐ ποτε) Ποτέ (Ioh. IX. 13.) etiam de brevi intervallo dici, docet Eustathius. hoc loco sonat indefinite, *quandoque*, longo aut brevi intervallo.

¶ ἐπιστρέψας σήρισον) *vicissim confirma*, pro eo, atque nunc fratres per te periclitantur. ἐπιστρέφω, verbum resolvendum in adverbium, ut Hebr. כִּשׁ conf. ἔστρεψε, Act. VII. 42.

¶ σήρισον, *confirma*) Quod ego tibi facio, tu fac tui similibus, quos antea labe fecisti. Fecit hoc Petrus, non multo post, Act. II seq. & in utraque sua epistola, ubi hoc ipsum verbum sæpe repetitur. 1 Petr. V. 10. 2 Petr. I. 12. III. 17. 16. II. 14. Ac sæpe observes verba Iesu deinceps ab apostolis adhibita.

¶ τὰς ἀδελφάς σου) *fratres tuos*, inquit, non *nostros*. nam alio modo fratres habet Petrus, alio Dominus. Fratres Petri erant apostoli ceteri, Matth. XXIII. 8. sed quia hi postea non eguerunt confirmatione Petri, accipiendum est de aliis fidelibus imbecillioribus.

33 μετὰ σὲ, *tecum*) Hæ voculæ, præsertim initio positæ, emphasin habent. conf. Ps. XVIII. 30.

¶ ἐτοιμῶς, *paratus*) Multum sibi credit Petrus.

¶ ἴς,

¶ εἰς, in) Ærumnæ gravissimæ, capti-
vitas & mors.

34 σήμερον, hodie) quamvis paratus ti-
bi, Petre, videare.

35 καὶ εἶπεν αὐτοῖς, & dixit eis) Hoc
pertinet ad excitandam discipulorum vi-
gilantiam, ne suis viribus confidant.

¶ ὅτε) quum, non, quotiescumque. Nam
semel ita missi leguntur septuaginta, cap.
X.4. semel duodecim. c.IX.3.

¶ ἀπέστειλα, misi) Præsentem eos aluit
Dominus.

¶ βαλαντίᾳ καὶ πήρας, sacco & pera)
De differentia vocum vid. ad Matth. X.
9.10.

36 πήραν, peram) qui habet, tollat. Id
est, nemo vobis erit amicus, hostes multi.

¶ ὁ μὴ ἔχων) qui non habet, numos,
quibus emat.

¶ τὸ ἱμάτιον, vestimentum) quod magis
necessarium est, quam sacculus.

¶ ἀγορεύσει, emet) Sincera lectio vide-
tur fuisse, ἀράτω - πωλησάτω - καὶ ἀγο-
ρεύσει, ut ἀγορεύσει sit futurum consecuti-
vum, uti Marc.III.27: εἰαν μὴ πρῶτον ἦ
ἰχυρον δήση καὶ τότε - διαρπάσει quem ad
locum plura collegimus ejusmodi. Hac
locutione non observata alii meros fecere
imperativos, alii mera futura. Pro
πωλησάτω, πωλησείτω est in duobus Wol-
fianis: futuro in imperativum non ob-
scure mutato. Consequens est pro ante-
cedente. id est, homines hoc tempore non
modo non beneficos, sed plane hostes ha-
bebitis. Ideo apostoli ab hoc die usque
ad pentecosten se non modo ut privatos,
sed interdum clausos tenuere. Ioh.XVI.32.
XIX.27. XX.10.19.

37 ἐπὶ τῷ) etiamnum hoc extremum,
post tot alia.

¶ τὸ) Marc. XV.28 not.

¶ καὶ, &) Ultimus hic gradus cetero
præsupponit.

¶ τὰ πρὸς ἐμὲ, quæ de me) scripta de
Meilia, passuro.

¶ πλῆθος ἔχει, finem habent) consum-
mationem nacta sunt. Modò, πλεσθῆναι,
consummari. apud homines, actum est: in
re, consummatio est. finis, Rom.X.4.

38 ὡδε, hic) In cœnaculo invenerant,
aut secum tulerant.

¶ δυο, duo) Conf. Ioh.VI.9.

¶ ἱκανόν ἐστι, satis est) i. e. non opus
est plus duobus gladiis. Breve respon-
sum ita pronunciavit Iesus, ut discipuli
satis possent intelligere mentem ejus de
emendo gladio. conf. Ioh.XIV.30. Locu-
tio non dissimilis 1 Macc. II. 33, ἕως ἧ νῦν
ικανόν ἐξελεθε. Deut. III.26, ἱκανὸν ἔσται σοι.

39 κατὰ τὸ ἔθος, secundum consuetudi-
nem) Sic instante novitate minus percussū
sunt discipuli.

¶ εἰς τὸ ὄρος τῆς ἐλαιῶν, in montem oli-
varum) In hunc montem vacca rufa edu-
cebatur macanda. vid. S. R. Zeller. ad
Maimon. de vacca rufa, p.360.501.

¶ ἠκολούθησαν, secuti sunt) sua sponte.
40 ἐπὶ τὸ πρῶτον, adlocum) Ipsius loci aspe-
ctus commovebat Iesum.

41 ἀπιστάσθην, avulsus est) serio affectu.

42 εἰ βέλει παρενεγκῆν) Infinitivus pro
imperativo frequens Græcis. vid. Ap. X.
9 not. Atque hoc quidem loco talis enal-
lage modestiam Iesu erga Patrem exprimit:
sed magis etiam ipsa aposiopesis verbi παρ-
ένεγκε.

43 δὲ) autem. Ipsa apparitio signum erat
bibendi calicis, & factæ exauditionis.
Vsque adeo hujus agonis profunda non
capit ratio humana, ut nonnulli hanc olim
periocham prætermiserint. vid. Apparat.

¶ ἐνισχύων, confortans) non per cohor-
tationem, sed per corroborationem. Idem
verbum, Act. IX. 19.

44 ἐν ἀγωνίᾳ) Ἀγωνία, summus moeror

ἔσθ' ἄγγελος, (conf. not. ad Matth. XXVI. 37.) erat ex oblato illo calice. Idem verbum, 2 Macc III. 14. 16. 21. XV. 19. Proprie notat angorem & æstum animi, quem habet certamen & opus arduum aggressurus, etiam sine ulla de bono exitu dubitatione.

¶ ἐκπενέστερον, *vehementius*) animo & voce. Hebr. V. 7. Potuerunt igitur audire non solum propiores discipuli tres, sed etiam octo ceteri.

¶ ἐγένετο δὲ, *factus vero est*) Declaratur vehementia angoris.

¶ ὁ ἰδρώς, *sudor*) quanquam frigus erat. Ioh. XVIII. 18.

¶ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματι (Θ) θρόμβοι, *grumi*, ἀθρέψαι, i. e. πηξάει. θρόμβοι αἵματι (Θ), *guttulae spissae & concretæ veri sanguinis*. Vis particulæ ὡσεὶ cadit super θρόμβοι, non super αἵματι (Θ), ut patet ex epitheto ejusque plurali, καταβαίνοντες. Sanguis per minores guttulas e poris manans, concresecbat propter copiam. Si sudor non fuisset sanguineus, mentio sanguinis plane abesse poterat. nam vocabulum θρόμβοι etiam per se competebat sudori spisso.

¶ ἐπὶ τὴν γῆν, *super terram*) propter copiam. Eo terra benedictionem accepit.

46 ἀναστάντες, *surgentes*) Habitus corporis aptus ad torporem superandum.

47 πρὸς ἕρχετο αὐτῶν. Sed eadem locutio, πρὸς ἦλθεν αὐτῶν, Marc. VI. 33. quo loco collato, hinc patet, proditorem celerius accessisse ad Dominum, quam cohortem.

48 Φιλήματι, *osculo*) Summo amoris signo per summam temeritatem abutitur proditor. coll. not. ad Luc. VII. 45.

49 πρὸ ἐσθόμενον, *futurum*) præter ipsorum opinionem hæctenus manentem.

50 καὶ, ἔσθ') non expectato Domini responso. v. 51.

51 εἶπεν, *dixit*, Petro & ceteris. Matth. XXVI. 52.

¶ εἴπατε, *finite*) Sic Act. V. 38.

¶ ἴνα ἔως τούτου) nolite progredi. Sic 1 Macc. I. c. ad v. 38; ἔως ἔτι νῦν. Lev. XXVI. 18 : τὴν ἔως τέτα.

52 παρεγενόμενος, *qui advenerat*) Missi erant ministri, sacerdotes ultro venerant.

¶ ἱερατικῶς ἔειπεν) Iudaicos excubiatarum in templo præfectos.

¶ ἐξελυθῆτε, *exivistis*) subito tumultu.

53 ὑμῶν, *vestra*) vobis non prius data.

¶ ἡ ἐξουσία τῶν σκότους, *potestas tenebrarum*) Ioh. IX. 4. XIV. 30. *tenebrarum*, i. e. Sathanæ. Abstractum pro concreto. Allusio ad noctem.

55 ἐν μέσῳ, *in medio*) ut ferebat locus.

56 πρὸς τὸ φῶς, *ad lucem*) Id si vitasset, latere magis potuerat.

58 οὐκ εἰμι, *non sum*) Dum se negat Petrus, Dominum negat. Et dum se esse negat, esse definit. Ipsa verba trepidationem ostendunt.

59 ὥρας, *hora*) Semel faucius tota hora se non collegit.

61 ἐνέβλεψε, *aspexit*) Hoc uno nutu, quum loquendi non esset locus, mentem Petri totam excitavit Iesus. Conf. Ioh. I. 43, de aspectu, cujus Petrus postea quoque meminisse potuit.

63 ἵ. δέροντες· ἔτυπον· πάσας) Δέρειν, totum corpus : τύπτειν, partem : παίειν, cum vi & dolore.

68 ἐὰν δὲ, *sin autem*) Conf. Jer. XXXVIII. 15.

¶ ἐρωτήσω, *interrogavero*) Interrogando facile convincit Veritas contumaces.

69 ἀπὸ ἔτι νῦν) *ab hoc puncto*, quum dimittere non vultis. Hoc ipsum erat iter ad gloriam. Sine conjunctione expressus sermo, vim habet.

¶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *filius hominis*) Victimus

mus est hic locus, ubi *Filium hominis* se ipse appellat Iesus.

70 ὄν, igitur) Colligebant ex prædicato, v. 69. idque magna cum emphasi. *es*, inquit, non, *eris*.

C A P. XXIII.

2 Ἐυρομεν, invenimus) Verbum invidiosum.

¶ κωλύοντα, prohibentem) quasi Anticæsarem.

¶ καίσαρι, Cæsari) Nulla re Cæsari adiectiores fuere, quam odio Christi. Periculofus transitus a spiritualibus ad politica.

¶ λέγοντα, dicentem) Declaratur τὸ *pervertentem* ἔξ *prohibentem*. Ex appellatione *Christi regis*, duplicem inferunt calumniosam consequentiam. Hac missa, de illa quærit Pilatus.

4 ὁ δὲ πιλᾶτος, Pilatus autem) Sentiebat Pilatus, Iesum profiteri se talem regem, qui Cæsari nil officeret. Iam enim solus erat, etiam a discipulis desertus.

5 γαλιλαίας, Galilea) Dum rem amplificat, Pilato dant rimam.

7 ἀνέπεμψεν) *remisit*, velut ad principem ejus. conf. v. 11. vel: *misit in superiorem partem urbis*.

8 ἡρώδης, Herodes) Potentes minus obivium habuere Iesum: & illi solent esse ultimi in cognoscendis rebus regni Dei. Prima propagatio fidei in I. C. non est facta per potentes mundi.

10 εὐτόνος, rigide) Act. XVIII. 28. Sacerdotes habent sæpe zelum falsum, aulici nullum. unde hi sæpe veritatem levius oppugnant, quam illi. Herodes in potestate sua habebat, atque adco debuit, Iesum dimittere.

11 ἐξεθνήσας, nibili faciens) Non tanti putabat Iesum, ut de eo laboraret; quicquid causarentur sacerdotes. Putabat, sapientiam & potentiam Iesu decollasse,

¶ ἰσθῆτα λαμπρᾶν, vestem splendidam) Vestitum regium. Herodes videtur contentim voluisse significare, senil metuere ab hoc rege. Sed revera eum honoravit inscius velte, ut Pilatus titulo crucis.

¶ ἀνέπεμψεν, remisit) Potuerat & debuerat dimittere potius.

12 Φίλοι, amici) Iudaismus & Ethnicismus cœpere coalescere, Christianismo nascente.

14 ἐνώπιον ὑμῶν, coram vobis) unde videtis rem serio actam.

¶ οὐδὲν εὑρον, nihil inveni) Refutatur Iudæorum *invenimus*. v. 2. Itaque ego est antitheton, respectu illorum, coll. Ioh. XVIII. 38. & respectu Herodis. v. seq.

15 πεπραγμένον) quod fecerit Iesus.

16 παιδεύσας, castigans) flagellis. *Μείωσις*. Hic cœpit nimium concedere Pilatus.

23 καὶ τῶν ἀρχιερέων, ἔξ *pontificum*) Etiam decori immemores cum plebe clamabant.

24 ἐπέκριε) q. d. *superjudicavit*. præiudicium fecerant sacerdotes.

25 θελήματι, voluntati) ut facerent, quæ voluissent ac vellent.

27 ἐκόπῳοντο, plangebant) vel ex communi, vel etiam ex singulari affectu.

28 ἐφ' ἑαυτῶν - καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν - ἰδὲ, super vos ipsas - ἔξ *super liberos vestros* - ecce) Indicatur, satis prope instare pœnam. Ipse etiam urbem, non se ipsum detestavit. c. XIX 41. XVIII. 31 f.

29 ἐρῶσι, dicent) *liberi vestri*.

30 τότε, tunc) cum demum magis, quam nunc.

¶ ἀρχίζονται, incipient) steriles, respondentes iis, a quibus *beatæ* dicebantur. Dicitur post etiam, Ap. VI. 16.

¶ λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς καὶ τοῖς βράχοις, καλύψατε ἡμᾶς) Hos. X. 8. LXX: καὶ ἐρῶσι τοῖς ὄρεσι, καλύψατε ἡμᾶς καὶ πῖς βράχοις, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς.

¶ ὄρεσι, *montibus*) Sæpe homines tecti montibus. Magnus terror, ubi id, quod per se horribile est, præsidii loco optatur. Ap.l.c.

31 ὄτι) Hac parcœmia vel Iesus docet, cur ipse filias Ierusalem flere jubeat; vel eos potius, qui montibus obrui optant, causam terroris ipsorum allegantes inducit. *Arbor itaque viridis, fuerint juvenes, valentes, vegeti: arbor arida (conf. Es. LVI.3. Ez. XXI.3. XXXI.3 (s.) senes, debiles, steriles. Insignis locus Iosephi I.6 de B. I. c.44. f. 968. ed. Lips. Cum milites interficiendis Iudæis defessi essent, & magna superstitum multitudo apparet, iussit Cæsar solos armatos ac resistentes cædi, reliquos capi. At illi μετὰ (res poscit, κατὰ) τῶν παραγγελλμένων contra ac mandatum erat, senes & debiles (ΤΟΥΣ ΑΣΘΕΝΕΙΣ) occiderunt, (ΤΟ Δ' ΑΚΜΑΖΟΝ) vegetos autem utilesque incluserunt &c.* Hac igitur summa calamitate disceptabant invicem, ut fieri solet, quis inferior. Facit hoc, quod ξύλον notat vel arborem stantem, vel lignum ex arbore cæsa, quod item vel *humidum* (sic enim Erasmus ὑγρὸν vertit,) vel *aridum* esse solet. Alias sane Christus est viridissima arbor vitæ: homines extra illum, aridum lignum sunt. Ioh. XV. 1 f. sed supplicium ejus sane gravius fuit, quam ullius, urbe capta, Iudæi.

32 ἕτεροι, *alii*) quorum similis habebatur Iesus. conf. v.39. & Act. XXVII.1. Dignius tamen est Græcum ἕτεροι, quam ἄλλοι. nam magis exprimit dissimilitudinem.

¶ κακῆργοι) Hoc construe non cum ἕτεροι, sed cum δύο.

33 κρανίον, *calvariam*) Frequens in topographiis nomenclatura a partibus corporis humani.

34 ἔλεγε, *dicebat*) Primum verbum Iesu Christi in cruce. Septem sunt verba,

apud quatuor evangelistas; quorum nullus omnia perscripsit. Ex quo patet, quatuor eorum libros esse quasi quatuor voces, quæ conjunctæ Symphoniam efficiunt: & modo singulæ, modo duæ, modo tres, modo simul sonant. Pleraque peregit Salvator in cruce per silentium: septem autem verba habent anakephalâosin doctrinæ nobis profuturæ in nostris horis extremis. Respicit enim & hostes, & peccatorem conversum, & matrem cum discipulo, & Patrem cœlestem. Possunt etiam VII verba conferri cum VII rogationibus orationis Dominicæ. Etiam in ipso verborum ordine latent mysteria, & possunt inde declarari gradus cujusvis persecutionis, afflictionis & agonis Christiani.

¶ πᾶτερ, *Pater*) Initio & fine crucis, *Patrem* appellat.

¶ ἄφες, *remitte*) Nisi hæc rogatio fuisset, flagrante latrocinio atrocissimo pœna poterat incipere, ut sæpe tempore Moïsis. id interpellant preces Patientis, & plenam in posterum cum pœnitentia iis, qui eam capturi erant, remissionem impetrant.

¶ αὐτοῖς, *eis*) crucifigentibus.

35 σὺν αὐτοῖς) cum iis, qui crucifixerant.

¶ ἔτϞ, *Hic*) Demonstrativum cum contemptu.

37 καὶ, ἔ) Sacerdotes nomen Messîæ, milites nomen Regis irrident.

38 ἦν δὲ καὶ, *erat vero etiam*) Mentio regni jungit versum 37 & 38.

¶ γράμμασιν, *litteris*) Tres potissimum linguæ sunt adhuc, quibus operam dare debent, qui Christum discunt & prædicant: Hebræa, Græca, Latina.

¶ ἐβραϊκοῖς, *hebraicis*) Ioh. XIX. 20 *hebraice* primo loco ponitur. Lucas eo ordine linguas enumerat, quo Pilatus eas col-

collocarat : Iohannes ordine natura & dignitatis. Uterque tamen eo ordine, quo Christus, ejusque *crux* & *regnum* deinceps prædicabatur. Initium in Hebræa lingua factum : postremo tempore Hebræi primas habebunt. Romana nunquam primo loco posita : nec post Romæ interitum magno vigore mansura.

39 ἐβλασφήμει, *blasphemabat*) Extrema non flectunt quemvis. Latronem hunc fuisse Iudæum; alterum, ex gentibus : ex utriusque sermone & aliis rebus colligi potest. nam ille Iudæorum more, nomen *Christi* exagitat : hic nomen *Regis*, ut milites, sed meliore ratione, animadvertit. Accedit, quod Dominus beatitudinem ei promittens, non ad verba promissionum erga *patres*, sed ad primas origines de *paradiso* alludit. Neque obstat conversi hominis sermo de *Deo* uno. nam fides in *Christum* protinus infert fidem in Deum unum. Consideretur autem *Amen* Hebræum, v. 43.

¶ λέγων, *dicens*) cum frementi impatentia & ferocia.

40 ὁ ἕτερος, *alter*) Hujus respicientiam multum adjuvit *crux* durissima. Rara conversio in molli lectulo.

¶ ἴδε) *ne times quidem* : necdum appetas.

¶ φοβῆ, *times*) Ipse ergo timebat.

¶ ὅτι, *quod*) Hæc esset causa timendi.

¶ τῷ αὐτῷ) *eodem*, atque Hic & ego.

41 δίκαιως, *juste*) Pœnitens probat pœnam sui peccati.

¶ εὐτ, *hic*) Viderat latro conversus & audierat procellum passionis Dominicæ, certe ab educatione ex urbe : vel etiam antea viderat & audierat Iesum.

¶ οὐδεν ἄποπον) *nil ineptum*.

42 μνήθητι, *recordare*) Modeste petit. Recordatio est in longinquum. Exquisitissima oratio.

¶ κύριε, *Domine*) *Dominum* appellat publice, quem ipsi discipuli reliquerant.

¶ ἔλθης, *veneris*) de cœlo, olim. Antitheton : *hodie*.

¶ ἐν τῇ-σῶ) *in regno tuo*. Regem proficitur, talem, qui mortuus mortuo benefacere possit. Ne apostoli quidem tum de Regno Christi tam pure sentiebant.

¶ βασιλεία, *regno*) Multa *regni* mentio præcesserat. v. 2. 3. 37. 38. Ab adversariis detortam veritatem fides serio accipit.

43 σήμερον, *hodie*) Eo die conversus latro vix sperare poterat mortem : sed huic subservire debuit crurifragium. Sic impleta est Domini promissio.

¶ μετ' ἐμῶ, *mecum*) Ergo multo magis Iesus ipse in paradysum venit.

¶ ἐν τῷ παραδείσῳ, *in paradiso*) in quo feliciores arbores, quam in Golgotha ; cum *immortalitate*. Ap. II. 7 not. Augustissimam beatæ sedis appellationem in profundissima passione Iesus adhibet. Conf. not. ad c. XVI. 22. Hæc migratio in Paradysum differt quidem ab ascensione in cœlum, Ioh. XX. 17. sed tamen docet, descensum ad inferos laute esse explicandum.

44 ὅλην, *totam*) Tenebræ meridiana ex sole totum hemispharium superius ; & inferius, luna soli opposita, nec lumen solis nacta, obscurarunt.

46 πᾶτερ, *Pater*) Spiritum Iesu Pater suscepit : Iesus, fidelium. Act. VII. 59.

¶ παραθησομαι) *tradam*, re ipsa.

47 ὄντως, *revera*) Antea dubium spectatoribus videbatur : nunc affirmat.

¶ δίκαιος, *justus*) Hoc justitiæ præconio continetur approbatio omnium sermonum Iesu, etiam doctrinæ de Iesu filio Dei, v. 46. Matth. XXVII. 54. quippe de qua ipsa disceptatum fuerat, etiam apud Pilatum. Ioh. XIX. 7. Conf. Es. XLI. 26.

23.

48 θεωρίαν, *spectaculum*) Qui spectatores

res duntaxat fuerant, salutaria jam cogitabant, & ad pentecosten Act. II præparabantur: sed qui fecerant, fere erant in æstu.

¶ πύτην, hoc) crucis.

¶ τὰ γενόμενα, factu) in morte Iesu. Spectationem quæ sitam *spectatio* nec opinata comitabatur.

50 ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, bonus & justus) Rom. V. 7.

51 οὗτος) hic, solus.

¶ τῆ βεβλή, consilio) v. 1. Phrasis accedit ad Ps. I. 1.

¶ τῆ πράξει, actioni) v. 33.

54 ἡμέρα ἣν παρασκευῆ, dies erat *parascève*) *Parascève* ponitur quasi epitheton.

¶ ἐπέφωσκε, illucescebat) Sabbati initium, vesperi; & tamen *illucescebat* dicitur: nam etiam nox lumen suum habet, præsertim in plenilunio, quod tum erat.

55 ἐθεάσαντο, spectaverunt) quo facilius perendie ungerent.

¶ τὸ μνημεῖον, monumentum) v. 53.

56 ἠτοίμασαν, paraverunt) Domum habebant in Galilæa. v. 49. Eo majus est officium peregre præstitum, majore sumtu & opera.

¶ ἀρώματα, aromata) sicca.

¶ μῦρα, unguenta) fluida.

¶ σάββατον, sabbatum) Sabbati quies major quiete festi.

CAP. XXIV.

1 Τινες, nonnullæ) aliæ, quæ non venerant ex Galilæa.

2 ἢ λίθον, lapidem) Lucas nil antea de lapide memoravit: sed ipsa narratione, lapidem advolutum fuisse, præsupponit.

4 ἄνδρες, viri) angeli. v. 23. coll. Matth. XXVIII. 5.

5 ἢ ζῶντα) eum, qui non modo revixit, sed plane vivens est.

¶ μετὰ τῶ νεκρῶν, cum mortuis) in statu & loco mortuorum.

¶ ἢ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis) Hoc repetitur ex sermonibus ante passionem habitis. Ceterum ipse Dominus se post resurrectionem non appellavit *filium hominis*, sed locutus est vel in prima persona, vel *Christi* expressam appellationem adhibuit.

¶ ἡ ἀμαρτωλῶν, peccatorum) gentilium.

10 ἦν - αἱ) Sic Deut. XXVII. 9: καὶ ἐλάλησε μαουσήs καὶ οἱ ἱερεῖς - λέγοντες. sic 1 Cor. IX. 6. Nomina hoc demum loco, ut testium, ponuntur.

12 ἀπῆλθε πρὸς ἑαυτὸν, abiit ad se ipsum) De re, confer v. 34. de phrasi, Ioh. XX. 10 not.

16 ἐκρατῆντο, tenebantur) Oppositum, *aperiti sunt*.

17 εἶπε, dixit) Sapientiæ est, facile venire in sermonem salutarem. Ioh. IV. 7. Act. VIII. 30.

18 ὁ εἶς, unus) Alterius nomen non ponitur: qui tamen item carus. Sic quoque Ioh. I. 35. 41. Pii non sua, sed aliorum causa, memorantur.

¶ παροικεῖς, advena es) Videtur Galilæam hic dialectum retinuisse Iesus, quod non pro cive Hierosolymitano *eum* habet Cleopas.

19 καὶ εἶ) Hoc, interjecta descriptione subiecti, declaratur versu 20. coll. v. 14. 18 fin.

21 σὺν πᾶσι τέτοις, cum omnibus his) Hebr. הַיּוֹצֵא

¶ τρίτην, tertium) Itaque etiam post mortem Iesu spem aliquam die primo & secundo habuisse videntur; quam dimittunt eo ipso die, quo spes impletur.

¶ ἄγει) Impersonale.

24 αὐτὸν) ipsum.

25 ἀνόητοι, insipidi) Quo tardior celebratio

riorve fides, eo deterior meliorve v̄s sive mens est. Gal. III. 1. Ioh. I. 50.

¶ ἐπί) *super*. In medio sunt prophetarum sermones; nec tamen creditis. Sic fere δὲ, Ioh. IV. 41 f.

26 ταῦτα, *hæc*) Quæ vos ad dubitandum accipitis, ea ipsa sunt characteres Christi.

¶ ἔδει, *oportebat*) quia prædictum erat.

¶ παθεῖν, *pati*) Circa hunc articulum maxime se exserit *tarditas* hominum. Matth. XVI. 22.

¶ ἰσελθεῖν, *ingredi*) id quod alia via non poterat fieri.

27 τὰ περὶ ἑαυτῶν, *ea quæ de Ipso*) scripta essent videlicet. Non dubium est, quin eadem loca fuerint, quæ apostoli deinceps potissimum allegare soliti sunt.

28 προσεποιεῖτο) *agebat, ut qui* iturus esset longius. & iturus fuerat, nisi eum rogassent, & fortasse alio pacto appariturus.

29 μᾶνον, *mane*) Ex amore, ipsius causa, & ex hospitalitate rogabant, ne se committeret itineri nocturno.

30 λαβῶν, *sumens*) solitò ritu.

31 ἄφαντος) *disparuit*. Id quoque ostendit, Ipsum esse. Priores Iesu resuscitati apparitiones breviores erant, quo plus loci fidei relinqueretur.

32 καυομένη, *ardens*) valde & diu.

¶ ἦν, *erat*) Postmodum magis observarunt, quam in ipso ardore.

¶ ἡμῖν) *nobis*. Id plus est, quam *nobiscum*.

33 αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, *eadem hora*) noctis aut vesperi. Iam non timent iter nocturnum, quod antea dissuaseraut ignoto comiti. v. 29.

¶ συνηθροισμένους, *congregatos*) ut de repente re.

34 λέγοντας, *dicentes*) Apparitiones u-

trinque facta, quibus se invicem confirmabant illi, quibus obtigerant. Tales etiam Act. IX. 10. 12. X. 3. 10. Exod. IV. 27. 28.

¶ ὄντως, *revera*) Abjiciunt pristinam dubitationem: sed non profusus. v. 37. Marc. XVI. 13.

35 ἐγνωσθη) *noscedum se præbuit*. Sic, γηθη LXX, γνωσθήσομαι. Num. XII. 6. Sic, ἐυρέθη, Rom. X. 20.

36 ἔση) *stetit*: antequam venientem cernerent.

¶ ἐν μέσῳ, *in medio*) Id significantius, quam *in medium*.

¶ εἰρήνη, *pacis*) Salutandi formula, a Salvatore ad res majores traducta. Eph. II. 17.

¶ ἐγὼ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε, *ego sum, nolite timere*) Quatuor hæc verba cum Wolfiano codice versiones magno consensu exhibent: & congruunt cum versu 38, 39.

38 διαλογισμοὶ, *cogitationes*) Cogitationes eorum recludit Dominus.

¶ ἀναβάντων, *ascendunt*) Exquisita phrasis. cogitationes occulta sunt nobis, antequam ascendant.

39 αὐτῶν) *Ipse*, Iesus.

¶ πνεῦμα, *spiritus*) v. 37.

40 τὰς χεῖρας, *manus*) notas. Tactus & visus animam confirmant.

41 ἀπισθέντων, *dissidentibus*) Credebant quidem; alias non gauderent: sed gaudio sufflaminabatur fides plena. Magnus affectus & intenta cognitio inter se impediunt.

43 ἔφαγεν, *edit*) libere, sine ulla necessitate. ideo non etiam bibit.

¶ καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἔδωκεν αὐτοῖς, ἔσ' *reliqua dedit illis*) Habet hoc etiam *Armenius* interpres.

44 εἶπε, *dixit*) ipso videlicet ascensionis die. v. 50. coll. Act. I. 2. 5. 9.

¶ ἔπ, *ad huc*) Res tristis erat auditu, antequam fieret: nunc lætissima, ut facta est.

¶ ἐν τῷ νόμῳ κτλ. *in lege &c.*) Partitio Hebraei codicis.

¶ ἀποφύταις, *prophetis*) prioribus & posterioribus. Respectu priorum, ponuntur prophetæ ante psal. nos. De duodecim speciatim, vid. Sir. XLIX. 12.]

¶ ψαλμοῖς, *psalmis*) Hagiographis, quorum primum locum habent Psalmi, insignis portio Scripturarum, in quibus etiam copiosissime de Christo ejusque regno scriptum est. Vid. not. ad Hebr. X. 8.

45 διανοίξεν, *aperuit*) Multa in mente nostra removeri obstacula opus est, dum intelligamus. Act. XVI. 14. *Aperuit* & virtute sua & sermone suo.

¶ πᾶς γραφάς, *scripturas*) Vide quam potenter non multo post Petrus *Scripturas* protulerit, Act. II seq. quam sapienter etiam Act. I. 16. 20.

46 καὶ ἔτως) *adcoque sic.*

47 ἀρξάμενον) Accusativus absolutus, uti Act. X. 37.

48, 49 μάρτυρες - ἐπαγγελίαν, *testes - promissionem*) Ioh. XV. 27. 26.

49 ἀποσέλω, *mitto*) Præsens. conf. Ioh. XX. 17 not.

¶ τὴν ἐπαγγελίαν, *promissionem*) i. e. Spiritum, qui promissus est. Act. I. 4. II. 33 nott. Planum hoc illis erat ex colloquio, Ioh. XIV. 16 s. nam ἀποσέλλω ut plurimum dicitur de persona, πέμπω de persona & de re. abstractum pro

concreto, convenienter initiis illis. coll. Matth. IV. 17 not. Ita mox, *virtutem.*

¶ ὁ πατὴρ μου, *Patris mei*) Pater promisit & dedit per Filium.

¶ ἱερουσαλήμ, *Ierusalem*) Nam ibi erant accepturi promissionem.

¶ ἐνδύσασθε, *induamini*) subito, prorsus. Nudi sumus sine virtute cœlesti. Adhuc purificati erant, per verbum, Ioh. XV. 3. nunc etiam promittitur amictus.

¶ ἐξ ὕψους) *ex alto*, quo Iesus ascendit. *altum*, pro *cælo*, verbum e poësi sacra. vid. Eph. IV. 8, e Psalmis.

50 ἔξω, *foras*) ad eum locum, ubi passus erat.

¶ ἓς) *versus.*

¶ ἐπάρας, *tollens*) Gestus orantis aut benedictis. Iam non imposuit manus. conf. Ioh. XX. 22 not.

¶ εὐλόγησεν, *benedixit*) Hæc *benedictio* pertinet ad omnes fideles. nam hos repræsentabant ὅι undecim, & qui eum eis erant.

52 προσκυνήσαντες, *adorantes*) sub illam stationem, de qua Act. I. 11. Christus est Deus.

¶ χαρᾶς, *gaudio*) Non jam desiderabant conspectum Domini. Prælia pentecostes. Ioh. XIV. 28. Sic de eunucho & Philippo, Act. VIII. 39.

53 διαπαντός ἐν τῷ ἱερῷ, *semper in templo*) c. II. 37.

¶ αἰνῶντες, *laudantes*) Fructus gaudii.

IN EVANGELIVM SECUNDVM IOHANNEM.

Describitur in hoc libro historia Filii Dei inter homines
versantis, eaque

<i>I. primorum DIERVUM: ubi scriptor, præmissa totius rei summa, c. I. 1-14</i>	
<i>testimoniũ ab Iohanne datum post baptismum Domini, & discipulos pri-</i>	
<i>mitus allectos, memorat. Hic notatur,</i>	
<i>quid acciderit</i>	
<i>die primo,</i>	15. 19
<i>POSTRIDIE,</i>	29
<i>POSTRIDIE,</i>	35
<i>POSTRIDIE,</i>	44-52.
<i>DIE TERTIO,</i>	II. 1
<i>POST HOC,</i>	12
<i>II. interjecti BIENNII, per Itinera præcipue Hierosolymitana.</i>	
<i>I iter, ad PASCHA I.</i>	13
<i>1. Acta in urbe:</i>	
<i>1. Zelus paternæ domus.</i>	14
<i>2. virtus & sapientia Iesu.</i>	23-25.
<i>3. institutio Nicodemi.</i>	III. 1-21
<i>2. Commoratio in Iudæa: Iohannei testimonii coronis.</i>	22-36.
<i>3. Profectio ex Iudæa, per Samaritanam, in Galilæam: ubi filium</i>	
<i>regni sanat.</i>	IV. 1. 4. 43. 46-54.
<i>II iter, ad FESTVM Pentecostes:</i>	V. 1
<i>Hic notantur Acta</i>	
<i>I. in urbe:</i>	2-47.
<i>II. in Galilæa, ante PASCHA II, & postea.</i>	VI. 1. 4. 22-71. VII. 1
<i>III iter, ad SCENOPEGIAM:</i>	2-13
<i>Hic notantur Acta</i>	
<i>I. in urbe:</i>	
<i>1. in ipsius Scenopægie medio & fine:</i>	14. 37-53. VIII. 1
<i>2. deinceps.</i>	2-X. 21
<i>3. in ENCÆNIIS:</i>	22
<i>II. trans Iordanem.</i>	40-42.
<i>III. postremorum DIERVUM, qui erant</i>	

(I. ante hebdomadem magnam: ubi spectatur

1. biduum extra Iudeam, Lazaro ægrotante & mortuo. XI. 1-6

2. iter in Iudeam: Lazari resuscitatio: Caiphæ consilium: Iesu commotio in Ephraim: adversariorum edictum. 7-57.

3. dies sextus ante Pascha: cæna Bethaniæ: unctio Iesu. XII. 1-11

II. in ipsa Hebdomade magna, quæ habebat PASCHA III. Erat

1. die primo & deinceps, Ingressus regis in urbem: Græcorum desiderium: Iudæorum obstinatio: Iesu testificatio. 12-50.

2. die quarto, Pedilavium: indicium de proditore, & exitus ejus noctu. XIII. 1-30

3. die quinto,

I. Collocutio,

1. ante cænam paschalem,

31. 36-38. XIV. 5. 8. 22-31.

2. post cænam paschalem, subsequuta oratione.

XV-XVII.

II. Passionis initium:

1. in horto:

XVIII. 1-11

2. apud Caipham.

12-27

4. die sexto:

I. Passio sub Pilato,

1. in prætorio:

28-XIX. 16

2. in cruce.

17-30

II. Mors:

30-37

III. Sepultura.

38-42.

III. post hebdomadem magnam:

1. ipso die resurrectionis:

XX. 1

2. octo post diebus:

26-31.

3. postea.

XXI. 1-25.

CAPVT I.

EN ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸ θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc tonitru est, a filio tonitru relatum: hæc vox cœlestis est, cui conjectura humana nequicquam obloquitur. Nulla ratione orthodoxus quispiam palmarium huncce textum melius confirmare, aut Artemonismum efficacius refutare potest, quam Artemonius ipse, i. e. Samuel Crellius, dum toto illo libro, quem inscripsit: *Initium evangelii Iohannis ex antiquitate eccle-*

siastica restitutum, pro θεός, θεῶν scribendum esse contendit. Omnis moles ejus, in fundamento & in ædificio, conjectura mera est: & quo magis compagem cogitationum illius recordor, eo magis in veritate, a primipilario hocce & veterano Vnitario tam leviter impugnata, confirmor. Etiam atque etiam hoc declarare, pietatis esse statuo. In Apparatu nostro, pag. 59. lin. 11. obrepit nobis, *si θεῶν legas*, quum res ipsa loquatur, scribendum fuisse, *si θεός legas*. Quo facilius talis lapsus est, eo magis sequenda est librorum apud Iohannem,

θεός

Uides feliciter retinentium, constantia. Duas Artemonii liber partes habet, quarum prior magis critica est; altera IV Dissertationibus aucta rem magis ipsam spectat. Priorem in Apparatu critico, necessario examinavimus: cum altera *Gnomoni* res est, in quo Artemoniana extra crisin discussum iri, Apparatus declaravit. Sane & honos divinus agitur Dei & Salvatoris nostri; & hæc arx fidei Christianæ indies magis magisque infestatur; & hic liber Artemonii, (quem unum ex momentosissimis in hoc genere editis judicat Bibliotheca Angl. T. 15. p. 539,) frequentiores, quam expedit; lectores invenit. Sumemus igitur quinque aut sex primos versus Ioh. I. neque ea solum dicemus, quæ ad Artemonium refutandum, sed etiam, quæ ad Iohannem explicandum pertineant.

¶ *ἐν ἀρχῇ, in principio*) Maxima Iohannei stili, hoc præsertim loco & simplicitas est, & subtilitas, & sublimitas. *Principium* autem significatur illud, quum esse cœperunt & facta sunt omnia per Logon. v. 3. *Ἐν ἀρχῇ*, inquit, id est, *in principio*, uti LXX Gen. I. 1. & Prov. VIII. 23. Neque *propinquo* temporis *principium* hoc loco innui, tota rerum series evincit. *principium* enim Evangelii fiebat, quum Iohannes prodiret, Marc. I. 1. at *Principium*, de quo hic agitur, antiquius est Incarnatione Verbi. Vicissim, *altius* est nullum. *In principio cœli & terræ creavit Deus cælum & terram*: in eodem principio cœli & terræ, & mundi, v. 10. jam *erat Verbum*, sine ullo principio initiove suo. Ipsum Verbum est mere æternum: nam eodem modo Verbi ac Patris æternitas describitur. *erat*, cum primum fiebant, quæcunque esse cœperunt. Artemonius *principium* Evangelii ab Iohanne innui contendit, versumque sic explicat: *In principio evangelii erat Verbum: & Verbum* per primam ascensionem in cælum *erat* in eodem

principio apud Deum. &c. Eam explicationem consensu veterum quorundam, Photini & similium, ornare conatur. non laboramus; error errorem æque olim peperit, atque hodie. Argumenta examinabimus. Statuit, epistolam Iohannis primam ante Evangelium ejus esse scriptam: epistolæque initium, evangelii initio a Cerinthi detorsionibus vindicari. Inde infert, *Principium*, I Ioh. II. 13 s. esse principium prædicationis evangelicæ: itaque ibidem c. I. 1. & Ev. Ioh. I. 1. principium pari sensu dici. Part. II. c. 13. Primum, Evangelium Iohannes certo scripsit ante eadem Hierosolymorum, ut ostendimus ad cap. V. 2. de epistola id ne Artemonius quidem affirmare potest. Evangelium, docet veritatem, c. XX. 31. Epistola etiam revincit errores, & magnam rerum inclinationem factam indicat. Iohannes Evangelium scripsit, Irenæo teste, *PROVIDENS blasphemias regulas, quæ dividunt Dominum*. l. 3. c. 18. Talis certe erat etiam Cerinthi regula: quam Iohannis evangelio non antiquiorem pronunciat Irenæus, quum l. 3. c. 11. ait, in Evangelio Iohannis refutari errorem, qui a Cerintho & *MVLTO PRIUS a Nicolaitis infeminatus erat hominibus*. nam interpres, cujus auctoritas alioqui merito tuenda est, plusquam perfectum *infeminatus erat*, ex participio Græcò præterito facillime fecit. Sane de detorta a Cerintho epistola Iohannis nil habet Irenæus: atque ipse l. 3. c. 18. citationes evangelii epistolæque ita contexit, ut illud non obscure ante hanc esse scriptum agnoscat. Itaque uti Petrus em-pæctas, Paulus apostatas, sic Iohannes in evangelio pseudopphetas futuros refutavit; & in epistola hos, cum venissent, notavit apertius. Sic certe fundamentum, cui permulta superstruit Artemonius, de epistola ante evangelium scripta, incertum esse ostendimus: quanquam no-

stra non multum refert, uter prior tempore liber sit. Ne in ipsa quidem epistola *Principium* uno semper significato dicitur: imo epistola ineunte *Principium* est principium absolutum, omnium rerum cœli & terræ: & sic quoque Evangelio ineunte. Tantum hæc differentia est, quod hic dicitur *in principio*; illic, *a principio*. Artemonius P. II. c. 18. putat, Cerinthum, qui τὸ *a principio* pervertisset, per τὸ *in principio* strictius refutari: at Valentiniani τὸ *in principio* eodem profus modo perverterunt. Simplicius dixeris, *in principio*, magis absolute dici: *a principio*, respective, hoc sensu, *in principio* & *deinceps*. In illo principio erat Verbum, ita ut etiam ante principium fuerit Verbum. Vid. Prov. VIII. 22 s. ubi *Mem* quater positum, secundo certe & quarto loco LXX vertunt *πρὸ*, recte: (quanquam id vehementer negat Artem. Diss. I.) nam parallela ibi sequuntur, *πρὸ* *πρὸ*, *πρὸ* *πρὸ*, *πρὸ* *πρὸ*. Vid. infra, v. 30. c. III. 13. VI. 62. VIII. 58. XVII. 5. 24. Artemonius pag. 76 & passim contendit, Iustinum martyrem primum docuisse, Filium Dei fuisse antequam mundus fieret. Atqui Iustinus doctrinam illam tanquam novam laudat, non quod recens excogitata, sed quod Tryphoni ejusque similibus ignota esset. Vnum hoc loco proferemus testimonium Ignatii, qui in Ep. ad Magnes. § 8 ait, *εἰς θεός ἐστιν ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ἕως αὐτῆς, ὅς ἐστιν αὐτῆς ΛΟΓΟΣ Αἰαῖος, ἔκ ἀπὸ σιγῆς παρελθὼν* *Vnus est Deus, qui manifestavit se ipsum per Iesum Christum Filium suum, qui est Verbum ipsius æternum, non a silentio progressum.* Exceptiones, quibus Artemonius hunc locum P. II. cap. 36 seqq. declinat, ita quæsitæ sunt, ut lectorem non auferre, sed confirmare debeant.

¶ ἦν *erat*) non, *scibat*. Vide differentiam verborum v. 10. 14. 15. c. VIII. 58. Pater etiam dicitur ὁ ὢν κτλ. Ap. I. 4. *Erat* Verbum, antequam mundus fieret, in quo deinceps *erat*. v. 10.

¶ ὁ λόγος) *Sermo, Verbum*, sive etiam Latine *Logos*. vid. Not. ad Gregorii Thaum. Paneg. § 50. Is *Logos*, de quo v. 14. Vnde appellat Iohannes *Verbum*? Ex initio epistolæ suæ primæ, inquit Artemonius P. II. c. 14 & 19. Rectius ex evangelio in epistolam derivari locutionem posse, patet ex supra dictis. In utroque scripto *Logon* appellat, antequam ad *Iesu Christi* nomenclaturam pervenit. Appellat autem ita, non *Philonem*, nedum *Platonem* imitatus; sed eodem Spiritu, qui prophetas V. T. sic loqui docuit. Vid. Gen. I. 3. Ps. XXXIII. 6. ubi LXX, τῷ λόγῳ Κυρίου οὐρανοὶ ἐστρεβάθησαν. Ps. CVII. 20, ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ. Hinc frequentissima *Verbi Dei* appellatio in paraphrasi Chaldaica: nec non Sap. XVI. 12. XVIII. 15. Vnum idemque mysterium in V. & N. T. simili modo expressum. Deus est Spiritus, sive Mens æterna: Dei Filius est *Logos*, *Verbum* *Mentis* æternæ intimum idemque exsertissimum. Qui naturam Dei spiritualement spiritualiter novit, naturam *Verbi* hujus item spiritualement novit; intelligitque, quare *Verbum* etiam prius dicatur, quam *Vita* & *Lux*. coll. I. Ioh. I. 1 f. Hinc quemadmodum sæpe apostoli de Christo loquentes, spiritum & carnem invicem contradistinguunt: sic quem Iohannes *Logon*, eundem Clemens Romanus, vir apostolicus, *Spiritum* appellat. εἰς χριστὸς ὁ κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ κτλ. id est, *Vnus Christus Dominus, qui nos salvavit, quanquam prius erat Spiritus, tamen factus est caro* &c. quem locum exceptiones Artemonii P. 2. c. 44. seqq. nobis non eripiunt. *Logos* est, quem Pater

Pater genuit, sive dixit, tanquam Filium unigenitum: per quem Pater loquens omnia facit: qui Paterna ad nos loquitur. Ratio cur *Logos* dicatur, & realis Descriptio, quid sit *Logos*, datur versu 18. Est unigenitus Dei Filius, qui erat in sinu Patris, ejusque Exegetam egit disertissimum. Huic commati duo subsequencia hoc versu declarationem cum epitali addunt.

¶ *θεός ὁ θεός, apud Deum*) ergo distinctus a Deo Patre. *θεός*, pro *ᾧ*, uti *ἔς* pro *ἐς*, v. 18. denotat perpetuam quasi tendentiam Filii ad Patrem in unitate essentia. Erat apud Deum unice: quia nil extra Deum tum erat. Iterum magis absolute loquitur Iohannes hoc loco, quam in ep. I. c. I. 2. ubi ait, *Vita aeterna erat apud PATREM*, in antitheto ad manifestationem fidelibus factam, ut fierent filii. Sic supersedemus differentia illa, quam inter locutionem epistolæ & evangelii statuit Artemonius P. 2. c. 18. qui etiam in Dis. II & passim hoc esse apud Deum interpretatur de ascensione Christi in caelum ante baptismum. Sed hoc interpretamentum, *Principio* semel recte explicato, protinus cadit. Si Christus ante passionem calcasset viam ad vitam per ascensionem ejusmodi; non habuisset postea dicere, *NOTAS FECISTI mihi vias vitae*. Act. II. 28. & totum ejus iter a nativitate ad illam ascensionem non esset salutare nobis; sed rationes salutis nostræ cum descensione subsequuta demum inciperent: quo ipso prima Matthæi & Lucæ capita enervarentur. Clara sunt verba Ignatii Ep. cit. § 6. *Iesus Christus θεὸς αἰώνων ante secula apud Patrem erat, & ἐν τέλει in fine apparuit.* & Hermæ, *Filius DEI omni creatura antiquior est, ita ut in consilio Patri suo ADFVERIT ad condendam creaturam.* Ea citat Artemonius p. 404 f. neque enervare potest.

¶ *θεός, Deus*) non modo apud Deum erat, sed etiam *Deus* erat. Absentia articuli græci, in prædicato præsertim, non imminuit significationem Dei veri. LXX I Reg. XVIII. 24. Atque ubi prædicatum ponitur ante subjectum, epitalis est in sermone. c. IV. 24. Porro hoc loco eadem significatio confirmatur ex eo, quod nullatum erat creatura, cujus respectu Verbum diceretur Deus. dicitur ergo absolute. Vrit hoc Artemonius: eoque pretiosior apud nos esse debet hæc lectio in Apparatu critico vindicata. In hac arce fidei, in hoc centro certissimo stamus immoti, & nos contra omnes illecebras obfirmamus, quæ nos in alia omnia advocare conantur. Nil non experitur Artemonius, ut Christum in Scriptura nusquam *Deum* habitum aut vocatum esse probeat: atque ut hoc potissimum loco per *Partem* ejus libri secundam decurramus, *Capite I* sollicitat dicta Ioh. V. 17 f. X. 29 fs. & Phil. II. 6 f. quorum sententiam divina Iesu Christi majestate dignam non modo idoneorum interpretum zelus vindicat, sed etiam Artemonianarum exceptionum debilitas illustrat. *Capite II* negat, Christum a discipulis pro Deo habitum ante passionem. at vid. Ioh. I. 14. 2 Pet. I. 16 f. Negat, pro Deo habitum post resurrectionem. at vid. Ioh. XX. 28. Act. XX. 28. Rom. IX. 5. 1 Tim. III. 16. Tit. II. 13. Heb. I. 10. III. 4. & sufficeret unus hic locus Ioh. I. 1. animæ esurienti & sitienti, simplici & generosæ. *Capite III* objicit, *Deo* semper contradistingui *Christum*. Resp. Non semper, sed plerumque, idque salva Deitate Filii. Instantiam ex 1 Tim. I. 1 Artemonius invictam sensit. vide ipsum, quam frigide ibi respondeat. *Capite IV* parallelismum, Ioh. I. 1. & XX. 31 nimis, extendit. *Capite V* disquirat, cur Christus non dicatur Deus, cum revera sit Deus solo Patre minor: causas vero eas affert, quæ, quum Christus revera etiam dicitur

tur Deus, invicte confirmant, Christum dici Deum, non eo sensu, quo creaturis, sed eo sensu, quo Patri id nomen tribuitur. *Caput VI*, ut locum Ies. IX. 5, ubi Christus nomine uno ex bis quatuor voculis divinitus composito, *Mirandus consultor, DEVS fortis, Pater perennitatis, Princeps pacis*, appellatur, subterfugiat, parallelum Ies. X. 21 de Patre locum, aperta vi devastat, Versionum veterum in *DEI fortis* appellatione concordem sanitatem dissimulat, earundemque varietatem ab hac re alienam exaggerat. *Capite VII* locus Ez. XXVIII. 2. 9. a rege Tyri ad τ θεωνος πον transfertur.

Capite VIII & sequentibus multa disquirat Artemonius de *Cerintho*, de *Nicolaitis*, de scopo Iohannis contra utrosque. Sed primum usque eo male Artemonii libro cum veritate convenire jam constat, ut, in dubio, id merito, quod ille liber approbat, tantisper postponendum sit, dum res per argumenta deciditur. deinde notitia quidem errorum, quos apostoli refutant, ex historia ecclesiastica, quantum potest, adhiberi debet: ab eadem vero notitia non suspenditur summa sanæ interpretationis, nedum ipsa lectio genuina. nec ullæ præstigiæ ex caligine vetustissimarum hæresium conflatæ oculos simplicium debent a radiis scripturæ per se lucidissimis avertere. qui brevem regiamque fastidunt viam, in labyrinthos, si volupe est, exspatiuntur & in iis jaceant. Quod ad Iohannis scopum contra Cerinthum attinet, refutavit Artemonium B. Buddeus in Ecclesia apostolica, p. 425 f. coll. p. 378 f. de Nicolaitis. Nos unum notamus: non id agi, quo sensu Cerinthus ipse tandem pateretur Verbum Deum dici, (vid. Artemon. p. 340.) sed quo sensu tota Iohannis periocha *Verbum Deum*, ingratiis Cerinthi, celebret. Non majorem Cerinthus, opinor, ideam de Christo habuit, quam Arte-

monius habere se ostendit: cur ergo Iohannis verba, Artemonio tantopere invisa, Cerinthum non ferirent? Plura cogitabam: sed ad otium me redigunt hæc verba Artemonii. p. 381. *Non erat necesse, ut Cerinthi omnes persequeretur Iohannes absurditates. nam & istas quas persequitur, obiter solummodo & aliud agens persequitur.* Hac una litura Artemonius totam de Cerintho tractationem declarat esse supervacaneam. Iohannes enim illud, & *Deus erat Verbum*, si non Cerinthi refutandi causa posuit, aliis de causis posuerit oportet, certe ut Socinos & Artemonios refutaret, credentesque præmuniret. Si vacat, ex omnibus sententiis, quas Iohannes ponit, formentur sententiæ contradicentes, quas ratio male sana vel penes hæreticos præcos peperit, vel apud quosvis parere potest. quid profectum erit?

Capite XXIV & sequentibus *Alogos* excitat, eorumque vice disquirat, quomodo evangelium hoc, quod Alogi non Iohannis, sed Cerinthi esse dicebant, ad Cerinthi mentem cogere potuerint vel non potuerint. Resp. Alogi hoc ipsum dictum, & *Deus erat Verbum*, aut a Cerintho profectum putarunt, aut non. Si non putarunt; de Cerinthica dicti mente Alogorum nomine frustra disputatur. sin autem putarunt; tum sensum, quem Cerintho tribuebant, aut verum esse existimavere, aut falsum. si verum; aliis ex causis evangelium oportet Cerintho adscripserint. sin falsum, Cerinthum sub speciosis verbis indigne de Logo sentire censuerunt, ut Artemonius agnoscit p. 426 f. Quid hæc singula Iohanni obsunt? quid vero etiam attinet ex tanta obliquitate visum distorquere, & per Alogorum Cerinthique speculum intueri dictum, quod recta intueri licet? *Capite XXXVI* & sequentibus excutit locum *Ignatii* contra Cerinthum, de quo supra ad illud, *In principio*. *Capite XL* omnia

Ignatii loca, ubi Christus Deus appellatur, ipsum Ignatium & ejus interpolatorem inter se committens, subducere conatur, & item Clementis Romani locum, ubi *παθήματα θεῶν* commemorantur. Resp. 1 Ut Apostolos, sic viros apostolicos tractat Artemonius. 2 Iohannes nobis sufficit, etiam si Ignatius & Clemens non accederent. 3 Interpolatores æque potuere in aliis Ignatii locis nomen DEI delere, quam in aliis (hoc enim contendit Artemonius factum esse,) inferere. Iam pag. 13 ff. sollicitat locum epistolæ ad Ephes. ubi ait ab Ignatio Christum dici *ἐν σαρκὶ γινόμενον θεόν*, non ante carnem, sed *in carne factum Deum*. atqui Ignatius non construebat, *factus Deus*, sed, *in carne factus*, i. e. incarnatus.

Capite XXI & sequentibus cavet, ne Iohannes etiam contra *Ebionæos* scripsisse existimetur, & *Deus erat Verbum*. Resp. Iohannem contra Ebionæos evangelium scripsisse, statuit Epiphanius & Hieronymus: certe scripsit contra omnes, qui *Deum Verbum* aut negabant aut negaturi erant. Plura de Ebionæis contra Artemonium habet Buddeus lib. cit. p. 501 fs. 518 fs. *Capite XLIV* & sequentibus tractat locum *Clementis Rom.* de quo supra ad primam *Verbi* mentionem a Iohanne factam. *Capite* demum *XLVII* paraphrasin exhibet totius loci Ioh. I. 1-18. quæ tanquam conclusio præmissis respondet: & refutatis illis item refutata est. Simul admiratur sagacitatem Lælii Socini, qui jam tum exordium Iohannis de principio Historiæ evangelicæ explicaverit, & addit, ansem ei præbere potuisse Andr. Osiandrum, qui in Harmonia evang. Baptismum Christi & *In principio Verbum* conjunxerit. Si ansæ hæc fuit, sinistre accepit Socinus, quæ dextre posuerat Osiander. Sic posuerat pridem Ammonius: sic posuit haud pridem G. Kohlreiffius in Chronol. p. 90. sic

etiam D. Hauberus in sua, ne de mea dicam, Harmonia evangelica. Vide etiam, quæ notamus mox ad v. 6.

Accedunt *Dissertationes quatuor*: quarum duas priores supra attigimus, duæ reliquæ ad Hebr. I. & ad Ioh. II. 58. alibi examinantur. Est omnino totum opus Artemonii ingeniosum ac literatum; sed item insidiosum, violentum, suspiciosum, interdum ad facetias usque: & vivido colore œconomix divinæ interioris, in qua valde hospes est Socinianorum vulgus, blanditur; sed gelu mortifero adstrictum manet. Ex iis, quæ solvimus, cetera facile solventur. Nos brevitatibus nostræ eo minus pœnitet, quia præter P. Wesselingium in Apparatu laudatum, complures egregii scriptores Artemonium refutarunt. *Rabulismi exegetici partis Socinianæ a L. M. Artemonio continuati & aucti Specimina* A. 1731 emisit ven. D. Weismannus: deinceps cel. Wolfius eandem incudem tutudidit in Vol. II Curar. in N. T. in extremo, & in Vol. III & IV passim. Annoque 1735 *Antiartemonium* edidit, annum ætatis XIV egrediens, Ioh. Phil. Baraterius.

¶ *ἦν, erat*) *erat*, non *factus* Deus, sed verus. Verbum erat Deus, idque in principio.

¶ *ὁ λόγος*, *Verbum*) Tertio hoc ponitur, vi maxima. Tria commata per gradationem: articulus nota Subjecti. Deitas Salvatoris aperte declarata erat in V. T. Ier. XXIII. 6. Hos. I. 7. Ps. XXIII. 1. ejusque testimonia in N. T. v. gr. Heb. I, præsupponuntur. Itaque Matthæus, Marcus & Lucas hoc agunt, ut probent potius, Iesum, verum hominem, esse Christum. Cumque inde nonnulli demum dubitare cœpissent de Deitate Christi, Iohannes eam asseruit: scripsitque in hoc libro quasi supplementa evangelica, sicut prophetica in Apocalypsi.

2 *ἐστὶν*, *Hic*) *hic* solus. *ἢ hic* completur

ctitur totum versum proxime præcedentem, uti hic versu 7 complectitur versum 6.

¶ πρὸς τὸ θεόν, apud Deum) Hoc, repetitum, jam ponitur in antitheto ad missionem postea factam ad homines. Repetuntur & in unum coguntur hoc versu tria momenta versu præcedente divisim posita: Hic Logos, qui erat Deus, erat in principio & erat apud Deum. Insigne antitheton, coll. v. 14. uti 1 Ioh. I. 2.

Verbum

erat in principio		factum est
Deus		caro,
apud Deum:		& habitavit in nobis.

Atque ipsa hujus versus secundi Congeries hoc antitheton aperte sustentat, intermissa inter versum 2 & 14 Logi appellatione.

3 πάντων, omnia) Grande verbum, quo mundus, i. e. universitas rerum factarum denotatur. v. 10. Omnia, quæ sunt extra Deum, facta sunt: & omnia, quæ facta sunt, per Logon facta sunt. Nunc deram ab Effc Verbi ad Fieri omnium venit Theologus. Describitur versu 1. 2. status ante mundum factum; versu 3, in factu mundi; versu 4, tempore humanæ integritatis; versu 5, tempore humanæ corruptionis.

¶ δι' αὐτῆ, per eum) Oppositum, sine.

¶ ἐγένετο facta sunt) Id quodammodo prius est, quam κτισ; conditus omnium: & facturam rerum omnium ex nihilo evidenter infert. sic omnia prius quiddam sonat, quam ὁ κόσμος mundus univversus confectus, maximeque genus humanum; ad quem Iohannes descendit versu 9. 10.

¶ καὶ χωρὶς, & sine) Hæc sententia plus quiddam dicit, quam proxime præcedens. Subjectum est, ne unum quidem: prædicatum, sine eo factum est, quod factum est. Et ὁ quod plane par existat 1 Cor. XV. 10: gratia Dei sum, quod sum.

¶ ἕθε ἐν, ne unum quidem) quamvis excellentissimum.

¶ ὁ γέγονεν quod factum est) in sua specie. Gen. I. 11. 21. 24. Præteritum γέγονεν sonat quiddam magis absolutum, quam aoristus ἐγένετο, quanquam latine utrumque dicitur factum est. Quæ Artemonius p. 333. 402 fs. ex hypothesebus suis commentatur, ea cum ipsis hypothesebus jam refutata sunt.

4 ἐν, in) Primum Iohannes dicit, in eo vita erat: (conf. c. V. 26.) deinde ipsum appellat Vitam. Sicut I. c. I. 1. 2, primum appellat Verbum vite, deinde vitam: & ibid. v. 5. 7, Deus dicitur Lux, & esse in luce. Iohannes imprimis imitatur locutiones Domini Iesu.

¶ ζωῆ, vita) Post esse proxima consideratio est de vivere. Nulla tum mors, nulla tum gratia expers natura.

¶ καὶ ἡ ζωῆ, & Vita) Subjectum: Vita, omnibus, quæ vivebant, vitam triuens.

¶ ἦν τὸ Φῶς, erat Lux) Lux & Vita simul, c. VIII. 12. 1 Tim. VI. 16. Phil. II. 15. 16. ut in opposito τῆς τῆς tenebræ & mors. Vivificatio tamen prior est illuminatione.

¶ τῶν ἀνθρώπων hominum) omnium, in statu integritatis, a quo non est sejungenda consideratio de Logo. Homines, nusquam dicitur pro Adam & uxor ejus: ita denotat genus humanum. Venit hic Evangelista a toto ad partem, ab iis quæ facta sunt, aut quæ vivebant, ad rationalia. Singulorum respectu convenientem ὁ λόγος Sermo significationem habet.

5 καὶ, &) Ex hoc versu valde illustratur doctrina de malo ejusque ortu.

¶ ἐν τῇ σκοτίᾳ in tenebris) Tenebræ hæ non dicuntur factæ. sunt enim privatio, quam contraxere homines. In tenebris gloria Lucis magis conspicitur.

¶ καὶ.

¶ Φαίνει· *lucet*) Vim habet tempus præfens, ut in Φωτίζει v. 9. Semper Φαίνει, *lucet*. Lux semper præsto fuit, etiam in V. T. ut mederetur tenebris atque peccato. Idem verbum, Φαίνει, *lucet*, de N. T. 1 Ioh. II. 8.

¶ καὶ ἐξ ἔθνον) Simile ἔθνον, v. 10. 11.

¶ ἡ σκοτία, *tenebræ*) i. e. homines tenebris capti.

¶ αὐτὸ ἐκατέλαβεν· *eam haud affecit. e sunt*) Nimis longe videlicet ab Luce abhorrebant, nimis profunde tenebris immerfi erant homines. Quum λόγον ἄσαρκον, *Sermonem sine carne* non affecuti sunt, factus est Caro. v. 14.

6 ἐγένετο) non, ἦν. non, *erat*, dicit Evangelista de Iohanne, sed *siebat*. Quaritur, quousque extendatur exordium huius libri. Resp. Nullum est exordium: ipsa tractatio cum initio libri incipit. nam versu 6 evangelista jam describit Iohannis officium, testandi de Luce: & versibus quinque primis commemorat, quæ antea semper fuerit *Lucis* huius natura ac ratio. Igitur *hactenus* summa exposita est eorum, quæ plane præcedebant Iohannem, neque ullo modo ad actionem Iesu Iohanne proxime citiorem trahi possunt, uti trahit Artemonius p. 412. & *nunc* panditur ab evangelista descriptio novorum uberior. Vtraque est ordinatissima.

¶ ἀνθρώπου, *homo*) Deus cum hominibus agit per similes, homines: quo facilius capiant & accipiant.

¶ ἀπεσταλμένον ὑπὸ θεῶν *missus a Deo*) Definitio prophetæ. coll. Matth. XI. 9. 10. Participium immediate hic cohæret nomini *homo*; mediate, verbo *siebat*.

¶ ὑπὸ θεῶν) *a Deo*. v. 33.

¶ ἰωαννης, *Iohannes*) Id est, *interpres gratiæ divinæ*. Magnitudo Iohannis, de quo statim mentio fit post superiora. Major per Iohannem illata in mundum est cognitio, quam omnibus ante seculis fuerat.

7 εἰς μαρτυρίαν, *in testimonium*) Hoc tangit evangelista iterum v. 15. iterumque v. 19. sed plenissimo tenerrimoque affectu testimonio huic prodromi apostolicum intexit testimonium, per digressiones nobilissimas, quibus rationes officii baptistæ exponit, & brevibus eius sententiis explicationem partim præmittit, partim subjicit, complementumque testimonii ejus declarat. Quod Matthæus, Marcus & Lucas *evangelium*, id Iohannes *testimonium* plerumque appellat. illud vocabulum dicit respectum antegressiæ promissionis: hoc, certissimam scientiam nunciantis. illud de Christo exhibitio, hoc de Gloria Iesu Christi, Filii DEI, ex mortuis resuscitati, dicitur. quare in Actis & Epistolis Apostolorum utrumque sæpe adhibetur. *Testimonium* est rei, testibus comperta, sub oculos, audientium certe, non cadentis, & tamen necessaria: quare ei respondet *fides*. Sequitur mox declaratio, *ut testaretur de luce: & τὸ ut testaretur tractatur continuo; τὸ de luce tractatur v. 9.*

¶ ἡ μαρτυρήσων, *ut testaretur*) Summa testimonii erat: *qui post me venit*, &c. v. 15.

¶ περὶ τῆς φωτὸς, *de luce*) *Lucis* appellatione complectitur Iohannes, quæ v. 1-5 scripsit.

¶ ἵνα, *ut*) Testimonio egent, qui erant in tenebris.

¶ πάντες, *omnes*) ad quos *venerat*.

¶ δι' αὐτῶν, *per eum*) *per* Iohannem, non εἰς αὐτὸν, non *in* Iohannem, sed *in* Christum v. 12. Vis testimonii Iohannei porrexit se etiam in notitiam gentium. Act. X. 37. Διὰ, *per*, sublimiore notione, dicitur de Christo, 1 Pet. I. 21.

8 ἐκεῖνος, *ille*) Iohannem suspicari erant nonnulli esse Lucem. ἐκεῖνος *ille* remote indigitat.

9 ἦν, *erat*) *Lux* autem ipsa *erat* lux illa *vera*,

vera, quæ illuminat. Effectus ostendit Subjectum, cui nomen Lucis competit.

¶ τὸ ἀληθινόν, *vera*) Sequitur mox declaratio, *quæ illuminat* &c. Antitheton ad Iohannem, lychnum, testem. Conf. de *Veritate*, v. 14. 17.

¶ ὁ φωτίζει, *quæ illuminat*) Probatur ab effectu, hanc esse veram lucem. *illuminat*, præfens, respectu temporis, quo *venit*, in opposito ad pristinum. v. 5.

¶ πάντα, *omnem*) omnem, & totum, quatenus homo se non subducit. quisquis illuminatur, ab hac luce illuminatur. Numerus singularis magnam hîc vim habet. conf. Col. I. 28. Rom. III. 4. Ne unus quidem excluditur.

¶ ἄνθρωπον, *hominem*) qui per se in tenebris est. *omnem hominem*, augustius sonat, quam *omnes*. v. 7. Iohannes erat *homo*. v. 6. *Lux*, qua lux, homini contradistinguitur.

¶ ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον *veniens in mundum*) ἐρχόμενον *veniens* est nominativus, & pendet ab ἣν *erat*. Illustre antitheton: *stibat, missus*, v. 6: &, *erat, veniens*. Apud Hebræos frequens est periphralis hominis, *בָּרַחַב הָבָא* *veniens in mundum*: sed in N. T. & præcipue in hoc libro id de solo Christo dicitur, sublimi significato. *Erat enim*, ante etiam, quam *veniret*. Sic plane c. III. 19, *Lux venit in mundum*: c. XII. 46, *Ego lux in mundum veni*. Mox hunc versum 9 excipit mentio *mundi* & *adventus* iterata. v. 10. 11. *Missus* etiam dicitur a Patre Filius, sed non eo modo, quo Iohannes. *Venit* autem Filius, missus & datus, Matth. XXI. 37. Ioh. III. 16 f. cap. XI. 27. Rom. VIII. 3. 32. 1 Ioh. III. 8. IV. 9 f. Igitur non demum post missionem factus est Filius, sed plane ante nativitatem ex muliere. Gal. IV. 4.

10 ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, *in mundo erat*) Hoc addit evangelista, ne quis illud, *veniens in*

mundum, ita accipiat, ac si Lux antea in mundo plane non fuisset. Ter dicitur hoc versu *mundus*: ter de genere humano, uti versu præc. sed non exclusis, primo certe loco, reliquis creaturis.

¶ δι' αὐτῆς ἐγένετο *per eum factus est*) αὐτῆς, masculinum, ut mox αὐτόν. Refertur autem ad sensum, tametsi Φῶς neutrum est. Artemonius p. 439. 450 seq. contendit, hîc innui dissolutionem rerum omnium, quæ tum, cum Christus pateretur, jam futura fuerit, nisi ea per sacrificium ipsius sublata fuisset, eoque confert locum Hebr. IX. 26. Atqui hoc loco ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων non dicit finem mundi sub conditione differendum, sed categorice denotat extrema mundi tempora, pluribus temporibus a mundo condito elapsis opposita. Stante tali interpretatione, Israël quoque *factus* dici *per Moysen* posset, qui rupturam sustinuit. Eadem mente Artemonius p. 455 ordinem temporis in incilis hujus versus urget, sed sine causa. Gradatio inest potius, in qua mundum ad agnoscendam Lucem urget ratio illa, *in mundo erat*: sed magis hæc, *ἔστω mundus per eum factus est* sive esse cœpit.

¶ καί, ἔ) ἔ) tamen.

¶ ὁ κόσμος, *mundus*) *Mundi nomen in sacris literis IMPLAM GENERIS HUMANITATEM* indicat. Camer. not. in Ioh. XVII.

11 τὰ ἴδια, *sua*) *A mundo*, toto, descendit oratio ad partem. Pridem τὰ ἴδια, *propria*, Messiaæ erant, quæcunque Israëlitis erant, terra, urbs, templum: οἱ ἴδιοι *proprii*, Israelitæ. Matth. VIII. 12. Idem autem est adventus in mundum & in propria tempus, post adventum Iohannis. v. 6. 7.

12 ὄσσοι, *quotquot*) etiam tales, qui antea non fuerant ἴδιοι, *proprii*.

¶ ἔλαβον) Differt hoc verbum ἀκαταλαμ-

λαμβάνειν, v. 5. & α παραλαμβάνειν, v. 11. καταλαμβάνω id, quod in proximo est: παραλαμβάνω, quod offertur; λαμβάνω, ultro. παραλαμβάνειν erat Iudæorum, quos spectabat *veritas*: λαμβάνειν etiam gentilium, quos spectat *gratia*. Versu 12 & 13 discrimina externa tolluntur efficacissime. Gal. III. 26 seqq.

¶ ἔδωκεν, *dedit*) Gloria Christi, Vnigeniti. Divinæ auctoritatis est, filios DEI facere; ut Lucis est, filios lucis. c. XII. 36.

¶ ἐξουσίαν *potestatem*) *Potestas* non præcedit tempore γένεσιν τέκνων sive filiationem, quali duæ essent res distinctæ: sed ipsa filiatio est hæc potestas, sive dignitas. Magna res. Ioh. VIII. 36.

¶ τέκνα θεῶν - πῶς πισύουσιν *filios DEI - his qui credunt*) Duo momenta proponuntur, quorum prius exponitur v. 13. alterum v. 14. ubi manifestatio Verbi in carne non tam, ut facta est, commemoratur, quam, ut credita est; id quod series rerum inde a v. 6 ostendit.

¶ γενέσθαι *fieri*) Iesus vero est Filius DEI.

¶ ὄνομα *nomen*) *nomen* Vnigeniti. huc enim refertur versus 14. Nexus infertur ex affini vocabulo τέκνα, *liberos*.

13 ὅι, *qui*) Refertur ad τέκνα, *liberos*. Namque ut *acceperunt* & *credentibus* inter se respondent, causamque denotant: sic effectus denotatur in illo *liberos fieri*, idque hoc versu explicatur ulterius.

¶ ἐκ ἐξ αἱμάτων, *non ex sanguinibus*) אַיִמָּא *sanguines* sæpe habet sermo Hebræus, plurali numero, etiam ubi de uno agitur homine: sed ubi de *generatione* agitur, non appellat *sanguinem* vel *sanguines* parentum. Ad generosam vero prosapiam commendandam, *sanguinis* vocabulum apud veteres scriptores & in hodierno usu obvium est: & *sanguines* inde varietatem originum denotant, ex quibus varia

prærogativa vel captantur in mundo vel etiam capiuntur.

¶ οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, *neque ex voluntate carnis*) *Caro*, eaque una, est maritus & uxor: & conjugum ἡσὶ *voluntas* mutua liberos gignit, qui ex carne geniti caro sunt & filii carnis. Ioh. III. 6. Rom. IX. 8. Decenter *voluntatis* appellatio inter *amorem* sanctum, & inter scædam ὁρεξίν *libidinem* media incedit: neque leniore Iohannes utitur vocabulo, quo indigna est caro per se; neque severiore, ne sanctis parentibus nati se excipiant.

¶ οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, *neque ex voluntate viri*) *Voluntas viri*, voluntate carnis continetur: & tamen seorsum memoratur, tanquam pars potior & quodammodo culpator. Etenim *matrem* habebat Christus, sed *virum* ignaram. Luc. I. 34.

Hæc tria, *sanguines*, *voluntas carnis*, *voluntas viri*, filiis hominum ἐξουσίαν, *potestatem*, *dignitatem* afferunt, nobilem, sed naturalem & humanam. Enimvero his tribus nitebantur Iudæi, vel de *majoribus* Abraham, Isaac, Israël, Iuda, Benjamin, Levi, Aaron, David &c. vel de *parentibus* utrisque, sed magis de *genitoribus* gloriari soliti, & eapropter se *Deo* non posse non placere putabant: sed hæc eadem nil valere, declarat Iohannes.

¶ ἀλλ' ἐκ θεῶν, *sed ex Deo*) Naturali hominum generationi opponitur generatio ex Deo. Et quanquam illa, ut hæc, reapte unica est, tamen illa tripliciter expressa triplicem hujus quoque rationem infert, Docemur ergo, *filios Dei fieri*, qui geniti sunt, non, ut filii hominum, quales ipsi quoque ex veteri ortu suo erant, humanitus, sed *ex Deo*: id est, 1) non ex sanguinibus, sed ex *caelesti* & *supremo Patre*, ex quo omnis familia beata & sancta nuncupatur: 2) non ex voluntate carnis, sed ex *amore* illo, cujus filius est ipse *pri nogenitus* omnis creaturæ; Col. I. 13. 15. & ex *volun-*

tate illa, quæ nos creaturarum *primitias* peperit. Iac. I. 18. Conjugata sunt *πατερ*: *παρ* voluit, *αμ*avit. 3) non ex voluntate viri, sed ex *Spiritu Sancto*. Simile antitheton, Luc. I. 34. 35. Hi vere sunt filii Dei, & talium filiorum typus erat *Adam*, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri genitus erat, & inde propria quadam ratione erat *Dei*; Luc. III. 38. & Isaac: Gal. IV. 23. 29. sed sublimiore sensu Iohannes filios Dei describit.

¶ *ἐγενήθησαν* nati sunt*) De regeneratione non est tantum modus loquendi huic evangelistæ proprius; sed doctrina apud Prophetas & Apostolos eximie celebrata. Fideles sunt filii Dei ex *generatione* proprie sic dicta, vitam ex Ipso nacti, indolem ejus referentes, imagine ejus fulgentes; quanto magis *ὁ μονογενής, unigenitus*? Sunt, per huic, ex *adoptione*. Omnibus modis Deus nos sibi asserit.

14 *σὰρξ, caro*) Caro (præterquam quod de nobis denotat naturam corruptam, a Spiritu Dei alienam, v. 13.) denotat corpus humanum, vel, ut hoc loco, hominem ipsum, a parte visibili denominatum. conf. 1 Tim. III. 16.

¶ *ἐγένετο, factum est*) Non erat, ut Artemonius contendit. p. 332. 387 f. 472. Nusquam in omni literarum genere periocha ulla sub sole reperietur, ubi studiosus servetur differentia verborum *ἐμὶ* & *γίνομαι*, quam Ioh. I. Lege ex instituto totum contextum a v. 1 ad 30. & assenseris. Si tempora verborum magno delectu ab Iohanne posita agnoscit Artemonius p. 464. cur non ipsa quoque verba?

¶ *καὶ ἐσκήνωσεν ἔ' habitavit*) Ab hoc loco ad finem versus sunt sententiæ quatuor: quarum primam per *χρισμὸν* respicit quarta; secundam tertia: ordine valde

apposito. 1) & habitavit in nobis:

2) & vidimus gloriam ejus,

3) gloriam ut unigeniti a Patre:

4) plenus gratiæ & veritatis.

¶ *ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν* habitavit in nobis*) *Σκηνή, tabernaculum*: unde *σκηνώω*. habitavit, ut in tabernaculo, *nobiscum*; vere, nec diu, spectaculum sui præbens. Verba affinia: *ἐσκήνωσεν* & *ἐθεασάμεθα*, uti *scena* & *theatrum*. Incola, *ὁ λόγος, Sermo*: caro, tabernaculum & templum. Hebr. IX. 11. Ioh. II. 21. Eadem literæ in *πρὸς* & *σκηνή*.

¶ *ἡμῖν, nobis*) hominibus, qui caro sumus.

¶ *ἐθεασάμεθα, spectavimus*) nos apostoli, præsertim Petrus, Iacobus & *Iohannes*. Luc. IX. 32. Apostoli de eo, quod viderant, solent plurali numero loqui: id quod ad majorem confirmationem pertinet. 1 Ioh. I. 1. 2 Petr. I. 16. Singulari numero utitur Paulus, 1 Cor. IX. 1. & Iohannes baptista. v. 32.

¶ *τὴν δόξαν*) *Gloriam, Deitatem*. c. II. 11.

¶ *ὢς, ut*) Particula hæc non comparat, sed declarat. Nam ipse *λόγος, Sermo*, est unigenitus.

¶ *μονογενῆς, unigeniti*) Innuitur generationis divinæ veritas & unitas. Spectatur inprimis baptismus Iesu Christi: v. 34. Matth. III. 17. quanquam ipsam baptizati Iesu historiam a ceteris Evangelistis satis descriptam Iohannes decore prætermittit. coll. Matth. III. 14.

¶ *ὡς, a*) Constr. cum *μονογενῆς, Unigeniti*: unius a Patre non solum geniti, sed etiam missi. c. VI. 46. VII. 29.

¶ *πλήρης, plenus*) non, *πεπληρωμένος, impletus*, quod tamen alio respectu de Iesu dicitur Luc. I. 40.

¶ *χάριτος καὶ ἀληθείας, gratiæ ἔ' veritatis*

veritatis) Repetitur hoc totum, v. 17. *Gratia* sola nominatur v. 16. *Veritas* est *gratia* promissio vestita & exserta. Hebr. דבר אמת Ex. XXXIV. 6. inde Ps. XXV. 5 f. 10. XXVI. 3. XXXIII. 4. 5. XXXVI. 6. LXXXV. 11. LXXXIX. 2. 3. 6. 9. 15. 25. 34. 50. XCII. 3. IIC. 3. C. 5. CXV. 1. CXVII. 2. add. Rom. XV. 8. 9. Col. I. 5. 6. Hæc *gratia* & *veritas* naturâ ignota est filiis iræ & mendacibus: obtingit autem nobis in filio dilecto, in quo est Patris beneplacitum. Matth. III. 17. Dicitur *gratia in veritate*, Col. I. 6. 2 Ioh. v. 3. *gratia vera*, 1 Petr. V. 12.

15 μαρτυρεῖ, *testatur*) Vberius dehinc describitur testimonium Iohannis: & periocha a v. 15 ad 28 bimembris quidem est, sed tamen in *unum* utraque pars diem cadit. nam versu 19 non dicitur *postridie* aut simile quiddam: & sermo, quem postridie habuit Iohannes v. 29 seq. magis ad priorem periochæ partem refertur, quam ad posteriorem. Porro *unum* huic diei ita arcte annectuntur subsequentes dies, ut baptismus Domini, & commemoratio in deserto, non interjici, aut subungi, sed præponi debeat. Itaque Iohannes testans de Eo clamansque, *Hic est, quem dixi*, vel ob oculos habebat Iesum ex deserto reversum, coll. v. 29. 36. vel certe præclaros de eo sermones audierat.

¶ κέκραγε, *clamavit*) Habet hoc vim præsentis, uti v. 19, *hoc est testimonium*: quia necitur cum μαρτυρεῖ, *testatur*, atque hoc ipsum vicissim pro præterito ponitur. Conferunt huc Aristidem, qui ait: ἡ πόλις αὐτῆ συνεμολογεί καὶ κέκραγε. Clamat Iohannes cum fiducia & gaudio, uti magnum præconem decet, v. 23. ut *omnes* audirent & crederent. v. 7.

¶ λέγων, *dicens*) post baptismum Iesu.

¶ εἶπεν, *Hic*) Iesus. Indefinite Iohannes dixerat, ante baptismum Domini, de

Christo post Iohannem veniente, & ipse Iesum facie non noverat: sed in baptismo eum cognovit primo, & mox testatus est, *nunc*, Iesum, esse Christum, Filium Dei.

¶ εἶπον· *dixi*) ante baptismum Iesu. Matthæus, Marcus & Lucas describunt, quæ Iohannes baptista dixit ante baptismum Iesu: sed Iohannes evangelista memorat, quæ Iohannes baptista dixit post baptismum Iesu, sic tamen, ut simul se referat etiam ad prius dicta.

¶ γέγονεν, *factus est*) Hoc non dicitur de divina natura, sed de officio Christi: diciturque iterum, v. 27. & tertio, v. 30, ubi ἀνὴρ, *vir*, appellatur. Hoc sensu: *qui mihi erat a tergo, nunc est ante faciem meam, meque antevertit & post se reliquit*. Priores partes nactus est Iesus in baptismo. v. 31. 34. c. III. 30. conf. Phil. III. 14, ubi ὀπίσω & ἐμπροσθεν sunt opposita. neque ἐμπροσθεν unquam valet *prius*, de tempore; quo pacto nil aliud in hoc commate, atque in sequente innueretur: sed *ante*, de loco, & hic, de gradu. ἵνεσθαι καὶ εἶναι, *fieri & esse*, cum adverbio, sæpe significationem adverbii nominalem facit. c. VI. 25. Act. XIII. 5. Eph. II. 13. 2 Thess. II. 7. 2 Tim. I. 17. Rom. VII. 8. XVI. 7. Sic 2 Sam. XI. 23; ἐγενήθημεν ἐπ' αὐτές. ἐξω ποιήσαι Act. V. 34. Plura exempla collegit E. Schmid. ad Marc. IV. 10.

¶ ὅτι, *quia*) Sententia est hæc: *Qui post me veniebat, me antevertit & a tergo reliquit, quia longe prior me erat*. Excellentia personæ infinita est fundamentum *præcedentiæ*, ut sic dicam, in officio.

¶ πρῶτός μου, *prior me*. Parallelum est illud: *non sum dignus solvere corrigiam calceamenti eius*. v. 27.

16 καὶ, *&*) Confirmat evangelista, huic Iohannis baptistæ prædictioni respondisse eventum, prioresque partes cessisse Christo. nam Evangelistæ est hic sermo: nec
Baptista

Baptista v. 17 Iesum aperte appellaret *Christum*. at *plenitudo*, v. 16, refertur ad *plenum*. v. 14.

¶ ἡμῶν πάντες (nos omnes) Non omnes viderunt, v. 14. omnes acceperunt. Apostoli & ceteri fumentes, Iudæi & gentes.

¶ ἐλάβομεν καὶ, accepimus, etiam) Accusativus subauditur, omne quod ex eius plenitudine accipiendum erat, & (speciatim) gratiam pro gratia.

¶ χάριν ἀντὶ χάριτος) gratiam pro gratia) Proximam quamque gratiam satis quidem magnam, gratia subsequens cumulo & plenitudine sua quasi obruit. Exemplum vide v. 5. Simillimum ἀντὶ illud Æschyli in Agam. ὄνειδος ἦκει τὸ δ' ἀντὶ ὄνειδος & Chrysostomi lib. VI de Sacerdotio, cap. 13. ubi Basilium suum ita loquentem facit: σὺ δὲ με ἄκπέμπεις, ἐπέραν ἀντὶ ἐτέρας φροντίδα ἐθέεις. tu me dimittis, alia pro alia imposta sollicitudine. ubi prior cura, eaque minor, non excemta, sed nova eaque tanta injecta erat, quæ priorem illam obscuraret, neque ad eam accessisse, sed ei successisse videretur. evolve locum ipsum, si placet, & quæ ad eum collegimus p. 5 16. Hebræi dicunt ἕν ὡς ἕν ὡς Jer. IV. 20. Conf. ib. c. XLV. 3. Ez. VII. 26. Ps. LXIX. 28.

17 ὁ νόμος, lex) iram parans, & umbram habens; moralis & ceremonialis.

¶ ἐδόθη, data est) Nullus philosophus tam accurate verba ponit, differentiamque eorum observat, quam Iohannes, in hoc præsertim capite: postea dicit ἐγένετο. Mosis non sua est lex: Christi sua est gratia & veritas.

¶ ἡ χάρις, gratia) Eleganter omittitur conjunctio. nam & adverbativa & copulativa locum habebat. Sic quoque v. 18. Gratiæ & veritati cedit lex. c. IV. 23. De gratia, explicatum modo, versu 16. de veritate mox, v. 18.

¶ ἰησοῦ, Iesu) Iohannes, facta semel mentione incarnationis, v. 14. deinceps nunquam hoc significatu ponit nomen λόγος, Verbum, toto hoc libro. conf. 1 Ioh. I. 1. 3. ubi item a nomine λογος incipit; in progressu Iesum Christum appellat.

¶ ἐγένετο, facta est) Antea mundus nec scierat nec habuerat gratiam.

18 θεόν, Deum) quem, ut Amorem, ostendit gratia & veritas.

¶ οὐδείς, nemo) ne Moses quidem, ne dum seniores Mosis tempore, aut Iacob, aut Isajas, aut Ezechiel. ne angeli quidem, ita viderunt, ut Filius. vid. Not. ad Rom. XVI. 25 f.

¶ ἑώρακε, vidit) Nemo vidit; nemo exposuit: Filius vidit, Filius exposuit. c. III. 32.

¶ ὄων, quierat) Conf. v. 1, ac potius 1 Ioh. I. 2. Sic ὄων, pro eram, c. V. 25. sic Hebr. קָוָה qui suxit. Cant. VIII 1.

¶ εἰς τὸ κόλπον, in sinu) cap. VI. 46. Prov. VIII. 30. Zach. XIII. 7. Sinus hic est divinus, paternus, fecundus, blandus, arcanus, spiritualis. In lumbis esse dicuntur, qui nascuntur homines: in sinu sunt, qui nati sunt. In sinu Patris erat Filius: quia nunquam non-natus. Significatur summa unitas & notitia intima, ex aspectu proximo.

¶ ἐκείνους, Ille) Epitheton excellentiæ & distantia.

¶ ἐξηγήσατο, explicavit) & verbis suis & conspectu sui.

19 οἱ Ἰουδαῖοι, Iudæi) Matthæus, Marcus & Lucas Iudæorum appellationem raro ponunt, Iohannes sæpissime. videlicet illi primos lectores Iudæos sibi proposuere; Iohannes fideles ex gentibus.

¶ ἐξ ἱεροσολύμων, ex Hierosolymis) sede illa religionis.

¶ ἱερεῖς καὶ λευίταις, sacerdotes & levitas) Testi-

Testimonio Iohannis ad populum intexitur testimonium ad antistites. Hæc legatio XL saltem diebus post baptismum Iesu facta indicat, Iohannis præconium non longo intervallo ante baptismum Iesu cœpisse. Alias legatio citius facta esset.

¶ ἐρωτήσωσιν, *interrogaverunt*) nomine publico. c. V. 33.

¶ σὺ τίς εἶ; *tu quis es?*) cum baptismo tuo. v. 25.

20 ἀμολόγησε, *confessus est*) veritatem. conf. v. 8. c. V. 33.

¶ οὐκ ἠγήσατο, *non negavit*) Dum se negavit, Christum non negavit.

¶ ἐγὼ, *ego*) Limitato sermone ansam præbet cogitandi, Christum non longe abesse.

¶ ὁ χριστός, *Christus*) Iohannem esse Christum, suspicari erant.

21 σὺ; *tu?*) Iohannes dixerat, *Ego non sum Christus*. De subjecto quærere perseverant: de prædicato melius quærerent, *Quis est Christus? ubi est?* Huc vero colloquium mox deducit Iohannes.

¶ οὐκ εἰμὶ, *non sum*) Erat Elias alter; non erat Thisbites ipse, de quo quærebant. Omnia a se amolitur, ut Christum confiteatur, & ad Christum redigat quærentes.

¶ ὁ προφήτης, *Propheta*) ille, de quo Deut. XVIII. 15. 18. Articulus refertur ad promissionem de propheta omnia docturo, & ad populi expectationem. Eum tamen non modo diversum a Christo, sed etiam Elia minorem putabant, ut ex sermone gradatim descendente patet, h. l. & v. 25. quanquam populus deinceps *prophetam* eundem atque *regem* Messiam censuit, c. VI. 14. 15. & rursus alium *prophetam*, alium *Christum*, c. VII. 40. 41.

¶ ἵσὺ, *es tu*) Omnes eos enumerant, de quorum adventu prædictum erat.

22 ἀπόκρισιν δώμεν *responsum demus*) Responsum postularat populus.

¶ περὶ, *de*) Quisque se ipse nosse debet. 23 ἐγὼ φωνῆ, *ego vox*) Sermo concisus: *Ego sum ille*, de quo dictum est: *Vox clamantis*. Iohannes erat etiam ipse clamans.

¶ εὐθύνατε) ἐπιμάσατε - εὐθείας ποιῆτε. Luc. III. 4 not.

¶ ἠσαίας ὁ προφήτης, *Esaías propheta*) Olim, inquit, erant *prophete*: nunc propius est regnum Dei.

24 ἐκ τῶν Φαρισαίων *ex phariseis*) qui magni facerent baptismum judaicum; & baptismum Iohannis agnoscerent rem esse magni momenti, non nisi ab homine divinitus misso administrandam. Solet evangelista quasdam quasi parentheses, de causis, de occasionibus, de finibus, de effectibus, de impedimentis, rerum, actionum & sermonum, & similes epicleses ponere, ex quibus liquidius intelligantur ea, quæ sub manu sunt. v. 28. 45. III. 24. IV. 8. VI. 8. VII. 5. 39. VIII. 20. 27. IX. 14. 22. X. 22. 23. XI. 13. 30. XII. 33.

26 μέσθ' ὑμῶν, *medius inter vos*) præfertim baptismi tempore.

¶ ἐσηκεν) *statuit sese*.

¶ οὐκ οἶδατε, *nescitis*) Alloquitur Hierosolymitanos, qui baptismati Iesu non interfuerant: & acuit eosdem, ut illum cognoscere studeant.

27 αὐτός) *ipse*.

28 ἐν Βηθαβαρᾷ, *in Bethabara*) Ergo longavia venerant. v. 19.

¶ πέραν) *trans*, respectu Ierusalem.

¶ ὅπου, *ubi*) ubi solebat baptizare.

29 ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, *venientem ad se*) post baptismum, ut vidimus.

¶ ὁ ἀμνὸς ἁθὴρ, *Agnus Dei*) *Agnum* appellat, innocentem, mactandum: qui obedientiam activam & passivam præstat. 1 Petr. I. 19. ὁ, articulus, respicit prophetiam de eo sub hoc schemate factam, Ies. LIII. 7. etiam sub typo agni paschalis. At-

que ipsum pascha tum prope erat : c. II. 13. Divinitus instructus Iohannes appellat *Agnus Dei*: quanquam primo illo tempore appellationis hujus exacta intelligentia, si non ipsum Iohannem, certe auditores ejus fugeret.

¶ ὁ θεῶν, *Dei*) Agnus Dei, quem Deus dedit & probat; & de quo Ipse ita testatur: hic solus est Agnus, hæc sola victima mihi grata. Hebr. X. 5. Sic Ps. LI. 19, *sacrificia Dei*, quæ Deus agnoscit. Luc. II. 26, *Christus Domini*.

¶ ὁ ἄρων) Chrysof. *Dicit Iohannes ἄρων ΚΑΙ ΟΤΙ ἄρει κτλ.* Vulg. *Ecce Agnus Dei, ECCE qui tollit* &c. Uterque illud ὁ ἄρων, ὁ ἄρειων, non per constructionem substantivi & adjectivi, sed per appositionem accepit. *Agnus Dei*, h. e. *Is qui tollit* &c. Atque hoc alterum vel Baptista vel Evangelista adjecit: uti c. IV. 25. Agnus Dei primum a mundo in se recepit, deinde a se ipso devolvit peccati sarcinam.

¶ τὴν ἁμαρτίαν, *peccatum*) Singularis numerus, cum articulo, summa vi. una pestis, quæ omnes corripuit. totum tulit, non ita partem unam tulit, ut alteram non ferret. Idem numerus singularis plurali interponitur Ies. LIII. 6. 8. 12. *Peccatum & mundus* æque late patent.

30 ἄνθρωπος, *vir*) magnus, sine pari.

¶ πρῶτος, *prior*) v. 15 not.

31 ἐκ ἧδεν) *non novam facie*, perinde ut vos, v. 26. tum, quum dixi: *Post me venit.* vid. Matth. III. 14 not. Plane pertinet hoc ad probandum, Iohannem divinitus fuisse instructum ad testandum de Christo Iesu.

¶ ἵνα, *ut*) Finem non unicum, sed tamen primarium exprimit, cur venerit aqua baptizans. Act. XIX. 4.

¶ βαπτίζων, *baptizans*) Nexus verborum Iohannis baptistæ, post parenthesin evangelistæ mox notandam.

32 ἐμαρτύρησεν, *testatus est*) ut de re sibi ac non populo visa. Quæ sequuntur, erant testimonii: quæ v. 29. dicuntur, erant demonstrationis ex testimonio. Cohærentibus baptistæ verbis evangelista hanc quasi parenthesin interponit: ἐμαρτύρησεν - ὅτι testatus est Iohannes dicens.

¶ τεθεάμαι) *spectavi*.

¶ ἐξ ἑρανῶν, *ex celo*) Hoc constr. cum καταβαῖνον, *descendentem*.

¶ ἔμεινεν, *mansit*) cum bona mora.

33 ἐκ ἧδεν) *non novam*, antequam vidi Spiritum descendentem.

¶ ὁ πέμφας με, *qui misit me*) Deus.

34 εἶδρακα) *vidi Spiritum descendentem*.

¶ καὶ ἐξ inde.

¶ μεμαρτύρηκα) *testis sum factus*.

¶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, *Filius Dei*) adeoque Messias. Spectatur illud, quod exstat Matth. III. 17.

35 τῇ ἐπαύριον, *postero die*) Magni dies: primus testimonii de Iesu, *Messia*, v. 15. secundus, testimonii, de Eodem, & simul de ejus Passione. v. 29. tertius, hic, trium discipulorum incuntium: quartus, Philippi & Nathanaelis adducti. v. 44. Add. c. II. 1. 12. Singulare est hujus Evangelistæ studium in temporibus notandis.

¶ δύο, *duo*) testes futuri.

36 περιπατῶντι, *ambulanti*) Iam non ad Iohannem veniebat: v. 29. neque enim sapius decebat. Semel id fecisse, sat demissum erat.

37 ἠκολούθησαν, *secuti sunt*) ultro a tergo. Primæ origines ecclesiæ christianæ. Primo tempore lactea quadam dulcedine discipulos invitavit Iesus.

39 τί ζητεῖτε; *quid quæritis?*) Sciebat, se quæri. Ait igitur, *quid quæritis* apud me? non, *quem quæritis?* Hac quæstione cor eorum tetigit. Ostendit, se scire, aliquid

aliquid quærere illos: & occasionem præbet rogandi, quod vellent.

¶ *ῥαββι*, *Rabbi*) Mature hunc titulum Iesù tribuunt. v. 50. Et interpretatio ad-dita ostendit, augusto significatu discipulos incuntes cum illi tribuisse.

¶ *πῶς μένεις*) quærimus, *ubi maneat*, ubi *μονήν* habeas. Familiaritatem appetunt.

40 *εἶδον*, *viderunt*) Messia documenta videre illi potuere in ejus habitatione, quæ erat simplex, tranquilla, munda, silens, frugalis, sine egeno vasorum & librorum apparatu, (conf. 2 Reg. IV. 10.) denique Ipso, coque solo, digna.

¶ *ἔμειναν*, *manserunt*) Constantia discipulos decet.

¶ *ἡμέραν*, *diem*) O felix dies!

¶ *ώρα*, *hora*) Festinavit Andreas, vel vesperi, nunciare fratri.

42 *εὗρισκει*, *invenit*) Cum festissima illorum dierum novitate pulere congruit verbum *invenit*, hîc sæpius positum.

¶ *πρῶτος*) Credibile est, utrumque eorum quæsivisse Simonem, diversis viis.

¶ *τὸ ἀδελφόν*, *fratrem*) Hic deinde superior factus Andrea, quem credibile est natu fuisse majorem. v. 45.

¶ *εὗρήκαμεν*, *invenimus*) v. 46. Magnum ac lætum *εὕρημα*, *inventum*, XL prope-modum seculis a mundo expectatum. Ex Iohanne didicerant, in proximo esse.

¶ *ὅ*, *quod*) Id evangelista addit. v. 43.

43 *ἐμβλέψας* *intuitus*) Aspectus effi-cax.

¶ *σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ*, *Simon filius Iona*) Hæc nomina Salvatori nemo dixerat. itaque hac nomenclatura Petrum totum cepit. conf. v. 49.

¶ *κηφᾶς*, *Cephas*) Hoc nomine Petrus etiam deinceps, Syriaco, in Syria præsertim versatus, appellatus est.

44 *ἠθέλησεν ἐξελθεῖν*, *voluit exire*) & exiit. c. II. 1. Collato illo capite II, præsertim versu 11, patet, *exiit* verbum insigne esse. *Exiit* ad agendum, ad rem gerendam.

45 *βηθσαῖδα*, *Bethsaida*) Hoc videtur eo dici, quod eadem esset patria Nathanaëlis. v. 46.

46 *εὗρισκει* *invenit*) Philippus vocatus, statim lucrifacit.

¶ *τὸ ναθανάηλ*, *Nathanaël*) Probabile est, hunc inter apostolos esse receptum, & illum ipsum fuisse qui *Bartholomæus* dicitur, secundario nomine ex patre Tolomæo, ut Simon ex Iona, Iacobus & Iohannes ex Zebedæo: nam etiam Iudas dictus est Lebbaeus vel Thaddæus. Certe etiam Matth. X. 3 Philippo jungitur, & Ioh. XXI. 2 Nathanaël in medio apostolorum ponitur, statim post Thomam: coll. Act. I. 13. & videtur etiam forti apostolicæ fuisse committendus, Act. I. 23. nisi jam fuisset in apostolis. Certe fuit amicus Domini æque carus, sicut principi carus esse amicus potest, qui tamen non ad legationes adhibetur.

¶ *λέγει*, *dicit*) voce magna, v. 49. & hilari.

¶ *εὗρήκαμεν* *invenimus*) ego, Andreas & Petrus.

47 *δύναται π*) *potestne aliquid?* Itaque multi illic erant improbi. Conf. de tota regione, cap. VII. 52. Modestior tamen & cautior est interrogatio, quam si categorice negaret Nathanaël. Christus virtutem suam non patriæ in terra in acceptis retulit. De cælo venit.

¶ *ἀγαθόν*, *bonum*) At quantum *Bonum*, Christus! c. VII. 12.

¶ *ἔρχεσθε καὶ ἰδε*, *veni et vide*) Optimum remedium contra opiniones præconcep-tas. Quod Iesùs pridie reposuerat discipulis: id jam Philippus aliis reponit. *ἰδε*, *vide*, i. e. videbis. Sæpe imperativus

post imperativum habet vim futuri. Gen. XVII. 1. Amos V. 4. Vid. Glasf. Phil. Can. XLIII de Verbo.

48 *οὐκ ἀντὶ*) de illo, non statim ad illum.

¶ *ἀληθῶς*, vere) Affirmatio, intimam notitiam ostendens.

¶ *Ἰσραηλῆτις*, *Israëlitita*) dignus, qui videat angelos Dei ascendentes & descendentes, uti Iacob. v. 52. coll. Gen. XXVIII. 12. Nomen *Israël* nulla creatura gerere posset, nisi divinitus datum; ita amplum est: *ἄδολοι sinceri* eo digni sunt. Habet hic sermo indicium 1. omniscientiæ: 2. benignitatis. Præceps fuerat Nathanaël v. 47. Dominus se ei *bonum* præbet.

49 *πόθεν*, unde) Non huic quæstioni respondet Iesus, sed ostendit, se vel plura de Nathanaële scire.

¶ *συκῆν*, *ficum*) Symbolum pacis & securitatis evangelicæ.

¶ *εἶδόν σε*, *vidi te*) lumine divino. Admonetur Nathanaël de cogitationibus, quas tum habuerat vere Israëliticas & a dolo immunes.

50 *ἀπεκρίθη*, *respondit*) Lautam fortem affert celeritas considerata credendi. tarditas reprehenditur Luc. XXIV. 25.

¶ *σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ*, *tu es Filius Dei*) c. VI. 69. Nunc ipse Nathanaël plus fateatur, quam a Philippo audierat: & retractat dubium de *bonitate* Iesu.

¶ *ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως*, *Filius - Rex*) Confessio de persona & officio Christi.

¶ *σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ*, *tu es rex Israëlis*) adeoque etiam meus, quum me agnoscis genuinum *Israëlitum*.

51 *εἶδόν*, *vidi*) Iteratio confirmat. c. IV. 17. f.

¶ *πιστεύεις*;) Alii sine interrogatione legunt, quam tamen postulat sermo sine particula *οὐν* aliave ejusmodi subsequens, *μεῖζω πάντων ὄψαι*. Eadem figura Luc. XXII.

52. Simul exprimitur admiratio Domini de prompta fide Nathanaëlis, uti Matth. VIII. 10, de fide centurionis: & novo documento ostendit Dominus, notum sibi intime esse Nathanaëlem, & hujus fidem confirmat.

¶ *μεῖζω*, *majora*) de quibus versu seq. & cap. XXI. 25.

¶ *ὄψαι*, *videbis*) Hoc verbo continetur mansio Nathanaëlis cum Iesu.

52 *ἀμὴν ἀμὴν*, *amen amen*) Matthæus, Marcus & Lucas in sermonibus Iesu Christi semel solent *ἀμὴν* ponere, Iohannes bis, de quo vid. Iac. Gaillium, tr. de Filio hom. qu. 11. 12. p. 231 - 239. Idque ceteri quidem faciunt iis in locis, quæ non sunt parallela; sed tamen etiam in parallelis. Matth. XXVI. 21. 34. Ioh. XIII. 21. 38. unde Salvator aut semper semel, aut, quod magis arbitramur, semper bis videtur *ἀμὴν* esse præfatus. Matthæi, Marci & Lucæ tempore nondum maturum fuit, id commemorare: Iohanne scribente, maturum fuit. Sed quare bis? Locutus est Iesus nomine Patris & suo: add. not. ad 2 Cor. I. 20. & Sermo ejus est Veritas, penes Dicentem & penes credentes: 1 Ioh. II. 8. in re & in verbis. Matth. V. 37. sunt *λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί*, *fideles & veraces*. coll. Ap. XIX. 11. Est epizeuxis Hebraica, uti Psalm. XLI. 14. LXXII. 19. LXXXIX. 53. ut *καὶ καὶ valde valde*.

¶ *ὑμῖν*, *vobis*) tibi & ceteris.

¶ *ὄψασθε*, *videbitis*) Resp. *ὄψαι*, *videbis* v. 51. Vnius magna fides & confessio etiam aliis conficit majora charismata.

¶ *τὸ οὐρανὸν ἀνεωγμένον*, *cælum apertum*) i. e. Videbitis maxima signa, quæ ostendant, cælum esse apertum. Dominus de cælo descendit & nunc in terra versatur; atque inde ministri cœlestes multum habebunt, quod agant: nam Domino præsto erunt. *ἀνεωγόμενα*, *apertum*, præteritum, pro-

proprie, coll. Matth. III. 16. & cum continuatione in posterum, Ioh. III. 13. Act. VII. 56. Ap. XI. 12.

¶ τῶν ἀγγέλων ἑθεῶν, *angelos Dei*) quos eisdem ministros habet Filius DEI unigenitus.

¶ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας, *ascendentes & descendentes*) *ascendentes* priore loco ponitur: itaque angelorum commoratio erit in terra. Vidit tale quid *Jacob*, Gen. XXVIII. 12. quanto magis *Israëlitæ* sinceri in N. T.

¶ τὸ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, *filium hominis*) Vid. not. ad Matth. XVI. 13.

CAP. II.

I **T**ῆ ἡμέρᾳ τῆ τρίτῃ) *tertio die*, post promissum datum. c. I. 52. Nunc ostenditur specimen.

¶ γάμου, *nuptiæ*) *Christus* non tollit societatem humanam, sed sanctificat. Etiam aqua sitis restingui poterat: sed in nuptiis vinum Dominus donat; extra nuptias non fuisset casus necessitatis. Magna facilitas Domini: nuptiis interest primo tempore, dum discipulos allicit, per severiores inde vias progressurus ad crucem, in gloriam.

2 ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, *mater Iesu*) *Mariæ* nomen Iohannes nunquam appellat; sed ut ex ceteris evangelistis notum præsupponit. conf. not. ad cap. VI. 67. VII. 42. XXI. 2.

¶ ἐκεί, *ibi*) ut propinqua vel familiaris.

¶ οἱ μαθηταί, *discipuli*) Plures jam erant discipuli, quam ii existimasse videntur, qui Iesum & discipulos invitarant: eo celebrius consumtum est vinum. sed Iesus uberime pensat tot hydriis vini, quot circiter comites adduxerat.

¶ αὐτῶ, *ejus*) Colligi hinc potest invariantium pietas.

3 ὕστερόσσαντος, *deficiente*) Quot dierum

illæ nuptiæ fuerint, quoto nuptiarum die Dominus venerit, vinumque defecerit, non constat.

¶ οὐκ ἔχουσι) *non habent* neogami. Hoc dicit: Velim discedas, ut ceteri item discedant, antequam penuria patefiat. In hunc *Mariæ* sensum responsio Iesu non modo non dura videtur, sed amoris est plenissima.

4 τί ἐμοὶ καὶ σοί, *quid mihi & tibi?*) *Aliæ* sunt tuæ, inquit, cogitationes, *aliæ* meæ. Similiter exercentur discipuli, c. VI. 6. XIII. 7.

¶ γύναι) Non dicit, *Maria*: nec, *mater*: sed *femina*; quæ appellatio medium tenebat, & Domino præcipue decora erat, c. XIX. 26. fortasse etiam propria. Dominus Patrem super omnia spectabat: ne matrem quidem noverat secundum carnem. 2 Cor. V. 16. conf. not. ad Ioh. XX. 13. Inprimisque huic formulæ, *quid mihi & tibi*, non congruebat *matris* appellatio. Græcum tamen γύναι, Synonymo carens, civilius sonat, quam *mulier*, *W'cib*, quatenus ab altero *femina*, *Frau*, distinguitur: & *mulier* pro *matre* dicitur Ies. XLV. 10.

¶ οὐπω ἤκει) *nondum adest*. Idem verbum c. IV. 47. VIII. 42.

¶ ὥρα, *hora*) faciendi, quod innuis, i. e. discedendi. Vtique *juvandi* hora aderat.

5 λέγει, *dicit*) *Maria* nondum viderat miraculum ab Iesu editum: v. 11. sed ex ipsius responso sapienter colligebat, id jam agi.

¶ ὃ πᾶν λέγη ὑμῖν, ποιήσατε) *quodcumque dixerit vobis, facite*) Sentit, illum facturum esse aliquid: totam igitur curationem, sibi incumbentem, ipsosque ministros, Illi delegat. Conf. Gen. XLI. 55, ὃ ἐὰν εἴπη ὑμῖν, ποιήσατε) *quicquid vobis dixerit, facite*.

6 ὑδρία) *hydria*, latiores, quam altiores.

res. nam *jacebant*: erantque capaces, longæ, latæ, profundæ: ex quibus hauriretur. v. 8.

¶ κατὰ) *ad*.

¶ ἡ ἰουδαίων, *Iudeorum*) qui frequentes habebant lotiones. Non inter Iudæos scripti evangelista. v. 13. c. V. 1.

¶ μετρητὰς, *metretas*) 2 Par. IV. 5. LXX, χωρῖσα (□□□) μετρητὰς τριχίλις. Hist. Beli v. 2, σεμιδάλευς ἀράβαι δώδεκα καὶ πρῶτα πασάροντα καὶ οὖνε μετρητὰ ἕξ. his saturabantur LXX sacerdotes, præter mulieres & liberos. ib. v. 9. nec dubium, quin magnæ reliquiæ factæ fuerint. Hac analogia XV metretæ in Cana, plus CLXXV viris præter mulieres & liberos, non sane pauciores, potandis sufficere poterant; quibus cibandis artabæ 30 sive chænicæ 1530 & oves 100 opus forent. Conf. 3 Efr. VIII. 22. Matthæus Hostus metretas XII docet esse (Francofordiæ ad Oderam) noscellas 777½. sed metretas 18, noscellas 1166½. inde medium pro 15 metretis, erunt noscellæ 972.

8 ἤνεγκαν, *tulerunt*) i. e. *hauserunt* & *tulerunt*. Pulcrum obsequium.

9 ὁ ἀρχιτρικλινῶν) *architriclinus*) qui rem omnem in convivio gubernabat; peritus dijudicandi gustus.

¶ τὸ ὕδωρ) *Articulus* nota subjecti.

¶ ἐκ ἡδὲι ἡδίσαν) *non novat: novant*) *Ignorantia* architriclini comprobatur bonitatem vini; scientia ministrorum, veritatem miraculi.

¶ Φωνῆ) *vocat*, non additur, *ad se*.

10 λέγει, *dicit*) ita, ut audirent, qui ad erant. v. præc.

¶ ἡ καλὸν, *bonum*) Ergo sponsus potuerat vinum, architriclino iudice, sat bonum: sed melius dedit Iesus.

¶ ὅταν μεθυοῦσι) *Simpliciter* recensetur oratio architriclini, & consuetudo

etiam Iudæorum: ebrietas non approbatur.

¶ πετήκας, *servasti*) Loquitur, ut ignarus rei gesta. v. 9.

11 πύτην, *hoc*) Prima Christi miracula singulari copia proponuntur; quia his nixa fidei initia.

¶ ἀρχὴν, *initium*) Vnde jam existimari posset, secutura plura.

¶ καὶ ἐφανερώσει, & *manifestavit*) atque ita *cæpit manifestare* gloriam suam. Antea non fecerat miracula.

¶ ἐπίστευσαν) *crediderunt* amplius. Etiam in nuptiis quærendus fidei profectus. Dehinc parati erant discipuli ad amplectendum, quicquid facturus & dicturus esset Dominus.

¶ μαθηταί, *discipuli*) Mater pridem crediderat. Luc. I. 45.

12 κατέβη) *descendit* a Cana.

¶ καὶ, &) Sancta familia. Fratres ponuntur ante discipulos. Magna fratrum fuerat prærogativa, si usi essent.

¶ ἐ πολλὰς ἡμέρας, *non multos dies*) Assuefecit eos peregrinationi: & instabat iter Hierosolymitanum. v. seq.

13 τὸ πάσχα, *Pascha*) Circa Paschata imprimis fœcundum fuit officium Christi.

14 βόας καὶ πρῶτα καὶ περισσεῖας, *boves & oves & columbas*) quorum usus erat in sacrificiis.

¶ καθήμενος, *sedentes*) in ipsa negotiatione.

15 Φραγέλιον, *flagellum*) zelus admirabilis.

¶ ἐκ ἁγιῶν) *ex fimbriis* pluribus. sic enim erant olim flagella. Nulla erat autem materia minus damni corporibus afferens, quam hæc. Neque dicitur hominibus ictum infixisse: terrore rem per fecit.

16 ἡ πατρός μου, *Patris mei*) Admiranda auctoritas.

17 ἐμνήθησαν, *recordati sunt*) Conf. v. 22. cap. XII. 16. de tempore recordationis. it. cap. XIV. 26.

¶ ὁ (ἡλ) - καταφάγεταί με, *zelus comedet me*) Sic LXX, Ps. LXIX. 10. Revera hostes Iesum postea ob *zelum domus paternæ* interfecerunt.

¶ ὅτι, *domus*) v. 16.

18 τί σημεῖον, *quod signum*) Atqui hoc ipsum erat σημεῖον *signum*, quod Iesus miraculose fecerat. Signa signis comprobari postulant. Pari perversitate uti sunt c. VI. 30. Matth. XXI. 23.

¶ ὅτι) *quod, quum.*

19 λύσατε, *solvite*) Propter hoc ipsum factum, templi purgati, solverunt postea templum corporis. Matth. XXVII. 40. XXVI. 61. *Solvite*, i. e. *si solvetis*; imo *solvetis*. Similis imperativus, Sir. XXX. 9. XXXIII. 26. *Mulce filiolum &c.*

¶ τὸ ναόν, *templum*) Corpus Iesu, resuscitandum, est templum & habitaculum Deitatis. Ergo Iesus est Dominus templi Hierosolymitani, quod erat typus corporis Iesu.

¶ τὸ πν, *hoc*) Non dubium est, quin Iesus id, quod evangelista v. 21 addit, adhibito nutu gestuque, Iudæis non observato, suppleverit.

¶ ἐγερῶ, *excitabo*) Aptum verbum, de æde lapidea & de templo corporis. Recurrit versu 22. Hoc magnifice dicit: Templo corporis mei facere possum, quod volo: c. X. 17 f. itaque etiam hoc templo ex lapidibus & lignis factio facere possum, quod volo. Postulantes differt: conf. c. VIII. 28. neque tamen in præsentī nulla signa fecit. v. 23.

20 ὠκοδομήθη, *ædificatum est*) ab Herode M. & deinceps. Vide præter ceteros Wikisium in Misc. T. II. p. 311.

¶ καὶ σὺ, *Et tu*) Eo magis videntur sermonem Iesu ad literam accepisse, quia *faber* appellabatur. Marc. VI. 3.

21 περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος, *de templo corporis*) id est, de templo, quod erat corpus Iesu. Conferatur locutio c. XI. 13.

22 ἠγέρθη, *excitatus est*) Resurrectio, non glorificatio, appellatur, quia per resurrectionem impletum est signum. Conf. ἐγερῶ, *excitabo*, v. 19.

¶ ἐμνήθησαν, *recordati sunt*) *Fides & memoria* mutuam opem præstant, h. l. & c. XII. 16. XVI. 4. simul etiam laborant. Matth. XVI. 8. 9. Ps. CVI. 13. coll. v. 12.

¶ τῆ γραφῆ καὶ τῷ λόγῳ, *scripturæ & sermoni*) de templo excitato. Vtrumque divinum.

23 ἐν τῇ ἑορτῇ, *in festo*) populo congregato. c. IV. 45.

¶ ἐπίστευσαν, *crediderunt*) ut illi, de quibus c. VIII. 30. XII. 42.

¶ τὰ σημεῖα, *signa*) Plura signa ab evangelistis commemorantur facta in Galilæa, quam in Iudæa & Hierosolymis. v. 1. & cap. IV. 46 f. Nam in Galilæa fecit plurima, Matth. XI. 20. & quæ Hierosolymis facta fuerant, tum erant per se notissima.

24 αὐτός) *Ipse.*

¶ ἔκ ἐπίστευσεν ἑαυτὸν, *non crederet semet ipsum*) Non descendit in nimiam familiaritatem cum illis: (LXX Iob XXIX. 24, εἰ ἐγέλων πρὸς αὐτοὺς, ἔκ ἐπίστευον.) non revelavit eis, quæ revelare maturum non erat. Antitheton, ἐπίστευσαν, *crediderunt*. v. 23.

¶ αὐτὸν) *Ipse*, per se, norat omnes.

¶ γινώσκειν, *nosse*) Sæpe Iohannes ita ponit verbum γινώσκειν, *nosse*, de Iesu cognoscente omnia, sine hominis indicio. c. IV. 1. V. 6. &c.

25 ὅτι) *quia.*

¶ Ἐ ἀνθρώπος τῷ ἀνθρώπῳ *homine, homine*) Id de toto hominum genere dicitur: versu præcedente, de singulis, sub eo contentis.

¶ αὐτός) *Ipse*, sine alio testimonio.

¶ τί, *quid*) videlicet *perfidia*. omnis homo mendax. Euphemiam habet sermo Iohannis. In homine est, quod humanum est: in homine novo est, quod divinum, christianum, spirituale est.

C A P. III.

I **H**^v δέ, *erat autem*) Undecim colloquia Iesu numerantur ab Iohanne perscripta: ex his nunc incipit primum.

¶ ἀνθρώπος (ἄνθρωπος, *homo*) ex iis, de quibus c. II in fine; sed non nihil melior multis.

2 νυκτός, *nocte*) *Nunquam non recipit Christus ad se venientes.*

¶ ὄιδάμεν, *scimus*) ego & mei similes, principes potius, quam pharisæi. c. XII. 42. Huic plurali respondet pluralis v. 7. Antecedens ponitur a Nicodemo. consequens: ideo tecum volui conferre. De cœlestibus volebat audire & de sublimibus. v. 12.

¶ σημεῖα, *signa*) c. II. 23.

3 εἰάν μή τις, *nisi quis*) Sermo indefinitus: quem Nicodemus tamen recte ad se applicat. conf. v. 7, vos. Sensus est hic: Tua, Nicodeme, opinio ista de Iesu non sufficit: plane credas, oportet, & instituto cœlesti, etiam *baptismi*, te subicias. conf. Marc. XVI. 16. Hæc necessaria Nicodemo doctrina erat. Ideo Iesus hinc exorsus est; ut Nicodemus quidem ansam dederat.

¶ γεννηθῆς, *genitus sit*) Sub schemate primum id proponitur, sermone arduo, ad Nicodemum de ignorantia convincendum; quod deinde propriis verbis, ubi humiliatus est, ostenditur. v. 15. f. Idem hoc loco dicitur, quod Matth. III. voca-

bulo *μετανοίας resipiscentiæ*. hoc enim non occurrit in toto secundum Iohannem evangelio.

¶ ἀνωθεν) Coll. v. 2. 7. 11 seqq. 31. ἀνωθεν significat *superne*, unde Filius hominis descendit.

¶ οὐ δύναται, *non potest*) Non satis scierat ipse Nicodemus, quid (v. 2) dixisset.

¶ ἰδεῖν, *videre*) jam nunc, & post hanc vitam: *videre*, cum fructu.

¶ τὴν βασιλείαν ἑθεῶν *regnum Dei*) Hoc videt, qui Christum videt. Vnde nativitas, inde agnitio.

4 πῶς) Hoc *quomodo*, & *cur*, sæpe obstant fidei. v. 9. c. VI. 52. Nicodemus miratur. v. 7. Bene est, quod simpliciter interrogat.

¶ γεννηθῆναι, *gigni*) Debebat Nicodemus etiam assumere τὸ ἀνωθεν, *superne*. id ille præterit: ideo ait, δεύτερον, *secundo*.

¶ γέρον) *senex*, non modo *adultus*. Nicodemus itaque senex, sua causa interrogat: & venerat ad Iesum annos multo pauciores habentem.

¶ μὴ δύναται, *num potest*) Animosius objicit Nicodemus.

5 ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *ex aqua & spiritu*) Iesus sermonem magis arduum reddit, ad exercendum Nicodemum, simulque declarat differentiam nativitatis supernæ & maternæ; & nativitatem supernam definit communione cum *Ipsō* & cum *Spiritu*: (nam de se & de Spiritu loquitur etiam versu 11.) conf. 1 Cor. VI. 11. Nemo potest Deo frui sine Filio & Spiritu ejus. *Aqua* denotat *Baptismum* Iohannis in Christum Iesum, v. 22. 23. quem baptismum collegæ Nicodemi, v. 1, omittentes, consilium Dei spreverant: Luc. VII. 30. cum tamen Iudæi assueti essent baptismis. Hebr. IX. 10. Et viderur Nicodemus ipse parum magnifice de Iohanne ejusque

que baptifmate fenfiffe, qui nullum fignum feciffet. coll. v. 2. Nec folum communio cum Chrifto, fed etiam cum *Spiritu* ejus eft neceffaria. Act. II. 38. Et quia idem Spiritus Chriftum glorificat, ideo aquæ mentione mox omiffa, folius *Spiritus* mentio fit, ex quo renafcamur. neque dicit verfu 6, *quod natum eft ex aqua, aqua eft*. Itaque neceffitas regenerationis primario, baptifmi fecondario hic confirmatur. (conf. fimile καὶ, ἔ, c. VI. 40, *videns ἔ credens*;) alias exigua fpes foret de infantibus fine baptifmo obdormientibus. Conf. de *aqua & Spiritu*, Tit. III. 5.

¶ ἰσελθεῖν, *intrare*) Refp. *intrare*, verfu præc. Crefcit feveritas fermonis, coll. *videre*. v. 3. Non poteft *intrare*, nedum *videre*. *Intrare* domum debet, qui internam ejus ftructuram vult *perfpicere*. Quod non natum eft, neque *oculis* neque *pedibus* utitur.

6 τὸ γεγεννημένον, *quod natum eft*) Poftea in mafculino dicitur, ὁ γεγεννημένον, qui *natus eft*. v. 8. Hoc, in neutro, generalius fonat, & notat ipfa prima flamina vitæ novæ, coll. Luc. I. 35. vel etiam univerfitatem regenitorum. coll. c. VI. 37. 39. Illud, mafculinum, maturam nativitatem fignificat.

¶ σὰρξ) *caro* vera : fed & caro mera, fpiritus expers, fpiritu adverfa, ex generatione verufta.

¶ πνεῦμα, *ſpiritus*) Quod genitum eft ex fpiritu, fpiritus eft : qui genitus eft ex fpiritu, fpiritalis eft.

7 ὑμᾶς, *vos*) te & eos, quorum nomine locutus es. (v. 2.) *vos*, ait Iefus; non, *nos*.

8 τὸ πνεῦμα) *Spiritus*, proprie. nam huic, non vento, (de quo tamen conf. Kohel. XI. 5.) *voluntas & vox* eft : & ex hoc *nafciuntur*, & qui ex hoc nafcitur, fic eft, ut hic. Cum vento non immediate compararetur renatus, fed *Spiritus ipfe*.

¶ ὅπου) *ubi, unde, & quo*: fupra carnem, terram & naturam.

¶ πνεῖ) *ſpirat*; in verbo & fono evangelii. I Ioh. V. 6.

¶ ἀκούεις, *audis*) jam nunc quoque, dum me audis. audis in *terra*, vocem fpiritus. Conf. *terrena*, v. 12.

¶ πῶθεν, *unde*) ex *cælo, ſupérne*.

¶ πῶ, *quorſum*) in *cælum*. conf. *cæleſtia*. v. 12.

¶ ἴτως) *ita*, uti *Spiritus ipſe*, quem audis, & tamen ignoras.

10 ὁ διδάσκαλος, *magiſter*) *doctör* plurimorum auditorum, veteranus, & ceteris, corruptiffimis, aliquantum melior. c. X. 8 not. Emphaſin habet articulus. Nicodemus unus ex omnibus doctöribus Iſraëlis erat, qui ad I. C. venerat, & cognitionem ejus docere poſſet Iſraëlem; & ſane doctorem poſtea Iſraëlis egit, *juſtum* defendens & ſententia ſua, c. VII. 50. & factö. c. XIX. 39. quibus duobus locis evangelifta mentionem repetit hujus nocturnæ colloctionis.

¶ πάντα) *hec*, quæ Iſraëlem divinum faciunt.

11 ἀμὲν ἀμὲν λέγω σοι, *amen amen dico tibi*) Ter hoc dicitur Nicodemo.

¶ οἶδαμεν, *ſcimus*) Non aſſociat ſibi Ieſus Iohannem aliumve hominem. c. I. 18. VI. 46. Loquitur de ſe & de *Spiritu*. Conf. de *Filio*, v. 32. de *Spiritu Sancto*, v. 8. 34. c. XVI. 13.

¶ λαλοῦμεν) id demum *loquimur*.

¶ ἐλαμβάνετε, *non accipitis*) Plurale, uti v. 2, *ſcimus*.

12 τὰ ἐπίγεια) *terrena*) Cœleſti ſenſui Ieſu Chriſti ſunt ἐπίγεια *terrena*, quæ in terris peragenda, nobis, humi repentibus, maxime videntur cœleſtia. Totus ſcripturæ ſtilus eſt *συγκαταβάσιως* plenus. Regeneratio eſt ex cœlo, non tamen in

cælo: est illa quidem in margine cæli.

¶ πῶς, *quomodo*) Causa, cur scriptura de multis rebus fileat.

¶ τῶν ἐπερῶνα) *cælestia*, interiores rationes regni Dei. v. 3. Sap. IX. 16. Cælestia non tam eloquitur versu 13, quam innuit.

¶ πισεύσετε, *credetis*) Quo minus aliquid videtur rationi credibile, eo magis sæpe cæleste est.

13 καὶ) *Et*, proprie poni perspicies, si interrogationem in versu 12 aliquantisper cogitando in categoricum sermonem mutaveris. Versu præcedenti ἔξ præsentis notatur, ut alieni a cælo per nos. Sine fide, sermonibus meis & mihi, inquit Iesus, præstanda, non potestis cælestia intelligere aut assequi. Antecedens pro consequente.

¶ ἄδεις) *nemo* in terra ortus. Angeli non excluduntur plane. c. I. 52. Fideles non ascendunt, sed ab ascendente trahuntur post Ipsum, quem in baptismo induerunt.

¶ εἰς τὸ ἔρανον, *in cælum*) Potissimum loquitur de cælo divinæ majestatis.

¶ εἰ μὴ, *nisi*) Hic, præterito tempore verbi ἀναβέβηκεν, *ascendit*, in futurum mutato, subaudi ἀναβήσεται, *ascendet*. coll. c. VI. 62. Nusquam clarius ante passionem de ascensione sua locutus est Dominus, quam h. l. & in parallelo, c. VI. 62. ubi pariter ascensionem allegat, tanquam rem multo magis arduam creditu, quam ea erant, quæ auditoribus incredibilia videbantur. Magnam omnino duo colloquia, cap. III & VI, inter se similitudinem habent; alterumque de ortu, alterum de alimento novæ vitæ agit, cælestia spirans omnia. Salvatori objicitur τὸ πῶς *quomodo*: ille insistit τῷ πόνει, *unde*, & πῶς, *quorsum*.

¶ ὁ ἐκ τοῦ ἔρανος καταβάς, *qui descendit de cælo*) Filius hominis, humana natura as-

sumpta, cum antea ut Filius Dei fuisset in cælo, cœpit in terra esse. Idcirco Is unus, inquit Iesus de se, in cælum per se ascendere potest & ascendet. Prov. XXX. 4.

¶ ὁ ὢν) *qui erat* in cælo, &, ante creationem cælorum, apud Deum. c. I. 1. Ideo videlicet & descendit & ascendet. conf. plane ἦν, *erat*, cap. VI. 62. sic, ὢν, *qui erat*, c. I. 18. Frequens ὢν imperfecti temporis. c. IX. 25. XIX. 38. Luc. XXIV. 44. 2 Cor. VIII. 9. Sic ὢν hoc loco interpretatur Raphaelius in appendice annot. ex Herodoto, p. 682. nec solus.

14 καὶ, ἔξ) Sæpe Christus post mentionem glorificationis suæ, mentionem passionis fecit.

¶ μωσῆς, *Moses*) Est hæc prima, quæ a Domino facta legitur, *Mosis* mentio.

¶ τὸ ὄφιν, *serpentem*) Ut serpens ille fuit serpens sine veneno, contra serpentes venenatos; sic Christus homo, homo sine peccato, contra serpentem antiquum.

¶ ἐν τῇ ἐρήμῳ) *in deserto*) ubi nulla erat alia medicina.

¶ ὑψωθῆναι) *exaltari*) in cruce, cælum versus. c. XII. 32 f.

¶ δεῖ, *oportet*) Ideo enim descendit de cælo.

15 ἵνα, *ut*) Hisdem verbis describitur beneficium Filii, v. 15. & Patris. v. 16. Conf. cap. VI. 37 not. c. X. 28. 29.

¶ ὁ πισεύων, *credens*) Nunc planiorem sermonem instituit Iesus. *Fides* in salvandis est, quod serpentis erecti *aspectus* in sanandis.

¶ εἰς αὐτὸν, *in eum*) ut exaltatum. Crux, scala cæli.

¶ μὴ ἀπόληται, *non pereat*) ex veneno peccati.

¶ ζωὴν αἰώνιον, *vitam æternam*) ex regeneratione & fide. Est hæc in sermonibus Salvatoris primo quoque tempore facta

eta & hoc primum loco relata mentio *vitae aeternae*: quam ipse ut ex V. T. notissimam praesupponit. c. V. 39. Vid. Dan. XII. 2. Luc. X. 25.

16 ἠγάπησεν, *dilexit*) Filius novit Patrem, & Patris amorem; & unus optime testatur. conf. v. 35.

¶ πῦν κόσμον, *mundum*) homines sub caelo, etiam perituros: (coll. δε, *autem*, v. 19.) quibus alias iratus erat. v. 36. alias non credentibus, non credere, non esset culpa proprie pernicioſa. debebant credere, Filium Dei sua quoque ipsorum causa datum esse: ergo eorum causa datus est. conf. omnino c. XII. 47. Mich. Beckius: *Glossum ego (ita me Deus amat, & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui novit, me non mentiri), ex obsessa femina Argentorati Anno 1681. in xenodochio andrvi, per quam Satanas latino idiomate ad dictum illud, quod pro universali dilectione Dei etiam ad miseram illam, cui Salome nomen erat, in mundo adhuc degentem extendenda Satanae objiciebam, iteratis vicibus, cum horrendo mugitu bis respondit verbis, fideles sunt mundus. Disquis. hermen. p. 5.*

¶ ἔδωκεν) *dedit*, vere serioque. Rom. VIII. 32. Et Christus dedit se ipsum, Gal. II. 20, vere serioque.

¶ ἐς αὐτὴν, *in eum*) ut a Deo datum amanter.

17 ἵνα κρίνῃ, *ut judicet*) quamvis homines Deum insimulent hujus rei. *judicare*, est per judicium in perniciem commertitam abjicere.

18 κέκριται, *judicatus est*) Hoc verbum ponitur κατ' ἀνθρώπων, *ad hominem*. Qui non credit, jam habet id, quod Filium Dei suspicatur mundo afferre.

19 ἡ κρίσις, *judicium*) i. e. causa judicii.

¶ τὸ φῶς, *Lux*) Post mentionem vitae, mentio lucis; uti cap. I. Lux, Christus. v. 19. s.

¶ ἠγάπησαν) *amarunt*) non rependunt amorem amori divino. v. 16.

¶ μᾶλλον, *magis*) Comparatio non plane impropria. Amabilitas lucis eos perculit: sed obhaeserunt in amore tenebrarum. conf. Ioh. V. 35. Similis comparatio, c. XII. 43.

¶ πονηρὰ, *maligna*) Hoc quiddam detertius est, quam φαῦλα, *prava*. v. 20.

20 πειρασὸν) *πειῶν*, v. 21. Malitia est irrequieta; est quiddam operosius, quam veritas. Hinc verbis diversis notantur, uti c. V. 29.

¶ ἐλεγχθῆ) *demonstrentur*, coarguantur talia esse, qualia sunt; invito eo, qui male agit. Oppositum: φαπερωθῆ, *manifestentur*. v. 21. ἐλέγχω verbum huic loco aptum, ex ἔλη & ἐγκω. nam ὁ ἐλεγχος ἐστὶν φῶς ἀγίοῦ πᾶν πειράγματα.

21 ὁ ποιῶν, *qui facit*) ποιῶν saepe dicitur de studio continentis. ut Latinis: *mercuraturam facere*. &c.

¶ φαπερωθῆ, *manifestentur*) Etiam Nicodemus deinceps egit *apertius*.

¶ ἐν θεῷ, *in Deo*) in luce, virtute & amore ejus, a quo *veritas* omnis.

22 εἰς τὴν ἰσδαίαν γῆν, *in Iudaeam terram*) ex Iudaeorum metropoli.

¶ ἐβάπτισεν) *baptizabat*) c. IV. 1. 2. Non repellebat Iohannes eos, qui ultro veniebant, baptizante Iesu: sed tamen eos jam minus invitabat.

23 ἀνῶν, *Aenon*) ab ἄγγ. *fons*.

¶ ὁ) Articulus masculino genere indicium regionis.

¶ πολλὰ, *multa*) Sic postulabat ritus immersionis.

24 ἔπω) *nondum*) Hic evangelista praesupponit, quae ceteri de captivitate Iohannis baptistae scripserant.

¶ γὰρ, *enim*) Itaque baptizare desit Iohan-

Iohannes, ut in carcerem coniectus est; non prius.

25 οὖν, *igitur*) Respicitur versus 22], coll. v. 26.

¶ Ζήτησις) *quaestio*, modesta; non rixa.

¶ ἐκ, *ex*) A discipulis Iohannis movebatur quaestio.

¶ μετὰ Ἰουδαίων) *cum Iudæis*, illis, qui non jam Iohannem, sed Iesum adibant; quum discipuli Iohannis adversum eos contenderent, purificationem esse a Iohanne petendam.

¶ καθαρισμῶν, *purificatione*) a peccatis. Marc. I. 4. coll. Eph. V. 26. Verbum Iudæis usitatum. conf. Hebr. IX. 13. 14. 2 Macc. I. 36. II. 16. Nomina *baptisma*, *baptismus*, *baptista*, nusquam adhibet Iohannes, v. 5. sed pro baptismo etiam levitico dicit *purificationem*. c. II. 6.

26 ἦλθον, *venierunt*) Discipuli Iohannis non ita perpetuo cum illo fuere, ut apostoli cum Christo.

¶ ὅς, *qui*) Non nominant Iesum: loquuntur ut de aliquo longe adhuc minus, quam par erat, noto.

27 οὐ δύναται, *non potest*) Quomodo audeam ego, inquit, homines ad me adstringere?

¶ ἄνθρωπος, *homo*) ego, inquit Iohannes, *qui homo sum*.

¶ λαμβάνειν) *sumere* sibi.

¶ οὐδέν, *nihil*) nedum nomen Messiae.

¶ ἐκ οὐρανό, *ex caelo*) h. e. a Deo. Modestiam habet hæc metonymia.

28 ἔμπροσθεν ἐκείνου, *ante illum*) illum, de quo v. 26. Sic v. 30. Iesum Iohannes non aperte appellavit Christum: sed tamen ita de eo locutus est, ut facile agnosceretur.

29 ὁ ἔχων) *qui habet*, quemve sequitur sponsa. Ad Iesum omnes veniunt: hinc liquet, Iesum esse sponsum. vide Canticum Salomonis.

¶ φίλος) *amicus*) Sponso carus, sponsum amans. congruit *Iohannis* etymon. *Amici* est, *gaudere*.

¶ ὁ ἐστηκώς, *qui stat*) tanquam apparitor.

¶ ἀκούων) *audiens* eum cum sponsa loquentem. v. 32. 34. Hæc duo participia sunt pars subjecti; prædicatum, *χαίρει*, *gaudet*.

¶ Φωνήν, *vocem*) qua præsentiam sponsum testatur. v. 32. Hæc *vox* sponsam suaviter trahit.

¶ ἡ χαρὰ, *gaudium*) sine tristitia & invidia.

30 ἀυξάνειν ἐλαττοῦσαι) *crecere, minui*) ut posthac non ad me, sed ad illum veniant omnes. Ios. IV. 14, ἦλθ ἡ ψυχή μου κύριον ἰησοῦν ἐναντίον παντὸς γένους ἰσραὴλ. Incrementum Christi ne mors quidem erat impeditura. quare de morte ejus longe aliter evangelistæ loquuntur, ac de morte Iohannis.

31 ὁ ἀνωθεν, *qui superne*) Hæc usque ad finem capitis videtur attexuisse evangelista, baptistæ sensui congruentia. conf. not. ad c. I. 7. Porro hæc propositio, *qui superne venit, super omnes est*, per conjugata illa ἀνωθεν, ἐπάνω, *superne, supra*, evidens, mox declaratur per oppositum, *qui est ex terra*.

¶ ἐπάνω πάντων) *supra omnes*) nobilitate, virtute, sermone. Itaque etiam supra Iohannem. Iohannes respondet ad illud *omnes*, v. 26.

¶ ὁ ἄνω ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ, *qui est ex terra, ex terra est*) Ploce. prius, secundum naturalem ortum, posterius secundum indolem & statum; quem sequitur loquela consimilis. Respondet illico antitheton, trimembre item. Non dicitur, *qui venit ex terra*; quia etiam *in terra* erat: dicitur autem, *qui superne venit, qui ex caelo venit*, scilicet.

scil. in terram. nam prius erat *in cælo*.

¶ ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ, *ex terra est*) Antitheton, *supra omnes est*.

¶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, *ex terra loquitur*) quare eum etiam terricolæ facilius audiunt. Non metienda est doctoris præstantia spiritualis ex auditorum lubentia.

32 μαρτυρεῖ, *testatur*) Id multo plus valet, quam, *loquitur*.

¶ οὐδεὶς, *nemo*) Tam ardentem optat Iohannes, ut Christus omnia obtineat, ut pro eo, quod discipuli dicunt *omnes*, v. 26, Iohannes dicat, *nemo*. conf. c. XII. 38.

¶ λαμβάνει, *accipit*) Forma fidci. *Accipiendum*, non solo corpore *veniendum*.

33 ὁ λαβὼν, *qui accepit*) ut Iohannes.

¶ ἐσφραγίσεν) *obsignavit* eo ipso, & quasi subscribit, agnoscit penes sese, & ad alios confessus est, Deum, cuius verbo fidem habet, esse veracem; eique gloriam tribuit. Rom. IV. 20. conf. 1 Ioh. V. 10. Vid. de *obsignatione*, Nehem. IX. 38. Dicitur *ἰμολογία confessio* in Ep. ad Hebr. Metaphora a contractibus.

¶ ὁ θεός, *Deus*) cuius verbum est Messiae verbum. v. seq. c. XII. 44.

34 ἀπέσειθεν) *nisit*, a se.

¶ οὐ γὰρ ἐκ μέτρας, *non enim ex mensura*) Vna est datio Spiritus, Christo facta; sub qua nos continemur, quibuscunque mensura contingit. Eph. IV. 7. Ioh. I. 16. Ut nos possemus mensuram accipere, esse aliquem oportuit, qui caperet & prior acciperet sine mensura, ceteros eodem Spiritu baptizaturus. quin etiam nos olim sine mensura habebimus. 1 Cor. XIII. 10. 12. Christoph. Cartwright: Prophetis ad mensuram datum fuisse Spiritum, notant Hebraei. *Etiam Spiritus Sanctus*, inquiunt, *qui manet super prophetas, non manet nisi in mensura. Etiam verba legis, quæ data erant superve, non data erant, nisi in mensura.* Mellif. Hebr. ad h. l. Porro, quia Christus

Spiritum sine mensura accepit, verba Dei perfectissime eloquitur.

35 πάντα, *omnia*) Vid. v. 29. 35.

¶ ἐν τῇ χειρὶ, *in manu*) Qui ergo in manum Filii non venit, neque ex manu Filii accipit per fidem; non experitur gratiam Filii. Eadem locutio c. XIII. 3. Deinde, *sub pedibus*. 1 Cor. XV. 27.

36 ἔχει, *habet*) Præfens, futuro incluso. vid. ad cap. V. 24.

¶ οὐκ ὄψεται, *non videbit*) Futurum, quo præfens involvitur.

¶ ὀργὴν ἰρα) Nam non experitur *amorem*, quo Pater amat Filium, & in Filio non nisi credentes.

¶ μένει) Alii *μενεῖ* sed vid. vers. 18, ἡδὴ κέκερται' *jam iudicatus est*: ira Dei *manet* super eum; non opus est, ut deum *veniat*.

CAP. IV.

I Ἔγνων, *cognovit*) vel nemine nunciante.

¶ ἤκουσαν, *audierunt*) Conf. c. III. 25 f.

¶ οἱ Φαρισαῖοι, *pharisei*) aggre id laturi. c. I. 24. nam Pharisei volebant, *sibi* adungi discipulos. Matth. XXIII. 15.

¶ πλείονας' *plures*) Vid. iterum c. III. 26.

2 ἰησοῦς' *Iesus*) Sic Lat. *ihesus* ἀυτὸς, Græci. *αὐτὸς ὁ ἰησοῦς Chrysof.*

¶ οὐκ ἐβάπτισεν, *non baptizabat*) Baptizare, actio ministerialis. Act. X. 48. 1 Cor. I. 17. Iohannes, minister, sua manu baptizavit; discipuli ejus, ut videtur, neminem. at Christus baptizat Spiritu sancto.

4 διέρχομαι) In ipso *transitu* res magnas egit.

¶ διὰ τῆς σαμαρείας, *per Samariam*) Admirabilis œconomia, primo præfertim illo tempore. Quod Iesus postea discipulis interdixit, Matth. X. 5. ipse hoc loco vitavit.

Samaritani ad Eum exierunt; v. 30. nec nisi rogatus, biduum eis tribuit. v. 40. Quin etiam colloquium cum Samaritide ita gubernavit, ut rogatus gratiam ei impertiret. v. 15.

¶ *συχάρ*) *Sichem* olim, deinceps una litera mutata, *Sichar*, *רש* (secundum Hilleri Onomasticon) *merces*, scil. expeditionis Iacobæ. Gen. XLVIII. 22. Eo nomine hanc regionem præ terra divinitus promissa Iacobus Iosepho legare potuit. Ad hoc etymon alludere videtur versus 36, *μισθόν, mercedem*. Neque enim tale etymon contemnitur c. IX. 7.

¶ *ἔδωκεν, dedit*) Habitarat ibi Iacob, v. 12. & Iosepho ex singulari amore dederat prædium.

¶ *ἐκ τῆς ὁδοπορίας, ex itinere*) Longum iter pedibus fecerat.

¶ *οὕτως*) *sic*, uti qualiscunque loci oportunitas ferebat, sine pompa, solus, ut qui non præ se ferret expectationem Samaritidis, sed meræ lassitudinis causa quietem vellet capere. Admiranda popularitas vitæ Iesu & communitas; quam ipsam præsci Christiani imitati sunt. Vide *Macar*. Apophth. p. 247. 248. de simplicitate Macarii in consuetudine quotidiana cum aliis. Decebat etiam, ut illo tempore non apertius, sed quasi casu se offerret Christus exteris. Matth. X. 5. XV. 23 s. *οὕτως, sic*, declarandum ex verbo, cui adjicitur, uti c. VIII. 59. Act. XXVII. 17. 2 Petr. III. 4. Sir. XXXII. 1, καὶ οὕτω καθίσον' *sede sic in convivio*, ut nihil aliud agas. Ita h. l. *ita sedit, sicut sedit*. Chrysostomus explicat, *ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, simpliciter, ut fit*.

¶ *ἐπὶ*) *super*: (muro aut pariete septus erat puteus:) vel certe, *prope*. uti Marc. XIII. 29, *ἐπὶ θύραις, in foribus*.

¶ *ὡσεὶ ἕκτη, quasi sexta*) Meridies. Causa, cur Iesus esset lassus: cur mulier aquam, discipuli panem peterent.

7 *ἐκ τῆς ex*) Constr. cum *γυνή, mulier*. ¶ *δός μοι πινέω da mihi bibere*) Ab hac, quæ indifferens videretur, compellatione, septima mox colloquii vicissitudine, præcite dum discipuli veniunt, Iesus rem mirabiliter perducit ad summum illud: *Ego sum Messias*. v. 26. ad quod descendum tam longo tempore uti sunt apostoli. Nempe arbor diutius crevit, quam arista. Sic quoque regium duobus effatis ad fidem perduxit. v. 48. 50.

8 *γὰρ, enim*) Præsentibus discipulis, qui haulissent, Iesus non poposcisset a muliere.

¶ *ἴνα*) *ut* cibos emerent. Postea ad docendum missi, docendi causa non intrarunt oppida Samaritana.

9 *πῶς, quomodo*) Simplicitas aperta elucet ex primis sermonibus Samaritidis.

¶ *ἰσθαῖ*) *Iudæus*) Ex vestitu aut dialecto colligebat, Iudæum esse.

¶ *ὅ γὰρ, non enim*) Parenthesis evangelistæ, causam exprimens, cur novum id visum sit Samaritidi. Congruit Rabbinicum illud: *Hominis Samaritani panem comedere, vinumque ejus bibere nefas est*.

¶ *συγχρῶνται, simul utuntur*) Non negatur omne commercium Iudæorum cum Samaritis: (collato versu præc.) sed familiaritas.

10 *ἐὶ ἄρδεις, si nosset*) Ignorantia impedit; sed ignorantia indicium ostendit clementiam Domini, & desiderium in corde mulieris accendit.

¶ *τὴν δωρεάν, donum*) *Donum* est aqua viva.

¶ *τίς ἐσιν, quis sit*) Loquitur in tertia persona, modeste. Hujus, qui dicit hoc, est dare aquam vivam. Deinde, *quis sit*, aperit. v. 26.

¶ *σὺ ἂν ἤτησας - ἔδωκεν ἂν*) *tu peteres - daret: vel potius, tu petisses - dedit*.

i. e. non modo non mirareris me petentem, sed etiam tu a me ultro petisses. Pronomen *σύ* tu hoc demum loco potius, quam cum verbo *ἴδεις* *noſſes* adhibitum, emphaticam facit oppositionem ad illud *αἰτεῖς* *petis*. Cum particula *ἂν* imperfectum tempus Iohannes solet ponere, ubi sententia id ipsum postulat. *ἐπιστεύει ἂν, ἠγαπήσῃ ἂν, ἐκ ἂν εἶχετε, ἐφίλει ἂν, ἠγωνίζοντο ἂν*, c. V. 46. VIII. 42. IX. 41. XV. 19. XVIII. 36. sed aoristus aequipollet plusquamperfecto, *ἐκ ἂν ἐπιθηκει, ἐκ ἂν ἀπέθανε*, c. XI. 21. 32. quamquam in Ep. I cap. II. 19 ipsum plusquamperfectum ponit, *μεμεινῆκεισαν ἂν*. Ambigua ergo videri loca possint cap. XIV. 2. 28. & hic c. IV. 10. *εἶπον ἂν, dicerem, dixissem: ἐχάρητε ἂν, gauderetis, gavisi essetis: ἤτησας ἂν, ἐδῶκεν ἂν, peteres, daret; petisses, dedisset*. Veruntamen, quia scribere poterat, nec tamen scribit, *ἔλεγον, ἐχάρητε, ἤτεις, ἐδίδε* aoristum pro plusquamperfecto accipimus, quemadmodum etiam cap. XVIII. 30 existat, *ἐκ ἂν παρεδώκαμεν, non tradidissimus*: Gal. IV. 15. *ἐδώκατι ἂν, dedissetis*. Ait ergo Dominus: *tu petisses a me, antequam ego dicerem ad te, Damibi bibere*. Et, *da mihi bibere*, dixerat, ut mulier e converso ab ipso aquam vivam petere disceret.

¶ *ἔδωκεν ἂν*) Hoc *ἂν* pendet a priore particula *ἂν* in actum deducenda prius.

¶ *ἕδωκεν, aquam*) Pari modo Iesus ex pane allegoriam sumit, cap. VI. 27 f. & ex luce, cap. VIII. 12. quæ in natura sunt prima, maxime simplicia, necessaria, communia & salutaria.

¶ *ζῶν*) quæ est vivens, & inde vitam afferens. v. 14. c. VII. 38. Eminentiore sensu dicitur hic *aqua vivens*, quam Lev. XIV. 5

□□□□ ἕδωκεν ζῶν.

II κύριε, Domine) Antea non appella-

rat *Dominum*: nunc de Deo pie loquentem, etiam nondum cognitum, sic appellat. v. 15. 19. Sic c. V. 7 Iesum homo, qui eum ignorabat, *Dominum* appellat. Sentiebant utcunque dignitatem ejus.

12 *μείζων, major*) qui majora postules aut prestare possis. conf. c. VIII. 53.

¶ *πατὴρ ἡμῶν ἰακώβ, patre nostro Iacob*) Sic sibi persuaserant Samaritani: falso. Matth. X. 5 f.

¶ *ἰακώβ, Iacob*) qui fuit pastoritiae & aquariae rei peritissimus, & in re familiaris felicissimus.

¶ *ἡμῶν, nobis*) in Iosepho. v. 5. Sic loquitur ex falsa illa hypothese de Iacobo patre suo.

¶ *ἔπιε, bibit*) Aqua potius usi patriarchæ, quam vino. Hoc dicit mulier: Patriarcha ipse hac aqua contentus erat, nec meliorem aquam requirebat.

¶ *καὶ τὰ θρέμματα, & pecora*) boves & oves. Biberunt utique etiam servi & ancillæ, qui fere pecora pascunt. Fuerat igitur puteus abundans & longævus.

14 *ὃ μὴ διψῆσῃ εἰς τὸ αἰῶνα, non sitiet in æternum*) Ergone is, qui aquam, quam dat Christus, semel bibit, a siti omni liber est? Sane aqua illa, quantum in se est, perennem habet virtutem; & ubi sitis recurrit, hominis, non aquæ, defectus est: at aquæ elementaris portio sitim subinde ad aliquot tantummodo horas sedare valet.

¶ *ἀλλὰ, sed*) Conf. cap. VI. 27.

¶ *γενήσεται*) Ex aqua fiet fons, ut e surculo arbor. Fons non sitit.

¶ *πηγὴ, fons*) Antitheton *φρέαρ, puteus*. v. 11. In fidelibus est vena: Pontifex Romanus non est vena illa, ex qua demum derivanda sit fides, sanctitas, beatitudo, rata functio in ecclesia.

¶ *ἕδωκεν ἂν ἀλλομένε, aquæ salientis*) Fide-

Fidelium ubertas. ἀλλοδαμ, *salive*, de aqua, verbum amœnum.

¶ εἰς, *in*) Omnia ex Deo, *in* Deum.

¶ ζῶν, *vitam*) Vita æterna, (de qua conf. v. 36.) confluens talium fontium: imo oceanus. Eo perveniam!

15 δός μοι, *da mihi*) Aquam mulier petit, ut Iudæi panem, c. VI. 34. pro corpore sustentando. Iam eo res venit, ut mulier dicat, *da*; cui antea sic dictum erat, v. 7.

¶ ἐνθάδε, *huc*) cum labore. Domi cupit habere illum fontem.

16 λέγει, *dicit*) Nunc aditum facit, ad dandam mulieri roganti aquam, meliorem illâ, quam rogarat.

¶ ἄνδρα, *virum*) Mulier videtur putasse, se ideo vocare virum juberi, ut ipsam sublevaret in suscipienda domumque ferenda aqua v. 15 promissa. Iesus autem hoc sermone intimam recludit mulieris conscientiam, & pœnitentiam præbet, confessionem elicit. v. 29. Nec prorsus ex abrupto id dicit: sed verba illa, *neque veniam huc*, v. 15. & hæc, *veni huc*, v. 16. inter se respondent. In eo loco, quem mulier posthac vitare cogitat, datur ei aqua viva.

17 καλῶς) *bene*: i. e. *vere*. Summa gravitas in sermone Domini cum summa comitate. Plana hæc affirmatio prorsus convicit Samaritidem.

18 πέντε, *quinque*) Quinque conjugia totam fere mulieris vitam complectebantur: & eorum mentione mulieri plane totam ipsius vitam in memoriam revocavit.

¶ ἄνδρας) *maritos* dicit, ut patet ex opposito subsequenti. Mortuine fuerint omnes, an aliis quoque modis aliquos eorum amisit mulier, ipsius conscientia a Domino commota dictabat.

¶ οὐκ ἔστι, *non est*) Matrimonium hoc sextum non erat legitimum, vel non consummatum, aut desertio aliudve impedimentum intercesserat, ex altera utra parte.

Viro nil dicitur renunciasse mulier versu 28.

19 θεωρῶ, *conspicio*) ex scientia tua de rebus occultissimis.

20 οἱ πατέρες ἡμῶν, *patres nostri*) Mulier scrupulum, quem dereligionem pridem videtur habuisse, hac occasione illico promittit, & a propheta erudiri cupit vehementer. Talibus animis occurrit Dominus. Non semper reprehendenda est desultoria interrogatio. *Patres* mulier dicit non modo majores citeriores, sed etiam patriarchas. Ac contra ipsos Iudæos Samaritæ nitentur antiquitate. Rursum, Iudæi provocabant ad patres, c. VI. 31.

¶ τούτω, *hoc*) Montem Garizim monstrabat mulier.

¶ προσκύνησαν, *adoraverunt*) Ad adorationem tota religio potest reduci.

21 πίστευσάν μοι, *crede mihi*) Ad Iudæos & discipulos sæpe Christus dixit, *dico vobis*. v. 35. Vno hoc loco ad Samaritida, *crede mihi*. Illi magis erant obligati ad credendum, quam hæc. Hanc proportionem sequuntur formulæ.

¶ ὥρα) *Hora* dicitur, non quod breve sit tempus id totum, sed quod prope sit initium. c. V. 25. XVI. 2.

¶ οὐα, ἔυπε* *neque, neque*) Non dicit: *ἔστι hic, ἔστι hic*; sed, *neque istic, neque hic*. Samaritæ non sunt compulsæ Hierosolyma, Act. VIII. 14. & quid postea opus fuit *Cruciatibus*? quid opus est *peregrinationibus*? Locorum hic discrimen plane tollitur; cui intenti fuerant veteres. Num. XXIII. 27 vel 31. vid. 1 Tim. II. 8. Si discrimen manet, ubi vis potius quam Hierosolymis adorandum esse, hæc verba innuunt.

¶ προσκυνήσετε, *adorabitis*) vos Samaritani & Iudæi. Decore loquitur in secunda persona, non in prima: estque *προθεγγαπεία* & quasi correctio sermonis, qui in pri-

prima persona pro mulieris captu subsequitur.

¶ τῷ πατρὶ, *Patrem*) Familiarissime ad arcem fidei admittit mulierem, coll. Matth.

VI. 9. Antitheton, πατέρες *patres*. v. 20. 12.

22 ὃ οὐκ οἶδατε) *quod non novistis*. Owendit, quanta laborent ignorantia. quare etiam addit, τῷ πατρὶ, *Patrem*, quod mulier non addiderat. Quanquam ὃ *quod*, quia in subsequente membro repetitur, non objectum adorationis videtur notare, sed formam. hoc sensu: vos nescitis, qua adoratione utamini; nos scimus, quæ sit adoratio nostra.

¶ ἡμεῖς, *nos*) Loquitur, velut Iudæus vulgaris; quia Samaritidi nondum cognitus.

¶ ἡ σωτηρία, *Salus*) Sane! Etymon nominis *Iesu*, quem mulier *Judeam* appellat, v. 9. Conf. v. 42.

¶ ἔστιν, *est*) Sic enim promissum est: Salvatorem ejusque notitiam fore ex Iudæis, & notitiam ex Iudæis ad alios profecturam.

23 ἀλλ' *at*) Non satis habet Iesus, Iudaicam adorationem, cognitionem, religionem, Samaritanismo prætulisse, sed hoc amplius ostendit, adorationem non modo ea, quæ in monte isto, verum etiam ea, quæ Hierosolymis fieret, præstantiorem, in proximo esse.

¶ καὶ νῦν ἐστίν, *est nunc est*) Hoc (versu 21 non additum) nunc additur, ne mulier putet, sibi tantisper sedem in Iudæa quaerendam esse. Impletum est mox v. 39. 41.

¶ εἰ ἀληθινὸι προσκυνηταί, *veri adoratores*) v. gr. Samaritani, v. 41.

¶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, *in spiritu & veritate*) Continetur hic testimonium de S. Trinitate. Pater adoratur in Spiritu sancto, & in Veritate per Iesum Christum facta. Qui Patrem in Spiritu & Veritate ut filii adorant, hi super locorum & omnium ejus-

modi circumstantiarum rationes collocati sunt.

¶ Ζητεῖ, *querit*) sunt enim rari. Idem verbum Ez. XXII. 30.

24 πνεῦμα, *spiritus*) Spiritus quum dicitur Deus, Ens cogitare debemus non modo a corpore & loco remotum, sed etiam virtutes habens spirituales, veritatem, sapientiam, sanctitatem, potentiam &c. Huic Naturæ Dei respondere debet nostra adoratio; & Deo vivo munera viva offerri. Ebr. IX. 14. Rom. XII. 1. Profundum & admirabile colloquium cum mulierecula vix conspecta. Discipulis non tradidit sublimiora.

25 λέγει, *dicit*) cum gaudio de veritate agnita, & studio ac spe agnoscendæ plene, de Messia ipso.

¶ ὁ λεγόμενος Χριστὸς, *qui dicitur Christus*) Hoc addit evangelista, ad interpretandum. Chrysoft. ad h. l. Unde Samaritani Christum exspectabant, cum solum Moysen reciperent? Ex ipso Moysen.

26 λέγει, *dicit*) Properavit totum dicere ante adventum discipulorum. Iohannes non audivit colloquium: sed postea, dictante Spiritu, perscripsit. c. XIV. 26.

¶ ἐγὼ, *ego*) Nusquam directius ipsis discipulis de se dixit.

27 ἐπὶ τῷ in hoc) Opportunissime suppetiit tempus ad collocationem.

¶ ἐθαύμασαν, *admirati sunt*) Admiratio profectum acuit.

¶ μετὰ γυναῖκος) *cum muliere*, illo loco.

¶ τί ζητεῖς; *quid queris?*) Non facile existimabant, Iesum Samaritidi spirituale beneficium exhibuisse.

28 ἀφῆκεν, *reliquit*) vel postea impletura hydriam; vel oblita rerum minorum, præ gaudio; & expeditius cursura. Mu-

lier aquam, Iesus cibum postponit. v. 32.

29 πάντα, omnia) Hæc sine dubio explanavit civibus mulier, ingenua confessione, quanquam pleraque etiam prius nota essent.

¶ μήπι, nunquid) Ipsa non dubitat; sed cives ad cognoscendum invitat, donec dicunt, vere. v. 42.

30 ἐξήλθον, exierunt) Promte assensu sunt mulieri, vel etiam prandium reliquerunt. Alii dedignari potuissent tam facile pedem domo aut porta efferre.

31 ἐν τῷ μεταξὺ, interea) Inter abitum mulieris & adventum Samaritarum.

32 ὁ δε, ille autem) Superfedit igitur prandio, spirituali ardore famem eximente.

¶ οὐκ οἴδατε, non nostis) Hoc augebat admirationem & discendi ardorem. Dulcissimum ænigma.

34 βρωῖμα, ciuis) quo appetitus meus exlaturatur.

¶ πλειώσω, perficiam) Nondum erat in medio actionis tempore Iesus, & tamen jam cogitat finem. tam serio egit. Idem verbum, c.V.36. De re conf. c.VI. 38. 39 fin.

¶ τὸ ἔργον, opus) unum, magnum, quod Israëlitæ, Samaritæ & Gentes omnes complectitur.

35 τετράμη. ④, quatuor menses) Oppido pauci libri, τετράμηνον. Τετράμη. ④ dicitur genere communi, uti δίμηνη ④, ἐκμη. ④, ἐξάμηνη ④, apud Scapulam in μῆν. Etiam Glassius h. I. sic legit.

¶ ἐπὶ τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται' adhuc quatuor menses sunt & messis venit) καὶ & valet dum: uti c. VII. 33. XIV. 19. Gen. X. 13. 19. Ion. III. 4. Quatuor hi menses sunt, Nisan extrema sui parte, Iar totus, Sivan totus, & Thammuz prima sui parte. A messe hordeacea differt

triticea, quæ absolute messis dicitur. Alterius initium erat sub Pascha; alterius, non paulo post, Exod. IX. 25. 31. 32. nempe, in Palæstina, sub Pentecosten. Exod. XXXIV. 22. Porro serior messis erat in Galilæa, quam in Iudæa: (& sic serius Ieroboami festum, 1 Reg. XII. 32.) & Galilæi erant fere, quibus dicitur, Nonne vos dicitis? Denique eo anno, quo hæc dicebantur, dies 1 Thammuz erat 13 Iunii, valde cito, nam postero anno dies 6 Iunii ipsam demum pentecosten, ineunte messe triticea, habebat. Revera igitur quarto mense post hunc sermonem triticea Galilæorum messis sat celeriter cœpit in mense Thammuz. Adde Harmon. Evang. § 27.

¶ λέγω ὑμῖν, dico vobis) Formula hoc loco indicat, mysticum esse sermonem. Antitheton: ὑμεῖς λέγετε, vos dicitis, qui magis externa spectatis. v. 32 fin.

¶ πᾶς χώρας, regiones) Describuntur Samaritæ ad fidem maturi, v. 39. qui in campo conspiciabantur. v. 30. Messis naturalis majore, inquit, intervallo instat, quam evangelica.

36 καὶ) & jam. Tempus N.T. est messis.

¶ ὁ θερίζων is qui metit) Albedinem regionum sequitur, per brevi intervallo, ipsa messis.

¶ μισθὸν) mercedem, ipsam frugem: magnum operæ pretium, magnum lucrum. Matth. XVIII. 15.

¶ λαμβάνει, accipit) jam, in præsentî.

¶ καρπὸν, fructum) multas animas.

¶ ὁ σπείρων, seminans) Sementis in Israël traxit post se messem in Iudæa, in Samaria & in toto orbe.

¶ ὁμοῦ, una) in eadem vita æterna, non alter sine altero. Hebr. XI. 40.

37 ὁ λόγος, dictum) Subjectum; Dictum verum. Prædicatum, ἐστὶν exstat. Proverbium etiam apud Græcos obvium.

¶ ἄλλος, alius) Sapientissime institu-

ta successio est in œconomia divina. prius quidque sementis est respectu mellis secururæ. Vnus sæpe est fator & messor: sed ob spatium interpositum idem quodammodo fit alter a se ipso. Certe quilibet est fator, respectu successorum; & messor respectu antecessorum: sed hæc differentia maxime spectatur inter ministros V. & N. T.

¶ ἄλλοι, alius) Noli querere, cur non citius venerit Messias. Sementis longo intervallo præcedit: mellis cito colligit. Œconomia divina iustas habet moras.

38 ἐγὼ, ego) Dominus mellis totius.

¶ ἀπέστειλα, misi) mittere institui (v. 2.) ad Iudæos, missurus in totum orbem.

¶ ἄλλοι, alii) propheta.

¶ ὑμεῖς) Non dicit, nos, sed, vos. Christus est Dominus.

¶ κόπον, laborem) rem labore partam. Neh. V. 13.

39 ἐπίστευσαν, crediderunt) Mira facilitas. Nondum viderant Iesum. coll. v. 40. Magna virtute testimonium a muliere datum fuerit oportet.

40 μέναι, manere) semper, vel certe diu.

¶ ἔμεινεν, mansit) Samaritæ non leguntur tum baptizati. Neque tum ecclesia solenniter extra Iudæam constituenda erat. Credibile est, multos horum baptizatos esse postea. Act. VIII. 16.

¶ δύο ἡμέρας, biduum) Semel igitur pernoctavit ibi. Vno aquæ viventis haustu instructi sunt ad vitam æternam. v. 14. Sic quoque Æthiops. Act. VIII.

41 αὐτῶ) Ipsius.

42 ἔκ ἔτι, non jam) Verus fidei progressus.

¶ αὐτῶ, ipsi) Præclare Augustinus ad

h. l. commentatur: *Primo per famam, postea per præsentiam. Sic agitur hodie cum eis, qui foris sunt, & nondum sunt Christiani. Christus nunciatur per Christianos amicos, tanquam illa muliere, hoc est, ecclesia annunciantem. Ad Christum veniunt, credunt, per istam famam: manet apud eos biduo, h. e. dat illis duo præcepta charitatis: & multo plures & firmiter in eum credunt, quoniam vere ipse est Salvator mundi. Patet hinc, quomodo accipi debeat decantatum illud: Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholice ecclesie commoveret (al. commoveret) auctoritas. contra ep. fundamenti, cap. V. Hoc quippeloco non docet Augustinus, sed Manichæis adversum tenet.*

¶ ἔ κόσμος, mundi) non solum Iudæorum. Fides liberat a studio partium: credunt in Iesum, quatenus est mundi Salvator, dimissa gloriatione de patribus. v. 12.

43 ἐξῆλθεν, exivit) Samaritis, ut erant mores eorum, utilis erat abitus Iesu.

¶ πατρίδι, patria) Præsupponit Iohannes, ut rem ex cap. I. 46. XIX. 19. & ex ceteris evangelistis notam, Nazaret fuisse Iesu patriam: & hinc infert ex testimonio Iesu, cur in Galilæam indefinite, non in patriam Nazaretam irit.

46 ὅπου, ubi) Illo ipso miraculo fides in regio accensa.

¶ ὁ νότος, cuius filius) unicus, ut articulus videtur inferre.

47 ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ex Iudæa) Etiam regius sine dubio viderat vel audierat, quæ Hierosolymis fecerat Iesus. v. 45.

¶ καταβῆ, descenderet) Cana altiore loco sita erat.

48 εἰάν μὴ, nisi) Innuit Iesus, se etiam absenti reguli filio posse vitam dare; & postulat, ut regulus id credat, neque profetionem Iesu postulet suscipiendam cum ipso sanationem apud lectulum visuro.

¶ ἰδῆτε, videtis) c. XX. 29.

¶ *ὄυ μὴ πιστεύσητε, non credetis*) i. e. Morbus filio tuo obtigit, ut locus esset opi miraculosæ, qua non conspecta non creditis. conf. c. XI. 4. ubi v. 40 locutio ad regium quodammodo inversa datur: si credis, videbis signum, videbis gloriam Dei. Sensus Iudaici in miracula suspensi quidpiam fuerat in regio, qui Iudæus fuisse videtur. Id notatur in secunda plurali. Simul autem miraculum promittitur, fidesque prius etiam desideratur, & dum desideratur, excitatur. conf. c. X. 37. Responsum externa quadam repulsæ specie & tacita opis promissione mixtum congruit sensui rogantis ex fide & imbecillitate mixto.

49 *κατάβηθι, descende*) Duplex imbecillitas rogantis, quasi Dominus necesse haberet adesse, nec posset æque refuscitare mortuum. Atqui etiam ante, quam descendit parens, vitæ restitutus est filius ejus.

50 *ζῆ, vivit*) Antitheton: *priusquam moriatur*. v. 49.

51 *ἤδη, jam*) Festinabat ergo, ut, quæ credebat, videret. tamen exercitium fidei duravit in diem posterum. Servis quoque credit, antequam videat.

¶ *οἱ δ᾿ ἄλλοι, servi*) qui & ipsi deinde crediderunt.

¶ *ἀπῆντησαν, occurverunt*) Quia ægrotus tam celeriter convalescerat, cupidi erant cognoscendi, quid contigisset, & herum exhilarandi. Mutuum erat gaudium. Sine dubio dixerunt servi: Hac hora septima herus noster locutus est cum Iesu.

¶ *ζῆ, vivit*) Iisdem verbis, quæ Iesus dixerat, renunciant.

52 *τὴν ὥραν horam*) Quo curatius divina opera & beneficia considerantur, eo plus nutrimenti fides acquirit.

¶ *ὁ πυρετός, febris*) Hic morbus alias lente recedit.

¶ *κομψότρον, melius*) Amœnum ver-

bum, de convalescente, puero præsertim. Putabat, superatum duntaxat esse mortis periculum: sed sequitur relatio de febris profusus exstincta.

54 *δευτερον, secundum*) Fecerat Hierosolymis signa, c. II. 23. Hoc igitur *secundum* est, quod fuit in Galilæa, quum eo venisset ex Iudæa.

C A P. V.

I *Ἐορτή, festum*) Pentecosten agnoscunt Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus, Harmonia vetus evangelica ab Ottomaro Luscinio edita, Lyranus, Stapulensis, Erasmus in paraphrasi, Calvinus, Piscator, Bullingerus in Act. p. 4. conf. Hunnium & E. Schmidium. Et *pentecosten* hanc fuisse, evici, ut spero, in *Ordine temporum*, p. 252.

2 *ἔστι, est*) Scripsit Iohannes ante vastationem urbis. *Est*, inquit, non *erat*, piscina. Tum etiam loci in templo, gazophylacii, memoria supererat apud auditores. cap. VIII. 20. Congruunt ex veteribus ii, qui hunc librum annis XXX, XXXI, XXXII. post ascensionem Domini editum scribunt.

¶ *ἐπι τῆ περβατικῆ*) Multi subaudiunt *πύλη* occurritque sane ἢ *πύλη* ἢ *περβατικῆ* Nehem. III. 1. 32. XII. 39. sed quum multa in libris V. T. portarum Hierosolymis, portarum Romæ in historia Romana mentio fiat, tamen nusquam raro omittitur nomen *πύλη*, *porta*. Nonnus, *ἐν ἐνύδρω περβατικῆ* ubi *περβατικῆ*, penultima producta, substantivi instar est. Camerarius subaudit *χώρα*, vel simile quidpiam. Ita Chrysostomus l. 2 de Sacerd. c. 4. § 120 *τὴν ποιμαντικὴν* dicit, quod nos *Das Pastorat*. Credibile est, portæ ovium vicinam fuisse piscinam æque per se ab ovibus dictam: sæpe enim oves in piscina lavantur. Cant.

IV. 2. Sic æquipollent *κολυμβήθρα ἐπὶ τῇ περὶ βαπτικῇ*, quod Græcus habet Textus, ordine verborum eleganter variato, & *κολυμβήθρα περὶ βαπτικῇ*, ut versiones & patres exponunt. Nostro sermone, illud, *ein Teich bey der Schafferey*: hoc, *ein Schaf-Teich*.

¶ *κολυμβήθρα, piscina*) Circa balnea frequens θεῖον, aliquid divinæ opis, est.

¶ *ἑβραϊστὶ, Hebraice*) Non igitur Hebraice scriptus est hic liber. Alias hoc adverbium redundaret.

¶ *σοῶς, porticus*) ab infirmis, vel horum causa, structas apud piscinam.

3 *κατίκειτο, decumbebat*) Ergo multi ibi erant toto tempore: hic certe æger, quem Dominus sanavit. neminem enim habebat. v. 7.

¶ *κίνησιν, motum*) quo limus excitabatur.

4 *ἄγγελος, angelus*) Multis sine dubio res illa visa est mere naturalis; quia fiebat *κατὰ καιρὸν*.

¶ *κατὰ καιρὸν, temporibus quibusdam*) num per intervalla æqualia? num circa *pentecosten* præcipue? quis scit?

¶ *κατίβαινεν, descendit*) Præteritum. Desierat ergo hoc phænomenon, antequam Iohannes scripsit.

¶ *ἐταράσσεται, turbabatur*) Passivo verbo exprimitur phænomenon in omnium oculos incurrens, quamvis actionem angeli ignorarent.

¶ *πρῶτος, primus*) Habenti dabitur.

6 *κατακείμενον, decumbentem*) Videtur jam non solitus fuisse conari, ut alios anteverteret.

¶ *γνῆς, sciens*) nemine indice.

¶ *λέγει, dicit*) ultro. Christus & ansam petendi auxilii præbet & ipsam opem.

¶ *ἀπεκρίθη, respondit*) De voluntate sanitatis recipiendæ nil respondet. Quo

certior & propior spes est, eo major est voluntas: spe exili, voluntas sopitur.

¶ *ἐκ ἐχῶ, non habeo*) Erat homo valde inops, & ut videtur, rudis. v. 11 not.

¶ *βάλλη, mittat*) celeriter arreptum, leniter demittat.

¶ *πρὸ ἐμῆ, ante me*) Amoris fuerat, ut ceteri ægroti uno consensu huic tandem primas concederent: sed omnes avidi sanitatis.

8 *ἐγειραι, surge*) Iesus ægrotum non insensa piscina sanat. Major igitur angelo.

¶ *ἄρον, tolle*) Hoc opus, die sabbati magis conspicuum, pertinebat ad majorem Dei gloriam in Iesu Christo.

10 *ἔλεγον, dicebant*) Interpellatio intempestiva.

11 *εἶπεν, dixit*) & vero, ut factum ostendit, dicendi jus habuit. Cum sanitate agnitionem Iesus dedit homini.

13 *ἐκ ἡδου, nesciebat*, grabato ferendo intentus, & judaica interpellatione districtus.

¶ *ἐξένευσεν, declinavit*) LXX pro *ἦν* & *ἦν* ponunt. Iesus fugit strepitum. Matth. XII. 16 f.

¶ *ὄχλος, multitudo*) Multi testes erant sanationis.

14 *μετὰ ταῦτα, postea*) vel eodem vel alio die sabbatove.

¶ *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo*) Qui diu ægrotat, eum societas cultus divini publici multo plus movet, quam ceteros.

¶ *μηκέτι, ne posthac*) Antea igitur peccarat ille homo: neque magno posthac peccandi periculo carebat. Conf. cap. VIII. 11. Admonitio hæc, aliquo post sanationem intervallo, jam magis necessaria erat.

¶ *χεῖρόν τι, pejus quidquam*) gravius quiddam, quam infirmitas vel XXXVIII annorum.

¶ γένηται, *accidat*) nova, eaque majeure, ira Dei.

15 ἀνήγγειλε, *renunciavit*) Morem voluit gerere Iudæis, qui rogarant: v. 12. nec tamen mala mente ad illos retulit. nam quum versu 11 dixisset ὁ παίσησας με ὑγιή, *qui me sanum fecit*, & εἶπεν, ἄρον, *dixit*, tolle, quorum illud favorabile erat, hoc odiosum videri poterat; cumque Iudæi horum alterum arripuissent potius v. 12: ipse illud potius reponit hoc versu.

16 ἐδίωκον) *conabantur pellere*.

¶ καὶ ἐζήτην αὐτὸν ἀποκτεῖναι) Hoc recentiores ex versu 18 huc intulerunt. *Persecutioni* proprie dictæ opponitur *conatus occidendi*.

17 ὁ πατήρ μου, *Pater meus*) Quo sensu Iesus dixerit, *Pater meus*, melius intellexerunt vel ipsi Iudæi, v. 18. quam Photiniani. Ponitur hîc summa sermonum Iesu, quos Iohannes deinceps commemorat; inprimisque observanda sunt eloquia illa, quæ Iesus interdum ultro tanquam rhemata sermonum uberiorum proposuit, v. gr. c. VI. 27. VII. 37. VIII. 12.

¶ ἕως ἄρτι, *bucusque*) inde a creatione, sine intervallo sabbati. Nam sabbato non tenetur: perpetua quiete non caret. Si non operaretur, ubi esset ipsum sabbatum?

¶ ἐργάζεται, *operatur*) Excellens oratio de divinis operibus.

¶ καὶ γὰρ, *Et ego*) Pater non sine Filio: Filius non sine Patre, v. 19. Hæc Propositio est, quæ explicatur a v. 19 ad 30. (unde versus 19 repetitur versu 30.) confirmatur & vindicatur v. 31 s.

18 διὰ τῆσιν) *propter hoc*, propter quod debuerant acquiescere. Apologiam ipsam in majus crimen vertunt.

¶ μᾶλλον, *magis*) Gradatio: modo persequēbantur; nunc amplius quærunt occidere.

¶ ἔλυε, *solveret*) factu, v. 8. & dicto, v. 17.

¶ ἴδιον ἴσον *proprium: parem*) *Proprii Patris proprius Filius*. Rom. VIII. 32. Solus unigenitus potest dicere, *Pater meus*: de solo unigenito dicit Pater, *Filius meus*. Non solum Patris Filiique nomina sapissime repetiit Iesus, sed etiam intimam Patris ac suam æqualitatem unitatemque commemoravit. *Et ego*: v. 17. *unum sumus* &c. c. X. 30. 38. Hæc omnia conjunctim exagitarunt Iudæi.

¶ ἔλεγε, *diceret*) Revera dixit Iesus, quod eum dixisse existimabant Iudæi: sed id misere pro blasphemia habuerunt.

19 ἀμὴν ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, *amen amen, dico vobis*) Hæc affirmatio ter adhibita in hoc sermone. v. 24. 25. Hoc versu & seqq. confirmatur versus 17.

¶ ἀφ' ἑαυτῆς ἑδέν, *a se ipso nil*) Hoc gloria est, non imperfectionis. *non potest fieri, ut Filius faciat aliquid a se ipso*, aut, ut judicet, velit, testetur doceatve *quicquam seorsum a Patre*. v. 30. c. VI. 38. VII. 16. 17. 28. XII. 49. XIV. 10. aut ut ei credatur isque cernatur seorsum a Patre. c. XII. 44. Hæc ex intimo sensu unitatis naturalis & amorosæ cum Patre, profecta sunt. Defendit Dominus, quod fecerat opus in sabbato, Patris sui exemplo, a quo non discedat. Sic de Spiritu Sancto, c. XVI. 13. ubi etiam simillimum huic loco sequitur antitheton. At diabolus ex propriis loquitur: c. VIII. 44. & falsi doctoris est in suo nomine venire, & ex suo corde loqui aut facere. c. V. 43. Num. XVI. 28. XXIV. 13.

¶ πάντα) *hæc omnia & sola*.

¶ ὁμοίως) *similiter*, illico.

20 Φιλεῖ) *Qui amat*, nil celat.

¶ δέκνυσιν, *ostendit*) in cælo. conf. βλέπει, *videat*, v. 19. Ostendit, ut item faciat. Hæc ostensio est intimæ unitatis.

Con-

Conferunt huc locum Psalmi XLV. 5, *DOCEBIT te res stupendas dextera tua.*

¶ ἄυπς) *Ipsē.*

¶ δείξει) *ostendet*, faciendo. Simul Pater ostendit & facit, & Filius videt & facit; non diversis temporibus.

¶ ἔργα, *opera*) Iesus sapius *opera* appellat, quam *signa*, quia in Ipsius oculis non erant miracula.

¶ ἵνα) *usque eo, ut.*

¶ ὑμῖς, *vos*) Qui nunc odistis, cum admiratione & fide honorabitis. Id factum in primis sub resurrectionem Lazari.

21 γὰρ, *enim*) Declarat, quæ sint *majora* illa opera: *vivificatio*, & *judicatio*. Ex potestate *judiciaria* fuit *arbitrium vivificandi* quovis quovis tempore. expende γὰρ *enim* v. 22. Sed *vivificatio* mortuorum est argumentum potestatis *judiciariae*, in oculos nondum incurrentis. expende γὰρ *enim* v. 21. adeoque *vivificatio* præ *judicatione admirationem* movet. Proponuntur hæc duo, *vivificatio* & *judicatio*, versu 21. 22. & inverso per *χiasmὸν* ordine, tractatur versu 24 exemptio fidelium a *judicio*, quæ ipsa *judicium* præsupponit; versu 25 tractatur *resuscitatio* quorundam mortuorum, ita *admiranda*, ut hanc tamen *admirationem* exsuperet *resuscitatio* universalis. v. 28.

¶ νεκρῶς, *mortuos*) corpore. nam corporis mors proprie opponitur morbo: v. 5. & vita æterna, in quam intratur per resurrectionem corporis, opponitur *judicio* v. 22.

¶ ἐγείρει, *suscitat*) Sermo bimebris hoc valet: *Quemadmodum Pater suscitavit mortuos (quos vult) & vivificavit: ita etiam Filius (suscitat mortuos) quos vult (&) vivificavit.*

¶ ὅς θέλει, *quos vult*) Nunquam ejus voluntatem destituit effectus. Sententia universalis, uti v. 22. 23.

22 ἔδδῃ, *neque*) Pater non judicat solus, nec sine Filio: judicat tamen. v. 45. Act. XVII. 31. Rom. III. 6. Neque obstat h. l. verbum *δέδωκε*, *dedit*. coll. v. 26 cum v. 21.

¶ γὰρ, *enim*) Quos vivificare velit, *judicio* suo decernit Filius.

¶ ἔδδῃ, *neminem*) Huc ref. πάντες, *omnes*. v. seq.

23 πάντες, *omnes*) Rom. XIV. 11.

¶ πῶσι, *honorant*) vel libenter, *judicium* effugientes per fidem: vel inviti, *judicis* iram sentientes.

24 λόγον μου, *verbum meum*) Sermo bimebris hoc valet: *Qui* (verbum ejus, qui misit me, &) *verbum meum audit*, & *credit* (mihi &) *ei qui misit me*, &c.

¶ ἔχει, *habet*) Jeremias patriarcha Constantinop. in literis ad Tubingenses: *Habet vitam æternam, & in iudicium non venit. vides? statim hanc habet, non autem, habebit.* Congruit μεταβέβηκεν, *transcendit*. De non credente: *jam iudicatus est*. c. III. 18.

¶ ἕκ-εις, *ex-in*) *Ingens saltus*.

25 οἱ νεκροί, *mortui*) proprie, corpore, ut Iairi filia, juvenis in Nain, & Lazarus: c. XI. 23 ff. qui posteaquam hæc dicta fuerant, *resuscitati* sunt. Sequitur *gradatio*, *omnes*: v. 28. ubi non repletur, *hora*, *tempus*, *præsens*.

¶ ἀκροσονται) *Medium*: v. 28. rarum.

26 ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, *habere in se ipso*) c. I. 4.

27 ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου) Nullus additur hoc loco articulus. *quia filius hominis est, iudicandi potestas ei data est.* Hic homo homines salvat: hic homo homines judicat. Dan. VII. 13 ff. Act. XVII. 31. Hebr. II. 5 ff.

28 μὴ θαυμάζετε τῆτο, *nolite mirari hoc*) Magna sunt, quæ inde a v. 21 dixit, & miranda: sed *majora* & *magis miranda* sunt, quæ sequuntur. τῆτο hoc refertur ad antecedentia. Norat Iesus *admirationem*,

nem, quæ modo existerat in corde Iudæorum.

¶ ὥρα, hora) Vid. ad cap. IV. 21.

¶ Φωνῆς, vocem) I Theff. IV. 16.

29 ἀνάστασιν (ζωῆς) resurrectionem vitæ, vitalem.

30 ποιῆν, facere) subaudi, ἔσ' *judicare*.

¶ καθὼς ἀκούω, sicut audio) a Patre. Conf. v. 19, videat.

¶ κρίνω, judico) Subaudi, ἔσ' *facio*.

¶ ἀλλὰ τὸ θέλημα, sed voluntatem) iustam.

31 ἐγὼ ἕνός εἰμι) si ego solus. Condicio impossibilis, coll. cap. VIII. 16. 13 f.

¶ ἀληθῆς) verum testimonium : i. e. firmum, irrecusable.

32 ἄλλος, alius) De quo v. 37. Pluralitas personarum. conf. ille, huic, v. 38. & alium, de Spiritu S. cap. XIV. 16.

¶ μαρτυρεῖ, testatur) in præfenti. c. VIII. 18.

33 ὑμεῖς, vos) Ostendit, quomodo Iudæi spem suam ubivis potius, quam in ipso Christo figere laborent. I. Vos, inquit, suspicati, Iohannem esse Messiam, misistis ad illum, de veritate percontantes : & sane Iohannes, occasione illa ipsi data, testatus est veritati, non se, sed me esse Messiam. sed &c. II. Vos iidem putatis, vos in Scripturis habere vitam æternam, nec quidquam præterea opus esse ; ideo illas scrutari amatis : neque id immerito ; nam sanctæ illæ sunt, quæ testantur de me. sed &c. Hic & de Iohanne & de Scripturis Dominus comprobanda comprobatur, sed demonstrat admixtum Iudæorum errorem & abusum, majoremque suam sui que Patris auctoritatem per se esse, Iohannis autem & Scripturæ testimonium de se, Christo, subsidiarium quiddam esse, protestatur. Observanda eadem utriusque periochæ figura :

v. 33 f.

vos :

ἔσ' testatus est :

ego vero ...

sed :

voluistis ad horam

v. 39 f.

vos :

ἔσ' ... quæ testantur :

gloriam

sed ...

non vultis.

nec dissonat periocha de Mosè, v. 45-47: Vos in Mosè habetis spem collocatam : sed idem a me est contra vos.

34 παρὰ ἀνθρώπου, ab homine) vel si Iohannes sit.

¶ τὴν μαρτυρίαν, testimonium) honorificum, (coll. v. 41.) de me, erga vos.

¶ ταῦτα, hæc) de Iohanne.

¶ ἵνα, ut) Voluntas feria de salute hominum.

¶ ὑμεῖς, vos) qui Iohannem magni fecistis. Antitheton : ego. vestrares agitur.

35 ὁ λόγος, lychnus) Articulus amplificat, & innuit prædicta in V. T. de Iohanne. conf. Sir. XLVIII. 1. καὶ ἀνέστη ἡλίος ὁ προσφύτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπρὸς ἐκαίετο. Ceteroqui hæc appellatio tenuis est, ad Christum ipsum.

¶ καίόμενος, ardens vehementer, (conf. Sir. l. c. de Elia) & celeriter deflagrans.

¶ καὶ φαίνων, ἔσ' lucens) καὶ ἔσ' notat concomitantiam : dum arsit, luxit ; non ultra.

¶ ἀγαλλιασῆναι, exsultare) sine luctu pœnitentia, sine accessu ad me ipsum. Verbum exquisitum. Iohanne utendum erat, non fruendum. Iudæi habuere medium illud pro fine. Vehementer falsi sunt, qui in Dei verbo ac ministris, sensuum duntaxat externorum aut internorum fructum, ac non Christum ipsum, quærunt.

¶ ἠθελήσατε πρὸς ὥραν, voluistis ad horam) Voluntas vestra non fuit diuturna.

¶ φῶς, lumine) Splendore, non ardore eius, capti eratis.

¶ αὐτῷ, ejus) sine progressu ad me, Lucem, lætitiæ fontem. c. VIII. 56.

36 μείζων Ἰωάννης) *majus*, eo testimonio, quod mihi Iohannes dedit. Lychnus orto soli non fœnerat lucem.

¶ πλειῶσω, *perficiam*) faciam, usque ad πλῆσιν *finem*.

¶ αὐτὰ τὰ ἔργα, *ipsa opera*) *Apta* & *emphatica* iteratio.

37 αὐτός) *Ipse*, ultra opera.

¶ μεμαρτύρηκε *testatus est*) *Præteritum*. Testimonium illud memoratur c. I. 33.

¶ ὅυτε, *neque*) Versu 36 & 37 init. describitur testimonium de Iesu Christo: versu 37 fin. & 38 describitur Iudæorum infidelitas.

¶ εἶδος αὐτοῦ, *speciem ejus*) Congruit hoc cum capite I Ezechielis, ubi copiose describitur *species* similitudinis gloriæ Domini, *visa* Ezechieli, qui mox etiam *audivit vocem* Dei. Idque totum caput erat Haphtara festi versu 1 notati.

38 ὅτι, *quia*) Itaque, qui credunt, audiendo Filium audiunt Patrem, c. VI. 45. & videndo Filium vident Patrem, c. XIV. 9. quamvis antea non audierint neque viderint: c. I. 18. & Verbum Patris, idem quod Verbum Filii, habent in sese manens.

39 ἐρευνᾶτε, *scrutamini*) *Hafen* referretur in editione N. T. Græco-Latini: *Inquiritis Scripturas*. Cavet, ne quis *scrutamini* pro imperativo acciperet. Ex antiquis indicativum agnoscit etiam *Athanasius* in illud, *Professum pagum*. T. I. f. 989. & *Nonnus*. quare *Cyrillus* non debuit vereri, ne ipse solus ita explicasset aut explicaturus esset. *Brentius magni iudicii* interpretes esse ait, qui indicativum statuunt: & hunc certe confirmat tota orationis structura, coll. v. 33 seqq. maximeque illud: *quia vos existimatis*. Approbat Iesus scrutinium scripturarum, quo non carebant, illo ipso festo multa publice legentes; perinde uti legationem ad Iohannem, v. 33. & existimationem de Mose, v. 45. sed nil horum

per se sufficere, addit. Quare nihil damni habet hæc explicatio: & æque saltem diligentes *scrutatores scripturarum* esse solent, qui indicativum, (a Zeltnero novissime agnitum,) ac qui imperativum statuunt. Hoc *Scrutamini* & non *vultis venire* per synonyma reddidit Paulus 2 Cor. III. 15. 16. Postulavit aliquis, ut proferrentur similia exempla secundæ pluralis indicativi, periodum inchoantis. vide ergo c. VII. 28. XII. 19. Matth. XXII. 29. XXIV. 6. XXVII. 65. 2 Cor. VIII. 4. Iac. IV. 2 f. Vicissim imperativus cum ὑμεῖς vos, Matth. XXVIII. 5. Marc. XIII. 23. Exstat imperativus, *scrutamini*, Ies. XXXIV. 16. Poterant illo tempore auditores Iesu Christi, (etiam *Iohannis*, propheta majoris, non audito testimonio, *scripturis*que non lectis,) ex solo Iesu Christi sermone, fidem haurire.

¶ τὰς γραφάς, *scripturas*) *Mosis*, v. 46. & prophetarum.

¶ ὑμεῖς, vos) Hoc jungitur potius cum verbo *existimatis*, quam cum *scrutamini*: continetque elenchum & quasi per anaphoram ponitur, coll. v. 33 not. Sic quoque, vos, v. 45.

¶ δοκεῖτε εἶναι, *videmini habere*) *Antitheton*: ἵνα ἔχητε, *ut revera habeatis*. v. 40. Affine illud: *spem in Mosen collocatam habetis*. v. 45.

¶ ἐν αὐταῖς, *in eis*) Hoc solo, quod eas *scrutamini*, putatis vos vitam habere.

¶ ζῶν, *vitam*) Cur negas, *Sociniane*, antiquis notam fuisse spem vitæ æternæ?

¶ καὶ ἐκείναι - καὶ ὃν θέλετε & illæ - & non *vultis*) *Duplex epigrisis*: altera approbat Iudæorum scrutinium & spem; altera, defectum eorum ostendit. *ἐκείναι illæ τῶν αὐταῖς eis* subjunctum, vim aliquam removendi habet. Propius in Christo, quam in Scripturis, vita habetur.

40 εἰθεῖν, *venire*) pro eo ac *testimonium*

nium *Scripturarum* de me postulat.

41 *ὑπὸ ἀνθρώπων, ab hominibus*) etiam ab iis, per quos Scriptura scripta est. conf. v. 34, de Iohanne, prophetis maiore, a quo tamen Iesus testimonium non accepit.

42 *ἔγνων αὐμᾶς, cognitos vos habeo*) Hoc radio penetrat corda auditorum. Hoc dicit: *novi* Patrem, v. 32. & *cognovi* vos ab illo alienos. Hoc cum magna miseratione dixit Iesus. Non mea, sed vestra, inquit, causa doleo.

¶ *ἀγάπην, amorem*) quo cognoscor, ut Filius amoris paterni, v. 20. & qui vos doceret gloriam a Deo solo quarere.

¶ *ἐν ἑαυτοῖς, in vobis ipsis*) Hoc emphasis habet, & causam continet, cur Iudæi debeant remitti ad homines in scriptura de Christo testantes.

43 *ἐ λαμβάνετε με*) non accipitis me, per fidem.

¶ *ἄλλος, alius*) quisvis pseudochristus, & antichristus. A tempore veri Christi ad nostram ætatem LXIV Pseudomesiæ numerantur, per quos decepti sunt Iudæi. vid. Ioh. Iac. Schudt *Jüdische Merkwürdigkeiten*, L. 6. c. 27. § 30.

44 *δοξαν ὑπὸ ἀλλήλων, gloriam a vobis invicem*) Iustus se esse quisque vestrum censet, pro eo atque vos de vobis mutuo existimatis: nec laboratis, ut soli Deo sitis probati. conf. Rom. II. 29.

¶ *καὶ τὴν δόξαν, ἔ* gloriam) eam, quæ est filiorum Dei. c. I. 12.

¶ *ὑπὸ ἑ μόνου θεοῦ, ab eo, qui solus Deus est*) c. XVII. 3.

¶ *ἐ ζητεῖτε*) Hoc pendet ab *οἱ*, articulo, qui inest in *λαμβάνοντες*, i. e. *οἱ λαμβάνετε*.

45 *μὴ δοκῆτε, nolite putare*) Elenchus novus contra infidelitatem Iudæorum, maxime aptus ad conclusionem.

¶ *ἔγω, ego*) demum, sic quasi Moses vos defendat. *Ego* sum conciliator.

¶ *ὑμᾶν, vos*) qui mihi non credatis.

¶ *Μωσῆς, Moses*) i. e. scripta Mosis. Luc. XVI. 29. 2 Cor. III. 15.

¶ *εἰς ἃν ὑμεῖς ἠλπίζατε, in quem vos spem locatam habetis*) v. 39.

46 *ἐπιστεύετε ἂν, crederetis*) Non juvit Iudæos illud: Credimus, vera esse omnia, quæ Moses scripsit. Fide explicita opus erat.

¶ *ἔγραψεν, scripsit*) nusquam non.

47 *γράμμασιν, literis*) Antitheton: *ῥήμασι, verbis*. Facilius sæpe creditur literis pridem receptis, quam sermoni primum audito.

¶ *ἐμοῖς, meis*) Cœlestia loquentis, præ Mose.

CAP. VI.

I *Μετὰ τούτοις, post hæc*) Hic multorum mensum historiam a ceteris evangelistis petendam innuit Iohannes.

¶ *τῆς, Mare Galilææ, totum: mare Tiberiados, pars.*

3 *ἀνῆλθε, subiit*) Non post adventum populi, sed tantisper, dum populus appropinquabat.

¶ *ἐκάθητο, sedebat*) Non iussit populum ad se accedere; sed benigne admisit.

4 *ἐγγύς, prope*) Eo anni tempore magnus erat confluxus hominum. c. XI. 55.

5 *ἔρχεται, venit*) Veniente populo, jam providit Iesus cibum: conf. v. 6. cibavit autem populum, proxime ante missionem. Matth. XIV. 15.

¶ *Φίλιππον, Philippum*) Boni doctoris est ex grege discipulorum unum aliquem, cui opus est, interdum provocare. Fortasse Philippus etiam rem alimentariam curabat inter discipulos.

7 *βραχύ τι, paululum*) LXX, *βραχὺ μέλι* I Sam. XIV. 45.

8 ὁ ἀδελφός, *frater*) Petrus igitur eo tempore & loco, quo Iohannes scripsit, notior fuerat Andrea, vel quia major, vel quia superstes Andrea.

9 παιδάριον, *puer*) Itaque non magnum fuit quinque panum, pisciculis praesertim adjunctis, pondus.

¶ ἐν, *unus*) Nulla erat alia copia.

¶ κριθίνης *Hordeacci* panes triticeis videntur minores fuisse. Iud. VII. 13. Non dubium, quin hordeacei panis gustus ab omnibus, qui tum comedeabant, peremptus fuerit.

¶ τί ἐσιν, *quid sunt*) Formula extenuandi. τίνες ἐστέ, *qui estis?* Act. XIX. 15.

10 ποιήσατε ἀναπεσειν, *facite discumbere*) Exercetur fides discipulorum & populi.

¶ χόρτον, *gramen*) Commoditas discumbendi.

¶ οἱ ἄνδρες, *virii*) Numerus ex his inibat, sine mulieribus & liberis.

11 διέδωκε, *distribuit*) per manum discipulorum.

¶ ὅσον, *quantum*) Id ad panes & ad pisciculos spectat.

¶ ἤθελον, *volabant*) Conf. Ps. CXLV. 16.

12 ἵνα μή τι ἀπόληται, *ut ne quid pereat*) Facile condit Dominus: sed condita tamen non vult temere interire.

13 κλασμάτων) *fragmentis*.

14 σημεῖον - ὁ προφητικῆς, *signum - Propbeta*) c. III. 2. IX. 17.

15 ἀρπάζειν, *rapere*) vi.

¶ βασιλέα, *regem*) Regem eum facere, Patris erat, non populi: neque adhuc tempus erat. Iesus, ut populum vitaret, illo jam tempore loca saepe mutavit.

¶ πάλιν, *iterum*) Conf. v. 3.

¶ αὐτὸς μόνος, *ipse solus*) discipulis trajicere iussis. αὐτὸς, *παρέλκει* eleganter. c. XII. 24.

19 ἢ, *vel*) Norat Spiritus sanctus & Iohanni dicere poterat, quot praecise stadia fuissent: sed in scriptura imitatur popularem loquendi rationem.

21 ἤθελον λαβεῖν, *voluerunt accipere*) Locutio concisa: subaudiendum, ἔσ' *acceperunt*.

¶ εὐθέως, *statim*) Novum miraculum.

22 ἰδὼν, *videns*) Hoc, post versum 23, (qui non ab ὄπ' pendet, sed parenthesis facit,) verbis paululum mutatis repetitur versu 24, & necitur cum verbo ἐνεβησαν, *conscenderunt*.

23 ἐγγυς ἔ' τόπος) *prope ad locum*.

24 αὐτῶν, *ipsi*) Antitheton ad Iesum, cujus iter directe; discipulorum, indirecte notavit populus.

¶ πλοῖα, *naves*) Eisdem modo *naviculas πλοῖα* appellavit apostolus. Utraque appellatio vera.

¶ καπερναῦν, *Capernaum*) v. 17.

25 πότε, *quando*) tam brevi tempore, tam longa via? Quaestio de tempore includit quaestionem de modo.

26 λέγω, *dico*) Populus ipse non ita se norat, ut eis Iesus ostendit. Adhuc collegerat Iesus auditores: nunc, medio tempore, delectum instituit, per sermonem figuratum de passione sua, ejusque fructu per fidem percipiendo.

¶ ἔχ' ὅτι ἑδτε σημεῖα, *non quia vidistis signa*) Signis nondum erant ad fidem perducti: v. 29. alias fides, non cibi desiderium, eos impulisset ad quaerendum Iesum.

¶ σημεῖα, *signa*) in aegrotis & in panibus. v. 2. 14.

¶ ἐφάγετε, *edistis*) Populus, de victu sollicitus, quotidie sic accipi volebat. Messis hordeacea erat statim post Pascha: & proxime ante messem annona solet esse carior. Igitur eo anni tempore valde

aptum fuerat beneficium erga quinque millia.

27 ἐργάζεσθε, *trahite*) Sic, τὴν θάλασσαν ἐργάζεσθαι, Ap. XVIII. 17. *Cibo perenni, inquit, operam date; sicut magno studio mequelevit panis casu.* Non respondet Iesus ad Iudæorum *quæro*: & sic sæpe in sermonibus ea, quæ series rerum & status animarum requirit, potius spectat, quam interpellationes loquentium alienas.

¶ μὴ, *non*) Simillima opposita, c. IV. 10.

¶ τὴν ἀπολλυμένην, *perentem*) v. 12. I Cor. VI. 13. *Cibus corporis perit: ergo non confert immortalitatem.*

¶ ἢ) βρωσῶσιν. Non debetis, inquit, postulare a me alimentum corporis, sed animæ. Proponitur primum *cibus*, v. 27. deinde *panis*, v. 32. tum proprie *caro* & *sanguis Iesu Christi*, v. 51. 53.

¶ δώσει, *dabit*) v. 51.

¶ γὰρ, *enim*) Ætiologia pertinet ad μένεσσαν, *qui permanet.*

¶ ὁ πατήρ ὁ θεός, *Pater Deus*) Ergo Iesus Christus est Dei Filius.

¶ ἐσφράγισεν, *signavit*) Ostendit eum & distinxit, hoc ipso miraculo, v. 14. totoque testimonio suo, *file* audientium (v. 29) vicissim obfignando. c. III. 33. *Sigillo* id, quod genuinum est, commendatur, & omne, quod non genuinum est, excluditur.

28 τί ποιῶμεν) *quid faciamus*: quid nos operari jubes? v. 27.

¶ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ, *opera Dei*) opera Deo probata, Deo nos conjungentia.

29 τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, *opus Dei*) illud opus, quod probatur Deo. conf. c. IV. 34. Iesus singularem nunc nunc opponit plurali Iudæorum, qui dixerant, *opera Dei*, v. 28. Vocabulum tamen illorum retinet. Alio sensu, τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, *opus Dei*, Rom. XIV. 20.

¶ πισεύσητε, *credatis*) Proprie exprimitur res, & deinceps metaphoricò subinde proprioque sermone describitur.

30 σὺ, *tu*) Sic loquuntur in antithetò ad Mosen, qui ipsis dederit manna, & hoc *signum* habuerit: & a Iesu majus quiddam & magis cœleste postulant; quod ab eo non putant dari posse, neque majorem Mose Iesum agnoscunt.

¶ σημεῖον, *signum*) *Sigillum*, quod veru 27 memoratur, non agnoscunt.

¶ ἴδωμεν, *videamus*) te a Deo missum esse. Atqui viderant, v. 14. 26. 36.

¶ σοί, *tibi*) Iesus dixerat: *in me*, v. 29. Sæpe tantundem est, *Credo in te*, &, *credo tibi*: sed hic imminuunt Iudæi sententiam Domini.

¶ τί ἐργάζῃ, *quid operaris*) Reponunt Domino verbum *operari*. *Tu jubes*, inquit, *nos operari: quid ipse operaris?*

31 ἔφαγον, *ederunt*) Modestius loqui videntur, quam si dicerent: *Moses dedit: ideo patres nostri ei crediderunt: tu da quoque; & credemus tibi*, coll. v. seq.

¶ ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν) LXX, Ex. XVI. 4, ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ps. LXXVIII. 24, ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς. Ex. I. c. v. 15, ἔδωκε φαγεῖν. Si illud λεπτὸν tenue fuit panis verus, ibid. v. 14. Num. XI. 7. cur non etiam panes orbiculares erunt verus panis?

¶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *ex celo*) *Cælum*, terræ oppositum, latissime sumitur in Psalmo; unde manna etiam *angelorum* sive *calitum* dicitur *panis*. sed *celo*, unde manna antiquum venit, opponit Iesus cœlum supremum. Huc respiciens Ipse septies dicit, *se se ex celo descendisse*, v. 32. 33. 38. 50. 51. 58. 62.

32 οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸ ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *non Moses dedit vobis panem ex celo*) subaudi hic quoque, τὸ ἀληθινόν, *verum*. Moses

Mofes non fuit, qui manna vobis aut patribus vestris dedit: & manna non fuit ille panis ex cœlo verus, corrumpi nefcius. Ex. XVI. 20.

¶ δίδωσκον, *dat*) Antitheton: δέδωκεν, *dedit*. Iam *aderat* panis. conf. v. 33.

¶ τὸ ἀληθινόν, *verum*) quem quisquis gustat, non jam aliud signum quæret, nam in pane gustus ipse criterion est: & *veritas* patefiet olim plane. v. 39. *Veritas & vita* sæpe hic memoratur.

32 ἀμὲν ἀμὲν λέγω ὑμῖν, *amen amen dico vobis*) Magnam hoc præsertim loco vim habet hæc asseveratio, cum Iudæi opposuissent, *quod scriptum esset*. v. 31.

33 ὁ καταβαίνων, *descendens*) Repete, ἄρτις *panis*. coll. v. 41. 58.

¶ τῷ κόσμῳ, *mundo*) non modo uni populo, uni ætati, ut manna cibavit unum populum, unius ætatis. v. 51.

34 κύριε, *Domine*) Cum reverentia quadam loquuntur, uti v. 25. & poterat ex versu 35 ipsa fides existere: sed mox a fide resiliunt. v. 36. 42. Inprimis observandi sunt sermones, quibus auditis Iudæi ad credendum inclinabantur. c. VII. 40. VIII. 30.

¶ πάντοτε, *semper*) Huc refertur v. seq. fin.

¶ τὸ ἄρτιν τῆσιν, *panem istum*) Adhuc putant, sermonem esse de alimento corporis: & hoc petunt. v. 26.

35 ἐγώ εἰμι, *Ego sum*) Petentibus, statim offert sêlê.

¶ τῆς ζωῆς, *vite*) & vivus, v. 51. & vivificus. v. 54.

¶ ὁ ἐρχόμενος πρὸς με, *qui venit ad me*) Sic v. 37. 44. 45. 65. Parallelum, mox: ὁ πιστεύων ἐς ἐμέ, *qui credit in me*.

¶ οὐ μὴ πενάσῃ, *non esuriat*) Subaudi, πῶποτε, *unquam*, ex fine versus.

¶ οὐ μὴ διψήσῃ, *non sitiet*) Tangit id,

quod postea uberius tractat de potu. v. 53.

36 εἶπον ὑμῖν, *dixi vobis*) *Dixit*, versu 26. Ut vos, inquit, esse dixi, sic adhuc estis. & *vidistis me*, (& non credidistis: videtis,) & (tamen) *non creditis*. Refutatur, quod dixerant versu 30, *Ene videamus: & credemus*.

37 πᾶν *omne*. Vocula momentosissima, & collatis iis, quæ sequuntur, considerata dignissima. nam in sermonibus Iesu Christi, quod Pater ipsi dedit, id, & singulari numero & neutro genere, appellatur *omne*: qui ad ipsum, *Filium*, veniunt, ii masculino genere, vel etiam plurali numero describuntur, *omnis*, vel, *illi*. Pater Filio totam quasi massam dedit, ut omnes, quos dedit, *unum* sint: id *universum* Filius singulatim evolvit, in executione. Hinc illud, cap. XVII. 2, ut *OMNE*, quod *DEDISTI* ei, *DETEIS* vitam æternam. In stilo N. T. Græco, Iohanneo præsertim, ubicunque fastidiosa ingenia soloccam dicerent constructionem, elegantia vere divina, Hebræis nunquam dura, subesse solet. Id hoc loco inprimis usu venit. Inde hic versus 37 duo cola habet, quæ mox iisdem verbis repetitis tractantur: & quidem prius, versu 38. 39. ubi *omne* cum *Patre* memoratur; alterum v. 40, ubi *omnis* cum *Filio* memoratur. Prius per ὅτι *quia*, alterum per γὰρ *enim* connectitur cum versu 37.

¶ δίδασί μοι, *dat mihi*) per *tractum* illum. v. 44. Præfens. Deinde Præteritum v. 39, respectu Conservationis. Pater *dat* Filio: Filius *eligit*, i. e. *dat* quasi sibi. v. 70. Credentes dantur: credentibus datur. v. 32. 65.

¶ πρὸς ἐμέ) Hoc habet emphasin: aliis locis solet scribi πρὸς με.

¶ ἤξει) *aderit*. Taurum modo omne illud ad me veniet. Ea loquitur Iesus, quæ si Iudæi accepturi sint, revera sint credituri:

& convicta eorum infidelitate nunc fidem offert : quæque antea sub schemate dixerat, nunc proprie edisserit.

¶ ὅτι μὴ ἐκβαλῶ ἐξω, non ejiciam foras) Hoc non modo significat receptionem primam, sed conservationem perpetuam, per omnes vicissitudines & gradus, usque ad resurrectionem, metam illam, quæ omnia ceteriora præsupponit. v. 39. 40. Est Litotes: non ejiciam, sed omni modo tuebor. c. X. 28 f. qui locus huic loco valde respondet. Conf. ἐξω foras, cap. XV. 6.

38 καταβέβηκα, descendi) Hic sermo in multis fuit ex unione personali. Nam descensus de caelo natura prior est ortu ex Maria secundum carnem.

39 δέ, autem) Declaratur voluntas versu 38 memorata.

¶ Ἐπέμψαντός με πατρὸς - 40 Ἐπατρὸς Ἐπέμψαντός με) ejus, qui misit me, Patris: Patris, qui misit me) Sic habet lectio antiquissima. Versu 39 mentio missionis, & v. 40 Patris nomen scite præmittitur. namque versu 39, coll. v. 38, cum voluntate Patris proprie congruit missio: at versu 40 nomen Patris & nomen Filii proprie inter se respiciunt. Varietates lectionum præcipuæ in apparatu notatæ summam hujus annotationis non mutant.

¶ πᾶν, omne) Vid. not. ad v. 37.

¶ δέδωκέ μοι, dedit mihi) Dantur Filio, quibus fides datur. coll. v. seq.

¶ μὴ ἀπολέσω, non perdam) Perdicioni opponitur vita æterna. v. 40. c. III. 15 f.

¶ ἐξ αὐτοῦ) ex eo, ex omni illo, quod Pater mihi dedit.

¶ ἀναστήσω, resuscitem) ad vitam. v. 33. Sic v. 40. 44. 54. Hic finis est, ultra quem periculum nullum. Ceteriora omnia præstat Salvator. Dat signum, versu hoc & versu 62. sed in futurum, cum Iudæi præsens flagitarent. v. 36. Resuscitatio, mortem præsupponens, sæpe hic memoratur,

quia ipse Dominus adhuc erat moriturus & resurrecturus. conf. c. XI. 25 not. Postea vero apostoli fidelibus potius adventum ejus gloriosum proposuerunt.

40 τῆτο γὰρ - πατρὸς, hæc enim - Patris) Vid. not. ad v. 37. 39.

¶ ὁ θεῶν καὶ πιστεύων, qui cernit & credit) Iudæi videbant, non credebant. v. 36. Ii, qui Iesum spectabant, magnam habebant occasionem ad credendum: & qui eorum credebant, singularem habebant beatitudinis gradum. Matth. XIII. 16.

¶ ζῶν ἀιώνιον, vitam æternam) etiam ante diem novissimum, cujus mentio hinc subsequitur, uti v. 54. Hæc duo transponit humana ratio.

¶ ἀναστήσω, resuscitabo) Futurum, quale v. 44. & cap. XV. 8.

¶ ἐγὼ, ego) Hoc pronomen, v. 39 non positum, nunc ponitur. illic præcedit verbum primæ item personæ; hinc vero tertiæ, uti v. 44. 54.

41 ἐγόγγυζον, mussabant) Iesus tamen sciebat. v. 43.

¶ ὁ ἀρετῆ, parit) Arripiunt sermonem allegoricum: explicationem propriis verbis additam negligunt.

42 ὕδαμεν) novimus, vel potius scimus. Iosephus erat mortuus; sed memoria ejus manebat.

¶ πῶς, quomodo) Sic v. 52, quomodo?

¶ ἔν, ergo) Ob id ipsum debebant cogitare, altiora esse in Iesu.

44 ἕδεις, nemo) Solet Iesus, antequam errorem animis eximit, errantium pravam dispositionem ipsam redarguere. Id agit v. 44-46. & simul, prætermisso eo, quod in interpellatione Iudæorum importunum erat, & murmure eorum composito, v. 43. continuat ea ipsa, quæ v. 40 dixit. Neque tamen non confirmat suum

de caelo descensum : tantum quaestioni *quomodo* non respondet.

¶ ἔδειξεν δὲ ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλος ἰσχυρὸς ἢ ὁ Θεός, (*nemo potest*) Iudaei nitentur suis viribus. id refutat Iesus, eosque docet de tractu Patris observando.

¶ ἔλθειν πρὸς με, (*venire ad me*) Ad Christum venire, est fide assequi & agnoscere missionem ejus caelestem, & se illi tradere.

¶ ἔάν μὴ, (*nisi*) Recte igitur facit, qui ad me, inquit Iesus, venit: nam eo ipso sequitur tractum Patris.

¶ ἔλκύσῃ, (*traxerit*) Pater misit Filium ad nos: & nos trahit ad Filium, virtute amoris sui nos audire & videre faciens. vers. seqq. & 65. Exemplum talis tractus, in Petro, v. 68. in Paulo, Gal. I. 15. Idem verbum apud LXX, Cant. I. 4. Jer. XXXI. 3.

45 γεγραμμένον, (*scriptum*) Refutat Iudaeos scripturam abusos. v. 31.

¶ καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ (*Ies. LIV. 13. LXX, καὶ πάντας τὰς υἰὰς σου διδάκτους θεῶν.*)

¶ πάντες, (*omnes*) Hinc mox insertur *omnis*.

¶ διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, (*docti a Deo*) Conf. mox ἄλλοι, a. Correlata, *omnis qui audit & didicit: docti*. Illud actum innuit: hoc habitum inde nascentem.

¶ πᾶς, (*omnis*) & solus.

¶ παρὰ) a Patre, de Filio. Matth. XI. 27.

46 ἔχ' ὅτι, (*non quo*) Hac declaratione addita significatur, Patrem audiri tum demum, quum Filius auditur; videri tum demum, quum Filius cernitur. c. XIV. 9.

¶ ἑώρακεν, (*vidit*) subaudi, ἔσ' ἀνδρῶν: coll. vers. praec. qui *audivit* (& vidit.) Sed quia *videre* interius est, quam *audire*, visio concinne Filio, *auditus* credenti ascribitur. conf. c. I. 18.

¶ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ, (*qui est a Deo*) Sic c. VII. 29.

47 ἔχει) *habet*. Praesens. Vbi vita panis, ibi vita; etiam ante diem novissimum. v. 40.

49 οἱ πατέρες, (*patres*) de quibus dixistis. v. 31.

¶ ὑμῶν, (*vestri*) *Vestri*, inquit, non *nostrum*: quo ipso ostendit, se altiore habere ortum, quam illi putarant. v. 42.

¶ ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ (*ederunt manna in deserto*) Regeruntur Iudaeis verba ipsorum. v. 31.

¶ καὶ ἀπέθανον) *Et tamen mortui sunt*, idque horrenda morte.

50 ἔστ' ἡ, (*hic*) scil. panis.

¶ τις, (*aliquis*) quivis.

¶ καὶ μὴ ἀποθάνῃ, (*ac non moriatur*) scil. spiritualiter, uti cibus hic ad vitam spiritualem spectat; annexa resuscitatione corporis.

51 ὁ ζῶν, (*vivens*) Hoc participium & ad incrementum orationis facit & ad declarationem, qua ostenditur, non esse sermonem de pane communi.

¶ δώσω, (*dabo*) edendum.

¶ ἡ σὰρξ μου, (*caro mea*) Novus sermonis gradus. Congruit δεῖπναιτικόν, vero, & *dabo*, in futuro. nam antea non facta est in hoc sermone mentio *carnis*. tum, v. 53, de sanguine. Pater dat *panem verum*, v. 32. qui est Christus ipse: v. 35. Christus dat *panem vivum*, carnem suam. Sermo de *pane*, est magis allegoricus, ad miraculum praecedens accommodatus; de *carne* & *sanguine*, proprius.

¶ ὑπὲρ τῆς κόσμου ζωῆς, (*pro mundi vita*) adeoque pro multis. Marc. XIV. 14. Iesus verba sua scienter ita formavit, ut statim & semper illa quidem de spirituali fructu sui agerent proprie; sed posthac eadem consequenter etiam in augustissimum

S. Cœnæ mysterium, quum id institutum foret, convenirent. Etenim ipsam rem hoc sermone propositam in S. Cœnam contulit: tantique hoc sacramentum est momenti, ut facile existimari possit, Iesum, ut prodicionem Iudæ, versu 71, & mortem suam, hoc versu, ita etiam S. Cœnam, de qua inter hæc verba certissime secum cogitavit, uno ante anno prædixisse, ut discipuli possent prædictionis postea recordari. Tota hæc de carne & sanguine I. C. oratio passionem spectat, & cum ea S. Cœnam. Hinc separata *carnis* & *sanguinis* mentio constanter. nam in passione sanguis ex corpore eductus est, Agnusque mactatus.

52 ἐμάχοντο, *pugnabant*) non jam solum murmurabant, uti v. 41.

¶ οἱ μαθηταί, *Iudæi*) Observandi gradus: *Iudæi*, h. l. *discipuli*, v. 60. 66. *apostoli*, v. 67.

¶ πῶς, *quomodo*) *Quomodo*, iterum: coll. v. 42. Ad neutrum *quomodo* respondet Iesus, sed pergit in suo sermone, & ait: *Sic esse debet*, v. 53.

¶ πνεῦσα, *carnem*) Iterum id arripunt, quod maxime durum videtur.

53 εἰν μή, *si non*) Iudæi quærebant de possibilitate: Iesus respondet de necessitate. nempe hæc illam infert.

55 ἀληθῶς, *vere*) Hæc affirmatio opponitur dubitationi Iudaicæ.

¶ βρώσις· πόσις) *Cibus, potus*, quo tam vere pascitur fidelis, quam cibus & potus corpora pascit. v. 56 fin.

56 ὁ τρώγων, *qui edit*) Qui edit, & quod editur, re ipsa intime conjunguntur.

57 ἀπέστειλέ με, *misit me*) Huc refertur, καὶ ὁ τρώγων με, ἔσθ' *qui edit me*, per fidem. *Cibus* Iesu, facere voluntatem ejus, a quo missus est: c. IV. 34. *cibus* credentis, edere Christum, & in eo voluntate Patris pasci.

¶ καγὼ, ἔσθ' *ego*) *Sicut* apodofin habet in illo, ἔσθ' *qui edit me*.

¶ διὰ τὸ πατέρα, *propter Patrem*) Nam in Patre est.

¶ καὶ) *etiam*.

¶ ὁ τρώγων με) *qui me, qui vivo, edit*, per fidem: v. 29. 35. 40. 64. Sub ea ratione, quod Pater misit Filium, comedimus carnem hujus & credimus in eum.

58 ὑπὸς, *hic*) id est, *egomet*. v. 57.

¶ ὁ ἄρτος, *panis*) Redit sermo ad ea, quæ versu 32 proposita fuere.

59 εἶπεν· διδάσκων, *dixit-docens*) Conf. c. VIII. 20. VII. 28.

60 σκληρὸς, *durus*) Multa sane sunt, quæ natura carnalis non potest non horre- re in hoc sermone per se suavissimo. Arduus, non durus, est sermo: quo deterriti sunt mali; genuini autem sunt probati, exercitati, confirmati. Vix uspiam sublimius locutum videas Dominum vel seorsum cum apostolis. Id pie admiremur.

¶ τίς δύναται, *quis potest*) Aliter Petrus, v. 68.

¶ αὐτῷ, *eum*) Hoc videntur dicere: *quis potest Iesum audire?* Conf. c. X. 20. Caput miseriam, auditum detrectare.

61 ἐν αὐτῷ, *in se ipso*) sine indicio externo.

¶ τῶν ὑμᾶς σκανδαλίζεῖ; *hoc vos offendit?*) Enallage: id est, *num hac re offendimini?* Passio Christi, scandalum Iudæis.

62 εἰν εἶν, *si ergo*) εἰν, *si*, habet apodofin subaudiendam, *quid erit?* Id est, multo majora sunt, quæ sequuntur. si hoc non creditis, quomodo illa, si dicerem, crederetis? (Similis locus, cap. III. 12.) Et tamen, cum illud videbitis, agnosce- tis, vera esse, quæ dixi: & admirabimini non meam doctrinam, sed vestram tarditatem, cap. VIII. 28. Matth. XXVI. 64.

¶ ἀναβαίνοντα, *ascendentem*) Vid. ad cap. III. 13.

¶ τὸ πρότερον, *prius*) antequam descenderet.

63 τὸ πνεῦμα, *spiritus*) Non sola deitas Christi

Christi, nec solus Spiritus sanctus significatur, sed univēse *Spiritus*, cui contradistinguitur *caro*. *Id, quo I Spiritus est, vivificans est.*

¶ ἡ σαρκίς, *caro*) Non est sermo h. l. de carne corrupta; de qua nemo dubitat, quin nihil proficit: neque tamen Iesus carni suæ vim vivificandi adimit: alias totum sermonem, utique de carne sua, v. 51 & 53-56 habitum, & totum incarnationis mysterium, tolleret. sed sensus est: *Caro mera nil prodest*: qualem scilicet Iudæi putabant esse carnem illam, de qua loquebatur Iesus. conf. 2 Cor. V. 16. Loquitur sub conditione, eaque impossibili, *si sola caro esset*: uti etiam loquitur versu 38 de sua voluntate. Conf. not. ad cap. V. 31. 19 22. Caro est vehiculum virtutis divinæ omnis vivificantis: & Christus, carne mortificatus, spiritu vivificatus, virtutem suam maxime exseruit. 1 Petr. III. 18. Ioh. XII. 24. XVI. 7.

¶ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, *non prodest quicquam*) ad vivificandum. Vbi vita ex Deo non est, ibi nulla utilitas vera.

¶ τὰ ῥήματα) ׀ר׀ר׀ר׀ *verba*, & res illis comprehensæ. Correlata: *verba & credere*. v. 64.

¶ λελάληκα, *locutus sum*) Non dicit, loquor, sed locutus sum. Iam enim averſi erant. v. 60. 61.

¶ πνεῦμα, *spiritus*) tametsi de carne loquuntur.

¶ καὶ, &)

64 ἀλλ' ἔσιν, *sed sunt*) Penes vos culpa est.

¶ τινές, *aliqui*) qui etiam alios turbant.

¶ οὐ πιστεύουσιν, *non credunt*) adeoque spiritualiter dicta torquent carnaliter.

¶ ἐξ ἀρχῆς, *ex initio*) Notatur ipsum huius sermonis tempus, quanquam Iesus etiam ante id tempus semper scierat. Sermo hic habitus est anno ante passionem: sed

delectus XII apostolorum non toto anno præcessit hunc sermonem. Ergo tum erat *initium*.

¶ τίνες, *quinam*) ex majore discipulorum numero.

¶ καὶ τις, & *quis*) ex XII discipulis. Iudas igitur jam tum id monstri alebat, ex quo postea proditio exstitit. Iam tum non credidit, & ex Iesu sermone cum multis aliis discipulis scandalum cepit. Mali, cito mali sunt: boni, cito boni. Gradus funestæ malitiæ in Iscariota diligenter notavit Iohannes, c. XII. 4f. XIII. 2. 27. XIV. 22. & singularem adversus illum antipathiam habuit.

65 δεδομένον, *datum*) per tractum gratiæ.

66 πολλοὶ, *multi*) Ita purgatus est selectior numerus. Multitudo promiscua non tanti est, quanti sinceritas.

67 τῶν δωδεκά, *duodecim*) Horum nomina & ipsam appellationem *apostolorum*, præsupponit Iohannes, ut ex ceteris evangelistis notam.

¶ μὴ καὶ ὑμεῖς, *num etiam vos*) Parum aberat. In hoc articulo temporis stetit, juxta. Iudas potuisset ceteros secum auferre.

¶ θέλετε; *vultis?*) Iesus neminem cogit, atque hoc ipso arctius sibi suos jungit.

68 ῥήματα, *verba*) Discipuli, etiam si rationes speciales sermonum Iesu nondum comprehendunt, tamen fundamentum generale tenent. Nobilissimum fidei implicitæ in explicita exemplum. Tota locutio, *verba vite æternæ - credidimus - filius Dei*, repetitur ex v. 63. 64. 65. Sic Martha c. XI. 27 fidem in I. C. tuctur, quanquam rationes resurrectionis nondum percepisset.

69 ἡμεῖς, *nos*) quicquid alii statuant.

¶ πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, *credidimus & cognovimus*) ex verbis Iesu. *Fidem* sequi-

sequitur *cognitio*. 2 Petr. I. 5. Perversi sunt, qui *cognitionem* prius postulant: *fidem* ea & obedientiam sequitur. c. VII. 17. *Cognovimus*, id est, certum & ratum habemus.

70 τὰς δώδεκα) Articulus magnam vim habet.

¶ ἐξελέξαμην, *elegi*) Est igitur aliqua *electio*, ex qua aliquis potest excidere.

¶ ἐξ ὑμῶν, *ex vobis*) ex tam paucis.

¶ εἰς, *unus*) Hoc indefinitum indicium ceteros omnes excitavit, & veritatem confessionis eorum a Petro factam comprobavit, Iudam vero, quamvis confessioni non contradicentem, exclusit. Hic debebat respicere Iudas.

¶ διάβολος, *diabolus*) non solum sibi malus, sed etiam aliis periculosus.

71 σίμων, *Simonis*) Quod nomen gesserit proditoris pater, ceteri silent; Iohannes supplet.

CAP. VII.

1 Περιπάτει, *ambulabat*) per aliquot menses post pascha II.

¶ οἱ Ἰουδαῖοι, *Iudæi*) non credentes.

¶ ἀποκτείνειν, *interficere*) v. 19. 30. 44. c. VIII. 40. 59.

3 οἱ ἀδελφοί, *fratres*) confobrini.

¶ μετάβηθι, *transi*) ad commorandum.

¶ ἐν πύθειν, *hinc*) ex hoc obscuro Galilææ loco.

¶ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, *in Iudæam*) Ex Galilæa in Iudæam amandant Messiam: deinde ex Iudæa in Galilæam, v. 52.

¶ καὶ οἱ μαθηταὶ σε, *etiam discipulitui*) Eo ipso ostendunt, se non esse discipulos. v. 5. Multi discipuli Iesu erant in Iudæa, præsertim in festis.

¶ θεωρήσωσι, *spectent*) in festo, Hierosolymis.

4 καὶ ζητήσῃ, *et querit*) Sermo affirmans,

ut patet ex verbo *manifesta*, quod hinc infertur. *nam* involvit *omnis* & *non*: *omnis* pertinet ad utramque sententiæ partem; *non*, ad priorem: hoc sensu, Omnis, qui facit aliquid, id facit non in occulto, sed ita, ut quærat ipse esse in propatulo. καὶ ἔ pro *sed*, ut sæpe. Diasyrmus.

¶ αὐτὸς ἴψε, antitheton ad id, quod is ipse facit. sic, σεαυτὸν, te ipsum.

¶ εἰ, *si*) Hæc particula sæpe plus, non minus, quam *quum*, valet.

¶ πάντα, *ista*, quæ facis, miracula.

¶ τῷ κόσμῳ, *mundo*) omnibus. Majus, inquirunt, theatrum quære, præsertim festi tempore.

5 ἔδῃ, *ne quidem*. tam pauci credebant! Non nisi divinis præsidiiis fides in Iesum Nazarenum firmata est: domestici ipsi obstitere.

6 πάνποτε, *semper*) Non opus est, ut demum *veniat* tempus vestrum.

7 ὁ κόσμος, *mundus*) de quo v. 4.

¶ ὑμᾶς, *vos*) mundanos.

¶ ἐμὲ, *me*) conf. v. 1.

¶ μισεῖ, *odit*) Christianos quoque aut summo amore prosequuntur homines aut summo odio. Qui omnibus semper placent, sibi merito suspecti esse debent.

¶ μαρτυρῶ, *testor*) Insigne opus Christi. Ita testatus erat c. V. 33-47.

¶ πονηρὰ, *mala*) ex Malo. 1 Ioh. V. 19.

8 ἔκ, *non*) non jam vobiscum, (v. 10.) uti vos suadetis, ut *spectet*, in via & in urbe, ascendo. unde, *mansit*, v. 9. ἀναβαίνω, *ascendo*, striçte in præsentem accipiendum: coll. ἔκ, *non*, Matth. XI. 11, ubi præteritum item striçte accipi debet. Sic ἔ, *non* pro ἔπω *nondum*, Marc. VII. 18. coll. Matth. XV. 17. Qui primo die festi non intererat, non videbatur interesse. Ascendit deinde Dominus ad festum, sed quasi *incognito*; nec tam ad festum, quam in templum.

v. 10. 14. Vnus jam proprie ascensus, ad pascha passionis, Domino erat propositus: de hoc per ænigma loquitur.

¶ ὁ καιρὸς, *tempus*) Sapientia tempus observat. Sermo de tempore ascendendi ad festum est versu 6: sed de tempore patiendi, ut videtur, hoc versu, coll. v. 30. Hoc iter ad scenopogiam erat iter penultimum Hierosolymitanum.

9 ἔμεινεν, *mansit*) Non voluit ascendere cum iis, qui non credebant: ne tamen festum ipsum fugit illorum causa.

10 ὡς, *ut*) Particula h. l. non comparandi, sed declarandi.

11 ἐκάνθη, *ille*) Sane nullum Festum sine Christo festum est.

12 γογγυσμός, *murmur*) Sermo non audens erumpere, in utramvis partem. conf. v. 13. Idem verbum, v. 32.

¶ ἐν πῖς ὄχλοις - τὸ ὄχλον) *in turbaturbas*. Sic *Latimus*, permutato plurali & singulari numero. *Murmuri* multo convenit pluralis: hinc inde erat numerus loquentiam de Iesu. Singularis congruit opinioni de seductione *plebecule*.

¶ οἱ, *aliqui*) ex Galilæa potissimum, ut patet ex subsequente antitheto *Judeorum*.

14 μεσότης, *medio*) Copiose describitur hæc scenopogia. Initium v. 10 s. medium h. l. & finis v. 37. Festa, adificationi opportuna erant.

¶ ἀνέβη, *ascendit*) Primus dies festi fuerat d. XI Oct. ut notavi in *Harmon. evang.* p. 85. adeoque feria III. nam anno illo XXIX Dion. litera Dominicalis erat B. Ergo sabbatum incidit in *medium* festum: & die sabbati frequens præ ceteris medii festi diebus erat auditorium, & opportunus de sabbato sermo. v. 22.

¶ εἰς τὸ ἱερόν, *in templum*) recta, ita, ut non alibi diverteret prius.

15 γράμματα, *litteras*) i. e. studia. Docbat enim. v. 14.

¶ μὴ μεμαθηκώς, *quin disceret*) Non usus erat schola. Character Messia.

16 ἢ ἐστὶν ἐμὴ, *non est mea*) non ullo meo *discendi* labore parta.

¶ ἢ πέμψαντός με, *qui misit me*) Ideo non opus fuit, inquit, me discere humanitus: Pater me docuit. c. VIII. 28.

17 εἰάν τις, *si quis*) Conditio æquissima, latissima. Subaudi, *igitur*. Patris doctrina & Filii doctrina, eadem. Qui ergo consensionem cum voluntate Patris habet, doctrinam Filii agnoscat.

¶ θέλη-θέλημα· *velit-voluntatem*) Sua-vis harmonia. Voluntas cœlestis excitat primum voluntatem humanam: deinde hæc illi occurrit.

¶ θέλημα, *voluntatem*) ex prophetica scriptura cognitam.

¶ ποιῆν, *facere*) Methodus cognoscendæ veritatis solidissima.

¶ γνώσεται, *cognoscat*) Operam dabit, ut cognoscat: vel potius, id assequetur, ut cognoscat. conf. c. VIII. 12. 28. 31. 32. XII. 35. 45. X. 14. Matth. VII. 24. 1 Cor. VIII. 3. *Qui faciunt justitiam, eorum demum est nosse vias Domini*. Ies. LVIII. 2. Conf. futurum medii γνώσομαι, c. VIII. 28. 32. XIII. 7. 35. XIV. 20. Ap. II. 23.

¶ περὶ τῆς διδασχῆς, *de doctrina*) Articulus habet vim relativam ad v. 16.

¶ ἐκ τοῦ θεοῦ, *ex Deo*, & Dei. v. 16.

18 ὅ) Characteres certissimi. Syllogismus: Qui a se ipso loquitur, suam querit, falsus & injustus, gloriam. atqui Iesus non suam, sed enim Patris, a quo missus est, gloriam querit. Ergo Iesus non loquitur a se ipso, sed verus & fide dignus est.

¶ τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντός, *gloriam ejus qui misit*) Duo hic includuntur: missum esse, & gloriam ejus, qui misit, querere. Hoc illius criterium.

- ¶ ἔτι ( ) hic demum.
- ¶ ἀληθῆς) verus, & pro vero habendus.
- ¶ ἀδικία, iniquitas) mendacium : coll. v. 24, verum, iustum.
- 19 μωσῆς, Moses) cui creditis.
- ¶ ὑμῖν, vobis) non mihi.
- ¶ ἡ νόμος, legem) Multa hic Legis mentio. v. 23. 49. 51. apposite. namque ἡ ἡ γαυδίον legis publica lectione absolutæ est postridie dici ultimo scenopegia: & eodem festo, septimo quoque anno, legebatur Lex. Deut. XXXI. 10.
- ¶ οὐδείς, nemo) Me reum agitis violata legis. v. 21 f. At vos cuncti violatis.
- ¶ τί με, quid me) quasi sabbatum violaverim.
- ¶ ζητεῖτε, queritis) Queritis me interficere. Ergo legem non facitis. Ergo voluntatem Dei non facitis. Ergo non potestis doctrinam meam, quia mei plane dissimiles estis & me odistis, assequi.
- 20 καὶ εἶπε, & dixit) Hierosolymis videntur alii fuisse insidiatores, alii id scisse; v. 25. & ii, qui hic loquuntur, ab iis fuisse remotiores, nec tamen intus meliores. Iesus ostendit, se profundius eos nosse, & hoc radio eos penetrat.
- ¶ δαιμόνιον ἐχεις, demonium habes) Formula convitiandi atrocissima. Obsessi, amentes. Occultum cædis consilium ipsi Iesum non nisi per demonium innotescere potuisse putant.
- 21 ἓν, unum) ex innumerabilibus, quæ nescitis.
- ¶ ἐποίησα, feci) in sabbato. v. 23.
- ¶ καί, &) Involvit vim relativam: unum opus feci, quod omnes miramini. Si in nullo alio opere meo quicquam reprehendendum cernitis; de hoc uno quoque bene existimare debetis.
- ¶ θαυμάζετε, admiramini) cum hæsitatione. Talis admiratio, Act. II. 7. 12.

- 22 διὰ τῆς, propterea) Hoc mox declaratur per οὐχ ὅτι, nempe non quia. coll. c. VIII. 47. X. 17. Talis locutio Marc. XII. 24, ubi vis particulæ ὅτι latet in participio.
- ¶ δέδωκεν, dedit) Gen. XVII. Ex. XII. 44. Lev. XII. 3.
- ¶ οὐχ ὅτι, non quia) Hoc inciso amplificatur dignitas circumcisionis, respectu sabbati, quo illa sit antiquior adeoque potior.
- 23 ἵνα μὴ, ut non) quin, ita ut non solvatur lex; vel, salva lege.
- ¶ ὁ νόμος, μωσέως, lex Moses) de circumcisione; quæ lex violaretur, si circumcisio ultra sabbatum differretur. Contra, Lex de sabbato non violatur per circumcisioem.
- ¶ ἐμοὶ, mihi) quasi legem de sabbato violaverim.
- ¶ χολᾶτε, irascimini) χόλος apud Homerum, ut Eustathius observat, iram etiam diutinam denotat. Hæc ira Iudæorum jam XVI menses duraverat: at novo paroxysmo, ut Iesum videbant, exarsit.
- ¶ ὅλον, totum) Non opponitur totum corpus hominis, parti ei, quæ circumciditur; nam a minori ad majus non procedit consequentia, in permissione, hoc modo: licet circumcidere partem; ergo licet sanare totum. Sed totus homo est, corpore & anima, cap. V. 14. cujus sanatio multo majus, multoque adeo magis sabbaticum & legi probatum est beneficium, quam circumcisionis actus externus per se spectatus, vel etiam circumcisio, etiam si spectetur ut sacramentum, nam circumcisio est medium; sanatio animæ, finis.
- ¶ ἐποίησα, feci) ἀντοκρατορικῶς, summa potestate.
- 24 μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε nolite judicare ex aspectu, sed verum iudicium iudicate) Eo sabbato, quod in scenopegia dies incidebat, (inciderat autem

autem sabbatum hoc anno in diem festi quintum,) legebatur liber *Hobab*, cujus magna portio est hoc ipsum de iudicio superfluario vitando rectoque tenendo praeceptum.

¶ πῦν) *Iudicium verum, unum est. Hæc vis articuli.*

25 ἱεροσολυμιτῶν, *Hierosolymitis*) qui scirent, quid in urbe ageretur.

26 παρρησία, *libere*) Psalm. XL. 10.

¶ ἀληθῶς, *vere*) Dubitare poterat populus, an affirmarent principes, Iesum esse Christum: ab hac dubitatione se recipiens populus affirmare incipit de illa affirmatione.

¶ ἐγνώσαν, *sciverunt*) mente & ore.

27 ἀλλὰ, *sed*) Auctoritati humanæ crediderunt in Christo repudiando: in Christo agnoscendo tamen non credunt auctoritati humanæ. Observari hic possunt Iudaica præiudicia. Ratiocinium Iudaicum hoc est: *Christus habet ortum ignotum; Iesus non habet ortum ignotum; ergo Iesus non est Christus.* Respondet Dominus versu 28 f.

¶ τὸ πῦν οἶδαμεν, *hunc novimus*) c. VI. 42.

¶ οὐδεὶς, *nemo*) Id vere in hoc Messia vero accidit. v. seq. c. IX. 29. nam ne patriam quidem iam norant, v. 42. cum Iesus natus esset Bethlehemi.

28 ἐκραζεν, *clamavit*) Magno ardore, pro salute hominum; & ob auditorum frequentiam. Minime sæpe clamavit Christus, Matth. XII. 19. quare clamores, quos edidit, magnas habuere causas. vid. mox v. 37. c. XI. 43. XII. 44. Hebr. V. 7 Matth. XXVII. 51.

¶ καὶ ἐγὼ, *& me*) Sunt qui ironiam hic statuunt: sed ironia nunquam usum invenias Dominum. Iudæorum sermo duas habuerat partes, *hunc & Christus*: v. 27. quibus respondens sermo Domini duas item partes habet, *& me*: *& a me ipso*. Prior est concessiva & notitiam de Iesu ejusque or-

tu extrinsecus spectato quodammodo suo loco relinquit; hanc enim ipse nunquam allegare solet: conf. 2 Cor. V. 16. sed iustam notitiam, sui a Patre missi, eos habere negat. coll. v. 33 f. cap. VIII. 14.

¶ καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ) *& tamen a me ipso non veni, ut vos putatis.*

¶ ἀληθῶς, *verus*) Hæc veritas pluris est, quam illud *vere*, de quo quærebant v. 26.

¶ ἐν ὑμῶν οὐκ οἶδα πῦν, *quem vos non nostis*) Subaudiendum, quod sequitur, *quod ab eo sum, & ille me misit.* Ipsum illud Iudæorum postulatam de Christo, versu 27 expressum, in Iesu exstabat.

29 παρ' αὐτῶν εἰμι, *ab eo sum*) Hoc denotat generationem æternam: ex qua confectur *missio*. Duo momenta: prius refertur ad *& me*, alterum ad *unde*. *Sum*, versu hoc & precedente, refertur ad *est*, quod bis exstat versu 27.

30 ἔγω, *nondum*) c. VIII. 20.

32 οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς) Sic codd. Græci, Goth. Syr. &c. *Latinus* vero, *principes & pharisei*. Duplex, ni fallor, erratum est, quod & *pharisei* postponuntur, & *principes* (ut *ἀρχοντες* in *Lin. Per.* & apud Simon. in *Canit.*) *pontificum* loco, memorantur. Respicit huc versu 45, ubi ipse *Latinus* habet, *ad pontifices & phariseos*. *Pharisei* præponuntur versu 32. nam ii erant acerbiores, & per eos infligati sunt principes sacerdotum.

33 ἔτι, *adhuc*) Continuat sermonem, quem post v. 29 interpellant.

34 ζητήσατέ με, *queretis me*) me, quem nunc videtis & spernitis. Verba hæc sunt quasi Textus, cui sermones hujus & sequentis capituli superstruuntur. c. VIII. 21 f. Talis etiam Textus, cap. XVI. 16.

¶ καὶ ἔτι ἐρηγήσατε, *& non invenietis*) *Severius* postea dicit, *in peccato vestro moriemini*. c. VIII. 21.

¶ ὅπερ, *quo*) nempe in cœlum. c. III. 13. Proposuit Dominus talem interdum sermonem, cujus sententia aliqua in præsentibus audientibus apparebat; profundior deinceps. conf. cum hoc loco cap. XIII. 13. Talis etiam sermo c. XIII. 16. coll. c. XVI. 20.

34, 36 εἶμι, *vado*) Plurimi, εἶμι, *sum*. Omnino ὅπερ εἶμι ἐγὼ, ait Salvator in cap. XII. 26. XIV. 3. XVII. 24. quibus in locis sequitur ἔσται, ἦτε, ὄσι. Sed hic ὅπερ εἶμι ἐγὼ, quia hic sequitur ἐλθεῖν & πορεύεσθαι, & Dominus, hunc ad Iudæos sermonem repetens, ὑπάγω ait, c. VIII. 21. XIII. 33. Etiam in prosa εἶμι adhibetur. LXX, Exod. XXXII. 26, ἴτω πρὸς με. Prov. VI. 6, ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα. ἴωμεν habet Plato in Phædro, in extremo, & Chrysof. πρὸς ἱερῶσ. l. VI. c. XII. p. 348. ed. Stutg. Ex Thucydide & Xenophonte exempla notat Camerarius in comm. utr. linguæ, pag. 452. Adde Herodianum. Hoc notandum erat, quia εἶμι quasi poeticum a nonnullis repudiatur. Neque vero infructuosa est hæc observatio. *Quo vado*, dixit Dominus, quum aliquanto longius abesset a discessu: *ubi sum*, dixit, in ipsa passionis hebdomade, in ipsis sermonibus ultimis. Omnia hanc locutionis differentiam loca modo indicata comprobant: neque obstat locus Ioh. XIII. 33. 36. nam versu 33 allegatur pristinus sermo ad Iudæos: & versu 36 respicitur Petri quæstio, *Domine, quo vadis?*

35 πᾶ, *quo*) Importunius postea dicunt: *Num interimet se ipsum?* c. VIII. 22.

¶ διασπορῶν) Sic LXX, Deut. XXVIII. 25. XXX. 4. &c.

¶ Ἴ ἐλλήνων, *Græcorum*) sive Iudæorum extra Palæstinam. Putant, se cruentos eum esse per literas, ubicunque gentium inter Iudæos versetur.

36 ἔστ' ὁ λόγος, *iste sermo*) Sermo nempe rhythmo conceptum eo magis tenent. conf. c. XVI. 17.

37 ἐσχάτη, *extremo*) Septimus hic dies erat; non octavus, quippe qui proprium festum habebat. vid. *F. B. Dachs* ad cod. *Succa*, p. 373. coll. p. 357. 405. Hic septimus maxime solennis in scencepegia dies erat. Lev. XXIII. 34. Num. XXIX. 12 seqq. Nehem. VIII. 18. 2 Chron. VII. 8 seqq. Atque ipse Iesus hunc diem fecit *magnum*: neque alter dies tantæ solennitatis frequentiaque restabat ante passionem Domini. Ergo tempore usus est.

¶ εἰάν τις διψᾷ, *si quis sitit*) Appositus sermo, etiam propter ritum illum, quum extremo illo festi die soliti sunt aquam e fonte Siloah haurire & super altare holocausti libare. Vid. *Surenhus*. de alleg. V. T. p. 354.

¶ ἐρχέσθω, *venito*) Ap. XXII. 17.

37, 38 εἰάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτῆς ρέουσιν ὕδατος ζῶντος) Nova ac plausibilis est interpunctio, εἰάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ καθὼς εἶπεν κτλ. sed χιασμὸς durior esset, *sitiens veniat: bibat credens*. Nunc indivulsus manet, ac sponte fluit, hic sensus: *Si quis sitit, venito ad me, & bibet: credens in me, ex mea abundantia explebitur*. conf. cap. VI. 35. Post imperativum imperativus vim futuri habet, uti mox v. 52, ἐρεύνησον καὶ ἴδε, *scrutare, & videbis*. Neque perimitur subsequendum constructio verborum. Subiectum est, *Qui credit in me: prædicatum, sicut dixit Scriptura, Flumina ex ventre ejus fluent aquæ viventis*. tantummodo suppleri debet copula *est*, vel potius *erit*, ita fere, uti c. VI. 39. XVII. 2. Luc. XXI. 6.

38 ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, *credens in me*) *Credere* parallelum est, non verbi *fitire*, sed *venire*. c. VI. 35. Huc ref. *credentes*, v. seq.

¶ καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, *sicut dixit scriptura*) Multa habet scriptura de promissione Spiritus sancti, sub schemate aquae: Ies. XII. 3. LV. 1. 3. Ez. XLVII. 1 f. Ioël. II. 23. quae Iesus h. l. verbis pronuntiat ad tempus praesens accommodatis. Maxime vero huc pertinet illud Zach. XIV. 8. ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ ἱερουσαλήμ κτλ. etenim illud ipsum caput Zachariae lectum fuerat publice, tanquam Haphtara, primo die scenopegias, quod Iesus, cum venisset medio festi tempore, extremo die repetit *Hicrosolyms*. Lectio die primo non interfuerat: literas non didicerat, v. 15. itaque Lectiois allegatio auditores eo magis commovere debebat.

¶ κοιλίας, *ventre*) ἰσβ penetrale intimum, capacissimum, sacundissimum. Alluditur ad amphoras, quibus ultimo festi illius die aqua ex fonte Siloah per urbem ad sacrarium ferebatur. magnum enim ventrem habebant.

¶ αὐτῶ, *ejus*) Messiae. Hic est fons, ex cuius abundantia fluxu fideles accipiunt.

¶ ὕδατ (ζῶντ) ὕδωρ ζῶν, Zach. l. c.

39 εἶπε, *dixit*) Iesus.

¶ ἔπω γὰρ ἦν, *nondum enim erat*) *Esse*, pro *adesse*. Matth. II. 18. Gen. XLII. 36. conf. omnino 2 Chron. XV. 3. Refertur γὰρ ad ἔμελλον, & hoc ad futurum μέλλουσιν.

42 ἔχι, *nomine*) Atqui id ipsum in Iesu verum erat. Cur non animadverterant? admoniti praesertim Matth. II. 1 f. Anni XXXII non erant tempus immemorabile, praesertim interpolata, anno duodecimo, admonitione nova, Luc. II. 42.

¶ ἀπὸ βηθλεέμ, *a Bethleem*) Hoc ut ex evangelistis aliis notum praesupponit Iohannes, de Iesu.

43 ἄρισμα, *diffensio*) Sic c. IX. 16. X. 19. Schisma multiplex esse solet: unius dogmatis vel multorum; & hominum bonorum a malis, vel malorum a bonis, vel bonorum a bonis, vel malorum a malis.

45 ἐκείνοι, *illi*) *pontifices*, quos versu 47 interpellant pharisaei.

46 ὡς, *ut*) Character veritatis, etiam idiotas convincentis, praes dominis eorum.

48 μή τις, *nunquid*) Sic inferunt: in quem non credunt principes, in eum non est credendum. Simili argumentatione ac fremitu utuntur zelotae hodierni, praesertim Romanenses.

¶ ἐκ τῶν Φαρισαίων, *ex phariseis*) *legem scientibus*, scilicet.

49 ἔστ' ἵστω, *iste*) Hoc ad contemptum pertinet.

¶ τὸ νόμον, *legem*) Saepè *lex* id notat apud Hebraeos, quod nos dicimus *Biblia*. 1 Cor. IX. 8.

¶ ἐπιματάρχοι; *maledicti*) Magnus erat miserorum fremitus. unde metonymia antecedentis & consequentis. i. e. sunt maledicti: credunt in illum: manent maledicti.

50 λέγει, *dicit*) Saepè ii, qui timidi fuerant extra discrimen; in ipso discrimine, veritatis defensores evadunt.

¶ εἰς ἓν, *qui unus erat*) Incisum hoc necitur cum *dicit*.

51 ὁ νόμ' ἵστω, *lex*, quam vos solos scire putatis. v. 49.

¶ κρίνει, *judicat*, id est, *judicare docet*.

¶ τὸ ἄνθρωπον, *hominem*) quemvis, & hunc.

¶ ἀκούσῃ, *audierit*) *subaudi*, *is qui iudicat*.

52 μὴ, *nunquam*) Aequitatem orationis persentiscunt; quare nil ad eam respondent: tantum ex conclusione ipsa invidiam Nicodemo

codemo faciunt, eumque infectantur, quasi omnes & soli Galilæi essent discipuli Iesu.

¶ *μη καὶ σὺ γαλιλαῖος εἶ;* Sic Lat. idque ad mentem Phariseorum. *ἐκ τῆς γαλιλαίας*, pro *γαλιλαῖος*, ex verbis proximi sublequentibus videntur arripuisse Græci recentiores.

¶ *καὶ ἴδε*) *ἴδε*, i. e. videbis facillime. Provocant ad experientiam: quæ tamen non erat universalis.

53 *καὶ ἀπὸ πλῆθον ἕκαστος εἰς τὸ οἶκον αὐτοῦ*) Hæc capitis proxime sequentis initium constituere debere, censet Ant. Blackwall de Clâssicis sacris pag. 497. ed. Woll. Si quid mutandum sit, caput VII termina-veris in *τῷ ἐλαιῶν, olivarum*, ut iidem sint *dierum* in factò, & *periocharum* in textu fines. Res pusilla: sed tamen commodissime retinetur antiqua divisio, ut profectio Iesu ad montem olivarum cohæreat cum ejus ingressu in templum postridie factò.

C A P. VIII.

1-11 **Ἰ**ησοῦς δὲ - καὶ μηκέτι ἀμάρτυνε) Sapientia & virtus, quam Iesus in historia adulteræ præstitit, tanta est, ut mirum sit, insignem hanc historiam evangelicæ partem hodiernum a compluribus pro *incerta* haberi. Omittitur etiam in codice ms. *Ebneriano*, sed tantummodo a versu 3. ac sub finem evangelii secundum Iohannem ita suppletur, & versui 2 annectitur, ut facile appareat, librariorum periocham, pro genuina agnitam, a publica tantummodo lectione removisse. Io. Lami in libro de Eruditione apostolorum codicem MS. Florentinum IV Evangelistarum Græcum describens ait, *In Evangelio Iohannis Iambi in fine scripti sunt. Præcedit in d'x Caput XIX. Decimum caput omissum fuerat, & extra ordinem in fronte recensitum est περι μοιχαλίδος*, De Adultera, cuius

historia in ipso evangelio exstat. Scriptio est seculi XII. pag. 230.

¶ *ἐπορεύθη*, *ivit*) qui non haberet *domum*. coll. c. VII. 53.

¶ *εἰς τὸ ὄρος τῷ ἐλαιῶν*, in montem olivarum) in eum montem, in quo eum erant postea capturi, c. XVIII. 2. quum modo frustra conati essent. c. VII. 30.

2 *παρεγένετο*, *veniebat*) expectatus.

¶ *ἐδίδασκεν*, *docebat*) Eo molestiores erant interpellatores. v. 3.

3 *καταλημμένον*) *ωρη* LXX *καταλαμβάνειν* sed Num. V. 13. & sæpius, *συλλαμβάνειν*.

4 *διδάσκαλε*, *doctor*) Ratio, cur iudicium ejus requirant.

¶ *ἐπαυτοφάρεω*, in ipso factò) Talia flagitia plerumque perpetrantur sub festa. conf. c. VII. 37. Veritatem hujus historiam comprobant etiam, quæ sequuntur, ut v. 12 mentio *tenebrarum*, collato hoc versu, de adulterio, tenebrarum opere: & v. 15 de *judicio*, coll. v. 11.

5 *λιθάξεν*, *lapidare*) Aut mulier hæc sponsa erat, aut sermo scribarum & phariseorum est concisus, hoc sensu: *Moses jussit adulteras supplicio afficere*, (Deut. XXII. 22 fs.) & id supplicium majores nostri *lapidationem* denierunt. v. Grot. ad h. l.

¶ *ὄν*, *ergo*) Hæc particula quæstionem exhibet magis captiosam, quam si aperto antitheto dixissent: *vero*.

6 *κατηγορεῖν*, *accusare*) violatæ legis. Sciebant æquitatem Iesu erga fontes, qui non fori agendi causa in mundum venerat.

¶ *δὲ*, *autem*) Solent homines otiosi, cogitationibus immerfi, interdum gestus varios, etiam scribentium similes, habere; quos, re seria occurrente, omittunt. Multo alium hic gestum Salvator, re jam a scribis & phariseis proposita, adhibet, idque plus semel.

¶ *κατω κύψας τῷ δακτύλῳ ἔγραψεν εἰς πᾶν γῆν* *inclinans se deorsum, digito scribebat in terram*) Semel scripsit Deus in V. T. Decalogum: semel in N. T. scripsit Christus. scripsit autem digito, neque enim stilo utebatur Sapiētia ipsa; & in terram, non in aërem, non in tabellam: scripsit sive pinxit, aut literas verba conficientes, ea ipsa fortasse, quæ versu 7 memorantur; aut lineas ductusque nil distincte significantes; utraque, quiescente digito vel remanentes vel disparentes. conf. Dan. V. 5. Scribi solet in futuram memoriam. Itaque hæc actio plane ex verbis subsequētis interpretanda videtur, ut hoc Dominus significet: Moses scripsit legem; ego etiam possum scribere. immo Lex Moſis scripta est mea. Vos, Scribæ, iudicia scribitis in alios: & ego possum scribere in vos. v. 26. Peccata vestra scripta sunt in corde vestro; & nomina vestra in terra. Ier. XVII. 1. 13. (quid si nomina accusantium scripserit?) Hanc meam scripturam vos nunc non intelligitis; sed olim, quid scripserim, toti mundo conspicuum erit, quum libri aperientur, & vestra quoque flagitia patēfient omnia. Itaque Iesus I. silenti actione cogitationes adversariorum vagas, festinantes & securas fixit, & conscientiam eorum excitavit. II. significavit, se illo tempore non venisse ad iudicia forensia administranda; & male agere, quod intempestivis accusatoribus otiosum videretur, quam isthuc rei operam dare: (pertinet huc antiqua Glossa, *scripsit in terram, μή πρὸς ποίμειν* Ⓞ, *id negotii ad se nil pertinere significans*: pro quo recentiores, *καὶ πρὸς ποίμειν* Ⓞ) tempus, cum ipse iudicem agat & in hanc ream, & in hos actores, & in omnes homines, injustos & justos, omnibus de rebus, non esse, sed olim fore: interim omnia in libros referri; olim terram non esse tecturam flagitia hypocritarum. conf. Ies. XXVI. 21. Iob XVI. 18. Solet enim *scriptio* adhiberi

memoriae in posterum causa. Ex. XVII. 14. Ps. CII. 19. Plane hæc actio Iesu Christi habet similitudinem quandam cum ceremonia illa, quæ adhiberi solita erat in muliere adultera, Num. V. 13, 17, 23; s. sed est etiam dissimilitudo. nam lex agit de muliere suspecta; hic locus de deprehensa: & in lege mulier literas per sacerdotem libello inscriptas & aqua elutas, cum aqua & cum pulvere soli bibit; sed literas, quas Iesus in terra ipsa scripsit, mulier non poterat cum aqua, necum sine aqua bibere. Hinc facile appareat, in actione hac Iesu, quod ad ream attinet, quiddam quasi abruptum inesse & in suspensio relictum, ut significare videatur, esse se iudicem quidem, sed iudicium non nunc (quare etiam accusatores saucios tantum dimittit in præſenti) sed olim confectum iri, & tum adulteram quoque istam vel pœnæ vel absolutionis participem fore.

7 ὡς δὲ ἐπέμενον, cum autem perseverarent) Pro δὲ est ergo in Lat. plerisque. Ex more Iohannis: qui tamen in hac periocha sapius δὲ adhibet, etiam alibi frequentatum, v. gr. cap. IX.

¶ ὁ ἀναμάρτυρος, qui peccato caret) ἀναμάρτυρος, si terminationem spectes, est, vel qui peccare non potest, vel, qui non peccavit. LXX, Deut. XXIX. 19: *μή συν-απολέση ὁ ἄμαρτος ἰσὺς τῷ ἀναμάρτυρῳ*. conf. 2 Macc. VIII. 4. XII. 42. Testes in lapidando primi esse solebant. hi testes omnes aut in ipso illo facto, aut in similibus flagitiis culpam contraxerant, supplicio dignam.

9 ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, a senioribus) Hi maxime percussierant. Magna vis verborum Iesu.

¶ μείος, scilicet) nemine eorum remanente, qui causam proposuerant. alii, etiam ex pharisæis, remanebant. v. 2. 12.

10 καὶ μηδεὶα βεασόμεν Ⓞ πλὴν τῆς γυ-
γαικος) Glossam antiquis ignotam prædic
X x
præ-

prepositio πλὴν a Iohanne nullo in omnibus scriptis loco adhibita; cuius vim passim aliter expressit.

¶ ἐκῆνοι, *illi*) Iam procul aufugerant.

11 πορεύσθε, *vade*) Non addit, *in pace*: neque dicit, *remissa sunt tibi peccata tua*: sed, *posthac noli peccare*. c.V. 14.

12 πάλιν, *iterum*) uti cap. VII. Solet Iesus initia sermonum capere a doctrina falsifica: deinde, ubi homines contradicunt, elenchum adjungit.

¶ πὲρ Φῶς, *Lux*) Sermo conveniens tempori *matutino*, & oppositus operibus tenebrarum, quale est *adulterium*.

¶ τὸ κόσμος, *mundi*) totius.

¶ ὁ ἀκολουθῶν, *qui sequitur*) Hoc ipso ostendit, nullo modo probari sibi adulterium, quamvis adulteram non condemnarit.

13 εἶπον, *dixerunt*) aperta importunitate.

¶ εἰ σεαυτῶ, *de te ipso*) Reponunt Domino verba sua, coll. c. V. 31. sed sensu corrupto.

¶ ἀληθῆς, *verum*) Sermo concisus. Potest homo de se ipso verum dicere, sed id non solet pro idoneo haberi testimonio. Iudæi autem, quo vehementius contradicant, testimonium Iesu ne verum quidem esse dicunt.

14 καὶ, *tametsi*) Non loquitur conditionate, sed affirmat, se testari de se ipso. v. 18. Posteaquam multa docuit, postulat ab auditoribus, quod antea non ita postularat.

¶ εἶδα, *scio*) Ex scientia certa & firma profisciscitur testimonium verum.

¶ πόθεν, πῶς, *unde, quo*) Ad hæc duo capita potest referri doctrina de Christo. De illo agitur v. 16 seqq. de hoc, v. 21 seqq.

¶ ὑμεῖς, *vos*) Pene vos culpa est, cur

veritatem testimonii mei non assequimini: vos egetis, ut vobis dicam, quod nemo mortalium vobis potest dicere.

¶ ἐρχομαι, *veniam*) Diff. ab ἦλθον, *venerim*. Verbo *venerim* significat Iesus, Se semper scisse: verbo *veniam*, Iudæos ne nunc quidem scire.

15 κατὰ τὴν σάρκα, *secundum carnem*) adeoque *secundum adspēctum*. c.VII. 24.

¶ ἔ κρίνω, *non judico*) Conf. v. 11.

16 ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ, *judicium meum*) Eadem ratio iudicii, quæ testimonii. v. 14. 17. c.V. 30 f. *Testimonium*, de Deo & Filio Dei; *judicium*, de hominibus.

¶ ἀληθῆς, *verum*) non secundum carnem. v. 15.

¶ μόνος, *ἐκ ἐμῶν, solus non sum*) etiam injudicando. Conf. c. V. 19.

¶ ὁ πέμψας με, *qui misit me*) Hoc ipso significat, unde venerit.

17 καὶ, *etiam*.

¶ ἐν τῷ νόμῳ τῶ ὑμετέρῳ, *in lege vestra*, ad quam vos referitis. v. 5.

¶ δύο ἀνθρώπων, *duorum hominum*) quanto magis Dei & filii Dei? Hi testes quum duo dicuntur, argumentum est ejusdem naturæ. Vide de his duobus, Zach. VI. 13 fin.

¶ ἀληθῆς, *verum*) irrefragabile.

19 πῶς, *ubi*) Quærent, *ubi*, ut sciant, unde *missus* a Patre venerit Iesus.

¶ ἔτε ἐμέ, *neque me*) Non respondet Iesus statim directe ad interpellationem judaicam, *ubi est Pater tuus?* sed sermonem institutum profequitur, simulque tamen viam ad respondendum parat. Ostendit enim perversitatem interrogationis, & docet, illos debere prius cognoscere filium, quem in carne videant & audiant, si velint cognoscere Patrem. Nam Filio cognito, cognoscitur Pater. conf. v. 16. 18, ubi Filius ante Patrem nominatur. add. Matth. XI.

XI. 27. & infra, c. XIV. 9. Pater ubi sit, clare docet v. 23. Atque hoc loco, de Patre rogatus, responder de Se; mox vicissim de Se rogatus, respondet de Patre: v. 25. 27. quia Ipse & Pater unum sunt.

¶ καί, *etiam*) Conf. c. XIV. 7. 9 f.

¶ ἴδετε ἂν, *nossetis*) ita, ut non opus esset vobis quærere, ubi sit. Habet hic locus testimonium clarissimum, de unitate Patris & Filii: quare v. 20 ut mirabile quiddam describitur, quod Iesum non comprehenderint.

20 ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, *in gazophylacio*) eo loco, ubi aliquis facile potuisset capi: ubi maxima erat hominum frequentia.

¶ ἴδετε ἂν, *nemo comprehendit*) etiam conabantur.

21 πάλιν, *iterum*) Nam dixerat cap. VII. 33 f. quum insidiati essent, ut hoc loco.

¶ ἀμαρτία, *peccato*) Singularis. una tota perditio, ex infidelitate, per quam omnia peccata vigent. v. 24. Hoc loco emphasis est in priore vocabulo, *peccato*, deinde in priore verbo, *moriemini*. v. 24.

¶ ἀποθανεῖθε, *moriemini*) morte omnimoda.

¶ ὑπάγω, *vado*) v. 22. c. XIII. 33. 36. XIV. 4.

22 μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, *nunquid interficiet se ipsum*) Pessima cogitatio. immo Iudæi illum erant occisuri. Volunt dicere, se cum ubique posse invenire.

23 ὑμῖς, *vos*) Iterum interpellationem eorum praterit Iesus; & probat, quæ dixit v. 21. coll. c. III. 13.

¶ ἐκ τῆ κάτω, *ex iis quæ infra sunt*) ex terra.

¶ ἐγὼ, *ego*) Ostendit, unde sit & venerit, & quo sit iturus; ex mundo ad Patrem.

¶ τὰς, *hoc*) Hoc addito ostenditur, esse etiam alium mundum. c. IX. 39.

24 ἀποθανεῖθε, *moriemini*) Iudæi ex

v. 21 verba graviora neglexerant: cetera assumerant v. 22. nunc ergo graviora illa repetuntur.

25 f. σὺ τίς εἶ, *tu quis es*) Respiciunt illud: ἐγὼ εἰμι, *ego sum*. Interrogant, animo tamen ita perverso, ut non habeant constitutum dicenti credere.

¶ εἶπεν, *dixit*) Non dicitur, *respondit*. Interpellationi judaicæ minus directe satisfaciit Dominus; sed rei ipsi plane, atque ita, ut in suo sermone progrediatur. Similis quæstio & responsio, c. X. 24 seq.

¶ πῶς ἀρχὴν, ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, πολλὰ ἔχω πρὸς ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθὴς ἐστίν, καὶ γὰρ ἂν ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, πάντα λέγω εἰς τὸ κόσμον) Vnam hæc omnia periocham constituunt, cuius & protasis bimembris est & apodosis, ita, ut aptissime inter se respondeant, tali modo:

Principio, quum etiam loquor vobis,

multa habeo de vobis loqui & judicare:

Sed is, qui misit me, verus est;

& ego, quæ audivi ab illo, hæc dico in mundum.

Quodvis verbum proprio suo significato sumi hoc loco & debet & potest. I. τὴν ἀρχὴν, non valet hic ὅλος omnino, sed proprie, *principio*. Ostendi id ad Chrysostr. de Sacerd. p. 425 seq. nec non ad 1 Cor. V. 1. atque expendi merentur Raphaelii Herodotea p. 293 seqq. Nonnus cum retinere potuisset (inquit Joach. Camerarius) τὴν ἀρχὴν, non obstantibus numeris versus, mutavit in ἐξ ἀρχῆς. ὅτι περὶ ὑμῶν ἐξ ἀρχῆς ὁ ἀρίζων. II. ὅτι est quod, quum, quia, uti v. 45, Ego autem ὅτι quod veritatem dico, non creditis mihi. Expendatur eadem particula, v. 22. 43. II. 18. XI. 47. 56 & c. III καί, sub initium, non ipso initio, commatis. valet etiam: & hoc loco vim præsentis temporis & indicativi modi in verbo λαλῶ intendit;

collato καὶ etiam 1 Cor. XV. 29. Phil. III. 8. IV. λαλῶ, loquor : i. e. non modo loqui habeo, non modo locutus sum, sed etiamnum loquor. V. ὑμῖν, vobis, est Dativus commodi. i. e. de me, quis sim, loquor, ut credatis & salvemini. Non facile distinctio ulla plus molestiæ peperit exegetis, quam punctum post hoc ὑμῖν. *Comma* defendunt codices mss. in apparatu citati, p. 589. & præter Chrysostrorum, Nonnum, Scaligerum, qui ibidem memorantur, Knackhtbullus, Raphaelius, nec non Jac. Faber, Corn. Iansenius, Franc. Lucas. VI. πολλὰ ἐπεὶ ὑμῶν, multa de vobis, ob multam vestram incredulitatem. Hæc erat summa querelæ Iesu Christi de Iudæis, ubique, hic præsertim, ubi de habitu suo mentionem facere incipit. VII. ἔχω λαλεῖν καὶ κρίνειν, habeo loqui & judicare. Huc pertingit τὴν ἀρχὴν, & sic valet plus quiddam, quam πρῶτον. Nunc primum longe maxima causa a Iudæis est Domino data loquendi & iudicandi de ipsis, postquam tot testimonia audierant, nec tamen crediderant. Similiter νῦν nunc ponitur Luc. XI. 39, in elencho, cui magna erat ansa data. Conf. ἤρξατο, cepit, Matth. XI. 20. Hic desinit protasis, qua tota idem dicitur, quod c. VI. 36, dixi vobis, vos & vidisse me, & non credere : & cap. X. 25 f. ubi ad eandem quæstionem eadem responsio, aliis tantum verbis, iteratur. VIII. Sequitur apodosis ab ἀλλ' incipiens, in qua, quis sit, satis apertè significat. IX. ὁ πέμψας με ἀληθὴς ἐστὶ i. e. quinquam usque adeo non creditis, ut incredulitas vestra maximam causam præbeat, cur vos judicare possem : tamen Is qui misit me in mundum, verus est. Ipsius fidem infidelitas vestra non tollit. X. καὶ γὰρ, ἀ ἤκουσα παρ' αὐτῶν, πάντα λέγω i. e. hæc dico, quæ ille Verus mihi ad salvandos vos, non ad iudicandos, mandavit; quorum summa est, me ab Illo esse missum : hæc dico unice,

non alia, quæ ad vos iudicandos pertinerent. c. III. 17. V. 45. XII. 47. XI. εἰς τὸ κόσμον. Sermo concisus. i. e. hæc mundo ante ignota pertuli in mundum, & loquor in mundo, ut didantur per testes meos in mundum totum, a fide alienum, at, sive vos credetis, sive minus, crediturum. *Vestram contumaciam non moror.* Ex quatuor membris hujus periochæ, ineunte hac annotatione designatis, primum & quartum, secundum & tertium, convenientissimo χιασμῶ cohærent. In protasi & incisum prius, etiam loquor vobis, & alterum, multa habeo de vobis loqui & judicare, & nexus utriusque spectari debet. Est enim antitheton, etiam loquor, idque vobis : habeo loqui & judicare, idque de vobis. Apodosis per se facilis est : sed quomodo ea ad protasin se habeat, non protinus perspiciunt, qui sententiam minus quam verba inveniunt. Hi observabunt, infidelitatem Iudæorum notari in protasi; sed immotam Iesu perseverantiam, in veritate salvifica proponenda, declarari potius in apodosis, ipsamque simul veritatem de Iesu, quis sit, summam ingeri. confer omnino totum versum 28. *Initium sermonis, inquit, ab iudicio infidelitatis vestræ, nunc magis etiam quam antea, jure possum facere, prius quam cetera promam : sed non tam tristitia de vobis, quam salutaria de me constanter dico.* Per multi hæc verba τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, seorsum sumunt : & quidem H. B. Starkius sic resolvit, *Initio scilicet dixi, quod etiamnum dico vobis.* quæ pridem fuerat Nic. Hemmingii explicatio, non longe abeunte in Homiliis Iohanne Brentio. Ceteri sic fere : ὅν τινα εἶναι με τὴν ἀρχὴν ἔλεγον, εἰμί, i. e. sum is, quem esse me initio dixi vobis. quæ interpretatio quam facilem infert sententiam, tam multas a verbis textus, si contenderis, discessiones facere deprehendetur.

27 οὐκ ἔγνωσαν, non norant) Per hanc epicri-

epicrisin Iohannes admirationem suam significat, ob infidelitatem & cæcitatem Iudæorum: uti cap. XII. 37.

¶ πατέρα, *Patrem*) Pater eum miserat: v. 26. & Patre cognito, cognovissent, Iesus quis esset. v. 25.

28 ὑψώσητε, *exaltabitis*) in cruce.

¶ πρὶν τὴν, *non prius*. 1 Cor. II. 8.

¶ γνώσεσθε, *cognoscetis* ex re, quod nunc ex verbo non creditis. v. 24. Eventum legitur Matth. XXVII. 54. Luc. XXIII. 47 f. Act. II. 41 - XXI. 20.

¶ καὶ, ἔ) Oratio sic cohæret: *Ego sum* (id quod aliquando cognoscetis,) ἔ *a me ipso facio nil*, &c.

¶ πειώ, *facio*) Subaudi, ἔ *loquor*.

¶ καθὼς - ταῦτα, *sicut - hæc*) Similis locutio, ἴσα - ὄντως *que - sic*. Num. XXXII.

31.

¶ λαλῶ, *loquor*) Subaudi, ἔ *facio*. Alterum ex altero supplendum.

¶ καὶ, ἔ) Ab h. l. ad finem v. 29 sunt quatuor sententiæ. prima incipit, ἔ *a me ipso*: secunda, ἔ *qui*: tertia *non reliquit*: quarta *quia*. Ex his secunda & tertia sunt parallela; itemque prima & quarta.

¶ ταῦτα λαλῶ, *hæc, quæ loquor, loquor*.

29 καὶ, ἔ) & ideo.

¶ οὐκ ἀφῆκέ με, *non reliquit me*) Præteritum significat, nullo unquam tempore se relinqui. Congruit πρὸ παντα, *semper*.

¶ ὅτι, *quia*) Conf. c. XV. 10.

¶ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ, *quæ placita sunt ei*) Argumentum, quo Iudæi ad credendum Iesu Christo perducti sunt, idem militat pro omni auctoritate Scripturæ S. & religionis Christianæ. Semper, ubique, omni modo, ab omnibus postulat, omnes docet, ea omnia, quæ Deo sunt placita, & Deo digna.

¶ πάντα, *semper*) Hæc summa cum suavitate dixit Dominus.

31 ὑμεῖς, vos) qui credere cœpistis, quamvis ceteri non credant.

¶ μείνητε, *manseritis*) Act. XIII. 43.

¶ ἀληθῶς, *vere*) Non satis est cœpisse, sic, ὄντως, *revera*. v. 36.

¶ ἐστὶ, *estis*, jam: modo constetis.

32 τὴν ἀληθειαν) *veritatem*, de me, misso a Patre: de vobis, vere discipulis meis.

¶ ἡ ἀληθεια) *Veritas*, cognita, de me; & Ego ipse. Filius enim liberat, v. 36. & est Veritas. c. XIV. 6.

¶ ἐλευθερώσει, *liberabit*) Non debemus mirari, Iesum repente iniecisse mentionem hanc, cui contradicendi crant Iudæi. Semper enim, pro infinita sua sapientia, id potissimum locutus est, quod oppugnaret præiudicia hominum, & hominibus esset saluberrimum; quamvis homines indeligitandi causas caperent. *Libertas* est immunitas filiorum Dei ab omni potestate contraria.

33 ἀβραάμ, *Abrahæ*) Ad hunc denuo provocant v. 52.

¶ ἐδὲν δεδελύκαμεν, *nemini servivimus*) Loquuntur de sua aetate. nam majores servierant regi Ægyptiaco & Babylo-nico.

¶ ἐλεύθεροι, *liberi*) Hoc unum arripiunt: de *veritate* liberante nil movent. Sic quoque versu 22 verba Iesu prægressa mutilarunt.

34 ἀπεκρίθη, *respondit*) Iesus exceptioni duplici Iudæorum inverso ordine respondet, & primum orationem de *libertate* pertexit; deinde de *Abrahæ* liberis disserit, a v. 37.

¶ ἡ ποίαν) *qui facit* peccatum, *veritati* oppositum.

¶ δὲ λές ἐστὶ, *servus est*) ipso facto. 2 Pet. II. 19. Rom. VI. 16.

35 δὲ λές) *servus*, statu; *servilis*, illiberali ingenio, adeoque peccatum faciens.

¶ ἐν τῇ οἰκίᾳ) *in domo* Patris.

¶ ὁ υἱὸς) *Filius*, unigenitus. coll. v. seq. Articulus majorem hīc vim habet, quam in antitheto, ὁ ἄλλος.

¶ μένει, *manet*) *in domo*. Alluditur, quia de Abrahamo quæstio est, ad Gen. XXI. 10. XXV. 5. coll. Gal. IV. 22 f.

36 ὁ υἱὸς) *Filius*, unigenitus.

37 ἄλλος) *sed aliter* peccatum, occidendi mei consilium.

¶ ὁ λόγος ὁ ἐμὸς, *sermo meus*) sermo veritatis & libertatis.

¶ ἔχωρεῖ, *non capit*) Antipathiam habent, qui non credunt, adversus Christum & verbum ejus. conf. v. seq. Correlata: homo *manere* debet; sermo *capere*. v. 31.

38 λαλῶ, *loquor*) Subaudi, ἔ *facio*. videmox.

¶ καί, ἔ) Sequitur hoc e sententia generali, quæ in priorē hemistichio præsupponitur: Imitatur quisque patrem suum.

¶ ποιῶ, *facitis*) Subaudi, ἔ *loquimini*. quanquam *loquor* magis huic loco congruit de Iesu; & *facitis*, de adversariis. Membrum alterum ex altero supplendum. Sic Malach. I. 15, *qui habet in grege suo masculum (& labis expertem) ἔ votum faciens immolat* (femellam, aut ceteroqui) *invidiosam* victimam.

39 ἀβραάμ, *Abraham*) Defendere conantur, quod dixerant v. 33. Sentiunt de alio ipsorum patre loqui Iesum.

¶ ἐποικίτε) *an subauditur*, uti c. IX. 35.

40 ἀποκτεῖναι, *ἀνθρώπων interficere, hominem*) Solet Iesus appellare se *Filium hominis*; hoc autem loco, *hominem*. nam huic loco respondet, quod v. 44 diabolus appellat *homicidam*. Itaque ad *me* potius, quam ad *hominem*, videtur referri *qui*.

¶ τὴν ἀλήθειαν, *veritatem*) pretiosam,

hominibus alias ignotam & vobis exosam. Sæpe jungitur *veritas* & *vita*, falsitas & mors. Illæ sunt Christi & fidelium; hæ, Diaboli & impiorum. v. 44.

¶ ἐκ) *non hoc*, sed plane diversum, dignum amatore Christi. Vid. infra, v. 56.

41 ἔ πατὴρ ὑμῶν, *patris vestri*) Hujus nomen nondum exprimitur: sed idem mox ut Iudæi audent Deum appellare patrem suum, expresse appellatur, *Diabolus*. v. 56.

¶ ἐκ πορνείας, *ex stupro*) Novus importunitatis judaicæ paroxysmus.

¶ ἓνα) *unum*, eumque certum. Confirmant, se non esse spurios.

42 ἠγαπᾶτε, *amaretis*) adeo non isto odio capitali me prosequeremini.

¶ ἐξήλθεν, *exivi*) Innuitur terminus a quo.

¶ ἦκω, *adsum*) Innuitur terminus ad quem.

43 διατί, *quamobrem*) Huic particulæ mox respondet versus 44.

¶ ὅτι, *quod*) Hoc commate declaratur proxime præcedens. conf. ὅτι, c. XI. 47. IX. 17.

¶ τὴν λαλίαν τὴν ἐμὴν) *loquelam meam*, verissimam.

¶ ἔ δύνασθε ἀκούειν, *non potestis audire*) præ odio vobis innato. Similis epitasis, *non potest*, 1 Cor. II. 14.

44 ὑμεῖς, *vos*) Elenchus apertissimus.

¶ καί, ἔ) & inde.

¶ ἐπιθυμίας, *cupiditates*) quas ab initio non potuit perficere, respectu Filii Dei.

¶ θέλετε, *vultis*) obnixè.

¶ ἀνθρωποκτὴν) *homicida*.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*) ex quo aliquid novit de natura humana.

¶ καί ἐν - ἔταν, ἔ *in - quum*) Duæ sententia

tentiæ duo contraria exprimentes. utri-
vis additur ὅτι, quia.

¶ ἔχ' ἔσηκεν, non constitit) Tempus
præteritum & ipsum thema ἔσημιστο hoc si-
gnificant: non assecutus est statum in ve-
ritate; (Similis locutio, ἐν ἣ ἔσήκαμεν,
in qua statum nacti sumus, Rom. V. 2.) i. e.
mendax erat ab initio, perinde ut homicida,
namque hoc comma cupiditatem homici-
dii memoratam non antecedit, sed se-
quitur.

¶ ἔκ' ἔστω, non est) Fuit in illo veritas;
sed non est. Vt primum autem in illo ve-
ritas desuit esse, ipsius culpa; cupiditas
homicidii locum habuit, hominemque
sub ea ratione, quod in veritate erat, oc-
cidere statuit. Ex eo patet, non multo
ante peccatum hominis peccasse diabol-
um, & diabolium non multo ante crea-
tum fuisse, quam peccaret.

¶ τὸ ψεῦδος, mendacium) Scriptura non
modo mendacium voluntarium, sed etiam
errorem ipsum gravi hoc nomine notare
solet. Rom. I. 25. 2 Thess. II. 9. 1 r. 1 Ioh. II.
21. 27.

¶ ἐκ τῶν ἰδίων, ex propriis) Ortus mali.
Contrarium de Christo, cap. VII. 17.

¶ καὶ ὁ πατήρ αὐτῆς, & pater ejus) Ar-
ticulus ὁ vim habet: atque adeo. Vocula
ejus expresse referri potest ad mendacium,
de quo in colo proximo: sed potius refer-
ri debet ad nomen, mendax, sensu inde-
finito repetendum. Nam aliquando re-
lativum expressum vel intellectum perti-
net ad subiectum aliud simile. 1 Tim. II. 15,
Salvabitur scilicet ea, mulier, indefinite: tamen
ea refertur ad Eciam. v. præc. Iob I. 21:
nudus exivi ex ventre matris meæ: & nudus
revertar ILLVC. Ita hic Diabolus dicitur
& ipse mendax, & pater cujusvis menda-
cis. Clara est enim oppositio inter Deum
& inter Diabolium, inter filios Dei & in-
ter filios Diaboli. Homo mendax, filius

Diaboli; non mendacium soboles diaboli hoc
loco dicitur.

45 ἐγὼ, ego) Hoc pronomen cum em-
phasi ponitur initio sententiæ.

¶ ὅτι, quod) quia. Veritatis est, non
credi a malis.

¶ τὴν ἀλήθειαν, veritatem) cui mendaci-
um opponitur.

¶ λέγω, dico) Antitheton: loquitur.
v. præc.

¶ οὐ, non) Mihi non auscultatis: dia-
bolo auscultatis.

46 ἐλέγχει, arguit) Provocat Iesus ad
omnium conscientiam.

¶ περὶ ἀμαρτίας, de peccato) id est, nec
errare, & a veritate abesse. quis audet id
contendere?

¶ διατί, cur) Huic cur respondet versu
47 propterea. Conf. cur, v. 43.

¶ ὑμεῖς, vos) Hoc cum vi positum.

47 ἐκ τῆς θεῆς) ex Deo, tanquam ex patre.

¶ τὰ) ille solus verba Dei audit.

¶ διὰ τῆσ, propterea) Conclusio: vos
non estis ex Deo, v. 42. probatur ab esse-
ctu: quia non auditis.

48 ἀπεκρίθησαν, responderunt) injustis-
sima retoritione, per formulas tum ulitatas.

¶ οὐ καλῶς λεγομεν ἡμεῖς; non bene dici-
mus nos?) Cum aliqua adhuc formidine
horrendam contumeliam pronunciant.

¶ σαμαρείτης, Samarita) alienus a vero
Deo veri Israëlitis. Respondet Iesus v. 54 fin.
& seq.

¶ σὺ) tu, inquit, non nos.

¶ δαμόνιον, demonium) Ita dixerunt,
quia putarunt, sermones Iesu fluxisse ex
vesana superbia & arrogantia. Sic patet
ratio eorum, qua respondet Iesus, v. 49 fs.

49 πᾶν τὸ πάτερ μου, honoro patrem me-
um) manifestando nomen ejus.

¶ καὶ ὑμεῖς) & vos tamen,

¶ ἀτι-

¶ ἀπμάζετε με, *ignominia afficitis me*) Id fecerunt v. 48.

50 ἐν ζητῶ, *non quæro*) uti vos putatis; ideoque me contumelia afficiendum statuitis.

¶ ἔσιω, *est*) Non quæro gloriam meam; neque opus est, ut ego quæram. nam Pater meus eam asserit.

51 εἰάν τις, *si quis*) Probat Iesus ab effectu futuro, quo Pater ipsum sit honoraturus, se suumque verbum nil habere commune cum Diabolo superbo & homicida.

¶ τηρήσῃ, *servavit*) uti ego Patris mei verbum servo. v. 55. *Servare* debemus doctrinam Iesu, credendo: promissa, sperando: facienda, obediendo.

¶ Θάνατον, *mortem*) Samaritæ erant Sadducæi, hostes immortalitatis. Itaque docet Iesus, se non esse Samaritam.

¶ οὐ μὴ θεωρήσῃ, *non videbit*) Efficacissimum argumentum contra psychopanychitas.

52 νῦν ἐγνώκαμεν, *nunc cognovimus*) Antea cum dubitatione aliqua locuti erant: v. 48. *nunc* asseverationi Iesu, v. 51, opponunt affirmationem hanc.

53 μὴ σὺ μείζων, *nuntiu major*) tu, inquit, qui servanti verbum tuum promittas immortalitatem, quæ Abrahamo & prophetis non obtigit, tantis hominibus.

¶ καὶ, ἔ) *Resolve: ἔ major quam propheta, qui mortui sunt? Sane major Christus Abrahamo & prophetis.*

54 ἀπεκρίθη, *respondit*) Refutat illa verba: *te ipsum tu.*

¶ ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι θεὸς ἡμῶν ἐστὶ) Similima constructio c. X. 36, ὃν ὁ πατὴρ ἡγάσασε ὑμεῖς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς. Item Gal. I. 23. & Ios. XXII. 34 in Hebr. Nam LXX αὐτῶν pro ἡμῶν, uti h. I. pro ἡμῶν aliqui scripserunt ὑμῶν.

¶ λέγετε, *dicitis*) falso.

55 οἶδα) *Modo dixit, οὐκ ἐγνώκατε nunc, non, ἐγνώκα, sed οἶδα. ἐγνώκα dicit initium quoddam: at Filii noticia de Patre est æterna; novit Patrem & gloriam, quam ipsi Pater tribuit.*

¶ ψεύσης, *mendax*) Mendax est, qui vel affirmat neganda, vel negat affirmanda.

¶ οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸ λόγον αὐτοῦ τηρῶ, *novi eum & sermonem ejus servo*) Primum ait, *novi*: inde, *servo*. est enim Filius. At fideles, illo instituyente, *servant verbum*: & sic acquirunt *notitiam*. c. VII. 17 not.

56 ὁ πατὴρ ὑμῶν, *pater vester*) v. 37. 39.

¶ ἠγαλλιάσατο, ἵνα, *exsultavit, ut*) Gestivit cum desiderio. Similis sermo Rom. X. 1. Verba desiderandi sequitur ἵνα, *ut*. Hæc ἀγαλλίασις *exsultatio* præcessit visionem; & visionem comitabatur iterum *χαρὰ gaudium*.

¶ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, *diem meum*) Diem Majestatis Christi: Phil. I. 10. qui dies omnia Christi tempora, etiam in oculis Abrahamæ, præsupponit. Alii sunt dies carnis Christi (ubi aliis se impendit) alius dies Christi ipsius & gloriæ ejus. Hic dies respectu hujus sermonis erat futurus. Ergo gaudium Abrahamæ diem illum præcessit.

¶ καὶ εἶδε, ἔ *vidit*) Vidit, jam tum in revelatione gloriæ meæ divinæ. v. seqq. Hebr. XI. 13. Vidit diem Christi, qui in semine, quod stellarum instar futurum erat, sidus maximum est & fulgidissimum. Et quia hunc diem plane vitalem vidit, mortem non vidit. v. 51 fs. Sic Iudæorum infantia retunditur. Non tamen vidit, ut Apostoli. Matth. XIII. 17.

¶ καὶ ἐχάρη, ἔ *gavifus est*) compos voti factus.

57 πενήκοντα, *quingenta*) Contentions causa amplificat numerum. Dicerent autem: triginta & non multo plures annos; nisi plane oblitii fuissent nativita-
tis

tis Bethlehemiticæ. Nunc hoc dicunt : Nondum attigisti semisculum , sive annum superannuationis, Num.IV.ut Lightfootus observat : unde locutio est adagio non dissimilis. Non est credibile , Iesum propter angores præmaturam senectutis speciem contraxisse. Hebr. I. 9. Matth. IX. 15. XI. 19.

¶ ἀβραάμ, Abraham) Is 1850 annis ante hoc colloquium obierat.

¶ εἶώρακας, vidisti) Loquuntur, (& recte hoc quidem, coll. c.XVI. 16. 22.) vi correlatorum : Si Abraham tuum diem vidit ; tu Abrahamum vidisti.

58 πρὶν ἀβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμί. *antequam Abraham fieret, ego sum*) Refutantur Iudæi, qui negabant, Abrahamum jam tum potuisse videre diem illum. *Eram, inquit Iesus, jam tum : itaque Abrahamum vidi, & Abraham vidit diem meum, non modo non postea demum esse capi, sed eram, antequam ille fieret.* Notanda differentia verborum, *fio & sum.* Marc.IV. 22. Act.XXVI. 29. 1 Cor. III. 18. Est autem sermo concisus, hoc sensu : *Antequam Abraham fieret, ego eram : & hodie, tanto post obitum Abrahamæ spatio, ego sum.* Etenim sæpe ita loquitur Iohannes, ut protasis & apodosis se mutuo expleant. v. 28. 38. c.V. 21. 30. XI. 8. XIV. 10. XV. 27. Ap. XIV. 10 nott. Sic eleganter cohæret particula *ante* & præsens *sum.* Conf. etiam Col. I. 17 : *Ipse est ante omnia.* Et tamen Artemonius in Diss. IV. p. 618. hunc sermonem, audaci Enjedini exemplo, Barbarissimum vocat. atqui præsens sæpe ita ponitur, ut præteritum includatur. Luc.XV. 29 : *tot annos (servivi & adhuc) servio tibi.* Ibid. v. 31 : *semper tecum (fuisi &) es.* ut Gothus interpretatur. LXX Ps. XC. 2, *πρὸ ἔσθ' ὅρη γεννηθῆναι σὺ εἶ :* ubi distinctionem nullo conatu mutare potest Artemonius. Prov.VIII. 25, *πρὸ πάντων βλαῶν γεννᾶ με :* ubi si mo-

do recte ait Artemonius esse mendum, nil propius est (pro ἡλλῆμ) quam γενῶμαι, quod item præsens est. Velim videre, quid excogitaret contra Ier.I. 5 ; *πρὸ ἔ με καταπλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπί-αμαί σε.* Artemonius, cum Socino, sic explicat : *Antequam Abraham fiat pater multarum gentium ; ego sum, scil. Christus. & ego sum accipit, uti v. 24. 28. c. XIII. 19. Marc. XIII. 6. Resp. 1. Iudæi objecerant Abrahamum ante annos quinquaginta & longe plures defunctum : non spectabatur ab eis Abrahamus Novi Test. futurus. 2. Hæc sententia non tulisset gravissimam asseverationem, Amen amen dico vobis. Sic enim etiam Iudæi, qui tum vivebant, ante Abrahamum fuissent. 3. Verbum sum in hoc colloquio de ætate ac tempore ponitur in antitheto ad inchoativum fieri : oppositorum autem est eadem ratio, & utrumque verbum absolute debet accipi, uti erat c. I. 1 & c. Absoluta tamen hæc significatio alteram illam per consequentiam includit : Antequam Abraham fieret ; Hic, qui loquitur, erat ; idemque erat is, quem se esse Iudæis affirmabat.*

¶ πρὶν ἀβραάμ γενέσθαι) *Γενέσθαι* desideratur apud antiquos patres quosdam, Latinos præsertim : sed omissionem non fert usus πρὶν adverbii. Illud quidem certum est, patres illos de Sociniana verbi *γενέσθαι*, atque adeo totius loci hujus detorsione nil cogitavisse.

59 ἦραν, *sustulerunt*) Habebant pro blasphemo.

¶ λίθες, *lapides*) arma multitudinis.

¶ ἐκρύβη, *abscondit se*) Non conferendo se in latebram, sed quod oculis eorum conspicuus esse desit, modo miraculoso (coll. Ier. XXXVI. 26.) dum templo exivit.

59 & IX. 1 *καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς ἱερῆς, καὶ παροῆγεν ἕτως καὶ παράγων εἶδεν κτλ.)* Hæc videtur

detur media esse & genuina lectio, ver-
bis illis, *διελθὼν διὰ μέσων αὐτῶν*, per Græ-
cos recentiores illatis ex Luc. IV. 30. (quo
ex loco totum illud, *καὶ διελθὼν διὰ μέσων
αὐτῶν ἔπορεύετο*, huc infert Athanas. in
Apol. I.) & his, *καὶ παρήγεν ἔτως*, apud
Latinum alibique omisiss, quum *καὶ* par-
ticula recurreret. nam ad *παρήγεν* aperte
refertur *ᾧδράγων*, & *ἔτως* denotat mira-
culosam facilitatem discessus.

¶ *παρήγεν - καὶ ᾧδράγων* *præterivit - ἔ-
pæteriens*) Similis nexus Act. XXVII fine,
& c. XXVIII initio.

¶ *ἔτως, sic*) ut si nemo eum peteret.

C A P. IX.

1 *Καὶ ᾧδράγων, ἔpæteriens*) statim
post impetum hostium.

¶ *τυφλὸν, cæcum*) qui apud templum
mendicabat. conf. Act. III. 2.

2 *ἠρώτησαν, interrogaverunt*) Cognitam
habebant scientiam Magistri.

¶ *ἔτι, hic*) Interrogatio hæc discipu-
lorum non debet curiose exquiri: num &
quando cæcus ille peccare potuerit & in-
de cæcitate contrahere. Interrogatio,
disiunctiva præsertim, nil affirmat: & af-
firmatio *discipulorum* non cogeret nos ad
assensum.

¶ *γεννηθῆ, nasceretur*) *Natum fuisse*
cæcum, ex aliis audierant discipuli.

3 *ἀπεκρίθη, respondit*) Iesus discipulis
apertius respondere solet, quam infideli-
bus Iudæis.

¶ *ἡμαρτιν, peccavit*) Repete, ut cæcus
nasceretur.

¶ *ἀλλ', sed*) Conf. c. XI. 4.

¶ *ἵνα, ut*) Potestas Dei.

¶ *τὰ ἔργα, opera*) Plurale. Vno ope-
re cognito, cognoscuntur omnia. Ex
operibus elucet Potentia & Gloria & Gra-
tia Dei.

4 *νύξ, nox*) Christus est lux: ea abeun-
te, nox venit; non lucem impediens, sed
terram obscurans.

¶ *ἔδειξ, nemo*) Non dicit: *non ego*; sed,
nemo. Ipse semper operari potuit: sed ta-
men opportunitatem observavit: Iohan-
nes sæpe describit Christum de rebus ei
obvenientibus ita loquentem indefinite,
uti convenit in quemvis pium in talibus
rebus. c. XI. 9. XII. 25. Nempe Iesus ten-
tatus est per omnia, sine peccato.

5 *φῶς, lux*) Allegoria ab objecto visus,
quem cæco daturus erat. conf. *ut manifesta
fierent*, v. 3. *ἡμέρα, dies*, v. 4.

6 *εἰπὼν, dicens*) audiente cæco. Oravit
etiam Iesus, v. 31.

¶ *πηλόν, lutum*) Saliva munda, pulve-
re mundo mixta, munda medicina erat.
Homo creatus ex terra: nunc creatio vi-
sus indidem.

¶ *ἐπὶ τὰς ὀφθαλμῶς, super oculos*)
Poëticum est, quod Nonnus ne vestigium
quidem oculorum in facie cæci hujus fuisse
statuit. v. 10.

7 *νίψαι, lavate*) facie.

¶ *Σιλωάμ, Siloam*) Nomen huic lo-
co inditum pridem, quia Iesus Christus
eo *missus* erat cæcum. Et ab hoc tem-
pore nomen loci erat monumentum mira-
culi facti. Etymon est in *abi, lavare*.

¶ *ὃ ἐρμηνεύεται ἀπὲς αὐμῆν* *quod ex-
ponitur Missus*) Hoc addit evangelista.
conf. v. 11.

¶ *καὶ ἦλθε, ἔ venit*) antequam ad pa-
rentes iret.

9 *ὅμοι, similis*) Quidvis prius fingit
& putat humana ratio, quam miraculum
factum credat. v. 18. Act. II. 13. Sed eo ma-
gis confirmatur veritas.

11 *ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησοῦς, homo qui
dicitur Iesus*) Non additur articulus, sed
participium. conf. c. XI. 54. Nescierat cæ-
cus celebritatem Iesu.

¶ ἀνεβλέψα) *visum recepi*. Antea non habuerat videndi facultatem: sed ea tamen homini naturalis est. ideo dicit: *recepisti visum*.

13 πρὸς τὰς Φαρισαίους, *ad phariseos*) tanquam ad inquisitores.

15 καὶ ἰ) *καὶ, etiam*.

16 παρὰ Ἐθεῶν, *a Deo*) Opposita: *esse a Deo*, & *esse peccatorem*.

¶ ὅτι, *quod*) In Theologia characteristica nil præcipitandum.

17 περὶ Φήτης, *propheta*) i.e. *a Deo*. v. 16. 33. coll. c. I. 6. III. 2. lucunde observari potest fides apud hunc hominem, dum pharisæi contradicunt, paullatim exoriens.

18 αὐτῆ ἔ ἀναβλέψαντ) *ejus, qui visum receperat*) Hæc junguntur ut substantivum & adjectivum, & *ejus* refertur ad *cæci*.

19 πῶς βλέπει) *quomodo factum est, ut vident*.

21 ἐκ ὁίδαμεν, *haud scimus*) Adhuc non viderant filium suum videntem: sed a Iesu profectum id esse, statim conjecerant. Ideo prior pars hujus versus non assignatur timori. v. 23.

¶ ἡμεῖς, *nos*) Emphasis, in antitheto ad *αὐτὸς ipse* non semel subsequens.

¶ αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, *αὐτὸν ἐρωτήσατε*) Sic v. 23. Sed *Latinus*, & inde *Augustinus* & alii, versu 21: *ipsum interrogate: ætatem habet*. & convenit, quod sequitur: *ipse de se loquatur*.

¶ ἡλικίαν, *ætatem*) idoneam ad dicendum testimonium.

22 ἐφοβήντο, *timebant*) usque eo, ut filium solum in periculo relinquerent; & non modo non Christum Iesum esse, sed ne id quidem, ex quo id consequeretur, confiterentur.

¶ ἀποσυνάγωγ) *synagoga ejectionis*) quæ pœna gravissima.

24 ἐκ δευτέρου, *iterum*) Dimissus igitur fuerat post sermonem v. 17 descriptum.

¶ δὸς, *da*) Speciosa præfatio. Dat gloriam Deo is, qui verum confitetur, præfertim in re & causa ardua.

¶ ἡμεῖς ὁίδαμεν, *nos novimus*) Auctoritate sua conantur hominem idiotam occupare, & movere, ut Iesum dicat peccatorem, nec Filium Dei prædicet.

¶ ἁμαρτωλὸς, *peccator*) v. 16.

25 εἰ, *si*) In re, de qua certum nondum habet, tamen non cedit aliorum falsæ auctoritati: & magis credit, Iesum non esse peccatorem, quam, esse peccatorem.

¶ τυφλὸς ἂν, *cæcus cum essem*) Participium habet vim præteriti temporis, manifestam ex eo, quod sequitur, *nunc video*. conf. Gal. I. 23.

26 εἶπον, *dixerunt*) Mire se torquent miseri.

27 τί, *quid*) cur?

¶ καὶ ὑμεῖς) *vos quoque*. Fatetur, se velle discipulum Iesu fieri.

¶ θέλετε, *vultis*) Ironia decens & suavis.

28 ἐλοιδόρησαν, *convicium fecerunt*) Contumelia se afficere illum putabant, quem *discipulum Iesu* appellarent.

¶ ἐκείνου, *illius*) Hoc vocabulo remouent Iesum a se.

29 ἡμεῖς ὁίδαμεν, *nos scimus*) Sciebant testimoniis, quæ hodie quoque sunt irrefragabilia.

¶ πῶθεν εἶν, *unde sit*) eum doctrina sua.

30 ἐν γὰρ τῷ, *in hoc enim*) Sic, ἐν γὰρ τῷ, *in hoc enim*, c. IV. 37. γὰρ videlicet, responsioni interdum charientissimum addit.

¶ θαυμάσιον, *mirabile*) Resp. *nescimus*. *Nescire* & *mirari*, affinia.

¶ πῶθεν, *unde*) nempe a Deo. v. 33. 16.

31 ἀμαρτωλῶν, peccatores) Crescit fides hominis, coll. v. 16. 24. 25.

¶ πρὸ θέλημα, voluntatem) Qui Dei voluntatem facit, hujus orantis voluntatem facit Deus.

33 οὐδέν) nihil, non modo eorum, quæ ipse facit, sed etiam eorum, quæ alii excellentes viri faciunt. Iesus non habebat præsidia externa, quibus mortales niti solent.

34 ἐν ἀμαρτίαις, in peccatis) Exprobrant de cæcitate pristina. v. 2.

¶ καὶ σὺ) tuque tamen.

¶ διδάσκεις, doces) Sane præclara con-
cilio est v. 30-33.

¶ ἐξέβαλον αὐτὸν, eiecerunt eum) tanquam Christianum. v. 22. Id factum magno ejus bono: sed ipsi produnt odium veritatis, quo laborant.

¶ ἔξω, foras) ex eo loco, ubi erant congregati.

35 εὗρων, inveniens) Quæsierat igitur, postquam a mundo siverat aliquandiu eum exagitari.

¶ σὺ, tu) quamvis alii non credant. Pronomen interrogationem hoc loco affirmationi affinem reddit.

36 καὶ τίς, & quis) καὶ τί, & quid: cap. XIV. 22. καὶ τίς, & quis. Luc. X. 29 not.

¶ ἵνα, ut) Hoc pendet a dic nubi, & dic nubi lateret in quis est?

¶ πιστεύσω, credam) Gradus fidei erat: Iesum habere pro eo, cui credendum sit, quicquid dixerit.

37 ἰώρακας, vidisti) videre capisti his, qui aperti tibi sunt, oculis.

¶ ὁ λαλῶν, qui loquitur) Humilis sermo, in tertia persona.

38 κύριε, Domine) Iam augustiore sensu ita dicit, quam dixerat versu 36.

¶ προσεκύνησεν, adoravit) Agnitionem sponte sequitur adoratio.

39 κρίμα, judicium) justum & ratum, pharisæico melius.

¶ βλέπωσι, videant) corpore & mente.

¶ οἱ βλέποντες, qui vident) qui se videntes esse putant, ac non agnoscunt cæcos. v. 41.

¶ τυφλοὶ, cæci) mente.

41 ἀμαρτίαν, peccatum) Si diceretis, cæci sumus; visum peteretis, & peccatum vestrum jam desisset. Peccatum est etiam in intellectu: nam cæcitas visum afficit, & est synonymon peccati.

CAP. X.

1 Ἀμήν, amen) Arcte hæc cohærent cum præcedentibus. nam ἰκέειν, illi, v. 6, refertur ad c. IX. 40.

¶ διὰ τῆς θύρας, per ostium) per Christum. v. 9. Unus patet legitimus aditus: cetera omnia clausa sunt.

¶ εἰς τὴν αὐλήν, in ovile) de quo v. 16.

¶ Ἴ ψεβᾶτων, ovium) Hæc allegoria continuatur usque ad v. 30. Et videntur oves fuisse ante oculos.

¶ ἀναβαίνων, ascendens) ultra septa.

¶ κλέπτης καὶ ληστής, fur & latro) v. 8.

2 ὁ δὲ εἰσερχόμενος, qui autem intrat) per Christum. v. 9.

3 τέτω, huic) tanquam noto.

¶ ὁ θυρωρὸς, janitor) Vt Pastor, spectatur Christus versu 12 s. ut Ianua, versu 1-11. Quemadmodum non indignum Christo est, Ianuam dici, qua intret pastor: sic non indignum Deo, Janitorem dici. Hebraicum γῶ honorificentius sonat De re, vid. Aët. XIV. 27. Col. IV. 3. coll. Ap. III. 7. Aët. XVI. 14. Spiritum Sanctum Janitorem dissertatione copiosa A. 1739 stitit C. Weisius, Theologus Lipsiensis.

¶ ἀκούει, καλεῖ) audiunt, vocat) Correlata.

¶ πῶς ἰδία πρῶβατα, *proprias oves*) Omnes sunt propriae, coll. v. 12. sed hoc epitheton magis congruit cum *appellatione nominativum* facta, quam cum *auditu*.

¶ καλῶ κατ' ὄνομα, *vocat nominativum*) Etiam oves, ab antiquis, nominibus distinguebantur.

¶ καὶ) Ἔ sic, dum vocat.

4 ἐκβαλεῖ, *emiserit*) Synonymon verbi ἐξάγει *educit*, sed generalius.

5 ἀπ' αὐτῆς, *ab eo*) tanquam a peste.

¶ οὐκ οἶδασιν, *non norunt*, ut sequendam: norunt, ut fugiendam.

6 οὐκ ἔγνωσαν, *non cognoverunt*) Sic poterant sentire, se caecos esse. c. IX. 41.

7 ἢ θύρα, *ostium*) Christus & ostium, & pastor & Omnia: nemo alius.

¶ τῶν πρῶβάτων, *ovium*) ad oves.

8 ὅσοι ἦλθον, *quotquot venerunt*) Verbum subsequens, ἴσιν, *sunt*, in praesenti, indicat, ἦλθον, *venerunt*, accipiendum esse de tempore praeterito proximo; & de cursu aliorum proprio, cui opponitur *per me*. v. 9. Dicitur, *qui venerunt*, uti 2 Cor. XI. 4, *quisquis venit*. Neque excludit illos fures & latrones, qui etiam *post Iesum* sine dubio, non modo *ante Iesum*, venerant; quotquot scilicet inter initium praedicationis ejus & inter tempus hujus parcemiae, paulo ante passionem dictae, apud Iudaeos docendi munus erant aggressi, antecessorum similes.

¶ κλέπται, *fures*) bonorum, lucro suo, clam.

¶ λησται, *latrones*) vitae, ovium damno, aperte.

¶ ἀλλ' ἔκ) *sed*, quamvis isti se offerrent, non audiverunt. c. VII. 46. Matth. VII. 29. IX. 36.

9 δι' ἐμῆς, *per me*) per Christum cognitum & vocantem, qui sum *ostium*. conf. *post te*. Ier. XVII. 16.

¶ πῶς, *quispiam*) tanquam ovīs.

¶ σωθήσεται, *servabitur*) securus a lupō. *Salus & pascuum* junguntur, uti mox *vita & abundantia*. v. 10.

¶ ἐσπελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, *ingredietur & egredietur*) Hac phrasi Hebraica denotatur assidua consuetudo cum pastore & magistro. conf. Act. I. 21. LXX, Num. XXVII. 17. 21.

¶ εὐρήσει, *inveniet*) sive intret, sive exeat: quum ceteris pascuum sit ignotum. conf. Ex. XVI. 25 f.

10 ἵνα κλέψῃ, *ut furetur*) Id proprie furis est. Sequuntur pejora.

¶ καὶ θύσῃ, *& jugulet*) Oppositum, *vita*.

¶ καὶ ἀπολέσῃ, *& perdat*) Oppositum, *abundantia*: de qua Psalm. XXIII. 1.

11 ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, *Pastor bonus*) ille, de quo praedictum est per prophetas. *Pastor*, cujus propriae sunt oves: *bonus*, qui vitam ponit pro ovibus: cui illae cura sunt. v. 13. Hodie, qui unius oppidi vel pagi pecudes mercede pascent, pastores dicuntur: sed h. l. nobilior est significatus vocabuli *pastor*.

¶ πύθισιν, *ponit*) Hoc quinquies dicitur, summa vi. Hoc summo omnia reliqua beneficia pastoralia praesupponuntur, includuntur, inferuntur.

¶ ὑπὲρ τῶν πρῶβάτων, *pro ovibus*) Christus hic declarat, qualem se pastorem ovibus praestet. quare hinc non inferitur, cum non esse mortuum etiam pro reliquis hominibus.

12 ὁ μισθωτὸς, *mercenarius*) sui commo- di causa pascentis.

¶ ἐκ αὐτῶν) Saepius cum participio ponitur μὴ, sed ἐκ emphasin hic majorem habet.

¶ ἀρπάξει, *rapit*) *laccrat*, quas potest; ceteras *dispergit*. duae rationes nocendi.

ccndi. Bonus autem pastor, congregat. v. 16.

¶ πᾶς πέρβατα, oves) cunctas.

13 δέ, autem) Habet hoc vim declarandi verbum fugit ex versu præcedenti repetitum.

¶ ὅτι μισθωπὴς, quia mercenarius) Ploce. De mercede, non de grege laborat.

¶ καὶ ἡ μέλει, ἔ) non est cura) Contr. cum fugit. Observandum antitheton, v. 14. 15.

mercenarius		ego
mercenarius est		pastor bonus
non est cura ei		novi
fugit:		animam meam pono.

14 πᾶ ἐμὰ) meas, oves.

¶ καὶ, καί, ἔ, ἔ) Semper initium boni fit a Deo & Christo. Vt bonus pastor, & novit, & notus est.

15 καθὼς, sicut) Hoc cohæret cum versu præc. Sæpe habitus fidelium ad Christum deducitur ex habitu Christi proprio ad Patrem. c. XIV. 20. XV. 20. XVII. 8. 21. Matth. XI. 27. Luc. XXII. 29. 1 Cor. XI. 3. XV. 28. Ap. III. 21.

¶ καὶ) ἔ) ideo. Hinc noscunt oves bonitatem Pastoris.

¶ πῆμι, pono) Præsens. tota illa vita Christi erat itio in mortem.

16 ἄλλὰ πέρβατα, alius oves) Quæ jam oves dicuntur, quia prævisæ. conf. c. XI. 52, ubi filios Dei pari ratione appellat. Alias oves dicit, non aliud ovile. Erant enim dispersæ in mundo.

¶ ἔχω, habeo) Hoc verbum habet magnam potestatem.

¶ πάντης, hoc) judaico.

¶ δέ, oportet) propter mandatum Patris.

¶ ἀγαγεῖν, ducere) per mortem meam. Non dicit, educere, uti v. 3. neque introducere in hoc ovile: sed simpliciter, ducere. Non opus est illis solum mutare.

¶ ἀξέσωσι) Verbo oportet respondet hic subjunctivus in correlato.

¶ μία ποίμνη, ἢς ποιμὴν) Unus grex, ut nulli supersint greges falsificisque: unus pastor, ut nulli supersint mercenarii, falsi, mali pastores, pseudopetrus &c. conf. Ez. XXXIV. 23. Zach. XIV. 9. Hæc unitas gregis, hæc unitas pastoris cœpit, postquam bonus pastor animam suam posuit, c. XI. 52. & suo tempore, sufflamine omni sublato, consummabitur. De jure, Iesus semper unicus est Pastor: de jure & facto igitur unus fict. Suavissime ponitur primum unus grex, deinde unus pastor. Referuntur ad se ducere & unus grex; tum, audient, & unus pastor. Omnes pastor in unum gregem ducet: unum totus grex pastorem audiet.

17 ἀγαπᾷ) amat me, & amanter hoc mihi injungit, amanter quasi persuadet, & ego, tametii ponenda est anima, de amore ejus certus maneo: nam pono, ut recipiam. porro Pater, me amans, mihi oves dat in peculium: quia ejus mandatum, de anima mea ponenda, servo. v. 18. Significatur amor superveniens. Amor Patris non modo erga nos, sed etiam erga Christum, in passione Christi spectandus est; non solum severitas ultrix.

18 ἔδειξ, nemo) Conf. v. 29.

¶ αἶρει, tollit) sua potestate & arbitrio.

¶ ἀπ' ἐμαυτῶ, a me ipso) Sua sponte Iesus se hostibus capiendum permisit: & in ipsa cruce, non debilitate ulla, sed cum clamore, spiritum emisit.

¶ καὶ, ἔ) Arcitissimus nexus rerum duarum, (coll. v. 17 ut,) quarum duplicem potestatem habet.

¶ ἐξουσίαν ἔχω, potestatem habeo) Sic iteratur ἔχωσι, habeant. v. 10. add. c. XIX. 10.

¶ παρὶ τῷ πατρός μου, a Patre meo) Potesta-

testatem suam summam ad Patrem refert.

19 *χίσμα*, *dissidium*) Vnde ratiocinationes tam variæ de Christo? Resp. Cum ignoratur persona ejus.

20 *πολλοί*, *multi*) Summos & dulcissimos sermones pessime sunt accipere soliti.

21 *ῥήματα*) Hebr. *דברי* *verba*, coll. anteced. & *opera*, coll. conseq.

22 *ἐγκαινία*, *encenia*) a Iuda Maccabæo instituta. 1 Macc. IV. 59.

¶ *χειμῶν*, *hiemis*) Hicme festum illud fuisse, non omnibus lectoribus notum supponit Iohannes.

24 *ἐκύκλωσαν*, *circumdederunt*) Quam gratum id fuisset Salvatore, si fecissent in fide!

¶ *καὶ ἔλεγον*, *ἔ dicebant*) importuno frementis naturæ impetu.

¶ *ἄρεις*, *tollis*) suspensam tenes: i. e. encas, exanimas nos. conferatur phrasis v. 18. atqui ipsi se ipsos misere encabant. Diu versatus fuerat inter ipsos, post scenopogiam præfertim.

¶ *ἔπει*, *dic*) Quasi vero nunquam dixerit & ostenderit. v. 25. Mox aperte dicit versu 30. 36. 38. Sæpe cogitamus: Si hoc vel illud hoc illove modo expressum audirem aut legerem; credere possem. Sed Deus solus scit, quomodo nobiscum loqui deceat, ad fidem nostram alendam & exercendam.

¶ *παρρησία libere*) aperte, rotunde.

25 *εἶπον ὑμῖν*, *dixi vobis*) i. e. Sum Christus. Similis formula, *tu dixisti*. Matth. XXVI. 64. Dixit autem Iesus sæpe, etiam hoc capite. Iesus est Christus. *Διὰ vobis* (& non credidistis: dico vobis) *ἔ non creditis. καὶ, ἔ*, pro *sed*. coll. v. 26, *ἀλλὰ sed*.

¶ *τὰ ἔργα*, *opera*) quæ vel eos convincere poterant, qui verbis non credunt.

¶ *ὡς ἐμὲ*, *de me*) me esse Christum. 26 *ὑμεῖς*, *vos*) Vestra est culpa.

¶ *ἔ γὰρ*, *non enim*) Oves enim credunt. v. 3. 14. 16. 27. Hic sermo in enceniis habitus respicit sermones ante encenia habitos.

27, 28 *τὰ πρόβατα. ἐκ τῆ χειρὸς*, *oves - ex manu mea*) Tria sententiarum paria, quorum singula & ovium fidem & pastoris bonitatem exprimunt, per correlata.

28 *καὶ γὰρ*, *ἔ ego*) Sequela & vita arcte connectuntur. c. VIII. 12.

¶ *ὄν μὴ ἀπόλωνται*, *non peribunt*) Medium: (sic, *ἀπολέσθαι*, c. XVII. 12. Luc. XV. 24. Iud. v. 11.) i. e. non perdent sese, *intrinsecus*. conf. 1 Ioh. V. 18. & Ioh. XVII. 12 not.

¶ *καὶ οὐχ*, *ἔ non*) nec per ullum hostem *externum* eas e manu mea rapi sinam,

¶ *ἀρπάσει*, *rapiet*) Futuro includitur verbum auxiliare *δύναται*, *potest*. coll. v. seq.

29 *δέδωκε*, *dedit*) Subaudi, eas oves.

¶ *μείζων πάντων*, *major omnibus*) major hostibus: major ovibus: & (alio sensu,) *major etiam me*. c. XIV. 28.

¶ *ἀρπάξειν*, *raperet*) eas, oves.

30 *ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἑσμέν* *ego ἔ pater unum sumus*) *Unum*, non solum voluntatis consensu, sed unitate potentiae, adeoque naturæ. nam Omnipotentia est attributum naturale: & sermo est de unitate Patris & Filii. In his verbis Iesu plus viderunt cæci Iudæi, quam hodie vident Antitrinitarii. Si Iudæi putassent, Iesum haberi velle tantum pro divino homine, ac non pro Filio Dei, qui tam vere sit Deus, quam filii hominum sunt homines; non dixissent, *tu homo cum sis, facis te ipsum Deum*, neque blasphemiam eum postulassent. Per *sumus* refutatur Sabelius:

lius : per *unum*, Arius. Vid. v. 33. 36. 38 fin. 29. 28. Inprimis etiam prima persona pluralis numeri eximiam de Filio & Patre significationem habet : qua Iesus raro utitur de se & de hominibus. vid. ad Matth. V. 11.

31 *ἔβασαν*, portarunt) Erant igitur saxa magna.

32 *καλὰ ἔργα*, bona opera) Ostendit Iesus, ex *operibus* ferendum esse iudicium. v. 37.

¶ *λιθάσει*, lapidatis) Iudæis jam certum erat. v. 33.

33 *περὶ, de*) ut Latini, *qua de causa*. *διὰ*, v. 32.

34 *ἀπεκρίθη*, respondit) Iudæi dixerant: *Tu aiste esse Deum*, & quidem natura Deum: (nam hanc Deitatem cum humanitate committebat cæcitas eorum:) & hanc deitatem naturalem, humanitate non negata, Iesus agnoscit, neque per sermonem subsequenter imminuit, sed tuetur. conf. v. 39, quomodo id quoque acceperint Iudæi. Ex his facile respondebitur *Artemonio*, P. II. c. I. Circumdederant Iesum, v. 24. & sic mortem intentabant: tamen sapientia ejus & animi præsentia inconcussa manet.

¶ *ἐγὼ* ego, Deus. nam ex *ἐπα* primæ personæ infertur illud: *ad quos sermo Dei factus est*. v. seq.

¶ *θεοί, dii*) Ps. LXXXII. 6. additur parallelum: *υἱοὶ ὑψίστου*, filii Altissimi. itaque etiam v. 36 ad *υἱὸς ἔθεῶν*, filius Dei, subaudi debet, *θεός, Deus*. Nullo modo Deum Iesum ferebant Iudæi: quos ipse refutans, Psalmum allegat. Ceterum comparatio ex Psalmo ducta non probat, Christi deitatem esse propinquiorem deitati mortaliū, quam Patris æterni deitati: neque enim ad credentes unquam hunc psalmi locum allegavit.

35 *ὀκείνας*) illos, pufillos, imo etiam reprehensione in psalmo dignos.

¶ *εἶπε*, dixit) Deus, in psalmo locutum se professus. Vnde statim expresse dicitur *ὁ λόγος ἔθεῶν*, sermo Dei. conf. 1 Reg. XVIII. 31.

¶ *πρὸς ὑς*, ad quos) Causa, cur illi vocentur dii, & cur sensu inferiore. conf. *πρὸς*, ad, Marc. XII. 12. Alii *πρὸς* interpretantur *contra*.

¶ *ὁ λόγος*, sermo) & quidem sermo illius psalmi, partim *deos* illos *dicens*, partim eosdem reprehendens.

¶ *καὶ οὐ, est non*) Non potest dissolvi scriptura, ne minima quidem ex parte. Firmissimum axioma. Appellatio deorum, quamvis impropria, solvi nequit, semel in scripturam relata.

36 *ὃν ὁ πατὴρ ἁγίασε*, quem Pater sanctificavit) Sanctificatio hæc ita commemoratur, ut sit *missio in mundum* prior, (vid. omnino Ioh. XVII. 18. coll. v. 19. 17. 1 Petr. I. 20.) & juxta cum ea, Deitatem Christi, infinito præiis intervallo, ad quos verbum Dei duntaxat factum est, infert. Quamquam ut majestas est id, propter quod illi dicuntur dii: sic *sanctitas* est id, ob quod Christus dicitur filius Dei. Christus igitur *sanctus* est, ut est *filius Dei: sanctificatus*, ut *Filius Dei ὁρισθεὶς*, definitus, Rom. I. 4. & *σφραγισθεὶς*, signatus. Ioh. VI. 27. Id h. l. patet ex appellatione: *ὁ πατὴρ, Pater*, quam adhibet de Deo, summa cum vi. Ostendit, non opus fuisse, ut ad sese deum fieret verbum Dei. conf. v. 10. Ad *ὃν quem* subaudiendum ego, cum quo cohæret verbum primæ personæ, *dixi*.

¶ *ἀπέστειλεν*, misit) Hæc missio Deitatem filii præsupponit & sic confirmat.

37 *τὰ ἔργα ἃ πατὴρ μου, opera Patris mei*) ea ipsa divina opera, quæ Pater meus facit. c. XIV. 10. 11. Operibus connotantur sermones.

38 *κὰν ἐμοὶ*, etiam si mihi) Credendum etiam

etiam fuit, præscindendo ab operibus.

¶ γνώτε καὶ πιστεύσητε, agnoscatis & credatis) *Cognitionem fides subsequitur apud tardiores.*

¶ ἐγώ μὲν ὁ πατήρ, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ, in me Pater, & ego in illo) *Non aliud ego sum, atque Pater, sicutamen, ut Filius maneam: neque aliud ille, atque ego, sicutamen, ut maneat Pater. Et si quis me novit, Patrem novit & Filium dilicit. Si vero minor esset potentia, cognitio quoque falleret. neque enim alia per aliam vel essentia vel potentia disci potest.* Chrys. ad h. l. Hæ duæ sententiæ: ego & Pater unum sumus: &, Pater in me & ego in Patre, semutuo exponunt. conf. c. XVII. 11. 21.

39 ἐξῆλθεν, exiit) sine ullo labore.

40 ἰωάννης, Iohannes) Fructus postumus officii Iohannis.

41 μὲν, quidem) Antitheton inter *Iohannem* & *Hunc*, Iesum; non inter opera & dicta Iohannis.

¶ περὶ τούτων, de hoc) *de hoc*, qui tot signa facit.

¶ ἀληθῆ ἦν) *vera erant*. Veritas est vera, etiam antequam agnosceatur.

C A P. XI.

I Λάζαρος, Lazarus) Ex multis rebus colligi potest, Lazarum juniorem, sorores autem ejus fuisse natu majores. Ab his denominatur pagus: v. 1. & Lazarus tertio loco ponitur. v. 5. Tradit historia ecclesiastica, Lazarum post ascensionem Domini vixisse annos totidem, quot tum natus fuerat, videlicet XXX.

¶ ἀπὸ - ἐκ) Non raro in appositione iteratur præpositio, vel per se, vel per synonymon. 2 Cor. I. 19.

¶ μαρίας) *Maria* notior erat inter discipulos, ex iis, quæ v. 2 dicuntur: ideo ponitur ante Martham; cum Martha esset natu major. v. 5. 19.

2 ἦν δὲ μαρία, erat autem Maria) Iohannes pietatem Mariæ præsentem erga Iesum (ut alibi impietatem proditoris) ex actu subsecuto c. XII. 3. probat. Non demum per resurrectionem fratris ad tale opus excitata fuit.

¶ τὸ κύριον, Dominum) Opportuna appellatio.

¶ ἧς, cujus) pro *hujus*. Hæc oratio est valde plana.

3 ὃν φιλεῖς, quem diligis) Hoc modestius, quam si dicerent, *qui te amat*, vel, *amicus tuus*. coll. v. 11.

¶ ἀσθενῆ, aegrotat) Consequens: *ergo subveni*, eleganter reticent. conf. c. II. 3. Magnus hinc sororum amor erga fratrem elucet.

4 εἶπεν, dixit) Dignum observatu est, qua methodo Iesus discipulos suos & Lazari sorores & populum præparavit ad maximum miraculum fructuose spectandum.

¶ αὐτῆ, hæc) i. e. Hæc *infirmetas* consentanea est *amori*.

¶ πρὸς θάνατον, ad mortem) qua sorores fratrem amitterent. sic LXX, *eis θάνατον*, 2 Reg. XX. 1.

¶ ὑπὲρ, pro) Gloria Dei & gloria Filii Dei, una gloria.

¶ ἵνα δοξασθῆ, ut glorificetur) Sane. Resuscitatio Lazari tantum est veritatis Christianæ argumentum, ut Spinoza dixerit, se, si eam credere posset, totum suum systema abjecturum. Atqui veritatem mortis & resurrectionis Lazari demonstrant 1. absentis Iesu mora deliberata. 2. indicium de morte, & prædictio de resurrectione. 3. testium, qui aderant, varietas & multitudo. 4. Iudæorum plurimorum, minime credulorum, fides subsecuta; ceterorumque perversitas. v. 46 f.

¶ δι' αὐτῆς, per eam) Per hanc infirmitatem glorificatus est Iesus, quatenus statim multi

multi cum agnovere Filium Dei, v. 45. ceterique Iudæi statuerunt eum occidere, v. 46 seq. sic intraturum in gloriam.

¶ ἠγάπα) *amabat*, ita, ut constaret omnibus. v. 3. Motivum resurrectionis & totius actionis eam antegressa.

¶ καὶ, καὶ, ἔ, ἔ) *Felix familia.*

6 τῶν, *tunc*) quamvis aliis videri posset maxima esse properandi causa.

¶ ἔμεινεν, *mansit*) Mori est quiddam non ita refugiendum. Lazarus mortuus est aliquantisper ad gloriam Filii Dei.

7 ἔπειτα μετὰ τῆσσι, *deinde post hoc*) post id biduum. sic v. 11, μετὰ τῆσσι, *post hoc*. v. 14, τότε, *tunc*. Iesus discipulorum fidem gradatim erexit ad proficiscendum sine metu in Iudæam, & ad spectandum miraculorum maximum.

8 νῦν ἐζητούν) *nunc* quærunt: namque modo *querebant*.

¶ λιθάσαι, *lapidare*) Cap. X. 31.

9 ὥρα, *horæ*) Iam longe processerat cursus Iesu; jam multa erat hora: sed tamen adhuc erat dies.

¶ ἡμέρας) *diei*, vel, *de die*. Cum *die* comparatur totum curriculum vitæ, secundum omnes partes.

¶ τις, *aliquis*) Iterum indefinite. conf. c. IX. 4 fin. Pertinet hoc ad discipulos, qui, etiam sibi, timebant.

¶ ἔπεσκόπει, *non offendit*) inter medias mundi insidias.

¶ τὸ φῶς ἔκκος τῆσσι, *lucem huius mundi*) e sole manantem. Innuitur providentia Patris, respectu Iesu; & providentia Christi, respectu fidelium.

¶ βλέπει, *videt*) Subaudi: ἔ lux est in eo: & v. seq. subaudi: ἔ lucem mundi huius non videt. Sed utrinque comma expressum suo præcipue convenit loco. nam interdum *lux mundi* conspecta sensum lucis, quam quis in se ipso habet, quasi absor-

bet. Noctu lux mundi non conspecta, penes eum, qui *lucem in se non habet*, sensum defectus auget.

10 ἐν αὐτῷ, *in eo*) in eo, qui noctu ambulat.

11 πῶπι - λέγει) *Hæc dixit*, ἔ post hoc dictum illico ait, &c. Conf. v. 7.

¶ λέγει, *dicit*) Dixit eo ipso tempore, quo mortuus erat Lazarus. conf. c. IV. 52. Audierant etiam discipuli de morbo Lazari. v. 3. 4. Mortem nemo nunciavit: & tamen scivit Iesus.

¶ ἡμῶν, *oster*) Quanta humanitate Iesus amicitiam suam cum discipulis communicat!

¶ κεκοίμηται, *obdormiit*) Somnus est piorum mors, cælesti lingua: sed hanc linguam non hic intelligebant discipuli. Incomparabilis est liberalitas divini sermonis: sed hominum tarditas facit, ut scriptura sæpe descendat ad tristiore nostrum loquendi morem. conf. Matth. XVI. 11 f.

¶ εἰ κεκοίμηται, *si obdormiit*) Sæpe salutis est diuturnus somnus. putabant discipuli, somnum ab Iesu immisum esse Lazaro, ut eveniret, quod prædixerat Ipse. v. 4.

15 ὅτι ἔκ ἡμῶν ἐκεῖ, *me non fuisse ibi*) Cum decoro divino pulcre congruit, quod præfente vitæ duce nemo unquam legitur mortuus. Si supponas, mortem non potuisse præfente Iesu invadere Lazarum, sermo duarum sororum v. 21. 32. sublimiorem sententiam assequitur; & illustratur gaudium Domini de absentia sua.

¶ πρὸς αὐτὸν, *ad eum*) eo, ubi jacet mortuus.

16 ὁ λεγόμενος διδύμος, *qui dicitur Didymus*) Iohannes scripsit Græce.

¶ καὶ ἡμεῖς, *etiam nos*) Thomas fortasse

tasse necessitudinem quandam propriam cum Lazaro habuerat.

¶ ἵνα ἀποθάνωμεν, ut moriamur) Vide- tur Thomas verba Iesu proxime præcedentia sic accepisse, quasi Iesus cum Lazaro, si adfuisset, moriturus fuisset, & nunc, fide discipulorum adhuc amplius confirmata, Bethaniæ decessurus esset, idque per insidias Iudæorum. v. 8. Erat, quasi medius inter hanc vitam & mortem, sine tristitia & sine læticia paratus ad moriendum; non tamen sine fide. conf. c. XIV. 5. Quo pacto ille τὸ πρὸς ad in sermone Iesu accepit, uti existat 2 Sam. XII. 23.

¶ μετ' αὐτῶν, cum eo) cum Iesu. Non dissimilis sensus Petri, Luc. XXII. 33.

19 πολλοὶ) multi, propter vicinitatem.

¶ πᾶς πᾶς) Idiotismus. Act. XIII. 13. XXVIII. 7.

¶ ἵνα ἐπαρηγοηθῶσιν, ut consolarentur) aliquot diebus post sepulturam. Hodie dicimus, *condolere*.

20 μαρία δὲ, Maria autem) vel quod nollet Iudæos relinquere solos: vel quod sedens expectare vellet, dum vocaretur. Erat animo sedatiore. conf. Luc. X. 39.

21 εἰ ἦς ὧδε, si fuisset hic) Sic quoque Maria dicit, v. 32. Ex quo colligi potest, hunc eorum fuisse sermonem ante fratris obitum: *Vtinam adesset Dominus Iesus*. Scintillam fidei in his verbis latentem excitat Ipse.

22 καὶ νῦν εἶδα, etiam nunc novi) Spem ceperat Martha ex iis, quæ v. 4. Salvator dixerat. nam ea Martha renunciata esse, ex v. 40 colligas.

¶ αἰτήσῃ) Iesus, de serogante loquens, εἰδήθην dicit, Luc. XXII. 32. & ἐρωτήσω. Ioh. XIV. 16. (coll. v. 13.) & cap. XVI. 26. XVII. 9. 15. 20. at nunquam, αἰτήμαρ ac Syrus alio verbo utrumque illud, alio hoc verbum expressit. Non Græce locuta est

Martha, sed tamen Iohannes exprimit improprium ejus sermonem, quem Dominus benigne tulit. nam αἰτεῖσθαι videtur verbum esse minus dignum, quanquam LXX Deut. X. 12 habent, πὶ κύριος ὁ θεός σου αἰτεῖται πᾶσα σου;

23 ἀναστήσεται, resurget) Non statim addit Iesus mentionem temporis, sed exercet fidem Martha.

24 ἐν τῇ ἀναστάσει, in resurrectione) Hanc ergo credebant Iudæi.

¶ ἐν ἀργύρῳ) ultimo. Martha longius futurum putat, quod nexus v. 22 & 23 in proximo esse docebat.

25 ἐγὼ) ego, præsens, non adstrictus ad futurum. Noli putare, Martha, te differri in longinquum. Mors cedit Vitæ, ut caligo Luci, protinus.

¶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ, resurrectio & vita) Alterum nomen huic tempori & instituto proprie convenit, alterum est frequens. alterum explicatur mox hoc versu, alterum versu 26. Ego sum *Resurrectio* morientium, & *Vita* viventium. Prius agit de credentibus, ante mortem Christi obeuntibus, v. gr. de Lazaro, nam Christo præsentem, mors nullam prædam non debuit reddere, filiam Iairi, juvenem in Nain. Et credibile est, omnes qui tum Iesum Christum viderunt cum fide & ante mortem ejus mortui sunt, fuisse in resurgentibus illis, de quibus Matth. XXVII. 52, 53 agitur. Alterum agit de credentibus post mortem Christi obdormientibus. Mors Christi, mortem enervavit. Ante mortem Christi, mors credentium erat mors: post mortem Christi mors credentium non est mors. c. V. 24. VIII. 51.

¶ ζήσεται, vivet) etiam corpore.

26 πᾶς, omnis) Hoc, versu 25 non adhibitum, ad majora sermonem profert.

¶ ζῶν) vivens, vitam hancce corporis. Antitheton, *etiamsi moriatur*, v. 25. Præ-

cipue agitur de iis, qui tum vivebant & Filium videbant. c. VI. 40.

¶ ἢ μὴ ἀποθάνῃ, non morietur) immunis erit a morte, in aeternum. Antitheton, ζήσεται, vivet, redivivus. v. 25. Magna differentia inter *mortem* credentium ante mortem I. C. & inter *obitum* credentium post mortem Iesu Christi. Hi plane sunt immunes ab *judicio*.

¶ πιστεύεις τῶν; credis hoc?) Applicatio in secunda persona, ad omnes & ad singulos, frequens, & hic, per improvisam interrogationem, valde pungens. Sic Martha plane capitur ad fidem.

27 ἐγὼ πεπίστευκα, ego credidi) Præsenti animo respondet Martha: ego hanc fidem suscepi.

¶ σὺ) tu, es Filius Dei, qui in mundum venis. Hoc, de Iesu Christo cognitum, cetera omnia includit.

¶ ἐρχόμενος) præsens. Matth. XI. 3. Nam adhuc innotescebat.

28 πάντα εἶπῶσα, hæc locuta) Fides & confessio alacritatem ei attulit.

¶ λάθρα) clam Iudæis. v. 31.

¶ ὁ διδάσκαλος, Magister) Ita solebant inter se loqui de Iesu.

¶ φωνῆ σε, vocat te) Aut Iesus expresse iussit Mariam vocari; aut Martha, eo permittente, Mariam vocavit: atque ita dixit, quo celerius Mariam excitaret. Mariæ non obfuit indoles sedata: tamen vocata est, ut interesset miraculo.

30 ἔτι, nondum) Iesus omnia fecit cum iusta mora.

¶ δε) γὰρ, Copt. Lat. Augustin. Cant. Lectio media, codicis Lat. Reutlingensis, qui neque autem neque enim habet.

31 ἵνα κλαύσῃ, ut ploret) Egregius mos erat, ut lugentes interposito apparatus funebribus spatio darent sese & indulgerent pietati lacrymarum.

32 ἔπεσεν αὐτῷ εἰς τὰς πόδας, cecidit ad

ejus pedes) Hoc Martha non fecerat. Compensat Maria tarditatem occurfus sui.

33 τὰς συνελθόντας, qui simul venerant) v. 31.

¶ ἐνεβριμήσατο, infrenuit) Ita Iesus lacrymas hic cohibuit, & mox versu 38 abruptit. eoque major earum fuit auctoritas. v. 36.

¶ ἐπέραξεν ἑαυτὸν, turbavit se ipsum) Incredibilis est elegantia hujus locutionis reciprocae. conf. ἐπέραξε αὐτὸς, ordinaverunt se ipsos. 1 Cor. XVI. 15. Affectus Iesu non fuere passiones, sed voluntariæ commotiones, quas plane in sua potestate habebat: & hæc turbatio fuit plena ordinis & rationis summa. Gravius est & tamen ex præsenti loco declarandum venit, quod postea dicitur, πῆραξαται κτλ. c. XII. 27. XIII. 21.

35 ἐδάκρυσεν, lacrymatus est) Non ploravit: neque flevit cito, nec demum post aspectum Lazari, sed tum quum maturum erat. Fleuit, amanter, v. 36. propter Lazari mortem; non propter ejus reditum in hanc vitam.

37 πῆρες, quidam) a fide alieniores.

¶ οὐκ ἔδυνατο; non poterat?) Lacrymatus erat Iesus. Inde concludebant, voluisse Iesum conservare vitam Lazari, si potuisset. potuit, inquit, debuitque. sic ἔδυνατο, potuit. Matth. XXVI. 9. Concludunt a majori ad minus. Sed majus rursus est, mortuum resuscitare, quam ægrotum aut cæcum sanare. Ita concludendum erat: cæco visum dedit; ergo vitam mortuo dare potest. Sed infidelitas omnia in contrarium rapit.

¶ καὶ αὐτός, etiam hic) hic, Lazarus, juvenis, carus.

38 πάλιν ἐμβριμώμενος, rursus fremens) Hoc fremitu Iesus etiam contradictionem judaicam repulit, ne animum ipsius

ipſius tentaret. Facto eos refutat, non ver-
bis.

39 ἡ ἀδελφὴ τῆς πθονηκόπης, *ſoror mortui*)
Cauſa horroris majoris notatur, ex natura
& neceſſitudine.

¶ ἕξει, *ſeruet*) Putrefactionis ſaſtidium,
etiā apud proximos. Certamen rationis
affectuſve naturalis, & fidei.

¶ πεπρατῶν, *quatrividuus*) Videtur
eodem die, quo mortuus erat, illatus tu-
mulo fuiſſe Lazarus. v. 17. Similis locutio,
τριπῶν, *trividuus*. 1 Sam. IX. 20. XXX.
13.

40 εἶπον, *dixi*) Dixit Ieſus verſu 26.

¶ δόξαν, *gloriam*) corruptioni oppoſi-
tam.

41 ἄνω, *ſuſſum*) Amovit oculos ab ob-
jecto mortalitatis, in cœlum.

¶ εὐχαριſτῶ σοι, *gratias ago tibi*) Ieſus
de eventu certiffimus ad miraculum acce-
dit longe maximum.

¶ ἤκουσάς με, *audiſti me*) Ergo Ieſus ora-
rat, cum audiſſet de morbo Lazari. v. 4.

42 ἐγὼ, *ego*) Hoc poſt aliquam pauſam
videtur Ieſus pronunciaſſe.

¶ ἦδειν, *noram*) Oſtendit Ieſus popu-
lo, ſe non ut de re nova ſibi, gratias egiſſe
Patri. Multo major erat filialis familiari-
tas Ieſu erga Patrem, quam ſermo apud
homines capiebat.

¶ πάντοτε, *ſemper*) etiā poſt mortem
Lazari.

¶ ἀκούεις, *audis*) Exaudiens reſpondit
Pater interdum voce ſūperna, plerumque
effectu præſentiffimo.

¶ εἶπον, *dixi*) hoc, & gratias egi. ſic,
ἤρξα, *dixi*, de re modo dicta. c. XV. 15.

43 Φωνὴ μεγάλη, *voce magna*) non ut
incantatores ſuſurrantes. *Magnam vocem*
audiebant omnes, qui aderant.

¶ δεῦρο ἕξω, *veni foras*) Tam facile Ieſus
Lazarum e ſepulcro revocavit, quam ſi non

modo vixiſſet Lazarus, ſed etiā vigilaſſet
v. 11. c. XII. 17.

44 τὰς ποδας, *pedes*) Duo pedes ſimul,
vel uterque ſeorſum, involuti fuerant.

¶ κείρας, *Idem verbum* Prov. VII. 16,
LXX.

45 οἱ ἐλθόντες, *qui venerant*) v. 19. 31.

46 ἀπῆλθον, *abierunt*) ut alieni.

47 τί ποιῶμεν; *quid facimus?*) Non ita
deliberandum erat, ſed eredendum. Ve-
runtamen citius cedit mors virtuti Chri-
ſti, quam infidelitas.

48 ὕτω) *ſic*, ut adhuc, inquirunt, reli-
quimus.

¶ πάντες, *omnes*) merito verò.

¶ οἱ ῥωμαῖοι, *Romani*) Putabant, Ro-
manos id pro ſeditione habituros. Nec ta-
men effugerunt Iudæi, quod metuebant.

¶ καὶ τὸ τόπον καὶ τὸ ἔθνος, *locum & po-
pulum*) Adagii inſtar, i. e. omnia. τὸ πᾶν,
territorium.

49 Ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ) *anno illo*, memora-
bili, quo moriturus erat Ieſus. Erat annus
primus ac præcipuus in LXX hebdomadi-
bus, quadrageſimus ante vaſtationem Hie-
roſolymorum, in Iudaica etiā hiſtoria
varias ob cauſas celebratus. Etiā ante &
poſt, pontifex fuit Caiphas. Quum Evan-
gelium ſcriberet Iohannes, recordabatur,
quantus fuiſſet & quam ſingularis hic an-
nus, & quantæ fuiſſent inter adverſarios
partes Caiphae. Ter notat pontificatum
ejuſ in hoc anno. h. l. & verſu 51. c. XVIII.
13. Conf. Act. IV. 6.

¶ ὑμεῖς, *vos*) Reprehendit pontifex
tardam aſſeſſorum deliberationem, & cer-
tus conſilii affirmat, rem facillime expe-
diri poſſe. Non aggrediendum eſſe popu-
lum, ſed unum Ieſum removendum. Ro-
bore animi ex prophetia orto abutitur Cai-
phas ad affirmationem politicam.

50 συμφῆραι, *expedit*) Caiphas cogitat
de

de utilitate politica, sed Spiritus prophetiæ ita eum gubernat, ut verbis utatur ad utilitatem spirituales exprimendam idoneis. *Caiphas & Pilatus* Iesum condemnarunt: uterque tamen testimonium a suo ipforum sensu alienum perhibuerunt. *Caiphas*, hoc loco, de sacerdotali morte Christi: *Pilatus*, de regno, in titulo crucis.

¶ ἔϊς, unus) 2 Cor. V. 15.

¶ καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται, ἔ non tota gens pereat) Respicit versum 48 fin.

51 ἀφ' ἑαυτῆ, a semet ipso) ut alias solent, qui deliberant.

¶ ἔκ εἶπεν, non dixit) Declaratur verbum εἶπεν, dixit, quod est v. 49.

¶ ὑπὲρ ἔ ἔθνους, pro gente) *Caiphas* dixerat, ὑπὲρ ἔ λαῶν, pro populo. sed *Iohannes* non jam appellat λαον, populum, politica exspirante.

52 καὶ ἔχ, ἔ non) Ubique occurrit *Iohannes* interpretationi sinistra: c. XXI. 23. idque hoc loco agit, ne quis ex *Caiphas* verbis colligat, Iesum pro solis Iudæis mortuum esse. Nempe apostolus Christi latius spectat, quam pontifex Iudæicus.

¶ ἵνα καὶ τὰ τέκνα) καὶ particulam omitunt cod. Latini plerique omnes, & *Augustinus*, & cum iis *Lutherus*. Expende.

¶ τὰ τέκνα ἔ θεῶν, filios Dei) Filios dicit respectu præcognitionis divinæ; & quia revera futuri erant filii Dei.

¶ τὰ διεσκορπισμένα, qui erant dispersi) Præteritum denotat non eos, qui sunt in dispersione, sed eos, qui in dispersionem venerunt. Gen. X. 32. XI. 8. Antitheta: *populus; dispersi*. Ceteroqui synonyma, *populus & filii*. Rom. IX. 26. Adeo nil detrimenti attulit Christus populo, ut ex iis etiam, qui non fuerant populus, populum faceret. conf. c. XII. 20 f.

53 ἔν, ergo) Respicit versum 50 cum anteced.

54 ἐκέτι, non jam) Id non erat timoris.

¶ Ἐφραϊμ, Ephraim) Vid. 2 Sam. XIII. 23.

55 ἐκ τῆς χώρας) ex regione illa, v. 54. perinde ut ex ceteris regionibus.

¶ ἵνα) ut purificarent se, & impedimenta comedendi pascha removerent.

56 ἔν, igitur) Sciebant hi præ aliis, Iesum non esse procul.

¶ τί) Sermo concisus. quid videtur vobis? videtur non venturus?

57 δέ, vero) Non contenti eo fuerant, quod v. 53 memoratur.

C A P. XII.

1 Πρὸ ἐξ ἡμερῶν ἔ πάσχα) sex ante diebus, quam pascha foret. Sic LXX, πρὸ δύο ἐτῶν ἔ σεισμῶν πρὸ τριῶν μηνῶν ἔ θερισμῶν. Amos. I. 1. IV. 7. Add. 2 Macc. XV. 37. Erat sabbatum; idque dicebatur Iudæis ἡ ἡμέρα τῆς σαββάτου magnum: sicut Græci hebdomadem subsequentem & singulos ejus dies magnitudinis epitheto distinguunt.

¶ εἰς βηθανίαν, Bethaniam) Abierat enim inde post resuscitatum Lazarum. c. XI 54.

¶ ἐκ νεκρῶν) Iesus habet Lat. ἐκ νεκρῶν ὁ ἰησῆς complures alii. ἐκ νεκρῶν existat v. 9.

2 ἐποίησαν, fecerunt) Bethanienfes.

¶ αὐτῷ, ei) in honorem ejus.

¶ δᾶπνον, canam) solennem. Convivium, cui Lazarus resuscitatus intererat, potest conferri cum convivio cœlesti, cui olim intererunt mortui, cum resurrexerint.

¶ ἡ μάρθα, Martha) Alio modo Martha, alio Maria studium suum declaravit, v. 3.

3 ἐκ τῆς ὀσμῆς, ex odore) Hoc ipso odore offensus est Iudas.

5 τριακοσίαν δηναρίων, trecentis denariis) L vel LX florenis.

6 ἔχ ὅτι, non quia) Hypocritis est, ubi aliud dicitur, aliud curatur. Avaritia pauperes prætexit, idque serio interdum: nam lautitiam etiam veram odit.

¶ κλέπτῃς, fur) Tristius dicitur *discipulus fur*, coll. v. 4. quam *fur* simpliciter: & sic, *frater adulter*, & similia.

¶ γλωσσόκομον) Sic LXX pro Hebr. פִּתְיוֹת Chron. XXIV. 8. 10 f. & in cod. Alex. 2 Sam. VI. 11. Iuvat hoc potissimum loco naturam observare filii apostolici. Non laborarunt scriptores sancti, Atticum an barbarum delicatæ aures quodque vocabulum forent iudicaturæ: id quod vel hoc uno argumento satis constare potest, quod, quæ Atticistæ dispungunt, eorum bona pars in N. T. exstat. Videatur ex. gr. Phrynichus in *γλωσσόκομον*, Thomas Magister in *ἵνα*, Mœris in *ἐπιτελάμην*, coll. h. l. & Ap. XXII. 14. & Matth. XXVIII. 20. ut illi suas eclogas ex ipso N. T. locupletasse videantur. Propriam autem significationem verborum exactissime servant Scriptores sacri. v. gr. Ioh. I. 1. 17 not. Hoc quippe, non illud, ad patefacendam mentem divinam fuit conducibile.

¶ εἶχε) *habebat*, vel semper, vel, post alios discipulos, extremo illo tempore. Videtur Iudas ipse has sibi partes sumpsisse: quæ ei, tametsi fur erat, tamen relicta sunt. c. XIII. 29.

¶ τὰ βαλλόμενα, quæ conferebantur) Iesus erat egenus.

¶ ἐβάσταζεν, portabat) ad usus obvios in victu Salvatoris.

7 εἶπεν, dixit) Non redarguit Iesus aperte animum Iudæ. Rem ipsam potius notat.

¶ ἡμέραν) Hic ipse tum erat *dies*. Matth.

XXVI. 12 not. ἐπιφασμὸν huncce, *insurrectionem ad sepulcrum*, sex post diebus (coll. v. 1.) secutura erat mors & sepultura ipsa. Vid. *Ord. Temp.* p. 263 f.

¶ ἵνα - τηρήσῃ) Subaudi, *factum est*. Sine eam: factum hoc est, ut servaret &c. Sic *ἵνα*, c. IX. 3 &c. Apteretunditur *διαπί, quare*, a Iuda injectum, simulque moneatur Iudas: nam proditio in mortem evault.

¶ τηρήσῃ, servaret) adeo non erat proditio. Parata prius fuerat in pauperes conferre, si opus esset: sed divino consilio gubernata est, ut asservaret, quamvis ipsa nesciret, quorsum opus foret.

9 ἔγνω, cognovit) Odor unguenti & fama unctionis potuit indicium præbere. v. 3.

¶ τὸ λάζαρον, Lazarum) Quis hujus spectandi gratia non peteret Bethaniam?

10 ἐβελεύσαντο) *consultabant*.

¶ ἀποκτείνωσιν, interficerent) Ad vitam revocare fuit aliquid: quid vero est *interfectio*? Vna erat doctrina, & unum miraculum, cur præcipue Iesum occiderunt: doctrina erat de Iesu Filio Dei; miraculum, resuscitatio Lazari.

11 ὑπήγον, abibant) Bethaniam.

12 ὁ ἐλθὼν, veniens) Ergo Galilæi potius, quam Hierosolymitæ.

¶ ἀκούσαντες, audientes) Quo minus opinatus fuerat adventus Iesu, eo magis jam erat exoptatus.

13 ἔλαβον, acceperunt) non curato interdico illo, de quo c. XI. 57.

¶ τὰ βῆαι τῶν Φεινίκων, ramos palmarum) Palmæ usus Iudæis frequens. Levit. XXIII. 40.

14 ἐυρὼν, nactus) Pauper erat.

¶ ὄναριον) ὄναριον, *asellus*, diminutivum, non tam animo opponitur hoc loco, quam *equus* feroci, quo non est usus Dominus.

15 *μη φοβῆ, noli timere*) Majestas tanti Regis timenda erat: sed timorem adimit mansuetudo, cui respondet ratio introitus.

16 *ταῦτα, hæc*) Hunc introitum tanti momenti, ejusque prædictionem.

¶ *οὐκ ἔγνωσαν, non cognoverunt*) Institutorum sermonumque divinatorum ratio plerumque initio latet. Ideo debemus credere & obsequi, & nos divinæ gubernationi tradere. c. XIII. 7. 36. XVI. 4. II. 22. Totum opus fidei est amplecti ea, quæ nondum capimus, sed olim cernemus.

¶ *τὸ πρῶτον, primum*) tempore discipulatus, ante Domini glorificationem.

¶ *ἔδοξάθη, glorificatus est*) per resurrectionem & ascensionem. Multa uno deinceps tempore perceperunt.

¶ *τότε, tunc*) Id postea fidem eorum egregie confirmavit.

¶ *ταῦτα, καὶ ταῦτα, hæc, & hæc*) Suis repetitio, congruentiam prophetiæ & facti exprimens. Ad *καὶ* & subaudi *ὅτι quod*, uti cap. XX, 18. Etenim vis verbi illius *recordati sunt*, magis proprie cadit super *fecisse*, quam super *scripta esse*.

¶ *ἐποίησαν, fecerunt*) & ipsi discipuli, & populus. v. 12.

17 *ἐμαρτύρει, testabatur*) de miraculo, cui interfuerat.

¶ *ἔφώνησεν ἐκ τῆς μνημείας, vocavit e monumento*) Scitissime exprimitur miraculi magnitudo & facilitas. Facilis est scripturæ stilus de rebus maximis, omni sublimitate oratoria sublimior. Resuscitatio Lazari, coronis miraculorum Christi: quorum ordo conferri possit, cum ordine restitutionis generis humani. Cum verbo *vocavit* conferatur illud *Dixit*. Gen. I.

¶ *καὶ*) & sic.

18 *ὄχλος, populus*) populus auditor, a populo spectatore doctus. alteros Matthæ-

us & Marcus appellant *præcedentes*; alteros, *sequentes*.

19 *θεωρεῖτε*) Indicativus citra interrogationem. conf. Act. XXI, 20. Approbant Caiphæ consilium.

¶ *οὐκ ὠφελῶμεν οὐδέν*) *Nil proficimus* habet interpretum vetustissimus, *Latinus*, & *Barberin.* i. quin etiam *Nonnus*, idque firmiter, ut ex Franc. Nansii notis & ex Frid. Sylburgii recensione apparet. Etenim sic *πρὸς αὐτοὺς* dixere Pharisei. Pro *ὠφελῶμεν, ὠφελῶτε* arripuere Græci recentiores, ex alliteratione ad *θεωρεῖτε*: sicut Anglo-Saxo pro *videtis*, posuit *videmus*, quia apud Latinum legebat illud, *nil proficimus*.

¶ *ὁ κόσμος, mundus*) Hyperbole indignabunda. Si totus mundus, inquit, noster esset, ad illum descisceret. Latet quiddam prophetiæ simile. conf. v. 50. & cap. XIX. 19 seqq.

¶ *ἀπῆλθεν, abiit*) a nobis. Quomodo *mundum* retinebimus?

20 *ἔλθοντες, Græci*) Prælium regni Dei a Iudæis (v. 37.) ad gentes transituri. Circumcisos hos fuisse, non liquet: unum certe colebant Deum Israël.

¶ *ἐκ τῶν ἀναβαίνοντων*) *ex iis, qui ascendere* solebant.

¶ *ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo*) illo, de quo c. XI. 55.

21 *βηθσαϊδά, Bethsaida*) Ibi fortasse Græci illi soliti erant divertere in itinere Hierosolymitano. Vel sciebant, Galilæos præ Iudæis sibi in ea re inservituros.

¶ *κύριε, domine*) Sic appellant, ut pæne ignotum; conf. c. XX. 15. sed non sine aliqua veneratione. Noti, plerumque appellabantur nomine.

¶ *θέλωμεν, volumus*) Effectus & specimen earum rerum, de quibus v. 31 f.

¶ *τὸ*) Articulus habet vim demonstrandi.

¶ *ιδεῖν*)

¶ ἰδεῖν) *videre*. Modeste. Non erat adhuc tempus, ut Iesus cum eis loqueretur multa. Vel viderant Iesum antea quoque Hierosolymis, vel de eo audierant. Iesus versabatur in interiore templi parte, quo Græcis non patebat introitus.

22 καὶ λέγει, ἔφ' *dicat*) Philippus vocabatur Græcos solus adducere: cum sodali, audet.

23 ἡ ὥρα, *hora*) Hujus horæ multa deinceps mentio est, v. 27. XIII. 1. XVI. 32. XVII. 1.

¶ ἵνα δοξασθῆ, *ut glorificetur*) Christi glorificatio & gentium conversio in unum tempus incidit.

¶ δοξασθῆ, *glorificetur*) apud Patrem, Ioh. XVII. 5. & in conspectu omnis creaturæ.

24 πεισῶν) *quum ceciderit*.

¶ αὐτὸς μόνος, *ipsum solum*) Christus, etiam si pro nobis mortuus non esset, tamen esse potuisset per se, qui est.

¶ ἀποθάνη-καρπὸν, *mortuum fuerit-fructum*) Vtriusque rei prævium specimen hic habet locus. v. 27. 32. *Multum fructum* describunt & exhibent tot secula.

25 τὴν ψυχὴν αὐτῆς, *animam suam*) id est, seipsum.

¶ ἀπολέσει, *perdet*) in æternum.

¶ ὁμισῶν, *qui odit*) Hoc odium assequitur anima, sensu verborum Christi, quæ v. 24 occurrunt, imbuta.

¶ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ τῷ) *in hoc mundo*, visibili, vano, caduco, malo. Hoc non exprimitur in præcedente sententia. nam hic mundus ad *amandam vitam* per se trahit: sed vitam *odisse* in hoc mundo, magna res est.

26 τις) *quis* aliquis hoc versu postponitur, &, deinde, majore emphasi præponitur.

¶ ἀκολουθεῖτω) *sequitor*) eo itinere, quod

mihî propositum est. Imperativus promittens, & ex præsentissimo sensu instantis gloriæ invitans.

¶ ἔσαι, *erit*) Promissio. Conf. Ap. XIV. 4.

¶ πησει, *honorabit*) Grande verbum, congruens cum *δοξασθῆ*, *glorificetur* v. 23.

¶ αὐτὸν, *eum*) ut Filii confortem. Rom. VIII. 29.

27 ἰὼν, *nunc*) Iesus varios habuit prægestus passionis suæ, per quos sese paravit. Magni momenti hoc ἰὼν, *nunc*: alterum, v. 31.

¶ πτεράσεται, *turbata est*) Decora declaratio. Concurrerat horror mortis & ardor obedientiæ.

¶ καὶ τί εἶπω; ἔφ' *quid dicam?*) Statim sustinet Iesus animam suam in illo ipsò ἰὼν *nunc*. Sequitur hanc formulam sermo bimestris: & ipsa formula hanc vim habet, ut totum sermonem uno momento cogitatio Ejus concepisse iudicetur; quanquam lingua humana pronuntiationem non uno momento caperet. hinc quasi *περθεραπείας* causa ait, *quid DICAM?* non, *quid eligam?* coll. Phil. I. 22.

¶ σῶσον με, *serva me*) Affine illud: *transcat calix*.

¶ ἐν τῷ ὥρῃς πάσης) *ex hora hac* passionis. Hanc enim repræsentabat sibi anima Iesu. v. 23.

¶ ἀλλὰ, *veruntamen*) Affine illud: *πλὴν, verum*, non ut ego volo, sed ut tu.

¶ διὰ τῆς, *propter hoc*) Propterea veni in hanc horam, ut venirem in hanc horam eamque exantlarem. Ploce elliptica.

28 πῆτο, *Pater*) Appellatio amanter iterata congruit cum commutata alloquii materia.

¶ δοξάσον) *glorifica*, quovis impendiò mei. Id Pater mox accipit: *δοξάσω, glorificabo*. Iam præterit *περαχῆ*, *turbatio*.

¶ σὲ τὸ ὄνομα) *tuum nomen* paternum, quod

quod est in me, Ex. XXIII. 21. tanquam Filio tuo unigenito, coll. Matth. III. 17. XVII. 5. Itaque vox ter de cœlo Filium Dei proclamavit.

¶ καὶ ἐδόξασα, & glorificavi) nomen meum. Vid. cap. XVII. 5.

¶ πάλιν δοξάσω, iterum glorificabo) Ib. & versu 1. Verbo glorificavi acceptatur ingressus Christi in horam illam: verbo glorificabo promittitur glorificatio nominis patris per glorificationem Christi ex passione. Ad duplicem sermonem Iesu duplex responsio Patris.

29 ἀκούσας, audiens) Sonum audierant, non verba. In maximis revelationibus remanet aliquid, quo fides exerceatur.

¶ βροντῆν, tonitru) Ver erat.

30 ὁ δὲ ἐμέ, non propter me) Ipse & Pater unum sunt: quare non eget testimoniis externis, quibus confirmetur. Probabile est, tempore secessuum Iesu nulla fuisse miracula in occulto facta. Sic quoque in illustribus beati obitus exemplis, ea quæ fiunt, non propter obeuntes fiunt, sed propter superstitites.

¶ δι' ὑμᾶς, propter vos) cap. XI. 15. 42.

31 νῦν, nunc) nunc, hoc momento. Hoc νῦν, nunc, præcise sumendum est, in antitheto ad subsequendam paucis diebus exaltationem ex terra. Ab hoc temporis articulo Iesus dulci animæ suæ labore ad glorificationem sui nixus est magis quam antea. c. XIII. 31. XIV. 30. XVII. 1. Conf. ἀρτι, jam, novo gradu. Ap. XII. 10.

¶ κόσμος, mundi) non, a mundo; non, in mundum. Est Genitivus objecti: iudicium de hoc mundo, quis posthæc jure sit obtenturus mundum. conf. c. XIII. 3. XVI. 11. Col. II. 15. Hebr. II. 14.

¶ ὁ ἀρχων ὁ κόσμου τῆς τῆς, princeps mundi hujus) Respicitur capite XIV. 30. XVI. 11, hæc appellatio, nusquam alibi obvia. conf. 2 Cor. IV. 4. Mundi potitus fuerat adversarius per peccatum & per mortem,

¶ ἐκβληθήσεται, ejicietur) Sermo concisus, i. e. judicabitur & condemnabitur & ejicietur ex possessione pristina.

¶ ἐξω, foras) ex finibus regni mihi dati, in excelsis. Congruit mox ὑψωθῶ, exaltatus fuero.

32 καγὼ, & ego, ego vero. Oppositum, princeps mundi hujus.

¶ ὑψωθῶ, exaltatus fuero) Vid. v. 33. & cap. III. 14.

¶ ἐκ τῆς γῆς, et terra. conf. Act. VIII. 33. In ipsa cruce jam fuit quiddam ad gloriam tendens.

¶ πάντες, omnes) etiam gentes. v. 20. Satanas retinere eos non poterit: & ipse loco cedit. Hic respondetur ad rogationem versu 21 memoratam.

¶ ἐλεύσω, traham) de terra, sursum. Hoc verbo vis indicatur adversus mundi principem, non jam detenturum captivos.

34 ἡμεῖς, nos) Vocula ironiæ quiddam hoc loco habet.

¶ ἐκ τῆς νόμου) ex Lege, sub qua prophetæ & psalmi comprehenduntur.

¶ μένει, manet) Ps. XVI. 10. XLV. 7. LXXII. 5. LXXXIX. 29. Ies. LIII. 8.

¶ καὶ, &) Iudæi committunt inter se, quæ committenda non erant. Ies. LIII. 8. Ipsa mors via ad perennitatem.

¶ πῶς, τίς, quomodo, quis) Dupliciter quærent: de exaltatione, ex v. 32. de Filio hominis, ex v. 23.

¶ τίς) Quis est, inquit, filius hominis, si Christus non est? Atqui filium hominis exaltatum iri dicis; Christus autem non moritur. τίς, quis, qualis.

35 ἔτι, adhuc) Non respondet Iesus interpellationi eorum, sed subjicit, quæ eis maxime sunt necessaria.

¶ μικρόν, pusillum) Antitheton, in æternum. v. 34. Iudæi putabant, Christum, ubi semel

semel venisset, nunquam non futurum cum ipsis.

¶ ἐν ὑμῖν, *in vobis*) Lux ipsa manet; sed non semper *in vobis*. Sic, ἐν αὐτοῖς, *in illis*. c. XV. 24. Est ἐν pro ἅ Hebræo.

¶ περιπατεῖτε, *ambulate*) cum progressu. Ambulandum, non disceprandum. *Fides* non est deses, sed agilis in luce. v. 36.

¶ καταλάβη, *comprehendat*) inopinantes.

¶ καί, ἔ) Conjunctio, pro relativo *qui*. *in quibus tenebris qui ambulat*, &c. sic καί, ἔ, Luc. XXIV. 18.

¶ πῶς) *ubi*, quorsum. 36 υἱοὶ φωτός, *filii lucis*) qui luei semper manent conjuncti. c. VIII. 35.

¶ γένησθε) *fiatis*; quum per vos non fitis.

¶ ἀπελθὼν ἐκρύβη, *abiens abscondit se*) Hoc ipso significavit, quid posthac futurum eis esset. Matth. XXIII. 39.

37 πσάυτα, *tanta*) tam multa. Epicrisis generalis.

¶ ἐμπροσθεν αὐτῶν, *coram eis*) ita, ut oculis cernerent.

¶ ἐκ ἐπίστευον, *non credebant*) Sequitur amplius: *non poterant credere*. v. 39.

38 ὃν εἶπε, *quem dixit*) Prophetica sunt, non modo quæ Dominus ad prophetas, & hi Illius verbis, sed etiam, quæ propheta ad Dominum suis ipsorum verbis dixere.

¶ Κύριε - ἀπεκαλύφθη;) Ies. LIII. 1. Sic plane LXX. In Hebræo κύριε non exstat. Collato ibi versu sequente *Brachium Domini* accipi potest pro Messia ipso.

¶ ἀκοῆ) ἀκοή, facultas audiendi; inde id quod auditur, i. e. sermo, testimonium. correlatum, *fides*.

¶ ἡμῶν, *nostro*) prophetarum.

¶ ὁ βραχίον Κυρίου) *brachium Domini*, in miraculis & redemptionis opere exfer-

tum, in evangelio prædicatum. Ies. LII. 10. Ps. XCVIII. 1. 2.

¶ τίμ ἀπεκαλύφθη; *cui revelatum est?*) In se exfertum est; sed cæci non viderunt illud. Fidelis quis est? Resp. Est talis, cui revelatum est brachium Domini.

39 διὰ τῆς) *ob id*: quia videlicet prædictum erat justum hoc iudicium. Hic subsistit evangelista: quis ultra nitatur?

40 τεύφλωκεν, *cæcavit*) iusto iudicio, Deus. Sequitur, commutata persona, *sanem*, ego Messias.

¶ πεπώρωκεν) Opposita: πώρωσις, νόησις, *stupor, intelligentia*. conf. 2 Cor. III. 14.

¶ ἵνα μὴ) *usque eo, ut ne*. conf. ἵνα, c. V. 20.

¶ καὶ νήτωσι τῇ καρδίᾳ καὶ ἐπιστραφῶσι, ἔ) *intelligent corde ἔ) convertantur*) Hæc duo incisa propius coherent inter se, per accentus Hebræos, apud Iesajam, quam cum ceteris.

41 ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, *quum vidit gloriam ejus*) Pro αὐτοῦ unus alterque scripsit ἔ) θεῶ, ex v. 43. sed sic enervatur applicatio oraculi Iesajani ad tempora Christi. Divinam Christi gloriam, Ioh. I. 14. XVII. 1 f. vidit Iesajas c. VI. 1. ita quidem, uti revelanda erat in N. T. & uti Iudæi eam non erant agnitori.

¶ καὶ ἐλάλησε, ἔ) *locutus est*) Subauditur ὅτε *quum*, ut ὅπ *quod*, v. 16. Indigetur *sermo* ille, qui conjunctim cum *visione* memoratur, Ies. VI. 5.

42 καὶ) *etiam*: non modo ex plebe.

¶ Φαρισαῖος, *phariseos*) Hi erant acerbissimi: ipsisque *principibus* formidabiles.

¶ ἔχ ὡμολόγησεν, *non confitebantur*) quamvis animus per fidem convictus ad confessionem urgebat. *non confiteri*, & *negare*, differunt.

43 ἠγάπησας, *amavit*) Evangelium

postulat & operatur abnegationem rerum humanarum.

¶ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων, *gloriam hominum*) qualis est communio synagogæ. Qui ignominiam fugit, jam gloriam hominum amat.

¶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *gloriam Dei*) Gloria ex Deo, obtingit *credentibus* & *loquentibus*. c.I. 12.

44 ἰησοῦς, *Iesus*) Epilogus, apud Iohannem, sermonum Christi publicorum, & recapitulatio. Ideo dicit: *locutus sum*, ut de re præterita. v. 48. 49.

¶ ἐκράζει, *clamavit*) cupidus salutis humanæ.

¶ οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, *non credit in me*) Fides ejus non tendit in me solum. 1 Petr. I. 21. Christus omnia refert & delegat ad Patrem.

¶ ἀλλ' εἰς, *sed in*) Fides in Filium est eadem etiam fides in Patrem, quia Pater *misit* Filium, & quia Filius & Pater *unum* sunt, coll. v. seq. c. XIV. 9 f.

45 θεωρῶν, *videns*) ea visione, quam fides comitatur. c. VI. 40.

¶ ἐμὲ) *me*, Lucem. v. 46.

¶ θεωρεῖ, *videt*) Spectatione mei attingit Patrem. c. XIV. 9. Hic non additur, *non videt me, sed*. nam diversa est ratio *credendi* & *videndi*, quamvis conjuncta. Accedit τὸ *audire*, v. 47.

¶ τὸ πῦρ ψανά με, *cum qui misit me*) Hic locus iis commendandus est, qui hæsitant, quomodo Deum in invocatione sibi debeant proponere. add. cap. XIV. 9.

46 φῶς, *lux*) Continuat sermo ex v. 36.

¶ μὴ μένη, *non maneat*) Erasmus igitur in tenebris.

47 ἐγὼ οὐ κρίνω, *ego non judico*) Hoc limitatur tripliciter: *Ego*, scilicet; &, in præfenti, *non judico*; &, causali ter, *non judico*

ego, sed qui non credit, ipse in iudicium incurrit, verbo non credens.

¶ ἵνα κρίνω, ἵνα σώσω) *ut judicem, ut salvem*) Eiusdem temporis verba. Vide: non credens est portio mundi, cujus salvandi causa Christus venit. plane hoc patet ex verborum nexu.

48 ἐμὲ, τὰ ῥήματά μου) *me, verba mea*) Quia Christum ipsum repudiabant Iudæi, ideo verba ejus non acceperunt. c. VIII. 43.

¶ ἔχει) *habet* jam.

¶ ἐκεῖνον) *ille*) Hoc pronomen prospicit in longinquum.

¶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, *in novissimo die*) c. VI. 39. Vno die erit & resurrectio & iudicium. Magnam vim & ad fideles & ad infideles habet novissimi diei mentio.

49 ὅτι, *quia*) Ratio, cur verbum iudicet infidelem: est enim verbum Patris; c. XIV. 24.

¶ αὐτὸς) *Ipse*.

¶ τί ἔπω καὶ τί λαλήσω) *λαλῶ* dicitur de sermone copioso & *μονοπλευρῶ* ἔπω, de brevi, & mutuo. c. XVI. 17. Diff. ut רבך & רבך apud Hebræos.

50 ζωὴ αἰώνιον) *vita æterna*) Quare qui verba Christi spernit, vitam æternam spernit. Vita enim æterna sita est in agnitione Patris & Filii. c. XVII. 3.

C A P. XIII.

1 Πρὸς, *ante*) proxime ante, pridie. In tres partes hic liber dividitur, quarum summa est: *Veni a Patre: fui in mundo: vado ad Patrem*.

¶ ἀγαπήσας) *amove complexus*.

¶ τὰς ἰδίους, *suos*) v. 18. Antitheton ad alienos, de quibus c. XII.

¶ ἠγάπησεν) *amavit*, dum puritatem perfectam iis contulit, & humilitatem animæ,

ma, adeoque capacitatem ad legationem in mundo post abitum Iesu obeundam. v. 10.

14. 20.

2 δείπνς, cœna) indefinite. Ea erat pridie cœnæ paschalis.

¶ γενομένης, cum fieret) Ergo pedilavium erat sub initium cœnæ.

¶ ἤδη, jam) Particulam omittunt Chrysof. Æth. Arab. Lat. in ms. quibusdam, Pers. Syr. sed retinenda est. Respondet ei πίε, tunc, v. 27.

¶ βεβληκόπος, cum misisset) Magna vis. Conjugata, διαβολα, βεβληκόπος.

¶ καρδιαν, cor) Occultum adhuc erat propositum Iudæ.

¶ ἰούδα, Iudæ) Ne impuritas Iudæ ceterorum corda corripere, pedilavio cautum est. conf. v. 11.

¶ ἰσκαριώτης, Iscariotæ) Non Simonis, sed Iudæ cognomen. c. VI. 71. XIV. 22.

3 εἰδώς, qui sciret) Conscientia gloriæ, & officium servile pedilavii, mire concurrunt. Prefatio gloriæ est instar protestationis, ne quid indignum fecisse existimetur Dominus pedes suorum lavans.

¶ πάντα, omnia) Quo propius Iesus Christus venit ad passionem, v. 2. eo magis ipse cogitat, eoque clarius scriptura loquitur, de ejus gloria. Sic quoque v. 30 & 31. Pater Filio hoc quali dixit: Omnia quæ a me defecerunt, tibi do: vince quod vis; vindica tibi, quod vis. c. XVII. 2. 3.

4 ἐγείρεται, surgit) Iesus semper cum recordatione gloriæ suæ intrandæ conjunxit specimina humilitatis.

¶ πιδμάτια, vestes) eas, quæ lotionem impedirent.

5 εἶπα) deinde. Non dubium est, quin valde expectarint discipuli, quid pararet.

¶ ἦ) Adesse solebat, ubi cœnabatur, pelluvium, ex metallo, an ex ligno, ut hodie malluvium. Hæc vis articuli.

¶ ἤρξατο, cepit) novo & admirabili instituto. Rarum Iohanni verbum.

¶ νίπτειν, lavare) Magna demissio & tamen decora. Non sic angelus Petro fecit. Act. XII. 8.

6 ἐρχεται, venit) Non plane ante omnes, sed tamen in primis ad Petrum venisse videtur: in quo ceteri discipuli didicere, non esse obnitendum. Pulchra virtus, ἀπειριργία, simplicitas obediens fidelium.

¶ κύριε, Domine) Ter hic loquitur Petrus. prima & tertia vice appellat Dominum: secunda allocutio est quasi continuatio primæ.

¶ σὺ μὲν, tu meos) Indigne fert, quasi rem indignam.

7 εἰ, quod) Axioma patentissimum.

¶ οὐκ ἄρπιδε μετὰ ταῦτα) Similis sermo, v. 36.

¶ μετὰ ταῦτα, posthæc) Vid. v. 12 (quo pacto verba γνώσκῃ, γνώσκετε, cognoscēs, cognoscitis? strictissime coherent,) & v. 17. vel etiam Luc. XII. 37. Eventus non modo posthæc, sed statim celerius incipit, quam promissio sonat.

8 λέγει, dicit) Non erat addenda protestatio altera.

¶ εἰς τὸ αἰῶνα, in æternum) Opponit hoc Petrus τῶ μετὰ ταῦτα, posthæc. Formula vehemens. 1 Cor. VIII. 13.

¶ εἰάν, si) Voluntati Domini debemus cedere.

¶ σέ) te, inquit, non, pedes tuos. brevitate præcisâ. Qui non lotus est pedes, totus censetur illotus.

¶ οὐκ ἔχεις, non habes) Necessaria virtus eis per pedilavium ostensâ. Non dubium est, quin admiranda Domini humilitas, discipulorum animas valde mutaverit & liquefecerit. Petrus in primis egebat.

¶ μετ' ἐμοῦ, mecum) Manet ergo Dominus, Iesus.

9 μὴ, non) Si lotio me participem tecum servat, totum me lavandum permitto.

¶ χείρας, κεφαλὴν, manus, caput) Gradatio. Ex majestate Domini usque adeo demissa, Petro sensus impuritatis propriæ abortus hæc verba dictavit. conf. Luc. V. 8.

10 ὁ λελασμέν(ος) λῶ, (unde λετρεῖν,) dicitur de toto corpore, νίπτω de parte.

¶ ὄν, non) Iesus Petri sensum in ordinem redigit.

¶ πόδας, pedes) qui ultimi sunt in lavando, & primi in inquinando.

¶ ὅλα, totus) ubi pedes loti sunt.

¶ καθαρὸν, mundi) c. XV. 3.

11 παραδιδόντα, prodentem) qui pedilavium acceperat.

12 ὅτε, quum) Ab hoc adverbio duo verba pendent, uti cap. XII. 41.

¶ αὐτῶν, eorum) discipulorum; recenti aqua in singulos sumta.

¶ ἀναπεσὼν, accumbens) ut Dominus. Luc. XXII. 27.

¶ τί, quid, & quare.

13 ὁ διδάσκαλος) Nominativus pro vocativo, exstante Luc. VI. 46.

¶ καὶ, et) Interdum appellabant *Magistrum*, interdum *Dominum*: eoque se fatebantur *discipulos* & *servos*.

¶ ὁ κύριος, Dominus) v. 6. 9. 25. 36. 37. c. XIV. 5. 8. 22.

14 καὶ ὑμεῖς, etiam vos) Pedilavium, quod Dominus discipulis adhibuit, pertinebat & ad beneficium conferendæ puritatis totalis, & ad prædian docendæ dilectionis humilis. v. 34. coll. v. 1. Inde pedilavium discipulorum inter se eo pertinet, ut alter alterum quoquo modo adjuvet ad consequendam puritatem animæ; & ut alter alteri pedes lavet, vel proprie, 1 Tim. V. 10. idque serio, si scilicet accidat, ut opus sit: est enim præceptum affirmativum, obligans

semper, sed non ad semper; quale etiam illud 1 Ioh. III. 16. vel synecdochice, per omne genus officiorum, quæ alter alteri etiam servilia & sordida, modo opportuna, præstare potest. Dominus igitur per ipsum pedilavium purificavit discipulos; quare etiam Petrum amanter coëgit: sed discipulis pedilavium mutuum non hoc nomine præcepit. neque adeo tanta est pedilavii literatenus imitandi necessitas, quantam nonnulli statuerunt; quum Iohannes v. gr. Thomæ pedes nusquam laverit: & tamen major pedilavii Dominici & fraterni similitudo, quam plerique agnoscunt. Hodie pontifices & principes pedilavium ad literam imitantur: magis autem admirandus foret v. gr. pontifex, unius regis, quam duodecim pauperum pedes, seria humilitate lavans. Iam, his observatis, fac legas *Ittigii* diss. de Pedilavio.

¶ ὀφείλετε, debetis) mei exempli causa. coll. γὰρ, enim. v. 15.

16 ἀμὴν ἀμὴν, amen amen) Vis hujus affirmationis pertingit ad v. 17.

¶ μείζων, major) Neque debet recusare, quo minus eadem faciat, eadem sustineat.

17 ταῦτα) hæc, quæ ego feci.

18 λέγω, dico) quum *beatos* dico.

¶ ἐγὼ) ego Dominus: tamen si vos nescitis, præsertim quisque de ceteris.

¶ ἐπ' ἐμὲ, super me) Tantum abest, ut fratrum pedes lavet.

¶ τὴν πτέρναν, calcaneum) Congruit hic sermo in primis ad lotionem *pedum*; & ad morem veterem discumbentium ad *panem* edendum. conf. 277 Gen. III. 15.

19 ἀπ' ἄρτι) ab hoc tempore. nam mox iterum dicit, & expressius, v. 21.

¶ πρὸ ἔγενέσθαι, prius quam fiat) c. XIV. 29.

¶ ἴνα, ut) Idem scopus c. XIV. 29. XVI. 4.

¶ πισύσητε, credatis) Magnum criterium veritatis, predictorum eventus.

20 ἀμὴν ἀμὴν, amen amen) Iesus discipulos v. 1 seqq. suo sensu ac sua puritate imbutos, nunc etiam sua auctoritate cohonestat. Qui habet pedes *ωραίους*, speciosos, v. 5. Rom. X. 15. & sese humiliat, v. 14. Matth. XVIII. 4. 5. is potest legatum Christi agere. v. 16.

21 ἐμαρτύρησε, testatus est) graviter, ut de re occulta.

¶ εἰς ἐξ ὑμῶν, unus ex vobis) Hoc omnibus salutare fuit, quod Iesus primum indefinite locutus est.

23 ἐν ἡγάπα, quem amabat) Magna cura vitat *Iohannes* expressam sui appellationem. Optabilis est, *amari* ab Iesu, quam nomine proprio celebrari. Est tamen hoc loco notatio ipsius nominis proprii : (uti Luc. II. 11 not. Ap. I. 4, ubi periphrasis est Tetragrammati : adde, si placet, quæ notavimus in *Gregorii Thaum.* Paneg. p. 181.) nam *Iohannes* dicitur, qui apud *Dominum gratia* valet. Ideo hæc appellatio ponitur etiam, ubi materia substrata eam non valde postulabat : v. gr. c. XX. 2, cum Petro, cuius nomen ponitur. Atque hic, instante passione, prima eximia *amoris* significatio data est *Iohanni*, per revelationem arcani : antea is videtur nescisse, se tantarum esse.

24 νέει, innuit) a tergo Iesu. Medius locus erat honoris : cum tenebat Iesus : supra, Petrus ; infra *Iohannes* accubuisse videtur. Magna familiaritas Petri & *Iohannis*. c. XVIII. 16. XX. 2. XXI. 7. 20. *Nutus*, præ sermone, hic decebat.

¶ πυθέσθαι, ut sciscitaretur) Sic ferebat opportunitas loci, quo gaudebat *Iohannes*.

25 ἐπιπεσῶν, rejiciens se) Nova libertas, qua neque hic neque alius discipulus alias usus est. c. XXI. 20. *Iohannes* erat in

sinu Domini : inde reclinabat se quam familiariter ad *pectus* Iesu, eo ipso tegens animum interrogandi : deinde clam interrogavit. conf. v. 28.

¶ ἐκεί, ☉) ἔτως addidere pridem multum. Glossa bona : coll. ἔτως c. IV. 6 not.

26 ἀποκρίνεται, respondet) *Iohanni* in aurem.

¶ τὸ ψωμίον, offulam) Hanc inter loquendum Iesus sumit in manum.

¶ δίδωσιν, dat) Dedit Iesus cum summa longanimitate ; & ceteri discipuli sine dubio putarunt, Iudam præ aliis esse felicem. Sed cum Iudas ne sic quidem resipisceret, factus est *Satanæ* organon singulare, Christo adversissimum.

27 μετὰ τὸ ψωμίον, post offulam) non cum offula.

¶ τόπε, tum) Accurate notatur tempus, conferendum ad Luc. XXII. 3. 7.

¶ ἐσῆλθεν, intravit) Antea tantum potuit cogitationem *injicere*. v. 2. Vti œconomia mali & boni per omnia inter se comparari contrarie potest ; sic quoque gradus operationis obsessionisque *satanicæ* & operationis inhabitationisque *divinæ*.

¶ ἐκένεν, illum) Iam *remote* notat Iudam.

¶ ὁ ποιῆς, quod facis) Non jubet facere, sed, si facere pertendat, maturare ; eoque se promptum innuit ad patiendum. Iudas ex hoc radio omniscientiæ poterat sentire, se nosci.

¶ πάλιον, ocyus) Sic ἐνθὺς statim. v. 30. Versu 31 causâ ostenditur, cur Iesus festinarit.

28 ἐδείξ, nemo) præter Iesum *Iohannem*que & Iudam.

¶ εἰς τὴν ἑσπρην, in festum) Gestâ hæc sunt paullo ante festum, pridie paschatos : nec tamen existimabant, tam prope instare passionem Domini. In ipsam cœnæ pa-

paschalis vesperam hæc non conveniunt.

30 ἐξῆλθεν, *exiit*) postea tamen rediit: coll. Matth. XXVI. 20. vixque potuisset alias prodere.

¶ ἦν δὲ νύξ, ὅτε ἐξῆλθε) *Erat autem nox, quum exiit.* Similis forma loquendi: *erat autem sabbatum, quum* &c. c. IX. 14. Versu 31 incipiunt, quæ postridie dicta sunt.

30 f. ἦν δὲ νύξ, ὅτε ἐξῆλθε. λέγει ὁ ἰησοῦς, Νῶν κτλ.) *Nox erat, quam exiret Iudas.* Non autem ea nocte ineunte, sed postridie mane dixit Iesus: *Nunc glorificatus est Filius hominis* &c. ut ostendimus in Harmon. evang. § 178. Perperam igitur nonnulli incisum hoc, ὅτε ἐξῆλθε, interdum etiam ἂν inserto, cum λέγει construxerunt.

31 λέγει) *dicit*, postridie, nempe mane, feria V. coll. v. 1. 38. Sermo etiam ex abrupto incipiens sic notatur. c. XVIII. 26. coll. Luc. XXII. 59. Dominus res maximas in corde suo agitata eloqui incipit: hocque loco scena quasi panditur ad colloquium, quod capp. seqq. continuatur.

¶ νῦν) *nunc.* Articulus temporis præcise notatus in præsentī. conf. c. XII. 27. 31 not. Hoc *nunc* determinat se ipsum: *nunc*, dum hoc dico. Exitus Iudæ per se nullum cum hac particula nexum habet.

¶ ἐδοξάσθη, *glorificatus est*) Iesus passionem ut breve iter spectat, & in eam potius prospicit.

¶ ἐν αὐτῷ, *in eo*) In corde Domini verfabatur tum quiddam solidissimum, nec solum spectabat proxime futura, sed penitissimam eorum repræsentationem & gustum habebat, dum se totum ad patiendum conferebat.

32 δοξάσει, *glorificabit*) per exaltationem.

¶ ἐν ἑαυτῷ, *in semetipso*) Relatum ἐν αὐτῷ, *in eo.*

33 πικρία, *filioli*) Hoc loco, præceptum

amoris proferens, primo sic eos appellat. conf. c. XXI. 5.

¶ τοῖς ἰουδαίοις, *Iudæis*) Hoc uno loco, cum discipulis loquens, Iudæos appellat, præterea nunquam, nisi ad Samaritidem, ad Caipham, ad Pilatum, semel. c. IV. 22. XVIII. 20. 36. Et capp. XIV - XVII nunquam appellat Iudæos aut Israëlēm.

¶ ζητήσετέ με, *queretis me*) Non addit, *non invenietis.*

¶ οὐ δύνασθε, *non potestis*) Nondum erant maturi. v. 36.

¶ ἄρτι, *nunc*) Noluit discipulis citius hoc dicere: infidelibus dixit citius.

34 ἐν πολλῇ καινῇ, *præceptum novum*) *Novum* dicitur præceptum, non tam respectu V. T. quam respectu scholæ Christi. Antea sequela Iesu in singulos gressus direxerat discipulos, amorem implicite complexa: nunc sequi non possunt discedentem; itaque summa officii eis præscribitur. conf. de precibus, c. XVI. 24. de appellatione amicorum, c. XV. 15. de odio mundi, c. XVI. 4. Inde dicitur *Lex Christi*. Gal. VI. 2. Sic præceptum ab initio auditum, & præceptum novum, inter se opponuntur 1 Ioh. II. 7. 8. ἐν πολλῇ, *præceptum*, autem dicitur eo sensu, uti præcipitur non servis, sed liberis. Simul autem dulcissimus *novitatis* gustus additur huic præcepto ex sensu gloriæ, cuius commemoratio præcedit. Moses ante obitum magis quam unquam antea, in *Deuteronomio* commendavit amorem Dei: Iesus ante discessum discipulis dat novum præceptum, ut inter se diligant. sic *secunda lex* & *præceptum novum* inter se conferri possunt.

¶ ἀγαπᾶτε - ἀγαπᾶτε) *amatis - amatis*) Sermo bis ponitur: primum simpliciter, deinde cum epitali. Tale illud, *pacem; pacem meam.* c. XIV. 27. conf. Gen. XLVIII. 5. Ps. XXVII. 14. XLVII. 7. LXVIII. 25. CXVIII. 15 f. Ez. VII. 2. *finis: venit finis.*

35 γνώσκονται, cognoscent) Gnorisma Christianorum, amor. Rom. XIV. 18 fin. coll. ibid. v. 15 med. 1 Ioh. III. 10.

¶ ἐμοὶ *mei*, qui amo usque ad mortem.

¶ μαθηταί, *discipuli*) c. XV. 8.

¶ ἀγάπην, *amorem*) & quidem propter me, & sicut ego amavi.

36 πέτρος (Petrus) Loquitur Petrus h. l. Thomas, Philippus, Iudas, c. XIV. 5. 8. 22. omnes, c. XVI. 29.

¶ πῶς, *quo*) v. 33. Interrogabat Petrus, ut qui putaret, se posse sequi. Adhæserat ad Iesum cor Petri. cap. VI. 68. XXI. 7.

¶ ἀπεκρίθη, *respondit*) Quæstioni quorsum respondet ex intervallo, c. XIV. 2 f. 12. 28. XVI. 5.

¶ οὐ δύνασαι, *non potes*) Nec res ferebat, nec Petri imbecillitas. hanc autem solam Petrus sua exceptione spectat. Sequebatur Petrus c. XVIII. 15. sed procul, nec sine detrimento. Matth. XXVI. 58.

¶ ἀκολουθήσεις, *sequeris*) Cap. XXI. 19. 22.

37 ὑπὲρ σῶς, *pro te*) Imo Iesus pro Petro.

38 ἀπαρνήση, *abnegaris*) ex timore. Tantum abest, ut mori paratus sis. Ter prædicta abnegatio triplex: primum, h. l. deinde apud Lucam; postremo apud Matthæum & Marcum. Mira cum hac prædictione connexio est versus primi capitis sequentis. Nam antegressæ quæstioni, quorsum proficiscatur, suavissime respondet, quantum Petrus & cum eo ceteri tantopere tum vacillabant.

CAP. XIV.

¶ **M**η) Præmittitur alicubi, καὶ εἶπε τις μαθηταῖς αὐτοῦ idque cel. D. Hauberus tuetur, præcipue in den harmonischen Anmerkungen, p. 206. Primus sic edidit Erasmus: atque hunc in modum vel ex Erasmo, vel ex Vulgata pariter interpo-

lata, vertit Lutherus. *Universa antiquitas hoc additamentum refutat, ut ostenderam in Apparatu, p. 595. Principio rationis sufficientis, quo D. Hauberus utitur, in hanc partem utar, ut cum Erasmo ipso, Luca Brugenfi, Millio dicam, librarium unum alterumque, Pericopæ sive Lectione ecclesiastica ineunte, hanc formulam, ut sæpillime fecerunt, appinxisse.*

¶ μὴ παρασείσω, *ne turbetur*) propter abitum meum. c. XIII. 33. XVI. 6. Perturbationem cordis adimit discipulis, antequam causas perturbationis indicat. Repetitur hoc & intenditur versu 27.

¶ πιστεύετε - πιστεύετε, *credite - credite*) Imperativus, perinde ut in parallelo, μὴ παρασείσω, *ne turbator*. Summa Homiliæ hujus, *Credite*: & hoc, *credite*, versu 11 & deinceps urgetur, donec Indicativus *creditis* efficitur, c. XVI. 31. 30. quo effecto, Salvator orat & abit. Ita distingui possiet, πιστεύετε εἰς τὸ θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε: ubi poneretur primo verbum per se, instar summarii, uti c. XVI. 31. deinde idem cum declaratione. coll. c. XIII. 34 not. Sed præplacet recepta distinctio, ita quidem, ut in priore inciso accentus inter pronunciandum maxime cadat super verbum *credite*; in altero, super *in me*: ut fides antiqua *in Deum*, novo quasi colore tingatur, *in Iesum Christum* credendo.

¶ εἰς ἐμὲ, *in me*) a Deo profectum. c. XVI. 27.

2 οἰκίον, *domo*) Rara appellatio cœlestis habitationis: *domicilium*, quo admittuntur liberi, ubi habitat Pater. Iesus per passiones transpicit ad metam. conf. Hebr. XII. 2. 2 Tim. IV. 7.

¶ ὁ πατὴρ μου, *Patris mei*) Incunte hac homilia pronomen sæpius addit Iesus *Patris* mentioni: in progressu autem & exitu, postquam suæ præ credentibus eminentiæ cavet, & discipulos ad fidem excitavit,

tavit, magis quasi communiter loquitur, *Pater*, scil. meus, idemque vester.

¶ *μοναί*, *mansiones*) Id ad locum, non ad tempus, pertinet: diciturque in plurali, propter multitudinem eorum, quos capit locus ille communis.

¶ *πολλαί*) *multæ*, quæ & angelos & vestros in fide antecessores, & vos & quam plurimos capiant. Ipso plurali numero videtur etiam varietas mansionum innui. nam non dicit *mansio magna*, sed *mansiones multæ*. Conf. Ap. XXI. 16 not.

¶ *εἶσιν*, *sunt*) *jam nunc*, & ab initio.

¶ *εἰ δὲ μὴ*, *sin minus*) nisi jam essent.

¶ *εἶπον ἂν*) *dicerem*, vel potius, *dixissem*. De plusquamperfecto conf. c. IV. 10 not. Quid dixisset? hoc ipsum, quod sequitur: *πρὸς ὑμᾶς*, *proficiscor*. Sententiam illustrat parodia simillimi loci, c. XVI. 26: *non dixi vobis, me locum vobis esse paraturum: etenim jam SUNT mansiones, æque multæ*.

¶ *πρὸς ὑμᾶς*, *proficiscor*) in domum Patris mei.

¶ *ἐπιμάσαι*, *parare*) Non plane negat, se parare locum, coll. v. seq. ubi Ipse id affirmat: sed utrumque inter se temperat. Similis sermo de Rogatione, c. XVI. 26. Sed vide, quid situm sit in ordine verborum: versu 2 dicitur *τόπον ὑμῖν* *locum vobis*: versu 3 *ὑμῖν τόπον*, *vobis locum*, priore utrobique vocabulo emphasin habente, uti 1 Cor. VII. 22 not. *Locus* ipse paratus est: *vobis* parabitur. paratio alia absoluta, alia respectiva. Initium versus tertii, *καὶ ἂν*, *ἔ* *si*, non pendet ab *εἶπον*, *dixissem*, sed stat per se.

3 *ἂν*, *si*) Lenis particula pro *ὅταν*, *quum*.

¶ *ἔρχομαι*, *venio*) Præfens, de adventu celeri. v. 18. Singulare sermonis idioma est, quod Dominus non, *veniam*, sed *venio* solet dicere, etiam alio verbo futuri

temporis adjecto. conf. tamen etiam Matth. XVII. 11 de prodromo, & LXX 2 Sam. V. 3.

¶ *καὶ*, *ἔ*) Finis abitus mei hoc ipsum infert, ut iterum veniam.

¶ *πρὸς ἐμαυτὸν*, *ad me ipsum*) Majestatis plena locutio. Patris domus, Filii domus. c. XVI. 15.

4 *ἔ* *πρὸς ἐγὼ ὑπάγω*, *quo ego proficiscor*) Summa eorum, quæ antecedunt.

¶ *τὴν ὁδὸν*, *viam*) Propositio eorum, quæ sequuntur.

5 *θωμᾶς*, *Thomas*) Alius post alium interrogat, pie & suaviter. v. 8. 22. & antea c. XIII. 36.

¶ *καὶ πῶς*, *ἔ* *quomodo*) Statuit Thomas, acuta utens ratione, ignorata meta, multo minus sciri viam.

6 *ἡ ὁδὸς*, *καὶ ἡ ἀλήθεια*, *καὶ ἡ ζωὴ*, *via* *ἔ* *veritas* *ἔ* *vita*) *Vera via vita* appellatur in soliloquiis apud Augustinum, c. IV. Sed majorem vim habet textus, summam complectens doctrinæ de Iesu Christo. Etenim quaestioni de *Via* respondet hoc, *Ego sum Via*: quaestioni de *Scientia* respondet hoc, *Ego sum Veritas*: quaestioni *Quorsum*, respondet illud, *Ego sum Vita*. Simulque tria proponuntur, (conf. tria, c. XVI. 8.) quorum primum, de *via*, tractatur mox hoc versu: de *veritate*, v. 7 seqq. 17. de *vita*, v. 18. 19 f.

¶ *πρὸς τὸν πατέρα*, *ad Patrem*) Hoc iterum respondet quaestioni, *quorsum?*

¶ *εἰ μὴ*, *nisi*) Hoc iterum respondet quaestioni de *scientia*. Via unica, via certa.

¶ *δι' ἐμῆ*, *per me*) Hoc iterum respondet quaestioni de *viam*.

7 *εἰ*, *si*) Hoc *si* non plane negat, sed ad progressum trahit animas. v. 28.

¶ *ἠώρακατε*, *vidistis*) Præteritum: videre cœpistis, & videtis.

8 *ἀρκεῖ*, *sufficit*) ut porro nec interrogare

gare velimus, nec animo turbemur. Hanc *ἀνταρκίαν*, acquiescentiam, assequuntur capite XVI. 30. Confer Ps. XVII. 15. XXII. 23. 27. LXIX. 3. 1. 33.

9 λέγει, dicit) Responsio ad ostende habetur versu 9-11. ad *sufficit*, habetur versu 12 s.

¶ ἔκ ἐγνωκός με, non cognovisti me) Hoc dicitur per consequentiam. Si negas, Patrem tibi esse cognitum, negas, me tibi esse cognitum. Atqui menoliti, ergo co ipso Patrem; propter summam nostri unitatem.

¶ ὁ ἑώρακός ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα, qui vidit me, vidit Patrem) Sicut anima, quæ per se non cernitur, cernitur ex eo, quod illa per corpus agit: sic Patrem is videt, qui Christum videt. In omni cogitatione de Deo debemus Christum nobis proponere. Vid. Col. I. 15 not. Illud, *אֱלֹהִים מְלָאךְ* Angelus faciei ejus interpretatur Bechai פְּנוּ הַוָּדוּךְ מְלָאךְ Angelus, qui Facies ejus est. Conf. Ps. CXXXIX. 7. Chrysostomus: qui creaturam videt, non etiam Dei videt (τὴν ἑστίαν) essentiam. Si quis me videt, Patrem, inquit, meum videt. si vero alterius esset essentia, non hoc dixisset. - nemo qui aurum ignorat, in argento essentiam auri videre potest.

¶ καὶ πῶς) καὶ videtur repetitum ex v. 5. καὶ v. 9 non habent N. 1. Latini codd. plerique omnes, Iren. Augustin.

10 ὅτι) quod.

¶ ἐν τῷ πατρὶ - ἐν ἐμοὶ, in Patre - in me) Hoc summam unitatem significat. c. XVII. 21.

¶ ἔστι, est) Hoc emphasin habet: nam hujus *Esse* consequens est loqui & facere, & hoc *Esse* cognoscitur ex verbis & factis. Synonymon mox, manens. Elucet hinc unitate in operando prior unitas, essentia.

¶ ῥήματα, verba) & opera.

¶ αὐτὸς) Ipse.

¶ ποιῶ τὰ ἔργα, facit opera) & loquitur verba.

11 πιστεύετε μοι) Non creditis habet Lat. ex alliteratione ad versum præcedentem, qui item habebat, Non credis quia. Inde mihi omisit etiam in fine versiculi. Credite, credite, epanalepsis.

¶ ὅτι) quia: coll. mox, διὰ, propter. Credite mihi propter meam ipsam affirmationem, credentibus per se firmam. Hoc primum est motivum fidei; quod solus Christus potuit proponere: secundum præbent miracula, propter quæ etiam apostolis de Christo credi potuit.

¶ ἔργα, opera) quæ adhuc vidistis, & visuri estis, v. 12 f.

¶ πιστεύετε μοι, credite mihi) εἰς ἐμὲ, in me, versu seq. Qui Christo de se loquenti credit, in Christum credit: qui Petro de Christo loquenti credit, non in Petrum, sed in Christum credit.

12 ἀμὴν ἀμὴν, amen amen) Sequuntur promissiones & adhortationes suavissime inter se mixtæ: atque ita, ut inter loquendum subinde ea attingat, quæ in progressu sermonis efficiunt ipsas Propositiones, v. gr. v. 15, de amore; coll. v. 21. nonnulla etiam per recapitulationem repetat. Imitatur hoc quoque evangelista & apostolus, 1 Joh. II. 20 not.

¶ ἀ, ea quæ) i. e. æque magna.

¶ μέγιστα, majora) v. gr. Act. V. 15. XIX. 12. Marc. XVI. 17 fin.

¶ ποιήσει, faciet) per fidem in me.

13 ὅτι ἀν) Diff. ἐάν τι v. 14. nam ὅτι ἀν & τὸ αὐτὸ ad se mutuo referuntur.

¶ αἰτήσητε, petieritis) Grandis promissio. v. 14. c. XV. 7. 16. XVI. 23. 26.

¶ ἐν τῷ ὀνόματί μου, in nomine meo) meo, Filii Dei. Respicitur illud, qui credit in me, v. 12. In V. T. adorabant Deum Abrahæ

mi, Isaaci, Iacobi: in N. T. invocatur Deus & Pater D.N.I.C.

¶ ἵ τῷ ποιήσω, *hoc faciam*) *ego faciam*. v. seq. Declaratur & res & persona, Vtrinque respicitur τὸ *faciet*, v. 12.

¶ ἐν, *in*) v. 10. 11.

14 ἐγὼ, *ego*) Hoc jam indicat *gloriam*. v. 13.

15 εἰάν ἀγαπήσει με, *si amatis me*) Hortatur, statim post fidem, ad amorem.

16 καὶ ἐγὼ, & *ego*) Nexum hujus verficuli cum præcedentibus dat versus 21.

¶ ἄλλον, *alium*) Itaque Iesus Christus est etiam *advocatus*. Zach. IX. 12. nam hoc ipso in loco dicit, ἐρωπήσω, *rogabo*. Alius paracletus ipse ab alio distinctus est: & alterius officium ab alterius officio differt. Itaque ἡ παράκλησις *advocatio* Spiritus sancti, proprium quiddam habitura erat. conf. c. XVI. 7 f.

¶ παράκλητον, *Advocatum*) Hoc vocabulum LXX non habent, & in N. T. solus Iohannes id habet. παρακαλέειν est *advocare*, arcessere patronum: inde παρακλητος, *advocatus* ad præsidium præstandum, defensor, patronus: qui pro aliquo dicit, & ei dicenda suggerit. v. 26. Conf. v. 13 de dicendis ad Deum: c. XVI. 8 de dicendis ad mundum. Conjuncta *Paraclæti* & *Spiritus veritatis* appellatio occurrit etiam c. XV. 26. illa respondet œconomia Christi, coll. 1 Ioh. II. 1, *advocatum Iesum Christum*: hæc, œconomia Patris, coll. c. IV. 23 de Patre adorando in *Spiritu* & *veritate*.

¶ μένη, *maneat*) Sic v. 23 μόνην, *mansio-nem*.

¶ εἰς τὸ αἰῶνα, *in æternum*) Non modo annum unum alterumque.

17 τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, *spiritum veritatis*) Exquisitissima appellatio. c. XVI. versu toto 13. Spiritus, qui veritatem habet, revelat, confert, testatur, defendit,

veritatem illam, de qua cap. I. 17. *gratia* & *veritas*. Quare etiam *Spiritus gratiæ* dicitur Hebr. X. 29, ubi præcedit, *testamenti* sc. *novi*. Veritas omnes in nobis virtutes veras facit. Alias est quædam falsa cognitio, falsa fides, falsus amor, falsa spes; sed non falsa veritas.

¶ ὁ κόσμος, *quem mundus*) Cum prima Spiritus S. mentione incipit discrimen inter fideles & inter mundum, deinceps sæpius recurrens. *Filius* dicitur *in mundum* missus: *Spiritus sanctus* non item. Nec Spiritum S. videt mundus, h. l. nec Iesum posthac. v. 19.

¶ οὐ δύναται λαβεῖν, *non potest accipere*) quamvis Deus omnibus dare velit.

¶ ὅτι, *quia*) Est quasi epanodos. *Mundus non accipit, QVIA non novit: vos nostis, QVIA habetis*. Itaque *nosse* & *habere* ita sunt conjuncta, ut non nosse sit causa non habendi, & habere sit causa noscendi.

¶ οὐ θεωρεῖ, *non videt*) Ergone fideles Eum vident? vident, in operationibus.

¶ ὑμεῖς, *vos*) Hoc emphasin habet.

¶ ὅτι, *quia*) Ex inhabitatione est notitia intima. v. 21 f.

¶ παρ' ὑμῖν - ἐν ὑμῖν, *apud vos - in vobis*) Differunt particulæ. *in* plus, quam *apud*.

¶ μὲν, *manebit*) Futurum, ex v. 16.

18 οὐκ ἀφήσω, *non relinquam*) tametsi id timetis. Gaudebitis ex me & ex *Patre*. Solatium eorum, qui metuebant, ne *orphani* forent.

¶ ὑμεῖς, *vos*) o filii. c. XIII. 33.

¶ ὀρφανός, *orphanos*) *Necessitudo* erat discipulis cum Christo, non cum mundo.

¶ ἐρχομαι, *venio*) Præsens celeritatem innuens. *venio* post resurrectionem, præsentia post ascensionem non sublata, sed confirmata. Et, *venio*, inquit, non, *redeo*. Adventus primi continuationes sunt ceteri potius, quam iterationes. Et in præsentia ait *venio*, & mox, *videtis*, & *vivo*: ex præ-

praesentissimo sensu rei, mox & certo futura. v. 27.

19 οὐκ ἔπ, non jam) Act. X. 41.

¶ θεωρεῖτέ με) videtis & videbitis me, vivum. Nam futurum importat etiam vis antitheti in οὐκ ἔπ, jam non.

¶ ὅπ, quini) Causa, cur visuri sint.

¶ ζῶ, vivo) Non modo vivam, sed vivo.

Ap. I. 18.

¶ ζῆσαθε, vivetis) Futurum; nam vita fidelium sequitur vitam Iesu: & non ex se, sed ex illo vivunt. conf. c. VI. 57.

20 ἐκείνη, illa) post parvum illud tempus.

¶ ἡμέρα, die) resurrectionis.

¶ γνῶσαθε, cognoscetis) magis quam nunc.

¶ ὑμεῖς) vos, de quibus v. 18.

¶ ἐν τῷ in Patre meo, vivente. c. VI. 57. Subaudi: & Pater in me. Et infer: Pater in vobis, & vos in Patre.

21 ἐγώ, ego) item ut Pater meus.

¶ ἀγαπήσω αὐτὸν καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτὸν) Ex. XXXIII. 13: εἰ ὄν ἐυρηκα χάριν ἰναντίον σου, ἐμφανισέν μοι σεαυτὸν.

22 οὐχ ὁ ἰσκαριώτης, non Iscariotes) Distinguit Iudam pium non suo, sed remoto alterius, cognomine, notans simul proditorem post transactionem cum adversariis iterum praesentem, sed a tali quaestione alienum.

¶ τί γέγονεν, quid accidit?) Arbitratus esse videtur pius Iudas, accidisse aliquid, cur mundus ea revelatione privaretur: at per modestiam nil meminit suae prerogativae praemundo.

¶ ἡμῖν, nobis) qui te amamus.

¶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ, non mundo) v. 17. 19. Sic regni mundi opinio discipulis praeciditur.

23 τὸ λόγον μου, sermonem meum) Sermo unus est, respectu fidelium, qui totum ser-

vant: sermones plures, respectu infidelium, qui disserpunt. v. 24. conf. c. XV. 12 not. & 1 Ioh. II. 4. 5.

¶ τηρήσει, servabit) Servare mandata ponitur ante amorem: v. 21. nunc amor ante servare sermonem. Et servare sermonem est medius terminus inter amorem erga Iesum Christum, & inter amorem Patris erga amatorem Iesu Christi.

¶ ἐλευσόμεθα, veniemus) ego & Pater. Singularis numerus ἐμφανίσω, manifestabo, in pluralem progreditur.

¶ μονήν, mansionem) Correlatum vide versu 2, μοναί, mansiones. coll. Ap. III. 20 fin.

¶ μονήν ποιήσομεν, mansionem faciemus) Mansionem facere dicitur vel architectus vel incola: hoc loco, incolae. Hoc valde sublime est: ideo praeciditur versu 25.

24 ὁ μὴ ἀγαπᾶν με, qui non amat me) ut mundus.

¶ τὰς λόγους μου, sermones meos) Et sermonem & sermones, & praecepta, Christi & Dei, servare dicitur pius; non servare, hypocrita: sermonem sive sermones duntaxat, non servare dicitur, ex professo alienus a Christo. observare sermonem est totum: observare praecepta, est pars.

¶ οὐ τηρεῖ, non servat) adeoque non amatur, neque mansionem Patris & Filii in se conspicit.

¶ καὶ ὁ λόγος, & sermo) Hoc colon non solum ad priora verba hujus versus, sed etiam ad versum 23 respicit, imo etiam magis, ut ex singulari numero patet.

¶ ὃν ἀκούετε, quem auditis) nunc quoque, dum haec loquor vobiscum.

¶ ἀλλὰ, sed) Hinc patet ratio, cur, qui verbum Iesu Christi servat aut non servat, Patrem quoque habeat aut non habeat.

25 ταῦτα) haec, non plura.

¶ λελάληκα, locutus sum) Verbum Iesu

Christi est verbum fidei. propterea tam sæpe dicit : λελάληκα, ἔρηκα, εἶπον, dixi. Alia dixit discipulis tempore suæ mansionis cum eis : alia, tempore discessus. c. XVI. 4.

26 ἐκεῖν (ille) Sic c. XV. 26. XVI. 8. 13. 14.

¶ διδάξει πάντα, *docebit omnia*) Non additur hic, *quæ dixi vobis*. nam Paracletus ille etiam cetera docuit. c. XVI. 12. 13. Neque tamen etiam deinceps universa dogmata apostolis confertim sunt infusa; sed quoties opus eis fuit & occasio tulit, instruxit eos Paracletus ad omnes muneris apostolici partes.

¶ ὑπομνήσει, *commonefaciet*) Exemplum præbet hæc ipsa homilia, ab Iohanne multo post tempore tam accurate per scripta. Add. Act. XI. 16.

27 εἰρήνην) ὁρῶ *pacem* in genere : *pacem* reconciliationis.

¶ ἀφίημι) *relinquo*, discedens. Idem verbum, v. 18. Matth. XXII. 25.

¶ εἰρήνην τὴν ἐμὴν) *pacem meam*, in specie: *pacem* filialem. Sic τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, *gaudium meum*, c. XVII. 13. Omnia in Christo nova: etiam præceptum amoris, c. XIII. 34. & ipsa quodammodo fides. v. 1 not.

¶ δίδωμι, *do*) jam nunc. c. XVI. 33. Gradationi in nomine, *pacem, pacem meam*, respondet gradatio in verbo, *relinquo, do*.

¶ ὁ κόσμος, *mundus*) in salutationibus inanibus, vel beneficiis duntaxat externis, *cor* non attingentibus, & cum præsentia, conspectu ac vita mortali desinentibus. *Mundus* ita dat, ut mox eripiat: non *relinquit*.

¶ μὴ τερασείω, *ne turbetur*) intrinsecus.

¶ μηδὲ δειλιάτω, *neque formidet*) extrinsecus.

28 ἤκτατε, *audistis*) Alias solet dicere: εἶπον, *dixi*, sed hoc, quod de abitu *dixit*, discipuli valde attenderant, idque cum tristitia.

¶ ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς; *vado, & venio ad vos*) Respectu mundi ait: *veni* & ab eo. c. XVI. 28. καὶ, & statim.

¶ ἐχάρητε ἂν) *gauderetis*, vel potius, *gausivi essetis*. De plusquamperfecto attigimus aliquid versu 2. *Gausivi essetis*, mea causa, optatam professionem aggredientis; vestraque causa, amore vos aptos faciente ad cognoscendum abitum meum vobis quoque conducibilem. Amor parit gaudium; per se, & quia servat verbum Christi lætissima omnia aperientem.

¶ μείζων μὲν, *major me*) Multa ac varia pridem de hoc loco disceptata sunt; quæ collegit Dion. Petavius Tom. II Theol. Dogm. l. 2. de Trin. cap. 2. G. Bullus Def. Fid. Nicæn. Sect. 4. Io. Casp. Suicer. Thes. Part. II. col. 1368. Reinecc. ad N. T. fol. 387. Non pauci Græcorum & Latinorum responderunt Arianis, & statuerunt: *Patrem*, non ut Deum, sed ut Patrem ἀγέννητον, Filio, non ut Deo, sed ut Filio, genito, *major* dici: neque ea re tolli τὸ ὁμοούσιον. Quibus accedit G. Arnold. *Evang. Botschaft* pag. 697. Ceteri affirmant, Christum Patre minorem dici ratione naturæ humanæ; quæ locutio comparativa nil inepti habet, coll. 1 Ioh. III. 20. Iesus majorem modo gloriæ, modo humilitatis suæ sensum, & in sua anima sanctissima habuit; & in sermonibus expressit. conf. not. ad Marc. XIII. 32. Hoc loco ex sensu τῆς πενθέτης) *humilitatis* suæ loquitur: qualis sermo & captui illi, quem discipuli tum habebant, & tempori rei que præsentis, quum de professione ad Patrem agebatur, erat accommodatissimus. Ante ipsam professionem minor fuerat etiam angelis, Hebr. II. 9. post professionem major se ipso, v. 12. Patri

Patri par. c.XVII. 5. neque tamen de sola Exinanitione sua loquitur: sed ut *Filius Dei in carne* ad Patrem tendens. *major me*, id est, beatior. Confer hoc vocabulum c.IV. 12. VIII. 53. 1 Cor. XIII. 13. XIV. 5. & dere confer Marc. X. 18. Hæc maxime ratio optabilem fecit profectioem Iesu ex mundo ad Patrem.

29 εἶρηκα, dixi) de meo abitu & reditu. Verbum, semen: fides, fructus.

¶ ἴνα, ut) Scopus hujus sermonis. sic c.XV. 11. 17. XVI. 1. 4. 33.

30 ἔκ ἐτι, jam non) Quare hæc, quæ dico, diligentius tenere debetis.

¶ ἔρχεται, venit) jam nunc: ejectus, c.XII. 31. in me incurrit. Sic postea in mulierem illam, Ap. XII. 9. 13.

¶ γὰρ, enim) Hostis jam ingruens vel ob brevitatem temporis non sivit loqui; vel non debuit audire; vel discipulis, si plura eis dicta fuissent, eripere potuit.

¶ κόσμος, mundi) Etiam tum agitavit mundum princeps mundi, quum mundus Christum crucifixit, principi suo oblectus.

¶ καί, et) & non potest impedire, quominus ex mundo recta eam ad Patrem.

¶ ἐν ἐμοί, in me) quamvis mortem, cujus potestatem cetero qui diabolus habebat, nunc adibat Iesus.

¶ ἔδεν, nil) nullam partem juris aut potestatis. Perfecta Christi justitia: decora protestatio. Hic principem mundi amolitur Iesus; altera colloqui hujus parte finiente, mundum. c.XVI. 33.

31 ἀλλ' ἴνα, sed ut) Hoc indicat, versu præcedente καί significare et quidem.

¶ γνώσῃ ὁ κόσμος, cognoscat mundus) *Mundus*, qui a principe suo tenetur; exuendo tamen, ut mundus desinat mundus esse, & Patris in me beneplacitum agnoscat salutariter.

¶ ἕτως ποιῶ, me sic facere) ex amore.

c.XV. 10. Recte hic punctum figitur. neque obstat, quod præcedit, ἀλλ' ἴνα. (expendatur ἀλλ' ἴνα, c.I. 8. IX. 3. XIII. 18. XV. 25. 1 Ioh. II. 19. Marc. XIV. 49.) hoc sensu, sed, scil. impetum principis mundi excipio.

¶ ἐγείραθε, surgite) Alacre verbum. Ipse negotium strenue aggreditur, jam surgens ante discipulos.

¶ ἄγωμεν ἐν πόλιν, eamus hinc) in urbem, ad pascha. conf. c.XIII. 1. XVIII. 1. Quæ hæctenus a cap. XIII. 31 fluxerunt, feria V acta & dicta sunt, extra urbem. Quæ autem capite XV & XVI & XVII sequuntur, ipsa paschali vespera in urbe sunt dicta, cum hymno solenni, videlicet proxime ante exitum trans torrentem Kedron. Sunt igitur duo sermones, qui hac præcisione dirimuntur.

C A P. XV.

1 Ἐγὼ, ego) Iesus Christus.

¶ ἡ ἀμπέλῳ, vitis) Explicatio paræmiæ datur versu 5.

2 κλῆμα, palmitem) Suavissima similitudo. Rom. VI. 5. XI. 17 s. 1 Cor. III. 6 s.

¶ ἄρει καθάρις) Suavis rhythmus, etiamsi καθάριω non, ut καταίρω, ex αἶρω est. καθάριω, λέξις θεία καὶ σεμνή apud veteres, ut Eustathius notat. Omnia munda & sæcunda quarit Pater cœlestis. Mundi- ties & sæcunditas se invicem adjuvant.

¶ τὸ) Emphasis. Articulum non habet illud μὴ φέρον.

¶ πλείονα, uberiorem) Quæ redundant, auferuntur per afflictionem internam & externam: eo ipso augetur fructus.

3 καθαροί) Dicitur hoc a καθάριω. v. 2.

¶ λόγον) verbum, purissimum.

4 καὶ γὰρ, et ego) Ex imperativo mancte prima persona supplebitur per periphrasim: *facite*

facite, ut maneat in me, & ut ego maneam in vobis.

¶ καθὼς, *sicut*) Hic locus egregie declarat discrimen naturæ & gratiæ.

¶ αὐτὸς, *a semet ipso*) Hoc declaratur commate sequente, *nisi &c.* sic, *χωρὶς ἐμοῦ, sine me.* v. 5.

5 οὖτος, *hic demum.*

¶ ποιᾶν, *facere*) Hoc verbum proprie sumitur. Alibi dicitur, *fructum facere*: sed hic, *fructum ferre.*

6 ἐν ἐμοί, *in me*) tanquam in vite.

¶ ἐβλήθη) eo ipso dignus est, qui ejiciatur; atque *ejicietur* certo. Aoristus primus.

¶ ἔξω, *foras*) e vinea.

¶ ἐξηράθη, *aruit*) sicut palmes in compositum ejectus. Vid. Matth. XIII. 12.

¶ συνάγασιν, *colligunt*) Ibid. v. 40 f.

¶ αὐτὰ, *eos*) palmites rejiculos cunctos.

¶ καίεται, *ardent*) Simplex verbum magna vi positum, eximia cum majestate.

7 τὰ ῥήματά μου, *verba mea*, puritatem adferentia; & ego ipse. Correlata: verba Iesu, quibus obeditur; & preces fidelium, quæ exaudiuntur.

¶ αἰτήσεσθε) *petetis*: petere poteritis & voletis. Preces ipsæ sunt fructus & fructum augent.

8 ἐδοξάσθη, *glorificatus est*) & *statuit, se glorificari.*

¶ ἵνα, *ut*) Hoc pendet a τῷ, *hoc.*

¶ πολὺν, *multum*) Multitudo uvarum honorifica est vinitori.

¶ γενήσεσθε) Alii *γενήσθητε* vel *γένησθε* fecerunt, ob ἵνα. *Latinus* habet *efficiamini*. Græce quid legerit, non satis apparet. Idem iudicium de aliis versionibus. Non inepta foret constructio, ἵνα φέρητε καὶ γενήσεσθε, coll. not. ad Marc. III. 27. sed potius sic resolvimus: *In hoc, (ut nempe multum fructum feratis,)* & *glorificatus est P A-*

TER meus, & *EGO* discipulos mihi honorificos habebō.

¶ ἐμοί) *mibi*, (coll. Matth. XXVII. 57.) vel, *mei.*

¶ μαθηταί) Hoc prægnanti sensu accipiendum: *discipuli*, me digni. c. XIII. 35. Fundamentum Christianismi, fieri discipulum Christi: fastigium, esse discipulum Christi.

9 καὶ ἐγὼ) *etiam ego.*

¶ τῇ ἐμῇ, *meo*) erga vos.

10 πήρηκα, *servavi*) usque ad abitum meum ex mundo. 1 Ioh. IV. 17.

11 ἡ χαρὰ ἢ ἐμὴ, *gaudium meum*) quod ego gaudeo, de perfectione mea ad Patrem; ex amore proveniens.

¶ ἢ, *sit*) c. XVII. 26.

¶ ὑμῶν, *vestrum*) gaudium vestrum ex meo accensum.

¶ πληρωθῆ, *impleatur*) Dicitur hoc de gaudio discipulorum. nam Iesu gaudium non eget demum *impleri.*

12 ἡ ἐν πολλῇ, *præceptum*) Antea, hoc & præcedente capite, in plurali dixit *præcepta*. Omnia uno amore continentur.

¶ ἵνα- καθὼς) *sicut amavi vos*, tractatur v. 13-16. inde *ut ametis inter vos* infertur verſu 17.

13 ἀγάπην, *amorem*) erga amicos. Non est hoc loco sermo de inimicis.

¶ ἵνα, *ut*) Hoc iterum pendet a πάντες, *hoc.*

14 ὅσα, *quæcunque*) non tantum aliqua.

15 δούλος, *servos*) Sic v. gr. c. XIII. 16. 13. Idque hoc cap. v. 20 repetitur, sed benignius.

¶ ὅτι, *quod*) Particula hoc versu bis posita antitheton valde illustre reddit.

¶ οὐκ οἶδε, *non novit*) Servus tractatur ut ὄργανον, *instrumentum.*

¶ τί) *quid* rei, qua de causa.

¶ εἶρηκα, *dixi*) modò, nova appellatione,

ne, v. 13. & exquisitiore, quam Luc. XII. 4.

¶ ὅτι, quod) Conf. Gen. XVIII. 17. Ps. XXV. 14.

¶ ἀήκιστα) quæ audiui, facienda mihi.

16 ἔθηκα, posui) Eleganter Castellio: *desumavi*, allegoriam ab *arboribus* exprimens.

¶ ὑπάγητε, proficiscamini) Sic ἡ 2 Sam. III. 1, de progressu non loci, sed temporis & gradus.

¶ ὑμῶν - ὑμῖν, vester - vobis) Vobis fertur, vobis metitur.

18 μισῶ, odit) tantum abest, ut amet vos.

¶ γινώσκετε, scitote) sciebant: c. XI. 8. & tamen id ipsum jam magis reputare *juventur*. v. 20. c. XVI. 4.

¶ πρῶτον) prius.

19 ἐκ τοῦ κόσμου) a mundo ejusque partibus.

¶ τὸ ἴδιον, suum) Sua causa, non vestra, vos amaret.

¶ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, elegi vos) ut ἴδως, meos. c. XIII. 1. Fideles non meliores sunt mundo per se, sed ex electione. Hæc magnam facit discrimen.

20 εἶπον, dixi) c. XIII. 16. Matth. X. 24.

¶ εἰ - ἐδίωξαν' εἰ - ἐτήρησαν' si - persecuti sunt: si - servaverunt) Si non est mera conditio, sed affirmandi vim habet: & τηρεῖν h. l. est *in sensu modis observare*, uti Matth. XXVII. 36. Gen. III. 15. *persecuti sunt* bene facientem: v. 24. *observaverunt*, dum loquebatur. v. 22.

¶ καὶ, etiam) Matth. X. 25. Vtrumque continetur in πάντα, omnia, v. 21.

21 τὸ ὄνομά μου) nomen meum, quod scil. non norunt. Subaudi, ἔσ' nomen ejus, qui misit me.

¶ ὁ πέμψαντά με, eum qui misit me) Subaudi: ἔσ' me. cap. XVI. 3.

22 ἀμαρτίαν) peccatum hoc, infidelitatis, conjunctæ cum odio mei.

¶ ἐκ, non) Nunc peccatum habent, excusationem non habent. Melius eis fuisset, si nil vidissent.

23 μισῶν, odio habens) Fidem comitatur amor; infidelitatem, odium. c. III. 18. 19.

¶ καὶ, etiam) Magnitudo peccati illius.

24 ἐώρακάσιν, viderunt) opera.

25 ἀλλ' ἵνα, sed ut) sed, sc. hoc fit.

¶ λόγος, sermo) propheticus, verus.

¶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, in lege eorum) quam assidue terunt & jactant. Psalmi, pars legis late dictæ. conf. Matth. V. 18. 17. Nos *Biblia* dicimus.

26 δε, vero) Ignorantiæ & odio mundi opponitur testimonium Paraclæti & discipulorum.

¶ τὸ πνεῦμα τὸ πατρὸς, a Patre) Spiritus Dei est idem Spiritus Christi. Rom. VIII. 9. Gal. IV. 6. Vtrumque hîc innuitur. nam ut Paraclætum mittere dicitur Filius, Patre non excluso: sic Spiritus veritatis a Patre, (non excluso Filio,) dicitur procedere.

¶ ἐκπορεύεται, procedit) Ap. XXII. 1. Hoc verbo non semper denotatur separatio. LXX, Ex. XXV. 35.

26, 27 ἐκῶν καὶ ὑμεῖς, ille: ἔσ' vos) Act. V. 32.

27 δε, vero) Antitheton inter futurum *testabitur* & præsens *testamini*.

¶ μαρτυρεῖτε, testamini) de me.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, ab initio) c. XVI. 4. ab initio estis, i. e. ab initio fuistis, & adhuc estis *mecum*. Similis locutio, 1 Ioh. III. 8 not.

C A P. XVI.

1 Ἴνα μὴ σκανδαλισθῆτε, ut ne scandalizemini) ex odio mundi.

2 ἀλλ') immo.

¶ ἵνα) ut adco. v. 32.

¶ δόξῃ, videatur) sibi & similibus sui.

¶ λατρείαν προσφέρειν) *munus offerre*.
Hodiernum Iudæi, ut Heinsius annotat, eadem Christiani appellant *παρ munus*, in quo nulla expiatione opus sit.

4 μνημονεύητε) *recordemini*, cum fide. c. XIII. 19.

¶ ἐκ εἰπον) *non dixi*; quamlibet sciens. Sapientissima methodus Christi. Dixerat de odio mundi, sed minus aperte, & parcius, etiam paulo ante. Matth. X. 17. 21. 25. XXIV. 9.

5 ἄδεις) *Nemo* me jam interrogare pergit, cum deberetis maxime. Interrogant sæpe, multis de rebus: & de hac ipsa re c. XIII. 36. sed magis cogitantes de discessu, quam de loco, quo iret Dominus. Postea quærere destiterunt. Itaque Dominus eos etiam interrogationem docet, quæ ei, si sponte fecissent, valde placuisset.

6 ἡ λύπη) *tristitia* ista, quæ jam erat, invaluit, & interrogationem impedivit.

¶ καρδιαν, cor) v. 22.

7 ἐγὼ, ego) a vobis non rogatus, mentiri nescius.

¶ ἀλήθειαν, veritatem) tametsi veritatem hujus rei non capit. Omnis veritas sanctis bona est.

¶ συμφέρει) *conducit* vobis, respectu Paracleti, v. 7 f. & Mei, v. 16 f. & Patris, v. 23 f.

¶ γὰρ, enim) Paracleti duplex munus, erga mundum, h. l. & erga fideles v. 12 f.

¶ ἀπέλθω, πορευθῶ, abiero, profectus ero) Differunt verba: illud terminum a quo, hoc terminum ad quem magis spectat.

¶ ἐκ, non) Non erat conveniens, Iesum in infirmitate, & Spiritum S. in virtute eodem tempore a desse. c. VII. 39. Act. II. 33. & Iesu erat, *mittere* illum, non accessere.

¶ πρὸς ὑμᾶς) *ad vos*, non ad mundum: quanquam mundus *elenchum* ejus sentiet.

8 ἐκεῖν) *ille arguet*) per vestrum præconium & per opera conversionum & sanationum: cui elencho mundus partim se submittet, partim repugnabit, sed adversus stimulum calces. Commode post verbum μαρτυρήσει, *testabitur*, c. XV. 26, ponitur verbum ἐλέγξει, *arguet*. Ammonius: *μάρτυς ἐπ' ἀγαθὰ λαμβάνεται* ἐλέγξει) *δὲ ἐπὶ φαύλῃ*. Christus est *bonus*: mundus est *pravus*.

¶ τὸν κόσμον, mundum) vobis infensum, universum, cum iis, qui in mundo sanctissimi & potentissimi habentur, nec mihi credunt: Iudæos & gentes perverfas.

¶ περὶ, de) Tres tituli insignes *de Peccato, de Iustitia, de Iudicio*. Peccato opponitur *justitia*: *justitia* est Christi; *iudicio* cadit Satanas. Qui de peccato convictus est, deinceps vel transit ad *justitiam* Christi, vel cum Satana partem *iudicii* habet. Hujus loci impletio habetur in Actis Apostolorum. Vide ibi exemplum elenchi, de *peccato infidelitatis*, c. III. 13 f. de *justitia*, c. XIII. 39 cum antecedenti: *de iudicio*, c. XXVI. 18.

9 περὶ ἁμαρτίας, de peccato) Sermo est non de peccato universe, sed de peccato *infidelitatis*, c. XV. 22. quod aberrat a veritate prima. c. VIII. 46 not. Et rursus *infidelitas* est confluens peccatorum omnium, & omnibus pejor. Matth. X. 15 not. Per eam homo excidit omni voluntate Dei. Hebr. III. 12.

¶ ὅτι) nempe *quod*. & sic vers. seqq. ut evidens est ex conjugatis v. 11.

10 δικαιοσύνης, *justitia*) Mundus Iesum pro innocentissimo habuerat.

¶ ὅτι - ὑπέλω) *quod* (vado) *justus*, 1 Ioh. II. 1. accessum parans fidelibus. Abitus Christi ad Patrem confirmatus est adventu Paracleti.

¶ καὶ ἔκ ἐτι θεωρεῖτέ με, & jam non videtis me) id est, & in eum statum venio, ubi jam non videtis me. Est commutatio personæ: i. e. & jam non videor. nec tamen sine causâ sermo est secundæ personæ. nam si cujusquam esset, videre Iesum, apostolorum esset: atque horum tamen ipsorum erat credere, & omnes ad credendum invitare. Act. X. 41. Luc. XXIV. 52. Rom. IV. 18 f. Hebr. XI. 1. 27. VI. 19. 1 Petr. I. 8. 21. 2 Cor. V. 16. 21. Contra, quam diu Christus inter homines conspici potuit, nondum parata erat justitia. Hebr. IX. 26. 28. 1 Tim. III. 16 not. Ante mortem ille suam, mortalium oculis expositus fuerat: post resurrectionem non item, nisi quatenus opus fuit testes resurrectionis confirmari; quibus ipsis non toto illo tempore conspectus est, sed per vices apparuit, nedum mundo. Et aspectus gloriæ ejus, justitiam comitatâ, viventibus in carne foret intolerabilis.

11 ὁ ἀρχὼν τῆς κόσμου τέτις, princeps mundi hujus) Satanâs, sub ea ratione, quod est princeps mundi, judicatus est.

¶ κέκριται, judicatus est) omni potestate ei adempta, in qua genus humanum fuerat; patefactoque hominibus, etiam gentibus alienissimis & idololatria absorptis, reditu sub sceptrum justitiæ Christi; iis, qui reditu uti nolunt, eandem demum cum principe mundi partem habituris. Fuit Processus gravissimus, quem excepit Executio.

12 πολλὰ, multa) de passione, morte, resurrectione Domini, & de iis, quæ v. 8 f. attinguntur, & mox abrumpuntur. Hæc multa non quærenda sunt in Traditionibus Romanensibus, quæ plus quam elementares sunt, & nunc etiam minus, ab iis, qui Paracletum habent, ferri possunt. Quærenda vero sunt in Actis & Epistolis apostolorum, & in Apocalypsi; hoc ipso nomine

magni faciendis. Indicantur etiam versu seq. in fine.

¶ οὐ δύνασθε, non potestis) vel propter multitudinem ipsam, vel propter gravitatem.

¶ Βασάξεν) portat ea, quæ dicere habeo. Paracletus loquetur.

13 ὁδηγήσει, ducet) sensim, ut opus erit vobis.

¶ πᾶσαν omnem, non modo eam, quam vobis nunc pro captu vestro dico, v. 7. vel de qua Paracletus mundum arguet, v. 8 f. 1 Joh. II. 20. 1 Cor. I. 5. II. 9 seqq.

¶ τὴν) Articulus demonstrativus: omnem eam veritatem, quam nunc vobis habebam dicere. Eadem phrasis, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, Marc. V. 33.

¶ ἀλήθειαν, veritatem) Scriptura non solet dicere in plurali, ἀληθειαι, veritates. Veritas est una, tota. Vera utique sunt, quæcumque audiet, &, quæ veniunt.

¶ οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτῆ, non enim loquetur a semet ipso) Sic quoque Filius de se loquitur, c. XII. 49. conf. de audiendo, c. VIII. 40.

¶ πῶς ἐρχόμενα, venientia) Hæc quoque vera: alias non venirent. Veniebant tum crux, mors, vita, gloria. Præsens, venientia: de quibus prædictum est per prophetas. Act. III. 21. Mirabilia Spiritus sancti imminebant jam tum. Apostoli multa prædixere, etiam in suis epistolis: sed maxime huc spectat Apocalypsis, scripta per Iohannem.

¶ ἀναγγελεῖ, annuntiabit) Causa, cur Iesus ante passionem suam fere nil prædixerit futurorum, nisi eorum primum & extremum, eversionem Ierosolymæ & iudicium novissimum. Fons Theologiæ propheticae, revelatio Spiritus sancti. ἀναγγελεῖ, annuntiabit, ter dicitur.

14 ἐκείνῳ ἐμὲ δοξάσει, ille me glorificabit)

bit) Oeconomia trium testium : Patrem glorificat Filius ; Filium Spiritus sanctus. c. XIV. 13. XVII. 4.

¶ ἐκ τῆς ἐμοῦ, ex meo) Hinc Spiritus sanctus docuit apostolos omnia dicere & facere in nomine I. C.

15 λήψεται) Magna vis codicum, λαμβάνει. Congruit ἔχει & ἐστὶ, magnifico presentis temporis significatu : & acceptio certe præcedit annunciationem.

16 μικρὸν-καὶ πάλιν μικρὸν, paullum-ἔτι iterum paullum) scil. est. In universum, quadriduum. conf. bora, v. 21. nunc, v. 22. Mollissime de passione sua loquitur.

¶ οὐ θεωρεῖτε ὄψασθε, non spectatis : videbitis) Præsens, & futurum. θεωρεῖν, ὄψασθαι, differunt. nam hoc magis est cum affectu. v. 22.

¶ ὅτι) quia. Hæc est, & non spectandi, & videndi, causa. coll. v. 10.

17 ἐκ) Subaudi πνέεις.

¶ καὶ ὅτι, ἔτι quod) Discipuli duas orationes conjunctas, sibi non intellectas, disjungunt.

18 ἔλεγον, dicebant) singuli. Quum inter se dicentes hærerent, v. 17, seorsum ambigebant.

¶ τὸ αὐτό, hoc) Valde demonstrat pronomen h. l. hoc eundem. quasi dicerent : nil jam pridem intelleximus minus, quam hoc. Sane nos, post eventum, facile intelligimus : illi tum non item.

¶ οὐκ οἶδαμεν, nescimus) Deponunt spem conatumque interpretandi.

19 ὅτι θέλον, eos velle) voluntate laudabili. ipsam interrogationem prævenit bonus Salvator.

¶ μικρὸν, paullum) Non sine causa hoc toties repetitur.

20 εἰς, in) Tristitia non modo pariet gaudium, sed ipsa in gaudium vertetur, ut aqua in vinum. Ea ipsa res, quæ vobis

nunc tristis videtur, læta agnosceretur.

21 ὅταν τίκτη, cum parit) Hic nondum additur, prolem, quia mulier tum magis angustiis ipsis tenetur.

¶ ἀνθρωπίνου, homo) filius aut filia.

¶ εἰς τὸ κόσμον, in mundum) Quanto majus gaudium vestrum, Iesum videre, vobis redivivum.

22 ὄψομαι, videbo) v. 16, videbitis. Correlata.

¶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδιά) Ies. LXVI. 14, καὶ ὄψασθε καὶ χαρήσεται ἡ καρδιά ὑμῶν.

¶ οὐδεὶς αἶρει, nemo tollit) Præsens, quo significatur, gaudium esse certum, a nullo hoste impediendum, quicquid jam nunc immineat. v. 32.

23 ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, in illo die) Hoc etiam ad preces, de quibus mox hoc versu, applicatur versu 26.

¶ οὐκ ἐρωτήσετε) non interrogabitis, non ex tristitia, uti v. 16. sed ex lætitia. Hujus ἀνταρκείας & acquiescentiæ prægustus sequitur mox versu 30. Non habebitis, quod meritogetis : liquido cognoscetis omnia : conf. v. 19. 25. c. XXI. 12. Res ipsa præsto erit. Ad Patrem ipsum vos applicabitis.

¶ οὐδέν, nihil) de his rebus. De regno interrogarunt Act. I. 6.

¶ ἀμὴν ἀμὴν, amen amen) De precibus semel iterumque attigerat aliquid : quod qui oraturi essent in nomine Iesu, experiri essent unitatem Patris & Filii : c. XIV. 13. & quod qui in Christo manerent & fructum ferrent ; quicquid peterent, accepturi essent. c. XV. 7. 16. Nunc ex instituto de iis agit.

¶ ὅσα ἂν, quæcumque) Præsto est nobis charta blanca, ut Spenerus loquitur.

¶ ἀντήσητε, petieritis) etiam de iis rebus, de quibus nunc cupitis ἐρωτᾶν quæ-
rere ex me. Precatio est quiddam evidentius & quasi palpabilius, quam fides :
ita-

itaque Iesus discipulos in precando instituens, ad fidem perducit.

¶ ἢ πατέρα, *Patrem*) Resp. ἐμὲ, *me*. Iesus discipulos instituit, ut dimisso desiderio visibilis presentia Iesu, ad Patrem accedant.

¶ δώσει, *dabit*) *faciam*, dixerat c. XIV. 13 l. ubi de agnoscendo Patre in Filio: nunc, de Amore Patris, erga credentes, *dabit*, ait.

24 ἕως ἄρτι, *huc usque*) Quotiescunque orabant, *Pater noster*, sic debebant posthac dicere in nomine Iesu Christi.

¶ αἰτέτε, *petite*) in nomine meo.

¶ ἵνα, *ut*) *Causa*, cur jubeat *petere*.

25 ἐν παροιμίαις, *in dictis tectioribus*) Antitheton παρήσια, *aperte*, sine involucro. παροίμη, *qui propter viam*, non *in via* est. unde παροιμία (cap. X. 6.) oratio, quæ non id ipsum, quod verba sonant, sed tamen non dissimile quiddam (unde etiam ὡσαύτοσιν ἡσδ dicitur) innuitur. Tale erat illud μικρὸν, *paullum*, v. 16, ubi discipuli dicerent: *hoc quid est?* v. 18.

¶ ὡς, *de*) Eadem particula v. seq. Suae correlatum, *de Patre vobis: Patrem de vobis*.

26 ὀνόματι, *nomine*) *Cognitio* parit orationem.

¶ ἢ λέγω, *non dico*) *Conf.* ἢ λέγω, *non dico*, 1 Ioh. V. 16 not. Declarat Iesus, amorem Patris non demum eis sua rogatione conciliari debere, ut exaudiantur. Ex eo potius ipso, quia Patris erant, pro eis rogat, c. XVII. 9.

27 ἄυτός) *Ipsè*, sua sponte.

¶ Φιλεῖ ὑμᾶς, *amat vos*) adeoque vos exaudit.

¶ ὅτι, *quia*) *Ratio*, cur Pater eos amet audiatque.

¶ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε) *amore & fide prebensum habetis*. Amor & po-

terior est fide & prior: nam se invicem sustentant. Imo ipsa fides imbibit amorem & amplexum doni celestis. Hoc loco amor praponitur, ut eo magis inter se respondeant hæc verba, *amat, amavistis. Creditis, me a Deo exisse*: hæc verba Dominus discipulis in os inserit, ut ab illis resonet illud, *Credimus, te a Deo exisse*.

28 ἐξήλθεν, *exivi*) Recapitulationem maximam habet hic versus. Sociniani perperam hæc verba, ut per *paranemiam* dicta, accipiunt.

29 νῦν, *nunc*) Non expectant *horam* aliam. v. 25. Iesum vident implevisse promissum citius, quam promississe putaretur.

30 πάντε, *omnia*) etiam statum cordium. Etiam si non interrogaris, tamen aptus est tuus sermo omnibus.

¶ καὶ εἰ, *et non*) *Vnus doctor est, qui non interrogatus satisfaciat discipulis*. Multi hodie parum discunt, quia doctores suos, sane non omniscios, nil interrogare solent.

¶ πιστεύομεν, ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξήλθες, *credimus, te a Deo exisse*) i. e. credimus in Deum, & in te credimus. Itaque persuasit Iesus. coll. c. XIV. 1, *credite*.

31 ἄρτι πιστεύετε. *Nunc creditis*) Epiphonema totius doctrinae Christi: Fides vestra est ἄρτι, *perfecta, apta*. nunc habeo, quod (cap. XIV. 1.) volui & volo. *creditis*. v. 30. 27. c. XVII. 7 (νῦν, *nunc*): c. XX. 29. Nunc progredior.

32 ἰδὲ, *ecce*) *Salvator discipulorum fidem munit adversus ingruentem procellam*.

¶ εἰς τὰ ἴδια, *in sui*) quæ antea propter me reliquistis. Perfidia Iudæ, qui *fiscum* habuerat, ad ceteras majores causas *dispersionis* accessit.

33 ἵνα, *ut*) *Scopus sermonum horum*.

¶ εἰρήνην, *pacem*) cordis non perturbati. c. XIV. 1.

¶ γενίχηκα) *vici*, etiam vobis.

C A P. XVII.

1 **Τ**αύτη, *hæc*) Orat de se, v. 1 f. de apostolis, v. 6 f. iterumque v. 24 f. de credituris, v. 20-23. & hac oratione complectitur omnia, quæ a cap. XIII. 3 i dixit, obsignatque res adhuc gestas, spectans præterita, præsentia & futura. Tacite innuitur Pentecoste nova instans. Quis non gaudeat, hæc per scripta exstare, quæ cum Patre locutus est Iesus? Hoc caput in tota scriptura est verbis facillimum, sensibus profundissimum.

¶ καὶ ἐπῆρε, *et sustulit*) continuo.

¶ εἶπε, *dixit*) Orat Patrem, simulque discipulos docet.

¶ εἰς τὸ ἄραν, *in cælum*) Eo jam tendebat.

¶ Πάτερ) Sic *Patrem* absolute appellat Iesus in hac oratione dulci & proluxa quater, & cum epitheto bis; in univèrsùm non nisi sexies, idque fere ineunte nova sermonis parte. v. 1. 5. 11. 21. 24. 25. Nomina Dei non sunt cumulanda in oratione, sed parce & religiose appellanda: ut Hebræos quoque docere ostendit Hottingerus de nominibus Dei apud orientales. Talis simplicitas appellationis ante omnes decuit Filium Dei: atque ut quisque fidelium animam suam optime in promptu haberet ad fiduciam orandi, sic illam maxime potest subsequi simplicitatem.

¶ ἡ ὥρα) *hora* glorificationis.

¶ δόξασον, *glorifica*) Hoc verbum, & nomen δόξα, *gloria*, in tota hac oratione eandem, & quidem summam, vim habent. Et ante glorificationem sui, & post, Filius Patrem glorificavit. Hinc varia glorificatione mutua. v. 4. 5. & v. 1.

¶ σὺ τὸ υἱόν, *tuum filium*) Hac appellatione exprimitur, Iesum glorificandum esse, ut Filium decet; ob id ipsum, quia

sit Filius. Hic, cum Patre agens, non dicit se *Filium hominis*.

2 καθὼς, *sicut*) Hoc comma respondet inciso illi, *glorifica*.

¶ ἵνα πᾶν, *ut omne*) Hoc comma respondet inciso illi, *ἵνα ut glorificet*.

¶ ἐξουσίαν, *potestatem*) adversus hostem, qui *omnem carnem* subegerat. Col. I. 13.

¶ πᾶν· αὐτοῖς, *omne - eis*) Vid. not. ad cap. VI. 37. Singulare collectivum πᾶν, *omne*, & ἐν, *in*, v. 11. congruunt.

¶ δῶσθι) Futurum subjunctivi, ut θεωρήσωσι, c. VII. 3. θήσω, ἔσθι, καυθήσωμαι, κερδηθήσωμαι. Alii habent, δῶσει.

¶ ἔστιν) *est*; non modo *affert*.

¶ γινώσκωσι, *cognoscant*) Cognitio in negotio salutis est maximi momenti. v. 26.

¶ μόνον, *solum*) Non excluditur Filius & Spiritus sanctus: conf. μόνος, *solus*: c. VIII. 9. sed dii falsi, quorum cultu idololatriæ refertus erat mundus. Et Iesus h. l. de se ipso loquitur, ut Patris *apostolus*.

¶ ὃν ἀπέστειλας, *quem misisti*) Ratio, sub qua Iesus Christus agnoscendus est. Missio præsupponit Filium cum Patre unum.

¶ χριστόν, *Christum*) apertissima appellatione, quæ deinceps plane invaluit.

4 ἐπὶ τῆ γῆς, *super terram*) Antitheton, ὡς ἐπὶ σεαυτῷ, *apud te ipsum*, in cælo, v. 5. Terra defecerat a Deo.

¶ ἐτελείωσα, *consummavi*) Exponitur illud, *glorificavi*.

5 εἶχον, *habui*) Hic non dicit, *accepi*. Semper *habebat*: nunquam *cepit* habere.

¶ πρὸ τῆς κόσμου εἶναι, *antequam mundus esset*) Mundi appellatione etiam angeli h. l. continentur. Etiam *antequam fieret* mundus, gloriam illam habebat Filius: v. 24. sed cum *fieret* mundus, gloria illa se cœpit exferere. Æternitas Filii Dei. Idem mundi ac temporis initium. quicquid est ante

ante mundum, est ante tempus: quicquid est ante tempus, est aeternum.

¶ ὡς εἰς σὺν, *apud te*) Quia tum extra Deum nil erat. Constr. cum εἶχον, *habebam*.

6 ἐφάνησα, *manifestavi*) novo modo. c. I. 18.

¶ ὄνομα) *nomen tuum, paternum*. v. 11.

¶ οὓς, *quos*) Apostoli innuuntur, uti v. 12.

¶ σὺν) *tui*, uti v. 9. 10. *tui* erant, per fidem V. T.

¶ ἐμοὶ) *mibi* dedisti, ut sint fideles N. T.

¶ πεπηγήκασι, *servaverunt*) Praclarum est hoc Testimonium.

7 πάντα, *omnia*) Subsumitur versu sequente: *verba*.

¶ παρὰ σὺν, *abs te*) adeoque vera & solida.

8 ἔλαβον, *acceperunt*) per fidem.

¶ ἐπίστευσαν, *crediderunt*) Ter his precibus memoratur *fides*: apostolorum, h. l. eorum, qui per horum verbum credituri sunt: v. 20. mundi. v. 21.

9 περὶ αὐτῶν, *de eis*) Iesus rogat de fidelibus: ipse, & fideles, de mundo.

¶ οὐ περὶ τοῦ κόσμου, *non de mundo*) Hoc non absolute accipi debet: coll. v. 21. 23. sed Iesus non rogat pro mundo, hoc loco & tempore, & his verbis, quæ in solos fideles conveniebant. v. 11. 15. 17. Eadem dicit Christus Psalm. XVI. 4. Non tamen excludit mundum, quum discipulos ex mundo electos commendat.

10 τὰ ἐμὰ, *mea*) & *mei*.

¶ τὰ ἐστὶ, *tua sunt*) a te sunt, atque a me ad te referuntur.

¶ ἐμὰ, *mea*) quia mihi dedisti.

¶ δειδοξασμαι, *glorificatus sum*) Tales se præbuerunt, in quibus glorificarer: agnoverunt gloriam meam; i. e. credunt, mea omnia esse tua, & tua mea.

¶ ἐν αὐτοῖς, *in eis*) penes eos. sic ἐν ἡμῖν, c. XV. 24.

11 ἄσιν, *sunt*) & quidem cum periculo. Ideo sequitur: *τήρησον, serva*.

¶ ὡς εἰς ἐρχομαι, *ad te venio*) accessu sacerdotali. v. 19.

¶ πάτερ ἅγιε, *Pater sancte*) Appositissima appellatio. Iud. v. 1 not. Patria Dei sanctitas & sancta Paternitas & Christo aditum fecit dulcem, & fidelibus certum, v. 17. 19. & mundo, dum in malo manet, clausum. *Iustum Patrem* appellat v. 25.

¶ ἐν τῷ ὀνόματί σου, *in nomine tuo*) ut porro tui maneant, & a te mihi dati audiant.

¶ οὓς, *quos*) *Cant.* cum aliis ὃ, *quod*. Optimo sensu. αὐτὸς ὃ dicitur, uti πᾶν αὐτοῖς, v. 2 not. & congruit mox ἐν, *unum*. Hæc locutione non percepta, ὃ alii mutantur in οὓς, non longe diverso sensu; alii in ᾧ, ut si ὃ sive ᾧ referretur ad ὄνομα π. Pariter versu 24 ὃ, non οὓς, habent *Cant. Copt. Gotb.* & v. 12 ᾧ, non οὓς, nonnulli, quibus additur *Copt.* nisi id quoque pro ὃ irrepit.

¶ ἐν) *unum*, inter se & nobiscum, a mundo divisum.

¶ καθὼς, *sicut*) Non rogat Iesus, ut ipse unum sit cum Patre: rogat, ut credentes unum sint. Illa unitas est ex natura; hæc ex gratia. igitur illi hæc similis est, non æqualis. conf. καθὼς, *sicut*, v. 16. 18. & de eadem re, v. 21.

¶ ἡμεῖς, *nos*) Sic etiam v. 21. 22 loquitur. Patri Filius ὁμοούσιος, ejusdem essentia. Moses de Deo & de se vel ad Deum vel ad populum loquens non poterat dicere: *nos*. Neque tamen, propter hanc ipsam ὁμοουσίαν, convenire videtur, ut fideles in orando ad Patrem & Filium dicant: *Vos*. qua tamen locutione nonnulli utuntur Theologi practici.

12 ἐγὼ ἐτήρην ἐΦύλαξα, *servabam: custodivi*) Iesus rationes conficit cum Patre. ἐτήρην respicit τήρησον. v. 11. Quod ego adhuc, inquit, feci, tu fac posthac. ἐτήρην, *servabam*, potestate: ἐΦύλαξα *custodivi*, vigilantia. Eadem verba, 1 Ioh. V. 18. 21.

¶ οὐδείς, *nullus*) Hoc ad futura quoque pertinet. c. XVIII. 9.

¶ εἰ μὴ, *nisi*) Tristis exceptio.

¶ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας) Articulus valde demonstrat: *filius ille perditionis*, de quo prædictum est; qui se ipsum perdidit; Act. I. 25. cui bonum fuisset, *non nasci*. Iudam non nominat. conf. Ps. XVI. 4. Nos sane Individuorum amissorum reddemus rationem.

13 δὲ, *autem*) Antitheton: *eram cum eis: ad te venio*.

¶ λαλῶ, *loquor*) Sine dubio audiebant discipuli loquentem.

¶ ἐν τῷ κόσμῳ, *in mundo*) jam, ante discessum meum.

¶ ἔχωσι, *habeant*) me eos docente ac pro eis rogante.

¶ τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, *gaudium meum*) c. XV. 11 not.

14 καὶ, *&*) Connexa: Verbum Dei accipere; mundo exosum esse.

15 ἄρῃς, *tollas*) nunc. nam deinceps, *uolo*. v. 24.

¶ ἐκ τοῦ πονηροῦ, *ex malo*) Est ὁ πονηρὸς, *malus*, in quo jacet *mundus*; & qui est in mundo. 1 Ioh. IV. 4. *Mundus alienus a veritate*. v. 17.

16 ἐκ, *ex*) Sententia hæc existat etiam v. 14. sed alio verborum ordine, qui simpliciter ostendit causam odii mundi, & cum consequenti versu 15 congruit. Nunc autem ἐκ τοῦ κόσμου, *de mundo*, bis priore loco positum, sustinet emphasis, in antitheto ἀγίασον, *sanctifica*. Ex v. 16 deducitur versus 17. & ex v. 18 versus 19.

17 ἀγίασον, *sanctifica*) Plane tibi affere.
18 ἀπέσειλας, *misisti*) Missionis fundamentum, sanctificatio. c. X. 36.

¶ ἀπέσειλα, *misisti*) mittere institui, apostolatam contuli.

19 ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτὸν, *ego sanctifico me ipsum*) totum me dico & confecro tibi. Illi exeunt in mundum, mea causa: ego adeo ad te, illorum quoque bono. Euphemia, amoris Christi conveniens: sanctifico me, mortem, eamque crucis, tolerans.

¶ ἡγιασμένοι, *sanctificati*) Talium demum vera est *Canonizatio*, ab ipso Domino facta. 1 Petr. III. 18. 2 Cor. V. 15.

¶ ἐν ἀληθείᾳ, *in veritate*) etiamsi id exterius non appareat. Opponitur hoc sanctimoniam ceremoniali.

20 ἀλλὰ καὶ, *sed etiam*) Christus, Sapientia, est ἡ ἡγῆρ *Congregatrix*.

21 ἵνα πάντες, *ut omnes*) Sic, ἵνα ὧσιν, *ut sint*, v. 22. 23.

¶ πάντες, *omnes*) credentes per verbum apostolorum. Eadem omnibus credentibus, quæ apostolis, beatitudo impetratur.

¶ ἵνα καὶ, *ut etiam*) ἵνα, *ut* quasi post parenthesis hic repetitur ex initio versus.

¶ ἐν ἡμῖν ἓν, *in nobis unum*) Emphasis illud ἐν ἡμῖν, *in nobis*, addit ad ἐν unum repetitum: & illud ἐν ἡμῖν *in nobis* deducitur ex καθὼς, *sicut* &c.

¶ ὁ κόσμος, *mundus* denique totus.

¶ πιεύτη, *credat*) quum viderit fideles nostri plenos. Sequitur per gradationem, *γινώσκῃ, cognoscat*, v. 23. conf. v. 8.

22 δόξαν, *gloriam*) Gloria *Vnigeniti* effulget per filios Dei fideles.

¶ δέδωκα, *dedit*) Hem, quanta majestas Christianorum! *dedit*, jam, quamvis occulte.

23 ἐγὼ, *ego*) sc. sum.

¶ πεπλειωμένοι εἰς ἓν, *consummati in unum*) ad perfectam unitatem perducti.

24 *ους, quos*, Redit ad apostolos. v. 25, *hi*.

¶ *θέλω, volo*) *ἑρωτώ, rogo*, dixerat

v. 9. 15. 20. nunc incrementum sumit oratio. *volo*, interpretandum; nam *velim* languidius est. rogat Iesus cum jure, & postulat cum fiducia, ut Filius, non ut servus. conf. Ps. II. 8. Marc. X. 35. VI. 25.

¶ *θεωρῶσι*) *spectent*, fruentes.

¶ *πρὸς, ante*) Constr. cum *ἀμαρῆσι*. Oeconomia salutis fuit ex æternitate in æternitatem. Inter æternitatem & mundi *conditum* nil datur medium. nam *in principio* Deus creavit.

25 *πατὴρ δικαίε, Pater iuste*) Ex *justitia* fuit fidelium præ mundo ad Deum per Christum admissio. *καί, καί, εἶ, εἶ*.

26 *γνώρισω, notum faciam*) Id fecit, v. gr. c. XX. 17. coll. Hebr. II. 12.

¶ *τὸ ὄνομά σου, nomen tuum*) *paternum*, *amantissimum*.

¶ *ἡ ἀγάπη-καρὰ, amor-εἶ ego*) i. c. tu & *amor tuus*; *egoque* & *amor meus*.

¶ *ἐν αὐτοῖς ἦ, in illis sit*) ut me amore illo profsequantur.

C A P. XVIII.

I *Ἐξῆλθε, exiit*) continuò. Ergo, quæ capp. præc. scripta sunt, dixerat in urbe.

¶ *τὸ κέδρων*) *קדרון* Hebræis dicitur: *Cedron* habet *Lat.* non *cedrorum*. Itaque τὸ a librariis insertum censemus. Complura nomina Hebraica Græci ad suæ linguæ sonos flexerunt, ut docet Hillerus in Onom. p. 715. atque ita locum habere posset τὸ κέδρων sed nunquam sic habent LXX, nisi i Reg. XV. 13, ubi tamen Tigurina editio, adeoque cod. Alex. habet, *ἐν τῷ χειμάρρῳ ἔκεδρων*. Alias LXX sine articulo dicere solent, *ἐν τῷ χειμάρρῳ χορρᾶθ, εἰς τὸ χειμάρρῳ κεισῶν κτλ.* Neque inter LXX interpretum & Iohannis tempora τὸ κέδρων usu invaluisse videtur.

2 τὸ τόπον) *locum*, & totius loci rationem.

¶ *ἐκεῖ, illic*) in loco agonis imminentis.

3 τὴν σπεῖραν) *cohortem* peditum *Romorum* cum *tribuno*: cui contradistinguuntur ministri *Judeorum*. v. 12.

¶ *μετὰ Φανῶν*) *Φανες, laterna*. vid. *Helychium*.

4 ἐξελθὼν, *egressus*) Poterat igitur etiamnum discedere.

¶ *εἶπεν, dixit*) ut impetum cohortis a discipulis averteret. v. 8.

6 ἔπεσον, *cecidērunt*) Non debebant porro adversus stimulos calcitrare, Iudas præsertim.

8 ἀπεκρίθη, *respondit*) Bis dicit: *Ego sum*. si tertio dixisset, non cepissent illum. Tertio dicit olim.

¶ *ἐστὺς, hos*) discipulos; quos illi cæci adoriebantur.

9 πληρωθῆ, *impletetur*) Iesus propheta erat. sic v. 32.

¶ *ἐκ ἀπώλεσα, non perdidit*) ne hoc quidem maximo eorum periculo.

10 σίμων, *Simon*) Hunc id fecisse, solus Iohannes commemorat: ceteri de Petro reticent.

¶ *ἔχων, habens*) Vel *habere* gladium, periculosum fuit.

¶ *ἀπέκοψεν, abscidit*) ictu periculoso.

¶ *μάλχος, Malchus*) Credibile est, longo post tempore notum mansisse inter Iudæos & Christianos hunc hominem. Servi nomen ponitur in historia sacra, ut ancillæ, Act. XII. 13.

11 τὸ ποτήριον, *poculum*) Respicit Iesus ea, quæ dixerat Matth. XX. 22. XXVI. 39. Itaque Iohannes præsupponit ea, quæ ceteri evangelistæ scripserunt: neque enim ea scribit, quæ II. cc. Matthæus scripsit.

¶ ἔ μὴ πίνω; non bibam?) Huc tendebat pugna Petri.

13 πρῶτον, primum) Solum honoris causa. conf. Act. IV. 6. Salvatorem mox ad Caipham inde ductum esse, eo significat Iohannes, quod ait Caipham fuisse sacerdotem magnum, & Petrum cum Iesu intrasse aulam Caiphæ, v. 15 fin.

14 ὁ συμβεβηυσας, qui consilium dederat) eoque cupidus interimendi Iesu.

15 ἄλλ. (⊙) sine articulo, alius, indefinite, in prima hac mentione. nam mox ὁ relativam vim habet. Vid. E. Schmid. ad h. l.

¶ τῷ ἀρχιερεῖ, pontifici) eoque nomine intromittebatur.

16 ἔξω, foris) Discipulus, quamlibet notus, aperte ingrediens, tutior est, quam Petrus timide agens ignotus.

¶ εἶπε, dixit) rogans, ut sibi liceret Petrum introducere.

17 καὶ σὺ) tu quoque, ut multi, & ut comes tuus. Ergo non nocendi causa quaesierat ancilla: nec majore periculo erat Petrus, quam alter discipulus.

18 πέτρῳ, Petrus) In monte oliveti frigus contraxerat.

19 διδαχῆς, doctrina) Interrogat pontifex, quasi doctrina Iesu serpsisset in occulto. Sic sæpe ex veritate vult mundus rem anguli facere. De doctrina respondet Iesus; de discipulis non opus erat.

20 τῷ κόσμῳ, mundo) Sermo valde amplus. Aperiē significat modum: semper, tempus; in synagoga & in templo, locum.

¶ ἐν συναγωγῇ) Editi habent, ἐν τῇ συναγωγῇ: ut mox dicitur ἐν τῷ ἱερῷ. sed non temere prætermisit evangelista τῇ articulum. Ioh. Harduinus duas tantummodo Hierosolymis synagogas fuisse statuit, alteram indigenarum, alteram Libertinorum, Act. VI. 9. & unam indigenarum synagogam ex hocce Iohanneo lo-

co inferre conatur. Op. sel. p. 904. Loquitur autem Dominus de synagogis totius regionis, non urbis modo, adeoque ex hoc loco unitas synagogæ in urbe neque refutatur neque infertur. Nomen singularis numeri, ἐν συναγωγῇ, ex absentia articuli vim distributivam nanciscitur: & inde articulus τῷ, templo adjectus, epitaſin facit.

¶ ἐν κρυπτῷ) in occulto, nil, quod attingit ad doctrinam apud populum. Nam etiam seorsum docuit multa discipulos; quorum tamen summum fastigium nunc etiam coram synedrio confessus est. Matth. XXVI. 64.

21 τί με) quid me, cui non credis?

¶ τί) Hoc alterum, quid, pendet ab interrogata.

¶ ἔτοι, hi) Indigitat multitudinem præsentem: vel hisciunt.

22 ῥάπισμα, plagam) virga, sive baculo. conf. c. XIX. 3 not. & Matth. XXVI. 67 not.

¶ ἔτως, sic) tali modo. Non poterat veritatem ipsam impugnare: in modo peccasse Iesum, vult indicare; ut innocentissimus quisque sæpe insimulatur ab iniquis. Sed modum quoque defendit Iesus; non male, sed bene se locutum declarans.

23 αὐτῷ) Omittunt hoc Hirs. Gotb. Lat. in ms. Bodl. vet. Luther.

¶ μαρτύρησον, testare) Si male locutus sum, tum denum, ceteris paribus, testare &c. testari conatus erat minister per ipsam plagam, sed perperam.

¶ εἰ δέ, sin autem) Hoc habet vim affirmandi.

24 ἀπέστειλεν, misit) Vnus alterque ἄν supplet, vel δέ, vel τί. Nil opus est. Iesum ab Anna ad Caipham fuisse ductum, indicarat Iohannes v. 15 in verbo συνεισηλθε, &

& ipsa toties repetita *pontificis* appellatio-
ne: nunc vero id ipsum reassumit, & ex-
pressius memorat cum mentione *vinculo-
rum*, in quibus alapam indignissimam
accepit Salvator. Interdum in narratione
ponitur aliquid extra seriem temporis, &
connectitur cum iis, quae lucem inde ac-
cipiunt. c. V. 9. IX. 14. XI. 30. Act. IV. 22.
Ier. XXIX. 29 cum præced. & seqq. Vna
in aula ter negavit Iesum Petrus.

¶ *δεδεμένον, vinctum*) v. 12.

25 *καὶ σὺ*) *tu quoque*, qui adūs, alienus
nobis.

26 *ὃ ἀπέκοψε, cuius abscidit*) Hominem
feriit Petrus: ab eius propinquo infestat-
tur. Tristis talio.

27 *ἐφώνησεν, cecinit*) De poenitentia
Petri præsupponit Iohannes ea, quæ ceteri
scribunt evangelistæ. add. c. XX. 2 f.

28 *αὐτὴ*) *ipsi*.

¶ *ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ne inquinarentur*)
domo Pilati a fermento non purgata. Deut.
XVI. 4.

¶ *Φάγωσι τὸ πάσχα, ederent pascha*)
Sic 2 Chron. XXX. 22. *וַיֵּדְעוּ כִּי יָדְעָה עַם*
comederunt festum.

30 *εἰ μὴ, si non*) Immanis calumnia est,
causam innocentem pro crimine notorio
tractare. Pilato volunt laborem quæren-
di adimere, ne de lege ipsorum sit solici-
tus; sed tantum ut poenam infligat.

¶ *ἔτι*) *hic*) Resp. *contra bonum hunc*.
v. 29.

31 *ὕμῶν, vestram*) Hoc non sine con-
temptu Pilatus videtur dixisse; conf. v. 35.
neque causam delatam pro capitali habu-
isse, ut Iudæi habebant.

¶ *οὐκ ἔξεστιν, non licet*) Tumultuantis
turbæ sensum interpretari non est facillim-
um. Pilatus de se loquitur, penes quem
sit potestas. v. 39. Eo certe concedente pot-
erant necare: sed concessione illa uti no-
lunt, ideo ad jus sibi ademptum provocant.

Eoque ipso anno, quadragesimo ante ever-
sam urbem, ademptum esse, Iudaica docet
historia. Vid. etiam c. XIX. 31. Matth.
XXVII. 62.

32 *εἶπε, dixit*) c. XII. 32 f.

¶ *πείω, quali*) tali, qualem infligebant
Romani: Iudæi cum lapidassent.

33 *σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας; tu es rex*
Iudeorum?) Huic rei semper instantem,
vario animo, Pilatum inducit Iohannes.

34 *ἄλλοι, alii*) Hoc Pilati conscientiam
excitabat, ne Iudæis simpliciter crederet.
Plane dixerant alii, nempe Iudæi, foris
nempe, cum Iesus jam introductus fuisset
in prætorium. Hanc partem volebat Iesus
observari a Pilato: Pilatus priorem par-
tem interrogationis arripit non sine ira-
cundia.

35 *μή τι, nunquid*) Id est, sane non *a me*
ipso hoc dico: Iudæi dixere mihi.

¶ *τὸ σ. v, tua*) *cujus rex diceris*.

¶ *οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices*) ipsi antistites.

¶ *τί ἐποίησας; quid fecisti?*) Striagit
Pilatus questionem, de Iesu rege.

36 *βασιλεία, regnum*) Ter nominat Ie-
sus *regnum*.

¶ *οὐκ, non*) Solum dicit Iesus, unde non
sit regnum suum, scil. non ex hoc mundo:
unde autem sit, nempe de cælo, non ex-
primit. Innuit tamen, quom dicit, se ve-
nisse in mundum.

¶ *ἐκ*) Notanda particula *ex*. Vid. Ap.
XI. 15 not. Nam *ἐν* & *ἐκ* differunt, supra,
c. XVII. 11. 14. *ἐκ* præcisè notat originem,
ut mox *ἐν πύθειν, hinc*.

¶ *κόσμος τῆς γῆς, mundo hoc*) Ideo Chri-
stus non diu in hac vita commoratus est.

¶ *εἰ ἐκ, si ex*) *Ex mundo hoc* emphatice
ponitur ineunte cominate. *Mundus* regna
sua tuetur armorum pugna.

¶ *ὕπηρέται, ministri*) qui non sunt de
hoc mundo.

¶ ἡγωνίζοντο, *pugnarent*) Vnumquodque agei sagit in sua sphaera.

¶ παραδοθῶ, *traderer*) Id jam agebat Pilatus. v. 31.

¶ ἴν, *nunc*) Particula adverbativa, non temporis.

37 ἐγώ, ἐγώ, *ego, ego*) Potens anadiplosis.

¶ εἰς τοῦτο, *in hoc*) Sic bis. Prius potest referri ad comma praecedens, de *rege*, ut innuatur *natus rex*; Matth. II. 2. alterum, ad subsequens, de *veritate*. conf. ἔσπι, καὶ ἔσπι. Deut. XXVII. 12 f.

¶ γεγέννημαι, *natus sum*) Significatur hic nativitas humana. Divinam non capiebat Pilatus. Declaratur tamen, non totum Iesu ortum contineri nativitate humana, quum, *veni in mundum*, subjungitur.

¶ τῆ ἀληθείας, *veritati*) Veritas, quae antea populo dicta erat, in passione etiam principibus & gentibus praedicatur. est hic igitur praedicationis apex. Omnes audierunt & viderunt Christum: etiam Pilato oblata est veritas. Regno ex hoc mundo opponitur regnum veritatis.

¶ πᾶς, *omnis*) Iesus provocat a caecitate Pilati ad captum fidelium.

¶ ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, *qui est ex veritate*) *Esse ex veritate* praecedit: *audire* sequitur.

¶ ἀκούει, *audit*) cum lubentia & intelligentia. Et hi sunt cives regni Christi.

¶ τῆς Φωνῆς, *vocem*) veram de regno.

38 τί ἐστιν ἀλήθεια; *quid est veritas?*) Pilatus putat, mentionem veritatis non quadrare ad sermonem de regno. Regnum ille tantummodo scit necere cum potentia, non cum veritate. Atqui regnum libertatis est regnum veritatis: nam veritas liberat. Hic debuerat Pilatus serio quaerere: sed ita quaerit, ut confiteatur, se non esse ex veritate. Sermo Iesu erat Pilato aenigma: & hoc fatetur Pilatus. *In fine sermonis ait*

deum, τί ἐστιν; *quid est?* Sir. XXII. 8.

39 ἐν τῷ πάσχα, *in pascha*) Ergo pascha eo die erat. Eoque die populus congregatus Pilatum rogavit.

CAP. XIX.

2 Οἱ στρατιῶται, *milites*) Id milites vel iterarunt, vel potius continuerunt, postquam Iesus traditus erat, ut crucifigeretur. Matth. XXVII. 27.

3 ραπίσματα, *verbera*) calamo. Marc. XV. 19.

4 ἰδε ἄγω, *ecce duco*) tanquam non iterum introducturus. Pilatus vult videri deliberate agere.

5 Φορῶν, *gestans*. Pilatus non repressit petulantiam militum. Rara ludicrorum & seriorum hic mixtura.

¶ λέγει, *dicit*, Pilatus. Pilato enim respondet versu 6.

¶ ἰδε ὁ α. θ. γ. ω. π. Ⓞ, *ecce homo*) Sic v. 14, *ecce rex vester*. Gradatio. Similis nominativus, v. 26 f.

6 ὅτε, *cum*) Voluerat Pilatus commiserationem movere, sed crudelitatem eorum auget.

¶ λεγοντες, *σανεωσον, dicentes, crucifige*) Matth. XXVII. 22.

7 νόμον, *legem*) cuius pars erat praecipuum de blasphemis occidendis.

¶ οφείλει, *debet*) reatum denotant. Imo alia suberat *debito*. Hebr. II. 17.

¶ θεῶν υἱόν, *Dei filium*) Pilatus appellarat *hominem*. v. 5. Hoc arripuisse videntur Iudaei.

8 μάλλον, *potius*) Non assensus est Iudaeis, de interrimendo Iesu, sed *potius* timuit, ne peccaret in filium Dei.

9 πότεν, *unde*) Rogas, Pilate? divinitus & superne erat: ut Ipse versu 11, dum

tacere visus erat, innuit. coll. c. XVIII. 36. 37.

10 ἐμοί, *mibi*) Hoc cum severitate dictum.

11 ἰουδαίαν, *nullam*) neque crucifigendi, neque dimittendi, neque aliam ullam.

¶ δέδομένον, *datum*) Datum erat habere potestatem.

¶ διὰ πῦπ, *propterea*) quia me plane non nosti.

¶ ὁ παραδίδως μέ σοι, *qui tradidit me tibi*) Hic erat Caiphas. Pilatus, qualicumque mentione Filii Dei audita, timuit: Caiphas, quum Iesum ex Ipto audiret Dei Filium, eum blasphemum dixit, & mortis reum iudicavit.

12 πας, *omnis*) Non addito enim orationi ἀποπρίαν & vim addunt.

13 ἐπὶ τῷ βήματι, *in tribunali*) Tribunal extra pratorium erat, in Gabatha.

¶ λεγομένου, *dictum*) Non additur, *Græce*. nam Iohannes scripsit *Græce*. conf. V. 17.

¶ λιθόστρωτον, *Lithostrotum*, pavimentum vario lapidum genere stratum & qualificatum. De lithostrotis vid. Amœn. lit. T. VII. pag. 19 seqq.

¶ γαβαθα, *Gabatha*) locus editus & conspicuus.

14 ἦν δὲ, *erat autem*) Causa, cur & Iudæi & Pilatus vellent, actionem perducere ad exitum. Parascève proxime instabat. sic, ἦν, *erat*, cap. V. 1. Omnis feria sexta dicitur parascève: & quotiescunque pascha in feriam sextam incidebat, erat parascève pascha.

¶ τῆτι, *tertia*) Plerique ἔκτη, *sexta*, certo errore: quem errorem esse agnoscit eruditissimus vir, *Carl Gottlob Hofmann* in Introductione Priritiana N. T. p. 370. 377. Eiusdem ubique generis horas Evangelistæ memorant, etiam Iohannes; & hoc præ-

cipue loco, ubi de parascève agitur, Iudæica hora innuitur. atqui non alias Iudæi horas habebant appellabantve, atque eas, quarum prima mane, duodecima vespere erat: Ioh. XI. 9. unde *sexta, septima, decima* occurrit Ioh. IV. 6. § 2. I. 40. *Tertia* plane hora erat, qua crucifixus est Dominus: & postea a sexta ad nonam fueret tenebræ. Marc. XV. 25. 33. *Pio & grato, Domine Iesu, agnoscamus animo, diuturnitatem temporis, quod in cruce pendens exantlavisti.*

¶ καὶ λέγει, *& dicit*) Pilatus neque irrisit, neque credidit; sed quoquo modo Iudæos commovere conatus est.

15 ἀπεκρίθησαν, *responderunt*) Et tamen Cæsarem, si possent, libenter sustulissent. Iesum negant usque eo, ut omnino Christum negent. Act. XVII. 7.

19 ἔγραψε, *scripsit*) non curans, quid Iudæis esset placiturum.

¶ Ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας, *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*) Marcus expressit solum prædicatum, *rex Iudæorum*: Lucas item, præfigens, *Hic est: Matthæus: Hic est Iesus rex Iudæorum*. Iohannes ipsa Pilati verba exprimit: quæ sine dubio eadem in tribus tuere linguis.

20 πολλοί, *multi*) sibi in testimonium.

¶ ὅτι, *quia*) Nam longe ivissent minus multi.

¶ τῆ, *Constr.* cum ἐγγύς.

¶ ὅτι, *Refer* ad ἑπ.

21 οἱ ἀρχιερεῖς) Sic habent *Syr. Arab. Anglosax.* non adjecto τῆ Ἰουδαίων, quod in ceteris monumentis legitur. Persæpe memorantur οἱ ἀρχιερεῖς, neque unquam dicuntur οἱ ἀρχιερεῖς τῆ Ἰουδαίων & hoc loco τῆ Ἰουδαίων facillime librarii ex verbis subsequentibus arripuerunt. Si tamen Iohannes sic scripsit, notavit odium, quo Iudæ-

orum pontifices a *Iudeorum* Rege abhorrebant.

¶ ἐκεῖν (ille) Iam ut remotum appellat. C. XVIII. 30 dixerant: ἔτι, hic.

22 ὃ γέγραφα, quod scripsi) Pilatus suæ auctoritati consulere cogitavit: divinæ auctoritati subserviit.

¶ γέγραφα, scripsi) Ploce. scripsi, i. e. non scribam aliter.

23 στρατιῶται, milites) quatuor.

¶ καὶ τὴ χιτῶνα, & tunicam) acceperunt.

¶ ἄρα (inconfutilis) sancto corpori Salvatoris conveniens. Expende, quæ Fabricius in Centifolio, p. 407. de diætâ Salvatoris collegit. Neque Is vestes unquam scidit.

24 ταῦτα, hæc) quæ inter se dixerant.

25 εἰσῆκεισαν, stabant) Matrem suam Iohannes, modeste, non memorat, Salomon, quæ etiam adfuit.

¶ ἡ ἀδελφῆ, soror) Nullus Mariæ fratrem memoratur. Ipsa erat heres patris sui, & jus regni Davidici in Iesum transmittabat.

26 τὸ μαθητὴν, discipulum) Probabile est, eminus etiam stetit Thomam, c. XX. 25. & ceteros.

¶ λέγει, dicit) Non utitur longa valedictione, mox eos iterum visurus.

¶ ὁ υἱός σου, filius tuus) Ita Iesus nomine suo quasi impertito Iohannem honoravit. filius, inquit, tuus, cui te committas. Iesus etiam præbuit exemplum amoris erga superstitēs: sed eo amore perfunctus, matrem amandavit, & cum solo Patre ad postremum egit.

27 ἡ μήτηρ σου) mater tua, & naturali & spirituali necessitudinis ætatisque gradu; cujus curam mei vice geras. Hoc consequens, amor ex brevi sermone Iesu facile deduxit. Satis jam penetrarat gla-

dus animam Mariæ: nunc cavetur, ne audiat & videat severissima, tenebras, derelictionem, mortem.

¶ ἔλαβεν, accepit) Fortasse non ausus erat, nisi iussus.

¶ εἰς τὰ ἴδια, in sua) domum. Magna fides Mariæ, cruci Filii adflare; magnum obsequium, ante mortem ejus abire.

28 μετὰ τῆτο, post hoc) post hoc unum proxime præcedens. τῆτο diff. a ταῦτα c. XI. 11.

¶ εἰδώς, sciens) Etiam fideles agonizantes sentire possunt exitum propinquum.

¶ πάντα, omnia) v. gr. quæ v. 24 exstant, de rebus etiam minoribus.

¶ πέλεσαι, ἵνα πελειωθῇ) Verbum πελειώ convenit rebus: πελειώ Scripturæ sacræ. Verbum διψῶ sitio & verbum πέλεσαι, consummatum est, arcte connexa sunt. Sitis fuerat in corpore Iesu, quod derelictio in anima. In itinere pedestri habuerat lassitudinem; in navigatione, somnum; in deserto pridem, famem; nunc postremo in cruce sitim summam & torrentissimam, post sudorem, ictiones, sermones, flagella, clavos. Inter illa omnia non dixerat, dolet: sitim, in quam omnia confluunt, ac desinunt, loquitur, potum petens. nam & sitim & potum Scriptura prædixerat. Solet & maxime sentiri sitis & demum restingui, cum labor exantlatus est. ἵνα ut potest necti cum λέγει, dicit.

29 ὑσώπω) Hyssopus in illis climatibus nostrate major apte tenebat ramusculis suis spongiam aceti plenam.

¶ περιθέντες, circumponentes) scil. spongiam.

30 πέλεσαι, consummatum est) Hoc verbum in corde Iesu erat versu 28. nunc ore profertur.

¶ κλινάς, inclinans) præsentī animo.

¶ παρέ-

¶ παρέδωκε, *tradidit*) Quod *traditur*, permanet.

31 ἐν τῷ σαββάτῳ, *in sabbato*) Ratio hæc specialis includit generalem illam, de qua Deut. XXI. 23.

¶ γὰρ, *enim*) Causa, cur parasceve jubret maturare.

¶ μεγάλη, *magna*) Concurrente sabbato & festo: adde, quod accedebat Quies Domini in sepulcro.

¶ ἐκείνῃ) Hoc commodius est, quam ἐκείνῃ. Nam præcedit vocabulum σαββάτῳ, & ad id refertur ἐκείνῃ ἔσαββατε.

¶ κατεαγῶσιν, *frangerentur*) Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, & legit καπάγασιν, instar πιτυφασιν, ex κατεαγα. In verbo καπαγήναι. Atqui etiam ἀνεωχθῆναι dicitur Luc. III. 21, ε extra indicativum manente etiam in aoristo. Crurifragium clava olim peractum, ut hodie rota.

¶ ἀρθῶσιν, *tollerentur*) corpora.

32 ἔ πρωτε καὶ ἔ ἄλλῃ, *primi & alterius*) Etiam conversis sæpe restant dolores, & par cum impiis miseria corporis externa. ἀν. ② alius dicitur, non *secundus*: ex quo colligi posse videtur, *primum*, qui celerius a doloribus sit liberatus, conversum illum dici.

33 τῷ ἰησοῦ, *Iesum*) cui destinatum crurifragium distulerant, diuturnioris doloris causa.

¶ ὡς εἶδεν, *ut viderunt*) Improviso. Itaque hi milites, rebus suis occupati, non observarant mortem Iesu.

34 λόγχῃ, *lancea*) quæ non tangeret ossa. Vulnus tamen fuit patulum, non modo digiti, sed manus capax, c. XX. 27. ac plane letale, si viventi cuiquam intingeretur.

¶ πλευρᾶν, *latus*) sinistrum fortasse. coll. Ps. XCI. 7.

¶ ἐυθὺς ἐξῆλθεν ἅμα καὶ ὕδωρ, *continuo exire sanguis & aqua*) Quod sanguis exiit, mirum: quod etiam aqua, magis mirum: quod utrumque statim, uno tempore, & tamen distincte; maxime mirum. Ex qua corporis regione, ex thorace an ex corde &c. exierit, quis definiet? Aqua erat pura & vera, perinde ut sanguis purus & verus: & post sanguinem aqua fluxisse dicitur, ut Salvator se totum effudisse agnosceretur. Ps. XXII. 15. Verbum ἐξῆλθεν veriti potest *exiit*, vel, *exierunt*. Et veritatem & magnitudinem miraculi & mysterii ostendit asseveratio Spectatoris ejusdemque Testis. Conf. 1 Ioh. V. 6. 8 not.

35 ὁ ἑωρακῶς, *qui vidit*) Iohannes, ut apostolus.

¶ μεμαρτύρηκε, *testatus est*) Iohannes, ut evangelista. *Vidit*, dum factum est. itaque, postquam matrem Iesu celeriter in sua receperat, Iohannes ad crucem redierat, fructum insignis hujus spectaculi reportans.

¶ καὶ, *&*) adeoque.

¶ ἀληθινή, *verum*) irrefragabile apud omnes.

¶ κακῶν, *& ille*) Is qui vidit, scit se vera dicere.

¶ εἶδεν, *scit*) certus, in spiritu quoque, non modo in sensu.

¶ λεγει, *dicit*, ore, literis. c. XXI. 24.

¶ ἵνα, *ut*) Finis affirmationis magnæ. ἵνα, *ut*, pendet a *testatus est*.

¶ ὑμεις) vos, quibus hic liber legitur. c. XX. 31.

¶ πιστεύσητε, *credatis*) non solum, hæc vera esse; sed, Iesum esse Christum. Correlata, *testatus, verum: & scit, credatis*.

36 ὅς ἐσὶν ὃν συντελεθῆσεται αὐτῶ· ὃς non *confringetur* ejus) Pro αὐτῶ, ἀπ' αὐτῶ habent cod. aliqui Græci, ex LXX, nescio an etiam versiones. αὐτῶ convenit magis rei ipsi
apud

apud Iohannem, imo etiam ἰβ Hebraico apud Mosen. LXX, Ex. XII. 46, καὶ ὄσων ὄν συντριβήσεται ἀπ' αὐτῶν Num. IX 12, καὶ ὄσων ἔ συντριβήσονται (Alex. ὄν συντριβήσεται) ἀπ' αὐτῶν. At etiam Psalm. XXXIV (XXXIII) 21 ἐν ἐξ αὐτῶν (τ' ὄσων) ὄν συντριβήσεται. Cum Mose congruit Iohannes, quod ὄσων singulari numero ponit: cum Psalmo, quod καὶ particulam prætermittit, non prætermittitur, si Mosaicum ἰβ respiceret, coll. c. VI. 46, καὶ ἔσανται & quod ὄν συντριβήσεται dicit. Itaque Psalmus Mosen, Iohannes Psalmum, nec non Mosen respicit. Pascha erat typus, 1 Cor. V. 7. & typus passione Christi est impletus. Ossa Iesu Christi non sunt perpessa comminutionem; nec caro corruptionem. Dirissimum suppliciorum, crux: & tamen quod vis aliud corpori mox resuscitando minus aptum fuisset.

37 ὄψονται, εἰς ὃν ἐξέκέντησαν videbunt, in quem pupugerunt) εἰς construitur cum ὄψονται. Zach. XII. 10. LXX, καὶ ἐπιβλέψονται πρὸς με, ἀνθ' ὧν καταρχήσαντο. Ἦν pro Ἦν legerunt, quanquam id negat Lampsius. Punctio facta est in cruce: visus, vel cum luctu pœnitentia, vel cum terrore conjunctus, aliis temporibus fiet. Punctio ergo causa hoc allegat Iohannes.

38 μετὰ δε ταῦτα, post hæc autem) Nil tumultuarie factum.

¶ κεκρυμμένον, occultus) Sic LXX, Ez. XII. 6. 7. 12. κεκρυμμένον. Non mansit occultus aut Ioseph aut Nicodemus. v. 39.

41 ἐν τῷ τόπῳ, in loco) Crux ipsa non fuit in horto.

C A P. XX.

1 Εἰς τὸ μνημεῖον) ad sepulcrum. ¶ τὸ λίθον, lapidem) ex more advolutum. c. XI. 38.

2 καὶ πρὸς, ἔ ad) Ex præpositione repetita colligi potest, non una fuisse utrumque discipulum. Non dicitur etiam matri Iesu nunciavisse Maria Magdalena. Domi illa se tenuit.

¶ ἐφίλει, diligebat) Ceteris locis, ἡγάπα, amabat. conf. not. ad c. XXI. 17.

¶ τὸ κύριον, Dominum) Retinet illa magnam exultationem de Iesu v. 13.

¶ οὐκ οἶδαμεν, non novimus) Loquitur etiam ceterarum mulierum, vel discipulorum nomine, quos sciebat, eadem de re laborare.

3 ἐξῆλθεν, exiit) ex urbe.

4 περὶ ἔδραμε, præcurrit) Suaviter hinc animadverti possunt fidei in Petro & amoris in Iohanne characteres spirituales.

¶ τάχιον, celerius) Iohannem natu minorem decebat major celeritas; Petrum, natu majorem, major gravitas. Neuter alterius, uterque ipsius rei rationem habet.

5 ὄν μὲντοι εἰσηλθεν, non tamen introiit) Ideoque non vidit sudarium &c. Videtur timore fuisse retentus.

6 τὰ ὀθόνια κείμενα, lintea jacentia) Κείμενα, jacentia, præponitur v. 5. τὰ ὀθόνια, lintea, præponitur h. l. in antitheto ad sudarium. Idem participium, ter positum, significat, non fuisse ea tumultuarie & festinanter projecta. Angeli sine dubio ministrarunt resurgenti, eorumque alter lintea, alter sudarium composuit. conf. v. 12. Credibile est enim, angelos jam adfuisse, quamvis Petrus & Iohannes non viderint. conf. Matth. XXVIII. 2.

8 εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, vidit ἔ credidit) Κρίδι, non adesse corpus Iesu, ἔ credidit, id fuisse translatum, ut dixerat Maria Magdalena. v. 2. Conf. v. seq.

10 ἀπῆλθον) abierunt: quasi nil jam superesset in hac re agendum.

¶ πάλιν, iterum) ut antea.

¶ πρὸς ἑαυτοὺς, *ad se ipsos*) domum. v. 2. c. XVI. 32.

¶ οἱ μαθηταί, *discipuli*) Petrus & Iohannes, ceteris nuntium allaturi.

11 ἐστήκει, *steterat*) majore perseverantia.

¶ πρὸς τῶν) Dativus. v. 12.

¶ ἐξω, *foris*) Id denotat profundum pietatis affectum. nam alias flentes solitudine, cum possunt, utuntur.

12 καθέζοιμενες, *sedentes*) quasi opera quapiam perfunctos, & expectantes aliquem, quem docerent.

13 γυναί, *mulier*) Quasi ignotam honorifice alloquuntur. sic v. 15, γυναί, *mulier*; κριε, *Domine*: coll. v. 16, μαρια, *Maria*.

¶ τί κλάει; *quid fles?*) Flendum potius fuisset, si mortuum invenisset.

¶ ἐπὶ τῷ ἐσραφῆ, *locuta vertit se*) Non attendit, quis quid in sepulcro loqueretur. Iesum quærit.

15 ὁ κηπερὸς) Articulus indicat, magnum fuisse hortum, qui non posset esse sine hortulano.

¶ κύριε, *domine*) Quum sic olitorem appellat, ipsa tenui conditione fuisse videtur.

¶ αὐτὸν) *illum*. Putat, hortulano statim constare, quem velit.

¶ ἀρῶ, *tollam*) ex hortu. Parata est novum sepulcrum quærere.

16 λέγει, *dicit*) vultu & accentu solito.

¶ ἐκείνη, *illa*) statim credens.

17 μή με ἅπτῃ, *ne me tetigeris*) Id illa facere volebat adorabunda: sed Iesus prohibet. nam 1. tangere non opus erat, cum illa jam crederet. 2. instabat, cum ascensione, conditio fidei sublimioris, nullum tactum quærentis. 3. sine mora nuncian- dum erat discipulis. conf. Luc. X. 4.

¶ οὐπω, *nondum*) Hac particula indicat Dominus, proxime instare ascensionem,

& discipulos debere maturare. Se enim illorum causa morari, cum statim ascendere posset.

¶ γὰρ, *enim*) Ætiologia: ne tangito; nam celeriter debes abire nunciatum. postea tu, & ii, quibus nunciaveris, poteris & videre me & tangere.

¶ δέ, *vero*) Antitheton: *nondum ascendi; ascendo*.

¶ ἀδελφοί μου, *fratres meos*) Vid. ad Matth. XXV. 40. Fratres appellat; nam Pater ipsius est idem Pater eorum: fratrumque appellatione animum erga eos, qui per fugam & abnegationem indigni erant facti omni gradu pristino, propitium significat, omnemque resurrectionis fructum eis offert: mox etiam *missionem* renovaturus, imo amplificaturus. v. 21.

¶ ἀναβαίω, *ascendo*) Plus ultra! Non dicit: *resurrexi*; neque, *ascendam*: sed, *ascendo*. Hoc jam censetur *præsens* ascensionis tempus. Luc. IX. 51 not. Ita cum ascensione statim nectitur mentio adventus gloriosi. Vid. Act. I. 11, ubi semel dicitur, *veniet*; deinde semper *venit*, in præsentia. Hinc discipuli ipsi erant collecturi, festinandum sibi esse, ut Iesum viderent. Hanc ascensionem, ut instantem, sæpe dixerat sub verbo ὑπάγω, *abeo*.

¶ πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν καὶ θεὸν μου καὶ θεὸν ὑμῶν, *ad Patrem meum & Patrem vestrum & Deum meum & Deum vestrum*) Christus Deum appellavit *Deum suum*, ter: in cruce, Matth. XXVII. 46. post resurrectionem, h. l. & in Apocalypsi, c. II. 7 not. Alias *Patrem suum* appellare solet. Vtramque appellationem hoc *primum* loco conjungit: *Patrem* appellat, quatenus habet ex eo Ortum; *Deum*, (nunquam, *Dominum suum*), quatenus eum habet pro Fine suo: & ostendit, se omnimodam necessitudinem habere cum Deo. Similem autem necessitudinem cum Patre & Deo

Deo largitur fratribus. nec tamen dicit, *nostrum*: sed *meum* & *vestrum*. Nos per illum: Ille, singularissime & primò. Hic quoque valet illud: Deus (Paterque) viventium, non mortuorum. conf. c. XIV. 19.

19 διὰ, *propter*) Ratio, cur discipuli essent congregati, & januæ clausæ.

¶ ἦλθεν, *venit*) Discipulis non cogitantibus, nedum asperientibus.

¶ εἰρήνη ὑμῖν, *pax vobis*) Opportunissima salutatio, qua timor culpæ per fugam contractæ pellebatur, & scandalum sanabatur. Usitata formula, singulari virtute.

20 ἔδειξεν, *ostendit*) confestim.

¶ ἐχάρησαν, *gavisi sunt*) Subtilitatem habet stilus Iohannis. Nam gaudium erat magnum.

¶ ἰδόντες, *videntes*) v. 18.

¶ τὸ κύριον, *Domini*) & quidem redivivum.

21 πάλιν, *iterum*) Vim prioris salutationis nondum plane ceperant. ideo iteratur, atque adeo cumulatur.

¶ εἰρήνη, *pax*) Fundamentum *missionis* ministrorum evangelii. 2 Cor. IV. 1.

¶ καθὼς, *sicut*) Patris apostolus, Christus: Hebr. III. 1. Christi, Petrus & reliqui. Non differit multa de sua resurrectione; sed evidentiam ejus præsupponit, & ulteriora dat mandata.

¶ ἀπέσταλκε πέμπω) Differunt duo verba: in ἀποστέλλω spectatur voluntas mittentis & missi; in πέμπω, voluntas mittentis, præscindendo a voluntate missi.

¶ πέμπω, *mitto*) Et hoc, & antecedentia & consequentia, parallela sunt cum Ies. LXI. 1.

22 καὶ) & confestim.

¶ ἐνεφύσησε, *afflavit*) novo vitæ vigore. Remotius hoc erat, quam osculum,

& tamen valde efficax. Post resurrectionem non tetigit mortales, quamvis contrectandum se permisit suis. Sic Ez. XXXVII. 9, ἐλθέ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐμφύσησον εἰς τὰς νεκρὰς τέτρες, καὶ ζήσάτωσαν.

¶ καὶ λέγει, & *dicit*) Sicut ex ore meo, inquit, accipitis afflatum, sic ex mea plenitudine accipite Spiritum.

¶ πνεῦμα ἅγιον, *Spiritum sanctum*) quo duce legationem vestram geratis. Act. XIII. 9. Arrha Pentecostes.

23 ἀφήτε κρατῆτε, *remittatis: retinete*) Vid. not. ad Matth. XVI. 19.

¶ ἀφίενται - κερράτηνται, *remittuntur - retenta sunt*) Illud, præsens; hoc, præteritum. Mundus EST sub peccato. conf. c. III. 18. 36. XV. 6. Tam latam potestatem nemo unquam propheta in V. T. accepit, quam apostoli hoc loco.

24 ὁ λεγόμενος, *dictus*) Formula interpretandi, par illi, ὁ λέγεται, *quod dicitur*. v. 16. Inter Græcos magis innotuit Thomas nomine Græco.

¶ ἐκ ἧν μετ' αὐτῶν, *non fuerat cum eis*) quia fortasse remotius habuerat domicilium, & sero de resurrectione audierat. Postea tamen particeps factus est doni, quod v. 21 - 23 memoratur. Nam Spiritum nec tempus excludit, nec locus. Num. XI. 26.

25 ἔλεγον, *dicebant*) Paulo post venisse videtur.

¶ ἑωράκαμεν, *vidimus*) Sine dubio locuti sunt etiam de manibus & latere.

¶ εἰν μὴ, *si non*) Professa incredulitas. Et videre postulat & tangere; utroque sensuum genere. neque dicit: si videro, credam; sed solummodo: nisi videro, non credam. Neque existimat, se visurum esse; etiamsi ceteri se vidisse dicant. Sine dubio visus est sibi valde judiciose sentire & loqui: sed incredulitas, dum aliis judi-

judicii defectum tribuit, ipsa sæpe durtiem & in ea tarditatem alit ac prodit. Marc. XVI. 14. Luc. XXIV. 25.

¶ ἐν τῷ χερσὶν αὐτῶν, *in manibus ejus*) Vititur verbis discipulorum. v. 20.

26 μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, *post dies octo*) iterum feria prima. Interjectis ergo diebus nulla fuerat apparitio.

¶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, *januis clausis*) Nondum plane desierant timere.

¶ εἰρήνη, *pax*) tertiūm. v. 19. 21.

27 τῷ Θωμᾶ, *Thomæ*) Antea crediderat: idēo ne nunc quidem abjicitur.

¶ Φέρε, *fer*) adinove.

¶ τὸ δάκτυλόν σου, *digitum tuum*) Thomæ regeruntur verba sua. quam putes illum admiratum esse omniscientiam & bonitatem Salvatoris. Si Phariseus ita dixisset: *nisi videro* &c. nil impetrasset: sed discipulo pridem probato nil non datur.

¶ ὦδε, *huc*) Demonstrativum.

¶ ἰδε) tange & vide. Thomas dixerat: εἰ μὴ ἴδω, *si non videro*.

¶ πιστός, *credens*) Dixerat, *Non credam*.

28 αὐτῶν, *ei*) Itaque Iesum appellavit *Dominum* & *Deum*, & quidem *suum*: congruenter sermoni illi, qui exstat v. 17. neque hæc verba meram exclamationem faciunt. Discipuli dixerant, τὸ κύριον, *Dominum*: nunc Thomas, ad fidem revocatus, Iesum non modo Dominum, ut antea agnorat ipse, & resuscitatum, ut condiscipuli affirmabant, agnoscit; sed etiam deitatem ejus altius, quam quisquam adhuc, confitetur. Est autem sermo per affectum subitum abruptus, hoc sensu: Domine mi & Deus mi, credo & agnosco, te esse Dominum meum & Deum meum: habetque appellatio absoluta vim enunciationis. Similis vocandi casus bis exstat v. 16. item Hos. II fin. Artemonius Part. I. cap. 24. coll. præf. p. 20. & pag. d. 2,

novam explicationem affert, qua Thomas *Dominum*, Iesum; & *Deum*, Patrem in eo inseparabiliter existentem appellaverit: sed sic Thomas non utrumque *ei*, Iesu; sed alterum Iesu, alterum Patri dixisset, per repentinam, admirationi Thomæ minime respondentem, apostrophem. Si hæc fuisset Thomæ mens, Iohannes non adjecisset, αὐτῶ *ei*. Thomas antea non expresse denegarat fidem Deo Patri, sed Christo: ergo nunc non Patri, sed Christo iterum credit expresse.

29 εὐρακας) *vidisti*, & tetigisti.

¶ πεπίστευκας, *credidisti*) fidem adhibes.

¶ μακάριοι, *beati*) Non negatur beatitudo Thomæ, sed rara & lauta prædicatur fors eorum, qui citra visum credunt. nam etiam ceteri apostoli, cum vidissent, demum credidere.

30 πολλὰ, *multa*) c. II. 23. III. 2. VI. 2. VII. 1.

¶ ἐποίησεν, *fecit*) ante passionem, & post resurrectionem. nam additur, *coram discipulis suis*. Discipuli viderunt signa præter alios, ante passionem; soli, post resurrectionem. de utrisque agitur in hoc libro; sed proxima præcipue spectat hoc symperasma, quod commode, sub mentionem fidei Thomæ, fidem omnibus tanquam scopum libri commendat.

¶ τῷ, *hoc*) Iohannis. adde, etiam ceterorum evangelistarum.

¶ ἵνα, *ut*) Scopus evangelii. Hæc sane, quæ scripta sunt, adjunctis etiam iis, quæ Matthæus, Marcus, Lucas scripsere, gloriam Christi copiose demonstrant. Videatur Synopsis miraculorum omniscientia & omnipotentia Iesu Christi, in *Harmonia evangelica* p. 381. 383.

C A P. XXI.

1 Μὲντε πάντα, *post hæc*) Plus octo diebus, ut videtur, interjectis.

nam non jam expectarant *manifestationem*.
v. 4. Exemplo probat Iohannes, plura signa in promptu esse. c. XX. 30.

¶ ἐφανερώσεν ἑαυτὸν, *manifestavit se ipsū*) Id grandius sonat, quam ἐφάνη, apparuit.

¶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, *ad mare*) sic tamen, ut ipse non intraret mare, post resurrectionem. conf. Ap. XXI. 1.

2 ὁμοῦ, *simul*) uno loco, domi, septem.

¶ θωμάς, *Thomas*) jam eo minus absens, eoque magis confirmandus & confirmatus.

¶ ναθαναήλ, *Nathanaël*) c. I. 46 not.

¶ οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, *filiū Zebedæi*) Iohannes scripsit hunc librum: nam alius scriptor illum cum fratre statim post Petrum nominasset. Præsupponitque, ut rem ex ceteris evangelistis notam, qui fuerint filii Zebedæi, quisve Zebedæus.

¶ ἐκ τῶν μαθητῶν, *ex discipulis*) apostolis aliisque.

3 ὑπάγω ἀλιεύειν, *eo piscatum*) necessitatis causa. v. 5. Illustre exemplum ἀντεργίας, operis, manu peracti, salva gravitate apostolica.

¶ καὶ ἡμεῖς, *nos quoque*) Iam non tantopere timebant.

¶ εἰς τὸ πλοῖον, *in navem*) quæ *navicula* dicitur v. 8.

4 πρῶτος, *mane*) cum satis diu laborassent.

5 παῖδια, *filioli*) Nomen ætatis. Appellat quasi ignotus, amanter, e sublimi, ut *Sapientia æterna*.

¶ ὡσεὶ φάγην, *orsonium*) v. gr. piscem.

¶ οὐ, *non*) Ars sibi non constat: sed v. 6 divina benedictio sibi constat.

6 δεξιά, *dextra*) Certissimus iustus. Eo pisces coëgit virtus Domini.

¶ ἑλκύσαι) Majorem vim innuit verbum σύρειν v. 8.

7 λέγει, *dicit*) Vita quieta, citius observat res divinas, quam activa: & hæc tamen occasionem præbet, nec fructu excidit apud sanctos.

¶ ἐπενδύτην) Suidas, ἐπενδύτης, τὸ ἐσώπατον ἱμάτιον. Sed LXX ἕγυθ vertunt ἐπενδύτην.

¶ διεζώσατο, *accinxit se*) Reveritus est Petrus præsentiam Domini, cum discipulis familiariter versatus antea.

¶ γυμνός) Exuerat τὸ ἐπενδύτην.

¶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, *jecit se in mare*) citius nando, quam navi, perventurus ad Dominum. conf. Matth. XIV. 28. Per ignes & undas trahit amor Iesu.

8 γὰρ, *enim*) Celeriter hi quoque venire poterant.

¶ τὸ δίχτυον, *rete*) a Petro relictum.

9 βλέψωσιν, *vident*) de improvviso. Miraculum.

¶ ὀψάριον, *piscem*) unum.

¶ ἄρτον, *panem*) unum. v. 13. Iesus discipulos convivio excepit: & cibo, quem unus edere conviva posset, satiavit omnes.

10 ἐνέγκατε, *ferite*) Ita cernebant discipuli, piscem illum tam verum esse piscem, quam ceteros.

¶ ἀπὸ, *de*) Reliquam copiam licuit aservare.

¶ ἐπιάσατε, *cepistis*) Domino dante ceperant: & tamen illos cepisse, comiter dicit.

¶ νῦν, *nunc*) Demonstrativum, ut attendrent. Antitheton v. 3 fin.

11 ἰχθύων μεγάλων, *piscium magnorum*) quos *pisciculos* modo appellat magnus Dominus. v. 10. Ita habebant victum, usque ad iter in Iudæam.

¶ ἑκατὸν πενήκοντα τεττάρων, *CLIII*) Mirabile est, sic præ Luc. V. 6. hoc loco exprimi numerum ipsum (cujus ratio tum discipulos magis afficere potuit) quamvis tam pro-

propinquus esset numerus valde rotundus *CL.* cui *ὡς quasi* etiam addi potuisset, uti v. 8. Numerus *CLIII* est memorabilis. Hieronymus in Ezech. XLVII. *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis & proprietate, qui ἀλιευτικὰ tam latino, quam græco didicere sermone, de quibus Oppianus Cilix est poeta doctissimus, centum quinquaginta tria esse genera piscium, quæ omnia capta sunt ab apostolis, & nihil remansit incaptum, dum & nobiles & ignobiles, divites & pauperes, & omne genus hominum de mari hujus seculi extrahitur ad salutem.* conf. Matth. XIII. 47, *ex omni genere.*

¶ *ὄχι ἐχιδνα, non est scissum*) Nova circumstantia miraculosa.

12 *δεῦτε, venite*) Dominus discipulos convivio accipit.

¶ *ἀρισθήσατε, prandete*) vos. Iesus non necessum habebat edere. Ex mentione *prandii*, coll. v. 4, *mane*, patet, *manifestationem* durasse multas horas.

¶ *ὁὐδείς, nemo*) Magna gravitas hujus convivii.

¶ *εἰδέτε, scientes*) Syllepsis.

14 *τρίτην, tertium*) Sermo est de apparitionibus solennioribus, hic commemoratis, quæ *discipulis* obtigere conjunctim. Thomas quoque bis interfuit.

15 *ὅτι, cum*) Inter comedendum plus fuerat silentii. Silentium, ineunte convivio, non solum civilitatis est, sed etiam modestiæ & temperantiæ convenit.

¶ *ὁ ἰησοῦς*) Omittit hoc *Byz. & Lat.* olim, ut ex *Augustino* patet. Neque habebat cod. *Reutlingensis* manu prima.

¶ *ἀγαπᾷς με, amas me*) Ter interrogat Dominus, *Amas me plus his? amas me? φιλέεις, diligis me?* Ter respondet Petrus, *diligite te. ἀγαπᾶν, amare*, est necessitudinis & affectus: *φιλέω, diligere*, iudicii. Iesus, constituta fide, de amore nunc interrogat: & hic *Pastoris* character est. Ab hac amoris

conditione pendent, quæ v. 15 seqq. & v. 18 s. memorantur.

¶ *πλεῖον πύτων, magis, quam hi*, con-discipuli tui. Sic *εὐτὸς hic*, v. 21. Antea Petrus se *plus his* præstiturum dixerat, Matth. XXVI. 33. nunc autem simpliciter dicit, *amo te*; non addit, *plus his*. Præ ceteris tamen se modo ostenderat Domini cupidissimum, versu 7.

¶ *σὺ εἶδα, tu scis*) Contrarium documentum ediderat Petrus per nuperam abnegationem: nunc argumenti loco adhibet provocationem ad scientiam & omniscientiam Iesu.

16 *βόσκει, pasce*) Illud *plus his* indicio est, Petrum hic restitui in locum suum, quem amiserat per abnegationem; simulque quiddam ei præ condiscipulis tribui, sed nihil, a quo ceteri excludantur. nam sane etiam hi amabant Iesum. c. XVI. 27. Desinat tandem hoc ad se, & ad se unum, rapere, qui nec amat nec pascit, sed depascit, per successionis Petrinæ simulationem. Non magis Roma, quam Hierosolyma aut Antiochia aut quivis alius locus, ubi apostolum Petrus egit, Petrum sibi vindicare potest: imo Roma minime, caput *gentium*. nam Petrus erat in apostolis *circumcisionis*. Vnum Romæ proprium est, quod apostolorum, etiam Petri sanguis, in ea reperietur. Ap. XVIII. 20.

¶ *τὰ ἀρνία μου, agnos meos*) Iesus est Dominus agnorum & ovium. Amat gregem suum, & amatori suo committit.

¶ *ποιμαίνε, pasce*) Hoc verbum iteravit Petrus Ep. I. cap. V. 2.

¶ *πέβατα, oves*) Agnos habet *Lat.* iterum: quanquam res, ut mox videbimus, eodem recidit. Longe frequentissima apud veteres erat allegatio hujus dicti: *Pasce oves meas*. Itaque secundo hoc loco *ἀρνία* scripsisse videtur Iohannes; recentioresque Græci arripuisse *πέβατα*

ut tres sint versu 15. 16. 17. sententiæ: *βόσκει τὰ ἀρνία μὲ ποίμαινε τὰ ἀρνία μὲ βόσκει τὰ πρόβατά μὲ*. Tribus hisce sententiis grex Petro commissus in tres aetates distribuitur: primæque ætatis grex, appellatione *agnorum* venit; tertia, *ovium*, (nunquam tamen sine *agnis* subolefcentibus:) secundæ igitur *ovium* teneriorum adhuc, sive *agnorum* jam robustiorum. Discrimen *nominum*, quod græca lingua ægre capiebat, discrimen *verborum*, *βόσκει* & *ποίμαινε*, compensat. *βόσκειν* est pars *ἔποίμαινεν*. Neque, si sermo Hebræus has verborum differentias non cepit, opporuna Græcorum verborum proprietate Iohannes sensum Domini non potuit exprimere. Tali sensu Syrus post verbum *pasce* versu 15. 16. 17. tria diversa nomina ponit, quibus *agni*, *oviculæ*, *oves* respondent. Pariterque *Ambrosius* in Luc. XXIV scribit: *Denique tertio Petrus non agnos, ut primo, quodam lacte vescendos; nec oviculas, ut secundo; sed oves pascere iubetur, perfectiores ut perfectior gubernaret. Oviculas Petro & oves commendatas ait Maximus in serm. de SS. Petro & Paulo. Neuter quidem horum versu 16 προβάτια legit, ut Bellarminus contendit lib. I de Rom. Pont. cap. 16. miras ovium classes, pontifici subiectas, quærens: sed certe veteres illi gradationem trium sententiarum agnoverunt, quæ cum 1 Ioh. II. 13 seq. amœnissime congruit. Ab hoc sermone ad mortem Petri erant XXXVI anni: atque id tempus hic ipse sermo in tres periodos ferme æquales dividit. Primum pavit Petrus tenellam ecclesiam christianam, sive *agnos*, quorum appellatio cum illa *discipulorum* in Actis appellatione congruit, cui deinde *fratrum* appellatio successit. vid. ad Matth. X. 1 seq. In secunda periodo oves adduxit, rexit, congregavit. In tertia, ecclesiam ex Iudæis & gentibus collectam pavit, usque ad martyrium.*

17 τὸ τρίτον, *tertium*) Conf. c. XIII. 38. Numerus decretorius.

¶ ἐλυπήθη, *tristatus est*) Sic justam cepit sollicitudinem.

¶ καὶ εἶπεν, *et dixit*) Hic, quasi defatigatus, se totum effundit.

18 ἀμὴν ἀμὴν, *amen amen*) Etiam post resurrectionem, gravissimam hanc formulam adhibuit Dominus.

¶ νεώτερος, *junior*) Comparativus complectens annos Petri usque ad limen senectutis.

¶ ἐζώνυες σεαυτὸν, *cingebas te ipsum*) uti v. 7.

¶ περιπάτει, *ambulabas*) uti v. 3.

¶ ὅπως ἠθέληες, *quo volebas*) Sic fecerat versu 7.

¶ γηράσῃς, *senueris*) Indicatur, Petrum perventurum esse ad senectutem, 1 Petr. V. 1. sed non longe in senectutem.

¶ ἐκπνέεις, *extendes*) cruciariorum ritu.

¶ σὲ ζώσει, *tecingeret*) Alligabantur cruci, dum clavi essent infixi.

¶ ὅσει, *feret*) te cum cruce tua. Antitheton: *ambulabas*.

¶ ὅπου, *quo*) nempe in locum, ubi crux depangatur. Ita exponendus est hic locus, ut non conveniat in quodvis supplicium.

¶ ἔθέλεις, *non vis*) secundum naturam.

19 σημάων, *significans*) Tales prædictiones interdum iis obtingunt, qui amore & fidelitate excellunt.

¶ ποιῶ, *quali*) Scripsit Iohannes librum ante mortem Petri: & prædictioni Domini per Iohannem commemoratæ respondit eventus, paucis post annis.

¶ δοξάσει, *glorificaturus foret*) Maxime patiendo, non solum agendo, sancti glorificant Deum.

¶ λέγει, *dicit*) continuo.

¶ ἀκολουθεῖ μοι, *sequere me*) scorsum; ad audienda, quæ tecum solo agam: tum, ut crucem subeas. v. 18. 22. c. XIII. 36. Hæc *sequela* importabat non tam similitudinem mortis Iesu Christi & Petri per crucem, quæ jam significata erat; quam mortem Petri a morte Domini non maximo intervallo sejunctam, si id ad mansionem Iohannis conferatur. nam sequitur, *quid ad te? Sequere me*, primum dixerat discipulis. Initii continuatio Christianismum absolvit. Hic maxime Ignatii animus erat, *Christum assequi*.

20 ἐπισεφάει, *conversus*) Sequi ergo instituerat. Iacobo ante Petrum & Iohannem defuncturo, nil prædicitur: ex quo ipso citam consummationem sui potuit colligere.

¶ ὅς καί, *qui etiam*) Vt antea, in cœna illa, ita nunc quoque locum quærebat & se familiariter insinuabat, propemodum magis, quam Petrus libenter perferret.

¶ ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στήθος, *accubuerat super pectus*) Sermo concisus: i. e. *accubuerat in sinu Iesu*, & sic demum applicarat se ad pectus ejus. c. XIII. 23. 25.

¶ ἐν τῷ δείπνῳ, *in cœna*) insigni illa, pridie cœnæ paschalis.

21 λέγει, *dicit*) Cogitabat, se unum nunc sequi iustum esse.

¶ πῆ, *quid*) Facilius nos ipsos voluntati divinæ impendimus, quam curiositatem circa alios, æquales præsertim aut supiores, deponimus.

22 λέγει, *dicit*) Occultiora sunt fidelibus divina consilia circa fratres, quam circa impios. conf. v. 20, de proditore.

¶ ἐάν, *si*) Nunquam Dominus amicis quamlibet inepte rogantibus meram dedit repulsam. quare ne hic quidem severitate mera reprimat Petrum, sed aliquid benigne subinnuit; sicut etiam *αὐτὸν, illum*, relativum, lenius est, quam si *τὸν, hunc*,

demonstrativum, ei reponeretur. Est igitur amphibolia & gravis & suavis. nam conditio, *si*, non affirmat, si accipiatur sermo de adventus complemento: categorice etiam valet sermo, si de primordiis adventus. Et sane senserunt fratres, τὸ *si* non plane rigide a Domino esse adhibitum; quamquam id ipsum non debuerant totum tollere. v. 23.

¶ αὐτὸν, *eum*) Sic Iohanni ad quærendum minus prompto (nam antea quoque non nisi exstimulatus quæsierat, v. 20.) sed tamen quærere optanti, indicatur, quid ei futurum sit. Minus curiosus plus revelatur.

¶ θέλω, *volo*) Potestas Iesu in vitam & mortem suorum. Rom. XIV. 9.

¶ μένειν, *manere*) remanere in terra. 1 Cor. XV. 6. Contra, mortui, ἀπεθόντες, *qui decessere*. Augustinus interpretatur, *expectare*. mansionem quidem sequitur expectatio; sed *mansionis* notio salva veritate perstat.

¶ ἕως ἔρχομαι, *donec venio*) i. e. donec ego revera ero *veniens* gloriose, adcoque Iohannes de me in præsentem testari poterit, *Ecce venit*. Vastationem Hierosolymorum continuo excipit tempus Domini venientis. Matth. XXIII. 39. XXIV. 29 not. quem adventum Iohannes in apocalypsi describendum nactus est. Præcipui apostoli ex duodecim erant duo, Petrus & Iohannes. ille, fundamentum; hic, coronis: si tertius addendus, est Iacobus, primus ex iis martyr, qui quidem huic convivio quoque interfuerat potius, quam colloquio. Petro, crux; Iohanni, apocalypsis illa magna per ænigma hoc loco promissa est. Et inter hunc sermonem Domini interque obitum Iohannis medius quasi articulus fuit martyrismus Petri; annis æræ receptæ XXX, LXVII, XCVIII, hæc sibi momenta vindicantibus. Hoc pacto demum plenius

nus perspicitur antitheton : Petrus Iesum ex mundo proficiscentem *sequitur* per mortem : v. 19 not. at Iohannes *manet* in mundo, donec Idem veniat. Sane crucem Petri æquiparat misterium Iohannis in scribenda & mittenda apocalypsi, propter res gravissimas ei tantisper exantlandas : Ap. I. 17. X. 9. neque ea ecclesiæ minus fructuosa est. Videlicet Iohannes, superatis periculis, in vita mansurus erat, dum maturum foret, defunctis pridem collegis tantum non omnibus, Iudæorum re sublata, constitutaque ecclesia christiana, apocalypsin administrare, cujus prora ac puppis est frequens illud ac solenne : *venit : venio : venito*. Cap. I. 7. XXII. 20. &c. Decuit enim, apocalypsin non edi citius, & tamen edi per apostolum. Quare hoc loco promissio Iohanni quondam cum aliis data, Matth. XVI. 28 not. nunc ad Iohannem solum singulari, excellenti ac nova ratione contrahitur. Sæpe res tum dicitur fieri, quum ea ut futura repræsentatur : vid. not. ad Act. XIII. 33. quare Dominus in illa vividissima repræsentatione prophetica & apocalyptica *venire* dicitur. Neque solum in visione, sed in Iohannis oculis & affectu, & ab illa solennissima denunciatione, & ipso potissimum Iohannis obeuntis tempore, ac deinceps, re ipsa est *Veniens* potius, quam *venturus*. Namque manente Iohanne, evenire cœpit impletio, data ipsi quoque septimo angelo tuba. Ap. XI. 15 not. Atque ut cuncti XL dies post resurrectionem erant dies ascensionis, c. XX. 17 not. sic brevissimo post ascensionem intervallo est tempus adventus ad iudicium, quia nullus alius est interpositus gradus. Act. I. 11. Nam ab ascensione sessio ad dextram non differt, nisi ut ab actu status ipse. Itaque Christus *expectat*, *paratus*. Heb. X. 13. i Petr. IV. 5. Huius adventus mentione omnia citeriora, quæ apocalypsis habet, continentur. Vna est hora ultima, in quam

etiam antichristi adventus incidit. i Joh. II. 18. Sub apocalypsin Iohannes abiit & obiit, (conf. Luc. II. 26 : 29.) post magnas afflictiones, morte naturali, ut Daniel, c. XII. 13, cum quo multa habuit communia. Denique illa sententia, *donec Iohannes scribet apocalypsin*, tam vere proprieque potuit his verbis proferri, *donec venio*, quam vere proprieque Iohannes tum, quum apocalypsin scripsit, *Domini venire* scripsit. Sic uterque adventus Domini primi & secundi prodromus & nuncius uno fuere nomine, Iohannes baptista & Iohannes apostolus. Historia V. T. digesta est per vitas patriarcharum regumque & per hebdomadas Danieliticas : apocalypsis autem prædixit periodos historiæ N. T. subsecuturæ. Totam catenam auream in medio explet primum vita Iesu Christi; deinde mansio Iohannis, qui etiam solus ex evangelistis paschata omnia & annos inter baptismum Christi & inter tempus huius colloqui interjectos memoravit : solus ex omnibus *chronographum* omnium temporum N. T. egit. Vide, quanta dignatio erga discipulum dilectum.

¶ *τί πρὸς σε; quid ad te?*) Hoc Petri curiositatem in ordinem redigit; sed multo magis innuit, cursum ejus jam fore peractum, Iohanne adhuc opus faciente, & adventui Domini subserviente. Petrus martyrio consummatus est aliquot annis ante vastationem Hierosolymorum : eam vastationem subsequitur adventus Domini.

¶ *σὺ, τί) Gravis iustus & clemens.*

¶ *ἀκολούθει μοι, sequere me*) Imperativo continetur futurum. tuum hoc age; illi superstiti sua relinque. Pariter sermo de Iohanne non solum, quid fieri velit Dominus, sed quid futurum sit, innuit.

23 *ὁ λόγος, sermo*) Vide, quanto firmitior sit litera, quam sermo. *Sermo* etiam apud

apud fratres, citra fraudem, ex errore interpolatus est: manus apostolica medetur, hodiernum salva. Ipsi traditionum patroni & antiquis & novis pugnant libris.

¶ ἀδελφός, fratres) VII illos, v. 2. & reliquos ætatis illius, aut potius eos, qui Iohanne scribente vivebant. Alias non opus fuisset, errorem tam sero refutare; qui apostolo diu vivente videbatur confirmari. *Fratrum* appellationem didicere ex c. XX. 17.

¶ ἐκάν, ille) Hoc pronomen facit ad amplificandum.

¶ οὐκ ἀποθνήσκει, non moritur) Hoc substituunt pro verbis aliis, omisso ἐάν, εἰως, si, donec, antithetique inter *sequelam* & *mansionem* nimis extenso. Agnoverunt tamen, adventu ipso Domini sublatum iri omnem mortalitatem. Specimen imbecillitatis, quæ manebat in intellectu discipulorum ante Paraclæti adventum: imo specimen universæ sinisteritatis humanæ in accipiendis verbis Christi, apocalypticis præsertim, quorum hoc loco strictura est.

¶ καὶ οὐκ, & non) Diligenter occurrit Iohannes explicationi alienæ & erroneæ, ne tribueretur Christo effatum, quod non esset Christi. nam *mortuo* Iohanne, videri potuisset aliud ei a Domino prædictum esse, aliud evenisse. In verbis divinis omnes apices præcise tenendi sunt: & maxime cavendum, ne quid addatur. Ap. XXII. 18. Talem curam in referendis Christi verbis adhibuit Iohannes ceterique evangelistæ. Non totidem iisdemque omnia oculis retulerunt, sed tamen plane ex Domini sententia, ut perinde possint & debeant accipi, ac si totidem & eadem verba essent.

24 ὄψις, hic) Itaque illa etiamnum tempestate manebat discipulus, mansioque ostendebat, tot annis interjectis, veritatem verborum Domini, & potentiam voluntatis ejus.

¶ ὁ μαρτυρῶν) qui testabatur, sermonibus, superflus. Respondet τὸ γράψας, qui scripsit.

¶ καὶ ἴδαμεν, & scimus) Hoc colon ipse potuit Iohannes præscribere ecclesiæ, quæ non invita id publice legeret & cum fideli assensu agnosceret. Sin ecclesia hoc addidit, non plus derogat auctoritati operis, quam versiculus ille, quem epistola ad Romanos intexuit Tertius: aut (si hoc addere licet) Sleidani Commentarii adjecta de ejus obitu clausula, ab ipso fortasse inchoata & ab amico perfecta.

25 εἶσι, sunt) Præterens. præsentia erant menti Iohannis: nec dubium est, quin multa in sermonibus narrare solitus fuerit.

¶ καὶ ἄλλα, etiam alià) Nullum detrimentum inde patitur res Christiana, quod quædam, quæ apostoli scripsere, hodie non existant; nam ne hoc quidem obest, quod multa eorum, quæ Iesus fecit & dixit, ne perscripta quidem sunt.

¶ καθ' ἓν, singularitè) quod ad facta, eorumque singulas circumstantias attinet.

¶ ὁμαι, opinor) Hoc verbo mitigatur amplificatio. Singularis numerus ostendit, Iohannem scripsisse hunc versum.

¶ τὸ κόσμον, mundum) Augustissimam habuit Iohannes existimationem de multitudine miraculorum Christi.

¶ χωρῆσαι, capere) Hoc non de capacitate geometrica, sed morali accipiendum est. *Fideles* caperent; quibus tamen satis scriptum est. c. XX. 31. Mundus sese amplius distineret: huic ergo ipsa brevitate moderata consulitur. Ipsi libri tales, qualem Iohannes scripsit hunc, æquarent bibliothecas multas: (quanto autem minus caperet mundus libros de ceteris rebus, quas facit Iesus exaltatus?) & librorum exemplaria existissent plurima; & critici commentatoresque multo sibi plus negotii datum arbitrati essent. Hu-

jus epiphonematis addendi occasionem Iohanni dedisse videtur jam tum sedulitas multorum in multiplicandis apographis, & pia fidelium admiratio, verfu

24 expressa; ut dicat: *Multo major esset vestra admiratio, si non modo hæc, quæ scripsi, sed etiam cetera nossetis. Non omnia dixi.*

ANNOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM.

Liber hic, quo Lucas *Acta Apostolorum*, Petri maxime & Pauli refert, medius est inter evangelicos & epistolicos, eoque *centralis*. Continet non solum recapitulationem evangelicæ historiæ, sed etiam continuationem historiæ Christi, eventum prædictionum ejus, & quodammodo supplementum per ea, quæ discipulis antehac infirmioribus, per Paraclerum largius impertiit. vid. omnino Ioh. XVI. 12 f. Continet etiam semina & stamina omnium rerum, quæ in Epistolis exponuntur. Libri evangelici agunt de capite, Christo: Acta ostendunt, easdem res geri in corpore ejus, quod Spiritu ejus vegetatur, a mundo vexatur, a Deo defenditur & exaltatur. Summa habetur Eph. I. 20. 22. Christique discessus & Paraclereti adventus faciunt, ut hic liber majorem cum Epistolis, quam cum evangelicis libris habeat similitudinem. *Multis ignotum plane hunc librum* Chrystostomus sua ætate fuisse testatur ineunte prima in eum homilia. Vtinam hodie tanta ei cura im-

penderetur, quantam impendi decet. Ostenditur hinc doctrina Christiana, ejusque methodus erga Iudæos, Gentes, Fideles; id est, erga convertendos & conversos. Eiusdem obstacula apud singulos homines, genera hominum ordinesque & populos. Propagatio Evangelii, & magna illa inter Iudæos & Gentes revolutio. Victoria Evangelii, pervenientis ex uno conclavi in templa, domos, plateas, fora, campos, hospitia, carceres, castra, aulas, currus, naves, pagos, urbes, insulas; ad Iudæos, gentes, prætores, duces, milites, eunuchos, captivos, mancipia, foeminas, pueros, nautas; in Areopagum, Romam denique. Vindicta in hypocritas, malos imitatores, hostes & adversarios. Conservatio apostolorum & ecclesiæ. Fructus incomparabiles in vita & morte. Nervii characteresque quam plurimi & argumenta pro veritate & efficacia religionis Christianæ. Specimen disciplinæ & œconomia, ipsaque idea ecclesiæ Christianæ & muneris evangelici.

Partes sunt VII.

I PENTECOSTE, cum antecedentibus.

II Acta in IERUSALEM & in omni Iudæa, & in Samaria, inter CIRCUM-

CISOS.

III Acta in CÆSAREA, & receptio GENTIUM.

IV Cursus PRIMVS inter gentes, Barnabæ & Sauli.

Cap. I. II.

Cap. III- IX. XII.

Cap. X. XI.

Cap. XIII. XIV.

V Le-

V Legatio & concilium HIEROSOLYMITANVM, de Iudeorum & Gentium

EADEM conditione.

Cap. XV.

VI Cursus ALTER Pauli.

Cap. XVI-XIX.

VII Cursus TERTIVS, ROMAM usque.

Cap. XIX. 21-XXVIIII.

Distinctius hæ partes resolvuntur in Ordine temporum, cap. VI.

Applicatio omnium partium ad nostra tempora quomodo institui debeat, pulere ostendit *Iustus Ionas* in Dedicatione Annotationum ad hunc librum A. 1524 editarum: *Res ipsæ*, inquit, *quæ nunc nostro seculo geruntur, clariorem reddunt nobis non modo hunc librum, sed & reliquam etiam scripturam, cum plane hoc videamus pati nunc vere pios*. - *Fiunt miracula non iniora quotidie, quam tunc facta sunt. quis enim tam celerem cursum verbi, quis hanc subitam mutationem rerum non miraculum maximum esse ducat? Quis Lutherum jam nostra ætate Evangelii præconem hætenus a tot mundi sapientibus & potentibus oppugnatum, fremente papa, invito Satana, invitis omnibus inferi portis, tamen superstitem, non Paulo contra XL virorum conjurationem & tot callidas insidias hostium servato, jure comparet? - Sævæ homines sic putant apostolos consuluisse posteritatis otio, & sic perperose esse catenam Evangelii, ut nunc eo tranquillius monachi & sacerdotes molliter curent cuticulam, quasi vero Satanas nunc sit nullus, aut mundo & carni nunc cum Evangelio conveniat.*

AD CAPVT I.

Vers. 1 **M**εν, *quidem*) Apodofin, de libro hoc altero, res ipsa exhibet, particulam δὲ vero absorbens.

¶ λόγον, *sermonem*) λέγει, Latinis liber, tantam solet habere longitudinem, ut lector cupidus una lectione absolvere possit. Prodest igitur, interdum unum librum, v. gr. Evangelium secundum Lucam, simul perlegere. Auctoritas libri

alteriusutrius redundat in alterum Lucæ. Maximus adhuc in œconomia Christi limes est hoc tempus a resurrectione usque ad ascensionem: in eo prior Lucæ liber desinit, alter incipit, non tam apostolorum, quam Spiritus sancti Acta describens, sicut prior liber Acta Iesu Christi habet.

¶ πᾶσι πάντων, *de omnibus*) summam videlicet. coll. Ioh. XXI. 25.

¶ ἤρξατο ποιεῖν - ἀρχῆ) *cepit facere - usque*: id est, *fecit ab initio, usque*. conf. *incipiens*. v. 22. Initia & exitus pertexuit Lucas, i. e. omnia, considerate.

¶ ποιεῖν, *facere*) per miracula & actiones sanctas.

¶ διδάσκειν, *docere*) per sermones.

2 ἐπιλάμει, *præcipiens*) Qui discunt, solent præcipere, mandare, ut opus est, & quoad satis est. Versu 3 generatim exprimit Lucas, quid Dominus dixerit apostolis per illos XL dies: sed versu 2. 4 seqq. declarat, quid dixerit illo die ascensionis. coll. v. 5 fin. & v. 9 init. Ad eum enim ipsum diem perduxerat Lucas Evangelium suum: & ab eo Apostolorum Acta orditur.

¶ τοῖς ἀποστόλοις, *apostolis*) Appellatio conveniens totius libri argumento: *discipulatus* jam exhibit.

¶ διὰ, *per*) Constr. cum *præcipiens*. Is ipse, qui præcipiebat, Spiritum S. habebat, Luc. IV. 18. & cum mandatis eum dedit apostolis, Ioh. XX. 22. mox daturus uberrime. Sic ante ascensionem dedit *arrham pentecostes*.

¶ ἐξελέξατο) *elegerat*. Luc. VI. 13; Ioh.

VI. 70. De Iuda seorsum agitur v. 16 seq.

¶ ἀνελήθη) *sursum receptus est.*

3 παρέστησεν ἑαυτὸν, *stitit se ipsum*) Grandis oratio. Suavis regressus: *assumptus est, stitit, vicium, passionem.*

¶ παθεῖν, *passionem*) ad mortem usque.

¶ τεκμηριοῖς, *argumentis*) per visum, auditum, tactum &c. unde certo & liquido scirent, & *Ipsum esse, & vivere.*

¶ δι' ἡμεῶν τεσσαράκοντα) *per dies XL.* non perpetuo, sed per intervalla. Contra, *decem* duntaxat, non *quadraginta* dies, ab ascensione ad pentecosten: *triduum*, mortis.

¶ ὄπτανόμενος, *apparens*) per apparitiones bene longas. Ioh. XXI. 12.

¶ περὶ τῆ βασιλείας, *de regno*) Hæc summa erat, etiam ante passionem, sermo- num Christi.

4 συναλιζόμενος, *conventum agens*) Hoc non dicitur de omnibus apparitionibus, v. 3. sed de ultima, eaque frequenti & maximi momenti. Hesychius, *συναλιζόμενος, συναλιθεῖς, συναχθεῖς, συναθροισθεῖς.*

¶ μὴ χωρίζεσθε, *ne discederent*) Facile reliquissent Ierusalem, ubi crucifixus fuerat Dominus.

¶ τὴν ἐπαγγελίαν) Ammonius: ὁ πιαχέται ὁ τῶ ἀπίσαντι ὡσεὶ ἐμολογήσας· ἐπαγγέλλεται δὲ ὁ ἀφ' ἑαυτῆ δάσειν ἐμολογήσας. Quæ verbi Græci proprietates, ubi de divinis promissionibus agitur, exquisite observanda est.

¶ ἠκούσατε, *audistis*) Dixerat enim Luc. XXIV. 49. Atque hic parallelismus ad arctissimum nexum pertinet utriusque libri Lucæ. Stilus ex relativo recitativus, uti C. XXIII. 22, item post verbum *præcipere.*

5 ὑμῖς, *vos*) mei. Matth. III. 11. Hoc late patet. Act. XI. 16.

¶ Βαπτισθήσεσθε, *baptizabimini*) a me. Matth. I. c.

¶ ἔμετὰ πολλὰς, *non post multos*) Numerus dierum non definitus exercebat fidem discipulorum.

6 συνελθόντες, *convenientes*) Facilius putabant conjunctim se impetraturos esse responsum.

¶ τῷ) *hoc intervallo*, post dies non multos veniente.

¶ τὴν βασιλείαν, *regnum*) cujus sedes Hierosolyma: v. 4. at latitudo, maxima; v. 8. & indoles diviniore, quam interrogantes tum interpretabantur verba Domini. v. 3 fin. Luc. XXII. 16.

¶ τῷ Ἰσραὴλ, *Israëli*) Dativus emphasin habet. Apostoli, *re præsupposita*, quærebant *de tempore*: & pariter se habet subsequens responso.

7 ἐξ ὑμῶν ἐστίν, *non vestrum est*) Non dicit, *non est vestrum*, sed, *non vestrum est*, ut emphasis sit in *vestrum*. conf. omnino, *non vos, alii.* Ioh. IV. 38. &, *non tibi,* 2 Chron. XXVI. 18. &, *non vobis & nobis,* Ezr. IV. 3. Repulsâ comis est, & gravis descriptio *Reservati* divini: nec tamen ea ad reprehendendum, sed ad docendum spectat. Non dicit, *Non est juris & officii vestri, quærerere*: sed ait, *Non vestrum est nosse*: non vestræ potestatis hoc esse iussit Pater, sed suæ potestati reservavit, ut ipse sciat & faciat. conf. Matth. XXIV. 36. *Non vestrum est*, inquit: unde non licet colligere, ne aliorum quidem posthac fore. Revelatio œconomix divinæ habet suos gradus. 1 Petr. I. 12. Matth. XI. 11. Ap. I. 1.

¶ χρόνοις ἢ καιροῖς, *intervalla vel tempora*) Interrogatio discipulorum corrigitur, & vocabulum generale, *χρόνος, intervallo*, per alterum additum, *χρόνοις ἢ καιροῖς, intervalla vel tempora*, magis determinatur, ut alibi ostendimus. Generatim observetur hoc loco, longius quiddam esse *χρόνον*, quam *καρὸν*. c. VII. 17. 20. Iustus Jonas: *Satis est, vos scire ex Scripturis, futurum, ut restituantur*

antur omnia; sed quantum futurum sit, hoc DEI est.

¶ ὄντος, quæ) Tempora DEO reservata indagare, curiositatis est: revelata non curare, animi pusilli aut somnolenti. Dan. IX. 2. 1 Petr. I. 11. Ap. XIII. 18. Quæ apostolorum nondum erat nosse, per Apocalypsin postea sunt significata. Generalius enunciatum non derogat revelationi speciali subsecutæ. Petro quoque hoc loco dicitur, *Τυμμη non est*, plane uti Ioh. XXI. 22. 23, *quid ad te?*

¶ ὁ πατὴρ, Pater) Matth. XX. 23. XXIV. 36.

¶ ἔθετο, posuit) Ergo res ipsa firma est: alias nullum eius rei *tempus* esset.

¶ ἐν τῇ ἰδιᾷ ἐξουσίᾳ, in sua potestate) Tempore ulterioris revelationis, & ipsius maxime complementi, etiam ea, quæ antehac in Patris potestate fuerant sita, noscuntur.

8 ἀλλὰ, sed) Antitheton inter id, quod discipulorum erat, vel non erat; tum inter id, quod illo tempore futurum erat, & inter id, quod in ulteriora reservatum erat.

¶ μάρτυρες, testes) doctrina & sanguine: non reges mundi; quanquam regnum DEI per illud ipsum testimonium propagabitur.

¶ ἱερουσαλήμ - γῆς, Ierusalem - terræ) Gradatio. vid. v. gr. c. VIII. 1. 4 5. 27.

¶ σαμαρεία, Samaria) Samaritanas urbes antea intrare non debuerant. Sine dubio nunc mirum id visum est apostolis.

9 νεφέλη, nubes) Itaque per se non disparuit Dominus.

10 ἀνδρες - λευκοῖ, viri-alba) Conf. Matth. XXVIII. 3 not. *Vir*, pro angelo. C. X, 30. 3. 22. Luc. XXIV. 4 not. Sed conf. etiam Luc. IX. 30 not.

11 γαλιλαῖοι, Galilæi) In apparitionibus, quæ singulis obtingunt, nomen proprium adhibere angeli; pro quo adhibe-

tur h. l. nomen patriæ, sub quo omnes continentur. Ex Galilæa nunquam vel certe raro fuerat propheta; at omnes apostoli.

¶ ἢ τί, quid) Simile *quid*, c. III. 12.

¶ ἐμβλέποντες) intuentes, cum mora, in cælum, quod nunc aspicere nil attinet, quum Iesus non cernerit.

¶ οὕτως, ὡς προεπον, sic, quæmadmodum) Similis locutio, C. XXVII. 25. 2 Tim. III. 8.

¶ ἐλεύσεται, veniet) Ascensio potius Christi, quam adventus ad iudicium, in Scriptura ut *reditus* describitur. *Venire* dicitur, non solum, quia antea non venerat ad iudicandum, sed quia adventus gloriosus multo erit illustrior. Mundus non crederat, Filium DEI *venisse*: respectu credentium dicitur *redire*. Ioh. XIV. 3. Tum revelabitur, in die suo. Verbum, *venit*, jam in prophetia Henochi positum. Iud. v. 14. *Veniet*, modo visibili, in nube, cum tuba, cum comitatu, & eodem fortasse loco. v. 12. adde Zach. XIV. 4. cum annot. Michaëlis, & Matth. XXIV. 27 not. Non ii, qui ascendentem viderunt, dicuntur venturum *visuri*. Inter ascensionem & inter adventum gloriosum nullus interponitur eventus, eorum utriusque par: ideo hi duo junguntur. Merito igitur apostoli, ante datam Apocalypsin, diem Christi, ut valde propinquum, proposuerunt. Et congruit majestati Christi, ut toto inter ascensionem & inter adventum tempore sine intermissione expectetur.

12 ἐλαιῶν, oliveti) ubi agon fuerat,

¶ ἐγγύς, prope) quinque stadiis.

¶ σαββάτης ὁδόν, Sabbati iter) quantum Iudæo licebat iter facere die Sabbati, citra lassitudinem, ad duo millia cubitorum. Colligit hinc Chrysostomus, die *Sabbati* eos reversos esse in urbem: malim statuere, proprium in toto oliveti monte ascensionis locum hac ab urbe distantia notari.

13 ὑπεράνω) Sic LXX ἠήθη reddunt. Ioh.

Gregorius: ὑπερῶα in Scr. ptuvis erant loca in ea parte domus, quæ erat a solo remotissima, a Iudeis ad preces privatæ separata, versus Salomonis templum spectantia aut locum illius: quibus ob consecrationem & convenientem recessum apostoli utebantur more Christiano. Obs. c. 3, ubi copiose ὑπερῶα describit.

¶ πέτρος (⊕, Petrus) Constr. cum ἀνέβησαν, ascenderunt. De ordine apostolorum vide ad Matth. X. 2. Petro, primo, articulus præ ceteris additur, C. III. 11. IV. 13. 19. VIII. 14. quamquam non semper. C. III. 4. Per hos paucos & contentos homines, sine ullis præfidiis humanis, Christus mundum ad obedientiam fidei perduxit.

14 ὁμοθυμαδὸν, unanimiter) Hæc particula sæpe in Actis, convenienter argumento libri: extra Acta, non nisi semel in N. T. ponitur, Rom. XV. 6.

¶ τῆ προσευχῆ καὶ τῆ δέήσει) De differentia horum verborum vid. 1 Tim. II. 1 not.

¶ σὺν γυναῖξι, cum mulieribus) Luc. XXIV. 10. 1 Cor. IX. 5.

¶ μαρία, Maria) cujus ultima h. l. mentio in N. T. Hæc & sanctitatis & senectutis nomine eximie habita inter sanctos, testimonium præbuit omnium rerum, quæ inde ab Annunciatione factæ fuerant.

¶ ἀδελφοῖς, fratribus) consobrinis. Hi quoque lucrifacti, tametsi initio non crederant.

15 ἀναστὰς, exsurgens) ut solent verba facturi. Hæc oratio Petri ante Pentecosten illam habita, tamen non discipulatum, sed apostolatatum refert, ex Ioh. XX. 22.

¶ ἐπι το αὐτὸ, in simul) in illo nempe loco. Aliis locis plures poterant esse discipuli, extra urbem maxime.

¶ ὡς ἑκατὸν εἰκοσι, quæ centum viginti) Hujus numeri decima pars erant apostoli. ἑκοσιν & εἰκοσι scribi, docet Eustachius.

¶ εἶπεν. ἄνδρες' dixit - viri) Parenthesis interpositionem & tractationem, uti Gen. VI. 9 seq.

16 ἄνδρες ἀδελφοί, viri fratres) Id beatus, quam viri Athenienses. Appellatio honoris & amoris, concilians auditores.

¶ ταύτην) hanc, in Psalmo LXIX & CIX.

17 ὅτι, quod) Ratio, sub qua Iudas hic memoratur, quia habuerat manus. v. 20.

¶ κατηρθμημένος (⊕, ammaneratus) Triste est, numerari, non manere.

¶ κλῆρον, sortem) Sors dicitur, quicquid alicui citra suam operam obtingit.

¶ τῆς διακονίας, ministerii) Sic frequentissime in hoc & sequentibus libris dicitur ministerium N. T. sed in V. T. LXX interpretes pro τῶ apparere plerunque dicunt. λειτουργεῖν, quod ipsum sonat magnificentius quiddam. Apostoli autem humilitatem expeditam secuti sunt.

¶ ταύτης, huius) nostri.

18 ἐκτίσασθαι possedit) emit. Iudas quidem non solvit argentum, Matth. XXVII. 5. sed tamen aut emere constituerat, conf. 2 Reg. V. 26. aut initio emtionis facto occasionem dedit, ut Sacerdotes eam consummarent. Non credidit miser, causam Iesu durabilem fore: & in posterum, si ea labaret, sibi & suis (Ps. CIX. 9.) de victu prospicere voluit. Alii exponunt: ἐκτίσασθαι, paravit, scil. non sibi, sed aliis revera.

¶ περὶ το πρόσωπον, projectus in faciem) Species mortis, quam Iudas sibi consciverat, (Matth. XXVII. 5 not.) tum satis nota erat. Igitur ea præsupponitur h. l. & adduntur, quæ secuta sunt, nempe cadaveris contumeliose projecti situs pronus, quum honeste defuncti componantur supini. Illustrari locus potest ex libro eleganter Græco 3 Macc. V. 41: ubi Rex Iudæis infensissimus comminatur, τὸ ναὸν πυρὶ πρηνέα κατασῆσειν' se templum per ignem solo esse æquaturum.

rum. *περηγή γενέσθαι* non significat *præcipi-
tem se dare.*

¶ *ἐλάκχησε μέσθ* (crepuit medius) He-
sychius, *ἐλακεν, ἐπέφησεν.* Et μέσθ, *me-
dius*, orationem facit expressiorem. Co-
hæret verbum cum *περηγής*, uti Sap. IV. 20.
ῥήξει ἀντὺς ἀφάνης περηγής.

¶ *σπλάγχνα, viscera*) Ipse prius depo-
suerat *viscera* misericordiæ. Ps. CIX. 16.

19 *γνωσὸν ἐγένεπ, imotuit*) illud vide-
licet, quod v. 18 ineunte memoratur.

¶ *τῇ ἰδία διαλέκτῳ αὐτῶν, ipsorum lin-
gua*) Hoc, & interpretamentum subse-
quens, *hoc est ager sanguinis*, Lucas oratio-
ni Petri addidit pro Theophilo & lectore
Hebraica non intelligente.

20 *γενηθήτω κτλ.*) Ps. LXXIX. 26. LXX,
*γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἡρημαμένη, καὶ
ἐπὶ τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔσω ὀκατοι-
κῶν.*

¶ *ἔπαυλις*) id est, *οἰκημα εὐπλές*, Eu-
stathio.

¶ *αὐτῶν*) Hebr. & LXX, *αὐτῶν.* Sub-
sumitur autem de Iuda, pro instituto præ-
senti. Iustus Ionas: *Rejectione Iudæ &
subrogatione alterius indicatur Iudæorum ab-
jectione & omnium, qui missum ad se Christum
persequuntur.*

¶ *μὴ ἔσω, ne sit*) Id impletum, quum
ad sepulturam peregrinorum cessit ager.

¶ *καὶ τὴν - ἔτεξ* (Ps. CIX. 8. Sic plane
LXX.

¶ *ἕτεξ* (alter) Matthias in individuo
non designatus est apertius, atque ita for-
ti sanctæ mansit locus.

21 *δεῖ, oportet*) Sic v. 16.

¶ *ῥ*) Genitivus pender ab *ἕνα*, & resu-
mitur in *τάταν*, ordine rei & verborum
elegantè conveniente.

¶ *ἔσθλθε, intravit*) in privatum. conf.
Ioh. X. 9 not.

¶ *ἔξθλθεν, exiit*) in publicum.

¶ *ἐφ' ἡμᾶς, super nos*) ut Magister.
Præpositio congruit non modo cum *intra-
vit*, sed etiam cum *exiit*.

22 *ἀπὸ τῆ βαπτίσματος ἰωάννη, a ba-
ptismate Iohannis*) Ab hoc articulo histo-
ria I. C. apud Marcum habet *Initium* ipsum.
Ceteri Evangelistæ paucis expediunt ante-
cedentia.

¶ *ἕως, usque*) Usque ad diem ascen-
sionis porriguntur testimonia XII aposto-
lorum de Domino Iesu ejusque resurre-
ctione.

¶ *τῆ ἀναστάσεως αὐτῶν, resurrectionis ejus*)
Qui resurrectionem Christi credit, omnia
credit, quæ prægressa & secuta sunt. De
resurrectione Christi plurima Petro men-
tio in Homiliis & Epistola priore. Ut a-
postolus est testis resurrectionis Christi,
sic Christianus est, qui eam credit. Illo
tempore tantundem virtutis opus erat, ut
aliquis crederet, rem esse gestam, quam
ut crederet, in ea re gesta salutem esse.
quare qui illud credidit, totam fidem
suscepere. Hodie, quum rem gestam ne-
mo in ecclesia vocat in dubium, multi in
eo subsistunt, neque tamen certitudine
rei gestæ ad fidem totam perveniunt.

¶ *ἕνα, unum*) Nam non debebant esse
plures, quam XII. neque adeo uterque si-
mul sumendus erat.

23 *δύο, duos*) Huc pervenire poterant
fideles, consilio; non ultra. Ideo hîc de-
mum *sors* incipit, qua res gravis divinæ
decisioni committitur, & immediata a-
postoli peragitur vocatio. Hodie quo-
que in eligendis episcopis sorti locum esse
posse censet Iustus Ionas ad h. l. & memo-
rabile exemplum refert Comenius in Hist.
eccl. Slav. § 60.

¶ *ὃς ἐπεκλήθη, qui cognominatus est*) Eo
cognomine videri poterat præferri debe-
re; nisi postea demum hoc cognomen na-
ctus est, ut agnosceret, quamvis Matthias
electus

electus esset, ipsum tamen sua laude non excidisse.

24 *σύ, tu*) tu ipse. Apostolus debebat immediate esse vocatus. Iesum invocant, *Dominum*. v. 21. nam hujus erat apostolum eligere. v. 2. C.IX. 17. XXVI. 16. Ioh. VI. 70.

¶ *καρδιογνώσα, quicorda nosti*) Cor debet esse rectum in ministro Evangelii. C.VIII. 21. 2 Cor. I. 12. 1 Thess II. 4. Cor facit, ut unus sit preferendus alteri, qui certe æque bonus erat foris.

¶ *πάντων, omnium*) etiam horum duorum.

¶ *ἀνάδειξον, ostende*) Id factum, ipsius fortis eventu. Iesus post resurrectionem sæpe apparuit: nec tum apostolatam Matthiæ detulit; sed post ascensionem.

25 *εἰς τὸ ἴδιον τὸ ἴδιον, in locum suum*) in locum plane proprium, divisum a ceteris apostolis. quæsierat *ἴδιον, proprium* quiddam: v. 18. *proprium locum*, superstitum oculos fugientem, in regione mortis nactus est.

26 *ἔδωκαν, dederunt*) miserunt.

¶ *κλήρας αὐτῶν, sortes eorum*) Iosephi & Matthiæ. Dum secum habebant apostoli Dominum, non usi sunt sorte: neque post adventum Paracleti ea sunt usi, c. X. 19. XVI. 6 s. sed in uno hoc intermedio tempore, & in uno hoc negotio usi sunt, convenientissime.

¶ *συγκατεψηφίσθη, annumeratus est*) Omnes acquieverunt in electionis divinæ ostensione. Non dicuntur manus novo apostolo impositæ. erat enim prorsus immediate constitutus.

C A P. II.

1 *Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι, dum completur*) Multa simul convenere inter se implementa prædictionum.

¶ *τὸ πεντηκοστῆς, pentecostes*) Hoc vocabulum non habent LXX int. existat autem Tob. II. 1. 2 Macc. XII. 32. Pentecoste Sinaitica in V. T. & Pentecoste Hierosolymitana in N. T. duas habent longe omnium clarissimas & omni atheorum exceptione majores DEI patefactiones, legalem & evangelicam: Ps. LXVIII. 8. 10. e monte & e cælo: terribilem & benignam.

¶ *ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ το αὐτῷ, cum-cti unanimiter in eodem loco*) Coniunctio societatis, animorum, loci. quinam fuerint & quid egerint, vid. C. I. 14. 15. Non modo erant apostoli, sed etiam ceteri.

2 *ἄφνω, repente*) Sic ad iudicium quoque revelabitur Christus.

¶ *Φερομένης*) Aptum verbum.

¶ *πνοῆς, spiraminis*) Pendet ab ἦχ^ο, *sonus*.

¶ *δαίμον, domum*) Sæpe δαίμ^ο partem domus, ut Latinis *æcus*, denotat. Domus erat *templum*, Luc. XXIV. 53. omnibus illo die festo, illa diei parte adeundum: *æcus*, pars templi: pars *æci totius*, τὸ ὑπεράωον. c. I. 13.

¶ *καθήμενοι, sedentes*) quiete, mane. v. 15.

3 *αὐτοῖς, illis*) Constr. cum apparuerunt, sed ita, ut vis pronomini redundet etiam ad *dispertita, διαμεριζόμενα*. Atque hoc valet *distributa*, sed in præsentī, coll. v. 45. Non dicitur, *χιζόμενα*, quasi linguæ in ore fuerint *fissæ*; neque *διαρέμενα, divisa*, quasi aliud duntaxat aliis eloquium ardens fuerit datum. Intermedium verbum adhibetur, *διαμεριζόμενα*.

¶ *γλώσσα, lingua*) Sumitur h. l. metaphorice, ut *ἰσὴ* passim, & *ἡσὴ* ἰσὴ Es. V. 24 ut notentur *linguæ quasi igneæ*. Manet tamen magna pars proprietatis, quia de *loquela* agitur. Erant flammulæ vertici *lingulorum*

gulorum infidentes, non ex ore eorum prodeuntes. nam sequitur: *seditque*, videlicet Spiritus sanctus, v. seq. qui super eos venit, c. I. 8. specie illa linguarum. non additur articulus *αι*, qui denotaret naturales oris apostolorum linguas, nunc miraculose affectas.

¶ *ἐκάθισέ τε*, *seditque*) scil. *ὁ καθίζων*, *sedens*. conf. *ἐκαθισαν*, *confederunt*. Ap. XX. 4 not. Ellipsis apta. nam non illico, sed paullo post constitit, sessorem hunc esse Spiritum S.

¶ *ἐφ' ἓνα ἕκασον*, *super unumquemque*) Conf. omnino *ἐπὶ*, *super*, Ioh. I. 32. 33.

4 *καί, ἔ*) Describuntur interna, cum suo effectu, ut v. 3 externum symbolum.

¶ *ἅπαντες, cuncti*) cuncti illi, de quibus v. 1. 14. 15. c. I. 14 seq. varia aetate, sexu, conditione. infra, v. 17 f.

¶ *ἤρξαντο, ceperunt*) Id antea nunquam factum.

¶ *λαλεῖν*, *loqui*) sine labore, expedite.

¶ *γλώσσας, linguis*) Miraculosa varietas non in auribus auditorum erat, sed in ore loquentium. c. X. 46. XIX. 6. Marc. XVI. 17. 1 Cor. XII. 10. Hæc familia, totius mundi linguis DEVM celebrans, erat instar totius mundi, linguis suis DEVM laudaturi.

¶ *καθὼς, sicut*) 1 Cor. XII. 11.

¶ *ἐδίδασ*) *dubatur*, ut loquerentur sine labore, & tamen libere.

¶ *ἀποφθέγγεσθαι*) *profuri*, cum sobrietate & virtute. v. 14. c. XXVI. 25. Iustus Jonas: *Moses, qui typum gerit legis, impeditæ linguæ fuit*: - *Evangelium vero loquitur lingua ignita & flammante.*

5 *καπικῆντες, habitantes*) Hi non ad penitenciam duntaxat venerant, quanquam verbum *habitandi* limitatur versu 9 & 10.

¶ *Ἰουδαῖοι, Iudæi*) Nam ex gentibus nemo aderat, sed Iudæi variarum gentium.

¶ *Ἰ*) Subaudi *terrarum*. Luc. XVII. 24 not.

6 *Φωνῆς, voce*) de qua v. 4. nec non v. 2. conf. *ἡρ Φωνῆ*, Ex. IV. 8. Ps. XIX. 4.

¶ *τὸ πλῆθος*, *multitudo*) de qua v. 5.

¶ *συνεχούθη, confusa est*) Varii erant homines & animorum motus.

7 *ἐξίσταντο, stupebant*) v. 12.

¶ *γαλιλαῖοι, Galilæi*) adeoque unius dialecti. Galilæos esse, norant ex eo, quod erant discipuli IESV.

8 *καὶ πᾶς, ἔ* *quomodo*) Periodus concluditur v. 11. Nam illud: *quomodo nos audimus unusquisque lingua nostra, in qua nati sumus*, per se abrupte sonans, coll. v. 6. post longam parenthesin, qua oratio decore suspenditur, reassumitur his verbis: *audimus eos loquentes* &c. Admirationi eximie congruit sermo. Conf. quæ de tali parenthesi notavimus ad *Gregorii Thaum.* Paneg. § 94. Varias & dialectos, v. gr. Ponticam, Asiaticamque Græcam, & linguas, referebant apostoli.

9 *παρθοι, Parthi*) Non dubium est, quin omnium gentium Iudæi, Hierosolymis quidem *habitantes*, scierint Hebraice: quare hæc linguarum varietas, in V. T. inaudita, indicat, Evangelium ad gentes omnes, ipsarum linguis, perventurum esse. Porro series illa, qua populi enumerantur, denotare videtur ordinem partim Geographiæ, partim conversionis gentium. Primo ponuntur posterius Semi, deinde Iapheti; ex Asia, Africa, Europa, iterum ex Asia. *Parthorum* natio, eo tempore imperio polens, prima ponitur.

¶ *οἱ καπικῆντες*) *qui habitamus*, vel *qui habitabamus*. Hoc participio adhibito commodior fit appellatio gentium, quæ sequuntur.

¶ *Ἰουδαίαν, Iudæam*) cuius dialectus differebat a Galilæa. v. 7. Sic etiam indigenis dabatur miraculum. *Armeniam* legit *Iugustinus*:

gustimus : eaque inter *Mesopotamiam Capradociamque* jacet. sed vetustam sane *Armeniorum* linguam sub alia quadam gente hinc nominata innui, existimare licet.

¶ πὴν ἀσίαν, *Asiam*) *Asiam* stricte dictam. Articulus facit epitafin, ut notetur regio quam remotissima ad occidentem.

10 αἴγυπτον, *Aegyptum*) Hæc in primis regio Iudæis abundabat.

¶ τὰ μέρη, *partes*) plures.

¶ κυρήνην, *Cyrenen*) urbem Libyæ ad occidentem, adeoque remotioris etiam.

¶ οἱ ἐπιδημιῶντες ῥωμαῖοι, *advenæ Romani*) Romæ nati, sed nunc Hierosolymis domum habentes. Hi videntur post ceteros antea enumeratos Hierosolymam venisse. Soli ex Europæis Romani jam memorantur.

11 Ἰουδαῖοι καὶ προσήλυτοι, ἔξ Ἰουδαίᾳ καὶ προσelyti) Multos illis temporibus proselytos e Romanis eorumque libertinis & fuisse & pulsos fuisse, patet ex Tacito, l. 2 Annal. cap. 85. Non tamen ex Romanis solum, sed etiam ex ceteris gentibus *proseltyti*, *Iudæis* oppositi, hoc loco innuuntur.

¶ κρήτες, *Cretes*) Creta insula in insulas in hac enumeratione repræsentat. Multa prophetæ prædixerant de *Ἰουδαίᾳ* in insulis convertendis : harumque plures, occidentem spectantes, in ipsis Actis occurrunt.

¶ λαλόντων, *loquentes*) psalmis Davidicis, eo tempore usitatis, vel etiam locutione recenti.

¶ τὰ μεγαλῆα, *magnalia*) magnas virtutes, magna opera.

12 πάντες, *omnes*) religiosi. v. 5. Conf. v. seq.

¶ χλευάζοντες, *irridentes*) Mundus incipit a *ludibrio* : inde progreditur ad *quæstionem*, c. IV. 7. ad *minas*, v. 17. ad *carceres*, cap. V. 18. ad *verbera*, v. 40. ad *caedem*, c. VII. 58.

¶ γλεύκεις, *musto* vel *dulci* vino, præteriti aut præsentis anni, aliove potu valido.

¶ μεμεσώμενοι, *repleti*) Homines naturales solent res supernaturales naturalibus causis imperite & impudenter tribuere. conf. c. XXVI. 24.

– 14 σαθείς, *flans*) Omnes gestus, omnia verba Petri, summam *sobrietatem* indicant.

¶ δε, *autem*) occasione utens. Apostoli semper occasionem habuere, nunquam dimisere.

¶ ἐπήρει, *sustulit*) cum parrhesia.

¶ ἀπεφθέγγετο, Scite ponitur hoc verbum, pro *εἶπε* dixit ; in hoc sermone solennissimo & ardentissimo, ac sobrio tamen. conf. Act. XXVI. 25.

¶ ἄνδρες, *viri*) In hac veteri appellationum simplicitate multo plus inest gravitatis, quam hodie, ubi in titulis tot epitheta *Nobilitatis*, *Dignitatis* &c. cumulantur. Habet autem hæc oratio tres partes, quarum quælibet ab hac appellatione incipit. v. 22. 29. sed crescente familiaritate sermonis, v. 29 addit, *fratres*, facto jam interim conversionis initio.

¶ Ἰουδαῖοι, *Iudæi*) in Iudæa nati.

¶ ἅπαντες, *cuncti*) Hebraico sermone loquebatur Petrus, quem unum omnes intelligebant.

¶ τῆτο, *hoc*) Tali exordio non uteretur ebrius. Decenter monet & rogat Petrus.

15 ὑπολαμβάνετε, *existimatis*) Non dicit, *Aliqui ex vobis illudunt*. Clementer loquitur.

¶ ἔτοι, *hi*) Loquitur in tertia persona, se ipso & ceteris apostolis non exclusis. ipsum defendebat etiam oratio sua, ceteros cum ipso apostolos, *statio* ipsa : & illi, quos docet, sic dixerant, *ἔπι, hi*, v. 7.

¶ τρίτη, *tertia*) Ebrius fere nescit horam :

ram : nec mane facile quisquam inebriatur, ibi praesertim, ubi domi est. 1 Thes. V. 7. Erat dies pentecostes festus : & diebus festis Iudaei abstinebant epulis usque ad meridiem. vid. Petiti var. lect. c. 15.

16 ἀλλὰ, sed) Hi non sunt poti, inquit, sed Spiritu repleti.

¶ τῶτο, hoc) Sapienter haec dicuntur ante illa, quae v. 22 commemorantur. Mentio adventus gloriosissimi ad iudicium omnia, quae de Iesu Christo dicuntur, splendidiora reddit & efficaciora.

17 (καὶ ἕσαι κτλ.) Ioel III. 1-5. LXX, καὶ ἕσαι μετὰ πάντα καὶ ἐκχεῶ - καὶ ἐπὶ τὴν δόλως μου - καὶ δώσασιν πύρατα ἐν τῷ ἔρανώ, καὶ ἐπὶ τῇ γῆς αἶμα - πῆν ἐλθεῖν - σωθήσεται.

¶ ἐσχάταις, novissimis) Omnes dies N. T. sunt dies ultimi: atque hi ultimi jam longe processerunt.

¶ πνεύματι, Spiritu) Suave antitheton: de Spiritu meo, super omnem carnem.

¶ πᾶσαν, omnem) Promissio non ad solam Pentecosten illam pertinet. v. 39. Apud Ioël dicitur, Spiritum meum : per Petrum, de Spiritu meo, respectu Pentecostes illius speciatim.

¶ καὶ, et) Describuntur homines omnis sexus, aetatis, ordinis.

¶ προφητεύουσιν, prophetabunt) Prophetia, insigne charisma, praecipuum documentum DEI in hominibus operantis.

¶ ὁράσεις κτλ. visiones etc.) in vigilia & somno. Apud juvenes maxime vigent sensus externi, visionibus opportuni: apud senes sensus interni, somniis accommodati. Apostoli erant adolescentes : & convenienter Petrus adolescentes praeposit, cum Ioël senes praeponat. Petro obtigit visio c. X. 17. Paulo item, etiam noctu, c. XVI. 9. Non tamen adolescentes a somniis, neque senes a visionibus excluduntur.

¶ ἐνυπνίαις) Sic cod. plerique, & sic Alex. etiam apud Ioel. Alii, ἐνύπνια & sapius quidem LXX habent ἐνύπνιον ἐνυπνιαζέσθαι sed hoc loco aequè commode, vel etiam grandiore significato dicitur, ἐνυπνίαις ἐνυπνιασθήσονται. Talis locutio, ὄσκα ἄμοσεν. v. 30.

18 καὶ γε) Et sane.

¶ δούλος μου, servos meos) Intelliguntur servi secundum carnem, diversi a liberis, v. 17. sed iidem servi DEI.

19 πύρατα, prodigia) Magnas revelationes gratiae comitantur iudicia in malos. Num. XIV. 20 seqq. Iud. v. 5. & horum representatio admonet de illa accipienda.

¶ ἐν τῷ ἔρανώ, in caelo) De his v. 20.

¶ ἐπὶ τῇ γῆς, super terra) De his statim hoc versu, per χρισμὸν. Talia signa edita sunt ante passionem Christi, quae v. 22 memorantur : sed ita describuntur, ut includantur etiam ea, quae facta sunt ipso passionis & resurrectionis tempore, tum in vastatione Hierosolymorum, (Matth. XXIV. 29.) maxime vero ea, quae novissimum diem praecedent.

¶ αἶμα, sanguinem) caedes & bella.

¶ πῦρ, ignem) incendia.

¶ ἀτμίδα καπνῶς, vaporem fumi) Fumus crassus definit in vaporem subtilem. 20 ὁ ἥλιος, sol) Haec proprie accipienda sunt. Matth. XXIV. 29 not.

¶ αἶμα, sanguinem) colorem sanguineum, subnigrum. conf. Gen. XLIX. 11.

¶ πῆν ἡμέραν Κυρίου, dies Domini) dies iudicii extremi, non exclusis ceteris revelationibus divinae gloriae, illum praegredientibus.

¶ ἐπιφανῆ) ἄνω LXX ἐπιφανῆς, non semel.

21 ἐπικαλέσθαι, invocaverit) Omnes orationum species hoc verbo continentur.

tur. Delectatus est Melanchthon in primis vocabulo *invocationis*.

¶ σωθήσεται, *salvus fiet*) effugiet pœnas; beatitudinem assequetur. Luc. XXI. 36.

22 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρεθῶν, *Iesum Nazarenum*) quem noſtis. Hic ipse summam præbet omnium sermonum apostolicorum. c. III. 13. &c. Hunc sine variatione prædicarunt; & semper animas lucriferunt.

¶ ἀποδεικνύμενον, *demonstratum*) evidentiſſime.

¶ τέρασι, *prodigiis*) quæ sunt præludia eorum, de quibus v. 19.

23 ὠρισμένη, *definito*) Occupatio, cur Iudæis id permissum in tantum Virum fuerit: & prævia consolatio, c. III. 17. 18. coll. Gen. XLV. 5.

¶ βελῆ καὶ προγνώσει, *consilio & providentia*) Consilium (de quo conf. c. IV. 28.) ponitur ante providentiam. Itaque providentia permultum dicit. Subsecuta est eam etiam prædictio. c. III. 18.

¶ ἐκδοτόν) *deditum*.

¶ ἀνόμων, *iniquorum*) Iniqui, lege carentes, Pilatus cum suis gentilibus, per quos Iudæi id patrarunt.

24 λύσας, *solvens*) Congruit hoc verbum cum vocabulo חֲבִילִים quod Lat. *funes* denotat, sed etiam de doloribus parturientis dicitur.

¶ πᾶς ὠδίνης, *dolores*) ex quibus nova vita orta.

¶ ἄδης) Dicuntur ὠδίνης θανάτου & ὠδίνης ἄδης, Psalm. XVIII. (XVII.) 5. 6. Apud Lucam plerique θανάτου scripserunt, fortasse molliendi sermonis opinione: sed antiqua lectio ἄδης magis congruit cum versu 27. 31.

¶ ἕκ ἣν δυνατὸν, *non erat possibile*) propter prædicta v. 25. & causas in iis com-

memoratas. Huic respondet oportet, c. III. 21. Hinc toties *semel* illud, de morte Christi. Rom. VI. 10 not.

¶ ὑπ' αὐτοῦ, *ab illo*) ab *Infero*, quamlibet potenti hoste.

25 εἰς αὐτὸν, *in eum*) in Christum.

¶ θεωρώμεν - εἰς ἄδης - ἐγνώρισάς μοι κτλ.) Ps. XVI. 8 - 11. LXX, θεωρώμεν - εἰς ἄδην - ἐγνώρισάς μοι κτλ.

¶ θεωρώμεν, *providebam*) Hoc ipsum eodem Psalmo paulo ante, v. 2, sic expressum: *Bonitas mea præter te nulla*.

¶ ἐκ δεξιῶν μου εἰς, *a dextris meis est*) ad me tegendum.

26 ἡ γλῶσσά μου, *lingua mea*) Sic LXX interpretati sunt תְּבַבֵּי Hebræum poëticum. quod quid significet, colligi potest ex Ps. XXX. 13. coll. v. 10. ubi opposita sunt *pulvis & gloria*, perinde uti Ps. VII. 6. & ex Ps. LVII. 9. ubi *gloria* medium est inter *cor & instrumenta*: & ex hoc ipso dicto, ubi *gloria* medio inter *cor & carnem* loco ponitur. Denotat igitur ipsum naturæ florem, qui vel maxime per *linguam*, vocem, cantum se exferit. nam *carni gloria* idem est, quod *flos gramini* sive *herbæ*, 1 Petr. I. 24. sive *decor vultus*, Iac. I. 11.

¶ ἐπὶ δεῖ, *in super vero*) etiam, adeo. Epitafis.

27 τὴν ψυχὴν μου, *animam meam*) me ipsum, quod ad *animam* attinet. Subsequens sententia spectat *corpus*.

¶ εἰς ἄδης) scil. τὸ πῶν. ἄδης est quasi *sepulcrum* animarum. תְּבַבֵּי LXX, εἰς ἄδην τῆς cum ἡ Lev. XIX. 10. Ps. XLIX. 11. Iob XXXIX. 14. Erat in inferno: non est relictus in inferno.

¶ τὸ ὅσιόν σου, *sanctum tuum*) Hebr. *Gratiosum tuum*. Christus est, in quo Patris beneplacitum requiescit.

28 ἐγνώρισάς μοι, *notas fecisti mihi*) Vid. Hebr. IX. 12 not.

¶ ἰδὲς

¶ ὁδὸς ζωῆς, *vias vitæ*) quibus pervenitur ad vitam, & ambulatur in vita. LXX, ὁδὸς, Hebr. תרץ in singulari.

¶ μετὰ τὸ πρόσωπός σου, *cum facie tua*) *quoniam tecum sum*. Hebr. IX. 24.

29 ἔξοι) scil. ἔσω. Neutrum frequens sine verbo: ellipsis hoc loco morata.

¶ μετὰ παρρησίας, *libere*) Davidem magni faciebant Iudæi; de quo dicendum erat aliquid minus favorabile, quo magis augetur gloria Christi. Est igitur hoc loco *πεθεραπεία*, prævia sermonis mitigatio.

¶ πατριάρχης, *patriarcha*) Hoc nomen majoris est dignitatis, quam nomen regis. Id quoque ad *πεθεραπείαν* facit.

¶ τὸ μνήμα αὐτοῦ, *sepulcrum ejus*) idque cum ipso Davidis corpore corrupto. Molli-ter loquitur.

¶ ἐν ἡμῖν, *inter nos*) Israelitarum monu-menta, loca, instituta, mores, familiae, adagia, mirifice conveniebant cum Scrip-tura V. T. Sic quoque libri N. T. conveniunt cum statuerum subsecuto.

30 προφητείας, *propheta*) unde Psalmus XVI est *propheticus*.

¶ εἰδώς, *sciens*) per prophetiam Natha-nis. Post hanc igitur David cecinit Psalmum XVI.

¶ ἐπὶ ὄρκω ὤμοσεν, *jurejurando jurasse*) Psalm. CXXXII. 11. coll. v. 2.

¶ καρπὸς τῆς ὄσφου, *fructulumbi*) de propagatione loquitur Scriptura cum mi-rabili & proprietate & verecundia. *Semis* periphra- sis.

¶ καθίσαι, *collocare*.

¶ αὐτοῦ, *ejus*) Davidis.

31 προειδών, *provicens*) visione *propheticā*.

¶ ἐλάλησε, *locutus est*) Psalmo illo XVI.

¶ ὁ Χριστός, *Christi*) Petrus sic argumen- tatur: David non locutus est de se ipso,

ut res ostendit. Ergo locutus est de Christo, ex mortuis resurrecturo. Quomodo autem ex promissione de regno inferatur resurre- ctio? Resp. Quia antea non capessiverat Christus regnum, & quia regnum futu- rum erat æternum. Agnovit igitur David indolem regni Messiae.

¶ ἢ συχῶ αὐτῶ) Omittit hoc *Latinus*. Habet enim: *neque derelictus est in inferno*: ubi masculinum, *derelictus*, ostendit, sci- enter hoc posuisse interpretem. Congru- unt alii testes pervetusti. Supplerunt re- centiores ex v. 27.

32 πῦν τὸ ἱησοῦν, *hunc Iesum*) v. 23. 36.

¶ ἀνέστησεν, *resuscitavit*) ex mortuis.

¶ οὗ, *cujus*) nempe DEI, qui id fecit. C. V. 32. X. 41. 1 Cor. XV. 15.

33 τῇ δεξιᾷ) Sic quoque C. V. 31. He- braum תרץ LXX solent reddere ἐκ δεξιᾶν, etiam Ps. CX. 1. ad quem locum Petrus re- spicit, & tamen dicit τῇ δεξιᾷ, quod semel habent LXX Ies. LXIII. 12. Christus dex- tri DEI exaltatus est ad dextram DEI.

¶ ἔν, *igitur*) Confirmata resurrectione Christi, ascensio non potest in dubium vocari. Ideo hæc primo asseritur per se, deinde etiam ex Ps. CX confirmatur.

¶ ὑψωθείς, *exaltatus*) Exaltatio proprie facta est in ascensione.

¶ ἐξέχεε, *effudit*) v. 17.

¶ τὸ πνεῦμα, *spiritum*) Latini recentiores, *hunc*, quem, pro hoc quod *nunc*. Subaudiebant πνεῦμα, *spiritum*. Græce neutrum genus est, Latine masculinum. est autem absolu- ta locutio, hoc, novitatem doni hujus in- effabilis eleganter denotans. *vñ*, *hunc*, a quibusdam omissum, habet *Ivenus*.

¶ βλέπετε καὶ ἀκούετε, *videtis & auditis*) Habetis rerum testimonia non illudenda.

34 ὁ γὰρ δαυὶδ, *non enim David*) Dilem- ma: Propheta loquitur aut de se, aut de Messia. conf. c. VIII. 34. Non dese, v. 29.

ergo de Messia. vid. Matth. XXII. 44 not.

¶ δε, *autem*) Ergo alter est, isque Messias, qui ascendit.

¶ αὐτὸς) *ipse*.

¶ καθὼς, *secundum*) Hæc sessio necessario infert ascensionem. differunt enim, ut actus & status; & ipse actus interdum per *sessionem* denotatur.

36 ἀσφαλῶς, *certo*) Hoc Petrus magna vi proclamavit. conf. c. IV. 10. XIII. 38: γνωστὸν, *notum*.

¶ καὶ κύριον καὶ χριστὸν, ἔστι *Dominum ἔστι Christum*) Allegarat Petrus promissionem de *Christo* datam Davidi, & Psalmum, quo David *Dominum* eundem dixit. nunc igitur *Domini* titulum infert ex v. 34 & ex Psalmo CX. ac titulum *Christi* ex v. 30 & ex promissione Davidi data repetit, utrumque nervum hac anakephalæosi conjungens. Particula καὶ ἔστι geminata, quantum priore loco a quibusdam neglecta, orationem valde vividam facit. Deinceps constanter in N. T. Iesus exaltatus innuitur appellatione *Domini*, v. 47 & c. præterquam ubi respicitur יהוה Hebraicum, pro sensu locorum V. T. explicandum.

¶ αὐτὸν, *eum*) scil. *hunc*. Plane demonstrat.

¶ ἐποίησε, *fecit*) ita quidem, ut IESVS etiam antea fuerit Dominus & Christus. v. 34.

¶ ὑμῶς ἐσταυρώσατε, *vos crucifixistis*) Aculeus in fine.

37 κατενύγησαν, *compuncti sunt*) Gen. XXXIV. 7 יבדוּהוּ *κατενύγησαν*.

¶ εἶπον, *dixerunt*) Apostoli non soliti sunt finem dicendi prius facere, quam auditores, quomodo affecti essent, ostendissent. Si hodie auditores, quid in corde sentirent, illico significarent, multo certior & uberior omnium foret ædificatio.

¶ τὰς λοιπὰς, *reliquos*) Agnovere, conjunctam apostolorum esse causam.

¶ ἄνδρες ἀδελφοί, *viri fratres*) Non ita dixerant prius.

38 μετάνοήσατε) *resipiscite*, scil. erga DEVM. Sic hoc versu innuitur S. Trinitas.

¶ βαπτισθήτω, *baptizetur*) Loquitur, ut de re jam omnibus nota: nam & Iohannes & Christus *baptismum* dederant.

¶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἰησοῦ, *in nomine Iesu*) Vid. not. ad Matth. XXVIII. 19.

¶ ἁμαρτιῶν, *peccatorum*) illius peccati, quod Christum crucifixistis, (de hoc enim peccato præcipue angebantur,) & ceterorum omnium.

¶ λήψετε, *accipietis*) perinde ut nos. Nos vobis documento sumus.

39 ὑμῖν, *vobis*) Hoc plus notat, quam *vestra*. Conf. Luc. II. 10.

¶ ἔστιν, *est*) *existat* impleta. c. III. 25 f. XIII. 32.

¶ ἡ ἐπαγγελία, *promissio*) doni hujus.

¶ πᾶσι, *omnibus*) adeo non solis apostolis.

¶ τῶς εἰς μακρὰν, *qui longe sunt*) LXX, Ies. LVII. 19. εἰρήνην ἐπ' εἰρήνῃ τῶς μακρῶν καὶ τῶς ἐγγύς ἔσσι. Apostoli interdum tetigere mysteria, quorum declaratio plenior postmodum per ipsos erat exitura: & iis tantisper tetigere verbis, quæ & sermoni V. T. & præsentī ipsorum, vero, sed nondum pleno sensui, & intentioni divinæ per eos ulterius se declaraturæ mirabiliter congruerent. Hoc loco Spiritus S. per Petrum ea locutus est, de gentibus, cito, magno numero, citra circumcissionem, adsciscendis, coll. Eph. II. 13. quæ Petrus ipse postea Cap. X non illico percepit; & tamen cum Iesaja congruebant: & verba etiam hæc apta sunt sensui illi, quem postea cepit. Omnia Scripturæ verba scientissime sunt electa. De re, expende, *primum*, C. III. 26. Rom. II. 10. cum, Rom. XV. 10. Eph. II. 19. III. 6.

Inſimul eſt euphemia, quod non appellatur *Gentes*.

¶ ὅσας ἀν κτλ. *quoscumque* (ἔσ.) LXX, ἐς ὁ Κύριος περισκεκλήται. Ioël cap. cit. v. 5.

¶ προσκαλέσθαι) *vocaverit ad se*. Hæc vis verbi mediæ.

¶ Κύριος) *πῆρ Dominus*.

¶ ὁ θεὸς ἡμῶν, *Deus noster*) omnium nostrum.

40 πλείοσι, *pluribus*) Inſtandum, donec res confecta ſit.

¶ διαμαρτύρατο, *testificatus est*) Hoc pertinet ad antecedentia.

¶ παρεκάλει, *exhortabatur*) Hoc ad ea, quæ ſequuntur.

¶ σώθητε, *salvamini*) *salutariter discedite*, ſine mora. Deducitur hoc e v. 21. & repetitur verſu 47. Conjugata nominis *IE-SV*. *Salutis* initium eſt in converſione, non demum in obitu. Eph. II. 5.

¶ τὸ σκολιάς πύτης) *iſta πράξα*, de qua v. 13. Aptum Iudæis epitheton: quorum nonnulli perfeverabant irridere.

41 αἱ) Id eſt, qui non in compunctiōne ſubiſtebant, ſed *libenter* & revera obtemperabant. Character Pentecoſtes N. T.

¶ ἀποδεξάμενοι) Subjectum, non pars prædicati. *receperunt* ſermonem omni acceptione dignum. 1 Tim. I. 15.

¶ ἐβαπτίσθησαν, *baptizati ſunt*) ſubaudi: ἔ *acceperunt donum Spiritus ſancti*. v. 38.

¶ καί, ἔ) & ſic.

¶ προσειθήσαν, *apposita ſunt*) Antea fuerant duntaxat CXX nomina: & tamen ter mille circiter animæ dicuntur *apposita*, quia prius tamen fuerat caput & corpus. Sic, *apponēbat*, v. 47.

¶ ὡσεὶ τριχίλιαι, *ter mille circiter*) Admiranda efficacia Evangelii.

42 *προσκαρτεροῦντες*, *perseverantes*) omnibus aliis rebus relictis.

¶ κοινωνία, *in comunione*) omnium honorum internorum & externorum, actionum & conſiliorum. conf. de facultatibus, Rom. XV. 26.

¶ τῆ κλάσει ἔἄρτε, *fractione panis*) id eſt, victu frugali, communi inter ipſos. confer tamen v. 46 not. Chriſtianismus omnium & ſingulorum non modo ex cultu ſacro, ſed etiam ex victu quotidiano aſtimatur.

43 φόβος, *timor*) Habebant enim DEVM præſentem. Hic timor prohibuit, ne perſecutores, antequam maturum eſſet, in novos Chriſtianos erumperent.

¶ διὰ τῶ ἀποστόλων, *per apostolos*) itaque non per omnes alios.

45 κτήματα, *poſſeſſiones*) agros, domos. cap. V. 1. 8.

¶ ὑπόζεις, *ſubſtantias*) rerum mobilium.

¶ ἐπίπρασκον, *vendebant*) Dicitum Domini, Luc. XII. 33. brevi ante ad diſcipulos dicitum, in omnia tempora conveniens, maxime in præſens conveniebat.

¶ διεμέριζον, *diſtribuebant*) Diſfert paſſivum *διεδίδαστο*, *dividebatur*. c. IV. 35. Subinde creſcebat multitudo. Dividebant ipſi credentes: apoſtoli: ſeptem diaconi.

¶ αὐτὰ, *ea*) cuncta communia, etiam ex bonis venditis.

¶ καθότι, *prout*) non ut in mundi ſocietatibus, ubi quisque pro magnitudine fortis collatæ, non pro ſua indigentia, de communi accipit.

46 *προσκαρτεροῦντες κτλ.*) Quatuor momenta: *perseverantes, frangentes, ſumebant, laudantes*. cum primo horum quartum, cum ſecundo tertium proprie cohæret.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) publice: ἢ *κατ' αἶκον*, *domi*, privatim.

¶ κλάσει-

¶ κλωνες, *frangentes*) Hebr. כבש *frangere* vel *dare frangendum*. Significatur victus quotidianus, cum quo persæpe conjuncta erat Eucharistiæ administratio. c. XX. 7 not. 1 Cor. XI. 20 s. nam in his Actis nullam plane mentionem fieri S. cœnæ, quum baptismi tam crebra sit, non est verisimile: fit autem recte, ut tum solebat, 1 Cor. X. 15. & minus frequenter. Scriptura inter ea, quæ satis nota sunt, & inter ea, quæ occulta esse convenit, medium iter tenet sapientissime.

¶ τροφῆς, *cibi*) Christianismus immunitatem a curis terrenis & simplicitatem amat, abhorretque a varietate artium & professionum. Talem vitam commendat totus liber Coheleth.

¶ ἀγαλλιάσει, *exultatione*) Fructus fidei & character veritatis.

¶ ἀφελότητι, *simplicitate*) sine cura futuri & sine invidia, quod ad ditiores; sine pudore perverso, quod ad pauperiores attinget.

47 χάριν, *gratiam*) favorem. Hunc inveniunt, qui *DEVM* laudant.

¶ ὁ δὲ κύριος, *Dominus autem*) Iesus.

¶ τῆς) Articulus emphaticus. nullus erat dies sine talibus, qui salvi fierent.

¶ τῇ ἐκκλησίᾳ) Est hæc *Chrysostromi*, ut videtur, glossa, per *Syrum* & alios propagata. Non habent antiquiores.

C A P. III.

v. 1 Ἐπιταυτὸ, *una*) Hoc, initio positum, emphatice significat conjunctionem Petri & Iohannis. Hesychius: ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὁμῶς, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.

¶ πέτρῳ) Alii πέτρῳ δὲ scripserunt, ἐπιταυτὸ præcedentibus verbis annexendum putantes. Commodius alii, sed recentiores, δὲ post ἐπιταυτὸ inseruerunt. Lectio brevis, absque δὲ, media est & antiqua.

¶ τὴν ἐνάτην, *nonam*) consuetam, opportunam precibus, sobrietatis nomine, ante cœnam. c. X. 3.

2 καὶ τις ἀνὴρ, *ἔστω quidam vir*) Copiose describitur homo, in quo Petrus primum edidit miraculum.

¶ ἐβαστάζετο) Medium.

¶ θύραν, *januam*) qua multi intrabant. πύλη porta v. 10. dicitur.

¶ ὠραίαν, *Speciosam*) Hebr. *Porta Susan*, eodem sensu.

¶ ἔπιτείν, *ut peteret*) quamvis mendicos non habere debebat populus.

3 ἡρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν, *rogabat, ut elemosynam acciperet*) Simillima locutio 1 Macc. XI. 66 ἠξίωσαν αὐτὸν ἔδεξιαι λαβεῖν. Multi λαβεῖν apud Lucam omittunt.

4 ἀπένισας... βλέψον· *intuens... aspice*) Magna vis obtutus. c. XIII. 9.

6 ἀργύριον καὶ χρυσίον, *argentum ἔστω aurum*) Id exspectabat mendicus.

¶ ἔχ ὑπάρχει μοι, *non est mihi*) Non dubium est, quin etiam iis, qui non erant de communitate fidelium, datæ fuerint elemosynæ: sed Petrus tum vel nil habebat secum, in via ad templum, vel non tantum dare poterat, quantum ad pauperem sublevandum opus esset. Vide abstinentiam apostoli in tanta administratione. C. II. 45.

¶ ἰησοῦ χριστοῦ, *Iesu Christi*) Iesus est Christus.

7 αὐτὸν, *cum*) Claudii erat, tantummodo se permittere virtuti in ipsum incurrenti.

¶ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρὰ) De utroque vocabulo Græco multum disputatur. Omnes partes in claudio ambulante corroboratas innuit Lucas. βάσεις sunt *Pedes*, qui præcipuum *robur* in genibus habent: σφυρὰ, abusive dicuntur *tali*, ut apud Callimachum, οὐδὲν ἐπὶ σφυρὸν ἄρθρον ἀνέστη· pro-

proprie, malleoli, sive infimæ partes cruris. Proprie locutus est *medicus* Lucas. Conf. Psalm. XVIII. 37.

8 καὶ περιεπάτει, & ambulabat) et si nunquam didicerat ambulare. Nova pars miraculi.

¶ ἀλόμεν, *faliens*) Alacritas laudabilis. Ies. XXXV. 6.

10 θαμβες, *stuporis*) in affectu.

¶ ἐκστάσεως, *ecstaseos*) in intellectu.

11 ἐκθαμβοί, *externati*) Id complectitur stuporem & ecstasin.

12 ἀπεκρίνατο, *respondit*) iterum occasionem natūs.

¶ τί θαυμάζετε, *quid miramini*) Habebant causam admirandi: sed debebant agnoscere Dominum, a quo profectum erat beneficium, non hære in opere ipso aut in organis divinis.

¶ δύναμις καὶ ἐξουσία, *Saxpissime jungitur δύναμις καὶ ἐξουσία* quare Syr. & Latini nonnulli pro, *virtute aut pietate*, arripuere, *virtute aut potestate*, ac porro alii apud *Hebræum*, quum hæc viderentur esse synonyma, & *potestate* omiserunt. Affinis quoque pictura, *ἐνσέβεια, ἐξουσία, pietas, potestas*, præsertim in compendio scriptionis Latinæ. Hæc duo, *virtutem, pietatem*, hominæ in organis divinis spectare solent. quare *Petrus a se remouet tam physicam potentiam, quam meritoriam, totumque adscribit DEO & Christo Domino*. H. de Bukentop lib. II de Vulgata, p. 285.

13 ὁ θεός, *Deus*) qui promissionem dedit patriarchis & patribus. *Deus Abrahami & Isaaci & Iacobi, Deus patrum nostrorum*, appellatio frequens in Actis, præ ceteris libris N. T. & illi periodo temporum conveniens.

¶ τῶν πατέρων ἡμῶν, *patrum nostrorum*) eorundem, Abrahami & Isaaci & Iacobi, coll. Ex. III. 6. 15 f. an eorum, qui vixere v. gr. tempore Moïsi & Samuelis sive Da-

vidis, v. 22. 24. 25. quibus item promissum? Apud Moïsem priore loco ponitur appellativum, *patrum*; apud Lucam, propria, *Abraham & Isaac & Iacob*. Apud Moïsem certe est appositio: est etiam, ut arbitramur, apud Lucam. Promissum hoc præstitit DEVS: ergo credendum.

¶ ἔδοξασε, *glorificavit*) etiam ante passionem ejus. Matth. XI. 27. XVII. 5. Ioh. XII. 28. VIII. 50. X. 36. XIII. 3. 31. XVII. 5. 2 Petr. I. 17. Luc. II. 32. Hebr. III. 3. V. 5. Alii referunt ad *glorificationem* Iesu Christi per præsens miraculum speciatim, vel ad totam ejus exaltationem, vel ad utrumque conjunctim. Alte incipit oratio versu 13. quare ordinem rerum & temporis textusque eundem censemus.

¶ τὸ παιδαύτης, *Ministrum suum*) Vid. Matth. XII. 18 not.

¶ ὑμῖς μὲν, *vos quidem*) Hoc eo pertinet, ut ad *compunctionem & respicientiam* perducantur.

¶ παρεδώκατε, *tradidistis*) Qui vobis datus erat, hunc vos *tradidistis*, cum debuissetis omni studio *gloriam* ejus agnoscere, ipsumque amplecti & retinere.

¶ ἠρνήσασθε, *negastis*) Hoc proprie opponitur *judicio* Pilati, Iesum *dimittere* conantis.

¶ πιλάτου, *Pilati*) quem cæcum fuisse, minus mirum est, quam vos. Ostendit hoc loco Petrus, Iudæos repugnasse sententiæ DEI & hominum veræ de Iesu.

14 ὑμῖς δὲ, *at vos*) Observandæ quatuor, sive duæ potius bimembres, partes sermonis: *Deus - , quem vos quidem - . Vos autem - quem Deus - .* Dicit enim Petrus I Factum DEI, & consequens ex parte Iudæorum: II Factum Iudæorum, & consequens ex parte DEI.

¶ τὸ ἅγιον καὶ δίκαιον, *Sanctum & Iustum*) Antonomasia illustris. Vnum IESVM dicit. Is *Sanctus*, quia *Minister* Dei, quem

DEVS glorificavit. conf. c. VII. 52. XXII. 14. Etenim שְׁקֵט & כְּבוֹד *Sanctitas & Gloria* eandem p̄ne notionem habent. Is *Iustus*, etiam Pilati iudicio. Præterea prædicatio *Sanctitatis* IESV, opponitur opinioni de *virtute* apostolorum; *Iustitiæ* prædicatio, *pietati*. v. 12.

¶ ἠρνήσασθε, *negastis*) Iteratur hoc verbum, alio respectu. *Negarunt* regnum: v. 13. *negarunt* sanctitatem & iustitiam. v. 14.

¶ ἠτήσασθε, *petistis*) Vel si Pilatus vobis Barrabam obtulisset, debuissetis Iesum dimittendum rogare.

¶ ἄνδρα φονέα, *virum homicidam*) Sequitur magnificum antitheton: *auctorem verocitæ*. Hic erat Christus etiam ante passionem mortis.

15 ὅς, *cujus*) Vid. cap. II. 32 not.

¶ μάρτυρες, *testes*) Testes egerant versu 6, collato versu 16.

16 ἐπὶ τῇ πίστει, *super fide*) *Fides nominis Iesu* dicitur ex eo, quod hoc nomen est nomen *πιστὸν*, *fidele*, *firmum*: & huic *fidei* respondet mox *fides*, *quæ per eum est*, *fides*, *quæ erat in Petro*, & esse cœperat in claudio illo. Correlata: *nomen* Christi, & *fides* sanctorum.

¶ θεωρεῖτε καὶ ἴδατε) *videtis* in præsentī, *nostis* de præterito.

¶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, *nomen ejus*) *Nominativus*, pro pronomine, *illud*, quod referretur ad *nominis*. Similis constructio 2 Chron. XXVIII. 9: *in ira Domini Dei patrum vestrorum super Iuda delit* (Dominus) *eos in manum vestram*. 1 Sam. XXIV. 5, *percussit cor Davidis eum* (Davidem.) Deut. IX. 4. *ob malitiam gentium illarum, Deus delit illas*. Eleganti regressu Petrus ab effectu ad causam concludit, & magna cum vi *nomen* toties nominat.

¶ ἡ δὲ αὐτοῦ, *quæ est per eum*) Christo ejusque nomini non solum factum, sed etiam fidem ipsam Petrus acceptam refert.

Per Christum fides nostra ex DEO est & in DEVM tendit. 1 Petr. I. 21.

17 καὶ νῦν, ἔ' *nunc*) πρῶτῃ formula trans-eundi a præterito ad præsens.

¶ ἀδελφοὶ, *fratres*) Appellatio, comitatis & misericordiæ plena.

¶ ἴδα, *scio*) Loquitur Petrus ad cor illorum, benigne. Ideo potius dicit, *scio*, quam *scimus*.

¶ κατὰ ἀγνοσίαν, *per ignorantiam*) c. XIII. 27.

¶ ἄρχοντες, *principes*) Hi non erant præfentes, sed populus. Præjudicium auctoritatis tollit Petrus, idque rursum benigne.

18 δὲ, *vero*) In re a nobis male gesta hoc quoque considerandum, quid boni sub ea re DEVS fecerit.

¶ ἃ προκατήγγειλε, *quæ præmuniavit*) Hoc opponitur *ignorantiæ* Iudæorum.

¶ πάντων, *omnium*) Hoc magnam vim sermoni addit.

¶ παθεῖν τ' *χριστὸν αὐτοῦ*) Sic Græci eodices idonei cum *Irenæo* & *Syro*. Id est, *patri Vnctum ipsius*. Idque plane congruit cum cap. IV. 26. Alii pronomen *αὐτοῦ* ipsius seripserunt post illud, *per os omnium prophetarum*, uti exstat Luc. I. 70.

¶ ἔ' *νῦν*, *sic*) hac via.

19 μετανοήσατε ὅν καὶ ἐπιστρέψατε, *resipiscite igitur ἔ' convertimini*) Hic & cap. XXVI. 20 *penitentia* ponitur ante *conversionem*: Ier. XXXI. 19 *conversio* ante *penitentiam*. Prius ponitur *conversio*, quum significatur receptus hominis a peccato & reditus ad eor suum: post *penitentiam* ponitur, quum significatur in resipiscente applicatio sui ad DEVM.

¶ εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι, *ut deleantur*) Alluditur ad *aquam* baptisimi.

¶ πᾶς ἁμαρτίας, *peccata*) etiam illud, quod in Iesum patrastis.

¶ ὅπως ἂν) *ut*. sic ὅπως ἂν, Matth. VI. 5. Luc.

Luc. II. 35. & (pro Hebræo $\mu\eta\delta$) Act. XV. 17. Rom. III. 4. $\alpha\upsilon$, particula potentialis, si scilicet *penitentiam agitis*, non totum sermonem conditionalem facit, sed ad auditores pro sua parte acuendos pertinet.

¶ $\epsilon\lambda\theta\omega\sigma\iota$, *veniant*) etiam vobis. Nam per se tempora illa futura erant, etiam si auditores illi non auscultassent: (conf. Zach. VI. 15, ubi pariter est conditio particularis:) sed respectu auditorum poterant magis minusve promoveri. Ideo dicuntur *καιροὶ tempora* sine articulo.

¶ $\kappa\alpha\iota\rho\iota$, *tempora*) Conf. v. 21 not.

¶ $\alpha\upsilon\alpha\iota\psi\upsilon\zeta\epsilon\omega\varsigma$, *refrigerationis*) Alluditur ad *auram* N. T. plenam gratiæ, cedente omni æstu. Ies. LVII. 16.

¶ $\alpha\pi\omicron$ $\pi\rho\epsilon\sigma\omega\pi\epsilon\alpha$, *a facie*) Omnis latria pura est a facie Domini, quum clementer nos aspicit. Ps. XLIV. 4. Num. VI. 25.

20 $\alpha\pi\omicron\sigma\epsilon\iota\lambda\eta$, *mittat*) *Misit*, versu 26. nec tamen jam dicitur, *remittat*, sed iterum, *mittat*. conf. c. I. 11 not.

¶ $\pi\rho\epsilon\kappa\epsilon\chi\epsilon\iota\rho\iota\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$) Vix uspiam repertiunda lectio, *προεκεκρυγμένον*. Non *pre-nuntiat* hic Petrus Christum, sed *paratum* declarat. Idem verbum cap. XXII. 14. XXVI. 16. Ex. IV. 13. Ios. III. 12. conf. Luc. II. 31. *Paratus* est, ut a nobis accipiatur, ut a Deo mittatur. Hefychius, *προεκεχειρισμένον*, *προβεβλημένον*, *ἡτοιμασμένον*. sic enim legendum, pro *ἡτοιμασμένον*.

21 $\epsilon\upsilon$ $\delta\epsilon$ $\epsilon\gamma\gamma\alpha\tau\omicron\nu$ $\mu\acute{\epsilon}\nu$ $\delta\acute{\epsilon}\zeta\alpha\delta\alpha\gamma$, *qui oportet cælum quidem capiat*) Particula *quidem* apodosis, cui alias *autem* servit, representatam habet in *mittat*, versu 20. *Cælo capiat*, i. e. *cohiberi, concludi*, violenta est interpretatio, quasi cælum Christo majus sit; & inimica celsitudini Christi supra omnes cælos. Eph. IV. 10. Non tamen nullo sensu dici potuit: *cælum suscipit Christum. admittit* scilicet. ut thronus Regem legitimum, quamvis Christus antea fuerit exinanitus,

nec adhuc a mundo agnitus. Sed multo augustior & Scripturæ sermoni convenientior est hæc sententia: *Christus capit cælum*. & sic $\epsilon\gamma\gamma\alpha\tau\omicron\nu$ commodius etiam caret articulo. Idem est, quod $\lambda\alpha\beta\alpha\iota$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\alpha\upsilon$, *accipere regnum*, Luc. XIX. 12. & $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota$, *regnare*. I Cor. XV. 25. Neque obstat vis verbi $\delta\epsilon\chi\omicron\mu\alpha\iota$, quasi cælum debeat esse continens, quo Christus contineatur. Basilius Seleucientis Or. XI, $\delta\epsilon\chi\epsilon\tau\alpha\iota$ $\eta\lambda\iota\alpha\varsigma$ $\kappa\alpha\tau\alpha\gamma\omega\gamma\iota\omicron\nu$ $\alpha\mu\alpha\rho\tau\acute{\iota}\alpha\varsigma$ $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\nu$. nec dissimile illud Or. XIV, $\pi\acute{\omega}\varsigma$ δ $\epsilon\gamma\gamma\alpha\tau\omicron\nu$ $\sigma\alpha\gamma\eta\eta\epsilon\tau\alpha\iota$. Accedant, quos E. Schmidtus huc contulit. Euripides, $\epsilon\upsilon$ $\eta\lambda\theta\epsilon\varsigma$ $\epsilon\sigma\delta\epsilon\omicron\nu\tau\iota$, $\delta\acute{\epsilon}\zeta\alpha\delta\alpha\gamma$ $\delta\acute{\omicron}\mu\omicron\varsigma$, *non venisti opportune, has ædes occupatum: & Demosthenes, εἰδε δίδόντων ὑμῖν τῶν καιρῶν ἀμφίπολι δέξασθαι δύνασθ' αὐ.* *ne si ipsa quidem opportunitas Amphipolium vobis traderet, eam occupare possētis*. Porro hanc quoque emphasin habet verbum $\delta\acute{\epsilon}\zeta\alpha\delta\alpha\gamma$, ut denotet rem oblatam. Nam Pater Filio dixit: *Capessè cælum: sede a dextris meis: sede in throno meo, quod est cælum*. Denique $\delta\acute{\epsilon}\zeta\alpha\delta\alpha\gamma$ accipere habet notionem inchoativam, & tamen in præsentī dicitur $\delta\epsilon\alpha$, *oportet*, non $\epsilon\delta\epsilon\iota$, *oportuit*, quanquam ascensio non heri aut nudius tertius fuerat facta. Loquitur videlicet Petrus dere, quæ ad adventum Christi de cælo gloriosum collata, erat adhuc quasi præsens, præsertim respectu auditorum jam jam ad fidem accedentium.

¶ $\alpha\chi\rho\iota$ $\chi\rho\acute{\omicron}\nu\omega\nu$ $\alpha\pi\omicron\kappa\alpha\tau\epsilon\varsigma\acute{\alpha}\sigma\epsilon\omega\varsigma$, *donec erunt spatia restitutionis*) id est, donec ea implebuntur. Sic $\alpha\chi\rho\iota\varsigma$ $\eta\mu\epsilon\rho\omega\nu$ $\pi\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon$, *ipsos quinque dies*, c. XX. 6. $\alpha\chi\rho\iota$ $\kappa\alpha\iota\rho\epsilon$, *ad tempus*. c. XIII. 11. Similes locutiones, Luc. XXI. 24. Gal. IV. 2. Hebr. III. 13. Ap. VII. 3. XV. 8. XVII. 17. XX. 3. Complectitur Petrus totum cursum temporum N. T. inter

Ascensionem Domini & gloriosum ejus Adventum, in quibus eminet lauta illa aetas apostolica, v. 24. & respondens ei conditio ecclesiae, post apostasiam & calamitates diutinas, ex Iudaeis simul & Gentibus constituendae. Iustus Jonas: *Christus*, inquit, *est ille Rex, qui nunc accepit caelum, regnans interim per evangelium in Spiritu, donec restituantur omnia, id est, reliquiae Iudaeorum & gentes convertantur. Rom. XI.* Ἀποκατάστασις est rerum ex turbis in priorem ordinem restitutio. Dices: Num ergo unquam omnia tali fuere in statu, cui restituenda sint? Resp. Fuere, quod ad initia certe attinet: conf. Matth. XVII. 11. quare apostoli etiam supra, cap. I. 6, hoc verbo usi sunt. Expende verbum ἀποκαθίστημι, Ier. XVI. 15. XXIV. 6. L. 19. Ez. XVI. 55. Omnium restitutio facta erit, quum omnes hostes scabellum erunt pedum Christi: 1 Cor. XV. 25. quod sensim fit nunc, & celeriter aliquando confiet.

¶ πάντων, omnium) *Universitas caelo* opponitur, ut parti.

¶ ὧν) pro αἰ, quae.

¶ ἐλάλησεν, locutus est) ὁκνόςatus est.

¶ προφητῶν, prophetarum) Moysi, v. 22. & ceterorum. v. 24. Huc refertur γὰρ, enim. v. 22.

22 προφήτην κτλ.) Deut. XVIII. 15 seqq. LXX, προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ὡς ἐμὲ ἀσῆσει σοι Κύριος ὁ θεός σου, αὐτῷ ἀκούσει κατὰ πάντα, - καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι ἂν ἐπιτέλωμαι αὐτῷ. καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ, ὅς ἐστιν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτῷ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ.

¶ ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ex fratribus vestris) Non dicit Moyses, ex fratribus nostris: nam loquitur DEI nomine. Nec Moysi unquam promissus est Christus; nam non ex ejus tribu aut posteritate venit: plane-

que Moyses & Christus inter se opponuntur.

¶ ὡς ἐμὲ, tanquam me) Israëlitæ non habuerunt ideam prophetæ majoris, quam Moysen, qui singularis plane in V. T. propheta fuit. Num. XII. 8. Deut. XXXIV. 10. Huic ergo unus similis Iesus. Moyses instituit divinitus ecclesiam Israëliticam: Christus instituit divinitus ecclesiam suam. Cum Moysi prophetia mox conjunctus erat effectus,eductio ex Ægypto: cum Christi prophetia conjunctus est mox effectus, redemptio. Domini vocem non potuit sustinere populus; Moysen audire optavit: Christum audire multo est optabilius. Moyses omnia & sola ea, quæ Dominus mandavit, locutus est populo, uberrime: Christus, multo magis. Atque ita respondet Moysi Christus, ut etiam major sit, ratione personæ divinæ, & muneris Evangelici, Hebr. III. 25. coll. Num. cap. cit. v. 7. Similitudo non officit excellentiæ, Matth. XXII. 39. & particula ὡς tanquam pertinet ad comparandum non solum par cum pari, sed etiam minus cum majori, Matth. V. 48. & majus cum minori. Malach. III. 4.

¶ αὐτῷ, eum) præ me.

¶ ἀκούσειτε, audietis) audire debebitis & poteritis.

23 ἔσοι δὲ, erit autem) ἡ formula modalis, attentionem excitans.

¶ ἥτις ἐάν, quacumque) Innuitur, multos hunc Prophetam esse audituros; multos non audituros.

¶ ἐξολοθρευθήσεται, exterminabitur) Pro Hebræo, ego requiram ab illo, ponitur solenne illud de pro excidio. Ut peccati stipendium mors est: sic peccati atrocis, mors atrox, id est, excidium.

24 πάντες, omnes) Eandem in sententiam allegantur prophetæ in Ap. X. 7.

¶ δὲ, vero) Resp. μὲν, quidem. v. 22.

¶ ἀπὸ σαμουὴλ, a Samuel) Inter Moysi & Samuelis tempora non fuit multa prophetia,

phetia, donec Mosi uni firma esset constituta auctoritas, ad quem ceteri deinceps forent dijudicandi. Deinde, quum regnum introductum est, prophetia de regno Christi viguit: & per ipsam Samuelis matrem prima est Regis & Messie mentio facta, ac deinde frequentata. 1 Sam. II. 10. 35 &c.

¶ ἤ) repete, ἀπὸ ἤ.

¶ καὶ ποκατήγγελλον) καὶ etiam.

¶ πάντας, hos) Multa, quum tempus est, simul implentur.

25 ὑμῖς, vos) qui hodie vivitis.

¶ ἤ προφητῶν) prophetarum, qua prophetarum, id est, prophetiarum. Sic cohæret, quod sequitur, ἔσ testamenti: uti Dan. IX. 24, *Visio ἔσ propheta*. Ad vos, inquit Petrus, pertinent prophetiæ & testamentum. Obligat auditores.

¶ καὶ ἐν τῷ σπέρματι σὲ εὐελογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριά τῆ γῆς) Gen. XXII. 18. LXX, καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σὲ πάντα τὰ ἔθνη τῆ γῆς. A Petro appellantur πατριά familiae, quasi sub involucri illo, de quo ad c. II. 39 egimus. Conf. de hoc loco, Gal. III. 8. 16 nott.

26 πρῶτον, primum) Prævium indicium, de vocatione gentium.

¶ ἀναστήσας, suscitans) ex semine Abrahami.

¶ παῖδα) v. 13.

¶ εὐλογῶντα, benedicientem) Id deducitur ex v. 25.

¶ ἐν τῷ ἀποστρέφειν) Activum: in avertendo. Christus est, qui avertit & nos a malitia, & impietatem a nobis. Rom. XI. 26. Res non est humanarum virium.

¶ πονηριῶν) malitiis, quibus benedictio sufflaminatur. Πονηρία & improbitatem & miseriam notat.

CAP. IV.

1 **Λαλόντων**, loquentibus) Divinitus res gubernata est, ut prius cloquerentur, quod satis esset, in templo; deinde etiam in synedrio, quo ire non licuisset, nisi ducti fuissent.

¶ ἐπέστησαν, supervenerunt) Crux semper comitatur verum Evangelium. Ionas.

¶ οἱ ἱερεῖς, sacerdotes) qui laborabant de sacerdotio.

¶ ὁ στρατηγὸς τῶ ἱεροῦ, præfectus templi) qui laborabat de republica, ut summus præfectus, cui suberant præfecti excubi- arum in templo. Luc. XXII. 4.

¶ οἱ σαδδουκαῖοι, Sadducæi) qui laborabant de doctrina sua.

2 διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς, quod docerent) Hoc agre ferebant Sacerdotes, propter suam auctoritatem; præfectus templi, metu rerum novarum.

¶ κατεγγέλλειν, amuntiant) Hoc agre ferebant Sadducæi, resurrectionem negantes. quorum error unico exemplo, Iesu Christi maxime, refutabatur penitus.

3 ἐς τήρησιν, in custodiam) Sic Petrus & Iohannes in fide acuebantur.

¶ αὔριον, crastinum) Crastinus dies hîc dicitur pro postero, per Mimesin.

¶ ἑσπέρα, vespera) c. III. 1.

4 ἤ ἀνδρῶν, virorum) cum mulieribus ergo & liberis multo major. Huic summæ, quasi millium quinque, includi videntur, qui c. II. 41 memorantur. Deinde, post alias accessiones, c. V. 14. VI. 1. 7. factæ sunt complures myriades. c. XXI. 20.

5 αὐτῶν, eorum) Iudæorum.

¶ τὸς ἀρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς, principes ἔσ seniores ἔσ scribe) qui conspicui erant imperio, consilio, doctrina.

¶ ἐν ἱερουσαλήμ, *in Jerusalem*) ex vicinia: nisi eius ponitur pro ἐν.

6 ἄρχιερέα, *princeps sacerdotum*) Hoc subauditur etiam de *Caipha*.

¶ ἀλέξανδρον, *Alexander*) Frequens Iudæis nomen ex *Alexandro M.*

7 ἐπιυθάνοντο) *interrogabant*, multis verbis, quasi resignota esset aut obscura. Resp. *notum*. v. 10.

¶ δυνάμει, *δύναμι, potestate, virtute*) Relatum illis aliquid fuerat ex verbis Petri. c. III. 6. 12. 16. Et hoc ipsum Petrus egregie repetit v. 10. 12.

¶ ἐπίήσαστε, *fecistis*) Ambigue loquuntur. non dicunt: *sumastis*.

8 πληθεύεις, *repletus*) illo ipso momento. Virtus, quæ in illo habitabat, se exseruit. Sic c. XIII. 9. Ut præfens quodque tempus poscit, sic DEVS organa sua movet. At πλήρης, *plenus*, dicit habitum, Act. VI. 3. 5.

¶ ἀρχόντες, *principes*) Initio honorem eis habet. Aliter, quum in oppugnando perseverant, v. 19. iterumque c. V. 29. Conf. c. VII. v. 2. init. cum v. 51.

9 εἰ, *si*) i. e. quum. præsentem jam ἀνάκρισιν *questionem* innuit.

¶ ἀνακρινόμεθα, *examinamur*) per questionem iudicalem.

¶ ἐνεργεσία, *beneficio*) cum alias dijudicari debeant, qui *malum fecerunt*. Non additur articulus: sed sequitur, ἡ σωτηρία, *salus*, v. 12, ubi articulus epitalin facit. Christus σωτὴρ καὶ ἐνεργέτης, *Salvator beneficentissimus*. vid. Chrysof. de sacerdot. p. 208.

¶ ἐν τίνι, *in quo*) Interrogant proceres: *qua virtute, quo nomine*. Id Petrus, mutato adjectivo, quo determinatius respondeat, assumit; & de *potestate ac nomine* statim etiam respondet, v. 10.

¶ εἶτε, *hic*) qui adest. v. 10. 14.

¶ σέσωσα, *salvus factus est*) Huc ref. ἡ σωτηρία, *σωθῆναι, salus, salvari*, v. 12. ex notatione nominis *Iesu*. v. 10.

10 γνωστὸν, *notum*) Hoc Petrus, ut magnus præco, elata voce dixit. Brevi totum dicit.

¶ ὑμῖν, *vobis*) proceribus.

11 οὗτος, *Hic*) Severiorem illationem adhibet ad principes, quam c. III. 17 ad populum.

¶ ὁ λίθος, *Lapis*) Articulus remittit ad prophetiam. vid. Matth. XXI. 42 not.

¶ ὑφ' ὑμῶν, *avobis*) Hoc cum parrhesia additur.

¶ ἐν κεφαλῇ γωνίας, *caput anguli*) Id exponitur v. seq. Ipsa ædificantium reprobatio Lapidem comprobat.

12 ἐν ἄλλῳ οὐδενί, *in alio nemine*) i. e. plane in Hoc uno salus est. In hoc plane figitur illud, *in quo*, v. 9.

¶ ἡ σωτηρία, *Salus*) promissa, optata, qua omnem miseriam effugimus: salus corporis & animæ. coll. v. 9. Magna vis articuli.

¶ γὰρ, *enim*) Datum sit oportet atque editum divinitus *nomen*, in quo sit salus. Non est *nostrum*, salutare nomen designare vel excogitare: non est Romæ, defunctos canonizare.

¶ ἕτερον, *alterum*) Id respectu ἑτέρου, *alio*, vim habet ἐπιταπικῆν. *Ammonius*: ἕτερος μὲν, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, ἄλλος δὲ, ἐπὶ πλείονων. conf. 1 Cor. XII. 8 f. 2 Cor. XI. 4. Gal. I. 6. 7. nott.

¶ ὑπὸ τῷ οὐρανῷ, *sub celo*) i. e. in omni terra. c. II. 5. Terrigenis salute opus erat: & Salvatorem oportuit in terra salutem pangere. Matth. IX. 6.

¶ τὸ δεδομένον, *datum*) quod datum sit, ex celo.

¶ ἐν ἀνθρώποις, *in hominibus*) Unus est mediator: alter non est in toto genere hominum. 1 Tim. II. 5.

¶ ἡμᾶς

¶ ἡμᾶς, nos) nos, omnes.

13 θεωρῶντες) spectantes.

¶ παρρησίαν, libertatem) Nomen παρρησία, & παρρησίαζομαι verbum, in hoc libro per frequens, ejus quippe argumento conveniens, characterem exprimit veræ religionis. Urbem & orbem hac parrhesia vicerunt.

¶ καταλαμβάνει, noscentes) nunc, vel etiam antea.

¶ ἄνθρωποι, homines) Hoc tenuius, quam vñi.

¶ ἀγράμματοι, illiterati) qui ægre legent aut scriberent, vix ultra progressi in literis etiam sacris.

¶ ἰδιῶται, idiotæ) privati, piscatores videlicet; neque illis adeo artibus præditi, quibus politici & eloquentes homines nituntur. Ἀγράμμαται est rudis, ἰδιώτης rudior. Vide quæ de hoc vocabulo notavimus ad Chrysostr. de Sacerd. § 413. Per hujuscemodi homines contentos coram mundo SEMPER fecit Deus prædicari verbum suum. Iustus Jonas.

¶ ἐπεγινώσκον τε, agnoscebantque) nunc demum, nam paullo ante minus curarant.

14 σὺν αὐτοῖς, cum eis) Petro & Iohanne.

¶ ἐς ὧτα, stantem) firmo talo.

¶ ἔδεν εἶχον, nil habebant) quamvis vellent. v. 21. Ipsi ajunt, non possumus. v. 16.

16 τί ποιήσομεν, quid faciemus?) Qui sic quærunt, his paratum est responsum: Credite.

¶ πῖς) casus sextus.

¶ Φα εἶρον, manifestum) scil. est. Et hinc pendet ἐπιγνωσὸν κτλ.

17 διανερμηθῆ) Totum pro gangræna habent. Ea enim sic describitur, 2 Tim. II. 17.

¶ ἀπειλῆ, minis) Nil agitis, proceres. Habent hi homines, quo confugiant. v. 29.

¶ ἔγω, isto) Non dignantur appellare nomen Iesu. c. V. 28.

18 φθέγγεσθαι, loqui) sermone familiarari.

¶ διδάσκειν, docere) in concionibus.

19 ἀποκριθέντες, respondentes) aperte & rotunde. Non utuntur arte, dum dimilli sint.

¶ ἐνώπιον ἑ θεῶ, in conspectu Dei) Multa mundus pro justis habet, quæ coram DEO non sunt justa: & vice versa.

¶ ἀκέειν) audire, pro obedire. Qui non obtemperat, is vel audit invitus.

¶ μᾶλλον, potius) Eorum antistitum salva demum apud sanctos fortis est auctoritas, qui nil contrarium DEO statuunt aut jubent.

¶ κρίνατε, judicate) Communicatio. Non facile mundus tanta perversitate suas leges contra DEI causam tuetur, ut naturalis æquitas etiam in intellectu plane obruatur.

20 ἡμεῖς, nos) Iam faciunt, quod vix dum prohibuerant antistites, & jus suum defendunt.

¶ ἔδυνάμεθα μὴ λαλεῖν) non possumus non loqui) Amos III. 8.

21 προσάπειλησάμενοι) amplius minati.

¶ πάντες, omnes) Sæpe populus est sanior, quam qui præsent.

22 πλειόνων, plus) Inveterata fuerat claudi nati infirmitas.

¶ ἐφ' ὃν) super quem.

23 ἀπήγγειλαν, venuntia verunt) Quamvis id nollent proceres, tamen non peccarunt apostoli.

¶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, principes sacerdotum & seniores) Non nominantur Sadducei, qui partim sub illis continentur, c. V. 17. partim non erant allēsores.

24 ὁμοθυμαδὸν ἤραν Φωνήν, unanimiter sustu-

suftulerunt vocem) Petrus etiam hinc verba videtur præivisse: sed ceteri quoque voce sunt usi.

¶ *δέσποτα*) Domine familiæ fidelium.

¶ *σι, tu*) Enunciatio, cujus subjectum: Tu DEVS, qui fecisti omnia; tum, subaudito es, sequitur prædicatum, qui dixisti.

¶ *ὁ ποιησας, qui fecisti*) Altum hoc exordium in solennioribus adhibitum orationibus. Ier. XXXII. 17. Nehem. IX. 6. Ideo in celo, terra, mari fit voluntas DEI; neque in terra debet voluntas hominum opponi aut præponi. frustra conantur homunciones. Creator etiam per miracula eos refutat.

25 *ἰνα πῶς αὐτῶς*) Ps. II. 1, 2. Sic plane LXX.

¶ *ἐφρύζαν*) Verbum hoc proprie de equis dicitur, ferociter fremere.

¶ *κενά*) Est hoc instar adverbii. sic LXX, *ὡρακαλέετε κενά*. Iob XXI. 34. Interrogationi in priore hemistichio, parallelum est hoc verbum in altero.

26 *οἱ βασιλεῖς τῆ γῆς, reges terre*) Omnia mundi regna Evangelium oppugnarunt aliquando.

¶ *οἱ ἀρχοντες, principes*) Horum instar, Pilatus; ut regum, Herodes. Accurate respondent propheta & eventus. Deinceps Herodes, non Pilatus, etiam apostolos legitur afflixisse.

27 *συνήχθησαν, convenerunt*) Id repetitur ex v. 26.

¶ *ἐπ' ἀληθείας, vere*) ut res ipsa demonstrat.

¶ *παῖδά σου, Ministrum tuum*) cujus typus David. nam hic eodem nomine appellatur v. 25.

¶ *ὃν ἔκρισας, quem unxisti*) Hic est rex unctus Domini. v. 26. Psalm. II. 2. 6.

¶ *ἠρώδης, Herodes*) Hic, cum Iesum in potestate sua haberet, tamen non dimisit,

sed Pilato remisit, consentiens in ea, quæ erat facturus. Luc. XXIII. 7 fs. XIII. 31.

¶ *λαοῖς, populis*) Pluralis, repetitus ex Psalmo, poëticus. Vnus alterque cod. *λαός*; sed *λαοῖς* respicit versum 25. ac plane Psalmo II respondet præsens oratio fidelium, ut collatio docet:

reges, Herodes:
principes, Pontius Pilatus:
gentes, gentes:
populi, populi Israël.

Agit psalmus ille de regno Christi: quare in hostibus Herodes potius & Pilatus memorantur, quam Caiphas pontifex, qui versu 29 includitur.

28 *ποιήσαι, facere*) Plura facere, cum vellent, non potuere. Constr. cum *convenerunt*, non cum *unxisti*. Nam subjectum verbi *facere* sunt hostes congregati, de quibus prædictum erat. conf. c. II. 23. III. 18.

¶ *ὅσα, quæcumque*) non pauciora, sed nec plura.

¶ *ἡ χεὶρ σου καὶ ἡ βελὴ σου, manus tua & consilium tuum*) Notabilis ordo verborum. Manus Dei citius sentitur, quam consilium. Potentia innuitur & sapientia.

¶ *προώρισε*) præfinit.

29 *ἀπειλῶς, comminationes*) Plurale. v. 17. 21.

¶ *παρρησίας, libertate*) quicquid illi minentur.

¶ *λαλεῖν, loqui*) Non petunt, ut sibi liceat non loqui, nedum ut alii mittantur, nam certi erant de sua vocatione.

30 *ἐν τῷ, in*) in extendendo, id est, dum extendis. Sermonem comitantur miracula, eique stimulum addunt. c. XIV. 3. Marc. XVI. 20.

¶ *ἐκτείνεν τὸ, extendas*) Sæpe in V. T. laudatur brachium Domini *extentum*.

¶ *εἰς ἰασιν, ad sanationem*) v. 22.

¶ *γίνεσθαι*) Repete *ἐν τῷ, dum fiunt*. Namque

que *εις* *ιασιν* conſtruitur cum *εκτελειν*.

¶ *ὄνομα* (*ἄ*, *nomen*) v. 17.

31 *εσαλεύθη*, *motus est*) Documentum, omnia per Evangelium commotum iri. C. XVI. 26.

¶ *επλήσθησαν*, *repleti sunt*) denuo.

¶ *μετὰ παρρησίας*, *cum libertate*) Parrhesia illico eis collata est, uti v. 29 orarant, eamque prima quaque occasione inter se & ad alios exseruerunt.

32 *η καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ μία*, *cor & anima una*) in credendis & agendis. Egregius character.

¶ *εὐδὲ εἰς*) *ne unus quidem*, in tanta multitudi- ne. Summus gradus concordia.

¶ *ἔλεγεν*, *dicbat*) Hoc ipso præſupponitur, *proprietatem* possessionis non plane fuisse deletam.

¶ *κοινὰ*, *communia*) Sic ferebat directio divina; fidelium numerus magnus ille quidem, sed non tantus, quantus postea; imminens mutatio status Iudaici. Magistratus tum non interpellarunt, quominus ecclesia & singuli Christiani facultates suas, prout ipsis placeret, dispenserent. v. 34 f. VI. 1 f. XI. 30. XXIV. 17. 1 Cor. XVI. 1.

33 *ἀπέδιδαν*, *reddebant*) Certi certos faciebant alios.

¶ *οἱ ἀπόστολοι*, *apostoli*) Horum id proprie erat. nam viderant. Horum eximia fuit mensura. C. V. 12.

¶ *χάρις*, *gratia*) Gratia DEI & favor populi.

34 *εὐδὲ γὰρ εἰδὲς τις*, *neque enim quisquam egens*) Sic hodie esse debebat, etiam sine communionem bonorum, quæ non nisi summo fidei & amoris flori convenit.

¶ *πωλῶντες*, *vendentes*) Præclare collocarunt opes suas, antequam urbem Romani vastarent. Ut Israëlita ab Ægyptiis, sic Christiani ab Iudæis lucrifecere.

35 *καὶ ἐπίθην*, *ε* *ponebant*) uti milites ar-

ma submittent. Significabant, apostolos, divinagubernante sapientia, arbitrium omnererum habere.

36 *ὁ ἐπικληθεὶς*, *qui cognominatus est*) Novum specimen majestatis apostolicæ, fidelibus cognomina dare.

¶ *ὁ υἱὸς τῆς ἐπικλησεως*, *filius consolationis*) Cognomen evangelicum. Etymon explicat *de Dieu* ad h. l. & Hiller. Onom. p. 300.

¶ *λεβίτης*, *Levites*) Pro Leviticis, Christiana vigent. Sequuntur etiam sacerdotes. C. VI. 7.

¶ *κύριε* (*ἄ* τῷ γένει) Sic, *ποντικός τῷ γένει*, *ἀλεξανδρείς τῷ γένει*. c. XVIII. 2. 24.

37 *ὑπάρχοντι* (*ἄ* αὐτῷ ἀγῶ) *cum esset ei ager*) extra terram Israël, in qua Levitis nulla portio fuerat.

CAP. V.

I *Ἀνανίας σὺν σαπφείρῃ*, *Ananias cum Sapphira*) *Gratiosa & pulchra nomina*, mores mali.

2 *ἐνοσφίσασα*, *fraudavit*) Peccatum Achæ & Ananiæ in multis simile, principio ecclesiæ V. & N. T. idemque verbum *ἐνοσφίσασα* *fraudavit* de Achæ dicitur Ios. VII. 1. Ille tamen in V. T. ore Dei, manu hominum interemptus; hic, in N. T. manu divina, ore apostoli, simile item peccatum Iudæ & Ananiæ.

¶ *ἀπὸ τῆς τιμῆς*, *de pretio*) Videntur non *credidisse* hi duo, rem Christianam diu mansuram.

¶ *συνειδυίας*, *conscia*) Gravius peccarunt, cum potuissent se invicem dehortari.

¶ *ἐνέγκας μέρος τι*, *afferens partem quandam*) proinde ac si totum esset. Ananias tamen totum attulisse videri voluerat: itaque non multum interverterat.

3 *ἐπλήρωσεν*) *implevit*, audacia & fraude

de, te non obfistente. Ipse Ananias fortas-
fenon existimavit, Satanam subesse. Ple-
nitudo cordis Satanica, summus malitiæ
gradus.

¶ *Ψέυσαδάσει*) ut falleres, quantum in
te est; quasi Spiritus sanctus nesciret frau-
dem tuam. v. 9. *Ψέυδομαι* cum accusativo,
Deut. XXXIII. 29. inde Ps. LXVI. 3. it.
Iob. VI. 10. VIII. 18. aliquanto plus notat,
quam cum dativo.

¶ *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*, Spiritum sanctum)
qui in nobis est, (conf. 2 Cor. XIII. 3.) &
quo dirigente bona ecclesiæ administran-
tur.

4 *μείον*, manens) id est, dum manebat
invenditus ager.

¶ *σοὶ ἔμενε*, tibi manebat) Libera res fuit
communio bonorum.

¶ *ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ*, in tua potestate) Pro-
positum merum, si votum absit, non obli-
gat ad faciendum aliquid, quod per se bo-
num est, nec tamen necessarium. conf. Ioh.
Val. Schmidii diss. jur. Lipsiæ habita A. 1712
de Proposito in mente retento nihil ope-
rante, § 18.

¶ *πίπ*, quare) Liberrime peccavit Ana-
nias & cum diuturna proæresi.

¶ *ἔθε*, posuisti) Idem peccatum & ab ho-
mine & a Satana.

¶ *τῷ θεῷ*, DEO) Quæ DEO te dare
professus es, intervertisti. Ratio Spiritus
sancti continetur sub ditione particulæ
ἀλλὰ, sed, non sub ditione particulæ *οὐκ*,
non. Itaque hæc est sententia: Ananias
mentitus est DEO & ejus Spiritui, non ho-
minibus & Petro. Aude, si potes, Socini-
ane, ita dicere: Mentitus est non Spiritui
S. & Petro, sed DEO. Mendacium Ana-
nias, ut est mentitus Spiritui S. & ut men-
titus est DEO, idem prorsus peccatum est,
& æque grave; immo gravius quodammo-
do, ut est mentitus Spiritui S. conf. Marc.
III. 28. Firmissimum argumentum, quo

probatur, Spiritum S. esse Personam, &
Personam Deitatis.

5 *πεσῶν*, cadens) Terror Ananias, spe-
cimen terroris, quo percellentur impii in
judicio, citra exanimationem.

¶ *ἐξέψυξε*, exanimatus est) Hoc verbo
mors misera denotatur. v. 10. c. XII. 23.
Iudic. IV. 21. Quares, cur tanta pœna &
tam repentina mors inflicta hoc gratiæ
N. T. pleno tempore? coll. Luc. IX. 55.
56. Resp. I. Discipuli sua voluntate ignem
poposcerant in Samaritas: nunc Spiritus
sanctus Petrum regit. II. Iesus, illo exina-
nitionis statu, Samaritanis fuerat ignotus,
eisque postea prædicandus: Ananias &
Sapphira evidentissime cognorant glori-
am Christi & præsentiam Spiritus sancti,
& uberrimam habuerant occasionem salu-
tis. III. Ananias & Sapphira peccarunt a-
trocissime, liberrime, mutuo consensu, &
mensuram peccati subito impleverunt. IV.
initio illius œconomias salutare multis
fuit exemplum in eis editum, & timor ex
illo. V. quod gravitati pœnæ in corpore
accessit, in anima potuit decedere.

¶ *Φέβῳ*, timor) vim refringens ex-
empli pessimi.

¶ *τὸς ἀκούοντας*, qui audierunt) non modo
super eos, qui viderunt. Sic v. 11.

6 *οἱ νεώτεροι*, juniores) Hos decebat rem
exsequi.

¶ *συνέσειλαν*) composuerunt.

¶ *ἔθαψαν*, sepelierunt) illico. Neque
enim mora opus erat.

7 *διάστημα*, spatium) Mulier, vas infir-
mum, longius habuit pœnitentiæ spati-
um. Pretiosum trihorium!

¶ *μὴ εἰδῶτα*, nesciens) Nam si scisset,
confessio ejus nil magnum fuisset. Neque
digna erat, quæ sciret; quum Spiritum
Domini tentasset.

8 *ἀπεκρίθη*) respondit mulieri, cujus
intro-

introitus in cœtum sanctorum erat instar sermonis.

¶ ἐπέ μοι, dic mihi) Hortatur eam ad dicendum, quod res esset.

¶ εἰ πῶς, tantine) Hic summam, ut videtur, expressit Petrus.

9 οἱ πόδες, pedes) Id expressius, quam si diceretur, *qui sepeliverunt*.

10 εὐρον, invenerunt) post reditum.

11 ἐκκλησίαν, ecclesiam) Prima hęc (coll. cap. II. 47 not.) mentio, atque adeo specimen nativum, ecclesię in N. T. constitutę, per evangelium evocata, ab Iudaismo sejuncta, per baptismum Christo insita, per communitatem omnimodam conglutinata, per Ananię Sapphiręque excidium *disciplinat.e*. Interim appellavit Lucas *discipulos & copiam nominum: omnes credentes: numerum virorum: multitudinem credentium*, c. I. 15. II. 44. IV. 4. 32.

¶ πάντας, omnes) Etiam nos *timere* debemus.

¶ τῆς ἀκούσας, audientes) Audierunt sine dubio etiam antistites Iudęorum: neque tamen ea de re litem Petro intenderunt. Ananię delictum erat jam manifestum: & pœna erat aperte miraculosa.

12 ἅπαντες, cuncti) credentes.

¶ σῆα, porticu) loco capaci.

13 τῶν λοιπῶν, reliquorum) extra credentes.

¶ κολλᾶσθαι, se conjungere) familiariter.

14 πλήθην) Pluralis grandis. Iam non initur numerus, uti c. IV. 4.

15 ὡς, ita) Hoc pendet a v. 12 initio.

¶ κατὰ τὰς πλατείας) *secundum plateas*. Præpositio habet sensum distributivum sine articulo, v. 42. non cum articulo, c. VIII. 3.

¶ κλινῶν καὶ κραββάτων) *Lectus sumtuosior: grabatus, tenuior*.

¶ πέτρος, Petro) Qui Iesum abnegarat, nunc eo magis erat conspicuus in fide.

¶ αὐτῶν, illorum) & *liberabantur ab infirmitate sua*, addit *Calaritanus*. Et sic fere plerique cod. *Latini*, sed maxima in verbis discrepantia, quę Glossam indicat. Possit in Gręcis hiatus, αὐτῶν recurrente, admissus videri: sed in ms. Lat. *R utlingensi* est, & *liberabantur omnes ab infirmitate*, absque sua, αὐτῶν. Ex Latinis nonnulli Gręca hęc quoque varie fingunt. Incisi hujus vis habetur versu 12 & 16.

16 ἅπαντες, omnes) Nullum jam erat ἀπέπυγμα, nullus conatus irritus, ut ante, Matth. XVII. 16.

17 ἀναστὰς, exsurgens) Non sibi quiescendum ratus est.

¶ τῶν σαδδουκαίων, Sadducęorum) Ad hos multi se aggregarunt, quo magis oppugnant resurrectionem Iesu Christi.

¶ ζήλος, zelo) Impotentia hujus affectus ex tota eorum actione elucet.

19 ἄγγελος, angelus) *Undique invenietis, has magnas consolationes non contigisse, nisi valde afflictis*. Iustus Ionas.

¶ πᾶς θύρας, januas) c. XII. 10. XVI. 26.

20 πορεύεσθε, ite) illico.

¶ σταθέντες, stantes) liberrime.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) publice, ut antea.

¶ τῷ λαῷ, populo) quum proceres audire nolunt.

¶ πάντα, omnia) sine imminutione.

¶ τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης, verba vitę hujus) Id est, *hęc verba vitę*. coll. v. 32. Sic apud Hebręos adjectivum sæpe convenit posteriori substantivo. conf. c. XIII. 26. *Verba vitę*, Ioh. VI. 68. sine timore prædicanda, de vita Christi & fidelium.

21 γερσάν) Verbum LXXvirale.

23 κλεισμένον, clausum) Angelus iterum clauserat. v. 19.

24 διηπόρην, *hæsitabant*) Mundus, Dei servos exagitans, innumerabilibus sese hæitationibus implicat, & culpam in illos confert. c. XII. 18. XVI. 20. XVII. 6.

25 ἐστῶτες, *stantes*) Antitheton: *ποσειστis*.

26 ἔ μετὰ βίας) *non cum vi*: qua alias non abstinuissent. Sæpe importunitas multitudinis, per se non bona, conducit bonæ causæ. Luc. XX. 6.

27 ἐπηρώτησεν, *interrogavit*) *expostulans*.

28 παραγγελία, *præcipiendo*) Pudet dicere: *minando*. coll. c. IV. 17. nam non poterant punire.

¶ παρηγγέλαμεν, *præcepimus*) Vide crassam calliditatem hostium Evangelii. Edicta, leges & interdicta, quæ a testibus veritatis DEO obsequentibus non possunt non infringi, pro lubitu & faciunt & extorquent & fingunt, ut insontes quasi fontes plectantur. O iniquitas.

¶ τῆτο - τῆτα· ἴστο - *istius*) Fugit appellare *Iesum*. Petrus appellat & celebrat. v. 30. 31.

¶ τὴν ἱερουσαλήμ, *Ierusalem*) in qua nos, inquam, excubamus.

¶ βῆλεθε· *vultis*) Verbum invidiosum. Non id volebant apostoli, sed ex vero docebant, Iesum ab Iudæis nefarie fuisse interentum, ac simul viam ostendebant, qua virtutem *sanguinis* Iesu ad gratiam & salutem experirentur.

¶ ἐπαγαγεῖν) Sic Iud. IX. 24, ἐπαγαγεῖν τὴν ἀδικίαν - καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν ἐπιθεῖναι ἐπὶ ἀβιμέλεχ.

¶ ἐφ' ἡμᾶς, *super nos*) Ipsi, paulo ante, sanguinem Iusti in se receperant, verbis, Matth. XXVII. 25. & re ipsâ, mox v. 30.

29 πέτρος, *Petrus*) Quamvis Petrus jam præter ceteros senserat odium mundi, tamen loquendi & agendi partes a se se non

amolitur. Idem non jam utitur titulo, uti cap. IV. 8. quin hæc est quasi continuatio sermonis, cum incremento severitatis.

¶ Θεῶ, *Deo*) qui per angelum iussit loqui. v. 20.

¶ ἀνθρώποις, *hominibus*) qui tacere iubetis.

30 τῶ πατέρων, *patrum*) Cap. III. 13.

¶ ἤγειρεν, *suscitavit*) ex semine David. c. XIII. 23. III. 22. Hanc enim suscitationem spectabant promissiones patribus data. Idem verbum, Luc. I. 69.

¶ διεχειρίσαθε) Antea dixerat, ἀνείλετε, ἀπεκτείνετε, ἐσαυρώσατε. nunc superiore phrasi utitur.

¶ ἐπὶ ξύλου, *in ligno*) In ligno, initium peccati: in ligno, expiatio.

31 ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα, *Principem & Salvatorem*) Auctorem salutis, Hebr. II. 10. Id est, exaltavit illum, ut sit princeps & Salvator. c. II. 36.

¶ ὑψωσε, *exaltavit*) Exaltatio resurrectionem ex mortuis præsupponit, vel etiam includit. Phil. II. 9.

¶ δέναι, *ad dandum*) Pœnitentia est *domum* lætum, non triste negotium. C. XI. 18. 2 Tim. II. 25.

¶ μετανοίαν, *pœnitentiam*) qua Iesus accipitur, ut *princeps*.

¶ ἀφεσιν, *remissionem*) qua accipitur, ut *Salvator*.

¶ ἀμαρτιῶν, *peccatorum*) etiam illius peccati, quod in Iesum admisistis. v. 28.

32 καί, *&*) & inde.

¶ δέ, *vero*) Hæc particula amplificat. Spiritus sancti testimonium majus est, quam apostolorum.

¶ τοῖς περιπαροχῶσιν, *obedientibus*) Deus, inquit Petrus, dedit nobis Spiritum sanctum: is ad testandum nos impellit: & nos obsequimur. v. 29. Notanda, coll.

v.36.37.40. ubi πείθεσθαι exstat, utriusque verbi ex Ammonio differentia: πείθεσθαι μὲν τὸ ἐκείνης συγκαταπέθεσθαι· πειθαρχεῖν δὲ, τὸ κελεύοντι πειθεῖσθαι. Conf. Act. XXVII. 11. 21.

33 διεπίεοντο) *findebantur* | cordibus. C.VII. 54. Sic *findor* Latini dicunt.

¶ ἐβηλεύοντο) *consultabant*.

34 ἀναστὰς, *surgens*) ut plura dicturus.

¶ ἐν τῷ συνεδρίῳ, *in concilio*) Undique potest DEVS excitare defensores.

¶ Φαρισαῖος, *phariseus*) Resurrectionem mortuorum credens, a Sadducæis negatam.

¶ παντὶ τῷ λαῷ, *omni populo*) quamvis proceres, Sadducæi, v.17. eum non tanti aestimarent.

¶ πρὸς, *in pretio habitus*) magnæ existimationis.

¶ ἐξω, *foras*) Sic leniebatur procerum iracundia.

¶ βραχύ τι, *paululum*) Moratus sermo.

36 πρὸ, *ante*) Pulcrum est, exemplis consilia munire. Ea Gamaliel prudenter præmittit, deinde consequens addit.

¶ ἐαυτὸν, *se*) Character falsæ doctrinæ. C.VIII. 9.

¶ εἰς ἄδην, *ad nihilum*) non solum consilia eorum, sed ipsi ad nihilum venerunt. Quot miseri homines a falsis ducibus in perniciem perducti sunt!

37 μετὰ, *post*) Alius ergo Theudas fuerit oportet, quem Iosephus huic Iudææ postponit.

¶ ἑπὶ ἡμέραις, *diebus*) tempore tum novo & novis rebus opportuno.

38 λέγω ὑμῖν, *duco vobis*) Hæc formula hoc loco blandum quiddam habet potius, quam severum.

¶ ἐάσατε, *finite*) ut agant, quod agunt. Causæ aperte bonæ, assentiendum; aperte malæ, resistendum. Sed in re subita,

nova ac dubia, & ad adversarios incensos, eximie salutare est Gamalielis consilium.

¶ ἢ, *aut*) Significat, *opus* potius, quam *consilium* esse appellandum. Certe apostoli non suo, sed divino *consilio* agebant omnia.

¶ καταλυθήσεται, *dissolvetur*) solvi poterit & solvetur, vel per vos, vel per alios, vel per se.

38, 39 εἰ ἔστιν, *si sit, si est*) Illud mere conditionaliter; hoc, illi quippe oppositum hoc loco, categorice sonat. Ideo etiam in secunda, non in prima plurali hoc alterum eloquitur Gamaliel.

39 μή ποτε καὶ, *ne quando etiam*) Moratus particularum usus. *Etiam* significat, præter conatum irritum, reos illos *etiam* improbitatis fore. Hoc incisum pendet a sensu incisi proximi: *non potestis*, neque adeo debetis, *dissolvere*.

¶ θεομάχοι) Hoc verbum Symmachus non semel pro Hebr. דַּוָּרָא posuit. Conjugata, θεῶν, θεομάχοι.

¶ ἐνρεθῆτε, *inveniamini*) in exitu.

40 ἐπέειπον) *assenserunt*, hætenus, ut ne occiderent apostolos. neque enim mentem saniozem induebant alleiores.

¶ δάξαντες, *verberantes*) Id adhuc non fecerant Iudæi, deinde majora inflicaturi. Etiam mundus per gradus procedit, vel odio crescente, vel per speciem æquitatis.

41 χάρωντες, *gaudentes*) Character veritatis, gaudium in afflictionibus, verum, profundum, purum.

¶ ὑπὲρ ἑνομάτων) *pro nomine*) sc. hoc. Nonnulli addidere, ἡ ἰησοῦς, ἡ κυρίως ἰησοῦς, ἡ χριστός. Locutio absoluta, uti; Ioh. v. 7. Lev. XXIV. 11. Nomen Iesu expresserat Lucas versu præcedente. Eo refertur hic versus eum eleganti ellipsi pronominis.

¶ κατηξιάθησαν ἀτιμασθῆναι, *digni ha-*

biti sunt contumeliam pati) Eximium oxymoron. sic, *donatum est, ut patiamini*, Phil. I. 29. conf. 1 Petr. II. 19.

42 οὐκ ἐπαύοντο, non desinebant) quicquid prohiberet mundus.

¶ τ) Nunciabant, Iesum esse Christum.

C A P. VI.

1 Πληθύνοντων) scil. *ἐαυτές*. In multitudine facilis est causa *murmuris*.

¶ ἤ ἑλληνιστῶν, *Hellenistarum*) Erant Iudæi extra Palæstinam nati; quibus v. gr. Græca erat vernacula præter *Hebræam* linguam: ut hodie quoque multi sunt Iudæi Lusitani, Germani &c.

¶ παρεθεωροῦντο, *præteribantur*) sine malevolentia. Non sufficiebant apostoli ad omnia.

¶ αἱ χήραι, *viduæ*) quarum etiam in sancta societate facilior oblivio, viris rem suam magis urgere valentibus.

2 ἡμᾶς, *nos*) apostolos.

¶ καταλείψαντας, *relinquentes*) Non poterant utrumque simul curare: quare id, quod nobilius est, tuentur. Periculosum est, relinquere ea, quæ præcipue demandata sunt. Id sæpe imprudentibus accidit. Longe hoc seposuerunt episcopi, rebus mundanis ita impliciti, ut spiritualia, extra solennem pompam, fere absorbeat principatus.

¶ διακονεῖν τραπεζῆς, *ministrare mensis*) Locutio indignitatem aliquam exprimit. Antitheton, *ministerium verbi*. v. 4. *Diaconorum* in ecclesia primitiva quæ partes fuerint, copiose disquiritur: sed res possit paucis comprehendere. Apostolorum, evangelistarum, episcoporum, præcipuum munus fuit, prædicare verbum DEI: secundarium, curam quasi paternam (etenim ecclesia initio instar familiæ erat) gerere

victus, pauperum præsertim, peregrinorum, viduarum, &c. *Diaconi* autem, utriusque sexus, constituti sunt proprie pro eadem cura victus: & in eam partem permultum operæ impendere necessum habuerunt in ecclesia Hierosolymitana; ceteris in locis, vel plus vel minus: quod reliquum erat operæ, prædicationi verbi impenderunt.

3 μαρτυρημένους, *testimonio præditos*) contra quos nulla militaret iniquitatis suspicio, quamvis nullo opus esset jurejurando, satisfactione, syngrapha &c. conf. 2 Reg. XII. 15. XXII. 7. Post Ananiam in re sua tam severe punitum nemo tam celeriter in re aliena fidem falleret.

¶ ἐπτά, *septem*) Hi non initio, sed post apostolos & per apostolos constituti sunt. In ecclesiæ regimine multa DEVS reliquit temporibus: sed nil sine Deo ecclesia debet constituere. Quinque circiter millia virorum fuerant C. IV. 4. nunc cum accessionibus interea factis numerus is erat effectus, ut singula facile millia singuli diaconi curarent.

¶ πλήρεις, *plenos*) Res est non levis, bona ecclesiæ dispensare. etiam in quæstore & diacono, qua tali, debent esse dona administrantia & sanctificantia.

¶ καταθήσειν) Indicativus, uti 1 Cor. VI. 4. Eph. VI. 16. Phil. II. 20.

4 τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ ἔ λόγῳ, *orationi ἔ ministerio verbi*) Potiores sunt preces ministerio sermonis.

¶ περσκαρτηρόσμεν, *incumbemus*) unice vacabimus. Hæ partes sunt nobilissimæ, quas nemo episcopus alteri, quasi ipse majoribus rebus intentus, delegare potest.

5 παντὶς, *omni*) Pulcer consensus, cum obsequio.

¶ στέφανον, *Stephanum*) Ex nominibus Græcis ad alias causas additis recte colligitur,

tur, hos VII fuisse partim Hebræos, partim Hellenistas.

¶ πλήρη, *plenum*) Hic excelluit: ceteri non excluduntur. v. 3.

¶ πίστεως, *fide*) non modo fidelitate, sed fide spirituali.

¶ παρμενίαν, *Parmenian*) *Parmenionem*. Sic exprimit Chronicon Alexandrinum.

¶ προσήλυτον, *profelytum*) Ad profelytum confugere poterant profelyti. Profelyti spectati etiam possunt adhiberi muneribus.

6 προσευξάμενοι, *orantes*) apostoli. Aliud subiectum verbi prioris, *statuerunt*, aliud posterioris. C. VIII. 17.

7 ἠύξανε, *crefcebat*) servata concordia & assiduitate in verbo DEI.

¶ ὄχλος, *multitudo*) Dicitur ὄχλος etiam numerus non maximus c. l. 15. Luc. V. 29. VI. 17. Ioh. XII. 17. quare nil improbabile hoc loco dicitur. De sacerdotibus minus spei esse potuisset: nunc horum exemplo alii eo plures moventur. Reliquus *populus* proximo commate innuitur.

8 ἐπέφανεν δὲ, *Stephanus autem*) Stephanus rerum externarum causa constitutus, tamen etiam spiritualia exsequitur. In ecclesia bona, omnia tendunt ad sublimius: in morbida, vergunt ad deterius.

9 ἐκ τῆς συναγωγῆς - ασίας, *e synagoga - Asia*) Descriptio hæc tota unius ejusdemque synagogæ, quæ erat Hierosolymis, florentissima, omnium oculos in se convertens, constans ex nationibus externis, Europæis, Africanis, Asiaticis. v. gr. a *Cilicia* habebat Saulum. Vnde porro valde verisimile fit, Gamalilem illum legis doctorem, quippe Sauli præceptorem, huic ipsi synagogæ ac seminario præfuisse, eoque vel incio vel invito hunc tumultum esse excitatum.

¶ λιβερτινῶν, *Libertinorum*) Vocabulum Romanum, nam multi Iudæi Romæ

erant: c. XVIII. 2. XXVIII. 17. & qui eorum bellis superioribus capti Romanque perducti fuerant, horum multi, *libertate* facile recuperata (nam Romani non delectabantur Iudæis) Hierosolymam redierant, & fortasse multos profelytos, ejusdem conditionis, id est, *libertinos*, secum adduxerant. vid. Reineccii Annot. h. l. Itaque pro Romanis *Libertini* appellantur. adde not. ad cap. II. 10.

¶ τὸ ἀπὸ) Construe, ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς ἀπὸ κιλικίας.

10 τῆ σοφίας, *sapientie*) *Validissimum*, sapientia.

¶ καὶ τῷ πνεύματι, *Spiritui*) Epitheton, *sancto*, non additur, uti v. 3. 5 additur. Adversarii sentiebant, Spiritum esse in Stephano; Spiritum sanctum in eo esse, non sciebant.

11 τότε, *tunc*) Confugium succumbentium.

¶ ἄς, *in*) Calumniatores primum loquuntur hic indefinite; tum definite, v. 13 f.

¶ τὸ ἴψυμ. Articulus ἐπίτασιν significat.

12 συνεκίνησαν, *commoverunt*) *κινεῖσθαι μορῆν* imprimis dicitur, quod non moveturratione. C. XXI. 30.

¶ τὸ λαόν, *populum*) qui valebat multitudine.

¶ τὰς πρεσβυτέρους, *seniores*) qui valebant auctoritate.

¶ τὰς γραμματεῖς, *scribas*) qui valebant doctrina.

13 ἔπαύεται, *non desinit*) Invidiam facere conantur.

¶ ῥήματα λαλῶν, *verba loqui*) Eadem phrasis, Luc. XII. 10.

¶ ἡ ἱστορία, *legem*) v. 14 fin. conf. c. XXI. 28.

14 γὰρ, *enim*) Vide consequentiam ex verbis optimis inique tractam v. 13.

¶ ἐτὶ, *etiam*

¶ *Ἐπι*, *hic*) Demonstrativum, uti Deut. IX. 3. sed ab adversariis Stephani adhibitum ex acerbitate, contemtim. coll. Luc. XV. 30 not.

¶ *καταλύσει*, *destruet*) Quælibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, jam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quæ eventura erant. Et videtur de abrogatione rituum pæne plus vidisse, quam Petrus ante responsum Spiritûs, c. X. 19. coll. antecedd.

15 *ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου*, *tanquam faciem angeli*) Gloria fidelium abscondita sæpe etiam ex corpore elucet, præsertim ex cruce alta, & in cælo. Etiam Mosis facies splenduit. Scriptura cum aliquid eximie laudat, *divinum* appellat c. VII. 20. vel certe *angelicum*: & angelis *splendor* adscribitur, & angeli sine dubio aderant Stephano.

C A P. VII.

¶ *Ὁ ἀρχιερεὺς*, *princeps sacerdotum*) *tanquam præses.*

¶ *ἔ*, *num*) Interrogatio servit convenientiæ apologiæ Stephani ad crimina adversariorum. *ἀε* ergo habet speciem æquitatis & admirationis. Summa est hæc: Ego agnosco DEI gloriam, patribus revelatam, v. 2. *Mosis* vocationem, v. 34 f. *Legis* maiestatem, v. 8. 38. 44. *templi* & *loci* hujus sanctitatem. v. 7 fin. 45. 47. Et quidem templo antiquior est lex; lege, promissio. DEVS quippe se Abrahamo & Isaac & Jacobo eorumque filiis & dedit gratuito DEVM & præstitit: v. 2 f. 9 f. 17 f. 32. 34. 45. atque hi fidem & obedientiam DEO præstitere, v. 4. 20 f. 23. præsertim in tuenda lege, v. 8. & terra. v. 16. Interim DEVS neque initio, neque semper postea, præsentiam suam huic uni loco alligavit; nam etiam ante templum & extra terram hanc

se cognoscendum & colendum præbuit: v. 2. 9. 33. 44. neque patres eorumque posteroplane huic loco affixos fuisse, peregrinationes eorum ostendunt, v. 4 f. 14. 29. 44. & exilium. v. 43 fin. Vos autem semper mali fuistis, v. 9. *Mosi* repugnastis, v. 25 f. 39 f. *terram* averfati estis, v. 39. DEVM reliquistis, v. 40 f. templum superstitiose coluistis, v. 48. DEO ejusque Spiritui obstististis, v. 25. prophetas ipsumque Messiam interfecistis, v. 51. *legem* non servastis. v. 53. Ergo DEVS non tenetur vobis, nedum vobis solis. Solent in Scriptura superiores historiæ, re ab initiis repetita, commemorari; sed ita, ut pro ratione instituti alia percurrantur, alia prætermittantur. vid. cap. XIII. 17 f. Deut. XXXIII. 2 f. Ps. CVI. 7 f. Ez. XX. 5 f. Hab. III. 3 f. Hebr. XI. 3 f. ubi de fide, ut hoc loco de infidelitate agitur. Opportunissimamque hoc solenni tempore ac loco Stephanus, cum apostoli testimonium de Iesu Christo potius gerent, rerum veterum instituit anakephalæosin: quæ etiam specimen præbet *Historiam ecclesiasticam* sapienter enucleandi. Quare nullo modo assentiri Erasmo aliisque debemus, quibus *multa in hac oratione non ita multum pertinere videntur ad id, quod instituerit* Stephanus. Sane dignissimum plenitudine spiritus, fidei & virtutis est hoc testimonium: & quanquam non ponit enunciationes enunciationibus adversariorum directe contradicentes; tamen ad omnia nervose respondet. Neque dubitari potest, quin Stephanus, expeditis præteritis ac præsentibus, illaturus aliquid fuerit de futuris, destructione templi, abrogatione legis ceremonialis, ac pœna populi, coll. v. 43 fin. plura autem de Iesu Nazareno vero Messia; coll. v. 37. nisi ejus *oratio clamoribus obstrepentium Judæorum* (ut idem Erasmus commode monet) *interrupta fuisset*. Vnica est hæc oratio copiosa hujus libri a teste Christi, qui non esset apostolus,

habita; documentum Spiritus pretiosum.

2 ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, *fratres & patres*) pro diversa ætate. Stephanus, juvenis.

¶ ὁ θεὸς τῆς δόξης, *DEVS gloriae*) Summa laudis divinæ. *Gloria*, divinitas conspicua. Magnifica appellatio innuit, DEO Abrahamum & se totum, & posteritatem, & terram & bona omnia sibi posterisque promissa & exhibita, in acceptis, & nil expensum retulisse.

¶ ὡφθη, *apparuit*) ut DEVS gloriæ, conspicendum se exhibuit.

¶ τῷ πατρὶ ἡμῶν, *patri nostro*) Inde hoc beneficium etiam ad Abrahami progeniem pertinuit.

¶ πρὶν ἢ, *priusquam*) conf. v. 4 fin.

3 ἐξέλαθε - δείξω) Sic Gen. XII. 1. LXX, nisi quod inferunt, καὶ ἐκ τῶν οἴκων τῶν πατρῶν σου.

¶ γῆς, *terra*) Hoc inferebat egressum e Chaldaea.

¶ συγγενείας, *cognatione*) Hoc inferebat deinceps egressum ex Haran, quo venerat familia Abrami. v. 4.

¶ ἢν ἂν, *quancumque*) Non norat Abram, quæ terra foret. Hebr. XI. 8.

4 χαλδαίων, *Chaldeorum*) quorum terra ad *Mesopotamiam* pertinebat.

¶ μετα, *postquam*) Abram, dum Thara vixit in Haran, domum quodammodo paternam habuit in Haran, in terra Canaan duntaxat peregrinum agens: mortuo autem patre, plane in terra Canaan domum unice habere cæpit. Non caret mysterio, quod Abrami pater non intravit terram Canaan: sic enim constitit, non jure hereditatis mundana hanc ei & posteris obvenisse.

¶ νῦν, *nunc*) hodie.

5 ἐδεῖ βῆμα ποδοῦ, *ne vestigium quidem*) Agrum illum, de quo v. 16, non ex donatione divina accepit Abraham, sed emit,

ipsa emtione peregrinum eum esse docente.

¶ ἐπηγγέλατο, *promisit*) Gen. XII. 7.

¶ αὐτὴν, *eam*) totam.

¶ ἐκ ἐντὸς αὐτῶν πικρῶν, *cum soboles el non esset*) Ne Ismaël quidem adhuc natus erat; neque spes ulla prolis, ob Saræ sterilitatem. Ex promissione erat & hereditas & posteritas ipsa. Hoc comma facit ἐπίτασιν, ut illud, *ne vestigium quidem*.

6 δὲ, *autem*) Antitheton, inter *promissionem* & tempus impletionis *expectandum*.

¶ ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτῆ πάροικον ἐν γῆ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δαλώσῃσιν αὐτὸ καὶ κακώσῃσιν, ἐπὶ περσάκωσια καὶ τὸ ἐθὶ - ἐγώ) Gen. XV. 13; f. LXX, ὅτι πάροικον ἔσαι τὸ σπέρμα σου ἐν γῆ ἐκ ἰδίας, καὶ δαλώσῃσιν αὐτὸς καὶ κακώσῃσιν αὐτὸς καὶ ταπεινώσῃσιν αὐτὸς, περσάκωσια ἐπὶ. τὸ δὲ ἐθὶ - ἐγώ.

¶ ἀλλοτρίᾳ, *aliena*) Ægyptus tum non nominata. conf. ὡς ἐάν, *cuiuscunque*. v. 7.

¶ κακώσῃσιν,) Comma ab aliis omissum, res ipsa (de qua mox,) postulat, & accensus Gen. XV. 13.

¶ ἐπὶ περσάκωσια, *annos quadringentos*) Hi anni non modo ad servitutem Ægyptiacam, (quæ diu post obitum Ioseph & fratrum ejus, multiplicato populo, cæpit, v. 15 seqq.) sed ad totam peregrinationem in terra aliena sunt referendi. Anni CCCC in populo, anni XXXX in homine, periodus memorabilis; etiam in Israël & Moise. Eo autem ipso indicatum fuit, latam habitationem in terra Canaan multo postea fore diuturniorem.

7 καὶ λατρεύσασι μοι ἐν τῷ τόπῳ τῷ τῷ) Ex. III. 12. LXX, καὶ λατρεύσατε τῷ θεῷ ἐν τῷ ὄρει τῷ τῷ. Hæc Moyses sibi dicta refert de loco Horeb, non exclusa terra Canaan. v. 8. Nam si latria in Horeb fuit signum missionis Moysi, Ex. III. 12. multo magis latria

tria in terra Canaan signum fuit. Itaque oracula ad Abram & Mosen facta Stephanus contexit, hoc sensu: *Exibunt ex terra servitutis* (hoc utrique dictum) *& venient in Horeb, & servient Domino in hoc loco; & inde venient in terram Canaan, & Domino servient.* Hæc ita contexens nervose ostendit: (1) illud, quod Mosi dictum erat de cultu Israël's erga DEVM, jam Abrami tempore divinitus intentum & significatum fuisse: (2) ideo doctos eos in Horeb fuisse DEO servire, ut in terra Canaan perpetuo eum colerent: v. 44. (3) cultum in Horeb valde fuisse a populo imminutum, v. 44. & potius tandem in ingressu terræ Canaan præstitum. v. 45. Servient mihi, dicitur, non, Ægyptiis; libere, ut Sacerdotes.

8 καὶ οὕτως, & sic) post datum foedus circumcisionis. nam Ismaël antea natus erat. οὕτως, sic, incluso tempore, ut πῶς quomodo Rom. IV. 10.

¶ πατριάρχης, patriarchas) Magnifica appellatio, ex LXX int.

9 ἀπέδοντο εἰς αἴγυπτον, vendiderunt in Ægyptum) ab alienarunt, qui mox in Ægyptum abductus est. Sermo concisus, & sic LXX, Gen. XLV. 4.

10 ὅς πασῶν, ex omnibus) 2 Tim. III. II not.

¶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' αἴγυπτον καὶ ὅλον τὸ οἶκον αὐτῶν) Ps. CV. 21. LXX, κατέστησεν αὐτὸν κύριον Ἰσραὴλ αὐτῶν, καὶ ἄρχοντα πάσης τῆς κτήσεως αὐτῶν.

12 ἰακώβ, Jacob) Fideles quoque experiuntur communes vitæ misérias, sed suo bono.

13 ἀεγνωρίσθη, recognitus fuit) recognoscit se fecit. Gen. XLV. 1. LXX, ἀεγνωρίσθη τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν.

14 ἑβδομήκοντα πέντε, septuaginta quinque) Sequitur Stephanus sive Lucas septu-

aginta interpretes, utpote tum notissimos; qui Gen. XLVI. 27. vel etiam Deut. X. 22. cum in Hebræo, Samaritano & Iosepho sint LXX, LXXV numerarunt, uti etiam Philo, uno Manassis filio & uno nepote, tribusque Ephraimi filiis additis. Gen. cap. cit. v. 20.

16 καὶ, &) Paraphrasin loci habeamus hanc: *Mortuus est Iacob & patres nostri* (nominatim Ioseph:) *&* (quia exemplo Abrahami & Saræ, Isaaci & Rebeccæ, in terra promissionis quiescere voluerunt, Gen. L. 13. 25. ideo) *translati sunt in Sichem* (& in sepulcrum Hebronense:) *& positi sunt* (in prædio Sicheimitico &) *in sepulcro* (Hebronensi,) *quod emerat Abraham* (& Iacob) *pretio argenti* (& centum agnis) *a filiis Enor* (patris) *Sichem* (& ab Ephrone.) Complicantur enim inter se binæ historiæ notissimæ, geminæ emtionis: (evolve Gen. XXIII & XXXIII.) & geminæ sepulturæ. Gen. L. & Ios. XXIV. Hoc loco utraque historia partes omittas, vi relatorum, ex altera subaudiri postulat. Iustam hæc ita constringendi causam Stephano in re aperta dedit brevitas ardori Spiritus aptissima. Accedit autem, quod ut Iacob in sepulcro Hebronensi, Ioseph in agro Sicheimitico sepulti sunt, sic reliqui patres in Ægypto defuncti, vel aliqui eorum, ad utrumque illorum dicuntur aggregati. Nam Iosephus lib. II ant. c. 4. eos Hebrone tumulatos scribit: Hieronymus in Ep. ad Pam-mach. de opt. gen. int. docet, eorum sepulcra, sua etiam ætate, existisse in Sichem & a peregrinis visitari solita. Ex quo Franc. Iunius Lib. I Par. 92 colligit, partem hęc, partem illic sepultam esse, prout commodum posteris videretur; Pererius in Gen. fol. 672, eos e Sichem in Hebron fuisse translatos. Quæ singula referre quum Stephano nimis longum fuisset, miro compendio omnia indigitavit. Igitur lectio ἀβραάμ integra manet: neque opus est

est conjectura, *ιακώβ*. Præclare Flacius ad h. l. *Non vacat Stephano percurrenti tam multas historias, singulas distincte narrare: ideo duo diversa sepulchra, loca & emtiones in unam constringit, ita ut in priore quidem historia verum emtorem nominet, omisso venditore; contra in posteriore nominet verum venditorem, omisso emtore, veluti per diametrum ex illis quatuor contrahentibus duos copulando.* - *Vt igitur maxime emendaretur nomen emtoris, nondum tamen esset verum, Iacobum esse sepultum in Sichem. Abrahamus emit locum sepulturæ a filiis Hebr, Gen. XXIII. sepultus ibi est Iacob. Gen. XLIX & L. Iacobus emit agrum a filiis Hemor, Gen. XXXIII. sepultus est ibi Iosephus. Jos. XXIV. Habes hic typum istorum contractuum, & quomodo Stephanus duas emtiones in unam contraxerit. Hæc Illyricus. Videatur etiam Glassius in Ellipsi. Tali modo idem Stephanus paulo ante, v. 7. duo oracula ad Abrahamum & Moſen in unum contraxit: Ex. III. 12. Gen. XV. 16. & versu 9 venditionem Iosephi & deportationem in Ægyptum adunavit: & infra versu 43 Amosi dictum & migrationem *Babylonicam* ex Ieremia jungit. *Semiduplex* ejusmodi oratio si nobis fere insolens videtur, Hebræis non videbatur. Geminum exemplum noscimus infra ad Hebr. XII. 20. In scribendo, hiatus ejusmodi sapius calamo signari solent: locum vero habent etiam in sermone, ubi in re notissima & loquentis audientiumque animo præsentissima, dicitur, quod opus est, & reliqua, quæ flumini orationis officerent, dicta putari debent.*

¶ *μνήματι, sepulcro*) Peregrinis illis primus fuit *sepulcri* emtus fundus. nam patriam cœlestem appetebant.

¶ *ἔσυχέμ*) ἔ scil. *πατρός*. Parente celebrior fuit filius, quare is a filio denominatur. Emmor pater Sichemi.

17 *καθώς*) Id plus, quam *ώς*. *Sicut* tempore eventurum promiserat Deus, sic eve-

nit, præcedentibus quatuor seculis.

19 *μὴ ζωογονεῖσθαι*) scil. *τὸ βρέφει*. Verbum LXXvirale, Exod. I. 17 f. & alibi sapius.

20 *ἐν ᾧ καιρῷ, quo in tempore*) tristi, opportuno.

¶ *ἀσεί*) Ita LXX, Ex. II. 2. Hebræum *או* exprimunt. Specimen piæ physiognomiae.

¶ *τῷ θεῷ, DEO*) Sic LXX, 1 Sam. XVI. 12. *ἀγαθὸς ἐρᾷσει Κυρίῳ*. Ion. III. 3. *πόλις μεγάλη τῷ θεῷ*. Quicquid excellens est, divino munere excellit.

¶ *μῆνας τρεῖς, menses tres*) Cogitare potuissent, irritum esse laborem, tamen periturum esse filiolum: sed laborem susceperunt, & res longissime ultra spem successit.

¶ *πατρός*) scil. *αὐτοῦ*. sic 1 Cor. V. 1. Gal. IV. 2.

21 *ἐπιθέτει δὲ αὐτὸν*) Accusativus absolutus, uti c. XXVI. 3.

¶ *ἐς υἱὸν, in filium*) ut eo loco sibi esset, quo filius.

22 *ἐπαυδέθη, eruditus est*) ut regno destinatus. conf. Hebr. XI. 26.

¶ *σοφία, sapientia*) Hanc Ægyptii didicerant ab Ioseph, Psalm. CV. 22. hanc Salomo vincebat, 1 Reg. IV. 30. hæc magni habita adversariis Stephani, *Alexandrinis*. c. VI. 9.

¶ *δυνατὸς, potens*) Hæc *potentia* erat pluris, quam omnis *sapientia*, quam Stephanus tamen ad commendandum Moſen memorat, Ægyptiorum; neque hæc potentiam illam peperit, sed promissio & fides. Hebr. XI. 24 f. Sæpe junguntur sapientia & potentia.

¶ *ἐν λόγοις, in sermonibus*) eloquentia; quamvis deerat pronuntiatio. Ex. IV. 10.

¶ *ἐν ἔργοις, in operibus*) virtute.

23 *ἐπληρῆσθαι, implebatur*) Omnium re-

rum est maturitas. prius non moliendum.

¶ *πασαρακονταετής χρόν* (C, *quadraginta annorum tempus*) Mosis vita, ter XL anni. v. 30. 36.

¶ *ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ*, *ascendit in cor eius*) Valde congruens phrasis. Potest aliquid esse in profundo animæ, quod postea emergit, & in cor, tanquam in insulam ex illo mari, ascendit. Videri poterat temere in mentem venisse Mosi; & tamen divinitus agebatur Moses.

¶ *ἐπισκέψασθαι*, *visere*) quamvis ipse felix, & illi miseri essent. In aula minus exactam potuit habere scientiam de fratrum arumna: itaque prodiit.

¶ *τὸς ἀδελφούς*, *fratres*) Motivum amoris, quod Moses etiam aliis adhibuit. v. 26.

24 *πατάξας τὸ αἰγύπτιον*, *percutiens Ægyptium*) Sic LXX, Ex. II. 12.

25 *εἰόμιζε*, *existimabat*) Sciebat ergo Moses, cur fecisset.

¶ *συνίεναι*, *intelligere*) Ex uno sepe documento iudicium faciendum est de pluribus instantibus.

¶ *ἐν συνήκῃ*, *non intellexerunt*) Socordia & oblivione res magnæ sepe negliguntur. Hæc populi renitentia videtur Mosen postea induxisse, ut recusaret negotium.

26 *ἠφθθη*, *apparuit*) ultro, ex improvise.

¶ *συνήλασεν*, *relegit*) vi lenitatis.

¶ *εἰπῶν*, *dicens*) Exemplum correptionis fraternæ.

27 *ἠπώσατο*, *repulit*) peccatum peccato addens.

¶ *πῖς - αἰγύπτιον*) Sic LXX, Exod. II. 14.

¶ *πῖς*, *quis*) Sub prætextu deficientis vocationis humanæ sæpe repelluntur organa DEI.

¶ *ἄρχοντα*, *principem*) Videntur nescisse, quantus vir esset Moses in aula. *Principis* est, *judicare*.

28 *ἐν τῷ ῥήματι*, *quædam modum*) Ea sæpe sciuntur, quæ non arbitrabamur sciri de nobis.

29 *ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ*, *ad dictum hoc*) ut hunc sermonem audivisset.

¶ *παροικῆ*, *advena*) In Ægypto, tanquam Pharaonis filii filius, domi esse cœperat: nunc peregrinatur illinc quoque.

30 *ἄγγελος*, *angelus*) Filius DEI. v. seqq. Moses initio haud scivit, quis esset, sed mox e voce agnovit.

¶ *πυρὶ φλογός*, *igne flammæ*) majestatem DEI, qui aderat, significante.

32 *τῶν πατέρων*, *patrum*) Hi mox nominantur.

¶ *σὺ*, *tuorum*) Quem DEVS vult adhibere ad opem aliorum, eum ipsum prius in fide confirmat.

¶ *ἐντρομος*, *γεόμενος*) Revelatio cœlestis incipit a terrore hominis, inexperti maxime, & desinit in solatium. Terrore præparantur organa divina.

33 *τὸ ποδῶν*, *pedum*) Qui pedes discalceat, toto corpore rite se habere censetur. conf. Ioh. XIII. 10.

¶ *ὁ γὰρ ἵεω*, *locus enim*) Sanctitas locorum dependet a voluntate & præsentia DEI libera, estque ambulatoria.

34 *τὸ λαὸς μου*, *populi mei*) Ipsi fere jam nesciebant, se esse populum DEI; & tamen erant.

¶ *τὸ στεναγμὸν*, *gemitum*) Suspiria, ἐκ σενῶ, eximium objectum auditionis divinæ.

¶ *κατέβην*, *descendi*) Nam antea non visus erat adesse.

35 *ἵδον*, *hunc*) Sic, *hic*, ter, v. seqq. anaphora grandi.

¶ *ἠρνύσαντο*, *negaverunt*) quadraginta ante annis negarant. Accurate norantur in libro DEI, quæ mortales adversus DE-

VM loquuntur : & unius hominis dicta & facta adscribuntur etiam illis, qui eodem sunt animo. Rom. I. 32. Negari aliquid potest vel sola voluntate.

¶ ἄρχοντα καὶ δικαστήν, ἀρχηγὸν καὶ λυτρωτήν) Gradatio. ἀρχων, princeps : ἀρχηγός, dux primus. δικαστής, iudex, vindicat privatum a privato ; λυτρωτής redemptor gentem a gente. Sic quoque Iesum, quem Iudæi negarant, DEVS fecit Dominum.

¶ ἐν χειρὶ) τὴ dicitur hebraice.

¶ ἄγγελος (angeli) v. 30 f. Vid. L. de Dieu ad h. l.

36 γῆ-θαλάσση) Terra marisque mentio augulam facit orationem.

37 πρὸς Φήνην, prophetam) Ostendit Stephanus, se non committere Mosen & Christum, neque id facere debere accusatores. Idem locus citatur c. III. 22 not.

38 εἶπεν, hic) Moses.

¶ γειόμενοι) Constr. cum μετὰ.

¶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ) Non populus h. l. sed congregatio populi denotatur.

¶ μετὰ τῶν ἀγγέλων - καὶ τῶν πατέρων, cum angelo - & patribus) Medius ergo erat Moses. Non dicit Stephanus, cum angelis, sed cum Angelo, scæderis.

¶ ἐδέξατο, accepit) non confinxit.

¶ λόγια, verba) oracula. λόγιον diminutivum, ob singulorum enunciatorum brevitatem. Omnis periocha, incipiens ab illa formula, Et locutus est Dominus ad Mosen, per se est λόγιον. Decalogus potissimum spectatur.

¶ ζῶντα, viva) viva dicit, non vivificantia. Laudat legem. Ignea est : viva est. Deut. XXXIII. 2.

39 γειέσθαι) fieri. nam tum maxime tempus erat se subjiciendi.

¶ ἀπέσταντο, repulerunt) Mosen cum lege.

40 ποίησον-εἶπεν, ὅς-αὐτῶ) Ex. XXXII.

1. LXX, αἰάσηθι καὶ ποίησον - εἶπεν ὁ ἀνὴρ, ὅς-αὐτῶ.

¶ ποίησον θεός, sic deos) Verbo nomen hoc refutabatur ipsum. nam dii facti non sunt dii.

¶ οἱ προπορεύουσιν, qui praegrediantur) Tamdiu sedere & expectare, molestum putabant, præ Ægypti desiderio.

¶ τί γέγονεν αὐτῶ, quid acciderit ei) an sit ad nos rediturus, quidve sit allaturus, & quando.

41 ἐμοχοποιήσαν, vitulum fecerunt) Scelus valde notum significatur insigni noviterque cuso verbo. Ægyptios, quorum deus Apis bos erat, imitati sunt.

¶ ἀνήγαγον θυσίαν) Rara phrasis. Sed sic quoque i Reg. III. 15, ἀνήγαγεν ὀλοκαυτώσεις.

¶ τῶ ἐδώλω, idolo) Erant idololatæ, quamvis nomen Domini pratexerent.

¶ εὐφραίνοντο, letabantur) magna cum pompa.

¶ ἐν πῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, in operibus manuum suarum) DEO convenit latari in operibus manuum suarum; & nobis, in operibus manuum ejus. Idololatæ sunt homines, qui latantur in operibus manuum suarum.

42 ἐστρεψέ, convertit) quia patres nostri ἐστρέψαν αὐεῖσι sunt. v. 39.

¶ παρέδωκεν, tradidit) saepe, a tempore vituli facti usque ad tempora Amosī & deinceps, crescente subinde populi contumacia.

¶ τῇ στρατιᾷ τῶν ἑβραίων, militie cali) v. gr. Marti & Saturno. vid. v. seq. Antiquissima idololatria, ceteris speciosior. En rebus dicitur propter multitudinem, ordinem, virtutem.

¶ τῶ πρὸς Φηθῶν, prophetarum) duodecim.

¶ μὴ - μοι εἶπη - ἐρήμωσιν οἰκῶν Ἰσραὴλ; - ῥεμφάν-ἐποίησάν τε πρὸς κλιῖν αὐτοῖς - ἐπέ-

κεινα βαβυλων (⊙) Amos V. 25 s. LXX, μη - μοι οικου Ισραηλ ετη - ερημα; - ραι φαν - εωουισαπ εαυτης - επεκεινα δαμασκου. Duas partes habet Amosi dictum; quarum prior confirmat versum 41, de culpa populi; posterior, initium versus 42, de iudicio DEI, annexa mentione transportationis.

¶ Σφαγια, victimas) Domino obtulerant; sed neque illi soli, neque semper, neque corde perfecto & lubenti.

43 και, ε) atque ideo.

¶ και ανελαθετε, ε) suscepistis) Hebr. וקבלו ε) tulistis, tanquam fercula, non sine pompa. Id in eremo patratum esse non multo post vitulum factum, patet ex v. praec. Erat idololatria clandestina (aliter enim Moses non dissimulasset) sed tamen crassa & frequens.

¶ την σκηνην, tabernaculum) sacrarium portatile.

¶ και το) Apud Amos commata quatuor hoc ordine leguntur: *Et tulistis tabernaculum (Malcechem) regis vestri, ε) (Cijun) stantem imaginum vestrarum; stellam Dei vestri, quam fecistis vobis.* ubi secundo commati tertium, nullo jam πω praemisso, subijcitur per appositionem: quae causa est, cur LXX int. (quos Stephanus sequitur) haec duo commata salvo sensu potuerint trajicere; & cur ad horum alterum in Hebraeo, ad alterum in Graeco referatur comma quartum. *Moloch & Cijun* ex nominibus appellativis facta erant propria, eaque apud Amosum construuntur, cum respectu ad significationem, ut appellativa, ne grave illud suffixum כב excludatur, sic tamen, ut alludat ad propria: unde LXX expresse ut propria transulere. Quod Amos *Cijun* notat, id LXX interpretibus *Rempban* notare, ex eadem traiectione commatum liquet: Saturnum scilicet, ut *Moloch Martem*. vid. *A. Milleri Specimen Glossarii sacri* pag. 13. *Selden*,

de diis Syr. & ad illum *Andr. Beyerus, Buddei H.E.V.T. Per. II. p. 763* seqq. Amosi interpretem Aegyptium fuisse, ex hac Aegyptiaca Saturni appellatione speciose colligit *Hunfr. Hodius* lib. II de Bibl. c. 4. fol. 115 s. *Iob. Christoph. Havenbergius* in peculiari disquisitione, Chijun sive Rephan arbitratur fuisse Nilum, quem Aegyptii per Saturni fidus repraesentarint. De Sole, utrumque interpretatur P. E. Jablonski: utrumque de Saturno, Sam. Petitus.

¶ το αστρον, sidus) Sic dicitur Saturnus, cujus stellam referebat simulacrum; praeter Marte, quem sub humana figura colebant.

¶ ε) θεε υμων, dei vestri) R. Isaac Caro planetam Saturnum appellat sidus Israelis, ad omnium astrologorum consensum provocans. vid. Lud. de Dieu ad h.l. Exprobrandi causa ter ponitur *vestrum*.

¶ ρεμφαν, Rempban) Ante hoc vocabulum (quod varie scribitur,) distinctio ex accentibus Hebraicis & ex ordine verborum ponenda fuerat: qua tamen LXX int. superfederunt. Cum autem notio ε) Cijun haberet aliquid ad Iudaeos coarguendos aptum, quod proprio ρεμφαν iidem LXX non exhaulere, Stephanus id supplevit verbo προσκυνειν adorare, sive כין אה ab אהב & היה pro הרה) sive א כן coll. conjugato לה כין Ies. XL. 20. ρεφαν, & inserta a Graecis μ ante labialem alteram, ρεμφαν, eandem, quam תרפם (de quo alii) videtur habere originem: & hinc ortum nomen *Rempbis* regis Aegyptii. *Moloch* satis planum est.

¶ השן השואב, figuras) Subtilitas idololatriam non excusat.

¶ επεκεινα βαβυλων (⊙), ultra Babylonem) i. e. trans Damascum & Babylonem: nam Amos & LXX, εωουισαπ εαυτης. Amosi tempore Damascum ob bella Syriaca horrebant: Babel locust transportationis nondum appellabatur. Stephanus igitur

igitur supplevit: & vera ultra urbem Babylonem abducti sunt. 2 Reg. XVII. 6. Vnde idola arcessierant, eo deportati sunt pœnæ causâ. Ægyptum cogitabant: longè aliomigrabant. Consecratur similis ampliatio allegationis, c. XV. 17 not. *δαμασκῆ*, loco *βαβυλων*, alicubi legi notat *W'echeliana* editio: idque ex vetustis exemplaribus petitum arbitratur, & serme approbat, Humphr. Pricdeaux in Nexu Hist. sacræ cum externa, Part. I. pag. 14. 15. ed. Germ. Lcctiones *W'echeliana* ubi nullis aliis codicibus muniuntur, Beza annotationibus ortum debent. Plane ex LXX int. in Iustinum, quem Beza allegat, derivatum est *δαμασκῆ*.

44 ἡ σκηνὴ ἔμαρτυρε, *tabernaculum testimonii*) Sic LXX pro Hebræo *תַּבְּרַחַ לְהַגִּיל* Lx. XXVII. 21. & c.

¶ κατὰ τὸν τύπον, *secundum formam*) Hebr. VIII. 5 not. Hic typus melior erat, quam illi, de quibus v. 43.

45 διαδεδξαμένοι, *fuscipientes*) longa successione.

¶ ἐν, *in*) quum subegerunt populos.

¶ τῇ καταχρεσει, *occupatione*) *πρωτῶν* LXX, *καταχρεσις* ὡτὶ *κατέχευε*.

46 εὗρε χάριν, *invenit gratiam*) Felix, qui gratiam invenit. Nil melius.

¶ ἠπύσασπι ἐρεῖν, *petebat invenire*) ardent. Psalm. CXXII. 2 seq.

¶ σκῆνωμα) Psalm. cit. v. 5 *πρωτῶν* LXX *σκῆνωμα*. Hoc plus quam *σκηνή*.

47 σολομών, *Salomo*) Tamdiu Israël sine templo fuit.

¶ οἶκον, *domum*) Tenuc hoc loco & oportunum vocabulum, pro templo.

48 οὐχ, *non*) Particula, ineunte sententia, magnam vim habet. Eadem protestatio Salomonis in ipsâ dedicatione templi, 1 Reg. VIII. 27.

¶ ὁ ὑψιστος, *Altissimus*) Conveniens appellatio. Hunc nulla moles capit.

¶ ἐν χειροποιήσις, *in manufactis*) Antiqua est hæc lectio, cui recentiores adjecere *ναοῖς*, ex cap. XVII. 24. *χειροποίητα* LXX absolute dicere solent pro *idolis*: pro *sacraribus* etiam, Ies. XVI. 12. Elegantissimeque Stephanus vocabulo *ναοῖς* abstinuit, superstitionem refutans. *Manufactura* divina, *universitatis* rerum, v. 50.

49 ὁ οὐρανὸς κτλ.) Ies. LXVI. 1. 2. LXX, *οὐτὼς λέγει Κύριος*, ὁ οὐρανὸς μοι θεός, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετε μοι; καὶ ποῖ τῆς καταπαύσεώς μου; πάντα γὰρ πάντα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου.

¶ καταπαύσεως, *quies*) Gentes diis suis fecere *pulvinaria*. Redarguitur falsus templi usus.

50 ἡ χεὶρ μου, *manus mea*) indefessa.

51 σκληρογέχαλοι, *duri cervicibus*) *Cor* & *lingua* in consistendo: *cor*, & *ures* & *collum*, in suscipiendo desideratur. Graviter reprehendit Stephanus Iudæos; nec tamen nimis cito, nam antea comiter fuerant invitati per apostolos.

¶ ἀπερίμητοι, *incircumcisi*) Iustum opprobrium. conf. v. 8.

¶ ἡ καρδιά, *corde*) Tales se ostendunt v. 54.

¶ τῶν ὠσῶν, *auribus*) Tales se ostendunt v. 57.

¶ ὑμᾶς, *vos*) non nos, testes Iesu. Iudæos veteres, collato versùs sine, includit.

¶ ἀεὶ, *semper*) Summa tractationis: *semper*, quotiescunque vocamini.

¶ ἰσ πνευματῶν ἁγίων, *Spiritui sancto*) testanti, de Iesu, per prophetas, & de tota veritate.

¶ ἀντιπίπτει, *in adversum ruitis*) Toti aliter affecti erant, atque apud Iesajam eodem capite LXVI. v. 2 postulatur, *Respiciam ad misellum & contritum spiritum, & timentem super verbo meo*.

¶ ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς, *ut patres vestri*

εσθλι, sic vos) Vtrumque declaratur versu 52.

52 καὶ ἀπέκλειναν, & occiderunt) Hoc vulgo cum iis, quæ sequuntur, construitur: aptius autem connectitur cum verbo ἐδίωξαν persecuti sunt. nam, quem prophetarum non, idem est, sed cum affectu, quod, omnes prophetas: unde construas, omnes prophetas, qui prænuñciabant &c. Syllepsis.

¶ περιτῆς ἐλεύσεως, de adventu) Vnde tam sæpe dicitur ὁ ἐρχόμενος, Veniens.

¶ Ἰδικαίς, Iusti) Insignis antonomasia. Verus Messias, Iustus, justitiæ auctor.

¶ νῦν, nunc) Nunc respondet voculæ præ in prænuñciantes.

¶ πωδοῖται, proditores) ad Pilatum. Ref. ad persecuti sunt.

¶ Φονεῖς, homicidæ) reddente eum Pilato. Ref. ad occiderunt.

53 ὅστινες, qui) Ex eo, quod in Christum patrarunt, convincit eos non servatæ legis. conf. Ioh. VII. 19.

¶ ἐλάβετε, accepistis) cum subjectione, primitus.

¶ εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, in dispositiones angelorum) Majestatem legis hoc indicat. Gal. IV. 14. Angeli in Sinai sub specie flammæ apparuerunt. conf. Gal. III. 19. Heb. II. 2. εἰς, ad, uti Rom. IV. 20. Iudæi acceperunt legem, ut eo habendam loco, quo habendæ essent constitutiones angelicæ, cum summa reverentia. Angelos Deus ministros habet: hinc quod angelicum, idem divinum est certo.

¶ οὐκ ἐφυλάξατε, non custodistis) cum omnibus phylacteriis vestris. Qui in Christum credit, legem statuit: qui Christum tollit, legem tollit. Postrema Stephano reticenda fuisse, ratio putaret; quia jam apologiam perfecerat. Sed in statu confessionis omnia sunt dicenda, quæ gloria DEI & salus auditorum postulat.

55 πλήρης, plenus) Crescente furore hostium, in Stephano crescit robur spiritus, omnisque fructus Spiritus.

¶ ἀπενίσσας, intuitus) Cæli obtutu inprimis erigi potest animus violenta morte obeuntium.

¶ εἶδε, vidit) Non dicitur Iesus Stephanum allocutus.

¶ δόξαν θεῶν, gloriam DEI) splendorem ineffabilem, qui effulget in cælo tertio.

¶ ἐσῶπα, stantem) quasi obvium Stephano. conf. v. 59. Nam alias ubique, sedere, dicitur. Egregie Arator:

Lumina cordis habens calos conspexit apertos,
Ne lateat, quid Christus agat: pro martyre
surgit.

Quem tunc stare videt, confessio nostra sedentem

Cum soleat celebrare magis. Caro juncta Tonanti

In Stephano favet ipsa sibi: Dux præsciens armat,

Quos ad dona vocat.

56 ἰδὲ, ecce) Confessio fidei, a præsentis experimento.

¶ θεωρῶ, video) Hostium non erat videre, sed credere, si eorum esset fides.

¶ τὰς οὐρανοὺς, cælos) Id plus, quam, cælum, v. 55.

¶ τὸ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis) Lucas, v. præc. Iesum appellat. Non Lucas, sed Stephanus, Iesum vidit. conf. not. ad Matth. XVI. 13, de appellatione Filii hominis.

57 κροῖζαντες, clamantes) ne Stephanus audiretur. A verbis, minis, verberibus, carceribus facilis ad cædem progressus.

¶ ὤρμησαν, impetum fecerunt) antequam suffragia expedissent iudices.

58 ἐξωτῆς πόλεως, ex urbe) Injurium in urbem Stephanum putant, eoque indignum, qui in ea moriatur.

¶ ἀπέθετο, *deposuerunt*) quo essent expeditiores.

¶ νεανίης, *adolescens*) Saulus jam tum inter eos aliqua dignitate fuisse videtur. Sic provisum tamen est, ne manum admo- veret. c. XXVI. 10.

¶ σαύλης, *Sauli*) De progenie forsit an regis Saulerat. Valla. Certe ejusdem tribus erant. 59 κύριε ἰησοῦ, *Domine Iesu*) Adhuc con- ficitur Stephanus.

60 θεός, *ponens*) Prius non potuit: orare tamen potuit, animo expeditior, quam corpore. Simul genua posita magis proprie congruunt deprecationi pro peccato hostium.

¶ Φωνῆ μεγάλης, *voce magna*) cum par- rhesia, ut audirent tumultuantes.

¶ κύριε, *Domine*) Eundem Dominum appellat Iesum. Hunc morientes invocare debent.

¶ ἁμαρτίαν, *peccatum*) Salva patien- tia, peccatum potest dici peccatum.

¶ ἐκοιμήθη, *obdormivit*) Lugubre ver- bum & suave. Hic protomartyr ipsos apo- stolos (mirum) omnes habuit superstites.

C A P. VIII.

1 Σαῦλ, *Saulus*) Arcte hoc anne- ditur antecedentibus. Lapidatur Stephanus? placet Saulo. Fit persecutio ecclesiae? idem adjuvat. v. 3.

¶ ἡμέρα, *die*) Non differebant adver- sarii.

¶ διωγμὸς, *persecutio*) Vnum fluxum sequuntur plures.

¶ πάντες, *omnes*) doctores. v. 4. 5. Nam alii, &, horum causa, apostoli, remane- bant. v. 2. 3.

¶ διεσπάρησαν, *dispersi sunt*) Sic Evan- gelium latius est propagatum. Ventus Bammam auget. v. 4.

¶ πλὴν, *praeter*) Eo majore periculo erant apostoli: neque tamen existimarunt, se debere praeter ceteris securitati suae consu- lere. Pericula sustinere debent, qui majore gradu & mensura fidei sunt; quamvis multa ex eis pendere videantur.

2 συνεκόμισαν, *curaverunt*) Sanctum officium. conf. c. IX. 37.

¶ εὐλαβείς, *religiosi*) qui DEVM time- bant praeter hominibus, quamlibet persecu- toribus.

3 εἰσπορευόμενος, *intrans*) tanquam In- quisitor.

¶ καὶ γυναῖκας, *ac mulieres*) quibus alias facilius parcitur.

4 οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διήλθον, *qui ergo disperserant, diversi iterum*) Haec ipsa ver- ba post longam quasi parenthesis reassu- muntur c. XI. 19. & hoc filum ita continu- atur. Verbum διερχέσθαι pertransire in Actis saepe significat doctrinam ubique sparsam.

5 Φίλιππος, *Philippus*) Sublato Ste- phano, surgit Philippus, collega ei pro- ximus. Neque enim hic de Philippo apo- stolo agitur. coll. v. 18. 25.

¶ εἰς πόλιν, *in urbem*) Non additur ar- ticulus. Erat urbs una e multis Samarita- nis.

¶ ἐκήρυσεν, *praedicabat*) aperte.

¶ τὸ χριστόν, *Christum*) Summa evangelii.

6 ἐν ᾧ ἀκέσαν αὐτοὺς, *cum audirent*, quae dicebantur & fiebant.

7 πνεύματα, *spiritus*) Nominativus, ac- cusativo casu subaudiendus cum τὰ ἐχόντων habentium. Observatum dignum est, quod Lucas in Actis nunquam ponit vocabu- lum *demonia*, de obsessis loquens; quod ipse tamen in Evangelio saepius etiam po- suit, quam ceteri evangelistae. Ex quo col- ligas, obsessio vim post mortem Christi esse debiliorem. 1 Ioh. III. 8. Col. II. 15. Ebr. II. 14.

8 χαρὰ, *gaudium*) Proprius fructus & character veritatis Christianæ. c. XI. 23. XVI. 34. &c. Rom. XIV. 17.

9 ἀνὴρ, *vir*) Talem etiam adversarium invenit Paulus c. XIII. 6.

¶ πρὸ πῆρξεν, *ante erat*) Non semper, qui prior tempore, idem potior jure. v. 11. c. XIII. 6. Cum solus erat, potuit applausum invenire: sed lux veniens tenebras pellit. Magna virtus regni DEI. v. 7. 13. Ex. IX. 11.

¶ μαγεύων, *magiam faciens*) Sunt ergo magi & magia. Ex. VII. 11. 22. VIII. 7.

¶ τῆς σαμαρείας, *Samaritæ*) Gentis hujus error ubi ad summum venit, veritas adest.

10 ἀπὸ μικρῆ ἕως μεγάλης, *a parvo ad magnum*) Alias sæpe diversus est plebis & procerum sensus.

¶ λέγοντες, *dicentes*) in suis acclamati-
onibus.

¶ ἡ δύναμις, *Potentia*) Abstractum, id-
que cum articulo.

11 προσῆχον, *attendebant*) Repetitur
verbum ex v. præc.

12 δὲ, *vero*) animadversa Simonis fraude.

13 ἐπίστευσε, *credidit*) Agnovit, virtu-
tem DEI non esse in se, sed in Philippo. Facilius Simoni fuit, quam Samaritanis, fidem suscipere. sensit enim ille virtutem sua majorem. Non tamen pertigit ad fidem plenam, justificantem, corporificantem, salvantem: tamen ad eam pervenisse, speciose videretur, donec se aliter prodidit.

¶ βαπτισθεὶς, *baptizatus*) Hinc, coll. v. 22, patet, baptismum apud hypocritas vel relapsos non esse iterandum.

¶ σημεῖα, καὶ δυνάμεις μεγάλας, γινόμενα) Epitheton *magnitudinis* magis convenit in δυνάμεις, & participium γινόμενα magis in σημεῖα ad fidem moventia. Similis quoque varietas Eph. II. 1 s. πῶς παρὰ

πτώμασι καὶ πᾶσι ἀμαρτίαις ἐν αἷσι - ἐν οἷσι κτλ. Alii μεγάλας, alii γινόμενα mutarunt.

14 δέδεκται, *accepit*) δέδεκται, ἐδέχθη, δεχθῆσομαι, significatione passiva frequens, c. XV. 4. quare hoc loco interpretari possis: *accipere facta est*. Simplicius tamen est: *accepit*. conf. c. XVII. 7.

¶ ἀπέστειλαν, *miserunt*) Qui mittitur, aut a majori mittitur, aut a pari. Collegii apostolici major fuit auctoritas, quam Petri & Iohannis singulatim. Hodie Pontifex Rom. non diceretur mitti a quoquam.

15 προσηύχοντο, *oraverunt*) In ministerio evangelii preces non minus valent, quam sermones. Perfectus ergo minister esse nequit, qui orare nequit. DEI enim res referri debent ad homines, & hominum res ad DEVM.

18 θεασάμενος, *spectans*) iterum novum quiddam, coll. v. 13.

¶ τὸ ἀποστόλων, *apostolorum*) Erat igitur donum apostolicum. Non habebat Philippus evangelista: habebat tamen Ananias apud Paulum. c. IX. 17.

¶ χρήματα, *pecuniam*) Inde *Simoniacæ* vocabulum. Non pro charismate, sed pro labore merces datur & accipitur. Matth. X. 10.

19 τὴν ἐξουσίαν, *potestatem*) Primum ipse debuerat orare, ut sibi daretur Spiritus sanctus. Volebat apostolis par fieri, & Philippo major. Superbia mater hæresium & abusus; ut patet in Simone mago, patre hæreticorum.

¶ ὡς ἂν, *cuicumque*) post baptismum, vel etiam citra baptismum.

20 εἶη, *sit*) Anathema personæ & rei. Ligat Petrus.

¶ τὴν δωρεάν, *donum*) Matth. X. 8.

¶ ἐνόμισας κτᾶσθαι, *statuisti comparare*) νομίζω de intellectu & voluntate dicitur. Sic

Sic 2 Macc. VII. 19, *μη νομισης αθωωσει* εσε-
δω.

21 *ουκ εστι σοι μερις ουδε κληρο* non est
tibi pars pretio, nec fors gratis. *μερις & κλη-*
ρος juncta etiam Deut. XVIII. 1. & Ies. LVII.
6. coll. Ps. XVI. 5.

¶ *επι τω λογω τετω*, in verbo hoc) in hac
re, de qua locutus es. Sinceritas religio-
nis nil adulterinum sibi admisceri patitur.

¶ *γαρ*, enim) In ministro & consorte
evangelii cor rectum esse debet. *Cor*, arx
boni & mali.

¶ *ουκ εστιν ευθετα*, non est rectum) id est,
valde distortum est.

22 *μετανόησον ουν, penitentiam itaque age*)
Pœnitentia prius adesse debet : deinde li-
cet dona gratiæ quærere. Sermo concisus :
resipisce, (& discede) ab ista malitia.

¶ *ει αρα, si*) Vis dubitandi cadit super
pœnitentiam & preces Simonis, non su-
per remissionem doli, pœnitenti speran-
dam.

23 *εις, in*) Ipsum *Simonem* appellat *fel-*
amatum, &c. eumque significat & talem
jam esse, & mox aliis nocere posse. conf. *εις*
v. 20. c. IV. 11. V. 36. VII. 5. 21. XIII. 47.

¶ *πικρίας, amaritudinis*) Hebr. XII. 15.

¶ *σύνδεσμον αδικίας*) Sic LXX, Ies.
LVIII. 6.

¶ *ορω, cerno*) ex factis quoque tuis.

24 *δεηθητε, precamini*) Petrus dixerat,
Ora DEVM. at Simon ait, *Orate vos.* Sensit
ergo vim elenchi apostolici. Nemo debet
aliorum precibus duntaxat niti. Hebr. XIII.
18.

¶ *οπως, ut*) Pœnæ metum, non culpa
horrorem fatetur. Propter hanc tamen de-
clarationem videtur non statim rejectus
fuisse ab ecclesia.

¶ *ων ειρηκατε, quæ dixistis*) Hic abrum-
pitur historia Simonis magi, cujus res re-
liquæ, quo tempore Lucas scripsit, notæ

erant, & partim hodie in H. E. memoran-
tur. Scriptura satis habet origines signasse:
cetera temporibus reliquit & extremo ju-
dicio.

25 *διαμαρτυραμενοι, testificati*) per functi
testimonio per omnes didito.

¶ *εις ιεροσαλημ*) *Ierusalem versus*. nam
quod in via egerunt, id subjicitur. Hiero-
solyms ut plurimum manere adhuc erat
apostolorum.

¶ *πολλας, multis*) Operationes divinæ
facile succedunt : humana consilia, cum
solicitudine.

26 *αγγελος, angelus*) Angelus jubet
furgere : Spiritus, accedere. v. 29. Muni-
tur Philippus, ne timidius agat, post Si-
monis fraudem.

¶ *κατα μεσημβριαν, meridie versus*)
Hoc ei pro hodego fuit. In omnes mundi
plagas cito pervenit evangelium. C. XI.
19.

¶ *επι, ad*) Nondum dicitur, quid sit
inventurus. Semper exercetur fides & obe-
dientia. Sic quoque c. XIII. 2.

¶ *αυτη*) Alias, *αυτη* sed ad designandum
aliquid, ut h. l. *αυτη εστιν ερημη*, adhiberi
solet *κη αυτης, ιεροβααλ, αυτης εστι γεδεων*.
Jud. VII. 1. & sic 2 Reg. VIII. 19. 1 Chron.
VII. 31. VIII. 12. XXVII. 6. 32. 2 Chron.
V. 2. Monebatur Philippus, ut in viam des-
ertam, non in frequentiore alteram,
se conferret.

27 *κανδακης, Candaces*) quod nomen, in-
quit Plinius, *multis jam annis ad reginas*
(Æthiopiæ) *transiit*.

28 *ανεγινωσκε, legebat*) elata voce. v. 30.
Legendum, audiendum, percontandum,
etiam in itinere, etiam si parum intelligas.
Habenti datur. Scriptura lectorem, quam-
libet parum intelligentem, suavitate affi-
cit ac retinet, perinde ut aromata etiam
per involucra odorem transmittunt.

29 εἶπε, *dixit*) Spiritus S. est persona. c. I. 16. X. 19. 20. XIII. 2. XXI. 11.

30 ἤκασεν, *audivit*) Notus Philippo textus erat.

¶ ἀράγε, *numquid*) Mira allocutio ad ignotum eumque magnum hominem. In sancta conversatione sine circuitu agendum de re ipsa. Non fecit initium Philippus, ut vulgo fit, v. gr. de tempestate, de novis rebus.

31 γάρ) Elegans particula, hoc sensu: *quid queris?* Fatetur ignorantiam.

¶ ἐὰν μή τις, *nisi quispiam*) Qui primam Iesu notitiam habet, prophetas vel sine homine hodego potest intelligere.

¶ παρεκάλεσέ τε, *rogavitque*) Erat in eunucho modestia & ardor discendi.

32 ἡ δὲ περιοχὴ, *locus autem*) Ex illo LIII Esajæ capite multi non solum Iudæi, sed etiam Athei conversi sunt. nonnullos habet historia: omnes novit DEVS.

¶ ὡς πτεῖρα πτεροῦ - αὐτῶν - τῶν πτεροῦ, *ut avis a pteris, sic homo a hominibus*) Sic LXX, Es. LIII. 7. 8. nisi quod αὐτῶν, αὐτῶν & δὲ non habent.

¶ ἤχθη) *duci se passa est*, ovis. ἤχθη pendet a πτεῖρα πτεροῦ, & ἀφῶν ab ἀμῶν. nam apodosis incipit in ἔπος sic. conf. accent. Hebr. ὡς pro καθ' ὡς. Rom. V. 18. 2 Cor. XI. 3. Non est icon, sed comparatio.

¶ ἀφῶν) *sine voce*) vocem, cum habeat, nullam edens, ut si nullam haberet.

33 ἐν, *in*) *quum humiliatus fuit, statim iudicium ejus sublatum est. Iustificatus est.* I Tim. III. 16.

¶ γενεάν) *etatem, & inde progeniem.* Vtrumque jungitur Ies. LIII. 10. *videbit semen: extendet dies.* & v. 11, *videbit, satiabitur.*

¶ ὅτι) *quia.* Nexus inter statum exinanitionis & exaltationis.

¶ ἀρεται ἀπὸ τῆς γῆς, *tollitur a terra*) Perbrevis vita Iesu Christi, ad patres Luc. III collata, *in terra fuit: excisus est*, Dan. IX. 26. luculentissimo argumento, *generationem ejus alibi esse fixam.*

34 δέομά σε, *oro te*) Simplex & candida interrogatio.

¶ περὶ τίνος, *de quo*) Cuius textui applicari potest hæc quaestio: *de quo?* & *quem ad finem?*

¶ περὶ ἐαυτοῦ, *de se*) Prophetæ non est *de se ipso* multum loqui, sed de Christo.

¶ ἢ, *an*) Dividendo, propius venit ad decidendum.

¶ ἐπίου, *altero*) *Quis ille alter, nisi Christus?* de quo omnes prophetæ testantur.

¶ πῶς, *aliquo*) Valde adhuc indefinite quaerit eunuchus.

35 ἀνοίξας, *aperiens*) Iam erat locutus aliqua: sed nunc ad dicendum se confert. Sic c. X. 34.

¶ ἀρχάμεν, *incipiens*) Commoda ratio doctrinae, ordiri a textu oblato, & reliqua, quæ dicenda sunt, subnectere. C. XIII. 17. Luc. IV. 21.

¶ ἀπὸ, *a*) A quolibet Scripturae textu, non modo a tam illustri, quam hic erat, deveniri potest ad Iesum: & tum late patet dicendi campus.

¶ τῆς γεγραμμένης, *scriptura*) quæ sane de *Ministro Domini* (sic enim apud Iesajam appellatur Christus,) agit. Et sæpe ex solo prædicato hoc subjectum cognoscitur. Matth. II. 23. VIII. 17.

36 κατὰ τὴν ὁδὸν, *secundum viam*) Etiam circumstantiæ itineris gubernatae sunt divinitus. Regnum DEI accommodat sese ad circumstantias externas, sine vi: ut aër omnibus corporibus cedit, & tamen omnia permeat. c. XIII. 5. 14. XVI. 13. XVII. 2. 17. XXI. 3.

¶ *τί κωλύει, quid prohibet*) Paratus erat submittere se, si quid etiamnum superes- set, & cupidus. Intus *fides*, foris *aqua* praesto erat.

¶ *βαπτισθῆναι, baptizari*) Audierat igitur ex Philippo de *baptismo*. Credibile est, eunuchum fuisse circumcisum. nam huic se obtulit Philippus; Cornelius Petrum arcessivit. Petrus initio dubitavit: c.X.14. Philippus non dubitavit. Saltem actio cum eunucho tum fuit occulta. Nam in Cornelio fixum est initium vocationis gentium.

37 *ἐις πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας: si credis ex toto corde.*) Subaudi, ex interrogatione progressa, *tum nil prohibet te baptizari*. Alii *σαθήση, servaberis*, vel, *ἐξέσω, licet*, supplerunt. Ne lector paucitatem testium pro lectione breviori miretur, meminerit, quæ in Apparatu de multitudine codicum Græcorum, hoc versu carentium, notavi. Eadem ratio est responsionis ab eunucho datæ, cui vicissim nomen *χριστὸν* addidere multi, ubique celebratum. Non exstat id in cod. ms. *Berolinensi* Latino, aliisque.

¶ *ὅλης, toto*) magis, quam Simon. Philippus a Simone mago deceptus, tamen non dubitat eunuchum credentem baptizare.

38 *ἀμφότεροι, ambo*) Comitibus eunuchi quid factum fuerit, non memoratur.

¶ *Φίλιππος*) Hic priore loco ponitur; nam major erat, ut baptizans, eunucho, qui baptizabatur.

39 *ἤρπασε rapuit*) miraculosa celeritate, sine Philippi actione aut opera, longe; ut opus erat in loco invio. Talia sæpe prophetis acciderunt. 1 Reg. XVIII. 12. 2 Reg. II. 16. Idem verbum, 2 Cor. XII. 2. 4. 1 Thess. IV. 17. Hoc ipso discessu confirmata est eunuchi fides. Pari trajectu apostolus unus alterque etiam, si aliud iter

non patuit, in Americam *potuit* pervenire.

¶ *γὰρ*) proprie, *enim*. Non vidit amplius, neque videre curavit, propter gaudium. Qui nactus est Scripturam & Christum, jam carere potest homine hodiego. Manus non leguntur eunucho impositæ.

40 *εὐρέθη, inventus est*) In via nec Philippus ipse videtur scisse, ubi esset, vel quid ipsi accideret, nec quisquam alius cum vidit.

¶ *τὰς πόλεις, urbes*) inter Gazam & Cæsaream, ut erant Ioppe, Lydda &c. Hic quoque, uti in urbe Samariæ, apostolis auditores præparavit. c.IX.32.

¶ *εἰς καισαρείαν, Cæsaream*) In hac urbe insigni domum fixit, comitatum sanctorum adjuturus. c.XXI.8 seq.

C A P. IX.

1 *Ἐπι, adhuc*) Sic in summo fervore peccandi ereptus & conversus est. Conf. cap. XXII. 3 seqq. XXVI. 4 seqq. nam eo Lucas, ut Scriptura solet, multa differt de tota re & de sermone Ananiæ.

¶ *τῷ ἀρχιερεῖ, ad principem Sacerdotum*) Hujus *auctoritas* etiam Damasci movebat Iudæos. v. 14.

2 *εἰς δαμασκὸν, Damascum*) Magna ibi seges erat.

¶ *τῆ ὁδῷ, viæ*) Religio, *via*: in qua ambulandum, non otiaandum.

¶ *δεδεμένως, vincētis*) Multum indulsit Iudæis potestas civilis Damasci. v. 14. 24. 3 *ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, inter proficiscendum*) Alias, qui iter faciunt, non facile capiunt apparitiones, propter motum & strepitum.

¶ *ἠ ἐξαίφνης, desubito*) Quum DEVS subito & vehementer adoritur peccatorem, summum est beneficium & immensa

fidelitas. Sic dedocetur Saulus spirare eadem, dum ardor ad summa venit, & quod ei defuerat ad diurnitatem discipulatus, id compensatur terrore omnia ejus intima penetrante. quo ipso etiam contra periculum neophytorum subitus munitur apostolus.

¶ *αὐτὸν, eum*) Evidentissima apparitio. v. 7. 8. Non dissimilis visio Constantini, qua crucem vidit: æque certe credibilis, ac somnium Alexandri de pontifice Hebræorum.

4 *Φωνὴν, vocem*) severam, & tamen gratiæ plenam. c. XXII. 14.

¶ *σαῦλ, Saul*) IESVS Saulum prius novit, quam Saulus IESVM.

5 *τίς εἶ; quis es?*) Conscientia ipsa facile diceret: Iesum esse.

¶ *ἐγὼ, ego*) *Is quem persequeris, sum ego Iesus.*

¶ *ὃν σὺ διώκεις, quem tu persequeris*) Iteratur verbum, cum *σὺ tu* pronomine emphatico. Hoc ipsum verbum Saulus, semel perterrefactus, subinde sibi in memoriam redegit. In conversione voluntas hominis frangitur & liquefcit; divina suscipitur. c. XVI. 30. De talis terroris efficacia conf. Ex. XX. 20. 2 Sam. VI. 9. 1 Chron. XXII. 39. Conversio Pauli, solidissima præbet argumenta pro veritate fidei Christianæ, v. 21. estque singulare exemplum gratiæ gratuitiæ amplissimæ.

6 *ἀλλὰ*) Pro hac particula, longior periocha, *σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτὸν*, illata est. Glossam hanc esse, ex parallello c. XXVI. 14, & ex paraphrasi compositam, prodit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Tribus diversis versiculi quinti locis hanc sententiam, *σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν*, exhibent versiones nonnullæ, vel potius

editores versionum, paraphrasi illa, *τρέμων κατλ.* vel prætermissa vel adhibita. Nullus cod. ms. Græcus, *Florentino* quidem concilio antiquior; nullus Græcus commentator, ne *Theophylactus* quidem; nullus Latinus Lyranitate potior, periocham exhibet. In Latinis codicibus paulatim est enata, & inde in Græcum unum alterumve haud pridem propagata. Antiquitas optimorum testium singulari consensione lectionem nostram defendit. Copiosius hoc declaratum est in Novis literariis Tubingensibus A. 1739. num. 18. & 19. atque in Defensione seorsum eodem anno a me edita.

¶ *εἰς τὴν πόλιν, in urbem*) Iter jubetur Saulus profequi & urbem intrare, sed alio jam animo. Sine hoc jussu nescisset, quid sibi faciendum esset. Iis primum locis nomen Iesu Saulus, ubi persecutus erat, confessus est. C. XXVI. 20.

¶ *λαληθήσεται, dicitur*) Debit Saulus expectare & se submittere ministerio, posteaque Cornelius. c. X. 5. Eo ablegavit alterum Iesus, alterum angelus, verbis ob id ipsum paucis. Periculo non vacant, qui sine communiōne hominum idoneorum quærent viam cœli. *συγκατάβασις* admiranda est, quod Dominus agit nobiscum per similes nostri.

¶ *τί σε δεῖ ποιεῖν, quid te oporteat facere*) De hoc quæsierat Saulus: hoc ei Ananias dixit. v. 17. Cetera ab ipso Domino didicit apostolus.

7 *οἱ συνοδεύοντες, qui comitabantur*) quorum quibusdam usus fuerat tanquam licetoribus.

¶ *εἰσῆκεισαν, stabant*) Ceciderant illi quoque, c. XXVI. 14. sed ante Saulum surrexerant sua sponte.

¶ *ἀκρόντες, audientes*) Cap. XXII. 9 *lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt.* Videbant igitur lumen, c. XXVI.

13 *ſ. ſed non Ieſum ipſum : audiebant vocem ſolam, non vocem cum verbis. conf. Ioh. XII. 29.*

¶ *μηδενά, neminem*) Non dicitur, *Ieſum non videbant, ſed, neminem videbant.* neſciebant enim, Ieſum Saulo eſſe conſpectum.

8 *ἠγέρθη, ſurrexit*) verbo Chriſti, c. XXVI. 16.

¶ *ἀνεωγμένων, apertis*) Itaque, qui Saulum cernerent, non putarent, illum non videre.

9 *ἡμέρας τρεῖς, triduum*) Notabile ſpatium. Quiſcente viſu & guſtu, intime recollectus eſt in ſolitudine, per preces. v. 11. Dignum eſt converſionis negotium, cui totos dies impendat homo, cum trahitur. Id ſi non ultro facit, DEI bonitas cum lectulo affigit.

¶ *μη βλέπων, non videns*) Nec tamen cæcus dicitur, quia non erat pœna. conf. c. XIII. 11.

10 *ἦν δὲ, erat autem*) Ananias & Saulus non videntur antea inter ſe fuiſſe noti.

¶ *μαθητῆς, diſcipulus*) non apoſtolus; ne apoſtolorum diſcipulus videretur Saulus : ſed *diſcipulus* gregarius, quo magis humiliaretur Saulus, & ne tamen ab Anania doctus videretur.

¶ *ὁ κύριος, Dominus*) Ieſus.

11 *πορεύθητι, vade*) Sic ad Saulum : & ſic v. 15 ad Ananiam, *πορεύς, vade.*

¶ *ἰδὲ, ecce*) Oſtenſus eſt Ananiæ Saulus orans. Orantes videt Ieſus.

¶ *γὰρ, enim*) Viſ ætiologiæ maxime pertinet ad illud, *Vidit - Ananiam.*

¶ *προσιύχεται, orat*) Omnes motus ſpirituales confluunt, & exereentur, in orando.

12 *ἀνανίαν, Ananiam*) Hoc nomen Saulus inter viſionem aut aure aut mente accepit.

¶ *ὅπως ἀναβλέψῃ, ut viſum recipiat*) Effectus ſingularis manuum imponendarum exprimitur; communior, ſubauditur v. 17 fin.

13 *ἀπὸ πολλῶν, a multis*) Inſignis perſecutor fuerat Saul.

¶ *πῆς ἀγίοις σου, ſanctis tuis*) Sancti ſunt Chriſtiani jam nunc. Chriſtus habet ſanctos, ut ſuos : ergo eſt DEVS.

14 *τὸς ἐπικαλεσμένους τὸ ὄνομά σου, qui invocant nomen tuum*) Deſcriptio Chriſtiano-rum. v. 21. 1 Cor. I. 2. Hac phraſi LXX ut plurimum illam Hebræam *שׂוֹמְרֵי שְׁמִי* expriment.

15 *ἐκλογῆς - παθεῖν, electionis - pati*) Connexa ſunt hæc. Rom. VIII. 29. *Electio* nis mentio omnem Ananiæ dubitationem diſpellit.

¶ *βαράσαι, ut portet*) Officium arduum, ſplendidum & beatum.

¶ *τὸ ὄνομά μου, nomen meum*) Huc ref. *pro nomine meo*, v. 16.

¶ *ἐνώπιον, coram*) publice.

¶ *ἐθνῶν, gentium*) Gentes primo ponuntur. nam Paulus gentium apoſtolus. Nomen Chriſti Paulus, converſionem ſuam commemorans, portavit coram populo, c. XXII. & coram gentibus ac regibus. c. XXVI.

16 *ἐγὼ γὰρ, ego enim*) i. e. age tu, Anania, quæ juberis : nam ego curabo cetera, ut Saulus ſit meus & maneat.

¶ *ὑποδείξω, ostendam*) re ipſa, in toto ejus curſu. Ananiæ, non ipſi Saulo, hoc prædicatur : Sauli erat, obſequi.

¶ *παθεῖν, pati*) tantum abeſt, ut alios poſthac ſit oppugnaturus. Initium vide verſu 23. 29.

17 *ἀδελφὲ, frater*) neceſſitudine veteri Iudaica, & nova Chriſtiana.

¶ *ἐπιθεῖς, imponens*) ante ipſum baptiſmum. conf. c. X. 44 ſ.

¶ εἶπε, *dixit*) Non omnia Ananias, de Saulo sibi dicta, Saulo refert. Sauli non erat scire, quanti ipse jam esset.

18 εὐθέως, *confestim*) Miraculum!

¶ ἀπέπεσον, *deciderunt*) Saulus, Christo conspecto, præ splendore non videt: Anania, quem Ille misit, veniente, visum recipit.

¶ ὡσεὶ λεπίδες, *velutisquamæ*) humore in oculis arefacto.

¶ ἐβαπτίσθη, *baptizatus est*) ab Anania: edoctus a Domino.

19 ἐνίχυσεν) Neutrum. Sic, ἐνιχύσωμεν, 1 Chron. XIX. 13.

¶ ἐν δαμασκῶ, *Damasci*) Quæ Paulus ante conversionem fecerat in malam partem, eadem postea vel ipse in bonam partem fecit, iisdem in locis, vel ab Iudæis perpeffus est.

20 εὐθέως, *continuo*) Alii post conversionem sunt, ut flumina, statim a capite lata & profunda; alii post longiorem tractum. Saulus, statim apostolus, triduo tantum profecerat, quantum alii multis annis non proficiunt.

22 συνέχονε, *confundebat*) ita, ut ipsi sibi contradicrent. Oppositum ex parte Sauli, συμβιβάζων *confirmans*. Neque tamen iis nunc armis adversus Iudæos pugnat, quibus & ipse pugnarat adversus credentes, & ab Iudæis jam oppugnatur.

24 παρετήρην, *custodiebant*) adjuvante prætore. conf. 2 Cor. XI. 32.

25 καθήκαν, *demiserunt*) Factum hoc paucis innotuerat, antequam Paulus 2 Cor. XI. 31 commemoravit. Lucas res Pauli intimas norat.

26 ἀγγεγένημεν, *cum venisset*) tribus post annis. Gal. I. 18. Hoc triennium etiam Paulus transiit c. XXII. 17.

¶ πῖς μαθηταῖς, *discipulis*) modeste; non statim apostolis.

¶ ὅτι ἐστὶ μαθητῆς, *cum esse discipulum*) tantum aberat, ut crederent, esse eum apostolum.

27 Βαρνάβας, *Barnabas*) Cum hoc deinde Saulus conjunctionem habuit singularem.

¶ πρὸς τὰς ἀποστόλους, *ad apostolos*) Petrum & Iacobum. Gal. I. 18. 19.

¶ διηγῆσατο, *exposuit*) Qui ad versarius antea fuerat, merito probat se mutatum.

31 ἐκκλησία, *ecclesia*) Sic cap. XVI. 5, de *ecclesiis*.

¶ καθ' ὅλης κτλ. *per totam Iudeam & Galileam & Samariam*) Anakephalæosis.

¶ εἰρήνην, *pacem*) converfo Saulo, persecutore præcipuo.

¶ παρεουμένη) Sic, ὑπάγητι, Ioh. XV. 16 not. Vtroque loco est ἐν διὰ δυῶν. Sic, ἐπαρεύετο χεῖρ τῶν ἰσραήλ. Iud. IV. 24.

¶ φόβω - παρακλησει, *timore - consolatione*) Temperamentum egregium. *Consolatio*, pax interna: εἰρήνη, pax externa, cum timore Domini, sublato hominum metu.

¶ ἐπληθύνετο, *multiplicabatur*) numero credentium.

32 διὰ πάντων) Masculinum. coll. ἐν οἷς, c. XX. 25.

33 ὀκτῶ, *octo*) Audierat de Christo sine dubio, sanante omnes illo tempore.

34 ἰάται, *sanat*) non modo, *sanat*. conf. v. 40. C. III. 6. XIV. 10. Hæc oratio confirmat præsentiam & potentiam Christi divinam.

35 τὸ σάρανα, *Saron*) Saron tractus nomen, in quo Lydda oppidum. hinc articulus adjectus.

36 ἔργων, *operum*) Hæc opera, vestium conficiendarum, magni æstimata sunt, magno præmio remunerata. v. 39.

¶ ἐλεημοσυνην, *elemosynarum*) Ioppæ igitur non fuit communitio bonorum.

38 ὁι μαθηταί, *discipuli*) Itaque hi non habuere donum miraculorum.

¶ δύο, *duos*) deregravi.

¶ μη ὀκνήσαι, *haud gravari*) Fides non tollit civilitatem verborum; qua hīc usi sunt. LXX, Num. XXII. 16. ἀξιώ σε, *μη ὀκνήσης ἔλθειν πρὸς με.*

¶ διελθεῖν, *transire*) Innuunt, etiam aliis in via fructuosum fore iter Petri.

¶ ἕως, *usque ad*) Argumentum a facili.

39 συνῆλθεν αὐτοῖς, *venit cum illis*) Humilitatis indicium. coll. v. 43.

¶ μετ' αὐτῶν ἔστα, *quum esset cum ipsis*) i. e. antequam obiret.

40 ἐκβαλὼν, *ejectis*) Ardori precum apta solitudo omnimoda, & magno miraculo: eoque major deinde fuit apud omnes admiratio ac fides.

41 καί, *et*) Et speciatim.

43 ἰκανῶς, *sat multos*) Plus fecit, quam rogarant. v. 38.

¶ σίμωνι, *Simonem*) propinquum for- tasse.

C A P. X.

I Ἄνθρωπος, *vir*) Haecenus descripta omnia inter circumcisos gesta sunt: nunc etiam venit ad gentes.

¶ ἐν Καισαρείᾳ, *Cæsareæ*) Iam non ignota ibi erat doctrina salutis. c. VIII. 40. Conf. infra, v. 37. Vnde Petrus prophetas allegat. v. 43. Hierosolyma sedes tum erat regiminis Iudæorum ecclesiastici; Cæsareæ, civilis. Metropoles, quas cetera sequebantur, cepit evangelium, per illos divinos idiotas prædicatum: sic deinde Philippos, Athenas, Corinthum, Ephesum, ipsam Romam.

¶ κορνήλιος, *Cornelius*) Frequens apud Romanos nomen.

¶ ἰταλικῆς, *Italica*) Horum militum

magna pars vivebat, quo tempore hæc scripta sunt: poterantque illi testes esse.

¶ οἱ τῆς σπείρης τῆς ἰταλικῆς πεζοὶ, *cohortis Italicae pedites* memorantur etiam ab Arriano, ut observat C. G. Schwarzius in Diss. de cohorte Italica & Augustæ p. 42.

2 οὐν, *cum*) Connexio arcta heri & familiae, ducis & militum. v. 7.

¶ οἰκῶ, *domo*) Conf. cap. XI. 14.

¶ τῶ λαῶ, *populo*) Apud multos Iudæos magna tum erat paupertas. Pauperum vicem DEVS rependit. Favorem Cornelii erga Israëlitas gratia DEI erga Israël'em remuneratur.

¶ δεόμενοι, *orans*) Preces & liberalitas commendantur hīc; accedit jejuniū. v. 30. Benefici faciunt, quod DEVS vult: precantes iidem quod volunt, DEVS facit.

3 ἐν ὁράματι, *in visione*) non in ecclasi, ut Petrus.

¶ φανερώς, *manifeste*) ita ut nulla sensuum fallacia Cornelium, talibus rebus haud affuetum, sollicitare posset.

¶ ἐνάτην, *nonam*) Ea nobis est tertia fere, a meridie: quo tempore sensus solent esse vegeti.

4 ἐμφοβῶν γενόμενος, *timore correptus*) ex angeli splendore. v. 30.

¶ κύριε, *domine*) Sic appellat angelum, ut ignotum.

¶ προσευχαί, *preces*) Hæ præcedunt: elemosynæ sequuntur, quanquam respectu hominum magis conspicuæ. v. 2.

¶ ἀνέβησαν, *ascenderunt*) Non dicit angelus, se eas obtulisse. v. 31. Ascenderunt tamen, instar sacrificii. Ap. VIII. 4. Lætus nuncius. O quam multa in terram cadunt, non ascendant.

¶ εἰς μνημόσυνον, *in memoriam*) Precandum & benefaciendum, etiam si non statim sentias effectum.

ς *μετάπεμψαι, arcesse*) Cornelius non mittitur ad Petrum, sed hunc arcesse jubetur, utne videretur factus esse proselytus, atque ut innueretur, sic ad gentes, suo quasque loco, venturum esse evangelium.

¶ *πέτρος, Petrus*) Cognomen gentibus non ingratum; perinde ut *Pauli*.

6 *ὡς, ut*) ut primum. v. 33.

¶ *ἀπῆλθεν, discessit*) non repente disparuit.

¶ *δύο, duos*) Hodie splendidiore legatione accipit, qui Petri successor putatur.

8 *ἅπαντα, cumcta*) Familiaritas pia erga domesticos. Cornelius prudenter (pro confirmanda suorum fide subsequente) eloquitur, Petrus prudenter silet de visione. v. 21. coll. v. 28.

¶ *ἀπέστειλεν, misit*) Non opus erat epistola.

9 *δῶμα, tectum*) Non habebat ὑπερῶν domus coriarii.

¶ *προσεύξατο, orare*) Tempus ante prandium vel cœnam (v. 3) precibus opportunum.

¶ *ἕκτην, sextam*) prandii, &, ante id, precum. Ps. LV. 18. Occurrit inciscus tantæ revelationi.

10 *ἐγένετο, factus est*) sub preces.

¶ *πρόσπειν, esuriens*) legitimo cibi tempore; modo tamen quodam, ut videtur, extraordinario. Cum statu facultatum naturalium congruunt symbola apparitionum.

¶ *γεύσατο, gustare*) Verbum temperantiam exprimens.

¶ *παροικεῖν, parantibus*) scilicet iis, quorum erat *parare*. Etiam quum facultates naturales non quiescunt, tamen invalescere potest operatio divina.

¶ *ἑκστασις, mentis excessus*) Preces aptum

faciunt ad recipiendam revelationem: & ecstasis inunit hominem contra suum ipsius spiritum.

11 τὸ ἄρξον, *caelum*) Vas non solum e terra sublatum est in cœlum, sed prius e cœlo demissum. Itaque gentium receptio in cœlum præsupponit originem primam hominum cœlestem. Et in cœlo prius sunt typi rerum, quæ deinceps in terra fiunt ad salutem hominum. conf. Hebr. VIII. 5.

¶ *σκεῦ, vas*) mappam.

¶ *πέντακισσι, quatuor*) pro totidem plagis mundi.

¶ *ἀρχαῖς, extremitatibus*) Hæ non in unum nodum constrictæ, sed singulæ cœlitus erant suspensæ. c. XI. 5.

12 πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆ γῆς, *omnes quadrupedes & reptilia terræ*) Omnium quadrupedum nomine completitur Lucas etiam *feras*, quas tamen recentiores librarii huc intulerunt, ex cap. XI. 6. His symbolis non solum significatum est, licere Petro omnibus gentium cibis vesci: sed, ipsos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, jam esse mundos. v. 28.

14 μηδαμῶς, *nullo modo*) Ecstasis relinquit homini libertatem in eare, quæ præsentatur. c. XXII. 19. Ceteroqui signum est virtutis corroboratæ, etiam ligatis sensibus, v. gr. in somnio, defendere conscientiam. Prima exceptio, quum DEVS aliquid arduum jubet, interdum veniam habet: c. XXII. 19 f. sed debet abesse iteratio. Ioh. XIII. 8. Ex. IV. 13. Deut. III. 26. Ez. IV. 14. Ex cunctatione Petri clarius elucet voluntas DEI. Eoque facilius potuit ferre Petrus dubitationem fratrum. c. XI. 2 f.

¶ *ἑδέποτε, nunquam*) Qui semel aliquid fecit, facilius iterat. Vide igitur, ne quid

quid mali primo facias. Petrus semper fuerat observans legis.

15 καθαρίσει, purificavit) pura fecit & declaravit. De cælo enim nil nisi purum demittitur. Hujus verbi probe memor mansit Petrus, c. XV. 9. Conf. de Paulo c. XIII. 2 not.

¶ σὺ, tu) minor DEO. v. 26. c. XI. 17.

¶ μὴ κοίνε, noli communia dicere) Nil est tertium aut medium inter purum & commune.

16 ἐπὶ τρις, tertio) Numerus decretorius, rem confirmans, & celeritatem proximam significans. conf. Gen. XLI. 32.

17 ἐν αὐτῷ, intra se) Implicite indicatur, Petrum jam non fuisse in ecstasi. coll. c. XII. 11.

¶ διαπέρει, hæsitabat) Apostoli non carere cura cognoscendi.

¶ ἰδὲ, ecce) Sæpe, quæ piis intus & extra uno tempore obveniunt, mutuo sese recludunt. Quæ ita conveniunt & concurrunt, sapienter sunt expendenda.

¶ διερωτήσαντες) rogando penetrantes.

¶ σίμων, Simon) Nomina per angelum indicata & percontantibus & Ioppen- sibus admirationi fuerunt.

18 φωνήσαντες, vocantes) crescente jam parrhesia.

19 ἰδὲ, ecce) Paullatim preparatus erat Petrus ad capiendum hoc novum monitum Spiritus. Gradatim ducuntur fideles, quoad satis est in re qualibet præsentis.

¶ ἄνδρες, viri) Non audierat Petrus tres viros vocantes.

20 μηδὲν διακρινόμενος, nihil dubitans) Requisitum summe necessarium bonæ actionis. Sæpe dubitatio diuturna subito, cum opus est, piis in vita vel in obitu eximitur.

21 ὃν ζητεῖτε, quem quaeritis) Sic quaerentibus addebatur animus.

22 δίκαιος, justus) Occupatio.

¶ μεταπέμψασθαι, arcessere) Alias ipse Cornelius non dubitasset ad Petrum venire.

23 ἰσκαλεσάμενος, intro vocans) Petrus pedem domo non extulerat.

¶ ἐξένισε, recepit hospitio) non diffusus peregrinis: non fastidiens gentes. Primo gentes venerunt ad Iudæos: deinde hi ad illos.

¶ τῇ δὲ ἐπαύριον, postero autem die) In re quamvis bona non requiritur semper summa festinatio.

¶ πνῆς, aliqui) sex. c. XI. 12. Non iusti erant divinitus; ac tamen pie fecerunt. Multa sæpe relinquuntur liberrati priorum: in quibus tamen occulta DEI manu reguntur. Postea constitit, quam utile fuerit, tot testes adfuisse. c. XI. 12.

¶ συνῆλθον, simulabant) Sanctus comitatus, X hominum varii ordinis.

24 ἦν προσδοκῶν, expectabat) Non immerferat se tantisper aliis negotiis, sed huic rei totus vacabat, totoque hoc tempore preparabatur.

¶ τὰς συγγενεῖς, propinquos) Regnum DEI propagatur, ut sæpe ferunt externæ circumstantiæ.

¶ τὰς ἀναγκαίους, necessarios) Necessitudo latius patet, quam propinquitas, estque etiam affinitatis, viciniæ, collegii &c.

¶ φίλους, amicos) Non omnes propinqui & necessarii sunt amici. Convocavit, quos libenter interfuturos existimavit.

25 εἰσελθεῖν, ut intraret) domum.

¶ συναντήσας, obviam-veniens) cum gaudio & honoris causa.

¶ ἐπὶ τὰς πόδας, ad pedes) Petri.

¶ προσεκύνησεν, adoravit) Non addit Lucas, cum. Euphemia.

26 ἤγειρε, erexit) Cur osculum pedum non

non modo admittitur, sed ordinaria ceremonia est Papæ?

¶ ἄνθρωπος (homo, non Deus. Hac causa & elationem nostri & aliorum admirationem moderari debemus. Non debemus mortales, sed dona DEI in illis suscipere.

27 συνομιλῶν, colloquens) familiariter.

¶ εἰσῆλθε, intravit) in partem domus interiorum.

¶ πολλὰς, multos) latam messem.

28 ὑμῖς) vos ipsi. Omnes alloquitur, suo, non etiam comitum, nomine.

¶ προσέρχεσθε, accedere) id quod etiam minus est, quam κολλᾶσθαι conjungi.

¶ ἀλλοφύλω, alienigenæ) Euphemia.

¶ καὶ) pro ἀλλὰ, & pro sed.

¶ ἐμοί, mihi) Hoc emphasim habet.

¶ ἔδειξε, ostendit) Verbum proprie positum. v. 11. Parce loquitur de sua dubitatione & de visione occulta.

¶ ἄνθρωπον, hominem) Hoc in extremo ponitur eleganter: involvit ætiologiam, & orationis universalitatem intendit.

29 ἀναντήτως, sine contradictione) Nam cum DEO rem prius expedierat.

¶ πυνθάνομαι, interrogo) Suas quisque loquendi partes habet.

30 ἀπὸ, ab) ab initio diei, qui retro quartus est, usque ad diem præsentem & hanc ejus horam.

¶ πᾶρτης, quarto) Primus (retrosum, quartus) dies erat visionis & legationis: secundus, adventus legatorum: tertius, profectio Petri: quartus, adventus apud Cornelium.

¶ ἡμην νηστεύων, eram jejunans) Non inuitur jejunium quatuor dierum, sed diei retro quarti.

33 καλῶς ἐποίησας, bene fecisti) Formula approbandi. Laudat Petrum, qui venire non dubitarit. v. 28.

¶ ἐνώπιόν σας, coram te) Antiquissima le-

ctio. Ἐθεῖς, pro σὺ, librarius facile sumit, vel ex fine versus hujus, vel ex v. 31:

¶ πάρισμεν, adsumus) Cornelius domi suæ ita loquitur, quasi apud Petrum esset ipse cum suis. Religiose præparati erant. Terra bona erat: inde fructus celerimus. v. 44.

¶ τὰ προσταγμένα σοὶ, quæ mandata sunt tibi) Non videtur antea dictum fuisse Petro, quod diceret.

34 ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, vere percipio) ex omnium rerum concentu.

¶ οὐκ ἐσι προσωπολήπτης, personam non accipit) Petrus non putarat antea, Deum esse personarum acceptorem. sed nunc primum illud experitur, ex quo luculentissime conspicitur, DEVM non esse personarum acceptorem.

¶ ὁ θεός, Deus) Ad hunc omnia referuntur. v. 38. 40 ἴ.

35 ἐπανέθνη, in omnigente) Non indifferentissimus religionum, sed indifferentia nationum hic asseritur. Patet hoc etiam ex opinione contraria, de circumcisis dumtaxat gratis DEO; ex qua se extractum fateatur Petrus. Non plane ignarus fuerat Cornelius doctrinæ de Christo, & famæ de Iesu Christo, v. seqq. quamvis circumcisionem, DEO ita providente, non acceperat. Quapropter multo aliter cum illo loquitur Petrus, quam Paulus postea, evangelio ad remotiores progrediente, cum idololatriæ egit. Cap. XIV & XVII. Hinc etiam v. 43 ad prophetas generatim provocat; quod Paulus II. cc. non fecit; nec tamen, ut ad Iudæos ubique solet, testimonia prophetica speciatim allegat.

¶ ὁ Φοβέμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, qui timet eum & operatur justitiam) pro modulo primæ cognitionis ex lumine naturæ ac potius ex verbo revelato haustæ. Descriptio indefinita, rei & exordio apta. Tales homines vario gradu

gradu' eleganter describuntur. v. gr. c. XVII. 4. 11. 12.

¶ *αὐτὸν, eum*) Deum verum.

¶ *δεκτὸς acceptabilis*: cui gratia etiam sine circumfusione possit obtingere. Respondet verbum λαβεῖν accipere, cap. XV. 14. ubi hic ipse locus respicitur.

36 τὸ λόγον ὃν ἀπέσειλε) Hebraismus, ex quo τὸν valet, hoc est, uti Hagg. II. 5, τὸ λόγον, ὃν διεθέμην ὑμῖν, ed. Basil. live Aldin. Addit Ludovicus de Dieu loca Zach. VII. 7. VIII. 17. 2 Reg. IX. 25. Alii tamen olim apud Lucam, τὸ λόγον ἀπέσειλε (coll. Ps. CVII. 20. LXX, ἀπέσειλε τὸ λόγον αὐτοῦ) ut subaudiatur τῶν, coll. Matth. XIX. 22. Ioh. VII. 40. &c. Certe Petrus illud Iesaja c. IX. 7 πῶς ἔσται in mente habuisse videtur, idque ad ea, quæ ibi præcedunt de *Pacis* Principe atque imperio, retulisse; ut dicat: Bonum illud, quod Israël per Messiam obtigit, idem vestrum est. Non construitur, τὸ λόγον οἶδαπ. Norant novi auditores historiam, de qua mox; non item adhuc rationes interiores, de quibus hoc versu.

¶ *ἀπέσειλε, misit*) Deus. Elliptis nenum huius versus eum v. 34, ex quo expletur, confirmat. *misit* autem Deus, quum Filius ejus venit; & evangelizavit, locutus per illum.

¶ *εὐαγγελίζομεν εἰρήνην, evangelizans pacem*) pacem DEI hominumque, Iudæorum & gentium. Es. LVII. 19. Eph. II. 17.

¶ *διὰ, per*) Constr. cum *pacem*: ex eo, quod Christum continuo appellat *Domini omnium*, etiam gentium. coll. v. 42. 43. Vnus Dominus, omnes pace continet.

¶ *πάντων, omnium*) Masculinum. Christus, omnium Dominus: & Deus, in Christo, omnium Deus. v. 34. Eph. IV. 5. 6.

37 ὑμῖς οἶδαπ, vos scitis) ex documentis adventu meo antiquioribus.

¶ *ἀρχόμενον*) Participium vel per se, vel adverbii loco, coll. Luc. XXIV. 47.

¶ *ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, a Galilæa*) Ioh. I. 44. II. 1. Ei regioni satis vicina Cæsarea, ab Hierosolymis remotior. v. 39.

¶ *μετὰ, post*) Iohannes, limex inter V. & N. T.

¶ *τὸ βάπτισμα, baptismum*) celeberrimum illud institutum.

38 ἦσαν - ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεός, *Iesum - quomodo unxit eum Deus*) Hoc per appositionem eum verbum junctum pendet a *scitis*. Itaque *ἦσαν ὡς ἔχρισαι* in constructione idem valet, ac si diceretur: *πᾶ περι ἦσαν, ὃν ἔχρισεν ὁ θεός*. Sententia hæc est, Iesum, & quidem ut Christum, eis innotuisse.

¶ *ἔχρισεν αὐτὸν, unxit eum*) in baptismo inprimis. Matth. III. 16. 17. Luc. IV. 1. 14. 18.

¶ *πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, Spiritu sancto & virtute*) Spiritus sancti mentio sæpe ita fit, ut addatur mentio ejus speciatim, quod convenit cum re præsentis: ut hoc loco, ubi opera Christi prædicantur, additur, *virtute*. Sic, *plenus Spiritu sancto & sapientia*: c. VI. 3. *plenus Spiritu sancto & fide*: c. XI. 24. *replebantur gaudio & Spiritu sancto*: c. XIII. 52. Conf. illa: *Spiritus & veritas, spiritus & vita*. Ioh. IV. 23. VI. 63. Iungitur sic nomen concretum & abstractum, uti i Petr. IV. 14.

¶ *εὐεργετῶν, beneficiens*) Omnia miracula Christi hominibus attulere salutem, non damnum. *Beneficia*, genus. sequitur species insignis, *sanationes*.

¶ *πάντας, omnes*) Magna inprimis eo tempore fuerat multitudo obsessorum & agrotorum.

¶ *καταδυνασθεομένους, oppressos*) injusta vi.

¶ *μετ' αὐτοῦ, cum illo*) Parcius loquitur,

tur, pro auditorum captu, de Majestate Christi.

39 καὶ ἡμεῖς, ἔσ' ἡμῶν) Hoc vim habet ἐπιπεπκῆν. Resp. vos, v. 37.

41 ἔ, ποι) ποι jam, ut ante mortem.

¶ ἔ παντὶ τῷ λαῷ, non omni populo) Regnum ejus est regnum fidei, per testes propagandum, eosque divinitus probatos & firmos; & regnum cœleste, non mundanum; non vani splendoris, sed (ut Iustus Jonas loquitur) sub formis crucis latens.

¶ ἡμῶν, nobis) Appositio nominis & pronominis.

¶ συνεβάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, edimus ἔ bibimus cum illo) per biennium & amplius, ante passionem. Denotatur hac phrasi, de qua conf. Ioh. XV. 27. conversatio diutina: neque unquam apostoli soliti sunt commemorare, se cum Iesu post ejus resurrectionem edisse; hoc enim Iesus ad ipsorum, non ad aliorum convictionem fecit; qui etiam Luc. XXII. 18. 16. de vino posthac non bibendo latius erat locutus, quam de paschate non edendo. Itaque μετὰ post pender a v. 40. Illis apparuit Christus refuscitatus, qui antea in illum crediderant; & qui testari possent, eum, qui resurrexisse diceretur, vere esse Iesum, quem antea novissent.

42 παρέγγειλεν ἡμῶν, præcepit nobis) Deus. c. V. 29.

¶ τῷ λαῷ, populo) Resp. v. 41 inquit.

¶ διαμαρτύρεσθαι, testari) subaudi: etiam gentibus, c. I. 8. Matth. XXVIII. 19.

¶ αὐτὸς) Ipse.

¶ ὁρισμένῳ, definitus) decreto immobili.

¶ κριτῆς, judex) Hoc nomen omnem gloriam Christi synecdochice exprimit, fideliumque respectu coronidem denotat

beneficiorum Christi. 2 Tim. IV. 8. coll. Hebr. XII. 23. Iudicabit etiam Iudæos, qui eum condemnarant; etiam Romanos, qui Cæsaream sedem habebant regiminis Iudaici; etiam mortuos, ex quibus resurrexit, suo tempore resurrecturis. 1 Petr. IV. 5.

43 πάντες, omnes) ii, quorum exstant, & quorum non exstant libri. c. III. 24.

¶ προφήται, prophetæ) In hoc sermone nondum citarat Petrus testimonia V. T. & nunc, dum generatim prophetas allegat, res initio sermonis, c. XI. 15. protinus, ut œconomia circa gentes convenit, apud tales auditores conficitur.

¶ μαρτυροῦσιν, testes sunt) uti nos, v. 39. Non utitur Petrus hic promissionis per prophetas descriptæ vocabulo.

¶ ἀφεσιν ἁμαρτιῶν, remissionem peccatorum) quæ caput est omnium beneficiorum.

¶ πάντα, omnem) etiam ex gentibus.

44 ἔτι, adhuc) Scatebat Petrus ad dicenda multo plura: c. XI. 15. sed ubi Spiritum auditores quoque acceperunt, audiendi opera, & loquendi, peregit, quod suum est.

¶ ἐπέπεσε, cecidit) modo conspicio. Alias baptismus susceptus est ante adventum Spiritus sancti. Sed hoc loco dubitari potuerat, an citra circumcisionem forent baptizandi. Ideo statim super auditores verbi cecidit. Liberum gratia habet ordinem.

45 ἐπὶ τὰ ἔθνη, in gentes) Sic una appellatur domus, vel quia hinc colligebant, etiam ceteros Spiritum S. esse accepturos: nam uno admisso, jam nulli clausa est janua; recteque ab exemplo ad omnes concluditur: c. XI. 18. XIV. 27. vel quia ἔθνη καὶ gentiles dicere incommo- dum erat.

46 γὰρ, enim) Ab effectu concludunt.

¶ γλώσσαις, *linguis*) variis.

47 τὸ ὕδωρ, *aquam*) *Aquam*, pro *baptismo*, dicit per *παπένωσιν*. Dato majore, illud, quod minus est, additur a dante, ab accipiente non spernitur. Non dicit: iam habent Spiritum; ergo aqua carere possunt. Non circumciduntur: & tamen baptizantur. Ergo multo major baptisimi ratio. c. XV. 8 f.

¶ κωλύσαι, *prohibere*) c. XI. 17.

¶ πῆς, *quisquam*) aut ego, aut fratrum ullus.

48 προσέταξε, *jussit*) Non baptizavit sua manu: aderant alii, quibus id decore demandari poterat. v. 45. conf. 1 Cor. I. 17.

¶ κυρίαι, *Domini*) Christi Iesu.

¶ ἐπιμείναι) *manere amplius*.

¶ ἡμέρας πῶς, *dies aliquos*) Aurei dies.

C A P. XI.

2 Δικρονοντο, *disceptabant*) i. e. Dubium de ea re sibi esse ostendebant.

3 ἀκροβυσίαν ἔχοντας) *Benigne loquuntur*: non appellant *incircumcisos*, sed *præputium habentes*. coll. Gen. XXXIV. 14, ἀνθρώπων ὅς ἔχει ἀκροβυσίαν.

¶ εἰσηλθεις καὶ συνέφαγες, *intraisti & una edisti*) *Speciosa adhuc, eaque gravis & duplex accusatio*. Iustus autem *intraudi* causas habuit Petrus, & postquam intrasset, causas etiam *una edendi* nactus est.

4 ἀρχάμενος, *incipiens*) *Instituit loqui, pluribus verbis*.

¶ ἐξιπέθετο, *exponerat*) Non ægre tulit Petrus, serogari; neque postulavit, se vel sine expositione rationum, omni exceptione collegarum & fidelium omnium majorem haberi. Non optimæ mentis aut causa

indicium est, cum papa vel affectis ejus moleste ferre illud, *quid facis?* Cum mansuetudine Petrus respondet de re, quam ipse antea non facillime ceperat.

10 ἐπὶ τῆς, *tertio*) Congruebat *ternarius* virorum, v. 11.

13 τὸ ἄγγελον, *angelum*) Loquitur, addito articulo, ut de re sibi jam valde nota.

16 ἐμνήσθην, *recordatus sum*) Conf. Ioh. XIV. 25 de Paracleto omnia discipulis in memoriam redacturo. In verbis Christi semina crant totius cursus evangelii.

17 τὸ ἴσθην, *parem*) Sic 2 Petr. I. 1. Æque beati sunt, qui immediate vel mediate acceperunt Spiritum S.

¶ ἡμῖν, πιστεύσασιν, *nobis, quum credidimus*) Non quia circumcisionem, inquit, sed quia fidem habebamus, Spiritus sanctus donatus est nobis.

¶ ἐγὼ, *ego*) ego, merum organon. Fratres quæsierant tantum de cibo cum gentibus capto; Petrus satisfacit etiam de baptismo eis collato: & recte a se factum esse, non solum a divino mandato, sed etiam ab eventu divinitus coronato confirmat.

18 ἐδοξάζον, *glorificabant*) Signum firmi assensus.

¶ ἀραγε, *ergo*) Non statim apertum erat Iudæis, salutem etiam ad gentes perventuram esse; nunc, cum pervenit, hoc major est sancta fidelium admiratio. ἀραγε, *ergo*, plenam approbationem exprimit. Hæc *penitentia* denotat totam status spiritualis mutationem, & specimen est conversionis omnium gentium.

¶ ἔδωκεν, *dedit*) Magnum donum. c. V. 31 not.

¶ εἰς ζώνην, *ad vitam*) Nam ubi remissio peccatorum, ibi vita.

19 ἐπὶ σεφάω, *super Stephano*) Vis in Stephanum, progressa est ad alios.

¶ διηλθον εως, *perambulaverunt usque*) Sic

Sic quoque v. 22. Etiam locis citerioribus evangelizarunt.

¶ Φοινίκης, καὶ κύπρου, καὶ ἀντιοχείας, in Phœnicen & Cyprium & Antiochiam) Phœnicen erat ad septentrionem: Cyprus, ad occidentem: Antiochia, ad orientem.

¶ Ἰουδαίους, Iudæis) talibus, quales erant ipsi dispersi.

20 κυρηναῖοι, Cyrenæi) c. XIII. 1. II. 10. Hi, cum Cypriis, magis assueti erant cum gentibus versari.

¶ Ἕλληνας) Communior lectio, ἑλληνιστάς. Sed Hellenistæ opponuntur Hebræis, c. VI. 1. coll. c. IX. 29. Iudæis h. l. opponuntur Græci, ut passim. Recte probat hanc lectionem Vsserius ad A. M. 4045.

21 χεῖρ κυρίου, manus Domini) potentia spiritualis, per evangelium se exserens. Sic, brachium Domini, Ioh. XII. 38.

¶ ἐπὶ τὸν κύριον, ad Dominum) Iesum Christum. Ad Dominum converti dicuntur ii, qui V. T. jam antea amplexi erant: c. IX. 35. 2 Cor. III. 16. ad Deum converti dicuntur gentes. c. XV. 19. XX. 21.

23 παρεκάλει, hortabatur) Optima hortatio, quæ gaudio stimulat.

¶ προθέσει, destinatione) c. XXVII. 13. Contrarium Hebr. III. 12.

¶ προσμένειν, adherere) Actus, converti: status, adherere.

24 ἀγαθὸς καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως, bonus & plenus Spiritus sancti & fidei) Gal. V. 22.

25 εὗρων, cum invenisset) Probabile est, Saulum delituisse.

26 ἐνιαυτὸν ὅλον, annum totum) Quantum hodie putatur annus sine fructu exactus. Multis annis hodie multi non multum proficiunt.

¶ χρηματῆσαι, ut nominarentur) χρηματίζω (scil. με) reciprocum sive neutrum, inde etiam passivum. Verbum insigne:

quo notatur appellatio usu communi recepta.

¶ τὸς μαθητὰς, discipuli) quippe quorum jam permagna multitudo erat.

¶ χριστιανὸς, Christiani) cum jam antea dicti fuissent Nazaræi & Galilæi.

28 ἀνασῆς, surgens) in cœtu.

¶ ἐσήμανε, significavit) Quod apud ceteros sagacitas naturalis aut politicæ, id apud fideles providet Spiritus.

¶ μέλλειν ἔσεσθαι, futuram fore) Futurum duplex.

29 μαθητῶν, discipulorum) Non dicit Lucas, Christianorum. Initio nomen discipulorum inter ipsos solenne manebat: Christianorum eosdem nomine distinguere alii, præcipue amiciores spectatores.

¶ ὥρισαν, definiunt) Qui definiunt, facilius deinde effectum dant. v. 30.

¶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, in Iudæa) Iudæos benignitas fidelium Antiochenorum valde confirmavit de soliditate conversionis eorum.

30 πρὸς τὸς πρεσβυτέρους, ad seniores) Itaque munus septem diaconorum & communio bonorum non jam sic se habebat, ut initio: sed neque sic, ut hodie.

¶ Βαρνάβαν καὶ σαῦλον, Barnabæ & Sauli) Vides hic, quam pro gravi & serio negotio habeant hanc collationem in pauperes sanctos; alias tantos viros, adeoque ipsos duces verbi, Paulum & Barnabam, non adhiberent. Sic supra audivimus cap. VI. gravissimos & spiritualissimos homines Diaconos fuisse constitutos. Sic 2 Cor. VIII Paulus dicit se ad hoc negotium non adhibuisse, nisi qui essent spectatæ fidei. Et nos hodie satis esse putamus, ut quibusvis undervis obviis hoc tantum negotium committamus. Iustus Ionas.

CAP. XII.

I Κατ' ἐκείνον δὲ τὸν καιρὸν, illo autem tempore) Ecclesia apostolica habuit

buit temperatam quietem & persecutio-
nem. quarum altera utra ubi multum in-
ualefcit, Iudicium divinum feverius aut
veniet aut adest.

¶ κακῶσαι, affligere) Ars mundi. Fecit
id Herodes animi causa, temporis causa,
gratia causa.

2 ἰάκωβον πῶν ἀδελφῶν ἰωάννη, *Iacobum, fratrem Iohannis*) Alter horum fratrum pri-
mo, alter longo post tempore reliquit
mundum. Eo tempore Lucas scripsit, quum
Iohannes, superstes, notior erat, quam
Iacobus, qui ab Iohanne denominatur.

3 ἰδῶν, videns) Duo stimuli, male agendi
& bonum omittendi: studium placendi &
timor. alter peior, alter acrior, etiam apud
reges.

¶ πῆς ἰουδαίαις, *Iudeis*) Hi ex conscien-
tia, sed perversa, infensi erant; Herodes
expetulantia, fidelium impensa, illis vult
gratificari.

¶ τῶν ἀζύμων, *azymorum*) Eodem quon-
dam anni tempore Iesum ceperant. popu-
lus erat congregatus.

4 πένταρσι περαδίαις, *quatuor quaternio-
nibus*) ut per vices vigiliis agerent, & plu-
ribus locis. v. 10.

¶ ἀναγαγεῖν, *producere*) Talia gere-
bantur in editis locis. ideo ἀνάγω ponitur,
idque per metonymiam antecedentis pro
supplicio consequenti.

5 προσευχῆ, *oratio*) Philcm. v. 22.

¶ ἐκπιῆς) *vehemens*.

¶ ὑπὲρ αὐτῶ, *pro eo*) Precabantur de re
etiam tali, quæ cum facta erat, incredibi-
lis eis videbatur, v. 15. Mira & subtilis fi-
dei & precum est natura. Cur non orant
item pro Iacobo? quia celeriter interfectus
fuerat.

6 ὅτι, *quum*) Auxilium, periculo ad sum-
ma veniente, missum, ostendit, rem non
esse fortuitam.

¶ κοιμώμενος, *dormiens*) Frequens men-
tio dormientium in periculo, aut cum fi-
de, aut cum torpore.

¶ μεπέξυ, *inter*) Omnia munita puta-
rant hostes.

¶ τὴν Φυλακὴν, *custodiam*) Locus innui-
tur.

7 Φῶς, *lumen*) miraculosum.

¶ οἰκήματι, *habitaculo*) Vocabulum ge-
nerale, pro carcere, speciali.

8 εἶπε, *dixit*) Non ipse angelus Petrum
induit: neque enim opus erat. Decorum
observatum.

¶ περίζωσαι, *circumcinge te*) zonam,
sandalia, vestem aut Petrus ipse ad somnum
deposuerat, aut custodes detraxerant:
nunc induere iubetur. Adhuc liberum
ambulandi tempus erat Petro. Ioh. XXI.
18.

10 καὶ δευτέραν, & *secundam*) in qua
videtur fuisse etiam militum pars.

¶ ἀντιματη, *ultra*) ita ut nec Petrus ma-
num admoveret, nec ab angelo admo-
tam videret.

¶ ῥύμην μίαν, *vicum unum*) ne dubi-
tandum esset Petro, quam domum pe-
teret.

¶ ἀπέστη, *absistit*) Iam enim ipse Petrus
sibi suppetebat.

11 εἶπε, *dixit*) animo præfenti, grato,
pio, læto.

¶ εἶδα ἀληθῶς, *scio vere*) Antitheton,
putabat v. 9. Cum viso interno congru-
ebant omnia foris.

¶ ἐξείλετό με, *eripuit me*) Nondum erat
tempus, ut Petrus defungeretur. Ioh. I. c.

12 συνιδῶν, *considerans*) quid videlicet
agendum esset. Idem verbum c. XIV. 6.

¶ συνηθροισμένοι, *congregati*) media
nocte.

13 ἔξ πυλῶν, *atrii*) ante domum
ipsam.

¶ *προῆλθε, processit*) Oppositum, *introcurrents*. v. 14.

¶ *ὑπακῆσαι, ad subauscultandum*) *ἡγύ* LXX *ὑπακῆειν*.

14 *ἰσθραμῆσα, introcurrents*) celeriter.

15 *μαίνη, insanis*) Formula, in re, cui fides non habetur.

¶ *διζυρίζεσθαι, affirmabat*) secus ac solent, qui insaniunt aut dormitant.

¶ *ὁ ἀγγέλῳ αὐτῆς, angelus ejus*) Ita colligebant ex similitudine vocis. Ex sententia sanctorum illorum, de Petri, quem morti proximum putabant, angelo audito, non potest firmiter concludi de singulis angelis singulorum hominum custodibus. Loquitur tamen etiam Petrus definite, cum articulo *τὸν*, v. 11.

17 *κατασείσας, motum faciens*) modeste; ne clamor fieret. Loquebantur multa, admirantes.

¶ *Ἰακώβω, Iacobo*) superstiti.

¶ *πάντα, hæc*) ut sciant, quid acciderit.

¶ *ἐπορεύθη, profectus est*) In persecutione sæpe unus potissimum petitur, & huic licet fugere præ ceteris. c. XVII. 14. Petrus postea rediit. c. XV. 7.

¶ *εἰς ἕτερον τόπον, in alterum locum*) non valde longinquum.

18 *ἐν πῆσι στρατιώταις, in militibus*) Viderant hi fidem, patientiam, preces Petri: nec tamen desierant illum incessere.

¶ *τί ἄρα, quidnam*) Singulari locutione exprimitur perturbatio militum.

19 *ἀπαχθῆναι, duci*) Locum iusti subit impius.

¶ *ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ab Iudæa*) cum pudore, de Petro non exhibitio.

20 *ἦν δὲ, erat autem*) Irrequieta vita ratio.

¶ *θυμομαχῶν, animo bellans*) θυμομα-

χῶν dicitur, qui animo duntaxat infenso in hostem invēhitur, viribus vel amissis jam, ut ex Polybio docet Raphelius, vel nondum collectis. Vel sine armis, annona negata, Tyrios & Sidonios Herodes premere poterat, ut fit in emporiis.

¶ *πέσαντες, placantes*) Ita Christiani quoque, Domino providente, annonæ ibi caritate levati sunt. conf. c. XI. 28.

¶ *τὸ ἐπὶ τῶν κοιτῶν, cubicularium*) Tales sæpe multum possunt apud reges.

¶ *εἰρήνην, pacem*) Nesciebant, quo progressurus esset rex offensus.

¶ *ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, a regia*) Repete, *χώρας, regione*. Etiam a Salomone Hiram rex Tyri petierat annonam pro domo sua. 1 Reg. V. 9.

21 *πατῆρ δὲ ἡμέρα, statuto autem die*) ludorum solennium pro salute Cæsaris: ut ait Iosephus, l. 19. Ant. Iud. c. VIII. qui hanc Herodis impietatem & pœnam copiose describit: *Amictus veste tota ex argento mirabili opere contexta, quæ radiis exorientis solis percussa & divinum quandam fulgorem emittens, venerationem cum horrore incuriebat spectantibus. moxque adulatores perniciosi alius aliunde acclamantes, deum consalutabant, rogantes, ut faveret propitius. hætenus enim ut hominem reveritos; nunc agnoscere & fateri in eo quiddam mortali natura excellentius. hanc impiam adulationem ille nec castigavit nec repulit. - Secuta sunt ventris tormina statim a principio vehementia. conversis igitur in amicos oculis: En, inquit, ego ille vestra appellatione deus vitam relinquere jubeor, fatali necessitate coarguente vestrum mendacium: & quem immortalē salutastis, ad mortem rapior. Cruciatu deinde per continuos quinque dies nihil se remittente confectus vitam finit.*

¶ *πρὸς αὐτοὺς, ad eos*) Inter auditores credibile est, fuisse Tyriorum & Sidoniorum legatos.

22 *Ἐκ Φωνῆ, καὶ ἐκ ἀνθρώπων, dei vox, non hominis*) *Divinas laudes oratoribus, principibus præsertim, ab acclamantibus interdum tributas esse, demonstrat Ferrarius lib. 3. de Acclam. cap. XIII. & XIV. Sed solennitas impietatem formularum auget, non minuit.*

23 *Ἐξ ἀρχῆμα, confestim*) Celerrime occurrit imminutioni honoris divini. conf. c. XIV. 14. nec non Ap. XIX. 10.

¶ *ἄγγελος κυρίου, angelus Domini*) angelus bonus. De gravi hac circumstantia nil habet Iosephus, qui multa minora persequitur. Adeo differt Historia divina & humana. Angelus Domini eduxit Petrum: Angelus Domini percussit Herodem. Vtrumque ab angelis factum esse, non viderunt mortales; sanctis duntaxat innotuit.

¶ *ἐκ ἔδωκε, non dedit*) Quod laudatus fit, non reprehenditur; sed quod laudem acceptarit. Hoc sacrilegium celerem meruit poenam, quam cædes Iacobi & alia crimina.

¶ *σκωληκέβρωτος, vermium esca*) quantum mutatus! Vermes homini in morte maxime naturales, & minime naturales, prout mortem ei vel sequuntur vel præcedunt. Insignes persecutorum mortes. Evangelium superat. v. 24.

25 *ὑπέστρεψαν, reversi sunt*) Antiochiam. c. XI. 30.

¶ *συμῶτα λαβόντες, adsciscentes*) Ierusalem erat plantarium operariorum.

¶ *ἰωάννην, Iohannem*) v. 12. Hic quoque nomen habuit & Hebræum & peregrinum. Conf. c. XIII. 1. 8. 9. Congruit hæc nominum varietas Iudæorum & gentium ineunti conjunctioni.

C A P. XIII.

I *Ἦν ὄυσαν*) quæ jam erat, florens. C. XI. 20-27. unde ceteris miti

doctores poterant. conf. cap. XV. 35.

¶ *προφῆται, prophetæ*) verbi divini virtute pollentes.

¶ *λύκιος, Lucius*) Idem nomen, Rom. XVI. 21.

¶ *μαναῆν, Manaen*) aulae tentatione liberatus.

¶ *σαῦλος, Saulus*) Complures jam annos apostolatam gesserat, sed Antiochiæ inter veteranos, insigni modestia, infimo loco contentus erat, uti David etiam post unctionem oves pascebat. Deinde Barnabæ adjunctus, eoque deinceps superior. v. 9. Aliquantisper modo hic, modo ille præponitur; & Barnabas quidem in Epistola publica, c. XV. 25.

2 *λειτεργούντων, ministrantibus*) per exercitium verbi & precum, & jejunia. v. 3.

¶ *ἀφορίσαστε, segregate*) Id fecerunt. v. seq. Hoc ipso verbo nixus est Paulus Rom. I. 1, *segregatus. Omnia eo tendunt, ne quisquam in ullo loco doceat, quo non sit a DEO vocatus.* Iustus Ionas.

¶ *δὴ, igitur*) videlicet quum vos ipsos offertis.

¶ *καὶ πῶν*) Articulus Saulum Barnabæ æquat, præ aliis, qui v. 1 sine articulo ei junguntur.

¶ *εἰς τὸ ἔργον, in opus*) Apostolorum non erat valde diu manere uno in loco. c. XI. 26.

¶ *ὃ*) Accusativus pendet a præpositione in *προσκέκλημαι.*

¶ *προσκέκλημαι, vocavi*) Ergo vocatio aliqua ad Barnabam & Saulum ipsum interna pervenerat; quæ nunc per os aliorum reiteratur: (conf. not. ad Luc. XXIV. 34.) ut hi quoque scirent vocationem illorum, eique subscriberent. Correlata, *προσκέκλημαι, ἀφορίσαστε, vocavi, segregate.* Sæpe Paulo, quæ ad ipsum pertinerent, per alios significata sunt. Idem verbum Exod. V. 3:

ὁ Θεὸς τῶν Ἑβραίων προσκλήθηται ἡμᾶς.

3 νηστεύσαντες, *jejunantes*) denuo. coll. v. 2. Sic fecerunt quoque c. XIV. 23.

¶ ἐπιθέντες, *imponentes*) Paulo iterum (coll. c. IX. 17.) impositæ manus.

4 ἐκπεμφθέντες) *emissi*, quocunque eundum foret.

¶ κύπρον, *Cyprum*) Barnabæ patriam. c. IV. 36.

5 ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *in synagogis*) Vt occasiones se obtulere, sic iis usi sunt. v. 7. 14. 42. Paulatim apertius ad ipsas gentes producti sunt. c. XIV. 14. 21.

¶ ὑπρέτην, *ministerium*) Fides non tollit gradus varios functionum. Barnabas & Paulus divinitus nominati: atque his liberum fuit alios adsciscere. In aliis rebus major, in aliis minor optio.

6 πάφος) *Paphos* erat urbs occidentalis; *Salamis*, orientalis.

¶ μάγον ψευδοπροφήτην, *magum pseudopropheta*) Duo prædicata valde juncta.

¶ βαρση, *Barjebu*) *Barjebu* nomen perinde ut *Iebu* per se virile erat, sed mago pseudoprophetae ad aucupandam divinitatis opinionem perquam opportunum fuit. Collactanea sunt *Iebu* & *Iehovah*: quæ etiam ratio esse videtur, cur Syrus *Barjebu* interpretatus sit *Bar Schumo*. In *Bar Schumo* & in *Elymas* Syria Græca Hermanni von der Hardt p. 110. 114. cæcitatæ notionem statuit: sed vel ex eo, quod *Bar Schumo* frequentissimum Syris nomen est, ut ex Affemannii Bibliotheca or. T. 2. c. I. patet, gratior ejus quærenda est notio. Ludovicus de Dieu interpretatur *filium ulcerum, medicum ulceribus medentem*: sicut *Elymas* ei est ἰατὴρ *sanator*. Illum *Barjebu* Paulus, arrogantiam parodia retundens, *filium diaboli* appellat.

7 ἦν συν τῷ ἀιθυπάτω, *erat cum procon-*

sule) ἀιθυπάτω, *proconsul*, vulgo dicebatur pro *propratore* vel pro *questore* Cypriorum. Cum *Sergio Paulo* erat vel versari solebat *Elymas*. Hunc ille vel voluntate sua tulerat, vel necessitate quadam perpeffus erat. *Prudentiæ* tamen fuit, non præstigiis ejus retineri, sed veritatem quærere. *Prudentia*, sobrie, vigilanter, moderate agens, memorabilis virtus in iis, qui potestatem, in magistratu, pro ratione habere possent.

¶ εὖτος, *hic*) quippe *vir prudens*. *Prudentia* Sergium non fecit aptum ad fidem, sed minus ineptum.

8 διασρέψαι, *avertere*) Idem verbum, v. 10.

9 ὁ καὶ παῦλος, *qui etiam Paulus*) *Paulus*, deposito nomine veteri, quod ex circumcissione gesserat, novum æquipollens cognomini ἦν quod eum gessisse, particula καὶ innuere videtur, ineunte apostolatu, accipit, ex prima sua evangelica versus occidentem inter Græcos victoria, mutata unica literula, non errore Græcorum Cypriorum, sed consilio divino, convenienter & opportune. Causa est vel externa vel interna. extrinsecus videtur nomen proconsulis secutus, quod is amicis se Paulo, fortasse in confirmando Romanæ civitatis jure, præbuerat: hæc enim esse solebat assumendi nominis ratio. vid. Cic. l. 13 fam. ep. XXXV & XXXVI. Interior causa est, quod ipse *Sergius Paulus*, primitiæ expeditionis hujus, spiritualem cum apostolo necessitudinem esset consecutus. Erat præterea hoc nomen gentibus, quarum mox apostolus erat, familiare & præ *Saul* Hebraico gratum, respondens ejus staturæ, 2 Cor. X. 10. & sensui, Eph. III. 8. coll. Ps. LXVIII. 28.

¶ πληθεις, *impletus*) actu præfenti, adversus magum acrem. Ideo Barnabas ei cedit, ab hoc momento. v. 13.

¶ πνεύ-

¶ πνευματις αγια, Spiritu sancto) Ioh. XX. 22. 23.

10 ω) Interjectio, O, proprie cohæret cum Substantivis *fili* & *inimice*: sed his, gravissimam correptionem significantibus, præmittitur a tiologia, *plene* &c.

¶ δολος, dolo) Notatur *pseudopropheta*.

¶ μαδουργιας, versutia) Notatur *magus*.

¶ υιος διαβολου, fili diaboli) Id quoque convenit *magus*, & tali homini, qui non solum ipse malus est, sed etiam alios vetat meliores fieri.

¶ εχθρε πασης δικαιοσυνης, inimice omnis *justitie*) Id quoque convenit *pseudopropheta*: verus propheta docet *justitiam*, eamque in Christo.

¶ ου παυση, non desines) Nunc certe tempus fuerat desistendi a malitia etiam antehac exserta. Non desistere, *diabolicum*. Multi hoc per Interrogationem pronuntiant.

¶ πας ευθειας, rectus) Rectitudo & simplicitas, character doctrinae divinae.

11 τ ηλιον) *solem*, ac lucem. Circa solem multum occupatam fuisse Elymae magiam, verisimile est.

¶ αχρι καιρου, ad tempus) Non opus fuit, a Luca definite indicari tempus. Duplex miraculum: incussa caecitas, & determinatio temporis.

¶ αλλος, caligo) intrinsecus.

¶ σκοτος, tenebrae) foris.

¶ εζητει, quærebat) Criterium caecitatis.

12 π γεγονος, factum) Saepe, quæ obstitere veritati, victa intervniunt.

¶ διδαχη, doctrina) Miraculo acuebatur attentio ad doctrinam.

13 οι επι τ παυλον, Paulus & qui cum eo erant) Iam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur.

¶ περγην τ παμφυλιας, Pergen Pam-

phylie) Nomen regionis additur; quia *Perge* minus nota per se erat.

¶ αποχωρησας, discedens) vel quod labores itinerum non ferret, vel quod inter gentes versari dubitaret. Lautam occasionem amisit.

14 ανποχειαν τ πισιδιας, Antiochiam *Pisidiae*) aliam ab ea, de qua v. 1.

¶ εναθισαν, sederunt) habitu auditorum. Antitheton: *surgens*, v. 16.

15 τ αναγνωσιν, lectionem) solennem, qua Moses anno vertente perlegebatur per sabbata, & lectiones Moisaicis congruentes in Prophetis prioribus & posterioribus adjungebantur. *Elias in Thisbi in voce τω prophetarum lectionem post Antiochi demum Epiphaniae tempora, quum legis lectio palam & severe esset interdicta, ortam docet: retentam vero deinceps*. L. de Dieu.

¶ οι αρχισυναγωγοι, principes *synagoga*) qui alio loco in *synagoga* se tenebant. Singulae *synagoga* singulos principes habebant. itaque vocabulum hoc loco sumitur latius, ut *αρχιερες* in plurali, vid. Rhenferd. op. philol. p. 430.

¶ ει εστις quis est) Non omnes appropositi ad dicendum, nec omni tempore. His duumviris nunquam deerat, quod dicerent.

¶ εν υμιν, in vobis) Aptos eos ad docendum esse, variis jam indiciis constare potuerat.

¶ παρακλησεως, exhortationis) abs qua nomen *Barnabae*.

16 κατασεισας, commouens) ne vel prima verba non audirentur.

¶ ανδρες, viri) Recurrit appellatio, v. 26. 38.

¶ και οι φοβουμενοι τ θεον, & qui timetis Deum) Hi erant profelyti, non exclusis gentibus. coll. v. 17. 26. 43.

17 ὁ Θεός, *Deus*) Tali commemoratione conciliabantur animi, cum viderent, Paulum consentire libris V. T. convincebantur de obligatione sui erga Deum opt. max. & invitabantur ad fidem habendam promissioni & impletioni. Sex versibus v. 17-22 tota anakephalæosis V. T. expeditur: cetera de N. T. agunt.

¶ Ἐ λαῶ τῶντα, *populi hujus*) Paulus maxime eos alloquitur, quos appellat *timentes DEVM*, & loquitur de Israël. v. 23. donec v. 26 magis directe etiam Israëlitas alloquitur.

¶ ἐξελέξατο, *elegit*) Electio divina exaltavit populum; non populi meritum aut dignitas ulla. Ez. XX. 5.

¶ πατέρας, *patres*) Abrahamum & posteros.

18, 19 καὶ ἐτροφοφόρησεν κτλ. Ἐ-*gestavit* Ἐc.) Sermonis hujus principium, v. 17. 18. 19. tria habet verba græca, partim rara, partim plane singularia in sacris literis: ὕψωσεν, ἐτροφοφόρησεν, κατεκληρονόμησεν quorum primum Es. I. 2. secundum & tertium Deut. I. 31. 38. occurrunt. Atque hæc duo capita, Deut. I. Es. I. hodiernum in uno sabbato leguntur: unde, utrumque eo ipso sabbato, & quidem Græce lectum fuisse, Paulumque ad eam potissimum lectionem Mosis & prophetarum, v. 15 respexisse, satis firmiter concludimus. Nam etiam *judicium* mentio, v. 20. cum Haphtaræ, Es. I. 26 congruit: & Iudæis solenne est, sermones eorumve exordia e sabbatica lectione in synagoga sumere. Nunc quod ad verbum ἐτροφοφόρησεν attinet, pro quo insignes codices habent ἐτροφοφόρησεν, extra controversiam pridem est, respici eo locum Deut. I. 31, Ἐν τῇ ἐρήμῳ πύτη ἐτροφοφόρησέ σε Κύριος ὁ Θεός σου, ὡς εἶπες τροφοφορήσασαι ἄνθρωπον τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Hebr. *ut tulit*, simpliciter: quomodo? per tolerantiam, an per beneficentiam?

Resp. *Tulit* Deus, non modo *duxit*, populum Israëliticum in *deserto*; beneficentissima, eaque plane singulari ratione, quæ proprie illi conveniret ætati tenellæ, qua populus non ipse se tulit, ut homo adulus, sed Deus eum, ut parvulum nee dum sibi suppetentem, gestavit, ut neque de victu, neque de amictu, neque de protectione essent solliciti. Atque hanc singularem ferendi rationem Scriptura de populo in deserto loquens ab omni alia distinguit. vid. Deut. VIII. 2. 5. 15. XXXII. 10 fs. Ies. LXIII. 9 fin. Hos. XI. 1 fs. Amos. II. 10. Neh. IX. 21. quo loco conjugatum existat, διέθρεψας & conf. Num. XI. 12, ὡσεὶ ἀρει πτηνὸς τὸ θηλαίζοντα. Et huc spectat quoque locus Deut. I. & hic Paulus: unde recte, *nutrivit*, reddit *Laud.* 3. cum *Arab.* *Arab.* & *Syro.* Nam *mores* populi *tulit* Deus antea quoque, Ez. XX. 9. & postea Ps. CVI. 43 f. Quare si semper aliud esset τροπεφορεῖν, aliud τροφοφορεῖν, plane ἐτροφοφόρησε legendum esset, quod verbum existat quoque 2 Macc. VII. 27. & in Macar. homil. 46. § 3. Sed eodem sensu dicitur, ἐτροφοφόρησεν. Duplex enim hujus verbi vis est, prout vel a τροφή, vel a τροφὸς (non a τροφή) deducitur. nam φ ante φ in π transit, sicut non ἀφῆ, θαφῆ, ἔχειρία, ὀχεθηγία, φέφυκα, χιθῶν, ἔχω, ἀμφέχω (unde tamen ἔζω, ἀμφέζω) sed ἀφῆ, παφῆ, ἐκεχειρία, ὀχεθηγία, πέφυκα, χιθῶν aut χιτῶν, ἔχω, ἀμπέχω scribitur, fuga plurium aspirationum, quæ tanta est, ut librarii passim scriberent, οἱ Φαρισαῖοι, αἱ ἡμέραι, εἰς ὃ κτλ. A τροφή deductum adhibet Scholiastes Aristophanis, qui in versibus his, Οὐ χρὴ λέοντα σκύμονα ἐν πόλει τρέφειν, Μάλισα μὲν λέοντα μὴ ἴν πόλει τρέφειν. Ἦν δ' ἐτραφῆ τις, πῶς τρέποις ὑπηρετεῖν. postremam phrasin verbo τρέφορεῖν reddidit.

dic. Ran. Actus. scen. 4. f. 185. Et Tullius l. 13 ad Att. Epist. 29 πὴν τύφον μὲν προποφόρησεν. Sed in Sacris etiam ii, qui προποφορεῖν scribunt, tamen προποφορεῖν sentiunt. Codex Cantabrigiensis Græce habet ἐπροποφόρησεν, & tamen Latine, ac sinuatrix aluit. Constitit. apost. habent, ἐπροποφόρησεν αὐτὸς ἐν παντίοις ἀγαθοῖς. l. 7. c. XXXVI. Et sic plane Ephraim Syrus, ὡς περ νηπιον -, οὕτω καὶ αἱ ψυχὰς αἱ χαρίτες θείας μετὰ τοὺς γενόμεναι, προποφορεῖνται ἐν τῇ γλυκυτητὴ καὶ ἀναπαύσει ἔσπνευματι, κτλ. fol. υκς. ed. Oxon. E contrario προποφορεῖν, ἀτρόπος, in testimonio certe modo allatis, contentum aliquem infert: Deus vero mores populi in deserto minime approbavit. πρὸς ὡχθισα, inquit, Hebr. III. 10. coll. Ex. XXIII. 21. XXXII. 10. Ps. CVI. 23. Ies. LXIII. 10. Ez. XX. 13. Deinde etiam ii de inculpata morum malorum tolerantia possit accipi, id tamen hoc loco, ut Millius ait, fortasse ne verum quidem est. quomodo enim mores eorum per annos XL in deserto pertulit Deus, quos omnes, præter unum & alterum, prostravit in deserto? Neque ea notio instituto apostoli congrueret: implicite enim Israëlitas accusaret; quod eum statim in exordio, tam leni præsertim, facere voluisse, non est verisimile. τρέπω & τρέφω in etymo verbi hujus jungit Procopius Gazaus, declarans illud ἐπροποφόρησεν, Deut. I. ὁ σύμμαχος ἐβάσασε, φησι. κυρίως δὲ σημαίνει τοὺς παῖδας δυσκόλαιεντας τρέπειν καὶ μεταφέρειν διὰ συμψηλισμῶν καὶ συγκαταβάσεως. vid. Hœschel. ad Orig. c. Cels. p. 480. Certe quicquid boni notio a vocabulo τρέπω habet, tamen manet. nam plane etiam τρέφω cum cetera præstat, tum in primis parvuli morosi mores tolerat: & Deus mores Israëlitarum toleravit, sed multis etiam aliis eos modis ἐπροποφόρησεν. Ps. LXXXVIII toto. In Alia, ut apparet,

pronunciarunt & scripserunt ἐπροποφόρησεν Alexandriæ, ἐπροποφόρησεν. quodque apud Origenem non semel ex Deut. I. ἐπροποφόρησεν allegatur, a librariis proficisci potuit. Theophilum, cui Evangelium & Acta scripsit Lucas, Alexandriæ fuisse, alibi ostendimus. Id quoque adjuvat, ut ἐπροποφόρησεν Lucæ esse, arbitremur, cum præsertim cod. Alex. & apud LXX & in Actis sic habeat. Dicendum est etiam aliquid de verbo κατακληρονομήσεν. Notat id non modo hereditatem sumere, sed etiam hereditatem dare: Iud. XI. 24. & hoc Lucæ loco optimis codicibus nititur. perpauci, κατακληροδότησεν. Eadem varietas apud LXX, Deut. I. 38.

¶ ὡς πῶς ἀρχονταετῆ χρόνον circiter quadraginta annorum tempus) Paulus beneficia DEI erga populum chronologica methodo recensens simul ansam auditoribus præbet cogitandi de longitudine sæculorum ab Exodo usque ad Christum, invitaturque auditores, ut Iesum eo magis agnoscant esse Christum. conf. Matth. I. 17.

19 ἑθνη ἑπτὰ, gentes septem) Deut. VII. 1. 19, 20 ὡς ἔπει κτλ.) Vberiore hinc loco considerationem postulat.

I. Antiqualectio tenenda est.

Per multi codices, at minus antiqui, sic habent: ὁ θεὸς . . . τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔπει κτλ. Minus multa, sed tamen antiquiora & potiora documenta sic, ὁ θεὸς . . . τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔπει τετρακοσίοις καὶ πενήκοντα. καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς κτλ. Igitur quasi annorum 450 mentio cum distributione terræ, non cum iudiciis connectitur. Clausulam de quasi annis 450 facile prætermiserunt librarii minus antiqui, & in subsequenti periodo suppleverunt.

II. Distributio terræ non est initium periodi, quasi annorum CCCCL, sed meta.

In notando tempore dativus casus vel accusativus

fativus promiscue interdum adhibetur : sed hic considerate inter accusativum non semel positum, dativus semel ponitur. v. 18-21. Accusativus simpliciter respondet quaestioni, *quamdiu?* sed dativo innuitur, quantum annorum ab initio rei intercesserit, dum res ipsa eveniret. conf. Ioh. II. 20. Si Paulus diceret *ἔτη, annos*, sermo inferret, distributam esse Israëlitis terram, *quasi annos 450* possidendam, usque ad *promissionem* videlicet datam Davidi de Messianam tota ceteroqui possessio erat multo diuturnior. Grotius annos ferme 450 numerat ab Exodo ad illud tempus, quo David ex arce Sion ejecit ejectos pridem ex urbe Ierusalem Iebusæos. *Tantum temporis*, inquit, *impensum fuit ad collocandam gentem Hebraeam in illis sedibus*. Immo vero *tota gens* in illis sedibus per Iosuaam collocata est: Ios. XI. 23. XIV. 15. XIX. 51. XXI. 43. 45. *quamquam totam terram* ipsi datam occupavere segnius. Iud. XVIII. 1. *Quare occupatio terræ non magis includitur quasi annis 450*, quam possessio terræ occupata. Quum vero *ἔπειτα annis* dicit Paulus, innuit, ab eo tempore, cum Deus patres elegit, promissione iis data, & a patrum peregrinatione, usque ad terræ distributionem, fuisse *quasi annos 450*. Hos *quasi annos 450* Tabella monstrat.

A. M. 2046. Isaac nascitur.

2485. Sihon & Og debellantur.

2486. Iordan trajicitur.

2491. Caleb in primis portionem accipit. Terra distribuitur, deinceps possidenda.

2492. Radix annorum sabbaticorum.

2493. Agriculturæ initium.

Vid. *Ord. temp.* pag. 3 f. 66. qui initium quidem agri culturæ minus commode refert, p. 424. 85. quare hoc loco dilucidius reddidi. Id abest a nato Isaaco annis 447. qui sunt quasi 450. præsertim quum postea quoque fuerit, quæ occuparetur, terra.

In hanc fere sententiam ipsa lectio communior græca flectitur a Millio.

III. *Lectio græca recentior nos non retinet.*

Anni Iudicum ab Othniel ad mortem Eli sunt 339. & servitutum anni seorsum, 111. Summa, 450. Sic numerum inisse videntur, qui lectionem mutarunt. Sed revera multo brevior est tota Iudicum periodus, a distributione terræ ad ipsam mortem Sauli regis. nam ab Exodo ad templum fundatum sunt tantummodo 480 anni. Nos, veterem lectionem amplexi, non necessum habemus in *annis quasi 450* ad *Iudices* accommodandis operam consumere, eave de re ad conjecturam confugere, quæ 350 pro 450 legit, ut Lutherus, constanter, & multi alii, apud Iac. Dorncrelium, fecerunt.

20 *μετὰ ταῦτα, post hæc*) hæc, versu 17-19 memorata.

¶ *ἔδωκε, dedit*) Beneficium erat.

¶ *κριτῶν, iudices*) Iudicum tempora in primis fuere lauta, nec servitutes magnam eorum temporum partem confecerunt. itaque Paulus mentionem *Iudicum* ex illa Haphtara Ies. I. 26 repetit.

¶ *ἔπεσοφῆτα, prophetam*) Ante Samuellem, rari prophetæ; postea, permulti.

21 *σαῦλ - Βενιαμίν, Saul - Benjamin*) Eiusdem nominis & tribus fuerat Paulus.

¶ *ἔτη ποσὰ ἄγοντα, annos quadraginta*) Hic Samuelis *prophetæ* & Sauli *regis* anni in unam summam conferuntur, nam inter unctionem Sauli regis & mortem ejus non erant XX anni, nedum XL. 1 Sam. VII. 2.

22 *μεταθήσας, amovens*) Opportune hoc dicitur: hinc enim intelligi poterat, DEI œconomiam admittere varietatem.

¶ *αὐτὸν, illum*) Regnum Saulis mox in filio ejus exspiravit.

¶ *ἤγειρεν, suscitavit*) Hoc plus notat, quam *dedit*: significat enim firmitudinem.

¶ *ὡς, cui*) Constr. cum *μαρτυρήσας testans*.

¶ *μαρτ*

¶ μαρτυρήσας, *testans*) ut de re penitus in pectore inclusa.

¶ ἔυρον δαυὶδ, *inveni David*) Sic LXX, Ps. LXXXIX. 21. ἔυρον, *inveni*, ut quiddam rarum, nec coactum.

¶ τὸ ἱωσαῖ, *filium Iesse*) 1 Sam. XVI.

¶ ἀνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὅς ποιήσει πάντα τὰ θελημάτά μου) 1 Sam. XIII. 14. LXX, (ζητήσῃ Κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτῆς, καὶ ἐνπλεῖται Κύριος αὐτῆς. κτλ.

¶ κατὰ τὴν καρδίαν μου, *secundum cor meum*) Vis scire, quid rectum, quis rectus? Expende ad cor Dei. Omnia debemus ad cor DEI, sed cor DEI non ad nostrum cor exigere.

¶ ὅς, *qui*) Typus Christi.

¶ Θελημάτων) *voluntates*, multas, pro negotiorum varietate.

23 κατ' ἐπαγγελίαν, *secundum promissionem*) 2 Sam. VII. 12. *Promissionis* mentio, *ansæ fidei*, ad hos auditores.

¶ ἤγαγε, *duxit*) Sic codd. optimi. Multi, ἤγειρε, ex v. 22. at ὡς LXX, ἄγειν, Ies. XLVIII. 15. Dan. IX. 24. Expendatur maxime illud Zach. III. 8, *Eecce ego ἀγω ἀδύο servum meum, Orientem.*

¶ σωτήρα, *Salvatorem*) Sic, *σωτηρίας salutis*, v. 26. Alludit ad notationem nominis *Iesu*, quod exprimitur v. 32.

24 πρὸ προσώπου τῆς ἐσόδου αὐτῆς, *ante faciem ingressus ejus*) Miram emphasin, ob propinquitatem Messiae iam tum præsentis, notat L. de Dicu. coll. Num. XIX. 4.

25 τὸ δρόμον, *cursum*) Multorum præstantissimorum servorum DEI celeriter confecta sunt munera: ideo *cursum* dicitur.

¶ πᾶσα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμι ἐγώ) *quem me arbitravimini esse: non sum ego: habet Latinus* interpres. Ex quo Lutherus, *Ich bin nicht der, dafür ihr mich haltet*. Nam Lutheri ætate Latina exemplaria, quæ ille in

Actis interdum sequebatur, (c. IV. 9. V. 6. IX. 31) fere carebant signo interrogationis. At hoc loco valde excitata est oratio, cum interrogatione, quæ Latinis postea editionibus hic quoque addita est. τῶν hoc loco pro ὄψια possit medici, nec ne, non quærimus. Ait Raphaelius, negat Wolfius.

26 ὑμῖν, *vobis*) Applicatio. *Vobis* pertinet ad totum auditorium, simulque facit antitheton ad Hierosolymitas, coll. v. seq. γὰρ enim. *quoniam* γὰρ enim etiam ne xui servit inter ἐπλήρωσαν *impleverunt* & ἐξαπεσάλη *emissum est*. Luc. XXIV. 46 f. Paulus Hierosolymitanis, non toti nationi, adscribit necem Messie.

¶ ἐξαπεσάλη) Elegans decompositum: Sermo, divinitus *missus*, Act. X. 36. ex Hierosolymis *emissus* est in remota loca.

27, 28 καὶ τὰς - καὶ μηδεμίαν) καὶ, καὶ, cum, tum. Φωνὰς pendet ab ἐπλήρωσαν, non ab ἀγνοήσαντες.

¶ τὰς φωνὰς, *voices*) claras, consonas, multas.

¶ ἀναγνωσκούμενας, *que leguntur*) Admonentur auditores. coll. v. 15.

¶ κρίναντες, *judicantes*) condemnantes Hunc.

¶ ἐπλήρωσαν) Sequitur compositum, ἔκπεπλήρωκε, v. 32. cum epitasi.

28 μηδεμίαν αἰτίαν, *nullam causam*) Innocentia Christi.

¶ εὐρόντες, *invenientes*) et si quæsiere.

29 γεγραμμένα, *scripta*) Ultra non poterant. In Iesu impleta omnia.

31 τῶν συναβαθῶν, *his, qui simul ascenderant*) Profectio illa ultima & ceteras omnes præsupponit, & per se est momentosissima.

¶ ὅτινες νῦν εἰσι, *qui nunc sunt*) Nil commemorat Paulus de sua ipsius visione; non enim opus erat, huc descendere initio: neque de se dicit quiddam a Barnaba sejunctum.

ctum. quare v. 32 generalius loquitur.

¶ ἀντὶς, ejus) Christi. c. V. 32 not.

¶ λαὸν, populum) Resp. ὑμᾶς vobis, v. seq.

32 ᾗ) Sensus: εὐαγγελιζόμεθα, ὅτι ᾗ πρὸς τὰς πατέρας ἐπαγγελίαν ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε. Conf. ὅτι, c. XVI. 3.

¶ ἐκπεπλήρωκε) Rarum verbum, nusquam alias nec in V. nec in N. T. adhibuit de promissione *expleta*.

¶ ἀναστήσας ἰησοῦν) quum suscitavit Iesum, & vobis præsentem exhibuit. A suscitatione hac absolute dicta (uti c. III. 22.) distinguitur suscitatio e mortuis. v. 34. Vtraque ex V. T. confirmatur.

33 ἐν τῷ ψαλμῷ, in Psalmo) Kimchi hunc Psalmum a Davide sub initia regni scriptum esse censet. Hierosolymis tamen eundem scriptum esse, colligas ex Act. IV. 27 in urbe hac. Etenim Sion memoratur Ps. II. 6. Sine epitheto numerali Psalmum Lucas memoravit: (vid. Appar. crit. p. 622. & adde Hefsybiuum presbyterum in Wolfii Anecdotis Græcis, T. III. p. 175.) alias non primum, non secundum alii postea aliique scripserunt; imo dubitatio, primusne an secundus esset Psalmus, apud veteres nunquam fuisse exorta. Cur non etiam Psalmum XV vel XVI dixisset Lucas, saltem v. 35, qui versum hunc 33 respicit?

¶ υἱὸς μου εἰ σύ ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε) Sic LXX, Ps. II. 7.

¶ υἱὸς μου, filius meus) Sententia est hæc: Tu, Iesu, es filius meus, adeoque verus Messias. conf. not. ad Hebr. V. 5.

¶ σὺ) tu, unus, Messias. Respicit Paulus, dum summam citat, Psalmum totum, notissimum auditoribus, maximeque versum 2, ubi expressa Messiae mentio. Pronomina σὺ, ἐγὼ, tu, ego, mira sese vi excipiunt.

¶ σήμερον, hodie) Sane ab æterno est Filius DEI: sed æternitas nunquam vocabulo

hodie significatur. Quare, ego hodie genuite, dicitur hoc sensu: *hodie definii, declaravi, te esse Natum meum*. Generatio proprie dicta præsupponitur. Sæpe autem res tum dicitur fieri, quum ea ut facta aut futura repræsentatur. 2 Chron. IX. 6, *περσέθηκας addidisti*; Ios. XXII. 31, *ἐβρύσαο δὲ liberasti*; & sic Hebr. I. 6. Act. I. 18 not. Plura e sacris collegit Glassius l. 3. tr. 3. can. 15. nonnulla e profanis Linacer l. 2 in extremo. Proprie spectatur *hodie* illud, quod exstat Luc. II. 11. coll. ibid. c. I. 32 seq. 35. Subinde particula *hodie* dicit tempus præsens, uti Deut. XXXI. 2. Ios. XIV. 11. Est igitur locutio concisa, uti Ioh. VIII. 58: *antequam Abraham fieret, ego (eram, & hodie) sum*. Sic: *Ego te genui*; idque *hodie exstat, quod ego te genuerim*.

34 ὅτι, quod) Paulus non quasi præsupposita resurrectione perpetuam probat Christi vitam; alias v. 37 diceret, *non videbit corruptionem*, in futuro: sed ipsam resurrectionem, coll. v. seq. probat, & injicit, conjunctam cum ea esse vitam perpetuam. Quæstio erat de resurrectione ipsa Christi, non, ea præsupposita, de vita perpetua.

¶ μηκέτι, posthac non) Ne semel quidem vidit Christus corruptionem. Itaque *μηκέτι* sic resolvas: *μηκέτι non amplius ibit in mortem, quam alias solet subsequi διαφθορὰ corruptio*. conf. οὐκέτι, posthac non. Rom. VI. 9.

¶ ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πικρὰ) Ies. LV. 3. LXX, *διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πικρὰ*.

¶ τὰ ὅσια δαυὶδ, Sancta Davidis) ἡ ἰσραήλ *gratias Davidis*. Christus ἡσθ v. 35. τὸ ἔχρισθ, ἡσθ termino abstracto. Estque plurale, Ies. LXIII. 7. *gratia pro gratia*, Ioh. I. 16. *gratia est veritas*, ib. v. 17. Sunt divinx illæ gratiæ, in Christo promissæ Davi-

di, & a Davide tantopere expectata. conf. v. 23.

¶ τὰ πιά) **צדקת** *certas*, firmas, solidas, quæ plane nomen suum tuentur, (Rom. XI. 6.) quæ se invicem sustentant: quarum aliæ alias antecedunt, aliæ alias necessario sequuntur, quibus plane innitendum, quæque in æternum constabunt. conf. **אמן** *amen*, 2 Cor. I. 18. 20. **צדקת** *צדקת* **בְּסֵפֶר** *πίστας*, *plagas certas*, Deut. XXVIII. 59. Conf. *ibid.* C. XXXII. 20. ubi coll. v. seq. filii, in quibus non est (**בְּסֵפֶר** LXX, **πίστας**) *fides*, sunt *non filii*. Iesajas **ἐκ παραλήλυθα** præmisit: *fædus æternum*. Hinc necessario sequitur *resurrectio Christi*. Hebr. XIII. 20. nam sine ea non potuere populo DEI obtingere beneficia Messia. Conjugatum & correlatum ad ea est **בְּסֵפֶר** *πίστας* *fides*.

35 **ἐν ἑτέρῳ**) in *alio*, Psalmo, vel potius loco. nam v. præc. allegatur Iesajas.

¶ λέγει, *dicit*) David, nomine Messia.

¶ **ὄυ δώσεις**, *non dabis*) Vid. not. ad c. II. 25.

36 **δαυὶδ**, *David*) Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide: & hoc refutat Paulus ab eventu, conf. c. II. 29 f. simulque docet **ὄυτις δαυὶδ** non dici, quod David ea daturus esset, sed quod Davidi expectata essent.

¶ **ἰδία γενεῶν**) Casus sextus, construendus cum **ὄυπηρετήσας**, *postquam sua generatione ministravit*. Davidis partes non extendunt se ultra modulum ætatis vulgaris. 2 Sam. VII. 12. Huic brevi temporis opponitur perpetuitas Messia, c. VIII. 33.

¶ **ὄυπηρετήσας**, *ministrans*) Dic, cur hic? homo, in mundo. Præclarissime spatium suum impendit David. v. 22.

¶ **βελῆ**, *voluntati*) Messiam maxime spectanti. Constr. cum **ὄυπηρετήσας**, *ministrans*, coll. Sap. XIX. 6.

¶ **ἐκοιμήθη**) **כָּבַשׁ** *obdormivit*.

¶ **προσείθη**, *appositus est*) Hoc verbum ad corpus quidem etiam, ut Germanicum *beyssetzen*, sed simul ad animam refertur, animæque immortalitatem præsupponit.

37 **ἠγείρε**, *suscitavit*) Hic non notatur resuscitatio ex mortuis; quippe quæ ipsa in conclusione evincitur: sed, *quem Deus suscitavit*, est *Sanctus DEI*, v. 35. ut hæc Subiecti descriptio contineat ætiologiam.

38 **διὰ**, *per*) Constr. cum **ἀφεσις** *remissio*.

¶ **καταγγέλλεται**, *annunciatur*) nostrâ operâ. Correlatum, *fides*. v. seq.

39 **ᾧν**) Repetatur **ἀπό** ex proximo.

¶ **ὄυκ ἠδυνήθητε**, *non potuistis*) Non modo, *non potestis*, sed, *numquam potuistis*, etiam si conaremur.

¶ **νόμῳ**) *lege*, quam colitis. v. 15. Iudæis non tam familiarem debemus putare fuisse legis divisionem in moralem & ceremoniam, quum utraque simul vigeret, quam nobis est hodie. quare hic locus de universa lege agit. Moses est Moses, sive de ritibus, sive de moribus præcipiat: & e diverso Christus est Christus.

¶ **ἐν τῷ**, *in Hoc*) Antitheton ad *legem Moysi*.

¶ **πᾶς**, *omnis*) Sive legem habens, sive non habens: sive Iudæus, sive ex gentibus. nam ex his aderant nonnulli. v. 42.

40 **βλέπετε**, *videte*) Admonitio, adhuc sine reprehensione; sed tamen seria.

¶ **ἐν τοῖς προφήταις**) *in XII prophetis*, nempe Hab. I. 5.

41 **ἰδετε οἱ καταφρονεταί**) Sic LXX, pro Hebræo, **צדקת** *Videri poterant legisse צדקת* Etiam Syr. int. *transgressores*. Derivant ab Arab. **كذب** *clate se gessit cum injuria*. vid. Gebhard. in XII. proph. min. p. 1017 ex Pocockio.

¶ **καταφρονεταί**, *contentores*) Summa & caput perditionis, *focordia*.

¶ καὶ θανατάσῃ) LXX, καὶ ἐπιβλέψασι, καὶ θανατάσῃ θανατάσια.

¶ ἀφανίσθητε, *colorem amittite*) vultu; præ vehementia admirationis, quæ in Hebræo יתרה יתרהתי vel verbo vel terminatione verbi geminata significatur. Imperativus hanc vim habet, ut contemtores relinquuntur stupori suo.

¶ ὅπ) LXX, δίππ.

¶ ἔργον ᾧ) LXX ὁ habent.

¶ ὁ, *quod*) Generaliter exprimitur iudicium in Iudæos: deinde v. 46 id apertissime indicatur.

¶ οὐ μὴ πισύσητε, *non credetis*) *Hab. I. Contra incredulitatem eorum, qui non crediderunt verbo promittenti liberationem ex potentia Chaldaeorum. Illa verba prophetæ haud dubie tunc contra quosvis incredulos tanquam generale proverbium usurpata sunt inter pios. Iustus Ionas.*

¶ ὑμῖν) Non habent hoc LXX.

42 ἐξιώντων) Multi Iudæi, Paulum audire abnuentes, *exibant* ante tempus. v. seq. conf. c. XXVIII. 25. 29.

¶ παρεκάλειν) *rogabant*, contra ac Iudæi.

¶ εἰς τὸ μετὰ ζῦ σάββατον, *sequenti sabbato*) μετὰ ζῦ, adverbiale, denotat sabbatum inter dies reliquos, a Paulo & Barnaba Antiochiæ transigendos, interjectum, & ad easdem res, de quibus v. 42, tractandas opportunum.

43 σεβομένων) *colentium* Deum. De his vide ad c. XVII. 4.

¶ προσλαλέεντες, *alloquentes*) familiaris.

¶ ἐπειθοῦ, *suadebant*) Ingruebat tentatio.

¶ τῇ χάριτι ἃ θεῶ) *gratiæ DEI*, quam ex evangelio acceperant.

44 ἐχομένῳ, *sequenti*) proximo. Nul- lum aliud sabbatum inter hæc duo interjectum erat.

45 τὰς ὄχλους, *turbas*) etiam ex gen- tibus.

¶ ἀντέλεγον, *contradicebant*) Mox cre- vit contradictio. nam subsequitur, βλασφημῆεις, vel, ut alii legunt, ἀνπλέγοντες καὶ βλασφημῆεις, *contradicientes & blasphemantes*. Si plenior hæc lectio præ- valet, est iteratio verbi, superadditio al- tero, uti Iud. IV. 24. 1 Reg. XX. 37. Ies. XIX. 22. Ier. XII. 17. Tales sibi relin- quuntur. c. XVIII. 6. XIX. 9. XXVIII. 24. 28.

46 παρήσιασάμενοι, *libertate usi*) Qui alios impediunt, inprimis sunt publice co- arguendi.

¶ ἀναγκαῖον, *necessum*) ceteri non eratis digni. Ostendit, se non fiducia obsequii illorum prædicasse.

¶ ἀπωθάσθε, *repellit*) *Opposita, repellere verbum DEI, & glorificare verbum Do- mini.*

¶ ἐκ ἀξίως, *non dignos*) Magna erga vos est dignatio divina; vos autem non estis digni: Matth. XXII. 8. & quanquam nos au- ditu indignos putatis, & vos solos vita æterna dignos censetis, tamen ipsi in hoc iudicium, vos indignos esse, ultro incur- ritis, & perinde est, ac si diceretis: In- digni sumus. Est igitur metonymia an- tecedentis. *Oppositum, gaudebant*, v. 48.

¶ τῆ ἀιώνιᾳ ζωῆς, *æterna vita*) *ibid.*

¶ ἰδὲ, *ecce*) Demonstrat rem præsen- tem. Ingens articulus temporis: magna revolutio.

47 ἐπέταλται, *præcepit*) nos emitten- do, v. 4. & occasionem voluntatis & prædictionis suæ implendæ offerendo.

¶ ἡμῖν, *nobis*) Sæpe fit, ut unum idem- que dictum propheticum alios præ aliis ad complementum sui urgeat. Ita Pau- lum hoc dictum, & illud, quod Rom. XV. 21 citatur. Aliud exemplum, 2 Reg. IX. 13. 25.

¶ τέθεικά σε εἰς - γῆς) Ies. XLIX. 6, ἰδὲ δίδακά σε εἰς διαθήκην γένεος, εἰς φῶς - γῆς.

¶ σε, te) Messiam.

48 ἀκούοντες) audientes, lucem sibi obtingere, idque pridem esse prædictum.

¶ ἔχαιρον, gaudebant) gratissima pietate.

¶ ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, quotquot erant ordinati ad vitam æternam) *Judeis*, qui se ipsos vita æterna indignos judicabant, aperte opponuntur ex gentibus hi, qui ad eandem vitam ordinati, fidem suscipiunt. sic enim solet a Scriptura homini adscribi pernicietas ipsius; sed salus ejus, DEO. Rom. IX. 22 not. Innuitur ergo DEVS, qui gentes ad vitam æternam ordinavit. Etenim homo *ordinare se* (si modo sic loqui fas est) ad vitam æternam non potest, nisi *credendo*. At hic memoratur ordinatio fide prior: ergo ordinatio divina. Non tamen de æterna prædestinatione agit Lucas: nam vere quidem, quos præcognovit Deus, eos etiam præfinit; & quos præfinit, hos etiam vocavit; divinamque adeo præcognitionem sequitur fides, & ex hac cognoscitur illa: Rom. VIII. 29. 30. 1 Thes. I. 4. sed Lucas simpliciter hic dicit, *quotquot erant ordinati*, quanquam Vulgata *præordinatos* dicit. ac scriptor divinus quidem, sed idem historicus, in causis salutarium eventuum nusquam electionem ab æterno factam, sed præsentem gratiæ operationem per evangelium (ex electione quidem fluentem) allegare solet. Correlata ergo sunt illa, *Salus offertur: verbum accipitur* c. II. 40. 41. *Domini apponit multos, qui credunt.* ibid. v. 47. c. V. 14. *Manns Domini est cum evangelizantibus: multi credunt.* c. XI. 21. *Domnus Paulum ministrum constituit: Paulus cedit* c. XXVI. 16. 19. *Deus mittit: gentes audiunt.* c. XXVIII. 28. conf. Matth. XXI.

43. Eph. II. 8. Phil. II. 13. 12. &c. Eam igitur *ordinationem* describit Lucas, quæ ipso auditus tempore facta est: *credideruntque*, ut Aretius commentatur, *in hac concione, τεταγμένοι, hoc est, quibus ad illam horam donum DEI erat datum, ut crederent.* Perinde est, ac si diceret Lucas, *Credidere, quoscumque Pater traxit eo tempore, & Filio dedit: Ioh. VI. 44. 37. QVORVM COR tetigit & APERVIT DOMINVS;* uti Lucas in loco plane simili loquitur, eandem *πέζω ordinationem* exprimens, Act. XVI. 14 f. coll. 1 Sam. X. 26. *quibus Dominus fidem donavit*, Phil. I. 29. Confer Raphaelii annotationem insignem & copiosam in Herodoteis. Ipsum verbum *πέζω, ordino*, nusquam dicitur de æterna prædestinatione, tam variis alioqui locutionibus expressa: dicitur autem persæpe (pro Hebr. פָּעַל & פָּעַל) de iis, quæ DEVS in tempore ordinat. *πέζω σε εἰς τέκνα*, Ier. III. 19. *πέζω ἀπὸ τῆς γῆς ἀνοσθῆναι*, Hos. II. 5. *πέζω αὐτῆς* (Luth. *und wird sie zurichten*) *ἀπὸ πένον ἐν περπῆ*, Zach. X. 3. adde Ez XVI. 14. Hab. I. 12. III. 19. Malach. I. 3. Iob. XIV. 13. Neque obstat hoc loco præteritum, ἦσαν τεταγμένοι hæc enim forma loquendi non semper in longinquum retrospicit. Ioh. XIII. 5. *Erant ordinati*, non *su rant*: neque unico momento peracta erat ipsa ordinatio. coll. v. 44. 43. 42. & Ioh. IV. 39. 35. 30. Iam τὸ ὅσοι *quotquot* præclare exprimit ordinationis divinæ virtutem, & *respondentem* ei auditorum promptitudinem atque multitudinem. Omnes ii ac soli, qui ordinati erant, credidere: non, ceteros credere, noluit DEVS; 1 Tim. II. 4. non enim malos homines DEVS, sed homines mali ipsi se indignos judicant vita æterna: neque hi, cui credere, absolute ad fidem coacti fuere: sed gratia se tum inprimis copiose præbuit; & hinc auditores se

præbuere obedientes, ut non repellerent, coll. v. 46. sed acciperent libenter, coll. c. XVII. 11. & quidem ita frequentes, ut apostoli in illo oppido, postea reversi, non haberent, quos facerent discipulos, sed quos confirmarent. c. XIV. 21. 22. Idcirco hic præcipue locus magnificam & singularem locutionem postulavit, quæ huic conveniret puncto temporis, quo gentes præ contumacibus Iudæis ad fidem adducebantur: id quod initium erat ac specimen conversionis earum ulterioris. Magnos enim & supra spem operumque hominum etiam sanctorum positos successus solet Scriptura singulari cum emphasi adscribere gratiæ divinæ. Matth. XXIV. 24. 2 Thes. II. 13. Ap. XIII. 8. at talis successus a Luca notatur. Duas res hæc ordinatio ad vitam æternam includit: 1. *portam fidei apertam*, ut locupletior multo quam antea facultas daretur omnibus intrandi, & animarum maturitatem ejusmodi ad fidem suscipiendam, qualis describitur Ioh. IV. 35. quo pacto apud Zosimum ii, quibus aliquid injungitur vel negotium datur, *οἱ εἰς ἴστω ἑλεγχόμενοι* dicuntur. 2. præsentissimam & efficacissimam *operationem gratiæ* divinæ, quæ fidem auditoribus conferebat. Illud fluebat ex voluntate antecedente: hoc, ex consequente. Si prius spectetur, antitheton est ad Iudæos hoc modo: Iudæi fuerant ordinati ad vitam æternam: Matth. XXII. 8. sed non crediderunt, verum repulerunt verbum DEI, & se vita æterna non dignos judicarunt: tum gentes sunt ordinatæ, & hæ crediderunt. Si posterius spectetur, antitheton est ad eisdem Iudæos, qui *non fuerant* ordinati. Vtrumque dici verbo *ἑλεγχόμενοι ordinati*, colligas ex ὅσαι quotquot. Si prius tantummodo spectaretur, πῶς ὅσαι quotquot videtur nimis amplum fore: si posterius tantummodo spectaretur, τὸ ὅσαι quotquot videtur ni-

mis anguste poni. nam hoc ipso multitudo innuitur, non restricto, sed amplo sensu. Cum præpositione *εἰς ad* construitur *τεταγμένοι, ordinati*. neque enim hoc participium absolute accipiendum est. Desinant omnes, festivum ac floridum Lucæ epiphonema tristi & suspicioso interpretamento obfuscare.

50 *γυναῖκας*) Per mulieres multa sæpe impedimenta vel adjumenta adferuntur regno DEI.

52 *μαθηταί, discipuli*) quum viderent Paulum & Barnabam, de quibus v. 51, plenos gaudii & Spiritus sancti. non enim hi duo hic *discipuli* dicuntur. vid. not. ad Matth. X. 1.

C AP. XIV.

1 **K** *κατὰ τὸ αὐτὸ, simul*) Sic LXX, 1 Sam. XXXI. 6.

¶ *ὕτως*) *comodo* & successu. Vim auxerat persecutio.

3 *ἐπι, super*) Objectum.

¶ *μαρτυρῶντι, testante*) Dominus testimonio miraculorum firmavit sermonem gratiæ.

¶ *λόγω τῆς χάριτος, verbo gratiæ*) Præclara definitio evangelii.

4 *ἐξίδια, scissa est*) Ingens differentia religionis & philosophiæ vel ex schismaticibus apparet; quæ in fide gravia, in philosophia pæne ludicra sunt.

6 *κατέφυγον, confugerunt*) Confugium piorum amplissimum, vel terra, vel cælum.

9 *ἀπεισας, intuitus*) Prudentiæ spiritualis est, observare motus auditorum, afflictorum præsertim.

¶ *πίσω, fidem*) fidem passivam de miraculo. Dum claudus verbum audit, vim sentit in anima: unde intus movetur, ut ad corpus concludat.

10 ἀνάστηθι, surge) Non expresse allegat Paulus nomen Iesu, quippe paullo ante in sermone ipsius memoratum.

11 κατέβησαν, descenderunt) Sæpe gentes talem descensum diis suis, Iovi præsertim καταβάτη, adscripserunt. vid. I. H. a Seelen Medit. exeget. p. 453. 458.

12 δια, Iovem) Iovem colebant Lytrenses: Iovem σωτήρα appellabant veteres: pro Iove potissimum igitur Barnabam habebant.

13 ἔμπροσθεν, qui erat ante) Ergo idolum & fanum habuerunt extra portam.

¶ ταύρος, tauros) Inprimis taurus Iovi immolari solitus.

¶ σέμματα, coronas) tauris imponendas. Properabant.

¶ θύειν, sacrificare) Cultum divinum exhibere.

14 διαρρήξαντες, dirumpentes) Ipsa actione indecora decore suscepta ostenderunt se non esse deos. neque Deus negat se ipsum; hi autem negant se esse deos. saliant etiam & clamant, ut in incendio aliove periculo subito & magno.

15 λέγοντες, dicentes) Cum hoc sermone conferri potest alter ille ad Athenienses, sublimiora audire postulantes. c. XVII.

¶ ἡμῶν, nos) Hinc etiam v. 17 se includunt.

¶ ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄνθρωποι, vestro more affecti homines) non dii hominibus similes facti. Festinant, ætiologiam præmittentes, antequam se homines esse dicant. Deus, ἀπαθής, sine passione.

¶ ματάων, vanis) ὁμοίωι quales sunt Ioves, Mercurii, eorumque familia. Ne deos quidem eos appellare dignatur.

¶ ζῶντα, vivum) Ita sæpe appellatur Deus, in opposito ad idola.

¶ οὐρανόν, γῆν, θάλασσαν, cælum, terram, mare) Inde tria gentibus genera deorum.

16 ἔς, qui) Occupatio, ne Lycaones putent, se ex suis parentibus audituros fuisse hæc eadem, si vera essent.

¶ παρωχημέναις, præteritis) ὄχι εἶδαι dicitur, quod perit, & frustra præterlabitur. Vid. omnino 4 Esr. IX. 14-22. coll. 1 Petr. I. 18. de vano victu; & contra, de fidelibus, Act. XIII. 36.

¶ ἔλασε, sicut) Magnum iudicium. Refertur huc potest Heidanus de Orig. erroris, lib. sexto &c.

¶ πάντα, omnes) Multitudo errantium non tollit errorem.

¶ ὁδοῖς αὐτῶν, vias ipsarum) idololatriæ, quam ipsæ iniverunt.

17 οὐκ ἀμάρτυρον, non expertem testimonii) Nam habere gentes testimonium a DEO, de DEO. Ac jam plane jubet. c. XVII. 30.

¶ ἀγαθοποιῶν, beneficiens) Testimonium DEI etiam in pœnis exferitur; sed magis proprie in beneficiis, ex cælo videlicet. Hos. II. 21.

¶ οὐρανόθεν, de cælo) Sine dubio Paulus cælum hic nutu manuve designavit. Cælum sedes DEI. conf. descenderunt. v. 11.

¶ ὑέτες) Pluvia cælum, terra, mare inter se copulantur. Pulvere igitur hoc loco nominatur, & fortasse tum pluvia erat.

¶ διδῶν, largitus) in macrocosmo.

¶ καιρῶν, tempora) Soles, ventos & anni tempora.

¶ ἐμπιπλῶν, implens) in microcosmo.

¶ τρεφῆς, cibo) in corpore, quotidie.

¶ εὐφροσύνης, lætitia) in animo; temporibus festivis.

18, 19 τὸς ὄχλους, turbas) Hæ ab extremo ad extremum impulsæ.

19 τὸ παῦλον, Paulum) Hic verba fecerat. v. 12. Barnabas periculis participes, c. XV. 26. tamen minus exosus erat.

20 κυκλωσάντων, *circumdantibus*) tanquam sepeliendum.

¶ εισήλθεν, *intravit*) magna fiducia; confirmaturus fideles.

21 ἰκανὸς) *benemultos*.

¶ ὑπέστρεψαν, *reversifunt*) salutari opera.

22 καὶ ὅτι) Eadem particula v. 27.

¶ ὅτι, *quod*) Hoc & ad consolandum pertinet & ad hortandum.

¶ δία, *per*) Hoc tutum iter.

23 χειροποιήσαντες, *cum constituisent*) Magnam incrementum: novum exemplum antistitum ex ipsis recens conversis sumtorum.

¶ παρέθεντο, *commendaverunt*) Hoc verbo indicatur fides erga Christum, & amor erga sanctos. Congruit valedicentibus. c. XX. 32.

24 παμφυλίαν, *Pamphyliam*) regionem, cujus urbes *Perge* & *Aitaha*, ad marc.

26 ἀπέπελυσαν) *renovigarunt*.

¶ παραδεδομένοι, *traditi*) c. XIII. 2. δυν

¶ ἡ χάριτι) *gratia* (c. XV. 40.) manaturæ ad multos.

¶ ἐπληρασαν, *compleverunt*) Verbum jucundissimum.

27 συναγαγόντες, *cum congregassent*) hujus rei causa. Sic c. XV. 30.

¶ ἀνήγγειλαν, *renuntiarunt*) retulerunt ad eos, qui divinæ vocationis conscii, successum avidè expectarant.

¶ μετ' αὐτῶν, *secum*) conf. μετὰ cum c. XV. 4. Luc. I. 58. X. 37.

¶ Θύραν, *ostium*) Ioh. X. 1 f. Ps. CXVIII. 19. conf. Act. X. 45 not. εἰσοδον, *introitum* appellat Paulus 1 Thes. I. 9.

C A P. XV.

I Καπελθόντες, *descendentes*) quasi suppleturi, quod Paulus & Barnabas prætermisissent.

¶ εἰδιδασκον, *docebant*) data opera.

2 ἑσέως) *Vocabulum μέσον*.

¶ πρὸς) *adversum*.

¶ ἐπέξω, *ordinavit*) fratres.

¶ ἀναβαίνειν, *ascendere*) Conf. de tempore & causis hujus itineris, Gal. II. 1 seqq.

¶ παῦλον καὶ βαρνάβαν, *Paulum & Barnabam*) Poterant hi auctoritatem suam tueri, & negare decisionem Hierosolymis petendam: nam se habere Spiritum sanctum. Ceteri poterant contendere, duos illos non debere esse legatos, sed alios liberioris judicii. Sed utrinque omnia fiunt modeste & candide. Facilius fuit ex Ethnico Christianum facere, quam Pharisaicam obnunciationem vincere.

¶ καὶ πνας, *ἔ* *quosdam*) Lætum est habere socios & fidei & itineris.

¶ τὰς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους, *apostolos & presbyteros*) Alter ab apostolis ordo erat presbyterorum. Hebr. זקנים *seniores*.

3 περὶ ἐμψέπτες, *deducti*) Frequens & sanctum officium.

¶ διήρχοντο, *pertransibant*) etiam in via propagantes regnum DEI.

¶ ἀδελφοῖς, *fratribus*) qui erant in Phœnicæ & Samaria.

4 ἀπέδεχθησαν, *suscepti sunt*) solentiter.

¶ ἐκκλησίας, *ecclesia*) Ecclesia ponitur ante Petrum & reliquos apostolos ipsos.

¶ ἀνήγγειλαν, *renuntiarunt*) Hierosolyma, dum apostoli ibi manebant, metropolis erat ecclesiarum, quo omnia erant referenda. c. XVI. 33. Hac ipsa expositione via munitur ad decisionem.

¶ μετ' αὐτῶν) δι' αὐτῶν, v. 12. *cum ipsis & per ipsos*. Apostoli erant, ut ministri & ut organa.

5 ἐξανέστησαν, *surrexerunt*) ante ceteros, Hierosolymis.

¶ Φαρι

¶ Φαρισαίων, *phariseorum* Etiam con-
verfos subinde comitatur pristina intelle-
ctus, voluntatis & affectuum ratio.

¶ πεπιστευκόες, *qui crediderant*) qui a
Iudaismo ad Christianismum transferant.

¶ τὸ νόμον Μωϋσέως, *legem Moysis*) Conf.
v. 24. De universa lege loquuntur. c. XIII.
39 not. Neque tamen hoc loco expressior
legismoralis mentio requirenda est. nam
Paulus etsi justitiam ex ea esse negaret, ta-
men legem statuebat. Rom. III. 31. Ideo-
que pharisæi credentes, cum dicerent,
sine circumcisione salutem obtineri non
posse, non habuere causam expressius di-
cendi, sine lege morali salutem obtineri
non posse; tamen ab hac ipsa sententia non
longe abessent, quam idcirco Petrus refu-
tat, v. 10. 11.

6 συνήχθησαν, *conveniunt*) ex professo.
Specimen boni concilii.

7 πολλῆς, *magna*) Plerumque, prægres-
sa humani studii disceptatione, divina se-
quitur Decisio. Vide Iobum.

¶ ἀναστὰς, *furgens*) ut verba faceret.

¶ Πέτρος, *Petrus*) Ultima hæc in actis
mentio Petri.

¶ ἀρχαίων, *antiquis*) c. X.

¶ ἐν . . . .) Simillima constructio,
I Chron. XXVIII. 4. 5. ἐξελέξατο ἐν ἐμοὶ
- εἶνα βασιλέα - καὶ ἐν τοῖς υἱοῖς ἔπατος
ἐν ἐμοὶ ἠθέλησε ἔγενεθαι με εἰς βασι-
λέα - καὶ ἀπὸ πάντων τῶν υἱῶν μου ἐξελέξατο
ἐν σολομῶντι τῷ υἱῷ μου καθίσαι (αὐτὸν)
ἐπὶ θρόνον κτλ. Sententia Petri est: DEVS
per Israëlitas, & nominatim per me, gen-
tes vocavit: & addit, *in nobis*, ne rem ad
se solum redigat. Sic quoque verbum
σπαράζω accusativum cum infinitivo ha-
bet 2 Petri I. 15.

¶ ἀκῶσαι, *audire*) Verus Christianus
est, de quo dici potest, quod h. l. dicitur
ad finem v. 9.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelii*) Hic & c. XX.
24. id est, bistantummodo, *evangelii* no-
men ponitur in hoc libro, & sæpius di-
citur *via, sermo, doctrina Domini*. Nam
evangelii appellatio magis congruit ini-
tiis.

8 ὁ καρδιογνώστης, *qui novit corda*) Qui
cor, non *carnem spectat*.

¶ ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, *testimoniū per-
hibuit illis*) Duo verba, utrumvis cum par-
ticipio: ἐμαρτύρησε, δέξαι καὶ ἔδεν διεκρίνε,
καθάρισας αὐτοῖς, Dativus, uti c. X. 43.

¶ αὐτοῖς, *illis*) Illos placere sibi, te-
stis est dato Spiritu sancto. Gal. III. 5.

9 τῇ πίστει, *fide*) ex auditu evangelii
hausta, v. 7 fin. idque sine circumcisione,
sine lege.

¶ καθάρισας, *purificans*) Puritatis se-
des, *cor*. Repetitur hoc verbum ex cap.
X. 15.

¶ αὐτῶν, *eorum*) Qui habet Spiritum
sanctum & fidem (id quod ipso sensu spiri-
tuali percipitur,) is habet libertatem &
puritatem, nec jam subijcitur legi.

10 νῦν) *nunc* demum, quasi τὴ ἀρχαία
illa antiqua, inquit Petrus, nil sint. Apo-
strophe ad pharisæos, & severus elenchus.

¶ τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν κτλ. *quid
tentatis imponere jugum*) Post πειράζετε,
τὸ θεὸν inseritur a plerisque; ex phrasi Scri-
pturæ frequentissima. Brevior autem
lectio, τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν; valde
facilem habet & locutionem & senten-
tiam. *Irenæum* sic quoque legisse arbi-
tror: & Gallasium in eo nunc magis,
quam Grabium sequor. Apud Tertullianum
de Pud. c. 21 inseritur *Domini*. Hieronymus
alibi legit, *Deum*; multis locis, non legit.

¶ ζυγὸν, *jugum*) Conf. Ies. X. 27. Βάρος,
onus: v. 28. Petrus non circumcisionem
per se vocat jugum; sed totam legem, cu-
jus

ius pars insignis erat circumcisio, qua abrogata, toti legi metuebant pharisæi. Nectit ergo consequentiam (sub metonymia consequentis expressam, uti cap. V. 9. Gal. II. 14 fin.) hoc modo: dum statuitis, sine circumcisione salutem obtineri non posse, totius legis jugum imponitis cervicibus discipulorum. conf. Gal. V. 1 not. Cumque ab hac totius jugi impositione illi non abhorrent, (quæ ipsa deinde radix Galatissimi fuit,) Petrus hoc quoque præcidit, & circumcisio ac potius totius Legis jugo opponit non plane agnitam ab illis Gratiam Christi salvantem; præmissis etiam Cæsareensium exemplo, qui & sine circumcisione & sine lege justitiam sint adepti.

¶ Ἴ μαθητῶν, *discipulorum*) Iam sunt discipuli, non demum fieri debent.

¶ Ἦν ἕπε, *quod neque*) Causa abrogationis.

¶ ἕπε οἱ πατέρες ἡμῶν, *neque patres nostri*) quibus cur imposita tamen lex fuerit, Paulus passim docet. Nisi aliquando imposita fuisset, nemo agnovisset, jugum ferri non posse. Non dicit h. l. Abrahamum, Isaacum & Iacobum, quibus circumcisio promissionis sigillum, non jugum fuit; sed Israëlitas sub Mose.

¶ ἕπε ἡμεῖς) *neque nos*; præsertim libertate semel gustata.

¶ Ἰ κυρίῳ ἰησοῦ, *Domini Iesu*) Non additur ἡμῶν *nostri*: quia solenni hoc loco significatur *Dominus omnium*.

¶ πιστεύομεν, *credimus*) nos credimus, quod salvemur; vel potius credimus, ut salvemur: fide ad salutem enitimus.

¶ σωθῆναι, *salvari*) De Salute agebatur. v. 1.

¶ καὶ κείνοι, *etiam illi*) scil. de quibus v. 7. Est enim antecedens v. 7-9. consequens v. 10. 11. Et dicuntur κείνοι, *illi*, ob tempus satis remotum. v. 7. Patres, qui ne

ipsi quidem ferre potuerint jugum, a paritate rationis comprehenduntur sub verbo πιστεύομεν, *credimus*, sicuti sub verbo ἰχθύσαμεν, *valuimus*, adeoque sub gratiam jugo oppositam rediguntur. Petrus sic argumentatur: quomodo gentes sunt salvatae olim Cæsareæ, eo modo discipuli præsentis. Argumentum procedebat pridem a Iudæis ad gentes: C. X. 47. XI. 15. 17. Gal. II. 15 f. & nunc idem profertur a gentibus prius conversis ad reliquas. Hanc sententiæ Petrinæ summam repetit Iacobus, v. 14.

12 ἐξηγησάντων, *narrantes*) Quo ipso confirmata est sententia Petri.

13 μετὰ, *postquam*) Omnia fiebant ordine.

14 συμεῶν) *Simon* habet *Lat.* Iacobus, Hebræorum apostolus, Hebraico nomine Petrum appellat.

¶ ἐξ ἐθνῶν λαόν, *ex gentibus populum*) Egregium paradoxon. Et quia nomen pristinum ἐθνῶν, *gentium*, retinent; hinc infert Iacobus, eos populum DEI fore, etiamsi per circumcisionem non aggregentur ad populum Iudaicum.

¶ ἐπι) Eadem particula, c. II. 38. IV. 17 f.

15 τῷ) *huic rei*.

¶ συμφωνῶσιν, *consonant*) Petrus experientiam, & eam quidem, quæ ipsi obtigerat, produxit, per se ἀπόπιστον validamque, non minus, quam v. gr. Abrahamæ tempore. Iacobus Scripturam prophetica superaddit. Pulchra harmonia.

¶ οἱ λόγοι, *sermões*) multi, quorum continuo unus, Amos, explicite allegatur.

16 μετὰ πάντα ἀνατρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν δαυὶδ τὴν πεπλωκυῖαν, καὶ τὰ κατσακαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω καὶ ἀνορθώσω αὐτήν ὅπως ἀν ἐκζητήσωσιν οἱ κατά-
λοι-

λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ κύριον, καὶ τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτοὺς - ταῦτα πάντα) Amos IX. 11. 12. LXX, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὸ σκηνὴν δαυὶδ τὸ πεπρωμένον, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπρωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατισκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω· καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτήν, καθὼς αἱ ἡμέραι τῶν αἰῶνων· ὅπως ἐκζητήσωσίν με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ὄνομά μου, λέγεις - ταῦτα.

¶ μετὰ ταῦτα, posthæc) Hebr. In die illo. Vtrumque refertur ad N. T.

¶ ἀναστρέψω) ἰσὼν revertar. verbum pro adverbio: rursus edificabo.

¶ τὸ σκηνὴν δαυὶδ, tabernaculum David) Alias dicitur domus David, solium David: sed hic, tugurium David, quia ad magnam tenuitatem res ejus redactæ erant. Sæpe sub allegoria rei architectonicæ describitur ecclesia N. T. etiam ex gentibus extruenda. Ps. CII. 14 s. Eph. II. 20. Tabernaculum Davidis, id est Christi.

17 ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸ κύριον· ut requirant ceteri hominum Dominum) Hebr. sic: ut potiantur reliquiarum Edom. Iacobus & ceteri in concilio videntur hebraice locuti. Vtrunque firmatur Iacobi sententia: nam quæ Edom ratio, eadem est gentium omnium. Conferatur docta Ludovici de Dieu animadversio ad h. l. De utrisque οἱ κατάλοιποι reliqui sunt, qui ex magnis calamitatibus supersunt. Rom. IX. 27. Zach. XIV. 16 &c. Et potissimum nititur Iacobus v. 14 illis verbis: ἐφ' ἑς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου, super quos invocatum est nomen meum. quod comma ex accentibus Hebraicis & Edomitis & omnes gentes complectitur. Nec temere factum, ut LXX int. in ea verba discederent, quæ latius sonantia declarandæ latitudini gratiæ inservirent.

¶ πάντα, omnes) sine respectu personarum & operum. Ionas.

¶ ἐπικέκληται, vocatum est) Delectatus est hac phrasi Iacobus, Ep. cap. II. 7.

¶ ἐπ' αὐτοὺς, super illos) ut sint mei.

¶ ποιῶν, faciens) Præsens tempus cum emphasi. conf. v. seq. Est hæc apud Iudæos Germanos Haphtara verno tempore legi solita.

18 γνωστὸν ἀπ' αἰῶνος, notum a seculo) Hoc infert Iacobus ex prædictione ipsa & ex eisdem verbis, dies æternitatis allegantibus, ad quæ apostolus postliminio alludit. Verba paullo ante in notis descripsi. DEVS prædixit ἀπ' αἰῶνος a seculo Luc. I. 70. itaque ab æterno scivit. quare non debemus id tanquam novum & mirum fugere. DEVS circumcisionem non ita dedit, ut semper duraret illa: nam eodem tempore prædixit conversionem gentium. Illustre Axioma: uti Sir. XXIII. 20, πρὶν ἢ κτισθῆναι, τὰ πάντα ἔγνωσεν αὐτῷ· antequam conderentur, omnia ei cognita sunt. Ex quo divina præscientia demonstratur omnium rerum. nam omnia DEI opera, præmia præsertim & pœnæ, præsupponunt omnes motus, etiam liberos, creaturatum.

¶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, opus ipsius) Singularis numerus eximiam habet emphasin. Refertur ad illud, ὁ ποιῶν ταῦτα, qui facit hæc. v. 17.

19 παρενοχλεῖν) παρὰ præter. fides quietæ non obturbanda.

20 ἐπιστέλλαι, mittere) epistolam. Initium scripturarum N. T.

¶ τῶν ἀλισθημάτων - αἱματός, a contaminationibus - sanguine) Hæc erant, quæ inprimis offendere possent studiosos Moïsi. ἀλισθημα proprie dicitur de cibis impuris.

¶ τῶν εἰδώλων, simulacrorum) I Cor. VIII.

¶ τῆς πορνείας, fornicationis) quæ gentibus parum turpis erat habita. Quare etiam

etiam Paulus Corinthiis conjunctim & idolothyta dissuadet & fornicationem prohibet. 1 Cor. VIII. 1. VI. 13. Fornicatio v. 29. C. XXI. 25. postremo loco ponitur, non interpellatis iis, quæ ad rem cibariam spectant : sed hîc cum *idolothytis* jungitur, quia cum idolorum cultu frequens. Observa etiam, articulum h. l. sæpius adhiberi, quo expressior fiat sermo : v. 29. nunquam, quo lenior fiat. Capite XXI. 25 bis adhibetur.

¶ *Ἐπιπνικτὴ καὶ ἔαιματ* (*suffocato & sanguine*) Hæc non ideo prohibentur, quod per Noachum, sed quia per Mosem interdicta sint, v. seq. *πιπνικτὸν suffocatum* dicitur, quicquid sanguine non rite emisso mactatum aut interemtum est.

21 *μωσῆς γὰρ, Moses enim*) Non modo prophetarum, v. 15. sed etiam Moſis dicta respondent Petri sententiæ : sed Moſes notior est, quam ut oporteat testimonium ejus citari. vid. Deut. XXXII. 21. Hoc dictum videtur Iacobus in mente habuisse : sed per euphemiam hoc loco non allegare voluisse. item Gen. XII. 3 & c. Moſes novitatem circumſiſionis, præ promissione, memorans, rem valde probat.

¶ *ἀρχαίων, antiquis*) Idem verbum, v. 7. *Antiquissimum* quodque in ecclesiasticis, ac potius in divinis institutis, respiciendum est.

¶ *κηρύσσοντας, qui prædicent*) solenniter.

22 *ἔδοξε, placuit*) Grave verbum. v. 25. 28. 34. Synonymon, *κρίνω* judico. v. 19. unde τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα, *dogmata judicata*. c. XVI. 4.

¶ *ἐκκλησία, ecclesia*) Hæc quoque suas partes habebat.

¶ *ἐκλεξαμένοις*) Resolve, *ἵνα ἐκλεξαμένοι ἀνδρες πέμψωσι*.

¶ *ἐξ αὐτῶν, ex eis*) quibus fidem essent habituri. Omnibus modis cavebatur, ne

Paulus sententiam concilii videretur pro suo referre arbitrio.

¶ *καὶ σίλαν, & Silam*) *Silvanus* comes Pauli Timotheo præpositus. 2 Cor. I. 19. & utr. Theſſ. I. 1. inde diminutivum *Silas*. c. XVII. 10.

23 *γράφαντες, scribentes*) Quis epistolam dicitur, scripseritve, quæ lingua, non exprimitur. Nil poterat suspicionis esse. Nulla alia hodie exstat epistola data ab ecclesia primitiva, quamvis multæ fuerint. c. XVIII. 27. 1 Cor. I. 7. 2 Cor. III. 1. *γράφαντες* casu recto cohæret cum *πέμψωσι*. conf. 2 Cor. X. 2. VIII. 23 not.

¶ *διὰ, per*) Sermo concisus : *scripserunt, & διὰ χειρὸς αὐτῶν per manum eorum* miserunt.

¶ *τάδε, hæc*) Multa ex Petri & Iacobi orationibus in hanc epistolam relata sunt.

¶ *συρίαν, Syriam*) Non mirandum est ; libros N. T. mature in Syriacum sermonem esse translatos.

¶ *χαίρειν*) *gaudere*, vere. v. 31. Non semper utuntur fideles formulis ardentissimis, sed quotidianas interdum formulas ponunt sublimiore sensu. sic v. 29 *ἔρωθε valete*. Sic Iac. I. 1 *χαίρειν salutem*. Petrus, aliis verbis. Vnde colligas, epistolam hanc ab Iacobo esse contextam in concilio, cum Iacobi *sermone* imprimis consonam. v. gr. *παρενοχλεῖν obturbare, & ταραττεῖν, turbare*, v. 19. 24. *ἀπέχεσθαι abstinere*. v. 20. 29.

24 *ἐτάραξαν, turbaverunt*) Non parcunt iis, qui dubitationes invexerant. Idem verbum eadem de re, Gal. V. 10. Observanda simplicitas, gravitas & brevitæ epistolæ.

¶ *ἀνασκευάζοντες*) Verbum apud LXX nunquam, in N. T. hoc uno loco positum. Glossarium apud Pricæum : *destruit, καταλύει, ἀνασκευάζει*. Hesychius : ἀνα-

σκευάζειν, μεταπιθένας. Conf. ergo μεταπιθέσθε, Gal. I. 6.

25 ἡμῖν, nobis) Versu 28 majore vi dicitur, Spiritui S. ἔσθ' nobis.

¶ γενόμενος ὁμοθυμαδὸν, in unum sensum ingressis) De verbo γινώσκω cum adverbio, vid. ad Ioh. I. 15.

¶ ἄνδρας, viros) doctores graves, non unum, sed duos saltem.

¶ ὡς δὲ δώκοσι, qui tradiderunt) adeoque probatissimis.

27 διὰ λόγου, verbis) Antitheton ad literas.

¶ τὰ αὐτὰ) eadem, quæ mox scribuntur. Hanc Propositionem excipit Tractatio v. seq. γὰρ, enim.

28 τῷ ἁγίῳ πνεύματι Spiritui sancto) Hic revelabit, quid in ea re statuendum esset.

¶ ἐπιθέσθε) imponi, per quosvis doctores. Hoc verbo usus erat Petrus, v. 10.

¶ ἢ ἐπιναγκές) quæ sunt ferme necessaria, ex hypothesi & ad tempus, partim etiam semper. ἐπὶ in compositione interdum minuit, ut ἐπιζητοῦσθαι, prope gilem.

29 πορνείας, fornicatione) Codices nonnulli, atque adeo Irenæus, Cyprianus, Æthiops, addunt: καὶ ὅσα μὴ θέλει αὐτοῖς γινεσθαι, ἐπίροις μὴ ποιῆσαι. quod ipsum apud nonnullos, etiam Irenæum, ex hac epistola synodica propagatum est in versum 20 Epistola seorsum multo ante Hierosolymis scripta & Antiochiam missa est, quam Lucas eam huic libro infereret. sine dubio etiam primo quoque tempore a multis est descripta, & sic propriis quibusdam glossæmatis aucta. Ex eo genere videtur hoc esse supplementum, καὶ ὅσα κτλ. Latine id primum esse adjectum, & inde Græce versum, colligas ex μὴ cum Indicativo, quod Lucas ipse nunquam sic adhibet, nisi in interrogati-

one. Quæcumque vultis, ut faciant vobis homines, pariter etiam vos facite illis: hæc est Lex ἔσθ' prophetæ. Matth. VII. 12. Itaque hæc clausula earere non posse synodicam hanc epistolam, putavere pridem nonnulli. Agnoverunt illi quidem, in Synodo quæstionem etiam fuisse de lege morali. Falsum certe legis moralis usum, credentes ex pharisæis tuebantur, quasi per eam justitia & salus esset assequenda. Eundem falsum usum, non legem ipsam moralem, ipsam vero legem ceremoniam, removeret Synodus. Quare ad abstinentiam ab idololatriis &c. non opus fuit addi illud, quæcumque non vultis vobis fieri, aliis nolite facere.

¶ εὖ πράξει, bene vobiscum agetur) Nil deerit, nil oberit πρὸς τὴν εὖ πρᾶξιν, ad felicitatem Christianam. nil vos turbabit. v. 24. Hoc quoque pertinet ad consolationem. v. 31.

30 ἀπολυθέντες, dimissi) solenniter. v. 33.

31 ἀναγνόντες, cum legissent) publice.

¶ ὡς ἀκλήσει, consolatione) Huc ref. παρεκάλεσαν consolati sunt. v. 32.

32 καὶ αὐτοῖς, etiam ipsi) perinde uti prophético Spiritu & epistola erat scripta & Barnabas Paulusque præditi.

¶ ὡς Φηται, prophetæ) c. XIII. 1 not. Prophetæ est ὡς ἀκαλῆν καὶ ἐπισηρῆζειν, consolari ἔσθ' confirmare. conf. 1 Cor. XIV. 3.

33 ἀπελυθησαν, dimissi sunt) peractis mandatis.

34 ἔδοξε δὲ τῷ σίλω ἐπιμέναι αὐτοῖς) Habent hunc versiculum editores omnes: neque ex Rob. Stephani cum textu removit Millius, qui tamen glossæma esse putat. Res in ambiguo est per codices Græcos, & per rationes ex contextu petitas. unde proclivitatem in utramque partem notavimus in Apparatu, p. 625 f. quamquam ibidem, & in margine, obelum

prætulimus. Pro genuino versiculum habet D. Hauberus in *Bibl. Betracht. III Stück p. 14 seqq.* duabus regulis fretus criticis. Earum una librariorum non magna libertate in addendo usos censet: sed magna libertate eos uti solitos, & sæpe interpretationem unius marginalem, ab altero pro parte textus habitam & illatam esse, frequentissimis constat exemplis, ut hoc ipso loco libertas ejusmodi addidit, *μοί, ὅ δε ἰσθός ἐπορεύθη.* Altera regula librariorum multa, quæ de textu non esse ipsis ob aperta viderentur rationem, *omississe* statuit: sed librariorum cogitationes exputare, difficillimum est; ut hoc loco, multorum librariorum judicio, versiculum 34 versiculus 40 potius requirere, quam versiculus 33 repellere potuit. Conjectationes de sensu librariorum in utramque partem nusquam non sunt obvia, neque rem expediunt, sed incertiore faciunt. Non contentionis studio dico hoc, sed ne tales regulæ, glossæ invehendis valde opportuna, etiam Ioh. XIV. 1. Rom. XVI. 5. & in aliis locis gravioribus veritati officiant. Ad antiquitatem testium hinc quoque res abit. *Latinos codices plurimos* versiculo carere scribit Millius; *libros correctos*, haud scio an Lyranus ipse. Id si ita esset, glossæ suspicio, cui nonnil h. l. dedi, valde confirmaretur. At summa consensione versiculum, ut nunc animadverto, referunt Latini codices: & horum plerique addunt, *Iudas autem solus abiit*, quod additamentum pervetus, (nam *Cassiodorus* quoque habet, ne de versione *Armena*, *Anglica* veteri, *Germanica* veteri dicam,) hunc versiculum, cui additur, præsupponit. Quare *Græcos* codices, versiculum referentes, amplectimur, præsertim quum versiones, *Æthiopica* & *Arabica*, apud Lud. de Dieu, eum habeant, neque *Coptica* in excerptis a La Crozio missis refragetur. In aliis,

quum Lucas, & nomine, & nominis etymo, & reapse a Sila diversus (vid. *Ord. temp.* p. 278.) scripsisset, ἀπελύθησαν πρὸς τὰς ἀποδείλκτας αὐτῆς ἔδοξε δε τῷ σίλα ἐπιμῆναι αὐτῆς ab αὐτῆς ad αὐτῆς saltus est admissus, qui in codice *Alex.* & aliis, in exegetis Græcis, de quibus hoc loco Antimillius Whitbii silet, & in Syriaca quoque versione, hiatum dedit. Gratiam habeo amicissimo D. Haubero, qui mihi hujus loci curatius perpendendi causam dedit. Ceterum idem Silam Hierosolytamam esse, redeundi animo, & inde *mansionem* ei Antiochenam adscribi, existimat.

36 ἐπιστρέψατες, *revertentes*) Saluberimum consilium: & tamen ultra etiam ductus est deinde Paulus, magis magisque in occidentem.

¶ δὴ) Particula excitandi.

¶ πῶς ἔχουσιν, *quomodo se habeant*) in fide, amore, spe. Nervus *visitationis* ecclesiastica. Lector: *Quomodo habes?*

37, 38 συμπαραλαβῆν, μὴ συμπαραλαβῆν *simul assumere, non simul assumere*) Contradictio sententiarum, vivide expressa.

37 μαρκον, *Marcum*) suum propinquum. Marcus videtur decreta in concilio libera admissione gentium, novam cepisse alacritatem: sed c. XIII. 13. prætermiserat occasionem probandi sui in cruce tum subsecuta; ideo Pauli severitatem experitur, qui tamen eum postea rursus admisit. Col. IV. 10. 2 Tim. IV. 11. Potest aliquis manere in numero fidelium, & quidem loco insigni, & tamen amittere speciale quoddam axioma; agnosci pro pio, & tamen excludi a dignitate quadam.

38 παῦλ ὅ δε, *Paulus autem*) Barnabas ante Paulum fuerat in Christo: sed nunc Paulus rectius incedit.

¶ ἤξις, *ceusebat*) Id plus rationis habet,

bet, quam ἐβλεύσατο, *consulebat*, apud Barnabam. vid. Luc. IX. 62.

39 *παροξυσμός*, *acutus animorum motus*) Sive Barnabas aliquanto ante minus læto animo magnitudinem junioris collegæ, Pauli, adspexit; sive præsens duntaxat hæc contentio erat, vehementia notatur hoc verbo. Barnabas æquitate, Paulus veritate nitebatur. Non alterius peccati majus est periculum in collegis sanctis & magnis. *Ampla gratia, potens fides, que in medio mundo, in medio peccato, inter tot insidias Satane, in tam incredibili infirmitate carnis, tamen sanctificat, tamen sustentat atque servat.* Iustus Jonas.

¶ ἀποχωρισθῆναι, *discedere*) Hanc quoque separationem direxit Dominus ad bonum. Nam sic ex uno pari facta sunt duo: & Paulus pro uno collega pari plures subordinatos nactus, erat expeditior. Paulus etiam postea benignam Barnabæ mentionem fecit, 1 Cor. IX. 6.

¶ ἐκπλεῦσαι, *enavigare*, alio cursu. Infinitivus pendet ab ὄσει. Vehementior apud Barnabam fuit paroxyfimus: ex eo enim deducitur Barnabæ navigatio magis, quam Pauli profectio.

¶ κύπρον, *Cyprum*) patriam, revisurus, quomodo se haberet. v. 36. coll. c. XIII. 4.

40 σίλαν, *Silam*) pro Barnaba; & mox Timotheum pro Marco.

¶ πῶδδοθεὶς, *traditus*) Optimus commeaturs. quo etiam minor majorem impertire potest.

41 διήρχετο, *perambulabat*) v. 36.

C A P. XVI.

1 Ἕλληνας, *Græci*) non additur, *credentis*.

3 λαβὼν) Hoc παρέλκει.

¶ διατὸς ἰουδαίους, *propter Iudeos*) Nam

propter credentes non jam opus erat. v. 4.

4 αὐτοῖς, *eis*) *fratribus*.

5 ἐστερεθῆντο, *corroborabantur*) sublata disceptatione, c. XV. 1. Rarum incrementum, numero simul & gradu.

6 διελθόντες, *cum peragrassent*, non prohibente Spiritu. nam Galatica regio non erat pars Asiæ, hic nominatæ. Phrygia pars erat Asiæ, & in ea jam, quod satis erat, dixerant.

¶ κωλυθέντες, *vetiti*) per quoddam dictamen internum. Sæpe renisus animi, ejus causam non sentiunt pii, non est aspernandus. Vicissim de impulsu ad agendum vid. c. XVIII. 5. XVII. 16.

¶ λαλήσαι, *loqui*) Nondum erat maturum: Macedoniam nunc destinati erant; alii poterant ad Asianos venire. quin etiam *Lydia* erat Asiatica. Ac postea uberrime factum est, c. XIX. 10.

7 μυσίαν, *Mysiam*) quippe Asiæ partem.

¶ βιθυνίαν, *Bityniam*) distinctam ab Asia provinciam. 1 Petr. I. 1. Alias non *ten-tassent*.

¶ οὐκ ἴασε, *non sicut*) perinde ut in Asia. 9 ὄραμα διατῆς νυκτὸς, *visum per noctem*) Non dicitur fuisse somnium; tamen si nox erat. sic c. XVIII. 9. Nullum aliud somnium in N. T. memoratur, nisi quæ Iosepho obtigere, primis illis temporibus, Matth. I & II. & Pilati, ethnici, uxori. Act. II. 17 verba ex Iosëe repetuntur. Nox opportuna descendæ voluntati divinæ.

¶ ἀνὴρ, *vir*) qui non Lydiam, nec fortasse Commentariensem, sed potius omnes ex *Macedonibus* credituros, etiam si ipsi adhuc non scissent, representavit. ait enim: *fer orem NOBIS*. Fuit angelus, vel imago quædam, uti c. X. 11.

¶ μακεδῶν, *Macedo*) quem ex veste vel lingua aliove indicio Paulus dignoscebat, re postea respondente. Adhuc non venerat Paulus in Europam.

¶ *βοήθησον, fer opem*) per evangelium, v. 10. adversus Satanam, adversus cæcitatem.

10 *ἴδε, vidit*) Vnus vidit Paulus: omnes tamen reguntur.

¶ *ἐζητήσαμεν, quæsitimus*) quæsitâ nave. Incipit hic sermo in prima persona pluralis numeri. Interfuit igitur scriptor hujus itinerarii, Lucas. Troade Philippos Paulum comitatus est; & deinde Philippis Troada, c. XX. 6. & ultra.

¶ *συμβιβάζοντες, certo statuentes*) Tantum habebant ex hoc viso certitudinis, quantum opus erat ad iter suscipiendum. Iustus Jonas: *Iam etiamsi non contingat talis visio, quemlibet sua fides & Spiritus docebit, etiamsi vocetur per homines, an sua vocatio sit ex DEO, & an DEO placeat.*

¶ *προσκέκληται, accesserit*) Itaque Dominus jam ibi erat, & præviam ejus apud Macedonas præsentiam adumbrabat visio. v. 9.

11 *ἔνδρομῆσαμεν, recto cursu venimus*) Secundus cursus auxit fiduciam illorum. Salvete vero, inquit adhuc Europa.

12 *πρώτη τῆς μεριδίας, prima illius partis*) Citerior, Asiam versus, Macedonia: pars, habebat Neapolin; ulterior, Philippos. Strymon fluvius interfluebat. Neapolin cur transferint, nulla causa indicatur: fortasse nulla erat ibi synagoga, nulla certe commorandi ratio. Inde primum, ex ordine viæ quoque, in illa Macedonia: parte, oppidum erant Philippi. Articulus habet vim demonstrativam. Supervacua conjectura, *πρώτης* pro *πρώτη τῆς*.

¶ *κολωνία*) *Colonia*, Romana. *κολωνίαν* penacuit Xiphilinus.

13 *ἔξω τῆς πόλεως, extra urbem*) Iudæi vel sua vel aliena voluntate remotos a gentibus conventus agitabant.

¶ *παρὰ ποταμὸν, juxta flumen*) Ad aquas sæpe sacra facta, & templa exstructa. Id

opportunum puritati corporis. Etiam citra hanc causam acta, sive tellus prope aquam, aptior est & amœnior, quam medius campus.

¶ *ἐνομίζετο*) *Νομιζέται* id, quod legis, juris, moris est.

¶ *προσευχῇ, oratio*) Neque domus neque actus orandi hic significatur, sed institutum. v. 16. Ibi solitus erat haberi conventus, precum causa; sive ibi ædes fuit, sive nulla fuit. De *domo* synagogæ non dicitur, & *ἐνομίζετο συναγωγή εἶναι*.

¶ *καθίσαντες, sedentes*) Non statim contulere se ad docendum.

¶ *γυναῖξί, mulieribus*) Si adfuissent alii viri, qui verba facerent, Paulus non statim cœpisset loqui. c. XIII. 14 f.

14 *λυδία, Lydia*) nomen mulieris hujus, vel cognomen nomine notius.

¶ *πορφύρεωσιν, purpuraria*) Lydiae mulieres, arte purpurandi celebres. inde etiam mercimonium.

¶ *πόλεως, civitatis*) Vel simpliciter patria, vel etiam commercium urbis, quod Lydia sustineret, notatur.

¶ *σεβομένη τῷ θεῷ, colens DEVM*) Hauserat aliquid ex prophetis.

¶ *διήνοιξε, aperuit*) *διανοίγεσθαι* *aperiri* proprie dicitur de oculis: & cor habet oculos. Eph. I. 18. Cor clausum per se: sed DEI est, id aperire. Sic 2 Macc. I. 3. *διανοίξαι (ὁ θεός) τὴν καρδίαν ὑμῶν, aperiat Deus cor vestrum.*

15 *εἰς, domus*) Quis credat, in tot familiis nullum fuisse infantem? & Iudæos, circumcidendis, Gentiles, lustrandis illis assuetos, non etiam obtulisse eos baptismo?

¶ *παρεκάλει, deprecata est*) Animus fidelium adhæret iis, per quos lucrifacti sunt.

¶ *εἰ, si*) hoc loco non dubitationem, sed vim petendi exprimit.

¶ *κεκρίκατε, iudicastis*) iudicabant, baptismo collato.

¶ *παρεβιάσατο, coëgit*) Mala speciei vitandæ causa non statim obtemperarunt; ne viderentur propter victum in Mæcedoniam venisse.

16 *πύθωνα*) Hesychius: *πύθων, ὁ ἔγγασσιμυθῶ*. quanquam *πύθων* latius denotat quemlibet, ex quo *πυθιάδα* datur.

¶ *ἔργασίαν*) *Quæstum* fraus alit; vera religio tollit.

17 *καπεκλιθῆσασα, subsecuta*) prope, multum, a tergo. conf. *ἐπιτρέψας, conversus*, v. 18.

¶ *ἔπι, hi*) Præclara verba: verum tali testimonio non erat opus, sed repressione ejus, ne videretur Paulus commercium cum hoc spiritu habere. Erat spiritus non e pessimis; quia non citius commovit Paulum: sed tamen expelli dignus.

18 *διαπνεθῆεις, dolens*) honoris sui, fugâ; divini, amore.

¶ *ἀπ' αὐτῆς, ab ea*) Probabile est, hanc ancillam conversam esse.

19 *ιδόντες, videntes*) Atqui sic debebant cogitare: Spiritus Python aut vere laudavit Paulum, aut non vere. Si non vere, falsus est spiritus: si vere, cur adversemur Paulo?

20 *στρατηγῶς, prætoribus*) Hi potestatem militarem simul & civilem administrabant; inferiores tamen, quam *οἱ ἀρχοντες principes*. v. 19. coll. v. 22 not.

¶ *ἐκταράσσων, conturbant*) Volunt dicere: ex pace in turbas traducunt.

¶ *πόλιν, civitatem*) Suberat utilitas privata; publica obtenditur.

¶ *Ἰουδαῖοι, Iudæi*) Invidiosa appellatio. Antitheton: *Romani*.

21 *ἔθνη, mores*) Omnia omnium philo-

sophorum dogmata mundus aut admisit aut adoptavit: sed veritatis evangelicæ hic character est, ut habeat quiddam corruptioni humanæ singulariter & inimicum & invisum.

¶ *ἀ ἔκ, quos non*) Sed impios mores licet tenere?

¶ *Ῥωμαίους, Romanis*) Frequens exceptio civitatis mundi adversus regnum DEI. Hodienum *Romanitas* Paulo repugnat.

22 *συνεπέση*) *ἐπέση cum* ancillæ dominiis.

¶ *ἀφὲρῆζαντες, detrahentes*) Ipsi prætores vestimenta Pauli & Silæ detraxerunt; nam sequitur demum, *ἐκέλευον jubebant*.

¶ *αὐτῶν, eorum*) Pauli & Silæ.

23 *ἐπιθεντες, cum imposuissent*) Non statim dicunt, se esse Romanos; aut in tumultu non sunt auditi. Non semper omnibus præsidiiis omni modo utendum: divino regimini auscultandum.

¶ *ᾤδξαν γέλαυτες, præcipientes*) Magis placandæ, ut videretur, turbæ causa, quam quod Paulum & Silam fontes putarent. v. 35.

25 *μεσονύκτιον, medianocte*) solenni eis, ut verisimile est, hora. Occupatio nocturna sanctorum vigilantium.

¶ *πρωτεύοντες, orantes*) verberibus, cruore, fame macerati.

¶ *ἐπηκράωντο, audiebant*) cum prolubio.

¶ *οἱ δέσμοι, vincula*) His novum erat *αἶσθησις*.

26 *πάντων, omnium*) etiam captivorum, quorum in animis magna conversio consecuta.

27 *ἕξυπνῶς, expergestus*) repente.

28 *μεγάλη, magna*) ut retineret hominem.

¶ μηδεν, *nihil*) Fides Christiana vitam futuram pandit; & tamen homines efficacissime ab ἀντοχειρία inferenda sibi vi revocavit.

¶ ἅπαντες γὰρ, *universi enim*) Multa erant graviora, cur non deberet se interficere: sed Paulus id arripit, quod maxime opportunum erat.

29 Φῶτα, *lumina*) plurale; ut luceret in toto carcere.

30 κύριοι, *domini*) Sic Ioh. XII 21. Prædie non sic eos appellarat. Non audierat hymnos Pauli, v. 25. nam dormierat. v. 27. sed tamen vel antea vel postea senserat, quis esset Paulus.

¶ σωθῶ, *salvus fiam*) Salutis nomen vel ex ancillæ quoque sermone, v. 17. vel unice ex conscientia perculsa desumpsit.

31 Κύριον, *Dominum*) Non agnoscunt se dominos.

¶ οἶκος, *domus*) Mentio domus tremendum eo magis erigit. Herum sæpe sequitur domus.

33 ἔλασεν, *lavit: ἐβαπτίσθη, baptizatus est*) Pulcra vice.

¶ παραχρῆμα, *continuo*) Mirabile momentum.

34 τετραπέζαν, *mensam*) Fides alacrem, prudentem, liberalem facit.

35 ἀπόλυσεν, *dimitte*) Magna mutatio sententiæ. conf. ἀσφαλως *diligenter*. v. 23. Porro tali modo custos & in fide confirmatus & magna sollicitudine liberatus est. quid enim alias faciendum ei fuerat? Sic David, ne bellaret contra Israël. 1 Sam. XXIX.

¶ ἐκείνους, *illos*) Loquuntur ut de alienis.

37 ῥωμαίους, *Romanos*) Tarlenses, cives Romani. Paulus Romano nomine non utitur principaliter, sed κατ' ἀνθρῶπων alia de causâ. In regione nunc pri-

mum adita persecutio speciosior potuerat opinionem vitæ scelestæ afferre, & evangelio officere. quare Paulus semel testatum facit, se esse innocentem. Hierosolymis nota erat apostolorum innocentia: quare cum silentio tulerunt omnia.

¶ ἔ γὰρ) Hoc ἀποποιῶν austeritatemque quandam habet justam. neque enim acerbitati locus erat apud apostolum, præsertim tam gratioso tempore. v. 26. 33.

¶ ἀντὶ, *ipsi*) non per *lectores*.

40 ἐκ τῆς φυλακῆς, *ex carcere*) ex loco statuve custodiæ, quo se receperant, ne commentariensi periculum afferrent; vel ex superiore parte domus.

¶ ἰδόντες, *videntes*) Ostendunt, se non coactos esse properare.

¶ τῶν ἀδελφῶν, *fratres*) itineris comites, recensve conversos.

¶ παρεκάλεσαν, *consolati sunt*) ne offenderentur adversis.

CAP. XVII.

1 Ἀμφίπολιν καὶ ἀπολλωνίαν, *Amphipolim & Apollonium*) urbes item Macedoniæ.

¶ ἡ συναγωγή, *synagoga*) cujus erant non solum Thessalonicenses, sed etiam aliarum civitatum Iudæi. Nam ad urbem, non ad domum pertinere videtur ὅπου ubi.

2 ἐπιθῶς, *consuetudinem*) Quæsitit bonas occasiones in locis ordinariis.

¶ σαββατε, *sabbata*) non exclusis diebus interjectis.

¶ τρία, *tria*) Numerus completus.

3 διανοίγων καὶ παραπιθέμενος, *adaperiens & insinuans*) Duo gradus, ut si quis nucleum, fracto cortice, & recludat & exemptum ponat in medio. Fides est clavis. Huic binario verborum mox respon-

dēt,

det, ὅτι, καὶ ὅτι, quod, ἔ quod. Tractavit ordine hæc duo capita: 1. quæ essent prædicata Messia in V. T. 2. ea propria esse Iesu. conf. ad Matth. XVI. 21.

¶ παθεῖν) pati, ad mortem.

¶ ἔτ(, Hic) Subjectum: hic, IESVS, quem ego annuntio vobis. Prædicatum: Christus.

4 ἐπίδησαν, crediderunt) Antitheton, οἱ ἀπειθῶντες non credentes. v. 5.

¶ προσεκληρώθησαν, adjuncti sunt) Insigne verbum: fors illorum facti sunt. unde ecclesia κληροῦ, fors. 1 Petr. V. 3.

¶ τῶν σεβομένων, ἔ de colentibus) Frequens in hoc libro vocabulum de Iudæis & Græcis: c. XIII. 43. 50. XVI. 14. XVIII. 7. sed de Græcis iis, qui synagogas adibant. v. 17. Omnes per se sunt oleatri; sed oleaster oleastro ad insitionem minus ineptus est: & ubi minor importunitas naturalis, ibi facilius transitus ad fidem.

¶ γυναικῶν, mulierum) Hæc præ viris interesse solebant rei divinæ. Cic. ad Terentiam: dii, quos tu castissime coluisti; hominesque, quibus ego semper servi.

¶ πρώτων, primariorum) quæ illustre præbebant exemplum.

5 Ἰδαῖοι, Iudæi) cum tantus esset progressus. Locus: qui primi sunt ad persequendum evangelium, nempe ii, qui soli jactant se sanctos ἔ religionis magistros. Ionas.

¶ ἀγοραίων) qui venales in foro stabant ad omnem operam.

¶ ὀχλοποιήσαντες) ὄχλ(, manus, numerus, hominum.

¶ ἐθουβείαν) θουβεία, active, ut Sap. XVIII. 19.

6 μὴ εὐρόντες, cum haud invenissent) v. 10.

¶ τῆ ἰάσονα Iasonem) Zelus exardescens, quum eos, quos petit, non invenit, proximos arripit.

¶ βοῶντες, clamantes) cum vehementia.

¶ οἱ) Loquuntur ut de hominibus valde notis, & tamen confusè. conf. c. XXI. 28.

¶ ἀναστατώσαντες, qui concitant) Calumniantia.

7 ὑποδέετα, suscepit) clam. Hæc notio verbi, Iac. II. 25. sed non Luc. XIX. 6.

¶ οὔτοι πάντες, bi omnes) Eos, qui fugerant, & qui aderant, notant.

9 λαβόντες) οἱ πολιτάρχαι.

¶ λαβόντες τὸ ἱκανόν) τὸ ἱκανόν πειρῆτα est satisfacere: Marc. XV. 15. ἱκανὰ δῶναι, satis dare: λαβεῖν τὸ ἱκανόν, satis accipere. Correlata. Chrysost. ad h. l. ὅρα πῶς ἰκανὰ δὲς ἰάσον ἐξέπεμψε παῦλον, ὡσεὶ τὴ ψυχὴν αὐτῆ ἔδωκεν ὑπὲρ αὐτῆ. Iason sponsorem se pro Paulo præbuit.

10 ἐξέπεμψαν) emiserunt Thessalonica, & miserunt Beroeam.

¶ ἀπήσαν) abierunt, novo periculo, fortiter.

11 εὐγενέστεροι) generosiores Iudæis Thessalonicentibus. Vere nobiles animæ, quæ in rebus divinis faciles sunt.

¶ ἀνακρινόντες, scrutantes) Character veræ religionis, quod se dijudicari patitur. Προθυμία καὶ ἀνάκρισις prompta voluntas ἔ scrutinium accuratum, bene conveniunt.

¶ πάντα, hæc) quæ v. 3 exprimuntur.

12 ἐξ αὐτῶν, ex eis) Iudæis.

¶ γυναικῶν, mulierum) quas viri sequebantur.

13 κακῆ σαλεύοντες, etiam illis commoventes) Magna intemperies.

14 καθιστῶντες) constituentes, i. e. curantes, in tuto locantes.

¶ παῦλον, Paulum) qui sua sponte non cedebat periculo.

¶ ὡς ἐπὶ) ὡς cum ἐπὶ, ἐς, πρὸς, sæpe πλεονάζει, ut docet Heupelius de dialectis p. 69. & sic LXX, ὡς πρὸς θάλασσαν. Ez.

XLI. 12. sed h. l. ὡς proprie ponitur pro

velut. Iter videbatur ad mare fieri; sed Athenæ petebantur. Ipse fortasse Paulus aut Silas & Timotheus tum nesciebant, quo ferretur. v. seq.

16 ἐκδεχόμενε, *cum expectaret*) Non statim in animo habebat loqui Athenis: sed tamen mox, non expectatis focis, insigni & extraordinario zelo stimulatus rem gerit miles Christi. Sæpe solus ita rem gessit. Gal. II. 13 f. 2 Tim. IV. 16.

¶ κατείδωλον) *idolis refertam*. Eiusdem formæ composita, κατάκαρπον, κατόσκιον.

18 συνέβαλλον) *congregiebantur*.

¶ τί, *quid*) Superbia rationis saturæ & fastidiosæ.

¶ σπερμολόγος) Hefychius: σπερμολόγος, φλύαρος, καὶ ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, καὶ κολιῶδες ζῶον, confer Eustathium. Semen Pauli non caruit fructu: philosophiæ Atheniensium caruere fructu. Henr. Bullingerus: *Nusquam Paulus minore cum fructu quam Athens docuit. nec mirum, cum ibidem fuerit ceu lustrum & latibulum quoddam philosophorum, qui semper extitere presentissima vere pietatis pestis.*

¶ ξένων, *peregrinorum*) quæ Athenienses antehac non habuerint.

¶ καταγγελεύς, *annuntiator*) Hoc verbum eis rependit Paulus. v. 23.

¶ ὅτι) Hoc quia refertur ad illud: *Alii vero dicebant.*

¶ ἀνάσσειν, *Resurrectionem*) Putabant, Paulum loqui ita de Iesu, ut si per resurrectionem factus esset δαίμονιον non ipsam ἀνάσσειν resurrectionem pro dea sibi offerri putarunt.

¶ ἐνηγγελίζετο, *annuntiabat*) brevi collocatione, qua eorum animum tentabat. coll. v. seq.

19 ἄρειον πάγον) Dicastrum erat in colle (id Græce πᾶγον) arcu Cecropiæ op-

posito; extra civitatem, a *Marte* appellatum. Eo Paulum, pæne tanquam reum, duxere.

¶ δύναμει θανατώναι) Formula percontandi, ut apud Latinos: *Possum scire?* Habet autem apud hos Atticos ironiam, nam spermologus, qualem Paulum putabant, rimarum plenus est: neque sibi quicquam dici posse putabant, quod non pernoscant prius.

¶ καινή) Si quid novi habeat, audire cupiunt.

¶ ἡ ἰσὸς λαλῶμένη, *quæ a te dicitur*) data opera.

20 ζενίζοντες, *novia*) Idem verbum, 1 Petr. IV. 4. 12.

21 ἀθηναῖοι, *Athenienses*) Elegans horum characterismus sequitur.

¶ ἐπιδημῶντες) *commorantes*; unde mores iidem.

¶ εὐκαίρην, *vacabant*) Præteritum, quo notatur, quales tum auditores habuerit Paulus. Curiositas cedit fidei.

¶ λέγειν, *dicere: ἀκείν, audire*) Duo genera.

¶ καινότερον, *magis novum*) Nova statim sordebant: *noviora* quærebantur. Inde frequens Græcis comparativus καινότερον. Eodem utitur Chrysof. de Sacerd. § 418, de Paulo, τὰς καινότερας διαγωγὰς & Theophr. in Charactere § λογοποιεῖσθαι ἐρωτήσαι ἔχεις περὶ τοῦ εἰπεῖν καινόν; καὶ ἐπιβαλὼν ἐρωτᾶν, μὴ λέγεται πικαιότερον; *Noviora* autem quærebant, non modo in iis, quæ quotidie accidunt; sed, quod nobilius videtur, in philosophicis.

22 ἐν μέσῳ, *in medio*) Amplum theatrum.

¶ ἔφη, *ait*) Vt apud Lycaonas Theologiam naturalem catechetica, sic Athenis acroamaticam proposuit, mirabili sapientia, subtilitate, plenitudine, civilitate.

litate. Quarunt illi nova: Paulus oratione apostolico-philosophica incipit ab antiquissimo & venit ad novissima: quæ utraque illis nova erant. Ostenditque rerum omnium originem & finem; de quibus tantopere disceptabant philosophi, & Stoicos juxta atque Epicureos aptissime revincit.

¶ κατὰ πάντα, *per omnia*) plane.

¶ ὡς δεισιδαιμονεστῆς) *δεισιδαιμων*, *religiosus*, verbum per se μέσον, adeoque ambiguitatem habet clementem & exordio huic aptissimam, in quo apostolus, uti c. XXII; Iudeos, ita h. l. gentes leniter tractat, donec subsequente declaratione, ἔυρον γὰρ, *inveni enim*, ad elenchum vergit. Itaque δεισιδαιμονεστῆς eos vocat, qui in religione timorem per se non malum habebant citra notitiam, sive qui ἀγνοῦντες εὐσεβῶν ignorantēs colunt Numen. v. seq. Mitigat etiam orationem comparativus: & particula ὡς ut declarat & lenit. Adverte, lector: Impietas & falsæ religiones, quotquot sunt, quantæ quantæ sunt, quod ad animam pertinet, timores sunt: sola religio Christiana hoc habet, ut nobilissimas hominis facultates & affectus expleat, timoremque liquidum & cum timore fiduciam, amorem, spem, lætitiā afferat.

¶ ὑμᾶς θεῶν, *vos video*) Magna perpicacia & parrhetia. Unus Paulus contra Athenas.

23; διερχόμενος, *transiens*) Non diu Athenis commorari voluit Paulus: Silam & Timotheum iussit quam celerrime ad se venire; & tamen ante eorum adventum Athenas reliquit. v. 15. 16. c. XVIII. 1. 5. Innuit ergo, non sibi deesse, quod agat, etiam si Athenienses Paulo non darent operam. *Spermologum* se non esse, re ipsa docet.

¶ ἀναθεωρῶν, *videns*) Sapienti omnia,

in quæ incidit, inservire possunt: sed ex multis optima deligit, ut Paulus unam aram, ceteris missis, allegat.

¶ τὰ σεβάσματα) *opera, rei sacræ ergo condita.*

¶ ἐπιτέγραπτο, *inscriptum fuerat*) Plusquamperfectum, moratum. Atheniensibus hujus ætatis vel major jam vel minor tribui poterat Ignorantia, quam auctoribus *inscriptionis.*

¶ ἀγνώσω θεῶν, *IGNOTO DEO*) Ne articulus quidem additus ab Atheniensibus. Diogenes Laërtius: *Quum Athenienses aliquando peste laborarent, Epimenides lustravit urbem, pestemque compescuit hoc modo: Sumpsit oves nigro & candido vellere, duxitque in Arvum pagum, atque inde quo vellere abire permisit, his qui illas sequebantur mandans, ubicunq; ille recubissent, singulas mactarent τῶ περὶ ἑκαστοῦ θεῶν peculiari Deo: atque in hunc modum quievit lues. Ex eo jam hodieque per Atheniensium pagos βωμοὺς ἀναυτοὺς aras sine nomine inveniri certum est. Pausanias, in Phalero βωμοὺς fuisse ait θεῶν τὸ ὀνομαζομένων ἀγνώσων καὶ ξένων: quæ verba ita distinguenda videntur, ut alios statuerent θεῶν ὀνομαζομένων, alios ἀγνώστους. Philostratus 6, 2. σωφρονέστερον πρὸς πάντων θεῶν εὖ λέγειν, καὶ ταῦτα ἀθηναίων, & καὶ ἀγνώσων θεῶν βωμοὶ ἰδρύνονται Tertullianus contra Marcionem: *Invenio plane diis ignotis aras prostitutas, sed Attica idololatria est. Græca Scholia hanc adferunt inscriptionem: Θεῶν ἀσίας καὶ εὐρώπης καὶ λυβίης θεῶν ἀγνώσων καὶ ξένων. Sed testem hujus inscriptionis nullum proferunt. Hieronymus Comm. in Ep. ad Titum: *Inscriptio aræ non ita erat, ut Paulus asseruit, Ignoto Deo: sed ita, Diis Asiæ & Europæ & Africæ: diis ignotis & peregrinis. Verum quia Paulus non pluribus diis indi-***

gebat ignotis, sed uno tantum ignoto deo, singulari verbo usus est, ut doceret, illum suum esse deum, quem Athenienses in ara titulo prænотassent. Confer C. Reineccii not. ad h. l. Omnibus invicem perpensis apparet, fuisse prius unam quandam aram, hac inscriptione: *Ignoto DEO*, uni videlicet summo illi omniumque conditori, mortalibus impervestigabili. cujus ara exemplo, ad veterum philosophorum mentem, non dissentiente ænigmatē Epimenideo, erectā, Athenienses struxerint alias plures, *Ignoto Deo* dicatas; donec superstitione semper in deteriora relabente, alii unam sæpe aram *diis ignotis* conjunctim inscriberent, in tam multis unum certe, qui attenderet, propitiusque esset, se nacturos rati. Atque huc fortasse tendit illud plusquamperfectum ἐπεγεγραπτο *inscriptum erat*, ut Paulus significet, pristinam formam, *Ignoto Deo*, recentioribus formulis, *diis ignotis*, esse veriore. Sic; Lucanus, lib. II. *dedita sacris Incerti Indea Dei*. Luciani philopatris τὸ ἐν ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, *Ignotum, qui Athenis est, invenientes*: non obscura ad Lucam allusione. Non dissimile quiddam de Romanis memorat Gellius l. 2. c. 28.

¶ ἐυσεβείῃ, *colitis*) Verbum lenē, ad gentes.

¶ τῶν, *hunc*) Vagam Atheniensium cæcorum intentionem figit Paulus. *Ignotum*, inquit, non tamen *peregrinum* prædico vobis.

¶ ἐγὼ καταγγέλλω, *ego annuntio*) quicquid de me sentiatis.

24 ὁ ποιήσας, *qui fecit*) Sic demonstratur Deus unus, verus, bonus, a creatura diversus, ex creatione conspicuus.

¶ κόσμον, *mundum*) mox, *caelum & terram*.

¶ κύριον, *dominus*) Ps. L. 9 f.

¶ χειροποιήτους, *manufactis*) Sequitur, *à manibus*.

¶ κατοικεῖ, *habitat*) Antitheton de hominibus v. 26 bis.

25 ἔδὲ, *nec*) Negatio pertinet ad προσδεόμενον. Προσδεόμενος dicitur, qui habet aliquid, sed cum indigentia aliqua. 2 Macc. XIV. 35, σὺ, κύριε, τῶν ὅλων ἀπροσδεῆς ὑπάρχων, ἔδοκησας ναὸν κτλ.

¶ φεραπέεται) Medium.

¶ πνὸς) Duplex antitheton πᾶσι & πάντα. Neutro πνὸς connotatur masculinum.

¶ διδῶς) *dedit & dat*.

¶ πᾶσι) omnibus viventibus & spirantibus, summe προσδεομένοις indigentibus. De homine speciatim, v. seq.

¶ ζωὴν, *vitam*) Huc ref. vivimus.

¶ πνεῦμα, *spiritum*) *halitum*. Huc ref. movemur. Per spiritum continuatur vita. Hoc momento spiro, alterum subsequens momentum non est in potestate mea.

¶ τὰ πάντα, *omnia*) Huc ref. sumus.

26 ἔξ ἐνός) Accedit apud plerosque, αἵματι. quod haud scio, an ipse legerit *Ireneus*. æque subaudiri posset ἀνθρώπων, ex eo, quod sequitur, πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων. Certe antitheton est, ἐνός, πᾶν, unius & omne.

¶ πᾶν ἔθνος, *omne genus*) Non dicit, πάντα ἔθνη omnes nationes. Omnes una gens sumus.

¶ ὁρίσας, *definiens*) Deum esse, qui hominibus terram dederit habitandam, probat Paulus ab ordine temporum & locorum, summam Sapientiam gubernatoris indicante, omnia humana consilia vincentem. Deut. XXXII. 8. II. 5. 9 Is. Ps. LXXIV. 17. CXV. 16.

¶ προσεταγμένους) Sic LXX, Ier. V. 24, κατὰ καιρὸν πληρώσεως προσάγματι φερύσμεθ, & Sir. XXXIX. 16. 18. πᾶν προσάγματι

ἐν καιρῷ αὐτῶ ἔσαι. ἐν περσάγματι αὐτῶ
πάσα ἡ εὐδοκία.

¶ ὄροθεσίας, terminos) per montes, flumina &c.

27 εἰ, si) Via patet; Deus inveniri paratus est: sed hominem non cogit. Ita liberum eum esse voluit, ut, quum homo Deum quaerit & invenit, id respectu DEI sit quodammodo quasi contingens quiddam.

¶ ἀραγε) Hæc particula facilem conatum innuit.

¶ ψηλαφήσειαν, attrectarent) Id medium inter quaerere & invenire. Tactus, sensuum crassissimus & infimus, convenienter hîc dicitur degentibus.

¶ κάπιγε, quamvis) Particula h. l. non tam concessivam vim habet, quam ἐπιπιπκην, ut augeatur inveniendi facilitas. Non necesse est hoc universum pernefci: quilibet ex se uno potest argumentum capere.

¶ ὀυμακρὰν, non longe) Litotes, id est, plane prope, intime; propinquitate præsentia & necessitudinis. Ratio perverla eum putat esse longe.

28 ἐν αὐτῶ) In ipso, non in nobis. ἐν in dicit præsentiam ex necessitudine intima efficacissimam, ut non possimus sentire nos ipsos, quin sentiamus illum.

¶ ζῶμεν καὶ κινῆμεθα καὶ ἐσμεν, vivimus & movemur & sumus) Sunt tria illa, vita & habitus & omnia. v. 23. ἐσμεν, sumus. quicquid sumus, qui sine illo nil essemus. Esse innuitur ejusmodi, quod motum, ut motus vitam sequitur. Cyprianus: In Patre sumus, in Filio vivimus, in Spiritu S. movemur & proficimus.

¶ πνὲς τ̄ κατ' ὑμᾶς, quidam ex vestris) ποιητῶν addunt multi: & poëta quidem erat Aratus, cujus testimonium Paulus allegat, docens, Deum esse Spiritum: sed graviter poëta vocabulo & Arati nomine abstinere.

¶ εἰ) pro αὐτῶ, ejus, DEI.

¶ γένος, genus) Est hic articulus Theologiae naturalis; neque in Theologia Christiana ita debet urgeri, ut non plus tribuatur ceteris necessitudinis nostræ vinculis eum DEO in Christo. αὐτῶ γὰρ ἐσμεν πείρημα, Ipsius enim sumus factura. Eph. II, 10.

¶ ἐσμεν, sumus) nos omnes, homines, mente præditi.

29 οὐκ ὀφείλομεν, non debemus) Clemens locutio, præsertim in prima persona plurali. Divinum quiddam inspiravit nobis, ergo cum genus sumus Dei, & vitam habemus ac spiritum, stultum est credere, nullo lapidi aut argento inesse numen, cum haud dubie summa vita sit, quæ nobis vitam dedit. Ionas.

¶ χαράγματι) Casus sextus.

¶ πχνης, artis) externæ.

¶ ἐνθυμήσεως, cogitationis) internæ.

¶ πρὸ θεῶν) Conveniens appellatio Dei apud homines ab ejus cognitione adhuc remotiores.

¶ ὁμοιον, simile) Inter Deum & materiam homo est quodammodo medius. Homo non est similis metallo. Ergo Deus multo minus est similis metallo: nam homo, Dei genus, Deo similis est. Neque solum hoc loco similitudo negatur, sed quæcunque congruentia, quæ fundamentum præbeat faciendi simulacri, ex quo sperari possit, Naturam Dei delectari talibus. Atheniensibus statua non erant pro diis; at Paulus ne repræsentandi quidem vim eis relinquit.

30 χρόις) tempora longa, quæ & vos & antiquiores aliæ gentes consumsistis. Etenim Athenienses, Ægyptiorum coloniam, ab Iside ejusque peplo nunquam recto, inscriptionem illam, Deo ignoto, fuisse docet Gottfr. Olearius Diss. de Gestis Pauli in urbe Athen.

¶ τῆς ἀγνοίας, *ignorantia*) *Ignorantia* objicitur Atheniensibus? Hanc ipsi sunt fassi. ἀγνώστῳ ἠγνοῦντες, *ignorantes*. v. 23.

¶ ὑπεριδῶν) Frequens verbum apud LXX int. de re, quæ non curatur, & sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur. Est enim verbum μέσον medium, huic loco aptissimum. Gen. XLII. 21. Lev. XX. 4. Num. XXII. 30. Deut. XXI. 16. XXII. 1. 3. 4. Iob XXXI. 19. Et Deus dicitur ὑπεριδῆν Lev. XXVI. 44. coll. v. 43. Deut. III. 26. Zach. I. 12. Ps. LV. 1. LXXVIII. 59. 62. Iob. VI. 14. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantia, sine pœnitentia, fidei, ac iudicii prædicatione, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humanæ gentis. Conf. Matth. XX. 7. & Act. XIV. 16 εἶσαε *sicut*, quanquam Paulus Athenis severius loquitur, quam ad Lycaonas locutus erat. nam illos comiter invitarat; hinc per speciem comminationis agit.

¶ τὰ νῦν, *nunc*) Hic dies, hæc hora, inquit Paulus, terminum dissimulationis divina, & majorem aut gratiam aut pœnam affert.

¶ παργγέλλει, *denuntiat*) etiam per Paulum.

¶ πανταχῶ, *ubique*) Vbique prædicatur pœnitentia; quia omnes judicabuntur. Pœnitentes effugiunt.

¶ μετανοῶν) *resipiscere*, ab ignorantia &c. Paulus homiliae ex Theologia naturali desumptæ tamen admiscet nonnulla ex Theologia revelata. conf. v. 27. 28. Nam etiam gentes lucrifunt per doctrinas supernaturales.

31 μέλλει κρῖνειν, *judicabit*) Aptè hoc in *Arcopago* dictum, ubi jus dicebatur. Addit mox Paulus mentionem *justitiæ*, uti apud *judicem* Felicem. c. XXIV. 25.

¶ ἐν ἀνδρὶ, *in Viro*) Sic appellat Iesum, pro capto auditorum. Plura erat dicturus: audire cupientibus. *in* constr. cum *judicabit*.

¶ ὧ) pro ὄν, *quem*.

¶ ὄρισε, *definit*) scil. *judicem*. c. X. 42.

¶ τῶν παραχρῶν) Deus Iesum e mortuis resuscitavit, eaque re *demonstravit*, Iesum esse gloriosum *judicem* omnium. De hac ipsa phrasi conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 450. & de usu verbi παρέχειν Camerar. comm. utr. ling. col. 328 seq. Deo *fidem παραχρόντι* omnes *fidem* habere debent. Itaque pœnitentiam & fidem hinc quoque Paulus prædicat: cumque fides Atheniensibus plane ignota sit, elegantissime ad eam duntaxat alludit phrasi illa. Quæ ceteroqui etiam innuit, neminem cogi.

¶ ἀναστήσας, *quum suscitavit*) De nexu resurrectionis Christi, & prædicationis universalis, vid. c. XIII. 32 not. Paulus ne hunc quidem sermonem conclusit sine mentione resurrectionis Christi.

32 ἐχλεύαζον, *irridebant*) interpellantes Paulum. Principale motivum fidei, acceperunt pro scandalo, ex superbia rationis. Et hoc uno sic arrepto, cetera omnia repudiant.

¶ εἶπον, *dixerunt*) promptiore animo.

33 ἄτως, *sic*) ancipiti auditorum obsequio: nullo edito miraculo.

¶ ἐξήλαθεν, *exiit*) Non obtrusit se.

C A P. XVIII.

I Χωρισθεὶς, *digressus*) quasi invitatus, cito. Idem verbum v. seq. Non diu Athenis mansit Paulus. Homines multa intelligentia prædici facile tantum audiunt, quod satis est, si volunt accipere.

¶ Ἀθηνῶν, *Athenis· κόρινθον, Corinthum*) In illa urbe, literæ & philosophia; in hac, mercatura maxime florebat. Inde utriusque urbis habitus ad evangelium pulcre inter se conferri possit. Multo majorem fructum Corinthi Paulus habuit, quam Athenis.

2 πρὸς Φίλιππους) Sic LXX, Deut. XXIV. 5.

¶ ἑληλυθότα, *qui venerat*) Postea reverterunt, Rom. XVI. 3. post varias peregrinationes.

¶ τῶν Ἰουδαίων, *Judæos*) Romani, pro sua elatione, non curarunt Judæos & Christianos discriminare. Judæos natione, ex Jul. t.

3 ἐργάζετο, *opus faciebat*) in urbe tam splendida.

¶ σκηνοποιοὶ) *tabernacularii*. Judæi solabant studiis doctrinæ adungere opificia.

5 συρέχεται τῷ λόγῳ, *urgetur verbo*) Virtus verbi intus Paulum urtit. Conf. Jer. XX. 9. XXIII. 9. ubi accedit parallelismus verbalis, ἐγενήθην ὡς αἰθρῶν & συνεχόμενός ἀπὸ οἴνου, *factus sum ut homo, qui vino urgetur*. Pro λόγῳ, πνεύματι. scripserunt alii, ex v. 25. vel ex cap. XVII. 16. Quisque etiam in sua anima debet talem συνοχὴν vim constringentem observare, & ubi justam sentit, sequi. id summam lætitiā; sed negligere, dolorem affert. Acuebant Paulum, quæ Silas & Timotheus nunciabant.

6 ἐκτιναζάμενος, *excutens*) Gestus intelligitur ex adjecto sermone.

¶ αἷμα) *sanguis, anima*.

¶ ἐπὶ) *Hebræis ὑπὲρ*. Hoc notat reatum *incumbentem*.

¶ καθαρὸς ἐγὼ, *mundus ego*) Sic dicere non potest, quisquis testimonio non perfunctus est prius.

¶ πορεύσομαι, *vadam*) Ita mutavit Paulus hospitium; neque tamen se plane

subtraxit Judæis melioribus, quos eo ipso fecit attentiores.

7 ἰούδα, *Iusti*) ex gentibus.

¶ συνομοροῦσα, *vicinia*) ut ii, qui synagogam frequentabant, tamen porto possent audire doctrinam de Iesu Christo.

8 ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ, *credidit Domino*) Ipse Dominus Iesus testabatur per Paulum. c. XIV. 3.

¶ ἀκόντες, *audientes*) Crispi conversionem, Pauli sermonem.

9 μὴ φοβῆ, *noli timere*) Huc ref. διότι *quia*, prius.

¶ λάλει, *loquere*) Huc ref. διότι *quia*, alterum, mox.

10 ἐγὼ, *ego*) Fundamentum fiduciæ.

¶ ἔδοξε, *nemo*) Impletum est hoc, v. 14 f.

¶ ἐπιθησεται) *admovebit se*. Neutrum, frequens apud LXX.

11 ἐκάθισεν, *sedit*) Cathedra Pauli Corinthia, Petri Romanâ testator.

¶ ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, *annuum & menses sex*) Longum tempus. Sed tanto tempore quantillum hodie lucri fit? Doctores & auditores in culpa sunt.

12 γαλλίων) *Hic Gallio Senecæ frater erat, ob morum facilitatem ac dulcedinem a Seneca & aliis commendatus. Tali characteri convenit actio Gallionis hoc loco.*

¶ ἀνθυπαύουσι) *Achaja tum proprie proconsularis provincia erat.*

¶ ἀχαΐας, *Achajæ*) *cujus metropolis Corinthus.*

13 ἀναπαύσει) *persuadendo excitat*. tranquilla prius omnia fuisse dicitant.

14 εἶπεν, *dixit*) Vel quod Paulo faveret, vel quod Judæos contemneret.

¶ ἀδικημα, *injuria*) *civilem actionem postulans.*

¶ ῥαδιέργημα, *seelus*) *criminali actione dignum.*

¶ ἠνεχόμεν, *sustinerem*) *Sane judicem decet*

debet ἀνοχή, *tolerantia*, recte functurum officio. Iudæos Gallion sibi molestos inuit.

15 εἰ, *si*) Neglectim loquitur Gallio: ut mox, τέτων, *istorum*.

¶ (ζήτημα) *Quæstiones* non amant tales viri. c. XXIII. 29. XXV. 19. 20. Certe quæstionum causa, quamvis de maximis religionis capitibus, nemo vinculis aut morte debet affici. c. XXIII. 29. XXV. 25.

¶ (πεὶ λόγος) *de doctrina*.

¶ (ὀνομάτων, *nominibus*) At magni est quæstio de nomine Iesu. Gentilium nomina erant fabulæ atque umbræ. Singulare quiddam habet religio Christiana, a qua cognoscenda abhorruit humana ratio, in aliis rebus omnibus curiosissima.

17 ἐπιλαβόμενοι, *prebidentes*) in gratiam Gallionis.

¶ (σωθένην, *Sosthenem*) Crispi successorem. v. 8. coll. c. XIII. 15 not. Hic Sosthenes præerat accusationi: postea conversus. 1 Cor. I. 1.

¶ ἄδεν, *nihil*) quamvis ex quæstione nata esset *iniuria*.

¶ τῷ γαλλιῶνι, *Gallioni*) Græcis contra Iudæos conniventi.

18 ἱκανὰς, *complures*) dum componerentur animi, & ne videretur aufugisse.

¶ ἀποχέαιμι, *valedicens*) sermone, conventu publico.

¶ (συρίαν, *Syriam*) v. 22 fin.

¶ (σὺν αὐτῷ, *cum eo*) Beatus comitatus, Ephesum usque.

¶ (πρισκίλλα, *Priscilla*) Viro præponitur uxor, spectator.

¶ κειράμεν, *radens*) Vt moris erat in voto. c. XXI. 24. Num. VI. 18.

¶ ἐν κεγχρωαῖς, *Cenchris*) Relicta Corintho habitum capitis sumsit Iudaicum, ad Iudæos proficiscens. Hoc iter Paulus Iudæis potius dedit. v. 19.

¶ (εὐχὴν) *Votum* hoc, cuiuscunque rei fuit, proprie non fuit Naziræatus, sed Naziræatui affine. idque Paulus hoc nomine videtur suscepisse, ut necessitatem sibi imponeret celeriter peragendi iter hoc Hierosolymitanum. v. seqq.

20 ἐρωτῶντων, *rogantibus*) Non semper sub plausible hominum invitatione præsens est vocatio divina.

21 εἰς ἱεροσόλυμα, *Hierosolymis*) Huc refertur versus 22. Species festi non exprimitur hoc loco: aliquot post annis eo properavit ad *pentecosten*. c. XX. 16.

¶ (ἀνακάμψω, *revertar*) Id factum, c. XIX. 1. Interim crevit desiderium illorum.

22 ἀναβάς, *ascendens*) Hierosolyma. v. 21.

¶ (ἐκκλησίαν, *ecclesiam*) primariam, ex qua propagatæ sunt reliquæ.

23 διερχόμενος, *perambulans*) Nova visitatio ecclesiarum.

24 ἀλεξανδρεὺς, *Alexandrinus*) Vrbs illa, sedes doctrinarum.

¶ (λόγιος) *doctus, eloquens*. Omnes artes in regno DEI, si absit typhus, utiles fieri possunt: sed in primis adsit oportet *facultas Scripturarum*, & fervor Spiritus, quo vel mediocres artes corroborantur. Et tamen fructus est *gratiæ*, non artis. v. 27.

25 τῷ πνεύματι) *Spiritum* habebat non ea ratione, de qua c. XIX. 6. sed modo communi.

¶ (ἐλάλει, *loquebatur*) privatim.

¶ (ἐδίδασκεν, *docebat*) publice.

¶ (ἀκριβῶς, *diligenter*) nullam occasionem prætermittens.

¶ (μόνον, *tantum*) Non excluditur notitia de Christo quælibet: sed nondum audierat Apollo de morte, resurrectione, Paracletico. c. XIX. 2 f.

26 ἤρξατο, *capit*) Habenti dabitur.

¶ αὐκούσας, *audientes*) Dijudicarunt, quid ei deesset.

¶ ἐξέθετο, *exposuerunt*) privata institutione. Qui Iesum Christum novit, potentes in Scriptura docere potest. Et hi ab illis facile docentur.

27 βελομένω, *cum veller*) Bonorum hominum bona voluntas adjuvanda.

¶ διελθεῖν, *transire*) Audierat sine dubio, quæ Paulus gessisset, in illis locis, Corinthi præsertim.

¶ ποστειλάμενοι) *hortati eum*, currentem incitantes.

¶ ἐγραψαν, *scripserunt*) Commendationis argumenta colligi possunt ex v. 24 f.

¶ πῖς μαθηταῖς, *discipulis*) qui erant Corinthi, vel etiam in via.

¶ συνεβάλετο) *contulit*, copia sermonum utilium. Huic verbo annecte *διὰ, per. Credenti, per gratiam*, qua pollet, omnis omnium facultas *fructuosa* redditur.

¶ πῖς πεπιστωκῆσι, *ad fidem adductis*) *Rigavit* Apollo, non *plantavit*: & Iudæos convincere magis poterat, quam gentiles convertere.

28 ᾧ) Articulus emphaticus in prædicato. nam subiectum ipso nomine proprio factis determinatur.

C A P. XIX.

1 Ἄνωπικὰ, *superiora*) c. XVIII. 23. ¶ μαθηταῖς, *discipulos*) Christianos, quos non viderat c. XVIII. 19. Fortasse interjecto tempore Ephesum venerant. Semper nova messis subnascitur.

2 πνεῦμα ἅγιον) Non additur articulus: sermo indefinitus pro parte eorum, qui interrogantur.

¶ πιστώσαντες) *quum fidem suscepistis*.

¶ οἱ δὲ) *illi autem* aperte dixerunt.

¶ ἔδδ᾽) *i. e. ne hoc quidem audivimus, alios esse, qui eum accipiunt*. Nam neque Mosen neque Iohannem Baptistam sequi potuissent, quin de Spiritu sancto ipso audissent.

¶ ἔστιν, *est*) id est, *accipitur*. Vid. Ioh. VII. 39 not.

3 οὖν, *ergo*) Hæc quæstio admirationem continet: ex quo consequitur, omnes, qui in nomen Iesu expresse baptizati sunt, eo tempore accepisse Spiritum sanctum. Nec quærit Paulus, an baptizati sint, sed *εἰς τί, in quid*; omnes enim baptizabantur.

¶ ἰωάννης, *Iohannis*) Baptisma Iohannis, inquit, suscepimus, ut doctrinæ ejus nos daremus. Latissime igitur propagatum erat Iohannis baptisma cum doctrina ejus: sed, ut fit, apud remotiores & posteriores minus pure minusve plene administrata res est.

4 ἰωάννης, *Iohannes*) Ab h. l. nulla Iohannis Baptistæ mentio in N. T. Hic demum totus Christo locum facit. Magna hæc fuit actio Pauli.

¶ μετ' αὐτὸν) *post se*.

¶ ἔπειτα εἰς τὸ χριστὸν ἰησοῦν, *id est, in Christum Iesum*) Sic Iohannis baptistæ testimonium declaravit Paulus.

5 ἀκούσαντες, *audientes*) Commemoratur Lucas, quomodo discipuli Ephesii obsecuti sint Paulo, suscipientes baptismum in nomen *Domini Iesu*. Nescierant enim, baptismum poenitentiae obligatos se fuisse ad fidem in *Iesum Christum*: perinde ut ii, qui Iesum occiderant, quos idcirco omnes Petrus baptizari voluit in nomen *Iesu*, cap. II. 38. quanquam plurimi eorum haud pridem baptizati fuissent ab Iohanne. Matth. III. 5. 6. Apollo contra, qui baptismum Iohannis cum plena institutione de *I. C.* acceperat, non est rebaptizatus, c. XVIII. 25. neque apostoli rebaptizati sunt. Nam revera unus erat baptismus, qui Matth.

III. & XXVIII. commemoratur : alias in Iohannen non fuisse initium evangelii, & S. Cœna Matth. XXVI baptismo foret antiquior. Matth. XXVIII. Neque hoc versu sermo est de populo per Iohannem baptizato. nam Iohannes extremo demum suo tempore Iesum monstravit. c. XIII. 25. quare non potest dici eos baptizasse in nomen Domini Iesu; nisi dicas, Iohannem bis baptizasse populum, primo ad pœnitentiam, deinde in nomen Domini Iesu. Iustus Ionas : *Rebaptizabantur, qui erant baptizati Iohannis baptisinate, eo quod Iohannes non esset autor iustitiæ neque dator Spiritus, sed solum predicaret Spiritum & gratiam, paulo post conferendam per Christum, qui solus est causa & autor iustitiæ.*

¶ *ἐβαπτίσθησαν, baptizati sunt*) Manus imposuit Paulus : actum baptismi aliis reliquit.

6 καί, &) Simillimum exemplum aliquorum, qui primo baptizati erant in nomen IESU, deinde Spiritum S. acceperunt, exstat c. VIII. 12. 15 f.

¶ *ἦλθε*) venit promte.

¶ *ἐπ' αὐτοῦ, super eos*) Cognorunt igitur jam ex effectu, esse Spiritum sanctum. v. 2.

7 ὡσεὶ; fere) Non opus fuit præcisum numerum notari. conf. 1 Cor. I. 16.

8 διαλεγόμενος, differens) Sancta occupatio. v. 9.

9 ὡς - πλήθους, cum - multitudine) Causa iustæ separationis, convicia publica adversus veritatem.

¶ *ἀποσῶς, secedens*) Reliquit illis synagogam suam, contentus minore schola, & exquisitioris numero. *ἀποσῶς ἀφώρισε secedens segregavit* : suo facto commovit ceteros bonos.

¶ *καθ' ἡμέραν, quotidie*) non modo sabato aut dominico die.

¶ *σχολῆς, scholæ*) loco synagogæ.

12 *χερσὶς, corpore*) *χερσὶς, cutis, pars extrema corporis.* Hic plane ad summum venit vis miraculosa.

¶ *σημικίνθια, semicinctia*) quibus prægingebantur olim.

¶ *ἀπ' αὐτῶν, ab eis*) Sæpe morbum concitasse leguntur spiritus maligni, qui naturalis videretur.

13 *ἐπεχείρησαν, conati sunt*) Atqui nil temeritati in his rebus est loci. conf. Hebr. XI. 29. 1 Macc. V. 57. de præpostera imitatione.

¶ *περιερχομένων, circumueuntibus*) ut solent circulatores.

¶ *τὰς ἔχοντας, habentes*) Hoc plurale & singulare, v. 15. Si semel successisset, sæpius aufuri fuerant.

¶ *ὀνομάζειν, nominare*) cum tamen cetero qui alieni ab illo & vacui a virtute fidei manerent. *Dicunt, quem Paulus prædicat, quasi dicerent : tentabimus, an hoc nomine excantæ demonia. breviter, non erat fides in eis : Satanæ autem nullis orationibus, nullis operibus vincitur, sed sola fide in verbum DEI. proinde & callidissimus spiritus videns hic illos non habere fidem, neque verbum DEI cordibus infixum, ridet. Expulsio Satanæ ex demoniacis adumbratio tantum est expulsionis Satanæ aliâ ex omnium hominum cordibus. Sicut autem illud hic iis, qui expulsionem e demoniacis tantum literali invocatione nominis Iesu moluntur sine fide : ita derisit, bodieque ridet eos, qui operibus conati sunt se ab ejus potestate liberare, sacerdotes & monachos &c. nam tum primum cepit eis dominari, & tractare plane eos ut voluit. callidissimus spiritus est Satan, præ cuius robore & astutia omne lumen rationis nihil est. Non cognoscitur ejus astutia, nisi per Spiritum S. neque expellitur, nisi in vera fide, & a spiritualissimis.* Iustus Ionas.

¶ *ὀνομάζειν τὸ ὄνομα, nominare nomen*) Phrasis frequens apud LXX. In Hebræo

τῶ ὄψον verbum ἡζὶρ vel ἄρα vel ἄρα additur.

¶ ἡσῆν, *Iesum*) *Iesum appellant simpliciter, cum dicere deberent Salvatorem mundi, resuscitatum.* Chrysoft.

14 ἐπτά, *septem*) Quo ipso numero confili videntur exorcistæ, juxta cum axioma te gentis & patris. Hodie septem filii vel filiorum septimus, cenfetur, haud scio, an sine superstitione, vi salutari pollere, ad sanandos morbos.

15 τῆς, *qui*) Hoc contemptum indicat.

16 κατακυριεύσας, *invalescens*) Spiritum malum irritarunt.

¶ ἀμφότερων, *amborum*) Recentiores, αὐτῶν, ex alliteratione ad αὐτῶν proxime sequens. Septem filii Scævæ id facere solebant: duo id fecerunt in hoc casu, quem Lucas memorat, coll. v. 13, ubi τῶν ἑπτὰ ad septem: τῶν, *quidam*, ad duos.

17 ἐμεγαλύνετο, *magnificabatur*) Gravius habitusunt hi exorcistæ, quam ille quidam, qui dæmonia eiciebat, Luc. IX. 49 seq. Sed iidem, a Paulo non prohibiti, tamen ipsa sua clade pro causa Christiana erant. Contumelia eorum, qui sinistre agunt, inservit gloriæ divinæ, & existimationi fervorum DEI vera virtute præditorum.

18 πῶς, *que*) In Scævæ filios intuiti ceteri magis se removerunt ab omni malitia.

¶ ἤρχοντο, *veniebant*) *ultra*. Efficacia verbi divini, intimos penetrans animarum recetius, ut sua sponte fateantur, quod neque ulla sinceritate naturali, neque tormentis ullis adducti confiterentur.

¶ ἐξομολογῆμενοι, *confitentes*) Ex hoc verbo patet, actiones illas fuisse actiones malas ante susceptam fidem patratas.

¶ ἀναγγέλλουσι, *annuntiantes*) Initium confessionis, difficile: facilius deinde expositio rei totius. eaque indicium est animi, peccatorum dominio soluti.

19 ἱκανοί, *multi*) Etiam magi possunt converti. c. VIII. 13.

¶ τὰ τέρατα, *curiosa*) artes magicas, magna varietate. Μείωσιν habet hæc appellatio.

¶ συνενέγκαντες, *comportantes*) magno consensu.

¶ τὰς βίβλους, *libros*) Vera religio tollit malos libros: & talibus refertus fuerat mundus. Ephesus libros curiosos & malos, invalescente verbo Domini, combussit tanquam anathema: vicissim Ephesus bonis postea libris potita, imo depositaria sacrorum librorum facta est. Ad Ephesios quoque missa exstat epistola Pauli: Ephesi erat Timotheus, quum Paulus utramque ad eum epistolam scripsit. Porro ad Paulum martyrio proximum libros ex Asia Romam perferre iussus est Timotheus, 2 Tim. IV. 13, qui libri, non dubium est, quin fuerint de Scripturæ sacre libris; neque ii de V. T. quorum ubique copia erat, sed ipsius Pauli, vel etiam aliorum apostolorum scripta, eaque membr. mæcea potissimum, durabilitatis gratia. Ea venientem Paulus Timotheum tuto ferre iussit, non venditurus, opinor, elemosynæ causa, sed ut ea Timotheo, quem in munere evangelico sibi quodammodo successorem destinarat, ante martyrium committeret coram, maximas ob causas. Pretiosissima cimelia Timotheus, ut existimare fas est, post Pauli martyrium (conf. Hebr. XIII. 23.) Ephesum aut in illam regionem reportavit. Ibidem Iohannis scripta, post Iohannis quoque obitum, eximie viguerunt. De Evangelio Iohannis autographo vid. Appar. crit. p. 602. coll. p. 420. Iohannis epistola, ultimusque primæ versiculus, in Ephesum imprimis conveniunt. Apocalypsis ex Patmo Ephesum missa primum, Ephesi primum lecta est. Quorsum hoc?

In Appar. pag. 770. 884. non inepte sperari scripsi, fore, ut autographa apostolorum, suis munita criteriis, aliquando luci restituantur. quid si eorum aliqua Ephesi deliteant? & item Thessalonica? vid. not. ad 1 Thes. I. 1. Opinio est, nil amplius, non tamen ridenda, innoxia quippe, imo utilis, ad criticos a temeritate deterrendos, ne, si nimium delirent, ipsa primæva exemplaria eos redarguant olim.

¶ κατέκαιον, *comburchant*) Id melius erat, quam vendere, etiamsi pecunia in pauperes fuisset erogata.

¶ ἐνώπιον πάντων, *coram omnibus*) Insigne spectaculum.

¶ ἀργυρίς μυριάδας πέντε) *quingenta drachmarum millia*. Drachma fere respondet denario: de quo egi ad Cic. ep. pag. 76. 45 2. 723. Proxime accedit moneta Argentinentis, quæ valet 12 kreuzer, 3 heller: ut 5 drachmæ sint 1 fl. & paulo plus; 50000 drachmæ plus 10000 fl. Magnæ bibliothecæ pretium.

20 ἤυξαν, *crefcebat*) extensive.

¶ ἰχθυεν, *invalescebat*) intensive.

21 ἐπληρώθη, *expletis*) Non hic jam quiescendum sibi censuit Paulus, sed ita, quasi nil egisset, in posterum anhelat. Ephesum Aliamque obtinet: in Macedoniam & Achajam condicit: Hierosolyman spectat: Romam cogitat; inde in Hispaniam. vid. Rom. XV. 26 cum antec. & conseq. Nemo Alexander, nemo Cæsar, nemo alius heros ad Parvi hujus Benjaminicæ magnanimitatem accedit. Veritas de Christo, & fides atque amor in Christum, amplificavit cor ejus, instar arenæ maris. Ordine tamen agit: *his expletis*. Sane ad justam maturitatem res Christiana pervenerat in Asia. v. 9. 13 f. 18.

¶ ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, *proposuit in Spiritu*) Hoc de proposito sancto: de malo, ἔθετο ἐν τῇ καρδίᾳ σου, *posuisti in corde tuo*.

c. V. 4. Placuit Pauli destinatio Domino: namque Ipse addit promissum. c. XXIII. 11. Vide vigorem Pauli, c. XX. 2 not.

¶ διελθὼν, *transiens*) Constr. cum πορεύεσθαι ἵνε, non cum ἔθετο *proposuit*. nam nondum erat in Macedonia.

¶ δεῖ, *oportet*) Respondit Dominus, *oportet*. c. XXIII. 11.

¶ ἰδεῖν, *videre*) Generose loquitur. Multa adversa manebant *visurum* Romam. id Paulus non curat.

22 διακονούντων, *ministrantium*) Multos tum habebat in negotio evangelii. v. 29.

24 ναὺς ἀργυρᾶς, *ædes argenteas*) Ædificulas argenteas vel clinodia, quæ formam templi Dianæ referrent. Talia etiam numismata fiebant. exemplum habet in Bibliis Hedingerianis margo Palæstinæ.

25 ἐργάτας, *operarios*) Alii erant πηχίται, *artifices nobiliores*; alii ἐργάται, *operarii*.

¶ ἡ εὐσπορία, *quæstus*) Hujus prætextu sæpe premitur fides.

26 ἑστῶς, *hic*) Demonstrativum ad incendentos animos.

¶ οὐκ εἰσὶ, *non sunt*) Suntne ergo, Demetri?

27 ἡμῖν, *nobis*) Dativus commodi.

¶ ἀλλὰ καὶ, *sed etiam*) Efficax sermo, quem utilitas & superstitione acuit.

¶ μεγάλης, *magnæ*) Solenne Dianæ epitheton. Hinc mox, *μεγαλειότητα majestatem*. conf. v. 28. 34. 35. Nomina quoque ἀρτεμις & Diana magnitudinem notare, docet Hilleri *Onom.* p. 795. 634. 625.

¶ εἰς ἔδειν λογισθῆναι) Sic LXX, 1 Sam. L 13, ἐλογίσασθαι αὐτὴν εἰς μεθύσασθαι.

¶ καθαιρεῖσθαι, *destrui*) Misera *majestas*, quæ sic *destruitur*.

¶ αὐτῆς) *ipsius*.

¶ ὅλη, *tota*) Multitudo errantium non efficit veritatem.

28 ἀκέραι, *audientes*) artifices & operarii.

29 ὤμνησαν, *impetum fecerunt*) Demetrius cum globo suo.

¶ Θέατρον) *theatrum*, idemque forum.

¶ γάιον καὶ ἀρισταρχον, *Cajum & Aristarchum*) quum Paulum ipsum non invenissent. Aristarchus idem erat, qui recurrit c. XX. coll. c. XXVII. 2. at hic alius Cajus, Macedo; alius Cajus, Derbæus, c. XX. 4. quanquam sunt, qui pro uno habeant.

30 βελομένη, *volente*) Magna parrhesia. 1 Cor. XV. 32 not. Nulla militaris audacia par huic fortitudini. Volebat Gajum & Aristarchum defendere, Dianam redarguere.

¶ ἐκ εἶων αὐτὸν, *non permisissent ei*) Voluntas bona, quæ impeditur, tamen & bona esse potest, & bene impediri.

¶ ὁ μαθηταί, *discipuli*) Videntes; Paulum maxime peti. v. 26.

31 τῶ ἀσιαρχῶν, *de Asia principibus*) iis, qui remp. gerebant, & eo tempore sacris Dianæ præerant.

32 ἐκ ἠδύσαν, *nesciebant*) Aptus character populi tumultuantis.

33 περιβιβασαν, *produxerunt*) Faciebant hoc auctores tumultus, cum quibus conspirabant Judæi adversus Christianos.

¶ ἀλέξανδρον, *Alexandrum*) Videtur ille ipse fuisse faber ærarius, de quo 2 Tim. IV. 14. artificii causa notus Demetrio.

¶ περιβαλόντων, *propellentibus*) præfidi sui causa.

¶ κατισίας τῆ χειρῶ) Hæc phrasîs vehementiorem quandam gestum innuit, quam illa ex parallelismo a quibusdam surrogata: κατισίας τῆ χειρῶ. *Latinus* quid legerit, minus apparet.

¶ ἀπολογείσθαι, *causam dicere*) pro Judæis, contra Christianos.

34 ἰπιγνόντες δὲ) *Calus rectus pro obliquo. Mutatione*, inquit Camerarius, *non inusitata in Græco sermone, secundum hæc: ἀμφω δ' ἐζόμενοι γεραρόπρϑ ἦεν ὀδοσεύς.*

¶ ἐκ πάντων, *ab omnibus*) Nolebant audire Judæum. Sic periculum Christianis depulsum.

35 ὁ γεραμαπίος) *Aliturus*.

¶ τίς γάρ ἐστιν, *quis enim est*) Aliter dicturus fuerat Paulus. Ambigua tamen est oratio scribæ, & vel temporis causa, vel etiam ex animo sic loqui potuit. nam etiam v. 37 dicit, *vestram* deam, non *nostram*.

¶ ἐφεσιων, *Ephesiorum*) Repetito nomine proprio celebritas eorum significatur.

¶ νεωκόρον) *Perinthii, Hereulis νεωκόροι* alii populi aliorum deorum; Ephesii, Dianæ. vid. I. H. a Seelen medit. exeget. p. 523.

¶ ὄυσαν, *esse*) Eo ipso tempore dignitate illa gaudebant Ephesii. vide Gregorii observ. c. X. Magnus igitur erat hominum ad ludos sacros confluentus.

¶ διοπετῆς) *Simulacrum Dianæ ab Iove cœlitus delapsum* putarant.

36 ὑπάσχειν, *esse*) Verbum appositum ad tumultuantes placandos. non dicit, *fieri*, nec, *manere*: sed medium quiddam exprimit.

37 ἠγάγετε, *duxistis*) raptim, in theatrum, tanquam ad tribunal vel ad supplicium.

¶ τῆς, *istis*) v. 29.

¶ οὔτε, *neque*) i. e. nec re templum, nec verbis Dianam Ieserunt.

¶ οὔτε βλασφημῶντας, *neque blasphemantes*) Apostoli non collegere multa absurda ex mythologia, sed proposuere veritatem DEI, & in genere vanitatem idolo-

rum, v. 26. Qui credebant, ipsi postea rejecere deaestros.

38 πρὸς πνα, *adversus aliquem*) Paulum non appellat scriba prudens.

¶ ἀγοραῖοι) scil. ἡμέραι.

¶ ἀνθύπατοι, *proconsules*) Vno tempore unus erat proconsul: sed scriba dicit in plurali, de eo, quod nunquam non esse soleat.

39 τῆ) ordinaria.

40 τῆς σήμερον) sc. ἡμέρας. c. XX. 26.

¶ ἀπίς) Masculino genere hoc accipit Vulgatus: sed neutrum in hoc libro frequens est.

¶ περιού & δυησόμεθα) Negatio geminata. c. X. 47.

¶ συσροφής) quæ εἰσεως speciem habet. Lene vocabulum, prudenter adhibitum.

C A P. XX.

1 Μετὰ, *post*) Nil egit Demetrius. Paulus remanet, dum tranquilla essent omnia.

2 ἐκείνα, *illa*) Macedoniæ.

¶ λόγῳ πολλῶ, *multo sermone*) Inprimis hoc tempore scatebat Paulus, v. 7. 9. 11. quare etiam epistolas tum scripsit complures.

¶ ἐλλάδα, *Græciam*) eam, quæ media erat inter Macedoniam & Achajam.

3 ποιήσας) Nominativus a Luca positus, antequam occurreret ei prædicatum, obliquum casum postulans. Talia non solum Hebræi, sed etiam Græci & Latini habent.

¶ μῆνας τρεῖς, *menses tres*) quo tempore etiam Corinthios vidisse videtur, sed *in transitu*. 1 Cor. XVI. 7.

¶ αὐτῶ - μέλλοντι ἀνάγειν, *ei, navigaturο*, In hoc ipsum iter Pauli Syriacum intendebant insidias.

¶ εἰς τὴν Συρίαν, *in Syriam*) c. XXI. 3.

¶ ἐγένετο γνώμη, *placitum est*) Interdum generali, interdum speciali vocatione nitentantur.

¶ ὑπορέφειν, *reverti*) Propositum etiam sanctum potest interdum mutari. conf. c. XIX. 21.

4 συνέπετο, *comitatus est*) Suavis comitatus.

¶ ἄχρι τῆς ἀσίας, *usque in Asiam*) In Asia pars eorum discessit, pars mansit cum Paulo. v. 6. 13 f. Trophimus una ivit Hierosolymam, c. XXI. 29. Aristarchus Romam. c. XXVII. 2.

¶ θεσσαλονικέων, *Thessalonicensium*) Sic appellantur Aristarchus & Secundus. nam Cajus erat Derbæus: Timothei patria jam notata, Lystra, Derbæ vicina.

¶ ἀσιανὸι, *Asiani*) ex Asia stricte dicta. 5 ἐν τρωάδι, *Troude*) Nomen regionis & oppidi.

6 ἡμῶς, *nos*) Iterum una erat scriptor libri.

7 συνηγμένων ἡμῶν, *cum congregati essemus*) ut jam tum solebant, *die Dominico*. Itaque credibile est, *fractione panis* hîc denotari convivium discipulorum cum eucharistia conjunctum, præsertim quum esset tam solennis valedictio.

¶ διελέγετο, *differbat*) Doctores spirituales non debent strictius alligari ad clesydram, præsertim solenni & raro tempore.

8 λαμπάδες ἱκαναί, *lampades copiosæ*) ut omnis abesset suspicio scandali.

9 νεανίας) παῖς. v. 12.

¶ καταφειρόμεν, *κατανεχθεῖς*) Vnum participium diversi temporis: quanquam etiam thema ἐνέγκω plus dicit, quam φέρω. Sedentem somnus occupavit: somno depressus cecidit.

10 ἐπέπεσεν, *incubuit*) Hoc gestu non est

est usus Christus: est autem eo usus Elias, Elisa & Paulus.

¶ μη θορυβεῖσθε, nolite turbari) In rebus maximis prohibita fuit trepidatio. Ex. XIV. 13. 1 Reg. VI. 7. Ies. VIII. 6.

¶ ἐν αὐτῷ ἔσιν, in eo est) Ita loquitur Paulus, ut terrorem subitum eximat. non igitur nimium presse accipienda sunt ejus verba. Non addit, *adhuc*; neque, *iterum*: sed simpliciter affirmat, puerum esse vivum; perinde ac si nelapsus quidem esset. Miraculum erat evidens. conf. Matth. IX. 24.

¶ κλάσας ἄρτον, frangens panem) Hæc fractio panis erat propria Pauli, iter facturi, diversa ab ea, quæ pridie fuerat. v. 7.

¶ ὁμιλήσας, locutus) familiariore sermone, post sermonem graviolem, de quo v. 9.

¶ ἄτως, sic) nulla quiete interjecta.

¶ ἡγάγον) *ducebant*, non, *ferbant*: nil debilitatus erat.

¶ ζῶντα, viventem) Ne per accidens quidem detrimenti quicquam ex Paulo ceperunt. 2 Cor. VII. 9.]

¶ πεζεύειν) *pedestre iter facere* maluit, terrâ, quamvis nox fuerat infomnis; quamvis Assus oppidum erat difficili & periculoso aditu, ut notat Eustathius.

¶ πεωγυλιῶ) Nomen loci, ut in Wirtenbergia, *Korb*, eodem significato, pagus dicitur aliquis.

¶ ἤλαθμεν, venimus) celeri cursu.

¶ ἔκρινε) *judicavit*. nam Ephesus erat a tergo.

¶ χρονοτριβῆσαι) Ne in Asia quidem *trivisset tempus* sine fructu Paulus; sed trituum tamen se fuisse statuit, si majores fructus omisisset.

¶ ἡμέραν, diem) Accusativus temporis.

¶ πεντηκοστῆς, pentecostes) Tempus urgebat. v. 6. In festo, magni conventus: magna lucrificandi occasio.

¶ 18 ὑμεῖς ἐπίστασθε, vos scitis) Felix, quæ sic exordiri potest, conscientiam auditorum testando.

¶ ἐπέβην, ingressus sum) Id plus notat, quam *veni*: significat enim, *pedem intuli*.

¶ πῶς) Sequitur ὡς, v. 20. instar anaphoræ.

¶ ἡ) Relativum.

¶ 19 δακτύλων, servicus) Egregia idea Servi Domini.

¶ τῷ Κυρίῳ) *Domino*, cujus est ecclesia.

¶ μετὰ, cum) *Demissio animi, lacrymæ, tentationes*, sunt concomitantia: ipsum *servire* describitur v. seq.

¶ ταπεινοφροσύνης, humili sensu) Hunc Ephesitis quoque commendat Eph. IV. 2.

¶ δακρύων, lacrymis) v. 31. 2 Cor. II. 4. Phil. III. 18. Character Pauli. Lacrymæ sanctæ, apud homines ac viros de rebus naturalibus nunquam aut raro plorantes, egregium præbent specimen efficacæ & argumentum veritatis Christianæ. Cum his tamen consistit *gaudium*. v. 24. Adde v. 37 not.

¶ πειρασμῶν, tentationibus) Insidiæ Iudæorum varie utique tentarunt & exercuerunt animum Pauli.

¶ ἡ ἰσθμῶν, Iudæorum) Gentium apostolus jam quasi de alienis loquitur.

¶ 20 ἕδεν ὑπεσελάμην, nihil subtraxerim) v. 27. Erant, quæ alios potuissent adducere ad subtrahenda multa vel certe aliqua: timor, favor hominum &c.

¶ ἡ συμφερόντων, utilium) Hæc docenda sunt: reliqua præcidenda.

¶ ἀναγγεῖλαι, annuntiavem) Huc ref. publice.

¶ διδάξαι, doceam) Huc ref. *per doctores*,

mos, *privatim*. Ne apostolico quidem muneri tam late patenti publica prædicatione satis fiebat. quid *pastoribus* faciendum?

21 ἡ) Summa eorum, quæ utilia sunt, summa doctrinæ Christianæ, summa consilii divini, Pœnitentia & Fides.

¶ εἰς, ad) respicientiam, qua homines se recipiunt *ad Deum*.

22 καὶ νῦν ἰδὲ ἐγὼ, ἔ) *nunc ecce ego*) Hæc per anaphoram graviter repetuntur v. 25.

¶ δεδεμένῳ τῷ πνεύματι, *vinctus spiritu*) Sciebat Paulus, se vinctum iri: animoque jam sic affectus erat, ut vinctus, neque aliud quicquam poterat in animum inducere.

¶ μὴ εἰδὼς, *ignorans*) Non debemus apostolos putare omniscios. Pœdebant ex ductu divino per fidem. Sciebat Paulus de aliis; v. 25. 29. dese, debebat fide implicita uti.

23 κατὰ πόλιν, *per civitates*) Omnium intererat scire, & omnes proficiebant, videntes obedientiam Pauli, & avidius audientes posthac non videndum. Patebat etiam hinc magnitudo afflictionum. Quæ ad ipsum Paulum pertinebant, Paulo per alios indicata sunt.

24 ἕδε ὅς) *nullius rei adversæ*.

¶ ἐμαυτῷ, *mibi ipsi*) quod ad me attinet. Phil. I. 21 f. Abnegatio sui.

¶ ὡς) *uti*, scil. pretiosum duco.

¶ τελειῶσαι, *consummare*) Consummavit interjecto bene longo tempore. 2 Tim. IV. 7.

¶ δρόμον, *cursum*) celerem.

¶ ἵ χάριτι, *gratie*) N. T.

¶ ἕ θεῷ, *Dei*) Hoc nomen magna vi iteratur. v. 25. 27.

25 ἔκείν ὄψεσθε, *posthac non videbitis*) Sapienter hoc jam loco id inserit Paulus. Sic

enim vehementius cetera animos movent.

¶ ὑμεῖς, vos) Sequitur declaratio, *omnes* ἔ) c. Rediit Roma in Asiam compluribus post annis apostolus: sed interea defuncti aliove delati sunt fere *omnes* isti, Sensus certe hic est: *scio*, ea mihi eventura, quæ, citra singularem ductum divinum, eumque mirabilem, præcidant vobis facultatem videndi mei. Metalepsis, uti c. XXI. 4.

26 διὸ, *quapropter*) Hoc deducitur ex v. 20.

¶ μαρτύρομαι, *testor*) *Conscientia vestra mihi testis erit*. Hæc vis verbi mediæ.

¶ σημερον, *hodie*) Hoc magnam declarandi vim habet.

¶ καθαρὸς, *mundus*) Hæc cura debet esse valedicentis.

27 γὰρ, *enim*) Ergo qui subduxit, quæ annunciare debuerat, non est purus a sanguine auditorum.

28 προσέχετε, *attendite*) Hanc curam a me in vos devolveo. v. 31.

¶ ἐαυτοῖς) primum, *vobis*, deinde *gregi*.

¶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *Spiritus sanctus*) Spiritus sanctus mediate, per Paulum, eos constituit. conf. c. XIV. 23. Sed quæ non est vere a Spiritu S. facta vocatio, ne mediate quidem dici meretur.

¶ ἐπισκόπους, *episcopos*) Hoc tempore appellatio episcoporum nondum erat solennis & propria: sed valet h. l. id, quod etymi vis postulat, & competit in omnes *presbyteros*, quorum vocabulum ex ecclesia Iudaica magis solenne erat. Postea Timotheus & Titus, quos apostoli modo quodam singulari præfecerant presbyteris, appellati sunt episcopi: neque tamen presbyteri non appellati etiam sunt episcopi. Tit. I. 7. 5. 1 Petr. V. 2. 1. Phil. I. 1.

¶ ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ, *ecclesiam Dei*) Alii ἡ ἐκκλησία κυρίου, multi cum ver-

sione *Slavonica*, τ̄ ἐκκλησίαν κυρία καὶ Θεῶ. Sæpe Paulus *ecclesiam Dei*, in ep. ad Thess. Cor. Gal. Tim. appellat, nunquam *ecclesiam Domini*: neque omnino *Dominum & Deum* (particula & interposita) dicit. Manet ergo, *ecclesiam DEI*: quamquam si hoc loco *ecclesiam Domini* diceret Paulus, ex parallelismo V. T. esset *ecclesia Iebouæ*.

¶ ἦν ἐπιεικέστατον, *quam acquisiuit*) Hic ergo grex est pretiosissimus.

¶ ἰδίας, *proprium*) Est enim sanguis Filii DEI. 1 Ioh. I. 7.

29 ἐγὼ, *ego*) Firma prædictio.

¶ εἰσελεύσονται, *intrabunt*) aliunde. Anticheton: *ex vobis ipsis*. v. 30. De utrovis genere pestium apud Ephesios vid. Ap. II. 2. 6.

¶ μετὰ, *post*) Statim sub apostolorum abitum & obitum ecclesia magnam puritatis suæ partem amisit, ut patet ex illorum prædictis, monitis & querelis. De Ephesia ecclesia vid. epp. ad Tim. & scripta Iohannis.

¶ μετὰ τ̄ ἄφιξίν μου) Hefychius: ἄφιξις, ἔφοδος, *παρυσία*. Conf. Rom. XVI. 19 not. neque unquam ἄφιξις *discessum* significat. Zosimus lib. 5, μετὰ τ̄ ἰναρῖς εἰς τ̄ ῥάβενναν ἄφιξιν, i. e. *Honorio Ravenna Bononiam profecto*. Eusebius lib. 6 Demonstr. evang. cap. ult. μετὰ τ̄ εἰς ἡμᾶς ἄφιξιν (ἔχρησθ) ὁ νεὸς ἐπιπρολεῖται. Sensus igitur est: *primum venit Paulus: deinde venient lupi* conf. Ioh. V. 43.

¶ λύκοι, *lupi*) Allegoria.

¶ μὴ φειδόμενοι, *non parcetes*) Μείωσις: i. e. perniciosissimi. Pastoris est φείδεσθαι *parcere*.

30 ἀποσπᾶν) *abstrahere*, a simplicitate erga Christum & ab unitate corporis. Character falsi doctoris, ut velit, ex se uno pendere discipulos.

31 γρηγορεῖτε, *vigilate*) Verbum pastorale.

¶ νύκτα - ἑκάστον, *nocte - unumquemque*) Hæc magna vigilantia.

32 τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, *verbo gratiæ ipsius*) Descriptio evangelii. v. 24.

¶ τῷ δυναμένῳ, *qui potest*) Ref. ad Deo. Sæpe Potentia DEI allegatur: nam de Voluntate paterna certi sunt fideles; Potentiam experientur. Homines sancti optant; DEVS potest. Rom. XVI. 25. Eph. III. 20. Iud. v. 24. 2 Tim. I. 12.

¶ ἐποικοδομῆσαι, *superædificare*) DEVS per Paulum ædificarat: Deus etiam sine Paulo poterat superædificare.

¶ δῆναί, *dare*) Finis fidei.

¶ ἐν, *in*) Communio sanctorum. 2 Thess. II. 1.

¶ ἡγιασμένοις, *sanctificatis*) Sic appellantur, Iudæis credentibus non exclusis, credentes ex gentibus c. XXVI. 18. ideo dicitur ἐν, *in*, non σὺν, *cum*, ut Ephesii includantur. Eodem sensu dicuntur κλητὸι ἅγιοι *vocati sancti*. Rom. I. 7. 1 Cor. I. 2. Credentes autem Iudæi, gentibus non exclusis, dicuntur ἅγιοι *sancti* peculiariter. Rom. XV. 25. 26. 31. XI. 16. 1 Cor. XVI. 1. 15. III. 8. Eph. II. 19. 2 Thess. I. 10. Ps. CXLVIII. 14. vid. Rom. XI. 16.

¶ πᾶσιν, *omnibus*) Horum noticiam & memoriam habebat Paulus permagnam. Omnes ergo complectitur.

33 ἀργυρίῳ, *argenti*) Altera pars valedictionis. Omnia expromit Paulus. Sic Samuel, 1 Sam. XII. 3.

34 ἄνται, *hæc*) callosæ, ut videtis.

35 πάντι - ὅτι) i. e. ut *omnia*, sic hoc quoque, *quod* &c. Si hoc non ostendissem, non *omnia* ostendissem.

¶ ὑπέδειξα, *ostendi*) ipso exemplo.

¶ ὑμῖν, *vobis*) episcopis. Hos suo monet exemplo, comiter, sine præcepto. Ideo v. 33 non dicit, *nullius vestrum*, quod per

se apertum erat; sed nullius scilicet. etiam auditoris.

¶ ἡ ἀσθενούντων, *infirmorum*) in fide. I Cor. IX. 6. 22.

¶ μνημονεύειν, *recordari*) cum ipso obsequio.

¶ ἡ λόγῃ, *dicti*) Sic cod. antiqui, & cum iis Latinus. Media lectio. Alii ἡ λόγον, plerique ἡ λόγῳ, ex alliteratione ad ἡ præcedens. μνημονεύετε ἡ λόγῃ, Ioh. XV. 20.

¶ ἡ αὐτὸς) *Ipse*.

¶ ἡ εἶπε, *dixit*) Sine dubio multa IESV dicta, memoriâ tenere discipuli, quæ hodie non leguntur.

¶ ἡ μακάριον) *beatum*, divinum. Dare, est beatum Deum imitari, & remuneratorem habere. Luc. XIV. 14.

¶ ἡ δίδοναι, *dare*) Dationis divinæ specimen, v. 32.

¶ ἡ λαμβάνειν) *accipere*, quamvis licito modo. Alia mundi sententia est, a poetâ veteri apud Athenæum lib. 8. c. 5. his expressa senariis:

Δημοσθένης τάλαντα πεντήκοντ' ἔχει
μακάριον, ἔπειτα μετὰ διδωσι μηδενί.
καὶ μητροκλήης εἰληφει χρυσίον πολύ.
ἀνόητ' ἡ δίδως, εὐτυχὴς δ' ἡ λαμβάνων.

36 ἡ θείας, *rovens*) exardescente Spiritu, publice. c. XXI. 5.

37 ἡ ἰκανός, *magnus*) Tenerrimi & suavissimi affectus hic regnant. Nullus liber in mundo paria facit cum Scriptura, etiam quod ad τὰ ἡθῶν καὶ πάθη mores & affectus spectat.

¶ ἡ πάντων, *omnium*) Vel lacrumæ, quantopere ætates hominum degenerent, argumento sunt. Olim & viri, & viri boni, ipsique heroes (vel inter gentes) ad lacrumandum faciles, etiam gregatim, Iud. II. 5. I Sam. XXX. 4. nunc cum omnia sint effeminata, mulieribus tamen & pueris lacrumarum venia datur. De piis lacrumis

pulcre differit *Iob. Hoornbeek* l. 6 Theol. pract. c. 8.

38 ἡ ὀδυνάμενοι, *dolentes*) Quantus olim erit dolor, carere conspectu DEI, angelorum & electorum?

C A P. XXI.

1 ἡ ἄσπασαθέντας, *avulsos*) non sine desiderio magno, cum vi.

¶ ἡ κῶν) Hoc pro κῶν, Attice dici, scribit Gaza.

3 ἡ τύρον, *Tyrum*) ubi Christianos fore prædictum est Ps. LXXXVII. 4. Confer cum illo Psalmo, de Philistæis & Æthiopiis, Act. VIII. 40. 27.

4 ἡ ἀνευρόντες) *iterum invenientes*, cum quaesivimus. Modo erant soli, modo cum fratribus.

¶ ἡ τῆς) eos, quos ibi esse noveramus.

¶ ἡ ἑπτὰ, *septem*) ut etiam sabbato ibi uterentur. Paulus festinabat, sed bono modo.

¶ ἡ ἔλεγον, *dicebant*) Spiritus significabat, Paulo imminere vincula: inde rogabant discipuli eum, ne iret.

5 ἡ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι) Id plus est, quam si diceret ἐξηγητήσαμεν, *explevimus. contigit*, ut sine impedimento commoraremur Tyri.

¶ ἡ πᾶς ἡμέρας) *dies*, quos statutos habueramus.

¶ ἡ σὺν γυναίξει καὶ τέκνοις, *cum mulieribus & liberis*) magno numero, præter morem mundanum.

¶ ἡ ἔξω, *extra*) longa via, per urbem tantam.

6 ἡ ἀσπασάμενοι, *vale dicto*) Hinc pendet & *ascendimus, & redierunt*.

7 ἡ τὸ πλῆν, *navigationem*) totam ex Macedonia. c. XX. 6.

8 ἡ εἰς καισαρείαν, *Cæsaream*) Hic imprimis

mis Paulo vincula prædicuntur, quo venturus erat vinctus. c. XXIII. 33.

¶ Ἐὐαγγελιστῶν, *Evangelistæ*) c. VIII. 5. 35. 40.

¶ ὄντις) *qui erat e septem.* c. VI. 5. Probabile est, Paulum nonnihil cum Philippo egisse de cura pauperum: v. 15. quanquam communio bonorum non fuerit, nisi Hierosolymis; nec duraverit, nisi ad dispersionem illam, de qua Cap. VIII. 1: quo tempore, quæ in promptu erant, inter migrantes & manentes, pro ratione indigentia divisum fuisse, existimare licet. Alias Philippus non potuisset inde discedere. *ibid.* v. 5. 40.

9 πρὸς Φηγεῖν, *prophetantes*) Has tamen non ita, uti Agabum, decuisset prædictio & repræsentatio vinculorum Pauli. Philippus evangelista: filia prophetantis. propheta major est, quam evangelista. Eph. IV. 11.

11 αὐτῶν) *suas*, non Pauli. Quo propius Paulus venit, eo expressior prædictio eum præparat.

¶ λέγει) *DN̄S dicit.*

12 παρακαλῶμεν, *rogabamus*) Paulus norat, in illa prædictione vim esse præcepti: comites & incolæ non norant.

13 συνθροῶντες, *affligentes*) Apostoli non plane fuere expertes humanorum affectuum.

¶ δεθῆναι) *vinciri.* v. 11.

¶ ἐπιμῶς ἔχω, *paratus sum*) Qui paratus est, ei leve onus est.

14 μὴ πειθομένῃ, *non obsequente*) Sæpe movetur aliorum causa, qui sua non movetur. Hinc perspicitur constantia Pauli.

¶ ἡσυχάσαμεν, *acquievimus*) Pia modestia.

¶ τὸ θέλημα, *voluntas*) Hanc agnoscebant Paulo cognitam.

15 ἐπισκευασάμενοι, *parati*) Sequior

lectio, ἀποσκευασάμενοι, adventui congruens. Tum vero discedebant, elemosynasque Hierosolyma portabant. c. XXIV. 17. Ea erat ἐπισκευή. Hesychius, ἐπισκευασάμενοι, ἐντρεπιθένης.

16 καὶ) *scil. πνές.*

¶ παρ' ᾧ) *Resolve: ἄγοντες ἡμᾶς πρὸς μνάσωνα, παρ' ᾧ κτλ.*

¶ ἀρχαίῳ, *antiquum*) Pulcrum clothing.

18 ἐπιβῆσι, *postero*) sine mora.

¶ σὺν ἡμῖν, *nobiscum*) ut de consensu nostro constaret. Gal. I. 2.

20 πόσαι μυριάδες, *quot myriades*) Conf. Ier. III. 14. Apud hos omnes paulatim exspiravit circumcisio: & ex his sine dubio magna pars commixta est cum gentibus, quæ credidit. Quare semen Abraham tot seculis non tanto numero, atque putares, periiit.

21 κατηχήθησαν, *auditu acceperunt*) Non modo rumore, sed sermone magno, rem veram excedente, hoc eis persuasum est.

¶ πῶς ἔθεσι, *moribus*) Iudaicis.

22 τί ἐν ἐστὶ; *quid ergo est?*) Formula frequens.

¶ συνελθῆν, *convenire*) ut audiant, quæ Deus per te fecit. v. 19. c. XIV. 27.

23 λέγομεν, *dicimus*) Consilium hoc a prudentia spirituali, non carnali, profectum est. Ipse Paulus tale quiddam susceperat jam capite XVIII. 18.

¶ ἡμῖν, *nobis*) Erant igitur quatuor illi viri Christiani.

24 ὡς λαβὼν, *assumens*) tanquam eorum præcipuus.

¶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, *impende super illis*) Magnum beneficium & magni zeli indicium censebatur, Naziræis egenis sumtum sacrificiorum præstare.

¶ ἡ, *ut*) Innuitur, qua in re Paulus paria cum viris illis facere debeat.

¶ γνώσκοντες, *cognoscent*) ex ceremonia tam conspicua.

¶ πάντες, *omnes*) v. 22.

¶ ἔδέν ἐστιν) *nihil est*, falsum est.

¶ καὶ αὐτοῖς, *etiam ipse*) non modo alios non deterrens. Gentes non cogebantur: Iudæi non prohibebantur circumcidere. Confr. cum Φυλάσων, *custodiens*.

25 ἐθνῶν, *gentibus*) Antitheton ad Iudæos ipsumque Paulum. A paritate rationis id æque ad Iudæos pertinebat, excepta conditione illius temporis.

¶ ἡμεῖς) *nos ipsi*.

¶ κρινάμενος Φυλάσων) Interjecta verba, μήδεν παῖτον τηρεῖν αὐτὰς, εἰ μὴ, periphrasim sapiunt. Non habent antiqui.

26 τότε, *tunc*) Magna facilitas.

¶ διαγγέλλων) *professus*.

¶ τὸ ἐμπλήρωσιν, *expletionem*) futuram. v. 27. Num. VI. 13.

27 αἰ ἐποπτεῖ) *ai* habet vim relativam ad dies illos, de quibus v. 26.

29 σὺν αὐτῷ, *cum eo*) Soliciti esse debemus, sed non nimis solliciti, in conversatione sancta, quamlibet parum placitura improbis. Paulus Trophimum non introduxit in templum; neque eum tamen plane vitavit Iudæorum causa.

¶ ἐνόμιζον, *putabant*) zelotæ putantes sæpe errant.

30 αἰ θύραι, *janice*) ne templi tutela uteretur Paulus.

31 ἀποκτεῖναι, *interficere*) verberibus. v. 32.

¶ ἀνέβη, *ascendit*) in turrim Antoniam, ubi Romanorum solebat esse præsidium & castra.

¶ Φάσις, *fama*) subita.

32 ἐξαυτῆς, *statim*) Putabat, periculosa moram esse. v. 38.

33 ἐπελάβειν, *apprehendit*) Hæc capti-

vitas Paulo & præsidio fuit, & occasionem attulit evangelizandi tutius, contra omnem tumultum, c. XXII. 22. & plane ibi, quo alias non patuisset aditus. v. 40 - cap. XXVIII. 31.

¶ ἐπυνθάνετο, *interrogabat*) turbam; promiscue, ut in primo aditu. v. 34.

¶ τίς, τί, *quis, quid*) Duo capita percontandi, & de sanctis & de improbis.

34 παρεμβολήν) *castellum*, quod Romana præsidia tenebant.

35 συνέβη, *accidit*) Verbum auxiliare; affine τῷ ἐγένετο factum est.

36 γὰρ, *enim*) Vis & impetus patet ex clamore.

37 μέλλων, *cum in eo esset*) Præsentissimo sapientiæ cœlestis ductu Paulus hunc aptissimum orationi capit locum.

¶ εἰ ἐξέστ μοι; *licet mihi?*) Modeste alloquitur.

38 ἔκ ἄρα; *nonne*) Tribunus militum ita colligebat: Paulus Græce loquitur; ergo est Ægyptius.

39 μὲν) *Mên* ineunti sermoni ἡρῶ addit. c. XXII. 3.

CAP. XXII.

I Πατέρες, *patres*) Aderant etiam antistites & senes.

¶ νυνὶ, *nunc*) Hactenus per tumultum non audierant. Respicit apologia ad c. XXI. 28. nam ut ibi, ita hic quoque, mentio fit de persona Pauli, v. 3. de populo & de lege, v. 3. 5. 12. de templo, v. 17. de docendis omnibus, v. 15-17. 21. de que veritate doctrinæ: v. 6 s. agitur autem nervose, angusto tempore.

2 τῇ ἑβραϊδί, *Hebræa*) Multi videntur antea nescisse, de viro agi, qui vel hebraice sciret.

3 ἐγὼ, *ego*) Hac apologia refutatur clamor ille, de quo c. XXI. 28. Maximis de cau-

causis & singulari ratione Paulus de se ipso tam multa dicit h. l. & c. XXVI. 4f. conf. 1. Petr. II. 9.

¶ μὲν, *quidem*) Sequitur δὲ, *sed*, v. 6.

¶ ἀνὴρ, *vir*) Singularem habet ἐναργεῖαν & evidentiam hic sermo.

¶ Ἰδοὺ τὰς πόδας, *ad pedes*) Vicissim doctor est a capite discipuli. 2 Reg. II. 3. Doctor sedet: discipulus inferiore loco sedet, aut stat. aliquando etiam procubere discipuli.

¶ ἀκριβείαν, *veritatem*) rationem exquisitam, Phariseorum propriam. c. XXVI. 5.

¶ ζηλωτὴς θεῶν, *studiosus Dei*) ζηλωτὴς verbum μέσον est in utramque partem. ζηλωτὴς θεῶν studiosus DEI dicitur, uti ζηλωτὴς θεῶν studium in Deum, Rom. X. 2. Uterque locus quiddam ex mimesi habet: nam Iudæi putabant, se tantum tribuere Deo, quantum detraherent Iesu Christo.

¶ καθὼς, *sicut*) Argumentum concilians.

¶ ὑμεῖς, *vos*) c. XXI. 28. 36.

4 ταύτην, *hanc*) Christianam. Primum indefinite loquitur.

¶ δεσμεύων, *vinciens*) Verbum opportunum, a *vinculo* adhibitum.

5 μαρτυρεῖ μοι, *testatur mihi*) Possit cum testari, patebat: velle cum, Paulus non dubitat. hinc benigne loquitur. Gravius postea, c. XXVI. 5.

¶ ἀδελφῆς, *fratres*) Iudæos. c. II. 29.

6 περὶ μεσημβρίαν, *circa meridiem*) Omnia facta sunt liquido.

10 ἵπταται σοι, *ordinatum est tibi*) Ordinatio divina est sphaera piorum: quicquid agunt, ordinationis illius representatio est.

12 κατοικούντων, *habitantibus*) Subaudi, *ibi*, ut c. XIII. 1. Ananiam bene norant. Habitantes hi videri possunt opponi Iudæis circumueuantibus. c. XIX. 13.

14 ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, *Deus patrum nostrorum*) c. III. 13 not.

¶ ὡσεὶ χειρὶς ἀπὸ σε, *constituit te*) Confirmat Ananias, hanc apparitionem Paulo obtigisse ex gratia, non ex ira.

¶ τὸ θέλημα αὐτοῦ, *voluntatem suam*, iustam, quæ proposita est in Christo. c. XX. 27. Ioh. VI. 38f.

¶ ἰδεῖν τὸ δίκαιον, *videre Iustum*) Singulare beneficium. Christus semper iustus, & nunc plane etiam ab alieno peccato, quod ei fuerat impositum, immunis est. Hebr. IX. 28. Hunc post accessum ad Patrem 1 Ioh. II. 1. nunc non videmus. Ioh. XVI. 10. & tamen conspectus est Paulo. *Iustus* autem; quia omnem Patris voluntatem explevit per se, & explet in nobis. Hæc eius iustitia est summa evangelii, cuius testis fit Paulus. Hunc Iustum vidit Paulus etiam deinceps. v. 18. c. XXVI. 16.

15 μάρτυς, *testis*) ex visu & auditu. v. 14.

¶ πάντας, *omnes*) etiam gentes.

16 ἢ μέλλεις; *quid moraris?*) Celeriter, inquit, contende a dolore ad pacem.

¶ ἀπόλυσαι, *ablucere*) baptismo suscepto.

17 ὑπορέψαι, *revertenti*) Primus Pauli reditus memoratur c. IX. 26. Hunc dativum excipit genitivus, *προσευχομένη με*, cui respondet ablativus, *orante me*, maiorem habens conjunctionem cum *ecstasi*.

¶ ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) Ostendit, legitimum honorem habere *templo*.

18 αὐτῷ, *cum*) Iesum. v. 8.

¶ σπεύσον, *festina*) propter insidias tibi struatas, & quo citius prædices alibi.

¶ & παρὰ δεξοτάται, *non recipient*) Ταπέωσις. i. e. *repuignabunt* testimonio tuo.

19 αὐτοῖς, *ipso*) Paulus existimavit, conversionem sui tam efficax esse argumentum, quo etiam Iudæi moverentur: sed Dominus respondet, gentes potius commotum iri.

20 καὶ αὐτὸς, *etiam ipse*) Conversus retinet humilem memoriam peccatorum, eaque semper confitetur.

¶ εἰς ἔθνη, *in gentes*) Innuvit, quamvis non directe, etiam ad Romanos nuncium de Iesu Christo pertinere.

22 τῆς, *hoc*) de gentibus. Neque de IESU libenter audiebant.

¶ γῆς, *terra*) Indignum statuunt, quem terra ferat.

23 κοινοτὸν βαλλόντων, *pulverem jacentibus*) vehementissimo animi æstu.

24 ἀγεσθαι, *duci*) a gradibus.

¶ μάστιγι ἀνεπαίσεσθαι, *flagellis ex eo quaerit*) ut quam celerrime confiteretur.

¶ ἐπεφώνον, *acclamarent*) Acclamare dicuntur auditores verba facienti. c. XII. 22.

25 προέτειναν, *protenderunt*) quo planius expositum esset Pauli tergum ad verbera. Hic actus protendendi nec centurioni, qui tantummodo adstabat, nec tribuno, qui ne adstabat quidem, adscribitur; sed iis, de quibus v. 29 initio.

¶ τοῖς ἰμασίν, *loris*, quibus eum adstringebant, plagis excipiendis aptantes.

¶ ἀνδρωπευ ῥωμαῖον, *hominem Romanum*) Facinus erat vincire civem Romanum: scelus, verberare. Adversus vincula v. 29 jus civitatis non allegavit Paulus, nam hæc prædicta erant; allegavit adversus verbera, ut corpus vitamque tueretur, evangelium posthac prædicaturus.

¶ καί, ἔ) & quidem.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Emphasis. Nam nusquam licebat.

26 τῷ χιλιάρχω, *tribuno*) qui abfuerat.

¶ γὰρ, *nam*) Immo majores suberant causæ videndi, v. gr. quod esset servus DEI.

28 ἐγὼ δὲ καί, *ego vero etiam*) Parrhesia Pauli.

29 ἐφοβήθη, *timuit*) ob magnam pœnam.

¶ καὶ ὅτι) Hoc pendet non ab ἐπιγνῆς, sed ab ἐφοβήθη.

30 κατηγορεῖται, *accusaretur*) Accusationem adhuc nullam audierat, sed aliquam subesse intellexerat.

¶ ἔλυσεν, *solvit*) aliquantisper: nam c. XXIII. 18 iterum vincetus dicitur.

¶ ἐκέλευσεν, *jussit*) Adeo imminuta erat auctoritas populi.

¶ ἐλθεῖν, *venire*) in locum solitum.

¶ καταγαγὼν, *deducens*) ex castris in urbem inferius sitam.

C A P. XXIII.

1 Ἀπεισῶς, *intuens*) vultu bonam conscientiam profitente; expectans etiam, num quis antistitum aliquid esset interrogaturus.

¶ ἐγὼ, *ego*) Hac protestatione consecutus est, ut nil sibi pristinorum rerum crimini dari; sed illud, quod v. 6 fin. dicturus erat, tanquam unica suæ captivitatis causa allegari posset. c. XXIV. 21.

¶ συνιδῆσαι, *conscientia*) c. XXIV. 16. 2 Cor. I. 12. Loquitur Paulus præcipue de statu suo post conversionem. nam de statu pristino nemo ei controversiam movebat. Et tamen in pristino quoque statu, quamquam in errore versabatur, conscientia fuerat obsecutus, neque quicquam commiserat, cur in foro æterno reus fieret. Nunc, quum bona vetera non abjecit, sed meliora accepit, ex præsentis statu lux in pristinum sese refundebat.

¶ τῷ Θεῷ, *Deo*) quanquam non omnes homines id probarent.

2. δὲ, *autem*) Nemo quamvis iniquus indigne ferre debuerat Pauli sermonem. Plura dicturum interpellat.

¶ ὁ ἀρχιερεὺς) summus sacerdos: non e multis, de quibus c. XXII. 30.

¶ ἐπέ-

¶ ἐπέταξε, *jussit*) sine ulla causâ.

¶ αὐτῶ, *sibi*) Ananiâ.

¶ ὄσμα, *os*) velut indigna loquentis.

3 τυπῆν μέλλει, *percutiet*) Talio prædicatur.

¶ πῖχα κεκοιμημένε) *Paries dealbate*, foris calcem albam, intus lutum habens. calx, species & color justitiæ; intus, injustitia. Calcis illius albedine præstrictos habebat oculos ipse pontifex, ut injuriam præ jure amplecteretur. Fortasse etiam *canos* capillos aut *albam* vestem habuit.

¶ καί, *etiam*) καί in ipso sermonis corripientis initio valet *ergo*: sed hic, sub initium, *quoque* valet proprie. *tu quoque*, non modo ceteri; tu, qui defensor legis vis videri.

4 θεῶν, *Dei*) Sanctitatem pontificis obtinent.

5 οὐκ ᾔδειν, *nesciebam*) Paulus, quamvis complures annos abfuerat, c. XXIV. 17. tamen norat *principem sacerdotum*, c. XXII. 5. cum etiam ceteros nosset, v. 6. &, si ignorasset, ex ipso eum loco, quo sine dubio sedebat, adstantiumque numero, nunc nosse poterat: neque ita tumultuarius erat *confessus*, ut locum pontifex non insignem caperet. Itaque, *nesciebam*, modeste dictum, interpretare, *non veniebat mihi in mentem*. sic, *haud scio*, 1 Cor. I. 16. conf. ibid. c. XII. 1 not. & cap. XV. 34 not. Phil. IV. 15. Luc. IX. 55. 2 Sam. XIX. 22. Lev. V. 4. Convenientissime hæc locutio varium ᾔδειν apostoli exprimit,

partim respectu adstantium, quos ita mitigavit, præsertim addita appellatione *fratrum*, & allegato interdicto Moïsi de non maledicendo principibus: partim respectu Ananiæ; cujus ratio & jussus quemvis potius, quam sacerdotem summum indicaret: partim respectu ipsius Pauli, quem commotio singularis elevarat in Spiritu interius, qua perfunctus mox ad

commune illud de non maledicendo principibus sese recepit. Tali ratione Paulus saepe de iis, quæ divinitus agebat, per modestiam sic judicabat & loquebatur, quasi humanitus facta essent. vid. Rom. XV. 15. 1 Cor. IX. 17 f. 2 Cor. XI. 8 f. cum annot. Libertatis hujus causam attingimus in notis ad 1 Cor. VII. 25. Porro ex eo, quod diximus, etiam illud liquet, quomodo Paulus eum, quem duntaxat *judicem sedere* norat, salva lege, quæ universè de *principibus* agit, sic alloqui poterit.

6 ἐκραξέ, *clamavit*) aperta confessione, ut omnes in turba audirent. c. XXIV. 21. Hic in bonam partem valet illud: *Divide & impera*. Non usus est Paulus calliditate rationis aut stratagemate dialectico; sed ad sui defensionem simpliciter eos invitat, qui propius aberant a veritate.

¶ Φαρισαῖός εἰμι, *Phariseus sum*) ex disciplina pristina; & etiamnum, quod attinet ad fidem resurrectionis.

¶ υἱὸς Φαρισαίου) ὁ, *Pharisaίων* habent alii, quorum testimonium *Tertulliani* corroborat antiquitas. *Filium* autem *phariseorum* Paulus se appellat, non *preceptores* innuens, quo sensu tautologia esset, *Phariseus, phariseorum filius*; neque Paulus plures præceptores memorat, c. XXII. 3. sed unum Gamaliel: verum quod parentes vel patrem & avum aut proavos, phariseos habuisset. conf. 2 Tim. I. 3. Tali modo Climax est, *Phariseus, phariseorum filius*.

¶ ἐλπίδι καὶ ἀναστάσεως, *spei & resurrectionis*) ἐν δια δυνῶν. nam *resurrectionem sperabant*.

¶ ἐγὼ κρίνομαι, *ego judicor*) *Præsenti judicio, cujus præsidem Ananias agit*, inquit Paulus, *eo res devenit, ut spes & resurrectio mortuorum impugnetur*. Antecessores Ananiæ, Sadducæi fuerant, c. V. 17.

& nunc etiam ipse Sadducæus erat. Plus viginti jam annis a resurrectione I. C. elapsis non tam indefinenter præconium de I. C. ejusque resurrectione, quam ipsum dogma de resurrectione mortuorum, pridem ipsis invisum, insectabantur, uti jam illi quidem fecerant cap. IV. 2. pharisæi autem a fide christiana, in hac parte, propius remoti erant. Itaque Paulus eos sibi conciliat, Sadducæis eo magis frementibus. Hic ergo tum status est factus controversiæ, quem Paulus serio & constanter deinceps memorat. cap. XXIV. 15. 21. XXVI. 6 s. XXVIII. 20.

7 τὸ πλῆθος, (multitudo) assessorum, utrivis sectæ adfidentium.

8 μήτε πνεῦμα, (neque spiritum) Spiritus angelo oppositus, dicit hic spiritum hominis defuncti. conf. v. 9 not. Matth. XIV. 2. Luc. XXIV. 37.

¶ ὁμολογεῖσι, agnoscunt.

¶ τὰ ἀμφότερα, (utraque) Alterum horum est resurrectio, alterum angeli aliique spiritus. Congruit differentia particularum μηδέ, μήτε, non vero, neque, quarum illa negationi addit vim adversativam, hæc copulativam.

9 κραυγή μεγάλη, (clamor magnus) turpiter.

¶ οἱ γραμματεῖς, (scribæ) Quælibet secta habet literatos, & idiotas: illi solent esse os partis suæ.

¶ πνεῦμα, (spiritus) Resurrectionem defendebat Paulus; nunc etiam caput de spiritibus urgent pharisæi contra Sadducæos.

¶ ἐλάλησεν αὐτῷ, (locutus est ei) Ex sermone Pauli accipiunt, quod arripet: coll. c. XXII. 6 s. cetera abjiciunt.

¶ ἡ ἄγγελος, (aut angelus) Hoc non dixit Paulus; sed pharisæi addunt adversum Sadducæos. Hic præceditur sermo: sciteque refert Lucas scribarum verba per tumultum abrupta, suspensa apodosi ad

particulam εἰ, si, uti ad κὰν, et si. Luc. XIII. 9.

10 ὁ χιλιάρχος, (tribunus) Quid putes militem de rixa tantii collegii cogitasse? Pejora deinde auditurus erat. v. 21.

¶ ὑπ' αὐτῶν, (ab illis) Alii defendebant, irruerant alii.

11 τῇ δὲ ἐπίσει νεκρῶν, (sequenti autem nocte) Quum ad summum venire periculum maxime Dominus se aperit cum solatio suo. v. 16. c. XXVII. 23. 2 Tim. IV. 17.

¶ ὁ κύριος, (Dominus, Iesus) Quod Paulus in spiritu sibi proposuerat, c. XIX. 21. id nunc maturo tempore confirmat Dominus. Accessit declaratio tertia per angelum DEI, c. XXVII. 23. Atque ab hoc capite XXIII summa hujus libri versatur in testimonio apostolico Romæ per Paulum peracto. 2 Tim. IV. 17. Quod si principatus Petrini defensores hoc vel totum vel ex dimidia duntaxat parte Petro adscriptum invenirent, quam id urgerent?

¶ διαμαρτύρω, (testatus es) maxime diebus proximis.

¶ ἱερουσαλήμ, ῥώμην, (Ierusalem, Romæ) Duæ metropoles orbis.

¶ ὕτω, (sic) Promissiones divinæ, ut populo in V. T. sic sanctis singulatim datæ sunt maxime tum, quum omnia eis videri possent desperata. conf. c. XXVII. v. cit. 2 Tim. IV. 17.

¶ δὲ, (oportet) Periculum in oculis DEI est nihil. Ipsa impedimenta profunt.

¶ καί, (etiam) Habenti dabitur.

¶ εἰς ῥώμην, (Romæ) Promissio in longinquum, complectitur omnia citeriora. Paulus Romæ testabitur: ergo Romam veniet: ergo iudæorum insidias & maris discrimina & viperæ noxam effugiet.

12 λέγοντες, (dicentes) summa temeritate, etiam si justam habuissent causam. quam per-

perplexi erant, quum perficere non possent?

14 πῶς ἀρχιερεῦσι, ad principes sacerdotum) quorum tamen erat prohibere.

¶ μηδὲν, nihil) nec cibi nec potus.

15 ὑμεῖς, vos) Huc annectitur illud, cum synedrio. Fraude n & vim conjungunt.

¶ ἐμφανίσασιν) sc. εαυτοὺς. coll. v. 22.

16 ἀκῶσας, audiens) Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

17 ἓνα) unum; nam plures erant.

¶ χιλιάρχον, tribunum) Huic ipsi dicere tutius erat.

19 ἐπιλαβόμενος, prehensens) ut fiduciam adolescentem confirmaret.

21 μη παιδῆς) ne morem gesseris.

¶ ἐπιμαί, parati) ad occidendum.

23 δεξιολαβῆς διακοσίως, stipatores ducentos) Sive δεξιολάβης legas, sive, ex uno codice vetustissimo, δεξιοβόλης, ignotum est militum genus, de quorum utrovis paucula notavit Grotius. Eo magis mirere, ducentos eorum hic parari iussos. Arabs apud Erpenium & Ludovicum de Dieu habet octoginta. Si alii restes ad Arabem accesserint, διακοσίως ex precedentibus irrepsisse videri possit. Certe contra plus XL zelotas multo major numerus militum exciatus est.

24 κτήνη παραχθῆσα, & iumenta parata) A stilo recitativo hic venit ad relativum, contra ac versu 22. nam in recitativo diceretur διασώζητε saluum perducatis, non διασώσωσι saluum perducerent. Convenit autem stilus relativus cum re ipsa; quod tribunus non statim significaret, quæ esset protectionis causa.

¶ ἐπιβιάσασιν, imponentes) Semel equitasse scribitur Paulus; nec sua sponte. conf. c. XX. 13.

¶ ἡγεμίνα, presidem) Subjungitur in

Latinis recentioribus: Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam. Et sic Biblia Germanica Moguntia A. 1462 excusa, omiſſis his verbis, tanquam accepturus pecuniam.

25 ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον πῦπν) 1 Macc. XV. 2, ἦσαν (ἐπιστολαὶ) περιέχουσαι τὸ τροπον πῦπν.

¶ τὸν τύπον) exemplum. Hoc sine dubio Latine scriptum & in archivis Romanis servatum Romanos postea de veritate historiae apostolicæ, hanc cum legerent, convicit.

27 τὸ ἄνδρα, virum) Sic appellat, honoris causa, iterum v. 30.

¶ ἐξελόμην, eripui) De verberibus tacet Lyllias. Eadem arte Festus utitur, c. XXV. 20. 25.

¶ μαθὼν, ut didici) Non didicit antea, sed postea.

30 μηνυθείσης) Hinc, ut ex verbo nuncupandi, pendet infinitivus μέλλειν.

34 ὅτι ποίας, ex qua) Civis Romanus erat Paulus: ideo querit Felix de provincia.

35 διακέσσομαι, auſum) Beatius fuisset, audire quamprimum.

¶ φυλάσσειν, custodiri) Sic Paulo tempus obtigit, quo posset quiete orare & meditari.

C A P. XXIV.

1 Πέντε, quinque) Properant. Interventum videtur salubatum.

¶ ἀνανίας, Ananias) inſensus Paulo.

¶ ῥήτορα, oratore) Hoc uno in tota scriptura locorhetor & rhetoris nomen occurrit.

¶ πρῶτος, Tertullo) Videtur fuisse Italus.

¶ ἐνεφάνισαν) Intransitivum. c. XXV. 2. 15. XXIII. 15. 2 Macc. III. 7. XI. 29.

2 κληθέντ(ο), *vocato*) benigne. non *ducebatur*, uti c. XXV. 6.

¶ πολλῆς, *multa*) Oratio plane dissimilis Paulinæ, veræ, modestæ, ac solidæ sine furo. Felix erat homo flagitiosus & Iudæis exosus.

¶ εἰρήνης) *Pax*, bonum maxime optandum in republica.

¶ κατορθωμάτων) Verbum per se grande; quod Tertullus ex philosophia sumit: quare non additur epitheton. Sequuntur alia ejusdem commatis.

¶ προνοίας, *providentiæ*) Hoc vocabulum sæpe diis tribuerunt.

4 δε, *autem*) Innuit, plura dici potuisse in laudem Felicis. Versu 3 subaudias *quidem*.

5 εὐρόντες) pro εὐρομεν.

¶ ἀνδρα λοιμὸν) Sic 1 Macc. XV. 3, ἀνδρες λοιμοί.

¶ ἑσάσεις) Sic codd. opt. Alii ἑάσων. Invidiosum inter Romanos & Iudæos verbum, *seditio*.

¶ πρωτοστάτην) *principem*.

¶ ναζωραίων, *Nazarenorum*) Christianorum ex Domini cognomine cognomen, quod Paulus non recusat. v. 14.

6 ἐπέρασε, *conatus est*) Verbum hoc de conatu vel mero vel efficaci potest accipi: aptum igitur erat ad calumniam.

8 παρ' οὗ, *abs quo*) i. e. a Paulo.

9 συνεπέθεντο) Appositum verbum. πᾶς θνητὸς συνεπιπέθειται - συνεπέθεντο εἰς κακά. Zach. I. 15. Et sic alibi. Pauci h. l. συνεπέθεντο.

¶ φάσκοντες) *dicentes*, simulata gravitate.

10 νεύσωντ(ο), *innuente*) Gestus, gravitatis iudicis congruens.

¶ ὅκ πολλῶν ἐτῶν, *ex multis annis*) sex septemve. Bonam causam habenti optata est iudicis peritia. c. XXVI. 3.

¶ κριτήν, *judicem*) Non assentatur Paulus.

¶ εὐθύμως) Ita cod. vetusti. Deinde, εὐθυμοτερον.

11 δεκαδύο, *duodecim*) Dentis quinque, de quibus v. 1, erant septem dies: & de his septem vid. cap. XXI. 17. 18. 26. 27. 30. XXIII. 11. 12. 32.

¶ ἀνέβην, *ascendi*) Cæsarea. Ex Cæsarensibus *cognoscere* Felix poterat.

12 ἱερῶν, *templo*) Refutat Tertullum. v. 6. adde v. 18.

¶ ἐπισύσασιν) Decompositum. In templo frequens erat populus: eam frequentiam non *cumulavit* Paulus.

¶ συναγωγῆς, *synagogis*) Hierosolymitanis c. XXVI. 11.

¶ κατὰ τὸ πόλιν, *in urbe*) Ierusalem. v. 11. κατὰ, cum articulo, non habet vim distributivam.

13 νῦν) *nunc*, primum.

14 ὁμολογῶ, *confiteor*) Verbum forense, idemque sacrum, opportune adhibitum. Confessio ingenua, voluntaria, plena, de *fide*; hoc versu de *spe*, v. seq. de *amore* v. 17. Huic confessioni qui accedunt, eadem injuria, qua Paulus, *heretico*s accusantur.

¶ ὁδὸν, *viam*) Fatetur se esse de iis, quos Tertullus Nazoræos appellarat.

¶ λέγουσιν ἁίρεσιν, *dicunt heresin*) Hanc appellationem Paulus corrigit, non quod tum esset odiosa, sed quod non satis digna. ἁίρεσις, *secta*, est humani arbitrii; *via*, divinitus præscripta. Dixerat, quantum satis fuisset ad defensionem: sed nunc, ansâ scite capta, confessionem addit.

¶ πατρίῳ, *patrio*) Confutat Paulus præiudicium *novitatis*.

¶ ἰόμενος, *lege*) Iterum refutat Tertullum. v. 6.

¶ γεγραμμένους, *scriptis*) de Iesu Nazareno. v. 5.

15 ἔχων, *habens*) Id plus, quam προσδέχονται, *expectant*.

¶ δίκαιων τε καὶ ἀδίκων, *justorum æque atque injustorum*) Opportuna distributio. nam in foro dicebat.

16 ἐν τῷ, *in hoc*) hanc spem dum habeo.

¶ αὐτὸς, *ipse*) ego; quicquid illi faciunt.

¶ ἀσκῶ, *studeo*) Hoc verbum, cum illo, *hæresin*, allegoriam facit. Vtrumque in historia philosophica obvium.

¶ πρὸς τὸ θεὸν καὶ τὰς αἰθρώπες, *ad Deum & homines*) Congruit, quod sequitur: *elemosynas & oblationes*.

17 πλείονα, *plures*) Qui diu absuit, non potuit res novas moliri: debuerat autem humanius excipi, præsertim elemosynas facturus.

18 ἐν οἷς, *in quibus*) scil. rebus, studiis.

19 ἔς, *quos*) Nunquam majores sollicitissimos mundus etiam contra suas leges committit, quam in persequenda fide.

20 εἰς τὴν, *quum steti*. Statio illa memoratur c. XXII. 30.

21 περὶ) *de* resurrectione mortuorum nunquam non Paulus mentionem injicit.

22 ἀνεβάλει, *distulit*) Consilia dilatoria, tuta mundo in rebus divinis.

¶ ἀκριβέστερον, *accuratius*) Per hos præfides *accurata* notitia rei Christianæ Romanæ perlata est.

23 τηρεῖσθαι, *servari*) tutum præstari.

¶ ἀνίστημι, *requiem*) Sic potuit propagare evangelium. Id moleste ferebant Iudæi; neque impedire poterant.

24 ἄρξας γενόμενος, *adveniens*) in prætorio Herodis,

¶ Ἰουδαία, *Judea*) ex familia Herodum. Vid. Ioséph. l. 20 ant. c. 5.

¶ τῇ γυναικί, *muliere*) Accuratus sermo. Non erat hæc legitima *uxor*, sed, relicto priore marito, Felici nupsérat.

25 διαλεγόμενος, *differente*) Paulus non curavit se insinuare per curiosos discursus. Cum sermone de fide in Christum conjunxit etiam, quæ dicenda essent ad Iudicem Felicem, & ad eundem Felicem atque Drusillam.

¶ ἔ) Articulus, non primo & secundo, sed tertio capiti ex iis, quæ hic enumerantur, additus, epitaphin habet.

¶ ἐμφεβέως γενόμενος, *expressus factus*) Veritas facit, ut Felix etiam vinctum revereatur.

¶ τὸ τῶν ἔχων, *in presenti*) Tale *presens* in hac vita neglectum, singulos olim damnatos rodet. Periculosa dilatio.

¶ καρὸν δε λαβῶν) Pro λαβῶν plerique scripsere μεταλαβῶν, ex alliteratione ad μετακαλίσομαι. LXX, Ps. LXXIV (73) 3; ὅταν λάβω καιρὸν.

26 ἐλπίζων, *sperans*) Mala spes: oculus nequam.

¶ χρήματα, *pecuniam*) quam tot Christiani amore Pauli collaturi forent. conf. v. 17. 23. Sic thesaurum evangelii omisit infelix Felix.

27 διετίας) *biennio*, post adventum suum in provinciam.

¶ ἔλαβε, *nactus est*) invitus, ut colligi potest ex v. 10. 24.

¶ χάριτας καταθέσθαι, *gratificari*) ut Iudæorum gratia prosequeretur decedentem. sic χάριν καταθέσθαι, c. XXV. 9. Φιλίαν καταθέσθαι, 1 Macc. X. 23. Homines mundani, sibi invicem gratificaturi, manus porrigunt ad ea, quæ DEI sunt. c. XXV. 9.

CAP. XXV.

1 Τρεῖς ἡμέρας) *triduum*; fat cito.
 2 ἐνεφάνισαν, *apparuerunt*)
 Tantis temporum intervallis non cessat
 Iudæicus zelus. v. 24. Tanto iustius com-
 plexus est Paulus gentes.

¶ παρεκάλειν, *rogabant*) Hinc pendet
 ὅπως ut v. 3.

3 εἰς ἱερουσαλήμ, *Ierusalem*) ubi Festus
 erat jam.

4 ἀπεκρίθη, *respondit*) Festi studium in
 tuendis Regalibus Paulo infervit. Scite
 exprimit Lucas animum procuratoris no-
 vi adeoque insolentis.

¶ ἐπιταχει, *celeriter*) Vid. v. 6.

¶ μέλειν ἐκπορεύεσθαι) *exiturum*, ad jus
 dicendum.

5 δυνατῶν) *quivalent*, ad iter faciendum.
 ἡθ' ὁ urbanum Festi exprimitur, respon-
 dentis Iudæis, molestiam viæ causan-
 tibus.

¶ συγκαταβάντες, *descendentes simul*)
 mecum. Forum non sequitur actorem.

¶ εἴ τι, *si quod*) Non simpliciter credit
 Iudæis. v. 10 fin.

¶ ἐν τῷ ἀνδρὶ, *in viro*) Sic *Lat.* cum
 codd. opt. τέτω additum a recentioribus.

6 ἔπειτα ἡμέρας) *non amplius*,
quam octo aut decem, habet *Latinus*. At-
 que huic lectioni suffragantur vetusti co-
 dices Græci, cum versione *Coptica*. Proba
 locutio. sic, ἔπειτα ἡμέραι δεκαδύο κτλ.
 c. XXIV. 11. IV. 22. XXIII. 13. Alii omit-
 tunt ἔπειτα, vel etiam ὅπως, vel ἔπειτα. Octo
 aut decem dies, fat breve tempus (v. 4.)
 pro commoratione novi prælidis in urbe
 Ierusalem. Intra id tempus non commode
 poterat Pauli causam tractare.

7 περιέστησαν, *circumsteterunt*) periculum
 intentantes.

¶ πολλά, *multa*) Vbi *multa* colligun-
 tur crimina, sæpe ne unum quidem ve-
 rum est.

¶ καὶ βαρέα, ἔσ' *gravia*) Ea quæ fu-
 erint, significatur v. seq.

¶ Φέροντες, *ferentes*) cum clamore,
 v. 24.

9 θέλεις; *vis?*) Poterat Festus Paulo,
 non rogato decernere; sed conscientia
 cum retinebat, & res divinitus guberna-
 batur, ut Paulo daretur causa *appellandi*.

¶ ἐπὶ ἐμῶν, *penes me*) Hoc Festus spe-
 ciose addit. Respondet mox Paulus:
 ἐπὶ ἑβραίων κτλ. *ad tribunal* &c.

10 ἕως ἐμοῦ, *sto*) scil. hic, Cæsareæ.

¶ κάλλιον) *melius*, quam alii.

¶ ἐπιγινώσκεις, *cognoscis*) Conscien-
 tiam Festi tangit.

11 ἀδικῶ) Præfens absolutum (uti Col.
 III. 25.) quo præteritum involvitur, ut
 apud Chrys. de Sacerd. sect. 55 fin. ἐκ ἀδικῶ,
 conf. c. XXVI. 31 πρᾶσσει.

¶ τὸ ἀποθανεῖν) Id ipsum agi, notat
 articulus.

¶ οὐδεις, *nemo*) Modeste, i. e. tu non
 potes.

¶ ἐπικαλεῖμαι, *appello*) Licet inter-
 dum in causa DEI adhibere remedia juris.
 Arripit Paulus subsidium protectionis
 Romanæ. c. XXIII. 11.

12 συμβουλιᾶς, *consilio*) Hoc constabat
 ex iis, qui cum prætore erant.

¶ πρᾶξι, *ibus*) Hæc videtur Festus ter-
 rendi Pauli causâ dixisse.

13 Βερνίκη, *Bernice*) Agrippæ foror.

¶ τὸ Φῆσον, *Festum*) novum prætorem.

14 πλείους, *plures*) Festus rem Pauli ne-
 gligenter tractat.

¶ ἀνὴρ, *vir*) Totus Festi sermo redolet
 prætorem novum.

16 Ῥωμαίοις, *Romanis*) Vtinam nil eo-
 rum,

rum, quæ Romani facere non solebant, apud Christianos fieret.

17 ἀναβολὴν μηδεμίαν, *dilationem nullam*) Hoc per se non malum.

18 ὑπενόων, *suspiciabar*) ex tanta eorum contentione.

¶ ἐγὼ, *ego*) hospes adhuc.

19 ἰδίας) Sane Iudæi gentibus ἰδιον *proprium* quiddam habere visi sunt. Agrippas non erat Iudæus: alioqui Festus non sic cum eo loqueretur.

¶ δεισιδαιμονίας, *religione*) Verbum μέσον, in bonam partem, sed sapius in malam adhibetur.

¶ περὶ τι, *de quodam*) Ita miser Festus loquitur de Eo, cui omne genu flectetur.

¶ πθνηκός, *mortuo*) Crucem aut nescivit aut non curavit Festus.

20 ἀπορέμεν, *hesitans*) Debebas, Feste, quærere. Elegans constructio, ἀπορέμεν ζήτησιν. Exempla habet Scapula.

¶ ζήτησιν) ζητήματα, *questiu*, v. 19. ζήτησις, *questio*. *Questitum*, *questionis* obiectum.

21 τηρηθῆναι, *servari*) Hoc verbo prodit Festus, se voluisse Paulum Iudæis condonare.

¶ σεβασῆ) *Augusti*.

22 ἐβελόμεν) pro, βέλομαι morata enallage.

¶ καὶ αὐτὴς, *egomet*) Prudenter. Si ipse cognoscas, plura videbis & audies, quam alii referunt.

¶ αὐριον) Idem dies, Festo, αὐριον *cras*; Luca, ἐπαύριον, *postidie*. v. 23.

23 Φαντασίας, *pompæ*) frequentia, ornatu, ceremonia.

¶ ἀκροατήριον, *auditorium*) capax, prætoris.

¶ χιλιάρχους, *tribunis*) militaribus.

¶ ἀνδράσι-πόλεως, *viris-civitatis*) Hi erant magistratus civiles.

¶ ὁ παῦλος, *Paulus*) Huic magnæ lætitiæ fuit tam illustris occasio.

24 ἡμῖν, *nobis*) mihi & Agrippæ.

¶ ἄνδρες, *virii*) Bernicæ parci Festus, quo minus captivum repræsentet mulieri.

¶ θεαρεῖται) Indicativus: *videtis*. coll. c. III. 16. XIX. 26. XXI. 20.

26 τῷ κυρία, *domino*) Cæsari. Nuper orta erat hæc *domini* appellatio.

C A P. XXVI.

1 Εἰπιτέπειται, *permittitur*) Eleganter, impersonaliter. *conceditur*, a Festo, ab Agrippa. Agrippas cupiebat audire.

¶ ὑπὲρ, *pro*) non modo *de te*.

¶ ἐκτείνας τὰ χεῖρα, *extendens manum*) vincitiam. Id & Pauli parrhesiæ & auditorum attentioni conveniebat.

2 περὶ, *de*) Paulus & crimen judaicum refutat, & fide urgente plura dicit. Est hic sermo ultimus plenior, qui exster, Pauli, dignus incrementis ejus spiritualibus.

¶ ὑπὸ ἰσθαίων) Non addit articulum. non enim plane omnes Iudæi Paulum accusabant.

¶ βασιλεῦ ἀγρίππα, *rex Agrippa*) Magnam vim habet compellatio in secunda persona, singulari præsertim, & proprio nomine. v. 27.

¶ ἡγήμαι ἐμαυτὸν μακάριον, *astimo me beatum*) gratulor mihi.

3 γνώση ὀντά σε) Duo accusativi, Attice: i. e. præsertim *quum sis gnarus*. v. Heupel. de Dialectis, Can. 98. Raphael. ex Xen. & Arriano. γνώσης, qui notitiam habet & quærit. Talis non erat Festus. c. XXV. 20.

¶ ἐθῶν, *consuetudinum*) in practicis.

¶ ζητημάτων, *questionum*) in theoreticis.

cis. Hoc vocabulo usus erat Festus, absente Paulo. c. XXV. 19. Et Paulus divino ductu id repetit & explanat.

4 μὲν οὖν) Οὖν facit accessum ad tractationem: μὲν, non sequente δὲ, mollit sermonem. v. 9. Magnam ἐνάργειαν evidentiam habet hæc narratio.

¶ βίωσιν, vitam) actionem in vita.

¶ τὸ ἐκ νεότητος, τὸ ἀπ' ἀρχῆς, quæ ab adolescentia, quæ ab initio erat) id est, ab inente adolescentia. sic ἀνωθεν, primitus. v. seq.

5 περιγνώσκοντες) noscentes me, antequam ego dicam.

¶ εἰνθέλωσι, si velint) Nolebant autem, quia perferentisebant, in conversione Pauli, etiam respectu vitæ anteaactæ, efficacissimum esse argumentum pro veritate fidei Christianæ.

6 καί, εἰ) Hæc, quæ versus 6. 7. 8 habent, quasi per parenthesis dicuntur; ut Paulus ostendat, se id ipsum, quod pharisæi recte statuunt, de resurrectione mortuorum, non abjecisse, sed vere asserere. Denexu v. 5 & 9, cui particula μὲν οὖν infervit, confer c. XXII. 3. 4. Nempe Pharisæus ad perfectionem impulerat Paulum.

¶ οὖν) etiamnum.

¶ ἐλπίδι, spe) Vim habet repetitio: sperat; de qua spe. v. 7.

¶ ἐπαγγελίας, promissionis) Firma igitur spes.

¶ ἔσηκα, sto) hoc die.

¶ κρινόμενος, iudicio subjectus) hoc tempore.

7 εἰς ἣν, in quam) spem.

¶ τὸ δωδεκάφυλον, duodenarius tribuum) Etiam X tribus bonam partem redierant ex oriente. Iac. I. 1. Petr. I. 1. Omnes habuere spem resurrectionis.

¶ κατανῆσαι, devenire) Verbum Paulo frequens. Eph. IV. 13. Phil. III. 11. Tota religio nostra tendit in futurum.

8 ἀπίστον, incredibile) ἀπίστα incredibilia veteres dixere fabulas poeticas. vid. Chrysof. de sacer. § 226. § 90. sic incredibile duxit resurrectionem Festus. c. XXV. 19.

¶ ὑμῖν, vobis) Apostrophe, respectu Iudæorum; neque enim Agrippas erat Iudæus: v. 3. 7. c. XXV. 19. & parrhesia, ad præsentem auditores. Festo sic respondet, ut si sermonem ejus audisset. c. XXV. 19.

9 ἑδοξα ἐμεῦ ὡς ἄπιστον) visum erat mihi ipsi) etiam præ aliis.

¶ δεῖν, oportere) Tanta vis errantis conscientia.

¶ πολλὰ ἐναντία, multa contraria) non ut alii, qui nec colunt, nec lædunt. Hæc contraria Pauli sermo insigni incremento enumerat.

¶ πρᾶξαι) ἐποίησα, mox. Differunt verba, ut alibi notamus.

10 τὸ ἅγιον, sanctorum) Sic appellat, convenienter orationi ineunti, Christianos, vocabulo a Iudæis ad hos translato.

¶ ἐγὼ, ego) Emphasis.

¶ τὸ) Articulus significat, sine potestate Paulum hoc non potuisse facere: & principes sacerdotum facultatem generalem dedisse omnibus, qui vellent persequi.

¶ κατ' ἐνεργίαν) Rara phras. Calculum adjecit Paulus, quum recte fieri censuit.

11 συναγωγὰς, synagogas) Hierosolymitanas.

¶ ἠνάγκαζον βλασφημεῖν, cogebam blasphemare) Hoc omnium tristissimum. Respiscite, hostes evangelii. Si Franc. Spiera, cui vis allata, tam graviter luit; quid tandem iis fiet, qui vim afferunt, nec cum Saulo respiscunt?

12 ἐπιτρέψης, jussu, permissu) Paulus erat Commissarius.

13 εἶδον, *vidi*) de improviso.

¶ βασιλεῦ, *Rex*) Opportunissime, in hac epistola narrationis, regem figit.

¶ ὑπέρο, *supra*) Gloria Christi.

14 τῆ ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ, *Hebraica lingua*) Ipse Paulus h. l. non loquebatur hebraice. nam c. XXII. 7. hebraice loquens, hoc, *hebraica lingua*, non addidit. Hebræa lingua, Christi lingua in terra & e coelo.

¶ σκληρὸν σοι, *durum tibi*) Syriacum adagium notat Lightfoot.

15 ὁ δε, *ille autem*) ὁ δε κύριος habet *Al.* & alii cum *Latino*. Ex cap. IX. 5, ubi Lucæ relatio sic habet. Sed Paulus, qui hic loquitur, omittit etiam in cap. XXII. 8. Eleganter. Nam postea, continuo, audit denum, quis esset hic *Dominus*.

¶ ἐγὼ, *ego*) Vivit ergo, Feste. c. XXV. 19. Ad verba hujus sermonis sæpe se refert Paulus, ut mox notabimus.

¶ ἰησοῦς, *Iesus*) ὁ Ναζωραῖος *Nazarenius*, additur c. XXII. 8. Id Paulus h. l. non addit, Agrippæ parens, ne ei videatur obijcere de Herodum impietate contra Christum. Etiam v. 26 generatim loquitur.

16 σηθὶ ἐπὶ τὰς πόδας σου) Sic LXX, Ez. II. 1.

¶ ὧν πὸ φθῆσεμαί σοι) Ἐ earum visionum, quas tibi posthac impertiar.

17 ἐξαίρῃ με) *eripiens*) Multis sane periculis eripuit Dominus Paulum. Idem verbum cap. XII. 11 & alibi, eodem sensu. Significat Paulus, hanc libertatem, qua nunc in ipsis vinculis gaudeat, sibi fuisse promissam cum profectioe ad gentes.

¶ ἐς) quos. Refertur & ad *populum* judaicum & ad *gentes*. v. 20.

¶ νῦν ἐγὼ) νῦν, absque ἐγὼ, habent perpauci: plures, ἐγὼ, absque νῦν. Facile hanc vel illam inter plures perbreves vovulas omiserunt librarii. Iunctim *Latini* retinet, *nunc ego*. Ego denotat auctoritatem mittentis: *nunc* demonstrat tempus præsens.

¶ ἀποσέλλω, *mitto*) Epocha apostolatus Paulini cum hoc ipso conversionis articulo incipit. c. IX. 15. 20. 27. Gal. I. 12. 15 f.

18 ἀνοῖξαι, *aperire*) Aperit, qui mittit Paulum, v. 23. & aperit per Paulum, qui mittitur. Egregia conversionis totius hoc loco est descriptio. conf. Ies. XLII. 6. 7.

¶ αὐτῶν, *eorum*) Iudæorum & gentium.

¶ Ἔ ἐπιστέψαι) Verbum neutrum, ut ἐπιστέψειν, v. 20.

¶ ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, *a tenebris in lucem*) Hoc magis ad populum pertinet; illud, quod sequitur, magis ad gentes, coll. v. 20 not. εἰς in lucem, 1 Petr. II. 9. conf. Col. I. 12 f. 1 Ioh. I. 7. II. 9 f. Ap. XXI. 24. φῶς hic sine articulo, uti v. 23.

¶ ἐξουσίας, *potestate*) quæ valde crassa fuit apud idololatras. conf. Col. I. 13 f.

¶ σατανᾶ, *satanæ*) *Satanas* opponitur *DEO*, ut Christo antichristus.

¶ Ἔ) Anaphora.

¶ ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, *remissionem peccatorum*) Id ad *populum* nominatim pertinet. c. II. 38. κληρον sortem, ad gentes magis.

¶ κληρον sortem) Conf. iterum Col. I. 12.

¶ ἐν πῖς ἡγιασμένοις, *in sanctificatis*) vid. Cap. XX. 32 not.

¶ πισει, *file*) Constr. cum λαβεῖν accipere.

19 ὅθεν) *Inde* facultatem accipi obediendi.

¶ ἔκ ἐγενόμην ἀπειθῆς, *non factus sum inobediens*) Litotes. i. e. plane statim obedi. Gal. I. 16. Ne Pauli quidem conversio irresistibilis fuit. De Iudæorum sententia Paulus debuisset esse *inobediens*: id negat ipse.

¶ ἑρασίω, *caelesti*) adeoque efficacissimæ.

20 μετανοεῖν, *resipiscere*) Id magis ad Iudæos pertinet.

¶ ἐπιστρέφειν, *converti*) Id magis ad gentes pertinet. Nam ad *Dominum* Christum *converti* dicitur in hoc præcipue libro de Hebræis: c. XI. 21 not. ad *Deum converti* dicitur de gentibus. c. XIV. 15. XV. 3. 19. 1 Thes. 1. 9.

21 ἕνεκα τῶν, *horum causa*) Nunc omnia dexte confert Paulus ad defensionem.

22 ἐπικαρίας, *opem*) Ammonius: βοηθεῖ μὲν ὁ συνὼν ἐπικαρεῖ δεὸ ἕξωθεν εἰς βιήθειαν ἡκων. Quum Iudæi omnes Paulum vel oppugnarent vel non defenderent, *Deus* auxilio repente misit Romanos *ex castris*. Sic promissio, quam Iesus dederat v. 17, præfita est.

¶ τυχῶν) Respectu nostri, non respectu DEI, talia sunt *fortuita*.

¶ ἔσηκα) *steti, sto* salvus.

¶ μέγαλω, *magno*) ut in præfenti.

¶ μελλόντων) Genitivus pendet ab ὧν.

¶ καὶ) ἔ, nominatim, Moses, propheta eximius.

23 εἰ) *an*. Eleganter. Res erat liquida: Iudæi in *questionem* vocarant. v. 3.

¶ παθητῆς, *pati potis est*) Negarant Iudæi, Messiam posse pati.

¶ πρῶτος, *primus*) 1 Cor. XV. 23.

¶ Φῶς, *lumen*) v. 13. 18.

¶ μέλλει καταγγέλλειν, *annuntiabit*) per evangelium, ut prædictum est.

24 μαίη παῦλε, *injanis, Paule*) Infantis Feste. Videbat Festus, naturam non agere in Paulo: gratiam non vidit. quare furor erat apud gentes ex fabulis suis. Non habitum manix, sed actum Paulo tribuit. conf. c. XII. 15.

¶ γράμματα, *literæ*) Pro Pedantismo Festus habet ardorem apostolicum.

25 κρείτισε Φῆσε, *excellentiſſime Feste*) Infanti non utuntur nominibus & vocabulis honoris. Sic quoque Festum refutat Paulus.

¶ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης, *veritatis & sobrietatis*) *Sobrietas* opponitur furori: *veritas* confirmatur v. seq. Vtraque manet etiam, ubi vehementissime agunt homines DEI.

¶ ἀποφθέγγομαι, *eloquor*) Aptum verbum.

26 ἐπίσταται, *scit*) Patet hoc. nam etiam *Christianum* nomen sciebat. v. 28. Interpellatione Festi refutata urget Paulus propositum, apte & pedetentim rediens a Festo ad Agrippam.

¶ παρήσιαζόμενος, *libertate utens*) Libera fiducia erat, quam Festus *maniam* appellabat.

¶ ἐκ ἐν γωνία) non in *angulo*, sed inspectante genere humano.

27 πῆς πεφίταις, *prophetis*) His qui credit, Paulo credit, ipsique Christo.

¶ οἶδα, *scio*) Hic regem ita tenet Paulus, ut vix obniti possit.

28 ὁ δὲ ἀγρίωπας, *Agrippa autem*) Contemtim Rex loqui nonnullis videtur: verius dixeris, bonum in eo fuisse motum. coll. v. 27. 29.

¶ ἐν ὀλίγω) Ipsam hanc locutionem non reperias apud LXX. sed tamen synonyma eodem genere neutro posita, quibus Hebraicum *עוֹד* Latinum *propenodum, tantum non*, exprimitur, ita quidem, ut effectus ipse, in re præterita excludatur, in re futura varie includatur. priore modo fere additur *ὡς* *ὡς* *μικρὸν*, *ὡς* *βραχὺ*, *παρ' ὀλίγον*. Ps. LXXII. 2. XCIII. 17. Prov. V. 14. Lat. *pæne*. Altero modo ἐν ponitur: ἐν τῷ μηδεὶ, Ps. LXXX.

12. ἐν πάχει, Ps. II. 13. Lat. *nullo negotio, facile, celeriter*. quæ notio huic loco, qui item ἐν habet, pulcre congruit. Occurrit ergo hic, Festus, sine Christo: Paulus, Christianissimus: Agrippas, in bivio, cum optimo impulsu.

29. εὐχαίμησιν ἀν τῶ θεῷ, *vota DEO fecerim*) Agrippas loquitur tanquam de re arbitrii sui, persuasionem humanam, qualem Paulus tribuebat, admittentis. id Paulus comiter corrigit: nam DEI est donum & opus.

¶ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, & *in paucis & in multo*) Paulus regi illud, *in paucis*, regerit; & per quamdam parodiam addit, & *in multo*: quorum utrumque & tempus & facilitatem rei notat. quæ facilia sunt, plerumque cito fiunt: quæ difficilia, tarde. *in multo* pertinet ad Festum, cujus nomini Paulus parcat, & ad alios auditores, Festi similes, quos ad fidem invitat: *in paucis*, vel utrumvis, ad Agrippam.

¶ ἀν μόνον σε, *non modo te*) Innuit Paulus, se paratum esse, non modo πὸ ὀλίγον *paucum*, loquendi operam, sed etiam πὸ πολλόν, *multum*, magnum laborem, tolerantiam, ipsamque vitam impendere.

¶ παντες, *omnes*) Modestia est, quod hos omnes Paulus non appellat & alloquitur: aspicit tamen & notat.

¶ σήμερον, *hodie*) Hoc plerique cum participio præcedente, Chrysostomus & alii cum verbo subsequente construunt. Et quidem cum verbo insignem vim habet.

¶ γενέσθαι, *feri*) Repetitur verbum Agrippæ. Antitheton, *sum*, mox.

¶ πιστες, *tales*) *Christianos*, non solum professione, sed re. Elegans periphrasis.

¶ καγὼ, *egomet*) Loquitur Paulus ex sensu suæ beatitudinis, cum amore latissimo. conf. 1 Cor. VII. 7.

¶ παρεκτός, *cum exceptione*) Suavissima ἐπιθεραπεία & exceptio.

30. ἀνέστη, *surrexit*) Sederant igitur. Protiolissimum pro Agrippa momentum: quo utrum usus sit, nec ne, olim videbimus.

31. οὐδέν, *nihil*) Nilne præterea, auditores, ex illo sermone discere poteratis? Politica reflexio & benignum iudicium de tali præcone, rem non conficit.

¶ πράσσει, *agit*, egitque. Non de una actione, sed de tota vita Pauli loquuntur.

32. εἰ μὴ, *si non*) Iam Festus non poterat dimittere. Accedebat timor offendendi Iudæos.

C A P. XXVII.

1. Ε' κρίθη, *judicatum est*) Professio Pauli ad Cæsarem jam ante decreta erat: nunc tempus constitutum, & iter maritimum. De Paulo proprie *judicatum erat*: Paulum libere sequebantur amici, in his Lucas.

¶ ἔ) κρήνη πὸ κρίμα & ἀποπλῆν.

¶ ἐπίρες, *alios*) Conf. Luc. XXII. 37.

¶ σπειρης σεβαστῆς) *cohortis Augustæ*.

2. πλείῳ) Non voluere captivorum *causam* sumere talem, qua una totus cursus conficeretur. v. 6.

¶ ἀδραμυνηῶν) *Adramyttium*, Asia minoris oppidum, a Pergamo septentrionem versus situm, ut ex Xenophonte observat Raphelius, contra ac tabulæ habent Geographica.

¶ μέλλοντι) Sic sermo pertinet ad navem, coll. v. 6. Μέλλοντες habent alii, ex rhythmico ἐπιβαντες.

¶ ἀριστάρχῳ) *Aristarchus* aut patriam repetebat, aut Romam petebat.

3. Φιλαδέφῳ, *humane*) Aptum verbum, de officiis inter alicuius. c. XXVIII. 2. Tit. III. 4.

¶ ἰέλι, *Iulius*) Videtur audisse Paulum, c. XXV. 23.

¶ Φίλεις, *amicos*) qui *Sidone* erant.
 4 ὑπεπλεύσαμεν, *subnavigavimus*) Par-
 tem Cypri meridionalem volebant præ-
 tervehi; orientalem non procul præter-
 vecti sunt. ὑπὸ hīc componitur, uti v. 7.
 16.

5 πέλαγος) *mare profundum*, a terra
 remotius. Antitheton, *subnavigavimus*.

7 μὴ προσεῶντες) *non admittente nos ven-*
to ad Cretam.

8 μέλις, *vix*) Constr. cum ἤλθομεν,
venimus.

¶ καλῆς) *fortasse κατ' ἀντίφρασιν*, coll.
 v. 12. uti *Pontus Euxinus*.

¶ λαοσάα) Sic optimi codices: duo,
 ἄλασα* unde *Thalassa* habet *Lat.* Prothes-
 tin literat *civitas*, proxime præcedens, ex
 tertia syllaba dare potuit. Plus tribuimus
 Asiaticis codicibus, quam Africanis, ubi
 de nominibus locorum agitur. Creta λέγε-
 ται εἶναι ἐκατόμωπολις, ut habet Scylacis Pe-
 riplus. In *centum* oppidis quam multa ho-
 die ignota sunt?

9 ἤδη, *jam*) propter anni tempus. Vete-
 res plus timere hiemem in navigando,
 quam nostra ætas.

¶ τήνησιαν, *jejunium*) Denotatur anni
 tempus, per metonymiam, ab jejunio men-
 sis VII. Lev. XVI. 29.

¶ παρήνει, *abhortabatur*) ne Cretam re-
 linquerent. v. 21.

¶ ὁ παῦλος, *Paulus*) Illustre exem-
 plum Paulus præbet fidei in rebus etiam
 maxime externis, cum magna præsentia
 animi & dexteritate consilii se exserentis
 & alios excitantis.

10 αὐτοῖς, *eis*) centurioni & ceteris.

¶ ὅτι-μέλλειν) ὅτι interdum habet infi-
 nitivum. Polybius: *διαδοθείσης Φήμης*,
 ὅτι πᾶ θηρία τῆς πλείους διαφθείρα. Plura
 ex eo Raphelius.

¶ ὕβρεως) ὕβρις, *Lat. injuria*, sæpe dici-
 tur respectu patientis, qui non meritus
 erat incommodum, tametsi causâ agens
 non peccet.

¶ μέλλειν ἔσεσθαι) μέλλει facit orationem
 modalem, *possit*: & modestiam redolet.

11 κυβερνήτη, *gubernatori*) qui navem
 regebat.

¶ ναυκλήρω, *nauclero*) cujus erat navis.
 Hic quoque in potestate centurionis erat.

¶ ἐπέθετο μάλλον, *obtemperabat potius*)
 Artifici in sua arte non semper credendum.
 Sæpe fidelis Christianus, quum maxime
 opus est, opportuniora loquitur: sed mi-
 nus auditur. Coh. IX. 15. Fortasse timuit
 Iulius indignationem superiorum.

12 ὁι πλείους, *plurimi*) In periculo suffra-
 gia ferunt etiam ii, qui jus non habent: sed
 plura suffragia non semper meliora.

¶ ἔθεντο βεβλήν) *consilium posuerunt*: Pri-
 casus, Petroniana phrasi. LXX, Iud. XIX.
 30, θέθε βεβλήν. & sic Ps. XIII. 3.

¶ Φοινίκα, *λιμένα*) Φοινίξ erat oppidi
 nomen; *portus*, Φοινικῆς, Ptolemæo. Pro-
 na metonymia.

¶ κατὰ λίβα καὶ κατὰ χάρον, *ad Afri-*
cum & ad Corum) Duobus ventis politicis,
 distinctius exprimitur, quam patens fuerit
 portus, & quanta appellendi spes, quam
 si zephyrus duntaxat poneretur, a quo *A-*
fricus meridiem versus, *corus* septentrio-
 nem versus declinat.

13 δοξαιτες, *rati*) secundo austro.

¶ ἄραντες) *moventes*. Vbi est motus,
 ibi moles de solo, quod ea premit, leva-
 tur. Inde *ἄρειν μοῦερε*, metonymia con-
 sequentis.

¶ ἄσων) *propius*. Comparativus con-
 tractus ab ἐγγύς, quo passim utitur et-
 iam Herodotus, & Iosephus l. I ant. c. XX.
 Vide Bezam, E. Schmidium, Raphelium.
 Non est h. l. oppidi alias ignoti nomen,
 quod

quod peterent: nam *Phœnicen* petierant.

14 ἐβαλε) sc. εἰαυτὸν sic, ἐπιδόντες, v. 15. ἀπορρίψατας, v. 43. Intransitive.

¶ ἀυτῆς) Versio NeoGræca: ἡ κρήτης. κατ' αὐτῆς, in Cretam & a Creta aduersum nos.

¶ ἀνεμὸς τυφωνικός, *uentustyphonicus*) Aristot. de mundo, τυφών ἐστὶ τὸ ἀστράψαν ἄχρι τῆ γῆς διεκθέον, ἐὰν ἀπυρον ἢ παντελῶς. dicitur a τυφῶ, pro θύφῶ, ut πρέφω pro θρέφω. Plinio Typhon est vibratus cœnephias, præcipua navigantium pestis. l. 2. c. 48 & 49. cumque adeo flatus procellosus sit potius, quam ventus; ideo conjunctim dicitur ἀνεμὸς τυφωνικός.

¶ ἐυροκλύδων) id est, *enrus fluctum concitans*. Aptæ compositio, ὡσαύτ' ἡ ἐυρον, quia ἀνεμὸς & παρά τ' κλυδῶνα, quia τυφωνικός.

16 εἰροκατέως γενέσθαι τῆ σκάφης) *scipham*, quæ hætenus navem comitata erat, *retinere* & ex mari extrahere. v. 30. 32.

17 ἦν, *quam*) scapham.

¶ βοηθείαις, *auxiliis*) quæ præstabat scapha.

¶ ὑποζωνόντες, *subcingentes*) Gyraldus, libro de Navigiis, cap. XV. mitram ait esse funem, quo navis media vincitur. Adde Raphelium.

¶ τ συρτιν, *Syrтин*) versus Africam.

¶ τ σκεῦθ, *vas*) vela &c. v. 19. quo minore vi agerentur in Syrtin.

18 ἐκβολὴν) *jecturam* mercium.

20 μήτε ἡλίῳ, μήτε ἄστρων, *neque solenque astris*) Quibus minus carere poterant veteres ante repertam pyxidem nauticam.

21 πολλῆς) *multa*, frequens, diutina erat.

¶ τόπε, *tupe*) Vbi mundus exultat, Christiani abstinent: ubi omnes trepidant, hi bono sunt animo, & ceteros erigunt. v. 36.

¶ ἔδει μὲν, *oportebat quidem*) Non sine causâ sic orditur Paulus: bonum consilium dederam, bonum dabo; morem gerite nunc.

¶ κερδήσαι, *lucrifacere*) Hoc non pendet a μή. κερδήσαι per euphemiam valet *vitare*. Iosephus l. 2 de Bello Iud. cap. 16. τόγε τῆ ἡτῆς ἐνειδὸς κερδήσει, *cladis dedecore superfedebitis*. Adde l. 2. Ant. jud. c. 3. Basilii Seleuciensis Or. 19, ἵνα, εἰ μὲν φθᾶσας ὁ λόγος ἐπιστρέψῃ τῆ ἐννοίᾳ, τῆ πτωχῶν κερδανῶσιν. Casaubonus ad h. l. confert Arist. ἡθ. μεγ. l. 2. καὶ ὡ κατὰ λόγον ζημίαν ἦν λαβεῖν, τῆ τὸ ποιῶν κερδανῶσιν εὐτυχῆ φαρμέν. Sic quoque Latini *lucrifacere* dicunt.

¶ ταυτην, *hanc*) quæ ante oculos est.

22 καὶ) Particula μὲν prævia postulabat δέ, sed καὶ modestiam habet.

¶ ἕδεμία, πλὴν, *nulla, præterquam*) Miranda prædictio.

23 εἰμι, *sum*) *DEI esse*, summa religionis; qua fides, amor, spes comprehenditur. Correlatum, *DEO seruire*.

¶ λατρεύω, *seruio*) Id videbant, qui in navi erant.

24 κεχάρισται, *donavit*) Paulus orat: Paulo donati sunt etiam multi fortasse horum, quod ad animam attinet. Etiam centurio, subserviens providentiæ divinæ, Paulo condonavit captivos. Providentia DEI mirabiliter regnat sub rebus contingentibus, qualis erat hic comitatus. Facilius multi mali cum paucis piis servantur; quam unus pius cum multis reis perit. Navi huic similis mundus.

¶ σοὶ, *tibi*) Non erat tam periculoso alioqui tempore periculum, ne videretur

tur Paulus, quæ necessàrio dicebat, gloriose dicere.

¶ πάντας, omnes) non modo, ut Iulius, vinctos, v. 43. Hi omnes, multi erant. v. 37. Pete animas; donabuntur, spe plures.

¶ μετὰ σὺ, tecum) Paulus, in conspectu DEI, princeps navis, & consiliis gubernator.

25 ἀδρες, viri) quos decet virtus.

¶ τῷ θεῷ, Deo) Fides angelo DEI habita habetur DEO.

26 εἰς νῆσον, in insulam) Id factum mox v. 27.

27 ποταρεσκαδεκάτη, quarta decima) post relictam Cretam. v. 18. 19.

¶ αὐτοῖς χώραν, sibi regionem) Iis, qui vehuntur, terræ moveri videntur.

30 Φυγεῖν, fugere) in scapha, super aspera loca tutius itura.

31 ὑμῖς, vos) Non dicit, nos. De salute captivorum non laborabant milites: suæ non timebat Paulus.

32 τότε, tunc) Paulus militibus, quid facere deberent, existimandum reliquit.

33 ἄχρι) donec. In diluculo plus loci erat hortationi diutina.

¶ ποταρεσκαδεκάτην, quartam decimam) Constr. cum expectantes: neque enim tam diu cibo abstinerant, quamvis fortasse nullum habuerant compositum prandium aut cœnam. Cetero qui dies XIV, ut Wallio videtur, criticus apud navigantes fuit.

34 σωτηρίας, salutis) quo valentiores sitis ad enatandum.

35 εὐχαρίστησε, gratias egit) Confessio publica.

¶ ἤρξατο, cepit) Hujus quoque exempli vis erat. Paulus bono animo cibum capiens animum addit desperatis.

38 τὸ σῖτον, frumentum) certa appellendi spe.

39 τὴ γῆν, terram) quam videre cœperant.

¶ ἀγιαλὸν, litus) planum. Matth. XIII. 2 not.

40 ἔων, permittebant) scil. navem & sese cum ea.

¶ τὰς ζευκτηρίας τῆ πηδαλίῳ) Gubernacula vinculis quibusdam annectebantur navi. ea cum laxantur, tunc gubernacula multum in aquas descendunt, & pondere suo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. Grotius.

¶ τὸ ἀρτέμων) Est artemon minus illud velum, quod velis majoribus appendi solet, unde & illi nomen. Gyrald. de Navig. T. I. Op. f. 604. ubi multos de artemone errores refutat.

¶ τῆ πνεύση) sc. ἄνρα. Id sexto casu cum verbo κατεῖχον construitur, ut construit vetus interpres Anglicus & Heinsius. Velo, non remis jam tendebant ad litus.

41 εἰς τόπον διθάλασσον, in locum bimarem) Talis locus est v. gr. agger oblongus ex arena densata congestus. dicitur ταυρία, dorsum, pulvinus, Germ. sandbank.

42 βελή, consilium) crudele, iniquum, ingratum.

43 ἀπορήψαντας) scil. εαυτές.

44 ἀπὸ, de) de ligneis navis partibus.

C A P. XXVIII.

I Tότε) tum demum.

¶ ἐπέγνωμεν) Sic documenta antiquissima. ἐπέγνωσαν habent recentiores ex cap. XXVII. 39. Non prius nautæ, inquit Lucas, terram cognoverunt, quam nos ceteri.

¶ μελίτη) Melita, infra Siciliam. Conf. c. XXVII. 17. neque obstat ibi versus 27.

nam

nam nomen maris Adriatici late patuit, apud veteres, Ioniam versus.

2 *βάρβαροι, barbari*) Verbum *μείσον*, per se non contumeliosum. Drusus derivat a Syriaco *bar*, extra: ut *barbarus* dicatur, qui ignota lingua utitur.

¶ *γὰρ, enim*) Valde laudatur beneficium promptum erga ignotos, multos, quamvis alioqui non sumtuosum.

3 *συσρέψαντες, cum collegisset*) Exemplum *ἀντιπραξίας*. v. 19. Vincti officium faciebat submitte, aliis quoque inferiens.

¶ *Φρυγάνων, sarmentorum*) in quibus vipera latebat, frigida tempestate.

¶ *πὶ πᾶσι, omiserunt recentiores.*

¶ *ἀπὸ ἐκ, recentiores. ἀπὸ τῆς θερμότητος, a calore*, clarius esse judicat Grotius. Sic, inquit, *ἀπὸ τῆς ἰσχύος, ἀπὸ τῆς λύπης*, in causæ significatione sepe apud Græcos.

¶ *καθῆψε, se alligavit se manui ejus. vide Suiceri Thesaurum.* Mox sequitur *κρεμάμενον, pendentem*. v. 4.

4 *ἔλεγον, dicebant*) præcipiti iudicio. Vincula videbant.

¶ *Φονεύς, homicida*) Inhumanissimum scelus, homicidium; quod in hac vita omnium apertissime punitur.

¶ *ἡ δίκη, Vitio*) Vitium aliquam esse, agnoscunt; sed eam pro dea habent, nec, quis sit ὁ δίκαιος, *Iustus ultor*, norunt. Debile lumen naturæ.

¶ *ζῆν, vivere*) Legem talionis agnoscunt.

¶ *ἐκ εἰσαθεν, non sivit*) Iam nullum putant esse Paulum.

5 *ἀποπνάζας, excutiens*) Quintinus Hæduus in lib. de Bello Melitensi, apud Flacium in h. l. *Melitæ nullum maleficum serpentis genus neque nascitur, neque nocet, aliunde introductum. sunt indigenæ quasi terrores ser-*

pentibus. scorpiones, dirum alibi animal, inter manus lascivientium puerorum conspicuntur innocui: vidi qui manderet, quod Paulo viperam admorso pendentem digito citra noxiam excutienti ferunt acceptum. Id si verum est, subjicit Illyricus, sane statuendum est, singularem DEI benedictionem esse, qui quasi misericors quoddam æternum prædicat illic evangelii, & tot miraculorum reliquerit: sicut sepe Scriptura testatur, DEVM vel deteriores vel meliores facere terras, ob peccata hominum, aut etiam contra ob suam singularem misericordiam. Sicut manifesta experientia testatur, solum & cælum ipsum Germaniæ & omnium septentrionalium regionum longe mitius salubriusque ac fertilis esse, quam olim ante Christum natum fuerit, ut ex scriptoribus fide dignis liquet. &c.

6 *πεσσεύσαντων, exspectabant*) Sciebant, quinam esse solerent effectus talium mortuum.

¶ *μεταβαλλόμενοι, mutati*) Instabilitas rationis humanæ: aut latro, inquit, aut deus. sic modo tauri, modo lapides. c. XIV. 13. 19. Datur tertium: homo DEI. De nullo genere hominum majores errores committunt naturales homines, quam de Sanctis.

7 *πῆς περὶ, in loco & in vicinia.*

¶ *τῷ πρώτῳ, primati*) Non videtur Publius habuisse imperium, sed opum principatum.

¶ *τῆς ἡμέρας, triduum*) primo tempore commorationis nostræ Melitensis.

8 *ἐγένετο, factum est*) Morbus describitur gravissimus, respectu senectutis & varietatis.

¶ *πυρεπῆς, febribus*) feбри complicata; vel tali, in quam sapius inciderit. Plurale.

10 *τὰ πρὸς τὰ χρεῖα, quæ necessaria erant*) post naufragium.

11 *τῆς μῆνας, tres menses*) Sic Paulo quies obtigit.

¶ παρασήμω) *Insignia* in prora erant, ex quibus naves nomina habebant.

¶ δισκάραις, *Geminis*) Hierant Castor & Pollux, sive Castores, pro *Iovis filii* habitū, quos nautæ sibi propitios putabant.

13 περιελεθόντες, *circumlegentes*) per anfractum.

¶ νότα, *austro*) Finis navigationis commodus.

14 παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς) *Consolationi* nobis fuit aspectus fratrum; eaque nos adfluxit, ut septem dies maneremus. Hic quoque humanitas centurionis indulgit Paulo.

¶ τὴν ῥώμην, *Romam*) locum insignem, expetitum. Hæc vis articuli.

15 οἱ ἀδελφοί, *fratres*) Christiani.

¶ ἐπάντησιν, *occursum*) Officia erga peregrinantes, *προστέμπειν, ἀπαντᾶν, προσεῖμι* & *obvium prodire*.

¶ ἄχρις, *usque*) Alios in Appii foro, alios deinde in Tribus tabernis offendit.

¶ εὐχαριστήσας, *gratias agens*) voti potitus, ut Romam videret. c. XIX. 21.

¶ ἔλαβε θάρσος, *cepit fiduciam*) Videbat, Christum etiam Romæ esse. Non semper idem impetus etiam in Paulo fuit. Iam obliviscitur molestiarum itineris. Ammonius: θράσος, ἀλογὸν ὄρμη' θάρσος, ἔλλογον ὄρμη'.

16 τῷ παύλῳ) Recentior librarius periphrasin concinnavit: ὁ ἐκατόνταρχος παρέδωκε τὰς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ. τῷ δὲ παύλῳ κτλ. Ceteris victis quid factum fuerit, nostra nil interest. De Paulo Festum quam micillime Romam scripsisse, existimare licet, coll. cap. XXV & XXVI.

¶ καθ' ἑαυτὸν) *secum*, ubi ei videretur. Nactus est hospitium, *conductum*. v. 23. 30.

¶ στρατιώτη, *milite*) qui catena, ut sole-

bant, junctus erat Paulo, ejusque doctrinam semper audire poterat.

17 μετὰ ἡμέρας τρεῖς, *post triduum*) quieti & precibus datum.

¶ συγκαλέσασθαι, *ut convocaret*) ad se. v. 23. Vincētus minus commode poterat circuire.

¶ τῶν ἰουδαίων πρότερος, *Judæorum primores*) auctoritate pollentes. Semper *Judæos* primo quaesivit.

¶ οὐδέν, *nihil*) Ex ipsis vinculis potuerant fallam suspicionem capere: huic occurrit Paulus.

18 ἐβέβηλοντο ἀπολῦσαι, *volebant dimittere*) c. XXIV. 23 seqq.

19 ἀντιλεγόντων, *contradicientibus*) Clementer dicit. nam intentata nece conati fuerant in Palæstina suppressere Paulum loquentem.

20 ἐνεκεν, *propter*) Initio loquitur cum eis, ut frater, non ut apostolus.

21 οὕτε, *neque*) Hiems fuerat: nec multo ante appellarat Paulus Cæsarem.

¶ τὰ ἀδελφῶν, *fratrum*) Judæorum.

¶ ἀπηγγαίειν, *nuntiavit*) ex professo.

¶ ἐλάλησε, *locutus est*) in sermone quotidiano.

22 γνωστὸν, *notum*) Aliud *notum* rependitur v. 28.

¶ πανταχῆ ἀντιλέγεται, *ubique contradictionem habet*) Id potius bonæ causæ indicium, quam malæ.

23 πείθων, *suadens*) suavissime.

¶ ἀπὸ πρῶην ἕως ἑσπέρας, *a mane usque ad vesperam*) Quis non optaret interfuisse?

24 ἐπείθοντο, *assentiebant*) intellectu & voluntate. Et sic alii *ἠπίσταν* non credebant.

25 ὄντες, *cum essent*) Iudæi.

¶ πρὸς ἀλλήλους) *inter se*.

¶ ἀπει-

¶ ἀπελύοντο) digrediebantur. Medium.

¶ εἰπόντες, dicente) erga abeuntes.

¶ ἐν) unum, maxime aptum, ferium.

26 πορεύθητι, vade) Hoc verbum Paulus ad se applicare potuit : nam modo Romam venerat.

27 καὶ ἰάσομαι, & sanabo) Indicativus post Subjunctivum, de quo conf. not. ad Marc. III. 27. isque hoc loco eo firmior, quia apud Esajam post ἐπιστρέψωσι conver-
tantur maximam accentus Hebraicus distinctionem hemistichii facit.

28 πῆς ἐθνῶν, gentibus) quarum caput Roma. Professionem ad gentes declaraverat Iudæis contumacibus, Antiochiæ, c. XIII. 46. Corinthi, c. XVIII. 6. nunc, tertium, Romæ; adeoque in Asia, Græcia, Italia.

¶ ἀπεσάλη, missum) per apostolum. Ante hoc tempus nullus Romam apostolus, ne Petrus quidem, venerat.

¶ τὸ σωτήριον ἔδεξ, Salutare Dei) Ety-
mon nominis Iesu. Conf. Luc. III. 6 not.

¶ αὐτοὶ, ipsi) tametsi vos non auditis.

¶ καὶ) etiam: non modo missum eis est.

¶ ἀκούοντες, audient) Hujus ipsius prædicationis eventu Iudæi resipiscere debere.

29 πολλήν, multam) ut solent, qui veritati impares sunt.

30 ἔμεινε δὲ, mansit autem) quicquid Iudæi sentirent.

¶ διεπαι ὄλην, biennium ipsum) quo tempore elapso liber hic scriptus est, diu ante martyrium Pauli, & sine dubio voluntate Pauli editus. Erat Lucas cum Paulo etiam extremo tempore. 2 Tim. IV. 11. Fortasse Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennii; sicut Act. I quædam exposuit tacita ultimo capite evangelii. Estius.

¶ πάντας, omnes) sine discrimine nationis.

31 βασιλείαν, regnum) In ipsa sede imperii, orbis terrarum. Sic mox, πρὸς τὸ κυρίου, de Domino. Conf. v. 23. Invidiosa sub Pilato fuerat mentio regni: eam nunc Roma fert publice.

¶ παρήστας, fiducia) intrinsecus.

¶ ἀκωλύτως, sine impedimento) extrinsecus, post superata tot impedimenta. Victoria Verbi Dei. Paulus Romæ, apex evangelii, Actorum finis: quæ Lucas aliqui (2 Tim. IV. 11.) facile potuisset ad exitum Pauli perducere. Hierosolymis cœpit: Romæ desinit. Habes, Ecclesia, formam tuam. tuum est, servare eam, & depositum custodire. In V. T. Iesajas, volumen XII prophetarum, Ecclesiastes & Threni, clausulam habent minacem ac severam; unde Iudæi versus penultimos lætiores solent sine punctis subjicere. Sed in systemate librorum N. T. omnes clausulæ habent secunda omnia.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS.

CAPVT I.

¶ Π αῦλ (⊗), *Paulus*) Epistolæ initium, Inscriptio Epistolicam formam præ libris V. T. habent scripta N. T. & in his non solum Pauli, Petri, Iacobi, Iudæ, sed etiam uterque Lucæ, & omnes Iohannis libri. Plus etiam est, quod ipse Dominus Iesus Christus suo nomine septem epistolas dedit, Iohannis manu, Apoc. II. III. ac tota Apocalypsis instar est epistolæ ab Ipso datæ. Non ad servos, sed ad liberos, eosque emancipatos potissimum, epistolæ mitti sunt solitæ: epistolicumque scribendi genus præ quovis alio accommodatum est ad regnum Dei quam latissime propagandum & ad animas quam locupletissime ædificandas. Plus in hoc quoque genere unus laboravit Paulus, quam ceteri omnes. Namque XIV ejus exstant epistolæ: quarum varius est ordo, varia divisio. Vnam ad Hebræos, non præfixo nomine suo scripsit: ceteris nomen adjecit; atque hæc partim ad ecclesias, partim ad singulos viros datæ sunt; eamque hodie seriem obtinent in voluminibus, ut plurimorum quæque versuum prima ponatur. Multo autem dignior consideratu est ordo chronologicus, de quo egimus in *Ordine temporum*. cap. VI. Eo constituto, & historia apostolica & ipsæ epistolæ mutua sibi lucem afferunt: & congruentia noematum locutionumque in epistolis uno tempore super eodem re- rum statu scriptis cernitur: & incremen-

tum apostoli spirituale cognoscitur. Vnam hoc loco divisionem potissimum commemorandam ducimus. Aliter scripsit Paulus ad ecclesias opera sua plantatas; aliter ad eas, quibus facie ignotus erat. Illas epistolas comparare possis cum homiliis pastorum ordinariis: has cum homiliis, quas habent hospites. Illas status ecclesiarum: evangelio magis minusve congruens vel dulci vel acri familiaritate replet: hæc, evangelium quasi meracius universim & in abstracto propinant. Illæ sunt magis domesticæ & quotidianæ: hæc, festæ & festivæ. Confer not. ad cap. XV. 30. Hæc ad Romanos epistola maxime festa est.

¶ δεῦλ (⊗) ἰησοῦ χριστοῦ, *servus Iesu Christi*) Huic exordio respondet conclusio, cap. XV. 15 seqq.

¶ χριστοῦ - θεοῦ *Christi - Dei*) Vbique in epistolis Pauli & in toto N. T. consideratio *Dei* & *Christi* arctissime conjuncta existat. v. gr. Gal. II. 19 seqq.

¶ κλητὸς ἀπόστολος (⊗), *vocatus apostolus*) Subaudi *Iesu Christi*. Nam, quod præcedit, *servus Iesu Christi*, nunc specialius declaratur. Ad *apostolum*, & ad *vocatum apostolum*, pertinet, *Romanis* quoque scribere. Ceteri quidem apostoli per diutinam cum Iesu consuetudinem educati fuerant, & primo ad sequelam ac discipulatum vocati, deinde ad apostolatam producti. Paulus, per-

secu-

secutor antehac, desubito apostolus per vocationem factus est. Ita Iudæi erant sancti ex promissione; Græci, sancti ex mera vocatione. v. 6. Præcipuam ergo vocatus apostolus cum vocatis sanctis similitudinem & conjunctionem habebat. Simili titulo & se & Corinthios afficit 1 Cor. I. 1. 2. Eaque similitudo refert ὑποτύπωσιν sive representationem illam, de qua 1 Tim. I. 16. Dum vocat Christus, facit quod vocat, coll. cap. IV. 17. idque celeriter. Act. IX. 3 seqq. 15.

¶ ἀφωρισμένῳ, segregatus) Idem Pharisæi etymon fuerat: hoc autem loco Paulus se non solum ex hominibus, ex Iudæis, ex discipulis, sed etiam ex doctoribus segregatum a Deo significat. Segregatio aliqua antecessit vocationem, Gal. I. 15. & secuta est Act. XIII. 2. Atque hanc ipsam spectat in præsentī.

¶ ἐς εὐαγγέλιον, in evangelium) Sequitur conjugatum, προεπηγγέλατο, ante promisit. v. 2. Promissio erat evangelium promulgatum: evangelium est promissio representata. Act. XIII. 32. Deus promisit evangelium, id est, promissione comprehendit. Promissio non solum erat promissio evangelii, sed evangelium ipsum.

2 ὅ, quod) Sermonis Paulini ubertas in ipsis inscriptionibus se exhibet. quare solum parentheson vigilanter observandum est.

¶ προεπηγγέλατο, ante promisit) pridem, sæpe, solenniter. Veritas promissionis & veritas impletionis se invicem confirmat.

¶ διὰ τῶν προφητῶν αὐτῶν, per prophetas suos) Quod prophætæ Dei dixerunt, Deus dixit. Luc. I. 70. Act. III. 24.

¶ γραφαῖς, scripturis) Cap. XVI. 26. Etiam voce, non modo literis, usi sunt prophætæ; & plus firmitatis in uno populo vox habebat, quam in totius orbis parti-

bus: attamen literis ad posteritatem ita multum tribuitur, ac si nulla vox fuisset. Adeo scriptura traditioni prævalet.

3 περὶ, de) Summa evangelii est, de Filio Dei, Iesu Christo Domino nostro. Interponitur hoc loco declaratio, quid denotet appellatio Filii Dei. v. 3. 4.

¶ Ἐγενόμενος) qui natus est. Sic Gal. IV. 4.

¶ κατὰ, secundum) Particula determinans. v. 4. IX. 5.

4 Ἐριθένης οὐκ θεῶν, qui definitus est Filius Dei) Ἐ ait rursum, non καὶ αὐτῶν θεῶν. Articulus facit epitasin, iteratus. Multis in locis, ubi utraque natura Salvatoris memoratur, humana ponitur prius, quia divina demum post resurrectionem ex mortuis evidentissime omnibus est demonstrata. Participium, Ἐριθένης, multo plus dicit, quam ἀφωρισμένῳ. v. 1. nam ἀφωρίζεται unus ex pluribus, Ἐρίζεται unicus quispiam. Act. X. 42. Illustri illo loco, Psalm. II. 7 ἢ idem est quod Ἐρισμός, quod Pater determinatissime dixit, Filius meus es Tu. Hunc Ἐρισμόν subsequitur ἀπόδειξις demonstratio erga homines. Act. II. 22. Gloriam Filii Dei Paulus in primis amplificat scribens ad eos, quibus eam non potuerat coram prædicare.

¶ ἐν δυνάμει, in potentia) potentissime, plenissime: ut quum sol lucet in δυνάμει vi sua. Ap. I. 16.

¶ κατὰ πνεῦμα ἁγιοσύνης, secundum spiritum sanctimonie) Vocabulum ἁγίῳ sanctus, ubi de Deo agitur, non solum inculpatam illam in agendo rectitudinem, sed ipsam deitatem, vel, ut magis proprie dicamus, divinitatem sive divinitæ naturæ eminentiam denotat. Inde ἁγιοσύνη medium quiddam dicit inter ἁγιότητα καὶ ἁγιασμόν, coll. Hebr. XII. 10. 14. ut quasi tres sint gradus, sanctificatio, sanctimonia, sanctitas. Sanctitas ipsa ad-

adscribitur *Deo Patri, & Filio, & Spiritui sancto*. Cumque hoc loco non memoretur *Spiritus sanctus*, sed *Spiritus sanctimonie*, disquirendum est amplius, quid ea locutio plane singularis denotet. *Spiritui sancto* nomen expresse, idque sæpissime, *Spiritui sancto* datur: sed *Deus* quoque dicitur *Spiritus*; & *Dominus*, Iesus Christus, dicitur *Spiritus*, in antitheto quidem ad *literam*. 2 Cor. III. 17. Proprie vero huc conferre juvat, quod *carnis & spiritus* antitheton uti hoc loco, ita sæpius in sermonibus de Christo occurrit. 1 Tim. III. 16. 1 Pet. III. 18. Atque his in locis *Spiritus* dicitur, quicquid Christi est, præter carnem, quamvis mundam & sanctam, & supra carnem, ex generatione a Patre, qui Ipsum *sanctificavit*, Ioh. X. 36. in summa, *Deitas* ipsa. Etenim ut hoc loco *caro & spiritus*, ita cap. IX. 5 *caro & Deitas* invicem contradistinguuntur. Hic spiritus non dicitur *spiritus sanctitatis*, quæ propria & solennis est appellatio *Spiritus sancti*, quo tamen abundantissime repletus & unctus erat Iesus: Luc. I. 35. IV. 1. 18. Ioh. III. 34. Act. X. 38. dicitur autem, uno hoc loco, *spiritus sanctimonie*, ut simul innuatur *sanctitatis* illius sive divinitatis efficacia, quam resuscitatio Salvatoris & necessario secuta est & potentissime illustrat; adcoque *spiritualis* illa & *sancta* sive divina virtus Iesu Christi glorificati. Ante resurrectionem latebat sub *carne* spiritus: post resurrectionem, carnem penitus abscondit *Spiritus sanctimonie*. Illo respectu, ipse se quondam appellabat *Filium hominis*: hoc respectu, celebratur ut *Filius Dei*. Vid. etiam Ioh. VI. 63 not.

¶ *ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν*, ex resurrectione mortuorum) *Ἐκ* non modo tempus, sed nexum rerum (nam Iesu Christi *resurrectio* & fons est fidei & objectum, Act. XVII. 31.) denotat. Verbum *ἀνίστημι* ponitur etiam sine præpositione, ut apud

Herodotum, ἀναστάντες τῶν βάρβρων itaque ἀνάστασις νεκρῶν h. l. accipi posset pro *resurrectione ex mortuis*. Sed revera fecundior est sensus. namque innuitur, cum resurrectione Christi penitus conjunctam esse resurrectionem omnium. conf. Act. IV. 2. XXIII. 6. XXVI. 23. Artemonius conjicit ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, Part. I. cap. 41. p. 214 seqq. atque ita construit: *περὶ ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν ἔως αὐτῆς κήλ. de Filii sui resurrectione ex mortuis*. Atqui I. aperta est Appositio, *de Filio suo - Iesu Christo*: ergo interjecta verba omnia inter se indivulso nexu construuntur. II. Apertum est antitheton: ΤΟΥ γενομένου ἘΚ - ΚΑΤΑ: ΤΟΥ ὀρισθέντος - ΚΑΤΑ - ΕΞ - III. ἀνάστασις, non ἐξ ἀνάστασις, ex ratione stili Paulini, convenit Christo. conf. ἡγεῖσθε ἐξεγερεῖ, 1 Cor. VI. 14. Objicit Artemonius, Christum etiam ante fuisse Filium Dei. Luc. III. 22. Ioh. X. 36. Act. II. 22. X. 38. Resp. Paulus h. l. non ipsam Filiationem illam, sed Filiationis ὀρισμὸν ex resurrectione infert: & huc confert Chrysostomus loca Ioh. II. 19. VIII. 28. Matth. XII. 39. atque hunc ὀρισμὸν subsequitur prædicatio apostolica. Luc. XXIV. 47. Itaque aptissima huic exordio est talis mentio resurrectionis, ut Gal. I. 1.

5 δι' ἧς, per quem) per Iesum Christum Dominum nostrum.

¶ ἐλάβομεν, accepimus) nos, ego & ceteri apostoli.

¶ χάριν καὶ ἀποστολήν, gratiam & legationem apostolicam) Sunt hæc duo distincta, sed conjunctissima. *Gratia*, & singularis gratiæ mensura, *apostolis* obtrigit: & ex ea non solum tota eorum legatio, Eph. III. 2. sed etiam omnes actiones profectæ sunt. Rom. XII. 3. XV. 15. 16. 18. Vocabulum ἀποστολή existat hoc sensu Act. I. 25. Apud LXX significat *dimissionem, nu-*

nus missum &c. *Gratiæ & apostolatui* respondet *obedientia fidei*.

¶ εἰς ὑπακοὴν πίστεως, in obedientiam fidei) ut omnes gentes fiant & maneat *submitte dicto* audientes fidei & doctrinæ de Iesu (Act. VI. 7.) adeoque præsentent *obedientiam* in ipsa *fide* consistentem. Ex relatione ad *Evangelium* patet natura hujus *obedientiæ*. cap. X. 16. XVI. 26. 1 Petr. I. 2. Estque ὑπακοή, ἀκοή μετ' ὑποπαγωγῆς. cap. X. 3 fin. Sic Maria *credens* dixit, *Eccc ancilla Domini*. Luc. I. 38. 45.

¶ ἐν πᾶσι πῖς ἔθνεσιν, in omnibus gentibus) Quemadmodum *omnes gentes* Romano imperio extrinsecus parent, sic *fidei* omnes gentes, ipsique adeo Romani *parere* debent toto corde.

¶ ὑπὲρ ὀνόματος αὐτοῦ) pro nomine ejus, *Iesu Christi Domini nostri*. Per hunc facta est *gratia*: Joh. I. 17. pro hoc agunt *legati*: 2 Cor. V. 20. per hunc *fides* in Deum tendit. 1 Petr. I. 21.

6 ἐν οἷς) in quibus gentibus, ad *fidei obedientiam* per *vocationem Iesu Christi* adductis.

¶ καὶ ὑμεῖς, etiam vos) Nil præcipue Romanis adseribit Paulus. coll. 1 Cor. XIV. 36. Causam tamen attingit, cur ad Romanos scribat. Mox versu sequente directe eos alloquitur.

¶ κλητοὶ, vocati) v. 7.

7 πᾶσι τοῖς ὄουσιν ἐν Ῥώμῃ, omnibus qui Romæ sunt) Plerique horum erant ex gentibus, v. 13. admixtis tamen Iudæis. Romæ erant, vel nati Romæ & educati, vel certe ibi commorantes. In maxima urbe sparsim habitabant, neque adhuc in formam *ecclesiæ* redacti erant: tantummodo nonnulli in domo Priscæ & Aquilæ convenire solebant. Rom. XVI. 5. Cum *omnibus* cohæret, quod sequitur, *dilectis* &c. neque enim Romanos idololatras alloquitur.

¶ ἀγαπητοῖς θεῷ, κλητοῖς ἀγαθοῖς) Duo

hæc commata, asyndeton habent, & parallela sunt. nam qui Dei est, sanctus est. conf. Hebr. III. 1. *Dilectos Dei* speciatim dicit credentes Israëlitas: e. XI. 28. *vocatos sanctos*, credentes ex gentibus. Israëlita, sunt *sancti* ex patribus: Act. XX. 32 not. coll. annot. ad v. 1 hujus capituli I. sed credentes ex gentibus dicuntur *sanctificati*, vel *vocati sancti*, sancti per vocationem, ut interpretatur Paulus 1 Cor. I. 2.

¶ χάρις, gratia &c.) Solennis est hæc Pauli formula. Vide initia epistolarum ejus, nec non Eph. VI. 23.

¶ ὑμῖν, vobis) Subaudi, *obtingat*.

¶ εἰρήνη, pax) εἰρήνη pax: ulitata Hebræis formula salutandi: cui præmittitur *χάρις gratia*, vocabulum Novo Testamento & præconio apostolico plane congruens. *Gratia* obtingit a Deo: inde status *pacis* est apud hominem. cap. V. 2 not.

¶ ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, a Deo patre nostro & Domino Iesu Christo) Solennis appellatio apud apostolos, *Deus & Pater, Deus pater noster*. nec sæpe, ubi inter sese agunt, dicunt Κύριος ὁ Θεός Dominus, quatenus eo innuitur nomen Dei proprium tetragrammaton: at in V. T. dixerant, *Iehovah Deus noster*. Ratio differentiæ: in V. T. erant quasi servi: in N. T. sunt filii; filii autem ita norunt patrem, ut non opus sit, proprium ejus nomen sæpe appellari. conf. Hebr. VIII. 11. Accedit, quod, polytheismo extirpato, non perinde opus est, Deum verum nomine proprio a falsis diis discerni, *Κυρίος* construitur non cum ἡμῶν, nam *Deus* dicitur *Pater Iesu Christi & noster*, non, *noster & Iesu Christi*; sed cum ἀπὸ, uti plane 2 Tim. I. 2. Una eademque *gratia*, una eademque *pax*, a Deo & Christo. Fiducia nostra, & oratio, in Deum tendit, quatenus est *Pater Domini nostri*; & in Iesum Christum, quatenus nos per sese Patri sistit.

8 *πρῶτον, primum*) Non semper sequitur *deinde*: idque hoc loco absorpsit affectus.

¶ *μὲν*) Sequitur δὲ, v. 13. Iam vos *quidem* in fide, inquit, estis: *sed* tamen cupio aliquid conferre vobis.

¶ *εὐχαριστῶ, gratias ago*) Vel in uno huius epistolæ initio vestigia sunt *omnium* motuum spiritualium. In his excellit *gratiarum actio*: & ab ea fere omnes incipiunt epistolæ. Sententia categorica est: nacti estis fidem. Gratiarum actio, quæ accedit, sermonem facit modalem. conf. not. ad c. VI. 17. Paulus Romæ jam id effectum esse gaudet, quod alias sibi, omnium debitori, efficiendum esse duceret.

¶ *τῷ θεῷ μὲν, Deo meo*) Hoc verbum, *Deus meus*, exprimit *fidem, amorem, spem*, atque adeo totam religionem veram. Ps. CXLIV. 15. Hab. I. 12. *Deus meus est Deus, cui servo*. v. seq.

¶ *διὰ, per*) Dei munera *per* Christum ad nos, nostræ gratiarum actiones *per* Christum ad Deum proficiscuntur.

¶ *ἡ πίστις, fides*) In eiusmodi gratulationibus Paulus vel totum Christianissimum describit, Col. I. 3 seqq. vel partem aliquam, 1 Cor. I. 5. Itaque hoc loco *fidem* commemorat, suo convenienter instituto. v. 12. 17.

¶ *καταγγέλλεται, annunciatum*) Sermo concisus: fidem nacti estis; eam audio; etenim ubique prædicatur. Sic 1 Thess. I. 8 ait fidem Thessalonicensium *in omni loco* celebrari.

¶ *ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, in toto mundo*) Bonitas & Sapientia divina fidem stabilivit in urbibus primariis, Hierosolymis præsertim & Romæ: unde in totum orbem dideretur.

9 *μάρτυς, testis*) Asseveratio pia, de re necessaria, & hominibus, remotis præsertim & ignotis, occulta, 2 Cor. XI. 31.

¶ *λατρεύω, servo*) ut apostolus. cap. XV. 16. Testimonium Dei resonat in *latria spirituali*: & qui Deo servit, Deo quam plurimos servire vult & gaudet. 2 Tim. I. 3.

¶ *μνείαν ὑμῶν, mentionem vestri*) Expressam & explicatam ecclesiarum & animarum *mentionem* faciebat Paulus.

10 *εἰπὼς ἤδη ποτὲ*) Particulæ cumulatae declarant vim desiderii.

11 *μεταδῶ, impertiar*) coram, *per* præconium evangelii, v. 15. sermones fructuosos, preces &c. Hoc propositum Paulus, epistola interim scripta non expletus, retinuit. cap. XV. 24. Multo majus est bonum presentia, quam literarum, ubi illa obtingit.

¶ *χάρισμα πνευματικόν, donum spirituale*) Talibus donis abundabant Corinthii, qui Paulum presentem habuerant: 1 Cor. I. 7. XII. 1. XIV. 1. nec non Galatæ. Gal. III. 5. Ac plane ecclesiæ illæ, quæ *apostolorum presentia* gaudebant, prærogativas insignes in hoc genere habuere, v. gr. ex apostolica manuum impositione. Act. XIX. 6. VIII. 17 f. 2 Tim. I. 6. At Romani adhuc certe multo interiores in hac parte erant: quare etiam cap. XII. 6. 7 *perbrevis* est charismatum enumeratio. Itaque subvenire illis cupit, *ut corroborentur*. namque *per charismata confirmabatur testimonium Christi*. 1 Cor. I. 6. Petrus non magis, quam Paulus, antequam hæc epistola scriberetur, Romam venerat, ut ex hoc loco & ex toto epistolæ tenore noscitur. nam quod Paulus Romanis impertire cupit, Petrus impertiisset. Porro Baronius hanc epistolam A. LVIII scriptam censet: martyrium autem Petri fuit A. LXVII. Ergo, si Romæ omnino fuit, Romæ diu commorari non potuit.

¶ *σκηθῆναι, corroborari*) Modeste loquitur. *Dei est corroborare*, cap. XVI. 25. Ogra-

Organon tantummodo se esse, Paulus in-
nuit.

12 τῶν δέ ἐσσι, hoc autem est) Explicat
illud, *videre vos*, &c. Non ait, *Hoc au-
tem est*, ut vos in formam *ecclesie* redigam.
Cautio erat, ne *ecclesia* Romana afferret
perniciem, tamen postea ortam.

¶ ὑμῶν τε καὶ ἐμῆ, & *vestra* & *mea*)
Non solum associat sibi Romanos, in qui-
bus simul excitari cupit, sed eos etiam præ-
ponit sibi. Alius longe stilus est apostoli-
cus, atque curiæ papalis Romana.

13 ἢ ἀγνοεῖν, non - ignorare) Consue-
ta Paulo formula candorem animi ostendit.

¶ ἀδελφοί, fratres) Appellatio fre-
quens, sancta, omnibus apta, simplex,
dulcis, magnifica. Iuvat hoc loco expendere
titulos, quibus utuntur apostoli. Nomina
propria rarius ponunt, *Cornthii*, *Timothee* &c.
Fratres sapissime dicit Paulus; interdum,
hortans, *dilecti*, vel, *fratres mei dilecti*.
Iacobus, *fratres*, *fratres mei*, *fratres mei dilecti*:
Petrus & Iudas semper, *dilecti*: Iohannes,
dilecti, sæpe; semel, *fratres*; plus semel,
filioli, ut Paulus, *fili Timothee*.

¶ καρπὸν ἔχω, fructum haberem) *Habe-
re*, verbum eleganter positum, medium
inter *accipere* & *dare*. quod aliis prodest,
ipsum Paulum iuvat. Id pro fructu habet;
Phil. I. 22. Ubique aliquid in fœnore
positum habere vult. Hanc cupiditatem
quodammodo temperat, quum se *de-
bitorem* versu sequente ait. Et *postulat* &
debet. v. 12. 11. Ex his duobus nervis fir-
matur versus 15.

¶ καθὼς, sicut) Bonum apud quam plu-
rimos se extendit.

14 ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάρους, Græcis juxta
atque Barbaris) Græcis hos annumerat,
ad quos Græce scribit. Hæc divisio in Græ-

cos & Barbaros omnes *gentes* complecti-
tur. Sequitur altera, *sapientibus juxta* &
insipientibus. namque inter Græcos erant
etiam insipientes, inter Barbaros etiam
sapientes. Omnibus, inquit, sum *debitor*,
ex divino mei ad omnes missu, & omnium
servus. 2 Cor. IV. 5. Qui sapientia vel po-
tentia præstant, iis tamen necessarium est
evangelium: ceteri, non excluduntur.
Col. I. 28 not.

15 ὄντω, sic) adeo. Est quasi epiphone-
ma, & illatio a toto ad partem insignem.

¶ τὸ κατ' ἐμὲ) id est, *meum*, sive *ego*,
quatenus non impediatur. Sic Ezr. VI. 11,
καὶ ὁ οἶκος αὐτῶν τὸ κατ' ἐμὲ ποιηθήσεται.

¶ πρῶτον, promptum) subaudi est.
3 Macc. V. 23, τὸ πρῶτον ἔβασιλέως ἐν
ἐπίμῳ κῆρα.

¶ ἐν Ῥώμῃ, Romæ) *sapientibus*, coll.
versu præcedente: *potentibus*, collato versu
sequente, & 1 Cor. I. 24. Itaque hoc, *Romæ*,
iteratur cum emphasi. Roma, caput & the-
atrum orbis terrarum.

¶ ἐυαγγελίσασθαι, evangelizare) Latet
hic Propositio: *Scribam*, quæ coram vel-
lem dicere, de *Evangelio*.

16 ὃν γὰρ ἐπαιχέομαι, non enim erube-
sco) Remissius, ut in exordio, loquitur:
postea dicit, *habeo gloriationem*, cap. XV.
17. Mundo evangelium est *stultitia* & *infirmi-
tas*, 1 Cor. I. 18. quare mundi opinione
esset erubescendum, Romæ præfertim:
sed Paulus non erubescit. 2 Tim. I. 8. 2 Cor.
IV. 2.

¶ δύναμις θεῶ, virtus Dei) magna & glo-
riosa. 2 Cor. X. 4.

¶ εἰς σωτηρίαν, in salutem) Ut summam
evangelii Paulus hac epistola, sic epistolæ
summam versu hoc & sequente complecti-
tur. Proprius igitur hic locus est ad exhi-
bendum epistolæ conspectum, Est in ea

I. Exordium.

Cap. I. 1-15

II. Propositio, cum summario confirmationis:

1. de fide & iustitia:
2. de salute sive vita:
3. de Omni credente, Iudæo & Græco.

16-17

Tribus hisce partibus, quarum prima a cap. I. 18 ad c. IV. secunda a V ad VIII. tertia a IX ad XI tractatur, non solum hæc ipsa Tractatio, sed etiam deducta inde Paraclesis, eodem ordine respondent.

III. Tractatio:

1) de Iustificacione, que fit

I. non per opera; nam sub peccato sunt
gentes,
Iudæi,
utrique:

18

II. 1

II. 14. 17. III. 1. 9.

21. 27. 29. 31.

II. sed per fidem:

III. ut constat exemplo Abrahami & testimonio Davidis. IV. 1. 6. 9. 13. 18. 22.

2) de Salute:

V. 1. 12. VI. 1. VII. 1. 7. 14. VIII. 1. 14. 24. 31.

3) de credente Omni:

IX. 1. 6. 14. 24. 30. X. 1. 11. XI. 1. 7. 11. 25. 33.

XII. 1. 2

IV. Paraclesis:

1) de FIDE, &, (quia per fidem lex statuitur, c. III. 31.) de amore, quem fides parit, deque iustitia erga homines. 3 - XIII. 10. FIDES expresse nominatur c. XII. 3. 6. AMOR, ibid. v. 9. & cap. XIII. 8. IVSTITIÆ definitio, ibid. v. 7 initio.

2) de SALUTE,

SALVS c. XIII. 11 expresse nominatur.

11-14

3) de conjunctione IUDÆORVM ET GENTIVM. XIV. 1. 10. 13. 19. XV. 1. 7-13
Expressa de utrisque mentio, c. XV. 8. 9.

V. Conclusio.

XV. 14. XVI. 1. 3. 17. 21. 25.

Ἰουδαῖα, Iudæo) Post deportationem Babylonis omnes Israëlitæ, ut Iosephus docet, appellati sunt Iudæi. hinc Iudæus opponitur Græco. Alia ratione Græcus opponitur Barbaro. v. 14.

17 δικαιόσυνη θεῶν, iustitia Dei) Sæpe iustitia Dei memoratur in N. T. sæpe apud Esajam & Danielelem, sæpissime in Psalmis. Significat interdum iustitiam illam, qua Deus ipse iustus est, iuste agit, & iustus agnoscitur: c. III. 5. eamque, ut in hominibus appellatur, vel particularem, vel universalem, qua etiam gratia & misericordia continetur; & quæ maxime de-

monstratur peccatum condemnando & peccatorem iustificando. quo pacto Iustitia Dei essentialis non plane excludenda est a negotio iustificationis. c. III. 25 seq. Inde interdum significat iustitiam hanc, qua homo (Dei dono, Matth. VI. 33.) iustus fit & iustus est: idque vel iustitiam Iesu Christi per fidem apprehendendo. c. III. 21. 22. vel iustitiam illam Dei per virtutes & bona opera imitando. Iac. 1. 20. Paulo, de iustificatione loquenti, Iustitia Dei dicitur illa fidei iustitia, quia Deus eam invenit & paravit, revelat & donat, approbat & coronat: conf. 2 Petr. I. 1. cui idcirco opponitur

ponitur *propria* hominum *justitia*. Rom. X. 3. coll. Phil. III. 9. Quin etiam nos ipsi dicimur *justitia Dei*. 2 Cor. V. 21. Hoc loco, ut in Propositione, denotat *justitia Dei* totum beneficium Dei in Iesu Christo ad salutem peccatoris.

¶ ἀποκαλύπτεται, *revelatur*) Patet hinc necessitas *Evangelii*, sine quo nec *justitia* nec *salus* cognoscitur. *Ostensio* *justitiæ Dei* facta est in morte Christi, cap. III. 25 seq. manifestatio & revelatio *justitiæ Dei* per fidem, in *evangelio*. ibid. v. 21. & h. l. Gemina, collato versu 18, hæc fit *τενωσις*, ira & *justitiæ*. Illa, per legem, parum nota natura: hæc, per *evangelium*, prorsus ignota natura. Illa præcedit & viam parat: hæc sublequitur. Vtrumque, *revelatur*, in præsentī exprimitur, in oppositione ad tempora ignorantie. Act. XVII. 30.

¶ ἐκ πίστεως εἰς πίσιν, *ex fide in fidem*) Construe, *justitia ex fide*, ut mox, *justus ex fide*. *Ex fide in fidem*, dicit fidem meam, namque *justitia* ex fide subsistit in fide, sine operibus. εἰς denotat terminum, finem ac limitem. vid. c. XII. 3. & Not. ad Chrysostr. de Sacerd. p. 415. Sic 1 Chron. XVII. 5: *eram*, ἡρα ἡρα ἡραβ ex *tentorio in tentorium*, ubi non tentorium aliud aliudque notatur, sed tentorium citra domum sive templum. Fides, inquit Paulus, manet fides: fides est prora & puppis, apud Iudæos & gentes, etiam apud Paulum, usque ad ipsam ejus consummationem. Phil. III. 7-12. Sic pulcre ad ἐκ sonat εἰς, ut ἀπό & εἰς, 2 Cor. III. 18 de gloria purissima. Euphemia est, quod Paulus opera nondum expresse excludit, quorum tamen in hac Propositione exclusio qualiscunque fieri debuit. Porro propositionis sic institutæ fert indoles, ut multa alia hinc inferantur. nam quia non dicitur, ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν πίσιν, sed indefini-

te, ἐκ πίστεως εἰς πίσιν, sic dicemus, *ex una fide in aliam*, ex fide Dei offerentis in fidem hominum accipientium, c. III. 25. ex fide V. T. & Iudæorum in fidem N. T. & gentium quoque, c. III. 30. ex fide Pauli in fidem Romanorum, c. I. 12. ex fidei gradu uno in superiores, 1 Ioh. V. 13. ex fide firmorum in fidem infirmorum, c. XIV. 15. ex fide nostra expectante in fidem divinitus præstandam per *vitæ* donum.

¶ καθὼς, *sicut*) Tria Paulus modo posuit: I. ex fide est *justitia*. v. 17. II. ex *justitia*, *salus*. v. 16. III. *Iudæo & Græco*. v. 16. Omnia confirmat illud, *Iustus ex fide, vivet*: ex prophético programme, Hab. II. 4. Vid. not. ad Hebr. X. 36 seqq. Idem Spiritus est, qui per prophetas locutus fuit Dicta a Paulo citanda; & quo duce Paulus ea tam apposite & opportune, in hac præsertim epistola, citavit.

18 ἀποκαλύπτεται, *revelatur*) Vid. vers. 17 not.

¶ γὰρ, *enim*) Particula incipit tractationem, finita propositione. cap. VI. 19. Matth. I. 18. Act. II. 15. 1 Cor. XV. 3. Latini fere omittunt. Primum Pauli argumentum hoc est: Omnes sunt sub peccato; idque lex ostendit. ergo ex operibus legis nemo justificatur. Id tractatur usque ad c. III. 20. Inde insert: ergo ex fide. c. III. 21 seqq.

¶ ὀργὴ θεῶν, *ira Dei*) ὀργή, sine articulo, h. l. at ἡ ὀργή denunciatur iis, qui *justitiam* negligunt. Ira quasi alia in gentes, alia in Iudæos. *Justitia* & ira Dei quodammodo antitheton faciunt. *Justitia* mundi obterit reum: *justitia* Dei, obterit peccatum, peccatorem restituit. Hinc frequens in hæc imprimis epistola *in* mentio, c. II. 5. 8. III. 5. IV. 15. V. 9. IX. 22. ac porro c. XII. 19. XIII. 4. 5.

¶ ἀπ' ἑρανόθεν, *a celo*) Hoc majestatem irati Dei significat, oculumque videntem, &

& iræ latitudinem. quicquid sub cælo est, & tamen non sub evangelio, sub ira est. Ps. XIV. 2.

¶ ἐπὶ πᾶσαν, *super omnem*) Paulus, iram Dei repræsentans, in abstracto loquitur, de peccato: salutem, in concreto, de credentibus. itaque jam per ænigma inuit, peccatoribus gratiam esse paratam.

¶ ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν, *impietatem & injustitiam*) Duo hæc momenta tractantur v. 23 seqq.

¶ ἀνθρώπων ᾤ) Periphrasis gentium.

¶ ᾤ ἀλήθειαν, *veritatem*) cujus est, quicquid bonæ frugis habent scripta ethnicorum.

¶ ἐν ἀδικίᾳ, *in injustitia*) Latius jam sumitur vocabulum, quam modo in antitheto ad ἀσέβειαν, uti ἀνομία c. VI. 19.

¶ κατεχόντων, *detinentium*) Veritas in mente nititur & urget: sed homo eam impedit.

19 τὸ γνωστὸν) quod notus est Deus: illa ratio, quod Deus se notum præbet: q. d. *notitudo Dei*: non modo, quod nosci potest. nam v. 21 ait γνόνητες. Plato l. 5 Polit. τὸ μὲν παιπελῶς ὄν, παιπελῶς γνωστὸν μὴ ὄν δὲ μηδαμῆ, πάντη ἀγνωστον.

¶ ἐφάνερωσε) Magna proprietate Paulus hoc verbo usus est, ut supra ἀποκαλύπτω.

20 ἀόρατα καθορᾶται, *invisibilia videntur*) Incomparabile oxymoron. Invisibilia Dei, si unquam, certe in creatione facta essent visibilia: sed tum quoque non nisi per intelligentiam videri cœperunt.

¶ ἀπὸ κτίσεως, *a creatione*) Ἀπὸ denotat hoc loco vel *documentum*, uti ἀπὸ, Matth. XXIV. 32. ut intelligentia patrum a condito mundo, refutet defectionem gentium: vel potius *tempus*, ut respondeat hebræo נָ וְ sit, *a condito mundo*, & ultra, retrorsum, quo pacto mox congruit

ἀίδι, *æterna*, priore modo ἀπὸ cohæret cum καθορᾶται. altero modo cum ἀόρατα.

¶ ποιήμασι) operibus per κτίσιν, *creationem*, productis. Sunt opera. ergo est *creatio*. ergo est *Creator*.

¶ νοόμενα) II foli, qui νῶ utuntur, καθορῶσι.

¶ καθορᾶται, *videntur*) nam opera cernuntur. Antitheton, εἰσκοιάθη.

¶ ἡ τε - καὶ) Hæc cum ἀόρατα stant in appositione.

¶ ἀίδι, κτλ. *æterna*) summa Dei, Deo digna, perfectio in essendo & agendo; uno verbo, θεότης. quod significat *divinitas*, ut θεότης *deitas*.

¶ δύναμις) *potentia*, ex omnibus Dei attributis primum revelata. Singulis Attributis sua opera peculiari modo respondent.

¶ εἰς τὸ) Paulus directe excusationem adimit, non solum de eventu aliquo loquitur. Et hoc colon εἰς τὸ - habet se instar propositionis ad v. seqq. Constr. cum Φανερόν εἶναι.

¶ ἀναπολογήτες, *inexcusabiles*) Sic quoque de Judæis, c. II. 1.

21 διότι) Hoc διότι reassumitur ex v. 19. Non ignorantes, sed scientes peccarunt.

¶ θεὸν ὡς θεὸν, *Deum ut Deum*) Hæc est ἡ ἀλήθεια, *veritas*, summa convenientia: ubi naturæ divinæ respondet cultus. conf. Gal. IV. 8, *non naturā*, de contrario.

¶ θεὸν, *Deum*) æternum, omnipotentem, glorificationē & gratiarum actione celebrandum.

¶ ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, *glorificaverunt aut gratias egerunt*) Gratias agere debemus ob beneficia: *glorificare* ob ipsas virtutes divinas. contra Hobbesium. Si esse posset mens aliqua extra Deum, a Deo

a Deo non creata, ea tamen teneretur ad laudandum Deum.

¶ ἢ) aut saltem.

¶ ἐματαιώθησαν) Hoc verbum, & ἐσκοπίθη, habent vim reciprocam. ἕβη μάταια, ματαιῶσαι, sæpe dicitur de idolis, eorumque cultu & cultoribus. 2 Reg. XVII. 15. Jer. II. 5. nam objecto suo conformatur mens. Ps. CXV. 8. Ματαιίτης opponitur τῷ δόξᾳ ἐν ἀσύνετῃ καρδία, τῷ εὐχαρισεῖν.

¶ διαλογισμοῖς, cogitationibus) variis, incertis, stultis.

22 Φάσκοντες) profitentes.

¶ ἐμωράθησαν) LXX, Jer. X. 14 ἢ ἐμωράθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ γνώσεως-ψευδῆ ἐχάνευσαν - μάταιά ἐστιν, ἔργα ἐμωραίνοντα. Passim in hac epistola alludit Paulus ad extrema Iesajæ & prima Ieremie capita: ex quo apparet, recentem tum ab eorum lectione fuisse sanctum Dei hominem.

23 ἠλάξαν, mitarunt) summâ stultitiâ. Ps. CVI. 20. Jer. II. 11. Eadem impietas & eadem pœna tres habet gradus. In primo emphasin habent hæc verba: καρδία: καρδιῶν: v. 21. 24. ἐδόξασαν & δόξαν, & ἀπμάζοντες τὰ σώματα. v. 23. 24. In secundo, μετήλαξαν, cuius verbi iteratio, non tamen sine differentia figuræ simplicis & compositæ, talionem exprimit, v. 25. 26. ut ὡς ἄ iteratum, ibid. In tertio, ἐκ ἐδοκίμασαν & ἀδέκιμον. v. 28. In singulis pœnam exprimit τὸ παρέδωκε. Si homo Deum non ut Deum colit, sibi ita relinquitur, ut se hominem abjiciat, & a Deo, ad cuius imaginem factus erat, quam longissime discedat.

¶ τὸ δόξαν ἔα φθάρτα, gloriam incorruptibilis) Perfectiones Dei vel positivis vel negativis terminis exprimuntur. He-

bræ lingua positivis abundat: negativos fere per periphrasim reddit.

¶ ἐν) Hebr. 3 Lat. pro, cum. sic ἐν, v. 25:

¶ ἀνθρώπων - ἐρπετών, hominis - reptilium) Climax descendens. corruptibilis const. etiam cum volucrum ἔσ. Sæpe formam hominis, avis, quadrupedis, serpentis, commiscuerunt.

¶ ὁμοιώματι εἰκόνι) similitudine imaginis) Imago est concretum: similitudo abstractum. quo majori similitudine imago refert creaturam, eo apertius aberrat a vero.

24 διὸ, propterea) Peccati alia pœna est ex consequentia physica, v. 27 not. oportebat: alia insuper ex iustitia vindicativa, ut h. l.

¶ ἐν ἐπιθυμίαις, in concupiscentiis) ἐν, non εἰς. Iam aderant αἱ ἐπιθυμίαι, concupiscentiæ. Quales deos fingebant, tales erant ipsi homines.

¶ ἀκαθαρσίαν, impuritatem) Sæpe conjungitur impietas & impuritas: 1 Thess. IV. 5. cognitio Dei & puritas mentis. Matth. V. 8. 1 Ioh. III. 2.

¶ ἀπμάζοντες, debonestare) Oppositum honor. 1 Thess. IV. 4. Homo non debet se projicere. 1 Cor. VI. 13 f.

¶ ἐν εαυτοῖς, in se ipsis) per scortationem, mollitiem & alia flagitia. Quam juste! qui Deum inhonestant, puniuntur de se ipsis. Ioh. Cluverus.

25 τὸ ἀλήθειαν, veritatem) quæ jubet Deum colere TANQVAM Deum.

¶ ἐν τῷ ψεύδει, in mendacio) Mythologiæ pretium. ἐν, Lat. cum.

¶ ἐτεβάθησαν, coluerunt) interne.

¶ ἐλάτρευσαν, serviverunt) externe.

¶ ὡς) præter, præ. c. XIV. 5.

26 πάθη ἀτιμίας, passiones ignominie) Vid. Gerberi lib. unerkannte Sünden, T. I. cap. 92, Von der geheimen Vnzucht. Talium plena sunt gentilium scripta.

¶ ἀπμίας, ignominie) Oppositum πμῆ, honor. 1 Thes. IV. 4.

¶ θήλειαι, femine) In peccatis arguendis sæpe scapha debet scapha dici. Pudorem præposterum ii fere postulant, qui pudicitia carent. Paulus Romam adhuc non visam sic apertius scribit, ineunte epistola, quam usquam antea. Gravitas & ardor stili judicialis, proprietate verborum non violat verecundiam.

¶ χρεῖσιν, usum) Subaudi, sui. sed est ellipsis. causam habes 1 Cor. XI. 9. *Vtendum*, non fruendum. Gravitas stili sacri.

27 ἐξεκαύθησαν, exarserunt) πυρώσει abominanda.

¶ τ' ἀχρημοσύνην, turpitudinem) cui ipsa corporis & membrorum conformatio reclamat.

¶ ἡν ἔδει) quam oportuit, naturali sequela.

¶ τῆς πλάνης, erroris) quo aberrarunt a Deo.

¶ ἀπελαμβάνοντες) Verbum appositum, de Gentibus: ut ἀποδώσει, respectu Iudæorum. c. II. 6. In utroque verbo ἀπὸ eandem vim habet.

28 ἔχειν, habere) Antitheton, παρέδωκεν, tradidit. ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, habere in agnitione, plus notat, quam ἐπιγνώσκω, agnoscere. Non plane deerat agnitio: sed in ea non ita profecerunt, ut Deum haberent. v. 32.

¶ ἀδόκιμον) Vt ἀδύνατος, ἄπιστος & similia, & active & passive valent, sic quoque ἀδοκιμῶ. Hoc loco active notatur mens, quæ probat minime probanda; cui relictus sunt, qui maxime probanda non probantur. Hoc ἀδόκιμον tractatur v. 32, συνειδόκεσι ποιῆν τὰ μὴ καθήκοντα, tractatur v. 29-31.

¶ τὰ μὴ καθήκοντα) Μείωσις.

29 πεπληρωμένως) Grande verbum. μεῖως, μοχ.

¶ ἀδικία, injustitia) Hoc, justitiæ oppositum, primo loco ponitur: immisericordia, ultimo. *Injustitia* habet vitam: *injustitia* mortem. v. 32. Tota Enumeratio ordinem habet sapientem, per membra novem, in affectibus: duo, in sermone: tria, respectu Dei, & sui, & proximi; & duo, in rebus gerendis: sex, respectu necessitudinum. Confer de contrariis, c. XII. 9 seqq.

¶ πονηρία - κακία) πονηρία est nequitia, ejus, qui alteri, etiã sine suo commodo, nocere gaudet. κακία est vitium, quo alter alteri nil boni conferre potest. πλεονεξία denotat avaritiam proprie, ut sæpe apud Paulum. alias rarius hoc peccatum ab eo redargueretur. Solet autem jungere cum impuritate. nam homo extra Deum quærit pabulum in creatura materiali, vel per voluptatem vel per avaritiam. bonum alienum ad se redigit.

¶ κακοηθείας) κακοηθεία, κακία κεκυρμένη. Ammonius. aliena omnia male arripens: se alteri molestam exhibens.

30 ψιθυρίας, susurriones) clam.

¶ καταλάλας, detractores) aperte.

¶ θεοσυγείς) qui odiosos se exhibent contra Deum.

¶ ὑβρις) qui omnia bona & salutaria contumeliose a se repellunt.

¶ ὑπερηφάνης) qui se efferunt supra alios. De hoc vitio, & aliis, quæ hic notantur, vid. 2 Tim. III. 2 seqq.

¶ ἀλαζόνες) arrogantes, ad res magnas & bonas.

¶ ἐφευρετὰς κακῶν) inventores malorum, novarum voluptatum, novorum quæstuum, novarum artium nocendi, v. gr. in bello. 2 Macc. VII. 31 Antiochus dicitur πάσης κακίας εφευρετὴς γενόμενος εἰς τὰς ἑβραίας.

30, 31 γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀσόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεημονας, πατερι-

parentibus inobedientes, insipientes, refractarios, sine affectione, irreconciliabiles, immisericordes) Duo terniones, prior apud inferiores; alter apud superiores.

31 ἀσυνήτερος) Verbo ἀσυνήτεων LXX Hebraeorum חסר & חסר exprimunt.

32 δικαίωμα, jus) Regale divinum, quod Deus virtutes probat, vitia odit, improbos morte afficit, jure meritoque, ut ostendat se non esse injustum. Nam dum nefarios morte punit, ipse justificatur. Id Regale etiam gentibus cognitum.

¶ ὅτι) nempe quod.

¶ πρῶτον περὶ πρῶτον) Hoc verbum, ποιῶσιν interjecto repetitum, accurate exprimit petulantiam flagitiosorum, divinae justitiae prorsus contrariam. ποιῶσιν, etiam affectu & ratione. Eadem differentia verborum, c. II. 3.

¶ θανάτου, morte) Lev. XVIII. 24 f. Act. XXVIII. 4. Subinde improbissima quaeque stirps ex genere humano eradicatur, & tota posteritas ex iis propagatur, qui minus mali fuerant.

¶ ἀλλὰ καὶ, sed etiam) Pejus est συνευδοκεῖν, approbare. nam qui malum patrat, sua sibi cupiditate abducitur, non sine elencho in se ipsum vel etiam in alios, (conf. *judicans*, c. II. 1.) & cum approbatione legis. coll. c. VII. 16. sed qui συνευδοκῶσιν live approbat, corde & ore, malitiae fructum habet ipsam malitiam, eaque pascitur, & suum reatum alieno cumulat, aliosque in peccando inflammat. pejor est, qui & se & alios, quam qui se unum perimit. Haec vero mens est reproba. Conjugata, ἀδικίμων & συνευδοκῶσι. v. 28 not. Huic approbationi opponitur *judicatio*. c. II. 1. Gentes non modo faciunt, sed etiam approbant: Iudaeus judicat quidem, non approbens; sed tamen facit.

¶ πῶς πρῶτον, facientibus) sibi & aliis. conf. Es. III. 9.

CAP. II.

1 Διὸ, quapropter) Transit Paulus a Gentibus ad Iudaeos, ut totus sermo subsequens ostendit: & tamen particulam ponit non transitivam, sed illativam; quarum haec, ut valentior, illam absorbet. Gentilis facit mala: Iudaeus facit mala. Deinde v. 6 fs. utrosque, Gentes & Iudaeos, complectitur.

¶ ἀναπολόγητος, inexcusabilis) Defensionem quaerit homo.

¶ ἄνθρωπε, homo) De gentilibus capite I in tertia persona locutus, cum Iudaeo in secunda singulari agit, uti lex ipsa. conf. c. III. 19. Sed communi eum nomine appellat, coll. c. I. 18. neque *Iudaeum* agnoscit. v. 17. 28. Eadem differentia tertiae & secundae personae recurrit v. 14. 17. Non dissimile est illud, quod gentes differuntur ad iudicium extremum, v. 16. Iudaeis iudicium etiam praesens ex lege intentatur. v. 2.

¶ ὁ κριτὴν, qui iudicas) remotus a *complacentia*, c. I. 32. Paulus gravi verbo utitur. Iudaeus se Graeco praefert, v. 19 f. id Paulus jam appellat *iudicium*: eoque viam sibi facit ad iudicium Dei ostendendum. Philastiae est, quod homo, quo alios sese peiores putat, eo se meliorem existimat. Gal. VI. 4. Est paregmenon. nam sequitur, *κατακρινεις*. Conf. c. XIV. 22. 23. 1 Cor. IV. 3. XI. 29 f. Iac. II. 4.

¶ ἕτερον, alterum) qui ad te nil attinet: cujus apertior injustitia te nil juvat: ethnicum.

2 ἴδωμεν) scimus; te, o homo *judicans*, non docente.

¶ τὸ κρίμα ἔθεός) *iudicium Dei*; non tuum, qui te excipis.

¶ κατὰ ἀλήθειαν) *ad veritatem summam*, nullo discrimine. *δικαίον*, *justum*, v. 5. 6.

11. & secundum interna, non solum externa. v. 16.

3 σὺ) *tu*, prægentili. quisque se ipse vel sine causa excipit: & sibi assentatur, etiam si ipse nesciat, quare.

¶ ἐκφύγη; *effugies?*) per rimas, quas quaris. Φεύγει *fugit* reus omnis: ἐκφύγει *effugit*, qui absolvitur.

4 ἦ) *an*. Homines facile fiunt *contemptores* bonitatis, dum iudicium divinum non sentiunt. Particula *an*, ἦ, proprie disjungit opinionem vanam *effugiendi*, & *thesaurizationem iræ* apertam, per abusum ipsius bonitatis.

¶ χρηστότης, ἀνοχῆς, μακροθυμίας, *benignitatis, tolerantiae, longanimitatis*) quum tu & peccasti & peccas & peccabis. mox hæc omnia significat τὸ χρηστὸν, *benignitas* Dei. Etiam ii potuere & debuere resipiscere, qui olim damnabuntur.

¶ ἀγνοῶν, *ignorans*) Miratur Paulus hanc ignorantiam.

¶ ἀγει) *ducit* suaviter: non cogit necessitate.

5 δε, *sed*) Antitheton inter *divitiarum bonitatis* contemptum & inter *thesaurum iræ*.

¶ σκληρότητα, *duritiam*) Antitheton, *χρηστῶν*.

¶ ἀμετανόητον καρδίαν) Antitheton, *μετανοίας*. Volebat dicere, *ἀμετανοησίαν*, a quo verbo recentiores non abhorrent: sed Paulus vitavit verbum insolens.

¶ θησαυρίζεις, *colligis*) et si tu, o homo, putas te colligere beata omnia. O quid potest homo colligere tot horis vitæ suæ, in utramque partem! Matth. XVIII. 24. 1 Tim. VI. 18.

¶ σεαυτῷ) *tibi ipsi*, non alteri, quem iudicas.

¶ ὀργὴν - ὀργῆς, *iram - iræ*) Δεινότης sermonis, magna vi. Cur multi non sentiunt iram? nondum est *dies iræ*. erit autem.

¶ ἐν ἡμέρᾳ) *ἐν*, de tempore, præfens no-

tat: *eis*, futurum. Ille dies præfens est Deo Potest autem hoc construi etiam cum ὀργὴν.

¶ ἀποκαλύψεως, *revelationis*) Quum Deus revelabitur, occulta hominis revelabuntur. v. 16.

¶ καὶ δικαιοκρισίας) Particulam καὶ requirit antitheton: v. 4, τῆς χρηστότης, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας v. 5, ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας. Ἀνοχὴ & ἀποκάλυψις respiciunt Deum, & inter se conferuntur, ut ἀνοχὴ & ἐνδειξις c. III. 25 sc. μακροθυμία & δικαιοκρισία spectant peccatorem: χρηστότης & ὀργὴ ponuntur generatim: Quare non fuit omittenda καὶ particula a quibusdam: quam exhibet etiam Orig. c. Cels. in ms. Basileensi, ut docet Sam. Battierius in Biblioth. Brem. Class. VI, p. 98. Novatum δικαιοκρισίας verbum in re a mortalibus antea non agnita notat Erasmus.

6 ὅς ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ) Sic LXX plane Prov. XXIV. 12. it. Ps. LXII. 14: σὺ ἀποδώσεις κτλ. Dictum hoc, & v. 11, inprimis sæpe citatur.

¶ ἀποδώσει) *reddet*: non modo *dabit*, sed *retribuet*.

¶ κατὰ, *secundum*) Paulus describit eos, qui vel vitam vel mortem consequentur generaliter, & pro captu eorum, cum quibus hoc loco res ei est, præscindens adhuc a speciali ratione salutis obtinendæ vel amittendæ. Ergo hic locus non facit pro merito operum.

7, 8 πῆς μὲν πῆς δὲ, *his quidem - iis vero*) Majus discrimen, quam multi nunc putant.

7 πῆς) sc. οὖσι, coll. v. seq. nam κατὰ (vid. Act. XXV. 23.) hinc fere ponitur, ut ἐξ, v. seq. nisi quod ἐξ sonat quiddam peccatori naturale; κατὰ, quiddam superveniens. Differentiam videbis, si particulas inter se permutaveris: ἐξ ὑπομονῆς κτλ.

Ita πῖς & ζητῶσι stant in appositione, per asyndeton.

¶ ὑπομονὴν ἔργα, *patientiam operis*) Sic *patientia spei* i Theff. I. 3. ὑπομονή, *patientiam*, includit h. l. obedientiam, constantiam, eamque submissam.

¶ ἔργα, *operis*) Magna vis in singulari numero. Phil. I. 6. Ap. XXII. 12.

¶ δόξαν, *gloriam*) Constructio: πῖς δόξαν κτλ. ζητήσιν, (*ἀποδώσει*) ζώην iis, qui *gloriam* &c. *querunt*, (*reddet*) *vitam*. Amor purus non excludit fidem, spem, desiderium. i Cor. XV. 58.

¶ ζητῶσι, *querentibus*) cum tu, Iudæ, tibi non opus esse quaesito putes.

8 πῖς δὲ ἐξ ἐρίθειας, *iis vero qui sunt ex contentione*) Horrui Paulus expresse dicere: *Deus reddet iis*, qui sunt *ex contentione*, *mortem sive æternam perniciem*. quare eam rem conscientie peccatoris ex-antitheto præcedente subaudiendam relinquit; *reddet*, non sanè vitam æternam: sermonemque flectit ad ea quæ sequuntur. Itaque πῖς h. l. vim habet ἢ præfixi, notantis *quod attinet*, conf. c. IV. 12 not. Ideo non incommode sequitur, ἐπὶ πᾶσαν. nam sic quoque Ex. XX. 5, ἐπὶ πῖνα, ἐπὶ πείτην καὶ πᾶρτην γενεαν, πῖς μισῶσί με. Porro ἐκ, *ex*, ut v. 27 & sæpe, notat partem sive sectam: iis, qui sunt ex parte sive natione contentiosa, tui, Iudæ, similes, Deo refragantes. Character pseudojudæismi, inobedientia, contumacia, impatientia.

¶ τῇ ἀληθείᾳ: τῇ ἀδικίᾳ, *veritati: iniustitiæ*) Sæpe hæc duo inter se opponuntur. i Cor. XIII. 6. 2 Theff. II. 10. 12. *veritas continet iustitiam*: & *iniustum* connotat *mendacium*.

¶ θυμὸς καὶ ὀργή) LXX, Ps. LXXVIII (LXXVII) 49: θυμὸς καὶ ὀργὴν καὶ θλίψιν. θυμὸς infligit pœnam: ὀργὴ persequitur

culpam. Vocabulorum proprietates perspicitur ex Eph. V. 31. 32. ubi τῇ ὀργῇ opponitur τὸ χαρίζεσθαι, & τῷ θυμῷ τὸ εὐσωπάζεσθαι. θυμὸς Stoicis definitur ὀργὴ ἀρχομένη. Nec aspernandum illud Ammonii, θυμὸς μὲν ἐστὶ πᾶσα καρδιά, ὀργὴ δὲ πολυχρόνιον μνησικακία.

9 θλίψις καὶ σενοχωρία, *afflictio & anxietas*) θλίψις, *afflictio*, in præsens: σενοχωρία, *anxietas*, de futuris. θλίψις, *afflictio* premit: σενοχωρία *astuat & urget*. Iob XV. 20 seqq. Argumentum est in his verbis, de ultrice iustitia Dei. nam ira Dei eo tendit, ut creatura peccans, iram & omnia adversa experiens, discat odisse se ipsam, quod contra Deum fecerit. quod iustissimum odium suum quamdiu creatura fugit, in pœna est.

¶ πᾶσαν ψυχὴν, *omnem animam*) Hoc vocabulo adjuvatur universalitas sermonis. c. XIII. 1.

¶ πῶτον, *primum*) Sic Psalm. XCIV. 10: *Qui gentes punit, nonne punit (vos in populo?) Iudæi particeps Græcus.*

10 δόξα δὲ καὶ τιμὴ, *gloria vero & honor*) *Gloria*, ex divino beneplacito: *honor*, ex divina remuneratione: & *pax*, in præsens & in perpetuum. Nam δὲ, *vero*, exprimit oppositionem inter *ira & gloriam*, *indignatio & honor*, *afflictio anxietasque & pax*. coll. c. III. 17. 16. quorum lata spectantur, ut ex Deo proficiuntur; adversa, ut ab homine perfentiscuntur. Sed cur opponuntur *honor & dolor*; quum honoris contrarium sit ignominia, voluptatis dolor? Resp. Sic Es. LXV. 13 *gaudium (& honor) pudori (& dolori) opponitur*: utraque parte concise expressa & ex opposito suo supplenda. Præterea in bonorum genere summum est honor; in pœnarum genere, dolor: & summus gradus, inferiores includens, summo gradui opponitur. sic *gloriantio & vā*. i Cor. IX. 16.

9, 10 *καπεργαζομένους· εργαζομένους*) Differentia horum verborum facilius sentitur, quam explicatur: facilius ridetur, quam refutatur. Alia differentia: de pœna dicitur, ἐπὶ ψυχὴν nam pœna *incumbit*, & anima feret invita: de præmio, *πᾶσι τῶν εργαζομένων*, datus commodi.

12 ὅσοι γὰρ, *quotquot enim*) Gentes: ὅσοι *quotquot*, Iudæi.

¶ ἀνόμως) Hoc bis ponitur per antanacrasin, hoc sensu, *ὄχι ἐν νόμῳ, οὐ διὰ νόμου*, ut patet ex antitheto.

¶ ἡμαρτυν) *peccarunt*: præteritum, pro iudicii tempore.

¶ καὶ ἀπολένται, *etiam peribunt*) *etiam* notat convenientiam modi peccandi & intereundi. & *peribunt* ait: neque enim commodum erat dicere, *ἀνόμως, sine lege iudicabuntur*; ut mox apte dicit, *per legem iudicabuntur*.

¶ ἐν νόμῳ) *cum lege*, non *ἀνόμως*. i. e. cum legem haberent.

¶ διὰ νόμου, *per legem*) c. III. 20.

13 ὅτι γὰρ, *non enim*) Valde exstans Propositio. cuius verba etiam ad gentes spectant; sed ad Iudæos præcipue accommodantur. de illis v. 14. fide his v. 17. f. quare etiam versus 16 a versus 15 pendet, non a versus 12. Multa turbarunt, qui a v. 14. immo a v. 13. ad fin. v. 15. parentheseos septem statuerunt.

¶ οἱ ἀκροαταί, *auditores*) otiosi, quamlibet seduli.

¶ ἔ νόμος) Observari debet articulus vocabulo νόμος modo additus, modo non additus.

¶ παρὰ τῷ θεῷ, *apud Deum*) v. 2.

¶ ποιηταί, *factores*) nempe, *si* homines se præstiterint *factores*. c. X. 5. Possunt *facere* ea, *quæ sunt legis*: sed totius legis *factores* præstare se non possunt.

¶ δικαιωθήσονται, *justificabuntur*) Hoc

verbum, nomini *δίκαιοι, ipso facto justos* denotanti, contradistinctum, involvit conditionem præstandam, & *tum* subsecuturam in die iudicii divini declarationem *justorum*.

14 ἴταν, *quum*) Postquam Paulus iudicium iudicii contra gentes perversum refutavit, nunc verum iudicium divinum ostendit, contra eandem. De gentibus agitur hic magis directe ad gentes convincendas; & tamen, quod his obiter conceditur, eo fine conceditur, ut Iudæus peragatur gravius: sed v. 26 de gentibus plane incidenter, ad convincendum Iudæum. quare hic ponitur ὅταν, *quum*; illic, *ἔάν, si*.

¶ γὰρ, *enim*) Causam reddit, cur etiam a gentilibus postuletur, ut sint *factores legis*. nam quum vel tantillum faciunt, obligatos se esse recognoscunt. Et tamen docet, illos per legem naturæ sive per se ipsos justificari non posse. Sunt quatuor sententiæ: *quum - hi - qui - una testante*. secunda declaratur per tertiam, prima per quartam.

¶ ἐθνη) Non, τὰ ἔθνη homines aliqui ἐξ ἐθνῶν. Et tamen nullus est, qui plane nihil faciat *ἐκ τῷ νόμῳ*. Noluit dicere *ἐθνικαί*, quod solet in pejorem partem accipi.

¶ μὴ νόμον νόμον μὴ, *non legem: legem non*) Ne hic quidem commutatus verborum ordo ratione caret. priore loco *emphasin* habet *non*, ut amplificetur illud *non habere*: altero loco *emphasin* habet *legem*, in antitheto ad *sibi ipsis*. Sic quoque νόμος modo sine articulo, modo cum articulo, non sine causa dicitur. v. 23. 27. III. 19-21. VII. 1 seqq.

¶ Φύσει, *natura*) Constr. *μὴ νόμον ἔχοντα Φύσει, non legem habentes natura*, plane ut v. 27, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία, *ex natura præ-*

πραγματιαν, contra ac Syrus, *ex natura legem faciens*. Gentes sunt *natura* (i. e. per se, ut nascuntur, non ut homines, sed ut gentes) legis (scriptæ) expertes: cum Iudæi sint *natura* Iudæi, Gal. II. 15. adeoque legem (scriptam) habcant *natura*. conf. c. XI. 24 fin. Neque tamen periculum est ullum, ne vis illa constructionis, quam plerique sequuntur, *natura ea, que sunt legis, faciant*, intereat. nam quod gentes, legem non habentes, faciunt, sane *natura* faciunt. *Legis* vocabulum non philosophico, sed Hebraico usu venit apud apostolum: itaque appellatio *legis naturalis* non exstat in Scriptura sacra: v. 12. res ipsa est vera.

¶ *ποῦν, faciant*) non solum opere, sed etiam motibus intimis. v. 15 fin.

¶ *ἐπι, bi*) Hæc vocula nomen collectivum ἐθνη, *gentes*, flectit ad sensum distributivum.

¶ *νόμος, lex*) Quod Iudæis est lex; id gentes ipsæ sunt sibi.

15 *ἐδεικνυνται*) *demonstrant*, sibi, ceteris hominibus, & Deo ipsi quodammodo.

¶ *τὸ ἔργον τῆς νόμου*) *opus legis*, legem ipsam cum sua activitate. Opponitur literæ, quæ est accidens.

¶ *γεγραπὸν, scriptum*) Nomen, non participium, nedum infinitivus. Alludit Paulus ex opposito ad tabulas Mosis. Hoc *scriptum* antecedit *factionem* eorum *que sunt legis*, sed postea quum quis aut fecit (aut non fecit,) sequitur *demonstratio*, & liquidius apparet permanens illa scriptura.

¶ *συμμαρτυρίας, una testante*) Allegoria. in iudicio sunt actor, reus, testes. testis, conscientia: accusant, vel etiam defendunt, cogitationes. *Natura & peccatum ipsum testatur*: conscientia *una testatur*.

¶ *αὐτῶν*) *ipsorum*.

¶ *τὸ συνειδήσεως, conscientia*) Nullam facultatum suarum minus in potestate habet anima, quam conscientiam. Sic *συνειδήσεις & λογισμοὶ* junguntur Sap. XVII. 11. 12.

¶ *ἑαυτῶν ἀλλήλων, inter se invicem*) sicut actor & reus. Hoc, ineunte commate, emphaticus causa ponitur, quatenus *cogitationes cogitationibus* implicata, opponuntur *conscientiæ ad legem* relata.

¶ *τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, cogitationibus accusantibus*) Resolvunt sic: *una testantibus cogitationibus, que accusant*: sed *cogitationibus accusantibus* stat per se.

¶ *ἢ καί, vel etiam*) Particula *etiam* concessiva ostendit, *cogitationes* longe plus habere quod accusent, quam quod defendant: ipsaque defensio (coll. 2 Cor. VII. 11, *defensionem*,) non est de toto, sed duntaxat de parte facti, quæ ipsa rursus debitores totius convincit. c. I. 20.

¶ *ἀπολογουμένων, defendentibus*) Exemplum, Gen. XX. 4.

16 *ἐν ἡμέρᾳ, in die*) Constr. cum *demonstrant*. neque enim obstat tempus præsens. v. 5. Ac sæpe Paulus dicit: *in die Domini*, quod plus dicit, quam *in diem*. 1 Cor. V. 5. conf. *coram* 1 Tim. V. 21 not. Quale quidque fuit, tale tum conspicietur, definitur & manebit. In illo die constabit illud in cordibus scriptum legis, apologiam etiam aliquam recte factorum conjunctam habens, quamvis homo in iudicio succumbat, semet accusatore, propter cetera. Idque infert accusationem vel etiam defensionem (a majori ad minus procedendo) in hac quoque vita constantem, quoties vel ipsum representatur homini iudicium futurum, vel præludia ejus in conscientia, homine inscio, aguntur. conf. 1 Joh. IV. 17. Ac sæpe ita loquitur Scriptura de futuris, speciatim de novissimis, ut ceteriora præsupponat. Iu-

dæis v. 5, ut Gentibus h. l. iudicium futurum intentatur.

¶ τὰ κρυπτά, *occulta*) *conscientiam* (& *cogitationes*. conf. 1 Cor. IV. 5. Confirmat hoc nexum versus hujus cum præc. Ex occultis vera qualitas actionum etiam ipsis plerunque agentibus ignota pendet. v. 29. Homines judicant ex manifestis, etiam de se ipsis. Iudicabuntur etiam manifesta; sed non tum demum: occulta, tum demum.

¶ τῶν ἀνθρώπων, *hominum*) etiam gentium.

¶ κατὰ, *secundum*) i. e. ut docet meum evangelium. Hoc incisum addit Paulus, quia hic agit cum homine Iesum Christum nondum cognoscente. Evangelium est prædicatio tota de Christo: & Christus iudex erit: & iudicium in gentes non tam in V. T. quam in N. T. declaratur. Idque dicitur evangelium Pauli, per Paulum prædicatum, etiam gentibus. Act. XVII. 31. Articuli omnes doctrinæ evangelicæ & articulus de iudicio extremo valde se invicem illustrant, atque hic ipse respectu fidelium plane est evangelicus. Act. X. 42. 1 Petr. IV. 5.

17 εἰ δε, *si vero*) *si*, coll. *quum*, v. 14. anaphoræ simile quiddam habet: nisi quod ὅταν, *quum*, plus ponit; εἰ, *si*, minus concedit. Post *si* sequitur ἔν, *ergo*, uti ἀλλὰ, *sed*, c. VI. 5. & δε, *vero*, Act. XI. 17. conf. Matth. XXV. 27. Et protafin longiorem, quæ ab εἰ, *si*, incipit, subsequens ἔν, *ergo*, in summam redigit.

¶ Ἰουδαίου, *Iudeus*) Hic apex Iudaicæ gloriationis (interposita ulteriore ejus descriptione, v. 17-20. additaque refutatione, v. 21-24.) ipse refutatur versu 25 seqq. Descriptio autem gloriationis constat bis quinque commatibus: quorum priora quinquē, *requiescis-lege*, ostendunt, quid sibi Iudæus sumat; reliqua totidem,

confidis-lege, ostendunt, quid is inde sibi amplius ad alios arroget. Vtrinque primum respondet primo, secundum secundo, & sic deinceps: atque ut quintum prius, *institutus*, sic quintum posterius, *habentem*, denotat causam: *quia sis institutus: quia habeas*.

¶ ἐπινομάζει) *Medium: hoc cognomine te vocas, & vocari gaudes*.

¶ ἐπινομάζει) *requiescis in eo, quod tibi angustiam intentat. pædagogum pro patre habes*.

¶ τῶν νόμων, *in lege*) Scienter Paulus hoc nomen frequentat.

¶ ἐν θεῷ, *in Deo*) ut qui tuus sit Deus.

18 τὸ θέλημα) *voluntatem*, i. e. quicquid jure placitum est. sic, *voluntas*, absolute, Matth. XVIII. 14. 1 Cor. XVI. 12. Hæc autem *voluntas* nulla est præter voluntatem Dei: sed ἐυλάβεια magna facit, ut Paulus non addat, *Dei*.

¶ δοκιμάζεις) *probas, approbas*.

19 ἐν σκότει) *in tenebris ignorantiae conata*.

20 μέγρωσιν) *Sumitur h. l. in bonam partem, respectu Iudæi gloriantis: informationem*.

¶ τῆ γνώσεως καὶ τῆ ἀληθείας, *cognitionis & veritatis*) ἐν δια δυνῶν. *veritas hoc loco dicit ἀκρίβειαν doctrinæ cognitæ; hodie, orthodoxium*.

21 ἔδιδάσκεις, *non doces*) *Metonymia consequentis. se ipse non docet, qui non facit*.

¶ κηρύσων, *prædicans*) *clare*.

21, 22 κλέπτεις μοιχεύεις ἱεροσυλεῖς, *furtum, adulterium, sacrilegium committis*) atrocissime peccas in proximum, te ipsum, Deum. Ad gentes Paulus ostenderat peccata primum contra Deum, deinde contra se, deinde contra alios. nunc ordinem invertit: nam peccata contra Deum, in gen-

gentibus apertissima sunt, in Iudæo non item.

¶ ὁ βδελουσόμενος, qui abominaris) etiam ore.

¶ τὰ εἰδωλα, idola) Iudæi a captivitate Babylonica ad nostra usque tempora idololatriam, cui antea dediti fuerant, abominantur. neque tamen non interfecerunt Christum, & evangelium gloriamque Dei oppugnant.

¶ ἱεροσυλεῖς, sacrilegium committis) quia Deo non das gloriam, quæ proprie Dei est.

24 τὸ γὰρ ὄνομα) Es. LII. 5. LXX, δι' ὑμᾶς διὰ παντός τὸ ὄνομα με βλασφημεῖται ἐν πῖσι ἐθνεσι. Conf. Ez. XXXVI. 20 f.

¶ καθὼς γέγραπται, sicut scriptum est) Convenienter hoc incisum hic in extremo ponitur, dere etiam per se evidente: ponitur autem ob Iudæos. c. III. 19.

25 ἀφελῆι, prodest) Non dicit: justificat. utilitas describitur cap. III & IV. Apud Iudæos (credentes) adhuc erat in usu circumcisio.

¶ εἰάν, si) Paulus non modo ad hominem, sed etiam ex sua sententia loquitur: & docet, falli eos, qui circumcisione nitantur, violata lege.

¶ ὡδραβάτης, transgressor) Verbum Iudæo horribile, v. 27.

26 ἡ ἀκροβυστία, præputium) id est, in-circumcisus. nam huc refertur αὐτῶ, ejus.

25, 26 γέγονεν) Præteritum: jam facta est. λογισθήσεται, futurum: censetur, justo iudicio.

27 κρινεῖ, iudicabit) Quos tu iudicas, ii te iudicabunt, versa vice, in iudicii die. v. 16. Matth. XII. 41 f. 1 Cor. VI. 2. 3.

¶ πλῆσα, perficiens) Grande verbum. Itaque εἰάν, si, v. 26. conditionalem vim habet, non affirmat.

¶ σέ, te) iudicem sui.

¶ τ) Articulus non pertinet proprie ad ὡδραβάτην, sed τ δια dicitur, ut ἡ ἐκ.

¶ δια) cum. habes literam, sed & abuteris. antitheton, ex natura, cum litera. tum, ἐν διαδουῖν, litera & circumcisione. De litera & spiritu, vid. ad c. VII. 6.

28 ὁ ἐν) Periphrasis adjectivi.

¶ ἐν σαρκί, in carne) Oppositum, cordis. v. 29.

29 ὅν, cuius) qui laudem quærit & habet non ex hominibus &c.

¶ ἐπαίν, laus) Alludit ad nomen Iudæus. ἤτιν laudabunt te Gen. XLIX. 8. Ideo addit ὅν, non ἤς. Resolv. Iudæus, qui in occulto est, est ille Iudæus, qui laudem habet, q. d. vera Iudæitas. Opponitur iudicio.

¶ οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, non ex hominibus) qui ubi se laudant, gloriantur. v. 17.

¶ θεῶ, Deo) qui cor spectat.

C A P. III.

I **T**i, quid) Frequens Paulo formula inducendi objectionem.

¶ ὅν) igitur. si circumcisio, lege non servata, si Iudæus, in aperto, non valet: quid hic habet, quid illa juvat? nulla ergo est Iudæorum prærogativa. negat Paulus consequentiam. Innumeræ sunt exceptiones, quas contra doctrinam hac epistola expositam perveritas Iudæica & humana profert. omnes eximit Paulus.

¶ τὸ περισσόν, præcipuum) ἢν præ gen-tibus.

2 πολὺ, multum) Neutro genere. sc. περισσόν. Refertur ad concretum, de Iudæo, magis quam ad abstractum de circumcisione, v. 1. de qua aget c. IV. 1. 9 f. Sic. c. II. 29, ἢν scil. ἰσδαῖα.

¶ πρῶτον) i. e. primum atque adeo præcipue. non semper sequitur deinde. V. 14 hoc loco Pauli instituto aptissima exponitur

tur prerogativa Iudæorum, (reliquæ sequentur c. IX. 4. 5.) ex qua ipsa eos mox, finita hac *πεθεραπεία*, tanto magis coarguet.

¶ *ἐπιστεύθησαν, credita sibi habent*) Cui creditur thesaurus, is eum potest vel fideliter & dextre tractare vel secus: ac Iudæi Scripturam V. T. varie tractarunt. Ita autem credita Iudæis *eloquia* Dei dicit Paulus, ut *ventura bona*, v. 8, in iis descripta, Iudæorum essent, si ea per fidem reciperent. fecundissima noëmata: Deus est verus, fidelis, credens sua verba hominibus, justus. homo est mendax, perfidus, diffidens, injustus.

¶ *λόγια*) Diminutivum. Responsa divina sæpe habuere brevitatem, ut in Vrim & Thummim. *λόγιον* etiam *sermo* de circumcissione & ceteris prerogativis Israëliitarum.

3 *τί γάρ;* *quid enim?*) scil. *dicemus*. v. 5, ubi item *μη, nun*, sequitur. sic *τί γάρ;* LXX, Iob XXI. 4.

¶ *έ, si*) Sic facile objiceret gentilis æmulus.

¶ *ἠπίσησαν*) Conjugata: *ἐπιστεύθησαν, ἠπίσησαν, ἀπίσια, πίσιν*.

¶ *πνές, quidam*) Euphemia. Atque fideles, quamvis multi, habentur ut *quidam* indefinite; quod non valde sub censum veniant. c. XI. 17. 1 Cor. X. 7. 1 Tim. IV. 1.

¶ *πίσω*) *fidem*, qua fient promissa & *venient bona*. Hæc fides manet, etiam si omnes homines sint *infideles*: manet, in primis respectu *fideliuum*. *Fidem Dei*, respectu *infidelium*, parum agnoscunt, qui universalem gratiam negant. Magni sane habenda est voluntas Dei antecedens etiam respectu reprobatorum. nam quod non habent, habere tamen poterant. quod ipsum magnam omnino prerogativam eis confert: atque eam si non tuerentur, *præcipuum* tamen illud

remanet, quod gloria Dei & gloria *fidei* Dei in eis illustratur. conf. *abundavit*. v. 7. *Præcipuum* non est nihili. Convenienter apostolus fidem Dei laudat, fidem nostram asserturus. Conf. 2 Tim. II. 13.

¶ *καταργήσεται; abolebit?*) Futurum; magna vi, in oratione negante. Immo ta Dei fides.

4 *μη γένοιτο*) Solus Paulus, ad Romanos duntaxat & Galatas, hac formula utitur.

¶ *γινέσθω, fiat*) in iudicio.

¶ *ὁ θεός ἀληθής, Deus verus*) vid. Ps. citand. v. 12. Hoc, & *mendax*, respicitur versu 7.

¶ *πᾶς ἄνθρωπος, omnis homo*) ne Davide quidem excepto. Ps. CXVI. 1. LXX, *πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης*. Hinc David 1 Sam. XXIV. 10 dicit, *verba hominis*, i. e. mendacium.

¶ *ὁπῶς - κρινεσθαί σε*) Sic LXX, Ps. LI. 6. Etiam illa sunt prophetica, quæ David in agone pœnitentiali oravit.

¶ *ἂν*) *si* usu veniat, si homo ausit experiri.

¶ *δικαιωθῆς - νικήσης, justificeris - vincas*) fidei & veritatis nomine. Humanus iudex iudicat ita, ut tantummodo fontis culpa pensetur, nec de sua ipsius ceteroqui iustitia agit: sed Deus iudicat ita, ut non magis iniustitia hominum, quam ipsius *iustitia* demonstretur. *νικᾶν* dicitur plerumque de *victoria* post aleam belli aut sponsionis aut ludi; h. l. de iudiciali victoria, quæ non potest non ad Deum pervenire.

¶ *ἐν τοῖς λόγοις σε*) Hebr. בְּדַבְרֵיךָ quo uno loco דַּבְרֵיךָ in Kal, extra participium, occurrit. i. e. *quem loqui instituis*, & homini te insimulanti iudicialiter respondere, hominemve peragere.

¶ *ἐν τῷ κρινεσθαί σε*) Hebr. בְּפַשְׁטֵיךָ Simul Deus & *κρίνει & κρινεται, κρίνεται*, media signi-

significatione, qualem habere solent verba *certandi*. κρινονται, qui in jure disceptant. LXX, Es. XLIII. 26. Iud. IV. 5. Ier. XXV, 31. Exemplum Mich. VI. 2. nec non 1 Sam. XII. 7. Ineffabilis benignitas, qua Deus ad hominem disceptandi causa descendit.

5 εἰ δέ, si vero) Nova hæc instantia per Judaicam personam elicitur ex verbo *justificeris*, v. præc.

¶ ἡ ἀδικία, *injustitia*) quæ committitur per *infidelitatem*.

¶ πῆρξμεν, *quid dicemus*) Ostendit Paulus, hoc præcipuum non obflare, quo minus Judæi sub peccato sint.

¶ ὁ ἐπιφύρων) *inferens iram*, in Judæos *infidèles*. Articulus vim habet. Est allusio ad Ps. VII. 11, ὁ θεὸς κριτὴς δικαίου, καὶ μὴ (Ἦν pro Ἦν) ἐπάγων ὀργὴν κατ' ἑκάστην ἡμέραν.

¶ κατὰ ἄνθρωπον, *secundum hominem*) Homo humanitus posset sic cogitare: Mea improbitas subservit gloriae divinae, eamque illustrat, ut tenebræ lucem: ergo non sum puniendus.

6 ἐπεὶ, *alioqui*) Consequentia nequitur a minori ad majus: vicissim a majori ad minus, 1 Cor. VI. 2.

¶ τὸ κόσμον, *mundum*) Nam etiam totius mundi, (Judæis oppositi, c. XI. 12.) *injustitia commendat justitiam Dei*: & Deus tamen totum mundum injustum judicat, idque juste. Gen. XVIII. 25. Immo in ipso judicio humana injustitia divinam justitiam maxime illustrabit. Justitiam divini judicii in mundum agnoscit Judæus: ostendit autem Paulus, eandem esse rationem judicii in Judæos non credentes.

7 εἰ γὰρ, *si enim*) Ætiologia, per sermocinationem proposita, ad confirmandam objectionem initio v. 5 inductam.

¶ ψεύσματι, *mendacio*) Quæ Deus dicit, vera sunt: hæc qui non credit, mendacem facit Deum, ipse mendax.

¶ π) i. e. *quid* etiamnum me purgo, quasi habeam, cur timeam? conf. π. ἐπι, cap. IX. 19. Gal. V. 11.

¶ καὶ γὰρ) *ego quoque*, cui veritas Dei revelata est; non modo ethnici.

¶ κρινομαι) Resp. κρινέσθαι. v. 4. 6. LXX, Iob XXXIX. 34, πῆρξ ἐγὼ κρινομαι;

8 καὶ μὴ, & non) *Subaud. sic facio; sicut* - sed intercedit commutatio numeri sive personæ, qualis c. IV. 17.

¶ καθὼς, *sicut*) Nonnulli calumniabantur Paulum; alii sic sentiebant, & suam sententiam a Paulo probari aiebant.

¶ Φασί τινες, *inquiunt quidam*) Hæc epistola in primis ea de causâ scripta est, ut tales contutaret Paulus.

¶ ἡμᾶς, *nos*) justitiæ Dei assertores.

¶ ὅτι) Hoc pendet præcisè a λέγειν.

¶ ποιῶμεν, *faciamus*) sine timore.

¶ τὰ κακά, *mala*) peccata.

¶ ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ, *veniant bona*) Eadem locutio LXX int. Ier. XVII. 6. Hoc volunt dicere calumniatores illi: Bona ad veniendum propensa sunt; sed mala viam eis debent præparare.

¶ τὰ ἀγαθὰ, *bona*) Gloria Dei.

¶ ὧν, *quorum*) i. e. eorum, qui faciunt vel etiam facienda dicunt mala, ut veniant bona.

¶ τὸ κρίμα) *Judicium*, quod isti velut *injustum* subterfugere conantur, singulariter eos corripit.

¶ ἔνδικον, *justum*) Sic Paulus consequentiam illam quam longissime amandat, & tales responsatores abrupte repellit.

9 πῆρξ; *quid igitur?*) Resumit initium v. 1.

¶ ὡς ἐχομεθα;) *habemus* quicquam prægentibus?

¶ & πάντως) *Pάντως* recidit in negativam; non contra.

¶ *περηπασάμεθα*) ante convicinus, quam Iudaorum prerogativam commemoravi. Paulus agit cap. I & II. tanquam severus Procurator iustitiæ divinæ; sed tamen noluit singulari numero uti. plurali numero assensum fidelium lectorum exprimit. πάντας, omnes Iudæos, omnes Græcos.

¶ *ὕφ' ἀμαρτίαν*) ὑπὸ notat subjectionem tanquam sub tyrannidem peccati.

10 καθώς, sicut) Sub peccato omnes esse, ex vitiis in genere humano semper & ubique grassatis evidentissime arguitur: perinde ut sanctitas Christi etiam interna describitur per innocentiam sermonum & actionum. Recte igitur allegat Paulus Davidem & Iesajam, tametsi de sua aetate queruntur, idque cum exceptione piorum. v. 4 seqq. Nam querela illa exprimit, quales Deus de cælo despiciens inveniat, non quales gratia sua faciat.

10 (ὅτι ἔκ ἐστι δίκαι) ἔδὲ εἰς κτλ.) Ps. XIV. 2. f. LXX, ἔκ ἐστι ποιῶν χρηστότητα, ἔκ ἐστιν εως ἐνός. - εἰ ἐστι συνίων ἢ ἐκζητῶν τὸ θεόν. - ἐνός. Genus, non est iustus. sequuntur partes: affectus & studia, v. 11. 12. sermo, v. 13. 14. actiones, v. 16. 17. gestus & natus. v. 18.

¶ *δικαί*) iustus) aptum verbum, in sermone de iustitia.

¶ *ἔδὲ εἰς, ne unus quidem*) Quis hinc excipiat quenquam? v. 23. ne unus quidem sub cælo. Vel unius vel certe paucorum exceptio posset omnibus favorem conciliare: nunc ira eo major.

11 ἔκ ἐστιν ὁ συνίων, non est intelligens) Sunt sine intellectu ad bonum.

¶ *ἔκ ἐστιν ὁ ἐκζητῶν, non est exquirens*) Sunt sine voluntate ad bonum. exquirere significat, Deum esse ἵππο Es. XLV. 15.

12 ἐξέκλιαν, declinarunt) exierunt. Declinatio supponit, omnes antea rectos fuisse.

¶ *ἅμα*) simul, uno tempore.

¶ *ἠχρειώθησαν, inutiles facti sunt*) non habent vires redeundi ad bonum. Et contra his omnibus partibus hærent in malo, vel intus vel etiam aperte. Evaserunt ἀχρεῖσι, ad usum inepti. Conjugatum μοχ, χρηστοῦς.

13 τὰ φθ - ἰος - αὐτῶν) Sic LXX, Ps. V. 10. CXL. 4.

¶ *ἀνεωγμέν*) modo reiectum, eoque foetidissimum sepulcrum.

¶ *ὁ λάρυγγ, guttur*) Observa seriem sermonis ex corde manantis per guttur, linguas, labia. totum, os. magna peccati pars in verbis est.

¶ *ὕπὸ τὰ χεῖλη*) sub labiis. nam in labiis mel est.

14 ἂν τὸ σῶμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει) Ps. X. 7. LXX, ἔ ἀρᾶς τὸ σῶμα αὐτῶ γέμει καὶ πικρίας καὶ δόλχ.

¶ *τὸ σῶμα, os*) Hoc & seq. versu describitur vis, ut v. 13 fraus.

¶ *ἀρᾶς, execrationis*) in Deum.

¶ *πικρίας, amarulentie*) in proximum.

15-18 ὅζεις - ἔκ ἐγνωσαν) Es. LIX. 7. 8. LXX, οἱ δὲ πόδες αὐτῶν - ταχινοὶ ἐκχέαι αἵμα - σύντριμμα - ἔκ οἶδασι. Sic, de pedibus, Prov. I. 16.

16 σύντριμμα καὶ πάλαιπωρία) ἄβη τῷ vastitas & destructio.

17 ἔκ ἐγνωσαν, non cognoverunt) nec sciunt, nec scire volunt.

18 οὐκ - αὐτῶν) Sic LXX, Ps. XXXVI. 2, οὐκ - αὐτῶ.

¶ *φόβ*) timor) nedum amor, de quo multo minus scit natura. Compluribus ex locis, ubi vitiositas humana vel per querelam Dei & Sanctorum, vel per confessionem pœnitentium exprimitur, partem verborum perscripsit Paulus, reliqua omnia ex iisdem locis repetenda innuens.

¶ *ὁ φ*

¶ ὀφθαλμῶν, oculis) Verecundiæ sedes in oculis est.

19 ὅσα) *quacumque*. Multa Legis testimonia modo cumulavit.

¶ νόμου, lex) Ergo testimonium v. 10 f. ex Psalmis productum Iudæos pulsât: neque hi putare debent, Gentes in eis accusari. Paulus contra gentes nullum posuit dictum scripturæ; sed illic egit ex lumine naturæ.

¶ νόμου - νόμῳ) Δεινότης.

¶ ἴνα, ut) Virget Iudæos.

¶ σώμα) os, amatum, v. 14. & tamen gloriabundum. v. 27. Iudæi maxime notantur, ut per mundum gentes.

¶ γένηται, fiat) Mundus semper est obnoxius: sed fit, peragente eum lege.

¶ πᾶς, omnis) ne Iudæis quidem exceptis.

20 διῶ) *propterea, quia*.

¶ νόμου) legis, indefinite, maxime moralis: v. 19.9. c. II. 21 f. 26. quæ sola non aboletur: v. 31. ejus operibus Abraham præditus erat ante circumcisionem susceptam. Paulus negans justificari nos ex legis operibus, fidei oppositis, non legi ulli, totam legem dicit, ejus partes potius, quam species erant ceremonialis & moralis. quarum illa, ut jam tum abrogata, non ita veniebat sub censum; hæc non sub ea ratione nos obligat, ut est per Moysen data. Opera legis plane nulla habemus: nam lex nullas dat vires. Non sine causâ Paulus opera memorans toties legis addit. his enim nitebantur adversarii; meliora, ex fide & justificatione provenientia, nesciebant.

¶ ἐν δικαιοθῆσεται, non justificabitur) De significatione hujus verbi vid. ad Luc. VII. 35. Apud Paulum certè manifesta est significatio judicialis. v. 19. 24 f. c. IV.) cum contextu, De tempore futuro conf. v. 30 not.

¶ πᾶσα σὰρξ, omnis caro) Synonymon

mundi, v. 19. sed cum connotatione causæ: mundus ejusque justitia est caro. ergo non justificatur ex se.

¶ ἐνώπιον αὐτοῦ, coram illo) C. IV. 2. II. 29.

¶ νόμου) legem, ob id ipsum datam.

¶ ἐπίγνωσις) Agnitio peccatorum non justificat per se, sed justitiam deesse sentit & confitetur.

¶ ἁμαρτίας, peccati) Peccatum & justitia directe & adæquate inter se opponuntur. at peccatum involvit & reatum & vitium: itaque justitia dicit oppositum utriusque. Præclare Apol. A. C. *Bona opera*, inquit, *in sanctis sunt justitiæ, & placent propter fidem. ideoque sunt impletio legis.* hinc δικαίον est justum facere, sive justificare; prorsus congruente huic notioni forma verbi in *ω*, nec difficultas est in verbo derivato, sed in δικαιο. Is igitur, qui justificatur, traducitur a peccato ad justitiam, id est, & a reatu sive noxa ad innocentiam, & a vitio ad sanitatem. Neque est homonymia sive notio duplex, sed implex & idem prægnans significatus in vocabulis peccatum & justitia. qualis etiam passim obtinet in vocabulo ἀφεσις *remissio* & in verbis eam denotantibus, ἀγιάζω, ἀπολύω, καθαρίζω κτλ *sanctifico, abluo, purifico* &c. 1 Cor. VI. 11 not. Ps. CIII. 3. Mich. VII. 18 f. Atque hic ipse prægnans significatus verbi *justificare*, totum beneficium divinum, quo a peccato ad justitiam reducimur, denotans, occurrit etiam v. gr. 1 It. III. 7. coll. 2 Cor. V. 21. Rom. VIII. 4. Alibi vero, prout res propria exigit, ad certam quandam partem restringitur, inprimisque ad liberationem a peccato, quatenus in eo spectatur reatus. Et sic semper Paulus, ubi de Deo, peccatorem justificante per fidem, ex inituto agit.

21 *νυν*) *nunc* facit *antitheton*, inclusa *vi temporis*. v. 26.

¶ *χωρίς νόμου - ὑπὸ τῶν νόμων καὶ τῶν προφητῶν*, *sine lege - a lege & prophetis*) *Suave antitheton*. *Lex* stricte & late dicitur.

¶ *πεφαιέρωται*, *manifestata est*) per *evangelium Iesu Christi*.

¶ *μαρτυρημένη*, *testimonium habens*) ex *promissione*.

22 *δέ*, *autem*) *Declaratur*, quæ sit *justitia Dei*. v. 21.

¶ *διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ*, *per fidem Iesu Christi*) *per fidem* in *Iesum*. vid. *Gal. II. 16* not.

¶ *εἰς*, *in*) *Connect.* cum *justitia*, v. 21.

¶ *εἰς πάντας*, *in omnes*) *Iudæos*, qui sunt *tanquam vas proprium*.

¶ *ἐπὶ πάντας*, *super omnes*) *gentiles*, qui sunt *ut solum*, *recipiens pluviam super abundantem gratiâ*.

¶ *οὐ χωρὶς διαστολῆ*, *non enim est distinctio*) *Iudæi & gentes eodem modo & accusantur & justificantur*. Eadem *locutio*, c. X. 12.

23 *ἡμαρτον*, *peccaverunt*) *id est*, *peccatum contraxerunt*. *Notatur & actus primordialis peccati in paradiso*, & *habitus peccaminosus*, & *actus ex eo fluentes*. *Sæpe præterita significationem habent inchoativam cum continuatione*. talia sunt: *ἐπίστευσα*, *ἠλπικα*, *ἠγάπηκα*, *ὑπήκουσα*, *ἔσηκα*, *fidem*, *spem*, *amorem*, *obedientiam suscepi*, *statuime*.

¶ *καὶ ὑσερῶνται*, *& destituuntur*) *Ex præterito*, *peccaverunt*, *fluit hoc præsens*, *deficiunt*. *eoque verbo omne præcipuum Iudæorum*; *cuncta gloriatio carnis omnis tollitur*. *illud actum*; *hoc statum*; *utrumque*, *privationem denotat*. *non perveniunt*, c. IX. 31.

¶ *τῆς δόξης τῆ θεῶν*, *gloria Dei*) *Significatur ipsius Dei viventis gloria*, *vitam tribu-*

ens: c. VI. 4. *ad quam homini*, *si non peccasset*, *patuit aditus*; *sed peccator ab illo sine suo excidit*, *neque jam eum assequitur*, *neque gloriam illam*, *quæ in illo effulsisset*, *ullo modo tolerare potest*. *Hebr. XII. 20*. *Ps. LXVIII. 2*. *quo fit*, *ut morti sit obnoxius*. *nam gloria & immortalitas sunt synonyma*, & *sic mors & corruptio*; *at mortis ipsius expressiore nullâ Paulus mentione utitur*, *donec consummato justificationis processu & ad vitam usque exitu*, *mortem quasi a tergo respectat*. c. V. 12.

Itaque *summa ipsa status peccati*, *palmario hoc loco*, *exquisitissime sic describitur*: *absunt a gloria Dei*, *i. e. a summo sine hominis aberrarunt*. *quo ipso omnis connotatur aberratio ceterior*. *At justificati recuperant spem illius gloriæ*, *cum præsentissima tantisper gloriatione*, (*quæ ex se se caruerant*, v. 27.) & *regnum in vita*. *Vid. omnino c. V. 2. 11. 17. VIII. 30 fin.* Itaque *oppositum & peccaverunt explicatur* *mox*, v. 24 *seqq.* c. IV *toto*, *de justificatione*: *oppositum & destituuntur*, *cap. illo quinto*, *coll. c. VIII. 17 seqq.*

24 *δικαιώμενοι*, *qui justificantur*) *Repente sic panditur scena amœnior*.

¶ *τῇ αὐτῆ χάριτι*) *Ipsius gratiâ*; *non in hærente nobis*, *sed in nos quasi propendente*. *patet ex conjugato χαρίζομαι & χαριτώ*. *Melanchthon pro gratiâ sæpe vocabulo favoris & misericordiæ utitur*. *Ipsius* *habet emphasin*. *coll. v. seq.*

¶ *ἀπολυτρώσεως*) *ἀπολύτρωσις*, *redemptio a peccato & miseria*.

¶ *ἐν χριστῷ ἰησοῦ*, *in Christo Iesu*) *Non temere Christi appellatio interdum prius ponitur*, *quam Iesu*. *Ex V. T. fit progressus a notitia Christi ad notitiam Iesu*; *in experientia fidei præsentis*; *a notitia Iesu ad notitiam Christi*. *Conf. 1 Tim. I. 15 not.*

25 *προεβέβη*) *ante omnium oculos profuit*. *Luc. II. 31.*

¶ *ἰλα-*

¶ ἰλασθηριον, propitiatorium) Alluditur ad propitiatorium V. T. Hebr. IX. 5. & hoc Græco vocabulo LXX plerumque Hebræum חַרַּפּוֹת exprimunt. Ex. XXV. 17 - 22. Propitiatio præsupponit offensam. contra Socinianos.

¶ ἐν τῷ αὐτῷ αἵματι, in ipsius sanguine) Hic sanguis est vere propitiatorius. conf. Lev. XVI. 2. 13 f.

¶ εἰς ἐνδείξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτῆς, in demonstrationem justitiæ suæ) Hoc quasi post parenthesin repetitur v. seq. ad continuandum orationis cursum. tantum pro εἰς dicitur deinde πρὸς, ad, quod quiddam præsentius notat. c. XV. 2. Eph. IV. 12.

¶ ἐνδείξω, demonstrationem) Conf. not. ad c. I. 17.

¶ διὰ τὴν πᾶρεσιν, propter prætermissionem) Ἀφεσις, remissionem, Paulus in Actis & ad Eph. Col. Hebr. sæpe dicit, cum ceteris apostolis: πᾶρεσιν, prætermissionem, non nisi unus hoc uno loco; certe non temere. Remissio etiam ante adventum & mortem Christi erat, c. IV. 7. 3. Matth. IX. 2. quatenus dicit applicationem gratiæ ad individua. prætermissio autem fuit in V. T. respectu transgressionum, donec earum ἀπολύτρωσις fieret in morte Christi, Hebr. IX. 15. quæ tamen ipsa ἀπολύτρωσις interdum etiam ἀφεις dicitur. Eph. I. 7. Idem præne est παρμεναι, quod ὑπεειδεν, Act. XVII. 30. hinc Sir. XXIII. 3. parallela sunt, μὴ φειδωθῆναι & μὴ παρμεναι, in peccata annuadvertere. Ed. Hæschel. p. 65. 376. πᾶρεσις, prætermissio, non est ἀφεις, remissio, imperfecta; sed longe alia differentia est. illi opponitur abolitio, de qua Hebr. IX. 26. huic, πρὸς retinere. Ioh. XX. 23. Simul laudat Paulus tolerantiam. Objectum prætermissionis, peccata; tolerantie, peccatores, contra quos non est persecutus Deus jus suum. Et hæc & illa quam diu

tuit, non ita apparuit justitia Dei. non enim tam vehementer visus est irasci peccato, sed peccatorem sibi relinquere, ἀμελεῖν, negligere. Hebr. VIII. 9. at in sanguine Christi & morte propitiatoria, ostensa est Dei justitia, cum vindicta adversus peccatum ipsum, ut esset ipse justus, & cum zelo pro peccatoris liberatione, ut esset ipse just. ficans. cujus idcirco vindictæ zelique frequentissima in prophetis, præsertim in Esaja, v. gr. c. IX. 6. LXI. 2. mentio est. Et διὰ, propter illam prætermissionem in tolerantia Dei, opus fuit aliquando fieri demonstrationem justitiæ.

¶ πρὸς γεγονότων) quæ facta fuerant, antequam Christi sanguine expiarentur. conf. iterum Hebr. IX. 15.

26 ἐν) in, notat tempus tolerantie. antitheton, in presenti tempore, ubi etiam τὸ ἰὼν præfens respondet τῷ πρὸς ante in πρὸς γεγονότων.

¶ εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιοῦντα, ut esset ipse justus & justificans) Iustitia Dei non modo apparuit, sed revera se exercuit in sanguine Christi. conf. v. præ. not. αὐτὸν, ipse, in antitheto ad justificandum. Summum hic habetur paradoxon evangelicum. nam in lege conspicitur Deus justus & condemnans: in evangelio, justus ipse & justificans peccatorem.

¶ τὸ ἐκ πίστεως) cum, qui ex fide est. conf. ex, cap. II. 8.

27 πρὸς, ubi) Particula victoriosa. 1 Cor. I. 20. XV. 55. conf. 2 Petr. III. 4.

¶ ἡ καύχσις, gloriatio) judaica, prægentibus, erga Deum. c. II. 17 f. IV. 2. Gloriaripotest, qui dicere potest: talis sum, qualis esse debeo, justitiæ & vitæ compos. Eam gloriationem Iudæi querebant in se ipsis.

¶ διὰ τοῦ νόμου) subaudi, ἐξ εκλείθη ἡ καύχσις; vel potius, per quam legem

res perficitur? Similis ellipsis, c. IV. 16.

¶ ἐξῆ, non) Etiam si quis ex lege haberet iustitiam & mercedem, tamen ad Deum gloriari non posset: conf. Luc. XVII. 10. nunc, nullâ ex lege iustitiâ, multo minus loci manet gloriationi; & per legem fidei multo magis, quam per legem operum excluditur gloriatio.

¶ νόμος πίστεως, legem fidei) Opportuna catachresis vocabuli *lex*. est hæc etiam *lex*, quia instituti divini, cui debetur *subjectio*. c. X. 3.

28 λογίζομεθα γὰρ) γὰρ pro ἔν. hoc sensu: hæc hactenus. voluimus enim probatum dare, *fide* &c.

¶ πίσει, fide) Luth. *allein durch den glauben. sola fide*, vel potius, *tantum fide*; ut ipse explicat T. V. Ien. f. 141. Arithmetice sic fit demonstratio:

In quæstionem veniunt duo:

fides & opera.	2.
excluduntur opera.	1.

supereff fides sola.	1.
----------------------	----

Vno de duobus subtracto, remanet unum.

Ita plane μόνον, *tantum*. v. 29. ita μόνον, ex sensu, addidere LXX, Deut. VI. 13. coll. Matth. IV. 10. Vulgatus, *solum*, Iob XVII. 1. &c. πίσει μόνον, *sola fide*, Basil. hom. 22 de Humil. quid? de hac ipsa re loquens Iacobus, & ab usum dogmatis Paulini refutans, μόνον, *tantum*, addit. c. II. 24. Per ipsam fidem justificatio fit, non quatenus est fides, sive opus legis, sed quatenus fides Christi, Christum apprehendens, i. e. quatenus aliquid seorsum habet a Legis operibus. Gal. III 12.

¶ ἀνθρώπων) ὡς quemvis, Iudæum & Græcum. coll. v. seq. Sic ἀνθρώπων, homo, 1 Cor. IV. 1.

29 ναὶ καὶ ἐθνῶν, imo etiam gentium) ut natura docet, & vaticinia V. T.

30 ἐπέειπερ, si quidem) Infert, si iustifica-

tio sit ex lege, gentes non posse justificari, lege carentes: quæ tamen etiam Deo gaudeant justificatore. c. IV. 16.

¶ εἷς) εἷς, ὁ θεός, unus, nempe Deus. ex unus pendet qui.

¶ δικαιοῦσει, justificabit) Futurum, ut passim. c. I. 17. III. 20. V. 19. 17. 2 Cor. III. 8. ideo expresse, μέλλον, c. V. 14. μέλλει, IV. 24. Loquitur Paulus tanquam per prospectum e V. T. in Novum. Huc spectant illa, providens, Gal. III. 8. promissionem, ib. v. 14. spem, ib. cap. V. 5. Sic Iohannes dicitur venturus, Matth. XI. 14. XVII. 11. futura ira. Matth. III. 7.

¶ ἐκ-δια, ex-per) Iudæi pridem in fide fuerant: Gentiles fidem ab illis recens nacti erant. Sic per, v. 22. Eph. II. 8. ex, passim. Eandem particularum differentiam omnino conferre par est cap. II. 27. differentiam rei, c. XI. 17 f.

¶ διὰ τῆ) Non dicit, διὰ τῆ πίσει. non propter fidem, sed per fidem.

31 νόμον, legem) Similis declaratio hæc est declarationi Domini, Matth. V. 17.

¶ ἵστώμεν, statuimus) dum id tuemur, quod lex testatur, v. 20. 21. & dum ostendimus, quomodo legi vere satisfiat, per Christum.

CAP. IV.

1 Tῆ ἔν, quid ergo) Ex Abrahami exemplo probat 1. justificationem gratuitam, 2. etiam gentibus paratam. v. 9.

¶ τῆ πατέρα ἡμῶν, patrem nostrum) Fundamentum consequentiæ ab Abrahamo ad nos.

¶ εὐρημέναι) invenisse. Dicitur de re nova, Hebr. IX. 12. Significatque Paulus, viam fidei esse antiquiorem Abrahamo; & Abrahamum, in quo facta est secessio circumcissionis a gentibus, esse primum, cuius

cujus exemplum, si cujusquam, videtur adducendum pro operibus: idemque tamen ostendit, id ipsum multo magis militare pro fide. Atque ita rem confirmatam argumentis, deinceps confirmat exemplis.

¶ *κατὰ σάρκα, secundum carnem*) Nusquam dicitur *Abraham pater noster secundum carnem*. Ergo non construitur cum *patrem*, nam τὸ *secundum carnem* in mentione duntaxat patrum additur, ubi de Christo agitur, c. IX. 5. & Abraham mox v. 11 ostenditur pater credentium etiam eorum, quorum ille non secundum carnem pater est. Itaque constr. *invenisse secundum carnem*. Ipsi quaestioni inserit Paulus aliquid ad respondendum faciens, ne vel momentum relinquat Judaicae justitiae & gloriationi adversus Deum.

2 *εἰ, si*) Particula ægre concedens.

¶ *γὰρ, enim*) Causa post propositionem, & cur v. 1 limitarit, *invenisse, secundum carnem*.

¶ *πρὸς*) *ad*. Non ad Deum ex operibus justificatus est, adeoque non ad Deum habet gloriationem, sed utrumque *secundum carnem*.

3 *γὰρ, enim*) Refertur hoc ad *sed non*.

¶ *ἢ γραφῆς, scriptura*) Eleganter, *scriptura*. non dicit h. l. *Moses*. conf. c. X. 5.

¶ *ἐπίστευσε δε ἀβραάμ κτλ.*) Gen. XV. 6. LXX, καὶ ἐπίστευτεν ἀβραάμ κτλ. *credidit*, promissioni de semine copioso, & præcipue de semine Christo, semine mulieris, in quo omnes promissiones sunt ita & amen, & propter quem semen copiosum erat optatum.

¶ *ἐλογιάθη*) *λογιζέσθαι*, numerare, estimare, ducere, censere. notat h. l. actum voluntatis benignæ. Magna vi frequenter hoc loco. *ἐλογιάθη*, passivum, ut *λογίζεται*, v. 4. 5. *ductum est*. Hebr. *duxit eam*, scilicet *rem*, sive *fidem*. nam hoc sub-

auditur ex verbo proximo, *credidit*.

¶ *εἰς*) Sicc. II. 26. Act. XIX. 27 not.

4 *δε*) *atqui*. Removet Paulus contrarium; ut v. seq. concludat ad illum, qui non operibus nititur, evincatque, Abrahamum non fuisse *operantem*.

¶ *ἐργαζομένῳ, operanti*) si quis reverentis esset. Vtrumque, *operanti* & *non operanti*, reduplicative sumendum. *operari* & *merces* in Hebr. *למ* sunt conjugata.

¶ *μισθός, merces*) Antitheton, *fides*.

¶ *ὀφείλημα, debitum*) intercedente contractu. Correlata: *meritum* strictissime dictum, & *debitum*.

5 τὸ *ἀσεβῆ, impium*) Hoc ostendit excellentiam fidei, quæ statuit, impium justificari. c. V. 6. Conf. & expende cap. hujus v. 17 fin. Vert. *eum qui impius est*. Iustificatio individualis. Efficacissime ostendit hoc verbum, Paulo sermonem esse vel maxime de *moralis* lege, cujus operibus nemo justificetur.

¶ *κατὰ τὸ πρὸθεσιν τῆς χάριτος Ἰθ' θεῶν.*) *Secundum propositum gratiæ Dei*, habet Lat. interpres vetustiss. & inde Hilarius Diac. Scholiastes apud Hieronymum &c. Id maxime convenire, Beza agnoscit. Etenim apertum est antitheton: *non secundum gratiam, sed secundum debitum*: & *secundum propositum gratiæ Dei*. Facilis Græcorum librariorum saltus a *κατὰ* ad *καθάρπερ*.

6 *καί, etiam*) post legem datam per Moysen.

¶ *δαυὶδ, David*) Perapposite post Abrahamum introducitur David: quia uterque in Messiae progenitoribus promissionem suscepit & propagavit. Mosis nulla directa promissio data est de *Messia*: quia hic ei opponitur, neque ex Mosis stemmate prognatus est.

¶ *λέγει τὸ μακαρισμὸν*) *eloquitur illud beati præconium*. *μακαρίζω, beatum dico*.

construendum, λέγει *cloquitur sine operibus*, i. e. David, rationem salutis homini tribuendæ enumerans, nullam plane mentionem facit operum. Efficax persæpe est argumentum a silentio Scripturæ.

7 ἀφέησαν κτλ.) Sic LXX, Ps. XXXII.

1. Synonyma: ἀφίεναι, ἐπικαλύπτειν, ὁ λογιζέσθαι, ut peccatum commissum habeatur pro non commissio.

8 ὧ, cui) Vim habet transitus a plurali v. præc. ad singularem, h. v. sicut etiam expressior *vini* & *Domini* mentio accedit.

9 ὁ) Complectitur Paulus, quæ modo de Abraham & de David dixit.

¶ περιτομῆν) *num super circumcisionem solam, per se, præcise? an etiam super præputium?*

¶ λέγομεν, dicimus) v. 3.

10 πῶς, quomodo) Id plus valet, quam *quando*.

¶ ὄνκ ἐν περιτομῇ, non in circumcissione) Nam justificatio describitur Gen. XV. circumcisio, Gen. XVII.

11 σημεῖον, signum) Ipsa circumcisio signum erat, nota scilicet corpori indita: & *signum circumcissionis* dicitur, uti *dormitio somni*, Ioh. XI. 13. & *virtus pietatis*, id est, pietas virtus.

¶ ἔλαβε, accepit) obsequiose.

¶ τῆς ἐν τῇ) τῆς constr. cum πίστεως, coll. vers. seq.

¶ δι' ἀκράθουςίας) διὰ, cum, uti c. II. 27.

11, 12 πατέρα) constr. ut esset ipse pater omnium credentium cum præputio, - & pater circumcissionis. Correlata, pater & semen.

12 περιτομῆς, circumcissionis) Abstractum pro concreto, *circumcisæ gentis*.

¶ πῶς) Hebr. 4 v. *Nold.* hac partic. n. 30. 10. 15. 19. 22. Vulgo, quoad. sic πῶς, 1 Ioh. V. 16. Luc. I. 50. 55. LXX, 1 Chron. XIII. 1: μετὰ τῶ ἀρχόντων κτλ. πωπῆ ηγχαμέω. adde

2 Chron. XXXI. 2. 16. Num. XXIX. 4.

¶ ὄνκ - μόνον) Qui ergo tantum ex circumcissione sunt, neque etiam fidem Abrahamæ sequuntur; his Abrahamus non est pater circumcissionis.

¶ ἐκ περιτομῆς, ex circumcissione) Ex plus valet, quam in. Circumcisio saltem signum erat, præputium ne signum quidem.

¶ ἀλλὰ καὶ πῶς) Sic v. 16.

¶ ἵχνεσι, vestigiis) Vestigia fidei opponuntur vestigiis circumcissionis externæ. non est via a multis trita, sed vestigia sunt, aperta tamen.

13 ὁ γὰρ διὰ νόμος ἡ ἐπαγγελία, non enim per legem promissio) Hoc in terminis patet: & promissio data erat ante legem. per legem, i. e. per justitiam legis: sed non voluit Paulus mentionem justitiæ & legis connectere.

¶ ἡ τῶ σπέρματι, aut semini) Fundamentum consequentiæ ab Abrahamo ad fideles omnes.

¶ Ἐκόςμω, mundi) eoque omnium. conf. 1 Cor. III. 21. Heres mundi idem est, quod pater omnium gentium, benedictionem accipientium. Totus mundus promissus est Abrahamæ & semini ejus per totum mundum conjunctim. Abrahamo obtigit terra Canaan, & sic aliis alia pars: atque corporalia sunt specimen spiritualium. Christus heres mundi, & omnium, Ebr. I. 2. II. 5. X. 5. Ap. XI. 15. & qui in eum credunt Abrahamæ exemplo. Matth. V. 6 not.

14 εἰ, si) Promissio & fides rem conficit: nec tanquam homogeneum quiddam legem debemus addere.

¶ εἰ ἐκ νόμος, ii qui ex lege sunt) Hæc phrasis leniore sensu recurrit v. 16.

¶ κενέωται - κατήργηται, inanis facta - abolita est) Synonyma, sed non permutanda. conf. Gal. III. 17. 15. Oppositum: firma. v. 16. Fides recipit plenitudinem bonorum: ergo

ergo in contrario dicitur *inanis* fieri, casuari.

¶ *πίσις-ἐπαγγελία*, *fides-promissio*) Correlata; ordine retrogrado convenienter posita in deductione ad absurdum.

15 νόμος, *lex*) Bis ponitur: primo, cum articulo, definite; deinde indefinite.

¶ ὀργήν, *iram*) non *gratiam*. v. seq. Itaque *lex* non est *promissionis* & *fidei*.

¶ οὐδὲ παράβασις, *ne transgressio quidem*) Non dicit: *ne peccatum quidem*. conf. c. V. 13. II. 12. *delictum*, c. V. 20. & *transgressio* expressius refertur ad legem, quae violatur. *Transgressio iram* concitat.

16 ἐκ πίστεως, *ex fide*) Ita ex, cap. III. 30. V. 1. Subaudi, *hereditas*, coll. v. 14.

¶ ἐκ νόμου, *ex lege*) Sic, *ex circumcissione*. v. 12, ubi ad *ex circumcissione* pertinet *non solum*, sed hoc verbum *non solum* pertinet ad τῶν αἰ, *qui*.

17 ὅτι-πῦθικά σε) Sic LXX, Gen. XVII. 5. Constructio, πῦθικά σε, καπίναι π-θεῶ, similis est illi: ἵνα εἰδῆτε, ἀρον. Matth. IX. 6. conf. Rom. XV. 3. Act. I. 4.

¶ κατέναντι-θεῶ, *coram Deo*) quum coram hominibus nondum exstarent illa gentes.

¶ ὅν) id est, κατέναντι θεῶ, ὡ ἐπίστευσε.

¶ ζωοποιῶντες, *vivificante*) Hebr. XI. 19 not. Mortui non sunt Deo mortui: etiam quae non sunt, Deo sunt.

¶ καλῶντες, *vocante*) Nondum exstabat semen Abrahæ, & tamen Deus dixit: Semen tuum sic erit. Multiplicatio feminis præsupponit existentiam feminis. v. gr. Centurio servo, in rerum natura versanti, ait: fac, sed Deus luci, dum ea non est, sic, quasi ea esset, ait: prodi, γενῆ. conf. Ez. XXXVI. 29.

18-21 ὅς, *qui*) Ostendit Paulus, fidem non esse rem tenuem, cui justificationem adscribat, sed vim eximiam.

18 παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσε, *præter spem in spe credidit*) Vna eademque res & *fide* & *spe*prehenditur: *fide*, ut res, quæ vere edicitur; *spe*, ut res læta, quæ certo & fieri potest & fiet. *præter spem* rationis, *in spe* promissionis *credidit*. ὡς & ἐπι, *præter* & *in*, particulae oppositæ, insigne oxymoron reddunt.

¶ ἕτως, *sic*) sicut stellæ. Gen. XV. 5. LXX quoque: ἕτως-σθ. Conf. Gal. III. 8 not.

19 μὴ ἀθενίσσας, *non infirmatus*) Ratio præbere poterat infirmitatis causas.

¶ ἑαυτῶ-σάρρας, *suum-Sarve*) Senectus utriusque conjugis, alterius etiam sterilitas, auget rem. Novus corporis vigor etiam mansit in matrimonio cum Kectura.

¶ ἑκατοντάτης πε, *quum annos haberet circiter centum*) Post Semum, nemo centum annorum generasse Gen. XI legitur.

20 εἰς, *in*) Promissio erat basis fiducia.

¶ & διεκρίθη, *non dubitavit*) *Dubitatio* quid sit, patet ex opposito, *corroboratus est*. Notandum contra dubitationem.

¶ ἵ δὲ, *dans*) Arcte coherent hæc, *dans gloriam Deo, & certus*.

¶ δοξάν) *gloriam veritatis*, (oppositum notatur i Ioh. V. 10. in eo, qui non credit:) & potentia.

23 δι' αὐτὸν, *propter illum*) multo ante defunctum.

¶ ὅτι) *quod*.

24 ἐγείραντα, *cum qui excitavit*) Conf. v. 17, *vivificante mortuos*. Fides Abrahami ferebatur in id quod futurum esset & fieri posset: nostra in id, quod factum est. utraque, in Vivificatorem.

25 παρεδόθη, *traditus est*) Sic LXX, Es. LIII. 12. καὶ διὰ τὰς ἀνεμίας αὐτῶν παρεδόθη. *traditus*, in mortem. Deus Christo mortem non dicitur inflixisse; tamen ei

dolores intulit : sed Christum tradidisse ; vel Christus, *mortuus*. c. VIII. 34.

¶ *δικαίωσιν, justificationem*) Verbale. Diff. a *δικαιοσύνη, justitia*. Fides ex resurrectione Christi fuit, adeoque etiam justificatio. Col. II. 12. 1 Petr. I. 21. Ratio sub qua in Deum credimus : quia resuscitavit I. C. Nec tamen nos non justificat obedientia I. C. & sanguis ipsius. vid. c. III. 25. V. 19.

C A P. V.

I Δικαιωθέντες ἐν ἑκ πίστεως, *justificati ergo ex fide*) Hoc comma habet *ἀνακεφαλαίωσιν, summam præcedentium*. conf. *justificationem*. c. IV. 25.

¶ *εἰρήνην, pacem*) non jam *hostes*, v. 10, nec *iram* metuentes. v. 9. *Pacem habemus & gloriamur*, summa cap. V. VI. VII. VIII.

¶ *πρός, ad*) *erga, versus*. Deus pace nos amplectitur.

¶ *Ἰ*) Paulus plenam *Domini nostri Iesu Christi* appellationem in primis ponit tractatione aliqua ineunte vel exeunte. v. 11. 21. VI. 11. 23.

2 *προσαγωγήν, aditum*) Eph. II. 18. III. 12.

¶ *εἰρήκαμεν, habuimus*) Præteritum, in antithero ad *habemus*. v. 1. Justificatio est *aditus in gratiam* : pax est status permansionis in gratia, inimicitiam perimente. Ideo Paulus in salutationibus conjunctim solet dicere : *gratia vobis & pax*. conf. Num. VI. 25. 26. Complectitur & *præteritum* & *præsens*, & mox, de spe loquens, *futurum* : quare sic construe, *pacem habemus & gloriamur*.

¶ *ἐν ᾗ, in qua*) *Gratia* semper manet *gratia* : nunquam fit *debitum*.

¶ *ἐσῆκαμεν, stetimus*) stationem nacti sumus.

¶ *καυχώμεθα, gloriamur*) novo ac veromodo. conf. c. III. 27.

¶ *ἐπ' ἐλπίδι τ' ὁξυς ἔθεῖ, super spe gloriae Dei*) Conf. ib. v. 23. c. VIII. 30. Iudæ v. 24. Christus in nobis, *spes gloriae*. Col. I. 27. Ioh. XVII. 22. Igitur *gloria* non est ipsa *gloriatio*, sed objectum ejus solidissimum de futuro.

3 *καυχώμεθα, gloriamur*) Constr. cum v. 11 not.

¶ *ἐν τ' θλίψεσιν, in afflictionibus*) Afflictiones in omni hac vita nos *morri*, non *gloriae* videntur tradere, & tamen non modo non sunt adversæ, sed spem adjutant.

¶ *ὑπομονὴν κατεργάζεται, patientiam operatur*) scil. in fidelibus : nam apud infideles sequitur potius impatientia & apostasia. *Patientia* non discitur sine adversis : est non solum prompti, sed etiam robusti animi ad perferendum.

4 ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν) Rursum, τὸ δοκίμιον τ' πίστεως, ὑπομονήν. Iac. I. 3. *Δοκιμή*, non facile invenias, qui ante Paulum dixerit. *δοκιμή* est qualitas ejus, qui est *δοκιμῶς*.

¶ *δοκιμὴ ἐλπίδα, probitas spes*) Hebr. VI. 9. 10. Ap. III. 10.

¶ *ἐλπίδα, spem*) de qua v. 2 fin. In orbem redit oratio : & ad hoc totum pertinet ætiologia, *quia*, v. 5.

5 οὐ καταιχύνει, non pudescit) *Ταπεινωσις*. id est, summam præstat *gloriationem*, nec fallit. spes erit res.

¶ *ὅτι, quia*) Præsens describitur versu 5-8. Inde spes in futurum infertur v. 9-11.

¶ *ἡ ἀγάπη*) amor eis ἡμᾶς erga nos : v. 8. ex quo speramus ; est enim amor æternus.

¶ *ἐκέχυται, effusus est*) abundantissime. Vnde hunc ipsum sensum, *ἀΐθησιν*, habemus.

¶ *ἐν τ' καρδίαις*) in cordibus, non, in corda.

corda. Indicatur, Spiritum S. ipsum esse in corde fideli.

¶ διὰ, per) Causa describitur totius status præsentis, in quo Spiritus est arthabo futuri.

¶ δθέντ) datum, per fidem. Act. XV. 8. Gal. III. 2. 14.

6 ἐπι, adhuc) Confr. cum ἔντων, quum essemus.

¶ γὰρ, enim) Exponitur amor ille Dei.

¶ ἀδένων, infirmis) ἀδένεια est infirmitas illa animi pudelfacti, (conf. init. versus 5.) quæ opponitur gloriatiōni: (conf. ad 2 Cor. XI. 30.) Antitheton habes v. 11. ubi hæc quoque periocha, ejus initio ponitur infirmis, in orbem redit. Infirmitatem, eamque mortalem, (conf. 1 Cor. XV. 43.) habebant

impu,
peccatores, } quorum oppositum { boni:
inimici, } { justi:
{ reconciliati.

Vide, de infirmitate, & de robore gloriatiōnis, Ps. LXVIII. 2 seqq. Es. XXXIII. 24. cap. XLV. 24. 1 Cor. I. 31. Ebr. II. 15. adde parallel. verbal. 2 Cor. XI. 21.

¶ κατὰ καιρὸν ἀπέθανε, secundum tempus mortuus est) ἡγατὰ καιρὸν, Es. LX. 22. Quum infirmitas nostra ad sum num pervenerat, tum mortuus est Christus, eo tempore, quod præfinierat Deus, ita, ut nec citius nec serius moreretur, (conf. in tempore, quod nunc est. c. III. 26.) nec diutius in morte teneretur. Limitat Paulus; nec mortem Christi in hoc loco memorare potest, quin idem de DEI consilio & de resurrectione Christi cogitet. v. 10. c. IV. 25. c. VIII. 34. Non est otiosa quæstio, cur Christus non venerit citius: vid. Hebr. IX. 25. Gal. IV. 4. Eph. I. 10. Marc. I. 15. XII. 6. perinde ut illa non est otiosa, cur lex non citius data sit. v. 14.

7 δικαίς & ἀγαθῶ) Masculina. coll. v.

6. 8. ut recte docet Th. Gatakerus lib. 2 Misc. c. 9. sed ita, ut mera synonyma esse putet. Vbi de proprietate locutionis & differentia verborum ambigitur, multum juvabit, si vel supponas aliquid tantisper vel transponas. Transpositis itaque h. l. vocabulis lege: μόλις γὰρ ὑπὲρ ἀγαθῶ πῶς ἀποθανέται, ὑπὲρ γὰρ δικαίς τίχα πῶς καὶ πλῆμᾶ ἀποθανεῖν, suppone videlicet etiam, ἀγαθῶ positum esse sine articulo. Illico perspicies incommodum, quod haberet hæc permutatio, apparebitque, & aliquam esse differentiam inter δικαίον & ἀγαθόν, & magnam inter δικαίον & τὸ ἀγαθόν, ubicunque illa deinceps reperiatur. Sane articulus sic positus Climaca efficit. Omnis bonus est justus: sed non omnis justus est bonus. Greg. Thaumaturgus: περὶ πολλῶ καὶ τοῦ πωπῶς. Chrysostomus: μικρᾶ πᾶντα καὶ το μηδέν. Hebrais דקן dicitur, qui officium legitimum præstat: דקן qui etiam beneficium. Ille Græcis est δικαίος, hic ὁσιος. conf. דקן & הונו Sophon. II. 3. at h. l. non habemus ὁσις, sed δ ἀγαθῶ. Quare differentia illa vocum Hebraicarum rem non conficit. Id autem certum, uti ὁσιος, sic quoque ἀγαθῶ plus dicere, quam δικαίος. (Vide Matth. V. 45. & ne ibi quoque mera esse synonyma putes, eandem illam adhibe transpositionem: videbis, blandi solis mentionem in justos, utilis pluviae in bonos non ita convenire: item Luc. XXIII. 50.) Atque hoc loco digniorem, pro quo moriatur aliquis, Paulus judicat τὸ ἀγαθόν, quam δικαίον: suntque opposita, ἀσεβείς & ὁ ἀγαθός, impii & bonus, tum, δικαίος & ἀμαρτωλοί, justus & peccatores. Quid igitur? δικαίος, indefinite, dicitur homo innoxius; ὁ ἀγαθός, omnibus pietatis numeris absolutus, eximius, lautus, regalis, beatus, v. gr. pater patriæ.

¶ ὑπὲρ

¶ ὑπὲρ γὰρ) Sejungendi vim γὰρ h. l. ut sæpe, habet.

¶ πάχα, πῆς, καὶ, πολὺν forsitā, quis, etiam, audet) Hæc singulā amplificānt id, quod v. 8 dicitur. πάχα (pro πάχιστα) minuit affirmationem. πῆς, aliquis, plane indefinite ponitur, neque spectatur, utrum in statu iræ an gratiæ sit ille, qui pro justo aut pro Bono moriatur. καὶ, etiam, concessiva, ostendit, cur non simpliciter dicatur, moritur, quasi res quotidiana esset; sed dicendum potius esse, audet mori, quia magnum quiddam sit & insolitum. πολὺν, audet, quasi verbum auxiliare, respondet futuro tempori in morietur. audet, sustinet.

¶ ἀποθανεῖν, mori) Vis habere amicos quam certissimos? bonus esto.

8 συστήσει) commendat. Elegantissimum verbum. Solent commendari nobis, qui antea ignoti erant nobis aut alieni, conf. in medium descendit. Hebr. VI. 17.

¶ δε, vero) Comparatio hæc præsupponit, tantum esse Dei amorem erga Christum, quantus est Dei amor erga se. Ergo Filius est Deo æqualis.

¶ ἁμαρτωλῶν, peccatoribus) Non modo non boni, sed ne justii quidem eramus.

9 δικαιωθέντες, justificati) Antitheton: peccatoribus. v. 8.

¶ νῦν, nunc) Recens tum erat apud fideles memoria mortis I. C.

¶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς, ab ira) quæ alioqui non desinit, qui non assequuntur gratiam, super eis manet ira.

10 εἰ, si) Sæpe εἰ, si, in primis hoc & octavo capite hujus epistolæ, non tam conditionem denotat, quam consequentiam firmat.

11 καυχώμεθα, gloriamur) Tota oratio, a versu 3 ad 11, una constructione sumitur hoc modo, ὁ μόνον δε, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν τῷ θλίψεσιν (εἰδότες - ἐν τῇ

ζωῇ αὐτῆς) ὁ μόνον δε, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν τῷ θεῷ κτλ. ut illud ipsum, ὁ μόνον δε, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα, parenthesi longa interveniente, repetatur, & sententia per eam suspensa elegantissime dulcissimeque expleatur, hoc sensu: non solum gloriamur super SPE gloriæ Dei; sed etiam, in mediis tribulationibus, gloriamur in Deo ipso, per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem NVNC reconciliationem accepimus. Recentiores plerique fecere, καυχώμενοι.

¶ ἐν τῷ θεῷ) in Deo, non adversus Deum. c. IV. 2.

¶ ἡ καταλλαγὴν) Reconciliationem & liberationem ab ira insequitur gloriatio de amore, quæ plus dicit.

12 διὰ τῆς, propterea) Respicit totam tractationem superiorem: ex qua hæc infert apostolus, non tam digressionem faciens, quam regressum, de peccato & de justitia. Paulinæ methodi imitatione agendum primo est de peccato actuali, ex cap. I. seq. deinde retro de peccati ortu. De peccato illo, quod originale vocant theologo, Paulus minus expressè loquitur: sed enim ad demonstrandum reatum sufficit peccatum Adami; ad demonstrandam corruptionem habitualement sufficiunt fructus tristissimi plurimi. Et ex justificatione homo demum respiciens doctrinam capit de origine mali & reliqua. Specialem tamen nexum altera hæc pars cum priore hujus capituli habet. conf. multo magis utrinque regnans. v. 9 s. 15 s. namque ipsa gloriatio fidelium exhibetur. coll. v. 11 cum v. 21. Includitur hinc quoque par ratio Iudæorum & Gentium, atque adeo omnium hominum.

¶ ὡς περ, sicut) Protasis, quam continet το ἔ sic. neque enim sic etiam subsequitur. Apodosis, variata oratione, latet in seq.

¶ ἀνθρώπου, *hominem*) Cur nihil de muliere? Resp. 1. Ada nus mandatum accepit. 2. caput erat non solum generis sui, sed etiam Evæ. 3. si Adamus non audisset vocem mulieris suæ, peccatum non venisset ad plures. Porro, cur nihil de Satana, qui prima peccati causa est? Resp. 1. Satanas opponitur Deo; Adamus Christo. at hic œconomia gratiæ describitur, potius, ut est Christi, quam ut Dei. ideo Deus semel nominatur, v. 15. satanas nunquam. 2. Quid satanæ cum gratia Christi?

¶ ἡ ἁμαρτία - ὁ θάνατος, *peccatum - mors*) Duo mala distincta, de quibus Paulus deinceps copiose.

¶ εἰς τὸν κόσμον, *in mundum* hunc, qui dicitur genus humanum.

¶ εἰσῆλθε, *intravit*) esse cepit in mundo. nam antea non fuerat extra mundum.

¶ καὶ διὰ, *& per*) Ergo mors non potuit intrare ante peccatum.

¶ καὶ οὗτος, *& sic*, scil. per unum hominem.

¶ εἰς, *in* omnes, penitus.

¶ διήλθεν, *transiit*) semel *ingresso peccato*, quod initio non fuerat in mundo.

¶ ἐφ' ᾧ) Ἐφ' ᾧ cum verbo ἁμαρτι eandem vim habet, quam *dia*, cum genitivo, τῆς ἁμαρτίας. Sentus: *per id, quod, sive, quia omnes peccarunt.* conf. ἐφ' ᾧ, 2 Cor. V. 4. & mox ἐπι, v. 14.

¶ πάντες, *cuncti*, non agitur de peccato singulorum proprio. omnes peccarunt, Adamo peccante: sicut omnes mortui sunt, salutariter, moriente Christo. 2 Cor. V. 15. Targum Ruth c. 4 fin. by *Propter consilium illud, quod serpens dedit Evæ, וְכָל בְּנֵי אֱדָם רֵעִים לָהּ עָשְׂוּ מוֹתָם כָּל יְמֵי חַיָּתָם* rei facti sunt mortis omnes habitatores terræ. Targum Eccl. c. 7 fin. *Peccarunt, serpens & Evæ, ut irrueret in hominem dies mortis & in omnes habitatores terræ. Peccatum est prius morte: sed mortis universalitas pri-*

us innotescit, quam *universalitas peccati*. Hæc ratio ordinis incisorum quatuor in hoc versu.

13 ἄχρι, *usque*) Peccatum in mundo erat, non modo post legem datam per Moysen, sed etiam toto ante legem tempore ab Adamo ad Moysen usque, quo tempore peccatores *sine lege peccarunt.* c. II. 12. sed hoc peccatum proprie non fuit causa mortis: quia sine lege imputatio peccati nulla fit, & per consequens mors nulla est. conf. v. 20. Peccatum ab Adamo omnium malo admissum dicitur ἡ ἁμαρτία, bis, v. præc. nunc, hoc versu, peccatum in communi dicitur ἁμαρτία, sine articulo.

¶ ἐκ ἐδόξε, *non imputatur*) Non est sermo h. l. de negligentia humana, quæ peccatum, sine lege, non curet: sed de iudicio divino; quod peccatum sine lege non soleat venire sub censum, ne sub divinum quidem. Conf. ἐδόξε *imputa*, Philem. v. 18 not. Itaque *peccatum* non notat scelera insignia, qualia Sodomitæ ante Moysis tempora fuerunt: sed malum commune. Egregie docet Chrysostomus in h. l. Paulum hoc argumento demonstrare, ὅτι ἐκ αὐτῆς ἡ ἁμαρτία τῆς νόμου ὡραβάσεως, ἀλλ' ὅσως ἢ τῆς ἀδάμ παρακοῆς, αὐτὴ ἦν ἡ πάντα λυμαινώμενη καὶ τίς ἢ τίς ἀποδείξει; τὸ καὶ πρὸς εἰς νόμου πάντα ἀποθήσκειν. non id peccatum, quo *lex violatur, sed illud, quo Adam inobediens fuit, omnem dedisse perniciem: nam etiam ante legem omnes esse mortuos.*

14 ἐβασίλευσεν, *regnavit*) Chrysost. πῶς ἐβασίλευσεν; ἐν τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως ἀδάμ. *quomodo regnavit? in similitudine transgressionis Adam.* itaque, *in similitudine*, construxit ille cum *regnavit.* ac possis subaudire, *regnavit, inquam.* conf. c. VI. 5. Morti adscribitur *regnum, ut voluit.* Hebr. II. 14. Sane vix ullus rex tot subdi-

tos habet, quot vel reges mors abstulit. Immaneregnum.

¶ ἀπὸ - μέχρι, *ab - usque*) Triplex est œconomia circa totum genus humanum. 1. ante legem. 2. sub lege. 3. sub gratia. Ejus œconomix vim singuli homines experiuntur. cap. VII.

¶ καὶ, *etiam*) Particula indigitat speciem morientium, quibus præ ceteris parsura mors videri potuisset; adeoque universalitatem mortis confirmat.

¶ ἐπὶ, *in*) Paradoxon: *dominata est mors in eos, qui non peccarant.* Talia amat Paulus in hoc mysterio. conf. v. 19. 2 Cor. V. 21. Rom. IV. 5.

¶ τὰς μὴ ἀμαρτήσαντας, *eos qui non peccarant*) Omnes quidem peccata commiserunt ab Adamo ad Mosen, quanquam alii fuere probi, alii flagitiosi: sed quia sine lege peccarunt, sine qua non reputatur peccatum, dicuntur *ii qui non peccarant*: Adam autem, *unus qui peccavit*, v. 16. Nota: si septem illa præcepta Noachi essent, quod dicuntur: Paulus eos qui non peccarant descripsisset ab Adamo ad Noachum, non ad Mosen.

¶ ὁμοιώματι, *similitudine*) Sicut Adamus, quum legem transgressus est, mortuus est: *pariter* etiam mortui sunt, qui non transgressi sunt, vel potius, qui non peccarunt. nam Paulus verba variat, de Adamo deque ceteris loquens. Conclusio hæc est: Quod homines ante legem mortui sunt, id accidit eis *super similitudine transgressionis Adam*, i. e. quia illorum eadem, atque Adami transgredientis ratio fuit: mortui sunt, propter alium reatum, non propter eum, quem ipsi per se contraxere, id est, propter reatum ab Adamo contractum. Sane unius lapsui mors multorum assignatur immediate. v. 15. Sic non negatur, cujusvis peccati stipendium esse mortem, sed ostenditur,

primariam mortis causam esse peccatum primum. Hoc nos peremit: sicut latro post homicidium furatus punitur ob homicidium, nec tamen impune furatus est, furti pœna in pœnam homicidii confluyente, sed ad homicidii pœnam vix æstimata.

¶ ἀδάμ, *Adami*) In uno hoc versu ponitur nomen individui ἀδάμ, in ceteris nomen appellativum, *homo*. Nomen autem *Iesu Christi*, Adami nomine oblivioni tradito, clare prædicatur. v. 15. 17.

¶ ὅς ἐστι τύπος ἡ μέλλοντος) ὅς, pro ὃ, *quæ res*, genere congruit cum τύπος. *futureum*, τὸ μέλλον, in neutro dicitur. Hinc sermo in futuro, v. 17. 19. Hæc periocha a v. 12 implicite totam comparisonem Adami I & II continet, quatenus inter se conveniunt: nam, quæ sequuntur, ad differentias pertinent. colligique ex protasi debet apodosis, hoc modo, ad v. 12. *Pariter per unum hominem iustitia in mundum intravit, & per iustitiam vita: & sic in omnes homines dimanavit vita, quia omnes iustificati sunt.* Et ad v. 14: *Omnes in vita regnabunt, ad similitudinem Christi, qui omnem obedientiam præstitit; etiamsi illi per se non implevere iustitiam.* Iterum Chrysostomus: πῶς τύπος; φησὶν ὅτι ὡσπερ ἑκάντος πῶς ἐξ αὐτῶν, καίτιγε μὴ φαγῶσιν ἀπὸ ἡ ξύλης, γέγονεν αἰπὸς θανάτου ἡ διὰ τὸ βρωσῶν εἰσαχθέντος ἔτω καὶ ὁ χριστὸς πῶς ἐξ αὐτῶν, καίτιγε ἡ δικαιοπραγήσασιν, γέγονε πρὸς ἡμῶν δικαιοσύνης, ἡν διὰ ἡ σαυρῆ πᾶσιν ἡμῶν ἔχαρῶσατο. διὰ τῆτο ἂνω καὶ κάτω ἡ ἐνὸς ἔχεται, καὶ συνεχῶς τῆτο εἰς μέσον φέρει. *Quomodo typus? inquit: quoniam quemadmodum ille is, qui ex ipso sunt, quanvis non ederunt de arbore, factus est auctor mortis propter comestionem inductæ: sic etiam Christus iis, qui ex ipso sunt, quanquam iustitiam non præstiterunt, factus*

factus est conciliator justitiæ, quam per crucem omnibus nobis donavit. Idcirco *NVS-QVAM NON* urget *Vmun*, & identidem hoc in medium affert. Addatur hoc quoque: quemadmodum peccatum Adami, sine peccatis, quæ postea commisimus, mortem attulit nobis; sic justitia Christi, sine bonis operibus, quæ deinceps a nobis fiunt, vitam nobis conciliat: etsi, ut quodvis peccatum, sic quævis actio pia, convenientem accipit mercedem.

15 ἀλλ' ἔχ, sed non) Adamus & Christus, secundum rationes contrarias, conveniunt, in positivo; differunt, in comparativo. Convenientiam Paulus primum v. 12-14 innuit, protasi expressa, apodosi tantisper ad subaudiendum relicta. Deinde differentiam multo magis directe & expresse describit. differunt autem (1.) lapsus & donum, amplitudine. v. 15. (2.) ille ipse, a quo profectum est peccatum; & hic ipse, a quo profectum est donum, differunt potentia. v. 16. Atque hæc duo membra neſtuntur per anaphoram, non sicut: v. 15. 16. & utrumque complectitur ætiologia v. 17. Denique hæc differentia per modum ἀεθέραι πείας præmissa, comparisonem ipsam per protasin & apodosin infert atque exsequitur, ratione effectus, v. 18. & ratione causæ. v. 19.

¶ τὸ παράπτωμα - τὸ χάρισμα, lapsus - donum) Summo studio observanda sunt hoc loco antitheta: ex quibus propria verborum apostolicorum significatio optime colligitur. mox hoc versu & deinde v. 17 donum synonymis exprimitur.

¶ ἰσ πολλοί, multi) Hoc omnes connotat. etenim articulus habet vim relativam ad πάντες, omnes, v. 12. conf. I Cor. X. 17.

¶ ἡ χάρις, gratia) Gratia & donum differunt. v. 17. Eph. III. 7. Gratia opponitur lapsui: donum opponitur τῷ mortuū sunt, est-

que donum vitæ. Pontificii pro gratia habent, quod donum est: & quod gratiam, ut illi eam definiunt, consequitur, non habent pro dono, sed pro merito. At nulla est impensa nostra.

¶ ἐν χάριτι χριστοῦ, in gratia Christi) Vid. Matth. III. 17. Luc. II. 14. 40. 52. Ioh. I. 14. 16. 17. Gal. I. 6. Eph. I. 5. 6. 7. Gratia Dei, est Gratia Christi; a Patre in Christum collata, ut in nos ea derivetur.

¶ τῆς ἔ) Articuli nervosissimi. Col. I. 19. Præsertim τῆς cautissime additur. quod si abesset, quivis, opinor, illud unius pendere potius putaret a donum, quam a gratia. Nunc constat, Gratiam Dei & Gratiam Iesu Christi prædicari. conf. c. VIII. 35. 39. de amore.

¶ ἐνὸς ἀνθρώπου, unius hominis) Libenter Iesum Paulus (præ ceteris apostolis, qui eum ante passionem viderant) hominem appellat, in hoc negorio. I Cor. XV. 21. I Tim. II. 5. Quis humanam Christi naturam excludat ab officio mediatorio? Paulus hoc versu, ubi nomen hominis Christo tribuit, Adamo non tribuit: & v. 19, ubi Adamo tribuit, Christo non tribuit. (conf. Hebr. XII. 18 not.) Scilicet non eodem tempore humanitatem & Adamus sustinet & Christus: & aut Adam nomine hominis indignum se fecit; aut nomen hominis vix satis dignum est Christo. Porro denominari solet Christus ab humana natura, ubi agitur de hominibus ad Deum adducendis; Hebr. II. 6 seqq. a divina vero, ubi agitur de adventu Salvatoris ad nos, & de præsidio, quod ipse nobis præstat adversum hostes. Tit. II. 13. Nulla hinc Deiparæ mentio. quæ si sine macula fuit concipienda, non patrem, sed tantummodo matrem, habere debuit, uti is, quem peperit.

16 καί, ἔ) Sententia est hæc: ἔ non, sicut per unum, peccantem, (judicium:)

(sic per unum, justitiæ auctorem,) *donum*. id est, Ac non eadem est utrinque ratio.

¶ κρίμα, *judicium*) sc. est.

¶ ἐξ ἑνός, *ex uno*) sc. lapsu. nam sequitur antitheton: *ex multis lapsibus*. Vnus lapsus, unius hominis: multi lapsus, multorum.

17 Ἐ ἑνός - διὰ Ἐ ἑνός, *unius-per unum*) Significantissima repetitio: ne peccata per singulos patrata videantur mortem potius peperisse.

¶ ἐβασίλευσε, *regnavit*) Sermo præteriti temporis ex œconomia gratiæ respicit in œconomiam peccati: ut mox *regnabunt*, futurum, ex œconomia peccati prospicit in œconomiam gratiæ & vitæ perennis. sic v. 19.

¶ ἡ περισσεία) Diff. πλεονάζειν & περισσεύειν, ut *multum* in positivo & *plus* in comparativo. v. 20. *Abundantia* gratiæ, opponitur uni lapsui.

¶ λαμβάνοντες, *accipientes*) In justificatione homo agit aliquid: sed non justificatus sumendi, quatenus est actus; sed illud quod sumitur sive apprehenditur. *donum* & *sumere* sunt correlata. Porro hoc verbum non adhibetur, ubi agitur de peccato; ex eadem ratione, quæ fit, ut in morte non dicamur *regnare*, sed mors *regnavit*: vita vero regnat in nobis, 2 Cor. IV. 12. & nos in vita. h. l. Christus, regnantium rex. Conjuncta quoque *vita* & *regni* mentio, Ap. XX. 4. *Vite* appellatio repetitur ex c. I. 17. & sæpe recurrit mox v. 18. 21. & capp. seq.

18 ἄρα οὖν) ἄρα infert: οὖν concludit.

¶ ἑνός - ἑνός, *unius-unius*) Masculinum. patet ex antitheto, *omnes. unius* plerumque sine *hominis* positum, summa vi designat *unum* utrumvis.

¶ δικαίωμα⊕ - δικαίωσιν) Δικαίωμα est quasi materia δικαίωσει justificationi substrata, obedientia, justitia præstita. *Iusti-*

ficamentum liceat appellare, ut ἐδραίαμα denotat firmamentum, ἔνδυμα vestimentum, ἐπιβλημα additamentum, μίασμα inquinamentum, ὄχυραμα munimentum, περιβάθαρμα purgamentum, περίψημα ramentum, σκέπασμα tegumentum, σερέωμα firmamentum, ὑπόδημα calceamentum, Φρόνημα q. *sentimentum*, Gall. *sentiment*. Aristot. I. V Eth. c. 10. opposita statuit ἰδικήμα & δικαίωμα, atque hoc describit τὸ ἐπιπρόθυμα ἔδικήμα⊕. id quod tantundem est atque *satisfactio*, vocabulum Socinianis immerito invisum. Exquisite verborum proprietatem Schematicus exhibet:

A. B. C. D.

v. 16. κρίμα, κατὰ κρίμα· χάρισμα, δικαίωμα.
A. B. C.

v. 18. ὡς ὡς ὡς ὡς, κατὰ κρίμα· δικαίωμα,
D.

δικαίωσις ζωῆς.

In utroque versu A & B *συστοιχεῖ*, itemque C & D. sed A & C *ἀντιστοιχεῖ*, itemque B & D. Versu 16 describitur negotium ex parte Dei: v. 18 describitur ex parte Adami & Christi: idque in œconomia peccati minore verborum varietate, quam in œconomia gratiæ. δικαίωσις ζωῆς est declaratio divina illa, qua peccator, mortis reus, vita adjudicatur, idque jure.

19 ὡς ὡς) ὡς in παραπλήν perquam apposite declarat rationem initii in lapsu Adami. quæritur: quomodo hominis recti intellectus aut voluntas potuit detrimentum capere aut noxam admittere? Resp. Intellectus & voluntas simul labavit per ἀμέλειαν· neque quicquam potest prius concipi, quam ἀμέλεια incuria, sicut initium capiendæ urbis est vigiliarum remissio. Adam seductus διὰ σαθυρίαν, propter levitatem animi, ut ait Chrysost. Homil. XXVII in Gen. & copiose Hom.

Hom. LX in Matth. *ὡθεν ἠβέλησεν ὁ ἄνθρωπος παρακῆσαι θεῶν; ἀπὸ ῥαθυμίας κτλ.* unde voluit homo inobediens esse Deo? *alevitate animi &c.* Hanc incuriam significat *παρακῆν, inobedientia.* Oppositum est h. l. *ὕπακοῆν, obedientia,* ex quo egregium de obedientia activa argumentum fuit: sine qua satisfactio Christi non posset appellari *obedientia.* quare toties ut *ἀμαρμ* irreprehensibilis laudatur.

κατασταθῆσονται, constituentur) Aliud est justum constitui, etiam ubi de imputatione sermo habetur, aliud justificari: cum illud justificationis fundus & fundamentum existat, & justificationem terram, cui subternitur, necessario precedat. justus enim quis existat prius necesse est, quam possit vere justificari. Utrumque autem istud a Christo habemus. nam & satisfactionis Christi meritum homini ex se injusto imputatum, justum eundem iam constituit, quum justitiam ei conciliet, qua justus sit; & justitiae hujus virtute, qua merito illo comparatur, justificatur necessario, ubi id opus fuerit: h. e. jure merito absolvetur, qui hac ratione justus erit. Thom. Gataker. Diss. de novi instr. stylo, cap. 8. Recte. Apostolus tamen, ut in clausula, talem justorum constitutionem videtur praedicare, quae justificationis actum subsequatur, & verbo *inveniri* includitur. Phil. III. 9. coll. Gal. II. 17.

οἱ πολλοὶ, multi) omnes homines. v. 18. 15.

20 *νόμ*, *lex*) Sublimitati servit articulus praetermissus.

παρετήλθε) *subintravit*, per Mosen. v. 14. Antitheton, *intravit*, v. 12. Peccatum, lege antiquius.

πλεονάσει, abundaret) c. VII. 7 s.

τὸ παράπτωμα, lapsus) Subaudi, καὶ ἡ ἁμαρτία, & peccatum. Ad peccatum Adami collata omnia hominum peccata sunt quasi stolones: illud est radix.

ἡ ἁμαρτία, peccatum) sive lapsus & peccatum. differunt enim. vid. not. ad v. 14. peccatum, singulari numero. Ioh. I. 29.

ὑπερπερίσσευσεν, superabundavit) Victi victorem vincens tertius utroque melior est. Hominem vicit peccatum: peccatum vincit gratia. ergo Gratiae vis maxima.

21 *ἐν τῷ θανάτῳ - εἰς ζωὴν, in morte - in vitam*) Differentia particularum *ἐν & εἰς.* mors habet metam ac terminum: vita est perennis & divinitus intenta. Mors non dicitur aeterna: vita dicitur aeterna. c. VI. 21 s.

ἡ χάρις βασιλεύσει, gratia regnaret) Gratia igitur quasi nullum, id est, brevissimum habuit regnum ante lapsum. Credibile est, Adamum non multo post, quam creatus erat, peccasse.

Ἰησοῦ, Iesum) Iam ne memoratur quidem Adamus: solius Christi mentio viget.

C A P. VI.

1 *Ἐπιμενῆμεν; permancimus?*) Haetenus egit de praeterito & praesenti; nunc de futuro, verbis ad proximae praecedentiae accommodatis, de pleonastico gratiae. Hoc loco proponitur *continuatio* peccati: versu 15, *relictus* ad peccatum victum. Homo, gratiam nactus, potest huc illuc se vertere. In hac tractatione Paulus peccato tergum vertit.

2 *ἀπεθάνομεν, mortui sumus*) in baptismo & justificatione.

3 *ἢ*) *an?* Interrogatio disjunctiva.

ἀγνοεῖα, ignoratus) Doctrina de baptismo fuit omnibus cognita. Formula recurrit c. VII. 1. cui respondet illa, *ἄνοιον ἡμεῖς?* v. 16. c. XI. 2. & I Cor. passim. *Ignorantia*, multum officit: scientia non sufficit.

¶ ὅσοι, *quicumque*) Nemo Christianorum jam tum non baptizatus erat.

¶ ἐβαπτίσθημεν) *baptisimum admisimus*. Aptissima huic loco *Baptismi* mentio. hæc enim, quæ hæctenus descripsit apostolus, emensus sit oportet dignus Baptismi candidatus adulus. Paulus fere in solennioribus epistolis ad ecclesias (Rom. Cor. Gal. Eph. Col.) missis, quarum initiis apostolum senominat, *Baptisimum* citat: in familiarioribus, (Phil. Thes.) eum præsupponit.

¶ εἰς) *in*. Ratio, sub qua baptizati sumus.

¶ χριστὸν ἰησοῦν, *Christum Iesum*) Christi nomen hic præponitur, quia id hic magis spectatur. v. 4. Gal. III. 27.

¶ εἰς τὸ θάνατον αὐτοῦ, *in mortem ejus*) Qui baptizatur, induit *Christum* Adam secundum; in *Christum*, inquam, totum, adeoque etiam in mortem ejus baptizatur: & perinde est, ac si eo momento *Christus* pro tali homine, & talis homo cum *Christo* pateretur, moreretur, sepeliretur.

4 συντάφημεν, *una sepulti sumus*) Sepulturae *Christi* fructus. Merito in baptisimate, vel certe aqua superfusa, sepulturam refert: sepultura mortem ratam facit.

¶ εἰς, *in*) Confr. cum *baptisma*. coll. v. 3.

¶ ὡσπερ - ὅτω, *sicut - sic*) Sermo concisus. *sicut excitatus est Christus ex mortuis per gloriam Patris*, sic nos quoque resurgamus: & sicut *Christus* in gloria Patris, & in ea vita, ad quam resurrexit, regnat perpetuo, sic & nos in novitate vitæ ambulemus.

¶ διὰ, *per*) *per* de Patre etiam I Cor. I. 9 existat.

¶ τὸ δόξης, *gloriam*) Δόξα est gloria divinæ vitæ, *incorruptibilitatis*, c. I. 2. 3. po-

tentiæ & virtutis, per quam & *Christus* resuscitatus est, & nos vitæ novæ restitutumur, Deoque conformamur. Eph. I. 19 seqq.

¶ ἐν καινότητι, *in novitate*) C. VII. 6. 2 Cor. V. 15 ss. Hæc novitas, in vita consistit.

5 σύμφυτοι) LXX, βενὸς σύμφυτοῦ, δρυμὸς σύμφυτοῦ, *mons consitus, silva consita*, Amos IX. 13. Zach. XI. 2. qua ratione ὁμοιώματι hic casu sexto sumi possit. Sed *Hesychius*, σύμφυτον, συμπορευόμενον, συνον. & sic σύμφυτοι cum *Dativo*, coll. v. 4. 6. est verbum valde significans. *Cluverus*: *connaturati, concreti*. Omnis vis vegetativa spiritualis est in *Christo*, eaque in *baptisimum* collata est. συν ponitur ut in opposito, συνεσαυρώθη. Et etymon φύομαι ad θάνατον pertinet & ad ἀνάστασιν.

¶ ἀλλὰ) *at*. Oppositio est inter mortem & resurrectionem.

¶ τὸ) id est, τῷ ὁμοιώματι τῆ ἀναστάσεως.

¶ ἐσόμεθα) *sc. σύμφυτοι erimus*, in vita nova. Futurum. vid. c. V. 19.

6 ἄνθρωπος) *homo*) Abstractum pro concreto: uti c. VII. 22 & passim.

¶ ἵνα - ἕ μηκέτι) Observandæ particulæ: tum tria nomina synonyma, & verba iis adjecta.

¶ καταργηθῆ, *destruatur*) *dominio* suo exuatur.

¶ τὸ σῶμα τῆ ἀμαρτίας, *corpus peccati*) corpus mortale, scatens peccato, concupiscentiis & c. v. 12. Sic *corpus mortis*. c. VII. 24 not.

7 ἀποθανὼν, *mortuus*) *peccato*.

¶ δεικνύεται, *justificatus est*) nil jam in eum juris est peccato: coll. v. 6. 9. ut non jam sit *debitor*. c. VIII. 12. *justus est*, ratio-

ratione præteriti, a reatu; ratione futuri, a dominio. v. 14.

8 εἰ, si) Apodosis cadit principaliter in verbum *una vivemus*.

9 εἰδότες, scientes) Hoc pendet a *credimus*.

¶ θάνατος, mors) Sine articulo: *ulla mors*.

¶ ἐκ ἐπ, posthac non) Nunquam dominata est in Christum mors, sed tamen in eum incurrat. Act. II. 24. &, si eum tenuisset, ei dominata dici potuisset, quod absit. Nolit Paulus hic dicere, βασιλεύει, regnat.

10 ὅ) quod. hic plus valet, quam ὅτι, quod.

¶ τῇ ἀμαρτία, peccato) Dativus detrimendi, uti v. 11. Peccatum fuerat conjectum in Christum: sed Christus id abolevit morte sua, pro nobis, vere *defunctus*.

¶ ἐφ' ἅπαξ) Id plus hoc loco valet, quam ἅπαξ. Sic Hebr. VII. 27. &, ἅπαξ. 1 Petr. III. 18.

¶ ζῆ τῷ θεῷ) vivit Deo, vitam ex Deo gloriosam, v. 4. divini vigoris plenam, in perpetuum. Nam Deus est Deus viventium.

11 λογιζέσθε, existimatis) Indicativus. nam versu sequenti incipit imperativus. Sic, λογίζεσθε, c. III. 28. Quo quisque in statu est, eo se censere debet.

¶ ἐν, in) Constr. cum *viventes*, neque tamen non etiam cum *mortuos*: v 8 nisi quod in illa parte potius adhibetur præpositio *cum* & *per*. c. VII. 4.

12 μὴ, ne) Ad μὴ ne refer ἀλλὰ, sed, ad μὴ δὲ, neque refer καὶ τὰ μέλη, & membra &c.

¶ μὴ ἐν βασιλεύετω, ne ergo regnet) Idem verbum c. V. 21. Synonymon, v. 9. Correlatum, *servire*. v. 6.

¶ θνητῶ, mortuo) Vos enim, viventes, abalienati estis a corpore vestro. c. VIII. 10.

¶ ἐν ἐπιθυμίαις αὐτῶν, in concupiscentiis ejus) sc. ἡ σάρξ, corporis. Cupiditates corporis sunt fomes; peccatum, ignis.

13 μὴ δὲ παριστάνετε) Majorem vim habet in ox aor. 1. παραστήσατε.

¶ τὰ μέλη ὑμῶν· ἑαυτοὺς καὶ τὰ μέλη, membra vestra: vos ipsos & membra) Primo consideratur persona Christiani: deinde actiones & munera. Homo in peccato mortuus non commode diceretur *sistere SEIPSUM* peccato: sed vivens potest se *sistere* Deo.

¶ ὄπλα, arma) Allegoria a bello; ut *opsonia* v. 23.

¶ ἀδικίας, injustitiæ) quæ adversatur justæ voluntati Dei.

¶ τῇ ἀμαρτία, peccato) Peccatum hic consideratur ut tyrannus.

¶ παραστήσατε, sistite) ut Regi.

¶ ἐκ νεκρῶν, ex mortuis) Christianus est ex mortuo vivens: fuerat mortuus, nunc vivit.

¶ δικαιοσύνης, justitiæ) Antitheton, ἀδικίας, injustitiæ.

14 ἔ κυριεύσει, non dominabitur) nec jus habet nec facultatem. invitos non cogit ad servendum sibi.

¶ ὑπὸ νόμον, sub lege) Qui sub lege est, ei dominatur peccatum.

15 ὑπὸ, sub) c. VII. 2. 14.

16 δούλος, servos) Notatur *servitus*, ex qua sequitur *obedientia*.

¶ δούλοι, servi) Notatur status *servitutis*, qui sequitur *obedientiam*. 2 Petr. II. 19.

¶ ἰς, in) ἐς, in, bis pendet a *servi*.

¶ ὑπακούει, obedientiæ) *Obedientia* absolute dicta in bonam partem sumitur. Etiam *justitia* obedienter agentes sibi promte asserit.

¶ εἰς δικαιοσύνην, in justitiam) Subaudi, &

Justitiæ in vitam, ex anitheto, coll. v. 20.

17 χάρις δε τῷ θεῷ, *gratia vero Deo*) Idioma Paulinum est, quod propositiones categoricas solet non categorice & nude, sed cum quodam qualimodo, id est, cum significatione affectus, gratiarum actionis, voti &c. efferre. vid. 1 Cor. XIV. 18. 2 Tim. II. 7 not. Ita hujus loci enthymema est: *fustis servi peccati; sed nunc obedentes facti justitiæ*. sed accedit modus moralis: *gratia Deo, quod, quum fueritis servi peccati, nunc obedistis justitiæ*. qui tamen modus hoc loco etiam hoc significat, hunc statum Romanorum esse beatum, quem omni modo tueri debeant. Hæc observatio faciet, ut multis in locis & sententia sermonis & ardor peccatoris apostolici distincte appareat.

¶ ὅτι, *quod*) Sic *quod*, subaudio *quidem*, Ioh. III. 19.

¶ δέλοι, *servi*) præsertim in ethnicismo.

¶ ἐκ καρδίας, *ex corde*) Veritas & efficacia religionis christianæ. Mali non possunt plane ex animo esse mali, quin eos semper, vel infcios, pœniteat sui & servitutis suæ: sed boni ex animo boni sunt & libere.

¶ εἰς ὃν) *Resolve: ὑπηκᾶσατε εἰς τὸν διδάχης* (coll. εἰς πάντα ὑπηκᾶσαι, 2 Cor. II. 9) ὧ vel εἰς ὃν παρεδόθητε. coll. εἰς, Gal. I. 6. Casus relativi in locutione concisa expressus, pendet a verbo præcedente, c. IV. 17. vel subsequente. c. X. 14.

¶ παρεδόθητε, *traditi estis*) Alias *doctrina* dicitur *tradi*. 2 Petr. II. 21. Ea phrasis hic eleganter invertitur: estque verbum valde decorum, de iis, qui a peccato liberati, sese dedunt & listunt, v. 16. magna dominii mutatione, ad illam lautam servitutem justitiæ.

¶ τὸν, *formam*) Puleerrimum verbum. Exod. XXV. 40. Christi ea est forma. Gal. IV. 19.

¶ διδάχης, *doctrinæ*) Norma illa & regula, ad quam sese componit servus, tantum ei per *doctrinam* ostenditur; urgeri eum, non opus est.

18 ἐλευθερωθέντες, *liberati*) Methodi apostolicæ huc usque progressæ Conspectum hunc habere juvabit:

I. Peccatum.

c. III. 9.

II. Peccati ex lege agnitio: sensus *iræ*: *mors* interna.

c. III. 20.

III. Revelatio justitiæ Dei in Christo per evangelium, contra peccatum, pro peccatore.

c. III. 21.

* IV. Centrum Paulinum, *FIDES*: revelationem illam sine exceptione amplectens, & ad justitiam ipsam nitens & enitens.

c. III. 22.

V. Remissio peccatorum & justificatio: qua peccatum admissum homini, Deus Iudex pro non admissio, & justitiam amissam pro servata ducit.

c. III. 24.

VI. Donum Spiritus sancti: *amor* divinus in corde effusus: *vita* nova interna.

c. V. 5. VI. 4.

VII. *Justitiæ* libera servitus in bonis operibus.

c. VI. 12.

Ex hoc conspectu patet, quare Paulus justificationem per fidem solam adversus dubitantes errantesve probans, sæpe mentionem faciat doni Spiritus sancti, & aliorum, quæ justificationem consequuntur. Ex fide quippe est justitia: justitiam comitatur filiatio: filiationem consequitur donum Spiritus sancti cum clamore, *Abba pater*, & cum vitæ novitate. atqui fides & justitiaper se non incurrit in sensum: donum autem Spiritus sancti habet effectus valde conspicuos & exstantes. conf. *testatus est*, Act. XV. 8. Accedit, quod nobilitas horum fructuum potentissime redarguit vilitatem operum humanorum.

19 ἀνθρώπων, *humanum*) Humanus sermo frequens & quodammodo perpetuus, quo Scriptura se ad nos demittit. Sermo apertior non semper aptior ad rem ipsam. Accusativus pro adverbio.

¶ διὰ, *propter*) Tarditas intellectus fuit ex infirmitate carnis, i. e. naturæ mere humanæ. conf. 1 Cor. III. 3.

¶ τῆ ἀνομία εἰς τὴ ἀνομίαν, *iniquitati in iniquitatem*) Ploee, a Syro non observata. τὴ iniquitati (cui *imparitas* tanquam pars toti præmittitur) opponitur *justitiæ*; τὴ iniquitatem opponitur *sanctificationi*. *Justitia* respondet voluntati divinæ: *sanctificatio*, toti quasi naturæ divinæ. Qui justitiæ serviunt, proficiunt: ἀνομοί, *iniqui*, sunt *iniqui*, nil amplius.

20 τὸ ἁμαρτίας, *peccati*) Hic casus vim habet: *peccatum* vos possederat.

¶ τῆ δικαιοσύνη, *justitiæ*) id est, respectu justitiæ.

21 τίνα ἔν καρπὸν ἔχει πῶς, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαιχόμεθε;) Tota hæc periocha vim habet interrogationis negantis. Iustos ait habere *fructum* suum in sanctificationem: sed *fructus* nomine haud dignatur ea, quæ sunt ἄκαρπα, Eph. V. 11. Ait igitur: quæ vobis nunc pudorem incutiunt, ea ante-

hac non sane fuere *fructus*. Alii post τότε interrogationis signum ponunt, ut ἐφ' οἷς interrogationi respondeat: sed tum dixisset apostolus, ἐφ' οἷς, scil. καρπῶ.

¶ νῦν, *nunc*) cum respiciis.

¶ γὰρ) *nam*, pro *autem*: sed majore vi se jungendi. conf. v. 22 fin. δὲ, *autem*. sic γὰρ, *nam*, c. V. 7.

¶ ἐκείνων, *illorum*) non, *horum*. remote spectat præterita.

¶ θανάτου, *mors*) Huic nomini nunquam additur epitheton αἰώνιου, *æterna*, v. 23. non modo in iis, in quibus mors cedit vitæ, sed ne in iis quidem, qui in ignem, cruciatum & exitium æternum abibunt.

22 νῦν δὲ, *nunc vero*) Nōνι persæpe Paulus adhibuit, semper cum *de vero*.

¶ ἔχετε) *habetis*: vel, *habete*. coll. v. 19.

¶ εἰς ἁγιασµόν, *in sanctificationem*) Antitheton: ἐφ' οἷς ἐπαιχόμεθε. Estis sanctum Dei sacerdotium. Videtur respici Amos II. 11. דִּרְוֹתֵי לֶחֶם, *eis ἁγιασµόν*.

23 τὰ, τὸ) Nota subjecti.

¶ ὀψώνια - χάρισμα, *stipendia - donativum*) Mala opera mercedem suam merentur, non bona: nam illa stipendium habent, hæc donativum. ὀψώνια, *stipendia*, plurale: χάρισμα, *donativum*, singulare, majore vi. θάνατος, *mors*, sine articulo: ἢ ζωὴ, *vita*, contra.

CAP. VII.

1 Η^α, *an*) Interrogatio disjunctiva. Arcte hæc cohærent cum cap. VI. cujus v. 6. 14. 21. verba extant hoc capite recurrentia, καταργείσθαι, κυριεύειν, καρπός, θάνατος κτλ. Continuatur collatio status veteris & novi.

¶ γνώσκουσιν, *cognoscentibus*) Iudæis:

quanquam omnium christianorum est legem scire.

¶ ὁ νόμος (⊙), *lex*) v. gr. matrimonialis.

¶ Ἐ ἀνθρώπου, *homini*) id est, *mulieri*. v. 2. conf. 1 Petr. III. 4.

¶ ἐφ' ὅσον, *quoad*) nec diutius, nec minus diu.

¶ ζῆ, *vivit*) *Lex*. Proserpocia. In apodoli vita & mors adscribitur non legi, sed nobis. Hic autem est protasis, in qua legi ipsi adscribitur vita vel mors, & marito.

2 ὑπαδὲς (⊙) Sic LXX.

¶ δέδεται, *ligata est*) Construi potest cum viro, & cum legi.

¶ Ἐ νόμος Ἐ ἀνδρες) Non incommode statuas appositionem: *a lege, viro*.

3 χορηγίσει) scil. *ἐαυτήν, subibit appellationem adulteræ*, idque vi legis. *Ἰψα sibi appellationem adulteræ contrahet*.

¶ ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ) LXX, Deut. XXIV. 2.

4 ὥστε) Hoc majorem vim habet, quam si dixisset, *ἔτιω*.

¶ ἐθαυτάθητι) *mortificati estis*. id plus notat, quam *mortui estis*. Comparationis summa est: maritus vel uxor, conjugis morte, libertati restituitur. nam in protasi pars moriens est vir: in apodoli pars moriens ea est, quæ respondet mulieri.

¶ διὰ τὸ σῶμα (⊙), *per corpus*) Magnum mysterium. Cur in expiatione peccati mentio fit plerumque corporis Christi præ anima? Resp. Peccati theatrum & officina caro nostra est: huic medetur sancta caro filii Dei.

¶ ἐγερθέντι, *excitato*) adeoque viventi.

¶ καρποφορήσωμεν, *fructificavimus*) A secundi persona venit ad primam. *fructus* respondet proli: nam similitudo est a matrimonio.

5 ἡμεν ἐν τῇ σαρκὶ) *eramus in carne*, i. e. carnales. vid. oppositum, v. 6 fin.

¶ διὰ, *per*) v. 8.

¶ τῷ θανάτῳ) *ei morti*, de qua v. 13. c. VIII. 6.

6 ἀποθανόντες, *mortui*) Sic v. 4, *mortificati estis*, de ea parte, quæ respondet mulieri. conf. Gal. II. 19.

¶ καπιχόμεθα) Verbum significans. conf. συνέκλεισε, c. XI. 32. ἐφραρέμεθα. Gal. III. 23.

¶ ἐν καινότητι πνεύματος (⊙), καὶ ἐπαλαιότητι γραμμάτων (⊙), *in novitate Spiritus, ac non vetustati literæ*) Idem antitheton, c. II. 29. 2 Cor. III. 6. *Litera* non est lex per se spectata, quippe quæ spiritualis est & viva, v. 14. Act. VII. 38. sed respectu peccatoris, cui Spiritum & vitam dare nequit, sed morti eum relinquit, quin etiam profundius addicit. quanquam ille interim præstare affectet, quod litera ejusque sonus fieri jubet; ut species & nomen remaneat, sicut mortua manus est manus. Per evangelium autem & fidem datur Spiritus, vitam & novitatem tribuens. 2 Cor. III. 6. coll. Ioh. VI. 63. *Vetustatis* & *novitatis* vocabulo Paulus spectat duo testamenta. quanquam credentes jam olim habuere primitias novi; & hodie non credentes retinent reliquias, immo totam vim V. T. Observa etiam in semel, non bis, positum. *Vetustati* servivimus, non Deo, conf. Gal. IV. 9, *ἕως, quibus*: nunc, non novitati, sed, *in novitate*, servivimus Deo. c. VI. 22.

7 ὁ νόμος (⊙) ἀμαρτία; *lex peccatum?*) Sic fortasse objiciet, qui audierit, eadem de lege & de peccato prædicari: num lex est peccatum sive causa peccati peccaminosa? conf. v. 13 not.

¶ τὸ ἀμαρτίαν, *peccatum*) Observanda iterum proprietates verborum & differentia:

ὁ νόμος (⊙)

ὁ νόμος τὸ λέγειν ἔ νόμου.

ἢ ἁμαρτία ἢ ἐπιθυμία.

ἐκ ἔγνω, (α γινώσκω) ἐκ ἤδειν, (ab ὀίδα.)

Ἁμαρτία, peccatum, est quali materia peccans, ex qua *omnis* morbus & paroxysmus *concupiscentie*.

¶ οὐκ ἔγνω, (non noram) Sæpe Paulus indefinitum sermonem proponit per primam personam, non solum perspicuitatis gratia, sed ex perpetua applicatione ad se ipsum. vid. 1 Cor. V. 12. VI. 12. Et sic hoc loco.

¶ τὴν πε γὰρ ἐπιθυμίαν, (etiam concupiscentiam) Penitior & reconditior est ἢ ἁμαρτία, peccatum: ἢ ἐπιθυμία, concupiscentia, magis in sensum incurrit, eademque peccatum prodit, ut fumes ignem. Hunc διορισμὸν, hanc contradistinctionem, indicant particula, τὴ γὰρ, etiam. & peccatum, unum illud malum inhabitans, operatur concupiscentiam variam: v. seq. & rursum concupiscentia parit peccatum consummatum. Iac. I. 15.

¶ οὐκ ἤδειν) non noram, concupiscentiam esse malam. vel potius, non noram ipsam concupiscentiam. motus demum incurrit in oculos.

¶ ἔλεγεν, (diceret) Dixit autem, per se; tum, in animo meo. conf. *veniente*, v. 9.

8 διὰ τῆς ἐντολῆς, (per preceptum) Constr. cum verbo seq. uti v. 11 bis.

¶ χωρὶς νεκρά, (sine mortuum) Axioma.

¶ νεκρά, (mortuum) sc. erat: non ita ferebat per concupiscentiam. vel: est.

9 ἔζων, (vivebam) ζῆν h. l. non significat duntaxat *degere*; sed ponitur in expressa antithesi ad *mortem*. conf. v. seq.

¶ χωρὶς νόμου, (sine lege) lege amota, procul habita, quasi nulla esset.

¶ ἐλθέσης) Antitheton, χωρὶς.

¶ ἐντολῆς, (precepto) ἐντολή, preceptum,

pars est legis, addita expressiore connotatione virtutis coactivæ, quæ coerces, iungit, urget, prohibet, minatur.

¶ ἀνέζησεν) *revixit*, sicut vixerat, quum per Adamum intrasset in mundum.

10 ἀπέθανον, (mortuus sum) vitam illam meam amisi.

¶ εὑρεθη, (reperitum est) Sic, εὐρίσκω *reperio*. v. 21.

¶ εἰς ζωὴν, (in vitam) ratione intentionis divinæ primæ, &, aliter, ratione meæ opinionis, quam mihi habebam *vivens sine lege*.

¶ αὐτῆ) *hec*, eadem.

11 ἐξηπάτησε, (decepit) in avia duxit, sicut latro viatorem. ad vitam me tendere putans, in mortem incidit.

¶ ἀπέκτευν, (occidit) Hic terminus œconomiae peccati, in confinio gratiæ.

12 ἀγιῶς, (sancta) Subaudi ex seqq. & *justa* & *bona*. quanquam hæc synonyma potissimum ad defendendum *preceptum*, cum sua virtute pungente, opus fuit cumulari. *sancta*, *justa*, *bona*, ratione causæ efficientis, formæ, finis; (ut habent *Dorscheri Notæ ms.*) vel, *sancta*, respectu officiorum erga Deum: *justa*, respectu proximi: *bona*, respectu naturæ meæ; cui convenit, quicquid præcipitur, nam vita promittitur. v. 10. Ex his tribus epithetis convenientissimè tertium assumitur versu seq.

13 τὸ igitur, quod bonum est. Vis articuli notanda.

¶ θάνατος, (mors) *malum* maximum, & mortis, mali maximi, causa: *καπεργαζομένη operans*.

¶ ἀλλὰ ἢ ἁμαρτία, (sed peccatum) Sc. *mihi factum est mors*. neque enim participium *καπεργαζομένη operans* sine verbo substantivo prædicatum constituit.

¶ ἵνα φαῖ ἁμαρτία, (ut appareret peccatum)

catum) Ploce. peccatum, minime *bonum*. Hoc cohæret cum anteced.

¶ διὰ τὸ ἀγαθῶν - θάνατον, *per bonum - mortem*) Paradoxon. & magna vi epitheton *bonum* adhibetur pro substantivo *legem*.

¶ καταπραζομένη, *operans*) Participium, ita resolvendum: peccatum mihi mors factum est, *quippe quod mihi vel per bonum patravit mortem*. Non est tautologia; nam illud *per bonum* vim superaddit secundæ parti hujus sententiæ.

¶ ἵνα γένηται, *ut fieret*) Hoc pendet ab *operans*. Sic ἵνα *ut* duplex gradationem facit. Si quis malit anaphoram statuere, sic quoque priorem partem declarabit altera.

¶ καθ' ὑπερβολὴν ἀμαρτωλὸς) Castellio: *quam peccantissimum*. quia sc. *per bonum*, per præceptum, operatur *malum*, mortem.

¶ διὰ, *per*) Constr. cum *fieret*.

14 πνευματικός ἐστί, *spiritualis est*) requirit, ut sensus omnis humanus respondeat sensui Dei: Deus autem est Spiritus.

¶ σαρκικός, *carnalis*) v. 18.

¶ ἐμὶ, *sum*) Paulus comparato inter se duplici statu fidelium, pristino in carne, v. 5. & præsentem in spiritu, v. 6. deinceps a descriptione prioris ad descriptionem alterius contendens, id agit, ut & duabus objectionibus, quæ ex illa comparatione his verbis formari possent: *ergo lex est peccatum*, v. 7. &, *ergo lex est mors*, v. 13. satisfaciatur, & earum solutioni totum intexat processum hominis a statu sub lege ad statum sub gratia cogitantis, suspirantis, contententis atque enitentis, legisque in ea re functionem ostendat. id, inquam, agit v. 7-25, donec c. VIII. 1 f. ad ulteriora pergat. Itaque hoc versu 14 nec particula *enim* ullum omnino, nedum res ipsa tam grandem patitur saltum fieri ab uno statu in alterum. nam Paulus statum carna-

lem, hoc versu, & spiritualementem, c. VIII. 4. tum, servitutem versu hoc & 23. libertatemque, c. VIII. 2. e diametro inter sese opponit. Utitur autem ante versum 14 verbis præteriti temporis; tum, expeditioris sermonis causa, præteriti, in præteritum resolvendis, perinde ut alibi casus, modos &c. facilitatis gratia, permutare solet: & v. gr. mox c. VIII. 2. 3. a numero singulari ad pluralem, ibidem v. 9 a prima persona ad secundam transit. Eoque commodius a præterito tempore ad præteritum hæc oratio, quod statum illius legalis indolem tum demum vere intelligat, postquam sub gratiam venerit; & ex præteriti liquidius possit judicare de præterito. Denique unus ille idemque status processusque varios habet gradus, vel magis præterito vel minus præterito tempore exprimendos; & sensim suspirat, connititur, enititur ad libertatem: inde paulatim serenor fit oratio apostoli, ut videbimus. *Hinc nimis mirandum, cur in diversa abeant interpretes*. alii ex priore, alii ex posteriore periochæ hujus parte nervos quarunt, & tamen totam periocham de simplici statu exponere conantur, vel sub peccato, vel sub gratia.

¶ πικραμένον, *venditus*) Servus venditus miserior est, quam verna: & venditus dicitur homo, quia ab initio non fuerat servus. Idem verbum, Iud. III. 8. *Venditus: captus*. v. 23.

15 ὁ γὰρ, *quod enim*) Describit servitutem, ita ut non excuset se, sed ut peccati tyrannidem accuset, & miseriam suam deploret. v. 17. 20. *Γὰρ, enim*, pertinet ad confirmandum τὸ *venditus*. Mancipium indigno domino primum servit cum gaudio, deinde cum mœrore; postremo jugum excutit.

¶ ὃ γινώσκω) *non agnosco*, ut bonum: oppositum, *odi*.

¶ *θέλω, volo*) Non dicit *amo*, quod plus esset, sed *volo*, oppositurus mox τὸ *odi*.

¶ *πράσσω-ποιῶ*) Differunt verba. & *πράσσω, non ago*, res non deducitur in actum: *ποιῶ, facio*, intus & extra. Permutantur hæc verba v. 19. c. XIII. 3 f.

16 *σύμφημι, consentio*) Plus dicit *συνήδομαι, delector*, v. 22 not. Assensus hominis, legi contra semet ipsum præstitus, illustri character est religionis, magnum testimonium de Deo.

¶ *καλῆς, pulera*) Lex etiam præcendendo a legalitate, pulcritudinem habet *καλῆς, pulera*, sanctitatem, justitiam & bonitatem dicit. v. 12.

17 *ἔκ ἐπ, jam non*) Hoc repetitur v. 20.

¶ *οἰκῶσα, habitans*) v. 18. 20. Id verbum deinde dicitur de Spiritu. c. VIII. 9.

18 *ἴδα, novi*) Hæc ipsa notitia est pars hujus status, qui describitur.

¶ *τῆς ἐμ, hoc est*) Limitat, *me* plus est, quam *carne mea*: & tamen *caro* non dicitur ipsum peccatum, (notand. contra Flacium:) sed dicit Paulus: peccatum habitat in carne. Et jam aliquid boni secum vehit hic status, de quo Paulus agit.

¶ *θέλειν, velle*) Accusativus, *bonum*, non additur: & hujus orationis tenuitas tenuitatem & *velle* exprimit.

¶ *ἀνίσταται, jacet in conspectu*, sine victoria. Antitheton, de perficiendo bono, *non*, mox. Mens mea quærens, non reperit in re.

20 *ἔκ ἐπ, jam non*: sc. ut antea perficiebam ego. Sensim exoritur serenitas & liberatio aliqua.

21 *ἐυρίσκω*) in hac pugna & ærumna *inveniō* legem, sine qua vivebam antea. Tanquam. Propositio repetitur.

¶ *τὸ νόμον*) legem ipsam, sanctam in se.

¶ *τῷ θέλωντι, volenti*) Dativus commodi. Legem invenio, mihi non peccaminosam aut letalem. Egregia sermonis subtilitate exprimuntur prima stamina harmoniæ, amicitia & consensionis inter legem & hominem. Considerate præponitur participium, *volenti mihi*, in antitheto ad *mibi* alterum mox absolute positum. Cum *volenti* conf. Phil. II. 13.

¶ *ὅτι*) quia.

¶ *παρῆκειται, adjacet*) Hic bilanx commutatur. nam v. 18 voluntas bona *adjacet*, ut pars debilior: nunc malum *adjacet*, ut pars debilior, non mala voluntas.

22 *συνήδομαι, delector*) Hoc quoque jam plus est, quam *σύμφημι consentio*, v. 16.

¶ *τὸ ἔσω, internum*) Hic jam interni, sed tamen nondum *novi* tuctur hominis nomen. sic quoque v. 25 *mente* dicit, non *spiritu*.

23 *βλέπω*) *video*, ex parte animæ superiore, tanquam e specula, quæ dicitur *ὄψις, mens*, & in se repositam habet conscientiam.

¶ *ἕτερον*) *aliam*, alienamque.

¶ *μέλεσι, membris*) Anima est, ut rex: membra sunt, ut cives: peccatum, ut hostis, culpa regis introrsus, plectendi per civium oppressionem.

¶ *τῷ νόμῳ ἔνωός μου*) *dictamini mentis meæ* Lege divina *delectata*.

¶ *ἀνχμα λωτίζοντά με, captivantem me*) qualibet victoria actuali. Duriore rursus verbo utitur, ex sancta impatientia: allegoria, a bello. coll. *repugnantem*.

24 *παλάφις ἐγὼ ἄνθρωπος*) *me miserum, qui homo sim!* Homo; si peccatum abesset, tam nobilis ac beatus; cum peccato, magis optat, non esse homo, quam talis esse homo. *homo* dicit statum *hominis* per se, ut est naturâ. Hæc quiritatio

summum est in lucta, & ex illa homo opis suæ nil esse expertus, quasi imprudens incipit orare, *quis me liberabit?* quæritque liberationem, & expectat, donec ad illud *quis* palam sese dat Deus in Christo. *Articulus mortis mysticæ.* Ex hoc sensu fideles quiddam trahunt usque ad obitum. c. VIII. 23.

¶ *ῥύσεται, liberabit*) vi opus est. Verbum proprie adhibitum. nam *ῥύεσθαι, ἔκ* ΘΑΝΑΤΟΥ ἔλκειν. Ammonius ex Aristoxeno.

¶ *ἐκ*) ex.

¶ *ἡ σῶμα* & *ἡ θανάτς*, *corpore mortis*) corpore ob peccatum mortuo. c. VIII. 10. Mors corporis est plena exécution mortis illius, de qua v. 13. & tamen in morte fit liberatio.

¶ *ἡ τῆς* σῶμα θανάτς *τῆς* dicitur pro *σῶμα θανάτς τῆς*. conf. Act. V. 20 not.

25 *ἔνχαριζῶ, gratias ago*) Hoc de improviseo tanquam perfugium unicum suavissime commemoratur, & nunc demum recte agnoscitur. Sententia categorica est: Deus me *liberabit* per Christum; non mea res opis est. eaque sententia summam rerum innuit: accedit autem modus moralis (de quo ad cap. VI. 17.) *gratias ago*. [Vti 1 Cor. XV. 57 sententia est: Deus dat nobis victoriam: sed accedit *ἡθ* sive modus, *Deo gratia*.] Et *ἡ* *gratias ago* tanquam hymnus lætus ex adverso respondet questui miserabili, qui existat v. præc. *me miserum*.

¶ *ἔν, ergo*) Concludite ea, in quæ ingressus erat versu 7.

¶ *ἡ αὐτὸς ἐγὼ*) ipse ego.

¶ *ἡ νόμῳ θεῶ - νόμῳ ἁμαρτίας, legi Dei - legi peccati*) *νόμῳ* Dativus, non sextus casus. v. 23. Iam homo est in æquilibrio servitutis & libertatis, idemque tamen ad libertatem anhelans legem sanctam ab omni culpa immunem agnoscit.

C A P. VIII.

1 *Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα, nulla ergo nunc condemnatio*) Nunc venit ad liberationem & libertatem. Non autem ponit adverbativam *δε, autem*, sed conclusivam *ἄρα, ergo*: (conf. ad cap. II. 1.) quia jam in fine capitis VII. confinia hujus status attingit. Nunc etiam plane ex diverticulo eximio in viam redit, quæ habetur c. VII. 6. Indicio est & posita ibi & hæc resumta *nunc* particula, quæ tempus præsens (ut Germ. *Wirklich*) denotat. Ad *condemnatio* ref. *condemnavit*. v. 3.

1. 2 *ἡ περιπατήσω ὁ γὰρ νόμος, ambulans: lex enim*) Suspendit orationem ætiologia per parenthesin (*lex enim - mortis - ambulans* v. 4.) qua per epanalepsin clausa, orationem complet illud, *sed secundum spiritum*. ubi *ἡ* *sed* potius ad *non* v. 1, quam ad *non* v. 4, opponitur.

2 *ἡ νόμος τῆς πνεύματος, lex spiritus*) evangelium cordi inscriptum. coll. c. III. 27. 2 Cor. III. 8.

¶ *ἡ ἠλευθερώσέ με, liberavit me*) Verbum lenè, in præterito: antea posuerat verbum gravius, *ῥύσεται*, in futuro. Quod homini sub lege difficile videtur, id gratia facillimum reddit, vel potius ipsa facit. Vtrumque opponitur *τῷ captivantem*. c. VII. 23.

¶ *ἡ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς θανάτς, peccati & mortis*) Respicit ea, quæ pro lege Dei dixit c. VII. 7 & 13. Observa, quod hæc ponitur *ἡ*, ineunte versu non ponitur, in antitheto, *spiritus vitæ*, ubi aut est asyndeton, *spiritus vitæ*, aut ita resolvendum, *τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς, spiritus vitæ*.

3 *ἡ*) Habet hoc vim epitheti, sic resolvendi: Deus perfecit condemnationem peccati, legi impossibilem.

¶ *ἡ νόμος*) *legis*, non modo ceremonialis,

alis, sed etiam moralis. nam si lex moralis expers esset hujus *impossibilis*, non opus fuisset, mitti filium Dei. Porro *impossibile*, privatio, præsupponit habitum: olim potuit justiciam & vitam præstare lex. c. VII. 10. Hinc homo primæ illius viæ vestigia etiam post lapsum tam libenter sequitur.

¶ *ἑαυτῶ*) *ἰδίον*, v. 32. *suum*, in quem nil poterat peccatum & mors.

¶ *πέμψας*, *mittens*) Hoc quandam quasi elongationem Filii a Patre, ut esset mediator, denotat.

¶ *ἐν ὁμοιότητι σαρκὸς ἀμαρτίας*, *in similitudine carnis peccati*) Nos cum carne nostra peccato penitus infecta debueramus morti dedi: sed *Deus*, *in similitudine carnis* illius (nam similitudinem requirebat justitia) i. e. in carne Filii sui vera eademque sancta, & (quidem) *pro peccato*, *condemnavit peccatum* illud, (quod erat) *in carne* (nostra,) ut nos liberaremur. *ἐν* in constr. cum *condemnavit*. coll. *per*, c. VII. 4.

¶ *περὶ ἀμαρτίας τῆς ἀμαρτίας*, *pro peccato peccatum*) Substantivum iteratum, uti Luc. XI. 17 not. Sed hic accedit *Place*, ut indicat articulus posteriore tantum loco positus. hi duo termini ad se invicem referuntur, ut *similitudo carnis* & *caro*.

¶ *κατέκρινε*, *condemnavit*) omnem vim ademit, confecit, peregit, interemit, *virtute privavit* peccatum, quod in filium Dei erat conjectum. Oppositum *ἵ* *justificare*. v. 1. c. V. 18 not. & 2 Cor. III. 9.

4 τὸ δικαίωμα, *jus*) Antitheton, *condemnatio*. v. 1.

¶ *πληραθῆ*, *impleretur*) Id implementum describitur mox, v. 5-11. inde *enim*, v. 5.

¶ *ἐν ἡμῖν*) *in nobis*.

¶ *μη κατὰ σάρκα*, *non secundum carnem*) Antitheton: *in carne*. v. 3. Nunc demum evasit Paulus ad apertum discrimen *carnis* & *Spiritus*. Spiritus denotat vel Spiritum Dei, vel spiritum fidelium. v. 16. Hic est

vis nova ab Illo producta in nobis & sustentata: & de hoc sermo est, ubicunque *caro* stat in opposito.

5 οἱ γὰρ, *qui enim*) Ab hoc loco Paulus primario describit statum fidelium; & secundario, pro eo illustrando, contrarium.

¶ *ὄντες*, *qui sunt*) Status.

¶ *φρονῶσι*, *sentiunt*) Sensus, e statu fluens.

6 φρόνημα, *sensus*) Gall. *sentiment*. Resp. *sentiunt*. v. 5.

¶ *θάνατος* - *ζωῆ*, *mors* - *vita*) Conf. c. VI. 23.

¶ *ζωῆ καὶ εἰρήνῃ*, *vita & pax*) Addito verbo, *pax*, præparat sibi transitionem ad v. seq. ubi describitur *inimicitia*.

8 δὲ) *ἐπιτακτικόν*.

¶ *ἀρέσαι* *ἀρέσκω* h. l. ut sæpe, significat, non solum, *placeo*, sed, *placere sive*. 1 Cor. X. 33. Gal. I. 10. affine, *subjici*, v. præc.

9 πνεῦμα θεῶ, πνεῦμα χριστοῦ, *spiritus Dei, spiritum Christi*) Testimonium illustre de S. Trinitate, ejusque œconomia in corde fidelium. conf. cap. V. 8. 5. XIV. 17. 18. XV. 16. 30. Marc. XII. 36. Joh. XV. 26. Gal. IV. 6. Eph. I. 17. II. 18. 22. 1 Petr. I. 2. Act. II. 33. Hebr. II. 3. 4. 1 Cor. VI. 11. 13 f. 2 Cor. III. 3 f. Ad Dei ref. v. 11. & antea ad *Christi* ref. v. 10. Nam Gnorismata hoc ordine procedunt: Qui Spiritum habet, Christum habet: qui Christum habet, Deum habet. Conf. de tali ordine, 1 Cor. XII. 4 f. Eph. IV. 4 f.

¶ *ἐν ὑμῖν*, *in vobis*) *in*, particula valde observanda hoc capite, v. 1-4. 8-11. 15. de statu carnali & spirituali. Nos in Deo; Deus in nobis.

¶ *ἵ* *hic* demum non est Christi: adeoque hæc tota oratio ad eum non pertinet.

¶ *αὐτοῦ*, *illius*) Christi. Christianus est, qui Christi est.

10 ἐὶ δε χεῖρὸς, *si vero Christus*) Vbi Spiritus Christi est, ibi Christus est. conf. v. præc.

¶ σῶμα) *corpus*, peccaminosum. nam hic Spiritui, non animæ, opponitur.

¶ νεκρὸν) *Concretum. mortuum* dicit, pro, *moriturum*, magna vi: morti adjudicatum deditumque. Sic censent, in quibus succedit separatio animæ & spiritus.

¶ δε, *vero*) Oppositio immediata, quæ Purgatorium excludit, neque *corpori*, neque *spiritui* accommodatum, neque cum reliqua epistolæ hujus plenissimæ œconomia conveniens. v. 30. 34. 38. c. VI. 22 f.

¶ ζωὴ, *vita*) Abstractum.

¶ διὰ, *propter*) Iustitia parit vitam, ut peccatum mortem; non vita iustitiam. contra Pontificios.

¶ δικαιοσύνην, *iustitiam*) *Iustus-vivet.*

11 ἰησοῦν, *Iesum*) Mox, in apodosis, *Christum*. Appellatio *Iesu* spectat ad ipsum; *Christi*, refertur ad nos.

¶ ζωοποιήσῃ, *vivificabit*) Conf. *vita*. v. 6. Hæc vita nescit condemnationem. v. 1.

¶ διὰ) *propter*. 2 Cor. I. 22. Vnus idemque est Spiritus, qui Christi est, & qui est in fidelibus. ergo ut Christus vivit, sic fideles vivent.

12 ἴσμεν) *scimus*, nos ipsos agnoscimus & ducimus. Didascalica vergens ad hortationem, (sic *scimus* ponitur etiam Gal. IV. 31.) & præsupponens homines spontaneos.

¶ οὐ τῆ σαρκί, *non carni*) Subaudi, *sed spiritui*. Sed hoc eleganter subaudiendum relinquatur. *Debiti* sensum *lubentia* temperat.

¶ κατὰ σάρκα, *secundum carnem*) quæ nos in servitutem revocare conatur.

13 ζήσαθε, *vivetis*) Non dicit, *μέλλετε ζῆν*, *nacluri estis vitam*; sed, *ζήσαθε*, *manebitis in vita*. In pœnitentia eorum, in qui-

bus caro dominata erat, & in tentatione eorum, in quibus spiritus regnat, caro & spiritus quasi in æquilibrium veniunt; gratia illos, peccato hos præveniente: utramque in partem homo se vertit, ab ea denominationem accipit. Ab hoc loco Paulus plane missum facit carnalem statum, & per texta ea parte, quam cap. VI. r. inceperat, purum statum vitalem fidelium describit.

14 ἄγονται) *Medium: ducuntur*, libenter.

¶ υἱὸν, *filiū*) Filiis datur Spiritus. Gal. IV. 6. Ab hoc loco ingreditur Paulus ad ea tractanda, quæ deinde verbo *glorificavit* complectitur. v. 30. Non autem meram describit gloriam, sed ut gustus ejus adhuc cruce diluitur. Est ergo summa: per passiones ad gloriam. intextitur sustentatio in passionibus. Hinc totus sermonis nexus patebit.

15 γὰρ, *cum*) Respicit *filiū*, v. præced.

¶ πνεῦμα δουλείας, *spiritum servitutis*) Spiritus sanctus ne in veteri quidem testamento fuit Spiritus servitutis; sed apud fideles, in quibus habitabat, ita suam vim explicavit, ut tamen subesset sensus & affectus, qui quiddam ex servitute traheret, apud *parvulos*. Gal. IV. 1.

¶ πάλιν) *iterum*, ut antea. Habuerant Romani in gentilismo timorem vanum; sed non spiritum timoris, ut habuerant ii, in quorum locum venerant gentes. Ecclesia omnium temporum est quasi una quædam persona moralis. sic, *iterum*, Gal. IV. 9. V. 1.

¶ εἰς φόβον, *in timorem*) Vid. Hebr. II. 15 not.

¶ υἰοθεσίας, *adoptionis*) Vid. Gal. IV. 1 f.

¶ κροῖζομεν, *clamamus*) singuli & universi. *Clamor*, sermo vehemens, cum desiderio, fiducia, jure, constantia. Et ipse Spi-

Spiritus clamatur: *Abba pater*. Gal. IV. 6 not.

16 τῷ Spiritus noster testatur: Spiritus Dei ipse unum testatur cum spiritu nostro.

Beati, qui testimonium distincte sentiunt. αὐτὸ τὸ refertur ad v. 14.

17 συγκληρονόμοι, *coheredes*) ut sciamus, plane magnam esse hereditatem, quam Deus dat nobis: nam Filio suo utique magnam dedit.

¶ ἔπειρ, *siquidem*) Hæc clausula est propositio nova, respectu eorum, quæ sequuntur.

¶ συμπαρόχοι, *una patimur*) Huc ref. *passiones* v. seq. & sic, *una glorificemur, & gloriam*.

18 γὰρ, *enim*) Ætiologia, cur modo mentionem fecerit passionis & glorificationis.

¶ τῆν ὥν καρπῶν, *presentis temporis*) Crux major in N. T. quam olim fuit, sed est brevis. *καρπὸς*, *tempus* breve. *præsens* & *futurum* inter se opponuntur.

¶ πρὸς, *ad*) id est, si comparemus invicem.

¶ εἰς ἡμᾶς) *in nos*. conf. 2 Cor. V. 2.

18, 19 ἀποκαλυφθῆναι - ἀποκαλύψαν) *Revelatur gloria: & tum revelantur etiam filii Dei*.

19 ἀποκαρδοκία) Hoc notat spem rei appropinquantis, & nixum animi cupide in eam inhiantis. *Expectatio creaturæ*, i. e. creatura expectans. Luth. in Post. eccl. h. l. *das endliche Herven*.

¶ τῆς κτίσεως, *creaturæ*) *Creatura* h. l. non denotat angelos, a *vanitate* immunes; nec homines duntaxat quoscunque, quantum ne vanissimi quidem homines excluduntur, qui etsi in strepitu vitæ vanitatem pro libertate habent, & gemitum partim obruunt, partim dissimulant: tamen per tempora sobria, quieta, insomnia, calamitosa, suspiriorum vim, aure divina colligente, emittunt: neque ex-

cluduntur gentiles probi: fideles autem discrete opponuntur *creaturæ*. Quod superest, denotat creaturarum universitatem, visibilibus: (uti κτίσμα *Macario* passim notat *creaturam* visibilem. Homil. VI. § V &c.) & pro suo quodque genus capti. Sicut se habet creatura cuncta ad filios Dei, sic se habent prædicata illius ad prædicata horum h. l. Mali nec desiderant libertatem, nec assequuntur. Ad creaturam ex peccato redundarunt incommoda: ad creaturam ex gloria filiorum Dei redundabit recreatio.

¶ ὕψων) *τίκτων*. v. 21.

¶ ἀπεκδέχεται) *Ἀπὸ* in composito hoc denotat expectationem rei *speratæ* ex promissione. Idem verbum, v. 23. Et sic modo, ἀποκαρδοκία.

20 ματαίωσι, *vanitati*) unde primus, quem Scriptura laudat, fidelium, ἕστη dictus. Et *vanitati* & *corruptioni* opponitur *gloria*, & maxima *vanitas* est idololatria. c. I. 21. 23. *Vanitas*, abusus & consumptio. ipsi spiritus maligni dominantur in creaturam.

¶ ὑπετάγη, *subiecta est*) Passivum, media significatione, proseropocia tamen quiddam habente.

¶ οὐχ ἐκῆσα, *non volens*) nam initio aliter fuit. inde mavult *subjici* Christo. Hebr. II. 7 c.

¶ διὰ τὸ ὑποτάξαι, *propter eum, qui subiectus*) id est, propter Deum. Gen. III. 17. V. 29. Adamus eam obnoxiam vanitati fecit, non *subjecit*.

21 ἐπ' ἐλπίδι, *super spe*) Constr. cum *subiecta est*. Sic, *super spe*, absolute positum, Act. II. 26. Et conf. *spe*, v. 24.

¶ αὐτὴ ἡ κτίσις) *ipsa*, videlicet *creatura*.

¶ ἐλευθερωθήσεται, *liberabitur*) *Libertatio* non fit per plenam destructionem: alias quadrupedes, quum jugulantur, cum voluptate caderent.

¶ ἀπὸ τῆς δαλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης, a servitute corruptionis in libertatem gloriae) A notat terminum a quo; in, terminum ad quem. Servitus & libertas est creaturae: corruptio & gloria hominum, fidelium.

¶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, in libertatem) ut libere serviant gloriae filiorum. Cluverus.

22 γὰρ, enim) Supponit haec aetiologia, gemitum creaturae non esse irritum, sed audiri a Deo.

¶ πᾶσα, cuncta. Consideratur, ut unum quoddam totum. conf. v. 28. 32. 39.

¶ συσπνάζει, simul suspirat) suspiriis junctis. Singulare exemplum habet Dio l. b. 39, de ejulatu elephantorum, quos Pompejus, contra fidem datam, ut homines interpretabantur, in ludos insumpsit: quo ipse populus ita commotus est, ut imperatori diras imprecaretur.

¶ ἄξει, usque) Innuat, finem fore ejus gemitus & dolorum.

23 ὃν μόνον δὲ, non solum vero) Concludit a suspirio forti ad suspirium multo fortius.

¶ αὐτοὶ-καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, ipsi-etiam nos ipsi) Prius ipsi refertur per antitheton ad creaturam, v. 22. posterius, ad v. 26, de spiritu: & tamen unum idemque subiectum denotat; alias dixisset apostolus, αὐτοὶ οἱ τὴν ἀπαρχὴν κτλ.

¶ τὴν ἀπαρχὴν τῶν πνεύματων, primitias spiritus) i. e. Spiritum, qui est primitiae. vid. 2 Cor. I. 22 not. Sumus primitiae quaedam creaturarum Dei, Jac. I. 18. habemusque primitias spiritus. atque idem Spiritus penetrat omnes creaturas. Ps. CXXXIX. 7.

¶ ἔχοντες, habentes) Hoc involvit causam, quia habemus.

¶ ἐν ἑαυτοῖς, in nobis ipsis) Significat, fidelium gemitum longe differre a gemitu creaturae.

¶ σενάζομεν) σενάζω h. l. & v. 22 significat cum gemitu desiderare. coll. 2 Cor. V. 4.

¶ τὸ) Hic articulus ostendit, appositione, si eam resolvas, hanc contineri sententiam: redemptio corporis nostri, est ad optio.

¶ τὴν ἀπολύτρωσιν, liberationem) Haec erit in die novissimo, quem sibi jam tum imminere proponebant. Affine ἐλευθερία, libertas.

24 ἐλπίδι) Dativus, non medii, sed modi. ita salvati sumus, ut supersit etiamnum, quod speremus, & salutem & gloriam. Limitat praesentem salutem, sed, dum limitat, hoc ipso eam praesupponit.

¶ ἢ καὶ) cur etiam sperat ille id? cum visione, non est spe opus. Beati erunt certi de aeternitate suae beatitudinis; quia non egebunt spe: adeoque erunt confirmati.

25 εἰ δὲ, si vero) Ex natura spei deducit fidelium expectationem.

26 καὶ, etiam) Non solum creatura omnis suspirat, sed Ipse Spiritus fert auxilium.

¶ συναπταλαμβάνεται) σύν in hoc composito, ut in συμμαρτυρεῖ. v. 16.

¶ τὰ ἀσθενείας) infirmitatibus, quae sunt in nostra cognitione & in nostris votis. abstractum pro concreto: infirmitatibus; id est, orationibus, quae per se infirmæ sunt.

¶ γὰρ, nam) Explicat Paulus, quæ sint infirmitates.

¶ ἢ-καθὼ, quid-sicut) Conf. quomodo aut quid. Matth. X. 19.

¶ ὑπερστυγάνει) ὑπὲρ, super: uti v. 37, ὑπερνωκῶμεν & ὑπερπερίσσει, c. V. 20.

¶ σεναγμοῖς, suspiriis) Omne suspirium proficiscitur (thema, σενός) ex angustiis: itaque materia suspiriorum est ex nobis: sed

sed formam inducit Spiritus sanctus, unde suspiria, vel ex tristitia, vel ex gaudio, fidelibus sunt ineffabilia.

27 δὲ) Ref. ad a privativum in ἀλαλή-
πυς.

¶ πᾶς καρδίας, corda) In cordibus habitat Spiritus, & *intercedit*. Christus, in caelo.

¶ τὸ Φρόνημα ἔ πνεύματῳ, sensum spiritus) v. 6.

¶ ἔ πνεύματῳ, Spiritus) sancti. v. prac.

¶ κατὰ) ad. κατὰ θεόν, non κατὰ ἄνθρωπον. (conf. 1 Ioh. III. 20.) ut Deo dignum, eique acceptum & manifestum est. Spiritus sanctus intelligit stilum curiae caelestis, Patri acceptum. Emphasin habet hoc, commate incunte.

¶ ὑπὲρ ἁγίων, pro sanctis) Non additur articulus. *sancti* sunt, & Deo propinqui, & auxilio digni, pro quibus *intercedit*.

28 ὁ δὲ αὐτῶν, novimus autem) Antitheton: non novimus. v. 26.

¶ πῶς ἀγαπῶσι, amantibus) Hic describitur subjectum a fructu eorum, quæ hætenus dicta sunt, amore erga Deum; qui amor etiam facit, ut fideles omnia, quæ Deus immittit, dextre in bonam partem accipiant, & omnia constanter pervincant. Mox in *vocatis* denotatur causa, cur huic subjecto tam lautum prædicatum tribuatur.

¶ πάντα συνεργεῖ) omnia cooperantur, per suspiria & aliis modis. Sic 1 Macc. XII. 1: ὁ καιρὸς αὐτῶν συνεργεῖ.

¶ εἰς ἀγαθὸν, in bonum) ad glorificationem usque. v. 30 fin.

¶ πῶς κατὰ προσθεσιν κληπίς εἰσιν, iis qui secundum propositum vocati sunt) Nova propositio respectu eorum, quæ sequuntur. Anakephalæosin totius beneficii, in justificatione & glorificatione sita, versu 30

dare instituens, regreditur nunc primum ad summas ejus radices, ex his ipsis fructibus dulcissimis demum noscendas, simulque præludit capiti nono. *προθεσιν propositum* est, quod Deus constituit de salute suorum. *κληπίς, vocatis*, nomen est, non participium: quia accedit εἰσιν, qui sunt vocati. τὸ *propositum* explicatur v. 29. τὸ *vocati*, v. 30.

29 *προέγνω*) *præcognovit*. *προθεσιν propositum* complectitur *προέγνωσιν præcognitionem* & *προορισμὸν prædestinationem*. nam & illi & his annectitur *vocatio*. v. 28-30. Eph. I. 9. Et *præcognitionem* certo comitatur *prædestinationem*. nam *præcognitio* tollit *rejectionem*: c. XI. 2. *rejectionem* autem & *prædestinationem* sunt opposita.

¶ *προώρισε, συμμόρφως, prædestinavit, conformes*) Declarat, qui sunt, quos *præcognovit*, nempe ii, qui sunt *conformes* &c. Hic est *character præcognitorum* & *glorificandorum*. 2 Tim. II. 19. Phil. III. 10. 21.

¶ τὸ εἶκόν, imaginis) Similitudo est ipsa *adoptio filiorum*, non crux aut gloria. nam hæc sequitur demum *justificationem*, de qua v. 30. qui autem filii Dei sunt, fratres Christi sunt. Sic Eph. I. 5, *prædestinans nos in adoptionem filiorum*.

¶ εἰς τὸ) Causa, cur cum *præcognitione* conjuncta sit *prædestinationem*. nempe Christus debet habere multos fratres: hæc multitudo autem excideret, aut certe minueretur, si *præcognitio* esset sine *prædestinatione*.

¶ εἶναι) ut sit & conspiciatur.

¶ *πρωτόπικον, primogenitus*) Ipsa resurrectio gloriosa Christi & fidelium est quædam generatio. Matth. XIX. 28.

30 τῶν καὶ ἐδικαίωσεν, hos etiam justificavit) Non absolute parem eorum, qui vocantur, justificantur, glorificantur, nume-

numerum Paulus statuit: non negat, posse fidelem inter vocationem specialem & glorificationem deficere, c. XI. 22. nec negat, eos etiam vocari, qui non iustificentur: sed docet, Deum, quantum in ipso est, a gradu ad gradum perducere suos.

¶ ἰδοὺ ἔλασθε, glorificavit) Loquitur in præterito, tanquam a meta respiciens ad stadium fidei, & ex æterna gloria in ipsam quasi retro æternitatem.

31 πρὸς ταῦτα) ad hæc, quæ cap. III. V. VIII. dicta sunt. q. d. ultra non possumus ire, cogitare, optare. Et si quis ipsius infidelitatis nomine velit aliquid πρὸς ταῦτα (conf. Luc. XIV. 6.) contra hæc proferre, nil possit.

¶ ἴ) si. Conditionalis pro causali, firmiorem facit consequentiam. Plerique statuunt tres periochas hoc loco, quarum quælibet per interrogationem incipiat in πῶς quis, cum anaphora, & responsionem habeat subsequenter, quæ anthyphora vocatur. Atqui aliam spectavit analysin apostolus. Sunt ab hoc versu quatuor periochæ: una, generalis; tres, speciales, quælibet habet primum gloriationem, de Gratia; mox, interrogationem congruam, adversa omnia provocantem, cui τὸ πρὸς ταῦτα respondet. Prima, generalis, est hæc: si Deus pro nobis, QVIS contra nos? specialis prima hæc, de præterito: qui ne suo quidem filio pepercit, sed pro nobis omnibustradidit illum: QVOMODO non etiam cum illo omnia nobis condonabit? QVIS accusabit electos Dei? secunda, de præsentis: Deus iustificans: QVIS condemnans? conf. omnino Ies. L 8. 9. tertia, de futuro: Christus &c. QVIS nos separabit &c. futurum enim est in separabit. coll. v. 38 fin. Et sæpe ex morte Christi amor infertur. c. V. 5 seqq. Gal. II 20 Ap. I. 5. Frequens etiam est talis apodosis interrogans, & maxime convenit sermoni animoso. Act. VIII. 33.

Num. XXIV. 9. Iob IX. 12. XXXIV. 29. Ps. XXVII. 1. Es. XIV. 27. XLIII. 13. Thren. II. 13 fin. Amos III. 8.

32 ὄσπερ, qui) Prima hæc periocha specialis quatuor habet sententias: primam respicit tertia, secundam quarta. Filio non pepercit: ergo nil non condonabit. Filium tradidit pro nobis: ergo nemo accusabit nos propter peccata. c. IV. 25, traditus est. Neque πὸ quis accusabit tam arcte cohæret cum eo, quod sequitur, quam cum eo; quod antecedit. nam Christi traditio pro nobis, omnem accusationem prohibet: accusationem non prohibet, sed vincit iustificatio. γὰρ suavitatem habet plenam exultationis, uti καὶ, etiam, v. 34 iteratum. ὅς, qui, habet apodosis, is, implicitam verbis subsequenter.

¶ οὐκ ἐφείσαται, non pepercit) LXX, οὐκ ἐφείσω ἔτι σὺ κτλ. Gen. XXII. 16, de Abraham & Isaac: eumque locum Paulus videtur in mente habuisse. Deus paterno suo amori quasi vim adhibuit.

¶ ἡμῶν πάντων, nobis omnibus) Alias fere dicitur, omnes nos, omnium nostrum, sed hic nobis priore loco positum, majore vi & accentu. Sensus gratiæ in nos prior est sensu gratiæ universalis. Multa exstant applicationis exempla sine mentione universalitatis. v. gr. 1 Tim. I. 15 f. universalitas autem deinceps ad ulteriora officia acenda laudatur. ibid. c. II. 1 f.

¶ παρέδωκεν) Sic LXX, Es. LIII. 6.

¶ καὶ σὺν αὐτῷ, etiam cum ipso) καὶ etiam addit epitasin argumento a majori ad minus. Plus fuit, Filio non parcere: nunc, cum Filio, id est, quum Filium Dei nobis impensum habemus, utique omnia condonabit.

¶ πάντα) omnia, salutaria.

¶ χαρίσεται, condonabit) Antitheton: non pepercit. Quæ ex redemptione consequuntur, ipsa quoque gratuita sunt.

33 ἐκλεκτῶν θεῶ, *electos Dei*) v. 29.

¶ δικαιοῶν, *justificans*) Opposita : *justificare & condemnare*. v. 3 not.

34 ὁ ἀποθνήσκων, μᾶλλον δε - ὄς καὶ - ὄς καὶ, *mortuus, magis vero - , qui etiam - , qui etiam*) His quatuor momentiis respondet series enumerationis contrariorum, v. 35. 38 f. Id statim uberius evolvetur.

¶ μᾶλλον, *magis*) c. V. 10. Fides nostra niti debet morte Christi, sed *magis* etiam eo debet proficere, ut nitatur Ejus resurrectione, regno, adventu.

¶ ἐστὶν ἐν δεξιᾷ ἔ θεῶ, *est in dextra Dei*) potest servare; ipse & Pater. Non præmittitur mentio ascensionis, nec sequitur mentio adventus gloriosi. nam illa est actus sessionis ad dextram: hæc, plane tollit omnia, separationem ab amore Dei intentantia, & glorificationem assert, de qua v. 30.

¶ ἐντυγχάνει, *intervenit*) vult servare; ipse & Pater.

35 τίς ἡμᾶς χωρίσει, *quis nos separabit*) Perpetua in posterum conjunctio cum amore Christi & Dei deducitur ex Christi morte, resurrectione, sessione ad dextram Dei & interventione. conf. c. V. 5 f. 9 f. Hebr. VII. 25. *Quis* autem mox per enumerationem declaratur, sine subsequente ætiologia; ex quo iterum patet, ætiologiam ante *quis* nos esse quarendam, v. 34. & *quis* ait, non *quid*, quāquam subjicit, *afflictio* &c. quia sub his adversis latent hostes.

¶ τῆς ἀγάπης, *amore*) erga nos. v. 37. 39. Fundamentum, cur ab amore separari non possimus, est amor: fundamentum hujus fiduciæ, amor perspectus.

¶ ἔ χριστῶ, *Christi*) Cum amore Christi unus est amor Dei. v. 39.

¶ γυμνότης, *penuria vestium*, summa egestatis. 1 Cor. IV. 11. 2 Cor. XI. 27. Sermo fere incedit per paria, *fames ac nuditas* &c.

¶ κίνδυνος, *periculum*) Hypocritæ sæpe periculis meris succumbunt.

¶ ἡ μάχαρα, *aut gladius*) instrumentum *mactationis*. Suxæ mortis genus Paulus nominat. conf. c. XVI. 4. Phil. II. 17 not. Multi martyres, quos alia tormenta conficere non potuere, gladio *consummati sunt*, ἐπλειώθησαν.

36 καθὼς, *sicut*) Declarat, cur versu præc. tam multa adversa enumeret.

¶ ὅπ - σφαγῆς, *Sic LXX*, Ps. XLIV. 23. Sic & ecclesia V. T. & multo magis ecclesia N. T. dicere potuit & potest.

¶ ἐνεκα σῶ, *tui causa*) Sic pati bonum est: aliis de causis irriti sunt dolores, quibus scætet mundus.

¶ θανατέμεθα, *morte afficiuntur*) Prima classis beatorum fere completur per eos, qui violenta morte obierant. Matth. XXIII. 34 f. Hebr. XI. 37. Ap. VI. 11. XX. 4.

¶ ὅλην τὴν ἡμέραν, *Sic LXX passim*. ὄνη ἡς adagium. *totum diem, omnidie*. Matth. XX. 6. Ps. cit. v. 15. 9.

¶ ἐλογίζθημεν, *reputati sumus*) ab hostibus, a nobis.

37 ὑπερνικῶμεν, *exsuperamus*) vim habemus non modo parvam & sufficientem, sed longe superantem ad vincenda præcedentia. ne sequentia quidem oberunt. quia Christus, quia Deus major est omnibus. Hac periocha designatur illa summa quasi linea, quam Christianus ante beatam analytin assequi potest.

¶ διὰ τὴν ἀγάπην σου, *Aoristus: per eum, qui amore suo nos in Christo complexus est*, & ob id ipsum per adversa nos probat.

38 πέπεισμαι, *persuasus sum*) victa omni dubitatione.

¶ γὰρ, *minor* non obsunt. *nam* majora non oberunt.

¶ ὅτι θάνατος κτλ. *neque mors* &c.) Hoc inferitur ex v. 34 ordine admirando:

neque mors nocebit
nobis,
neque vita: (conf.
c. XIV. 9.)
neque angeli neque
principatus, ne-
que presentia ne-
que futura: conf.
Eph. I. 20 f.
neque virtus, neque al-
titudo neque pro-
fundum, neque
alia ulla creatu-
ra.

nam Christus mortuus
est:
resurrexit:
est in dextra Dei:
interuenit.

Atque hinc illustratur series verborum.
Incedit enim sermo per paria: *neque mors,*
neque vita: neque presentia, neque futura:
reliqua duo paria per *χιασμὸν* subi-
iunguntur: *neque virtus, neque altitudo, neque pro-*
fundum, neque alia creatura ulla; sic tamen,
ut etiam quælibet *virtus & altitudo, ut pro-*
fundum & quævis creatura conjungantur.
Similis *χιασμὸς*, Matth. XII. 22: *ita ut*
cæcus & mutus & loqueretur & vi-
deret. Quod si cuiquam receptior enu-
merationis ordo magis placet, sic legat:

neque mors, neque vita:
neque angeli, neque principatus, neque vir-
tutes:

neque presentia, neque futura:
neque altitudo, neque profundum, neque al-
lia creatura ulla:

ut sint quatuor specierum paria; & secun-
dum quartumque par, genus primo ulti-
move loco adjectum habeat. Sed superi-
orem illam enumerationis seriem defendit
major testium antiquitas. Nunc eadem
incisa singulatim videbimus.

¶ *θάνατος, mors*) *Mors*, maxime ter-
ribilis habetur: & primo hinc loco ponitur,
collato versu 34 ejusque serie, & versu 36.
Innuitur ergo mors etiam quæ ab homi-
nibus infligitur: vivi comburium, stran-
gulatio, bestia &c.

¶ *ζωή, vita*) & in ea *θλίψις, afflictio* &c.
v. 35. item vitæ diuturnitas, tranquillitas,
omnesque *homines* viventes. Horum nil
oberit. conf. 1 Cor. III. 22.

¶ *ἄγγελοι, angeli*) *Angelorum* mentio
fit, per gradationem, post implicitam ho-
minum mentionem. conf. 1 Cor. XV.
24 not. Hoc loco & de bonis (con-
dionate, uti Gal. I. 8.) & de malis (cate-
gorice) accipi potest. nam hos quoque
angelos absolute dici, non modo *angelos*
diaboli, Matth. XXV. 41 reperias. 1 Cor. IV.
9. VI. 3. XI. 10. 1 Tim. III. 16. 1 Petr. III.
22. 2 Petr. II. 4. Iud. v. 6. Ap. IX. 11 &c.
Ps. LXXVIII. 49.

¶ *ἀρχαί, principatus*) Hi continentur
etiam angelorum appellatione, ut ceteri
ordines, Ebr. I. 4. 14. sed speciatim *angeli*
videntur appellari, qui sæpius reliquis
mittuntur. *Principatus* sic dicuntur, atque
etiam *throni*, Col. I. 16. non tamen *regna*.
nam *regnum* est Filii Dei. 1 Cor. XV. 25. 24.

¶ *οὔτε ἐνεσώτα οὔτε μέλλοντα, neque præ-*
sentiu neque futura) *Præterita* non memo-
rantur, ne peccata quidem: nam præteri-
erunt. *Presentia* sunt, quæ nobis, quam
diu peregrinamur, vel mundo toti, dum
is finitur, accidunt. *Futura*, quæ nobis
vel post nostra in mundo, vel post totius
mundi tempora occurrent, ut iudicium
novissimum, conflagratio mundi, suppli-
cium æternum; vel ea, quæ cum jam sint,
tamen nobis nominatenus in futuro seculo
demum innotescunt. Eph. I. 21.

¶ *οὔτε δύναμις, neque virtus*) *δύναμις* sæpe
respondet Hebraico *קוצ* & *copias* dicit.

39 *οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, neque altum*
neque profunditas) *Præterita* & *futura* spe-
ctant ad differentias temporum: *altum* &
profunditas, ad differentias locorum. Quam
multa, magna, varia, his vocabulis com-
prehendantur, non novimus, nec tamen
timemus. *Altum*, grandi hinc stilo, dicitur
pro

pro cœlo : *profunditas* ; pro abyſſo. coll. cap. X. 6. 7. Eph. IV. 8. 9. 10. i. e. neque ardua & alta, neque præcipitia ac profunda, non dicam, ſenſuum, affectuum, famæ, facultatum, Phil. IV. 12. nec dicam, murorum, montium, aquarum, ſed cœli & abyſſi ipſius, quorum vel ſecura cogitatio externare mentem humanam poteſt, nos terret. Porro Paulus Græce non dicit, *ὕψος*, *βάθος*, ut alibi alio ſenſu : neque *ὕψωμα*, *βάθυσμα* (uti Plutarchus, *ὕψωμα* τῆ ἀσέρον, & Theophrastus, *βαθύσμα* τῆς λίμνης) ſed *ὕψωμα*, *βάθος* derivativum & primitivum, variumque ſonum quaſi ſtudio adhibens. *ὕψος*, nomen primitivum, abſolute ſonat *altitudinem*, *ὕψωμα* verbale quiddam, non tam altum, quam altatum ſive elatum : *ὕψος*, Dei eſt, & cœli tertii ; unde nil inſectum nobis. *ὕψωμα* fortaiſe pareccheſin habet ad verbum *σεξέωμα* LXX interpretibus frequens : & certe dicitur h. l. de regionibus illis, quas ſcandere arduum eſt, & ubi poteſtates tenebrarum verſantur, adverſum nos ſe horribiliter *effrentes*. *βάθος*, quaqua deſcendit, nil nocet nobis.

¶ *κτίσις*, *creatura*) quæcunque ſunt, extra Deum, & qualiacunque ſunt. Hoſtes viſibiles ne nominare quidem dignatur.

¶ *δυνήσεται*, *poterit*) etiamſi multa conentur.

¶ *χωρίσαι*, *ſeparare*) neque vi, v. 35. neque per viam juris, v. 33 f.

C A P. IX.

1 **A** *λήθειαν*, *veritatem*) De nexu vid. not. ad c. I. 16. Non additur hîc articulus : (conſ. 2 Cor. VII. 14. XI. 10.) quia non eſt ſermo de veritate omni, ſed de re quadam vera in ſpecie, quo ſenſu etiam *ἀλήθειαι* in plurali dicuntur in Ps.

XII. 2, LXX. 2 Macc. VII. 6. Hæc aſſeveratio præcipue ſpectat verſum 3, ubi *enim* ponitur, uti Matth. I. 18. Itaque v. 2 *ὅτι* notat *quia*, & innuit voti cauſam. Verſus 2 per ſe, ſine tanta aſſeveratione, fidem inveniebat.

¶ *λέγω*, *dico*) Deliberate loquitur apoſtolus.

¶ *ἐν χειρῶν*) 2 *ἐν* interdum facit ad jurementum.

¶ *ὄν ψεύδομαι*, *non mentior*) Hoc æquipollet cominati illi, *veritatem dico*. utrique additur ſua confirmatio. Hoc caput paſſim in phraſibus & figuris ad Hebraiſinum accedit.

¶ *συνειδήσεως*, *conſcientia*) Criterium veri, in conſcientia & corde : quam illuminat & confirmat teſtimonium internum Spiritus ſancti.

2 *λύπη*, *triftitia*) In ſpiritualibus triftitia & (cap. VIII fin.) lætitia in ſummo gradu poſſunt eſſe ſimul. Sentiebat Paulus, quantis bonis hæctenus enumeratis ſe excluderent ludæi : ſimulque declarat, ſe ea, quæ dicere habet, non dicere inimico erga ſuos perſecutores animo.

¶ *μοι-τῆ καρδία μου*, *mibi-cordi meo*) Hæc æquipollet in utroque hemiſtichio.

3 *ἠυχόμεν*, *optabam*) Verbum imperfecti temporis, vim potentialem vel conditionalem, *ſi Chriſtus annueret*, involvens. *dolor* erat *indefinens* : at hoc *votum* non videtur h. l. aſſeri *indefinens*, neque abſolutum. Verba humana non ſunt plane apta, quibus includantur motus animarum ſanctarum : neque ſemper iidem ſunt motus illi, neque in earum poteſtate eſt, tale ſemper votum ex ſeſe elicere. Non capit hoc anima non valde proveſta.

¶ *ἀπὸς ἐγὼ*, *ipſe ego*) Conſtr. cum *eſſe*.

¶ *ἀνάθεμα εἶναι*, *anathema eſſe*) Satis erit contulitſe locum Gal. III. 13, ubi Chriſtus dicitur *factus pro nobis maledictio*. Senſus eſt : opta-

optabam Iudæorum miseriam in meum caput conferre, & illorum loco esse. Iudæi, fidem repudiantes, erant anathema a Christo. conf. Gal. I. 8. 9. V. 4. Vtrum privationem duntaxat omnis boni, & destructionem vel annihilationem sui, an etiam perpeffionem omnis mali, eamque & in corpore & in anima, & sempiternam, optaret: quis scit, an Paulus ipse interrogatus definiret? Certe illud *EGO* penitus apud illum in pausa erat: tantum alios, honoris divini causa, spectabat. conf. 2 Cor. XII. 15. Ex summa fide (cap. VIII.) nunc summum ostendit amorem, ex amore divino accensum. Res non poterat fieri, quam optarat: sed votum erat pium & solidum, quamlibet cum tacita conditione, *si fieri posset.*

¶ *ἐπὶ Ἐχριστῷ*, a Christo) Sic ἀπὸ, a, 1 Cor. I. 30. Vel, ut Christus, *maledictio* factus, a Patre derelictus fuit: sic Paulus, Christi plenus, a Christo destitutus esse Iudæorum vicem optabat, tanquam anathema. Differunt hæc duo. nam κατὰ ἔα, *maledictio*, majore vi, dicitur quiddam magis absolutum: *anathema*, aliquid respectivum. Gal. III. 8. 9. 1 Cor. XVI. 22. neque alterum pro altero aut h. l. aut II. cc. substitui potest.

¶ *τῶν*) De tota multitudine sermo est, non de individuis.

¶ *ἀδελφῶν μου*, *fratribus meis*) Causa amoris tanti.

¶ *συγγενῶν μου κατὰ σάρκα*, *cognatis meis secundum carnem*) Causa voti, cur votum, ceteris paribus, justum esset. & *cognatis* additum ostendit, *fratribus* h. l. non accipi, ut solet, de Christianis, sed de Iudæis. Christus factus est pro nobis *maledictum*, quia eramus ejus *cognati*.

4 *οἱ τινες*, *quippe qui*) Nunc explicat causam tristitiæ & doloris: tantis bonis non frui Israëlem. Magnam adhibet euphemiam.

¶ *ἧ ὁμοθεσία - ἐπαγγελίας*, *quorum est adoptio filiorum - promissiones*) Sex prærogativæ per paria tria correlatorum enumerantur: ac primo pari spectatur *Deus Pater*; secundo, *Christus*; tertio, *Spiritus sanctus*. coll. Eph. III. 6 not.

¶ *ἧ ὁμοθεσία καὶ ἡ δόξα*, *adoptio filiorum & gloria*) i. e. quod Israël est filius Dei primogenitus, & Deus gloriæ est Deus eorum. Deut. IV. 7. 33 s. Ps. CVI. 20. sed vi correlatorum simul Deus est Pater Israëlis; & Israël est Dei populus. Locutio item concisa, Ap. XXI. 7. conf. c. VIII. 18 s. Sunt qui *δόξαν gloriam* accipiant de arca fœderis: sed Paulus nil corporeum hîc commemorat. Ipse Deus dicitur *Gloria* populi Israël, ea metonymia, qua *Timor* pro Deo dicitur. Gen. XXXI. 42. 54.

¶ *καὶ αἱ διαθήκαι καὶ ἡ νομοθεσία*, *& testamenta & legislatio*) conf. Hebr. VIII. 6. Causa, cur *testamenta* ante *legislationem* ponantur, patet ex Gal. III. 17. Plurale est, *διαθήκαι* quia *testamentum* sive fœdus & sæpe repetitum, Lev. XXVI. 42. 45. Eph. II. 12. & varie; Hebr. I. 1. & quia erant duæ dispositiones Gal. IV. 24. altera promittens, altera promissa.

¶ *καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίας*, *& cultus & promissiones*) Act. XXVI. 6. 7. Eph. I. 13. Hebr. VIII. 5. 6.

5 *καὶ ἐξ ὧν*, *& ex quibus*) i. e. ex Israëliticis. Act. III. 22. Ad sex prærogativas Israëlicarum modo memoratas accedit nunc septima & octava, de patribus deque ipso Messia. Nobilis est ac sanctus populus *Israël*.

¶ *ὁ ὧν*) i. e. ὅς ἐστι. sed participium sonat augustius. Doxologiam hoc loco non esse, non inepte probat Artemonius a Iustino Pauli: Part. I. cap. 42. sed idem cum sociis contendit, Paulum scripsisse, *ὧν ὁ ἐπὶ πάντων*, *θεὸς κτλ.* ut notetur hæc prærogativa Israëlicarum, quod Dominus sit Deus eorum: & illud, *ὁ ἐπὶ πάντων*, interpretatur ita,

ita, hanc prerogativam esse omnium Israëlis dignitatum maximam. Sed talis interpretatio Ἔ ὁ ἐπὶ πάντων, coll. Eph. IV. 6. (ut hanc primo amoveamus,) sententiam habet non nisi ex patrocinio hypotheseos oriundam, & tali potius formula, τὸ δὴ πάντων μείζον, exprimi postulantem. Conjectura ipsa, ὡν ὁ, apertam textui vim infert. Nam I. ea τὸ κατὰ σάρκα discludit a membro opposito, ubique commemorari solito, κατὰ πνεῦμα. II. Eadem membrum enumerationis ultimum, cui καὶ, ἔ, convenienter datur, καὶ ἐξ ὧν κτλ. in duo dividit, & horum alterum duro asyndeto atlicit.

Objicit Artemonius: I. Christus nullibi in Scripturis sacris Deus expresse vocatur. Resp. Nullibi? scilicet quia omnia illa loca Artemonius vel alia lectione vel alia interpretatione avertere conatur. Ipse plura unius rei testimonia postulari debere negat pag. 225. De cetero vid. not. ad Ioh. I. 1. Obj. II. Si Paulus scripsit ὡν, præcipuam prætermisit Israëliitarum prerogativam, quod Deus ille Opt. Max. illorum fuerit Deus. Resp. In eo ipso constiterat *filutio* & *gloria*: ergo non prætermisit. neque unquam illud, *Dominus est Deus Israëlis*, exprimitur his verbis: *Tuus, o Israëli, est Deus benedictus in secula*. Instat: Etiam in *fræderibus* continetur Christus, & tamen mox *Christi* expressam Paulus mentionem facit: quanto magis ipsius Dei Patris? Resp. Ratio dispar est. Omnes prerogativas Israëlis Paulus (patribus obiter cum Christo conjunctis,) ordine temporis commemorat. Itaque Christum commemorat ut exhibitum: at de Deo id non opus erat ita commemorari. Porro Christus singulariter propinquus erat Israëlitis: Deus autem erat etiam gentium Deus. c. III. 29. Neque tamen Deum, sed Christum apertius repudiabant Iudæi. Quid?

in ipso nominis *Israëli*, adeoque *Israëliitarum* etymo, quod apostolus spectat v. 4. 6. nomen *El, Deus*, invenitur. Obj. III. Patrum stilus dissentit: imo Pseudoignatius eos, qui dicerent Iesum ipsum esse super omnia Deum, Satanæ ministris annumerat. Resp. Hac phrasi Sabellianos descripsit incautius: sub quos mox Artemonitas in eadem classe ponit. Ceteroqui patres Paulinam de Christo phrasin sæpe de Patre adhibentes eo ipso vim phræseos comprobant: & tamen patribus præstat apostolus. Pluribus Artemonium refellit Wolfius in Vol. II Curar. ad N. T. p. 802 seqq.

¶ ἐπὶ πάντων, *super omnes*) Pater utique excipitur. 1 Cor. XV. 27. *Christus est ex patribus, secundum carnem: idemque erat, est, & erit super omnes*, quippe *Deus benedictus in secula, Amen!* Encomium idem Patris & Filii, coll. 2 Cor. XI. 31. *Super omnes*, in antitheto ad *ex quibus*, ostendit & *περὶ παρῶν* Christi ante patres, oppositam descensui ejus ex patribus secundum carnem: & majestatem infinitam, dominiumque gratiæ plenum in Iudæos & gentes. conf. de phrasi, Eph. IV. 6. de re, Ioh. VIII. 58. Matth. XXII. 45. Perversi sunt, qui aut hęc punctum (nam comma pie poni potest,) figunt; sic enim dicendum fuerat, *εὐλογητὸς ὁ θεός*, si modo tali doxologia hęc peculiaris fuisset locus: aut post *σάρκα*. quo pacto illud τὸ κατὰ σάρκα suo careret antitheto.

¶ *θεός, Deus*) Impense latari debemus, quod, in hac solenni descriptione, Christus tam aperte Deus appellatur. Apostoli, qui ante Iohannem scripsere, præsupponunt deitatem Christi, ut confessam: quare non directe de illa agunt; sed tamen ubi incidit, gloriosissime eam denotant. Paulus c. V. 15 Iesum Christum appellarat *hominem*; nunc Deum. sic quoque 1 Tim. II. 5. III. 16, altera appellatio alteram sustentat.

¶ *εὐλογητός, benedictus*) *בִּרְבָּה*. Hoc epitheto subscribitur omni divinæ laudi. 2 Cor. XI. 31.

¶ *εἰς τὰς αἰῶνας, in secula*) *Qui super omnes - in secula, est primus & novissimus.* Ap. I. 17.

6 *οὐκ ὅντων*) *non est hoc ejusmodi.* Iudæi putabant, si non omnes Iudæi salvarentur, verbum Dei excidere. id refutat Paulus, simul innuens, verbo Dei potius prædictam fuisse Iudæorum defectionem.

¶ *δέ*) *autem*, tametsi scil. magnum dolorem de Israël, Christi experte, profiteor.

¶ *ἐκπέπτωκεν, exciderit*) Aptum verbum. 1 Cor. XIII. 8 not. Si totus Israël excidisset, Dei verbum excidisset. absit hoc: ergo etiam illud. nam & nunc sunt aliqui, & olim erunt omnes. Complectitur enim hæc sententia omnia, quæ dicuntur capite IX. X. XI. & aptissime est expressa. Arcte cohæret cum antecedentibus versu 2, & tamen respectu subsequendum, ubi *τὸ λόγος* *verbum* recurrit, inest ingens euphemia & *πεσθεραπεια*, ut sermonem tristem prius leniat, quam proferat, uti 1 Cor. X. 13.

¶ *ὁ λόγος* *verbum*) *promissionis, Israël datum.*

¶ *ὃς γὰρ πάντες, non enim omnes*) *γὰρ, enim*, incipit tractationem. *non omnes*, clementer dicitur, pro eo, *multi non sunt.* Iudæi sic statuebant: *omnes & soli nos sumus populus Dei.* Quare *τὸ omnes* refutatur hic; *τὸ soli* refutatur v. 24 s. Iudæi erant Particularistæ: hos ergo refutat Paulus e diametro. Tota ejus tractatio non solum tolerabilis, sed etiam amabilis erit iis demum, qui capita superiora emensi sunt per fidem & pœnitentiam. Summa hujus tractationis, ex mente eorum, qui universalem gratiam negant, hæc est:

Deus dat FIDEM, cui vult: non dat, cui non vult. ex mente Pauli hæc: *Deus dat IUSTITIAM credentibus, non dat operantibus: idque verbo ejus nullo modo est contrarium.* Immo Ipse & typis & testimonio declaravit, illos, *promissionis filios, recipi; hos, filios carnis, repudiari.* Hoc Dei decretum est certum, irrefragabile, justum: huic decreto uti homo populusve quilibet vel auscultat vel venitur, ita vel per misericordiam assumitur, vel per iram rejicitur. Huc recurrit analysis *Arminii*, excerpta *Calovio* Theol. apost. Rom. Oraculo LXIIX, & adoptata Oraculo LXIX. Conf. plane c. I. 16 not. Interim Paulus ad eos, quos refutat, ab hoc capite, de justitia, prius illud, de fide, non valde secernit. neque enim opus erat.

¶ *Ἰσραήλ, Ἰσραήλ* *Israël, Israël*) *Ploce.* 7 *ὅτι*) *quia.* facit hæc particula *ἐπίτασιν*, respectu sententiæ præcedentis.

¶ *Ἀβραάμ, Abrahæ*) *Quod Patrum antiquissimorum filiis accidit, multo magis accidere potest ulterioribus.*

¶ *ἀλλ' ἐν Ἰσαακ κτλ. sed in Isaac &c.*) Hoc ponitur suppositione materiali. nam subauditur: *scriptum est, idque impletur.* LXX, Gen. XXI. 12: *ὅτι ἐσὶ σπέρμα.* Congruit hic etymon quoque nominis *Isaac.* Semen ii sunt, qui *fidus* gratiæ cum gaudio liberali & puro amplectuntur. Gen. XVII. 19.

8 *τὰς ἰσ*) *Ex parrhesia ponit hoc est pro ergo.*

¶ *ταῦτα*) *id est, sunt.* Pronomen substantivum pro verbo substantivo. sic *hi*, v. 6. *hic*, v. 9. Sermo hoc capite decenter hebraizat. sic v. 28 s.

9 *ἐπαγγελίας, promissionis*) *Resp. promissionis, v. 8.*

¶ *ἐτ*) *sc. est.*

¶ *κατὰ τὸ καιρὸν τῶν ἐλεύσομαι καὶ ἔσται*

ἔσαι τῆ σαρρα υἱός) LXX, Gen. XVIII. 10: ἰδὲ ἐπαυαυξέφων ἤζω πρὸς σε κατὰ τ καιρὸν τῶτον εἰς ὥρας, καὶ ἔξει υἱὸν σαρρα ἢ γυνῆ σα. conf. Gen. XVII. 21.

10 ἔ μόνον δέ, non solum vero) Id est: mirum est, quod dixi; quod sequitur, magis etiam mirandum est. Sub Abrahamo, Ismaël: sub Isaac, Esau: sub Israël, Ismaëlis & Esavi similes defecerunt.

¶ ῥεβέκκα, Rebecca) scil. ἐστίν. i. e. hoc loco occurrit. Mater & mox Isaacus paternominantur.

¶ ἐξ ἑός, ex uno) Isaacus jam erat ab Ismaële divisus: & tamen sub Isaac ipsò, in quo vocatur semen Abrahamo, Esavus dividitur etiam a Jacobo. Ismaël & Isaac non eadem matre, non eodem tempore nati, atque Ismaël etiam ancillæ, Isaac liberæ filius: Jacob & Esau & eadem matre, eaque libera, & eodem tempore.

¶ κοιτην) Sic LXX pro πρὸς τῆρε, v. gr. Lev. XVIII. 20, ἔ δαυσει κοίτην σπέρματ, de viro: cui phrali opponitur ἔχειν κοιτην, de muliere, h. l.

11 μηπω γενηθέντων, quum nondum nati essent) Niljuvat ortus carnalis. Ioh. I. 13.

¶ μηδε πραζάντων, ἔ quum haud fecissent) Hoc additur, quia in Ismaële posset aliquis existimare, eum non tam ob id esse expulsus, quod esset ancillæ filius, quam quod esset illusor. quanquam ancillæ filium deinde vernilitas hæc tenet, ut sit ρησ & κακόζηλ, ἔ ρησ, cui invidet & insultat.

¶ κατ' ἐκλογῆν) In sola electione liberrima πρὸθεσις suam rationem sitam habet. conf. κατὰ, c. XVI. 25. Tit. I. 9. Latine diceret, propositum Dei electivum.

¶ μένη, maneret) tolli nescia. Verbo maneret præsupponitur, πρὸθεσιν, propositum, esse prius.

¶ ἐκ ἐξ ἔργων, νοι ex operibus) ne ex

pravifis quidem. Vide: electioni non opponitur fides, sed opera.

¶ ἐκ ἔ καλῶν, ex vocante) eo, qui Iacobum vocavit superiorem; Esavum, servum. conf. v. 25.

12 αὐτῆ, illi) Sæpe matribus prædictum est ante conceptum vel partum, quid filiis futurum esset.

¶ ὅτι ὁ - ἐλάσσονι) Gen. XXV. 23. LXX, καὶ ὁ - ἐλάσσονι.

¶ ὁ μείζων) major, quem ratio putaret debere imperare; sicuti minorem servire.

¶ δαλεύσει, serviet) neque id tamen perpetuo. Gen. XXVII. 40.

13 καθὼς, sicut) Cum dicto in Genesi tanto post tempore congruit dictum apud Malachiam.

¶ τῆ ιακάβ ἠγάπησα κτλ.) Malach. I. 2. LXX, ἠγάπησα τῆ ιακάβ κτλ.

¶ ἠγάπησα - ἐμισσησα, amavi - odi) Sermo non est de utriusque fratris statu spirituali: sed externus status Iacobi & Esavi, perinde ut Isaacii nativitas corporalis v. 9, est typus rerum spiritualium. Non omnes Israëlita salvati: nec omnes Edomita damnati. Innuit autem Paulus, ut inter filios Abrahami & Isaacii diversitas fuerit, sic inter posteros Israëlitis esse diversitatem. Hactenus demonstravit propositum: deinceps objectionem inducit & refutat. μισεῖν proprie notat odisse, imo valde odisse. vid. Malach. I. 4 fin.

14 πῶν; quid ergo?) num ergo hinc insimulari possumus, nos hac assertionem Deum arcessere injustitia sive iniquitatis? Nullo modo. nam quod asserimus, Dei assertum est irrefragabile. v. seq.

¶ μὴ γένοιτο, absit) Iudæi putabant, se nullo modo abdicari posse a Deo; gentes nullo modo posse recipi. Ut igitur etiam homo probus adversus flagitatores morosos invidosque majore cum ἀποστομῆ

μία agit (ut jus suum vel patroni tucatur, neque alieno tempore liberalitatis suae laudem prodat ac projiciat) quam revera sentit: sic Paulus contra Israëlitas solo suo nomine meritisque fretos potestatem & jus Dei defendit; qua in re iis opportune phrasibus interdum utitur, quibus antehac in disciplina pharisaica videtur assuetus fuisse. Hoc dicit: *Domino Deo nullus homo quicquam praescribere, neque quicquam ut debitum ab eo postulare & contumacius extorquere, neque ei ulla re interdicare aut rationem ab eo requirere potest, cur etiam aliis benignum se praebat.* Itaque Paulus morosos & invidos interpellatores severiori responso abruptius compefeit. Talis locus Luc. XIX. 22 f. Nam nemini licet cum Deo quali ex syngrapha agere. sin; etiam Deus cum homine severius agit. conferatur parabola plane parallela Matth. XX. 13-15: *non injuriam facio tibi &c.* Alia est igitur sententia verborum Pauli, qua satisfacit responsatoribus operariis: alia, mitior, latet in ænigmate verborum, pro fidelibus. Etiam in sacris Scripturis, praesertim ubi a thesi ventum est ad hypothesein, τὰ ἄβη, (mores) non modo οἱ λόγοι, (rationes) expendi debent. Et tamen commentarius nullus ita planus esse potest, quem facilius, quam Pauli textum, intelligat operarius.

15 τῷ γὰρ μωσῆ, (Mosi enim) Multi ab hoc v. ad v. 18 statuunt objectionem. quo pacto enim ponitur, ut cap. III. 7. & dices igitur v. 19 objectionem concludit, versu 14 inceptam. Et sane hac sermocinatione commode exprimeretur ἀνταπόκρισις (responsio) illa, quæ v. 20 redarguitur & deinceps assumtis vel verbis ipsis vel eorum synonymis refutatur. Interim Paulus verba ita exprimit, ut ὅ ἀνταποκρινόμενοι eodem tempore sibi ipse respondeat. atque adeo etiam sano sensu per apostoli personam accipi possunt; ut jam conamur osten-

dere. Moses Exod. XXXIII pro se & populo oraverat per τὴν χάριν Domini, v. 12. 13. 16. 17. dixeratque postremo: *ostende mihi gloriam tuam.* Respondit Dominus: *Ego transire faciam omne Bonum meum in coram facie tua, & vocabo in nomine Domini ante faciem tuam.* וְשָׂא אֶת חַסְדֵי יְהוָה אֶתְּפִלֶּתְךָ וְשָׂא אֶת הַחֶסֶד אֶתְּפִלֶּתְךָ וְשָׂא אֶת הַחֶסֶד אֶתְּפִלֶּתְךָ. Gratiamque praestabo, cuicumque gratiam praestabo; & misericordiam, cuicumque misericordiam. v. 19. Ne Mosi quidem sine dilatione Dominus aperuit, cui esset gratiam & misericordiam praestaturus, quamvis de Mose & populo solo Israëlítico, non de gentibus agebatur. Huic igitur Mosi, non modo aliis per Mosen (Μωσῆ, inquit Paulus, ut mox, τῷ Φαραώ) dixit hoc Dominus: *Et praedicatione mea, abundantissimoque deinceps opere eum designabo gratia & misericordia prosequendum, quemcumque gratia & misericordia prosequor.* Quibus verbis significavit, se praedicaturum de gratia & misericordia: & mox praedicavit Ex. XXXIV. 5, וְהוֹנֵן הוֹרֵתוּ OIKTIPMON καὶ ἔλεημων κατλ. εἰς χιλιάδας; addiditque, καὶ τὸ ἔνοχον οὐ καθαρῆς, ἐπάγων ἀμαρτίας πατέρων κατλ. Itaque ex praedicatione ipsa subsecuta hic sensus praevia pollicitationis elucet: *Tibi gratiam abundantissimam, eoque, ut de me videas, quicquid & cupis & capis, quo porro sentias, gratiam esse, praestabo; quia te gratia semel complexus sum, quam tu gratiam agnoscis. & ceteris de populo misericordiam abundantissimam, quo nunus interitum praesentissimum ob idololatriam eis instigam, ut porro sentiant misericordiam esse, praestabo, quia eos misericordia semel complexus sum, quam tu misericordiam pro illis agnoscis.* Hujus sententiae vim expresserunt LXX Int. & Paulus, per differentiam temporis futuri & praesentis: ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτείρω ὃν ἂν οἰκτέρω. Estque Ploce, fere sonans, uti infra, c. XIII. 7. & hoc loco libertatem agentis, de quo sermo est; expri-

exprimit, uti Exod. XVI. 23. Vtrumvis autem verbum, per duo commata positum, in priore commate emphasin habet, ut alias fere in commate posteriore. Gen. XXVII. 33. XLIII. 13. 2 Reg. VII. 4. Gratiae misericordiaeque agnitionem ex parte Mosis & verorum Israëlitarum simul involvi, patet ex eo, quia Paulus v. 16 *volentem & currentem* in opposito dicit hominem, cui gratia non est gratia, & cui misericordia non est misericordia. **רשע נש** **בן אב** bis ponitur, innuitque priore loco Mosén, (cui ex ipsis ejus precibus **בן גרתי** vocabulum reponitur, ex v. 13, ubi eadem Plocce est:) posteriore loco, ceteros, **עִבְרֵי כִּלְיָאֵדָאִים**, quibus opponuntur peccantes, eorumque filii, nepotes &c. c. XXXIV. 7. Atque ita hoc testimonium apprimè convenit ad probandum, non esse injustitiam apud Deum. Hæc est sententia fidelibus aperta. Ad operarios autem est abruptior: causa, cur Deus miscereatur, non est alia, nisi Ipsius misericordia. nam nulla alia apud Mosén commemoratur, de Mosè & Israëlè. *Miserebor*: h. e. *nemo per vim extorquere quidquam potest; in mea manu, potestate, arbitrio sunt omnia. si aliter ago, nemo me injustitiae acculare potest.* Hoc responsi satis est operario: cui si quid amplius responderetur, id fit ex abundantia.

16 **ἀρα ὄν**, igitur) Sic quoque v. 18. Infert autem h. l. Paulus non ex particula **ἐν ἅν**, quemcumque, sed ex ipso verbo **ἐλάω** & **ἐκτείρω**.

ἐν ἔ) *non volentis, neque currentis* (*lominis*) subaudi est, *negotium*, vel, *voluntas*, *cursus*. non quo irritum sit, recte velle, & quod majus est, recte currere, sive contendere, 1 Cor. IX. 26. Phil. III. 14 sed quod velle & currere affectatum operariorum nil efficiat. Voluntas humana opponitur gratiæ divinæ; & cursus humanus operationi divinæ. conf. v. 30. 31.

17 λέγει) dicit, i. e. Deum sic dicentem ostendit. Conf. c. X. 20, dicit.

γάρ, enim) Probat, esse *miserentis, Dei*.

τῷ Φαραῶν, Pharaoni) qui *Mosis* tempore vixit.

ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὸ δύναμίν μου κτλ.) Ex. IX. 16. LXX, **καὶ ἔνεκεν τῆς διετηρήσεως εἰς ἔιν, ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὸ ἰσχύ μου κτλ.**

ἐξήγειρά σε) Exod. I. c. **ἤρῃα** LXX Int. **διετηρήσεως** (ut Exod. XXI. 21 **τοῦ διαβῆν**) sed Paulus, pro instituto suo, significantius, **ἐξήγειρά σε**. Observandum autem probe est, per **ἐξήγειρω** non exprimi hic verbum **ἔρη**, uti ponitur Zach. XI. 16. sed **ἔρη**, quod omnibus locis omnino præsupponit subiectum jam ante productum. vide differentiam **ἔρη** & **ἔρη** 1 Reg. XV. 4. Sensus igitur est: Excitavi te regem, valde potentem (in quo ostenderem potentiam meam) & illustrem (propter quem nomen meum predicaretur per omnem terram.) Itaque hæc **ἐξήγειρις** includit **τὸ διατηρεῖν**, ut LXX vertunt, leniore verbo; & **τὸ ἐνεγκεῖν**, quod v. 22 ex hoc ipso Mosis loco infertur. Antecessor magis cœperat pridem premere Israëlè, Ex. II. 23. nec tamen successerit relipuit. Perbreve hujus regnum fuisse, statuit *Ordo temporum*, pag. 161. tota igitur ejus statio erat experientia potentia divinæ. Addendum illud, non initio, sed post multos contumaciæ excessus Pharaoni hoc esse dictum: neque id vel jam eo pertinuisse, ut ab agnoscendo Jehovah dimittendoque populo dederetur, sed ut ad frugem perduceretur.

δύναμιν, potentiam, qua merfus cum copiis est Pharao.

διαγγελη, annuntietur) Id fit hodieum.

18 **ὃν θέλει, quem vult**) Quem autem
E e e e 3 velit

velit Deus misereri, quem indurare; id aliis locis docet Paulus.

¶ ἑλεεί, miseretur) ut Mosen.

¶ σκληρύνει, indurat) ut Pharaonem. indurat, dicit, pro, non miseretur, per metonymiam consequentis, etsi π̄ non misereri quodammodo durius sonat. Sic, sanctificatus est, pro, non est impurus, 1 Cor. VII. 14. ἐρρύσαοτε, pro, non tradidistis. Ios. XXII. 31.

19 εἶ, adhuc) etiamnum. Particula valde exprimit morosum fremitum. Ad objectionem h. v. positam Paulus dupliciter respondet: I. Ius Dei in homines majus est, quam figuli in lutum. v. 20. 21. deinde II. respondet mitius: Deus non est usus jure suo, ne in iræ quidem vasa. v. 22.

¶ αὐτῶ, illius) Hoc, pro Dei positum, exprimit affectum, quo Deum averfantur responsatores ejusmodi.

20 ἄνθρωπε) homo, pusille, justitiæ ignare.

¶ μὴ ἐρεῖ κτλ.) Es. XXIX. 16: ἔχ ὡς πηλος ἔ κεραμῆως λογιώθησαοτε; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαιτι αὐτό, οὐ σύ με ἐπλασας. Idem c. XLV. 9: μὴ ἐρεῖ ὁ πηλος τῷ κεραμῆι τί ποιῆεις, ὅτι ἐκ ἐργάζῃ, ἔδῃ ἔχεις χεῖρας. μὴ ἀποκριθήσεται τὸ πλάσμα πρὸς τὸ πλάσαιτα αὐτό;

21 η) an?

¶ ἐξουσίαν, potestatem) Constr. cum luti. Figulus non facit lutum, sed fodit: Deus facit hominem. ergo majorem habet potestatem, quam figulus. Sed potestas & libertas absoluta non infert voluntatem decretumque absolutum. Si Deus totum genus humanum reliquisset in peccato & morte, non fecisset injuste: sed illo jure non est usus.

¶ Φυλάματ, massa) quæ ex luto parata est & macerata, partes jam magis jam homogeneas habens.

¶ εἰς ἀτιμίαν, in dedecus) Circumspecte loquitur Paulus: nondum dicit, in iram. cum his verbis construendum est vas.

22 εἰ δέ, si vero) Hæc particula apodofin habet v. 23; in fine ex v. 20 subaudiendam hanc: multo jam major est, Deo, de homine querendi; & minor homini, cum Deo exoptulandi, causa.

¶ θέλων, volens) Resp. voluntati, v. 19. vult, v. 18. Paulus loquitur κατ' ἄνθρωπον, adversarii verbis: & sic εἰ valet quum. Simul obtervandus est sermo ejus de vasis iræ, parcior; de vasis misericordiæ, uberior. volens demonstrare, inquit, non, ut demonstraret, coll. v. seq. & Eph. II. 7.

¶ ἐνεξουσίᾳ - τὸ δυνατόν αὐτῶ, demonstrare-potentiam suam) Hæc repetuntur ex v. 17.

¶ τὸ ὄργην, iram) Non dicit, divitias iræ. conf. v. 23.

¶ τὸ δυνατόν) Hoc potentiam significat, non potestatem.

¶ ἠνεγκεν, tulit) uti Pharaonem tulit.

¶ ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ, in multa longanimitate) quæ videlicet reprobos ex statu duplicitiæ ad poenitentiam alliceret. cap. II. 4. 2 Petr. III. 9. Multos malos, in magna felicitate hujus vitæ & diutina, tolerat Deus, cum eos possit primo quoque tempore morti tradere. Etiam his patuit janua gratiæ. Hæc longanimitas voluntatem demonstrandæ iræ, humanitas loquendo, præcedit, nec eam demum sequitur. quare ἠνεγκεν interpretandum tulit. Quo ipso validissime refutatur illud, quis restitit? v. 19.

¶ ὄργης) iræ, quæ sane non sine causa est, sed peccata præsupponit. non dicit, dedecoris, neque, in iram, sed, iræ.

¶ κατηρητισμένα, adaptata) Id internam & plenam, sed non jam liberam dispositionem notat, non destinationem. non dicit,

dicit, *quæ πεκατήρισε ante adaptavit*, cum tamen v. seq. dicat, *quæ προεπαρavit*. conf. v. 19. c. XI. 22 not. Matth. XXV. v. 34 cum v. 41. & Act. XIII. 46 cum v. 48. Præscinditur a causâ efficiente: tantum dicitur, quales inveniat Deus, quum iram infert.

¶ εἰς ἀπώλειαν, in perditionem) Antitheton, v. 23, in gloriam.

23 γνωρίση, notas faceret) Hoc verbum dicitur de re ante non agnita; ideo hic & v. præc. ponitur: at ἐδεικνυσθαι demonstrare tantum v. 22 ponitur de ira; de qua etiam gentiles aliquid sciunt.

¶ ἐπι, super) Oratio sic cohæret: *fi vero Deus, ut notas faceret divitias gloriæ suæ, subaudi, fecit hoc, sive, notas fecit divitias super visâ misericordiæ*: de apodosis vid. init. not. ad v. 22.

¶ τῆ δόξης) gloriæ: bonitatis, gratiæ, misericordiæ, sapientiæ, omnipotentia. Eph. I. 6.

¶ ἐλέησ) misericordiæ: v. 15. 16. 18. 25. quæ præsupponit pristinam vasorum misericordiam.

¶ προεπίμασεν, προεπαρavit) antecederet ad opera. v. 11. Id infert præpositio in προσηπιμασεν. Sic *onus in honorem, paratum*. 2 Tim. II. 21.

24 εἰς καί, quos etiam) καί, etiam, uti cap. VIII. 30. Cluverus: *quos (ad gloriam præparatos) etiam vocavit*.

¶ ἐκάλεσεν, vocavit) Antitheton aliqua ratione: tulit. Iterum, *vocabo*. v. seq.

¶ ἡµᾶς, nos) Hoc noemate Paulus ad Propositionem venit de gratia Iudæis & gentibus obvia: & Particulatissimum Iudaicum refutare, gratiæque universalitatem defendere instituit.

¶ ἔ μόνον ἐξ, non solum ex) Iudæus credens non est eo ipso vocatus, quod Iudæus

est: sed vocatus est ex Iudæis. Etymon verbi ἐκκλησια.

¶ ἐξ Ἰουδαίων, ex Iudæis) Id tractat v. 27.

¶ ἐξ ἐθνῶν, ex gentibus) Id tractat v. 25 f.

25 λέγει, dicit) Deus. Paulus prius jus Dei in vocandis gentibus & vocationem ipsam asseruit: & nunc demum, eventu ostentio, unum testimonium V. T. ac deinceps c. XV. 9 f. plura allegat, memorabili methodo. Prædictiones, quamvis copiosæ & ex implemento clarissimæ, tamen prius non facile fidem inveniunt.

¶ καλέσω τὸ ἔ λαὸν µε, λαὸν µε· καὶ τὸ ἐκ ἡγαπηµένην, ἡγαπηµένην Hos. II. 25. LXX, καὶ ἐλεήσω τὸ ἐκ ἡλεηµένην· καὶ ἐρῶ τῷ ἔ λαῷ µε, λαός µε εἰ σύ.

¶ ἡγαπηµένην, amittim) tanquam sponsam.

26 καὶ - ἐκεῖ κληθήσονται - ζῶντες) Hos. II. 1. LXX, καὶ - κληθήσονται καὶ αὐτοὶ - ζῶντες.

¶ ἐκεῖ) ibi: ut non opus sit, illos mutato solo patrio conferre se in Iudæam. conf. omnino Zephan. II. 11.

27 κράζει) clamit. Vid. Ies. X. 22: ubi accentus quoque conferri possunt. Reclamat Israël: Iesajas majori etiam clamore declarat, residuum fore saluum.

¶ ὑπέρ) pro Israël. Gall. en faveur.

¶ ἐάν ἢ ὁ ἀριθµὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ - κατάλειµµα - ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς) Es. X. 22. 23. LXX, καὶ ἐάν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ· κατάλειµµα αὐτῶν - Κύριος ποιήσει ἐν τῇ οἰκουµένῃ ἔλη. In extremo Symmachus & Theodotion habent, ἐν μέσῳ πάσης τῆς γῆς. Τὸ ἀριθµὸς intexuit Paulus ex Hos. II. 1. Si Israël tanto numero fuerit, quantus est arenarum, residuum salvabitur, ex miseria Babylonica & spirituali.

¶ τὸ)

¶ τὸ) ubi defectio Israël̄ ad summa venit, ibi eo ipso salus incipit.

28 λόγον) rem *auditam*, adeoque *dīctam*. Es. XXVIII. 22.

¶ συντελῶν καὶ συντέμων) Subaudi, ut scire apud Hebræos, ἐστὶ. Conf. Act. XXIV. 5. 2 Petr. I. 17. Hebr. קריח וקריח & קריח וקריח Dominus λόγον de Israël̄ συντελῶ (ut sit πῶς) ad pœnam fixam; idemque λόγον συντεμων (ut πῶς quidem קריח sit) ad terminum pœnæ. *Dominus* subaudiendum ex seq. το συντελῶν potest accipi vel pro subjecto, vel potius, quia articulus abest, pro parte prædicati.

¶ ἐν δικαιοσύνη) η̄ρηξ η̄σω Ies. X. 22.

29 εἰ μὴ - ὡμοιώθημεν) Ies. I. 9. LXX, καὶ εἰ μὴ - ὡμοιώθημεν.

¶ προείρηκεν, ante dixit) Ante eventum, vel ante prophetiam versu 28 citatam.

¶ σαβαώθ) Pro Hebraico סבאωθ in libro I Sam. & in Iesaja σαβαωθ ponitur; in reliquis libris omnibus, πανκρατωρ. Ex quo non infirmam ducas conjecturam, alium interpretem, sive mavis, alios interpretes, duorum illorum, alios ceterorum fuisse librorum. Atque in eodem primo Samuelis libro Scriptura incipit hanc Dei appellationem ponere; quum ejus quasi loco aliæ jam antea fuissent adhibitæ. Exod. XXXIV. 23.

¶ σπέρμα, semen) Denotatur 1. paucitas præfens. 2. copia inde postliminio propaganda.

¶ ὡς σόδομα, ut Sodomā) ubi nemo, civis, evasit; nullum semen relictum.

30 τί, quid) Ex digressionē, quam v. 24 in medio cœperat, revertens, totam rem v. 30-32 complectitur summam; & tractationis a v. 6 ad 23 perductæ severitatem mitigat, quam mitigationem nemo capiet, nisi qui viam fidei cognovit. Ex hoc denique tono præcedentia dijudicantur.

¶ κατέλαβε) sunt *affecitæ*.

¶ πίστεως, fide) v. 33 fin.

31 νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης, *legem justitiæ*, in *legem justitiæ*) *Legem* non dixit v. præc. de gentibus: nunc dicit, de Iudæis. estque Ploce: de justitia legali & evangelica. Dum unam legem persequitur, alteram non assequitur. Convenienter *legem justitiæ* dicit, pro *justitia legis*. Iudæi magis legem, quam justitiam spectabant.

¶ οὐκ ἔφθασε) non est *affecutus*.

32 ὅτι, quia) scil. *persecuti sum*.

¶ οὐκ - ἀλλ' ὡς) Lexicon Basileense: ὡς in comparatione dissimilium geminatur, & eleganter in priorē membro subauditur alterum, posteriorique parti ὡς tantum adjungitur. Exemplā ibi subjiciuntur ex Aristotele: nos conferamus Ioh. VII. 10. 2 Cor. XI. 17. it. Act. XXVIII. 19. Philem. v. 14. Phil. II. 12.

33 ἰδὲ τίθημι ἐν σιών λίθον πεσοκόματ' καὶ πέτραν σκαιδάλ' καὶ πᾶς ὁ πισεύων ἐπ' αὐτῷ ἔκαταιχυνθήσεται) LXX, Es. XXVIII. 16, ἰδὲ ἐγὼ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια σιών λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀνερογωνιάον, ἐν τῷ εἰς τὰ θεμέλια αὐτῶν καὶ ὁ πισεύων ἐπ' αὐτῷ ἔμὴ καταιχυνθῆ. Es. VIII. 14, καὶ οὐχ ὡς λίθος πεσοκόματ' συνκλήσεται, οὐδὲ ὡς πέτρας πλώματ'. Talis οὐ καταιχυνθήσεται, non *pudefcit*, atque adeo gloriam consequetur. conf. c. V. 2. 5. Id *æternam salutem* connotat. Es. XLV. 17.

CAP. X.

I ' Ἀδελφοὶ, fratres) Nunc quasi superata præcedentis tractationis severitate comiter appellat *fratres*.

¶ μὲν, quidem) Hanc particulam solet δὲ sequi: sed δὲ v. 2. absorbetur in ἀλλὰ, sed.

¶ εὐδο-

¶ *εὐδοκία, beneplacitum*) *Lubentissime* auditurus essem de salute Israël.

¶ *δέσεις, oratio*) Non orasset Paulus, si absolute reprobati essent.

2 *ζήλον θεῶν, zelum Dei*) Act. XXII. ; not. *Zelus Dei*, si non est contra *Christum*, bonus est.

¶ *οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, non secundum scientiam*) Litotes. i. e. cum magna cæcitate. congruit mox, *ignorantes*. Flacius: *Iudei habuere & habent zelum sine scientia: nos contra, prob dolor, scientiam sine zelo. Zelus & ignorantia respicitur versu 19.*

3 *ζητῶντες, quærentes*) omni modo.

¶ *οὐχ ὑπέταγησαν, non subiecti sunt*) neque ὑπήκουσαν *obediverunt*. v. 16.

4 *τέλος, finis*) *justitiam & vitam*, quam lex ostendit, sed dare nequit, tribuens. *τέλος, finis*, & *πλήρωμα, complementum*, sunt synonyma. coll. 1 Tim. I. 5. cum Rom. XIII. 10. itaque conf. cum hoc loco, Matth. V. 17. Lex hominem urget, donec is ad Christum confugit. tum ipsa dicit: *asylum es nactus, desino te persequi, sapiens, saluus es.*

¶ *χεῖρὸς, Christus*) Subiectum, *finis legis*: Prædicatum, *Christus* (scil. ὢν, qui est) in &c.

¶ *πᾶσι τῶν πιστεύοντι, omni credenti*) *Tractatur τὸ credenti*, v. 5 s. τὸ omni, v. 11 s. *πᾶσι, omni*, ex Iudæis & gentibus. Caput IX non est includendum in angustiorem terminos, quam Paulus hoc latiori & latiori capite X patitur, in quo regnat τὸ omnis. v. 11 seqq.

5 *γράφει, scribit*) *litera occidente*. Antitheton v. 6. 8: *dicit*, voce vivida. Par antitheton: *Moses*, in concreto; *quæ ex fide est justitia*, in abstracto.

¶ *ὅτι ὁ ποιήσας κήλ.*) Lev. XVIII. 5. LXX, *ποιήσεται αὐτὰ, ἃ ποιήσας κήλ.*

6 *ἢ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη, quæ ex fide est*

justitia) Metonymia suavissima. i. e. homo *justitiam ex fide quærens*.

¶ *λέγει, loquitur*) *secum*.

¶ *μὴ εἶπες*) *ne dixeris*: nam qui ita dicit, is in lege, quod quærit, non invenit; & quod in evangelio invenire poterat, non quærit: *justitiam videlicet ac salutem*, quæ & in Christo est, & creditibus præsto est in evangelio. Et tamen ita dicere necessum habet, quisquis tantum illud ex Mose audit: *faciens vivet*.

¶ *καρδία, corde*) *Fidei tribuitur etiam os*; nam illa loquitur: at *incredulitas* fere mussat.

¶ *πῆς κήλ.*) Deut. XXX. 11 - 14. LXX, ὅτι ἐν πολλῇ ἀσύνῃ, ἢ ἐγὼ ἐπέλετομαί σοι σήμερον, οὐχ ὑπέρογκός ἐστιν, οὐδὲ μακρὰν ἀπὸ σὲ ἐστίν. οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐστίν, λέγων· πῆς ἀναβήσεται ἡμῶν εἰς τὸ οὐρανὸν καὶ λήψεται ἡμῖν αὐτὴν; καὶ ἀκέσσαντες αὐτὴν ποιήσομεν. οὐδὲ πέραν τῆς θαλάσσης ἐστίν, λέγων· πῆς διαπεράσεται ἡμῖν εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης καὶ λήψεται ἡμῖν αὐτὴν; καὶ ἀκέσσαντες αὐτὴν ποιήσομεν. ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα σφοδρὰ ἐν τῷ σωματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν τῇ χερσὶ σου, ποιεῖν αὐτό. Ad hunc locum hæc quasi parodia suavissime alludit, sine expressa allegatione. Loquitur Moyses item de cælo, ut Paulus: sed ille deinde ait, *trans mare*, pro quo Paulus orationem *de abyssō* dexterrime inflectit, ut e contrario mentionem facere possit resurrectionis Christi ex mortuis. *Abyssus* est ingens cavitas in globo terraqueo, sub mari simul & sub terra. confer, multis de rebus, Hiob XXVIII. 14. 22. Phil. II. 10 not.

¶ *πῆς ἀναβήσεται, quis ascendet*) Qui ita dicit, ostendit, se velle, sed negat, se posse ascendere, & descendere, ut e longinquo petat *justitiam & salutem*.

¶ *πῦτ' ἐστίν, hoc est*) Redarguitur per-

veritas eorum, qui dicunt: *quis ascendet in caelum?* nam perinde loquuntur, ac si non praesto esset verbum de *Domino caelesti*, quem os credentis confitetur Dominum. v. 9. & qui volunt salutem inde a caelo deducere, volunt Christum (quippe extra quem salus nulla est) e caelo, unde pridem descendit, deducere: atqui hoc fieri non potest. ergo ne illud quidem. In praesenti *hoc est* ter adhibetur magna vi.

7 πῶτ' ἔστι, *hoc est*) Hoc cum dicere constructur, ut substantivum & adjectivum. Redarguitur autem iterum perversitas eorum, qui dicunt: *quis descendet in profundum?* nam perinde loquuntur ac si non praesto esset verbum de *Christo ex mortuis resuscitato*, quem cor credentis resuscitatum agnoscit. eodem versu 9. & qui volunt salutem e *profundo terrae* petere, volunt Christum (quippe extra quem salus nulla est) e profundo, quod ille semel in resurrectione reliquit, adducere: atqui hoc fieri non potest. ergo ne illud quidem. Itaque credens neque caelum eatenus moratur, neque profundum, rem tam prope habens, quam ipse est sibi. Infidelitas autem fluctuat. vult semper, nec scit, quid velit: quaerit semper, neque invenit quicquam. Itaque profundum cum vertigine intuetur, neque caelum cum laetitia adspicere potest.

¶ χριστόν, *Christum*) Infidelis *Christum* non suo, id est, Christi nomine aut e caelo aut ex abyfso repetit: sed infideli ignorantia nomenclaturam *Christi* suggerit iustitia ex fide hic loquens. q. d. illud, quod tu, o infidelitas, caelum & abyfsum movens, quaeris, id scito extra Christum nec a me cogitari, nec abs te inveniri posse. v. 4.

8 ἀλλὰ, *sed*) Particula h. l. aut habet vim ἐπιτακτικῆν, uti Matth. XI. 8. 9. aut cadit super ἐγγύς *prope*.

¶ ἐγγύς, *prope*) Christum non debemus quaerere procul, sed intra nos.

¶ ἐν τῷ στόματι σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου) Sic Hebr. sed LXX addunt, καὶ ἐν τῷ χερσὶ σου.

¶ πῶτ' ἔστι) *Verbum, hoc est verbum fidei, prope est tibi.*

9 εἰάν) *si modo.*

¶ ὁμολογήσης, *confessus fueris*) Confessio salvat non per se; alias infantes non possent salvari: sed quatenus fidem includit.

¶ κύριον, *Domini*) In hac appellatione est summa fidei & salutis. Qui *Domini* fatetur Iesum, non demum conatur eum ex caelo deducere.

¶ ἠγειρεν ἐκ νεκρῶν, *excitavit ex mortuis*) Speciale objectum fidei. Qui credit *resurrectionem* Iesu, non demum conatur eum ex mortuis adducere. v. 7.

10 καρδία, *corde*) Probatur consequentia a mentione cordis & oris apud Moysen ad fidem & confessionem: quia nempe cor est fidei proprium subjectum, & os confessionis. ideo *corde* & *ore* sententias inchoat.

11 λέγει, *dicit*) c. IX. 33 not.

12 οὐ γὰρ ἐστὶ διαστολή, *non enim est differentia*) c. III. 22. Hic non additur *primum Iudaeis*, ut initio, c. I. 16.

¶ ὁ γὰρ αὐτός, *idem enim*) ib. v. 29. 30.

¶ Κύριον, *Domini*) v. 9.

¶ πλεῖστον) *dives*, & largus. quem nulla quamvis magna credentium multitudo exhaurire potest: qui nunquam necesse habet restrictius agere.

13 πᾶς ὅς ἐστιν, *omnis quicumque*) Act. II. 21 not. Hoc monosyllabon, πᾶς, (*omnis*), toto mundo pretiosius, propositum v. 12, ita repetitur v. 12 & 13. & ita confirmatur ulterius v. 14. 15. ut non modo significet, quicumque invocarit, salvum fore; sed, Deum

Deum velle, se invocari ab omnibus salutariter.

14, 15 πῶς, quomodo) Climax retrograda: qua Paulus ab ulteriore quovis gradu ad ceteriorem argumentatur, & hujus necessitatem, tum ex necessitate ipsam existentiam ejus infert. Qui vult finem, vult etiam media. Deus vult, ut homines invocent Ipsum salutariter. ergo vult, ut credant. ergo vult, ut audiant. ergo vult, ut habeant prædicatores. Itaque prædicatores misit. Omnia fecit, quæ ad rem pertinerent. Voluntas ejus antecedens est universalis, & efficax.

14 οὐ ἐκήκυσαν) quem, scil. loquentem, in evangelio, v. 15. vel, se offerentem, non audiverunt.

15 πῶς δὲ κηρύξουσιν, quomodo vero prædicabunt) se. οἱ κηρύσσοντες, prædicantes. hoc verbum, uti antecedentia, in futuro positum est, imitatione Ioëlis, apud quem exstat τὸ ἰννοκαπερίτ, v. 13. per prospectum illum ex V. T. in Novum.

¶ καθὼς, sicut) i. e. non deluere nuncii. Iesajas in spiritu alacres eorum gressus vidit.

¶ ὡς - ἀρήνην, τῆ ἐναγγελιζομένων πα ἀγαθὰ) Ies. LII. 7. LXX, ὡς - ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς ἐναγγελιζόμενοι ἀγαθὰ.

¶ ὠραῖοι) ὠρα proprie dicitur de pulcritudine & amoenitate physica.

¶ οἱ πόδες, pedes) eminentius: quanto magis ora, cominus.

¶ τῆ ἐναγγελιζομένων, evangelizantium) qui dum loquuntur, Ipse Dominus loquitur. Ies. LII. 7. coll. v. 6.

16 ἀλλ', at) Hic demum culpa notatur.

¶ ἐ πάντες, non omnes) Antitheton: omnis. v. 11 fs. Culpa est hominum, spectatim Iudæorum. non omnes, i. e. fere nemo. confer statim, quis?

¶ ὑπήκουσαν) Conf. ὑπὸ ἐν ὑπεπάγησαν.

v. 3. Etiam ii debuerant & potuerant obedire, qui non sunt obedientes facti.

¶ λέγει) dicit, mox sub verba v. 15 citata. Vid. Ioh. XII. 38 not.

17 ἀρα) igitur. Ex prophetæ querela de auditorum infidelitate infert, non deesse verbum Dei, & prædicationem, tanquam propriam fidei causam & ansam.

¶ ἐξ ἀκοῆς) ἀκοή, auditio, & hinc, oratio, sermo, prædicatio.

18 μὴ οὐκ ἤκουσαν; num non audiverunt?) num facultas audiendi defuit, quando non nisi ex auditu fides est?

¶ εἰς πᾶσαν - γῆμα πα ἀυῶν) Sic LXX, Ps. XIX. 5. In eo Psalmo est Comparatio, & protasis quidem v. 2 - 7. apodosis autem v. 8 seqq. Inde liquido eadem ratio Præconii cælorum & evangelii, omnia penetrans, perspicitur.

¶ ὁ Φθγγ, sonus) Ps. XIX 5. 17 Id Aquila olim verterat καὶ ὠν. conf. omnino 2 Cor. X. 13. Sua cuique apostolo definita erat regio & quasi provincia, quo vox ejus esset perventura. Sed canon est tantum singulorum: sonus sive sermo, ad cunctam terram pertinet.

19 μὴ οὐκ ἐγνώ ἰσραὴλ; num non novit Israël?) Sensus est: Israël potuisse & debuisse agnoscere justitiam Dei: sed non voluisse. v. 3. Idque ostenditur nunc ex Mose & Esaja. Paulus cap. IX - XI frequenter appellat Israël, non Iudeos.

¶ πρῶτος) μωϋσῆς, primus Moses) Moses, sub quo Israël formam populi accepit, jam tum dixit.

¶ ἐγὼ - ὑμᾶς - ὑμᾶς) Deut. XXXII. 21. LXX, καγὼ - αὐτὸς - αὐτὸς.

¶ οὐκ ἐθνεῖ) Latine possis dicere: Ne gente. Quemadmodum populus deos non - deos secutus est: ita Deus, perfidiam populi ulciscens, populum non populum, populum, qui non habebat Deum, popu-

lum Israëlī plane dissimilem, suscepit. Sic *populi* nomen redit non v. 20, sed v. 21.

¶ ἀσύνετω, *insipiente*) Sapiētia populū facit. Iob XII. 2. Itaque populus insipiens est *non gens*; populus, qui Deum non novit, est *insipiens*.

20 ἀποπλάμα) Quod Moses innuerat, Iesajas *ui. lacter est plume eloquitur*.

¶ εὐρεθην, *inventus sum*) præto fui. Es. LXV. 1. LXX, ἐμφαίης ἐγενήθην τοῖς ἐμοὶ μὴ ζητῶσιν, εὐρεθην τοῖς ἐμοὶ μὴ ἐπερωτῶσιν.

21 ὅλην, *totam*) Es. ib. v. 2. LXX, ἐξέπτεσσα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν ὡς κτλ. Conf. *totam diem*, c. VIII. 36. vid. J. C. Pfaffii, de gratia Dei *continua*, dissertatio insignis.

¶ ἐξέπτεσσα, *extendi*) Metonymia antecedentis: *sinum me extendere manus, nec videntur*. Vel hoc uno verbo refellitur dogma de duplici voluntate divina, beneplaciti & signi.

¶ ἀπειθέντα, *non credentem*) corde.

¶ ἀντιλέγοντα, *contradicentem*) ore, conf. v. 8 seq.

C A P. XI.

I **M**ὴ ἀπόσατο *num totum abdicavit*. Sic Gideon, in fide exposulans, ait: ἴδὼν ἀπόσατο ἡμᾶς. Iud. VI. 13. At, οὐκ ἀπόσεται Κύριος τὸ λαὸν αὐτῶν, Ps XCIV (XCIII) 14. Num abdicavit, inquit Paulus, ita, ut iam non sint populus Dei? Quomodo c. X gratiam erga gentes & defectionem Iudæorum tam graviter exposuit, objici hoc posset. respondet igitur: absit, ut a Deo rejectum dicamus populum ejus. ubi ipsa *populi ejus* appellatio rationem negandi continet. Illud *absit* declaratur (1) de præsentī tempore populi offendētis: & nunc esse aliquos. (conf. Act. XXI. 20 not.) & crescente deinceps gentium introitu permultos fore, qui credant ex Israël. hi

dicuntur *reliquiae* & *electio*, v. 5. 7. (2) de futuro: ipsum populum aliquando conversum iri. v. 24 not

¶ ἐγὼ, *ego*) Paulus ab individuo ad genus mavult concludere in bonam partem, quam a genere ad speciem in contrariam partem: *ego*, persecutor quondam, repellī dignus.

2 *προέγνω*) *prius agnovit*, ut populum sibi proprium. v. 29.

¶ ἐν ἡλίε, *in Elia*) in historia Eliæ, qui in summis erat angustiis, qui solus sibi videbatur; quum ad majorem paucitatem, quam unquam, venisset Israël.

¶ ἐντυγχάνει, *ἐντυγχάνει*, *προσέρχεται*, conf. Act. XXV. 24. 1 Macc. VIII. 32.

3 Κύριε, τὰς προφήτας σε - τὴν ψυχὴν μου) 1 Reg. XIX. 14. LXX, ἐγκατέλιπον τὸ διαθηκὴν σε οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, τὰ θυσιασθηρία σε καθεῖλον, καὶ τὰς προφήτας σε ἀπέκλειναν ἐν ὀρομφαίᾳ, καὶ ὑποπέλειμμαί ἐγὼ μόνωτά, καὶ ζήτησι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν αὐτήν. Observanda stili apostolici subtilitas: LXX μόνωτά, h. l. ut sæpe: Paulus, μόνω.

4 κατέλιπον, *reliqui*) ne eos occidat Hazaël, Iehu, Elifa. LXX, l. c. v. 18: καὶ καταλείψω ἐν Ἰσραὴλ ἑπτὰ χιλιάδας ἀνδρῶν, πάντα γόνατα αἰ ἐν ὠκλασῶν γόνου τῶ βααλ. Ex verbo *reliqui* derivatur λέμμα *reliquiae*, v. seq.

¶ ἐμαυτῶ, *mibi ipsi*) Hoc Paulus addit emphaseos causa, in antitheto ad querelam Eliæ de sua *solitudine*. Dominus novit suos.

¶ ἑπτακισχίλις, *septem millia*) in populo ad miram paucitatem redacto, numerus non parvus, imo ipse totus. 1 Reg. XX. 15. Ex his tota X duntaxat tribuum posteritas propagatur. Hebr. 7 i. e. *mere tales*, nullo Baalita admixto.

¶ ἀνδρας, *viros*) Viri maxime veniebant

ebant in censum, & intererant cultui publico. horum igitur conjuges & liberi accedunt etiam ad septem millia.

¶ τῆ βάαλ) Fœmininum, subauditò ἐκόνι, *imagini* Baal, ad contemptum, in antitheto, *viros*. Sic LXX quoque Iud. II. 11 &c. Sub immunitate a cultu Baal continetur immunitas a cultu vitulorum.

5 οὖν, *ergo*) Consequentia a V. T. ad N. T.

6 χάρις, *gratia*) Alia vis dativi; alia particula ἐκ cum genitivo.

¶ οὐκ ἐπ, *jam non*) Hoc, quater positum, ostendit vim consequentia. Absolutum decretum est hoc, quod Deus decrevit: *Iustos faciam non nisi ex fide, neminem ex operibus*. Hoc nemo perumpet.

¶ γίνεται - ἐστίν, *fit - est*) Subtilis & apta verborum differentia. Natura querit opera: fides agnoscit gratiam supervenientem, *γενομένην*. sic, *εγένετο*, Ioh. I. 17. *Φερόμενην χάριν*. 1 Petr. I. 13.

¶ εἰ δε ἐξ ἔργων, οὐκ ἐπ ἐστὶ χάρις ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἐπ ἐστίν ἔργον, *si vero ex operibus, jam non est gratia: si quidem opus jam non est opus*) Ex inciso illo, *jam non ex operibus*, infertur illud, *Israël non est affectus*: & ex hoc inciso, *jam non est gratia*, infertur hoc, *electio est affecta*. Prior pars hujus versus excludit opera; altera gratiam statuit, coll. v. 5. Prior facit protalin; altera apodoun, quæ semper est pars magis necessaria, & hoc loco male a nonnullis omiſſa. Conf. omnino c. IV. 4. 5. Eph. II. 8. 9. Opposita sunt *gratia* & *op. is*. πλ. 9 LXX ut plurimum interpretantur ἔργον v. gr. Ps. CIX. 20.

7 ἡ ἐκλογὴ, *electio*) præcipue ex Israëlitis. *electio*, i. e. electi, quia electi, assequuntur.

8 ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεως ὀφθαλμοῖς ἵνα μὴ βλέπουν καὶ ὠτιοῖς μὴ ἀκούουν) Deut. XXIX. 4: καὶ οὐκ ἔδωκε Κυρ. 9 ὁ θεὸς

ἡμῖν καρδίαν εἰδέναι, καὶ ὀφθαλμοῖς ἵνα μὴ βλέπουν, καὶ τὰ ὠτιοῖς ἀκούουν, ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Es. XXIX. 10: LXX, *πεπότικεν ὑμᾶς κύριος πνεύματι κατανύξεως, καὶ καμνύσει τὰς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν κτλ.* Adde Matth. XIII. 14 not. *ἔδωκεν, dedit*, iustissimo iudicio, & dixit eis, *habete*.

¶ κατανύξεως) *κατανύξις* h. l. notat πῶς ex frequentissima punctione in stuporem desinens. In bonam partem sumitur Act. II. 37. & sepiſſime apud scriptores asceticos. Latinis, *compunctio*.

¶ ἕως, *usque*) Tacita limitatio. 2 Cor. III. 14.

9 γενηθήτω - αὐτῶν εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς. - σύγκαμψον) Ps. LXIX. 23. 24. LXX, *γενηθήτω - αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν καὶ εἰς σκάνδαλον. - σύγκαμψον*.

¶ τράπεζα, *mensa*) ἰησῶ Ps. LXIX. 23, ubi coll. v. præc. est allegoria. Id est, dum cibum capiunt securi, capiuntur.

¶ σκάνδαλον, *scandalum*) H. l. magis proprie accipitur, ut synonyma *laqueus* & *captio*. nam *σκάνδαλον, scandalum*, est illud mobile tigillum in decipula. Respondet ἡρω Pfalm. cit. Gradatio: *laqueus* tenet partem, pedem; *captio*, totum: *scandalum* non solum capit, sed etiam laedit.

¶ ἀνταπόδομα, *retributionem*) Culpa igitur eorum intercesserat, non absolutum Dei decretum.

10 σκοτιώθησαν - σύγκαμψον) Qui habent oculos obtenebratos, & dorsum incurvatum, sine πλάσι, *titubant*, v. 11. & ruunt in decipulam.

11 ἐπλάσαν) πλάω proprie de *pedum* tribulatione dicitur.

¶ ἵνα πέσωσι) *ut caderent* plane, cuncti, idque sine instauratione? Locutio ad-

adagialis. aliquo modo *cecidere*, v.22. sed non profusus.

¶ *πίς ἔθνεσιν, gentibus*) Ipsum articulum rei gestæ habemus Act. XIII. 46, *ecce.*

¶ *εἰς τὸ ἐξάζηλωσαι αὐτοὺς, ut ad zelum provocarentur*) Israëlitæ, ad fidem. v.14. Aliter hoc verbum occurrit c.X.19.

12 *εἰ δέ, si vero*) Duas partes habet hic versus. prior tractatur v.13 f. posterior, quanto &c. tractatur v.23 f.

¶ *κόσμος - ἐθνῶν, mundi-gentium*) *Mundus* connotat qualitatem, *ἐξάπλωμα lapsuum* pristinum; *gentes*, quantitatem sive multitudinem, cui opponitur *ἡπίημα, paucitas*. unde τὸ πλήρωμα dicit mox *copias* Israël abundantes gratia.

¶ *ἡπίημα*) *paucitas*. oppositum *πλήρωμα, abundantia*. Es. XXXI. 8, *ἔσονται εἰς ἡπίημα.*

¶ *πόσῳ μᾶλλον, quanto magis*) Nam ubi multa sunt semina, eorum major est proventus.

¶ *τὸ πλήρωμα αὐτῶν, abundantia eorum*) Subaudi, *erit divitiæ gentium*. ergo etiam si Iudæi credidissent initio, non exclusæ fuissent gentes. Idem verbum, v.25.

13 *ὕμῖν*) *vobis*, non ut vos efferamini, sed ut Iudæi invitentur.

¶ *διακονίαν, ministerium*) apostolatum in gentibus.

¶ *δοξάζω, glorifico*) Nempe Paulus amplificat gratiam ethnicis datam, ejusque in ipsos Israëlitæ recipiendam abundantiam. Et hinc causam reddit, cur eam gratiam sic amplificet.

14 *τὸ σάρκα, carnem*) i. e. fratres. Es. LVIII.7.

15 *γὰρ, enim*) Particula cum propositione connectens tractationem.

¶ *ἀποβολή, jactura*) Antitheton, *assumptio*: sed eo sensu, ut Deus dicatur *assumere* per gratiam; homines, *ἀποβάλλεσθαι, jacturam pati*, suâ culpâ.

¶ *πρόσληψις*) αὐτῶν. Hefychius: *πρόσληψις, γνώσις*. Conf. *πρῶσελεβεπ*, c.XIV.3.

¶ *ζωή, vita*) mundi. v.12.

¶ *ζωή ἐκ νεκρῶν, vita ex mortuis*) id quod multo majus & optabilius. Sensus: *vita eorum, qui fuerant mortui*. Ez. XXXVII. 3 fs. ita *ἐκ, ex*, c.VI.13. 2 Cor. IV.6.

16 *ἡ ἀπαρχή, primitiæ*) patriarchæ.

¶ *ἀγία, sanctæ*) Deo dicatæ & acceptabiles. conf. v.15 cum 1 Tim. IV. 4. 5.

¶ *Φύραμα, massâ*) Num. XV. 20. 21, *ἀπαρχὴ Φυράματῶν*.

¶ *ἡ ῥίζα, radix*) stirps patriarchalis, naturaliter, nec non ut compos circumcisionis & promissionis spectata. *Wellerō*, post Originem, *radix* est Christus: *rami*, etiam patriarchæ, ex quibus nata *primitiæ*.

17 *σὺ, tu*) tu, *Romane*, gentilis.

¶ *ἀγρίελαϊ*) *calamus oleastri*. Synecdoche *διωγή*.

¶ *ἐν αὐτοῖς*) *inter eos*: eos non refertur ad τὸ *quidam*, sed ad *ramos* in universum.

¶ *συγκωνῶνις*) Sæpe *σὺν* dicit Paulus de gentibus. Eph. II. 19. 22. III. 6. conf. *μετὰ*, Rom. XV. 10.

18 *μὴ κατακαυχῶ, noli gloriari contra*) Videant, ne *glorientur contra*, qui negant conversionem Iudæorum.

¶ *ὃ σὺ, non tu*) Subaudi, *scito, memento, non te* &c.

19 *ἵνα, ut*) Hæc particula exprimit vim *gloriationis*. confer autem, *propter vos*, v.28. & *ἵνα*, v.31.

20 *τῇ ἀπιστίᾳ - τῇ πίσει, infidelitate-fide*) Neutrum (inquit Paulus) absolute. nam si absolute, gloriationi locus esset, quæ hinc refutatur. *fides*, Dei donum, demissos faciens.

¶ *ἔσηκας*) *hunc statum es adeptus* & *ad huc*

huc tenes. oppositum: eos, qui ceciderunt.
V. 22.

¶ μὴ ὑψηλοφρονεῖς, ἀλλὰ φοβῆς) Prov. III. 7, μὴ ἰδοὺ φρονεῖς μὲν ὡς εἰ σεαυτῷ, φοβῆς δὲ τὸ θεόν.

¶ Φοβῆ, *time*) Timor opponitur non fiducia, sed supercilio & securitati.

21 μῆπως) repete, φοβῆ.

¶ Φείσειαι) Indicativus, particula μῆπως quasi prætermissa, magis categorice sonat.

22 χρηστότητα καὶ ἀποπνίαν, *bonitatem & severitatem*) Sejugatio gravis.

¶ ἐπιμένεις, *permanens*) Est *permanere* in bono, hîc: in malo, v. seq. Illud describitur ex parte Dei; hoc, ex parte hominis. Conf. v. 28. 30f. Non permansit Romanus in bonitate, invecata operum iustitia.

¶ ἐπεὶ, *alioquin*) Fideles possunt deficere & labi.

¶ ἐκκοπήση, *excideris*) ferro. non modo ἐκκλαοθήση, *defringeris*, ut illi, manu. πρὸ LXX ἐκκόπηω. Ier. XLIV. 8. non tamen eo plerunque sensu, quo ἐξολοθρεύω.

23 εἰαν μὴ, *si non*) Ergo conversio eorum non erit irresistibilis.

¶ δυνάεις, *potens*) Præcipua objectio esse poterat: quomodo convertentur Iudæi, qui tot sæculis id agunt, ut se subducant fidei & oracula V. T. a vero Messia deducant & credentibus eripiant? Respondet Paulus: *potentiam* Deus habet. conf. *potens*, c. XIV. 4. Et hujus potentiae gloriam, cui nemo gentium obniti potest, ostender. Magnum igitur opus erit!

¶ πάλιν) iterum, non modo minore numero, ut nunc; sed majore, ut antea, quum essent populus Dei.

24 ἀγριελαιῶν, *oleastro*) Magnum discrimen eorum, qui verbum revelatum vel non habent, vel habent; quantum interest inter oleastrum & oleam.

¶ παρὰ φύσιν) plane *præter naturam*. nam in re hortensi insitio, quæ duas arbores naturæ item diversæ quidem copulat, calamum, quem fructus sequitur, mitem stirpi silvestri committit: Paulus autem calamum oleastri in oleam dicit insitum esse, ut oleæ pinguedinem sequatur.

¶ πῶσω μᾶλλον, *quanto magis*) Sensim a *posse* venit ad *esse*. Sane incrementum sumit oratio. antea Paulus ex prophetis demonstravit, plures esse malos in Israël, quam bonos: nunc item ex prophetis demonstrat, plures fore bonos, quam malos. Atque hoc ille dum expromit, *mysterium* appellat, aptum ad retundendum fastum gentium, ne putent, partes Iudæorum semper inferiores fore.

25 μυστήριον, *mysterium*) Paulus *mysteria* vocat non semper ea dogmata, quæ fidelibus initio sunt necessaria cognitu: sed arcana, multis etiam fidelibus ignota, donec illis ea, fidei charitatisve causa, re cogente, ex Scripturis antehac obsignatis aperirentur. Conf. 1 Cor. XV. 51. & in re pari, Eph. III. 3. *Mysterium* fuerat vocatio gentium: c. XVI. 25. nunc item *mysterium* est conversio Israël. Vtrumque, magna pars illius *mysterii*, quod confirmatur Ap. X. 7. Porro si *mysterium* est, patienter ferri debent, qui non agnoscunt tam cito; & sperari tempus, quum omnes agnoscant.

¶ Φρόνιμοι, *prudentes*) *somniantes, ecclesiam Romanam non posse deficere*. Cluverus. Ipsa *mysterium* appellatio fastum lectorum retundit. Hinc repetitur monitum c. XII. 16. quod jam exstat v. 20 not.

¶ ἀπὸ μέγας, *ex parte*) Molliter loquitur. nam οἱ παραβέντες, *qui indurati sunt*, erant ut arena maris, v. 7. c. IX. 27. Itaque conversio, quæ non erit *ex parte*, sed *omnis Israël*, v. seq. erit longe abundantissima. Atque interea etiam semper aliqui

qui convertuntur : cui rei fideles semper invigilare convenit.

¶ πλήρωμα, plenitudo) supplementum copiosissimum. antitheton : ex parte. Nulla remanebit gens, cui non prædicatum fuerit evangelium in toto orbe ; etiamsi magna pars hominum, mala sit mansura.

¶ εἰσέλθῃ, ingressa fuerit) Ioh. X. 9. 16. Ingressum hunc multis jam seculis multa sufflaminant, suo tempore perumpenda, ut plenitudo gentium, pridem vocata, penitus intret : ac tum Israël obduratio desinet. Ps. CXXVI. 2. 3.

26 καὶ ὕτω, & sic) Non dicit, & tunc, sed majore vi, & sic, quo ipso τὸ tunc includitur. nempe ipso introitu gentium terminabitur cæcitas Israël.

¶ πᾶς ἰσραήλ, omnis Israël) Israël gentibus contradistinctus, de quo v. 25. Dicuntur ἰσραὴλ & ἰσραὴλ respectu eorum, qui perire : sed ipsum Residuum, in se copiosum, totum convertetur. Mich. II. 12.

¶ σωθήσεται) Hoc ipsum Latinus expressit, salvus fiet. non inepte. Sententia hæc inest : plenitudo gentium intrabit, & sic omnis Israël salvus fiet. sed ἄχρις οὗ usque dum mutavit verbum prius, εἰσελεύσεται, in εἰσέλθῃ, manente altero, σωθήσεται. Talia vide notata ad Marc. III. 27. Sensem expressit Latinus.

¶ ἡξει ἐκ σιῶν - διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι πᾶς ἀμαρτίας αὐτῶν) Es. LIX. 20. 21. LXX, καὶ ἡξει ἐνεκα σιῶν - διαθήκη, εἶπε Κύριος κτλ. Es. XXVII. 9. LXX, καὶ πῦτό ἐστιν ἡ ἔυλογία αὐτῶ, ὅταν ἀφέλωμαι τὴν ἀμαρτίαν αὐτῶ κτλ. Hebr. & veniet ἡννα πρὸς Sion (ejusque bono) Redemptor, & revertentibus a transgressione in Iacob. Paulus c. III in descriptione peccati allegarat Psalmum XIV & Esajæ caput LIX potissimum : nunc in descriptione salutis eisdem textus jungit. ἐκ σιῶν, ait, ut LXX, Ps. XIV. 7.

Venit Redemptor (ἐκ) e Sione, & (ἕνεκα) bono Sioni. Adventus factus est pridem : fructus ad summa perveniet suo tempore. Sion est totum, in bonam partem ; Iacob h. l. est totum, in partem sequiorem : revertentes, sunt pars.

27 αὐτῇ hoc, de quo v. præc.

¶ παρ' ἐμοῦ, a me) Ipse faciet.

¶ διαθήκη, testamentum) scil. tum erit, tum expeditur.

¶ τὰς ἀμαρτίας) peccata, & ortas inde miseras.

28 ἐχθροὶ) hostes. Igitur obstinatio Iudæorum non debet allegari in præjudicium conversionis eorum. Porro dicuntur hostes, active ; mox, dilecti, passive : (utrumque respectu Dei, non modo respectu Pauli :) malum imputandum homini ; bonum proficiscitur a Deo. Sic quoque opponuntur inter se misericordia & infidelitas. v. 30 fs.

¶ δι' ὑμᾶς, propter vos) v. 31. 12. 15.

29 ἀμεταμέλητα, quorum non penitet) Axioma vere apostolicum. Absolutum quiddam significatur : nam Deus non in perpetuum cedit infidelitati populi sui. Pœnitudo abscondita est ab oculis Domini. Hos. XIII. 14.

¶ χαρίσματα, dona) erga Iudæos.

¶ κλήσις, vocatio) erga gentes.

30 ἠπειθήσατε, increduli fuistis) Incredulitas cadit etiam in eos, qui ipsi non audire verbum Dei ; quia tamen primitus id in Patriarchis, Adamo, Noacho, susceperant.

31 ἠπέεθησαν, increduli fuerunt) relictæ sunt infidelitati suæ.

¶ τῶ ὑμετέρῳ, vestra) Genitivus obiecti, uti τὰ ἔλεθ δαυίδ. 2 Chron. VI. 42. τῶν πρὸς Ps. CVI. 4.

¶ ἐλέει, misericordia) Constr. cum ἐλεῶσι,

ηθῶσι, *miseri cordiam consequentur*; nam
 ἵνα, *ut*, sepe transponitur.

¶ ἐλεηθῶσι, *miseri cordiam consequen-
 tur*) misericordiam eam, quæ fidem ante-
 cedit, nec nisi per fidem, qua retractatur
 ἀπίθεια, *incredulitas*, agnoscitur & acci-
 pitur.

32 συνέκλεισε) *simul conclusit*, Iudæos
 & gentes. conf. Gal. III. 22 not. Phra-
 sis LXX Int. εἰς θάνατον συνέκλεισε.
 Ps. LXXXVIII. 50.

¶ εἰς ἀπίθειαν, *in incredulitatem*) Eph.
 II. 2. Qui vim *incredulitatis* experti sunt,
 tandem purius se ad fidem recipiunt.

¶ ἵνα) *ut*. Res ipsa efficietur.

¶ τὸς πάντας) *universos*, cunctos. conf.
 7. 30. 31.

¶ ἐλεήτη, *misereretur*) Misericordia
 Ejus ab illis agnita: v. 6. fide eis ab Ipso
 donata.

33 ὡς βῆθος, *o profunditas*) Paulus
 cap. IX quasi in freto navigarat; nunc, in
 oceano. *profunditas divitarum* describitur
 v. 35. & respicit ad c. IX. 23. X. 12. (quare
 non debet in epitheton resolvi:) *profun-
 ditas sapientie*, v. 34. *profunditas cognitionis*,
 v. 33. mox. Conf. de divitiis & sapientia,
 Eph. III. 8 not. & Ap. V. 12. Dignæ sunt
 observatu & collectu differentia v. 33
 & exitum.

¶ ὡς, *quam*) Nemo scrutatur, nemo
 perveſtigat, nisi Ipse.

¶ τὰ κρίματα, *judicia*) circa infideles.

¶ αἱ ὁδοί, *vias*) circa fideles. Gradatio.
 Vias sunt quasi in plano; judicia, profun-
 diora. ne vias quidem perveſtigemus.

34 τίς γὰρ - ἐγένετο) Es. XL. 13. LXX,
 τίς ἐγνώ - καὶ τίς αὐτῶν σύμβεβληται ἐγένετο;
Quis? i. e. nemo; nisi ipse.

¶ γὰρ, *enim*) Sequitur expressior scri-

ptura allegatio. In dogmatibus proban-
 dis adhibetur formula, *scriptum est*: aliis
 in locis sepe ea prætermittitur. c. XII. 20.

¶ νῦν Κυρίου, *mentem Domini*) Iesajas:
 πῶς πῶτα *Spiritum Iehovah.*

¶ σύμβεβληται) Non modo neminem
 fuisse σύμβεβλητον, dicit Paulus, sed ne nunc
 quidem esse posse. σύμβεβληται) autem est
 vel *particeps consilii*, vel certe *consciens*. nam
 modo dixit: *quis enim novit mentem Do-
 mini?* Et tamen multi in disceptationibus,
 v. gr. de ortu mali, quæ multo profundi-
 ores œconomia divina recessus tangunt,
 quam hæc, quæ inter v. 32 & 33; ab apo-
 stolo religiose abrumpitur, (multum enim
 interest inter lapsum multorum angelo-
 rum totiusque generis humani, & inter
 casum Israëlitarum,) perinde se jactant,
 ac si non modo consilarii Domini, sed
 etiam quaesitores, patroni, vel iudices
 essent. Scriptura ubique subsistit in eo,
 quod Dominus voluit, & dixit, & fecit:
 rationes rerum universalium singularium-
 venon pandit: de iis, quæ nostram super-
 rant infantiam, ad æternitatem remittit
 fideles. 1 Cor. XIII. 9 vs. Ceteros, impor-
 tunos scrutatores, torquebit & uret sci-
 endi sitis, in æternum.

35 ἢ τίς κτλ.) Hæc verba, apud LXX,
 Es. cap. cit. v. 14. alii habent; alii non ha-
 bent. at Job XLI. 2 Hebr. & Vulg. ita ha-
 bent: *Quis ante dedit mihi, ut reddam ei?
 Omnia quæ sub cælo sunt, mea sunt.*

36 ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν καὶ εἰς αὐτὸν,
 ex Eo & per Eum & in Eum) Denotatur
 Origo & Cursus & Terminus rerum om-
 nium. conf. 1 Cor. VIII. 6.

¶ ἡ δόξα, *gloria*) Divitarum, Sapien-
 tia, Cognitionis.

¶ ἀμήν amen) Verbum finale, in quod
 affectus apostoli, quum ad suprema ven-
 nit, desinit.

CAP. XII.

¶ Παρακαλῶ, *hortor*) Moses jubet : apostolus hortatur. Solet Paulus hortationes ponere dogmatibus antea tractatis congruentes. Eph. IV. coll. cap. III. Sich. I. usus generalis ex tota tractatione continetur v. 1. 2. ut allegationes statim subsequentes demonstrant. Vfus speciales, a v. 3 usque ad conclusionem epistolæ, ostendimus ad cap. I. 16.

¶ διὰ τῶν ὀκιπρωῶν, *per miserationes*) Totum νοῦμα derivatur ex cap. I- V. vocabulum fluit ex antitheto *μαε*, c. I. 13. nam innuitur hoc loco tota œconomia gratiæ sive misericordiæ, ab ira nos eximens, & gentes inprimis ad officium excitans. c. XV. 9. Qui *misericordia* Dei recte movetur, in omnem Dei *voluntatem* ingreditur.

¶ ὡρρασηῶσαι, *sistere*) In tanto officiorum catalogo Paulus nil earum rerum habet, quæ hodie apud Romanenses fere utramque paginam faciunt. ὡρρασηῶσαι, repetitur ex c. VI. 13. 16. 19. *sistere*. Oblatio *viva* *sistitur*; non mactatur.

¶ σώματα, *corpora*) Antitheton ad nefarium *corporum* abulum apud gentes. c. I. 24. Sequuntur enim mox plura antitheta, ejusdem capitis respectu. Corpus plerunque impedit animam : corpus Deo sistere; anima non deerit. c. VI. 12. Vid. etiam cap. VII. 4. Hebr. X. 5. Vice versa, *anima* magistratui subjecta, etiam corpore parebit. c. XIII. 1.

¶ σώματα, *λατρεία*, *corpora*, *cultum*) Appositio metonymica, corpus & animam innuens.

¶ θυσίαν, *victimam*) peccato mortificato. conf. de hoc sacrificio, c. XV. 16.

¶ ζῶσαν, *viventem*) ea vita, de qua cap. I. 17. VI. 4. s. Abominabile est, cada-

¶ ἁγίαν, *sanctam*) qualem postulat *sancta* lex. c. VII. 12.

¶ εὐάρεστον, *bene placentem*) cap. VIII, maxime v. 8.

¶ τῷ θεῷ, *Deo*) Confr. cum παρασηῶσαι, *sistere*.

¶ λογικὴν, *rationalem*) *sincerum*, (1 Petr. II. 2.) respectu intellectus & voluntatis. congruit verbum δοκιμάζειν, v. 2. Φρονεῖν κτλ. v. 3. Gentium λατρεία, ἄλογος. c. I. 18 seqq. 25. Iudæorum confidentia, ἄλογος, c. II. 3. at Christianus omnia recte reputat, & ex beneficio Dei miserentis colligit officium suum. Verbo illi, quod sæpe ponit, λογ. ζεῶσαι, c. III. 28. VI. 11. VIII. 18. nunc respondet epitheton.

2 μὴ συζηματιζεσθε - ἀλλὰ μεταμορφῶσθε) μορφῆ, *forma*, penitius & perfectius quiddam notat, quam σχῆμα, *habitus*. conf. Phil. II. 6. 8. III. 21. A *forma* interna non debet abluere *habitus* sanctorum externus.

¶ αἰῶνι, *seculo*) quod totum, neglecta *Dei voluntate*, sinitatem sequitur.

¶ δοκιμάζειν, *probare*) Hoc quoque pertinet ad illam μορφῆν *formam* novam. Antitheton, c. I. 28.

¶ καὶ τέλειον, *ἔ* *perfectam*) Qui oblationem *vivam*, *sanctam*, *beneplacentem* sistit, noscit voluntatem Dei *bonam*, *viva* & *sancta* requirentem, *beneplacentem*, ἔ, cum profectu fidelium, *perfectam*.

3 λέγω) Flacius : *edico*. Hoc verbum hortationi subsequenti moratæ vim addit imperativi.

¶ γὰρ, *enim*) Docet, quid *Voluntas* Dei velit.

¶ διὰ τῆς χάριτος, *per gratiam*) Ipse Paulus exemplum præbet σωφροσύνης, quam commendat : ne videatur temere hac formula, λέγω, *edico*, qua solus Christus

flus absolute uti potuit, aliis tam ardua præscribere. conf. v. 6.

¶ ὄντι) cuilibet, *qui est inter vos*, vestri ordinis, fidelis.

¶ ἐν ὑμῖν, *in vobis*) Multa erant, cur Romani se viderentur efferre posse, & postea se extulerunt.

¶ δεῖ) oportet, pro veritate & officio.

¶ φρονεῖν) sentire, & inde agere.

¶ εἰς) Particula limitat.

¶ ἐκάστῳ, *unicuique*) Nemo debet se unum pro norma habere, ad quam ceteros exigat, & putare, ceteros plane debere tales esse, & idem & eodem modo agere, atque ipsum.

¶ ὡς) sicut. non plus, v. 5. sed nec minus v. 6 s. ideo δέ, *autem*, adhibetur v. 6.

¶ μέτρον, *mensuram*) Et fides & fidei mensura est donum Dei.

¶ πίστεως, *fidei*) ex qua reliqua manant dona: (Cluverus:) & quidem dona sanctificantiæ & administrantiæ. Omnium fons est fides, & in ipso usu, norma. *fidei*, de qua tractatum capite I & seqq.

5 ὁ δὲ καθείς) Vid. Marc. XIV. 19 not.

¶ μέλη, *membra*) Eph. IV. 25.

6 ἔχοντες, *habentes*) Hoc quoque pendet ab ἐσμέν' est enim apodosis ad v. 4 fin. ἐσμέν' autem notat *sumus*, simulque vergit ad lenem hortationem, uti Gal. III. 28 not. Inde in singulis partibus hujus enumerationis debet subaudiri imperativus. coll. v. 14. sed ἦθος est, quod Paulus imperativum non sæpe exprimit; v. 3 semel præmissum.

¶ χαρίσματα, *dona*) Hæc sunt διάφορα, *diversa*: χάρις, *gratia*, una.

¶ προφητείας, *prophetiam*) Hæc princeps charismatum. vid. Act. II. 17. 18. XI. 27. XIII. 1. XV. 32. XIX. 6. XXI. 9. 10. 1 Cor. XI. 4. s. XII seqq. cap. Eph. II. 20. III. 5. IV. 11. 1 Thess. V. 20. 1 Tim. I. 18. IV.

14. Ap. I. 3 &c. quibus locis collatis, patet, prophetiam esse charisma, quo mysteria cœlestia, interdum etiam res futuræ, profertur in notitiam hominum, fidelium præfertim, cum explicatione prophetiarum scripturæ, quæ per communes interpretandi regulas non posset elici. Non autem adduntur, in hac tam copiosa epistola, cetera, de quibus ad Corinthios: vid. c. I. 11. & 1 Cor. IX. 2 nott.

¶ κατὰ, *secundum*) Repete, *habentes*, scilicet *donum, prophetiam*. & sic deinceps. Sic modo, *secundum gratiam*. Vt homini datur, sic homo debet administrare.

¶ ἡ ἀναλογία τῆς πίστεως, *analogiam fidei*) Id est, ut Deus distribuit (prophetæ cuique) *mensuram fidei*. v. 3: nam ibi jam hoc attingit Paulus, & eò, interjectis aliis, redit. Etiam 1 Cor. XII. 9. 10. XIII. 2. *prophetia & fides* arcte connectuntur. Petrus 1 ep. IV. 11. eadem de re, ὡς λόγια θεῶν, *tanquam eloquia Dei*. Tantumdem est, ut si Paulus diceret: *sic prophetiam, in prophetia*. coll. seqq. ne extra fidem & ultra eam feratur, neve quis ex suo corde prophetet, ultra id quod vidit; ac rursus, ne celet sepeliat veritatem: quantum vidit & novit & credit, tantum eloquatur. vid. Col. II. 18. Ap. I. 2. Exemplum talis analogiæ ipse præbet 1 Cor. VII. 25. Erasmus: *INXTA PROPORCIONEM ut intelligas, hoc esse majora dona, quo fides tua fuerit integrior*. sic quoque Corn. a Lapide, Piscator, Petrus Martyr. Basilius M. de Spiritu sancto: *Omnia implet virtute, solum autem digni eum accipere possunt: neque uno μέτρον modo accipitur, sed κατὰ ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ad analogiam fidei distribuit operationem*. cap. IX Chrysolomus: *quantum enim gratia est, tamen non simpliciter effunditur: sed πᾶσι μέτρα modos ab eis, qui accipiunt, sumens, in tantum insluit, in quantum invenerit vas fidei sibi oblatum*. Copiose de hoc loco agit

Lichtscheid in Tr. Germ. vom ewigen evangelio, pag. 60 fs. Vt Paulo hic, ita Marco Eremitæ unum idemque est μέτρον, modus, & ἀναλογία, analogia, lib. περὶ τῶν διομένων ἐξ ἔργων δικαιοθῆναι, paulo post medium: rerum notitia secundum analogiam exercitii præceptorum obtingit: veritatis autem cognitio, secundum mensuram fidei in Christum, idemque sæpe ita vocabulo analogia utitur. Omnino in fide, quæ creditur (sic enim vocant Theologi) mirabili analogia congruunt inter se omnia capita; & quis articulus, de quo quæstio incidit, ad articulos jam firmiter cognitos dijudicari, ad Dictum scripturæ liquido explicatum interpretatio ceterorum exigi debet. Estque hæc analogia ipsius scripturæ & fidei, quæ creditur. Sed neque omnia cognoscit unusquisque; neque pari omnia, quæ cognoscit, firmitate cognoscit: quæ autem firmiter cognoscit, hæc ille tenet ea ipsa fide, qua creditur; quare & ipse in prophetando, omnia ad analogiam fidei, qua credit, & ceteri in audiendo, ad analogiam fidei, qua credunt, dijudicare debent. 1 Cor. XIV. 29. 37. Hebr. XIII. 8. 9. 1 Ioh. II. 20 seqq.

7 f. ἄπ, *sive*) Plocet triplex: *Age*, quod *agis*, ut res nomen suum tueatur. Coh. IX. 10. Eadem ratio sententiarum subsequen-
tium.

8 μεταδίδως) δίδοναι, dare: μεταδίδοναι, participare, ut se non plane exuat, qui dat.

¶ ἐν ἀπλότη) uti Deus dat: Jac. I. 5. simpliciter, abundanter. 2 Cor. VIII. 2.

¶ ὁ περιεσόμενος) qui alios curat & in clientela habet.

¶ ἐν σπουδῇ, *instudio*) Hujus verbi vis late patet. v. 11. 2 Cor. VII. 11 not.

9 ἡ ἀγάπη, *amor*) De fide egit a v. 3. nunc de amore. Versus 9, 10, 11 respiciunt caput VII. versus 12 respicit caput VIII. versus 13 respicit caput IX seqq. de com-

muniione fidelium Iudæorum & Græcorum. Versus decimi sexti comma tertium iteratur ex c. XI. 25.

¶ ἀποσυγχῆτες - καλλώμενοι, *aversantes - adherentes*) & animo & ejus declaratione, etiam cum periculo & invidia. Explanatur τὸ ἀνυπεροῦσθαι, non simulatus. Labia mea ODERINT malitiam. Prov. VIII. 7. Hoc recte annectitur *amori*. 1 Cor. XIII. 6. Verba valde emphatica. Odio mali qui vacat, non amat vere bonum. Ab hoc loco per paria sententiarum incedit oratio.

10 Φιλόσοφοι, *benigni σοφῶν, amor spiritualis fratrum.*

¶ προσηγόμενοι, *prevenientes*) si non semper gestu & factis, at certe semper animi iudicio. id fiet, si alterius bona, & tua vitia potius contemplare. Virtutes homileticæ sanctorum. Talmudici: *Quisquis noverit, quod proximus suus consueverit ipsam salutare, preveniat illum salutando.*

11 τῆ σπουδῇ - τῶ πνεύματι, *studio - spiritu*) Sic instruitur vita externa sive activa, & interna sive contemplativa.

¶ τῷ κυρίῳ δουλεύοντες, *Domino servientes*) Christo, & Deo, servire debemus. v. 1. c. VII. 6. XIV. 18. XVI. 18. Act. XX. 19. Phil. III. 3. Ps. II. 11, ubi *servire & gaudere* parallela sunt, ut h. l.

12 ἐλπίδι, *spe*) Hactenus de fide & amore: nunc etiam de spe. coll. c. V & VIII. Deinde de officiis erga alios, sanctos, v. 13. persecutores, v. 14. amicos, alienos, inimicos, v. 15 fs.

¶ χαίροντες, *gaudentes*) Gaudium verum non modo est affectus & beneficium, sed etiam officium christianum. v. 15. Summa Dei comitas: vult, nos gaudere, & gaudio vitam nostram spirituales exerceri.

13 τῆ χρείαις) τῆ θλίψεως. Phil. IV. 14. Romæ in primis magna erat occasio. Memorabile est, Paulam, ubi expresse de offi-

officiis e communione sanctorum fluentibus agit, nil tamen de defunctis usquam ponere.

¶ *διώκοντες, sectantes*) ut hospites non modo admittatis, sed quærat. *14 διώκοντας, persequentes*) Christi causa.

¶ *καὶ μὴ καταράσθε, neque maledicite*) ne animo quidem.

¶ *καὶ μὴ καταράσθε, neque maledicite*) ne animo quidem.

15 *χαίρειν, gaudere*) Infinitivus pro imperativo, Græcis non infrequens, & hic moratus. Fletui proprie opponitur *risus*: sed hoc loco (uti 1 Cor. VII. 30.) *gaudium* dicitur, non *risus*, qui Christianis in mundo minus convenit.

16 *πῆς πεπεινῶς, humilibus*) Neutrum. præcedit enim, *alta*.

¶ *συναπαγομένοι, una abducti*) Verbum medium, quo *voluntaria συγκατάβασις condescendentia* notatur. qui humilis est, cum superbi putant auferri: sed sic auferri bonum est. sic David ablatus est.

¶ *μὴ γινεῶδε φρονίμοι παρ' ἑαυτῆς*) Prov. III. 7. LXX, *μὴ ἰδοὶ φρονίμοι παρὰ σεαυτῶ.*

17 *πεινῶμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*) Prov. cap. cit. v. 4. LXX, *πεινῶ καλὰ ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀνθρώπων.*

¶ *καλὰ, pulchra*) Gemma non solum debet esse gemma, sed etiam bene sedere in anulo, ut splendor occurrat in oculos.

¶ *πάντων, omnibus*) Nam multi sunt suspicaces & iniqui. vid. v. seq.

18 *εἰ, si*) *Si pote*, conditionem facit, & potest construi hoc cum versu 17, quatenus sæpe bonæ actiones, præsertim si circumspectio desit, minus bonæ videri possunt nonnullis. τὸ ἐξ ὑμῶν, ex vobis, limitat. n. m., per *alios*, non semper est *possibile*.

¶ *μετὰ πάντων ἀνθρώπων, cum omnibus*

hominibus) quorum maximus Romæ confluxus. Nemo homo ita ferus est, ut non erga quosdam humanus sit: atqui erga omnes pacati, lenes, mites esse debemus. Phil. IV. 5. 2 Tim. II. 24. Tit. III. 2.

¶ *εἰρηνεύοντες, pacem habentes*) C. XIV. 17. 19.

19 *ἀγαπητοὶ, dilecti*) Hac appellatione mitigat iratos: eamque sæpe adhibet in adhortationibus ex sensu gratiæ fluentibus.

¶ *δοτε τόπον, date locum*) Qui se ipse ulciscitur, in ea, quæ sunt iræ Dei, involat.

¶ *τῇ ὀργῇ*) i. e. illi, de qua in scripturis tam multa dicuntur; id est, iræ Dei, quæ sola iusta est, & sola meretur ira dici. Ellipsis religiosa. 2 Chron. XXIV. 18.

¶ *ἐμοί, mihi*) scil. esto. Deut. XXXII. 35: *ἡμέτερον ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω.*

¶ *ἐκδικητής, ultio*) Intulit hinc Paulus: *non vos ipsos ulciscetes. ἐκδικεῖν, iure exigere, exsequi totam litem.*

¶ *ἐγὼ ἀνταποδώσω, ego reddam*) i. e. hoc mihi relinquit.

¶ *λέγει κυριῶς, dicit Dominus*) Formula prophetica: qua non uli sunt apostoli, nisi in citandis prophetis. quia alia ratio theopneusticæ est in prophetis, alia in apostolis.

20 *εἰαν ἐν πεινῶν - ψάμιξι - αὐτῶ*) LXX. Prov. XXV. 21 *εἰαν πεινῶν - τρέφε - αὐτῶ, ὁ δὲ κυριῶς - ἀνταποδώσει σοι ἀγαθὰ.* Formulam *scriptum est* magis adhibuere apostoli ad dogmata, quam ad mores.

¶ *ἐχθρός, hostis*) Id inprimis valet de hoste acerbo & vehementi.

¶ *ψάμιξι, cibu*, manu tua. Sic LXX; 2 Sam. XIII. 5. Sic vel ferreus hostis mitigabitur.

¶ *ἀνθρακας πυρός, carbones ignis*) Omnis vindictæ finis est, ut hostem pacni-

teat sui : ut hostis se tradat in potestatem ultoris. Vtrumque facillime consequetur, qui hostem benigne tractaverit. Vtrumque describitur hac phrasi insigni. *uir* enim quam maxime poenitudo illa. 4 Est. XVI. 54. & hostis fit ultoris proprius liber. habebis illum ad nutum.

¶ ἐπὶ τῷ κεφαλῇ αὐτοῦ, *super caput ejus*) id est, super ipsum, totum, ea quidem parte, qua maxime sentiet.

21 μὴ νικῶ, *ne vincaris*) νικῶ, medium. Quos mundus victores putat, revera vincuntur.

¶ κακῶ) a malo, hostis tui, & naturæ tuæ.

¶ νικά, *vince*) Fortis est, qui ferre potest.

¶ ἐν τῷ ἀγαθῷ πρὸς κακὸν, *bono malo*) Sic quoque c. XIII. 3 f. unde amœna conexio.

C A P. XIII.

1 Πᾶσα, *omnis*) Ad Romanos, quorum urbs erat sedes imperii, copiosissime scribitur de magistratu : idque vim habet apologiæ publicæ pro religione christiana. Quæ etiam causa esse potuit, cur Paulus in hac tam longa epistola, non nisi semel, & quidem post hanc demum ipsam apologiam, appellationem *regni Dei*, alias tam solennem, adhibeat. c. XIV. 17. nam pro *regno, gloria* appellat. conf. tamen Act. XXVIII. 31 not. Nemo mortalium non debet esse sub magistratu; poenas daturus, si malum fecerit. v. 4.

¶ ψυχῇ, *anima*) Corpora Deo sistenda dixit c. XII. 1. animas præsupponens : nunc *animas* magistratui subditas esse vult. *Anima* est, quæ vel bene vel male operatur, c. II. 9. & mali operis formido sunt imperantes. Nobilitas hominis, non tollit obsequium.

¶ ἐξουσίαις ὑπερέχουσαι) ἐξουσία ab εἶμι, ὑπερέχω ab ἔχω. esse prius est, quam habere. ὑπερέχουσαις continet ætiologiam. 1 Petr. II. 13. Gall. *Souverain*.

¶ ὑποτασσέσθω) Antitheton, ἀντιτασσόμενοι. v. 2. Conjugata, *πραγμέναι, διαταγή*. *subjicitor*: monitum, iudæis inprimis necessarium.

¶ ἐξουσία, *potestas*) ἐξουσία dicit munus magistratûs in abstracto: αἱ δὲ ἐξουσίαι, v. 2, *imperantes*, in concreto. ideo δὲ ἐπιτακτικὸν interjicitur. Illa facilius agnoscitur esse a Deo, quam hæc. De utrisque affirmat apostolus. Omnes a Deo sunt, qui generatim omnes instituit, & singulas sua providentia constituit.

2 διαταγῇ, *ordinationi*) Abstractum, quo concretum connotatur.

¶ ἀνθέστηκεν) Præteritum : id est, *eo ipso resistit*.

¶ κρίμα) *judicium* divinum, per magistratum.

¶ ληψονται, *sumunt*) Dum potestatem alienam *sumunt*, sua sponte *judicium sumunt*. Mimesis.

3 ἐκ-ἀγαθῶν, *non-bonorum*) Id tractatur mox, *vis-in bonum*.

¶ κακῶν, *malorum*) Id tractatur v. 4. *si-patrant*. Mala patrant inprimis etiam rebelles. Sic enim, initio versus, propriam vim retinet.

¶ θέλεις, *vis*) Omnes quodammodo *volumt*, sed non perinde se gerunt.

¶ μὴ φοβῆσθαι, *non timere*) Alius timor præcedit malas actiones, & ab iis deterrere : hic manet. v. 7. alius sequitur malas actiones : & ab hoc timore liberi sunt, qui bene agunt.

¶ ἑπαινον, *laudem*) 1 Petr. II. 14. cum præmio. conf. 1 Cor. IV. 5.

4 θεῶν γὰρ, *Dei enim*) Anaphora. Divinæ providentiæ vestigium, quod etiam mali

mali in magistratu constituti bona fovent, mala ulciscuntur.

¶ σοι, tibi) Elegantissime hoc ponitur, tibi, de bene agente: at de male agente, indefinite τῷ dicitur.

¶ εἰς) quod attinet ad bonum.

¶ φέρει) gestat, non modo φέρει, gerit: ex divino instituto.

5 δια τὴν ὀργάν, propter iram) quæ male agenti imminet. v. 4. Patet hinc altera connexio hujus capituli cum præcedenti, ubi vide v. 19, iræ.

¶ δια τὴν συνείδησιν, propter conscientiam) quæ bonæ actionis laudem expectat a ministro Dei. v. 3.

6 λειτουργοὶ, ministri) Iisdem appellationibus ministerium & magistratus ornantur. sic v. 4, διακονῶ. Conf. Es. XLIV. 28. Jer. XXV. 9

¶ πρῶτος καρτερῶντες, perseverantes) Vtiam id omnes recte facerent.

7 ὀφειλὰς) debita.

¶ τῷ) Concisa locutio, uti 2 Cor. VIII. 15 not.

¶ φόρον, τέλος) in re. φόρος, genus: τέλος, species.

¶ φόβον, πῆλιν, timorem, honorem) animo & verbis gestibusque. φόβος, respect, major honoris gradus.

8 μηδενί, nemini) Ab officiis erga magistratus transit ad officia generalia, mutua.

¶ ὀφείλετε, debete) Incipit nova pars adhortationis.

¶ ἀγαπᾶν, amare) Debitum immortale. Cant. VIII. 7 fin. Si amabitis, nil debebitis. nam amor implet legem. Amare, libertas est.

9 ἢ μὴ ἐπιπέσῃς, non committes adulterium) Paulus liberiore ordine præcepta recenset. Causam, cur τὸ non committes adulterium primo loco ponatur, colligas ex not. ad c. I. 29.

¶ εἰ πῶς ἐπέσῃς, si quod aliud) v. gr. bonora parrem.

¶ ἐπιπέσῃς) ἐπιπέσῃς, præceptum, pars: νόμος, lex, totum.

¶ λόγῳ, sermone) brevi, facili.

¶ ἀνακλιθεὶς) summationem continetur; ita, ut etiam si de præceptis specialibus non cogites, tamen nil cuiquam eorum contrarium committas, amore præditus. conf. impletur, Gal. V. 14. item, pendet. Matth. XXII. 40.

10 κακὸν ἔκ, malum non) Pleraque autem officia in negativo consistunt, aut certe, ubi nemo læditur, officia positiva sua sponte & cum voluptate peraguntur. Vbi verus est amor, ibi non committitur adulterium, furtum, mendacium, cupiditas. v. 9.

11 καὶ τῷ π, ἔ) hoc) sc. agite, ea, quæ a c. XII 1 si maximeque a c. XIII. 8 exstant.

¶ καιρὸν) tempus, gratiæ plenum. c. V. 6. III. 26. 2 Cor. VI. 2.

¶ ὥρα, hora) sc. est. Arcum temporis spatium definit. horæ ratio habetur ad sciendum.

¶ ἤδη, jam) sine mora. mox, nūn, in præfenti.

¶ ἐξ ὕπνου, ex somno) Dilucceat, quum homo fidem accipit: & tum somnus cedit. Surgendum igitur, ambulandum, opus faciendum, ne somnus iterum obrepit.

¶ ἡμῶν) Constr. cum ἐγγύς, quod continetur in ἐγγύτερον, potius quam cum σωτηρία, namque semper alias aut salus Dei dicitur, aut salus absolute, non salus nostra. conf. de hac propinquitate salutis, Gal. III. 3. V. 7. Pridem scripserat Paulus ad Thesalonicensis utramque epistolam. ergo quum de propinquitate salutis scripsit, considerate scripsit. conf. 1 Thes. IV. 15 not. Observa: alibi dicit, nos saluti esse propinquos, Hebr. VI. 9. at hinc, salutem, tan-

tanquam diem, nobis esse propinquam. Qui bene cœpit, non debet deficere prope metam, sed proficere.

¶ ἡ σωτηρία) *Salus*, in adventu Domini consummanda, quæ est meta spei, c. VIII. 24. & finis fidei. 1 Petr. I. 9. Mentio *salutis* repetitur ex cap. V & VIII.

¶ ἡ ὅτε ἐπιστεύσαμεν) *quam* tam, *quum* initio credere cœpimus, & viam c. I-IV descriptam ingressi sumus. sic, πιστεῦεν, *fidem suscipere*, Act. IV. 4. 32. & passim.

12 ἡ νύξ) *nox* vitæ hujus caliginosæ, πρὸς ἡμᾶς, *ad summa venit*: dies salutis plenæ appropinquavit, dies Christi, dies novissimus, Hebr. X. 25. cujus diluculum est totum hoc tempus interjectum inter utrumque adventum Domini. Loquitur Paulus, ut ad expurgiscentes, qui non statim capiunt confinium noctis & diei.

¶ ἔργα, *opera*) quæ vel jacentes parant: *armorum* nomine indigna. conf. Gal. V. 19 not. Accedit, quod *opera* ab internis veniunt: *arma* aliunde suppeditantur. *nox* ne vestes quidem habet; dies, etiam arma.

¶ ὅπλα, *arma*) Hoc repetitur ex cap. VI. *arma*, quæ expeditos decent; ut thoracem & galeam. 1 Theff. V. 8.

13 ἐὺχαρημόνως) *bono aniectū*.

¶ κῶμοις καὶ μέθαις, *comessationibus & ebrietatibus*) in nosmet ipsos. κῶμος, *comessatio*, convivium lascivum, cum saltatione & vario tumultu. Sap. XIV. 23. 2 Macc. VI. 4.

¶ κούτας καὶ ἀσελγείαις, *cubilibus & lasciviis*) cum aliis.

¶ ἐριδικαὶ ζήλαι, *contentione & æmulatione*) contra alios.

14 ἅ) Hic summatim continetur *omnis lux & virtus* N. T. ut *omnis salus*. 1 Cor. VI. 11.

¶ ἰησοῦν χριστόν, *Iesum Christum*) c. VI. 3 f.

¶ σαρκός, *carnis*) Respicitur caput VII & VIII.

¶ περὶ νοίαν, *curam*) *Cura carnis* nec veltur hoc loco ut mala, nec ut bona laudatur; sed ut medium quiddam, & tamen quodammodo suspectum, in ordinem re-digitur, & munitur contra pericula.

¶ ἐπιθυμίας, *cupiditates*) voluptatis & iracundiæ. coll. v. 12.

C A P. XIV.

1 Ἄθενῶντα) Participium lenius est, quam ἀθενῆ, *infirmitum*, adjectivum.

¶ πίσει, *fide*) Adhuc apostolus omnia ad *fidem* refert.

¶ πρὸς λαμβάνετε, *assumite*) Idem verbum v. 3. cap. XI. 15. XV. 7. Philem. v. 17.

¶ μὴ εἰς, *non in*) (Qui alterum urget ad idem agendum, quod ipse agit, videtur eum assumere; sed tum assumit ita, ut *διαλογισμοὶ cogitationes* ejus in *διακρίσεις dubitationes* impellantur, ut nequeat in suo sensu πληροφόρησθαι, *pleno cursu ferri*. τῷ διακρίνειν opponitur τὸ ἀδιαφορεῖν. *dubitationes cogitationum* appellat: nam *dubitantes* plura *cogitant*, quam *loquuntur*.

2 πιστεύει, *credit*) Hoc verbum in prædicato sonat expressius: participium ἀθεῖνών quasi dissimulat infirmitatem edentis olera.

¶ λάχανα, *olera*) cibum (præ carnibus, v. 21.) certissima libertatis. Gen. IX. 3.

3 αὐτόν, *illum*) qui edit in fide.

¶ προσελάβετο, *assumit*) v. gr. ex gen-tibus.

4 σὺ) *tu*, infirme.

¶ τίς εἶ) *quis es*, qui tantum tibi sumas?

¶ ἀλλοτρίον δικέτην, *alienum servum*) Hunc, alio respectu, *fratrem tuum* appellat, ut proposito convenit. v. 10.

¶ κυρίῳ, *Domino*) Christo. v. 6 f. 9 f. 14 f. 18.

¶ σήκει, *stat*) etsi tibi, o infirme, non ita videtur.

¶ σταθῆσεται δὲ, *statuetur vero*) si ceciderit; *statuetur*, firma cognitione.

¶ δυνατὸς γὰρ, *potens enim*) Sæpe a posse adesse, in operibus divinæ gratiæ; valet consequentia; contra eos præsertim, qui aliter judicant; pro iis, qui sunt infirmi.

¶ ἅσας ἡμέρας) *πάσαν ἡμέραν κρινεὶ ἡμέραν*, *omnem diem judicat diem*, omni tempore ex æquo benefaciendum esse judicat.

¶ ἰδῶ τοῖς) *suo*, non alieno. *vñs* non significat sententiam mentis, sed *mentem*.

¶ πληροφορεῖσθω, *pleno cursu feratur*) i. e. *quilibet agat, & alter eum agere finito* (hæc vis Imperativi, uti v. 16.) *pro suo judicio*, sine anxia disceptatione, cum hilari obedientia. conf. v. 6. Non est sermo præcise de intellectu. nam hæc duo contradictoria: *licet edere, non licet edere*, non possunt esse simul vera; & tamen potest aliquis, qui vel hoc vel illud statuit, *pleno cursu ferri in sua mente*, sicut cymba potest vel in angusto canali, vel in spatioſo lacu inoffensum habere cursum.

¶ εὐχαρισεῖ γὰρ - καὶ εὐχαρισεῖ, *gratias enim agit - & gratias agit*) Gratiarum actio omnes actiones, quæ eam non debilitant, extrinsecus diversas, sanctificat. 1 Cor. X. 30. Col. II. 7. 1 Tim. IV. 4. Majorem tamen vim habet *enim*, quam *est*. nam gratiarum actio conjunctior est cum esu, quam cum suspensione esus; & in eo, qui *edit*, fidei, illius etiam, de qua v. 22, & conscientiæ certæ; in eo, qui *non edit*, non fidei quidem illius, de qua v. 22, sed tamen conscientiæ inoffensæ, & fructus & criterium & quodammodo causa est.

¶ καὶ εὐχαρισεῖ, *est gratias agit*) pro ole-ribus. v. 2.

7 ἡμῶν, *nostrum*) fidelium. nam ceteri sibi vivunt & moriuntur.

¶ ἐαυτῶ, *sibi ipsi*) Wellerus: *Nemo sibi ipsi debet vivere, neque formaliter, ut sui juris existens sui juxta desideria vitam instituat: neque materialiter, quod se contentus sibi blandiri velit: neque finaliter, ut vitam ad voluptates referat.*

¶ ζῆ, *αποθνήσκει, vivit, moritur*) Eadem ars moriendi, quæ vivendi.

8 τῷ κυρίῳ, *Domino*) Divina Christi majestas & potestas.

¶ ἐπιμειν) *sumus*, non modo esse incipimus.

9 καὶ ἀπέθανε καὶ ἔζησεν, *est mortuus est & revixit*) Hoc congruit cum antecedentibus & consequentibus.

¶ νεκρῶν, *mortuus*) Morientes & mortui Domino gaudent Iesu, qui mortuus est, & mortem peremit, & diabolum devicit. Hebr. II. 14.

¶ ζώντων, *viventibus*) Viventes & reviviscentes triumphant cum Goële vivo. Deus vivens est Deus viventium. Matth. XXII. Christus redivivus est Dominus reviviscentium.

10 σου δὲ, *tu vero*) tu, infirmior. Cum hoc apōstolus hæcenus egit: nunc alloquitur etiam firmiorem, *aut etiam tu*.

¶ κρίνεις, *judicas*) Qui judicat, genua sibi reapse flecti postulat.

¶ ἐξ ἐθενεῖς, *nihil facis*) animo & facto.

11 γέγραπται, *scriptum est*) Christus est Deus. nam dicitur *Dominus & Deus*: Ipse est, cui vivimus & morimur: Ipse jurat per se ipsum.

¶ ἡ ἐγὼ λέγει κύριος, ὅτι - καὶ πάντα γλώσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ) Es. XLV. 22 f. LXX, *ἐγὼ εἰμι ὁ θεὸς καὶ οὐκ ἐστὶν ἄλλος* - ὅτι - καὶ ὁμῶνται πάντα γλώσσα τῷ θεῷ.

12 δώσει, *dabit*) Lenis adhortatio: nemo in volet in partes judicis.

13 κρίνασι, *judicate*) Pulchra mimesis ad id, quod præcedit, *jam non judicemus*.

¶ πρῶσομιμα, *offendiculum*) per imitationem coactam. v. 20.

¶ σκάνδαλον, *scandalum*) si vos avertentur.

14 ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, *in Domino Iesu*) Ex facie Christi resolvuntur optime & certissime omnes casus. *novi & persuasus sum*, rara verborum confociatio, sed huic loco apta, ad confirmandum, adversus ignorantiam & dubitationem.

15 δε, *sed*) Antitheton. Non solum fides, v. 14. *sed* etiam amor adesse debet.

¶ δια βρώμα) *μαίωσις*. conf. Hebr. IX. 10. XII. 16. XIII. 9.

¶ λυπῆται, *contristatur*) Oppositum v. 17. *gaudium*.

¶ οὐκ ἔτι, *jam non*) Proponit sibi aliquem in amore stantem: & innuit, nunquam ex oculis dimittendum esse amorem. Amor & gaudium, non amor & tristitia, conjuncta sunt.

¶ κατὰ ἀγάπην, *secundum amorem*) Hinc patet connexio versus primi cum cap. præc. v. 8.

¶ τῷ βρώματί σου, *cibo tuo*) Ne pluris feceris tuum cibum, quam Christus vitam suam.

¶ μὴ ἀπόλλυε, *ne perdas*) I Cor. VIII. 11. Perire potest etiam verus frater, pro quo Christus mortuus est amantissime.

16 μὴ, *ne*) Bonum fidelium est libertas, I Cor. X. 29. 30. ex privilegiis regni Dei fluens. Hujus libertatis abusui opponitur *servitūs* generosa. v. 18. Apud patres etiam S. Cœna appellari solita est τὸ ἀγαθόν, *bonum*, ut docet *Suicer*. Observ. sacr. pag. 85. quod quidem ab hoc ipso Pauli loco non alienum est, qui I Cor. X. 16 s. eadem de re scribens, argumentum sumit a S. Cœna. Sub *bono* fidelium comprehenditur. Di-

cit autem τὸ ἀγαθόν, *bonum*, ad ostendam indignitatem *blasphemie*, quæ committeretur vel ab infirmis, libertatem firmiter pro licentia habentibus, vel etiam ab aliis.

17 ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, *regnum Dei*) Regnum Dei est, quum homo est in potestate Dei. sic I Cor. IV. 20.

¶ βρώσις καὶ πόσις, *esús & potus*) Non consistit in strenuo & securo usu libertatis, v. gr. ad cibum & potum.

¶ δικαιοσύνη, *justitia*) respectu Dei. Tria hujus descriptionis momenta summam totius epistolæ attingunt, ordine.

¶ εἰρήνη, *pax*) respectu proximi. conf. c. XV. 13.

¶ χαρὰ, *gaudium*) respectu nostri. conf. c. XV. 13.

18 ἐν τέτοις, *in his*) sive edat, sive non edat.

¶ εὐάρετος - δόκιμος, *bene placens - probatus*) Id agit, unde Deo placeat, & hominibus sese probet probarique ab hominibus debeat: *probatus* etiam iis, quibus non studet placere.

19 εἰρήνης, οἰκοδομῆς, *pacis, ædificationis*) Hæc duo valde sunt conjuncta. Theologia per se est pacifica, & ad ædificandum comparata. Polemica minus directe facit ad *ædificationem*, etsi interdum adjungi debet. conf. Nehem. IV. 17.

20 μὴ κατέλυε, *noli dissolvere*) Tristes iique magni effectus unius peccati esse possunt. v. 15.

¶ ἐνεκεν βρώματός, *ob escam*) rem minimam.

¶ τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, *opus Dei*) rem maximam: *opus*, quod Deus struit intus in anima, per *ædificationem*, & in ecclesia, per *concordiam*.

¶ κακόν, *malum*) τὸ ἐδερε, supple ex consequentibus. non dicit κακά, *mala*.

¶ δια

¶ δια προσκόματ[⊙], *per offendiculum*)
ita ut edendo offendatur alter.

21 μηδέ, ἐν ᾧ) *neque* scil. edere, bibere,
facere quicquam, *in quo* &c.

¶ προσκόπηι) *impingit* & vulneratur,
adductus ad te imitandum temere, cum
jactura *justitiae*.

¶ σκανδαλίζεται, *scandalizatur*) irri-
tatur & impeditur, abhorrens ab actione
tua, cum jactura *pacis*.

¶ ἀδυνεί) *infirmus fit*, vel certe ma-
net; 1 Cor. VIII. 9 f. viribus internis defe-
ctus, & hæsitans inter imitationem & hor-
rorem, cum jactura *gaudii*. conf. v. 17.
ἕως LXX ἀδυνείν.

22 πίσυ, *fidem*) de puritate cibi.

¶ σεαυτὸν-θεῷ, *te ipsum - Deo*) Anti-
theton duplex, ad proximum: uti c. XV. 2.

¶ ἔχει, *habe*) Fundamentum veræ pru-
dentiae & dissimulationis.

¶ μακάρι[⊙], *beatus*) Hæc verba usque
ad finem capitis habent antitheton.
c. XV. 1, *autem*.

¶ κρίνων, *judicans*) Contraria: *judi-
care* & *probare*. quibus combinatis exqui-
site describitur conscientia dubitans, ubi
homo rem probat, & tamen suam actionem
judicat.

23 ὁ δέ) *Causa*, cur firmior non debeat
infirmum inducere ad edendum.

¶ ἐὰν Φάγη, *si ederit*) Hoc & de uno
actu & multo magis de esu frequenti acci-
piendum.

¶ κατακρίνεται, *condemnatu* est) Conf.
Gal. II. 11.

¶ ἐκ πίστεως, *ex fide*) de qua v. 2. § fin.
14 init. 22. Innuitur ergo ipsa fides, qua
fideles censentur, conscientiam informans
& confirmans; partim fundamentum,
partim norma rectæ actionis.

¶ ἁμαρτία, *peccatum*) adeoque *con-
demnationem* obnoxium.

C A P. XV.

1 Δέ, *autem*) Magnum est periculum,
nec nisi Dei virtute custodi-
mur: debemus *autem* nos invicem ob-
servare.

¶ ἡμεῖς) *nos*. connumerat se, debito-
rem, ut apostolus, & ut gentium apo-
stolus.

¶ οἱ δυνατῖ, *potentes*) Conf. Gal. VI.
1 not.

¶ Βασάζειν, *ferre*) Id sane onus est.

¶ ἀρέσκειν) Ἀρέσκω, *placere studeo*. qui
sibi placere studet, alteri placere non cu-
rat, neque conscientiam ejus moratur.
Metonymia antecedentis.

2 εἰς τὸ ἀγαθόν, *per* οἰκοδομήν, *in bo-
num*, *ad ædificationem*) εἰς, *in*, notat fi-
nem internum, respectu Dei; *per*, *ad*,
finem externum, respectu proximi. *Bo-
num*, genus: *ædificatio*, species.

3 ὁ χριστός, *Christus*) qui unus erat vere
δυνατός, *potens*. conf. v. 1 cum cap. V. 6:
δυνατῖ, *potentes*: ἀδυνεῖς, *infirmi*.

¶ ἐχ' ἑαυτῷ, *non sibi ipsi*) Admiranda
συγκατάβασις. Non sibi, sed nobis. v. 7. 8.
Ps. LXIX. 33.

¶ ἀλλὰ) *sed*, sc. illud in se suscepit, quod
scriptum est.

¶ γέγραπται, *scriptum est*) Ps. LXIX.
10. coll. v. 11. 12. hemistichio quolibet
posteriore.

¶ οἱ - ἐμὲ) Sic LXX.

¶ ἐπέπεσον, *inciderunt*) Iure potuerat
Christus gerere se, ut Deum, & divino
honore florere: sed non usus est jure suo,
propter nos. Phil. II. 6. Contumelias ve-
ro, quibus Deum afficiunt homines im-
probi, eo dolore persentit, quo ii, qui
illas commiserunt, debebant persentiscere:
ipseque eas contumelias & tulit & luit
H h h h 2 tam

tam patienter, ac si ipse eas commisisset. Tota passio hic innuitur: tum *ministerium* egit. Matth. XX. 28.

4 γὰρ, enim) Causa allegationis modo facta.

¶ πρὸ γράφῃ) scripta sunt antetempus Novi Testamenti: uti illud, quod v. 3 de Christo scriptum allegatur.

¶ ἡμετέραν) nostram, fidelium N. T. c. IV. 24. 1 Cor. X. 11.

¶ ὑπομονῆς, patientiam) cujus exemplum præbuit Christus, non sibi ipsi placens.

¶ καὶ) ἐν διὰ δυοῖν. Scripturarum *paraclesis* adducit nos ad patientiam. Summa Scripturæ sacræ.

¶ παρακλήσεως, solatium) quod medium est inter patientiam & spem. c. V. 4. *paraclesis* est, quum in anima resonat illud, tu es δοκιμῶν probatus. 2 Cor. I. 6.

¶ τὰ γράφῶν, scripturarum) Plurale congruit cum *quæcumque*.

¶ τὴ ἐλπίδα, spem) Observandus articulus. Conf. de patientia & spe, cap. V. 4. de spe, v. 12. 13. Namque ex hac patientiæ & solatii mentione deducitur versus 5, & ex mentione spei versus 13.

¶ ἔχωμεν, habeamus) Prior pars hujus versus agit de usu universæ scripturæ; altera, de usu maxime Dicti versus; citati. Hinc fluit votum duplex, v. 5. 13. conveniens conclusioni appropinquanti.

5 θεὸς τὸ ὑπομονῆς καὶ τὸ παρακλήσεως, Deus patientiæ & consolationis) Sic, Deus spei, v. 13. Deus pacis, v. 33. Appellationes ex re, quæ tractatur. Alibi, Deus gloriæ, Deus ordinis, Deus viventium, Deus cæli.

¶ τὸ παρακλήσεως-τὸ αὐτὸ φρονεῖν-κατὰ) Sic plane Phil. II. 1. 2.

6 ὁμοθυμαδὸν, unanimiter) uno animo credente.

¶ σῶμα, ore) confitente.

¶ δοξάζει, glorificetis) Iudæi & gentes. v. 7. 9.

¶ τὸ θεὸν καὶ πατέρα Ἐκ κοίτης ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi) Frequens appellatio, 2 Cor. I. 3. XI. 31. Eph. I. 3. Col. I. 3. 1 Petr. I. 3. sic resolvenda, Deus Domini &c. Eph. I. 17. &c. Pater Domini &c. pro eo, quod veteres dixere, Deus creator & Dominus cæli & terræ, Ps. CXXIV. 8. & Deus Abrahami & Isaaci & Jacobi, subscribentes horum fidei. Sic alibi, Deus & Pater noster. Gal. I. 4. Duplicem cum Deo & Patre necessitudinem habet Christus, præ nobis; duplicem nos quoque, per Christum. Ioh. XX. 17.

7 ὑμᾶς, vos) infirmos quondam: Iudæos & Græcos, sine discrimine.

¶ εἰς δόξαν θεῶν, in gloriam Dei) Constr. cum *assumpsit*: coll. v. 8 f.

8 λέγω δε, dico vero) Declaratur comma præcedens de Christo.

¶ χριστὸν ἰησοῦν, Christum Iesum) Alii, ἰησοῦν χριστὸν, Iesum Christum, vel Christum. Qui nomen Iesum hoc loco pratermiserunt, versus 3 & 7 respexisse videntur. Nomenclatura Iesu Christi & Christi Iesu non debet pronisive haberi. Iesus, nomen est; Christus, cognomen. Hoc Iudæis, illud gentibus prius innotuit. Ergo Iesus Christus ordine verborum naturali & communi dicitur: ubi autem, inverso verborum ordine, Christus Iesus dicitur, officium Christi solenniore quodam instituto spectatur. Idque præsentī loco inprimis congruit. Interdum uno loco uterque verborum ordo obtinet. v. 5. 6. Gal. II. 16 (not.) 1 Tim. I. 15. 16. VI. 13. 14. 2 Tim. I. 9. 10. vid. etiam 1 Cor. III. 11. 1 Tim. II. 5.

¶ διάκονον, ministerium) Aptā appellatio. coll. v. 3. Matth. XX. 28. Factus est autem Christus Iesus διάκονος minister. Patris, ad salu-

salutem circumcissionis. unde genitivus *circumcisionis* eam vim habet, quam Gal. II. 7 f. & huic diacono mox adscribitur *imperium*. v. 12. Non repetitur autem hæc appellatio v. seq. nam vocatio gentium cum statu exaltationis cohæret: sed ibi dicitur *glorificarent*. nam major gratiarum actio a gentibus, quam a circumcissione præstatur.

¶ περιτομῆς, *circumcisionis*) id est, Israël.

¶ πατέρα, *patrum*) Genitivus vim habet. Matth. XV. 26.

9 δια - ἔθνεσι - ψαλῶ) Ps. XVIII. 50. LXX, δια - ἔθνεσι, κύριε - ψαλῶ.

¶ ἔξομολογήσομαι, *confitebor*) Quod in Psalmo Christus dicit se facturum, id Paulus gentes ait facere: nempe Christus facit in gentibus. Ebr. II. 12.

¶ ψαλῶ, *psallam*) Gentes psallunt, & laudant, quia misericordiam consecuta sunt. Hebr. מְרַחֵם אֲדַבְּרָה אֲרְגָנוֹ.

10 λέγει) sc. ὁ λέγων.

¶ εὐφρανθήσεται ἔθνη, μετὰ τῆς λαῶν αὐτῆς) Sic LXX, Deut. XXXII. 43. Conf. Ps. LXVII. 5. Imperativus, per apostrophem positus, neque enim gentibus data est promissio, instar est indicativi categorici.

¶ μετὰ, *cum*) Gentes non erant populus: hæc misericordia est, quod tamen admittuntur.

11 ἀνεῖπ - καὶ ἐπαρέσαπ) Ps. CXVII. 1. LXX, ἀνεῖπ - ἐπαρέσαπ.

12 ἠσαίας, *Esajas*) Tria dicta sine nomine Moysis & Davidis citat: nunc Esajam appellat, cujus *Haphtaræ* cum hoc dicto legitur die octavo Paschatis, eo anni tempore, quo hæc videtur epistola data.

¶ ἔσαι ἡ - καὶ ὁ - ἐπ' αὐτῶ -) Es. XI. 10. LXX, καὶ ἔσαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ - ὁ - ἐπ' αὐτῶν -.

¶ ἡ ῥίζα, *radix*) Christus alibi dicitur

radix Davidis: Ap. XXII. 16. sed h. l. ex Es. I. c. coll. v. 1. dicitur *radix Iesse*. Iesse suo prius, quam Davidis nomine destinatus fuit ortus regum & Messæ ex ejus domo: ortusque ille etiam ex alio Iesse filio sperari potuit. 1 Sam. XVI. 7. Sed David rex fuit, non Isai: & regnum Christi, respectu Iudæorum, fuit quodammodo hereditarium, ex Davide, Luc. I. 32. sed non respectu gentium. Ideo dicitur h. l. non *radix Davidis*, sed, quod proximum erat, *radix Iesse*. Nec Iesse illi, Messias ex eo oriturus, nec gentibus Messias omnino promissus fuerat: & tamen utrisque obtigit.

¶ ὁ ἀνιστάνων) Sic LXX interpretati sunt Iesajanum vocabulum *ὡς vexillum*. Suave antitheton: radix est in infimo; vexillum ad summa surgit, ut etiam gentes remotissima conspicerent.

¶ ἐλπίζουσιν, *sperabunt*) Divinus cultus debitus Christo etiam secundum humanam naturam. Gentes antea nullam spem habuerant. Eph. II. 12.

13 ἐλπίδου, *spei*) Conf. *sperabunt*, v. præc. & mox, *in spe*. *Deus spei*, nomen Deo gloriosum: gentibus ignotum antea. Nam falsa dea Spes fuerat: cujus ædem Romæ, fulmineictam, Livius libro XXI, iterumque incendio conflagram, libro XXIV memorat.

¶ χαρᾶς καὶ εἰρήνης, *gaudio & pace*) Respiciatur c. XIV. 17. De *gaudio* conf. v. 10, *letaniam*: de *pace*, ibidem, *cum*.

¶ ἐν δουλείᾳ) Constr. cum *περιστεύειν*.

14 ἀδελφίμου, *fratres mei*) Vt ex magna urbe egredientes una sæpe via per plures portas ducit: sic hujus epistolæ multiplex est conclusio. prima ab hoc versu: secunda, c. XVI. 1. tertia, ibid. v. 17. quarta, ibid. v. 28. quinta, ibid. v. 25.

¶ καὶ αὐτὸς ἐγὼ, *etiam ipse ego*) non modo alii hoc de vobis existimant. c. I. 8.

¶ καὶ αὐτοὶ, *etiam ipsi*) vel sine mea admonitione.

¶ δυνάμενοι, *qui possitis*) Ea facultate ut utantur, hortatur hoc ipso.

¶ καὶ ἀλλήλους, *etiam vos invicem*) non modo quisque seipsum. conf. 2 Tim. II. 2.

¶ νειθετεῖν, *monere*) Ad hanc facultatem spectat, ut aliquis sit μεσὸς *plenus bonitatis, plenus*, ex ipsa nova creatione; πεπληρωμένον *impletus omni cognitione, impletus*, diuturna exercitatione; in intellectu & voluntate. sic conjunguntur *bonitas & cognitio*, 1 Petr. III. 6. 7. & illa mulieribus commendatur speciatim, hæc viris.

15 πολμηρότερον, *audacius*) Id est, πολμηρότερον *audacius* feci, qui scriberem ignotis, cum potius ipse venire deberem. In scriptione ipsa, non in modo scribendi, *audaciam* aliquam ait esse positam. *A scripsi* pendet εἰς *propter*.

¶ ἀπὸ μέρους, *ex parte*) Modeste hoc ponit: neque omnem docendi partem, sed tantum unam, *admonendi*, neque hanc totam, sibi sumit. nam subjicit, præmissō ὡς, ἐπαναμνησκῶν, non simpliciter, ἀναμνησκῶν.

16 λατρεῖον, ἱερουργεῖν, προσφορά) Allegoria. Iesus est sacerdos: Paulus, sacerdotis minister: ipsi gentiles sunt *oblatio*, cap. XII. 1. Es. LXVI. 20. eaque *bene accepta*, quia *sanctificata*, (Ioh. XVII. 19.) cum suis muneribus. v. 31.

¶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, *in Spiritu sancto*) quem accipiunt gentes per evangelium Dei.

17 καύχησιν, *gloriationem*) Latum cor Paulo erat. sic v. 15, *audacius*: & v. 20, Φιλοτιμέμενον.

¶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, *in Christo Iesu*) Hoc declaratur versu seq. Gloriatio mea in iis rebus, quæ ad Deum pertinent, posita est in Christo Iesu.

¶ τὰ πρὸς θεόν, *in iis, quæ ad Deum pertinent*) Limitat Paulus, ceteroqui pauper & abjectus in mundo. 1 Cor. IV. 9 s.

18 ἔ γὰρ πολμήσω, *non enim ausim*) Id est, animus refugit, sine divino impulsu.

¶ λαλεῖν τι, *loqui quidquam*) commemorare quidquam de rebus meis gestis, vel potius, doctrinam evangelii prædicare. est enim locutio concisa, hoc modo: *non enim ausim loqui quidquam* (aut facere quidquam) eorum *quæ non* (loqueretur aut) *faceret Christus per me*. nam sequitur, *verbo & opere*. Theopneustia Pauli. conf. 2 Cor. XIII. 3.

19 ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, *in virtute signorum & prodigiorum*) Id ref. ad *opere*.

¶ ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ, *in virtute spiritus Dei*) Id ref. ad *verbo*. Gradatio. nam Spiritui Dei plus tribuit, quam signis.

¶ ἀπὸ - μέχρι, *a - usque*) Magnus tractus.

¶ ἰλλυρικῶν, *Illyricum*) cuius pars Dalmatia. 2 Tim. IV. 10.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelium*) munus evangelii prædicandi.

20 δὲ) *autem*. Declarat, cur illa sibi climata sumpserit.

¶ Φιλοτιμέμενον) Accusativus absolutus, neutro genere, ut ἀρξάμενον, Luc. XXIV. 47.

¶ ἐχ ὅπου, *non ubi*) Hoc majorem habet emphasin, quam si dixisset, *ubi non*. nam indicat, se quasi vitasse illa loca, ubi Christus jam fuisset notus. Ita Col. II. 1. Gal. I. 22 ignotus dicitur fuisse Paulus iis, qui antea fidem susceperant.

¶ ἀλλότριον, *alienum*) Fundamentum Paulus h. l. non appellat ipsum Christum, sed operam aliorum in prædicando Christi evangelio.

21 *οἱς - συήθισσι*) Es. LII. 15. Sic plane LXX.

22 *πρὸς ὑμᾶς, ad vos*) utpote quibus nomen Christi non jam ignotum est.

23 *κλίμασι, climatibus*) Hæc appellatio præscindit a politica distributione orbis terræ. nam hanc non solet sequi evangelium. Etiam Reformationis fructus primo tempore extra Germaniam quoque existit.

¶ *ἐπιποθίαν ἔχων*) Id sonat amplius quiddam, quam *ἐπιποθῶν*.

¶ *ὡς εἶν*) Ὡς principalis particula: *εἶν, cunque, παρελκει. quocunque modo, aut tempore, aut itinere.*

¶ *εἰς τὴν ἰσπανίαν, in Hispaniam*) ubi evangelium nondum prædicatum est.

¶ *διαπερευδόμενον, transiens*) quia Romæ jam fundata est fides.

¶ *περὶ εὐφθηναι, deduci*) Passivum, sensu reciproco, id est, deducendum se curare vel permittere. familiariter, quasi pro jure suo, scribit ad fratres adhuc non vivos.

¶ *ὑμῶν, vobis*) Modeste. Romani potius habituri erant, quod *satiarentur* Paulo.

¶ *ἀπὸ μέρους, ex parte*) Significat, se tamen non fore tam diu Romæ, quam vellet: aut, Christum esse, non fideles, unde fideles *perfecte* satientur.

25 *διακονῶν, ministrans*) Christi exemplo. v. 8.

¶ *τοῖς ἁγίοις, sanctis*) Vid. not. ad Act. XX. 32.

26 *μακεδονία καὶ ἀχαΐα, Macedonia & Achaja*) Colligi hinc tempus potest epistolæ scriptæ. Act. XIX. 21.

¶ *κοινωνίαν, communionem*) Honesta & æquitatis plena appellatio.

¶ *τῶν ἁγίων, sanctorum*) Non ait: *pauperes sanctos*. Ergo non omnes *sancti* erant

pauperes. ergo jam cessarat Hierosolymis communio bonorum, post mortem Ananias & Sapphiræ, & post persecutionem, Act. VIII. 1.

27 *ἐνδόκησαι γὰρ, nam placitum habuerunt*) Subaudi, *inquam*. coll. vers. præced. init. Bis memorat *placitum*; bis, *debitum*.

¶ *καὶ, &*) Libertas & necessitas in bonis operibus sunt una.

¶ *εἰ γὰρ, si enim*) Hæc ratio etiam in Romanos convenit. igitur hos etiam mollior, in epilogo, invitat & monet, ut conferant. conf. c. XII. 13.

¶ *ὀφείλοισι, debent*) debito æquitatis fraternæ. 2 Cor. IX. 7.

¶ *λειτεργῆσαι, ministrare*) *Ministrat* inferior superiori.

28 *ἐπιπέσας καὶ σφραγισάμενον*) Verba affinia. 2 Reg. XXII. 4 *ἔρρηκτο τὸ σφραγισμένον τὸ ἀργύριον*. Perficit Paulus prius: nil abruptit, quamlibet strenuus. Act. XIX. 21. *σφραγισάμενον, postquam obfignavero*, non tantum, ut bonam fidem tradentis agnoscant, sed etiam in communiōne spiritali confirmantur.

¶ *ἀπελεύσομαι*) *abibo*; vel si nunquam rediturus sim ex Hispania. Hæc vis verbi compositi.

¶ *ισπανίαν, Hispaniam*) Non videtur Paulus in Hispaniam pervenisse. Sæpe in animis piorum existit sanctum propositum, quod etsi non impletur, tamen pretiosum est. 2 Sam. VII. 2. 4.

29 *πληρώματι, plenitudine*) v. 19.

¶ *ἐυλογίας, benedictionis* quæ conspiciua sit & Hierosolymis & Romæ.

30 *κυρια, Domini*) Hortatur per *nomen Domini*: coll. *per amorem*, mox.

¶ *ἀγάπης, amorem*) *Amor spiritus* latissime

titime patet: ad te refert etiam quæ ali-
ena viderentur.

¶ *συαγωνίσασθαι με*, una certare me-
cum) Ipse oret oportet, qui alios vult o-
rare tecum. Act. VIII. 24. 22. Orare, *agoni-*
est, præsertim ubi homines resistunt. So-
lus ex apostolis Paulus preces fidelium pro
se ipso expetit: & quidem fere in conclu-
sionibus epistolarum, neque id tamen
promiscue. Sic enim non tam ad eos scri-
bit, quos ut filios cum paterna gravitate
vel etiam severitate tractat, ut Timo-
theum, Titum, Corinthios, Galatas;
quam ad eos, quos quasi æquales fra-
terna cum reverentia tractat, ut Thessa-
lonicenses, Ephesios, Colossenses, (apud
quos non fuerat,) atque adeo Romanos,
itemque Hebræos. Innectit id eleganter
2 Cor. I. 11. Phil. I. 19. Philem. v. 22.

31 *καί να*, & ut) Hæc quoque res ma-
gna.

¶ *εὐπρόσδεκτον*, bene acceptum) ut Iu-
dæi & gentes arctissimo amore copulentur.
Liberalitas gentium, propter nomen Iesu
præstita, argumentum præbuit Iudæis pro
veritate efficacique fidei christianæ, &
gentium legitima communione. 2 Cor.
IX. 13.

32 *ἐν χαρῇ ἔλθω*, in gaudio veniam) Ve-
niam respicit partem priorem versus 31. &
in gaudio, partem alteram.

33 *ὁ θεὸς τῆς ἐιρήνης*, Deus pacis) Grada-
tio respectu v. 5. 13: Deus patientiæ, speci-
fic, Deus amoris & pacis, 2 Cor. XIII. 11.
Deus pacis, c. XVI. 20. 1 Cor. XIV. 33.
Phil. IV. 9. 1 Thess. V. 23. Hebr. XIII. 20.

C A P. XVI.

I *Φαίβην*, Phæben) Nomina ex diis
gentium sumta retinere chri-
stiani, in memoriam gentilissimi relictæ.

¶ *ἔουσαν διάκονον*, quæ est ministra) citra

docendi partes. Ea ut *ministra* in hac ipsa
legatione erat consideranda.

¶ *κεχρηαίς*, Cenebreis) ad Corinthum.
2 *ἐν κυρίῳ*, in Domino) Plurima mentio
Domini, *Christi*, in hoc capite. *In Domino*:
hodie dicimus, *christiano more*. Phrasis
Paulo propria, at frequens.

¶ *καὶ γὰρ*, et enim) Magnum argu-
mentum. 1 Cor. XVI. 15 f. Phil. II. 29.
Ampla necessitudo fidelium: Phœbe com-
mendatur Romanis ob beneficia extra Ro-
mam posita.

¶ *πρεσβυτέρως*, præstes) Credibile est,
Phœben fuisse opulentam: quæ tamen
ministerium non subterfugit, apud peregrinos,
egenos &c. nec morata est apud civēs
rei suæ intentos opinionem malæ œconomi-
æ.

¶ *πολλῶν*, multorum) Fideles debent
gratiam referre non modo ei, qui ipsis,
sed etiam ei, qui aliis interviiit.

3 *ἀσπατασθε*, suavitate) Observanda apo-
stoli humanitas, in salutationibus scriben-
dis; fidelium familiaritas, in committen-
dis, v. 21 f. rursum, illius humilitas, in
iurascipiendis; horum amor, in frequentan-
dis.

¶ *πρίσκαν*, Priscam) Conjugis nomen
hic ante maritum ponitur; quia illa in ec-
clesia spectatior erat: Act. XVIII. 18. vel
etiam, quia hic præcellit mentio Phœbes
mulieris.

¶ *ἀκύλαν*, Aquilam) Nomina propria,
Romana, Hebræa, Græca, fidelium, pro-
miscue posita, *paradoxas gratiæ divitias*
N. T. ostendunt.

¶ *συνεργῆς*, cooperarios) docendo, vel
tuendo. v. seq.

4 *οἱ πῆρες*, qui) Suis singuli virtutibus
officiisve distinguuntur: sed nunquam ita
quenquam scriptura laudat, ut causam ha-
beat extollendi sui, sed Deum laudandi &
in Deo gaudendi.

¶ ὑπόθηκῃ) Vis verbi non incommode declaratur ex nomine ὑπόθηκῃ.

¶ αἱ ἐκκλησίαι, ecclesie) etiam Romæ, propter Paulum servatum. Et nos adhuc quodammodo gratias agere debemus Aquilæ & Priscillæ, vel olim agemus.

¶ κατ' οἶκον, domi) Vbi Christianus quispian spatioso utebatur domicilio, locum dedit conventui. Adhuc neque episcopus neque diaconos habebant fideles Romæ. Adeo nil tum simile papatui. Non videntur Romæ tum plures domesticæ fuisse ecclesiæ: alias Paulus earum quoque mentionem faceret. Erat igitur Aquila Romæ, quod Corinthi Cajus, c. XVI. 23. quamquam persecutio eum in primis attigerat. Act. XVIII. 2.

¶ ἐπαύετον, Epænctum) Romæ nondum fuerat Paulus, & tamen multos ibi familiares habebat, ex Asia, vel etiam ex Græcia, Palæstina, Cilicia, Syria. Nulla hinc Lini Clementisve mentio: unde colligas, eos postea demum Romam venisse.

¶ ἀπαρχή, primitie) Plane favorabilis appellatio, 1 Cor. XVI. 15.

¶ ἀχαΐας) alii, ἀσίας: idque probat Grotius, cum Britannis a Wolfio citatis, quibus haud scio, quam recte, Whitbium consentire, dicat. ἀχαΐας tuetur in primis D. Hauberus, eam rationem solertiam, qua ipse pollet, nimis liberaliter tribuens librariis. *Bibl. Betracht.* Part. 3. pag 93 seqq. Disputationibus de sensu librariorum non deciduntur variæ lectiones: solidiores causæ varietatum, casu vel consilio factarum, respici debent, *parallelismus*, *alliteratio* &c. quæ nusquam non valent. ἀχαΐας facile irrepit ex *parallelismo* 1 Cor. XVI. 15, ut multi agnoverunt; ve etiam per *alliterationem* ad nomen ἀχαΐα, quod exstat Rom. XV. 26, & quemadmodum in editionibus quibusdam e regione versiculi de Epæncto præcedit, sic in mss. e regione præ-

cedere, iterumque a librariis arripi potuit. Præcipuum *antiquitas* testium momentum habet. ἀχαΐας nullus *Chrysofomio* & *Syro* vetustior refert: ἀσίας, omnes antiquissimi, tanta firmitudine, ut mirum sit, *vulgus codicum* in tanta literarum luce a nonnullis præferri. ἀσίας, inquam, habent *Alex. Steph. e. Origenes*, comm. in h. I. *ut Epænctus*, inquit, *videtur mihi omnium primus ex ASIA credidisse, unde & initium eum ecclesie appellavit, vel, ut in Græco habetur, primitias ASIÆ.* adde, quæ ibidem sequuntur. Idem, homil. XI in Num. *Invenimus de quibusdam dictum ab Apostolo, quia sunt primitiæ ASIÆ, & alii primitiæ Achaje. Unde consequens est, per singulas ecclesias aliquos credentium, quos tamen apostolicus spiritus probaverit, primitias nominari.* Porro, *Æth. Copt. Lat. & inde Clarom. Germ. Berner. Hilarius diaconus, Pelagius, Sedulius.* Denique *Hieronymus: quosdam credentium primitias Achaje (1 Cor. XVI.) & ASIÆ (Rom. XVI.) apostolus nominat.* in Ez. XLIII.

7 συγγενῆς, cognatos) Sic v. II. 21. Erant Iudæi. c. IX. 3.

¶ ἀποστόλεις, apostolis) Viderant Dominum: 1 Cor. XV. 6. ideo *apostoli* dicuntur, vocabulo latius sumto, quamvis fortasse post ascensionem Domini ad fidem se contulerunt, per primos Petri sermones.

¶ πρὸ ἐμῶν, anteme) Venerabiles facit ætas, in Christo maxime. Apud veteres *venerabile erat præcedere quattuor annis.*

¶ γεγόνασιν ἐν χριστῷ) ceperunt esse in Christo.

8 ἐν κυρίῳ, in Domino) Constr. cum *dilectum*. nam *salutate* v. 6 & passim absolute ponitur.

9 ἡμῶν, nostrum) v. 21.

10 τὸ δοκιμον, *probatum*) Incomparable epitheton.

¶ τὰς ἑα τὸ) *Aristobulus* fortasse defunctus erat, & *Narcissus* v. 11. nec omnis eorum familia conversa. Nonnulli ex his non videntur Paulo noti fuisse facie, sed fama pietatis. Fides non facit morosos, sed affabiles. Paulum ne gravitas quidem apostolica impediit.

11 ὄντας, *qui sunt*) Ergo pars illius familiae erant ethnici.

12 τὰς κοπιώσας, *quae laborarunt*) etfi nomen habent ἀπὸ τρυφῆς, *a deliciis*, ut *Naemi*. Probabile est, fuisse has duas sorores secundum carnem.

13 ἐκλεκτὸν, *electum*) Insignis appellatio. 2 Ioh. v. 1. 13. 1 Tim. V. 21.

14 ἀσύγκριτον κτλ. *Asyncritum* &c.) Paulus eos conjungit, quorum propria erat conjunctio necessitudinis, viciniae &c. Nec potuit non valde exhilarare salutatio nominatim facta ad tenuiores, qui se fortasse ne notos quidem apostolo scirent.

16 ἀσπάζασθε ἀλλήλους, *salutate vos invicem*) subaudi: *meo nomine*.

¶ ἐν Φιλίματι ἀγίῳ, *osculo sancto*) Erat hic flos fidei & amoris. *Osculum amoris*, 1 Petr. V. 14. Eo utebantur post preces. *Osculum sanctum* commemorat Paulus, epistolam 1 ad Thessalonicenses, utramque ad Corinthios & hanc ad Romanos concludens. Has epistolas primo tempore scripsit. Mox puritas amoris apud quosdam refrixit; aut abusus exstitit. Nam ad Gal. Eph. Phil. Col. postea, ex vinculis, hoc osculum non praecipit. Differentia est ratione temporis: non ratione loci. Nam *Philippenses* erant in Macedonia, uti *Thessalonicenses*.

¶ αἱ ἐκκλησίαι, *ecclesiae*) quibuscum fui. c. XV. 26. His significarat, se Romam scribere.

17 ἀδελφοὶ, *fratres*) Dum Christi eccle-

fias v. 16 animo amplectitur, hortatio subit; qua per parenthesin conclusa, iis, qui *salutantur*, adduntur, qui *salutant*. v. 21.

¶ τὰς τὰς) Erant igitur Romae tales homines. Conferatur secunda ad Theff. ante hanc ad Rom. scripta, cap. II.

¶ τὰς διχουασίας, *seditiones*) per quas bonum non bene defenditur.

¶ τὰ σκάνδαλα, *scandala*) per quae malum invehitur.

¶ ἐμάθετε, *didicistis*) Semel didicisse, obligat. 1 Cor. XV. 1. 2 Cor. XI. 4. Gal. I. 9. Phil. IV. 9. 2 Tim. III. 14.

¶ ἐκκλίνατε) ἐγένετο, 2 Theff. III. 6. παρητιᾶ, Tit. III. 10. conf. 1 Cor. V. 11. 2 Ioh. v. 10. Nondum Romae erat forma ecclesiae. Accommodatum est igitur monitum *singulis* potius, quam *universis*. Est tamen testimonium in futura tempora in hac ep. ad Rom. ut Canticum Moysis, Israëli praescriptum.

18 οἱ πεισῖ) *hitales*. notatur substantia cum sua qualitate.

¶ κοιλίᾳ, *ventri*) Phil. III. 19.

¶ χρησολογίας) de se, pollicendo.

¶ εὐλογίας) de vobis, laudando & assentando.

¶ τὸ ἀκάκων) Verbum μέσον, per euphemiam τῆς LXX in Prov. ἀκακῶ, non semel ἀκακοὶ dicuntur, qui tantum carent malitia, cum deberent etiam polle- re prudentia, & alienam κακίαν cavere.

19 ὑπακοή, *obedientia*) quae est τὸ ἀκάκων. ipsa obedientia, non modo fama ejus.

¶ πάντας) *omnes*, vos vel etiam alios.

¶ ἀφίκετο) Hesychius: ἀφίκετο, παρ- εγένετο.

¶ τὸ ἐφ' ὑμῖν, *quod ad vos attinet*) in oppositione ad turbatores, qui curam afferunt, non gaudium.

¶ θέλω δέ, *volo autem*) Antitheton: obedientia quidem & ἀκακία, ut constat, non

non deficit vos ; sed accedere debet discretio.

¶ σοφῆς, *sapientes*) Contra atque illi, de quibus Jer. IV. 22, σοφοί ἐσσι & κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι ἔκ ἐπέγνωσαν.

¶ ἀκεραίῃς) Si quid mali se offert, dicitote: hoc a me alienum ducō. ἀκεραίως hoc loco passive sumitur.

20 δὲ, *vero*) Dei virtus faciet, non prudentia vestra.

¶ τῆ εἰρήνης, *pacis*) Antitheton: *seditiones*. v. 17. Vid. 1 Cor XIV. 33.

¶ συντρίψει) Futurum: *conteret* Satanam, quum apostolos ejus conteret.

¶ τὸ σατανάν, *Satanam*) litium fatorem. Semel in tota hac epistola hostem nominat: & in omnibus epistolis Satanam novies omnino appellat: diabolus sexies. Nempe Scriptura directe de Deo & Christo agit; indirecte de Satana & antichristo.

¶ ὑπὸ τὰς πόδας, *sub pedes*) Eph. VI. 15. Quævis victoria fidei, novum dolorem affert Satanæ.

¶ ἐν τάχει) *celeriter*, quod ad initia conterendi pertinet, in periculo subito.

21 συνεργός, *cooperarius*) Hic ponitur ante *cognatos*, non tamen ponitur c. I. 1. quia non fuerat Romæ.

22 ἀσπάζομαι, *saluto*) Hoc Pauli vel hortatu vel concessu facili interposuit Tertius. Paulus dictavit: ex quo patet, quam prompti fuerint apostoli in libris suis fundendis, sine commentandi molestia.

¶ τρίτον, *Tertius*) Nomen Romanum. Librarius Romanis sine dubio notus.

¶ ἐν, *in*) Constr. cum *qui scripsi*. Implicita fidei confessio.

23 γάϊος, *Cajus*) Corinthius. 1 Cor. I. 14.

¶ ὄλης, *totius*) Nam permulti adibant Paulum.

¶ ὁ ὀκονόμος, *aconomus*) Romanis non potuit non læta esse fides amplissimi viri.

¶ τῆ πόλεως, *urbis*) sine dubio Corinthi. 25 τῶ δὲ, *ei vero*) Doxologia claudit, uti tractationem c. XI. 36. sic jam totam epistolam. sic 2 Petr. III. 18. Iud. v. 25. Extrema hujus epistolæ verba plane respondent primis: c. I. 1-5. præsertim de Potentia Dei, Evangelio, Iesu Christo, Scripturis, obedientia fidei, gentibus omnibus.

¶ δυναμένω - κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, *qui potest - secundum evangelium meum*) Potentia Dei certa est. c. I. 16. A& XX. 3 2 not.

¶ ὑμᾶς, *vos*) Iudæos & gentes.

¶ σηρίζω) Idem verbum c. I. 11.

¶ ἀποκάλυψιν) Idem verbum, c. I. 17.

¶ μυστήρις, *mysterii*) de gentibus *corporatis*. Eph. III. 3. 6.

¶ χρόνις αἰωνίοις, *temporibus æternis*) ex quo non modo homines, sed etiam angeli conditi sunt, quibus utrisque mysterium initio fuerat incognitum. Eph. III. 9. 10. Notantur *tempora*, primo sui initio *æternitatem* quasi præviam attingentia, & ei quasi immixta; non ipsa æternitas, cujus quasi rivi sunt tempora. nam ANTE tempora æterna dicitur 2 Tim. I. 9. Ps. LXXVII (LXXVI) 6, *ἡμέρας ἀρχαίας καὶ ἔτη αἰώνια*.

¶ σεσιγημένως, *taciti*) Vetus Testamentum est tanquam horologium in suo cursu tacito: Novum Testamentum est sonitus & pulsus æris. In Scripturis prophetis prædicta erat vocatio gentium: sed Iudæi non intellexerunt.

26 φανερωθέντος, *manifestati*) Col. I. 26. 2 Tim. I. 10. Tit. I. 3.

¶ ἐπιταγήν, *justum*) Fundamentum apostolatus. 1 Tim. I. 1. Tit. I. 3.

¶ ὁ αἰωνίος θεός, *æterni Dei*) Epitheton aptis-

aptissimum. coll. v. præc. *temporibus æternis*. Sic Tit. I. 2. Silentium divinum præsupponit scientiam æternam. Act. XV. 18. Oeconomia nova nullam in ipso Deo mutationem infert: notum ipsi suum est opus a seculo. Conf. mox, *soli sapienti*.

¶ ἐθνῶν, *gentes*) non tantum ut sciant, sed etiam, ut fruantur.

27 σοφῶν, *sapientia*) Sapiencia Dei glorificatur per evangelium in ecclesia. Eph.

III. 10. *Qui potest, & sapienti*, conjunguntur, uti 1 Cor. I. 24. ubi Christus dicitur *Dei potentia & Dei sapientia*. Conf. Iud. v. 24. 25.

¶ ὧν, *cui*) positum pro ἀνθρώπων, *ei*. sic ὧν, c. III. 14. conf. 2 Tim. III. 11. Act. XXVI. 7. 2 Cor. IV. 6 not. LXX, Es. V. 28. Et hiulca esset oratio sine pronomine.

¶ ἀμὴν. *Amen*) & omnis lector fidelis dicat: *Amen!*

IN EPISTOLAM PRIOREM AD CORINTHIOS.

CAPVT I.

1 ΠΑΥΛΟΣ, *Paulus*) Constat epistola

I. *Inscriptione.*

II. *Tractatione: in qua*

1. *Exhortatio ad concordiam, elata carnis iudicia deprimens.*

2. *Elenchus:*

1) *ob malum non eiectionem.*

2) *ob iudicia perversa.*

3. *Dehortatio a scortatione.*

4. *Responsum de conjugio.*

5. *de idolothytis.*

6. *de muliere velanda.*

7. *de Cæna Dominica.*

8. *de spiritualibus donis.*

9. *de resurrectione mortuorum.*

10. *de collecta: de suo & Timothei & Apollo adventu: de summa rei.*

c. I. 1-3

v. 4-IV. 21.

V. 1-13.

VI. 1-11

VI. 12-20.

VII. 1. 10. 25. 36. 39.

VIII. 1 f. 13-IX. 27. X. 1- XI. 1

XI. 2

XI. 17

XII. XIII. XIV.

XV. 1. 12. 29. 35.

XVI. 1. 5. 10. 12. 13 f.

XVI. 15. 17. 19 f.

III. *Conclusionem.*

¶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, *apostolus Iesu Christi*) v. 17.

¶ διὰ θελήματος θεοῦ, *per voluntatem Dei*) Sic 2 Cor. I. 1. Eph. I. 1. Col. I. 1. 2 Tim. I. 1. *Mandatum* dicitur 1 Tim. I. 1. Ratio auctoritatis, ad ecclesias; humilis & prompti animi, penes ipsum Paulum. Conf. Rom. I. 1 not. Namque mentione *Dei* excluditur auctoramentum humanum; Gal. I. 1. mentione *voluntatis Dei*, meritum Pauli, c. XV. 8 fs. unde hic apostolus eo gratior & promptior. 2 Cor. VIII. 5 fin. Sua ipsius voluntate Paulus nunquam factus esset apostolus.

¶ σωφρένης, *Softbenes*) comes Pauli, Corinthius. Apollo hic non memoratur, neque Aquila. non enim videntur tum cum Paulo fuisse, quanquam in eadem urbe erant. c. XVI. 12. 19. In posteriore Timotheum sibi adjungit.

2 τῆ ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ, *ecclesiae Dei*) *Ecclesiae* appellationem Paulus, ad Thesalonicenses & Corinthios & Galatas scribens familiariter, adhibet: ad ceteros, periphrasi augustiore utitur. *Ecclesia Dei* in *Corintho*: latum & ingens paradoxon.

¶ τῆ ὕψης, *ei, quae est*) florenti. v. 5 f. Sic, *quae erat*, Act. XIII. 1.

¶ ἡγιασμένοι, *sanctificatis*) iis, qui Deo asserti sunt. Iam tractationi praeludens admonet Corinthios majestatis ipsorum, ne se hominibus mancipient. Participii vis declaratur mox, *vocatis sanctis*. conf. Rom. I. 7 not.

¶ σὺν πᾶσι, *cum omnibus*) Connect. cum *sanctificatis* & *sanctis*, non cum *ecclesiae*. conf. *nostro* in fine versus. Consequenter tamen epistola pertinet etiam ad reliquos in Achaia fideles. 2 Cor. I. 1. Consideratio ecclesiae universalis animum liberat a studio partium, & flectit ad obedientiam. Ideo Corinthiis ea statim proponitur. conf. c. IV. 17. VII. 17. XI. 16. XIV. 33. 36.

¶ πῶς ἐπικαλούμενοι) *invocantibus*, ita ut ad illum se in adorando vertant, & ex eo sese appellent. conf. v. 10, de auctoritate nominis Christi.

¶ αὐτῶν, *illorum*) prope Corinthum.

¶ ἡμῶν, *nostro*) ubi Paulus & Sosthenes versabantur.

5 λόγων-γνώσει, *verbo-cognitione*) *Cognitionem* sequitur *verbum*, in re: & ex hoc cognoscitur illa. Ostendit, tales debere esse Corinthios, quibus non necesse sit scribi. Mirabantur autem illi charismata: ergo mentione charismatum animos eorum sibi conciliat, & viam munit ad elenchum.

6 καθὼς, *sicut*) Corinthiis nil deesse, declarat ex eo, quod testimonium Christi in eis confirmatum sit. Particula demonstrans.

¶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Christi*) Christus non modo objectum est hujus testimonii, sed etiam auctor. Act. XVIII. 8 not.

¶ ἐβεβαίωθη, *confirmatum est*) per se & per concomitantia charismata & miracula. c. XII. 3. 2 Cor. I. 21 f. Gal. III. 2. 5. Eph. IV. 7 f. Ebr. II. 4.

7 ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑπερεϊδοῦναι, *ita ut non egeritis*) Hoc pendet a *dixites facti estis*, antitheto.

¶ ἀπεκδεχομένους, *expectantes*) Character christiani veri vel falsi, revelationem Christi vel expectare vel horrere.

8 ὅς, *qui*) *Deus*, v. 4. coll. v. 9.

¶ ἕως τέλους, *usque in finem*) Antitheton ad *initium*, *quae data est*. v. 4. Hic *finis* mox describitur hoc versu, coll. c. XV. 24.

¶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, *in die*) Constr. cum *inculpatos*. 1 Theit. V. 23. Post diem illum periculi nil. Eph. IV. 30. Phil. I. 6. Nunc sunt dies nostri, quibus operemur; dies hostium, per quos exerceamur: tum erit dies Christi & gloriae ejus in sanctis.

9 πιστός, *fidelis*) *Fidelis* dicitur *Deus*, quia

quia præstat, quæ pollicitus est, & quæ fideles sibi de Illius bonitate pollicentur.

¶ ἐκλήθητε, *vocati estis*) Vocatio pignus ceterorum beneficiorum. Rom. VIII. 30. 1 Petr. V. 10.

10 δέ, *autem*) Connexio exordii & tractationis: Habetis fidem & spem; servate etiam amorem. *Fratres*, congruit ineunti tractationi.

¶ διὰ *per*. Instar obtestationis.

¶ Ἐ κυρίε, *Domini*) Christum Paulus vult Corinthiis unum esse omnia. Ideo hoc primo capite tam sæpe Eum appellat.

¶ τὸ αὐτὸ λέγετε, *idem dicatis*) Diversa dicebant. v. 12.

¶ ἁίσματα, *schismata*) Antitheton: *κατηρησμένοι* *coagmentati*. coll. Matth. IV. 21. *Schisma*, discidium animorum. Ioh. VII. 43. IX. 16.

¶ νῶι) *mente*, intus, in credendis.

¶ γνώμη) *sententia*, prolata, in agendis. Resp. *dicatis*.

11 ἐδηλώθη, *significatum est*) Exemplum delationis bonæ, nec sine causâ celandæ. c. XI. 18.

¶ ὑπὸ τῶν χλόης, *ab iis qui sunt Chloës*) Hi homines videntur fuisse & Paulo & Corinthiis inprimis probati, & Chloë matrona, cujus filios Corinthii, cum literis, c. VII. 1. ad Paulum miserint. Miserant Stephanam, Fortunatum & Achaicum, c. XVI. 17. quorum unus alterve etiam Chloës esse potuit, ex Stephana patre. v. 16. XVI. 15.

¶ ἔριδες, *lites*) Rem suo nomine appellat.

12 λέγει, *dicit*) gloriabundus. v. 31. c. III. 21 f.

¶ παύλος, *Pauli*) Gradatio, qua Paulus se infimo loco ponit. Et Kephas, & Paulus, & Apollo, erant ministri genuini & doctores veri, quorum unum præ ce-

teris jactare majus nefas erat, quam si fidelis Corinthius aliquis se Christianum Paulinum dixisset, ut se a pseudapostolis discriminaret.

¶ κηφᾶ, *Kephæ*) Petrus non videtur fuisse Corinthi, c. IV. 6. & tamen ibi magni habitus erat. Iure id quidem: sed tamen abutebantur nonnulli; & hunc *Petrismum* (qui postea Romæ multo vehementius pullulavit) Paulus æque ac *Paulismum* detestatur. Quanto minus dicendum aut gloriandum, *Ego sum papæ*.

¶ ἐγὼ - χριστῶ, *ego - Christi*) Hi rectius loquebantur, quam ceteri; v. 2. c. III. 23. nisi eo obtentu *munus* despexerunt. c. IV. 8.

13 μεμέρισαι; *divisus est?*) Num non omnia membra sub uno jam sunt capite? cum tamen ille unus pro vobis crucifixus, in illius unius nomen baptizati sitis? Gloria Christi non est dividenda cum servis ejus; neque corporis unitas scindenda, quasi Christus desinat unus esse.

¶ μή, *num*) Sæpe *num* ponitur in interrogationis inciso secundo. c. X. 22. 2 Cor. III. 1.

¶ ἐσταυρώθη - ἐβαπτίσθητε, *crucifixus est - baptizati estis*) Crux & baptismus nos Christo asserit. Relata: redimere, se addicere.

14 ἐυχαριστῶ, *gratias ago*) Providentia Dei regnat sæpe in rebus, quarum ratio postea cognoscitur. Pia phrasis, pro vulgari illa, *gaudeo*, gravitatem rei indicans.

¶ κρίσπον καὶ γάϊον, *Crispum & Cajum*) Testes adducit. Viros amplissimos Paulus sua manu baptizavit; alios non multos: non ex ambitione, sed quia illi inter primos credere. Iusta æstimatio muneris sui non est superbia. c. XVI. 4. Baptismi administratio non tam erat apostolorum, quam diaconorum. Act. X. 48.

Neque

Neque id dignitatem baptismi imminuit.

15 ἵνα μή, ne) Paulus occurrit calumniis, quæ, quamlibet iniquæ, tamen oriri poterant; easque removet. 2 Cor. VIII. 20.

¶ ἔμὸν, meum) quasi pro me colligerem cœtum.

16 λοιπὸν, ceterum) Valde sollicitus est in commemoranda re gesta.

¶ ἔκ διδά, non novi) sine labore non occurrit memoriæ meæ.

¶ εἰ πνα, nun quem) Id est, aut nullum alium aut vix ullum baptizavi. coll. v. seq. Singulorum memoriæ relinquit, per quos sint baptizati.

17 ἀπέσειλε, misit) Quo quis mittitur, id agere debet.

¶ βαπτίζειν, baptizare) in nomine suo, nedum, meo. Operosa baptismi actio, sæpe suscepta, impedisset prædicationem: ceteroqui apostoli baptizarunt, Matth. XXVIII. 19. primos præsertim discipulos.

¶ ἐυαγγελιζέσθαι, evangelizare) Hoc, respectu antecedentium, est syncategorema; respectu consequentium, Propositio. Ipsa transeundi ratione Paulus utitur tali, cui nescio an congruerent leges eloquii Corinthiaci.

¶ σοφία λόγῳ, sapientia sermonis) Frequenter hic adhibentur nomina sapientia & potentia. Sapiens sermo penes mundum habetur, qui nil minus, quam crucem edidit: sermo autem crucis nil heterogeneum admittit.

¶ ὁ σταυρὸς ἔχριστῷ, crux Christi) v. 24. Ignoratio mysterii crucis, totius v. gr. Alcorani fundamentum est.

18 μαρῖα, stultitia) & scandalum. Vide antitheton, potentia, mox. Duo gradus salutis: Sapientia & Potentia. Apud pereuntes sublato primo gradu, tollitur secundus: apud beatos, primum secundus præsupponit,

¶ σωζομένοις, his qui salvantur) Præfens, ut in pereuntibus. qui evangelium audire cœpit, nec ut perditus nec ut salvatus habetur, sed est quasi in bivio, & nunc aut perit aut salvatur.

¶ δύναμις, potentia) & sapientia. Sic quoque c. II. 5.

19 ἀπολῶ - ἀθετήσω) Es. XXIX. 14. LXX, καὶ ἀπολῶ - κρύψω. verba intermedia eadem sunt, illorum ac Pauli.

¶ ἀπολῶ, perdam) Hinc, destruere. v. 28. II. 6.

20 πῶ σοφός; πῶ γεγραμμένος; πῶ συζητητής ἔαίων (⊕ τῆς;) Es. XXXIII. 18. LXX, πῶ εἰσι γεγραμμένοι; πῶ εἰσιν οἱ συμβαλλύοντες; πῶ εἰσιν ὁ ἀριθμῶν τῆς συσφρομένους; Hebr. דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים) Es. XXXIII. 18. LXX, πῶ εἰσι γεγραμμένοι; πῶ εἰσιν οἱ συμβαλλύοντες; πῶ εἰσιν ὁ ἀριθμῶν τῆς συσφρομένους; Hebr. דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים) Proposit prius hemistichium דבר ה' אלהים דבר ה' אלהים duas interrogationes, quarum prior declaratur hemistichio altero; posterior, versu proximo: (qualis etiam figura Es. XXV. 6.) ubi scriba? ubi pensitator? ubi scriba cum turribus? ubi pensitator, cum populo roborato, quem visus tuus non ferat? Videtur enim locutio proverbialis, cui inservire solet particula & cum in tali sermone universalitatem denotans. Deut. XXIX. 18. Penes scribas curationem aliquam turrium fuisse, colligas ex Ps. XLVIII. 13 f. pensitatorum appellatio facile convenit copiarum præfectis. Conf. Henr. Scharbau Parerg. Phil. Theol. P. IV. p. 109-139. qui multa erudite collegit nobisque ad hæc cogitanda ansam dedit. Locum Esajæ utrumque Paulus contra Iudæos producit; & alterum quidem verbis ita flexis, ut magis convenient in tempora ceteriora, & simul in gentes. v. 22. Sunt qui notari existiment tria doctorum Iudæorum genera ספרים ספרים ספרים invenias certe primum & secundum, Matth. XXIII. 34. Antitheton au-

tem triplex idque insigne est Es. cap. cit. v. 22, ubi sanctorum in Domino gloriatio exprimitur. Hoc autem dicit apostolus: Sapientes mundi non modo non probant & promovent evangelium; sed oppugnant, idque frustra.

¶ ἡ αἰών (⊕ τῆς) *hujus seculi*, quod totum est extra sphaeram verbi crucis.

¶ ἐμώσανεν, *stultam fecit*) ita ut rationem divini consilii & beneplaciti non possit mundus exputare. v. 21.

¶ τὴ σοφίαν, *sapientiam*) Antitheta: *sapientiam mundi hujus; ut sapientia Dei.*

¶ κόσμος, *mundi*) in quo Iudæi & Græci.

21 ἐν τῇ σοφίᾳ, *in sapientia*) *quam tanta Dei sapientia sit.* v. 25.

¶ ἐκ ἐγνώ, *non cognovit*) Ante prædicationem crucis, quamvis creatura creatorem prædicaret, quamvis prophetæ eloquentissimi venerant, mundus tamen Deum non cognovit, qui prophetas audire, spernere; qui non audire, hoc animo erant, ut spereturi forent.

¶ διὰ τῆς σοφίας, *per sapientiam*) scil. *prædicationis*: ut patet ex antitheto, *per stultitiam prædicationis.*

¶ εὐδόκησεν ὁ θεὸς, *placitum est Deo*, ex gratia erga nos. Plane videtur Paulus verba Domini imitatus, Luc. X. 21.

¶ διὰ τῆς μωρίας, *per stultitiam*) Deus cum homine perverso agit per contraria, ut homo se abneget ac Deo gloriam reddat, *per fidem crucis.*

¶ κηρύγματ (⊕), *prædicationis*) quippe de cruce.

22 αἰτῶσι, *petunt*) ab apostolis, ut olim a Christo.

¶ σοφίαν, *sapientiam*) Christum philosophum sublimem, per demonstrationes procedentem.

23 ἡμεῖς, *nos*) Paulus, Apollo.

¶ κηρύσσειν, *prædicantibus*) *methodo potius historica, quam philosophica.*

¶ χριστὸν ἐσαυραμένον, *Christum crucifixum*) *line articulo.* Crucis mentio non additur v. seq. Sermo incipit a cruce, c. II. 2. qui sic accipiunt, iis totus Christus ejusque gloria innotescit: qui non accipiunt, toto excidunt. Act. XXV. 19. XVII. 32.

¶ σκάνδαλον, *scandalum*) *Vt stultitia & sapientia, sic scandalum & signum opponuntur.* nam *signum* est opus omnipotentiae, alliciens, ut sæpe synonyma sunt *signum & potentia.* *Scandalum* autem, proprie in decipula dictum, res valde debilis. Vsque adeo crucem Christi horrent Iudæi & Græci, ut cum ea vel signum & sapientiam repudient.

24 αὐτοῖς) *ipsis*, construe cum *Iudæis, Græcis.*

¶ κλητοῖς, *vocatis*) *Huc ref. vocationem,* v. 26.

¶ χριστὸν, *Christum*) cum sua cruce, morte, vita, regno.

¶ δύναμιν - σοφίαν, *potentiam - sapientiam*) *Experientia potentiae prior est; sapientiae, sequitur.*

25 ἡ θεῶν, *Dei*) in Christo.

¶ σοφώτερον - ισχυρότερον, *sapientius - validius*) v. 30.

¶ τῶν ἀνθρώπων, *hominibus*) Sermo confusus: i. e. sapientius, quam sapientia hominum; validius, quam valentia hominum: quamvis & sapientes & potentes sibi videantur, & definire velint, quid sapiens & potens sit.

26 βλέπετε) *videtis.* Indicativum innuit *enim.*

¶ τῶν κλησίων ὑμῶν, *vocationem vestram*) *statum, in quo cælestis vocatio vos offendit.* sic, *vocatio*, c. VII. 20.

¶ ἔ πολλοὶ, *non multi*) Ergo tamen nonnulli. Subaudi: *vocati sunt.* Vt cum præconibus

conibus evangelii, sic quoque cum auditoribus comparatum est. Ellipsis euphemiam habet.

¶ κατὰ σάρκα, secundum carnem) Affine, mundi, mox. *Mundus secundum carnem* judicat.

¶ ἐγγενῆς, nobiles) qui plerunque etiam sapientes & potentes sunt.

27 πᾶ) Articulus vim habet: *ca* potissimum, *que stulta sunt* &c.

¶ ἐξελέξατο, elegit) Hoc ter ponitur. electio, & vocatio, v. 26, conjuncta. Ez. XX. 5. Hæc illius indicium.

¶ τῆς σοφίας, sapientes) Masculinum, ad exprimendam speciem speciosissimam. cetera neutra, ut in opposito omnia, etiam *stulta*.

¶ καταργῶν, prouideat) Hoc bis dicitur: deinde *destrueret*. Vtroque verbo tollitur *gloriatio*, de re vel magis vel minus voluntaria.

28 πᾶ μὴ ὄντα, que non sunt) Genus, sub quo continentur *ignobilia & contenta*, nec *non stulta & infirma*. Est ergo appositio: cui toti unum illud opponitur, *que sunt*.

¶ τὰ ὄντα) que sunt quidpiam.

29 ὅπως μὴ, ut ne) Antitheton, ut. v. 31.

¶ πᾶσα σὰρξ, omnis caro) Aptæ appellatio: *caro* speciosa & tamen caduca. Es. XL. 6.

¶ ἐνώπιον, coram) Non *coram* illo, sed *in* illo gloriari possumus.

30 ἐξ αὐτοῦ, ex eo) Ex Deo estis, non jam *ἔκ κοσμου, mundi*. Rom. XI. 36. Eph. II. 8.

¶ ὑμῖν, vos) Antitheton ad multos. v. 26.

¶ ἐσὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, estis in Christo Iesu) estis Christiani &c. Antitheton: *que non sum*, & *estis*: item, *caro & Christus*.

¶ ἐγενήθη ἡμῖν, factus est nobis) Sic plus dicit, quam si diceret illud: *nos facti sumus sapientes*. &c. Factus est nobis sapientia,

&c. respectu cognitionis nostræ, & ante eam, per se, in sua cruce, morte, resurrectione. *nobis*, dativus commodi.

¶ σοφία, sapientia) cum antea essemus *stulti*. Miseriam nostram ex nobis præsupponit varietas beneficii divini in Christo.

¶ δικαιοσύνη, justitia) cum antea essemus *infirmi*. conf. Es. XLV. 24. *Iehovah, justitia nostra*, Ier. XXIII. 6. ubi coll. v. 5 de Filio sermo est: nam Pater non dicitur *justitia nostra*.

¶ ἁγιασμός, sanctificatio) cum antea essemus *ignobiles*.

¶ ἀπολυτῶσις) liberatio, ad summum usque: cum antea essemus *abjecti*, ἐξ ἐθνῶν μένοι.

31 ἵνα, ut) scil. fiat.

¶ ὁ καυχώμενος, qui gloriatur) Non est omnium gloriari.

¶ ἐν κυρίῳ, in Domino) non in se, non in carne, non in mundo.

C A P. II.

1 **Κ**ἀγὼ, (ἔ ego) Ostendit apostolus, se convenienter subseruissse consilio & electioni *Dei*.

¶ εἰ) Hoc non construitur cum ἤλθεν, sed cum sequentibus verbis.

¶ λόγος ἡ σοφίας, sermonis aut sapientie) Sapientiam sequitur sermo, rem sublimem oratio sublimis.

¶ κατὰγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον, annuntians vobis testimonium) Sancti homines non tam testantur, quam testimonium, quod Deus dat, annunciant.

¶ τὸ μαρτύριον ἔθεῖ, testimonium Dei) per se sapientissimum & potentissimum. Correlatum, *fides*, v. 5.

2 εἰ γὰρ ἔκρινά, non enim iudicavi) Quamvis alia multa scirem, tamen sic feci, ac

si nescirem. Minister evangelii si eis rebus, quibus excellit, tamen abstinet, ut Christum pure prædicet, maximum earum rerum fructum capit. Doctrina christiana non debet in gratiam quidem empæctarum & scepticorum, eorumque, qui illos mirantur, aspergi & condiri philosophematis, quati videlicet per theologiam naturalem convinci possint facilius. qui revelationem contumaciter repudiant, nulla disputatione ex lumine naturæ, quod pædagogicæ primæ duntaxat inservit, lucrifient.

¶ ἔκρηνα) Frequens Paulo ad Corinthios verbum hoc cum compositis. v. 13 fs. c. IV. 3 fs. XI. 29. 31. 32. 34.

¶ Ἰησοῦν χριστόν, *Iesum Christum*) Norat Paulus inprimis, quam parvi hoc nomen mundus faceret.

3 καὶ ἐγώ, ἔγω) Antitheton: *sermo meus*, v. 4. & *scire*, v. 2. Describit enim rem, præconem, orationem.

¶ ἀδυνεία, *infirmirate*) Hoc opponitur *robore*. Non debemus cogitare in apostolis statum animæ semper lautum & perturbationibus plane vacuum. 2 Cor. VII. 5. XI. 30. Gal. IV. 13.

¶ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ, ἔ in timore ἔ in tremore multo) Sermo adagialis, notans timorem, qui etiam in corpus ejusque gestum & motum redundat. Marc. V. 33. Eph. VI. 5. Phil. II. 12. LXX, Deut. XI. 25. Sic Es. XIX. 16. LXX, ἔσονται ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ. Alia omnia mundus miratur.

¶ ἐγγερόμη) *esse capi*, *apud vos*, erga vos.

4 λόγῳ, *sermo*) privatus.

¶ κήρυγμα, *prædicatio*) publica.

¶ πειθοῖς ; Verbum valde proprium. Antitheton, *demonstratione*. Locum hunc citat Didymus l. 2 de Spir. S. ubi Hieronymus vertit *persuasionibus*, ut sit appositio,

πειθοῖς λόγοις. a πειθῶ, cui affine πειθή. Hesychius, πειθή, πεισμονή, πίσις.

¶ σοφίας, *sapientie*) Cujus sapientiæ sermones & argumenta removeantur, declarat v. seqq.

5 σοφία, *sapientia*) & virtute.

¶ δυνάμει, *virtute*) & sapientia.

6 σοφίαν δὲ λαλοῦμεν, *sapientiam vero loquimur*) Redit, quasi post parenthesis, ad ea, quæ c. I. 23-25 attigerat. *loquimur* habet epanalepsin verbi *prædicamus*: sed *loquimur* est quiddam occultum; coll. v. 7. 13. *prædicamus*, publicum. nam *sapientia* hic denotat non omnem doctrinam Christianam, sed capita ejus sublimia & arcana. Est etiam antitheton temporis præteriti, v. 1 seqq. & præteritis, h. l.

¶ ἐν τοῖς τελείοις) *penes perfectos*, Corinthi aut alibi. Constr. cum *loquimur*. Cognitio Dei & Christi est summa cognitio. Conf. ἐν, c. XIV. 11. Phil. I. 30. *Perfectis* opponuntur non solum mundani & animales, usque ad finem capitis; sed etiam *carnales* & *infantes*. cap. III. init. Hebr. V. 14. 13.

¶ ἢ - ἢ δὲ, *non-neque*) *Seculo* opponitur *Deus*, v. 7. *principibus mundi*, apostoli. v. 8 f.

¶ ἀρχόντων, *principum*) c. I. 20. Lato vocabulo Paulus utitur, quo & Iudæorum & Græcorum proceres complectitur.

¶ ἢ καταργημένοι, *qui destruuntur*) c. I. 28. Hoc epitheton pertinet ad principes mundi, & ad mundum ipsum: ex quo constat, sapientiam mundi non esse veram, quia non affert immortalitatem.

¶ ἐν μυστηρίῳ, ἢ ἀποκεκρυμμένην, *in mysterio, occultam*) Est occulta, antequam expromitur: & quum expromitur, tamen occulta manet multis, imperfectis.

¶ παρώρισεν, *præsinivit*) Alludit ad *paravit*. v. 9.

¶ παρῶ,

¶ *πρὸς*, ante) Adeo non destruitur. v. 6. Sapiencia hæc mundanam antiquitate longissime antecedit.

¶ *αἰώνων*, secula) Plurale. Oppositum, seculi huius. v. 6.

¶ *eis*, in) ut illa sit gloria nostra, conf. v. seq. & gloriatio. c. I. 31.

¶ *δόξαν*) gloriam, ex Domino gloria; v. 8. olim revelandam, tum quum principes mundi destruentur. Antitheton ad *mysterium*.

8 ἢν, quam) Ref. ad sapientiam.

¶ *ἔδεις τῶν ἀρχόντων* - *ἐγνώκεν*, nullus principum - cognovit) nullus, fere nullus; immo plane nullus, qua princeps. Antitheton huius prædicati est in *sed*; v. 9. subjecti, in *autem*, v. 10.

¶ *τὸ κύριον*, Dominum) qui omnes principes vincit.

¶ *ἐσαύρωσαν*) *ενικε*, servorum supplicium. Eo Dominum gloriae assecerunt.

9 ἀλλὰ, sed) scil. factum est. conf. Rom. XV. 3, 21. & I Cor. I. 31.

¶ *καθώς*, sicut) Ostendit, principes mundi non cognosse sapientiam.

¶ *ἀ ὀφθαλμοῖς*) Es. LXIV. 3. LXX, ἀπὸ τῶν αἰῶν ἐκ ἡκίσταμεν, ἔδε οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεὸν πλὴν σε, καὶ τὰ ἔργα σε, ἀπειθεῖς πῶς ὑπομενεῖσιν ἔλεος.

¶ *ἀ*, quæ) quæ oculus non vidit - sunt ea, quæ paravit Deus.

¶ *ὀφθαλμοῖς*, ἔς. oculus, auris) hominis.

¶ *ἐκ ἀνίβη*) non ascenderunt: i. e. in mentem non venerunt.

¶ *ἠπίμασεν*, paravit) Hebr. *פּוּרָא* faciet. Quæ Esajæ tempore futura erant, Pauli tempore facta erant. Hinc etiam ille, *expectantibus*; hic, *amantibus*. conf. *donata*, v. 12. per gratiam N. T. cujus fructus consummantur in æternitate.

10 ἡμῖν) nobis, apostolis.

¶ *ἀπεκαλύψε*, revelavit) Antitheton: *occultatam*. Conf. Es. XLV. 19. 15. Ps. LI. 8. iterumque Luc. X. 21.

¶ *πάντα*, omnia) v. 9.

¶ *τὰ βάθη*, profunda) maxime occulta: Ps. XCII. 6. non modo ea, quæ fideles scrutantur. v. 9 & 12, utrinque in fine. Profunda Dei, etiam naturæ divinæ, non modo regni ejus.

11 τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ ἑαυτοῦ; quis enim novit hominum ea quæ sunt hominis? *Ἀνθρώπων* omittit *Al.* isque solus: & tamen id dispunctum cupit Artemon. Part. I. cap. 47. Magnopere vero hoc polyptoton, *hominum, hominis, hominis*, ad institutum apostoli pertinet. notat enim similitudinem naturæ, quæ videatur noticiam dare mutuam sensuum humanorum, nec tamen dat: quanto minus quisquam sine Spiritu Dei Deum nosset?

¶ *τὰ ἑαυτοῦ*) *humana*, interna.

¶ *τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ*, spiritus hominis) Articulatim *τὸ* plane denotat spiritum hominis proprium, non aliunde immigrantem.

¶ *τὸ ἐν αὐτῷ*, qui est in eo) Criterium veri, natura conscientia.

¶ *ἔδεις*) *negotio*, omnium extra Deum. Hominem ne homo quidem alter cognoscit: Deus est unus, sibi uni notus.

¶ *τὸ πνεῦμα*, spiritus) A Spiritu Dei non potest se jungi deitas; sicut nec ab hominis spiritu humanitas.

12 τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ, spiritum mundi) Eph. II. 2.

¶ *ἐλάβομεν*) Spiritus mundi non sumitur, sed in eo semper sunt, qui de mundo sunt. Spiritum Dei accepimus.

¶ *ἐκ*, ex) Antitheton, in. v. 11.

13 καὶ, etiam) Sic jungitur *sciamus* & *loquimur*.

¶ *διδακτῆς, doctis*) doctrina & institutio constantibus.

¶ *ἀλλ' ἐν, sed in*) Oppositio immediata: neque dixeris, apostolos naturalem duntaxat, inde ab arte, hinc a spiritu remotam, sermonis facultatem contulisse.

¶ *πνευματικῶς πνευματικᾶ, spiritualibus spiritualia*) hominibus spiritualibus (v. 6. 15.) res & sermones spirituales convenienter interpretamur, ita ut velint & possint accipere. *συγκρίω, σύγκριμα, σύγκρισις*, LXX frequentant v. gr. de interpretatione somniorum. Gen. XL & XLI. Dan. capp. II. IV. V. VII.

14 *ψυχικός, animalis*) qualiscunque, quantuscunque homo est citra Spiritum Dei. Bene Ephraim Syrus: *τῆς κατὰ φύσιν ἀνθρώπου ὁ ἀπόστολος ψυχικός ἐκάλεσε τῆς δὲ πνεύματος φύσιν, σαρκικός ὁ δὲ πνευματικός ἐστίν, ὁ κατὰ τὴν φύσιν εἰς τὸ πνεῦμα μεταρροζόμενος*. f. 92. *caro & sanguis*, Matth. XVI. 17 not.

¶ *οὐ δέχεται, non capit*) quamvis oblata sint, tamen *non vult* admittere. conf. *δέξαθε, suscipite*, Iac. I. 21. Hic mox respondet illud, *non potest*. Conf. Rom. VIII. 7. Vtrique additur ætiologia, *per enim & quia*.

¶ *τὰ τῶν πνεύματων, ea que sunt Spiritus*) Sic, *ea que sunt Dei*. v. 11.

¶ *μωρία stultitia*) Ille autem sapientiam quærit. c. I. 22.

¶ *οὐ δύναται, non potest*) non habet spiritum & potentiam.

¶ *γινῶναι, cognoscere*) *ea que sunt Spiritus Dei*.

¶ *πνευματικῶς*) non nisi *spiritualiter*.

15 ὁ) Pulcre additur hîc articulus: *ψυχικός* sine articulo.

¶ *πάντα, omnia*) Neutrum plurale, uti v. 9-14. *Omnia* omnium, adeoque etiam

omnes. Neutro comprehenditur masculinum, uti Matth. XI. 27.

¶ *αὐτός) ipse*.

¶ *ὡς ἑβραίων, a nullo) animali*.

16 *τίς, quis*) Nemo, qui merus homo sit. conf. Ier. XXIII. 18. Es. XL. 13. LXX, *τίς ἐγνώσεν κυρίαν - ὅς συμβιβάζσει αὐτόν;*

¶ *ὅς, qui*) Non est hoc interrogativum, sed relativum, quo vis interrogandi, quæ est in *quis*, propagatur. valet, *adeoque*.

¶ *τὴν χριστῶν, mentem Christi*) Spiritus Patris idem est Filii Spiritus.

¶ *ἔχομεν, habemus*) Id & plus & minus est, quam *cognoscere*. qui habet *mentem Christi*, omnia *dijudicat*, a nemine *dijudicatur*.

C A P. III.

I **K** αὶ ἐγὼ, & ego) Locutus est c. II. de ingressu suo; nunc de progressu.

¶ *ὡς σαρκικός, ut carnalibus*) Id lenius, quam *animalibus*, accedente præsertim mitigatione, *ut parvulus in Christo*, de gradu statim subsecuto.

2 *γάλα, lac*) Ita loquitur, ut Corinthios redigat ad humilitatem.

¶ *ἔ, non*) Subaudi verbum *cibavi*, aut aliud affine *τῶ ποτὸν dedi*. Doctoris non est docere, quæ ipse scit, sed quæ auditoribus congruunt. Scriptura est perfecta: nam v. gr. Corinthiis *lac* propinatur; Hebræis, *cibus solidus*.

3 *ὅπῃ) ubi*.

¶ *ζῆλος, zelus*) in affectu.

¶ *ἔρις, jurgium*) in sermone.

¶ *δίσσασθαι, dissidia*) in actione. Cre-scit oratio. *lites* dixerat c. I. 11. nunc verba multiplicat. sic verbo *gloriarî* utitur c. III. 21. deinde graviore, *injlari*, c. IV. 6.

¶ *κατὰ ἄνθρωπον, secundum hominem*)

non

non secundum Deum : humano more.

4 οὐχὶ, *nonne*) Nam Spiritus non fert studium partium humanarum.

5 τίς, *quis*) Redit ad institutum.

¶ δίακονοι, *ministri*) Humile verbum, eoque aptum.

¶ δι' αὐν) *per quos, non in quos.* Recte Pelagius ad h. l. *Si nos nihil sumus, quos ministros ipse constituit, quanto magis illi, qui in carnalibus gloriantur?*

¶ ἐκάστῳ, *unicuique*) i. e. *unusquisque, ut illi.*

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Correlatum, δίακονοι *ministri.*

¶ ἔδωκεν, *dedit*) *varie. v. seq.*

6 ἐφυψα - ἐποψεν, *plantavi - rigavit*) Act. XVIII. 1. XIX. 1. Eadem mente postea *fundamentum & ea quae superjrununtur; genitorem & paedagogos* dicit.

¶ ἤρξαεν, *incrementum dedit*) v. 10. *init.* Act. XVIII. 27 fin.

7 ὁ φυψων ὁ ποτίζων) *plantans, rigans, qua talis: sive plantatio, rigatio ipsa.*

¶ ὁ αὐξάνων, *qui incrementum dat*) *scil. ἔστιν, est, πὶ quiddam, atque adeo, quia solus, omnia. Sine hoc incremento granum a primo sationis momento esset inslar lapilli: ex incremento, protinus fides germinat. v. 5.*

8 ἐν) *unum; neuter aequè quiddam est. Utin cœlo stella alte supra stellam eminet; idiota autem altitudinis differentias non capit: sic Paulus apostolus longe supra Apollo eminebat; sed Corinthiū id non intelligebant. neque ea de re admodum eos docet hoc loco Paulus: modo Christi eminentiam asserat.*

¶ ἰδιον - ἰδιον, *proprium-proprium* Congruens iteratio. Antitheton ad *unum.*

¶ μισθόν, *mercedem*) *quidam salute ulterius. v. 14 f. Oeconomus fidelis accipiet laudem; operarius solers, mercedem.*

¶ κόπον, *laborem*) *non modo secundum opus.*

9 θεῶν, *Dei*) Hoc mox gravem habet anaphoram, & cum emphasi ponitur initio, ter: uti v. 10 *gratia*, & v. 11 *fundamentum.*

¶ συνεργοί, *cooperarii*) *Sumus operarii Dei, & cooperarii invicem.*

¶ γεώργιον, *agricultura*) *Summa antecedentium. γεώργιον, verbum late patens, agrum, hortum, vineam complectens.*

¶ οἰκοδομή, *edificatio*) *Summa sequentium.*

10 χάριν, *gratiam*) *Προθεσπείαν adhibet, ne arroganter videatur se sapientem dicere.*

¶ δοθεῖσαν, *datam*) *Erat ergo in Paulo habituale quiddam.*

¶ σοφός) *peritus.* Tales facit cognitio Iesu Christi.

¶ θεμέλιον, *fundamentum*) *Fundamentum est prima institutio.*

¶ ἄλλος) *alius, quisquis est. Eleganter abstinet nomine proprio. Antecessor non videt successorem: & Paulus consulit dignitati Apollo. sic mox, unusquisque. nam erant etiam alii. c. IV. 15.*

¶ βλέπέτω, *videat*) *Ego, inquit Paulus, feci quod meum est: viderint, qui sequuntur.*

¶ πῶς) *quomodo, quam sapienter, quam affabre.*

11 γὰρ, *enim*) *Causa, cur tam deliberate dicat, superjrunit.*

¶ οὐδεὶς, *nemo*) *ne Apollo quidem.*

¶ θέσαι, *ponere*) *Corinthi & ubique Christus innotuit.*

¶ ἰησοῦς χριστός, *Iesus Christus*) *Convenienter hic utrumque nomen ponitur.*

12 εἰ, *num. conf. quale, v. 13.*

¶ χρυσόν, *aurum*) *Tria genera enumerat, quæ ignem ferunt: totidem, quæ com-*

burantur. Illa denotant homines vere fideles; hæc, hypocritas: & concreto includitur abstractum, ut connotentur doctrinæ veræ & solidæ, vel falsæ & subleptæ; utrinque vel majoris vel minoris momenti. Etiam mica auri, aurum est: etiam stipula levissima, ignem pascit.

¶ λίθους πικίους, *lapides pretiosos*) Hoc non gemmas pusillas dicit, sed lapides nobiles, ut *marmor* &c.

¶ ξύλα, *ligna*) In mundo multa recte ædificantur ex ligno; sed non in ædificatione Dei, conf. Ap. XXI. 18 f.

¶ καλάμην) *stramen*.

13 ἔργον) *opus*, quod quivis extruxit.

¶ ἡ ἡμέρα, *dies*) Domini. Sic Hebr. X. 25. conf. mox cap. IV. 3. 5. ubi ex intervallo, ut solet, clarius loquitur. Non excluduntur plane dies citiores, qui ignem representant, in adversis, in morte.

¶ δηλώσει, *declarabit*) omnibus.

¶ ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτειται) *in igne revelatur* sc. Dominus, cujus dies ille est: vel, opus. 2 Theff. I. 7. 8. *revelatur*, præfens, quia certum est & propinquum. Ap. XXII. 20.

¶ τὸ πῦρ, *ignis*) Metaphora, ut in toto hoc sermone. Significatur ignis diei novissimi & iudicii divini, ut patet ex subsequente sermone proprio. c. IV. 5. 2 Cor. V. 10. cui in die illo respondebit ignis visibilis.

¶ δοκιμάσει) *probabit*: non *purgabit*. Hic locus *ignem purgatorium* non modo non fovet, sed plane extinguit: nam in novissimo demum die *ignis* probabit opus cujusque. ergo ignis purgatorius non præcedit. Neque ipso illo die *purgabitur* opus; sed, quale in utramvis partem *antea* fuerit, probabitur, quum vel manebit vel comburetur.

14 ἄπν) *stipulus*) Hinc Paulus ex fractum constantia sibi gloriam polliceri solet. 2 Cor. I. 14. Phil. II. 16. 1 Theff. II. 19.

15 ζημιωθήσεται, *jaeturam faciet*) mercede excidet, non salute.

¶ αὐτὸς) *ipse*.

¶ σωθήσεται, *servabitur*) quia fundamentum hoc non deserit. v. 12.

¶ ὡς, *ut*) Particula declarans & limitans: *ut* qui per ignem debuerit ire.

¶ δια, *per*) Sic *δια, per*, Rom. II. 27. *non citra ignem*. v. 13. Ut mercator naufragus, amissa merce & lucro, servatur per undas.

16 ναὸς, *templum*) Nobilissimum genus ædificiū.

¶ ἐσε, *estis*) vos universi.

¶ τὸ πνεῦμα, *Spiritus*) Inhabitatio Spiritus sancti, & Dei, ejusdem dignationis est. Ergo eadem est Spiritus sancti dignitas, quæ Dei. c. VI. 19.

17 φθεῖρει, *perdit*) per schismata, ex mundi sapientia.

¶ φθερῆ, *perdet*) talione justissima. Multæ sunt pœnæ, quæ non fluunt ex peccato per nexum physicum.

¶ ἁγίον, *sanctum*) divinum, inviolabile.

18 δοκῆ) Frequens verbum hoc, & λογίζομαι, ad Corinthios: sed *δοκῆ* magis in priore; alterum, lenius, in posteriore. *si quis est sapiens, & talem se esse cogitat*. Sæpe enim, in hac præsertim epistola, *δοκῆ* hanc vim habet, ut res ipsa non negetur, sed hominis rem illam habentis existimatio de se ipso, vel justa vel inflata, connotetur. c. VII. 40. VIII. 2. X. 12. XI. 16. XIV. 37.

¶ σοφός, *sapiens*) Hic præscindit a sapientia mundana vel divina.

19 ὁ δρασομί) τὸς σοφός ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν) Eliphaz Iobi V. 13. LXX, ὁ καταλαμβάνων σοφός ἐν τῇ φρονήσει. Videntur apostoli verba LXX Interpretum maxime tenuisse in locis apud Helleni-

lenitas valde notis, v. gr. in Parschijoth & Haphtaroth, item in Psalmis; Hebraica autem, in locis minus usitatis, qualis est hic lobi locus. Etiam alibi Paulus Iobum spectavit. Phil. I. 19 not.

¶ ἐν, in) non solum dum se sapienter agere putant, sed ita, ut ipsa eorum sapientia sit laqueus.

20 σοφῶν, sapientum) LXX, ἀνθρώπων, hominum. Cogitationes non per se, sed sapientum addito, respondet מַחְשַׁבָּה Hebraico.

¶ ἐστὶ, sunt) homines videlicet cum suis cogitationibus. vid. Ps. cit. in Hebraicis.

21 ἐν ἀνθρώποις, in hominibus) Id pertinet ad extenuandum.

¶ πάντα, omnia) non modo omnes.

¶ ὑμῶν, vestra) Illa vestra sunt; non vos illorum. c. I. 12. 2 Cor. IV. 5.

22 παῦλος, Paulus) Paulus, quasi a se ipso alienus, in tertia persona loquitur, quomodo Corinthii de illo debebant loqui. Et se ipsum, quasi infimum, primo loco ponit.

¶ κεφαλῆς, Cephas) In Petro quoque gloriabantur: ne id quidem recte. c. I. 12 not.

¶ κόσμος, mundus) Repentinus hic a Petro ad totum mundum saltus orationem facit amplam, cum quadam quasi impatientia enumerandi cetera. Petrus & quisvis in toto mundo quamlibet excellens, vel ingenio, vel charitatis, vel munere, ecclesiastico vel politico. vestra sunt; vobis inserviunt, etiam inscianter. conf. de mundo, v. 19. c. IV. 9. VI. 2. VII. 31. Rom. IV. 13. Gal. IV. 3.

¶ εἴτε ζῶν, εἴτε θάνατος, sive vita, sive mors) adeoque vivi & mortui. Conf. Rom. XIV. 8. Phil. I. 21.

¶ ἐπὶ τῆ γῆ, praesentia) in terra.

¶ μέλλοντα, futura) in caelo.

23 ὑμεῖς δὲ χριστῶν, vos vero Christi) immediate: non interveniente Kepha.

¶ χριστῶν - θεῶν, Christi - Dei) Huc resp. c. IV. 1.

¶ χριστὸς δὲ, θεῶν, Christus vero, Dei) c. XV. 28. Luc. IX. 20.

C A P. IV.

1 Ὅτι, sic) Determinat, & ex praecedentibus repetit.

¶ λογίζεσθαι, reputet) citra gloriationem. c. III. 21.

¶ ἀνθρώπου, homo) ὡς homo quisvis, nostri similis. c. III. 21.

¶ ὑπηρέτας, ministros) Luc. I. 2.

¶ χριστῶν, Christi) in officio ejus: non, hominum.

¶ οἰκονόμος μυστηρίων θεῶν, aconomos mysteriorum Dei) Paulus ministros evangelii, ubi eos humillime describit, tamen aconomos agnoscit. vid. Tit. I. 7 not. Conf. Christi & Dei cum c. III. 23.

2 ὁ δὲ) Quod porro Deus quaerit & homines in aconomiis suis; illud est, ut aliquis fidelis reperiat. Huic paraphrasi respondet verus 3.

¶ ζητεῖται, quaeritur) per inquisitionem, cum tempus est. Correlatum, inveniat.

¶ πιστὸς, fidelis) Eo non contenti erant Corinthii.

¶ εὐρεθῆναι, inveniat) Interea quilibet vult fidelis existimari.

3 ἐμοί) mihi, pro mea parte.

¶ δὲ) autem: quamvis fidelis reperiri possim.

¶ εἰς, in) Mitigans particula. Non contemno vestrum iudicium per se; sed quando Dei iudicium cogito, tum vestrum pane ad nihilum venit.

¶ ἐλά-

¶ ἐλάχισον, *minimum*) Vnius Dei iudicium magni fieri debet.

¶ ὑφ' ὑμῶν, *a vobis*) privatim. Antitheton: *ab humano die*, publice.

¶ ἀνακρίθῶ, *dijudicet*) fidelisne sim, necne.

¶ ἀνθρωπίνης, *humano*) Hoc pertinet ad minuendum.

¶ ἡμέρας, *die*) Sic appellat in antitheto ad diem Domini. *ἡμέρα*, *dies* dicta rei agenda. Estque hic abstractum, pro concreto, coll. *vobis*: item, locutio hypothetica; nemo enim fidelium erat apostolo diem dicturus.

¶ ἀνακρίνω, *dijudico*) Non debemus enim nos *dijudicare*, sed *judicare*. ἀνάκρισις est *dijudicatio* unius, respectu aliorum; κρίσις, *judicium* simplex. Felix oblivio boni sui. Sic vehementer refutatur *dijudicatio* Corinthiorum de Paulo.

4 ὕδεν) *nil*, perfidum. conf. *fidelis*, v. 2. Sic LXX, οὐ γὰρ σύννοδα ἐμαυτῷ ἀππαρᾶξαι, Iob XXXVII. 6. Quem conscientia accusat, is tenetur se *dijudicare*.

¶ οὐκ ἐν τέτρω δεδικάωμαι) *non in hoc*, sive ipse *dijudicem*, *justificatus sum*. Iudicium enim superest. Iustificabit me Dominus. v. 5.

¶ ἀνακρίων με) *dijudicans me*, non fugientem, in suo adventu, v. 5. & justificans.

5 κρίνετε, *judicate*) Non dicit, ἀνακρίνετε, *dijudicate*. propius alludit ad iudicium, quod Dominus aget.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Iesus, cui servimus. v. 1.

¶ καὶ) *etiam*. non modo iudicabit, sed iudicium proferet.

¶ Φωτίσει) Φωτίσειν est *lucem inferre in rem*, v. gr. Φωτίσειν τὸ ὕκπε, Ex. XIV. 20. *lucem inferre in noctem*: vel, *rem proferre in*

lucem. 2 Tim. I. 10. Vtrumque tum fiet.

¶ τὰ κρυπτὰ, *abscondita*) Sane *cor* hominis, *crypta* est.

¶ Ἐσκότες, *tenebrarum*) quo nulla acies humana penetrat.

¶ Φανερώσει, *manifestabit*) ita, ut tum demum nos plane cogniturus sitis.

¶ πᾶς βέλαις, *consilia*) quis *fidelis* fuerit, vel minus.

¶ τὸ καρδιῶν, *cordium*) Vt *cor* est, ita actio est *justa* & *laudabilis*, vel *secus*.

¶ τότε, *tunc*) Eò expectate.

¶ ἔπαινον, *laus*) Mundus laudat suos principes, duces bellicos, legatos, sapientes, artifices: Deus ministros suos deinde laudabit.

¶ ἐκαστῷ) *cuius*, *laudabili*, *fideli* œconomō. vos unum duntaxat laudatis, v. gr. Paulum. Sic, *quis*, c. III. 8. De laude a Deo, vid. Matth. XXV. 21. Etiam ii, qui non sunt fideles, laudem expectant, sed *laus* eorum erit opprobrium. Itaque vocabulo *laus*, per euphemiā, connotatur etiam contrarium, ut in *probabit* &c. c. III. 13. VIII. 8. 10. Similis locus 1 Sam. XXVI. 23.

6 ταῦτα) *hec*, quæ inde a cap. I. 10 f. exstant.

¶ μεταχημάτισα, *transfiguravi*) Conf. 2 Sam. XIV. 20. Schema in eo est, quod Paulus ea, quæ Corinthios admonerunt, non solum in secunda, sed in prima potestimum persona scripsit, v. 3. 4. ut causæ *seus* moderati, quibus Paulus & Apollo movebantur, eadem Corinthios moverent, v. 16. & Corinthii de Paulo cogitarent, quomodo Paulus de sese.

¶ μάθητι, *disceretis*) Hoc verbo componit Paulus elatos Corinthios.

¶ γέγραπται, *scriptum est*) Conf. כְּתוּב 2 Chron. XXX. 5. *Scriptum*, in tota Scriptura, unde modo c. III. 19 f. citata sunt aliqua: nam præter eam, & ultra eam, sen-

fentire non oportet. Rom. XII. 3. XV. 4. Ea canon est respectu omnis sensus spiritualis: & canonem migrare non licet. 2 Cor. X. 13. In Scriptura, cujus archetypum in cœlo est, describitur communis ratio omnium fidelium, qua Dominus quemvis judicabit, & qua quisque solum Christum suspicere, quisque se ipsam censere potius debet, quam iis donis, qua alios antecellit aut se antecellere putat. (Luc. X. 20.) Congruit mox *unus, uno*. Tali modo *boni* omnes, & *mali*, (Iud. v. 4.) pridem in Scriptura notati sunt.

¶ εἷς ὑπερ ἑνός, *unus pro uno*) Definitio sectæ, ubi singuli singulos mirantur & sequuntur. Articulus ἑ addit emphasin. Vnicus minister non est solus.

¶ Φυσιῶθε) Subjunctivus, pro Φυσιῶθε, ut ζηλῶτε pro ζηλῶτε Gal. IV. 17.

¶ ἐπίρα, *alterum*) v. gr. contra Apollo. 7 πῆς) *quis?* non tu, non alius homo: sed, si modo aliquid habes eximium, Deus solus.

¶ σε, *te*) Hoc & ad Corinthium aliquem referri potest, & mutato *sehemate*, ad Paulum. σε, *te* ipsum, quantus quantus es: in antitheto ad dona, quæ accepere vel non accepere.

¶ διακρίνει, *discernit*) vel, discrimine aliquo eximie distinguit.

¶ πῶς δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; *quid vero habes, quod non accepisti?*) Sensus: *quicquid habes, non a te, sed a Deo accepisti. vel: multa sunt, quæ non accepisti; eaque ideo non habes, nec venditare potes.* Posterior sensus vim ἑ & εἶ, quod mox sequitur, expressiorem facit; & antanoelasin ostendit in *non accepisti: non accipiens.*

¶ ὡς μὴ λαβὼν, *quasi non accipiens*) quasi a te ipso habeas.

8 ἤδη) *jam*, præ nobis. Congruit mox, *sine nobis.*

¶ κεκορησμένοι, *saturati*) Gradatio: *saturati, divites, reges.* Oppositum: *esurimus* &c. v. 11 f. Varium ἦθος, incomparabilem austeritatem, & copiosum saltem, ut duæ epistolæ ad Corinthios, sic imprimis hic locus habet; ut vel Corinthiorum vel apostolorum respectu, de internis vel externis, de rebus ipsis vel de opinione inflata Corinthiorum, accipiendus sit. Revera lautus erat Corinthiorum status spiritualis; lautus etiam apostolorum. Recte sed apostolos crux foris macerans retinebat, ne sibi eo placerent: Corinthii etiam in rebus externis lauti, sibi placebant & plaudabant, haud recte. Itaque Corinthii imitabantur filios, qui illustrati parum curant humiles parentes. ex saturitate, fastidium habebant: ex opulentia, insolentiam: ex regno, superbiam.

¶ χωρὶς ἡμῶν, *sine nobis*) Ambiguum nomen & aptum. non habetis nos consortes; inde, non habuistis nos adjuutores. obliti estis nostri, sicut dicitur, πολλοὶ μαθητὰὶ κρείττορες διδασκάλων.

¶ ἐβασίλευσατε, *regnastis*) ad regnum pervenistis. Majestas Christianorum.

¶ καὶ ὑφελόν γε, *atque utinam*) i. e. non invidio vobis; modo vobis revera quam optime sit. 2 Cor. XII. 14 f.

¶ να καὶ ἡμεῖς, *ut etiam nos*) Vbi vos consummati eritis, otium & finis erit tribulationis apostolicae.

¶ συμβασιλεύσωμεν, *una regnabimus*) Modeste: *vobiscum.* conf. c. IX. 23. III. 22.

9 δοκῶ, *videtur mihi*) Sensus demissus: *clemens mimetis.* Corinthii *εδοκων* videbantur sibi præcellere.

¶ τὸς ἀποστολὰς, ἐσχάτους, *apostolos, ultimos*) ἐσχάτος, *ultimus.* v. 10 f. Opposita, uno loco posita. Etiam propheta affligebatur; sed multo magis apostoli. Et propheta poterat hostes suos tollere, v. gr.

Elias: at apostolorum erat pati & perpeti.
v. 12.

¶ ἀπέδειξεν) Latini, *mimus ostendere*, *mimus declarare*: de spectaculis.

¶ ἐπιθανάτις) προσδοκωμένους ἀποθανεῖν, vide Hefychium.

¶ τῷ κόσμῳ, *mundo*) Hic subdividitur mox in angelos & homines, articulo non repetito.

¶ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, ἔσ' *angelis* ἔσ' *hominibus*) bonis; sed magis, malis.

10 μωροὶ, *stulti*) c. I. 21.

¶ διὰ χριστὸν - ἐν χριστῷ, *propter Christum - in Christo*) Hoc in sequentibus duobus membris repetendum. Salva veritate, de uno subjecto; vel de diversis subjectis, quorum eadem est ratio; v. gr. de Paulo & Corinthiis, diversa possunt prædicari; pro diverso respectu, quem h. l. *propter* & *in* exprimit. *propter* in servos, *in* in consortes convenit.

¶ ἐνδοξοί) existimatione intensiva: at ἄτιμοι, mox, etiam existimatione simplici spoliati.

¶ ἡμῖς δέ, *nos vero*) Hic postponitur prima persona, qua v. seq. pergit.

11 γυμνητούμεν, *nudi sumus*) Summus inopiæ gradus. 2 Cor. XI. 27.

¶ κολαφιζομεθα, *colaphis cædimur*) velut servi: adeo non regnamus.

12 κοπιῶμεν) *laboramus*, quasi necessitate adacti. Id pauci faciebant Corinthii.

¶ εὐλογεῖμεν - ἀνέχομεθα - παρακαλεῖμεν, *benedicimus - toleramus - rogamus*) i. e. non reponimus convicia, persecutionem, blasphemiam; sed tantum benedicimus. nil aliud licet: id mundus spretum putat.

13 πεικαθάραται) *πείψημα*) Vtrumque vocabulum ponitur pro *purgamentis*. quo denotantur homines non solum abje-

ctissimi, sed piaculares. τῷ περικάθαρμα *δικαίε, ἀνομιῶν*. Prov. XXI. 18. π' ἀργύριον *πείψημα* ἔσ' παιδὶς ἡμῶν γένετο. Tob. V. 26. adde Ierem. XXII. 28, ubi ἡ τῶν βυζυ nonnulli verterunt: *πείψημα* Φαύλον. Hefychius: *πείψημα*, *περικατάμαγμα*, ἀντίλυτρα, ἀντίδουχα, ἢ ὑπὸ τῷ ἰχνη πάντων. *πείψημα* Eustathio est σπόγγισμά π, ideoque tenuius, quam *λύμα*, hoc mollius quam *κάθαρμα*, cuius vim τὸ περι intendit. quare Paulus dicit *περικαθάρματα* ἔσ' *κόσμος*, *πείψημα* non solum *mundi* persequentis, sed *omnium*, quamvis non persequantur nos. *mundus* nos odit; *omnes* nos contemunt.

¶ ἕως ἄρτι, *usque huc*) Epanalepsis, coll. v. 11 init.

14 ἔκ ἐντρέπων, *non pudefaciens*) Exquisita ἐπιθεοραπεία. *Pudefacere* Corinthios potuisset ipsorum ac Pauli dissimilitudo, filiorum & genitoris.

¶ νεθετῶ, *moneo*) ut pater. Eph. VI. 4.

15 παιδαγωγῆς, *pædagogos*) quamlibet evangelicos, *in Christo*, non legales. Operposita: plantare; rigare: fundamentum ponere; superædificare: gignere; educare.

¶ ἐν πολλοῖς, *non multos*) Vnusquisque reginitus pariter non habet multos patres. Non dicit Paulus: *unum patrem*; nam hoc soli Deo convenit: satis tamen declaratur *non multos* per *ego* subsequens. Non solum Apollo excluditur, successor; sed etiam comites, Silas & Timotheus. Act. XVIII. 5. Spiritualis paternitas singularem necessitudinem & affectionem conjunctam habet, præ omnia alia propinquitate.

¶ ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, *nam in Christo Iesu*) Hoc expressius, quam modo, *in Christo*, ubi de aliis, pædagogis, loquitur.

16 ὡρακαλῶ, *hortor*) Brevis hortatio

tio post longam & veram exempli sui commemorationem, valet.

¶ *μιμηταί μου, imitatores mei*) ut filii. Sentum illum, qui in nobis alicur per crucem, vos colite etiam sine cruce, fastu deposito. Imitationem sui proponit illis, quibuscum fuerat. Gal. IV. 12. Phil. III. 17.

17 *πρόθεον, Timotheum*) c. XVI. 10.

¶ *πίκνον μου, filius meus*) adeoque imitator. Paulus Timotheum fratrem appellat, 2 Cor. I. 1 not. sed hoc loco *paternus* obtinet affectus.

¶ *ἀγαπήτην, amatus*) cui libenter negotium dedi.

¶ *πίσιν, fidus*) cui negotium dare potui.

¶ *ἀναμνήσει, admonebit*) Non dicit, *docebit*. norant Corinthii: admonitu opus erat.

¶ *πᾶς ὁδός μου, vias meas*) quas tenui apud vos.

¶ *καθώς, sicut*) ut *minister*.

¶ *ἐκκλησία, ecclesia*) Singularis numerus cum emphasi.

18 *ὡς, tanquam*) Quia Timotheum mitto, putant me non venturum. Id valet δὲ autem particula.

¶ *ἐφυσιώθησαν πνεες, inflati sunt quidam*) Hoc scripsit Paulus in lumine divino: cogitationes illorum in presenti, dum hæc legerentur, nascentes retegens & convincens. Inflabantur variis de rebus, v. seq. c. V. 2. Eos, inquit, adventu meo compefcam. Vitium Corinthiis frequens, *inflatio*.

19 *ἐλεύσομαι, veniam*) Paulus ecclesias passim, de suo adventu scribens, in officio continet.

¶ *ἐάν ὁ κύριος θελήσῃ, si Dominus voluerit*) Sapienter hanc addit conditionem. Inciderunt deinde nonnulla, ne statim veniret.

¶ *γνώσομαι, cognoscam*. Verbum iudiciale. Hic & v. 21. paternam ostendit *potestatem*, homo foris adeo abjectus. v. 9 f.

¶ *οὐ τὸ λόγον, non sermonem*) grandem, inanem.

20 *οὐ γὰρ, non enim*) Axioma.

¶ *ἐν δυνάμει, in potentia*) Vim habet articuli absentia, uti Eph. IV. 21.

21 *τί θέλετε; quid vultis?*) Eligite.

¶ *ἐν ῥάβδῳ, cum virga*) paterna. Conf. Es. XI. 4.

¶ *ἢ, aut*) Hoc mallet Paulus.

C A P. V.

1 *Ὅλως, omnino*) Particulam hanc Paulus alibi nusquam, in hac autem epistola, suo convenienter animo, ter posuit. h. l. & c. VI. 7. XV. 29. atque his & omnibus aliis in locis particula *ὅλως omnino* aut ponitur in oratione negante, aut orationi neganti implicite contradicit. sic Chrys. Hom. 5 c. Anom. *Veruntamen, etsi parum differt homo ab angelo, ἐπειδὴ ὅλως ἐστὶ πρέστον, cum aliquid nihilominus interest, non scimus accurate, quid sint angeli*. Sic h. l. *ὅλως* nulla debebat in vobis audiri scortatio: at auditur *ὅλως*. Eadem particula τὸ ἀρχή ratio.

¶ *ἐν ὑμῖν, de vobis*) vestro nomine.

¶ *πορνεία, καὶ πιαύτη πορνεία, scortatio, & talis scortatio*) Gravis iteratio: quo magis commoverentur Corinthii.

¶ *οὐδὲ, neque*) Infandum flagitium, etiam apud gentes, si aliquot monstra excipias. *πεθεραπεία* commatis subsequenter, ὡσε. Ostendit apostolus, etiam gentes a tali flagitio abhorrere.

¶ *γυναικα, mulierem*) Hæc sine dubio fuit ethnica: ideo non eam red. arguit.

v. 12 f. *Pater*, ut existimare licet, obierat.

¶ ἔχειν, *habeat*) uno actu, aut ipso statu. v. 2. 3.

2 καὶ ὑμεῖς, *et vos*) Vrget.

¶ πεφυσιασμένοι, *inflati*) Vis verbi patet ex opposito, *lugere*.

¶ ἐστὶ, *estis*) adhuc.

¶ ἐπειθήσατε, *luxistis*) Ipse Paulus hæc scripsit lugens, imo flens. 2 Cor. II. 4. lugere debemus de peccatis alienis, 2 Cor. XII. 21. *penitentiam agere*, de nostris: utrumque, de peccato primo & originali.

¶ ἴνα, *ut*) Non habuistis luctum, qui vos moveret, *ut* &c.

¶ ἀρθῆ, *tolleretur*) Iam in mente habet Paulus, quod scripturus est versu 13. Mitius verbum αἴρειν h. l. quam ἐξαιρεῖν deinde.

3 ἐγὼ μὲν γὰρ, *equidem*) Antitheton inter pœnam leviolem, quæ a Corinthiis fuerat statuenda; & gravem, quæ a Paulo intentatur. inde etiam v. 2, ποιήσας, *faciens*, leniore verbo; v. 3, κατεργασάμενον, *operatum*, graviore. Postea Corinthii fecerunt, quod debebant; 2 Cor. II. 6. ideo graviore animadversione superfederi potuit.

¶ τῷ πνεύματι, *spiritu*) Col. II. 5. 2 Reg. V. 26.

¶ ἤδη κέκρικα, *jam iudicavi*) Graviter suspensa manet & vibrat oratio usque ad v. 5, ubi *operatum* reassumitur in *talem*.

¶ ὡς παρών, *ut presens*) Constr. cum *tradere*. ibid.

¶ τὸ ἔγωγε, *demonstrativum triplex*.

¶ ἔγωγε, *sic*) tam indigne, *sic*, dum frater dicebatur.

4 ἐν τῷ ὀνόματι, *in nomine*) Constr. cum *tradere*.

¶ Ἐ ἐμῷ πνεύματι, *meo spiritu*) v. 3.

¶ σὺν τῇ δυνάμει, *cum potentia*) Spiritus & potentia fere sunt synonyma. Paulus

de se loquens, *Spiritum* adhibet; de Christo, *potentiam*. conf. 2 Cor. XIII. 3. Matth. XXVIII. 20. XVIII. 20. Hypotyposis: i. e. ita, ut virtus Domini statim se exferat.

5 παραδόναι, *tradere*) Id apostoli erat, non Corinthiorum. conf. 2 Cor. XIII. 10 not. & 1 Tim. I. 20 not. Specimen summi gradus vindictæ in rep. christiana, primis illis temporibus conveniens.

¶ ὄλεθρον, *perniciem*, mortem, etiam si non subitam. Id Hebræo תוֹתֵיבֶרֶת respondet. conf. c. XI. 30.

¶ τὸ σαρκὸς, *carnis*) qua peccarat. 6 οὐ καλὸν, *non bona*) τὸ non obnititur securitati Corinthiorum.

¶ τὸ καυχῆμα, *gloriatio*) Ea per se bonum quiddam est & pulchrum. c. XV. 31. sed ubi non solícite custoditur, laborat, & ad *inflationem* accedit. v. 2.

¶ μικροζυμοί, *Iambicus senarius*. Gal. V. 9.

¶ ζύμη, *fermentum*) unum peccatum, unusque peccator.

¶ Φύραμα, *massam*) cœtum.

¶ ζυμοί, *fermentat*) reatu & exemplo latissime serpente.

7 τὸ παλαιὸν, *vetus*) ex gentilismo, & naturali corruptione.

¶ ἴνα ἡτε νέον φύραμα, *ut sitis nova massa*) universi, sublato malo.

¶ καθὼς, *sicut*) Tertium hujus versus comma pendet potius a primo, quam a secundo.

¶ ἄζυμοι, *infermentati*) singuli, ex conversione. c. VI. 11.

¶ τὸ πάσχα, *pascha*) Scripta est epistola circa Pascha. c. XVI. 8.

¶ ἡμῶν, *nostrum*) Christianorum. Pascha Iudaicum, typus paschatis Christiani & novi.

¶ ἐτόθη, *immolatum est*. Paulus loquitur in præterito. multo magis locuturus erat

erat in presenti, scopo ejus ita requirente, si sacrificium Miffaticum agnoviffet.

Hefychius: ἐτύθη, ἑσφάγη.

8 ἐορτάζωμεν, *festum agamus*) Vulgatus, *epulemur*: verbo appofito.

¶ παλαιᾶ, *veteri*) Iudaismi & Ethnicismi. Genus.

¶ κακίας καὶ πονηρίας) Species. κακία est vitium virtuti contrarium, eique pura, five τῆ ἐλιμνηνεία πονηρία est in iis, qui κακίαν obnixe retinent & defendunt, opponiturque τῆ ἀληθεία. Ammonius: πονηρός, ὁ δρασκευός κακῶ. conf. v. 13. *Sinceritas* cavet, ne cum bono malum admittat; *veritas*, ne malum pro bono admittat.

9 ἔγραψα, *scripsi*) Nova pars epistolæ, superiori congruens. coll. v. 1.

¶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ) in epistola ante hanc scripta. Eam Corinthii non satis intellexerant: ideo Paulus jam declarat. Non est dubium, quin Paulus & Petrus & ceteri apostoli multa, quæ hodie non existant, scripserint. conf. c. XVI. 3. 2 Cor. X. 10.

¶ μὴ συναναμίγνυσθαι, *non commisceri*) per conversationem. v. 11 fin.

¶ πόρνοις, *scortatoribus*) πόρνον, alias, scortum masculinum; sed h. l. dicitur de omni eo, qui scortatur. Subaudi hinc quoque ex v. 11, *aut avaris* &c.

10 καὶ) idque.

¶ ὄν πάντῃ, *non plane*) Rom. III. 9.

¶ Ἐκοσμετέτε, *mun. h. kujus*) Anticheton, *frater*, v. 11.

¶ ἀρπαξίαν, *rapacibus*) Hos potius, quam *fures* appellat: quia *furtum* non apparet. Tria flagitiorum genera commemorat, quæ sunt contra hominem ipsum, proximum, ac Deum.

¶ ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα, *alioqui deberetis*) Alii ὀφείλετε scripsere, pro ὀφείλετε: sed

presens adhibetur etiam c. VII. 14: ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκαθαρτά ἐσι. Quæ sine limitatione expressa scribuntur, non debent semper absolute accipi, si aliquid inconveniens inde consequatur. Locum habet hodie parodia: alioqui deberetis ex terra a Christianis habitata emigrare. Vitandi sunt igitur in primis, qui inter Christianos præ aliis probi haberi volunt, & tamen sunt *scortatores* &c.

¶ ὀφείλετε, *debetis*) Sic enim tolleretur omne commercium civile. c. X. 27. Quod Monachis est perfectio evangelica, id Paulo est ἀποπον & inconveniens.

¶ κόσμος, *mun. d.*) qui scætet flagitiosis.

11 ἀδελφές, *frater*) Ordinaria appellatio.

¶ ἰνομαζόμενος, *qui nominatur*) Medium.

¶ πόρνον, *scortator*) Enumerantur hic flagitia, quorum nomine alii vitandi sunt: tum cap. VI. 9 f. adduntur plura, quorum nomine sibi quisque timere debet.

¶ μηδὲ συνεδῆναι, *ne edere qui lem simul*) Non modo non *apud talem*, ut hospitem, sed *ne cum* eo quidem, apud tertium. Infimus gradus commercii, quo homines *inter se promiscue agunt*, (v. 9.) *edere simul*. Etiam apud Iudeos οὐκ excommunicatio tollebat communitatem cibi. Non edendum cum eo, qui non poterit *simul edere* cum sanctis in regno Dei. c. VI. 10.

12 f. τί γὰρ μοι καὶ τὰς ἐξω κρίνειν; ἔχθρὰς ἐσὼ ὑμεῖς κρίνετε;) Artemonius p. 212 Clerici conjecturam refert, paucisque mutatis eam sic representat: τί γὰρ μοι καὶ τοῖς ἐξω; καὶ ἰὼν εὐν τὰς ἐσὼ ὑμεῖς κρίνετε. Multiplex literarum commutatio, qua verbum maxime necessarium κρίνειν obliteratur. Si Pauli sensus fuisset, *quid mihi ex-ternis?* ἐμοὶ tulisset Græcum idioma, non μοι. Τί γὰρ μοι καὶ τὰς ἐξω κρίνειν scilicet ἐσι; *quid enim mihi etiam externos judicatio est?*

Simillimæ locutiones : *ἰατί μοι ζῆν* ; Gen. XXVII. 46. *ὄυ σοί, ὄζια, θυμιάσαι.* 2 Chron. XXVI. 18. *ὄυκ ἐστὶ γὰρ χάρις, λέγει κύριος,* πῶς ἀσεβέστω. Es. XLVIII. 22. *ὄπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι.* Act. XX. 16. *πῶθεν σοι ταῦτα εἰδέναι;* Hippolytus de antichristo, cap. XXXII. Hæc ad totam sententiam : nunc verba singulatim expendemus.

¶ *καὶ*) *etiam*. q. d. Satis negotii mihi, qui intus sunt, faceffunt.

¶ *κρίνειν*, *judicare*) Iudicat, qui non commifectur.

¶ *ὄυχι*, *nonne*) Ex eo, quod in ecclesia fieri solet, interpretari debuiffis monitum meum. v. 9. Cives iudicatis, non alienos : quanto magis ego ? Sic *iudicatis* notabit iudicium rectum. Potest autem etiam prævius isque opportunus esse aculeus in Corinthios, qui *eos qui intus erant iudicabant*, quum *sanctos* haberent a iudiciis *remotum ad victum pertinentium remotos*. c. VI. 1 f.

13 *τὰς δὲ ἕξω*, *externos vero*) Cognitio de pernicie aut salute gentium est Reservatum divinum.

¶ *κρινεῖ*) *judicabit*. Rom. II. 16. Subaudi : *ἔ hoc iudicium nos Deo submissè relinquimus*. Sic propius cohæret *ἔ* subsequens.

¶ *καὶ*, *ἔ*) Epiphonema, utrique parti hujus capituli conveniens. Particula *καὶ* cum tota sententia huc citatur ex LXX, Deut. XVII. 7. XIX 19. XXIV. 7. *καὶ*, *atque ita*. Non autem præfigitur h. l. illud, *sicut scriptum est* : idque fit vel *severitatis causa*, vel quia *ἕξαρεῖπ*, Hebr. *תעב* apud Moſen de improbo ex populo per supplicium ; apud apostolum de improbo ex ecclesia per excommunicationem tollendo ponitur.

¶ *τὸ πονηρὸν*, *improbum*) v. 2. 9.

¶ *ὄυμῶν αὐτῶν*, *vobis ipsis*) Sic LXX sæpe. Antitheton, *externos*, h. l.

CAP. VI.

1 *Τολμᾷ*, *audet*) Grandi verbo notatur læsa majestas Christianorum.

¶ *πῆς*, *aliquis*) vel unus.

¶ *κρίνεσθαι*) Medium, i. e. *κρίμα ἔχειν*. v. 7.

¶ *ἀδίκων*, *injustis*) Omnis *infidelis injustus*, plerumque etiam civiliter.

¶ *ἐπὶ τῷ ἁγίῳ*, *sub sanctis*) Christianis. Magnum jus fidelium, etiam civilia negotia inter se componendi : neque debet magistratus sese totum ingerere rebus privatis, nisi eorum, a quibus aditur. Iudæis multa indulgebant magistratus gentium : nec ab Iudæis adhuc in ea parte distincti erant Christiani.

2 *ὄυκ ὄυδαπ*, *an nescitis*) Sexies hoc uno capite hæc formula adhibetur, magna vi. Sciebant Corinthii, & se scire gaudebant ; sed contra agebant.

¶ *ὄι ἁγιοί*, *sancti*) iudicati prius ipsi.

¶ *τὸ κόσμον*, *mundum*) eos universos, qui non sunt *sancti*. Antitheton, *minimorum*. conf. c. III. 22.

¶ *κρινεῖσι*, *judicabunt*) Futurum : coll. v. 3. Ap. XX. 4. Interponitur præfens, *judicatur* : coll. Ioh. XVI. 2. Etiam civilis potestatis potiti sunt sancti sub Constantino M. id quod præludium est futurorum.

¶ *ἐν*, *in*) Conf. Act. XVII. 3. 1.

¶ *ἀνάξιοί ἐσε*, *indigni estis*) Communicationis.

3 *ἁγγέλους*, *angelos*) eos, qui non sunt *sancti* : & sic quoque homines malos. Non additur articulus. Gradatio, respectu mundi.

¶ *βιωπικὰ*, *res ad victum pertinentes*) viles, si ad angelos comparentur.

4 *τὰς ἕξθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*) *eos qui*

qui in ecclesia sunt vel tenuissimi; quosvis potius, quam ethnicos. *minimus* quisque vel maxima in rebus externis negotia capit. conf. c. I. 28. XI. 22. itaque καθίζεπi collocare est imperativus.

5 πρὸς ἐντροπὴν, *ad pudorem*) Compefcitur inflatio Corinthiaca. c. XV. 34.

¶ σοφὸς, *sapient*) Sapientiam mirabantur alias: & sapientia ad *disiudicandas res facultatem* parit.

¶ ἕδὲ εἷς, *ne unus quidem*) Vel tenuissimus fidelium optatior & sapientior iudex, quam impius.

¶ δυνήσεται) futurum: *poterit*, si adhibeatur.

¶ διακρίναι) *disceptare*, id differt ἀκρίναι, *judicare*.

¶ ἀδελφῶν, *fratrum*) Numerus singularis, pro plurali, ad facilitatem rei notandam: vult, actorem & reum inter se transigere, sine opera iudicis.

6 καὶ τῶν, *hoc*) Sic, *haec*, v. 8. Hebr. XI. 12.

7 ὅλως) Particula morata: c. V. 1. opponitur implicite τῶ μηδὲλως. ὅλως nulla iudicia habere debebatis invicem, at habetis ὅλως.

¶ ἡτῆμα, *defectus*) etiam ex parte ejus, qui iustiore causam habet, & se vincere putat. non dicit, *peccatum*: hoc tamen facile accedit. v. 8. Opposita sunt *defectus* & *laus*, perinde uti c. XI. 17 not.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Similis dativus, c. XV. 32.

¶ μᾶλλον, *potius*) Hoc, *potius*, non omnes capiunt. Multi nec laedere nec lædi student: læsionem ferre non conantur, quæ falsa est mediocritas iustitiæ.

¶ ἀδικῶθε) Medium; ut ἀποσερεῖθε.

8 ὑμῖς, *vos*) Emphasis. Antitheton ad eos, a quibus pati debebant.

¶ ἀδικεῖτε, *injuriam facitis*) auferendo.

¶ ἀποσερεῖτε, *fraudatis*) denegando, retinendo.

¶ ἀδελφῶν, *fratres*) Id auget culpam. 9 ἢ) *an*.

¶ ἄδικοι, *injusti*) v. 8.

¶ βασιλείαν θεῶ, *regnum Dei*) In hoc regno viget iustitia.

¶ οὐ κληρονομήσασιν, *non habebunt hereditatem*) quia non sunt filii Dei.

¶ μὴ πλανᾶσθε, *nolite decipi*) per vos & alios.

¶ πόρνοι - ἄρπαγες, *scortatores-rapaces*) Flagitia Corinthiaca. 2 Cor. XII. 20 f. Romana, Rom. XIII. 13. Galatica, Gal. V. 19 f. Ephesia, 1 Tim. I. 9 f. Cretica, Tit. I. 12. Id valet de actu *scortationis* & c. ac multo magis de habitu.

¶ εἰδωλόλατρον, *idololatria*) Idololatria ponitur inter *scortationem* & *adulterium*; nam hæc flagitia habebat conjuncta.

¶ μαλακί) *mollis*. Etiam manus, in summa solitudine, casta esse debet. Necessarium juventuti monitum.

11 πάντα, *haec*) Nominativus, neutro genere pro masculino: vel accusativus, ut ἴσα, Phil. II. 6.

¶ ἀλλὰ ἀπελῶσαθε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε: *sed abluti, sed sanctificati, sed iustificati estis*) Liberati estis plane a *fornicatione* & peccatis impuritatis, circa vos ipsos; *idololatriæ* & impietatis contra Deum; *injustitiæ* contra proximum: idque, quod & ad reatum & ad dominium attinet. c. V. 10.

¶ ἡγιασθήτε, *sanctificati estis*) Sanctus dicitur in respectu ad Deum.

¶ ἐδικαιώθητε, *iustificati estis*) Resp. *injusti*. v. 9. Quid emphaticos apostrophus in ἀλλ' huic verbo præ duobus præcedentibus (coll. 2 Cor VII 11.) addat, nolo perferbere, ne quis exsibilet. Expendatur antitheton, *injusti*.

¶ ἐν τῷ ὀνόματι, *in nomine*) Inderemissio peccatorum.

¶ ἐν τῷ πνεύματι, *in spiritu*) Inde nova vita.

¶ ἡμῶν, *nostri*) Ex his causis docet, nil iam ob stare, quo minus heredes esse queant regni Dei.

12 πάντα, *omnia*) Cavet apostolus, ne quis ab utatur iis, quæ mox dicit de cibis & ventre. conf. c. X. 23. *Omnia* refertur ad ea, quæ sequuntur: omnia, quæ licere possunt, mihi licent. Cap. X. 29.

¶ μοι, *mibi*) Sæpe Paulus prima persona singulari eloquitur, quæ vim habent gnomes; in hac præsertim epistola. v. 15. c. VII. 7. VIII. 13. X. 23, 29; 30. XIV. 11. *Mibi*, cogitare debebat Corinthius.

¶ συμφέροι, *conducunt*) Spectandum illud maxime, quid conducatur.

¶ ἔξειν ἐξουσιασθήσομαι) Conjugata. Qui potestate ac libertate non libere utitur, ex sua potestate exit, & in alienam, v. gr. *meretricis*, v. 15. coll. cap. VII. 4. transit. Stolidus esset viator, qui, in medio campo viam habens, semper in ripa & margine undis proximo ambularet. At sic multi vivunt, etiam in piis habitis. *Potestas* penes fidelem, non penes res, quibus utitur, esse debet. Ipsum, *non ego*, habet *potestatem*, cum attentione ad se ipsum. *Non ego!* alius audeat per me. Hoc fidelis statuit respectu sui; respectu proximi ait: *non omnia aedificant*. l. c.

¶ πῶς) *ullare*. Neutrum, ut πάντως.

13 τὰ βρώματα, *esca*) scil. ἐστὶ, *congruunt*. a cibis ad venerem non valet consequentia.

¶ καὶ ταύτην καὶ ταῦτα, ἔσ' hunc ἔσ' hanc) Demonstrativum, bis, de tempore præfenti: *hunc* præcedit: *esca* est propter ventrem.

¶ καταργήσει) *destruet*, & quidem non solum ita, uti *corpus* destruitur in morte. Ex antitheto ventris & corporis colligas,

differentiam sexuum fore etiam in statu angelis simili. Quæ destruentur, per se liberum habent usum. Col. II. 20 seqq. Marc. VII. 18. Eleganter hic & v. seq. ponitur *autem* pro *enim*, nam concessioni subjungitur *levra* denunciatio; interdicto, *læta* declaratio. τῷ *destruet* ex adverso respondet *exsuscitabit*.

¶ τὸ δεσώμα, *corpus autem*) Corpus hic non opponitur alvo, sed cibis.

¶ πορνεία, *scortationi*) Abstractum.

¶ τῷ κυρίῳ, *Domino*) Christo. Huic debetur corpus: nam corpus ipse assumpsit, nosque sanctificavit; & corporis resurrectione ei jungimur.

¶ τῷ σωματι, *corpori*) Quanta dignatio!

14 ἠγειρε - ἐξεγερῆ, *suscitavit - exsuscitabit*) Simplex verbum, convenienter, de primitiis; compositum, rarum, de massa dormientium. Vltus ex resurrectione carnis nostræ, peccatum semel in carne patrum nunquam fiet infectum.

¶ δια, *per*) Hoc Paulus maluit cum resurrectionis, quam cum destructionis mentione connectere.

¶ δυνάμεις, *potentiam*) Quis ergo dubitet? Deus est omnipotens.

15 σώματα, *corpora*) sive totum sive partes spectentur.

¶ ἄρας ὄν τὰ μέλη ἔχριστο, ποιήσω ὄρωνος μέλη;) Nonnulli codices ἄρα, πρό ἄρας. ἄρα ἐν sæpe dicit Paulus; sed talibus in locis, ubi ex prolixiori sermone conclusio subnectitur: ἄρας huic loco magis congruit, idque habent optimi testes, in his *Irenæus*, & summa in hoc participio inest ἐνέργεια, indignitatem rei quali depingens. *tollens*, ultro alienans, *membra Christi, faciam meretricis membra?* Sic sæpe παρέλκει participium φέρων, de quo egi ad Chrysof. de Sacerd. pag. 394.

ad illud, *Φέρων ἑαυτὸν καπεκρήμισε.*

¶ *ποιήσω, faciam*) Non enim simul pos-
sunt esse *meretricis membra & Christi.*

16 ὁ κολλώμενος τῇ πόρῃ, *qui adheret meretrici*) Syllepsis. i. e. *meretrix & is qui ei adheret.* nam sic proprie cohaeret praedictum, *unum corpus est*, congruitque, *bi duo.*

¶ *ἔσονται, erunt*) Hoc primario dicitur de conjugibus: applicatur autem, ob paritatem rationis, ad eos, qui sine foedere una caro fiunt. Per foedus fit mulier *mulier viri*, antequam vir ei *adheret*: & in eo potissimum est ratio, cur sint indissociabiles. alias etiam ii, qui scortantur, indissociabiles forent.

17 τῷ κυρίῳ, *Domino*) Christo. Eadem syllepsis.

¶ *ἐν πνεύμα, unus spiritus*) tam arcte, quam conjuges sunt unum corpus. Expere-
rire.

18 Φεύγετε τὴν πορνείαν, *fugite scortationem*) Severitas cum fastidio: *fugite*; nam periculum propinquum est.

¶ *πᾶν ἁμάρτημα, omne peccatum*) etiam gulositas & ebrietas: (conf. v. 13.) etiam autochiria. Gravior est abuti membris Christi, quam cibo aut vino, & ventre: & foedius, a flagitio, est corpus scortatoris, quam cadaver etiam hominis sua manu interfecti. Non dissimilis comparatio, Prov. VI. 30 seqq.

¶ *ἔκτος, extra*) Peccat quidem cum corpore & per corpus; sed non *eis in* corpus: non terminatur peccatum ejus in corpore; aeludit quidem, sed non alienat corpus.

19 ἢ, *an*) Suaviter limitatur τὸ *proprium* v. 18. Ita nostrum est corpus, ut sit templum Dei, i. e. habitaculum proprium & perpetuum.

¶ *Ἐ ἐν ὑμῖν, qui in vobis*) Hoc vim habet aetiologiae. Spiritus sanctus est in vobis: ergo estis templum ejus.

¶ *ὄν, quod, corpus, templum.*

¶ *καὶ ἔκ ἐς ἑαυτῶν, & non estis vestri*) Hoc concinne sequitur: sed tamen arctius cohaeret cum *enti estis*, & in construendo & pendet ab ὄν, *quod.*

20 ἡγοράσθητε, *enti estis*) toti estis juris alieni. *Vendere* dicitur pro *alienare; emere, sibi vindicare*: & hic quidem proprie; nam additur *pretii* mentio.

¶ *πῶς, pretio*) Hoc majorem vim sic habet, quam si epitheton esset adjectum. Sic quoque cap. VII. 23.

¶ *δοξάσατε, glorificate*) Epiphonema. Errant, qui putant, intrinsecus duntaxat vel extrinsecus duntaxat colendum esse Deum.

¶ *ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, in corpore vestro*) Rom. XII. 1. Phil. I. 20.

C A P. VII.

1 Περὶ δὲ ὧν ἐγγράψατε, *de quibus autem scripsistis*) Eleganter rem initio exprimit, generatim potius, quam speciatim. Saepè apostoli in epistolis de conjugio agunt: unus Paulus, semel, nec sua sponte, sed interrogatus, caelibatum suadet, idque lenissime.

¶ *καλὸν, bonum*) Hoc congruit cum affectu capitis praeced. Conf. infra, v. 7. 8. 26. 34 med. 35 fin. 40. *Bonum*, pulcrum, conveniens, ob libertatem & immunitatem a *debito*, de quo v. 3. & ob potestatem sui integram, v. 4. quum e diverso *taetus*, de quo v. 1, semper *pudorem* habeat comitem apud castos.

¶ *ἀνθρώπῳ, homini*) in genere, etiamsi non sit christianus. v. 7. 26.

¶ *γυναικὶς, mulierem*) & sic, mulieri, non tangi. Relatorum uno etiam in iis, quae sequuntur, involvitur alterum.

2 διὰ, *propter*) conf. *propter*, v. 5.

¶ *τὰς πορνείας, scortationes*) Corinthi
M m m m gras-

graffantes, ad quas facile illicerentur cœlibes. Plurale vagas libidines notat, eoque magis opponitur unitati conjugis.

¶ ἡ ἐαυτῆς) *suam*; ut mox, ἰδὲν, *proprrium*. Eadem variatio, Eph. VI. 22. 25. ἐαυτῆς *suam* innuit dominium maritale. Utroque verbo excluditur omnis communitas, quæ est in polygamia conf. v. 4. Porro, quæ est ratio, cur vir debeat habere mulierem, eadem est, cur debeat retinere, *propter fornicationes*. Hinc refutatur etiam *concupinatus*. nam concubina aut est uxor, aut non est. si non est, peccat: si est, manere debet. v. 10 f.

3 ὀφειλὴν, *debitum*) Id explicatur v. seq. Idem officium Græcis χάρις, poetis Φιλότητα dici, docet Gatakerus. ὀφειλομένην ἔυναι dixit paraphrasis hujus loci.

4 ἰδίῃ, *sui*) Hoc cum *potestatem non habet* elegans facit paradoxon. Ius utrinque est æquale.

5 μη αποστρέψετε) Sic LXX, Ex. XXI. 10. τὸ ἐμιλίαν αὐτῆς (πληγὴ) ἀποστρέψετε. Congruit hoc verbum cum verbo *debetur*. v. 3.

¶ εἰ μή τι ἄν, *nisi forte*) Valde lim tat. Vbi hæc conditiones adfunt, non est privatio, sed abstinencia.

¶ ἵνα χολαζήτε, *ut vacetis*) Magnam *σχολην* atque otium hîc dicit apostolus. Abstinencia prævia servit precibus. Alias etiam malas habere causas potest abstinencia.

¶ καὶ πάλιν, *et iterum*) De intervallis talibus eorumque modo vide Seldenum in uxore Hebraica.

¶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *simul*) Hoc non dicit ipsam consuetudinem, sed opponitur priori sejunctioni.

¶ περιελάλη, *tentet*) ad fornicationem. &c. v. 2.

¶ ὁ σατανᾶς, *Satanas*) qui inter exercitia virtutis sublimioris maximam quæ-

rit ansam nocendi. Non facile est tentatio sine Satana præsumenda.

¶ ἀκρασίαν, *incontinentiam*) v. 9. 6 τῆσθε) *hoc*, quod inde a v. 2 dictum est.

¶ κατὰ συγγνώμην, ἢ κατ' ἐπιταγήν) Vid. v. 25 not.

7 θέλω) *volo* equidem. v. 32. Paulus guitarat dulcedinem cœlibatus: eadem alios gaudere, cupiebat.

¶ γὰρ) *enim*, proprie. Ref. ad v. 6. ὡς καὶ ἑμαυτὸν, *sicut etiam me ipsum*) cœlibem. Videntur Corinthii exemplum Pauli imitasse. v. 8.

¶ χάρισμα, *donum*) Quod in homine naturali est naturalis habitus, id in sanctis fit *donum*.

8 λέγω δέ, *dico vero*) Conf. v. 12, ubi expressius.

¶ πῶς ἀγάμεις, *cœlibibus*) utriusque sexus. coll. v. 10 f.

¶ χήρεις, *viduis*) Viduos & viduas dicit.

¶ μείνωσιν, *maneant*) in libertate.

¶ ὡς καὶ ἐγὼ, *ut etiam ego*) Sine uxore tum fuisse Paulum, perspicuum est: conf. c. IX. 5. & quanquam hic etiam de viduis loquitur, tamen ille videtur potius fuisse cœlebs, quam viduus. conf. Act. VII. 58. & deinceps.

9 κρείσσον, *melius*) Hic comparativus positivum non tollit. v. 38.

¶ ἢ πῦρ ὄξει, *quam uri*) Vehemens verbum. Etiam continens potest habere, quicum luctetur, etiam si non uratur. Thomas Aquinas in h. l. uri, *id est, concupiscentia superari. concupiscentia enim est calor quidam noxius: qui ergo concupiscentia impugnetur, calefcit quidem, sed non uritur, nisi humorem gratiæ perdat a concupiscentia superatus.* Hæc ustio detrudit tandem in gehennam ignis.

10 ὡς ἀγγέλλω ἐκ ἐγὼ, *præcipio non ego*) Simile zeugma, vivo autem non jam ego. Gal. II. 20. Vis verbi *præcipio* affirmate nequitur cum *Dominus*.

¶ ὁ κύριος, *Dominus, Christus*, qui hac de redocurat Matth. V. 32. XIX. 4 f. vel etiam Paulo hac de re locutus est. coll. v. 12.

¶ μὴ χωρισθῆναι, *non separari*) *Separatur* pars ignobilior, mulier; *dimittit* nobilior, vir: inde conversâ ratione etiam mulier fidelis dicitur *dimittere*; & vir infidelis, *separari*. v. 13. 15.

11 ἐάν, *si*) Hoc quoque in fine hujus versus de viro accipiendum.

¶ καὶ) *etiam*, contra præceptum.

12 πῶς δὲ λοιπῶς) *ceteris vero*, in matrimonio viventibus.

¶ ἐγὼ, *ego*) Vid. v. 25 not.

¶ λέγω, *dico*) non ait, *præcipio*, uti v. 10. hoc scilicet, quod versu 12 f. 15 f. & quidem maxime versu 15 f. dicitur. nam si versus 12 - 14 seorsum spectentur, ex versu 10 fluunt.

¶ συνευδοκεῖ, *consentit*) Multi esse poterant, qui vel dubitarent, vel non abhorrent a fide.

¶ μὴ ἀφίετω, *ne dimittat*) In V. T. arctior erat hæc regula. Respici h. l. differentiam V. & N. T. colligitur ex v. 18. 15 not.

13 γυναῖκα, *mulier*) *soror*.

14 ἡγιάσαι) *sanctificatus est*, ut pars fidelis sancte uti possit, neque dimittere debeat. conf. 1 Tim. IV. 5. Verbum ponitur valde significans; quia conscientiam ubique expeditam Scriptura nobis præstare vult.

¶ ἐν τῇ γυναικί) *respectu mulieris*, cum qua libenter manet. sic ἐν, c. XIV. 11. Non additur πιστῇ, *fideli*, κατ' ἀνθρώπων. nam vir infidelis nescit, quid sit *fides*.

¶ ἐπεὶ ἄρα, *alioqui*) Nam partus sequetur conditionem parentis *infidelis*. Est

matrimonium christianum: est soboles christiana.

¶ πῶς, *liberi*) qui parente fideli & infideli nascuntur.

¶ ἀκάθαρτα, *impuri*) ut ii, qui utroque parente infideli nascuntur, quamvis non sint spurii.

¶ ἀγὰ ἐστὼ, *sancti sunt*) Ab hoc differt ἡγιασται, ut *sanctum fieri a sanctum esse*: sed sanctitas ipsa liberorum, & parentis *infidelis*, eadem est. dicit puritatem aliquam, qua non solum facit, ut proles sit legitima, non adulterina; qualem habent etiam ii, qui e matrimonio duorum infidelium nascuntur: sed propinquiorem aliquam cum ecclesia necessitudinem & apertiore janua ad fidem ipsam importat, perinde ut si ex utroque parente christiano essent. Conf. Rom. XI. 16. Exemplo est Timotheus, Act. XVI. 1. qui hanc epistolam tulit: multique tales in subole Corinthiaca esse potuerunt.

15 ὁ) ἡ ἄπιστος.

¶ χωριζέσθω, *separator*) suas sibi res habeat. frater sororve sit æquo animo: ne putet, mutandum sibi esse, quod mutare nequit.

¶ ἢ δεδέλωται) *non est mancipi*. Libertas eo justior in hac parte, quia parti fideli non multum opis paratum erat a magistratu infideli. quanquam etiam hodie ratio illa valet a libertate & pace; sed cum exceptione illa, *maneat extra conjugum*. v. 11.

¶ ἐν δὲ εἰρήνῃ, *in pace vero*) Axioma; ab internis etiam ad externa procedens. Antea fuerat *inimicitia*. Eph. II. 15.

16 τί γὰρ, *quid enim*) Ideo non debes nimis anxie laborare; sed tranquillitatem animi retinere tui. Pro modo spei, conandum.

¶ ἀνδρα, γυναῖκα, *virum, mulierem*) a te, adeoque a fide abhorrentem.

¶ *σώσεις, servabis*) Conjug conjugem, quoad potest, debet ad salutem perducere.

17 *εἰ μὴ, si non*) q. d. *si hoc non est*, sive, *ceteroqui*. A conjugibus (v. 10.) ad quemlibet externum vitæ statum digreditur.

¶ *ἐκάσῳ, unicuique*) Resolve: *unusquisque ambulato, sicut distribuit ipsi Deus*.

¶ *ἐμέρισεν, distribuit*) v. 7.

¶ *ὡς κέκληκεν, sicut vocavit*) quo quemque statu vocatio cœlestis invenit.

¶ *ὁ κύριος, Dominus*) Christus.

¶ *περιπατέω, ambulato*) Hæc conclusio, ex *jussu* & *permissu* temperata, repetitur & declaratur v. 20 & 24. Vocatio superna non abolet status externos. Quod quis citra eam fecit aut facturus fuit, in ea fieri licere, docet Paulus.

¶ *καὶ ἅτως, & sic*) Doctrina universalis: in qua etiam Corinthii possunt acquiescere.

18 *μὴ ἐπισπάσῳ, non adducat*) Complures, qui a Iudæis ad gentes defecerant, præputia sibi quodammodo, chirurgico artificio, recuperarunt. 1 Macc. I. 16. vide *Reineccium* ad h. l. Id nonnullos, qui ex Iudæis Christiani facti erant, imitatos esse, ex Pauli monito colligi potest.

19 *ἄδεν ἔστι, nihil est*) Conf. c. VIII. 8. Sic quoque, a paritate rationis, nil est *servitus, libertas; conjugium, celibatus*.

¶ *τήρησις, servatio*) Axioma insigne.

¶ *ἐντολῶν, præceptorum*) Etiam circumcisio præcepta erat: sed non in perpetuum, ut amor.

20 *ἐν τῇ κλήσει, in vocatione*) Status, in quo vocatio quemque offendit, instar vocationis est.

21 *μὴ σοι μελέτω, ne tibi curæ sit*) ne anxie quæsieris libertatem. sic, *noli quærrere*. v. 27.

¶ *μᾶλλον χρῆσαι, potius utere*) *utere, facultate libertatis assequendæ, vel potius, utere*

servitute. nam qui liber fieri posset, habet herum benignum, cui servire præstat, quam alias sequi condiciones. 1 Tim. VI. 2. conf. v. seq. initium. idcirco versu 23 non dicit, *nolite esse*, sed *nolite fieri servi bonivium*.

22 *ἀπελευθερῶ, libertus*) *ἐλευθερῶ, liber*, etiam is, qui nunquam servivit; *ἀπελευθερῶ, libertus*, qui servierat.

¶ *κυρίου, Domini*) Christi, ut mox dicitur.

¶ *ὁ ἐλευθερῶ κληθεῖς, qui liber vocatus est*) Initio versus *vocatus* ponitur ante *servus*: hic *liber* præponitur *τῷ vocatus*, emphaseos causa, ut includatur etiam is, qui ex vocatione facultatem libertatis assequendæ nanciscitur. Conf. de ordine verborum, Gal. IV. 25 not.

23 *ἡγοράσθητε, emtistis*) Deo.

¶ *μὴ γινεσθε, nolite fieri*) Status internus & externus debet congruere, quantum consequi licet, & hic illi subservire. *fieri* hic proprie dicitur ad eos, qui non sunt servi.

24 *παρὰ θεῶν, apud Deum*) Antitheton ad homines. Rom. XIV. 22. Qui Deum semper spectant, sanctam circa externa habent indifferentiam. Limitatur tamen hac ratione illud, quod v. 20 dixerat. Potest enim v. gr. ex servo fieri liber, non mutato statu apud Deum.

25 *παρθένων, virginibus*) utriusque sexus. v. seqq. sic, *virgo*, Ap. XIV. 4.

¶ *ἐκ ἐγῶ, non habeo*) Non dicit: *non habemus*. Expectabant Corinthii mandatum speciale, per revelationem, quæ Paulo obtingeret.

¶ *γνώμην δέ*) Vocabulum hic & v. 40 exquisite positum, ut mox *νομίζω*. *Aristoteles* proprietatem Græcorum vocabulorum, in Ethicis præsertim, accurate designans, sic ait: *ἡ καλεσμένη γνώμη ἢ ἐπιεικὲς ἐστὶ κρίσις ὀρθή*. iterumque, *ἡ δὲ συγγνώμη, γνώμη ἐστὶ κριτικὴ ἢ ἐπιεικὲς ὀρθή*.

ὀρθὴ δὲ ἢ ὁ ἀληθὴς. l. 6 Eth. Nic. c. XI. Copiosior ibi disputatio exstat, quae tota lecta distinctius percipietur, quid sit γνώμη καὶ συγγνώμη. Imperat ἐπιταγή· γνώμη censet, affinemque habet συγγνώμην, (quae est γνώμη ad alterius statum animumve accommodata,) ut in re facta, sic etiam in facienda. Vide v. 6 & 2 Cor. VIII. 10. 8. ubi harum utraque opponitur τῇ ἐπιταγῇ. Utraque spectat τὸ συμφέρον commodum ejus, cui consulitur: eodem versu 8. & hic, 1 Cor. VII. 35. Earum rerum, de quibus hoc capite agitur, talis est natura, ut ipsae partim sub ἐπιταγῇ, partim sub συγγνώμην & γνώμην cadant. Decorum autem erat, ut ἐπιταγῇ nomine Domini prescriberetur, γνώμη & συγγνώμη nomine apostoli. Itaque de ea re, quae sub ἐπιταγῇ cadit, Dominus expresse dederat apostolo, quae scriberet: sed de hac re, quae sub γνώμην cadit, non opus fuit dari. Namque apostoli nil scribere non θεόπνευσεν, sed interdum habuere revelationem & mandatum speciale: c. XIV. 37. 1 Thess. IV. 15. cetera deprompserunt ex habitu fidei, quae in eis ex misericordiae dominicae experientia extiterat: h. v. & ex thesauro Spiritus Dei. v. 40. Atque in his potuere pro varietate negotiorum & personarum, ut sanctus ferebat affectus, varios liberrime adhibere modos, & de suo jure decedere, se ipsos deprimere aut reprehendere, alios sibi antecere, rogare, deprecari, hortari, 2 Cor. VI. 1. VII. 8. XI. 17 not. ac jam severius agere, jam lenius. quo pacto v. gr. νομίζω mollius dicit Paulus, quam λέγω. v. 26. 12. Itaque hic quoque, citra ἐπιταγῇ, tamen ea scripsit, quae menti Domini, γνώμην duntaxat hanc dari volentis, exacte convenirent. Eodem autem tempore fideliter indicat, ex quo quidque principio scripserit; (a qua modestia quam

longe quae abiiit stilus papae?) documentumque praeber, non debere eos, qui a Dei Spiritu & verbo jam satis praesidii habent, extraordinarium quidpiam postulare.

¶ ὡς ἡλεημένον, tanquam misericordiam consecutus) Misericordia Domini fideles facit: fides verum Casuistam.

¶ ὑπὸ κυρίου, a Domino) Christo.

¶ πιστός, fidelis, fidem habens Domino: fidem praestans & Ipsi & hominibus.

26 δια τὸ ἐνεσῶσαι ἀνάγκην, propter presentem necessitatem) Fames sub Claudio, Act. XI. 28. valde diutina fuit, & gravis, in Graecia imprimis. Itaque consilium hoc Pauli, ex parte certe, accommodatum erat ad tempus.

¶ ἀνθρώπων, homini) utriusque sexus.

¶ οὕτως, sic) uti est. v. 27.

27 δεδεσμαι - λελυσαι, alligatus es - solutus es) In ipsis verbis est argumentum. Alligatus uxori, saepe retinetur, ut, cum culpa vel sine culpa, liberalitatem & alias virtutes minus laute exercere possit, quam vellet. In verbo λελυσαι, solutus es, laetet participium, & participium habet vim nominis, ut solutus denotet non solum eum, qui uxori deliit esse alligatus, sed etiam eum, qui nunquam alligatus fuit. Similis phrasia, Iob XXXIX. 5.

¶ μή, ne: bis) Id est, non cogaris quarere.

28 τῇ σαρκί, carne) Non spiritu, cui afflictio est peccatum, quod hic nullum.

¶ ἐγὼ δὲ, ego autem) Paterno affectu scribit. v. 32.

¶ Φείδομαι, parco) Magis arduum & forte est, matrimonium, quam coelibatum bene gerere.

29 τῶν δὲ Φημι, hoc vero dico) Eadem formula, c. XV. 50. ad explanandum, in summa.

¶ ἀδελφοὶ, *fratres*) Solet Paulus, de rebus præsertim externis scribens, digressiones inferere multo nobilissimas, Spiritu semper ad optima quævis vocante.

¶ ὁ καιρὸς) *tempus præsens*, vel mundi, v. 31. c. X. 11. vel singulorum, flendi, gaudendi &c.

¶ στενὸν ἀλμυρὸν) *angustum*, expeditæ libertati contrarium. v. 26.

¶ τὸ λοιπὸν, *ceterum*) Particula valde hic opportuna.

¶ ἵνα, *ut*) tempus denique est ejusmodi, ut debeant &c.

¶ γυναῖκας, *mulieres*) & sic, *liberos, amicos, patronos*. Nil debemus proprium existimare.

¶ μὴ, *non*) Sic abnegatio christiana proprie exprimitur. Ea carent, qui habent, ut qui habeant, & diu habituri sint.

¶ ὡς, *sicut*) Hoc subauditur etiam v. seqq.

30 οἱ χαίροντες, *gaudentes*) Non dicit: *videntes*. Temperate loquitur pro valle lacrymarum.

¶ ὡς μὴ κατέχοντες, *tanquam non tenentes*) Post *emere* epitaſin facit *tenere*; quemadmodum post *uti, abuti* v. seq. unde patet, tria cola præcedentia habere Ploccen. namque uti Paulus hortatur, ut *docens doceat*, & quisque, quod in bono agit, agat, Rom. XII. 7. sic in mundo *gaudentes gaudent*: at hoc idem ille prohibet.

31 οἱ χρώμενοι, *utentes*) Videtur Paulus hoc pro illo, & *vendentes*, posuisse, quia ex omni usu mundi, *venditio* per se maxime convenit peregrinatoribus. Utendum, non fruendum.

¶ ὡς μὴ καπεχρώμενοι) *tanquam non abutentes*. Compositum Græcum & Latinum non *perversitatem* usus tantum, sed *abundantiam* notat.

¶ παρῶν) *præterit*, omni momento; non modo *præteribit*.

¶ τὸ ἄγαμα ἔκαστος τέτρα, *habitus mundi hujus*) mundus ipse, ejusque *habitus*, qui est nubere, flere, gaudere, emere &c. Hebr. מַלְאכָה Ps. XXXIX. 7. LXXIII. 20. Dum homo v. gr. ab anno XX ætatis ad XL progreditur, pristinas fere necessitudines amittit, novis tenetur.

32 ἀμεριμνῶν, *sine cura*) non modo sine afflictione, v. 28. sed etiam sine cura animi distrahente.

¶ ὁ ἀγαμῶν, *caelebs*) videlicet si statu suo velit sapienter uti.

¶ ἔκαστος, *Domini*) Christi.

¶ ἀρέσει) *placitum se præstet*, per sanctimoniam corporis & spiritus.

33 πῶς ἀρέσει, *quomodo placeat*) Verbum placendi repetitur ex v. præced. & complectitur hoc versu omnia officia mariti, quæ conjux in societate vitæ omni postulare potest.

34 μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος) Id est, *divisa quoque est mulier & virgo*. Sunt, qui verbum *μεμέρισται*, particula *καὶ* etiam præposita, alia interpunctione connectant cum verbis antecedentibus: sed Paulus refert ad ea, quæ sequuntur. *Divisio* videlicet inter conjugium & cœlibatum, quorum generum utrumvis alias sibi aliasque partes vindicat, magis pertinet ad mulieres, quam ad viros. nam viri adjutorium mulier: majoremque status sui mutationem subit mulier, quam vir, matrimonium contrahendo. conf. v. 39. 40. Accedit, quod præcipue de virginibus sermo est. v. 25. Ideo verbum *μεμέρισται* huic potissimum loco aptum est: neque obstat *singularis* numerus, quominus id cum *muliere & virgine* construat. Sic 2 Reg. X. 5 in Hebr. & *MISIT præfectus domus, & præfectus civitatis, & seniores, & nutricii*. Sic infra, c. IX. 6,

ἢ ΜΟΝΟΣ ἐγὼ καὶ βαρναβας κτλ.

¶ ἵνα ἢ ἀγία, ut sit sancta) Sic placet Domino, si sit sancta, tota Ei dedita. *Sanctitas* hic plus quiddam dicit, quam verbum 14.

35 αὐτῶν) *ipsorum*.

¶ βλάβην, *laqueum*) *Laqueus*, metus peccati, ubi non est peccatum: vel etiam coacta servitus. Laqueo trahuntur invitati. conf. Prov. VII. 21. Facile pro *laqueo* habetur, quod maxime *conducit*.

¶ ἐναντιον) Antitheton ἀχρημονεῖν, v. seq.

¶ ἐνπαρέδρεν) Affine verbum, *πεσοδρεύειν*. cap. IX. 13. Exemplum, Luc. X. 39.

¶ τῷ κυρίῳ, *Domino*) Dativum regit ἐνπαρέδρεν, ut *παρέδρενα*.

¶ ἀπερισπάσως) Declaratur π' ἐνπαρέδρεν, nam opposita sunt *apta affectio* & *distrahitio*. *Sedere*, adjuvat animam devotam. Conf. Luc. X. 39. 40. Simile quiddam Paulus de vidua dicit, 1 Tim. V. 5.

36 πῖς, *aliquis*) parens.

¶ ἀχρημονεῖν) scil. εαυτόν.

¶ τὴν παρθένον αὐτῆς) *virginem, suam* filiam.

¶ νομίζει, *existimat*) Antitheton: *existimo*, v. 26.

¶ εἰάν ἢ ὑπέρακμ) si *ἀκμὴν* annorum pratermitat citra nuptias, quasi spreta a prociis.

¶ ὀφείλει, *debet*) Antitheton: *non habens necessitatem*. v. seq.

¶ οὐχ ἁμαρτάνει, *non peccat*) Suaviter exprimitur per incensam.

37 ἐσηκεν) *constituit se*, constitutum habet. Egregia hoc loco synonymia, descriptioque libertatis.

¶ μὴ ἔχων ἀνάγκην, *non habens necessitatem*) ob quam cœliatum conjugio praeferat. v. 26.

¶ ἐξουσίαν) *arbitrium*, nulla re interpellante.

¶ ἔχει, *habet*) pro *habens*. nam *non* & *autem* ad se invicem referuntur. Eadem enallage, Col. I. 6 not.

¶ περὶ, *de*) Nam saepe alia voluntas est, alia potestas.

¶ ἰδίᾳ, *propria*) Eleganter notatur libertas.

¶ κέρρικεν) *judicatum habet*.

¶ καλῶς ποιεῖ, *bene facit*) non modo non peccat. *καλῶς* *perbene*.

38 ὥστε, *igitur*) Observandum, quanto studio, quanta fide & copia Paulus huic loco immoretur.

¶ καὶ) *etiam*.

39 ἐν κυρίῳ, *in Domino*) ut Christus hic quoque sit omnia. Mixti inter se habitabant christiani & infideles: christianos ergo christianas jubet ducere.

40 μακαριώτερα, *beatior*) v. 1. 28. 34 C. Luc. XXIII. 29.

¶ δοκῶ, *videor mihi*) Corinthii *videbantur sibi* plus quam par erat, de se; & minus de Paulo. Id verbum Paulus eis *αἰετῶς* reponit.

¶ καγὼ) *ego quoque*, non minus certe, quam quis vestrum.

¶ πνεῦμα θεῶ, *spiritum DEI*) cujus consilia sunt spiritalia, divina.

C A P. VIII.

1 ¶ ἐπι-ὄδαμεν, *de-scimus*) Hoc, parenthesis, quae sequitur, conclusa, reassumitur v. 4.

¶ ὅτι) *quia*. Declaratur τὸ *scimus*.

¶ γνώσκω, *cognitionem*) Non addit articulum, non nimium concedens.

¶ ἐχομεν, *habemus*) Loquitur in prima persona; latius, in tertia, v. 7. Sic facile conciliatur τὸ *omnes* & *non in omnibus*.

¶ ἡ γινῶσις, *cognitio*) sine amore.

¶ Φυσιῶι, *influit*) quum quis sibi placet. conf. δακῆ, *videtur sibi*, v. 2.

¶ ἡ δὲ ἀγάπη, *amor vero*) *cognitione* recte utens: amor, erga Deum, v. 3. & erga proximum.

¶ οἰκοδομεῖ, *edificat*) quum quis proximo placet. *Scientia* tantum dicit, *omnia nihil licent*: amor addit, *sed non omnia edificant*.

2 ἐδέναι, *scire*) Respicitur τὸ *scimus*. v. 1. Diff. a *cognoscere*.

¶ τι) *aliquid*. Tenue quiddam concedit Paulus. confer comma subsequens.

¶ οὐπω, *nondum*) instar tironis.

¶ καθὼς, *quemadmodum*) videlicet per viam amoris, a DEO.

3 τ̄ θεῖν, *Deum*) Amorem Dei sequitur amor proximi.

¶ οὐτ̄, *hic*) *qui amat*.

¶ ἐγνώσασα) *cognitus est*. Cognitionem passivam sequitur cognitio activa. c. XIII. 12. Habetur hoc verbo egregia metaleptis: cognitus est, adeoque cognovit. Gal. IV. 9 not. Est cognitio mutua.

¶ ὑπ' αὐτῶ) ab Ipso.

4 βρώσεως) Rem versu 1 propositam determinat propius: *desurgitur* &c.

¶ ἕδεν) Prædicatum: *nihil*. cuius vim

¶ δι' αὐτῶ, *per illum*) Per illum nos venimus *eis ad Patrem*.

Schema hujus periochæ sic habet:

ex quo omnia }
per quem omnia } per creationem: & nos

7 πνῆες, *aliqui*) Antitheton *omnes*, v. 1. *Aliqui*, Iudæi, idolum abominantes; Græci, idolum reverentes. c. X. 32.

¶ ἕ εἰδώλα, *idoli*) Sic affecti sunt, quasi idolum non sit nihil; vel certe, quasi idolothytum inde sit inquinatum.

auget oppositum, *in mundo*. 177 1 Sam. XII. 21. LXX, ἕθεν. Conf. c. X. 19 not.

5 λεγομενοι, *dicti*) Deus dicitur Unus ille potentissimus: inde per homonymiam *dii dicuntur* angeli, propter naturam spirituales potentes, & homines imperio potentes.

¶ ἐν οὐρανῶ - ἐπὶ γῆς, *in caelo - super terra*) Deorum provinciae sunt apud gentes distributæ in caelo & terra cum mari: quorum tamen utrumque Dei est.

¶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοὶ, *dii multi & domini multi*) Psalm. CXXXVI. 2. 3.

6 ἡμῶν) *nobis*, credentibus.

¶ ἐξ ἑὸς τὰ πάντα, *ex quo omnia*) Ergo nobis unus Deus.

¶ τὰ πάντα, *omnia*) per creationem.

¶ ἡμεῖς, *nos*) credentes.

¶ εἰς αὐτὸν, *in eum*) Finis fidelium.

¶ καὶ εἰς, & unus) Christus, objectum cultus divini & religiosi. Apostoli etiam hanc ob causam, ut polytheismi speciem vitarent, Christum sæpius appellavere Dominum, quam Deum, ubi ad ecclesias ex gentibus scripserunt.

¶ κύριος, *Domnus*) Hæc appellatio notionem *filii Dei*, adeoque etiam *Dei* in se complectitur, cum idea Redemptoris.

¶ δι' εὐ, *per quem*) Probatur dominium Christi: *per illum* cuncta sunt ex Deo.

ad ipsum, }
per restitutionem. }
per ipsum,

¶ εἰς ἄρτι, *usque huc*) cum jam *scientiam* debebant habere.

¶ ὡς) *ut*. hinc discrimen pendet.

¶ μολυνεται, *inquinatur*) Verbum appositum, per metaphoram a carnibus.

8 βρώμα, *esca*) Indefinite positum. v. 13.

¶ ἡμᾶς,

¶ ἡμᾶς, nos) scientiam habentes, vel non habentes.

¶ ἔ παρίσησι) neque ad placendum, in iudicio, neque ad displicendum, πρὸς τὸ ὑπερεῖδαι. συνίστημι, commendo: at verbum μέσον, παρίσημι, ut patet ex Ep. Athanasii πρὸς ἀμην, ubi parodian instituit: Φυσικὴ πρὸς ἐκκρίσις ἡμᾶς ἔ παρραγήσει πρὸς τιμωρίαν. sic v. 10, ut verbum μέσον, οἰκοδομηθήσεται adhibetur. Est hoc fundamentum ἐξουσίας. coll. δε, v. seq.

¶ ὅτι - περισσεύομεν ὅτι - ὑπερέμεθα) neque - abundabimus: neque - deficiemus) quia utrinque manet gratiarum actio. Rom. XIV. 6.

9 ἡ ἐξουσία, potestas) Potestatis & libertatis vocabulum frequens in hac tractatione. c. IX. 1. 4. &c. conf. c. VI. 12.

¶ ὑμῶν, vestra) quam obnixe tucmini. v. 11.

10 εἰδωλεία) Vocabulum aptum ad deterrendum. Exstat 1 Macc. I. 50. X. 83. 3 Ezr. II. 10.

¶ ἡ οἰκοδομηθήσεται, aedificabitur) Antiphrasis: tu deberes aedificare ad bonum; sed impellis ad malum.

¶ τὰ εἰδωλόθυτα ἐθίειν, idolothyta edere) His ipsis verbis exprimitur horror infirmi, tamen edentis.

11 ἀπολαῖται, peribit) iacturam faciet fidei, &, nisi eam recuperet, salutis ipsius. Rom. XIV. 23.

¶ δι' ἐν) propter quem. Propter magis, quam pro convenit loco praesenti; ut doceamur, quid nos fratrum causa debeamus.

¶ ἀπέθανεν, mortuus est) ex amore, quem tu sic minime imitaris.

12 τύπνεις, verberantes) sicut jumentum lassum verberibus urgetur. Eleganter ait, verberantes, non, vulnerantes. nam vulnus cernitur; verbera, minus. Verberatis fratres, vel facitis, ut ipsi se feriant.

¶ εἰς χριστόν, in Christum) cui conjuncti sunt fratres. Emphasin accentūs in hoc inciso habet illud, in Christum; in priore, peccantes.

13 κρέα, carnes) Quo certius vitarem carnem idolo immolatam, toto genere carniū abstinerem.

¶ σκανδαλίσω, offenderem) Commutatur persona: modo dixit, si cibus offendit.

C A P. IX.

I Οὐκ εἰμι ἐλεύθερος; οὐκ εἰμι ἀπόστολος;) Duo haec membra trahit receptor hodie lectio. atqui Paulus primo ponit thesin, Liber sum: deinde aetiologiam, Apostolus sum: & inest ἐν δια δούϊν, hoc sensu, competit mihi libertas non solum christiana, sed etiam apostolica. Tractatio χρισμὸν habet. nam in ea prius sibi vindicat Apostolatū, mox, v. 1-3. deinde libertatem, eamque apostolicam, asserit v. 4 s. 19. Quod in adjectivo liber est, id in substantivo est ἐξουσία, potestas, v. 4. coll. c. VIII. 9.

¶ ἐχὶ - ἐώρακα; nonne-vidi?) Vide firmitudinem apostoli.

¶ τὸ ἔργον μου, opus meum) Rerum testimonium, validissimum.

2 ὑμῖν, vobis) ad quos veni: qui evangelium suscepistis. non potestis negare. ὑμῖν, quod ad vos attinet. Similes Dativi, v. 21.

¶ ἡ γὰρ σφραγίς, sigillum enim) Ex ecclesia fidelium, argumentum sumi potest pro veritate evangelii & religionis christianae.

¶ ἀποστολῆς, apostolatus) Poterat etiam aliquis, qui non erat apostolus, per evangelium adducere homines ad fidem, ut Philippus, Epaphras, alii: sed Paulus

sigillum vocationis, non cuiuscunque, sed *apostolicæ* suæ vocat Corinthios; quia signa apostoli habuit, 2 Cor. XII. 12. Rom. XV. 18 s. neque Corinthii fidem solum, sed etiam singularem charismatum abundantiam acceperunt. 1 Cor. I. 7.

3 ἢ) Anaphora cum ἡ σφραγίς.

¶ ἀπελογία, *defensio*) Plus sibi sumit pontifex Rom. volens esse ἀνυπευθιστός.

¶ πῆς με ἀνακρίνεσιν, *iis qui me dijudicant*) qui de meo apostolatu ambigunt.

4 μη ἕκ ἔχομεν, *num non habemus*) A singulari ad pluralem venit, *collegas* includens.

¶ φαγεῖν καὶ πιεῖν, *edere & bibere*) sine labore manuum.

5 ἀδελφὴν γυναῖκα, *sororem uxorem*) In casu recto hæc est propositio: *hæc soror est uxor mea*. quare sororis nomine non tollitur matrimonium.

¶ περιάγειν, *circumducere*) Sermo concisus: pro, *habere & circumducere*. non enim habebat uxorem. Non ex habendo, sed ex circumducendo, sumtus afferebatur ecclesiis.

¶ ὡς, *sicut*) Pertinet hoc etiam ad v. 4.

¶ οἱ λοιποὶ, *ceteri*) Articulus ostendit, omnes reliquos sic fecisse. Etiam de Iohanne cogitare licet.

¶ καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔ κυρις, *& fratres Domini*) Act. I. 14. Gal I. 19.

¶ καὶ κεφαλῆς, *& Cephas*) Gradatio. coll. c. III. 22 not.

6 ἔ μη ἐργάζεσθαι) *super sedendi opere manuario*.

7 πῆς, *quis*) Pulcre confertur minister evangelii cum milite, vinitore, pastore.

¶ φυτεύει, *plantat*) c. III. 6.

8 καὶ) *etiam*. Non modo non *secundum bonum*, sed ipsa lege approbante id dico.

9 οὐ Φιμάσεις βῶν ἀλοῶνται) Sic LXX, Deut. XXV. 4.

¶ ἀλοῶνται, *trituantem*) Hodie equi tritulant in nonnullis Germaniæ locis.

¶ μὴ ᾤ βοῶν, *num boves*) Id non plane negatur, boves curæ esse Deo. nam qui bovi tritुरanti os obturasset, peccasset contra legem. Sed conclusio procedit a minori ad majus. Specimen tractandi leges Mosaicæ, circa animantia latas.

10 πάντως, *omnino*) Ipsi interrogationi inseritur vocula ajendi.

¶ ὅτι) *nempe, quod*.

¶ ἐπ' ἐλπίδι) πρὸς LXX solent reddere ἐπ' ἐλπίδι. conf. Act. II. 26.

¶ ὀφείλει, *debet*) Commutatio personæ. Debitum est penes remunerantes, non penes laborantes: alias hi peccarent non accipiendo. Sic de præcepto, v. 14. Conf. *debet*, 2 Cor. XII. 11.

¶ ὁ ἀρτειῶν, *arans*) Hic quoque boum labor. Videtur adagium; quale illud: *Spes alit agricolus*.

¶ ἐλπίδι αὐτῆς, *spei suæ*) Abstractum pro concreto: *fructuum, quorum spe aravit* is, qui nunc triturat.

¶ μετέχων, *particeps fieri*) scil. *debet*. *Spei suæ particeps fieri*, periphrasis verbi *triturare*. Nempe qui arat, arat spe tritुरandi & edendi: qui triturat, potitur ea spe, quam in arando habuit, & triturat in spei edendi. ἐλπίδι & ἐλπίδι, Ploce.

¶ ἐπ' ἐλπίδι) Epanalepsis.

11 ὑμῖν, *vobis*) Non dicit, *vestra*, ut mox.

¶ μέγα, *magnum*) Conf. 2 Cor. XI. 15. 14. ubi exponitur, *mirum*.

12 ἄλλοι, *alii*) apostoli veri, v. 5. aut falsi, 2 Cor. XI. 20.

¶ ὑμῶν) *vestri*.

¶ μᾶλλον,

¶ μάλλον, potius) propter majorem laborem.

¶ τῇ ἐξουσίᾳ αὐτῇ) Vim habet iteratio: potestate ista.

¶ ἐγώ, proprie, *tego*; inde, *protego, defendo*: item, *dissimulo, dissimulanter fero & tolero*. h. l. & cap. XIII. 7. Contra, *ὄυ ζέγειν, non ferre*, in affectu vehementi, erumpente. 1 Theff. III. 1. 5.

¶ ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δώμεν, *ne impedimentum ullum offeramus*) i. e. ut quam maxime promoveamus. Expeditiones, plus operis faciunt, & minus sumtum afferunt. Hinc cœlibatus sacerdotum in papatu, & militum in republica.

13 πᾶ ἱερὰ) *rem sacram*.

¶ ἐκ τῶ ἱερῶ) *ex aede sacra*.

¶ θυσιαστηρίῳ, *altari*) Si Missa esset sacrificium, plane Paulus versu sequenti apodosin huc accommodasset.

14 ὁ κύριος) *Dominus*) Christus. Matth. X. 10.

15 ἔγραψα, *scripsi*) modo.

¶ μάλλον, potius) Constr. cum *mori*. Ratio tantæ asseverationis explicatur 2 Cor. XI. 7 seqq.

¶ τις, *aliquis*) qui victum ex evangelio vel det mihi vel dari dicitur.

16 γὰρ, *enim*) Declarat, in quo sit illa *gloriatio*.

¶ ἐυαγγελίζομαι, *evangelizem*) Id sumendum exclusive: si evangelizem, neque id faciam gratis; si nil præterea faciam.

¶ ἀνάγκη, *necessitas*) Debitio tollit gloriationem.

¶ οὐαὶ δὲ, *va vero*) *vero*, intensivum: non modo non habeo gloriationem, sed etiam *va*. Ion. I. 4. Ex. IV. 14. Jer. XX. 9.

17 ἐκὼν, *volens*) Hic ponitur pro *gratis*. unde *mercedem habeo* facit oxymoron. *mercedem* autem & *lucrum* definit v. seqq.

Sæpe Paulus de suis rebus loquens, *ἀυξήσιν & μείωσιν*, catachresi non ab similem, & abnegationi sui convenientem, solet adhibere. poterat *volens* evangelizare, & tamen mercedem accipere a Corinthiis: sed si mercedem acciperet, id sibi imputat pro prædicatione ab invito facta, sic v. seq. usus *potestatis* esse poterat *ab usum*; sed illum ipsum pro hoc sibi imputat. conf. Rom. XV. 15. 2 Cor. XI. 8 f. I. 24. II. 5. VII. 2. 3.

¶ οἰκονομίαν πεποίησα, *dispensatio mihi credita est*) Non possum me subducere, tametsi mercede illa excidam. Iterum oratio exclusiva, uti v. 16.

18 ἵνα, *ut*) Respondet interrogationi.

¶ θήσω) Futurum subjunctivi.

¶ εἰς τὸ μὴ καταχρησασθαι) *ut ne abutar*: i. e. ut me ab abusu quam longissime removeam.

19 ἐκ πάντων, *ex omnibus*) Masculinum, ut *mox, omnibus, coll. plures*. liber ex omnibus eram: i. e. nemo me habuisset sibi obnoxium.

¶ ἐδωλωσα, *servum exhibui*) *Servus* se totum ad alium accommodat.

¶ τῶν πλειονῶν, *plures*) Articulus habet vim relativam ad *omnes*, i. e. *quam plurimos eorum*.

¶ κερδήσω, *lucrarer*) Congruit hoc verbum cum consideratione *mercedis*.

20 ὡς Ἰδδαῖος, *tanquam Iudæus*) in iis rebus, quæ non sunt lege definitæ. sequitur enim, *tanquam sub lege*, quanquam etiam ii, qui Noachicas leges observarunt, homines *sub lege* inter Iudæos & ἀνόμους mediis, dici poterant.

¶ ὡς ὑπὸ νόμον) μὴ ὡν αὐτὸς ὑπὸ νόμον, subjungitur in vetustissimis monumentis. Facile omissum in aliis, νόμον recurrente.

¶ τῶν) Articulus hic non tam emphaticus,

feos, quam necessitatis causa videtur positus, sequente ὑπὸ, *sub*.

21 ἀνόμοις) Hic ponitur eo sensu, quem etymi vis præcisè parit, ut ἀνοπότακτον. Ebr. II. 8.

¶ ὡς ἀνομῶ, *tanquam sine lege*) præmittendo, quæ præmitti possunt, in ceremonialibus.

¶ μὴ ὡν ἀνομῶ, *qui non sim sine lege*) Paulus non fuit *anonus*, nedum *anti-nonus*.

¶ μὴ ἀνομῶ θεῶ, ἀλλ' ἐνομῶ χριστῶ) *χοιςς, θεῶ ἐστ.* c. III. 23. unde, qui est ἀνομῶ θεῶ, est etiam ἀνομῶ χριστῶ. qui est ἐνομῶ χριστῶ, est ἐνομῶ θεῶ. de Lege Christi, conf. Gal. VI. 2 not. Clementius ἐνομῶ dicitur, quam ὑπο νόμον.

22 τῶν ἀδυνάτων, *infirmos*) Articulus non additus ad ἰσθαίρας, nec ad ἀνίμους; additus ad ἀδυνάτους, quia de his præcipue sermo est; c. VIII. 7. & hi facile omnes lucrifunt, si recte tractentur.

¶ γέγονα, *factus sum*) Verbo sic posito oratio ab ἐγενόμην commode traducitur ad præsens ποιῶ.

23 ἵνα συγκοινωνῶς αὐτῷ γένωμαι) ὁὐν & γίνωμαι magnam habent modestiam. Ea, quæ sequuntur, referuntur ad hunc verbum, tanquam ad Propositionem.

¶ αὐτῷ, *eius*) Evangelii, & salutis: collato verbo, *servarem*.

24 οὐκ οἶδα π; *haud scitis?*) Similitudo a re Corinthiis valde nota.

¶ εἰς, *unus*) Etiam si sciremus, *unum* fore salvum; tamen operæ pretium esset, currere.

¶ ἔγω γέγραπτε, ἵνα καταλάβητε, *sic currite, ut comprehendatis*) Paulus ad finem usque capitis de se loquitur; nondum directe Corinthios cohortatur. itaque hic videtur per sermocinationem illa induci

cohortatio, qua athlothetas & pædotribas, & spectatores uti solitos docet *P. Faber* l. 2 *Agonist.* c. 32. *Chrysofomus* Homil. in illud, ἐὰν πεινῶ & *Cæsarius* quæst. 29. Nam non semel reticetur verbum *inquit, inquirunt.* c. V. 13. XV. 32. 33. Eph. VI. 2. Col. II. 21. Ps. CXXXVII. 3. Jer. II. 25. LI. 9. Itaque hic quoque sensus est: *ita, inquirunt, currite*: pertinetque comma hoc ad protasin, quæ v. seq. initio continuatur. ἔγω, *ita*, particula laudandi juxta atque hortandi. Phil. IV. 1.

¶ γέγραπτε, *currite*) Omnes incitantur; quasi singuli sint accepturi, non unus.

¶ ἵνα, *ut*) quo.

25 πᾶς, *omnis*) Multa genera erant certaminum.

¶ δε, *autem*) Ἐπίπαις. Cursus erat in levioribus; lucta, ad quam mox alluditur, in gravioribus certandi generibus.

¶ πάντα, *omnia*) subaudi κατὰ, *ad, per.*

¶ ἐγκραπέεται, *continet se*) Admirabilis erat diæta athletarum. Vide eundem *Fabrum*, eundemque *Chrysofomum* de Sacerd. l. 4. c. 2. in extremo.

¶ ἐκάνοι) *illi*, qui currunt & luctantur. Christiani spectacula reliquerunt.

¶ φθαρόν, *corruptibilem*) ex oleagine, malo, apio, picea. Non solum corona, sed etiam memoria ejus perit.

26 ἐγὼ) *ego*, pro mea parte.

¶ οὕτως) *sic*, ut dixi v. 23. conf. οὕτω, *ita*, v. 24.

¶ οὐκ ἀδήλως, *non in incertum*) Scio, quid petam, & quomodo. qui liquido currit, metam rectâ spectat & rectâ petit, omnem sarcinam abjicit, & sermones adstantium negligit, ipsoque interdum lapsu incitatur.

¶ ποικύω, *pugilem ago*) Pugilatum cursui præ ceteris certandi generibus adjicit Paulus.

¶ ὡς οὐκ αἶρα δέρων, non quasi aërem verberans) Insciamachia, quæ certamini serio præmitteretur, solebant aërem verberare. conf. aërem, c. XIV. 9.

27 ὑπωπιάζω) Eustathius: ὑπόπια φασὶ τὰς περὶ τὸς ὀφθαλμοὺς πληγὰς· ἐξ ἧν ἕκ μέρους καρνωτάτα, καὶ τὸ ὑπωπιάζειν, καὶ σώματος ὑπωπιασμός μεταφορικῶς, ὁ κατὰ σύντηξιν. Idem docet, in pede esse πρῶσκομμα, quod in capite ὑπόπιον. itaque cum ὑπωπιάζω conf. πρῶσκομμα & τύπωντες. c. VIII. 9. 12.

¶ τὸ σῶμα, corpus) Antagonista propinquus. Rom. VIII. 13. 1 Petr. II. 11.

¶ δελαγωγῶ) manum corpori, veluti mancipio, injicio, idque compeſco. conf. de servo, Sir. XXXIII. 25. ὑπωπιάζω, ut pugil: δελαγωγῶ, ut cursor. Illi verbo, hoc proponitur. illud magis actum, hoc statum notat. illud gravius, quam hoc: initio enim majore opus est austeritate, dum subigitur corpus.

¶ κηρύξας) Κήρυκες apud agonas erant.

¶ ἀδόκιμος, reprobus) indignus brabeo, corona. Vocabulum agonisticum.

CAP. X.

1 Ὅτι θέλω δεῦμας ἀγνοεῖν, nolo autē n vos ignorare) Formula pertinet ad totum locum. nam historiam norant Corinthii. conf. c. IX. 13. Particula autem transfert sermonem a singulari, c. IX. 26. ad pluralem.

¶ οἱ πατέρες ἡμῶν, patres nostri) Corinthiorum quoque. nam gentes in locum Iudæorum successerunt.

¶ πάντες, omnes) Ægypto exierant, ne uno quidem ex tanta multitudine aut per vim aut morbi causâ detento. Ps. CV. 37. Commemorantur quinque beneficia divina, v. 1-4. & totidem peccata patrum. v. 6-10.

¶ ὑπὸ τῆς νέφελῆς ἦσαι, sub nubem erant) Ex. XIII. 21 f.

¶ διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, per mare transierunt) Ex. XIV. 29.

2 καὶ πάντες εἰς τὸ μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο, & omnes in Moysen baptizati sunt) καὶ, & sic. Reassumit, quod v. præc. de nube & mari attigit; ostenditque, quorsum utrumque pertineat. baptizati sunt in nube, quatenus sub eam erant; & in mari, quatenus per id transierunt. Nec nubes eos, nec mare madescit, nedum tinxit; (quanquam ex nube illa miraculosa pluviam lapsum fuisse, ex Ps. LXVIII. 9. CV. 39. nonnulli conjiciunt:) neque baptismi appellatio apud Moysen exstat. Paulus autem percommode sic appellat, 1. quia nubes & mare sunt naturæ aqueæ: (quare etiam Paulus de columna ignis silet.) 2. nubes & mare patres oculis subduxit & reddidit, sic fere, quomodo aqua eos, qui baptizantur. 3. per nubem & per mare initiati sunt: atque initiatio ut Col. II. 11 per circumcissionem, sic h. l. per baptismum, mutua inter V. & N. T. metaphora, conf. c. V. 7. describitur. Baptizati sunt autem in Moysen, tanquam servum Dei: Ex. XIV. 31. quia ei credere cœperant, atque ut ei posthac crederent. conf. εἰς, in. Rom. IV. 20. ἐβαπτίσαντο, medium, baptismum susceperunt. Versu 1 innuitur, quid Deus eis præstiterit: versu 2, quid patres acceptarint.

¶ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, & in mari) In repetitum, indicat novum gradum.

3 καὶ πάντες, & omnes) Tres superiores articuli spectant baptismum: hic & subsequens, S. Cœnam. Si plura essent N. T. sacramenta, ceteris quoque simile quiddam posuisset Paulus.

¶ τὸ αὐτὸ) eundem, respectu Patrum cadentium vel non cadentium; non respectu illorum ac nostri, nam in N. T. non

est manna Mosaicum. conf. *ex uno*, v. 17.

¶ βρώμα, *cibum*) Ex. XVI. 14.

¶ πνευματικόν, *spiritualem*) Manna, spiritualis cibus erat, non per se, Ioh. VI. 32. nec solum ratione præfigurationis: sed quia Israëlitis una cum cibo corporis alimentum animarum *ex Christo* datum est, manna externo longe nobilior. conf. v. seq. Atque ab hac parte potiori fit denominatio. conf. Ps. LXXVIII. 24. 25. Et erat cibus spiritualis non solum credentibus, sed etiam, ex parte Dei, ceteris.

4 πόμα, *potum*) Respicitur potius Ex. XVII. 6. quam Num. XX. 8, ubi etiam pecudis mentio.

¶ γὰρ, *enim*) Qualis Petra, talis aqua.

¶ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθήσης πέτρας, *ex spirituali sequente petra*) Non additur articulus τῆς. Populus non norat, quæ esset petra. idcirco Paulus postliminio addit: *petra vero erat Christus*. Hæc petra spiritualis dicitur *sequens*: non quo sequeretur populum, nam præibat potius; sed quia, quamvis jam tum vere præfens erat, v. 9. tamen postero tempore demum innotuit. conf. de verbo ἀκολουθεῖν, *sequi*: 1 Tim. V. 24. de ordine rerum naturalium & spiritualium, 1 Cor. XV. 46.

5 ἀλλ', *sed*) et si tot habuere signa præsentia divinæ.

¶ ἢ ἐν πῖσι πλείοσιν αὐτῶν, *non in pluribus eorum*) Observandus non particulæ situs. Ratio conjiceret, utique ἐν πῖσι πλείοσιν, *in pluribus, beneplacitum habere Deum*. id negat apostolus. Notat non solum eos, qui mox speciatim describuntur, sed multos simul alios.

¶ ὁ θεός, *Deus*) cujus iudicium unius valet.

¶ κατεστώθησαν, *prostrati sunt*) magnis cumulis, magna vi. Hoc verbum posuere LXX, Num. XIV. 16.

¶ γὰρ, *enim*) Eventus docuit, non placuisse eos.

¶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, *in deserto*) citra terram promissionis.

6 ταῦτα) hæc, beneficia, quæ populus accepit; & peccata, quæ idem admisit.

¶ τυποὶ) *exempla*, quibus erudiamur nos, unde discamus, quid nobis, si paribus beneficiis affecti, pari modo peccemus, expectandum pœnarum esset.

¶ εἰς τὸ μὴ, *ut ne*) Beneficia describuntur eo ordine, quo apud Moysen, diversis Exodi capitibus; delicta, cum pœnis, alio ordine. Fundamentum delictorum, concupiscentia. mox, idololatriæ mentio maxime ad propositum facit, v. 7. 14. & cum idololatria conjuncta esse solebat scortatio. v. 8. tentatio, cum murmuratione. v. seqq. Ea potissimum delicta memorantur, quæ ad Corinthios admonendos pertinent.

¶ ἐπιθυμητῶν) Verbale hoc habent LXX.

¶ κακῶν, *malorum*) Rom. XIV. 20.

¶ ἐπεθύμησαν, *concupierunt*) Num. XI. 4.

7 γίνεσθε, *efficiamini*) Hoc & v. 10 in secunda persona proponitur; nam Paulus erat extra periculum idololatriæ, *murmurationis* vero etiam objectum: cetera in prima: utrumque decore. Sic 1 Petr. IV. 13.

¶ πῖνες αὐτῶν, *aliqui illorum*) Notandum *aliqui*. ubi *aliqui* incipiunt, facile sequitur major multitudo, & in peccatum & in pœnam ruens.

¶ ἐκάθισεν κτλ.) Sic LXX, Ex. XXXII. 6.

¶ Φαγεῖν καὶ πιεῖν, *edere & bibere*) Id apposite allegatur. conf. v. 21.

¶ παίζειν, *ludere*) Innuitur festum lætum; idemque inane, ob idolum.

8 ἐπεινευσαν, *scortati sunt*) Num. XXV. 1.

¶ εἰκοσι τρεῖς χιλιάδες, *viginti tria milia*) *Viginti quatuor milia* dicuntur l. c. v. 9. Eos plaga divina abstulit: præterea vero principes suspensi fuere, & iudices iusti sunt *viros suos*, quibus præerant, Baal Peori iunctos, interficere. Moyses æque ac Paulus eos numerat, quos *ipsa ejus diei plaga* absumpsit. Num. XXV. 18. Cur ergo Paulus mille detrahit? Præcisus mortuorum numerus, ut existimare fas est, inter utrumque rotundum medius, si placet, 23600, & ex traditione notus fuerat. Subtilitates aliorum interpretum non sequimur.

9 μηδὲ ἐκπειραζόμεν) Compositum, ut Matth. IV. 7. Simplex sequitur mox.

¶ τὸ χριστόν, *Christum*) Commemorat Paulus quinque beneficia, v. 1-4. quorum quartum & quintum arcte connexa erant: & quinque crimina, quorum quartum & quintum item arcte connexa erant. In mentione quinti beneficii expressè memorat Christum: & in mentione quarti criminis indicat, id committum fuisse in Christum.

¶ ἐπειρασάσιν, *tentaverunt*) Num. XXI. 5. *Christus*, Deus. Ex. XVII. 2. Sæpe ea, quæ in V. T. de *Domino* enunciatur, in N. T. dicuntur de *Christo*. Rom. XIV. 10. *Tentatioque* illa, qua populus peccabat, singulari ratione *Christum* offendit. Exod. XXIII. 20. Is. XXXII. 34. Es. LXIII. 9. nam quum ex Petra, quæ Christus erat, bibissent, v. 4. tamen de aquæ defectu querebantur. Num. XXI. 5. Proinde etiam, a serpentium ardoribus, exaltate serpente, *Christi* typo, servabantur. Quomodo Abraham vidit Christi diem: sic Israëlita tentarunt Christum. expressus tamen Christum tentare poterant Corinthii,

10 μηδὲ γογγυζετε, *neque murmurate*) Conf. v. 22.

¶ ἐγογγυσαν, *murmuraverunt*) Num. XVI. 41.

¶ ἀπώλοντο, *perierunt*) Ibid. v. 49.

¶ σλοθρευτῆ, *exterminatore*) Conf. Sap. XVIII. 22. 25. Hebr. XI. 28 not.

11 πάντα, *omnia*) Reassumit, quæ dixit v. 6. & in hac anakephaleosi addit, *omnia*, quod cum τυπὶ stat in appositione.

¶ τυπῶν) *exempla*.

¶ ἐκείνοις, *illis*) Constr. cum *contingebant*.

¶ ἐγγράφη, *scripta sunt*) Vltus Scripturæ V. T. maxime in N. T. viget. Ea *initio* non fuit per scripta.

¶ τὰ πέρα τῶν αἰώνων, *fines seculorum*) ἐς αἰῶνες, cuncta, etiam priora secula; τὰ πέρα, in N. T. coll. Rom. X. 4. Pluralis habet vim magnam. omnia concurrunt & ad summa veniunt: beneficia & pericula, poenæ & præmia. conf. v. seqq. Restat, ut Christus veniat vindex & iudex: quod dum fit, ipsi fines plures, includunt varias periodos inter se succedentes.

¶ κατηντησεν, *devenerunt*) quasi de improvviso. Non dicit, *qui in fines - devenimus*. Idem verbum, c. XIV. 36.

12 ὁ δοκῶν) *qui stat*, & id ipsum existimat.

¶ ἐστάναι, *stare*) in beneplacito Dei. v. 5.

¶ μη πείσῃ, *ne cadat*) v. 8. 5.

13 πειρασμός, *tentatio*) Tentatio humana est, ubi negotium est homini vel cum semet ipso vel cum aliis sui similibus, homini superabilis. huic opponitur *tentatio daemoniaca*. conf. v. 20. 14.

¶ ὑμᾶς) *vos*. Majora expertus Paulus: Corinthii, inexperti, securiores erant.

¶ οὐκ ἔληφεν, *non cepit*) οὐκ, inquit, non οὐκ ἐπι. Loquitur ergo de tentatione qua-

quadam, quæ in medio sit. conf. Luc. V. 5. 26. 2 Cor. XII. 16.

¶ *πιστὸς δὲ, fidelis vero*) Sermo concisus, cujus membrum alterum ex altero sup- plendum. Adhuc non graviter tentati estis; id non vestro, sed Dei præsidio debetis: sed nunc major tentatio imminet; in ea quoque tuebitur vos Deus: sed vos etiam vigilate. Ita vero vim suam porrigit ad v. 14. *Fidelis* est Deus in præstanda ope, quam & verbum ejus & pristina opera *polluuntur*.

¶ *πειρασθῆναι, tentari*) ab hominibus aut dæmoniis.

¶ *δύνασθε, potestis*) scil. *sufferre*. ex fine v.

¶ *σὺν, cum*) Deus nos finit modice tentari: & simul exitum providet.

¶ *καὶ, etiam*) indivulso nexu.

¶ *ἔκβασις, exitum*, qui fit paulatim, etiam dum aliqua *sufferenda* restant. Idem vocabulum, Sap. II. 17. VIII. 7. XI. 15.

14 *ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας, ab idololatria*) Consequens ponitur, quo magis deterreantur Corinthii, pro antecedente: id est, fugite idolothyta, eorumque usum religiosum, quatenus sunt idolothyta. Hac cautione præmissa, usum eorum civilem licitum quidem esse, sed tamen hunc quoque cautum esse debere, docet. v. 23 ls.

15 *Φρονίμοις, prudentibus*) quibus pauca verba, de hoc arcano, sufficiunt ad *judicandum*.

¶ *κρίνατε ὑμεῖς, judicate vos*) vobis relinquo *judicandum*.

16 *τὸ ποτήριον, poculum*) Poculum ponitur ante panem; quia considerationi *cibi* magis ex instituto immoratur: v. 21. ponitur tamen, quia inseparabile. Ordo hic commutatus argumento est, corpus Christi seorsum accipi, non quatenus sanguinem habet concomitantem. In mentione alimenti magis spectatur *cibus*, quam *poculus*: sed in mysterio redemptionis sæpius

nominatur sanguis, quam corpus Christi. Hinc ordo promiscuus Paulo.

¶ *τῆς εὐλογίας, benedictionis*) Eo distinguitur a poculo communi. Matth. XXVI. 27.

¶ *ὁ εὐλογοῦμεν, cui benedicimus*) Plurale, ut in *frangimus*. subaudi, *nos*, antistites & fideles, pro sua quisque parte. conf. c. V. 4. Omnes, qui simul benedicunt, & frangunt, eo arctius ingrediuntur in communionem.

¶ *κοινωνία, communio*) Prædicatum hoc in abstracto positum indicat, Subjectum item in abstracto debere accipi: *poculum, quo utimur*: i. e. *usus poculi*. (conf. Marc. VII. 30 not.) qui de hoc poculo bibit, est particeps sanguinis Christi. sic v. 18, *edentes*. Innuitur summa realitas. coll. v. 19 not.

¶ *Ἔσματα, sanguinis*) effusi. Porro qui particeps est sanguinis & corporis Christi; particeps est etiam sacrificii in cruce peracti; conf. v. 18. particeps denique ipsius Christi. conf. oppositum, v. 20 fin.

¶ *τὸ ἄρτον*) Similis constructio, c. VII. 17. LXX, Num. XXXII. 4. Hic denuo subauditur *τῆς εὐλογίας, panis benedictionis*.

¶ *Ἐσώματα & χεῖρας, corporis Christi*) *corporis*, pro nobis traditi. conf. oppositum, v. 20 init. Corpus Christi est etiam ecclesia, v. seq. sed hic innuitur ipsum corpus Christi, cui *sanguis* contradistinguitur.

17 *ὅτι, quoniam*) Probat, poculum & panem esse *communione*. nam panis per se non facit, ut vescentes sint unum corpus; sed panis id facit, quatenus est *communio* &c.

¶ *ἓς ἄρτος, unus panis*) scil. *est*.

¶ *οἱ πολλοὶ, multi*) fideles.

¶ *ἐκ ἑνὸς ἄρτου, ex uno pane*) adeoque etiam ex uno calice.

18 Ἐθυσιασθηρῶν, *altaris*) adeoque *Dei*.
conf. Matth. XXIII. 20f.

19 τί, *quid*) In protasi posuit argumen-
tum a sacris christianis & judaicis : nunc
apodosin daturus, *πρεθεραπειαν* adhibet
per occupationem, ipsamque apodosin,
εὐλαβῶς, in v. 20, implicite ponit : qui
idolothyta edit, communionem, cum
dæmoniis, colit. *Idolum* est lignum, præ-
terea nihil : idolothytum, est frustum car-
nis, præterea nihil : at poculum illud &
ille panis, de quibus v. 16, non est merum
poculum, non panis merus.

20 ἀλλ', *sed*) scil. *dico*.

¶ *δαιμονίοις*, *demoniis*) præ idolis.

¶ *κοινωνῶν*, *socios*) Qui sacrificiis gen-
tium, dæmonia invitantibus, aderant,
dæmoniis fenestram aperiebant ad sese in-
vadendos.

¶ *θεῶν*, *Deo*) in cujus communionem esse
debetis. Deut. XXXII. 17 : ἔβυσαν δαιμο-
νίαις, καὶ οὐ θεῶν. Conf. Baruch IV. 7.

21 οὐ δύνασθε) *non potestis*, sine maximo
peccato.

¶ *κυρίου*, *Domini*) Christi.

¶ *τραπέζης κυρίου*, *mensæ Domini*) S.
Coena convivium est, non sacrificium ;
in mensa, non in altari.

22 παραζηλοῦμεν) *irritamus?* nempe per
idololatriam. v. 7. Ex. XX. 5. Affine πᾶσι
ἀγῶνα παρέχειν. Es. VII. 13. Sic Deut. cap.
cit. v. 21, αὐτοὶ παρεζήλωσαν με ἐπ' ἑ θεῶν.

¶ *ἰχυρότεροι*, *validiores*) ut effugere pos-
simus *zealum* ejus accensum?

23 συμφέροι, *conducunt*) v. 33. Potestas,
qua ἔξεσιν omnia, datur a *Deo* : *συμφέρον*,
utilitas est *mea* : *οἰκοδομή*, ædificatio, est
alterius.

25 μηδὲν ἀνακρίνοντες, *nihil dijudicantes*)
utrum sit idolothytum, nec ne. Sæpe cu-
riositas plus nocet, quam simplicitas.

¶ *διὰ τὸ συνείδησιν*, *propter conscientiam*)

alienam, v. 29. cui consulitur taciturni-
tate, ne commoveatur.

26 Ἐκυρίου, *Domini*) non *idolorum*. Ps.
XXIV (XXIII) 1, Ἐκυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλή-
ρωμα αὐτῆς. Ps. L (XLIX) 12, ἐμὴ γὰρ ἐστὶν
ἡ οἰκημένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

¶ *πλήρωμα*, *plenitudo*) etiam omnes
cibi.

27 θέλετε περιεῦδατε, *vultis ire*) Id Pau-
lus non valde probat, nec prohibet.

28 τὸ μνηύσαντα καὶ τὸ συνείδησιν, *indican-
tem ἔσθ' conscientiam*) ἐν δια δυσῶν. *μνηύω* notat
indiciū rei serium.

29 τὸ ἐαυτῆ) *tuam ipsius*, coll. v. præc.
vel potius, quia ibi sermo est in plurali,
meam ipsius, coll. eo, quod mox sequitur.

¶ *ἐπίσης*, *alterius*) de quo v. 28.

¶ *ἡ ἐλευθερία μου*, *libertas mea*) i. e. ego,
cum libertate conscientiae meae. sic mox, *ab
aliena conscientia*, ab alio, cum ejus con-
scientia impedita.

¶ *κρίνεται*, *judicatur*) i. e. conscientia
illius infirma non potest *meam* conscien-
tiam libertate privare.

¶ *ἄλλης*, *aliena*. Hoc vim habet majo-
rem, quam si dixisset, *alterius*.

30 ἐγὼ, *ego*) Hoc facit ad *potestatem*.

¶ *τί βλασφημῶμαι*; *quid blasphemor?*)
ab eo, qui libertatem non capit. i. e. nemo
potest me *reprehendere* (sed gravius est
βλασφημῶν) quasi contra *meam* conscien-
tiam faciam.

¶ *ὑπὲρ σοῦ*, *pro quo*) i. e. cur pro mea gra-
tiarum actione mihi probra ingeruntur?

¶ *εὐχαριστῶ*, *gratias ago*) Gratiarum
actio cibum omnem sanctificat : auctori-
tatem idolorum, negat ; *Dei*, asserit.
1 Tim. IV. 3 f. Rom. XIV. 6.

31 εἶπ, *sive*) Magnum axioma. Conf.
Ier. XXII. 15. 16.

¶ *εἶπε τι ποιῶτε*) *sive facitis aliquid*,
quod

quod vel magis vel etiam minus commune sit, quam edere & bibere.

¶ *εις δόξαν θεῶν, in gloriam Dei*) cum gratiarum actione & proximi ædificatione.

32 τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, *ecclesie Dei*) ecclesie sanctæ, ex Iudæis & gentibus vocatæ. Eadem appellatio, c. XI. 16. 22.

33 πάντῃ) κατὰ πάντα.

¶ *πᾶσιν, omnibus*) Iudæis, Græcis, Christianis.

¶ *ἀρέσκω, placeo*) in conscientia illorum.

¶ *ἵνα σωθῶσι, ut serventur*) Ex eo iudicandum utile.

C A P. XI.

1 **Μ**ιμηταί μου, *imitatores mei*) Hunc versum priori addit, ut ostendat, summum exemplum esse Christi, non suum.

¶ *χριστῶ, Christi*) qui non sibi ipsi placuit, Rom. XV. 3. sed se ipsum salutem nostram impendit. Eph. V. 2.

2 ἐπαινῶ, *laudo*) Non alibi tam expresse laudat Paulus illos, ad quos scribit: hic autem scribere instituit de re quapiam, quæ proprie non cadit sub *ἑξαγγελίῳ* conf. v. 17. qua in re si tamen rationibus ab ipso allatis, & mori sanctorum, v. 16, quem ut stringentiorum postremo ponit, obsecuturi sint, *laude* dignos fore statuit Corinthios, neque eos aut *Petri aut suam indignationem incursumos* esse edicit.

¶ *πάντῃ) κατὰ πάντα.*

¶ *μου, mei*) Constr. cum *meministis*; vel cum *omnia*, c. XVI. 14.

¶ *παρέδωκα - ἑξαδόσεις, tradidi - traditiones*) Hoc dicitur de doctrinis sive coram sive per literas impertitis, sive ad mysteria sive ad ritus spectent: v. 23. c. XV. 3. 2 Thess. II. 15. magis tamen de ritibus.

Versu 23 dicit, se, de cœna dominica, & accepisse & tradidisse: sed hoc loco tradidisse dicit; accepisse, non dicit.

3 *δέ, autem*) De hac re Paulus antea Corinthiis nihil videtur præcepisse, sed nunc primum, cum opus esse intelligeret, scripserit. *volō*, apertam facit professionem animi.

¶ *ὅτι, quod*) Etiam ritualia ex moralibus resolvenda, ut eis congruant. Dices: Quomodo virum ad aperiendum caput, mulierem ad operiendum movet una eademque capitis (i. e. Christi virive) ratio? Resp. Christus non conspicitur: vir, conspicitur. sic velamen ejus, qui Christo subest, non conspicitur; ejus, quæ viro subest, conspicitur.

¶ *ἀνδρὸς, γυναικὸς, viri, mulieris*) etiam si non vivant in matrimonio. v. 8 seq.

¶ *ἡ κεφαλὴ, caput*) Alludit hæc appellatio ad caput proprie dictum, de cuius habitu agit. v. seq. Affine illud vulgatum, *Principal*. Articulus *ἡ* mox bis est ex hoc inciso subaudiendus.

¶ *κεφαλὴ χριστῶ, caput Christi*) c. III. 23. XV. 28. Luc. III. 23. 38. Ioh. XX. 17. Eph. III. 9.

¶ *ὁ θεός, Deus*) v. 12.

4 *προσευχόμενος ἢ προφητεύων, orans aut prophetans*) præsertim in *ecclesia*, v. 16. & *conventu*. v. 17.

¶ *κατὰ κεφαλῆς, in capite*) Habitus capitis, partis præcipuæ, toti corpori dignitatem affert.

¶ *ἔχων) habens, i. e. si habeat.* Viri Corinthii non velabantur: & in eo ipso mulieres imitabantur viros. ad eas ergo refutandas Paulus conditionate loquitur de viro.

¶ *τὸ κεφαλὴν αὐτῶ, caput suum*) *caput*, proprie dictum, ut modo hoc versu, collot. ad v. 6. Alias vir operto capite orans, plus

plus peccaret in Christum, quam mulier in virum, capite aperto.

ἡ πᾶσα δὲ γυνή, *omnis vero mulier*) δὲ vero facit epitalin. Toto hoc loco mulier potissimum, Corinthia præsertim, admonetur.

¶ *προσευχομένη ἢ προσφητεύουσα, orans aut prophetans*) Ergo ab his officiis mulieres non plane sunt exclusæ: certe Corinthiæ id faciebant, quod quatenus liceat, Paulus differt ad cap. XIV, nempe extra conventum solenniorem.

¶ *ἀκαπακαλύπτῳ, non velato*) Velamen natura poscit: sed sinciput cum facie, & occiput, quousque velandum sit, moribus populorum relinquitur. Verisimile est, Iesum & discipulos ejus fuisse operto capite, Israëlítico more. Quæritur hoc loco, quid de *Capillamentis* habendum sit? Primum ea pro *περιβολαίῳ* sive tegmine capitis non habenda videntur: nam sunt comæ imitamentum, &, ubi ea tenuior, supplementum, hodie interdum valetudinis causâ prope necessarium, faciem nihilo magis velant, quam capillus cujusque viri proprius: neque enim, si mulieres talibus uti solerent, ea pro sat velatis haberentur. Itaque caput viri vix magis, dum orat, quam dum non orat, per ea dehonestatur. Revera tamen capillamentum, prolixum præsertim & silvæ suæ luxuria a similitudine comæ naturalis degenerans, est quiddam adventitium, & ortum ætatemque habet a superbia vel certe a mollitie vel voluntaria vel falsam necessitatem contrahenti: *ab initio non erat sic; neque ita semper erit.* Paulus, si hodie eum consulere possemus, eos, credo, qui capillamenta jam gerunt, non cogeret protinus ex toto abjicere; sed eos certe, qui nondum gerere cœperunt, ut quiddam viros eosque orantes minime decens, in perpetuum dedoceret.

¶ *ἔσι, est*) Talis mulier non differt a rafa.

¶ *ἡ κεράτω, tondeatur*) Quale occiput est natura in viro & muliere; tale fere sinciput esse decet cultu. v. 14 f. Imperativus permittens; sed permissio habens mimesin sive deductionem ad inconveniens. Dedecet rasura moniales.

¶ *ἀναχρῶν, turpe*) sic, *dedecus*, v. 14. *Oppositum, decorum*, v. 13. *gloria*, v. 15.

¶ *τὸ κείρασμα ἢ ζυράσασθαι*) Hoc plus est, quam illud. Mich. I. 16, *ζυρεσαι καὶ κείραι.* 7-10 *ἐκ ὁφείλει κτλ. non debet &c.*) Magis liber est viro, præsertim extra actum orandi & prophetandi, habitus capitis, quam mulieri.

¶ *καπακαλύπτῳ, velari*) Versus 7 & 10 exactum habet antitheton. Observa primum, *non debet & debet.* deinde aspice diagramma: Vir *non debet* velari: quia vir est *A* imago Dei *B* & gloria Dei. at mulier *debet* velari: C quia est gloria viri; *D* & propter angelos. Vir, inquit, est imago Dei; subaudi, *& Christi*, ex v. 3. (vid. v. 8. coll. v. 12. *ἐκ, ex*, de viro & de Deo; at *διὰ, per*, de muliere:) non solum propter ipsam potestatem in mulierem, sed etiam propter potestatis causâ, scil. quia mulier est ex viro: est autem ex viro, *quia* (*γὰρ*) propter virum condita est. At vir propius & ex Deo & sub Deo est; & sic Deum representat. Porro quia vir est imago Dei, est idem gloria Dei. conf. *gloria*, 2 Cor. VIII. 23. *Mulier autem est gloria viri*: quia vir caput & dominus mulieris. Non, *imago & gloria viri*; sed tantum, *gloria viri*, ait, sermonem quasi suspendens. Gloriam autem viri esse probat v. 8 & 9 quasi per parenthesis: ex quo etiam colligi potest, cur vir sit *imago & gloria Dei*. Nunc quum mulier est gloria viri, posset eadem dici imago viri: sed hoc Paulus alio sermone rependit, & ait, *προ-*

pterea, quia scil. mulier est gloria viri, debet velari *propter angelos*. etenim in diagrammate, quod modo posuimus, *D* habet se ad *A*, uti *C* ad *B*. Hujus brevissimi noëmatis sententia ex ipsis verbis adjectis elici debet: mulier se tegat propter angelos, i. e. quia etiam angeli teguntur. sicut ad *D* cum se habent angeli: sic ad virum se habet mulier. Dei facies patet: velantur angeli. Es. VI. Viri facies patet: velatur mulier. Neque eo pacto vir supra angelos effertur: sed consideratur duntaxat, quatenus Deum representat erga mulierem, quod de angelis dici nequit. Velari autem maxime debet mulier orans & prophetans. nam viri præ muliere est orare & prophetare: quum ergo mulier eas partes sumit, tum maxime opus est aliqua protestatione, mulierem tamen viro inferiorem esse merito libenterque. Externusque corporis habitus, humilitatem cordis, angelis non pervii, ostendens, & ordo, ipsos angelos delectat: qui etiam ordinem tuentur, & res humanas spectant in ecclesiæ cœtu: c. IV. 9. Eph. III. 10. conf. Eccl. V. 4. Ps. CXXXVIII. 1. Sin minus, mulier ea difformitate offendit angelos, Matth. XVIII. 10. 31. Offendere autem angelos eo minus debet, quia mulier etiam aliquanto magis, quam vir, tutela angelorum eget. Eget autem magis, ob infirmitatem propriam, perinde ut minores. Matth. I. c. coll. not. ad Greg. Thaum. Paneg. p. 160. sicut etiam *dæmones* magis insidiantur mulieri, 2 Petr. II. 19 fin. vel etiam eam magis appetunt impuri illi quamlibet spiritus, quos ob pabuli aviditatem Græci *Φιλέλας* vocant. conf. Matth. VIII. 31. XII. 43 Hæc magna viri præ muliere excellentia temperatur versu 11. 12. per *ἐπιβερε πείαν*, ne vir se efferat, neve mulier se contentam putet. Iac. Faber Stapulensis: *Vir immediate factus est a Deo,*

imago & similitudo Dei, ad ejus gloriam: mulier vero mediante viro, quasi velamine inter eam & Deum posito. medium enim, ut interstitium & velamen quoddam est. Ad quod mysterium designandum, cum vir se convertit ad Deum, quod maxime aut orans aut prophetans facit, detecto capite, quasi nullum inter se & Deum velamen habens, suæ creationis honorem, ut est, Deo offerens, id facere debet: mulier autem capite velato, suam creationem agnoscens, & ut decet, honorem Deo offerens: secundo loco; & gloria viri intermedia. est enim vir prima & immediata gloria Dei: mulier mediata & secunda, & immediate gloria viri, & ipsius viri gratia facta. Idem Stapulensis: Et vir & angeli, inquit, immediate creati sunt a Deo; & ideo nullum velamen in hujus rei symbolo debet habere vir, cum convertitur ad Deum, non secus ac angeli: at mulier non solum propter virum habere debet, sed etiam propter angelos. superbia enim esset, si creationem suam angelis faceret æquam, cum hanc potestatem habeat mediante viro. Quid est enim, mulierem potestatem habere, & debere quidem habere in capite, nisi mediante viro, mediante capite, qui vir ejus est? Hæc cordatus lector ad nostra dextre attemperabit.

8 & γάρ, non enim) Sicut ad primum virum se habet mulier sua; sic totum genus mulierum ad viros.

¶ ἐξ ἀνδρός, ex viro) ex viri costa.

10 ὀφείλει, debet) Hoc verbum differt a δέ, oportet.

¶ ἐξ ἑστίας ἔχει) potestatem habere, super capite. Ex antitheto illo versu 7 & 10 patet, potestatem idem esse, quod κάλυμμα, tegumentum. sic Gen. XX. 16; *כַּיִן מִסֹּד LXX, εἰς πηνὴν ἔπεσώπασα* in tegmen, i. e. in testimonium intemeratæ castitatis matrimonialis. E diverso caput mulieris e viri potestate per adulterium egressæ vel certe ea de re suspectæ ἀποκαλύψαι ἀπει-
rere

vire iustus est sacerdos. Num. V. 18. Cum utroque loco illo congruit præclare hic locus: tantum ἐξουσία potestas vocabulum aptius hîc fuit, quam τιμή, honor. Nec plane alienum fuerit conferre illud Ps. LX. 9: Ephraim robur capitis mei. Ἐξουσία dicit Paulus per metonymiam elegantem, signi pro signato; vel etiam elementem, relati, pro correlato, ὑποπαγή aut simili: nisi potius est signum, quo protestetur & confiteatur mulier, se, quanquam ore ac prophetet, tamen viro esse inferiorem; qua demum conditione potestas ei obtingit orandi & prophetandi, sine signo illo non exercenda. Atque hæc appellatio eo est convenientior, quod ætatis est τῷ δόξα, gloria, v. 15. & ἐξουσία etiam de angelis dicitur.

11 ἐν κυρίῳ, in Domino) in Christo, per quem & vir & mulier & conditi & redempti sunt. Respectu Christi, h. l. & respectu Dei, v. seq. jam magis disparet differentia viri & mulieris, Gal. III. 28. quam respectu angelorum. Itaque versus 9. 10. 11 & 12 in claufulis sibi eleganter respondent.

12 ἡ γυνὴ ἐκ Ἰ) Hic duntaxat & v. 10 adduntur articuli.

ἐκ-διὰ, ex - per) Differunt particulæ, mox, de Deo, etiam ex dicitur.

πάντα, omnia) vir, mulier, & alterius utrius mutua ab altero dependentia.

13 ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, in vobis ipsis) sine longa explicatione.

ἦ ἐστὶ) estne? Directa interrogatio, uti c. VI. 5.

γυνῆκα - τῷ θεῷ, mulierem - Deo) Exprimat Paulus saltum, quem mulier non velata faciat, & virum & angelos prætergrediens. Egregia hypotyposis, quamlibet brevis.

14 ἡ δὲ αὐτὴ) ne ipsa quidem natura, ex qua facillime omnes discunt.

ἡ φύσις) natura, ejusque de decoro lumen.

ἐὰν κομῶ) si magnam habeat comam, instar tegminis, non enim planctus esse iubetur.

ἀπρία, dedecus) scil. si id sine causa faciat, nam interdum etiam viros decet coma. Num. VI. 5. 2 Sam. XIV. 26. Act. XVIII. 18.

15 ἀντὶ περιβολῆς, pro tegmine) Non quin accedere debeat tegmen artificiale: sed quod coma prolixior documento sit, capitis quam maxime velandi, naturæ debet respondere voluntas.

δοταί, data est) per naturam.

16 ἡ δὲ, sin autem) Præcisio, uti c. XIV. 37. Perspicit Paulus, nonnulla posse excipi: sed ea reprimit auctoritate.

δοκῆ φιλονεικῶ, videtur contentiosus) Talis disputator putaret, se recte contendere: sed Paulus appellat contentiosum, hoc dicit: si quis vult contendere, idque se iure facere autumat. Habet hæc periocha aliquid ad Corinthios modestiam docendos potius, quam ad omnes obligandos spectans. conf. 2 Cor. II. 9. Nam in primis Φυσίῳσιν eorum compefcit. conf. c. XIV. 34-38.

ἡμῶς, nos) doctores vestri, ex Hebrais.

συνήθειαν, consuetudinem) ut mulier caput non tegat, orans præsertim.

ἀνεκκλησίαι Ἰεὺ, ecclesie Dei) quæ non contemni debent. c. XIV. 36.

17 τὲρ) hoc, quod sequitur.

παρεγγέλω, iubeo) Domini nomine. v. 23. Cap. XIV. 37.

ἐκ ἐπαμῶν, non laudans) Oppositum: laudo. v. 2. Hoc antitheto duæ partes hujus capitis arte connectuntur in altera erant probi; in altera peccabant Corinthii.

ἕως πρὸς κρείττονος, in melius) Conventus

fideliū semper debebat proficere in melius.

¶ εἰς τὸ ἥτιον, *in deterius*) adeoque *in iudicium*. v. 34. Initio Paulus loquitur mitius. Paronomasia, κρεῖττον, ἥτιον.

18 πρῶτον, *primum*) Hoc, non subsequente *deinde*, moratam facit orationem. Conventus etiam in usu charismatum poterat apud Corinthios fieri in melius. c. XIV.

¶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, *in ecclesia*) Ecclesia hęc vergit ad significationem loci. ἐπὶ τὸ αὐτὸ, v. 20.

¶ σχίσματα) *schismata*, non modo in sensibus, e. I. 10. sed etiam in cœtibus. v. 21.

¶ μέρος π, *ex parte*) Excipit innocentes: & miti sermone utitur.

¶ πισύω, *credo*) salvo amore. c. XIII. 7.

19 καὶ ἁρέσεις, *etiam hereses*) *Schismata & heresis* hoc loco de una re dicuntur; neque *etiam* pertinet ad faciendum discrimen; sed hoc significat: non modo multa bona, neque modo *offendicula*, c. VIII. 9. sunt penes vos, sed etiam hereses sive diversas sententias & plerunque nascentia ex iis schismata esse oportet. Harum necessitas tum & est, & conducit piis, ubi admixti eis sunt *minus probati*. Schisma est discessus mutuus; heresis, discessus unius partis, ab unitate ecclesię, vel in fide, vel in cultu.

¶ οἱ δοκιμοί, *probatī*) Tales ergo certe nonnulli erant. Sermo ασει) nam voluit dicere: ut *minus probati* fiant palam.

20 συνεργομένων ὑμῶν, *convenientibus ergo vobis*) Ergo facit ad reassumendum sermonem v. 18.

¶ ἂν εἴη Φαγεῖν) *non est edere*. i. e. *non contingit edere*: esus impeditur, videlicet, quia panis avertitur. ideo notanter ait, *edere*. Locutio indefinita. Interdum perveniebant ad cœnam dominicam ipsam edendam: v. 26. interdum excludeban-

tur, nonnulli certe, qui tardius adveniebant, non expectati. v. 33. Sic εἴη cum infinitivo, Hebr. IX. 5. Sic non semel Chrysostomus. vid. ad I. 2 de Sacerd. p. 388. Similis usus verbi γίνεσθαι. Act. XX. 16. Sic ἡμεῖς ἔσμεν ἄρα? LXX, 1 Chron. XV. 22. οὐκ εἴη περὶ σε ἀντισηῖναι, 2 Chron. XX. 6. & plane Gen. VI. 21, καὶ ἔσθαι σοὶ καὶ ἐκείνοις Φαγεῖν.

¶ κυριακὸν, *dominicam*) Anticheton: *propriam*. v. seq.

21 ἕκαστος, *unusquisque*) G. Raphelius: *Moris fuit Athenis, inquit, Socratis ætate, ut, qui ad cœnam conveniebant, ipsinet singuli aliquid obsonii afferrent: quod non semper in commune apponebant, sed plerunque quisque suo vesceretur. inde inducitur Xenophontis testimonio, infert: Quem morem, iudicio est hic ipse apostoli locus, illa etiam tempestate a Corinthiis, jam Christianis, exactus servatum fuisse, ut celebraturi S. Cœnam, si non alios etiam cibos, panem certe & vinum in ecclesiam afferrent, ex quibus deinde partes sumebantur, quę consecrabantur in eucharistiam. Primum enim ἰδιον δειπνον vocat Paulus sine dubio, quem quisque cibum domo attulerat, in quem quasi iure suo irruerant, non expectatis ceteris. Deinde οἱ μὴ ἔχοντες v. 22 non alii possunt intelligi, quam tenuiores, in quorum conspectu non sine contentu ipsorum intemperanter epulabantur. ditiores, ante distributionem cœnæ dominicę, cuius fruendę causa aderant pauperes, cibis nullis præterea sibi paratis.*

¶ προλαμβάνει, *presumit*) cum debet expectare. v. 33.

¶ ἐν τῷ Φαγεῖν, *in edendo*) Sermo de pastu corporis, v. 33. a quo S. Cœna longissime differt.

¶ καὶ, ἔσθ) *alius quidem (non habens) esurit (& sitit): alius vero (habens, saturatur*

tur &) *chrius est*. Alter plus iusto habet sibi, alter minus.

22 γὰρ, enim) Interrogando urget.

¶ οἰκίας, domos) v. 34.

¶ τῆς ἐκκλησίας, ecclesiam) cuius melior pars, pauperes. Iac. II. 5.

¶ Ἐθεῖ, Dei) Dignitas ecclesiae.

¶ καταφρονεῖτε, contemnitis) quum id, quod domi facere poteratis, in ecclesia facitis seorsum.

¶ μή ἔχοντες, non habentes) Habentes, locupletes: non habentes, egeni.

¶ ἐκ ἐπαιῶ, non laudo) Μειώσεις. Valde reprehendendi estis.

23 ἐγὼ γὰρ παρέλαβον, ego enim accipi) immediate. Magna ergo veneratione ad id augustissimum mysterium accedere oportet, quod, dum in terris adhuc esset, instituit Dominus, ut ex Mattheo, Marco & Luca aperte cognoscitur: & quod, ubi caelos scandit, revelatione sancto apostolo ejus Paulo facta, adhuc innovavit. Iac. Faber Stapulensis.

¶ ἀπὸ τοῦ κυρίου, a Domino) Iesu Christo.

¶ παρέδωκα, tradidi) coram.

¶ ὁ κύριος ἰησοῦς, Dominus Iesus) Hoc, Iesus, considerate additur. Modo dixerat, a Domino.

¶ ἐν τῇ νυκτὶ, in nocte) Inde *Cena* dicitur. Conf. Ex. XII. 6. quanquam de agnoscibili tempore diei expresse præceptum est; de Eucharistia, non item.

¶ ἢ παρεδίδοτε, qua prodebat) Hoc plane considerate sic effertur. nam proditio abruptit conversationem Iesu cum discipulis. conf. not. ad v. 26.

24 ἐκλασε, fregit) Ipsa fractionis mentio, distributionem involvens, refutat proprietatem Corinthiacam. v. 21.

¶ πρὸς ὑπὲρ ὑμῶν κλάμενον, quod pro vobis frangitur) Apud Lucam, quod pro vobis datur. In S. Cæna, cum pane fracto,

corpus Christi, quod pro nobis in mortem datum est, fumitur & editur, tanquam verus cibus: quanquam nisi fractio panis tum communi pridem usu recepta esset, Dominum adhibiturum cam fuisse, nemo sponderit. Passio natura prior est, quam eucharistia: ideo institutio S. Cænae quam proxime ante mortem Christi facta est. Itaque corpus Christi dicitur datum respectu passionis per se: fractum, respectu passionis corpus Dominicum ad edendum aptantis; & datum connotari, docet τὸ pro vobis, ut sit locutio concisa, hoc sensu, Quod pro vobis datur & vobis frangitur. Hæc ad communem quidem lectionem, quæ habet κλάμενον, ex verbo ἐκλασε proxime præcedente: sed Alexandrina lectio non habebat participium, ut patet ex libro Cyrilli contra Nestorium quarto; unde alii supplevere διδόμενον, ex Luca. Nervosa sententia, corpus meum, quod pro vobis: uti Ioh. VI. 51 in codd. vet. caro mea pro mundi vita.

25 μετὰ τὸ δειπῆσαι, post cenam) Itaque vos, Corinthii, a sacra Cæna debetis sejungere epula communia.

¶ ὡσάκις, quoties) Non præcipitur, quoties: sed sæpe edendum ac bibendum esse, indicatur.

¶ πίνετε, bibatis) hoc poculum. v. 26.

¶ εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, in mei memoriam) Hoc Mattheus & Marcus præsupponit: Lucas semel ponit; Paulus bis, quia ad institutum ejus, maxime facit. Sacrificia vetera faciebant ad memoriam peccatorum: Hebr. X. 3. sacrificium corporis Christi, semel peractum, recolitur per memoriam remissionis.

26 τὸ θάτον τοῦ κυρίου, mortem Domini) mortem, qua Christus immolatus est pro nobis. Sic quoque in apocalypsi agnus ut mactatus memoratur.

¶ κατ-

¶ *καταγγέλλετε*) *annunciatis*. Indicativus, cum *enim*, refertur ad *tradidi*. v. 23. Corinthios ex ipsa eorum praxi qualicunque convincit. *annunciantur* nova: & mors Domini semper nova esse debet memoria nostræ. Ex. XIII. 8, *καὶ ἀναγγελεῖς, ἔσ' ἀνναυγίαις*: de Paschate. unde lectio illa paschalis dicitur *ἠγγελλομένη* *annunciatio*.

¶ *ἄχρις ἔ, usque dum*) Hoc deducit Paulus ex particula *ἕως* Matth. XXVI. 29. Quicquid nobis per abitum Christi decedere videtur, id per S. Cœnam quasi per quiddam æquivalens compensatur, ut a discessu Domini ex oculis credentium, usque ad adventum ejus visibilem & gloriosum, Ipsum, quem tantisper non videmus, tamen habeamus. *Quod Redemptoris nostri conspicuum fuit, in sacramenta transiit*. Leo M. serm. 2 de ascens. Ideo dicitur, *in mei recordationem*: qua recordandi ratione non opus fuit, quamdiu ipse cum discipulis fuit; unde etiam S. Cœnam non citius instituit, sed ea nocte, qua proditio conversationem Iesu in terra visibilem abruptit: tum vero instituit, ne cum visu etiam memoria intermitteretur. Quæres: cur non instituerit S. Cœnam illis XL diebus inter resurrectionem & ascensionem? Resp. 1. Quia maxime pertinet ad memoriam *mortis* ejus. 2. Sacra Cœna est specimen communis quasi convictus cum Christo in cœlo: at post resurrectionem suam Christus non edit & bibit cum discipulis; sed tantum edit, & eo tantum fine, ut eos convinceret de se ipso vere resuscitato & presente. Hæc memoria est intima & vividissima, ut est liberorum erga parentes, sponsæ vel conjugis erga maritum, fratris erga fratrem, cum fide, amore, desiderio, spe, gaudio, obsequio conjuncta, summam status christiani complexa. Hæc

ratio viget a clausula ultimi cum discipulis convivii usque ad adventum. Matth. XXVI. 29. Hoc mysterium duo tempora extrema conjungit.

¶ *ἂν*) quocunque tempore fiat adventus. Tum *bibetur novum*. Matth. XXVI. 29.

¶ *ἔλθῃ*) *venerit*, in gloria. c. IV. 5. Non dicitur *reditus*. Act. I. 11 not.

27 *ὥστε ὅς ἂν ἐσθίῃ τ' ἄρτον τῶν ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον ἔκρυψις ἀναξίως*) Pridem ἢ legerunt aliqui pro *καί*, sed manet *καί*, ut in eo quod subsequitur, *corporis ET sanguinis*. Ex particula ἢ Pamelius ad Cyprianum de Laplis frustra necessitatem communionis sub utraque specie impugnat. Particula disjunctiva, si quis Paulum ea usum putat, tamen non separat panem & calicem: alias posset calix æque sine pane, ac panis sine calice sumi. Paulus his, & cum pane, & cum calice, *recordationem* Domini Iesu, verbis Ipsius, postulat: v. 24. 25. at apud Corinthios, in ea ratione, qua cœnam dominicam celebrabant, poterat aliquis simul & panem hunc edere & calicem Domini bibere, & tamen scorsum panem hunc indigne edere, *vel* calicem hunc indigne bibere, Domini recordatione in alteram utram duntaxat partem violata. v. 21. Quod si quis jam tum in illa confusione apud Corinthios panem sine calice, *vel* calicem sine pane sumsit, ob id ipsum indigne sumsit, & reus est factus corporis & sanguinis Domini.

¶ *ἀναξίως, indigne*) Id faciunt, non modo qui plane pœnitentia & fide carent, sed qui se non probant. Alia est indignitas edentis, alia est. *Quidam sane dicunt, quia non indignum, sed indigne accipientem revocet a sancto. Si ergo etiam dignus indigne accedens retrahitur, quanto magis indignus, qui non potest*

potest accipere digne? Pelagius inter opera Hieronymi.

28 δοκιμαζέτω, *probato*) dijudicando se ipsum, dijudicando corpus Domini. v. 29. 31.

¶ ἄνθρωπος, *homo*) quilibet, c. IV. 1. &, per se, indignus.

¶ οὕτως) *sic* demum.

¶ ἐκ ἧ) Praepositio exprimit circumspēctum animum: at τὸ ἄρτον, τὸ ποτήριον, facit sermonem indiscretos exprimentem. v. praec.

29 κρίμα) *judicium* aliquod, morbum, mortemve corporis. v. seq. ut, qui Domini corpus non discernunt, suo corpore luant. Non dicit, τὸ κατὰ κρίμα, *condemnationem*.

¶ μὴ διακρίνων, *non dijudicans*) Conf. Hebr. X. 29.

¶ τὸ σῶμα, *corpus*) subaudi, ἔσθ' *sanguinem*.

¶ ἧ κυρίως, *Domini*) Antonomasia, i. e. *Iesu*. Ecclesia non dicitur *corpus Iesu*, aut *corpus Domini*; sed *corpus Christi*. hic igitur de *proprio corpore Domini Iesu* agitur.

30 διὰ τῶν, *propter hoc*) Causam hanc Corinthii non observant: observari autem hodiernum convenit.

¶ ἀδυνεῖς καὶ ἄρρωστοί, *infirmi & invalidi*) morbis minoribus & gravioribus. conf. Ap. II. 22.

¶ κοιμῶνται, *obdormiunt*) Verbum μέσον, praescindens a statu post mortem. 2 Petr. III. 4. Hic tamen non denotat mortem diram.

31 διεκρίνομεν, *dijudicavimus*) ante factum.

¶ ἐκρινόμεθα, *judicavemur*) post factum Concinne ponitur verbum simplex & composita: neque statim additur, *a Domino*: sed Paulus deinde aperit, *a Domino castigamur*. Ap. III. 19.

¶ σὺν τῷ κόσμῳ, *cum mundo*) Mundo igitur certa est *condemnationis*, experti *castigationis*.

33 ὡς, *itaque*) Reprehensionem vitii bene sequitur remedium & consilium, quo simplicius, eo melius.

¶ ἀδελφοί μου, *fratres mei*) Appellatio haec convenit conclusioni.

34 πενῶ, *esurit*) quo minus expectet. Occupatio.

¶ λοιπὰ, *reliqua*) de S. Coena. nam mox in hac epistola item *disponit* de spiritualibus.

C A P. XII.

I Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, *de spiritualibus autem*) Neutrum. c. XIV. 1.

Mirere, in aliis epistolis non agi etiam de charismatis, quibus tamen non carebant aliae ecclesiae. c. XIV. 36. Gal. III. 5. 1 Theff. I. 5. II. 13. Charismatum in ecclesiis Graecis abundantia potenter refutavit literatam Graecorum, sed inanem, curiositatem. Occasionem Paulo ad Corinthios dedit abusus eorum: vestigiumque hoc sapientiae divinae est, quod singuli libri Scripturae sacrae etiam N. T. proprias quasdam habent tractationes. Corinthii abundabant donis *spiritualibus*: ac tamen habuit Paulus, quod ad eos scriberet, cum de ceteris, tum de hoc ipso capite, idque sine mora. coll. c. XI fin. Describitur autem I unitas corporis. v. 1 - 27. II varietas membrorum & functionum, v. 27 - 30. III fundamentum recte exercendi charismata, v. 31. & cap. seq. toto, per amorem. IV comparatio charismatum inter se. c. XIV.

¶ ἔθέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, *nolo vos ignorare*) Hoc per synonymiam, quasi post parenthesis, iteratur versu 3.

¶ ἀγνοεῖν, *ignorare*) c. XIV. 38.

2 ὁδατε, scitis) Affine verbo *meministis*, quod exstat Eph. II. 11.

¶ ὁδατε, ὅτι, ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ ἰδωλα τὰ ἄφωνα ὡς ἂν ἤγεατε ἀπαγόμενοι) Expeditur hæc habebunt analysin, si modo nervum hunc teneris, ὅτι ἤγεατε, vos ductos esse: ut τὸ ἤγεατε non sit synecategorema, sed ipsum prædicatum. conf. Eph. II. 12, ubi ethnici & ethnicismus item distinguuntur in enunciatione. Namque pro ὅτι sive ὡς etiam conjunctim dicitur ὡς ὅτι, Germ. *mie daß*, & ὅτι ὡς. idque interjecta alia vocula, ut apud Xiphilinum in Epitome Dionis, λεχθεν αὐτῶ, ὅτι ἄρα ὡς ἀλέξαις. ὅτι ἔλθων αὐτὸν διαδέξεται. vel etiam parenthesi longiore, ut apud Xenophontem: ἐπιῦθα γρόντος οἱ μαντινῆϊς ὡς, εἰ μὴ ἀποκρέσσονται αὐτῆς, ὅτι κτλ. itaque quod Græce geminatur, uti *an* in Hebræo, Gen. XVII. 17, subaudito *inquam*. Porro ἂν cohæret cum verbo ἤγεατε: ut apud eundem Xenophontem, καιρὸς δὲ γράψαι ὡς ἂν ὀρθοπατα ἑκατέρω χρωπ. ubi Devarius (qui utrumque hoc Xenophonteum nobis commodavit) ἂν δυνητικῶς in constructionis distributione verbo χρωπ. adungi docet. itaque summa sententiæ manebit, sitotum ὡς ἂν in construendo seponas, uti 2 Cor. X. 9, ubi notat *quasi*, quo pacto etiam hic accipi posset. neque enim *an* facile cum indicativo, qualis est ἤγεατε, construitur. Iam in ἤγεατε ἀπαγόμενοι, passivum cum medio, simplex cum composito constructum: *ducebamini & abducebamini*; ductui cuilibet vos permittebatis. Huc redit fere Scholion Chrysostomi, a recentioribus sine causa reprehensum: ὁδατε, ὅτι Ἕλληνες ἦτε, πῶς ἀπηγεατε, ἐλκόμενοι τότε. Adde Castellionem. ἄφωνα, *muta*, epitheton aptum, coll. v. 3. *cæci* ad *mutos* ibatis, *muti* ad *cæcos*.

3 διὸ, *quapropter*) Infert thesin hanc, *spiritualia* esse apud Christianos omnes & solos, i. e. eos, qui Iesum gloria afficiunt: & fidem in Iesum probari per illa. nam idola nil *spirituale* donant. destructa gentium superstitione, non item opus est donis miraculosis. Vicissim, qui Iesum gloria afficit, Spiritum Dei habet: qui gloria non afficit, spiritum Dei non habet. 1 Ioh. IV. 1 f. Paulus præbet criterium veri contragentes; Iohannes, contra falsos prophetas.

¶ γνωρίζω ὑμῖν, *notum facio vobis*) Incognitæ Corinthiis antea fuerant ejusmodi operationes divinæ.

¶ ἐν πνεύματι θεῶ, *in Spiritu Dei*) Mox, *in Spiritu sancto*. Deitas & Sanctitas, synonyma, præsertim ubi sermo est de S. Trinitate.

¶ λαλῶν, *loquens*) Hoc latissime patet. nam etiam ii, qui sanationes & virtutes operantur, verbis uti solent. Antitheton ad *muta* idola.

¶ λέγει ἀνάθεμα, *dicit anathema*) ut faciebant gentes, sed magis Iudæi. Estque *τεπανωσις*. *Non dicit anathema*, i. e. maxime *benedicit*. Opposita, *anathema* & *Dominum*.

¶ ἐπιεῖν, *dicere*) πνευματικῶς, *modo spirituali*.

4 διαίρεσις, *divisiones*) Hoc vocabulo LXX Hebraicum קְרִיבָה exprimunt, de sacerdotum ordinibus. Conf. *dividens*, v. 11.

¶ δὲ, *vero*) Antitheton inter unum fontem & flumina multa.

¶ χαρισμάτων, *donorum*) Quæ v. 1 dixerat *spiritualia*, nunc, post mentionem Iesu, appellat *dona*.

¶ πνεῦμα, *Spiritus*) Hoc versu agitur de Spiritu S. v. 5, de Christo: v. 6, de Deo Patre: & his nominibus congruit appellatio *charismatum*, ministeriorum, ope-

operationum. De Spiritu, tractatur v. 7 seqq. de Domino v. 12 seqq. de Deo, v. 28 seqq.

5 διακονίαν, ministeriorum) v. 28.

¶ ὁ δὲ αὐτὸς κύριος, idem vero Dominus) Filius Dei, quem Spiritus sanctus glorificat per diaconos illos.

6 ἐργημάτων, operationum) v. 10.

¶ ὁ δὲ αὐτός ἐστι θεός, idem vero est Deus) Deus, operante Spiritu ejus. v. 11.

¶ τὰ πάντα, omnia) Aliquanto latius spectatur operatio Dei, quam munera Christi & charismata Spiritus.

¶ ἐν παντί, in omnibus) Masculinum, coll. *unicuique*, v. seqq.

7 φανερωσίς, manifestatio) varia, per quam Spiritus sese manifestat, per se absconditus.

¶ πρὸς τὸ συμφέρον, ad id quod conducit) Id tractatur v. 12 f.

8-10 ὡς ἐπὶ ὡς ἐπὶ ὡς ἑτέρῳ ἑτέρῳ hinc: alteri: alteri) Genera tria, coll. c. XIII. 8. & inter hæc species multas τὸ ἄλλω alii denotat, singulas sub genere suo. sic etiam c. XV.

39. 40. 41. ἄλλο distinguit species, ἑτέρῳ genera. Vicissim ἄλλο ad genera distinguenda adhibetur, ἑτέρῳ ad species: Hebr. XI. 35.

¶ διὰ, per) Mox κατὰ, secundum : ἐν, in. singula convenienter adhibita.

¶ λόγος, sermo) Sermones exeruntur in ecclesia & sapientia & cognitio.

¶ σοφίας - γνώσεως, sapientie - cognitionis) Cognitionem Paulus, præsertim ad Corinthios, varie nominat, vel per se, 2 Cor. VI. 6. vel cum rebus affinibus: sermone & cognitione, 1 Cor. I. 5. coll. 2 Cor. XI. 6. fide & sermone & cognitione & omnino studio, 2 Cor. VIII. 7. prophetiam (de mysteriis) & cognitionem, adjunctis linguis, 1 Cor. XIII. 2. 8. aut in revelatione, aut in cognitione, aut in prophetia, aut in doctrina,

c. XIV. 6. sapientie & cognitionis, h. l. Col. II. 3 Eph. I. 17. III. 19. Loquitur ut de rebus, quæ Corinthiis sunt quotidianæ: hodie de ipsarum vocum vi & differentia ambigimus. Illud certum, quod, ubi Deo adscribuntur, in solis objectis differunt: vid. Rom. XI. 33 not. ubi fidelibus tribuuntur, Sapientia magis in longum, latum, profundum & altum penetrat, quam Cognitio. Cognitio est quasi visus; sapientia, visus cum sapore. Cognitio, rerum agendarum; sapientia, rerum æternarum, quare etiam sapientia non dicitur abroganda, c. XIII. 8. & cognitio est frequentior: uti de Corinthiis non tam illam, quam hanc prædicat Paulus. c. VIII. 1. II. 6. prophetia est prophetarum; sapientia, sapientum; reliqua cognitio, scribarum. Matth. XXIII. 34. Luc. XI. 52.

¶ τὸ αὐτὸ) eundem, per quem datur sermo sapientie.

9 πίστις, fides) Fides hic non dicitur ea, quæ omnibus sanctis est communis, sed charisma singulare, idque distinctum a quatuor speciebus illis, quæ mox sequuntur, & tamen cum iis magis, quam cum primo illo & tertio charismatum genere, v. 8 & v. 10 sine, conjunctum. Est ergo fides hæc ardentissima & præsentissima apprehensio Dei, in Ipsius potissimum voluntate, ad effectus vel in natura vel in gratia regno singulariter conspicuos. ideoque conjungitur cum operatione virtutum, c. XIII. 2. (cujus potissima, qua proximo utilissima, species, sanationes:) & cum prophetia (cui affines judicaciones spirituum, c. XIV. 37.) Rom. XII. 6. Atque ex hæc, quam modo vidimus, descriptione patet, quomodo fides communis siue salvifica, & miraculosa, quæ charisma est peculiare, vel convenient vel differant; quomodo altera sine altera, utraque autem sine amore esse possit vel non possit.

fit. Omnipotentem Dei voluntatem apprehendere in Christo possunt etiam homines iustitiæ & amoris expertes: Matth. VII. 22. Voluntatem autem Dei in Christo nobis reconciliatam non nisi sancti homines. Et in his fides non alia est miraculosa, alia salvifica; sed una eademque: eaque actu primo semper habet vim miraculosam, ipsa enim tota est supernaturale quiddam, Eph. I. 19. tamen non semper eo gradu, eave occasione, ut sese exerat. vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. § 416.

¶ *χαρίσματα ἰαμάτων*, dona sanationum) Non tantum intelliguntur miraculose sanationes, Act. V. 25. XIX. 12. XXVIII. 8. sed etiam gratiosa benedictio curationis aegrotorum per naturalia remedia: sicut negari non potest, medicorum alios alius esse feliciores, quod non tantum peritiae ipsorum, sed inprimis gratiæ divine tribuendum. E. Schmidius. Potest hoc etiam ad reliqua applicari charismata. quippe ut rex Iudæ, amissis elypeis aureis, æneos substituit: sic postquam ecclesia a puris charismatis defecit, Gratia tamen sub humanis studiis & subsidiis sese occultius præbet, idque eo locupletius, quo plus ei loci datur.

10 *προφητεία*, prophetia) vid. ad Rom. I. c.

¶ *διακρίσεις πνευμάτων*, discretionum spirituum) ut possit aliis demonstrare, qualem quisque propheta spiritum habeat. c. XIV. 29.

¶ *γίνη γλωσσῶν - ἐρμηνεία*, generalium linguarum - interpretatio) v. 30. c. XIV. 5. 13. 26 f.

11 *καθὼς*, sicut) v. 18.

¶ *βέλεται*, vult) Spiritus. sic, sicut voluit Deus. v. 18. Singulis dat singula, vel aliqua, varia mensura.

12 *οὕτω καὶ ὁ χριστός*, sic etiam Christus) Totus Christus caput & corpus est. caput uni-

genitus Dei Filius, & corpus ejus ecclesia. Augustinus. Congruit Ps. XVIII. 51, *Unctio suo, Davidi & semini ejus*. sic enim postulat accentus.

13 *ἐν ἐνὶ πνεύματι*, in uno Spiritu) Spiritus S. est in baptismo.

¶ *ἐς ἐν σῶμα*, in unum corpus) ut simus unum corpus, uno quippe Spiritu animatum.

¶ *ἢτε ἰσραῖοι ἢτε Ἕλληνες*, sive Iudæi sive Græci) qui maxime diversa fuerant corpora, naturâ.

¶ *ἢτε δούλοι ἢτε ἐλεύθεροι*, sive servi sive liberi) qui maxime diversa fuerant corpora, instituto.

¶ *πάντες ἐν πνεύμα*) omnes uno Spiritu potati sumus. Ioh. VII. 37 f. Hinc quoque corporis infertur unitas.

14 *καὶ γὰρ*, etenim) Hæc protasis de corpore pertingit ad v. 26. & ita instruitur, ut apodosis v. 27 summam addatur.

15 *ἐάν*, si) Ignobiliora membra neque a se ipsis abjici debent, v. 15 f. neque a nobilioribus negligi possunt. v. 21 f.

¶ *πὸς*, per) Eleganter pes de manu, auris de oculo loquens inducitur, pars de parte quam simillima. sic enim in hominibus se quisque cum iis, quibus quam simillima dona habet, potius quam cum longe superioribus aut longe inferioribus comparare solet. Thomas Aquinas: *per membra deservientia motui designantur homines dediti vitæ activæ: per membra deservientia virtuti apprehensivæ designantur, qui student vitæ contemplativæ*. itaque pedes statuit esse subditos; manus, prælatos: oculos, doctores; aures, discipulos.

¶ *ἐκ ἐμὶ ἐκ*, non sum ex) Subaudi propter hoc, ex commate sequenti.

15, 16 *ἢ παρὰ τῆτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος*.) Mh̄ interrogans negat quidem v. 29, *μη πάντες ἀπόστολοι*; sed ουκ affirmat. c. XIV.

23, οὐκ ἐρῶσιν ; Itaque interrogatio , ita nonnulli legunt, ὅτι παρὰ τῆσδ οὐκ ἐστὶν ἐκ τῶσδ σώματων ; sensum pervertit. Duplicem, non simplicem, negandi vim ὅτι παρὰ τῆσδ οὐκ obtinet, uti A&. IV. 20, ὅτι δυνάμεθα μὴ λαλῶν. 2 Theff. III. 9, οὐκ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἕξασίαν. Si pes dixerit, *Quia non sum manus, non sum ex corpore* : huic ejus sermone benigne contradicitur, *non propterea non es ex corpore*, non idcirco desinis esse ex corpore. Simillima phrasis Theophili Antiocheni : ὅτι παρὰ τὸ μὴ βλέπειν τὴσ τυφλῶσ, ἤδη καὶ οὐκ ἐστὶ τὸ φῶσ δὲ ἡλίος φαῖνον. lib. I ad Autol. c. 3, quo item loco παρὰ notat *propter*, uti Deut. XXIII. 4. Origenes : ὅτι διὰ τῆσδ οὐ μοιχεύουσιν. c. Cels. p. 385. Chrysolomus : ὅτι γὰρ δὴ πῶς ἐν τῆσδ δυσχερέσιν κοινωνοῦντες, ἐν τῆσδ χρηστέροισ οὐ κοινωνήσετε. ad 2 Cor. I. 7.

16 τὸ ἄκρον, *auris*) pars minus nobilis.

¶ ὀφθαλμὸς, *oculus*) pars nobilissima, & maxime ἡγεμονική. conf. Num. X. 31. Visus præstat auditui. v. 17. 21.

17 εἰ ὄλον ἀκοή, *si totum auris*) Non dicitur, ἔσθι. nam subauditur in fine versus τὸ ἔσθι. vel, *si totum olfactus, ubi gustus ἔσθι tactus?*

18 καθὼς ἠθέλησεν, *sicut voluit*) Non debemus ultra voluntatem Dei alias rerum causas requirere altiores : *infra* eam voluntatem philosophari fas est ; de mundo optimo, ut apostolas hoc loco de corpore humano optimo.

20 ἐν δὲ σῶμα, *numm vero corpus*) Ex hac unitate sequitur mutua membrorum indigentia.

21 χρεία, *opus*) Huc ref. *necessaria*. v. 22.

¶ ἡ κεφαλή, *caput*) pars summa.

22 ἀδύνατοι, *infirmita*) manus, ad oculum collata.

23 ἀπρότερα, *ignobiliora*) ut pedes. Com-

parativus molliens : *ignobilia*, gravius erat. Ea autem sic vocat, quæ vestibus teguntur.

¶ ἀσχημονα, *inhonesti*) quæ egent cultu.

¶ πμὴν - περιτίθεμεν) Sic LXX, Esth. I. 20 : περιθήσασιν πμὴν. item Prov. XII. 9.

¶ ἔχει, *habent*) a curatura, quæ ab aliis membris præstat.

24 ὅτι χρεία ἔχει, *non opus habent*) Quid igitur opus, planas genas mulcis (*mouches*) distinguere?

¶ συνεκέρσαε) *contemperavit*.

¶ πμὴν, *honorem*) Conf. v. 23. init.

25 ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμῶσιν, *pro se invicem curant*) Id explicatur versu seq. Plurale μεριμῶσιν curam omnium membrorum expressius notat, quam si Attice diceretur μεριμῶ.

26 συγχαίρει) *gratulantur*. Et hoc, & *comparantur*, non solum affectum, sed etiam effectum denotat.

27 ἐκ μέρους, *ex parte*) Hoc addit, quia non solum Corinthii erant corpus Christi & membra. c. XIV. 36. Etiam Roma satis habere debebat, sicut *ex parte*.

28 ἐν, *in*) Sic, ἐν, *in*, v. 18. cum eodem verbo *posuit*.

¶ πρῶτον, *primum*) Apostoli, non Petrus scorsum, in primo gradu sunt ; ceteri eos sequuntur, natura officii, tempore, dignitate, utilitate.

¶ πρὸς φητας, *prophetas*) A&. XIII. 1.

¶ τρίτον διδασκάλους, *tertio doctores*) Doctores eminentem locum habent, præ iis ipsis, qui *miracula* edunt. Sub prophetis & doctoribus continentur etiam evangelistæ, & pastores, coll. Eph. IV. 11.

¶ ἔπειτα, *deinde*) Cetera genera non distinguuntur numeris.

¶ *δυνάμεις, potestates*) Abstractum pro concreto, etiam in sequentibus.

¶ *ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, opitulationes, gubernationes*) *Gubernationes* gerunt, qui clavum in ecclesia tenent; *opitulationes*, qui, cum gubernatores non sint, tamen virtute quadam vel facultate pollent, qua fulciantur alii. conf. c. XIII. 3. Hæc duo non reassumuntur versu 30. Principes ut ipsi christianam fidem admiserunt, *opitulationum & gubernationum* sibi partes vindicarunt: initio autem ii, qui auctoritate, prudentia, opibus in ecclesia præstabant, eam sublevabant & gubernabant. *Gubernatio* circa externa versatur: ideo Spiritus eam inferiore loco recenset.

¶ *ἑρμηνείαι γλωσσῶν, interpretationes linguarum*) Non videtur esse glossema ex v. 10. nam ibi est *ἑρμηνεία γλωσσῶν*, singulari numero: & repetitur versu 30. *Ἀσύνδετον* tantundem valet, quantum clausula illa, *ἔτι cetera*.

29 *μὴ πάντες*) *omnes ne?* i. e. non pluri.

¶ *δυνάμεις, potestates*) sc. *sunt?* nam si Paulus *habent* huc referret, hic exprimeret.

31 *ζήλωτε, æmulamini*) Spiritus dat, ut vult: v. 11. sed fideles tamen libere aliud præ alio possunt sequi & exercere. c. XIV. 26. Deus operatur suaviter, non cogit.

¶ *τὰ κρείττονα, meliora*) ut quodque amori opportunius est. Theologia comparativa, c. XIV. 5. 19.

¶ *ἔτι, quin etiam*. Luc. XIV. 26. Non solum hortor, sed etiam methodum & viam sive rationem ostendo.

¶ *καθ' ὑπερβολήν*) Hoc nomini substantivo vim superlativi conciliat (Rom. VII. 13.) quasi dicat, *viam maxime videntem*.

¶ *ὄδον, viam*) Non addit articulum; suspensos nonnihil tenens Corinthios,

dum viam explanat. *ἢ via amoris*.

¶ *δείκνυμι, ostendo*) Præsens. Iam ardet Paulus & fertur in amorem. Hac ostensione facta, redit ad charismata, ut verbum *æmulamini* iteratum docet. v. 31. c. XIV. I.

C A P. XIII.

I *Ἐὰν, si*) Omnia charismata, pro amore ejusque norma, debent æstimari, exerceri, sublimari. Tractationi de charismatis interponit tractationem efficaciorum de amore. Sic in Disputationibus semper revertendum ad ea, quæ majorem dant gratiam.

¶ *ἔ*) omnibus.

¶ *γλώσσαις, linguis*) Gradatio: *linguis prophetiam, fidem: distribuero*.

¶ *λαλω, loquar*) Tenor amoris facit, ut, quum modo dixerit, *vobis*; nunc tamen in prima persona singulari loquatur.

¶ *καὶ τῶν ἀγγέλων, & angelorum*) Angeli præstant hominibus; & lingua vel linguæ illorum, linguis horum. Linguis autem utuntur ad homines certe. Luc. I & II.

¶ *ἀγάπην, amorem*) quo proximi salus queritur.

¶ *μὴ ἔχω, non habeam*) in ipso usu charismatum & in reliqua vita. Sane prophetiam aliaque dona habent multi, charitatis, ejusque fructuum, v. 4 f. experies. Matth. VII. 22. quæ non tam ipsorum, quam aliorum respectu *charismata* dicuntur.

¶ *γέγονα*) *factus sum*, per defectum amoris.

¶ *χαλκός, æs*) *Æs*, v. gr. *æreus numus*, minus artis habet, quam v. gr. *cyrbalum*, v. gr. *argenteum*. Cum illo conferri possit, qui sine amore loquatur hominum linguis; cum hoc, qui angelorum.

¶ *ἡχῶν*

¶ ἠχῶν-ἀλαλάζον, *timidus - jubilans*) sono qualicumque, lugubri aut læto; sine vita & sensu. Oratio variat: *nihil sum; nil proficuo*. v. 2. 3. Sine amore, linguæ sunt *sonus merus*: prophetia, cognitio, fides, *non est, quod est*: Matth. VII. 22. 15. 1 Cor. VIII. 1f. Iac. II. 14. 8. impensa omnis, *sine merced: est*. quamlibet talis homo sibi placeat: se aliquid esse putet: magnum præmium sibi polliceatur. Cum amore, subaudiuntur bona illis defectibus opposita.

2 μυστήρια, *mysteria*) Rom. XI. 25 not. Non addit *sapientiam*, quæ nulla est sine amore.

¶ καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἔσ' omnem cognitionem) Constr. cum εἰδῶ noverim.

¶ πίσιν, *fidem*) c. XII. 9 not.

3 καὶ ἴαν, ἔσ' si) Id summum est, quod facere possunt *opulationes, gubernationes*. c. XII. 29.

¶ ψωμίσω, *distribuero*) Summo loco ponit ea, quæ sunt humanæ voluntatis, & cum amore quam conjunctissima videntur, ad agendum & ad patiendum. qui *opes & corpus* tradit, valde amat, 2 Cor. XII. 15. sed qui sine amore tradit, *animam* sibi retinet. nam animæ facultas est amor. ideo in apodoli de *utilitate* loquitur. ψωμίσειν vid. Rom. XII. 20.

¶ ἀδωδῶ, *trahero*) pro aliis.

¶ να, *usque eo ut* urar. Dan. III. 28, παραδωκαν τὰ σώματα αὐτῶν εἰς πῦρ.

4 ἡ ἀγάπη, *amor*) Naturam amoris describit. non dicit, amor loquitur linguæ, habet prophetiam, dat pauperibus; sed, est longanimis. Estque metonymia, pro homine amorem habente. Eos autem potissimum amoris fructus nominat Paulus, qui in exercendis charismatis necessarii sunt, quos a Corinthiis requirit, & sine quibus prophetiæ esse, sed non prodesse possunt. Characterem amoris,

quem Paulus Corinthiis, & Charaærem sapientiæ, quem Iacobus item iis, ad quos scripsit, c. III. 17, attemperavit, utiliter inter se conferas, adhibito loco 1 Cor. VIII. 1 f.

¶ μακροθυμί, *longanimis est*) Amoris laudes duodecim per tres classes enumerantur v. 4-7. prima bimembris est: *longanimis est, benigna est: non æmulatur*. Idem syntheton & antitheton, Gal. V. 22. 20. *Longanimis* est in malo ab aliis profecto; *benigna*, in bono ad alios propagando: contra, non dolet alieno bono, nec gaudet alieno malo. Etiam asyndeton est in *benigna est*.

4, 5 οὐ περπερεύεται, οὐ φυσίεται, οὐκ ἀρχυμένει, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτοῦ, *non agit pro-caciter, non inflatur: non agit in lecore, non querit sua*) Secunda classis, quatuor membrorum. in primo & secundo tolluntur duo excessus, plerunque conjuncti; in tertio & quarto tolluntur duo defectus item conjuncti. & primo respondet tertium, nam utrumque pertinet ad studium probandi se aliis; secundo opponitur quartum, nam utrumque pertinet ad cavendum studium partium. οὐ περπερεύεται, *non agit insolenter*, cum fastu & ostentatione: rursum, οὐκ ἀρχυμένει, *non est inconditus*, impolitus, rudis. vide quæ de verbo περπερεύομαι notavi ad Gregorii Paneg. p. 141 seqq. & φυσίεται, *non inflatur*, nimis in alium studiis. conf. c. IV. 6. rursum, & ζητεῖ τὰ ἑαυτοῦ, *non studet sibi*, nec sibi ab aliis studeri postulat. Non dissimili modo, bis duo membra ponuntur versu 7. & præsertim c. XIV. 6.

5 f. & παροξύνεται - πάντα ὑπομένει, *non iruitatur - omnia sustinet*) Tertia classis, sex membrorum: quorum tertium & quartum, atque adeo secundum & quintum, primum & sextum, inter se respondent. Est enim χιασμός, isque retro-gradus,

gradus, valde congruens climaci geminæ per gradus negativos & affirmativos. Atque horum omnium objectum personale est proximus; reale, præteritum, amor non irritatur: omnia tegit, omnia credit: futurum, non cogitat malum: omnia sperat, omnia suffert: præsens, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. sed membris ita trajectis concinnitas ordinis Paulini eo magis perspicitur; ad quem nunc revertimur.

¶ ἐπαροξύνεται, non irritatur) etiam si studio ardet gloriæ divinæ, tamen non exacerbatur. conf. Act. XV. 39.

¶ ἐλογίζεταί τὸ κακόν) non cogitat malum alteri pro malo ejus pristino posthac inferendum. Sic LXX pro πυρῶν λαρε.

6 ἀδικία - ἀληθεία, iniquitate - veritati) De hoc antitheto vid. Rom. II. 8 not.

¶ συγχαίρει, congaudet) gratulatur, cum lætitia. Veritas omnis gaudium alit.

7 πάντα, omnia) Quater, omnia; videlicet, quæ tegenda vel credenda; quæ speranda & sufferenda sunt. Quatuor hi gradus pulcre se invicem sequuntur.

¶ σέγει) tegit, dissimulat, penes se & penes alios. σέγομεν, tegimus, c. IX. 12 not.

¶ πισεύει, credit) ut tegit mala proximi, quæ apparent: sic credit bona, quæ non apparent.

¶ ἐλπίζει, sperat) Causam spei vide Rom. XIV. 4, εσθήσεται. sperat item bona in posterum, & suffert mala.

¶ ὑπομένει, suffert) dum spes aliquando nascatur. 2 Tim. II. 25. Sic laudes amoris quendam quasi orbem efficiunt, in quo extrema & prima sibi invicem respondent. longanimis est, benignus est: omnia sperat, omnia suffert. Quartumque hunc gradum suaviter sequitur illud multo majus, nunquam excidit.

8 ἔδειπτε ἐκπίπτει, nunquam excidit) non destruitur, non cessat. semper locum

suum obtinet: nunquam e statu suo movetur. conf. ἐκπίπτοντες, Marc. XIII. 25 not.

¶ εἶτε δὲ προφητεῖαι, sive autem prophetiæ) scil. sunt. sic c. XV. 11. Prophetiæ, in plurali, quia multifariæ.

¶ καταργηθήσονται, destruentur) Sic de prophetiis & cognitione: at de linguis, παύσονται, desinent. Linguae, floridissimum quiddam, sed minime durabile: quæ in Pentecoste Act. II primum exstiterunt, sed in ecclesia primitiva non tam diu manserunt, quam cetera dona miraculosa. neque habent analogum quidquam in genere perfecto, ut prophetia & cognitio habent, cui cedere debeant: unde ad has præ linguis mox, cum de perfecto agit, respicit.

¶ γλώσσαι, lingue) Hæ medio loco ponuntur, quia sunt vehiculum prophetiarum & appendix: at prophetia & cognitio duo genera diversa constituunt. v. 9. 12.

9 ἐκ μέρους, ex parte) Non solum hoc dicit: hæc prophetia & hæc cognitio, quam nos habemus, imperfecta est; nam sic etiam dicendum esset, ex parte amanius: sed ipsius prophetiæ, excepto uno propheta Iesu Christo, & cognitionis, ea est natura, ut haberi debeat in iis, quæ sunt ex parte, quia utimur iis in hac vita imperfecta. De locutione conf. not. ad Rom. XV. 15, audacius scripsi.

10 ἔλθῃ, venerit) suo tempore; per gradus, non per saltum. In spiritualibus ætas imbecillior non debet cupidius affectare maturiora. Venit, quod perfectum est, in obitu, 2 Cor. V. 7. & in die novissimo.

¶ τότε, tunc) non prius. Itaque prophetia & cognitio nunquam plane exspirant in hac vita.

11 ὅτι, quoniam) Cum ætatibus hominis confertur profectus a gratia ad gloriam, singulos fideles & totam manens ecclesiam.

¶ νήπιος, infans) Humilitas Pauli. Ho-
mo

mo naturalis præfactu non libenter recodatur infantia: sicut: at anima adversis macerata vel primas ortus sui vias fatetur. Iob X. 10.

¶ ἐλάλην, loquebar) Id refertur ad linguas.

¶ ἐφρόνεν, sentiebam) Id refertur ad prophetiam: est enim simplicius quiddam.

¶ ἐλογιζόμην, ratiocinabar) Id refertur ad cognitionem: est enim magis compositum.

¶ ὅτι δὲ, quum vero) Non dicit: quum abolevi puerilia, factus sum vir. Hiems non affert ver; sed ver pellit hiemem. sic est in anima & in ecclesia.

¶ κατῆργηκα, abolevi) ultro, libenter, sine labore.

¶ πᾶν ἔνηπίον, puerilia) sermonem, sensum, consilium infanrile. Abstractum, πᾶν. Homo non tollitur, sed vir fit.

12 βλέπομεν, videmus) Respondet apud LXX Hebraicis נראה & הנה 1 Sam. IX. 9. 1 Par. XXIX. 29, de Prophetis. Habetque hic locus synechocochon speciei nobilioris, pro toto genere: & cum verbo videmus subaudias, ἔαυδίζομεν. nam prophetae & vident & audiunt; & visionibus plerumque verba adjungi solita sunt. Evolvere juverit Gregorii Paneg. & insignem, quem ad illum notavimus, Origenis locum, p. 104 f. 218 f. Quod autem visui est speculum, id auditui est ænigma, cui lingua inservit. Cum hoc loco multis de rebus conferas Num. XII. 8. Dicit autem videmus, in plurali: cognosco, in singulari. ac videre & cognoscere differunt in genere rerum spiritualium, ut sensus externus & internus in genere rerum naturalium. Nec toto hoc versu Deum nominat; sed loquitur de illo, ut erit omnia in omnibus.

¶ πᾶν, tunc) Magnum futurorum illorum gustum habebat Paulus. 2 Cor. XII. 2 f.

¶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, facie ad

faciem) פנים לן פנים facie nostra videbimus faciem Domini. Id plus, quam פנים לן פנים πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Visio, præstantissima fructuendi ratio. Concinne posuit verbum βλέπομεν, utrique statui, sed diversa notione, aptum.

¶ γνώσκω ἐπιγνώσομαι) Compositum multo plus significat, quam simplex: nosco, pernoscam. Atque ita Eustathius Homericum ἐπιγνώσομαι interpretatur, ἀκριβέστατα ἐπιτηρήσω & ἐπίσκοπος, σκοπευτής ἀκριβής: rationemque addit, ὅτι ἢ ἐπὶ πρόθεσις καὶ ἀκριβειάν τινα σημαίνει καὶ ἐπίτασιν ἐνεργείας.

¶ καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη, sicut etiam cognitus sum) Hoc respondet illi ad faciem.

13 νυνὶ δὲ μένει, nunc vero manet) Non est proprie sermo de duratione: nam in ea non conveniunt hæc tria; sed fides in speciem, spes in gaudium terminatur, 2 Cor. V. 7. Rom. VIII. 24. solus amor perstat. v. 8. sed de valore, in antitheto ad prophetiam &c. hoc sensu: omnibus rationibus subductis, hæc tria sunt necessaria & sufficientia; stent modo hæc tria. hæc sunt: hæc manent: nil amplius. Christianus potest esse sine prophetia &c. sed non sine fide, spe, amore. conf. de verbo μένω, maneo, Rom. IX. 11. 1 Cor. III. 14. 2 Cor. III. 11. Hebr. XIII. 1. Fides est in Deum; spes, pro nobis; amor, erga proximum. Fides proprie conjuncta est cum œconomia Patris: Spes, cum œconomia Filii: Amor, cum œconomia Spiritus sancti. Col. II. 12. I. 27. 8. Quæ ipsa etiam ordinis est ratio, quo hæc tria enumerantur. νυνὶ nunc facit ad epita- sin.

¶ τρία, tria) duntaxat. Necessaria non sunt multa. Sæpe Paulus hæc tria respicit. Eph. I. 15. 18. Phil. I. 9 f. Col. I. 4 f. 22 not. 1 Theff. I. 3. V. 8. 2 Theff. I. 3 f. Tit. I. 1 f. Hebr. VI. 10 ff. Interdum fidem & amorem

commemorat; interdum fidem, totum Christianismum synecdochice denotans. 1 Theff. III. 6. 5. In malo sunt, infidelitas, odium, desperatio.

¶ πῦτα, *hæc*) Hebr. חן i. e. *sunt*, scil. *majora prophetiis* &c.

¶ μείζων, *major, maximus, horum, trium.* Amorem non solum anteponit prophetiæ, sed etiam iis, quæ prophetiam excellunt. Amor proximo plus *prodest*, quam fides & spes per se. *conf. major*, c. XIV. 5. Ac Deus non dicitur *fides* aut *spes* absolute, *amor* dicitur.

C A P. XIV.

1 Διώκετε, *sectamini*) Id plus, quam ζηλέτε *cenulamini*, hîc, & v. 12. 39. c. XII. 31.

¶ μάλλον, *potius*) prælinguis. De *Cognitione* hîc non jam expresse agit Paulus: nam ea, respectu aliorum, cum *prophetia* coincidit. v. 6.

2 τῷ θεῷ) *Deo soli*, omnes linguas intelligenti.

¶ ἀκούει, *audit*) i. e. *intelligit*.

¶ πνεύματι, *spiritu*) v. 14.

¶ μυστήρια, *mysteria*) quæ alii potius mirentur, quam discant. Non additur articulus.

3 οικοδομὴν, *edificationem*) Huic generi adduntur duæ species præcipuæ. ὁμιλία, *exhortatio*, tollit tarditatem, ἑλεγχισμός, *consolatio*, tristitiam.

4 ἑαυτὸν, *seipsum*) ea, quæ lingua loquitur, intelligentem.

¶ ἐκκλησίαν, *ecclesiam*) totam congregationem.

5 γλώσσας, *linguis*) Has imprimis colebant Corinthii: quos Paulus non refutat, sed in ordinem redigit. v. 12.

¶ μείζων, *major*) utilior. v. 6.

¶ διερμηνεύει) διὰ eleganter exprimit interventum interpretis inter loquentem lingua & inter auditorem.

¶ ἡ ἐκκλησία, *ecclesia*) ædificationem querens: congruit, accipiat.

6 ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν περὶ φητεία, ἢ ἐν διδαχῇ, *aut in revelatione, aut in cognitione, aut in prophetia, aut in doctrina*) Quatuor genera prophetiæ late dictæ. duo priora pertinent ad illum ipsum, qui charismate gaudet: duo altera majorem simul propensionem ad audientes afferunt. De differentia *prophetiæ* (quæ *revelationi* respondet) & *cognitionis* (cui *doctrina* respondet) vid. ad c. XII. 8. 10. & de tota re, infra, ad v. 26 seqq.

7 ἀυλὸς - κιθάρα, *tibia - cithara*) Duo summa organorum genera: non solum tibia, quæ spiritu tibicinis quasi animatur, sed etiam cithara.

¶ πῆς φθόγγου, *sonis*) Casus sextus, coll. *per*, v. 9.

¶ πῶς γνωσθήσεται, *quomodo cognoscetur*) quomodo dignoscetur tibia a tibia, cithara a cithara? alius aliusque unius instrumenti sonus, ad alia & alia pertinet negotia.

8 γὰρ, *enim*) servit gradationi: nam inferiorem gradum comprobatur ulterior.

¶ ἀδηλον, *incertum*) Unius tubæ cantus alius ad alia vocat milites.

9 ὑμῖς, *vos*) animati: coll. v. 7.

¶ διὰ, *per*) i. e. tum, quum lingua loquimini.

10 πσαῦτα, ἐ τύχοι) ἐ τύχοι, Lat. *verbigratia*, coll. c. XV. 37. facit, ut πσαῦτα habeat vim certi numeri. Si homines unquam inire potuissent numerum vocum, Paulus eum voluerat ponere.

¶ ἔδὲν ἄφανον, *nullum mutum*) Quodvis eorum suam habet *potestatem*, δύναμιν.

11 βάρβαρος (*barbarus*) vid. Act. XXVIII. 2 not.

12 πνευμάτων, (*spirituum*) Plurale, uti v. 32. c. XII. 10. Ut unum est mare, & maria multa; sic spiritus unus, & spiritus multi. *tuba* una, edit sonos multos.

¶ πρὸς τὴν οἰκοδομήν, (*ad aedificationem*) ut quam maxime aedificetur ecclesia.

13 προσευχέσθω (*oret*): & hoc faciet eo fructu & effectu, ut ad linguam accedat interpretatio. v. seqq.

14 τὸ πνεῦμά μου - ὃ δὲ νῦν μου, (*spiritus meus - meus vero mea*) πνεῦμα, (*spiritus* est facultas animæ, quum ea Spiritus divini operationem suaviter patitur: at νῦν, *mens*, est facultas animæ foras progredientis & cum proximo *agentis*. sic *meus*, v. 19. πνεῦμα, penetrabile ἔνός. Eph. IV. 23; coll. Hebr. IV. 12. νῦν autem a νέω, propter agitationem: conf. Alexand. Aphrod. l. 2. πνεῦμα ψυχῆς, f. 144 ed. Ald.

¶ ἀκαρπῶς, (*sine fructu*) fructum habet, sed non affert. De hoc vocabulo vid. ad Matth. XIII. 22.

15 προσεύξομαι, (*orabo*) voce. Prima persona singularis pro secunda plurali.

¶ ψαλλῶ, (*psallam*) cantu vel etiam organo.

16 ἐπεὶ) si id facias solo spiritu.

¶ εὐλογήσης, (*benedixeris*) Nobilissima species orandi.

¶ ὁ ἀναπληρῶν τὸ πῶπον ἰδιώτη, (*implens locum idiotæ*) Locutio hæc non est mera *idiotæ* paraphrasis, sed complectitur omnes, qui, quamlibet charismatis excellentes, duntaxat eam, qua quis loquebatur, linguam, juxta cum *idiotæ* non intelligebant. Eoque magis pudefacit Paulus eum, quem hoc loco refutat. Frequentius Hebræis locutio, *implet locum patrum suorum*, i. e. majoribus se dignum præbet.

¶ πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμήν, (*quomodo dicet amen*) Sic jam tum solebant: nec solum *idiotæ*, sed cuncti auditores dicebant, subscribentes *ei*, qui *benedicebat*. Atque ita etiam ii, qui non poterant multa verba facere, aliorum verba adoptabant, & suæ mentis assensum declarabant.

¶ πὶ λέγεις, (*quid dicas*) Non modo debet scire, te nil mali dixisse, sed etiam, quid boni dixeris.

18 εὐχαριστῶ, (*gratias ago*) Gratiarum actionem & *προσθεραπείαν* Paulus adhibet, laudabile quiddam de se dicturus.

¶ πάντων, (*præ omnibus*) præ singulis, vel etiam universis.

¶ ὑμῶν, (*vobis*) Sæpe ii, qui minus habent, plus sibi placent & insolentius faciunt.

19 πέντε λόγους) (*quinque sententias*). Numerus definitus pro indefinito: bis mille-sima pars *myriadis*. conf. Lev. XXVI. 8.

20 ἀδελφοί, (*fratres*) Vocativus initio positus suavem vim habet.

¶ τῆ κακία τῶν φρεσίν) (*Opportune Ammonius: νῦν μὲν ἐστὶν ἀποκρυφῶς λογισμὸς φρένες δὲ, αἱ ἀγαθαὶ δianoiai*. Neque κακία denotat *malitiam*, sed *vitium*, live, quicquid virtuti opponitur.

¶ νηπιῶν) (*infantes estote*. νηπιῶν, forma ἀκμάζω, πυρράζω.

¶ τέλει, (*perfecti*) adeoque verum cuique rei pretium statuentes ex usu ejus.

21 νόμῳ, (*lege*) etiam prophetas complexa.

¶ ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις) (*Es. XXVIII. 11. LXX, διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας. ἑτερογλώσσοις, masculinum, vel neutrum. Paraphrasis: Non audit Me populus iste, consueta lingua loquentem: loquar ergo eis per alias linguas, hostium eis immixtorum; sed ne tum quidem mihi auscultabunt*. conf. Jer. V. 15. Quate-

nus Deus linguis hostium loqui dicitur, ab illis ad donum linguarum procedit paritas rationis.

¶ ἕδ' ἔτως εἰσακούσονται μὲ) Es. XXVIII.

12. LXX, καὶ ἐκ ἠθέλησαν ἀκούειν.

22 εἰς σημεῖον) *in signum*, quo allecti *auscultare* debent, sed ἕδ' ἔτως *ne sic quidem* auscultant.

¶ εἰσι) *existunt*. Accentus ad emphasis pertinet.

¶ ἢ δὲ προφητεία, *prophetia vero*) scil. *in signum est*, vel simpliciter, *est*. coll. c. VI. 13.

¶ πῖς πιστεύουσιν, *credentibus*) Id sumendum in ampliacione: quatenus prophetia ex infidelibus credentes facit. lingua loquens infidelem sibi relinquit.

23 ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *tota in unum*) Id raram, in tanta urbe.

¶ εἰσέλθωσι δὲ, *ingrediantur autem*) hospitem ritu, vel etiam ex curiositate.

¶ ἰδιῶται, *idiotæ*) qui qualemcunque fidei gradum habent, sed charismatis non florent. Sequitur, per gradationem, *aut infideles*; qui non tam facile ingrediebantur, nec tamen arcebantur. Hoc versu loquitur Paulus in plurali, versu sequente in singulari. Plures mali se malis sermonibus impediunt: singuli, facilius lucrifunt.

¶ ὅτι μαίνοσθε, *vos insanite*) Non enim poterunt ardorem istum a furore discernere. hinc improbe loquentur. conf. Act. II. 13.

24 πάντες, *omnes*) *singularim*. v. 31.

¶ εἰσέλθη, *ingredietur*) Exemplum 1 Sam. XIX. 20 f.

¶ ἄπιστος, *infidelis*) Huc refertur, *redundatur*. coll. Ioh. XVI. 9.

¶ ἰδιώτης, *idiotæ*) Huc refertur, *dijudicatur*. c. II. 15. Elenchus ille *infidelitatis*, & *dijudicatio illa idioticæ ruditatis*, fit ipsius

prophetiæ vi, etiamsi hæc sine applicatione ad individua fiat. Atque hi sunt duo gradus; sequitur tertius, *occulta* ἔς.

24, 25 ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, *ανακρίνεται ὑπὸ πάντων*, (καὶ οὕτω) τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτῆς φανερὰ γίνεται καὶ οὕτω πᾶσιν ἐπὶ πρῶτον, *προσκυήσεται τῷ θεῷ*, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστὶ) Prius illud, καὶ οὕτω, alienum est. namque præsens verbi *γίνεται*, indicat, incisum hoc, τὰ κρυπτὰ - *γίνεται*, arctius coherere cum præcedentibus, ubi sermo fuit in præsentem, quam cum sequentibus, quæ habent futurum *προσκυήσεται*.

¶ ὑπὸ πάντων, *ab omnibus*) partim loquentibus, partim assentientibus.

25 τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτῆς, *occulta cordis ejus*) intima omnia cordis ethnici, talia nunquam experti, & sibi nunc primum innotescens & de se confitentis.

¶ αὐτῆς, *ejus*) hospitis non credentis.

¶ φανερὰ γίνεται, *manifesta sunt*) Dan. II. 30 fin.

¶ οὕτω) *sic* demum.

¶ πᾶσιν, *cadens*) Publica declaratio eorum, qui virtutem verbi in se sentiunt & experiuntur, hodie nimis parce fieri solet.

¶ ἀπαγγέλλων, *pronuncians*) ultro, plane, diserte pronuncians, vel in ecclesia, vel etiam foris. conf. de hoc verbo, Greg. Paneg. § 123 cum Annot.

¶ ὅτι, *quod*) Conf. Dan. cap. cit. v. 46. 47. Argumentum pro veritate religionis, ex operationibus Dei in hominibus divinis, efficacissimum.

¶ ὄντως, *vere*) Confitebitur, vos non furere, sed Deum vere esse in vobis, & verum Deum esse, qui in vobis est.

26 ἕνας, *quilibet*) Fructuosior tum erat concio, quam hodie, ubi unus, quocunque

cunque est animo, tempus explere sermone debet.

¶ ψαλμὸν ἔχει) *psalmum habet*, habitu vel actu, vel paulo ante, vel jam modo. conf. v. 30. Dabantur eis a Spiritu cantica extemporalia. Habebant singuli *psalmum*, quo Deum laudarent; vel *doctrinam* proximo impertiendam; vel *linguam*, qua sibi loquerentur quisque. Verbum ἔχει, *habet*, iteratum, eleganter exprimit diviſam donorum copiam.

¶ ἀποκάλυψιν, *revelationem*) qua Deus homini aliquid pandit: Gal. II. 2. *revelationem* propheticam. v. 30. 29.

¶ ἐρμηνείαν, *interpretationem*) qua homo homini *linguam* interpretetur.

¶ ἰκοδομὴν, *edificationem*) Optima norma.

27 ἔπι, *ſive*) Specialius explicat, quomodo omnia fieri poſſunt ad adificationem.

¶ πῆς, *aliquis*) Nunquam debuit unus tantummodo lingua loqui; ſed ſi unus loquebatur, debebat unus alterve ſubſequi, ad vindicandam Spiritus opulentiam.

¶ τρεῖς, *tres*) loquantur.

¶ ἀνά μέρῳ) diviſis temporibus, vel etiam locis.

28 εἰν δὲ μὴ ἦ, *ſi vero non ſit*) Interpretari poterat vel is ipſe, qui lingua loquebatur, v. 13. vel alter.

¶ ſιγάτω, *taſteto*) qui lingua loquitur.

¶ εἰαυτῶ καὶ τῷ θεῷ, *ſibi ipſi & Deo*) v. 4. 2.

¶ λαλείτω, *loquantur*) privatim.

29 περὶ φῆται δὲ, *prophetae vero*) Antitheton ad *lingua loquentes*. Prophetia ſtriſte dicta opponitur *revelationi*: v. 6. prophetialatius dicta (perinde ut *revelatio*) opponitur *cognitioni*. ibid. iterum, *cognitionem* complectens, opponitur *linguis* v. 4.

¶ λαλείτωσαν, *loquantur*) ſubaudi, ἀνά μέρῳ, *ſingularim*. v. 27.

¶ οἱ ἄλλοι, *reliqui*) ſc. prophetae.

¶ διακρινέτωσαν, *dijudicent*) etiam ſermone.

30 καθημένῳ) *dum ſeſcit*, auſcultans.

¶ ὁ πρῶτος, *primus*) qui antea loquebatur.

31 καθ' ἕνα, *ſingularim*) ut ſemper ſinguliſingulis concedant.

¶ πάντες, *omnes*) Notanda univerſalitas.

¶ πάντες μαθηθάνωσι, *omnes diſcant*) colloquendo, quarendo, dicendo, auſcultando: *omnes*, prophetae. Docendo diſcitur: loquendo, interrogando, diſcitur. v. 34. 35.

¶ παρακαλῶνται, *confirmentur*) Interdum magis excitat nos alterius ſermo, interdum noſter.

32 καὶ) *ſiquidem*. ſic καὶ, 2 Cor. V. 15. I Ioh. III. 4.

¶ πνεύματα προφητῶν, *ſpiritus prophetarum*) Abſtractum pro concreto: prophetae, etiam dum aguntur.

¶ περὶ φῆται, *prophetis*) Non dicit: *ſpiritus prophetarum*.

¶ ὑποπίσεται, *ſubjiciuntur*) non ut propheta veritatem ſuae prophetiae propter alterum neget aut abjiciat; i Reg. XIII. 17 ſeqq. nam verbum propheticum eſt ſupra prophetas: v. 37. ſed ut ne ſe ſolum poſtulet audiri, verum aliis quoque audiendis, dum verba faciunt, det operam, & ex illis ea, quae praeter ipſo acceperat, diſcat. *ſubjectio*, ſilentis, diſcentis. v. 34. f. Omnis actus docendi involvit authenticam quandam. *ſubjiciuntur*, dicit; non modo *debent* ſubjici. Dei Spiritus hoc prophetas docet.

33 ὡς, *ut*) Simillima clauſula partis proximae, v. 36.

34 αἱ γυναῖκες, *mulieres*) Id ſcribit Paulus etiam i Tim. II. 11. f. & tamen in primis

Corinthiis hoc scribi expedit. conf. not. ad c. XI. 16.

¶ ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις) *in concionibus vestris*; præsentibus viris, qui loqui possunt.

¶ ἐπιτίραται) *commissum est*.

¶ ὑποτάσσειν, *subijci*) ut suam voluntatem alienæ submittant. Gen. III. 16. Ad virum est πρώτη applicatio mulieris, & quidem ut ad dominum suum.

¶ καὶ) *etiam*. conf. c. IX. 8 not.

35 μαθεῖν, *discere*) per sermonem.

¶ θέλωσιν, *volunt*) Occupatio.

¶ ἰδίως) *suos potius, quam alios*.

¶ ἐπερωπάτωσαν, *interrogent*) Viris integrum erat in concione interrogare.

¶ ἐν ἐκκλησίᾳ) *in concione vel civili vel sacra*.

¶ λαλεῖν, *loqui*) vel docendo vel rogando.

36 ἡ, ἡ, *an, an*) Vos, Corinthii, (vos item, Romani,) nec primi nec soli estis. Atqui etiam alibi silent mulieres.

37 πρὸς Φήτης, *propheta*) Species: *spiritualis*, genus. Ille, præ hoc, eloquio præditus.

¶ ἐπιγνωσκέτω, *cognoscat*) Non patitur Paulus demum quæri, an recte scribat.

¶ ὁ κυρίου, *Domini*) Iesu.

38 εἰ δὲ τις ἀγνοεῖ, *si autem quis ignorat*) quo minus possit *cognoscere*. si quis ignorat, inquit, vel ignorare se simulat. Argumentum validum apud Corinthios, *cognitionis avidissimos*.

¶ ἀγνοεῖτω, *ignoret*) q. d. Non possumus ob talem omnia projicere. Qui sibi ita permittuntur, facilius resipiscunt, quam si invitos doceas.

39 ὡς, *itaque*) Summa.

¶ ζηλοῦτε, *æmulamini*) Id plus, quam *non prohibete*.

40 εὐχημόνως, *honeste*) quod ad singulos attinet.

¶ κατὰ τάξιν, *secundum ordinem*) invicem.

C A P. XV.

1 Γνωρίζω, *notum facio*) Constr. cum *πῶν* quo v. 2. conf. Gal. I. 11. Paulus Corinthiis jam antea notum fecerat evangelium; sed nunc certiores eos facit amplius; *quo modo* illud eis evangelizavit, qua ratione, quo fundamento, quibus argumentis. Antea fuerat *doctrina*, nunc fit *elenchus*, qui versu 34 ἀγνωσίαν *ignorantiam* severe notat.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelium*) de Christo, maxime de ejus resurrectione. Grata appellatio, qua Corinthios allicit: & morata præfatio, qua eos quasi suspensos tenet.

¶ παρελάβετε, *accepistis*) Præteritum.

¶ ἐστήκατε, *stetistis*) i. e. statum nacti estis. Præsens, in sensu.

2 σώζεσθε, *salvaminum*) Futurum, in sensu.

¶ εἰ κατέχετε, *si tenetis*) Si hic significat *ipem*, ut patet ex eo, quod sequitur, *nisi &c.*

3 ἐν πρώτοις, *in primis*) Quæ maximi momenti sunt, *in primis* doceri debent. πρῶτον LXX ἐν πρώτοις, i. e. *pridem*. 2 Sam. XX. 18. at, *primo*, Deut. XIII. 9. & sic. I.

¶ παρέλαβον, *accepi*) a Christo ipso. Non ego finxi. conf. 2 Petr. I. 16.

¶ ὅτι, *quod*) Paulus dicit, se non solum resurrectionem Christi, sed etiam resurrectionem mortuorum inde fluentem, *in primis* prædicasse fidei capitibus: quorum fidem susceperint Corinthii, antequam *baptizarentur* in nomen Christi pro ipsis *crucifixi*, adeoque etiam mortui & resuscitati. c. I. 13. coll. Hebr. VI. 2.

¶ ὑπερ)

¶ ὕπερ) *pro*. Efficacissima locutio, *pro peccatis nostris*. Gal. I.4.

¶ ἀμαρτιῶν, *peccatis*) quibus *mortem* commiserit eramus. v. 17.

¶ γράφας, *scripturas*) *Multa dicta* extant in Scriptura de morte Christi. Testimonium Scripturae præmittit Paulus testimonio eorum, qui Dominum viderunt ex resurrectione.

4 ἐτάφη, *sepultus est*) Matth. XII. 40.

¶ ἐγήγερται, *excitatus est*) Eo opportunior est copia sermonis de resurrectione Christi, quia circa tempus paschale scripta est epistola. c. V. 7 not.

¶ κατὰ τὰς γραφάς, *secundum scripturas*) quæ non impleri non potuerunt. Probat resurrectionem Christi primum a Scriptura, deinde a testimonio eorum, qui viderunt.

5 κεφα, *Cepha*) Luc. XXIV. 34.

¶ δώδεκα, *duodecim*) Luc. XXIV. 36. Probabile est, Matthiam tum quoque interfuisse. ἐνδεκα Photius in Amphilochois & alii.

6 ἐπειτα, *deinde*) progressionem factam ad numerum majorem.

¶ ἐπάνω πεντακοσίαις, *plus quingentis*) Illustris apparitio.

¶ οἱ πλείους, *plures*) circiter 300. ob id ipsum tam diu in vita divinitus servati, ut essent testes. conf. Ios. XXIV. 31.

¶ μένειν, *manent*) in vita. Hos integrum erat percontari. Tales, Andronicus & Iunias fuisse censendi sunt. Rom. XVI. 7.

¶ καὶ, *etiam*) Hos testes allegare non minoris erat. Hac fide obierant.

¶ ἐκοιμήθησαν, *obdormiverunt*) ut resurrecturi.

7 πάντων, *omnibus*) Apostoli videntur hic plures dici, quam illi duodecim. v. 5.

8 ἔγραπτον δὲ πάντων) *ultimo omnium*: vel

potius, *post omnes*, ut se excludat. Deut. XXXI. 27. 29. ἔγραπτον ἔθανάτε με. κλ.

¶ ὡσπερὶ ἴω ἐκτρώματι, *tanquam abortivi*) LXX, ἐκτρώμα. Num. XII. 12. Articulus vim habet. Paulus se unum sic appellat: & hoc uno verbo se plus deprimi, quam ullis aliis modis. Ut abortus non est dignus humano nomine, sic apostolus negat se dignum apostoli appellatione. Metaphora inde, unde etiam *regeneratio* dicitur. 1 Petr. I. 3. εἰ in ὡσπερὶ non nihil mitigat: *ut si*.

¶ κάμοι, *etiam mihi*.) Hoc eleganter ponitur in fine periodi.

9 ἐλάχιστος) Latine, *minimus*.

¶ ὅς, *qui*) Incrementum habet oratio.

¶ ἐδίωξα, *persecutus sum*) Fideles etiam post resipiscentiam imputant sibi, quæ semel patrarunt.

10 χάριτι, *gratia*) solâ.

¶ ὃ εἶμι, *quod sum*) i. e. apostolus, qui Christum vidi.

¶ ἔκενη, *non vacua*) Probat Paulus auctoritatem evangelii & testimonii sui ab effectu.

¶ ἀνῶν, *illis*) Hoc refertur ad v. 7.

¶ πάντων, *omnibus*) singulis.

¶ σὺν ἐμοί, *mecum*) Cum particula conueniens, quia dicit *laboravi*. conf. Marc. XVI. 20.

11 κηρύσσομεν, *prædicamus*) uno ore, omnes apostoli.

¶ ἐπίστευσατε, *credidistis*) Fides semel suscepta fundat fidem subsequenter: & titubantes non modo obligat, sed sæpe etiam retinet firmitas prima.

12 εἰ) *si*. Particula affirmans.

¶ πῶς, *quomodo*) Nexus inter resurrectionem Christi ex mortuis & mortuorum erat Paulo longe evidentissimus. Qui vero resurrectionem in genere preimpossibili habebant, ne Christi quicquam

dem resurrectionem credere poterant.

¶ πνές) *aliqui*, sine dubio ex gentibus. Act. XVII. 32.

13 εἰ δέ, *si vero*) Instituit regressum, & enumerat, quæ v. 3-11 allegavit.

14 κενόν - κενή, *vacua - vacua*) contra ac vos ipsi agnovistis. v. 11. κενή, sine vera re. diff. ματαιά, *vana*, v. 17, sine usu.

15 ψευδομαρτυροῦντες, *falsi testes*) Non licet prædicare de Deo, quod non ita est; tamen gloriofum videatur. Falsi testes sunt v. gr. Negotiatores, qui quæstus sui causa terræ motus, eluviones, aliosque magnos casus, e remotis fingunt locis, animasque ceteroqui non nimis credulas ad cogitationes & colloctiones de judiciis *divinis*, in thesi bonas, in hypothesi erroneas inducunt.

17 ἀμαρτίας) *peccatis*, etiam cæci ethnicismi. v. 34.

18 ἀπώλοντο, *perierunt*) fuerunt, nulli sunt.

19 ἄ, *si*) Præcedit hunc versum propositio eorum, quæ tractantur v. 20 s. Et hoc versu est propositio eorum, quæ tractantur. v. 29-34.

¶ ἐν, *in*) ἐν, *quod attinet*. i. e. si spes nostra in Christo fixa intra hujus *μόνον tantummodo* vitæ fines tota vertitur.

¶ ζωῆ, *vita*) Non facile hanc vitam Scriptura *vitam* dicit; sæpius, *αἰῶνα, seculum*. hîc dicitur κατ' ἀνθρώπων, uti Luc. XVI. 25.

¶ ἡλπικόπως ἐσμεν, *speravimus*) *credidimus* cum læta expectatione futuri.

¶ ἐλεεινόπτεροι, *miserabiliores*) Comparativus proprie: nam si superlativi vim haberet, articulus præcederet. *miserabiliores sumus omnibus hominibus*: ceteri homines omnes nec falsâ spe lætantur, & præsentis vitæ fructum libere percipiunt; nos, si mortui non resurgunt, falsâ spe lætamur

stolide, & per abnegationem nostri & mundi, certum præsentis vitæ fructum amittimus, dupliciter miserabiles. Iam nunc *beati* sunt Christiani: sed non in iis rebus, quibus ceteri homines lætantur; & sublata spe alterius vitæ, præsens lætitia spiritualis imminuitur.

20 νῦν, *nunc*) Declarat Paulus, non esse inane præconium, non esse vanam fidem: abolita esse peccata: non esse nullos, in Christo defunctos: non hac vita terminari spem Christianorum.

¶ ἀπαρχῆ, *primitiæ*) scil. ὄσθα vel ὄν. *Primitiarum* mentio egregie convenit temporis paschali, quo tempore scriptam hanc epistolam paulo superius notavimus: immo ipsi diei resurrectionis Christi, qui item erat postridie sabbati. Lev. XXIII.

10. 11.

21 καὶ) *etiam*. ἐπειδὴ γὰρ, *siquidem enim* hîc habet apodofin.

22 πάντες ἀποθνήσκουσιν, *omnes moriuntur*) *Moriuntur*, inquit, non in præterito, uti v. gr. Rom. V. 17. 21. sed in præsentî, quo apertius in antitheto loquatur de resurrectione etiamnum futura. Et dicit, *omnes*. *Moriuntur* in Adamo maxime impii; sed Paulus loquitur hîc de piis, quorum ἀπαρχῆ *primitiæ* Christus est: atque hî ut in Adamo omnes moriuntur, sic etiam in Christo omnes vivificabuntur. Scriptura ubicunque cum fidelibus agit, de ipsorum resurrectione agit primario; 1 Theff. IV. 13 s. de impiorum resurrectione, incidenter.

¶ ἐν τῷ χριστῷ, *in Christo*) Hoc emphasis habet in hoc commate. Posita resurrectione Christi, ponitur omnium vivificatio.

¶ ζωοποιήθησονται, *vivificabuntur*) Dixerat: *moriantur*, non, *ἀποκλείνεσθαι, occiduntur*: nunc, non *reviviscant*, sed *vivificabuntur*, virtute non sua.

23 ἕκαστος - ἀπαρχὴ - ἔπειτα) Ter subaudiendum ἐς vel εἰς.

¶ Ἰάγμαλι) ordine divinitus constituto. Ἰάξις tamen est abstractum, Ἰάγμα concretum. Conjugatum, ὑπέταξεν, v. 27.

¶ ἀπαρχῆ, primitiæ) Vis hujus verbi complectitur vim verbi ἀρχῆ, initium, cui ex opposito respondet finis.

¶ ἔπειτα - ἔπειτα) ἔπειτα magis disjungit: ἔπειτα magis copulat. v. 5. 6. 7. ἔπειτα, postevius, comparativo opposito ad primum, v. 46. cujus, primum, vis inest in primitiæ h. l. ἔπειτα, postea, sensu magis absoluto. Describit Paulus totum processum resurrectionis, cum iis, quæ illam sequentur; eoque ipsam resurrectionem reddit credibiliorem. Nam hæc necessario requiritur, ut res eo perducatur, ut Deus sit omnia in omnibus.

¶ οἱ ἔχριστοι, qui sunt Christi) Suave polyptoton, χριστός, χριστός. Christiani sunt quasi appendix τῆς ἀπαρχῆς, primitiarum. Eodem tempore resurgent impii; sed illi non veniunt sub hunc beatum censum.

¶ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, in adventu ejus) tum erit ordo Christianorum. 1 Thess. IV. 16. Non alii post alios resurgent illo tempore. Non appellat Paulus judicium; quia cum fidelibus agit.

24 ἔπειτα, postea) post resurrectionem eorum, qui Christi sunt, qui, ut rex, inter resurrectionem & inter finem, judicium peraget.

¶ πᾶσι) Finis, resurrectionis omnis. Correlatum primitiarum. In hoc fine omnes ordines suum nanciscuntur complementum. 1 Petr. IV. 7. Rom. VI. 22. Hoc nomen continet vim verborum tradiderit & destruxerit. Vide, quanta mysteriorum pondera apostolus deducat ex syllabis prophetiis γυ & ἑ Ps. CX. 1. VIII. 6. Gr. ἀρχαίς, usque, & πάντα, omnia. Itaque

etiam verba sunt θεόπνευστα. Nam quæ horum ratio, eadem omnium est.

¶ ὅταν - ὅταν) quum - : nempe, quum. Prius declaratur per alterum: & ad prius refertur pars prior versus sequentis; ad alterum, pars altera. Simulac Filius Patri regnum tradiderit, Pater destruet omne imperium: & traditio regni fit, ut fiat abolitio omnis imperii.

¶ ὡς ἂν τὸ βασιλείαν, tradiderit regnum) Non incipiet tum regnare Pater, sine Filio: neque desinet tum Filius, sine Patre, regnare. nam regnum divinum & Patris & Filii est ab æterno & erit in æternum. Sed sermo est de regno Filii mediatorio, quod tradetur; & de regno Patris immediato, cui tum locus her. Interjecto tempore Filius negotium, quod ei Pater dedit, gerit, pro suis & per suos, pro electis, per angelos etiam, & apud Patrem, & contra hostes, dum horum vel conatus superest. Regnum, quatenus Pater Filio dedit, Filius Patri tradet: Ioh. XIII. 3. nec Pater, quum Filium regem constituit; nec Filius, cum regnum Patri tradit, regnare desinet: atque eo ipso, quod non abolendum, sed Patri tradendum dicitur, significatur, id ipsum quoque infinita esse majestatis. Gloria autem antemundana, etiam post traditionem illam manebit: Ioh. XVII. 5. Hebr. I. 8. neque secundum humanam naturam rex esse desinet. Luc. I. 33. Si cives novæ Jerusalem regnabunt in secula seculorum, Ap. XXII. 5. quanto magis regnabit Deus & Christus?

¶ τῷ θεῷ καὶ πατρί, Deo & Patri) Duplex respectus. Consideratur & ut Deus & ut Pater, ad Christum, Ioh. XX. 17. etiam exaltatum, Ap. III. 12. 21. & ad fideles. Col. III. 17. Consideratur, ut Deus, adversum hostes.

¶ καταργήσῃ, aboleverit) Deus & Pater.

ter. de quo etiam dicitur *ponat & subjecit*.

¶ *πάσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν*, omne imperium & omnem potestatem & potentiam) Imperia & potestates dicuntur etiam de potestatibus humanis, Tit. III. 1. sæpius autem de angelicis, Col. I. 16. idque in concreto, ut ipsas denotent substantias: hinc autem in abstracto, uti *Βασιλείαν*, de regno Filii. neque enim substantiæ angelicæ destruentur. *ἀρχή*, notat imperium: huic subordinatur *ἐξουσία*, potestas, magistratus, & *δύναμις*, exercitus, copia. *ἐξουσία* & *δύναμις*, magis conjunctæ, commune habent epitheton *omnem*. Significatur hinc non modo imperium, potestas, copia hostium, v. 25. qualis est mors, v. 26. sed *omnis*, etiam bonorum angelorum. Nam ubi rex, debellatis hostibus, arma deponit, vacatio datur militibus. neque indignum his est verbum *καταργεῖν*, abolere. c. XIII. 8. 2 Cor. III. 7.

25 *δὲ*, oportet) Prædictum enim est.

¶ *αὐτὸ*, illum) Christum.

¶ *Βασιλεύειν*, regnare) *ἰη* dominare in medio hostium tuorum. Ps. CX. 2.

¶ *ἄχρις ἢ ἄν*, usque dum) Ulterius non opus erit.

¶ *θῆ*, ponat) Pater.

¶ *πάντας*, omnes) Inferit hoc Paulus, ut transitum paret ad ea, quæ sequuntur.

¶ *τὰς ἐχθρὰς*, hostes) corporales & spirituales. Subaudi, *ejus*, ex illo, *pedes ejus*, scilicet *Filii*. sed elegans est jam ellipsis: quoniam Christus eos, quatenus *Christi* hostes erant, pridem *destruxit*; quatenus nostros, eos *destruet*. Ad peractum jam triumphum ejus residua pars victoriæ se habet, ut ad orbem alicujus monarchiæ humanæ subjugatum margo ejus quispiam aut angulus.

26 *ἕχατ*, novissimus) Prægnans enun-

ciatio: *Mors* est hostis: est hostis, qui destruitur: est hostis, qui destruitur novissimus, novissimus autem, id est, post Satanam, Hebr. II. 14. & post peccatum: v. 56. nam eodem ordine invaluerunt; & Satanus invexit peccatum, peccatum peperit mortem. Illi hostes aboliti sunt: ergo etiam mors aboletur. Dices: *Nonne omnium hostium par est ratio? nam quatenus ceteri sunt aboliti, etiam mors est abolita.* 2 Tim. I. 10. ergo quatenus mors manet, etiam ceteri hostes manent adhuc: neque adeo mors aboletur ultima. Resp. Christus, quatenus ipse cum hostibus olim conflixit, primo Satanam, per mortem suam; deinde peccatum, in morte; postremo mortem, in resurrectione devicit: eodemque ordine hostium potestati eripit fideles universos; eodem hostes ipsos destruit. Iterum dices: *Quomodo mors ultima aboletur, si resurrectio mortuorum precedit abolitionem OMNIS IMPERII?* Resp. Resurrectionem statim sequitur iudicium, cum quo conjuncta est abolitio *omnis imperii*: atque hanc statim excipit abolitio mortis cum inferno. Ordo abolitionis describitur Ap. XIX. 20. XX. 10. 14. Debet autem sermo accipi reduplicative: hostes destruentur, ut hostes. Namque etiam postea Satanus erit Satanus; infernus, infernus; hædi, maledicti. Destruentur scilicet prius, non ut plane non sint, sicut mors; neque ut non sint, quod audiunt, nempe Satanus, infernus, maledicti: sed ut non sint hostes, resistentes, repugnare valentes. nam sicut debellati, imbelles, capti, supplicio affecti, sub pedibus Domini nostri.

¶ *ἐχθρὸς*, hostis) Mors, hostis: itaque homini initio non fuit naturalis.

¶ *καταργεῖται*, destruitur) Præsens, profuturo.

¶ *ὁ θάνατος*, mors) Mentione mortis

tis continetur etiam *infernus*, quatenus destruendus. v. 55.

27 πάντα γὰρ, *omnia enim*) ne morte quidem excepta. Psalmus videri posset hac syllaba ὅ *omnia*, animalia duntaxat & alia, quæ appellat, innuere: sed multo eum longius spectare, docet apostolus. *Bona*, subjiciuntur lautilima conditione; *mala*, tristissima. nam hæc *abolentur*, & scabellum pedum fiunt.

¶ ὑπέταξεν, *subjecit*) *Deus & Pater*. Conf. Eph. I. 22. Phil. III. 21. Hebr. II. 8. I Petr. III. 22. *subjiciet*, suo tempore: jam *subjecit*, quia dixit.

¶ ὑπὸ τῆς πόδως αὐτῆς) *Sub pedes ejus* subjecti sunt non modo hostes, sed etiam cetera. Eph. I. 22.

¶ εἶπη, *dicat*) propheta. Hebr. II. 6.

¶ δῆλον, *manifestum*) Nam Pater non subjicitur Filio; sed (ὁ εἶ, v. 28.) Filius Patri. Summam rerum omnium ex Psalmo potenter & sapienter demonstrat apostolus.

28 ὑποταγῆ, *subiecta fuerint*) ita ut in æternum mansura sint subiecta.

¶ τοῦ) *tum* demum. Antea confliandum semper est cum hostibus.

¶ καὶ) *etiam*.

¶ αὐτός) *ipse*, ultro. *Ipsè* hîc facit antitheton ad *omnia*, ut infinita denotetur excellentia Filii: & præterea, ut sæpe, significat quiddam *voluntarium*. nam Filius se subordinat Patri: Pater Filium glorificat. Gloriosius est nomen Dei & Patris, & Filii, quam Regis. Hoc nomen ab illo absorbebitur, ut antea ex illo fluxerat.

¶ ὁ υἱός, *Filius*) Christus, secundum utramque naturam, etiam divinam. id quod non tam ex eo colligas, quia hic Filius appellatur, conf. not. ad Marc. XIII. 32. quam quia expresse consideratur in relatione ad Patrem. Nec tamen hîc ser-

mo est de Filio, quatenus Pater & Filius unum sunt, quæ quidem unitas essentia hîc præsupponitur; sed respectu œconomia, quatenus Pater ei omnia subordinavit.

¶ ὑποταγήσεται) *subordinabitur*. hoc enim verbum magis & proprium est & dignum, quam, *subjicietur*. Aptilimum verbum ad res diversissimas denotandas. Plane enim alia est subordinatio Filii ad Patrem, alia creaturarum ad Deum. Filius Patri subordinabitur eo modo, quo antea non fuerat subordinatus. namque in regno mediatorio separatus quodammodo fulgor Filii a Patre fuerat: deinceps autem Filius Patri plane subordinabitur. eaque *subordinatio* Filii erit plane voluntaria, ipsi Filio optata atque gloriosa: non enim subordinabitur veluti *minister*, Hebr. I. 14. coll. anteed. sed tanquam Filius. Medium igitur verbum est ὑποταγήσεται, non passivum. *Bonum meum*, inquit, *non est præter TE*, Jehovah. Ps. XVI. 2. Hesthulius: *Subiectio & obedientia Filii erga Patrem non tollunt aequalitatem potentia, nec essentia diversitatem probant. Filius in omni æternitate reverentia summa agnoscit, quod ab æterno a Patre sit genitus: agnoscit etiam, quod regnum spirituale a Patre accepit, & dominus totius orbis sit constitutus. Hanc suam sanctissimam reverentiam, subjectionem & filialem amorem, toti creaturæ demonstrabit, ut omnis honor Patri æterno tribuatur. Verum hîc nihil deedit Filio; siquidem Pater vult, ut omnes honorent Filium, quemadmodum Patrem. Job. V. Exam. p. 10.*

¶ ἵνα ἢ ὁ θεὸς πάντα ἐν πᾶσι, ut sit *Deus omnia in omnibus*) Significatur hîc novum quiddam, sed idem summum, ac perenne. *Omnia* (adcoque omnes) sine ulla interpellatione, nulla creatura occupante, nullo hoste obturbante, erunt subordinata

nata Filio, Filius Patri. *Omnia* dicent: *Deus est mihi omnia.* Hoc τέλει est, hic finis & apex. Ultra, ne apostolus quidem quo eat habet. Ut in Christo non est Græcus, Iudæus, circumcisio, præputium, barbarus, scytha, fervus, liber, sed omnia & in omnibus Christus: Col. III. 11. sic tum non erit Græcus, Iudæus &c. neque principatus, potestas &c. sed Deus omnia in omnibus. Ab impiis in mundo habetur Deus pro nihilo; Ps. X. 4. XIV. 1. & apud sanctos multa obstant, ne sit unus omnia apud ipsos: sed tum erit omnia in omnibus.

29 f. ἐπεὶ τί ποιήσασιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ αὐτῶν; τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ἄραν;) Primum de distinctione hujus versiculi dicemus aliquid. Incisum hoc, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, recte multi cum sequentibus jampridem connectunt. nam ejusdem incisi vim in priore hemistichio exhaurit particula sola ἐπεὶ. εἰ inchoat sententiam, uti v. 32 bis, & sæpe v. 12 seqq. Hinc ad νεκροὶ refertur αὐτῶν, pronomen. Porro de *baptismo super mortuis* tanta est interpretationum varietas, ut is, qui, non dicam, varietates ipsas, sed varietatum catalogos colligere velit, Dissertationem scripturus sit. Nec martyria, nec baptismi super sepulcris &c. jam tum erant, Corinthi præsertim: sed baptismus super sepulcris, & baptismus pro utilitate mortuorum, ex sequiore hujus ipsius loci interpretatione sumtus est; sicut ignis usus apud Ægyptios & Abyssinos in baptizatis, ex Matth. III. 11. Sæpe, ubi opinione propior & facilior est interpretatio germana, e longinquo petitur. Nobis notanda I. Paraphrasis: *Alioqui quid agent qui baptizantur super mortuis? si plane mortui non resuscitantur, quid etiam baptizantur super iis? quid etiam nos periclitamur omnem*

horam? II. Sensus phraseos, βαπτίζεσθαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *baptizari super mortuis.* baptizantur enim *super mortuis* ii, qui baptismum & christianismum suscipiunt eo tempore, quum mortem ante oculos positam habent, jam jamque vel ob dæmoniam ætatem, vel ob morbum aut luem, vel per martyrium *ad mortuos accumulandi*, omni fere fructu hujus vitæ carentes, *devenientes* ad mortuos, & mortuis quasi *imminentes.* qui dicere possent ἵνα κερῆται *sepulcra mihi præsto sunt.* Job XVII. 1. III. Prior versiculi pars est lenior: posterior vero, quæ a *si plane* incipit, habet epitafrin, in protasi sua per *omnino* & in apodosis per *etiam* expressam, quæ duæ particulae inter se respondent: eademque apodosis anaphoram habet, duas partes ejus per *quid etiam* jungentem. IV. Nexus sermonis. Argumento de Christi resurrectione, ex qua resurrectio nostra fluit, innedit Paulus *propositionem* duorum absurdorum, quæ, si mortui non resurgant, si Christus non resurrexerit, emergant: & expedito interim argumento de Christo, v. 20-28, duo absurda illa refutat per *tractationem* paulo uberiolem, ex argumento de Christo nervis auctam. Posterius absurdum (hoc enim evidentiorem habet rationem) de miseria christianorum in hac vita, proposuit versu 19. & tractat versu 29 med. & seqq. *si plane*: similiterque prius, de interitu christianorum defunctorum, proposuit versu 18, & nunc tractat vel repetit vel declarat parte versus 29 priore. V. Vis argumenti apostolici: quæ per se & evidentissima est & urgentissima. VI. Verborum singulorum constans sibi proprietas. *a. quid facient?* est futurum, respectu salutis æternæ. i. e. frustra erunt, nil agent tales baptizati, si defuncti sopiuntur somno sempiterno. *β. Baptismi* vocabulum notatione usitata perstat: & sane in hac epistola Paulus frequentiolem, quam in ulla alia, bapti-

baptismi mentionem fecit. c. I. 13 - 17. X. 2. XII. 13. γ. ὑπὲρ præpositiō cum genitivo varie sic quoque possit accipi; de objecto simpliciter, ut Latini dicunt *super, de, quod attinet*: hoc sensu, ut *mortuos, sine consideratione resurrectionis, sibi proponant*; vel de impendendo quasi pretio, ut *mortuos pro nullis reputent*; vel de acquirendo pretio, ut *ad mortuos aggregentur in perpetuum*: sed retinemus proprietatem, qua ὑπὲρ notat *propinquitatem super aliqua re imminuentem*; quo modo Theocritus appellat ἀσφόδελον ἢ ὑπὲρ γᾶς, *asphodelum humi nascentem*. Idyll. 26. Plura exempla dant lexicographi, e Thucydide maxime. Sic baptizantur *super mortuis* ii, qui mox post baptismum ad mortuos aggregabuntur: quo pacto *super mortuis* hoc loco dicitur, ut si diceretur *super sepulcro*, uti Luc. XXIV. 5, *cum mortuis*, i. e. in sepulcro. Neque incredibile est, sæpe baptismum apud funera administratum fuisse. δ. Vocabulum *mortuorum* proprie sumitur, de mortuis, in genere, ut articulus quoque poscit, tam late sumtis, quam patet resurrectio. ε. Adverbium ὅλως, Lat. *plene*, adhibet inductus a Paulo Corinthius, resurrectioni morosius refragatus, neque de jacturis commodorum etiam hujus vitæ, quæ in baptismo fiant, cogitans. & εἰ ὅλως perinde ponitur, ut ἐπειδὴ ὅλως apud Chrysost. homil. V c. Anomceos: *Veruntamen, inquit, etsi parvum differt homo ab angelo, ἐπειδὴ ὅλως ἐστὶ πῦρ, quum aliquid nihilominus interest, baud scimus accurate, quid sint angeli.* 5. καὶ non παρέλκει, sed intendit vim præsentis temporis *βαπτίζονται, quid agunt, qui baptizantur?* in antithero ad futurum, *πιοήσασιν, quid agent?* Confer καὶ, 2 Cor. I. 14. XI. 12. Phil. III. 7. 8. IV. 10. Nempe eos, qui super mortuis baptizantur, quasi in articulo mortis constituit Paulus, &

iis neque in futurum, negata resurrectione, neque in præteritum, quicquam mercedis remanere ostendit. ζ. Duo commata a πὶ incipientia pulcre coherent; cum gradatione, ab iis, qui aliquantisper duntaxat hac vita frui possent, ad (nos,) eos, qui diutius frui possent, nisi spem in Christo fixam haberent.

¶ νεκροί, *mortui*) Toto hoc capite, in quaestione, αν, Paulus νεκρὸς dicit sine articulo: deinde hac expedita, in quaestione *quo modo*, v. 35 & c. articulum adhibet. ᾗ autem hoc versu vim relativam habet.

30 ἡμεῖς, *nos*) apostoli. c. IV. 9.

31 ἀποθήσκω, *mortior*) non solum periculo semper proposito, 2 Cor. I. 8 f. XI. 23. sed etiam ipsa *mortificatione* perpetua. Congruit hoc toti sermone.

¶ ἢ ἢ ὑμετέραν καύχησιν, ἢ ἔχω ἐν χριστῷ ἢ ἰσθὲ τῷ κυρίῳ ἡμῶν *per vestram glorificationem, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*) In jurando vel asseverando, si humana persona allegatur, ea solet allegari, quæ ut dignior præfertur, adeoque interdum tertia, Gen. XLII. 15. 16, ἢ ἢ ὑγίαι Φαραώ: interdum prima, 2 Sam. III. 35, *τάδε ποιήσαι μοι ὁ θεὸς καὶ τάδε προσδέη'* conf. ibid. v. 9. sed plerumque secunda. 1 Sam. I. 26, *ζῆ ἢ ψυχὴ σθ.* ibid. c. III. 17, *τάδε ποιήσαι τοι ὁ θεὸς καὶ τάδε προσδέη.* Ita Paulus hic allegat Corinthiorum laudissimum vitæ etiam spiritualis statum, suæ ipsius morti oppositum, quam pro gloriatione illorum sustinebat: conf. c. IV. 8 seqq. 2 Cor. IV. 12. 15. Phil. I. 26. Eph. III. 13. & ideo allegat, ut ipsos Corinthios commoveat. Non attenderunt hoc, qui pro ὑμετέραν scripsere ἡμετέραν. Sequitur prima quidem persona, ἢ ἔχω, sed singulari numero: ac refertur ἢ non ad ὑμετέραν καύχησιν, sed ad καύχησιν: sic enim interdum relativa solent poni.

Gal. I. 6. 7. Eph. II. 11. 1 Tim. VI. 20 f. 2 Tim. I. 5. Ostendit Paulus, se non temere mori quotidie, sed participem esse gloriationis Corinthiorum. 2 Cor. IV. 14.

32 εἰ κατὰ ἀνθρώπον ἐθηριομάχησα ἐν ἐφέσω, πῶς μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθήσκωμεν. si secundum hominem cum bestiis pugnavi Ephesi, quæ mihi utilitas? si mortui non excitantur, edamus & bibamus, cras enim morimur) Incisum hoc, si mortui non excitantur, recte pridem sequentibus verbis annectitur: nam in antecedentibus vim ejus repræsentat formula, secundum hominem: id est, si humanitas, humano auctoramento, spe vitæ præsentis duntaxat, non spe resurrectionis divinitus expectandæ, cum bestiis pugnavi Ephesi &c.

¶ ἐθὴρ μάχησα ἐν ἐφέσω, cum bestiis pugnavi Ephesi) Hoc unum certamen Paulus nominatim commemorat, non solum, quia prægrande, sed etiam, quia recentissimum. Ephesi adhuc erat: c. XVI. 8 f. atque ibi habuerat, ante epistolam hanc scriptam, discrimen singulare, quod describi videtur Act. XIX. 29 f. 2 Cor. I. 8. quapropter pugnam cum bestiis, quæ vita agebatur, appellat. coll. c. IV. 9: sicut Ephesios Heraclitus Ephesius 400 ante annis θηρία solitus fuerat appellare conf. Tit. I. 12, de Cretensibus & Epimenide.

¶ Φάγωμεν - ἀποθήσκωμεν, edamus - morimur) Sic plane LXX, Es. XXII. 13. Id est, utamur corporis & vitæ præsentis bonis. Mimicis colloquii mali.

33 μὴ πλανᾶσθε) Medium.

¶ Φθείρασι) corrumpunt. Conjugatum, corruptio. v. 4. 2. Sententiam Menandri notam sublimiore sensu adhibet & opponit symbolo Epicureo, v. 3. 2. mox v. 3. 4 graviorem stimulum adhibiturus.

¶ ἤθη, mores) Boni mores sunt, qui-

bus homo a rebus caducis ad æterna transit.

¶ χρηστὰ) bonos, vel etiam faciles, leves. vid. Scap. col. 18. 20. Conf. Rom. XVI. 18.

¶ κακά, mala) fidei, spei, amoris adversa. Contra, boni sermones, de resurrectione, perimunt gulam & pravos mores.

34 ἐκνήψατε) Exclamatio plena majestatis apostolicæ: excutite veterum sive crapulam. v. 3. 2. Sic LXX, ἐκνήψατε οἱ μεθύοντες. Joel I. 5. Mitius dicit, vigilate, in conclusione, c. XVI. 13.

¶ δικαίως, juste) ea justitia, quæ fluit ex vera Dei agnitione. Antitheton, peccare, &, mores corrupti. v. 33.

¶ καὶ μὴ ἀμαρτάνετε) Imperativus post imperativum habet vim futuri: (Ioh. VII. 37 not.) & non peccabitis, vel per errorem intellectus, vel per malos sermones, vel per corruptos mores, qui peccatum in voluntate sola, ac non in intellectu collocant, errant adeoque peccant. Argumentis probantibus adduntur commoventia, uti Gal. IV. nam Scriptura totum hominem instruit.

¶ ἀγνοσίω, ignorantiam) ἀγνοσία, & ignorantia, 1 Petr. II. 15. & oblivio. 3 Macc. V. 24. Ignorantiam habere gravior est phrasis, quam ignorare: & includit antitheton ad scientiam, quæ alias Corinthiis placebat.

¶ θεῶ, Dei) adeoque etiam potentia & operum Dei. Matth. XXII. 29.

¶ τινές, aliqui) Temperat elenchum.

¶ ἐντροπήν, pudorem) Corinthii magnam sibi cognitionem vindicabant. Turpe, ignorantia, somnolenta, unde evigilandum.

¶ ὑμῖν, vobis) qui vel ignoretis, vel ignorantes habeatis. Est tamen simul dativus commodi.

¶ λέγω, dico) Parrhesia. Severius loquitur, quam initio, de aliare, cap. IV. 14.

35 τις) aliquis, qui ex ignoratione modum rem ipsam audeat negare, quia mors tanta fuerit destructio, & resurrectio dicatur tam gloriosa fore.

¶ δέ, vero) ἐπιπέσις.

¶ ἔρχονται, veniunt) Viventes dicuntur manere, v. 6. mortui, ἀπελθόντες, abeuntes, Chrys. de Sacerd. p. 494. & redeuntes, Ps. XC. 3. Coh. XII. 7. At redivivi, veniunt: ac potius venire, quam redire dicuntur: propter summam illam novitatem. v. seqq. Conf. Act. I. 11 not. Paulus ad Corinthios in questione an hærentes, questionem quomodo ita tractat, ut identitatem corporis cadentis ac resurgentis, aliquanto quasi remissius ac parcus, quam alias solet, exprimat.

36 ἄφρον, insipiens) Miratur apostolus, quenquam hic hæere posse. adeo certum ipse habebat. Hoc quoque pertinet ad pudorem. v. 34. Quærenti illi de via resurrectionis & de qualitate corporum resurgentium, respondet primo per similitudinem, v. 36-42 med. deinde citra similitudinem, v. 42 seq. In similitudine protalis & apodosis præclare inter se respondent: agiturque, de via resurrectionis, in protali, v. 36. in apodosi, v. 42. seminatur &c. tum, de qualitate corporum, in protali, v. 37-41. in apodosi, v. 43.

¶ σὺ) tute, homuncio.

¶ σπείρεις, feminas) in agro. Sequitur allegoria copiosa.

¶ ἢ ζωοποιεῖται, non vivificatur) ad novum germen.

¶ ἢ ἴαν μὴ ἀποθάνῃ, nisi moriatur) Invertit Paulus objectionem: mors vivificationem non impedit, sed prægreditur & præmonstrat, tanquam sementis messem.

37 ἢ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον, non corpus, quod nascetur) corpus, speciosum, non jam nudum.

38 ὁ δὲ θεός, Deus vero) non tu, homo; non granum ipsum.

¶ αὐτῶ, illi) grano.

¶ ἤθελησε) voluit. Præteritum, respectu creationis, Gen. I. 11. vel certe, quia velle est ante dare.

¶ ἐκάσῳ, unicuique) non modo semini frugum, sed etiam animantum. Gradatio ad v. seq.

¶ ἰδίον, proprium) speciei conveniens, individuo proprium, ex seminis substantia productum. Hoc proprium amplius declaratur v. seq.

39 ἢ πᾶσα, non omnis) Hoc universaliter negat. Qualibet species carnis diversa est a ceteris. Docet Paulus, etiam a terrestribus differre corpora terrestria, & a cælestibus cælestia: v. 41. sed ita, ut utrumvis horum ad differentiam corporis a semine, & corporum cælestium a terrestribus magis illustrandam referat. namque in apodosi nihil de gradibus gloriæ ponit, sed hoc sapientibus tanquam per ænigma relinquit existimandum, satis habens ipsam corporum resurgentium gloriam aperte asseruisse.

¶ ἄλλη ἀνθρώπων, alia hominum) Eleganter omittit vocabulum carnis, ubi humane opponit brutorum carnes. κτήνη hoc loco dicuntur quadrupedes omnes; nam eis pisces & volucres opponuntur.

¶ ἰχθύων, piscinum) Itaque qui piscibus vescuntur, carne vescuntur; idque lautius, varietate delectante.

40 ἐπερᾶνα, cælestia) Sol, luna, stellæ.

¶ ἐπίγεια, terrestria) vegetabilia, animalia.

¶ ἕτερα δέ, alia autem) De gloria terrestriam conf. Matth. VI. 28 f. 1 Petr. I.

41 ἀστὴρ γὰρ, *stella enim*) *Enim* intensivum. Nulla stella ab altera, nullum corpus gloriosum ab altero plane nihil differt.

42 οὕτω, *sic*) Hoc respicit protasin jam v. 36 coeptam.

¶ σπείρεται, *seminatur*) Verbum amœnissimum, pro sepultura.

¶ ἐν φθορᾷ, *in corruptione*) Non solum mortui corporis, sed mortalis corporis conditio notatur.

43 ἐν ἀμπύᾳ, *in dedecore*) in nuditate, v. 37. cui opponitur gloria, tanquam vestitus. v. 53. 49.

¶ σπείρεται ἐν ἀδοξείᾳ, *seminatur in infirmitate*) Figura continuatur: sed re ipsa, finita similitudine illa, ad novam partem responsionis fit transitus, cujus propositio hæc est: *est corpus animale, & est corpus spirituale*. Affinia inter se sunt, *in virtute, & spirituale*: Luc. I. 17. sicut *in corruptio & gloria*, v. 42 f.

44 ψυχικόν, *animale*) quod totum informatur ab anima, constans carne & sanguine. v. 50.

¶ πνευματικόν, *spirituale*) quod totum informatur a spiritu.

¶ καὶ) *atque adeo*, consequenter.

45 γέγραπται, *scriptum est*) Gen. II. 7. LXX, ἐγένετο τὸ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Cetera Paulus addit, ex natura oppositorum.

¶ πρῶτος) Id est, *primus*: nam opponitur *ultimus*. at v. 47, πρῶτος, *prior*: nam opponitur δεύτερος, *alter*: & uterque ibi consideratur, ut exemplar ceterorum.

¶ ἀδάμ, *Adamus*) Nomen proprium h. l. sed mox per antonomasian iteratur.

¶ ψυχὴν, *animam*) Hinc, ψυχικόν, *animale*, v. 44.

¶ ὁ ἔχων, *ultimus*) Job XIX. 25 ἡμεῖς ἴδμεν ἵνα λέγῃται, ut ibidem ex parallelismo gemini prædicati patet. Christus,

ultimus: dies Christi, *ultimus*. Ioh. VI. 39.

¶ ζωοποιῶν, *vivificantem*) Non solum vivit, sed etiam vivificat.

46 ἔπρωτον) *non prius*.

¶ τὸ πνευματικόν, *spirituale*) corpus. Hic versus versus 44 respicit, versu 45 quasi parenthesis faciente, cui deinde versus 47 respondet.

¶ ἐπειτα, *deinde*) Observent hoc ii, qui de origine mali ita disputant, ac si debuissent omnia statim initio non modo bona esse, ut fuerunt, sed etiam talia, qualia erunt in consummatione.

47 ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἔκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ ἑρανοῦ. *primus homo, ex terra, terrestris: secundus homo, Dominus ex celo*) Exacta oppositio. *Primus homo, ἐκ γῆς scilicet ὢν, quum ex terra sit, est χοϊκός, terrestris*, ita affectus, uti χῆς, χυτὴ terra ac diffuens. ratio, quia *ex terra* est ortus. Hæc est protasis: sequitur apodosis, in qua non erat conveniens dicere, *secundus homo, ex celo, celestis*. nam terræ quidem hoc in acceptis refert homo, ut sit terrenus: sed Dominus non debet celo gloriam suam, qui ipse celum fecit celum, & per descensum ex celo se nobis ut Dominum ostendit. Proinde conversa est verborum series, *Dominus, ex celo*. Verbum *Dominus* in concreto idem notat, quod *Gloria* in abstracto: (Germ. *Herr, Herrlichkeit*): unde proprie opponitur *terreno*. v. 43. Phil. III. 20 seq. & ex hac gloria fluit incorruptibilitas carnis Christi. Act. II. 24. 31. Tali pacto defenditur recepta lectio, & varietates, quamlibet antiquæ, in *Apparatu* memoratæ, amoventur.

49 καὶ καθὼς, & *sicut*) Ex priorē statu alterum infert Paulus.

¶ ἐφορέσαμεν, *gestavimus*) veluti vestem.

¶ ἡ εἰκόνα, *imaginem*) Hoc non solum simili-

similitudinem, sed etiam dependentiam notat.

¶ Φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπιφανείας, (portemus etiam imaginem celestis) Tertullianus, *Portemus, non portabimus: præceptive, non promissive.* Imo Φορέσωμεν, ac tamen promissive. Subjunctivus sermonem facit modalem & moratum, quo Paulus divinam ordinationem (coll. v. 53, *oportet*,) & fidem ei assentientem exprimit. Confer subjunctivum Iac. IV. 13. 15, *πορευσώμεθα κτλ.* Recentiores fecere, *Φορέσομεν*: eademque varietas est in codd. Origenis c. Celsum, ut notat Sam. Battierius in Biblioth. Brem. Class. VI. p. 102 seq. lectionem *Φορέσωμεν* etiam e *Μαξιμο* περὶ ἀγάπης comprobans.

50 σαρξ καὶ αἷμα, *caro & sanguis*) Terminus abstractus, uti *φθορά, corruptio*. Alterum refertur ad viventes in mundo, alterum ad mortuos. Vtrique debent alii fieri. A facibus vini non tam valde differt spiritus inde extractus, quam ab homine mortali homo glorificatus.

¶ τὸ βασιλείαν θεῶν, *regnum Dei*) plane spirituale, nulla parte animale. Magna mutatio interveniat, *oportet*, dum homo ad regnum illud capax fit.

¶ ἡ δὲ δύναται, *non possunt*) Syllepsis numeri. Notatur enim multitudo eorum, qui sunt caro & sanguis.

¶ ἡ δὲ κληρονομία, *neque hereditate consequitur*) Non dicit, *non potest hereditate accipere.* *caro & sanguis* longius abest, quam ipsa *corruptio*: & *corruptionem* id non posse, per se patet, quanquam certe via est ad *incorruptibilitatem*. v. 36. Vim præsentis colligas ex v. 52 init.

51 ὑμῖν, *vobis*) ne putetis vos omnia scire.

¶ λέγω, *dico*) propheticè. c. XIII. 2. 1 Thess. IV. 15.

¶ ἡ πάντες μὲν ἔ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem non obdormiemus, omnes vero immutabimur*) Latini, magno consensu: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Eamque lectionem, præter ceteros, *Tertullianus & Rufinus* sequuntur. Neque tamen Latinus interpres Græca a nostris Græcis diversa videtur legisse; sed sententiam, ut eam ille quidem accipiebat, expressisse potius, quam verba. Sic enim in hac epistola solet, ut quum c. XII. v. 10 & 28 vertit *γλωσσῶν, sermonum*: & vicissim c. XIV. 10, *φωνῶν, linguarum.* itaque ἔ κοιμηθησόμεθα videtur interpretatus: ἔ μὲν ἔμμεν κοιμηθησόμεθα, id est, *resurgemus*. Inde sequebatur, ut mox suppleret *non*, antithetici gratia, uti *non* supprelerat c. IX. 6, quo item loco Tertullianus vestigia illius premit. Porro ex Latino fictam est ἀναβιώσομεν apud *Vales.* & ἀνασητόμεθα, (quo verbo Paulus in hoc toto capite non utitur,) in *Clar.* manu prima. Ex Græcis nonnulli habent, *πάντες μὲν ἐν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' ἔ πάντες ἀλλαγησόμεθα*: ubi ex μὲν ἔ facile factum est μὲν ἐν neque vero apostolus in hoc verticulo de immutatione negare protinus aliquid, sed affirmare & mysterium proferre voluit. Manet lectio textus, ne Latinis quidem ignota codicibus, Hieronymo ex Didymo laudatis. Vtrumque autem incisum habet universalitatem: *Omnes quidem, nos videlicet, quibus mox contradistinguantur mortui, non obdormiemus: omnes autem, iidem nos, immutabimur.* Idem subjectum utriusque enunciationis. Conf. πᾶς ὄν, universaliter, c. XVI. 12. Rom. IX. 33. Eph. V. 5. Ap. XXII. 3. Act. XI. 8. Spectat sermo non tam ad illos ipsos, qui tum vivebant, expectantes consummationem sæculi; quam ad eos, qui illo-

rum loco tum videri sunt. v. 52 fin. 1 Theff. IV. 15 not.

¶ ἀλλαγησόμεθα, *immutabimur*) Anima manente in corpore, corpus ex animali fiet spirituale.

52 ἐν ἀπώμῳ, *in momento*) Ne pro hyperbola habeatur, addit phrasin magis popularem, *in ictu oculi*. Eximium opus omnipotentiae divinae! Quis ergo dubitet, quin etiam in morte homo possit subito liberari a peccato?

¶ τῆς σάλπιγγι, *tuba*) Plena tubarum descriptio reservata in apocalypsin: aliqua tamen praererpuntur etiam Matth. XXIV. 31. 1 Theff. IV. 16. de tuba *ultima*; quod quidem epitheton hoc loco expressum est, tubas priores praesupponens: vel quia Spiritus praeviam Paulo allusionem ad apocalypsin inspiravit; vel quia tubas indefinite aliquas ante *ultimam* esse, Scriptura pridem docet; Es. XXVII. 13. Jer. LI. 27. Zach. IX. 14. Hebr. XII. 19. 4 Ezr. V. 4. vel praecipue respectu tubae in *ascensione*. Ps. XLVII. 6. coll. Act. I. 11. nam *ultimus* dici potest, ubi duo spectantur tantummodo, v. 45. ne dicam, ubi unum; nullo altero subsequente. Ap. I. 18.

¶ σαλπίζει γὰρ) *clanget enim Dominus*, per archangelum. 1 Theff. IV. 15. Tubarum usus olim erat diebus festis, ad convocandum.

¶ καὶ) ἔ illico.

¶ ἀφθαρτοί, *incorruptibiles*) Proprie dicendum videtur fuisse, *immortales*: nam *incorruptibilitas* induetur per *immutacionem*. v. 53 sed *immortalitatem* complectitur *incorruptibilitas*.

53 τὸ ἐγώ) *hoc ipsum*, praesens.

¶ ἀφθαρσίαν, *incorruptibilitatem*) per alterationem illam.

54 ὅτιν δὲ - ἀθανασίαν, *quum autem - immortalitatem*) Suavissima est horum verborum frequentatio.

¶ ὅτε, *tunc*) non prius. Certa est Scriptura: ergo certa est resurrectio.

¶ ὁ γεγραμμένος) *scriptus*) Es. XXV. 8. Conf. Ap. XXI. 4.

¶ κατεπόθη, *absorpta est*) uno haustu momentaneo.

¶ εἰς νίκην) Hebr. לחנצ quod LXX non hic, sed alias saepe vertunt εἰς νίκην.

55 πᾶς σε, θάνατε, τὸ κέντρον; πᾶς σε, ἄδη, τὸ νικῶ;) Hos. XIII. 14. LXX, πᾶς ἡ δίκη (νίκη) σε, θάνατε; πᾶς τὸ κέντρον σε, ἄδη; Hebr. יהי דברך מות מהי קטבר שמוך h. e. *ubi pestes tuae, mors? ubi exitium tuum, inferne?* vid. omnino G. Olearii diss. inaug. de redemptione ex inferno. In hoc epinicio *ubi* significat, mortem & infernum antea valde feroces fuisse: nunc conversa res est. θάνατος) *mors* & ἄδης) *infernus* saepe promiscue usurpantur; sed tamen differunt, neque enim pro altero utro semper alterum substitui potest. nimirum *infernus* opponitur caelo; *mors*, vitæ: & *mors* est prior; *infernus* profundior. *mors* accipit corpora sine animis, *infernus* animas, etiam sine corporibus; non modo impiorum, sed etiam piorum, ante mortem Christi quidem. Gen. XXXVII. 35. Luc. XVI. 23. Ideo junctim memorantur; & in gradatione dicitur, *mors* & *infernus*. coll. Ap. XX. 13. 14. VI. 8. I. 18. quibus in locis, evidens est, pro *inferno* non posse substitui *sepulcri* vocabulum. Porro quia hic de corporum resurrectione agitur, ideo *infernus* non nisi semel appellatur, *mors* saepe, etiam v. seq.

¶ τὸ κέντρον) *aculeus, pestiferum* habens venenum. Paulus *victoriam* & *aculeum* transponit: id quod non solum magis congruit cum synonymorum hebraicorum gradatione, sed etiam commodiorem facit transitionem ad versum seq. ubi *aculeus* & *potentia* sunt affinia.

¶ ἄδη

¶ ἄδη, *inferne*) Non denotatur hic æterni supplicii locus, sed receptaculum animarum, in resurrectione cum corporibus iterum conjungendarum. Nil jam hic de diabolo, coll. Hebr. II. 14. quia illi prius, quam morti, *victoria* eripitur. v. 26.

¶ νικῶ) LXX, *δικη*, an *νίκη*; Paulus νικῶ iterat suaviter, coll. v. præc. Raritas verbi opportuna ad *epinikion*.

56 ἡ ἁμαρτία, *peccatum*) Si peccatum non esset, mors nil posset. conf. Hos. cap. cit. v. 12. Contra hunc *aculeum* nemo sua vi potuerat *calcitrare*; nemo illud *ubi* cantare. hoc innuit *vero* particula.

¶ ὁ νόμος, *lex*) pro peccato mortem intentans. sine lege peccatum non sentitur: sub lege, peccatum dominatur. Rom. VI. 14.

57 τῷ δὲ θεῷ χάρις, *Deo autem gratia*) Nostræ opis id non fuerat.

¶ δὲ) *autem*. tamen si & lex, & peccatum, & mors & infernus nos oppugnaverunt, tamen vicimus. Hæc est sententia; sed accedit modus sive ἡθῶς, *gratia Deo*.

¶ τῷ δίδοντι, *qui dat*) Præfens, pro statu credentium.

¶ τὴν νικῶν, *victoriam*) Repetitio, conveniens triumpho. victoriam affectarant mors & infernus.

¶ χριστῷ, *Christum*) in cujus fide, *legi* morientes, vitam assecuti fuimus. v. 3 seqq.

58 ἀγαπητοὶ, *dilecti*) Vera consideratio novissimorum accendit amorem erga fratres.

¶ ἰδραῖοι, *stabiles*) ne ipsi declinetis a fide resurrectionis.

¶ ἀμετακίνητοι, *immobiles*) ne per alios deducamini. v. 12. Sic Col. I. 23.

¶ ἐν τῷ ἔργῳ ἡ κυρία, *in opere Domini*) Christi. Phil. II. 30.

¶ εἰδότες, *scientes*) Certum jam habet de assensu Corinthiorum.

¶ ἃκ ἔστι κενός, *non est inanis*) i. e. maxime conducibilis. *Inanem* faciebant, qui resurrectionem negabant: hos Paulus etiam in conclusione refutat leniter.

C A P. XVI.

1 Ἀογίας, *collatione*) Aptum initio verbum proprium, v. 2. *benedictio* dicitur 2 Cor. IX. 5.

¶ εἰς τὰς ἀγίας, *in sanctos*) Sic mavult dicere, quam *pauperes*. id facit & ad gravitatem, & ad impetrandum.

¶ διέταξα, *disposui*) auctoritate apostolica, *Galatis* domestica.

¶ γαλατίας, *Galatie*) Galatarum exemplum Corinthiis, Corinthiorum exemplum Macedonibus, Corinthiorum & Macedonum Romanis proponit. 2 Cor. IX. 2. Rom. XV. 26. Magna exemplorum vis.

2 κατὰ μίαν, *in una*) Dies dominicus jam tum singulari ratione observatus. Sabbato, una erant Judæi & Christiani: postridie, hi res sibi proprias agebant. *Sabbatum*, synecdochice *hebdomas*. Plurunque dicitur ἡ μία σαββάτων, *una*, prima *sabbatorum*: sed hic non additur articulus, ut κατὰ retineat vim distributivam. Consilium facile. Semel, non tam multum datur.

¶ ἕκαστος, *quisque*) etiam non ditissimè.

¶ παρ' ἑαυτῶν, *seorsum*; ut appareat, quid ipse ponat: sive alii parcius sive largius ponant. Nondum habebant ararium commune in ecclesia Corinthii.

¶ πᾶσι, *ponat*, in concione.

¶ θησαυρίζων, *recondens*) copiose. Verbum gratum. 1 Tim. V. 19.

¶ εὐοδώται, *commodum sit*) facilitate animi & opum. Prudentiæ christianæ est,

est, ut res dant sese, ita in agendo obsequi. Eccl. IX. 10. 1 Sam. X. 7.

¶ ἵνα μὴ, *ut ne*) Occupatio, ne putent, tum quoque collectum iri: simulque par-rhesia, q. d. *non plane vos praeferibo.*

¶ ὅταν ἔλθω, *quum venero*) Coram id agere, nec Paulum juvaret, nec Corinthios. nunc, inquit, generosius facietis: tunc alia agemus.

¶ λογίσι, *collationes*) Haec appellatio, minus favorabilis, moram dissuadet.

3 εἰς ἂν δοκιμάσητε) *quoscumque, me praesente, probaveritis, ut fidos.*

¶ δι' ἐπιστολῶν τέτρες πέμψω) *hos cum literis vestro nomine mittam.* antitheton: *Paulus ipse.* v. 4. Conf. διὰ, Rom. II. 27. 2 Cor. II. 4.

¶ ἕ χάριν ὑμῶν, *gratiam vestram*) Gratiosa appellatio, eoque frequens. 2 Cor. VIII. 4.

4 ἄξιον, *dignum*) *si operae pretium erit, ut ipse perferam.* Invitat ad liberalitatem.

¶ καὶ με, *etiam me*) Iusta aestimatio sui non est superbia. 2 Cor. I. 19. Paulus se primo loco nominat.

¶ σὺν ἐμοί, *mecum*) ut occurratur omni suspicioni. 2 Cor. VIII. 20f.

5 ἐλεύσομαι δε, *veniam autem*) Dixerat, *quum venero.* v. 2.

¶ ὅταν μακεδονίας) Vnius apicis uno hoc loco erratum est in editione minore, post datam praefationem novam, reperit: cujus indicium ideo tantum facere cogimur, ut praefationis illius affirmatio, de editione nostra ad literulam usque correctam, sibi constet.

¶ διέρχομαι, *transco*) Ploce, cujus antitheton sequitur: *transire; commorari.* Quare non est urgendum tempus praesens. Nondum erat in Macedonia, sed id cogitabat. v. 8.

6 τυχόν) *fortasse.* Familiarissime loquitur.

¶ οὐ ἔαν, *quocumque*) Modestia causa non exprimit, quam longe cogitet. Act. XIX. 21.

7 ἄρτι, *nunc*) post moram.

¶ ἔαν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ, *si Dominus permittat*) Pia conditio. Sanctorum destinationes libertatem aliquam habent, quas bonitas divina varie & antecedit & sequitur.

8 ἐν ἐφέσω, *Ephesi*) Ephesi erat Paulus. conf. v. 19 de *Asia.*

9 θύρα, *janua*) Sapientis est, observare occasiones.

¶ ἀνέωγε, *apertum est*) Ephesi.

¶ μεγάλη καὶ ἐνεργής, *magna & efficax*) Tantae occasioni aliquot hebdomadibus satisfactorus erat. coll. c. V. 7 not.

¶ ἀντικείμενοι, *adversarii*) quibus resistam. Saepe bonum, & contra ea, malum, simul valde vigent.

10 δὲ, *autem*) Antitheton inter Paulum ipsum & Timotheum vicarium.

¶ ἀφόβως, *sinetimore*) Id fiet, si nemo eum contempserit. Si Paulum nonnulli contempserunt, quanto facilius Timotheum, adolescentem Lystranum.

¶ κυρίως, *Domini*) Christi.

¶ ἐργάζεται, *operatur*) Id par est fieri sine timore. Fundamentum verae observantiae erga antistites.

11 ἄυπνός εἰμι καὶ ἐξουθενωμένος, *juvenem.* Ps. CXIX. 141, νεώτερος ἐγώ εἰμι καὶ ἐξουθενωμένος.

¶ ἀδελφῶν, *fratribus*) qui item expectant, vel, item veniant.

12 πολλά παρεκάλεσα, *multum adhortatus sum*) Non metuit Paulus, ne Corinthii praesentem Apollo praese amplecterentur. Apollo, cum Paulus hanc epistolam daret, non aderat. nam nec v. 19. nec cap. I. I. memoratur.

¶ μετὰ τῶν ἀδελφῶν, *cum fratribus*) v. 17. Alii sunt hi, atque versu 11.

¶ ἐκ ἧν θέλημα, *non erat voluntas*) Sermo quasi impersonalis : ubi res consideratur, ut volenda vel non volenda, non expresso, cujus sit voluntas ; ubi tamen norma est voluntas Dei. conf. Matth. XVIII. 14. Sic quoque Græci verbum θέλω adhibent. Act. II. 12.

¶ ὅταν ἐυκαίρησῃ, *cum opportunum ei fuerit*) *Opportunitas* innuitur non carnalis, sed quæ voluntatem Dei sequitur.

13 ἴ. γρηγορεῖτε, *exigilate*) Conclusio, in primis ad fidem & amorem hortans.

¶ ἐν τῇ πίστει, *in fide*) c. XV. 2. 11. 14. 17.

14 ἐν ἀγάπῃ, *in amore*) c. VIII. 1. XIII. 1.

15 πῖς ἁγίοις, *sanctis*) Dativus regitur a ministerium. Sanctis, ex Israël: nam erant primitiæ ex Achaia.

¶ ἑαυτῆς, *se ipsos*) ultro. Quo magis voluntarium munus in re ardua, eo gratius & laudabilius. 2 Cor. VIII. 16 ἴ. Es. VI. 8.

16 καί, ἔ) vicissim.

¶ ὑποτάσσασθε, *subordinemini*) Resp. ἰταῶσαν, *ordinaverunt*.

¶ συνεργῶντι, *cooperanti*) cum aliis.

¶ κοπιῶντι, *laboranti*) per se.

17 χαίρω, *gaudeo*) Paulus, Dei respectu gratias agit, quum dicere poterat, *gaudeo*: c. I. 14. at quum ad homines scribit, pro gratias ago dicit *gaudeo*, vel, *gavisus sum*. Phil. IV. 10. Philem. v. 7. conf. Act. X. 3; 3 Ioh. v. 3. Iam iterum discesserant legati Corinthiorum ; ac tamen dicit *gaudeo* in præsentem. nam jucunda manebat memoria.

¶ σεφανά, *Stephanæ*) Hic videtur fuisse filius Stephanæ illius, cujus domus memoratur sine ipso. v. 15.

¶ ὑσέρημα, *defectum*) quatenus mihi defueratis, nec me absentem potuistis ipsi recreare.

18 ἀπέταυσαν, *recreaverunt*) Veri fratres,

quamvis minores, non frustra veniunt aut adfunt. *Recreatio* sanctorum.

¶ τὸ ἐμὸν πνεῦμα, *meum spiritum*) 2 Cor. VII. 13.

¶ καὶ τὸ ὑμῶν, ἔ) *vestrum*) in me. 2 Cor. VII. 3.

¶ ἐπιγινώσκετε, *agnoscite*) Antecedens pro consequente. sic, εἰδέναι, *scire*. 1 Theff. V. 12. qui id non facit, ἀγνώμων dicitur.

19 πολλά, *multum*) pro singulari desiderio. Act. XVIII. 2. 1.

¶ ἀκύλας καὶ πείρικιλα, *Aquila & Priscilla*) Alibi mulier hæc prius ponitur ; ad Corinthios, postponitur. conf. c. XIV. 34.

¶ κατ' οἶκον, *domi*) Hoc par conjugum etiam postea Romæ *domesticam* instituit ecclesiam. Rom. XVI. 5.

20 ἐν Φιλήματι ἀγίῳ, *in osculo sancto*) quo omnes diffusiones absorbentur.

21 τῇ ἐμῇ χειρὶ, *mea manu*) Igitur distavit superiora.

22 εἰ πῶς, *si quis non*) Paulus amat Iesum : vos quoque omnes eum amate.

¶ Φιλεῖ, *amat*, corde : osculatur, opere. resp. Φιλήματι, *osculo*. v. 20. nam Φιλεῖν dicitur pro *osculari*, Luc. XXII. 47. & *osculari* pro *amare*. Ps. II. 12.

¶ τὸ κύριον, *Dominum*) Hic antefereendus omnibus etiam fratribus, etiam Paulo & Apollo.

¶ ἦτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά, *sit anathema, manan atha*) Tantum abest, ut salutem ei dicam, ut potius anathema eum esse iubeam. Anathemati pondus addit τὸ μαρὰν ἀθά. quæ formula, familiari Iudæis idiomate expressa, indicat, Iudæorum, pessimo odio Iesum anathema dicentium, c. XII. 3. in anathemate iustissime in ipsos recidente consortem illum fore, qui Iesum non amet. sic enim per euphemiam loquitur, pro eo, si quis Iesum oderit.

μαρὰν ἀθά, i. e. *Dominus venit*. μαρὰν, Syriace, *Dominus noster*, vel simpliciter, *Dominus*. nam Hesychius, μαραναθά, ὁ κύριος ἦλθεν κτλ. perinde ut Gallis *monseigneur* idem est quod *seigneur*. Videlicet μαρὰν ἀθά Symbolum Paulo frequens fuisse, cujus sententiam Corinthii vel jam nossent, vel nunc vehementer commovendi, ex aliis discere possent.

23 ἡ χάρις, *gratia*) Hæc est salutatio versu 21 proposita: versu 22 excluduntur indigni. conf. 2 Ioh. v. 10. 11.

24 ἡ ἀγάπη με μετὰ πάντων ὑμῶν εἰ

χρ. σὺ ἦσθ, *amor meus cum omnibus vobis in Christo Iesu*) Apostolus amore divinitus accenso non modo eos, qui se Pauli esse dixerant, sed omnes Corinthios amplexatur in Christo Iesu. In solo cod. Alex. omititur *με*: sed plane congruit vocula cum initio & conclusione hujus epistolæ. Postea additum ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων. Atqui Ephesi scripta est: v. 8. fortasse tamen Philippis missa, v. 5. quod Corinthiorum legati Paulum eo comitati essent. Certe Aquila & Priscilla, de quibus v. 19, Ephesi erant: Act. XVIII. 19. inde supra Philippos iter erat Corinthum.

IN EPISTOLAM II AD CORINTHIOS. CAPVT I.

1 ΠΑΥΛΟΣ, *Paulus*) Paulus erga Corinthios, superiore epistola severa pie commotos, amorem apostolicum & *σorgὴν* pandit, cum repetitione monitorum: & ceteroqui, ut in illa de rebus Corinthiorum scripserat, sic jam de suis rebus scribit, sed cum perpetuo respectu ad Corinthiorum utilitatem spiritualem. Filium autem & nexus totius epistolæ est *historicus*: cetera per modum digressionum intexuntur. Nervos vide versu 8. 15. c. II. 1. 12. 13. VII. 5. VIII. 1. X. 1. XIII. 1. de *præterito*, *præsenti* & *futuro*. Vnde hic epistolæ conspectus existit: est in ea

I. *Inscriptio.*

c. I. 1. 2

II. *Tractatio.*

1. In *ASIA* valde pressi fuimus:
sed Deus nos est consolatus.

namque sincero animo agimus; etiam in eo, quod non jam ad vos veni,
quos decet mihi obsequi.

3 - II. 11

2. *TROADE* festinavi in vicinam vobis *Macedoniam*: cum progressu
evangelii, cujus glorioso munere digne fungimur.

12 - VII. 1

3. In *MACEDONIA* lætum accepi de vobis nuncium.

2 - 16.

4. *Macedonum liberalitatem in hoc itinere perspexi*. Quocirca vos id exemplum sequi decet.

VIII. 1 - IX. 15.

5. In via sum ad vos, armatus virtute Christi. Ergo obedite.

X. 1 - XIII. 10

III. *Conclusio.*

11 - 13.

¶ τιμὸ-

¶ *τιμωθεῖσθε ὁ ἀδελφός, Timotheus frater*) Timotheum Paulus, ad ipsum scribens, *filium* appellat; de illo, ad Corinthios & alios, *fratrem*.

¶ *τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, ecclesia Dei*) Vim synonymi id habet, quod sequitur, *sanctis*.

3. *εὐλογητός, benedictus*) Laute exordienti ratio, & apostolico spiritui conveniens, in adversis præferim.

¶ *ὁ πατήρ τῶν οἰκτιρῶν καὶ θεὸς πάσης πενθήσεως, pater miserationum & Deus omnis consolationis*) Miserationes, fons consolationis: conf. Rom. XII. 1. *consolatio, indicium miserationum*. Miserationes suas exhibet in ipsa calamitate: neque calamitas sanctorum contraria est miserationi divinæ; neque illa apud sanctos contra hanc parit suspicionem: consolationem etiam postea præbet. ideo additur *πάσης omnis*.

4. *πάση· πάση· omni: omni*) Qui in uno genere afflictionum fuit, in eo potissimum potest alios consolari; qui in omni, in omni. Hebr. IV. 15.

¶ *θλίψει, afflictione*) Opposita sunt, ex una parte, *παθήματα, adversa*, & *θλίψις, angustia animi*; quorum altero alterum connotatur: & ex altera parte, *σωτηρία, salus*, & *παράκλησις, consolatio*; quorum altero item connotatur alterum. Frequentatio horum verborum valde sapient, sed non nisi expertis. De adversis tractatur a v. 8. de consolatione, a cap. VII. 2 s. De solatio generatim loquitur Paulus initio; speciatim tamen spectat illud, quod ex Corinthiorum obsequio hausit.

¶ *αὐτῶν, ipsi*.

5. *διὰ χριστοῦ, eis huiusmodi: διὰ χριστοῦ, huiusmodi Christi, in nos: per Christum, nostra*) Suaviter commutantur verba eorumque ordo.

¶ *παθήματα· παράκλησις· adversa:*

consolatio) Illa, multa sunt: hæc, una, & tamen potior.

¶ *ἔτις, sic*) Ex hac ipsa epistola ad priorem collata, major post angustias, quæ intervenerant, consolandi vis, Corinthiis, priore epistola percussis, opportunissima, adeoque novitas totius interni hominis in dies major præclare elucet.

6f. *εἴτε δὲ θλιβόμεθα κτλ. sive autem angimur &c.*) Sententia est hæc, *εἴτε δὲ θλιβόμεθα, (θλιβόμεθα) ὑπὲρ τῶν ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλέμεθα, (παρακαλέμεθα) ὑπὲρ κτλ. sive autem angimur, (angimur) pro vestra consolatione & salute: sive confirmamur, (confirmamur) pro vestra consolatione, que operatur in patientia eorundem adversorum, que etiam nos patimur, & spes nostra firma pro vobis: scientes, quod sicut participes estis adversorum, sic etiam consolationis*. Quemadmodum Phil. I. 16. & 9. *θλίψις & σωτηρία* inter se opponuntur, ita hoc loco *θλίψις angustia* ministrorum evangelii, & *consolatio salusque* Corinthiorum inter se opponuntur, perinde ut *mois* illorum & *vita* horum, c. IV. 12. Porro uti ex *afflictione* ministrorum evangelii pendet *consolatio & salus* Corinthiorum: ita ex *consolatione* illorum pendet *consolatio* horum & *spes* illorum pro his. Participium *scientes* pendet a verbis *angimur & confirmamur* subauditis. Ita sibi constant membra huius periochæ, quæ aliter aliterque trajecta, in *Apparatu* notamus. Nunc etiam singularitaliqua declarabimus.

¶ *εἴτε, sive*) Interdum magis sentiuntur adversa; interdum consolatio.

¶ *ὑμῶν, vestra*) Communio sanctorum, in corde Pauli, Titi, Corinthiorum, aliarum ecclesiarum exercita, egregie representatur in hac epistola. c. II 3. IV. 15. VI. 12. VII. 13. IX. 12. Hæc corda fuerunt quasi

quasi specula, imagines inter se recipro-
cantia. Conf. Phil. II. 26 f.

¶ παραλήσεις, consolatione) in anima.

¶ σωτηρίας, salute) in re.

¶ τ' ἐνεργουμένης) Medium. c. IV. 12.
Rom. VII. 5.

¶ τ' αὐτῶν) eorundem numero. Pauli
adversa erant eadem Corinthiorum, qui
erant in corde Pauli: c. VI. 12. ad illos-
que redundabat fructus eorum, quanquam
obliterant, quo minus Corinthum ve-
niret.

¶ πάροχοι, καὶ ἡ ἐλπίς, patimur, & spes) Cum mentione afflictionum & pa-
tientia jungi solet spes. v. 10. Rom. V. 3 f.
XV. 4.

¶ βεβαία) firma est; firmitatem per
res adversas nata.

8 ἐν τῇ ἀσίᾳ, in Asia) 1 Cor. XV. 32
not. Afflictionem illam Asiaticam novant
Corinthii: magnitudinem vero & fru-
ctum nunc declarat Paulus.

¶ ὑπὲρ δύναμιν) supra facultatem, or-
dinariam.

¶ ἐξαπορηθῆναι, desponderemus) Affir-
mat hic, quod c. IV. 8 alio respectu negat.
nam hic de humano, illic de divino lo-
quitur auxilio.

9 ἀλλὰ, sed) id est, immo. subaudi
propterea, ipsi &c. utne &c.

¶ τὸ ἀπόκριμα) Hesychius: ἀπόκριμα,
κατάκριμα, ψήφον. ἀποκρίνειν, perditum
judicare, pro nullo habere. oppositum,
confisi. Aliter Simonius.

¶ ἀλλ' ἐστὶ, sed in) Mira natura fidei,
in summis difficultatibus, nullum exitum
habere visis.

¶ ἐγείραντι, excitante) 1 Cor. XV co-
piose scripserat de resurrectione mortu-
orum: nunc eandem doctrinam identidem
attingit, & veritate ejus apud Corinthios
præsupposita, usum urget.

10 ῥύεταί, eripit) Præfens, respectu ipsius
afflictionis.

¶ ἡλπίκαμεν) speravimus nacti.

¶ ῥύεταί, eripiet) ut possim ad vos ve-
nire.

11 συνυπεργεύτων, subadjutantibus)
Ex ἔργον est ὑπεργεῖν. ἔργον, opus opis, est
Dei: ὑπεργεῖν, adjungere, est apostolorum:
συνυπεργεῖν, subadjungere, Corinthiorum.

¶ καὶ) etiam vobis, non modo aliis.

¶ ἐκ πολλῶν προσώπων, ex multis re-
spectibus) προσώπων, facies, respectus.
Respectu scilicet præteriti, præsentis, futuri:
eripuit, eripit, eripiet. Non vertimus, ex
multis personis: id enim continetur in per
multos.

¶ τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν) Au-
xilium, quod, multis orantibus, a gratia nobis
obtingit.

¶ εὐχαριστήσῃ) gratiarum actione cele-
bretur. Correlata, χάρισμα & εὐχαριστία.
c. IV. 15.

¶ ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis) Modo, pro
nobis, de precibus; nunc, pro vobis, de
gratiarum actione. In Corinthios re-
dundabat fructus. Neque iterum ne-
cesse fuit, post εἰς ἡμᾶς, dicere ὑπὲρ
ἡμῶν.

12 γὰρ, enim) Nexus: Dei opem &
piorum preces non frustra expetimus no-
bisque pollicemur.

¶ καύχσεις, gloriatio) etiam in adver-
sis & contra adversarios.

¶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, conscientie no-
stræ) quicquid alii de nobis sentiant.

¶ ἀπλότητι, simplicitate) intentione in
unum scopum per viam rectissimam.

¶ ἐλικρινεία, sinceritate) nulla admixta
aliena qualitate.

¶ οὐκ ἐν, non in) Opposita: sapientia
car-

carnalis, & gratia Dei, suos sapienter regentis. v. 17 f.

¶ ἐν τῷ κόσμῳ) *in mundo toto.*

¶ περισσοτέρως, *abundantius*) c. II. 4.

13 ἄλλα) *alia*, contraria.

¶ γράφομεν, *scribimus*) hac epistola. Ad rem præsentem provocat.

¶ ἀναγνώσκειτε, *legitis*) in epistola superiore.

¶ ἢ καὶ, *vel etiam*) Plus est ἐπίγνωσις, quam ἀνάγνωσις.

¶ ἕως τέλους, *usque ad finem*) v. 14 fin. 1 Cor. IV. 5.

14 ἀπὸ μέρους, *ex parte*) Antitheton, *usque ad finem*. v. præc.

15 ταύτη, *hac*) de qua v. 12 init.

¶ πρότερον, *prius*) De hoc consilio passim in epistola priore. Constr. cum *volebam*.

¶ δευτέραν χάριν, *secundam gratiam*) Primam gratiam habuerant primo Pauli adventu: (conf. *amorem primum*, Ap. II. 4.) secundam secundo suo adventu eis destinavit. *Gratia* per se una est: sed in *habendo* est prima, secunda &c. conf. Ioh. I. 16.

16 παρεμψῆναι, *deduci*) deducendum me vobis committere.

17 τῇ ἐλαφρίᾳ, *levitate*) plus promittendo, quam præstando.

¶ ἢ) Lat. *an?* disjunctive.

¶ κατὰ σάρκα, *secundum carnem*) Significat Paulus, si secundum carnem confularet, sibi potius veniendum fuisse, quam non veniendum. nam qui secundum carnem consulunt, omni modo id agunt, ut *ne* promissionis, quicquid inciderit, appareat in re, pro tuenda constantia. Apostolus autem neque inconstans neque carnaliter constans fuit: quorum utrumvis suspicari potuissent iniquiores. Pollicitus erat sub conditione: & deinde adventum distulit magna de causa, quæ intervenerat.

¶ τὸ ναὶ καὶ τὸ ἔ᾽) *Hanc scripturam*, in-

quit Beza, *ut simplicissimam sum sequutus*, (sic enim etiam textus Bezae habet,) *non modo veteris Latini interpretis, sed etiam unius ex vetustis manuscr. codicibus bonæ fidei auctoritate confirmatam*. In quibusdam *Hilarii* exemplaribus & in cod. græcolatinis textus latinus (ne quis latini interpretis lectionem inde metiatur,) ad recentiora græca exemplaria conformatus est, quæ fere habent τὸ ναὶ ναὶ καὶ τὸ ἔ᾽. Millius quoque græcam hanc lectionem defendit, & severe defendit: sed idem revera latinam lectionem παραφράζει. Verba ejus exhibet etiam *Wolffius*: alias fortasse describerem. Eadem vis est brevioris paraphraseos *Wolfianæ*, Germanice ab ipso præclare expressæ: *daß ich bald la, bald Nein sagen solte*. non ait, *bald la la, bald Nein Nein*. Qui meminerit, quam frequens fuerit in ore veterum, omnia juramenta fugientium, illud *est est, non non*; minime mirabitur, id ex *Matthæo* & *Iacobo* a tot librariis huc esse inductum. At simplex *est ἔ non* apud Paulum prorsus comprobatur versû sequente.

18 πιστός, *fidelis*) Sermo categoricus: Doctrina nostra firma est. Accedit modus: *fidelis est Deus*. πᾶσι coll. *amen*, v. 20.

¶ δέ, *autem*) Antitheton inter consilium itineris & doctrinam ipsam. illud justis de causis in re externa mutatum nullam infert inconstantiam doctrinæ. Interim ostendit Paulus, qui in rebus æternis levis sunt, etiam in spiritualibus leves esse & videri solere.

¶ πρὸς) *apud, ad. apud vos*, antitheton, *apud me*. v. 17.

¶ ἔκ ἐγένετο ναὶ καὶ ἔ᾽, *non factus est nae ἔ non*) Contradictoria non sunt in Theologia.

19 ὁ γὰρ ἔ θεῶ υἱὸς ἰησοῦς χριστοῦ, *Dei enim filius Iesus Christus*) de quo summa sermonis nostri est. Observandæ tres ap-

pellationes conjunctæ, firmitudinem ostendentes: tum, naturali ordine positæ; neque enim prima cum tertia plane eadem est.

¶ καὶ σιλβανῶ, ἔξ *Silvanum*) *Silam* hunc appellat Lucas, Act. XV. 22 not.;

¶ ἀλλὰ καὶ) *sed Ita* merum, ex parte nostra & vestra.

¶ ἐν αὐτῷ, *in ipso*) *Christus prædicatus* i. e. prædicatio nostra de Christo, facta est *næ in Ipso* Christo. Sic congruit ætiologia versu seq. Omnes promissiones in Christo sunt *næ*. Ergo sane etiam testimonium de ipso Christo, in Christo est *næ*.

20 ἐπαγγελία) *promissiones*, declarationes.

¶ τὸ καὶ - τὸ ἀμήν, *næ-amén*) Suaviter voculis *næ* ἔξ *non* inter se pugnantibus opponuntur vocolæ congruentes, *næ* ἔξ *amen*. *næ*, per affirmationem; *amen*, per juramentum: Hebr. VI. 13. vel *næ*, respectu Græcorum; *amen*, respectu Iudæorum: coll. Gal. IV. 6 not. nam *næ* Græcum, *amen* Hebræum est. vel *næ*, respectu Dei promittentis; *amen*, respectu credentium: conf. 1 Ioh. II. 8. *næ* respectu apostolorum; *amen*, respectu auditorum.

¶ τῷ θεῷ πρὸς δόξαν, *Deo ad gloriam*) Nam Dei veritas in omnibus ejus promissionibus in Christo verificatis glorificatur.

¶ πρὸς δόξαν, *ad gloriam*) c. IV. 15.

¶ δι' ἡμῶν, *per nos*) Constr. cum est subaudito. Τὸ *næ* per nos resonat.

21 ὁ δὲ βεβαιῶν, *qui vero confirmat*) Filius glorificat Patrem, v. 19. Pater autem vicissim Filium.

¶ βεβαιῶν, *confirmans*) ut firmi simus in fide Christi. Huic verbo respondet τὸ *obsignans*: alterum est ex Christo & unctiōne; alterum ex Spiritu, tanquam arrhabone.

¶ ἡμᾶς, *nos*) apostolos & doctores.

¶ σὺν ὑμῖν, *vobiscum*) Modeste de se loquitur.

¶ εἰς χριστὸν, καὶ χρίσας, *in Christum, ἔξ ungens*) Conjugata. Ex oleo, robur, h. l. & bonus odor. c. II. 15. Omnia tendunt ad τὸ *næ*. εἰς χριστὸν, in fide *in Christum*.

22 ἀρραβῶνα, *arrhabonem*) c. V. 5. ἀρραβῶν Gen. XXXVIII. 17 s. dicitur pro pignore, quod debito soluto redditur: alias autem pro *arra*, quæ datur in antecessum, ut fides fiat de subsecutura præstatione plena. Hefychius, ἀρραβῶν, πρὸς δομα. *Est enim arra*, inquit Isid. Hispal. *complenda, non auferenda: unde qui habet arram, non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem*. Talis *arrhabo* est ipse Spiritus: Eph. I. 14. unde etiam *primitias Spiritus* habere dicimur. Rom. VIII. 23. Vide *Rittersbusii* lib. 7 Sac. lect. c. 19.

23 ἐγὼ δὲ, *ego vero*) Antitheton facit vero particula. *volcbam venire: nondum vero veni*.

¶ τὸ θεόν, *Deum*) omniscium.

¶ ἐπικαλεῖμαι, *invoco*) Iurat apostolus.

¶ ἐπὶ, *super*) Gravis sermo.

¶ ψυχῆν, *animam*) in qua rerum mearum mihi conscius sum, quam perimi nolim.

¶ Φειδόμενος, *parcens*) Grande verbum: ideo declaratur mox. *Parcere* potest, qui dominatur: parcit etiam, qui gaudium potius, quam dolorem affert. Hanc vim declarandi confirmat, quod *non quo dominemur* dicit, non, *quod non dominamur*.

¶ εἰς κόρινθον, *Corinthum*) Eleganter, pro *ad vos*, in sermone *potestatem* ostendente. Coram, tristius agendum fuisset: nam præsentia, severior. conf. Ex. XXXIII. 3. Hos. XI. 9. Ideo Titum præmiserat apostolus.

24 κυριεύομεν, *dominamur*) Legitima quoque potestate apostolo uti grave fuerat; idque idcirco appellat *dominari*. conf. 1 Cor. IX. 17 not. de tali genere loquendi.

¶ πῖςτος, *fidei*) Fideles, *liberi*.

¶ συνεργοί, *cooperarii*) non *domini*.

¶ χαρᾶς, *gaudii*) ex *fide*. Phil. I. 25. Antitheton, *tristitia*, c. II. 1 f.

¶ τῇ πίστει, *fide*) per fidem. Rom. XI. 20.

¶ ἐσῆκατε, *stertistis*) neque lapsi estis, quamquam periculum fuerat.

C A P. II.

1 Ἐκρίνα δὲ ἐμαυτῶ, *judicavi autem mihi ipsi*) quod ad me ipsum attinget, meo commodo. antitheton: *vobis*, c. I. 23.

¶ δὲ, *autem*) Antitheton ad *non jam*, c. I. 23.

¶ πάλιν, *iterum*) Constr. cum *venire*, non cum *venire in tristitia*. in *tristitia* antea scripserat, non venerat.

¶ ἐν λύπῃ, *in tristitia*) duplici. sequitur enim, *si enim ego contristo*, & *si vero quis contristavit*. Efficit hæc anaphora duas partes oppositas, quarum tractatio concinne respondet. *scripsi, ut cognosceretis: scripsi, ut cognoscerem*. v. 4. 9. *omnium vestrum: omnes vos*. v. 3. 5.

2 λυπῶ, *contristo*) vel coram, vel literis.

¶ καὶ τίς ἐστιν, *et quis est*) Tò si habet apodosis bimembrem: *et quis*, *et scripsi*. *et, et*: cum, tum.

¶ ἐυφραίνων με, *exhilarans me*) per tristitiam pœnitentialem.

¶ εἰ μὴ, *nisi*) Ei qui mihi lætitiā per pœnitentiā affert, tristitiā per objuratiōnem incussisse non juvat. Mallem, opus non fuisse.

¶ ὁ λυπῶμενος, *contristatus*) Notat Corinthios, sed magis illum, qui peccarat.

¶ ἐξ ἐμοῦ, *ex me*) ἀφ' ὧν, *a quibus*, versu seq. Differunt particulæ: *a* dicit quiddam liberius; *ex*, quiddam penitius. conf. c. III. 5. 1 Theff. II. 6.

3 καὶ ἔγραψα, *et scripsi*) Demonstrat, se jam tum, quum primam epistolam, qua adventum promiserat, dedit, hoc animo fuisse, quem v. 1 explicat.

¶ ἀφ' ὧν, *a quibus*) tanquam a filiis.

¶ ὅτι, *quod*) Ipsum gaudium Paulo non sua, sed Corinthiorum causa est optabile.

4 ἐκ γὰρ, *nam ex*) Volui vos commovere ante adventum meum, ut postea non opus esset. *angustia cordis* peperit lacrymas, *multa multas*. Lacrymarum vestigia in literis, si ipse scripsit, videre poterant Corinthii, signum angustię.

¶ ἔχθρα, *non tam ut &c*. Tristitię fructus non est tristitia; amoris autem, amor.

¶ λυπηθῆτε, *contristaremini*) Facile dolet, qui a fente admonetur.

¶ τὴν ἀγάπην, *amorem*) Fons verę correctionis, & ex ea gaudii.

¶ γινῶτε, *cognoscetis*) ex mea fidei admonitione.

¶ περισσότερος εἰς ὑμᾶς, *abundantius in vos*) singulariter mihi commendatos. Act. XVIII. 10.

5 τίς, *aliquis*) Clementer jam loquitur, *quis*, & *quid*, v. 10. In utraque epistola pepercit Paulus nomini hujus, de quo loquitur.

¶ ἐκ ἐμῆ λελύπηκεν, *non me contristavit*, i. e. non contristatum habet.

¶ ἀλλ' ἀπὸ μέρους, *tantummodo ex parte* attulit mihi tristitiā.

¶ ἐπιβαρῶ, *onerem*) Id gravius, quam *contristem*.

6 ἰκανόν) Neutrum, loco substantivi. *fatis tali* est, ita ut non possit plus ab eo postulari. ἰκανόν, verbum forense. Prudentiæ christianæ est, modum tenere. Bene longum tempus intercessit inter utramque epistolam.

¶ ἐπιτιμία, *objurgatio*) Antitheton, *condonare*, item, *consolari*.

¶ τῶν πλειόνων, *pluribus*) non solum iis, qui præerant. Ecclesia gerit claves.

7 χαρίσασθαι) Hoc vim habet indicativi, unde potius *condonatur*: & indicativus mitissime hortatur. c. XII. 9. Matth. XXVI. 18 not.

8 κυρῶσαι, *saucire*) κύρῳ est penes amorem, non penes tristitiam. majestas regiminis & disciplinæ ecclesiasticæ sita est in amore. Hic regnat. □□ LXX, κυρῶσαι. Gen. XXIII. 20. Lev. XXV. 30.

9 καὶ ἔγραψα) non modo scribo, sed etiam scripsi.

¶ τὸ δοκιμὴν) *documentum*, an sitis filii genuini, amantes, obedientes.

¶ εἰς πάντα, *ad omnia*) ad *objurgationem*, & ad *amorem*.

10 πῖ, *aliquid*) Lenissime loquitur de peccato atroci, sed agnito.

¶ χαρίζεσθε, *condonatis*) Non dubitat, quin faciant, quod scripsit versu 7.

¶ καὶ ἐγὼ, *etiam ego*) Modeste subscribit & se quasi aggregat Corinthiis.

¶ εἴ τι κεχάρισμαι, *si quid condonavi*) Res limitatur per *si quid*: ut ostendat Paulus, se veniam a Corinthiis peccatori datam subsequi. Ex præsentis, *condono*, statim fit præteritum, *condonavi*, dum Paulus hæc scribit.

¶ δι' ὑμᾶς, *propter vos*) scil. *condonavi*.

¶ ἐν προσώπῳ χριστοῦ, *in facie Christi*) coram Christo. 1 Cor. V. 4.

¶ ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν, *ut ne fraudemur*) Detrimentum unius peccatoris, de-

trimentum commune. Ideo dixit, *propter vos*.

¶ ὑπὸ σατανᾶ, *a Satana*) cui tradidit vel traditurus fuit Paulus peccatorem. 1 Cor. V. 5. Satanas non modo carnem, sed animam perdere *cogitabat*: & maxime nocendi locum quærit per *tristitiam*.

11 ὃν γὰρ, *non enim*) Vera prudentia ecclesiastica. qui habent *mentem* Christi, non ignorant *νοήματα cogitationes* & molimina hostilia. Conjugata, *νοήματα, ἀνοοῦν*.

12 καὶ) *etiam* quamvis. Paulus libenter Troade commoratus esset.

¶ θύρας, *janua*) Nec tamen peccavit Paulus discedens, quia liberum manebat.

¶ ἀνεσθι, *requiem*) Hac primo spiritus, deinde etiam caro cœpit carere. c. VII. 5. Scire cupiebat, quomodo priorem epistolam suscepissent Corinthii.

¶ τῷ πνεύματι, *spiritu*) Inde sensit, non necessum esse, *janua* illi uti.

¶ τίτων, *Titum*) a vobis venturum.

13 εἰς μακεδονίαν, *in Macedoniam*) ubi propior essem & citius fierem certior. Hæc continentur c. VII. 2. 5. Interjacetque nobilissima digressio, de rebus tantisper alibi gestis & toleratis; quarum fructum hoc pacto etiam ad Corinthios derivat, apologiæ præludens contra pseudapostolos.

14 τῷ δὲ θεῷ, *Deo vero*) Tametsi Corinthum non veni, Troade non mansi; tamen non deest victoria evangelii, etiam aliis in locis. Accedit sermo modalis: *Gratia Deo*.

¶ πάντοτε, *semper*) Sequitur parallelum, *in omni loco*.

¶ θριαμβεύοντι ἡμᾶς) *qui triumpho nos ostendit*, non ut victos, sed ut victoriæ suæ ministros. non solum victoria, sed victoriæ ostensio denotatur: sequitur enim, *manifestanti*. *Triumphus* oculos; *odor* nares vehementer ferit.

¶ ἴσμινην, *odore*) Ab omnibus sensibus

bus metaphora sumitur ad describendam virtutem evangelii. Hic *ὄσμος* (triumphi) & *odor* occurrunt.

¶ *αὐτῆ, ejus*) Christi. v. 15.

¶ *Φανερεῖν, manifestanti*) Frequens verbum in hac epistola; suspiciones Corinthiacas refutans. sic I Cor. IV. 5.

15 *ἐνώδια*) *odor bonus*, i. e. validus, gratus piis, gravis impiis. Christi odor per nos, ut aromatum per vestimenta, sese exerit.

¶ *ἐν*) *penes*.

¶ *σωζομένοις ἀπολλυμένοις qui servantur qui pereunt*) Vtrius generis quisque sit, ex eo patet, prout quisque evangelium accipit. De priori genere agit c. III. 1-IV. 2. de altero, c. IV. 3-6.

¶ *ἀπολλυμένοις, pereuntibus*) c. IV. 3.

16 *ὄσμη θανάτου, odor mortis*) Habent pro re mortua: inde mortem nanciscuntur jure.

¶ *οἱς δὲ, illis autem*) qui salvantur. Hic versus, collatis antecedentibus & consequentibus, *χιασμόν* habet.

¶ *καὶ πῶς πῦτα πῆς ἰκανός; & ad hæc quis idoneus?*) Quis? i. e. pauci, nos. Ea sententia modeste innuitur & Corinthiis agnoscenda relinquitur. coll. v. seq. Paulus suam & paucorum *ἰκανότητα* sufficientiam copiose asserit c. seq. & hoc ipsum verbum repetit v. 5 f. ut adversarii videantur vel expresse vel in sensu negasse, Paulum esse *idoneum*.

17 *οἱ πολλοί, multi*) Sic c. XI. 18. Conf. *רבים* I Reg. XVIII. 25. Articulus vim habet. *multi*, plerique, *ἄσμοι, odoris expertes*. Conf. Phil. II. 21.

¶ *καταηλεύοντες*) *cauponantes*. qui non id laborant, ut quam plurimum virtutis edant, sed ut quantum faciant. Loquuntur tales de Christo, sed non ut ex Deo & coram Deo. *κάπηλοι* *caupones* aliunde

mercem sumunt: adulterant: cum quaestu tractant. aliter apostoli in verbo Dei versantur. nam *ex Deo* loquuntur, & *sincere*, & ut Deo se probent. Synonyma, *δολῶντες, adulterantes*, c. IV. 2. & *ἐμπορεύεσθαι, mercari*. 2 Petr. II. 3.

¶ *ἐξ ἐιλικρινείας, ex sinceritate*) Verbo Dei per se studemus.

¶ *ἀλλ' ὡς ἐκ, sed ut ex*) Gradatio, *sed* iterato. *ut*, declarat.

¶ *καπνώπιον - λαλῶμεν, coram loquimur*) Sic plane c. XII. 19. Semper cogitamus, Deum, ex quo loquimur, præsentem esse loquentibus: homines non curamus.

¶ *ἐν, in*) Sermo, quem *in* Christo habemus, divinitus datur & regitur.

¶ *λαλῶμεν, loquimur*) Linguam adhibemus: virtus est Dei.

CAP. III.

1 *Ἀρχόμεθα, incipimus*) Iustus aculeus, in illos *quosdam*, qui *ceperant*.

¶ *πάλιν, iterum*) ut antehac. sic, *iterum*, c. V. 12.

¶ *συνιστάνειν, commendare*) humano more: c. XII. 19. commemorando res alibi gestas.

¶ *εἰ μὴ*) *nisi*. Particula morata: num ita demum pares sumus ipsi ad nos commendandos, *si non* etiam epistolis egemus?

¶ *τινές, quidam*) *multorum*. c. II. 17. Hac quoque in re abhorrere se significat a pseudapostolis. illi *egebant*.

¶ *ἐξ ὑμῶν, ex vobis*) ad alios. Hic ergo mos erat Corinthi.

2 *ἐν καρδίαις ἡμῶν, in cordibus nostris*) Vestra fides scripta est in corde nostro: in quo eam & vos ipsos circumferimus,

rimus, ubique cognoscendam & legendam. Ex corde Corinthiorum reflectebatur ad cor apostolicum.

¶ πάντων, omnibus) a vobis & aliis. Argumentum pro veritate evangelica, obvium omnibus, ex ipsis defumendum credentibus.

3 Φανερέμενοι, manifestati) Constr. cum υμῖν vos. Ætiologia, cur legi possit hæc epistola.

¶ χριστῶ - ὑφ' ἡμῶν, Christi - a nobis) Declarat τὸ νοστρά, v. 2.

¶ διακονηθεῖσα) Verbum διακονέω sæpe accusativum habet. c. VIII. 19. 20. 2 Tim. I. 18. 1 Petr. I. 12. IV. 10. Sic Prænius: τὴ μάχην διακονέμενοι, pugnam administrans. 1.7 metaphr. Eutr.

¶ ἔ μέλανι, non atramento) Synecdoche. nam tabulæ apud Moysen, divinitus inscriptæ, sine atramento, certe erant materiales.

¶ ζῶντι, viventis) Conf. v. 6. 7.

¶ λιθίναις, lapideis) v. 7.

¶ πλαζὶ καρδίας σαρκίνας, tabulis cordis carneis) Tabulæ cordis, genus: tabulæ carneæ, species. nam non omne cor est carneum.

4 πεποιθήσιν, fiduciam) qua tales nos esse & statuimus & profitemur. Antitheton, segnescere. c. IV. 1.

¶ διὰ ἔ χριστῶ, per Christum) non per nos ipsos. Hoc tractatur v. 14 fin. & seqq.

¶ πρὸς τὸ θεόν, ad Deum) Hoc tractatur v. 6 seqq.

5 λογισαομαι, cogitare) cogitando consequi, nedum loqui aut perficere. Inesse quiddam videtur mimeseos. Non enim cogitant, quos Deus agit: id est, nil cogitando fingunt aut elaborant. 2 Petr. I. 21.

¶ τί) quicquam, vel minimum.

6 καὶ, etiam) Epitasis. sufficientiam dedit nobis, & sufficientiam diaconorum N. T. quæ multo plus postulat.

¶ ἡμᾶς διακόνους, nos ministros) Appositio.

¶ καινῆς, novi) Antitheton, veteris. v. 14.

¶ οὐ, non) Novi Testamenti: id est, non literæ, sed Spiritus. vid. Rom. VII. 6 seqq. cum annot.

¶ γέγραμπος, literæ) Paulus etiam hæc scripsit, non literæ, sed spiritus ministrum egit. Moses in proprio illo officio suo, etiam cum haud scripsit, tamen in litera versatus est.

¶ πνεύματι, spiritus) cujus ministerium majorem & gloriam habet & capacitatem requirit.

¶ ἀποκτείνει) occidit; peccatorem extimulat ad sensum mortis. nam si peccator vitam haberet, antequam litera venit; vivificatione per Spiritum non esset opus. Huc conf. v. seq. mortis.

7 ἡ διακονία, ministerium) quo Moysesungebatur.

¶ ἐπιτυπωμένη) LXX, κεκολαμμένη. Ex. XXXII. 16.

¶ λίθοις, lapidibus) Fuerunt igitur duæ tabulæ diversæ, non ex uno lapide. Ex. XXXIV. 1. impressum lapidibus, est declaratio incisi hujus, in literis.

¶ ἐγενήθη ἐν δόξῃ, facta est gloria. γίνομαι, fio, & εἰμι, sum, v. 8, differunt.

¶ μὴ δύνασθαι ἀπνίσσαι) Ex. XXXIV. 30, ἐφοβήθησαν ἐγγίσει αὐτῶ.

¶ μοϋσῆως, Moysis) in sua functione versantis.

8 ἔσα) erit. Loquitur ex prospectu V. T. in novum. adde, spem, v. 12.

9 κατακρίσεις δικαιοσύνης) condemnatio: justitiæ) Per hanc multo magis quam per illam refulget Dei gloria. Litera condemnat: condemnatio mortem infligit: Spiritus, cum justitia, vitam affert.

¶ δι-

¶ δόξα, gloria) Abstractum pro concreto, brevitatis gratia.

10 ἡ δὲ δόξα, non glorificatum est) Sequitur mox limitatio, in hac parte. Lumen majus obscurat minus.

¶ τὸ δεδοξασμένον, glorificatum) Sic LXX, Ex. XXXIV. 29. 35, 177 δόξασαι.

11 διὰ δόξης· ἐν δόξῃ· per gloriam: in gloria) Particulæ convenienter variatæ. Subaudi est.

¶ τὸ μένον, quod manet) Non manet ipsa διακονία, ministerium, & quicquid ex parte est: 1 Cor. XIII. 10. sed Spiritus, justitia, vita. Ideo neutrum genus adhibetur.

12 ἐλπίδα, spem) Fiduciam dixit v. 4. nunc spem, intuitu ejus, quod manet.

¶ παρόρσηα) aperta agendi ratione.

13 καὶ ἡ, ac non) subaudi sumus aut facimus.

¶ κάλυμμα) Sic LXX, l. c.

¶ πρὸς τὸ μὴ) πρὸς, ad, congruentiam notat, coll. Matth. XIX. 8. Nam τὸ μὴ ἀτενίσαι erat ante impositionem velaminis: sed ipso splendore Mosis posterius, v. 7. quare illic ὡσεῖ ponitur.

¶ εἰς τὸ πλῆθος καταργημένον, in finem ejus, quod aboletur) Paulus verba flectit ad allegoriam. Id quod aboletur, habet finem suum in Christo: v. 14 fin. Rom. X. 4. eo tendit & terminatur lex.

14 ἀλλ' ἡ παρωθή, sed obdurati sunt) sed opponitur τῷ non intendere oculos.

¶ τὸ αὐτὸ) idem, quod Mosis tempore.

¶ ἐπὶ, super) i. e. cum legunt, & tametsi legunt.

¶ ἀναγνώσει) lectione, publica, frequenti, perpetua. Limitat Paulus: velamen non est jam in facie Mosis, aut in scriptis ejus; sed in lectione, dum Mosen legunt, & quidem ita, ut Christum non admittant, item, super corde. v. 15.

¶ μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον) manet

superjacens, ita ut ne retegatur quidem.

¶ ὅτι) quia non nisi in Christo aboletur. Propositio eorum, quæ sequuntur.

¶ καταργείται, aboletur) vetus testamentum. conf. omnino v. 7. 11. 13. Non dicit, abolitum est, sed aboletur, respectu convertendorum.

15 ἀλλ' ἕως, sed usque) Sed opponitur τῷ non retegatur.

¶ ἡνίκα) Hoc uno loco Paulus hoc adverbio utitur: videtur ei hæsisse ex recenti lectione τῆ LXX, Ex. l. c.

¶ ἀναγινώσκειται μωϋσῆς, legitur Moyses) & quidem obnixè, sine intuitu Christi. sequitur antitheton, cum vero conversum erit.

16 ἡνίκα δ' ἂν - περιαιρῆται τὸ κάλυμμα, quum autem - aufertur velamen) Parodia hæc est ad Ex. XXXIV. 34, ἡνίκα δ' ἂν εισπερεύετο μωϋσῆς ἐναντι Κυρίου λαλεῖν αὐτῷ, περιαιρῆτο τὸ κάλυμμα. Igitur ἡνίκα, non si, sed quum, plane affirmat, uti versu præc. & apud LXX passim. ἡνίκα ἴαν, ἡνίκα ἂν, Gen. XXIV. 41. XXVII. 40. Ex. I. 10. XXXIV. 24. Lev. VI. 4. X. 9. Deut. XXV. 19. ἡνίκα δ' ἂν, Ex. XXXIII. 8. 22. XL. 36.

¶ ἐπιστρέψῃ, conversum erit) scil. ἡ καρδιά, cor. Resipiscendo veritas agnoscitur. 2 Tim. II. 25. Non disputationis, sed conversionis methodus erga Iudæos adhibenda est.

¶ πρὸς κύριον, ad Dominum) Christum. v. 14 fin. Insignis appellatio. c. IV. 5.

¶ περιαιρῆται) περιαιρήμα, passivum est, Act. XXVII. 20. & apud LXX, Lev. IV. 31. 35. sed Medium, apud LXX, persæpe, & quidem eo quoque loco, quem Paulus respicit. Passivam tamen significationem suadet h. l. antitheton versibus 15 & 16: velamen jacet: velamen aufertur. Præfens, aufertur, emphasin habet.

17 ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν, Dominus autem

autem Spiritus est) Subjectum, *Dominus*. Christus non est litera, sed est Spiritus, & *finis legis*. Sublimis enunciatio. conf. Phil. I. 21. Gal. III. 16. Particula *autem* ostendit, hoc versu declarari præcedentem. Conversio fit ad Dominum, ut spiritum.

¶ *ὅυ δε τὸ πνεῦμα κυρίε, ubi vero Spiritus Domini*) Vbi Christus est, ibidem Spiritus Christi: ubi Spiritus Christi, ibi Christus. Rom. VIII. 9 f. Vbi Christus & Spiritus ejus, ibi libertas. Ioh. VIII. 36. Gal. IV. 6 f.

¶ *ἐκεῖ*) ibi demum.

¶ *ἐλευθερία*) *libertas*, opposita *velamini*, servitutis symbolo. *libertas*, adspiciendi sine timore tali, qualem habebant filii Israël. Exod. XXXIV. 30.

18 *ἡμεῖς δε πάντες, nos vero omnes*) *nos*, Ministri N. T. *omnes*. antitheton ad unum *Mosen*. v. 13.

¶ *ἀνακεκαλυμμένω προσώπῳ*) *facie nostra relecta* erga homines. nam erga Deum ne Mosis quidem facies erat velata. Antitheton, *opertum*, c. IV. 3.

¶ *τὴ δόξαν, gloriam*) *majestatem* divinitam.

¶ *κυρίε, Domini*) Christi.

¶ *κατοπτρίζμενοι*) *Dominus nos tanquam in specula immittens*: nos illum splendorem suscipimus & referimus. Elegans antitheton ad *ἐντυπωμένη, insculpta*. Nam quæ *insculpuntur*, fiunt paullatim: quæ *in speculo representantur*, fiunt celerime.

¶ *τὴ αὐτήν*) *eandem*, cum simus multi. Eadem gloriæ Christi in tot fidelibus expressio, character veritatis.

¶ *εἰκόνα, imaginem*) *Domini, gloriosam*.

¶ *μεταμορφώμεθα, transformamur*) *Dominus format*, celeri scriptura, imaginem suam in nobis; sicut Moses retulit gloriam

Dei. Pallivum retinet accusativum; ut in illo: *διδάσκονται υἱόν*.

¶ *ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, a gloria in gloriam*) a gloria Domini in gloriam in nobis. Israelitæ a gloria Mosis non erant transformati in similem gloriam. erant enim in litera.

¶ *καθ' ἑαυτὸν, sicut*) Adverbium similitudinis. coll. v. 13. *Sicut* Dominus se nobis inprimit, sic per nos exprimitur. Ipse est exemplar; nos, imagines.

¶ *ἀπὸ κυρίε πνεύματῳ*) *a Domini Spiritu*. Respicit v. 17, *ubi vero Spiritus Domini*. Si esset appositio, Paulus diceret, *ἀπὸ κυρίε πνεύματῳ*. Alias dicitur *Spiritus Domini*; sed hic, *Domini Spiritus*, emphatice. coll. v. 14 fin.

C A P. IV.

I **T**ὴν διακονίαν ταύτην, *ministerium hoc*) de quo cap. III. 6 seq.

¶ *καθὼς ἠλεηθημεν, sicut misericordiam nostri sumus*) *Misericordia Dei facit strenuos & sinceros*. Etiam Mosis *misericordiam adeptus est*, & inde tantam invenit admissionem. Ex. XXXIII. 19.

¶ *οὐκ ἀλλ', non sed*) Duplex propositio. altera pars, per *χιασμόν*, tractatur mox; prior, a versu 16. Quare ibi reperitur, *οὐκ ἐκκακῶμεν, non segnescimus*, nil vitii capimus, in loquendo, in agendo, in patiendo.

2 *ἀπειπάμεθα*) *Hesychius: ἀπειπάμεθα, ἀπερριψάμεθα ἀπέπαυτο, παρητίσαντο, ἀπέταξαντο, abdicavimus, & abdicata esse jubemus*.

¶ *τὴ κρυπτῆ ἀιχρόνης, occulta pudoris*) *Pudor, gloriæ dominicæ expers, ex occulto agit*. eam nos agendi rationem misam esse jubemus. Rom. I. 16. Antitheton, *manifestatione*, mox, & loquimur. v. 13.

¶ *ἐν πανουργία, in astutia*) *Hæc opponitur*

nitur *sinceritati. astutia latebras* quærit: nos non utimur.

¶ μηδὲ δολῶντες) *neque adulterantes.*

¶ τῆ φανερώσει, *manifestatione*) conf. c. III. 3.

¶ τῆ ἀληθείας, *veritatis*) evangelicæ.

¶ ἑαυτῆς, *nos ipsos*) ut sinceros.

¶ πρὸς) *ad.*

¶ πᾶσαι) *omnem*, de omnibus rebus.

¶ συνείδησιν) *conscientiam*; c. V. 11. non ad iudicia carnalia. c. III. 1.

3 ἐν δὲ, *in autem*) perinde ut Moſis tempore.

¶ καὶ ἔτι, *etiam est*) *Etiam* intendit vim temporis præſentis in *est*.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *euangelium*) per se apertissimum.

¶ ἐν, *in*) quod ad pereuntes attinet. sic *in*, 1 Cor. XIV. 11.

¶ ἐν πῖς) *in illis*, non in se.

¶ ἀπολλυμένοις, *pereuntibus*) 1 Cor. I. 18.

4 ἐν οἷς) *ad quos quod attinet.*

¶ ὁ θεὸς ἔ ἀϊῶν) *τῆς, deus ævi huius*) Grandis sed horribilis descriptio Satana. conf. Eph. II. 2. de re; & Phil. III. 19. de vocabulo. quis alias putaret, illum posse in hominibus tantæ luci officere? Inest autem mimetis aliqua. nam pereuntes, Iudæi præfertim, putant, se habere & nosse Deum. *Huius ævi infidelium*, construxere veteres, quò magis resisterent Manichæis & Marcionitis.

¶ ἔ ἀϊῶν) *τῆς, ævi huius*) *huius*, inquit: non enim semper grassari poterit.

¶ ἐπίφλασε, *occæcavit*) non modo *velavit*.

¶ τῆ ἀπίστων, *infidelium*) Epitheton, subaudito relativo pronomine, *ἐκείνων, illorum*. nam in iis, qui pereunt, maxime sunt ii, qui, cum audierint, non credunt. *Fide* recipitur *euangelium ad salutem*.

¶ εἰς τὴν μὴ ἀνυγασαί) *ne luceat.*

¶ τὸ φῶτισμόν ἔ εὐαγγελίᾳ κτλ. *illuminatio euangelii* (Ec.) Mox appellat *illuminationem cognitionis* &c. *Φῶτισμός, illuminatio*, est reflexio sive propagatio radiorum ab illuminatis ad illuminandos plures. *Euangelium & cognitio* sunt correlata, ut causa & effectus.

¶ τὸ δόξης, *glorie*) c. III. 18 not.

¶ εἰκὼν ἔ θεῶ, *imago Dei*) Hinc satis intelligi potest, quanta sit gloria Christi. v. 6. 1 Tim. VI. 15. Qui Filium videt, Patrem videt, *in facie* Christi. Filius Patrem exacte repræsentat ac refert.

5 ἔ, *non*) Non commendamus nos ipsos, c. III. 1. quanquam pereuntes id putant.

¶ γὰρ, *enim*) Penes nos culpa non est cæcitatibus illorum.

¶ κύριον ἔ δελας. *Dominum: seruos*) Antitheton. non prædicamus nos ipsos dominos. conf. c. I. 24.

¶ δελας ὑμῶν, *seruos vestros*) Inde Paulus Corinthios sibi præferre solet. v. 12 f.

¶ διὰ ἰησοῦν, *propter Iesum*) Ex illo majestas Christianorum.

6 ὅτι, *quia*) Probat, se veros esse *seruos*.

¶ ὁ θεός, *Deus*) *Deus - splendere*, subiectum: deinde, subaudito *est*, (uti Act. IV. 24. 25.) prædicatum sequitur, *qui splendet*.

¶ ὁ εἰπὼν, *qui dixit*) qui verbo iussit. LXX, εἶπεν, Gen. I. 3.

¶ ἐκ σκότους Φῶς, *ex tenebris lucem*) LXX, Iob XXXVII. 15, Φῶς ποιήσας ἐκ σκότους. Magnum opus.

¶ ἔλαμψεν) *fulgorem dedit*, ipse Lux nostra: luminis non solum autor, sed etiam fons, ac Sol.

¶ καρδίαις, *cordibus*) per se obscuris.

¶ ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ, *in facie Iesu Christi*) qui est Patris unigenitus &

V u u u

imago,

imago, & manifestatus est in carne cum gloria sua.

7 τ̄ θησαυρὸν τῆτον, thesaurum hunc) descriptum a c. II. 14. Nunc ostendit, afflictiones & ipsam mortem adeo non obstare ministerio Spiritus, ut id etiam adjuvent, & exacuunt ministros, & fructum augeant.

¶ ἰσθακίνοις, testaceis) Thesaurus antiqui asservabatur in ollis. Sunt testacea vasa, sed tamen munda; contra ac vas aureum tamen immundum esse potest.

¶ σκεύειν, vasis) Sic appellat corpus sive carnem, afflictioni & morti subiectam. v. seqq.

¶ ἡ ὑπερβολὴ τῆ δυνάμεως, excellentia virtutis) quæ in thesauro sita se in nobis, dum servamur, & in vobis, dum locupletamini, exserit. v. 10 f.

¶ ἦ, sit) esse agnoscatur, cum gratiarum actione. v. 15.

¶ Ἐ θεῶ, Dei) non modo ex Deo. Deus non modo semel largitur virtutem, sed semper præstat.

8 ἐν παντὶ θλιβόμενοι, dum in omni premimur) Sic c. VII. 4, in omni, scil. re, loco. conf. semper, v. 10.

¶ θλιβόμενοι, dum premimur) Quatuor participia in hoc versu, ad affectum; totidem in sequenti, ad ea quæ foris accidebant, spectant. c. VII. 5. Construuntur cum ἔχομεν, habemus: & in quovis membro prius comma probat, vasa esse testacea: posterius prædicat excellentiam virtutis.

¶ οὐ στενοχωρούμενοι, non ad angustias redigimur) Nunquam deest exitus.

¶ ἀπορούμενοι, hæsitamus) de futuro: ut premimur, in præsentia.

9 διωκόμενοι, persecutionem patimur) Plus est καταβαλλόμενοι, dejecti, ubi fuga non patet.

¶ 10 πάντοτε) Ab hoc differt αἰ, v. seq.

πάντοτε, toto tempore: αἰ, quibusvis temporibus. conf. αἰ, Marc. XV. 8. Congruunt verba, circumferentes, tradimur, versu hoc & 11.

¶ τ̄ νέκρωσιν, mortificationem) Hæc est quasi actus: vita, habitus.

¶ Ἐ κυρίῃ, Domini) Hoc nomen subaudiendum ter versu hoc & seq. commode autem primo hoc loco mitigat mentionem mortificationis.

¶ Ἰησῦ, Iesu) Sæpius in hoc toto loco Paulus hoc nomen solum ponit, v. 5, quam alias solet. itaque hîc singulariter sensit dulcedinem ejus.

¶ περιφέραντες, circumferentes) in teris.

¶ ἴνα καί, ut etiam) Incrementum sumit consolatio. Modo, quater, sed.

¶ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῆ, in corpore nostro manifestetur) manifestetur in mortua carne nostra. v. seq. Altero loco nomen, altero verbum, emphaseos causa præponitur. versu 10 spectatur gloriificatio: v. 9 conservatio in hac vita, & corroboratio. nostro hîc potius addit, quam ineunte versu. corpus est nostrum, non tam in morte, quam in vita. manifestetur explicatur versu 14. 17 f.

¶ 11 οἱ ζῶντες, viventes) Oxymoron. conf. viventes, c. V. 15. Miratur se tantis mortibus, vel etiam aliis ob testimonium Christi jam interfectis, v. gr. Stephano, Iacobo, superstitem. Antitheta, viventes, mortem: vita, mortua.

¶ ὡς παρὰ δίδουεθα, tradimur) Eleganter & modeste abstinet mentione ejus, qui tradit. Extrinsecus traditio videri posset temere fieri.

12 θάνατος, mors) corporis.

¶ Ζαή, vita) spiritus.

13 τὸ αὐτὸ) eundem, quem vos. conf.

v. 14

¶ κατὰ,

¶ κατὰ, *secundum*) Hoc constru-
itur cum *credimus* & *loquimur*.

¶ ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα) Sic LXX,
Ps. CXVI. 10. Hebr. ἐπίστευσα, ὅτι λαλήσω.
Altero sensu alter includitur. Fides na-
ta mox loquitur: & ex loquela se no-
scit & auget.

¶ λαλῶμεν, *loquimur*) sine metu, in
media afflictione & morte. v. 17.

14 εἰδότες, *scientes*) fide magna. c. V. 1.

¶ παρῳήσει) *præsentis sistet*. Hoc
verbum est instar hypotyposeos.

15 γὰρ, *enim*) Causa, cur modo di-
xerit, *vobiscum*.

¶ πάντα, *omnia*) adversa, secunda.

¶ ἡ χάρις, *gratia*) quæ nos servat, &
vos in vita confirmat.

¶ πλεονάσασα· *περισέυση*) πλεονάζω
habet vim positivi; *περισέυω*, compara-
tivi. Rom. V. 20. Itaque cum *περισέυση*
construendum *διά*.

¶ *διά*) propter complurium gratiarum
actionem, pro illa gratia. Gratiarum
actio gratiam uberiorem invitat. Ps.
XVIII. 4. L. 23. 2 Chron. XX. 19. 21 f.

¶ *εὐχαριστίαν*, *gratiarum actionem*) no-
stram vestramque. c. I. 3 f.

¶ *περισέυση*) *abundantius obtingat* no-
bis & vobis, iterum ad gloriam Dei.

16 διὸ οὐκ ἐκκακῶμεν, *propterea non se-
gnescimus*) v. 1 not.

¶ ὁ ἔξω, *exterior*) corpus, caro.

¶ *διαφθείρεται*, *corrumpitur*) per affli-
ctionem.

¶ *ἀνακαινῆται*, *renovatur*) per spem.
v. seqq. Hæc novitas omne vitium *κακίαν*
arceat.

17 *παρῳήτικα*) *modò*. notatur præfens
breve. 1 Petr. I. 6. Antitheta: *modo*, *æter-
num*: leve, pondus: afflictionis, gloriæ: *se-
cundum præstantiam*, *in præstantiam*.

¶ καθ' ὑπερβολὴν, *secundum præstan-
tiam*) Etiam illa *pressura*, quæ καθ' ὑπερ-
βολὴν, *secundum præstantiam*, est, compa-
rata ad minores afflictiones ceteras, c. I. 8.
tamen est levis, ad gloriam εἰς ὑπερβολὴν,
in præstantiam, comparata. Oxymoron
generosum.

¶ *κατεργάζεται*) *comparat*, conficit.
18 σκοπέντων) *dum spectamus* &c. Quod
quisque pro scopo habet, id assequitur.

¶ μὴ βλεπόμενα, *quæ non cernuntur*)
Aliud significat *ἀόρατα*, *invisibilia*. nam
multa, quæ non cernuntur, erunt *visibi-
lia*, confecto itinere fidei.

¶ γὰρ, *enim*) Causa, cur spectent illi
ea, quæ non cernuntur.

CAP. V.

1 Γὰρ, *enim*) Ætiologia ad illud:
pressura parit *gloriam*.

¶ ἡ ἐπίγειος) *quæ est in terra*: 1 Cor.
XV. 47. Antitheton, *in calis*.

¶ ἡμῶν, *nostra*) Antitheton, *ex Deo*.

¶ οἰκία & σκηνὴς, *domus tabernaculi*)
Antitheton, *ædificium*, *domum non manu
factam*. Paulum *tabernacularium* metapho-
ra ab arte sua potuit eo magis afficere.

¶ *καταλυθῆν*, *dissolutum fuerit*) Mite ver-
bum. Antitheton, *æternam*.

¶ ἔχομεν, *habemus*) Præfens: illico a
tempore solutæ domus terrenæ.

¶ *ἀχειροποίητον*) *non factam manu hu-
mana*.

2 ἐν τῷ, *in hoc*) Eadem phrasis c. VIII.
10. & alibi.

¶ οἰκητήριον, *domicilium*) οἰκία, *domus*,
est quiddam magis absolutum: οἰκητήριον,
domicilium, respicit incolam.

¶ τὸ ἐξ οὐρανό) *quod ex cælo est*. ex hîc
denotat *ortum*, ut, *ex terra*, Ioh. III. 1.

Itaque hoc domicilium non est cœlum ipsum.

¶ ἐπένδυσασθαι, *superindui*) Medium. ἔνδυμα, *indumentum*, corpus; inde, *induti*, degentes in corpore: ἐπένδυμα, *superindumentum*, habitatio cœlestis & gloriosa, qua etiam corpus, *indumentum*, induetur.

3 ἔγωγε καὶ, *siquidem etiam*) Illud, quod optatur, locum habet, sinus vivos inveniat dies novissimus.

¶ ἐνδυσάμενοι, *induti*) Corpore induti sumus. v. 4 init.

¶ οὐ γυμνοὶ) *non nudi* a corpore hoc, i. e. defuncti.

¶ εὐρεθήσομεθα) *inveniemur*, a die Domini.

4 καὶ γὰρ, ἔ) *enim*) *Causa desiderii*.

¶ στεναζόμενοι βαρύνενοι, *gemimus gravati*) Proprius sermo. Onus suspiria exprimit.

¶ ἐκδύσασθαι) *exuere corpus*. Non agnoscit fides philosophicum corporis a Creatore dati fastidium.

5 κατηργασάμενοι, *parans*) per fidem.

¶ εἰς αὐτὸ πύπ) *ad hoc ipsum*, sc. ut ita suspiremus. Rom. VIII. 23.

¶ καὶ) *etiam*. Novum indicium.

¶ τὴ ἀρραβῶνα, *arrhabonem*) c. I. 22 not.

¶ ἡ πνεύματι, *Spiritus*) suspiria operantis.

6 θαρρῶντες) Antitheta: θαρρῶντες ὄν πάντοτε, θαρρῶμεν δὲ καὶ ἐνδοκῶμεν μάλλον κτλ. Vtrivis parti sua subjungitur explicatio: *cum semper* & in omni vita *confidimus*; *tum vero confidimus maxime* spe discessus beati.

¶ καὶ) ἔ).

¶ ἐκδημῶντες ἐκδημῶμεν) Hæc duo verba hîc commemorationem denotant: at v. 8, ubi commutantur, profectioem.

¶ ἐκδημῶμεν) *peregrinamur*. In hoc ipso verbo latet causa *fiduciae*. nam peregrina-

tor patriam habet, sive citò sive tardius eo perventurus. Hebr. XI. 14.

¶ ἀπὸ τοῦ κυρίου, *a Domino*) Christo. Phil. I. 23.

7 διὰ πίστεως, *per fidem*) Non videre, prope tantundem est, atque disjunctum esse.

¶ γὰρ, *enim*) Ref. ad ἀπὸ, a.

¶ περιπατοῦμεν, *ambulamus*) in mundo. Sic, *πρεπέδω*, Luc. XIII. 33.

¶ οὐ διὰ εἴδους, *non per speciem*) LXX ΠΝΗΝ *visionem, adspectum, speciem*, vertunt ἐιδε. vid. præcipue Num. XII. 8: ἐν εἶδει, καὶ οὐ δι' αἰνυμάτων. it. Ex. XXIV. 17. Op- ponuntur inter se fides & species: fides in morte terminum habet, h. l. Ergo tum incipit species.

8 δὲ, *vero*) Epitasis, coll. v. 6 not.

¶ ἐνδοκῶμεν) *ita decretum habemus, valde gratum nobis fore*.

¶ ἐκδημῶσαι) *domum ire*. v. 6 not.

¶ πρὸς τὸ κύριον, *ad Dominum*) Phil. I. 23.

9 διὸ καὶ, *ideo etiam*) ut assequamur, quod optamus.

¶ Φιλοτιμούμεθα, *contendimus*) Hæc una Φιλοτιμία sive ambitio legitima.

¶ εἶτε, *sive*) Constr. cum *bene placentes esse*.

¶ ἐκδημῶντες) *domi versantes*, in corpore.

¶ ἐκδημῶντες) *decedentes*, ex corpore.

¶ εὐάρεστοι, *bene placentes*) præfertim in ministerio.

10 τὰς γὰρ πάντας, *omnes enim*) Conventienter, de morte, resurrectione & vita æterna agens, etiam de iudicio cogitat. Motivum sanctæ illius *ambitionis*.

¶ πάντας ἡμᾶς, *omnes nos*) etiam apostolos, sive peregrinantes sive decedentes.

¶ Φανεραῖθηναι) non modo *comparere* in corpore, sed *manifestos fieri* cum occultis nostris. I Cor. IV. 5. Etiam peccata fidelium

um pridem remissa patebunt. nam multa eorum bene facta, pœnitentia, vindicta contra peccatum, ut plane dispalescant, requirunt revelationem peccatorum. Si quis fratri ignovit offensam, etiam offensa patebit. &c. Sed id fiet ipsis volentibus, sine pudore & dolore. nam erunt alii, ac fuerant.

¶ κομίσηται, *refcrat*) Hoc verbum non solum de præmio vel pœna, sed etiam de actionibus, quas præmium vel pœna excipit, dicitur. Eph. VI. 8. Col. III. 25. Gal. VI. 7.

¶ ἕκαστος, *quisque*) seorsum.

¶ τὰ δια & σώματι, *scil. κομιζόμενα*. Homo, cum corpore, agit, bene vel male: homo, cum corpore, mercedem capit. conf. Tertull. de resurr. carnis, c. XLIII. τὰ πρὸς ἃ, *ea* intima, *ad quæ* extrinsecus agit. δια & σώματι, *dum is corpus* habuit. v. 6. 8. c. IV. 10. conf. διὰ, Rom. II. 27.

¶ εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακὸν, *sive bonum sive malum*) Constr. cum *fecit*. Nemo potest simul & bonum & malum facere.

11 πείθεμεν, *persuademus*) ita nos gerimus, & vehementer & modice agendo, v. 13. ut homines, nisi nolint, probare nos possint. Confer, quæ de conscientia dicit, mox & c. IV. 2. Opponi solent πείθειν & ἀναγκάζειν. vid. ad Chrysof. de Sacerd. p. 396. 392 f.

¶ πεφανεράμεθα, *manifestati sumus*) manifestos nos præbimus & gerimus. Tales qui sunt, sine terrore possunt manifestari in iudicio. v. 10.

¶ ἐλπίζω, *spero*) *Manifestatum esse* est præteritum: *spes* est rei futura. Sperat Paulus aut *manifestationis* jam factæ fructum, aut ipsam *manifestationem* adhuc futuram.

¶ συνειδήσεων, *conscientiis*) Pluralis habet gravitatem.

12 γὰρ, *enim*) Ætiologia, cur existimandum relinquit conscientia Corinthiorum.

¶ δίδόντες, *dantes*) subaudi *scribimus*, aut simile verbum generale, cuius vis continetur in speciali *commendamus*. Simile participium, c. VII. 5. XI. 6. Argumenta, inquit, vobis præbimus gloriandi de nobis.

¶ καυχίματα, *gloriationis*) de nostra sinceritate: tantum abest, ut demum opus esse commendatione nostri putem.

¶ ἔχητε, *habebitis*) repete, *occasionem*.

¶ ἐν προσώπῳ καὶ καρδίᾳ *in facie: ἢ non corde*) Idem antitheton, 1 Sam. XVI. 7. LXX. & alio modo, 1 Thess II. 17.

¶ καρδίᾳ *corde*. Hæc Pauli vena erat: ab ejus corde fulgebat veritas ad conscientias Corinthiorum.

13 εἴτε ἐξέσημ' εἴτε σαφρονῶμεν) Illud tractatur v. 15-21: hoc, c. VI. 1-10. Alterius verbi vis patet ex altero: *ultra modum*, vel *modice*, agere. nimius videri Paulus poterat ex Symperasinate, quod dedit versu præc.

¶ θεῷ, *Deo*) scil. *ultra modum egimus*, quamvis homines non capiant nos.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Etiam pii æquiore animo ferunt doctorum inmoderationem, quam ἐκείνων, *excessum*: sed horum est obsequi Spiritui.

14 γὰρ, *enim*) Eadem sententia c. XI. 1. 2. sed cum incremento. nam hinc *ultra modum egimus* ait & amor: illic *insipientie* & *annulor*.

¶ ἀγάπη) amor, mutuus: non modo timor. v. 11.

¶ συνέχει, *distinet*) ut nos & Deo & vobis probare conemur.

15 κρίναντας, *judicantes*) iudicio verissimo. Amor & iudicium non obstant inter se, apud spirituales.

¶ ὑπὲρ πάντων, *pro omnibus*) pro mortuis & viventibus.

¶ ἄρα οἱ πάντες, *igitur hi omnes*) Hinc summa vis ἔστι ὑπὲρ, *pro*, & summa magnitudo mysterii patet. non modo tantundem est, ac si omnes essent mortui, sed omnes mortui sunt. neque mors, neque alius ullus hostis, neque ipsi potestatem sui habent: toti sunt in potestate Redemptoris. *hi* habet vim relativam ad πάντων, *omnibus*. Aptā universalitas: Doctores urgent, auditores urgentur; quia pro utrisque mortuus est Christus.

¶ ἀπεθασον, *mortui sunt*) neque jam se ipsi respiciunt.

¶ καί, ἔ) Hoc quoque pendet ab ὅτι, *quod*. Primum illa inter se respondent, *unus & pro omnibus*: deinde, *mortuus est & vivans*.

¶ ἐν ζωῆς, *vicentes*) in carne.

¶ ἀλλὰ, *sed*) scilicet *vivant*, in fide & vigore novo. Gal. II. 20.

¶ τῷ) non dicit, ὑπὲρ ἔ. Dativus est commodi, ut appellant: ὑπὲρ, plus notat.

¶ καὶ ἐγερθέντι, ἔ *excitato*) Hic non subauditur *pro illis*; nam non congruit cum phrasi apostolica: sed analogum quiddam, v. gr. ex Rom. XIV. 9.

16 ἀπὸ ἔ νῦν, *ab hoc tempore*) ex quo amor Christi nos occupavit. Etiam hæc epistola gradu differt a priore.

¶ ἐδένα, *neminem*) neque nos ipsos, neque alios apostolos, Gal. II. 6. neque vos, neque alios. magnos non timemus, tenues non ducimus nobis tenuiores. omnia agimus & patimur, & omni modo curamus, ut omnes adducamus ad vitam. In hac *ecclasi*, (v. 13.) imo in hac *morite*, (v. 15.) neminem novimus superstitem, etiam in ministerio nostro.

¶ κατὰ σάρκα, *secundum carnem*) se-

cundum statum veterem, ex nobilitate, divitiis, opibus, sapientia.

¶ εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν) ὁῖδα & ἐγνώκα differunt. I Cor. II. 8. 11. VIII. 1 seq. Tolerabilior erat talis cognitio ante mortem Christi. tum enim erant dies carnis.

¶ κατὰ σάρκα, *secundum carnem*) Confr. cum ἐγνώκαμεν, *cognovimus*.

¶ χειρὸν, *Christum*) Non dicit hic, *Iesum*. Appellatio *Iesu* est quodammodo *spiritualior*, quam *Christi*: & *Christum cognoscunt secundum carnem*, qui eum non *mundi*, v. 19. sed *Israëlis* dumtaxat, c. XI. 18 not. agnoscunt Salvatorem, & sibi eo nomine gratulantur, quod sint ex ea gente, ex qua Christus ortus est, & in ejus gloria splendorem politicum, in pristino ejus ante passionem aspectu & auditu qualicumque excellentiam, in ejus cognitione fructum sensuum naturalium quærunt, neque ad illum fructum enituntur, qui hic describitur, & ex ejus morte ac resurrectione deducitur. v. 15. 17 f. coll. Ioh. XVI. 7. Rom. VIII. 34. Phil. III. 10. Luc. VIII. 21.

17 εἰ τις ἐν χριστῷ, *si quis in Christo*) ita, ut Christo vivat: *si quis* eorum, qui *nos* audiunt &c. Observa correlatum, *nos in Christo*, h. l. *Deus in Christo*. v. 19. Christus ergo mediator & reconciliator.

¶ καινὴ κτίσις, *nova creatura*) Non solum Christianus ipse novum quiddam est, sed ut Christum ipsum non secundum carnem novit, sed secundum vim vitæ & resurrectionis, sic & se ipsum & omnia pro novitate illa intuetur æstimatque. De hac, Gal. VI. 15. Eph. IV. 24. Col. III. 10.

¶ τὰ ἀρχαῖα, *vetera*) Hæc appellatio fastidium aliquod ostendit. vid. Gregor. Thaum. Paneg. cum annot. p. 122. 240.

¶ παρήλθεν, *transiverunt*) ultro, ut nives vere novo.

¶ ἰδὲ, ecce) Demonstrativum rei praesentis.

18 τὰ δὲ πάντα, haec autem omnia) quae a v. 14 dicta sunt. Infert Paulus ex morte Christi, obligationem suam erga Deum. v. 13.

¶ ἡμᾶς, nos) mundum. v. seq.

¶ ἡμῖν, nobis) apostolis.

¶ τὴ διακονίαν, ministerium) sermonem, v. seq. Ministerium dispensat sermonem.

19 ὡς ὅπ) Particulae declarantes.

¶ ἣν καταλλάσσαν) Sic, ἐπιποθεῖν ἣν, Phil. II. 26. periphrasi emphatica. Tempus verbi ἣν declaratur v. 21.

¶ ἐν χριστῷ ἐν ἡμῖν in Christo: in nobis) Haec inter se respondent.

¶ κόσμον, mundum) infernum antea.

¶ καταλλάσσαν μὴ λογιζομεν) concilians: non imputans) Eadem res affirmativis, & negativis verbis solet amplificari.

¶ τὰ ὀδύνηματα) offensus multas & graves.

¶ θέμεν) ponens) sicut interpreti committitur, quid loqui debeat.

20 ὑπὲρ χριστοῦ, pro Christo) Christus, fundamentum legationis divinitus missae.

¶ πρὸς βιούμεν διόμειθα) legatione fungimur) Duo quasi extrema, inter se opposita; quae pertinent ad πὲ ultra modum egimus; horum antitheton, inter extrema illa medium, adhortamur, c. VI. 1.

X. 1. quod pertinet ad πὲ σωφρονέμεν, moderate agimus. Ideo sermo apostolicus plerumque ὀδύνη καλεῖ, adhortatur: quum ὀδύνη legatione fungimur habeat majestatem, τὸ τὸ γὰρ submissionem non quotidianam. c. X. 2. Utroque verbo non tam, quid nunc faciat, Paulus indicat, quam quid in toto suo munere. alteri τὸ pro Christo praeponeatur, emphaseos causa, coll. vers. anteced. Mox alterum, eadem de causa, prius ponitur.

¶ καταλλάσσετε, reconciliamini) estereconciliati.

21 τὸ) cum, qui non norat peccatum; qui nulla egerat reconciliatione. Elogium Iesu proprium. Maria non erat ἢ μὴ γνῶσα quae non norat peccatum.

¶ ἁμαρτίαν ἐποίησεν, peccatum fecit) peccatum ita, uti nos justitia. Quis aude- ret sic loqui, nisi Paulus praeret? Conf. Gal. III. 13. Ideo Christus etiam derelictus in cruce.

¶ ἡμεῖς) nos, qui non noramus justitiam, qui debueramus consumi, nisi reconciliatio inventa esset.

¶ ἐν αὐτῷ, in eo) in Christo. Antitheton, pro nobis.

C A P. VI.

1 Συνεργῶντες, cooperantes) Non modo ut legati Dei, vel contra, ut rogantes, vobiscum agimus; sed etiam, ut amici vestri, cooperamur vobis ad salutem vestram. nam vos debetis salutem vestram operari, Phil. II. 12. cooperatio describitur v. 3 f. adhortatio, v. 2. 14 f. Ab Iudaismo deterret, ut legatus, & rogando: ut cooperans deterret ab ethnicismo. In omnes ejusmodi formas non nisi sanctus evangelii minister vertere se potest.

¶ καὶ) etiam.

¶ τὴ χάριν, gratiam) de qua c. V. 18 f.

¶ δεῖξαι) Hoc deducitur ex δεκτῶ. Gratia divina se offert, fides & obedientia humana se permittit.

2 λέγει, dicit) Pater ad Messiam, Es. XLIX 8. omnes in eo fideles amplectens.

¶ γὰρ, enim) Describit gratiam.

¶ δεκτῶ, accepto) divini beneplaciti. Hinc Paulus mox infert correlatum, ἐν ἀποδοκίμῳ, bene acceptum, ut nobis quoque gratum sit.

¶ ἐπήκουσάσα) *audivite, orantem.*

¶ ἑοήμερα, die) Luc. XIX. 42. Hebr. III. 7.

¶ ἰδὲ νῦν, ecce nunc) Summa *adhortationis*, v. 1. per sermocinationem proposita.

3 ἐν μηδενί, in nullo) Resp. ἐν παντί, in omni. v. seq.

¶ δίδοντες, dantes) Participium pendet ex v. 1.

¶ πρῶσκοπήν, *offensionem*) quæ esset, si careremus patientia & ceteris, quæ mox memorantur.

¶ ἡ διακονία, *ministerium*) Abstractum. Concretum v. 4, *Dei ministri.*

4 δῆκονοι, *ministri*) Hoc majorem vim habet, quam si scripsisset *διακόνους, ministros.*

¶ ὑπόμονῃ, *patientia*) Hæc primo loco ponitur. c. XII. 12. Sequuntur, *castitas* & c. v. 6. Insignis Gradatio.

¶ πολλῇ, *multa*) Sequuntur ter tria patientia, quibus *patientia* exercetur, *pressuræ*-, *plagæ*-, *labores*-. Primus ternarius continet genera; secundus, species adversorum; tertius, spontanea. Et notanda singulorum varietas, plurali numero expressa.

¶ ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις) *in pressuris, in necessitatibus, in angustiis*) Affinia hæc vocabula & inter se & cum aliis varie junguntur. c. XII. 10. 1 Theff. III. 7. Rom. II. 9. VIII. 35. Luc. XXI. 23. In *pressuris*, complures patent viæ, sed difficiles; in *necessitatibus* una, difficilis; in *angustiis*, nulla.

5 ἀνατῆσασίας, *seditionibus*) vel contranos, vel propter nos.

6 ἐν γνώσει) γνῶσις sæpe dicit *aquitatem*, quæ commodas rerum austeriorum interpretationes amat & admittit: & congruit, quod sequitur, *in longanimitate*. conf. 2 Petr. I. 5. 1 Petr. III. 7 not.

¶ ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, *in longanimitate, in benignitate*) Hæc nomine unius virtutis junguntur etiam 1 Cor. XIII. 4.

¶ ἐν πνευματῷ ἁγίῳ, *in Spiritu sancto*) ut semper habeamus præsentem Spiritum sanctum, semper vigeamus, etiam in exferendis donis miraculosis. 1 Theff. I. 5. Sequitur continuo, *in amore*, qui præcipuus fructus est *Spiritus*, & usum donorum *spiritualium* gubernat.

7 δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν) per arma *offensiva*, quum floremus; & *defensiva*, quum laboramus. Milites κλίνειν, ἄγειν, ἐπιστρέφειν ἐπὶ ὀρῷ αὐτῆ ἐπὶ ἄριστερῷ: ad dextram; ἐπὶ ἀσπίδα, ἐφ' ἡνίασιν αὐτῆ χαλιῶν, *ad lævam* significat, perinde ut Gallis *manus freni* dicitur læva; *lanceæ*, dextra. adde Not. ad Chryf. de Sacerd. p. 464. Hæc ita collocavit Paulus, ut simul facerent transitionem. nam modo de armis dextris egit, de sinistris statim acturus.

8 δόξα, *gloriam*) δόξα, *gloria* & ἀπμία *dedecus* proficiscitur ab iis, qui auctoritate pollent, & cadit in præsentem: *infamia* & *bona fama*, apud multitudinem, in absentem. Contraria concinne miscentur.

¶ δυσφημίαις, *infamiam*) Hanc sine apostoli quidem effugerunt, quis effugere possulet?

¶ ὡς πλάνοι, *ut seductores*) Summa *infamia*.

¶ ἀληθεῖς, *veraces*) apud fideles, & re ipsa.

9 ἀγνοούμενοι, *ignoti*) Gal. I. 22. Col. II. 1.

¶ ἐπιγινωσκόμενοι) *agniti*.

¶ ἰδὲ, ecce) repente, contra spem.

10 αἰεὶ) quovis tempore, quoties tristati eramus.

¶ πλεπίζοντες, *locupletantes*) spiritu aliter.

¶ πάντα κατέχοντες, *omnia tenentes*) ne aliis pereant.

11 τὸ σόμια, os) Symperasma, quo viam sibi praparat Paulus, ut ex laude ministerii evangelici a c. II. 14. hucusque deducti derivet *adhortationem* ad Corinthios.

¶ ἀνέωγε, *aperitum est*) aperuit se. Sane singulare quiddam habet hæc epistola.

¶ κορινθιοι, *Corinthii*) Rara & præsentissima appellatio, quoddam quali privilegium Corinthiorum exprimens. conf. Phil. IV. 15 not.

¶ ἡ καρδία, *cor*) Ab ore ad cor concludere debebant. Affinia sunt, *aperitum esse & dilatatum*.

¶ πεπλάτυνται, *dilatatum est*) diffusum est. 1 Reg. IV. 29 בְּחָרָה חֹמָה קַרְדִּיָּא, וְכִּי הָאֵמֶם הָיָה פָּאֶרָה תְּהָלָאֶסָא.

12 ἢ σενοχωρέσθε, *non angimini*) Indicativus. Antitheton: *dilatati estote*.

¶ ἐν ἡμῖν) *in nobis*. ἐκ, *in*, proprie, uti c. VII. 3. Sat spatii habet cor nostrum ad vos capiendos. Paulini cordis *latitudo* eadem est Corinthiorum, propter necessitudinem spiritualem, de qua v. 13.

¶ σενοχωρέσθε, *angimini*) angustia cordis, propter delictum nuperum.

¶ ἐν τοῖς σπλαγχνοῖς ὑμῶν, *in visceribus vestris*) quæ mea causa doluere.

13 ἢ) Subaudi κατὰ, *secundum*.

¶ αὐτήν) *eandem*: ut eodem sensu sitis, quo nos.

¶ ἀντιμισθίαν, *remunerationem*) quam mihi ut patri debetis. conf. Gal. IV. 12.

¶ ὡς πικνοῖς λέγω, *ut liberis dico*) Innuit hac parenthesi, se nil grave & acerbum postulare.

¶ πλατύνθητε, *dilatamini*) Adhortatio duplex: Pandite vos primum Domino, deinde nobis. conf. c. VIII. 5. *dilatamini*, ut Dominus vos inhabitet: v. 14 - c. VII. 1. *capite nos*, c. VII. 2.

14 μὴ γίνεσθε, *ne fiat*) Molliter, pro *ne fiat*.

¶ ἐπεροζύγωντες, *cum parte aliena jugati*) Lev. XIX. 19. LXX, καὶ κτήνη σε ἔκατοχοεύσεις ἐπεροζύγων. Heterogenea sunt, fidelis & infidelis. *Iugo* vicina est notio *servitutis*. Affine verbum חֶבְדָּה Num. XXV. 5. Deterret apostolus Corinthios a connubiis infidelium, coll. 1 Cor. VII. 39, *tantummodo in Domino*. Eas tamen rationes adhibet, quæ etiam ab reliquo cum infidelibus commercio propiore eos deterreant. conf. v. 16. cum 1 Cor. X. 14 seqq.

¶ ἀπίστοις, *infidelibus*) ethnicis. Omnes peregrinitatis fibras evellit.

¶ τίς, *quæ*) Quinque interrogationes: quarum tres primæ vim habent argumenti; quarta, *aut quæ*, & quinta, simul conclusionis.

¶ δικαιοσύνη καὶ ἀνομία, *justitiæ & injustitiæ*) Status fidelium & infidelium, diversissimus.

15 βελίαρ, *Belial*) Semper græcis verbis expriment LXX, בעבל Hebraicum: hoc autem loco Hebraicum euphemias gratia Paulus adhibet. Est hoc appellativum, 1 Sam. XXV. 25. primumque occurrit Deut. XIII. 14. Hiller. Onom. S. p. 764: *Beljabal, sine adscensu, i. e. infimæ conditionis, humili & obscuro loci*. B. Paulus *Satanam Belial* vocat. Veruntamen Satanæ Deo, Christo autem Antichristus opponi solet: quare hic quoque *Belial*, Christo oppositus, omnem colluviem antichristianam notare videtur.

16 συγκατάθεσις) LXX, Ex. XXIII. 1. ἔσσυγκαταπέθηση μετὰ τῷ ἀδίκῳ.

¶ μετὰ εἰδώλων, *cum idolis*) Non dicit: μετὰ ναῶν εἰδώλων, *cum templo idolorum*, (quamvis templo subaudit Syrus:) nam idola non inhabitant cultores suos.

¶ ὑμεῖς, *vos*) Quæ Israëlī promissa sunt, pertinent etiam ad nos.

¶ ἐνοικήσω - λαός, *inhabitabo - populus*) Lev. XXVI. 11 ἢ LXX, θήσω ἢ σκηνήν μου ἐν ὑμῖν - καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν θεός· καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε μοι λαός. Vnum versum citat Paulus; totam pericham vult repetitam censerī.

¶ ἐμπεριπατήσω, *inambulabo*) Divinam praesentiam perpetuam significat *inhabitabo*, *inambulabo* operationem. Materia de inhabitatione Dei gratiosa in anima & corpore sanctorum, declarari potest ex contrario, de obsessione spirituali & corporali; ut omnis aconomia mali & boni inter se conferri possunt secundum rationes contrarias.

¶ ἔσομαι, *ero*) Summa divini foederis. Ex. VI. 7. Hebr. VIII. 10.

¶ θεός· λαός· *Deus: populus*) Gradatio, *in Patrem: in filios* ἔσ· v. 17. Ap. XXI. 3. 7. Ier. XXXI. 1. 9.

17 ἐξέλθετε - μὴ ἀπτεσθε) Es. LII. 11, ἀπόσῃτε ἀπόσῃτε, ἐξέλθετε ἐκείθεν, καὶ ἀκαθάρατα μὴ ἀψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσων αὐτῆς, ἀφορίσθητε κτλ.

¶ ἐκ μέσων αὐτῶν, *ex medio eorum*) ex gentilibus.

¶ λέγει κύριος, *dicit Dominus*) Sequitur epistasis, dicit *Dominus omnitemens*. v. 18.

¶ ἀκαθάρατα, *impurum*) Masculinum. Es. LII. 11. 1. conf. Es. LXV. 5. Huc ref. *purificemus*, c. VII. 1.

¶ μὴ ἀπτεσθε, *non tangite*) Videre, cum opus est, non semper inquinat: Act. XI. 6. tangere, magis.

¶ εἰσδέχομαι, *intro recipiam*) tanquam in familiam aut domum. Sumus foris: sed intromittimur. Respondet, *exite* ex ἔσ· Deus est in sanctis: v. 16. & sancti sunt in Deo. εἰσδέχομαι respondet Hebraeo קָבַץ Ez. XX 41. Zeph. III. 19. 20.

18 εἰς οὐκὸν καὶ θυγατέρας, *in filios ἔσ· fi-*

lias) Es. XLIII. 6. Promissio Salomoni data, 1 Chron. XXIX. (XXVIII) 6. applicatur ad omnes fideles.

¶ Κύριος παντοκράτωρ) *Dominus omnitemens*. Ex hac appellatione perspicitur magnitudo promissionum. Porro τὸ παντοκράτωρ *omnitemens* in N. T. alibi nusquam nisi in Ap. ponitur: hoc autem loco Paulus adhibet more LXX interpretum, quia locum V. T. citat.

C A P. VII.

1 Καθαρίσωμεν, *purificemus*) Haec postrema pars est hortationis, quae proposita erat c. VI. 1. & exhibitā ibid. v. 14. Exhortationem concludit in prima persona. Antitheta, *impurum*, c. VI. 17. item, *inquinamento*. h. l. Idem officium ex simili fonte deducitur 1 Ioh. III. 3.

¶ μολυσμῶν, *inquinamento*) *Inquinamentum carnis*, v. gr. fornicatio; & *inquinamentum Spiritus*, idololatria, saepe conjuncta erant apud gentes. Etiam Iudaismus, in puritate carnis occupatus, nunc est quodammodo *inquinamentum Spiritus*. Illi opponitur *sanctimonia*, huic *timor Dei*, (coll. iterum 1 Cor. X. 22.) promovens *sanctimoniam*.

¶ πνεύματός, *spiritus*) Conf. Ps. XXXII. 2. LXXVIII. 8.

¶ ἐπιτελήντες, *perficientes*) usque ad finem. Coepisse non satis est: finis coronat opus. Antitheta: ἀρχομαι, ἐπιτελέω, *incipio, perficio* c. VIII. 6. 10. 11. Gal. III. 3. Phil. I. 6.

¶ ἀγιωσύνην, *sanctimoniam*) Resp. *separamini*, c. VI. 17.

¶ ἐν, *in*) Non dicit, καὶ φόβον, ἔσ· *timorem*. Timor est sancta passio, quae non *perficitur* studio nostro, sed duntaxat retinetur.

2 χαρήσατε ἡμᾶς, *carite nos*) Summa eorum,

eorum, quæ hoc capite & c. X seq. dicuntur.

¶ ἡμᾶς) nos, vestri amantes, vestra causa latantes; & nostrum sensum, sermonem, actiones.

¶ ἔδνα ἠδικήσαμεν, ἔδνα ἐφθέραμεν, ἔδνα ἐπλεονεκτήσαμεν) Tria proponit per gradationem, quorum primum tractat a v. 4, ipso verbo ἀδικεῖν repetito, v. 12. Secundum, a c. X. 1. ipso verbo φθεῖρειν repetito, c. XI. 3. Tertium a c. XII. 13, ipso verbo πλεονεκτεῖν repetito. ib. v. 17. Hoc ergo dicit: Nil est, cur nos non capiat. nam neminem laemus, asperitate, tristitiam absorbentem pariente: imo ne deteriore quidem fecimus elatiore agendi ratione: imo ne circumvenimus quidem per quæstum. in omni re consuluimus vobis & commodis vestris, coll. v. 9. idque gratis. Dum malum Corinthiis illatum esse negat, bona eis præstita innuit, sed modestissime oculos quasi avertens.

3 & πρὸς κατάκρισιν, non ad condemnationem) Ostendit, se id, quod v. 2 dixit, non ideo dicere, quod existimet, Corinthios abhorre a Paulo & collegis, sed dicere animo paterno, c. VI. 13. eamque exultationem, ut ostendat, quam longe ab illa absit, condemnationem vocat, nova sui demissione.

¶ πρὸς ἔρηκα, ante dixi) c. VI. 12.

¶ γὰρ, enim) Causa, cur nec ipse eos condemnet, & cur illi debeant ipsos capere.

¶ ἐν καρδίαις, in cordibus) Sic Phil. 1. 7.

¶ εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν, ad una moriendum & una vivendum) c. I. 6. IV. 12. Summa amicitia.

4 παρήγοια, fiducia) v. 16. c. VI. 11.

¶ ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis) ad alios. antitheton, ad vos.

¶ παρακλήσει, consolatione) De hac, v. 6 f. de gaudio, v. 7 f. 16. de utroque, v. 13.

consolatio levat, gaudium omnino liberat a tristitia.

¶ ὑπερπερισσεύομαι, superabundo) super omnia adversa.

¶ θλίψει, pressura) de qua v. 5. θλιβόμενοι, pressi. Huc pertinent, quæ commemoravit c. IV. 7 f. VI. 4 f.

5 σαρκί, caro) Late sumitur hoc. ex-pende πρὸ φόβοι, timores.

¶ θλιβομένοι) pressi, scil. eramus.

¶ ἐξωθεν, extrinsecus) a gentibus.

¶ ἐσωθεν, intus) a fratribus.

6 τὰς ταπεινὰς, humiles) Nam erecti & elati non capiunt solatium.

7 ἀναγγέλλων) renuncians, expectantibus. hæc vis verbi compositi. Nominativus pendet a consolationem accepit: sensus pertinet etiam ad πρὸς presentia.

¶ τὸ ὑμῶν ἐπιπεθεῖσθαι, vestrum desiderium) erga me.

¶ τὸ ὑμῶν ὄδυρμα, vestrum fletum) de vobis, peccatum non statim ultis.

¶ τὸ ὑμῶν ζῆλον, vestrum zelum) pro salvando spiritu peccatoris. Hæc tria recur-runt v. 11: sed cuilibet horum accedit syn-theton aliquod. hic autem parcius agit, & euphemias causa desiderium primo loco ponit, & fletum dicit, non indignationem.

¶ ὑπὲρ ἐμῶν) pro me. Quia Corinthii zelum adhibuere, Paulus sublevatus est, quo minus exerceret zelum.

¶ ὡς ἐμὲ μάλλον, ita ut ego potius) Transi-tio occulta. Existit apud me non tam solatium, quam gaudium: gaudium potius. v. 13.

8 ἐν τῇ ἐπιστολῇ) in epistola. non addit, mea. mox etiam longius ab ea se removet, quum addit, ἐκείνη, illa.

¶ εἰ καὶ) etiamsi. Optarat Paulus, ut a Corinthiorum pœnitentia, si fieri posset, remota esset tristitia. Ter uno veru hanc particulam adhibet. item v. 12. Vide pa-

ternam ejus lenitatem : tantum non deprecatur.

¶ (βλέπω, *video*) ex re ipsa.

¶ (εἰ καί, *etiam si*) In inciso hocce, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη εἰ καὶ πρὸς ὦραν ἐλύπησεν ὑμᾶς, formula εἰ καὶ vel ante se & post se comma habere debet, vel neque ante neque post. Causam explanat apostolus, cur ipsum haud poeniteat tristitiæ Corinthiis allatae. Contristavit vos, inquit, epistola, tantummodo ad tempus, vel potius ne ad tempus quidem. Vnde etiam Chrysostomus illud, ὅτι πρὸς ὦραν ἐλύπησεν ὑμᾶς, ita repetit in exegesi, ut εἰ καὶ prætermittat. Valde morata est εἰ καὶ particula, absolute posita. *Sextus πρὸς ἀπολόγον· Μεθ' ἡμέραν εἶδεν τῶν περὶ τῶν δυνάτων ἐστὶ παρασημειῶσαι, μόνον δὲ, εἰ καὶ ἄρα, τὰς ἑήλικ κινήσεις.* ubi εἰ καὶ ἄρα, ut apposite loquitur Devarius, *detrahit concessioni factæ, Solis videlicet tantum motus observari posse: si modo, inquit, scil. ipsi motus Solis observari possunt.* Vide Devar. de partic. Gr. in εἰ καὶ, nec non in ἀλλ' ἕπερ & ἀλλ' εἰ ἄρα, & Budæi Comm. L. Gr. f. 1390. ed. 1556. & si placet, quæ notavi ad Gregorii Neocæs. Paneg. p. 174. de εἰ absolute posito. Percommode Lutherus, *Vielleicht.* Alii non observata particulae vi, mire vexarunt hunc locum, ἡθὺς apostolici plenissimum. Affinis locutio, εἶδε πρὸς ὦραν, Gal. II. 5.

9 νῦν χαίρω, *nunc gaudeo*) Nunc facit epitaſin : non modo non poenitet me, quia tristitia fuit brevis ; sed etiam gaudeo, quia fuit salutaris.

¶ (εἰς μετάνοιαν, *in poenitentiam*) In hęc determinat speciem tristitiæ.

¶ (κατὰ θεόν, *secundum Deum*) Secundum hęc significat sensum animi, Deum spectantis & sequentis. In Deum non cadit tristitia : sed tristitia poenitentium mentem

cum Deo conformat. conf. κατὰ, *secundum*, Rom. XIV. 22. Col. II. 8. 1 Petr. IV. 6. Sic apud Philostr. in Heroicis, p. 665. κατὰ θεὸν ἤκω, *divino auspicio adsum.*

¶ (ἐν μηδενί, *in nullo*) Congruit hoc cum affectu illo, ex quo apostolus loquitur etiam c. XI. 9, ἐν παντί, *in omni.*

¶ (ζημιαθῆτε, *detrimentum patere mini*) Omnis tristitia, quæ non est secundum Deum, detrimentosa est, & mortifera. v. 10.

10 μετάνοιαν - ἀμεταμέλητον, *poenitentiam - non poenitentiam*) Vi etymi μετάνοια proprie est mentis, μεταμέλεια voluntatis ; quod illa sententiam, hæc sollicitudinem vel potius studium mutatum dicat. Vnde Thomas Gatakerus Advers. misc. posth. c. XXIX. ubi de his poenitentia vocabulis accuratissime agit, longam dissertationem hac anacephalæosi claudit : *Ita seriem habemus non ὀλοχραῖς, sed ἀκριβῶς delineatam, qua affectio ista a prima sui origine, quasi per gradus & incrementa quædam, ad maturitatem, ut cum Septimio loquar, justam tandem perducitur. Primo loco animadversio habetur, quod ἢ τῶν pro ἢ τῶν Hebræis dicitur : ab hac erroris agnitio, μετάνοια respicientia oritur. Excipit hæc δυσἀρέσησι sive λύπη, displicentia, tristitia ; τὸ ὀκνῶ poenitentia : hæc, ubi efficax καὶ γνησία i. e. genuina fuerit, consequitur τὸ τῶν conversio, ἐπιστροφή, μεταμέλεια, quæ colophonem & coronidem imponit, cum vitæ novam plane a pristina rationem inducat.* Hæc ille. Porro propter arctissimam intellectus & voluntatis necessitudinem μεταμέλεια & μετάνοια simul sunt, & nomina ac verba utraque promiscue apud philosophos quoque sumuntur, unique verbo Hebraico ὀκνῶ apud LXX respondent : In utroque etiam μετὰ significat post. Vnde Plato in Gorgia : ταῦτα ἀπονοήσασιν μὲν, δυνατὰ μετανοήσασιν δεῖ

δὲ ἀδύνατα. & Synesius Ep. IV, τῷ ἐπιμηθεὶ Φασίν, τὸ μὲν μέλειν ἐκ ἧσ', τὸ δὲ μετεμέλειν, ἐν ἧσ'. Vtrumque ergo dicitur de eo, quem facti consilii re pœnitet, sive pœnitentia bona sit sive mala, sive malæ rei sive bonæ, sive cum mutatione actionum in posterum, sive citra eam. Veruntamen si usum spectes, μετεμέλεια plerumque est μέσον vocabulum, & refertur potissimum ad actiones singulares: μετάνοια vero, in N. T. præsertim, in bonam partem sumitur, quo notatur pœnitentia totius vitæ ipsorumque nostri quodammodo: sive tota illa beata mentis post errorem & peccata reminiscencia, cum omnibus affectibus eam ingredientibus, quam fructus digni sequuntur. Hinc fit, ut μετανοεῖν sæpe in imperativo ponatur, μετεμελείσθαι nunquam. ceteris autem locis, ubicunque μετάνοια legitur, μετεμέλεια possit substituere: sed non contra. Idcirco hoc loco Paulus utrumque vocabulum distincte ponit: & μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν dicit ἀμετεμέλητον, quia neque ipsum pœnitere potest hanc Corinthiis μετάνοιαν attulisse, neque hos, eam suscepisse.

¶ εἰς σωτηρίαν, in salutem) cujus omnia impedimenta sic remouentur.

¶ καπεργάζεσθαι, operatur) Ergo tristitia non est ipsa pœnitentia, sed parit pœnitentiam, i. e. studium &c. v. 11.

¶ ἢ δὲ) at sola mundi tristitia &c. cujus ego non existi autor vobis.

¶ ἔ κόςμῳ) mundi: non modo, secundum mundum.

¶ θάνατον, mortem) animæ maxime. Patet ex opposito.

11 ἰδὲ, ecce) Demonstrat hoc Paulus ab experientia præsentis.

¶ ὑμῖν, vobis) Dativus commodi: coll. v. 9 fin.

¶ σπυδαῖον, studium) σπυδαῖον dicitur, quicquid in suo genere probum, integrum ac strenuum est. Pulcher locus Aristotelis I. 2 Eth. Nicom. c. 5. ἢ δ' ὀφθαλμοῦ ἀρετῆ τὸν τε ὀφθαλμὸν σπυδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτῶ· ὁμοίως ἢ δ' ἵππου ἀρετῆ, ἵππον τε σπυδαῖον ποιεῖ, καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν κτλ. ut τὸ σπυδαῖον sit τὸ εὖ ἔχον· & opponatur τῷ Φαύλῳ, ibid. c. 4. Itaque σπυδαῖον dicitur κακίτητες: & in præsentis exprimit præcipuum characterem pœnitentiæ, serio animam penetrantis, quo carent οἱ καταφρονεῖται, contemptores. Act. XIII. 41. Hoc studium sequuntur sex characteres speciales, mox: & hujus unius mentio repetitur, v. 12. Idem verbum c. VIII. 7 f. 16 f. 22.

¶ ἀλλὰ ἀπολογία κτλ. sed defensionem &c.) Sed facit epitalin: non solum hoc, quod dixi, sed etiam &c. Corinthiorum alii bene, alii minus bene se gesserant in isto negotio; vel etiam cuncti ex una parte fuerant expertes culpæ, ex altera culpabiles: unde varii affectus exstiterunt. defensionem ceperant & indignationem, respectu sui ipsorum: timorem & desiderium, respectu apostoli: zelum & vindictam, respectu ejus, qui peccarat. Confer de hoc triplici respectu, v. 7 not. & v. 12 not.

¶ ἀπολογία, defensionem) quod non approbaveritis factum.

¶ ἀγανάκτησιν, indignationem) quod non statim coërcueritis. ἀγανάκτησις hic mira proprietate accipitur, notat dolorem, cujus causam aliquis in se ipso habet, v. gr. in dentitione. huc enim confert E. Schmidius illud ex Platone: κνήσις τε καὶ ἀγανάκτησις πρὸς τὰ δούλα.

¶ φόβον, timorem) ne cum virga venirem.

¶ ἐπιπόθησιν, desiderium) ut me videretis.

¶ (ζήλον, *zelum*) pro bono animæ illius, qui peccarat.

¶ ἀλλ' ἐκδικήσω, *sed vindictam*) contra malum ab illo patratum. I Cor. V. 2 f.

¶ ἐν παντί) *in omnibus*, quas dixi, rebus.

¶ συνεστήσατε ἑαυτὰς, *commendastis vos ipsos*) probavistis vos mihi, satisfecistis.

¶ ἀγνὸς εἶναι) *purus esse*, clementer dictum, pro, *factos esse*. nam non plane fuerant *purī*. I Cor. V. 6. Exprimitur amnestia mutua. versu hoc & seq.

¶ πράγματι, *negotio*) Indefinite loquitur de re odiosa.

12 ἔχ' ἕνεκεν ἑ ἀδικήσασα) Quicquid scripsi, *non illius causa, qui læsit*, jam scriptum habeo. ἑ ἀδικήσασα appellat illum, quem c. II. 5 ἑ λελυπηκότα nunc variat verbum, quia ἑ *contristare* de se ipso dixit, v. 8 f. & ipsam *tristitiam* missam facit. Quia vos Corinthii fecistis de illo, qui peccarat, quod fas fuit, per *zelum* & *vindictam*, acquiesco.

¶ οὐδὲ ἕνεκεν ἑ ἀδικήσασα) *neque læsi causa*) Singularis pro plurali, per euphonian. *Læsi* erant Corinthii, c. II. 5. quorum *defensio* & *indignatio* faciebat, ut Paulus illorum quoque causa jam posset acquiescere. Alii interpretantur de parente offenso. I Cor. V. 1.

¶ ἑ σπουδὴν ἡμῶν, *studium nostrum*) Conf. c. II. 4.

¶ ἐνώπιον, *coram*) Constr. cum φανερωθῆναι, *ut manifestaretur*.

13 ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *super consolatione vestra*) quæ ipsam *tristitiam* secuta est.

¶ περισσότερο μᾶλλον, *abundantius magis*) Affectus ille *magis* obtinet nomen *gaudii*, quam *consolationis*: & *gaudium*, περισσότερο, *abundantius* fuit, quam *consolatio*. sic μᾶλλον cum superlativo, c. XII. 9.

μᾶλλον pro δὲ *autem* ponitur magnifice.

14 κεκαύχημαι, οὐ κατηχύνθη, *gloriatum sum, non pudefactus sum*) c. IX. 4. XII. 6.

¶ πάντα, *omnia*) Opportune respicit ad c. I. 18.

16 ἐν παντί, *in omni*) Hoc convenit in antecedentia & consequentia. Si vos reprehendo, inquit, bene accipitis: si de vobis polliceor, præstatis. Sic viam sibi munit ad cap. VIII. 1. X. 1. ubi ipsum verbum θαρρῶ *confido* reassumitur.

¶ ἐν ὑμῖν, *in vobis*) vestra causa.

CAP. VIII.

1 Γνωρίζομεν, *notam facimus*) Hæc adhortatio hoc perquam idoneo loco, post amoris mutui dulcissimam declarationem, per mentionem Titi connexa, inseritur, & ex ordine itineris Paulini proponitur, ut postea in graviolem admonitionem epistola possit desinere. Ipsa porro adhortatio, etiam ad Corinthios, ad quos apostolus auctoritate paterna uti poterat, vel maxime liberalis est & evangelica.

¶ ἑ χάριν, *gratiam*) Cum quid beneficit, *gratia* est iis, qui faciunt, & iis, quibus fit. Frequens hic verbum. v. 4. 6. 7. 9. 19. c. IX. 8. 14.

2 θλίψεως, *pressuræ*) cum paupertate conjunctæ. v. 13, θλίψις *pressura*.

¶ περισσεία καὶ πτωχεία, *abundantia & paupertas*) Oxymoron & ἐν δια δυοῖν suaviter contextum.

¶ κατὰ βάθος) conf. κατὰ, Matth. VIII. 32. necnon E. Schmid. ad 2 Ioh. v. 3.

¶ ἀπλοτή) *simplicitatis*) Simplicitas liberales facit. c. IX. 11.

3 ὅτι, *quod*) Anaphora, cum epitali.

¶ μαρτυρῶ, *testor*) Hoc & ad *secundum* & ad *supra* spectat.

¶ ἀνθαίρετοι) *sua sponte*: non modo non rogati, sed ipsi rogantes. v. seq.

4 δέσμενοι, *rogantes*) Amanter moniti fuerant a Paulo, ne *supra facultatem* facerent. Macedones contra rogarunt, scil. ut munus acciperetur.

¶ τὸ χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν, *gratiam & communionem*) ἐν διαδοχῇ.

5 ἔδωκαν, *dederunt*) Hoc verbum totam periochæ structuram sustinet, tali sensu: Non modo gratiam & communionem, sive δέμα, munus illud, dederunt, sed plane se ipsos dederunt. Ita Chrysof. Homil. XVI in II Cor. coll. maxime Homil. XVII, ubi repetit ὑπερδύναμιν ἔδωκαν. Cum eodem verbo ἔδωκαν coherent nominativi illi, ἀνθαίρετοι, δέσμενοι: & ab eodem pendent accusativi, χάριν, κοινωνίαν, ἑαυτῶν, sensu facili & suavi. Librarii, post ἀγίως, intrusere δέξασθαι ἡμᾶς: quæ verba qui pro Paulinis habent, valde se torquent, Beza maxime. Alii alias adhibuere Glossas, plane supervacuas.

¶ πρῶτον, *primum*) se ipsos, præ munere. conf. Rom. XV. 16.

¶ τῷ κυρίῳ, *Domino*) Christo.

¶ καὶ ἡμῖν διαθελήματι θεοῦ, ἢ *nobis per voluntatem Dei*) Ideo dicitur *gratia Dei*. v. 1.

6 εἰς) Non finis, sed consequens significatur.

¶ καθὼς προενήρξατο, *sicut antea incepit*) in rebus spiritualibus. c. VII. 15. Qui bene cœpit, huic facile ulteriora obtingunt. Ierat ad Corinthios: ibat ad Corinthios.

¶ ἐπιτελέση, *perficeret*) in hac re.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) ut imitarentini Macedonas.

7 ἀλλ' ὡσπερ, *sed sicut*) Sed, inquit.

Quæ Paulus antea per Titum egerat cum Corinthiis, vim habuerant ἐπιπαγῆς, *precepti*: c. VII. 15. coll. I Cor. V. 7. nunc aliter agit. itaque ut mox pendet a *dico*, v. seq.

¶ ὡσπερ, *sicut*) Spiritus in omnibus partibus ducit ad abundantiam.

¶ γνώσει, *cognitione*) Hæc apposite memoratur, coll. c. VI. 6 not. Conjugatum, mox v. 10, γνώμην, coll. I Cor. VII. 25 not.

¶ καὶ πάση σπυδῇ) ἢ *omni navitate*. σπυδῇ h. l. *fidem & sermonem* (cordis & oris,) *cognitionem* &c. complectitur. Et sæpe speciei aut parti uni aut pluribus, interjecto vinculo, ἢ *omnis*, subjungitur genus aut totum. c. X. 5. Matth. III. 5. XXIII. 27. Marc. VII. 3. Luc. XI. 42. XIII. 28. XXI. 29. Act. VII. 14. XV. 17. XXII. 5. Eph. I. 21. IV. 31. V. 3. Hebr. XIII. 24. Iac. III. 16. Ap. VII. 16. XXI. 8. XXII. 15.

¶ καὶ τῆ ἀγάπῃ, ἢ *amore*) Generi subjungit speciem cum re proposita maxime conjunctam.

¶ ἐξ, *ex*) Non dicit, *amore vestro erga nos*, sed dicit, *amore ex vobis in nobis*, quia Corinthii erant in corde Pauli. c. VII. 3. Amorem eorum allegat. non addit, ut Pauli nomine, qui gratis prædicasset illis, eo plus darent.

¶ ἢ, *ut*) Hoc pendet a λέγω *dico* eleganter subjuncto.

8 δια, *per*) aliorum studio vobis commemorato. v. 1.

¶ καὶ) *etiam*. Hoc omni imperio validius.

¶ ἀγάπῃς, *amoris*) Nil studiosius amore.

¶ δοκιμαζων, *probans*) Participium pendet a v. 10.

9 γινώσκειτε γὰρ, *cognoscitis enim*) ea *cognitione*, quæ debet *amorem* habere.

¶ χάριν, *gratiam*) *amorem* sincerissimum, uberrimum & liberrimum.

¶ ἐπιτώχευσε) *pauperem egit*, *paupertatem*

tem gessit. neque id tamen a vobis postulatur. v. 14.

¶ ὅκειναι, *Illius*) Hoc magnitudinem Domini innuit.

¶ ἁποχρεία πλετήσητε, *paupertate divites essetis*) Sic omnibus iis, quæ perpeffus est Dominus, contraria bona nobis parta sunt. 1 Petr. II. 24 fin.

10 καὶ) *etiam*.

¶ συμφέρει, *conducit*) Argumentum ab utili, movens ad dandum. sic v. 16, ὡφέρ. Suavillimum paradoxon.

¶ τὸ ποιῆσαι, *facere*) pro anno prætedito.

¶ τὸ θέλειν, *velle*) in hunc annum.

11 τὸ ποιῆσαι, *facere*) ut faciatis iterum.

¶ ἐπιτελέσατε, *perficite*) Initium & exitus imprimis fundat actionum laudem vel culpam. Gen. XI. 6. Ios. VI. 26. Ier. XLIV. 25.

¶ ὅπως, *ut*) scil. *sit*.

¶ ἢ ἔχειν) *ex habentia*, non ultra. Propositio respectu sequentium.

12 πρέκειται) *in medio est*. Sic, πονηρία πρέκειται ὑμῖν. Ex. X. 10.

¶ εὐπρόσδεκτος, *bene acceptabilis*) Deo, c. IX. 7. cum suo munere.

¶ ὡ καθὼς οὐκ ἔχει, *non sicut non habet*) Sic enim minus acceptabilis foret tenuior.

13 ὡ γὰρ) *non enim*, scil. *id agitur*. Regula exercendæ liberalitatis.

¶ ἀντιστοιχίαν) *Idem antitheton*, 2 Theff. I. 6. 7.

¶ ἐξ ἰσότητος, *ex æqualitate*) in carnalibus.

¶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, *præsenti tempore*) Hæc limitatio non recurrit v. seq.

¶ τὸ περισσεύμα, *abundantia*) in facultatibus externis. Benigne ἐλέπει imperativus γενέσθω, *fiat*. Non enim *imperat*. v. 8.

14 καὶ τὸ περισσεύμα, ἔσθ' *abundantia*) spiritualis.

¶ γένηται εἰς) *Eadem locutio*, Gal. III. 14.

¶ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, *vestrum defectum*) quatenus eratis gentes. Iam illorum abundantia explere cœperat Corinthiorum defectum: sermo est igitur de continuatione, augmento & præmio.

¶ ἰσότητος, *æqualitas*) in spiritualibus.

15 γέγραπται, *scriptum est*) Ex. XVI.

18, οὐκ ἐπλεόνασεν ἰτὸ πολὺ, καὶ ὁ τὸ ἔλαττον, οὐκ ἠλαττόνησεν. Articulus ἰτὸ vim superlativi addit.

¶ ὁ ἰτὸ πολὺ, *qui multum*) scil. συλλέξας, *collegit*. Similis locutio, Num. XXXV. 8: ἀπὸ τῶν πολλῶν, *πολλὰ*.

¶ οὐκ ἐπλεόνασε) *non plus habebat*, quam Omer.

16 χάρις, *gratia*) Studium erat in me; unde profecta est *exhortatio* ad Titum: sed *idem* erat in Tito ipso, datum divinitus: quare Deo gratias ago. Vide, quam late pateat hoc officium gratias agendi. Sæpe in aliquo casu magnum unus præ aliis habet studium, ut Titus. Id non debet reprehendi, sed pro *Dei dono* agnosci.

17 ὑποκλήσιν, *adhortationem*) illam, de qua v. 6. nempe ut exiret.

¶ σπουδαιότερος) *studiosior*, alacrior, quam ut opus esset hortatu. v. 22.

18 συνεπέμψαμεν, *una misimus*) ego & Timotheus. sic v. 1 & c. Hoc verbum per anaphoram repetitur versu 22. & hoc priore loco cum μετὰ habet *emphasin*.

¶ τὸν ἀδελφόν, *fratrem*) Hunc Titi comitem, & illum, de quo v. 22, non opus fuit nominare. c. XII. 18. Lucam indigitari, existimarunt veteres. vide clausulam epistolæ. coll. Philem. v. 24.

¶ ὅς, *cuius*) Qui in evangelio fidelis est, fidelis etiam erit in re minori.

19 χειροποιηθῆς, *constitutus*) Hoc participium non construitur cum *exiit*, v. 17. nam ea constructio interpellaret nexum. v. 18.

v. 18. 20. συνεπέμφαμεν - σελόμενοι, *missimus - vitantes*. Itaque subauditur ὅς, *qui ex dū cuius v. præc. Ecclesiæ hunc Paulo comitem dederant, quocunque iret: inde apostoli ecclesiarum dicuntur v. 23. idque Paulus declarat pertinere etiam ad præsens negotium. Patet hinc mutuum jus ecclesiarum.*

¶ συνέκδημ(ο) ἡμῶν, *comes peregrinationis nostræ*) Qui συνέκδημ(ο) ὑμῶν legunt, apud Wolfium, ii variam pronominis lectionem a fine versiculi per errorem huc referunt.

¶ σὺν, *cum*) Constr. cum συνέκδημ(ο), *comes peregrinationis*. Secum portabant munus Macedonum Hierosolymam.

¶ πρὸς, *ad*) Constr. cum χειροτονηθεὶς *constitutus*.

¶ αὐτὸς ὁ κύριος, *ipsius Domini*) Christi. v. 21.

¶ καὶ πεσθυμίαν ἡμῶν, ἔσ' *alacritatem nostram*) Longe prævalent monumenta, quæ ἡμῶν legunt: atque ὑμῶν in pauculis irrepit, obvia pronominum Græcorum permutatione, quæ hic pronior erat ob alliterationem υ in ὑμῶν ad πεσθυμίαν. Fratrem, de quo agitur, ordinarant ecclesiæ, Pauli comitem, cum munere suo ipsarum, non ad *alacritatem Corinthiorum*, quæ ad ecclesias illas minus pertinebat, sed ad *alacritatem Pauli & fratris illius*, id est, nè ob metum *reprehensionis* illius, de qua mox loquitur, *libentia* suscipiendi & conficiendi negotii minueretur.

20 ἀδρότητι, *exuberantia*) Hæc appellatio Corinthios non sinit esse restrictos.

21 ἐνώπιον κυρίου, *coram Domino*) in occulto, in veritate: Conf. Rom. XII. 17 not.

22 αὐτοῖς, *illis*) cum Tito & fratre.

¶ πεπειθήσει, *fiduciâ*) Constr. cum *missimus*, hic & v. 18. coll. v. 23.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) de liberalitate vestra.

23 ὑπὲρ, *pro*) *Motivum fiducia*.

¶ τίτις, *κοινωνός, Tito, socius*) Appositio. conf. Luc. XXII. 20 not.

¶ ἀδελφοὶ, *fratres*) Dici poterat, *pro fratribus*: sed interveniente casu recto, *socius*, casu recto dicitur, *fratres*, & subauditur verbum, *sunt*, i.e. sive fratres nostri sunt & spectantur.

¶ ἀπόστολοι) *legati*: qui publico nomine primum exsequuntur officium. Iterum subaudi, *sunt*.

24 ἐνδείξιν ἐνδείξασθε) Dicitur hoc, ut *χαίρειν χάραξιν*.

¶ εἰς ἀύχας, εἰς πρὸς ὄσωπον τῶν ἐκκλησιῶν, *in eos, in faciem ecclesiarum*) Per legatos noticia rei erat dimanatura in ecclesias.

C A P. IX.

1 Τὸ γράφειν, *scribere*) Nam testes habebitis præsentés, & scio, vos sine literis promptos esse.

2 καυχῶμαι, *glorior*) Præsens. Adhuc erat Paulus in Macedonia.

¶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζήλω(ο)ς, *qui ex vobis propagatus est ad Macedonas*.

¶ τοὺς πλείονας) *plerosque Macedonum*.

3 ἐπέμψα, *missi*) ante me. v. 5.

¶ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, *in parte hac*) Limitat.

¶ καθὼς ἔλεγον, *sicut dicebam*) v. 2.

4 ὑμῖς, *vos*) multo magis.

¶ ὑποσάσει) *constantia*. c. XI. 17.

5 ἀναγκαῖον) *necessum*, non modo *conveniens*.

¶ πρὸς ἐπηγγελμένην, *antea promissum*) a me, apud Macedonas, de vobis.

¶ εὐλογίαν) Vt ἄρτ dicitur *sermo & factum*; sic εὐλογία *benedictum & benefactum*, munus lautum. LXX, Jos. XV. 19.

¶ εἶναι) pro, ἔ εἶναι, ut sit.

¶ ἔως, sic) Demonstratur Ploce in benefactum.

¶ πλεονεξίαν, avaritiam) Avaritia est, quum datur restricte, & accipitur inique.

6 Φειδομένης) parce.

¶ εὐλογίαις) Pluralis vim habet.

7 καθὼς περιαιρείται τῇ καρδίᾳ) pro inductione animi. Gen. XXXIV. 8 ἰσθρᾶ πρῶτῃ LXX, περιέλετο τῇ ψυχῇ. ante destinat: tristitia: necessitate: bilavem: quatuor verba, quorum primum & tertium, secundum & quartum inter se opponuntur.

¶ ἐξ ἀνάγκης, ex necessitate) ideo tantum, quia recusare non potest.

¶ ἰλαρόν, bilavem) Dei similem. Prov. XXII. 9. LXX, ἀνδρα ἰλαρόν καὶ δότην ἀγαπᾷ (Alex. εὐλογεῖ) ὁ θεός.

8 πᾶσαν χάριν, omnem gratiam) etiam in bonis externis.

¶ πῶς εἶσαι) abundantem reddere, etiam dum largimini.

¶ ἵνα, ut) Datur nobis, & habemus, non ut habeamus, sed ut bene faciamus. Omnia in hac vita, etiam præmia, sunt femina fidelibus, in messem futuram.

¶ ἀντάρκειαν, sufficientiam) ut non egeatis aliena liberalitate. Huc ref. panem. v. 10.

¶ ἀγαθὸν, bonum) erga egentes. Huc ref. semen. v. 10.

9 ἐσκόρπισεν, sparsit) Verbum generosum: spargere, plena manu, sine anxia cogitatione, quorum singula grana cadant. Estque metonymia: sparsit, i. e. semper habet, quod spargat. Sane Psalmo CXII. y est pars promissionis.

¶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ, justitia ejus) justitia, i. e. beneficentia. v. seq.

¶ μένει, manet) inexhausta, inoblita, indefatigata.

10 ο δὲ) Deus.

¶ ἐπιχορηγῶν, suppediteans) De pane, μοχ, χορηγήσαι, det: de femine, ἐπιχορηγήσαι, suppeditet. Abundantia est, quod semen datur; panis, necessarius, utique dabitur prius. Innuat Paulus, promissione feminis, quæ verbo dispersit denotatur, præsupponi etiam promissionem panis.

¶ καὶ ἄρτον, ἔ panem) Es. LV. 10: ἕως ἂν δῶ (ὁ νεπὸς) σπῆρμα τῶ σπείροντι καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν.

¶ χορηγήσαι) dabit, id quod opto. Indicativus includitur: votum additur. ac rursum duplex est votum, ut Corinthii locum præbeant divinæ largitati, & hæc se iis præstet. conf. 2 Tim. II. 7 not. Et sic, multiplicet, augeat. Triplex bonum.

¶ γεννήματα) Sic LXX, γεννήματα δικαιοσύνης. Hos. X. 12.

11 πλετιζόμενοι, opibus crescentes) Pendet ab abundetis. v. 8. Præfens: plus, quam, sufficientiam habentes.

12 ἡ διακονία τῆ λειτουργίας ταύτης) Decora appellatio. λειτουργία, functio ipsa: διακονία, actus.

¶ πρὸς ἀναπληρῶσα, amplius supplet) Decompositum. Etiam aliunde supplementur defectus.

¶ πολλῶν) Fœmininum: multarum.

13 δοκιμῆς) documentum.

¶ δοξάζοντες, glorificantes) Hoc pendet ex gratiarum actiones. v. 12. Iterum casus rectus, uti c. VIII. 23 not.

¶ ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆ ὁμολογίας ὑμῶν, super subjectione confessionis vestra) Rebus ipsis professuri erant, se recognoscere beneficium divinum sibi in evangelio præstitum.

¶ καὶ εἰς πάντας, ἔ in omnes) Qui aliquos sanctos beneficio afficit, eo ipso omnes afficit. Omnibus enim se favere ostendit.

14 δέησει, oratione) Construe, glorificantes super eorum oratione. nam gratias agimus etiam pro orationibus, quæ nobis datæ sunt. 2 Tim. I. 3.

¶ ἐπιποθέτων, desiderantium) Constr. cum αὐτῶν, eorum.

¶ διὰ, propter) Constr. cum gratiarum actiones.

¶ ἐφ' ὑμῶν) super vobis, ita, ut in illos redundet.

15 χάρις, gratia) Sententia: Deus nobis dedit τὸ δωρεάν, donum, abundantiam bonorum internorum & externorum, quæ & ipsa est inenarrabilis, & fructus habet consimiles; conf. v. 8 fs. (ubi enarratio est, cujus verba animo Pauli non satisfaciunt;) & c. VIII. 9. 1. quorum enarratio, præ copia rerum, ipsam orationem in fine capitis præcedentis quodanimodo impeditam reddidit. Accedit modus: gratia Deo.

C A P. X.

1 Ἄντις δὲ ἐγὼ παῦλος, ipse vero ego Paulus) Sermo valde demonstrativus & emphaticus. ipse, facit antitheton vel ad Titum & fratres duos, quos præmisit Paulus; vel ad Corinthios, qui ipsi debebant officium observare; vel etiam ad Paulum ipsum, majore coram usurum severitate, ut ἀντις ipse denotet ultro.

¶ ἀγκυλωῶ) hortor, moneo, vestra causa; cum possem jubere & minari. Antitheton, δέομαι δέ, rogo autem, mea causa. v. seq.

¶ διὰ, per) Motivum Pauli & Corinthiorum.

¶ ἀσπίς καὶ ἐπιαικείας, lenitatem & æquitatem) ἀσπίς, lenitas, virtus magis absoluta: ἐπιαικεία, æquitas, magis refertur ad alios. Utraque, origo ve-

ra admonitionum etiam severissimarum.

¶ ἡ χριστεῦ, Christi) Significat, lenitatem suam non esse a natura.

¶ ὅς, qui) Mimesis suavis, v. 10. quæ hîc etiam frequens in verbo λογίζομαι.

¶ ταπεινός) humilis, timidus.

2 δέομαι, rogo) Deum: c. XIII. 7. vel, hîc, vos. Significat Paulus, se, uti per literas roget, sic coram tamen posse graviter agere.

¶ λογίζομαι, existimor) Passivum, uti Rom. IV. 4. 5.

¶ ἐπὶ πινάς, super quosdam) Constr. cum audere.

¶ πὺς λογιζομένους, putantes) Medium.

¶ ὡς, tanquam) Necte cum secundum carnem.

¶ κατὰ σάρκα, secundum carnem) quasi impune possint nos contemnere.

3 ἐν σαρκί, in carne) cum debilitate. v. seq.

¶ στρατεύομεθα, militamus) Hoc verbo fit aditus ad ea, quæ sequuntur; contineturque ratio audaciæ, & θαρρόσαι.

4 πῆ γὰρ ὄπλα, nam arma) A baculo paterno 1 Cor. IV. 21. nunc ad arma, crescente severitate, progreditur. conf. mox v. 6. nec non 1 Cor. V. 5. 13.

¶ οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνάμια) non carnalia & debilia, sed spiritualia, eoque valida.

¶ Ἰῶ θεῶ, Deo) Sic c. II. 15, Deo. it. Act. VII. 20. Non nostra, sed Dei est virtus. Efficacia religionis christianæ, argumentum veritatis.

¶ ἰχυρωμάτων, munimentorum) Grande verbum.

5 λογισμοὺς, cogitationes) eas ipsas, de quibus v. 2.

¶ καθαιρέτης, destruentes) Poterat hoc construi cum v. 3. sed magis pendet a v. 4, destructionem. Iterum calus re-

ctus pro obliquo, uti c. IX. 13 not.

¶ πᾶν ὕψωμα, omnem altitudinem) Cogitationes, species: altitudo, genus. non dicit ὕψος, coll. Rom. VIII. 39 not.

¶ ἐπαυρόμενον, extollentem se) muri instar ac valli.

¶ κατὰ τὴν γνώσεως Θεοῦ, contra cognitionem Dei) Vera cognitio facit humiles: ubi est elatio sui, deest agnitio Dei.

¶ ἀιχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα) Νόημα dicit facultatem νοῦς mentis, cujus actus sunt λογισμοί, cogitationes. Hi, per se infesti, destruiuntur: illud, victum & captum, se dedit, ut necessario & libenter Christo victori præstet obedientiam fidei, deposita omni auctoritate sua, sicut servus ex domini sui arbitrio totus pendet.

6 ἐν ἐπιμῶ ἔχοντες) scil. ἡμᾶς parati, inquit, sumus. Zelus jam adest: prometur, cum tempus erit.

¶ πᾶσαν, omnem) Hoc latius patet, quam ὑμῶν vestra, mox.

¶ ὅταν, quum) ne lædantur imbecilliores. v. 8. Caput prudentiæ pastoralis.

7 Ἰὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; quæ secundum faciem sunt, videtis?) Notatur error Corinthiorum: & refutatur, generatim; v. 7-9. tum, speciatim expositus, speciatim, v. 10. 11. Ideo, hoc cogitet, iteratur.

¶ κατὰ πρόσωπον, secundum faciem) v. 1. Antitheton, per epistolas. v. 9. Coram possum agere severe, inquit.

¶ εἰ τις) si quis vestrum.

¶ πέποιθεν) πεποιθησις & πέποιθα varie hæctenus in hac epistola adhibitum Paulo. v. 2 &c.

¶ ἀφ' ἑαυτῶ, a se ipso) antequam per nos vincatur severius. Christianus ex suo sensu metiri fratrem potest.

¶ καθὼς, sicut) Indulgentia Pauli, quod

parem duntaxat cum iis locum postulat quos genuerat per evangelium. nam per quem alius Christi erat, is ipse prius erat Christi, sive Christianus. Causa hæc pudoris erat apud Corinthios.

¶ καὶ ἡμεῖς, etiam nos) Id quod talis experiri poterit.

8 γὰρ, enim) Hoc facit epitasin.

¶ καὶ περισσώτερον τι, etiam excellentius quid) Erant enim non modo Christiani, sed Apostoli. &c.

¶ ἐξουσίας, potestate) v. 6. c. XIII. 10.

¶ ὁ κύριος, Dominus) Christus.

¶ ἐκ αἰσχυνθήσομαι, non pudefium) Non fuerint fulgura ex pelvi: auctoritatem non defugero.

9 ἵνα μὴ) Hoc eo dico, ne &c.

¶ ὡς ἂν) Appositæ particulæ.

¶ ἐκφοβέην ὑμᾶς, terrere vos) sicut pueros, vano terrore.

10 Φησὶ) inquit, scil. is, qui sic inquit: scil. is, de quo v. 11. Occultus obtrectator innuitur, quem Dominus, vel etiam, ostendente Domino, Paulus, videbat. Talis obtrectator erat etiam apud Galatas. Gal. V. 10.

¶ βαρεῖαι, graves) Antitheton, contemptus.

¶ ἰχυραὶ, validæ) Antitheton, infirma.

¶ παρῆσθια, præsentia) Exstabat illud, quod hodie jaçtatur, *minuit præsentia famam*. Anthologium ecclesiæ Græcæ d. XXIX Iunii Commemorationem habet Petri & Pauli, cum descriptione formæ apostoli utriusque; quæ, quod ad Paulum attinet, satis bene cum hoc loco congruit.

¶ ἀδυνῆς, infirma) nullum spectantibus metum afferens.

11 τῷ λόγῳ, sermone) Antitheton, τῷ ἔργῳ, opere.

12 οὐ γὰρ πολυῶμεν, non enim audemus) Copiosissime vindicat Paulus potestatem suam

fua apostolicam, in qua sint etiam Corinthii; refutatque pseudapostolos, qui apud illos etiam, quacunque specie arrepta, falcem in Pauli messim immittentes, se ingerebant. quorum fucorum *audaciam* redarguens, ait, *non audemus*: in quo, dum dicit, quid ipse non faciat; notat, quid isti faciant. Ego, inquit, nil ab istis mihi vindico: isti vicissim desinant se nobis, etiam Corinthi, adungere. Sepem inter se & illos ponit.

¶ ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι) *equiparare*, veluti consortes ejusdem muneris; *aut comparare*, veluti participes ejusdem laboris: utrumque penes vos. ἐγκρίνονται, *equiparantur* invicem, quæ sunt ejusdem generis; συγκρίνονται, *comparantur*, quæ, cum differant genere, rationem saltem eandem habere judicantur. τῶ ἐγκρῖναι respondet μοχ μετρεῖντες, ut τῶ συγκρῖναι συγκρίνοντες.

¶ τῶν) Genitivus. Eorum, qui se ipsi commendant, audacissimi se ἐγκρινεσθαι κτλ.

¶ καὶ συγκρίνοντες, ἔσ comparantes) Hoc ineunte commate ponitur, in phasæo causa.

¶ ἐαυτοῖς, οὐκ κτλ.) Græci, ἐαυτοῖς, οὐ συνιῶσιν. ἡμεῖς δὲ οὐκ κτλ. Intermedia verba non casu omisisse librarios Latinos, sed ipsum interpretem sic legisse, patet ex sermone primæ personæ, *in nobis nosmet ipsos metientes, ἔσ comparantes nosmet ipsos nobis*. Quare hic quoque antiquam lectionem amplectimur. Non sane in pseudapostolos hic sermo convenit, qui revera se conabantur aliis commetiri & ingerere. Paulus contra de se & sui similibus ait: *in nobis, non in istis, pseudapostolis, nos ipsos metimur; nobis, non istis, comparamus nos ipsos*. Si solo Hilario, quem græcolatini codices sequi solent, brevior hæc lectio (nam *nos autem* suppleant *Latini* codices N. T.) niteretur: non audiendum eum arbitraret. Sed alios quoque testes in Ap-

paratu citavi: in his Tractatum, Græcum olim, de singularitate clericorum, inter opera Cypriani. Qui illud, οὐ συνιῶσιν, tractant, veteres Græci, & recentiores literati, huc illuc se vertunt, apud Bezam, apud Wolfium.

13 οὐκ, non) Versu 13-16 & ἔγκρισις & σύγκρισις inter apostolum & pseudapostolos tollitur. Summa est hæc: ἔχι εἰς τὰ ἀμετρα καυχῆσόμεθα ἐν ἀλλοτρίοις κόποις. Prius membrum, ἔχι εἰς τὰ ἀμετρα opponitur τῶ ἐν ἐαυτοῖς μετρεῖντες, & tractatur v. 13. 14. voce μέτρον frequenter posita. Alterum, οὐκ ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, opponitur τῶ ἐαυτοῖς συγκρίνοντες, & tractatur v. 15. 16. voce ἀλλοτρίοις iterata. Paulus *mensuram* habet; isti *in immensa* gloriantur: atque Paulus inter gentes *rudes* evangelizare perget; isti εἰς τὰ ἐπιμα gloriantur.

¶ εἰς) in, super. conf. v. 15 not.

¶ ἀμετρα, *immensa*) Acuta amphibolia. ἀμετρον, quod modum sive mensuram vel non servat, vel non habet. Paulus mensuram servat: pseudapostoli plane nullam habent.

¶ ἀλλὰ) sed, scil. agemus.

¶ τὸ μέτρον ἔσ κανόν) *Mensuram canonis*) Μέτρον καὶ κανὼν interdum dicitur per synonymiam: hic differunt. Μέτρον dicitur respectu Dei distribuentis, κανὼν respectu apostoli laborantis. Itaque κανὼν determinatur per μέτρον. nam μέτρον, apud Eustathium, τάξις & μέτρον ac μερίζω sunt conjugata: quia utrumque a μεῖρω. Singulis apostolis divisa provinciæ.

¶ μέτρα, *mensura*) Hoc iteratur, ut οὐ agnoscat ad μέτρον referri. ἔσ κανόν absolute ponitur. post accusativum μέτρον ponitur genitivus μέτρα, ad notandam partem, apud Corinthios.

¶ ἐμέρισεν, *partitus est*) Hoc verbo aperte excluduntur pseudapostoli.

¶ ἐφικέσθαι) i. e. ἔφικέσθαι.

¶ ἄχρι καὶ ὑμῶν) *etiam ad vos usque*.
Μείωσις.

14 οὐ γὰρ ὑπερεκτένομεν) *non enim extendimus nos ultra mensuram nostram*.

¶ ἄχρι γὰρ, *nam usque*) Paulus ab effectu probat, Corinthios contineri canone divinitus sibi assignato.

¶ ἐν ᾧ εὐαγγελίῳ) *in functione evangelica*. conf. c. II. 12.

15 ἔκ ἐς, *non in*) Hoc initium alterius membri, quod ad constructionem attinet, nequitur cum fine prioris. conf. not. ad Rom. VIII. 1. Non inferemus pedem in alienam provinciam, dicentes: *Hæc mea sunt*.

¶ ἀυξανομένης, *crescente*) Præfens. Paulus Corinthios neque ante tempus omittere voluit, neque alios diutius differre.

¶ ἐν ὑμῖν, *in vobis*) Noster penes vos profectus solidissimus gradum nobis magnificentum dabit ad proficiendum plus ultra.

¶ μεγαλυνθῆναι - εὐαγγελίσασθαι) *amplificari* revera, *evangelizando*. utrique verbo conjunctim, sed præfertim ἰὼ *amplificari*, opponitur *gloriar*.

¶ εἰς περισσείαν) *abundanter*.

¶ εἰς, *in*) Antitheta sunt, *in illa quæ ultra vos*, &, *in parata*.

16 ἵα ὑπερέκεινα, *illa quæ ultra sunt*) quo nullus adhuc pervenit cum evangelio, meridiem versus & occidentem. nam Athenis Corinthum venerat. Act. XVIII. 1.

¶ οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ, *non in alieno*) Antitheton, *secundum canonem nostrum*.

¶ εἰς) *in* ea, quæ parata sunt, gloriano nos inferre. ἐπιμα, *parata*, plus etiam, quam ἡπιμασμέια, notat.

17 ὁ δὲ, *qui vero*) Receptui quodammodo canit: & tamen hac ipsa ἐπιθεραπεία iterum pseudapostolos ferit.

¶ ἐν κυρίῳ, *in Domino*) adeoque Domino probante.

C A P. XI.

1 Οὐ φελόν, *utinam*) Pedetentim accedit, cum insigni πεθεραπεία & πεθερωπιάσει, cui respondet ἐπιθεραπεία. c. XII. 11.

¶ μικρὸν, *paullum*) Antitheton, v. 4. 20.

¶ ἢ ἀφροσύνη, *insipientiæ*) Sic appellat, antequam exponat, eoque ipso Corinthios capit. Mitius hoc vocabulum, quam *μωρία*.

¶ ἀνέχεσθε, *tolerate*) Imperativus. coll. v. 16.

2 ζήλῳ γὰρ, *æmulor enim*) Hoc versu & seq. exprimitur causa *insipientiæ*; amantes enim videntur amentes. causa *tolerantiæ* Paulo debitæ explanatur, v. 4. coll. v. 20.

¶ θεῷ ζήλῳ, *Dei zelo*) zelo sancto & magno.

¶ ἡρμωσάμην, *despondi*) Appositio est, uni vivo, Christo, & utrumque construitur cum *sistere*. Itaque *despondi* absolute ponitur. Et ἀρμόζομαι, *despondeo*, de ipso quidem sponso dici solet: hinc autem Paulus eadem mente de se dicit, qua sibi etiam zelum, qui mariti est, adscribit. nam Christi causa sentiebat & faciebat omnia.

3 φοβῆμαι, *metuo*) Talis metus non modo non contra amorem est, sed est amoris. c. XII. 20. 19.

¶ δὲ, *vero*) Hoc opponitur ἰὼ *despondi*.

¶ ὡς, *ut*) Similitudo perquam appositâ.

¶ εὐαν, *Evan*) simplicem, mali ignaram.

¶ πανε-

¶ πανουργία, *astutia*) quæ simplicitati inimicissima.

¶ ἕτως, *sic*) Sancti, vel si plane quiesceret peccatum originale, tentari possunt.

¶ Φθαρή, *corrumpantur*) amissa virginali puritate. Imminebant corruptores Corinthiis. v. seq. Sermo concilius, *corrumpantur* & deducantur a simplicitate.

¶ ἀπλότης, *simplicitate*) uni intenta, tenerrima; non *aliium*, neque *alterum*, quærente. v. 4.

4 εἰ, *si*) Pōnit conditionem, ex parte rei, impossibilem; ideo dicit in imperfecto, *toleraretis*: sed pro conatu pseudapostolorum, non modo possibilem, sed plane præsentem; ideo dicit in præsentem, *prædicat*. conf. plane Gal. I. 6 f.

¶ γὰρ, *enim*) Ratio timoris Paulini, facilitas Corinthiorum.

¶ ὁ ἐρχόμενος, *veniens*) quilibet; ex Iudæa, si placet. Gen. XLII. 5, ἦλθον μίαν τὴν ἐρχομένην.

¶ ἄλλο ἐπρον' *aliium: alterum*) Differunt hæc verba. Act. IV. 12 not. *aliium* minus longe hîc determinat, quam *alterum*.

¶ οὐκ ἐλάβετε· οὐκ ἐδέξαθε· *non accepistis: non recepistis*) Verba diversa, rei apta. non concurrat voluntas hominis in accipiendo spiritu, ut in recipiendo evangelio.

¶ ἢ εὐαγγέλιον ἐπρον, *aut evangelium alterum*) Commode verbum est, aut accipitis, subaudiendum relinquitur.

¶ καλῶς ἠνεχθε, *bene toleraretis*) Non probatur hæc *tolerantia*, *corruptionem* alatura, sed τὸ *bene* pōnitur, uti Marc. VII. 9. Notatur saturitas Corinthiorum, & aviditas, in Christianismum, si quis esset, magis novum lautumque intenta.

5 γὰρ, *enim*) Particula propositioni

annectens tractationem. Pōnitur hîc summa *gloriationis* Paulinæ, & repetitur c. XII. 11.

¶ τὸ ὑπερλίαν, *eximius*) quales Iacobus, Kephas, Iohannes, vel etiam reliqui de duodecim superstites: Gal. II. 2. non modo quales ii, qui latiore sensu dicuntur apostoli. i. e. tam sum apostolus, quam qui maxime. Petrus nil habet præcipuum.

6 εἰ, *si*) Apostolum se esse, probat 1. a cognitione apostolo digna: hoc versu. 2. ab abstinentia. v. 7 f. Ad utrumque proponendum viam sibi facit per occupationem, ut necessitas proponendi perspicitur.

¶ ἰδιώτης, *idiotam*) Hoc opponitur *excellentiæ apostolicæ*. Idiotam Paulum dicebant iniqui. *Cognitione*, quæ prima dos apostoli, negat se esse idiotam; atque exemplum existat singulare capite sequenti: *sermone* idiotam se esse, neque valde negat, cum id non obsit apostolatui, immo etiam conducatur; 1 Cor. I. 17 fs. neque prolixius, quam facultas ejus in dicendo ferebat, confitetur; neque respondet, etiam alios apostolos sermone idiotas haberi posse; sed rem in medio relinquit, coll. c. X. 10. 11. ab ipsis Corinthiis dijudicandam. subjicit enim, *sed in omni manifestati &c.*

¶ ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πάσιν εἰς ὑμᾶς) Latinus habet, *in omnibus autem manifestati sumus vobis*: ut si superfluum esset vel ἐν παντὶ vel ἐν πάσιν. Atqui diversam vim habent duæ locutiones: ἐν παντὶ, *in omni* re, etiam in sermone & cognitione; ἐν πάσιν, *in omnibus* hominibus. cap. I. 12. III. 2. IV. 2. ἐν πάσιν, masculino genere dicitur 1 Cor. VIII. 7. Hebr. XIII. 4. & aliis locis. idem, neutro genere, 1 Tim. III. 11. IV. 15. 2 Tim. II. 7. IV. 5. Tit. II. 9. 10. Hebr. XIII. 18. Sed ἐν παντὶ non nisi neutro genere, idque sepi-

ſapiffime, v. 9. cap. IV. 8. VI. 4. VII. 5. 11. 16. VIII. 7. IX. 8. 11. Phil. IV. 6. Itaque hoc loco ἐν πᾶσιν est mafculinum, ἐν παντί neutrum. Sic Phil. IV. 12, ἐν παντί καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) Ex eo, quod Paulus etiam apud alios agebat, fructus in *Corinthiorum* corda redundabat.

7 ἢ ἁμαρτίας) *an peccatum*. Sic poffet obijci contra illud, *in omni*, v. præc.

¶ ταπεινῶν, *humilians*) in victu.

¶ ὑψαθῆναι, *exaltarcmini*) ſpiritualiter.

¶ τὸ εἶ θεῶν εὐαγγέλιον, *Dei evangelium*) *divinum*, pretioſiſſimum.

8 ἐσύλησα, *ſpoliavi*) Iuſtiſſimam ſtipendii acceptionem imputat ſibi pro *rapina*, & mox pro *ſegnitie* & *onere*. conf. not. ad I Cor. IX. 17. Hoc verbum, & *opſonium*, allegoriam efficit, a remilitari.

¶ λαβὼν, *ſumens*) quum ad vos veni. Antitheton, *præſens*.

9 ἄρῳσανεπλήρωσαν, *amplius ſuppleverunt*) Decompoſitum : non nihil *ſupplevit* Paulus ſua manu laborioſa.

¶ καὶ τηρέσω, *& ſervabo*) tantum abeſt, ut pœniteat. c. XII. 14.

10 ἔſτω ἀληθεῖα, *eſt veritas*) Verbum emphaticè præponitur : *ſtat.* ſermo eſt *deveritate* ſpeciali. conf. Rom. IX. 1 not.

¶ οὐ, *non*) Metonymia conſequentis : *gloriatio non obſtruetur*, i. e. poſthac nihilo gravior ero.

11 ὅτι, *quod*) Sæpe læditur *amor* etiam recufando.

12 καὶ ποιήσω) *etiam faciam*.

¶ ἐκκέψω, *amputem*) Pſeudapoftolis non erat commodum, gratis prædicare. v. 20.

¶ ἄφορμὴν, *occafionem*) in hac re : mox, ſine articulo, ἀφορμὴν, quacunquẽ in re.

¶ ἐν ᾧ, *in quo*) Gloriatio eorum *in* hoc

conſtitit, ut dicerent : invenimur, ut Paulus.

13 οἱ γὰρ τοιοῦτοι, *tales enim*) Ætiologia, cur nolit iſtos ſimiles putari ipſius.

¶ Πſευδαποſτολοι, *pſeudapoftoli*) Hæc jam pars prædicati. antitheton, v. 5. Nunc tandem ſcapham ſcapham dicit. Congruit mox, δόλοισι, *doloſi*.

¶ εἰς ἀποſόλας χριſτῶ, *in apoſtolos Chriſti*) Non plane negabant Chriſtum ; ſed non vere prædicabant. v. 23.

14 οὐ θαυμαſτὸν, *non mirum*) *Non magnum*. v. ſeq. Magis mirum, de Satana, qui longius differt ab angelo lucis.

¶ αὐτῶς) *ipſe*, auctor & magiſter eorum.

¶ μεταχρηματίζεται, *transformat ſe*) Præſens : i. e. ſolet ſe transformare. Fecit id jam in paradifo. Oratio II in annunciationem, adſcripta Gregorio Thaumaturgo, in Ethopœia Mariæ : μὴ πάλιν εἰς ἄγγελον Φωτὸς μεταχρηματιθεῖς ὁ ἀρχέκακος δαίμων κτλ.

¶ ἄγγελος Φωτὸς, *angelum lucis*) Id facit, non ſolum, ut noceat nobis, ſed etiam, ut fruatur honore.

¶ Φωτὸς, *lucis*) quum tamen Satanæ potetas ſit in tenebris.

15 ἔμεγα, *non magnum*) non difficile.

¶ αὐτῶς, *ejus*) *Satanæ*.

¶ δικαιοσύνης, *juſtitia*) quæ eſt in Chriſto.

¶ τὸ τέλος, *finis*) Quacunquẽ ſpecie ſe nunc efferat, detrahatur tandem *ſchema*. Efficaciſſimum criterium a futuris, in bono & malo. Phil. III. 19. 21.

16 πάλιν λέγω, *iterum dico*) Novo huic argumento gloriationis iteratam ex v. 1. *πεθεραπείαν* præmittit : qua certe nemo *inſumens* uritur.

¶ μὴ, *ne*) Particula prohibendi : *nemo me putavit deſipere*. Hoc incifum non ponitur per parentheſin, ſed vis verbi λέγω, *dico*,

dico, super hoc ipsum incisum cadit.

17 ὁ λαλῶ, ἢ λαλῶ κατὰ κύριον, quod loquor, non loquor secundum Dominum) Theopneusta sunt igitur, & secundum Dominum dicta, quæcunque Paulus sine hac expressa exceptione scripsit: quin etiam hunc locum, & propriam huic loco exceptionem, sic perscripsit ex regula decori divini, a Domino instructus; perinde ut vir literatus puero dictat epistolam puero accommodatam, cum tamen puer per se non posset ita scribere.

18 πολλὰ, multi) Quod multis licet, unificilius condonatur.

κατὰ τὸ σάρκα, secundum carnem) v. gr. quod Hebræi sint. v. 22.

ἡδέως) libenter.

20 γὰρ, enim) Particula intensiva: fertis *insipientes*; nam fertis etiam oppressores. Cleon apud Thucydidem lib. 3, πεφυκεν ὁ ἄνθρωπος τὸ μὲν θεραπεῦον ὑπερφρονεῖν τὸ δὲ μὴ ὑπέικον θαυμάζειν.

ἢ τις, si quis) ut pseudapostoli, gloriabundi.

καταδελῶ, in servitutem redigit) Genus: sequuntur bis duæ species.

καποθεῖ) Sic LXX, Ps. LIII. 5.

λαμβάνει, accipit) scil. a vobis. neque enim necessario subauditur ὑμᾶς vos, collato inciso subsequente.

ἐπαίρεται, extollitur) prætextu majestatis apostolicæ.

εἰς πρόσωπον δέξει, in faciem cædit) sub specie zeli divini. Id Corinthiis accidere potuerat. conf. Es. LVIII. 4. 1 Reg. XXII. 24. Neh. XIII. 25. 1 Cor. IV. 11. 1 Tim. III. 3.

21 κατὰ ἀπμίαν, secundum ignominiam) quasi jam pro infami habitus. Vide 1 Cor. IV. 10, quo ex loco etiam τὸ infirmi huc conferas, & prudentes ad v. 19. Conf. secundum, Phil. IV. 11.

ὡς ὅτι ἡμεῖς ἀδενήσαμεν) quasi nos infirmati simus animo, nil habentes, qui gloriemur & audeamus. sequitur antitheton: quacunque autem in re aliquis. infames & infirmi non possunt gloriari; sed tamen audebo. conf. v. 30.

ἐν ἀφροσύνη, in insipientia) Sic appellat κατ' ἄνθρωπον, v. 16. & modestiæ causâ.

22 ἐβραῖοι, Hebræi) Capita gloriationis, quorum primum & secundum prærogativas naturales, tertium & quartum spirituales indicat. Conf. Phil. III. 5.

καὶ γὰρ, etiam ego) Hebræus, (non Hellenista,) ex Hebræis.

23 διάκονοι, ministri) extrinsecus.

ᾧ δὲ ἀφροσύνη λαλῶ, insipiens loquor) Cum perpetuo labore abnegandi sui hæc perscripsit Paulus.

ὑπὲρ) supra, quam isti. quo quisque plus patitur, eo magis ministrat.

ᾧ περισσώτερος, abundantius) Labores & carceres experti erant etiam pseudapostoli, sed minus: cetera Pauli propria erant.

24 πεντάκισ, quinquies) Prodest servis Dei, omnia, quæ egerunt, & exantlarunt, accurate meminisse, ut, cum opus olim est, narrare possint. conf. Gal. I.

ᾧ ποσαράκοντα ᾧ δὲ μίαν, quadraginta, minus una) Triplici loco tredecim ictus incussi undequadragesima plagas efficiebant. vid. Βαυλ. dedic. Abbrev.

25 τρεῖς ἐναυάγησα, ter naufragium feci) ante naufragium Melitense.

ἐν τῷ βυθῷ) ὁ βυθὸς quodvis profundum notat; sed, ubi absolute ponitur, maximum, hinc præfertim, cum mentione naufragiorum. πλησθ LXX plerunque βυθὸς.

ἐποίησα) transeginatans. Multi naufragi cum aquis multas horas ita conflantur, ut tandem emergant.

26 ὁδοιπορίας, *itineribus*) Vide Acta.

¶ ἐν ψευδαδέλφοις, *in falsis fratribus*) Hoc periculum molestissimum: præter *expectationem* ceteris adjectum, cum suavitatem.

27 ἐν, *in*) Quinque commata: primo cohæret secundum, tertio quartum, suavi rhythmo.

¶ ἐν λιμῶ, *in fame*) Deut. XXVIII. 48, ἐν λιμῶ καὶ ἐν διψῆι, καὶ ἐν γυμνότητι, καὶ ἐν ἐκλειψῆι πάντων.

28 χωρὶς, *præter*) Particula servit connexioni.

¶ τῶ παρεκτός) Sic appellat labores *exterios*. hætenus descripsit suos proprios; nunc alienos, secum communicatos.

¶ ἡ) Appositio casus obliqui & recti. qualis illa Basilii Seleucienſis, ὡ φωνῆς, σωτηρίας πηγῆ. conf. not. ad Chrys. de Sacerd. p. 504.

¶ ἐπισύσασίς μου, *incurſus in me*) Verbum ἐπισύσασίς & verbale ἐπισύσασίς LXX sæpe ponunt deſeditione Kore cum suis. conf. Act. XXIV. 10. Itaque hæc notatur obturbatio illorum, qui doctrinæ vitæe perverſitate Paulo moleſtiam exhibebant, v. gr. Gal. VI. 17.

¶ καθ' ἡμέραν, *quotidie*) Latitudo temporis: loci, in *omnium*.

¶ πᾶσιν, *omnium*) Id modeſtius, quam ſi diceret, πᾶσις τῆ ἐκκλησίας, *totius eccleſiæ*. *Omnium*, etiam ad quas non veni. Col. II. 1. Id non peræque Petrus de ſe dicere potuiſſet.

29 τίς, *quis*) Non ſolum eccleſias, ſed ſingulas animas curat.

¶ ἀσθενῶ, *infirmor*) non modo per *συγκατάβασιν*, 1 Cor. IX. 22. ſed per *compaſſionem*.

¶ σκανδαλιζέται, *ſcandalizatur*) *Infirmari* & *ſcandalizari*, hoc certe loco, (coll. tamen Rom. XIV. 21 not.) differunt.

Illud fit per ſe; hoc per alios.

¶ καὶ οὐκ ἐγὼ πυρᾶμαι) *quin ego incendar*. Non priore, ſed hac verſiculi parte addit *ego*: nam illic infirmo ſe accommodat; hæc diſſimilem ſe ſcandalizantis fatetur, partes a ſcandalizante neglectas ſcandalizati cauſa *ipſe* ſuſcipiens. πυρᾶσαι τίς θυμοίς, non ſemel 1. 2 Macc. Male ſentiuntur aut loquuntur, qui ſcandalum videntes vernacula formula ajunt: *me ipſe ſcandalizavi*.

30 εἶ) *ſi*. i. e. quum.

¶ τὰ τῶ ἀσθενείας μου καυχῆσομαι, *de iis, quæ infirmitatis meæ ſunt, gloriabor*) Eximium oxymoron. c. XII. 5. 9. 10. Nam oppoſita ſunt *infirmiſſitas* & *gloriatio*.

31 εὐλογητός, *benedictus*) Hoc auget religionem jurisjurandi.

¶ οἶδεν, *novit*) Perſecutio Damascena erat e primis & maximis, & huc inprimis pertinebat: Deumque invocat teſtem Paulus, quia nullum teſtem ex hominibus ad Corinthios allegare poterat, de re paucis cognita & pridem facta. conf. Gal. I. 20. Lucas poſtea perſcripſit, Act. IX. 25. Hæc religioſa præfatio auget etiam fidem eorum, quæ mox cap. ſeq. commemorantur.

32 ἐθναρχης) Sic appellatur Simon ſacerdos ſummus, 1 Macc. XIV & XV.

C A P. XII.

1 Δ ἡ) *ſane*.

¶ οὐ ſυμφέρει μοι, *non conducit mihi*) propter periculum elationis, & colaphorum Satanicorum, & impediendæ virtutis Chriſti.

¶ ἐλεῆσομαι) *veniam*, inquit, non, *venio*: non cupide accurrit. ſic, *gloriabor*, non *glorior*, in concluſione ipſa, v. 5.

¶ γὰρ, *enim*) Cauſa, præfatiunculæ modo poſitæ.

¶ ἐπα-

¶ ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις, *visiones & revelationes*) *Visiones*, ad videndum : *revelationes*, ad audiendum. 1 Sam. IX. 15. LXX. Vtrumque numero plurali ; quia duos gradus habuere *raptus* illi, ut mox memorat. Sic, *revelationum*, v. 7. Plures ceteroqui *visiones & revelationes* habuit Paulus.

¶ κυρίως, *Domini*) v. 8. i. e. *Christi*. v. 2.

2 οἰδᾶ' εἶπ' ἀρπαγέντε· νοῖ: *sive: raptum*) Hæc versu sequente iterata non solum suaviter suspendunt acuuntque lectorem, & gloriationi considerata pondus addunt; sed etiam plane duplex rei momentum exprimunt. Clemens Al. Strom. I. V. ἕως τρίτη ἔρανος, κακάθεν εἰς τὸ παράδεισον. f. 427. Et sic Irenæus l. 2. c. 55. (ubi Græbius addit Iustinum M. Methodium & ex recentioribus Ieremiam Taylor:) it. l. 5. c. 36. ubi (coll. Matth. XIII. 23. Ioh. XIV. 2.) statuit *διαφορὰν οἰκήσεως differentiam habitationis* eorum, qui cælo, qui paradiso, qui splendore civitatis gaudent. Athanasius in Apol. καὶ ἕως τρίτη ἔρανος ἠρπάθη καὶ εἰς τὸ παράδεισον ἀνήχθη. Orig. ejusve interpres in Rom. XVI, *in tertium cælum, & inde in paradysum*. Occumenius, ἠρπάγη ἕως τρίτη ἔρανος, καὶ πάλιν ἐκάθεν εἰς τὸ παράδεισον. Diversasque loco hoc *revelationes* commemorari, agnoscunt Hilarius Diac. Primasius, Anselmus, Gregorius Papa apud Estium. Accedit Hieron. in Ez. XXVIII. Pelag. in h. l. Cassiodor. Haymo, Aquinas. Duplici raptu respondet duplex illud, *ut ne extolleret*. v. 7. *Paradisus* certe, in gradatione subsequens, cum articulo emphatico, interius quiddam in cælo tertio dicit, *quam ipsum cælum tertium*. id quod cum sententia veterum apprime congruit. vid. Gregor. obs. c. 18. conf. Luc. XXIII. 43 not. & Ap. II. 7. Ideo res paradisi duntaxat *audire* contigit Paulo ;

cæli tertii, etiam *videre*, (conf. v. præc.) quanquam de hoc etiam parcius loquitur. Verbi οἶδα, νοῖ, vis præcipue cadit super participium, *raptum*. coll. ὅτι quod, v. 4.

¶ πρὸ ἐτῶν δεκαπεντάρων, *ante annos quatuordecim*) Constr. cum ἀρπαγέντε *raptum*. Pristinum aliquid recenset. longo tempore alius a se ipso quisque factus videtur ; ut bona & mala sua liberius commemorare possit.

¶ ἐν σώματι, *in corpore*) Hoc sine articulo : tum ἐκτός ἔ σώματι, *extra corpus*, cum articulo. & sic constanter v. seq. Videtur *οπίω* Paulus, *extra* corpus fuisse. Ut ut est, *incorpoream esse meliorem hominis partem*, recte hinc infert Claudianus Mamertus l. 2 de Statu animæ c. 12. atque hæc, *anima*, ipsa rapta fuit.

¶ ἐκ οἶδα, *non νοῖ*) Ignoratio modi non tollit certam rei scientiam. Apostoli multa non scivere.

¶ ἀρπαγέντε, *raptum*) Conf. Act. VIII. 39 not.

¶ ἕως) *usque*, longe, *in tertium cælum*. conf. εἰς, *in*. v. 4.

¶ τρίτη, *tertium*) Primum cælum, nubium : secundum, stellarum : tertium, spirituale. Duplex cælum visibile dualis in ἰω denotat : *tertium* nomenclatura, quod oculus non vidit, Novo Testamento reservata fuit. conf. Eph. IV. 10 not.

3 καὶ, &) Particula hoc loco novum rei momentum exprimit. Finge, *cælum tertium & paradysum* plane esse synonyma ; valde imminuetur nervus orationis Paulinæ.

¶ τὸ τοῦτον, *talem*) τὸ ἐν χριστῷ, *eum qui erat in Christo*.

¶ εἶπ, *sive*) Hoc repetitur, quia vel si in corpore usque ad tertium cælum raptus fuerit, tamen ulteriori gradu in paradysum

radisum extra corpus potuit raptus esse.

4 ἀόρατα) *ineffabilia*, non in se; alias Paulus non potuisset audire: sed *homini*, ut sequitur mox, adeoque ipsi Paulo. *Quis* ea effatus sit, Deus, an Christus, an angelus, an angeli, an spiritus iustorum, & cui; Paulus non indicat, an sciat. Sublimitatis certe magnæ fuere; nam non omnia cœlestia sunt *ineffabilia*, v. gr. Ex. XXXIV. 6. Es. VI. 3, quæ tamen valde sublimia.

¶ ἐκ ἐξόν) *non licet. ἐόν & δυνατόν, licere & posse*, dicitur, quod nequeres nequlex prohibet. itaque *ineffabilia* & *non licet* se matuo declarant, negantque, aut posse ea loqui hominem, aut licere homini. Ceteri, qui non audivere, non possunt: Paulus, qui audivit, non satis potest. &, si possent, tamen non liceret, non conveniret, in mortalitate; quia terricola non caperent. Ioh. III. 12. Latius patet auditus, quam loquela.

¶ ἀνθρώπων, *homini*) Constr. cum *licet*. Arctior sepe loquendi, quam cognoscendi potestas.

5 ὑπὲρ ἑαυτοῦ, *pro tali*) Masculinum. antitheton, *me ipso*. Removeere debemus τὸ ego a rebus magnis. Duas partes hic versus habet: altera habet ætiologiam versus seq. altera declaratur v. 7 f.

¶ καυχῆσομαι, *gloriabor*) i. e. gloriari possem. coll. v. 6 init.

6 οὐκ ἔσομαι ἀφρων, *non ero insipiens*) Etiam cap. præc. dixit *veritatem*, & tamen *insipientiam* tibi adscribit: quia scilicet gloriatus est de rebus minime gloriois, hic de glorioisissimis.

¶ Φείδομαι, *parco*) parce hæc tracto.

¶ μή τις, *ne quis*) O quam non verentur hæc plerique, etiam theologi.

¶ βλέπει ἀκούει, *videt: audit*) in vita communi, me non prohibere valente.

7 ἵνα μη ὑπερβαρῶμαι, *ut ne extollerer*) Omnibus, quæ Paulus egit, quæque eum

apud homines magnum, carum & admirabilem fecerunt, minus efferri poterat, quam his, quorum ipse unus erat sibi conficius. Vana & pusilla est anima, quæ ob hominum plausum sibi applaudit. Potiora sunt intus.

¶ σκόλοψ) Hefychius: σκίλοπες, ὄξεια ζύλα ὀρθά, *sancti*. notatur fudes acuta; pungens. conf. LXX, Num. XXXIII. 55. Ez. XXVIII. 24. Hoc generale mox declaratur specialiter per *colaphos* illos: neque duplex hæc declaratio tertiam ullam requirit, varie tentatam ab iis, qui *colaphos* improprie interpretantur.

¶ τῆ σαρκί) Casus sextus: *carne*, carnem macerandam. Idem casus, 1 Petr. III. 18. IV. 1. 6. Hæc infirmitas major erat omnibus capite præcedente enumeratis: & hanc ut commemorare posset, necesse habuit revelationes commemorare.

¶ ἄγγελος σατᾶν, *angelus Satan*) Paulus *angelica* expertus nunc *angelum* perfensitiscit contrarium. τὸ σατᾶν non nisi bis terve habent LXX, idque ut ἀκλιπῶν: sed XXXIV locis in N. T. & in his novies a Paulo *σαπνας* declinatur; hocque uno loco ponitur ut indeclinabile, quasi per apocopen consideratam, certe non sine causa. Itaque *angelus Satan* hoc loco non videtur esse appositio, quasi diceretur *angelus Satanus*, pro diabolo. nam diabolus nusquam dicitur angelus, sed habet angelos suos ipse. Ergo *Satan* aut est nomen proprium in genitivo, aut adjectivum in nominativo, ut notetur vel *angelus a Satana innussus*; vel *angelus infestissimus*, angelus ipsi Satanae sive diabolo similis, præscindendo a Satanae missione. Amphibolia videtur innuere, ipsi apostolo (quo magis humiliaretur) nesciendum fuisse, quæ esset huius angeli ratio. Ex alto habuit revelationem: ex profundo, castigationem. Iob & Paulus per hostem vexantur:

bantur:

bantur: Herodem angelus Domini percussit.

¶ ἵνα με, ut me) Palus non est angelus ipse (conf. tamen Num. l. c.) sed, quod angelus Paulum colaphis vexavit. ἵνα ut concinne iterum in medio commatis ponitur, ut antitheton bis præcedat particulam, bis eam subsequatur.

¶ κολαφίζη, colaphis cædat) Colaphis (μεγάλας ἀφ᾿αῖς hoc enim apud Eustathium habetur etymon:) cadebantur servi. 1 Petr. II. 20. neque obstat quicquam, quo minus proprie hic accipiatur verbum. vid. Job II 6 f. Nam si ab hominibus colaphos aliaque incommoda acceperunt & apostoli & ipse Dominus, c. XI. 24 f. 1 Cor. IV. 11. Matth. XXVI. 67. coll. c. IV. 5. cur non Paulus a Satana ejusve angelo, vel visibili vel invisibili modo? Talia Antonio quoque obtrigere, ut in vita ejus memorat Athanasius. Omnis generis adversa obvenere apostolo, v. 10. quæ non deprecabatur: sed hic præcipuum quiddam nominat, quod infirmitatibus eum macerabat & dolore ignominiaque occurrebat elationi, magis etiam, aut certe non minus, quam furor libidinis in membris excitatus (quo tamen quam mirabiliter excruciiari possint quamlibet sanctæ animæ, apud Ephraimum Syrum, Estium in h. l. Joh. a Cruce, & P. M. Petruccium legere est) aut cephalalgia vehementissima. Horum colaphorum quasi recentem Paulus pavorem in momenta habuisse videtur, quum tanta frequentia, quantam naturalis lector fastidiat, se inter gloriandum reprimit. Notat Chrysostomus, κολαφίζη, colaphis cædat, non κολαφίση, colaphis cæderet, Paulum dicere, ut de re præsentia. Visus & auditus Pauli ad lautissima admissus erat: tactus durissime maceratus.

8 τέτα, hoc) Demonstrativum. Ob-
litus erat elationis.

¶ τρις) ter, ut ipse Dominus in monte oliveti. Paulus rogationes, nescio quibus ex intervallis, tres peregit: deinde palum toleravit, cum vidit, ferendum esse. ne tum quidem, cum hæc scripsit, videtur palo caruisse, & quamdiu se efferre potuerat. confer, quæ sequuntur.

¶ τὸ κύριον, Dominum) Christum. v. seq. Non est rogandus Satanus, ut parcat.

9 εἰρήκέ μοι, dixit mihi) tertium roganti.

¶ ἀρκῆ σοι ἡ χάρις μου, sufficit tibi gratia mea) Benignissima repulsa, indicativo modo expressa. Dominus Paulo hæc verba quasi in os inserit, ut subsequens ea dicat: Sufficit mihi, Domine, gratia tua. Gratia esse potest, etiam ubi maximus doloris sensus est.

¶ ἡ γὰρ δύναμις ἐν ἀδυνείᾳ πλεῖται, virtus enim in infirmitate perficitur) Pro δυνάμις plerique scribere δυνάμις μου, ex alliteratione ad χάρις μου. Si Paulus scripsisset δυνάμις μου. credo, subjecisset, ἐν ἀδυνείᾳ σου. Innuitur tamen, ut gratia Christi, sic virtus Christi. γὰρ, enim, hoc loco, ut sæpe, est particula διακριτικῆ. Sufficit gratia: noli postulare virtutem sensibilem.

¶ ἐν ἀδυνείᾳ, in infirmitate) Ex sermone Domini Paulus sæpe hoc verbum repetit, cap. XI XII. XIII.

¶ πλεῖται, perficitur) omnia sua peragit, perficit. Non ergo debemus sub prætextu falsæ ἀνταρκείας & sufficientiæ abjicere virtutem Christi.

¶ μάλλον καυχῆσθαι) potius gloriabor in infirmitatibus meis, quam in revelationibus: nam si in his gloriar, impediero virtutem Christi. Illis pronomen addit, non his.

¶ ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμέ) ut tanquam tentorium

torium *superobtegat me*. σκῆν, *tabernaculum*, corpus: τὸ ἐπισκηνῶν, *superobtegens*, extrarium quiddam. non dicit hīc, *ut inhabitet me*; nam sic imminueret sensum infirmitatum suarum.

¶ ἡ δύναμις ἔχριστοῦ, *virtus Christi*) id est, *Christus cum sua virtute*. Quæ huc inserviunt, *libentissime* debemus accipere.

10 εὐδοκῶ, *bono sum animo*) Non dicit hīc, *gaudeo*, quod plus notaret.

¶ ἐν ἀδυναμίαις, *in infirmitatibus*) Genus. hinc mox, *infirmor*. sequuntur bis duæ species.

¶ ἐν ὑβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, *in contumeliis, in necessitatibus*) quas etiam angelus Satan infert.

¶ ἐν διωγμαῖς, ἐν σεσοχωρίαις, *in persecutionibus, in angustiis*) humanitas allatis.

¶ ὑπὲρ, *pro*) Constr. cum εὐδοκῶ, *bono sum animo*.

¶ πότε) *tum* demum.

¶ δυνατὶς, *potens*) *virtute Christi*.

11 γέγονα, *factus sum*) Receptui canit.

¶ ὡφείλον, *debebam*) Commutatio personæ: i. e. *vos debebatis me commendare*.

¶ ὑφ' ὑμῶν) *a vobis, inter vos*.

¶ ἔδεν ἐμι, *nihil sum*) *ex me*.

12 μὲν, *quidem*) Hæc particula sive mica modestiam alit.

¶ σημεῖα, *signa*) Rerum testimonia adiunt.

¶ ἔ' ἀποστόλου, *apostoli*) Articulus vim habet: *ejus qui sit apostolus*.

¶ σημεῖοις) Sic *Al. Lat.* (in cod. Reutl.) *Hilarius*. Lectio media: unde, ἐν σημεῖοις, plerique: καὶ σημεῖοις, *Chrys. Bern. Lat.* in mss. σημεῖοις π *Lin.* nec non *Syr.*

13 τί, *quid*) Hoc pertinet & ad antecedentia & ad consequentia.

¶ λοιπὰς, *reliquas*) vel per me vel per alios apostolos plantatas.

¶ εἰ μὴ - ταύτην, *nisi - banc*) *Insignis asteismus*.

¶ αὐτὸς) *ipse*. Sequitur antitheton: *nec per alios*, v. 16f.

¶ ἀδικίαν, *injuriam*) *Iure* poterat apostolus opsonia a Corinthiis accipere: quod quum *hæud* usus est *jure*, *injuriam* sibi imputat: eamque sic appellat, non per ironiam, a qua sermo apostolicus abhorret; sed per amphiboliam. nam ἀδικίαν appellat hoc loco inusitata præcipue notione, quæ Latino *non - jus* possit exprimi, & a privativum habet, uti ἀνομι *Rom. II. 12. 1 Cor. IX. 21. ἀνομιαν*, Hebr. II. 8. & tamen notionem *injustitiæ* simul admittit, minoris erga Corinthios amoris suspicionem *deprecans: condonate*. coll. c. XI. 11.

14 τὰ ὑμῶν, *vestra*) *Phil. IV. 17*.

¶ ὑμᾶς, *vos*) ut vos lucrifaciam. *Matth. XVIII. 15. Thesaurus spirituales congerit pro Corinthiorum animis*. v. 15.

15 ἐγὼ δέ, *ego vero*) *Vero* facit epitaſin.

¶ δαπανήσω) *pendam* mea.

¶ ἐνδαπανηθήσομαι) *expendar* ipse.

¶ ἦπρον, *minus*) *Amor descendit potius, quam ascendit*.

16 ἀλλ' ὑπάρχων, *sed cum essem*) *Objectiono, quam formare Corinthii possent*. Respondet versu seq.

¶ ἔλαβον, *cepi*) *ne rete quaestui positum plane effugeretis*.

17 μή τινα ὦν - δι' αὐτῆ) *Pro, μή διὰ τινος τῶν, ἕς ἀπέσταλκα κτλ.*

18 παρῆκαλεσα, *hortatus sum*) *ut ad vos iret*.

¶ τὸ ἀδελφόν, *fratrem*) *Hic videtur fuisse Corinthius*.

¶ πνεύματι, *spiritu*) *intrinsecus*.

¶ ἰχνεσι, *vestigis*) *extrinsecus*.

19 πάλιν δοκῆτε) *Nonnulli, πάλαι δοκῆτε*.

καίτι· quæ quidem lectio pertinacius aver-
sum a Paulo Corinthiorum animum, coll.
c. III. 1, notaret. Nam *πάλαι*, cum verbo
præsens temporis, perseverantiam no-
tat. *Plato* in *Gorgia*, ἀλλ' ἐγώ γε καὶ παλαι
λέγω. Probator lectio, *πάλιν δοκῆτι*· coll.
iterum c. III. 1.

¶ ὑμῖν, *vobis*) quasi nostra causa opus
esset hoc modo favorem vestrum retinere.

¶ ὑπὲρ τῶ ὑμῶν οἰκοδομῆς, *pro vestra ad-
dificatione*) ut potius videatis, quam ex-
periamini cum dolore, quam sim apo-
stolus.

20 ἅχ οἷος, *non quales*) Id tractatur us-
que ad finem capit. Tum, *qualem non
cultis*, c. XIII. 1 seq. Qualis auditor, talis
ei pastor.

¶ ἔρεις, *ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι*) Gal. V. 20.

21 μὴ πάλιν, *ne iterum*) Anaphora, *ne
forte, ne forte, ne*. Et hoc quidem versu
gravius loquitur.

¶ *παπεινώση, humiliet*) Metonymia con-
sequentis.

¶ ὁ θεός μου, *Deus meus*) Reddit cau-
sam, cur commissa in Deum, ad se per-
tinere existimet.

¶ τῶ *προσημαρτηκότων*) *eorum, qui pecca-
vant ante proximum meum adventum*.

¶ ἀκαθαρσία, *impuritate*) v. gr. con-
jugum. 1 *Thess. IV. 7*.

¶ *πορνεία, fornicatione*) inter cœlibes.

¶ ἀσελγεία, *lascivia*) contra naturam.

CAP. XIII.

1 Τρίτον) Numerus decretorius, *ter-
tium*. Sic LXX, τρίτον τῆσ. Num.
XXII. 28.

¶ ἐρχομαι, *venio*) jam sum in procin-
ctu.

¶ μαρτύρων, *testium*) Ergo in ea re non
revelatione immediata, sed testimonio

humano niti cogitabat apostolus: neque
jubet, reos ante suum adventum ex ec-
clesia ejici.

2 *προεῖρηκα καὶ προλέγω, ante dixi, &
ante dico*) Ad illud refer *præsens secun-
dum*; ad hoc, *quasi præsens secundum*: &
cum *ante dico* subaudi, *absens nunc*. Hoc
pertinet ad eos, qui *ante peccaverant*: sed
scribo pertinet ad reliquos, sc. qui *peccave-
rant*. Serio denunciat.

¶ οὐ φείσομαι, *non parcam*) Pepercerat
antea. c. I. 23.

3 *δοκιμὴν ζητῶτε, documentum quaeritis*)
Metonymia: irritatis me; tentatis me;
sentire cupitis, quis sim. v. 5. *δοκιμὴ* con-
jugata sua habet versu 5 f.

¶ Ἐ - *χαρισῆ*) i. e. *an Christus* in me lo-
quatur. Dubitarunt Corinthii: dubitare
eos non debere, mox probat.

¶ εἰς ὑμᾶς ἐν ὑμῖν *in vos: in vobis*) Diffe-
runt particula. c. X. 1.

¶ ἐκ ἀσθενείας, *non infirmatur*) per me, &
hanc ipsam epistolam.

¶ *δυνατεῖ*) Ardor spiritus verbum hoc
novum, per parodiam ad *ἀσθενείας*, produxit.

4 εἰ, *si*) Particula concessiva.

¶ ἐσταυρώθη, *crucifixus est*) *Crux*, sum-
ma infirmitas; mortem includit. nam *vita*
opponitur.

¶ ἐξ ἀσθενείας, *ex infirmitate*) Infirmi-
tatis est, crucifigi. Hæc vis particulæ.

¶ ἀσθενῶμεν ἐν αὐτῷ, *infirmamur in illo*)
Variatur mox particula, *σὺν, cum* illo.
infirmamur, non *exerceamus δύναμιν, po-
tentiam*, adeoque hanc ipsi minus sentimus,
tribulationum sensu prevalente.

5 *ἐαυτοὺς, vos ipsos*, non Paulum. Si ex-
aminaveritis vos ipsos, sentietis, quales
nos simas. Vbi veri sunt doctores & veri
auditores, ab altera parte de altera, qualis
sit, existimare licet.

¶ ἐν τῇ πίστει, *in fide*) adeoque in Christo.

¶ *δοκι-*

¶ δοκιμάζετε, *probate*) Graviori verbo, *tentate*, subjicitur lenior admonitio: *si estis in fide, vos ipsos probate.* εἰ, *si*, ut mox in εἰ μήτι.

¶ ἢ, *an*) i. e. potestis utique vos *probare*: nam Iesus Christus est in vobis, eumque in vobis esse noſtis.

¶ ἐπιγινώσκετε, *agnoscitis*) Compositum emphaticum.

¶ ὅτι, *quod*) Ratio sub qua.

¶ ἰησους, *Iesus*) non solum sensus Christi, sed ipse Iesus Christus.

¶ εἰ μήτι, *nisi quid*) Sic, *nisi*. c. III. 1. π *quid*, mitigat sermonem.

¶ ἀδόκιμοι, *reprobi*) passive & active. nam respicitur conjugatum δοκιμάζετε, reciproco sensu.

6 γνῶσαθε, *noscetis*) per *probationem* vestri, sine experimento potestatis meæ. v. 10.

7 ἔρχομαι) Idem verbum cum accusativo & infinitivo, Act. XXVI. 29.

¶ μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδὲν) *ut nihil mali faciatis*: sic recte Interpres vulgatus. Sequitur enim, *ut vos bonum faciatis*. Grotrius interpretatur: *ne cogar cuiquam malum, poenam, infligere*. Sed sic amittitur antitheton modo notatum. Habet ποιῆν accusativum personæ: sed Paulus, ποιῆν πρὸς πᾶσα, εἰς πᾶσα.

¶ οὐχ ἵνα) *non ut*.

¶ δόκιμοι, *probati*) coërcendo vos male facientes.

¶ ὡς ἀδόκιμοι, *quasi reprobi*) nulla no-

bis causâ data, potestatis exercendâ. ὡς *quasi* mitigat.

8 δυνάμεθα, *possumus*) Conf. *potestatem*, v. 10.

¶ ἀληθείας, *veritatem*) Veritas hîc notat jus accuratum, in Corinthios exercendum.

9 ἀδυνάωμεν, *infirmemur*) corpore, & quiescente potestate nostra.

¶ δυνατοί, *potentes*) fide.

¶ καὶ ἐνχοίμεθα, *etiam optamus*) Infirmetas, læta est, non optata. κατάρτισις *etiam* optata.

¶ κατάρτισιν) *coagmentationem*: v. 11. 1 Cor. I. 10. ne opus sit quenquam de corpore *rescindere, ἀποτόμως severè*.

10 μοι, *mibi*) De potestate apostolica propria agens Paulus a plurali ad singularem redit.

11 λοιπὸν, *ceterum*) Conclusio. Severius scripserat Paulus in tractatione: nunc benignius, re tamen ipsâ non dimissa. coll. c. XII. 20.

¶ χαίρετε) *gaudete*. Redit ad prima, c. I. 24. Opportune autem hîc ponitur verbum χαίρετε, quo etiam *vale* solet dici.

¶ παρακαλεῖσθε, *confirmamini*) c. I. 6.

13 ἢ) Respondet hoc votum utrique epistolæ.

¶ χάρις, *gratia*) Hæc primo loco nominatur. nam per gratiam Christi venit ad Patris amorem.

¶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, *amor Dei*) v. 11.

¶ ἡ κοινωνία, *communio*) quæ etiam vobis gentibus obtigit, & concordiam parit.

IN EPISTOLAM AD GALATAS.

CAPVT I.

1 Π **ἄλλ** **ἀπόστολ**, ἄλλ' ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ καὶ θεοῦ πατρὸς ὃ ἐγείραυτ' αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, Paulus apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum & Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis) Notabile antitheton, quo Paulus, apostolatium suum asserens, memorat & vocationem divinam: οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ (subaudi διὰ) θεοῦ πατρὸς, non ab hominibus, sed (per) Deum Patrem: coll. v. 15 seq. & institutionem immediatam: ἔδδ' ἐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, neque per hominem, sed per Iesum Christum. coll. v. 12. Institutio plerumque facta per unum, v. gr. per Gamalielē; vocatio per plures: hinc differentia numeri, hominibus, hominem. Contendit, Clericum secutus, Artemonius, p. 211 f. post καὶ inferendum esse ἀπὸ, a: sed recte ex proximo subauditur διὰ per, & vis particulae διὰ per includit h. l. vim particulae ἀπὸ, a, non contra. Sæpe Paulus in conjuncta Patris & Filii mentione unam præpositionem habet 1 Tim. VI. 13.

¶ **διὰ, per**) Modo διὰ per apostrophum posuerat; nunc sine apostropho, emphaticus causa.

¶ **ἐγείραυτ'**, qui suscitavit) Semina sparguntur tractationis. Resuscitatio Christi, est fons justitiæ & apostolatus. Rom. I. 4. 5. IV. 25. 2 Cor. V. 19.

2 **πάντες, omnes**) Hic versiculus huic

epistolæ addit *symboli* formam.

¶ **ἐκκλησίαις, ecclesiis**) Plurali utitur, ob multitudinem ecclesiarum & oppidorum in Galatia. Neque addit epitheta, uti ad Rom. Cor. &c.

¶ **γαλατίας, Galatiæ**) 1 Petr. I. 1.

4 **ἔδεντ'**, qui dedit) Gratia & pacis appreciationi nusquam alibi Paulus talem periphrasin addit. qui tradidit, c. II. 20.

¶ **ἀμαρπῶν, peccatis**) quæ nos malo huic seculo manciparant.

¶ **ἐξέληται, eriperet**) Totum beneficium redemptionis Paulus describit ab ea parte, in qua potissimum laborabant Galatæ, malo Iudaico abrepti.

¶ **ἔμεσῶτ'**, *præsentē*) Præsens hoc durat, quam diu malitia viget.

¶ **αἰῶν'** *πονηρῶν, seculo malo*) Rarum loquendi genus, quo notatur tota œconomia peccati, sub potestate Satanæ. Huic seculo, de quo conf. Rom. V. 6. quo Galatæ pæne ablati erant, opponuntur *secula seculorum*. v. seq. Præsens *seculum* obstat gloriæ Dei, & est sub potestate ἑ *πονηρῶν, Mali*. Nusquam parcius, quam in hac epistola, Paulus de Satanâ loquitur.

¶ **κατὰ, secundum**) Constr. cum *quæ dedit*. Ioh. X. 18 fin.

¶ **τὸ θέλημα, voluntatem**) sine merito nostro. conf. Ioh. VI. 38 f.

¶ **καί, &**) Vid. Rom. XV. 6 not.

ς ἢ δόξα, gloria) pro hac voluntate salutifica. Exordium lætum.

6 θαυμάζω, miror) Ad reliquas omnes ecclesias scribens Paulus exorditur ab expressa gratiarum actione & laude Dei :

quæ, re hinc aliud poscente, tamen repræsentata est versu 5. Etiam appellationem fratrum differt. Summam epistolæ hanc damus: Partes sunt III.

I. Inscriptio.

II. Revocatio Galatarum ad verum evangelium: ubi

1. eos reprehendit.

2. evangelii ab sese prædicati auctoritatem divinam asserit: quippe qui

1. ex persecutore factus sit apostolus per vocationem celestem.

2. ipsi Petro se nunquam impari gesserit. 18 f. 21 f. II. 1 f. 11 f.

3. justificationem per fidem vindicat, Galatas denuo ob- jurgans.

c. III. 1 f. 15-IV. 11.

4. Galatis, tenerrimo affectu, eandem rem per allegoriam filii ancillæ & filii liberæ explanat.

c. IV. 12.

5. Inde ad libertatem tuendam eos hortatur: c. V. 1-12. & a libertatis abusu deterret, atque ut non in carne, sed in spiritu ambulent, monet.

v. 13 f. 16-VI. 5. 6-10

v. 11 f. 17. 18.

III. Conclusio.

Vid. etiam not. ad cap. II. 16.

¶ ἔτω πυχέως, tam cito) Non multo ante Paulus apud Galatas fuerat. Vide Ord. temp. pag. 281.

¶ μετατίθεθε, transferimini) Grave verbum, admixta excusatione. Hieronymus: Galatia translationem in nostra lingua sonat.

¶ ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς, ab eo qui vocavit vos) Vocatio, gratiæ canal, regula in posterum. c. V. 8. 13. Habetur versu 6-10 Propositio & Partitio quædam: & de vocatione in gratia agitur deinceps a versu 11. de turbatoribus, c. V. 7 seqq.

¶ ἐν χάριτι, in gratia) Act. XV. 11.

¶ χριστῷ, Christo) Hoc construitur cum ἀπὸ ab.

7 ὁ, quod) Ref. ad evangelium, non ad alterum evangelium.

¶ οὐκ ἔστιν ἄλλο, non est aliud) Diff. ab ἑτερον, alterum. Paulus non modo illud, quod Galatæ sibi obtrudi passi erant, sed quodvis aliud repudiat.

¶ τινες, quidam) infelices. v. 8. c. V. 10. 12.

¶ ταρασσοντες, turbantes) c. V. 10.

¶ θέλοντες, volentes) Re ipsa non poterant: volebant tamen obnixè. Sæpe Paulus hoc verbo tangit Galatas eorumque corruptores. c. IV. 9. 17. 21. VI. 12 f. Sic Col. II. 18.

¶ μετασρέψαι) Hoc verbo sæpe τῶν ex- primitur.

¶ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, evangelium Christi) Turbatores non plane negabant Iesum Christum: sed Paulus evangelium non nisi purum agnoscit.

8 ἡμεῖς)

8 ἡμῖς) nos, multi. v. 2.

¶ ἡ ἀγγελία ἐξ οὐρανό, aut angelus ex caelo) cuius auctoritas, extra Deum & Christum, summa est. c. IV. 14.

¶ ὁ εὐαγγελισμός, quod evangelizavimus) Infallibilitas apostolica.

¶ ἀνάθεμα, anathema) expers Christi & Dei. Antitheton, c. VI. 16.

¶ ἔσω, esto) Controversiæ non modo possunt, sed ne debent quidem sine affectu tractari: sed affectus debet esse sanctus.

9 ὡς, sicut) Deliberate loquitur. Videtur inter utriusque versiculi scriptiōnem pausa fuisse interjecta. Similis asseveratio iterata, c. V. 2. 3. 21.

¶ πρὸς ἡμᾶς, ante diximus) Plurale. nam v. 8 scripsit, nos & evangelizavimus, item pluraliter.

¶ λέγω, dico) in singulari. Omnes sciebant veritatem evangelii; Paulus, Galatas vere imbutos evangelio. ideo nunc dicit, recepistis, in quo verbo epistolis est hujus iterationis.

¶ ἐί) Hoc magis positivum, quam εἶν, v. 8.

¶ ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, vos evangelio instruit) Hic vos ante verbum evangelizare ponitur, versu 8 postpositum; emphaseos causa. neque nullum in casu discrimen est: evangelium predicavimus vobis, habet dativum commodi; evangelio aliquem instruere, convenit insultationi falsorum doctorum.

10 ἄρτι γὰρ, nunc enim) Causa, cur etiam nunc tam asseveranter scribat. nunc repetitur ex v. 9.

¶ ἀνθρώπων, homines) Hoc sine articulo: at mox, τὸ θεὸν Deum, cum articulo. Dei solius habenda est ratio.

¶ πείθω) πείθω τινὰ fere idem, ac mox ἀρέσκω, placere quæro alicui. πείθειν τινὰ,

consensum alicujus aut veniam impetrare. Plato de Leg. lib. 10 init. conf. 2 Cor. V. 11 not.

¶ ἀνθρώποις, hominibus) Antitheton: Christi.

¶ ἔτι, adhuc) Sensus: neque antea quaesivi, neque adhuc placere hominibus quaero. Conf. adhuc, c. V. 11. ἄρτι nunc & ἔτι adhuc refutat sermones ejus, qui Galatas turbabat.

¶ ἀνθρώποις, hominibus) Nam hominum sensus a Deo & Christo abhorret. hinc seculi malignitas. v. 4.

¶ ἡρέσκον, placere) ἀρέσκω, quaero placere. Rom. VIII. 8 not. Cui autem quisque placere quaerit, vel non quaerit, ei fere aut placet aut non placet.

¶ χριστῷ, Christi) cui placere quaero, ut servum decet. Tit. II. 9.

11 ἀδελφοὶ, fratres) Nunc demum fratres appellat.

¶ κατὰ, secundum) κατὰ complectitur vim præpositionum ἀπὸ, διὰ & παρὰ, v. 1. 12. Non est humani census evangelium meum.

12 παρέλαβον, accepi) Diff. a doctus sum. nam alterum fir sine labore, alterum cum labore discendi.

¶ δι' ἀποκαλύψεως, per revelationem) scil. accepi.

13 ἠκούσατε, audicistis) antequam ad vos veni.

¶ ποτὶ, aliquando) quo tempore Paulus minime cupidus fuerat evangelii colendi.

¶ ἐπέρθην, vastabam) Hoc plane contrarium edificationi notat.

14 προσέκοπτον, proficiebam) in factis ipsis.

¶ συνηλικιώτας, coetaneos) vegetos tum.

¶ πατρικῶν μὲν, patrum meorum) carissimi

riusimarum, ut si me solo patrono niterentur. Mimēsis.

15 εὐδόκησεν, *benēplacitum habuit*) *Benēplacitum* divinum est summum, ubi quisque de suæ salutis causis quærit. Nil meritis tribuit Paulus: mox addit, *ex utero*. conf. Rom. IX. 11.

¶ ὁ ἀφορίσας με, *qui separavit me*) ut hoc *benēplacitum* mihi præstaret.

¶ ἐκ κοιλίας μητρός μου, *ex utero matris mee*) Jer. I. 5.

16 ἀποκαλύψαι, *revealare*) Constr. cum *benēplacitum habuit*. Insigne verbum.

¶ τὸ υἱὸν αὐτοῦ, *filium suum*) c. II. 20.

¶ ἐοίμοι) *in me*, non modo, *per me*. id enim demum consequens. Revelatus erat antea filius Dei, nunc revelabatur etiam *in Paulo*, quod ad Paulum attinet, i. e. Paulo. Sic *in* mox hoc versu & v. 24.

¶ ἐν πῖσι ἔθνεσιν, *in gentibus*) quarum vocatio in multis meæ respondet. Eo minus opus erat, Hierosolyma petere.

¶ εὐθέως, *statim*) Cohæret maxime cum ἀπῆλθον *abii*. Notatur subitaabilitas apostoli. Act. IX. 20: *statim prædicabat*. Hieronymus construit: *ut evangelizem continuo*.

¶ οὐ προσωθενήμην) *non retuli ad carnem & sanguinem*, consulendi causa. Idem verbum, & ἀνεθέμην, c. II. 6. 2. Lexica (quæ vide) nullam verbi compositi & decompositi differentiam tradunt: sed apostolus videtur considerate distinxisse, ut πρὸς valeat *præter*, *ultra*. i. e. satis mihi fuit divina revelatio.

¶ σαρκὶ καὶ αἵματι, *carni & sanguini*) i. e. homini, vel, hominibus. c. II. 6. conf. Matth. XVI. 17 not.

17 οὐδὲ ἀνῆλθον) *neque ascendi*. sic, ἀνῆλθε, Joh. VI. 3.

¶ ἱεροσόλυμα, *Hierosolyma*) sedem apostolorum.

¶ ἀραβίαν, *Arabiam*) regionem *gentium*.

¶ πάλιν ὑπέστρεψα, *iterum reversus sum*) Paulus hic Damascenum iter, in quo conversus erat, ut notum præsupponit.

¶ δαμασκὸν, *Damascum*) Syria:.

18 τρία, *tres*) editis documentis muneris apostolici.

¶ ἰσορήσαι) Grave verbum, ut de re magna. Non dixit ἰδεῖν, sed ἰσορήσαι. ὅπερ (inquit Chrys.) οἱ πάντες μεγάλας πόλεις καὶ λαμπρὰς καταμαθαίνοντες λέγουσι. Solonem Plutarchus aliosque reponit multos, qui πολυπειρίας ἕνεκα καὶ ἰσορίας peregrinati sunt. Iulianus, magos consulurus in urbibus Græciæ, eundem causam obtendit κατ' ἰσορίαν τῆς ἐλλάδος καὶ τῶν ἐκείσε παιδευτηρίων. Greg. Naz. Or. 4. *Cresoll.* theat. rhet. p. 163.

¶ πέτρον, *Petrum*) Hunc ergo Paulus ceteris antetulit. c. II. 7.

¶ δεκαπέντε, *quindecim*) Tantillo tempore, inquit Paulus, Petrus me non potuisset apostolum facere.

19 τὸ ἀδελφὸν Ἰησοῦ, *fratrem Domini*) Iesû consobrinum. Non alius Iacobus frater Domini, atque apostolus.

20 ἰδὲ, *ecce*) scil. ἐστὶ, *est*. nam ὅτι, *quod*.

21 ἦλθον, *veni*) cum evangelio. v. 23.

22 τῆς ἰουδαίας, *Iudææ*) extra Ierusalem.

23 ὁ διώκων, *persequens*) Hoc nomine notissimus fuerat: neque tam celebre ipsum nomen Sauli, quam persecutoris.

24 ἐδοξάζον, *glorificabant*) Atque hodie ecclesia Deum glorificat *in Paulo*.

¶ ἐν ἐμοὶ) *in me*. conf. not. ad v. 16. Glorificarant Deum antea; nunc glorificabant etiam Pauli causa.

C A P. II.

I Διὰ, *per*) interjectis XIV annis, inter duo itinera Hierosolymitana.

2 κατὰ ἀποκάλυψιν, *secundum revelationem*) Paulo, revelationes habenti, non opus erat, discere ex hominibus. Hæc revelatio ei magna de causâ obtigerat.

¶ ἀνεθέμην) *proposui*, ut solent æquales; non ut confirmarent me, sed ut alios. Act. XV. 2.

¶ ἀυπίς, *illis*) Hierosolymitanis. Id tractatur v. 3 f.

¶ κατ' ἰδίαν) *seorsum*. non omnes capiebant.

¶ πῖς δοκῶσι, *iis, qui magni fiebant*) Antitheton ad Paulum, qui minus agnoscebatur. conf. 2 Cor. XI. 5. Hesy chius, δοκῶντες, ἐι ἐνδοξοι. Id tractatur v. 6 f.

¶ μήπας, *ne*) Hoc pendet a *proposui*. In vanum currerem, inquit, aut cucurrissem, si circumcisio iudicata fuisset necessaria.

¶ τρέχω, *curream*) cum celeri victoria evangelii.

3 ἴυδε) *Ne Titi quidem*, qui mecum erat, circumcidendi necessitatem nobis imponi passi sumus.

4 δια δε) *Id vero*, de Tito, factum est propter &c. δε, *vero*, particula, declarat & intendit.

¶ παρεισάκτες) *Hic & in παρεισήθον παρὰ* notat *præter, sub*.

¶ ψευδαδελφες, *falsos fratres*) Majorem eorum, qui professi Iudæi erant, rationem habuerat in Timotheo. Act. XVI. 3.

¶ ὅτινες, *qui*) Conf. Act. XV. 1. 24.

¶ κατασκοπήσαι) *explorare*, & persundare.

5 τῇ ὑποταγῇ, *subjectione*) *Limitat. Amore*, libenter cessissemus.

¶ ἡ ἀληθεια) *veritas evangelii*, evangelium genuinum; non alterum, c. 1. 6. quod substituere conabantur *fratres non genuini*. Eadem locutio, v. 14. Col. I. 5. Veritas, præcisâ, rigida: nil suum deserit, nil alienum admittit.

¶ ὑμᾶς, *vos*) Græcos. Vestra causâ defendimus, quæ vos repudiatis.

6 ἀπὸ) *Subaudi* οἱ, οἱ ἀπὸ κτλ. & construe, ἐδέν μοι διαφέρει, ὅποῖοι ποτε ἦσαν ἀπὸ κτλ. *nil mea interest, quales tandem fuerint illi ex insignioribus*. Pariter præpositio posita, omissō articulo, Marc. V. 35. Luc. XI. 49. Non tantum tres, Iacobus, Petrus & Iohannes, erant δοκῶντες: ideo dicit ἀπὸ τ. οἱ δοκῶντες, ἐι ὑπὲρ λίαν ἀπέσολοι. 2 Cor. XI. 5.

¶ εἶναι π) *esse aliquid*, apud eos, qui Paulum non ita æstimabant.

¶ ὅποῖοι ποτε) *qualescunque. ποτε* enclitica h. l. est, non adverbium temporis.

¶ θεός, *Deus*) Dei iudicium sequebatur Paulus. Auctoritatem divinam asserit; non deprimit apostolicam.

¶ γὰρ, *enim*) Ætiologia non rei, sed sermonis. Præfationem aliquam modo posuit Paulus; nunc innuit, cur ea præfatione usus sit, & rem ipsam proponit. Simile enim, c. VI. 7. Præfatur, se non pendere ex consensu aliorum: deinde tamen consensum illum ostendit.

¶ ἐδέν προσαιθέβον) *nil ad me retulerunt*. i. e. nil in mea doctrina reprehenderunt. Sape qui vult reprehendere aut monere, id modeste facit per speciem communicationis. Nulla tali ratione usi sunt *antecessores*, (sic Tertullianus appellat τῶς δοκῶντας,) erga Paulum. Ego illis ἀνεθέμην, v. 2. illi nil προσαιθέβον, nil habuere, quod adderent.

7 ἰδοντες) *videntes*, ab ipso effectu, quem eis demonstravi. v. 8. Act. XV. 12.

¶ τῆ ἀκροβυστίας, *præputii*) i. e. gentium, citra circumcisionem ad fidem perducendarum.

8 εἰς τὰ ἔθνη, *in gentes*) i. e. in apostolatum gentium.

9 γνωνας, *cognoscentes*) me audito & viso.

Α α α α α 3

¶ δεθεί-

¶ *δοθεῖται*, *datum*) conf. de Paulo, 2 Petr. III. 15.

¶ *ἰάκωβος*, *Jacobus*) Hic primo loco ponitur, quia maxime manebat Hierosolymis, vel etiam quia maxime agebat in hac re, Paulusque videri potuisset magis ab Iacobo, quam a Petro, magis a Petro, quam ab Iohanne abhorrere. Etenim ex multis rebus intelligi potest, Iacobum & Paulum, nec non Petrum & Paulum &c. in sua natura & in ipsius animæ affectu habuisse, qui alter erga alterum, cum sui abnegatione, amorem & tolerantiam exerceret, salva veritate omnibus agnita. Hinc fit, ut non facile & Iacobum & Paulum æque capiat unus idemque homo aut cætus. Luthero hoc excidit, ut Iacobi epistolam diceret stramineam: quod qui exagitant, viderint, quid monstri ipsi adversus Paulum alant. Vnum caput, unus Sol Christus est: maximi apostoli, membra erant; neque hi singuli, omnes Solis illius radios æque exceperunt, sed universi Christum in apostolatu retulere. Conf. de varietate illorum Ap. XXI. 14. 19f. Divinitusque ita gubernata res est, ut Iacobus, legis retinentior, Iudæis; Paulus, nunquam ceterorum odore imbutus, ac fidei libertatisque studiosior, gentibus prædicaret: & ut quisque ad clima sibi assignatum characterem & dotes afferret quam aptissimas.

¶ *κηφῶς*, *Cephus*) Hoc nescio quomodo augustius sonat, quam *Petrus*. Si Petrus illum primatum, qui ei postea tributus est ab hominibus, jam tum habuisset; maxima Paulo fuisset causa primatum illum hinc commemorandi, aut Petrum certe eximio loco nominandi.

¶ *ἐὺλοι*) Hoc Hebræo תהוּ respondet. Prov. IX. 1 & passim.

¶ *δεξιῶς ἐδάσκων*) Sic, δῶμεν δεξιῶν, *pacem faciamus*. 1 Macc. VI. 58 &c.

¶ *κοινωνίας*) *communio*, quæ collegarum est.

¶ *ἴνα*, *ut*) scil. iremus, cum evangelio.

¶ *εἰς τὰ ἔθνη*, *in gentes*) præcipue. Nam Paulus etiam Iudæos, Petrus & Iohannes etiam gentes docuere: sed ille extra Iudæam cucurrit; hi in Iudæa, dum ea fuit, substiterant. Petrus si Romam venit, certe fixam ibi sedem non habuit.

10 *τὸ πτωχῶν*, *pauperum*) ex Iudæis.

¶ *μνημονεύωμεν*, *meminerimus*) Antecedens pro consequente. nam *studuit* Paulus non modo *meminisse*, sed *sublevare*.

¶ *ἐσπέδασα*, *studui*) etiam apud Galatas. 1 Cor. XVI. 1. Paulus non abiecit *studium* bonorum operum.

11 *ὅτι*, *quoniam*) Ad summa venit argumentum. Paulus ipsum Petrum reprehendit: ergo non debet homini doctrinam suam.

¶ *ἀντιόχειαν*, *Antiochiam*) arcem tum ecclesiæ ex gentibus.

¶ *κατὰ πρόσωπον*) *coram*. (conf. v. 14, *coram omnibus*.) Sic LXX, 1 Reg. I. 23. bis: 1 Chron. XXVIII. 8. Ps. L. 21. Dan. XI. 16 &c. Infra, *κατὰ*, c. III. 1.

¶ *ἀντίστην*, *vestiti*) Rigidum verbum.

¶ *κατεγνωσμένον*) *κατακεκριμένον*, *condemnat*, propter actiones contrarias, quarum altera alteram condemnat. v. seq. coll. v. 18. Participium habet vim reciprocam.

12 *συνήθειον*) *una edebat*, nobiscum, cum gentibus.

¶ *ὑπέσχετο*, *subducebat*) paulatim.

¶ *ἀφώριζεν*, *separabat*) plane.

¶ *φοβούμενον*, *timens*) Timor hominum, multum obest.

13 *οἱ λοιποὶ*) *ceteri*, credentes.

¶ *καὶ*) etiam Barnabas, quem minime censeret id facturum.

¶ *συν-*

¶ συναπήχθη, *una abductus est*) Vis exempli frequentis.

14 εἶδον, *vidi*) Beata animadversio.

¶ ὀρθοποδοῦσι) recto & aperto gradu *incedunt*, ad canonem: c. VI. 16. in via recta, vel potius corpore erecto, ut opponatur claudicationi, & prævaricationi proprie dictæ. Innuitur rectitudo pedum. Græci dicunt etiam ὀρθοβατεῖν, ὀρθοδρομεῖν.

¶ τῷ εὐαγγελίῳ, *evangelii*) Namque evangelium docet, cum redemptione per mortem Christi non constare iustitiam ex legis operibus & observationem necessariam legis ceremonialis.

¶ εἶπον, *dixi*) Vnus Paulus rem sustinuit, sine sociis, hoc loco, contra iudaismum; deinde etiam contra ethnicismum. 2 Tim. IV. 16 f.

¶ τῶ) Auctores rei peti debent.

¶ ἐμπροσθεν πάντων, *coram omnibus*) 1 Tim. V. 20.

¶ εἰ σὺ, *si tu*) In hoc elenchō Paulus Petro in memoriam redigit elenchum Petri ad Phariseos, Act. XV. 10 f. Incipit hæc propositio bimenbris, cuius pars prior, *si tu* &c. tractatur v. 15 f. altera, *quid gentes* &c. tractatur v. 17 f.

¶ Ἰουδαῖος ὕπαρχων, *Judeus cum sis*) eoque propinquior legi.

¶ ἐθνικῶς ἤσ, *ethnice vivis*) Sic Paulus loquitur κατ' ἀνθρώπων. nam Petrus priorem agendi modum retractans pro *ethnico* declaravit, cum in se esset rectus. Demta hac figura, propositio ipsa, non vivendum jam esse iudaice, tractatur mox.

¶ τὰ ἔθνη, *gentes*) lege solutas.

¶ ἀναγκάζεις, *cogis*) facto tuo. *Necessum* habuissent gentes aut sequi iudæicum ritum, aut carere communione ecclesiæ.

¶ Ἰουδαΐζειν, *judaizare*) Quod antea

fuerat obedientia erga legem, nunc est merus Iudaismus.

15 ἡμεῖς, *nos*) Paulus, Petri personæ parcens, missa secunda singulari transit ad primam pluralem; inde ad primam singularem, figurate, v. 18. inde proprie, *ego*, v. 19 f. Nos, quamvis natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores, scilicet *fuiimus*: coll. præf. *scientes - credidimus*. Hoc *nos*, interjecta per parenthesis aetiologia, reassumitur versu seq. cum epitali, & pertingit ad *credidimus*.

¶ Φύσει, *natura*) non modo profelyti.

¶ ἢ ἐκ ἔθνων ἀμαρτωλοῖ, *non ex gentibus peccatores*) Paulus ut rem confestim pronunciat, gentes, quæ legem ne habebant quidem, esse peccatores, quum Iudæi e contrario legem vel etiam opera haberent, Tit. III. 5. Inde obiter concedit, non nisi in Christo Iudæos cum illis communionem habere posse; præcipue autem justificationem gentium, per fidem, ut confessam pronunciat; eandemque etiam de Iudæis infert. Huc refer, *peccatores*, v. 17 not.

16 εἰδότες, *scientes*) i. e. quoniam cognovimus.

¶ ἀνθρώπου, *homo*) quivis, Iudæus, Græcus.

¶ ἐξ ἔργων νόμου, *ex operibus legis*) Galatissimi peccatores, ex ipsius legis moralis natura ac sine haud perspecta & sinistre accepta, legem ceremonialem obnixe tuebantur: & discrimen legis ceremonialis & moralis aut nullum aut exiguum agnoscetes, uno utramque *legis* vocabulo comprehendebant, adeoque in totius legis observatione justificari querebant. Pariter igitur apostolus eos refutans, uno utramque vocabulo comprehendit, aut ubi legis vocabulo strictius utitur, ipsam legem moralem innuit; legem ceremoniam

alem aliter appellat, elementa &c. Controversiæ autem status magis in oculis incurrit, quatenus ea erat de lege ceremoniali, quam quatenus erat eadem de lege morali: materia quippe illius, circa tempora, præputium, cibos &c. versantis, in oculis magis incurrebat, quam hujus: & abrogatio illius, ex toto facta, magis conspicua erat, quam hujus, secundum quid facta. Sic fit, ut argumenta quædam contra justificationem ex lege ceremoniali particulariter militent; plura tamen contra justificationem ex lege universâ, etiam morali. Totum patet lucidius ex œconomia epistolæ ad Galatas. nam c. I. & II apostolus se demonstrat divinitus missum & doctum, ceterisque apostolis nullatenus inferiorem, uti Collationes Irenicæ, imo etiam polemicæ, cum illis, iploque cum Petro habitæ, evincant. Capite III est tractatio de lege morali. unde c. IV. 1-11 argumenta de lege ceremoniali deducuntur, &, interjecta allegoria ad utramque spectante, capite V speciatim de circumcissione agitur. Summa: e diametro inter se opponuntur, Mosès & Iesus Christus: lex & promissio: facere & credere: opera & fides: merces & donum: maledictio & benedictio. Decalogusque aut a Paulo plane intactus relinquitur, aut sub legis vocabulo continetur: imo decalogus ea proprie lex est, quæ, justificare negata, tamen per fidem stabilitur: nam sane lex ceremonialis *aboleatur*; Rom. III. 31. *Sina* autem, Gal. IV. 24, multo magis ob decalogum, quam ob legem ceremonialem, celebratur. Neque per se intolerabile jugum erat lex ceremonialis, sed robur ex morali habuit. Act. XV. Itaque lex moralis est *legalior*, ut ita dicam, quam ceremonialis, quæ simul erat quasi evangelium elementare & præliminare. Vid. etiam Rom. III. 20 not.

¶ *ἐὰν μὴ, si non*) Particula resolvenda

in ἀλλὰ, *sed, sed* majore vi. Non justificatur homo ex legis operibus, neque adeo ulla alia ratione, nisi per fidem. Eadem mox vis particulæ *ἔ non*.

¶ *διὰ, per*) *Per*, de gentibus: *ex*, mox, de Iudæis. Rom. III. 30 not.

¶ *ἰησοῦ χριστοῦ, Iesu Christi*) i. e. *in Christum Iesum*, ut sequitur mox, transpositis nominibus. Gentibus nomen *Iesu*, Iudæis nomen *Christi* prius innotuit. Quare non semper promiscuus est ordo, ubi utrumque nomen, ut hic, ponitur. Rom. XV. 5 f. 1 Tim. I. 15. II. 5. VI. 13. 14. 2 Tim. I. 9. nott. Et fere in sermone solenniore dicitur, *Christus Iesus*: in communiore, *Iesus Christus*.

¶ *καὶ ἡμεῖς*) *nos quoque ipsi*; quanto magis gentes.

¶ *ἐπιστεύσαμεν*) *credidimus*; i. e. pridem credere cœpimus.

¶ *διότι, propterea quod*) Probatur consequentia ad Iudæos.

17 *εἰ δέ, si vero*) Quum Petrus communitatem victus cum gentibus cœptam, subducto se ipso, retractavit, tantundem id fuit, ac si se communitate illa *peccatorem ethnicum* egisse dixisset. Necessitudinem autem cum gentibus, cujus causa recte cum illis comederat, conciliarat Christus. Quare si Petrus cum illis comedendo peccavit, consequens erit, illius *peccati ministerium* fuisse Christum. Ab hujus consequentis inconvenientia sic abhorret Paulus, ut non modo subjiciat, *absit*, sed statim in eo exprimendo sermonem molliat per interrogationem, adhibito etiam verbo, *διάκονος*, *minister*, ad indignitatem hoc loco notandam aptissimo. Culpa nulla Christi est, gentibus justitiam & sanctitatem conferentis; sed est tota ejus, qui separationem a gentibus, postquam ad Christum convertiæ sunt, *instaurat*. v. seq.

¶ ζ-

¶ (ζητῶντες) *querentes*, inde a suscepta fide, & libertate a lege. Hoc *querere* exprimitur versu præc. Estque nervosum antitheton, *querentes - inventi sumus*.

¶ (εὐρέθημεν, *inventi sumus*) nunc, postliminio.

¶ (καὶ αὐτοὶ) *ipsi quoque*, nostra sponte.

¶ (χρῖστος, *Christus*) in quo tamen *querimus* justificari.

18 (κατίλωσα, *destruxi*) per fidem Christi.

¶ (πάλιν οἰκοδομῶ, *iterum aedifico*) per subjectionem erga legem.

¶ (ᾤξυβάτην) *prævaricatorem*, transgressorem legis, dum ejus observator esse videor. Vocabulum horribile, legis studiosioribus.

¶ (συνίστημι, *commendo*) Petrus voluerat commendare se. v. 12 fin. Ejus commendationis tristem Paulus fructum hac mimesi ostendit.

19 (ἐγὼ γὰρ, *ego enim*) Ætiologia ad μὴ γένοιτο, *absit*. Christus non est minister peccati & mortis, sed Stator justitiæ & vitæ: in Ipso totus sum. Hæc summa ac medulla Christianismi.

¶ (διὰ νόμου νόμῳ) *per legem fidei, legi operum*. Rom. III. 27. Non sum injurius in legem: lege nitor, non minus divina. Hoc quasi per ænigma proponitur, & mox declaratur, descripta lege fidei. Quo sensu *prævaricator* dicitur, eo sensu *lex* dicitur, in sermone de fide.

¶ (ἀπέθανον, *ina θεῷ ζήσω*) Rom. VII. 4. 6 not.

20 (συνεσταύρωμαι, *una crucifixus sum*) Cruce includitur mors, ut patet ex antitheto, *vivo*. conf. Phil. II. 8. De eadem communionem, Phil. III. 10.

¶ (ζῶ δε, *vivo vero*) ex illa morte.

¶ (ἔκ ἐπ' ἐγὼ) *non jam ego*, ut *Judeus*. Col. III. 11.

21 (ἔκ ἀθετῶ) *non aboleo*, ut faciunt

ludaizantes, sed tota anima amplector.

¶ (τὸ χάριν ἔθεῶν, *gratiam Dei*) qua Christus pro nobis mortuus est.

¶ (εἰ γὰρ, *si enim*) Christus est justitia nostra per se; non quatenus legis justitiam implet in nobis. Id patet ex præfenti consequentia Pauli.

¶ (ἀπέθανεν, *mortuus est*) & sic, *resurrexit*. Nihil horum opus fuisset, si ex lege esset justitia.

C A P. III.

1 Ω, ο) Ex abrupto Galatas ad-
oritur.

¶ (ἀνόητοι γαλάται, *insipientes Galatæ*) rem liquidissimam non assequentes aut retinentes. v. 3. Non appellat *ἀγαπητὸς, dilectos*; quia non erant amabiles, sed reprehendendi: quanquam revera eos amabat.

¶ (ἐβάσκαυε, *fascinavit*) Huic verbo, si illud, *non obedire veritati*, seponas, cohæret propius, quod sequitur; nam *fascino* impediuntur *oculi*.

¶ (καὶ ὀφθαλμοὺς, *ob oculos*) evidentissime.

¶ (προεγεγράφη, *prescriptus est*) *προεγεγράφει* dicuntur, quæ publice scripta ante oculos omnium ponuntur, ut docet H. Valesius, Not. in Harpocr. p. 116. Ita scriptus sive pictus fuerat Iesus Christus ante oculos Galatarum per evangelium.

¶ (ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένῳ, *in vobis crucifixus*) forma crucis ejus in corde vestro per fidem expressa, ut jam vos etiam cum illo crucifigeremini, c. II. 20. IV. 19 not. præsertim in S. Cœna.

2 μόνον, *solum*) Grave argumentum.

¶ (μαθεῖν, *discere*) quid sentiat is vos. Aculeus: multa didicistis ex me; ego hoc solum volo a vobis discere.

¶ ἐξ ἔργων νόμου, *ex operibus legis*) in quibus iustitiam quaeritis.

¶ τὸ πνεῦμα, *Spiritus*) per charismata conspicuum. v. 5. Marc. XVI. 17. Hebr. II. 4. Iustitiam comitatur donum Spiritus. v. 14. Eph. I. 13. Ideo sæpe alterum pro altero ponitur. conf. not. ad Rom. VI. 18. Hoc argumentum repetitur versu 5. & interjecto v. 3 4. pondus additur. Porro Paulus in hac una sua epistola, quum toties nominet Spiritum, tamen epitheton, *sanctum*, ne semel quidem addit; id quod non temere fecisse videtur. nempe epitheton illud est valde lætum; at hæc epistola, plane severa.

¶ ἢ, *an*) Duo directe opposita.

¶ ἐξ ἀκοῆς πίστεως, *ex auditu fidei*) Exquisite sic denotatur natura fidei, non operantis, sed recipientis.

3 ἔτως ἀνόητοι, *adeo insipientes*) ἔτως facit epitasin. non modo picturam Christi evangelicam, sed etiam donum Spiritus negligitis, quod multo magis in sensum incurrebat. vid. ad 1 Cor. I. 6.

¶ ἐναρξάμενοι, *cum inceperitis*) Initio respondet progressus. Non datur iustificatio secunda per opera legis.

¶ νῦν, *nunc*) quum magis magisque deberetis spirituales fieri, relicta carne.

¶ σαρκί, *carne*) Hebr. IX. 10. Sine dubio putarant Galatæ, se profundius in Spiritum ire. facile potest caro pro Spiritu, etiam a proficientibus, haberi, nisi mancant in fide pura.

¶ ἐπιπλείθει, *consummamini*) ad finem tendentes, carnem sectamini. Omnia sine censentur & exitu.

4 ἐπάθει) *passi estis*: dum patientissime (quæ patientia fructus est Spiritus) sustinistis pertulistisque me, quum vobis Christum ejusque crucem ob oculos pingerem, v. 1 not. & in vos laborarem, infirmus carne, ut explicatius loquitur ex

intervallo, c. IV. 11 (ubi repetitur vocula ἐκῆ, *frustra*) 13 seq. Non dicit, *fecistis* (coll. 2 Ioh. v. 8.) quia *operantes* hoc loco refutat: dicit autem, *passi estis*, valde *proprie*; nam *patitur*, qui paritur, c. IV. 19. nec non, qui currit: c. V. 7. & *apposite*, ad indignitatem damni amplificandam. Non dissimilis usus hujus verbi, Amos VI. 6. Zach. XI. 5. Interdum ἐν πάχειν, ἀγαθὸν πάχειν, est *beneficio affici*, Baruch VI. 33. Sed hæc quidem notio a Paulo non est adhibita.

¶ εἶγε καὶ ἐκῆ, *si tamen etiam frustra*) Est hæc quasi correctio: non frustra passi tanta estis. nam Deus vobis Spiritum dedit, & operatus est virtutes in vobis. v. 4. Conf. Hebr. X. 32.

5 ὁ ἐπιχορηγῶν - καὶ ἐνεργῶν) *qui præbebat - & operabatur*. Sic Chrysoft. Et enim participium imperfecti temporis habetur in præsentis. ἐπὶ in prioris participio vim habet: nam qui prædicat, χορηγεῖ. Deus ἐπιχορηγεῖ proprie.

¶ δυνάμεις, *virtutes*) miraculosas.

¶ ἐξ, *ex*) subaudi, *fecit id*.

¶ ἐξ ἀκοῆς πίστεως, *ex auditu fidei*) Hoc cum versu seq. propositionem constituit, & in καθὼς, *sicut*, induit vim affirmativam.

6 ἀβραάμ, *Abraham*) Vid. Rom. IV. 3 not. Genesis, armamentarium Pauli. v. 6. 8. 16. c. IV. 22. Recurrendum enim ad origines. Matth. XIX. 4.

7 γινώσκετε, *cognoscite*) Imperativus, coll. 2 Tim. III. 1. Indicativum nec Galatarum tarditas æque ferebat, nec tractatio iniens.

¶ οἱ οὐ πίστεως, *qui ex fide*) Nam Abraham credidit.

¶ ἐπι) *hi* demum, exclusis ceteris Abrahamo natis.

¶ υἱοὶ, *filii*) v. 29.

8 *προβιδοῦσα δὲ, providens vero*) δὲ, *vero*, ἐπιταπικόν, vim argumenti extendit etiam ad gentes. πὶ *providens innuit præscientiam* divinam, lege antiquiorem. Excellentia magna scripturæ sacræ, quod omnia, quæ in controversiam vocari possunt, in ea provisa & decisa sunt, etiam verbis aptissimis.

¶ ἡ γραφή, *scriptura*) Sermo concisus. Quæ Abrahamo dicta sunt, Mosis tempore perscripta sunt.

¶ ἐκ πίστεως, *ex fide*) non ex operibus.

¶ δικαιοῖ, *justificat*) Præsens, respectu Pauli scribentis. sic, *benedictionem habent*. v. 9.

¶ *προεὐηγγελίσασαι, ante evangelizavit*) Verbum ad catachresin accedens suavissime. Abrahamo ante tempora evangelii *evangelizatum* est. Evangelium lege antiquius.

¶ ἐνευλογηθήσονται) וברך Gen. XII. 3. inde expressius וברכה Gen. XXII. 18. Ps. LXXII. 17. Mera benedictionis promissio; nil, operum. Porro justificatio & benedictio conjuncta sunt. Simul ex forma Hebraici verbi patet natura fidei: *benedicent sibi*, gratulabuntur sibi de benedictione. Es. LXV. 16. coll. Deut. XXIX. 18.

¶ ἐν σοὶ, *in te*) ut in patre Messiae: ergo multo magis in Messia. Gentes, ut credentes in Christum, sunt semen Abrahamæ. Abrahamo semen prius, deinde benedictio promissa est. Adde not. ad v. 16.

9 οἱ ἐκ πίστεως) *qui ex fide* sunt, omnes, & soli: ut patet ex opposito. v. seq.

¶ σὺν τῷ πιστῷ, *cum fideli*) Ipsi Abrahamo per fidem collata benedictio: *cum* quo, qui credunt, benedicti sunt. Observa: nunc σὺν *cum* dicit, non ἐν *in*. in te, dictum, antequam natus est Christus ex Abrahami semine; deinceps, *cum*,

immo etiam antea. conf. *coheredes*. Hebr. XI. 9.

10 ὑπὸ κατάρας, *sub maledictionem*) Sub, hic & deinceps cum accusativo magna vi ponitur. *maledictio & benedictio*, opposita.

¶ εἰσὶν, *sunt*) Verbum hoc iteratur magna vi.

¶ γέγραπται, *scriptum est*) Deut. XXVII. 26, ἐπικατέρατ ὁ πᾶς ἄνθρωπος, ὅστις ἐκ ἐμμένει πᾶσι τοῖς λόγοις ἃ νόμος τῆς ποιήσας αὐτῆς. ubi πᾶς & πᾶσι non est in Hebræo, sed in Samaritano. Requiritur obedientia perfecta, *in omnibus*, & perpetua, *permanet*. Hanc nemo præstat.

¶ τῶν γεγραμμένων ἐν τῷ βιβλίῳ, *scriptis in libro*) Hoc addit Paulus paraphraseos gratia.

11 ἐν νόμῳ, *in lege*) Pressius urget Paulus rem, ne quis dicat: *Agnosco, justitiam non esse ex operibus legis; sed etiam ex ipsa lege est*. Multi nitebantur lege, quamvis eam non servarent. Rom. II. 17. 23. Respondet, eam nil juvare non facientes. v. 12.

¶ παρὰ τοῦ θεοῦ, *apud Deum*) quicquid sit apud homines. Rom. IV. 2.

¶ δῆλον, ὅτι, *manifestum, quia*) Formula pertinet ad ea, quæ sequuntur. 1 Tim. VI. 7. 1 Cor. XV. 27.

¶ ὁ δικαιοῦ ἐκ πίστεως, *justus ex fide*) Vid. Rom. I. 17.

¶ ζῆσεται, *vivet*) Idem verbum, v. seq. 12 οὐκ ἐστὶν ἐκ πίστεως, *non est ex fide*) non agit fidei partes: non dicit, *crede*, sed, *fac*.

¶ ὁ ποιήσας αὐτῆς, *faciens illa*) Rom. X. 5.

13 χριστός, *Christus*) Christus solus. Hoc ex abrupto, sine conjunctione, cum indignatione quadam adversus operarios legis, exclamat. Non dissimile asyndeton, Col. III. 4, ubi item de Christo.

¶ ἡμᾶς, nos) Iudæos præcipue pressit maledictio: nam etiam benedictio propior illis erat. antitheton, *in gentes*. v. 14. conf. c. IV. 3. 6.

¶ ἐξηγάρασεν, *exemit*) emtione nos inde eruit, ubi tenebamur. Idem verbum, c. IV. 5.

¶ ἐκ τῆς κατάρας, *ex maledictione*) sub qua sunt, qui vel lege vel legis operibus nituntur.

¶ γενόμεϑ ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, *factus pro nobis maledictio*) Abstractum nomen, non concretum, hic ponitur. Quis aude- ret sine blasphemix metu sic loqui, nisi apostolus præiret? *Maledictio* plus dicit, quam *anathema*, Rom. IX. 3. nam *maledictio* aliunde infligitur, *anathema* ultro incurritur. Pariter de Christo dictum, πῶς ἐξολοθρευθήσεται, Dan. IX. 26. coll. v. 24. cum annot. C. B. Michaëlis. Etiam ὑπὲρ pro hic summa proprietate accipitur. nam *maledictio*, quæ nos eramus, factus est Christus, vicem nostram, ut nos esse desine- remus.

¶ γέγραπται, *scriptum est*) Deut. XXI. 23, κεκατηραμένϑ ὑπὸ θεῶ πᾶς κρεμᾶμενος ἐπι ξύλα.

¶ ἐπι ξύλα, *in ligno*) inter cælum & terram. Nostra vernacula dicit *patibulum*. Apostoli, dum de redemptione agunt, cruce- m potius, quam agonem in monte Oli- veti commemorant. 1 Petr. II. 24. Nisi cruce- supplicium pridem esset abrogatum, magis in oculos incurreret stupenda cruce- Christi vis.

14 ἴνα ἴνα ut : ut) Prius ut respondet τῷ factus &c. posterius respondet τῷ nos *exemit*. conf. ut geminatum, c. IV. 5 not.

¶ εἰς τὰ ἔθνη) *in gentes*, quæ procul erant. v. 8.

¶ τὴ ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος, *promis- sionem Spiritus*) Luc. XXIV. 49 not.

¶ λαβόμεν, *acciperemus*) nos, Iudæi,

benedictioni in Christo propinqui. Hoc verbo exprimitur natura fidei: promissio & fides, relata sunt.

¶ διὰ τῆς πίστεως, *per fidem*) non ex ope- ribus. nam fides solâ *promissione* nititur. *Spiritus ab extra in nobis excitat aliquam scintillam fidei, apprehendentem Christum & etiam ipsum Spiritum, ut intra nos habitet.* Flacius.

15 ὅμως) *tamen*; et si *hominis* tantum- modo testamentum est, unde comparatio sumitur.

¶ ἀνθρώπου, *hominis*) *cujus institutum fervari, longe minus refert.*

¶ κεκυρωμένην, *fancitum*) quum semel omnia rata sunt, v. gr. per mortem testa- toris. Hebr. IX. 16. sic, καὶ ἐκυρώθη ὁ ἀγρὸς, 27° Gen. XXIII. 20.

¶ ἰδοὺς) *nemo*, ne auctor quidem ipse, nisi causâ nec opinata aut in animo ipsius aut extra incidat; (qualis causâ Deo non potest occurrere:) nedum alter quispiam; cui alteri in apodosi respondet lex. Consideratur enim hic lex ὁ νόμος quoque, ut alter quispiam a Dei promissione, quasi per prosoportiam, sicuti opponuntur *peccatum & lex Deo*, Rom. VI. 13. VIII. 3. & *Mamonas*, quasi herus, opponitur *Deo*: Matth. VI. 24. & *elementa mundi* comparantur cum *tutoribus*, & lex dicitur *pædagogus*: c. IV. 23. 24. Spectatur promissio, ut anti- quior, & a Deo dicta: lex, ut recentior, & præcindendo a Deo legislatore: quia promissio est magis propria Dei; lex, quasi quiddam alienius. vid. v. 17 s. 21 l. nott.

¶ ἀθετᾶ ἢ ἐπιδιατίσεται, *abrogat aut insuper præcipit*) in toto vel in parte; abro- gando, legata demendo, aut mandata & conditiones novas addendo. utrique verbo respondet, *irritum facit*, v. 17.

16 ἐρέθησαν, *dictæ sunt*) Grave verbum.

¶ αἱ ἐπαγγελίαι, *promissiones*) Plurale: pro-

promissio saepe repetita, eaque duplex, rerum terrenarum & cœlestium; terræ Canaan, & mundi, & bonorum divinorum omnium. Rom. IV. 13. At lex semel data.

¶ καί, &) Gen. XIII. 15. XII. 7. XV. 18. XVII. 8.

¶ λέγει, dicit) Deus.

¶ ὡς ἐπὶ πολλῶν, quasi de multis) quasi aliud esset semen ante legem, aliud sub lege.

¶ ὡς ἐφ' ἑνός, tanquam de uno) Vide, quanti ponderis conclusionem Paulus ex accidente Grammatico, numero, deducit: idque eo magis mirandum, quia γῆ nunquam in plurali ponitur, nisi 1 Sam. VIII. 15, ubi tamen *agros*, non *semina* denotat. Videlicet in LXX int. magis apparet vis numeri singularis. Porro non statuit hîc Paulus, *semen* denotare unicam prolem, *semina* demum multam; nam semen in singulari sæpissime multitudinem denotat: sed hoc dicit, unum esse semen, i. e. unam posteritatem, unam familiam, unum genus filiorum Abrahami, quibus omnibus per promissionem obtingat hereditas; non aliis per promissionem, aliis per legem. Rom. IV. 16. Bene autem discernenda est promissio benedictionis & promissio hereditatis mundi sive terræ: in illa, non in hac, *seminis* appellatio *Christum* spectat. Namque benedictio fit in *Abrahamo*, non per se, qui obiit ante gentes benedictionem assecutus; sed quatenus habet semen: & fit in *semine Abrahami*, non quatenus semen illud est innumerable; nam Abraham ipse non benedixit, sed benedictionem accepit; quanto minus posteri ejus benedicere possunt, qui cum illo benedictionem, per fidem, duntaxat accipiunt? Fit ergo benedictio in *Christo*, qui est Semen unum excellentissimum & exoptatissimum, per se benedicens. Sed tamen, quia cum hoc propinquitatem ha-

bet omnis posteritas Abrahami; ideo communiter in *semine* Abrahami dicitur fieri benedictio, *ad gentes* vero pervenire. v. 14. Terræ autem atque adeo hereditatis promissio data est Abrahamo & semini ejus, i. e. posteritati numerosæ: v. 19. 22. non autem *Christo*, sed in *Christum*.

¶ ὅς ἐστι χριστός, quod est *Christus*) ὅς, quod non refertur præcisè ad *seminem*, sed ad totum sermonem præcedentem, hoc sensu: *id quod totum Deus dicit in Christum*. nam *Christus* promissiones omnes sustinet. 2 Cor. I. 20.

17 πῦτο δὲ λέγω, hoc vero dico) Ostendit, quo pertineat similitudo. v. 15.

¶ διαθήκη) Vocabulum hîc paullo latiore, quam *testamenti* notione accipitur. nam ὁ διαθέμενος hîc laudatur *Deus immortalis*. Et tamen huc magis congruit *testamenti* appellatio, (v. 18 fin.) quam *foederis*. Conf. not. ad Matth. XXVI. 28.

¶ πεσοκεκυρωμένη, ante sancitum) Respondet, *sancitum*, v. 15. sed accedit *πρὸς*, ante, ob CCCXXX annos illos. *Sancitum* est testamentum promissione ipsa, eaque iterata, & juramento, & quidem multis ante annis. cum hoc ante congruit ἐπὶ, v. 18.

¶ μετὰ, post) Dices: Epistola ad Hebræos, (c. VII. 28 not.) passim ea, quæ μετὰ post legem sancita sunt, legi præfert: quomodo hîc id, post quod lex facta est, præfertur? Resp. Illic ea notantur, in quibus veteri sanctioni expresse derogabat nova: sed promissioni, quæ hîc urgetur, legem derogare, nec Abrahami nec Moïsi tempore additum est. Vtrumque præfertur τὸ ἀπ' ἀρχῆς, id quod ab initio fuit. conf. Matth. XIX. 8. Vbique *Christus* prævalet.

¶ ἔτη, annos) Magnitudo intervalli auget promissionis auctoritatem.

¶ γεγωνίως, facta) Hoc quoque pertinet

tinet ad postponendam legem, & ad profopopœiam ornandam. non dicit, *data*, quasi lex fuisset, antequam data sit: neque addit, *a Deo*, ut de testamento dixerat. Alia ratio horum verborum, Ioh. I. 17.

¶ νόμος, *lex*) Casu recto loquitur; ut certa ratione opponatur *Deus* promittens & *lex* non derogans. Et hujus antitheti cardo est profopopœia ante notata.

¶ ἐκ ἀκυροῦ, *non irritum facit*) Metonymia consequentis. i. e. *lex* non confert hereditatem.

¶ εἰς τὸ καταργῆσαι) *ad reddendam inanem* promissionem. Redditur autem inanis, si vis conferendæ hereditatis ab ea ad legem transfertur.

18 εἰ, *si*) Syllogismus conditionalis; cujus consequente sublato, tollitur antecedens: ut conclusio sit, *ergo non ex lege est hereditas*.

¶ ὁ θεός, *Deus*) Hic expresse promissio prædicatur de Deo.

19 τί ἐν ὀνόματι;) Sunt, qui distinguunt sic: τί ἐν; ὀνόματι κτλ. Et sæpe quidem per se dicitur τί ἐν; interdum tamen producitur interrogatio. τί ἐν Φημι; 1 Cor. X. 19. τί ἐν τὸ πείσων ἔξ ἰσθμῶν; Rom. III. 1. *Quid ergo lex?* i. e. Diceret aliquis: ergone *lex* frustra data est?

¶ τὸ ἁμαρτίας χάριν, *transgressionum gratia*) ut agnoscerentur & invalescerent. Notantur transgressionem non tam ante legem datam, Rom. V. 13. quam deinceps ab hominibus patrata. Idem vocabulum, Rom. IV. 15 not. Idem pluralis, Hebr. IX. 15. Antitheton, *permanere*. v. 10. Res ipsa declaratur versu 21 s. Omnia sub peccatum conclusa.

¶ ἐπιθή) *posita est*, inquit, non, *surrogata*. Multi habent προσεπιθή, sed ἐπιθή facilius stat cum versu 15.

¶ ἔλθῃ, *veniret*) Conf. *veniret*, v. 23.

¶ τὸ σπέρμα, *semen*) fideles Novi Test. quibus obtingit promissionis impletio. v. 22.

¶ ὡς ἐπήγγελται) *cui promissio facta est*: vel potius, *cui promisit* Deus. conf. ἐπήγγελται, Rom. IV. 21. Hebr. XII. 26.

¶ διαταγῆς, *disposita*) non ἐπιδιαταγῆς, coll. v. 15.

¶ δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτης, *per angelos, in manu mediatoris*) Dupliciter mediate. Pro Deo, angeli: Hebr. II. 2. mediator aliquis, pro populo. Angelis legem delegavit Deus, quasi alienius quidam & severius: promissionem sibi reservavit, & ipse pro sua bonitate dedit ac dispensavit. Mediator erat Moyses: hinc frequens illud *per Moysen*. Definitio mediatoris exstat Deut. V. 5. Mediator Moyses, longe alius, atque Christus. Ille arceat: hic adducit.

20 ὁ δὲ μεσίτης, *Mediator vero*) Articulus habet vim relativam. *Mediator ille*, Moyses, promissione longe serior, idemque severus.

¶ ἓνός, *unius*) Medius terminus in syllogismo, cujus major propositio & minor exprimitur, conclusio subauditur. *Unus non utitur mediatore illo*: (id est, quisquis est unus, is non, prius, sine mediatore; deinde idem per mediatorem agit: neque postea se subtrahit, ut per mediatorem agat; nam familiaritas non solet decrescere, sed crescere:) atqui *Deus est unus*. Ergo Deus, non, prius sine mediatore, deinde per mediatorem, egit. Ergo is, cujus erat mediator, non est unus idemque cum Deo, sed diversus a Deo, nempe ὀνόματι, *Lex*.

¶ ὁ δὲ θεός εἷς ἐστίν, *Deus autem unus est*) Non est alius Deus ante legem, alius deinceps: sed unus idemque Deus. Ante legem egit sine mediatore: ergo mediator

ator Sinaiticus non est Dei, sed legis; Dei autem, promissio. conf. de Dei unitate, eadem in re, Rom. III. 30. nec non 1 Tim. II. 5. Et pulcherrime affonat ad unitatem seminis ante legem & post legem unitas Dei ante legem & post legem. Sic infert Paulus ex ipso modo legislationis, legem datam esse peccati causa: & sic coherent objectio nova, v. seq.

21 *ἔν*, igitur) Sic objici possit ex eo, quod lex dicatur data transgressionum causa. Respondet, legem non esse adversus promissiones, repositionisque duæ sunt sententiæ. una: Lex per se, cum velit, non potest vitam promissam dare. v. 21. altera: veruntamen pædagogice adjuvit promissionem vitam. v. 22 - c. IV. 7. Prior sententia hoc enthymemate (quale etiam v. 18.) probatur: Si lex posset vivificare, justitia foret ex lege. atqui justitia non est ex lege. subaudi, ergo lex non potest vivificare. Major est evidens. nam non nisi justus vivet. v. 11. Minor, simulque ipsa illa altera sententia, probatur versu 22. idque per epanodon. nam ex his quatuor, *vivificare, justitia, peccatum, promissio*, primum & quartum, secundum & tertium inter se respiciunt.

¶ *νόμος*, lex) Lex dicitur, non, Dei lex; at *promissiones Dei*, non *promissiones* absolute.

¶ *εἰ γὰρ, si enim*) Vis conditionalis non super *data est* cadit; nam utique lex data est: sed super *potens*.

¶ *ὁ δὲ δυνάμεν*, potens) Articulus demonstrat emphasin in *δύναμαι*. Lex vellet, v. 12. nam *vivet* ait: sed non potest.

¶ *ζωοποιῆσαι, vivificare*) Hoc verbo præsupponitur *mors* peccatori intentata, adeoque oratio fit valde evidens. Lex vitam offert, sub conditione: v. 12. sed non confert; quia non potest, infirmata per peccatum.

¶ *ἄντως, revera*) non solum opinione operariorum. Res agitur seria, quamlibet nunc impossibilis legi.

¶ *ἡ δικαιοσύνη, justitia*) Nam justitia est vitæ fundamentum. Antitheton, *peccatum*. v. 22.

22 *ἀλλὰ, sed*) Tantum abest, ut ex lege sit justitia, ut potius ex lege sit agnitio peccati.

¶ *συνέκλεισεν, conclusit*) peccatores antea securos comprehendit & conclusit omnes simul. conf. *concluserunt*, Luc. V. 6.

¶ *ἡ γραφή, scriptura*) Scriptura, non Deus, dicitur omnia sub peccatum conclusisse; quum tamen ejusmodi conclusio adscribatur Deo alibi. Rom. XI. 32. Notanter porto dicit, *scriptura*, non, *lex*. Non tum, quum promissio, sed tum, quum lex dabatur, scribi cœptum est. nam Deus etiam sine scripto stat promissis: sed peccatoris perfidiam per literam redargui opus fuit. Porro subsequenti quoque commate, *ut &c.* tangit Paulus quiddam, quod legis, non scripturæ, spheram excedit.

¶ *τὰ πάντα, omnia*) non modo *omnes*, sed etiam *omnia*, quæ illi sunt & habent.

23 *τὴν πίσιν, fidem*) Iesu Christi. sic v. seqq.

¶ *ἡ φερέμεθα συγκεκλεισμένοι, custodiamur conclusi*) Eleganter hæc duo verba disjungunt legem & fidem. Inclusionis consequens, custodia. Sap. XVII. 16, *ἡ φερέμετο εἰς τὸ ἀσίδηρον εἰρηκτὴν κατεκλείσθη εἰς*.

¶ *συγκεκλεισμένοι εἰς*) Sic LXX, *συγκλείειν εἰς θάνατον κτλ.* Ps. LXXVIII (LXXVII. 50. XXX. 9. Amos I. 6. 9. Est autem locutio concisa: conclusi adeoque reservati atque adacti *ad fidem* &c. Polybius, *εἰς αὐτὰς συνεκλείσθη πᾶς ἐν τοῖς ἰδίαις οἰκταις καὶ φίλοις ἐλπίδας*, & sic idem sæpe. vide

vide Raphelium. Irenæus, *In fidem adventus filii Dei concluduntur*. l. 3. c. 25.

24 παιδαγωγός, *pædagogus*) qui nos continuit in disciplina, ne elaberemur. Tali egent *νήπιοι*, *infantes*. c. IV. 3. Προσοπῶεια, iterum, de lege.

26 υἱὸς) *filii*, emancipati; remoto custode.

27 χριστὸν ἐνεδύσαοθε, *Christum induistis*) Christus vobis est toga virilis. Non jam censimini eo, quod fuistis; æque estis in Christo, & Christi. v. seqq. Christus est Filius Dei, & vos in illo estis filii Dei. Tho. Gatakerus: *Si quis Christiani definitionem me poscat, ei ego nullam ista promittam: Christianus is est, qui Christum induit*. l. 1 misc. c. 9.

28 ἕκ ἐνι, *non est*) Antea erant hæc differentiarum; nunc expirant, una cum suis causis & signis. *ἐν* pro *ἐνεσι*, cum præpositione, cui mox respondet *ἐν*.

¶ Ἰσραὴλ Ⓞ κτλ. *Judeus &c.*) Col. III. 11 not.

¶ ἄρσεν καὶ θῆλυ, *masculus & femina*) In circumcissione erat *masculus*. nam sexus sequior, per quem transgressio incepit, expers erat.

¶ εἰς, *unus*) homo novus, Christum indutus. Eph. II. 15.

¶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, *in Christo Iesu*) Constr. cum *unus*.

29 ἔργα, *ergo*) Christus totam Abrahami posteritatem sanctificat.

¶ ἐπαγγελίαν, *promissionem*) Abrahamo datam.

C A P. IV.

I Λέγω δὲ, *dico vero*) Declarat, quod c. III. 24 dixit de pædagogo.

¶ ὁ κληρονόμος Ⓞ, *heres*) Hæc appellatio repetitur ex c. III. 29.

¶ ἡνήπιος) *infans*, minorennis.

¶ ἕδεν διαφέρει δέλα, *nihil differt a servo*) quia non est sui arbitrii, in actionibus & contractibus.

¶ πάντων, *omnium*) eorum, quæ ad hereditatem spectant.

2 ἐπιτρόπος) *tutores heredis*.

¶ οἰκονόμος) *curatores bonorum*.

3 ὑπο τὰ στοιχεῖα ἔ κόσμος, *sub elementa mundi*) Στοιχεῖον, *elementum*, primum quiddam, ex quo cetera oriuntur & constituuntur: in universo, 2 Petr. III. 10 not. & in literis, Hebr. V. 12. (coll. στοιχείωσις, de foetu, 2 Macc. VII. 22.) inde per metonymiam, *elementa mundi*, h. l. item, *infirma & egena elementa*, mox v. 9. i. e. rationes victus, in temporibus, v. 10. motu *elementorum*, i. e. solis & lunæ, definitis, item in cibo, potu, aliisque rebus sublunariis, materialibus & externis sitæ. c. III. 28. Conf. Col. II. 8. 16. 20 is. *Tutores* dicuntur in concreto, *elementa* in abstracto. His *mundanis* opponitur Filius Dei, cœlitus missus, & Spiritus Filii Dei. v. 4. 6.

¶ δεδλωμένοι, *in servitutem redacti*) Resp. *nihil differt a servo*. v. 1.

4 τὸ πλήρωμα ἔ χρόνος, *plenitudo temporis*) Resp. *in quantum tempus & præfinitum tempus*. v. 1. 2. Suas etiam ecclesia ætates habet.

¶ ἐξαπέσειλεν, *emisit*) ex cœlo, a sese, ut promiserat. Idem verbum repetitur v. 6, de Spiritu sancto. Conf. Es. XLVIII. 16, ubi Castellio & alii sic interpretantur: *Dominus Iehovah misit me suumque Spiritum*. Ante hanc *visitationem* minori curæ Deo esse homines videbantur: Hebr. VIII. 9. deinde nova rerum facies existit.

¶ τὸ υἱὸν αὐτοῦ, *filium suum*) auctorem libertatis. αὐτοῦ, sensu reciproco, *proprium*. Id quid sit, ex ipsa serie hujus loci patet. nam prius *adoptionem*, deinde

Spiritum adoptionis accepimus. Ergo Christus ipse non ideo demum est Filius Dei, quia a Patre missus & unctus est.

5 *ἵνα τὸς κτλ. ἵνα τὴν, ut - ut*) Anaphora. Prius *ut* refertur ad *factum sub legem*: itaque alterum ad *natum ex muliere* spectat. Simillimus *χιασμός*, Eph. III. 16. V. 25 s. cum annot. Christus similitudine conditionis nostræ, conditionem nostram bonam fecit: similitudine naturæ nostræ nos Dei filios fecit. *γενόμενοι* iteratur cum vi. potuerat *γενέσθαι ἐκ γυναικὸς*, & tamen non *γενέσθαι ὑπὸ νόμου* sed tamen *ἐγένετο ἐκ γυναικὸς*, ut *fieret sub legem*. Prius *γενόμενοι*, *factum*, addito *ἐκ γυναικὸς*, significationem *natus* adsciscit.

¶ *ἐξαγοράση, eximeret*) ex servitute in libertatem.

¶ *τὸ υἱοθεσίῳ, adoptionem*) *dignitatem filiorum*, qua gaudent majorenes, cum usufructu hereditatis.

¶ *ἀπολάβωμεν*) *reciperemus*. ἀπὸ dicit convenientiam rei divinitus pridem destinatæ.

6 ὅτι, *quia*) *Filiorum statum* sequitur inhabitatio Spiritus sancti, non hanc illa.

¶ *ἑσὲ*) *estis*; etiam vos, ex gentibus.

¶ *υἱὸν, filii*) majorenes, ingenua libertate cum Patre agentes.

¶ *ἀββᾶ ὁ πατήρ, Abba Pater*) Suaviter hic ponitur nomen Hebraicum: conf. Marc. XIV. 36. & idiomatis Hebraei Græcique conjunctio congruit cum Hebræorum & Græcorum uno clamore mixto. conf. Ap. I. 7. Ita geminatur, *pax pax*, item pro Judæis & Græcis. Es. LVII. 19. Neque tamen non singuli appellationem Patris geminant. Hæc tessera filiorum in Novo Testamento. conf. Matth. VI. 9 not.

7 *εἰ - υἱὸς, es - filius*) Suaviter Paulus a plurali ad singularem transit: c. VI. 1. simulque hoc loco exprimitur responsum Dei paternum erga singulos, *Abba* in Spiritu clamantes.

¶ *δὲ λϞ, servus*) more minorum.

¶ *κληρονόμῳ*) *heres*, actu.

8 *τότε, tunc*) *quum essemus infantes*.

¶ *ὅκ ἐδότες θεὸν, non noscentes Deum*) Status gentium miserimus.

¶ *ἐδουλεύσατε, servivistis*) servitute aliâ, ac Iudaica. v. 3. Non vero cultu deos non veros affectistis. Non assueveratis cultui Mosaico: eo magis mirandum, vos nunc eum affectare. Sine clementis illis ad veritatem pervenistis: nunc demum illa sequimini.

¶ *τίς μὴ φύσει ἔστι θεοῖς*) Sic LXX, *τῷ μὴ ὄντι θεῷ*, 2 Chron. XIII. 9.

9 *γινώσκεις θεὸν, noscentes Deum*) Deum verum, qui Spiritus est. quo cognito, quum tamen elementa ista sectamini, idem est ac si magister velit ad tabellam abecedariam reverti.

¶ *μᾶλλον, - potius*) Dei donum est. Is vos agnovit & suos filios esse declaravit. conf. Ex. XXXIII. 12. 17. *Potius* est, quod Dei est, ad salutem nostram, quam quod nostrum. conf. Phil. III. 12.

¶ *πῶς, quomodo*) Interrogatio admirabunda. c. I. 6, *miror*.

¶ *πάλιν, iterum*) ut olim serviimus nos.

¶ *ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ, debilia & egeni*) *Debilitas* opposita parrhesiæ filiali; *egestas*, opulentia hereditatis.

¶ *ἑῖς, quibus*) elementis, non Deo.

¶ *πάλιν ἄνωθεν, iterum demum*) Vultis servire *iterum*; nunc elementis, ut antea idolis; & *demum*, iisdem vos *de integro* elementis, quibus antea servierat Israel. conf. *iterum*, Rom. VIII. 15 not.

¶ δελεύειν, *servire*) indigne liberis.

¶ θέλετε, *cultis*) Vid. v. 21. & Marc. XII. 38 not.

10 *ἡμέρας*) *dies*: Rom. XIV. 5. i. e. *sabbata*, Col. II. 16 not. Sabbati tempus omnium religiosissimum. Notandus igitur ordo gradationis, coll. 1 Chron. XXIII. 31. 2 Chron. XXXI. 3. *σάββατα, νεμηΐας, ἑορταίς, sabbata, novilunia, festa*, in oratione affirmante: nam in sermone prohibente invertitur. Col. I. c.

¶ ὡς διατηρεῖθε) *observatis*, quasi sint aliquid, *præter fidem*.

¶ καὶ καιροί, *et tempora*) mensibus majora, anno minora: i. e. festa. □ 777 LXX *ἄρα καιροί*.

¶ ἐνιαυτὸς, *annos*) solennia anniversaria, v. gr. ineunte anno cum mense Tisri. neque enim annos sabbaticos, qui terræ Canaan affixi erant, a Galatis observatos dixeris, quanquam sub annum sabbaticum, Anno Dion. 48 elapsum, scripta est hæc epistola. Vid. *Ord. temp.* p. 281. 423.

11 *ὑμᾶς, vos*) Non mea, sed vestra causa hoc timeo.

¶ εἰς ὑμᾶς) *in vos*. Emphatica locutio.

12 *γίνεσθε, estote*) Subito, *τῶς λόγους* *argumenta docentia* intermittens, *ἦθη καὶ παῖθη* *argumenta conciliantia* *et moventia* admovet: v. 11-20. quorum facultatem quisquis non habet (habet autem carnalis nemo) non est perfectus doctor. in primis hęc tenerrima apostoli pietas se demittit ad Galatas.

¶ ὡς ἐγὼ, *ut ego*) Harmonia animorum *fraterna* facit, *ut*, quæ docentur, facilius accipiuntur. 2 Cor. VI. 13. Ait ergo: conjungite vos mecum in sensu erga Christum. Particula *ut* summam conjunctionem denotat. conf. 1 Reg. XXII. 4.

¶ καὶ γὰρ, *etiam ego*) scil. *sum*.

¶ ὡς ὑμεῖς, *ut vos*) *Vestrum detrimentum, meum esse duco*.

¶ δέομαι ὑμῶν) *rogo vos, ut mecum sentiatis*.

¶ ἔδεν με ἠδικήσατε, *nihil me offendistis*) Qui alterum offendit aut offensum putat, abhorret ab altero. ea causa non est apud vos. Dices: Nonne Paulum offenderant, laborem ejus pæne faciendo irritum? v. 11. Respondet Paulus: Hoc ignovi; non revoco ad animum. Simul est *μέωσις* i. e. summo amore me complexi estis. v. 14 f.

13 δι' ἀσθενείαν) *διὰ, propter infirmitatem*. Infirmitas non fuerat causa prædicationis ipsius; sed tamen adjumentum, cur Paulus efficacius prædicaret, 2 Cor. XII. 9. cum Galatæ facilius rejicere posse viderentur.

14 τὸ πειρασμὸν μου, *tentationem meam*) i. e. me, cum tentatione. Sancti, etiam apostoli, tentationes suas olim non ita dissimularunt, ne publice quidem.

¶ ἐν τῇ σαρκί μου, *in carne mea*) *Paulum carne* appellat 2 Cor. XII. 7.

¶ ἐκ ἐξθενήσατε, *non aspernati estis*) per superbiam naturalem.

¶ ἐδε ἐξεπήύσατε, *neque respuistis*) per superbiam spirituales.

¶ ἄγγελον, *angelum*) In angelos non cadit caro, *infirmitas, tentatio*: quare *ut angelum suscipere* est suscipere cum magna veneratione.

¶ χριστὸν, *Christum*) angelis majorem.

15 μακαρισμός) *Μακαρισμός* dicitur a *μακαρίζω*. Gratulati vobis fuistis de evangelio, meque ejus nuncio. quæ causa fuit *gratulationis*, si nunc vos pœnitet mei?

¶ ὀφθαλμοί, *oculos*) carissimos.

16 ἐχθρός, *inimicus*) Qui *verat*, amicus est: neque ei veritas apud vos odium debuit parere.

¶ ἀλη-

¶ ἀληθείαν, *veritas*) meram veritatem prædicans, etiam extra tentationem.

17 ζηλοῦσιν, *amulantur*) Iſti *amulantes* vos ambiunt. Non nominat æmulos.

¶ οὐ καλῶς, *non bene*) non in Christo, quanquam *bene* videntur. Antitheton, *in bono*. v. 18. Nec *cauſa* apud iſtos, inquit, *hoc modus* bonus eſt.

¶ ἐκκληῖσαι ὑμᾶς) *excludere* vos a nobis, a me. Putant, nos *excluſum* iri a vobis; ſed non nos a vobis, verum vos a nobis *excluderent*. ἐκκληῖσαι non putarim eo ſenſu dici, ut Latinis *excludi* dicuntur *pulli*.

18 καλὸν δέ, *bonum vero*) Monet, ne ſe *excludi* patiantur.

¶ τὸ ζηλοῦσθαι) Poſt *actiuum* medio utitur. Pauli, nomine Chriſti, eſt ζηλοῦν. 2 Cor. XI. 2. eccleſiæ, tanquam ſponſæ, eſt ζηλοῦσθαι, *amori ardenti* reſpondere, zelo zelum accendere, (vid. Chrys.) zelare inter ſe. τὸ facit *epiſtaſin*.

¶ ἐν καλῶ, *in bono*) *quum* de re bona agit. Reſp. ἐν τῷ παρῖνάί με, *quum adſum*.

¶ ἐν τῷ παρῖνάί με, *quum adſum*) Paulum antea præſentem magno zelo amoris fuerant proſecuti, & mutuam Pauli zelum *exacuerant*. v. 15.

19 πικρία μου, *filioli mei*) Filiis ζηλωτὸς cum zelo. *colendus* eſt genitor. Arcte hoc cohæret cum vos, ut *de vero* ſubſequens oſtendit. Compellat Paulus Galatas, non ut rivalis, ſed ut pater, conf. 1 Cor. IV. 15. cum auctoritate & ſympathia tenerrima erga *filiolos*, filios debiles & alienatos.

¶ πάλιν, *iterum*) ut prius. v. 13.

¶ ὠδία) *parturio*, zelo ſummo, (2 Cor. XI. 2.) cum clamore. v. 20. Loquitur, ut res fert. nam in partu naturali *formatio* eſt ante *dolores partus*.

¶ ἄχρις ἧ, *usque dum*) Non *deſiſtendum* a nitendo. Correlatum, *ſemper*. v. 18.

¶ μορφωθῆν, *formetur*) ut nil niſi Chriſtum vivatis & ſentiat, c. II. 20. ejuſque paſſionem, mortem, vitam. Phil. III. 10 f. Hoc *puerum* eſt ſummum: hæc *forma* opponitur *ſοιχεῖώσει* *formationi* mundanæ.

¶ χριστός, *Chriſtus*) Non dicit hic, *Ieſus*, ſed, *Chriſtus*: & hoc per metonymiam concreti pro abstracto. Chriſtus, non Paulus, in Galatis *formandus*.

¶ ἐν ὑμῖν, *in vobis*) Col. I. 27.

20 δε) *vero*: tameti præſentia mea non eſt unica illa cauſa, quæ veſtrum zelum debet accendere.

¶ παρῖναί, *adeſſe*) v. 18.

¶ ἄρτι) *Nunc* magis opus eſſet, quam antea. conf. *iterum*, v. 19.

¶ ἀλλάζαι) *varie attemperare*. Ita ſolent, qui zelum habent, dum voluntates ab alienatas recuperent. Molliter ſcribit, v. 12. 19. ſed mollius loqui vellet.

¶ τὸ Φωνήν μου, *voceſ meam*) Vox præliteris *flecti* poteſt, ut res poſſit. Præcipua eſt loquendi ratio; ſcribendi, vicaria duntaxat & ſubſidiaria. 2 Ioh. v. 12, 3 Ioh. v. 13 f.

¶ ἀπορῆμαι, *heſito*) non inuenio aditum & exitum. Maxima facilitati ſermonis operam dedit Paulus ad Galatas.

21 λέγετέ μοι, *dicite mihi*) Vrget, quaſi præſens: *dicite*.

¶ οὐκ ἀκούετε; *non auditis?*) in lectione publica. Proinde agitis, ac ſi nil de Abrahamo in lege ſcriptum audiretis. Non niſi extrema neceſſitate cogente ad allegoriam venit: hæc eſt quaſi ancora ſæcra. v. 20.

22 γέγραπται, *ſcriptum eſt*) Gen. XXI.

¶ ἀβραάμ, *Abraham*) cujuſ filii eſſe vultis.

24 ἀλληγορούμενα) Componitur ex v. gr. in mythologia. vide Eustathium
 ἀλλ. & ἀγορεύω dico : ut *allegoria* sit, ubi ejusve saltem indicem. Collationem ad-
 aliud dicitur, aliud potius significatur, juvabit Schema.

S V B I E C T A.

Historice, Abrahæ filii duo.

Hagar, ancilla:
Filius ancillæ:

Libera.
Isaac filius liberæ.

Allegorice, duo testamenta.

Quæ habet virum:
Qui sunt a monte Sina:
Mons; (modo:)
Ierusalem, quæ nunc est:
Caro:

Deserta.
Qui sunt promissionis.
Quæ sursum est; (mox.)
Ierusalem, quæ supra est.
Spiritus.

P R Æ D I C A T A.

Mater; gignit servos:
Proles; copiosa initio:
persequitur:
ejicitur:

gignit liberos.
copiosior postea.
persecutionem patitur.
hereditate gaudet.

Loquitur autem Paulus latissime, ut sermo ejus & doctrinam legis & evangelii, & œconomiam veterem ac novam; neque hæc omnia simul in abstracto tantum, sed etiam populum utriusque doctrinæ & œconomix, quasi duas familias, cum earum matribus, in concreto, complectatur. Hinc illa enunciatio, *Agar est testamentum a monte Sinai*: cui opponitur, *nos*, v. 28. Hinc expeditus, a rationum paritate, in allegoria ab uno ad alterum comteatus.

¶ *μία μὲν, unum quidem*) Huic quidem respondet *autem*, v. 26. subsequiturque versu 28 expressa *promissionis* mentio, in antitheto ad Sinai sive legem: idemque *promissionis* vocabulum absorbet, quod in apodosis dicendum videretur, *alterum testamentum*.

¶ *σινᾶ, Sina*) Ergo maxime de lege

moralis differit Paulus. conf. c. III. 19. Hebr. XII. 18 seqq.

¶ *εἰς δευτέραν γενῶσα, in servitutem generans*) Habet enim filios, eosque initio multos.

¶ *ἥτις, quæ*) Prædicatum. *Hagar*, subjectum: si enunciatio spectetur intra contextum. contra, prædicatum, extra contextum, ut fit in sermone allegorico. Matth. XIII. 37 f.

25 τὸ γὰρ σινᾶ ὄρος κτλ. *Sina enim mons est in Arabia, congruit autem Hierosolymæ presenti, servit enim cum filiis suis*) Opponuntur inter se *Hagar*, v. 24. & *Isaac*, v. 28. ubi notandum, quod *Hagar* suo nomine appellatur, non *Sara*; & tamen *Isaac*, non *Ismaël*. ancillam quippe matrem sequitur partus, at liberæ filius suo nomine censetur. Sic *Hagar* in hac periocha expeditam habet

habet rationem. Interim, versu 24 & 28, opponuntur inter se scædus *ex monte Sina & promissio*: item, versu 25 & 26, *Ierusalem nunc & Ierusalem supra*. Nonnulli hæc verba, *σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ*, in omnibus monumentis reperta, pro glossemate habent; perperam. Sic enim enervatur argumentum Pauli, servitutem a monte Sina, ad eam, quæ nunc est, Ierusalem, proferentis, v. 24. 25. Potius *Hagar* ex versu 24 in versum 25 inductam esse, docent monumenta idonea in Apparatu citata, & neutrum genus articuli π. nam *Hagar* scæmininum est, sed *Sina* neutrum. Neque *Hagaris* mentionem postulant illa verba, *servit enim cum filiis suis*: nam *suis* refertur, ut non ad *Sina*, neutrum, ita multo minus ad *Hagar*, sed ad *Ierusalem*, quæ nunc est, illa habuit filium, hæc autem filios. Hæc de tota periocha: nunc singularim aliqua videbimus.

¶ *σινᾶ ὄρος, Sinamons*) *Monte Sina*, habet v. 24: nunc vertitur verborum ordo. (conf. Eph. II. 1 not.) Priore loco potior ratio habetur *montis*, quatenus in eo lex data est, quodcumque is nomen haberet: postea, magis consideratur *Sinamons*, in Arabia.

¶ *συσαιχεῖ δὲ*) *Δὲ, autem*, tametsi in Arabia est. *συσαιχεῖν* dicitur, quod in comparatione congruit. Hæc congruentia per se patet: nam idem est populus, qui in monte Sinai legem accepit, & qui urbem Ierusalem inhabitat; eademque populi utroque tempore ratio. Accedit, quod Sinai & Ierusalem sub eodem fere Meridiano erant, & per montes sine magna interpellatione quasi concatenatos cohærebant.

¶ *τῆ νῦν, præsentis*) Antitheton, *superna νῦν, nunc*, temporis est, *supra* loci. utriusvis ex altero supplendum antitheton in oratione semiduplici: Ierusalem *præsentis* &

terrestris; *superna* & æterna. *Superna* dicitur eo commodius, ut alludat ad superiorem nobilioremque Hierosolymorum partem, *supergradiaturque montem Sina*: & Ierusalem *superna*, quatenus jam est *mater* nostra, non commode diceretur *futura*; neque solum *futura* est, sed etiam antiquior est, quam *ἡ νῦν, præsentis*, quæ nec pridem fuit, nec olim erit.

¶ *δουλεύει, servit*) Vt *Hagar* heræ suæ, sic *Ierusalem*, quæ nunc est, legi, & conveniente statu spirituali & civili, Romanis servit.

26 *ἡ δὲ ἄνω, superna autem*) Hebr. XII. 22. Ap. XXI.

¶ *ἐλευθέρα, libera*) ut *Sara*.

¶ *ἡ τις, quæ*) *Ierusalem*.

¶ *μήτηρ, mater*) Veteres de *Roma* sua: *Roma communis nostra patria est*.

¶ *πάντων, omnium*) quotquot sumus. Huc ref. *multi*, v. seq.

27 *γέγραπται, scriptum est*) Es. LIV. 1.

¶ *εὐφρανθήσῃ, letare*) cum cantico.

¶ *τείρα, sterilis*) *Sion, Ierusalem* *superna*.

¶ *ῥῆξον, erumpe*) ad clamorem.

¶ *καὶ βοήσον, & clama*) præ gaudio.

¶ *τῆς ἐρήμῃ, desertæ*) Ecclesiæ N. T. ex gentibus promissionis *expertibus* maximam partem collectæ, quæ antehac id non egisse visa non pariens, nec parturiciens appellatur.

¶ *τῆς ἐχέσης, habentis*) ecclesiæ Iudaicæ.

28 *κατὰ Ἰσαὰκ*) ad similitudinem *Isaaci*.

¶ *ἐπαγγελίας, promissionis*) v. 23.

¶ *ἐσμεν*) *sumus*, & esse debemus ac volumus, sic v. 31.

29 *ἐδίωκε, persequatur*) petulanter. Gen. XXI. 9 *Persequi, carnalium est; non spiritualium*.

¶ *τὸ κατὰ πνεῦμα*) sc. *γεννηθέντα, eum qui secundum Spiritum genitus est*. Paulus apo-

dofin in mente habens, sermonem de Ifmaële & de Ifaaco ita format, ut conveniat in carnales & in fideles. Vbi Spiritus, ibi libertas.

30 ἡ γραφή, *Scriptura*) Sara, de Ifaaco; *Scriptura*, per allegoriam.

¶ ἐκβαλε, *eijce*) e domo & hereditate.

¶ τὴ παιδίτην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, *ancillam & filium ejus*) Ipsa servilis conditio meretur ejectionem; sed persecutio contra filios spirituales ansam dat exsequendæ pœnæ.

¶ οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ, *non enim hereditatem cernet*) Respicit Sara divinam ordinationem de Ifaaco herede unico, quamvis etiam Ifmaël circumciscus esset.

31 τῆς ἐλευθέρως, *liberæ*) Sequitur, *liberate*. Anadiplosis.

C A P. V.

1 Τῆς ἐλευθέρια-σῆκετε, *libertate-state*) Incisum, *quanos Christus liberavit*, vim habet ætiologiæ. Antitheton, *libertas, servitus*. Afyndeton, uti c. III. 13. *libertate* emphatice ponitur sine *in*: ipsa libertas vim standi confert. ἡλευθέρωσε significat *liberos reddidit*, & ἡ cohæret cum *liberos. state*, erecti, sine jugo.

¶ πάλιν, *iterum*) c. IV. 9 not.

¶ ζυγῶ δελείας, *jugo servitutis*) Sic appellatur non circumcisio sola Abrahamo data pro signo promissionis, sed circumcisio cum tota multo post in Sinai data lege. c. IV. 24. III. 17. Assueverant enim Iudæi circumcisionem spectare potius, ut partem legis per Mosen susceptæ, quam ut signum promissionis Abrahamo datum. Ioh. VII. 22. Neque circumcisio tam per se jugum erat, quam per legem jugum factum est, & lex ipsa multo magis jugum erat. Itaque Paulus gravi metonymia consequens pro antecedente ponit: nolite circumcisci. nam qui circumciscitur, cum

hac parte legem totam subit & a Christo deficit. v. 2-4. Neque tam circumcisioni Christum apostolus, quam legi immediate opponit.

¶ ἐνέχεσθε) ἐνέχομαι, *medium: obnixee teneo*. Vim verbi ostendit illud *Xiphil. in Epit. Dion. de pertica humi fixa & evelli recusante, ἐν τῇ γῆ εἰέχετο, ὡσπερ ἐμπέφυκώς*.

2 εἰν περιτέμνησθε, *si circumcidamini*) Hoc cum magna vi pronunciandum. Circumcidebantur, ut qui in lege justitiam quærent. v. 4.

¶ οὐδεν, *nihil*) c. II. 21.

3 ὀφειλέτης, *debitor*) sub periculo salutis.

¶ ὅλεν, *totam*) Id quod nunquam poterit præstare.

4 καταργηθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *evacuati estis a Christo*) Conf. v. 2.

¶ δικαιοῦσθε, *justificamini*) justitiam quæritis. *Medium*.

¶ τῆς χάριτος ἐξέπεσατε, *gratia excidistis*) Conf. v. 3. Excidistis Novo Testamento, quæ quæ patet. In gratia sumus & stamus nos potius, quam gratia est in nobis. Conf. Rom. V. 2.

5 ἡμεῖς γὰρ, *nos enim*) Ego, & omnes fratres, & quotquot in Christo sumus. Qui a nobis dissentiunt, habeant sibi.

¶ πνεύματι) *Spiritu gratiæ*, sine circumcisioe &c.

¶ ἐκ πίστεως) *ex fide Christi*. conf. v. præc.

¶ ἐλπίδα δικαιοσύνης, *spem justitiæ*) *Justitia* jam est præsens; eaque nobis *spem* in reliquum præbet. Rom. V. 4f.

¶ ἀπεκδεχόμεθα) *expectamus & expectando assequimur*. Decompositum. Paulus, dum ulteriora commemorat, præsentia includit & confirmat.

6 ἰαχίαι) *valet, pollet*. Idem verbum, Matth. V. 13. Iac. V. 16.

¶ οὐτε

¶ ἔστι ἀκροβυστία, neque præputium) Hoc pertinet ad eos, qui se liberos a lege statuunt, vel ob id solum se Christianos esse putant.

¶ τῆς πίσεως δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, fides per amorem operans) Hæc nova creatura est. c. VI. 15. Cum fide conjunxit v. 5 spem; nunc amorem. in his stat totus Christianismus. ἐνεργουμένη non est passivum, sed medium: 1 Thess. II. 13. neque Paulus amorem ponit pro forma fidei, sed docet, cum fide nil aliud nisi amorem manere. v. 13. 14. quo tamen ipso idem docet, quod Iacobus c. II. 22. Fides commendatur iis, qui circumcisionem defendunt: amor iis, qui præputium aliquid esse putant. Amor opponitur odiis apud Galatas grassantibus. v. 15. 20. 26.

7 ἐτρέχετε καλῶς, currebatis bene) in fidei stadio, ut vocatio requirebat. v. 8. coll. Phil. III. 14. Id alacrius, quam ambulare. Iterum venit ad argumenta conciliantia & moventia.

¶ τίς, quis) nemo, cui auscultare debuistis. Sic, quis, c. III. 1.

¶ ἀνέκοψε, impedit) in cursu.

8 ἡ πεισμένη) Plerique interpretantur, persuasio, etiam addito hæc, ista, vestra, teste Lubino ad h. l. Conf. Chrys. h. l. Rarissima hæc vox est: unusque, quod repererim, Eustathius ad Odyss. χ. eam habet, ubi docet, πείσμα καὶ πεισμονὴ ἐπὶ τῷ ἐισαπικῶν ἐρήσῳ, πειστικῶς, ἀπὸ τῷ κατὰ νόου πεισμάτων ἤγεν χοιρίων. Est autem ἐισαπικῶς, atque adeo πεισμονὴν habet, homo pertinax & obstinatus, qui intermisso consilio ἐπέχεται, qui sibi uni persuadet & credit, alterique ἔπειθεται. v. 1. 7. quo pacto μὴ πειθεσθῆται, & ἡ πεισμονὴ, & πέποθα, v. 10, antanaclasin efficiunt; quæ figura & Paulo, ut multi passim observant, & reliquis scriptoribus sacris,

ut Glaslius præclare demonstrat, frequens est. Sive metaphora est sive minus, certe verbale hoc, ut cetera in ἐνὶ intransitivum est.

¶ ἐκ, non) subaudi est. non est ex (Deo) qui vos vocabat, sed a vi videlicet inimica. Et subest metonymia abstracti pro concreto, ut ex πρᾶξιό, quis, non quid, apparet.

¶ καλεῖν) qui vos vocabat. conf. v. 13, vocati estis. sic, 1 Thess. V. 24. coll. Phil. III. 14. Vocatio, norma totius cursus.

9 μικρὸν ζύμη, parvum fermentum) unus turbator. v. 10.

10 ἄλλο, aliud) atque scribo.

¶ Φρονήσετε, sentietis) his lectis. conf. Phil. III. 15.

¶ ὁ δὲ, qui vero) Discrimen inter seductorem, de quo minus spei est, & inter seductos.

¶ παρέσων κρίμα, ὅσις, turbat-judicium, quicumque) c. I. 7 f.

¶ βασάσει, portabit) ut grave onus.

¶ τὸ κρίμα, judicium) pro tanto crimine certo imminens. Articulus vim habet.

¶ ὅσις ἂν ᾦ, quicumque sit) Clandestinus erat in Galatis turbator. ὅσις, quisquis, qualiscunque.

11 ἔτι, adhuc) cap. I. 10.

¶ κηρύσσω, prædico) Hinc colligas, turbatorem dixisse, Paulum ipsum prædicare circumcisionem: & fortasse prætextum sumit a circumcissione Timothei; cujus tamen alia, pridem factæ, causâ fuerat.

¶ διώκομαι, persecutionem patior) Persequebantur Paulum, quod circumcissionem tolleret. Inutilis jam erat ritus, quem si Paulus condonasset adversariis;

pax erat: sed non cessit. Vide, quam acriter defendenda sit veritas.

¶ ἄρα, ergo) Si circumcisionem prædicarem, inquit, hodie nullum esset scandalum crucis. atqui scandalum adhuc fervet. Ergo falso dicor præco circumcisionis.

¶ σκάνδαλον, scandalum) apud carnales.

¶ ἡ σταυρῶς, crucis) cujus virtus non stat cum circumcisione. c. VI. 12. 14.

12 ἀποκόβονται, abscinduntur) Sub elenchum de præterito, Paulus de Galatis in posterum bene sperat: sed seductoribus poenas denunciatur, duabus sententiis, quæ, particula ὄφελον tantisper seclusa, sic habent: ὁ δὲ πρῶτος ὑμᾶς βασάσει τὸ κρίμα κτλ. καὶ ἀποκόβονται οἱ ἀνασταίντες ὑμᾶς. Unus ille occultus turbator ceteris peior, v. 10. qui ipsius Pauli consensum de circumcisione jaçtabat, hic in transeursu refutatur: v. 11. ceteris vero item, Galatas de statu evangelii deturbantibus, denunciatur, fore, ut abscendantur. Ita particula καὶ ἔσθ' vim suam naturalem obtinet, coherentque verba hæc, βασάσει - δε - καὶ ἀποκόβονται, uti illa, κρίνετε - δε - καὶ ἔξαρεῖτε. 1 Cor. V. 12 ἢ ἀποκόβονται est futurum medii, quod, ut sæpe, ita hic, vim passivam habet: respondet Hebræo קרע estque conjugatum verbi ἐγκόπτειν, v. 7. Dicitur alias ἀποκόπτω vel totum, decisa parte; vel pars, de toto decisa. Priorem sensum nonnulli hoc loco tribuunt zelo apostolico, ut notetur mutilatio corporis circumcisi; ac sæpe quidem pro קרע LXX κόπτω, ἀποκόπτω &c. præsertim Deut. XXIII. 2, ubi ἀποκεκομμέ. ¶ dicitur pro eo, quem Galli h. l. interpretantur plus quam circumcisum: sed vix nisi per metonymiam ab apostolo dictum possis accipere: i. e. ut tanquam exsecti arceantur ab ecclesia. Deut. l. c.

Alter sensus magis congruit gravitati apostolicæ, ut hoc dicat: Quemadmodum præputium per circumcisionem abscinditur, ut quiddam, quo carere decet Israëlitam: ita isti tanquam præputium relictum de communione sanctorum abscinduntur, & anathema erunt. cap. I. 7 seqq. Simili ad περιτομὴν circumcisionem respectu Paulus Phil. III. 2 κατατομὴν dicit, concisionem. nec plane alienum est, quod de Judæis ait Apollon. in Philostr. 5. 11. jam olim se absciderunt non a Romanis tantum, sed etiam ab hominibus omnibus. Nunc quid fiet particula ὄφελον; Plerique construunt, ὄφελον καὶ ἀποκόβονται: sed ὄφελον, quum sat frequens sit particula, nusquam cum futuro indicativi constructum reperias. Quod cum agnoscerent Complutenses, ἀποκόβονται ediderunt: sed id codicum suffragiis caret. Multæ in sacris literis imprecationes existant, neque in ulla earum formula hoc ὄφελον adhibetur: neque hoc loco Paulus post categoricam denunciationem deum voto militaret in turbatores. Post ὄφελον in Augustino sexto ponitur σιγή opinor, in pluribus mss. si philologi annotarent talia. nam comma certe in editionibus quibusdam antiquis, præsertim Basileensi Ann. 1545. Immo ὄφελον percommode connectas cum præcedentibus: ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον ἡ σταυρῶς ὄφελον. Ergone sublatum est scandalum crucis? Velim, ita sit. Subjungitur ὄφελον in re optabili, (qualis notatur etiam 1 Cor. IV. 8.) ut μὴ γένοιτο, c. III. 21 & passim, in re minime placita: & εἶεν, apud Græcos, in concessione, vel esto, apud Latinos. Atque uti c. II. 17 post ἄρα ponitur μὴ γένοιτο, ita hic post ἄρα ponitur ὄφελον. Vitam cruce nemini sit pro scandalo: utinam in cruce omnes cum Paulo posthac glorientur. c. VI. 14 ἢ.

¶ ἐι ἀναστατῆρος ὑμῶς) Idem verbum, Act XVII. 6. Notat *de statu plane dimovere*.

13 ὑμεῖς, vos) Tantum abest, ut circumcissionem prædicem, ut potius libertatem vobis demonstrarem.

¶ ἐπ' ἐλευθερίᾳ, *super libertate*) ut libertate gauderetis. Vocatio non est ad *πεισμονην*, sed ad libertatem.

¶ μόνον μὴ) Ellipsis Imperativi, ἐυλάθειαι habens, μόνον μὴ ἐλευθεροὶ ἦτε ἢ ἐλευθερίαν &c. aut accusativus ἢ ἐλευθερίαν absolute positus.

¶ ἀφορμὴν, *occasionem*) ejus avida caro est.

¶ τῇ σαρκί, *carni*) v. 16 f.

¶ δια τῆ ἀγάπης, *per amorem*) v. 14. 22.

¶ δευλεύει, *servite*) Decorum antitheton.

14 πληρῆται, *impletur*) Rom. XIII. 9 not.

15 δὲ, *vero*) Oppositum servitutis per amorem servienda.

¶ ἐδάκρυε, *mordeatis*) in fama.

¶ καπαδέετε, *comeditis*) in facultatibus.

¶ ἀναλαθῆτε, *consumamini*) Per rixas & dolores *consumitur* virtus animæ, valetudo corporis, existimatio, facultates.

16 λέγω δὲ, *dico vero*) Ingreditur explicare, quæ v. 13 proposuit.

¶ πνεύματι, *spiritu*) vid. Rom. VIII. 4 not.

¶ ἐ μὴ πλέσητε) *nolite perficere*.

17 πὸ δὲ πνεύματι) *Spiritus autem contra carnem*. verbum ἐπιθυμῶ ἑαυτὸν, vel, quia id fere in malam partem sumitur, alterum ei analogum subauditur Ellipsis certe sive zeugma elegantiam habet.

¶ ἀντιπικεῖται, *adversantur*) ἀντιπραγία pugna mutua seria.

¶ ἀ ἀν, *quæcumque*) Carnales faciunt, *quæcumque* volunt; tamen interdum caro cum carne pugnat: eorum, qui respiscunt, alia eaque mirabilis est conditio. nam spiritus obnititur carni & actioni malæ; caro, spiritui & actioni bonæ, ut (*ἴνα*) neque illa neque hæc peragatur. Tali in statu, ancipiti quippe, multæ malæ & multæ bonæ actiones impediuntur: ubi *vero* spiritus vincit, v. 18. acies *decernitur*. Hæc summa iis quodammodo respondet, quæ Rom. VII. 14 seqq. copiose explanantur: quanquam in præfenti status præsupponitur magis jam spiritualis.

18 πνεύματι, *spiritu*) Dei, | Rom. VIII. 14. &, libertatis.

¶ ἀγεσθε, *ducimini*) Medium. l. e. cum annot.

¶ ὑπὸ νόμον, *sub lege*) Rom. VI. 14 f.

19 Φανεραὶ δὲ, *manifesta autem*) Caro occulta, per sua se operaprodit, ut facilis sit cognitio sui.

¶ τὰ ἔργα, *opera*) *infuctuosa*. Opera, in plurali; quia divisa sunt, & sæpe inter se pugnantia, & vel singula carnem produunt. At *fructus*, bonus, v. 22. in singulari, quia conjunctus & concors. Conf. Eph. V. 11. 9.

¶ ἅτινα, *quæ*) Ea opera carnis enumerat, in quæ maxime proclives erant Galatæ; contra, eas etiam partes fructus Spiritus, quæ eis maxime debebant esse commendatæ v. 15. Ordinem hunc tenet, ut enumeret peccata, commissâ cum proximo, adversus Deum, adversus proximum, & circa se ipsum: cui ordini respondet enumeratio fructus Spiritus.

¶ ἀκαθαρσία, ἀσέλγητα, *impuritas, lascivia*) 2 Cor. XII. 21 not.

20 Φαρμακεία) Vid. LXX, Exod. VII. 11 & passim: neque Paulum hic de naturalij

turali beneficio, sed de magia loqui, ex eo patet, quia non cum homicidio, sed cum idololatria conjungit. Conf. Ap. XXI. 8 not.

¶ διχρασίας, *diffidia*) de rebus civilibus.

¶ αἰρέσεις, *hæreses*) de rebus sacris. I Cor. XI. 19.

20, 21 ζήλος - Φθίνοι· *zeli - invidiæ*) Et *zelus* & *invidia* ægre fert commodum alterius: *zelus*, commodi sui causâ; *invidia*, etiam sine commodo suo.

¶ ἀπολέγω, *prædico*) ante eventum.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Sæpe securi sunt operarii.

22 ἀγάπη, *amor*) Hic familiam ducit. Pauciora in bonis vocabula ponuntur, quia bonum est simplicius, & una sæpe virtus multa habet contraria. conf. Eph. IV 31 f.

¶ χαρὰ, *gaudium*) de rebus bonis.

¶ πιστις) πίστις constantia, *fidelitas*: cui opponuntur *diffidia* & *hæreses*. Expende ordinem verborum.

23 ἄριστοι, *tales*) Hoc tantundem est, ac si etiam post *continentia* addidisset & *similia* his, quanquam ipsum ἀσύνδετον hanc vim habet. Matth. XV. 19 not. ἄριστων, masculinum, coll. v. 18. 21 fin. I Tim. I. 9. 10 init.

¶ ἄν ἐστι νόμος, *non est lex*) Ipsa lex amorem præcipit.

24 οἱ δὲ Χριστοῖ, *qui vero Christi sunt*) Repetit thesin versu 18 datam.

¶ τὸ σάρκα, *carnem*) de qua v. 19 f.

¶ ἐσαύρωσαν, *crucifixerunt*) Id faciunt cum Christo, Rom. VI. 6. suscepto baptismo & fide. *crucifixam* habent, in præsentī. Subaudi, & spiritus in eis viget. Id includitur versu 24, ex versu 22.

¶ παθήλασι, *passionibus*) Ex *passionibus* nascuntur & aluntur *concupiscentiæ*. utra-

que, *affectus* & *appetitus*, idem supplicium, quod *caro*, merentur.

25 ἐί, *si*) Redit ad hortationem. *ambulate*, dixit v. 16. nunc, *σοιχῶμεν, incedamus*. Ex principio *vitiæ* spiritualis duci debet ὁ κατὰ σοῖχον, ὁ ἐστὶ πῶξις (inquit Eustathius) *incessus*. conf. de malis, Col. III. 7.

¶ σοιχῶμεν, *incedamus*) Idem verbum, v. 16.

26 μὴ γνώμεθα, *ne fiamus*) Qui non incedunt Spiritu accurate, proxime declinant ad *vanæ gloriæ cupiditatem*, cujus hic duo effectus nominantur.

¶ κενοδοξοί) Vid. Chrys. de sacerdot. § 587.

¶ προκαλέμενοι, *provocantes*) ad *invidiam*. Relatum, ex parte potentiorum.

¶ φθονῶντες, *invidentes*) Correlatum, ex parte infirmiorum.

CAP. VI.

1 Ἀδελφοί, *fratres*) Sequitur monitum ad Galatas proprie accommodatum.

¶ εἰ καὶ, *si etiam*) Sæpe, qui provocat, alterum pro provocante habet: sed si revera alter *ante captus fuerit*, tamen nos non debemus nos provocatos ducere, sed alteri potius consulere. εἰ καὶ denotat rem facilem, sed apud spirituales non nimis frequentem.

¶ περὶ φθῆ, *ante captus fuerit*) Passivum perinde, ut appellatio *homo*, pertinet ad veniam conciliandam: sed præpositio περὶ *ante* refertur vel ad *delictum*, coll. Sap. XVII. 17 περὶ φθῆς· vel potius ad partem læsam, ut *ante captus fuisse* dicatur, qui nos, non læsus, læsit. ut Herodiamus I. 5, τὸς εὐεργεσιαῖς περὶ φθῆς dicit, qui prius *benefecere*.

¶ ἐν τῷ παραπτώματι, *in aliquo delicto*) v. gr. *vanæ gloriæ*, c. V. 26. aut reditûs ad servitutem legalem. conf. *delictum*, Rom. XI. 11 f.

¶ οἱ πνευματικοὶ) *qui Spiritu valetis*, & lapsûm illum, vigilantes, animadvertitis. sic, *validi*, Rom. XV. 1. Congruît mox, *in spiritu*.

¶ καταρτίζετε) *restituite*, ut membrum ecclesiæ. Omnes, qui possunt, juvare debent.

¶ πραότης) *mansuetudinis*) In hac sanandi vis est: hæc character palmarius hominis spiritualis.

¶ σκοπῶν, *spectans*) Singularis, post pluralem. Quisque sibi debet attendere.

¶ καὶ σὺ, *etiam tu*) Tentato uno, facile tentatur alter; præsertim si velit inderi alteri, nec *mansuetudinem* servet.

¶ παραδοῆς, *tenteris*) eodem aliove modo.

2 τὰ βάρη, *onera*) Sane onus est omne *delictum*. Versu 5, φορτίον. φορτίον, par ferentis viribus: βάρη, quæ excedunt.

¶ βασάζετε, *portate*) constanter: non modo semel sublevate.

¶ καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε, & sic *adimplete*) Imperativus, includens futurum indicativum, uti Ioh. VII. 37. ἀνα præsupponit defectum aliquem apud Galatas sarcientium.

¶ τὸ νόμον τοῦ Χριστοῦ, *legem Christi*) Rara appellatio. conf. Ioh. XIII. 34. Rom. XV. 3. Lex Christi, lex amoris. Moses multa alia habet præcepta. Verba hæc, *onera* & *legem*, habent mimetismum ad Galatas, *onera legali* obnixè subesse conantes.

3 δοκεῖ εἶναι τι, *videtur esse aliquid*) *in Spiritu*. Qui sibi non videtur esse aliquid, hic demum aliorum fert onera.

4 τὸ δὲ ἔργον, *opus vero*) Statim iterum

occurritur alteri extremo, ne alios juvans tui obliviscare.

¶ ἔργον) *rem*, non opinionem de se.

¶ εἰς ἑαυτὸν μόνον, *in se ipsum solum*) Multū, dum se comparant cum aliis, qui deteriores videntur, gloriam capiunt. itaque Paulus ab hac comparatione deterret. Ne de nostris quidem bonis gloriari debemus; sed multo minus de alienis vitiis, quibus nos carcamus. Gloriam de his dum eximat, gloriam de illis videtur concedere, sed non admodum concedit. nam *probatio* suarum rerum statim objiciet multa, per quæ *gloriatio* imminuatur: & mox non *gloriationem* dicit, sed φορτίον, *onus*. immo ipsum vocabulum, *gloriatio*, per mimetismum adhibitum, simul includit contrarium.

¶ τὸ καύχημα, *gloriationem*) illam, qua dicit: Ego aliquid sum.

¶ ἔξει, *habebit*) se ipso iudice.

5 φορτίον, *onus*) aut grave aut leve. Conf. βάρη, v. 2.

¶ βασάσει, *portabit*) in iudicio divino. Futurum; cuius antitheton in præsentem, v. 2.

6 κοινωνέτω δὲ, *participato vero*) *Proprium*, quum dixi, inquit Paulus, id non debet trahi ad imminuendam liberalitatem. κοινωνέω, perinde ut *participo*, & accipiendi & dandi notionem includit. hic, dandi, uti Phil. IV. 15, magna elegantia.

¶ ἐν πᾶσι ἀγαθῶς, *in omnibus bonis*) in omni facultatum genere, ut usu venit.

7 θεὸς & μυκηθίζεται) Verbum medium. *Deus non patitur sibi fumos vendi*. Locutio minime obvia alludere videtur ad LXX, & quidem Prov. XII. 8, ναθηκαζαδι. μυκηθίζεται: ut sensus sit: Deus non est ναθηκαζαδι, sed vere iudicat, nec sine fine tacet. Ps. L. 21. Illudere conantur, qui sic cogitant: Seminabo in carnem; & tamen persuadebo Deo, ut messet vitam mihi det.

¶ ὅ ἐάν, *quodcumque*) sive malum sive bonum.

¶ σπείρειν, *feminaverit*) speciatim de facultatibus. 2 Cor. IX. 6.

¶ ἄνθρωπος, *homo*) quilibet.

¶ τῆτο) *id ipsum*.

¶ θερίσει, *metet*) Messis tempore scripta videtur epistola. Prov. XXII. 8, ὁ σπείρων Φαῦλα θερίσει κακά.

8 εἰς, *in*) tanquam in agrum.

¶ πνεῦμα, *spiritum*) Hic non additur, *sum*. Per nos sumus carnales, non spirituales. Caro *suitati* dedica est.

¶ ζῶν αἰώνιον, *vitam aeternam*) Non additur articulus, non enim agitur hic de fide, sed de fructu fidei.

9 τὸ) Quum bonum facimus, adjungi debet perseverantia.

¶ το καλὸν ποιεῖντες, *bonum facientes*) Alia locutio, *operemur bonum*, coll. *bonis*, v. 6.

¶ ἰδίῳ, *proprio*) post sementem. Tantisper expectandum. Adde not. ad 1 Tim. VI. 15. Tum non erit potestas ferendi.

¶ μὴ ἐκλυόμενοι) Ἐκκακεῖν est in *velle*: ἐκλυεσθαι, in *posse*. μὴ ἐκλυεσθαι est quiddam plus, quam μὴ ἐκκακεῖν. Vtrumque refertur ad sementem. Nam ἐκλυεσθαι est ex interna remissione virium. Sic LXX, ἰσθι μὴ ἐκλυόμενοι. Prov. VI. 3. Chrysostomus eo interpretatur, quod illic nemo fatigetur, ut in messe mundana.

10 ὡς) *ut, quoad*, quo tempore, modo, loco &c. Conf. Kohel. IX. 10 תבוא LXX, ὡς η δύναμις σε, *ut vales, dum vales*.

¶ καιρὸν) *tempus*, totius vitæ, & in ea partem temporis opportuniorem. Sic, καιρὸν ἔχοντες, 1 Macc. XV. 34.

¶ ἔχομεν, *habemus*) Non enim semper habebimus. Satanæ paucitate temporis acuitur ad nocendum: Ap. XII. 12. nos acuamur ad bene agendum.

¶ τὰς οἰκείας τῆς πίστεως, *domesticos fidei*) Quilibet benefacit necessariis suis; fideles, necessariis in fide, præsertim iis, qui se totos impendunt propagandæ fidei. v. 6. Sic fidem ipsam commendat apostolus in hoc sine tractationis.

11 ἴδετε, *videte*) Conclusio.

¶ πηλίκους γράμματων) *quantis literis*. i. e. quanta epistola: uti *longæ literæ* dicuntur pro longa epistola. quantitas refertur non ad singulas literas, sed ad conjunctas. Longior est epistola ad Hebræos, quæ tamen brevis dicitur, cap. XIII. 22. hæc autem, longa; quia de uno argumento, ipsius Pauli manu, de re, in qua Galatæ pridem debuerant esse confirmati. Et illa ad paracleticam, hæc ad polemicam Theologiam comparata. Nullam antea longiorem dederat.

12 ὅσοι) *quot quot*.

¶ εὐπεσσωπησαι) *bona specie se commendare coram*. conf. 2 Cor. V. 12.

¶ ἀναγκάζουσιν, *cogunt*) exemplo suo, v. 13 & importunitate. Idem verbum, c. II. 3. 14.

¶ μόνον, *solum*) Tales ergo ceteroqui volebant haberi pro Christianis.

¶ διωκονται, *persecutionem patientur*) a Judæis, vel etiam a gentibus, vetustatem judaicam facilius jam ferentibus, quam novitatem fidei Christianæ supernaturalem.

13 ἀυτῖ, *ipsis*) Tantum abest, ut illorum intersit, a vobis legem observari.

¶ σαρκί, *carne*) si ea circumcisa sit.

14 ἐμοὶ δέ, *mibi vero*) Nolim istorum esse particeps.

¶ μὴ γενοίτο καυχᾶσθαι) *Ios. XXIV. 16, ἡλὶπ μὴ γενοίτο ἡμῖν καταλιπεῖν Κύριον*.

¶ καυχᾶσθαι, *gloriarī*) Specimen talis gloriationis, 2 Cor. V. 15 - 19. Phil. III. 8 seq.

¶ ἐν τῷ σταυρῷ, *in cruce*) cui nil cum circumcissione carnis. Oxyrhoron : *gloriantur in cruce*.

¶ δι' οὗ, *per quam*) crucem.

¶ κόσμῳ (ἐσαύρωται, *mundus crucifixus est*) nil penes me valet mundus cum suis clementis. c. IV. 3. Gradatio a carne ad mundum.

¶ καὶ γὰρ τῷ κόσμῳ, (ἔγωγε mundo) mundus a me abhorret. etiamsi vellem, tamen nullam posthac a mundo gratiam inire possem. Crux hæc mortem includit. Col. II. 20.

15 οὕτε γὰρ περιτομή π' ἐστὶν οὕτε ἀκροβυστία) Sic vetustissima habet lectio : recentior ad c. V. 6 conformata est. Non modo nil valet, sed etiam *nil est* & circumcisio & præputium : est vero nova creatura, & gloriatio in cruce Domini Iesu Christi.

¶ καινὴ κτίσις) *nova creatio*, ex cruce Christi. Eph. II. 15 f. Oppositum ad vetera, 2 Cor. V. 17.

16 κανόνι, *regula*) Pertinet hoc præsertim ad doctores.

¶ εἰρήνη, *pac*) sit, & erit. De pace conf. Eph. cap. cit. v. 14-17.

¶ ἐπ' αὐτοῖς, *super illos*) Antitheton ad *præputium*.

¶ καὶ ἐλεῶ, (ἔῃ *misericordia*) Rom. XV. 9.

¶ καὶ ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ ἔθει, (ἔῃ *super Israhælem Dei*) Antitheton ad *circumcisionem*. Israhel Dei sunt credentes ex circumcissione sive gente Iudaica. Sensus apostoli quam

minime Iudaicus pulere arripuit locutionem ab idiotismo gentis abhorrentem. nam Hebraei non dicunt *Israhel Dei*, neque enim nomen proprium in statu constructo ponunt.

17 ἔλαιπῶ, (*de cetero*) Formula abrumpendi.

¶ κόπας, *labores*) Piis laboriosa est theologia polemica serua. v. 11 not. & c. IV. 20. Vid. *L. Osiandri* Antisturmius alter, p. 87. 107. κόπαι, animi labor & sollicitudo. Matth. XXVI. 10.

¶ μηδείς παρεχέτω, (*nemo exhibeat*) Ἀποπμία, *severitas*, apostolica.

¶ ἐγὼ γὰρ, *ego enim*) Afflicto non est addenda afflictio.

¶ τὰ στίγματα, *stigmata*) ex verberibus. Act. XVI. 23. Hæc *stigmata* Paulo infamiam apud mundum, re ipsa dignitatem magnam, nam hinc *severus* Christi noscebatur, adferebant. Opponuntur *stigmata in corpore* notæ circumcissionis; *corpus* Pauli, *carni* alienæ. v. 13.

¶ ἔκυρις, (*Domini*) Col. I. 24 : *afflictionum Christi*.

¶ βασιλεύω, (*porto*) ita ut honori mihi ducam. v. 14. Proinde molesti mihi erunt, qui qualibet alia re sibi placent.

18 ἡ χάρις, (*gratia*) Hoc congruit cum tota epistola.

¶ μετὰ τῷ πνεύματι ὑμῶν, (*cum spiritu vestro*) victa carne. v. 1. conf. 1 Theff. V. 23. 2 Tim. IV. 22. Philem. v. 25.

¶ ἀδελφοί, (*fratres*) Ita mollitur totius epistolæ severitas. coll. c. I. 6 not.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

CAPVT I.

1 (Θελήματι, voluntatem) Sic v. 5.
9. 11.

(τοῖς ἁγίοις τοῖς ἔσσι καὶ πιστοῖς) Id est, sanctis & fidelibus, qui sunt in omnibus iis locis, quo Tychicus cum hac epistola venit. Nullam civitatem nominatim a Paulo fuisse in hac inscriptione expressam, ex monumentis in Apparatu laudatis apparet: unde alii Laodiceam supplerunt, (quamvis, quæ ad Laodicenses quoque seorsum spectarent, in epistola ad Colossenses eodem tempore data Paulus expediit, c.IV. 15.) alii Ephesum. utrumvis ad mentem apostoli. nam sine dubio dixit Tychico Paulus, quo ire deberet, Laodiceam v. gr. & inde Colossas (Laodiceæ vicinas) & vel primo vel postremo Ephesum. Quare annotationes nostræ ad Ephesios interdum speciatim sunt accommodatæ. Veruntamen h. l. τοῖς ἔσσι, i. e. qui præsto sunt, absolute dicitur, uti Act. XIII. 1, κατὰ τὴν ἔσσαν ἐκκλησίαν. & Rom. XIII. 1, αἱ δὲ ἔσσαι ἐξουσίαι. Paulus ad ecclesias scribens, per ipsum plantatas, multa solet commemorare de suis ecclesiarumque rebus præsentibus ac pristinis: at Ephesi fuerat, idque multum, non multis ante annis. Act. XX. 31. cur ergo scribit, tanquam ignotus, c. III. 2. 4. & cur in hac epistola minus, quam in ul-
tra alia ad particularia descendit? cur c. VI. 23. 24. in tertia persona, ac non in secunda, ut alias semper, concludit? cur nullas salutaciones addit, quas tamen ne-

ad Colossenses quidem prætermittit? cur Timothei non meminit, quem tamen Col. I. 1. sibi adjungit? Nam uno tempore utramque epistolam, hanc & ad Colossenses missam esse, simillimum utriusque filium, eademque in utraque Tychici latoris mentio & multa alia confirmant. Cur nonnisi c. VI. 10 dicit fratres? Resp. Hæc omnia videlicet argumento sunt, Paulum totam ita instruxisse epistolam, ut & Ephesi & in pluribus ecclesiis Asiæ (ad quas fortasse nominatim sibi indicatas venturus esset Tychicus) recitari sive legi posset, omnesque eam tanquam ad se scriptam possent accipere. conf. Col. IV. 16. 1 Thess. V. 27. Erat pro hac parte quasi carta bianca. Notandum, inquit Vfferius ad A. M. 4068. in antiquis nonnullis codicibus generatim inscriptam fuisse hanc epistolam, ut in literarum encyclicarum descriptione fieri solebat, sanctis qui sunt..... & fidelibus in Christo Iesu. ac si Ephesum primo, ut præcipuam Asiæ metropolim, missa ea fuisset, transiitenda inde ad reliquas (intersertis singularium nominibus) ejusdem provincie ecclesias. &c. Dices: Paulus hanc epistolam ante scripsit, quam Ephesios vidisset. Resp. Nulla vincula erat antea perpeffus tam insignia & diuturna, Act. XVI. 35. XVIII. 10. hæc autem, quæ allegat, erant illustria. Eph. III. 13. VI. 20. Ceterum in hac inscriptione sanctitas ponitur ante fidem. v. 4. 12. 2 Thess. II. 13. 1 Petr. I. 2. Dei est, sanctificare nos & sibi
affe-

asserere; nostrum, ex Dei munere, credere.

3 *εὐλογητὸς - εὐλογήτας - εὐλογία.* *Benedictus qui benedixit - benedictione* Antanac-
clasis: aliter benedixit Deus nobis, aliter nos benedicimus illi. Cum sensu gratiæ N. G. congruunt doxologiæ in principiis epistolarum apostolicarum. Sic fere incipit epistola 1 Petri, etiam in Asiam ad-
eoque Ephesum missa. Paulus scribit affectu per adversa sublimato: & singulare hæc epistola specimen præbet tractationis

evangelicæ in thesi, huiusque capituli ver-
su 3-14 compendium ea evangelicum ex-
hibet. Inde nullum speciatim errorem
aut vitium refutat aut redarguit, sed ge-
neratim incedit. Et quantumcunque
lucis in epistola ceteroqui parallela ad
Colossenses ex Historia ecclesiastica pe-
tatur, in hac epistola minus opus est.
Convenienter ad Ephesios quoque de
Iudæorum & gentium conjunctione no-
va scribitur. nam Ephesium templum fue-
rat arx paganismi, sicut e contrario
templum Hierosolymitanum, Iudaismi.

Epistola summam sic habet:

I. Infer. ptio.

c. I. 1. 2

II. Doctrina, cathetice exposita.

*I. Benedictio Dei pro tota benedictione cælesti: v. 3-14 & inde Gra-
tiam actio & preces pro sanctis.*

v. 15 - II. 10

*II. Specialior admonitio de statu illorum quondam misero, nunc beato:
v. 11 - 22. & inde Apostoli supplicatio pro corroboratione illorum,*

III. 1 f. 14 f. cum Doxologia.

v. 20 f.

III. Adhortatio:

1. generalis, ut ambulent digne, prout postulat

1. unitas Spiritus & diversitas donorum.

c. IV. 1 f. 7 f.

2. differentia status ethnicæ & christiani.

v. 17-24

2. specialis:

1] ut vitetur

1. mendacium.

v. 25

2. iracundia.

v. 26 f.

3. furum.

v. 28

4. sermo putris.

v. 29 f.

5. acerbitas.

v. 31 - V. 2.

6. impuritas.

v. 3-14

*7. ebrietas. v. 15-20 commendatis ubique virtutibus, quibus
vitia illa opponuntur.*

2] ut officium faciant

1. mulieres & viri.

v. 22 f. 25 f.

2. liberi & patres.

c. VI. 1 f. 4

3. servi & heri.

v. 5 f. 9

3. finalis, ad militiam spiritualem.

v. 10 f. 19 f.

IV. Conclusio.

v. 21 f. 23 f.

Magna huius epistolæ & epistolæ ad Colossenses est similitudo, modo notata: quare tabellas ambas commode inter se contuleris.

¶ ἐν πάσῃ, *omni*) Describit Paulus hujus *benedictionis* fontem & archetypum, *elegit - prædestinans*, v. 4 s. indolem, *gratia amplexus est*, v. 6. partes, *remissionem* & c. v. 7 s.

¶ εὐλογία, *benedictione*) Ipsum vocabulum connotat *abundantiam*.

¶ πνευματικῆ, *spirituali*) Novi Testamenti propria.

¶ ἐν πῖς ἐπερῶνις, *in caelestibus*) Declaratur τὸ *spirituali*. Sæpe in hac epistola memorat τὰ ἐπερῶνις, *caelestia*. v. 20. c. II. 6. III. 10. VI. 12. Sedes gloriosa caelitem.

¶ ἐν χριστῷ, *in Christo*) Huc ref. v. seq. *sicut - in ipso*. Iam hinc tangit aliquid de tribus personis Deitatis, salutem nostram curantibus. *Patris* sunt τὰ ἐπερῶνις, *caelestia*: *Christum* ipsum nominat: *Spiritus sanctus* producit *spiritualia*. Omnia deinceps tractat Paulus.

4 καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς, *sicut elegit nos*) Electioni *respondet*, & eam subsequitur, *benedictio*, & patefacit.

¶ ἐν αὐτῷ, *in ipso*) c. III. 11. Hæc præsupponunt æternitatem Filii Dei. namque Filius, ante mundum factum, erat objectum amoris paterni non futurum tantummodo, sed jam tum præsens. Ioh. XVII. 24. 5. alias non per se, sed item per alium Patri dilectus fuisset.

¶ πρὸ, *ante*) Ioh. XVII. 24.

¶ εἶναι, *esse*) i. e. ἔσθαι, *ut essemus*.

¶ ἁγίως, *sancti*) positive.

¶ ἀμώμους, *immaculati*) sine malo & vitio.

4, 5 ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, *in amore prædestinans nos*) Multi construunt cum præcedentibus verbis, *sancti & immaculati coram eo in amore*. Utroque modo, uti vel divinus vel noster amor denotetur, in hac epistola regnat τὸ *amo*, *amor*, *amatus*: sed ipsi principio epistolæ con-

gruit, ut *amor* construatur non cum *sancti & immaculati*, quod item sine expressa *amoris* mentione ponitur c. V. 27. sed cum subsequente descriptione *adoptionis*, coll. c. II. 4. 3. 1 Ioh. III. 1. utque amor Dei prius celebretur, quam noster. Hoc pacto *in amore* summa eorum erit, quæ sequuntur. v. 5 fin. Sic *amor* ponitur, initio *temeritatis*, c. III. 18. Passim apostolus, hoc præsertim capite, periodum claudit inciso quopiam, quod respectu antecedentium sit instar *synecategorematis*; respectu subsequentium, *Thema*. Hoc si tenueris, & nexum per participia & relativa observaris, expeditam habebis *analysin*.

¶ προορίσας, *prædestinans*) Participium pendet ab *elegit*. Rom. VIII. 29. Electi ex ceteris, sunt *prædestinati* ad omnia, quæ pertinent ad beatitudinem assequendam.

¶ κατὰ τὴν εὐδοκίαν, *secundum beneplacitum*. Ultra hoc *beneplacitum* nobis neque in salutis nostræ, neque in ullis operum divinorum causis rimandis ire licet. v. 9 Quid philosopharis de mundo optimo? cave, ne tute sis malus. Neque in nobis quicquam fuit, quod amorem mereretur.

¶ ἡ θέλημα, *voluntatis*) v. 9. II. 1. 6 εἰς, *in*) Finis.

¶ ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος, *laudem gloriae gratiae*) *Laudem gloriae*. v. 12. 14. Primum nascitur *laus gratiae*, v. 7. inde *laus gloriae*.

¶ ἐν ᾧ) χάριτι. Conjugata, ut ἀγάπην ἡγάπησεν. c. II. 4.

¶ ἐχαρίτωσεν) χαρίτω, formæ ἀγαθῶν, δυνατέων, ἐντυπέων, εὐδοκῶν, ζηλώων, θαυμάσιων, κακῶν, κυκλώων κτλ. significat *gratia amplexus*. cujus rei immediatum consequens est *benedictio*. conf. Luc. I. 28. Huc ref. *gratiae*, modo, & v. 7.

¶ ἡγαπημένῳ, *amato*) Filio unigenito. Antonomasia, opportuna. *amor* plus signi-

significat, quam *gratia*. vid. 1 Petr. II. 10.

7 ἔχομεν, *habemus*) in presenti.

¶ τὸ ἀπολύτρωσιν - τὸ ἄφεσιν, *redemptionem-remissionem*) Bonum novi Testamenti. Rom. III. 24.

¶ τὸ πλῆτον τὸ χάριτος, *divitias gratiae*) c. II. 7. *divitiae gloriae*, v. 18. conf. c. III. 8. 16.

8 ἦς) pro, ἦν, *χάρις*.

¶ ἐπερίσσευσεν, *abundavit*) *Deus*.

¶ σοφία) *supientia*, de praterito & presenti, de his, quæ Deus facit.

¶ φρονήσαι) *prudentia*, de futuro, de his, quæ nos faciamus.

9 γνωρίσας, *notum faciens*) Hoc pendet ab *abundavit*. Idem verbum, c. III. 3. 5. 10. VI. 19.

¶ τὸ μυστήριον, *mysterium*) c. III. 3. 4. 9. VI. 19. Rom. XVI. 25. Col. I. 26 f.

¶ ἦν, *quod*) *beneplacitum*.

¶ προσέθετο) *proposuit* sibi. Inde, *propositum*, v. 11.

¶ ἐν αὐτῷ, *in ipso*) in Christo.

10 εἰς, *in*) Constr. cum *γνωρίσας notum faciens*.

¶ οἰκονομίαν τὴν πληρώμας τῶν καιρῶν, *dispensationem plenitudinis temporum*) *Plenitudo τῶν καιρῶν temporum* distinguitur nonnihil a plenitudine τὸ χρόνος temporis. Gal. IV. 4. involvit enim plenitudinem beneficiorum ipsorum, & hominum ea percipientium. Marc. I. 15. Vtraque tamen plenitudo est in Christo: & hujus plenitudinis propria quaedam est œconomia & dispensatio. Col. I. 25. Verbo *πληρῶν* & *πληροῦμα* per sepe utitur Paulus ad Ephesios & Colossenses.

¶ ἀκακεφάλαγγα) *ut sub unum caput redigerentur*. Omnia sub Christo fuerant: per peccatum autem facta erat avulsio & divulsio: atque hæc rursus sublata est. Christus caput angelorum & homi-

num: illi cum Ipso conveniunt in natura invisibili; hi, in natura visibili.

¶ τὰ πάντα, *omnia*) non modo Iudæi & gentes, sed etiam ea, quæ in cælis & quæ super terra sunt: angeli hominesque, & hi vel viventes vel pridem etiam defuncti. c. III. 15.

¶ τῶν οὐρανοῦς, *cælis*) Plurale.

11 ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ, *in ipso, in quo*) Hoc repetitur ex versu 9, ut versus 10 sit parenthesis.

¶ ἐκληρώθημεν) Hic loquitur per personam Iisrahælis: *eramus facti* ἡμεῖς κληρονομία) *hereditas Domini*; sive *κληρονομία* fors, *hereditas Domini*; conf. Col. I. 12. Antitheton, vos. v. 13. Sermo tamen de beneficio spirituali. *κληρονομαζομεν* non est duntaxat *sortem nancisci*. vid. Chrys. adh. I.

¶ τὰ πάντα) *omnia*, etiam in regno filii sui.

¶ βελῆν, *consilium*) liberrimum.

12 ἡμᾶς, *nos*) Iudæos.

¶ τῶν προσηλπικῶν, *ante sperantes*) *Prædicatum*. Spem in Christo (1 Cor. XV. 19.) exhibito, primum nacti sunt Iudæi, deinde gentes. Act. XIII. 46. τὸ ante hic non refertur ad tempora V. T. conf. de spe, v. 18. c. II. 12. IV. 4.

13 ᾧ, *quo*) Ref. ad *Christo*, v. 12. vel ad *ipso*, v. 11.

¶ ἀκούσαντες, *audientes*) Oratio manet suspensa, dum correlatum participium accedit, *credentes*.

¶ τὸ ἀληθείας, *veritatis*) Hinc dicitur *auditus fidei*. Recurrit *veritatis* mentio, c. IV. 15. 21. 24. 25. V. 9. VI. 14.

¶ ἐν ᾧ καὶ, *in quo etiam*) *in quo*, post incisum, hic reassumitur. conf. *in ipso*, v. 11 not.

¶ ἐσφραγιάθητε - ὅς ἐστιν ἀρραβὼν, *obsignati estis - qui est arrhabo*) 2 Cor. I. 22 not.

E e e e e

¶ τῷ

¶ τῷ πνεύματι τῆ ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, Spiritu promissionis sancto) Per verbum promissus erat Spiritus sanctus: dato igitur Spiritu sancto, ii, qui credere verbo, obsignati sunt. Et qui Spiritum S. habent, omnem promissionem sibi præstitum iri sciunt.

14 ἡμῶν, nostræ) Hic complectitur Iudæos & Græcos.

¶ εἰς ἀπολύτρωσιν, in liberationem) Constr. cum obsignati estis. c. IV. 30. Hæc futura liberatio sive redemptio, addito τῆς πεποιθήσεως conservationis, distinguitur a redemptione facta per sanguinem Christi. Sic πεποιθήσεις σωτηρίας & ψυχῆς. i Theff. V. 9. Hebr. X. 39. πεποιθήσεις dicitur de eo, quod, cum cetera pereant, superat. LXX, 2 Par. XIV. 12. Malach. III. 17.

15 ἀκούσας, audiens) procul. Hoc referri potest non solum ad ignotos facie, Col. I. 4. sed etiam ad familiarissimos, Philem. v. 5. pro statu eorum præsentis.

¶ πίσυν) fidem erga Deum in Domino Iesu.

¶ καί, &) Quisquis fidem & amorem habet, particeps est totius benedictionis. v. 3 seqq. Accedit spes, v. 18.

¶ πάντας, omnes) Character Christianismi. Sæpe Paulus omnes complectitur. c. III. 8. 9. 18. IV. 6. 13. 18. 24.

16 ἔ παύομαι, non desino) Paulus omnium ecclesiarum mentionem fecit in precibus. Col. I. 9.

17 ἵνα, ut) Argumentum precum pro veris Christianis.

¶ ὁ πατήρ τῆ δόξης) Pater gloriæ, infinitæ illius, quæ refulget in facie Christi; imo gloriæ, quæ est ipsè Filius Dei, unde etiam nobis hereditas gloriosa obtinget. v. 18.

¶ πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, Spiritum sapientiæ & revelationis) Idem

Spiritus, qui est promissionis, in progressu fidelium est etiam sapientiæ & revelationis. Sapientia in nobis operatur sapientiam; revelatio, cognitionem.

¶ ἐν, in) Constr. cum det.

¶ αὐτῶ, ipsius) Dei.

18 πεφωτισμένους, illuminatos) Accusativus absolutus, uti Act. XXVI. 3. i. e. quum oculi cordis vestri fuerint illuminati.

¶ τὰς ὀφθαλμὸς τῆ καρδίας, oculos cordis) Conf. c. IV. 18. Matth. XIII. 15. Cor est, quo tantas res percipimus. c. III. 17. Sic aures cordis dicit Theophil. I. I ad Autol. c. III. Adde Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 429 f. & plane ὀφθαλμὸς τῆ καρδίας, oculus cordis, Smyrn. ep. de Polycarpo § 2.

¶ τῆ κλήσεως αὐτῶ, vocationis Ipsius) vocationis, qua vos vocavit. Sequitur, sanctis: ut sæpe apostolus vocatos simul & sanctos appellat.

19 τὰς πιστεύοντας, credentes) Fides igitur vivum quiddam & efficax.

¶ τῆ ἐνεργειᾶ, operationem) Hæc actus est.

¶ τῆ κράτες, roboris) Hoc in actu est. Iob XXI. 23; ἡν ὄσυν LXX, ἐν κράτει ἰχθύος αὐτῶ.

¶ τῆ ἰχύος, virtutis) Hæc ipsa virtus divina est.

20 ἣν, quam) scil. ἐνεργειᾶν, operationem. ἐνεργεῖν ἐνεργειᾶν dicitur, ut ἀγαπᾶν ἀγάπην. c. II. 4.

¶ ἐγείρας - καὶ ἐκλήθισεν, excitans - & collocavit) Sæpe a participio sermo flectitur ad indicativum. c. II. 17. Col. I. 6. Ap. III. 7.

21 ὑπεράνω) Compositum. Christus non modo præcedit, sed imperat super omnia.

¶ ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως) 1 Cor. XV. 24 not.

¶ καὶ κυριότητι) Col. I. 16.

¶ καὶ

¶ καὶ παντὶς ὀνόματι (¶, ἔσ' omne nomen) Scimus, Imperatorem anteire omnes, etiamsi non possumus enumerare omnes ministros aulae ejus: ita scimus, Christum esse collocatum super omnes, quamvis non omnes *nominare* possumus.

¶ ἐν τῷ μέλλοντι) Αἰῶν, *seculum*, denotat hic non tempus, sed systema rerum & operum suo tempore revelatum & permanens. *futurum* dicitur, non quo adhuc non sit, sed quia nondum cernitur. *Imperia, potestates* ἔσ. sunt *in futuro*, sed tamen *nominantur* etiam *in seculo hoc*: at ea quoque, quae in praesenti ne nominantur quidem, sed in futuro demum nobis nomine & re patefient, Christo subjecta sunt.

22 πάντα ὑπέταξεν, omnia subiecit) 1 Cor. XV. 27.

¶ ἔδωκε) *dedit*. neque tamen Christus non antea erat caput ecclesiae. c. V. 25. Ioh. III. 29.

¶ ὑπὲρ πάντα, *super omnia*) Ecclesia, *super omnia*, *super imperia* ἔσ. quorum caput Christus est, Col. II. 10. potest dicere: Christus est caput meum: ego sum corpus ejus. τῷ *super* contradistinguitur *Dativus commodi, ecclesiae*.

23 τὸ πλήρωμα ἔ πάντα ἐν πᾶσι πληρωμένον, plenitudinem omnia in omnibus impletis) Hoc neque de ecclesia praedicatur, ut plerique censent; neque, ut aliis visum, cum *dedit* construitur: sed absolute ponitur accusativo casu, uti τὸ μαρτύριον *testimonium*, 1 Tim. II. 5. Est enim epiphonema eorum, quae a v. 20 dicuntur, inquitque apostolus, in Christo esse plenitudinem Patris omnia impletis in omnibus. Vide de plenitudine Dei, Christi & Spiritus. c. III. 19. IV. 13. V. 18. item c. IV. 10. Ioh. I. 14. de plenitudine temporum, c. I. 10.

¶ ἐν πᾶσι, *in omnibus*) Neutrum, masculini potestatem includens.

¶ πληρωμένον) i. e. πληρῶντι (¶. Sed major vis Mediae vocis, in denotanda relatione Ejus, qui implet, & eorum, qui implentur.

C A P. II.

1 Καὶ ὑμᾶς, ἔ vos) Hoc arctissime nequitur cum *operatus est*, c. I. 20. vos constr. cum *una* vivificavit. v. 5.

¶ ὑμᾶς ὄντας, vos, cum eratis &c.) cum eratis vos, v. 5. Vtrinque prior vocula emphasin habet, uti Phil. II. 7 not.

¶ νεκρῶν, mortuos) Quid miserius?

¶ τῶν ἁμαρτιῶν) Huc refer neutrum, (quamquam foemininum, ἁμαρτίας, intervenit,) οἷς, quibus, v. 3. coll. οἷα, οἷς, 2 Tim. III. 11, ubi item duplex genus.

¶ ἁμαρτίας, peccatis) Huc ref. αἷς, quibus, v. 2. Αἱ ἁμαρτίαι, peccata, praecipue dicuntur de gentibus Deum ignorantibus; τὰ ἁμαρτήματα, delicta, de Iudaeis legem habentibus, a luce deficientibus. v. 5. Et hi parebant *carni*; illi, *principi potestatis aëreæ*. v. seqq.

2 κατὰ τὸ αἰῶνα ἔ κόσμος τέτις) Αἰῶν & κόσμος (¶ differunt. 1 Cor. II. 6. 12. III. 18 f. Ille hunc regit & quasi informat. κόσμος (¶ est quiddam exterius; αἰῶν, subtilius. Tempus dicitur non solum physice, sed etiam moraliter, connotata qualitate hominum in eo viventium: & sic αἰῶν dicit longam temporum seriem, ubi aetas mala malam aetatem excipit. conf. Act. XIV. 16. 1 Petr. I. 18.

¶ κατὰ τὸ ἄρχοντα, secundum principem) Sic res fit expressior. Seculum sentiunt omnes; hunc principem subesse, non intelligunt. c. VI. 11 f. conf. Ioh. XII. 31.

¶ τῆς ἐξουσίας ἔ αἴρη (¶, potestatis aëris) Hæc potestas est late diffusa & penetrans.

Conf. Job I. 15 seqq. Sed tamen infra orbem fidelium. v. 6. Vid. Buxt. Dict. rabb. col. 1495.

¶ & πνεύμα (⊕, spiritus) Non hic ipse princeps dicitur spiritus, sed spiritus est h. l. principium illud internum, ex quo fluunt actiones infidelium, oppositum spiritui fidelium filiorum Dei. conf. Luc. IV. 33.

¶ ἰὼν, nunc) *hodie* : vel potius *nunc maxime*. nam non *adhuc*, sed *nunc* dicit. qui evangelium per incredulitatem spernunt, manent mancipia spiritus illius, & amplius capiuntur. Expressa Satana mentio in primis fit in describendo statu gentium. Act. XXVI. 18.

¶ ἐν πῖς υἱαῖς τῆ ἀπειθείας, in filiis incredulitatis) Ipsa incredulitas adversus evangelium ostendit, quam potens sit ille spiritus. Affine, filii iræ. v. 3. Super infidèles, ira manet. Ioh. III. 36.

3 καὶ ἡμεῖς) nos quoque, Iudæi. Extremo veteris testamenti tempore etiam apud Iudæos valde invaluerat peccatum, quo magis superabundaret gratia. Rom. V. 6. 20. Tit. III. 3. Luc. I. 17. 79. Matth. IV. 16.

¶ ἀνεστράφημεν, conversati sumus) Hoc quiddam speciosius, quam *ambulare*. v. 2.

¶ τῆ σαρκός, carnis) sine Spiritu Dei.

¶ τῆ σαρκός καὶ τῆ διανοιών, carnis & cogitationum) Cogitationes callidius peccandi studium inferunt: *caro*, cæco ruit impetu.

¶ Φύσει, natura) *Natura* denotat statum hominis, citra gratiam Dei in Christo. *Naturæ* nostræ hoc debemus, ut simus filii iræ.

¶ ὄργης, iræ) quum putaremus nos esse liberos Dei. Antitheton, v. 4.

¶ οἱ λοιποὶ) 1 Thess. IV. 13. *ceteri*, qui non credunt, aut certe nondum.

4 πλεῖσι (⊕, dives) super omnes. Rom. X. 12.

¶ ἐλέει ἀγάπην, misericordia: amorem) *Misericordia* removet miseriam: *amor* confert salutem.

5 καὶ, &) Hoc copulatur cum *vos quum eratis*. v. 1.

¶ ἡμᾶς, nos) utrosque, Iudæos & gentes.

¶ συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ χάριτι ἔστε σεσωσμένοι, una vivificavit cum Christo: gratia estis servati) Vivificatio resuscitationem antecedit; & c. I. 20 vitam resuscitationem præsupponit. Vivificati sumus tum, quum Christus vivificatus est. conf. 2 Cor. V. 15, de morte Christi: & sic de ceteris gradibus. Quum autem *fides* suscipitur, ea omnia a Deo applicantur homini, & ab homine rata habentur. Hunc ipsum salutis ordinem enumerans apostolus, gratiam esse docet proram & puppim, versu hoc & 8. & propter parem Iudæorum & gentium rationem promiscue interdum in prima & secunda persona loquitur.

¶ τῷ χριστῷ, Christo) Hinc fons est. v. 6-10.

6 συνεκάθισεν, simul sedere fecit) Fideles resuscitati sunt spiritualiter, resuscitabuntur corpore: & huic utrique resurrectioni respondet sessio in cœlestibus. Non sane sunt in cœlo præsentia corporali, sed jure & virtute spirituali, & singuli habent in cœlo sedem nominatim sibi assignatam, suo tempore possidendam. In Deo tantisper occultantur. Col. III. 3.

¶ ἐν τοῖς ἐπεραιοῖς, in cœlestibus) Non dicit; *in dextra*: Christo sua manet excellentia.

¶ χριστῷ ἰησοῦ, Christo Iesu) In hac potissimum oratione grandi Paulus *Christum Iesum* appellat; sæpius alias *Iesum Christum*.

7 ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, in seculis

lis superventibus) Plurale, contra unum *seculum malum*, v. 2. cui *secula beata* superveniunt potenter. Congruit hæc locutio menti Pauli, de die novissimo non proxime instante.

¶ ὑπερβάλλοντα, *excellentem*) Rom. V. 20.

8 τῆ - χάριτι) τῆ habet vim relativam ad v. 5, χάριτι.

¶ γὰρ, *enim*) Non igitur ait, sed enim, quia ab effectu ad causam concludit.

¶ διὰ τὴ πίστεως, *per fidem*) ortam ex resurrectione Christi. c. I. 19. Antitheton, non ex operibus: quale etiam inter gratiam & gloriationem.

¶ καὶ τῆ) Ἔ hoc, nempe credere, sive fides, non est ex vobis. Antitheton: *Dei folius hoc donum est.*

10 αὐτῶ, *ipsius*) *Dei.*

¶ γὰρ, *cum*) Probat, salutem esse per fidem, non ex operibus; ac fidem ipsam totam esse ex dono Dei.

¶ποίημα, *factura*) Rarum hoc sensu verbum, cujus vim auget κτισθέντος, *creati*, v. 15. facti ex nihilo spiritali. Alias dicimur *regenerari*. Nihilum, nil operatur. Fideles, non solum נור עי Ps. XXII. 32. sed etiam נור עי Ps. CII. 19.

¶ ἐπι) bonorum operum ergo; ut postea demum illis incumberemus. Ex ea ratione Paulus opera legis nunquam *bona* appellat.

¶ οἷς) οἷς - ἐν αὐτοῖς, וְאֵין פְּרוֹ, ἐν οἷς, *in quibus.*

¶ ψεφίμασεν) Neutraliter, magna vi: LXX, 2 Chron. I. 4, ὅτι ἠπίμασεν αὐτῆ δαυὶδ. *Deus ita comparavit.* Sic, ὡς ἐποίησεν αὐτῶ. Luc. IX. 52. τὸ πᾶν totam rem Deo tribuit.

¶ περιπατήσωμεν, *ambularemus*) non, *salvaremur*, aut, *viveremus.*

11 μνημονεύετε, *recordamini*) Talis re-

cordatio gratum animum acuit, & fidem roborat. v. 19.

¶ τὰ ἔθνη) ἔθνη gentes.

¶ ἐν σαρκί, *in carne*) Hoc considerate Paulus jungit cum *gentes*. nam Iudæi gentes simpliciter dicebant *præputium*, non *præputium in carne.*

¶ οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία, *dicti præputium*) magna cum vestra ignominia. *dicti* & *dicta* indicat, hæc vocabula jam esse antiquata, sublato discrimine.

¶ λεγομένης, *dicta*) Hoc constr. cum *circumcisione* seorsum ab epitheto, *in carne, manu facta.* Et *circumcisio* dicitur in concreto, pro populo circumciso: *dicta, in carne manu facta*, in abstracto.

12 ὅτι, *quod*) Hinc pendet *eratis & facti estis.* repetitur autem particula ex v. 11.

¶ χάρις, *sine*) Antitheton, *in Christo.* v. 13. Itaque cum *eratis* construitur *alienati*. Sunt autem tria capita miseria: *sine* -, Ἔ *hospites* -, Ἔ *atheï*: *eratis sine Christo, sine Spiritu sancto, sine Deo.* conf. v. 18. & v. seqq. c. III. 6. IV. 4 f. nott.

¶ χάρις χριστῶ, *sine Christo*) Id probat commate sequenti, *abalienati.* neque dicit, *alieni.* conf. not. ad c. IV. 18.

¶ τὴ πολιτείαν Ἰσραὴλ, *politia Israël*) *Tota respublica Israël spectabat Christum.*

¶ καὶ ξένοι, Ἔ *hospites*) expertes.

¶ τὴ διαθήκην τῆ ἐπαγγελίας, *testamentorum promissionis*) Deus promiserat maxime Spiritum sanctum: c. I. 13. Gal. III. 14 not. eique promissioni inserviant *testamenta.* Rom. IX. 4. Hoc comina probatur commate sequenti, *spem non habentes*: nam si promissionem habuissent, spem habuissent illi respondentem. ac spem non habuerant. ergo ne promissionem quidem.

¶ ἄθεοι, *atheï*) Non statuerant, nullos esse

esse deos; nam vel Dianam & Iovem habebant: Act. XIX. 35. sed verum Deum ignorabant; tantum aberat, ut haberent. 1 Theff. IV. 5. Prius ait, *fuiſtis extra Chriſtum*: poſtea infert, *eratis ſine Deo*.

¶ ἐν τῷ κόσμῳ, *in mundo*) Paulus hoc quoque, quod fuerint *ſine Deo*, probat; & probat ex eo, quia errarint in mundo, amplo (2 Cor. I. 12.) & vano, (Luc. XII. 30. Ioh. I. 10 fin.) ſervientes creaturis, fruſtes caducis, *longe remoti*.

13 μακρὰν) *procul*, a populo Dei & a Deo. v. 17 not.

¶ αἵματι, *sanguine*) c. I. 7.

14 αὐτὸς) *Ipſe*. Emphasiſ.

¶ ἡ εἰρήνη) *pax*, non modo *pacificator*. nam ſui impenſa pacem peperit, & ipſe vinculum eſt *utrorumque*.

¶ ὁ) Appoſitio: *Pax*; *is qui fecit* &c. Inſigne dictum, v. 14-18, ipſo verborum tenore & quaſi rhythmo canticum imitatur. Deſcribitur α conjunctio gentium cum Iſraële, v. 14-15. & inde β gentium & Iſraëliſ, tanquam unius jam hominis, conjunctio cum Deo. v. 15 med. - v. 18. Vtraque deſcriptio ſubdividitur in duas partes, ita ut prior priori, de *inimicitia ſublata*; altera alteri, de *decretis evangelicis*, reſpondeat.

¶ τὰ ἀμφότερα, *ambo*) Neutrum pro maſculino, v. 18. commode, quia ſequitur ἐν, *unum*.

¶ μεστότοιχον ἔφραγμα, *parietem intergerinum ſepis*) *Parietis* dicitur, quia intervallum fuit valde munitum; *ſepes*, quia ſuo tempore facile ſoluta. *paries* diſjungit domos; *ſepes*, regiones. conf. v. 19. Innuitur ergo diſcrimen circumciſionis & præputii. Ipſa congruebat ſtructura templi hieroſolymitani.

¶ λύσας, *qui ſolvit*) *Qui ſolvit - qui ſuſtulit*, & non iterato, arcte cohærent. Hoc incifum, & *ſolvit*, declaratur ver-

ſu 15, hemiſtichio priore: *Inimicitiam ſuſtulit in carne ſua*; coll. v. 16 fin. *Legem juffum*, ad Iſraëliſ proprie accommodatam, *ſuſtulit in decretis gratiæ univerſalibus*. coll. v. 17 init.

15 ἔχθραν, *inimicitiam*) Iudæi gentes abominabantur: gentes pro ludibrio habebant Iudæos, ob circumciſionem, ſabatum &c.

¶ ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, *in carne ſua*) Sic, *in uno corpore*. v. 16.

¶ τὸ νόμον τῶν ἐντολῶν) *legem juffum*, ceremonialium.

¶ ἐν δόγμασι, *in decretis, in placitiſ*) per quæ proponebatur miſericordia in omnes. Col. II. 14 not.

¶ καταργήσας, *tollens*) Cum hoc participio, ut modo innuimus, utrumque ἐν, *in*, conſtruitur.

¶ τὰς δύο, *duos*) Eleganter omittit *homines*: antea enim vix humanum nomen tuiti erant. *Duo*, qui erant Iudæus & Græcus.

¶ καινὸν, *novum*) ſublata antiquitate literæ.

¶ ποιῶν, *faciens*) A verbo *crearet* pendet participium *faciens*: & a *reconciliaret* pendet *occidens*. utrumque habet vim declarandi, fluentem ex iis, quæ proxime præcedunt.

¶ εἰρήνην, *pacem*) Hæc pacificatio antecedit promulgationem. v. 17.

16 ἐν ἐνὶ σώματι, *in uno corpore*) cruci affixo. Huc ref. *in uno ſpiritu*. v. 18. Conf. c. IV. 4.

¶ ἀποκτείνας ἔχθραν, *occidens inimicitiam*) *Inimicitiam*, adverſus Deum ipſum, *occidit, morte ſua*.

¶ ἐν αὐτῷ) *in eo*, ſcil. in corpore ſuo. Conf. antecedentia.

17 ἐλθὼν, *veniens*) a morte, profectione ad inferos, reſurrectione, victor latus ipſe

ipse *culo* nunciavit. Insigne verbum. 2 Tim. I. 10. Ioh. XIV. 18.

¶ *ἠεὺγγελίσατο, evangelizavit*) Verbum pro participio. coll. *ποιήσας*. v. 14. *Paccm* nunciavit ore suo apostolis, Luc. XXIV. 36. Ioh. XX. 19. 21. 26. & per hos ceteris.

¶ *ἠεὺγγελίσατο, evangelizavit*) Aēt. II. 39 not.

¶ *καὶ πῆς*) Elegantiæ est, quod semel h. l. dicit *εὺγγελίσην, paccm*. Indivisa est pax utrorumque.

18 *ὅτι*) *quia*.

¶ *ὡς τὸ πατέρα*) ad Patrem, ut ad Patrem. Hoc versu fit mentio Christi, Spiritus, Patris, eodem ordine, quo Christus, Spiritus promissionis, & Deus spectatur versu 12. Aliter, Apoc. I. 4. 5.

19 *οὐκέτι*) *non jam*. Antitheton ad priusina.

¶ *ξένοι, hospites*) Oppositum *cives*. metaphora a civitate.

¶ *πάροικοι, inquilini*) Oppositum *domestici*. metaphora a domo.

¶ *τῶν ἁγίων, sanctorum*) Israëlis. v. 12. conf. c. III. 18.

¶ *ὃ θεὸς, Dei*) Iterum innuitur S. Trinitas, v. 19. 20. 22.

20 *ἐποικοδομηθέντες, superædificati*) Frequens Paulo ad Ephesios, c. III. 19. (coll. Aēt. XX. 32.) & ad Timotheum, Ephesi episcopum, metaphora a re architectonica. 1 Tim. III. 15. 2 Tim. II. 19 f.

¶ *ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, super fundamento*) Ut fundamentum sustinet totam structuram; sic testimonium apostolorum & prophetarum substructum est fidei credentium omnium. per illos jactum est fundamentum: Christus Iesus, *caput anguli* h. l. Idem, fundamentum ipsum dicitur 1 Cor. III. 11.

¶ *καὶ προφητῶν, & prophetarum*) prophetarum N. T. qui ab apostolis sunt proximi. c. IV. 11. III. 5.

¶ *ὅτις ἀκρογωνιαίος αὐτῶν, lapide angulari ejus*) Paulus locum Ephæ c. XXVII. 16. tanquam notissimum breviter innuit. coll. 1 Petr. II. 6 not. Christus Iesus est *lapis summus angularis fundamenti*. Participium, *ὄντῳ*, initio commatis hujus, valde demonstrat in presenti tempore. Pronomen *αὐτῶν* refertur ad *θεμελίῳ* nam si construeretur cum *χειρῶν*, diceretur *αὐτῶν τοῦ χειρῶν ἰησοῦ*, uti dicitur *αὐτὸς ὁ ἰωάννης κτλ.* cum articulo, Matth. III. 4. Marc. VI. 17. Luc. III. 23. XXIV. 15. 36. Ioh. II. 4. IV. 44. 2 Cor. XI. 14.

21 *ἐν ᾧ, in quo*) in Christo. Hoc per analogiam iteratur versu seq.

¶ *συναρμολογημένη αὐξάνουσα, coagmentata crescit*) Verba de mole viva. c. III. 18 not. & 1 Petr. II. 5. Sic, *συναρμολογημένον, coagmentatum*. c. IV. 16. Sic combinatur *germen & domus*, Zach. VI. 12.

¶ *ναὸν, templum*) Est domus, eaque sancta: cui cedere debet Diana Ephesie sanum.

¶ *ἅγιον, sanctum*) i. e. *Dei*. v. 22.

¶ *ἐν κυρίῳ, in Domino*) in Christo. Huc resp. *in Spiritu*. ibid. Sic quoque c. III. 17. 16.

C A P. III.

1 *Τῆς χάριτος*) *huius rei gratia*. Hoc reassumitur versu 14.

¶ *ὁ δίσμιος*) legatus, isque *vinculus*.

¶ *ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis*) Pauli studio erga gentes incensi sunt persecutores, ut vincirent illum; & vincula ipsa profuere gentibus. v. 13. 2 Tim. II. 10.

¶ *τῶν ἐθνῶν, gentibus*) Hoc declaratur v. seqq.

2 *εἴγε ἠκούσατε, siquidem audieritis*) Quæ de Paulo audierant, (conf. not. ad c. I. 1.)

ea testimonio erant, illum v. 1 vera de se dicere.

3 κατὰ ἀποκάλυψιν, secundum revelationem) Gal. I. 12. Act. IX. 3 f.

¶ ἐγνώρισέ μοι, notum fecit mihi) Deus, ex gratia.

¶ τὸ μυστήριον, mysterium) Christi. v. seqq.

¶ παρὰ ὀλίγα ἐν ὀλίγοις, superius scripsi, paucis verbis. Respicit c. I. 9. 10. & illinc verba huc repetit ipsa.

4 παρὰ ὅ, ex quo) Hoc non refertur præcise ad paucis, sed ad totum noëma: & παρὰ notat analogiam, ex: ut in illo, Ex ungue leonem. Ex eo, quod superius scripsi, potestis &c.

¶ δύνασθε, potestis) Modeste & liberaliter positum verbum.

¶ ἀναγινώσκοντες, cognoscentes) Est hic liber valde sublimis, & tamen omnium lectioni commissus.

¶ νοῦσαί τ' εἰς ἐμένα, animadvertere intelligentiam meam) adeoque per me proficere. In hac epistola apertius & sublimius scripsit Paulus, quam antehac in ulla.

5 ὅ, quod) Ref. ad v. 2. ut verbum γνώσιζω, notum facio, iteratum indicat.

¶ ἐπιγενεαῖς, ceteris generationibus) Casus sextus temporis, uti Act. XIII. 36.

¶ οὐκ ἐγνώρισθη, non notificatum est) Non dicit, οὐκ ἀπεκαλύφθη, non revelatum est. Notificatio per revelationem (v. 2) est fons notificationis per præconium.

¶ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, filiis hominum) Latissima appellatio, causam exprimens ignorantiae, ortum naturalem, cui opponitur Spiritus. conf. Matth. XVI. 17. De statu veteri loquitur idiotismo linguae Hebraicae. Porro antitheton apostolorum & prophetarum N. T. ad filios hominum infert, hac appellatione denotari præcipue prophetas antiquos, v. gr. Ezechielem, qui sæpe dicitur בני נח & civitatem domum-

que Dei copiose descripsit, ut h. I. Paulus.

¶ ἐν πνεύματι, in Spiritu) cujus donum Novo Testamento reservatum, ad Christum glorificandum.

6 εἶναι) quod sint; &, ut sint.

¶ συγκληρονόμα, coheredes) in hereditate Dei.

¶ σώσωμα, ejusdem corporis) Sub capite Christo.

¶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας, consortes promissionis) in communiōe Spiritus sancti. Eadem μετοχή, participatio, laudatur Hebr. VI. 4. eadem promissio, c. I. 13. Conf. de Trinitate, c. IV. 4. 5. 6. 18. 21. 30. V. 1. 2. 18. 2 Cor. XIII. 13.

¶ ἐν τῷ Χριστῷ, in Christo) Constr. cum sint.

7 ὅ, cujus) evangelii.

¶ κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν, secundum operationem) v. 20. c. I. 19.

8 τῷ ἐλαχιστότερω, minimo) Notio nominis Paulus cumulata per comparativum superlativo superiorem: quo se sanctis vix accenset. elegantissima modestia.

¶ τῶν ἁγίων, sanctorum) Sancti hic opponuntur gentibus. conf. not. ad Act. XX. 52.

¶ ἀνεξιχνίαστον, impervestigabiles) v. 18. 19. Simile epitheton, multivaria. v. 10.

¶ πλεῖστον, divitias) Hic laudantur divitiæ coelestes; mox, sapientia. v. 10.

9 φωτίσαι) docere. Conf. Col. I. 28. Nam ἡγη LXX φωτίσω. 2 Reg. XII. 3. & aliis locis.

¶ τίς ἡ οἰκονομία, quæ œconomia) Col. I. 25 f.

¶ ἐν τῷ θεῷ, in Deo) Antitheton ad creaturas, etiam excellentissimas. v. 10.

¶ τῷ πᾶσι πάντα κτίσασθαι, qui omnia creavit) Rerum omnium creatio fundamentum est omnis reliquæ œconomiae, pro potestate Dei universali liberrime dispensatae.

lata. Illud, *omnia*, continet τὰς ἀρχὰς κτλ. *imperia* &c.

10 νῦν) *nunc* primum. conf. v. 5.

¶ τὰς ἀρχαῖς καὶ τὰς ἐξουσίαις, *imperiiis* & *potestatibus*) bonis, vel etiam malis; sed alio alioque modo.

¶ διὰ, *per*) ex iis, quæ obtingunt ecclesiæ. hæc enim operum divinatorum theatrum est. conf. 1 Cor. IV. 9.

¶ πολυποικιλῶς) *Syr. plena varietatum.*

¶ σοφία, *sapientia*) Circa hoc objectum in primis versantur angeli.

11 πρὸ θεσιν τῶν αἰώνων) *propositum seculorum*, de seculis, ante secula. 2 Tim. I. 9.

¶ ἢν, *quod*) Ref. ad πρὸ θεσιν *propositum.*

¶ ἡμῶν, *nostro*) fidelium, qui sunt ecclesiæ.

12 τὴ παρρησίαν, *libertatem*) *oris.*

¶ τὴ πρὸς αὐτῶν ἐν πεποιθήσει, *admissionem in fiducia*) in re & corde.

13 αἰτῆμαι) *rogo*, Deum. conf. v. 20.

12. Sic, *rogantes*, absolute, Col. I. 9.

¶ μὴ ἐκκακῆν, *non segnescere*) ne vitium capiam, sed ut strenue loquar & multos alliciam. Infinitivus ejusdem personæ, ac verbum finitum *rogo.*

¶ θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, *afflictionibus meis pro vobis*) v. 1.

¶ δόξα) *gloria* spiritualis; quatenus fides vestra adjuvatur.

14 κάμπτω τὰ γόνατά μου, *flecto genua mea*) Si præsens adfuisset Paulus, genua flexisset, exardescente pectore. Act. XX. 36.

¶ πατέρα) *Conjugatum*, πατριά.

15 ἐξ ἐμοῦ) *ex quo*, scilicet. Patre I. C. Fundamentum omnis filiationis est in Iesu Christo.

¶ πάσα) *omnis*, angelorum, Iudæorum, hominum ceterorum.

¶ πατριά) *familia*, ex ipso, ut patre, pendens. conf. πατριά, Luc. II. 4. Act. III. 25.

¶ ἡ ονομαζέται, *nominatur* passivum, vel medium. *nominantur* filii Dei, a Deo ipso, & hoc nomine gaudent. Es. XLIV. 5. conf. *vocabo*, Rom. IX. 25 f.

16 δυνάμει, *potentia*) Hoc congruit cum mentione *Spiritus.*

¶ εἰς τὸ ἐσω ἄνθρωπον, *in internum hominem*) *Homo internus* est homo ipse cum omnibus facultatibus, secundum interna spectatus. c. IV. 22. 1 Petr. III. 4. Spiritui Dei est homo internus, quod Christo corda sanctorum, v. 17. Scriptura maxime spectat res internas. Observandus *χρισμός*. prima sententia, *det vobis*: secunda, *habitare*: tertia, *in amore - ut evaleatis*: quarta, *ut impleamini*. secundam tertia respicit, primam quarta.

17 κατοικήσαι) *ut habitet* in perpetuum Christus. Asyndeton. Vbi Spiritus Dei, ibi etiam Christus.

18 ἐν ἀγάπῃ, *in amore*) Christi. v. 19 not.

¶ ἐρριζωμένοι καὶ θεμελιωμένοι, *radicati & fundati*) *Radix*, arboris; *fundamentum*, adis. Præcedit Syllepsis, sic resolvenda: ut habeatis Christum inhabitantem, *radicati*. conf. Col. II. 2 not. Nisi potius Nominativus cohæret cum *evaleatis*, ardore Pauli in ea quæ sequuntur intento. sic medio sermone ponitur *si* & *quomodo*, 1 Cor. XI. 14 f. XIV. 7. 16. ipsumque *ita ut*, 1 Cor. XIV. 12. 2 Cor. II. 4. Faciunt autem contentionem valde emphaticam, quæ has particulas præcedunt.

¶ ἐξιοχύσητε) *evaleatis*. plus ultra.

¶ καταλαβέδω) *assèqui*, comprehendere.

¶ ἡ τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, *quæ latitudo & longitudo & profunditas & altitudo*) Hæ dimensiones templi spiritualis pertinent ad *plenitudinem Dei*, v. 19. cui ecclesia, pro sua capacitate, respondere debet. conf. c. IV. 10. 13, de Christo. Significatur enim *latitudo* amoris

ris Christi, eaque respectu omnium hominum, populorumque; & *longitudo*, per omnia secula: v. 21. tum, *profunditas*, nulli creaturæ percontanda; & *altitudo*, c. IV. 8. quæ a nullo hoste attingitur. Conf. Psal. CXVII. Ad hanc nil est latum, longum, profundum, altum, in omni creatura.

19 γνώαι πῖ ὑπερβάλλουσα τῆ γνώσεως κτλ. (Ἔ cognoscere superiorem cognitione ἔc.) Hoc quoque pendet ab *evaleatis*. Suavissima hæc quasi correctio est: dixerat, *cognoscere*; statim negat *cognitionem* idoneam haberi posse. hoc duntaxat novimus, amorem esse uberiorem notitia nostra. Amor Christi erga nos semper excedit cognitionem nostram; & sic verfu 20 potentia Dei cogitationem nostram.

¶ ἵνα, ut) Anaphora, coll. ἵνα ut, v. 18. Conjuncta sunt, notitia spiritualis & plenitudo.

¶ εἰς, in) Hæc meta est.

20 ὑπὲρ πάντα) πάντα regitur a ποιῆσαι unde ὑπὲρ ponitur adverbialiter, ut mox ὑπερεκπερισσῶς, & ὑπὲρ λίαν, 2 Cor. XI. 5.

¶ ὑπερεκπερισσῶς, superabundanter) Constr. cum *facere*.

¶ ὧν) Genitivus regitur a comparativo, qui continetur in περισῶς.

¶ ἢ νοῶμεν, aut cogitamus) Cogitatio latius patet, quam *preces*. Gradatio.

¶ κατὰ, secundum) Paulus allegat experientiam.

21 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, in ecclesia) v. 10.

¶ εἰς πάσας, in omnes) v. 11. c. II. 7. coll. iterum Ps. CXVII. In omnes generationes, quas complectitur ὁ αἰῶν, qui terminatur in τὰς αἰῶνας perpetuos.

¶ παῖς γενεᾶς, generationes) *Generatio* proprie periodus ætatis humanæ: αἰῶνες periodi œconomix divinæ ab una quasi

scena ad aliam decurrentes. Hic amplificandi causa utrumque vocabulum, cum metaphora in γενεὰ, *generatio*, conjungitur.

C A P. IV.

1 Ὁ δέσμιος, vincetus) Vincula Pauli subserviebant *vocationi* Ephesiorum, & hos movere debebant, ut Paulum obsequio exhilararent. ἦθῶς magnum.

¶ ἐν κυρίῳ, in Domino) Constr. cum *vincetus*.

¶ τῆ κλήσεως, vocatione) v. 4. Hoc derivatur ex c. I. 18. immo ex capp. I. II. III. conf. Col. III. 15.

2 μετὰ, μετὰ, cum, cum) Huc ref. duo participia subsequencia: ἀνεχόμενοι, σπουδαζόντες, *tolerantes, studentes*; quæ casu recto pendunt a præcedente imperativo implicito, *ambulate*.

¶ πάσης, omni) Constr. etiam cum *mansuetudine*. Col. III. 12 f.

¶ ταπεινοφροσύνης, humilitate animæ) ex sensu gratiæ. Rom. XI. 20.

¶ ἐν ἀγάπῃ, in amore) Huic respondet, in *vinculo pacis*. v. 3. Hoc recurrit v. 15. 16. Et hic prædicatur *amor: fides*, v. 5. spes, v. 4.

3 τηρεῖν, servare) Etiam ubi nulla fissura est, monitis opus est.

¶ τῆ ἐνότητι, unitatem) penes nos. nam Spiritus in se unus manet. v. 4.

¶ ἐν τῷ συνδεδεμένῳ, in vinculo) Vinculum, quo *pax* retinetur, est ipse *amor*. Col. III. 14. 15.

4 ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, unum corpus ἔc unus Spiritus) In symbolo apostolico articulum de Spiritu sancto commode excipit articulus de ecclesia.

¶ καὶ ἐν, ἔc unus) Spiritus, Dominus, Deus

Deus & Pater: Trinitas. coll. v. seqq

¶ ἐν μιᾷ ἐλπίδι, *in una spe*) Spiritus est *antehabeto*, atque ideo cum ejus mentione conjungitur *spes hereditatis*.

5 μία πίστις, ἐν βᾶπτισμα, *una fides, unus baptisimus*) in Christum, Dominum. Modo baptisimus, modo fides præponitur. Marc. XVI. 16. Col. II. 12.

6 πάντων, *omnium*) Hoc ter, & mox, *omnibus*, masculinum est. nam *omnes* ad unitatem rediguntur.

¶ ἐπὶ) *super* omnes cum gratia sua eminens.

¶ διὰ πάντων) *per omnes* operans per Christum.

¶ ἐν πᾶσιν) *in omnibus* habitans in Spiritu sancto.

7 δε, *autem*) Antitheton, *unum & unus*. in antecedd.

¶ ἐδόθη, *data est*) Hoc ducitur ex Psalmo, v. seqq.

8 λέγει, *dicit*) David, imo Deus ipse. Ps. LXVIII. 20, ἀνέβης εἰς ὑψῆστας, ἤχμαλώπισσας ἀίχμαλωσίαν ἔλαβες δόματα ἐν αἰθρώσω.

¶ ὑψῆστας, *altitudinem*) Sic cæli vocantur poesi Hebræa: item Es. XXXII. 15.

¶ ἤχμαλώπισεν ἀίχμαλωσίαν, *captivam duxit captivitatem*) Frequens geminatio, v. gr. 2 Par. XXVIII. 5. Hic notantur copix infernales, 2 Petr. II. 4. oppositæ *hominibus*. eas Christus ascendens captivas duxit. conf. c. VI. 12 fin. & Col. II. 15. Neque enim quilibet ascensus, sed ascensus captam captivitatem habens conjunctam, præsupponit & infert descensum in inferiores terræ partes.

¶ ἔδωκε δόματα, *dedit dona*) Huc ref. *dedit*, v. 11. & *data est*, & *domi*, v. 7 In Hebræo concisus est sermo πηρὶ Christus videlicet *accepit* dona, quæ statim *daret*. Conf. πηρὶ Gen. XV. 9. 2 Reg. II. 20, ubi actio

subita denotatur sermone conciso. sic, λαβεῖωσάν σοι, Ex. XXVII. 20. Lev. XXIV. 1.

¶ πῶς ἀνθρώποις, *hominibus*) Dativus commodi pro δῶνα Profunt dona non iis tantum, qui accipiunt, sed omnibus.

9 πὸ δὲ ἀνέβη, *hoc vero, ascendit*) Probat Paulus, psalmi sermonem referri ad Christum: & ex descensu infertur ascensus. Ioh. III. 13. Commorationem Filii Dei in terra omnes spectarunt: ascensionem, quam non viderunt, inde credere debuerunt. Similis argumentatio, Act. II. 29 f. XIII. 36 f. maximeque Hebr. II. 8 f. In Iesum conveniunt prædicata Mellix humilia: ergo ad illum etiam gloriosa referri prædicata debent.

¶ κατέβη πρῶτον, *descendit prius*) Præsupponit Paulus Deitatem Christi. nam qui ex terra sunt, ii, quamvis antea non descenderunt, ascensum nanciscuntur.

¶ εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς) non modo in terram ipsam, sed *in imas terræ partes*. *Imis terræ partibus* sive omnibus terris opponuntur summa cælorum sive *omnes cæli*. Possessionem omnium, primo terræ, deinde cæli, per se capellivit Christus.

¶ τῆς γῆς, *terræ*) in qua sunt *homines*. 10 αὐτός) *ille*, non alius.

¶ ὑπεράνω πάντων τῶν ἑρανωῶν, *supra omnes cælos*) Plane sublimis locutio Christus ascendit non modo in cælum, Marc. XVI. 19. sed per cælos. Ebr. IV. 14 not. *supra omnes cælos; cælos cælorum*. Deut. X. 14.

¶ πληρώσῃ, *implet*) præsentia & operatione sua, *se ipso*.

¶ πᾶντα) *omnia*, ima & summa. Conf. Ier. XXIII. 24, ubi etiam LXX verbo πληρῶν utuntur.

11 *αὐτὸς*) ipse, summa potestate. id repetitur ex v. 10. Ministri non dedere se ipsos.

¶ *ἀποστόλους· προφήτας· εὐαγγελιστὰς κτλ.* apostolos: prophetas: evangelistas &c.) Cum summis gradibus conjuncti poterant esse inferiores, v. gr. Iohannes apostolus idem etiam prophetam egit in apocalypsi, & evangelistam in evangelio: sed non contra. Propheta antecedit evangelistam. nam propheta de futuris, evangelista de præteritis infallibiliter testatur: propheta totum habet a Spiritu; evangelista rem visû & auditu perceptam memoriæ prodit, charismate tamen majori ad minus maximi momenti instructus, quam pastores & doctores. Non adduntur hic *θηαυμιωτοί*; nam horum actiones jam aliquanto minus pertinent πρὸς τὴν καταρτισμὸν κτλ. ad aptationem &c. Et fortasse jam ante extrema apostolorum tempora rarius fuit donum miraculorum. conf. Hebr. II. 4.

¶ *ποιμένας καὶ διδασκάλους*, pastores & doctores) Pastoris appellatio alias ubique soli Domino datur. Pastores & doctores hic junguntur: nam *pasunt docendo* maxime, tum admonendo, corripiendo &c.

12 *πρὸς, εἰς, εἰς, ad, in, in*) Hue ref. *in, in, in*. v. seq. quanquam *ad* & *in* non nihil differunt. Rom. XV. 2. Hoc versu denotatur functio ministrorum; versu sequenti, meta sanctorum; versu 14, 15, 16, via incrementi: & quodlibet horum habet tres partes, eodem ordine expressas.

¶ *καταρτισμὸν, aptationem*) Hoc maxime facit ad *unitatem*.

13 *μέχρι, dum*) Ne apostoli quidem se putarunt metam assecutos: Phil. III. nedum ecclesia. Semper proficiendum fuerat, non standum, nedum deficientum. Et nunc ecclesia ideam sui optimæ non a

tergo respiciat oportet, sed ante oculos habeat, ut futuram, etiamnum assequendam. Notate hoc, qui antiquitatem non tam sequimini, quam obtenditis.

¶ *κατανησόμεν*) *perveniremus*. hoc tempus, tempori præterito subjunctum, imperfectum est. Hoc jam fieri debebat, quum Paulus hoc scripsit. nam *fides* est viatorum.

¶ *οἱ πάντες*) *cuncti*, sancti.

¶ *εἰς, εἰς, εἰς, in, in, in*) A syndeton iteratum. Ætas naturalis excrevit ad sapientiam, robur & proceritatem: his respondet in ætate spiritali *fides una, animus corroboratus, & plenitudo Christi*.

¶ *ἐνότητι, unitatem*) Hæc *unitas* amice opponitur *varietati* donorum, & *universitati* sanctorum: contrarius autem huic unitati est *omnis* ventus, v. 14.

¶ *τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως, fidei & cognitionis*) Hæc duo & conveniunt & differunt. nam *cognitio* perfectius quiddam *fide* sonat.

¶ *Ἰὸῦθ' Ἰθεῦ, filii Dei*) In Christo cognoscendo summum est, quod sit filius Dei.

¶ *εἰς ἀνδρα τέλειον, in virum perfectum*) Concretum pro abstracto: abstracta sunt enim *unitas* & *mensura*. de *perfectione*, conf. Phil. III. 15.

¶ *ἡλικίας, staturæ*) ut Christus sit omnia & in omnibus. *ἡλικία statura* spiritalis est plenitudo Christi.

14 *μηκέτι*) *non*, ut antea & *adhuc*.

¶ *νήπιοι, infantes*) Opponitur hoc *viro*.

¶ *κλυδωνιζόμενοι, fluctuantes*) intrinsecus, sursum deorsum, etiam citra ventum.

¶ *περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ, circumacti quovis vento*) extrinsecus, huc illuc, aliis nos adorientibus.

¶ *κυβέα, versutia*. Metaphora ab alatore, qui talorum jactum fingit, ut semper appareat, quod ipsi placet.

¶ *μεθοδείαν*) Hoc vocabulo uti amant in pri-

inprimis *Methodistæ Romanenses*. Vid. c. VI. 11 not.

¶ τῆς πλάνης, *erroris*) i. e. Satanæ. Metonymia abstracti occultam agendi rationem exprimit, qua hostis utitur.

15 ἀληθείοντες, *verantes*) Oppositum, *erroris*. De eadem *veritate*, v. 21. 24.

¶ ἐν ἀγάπῃ, *in amore*) quo corpus coagmentatur. Hic est prora, & versu 16 puppis.

¶ αὐξήσωμεν, *crescamus*) Pendet ab ut v. 14. Hæc αὐξήσις, *augmentatio*, v. 16. media est inter *infantes* & *virum*.

¶ εἰς αὐτὸν, *in eum*) Paulus Iesum in animo habens primum dicit *cum*, deinde declarat, quem dicat.

¶ τὰ πάντα, *omnia*) subaudi κατὰ, *secundum*. singuli, & universi, secundum omnia.

¶ ὁς, *qui*) Ref. ad *Christus*: *caput* per incipit ponitur.

¶ ὁ χριστός, *Christus*) Ploce, emphatica. 16 ἐξ, *ex*) Fons augmentationis.

¶ συναρμοζόμενον καὶ συμβιβασόμενον) *compactum* & *commissum* corpus; concertum pro abstracto. i. e. compactura & commissura corporis, per rectam conformationem & firmam coagmentationem.

¶ διὰ πάσης ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας) In palastra sunt ἀφῆ, quibus apprehenditur antagonista lændendus: hic dicuntur ἀφῆ ἐπιχορηγίας, *ansæ ad mutuum auxilium*. διὰ, *per*, constr. cum ποιεῖται, *facit*.

¶ κατ' ἐνέργειαν, *secundum efficaciam*) Facultas debet etiam exerceri. conf. κατὰ ἐνέργειαν, c. I. 19. III. 7. Sed hoc loco abest articulus; quia sermo est de efficacia particulari, singulorum membrorum.

¶ ἐνὸς ἐκάστου, *unius cuiusque*) Constr. cum ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ.

¶ ὁ σωματικός, *corporis*) Nomen pro

pronominis reciproco. ideo ποιεῖται dicitur, non ποιεῖ.

¶ ἐν ἀγάπῃ, *in amore*) Constr. cum *edificationem*.

17 πῦρ οὖν λέγω, *hoc igitur dico*) Redit eo, unde cœpit v. 1.

¶ μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, *ne posthac ambuletis*) Antitheton, v. 1.

¶ ἐν ματαίῳ, *in vanitate*) Radix talis ambulationis, discessio ab agnitione veri Dei. Rom. I. 21. 1 Thess. IV. 5. *in* constr. cum *ambulant*. *Vanitas* exponitur v. 18, *ambulatio*, v. 19.

18 ἐσκοπισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, *qui sunt obtenebrati mente*) Habet hic versus quatuor commata. ad primum refer tertium, & ibi ad ὄντες ὄντων' ad secundum refer quartum. *obtenebrati*, *ab alienati*, participia, præsupponunt, gentes ante defectiōnem suam a fide patrum, immo potius ante lapsum Adami, fuisse participes *lucis* & *vite*. conf. *renovari*, v. 23. Nam etiam Tit. I. 16 ὄντες cum participio præcedente necitur.

¶ τῆς ζωῆς, *vita*) de qua c. II. 5.

¶ Θεοῦ, *Dei*) Vita spiritualis accenditur in credentibus ex ipsa Dei vita.

¶ πάσῳ, *obduracionem*) Antitheton: *vita*. *vita* & *sensus* simul sunt, simul desunt. conf. Marc. III. 5 not.

¶ καρδίας, *cordis*) Rom. I. 21.

19 ἀπηληγμένος) Verbum significantissimum, in quo dolor (αλγος) per synecdochen dicitur pro omni sensu affectus & intellectus, sive molesto sive jucundo. Et enim dolor urget ad medicinam: dolore amisso, non modo spes, sed etiam studium & cogitatio rerum bonarum amittitur, ut homo sit excors, effrons, exspes. Ea est *obduratio*, v. 18. *Desperantes*, apud Vulgatum & Syrum, aliquid dicit, & significationem illustrat. Quo pacto apud Chryso-

stomum conjunctim notatur ἡ ἀναληθία ἢ ἀπόγνωσις. homil. VI in Hebr. III. 13. Ipsum autem verbum ἀπαλγεῖν ὡς φράζειν videtur Cicero lib. II famil. Ep. 16. quum ait, *diuturna DESPERATIONE verum obduruisse animum ad DOLOREM novum*. Itaque ἀπαλγεῖν plus est, quam *desperare*. Pulcre de hoc verbo ex Polybio differuit Raphelius: ubi de duobus exemplis apud Suidam Polybio tributis alterum iisdem verbis apud Xiphilinum extat.

¶ εἰ αὐτὸς παρέδωκεν, *se ipsos tradiderunt*) ultro.

¶ πάσης, *omnis*) ἀσέλγεια, *lascivia*, species: ἀκαθαρσία, *impuritas*, genus. His operibus carnis qui vacant, materiæ ardore correpti incidunt etiam in *avaritiam*: & frequens apud gentes ex impudicitia quæstus.

20 ὑμεῖς δὲ ἔχ. ἔτως ἐμάθετε τὸ χριστὸν, *vos vero non sic didicistis Christum*) Allonat ad illud Deut. XVIII. 14. σοὶ δὲ ἔχ. ἔτως ἔδωκε Κύριος ὁ θεὸς σε. προσήτην - αὐτῷ ἀκέσσεθε κατὰ πάντα. Vnus est Christus, inquit Paulus; (coll. 2 Cor. XI. 4.) eum uti audistis, sic exprimere debetis. Ad *non sic* ref. mox *sicut*. *non sic* opponitur *impuritati*: v. 19. *si quidem* ἔσ. opponitur *vanitati*. v. 17.

¶ τὸ χριστὸν, *Christum*) Expressius v. sequ. ponit nomen *Iesu Christi* ideam perfectissime & fulgidissime explevit *Iesus*.

21 εἶγε, *si quidem*) Particula non minuit, sed auget vim admonitionis.

¶ αὐτὸν, *illum*) Hoc, & mox *in illo*, huc redundat ex commate sequenti: ut *vos*, Gal. IV. 11. *Audire Christum* dicit plenus quiddam, quam *audire de Christo*.

¶ ἠκέσατε, *audivistis*) Etiam prima auditio de Christo tollit peccata.

¶ ἐν αὐτῷ) *in illo*. i. e. illius nomine, quod ad illum attinet.

¶ ἐδιδάχθητε, *docti estis*) doctrinam suscepistis. Consequens ἔ *audire* & ἔ *doceri*, est τὸ *discere*.

¶ καθὼς, *sicut*) i. e. *ita, uti*. conf. καθὼς, *sicut*, 1 Cor. VIII. 2. *ita, uti* veritas reapse est in Iesu. Antitheton, *secundum*, v. 22.

¶ ἀλήθεια, *veritas*) Hoc opponitur *vanitati* ethnicæ in summa; v. 17. & reassumitur v. 24, uberius tractandum. Veritas, vera agnitio Dei veri.

¶ ἐν Ἰῶ ἰησοῦ, *in Iesu*) Qui credunt in Iesum, *verant*. conf. 1 Ioh. II. 8.

22 ἀποθέσθαι, *deponere*) Hoc pendet a *dico*, v. 17. & inde vis particulæ, *non jam*, quasi post parenthesis reassumitur per asyndeton in verbo æquipollente *deponere*. nam contrarium eorum, quæ v. 18. 19 dicuntur, jam expeditum est v. 20. 21. Et tamen hoc verbum ἀποθέσθαι *deponere* respectum quandam habet ad verba proxima v. 21. τῷ *deponere* ex adverso respondet *induere*. v. 23.

¶ κατὰ τὸ προσήτην ἀναστροφὴν, *secundum pristinam conversationem*) pro eo ac prius ambulastis. Antitheton, versus 23 totus. *secundum* declarat vim verbi, relationem habentis, *deponere*, non modo *abstinere*.

¶ τὸ παλαιὸν ἄθρονον, *vetrem hominem*) Concretum pro abstracto, ut mox v. 24 *novum*, coll. v. 13 not. Abstractum v. gr. est *mendacium*. v. 25.

¶ τὸ φθειρόμενον, *qui corrumpebatur*) Imperfectum, ut κλέπτων, *qui furabatur*, v. 28. Antitheton, *creatum*; idque in aoristo sive præterito, respectu primæ creationis & intentionis.

¶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, *secundum concupiscentias*) Antitheton, *secundum Deum*, *in justitia* ἔσ.

¶ τὰς ἐπιθυμίας, *concupiscentias*) Antitheton, *justitia* ἔ *sanctitas*.

¶ ἡ ἀπάτης) erroris ethnici. antitheton, veritatis.

23 ἰὼ πνεύματι ἔνοος, (spiritu mentis) I Cor. XIV. 14. Spiritus est intimum mentis.

24 τὸ καινὸν) τὸ νέον dicit Col. III. 10, de eo, quod fidelibus nativum est: sed hinc modo dixit ἀνανεώσαι vicissim ἀνακαινόμενον subjicit l. c. de studio fidelium.

¶ κτισθέντα, creatum) initio.

25 τὸ ψεύδος, mendacium) Universali commendationi veritatis convenienter subjungitur mentio mendacii & veritatis in loquendo.

¶ ὅτι, quia) Col. III. 11 not.

¶ ἀλλήλων, invicem) Iudæi & Græci. ibid.

¶ μέλη, membra) v. 4.

26 ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμαρτάνετε, irascimini nec peccate) Sic LXX, Ps. IV. 5. Ira nec imperatur, nec plane prohibetur: sed hoc jubetur, ut peccatum ab ira absit: est tanquam venenum, quod interdum medicinæ vim habet, sed cautissimè tractandum est. Sæpe vis modi cadit super partem duntaxat sermonis. Ier. X. 24.

¶ ὁ ἥλιος, sol) Affectus noctu retentus alte infidet.

¶ μὴ ἐπιδύετω, ne occidat) Deut. XXIV. 15, ἔκ ἐπιδύσεται ὁ ἥλιος ἐπὶ αὐτῷ.

¶ ἐπὶ ἰῶ παροργισμῶ ὑμῶν, super iracundia vestra) Non solum iracundia cessare, sed etiam frater sine procrastinatione corrigi, & reconciliatio fieri debet, præsertim cum proximo, quem posthac visurus non sis in hac vita, quemve primum in via, hospitio, foro videris.

27 μήτε, neque) Diabolo datur locus per iracundiam pertinacem, præsertim nocturnam. conf. tenebrarum, c. VI. 12. μήτε ponitur, ut καὶ μή, v. 30.

28 ὁ κλέπτης, qui furabatur) Id mitius, quam ὁ κλέπτης, fur. Participium imperfecti temporis, præsentis hinc non excluso.

¶ μᾶλλον δέ) potius vero etiam, quam si non furatus esset. In quovis peccati genere qui peccavit, contrariam deinde debet exercere virtutem.

¶ κοπιᾶτω, laborato) Sæpe furtum & otium sunt una.

¶ τὸ ἀγαθόν, bonum) Antitheton ad furtum, prius manu peccata male commissum.

¶ τὰ χερσίν, manibus) quibus ad furtum abusus erat.

¶ ἵνα ἔχη, ut habeat) Lex restitutionis non debet nimis stricte urgeri contra legem amoris.

29 σαπὸς, putris) vetustatem redolens, v. 22. expers gratiæ, infusus. Col. IV. 6. Oppositum, bonus.

¶ μὴ ἐκπορεύεσθε, ne egreditor) Si jam in lingua sit, resorbete.

¶ εἴ τις) si quis, quotiescunque. Non tamen postulatur ab omnibus par facundia.

¶ πρὸς οἰκοδομὴν - τῶν ἀκούσων, ad ædificationem - audientibus) Talis sermo non caret usu, non subvertit audientes, ut ii, de quibus 2 Tim. II. 14.

¶ δὴ χάριν, det gratiam) Magna vis est in colloquiis piis.

30 μὴ λυπῆτε, nolite contristare) per sermones putres. Contristatur Spiritus sanctus non in se, sed in nobis; quum testimonium ejus serenum turbatur. λυπῆτε LXX sæpe pro πρη & ἡρπονunt.

¶ ἐσφραγίσθητε, obfignati estis) ut sciat, non solum esse aliquem diem liberationis, sed illum diem etiam vobis, ut filiis Dei, fore diem liberationis; eoque nomine letamini.

¶ εἰς ἡμέραν ἀπολυτέωστος, *in diem liberationis*) Hic dies est novissimus; cuius representatio quædam est in die mortis. præsupponit dies citeriores. Rom. II. 16. In illo maxime die referet, quis inveniat obfignatus.

31 πικρία, *amaritudo*) Oppositum, v. 32, χρηστοί, *benigni*, erga omnes.

¶ θυμὸς, *sevitia*) Oppositum, *miseri-cordes*, erga imbecilles & miseros.

¶ καὶ ὄργη, ἔτι *ira*) Oppositum, *condonantes*, erga lædentes. Hactenus descendit Climax, in prohibitis.

¶ βλασφημία, *blasphemia*) Atrox species clamoris. Vtrumque tollit amor.

¶ κακία) *vitio*. Hoc genus est, ideo *omni* additur.

32 ἐχαρίσατο, *condonavit*) Præbuit se *benignum*, *misericordem*, *condonantem*.

C A P. V.

1 Μιμηταί, *imitatores*) in *condonando*, (coll. antec.) & in *amando*; nam sequitur, *amati*. O quanto gloriosius & beatius est, esse imitatore[m] Dei, quam Homeri, Alexandri, Apellis &c.

¶ ὡς τέκνα, *tanquam liberi*) Matth. V. 45.

2 περιπατεῖτε, *ambulate*) Fructus amoris.

¶ ὑπὲρ ἡμῶν, *pro nobis*) Non cum verbo *tradidit* construitur Dativus *Deo*, sed cum proximis præcedentibus, *oblationem* ἔτι *victimam*. Alludit enim Paulus ad Mosen, apud quem solennia sunt illa, ὀλοκαύτωμα τῷ κυρίῳ εἰς ὄσμην εὐωδίας, θυσίασμα τῷ κυρίῳ ἐστὶ. κτλ. Exod. XXIX. 18. 25. 41. Lev. XXIII. 13. 18 &c.

¶ προσφορὰν καὶ θυσίαν, *oblationem* ἔτι *victimam*) Conf. Hebr. X. 5 fs.

¶ εἰς ὄσμην εὐωδίας, *in odorem bonæ fra-*

grantie) Hoc bono odore sumus reconciliati Deo.

3 πορνεία, *scortatio*) *impurus amor*.

¶ ἢ πλεονεξία, *aut avaritia*) v. 5. c. IV. 19.

¶ μὴ δὲ ὀνομαζέσθω, *ne nominetur quidem*) scil. ut facta: conf. 1 Cor. V. 1. aut sine necessitate. conf. v. 4. 12.

¶ πρέπει, *deceat*) Oppositum, ἐκ ἀνήκενται *non convenientia*. v. 4.

4 ἀιορότης, *turpitude*) in sermone, vel etiam gestu &c.

¶ μωρολογία, *stultiloquium*) ubi risus captatur, etiam sine sale.

¶ ἢ εὐτραπέλια) *aut facetia*. Hæc subtilior, quam *turpitude* aut *stultiloquium*: nam ingenio nititur. Ea maxime delectati Asiæ: superioribusque temporibus per aliquot ætates regnaverunt *facetia*, etiam apud literatos. cur? Aristoteli *εὐτραπέλια* virtus est: & Plautum triverunt. τὴν εὐτραπέλιαν a Paulo ita reprehendi notat Olympiodorus, ὥστε ἔδρα τὰ ἀεῖα δεκτέον, *ut ne urbanitati quidem sit locus*.

¶ τὰ ἐκ ἀνήκενται, *quæ non conveniunt*) Epitheton. Subaudi prædicatum, *absint*.

¶ εὐχαριστία, *gratiarum actio*) subaudi ἀνήκει, *convenit*. Linguae abusus opponitur sanctus & tamen lætus usus, v. 18 f. Non conveniunt abusus & usus. *εὐτραπέλια*, & *εὐχαριστία*, concinna paronomasia. illa turbat animam, (& quidem subtilis aliquando jocus & lepos tenerum gratiæ sensum lædit;) hæc, exhilarat.

5 ἔσε, *este*) Imperativus. Gal. V. 21.

¶ ὅς ἐστιν εἰδωλόλατρος, *qui est idololatra*) Col. III. 5. Avaritia est summa defectio a creatore ad creaturam Matth. VI. 24. Phil. III. 19. 1 Ioh. II. 15. & summe violat eadem præceptum de diligendo proximo, quod simile est præcepto de diligendo Deo. est

est igitur idololatria, adeoque peccatum maximum. 1 Sam. XV. 23.

¶ Ἐ χριστὸς καὶ θεὸς, *Christi & Dei*) Articulus simplex, summam unitatem indicans. 1 Tim. V. 21. VI. 13. Tit. II. 13. 2 Theff. I. 12. conf. Marc. XIV. 33. Alibi geminatur, emphaseos causa. Col. II. 2.

6 κενοῖς λόγοις, *vanis sermonibus*) Hoc genus est: species tres, v. 4. Sic LXX, μὴ μεριμνάτωσαν ἐν λόγοις κενοῖς. Exod. V. 9.

¶ διὰ ταῦτα, *propter hac*) propter scortationem &c.

¶ ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ, *ira Dei*) Antitheton reconciliationis. v. 2. c. IV. 32.

¶ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, *super filios incredulitatis*) in gentilismo.

7 μὴ, *ne*) ne ira super vos veniat. Dux partes: nolite, & nolite, v. 7. 11.

8 σκότος· φῶς· *tenebra: lux*) Abstractum pro concreto, emphasi egregia. nam sequitur, *filii lucis*.

9 ὁ καρπὸς τοῦ φωτός, *fructus lucis*) Antitheton, *opera infructuosa tenebrarum*. v. 11.

¶ ἐν, *in*) est, consistit in &c.

¶ ἀγαθωσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀληθεία, *bonitate & iustitia & veritate*) Hæc opponuntur vitiis modo descriptis a c. IV. 25.

10 δοκιμαζομένους, *probantes*) Constr. cum *ambulate*.

11 δὲ καὶ καὶ, *etiam*. Non satis abstinere est.

¶ ἐλόγησεν, *redarguite*) verbis & factis luce dignis.

12 γὰρ, *enim*) Causa, cur indefinite loquatur versu 11, de operibus tenebrarum, quum fructum lucis v. 9 definite descriperit. Simul hinc patet facilitas, iustitia, salubritas *elenchi*.

¶ κρυφῶς, *secreto*) per fugam lucis, frequentissime.

¶ ὑπ' αὐτῶν) *ab illis*, qui sunt in tenebris.

¶ ἀγαθὸν, *turpe*) Ad Corinthios, familiarius scribens, *nominat*; etiam ad Romanos, quia opus erat: hic, *gravius* agit.

¶ καὶ) *vel dicere, nedum facere*.

¶ λέγειν, *dicere*) Existimari possunt a contrariis, *bonitate, iustitia, veritate*. 13 δὲ) *autem*; tamen non dicas aut appelles ea.

¶ ἐλεγχόμενα, *reprehensa*) per vos. v. 11.

¶ ὑπὸ τοῦ φωτός φαερίζεται) *Conjugata, φάσκει, φαερός*.

¶ φαερίζεται, *manifestantur*) ut agnoscat eorum turpitude, sive ii, qui patrarunt, recalcitent, sive respiciant.

¶ πᾶν, *omne*) Abstractum pro concreto. nam hic sermo jam est de homine ipso. coll. v. seq. *propterea*.

¶ γὰρ, *enim*) *Enim* facit epitasin, in gradatione.

¶ τὸ φαερόμενον) *Antanaclasis*. nam *φαερίζεται* est pallivum: *φαερόμενον*, medium, *quod manifestari non refugit*. conf. mox, *εγείρει & ανάστα*.

¶ φῶς, *lux*) *Metonymia*, ut v. 8.

¶ ἐστὶ, *est*) fit, & mox *est*, lux.

14 διὸ λέγει, *propterea dicit*) Summa celeusmatis hujus exstat Es. LX. 1, *φωτίζε φωτίζε, ἐρεσσαλήμ· ἡκει γὰρ σε τὸ φῶς*. Hebr. *יָאֵר יָאֵר* Sic ibid. c. LII. 1. 2, *ἐξεγείρεσ· ἀνάστηθι*. Sed apostolus expressius loquitur, ex luce N. T., atque ut requirit status ejus, qui excitandus est. Simul videtur in mente habuisse formulam, quæ in festo buccinarum adhiberi solita fuerat: *Excitamini excitamini e somno vestro: evigilate e somno vestro, qui vana tractatis. nam sopor vobis gravissimus immixtus est.* &c. Vid. Hotting. ad Godw. p. 601. Et fortasse illo anni tempore scripsit hanc epistolam. conf. 1 Cor. V. 7 not.

G g g g g

¶ ἔγει-

¶ ἔγεραι ἀνάστα) Ammonius: ἀναστῆναι, ἐπὶ ἔργον ἔγερθῆναι, ἐξ ὕπνου.

¶ ἐκ τῶν νεκρῶν, ex mortuis) c. II. 1.

¶ ἐπιφάσει) illucescet, tanquam Sol. conf. Es. cap. cit. v. 2. Thema, ἐπιφάσκω, ἀπὸ LXX. Sic a γράσκω, γράσω ἀρέσκω, ἀρέσω.

15 βλέπετε, videte) Hoc repetitur v. 17.

¶ πῶς, quomodo) Sollicitudo etiam modum spectat. Respondet, tanquam.

¶ ἀκριβῶς) præcise. conf. Act. XXVI.

5.

¶ μὴ ὡς ἄσσοφει, non tanquam insipientes) qui præter propter viam ambulat.

16 ἔξαγγελλόμενοι τῷ καιρῷ, redimentes tempus) Sic LXX, καιρὸν ὑμεῖς ἔξαγγελλέτε. Dan. II. 8. Dies, inquit Paulus, mali sunt; & in malorum hominum, non in vestra potestate: quare, quum vos urgeri videritis, date operam, ut, dum intervalla istius temporis inimica transeunt, tempus, si minus cum lucro, at certe sine damno ducatis & traducatis, quod fit quietescendo, vel certe modice agendo. Hæc vis verbi כּוּר in loco Amosii mox citando. Qui tempore malo nullum tantisper temporis fructum præter tempus ipsum (exemplo magorum, Dan. I. c. aut more urbis obsessæ, subsidium expectantis) quærent; hi sapienter faciunt, & deinceps meliori tempore, quod sic redemerunt, melius utentur. Sir. X. 31, μὴ δοῦλάτε ἐν καιρῷ φρονήσεως σα. Similima locutio Smyrnenesium in Ep. de Polycarpo, ubi martyres dicuntur δια μίας ἡμέρας τῷ αἰώνιῳ κλήσει ἔξαγγελλόμενοι. § 2. Oppositum est, tempus perdere.

¶ ἡμέραι, dies) c. VI. 13.

¶ ποιηταί, mali) Amos V. 13, ὁ συνιῶν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ (כּוּר) σιωπήσεται, ὅτι καιρὸς ποιητής; ἔστιν.

17 συνιέντες, intelligentes) Amos, modo, ὁ συνιῶν. hinc colligas, Paulum ad illum locum respexisse.

¶ πὶ τὸ θέλημα τοῦ κυρίου, quæ voluntas Domini) non solum universe, sed certo loco, tempore &c.

18 μὴ μεθύσκεθε ἔνῳ, nolite inebriari vino) Sic plane LXX, Prov. XXIII. 31. Convenienter dehortationi ab impuritate subjungit dehortationem ab ebrietate.

¶ ἐν ᾧ) in quo, vino scil. quatenus immoderate hauritur.

¶ ἀσωτία) ἀσωτία dicitur pro ἄσως. inde ἀσωτία denotat omnem luxuriam frugalitati inimicam. oppositum vide versu 19, de effectu plenitudinis spiritualis.

¶ ἀλλὰ) Sic fere LXX, I. c. ἀλλὰ ἔμιλλῃτε ἀνθρώποις δικαίοις.

19 λαλῆντες ἑαυτοῖς) loquentes inter vos: antitheton, Domino. conf. Col. III. 16 not. Spiritus, fideles facit disertos.

¶ ψαλμοῖς, psalmis) biblicis, Davidicis, novis, extemporalibus; adjuncto instrumento.

¶ ὕμνοις, hymnis) ad laudem Dei expressam.

¶ ᾠδαῖς) carminibus, quæ canuntur aut cani possunt, de quocunque argumento sacro.

¶ πνευματικαῖς, spiritualibus) non mundanis, ut sunt ebriorum.

¶ τῷ κυρίῳ, Domino) Christo, qui corda scrutatur.

20 ἐυχαριστῆντες, gratias agentes) Hoc officium Paulus sæpe urget & ipse diligenter exercet. peragitur animo, lingua, opere. Col. III. 17.

¶ πάντων, omnibus) Neutrum, masculini potestate inclusa. conf. I Thess. V. 18.

¶ ἰησοῦ, Iesu) per quem omnia nobis obtingunt.

21 ἀλλήλους, *in vicem*) Nunc de officio erga alios: cuius fundamentum est *timor Christi*, motiva sua hauriens ex fide Christiana. 1 Petr. II. 13. Rara phrasis. conf. 2 Cor. V. 11. 1 Cor. X. 22.

22 αἱ γυναῖκες, *mulieres*) Inferiores priore loco ponuntur; deinde superiores. v. 25. c. VI. 1. 4. 5. 9. 1 Petr. III. 1. 7. quia propositio est de *subjectione*: & inferiores debent officium facere, qualescunque sunt superiores. Multi etiam ex inferioribus fiunt superiores: & qui bene subest, bene præest. Porro his omnibus scribitur in secunda persona: omnium est ergo audire & legere scripturam. conf. 1 Ioh. II. 13.

¶ ἰδίας, *suis*) Mulieres obsequi debent *suis* maritis, etiamsi alibi meliora viderentur habere consilia.

¶ ὑποτάσθε, *subordinamini*) De liberis & servis dicitur, *obedite*. c. VI. 1. 5. Conjugum, major paritas. Conf. tamen Rom. XIII. 1.

¶ ὡς, *sicut*) *Subjectio*, quæ ab uxore præstaturo viro, simul præstaturo ipsi Domino, Christo.

23 καὶ αὐτός, ἔ ἴψε) Vir autem non est servator uxoris. in eo Christus excellit. Hinc *sed* sequitur.

24 ἀλλ' ὡσπερ, *sed sicut*) Antitheton, *in*, *mulieres*.

¶ ὑποτάσσεται, *subordinatur*) Subaudi hic quoque, *in omni* re.

¶ αἱ γυναῖκες, *mulieres*) *subordinentur*.

25 ἑαυτὸν παρέδωκεν, *se ipsum tradidit*) ex amore. Hinc pendet *in* ut statim sequens: & ab *amavit* pendet *in* ut alterum, v. 27.

26 ἀγίαση, *sanctificaret*) Sæpe *sanctitas* & *gloria* sunt synonyma: quare hic quoque sequitur, *sisteret gloriosum*.

¶ καθάριας, *mundans*) *Mundatio* præ-

cedit *donationem gloriae* & nuptias.

¶ τὴν λατρεῖαν ἔ ὑδάτω, *in rhenati, lavacro aquæ in verbo*) Insigne testimonium de baptismo. Tit. III. 5.

¶ ἐν ρηματι, *in verbo*) Baptismus vim purificandi habet ex verbo. Ioh. XV. 3. *in* constr. cum *mundans*. רבא ἴμα.

27 ἵνα ᾤσασθῆσιν, *ut sisteret*) Id valet suo modo jam de hac vita. conf. c. IV. 13.

¶ ἑαυτῶ, *sibi ipsi*) tanquam Sponso.

¶ ἐνδοξόν, *gloriosum*) Ex amore Christi debemus haurire æstimationem sanctificationis. quæ sponsa contemnit ornatum a sponso oblatum?

¶ ἡ ἑαυτῆ, *illam*, quæ respondeat idæ suæ æternæ.

¶ σπῖλον, *maculam*, ex quacunque mala dispositione.

¶ ῥυτίδα, *rugam*, e senio.

¶ ἵνα ᾤ, *ita*, ut sit.

¶ ἀμωμῆ, *expers vitii*) Cant. IV. 7.

28 ἑαυτὸν, *se ipsum*) v. 29. 31 fin.

29 ἄδεις, *nullus*, nisi scilicet a natura & a se ipso desceat.

¶ ἡ ἑαυτῆ σάρκα, *suam ipsius carnem*) v. 31 fin.

¶ ἐκτρέφει, *valde nutrit*, intus.

¶ βάλλει, *fovet*, extra. Idem verbum, Deut. XXII. 5. Iob XXXIX. 14. 1 Reg. I. 2. 4. Id spectat *amictum*, ut, *nutrit*, victum.

¶ ἡ ἐκκλησία, *ecclesiam*) *nutrit* ἔ *fovet*.

30 ὅτι, *quia*) Causa, cur Dominus ecclesiam alat & foveat, est arctissima necessitudo, quæ hic exprimitur verbis Mosaicis de Eva huc accommodatis. Ecclesia ex Christo propagatur, ut Eva fuit ex Adamo; & hæc propagatio est fundamentum cõnubii spiritualis. *propter hoc*. v. 31.

¶ ἡ σῶμα, *corporis eius*) Corpus hic dicitur non ecclesia, quæ conti-

tur in subjecto *sumus*, sed corpus ipsius Christi.

¶ *ἐκ*, ex) Gen. II. 23 f. *εἶπεν ἄδამ, τῆν γυνὴν ἔκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐλήφθη. ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸ πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναίκι αὐτοῦ, καὶ ἕσονται εἰς δύο εἰς σάρκα μίαν.*

¶ *ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ κτλ.* ex carne ejus &c. Moses *ossa* prius, Paulus *carnem* prius nominat. naturalem quippe structuram, de qua ille, *ossa* potissimum sustinent: at in nova creatione, caro Christi magis consideratur. Porro Moses plenius loquitur; Paulus omittit, quæ ad propositum non æque pertinent. Non *ossa* & caro nostra, sed nos spiritualiter propagamur ex humanitate Christi, carnem & *ossa* habente.

31 *καταλείψει*, relinquet) Versus 30 protasin, de conjugio naturali, ex Mose præsupponit; apodosin, de conjugio spirituali exprimit: inde vicissim hic versus 31 protasin exprimit; apodosin subaudiendam permittit. conf. v. 32 med. Etiam Christus Patrem quasi reliquit, & ecclesiæ adhæsit.

¶ *προσκολληθήσεται*, adhaerebit) per unitatem matrimonialem.

¶ *εἰς σάρκα μίαν*, in carnem unam) non solum uti antea, respectu ortus; sed respectu novæ conjunctionis.

32 *μέγα*, magnum) Plus sensit Paulus, quam ii, ad quos scribebat, caperent. *mysterium* appellatur non matrimonium humanum, sed ipsa conjunctio Christi & ecclesiæ.

33 *πλὴν*, venuntamen) Paulus præ nobilitate digressionis quasi oblitus propositæ rei nunc ad rem revertitur.

¶ *ἵνα*, ut) Subaudi *volo* aut simile quidpiam. coll. 1 Cor. IV. 2. VII. 29. 2 Cor.

VIII. 13. Particula vim habet; vim temperat ellipsis morata.

C A P. VI.

1 *Υπακούετε*, obedite) Id plus etiam dicit, quam *subordinamini*. *Obedire* est imperitioris: *subordinari*, cujusvis inferioris.

¶ *δικαιοσύν*, justum) etiam natura.

2 *τίμα*, honora) Liberis expressius, quam parentibus, officium præscribitur. amor enim descendit magis, quam ascendit: & ex liberis fiunt parentes.

¶ *ἐν πλὴν*, præceptum) Deut. V. 16, *τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ὃν τρόπον ἐνετείλατο σοι κύριος* ὁ θεός σου, ἵνα εὖ κτλ.

¶ *πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ*, primum in promissione) Præceptum de diis alienis non habendis fert secum promissionem quidem, sed item comminationem, earumque utramvis ad omnia præcepta pertinentem: præceptum de abusu nominis divini, habet comminationem. Etenim officia erga Deum sunt maxime necessaria & maxime debita; ideo sic muniuntur: officia erga homines minus sunt debita hominibus, & eatenus minus necessaria; ideo promissionem habent. Præceptum de honorandis parentibus, de quo Paulus, promissionem propriam ante omnia primum, si totum decalogum spectes, habet; si tabulam secundam, solum etiam promissionem habet: primum autem cum promissione est respectu omnium præceptorum etiam decalogum subsequentiū. Et perquam convenienter. nam præsupposita parentum pietate in liberis ad Dei præcepta educandis, honor parentibus per obedientiam præsertim præstitus, initio ætatis omnium præceptorum obedientiam continet. Hæc observatio apostolica argumento est, legis meditationem in N. T. non esse antiquatam,

3 εὐ σοι, bene tibi) Attende, juvenus.

¶ καὶ ἔση, & eris) LXX, utroque loco, καὶ ἵνα μακροχρόνι & γένη. sed Deut. XXII. 7, ἵνα εὐ σοι γένηται καὶ πολυήμερ & ἔση. ex cod. Al. ubi ed. Rom. γένη. Rarum futurum Subjunctivi, ἔση. Qui diu bene vivit, diu experitur gratiam Dei, etiam per liberos honorem retribuentes, & longam habet sementem mellis æterna.

¶ μακροχρόνι & , longævus) Tenerior ætas pro captu suo allicitur promissione longæ vitæ: adultis & maturis expressius additur exceptio crucis. Promittuntur autem longa tempora non tantum singulis parentes honorantibus, sed toti eorum genti.

¶ ἐπὶ τῆς γῆς, super terra) Moses ad Israël, ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς, ἧς κύριος ὁ θεός σε διδάσκει. Hodie æque bene vivunt piii in omni terra, atque Israël olim in illa.

4 καὶ οἱ πατέρες, & patres) Et præfigitur etiam v. 9, & domini: non præfigitur c. V. 25, viti. Facilius parentes & heri abutuntur potestate sua, quam mariti. Parentes dixit v. 1, nunc patres potissimum alloquitur. nam hos facilius aufert iracundia. Eadem differentia vocum, eadem admonitio, Col. III. 20. 21.

¶ μὴ παρηγοίητε, nolite irritare) ne extinguatur amor.

¶ ἐκτρέφετε, enutrite) benigne.

¶ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ, in eruditione & admonitione) Harum altera occurrit ruditati; altera oblivioni & levitati. Utraque & sermonem & reliquam disciplinam includit. Sic apud Iuriconsultos νουθετήματα admonitioque dicitur, etiam quæ fit per plagas. Job V. 17, ἡ νουθετήματα. 1 Sam. III. 13, ἡ ἐνουθετήματα Eli filios suos.

5 οἱ δούλοι, servi) Hic late dicitur, de servis & libertis. v. 8 fin.

¶ τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, dominis se-

cundum carnem) Non conveniebat, post mentionem veri Domini, v. 4. tales statim etiam absolute vocari dominos. eo magis addit, secundum carnem.

¶ μετὰ φόβου καὶ τρόμου, cum timore & tremore) non secus, ac si minæ, quod ad fideles heros attinet, sublata non essent. v. 9. Respicitur conditio servorum veterum.

¶ ἀπλότητι τῆς καρδίας, simplicitate cordis) Sic LXX pro Hebr. כִּלְכִּלְוּתָא 1 Chron. XXIX. 17. Hæc declaratur v. seqq. ubi simplicitati maxime opponitur servire ad oculos. conf. Col. III. 22. Servitus subordinatur Christianismo, non cum illo committenda.

6 ἐκ ψυχῆς, ex animo) Sic, ἐκ ψυχῆς, Col. III. 23. Sic 1 Macc. VIII. 25. 27. parallela sunt, καρδία πλήρη, & ἐκ ψυχῆς.

¶ ὡς ἄνθρωποι, tanquam hominibus placentes) Antitheton, mox, tanquam servi Christi, facientes &c. Quos dicit servos Christi? Resp. facientes voluntatem Dei. Tales Deo ἀρέσκουσι, placere curant. Idem antitheton Col. III. 22. Sic exprimitur, timentes Deum.

¶ ἐκ ψυχῆς μετ' εὐνοίας, ex animo cum benevolentia) Benevolentiam, præcipuam servi virtutem fuisse habitam, qua commodis heri sui faveret, ex æconomico Xenophontis pulcre notat Raphellius. hanc autem habet, qui non oculis heri, sed ex animo servit. εὐνοίαν, inquit Xenophon de villico, servo, δέησει αὐτὸν ἔχειν, εἰ μέλλοι ἀρέσκειν ANTI ΣΟΥ παρών. benevolentiam, quæ in servo est, ne asperitas quidem heri extinguit; ut in catellis.

¶ τῷ κυρίῳ, Domino) Christi dominium omnes movere debet, & gubernare, etiam in servienda servitute externa. Dominus cor spectat.

8 ὁ ἐάν π) Tmesis, pro ὅτι ἐάν, Col. III. 23.

G g g g g 3

¶ ἀγα-

¶ ἀγαθὸν, bonum) in Christo.

9 τὰ αὐτὰ, eadem) ea, quæ sunt bene-
v⁹ lente, compensatæ. Amor officia ser-
vilia & herilia moderatur, ut lux una ea-
demque varios colores. Æqualitas natu-
ræ & fidei potior est, quam differen-
tia statuum.

¶ ἀνέναντος τὴν ἀπειλήν, remittentes mi-
nis) Deposita fere a dominis sævitia erat,
suscepta fide; nunc etiam minæ remitten-
dæ, ne ostentent servis potestatem suam,
ad terrendum. 107 LXX, ἀπειλή.

¶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, illorum & vester) Non dissimilis locutio, Rom. XVI. 13.

¶ ἐν ἔξουσις, in calis) omnipotens. Ut
Dominus vos tractavit, ita vos tractate
servos: aut, ut vos tractatis servos, ita
ille vos tractabit.

10 τὸ λοιπὸν, ceterum) Particula sive
formula concludendi, & ut ad rem ma-
gnam excitandi. 2 Cor. XIII. 11.

¶ ἀδελφοὶ, fratres) Hoc uno episto-
læ loco sic eos alloquitur. Nusquam
magis milites fratrum invicem titulo
utuntur, quam in acie.

¶ ἐνδυναμῶσθε, confortamini) Qui ro-
bur intra se habent, hi demum ad panopli-
am gestandam apti sunt.

¶ καὶ) Ἐν δια δύοῖν.

¶ κρείπτε τὴν ἰσχύον, valere roboris) Hoc
de Christo dicitur, uti c. I. 19 de Patre.

¶ παροπλίαν, armaturam) v. 13.

¶ εἴηαι, stare) Verbum agonisticum
& castrense. conf. not. ad Matth. XII. 25.
Domini virtus, nostra est.

¶ μεθοδείας, insidias) quas & vi &
astu instruit. μέθοδος, via rectæ oppo-
sita, circuitus, quali utuntur, qui insi-
diantur. 2 Macc. XIII. 18. unde μεθοδεύειν,
2 Sam. XIX. 28, LXX. Esth. κεφ μθ. de
Aman: πολυπλόκοις μεθόδων παραλογισ-
μοῖς. Μεθοδεία in bonam partem adhibuit

Chrysostomus, Homil. IV de pœnit. ἐυχα-
ριστεῖν ὀφείλομεν τῷ θεῷ τῷ διὰ πολλῶν μεθοδει-
ῶν ἰωμένῳ καὶ σώζοντι τὰς ψυχὰς ἡμῶν. διὰ
πολλῶν μεθοδειῶν, per secunda & adversa.

¶ ἔ διαβόλας, diaboli) principis ho-
stium, qui v. 12 ostenduntur.

12 ἔκ ἐσιν, non est) Pone homines, qui
nos infestant, latent spiritus.

¶ ἡ πάλη) lucta.

¶ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ad sanguinem
& carnem) Conf. Matth. XVI. 17 not.
וְכֹחַ וְדָם (sanguis & caro, homines imbecilli,
etiam Romæ, ubi Paulum tenebant.

¶ ἀλλὰ, sed) Post mentionem bono-
rum angelorum valde claram, c. I. 21.
III. 10. convenienter etiam de malis spi-
ritibus sic loquitur, ad Ephesios præfer-
tim, coll. Act. XIX. 19. Quo apertius:
quisque scripturæ liber de œconomia &
gloria Christi agit, eo apertius rursus
de regno contrario tenebrarum.

¶ πρὸς, ad) Ad, quater. tribus com-
matibus notatur potentia hostium; quar-
to, natura & ingenium.

¶ κοσμοκατόρας) munditeneutes, Ter-
tulliani verbo. bene quod non sunt omni-
teneutes. Magna tamen non solum ipsius
diaboli, sed etiam eorum, quibus præ-
est, potentia est. Videntur alia esse
genera malorum spirituum, quæ magis
domi in arce regni tenebrarum manent,
imperia, potestates; aliud, hoc tertium,
quod foris mundanas quasi provincias
obtinet, munditeneutes.

¶ ἔ σκοτίας, tenebrarum) Eo distin-
guuntur ab angelis lucis. tenebræ hæ sunt
maxime spirituales, c. V. 8. 11. Luc. XXII.
53. quæ pro synonymo mox habent mali-
tiam: quibus tamen etiam tenebræ natu-
rales magis congruunt, quam lux. In
tenebris pugna difficilior.

¶ ἔ αἰῶν, τῆς, seculi huius) Mundi-
teneutes regit immediate duos genitivos.
tene

tenebrarum & seculi, pro utraque composita parte.

¶ πὰ πνευματικά, *spiritualia*) Antitheton, *sanguinem & carnem*. Hæc *spiritualia* opponuntur *spiritualibus gratiæ*: 1 Cor. XII. 1. adversanturque fidei, spei, amori, donis, vel per vim contrariam, vel per falsam imitationem. Porro ut ibidem c. XIV. 12. *spiritus* dicuntur pro *spiritualia*, sic h. l. *spiritualia* pro *spiritus*. aptissime. Nam hi *spiritus* tanta subtilitate ac pernicitate incurrunt, ut anima fere non putet, illas substantias subesse alienas, sed ex se ipsa intus existisse quidpiam, quod spiritualiter eam tentet. atque etiam πνευματικόν, *spirituale*, in singulari accipi potest pro quodam copiarum genere: quo pacto dicitur τὸ ἰστωικόν, *equitatus*, Ap. IX. 16. & alibi τὸ στρατιωτικόν, *exercitus*; ut hic dicantur πὰ πνευματικά sc. πάγματα, ut apud Zosimum l. 3, τὰ πνευματικά τάγματα.

¶ ἐν πῖς ἐπεραιοῖς, *in supracælestibus*) Etiam hostes, sed captivi (c. IV. 8 not.) in regia esse, eamque ornare possunt.

13 ἀναλάβετε, *assume*) v. 16. 12 Deut. I. 41. LXX, ἀναλαβόντες.

¶ τὴν παιοπλίαν, *armaturam*) Grande verbum. Paulus *militi Christiano* (inquit Viët. Strigelius in argumento hujus capituli,) *attribuit tegumenta, munimenta & tela. tegumenta tria sunt, thorax, cingulum & calcei. munimenta sive Φουλακτῆρια duo, clypeus & galea. tela sive ἀμυντήρια totidem sunt, gladius & hasta. Addit, hasta, precatio. Quamquam precatio a Paulo potius eo refertur, ut tota armatura rite utamur.*

¶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, *in die malo*) Ps. XLI. 2. LXX, ἐν ἡμέρᾳ ποιηρᾷ. Bellum est perpetuum; pugna alio die minus, alio magis fervet. *dies malus*, vel ingruente morte, vel in vita; longior, brevior, in se ipso sæpe varius. Tum standum, non demum comparandum.

¶ ἅπαντα κατεργαζόμενοι) *omnibus rebus probe comparatis ad pugnam*. Ita, κατεργάζεσθαι, 2 Cor. V. 5. Ex. XV. 17. XXXV. 33. XXXVIII. 24. Deut. XXVIII. 39. Congruit anadiplosis: *stare, stare*.

14 περιζωσάμενοι, *cincti*) ut sitis expediti. conf. Luc. XII. 35. Ex. XII. 11. Es. V. 27.

¶ τὸ σφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, *hombos vestros in veritate*) exemplo Meliæ. Es. XI. 5.

¶ ἐνδυσάμενοι τὸ θώρακα τὸ δικαιοσύνης καὶ τὸ περικεφαλαίαν ἔσωτηρίας) Es. LIX. 17, καὶ ἐνδύσατο δικαιοσύνην ὡς θώρακα, καὶ περιέθετο περικεφαλαίαν σωτηρίας ἐπὶ τὸ κεφαλῆς.

¶ τὸ θώρακα, *thoracem*) In pectore sedes est conscientiæ, quæ munitur justitia.

¶ τὸ δικαιοσύνης, *justitiæ*) Ibid. Nam sæpe junguntur *veritas & justitia*. c. V. 9. Hostis per omnia ipsi contraria vincendus.

15 τὰς πόδας, *pedes*) *Pedum* sæpe conjuncta mentio cum *evangelio & cum pace*. Rom. X. 15. III. 15 seqq. Luc. I. 79.

¶ ἐν ἐπιμασίᾳ) *ἐπιμασία* sæpe Hebræorum respondet. v. gr. Ezr. II. 68. III. 3. Ps. X. 17. LXXXIX. 15. *Pedes militis christiani firmantur evangelio, ne loco moveatur aut cedat.*

¶ τὸ εἰρήνης, *pacis*) Rom. X. 15.

16 ἐπὶ πᾶσιν) *super omnibus*, quæcunque induistis.

¶ τὰ πεπωρωμένα) *proprie, ignita*. Congruit, *extinguere*.

17 ἔσωτηρίᾳ, *salutavis*) i. e. Christi. Act. XXVIII. 28 not. Concinne subsequitur mentio Spiritus, adeoque coll. v. 13 habetur mentio S. Trinitatis. *Salute* erigitur caput, & munitur. 1 Thess. V. 8. Ps. III. 3. 4.

¶ δεξασθε, *accipite*) *oblatam a Domino*.

¶ ῥῆμα θεῶν, *verbum Dei*) Matth. IV. 4. 7. 10.

18 *διὰ, per*) Quotiescunque oratis, orate in Spiritu, quippe qui nullo tempore excluditur.

19 *δοθῆ, detur*) Non nitebatur Paulus habitu suo.

¶ *ἀνοίξει τὸ στόματι* (פּוּרְתָהוּ)

¶ *ἐν παρρησίᾳ γνωρίσαι, cum fiducia notum facere*) Ideo parrhesia opus, quia est mysterium.

20 *περὶ βέω ἐν ἀλύσει, legatione fungor in catena*) Paradoxon. Mundus habet legatos splendidos. Hinc pendet mox *ἵνα ut*.

¶ *ἐν αὐτῷ, in illo*) in mysterio.

¶ *ὡς, uti*) Constr. cum *notum facere*.

21 *καὶ ὑμῖς*) vos quoque, perinde ut alii.

¶ *πάντες, omnia*) Relatio salutaris.

¶ *πιστός, fidelis*) qui vobis vera nunciabit.

22 *πρὸς ὑμᾶς, ad vos*) longe.

¶ *ἰσχυροκαλέσει, confirmaret*) ne offenderetis in meis vinculis.

23 *εἰρήνη, pax*) Hoc verbo continetur anakephalaxosis.

¶ *μετὰ πίστεως, cum fide*) Hæc præsupponitur.

24 *πάντων, omnibus*) ex Iudæis & gentibus, in omni Asia &c.

¶ *ἐν ἀφθαρσίᾳ, in incorruptibilitate*) Constr. cum *gratia*, scil. *esto*. conf. c. III. 13. 2 Tim. I. 10. Oppositum, c. IV. 22. ἀφθαρσία dicit sanitatem labis expertem, & inde fluentem perpetuitatem. Congruit cum tota summa epistolæ: & inde redundat etiam ἀφθαρσία in amorem fidelium erga Iesum Christum.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

CAPVT I.

1 *ἄγγελοι, servi*) Familiarius scribit ad Philippenses, quam ad eos, ubi se *apostolum* nominat. Sub hoc prædicato communi discipulum Timotheum mediate vocatum sibi humanissime adjungit, qui recens Paulo adjunctus Philippis venerat. Act. XVI. 3. 12.

¶ *σὺν, cum*) Ecclesia potior est, quam episcopi. Et ad ecclesiam magis directe, quam ad antistites scriptura mittitur apostolica. Hebr. XIII. 24. Eph. III. 4. Col. III. 18. Is. IV. 17. Ap. I. 4. 11. 1 Thess. V. 12.

¶ *ἐπισκόποις καὶ διακόνοις, episcopis & diaconis*) Illi tum interna, hi externa curabant proprie: 1 Tim. III. 2. 8. nec tamen hi non interna, neque illi non externa. Interdum Paulus in inscriptionibus *ecclesias* appellat: interdum periphrasi utitur, quæ vel majus quiddam sonat, ut notavimus ad 1 Cor. I. 2. vel ideo v. gr. ad Romanos adhibetur, quia minus adhuc erant in formam *ecclesiæ* redacti. Hæc una ad Philippenses epistola ita inscribitur, ut cum emphatica paraphrasi conjungatur mentio *episcoporum & diaconorum*.

3 ἐὺχαριστῶ, gratias ago) Hoc loco damus Epistolæ conspectum. Est in ea

I. Inscriptio.

c. l. 1. 2

II. Gratiarum actio & preces pro lato Philippensium flore.

v. 3f. 9f.

III. Refert Paulus statum suum præsentem, & spem bonam in posterum : v. 12f.

18f. Vide Philippenses hortatur, ut,

1. quum in vita sit mansurus, evangelio digne ambulent,

v. 25 - II. 16

2. etiamsi occidatur, secum gaudeant: 17f. seque per Timotheum proxime certiores eos facturum ait, v. 19f. & interim Ephroditum mittere.

v. 25f.

IV. Hortatur ad gaudium: c. III. 1 monens, ut caveant suis justitiam, & imitentur veros; v. 2f. & commendans concordiam. c. IV. 1 - 3 itemque hortatur ad gaudium, cum lenitate & tranquillitate animi: v. 4 - 7 & ad omnia præclara.

v. 8. 9

V. Amplectitur Philippensium liberalitatem.

v. 10 - 20

VI. Conclusio.

v. 21 - 23.

¶ ἐπὶ, super) Mentio, recordatio, est occasio gratiarum actionis.

¶ πᾶσι, omni) Latum erat cor Pauli. conf. v. seq. ter.

4 ὑπὲρ, pro) Constr. cum prece.

¶ μετὰ χαρᾶς, cum gaudio) Summa epistolæ: Gaudeo, gaudete. Commode epistolam ad Ephesios, ubi amor regnat, sequitur hæc de gaudio. nam perpetua gaudium mentio, v. 18 & c. it. cap. II. 2. 19. 28. III. 1. IV. 1. 4. Fructus spiritus, amor, gaudium. Preces imprimis gaudium animat.

¶ τὴν δέησιν, prece) de qua modo.

5 ἐπὶ, super) Constr. cum gratias ago.

¶ κοινωνία, communione) quæ vobis obtigit divinitus, & a vobis exercetur liberalitate sancta. c. IV. 10. 15f. coll. 2 Cor. IX. 13.

¶ ἀπὸ, a) Constr. cum gratias ago.

¶ ἡμέρας, die) cum facti estis participes evangelii.

6 πεποιθώς, confusus) Hæc fiducia nervus est gratiarum actionis.

¶ ὁ ἐναρξάμενος, qui incepit in vobis) Bis in, cum emphasi.

¶ ἔργον ἀγαθόν, opus bonum) Vnum est opus Dei magnum & perpetuum ad salutem nostram. c. II. 13.

¶ ἐπιπέσει, perficiet) Initium est piæ consummationis. Ne homo quidem temere aliquid incipit.

¶ ἄχρις, usque) Diem Christi potius, quam suam mortem sibi pro meta proponebant credentes.

¶ ἡμέρας, diem) v. 10.

7 καθὼς, sicut) Declarat, cur de Philippensibus tam benigne loquatur.

¶ δικαίον, iustum) Iustas invenio causas penes me, ex necessitudine fidei, non leves. Iure & teneor & postulo.

¶ φρονεῖν, agitare animo.

¶ δια, propterea quod) Nexus est hic: Ego vos tanquam consortes gratiæ in corde meo habeo (2 Cor. VII. 3) atque desidero, neque id affectu naturali, sed pietate Iesu Christi. inde persentisco, eodem erga vos affectu esse ipsum potius Dominum, qui rem a principiis ad suos exitus est deducturus.

¶ ἐν τῇ καρδίᾳ, in corde) 2 Cor. VII. 3.

H h h h h

¶ δεσ-

¶ δεσμοῖς, ἀπολογία, vinculis, apologia) ἐν διαδοῖν. Vincula non constringunt amorem meum.

¶ ἀπολογία, apologia) Romani criminabantur evangelium.

¶ βεβαιώσει, confirmatione) Hæc amplius quiddam est, quam apologia.

¶ ἡ εὐαγγελίᾳ, evangelii) quo gratia nunciatur.

¶ συγκατανῆς - ὑμᾶς ὄντας) ὑμᾶς jam modo dixit. itaque hîc est accusativus pro genitivo, uti Act. VII. 21 not.

8 ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ, in visceribus Iesu Christi) In Paulo non Paulus vivit, sed Iesus Christus; quare Paulus non in Pauli, sed Iesu Christi movetur visceribus.

9 καὶ τῷ, ἔσ' hoc) Inde a v. 3 declaravit, se orare pro illis; nunc, quid pro illis oret, ostendit.

¶ ἡ ἀγάπη, amor) Amor facit dociles & prudentes. 2 Petr. I. 7. 8. Nata hinc formula in concionibus ecclesiasticis pridem usitata, nobisque vernacula, Caritas vestra, latiore sensu.

¶ ὑμῶν, vester) Correlatum amoris Pauli. v. 7. 8. Allusio prævia ad amorem, quem ei præstiterant. c. IV. 10. 18.

¶ ἔπι μᾶλλον, etiam magis) Ignis in apostolo nunquam dicit: Sufficit.

¶ ἐν ἐπίγνωσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, in cognitione ἔσ' omni sensu) Cognitio est species nobilissima, ut visus in corpore: αἰσθησις, sensus, est genus. nam etiam spiritualis datur visus, auditus, olfactus, gustus, tactus: i. e. sensus investigativi & fructivi, ut appellantur. Sic sensus pars est gaudium, in hac epistola frequenter memoratum. Generis indicium, ἔσ' omnis. 2 Cor. VIII. 7 not. In philosophia peripatetici tantum ad cognitionem referebant omnia; Platonici etiam ad αἰσθησιν reliquam, v. gr. apud Iamblichum. In

Christianismo habenda utriusque ratio: utraque obtingit in cruce, & aptos reddit ἄσπῳ τὸ δοκιμάζειν, ad probandum. Hîc, post amorem expresse nominatum, fidem describit, & v. seq. spem. Paulus ubique Christianismum ut vegetum quiddam describit. quare doctrina Mysticorum de Privatione sic est accipienda, ut alacritati illi ne quid obstit.

10 δοκιμάζειν) explorare & amplecti. Rom. XII. 2.

¶ τὰ διαφέροντα, præstabilia) non modo præ malis bona, sed in bonis optima, quorum præstantiam non nisi proveciores cernunt. Sane in rebus externis eligimus accurate: cur minus in spiritualibus? Theologia comparativa, magni est.

¶ ἐλικρινεῖς, sinceri) ex cognitione.

¶ ἀπερόσκοποι, inoffensi) ex sensu omni.

11 πεπληρωμένοι καρπὸν δικαιοσύνης κτλ. repleti fructu justitiæ ἔσ'c.) Eadem constructione, Col. I. 9, ἵνα πληρωθῆτε τὸ ἐπίγνωσιν: & fructus justitiæ singulari numero dici solet, Hebr. XII. 11. Iac. III. 18. nec non Rom. VI. 22. perinde ut alibi Paulus fructum spiritus, lucis, labiorum dicit. Communior lectio, πεπληρωμένοι καρπῶν κτλ.

12 γνώσκων, posse) Contrariis rumoribus præoccupari potuissent ecclesiæ.

¶ μᾶλλον, potius) tantum abest, ut vincula mea obfuerint.

¶ εἰς, in) Omnia adversa dextre accipit fides. v. 19. 28. II. 27.

¶ ἐλήλυθεν, venerunt) facile.

13 τὰς δεσμοῦς, vincula) Paulus cum aliis captivis traditus, par eis visus erat: deinde innotuit, aliam esse Pauli causam, & sic invaluit evangelium.

¶ Φανερὰς, manifesta) Col. III. 4.

¶ πραιτωρίῳ, prætorio) aula Cæsaris. conf. c. IV. 22.

¶ καὶ)

¶ και) εἶ, inde.

¶ πῖς λοιποῖς, ceteris) externis. 2 Tim. IV. 17. Sic, ceteri, 1 Thess. IV. 13.

14 ἄδελφῶν, fratrum) qui anteati-
muerant.

¶ ἐν κυρίῳ, in Domino) Constr. cum
audeant.

¶ πῖς δεσμοῖς μου, vinculis meis) Vide-
bant Paulum in confessione & constantem
& saluum.

¶ ἀφόβως) nemine eos terrente. Sæpe
conantes timor fugit.

15 πῖς μὲν, πῖς δὲ, aliqui quidem, ali-
qui vero) Sejugatio. nam proponuntur duo
membra, quæ deinde uberius tractan-
tur.

¶ δι' εὐδοκίας) propter voluntatem pro-
pensam. εὐδοκία sæpe Hebræo נַחַת respon-
det.

16 ἐξ ἐριθείας, ex contentione) Constr.
cum annunciant.

¶ ἐκ ἀγνώως, non pure) non pura in-
tentione: vel, non sine fermento Iudaico.
conf. Gal. VI. 12f. Dicebant & refere-
bant, quid Paulus doceret: ipsi id vel
non credebant, vel se id credere non fa-
tebantur.

¶ οἰόμενοι, putantes) Putabant, gentes,
conspicito incremento evangelii, concita-
tum iri in Paulum potissimum. sed nec
succedebat adversariis, nec Paulus
id pro pressura habuit. ideo dicit, pu-
tantes.

¶ θλίψιν, pressuram) vel cum mortis
periculo.

¶ ἐπιφέρειν, inferre) Vincula jam
pressura erat: afflictio afflictionem adde-
bant.

17 ἐξ ἀγάπης, ex amore) erga Christum
& me.

¶ ἰδοὺς, scientes) Antitheton, putan-
tes.

¶ εἰς ἀπολογία, in apologiam) non meo
nomine.

¶ κῆμα, jaceo) uno loco. Iacens, cur-
rens, profecit Paulus. 2 Tim. II. 9. Romæ
commorabatur, ut legatus alicubi longi-
oris negotii causa.

18 τί γάρ; quidenim?) Quid refert? id
est, utrinque juvor. v. 12.

¶ πλὴν, tamen) nihilo secius.

¶ περὶ φάσει) per pretextum. Tales, in-
quit, nomen Christi pretextunt: revera
mihi invidiam parant.

¶ ἀληθεία, vere) ex animo, serio.

19 γὰρ, enim) Ætiologia, cur gavisif-
rus sit.

¶ τῷ μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν, hoc
mihi evadet in salutem) Sic plane LXX, Iob
XIII. 16. quibus in uno illo libro frequens
est verbum ἀποβαίνω' eodemque loco,
Iob XIII. 15. 16 de sinceritate mentis, quæ
Paulo est puritas, v. 16, agitur.

¶ εἰς σωτηρίαν, in salutem) non modo
non in pressuram. v. 16.

¶ δεήσεως, precationem) in cælum ascen-
dentem.

¶ ἐπιχορηγίας, exhibitionem) de cælo
venientem. ἐπὶ relationem indicat.

20 ἐν ἔδειν ἀιχυρήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ
παρρησία μεγαλυθήσομαι χριστός, in nulla
re pudeciam, sed in omni parrhesia magna-
bitur Christus) Ignominiam a sese removet;
sibi parrhesiam, Christo ipsi gloriam tri-
buit.

¶ σώματι, corpore) in vinculis.

¶ εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου, sive per
vitam sive per mortem) Sejugatio sequitur
v. 21 f. Ut cadet, inquit, bene erit. Non
possum damnum facere. Paulus ipse ne-
sciebat, quo evasurum esset; neque enim
apostoli erant omniscii, sed potius in re-
bus ad sese pertinentibus, per fidem & pa-
tientiam exercebantur.

21 ἐμοὶ) *Mibi*, initio periochæ, valet, quod ad me attinet. nam versu præc. de Christi rationibus egit.

¶ τὸ ζῆν, χριστός, vivere, *Christus*) Articulus, nota subjecti, ut mox iterum. *Quicquid vivo*, (vita naturali,) *Christum vivo*.

¶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδι, *mori lucrum*) quamvis moriens videar omnium rerum *jacturam* facere.

22 εἰ δέ, *sin autem*) Hic prius membrum tractare incipit: alterum, c. II. 17, *sed si & labor*. Ponit autem δέ, *autem*, quia ex disjunctione versu præc. posita nunc unum assumit: quo assumpto, mox, quasi pœnitentia ductus, dubitationem instituit, sic tamen, ut id tantisper assumere non refugiat.

¶ τὸ ζῆν) scil. ἐσὶ μοι. si vivere est: si vendendum est.

¶ ἐν σαρκί, *in carne*) Limitat. nam etiam morientes vivunt.

¶ καρπὸς ἔργου, *fructus operis*) Hunc fructum inde habeo, ut plus operis facere possim. *opus* nobile, c. II. 30. *fructus* optabilis. Rom. I. 13.

¶ ἀιήσομαι, *eligam*) Conditionem supponit: si sibi obtingat potestas eligendi. Hæc ratio Futuri.

¶ ὄν γνωρίζω) *non explico*, scil. *mibi*: i. e. non definitio.

23 συνέχομαι, *distineor*) Hanc *hesitationem* convenienter exprimit, quum huic deliberationi immoratur.

¶ δέ, *vero*) Declarat causam dubitationis suæ.

¶ ἔχων, *habens*) Participium, moratum, pro Indicativo.

¶ εἰς τὸ ἀναλῦσαι) *decedere*, ex vinculis, carne & mundo. Non opus est, metaphoram quærere. Late patet hujus verbi usus. Luc. XII. 36. 2 Tim. IV. 6.

¶ σὺν χριστῷ, *cum Christo*) ibi, quo Chri-

stus præivit. Paulus ut rem certam præsupponit, se post martyrium statim fore cum Christo, melioremque multo habiturum esse conditionem, quam in carne.

¶ πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον, *multo magis melius*) Ad esse, non ad *decedere*, refertur hoc incisum, sive pro prædicato sumas, sive potius id subaudito ὄν absolute accipias, hoc sensu, *quum id sit multo magis melius*. Est enim comparativus cumulatus, coll. 2 Cor. VII. 13 not. *Decedere* est melius, quam manere in carne: *cum Christo esse*, *multo magis melius*. Vulgatus solus, quod sciam: *multo magis melius*. recte. *Decedere*, sanctis nunquam non optabile fuit: sed *cum Christo esse*, ex novo testamento est. conf. Hebr. XII. 24.

24 ἐπιμένειν) *amplius manere*.

¶ ἀναγκαῖότερον, *magis necessarium*) magis ad me pertinet, inquit, etiam ad sensum amoris mei: magis, quam ipse aditus beatitudinis modo memoratæ.

25 καὶ τῆσ, *& hoc*) Dum hæc scriberet, in animo dictamen propheticum existit de mansione.

¶ πεποθῶς εἶδα, *confusus novi*) Norat per fiduciam spiritualem; nondum norat ex relatione hominum. v. 17. c. II. 23.

¶ μενῶ, *mansurum me*) in vita.

¶ συμπαράμενῶ, *una mansurum*) sat diu manebo vobiscum. Ps. LXXII. γ. LXX, συμπαράμενῶ τῷ ἡλίῳ. Non dubium est, quin Paulus ex priore captivitate in illa climata redierit. Phil. v. 22. Hebr. XIII. 19.

26 τὸ καύχημα ὑμῶν, *gloriationem vestra*) de me vobis restituto, orantibus id ipsum. Correlatum, *in gloriationem mibi*. v. 16. *Gloria* est *gaudium* ex honesto.

27 μόνον, *tantum*) Hoc unum curate: nil aliud.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelio*) cujus propagandi

pagandi causa me manere iuvat.

¶ ἰδὼν - ἀκέσω, *videns - audiam*) Conf. v. 30.

¶ ἀκέσω) *audiam*, & cognoscam. nam refertur etiam ad τὸ *veniens* & *videns vos*.

¶ ἐν ἐνὶ πνεύματι, *in uno spiritu*) uno, inter vos.

¶ μιᾷ ψυχῇ, *una anima*) Est interdum inter sanctos naturalis aliqua antipathia: hæc vincitur, ubi unitas est non solum spiritus, sed etiam animæ.

¶ συναθροῦντες) *una* mecum *luctantes*. Luctabatur Paulus, v. 30.

28 μὴ πτυρόμενοι, *non pavefacti*) subito magnoque terrore. Nam πτύω proprie de equis dicitur.

¶ ἡ πς, *quæ*) τὸ *obniti*.

¶ αὐτοῖς) *ipsis*.

¶ ἐνδείξις, *demonstratio*) 2 Theff. I. 5.

29 ὅτι, *quod*) Vis declarandi cadit super verbum ἐχαρισθη, *ex gratia dedit* Deus. Gratia munus, *signum salutis* est.

¶ τὸ ὑπὲρ) Id, post interveniens incusum, repetitur, τὸ ὑπὲρ αὐτῶν πάσχειν.

¶ πιστεύειν πάσχειν *credere: pati*) v. 27 fin.

30 ἔχοντες, *habentes*) Constr. cum *statis non pavefacti*.

¶ εἶδεν, *vidisti*) Act. XVI. 12. 19 f.

¶ ἐν ἐμοί, *in me*) *non pavefacto*.

C A P. II.

I E^v πς) Si hoc quater legendum videtur, ita resolvas: *si quod ergo* [gaudium est] *exhortatio in Christo*, *si quod* [gaudium] *consolatio amoris*, *si quod* [gaudium] *communio Spiritus*, *si quod* [gaudium] *viscera & miserationes*, *implete meum gaudium*: ut quater cum subjecto expresso subauditum jungatur prædicatum. Vide de tali ellipsi Marc. XV. 8 not. Certe gau-

dium Paulo erat præsentissimum: & cum communi lectione, εἰ πς - εἴ πνα, *si quæ - si quæ*, tamen implicite notatur gaudium, per concordiam &c. implendum.

¶ ἐν, *ergo*) Resp. e. I. 27, *uno spiritu, una anima*.

¶ παρακλήσις ἐν Χριστῷ, *exhortatio in Christo*) Hæc adjunctam habet *consolationem amoris*, & *communio Spiritus* adjuncta habet *viscera & miserationes*. His quatuor nervis respondent quatuor fructus, eodem ordine, ut &c. v. seq. uti vel *amoris* mentio bis secundo posita loco indicat: & utriusque paris opposita renoventur versu 3 & 4. Omnia derivantur ex Christo & Spiritu sancto.

2 τὸ αὐτὸ φρονῆτε, *idem sentiat*) Hinc pendet subsequens participium.

¶ σύμψυχοι, *unanimes*) scil. *fitis*. Hinc quoque pendet sequens participium.

¶ τὸ ἐν, *unum*) *Idem sentiat*, notat eandem in res tendere *sensum* debere: *unum sentientes* notat, eundem esse debere ipsum *sensum*.

3 μηδὲν, *nihil*) scil. *sentite, facite*.

¶ ἐριθείαν, *contentionem*) aliis placere non curantem.

¶ κενοδοξίαν, *vanæ gloriæ studium*) aliis nimium placere curans.

¶ ὑπερέχοντες, *superiores*) jure & dotibus.

4 μὴ τὰ ἑαυτῶν) *non vestram* duntaxat rem, nec vestra causa. Conf. v. 21.

¶ μὴ τὰ - τὸ) Perversa utilitas, multiplex; vera, simplex. Hæc differentia τὰ & τὸ.

5 φρονείτω, *sentiatur*) Non dicit, *φρονεῖτε sentite*, sed *φρονείτω, hunc sensum alite*.

¶ ἐν Χριστῷ ἰησοῦ, *in Christo Iesu*) Paulus quoque spectabat, quæ aliorum, non quæ sua erant, e. I. 24. eaque res illi oc-

caſionem præbuit hujus moniti : non tamen ſe, ſed Chriſtum pro exemplo proponit, qui non ſua quæſierit, ſed ſe ipſum demiferit.

6 δὲ) quippe qui.

¶ ἐν μορφῇ θεῶ ὑπαρχων, in forma Dei exſtans) Nomen *Deus* hoc & ſequenti commate non denotat Deum Patrem, ſed ponitur indefinite. *Forma Dei* non denotat ipſam *deitatem* ſive naturam divinam, ſed quiddam ex ea promicans : & tamen rurſum ea non denotat τὸ *eſſe pariter Deo*, ſed quiddam prius, *ſpeciem Dei*, i. e. formam ex ipſa gloria deitatis inviſibilis effulgentem. Ioh. I. 14. Quo ipſo hic locus eximie probat Deitatem Chriſti. nam ut *forma ſervi* non ipſam dicit humanam naturam; ſervi enim forma non fuit perpetua; natura humana eſt perpetua; ſed tamen humanam naturam præſupponit : ſic *forma Dei* non eſt natura divina, neque τὸ *eſſe pariter Deo* eſt natura divina; ſed tamen is, qui in forma Dei exſtabat, & qui potuerat *eſſe pariter Deo*, Deus eſt. Dicitur autem *forma Dei* potius, quam *forma Domini*, ut mox, *pariter Deo*: quia *Deus* magis eſt vocabulum abſolutum, *Dominus* involvit relationem ad inferiores. In ea Dei forma exſtabat filius Dei ab æterno: neque, quum in carne venit, in ea eſſe deſiit, ſed potius, quod ad humanam naturam attinet, cœpit in illa exſtare. & quum in ea forma eſſet, integrum ei fuit, etiam ſecundum humanam naturam, ſtatim ut eam aſſumſit, eſſe *pariter Deo*, victu cultuque uti, qui dignitati ipſius reſponderet. ſed aliter fecit.

¶ ἐχ ἀρπαραγμὸν ἠγάσασθαι, non rapinam duxit) Quibus occaſio quædam ſubiti commodi offertur, avide ſolent alias involare, celeriterque arripere, nulla aliorum ratione habita, & ſtrenue uti ac

frui. Inde ἀρπαλέα, apud Eufſtathium, τὰ πάντα πεισπέδαſα & phraſes, ἀρπαγμα, ἀρπαγμα, ἔρμαιον, ἔρημα, νομιζειν, ποιείδα, ἠγάδα, ἀρπάζειν. Exempla collegit E. Schmidius & G. Raphelius, ex Heliodoro & Polybio. At Chriſtus, quum poſſet eſſe *pariter Deo*, non arripuit, non duxit rapinam, non ſubito uſus eſt illa facultate. conf. Ps. LXIX. 5. Gen. III. 5. Hic ejus ſenſus verbo *ducere* ſimul indicatur. Non fuiſſet *rapina*, ſi jure ſuo uſus eſſet; ſed perinde abſtinuit, ac ſi fuiſſet *rapina*. conferatur ſimilis locutio, 2 Cor. XI. 8 not.

¶ τὸ εἶναι ἴσα θεῶ ἴσα, accuſativus adverbiaſcens, ut ſæpe in Iobo. *pariter* & convenienter *Deo*. *Eſſe pariter Deo* dicit plenitudinem & altitudinem, ut patet ex antitheto duplici, *ſe ipſum exinanivit* & *humiliavit*. Articulus, ſine quo μορφῇ ponitur, nunc epitaſin facit. Non mirum ergo; quod ſe nunquam *Deum*, rarius *Dei filium*, plerunque *filium hominis* appellavit.

7 ἀλλ', ſed) Huc ſpectant duæ perichæ: *ſe ipſum exinanivit*, quo pertinet *forma ſervi*; & *humiliavit ſe ipſum*, unde pendet *obedientia*. Illud privative, hoc etiam contrarie opponitur τῷ *eſſe pariter Deo*. quare hæc duo verba per gradationem ponuntur, & *humiliavit* ante *ſe ipſum* ponitur, (coll. Iac. II. 18 not.) Etenim v. gr. Philippus V, quum Hiſpaniarum regem agere intermiſit, de quo, dum hæc meditabamur, acta fervebant, eatenus *exinanivit ſe ipſum*, nec tamen æque *humiliavit*. regnum is depoſuit, ſed non ſubiit.

¶ ἐαυτὸν ἐκένωſε, ſe ipſum exinanivit) ἵσθη LXX, κενὸν ποιῆσαι, Es. XXXII. 6, ubi de re quidem proſus alia agitur, ſed tamen Paulus, ἐκένωſεν dicens, rependit verbum ἵσθη Ps. VIII. 6. coll. Hebr. II. 7. Ubicunque eſt *exinanitio*, ibi eſt continens

nens & contentum. Continens illud in *exinanitione* Christi, est *ipse*: contentum erat *plenitudo* illa, quam recepit in exaltatione. Manebat *plenus*, Ioh. I. 14. & tamen perinde se gessit, ac si *inanis* esset. celavit enim, quoad expediebat, homines, & angelos, imo etiam se ipsum: Rom. XV. 3. adeoque non solum celavit, sed etiam abnegavit & abstinuit.

¶ μορφῆν, *formam*) Hæc tria, μορφῆ, ἰμοιώμα, ἁίμα, *forma, similitudo, habitus*, non sunt synonyma, neque enim inter se permutari poterunt; sed tamen affinia. *forma* dicit quiddam absolutum: *similitudo* dicit relationem ad alia ejusdem conditionis: *habitus* refertur ad aspectum & sensum.

¶ λαβὼν, *sumens*) Actus *exinanitionis* habet *sumtionem formæ servî*. Potuit autem *sumere*, quia in *similitudine hominum* fuit: & *formam servî* eo ipso gessit, quod *habitum hominis* gessit.

¶ ὁμοιώματι ἀνθρώπων, *similitudine hominum*) Factus est similis hominibus, verus homo.

8 καὶ ἁίματι, (ἔ *habitu*) Nova pars *exinanitionis*. Opposita, *forma Dei* & *habitus hominis*.

¶ ἁίματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, *habitu inventus ut homo*) ἁίμα, *habitus, cultus, vestitus, victus, gestus, sermones & actiones*.

¶ εὐρεθεὶς, *inventus*) talem se exhibens & gerens revera.

¶ ὡς ἄνθρωπος, *tanquam homo*, vulgaris, ac si nil esset præterea, nec inter homines quidem excelleret. nil tibi sumsit *exinimum*.

¶ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, *humiliavit se ipsum*) Status *exinanitionis* gradatim profundior.

¶ γενόμενος ὑπήκοος, *factus obediens*, Hebr. V. 8. scil. *Deo*. Ellipsis hæc ἐυλάβειαν,

demissionem Iesu Christi exprimit. *obedientia servum* decet.

¶ μέχρι, *usque ad*) Constr. cum *humiliavit*. In morte *humiliatio* maxima: c. III. 21. Act. VIII. 33. Ps. XC. 3, LXX. & *obedientia* maxima. Ioh. X. 18.

¶ σταυρῶν, *crucis*) qua *servi* solebant affici.

9 διὸ καὶ, *propterea etiam*) *Exinanitionis præmium* iustissimum est *exaltatio*. Luc. XXIV. 26. Ioh. X. 17. Neque ea non potuit illam consequi. Ioh. XVI. 15. XVII. 5. Eos quoque, qui se Christi exemplo humiliant, exaltatum iri, eleganter subaudiendum relinquit Paulus: imo exprimit c. III. 20.

¶ ἐ θεός, *Deus*) Christum Christus exinanivit, Christum Deus exaltavit, conf. 1 Petr. V. 6. eumque fecit esse *pariter Deo*.

¶ ὑπερέψωσε, *superexaltavit*) Sic compensata est *humiliatio*. Compositum grande.

¶ καὶ ἔχαρισται, (ἔ *donavit*) Sic compensata est *exinanitio*, cui etiam expressius opponitur *plenitudo*, Eph. I. 23. IV. 10. Verbo *χαριζέσθαι donare* denotatur, quam accepta Deo fuerit *exinanitio* Christi: & quam subiecto animo Christus, omni illa *servitute* persunctus, *donum* hoc susceperit.

¶ ὄνομα) *nomen*, cum re: i. e. dignitatem, laudem.

¶ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, *super omne nomen*) Eph. I. 21. non modo super omne nomen humanum.

10 πᾶν γένος ἅσα γλῶσσαι, *omne genus: omnis lingua*) Synecdoche. i. e. ut omni modo colant & recognoscant, ut *Dominum*. Conf. Ap. V. 13.

¶ κάμψῃ) *flexat*, sc. se; vel cum plaufu, vel eum tremore.

¶ ἐπερανίων, *supracælestium*) Masculinum. Cælestes genua flexunt: nam Christus Dominus *cælum* cepit.

¶ ἐπι-

¶ ἐπιγείων, *terrestrium*) Nam in terra versatus est.

¶ καταχθονίων, *infernorum*) Vid. Marc. III. 11. Iob XXVI. 5. Postea illis quoque se sitit. Divisio hæc in altum & profundum longius abit, quam illa Ex. XX. 4.

11 ἐξομολογήσεται, *confiteatur*) diserte.

¶ κύριον, *Dominus*) non jam in forma servi.

¶ εἰς, *in*) Iesum Christum esse Dominum, quippe qui sit in gloria Dei Patris. sic εἰς, Ioh. I. 18.

¶ θεῶ πατρὸς, *Dei Patris*) 1 Cor. XV. 28.

12 ὡσε, *itaque*) Proposito Christi exemplo, infert, ut salutem ab illo nobis partam tueamur.

¶ ὑπακούσατε, *obedivistis*) mihi, ad salutem vos hortanti, ipsique Deo. conf. *obediens*. v. 8.

¶ μετὰ φόβου καὶ τρόμου, *cum timore & tremore*) Servi esse debetis, exemplo Christi, v. 8. servum autem decet *timor & tremor*, Eph. VI. 5. i. e. humilitas. coll. Rom. XI. 20. Notavit hoc Iob. Jac. Wolfius in exegetis. ep. ad Phil. Paulus gaudii plenus tamen serio scribit.

¶ ἑαυτῶν, *vestram ipsorum*) In hac parte quidem *sua quisque spectate*. conf. v. 4. *vestram ipsorum*, inquit: quia ego vobis non adesse possum, ipsi vos curate eo magis.

¶ σωτηρίαν, *salutem*) eam, quæ est in Iesu.

¶ καπεργάζεσθε, *operamini*) usque ad metam.

13 ὁ θεὸς γὰρ, *Deus enim*) Deus solus; prærens vobis, etiam absente me. Nil deest vobis; modo ne vobis ipsi desitis. conf. 2 Petr. I. 5. 3.

¶ τὸ θέλειν, *velle*) ut salutem volueritis, me præsentem, & velitis.

¶ τὸ ἐνεργεῖν, *perficere*) etiam nunc, me absente.

¶ ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας, *pro beneplacito*) Huc ref. τὸ velle. ad ὁ ἐνεργῶν operans ref. τὸ ἐνεργεῖν *perficere*.

14 ποιῆτε, *facite*) cum beneplacito. Patrem imitari debent filii. v. 15.

¶ χωρὶς γογγυσμῶν, *sine murmurationibus*) respectu aliorum. Huc ref. ἀμεμπτοι, *inculpato*. Amori adversantur non modo rixæ & clamores, a quibus remoti jam erant Philippenses, sed etiam murmuraciones. His jungitur dubitatio, uti iræ 1 Tim. II. 8. Quære vel argue coram: non li murmurare a tergo vel clanculum.

¶ καὶ διαλογισμῶν, *& dubitationibus*) respectu vestri. Huc ref. ἀπέεργοι, *indelibati*, infide.

15 θεῶ, *Dei*) boni.

¶ σκολιᾶς, *tortuosæ*.

¶ Φαίνεσθε, *lucetis*, hac scilicet adhortatione servata. Sequitur *vita*: ut sæpe conjuncta *vita* lucisque mentio.

¶ ἐν κόσμῳ, *in mundo*) in humano genere, ex quo multi adhuc sunt convertendi, ceteri redarguendi.

16 λόγον ζωῆς, *verbum vitæ*) quod vobis prædicavi. Frequens *vita* mentio in hac epistola. c. IV. 3.

¶ ἐπέχοντες, *tuentes*; ne mundo concedatis.

¶ εἰς καύχημα, *in gloriationem*) Constr. cum *tuentes*.

¶ ἕκ εἰς κενόν, *non in vanum*) cum fructu vestro.

17 ἀλλ' εἰ καί, *sed fictiam*) Respice c. I. 22 not.

¶ εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ, *si etiam labor super victimam & sacrificio*) Philippenses, ut reliquæ gentes ad fidem conversæ, erant *oblatio*, Paulus *minister*: Rom. XV. 15. & quemadmodum ad holocausta solebat vinum libari ac fundi ad basin altaris, sic Paulus sanguinem suum fundi

fundi gaudet. Sacrificii complementum utrisque futurum erat latabile. Martyrii praestantia. Congruit phrasis cum supplicio gladii, Paulum manente.

¶ θυσία, *victimam*) Huc ref. *congaudeo & gaudete.*

¶ λειτουργία, *officio*) Huc ref. *gaudeo & congaudete.*

18 συγχαίρετέ μου) *congaudete*, gratulamini *mibi*, libato.

19 δέ) *autem*: tametsi nunc non habeo, quod de meo exitu categorice scribam.

¶ ὑμῖν) *vobis*. id plus, quam *ad vos*.

¶ καὶ γὰρ) *etiam ego*; non modo vos, cognitis rebus meis. v. 19.

¶ ἐν ψυχῶ, *bono animo sim*) Sollicitus est de Philippensibus; & tamen bene sperat.

20 ἄδεναι, *nullum*) nullum alium, hunc unum. *qui* pendet ab *hunc* subaudito.

¶ ἰσόψυχον, *unanimum*) Paulus alter, Timotheus. Sic Ps. LV. 14 כָּרָב וְשֹׁנֵי הַתַּנּוּן
סוּ דַּע, אֲנִי הָיִיתִי יִשְׁוֹפְשָׁע. Deut. XIII. 7 וְשָׁנִי
וְשֶׁבַח דֹּיִס. ¶ τῆ ψυχῆ σα.

¶ γησιώσ, *germane*) v. 22. 1 Tim. I. 2.

¶ μεριμνήσει) *curabit*, apud vos: & *accurate* ad me referet.

21 ἡ πάντες, *omnes*) Si tam lautō illo tempore Paulus de sua quasi cohorte (c. I. 14. 17.) unum duntaxat plane probavit, de his loquens, qui tum aderant; c. IV. 21. & quidem tam procul ad ecclesiam Philippensium scribens: nostro tempore quam multos Deo se probare arbitremur? Subtilissima erat αἰσθησις, qua hoc percepit Paulus.

¶ πρὸ ἐαυτῶν, *sua*) v. 4. O quam multi sua causa pii sunt! quanquam non sunt *hostes*. c. III. 18.

¶ ζητῆσι, *quaerunt*) Pie etiam auditoribus piis significari potest, cujusmodi sint hi vel illi antistites.

¶ οὐ πὰ χριστὸ ἰησοῦ, *non quae sunt Christi*

Iesu) Hoc experiuntur, qui communi adificationi ex animo inserviunt. Raros inveniunt adjuutores. Iud. V. 17. VIII. 6. 8. Vbi nulla obligatio e propinquo, nulla spes mercedis aut famae, destituuntur. Regno Christi ubi consulitur, fere id fit per modum innoxiae utilitatis. Vbi aliquid impendendum erat, non pugnat vir, sed fugit, & se spe alias pugnandi excusat.

22 δὲ, *autem*) Antitheton: *omnes; ejus*. Rara laus. Neh. VII. 2.

¶ γινώσκετε) *nostis*. conf. Act. XVI. 1. 12.

¶ τέκνον σὺν, *filium cum*) Concinne loquitur, partim ut de filio, partim ut de collega. sic c. III. 17 se ut typum sinit, & tamen συμμιμητῶς, *una imitatores*, non mere *imitatores*, esse jubet.

23 ὡς ἀνὰ πίδα) ἀπιθεῖν, *notitiam auferre, consequi*.

¶ ἐξαυτῆς, *noxi*) Constr. cum *notitiam consecutus fuero*.

25 ἐπαφροδίτην, *Ephroditum*) c. IV. 18.

¶ συστραπέτην, *commilitonem*) c. I. 27. 30.

¶ ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, *vestrum vero legatum*) Philippenses eum legaverant ad Paulum.

¶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, *ministerium necessitatis meae*) Huc quoque ref. *vestrum*. nam Philippensium nomine inservierat Paulo. Et vide, quanti aestimetur etiam externa ministratio. v. 30.

¶ πέμψαι, *mittere*) *Mittere*, ait, non, *remittere*. nam ideo ad Paulum venerat, ut cum eo maneret. v. 30.

26 ἀθλημονῶν) Hesyechius, ἀθλημονῶν, ἀγωνιῶν ἀθλημονῶ, ἀιηδιῶ, ἀγωνιῶ.

¶ ἠκέστατε, *audivistis*) eoque nomine solliciti fuistis.

27 παραπολήσιον, *prope*) Mollius loquitur, ne statim terreat Philippenses:

deinde v. 30 dicit *appropinquavit*, quo verbo majus periculum innuitur.

¶ *αὐτὸν ἠλέησεν, illius misertus est*) red-dita valetudine & vita.

¶ *καὶ ἐμὲ, & me*) Sanctis licitum est omnia sibi data existimare.

¶ *λύπην, tristitiam*) de morte Epaphro-diti. *tristitiam*, gaudio oppositam, de quo tota agit epistola.

¶ *ἐπὶ λύπῃ, super tristitia*) de morbo Epaphroditici.

28 *σπευδαιότερος, studiosius*) citius, quam Timotheum. v. 19.

¶ *χαρήτε, gauderetis*) Omnibus ex rebus piis licet gaudium capere.

¶ *ἀλυπόπερ ὦ, magis dolore vacem*) quum sciam, vos gaudere.

30 *μέχρι θανάτου, usque ad mortem*) Per-tinet hoc ad comparisonem officiorum. Ministrare Paulo, per se videtur res ali-quanto minor, quam periculum vitæ Epaphroditici, qui tamen hoc incommo-dum commodum illud rectissime redemit. conf. 2 Tim. I. 16 f.

¶ *ἤγγισε, appropinquavit*) Epaphrodi-tus Philippis proficiscens non videtur scisse fore, ut in morbum incideret: sed ta-men, quum arduum iter suscepit, non reformidans, quicquid vel ab inimicis Pauli vel aliunde posset accidere, benigne ei morbus imputatur quamvis improvisus.

¶ *παραβλευσάμεν τῇ ψυχῇ*) τῇ ψυχῇ, Dativus. Hesychius: *παραβλευσάμεν, eis θάνατον ἑαυτὸν ἐκδέξ.* Proprie *παραβλεύομαι* significat *consilium capio præter mea commoda*. Estque paronomasia ad verbum *παραβάλλομαι, audeo, projicio me in periculum*: quo apostolus videtur sciens abstinuisset. conf. c. III. 2 fin. not.

¶ *τὸ ὑμῶν ὑσέρημα, vestrum defectum*)

Defectum hunc non tam Paulus censuit esse, quam ipsi Philippenses, pro suo in illum amore. c. IV. 10 f.

C A P. III.

I *Τὸ λοιπὸν, ceterum*) Formula pro-grediendi. 1 Thess. IV. 1. Sic *λοιπὸν, & λοιπῶ.*

¶ *τὰ αὐτὰ, eadem*) de gaudio.

¶ *ἐκ ὀνηρὸν, non molestum*) Nam sua-ve est læto, scribere: *gaudete*. Contra-rium, Gal. VI. 17.

¶ *ὑμῖν δὲ ἀσφαλὲς, vobis vero certum*) Gaudium spirituale optimam affert *certitudinem* contra errores, Judaicos præ-fertim. v. 2.

2 *βλέπετε, videte*) Vehemens anapho-ra. *videte*, & cavebitis. metonymia ante-cedentis. Antitheton, *σκοπεῖτε spectate*. v. 17. Nam huc redit v. 17. mirabiliter temperato elencho & adhortatione.

¶ *τὰς κύνας, canes*) Non est dubium, quum hac appellatione sæpe v. 18 coram usus fuerit, eamque nunc Philippensibus in memoriam revocarit. unde illi facilius intelligerent, quam nos. conf. 2 Thess. II. 5. Tribus quidem commatibus hujus versus respondent gradatione retrograda tria membra versus subsequæntis: ut *canes* sint falsi apostoli & carnales, qui non Christo, sed carne nituntur, & turpitudini serviunt libidinis. v. 19. Sic *canes* dicuntur *abominandi*, Ap. XXII. 15. coll. Ap. XXI. 8. sive *abominabiles*, impuri. Tit. I. 16. 15. a sanctitate alieni. Matth. VII. 6. alii plane, ac Paulus vivens & moriens. nam in vita scætant vitiis caninis, foeditate, impudicitia, importunitate, 2 Petr. II. 22. Deut. XXIII. 19. Ps. LIX. 7. 16. maximeque hostes sunt crucis Christi, ver-su 18. coll. Ps. XXII. 17. 21. & in morte sunt *canes mortui*: (quo proverbio vilis-simum

simum quiddam notatur:) conf. v. 19. In hos quadrat, quod dici solet: *Canes canem*. Iudæi, gentes canum loco habebant: vid. ad Matth. XV. 26. nunc canes appellantur, qui nolunt esse Israël Dei.

¶ τῶν κακῶν ἐργάταις, *malos operarios*) qui Deo non serviunt. conf. 2 Cor. XI. 13.

¶ τὴν κατατομήν, *concisionem*) Paronomasia. nam gloriosam appellationem *περιτομῆς circumcissionis* vindicat Christianis. v. seq. Circumcisiō corporis jam erat inutilis, immo damnosa. vide *κατατέμνω* de concisione vetita. Lev. XXI. 5. 1 Reg. XVIII. 28. Non sine indignatione loquitur.

3 γὰρ, *enim*) Causa, cur versu 2 alios tam longe secludat.

¶ ἡ περιτομή, *circumcisio*) Abstractum pro concreto: *verus populus*.

¶ πνεύματι, *spiritu*) non litera. Rom. II. 29.

¶ πνεύματι θεῷ λατρεύοντες, *spiritu Deo fervientes*) Sic Rom. I. 9.

¶ καυχώμενοι, *gloriantes*) Id plus, quam *πεπειθότις confisi*.

4 καίπερ ἐγώ, *quanquam ego*) Hoc subjungit in singulari: quia Philippenses fuerant gentes; Paulus, ex circumcissione.

¶ ἔχων, *habens*) Participium, proprie. nam constructio pendet ab iis, quæ præcedunt. *habens*, non *utens*.

¶ εἰ τις ἄλλος, *si quis alius*) Sermo universalis. *alius* redundat suaviter. conf. Not. ad Gregorii Neocæs. Paneg. p. 195.

¶ ἐγὼ μᾶλλον, *ego magis*) *confessus sum*. Loquitur de pristino suo sensu, cum imbecilli eorum, qui gloriabantur. v. seq.

5 περιτομή ἑκταήμερο, *circumcisio octavo die*) Hæc capita quasi in digitis concise & breviter enumerata sermonem faciunt planissimum. Brevitatis autem gratia miscet sermonem abstractum &

concretum, *circumcisio*, *Hebræus*: uti Col. III. 11.

¶ ἑκταήμερο, *octavo die*) non demum adulta ætate.

¶ Βενιαμὴν, *Benjamin*) ex Rahel, non ex ancilla.

¶ ἐξ ἑβραίων, *ex Hebræis*) non profelytus, non altero utro parente ex gentibus.

¶ Φαρισαῖος, *Phariseus*) accuratissimus.

6 διώκων, *persequens*) Antehac se optime facere putarat.

7 ἀπανα, *quæ*) modo enumerata.

¶ κέρδη, *lucra*) Pluralis grandis.

¶ ἡγήμαι, *duxi*) Professio *christianissima*, de præterito, præsentis & futuro: usque ad v. 14.

¶ διὰ τὸ χριστόν, *propter Christum*) Huc ref. v. 8. 9, *ἵνα κτλ. ut &c.*

¶ ζήμιαν, *jaçturam*.

8 μὲν, *sane*) Incrementum sermonis, in hac particula & per epitafin deinde synonymorum, etiam in pleniore ipsius Christi appellatione.

¶ καὶ ἡγήμαι, *etiam duco*) καὶ etiam intendit vim præsentis temporis in ἡγήμαι *duco*. Iustitia non initio solum, sed semper, in toto cursu sanctorum, ex fide est.

¶ πάντα, *omnia*) non solum ea, quæ modo dixi, sed *omnia*.

¶ διὰ - γνώσεως κτλ. *propter - cognitionis &c.*) Constr. cum *duco*. Et ref. huc v. 10f. ἵ γνώωαι, *ut cognoscam*.

¶ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, *eminentis cognitionis*) Proprie *eminentia* est Christi: quo cognito, *cognitio* ejus item *eminentiam* nanciscitur.

¶ ὁ κύριός μου, *Domini mei*) Fidelis appropriatio.

¶ ἐζημιώθην) non modo *jaeturam dixi*, sed *revera abjeci*.

¶ σκύβαλα) Crescit sermo de fidei abnegatione rerum omnium. *ζημία, jaeturæ*, sic æquo animo: *σκύβαλα* propere abjiciuntur, posthac neque tactu neque aspectu dignanda. Hebr. *חב אנטאנאכאסין* habet ad *Pbarisæos*. vid. P. Zornii T. II Opusc. sac. p. 514. Gatakerus: *σκύβαλον* *est quodvis rejectamentum designat, qualia sunt excrementa animalium, liquorum feces & fraces, metallorum scoria, stirpium decidua, frugum purgamenta, farinæ furfures, mensurarum analecta, manuum apomactra, quæ canibus destinantur*. Vid. Adversar. misc. posth. cap. XLIII copiosissime.

¶ ἴνα, ut) Non potest utrumque fieri, ut & retineas cetera, & Christum assequare.

¶ κερδήσω καὶ ἐνρεθῶ, *lucrifaciam & inveniar*) Utrumvis opponitur *jaeturæ*. Qui omnia, ne se ipso quidem excepto, amittit, Christum lucrifacit, & in Christo lucrificat. Christus est illius, & ille est Christi. Plus ultra. Loquitur, Paulus quasi adhuc non lucrifecerit.

9 ἐνρεθῶ ἐν αὐτῷ) scil. ὧν.

¶ μὴ ἔχων, non habens) Verba, *jaeturam pati, lucrifacere, inveniri, habere*, allegoriam faciunt. T̄s esse & reperiri in Christo, consequens immediatum est habere justitiam ex fide Christi. Lib. *חזקתך וצדקתך שולל ממעשים בני דבר ה' i. e. Ego plane vacuus & nudus sum ab operibus, justitiaque tua sola est amictus meus*.

¶ ἐμὴν, meam) Oppositum, *eam quæ ex Deo*: sed ἐμὴν, sine articulo, ad oblivionem innuendam.

¶ ἢ ἐκ νόμου, *eam quæ ex lege*) v. 6. conf. ex, Rom. IV. 14. Oppositum, *eam quæ per fidem*.

¶ διὰ πίστεως Χριστοῦ) *per fidem Christi, in Christum*.

¶ ἐπὶ τῇ πίστει) *super fide*.

10 Ἐ γινώσκω, *cognoscere*) Genitivus Ἐ cohæret cum *fide*, & reassumit mentionem *cognitionis* v. 8 factam, nunc uberius explicandam.

¶ αὐτὸν) *Ipsam*.

¶ δύναμιν, *virtutem*) Rom. I. 4.

¶ τῆς ἀνάστασις αὐτῆς) Seriei sermonis congruit, ut verbale ἀνάστασις accipiatur non de resurrectione ex mortuis, quæ mutato verbo exprimitur versu 11, sed de exortu Christi: Hebr. VII. 14. uti verbum ἀνάστασις, Act. II. 30 not. Neque enim ἀνάστασις semper de resurrectione mortuorum ponitur. Luc. II. 34. Thren. III. 63. Sophon. III. 8. Et sane ipse Exortus sive adventus Messia suam habet *δύναμιν, virtutem*, cujus cognitione fideles nituntur. 2 Petr. I. 16.

¶ τῆ κοινῶν, *communione*) Gal. II. 20.

¶ συμμορφώμενος, *conformatus*) Casus rectus, post infinitivum, Græcis frequens est, quanquam hic cum verbo finito subsequente potest construi. *conformantur* fideles per fidem. Gal. III. 1 not. Conf. *conforme*, v. 21.

11 εἰ πως, *si quomodo*) Hoc denotat *nixum fidei Paulinae*. sic, εἰ, *si* v. 12.

¶ κατανήσω, *occurram*) Ab allegoria *damni & lucri* paulatim accedit ad allegoriam *cursum*.

¶ ἐξ ἀνάστασις τῶ νεκρῶν) i. e. ἀνάστασις (Χριστοῦ) ἐκ τῶ νεκρῶν, *resurrectionem (Christi) ex mortuis*. conf. Rom. I. 4 not. Sub mentionem resuscitationis, interjicit aliqua, præfenti suo statui consentanea; & pertexit cetera versu 20 f.

12 Ἐχ ὅτι, *non quo*) In summo fervore sobrietatem spiritualem non dimittit apostolus.

¶ ἔλαβον, *acceperim*) brabeum.

¶ *πηλείωμα*) Differunt *πλει* & *πλειωμεί* ille, cursui habilis; v. 15. 16. hic, brabeo proximus, jam jam accepturus.

¶ *καὶ καταλάβω*) *Καί*, etiam, intendit. nam *καταλαμβάνειν* comprehendere plus est, quam *λαμβάνειν* prehendere. τὸ *λαμβάνειν* fit in instanti, mox ut passus ultimus est confectus: τὸ *καταλαμβάνειν*, comprehendere fit, cum quis plene potitur. Exemplum accipientis jam jamque, 2 Tim. IV. 7. 8.

¶ *ἐφ' ᾧ*) quoniam. Sensus virtutis Christi accendit Christianum.

¶ *καὶ κατέλαβεν*, etiam comprehensum) per vocationem caelestem. v. 14. Act. XXVI. 14. 19. 2 Cor. V. 14. Christus, auctor & consummator. Hebr. XII. 2. *καί*, etiam, iterum intendit, ut observetur vis aoristi I. statum praesentem notantis.

13 *ἀδελφοί*, fratres) Familiariter fatetur.

¶ *ἐγὼ*, ego) Facile hoc alii de Paulo existimare possent.

¶ *ὃ λογίζομαι*, non existimo) Convenit sanctis & ad alacritatem conducit, ut minus, quam pro veritate rei, de se existiment.

14 *ἐν*, unum) scil. facio.

¶ *τὰ ὀπίσω*, quae retro) etiam ipsam confectam cursus partem.

¶ *ἐπεκτείνωμεν*) id est ad litteram, superextensio. Oculum manum, manus pedem praeverit & trahit.

¶ *κατὰ σκοπόν*, secundum scopum) recta.

¶ *βεαβείον*, brabeum) coronam vitae.

¶ *ἄνω*, supra) v. 20.

15 *πλείεις*, perfecti) v. 12 not.

¶ *πῦρ*) hoc unum. v. 14.

¶ *ἐπίρως*) aliter, ac perfecti; (nam mutatur persona, *sentiamus*, *sentitis*;) non tamen *ἐπὶ* sive *ἄλλο*, aliud, nil terrenum. v. 19. conf. etiam Gal. V. 10.

¶ *καὶ τῆσθ*) etiam hoc, quod nos perfecti sentimus, versu 14 expressum.

¶ *ὁ θεός*, Deus) vel menon scribente.

¶ *ὑμῖν*, vobis) ad perfectionem nitentibus.

¶ *ἀποκαλύψει*, revelabit) Eph. I. 17.

16 *πλὴν*, modo) De gradu, quem jam firmiter tenetis, non debet vos depellere expectatio novae revelationis.

¶ *εἰς ὃ*) in eo, in quod pervenimus.

¶ *ἐφθάσαμεν*, pervenimus) magis minusve longe.

¶ *σοιχεῖν*, incedere) Infinitivus, moliter, pro imperativo. Rom. XII. 15.

¶ *κανόνι*) Omittunt hoc *Al. Bern. Clar. Colb. 7. Copt. Hilarinus* uterque, *Facundus*, vel etiam, collato Pelagio, *Sedulius*. Sic respondent incisa, τῷ αὐτῷ σοιχεῖν, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Neque enim *Latinis*, qui, comite *Coveliano* 2, incisa transponunt, obsequimur, quum *ἐφθάσαμεν* & *σοιχεῖν* propius cohaereant, & *σοιχεῖν* metaphoricum per subsequens *φρονεῖν* declaretur. Plane τὸ *κανόνι* ex Gal. VI. 16 huc traductum videtur.

¶ τὸ) Asyndeton.

¶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν, idem sentire) Huc redit c. IV. 2.

17 *συμμητηαί*, una imitatores) Ipse Paulus, imitator Christi: Philippenses ergo, una imitatores.

¶ *σκοπεῖτε*, spectate) cum consensione.

¶ *ἄτως*, sic) Exempla minora exigenda debent ad majora & perfectiora, amicorum crucis Christi.

18 *περιπατῶσιν*, ambulant) ante oculos vestros.

¶ *πολλάκις*, saepe) Assiduus debet elenchus esse.

¶ *κλαίων*, fletus) Credibile est, Paulum hoc adjecisse, postquam lacrymis madefecit epistolam. In gaudio, tamen dolor. Rom. IX. 2.

¶ τῶν ἐχθρῶν ἔ σαυρῶ, *hostes crucis*) Gal. VI. 12. 14.

19 ὧν, *quorum*) Nominativus implici-
tus, coll. μοχ οἱ, pendens ab *ambulant*.

¶ τὸ τέλος, *finis*) Hoc ponitur ante
alia, quo majore cum horrore hæc legantur.
In fine videbitur.

¶ ἀπώλεια, *perditio*) Antitheton, *Sal-
vatorem*. v. 20.

¶ ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, *quorum deus ven-
ter*) Rom. XVI. 18. Antitheton, *Dominum*:
v. 20. & *corpus*, v. 21, uti 1 Cor. VI. 13.
Istorum venter nitet: nostrum corpus at-
teritur. utrumque *schemata* commutabitur.

¶ ἡ δόξα, *gloria*) *deus* & *gloria* ponun-
tur, ut parallela, adeoque δόξα hoc lo-
co notat *deum* vel *gloriationem* de deo.
Hos. IV. 7. LXX, ἡ δόξαν αὐτῶν εἰς ἀπι-
μίαν θήσομαι.

¶ αἰσχύνη, *pudor*) Respondet Hebræo
פּוֹשׁ v. gr. Hab. II. 10. confer, de hoc pro-
pheta, not. ad Col. II. 23. item ηἰν infra
κοιλίαν, *ventrem*. Simul autem alludit
sermo ad idolum, cui פּוֹשׁ αἰσχύνη re-
spondet. Pro ηἰν LXX interdum αἰσχύνη
itaque hoc loco videtur Paulus notare
τὴν κατατομήν, *concisionem*, ut innuat, cir-
cumcisionem non jam esse *gloriosam*, sed
ignominiosam. Sic *venter* & *pudor* sunt affi-
nia. Id colunt isti, cujus ipsos maxime
pudere debebat, & suo tempore pudebit
miserere, quanquam nunc quoque parrhesia
carent.

¶ οἱ πὰ ἐπίγεια φρονῶντες, *terrena sen-
tientes*) Antitheton, v. seq. ineunte.

20 ἡμῶν, *nostra*) quos typum habetis.

¶ γὰρ, *enim*) Causa, cur Philippen-
ses imitari illos debeant.

¶ τὰ κοινά, *res communis, patria,
civitas*. sequitur enim, ὑπάρχει *exstat*.
Itaque huc etiam refertur ἐξ ἧ, *ex qua*.

¶ σωτήρα, *Salvatorem*) Ratio, sub qua
expectamus. 2 Tim. IV. 18.

¶ κύριον, *Dominum*) exaltatum. c. II.
11. Confirmatio expectationis hujus.

21 ὃς μετασχηματῶσιν, *qui transformabit*)
non modo *salutem* dabit, sed etiam *glo-
riam*. 2 Tim. II. 10.

¶ τὸ ταπεινώσεως, *humiliationis*) quæ
fit per crucem. v. 18. c. IV. 12. II. 17. 2 Cor.
IV. 10. καὶ LXX ταπεινώσεως, Ps. XC. 3.

¶ κατὰ, *secundum*) Constr. cum *trans-
formabit*. Opus omnipotentis Domini.

¶ τὸ ἐνέργειαν ἔ δύνασιν, *efficaciam po-
tentis*) Infinitivus loco nominis. Po-
tentia produceretur in actum.

¶ καὶ) *etiam*: non modo conforme
facere corpus nostrum suo.

¶ πὰ πάντα, *omnia*) etiam mortem.

C A P. IV.

1 Ὡς, *itaque*) tanta expectatione
proposita.

¶ ἀγαπητοί, *amati*) Hoc magna sua-
vitate bis ponitur: primum, ut ineunte
periocha; deinde, pro nervo hortati-
onis.

¶ ἐπιποθέτω, *desiderati*) Sic appellat
absentes. c. I. 8.

¶ στέφανός μου, *corona mea*) c. II. 16.

¶ ἔτω) *ita*, ut statis, state. conf. ἔτω,
ita. 1 Cor. IX. 24 not.

¶ ἔχετε, *state*) c. I. 27.

2 ὡρακαλῶ, *hortor*) Hoc bis ponit,
quasi coram adhortans seorsum utramvis,
idque summa cum *æquitate*.

3 καί, *ne*) Dulcis particula. Philem.
v. 20. Hebr. נא Ei qui rogatur, in os quasi
ingeritur, ut eâ tantum pronunciata ro-
ganti annuat.

¶ σύζυγε γήσικε, *compar sine fuco*) ὁ καὶ
ἡ σύζυγος, *conjug.*, proprie in matrimo-
nio;

nio; inde in aliis rebus, ita tamen, ut sermo sit de duobus, & notetur paritas quædam. etiam γνήσιος generis communis est. Sunt, qui dicant, Paulum aliquando conjugem habuisse: sed hoc quidem loco vitum ab eo appellari, non immerito statuimus. συνεργός, cooperarios, habuit multos; συζύγος comparēs non multos, primum Barnabam, deinde Silan. Atque hunc ipsum hoc loco videtur appellare. nam apud ipsos Philippenses Pauli compar fuerat Silas. Act. XVI. 19. Certe & antistes erat, quem Paulus hic rogat.

¶ συλλαμβάνου αὐταῖς, alijua eas) ut concordiam inter eas, a motis impedimentis, retineas.

¶ αἵτινες, quæ) Qui semel bene steterit huic, etiam cum vacillat, auxilium obtinere fas est.

¶ συνήθλησάν μοι, concertaverunt mecum) Videntur implicatæ fuisse periculo illo, quod describitur Act. XVI. 19.

¶ μετὰ, cum) Hoc pendet a concertaverunt.

¶ κλήμεντος, Clemente) Magnos viros, in quibus Clemens excellit, imitatæ erant. Id magno mulieribus honori & favori erat.

¶ τὰ ὀνόματα, nomina) quamlibet hic non expressa. Alluditur ad athletas, victores, quorum nomina cluebant.

¶ ἐν βίβλῳ ζωῆς, in libro vitæ) scil. existant, vel, existent. Saepè suppleendus optativus. v. 23. Videntur jam tum fuisse defuncti. tales enim solemus votis ejusmodi

prosequi. ἥ Horum socios superstites quis non juvet? Societas cum iis, qui pulcre defuncti sunt, magna ad superstites commendatio.

4 χαίrete ἐν κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ, χαίrete gaudete in Domino: semper, iterum dico, gaudete) Particula iterum epistola in re-

quirat, uti Gal. I. 9. V. 3. Eam epistola in efficit vocula semper cum verbo gaudete repetito. Initio versiculi dicitur, gaudete in Domino, uti c. III. 1. Alii τὸ πάντοτε cum præcedentibus verbis jungunt.

5 τὸ ἐπιεικὲς, æquitas) Gaudium in Domino parit veram æquitatem erga proximum, & legitimam securitatem in suis rebus, v. 6. item, verum candorem erga homines ipsumque Deum: qui candor exprimitur verbis cognoscatur, opere; innotescant, oratione, v. 6. Tristitiam & curam comitatur morositas.

¶ γνωσθήτω, cognoscatur) ex re ipsa. Sunt, qui æquitatem animo alant, neque hominibus iniquis male velint: sed tamen benignitatem dissimulant. hi non recte faciunt.

¶ πᾶσιν ἀνθρώποις, omnibus hominibus) bonis & malis, sive iniquis, c. II. 15. etiam ut mali lucrifiant. Nemo ita asper est, ut non alicui se æquum præbeat, ex sympathia, timore, lucri spe, æmulatione &c. Fidelis, omnibus.

¶ ὁ κύριος, Dominus) Christus, iudex, vobis propitius, vindex in malos. Hæc consideratio æquitatem parit. Iac. V. 9.

6 μηδὲν μεριμᾶτε, nihil curate) Vbi alii non sunt æqui erga vos, ubi alia vos urgent, nolite curare; orate potius. Curare & orare, plus inter se pugnant, quam aqua & ignis.

¶ ἐν παντί, in omni re.

¶ μετὰ εὐχαριστίας, cum gratiarum actione) Optimus hic character est solutæ a curis animæ & orationis cum resignatione voluntatum humanarum conjunctæ. Ideo sequitur pax: v. 7. gratiarumque actio & pax conjunguntur etiam Col. III. 15. Omnia salva & tranquilla.

¶ τὰ αἰτήματα, petita) Petitum, materia deprecationis.

¶ γνωρίζεσθε, innotescant) Qui deside-

ria sua; præpostero pudore ac diffidenti modestia, quasi nimis aut parva aut magna essent, velant, suffocant ac retinent, curis anguntur: qui filiali & liberali fiducia erga Deum expromunt, expediuntur. Confessionibus ejusmodi scarent Psalmi.

¶ πρὸς τὸ θεόν, *ad Deum*) etiam si sæpe ignorent homines, eosque modeste celestis. Ne Paulus quidem rogarat Philippen-
ses.

7 ἡ εἰρήνη, *pax*) omnis sollicitudinis immunis *pax*.

¶ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νῦν) *exsuperans omnem intellectum*, adeoque omne *petitum*. Eph. III. 20.

¶ Φρουρήσει) *custodiet*; adversus omnes insultus & curas munit, & quod dexteritati desideriorum vestrorum deest, corrigit. Rom. VIII. 26 f.

¶ καρδιάς· νοήματα· corda: *cogitationes*) *Cor sedes cogitationum*.

8 τὸ) *Summa*.

¶ ἀληθῆ - ἔπαινον, *vera - laus*) Octo nomina, per duos ordines quadrimembres, quorum alter officium, alter commendationem spectat. Si utrumque invicem contendas, primum nomen primo, secundum secundo, tertium tertio, quartum quarto respondet. *χιασμός* multiplex & concinnus, liberorum quoque, parentum, conjugum & cetera complectens officia.

¶ ἀληθῆ, *vera*) in sermone.

¶ σεμνά, *bonesta*) in actione.

¶ δίκαια, *justa*) erga alios.

¶ ἀγνὰ, *casta*) respectu vestri.

¶ προσφιλή, *amabilia*) Προσφιλή συναγωγή σεαυτὸν ποίει. Sir. IV. 7. ὁ σοφὸς, ἐν λόγῳ ἑαυτὸν προσφιλή ποιήσει. idem, c. XX. 12.

¶ ὅσα ἔυφημα, *quæcumque dictu bona*) *Amabilia*, coram: *dictu bona*, de absentibus. conf. c. I. 27.

¶ ἀρετή, *virtus*) Hoc uno loco Paulus hoc vocabulum ponit. Ref. ad *justa*. ἐν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή' εἰ.

¶ ἔπαινον, *laus*) etiam in iis rebus, quæ ad proximum minus, quam ad vos ipsos pertinent.

¶ ταῦτα λογίζεσθε) *horum rationem habete*. Id pertinet ad *vera* &c. quæ etiam ab aliis facta sunt vel fiunt, ut ea probemus, recordemur, adjuvemus, augeamus, imitemur. Non solum debemus facere, in quæ incidimus, sed etiam providere facienda. Sequitur, *hæc facite*, per *asyndeton*, quod denotat, alterum genus bonarum rerum ab altero non differre.

9 ἀ καὶ) *quæ etiam*.

¶ καὶ ὁ θεός, ἔ Deus) Hoc pertinet etiam ad *rationem habete*.

¶ ὁ θεός τῆς εἰρήνης, *Deus pacis*) non modo *pax Dei*, v. 7. sed *Deus ipse*.

10 *μεγάλως*, *magnopere*) Hoc vix placuerit Stoico. Paulus ingentes affectus habuit, sed *in Domino*.

¶ ἤδη ποτὲ, *jam aliquando*) Expectatum sibi fuisse Philippen-
sium munus ostendit. qua mente, vide v. 11. 17. *jam*, non *serius: aliquando*, non *citius*.

¶ ἀνεθάλετε, *revivistis*) ut arbores. conf. c. I. 11, *fructu*. ἀναθάλω hîc neutrum, a quo *sentire* pendet, subauditò *secundum*. *revivistis*, opere ipso. Videtur legatio a Philippen-
sibus tempore verno constituta, a quo metaphora sumitur. In hiemem quadrat illud, *carebatis opportunitate*.

¶ τὸ ὑπὲρ ἐμῶν) Accusativus τὸ regitur a Φρονεῖν. τὸ ὑπὲρ ἐμῶν dicitur, ut τὰ παρ' ὑμῶν. v. 18.

¶ ἐφ' ᾧ, *in quo*) pro eo, quod. ἐπιθεραπεία.

¶ ἡ καυρεῖσθε) *καυρός* per *synecdochen* denotat omnem facultatē & opportunitatem.

- 11 καθ' ὑσέρησιν) *pro egestate.*
 ¶ ἐγὼ, *ego*) in tot adverbis.
 ¶ ἐμαθὼν) *didici*, divinitus. conf. Hebr.
 V. 8. χριστὸς in quatuor verbis, *didici*,
novi: *institutus sum*, *valeo*.
 ¶ ἐν οἷς ἐμὶ) *in quibus sum*, in praesenti.
 Hebr. XIII. 5.
 ¶ ἀυτάρκης) *contentus*.
 12 πεπεισῶμαι, *humiliari*) in cultu &
 victu.
 ¶ περισσεύειν, *abundare*) etiam in suble-
 vandis aliis. Invertitur mox ordo verbo-
 rum, ut transitus a paucis ad multa, & a
 multis ad paucanotetur.
 ¶ ἐν παντί) *in omni re*. Symperasma,
 uti, *omnia*, v. 13.
 ¶ ἐν πασι, *in omnibus*) respectu omnium
 hominum.
 ¶ μεμύημαι) *disciplina arcana imbu-*
tus sum, ignota mundo.
 ¶ καὶ χορτάζωμαι, & *saturari*) Constr.
 cum *institutus sum*.
 ¶ χορτάζωμαι καὶ πεινᾶν, *saturari* &
esurire) in diem unum.
 ¶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, *abundare* &
penuriam pati) longiori tempore.
 14 συγκατανήσαντες) *quum mihi*, affli-
 cto, *communicastis de vestris facultatibus*.
 Composito verbo innuitur, etiam alios
 alio modo fuisse *κοινωνήσαντας*.
 15 ἴδατε, *nostis*) Ostendit se memo-
 rem etiam pristinorum. *nostis*, *memoriam*
 significat, respectu Philippenſium; *sci-*
entiam, respectu ceterarum ecclesiarum.
 ¶ Φιλιππησίοι, *Philippensis*) Nomen
 proprium innuit antitheton ad ecclesias
 aliorum oppidorum.
 ¶ ἐν ἀρχῇ, *in principio*) penes vos. Pri-
 dem ab illis exierat.

- ¶ ὅτε, *quum*) Hoc junge cum verbis
 sequentibus, *nulla ἔσ.*
 ¶ ἐδεμία, *nulla*) Poterant dicere, *Fa-*
ciemus, *si alii fecerint*: nunc eo major ho-
 rum laus est; ceterorum, eo minor.
 ¶ ἐκκλησία, *ecclesia*) Ergo ecclesia
 Philippenſis, in commune, Paulo misit.
 ¶ εἰς λόγον) *quod attinet*. limitat.
 ¶ δόσεως, *dati*) ex parte vestra.
 ¶ λήψεως, *accepti*) ex parte mea.
 ¶ μόνει, *soli*) laudabiliter. Ostendit
 suam indigentiam.
 16 καὶ ἀπαξ καὶ δις) *Diς*, ordinale hoc
 loco. Sic 1 Theſſ. II. 18.
 17 ἔχ' ὅτι, *non quo*) Declarat, cur plu-
 ribus verbis utatur.
 ¶ ἐπιζητῶ, *quæro*) beneficium vestrum
 amplexus.
 ¶ εἰς λόγον ὑμῶν) *ratione vestri*.
 18 ἀπέχω) *Apocha apostolica*.
 ¶ περισσεύω, *abundo*) Vide animam
 contentum & gratum.
 ¶ πὰρ ὑμῶν, *ca quæ a vobis*) Mife-
 rant numos, aut vestes & quæ inservire
 possent.
 ¶ ὁσμὴν ἐυωδίας, *odorem bonæ fragran-*
tiæ) Pulcre ornat rem.
 ¶ θυσίαν, *victimam*) Ebr. XIII. 16.
 19 ὁ δὲ θεός; με) *Deus vero meus*, qui,
 quod servo ejus datur, remunerabitur.
 ¶ πληρώσει) impleat, imo *implebit*.
 ¶ χρεῖαν, *neccessitatem*) ut vos meam
 necessitatem sublevastis. vacuum istud
 vestrum non manebit vacuum.
 20 ἡ δόξα, *gloria*) pro suo dono. 2 Cor.
 IX. 15. Doxologia fuit ex gaudio totius
 epistolæ.
 21 πάντα ἅγιον, *omnem sanctum*) sin-
 gulatim.

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

CAPVT I.

2 **E**N κολωσαϊς, *Colossis*) Phrygiæ urbe.

¶ ἀγίοις, *Sanctis*) Habet hoc vim substantivi. Dicit conjunctionem cum Deo : *fidelibus fratribus*, conjunctionem cum hominibus Christianis.

3 εὐχαρισῶμεν - ἀκέσαντες, *gratias agimus - audientes*) Conf. Eph. I. 15 s. Etenim epistola ad Colossenses magnam habet convenientiam cum duabus illis, quibus subiungitur : cum Epistola ad Ephesios in thesi, & in paraclesi; cum epistola ad Philippenses, in antithesi & elencho. Plura notabimus suis locis. Epistolæ ad Ephesios & Colossenses uno tempore missæ, per Tychicum. c. IV. 7. Eph. VI. 21.

¶ πάντοτε, *semper*) Constr. cum *orantes*. Rom. I. 10. Phil. I. 4.

4 πάντας, *omnes*) præsentēs & absentes.

5 διὰ, *propter*) Ex spe patet, quanta sit causa *gratias agendi* pro dono fidei & amoris. *propter* constr. cum *gratias agimus*, v. 3.

¶ ἀποκειμένην, *repositam*) sine periculo.

¶ ἣν, *quam*) *spem*, coll. v. 23.

¶ προηκέσασαι) *ante audistis*, quam ego scriberem.

¶ ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, *in verbo veritatis*) Eph. I. 13. *Veritati* præconiū respondet *veritas* agnitionis. v. 6. Neutra admittit mangonium.

6 εἰς) Εἰς & ἐν h. l. parallela sunt.

¶ καὶ ἔστι, *est*) Post participium ora-

tio redit ad indicativum : v. 26. c. II. 13. 14. *præsentis* (i. e. *quod adest*) - ἔσ' (repete *quod*, ex anteced.) *est fructificans*.

¶ καρποφορῶμενον, *fructificans*) *in omni mundo*.

¶ καθὼς, *sicut*) Peregrinantes magna cum lætitia recognoscunt eosdem in omnibus climatibus evangelii fructus : & fructus probant, esse verbum veritatis.

¶ ἀφ' ἧς, *a quo*) Constr. cum *in vobis*.

¶ ἐν ἀληθείᾳ, *in veritate*) veritate testimonii evangelici, & fidei ex testimonio & erga testimonium.

7 καθὼς, *sicut*) Ita Paulus confirmat & comprobat doctrinam Epaphræ, a nonnullis fortasse sprete. Pauli præ Epaphra fuit scribere.

¶ ἡμῶν, *nostro*) Pauli & Timothei.

¶ ὑπερ ὑμῶν) *pro vobis*, vestra causa.

¶ ἀγάπην ἐν πνεύματι, *amorem in spiritu*) Amor, fructus Spiritus : *amor spiritualis*. coll. v. 9. fin.

9 ἠέσασαμεν, *audivimus*) v. 4.

¶ προσευχόμενοι, *precantes*) Precum mentionem generatim fecit v. 3 : nunc exprimit, quid precetur.

¶ πληρωθῆτε, *impleamini*) Hoc verbum cum conjugatis suis frequens in hac epistola, usque ad c. IV. 12. 17.

¶ τῆς ἐπίγνωσιν ἡ θελήματι αὐτοῦ, *cognitione voluntatis ejus*) Gradatio est v. seq. in cognitionem Dei.

¶ ἡ θελήματι, *voluntatis*) Eph. V. 17.

I 9.

¶ σοφία, *sapientia*) Frequens verbum in hac epistola: quo magis deducantur a falsa sapientia & philosophia. conf. Eph. I. 8. Apud Corinthios, inflationi propiores, minus commendatur cognitio.

¶ συνέσει, *intellectu*) quo discernatis, quid cum veritate congruat vel pugnet: neque pratermittatis, quod considerandum est.

¶ πνευματικῇ, *spirituali*) non, *naturali*.

10 περιπατεῖσαι) *ut ambuletis*. Talis ambulatio fuit ex cognitione voluntatis Dei.

¶ ἀξίως ἔκρινε) *ut Christo Domino dignum est*. Eph. IV. 1.

¶ ἀρέσκεια) *studium placendi*, ex parte vestri; usque eo, ut revera placeatis Domino. 17 LXX, ἀρέσκεια. Prov. XXXI. 30.

¶ καρποφοροῦντες, *fructum ferentes*) Ex verbo *impleamini* pendent participia, *fructum ferentes, crescentes, corroborati, gratias agentes*.

11 δυνάμει, *virtute*) Eph. I. 19. III. 16. VI. 10.

¶ δόξης, *glorie*) Rom. VI. 4.

¶ μακροθυμία, *longanimitatem*) Eph. IV. 2.

¶ μετὰ χαρᾶς, *cum gaudio*) v. 24.

12 τῶ ἰκανώσωπι, *qui idoneos fecit*) Fueramus enim inidonei. Idem verbum similiter constructum, 2 Cor. III. 6.

¶ εἰς, *in*) i. e. ut essemus pars fortis sanctorum: coll. v. seq. & Eph. I. 11.

¶ μερίδα ἔκλήρη) *partem, sorte*, non pretio, *datum*.

¶ ἐν, *in*) Ponitur hæc præpositio, ut Act. VIII. 21. Ergo constr. *cum partem*.

¶ τῷ φωτί, *luce*) Antitheton, *tenebrarum*. v. 13. Conf. Eph. V. 8. *Lux* est agnitionis & lætitiæ.

13 ὅς, *qui*) *Pater*.

¶ ἐξουσίας, *potestate*) Antitheton, *regnum*. *potestas* detinet captivos; *regnum* fovet cives lubentes. conf. Eph. II. 2. V. 5. VI. 12.

¶ σκότους) *tenebrarum cæcitatatis, odii, miseriæ*.

¶ ὁ υἱὸς τῆ ἀγάπης αὐτοῦ, *filius amoris sui*) Ioh. XVII. 26. Eph. I. 6. Hoc tractatur versu 15 & seqq.

14 ἐν ᾧ, *in quo*) *Filio*. Eph. I. 7.

¶ τῆ ἀπολύτωσης, *redemptionem*) Hoc tractatur v. 18 med. & seqq.

15 ὅς ἐστιν, *qui est*) Describit gloriam Christi & eminentiam, etiam super angelos summos: atque ea semina spargit, ex quibus deinceps redarguet angelorum cultores. Hanc cognitionem de Christo ii demum plenam assequuntur, qui mysterium redemptionis experti sunt.

¶ εἰκὼν ἔθεῶ, *imago Dei*) 2 Cor. IV. 4 not.

¶ ὁ ἀόρατος, *invisibilis*) Gloriosissimum Dei epitheton. 1 Tim. I. 17. Deum invisibilem solus Filius unigenitus representat, qui ipse *imago invisibilis* est secundum naturam divinam; *visibilis*, secundum humanam: *visibilis* etiam ante incarnationem, quatenus a creatione, qua per illum facta est, *invisibilia Dei* cœpta sunt cerni. Huc ref. v. 16, *visibilia* ἔκ *invisibilia*.

¶ πρωτόκρον πάσης κτίσεως, *primogenitus omnis creature*) Est genitus; & genitus ante creationem rerum omnium. τὸ πρὸ, quod continetur in πρωτόκρον, regit genitivum, κτίσεως. Tempus est accidens *creature*: ergo ortus Filii Dei præcedit omne tempus.

16 ὅτι, *quia*) Declaratur versus 15 pars altera.

¶ ἐν, *in*) ἐν *in* denotat prius quidam,

dam, quam mox *διὰ*, & *εἰς*. Notatur initium, progressus, finis. Summa repetitur versu seq.

¶ *αὐτῶ*, *ipso*) Ipse, hinc sæpe positum, magnam significat majestatem, & omnem excludit creaturam.

¶ *ἐκτίσθη*, *creata sunt*) De creatione illa agi, quæ Gen. I describitur, patet ex enumeratione mox subsequente. conf. V. 23.

¶ *τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, *ea quæ in cælis*) & cæli ipsi. Nominantur autem potius ea, quæ sunt in cælis: quia incolæ sunt nobiliores, quam domus.

¶ *τὰ ὀρατά*, *visibilia*) Sequitur, per gradationem, & *invisibilia*, quorum species subjunguntur.

¶ *ἢτε θρόνοι ἢτε κυριότητες*, *sive throni sive dominationes*) illi his majores. Abstractum pro concreto.

¶ *ἢτε ἀρχαὶ ἢτε ἐξουσίαι*, *sive imperia sive potestates*) illa his validiora. Utraque dicunt functionem respectu creaturarum: sed *throni* & *dominationes* appellationem videntur habere magis in illo respectu ad Deum, quatenus sunt *ὀχήματα*, *vehicula*, majestatis ejus. Eph. I. 21.

17 *ἔστι*, *est*) Non dicit, *factus est*; neque *erat*, quorum hoc tamen augusto sensu dici poterat, coll. Ioh. I. 1. sed *est*, in præsentis. conf. Ioh. VIII. 58.

¶ *πρὸ πάντων*) *ante omnia*, etiam ante tempus: i. e. ab æterno.

¶ *καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε*) *Et omnia in illo convenerunt in unum systema*: rerum universitas in illo complementum nata est. LXX, *τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων*. Gen. I. 10. Ipse est *primus* & *novissimus*. Ap. XXII. 13.

18 *καὶ*, &) Nunc a toto descendit ad partem præcipuam, ecclesiam. conf. Eph. 22 not.

¶ *ὅς ἐστιν*, *qui est*) Anaphora, coll. v. 15, ostendit, hinc initium esse novæ perichæ: & utrique membro additur suum ὄν, *quia*.

¶ *ἀρχὴ*, *principium*) Hoc verbum respondet Hebræo *אָרַח* præsertim de Christo, Hos. II. 2. & *נְשׂוּרָה* speciatim de primogenito quopiam, Deut. XXI. 17. sed maxime de Christo, Prov. VIII. 22. *ἀπαρχὴ*, *primitiæ*, dicitur 1 Cor. XV. 23, vocabulo magis restricto ad resurrectionem mortuorum: *ἀρχὴ*, *principium*, expressius notat *eminentiam*. conf. c. II. 10. Ps. LXXXIX. 28. *ἀρχὴ* singulare opponitur plurali *ἀρχαί*, *imperia*. v. 16.

¶ *πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν*, *primogenitus ex mortuis*) Christus etiam ante resurrectionem ex mortuis, immo ante creationem mundi, erat primogenitus, v. 15. sed *primogenitus ex mortuis dicitur*, quatenus ideo, quia filius Dei erat, non potuit non resuscitari, & quatenus ex resurrectione agnoscitur Filius Dei esse. conf. Act. XIII. 33 not. præsertim quum ex resurrectione illius fiat vita fratrum inultorum.

¶ *πᾶσιν*, *omnibus*) Neutrum. v. 17.

¶ *αὐτός*) *Ipse*, per se, sine locumtenentibus, sine vicario.

¶ *πρωτεύων*, *primas tenens*) v. gr. in resurrectione, ascensione. &c. Ioh. III. 13. *Primarius*, interpretatur Victorinus.

19 *ὅτι*, *quia*) Hoc connectitur cum v. 12-14. ejusque connexionis fundamenta a v. 15 ad 18 quasi per parenthesis exponuntur.

¶ *εὐδόκησε*, *beneplacitum habuit*) *Deus*. Hoc subaudiendum ex mente Pauli, qui beneficium Christi commemorans, nunquam dimittit memoriam Patris. De Patris beneplacito in Filio confer Matth. III. 17. *εὐδοκῶ*, sequente accusativo & infinitivo, 2 Macc. XIV. 35. Porro ab

ἐυδόκησε, *beneplacitum habuit*, pendet *reconciliare*, & *pacificans*.

¶ ὡς ἅν ἰὸ πλῆρωμα, *omnem plenitudinem*) c. II. 9. 10. 2. IV. 12. 17. I. 9. 25. Eph. I. 23 not. Quis exhauriat profundum hoc?

¶ καπικῆσαι, *habitare*) constanter, tanquam in templo, in quo nobis praesto est. Hæc inhabitatio est fundamentum reconciliationis.

20 ἀποκαταλλάξαι, *reconciliare*) Eph. II. 16.

¶ ἴα πάντα, *omnia*) Eph. I. 10.

¶ εἰς αὐτὸν, *in ipsum*) in Deum. v. 22 fin. 2 Cor. V. 19.

¶ εἰρηνοποιήσας, *pacificans*) Eph. II. 14. 17. Nominativus pendet a *beneplacitum habuit*.

¶ διὰ τὸ αἷμα, (τὸ εἶσαυρὲ ἀυτῆ) *per sanguinem in cruce effusum & mortem adeo crucis: vel est appositio cum metonymia, per sanguinem, crucem ipsius*.

¶ δι' αὐτῆ, *per ipsum*) Hoc, iteratum, & ad emphasin facit, & ostendit, *omnia* statim declarari per illud, *sive quæ sc.* Hoc *omnia* continet etiam defunctos.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς, *in terra*) In terra initium fuerat inimicitiarum; ideo terra priore loco ponitur.

¶ ἴα ἐν τοῖς ἔρανοῖς, *quæ in caelis*) Luc. XIX. 38. Certum est, angelos, Dei amicos, fuisse inimicos hominum Deo in-fensorum.

21 καὶ ὑμᾶς, (εἰ vos) Eph. II. 1. 12.

¶ ἀπηλωτωριωμένους καὶ ἐχθροὺς, *abalienatos & hostes*) *Abalienatio* actualis efficit *hostes* habituales.

¶ τῆ διανοίᾳ) prima intimaque *vi mentis*, ceteras facultates post se trahente.

¶ νυνὶ) *nunc*, quum fidem suscepistis, qua ad *conciliationem* in cruce factam aggregati estis.

¶ ἀποκατήλαξεν, *reconciliavit*) Deus.

22 ἐν τῷ σώματι τῆ σαρκὸς αὐτῆ) *in corpore carnis ejus*. Tota hac appellatione distinguitur ab ecclesia, quæ *corpus Christi* dicitur: simulque *corpus* notat veram ac totam humanitatem Christi: Rom. VII. 4. *Caro*, innuit capacitatem patendi & passionem ipsam. Eph. II. 15.

¶ ὡς στήθη, *ut sisteret*) Eph. V. 27.

¶ ἁγίως, *sanctos*) erga Deum.

¶ ἀμάμους, *sine macula*) respectu vestri.

¶ ἀνεγκλήτους, *sive querela*) respectu proximi.

23 εἴ γε, *si quidem*) A perseverantia Colossensium non suspenditur veritas factæ reconciliationis, sed fructus in posterum latissimus. conf. εἴ γε, Eph. IV. 21. εἰσπερ, Hebr. III. 6.

¶ τῆ πίστει) *fide*, fiducia; cui *spes* jungi solet.

¶ καὶ ἐδραῖοι καὶ, (εἰ stabiles εἰ) 1 Cor. XV. 58 not. Eph. III. 18.

¶ τὸ εὐαγγέλιον, *evangelii*) quo nunciatur reconciliationis.

¶ πάση, *omni*) v. 20. Marc. XVI. 15 not.

¶ διάκονον, (minister) v. 25. Eph. III. 7.

24 νυν, *nunc*) Antitheton, a quo die. v. 9.

¶ καὶ, (εἰ) *Resolve, in passionibus meis, in quibus vicissim adimpleo*. Ponitur εἰ, uti sed, Eph. V. 27.

¶ ἀντανάπληρῶ, *vicissim adimpleo*) Fixa est mensura passionum, quas tota exanclare debet ecclesia. quo plus igitur Paulus exhaurit, eo minus & ipsi posthac & ceteris relinquuntur. hoc facit communio sanctorum. Inde pontificii merita statuunt pro aliis: ut in illorum systemate permulti errores ex subtili veritate indiferece accepta nati sunt.

¶ ὑπὲρ, *pro*) Eph. III. 1 not.

25 τὴ δεικνόμεναι τῆ θεῶ, *aconomiam Dei*)

Inde Paulus, *æconomus gratiæ Dei*. Eph. III. 2.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) gentiles. v. 27.

¶ πληρῶσαι) *implere*, ad omnes perducere. Paulus ubique ad summa tendit. conf. Rom. XV. 19, *πεπληρωμέναι*. Id requirebat *plenitudo* Christi & temporum.

26 τὸ μυστήριον, *mysterium*) ἐν δια δυνάμει λόγον, τὸ μυστήριον. i. e. *sermonem de mysterio*. Mysterium declaratur v. seq. Eph. I. 9. III. 9.

¶ ἀποκεκρυμμένον, *occultatum*) Sic, *occuli*. c. II. 3.

¶ ἀπὸ τῶν αἰώνων, *a seculis*) in quibus silentium fuerat majus.

¶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, *a generationibus*) in quibus sensim facta revelatio aliarum rerum. Æones referuntur ad angelos; generationes, ad homines.

¶ ἐφανερώθη, *manifestatum est*) Iterum verbum post participium.

¶ τῶν ἁγίων, *sanctis*) Eph. III. 8 not.

27 οἷς) quippe *quibus*. Declaratio.

¶ ἠθέλησεν, *voluit*) liberrime.

¶ ὁ πλοῦτος, *divitiæ*) super omnes homines. Eph. I. 7 not.

¶ ὅς, *qui*) pro ὃ, *quod*.

¶ χριστός ἐν ὑμῖν, *Christus in vobis*) Parallela, *in gentibus*, & *in vobis*. *Christus in gentibus*, summum illis temporibus paradoxon. conf. *in*, Eph. III. 8. 1 Tim. III. 16.

¶ ἡ ἐλπίς τῆς δόξης, *spes gloriæ*) Christus in nobis, per se latilimum: sed multo lætius, respectu eorum, quæ revelabuntur. c. III. 4. Eph. I. 18. Sic Rom. V. 2.

28 ἡμεῖς, *nos*) v. 1.

¶ πάντα ἄνθρωπον, *omnem hominem*) Hoc toties positum maximam habet *δεινότητα* ac vim, & causam continet, cur etiam ad ignotos scribat. c. II. 1. Conferatur *distributio omnium*, c. III. 11.

¶ καὶ διδάσκοντες, *et docentes*) νεθετῶν-

ται, *admonentur*, qui jam docti sunt, ut Colossenses; *διδάσκονται*, *docentur*, rudes.

¶ τέλειον) Eph. IV. 13. *perfectum*, sine clementis mundi.

29 ἀγωνίζομεν, *certans*) Huc respicit c. II. 1, *certamen*. conf. c. IV. 12.

¶ κατὰ, *secundum*) Paulus per se non valeret: pro eo ac Christus in eo operatur, pollet.

¶ αὐτῶ, *ejus*) *Christi*.

C A P. II.

1 (C) ἔλω γὰρ, *volo enim*) Declarat, cur verbo *certans* usus sit c. I. 29. nam sequitur mox, *certamen*.

¶ ἀγῶνα, *certamen*) sollicitudinis, studii, precum, quibus sarcio ea, quæ præstare non possum, absens.

¶ καὶ ὅσοι, *et quicumque*) Sub his comprehendi possunt, qui erant Hierapoli, c. IV. 13. Paulus se omnium gentium debitorem statuit.

¶ ἔχ' ἐωσέκασι, *non viderunt*) Hac de causa Paulus *familiaribus* titulis, *fratres, dilecti*, in tota hac, eaque sola, epistola non utitur.

¶ τὸ πρόσωπόν μου, *faciem meam*) Vel aspectus Pauli habebat vim *paracleticam*. v. 2. Act. XX. 38.

2 συμβιβασθέντων) Participium categorice affirmans: *sunt conjuncti* (inquit Paulus,) amore: coll. v. 5. accedere debent reliqua. Si placeat legere *συμβιβασθέντες*, resolves, *ἵνα παρακληθῶσι τῶν καρδίαις αὐτῶν, συμβιβασθέντες*. conf. 1 Cor. VI. 16 not.

¶ ἐν ἀγάπῃ) *in amore* Dei & fidelium mutuo.

¶ καὶ) *etiam*.

¶ εἰς, εἰς, *in, in*) Anaphora, cujus partem

tem priorem declarat altera duobus com-
matis.

¶ Θεὸς καὶ πατέρες καὶ Ἰησοῦς, *Dei Patrisque & Christi*) Articulus accurate positus. De Deo & de Christo proponit hic, & tractat versu 12 f. nam in Christo est *omnis plenitudo deitatis*. v. 9.

3 ἐν ᾧ) in quo scil. mysterio Dei Patrisque & Christi. Hoc qui tenet, nil ultra requirere debet, ad *sapientiam* & reliqua bona. De Christo ipso, agitur versu 9.

¶ ἐσι, sunt) Construe: *omnes arcani thesauri sunt in mysterio illo*. ἀπόκρυφοί, sine articulo, uti ἔλον, Matth. XVI. 26.

¶ πάντες, omnes) Resp. omnes. v. 2.

¶ ἐν θησαυροῖς, thesauri) Hinc πλάττει

⊕

divinitie. ibid.

¶ σοφίας, sapientie) Hinc σύνεσις *intellectus*. ibid.

¶ γνώσεως, cognitionis) Hinc ἐπίγνωσις *cognitio*. ibid.

¶ ἀπόκρυφοί, occulti) Est enim *mysterium*. ibid. Conf. 1 Cor. II. 7 f.

4 μή τις, ne quis) Sic v. 8. 16. 18.

¶ ἀσαφολογίηται ἐν πιθανολογίᾳ, *decepiat in plausible sermone*) Conf. Rom. XVI. 19. cum anteced. *plausibilis sermo* est, qui v. gr. *humilitatem* præ se fert. v. 18. 23. Erant, qui Iudaismum & philosophiam orientalem commiserent. vid. Budd. eccl. apóst. p. 466 f.

5 χαίρων καὶ βλέπων, *gaudens & cernens*) i. e. cum gaudio cernens.

¶ τάξιν, ordinem) ne quid sit *luxatum*. Hebr. XII. 13.

¶ στερέωμα, firmamentum) ut ordinem non facile amittat.

6 ὁ κύριον, *Dominum*) Articulus ostendit, eos Christum ut Dominum accepisse.

¶ ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, *in Eo ambulate*) in illo solo. Hic epistolæ scopus est. Summam damus hanc:

I. Inscriptio.

II. *Doctrina, qua mysterium Christi patheticè exponit apostolus, per gratiarum actionem pro Coloss. v. 3 seq. & preces pro iisdem, v. 9 f. 12 f. 15 f. 21 f. cum sui in illos studii declaratione.*

c. I. 1. 2

v. 24 f. cap. II. 1 f.

III. Adhortatio,

1. *generalis: qua eos excitat ad perseverantiam in Christo, v. 6 f. & monet, ne decipiantur.*

v. 8

Hic iterum describit mysterium Christi, ordinatim, v. 9 f. & eodem ordine monita deducit

ex Christo, capite:

ejusque morte,

& exaltatione.

v. 16

v. 20 f.

cap. III. 1-4

2. *specialis:*

1. *ut vitentur vitia,*
- & *colantur virtutes,*
- præsertim amor,*
- & *studium verbi Christi.*

v. 5-9

v. 10 f.

v. 12 f.

v. 16 f.

2. *ut officium faciant*

1. *mulieres & viri,*

v. 18. 19

2. *liberi & patres.*

v. 20. 21

3. *servi & domini.*

v. 22 f. cap. IV. 1

3. *finalis*

^b 3. *finalis, ad preces:*
ad prudentiam.

IV. *Conclusio.*

v. 2 f.

v. 5 f.

v. 7 f. 10 f. 15 f. 18

7 ἐρριζωμένοι, *radicati*) Eph. III. 18. Præteritum, pro initio.

¶ ἐποικοδομύμενοι) Præfens, etiam in progressu. Act. XX. 32.

¶ ἐν αὐτῷ, *in illo*) in Iesu Christo, ut Domino. Parallelum mox, *in fide*.

¶ ἐν εὐχαρισίᾳ, *in gratiarum actione*) Hæc licitum & lætum facit ostenditque usum rerum, quas alii interdicitis onerant. v. 21. Conf. 1 Cor. X. 30. 1 Tim. IV. 3. 4.

8 μή τις ἔσαι) Sic, ἵνα ἔσαι. Ap. XXII. 14.

¶ συλαγωγῶν) qui non solum de vobis, sed vos ipsos *spoliium faciat*. Et huic verbo & τῷ *inanem* opponitur *plenitudo*, *divitiæ*, *thesauri*.

¶ Φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, *philosophiam & inanem fraudem*) ἐν δια δυν, uti v. 18. Philosophia in se est *medium* quiddam: sed tamen facilius abusus ad *fraudem*, in ea præsertim philosophia Iudaica, quam tum jaçtabant, & puritati fidei attemperare conabantur. neque enim *per philosophiam* Paulus nos ad Christum adduci ait. Quod adversarii jaçtabant esse philosophiam & sapientiam, v. 23. id Paulus *inanem fraudem* esse dicit.

¶ τὸ ἀνθρώπων, *bonimum*) Antitheton, *deitatis*.

¶ τὰ στοιχεῖα, *elementa*) Antitheton, *corporaliter*. v. 9. 17. Conf. *elementa*, Gal. IV. 3 not.

¶ καὶ ἔκαστὸν κατὰ χριστόν, ἔσ' *non secundum Christum*) Vnice ergo *secundum Christum* debemus admittere doctrinam.

9 ὅτι) *quoniam*. Ratio, cur ii soli audiendi, qui *secundum Christum* docent.

¶ ἐν αὐτῷ, *in ipso*) Ioh. XIV. 10.

¶ κατοικεῖ, *habitat*) c. I. 19 not.

¶ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος) *cuncta plenitudo Deitatis*. Fideles implentur *in omnem plenitudinem Dei*, Eph. III. 19. in Christo vero habitat *cuncta plenitudo deitatis*, Deitas plenissima: non modo divinæ virtutes, sed ipsa *divina natura*. c. I. 19. Vocabulum abstractum significantissimum.

¶ σωματικῶς, *corporaliter*) *Deus est caput Christi*, 1 Cor. XI. 3. & Christus est caput omnium. v. 10. atque ad Deum Christus se habet, ut ad Christum *corpus* ejus, ecclesia: sed non commode diceretur Christus corpus Dei. Ideo variatur oratio. Ipsa deitas, ipsa quasi solida substantia Deitatis in Christo habitat, præsentissimo modo, & verissimo. Typus erat inhabitatio gloriæ Dei in templo Salomonis. σῶμα non semper notat proprie *corpus*. v. 11. 17.

10 καὶ) ἔσ' *ideo*.

¶ ἔστε) *estis*.

¶ πεπληρωμένοι, *repleti*) Ioh. I. 16. *Plenitudo Christi* redundat in ecclesiam. Ps. CXXXIII. 2. Ergo *plenitudo* ipsius infinite abundantior. Ipse, *plenus*: nos, *repleti*, sapientia & virtute.

¶ ἡ κεφαλὴ πάσης, *caput omnis*) Eph. I. 10.

¶ πάσης ἀρχῆς, *omnis imperii*) A Christo igitur, non ab *angelis* petere debetis.

11 καὶ) *etiam*. Nunc enumerat Paulus processum eorum, qui *plenitudinis Christi* participes facti sunt.

¶ περιετμήθητε, *circumcisi estis*) Vt circumcisio, sic baptisimus ad initiandum pertinet.

¶ περι-

¶ περιτομή, *circumfisione*) cordis.

¶ ἀχειροποιήτω, *non manu facta*) Epitheton valde conveniens Novo Testamento. conf. Eph. II. 11. Hebr. IX. 11. 24.

¶ ἀπεκδύσει) Verbum significantissimum. v. 15.

¶ Ἰσώματι, *corporis*) Hoc, tanquam totum, opponitur parti, præputio. ἀπέκδυσις σώματι, *detractio corporis*, benigna definitio *mortis*.

¶ τῆ σαρκός, *carnis*) Appositio, *corpus peccatorum, caro*.

¶ ἐν τῇ περιτομῇ Ἰησοῦ) *circumfisione Christi*, novo testamento congrua: cui cedit illa Moysi, in carne.

12 βαπτίσματι, *baptismate*) Vt mors est ante resurrectionem; sic baptismus natura præcedit fidem.

¶ ἐν ᾧ, *in quo*) Anaphora, coll. v. 11.

¶ διὰ τῆ πίστεως τῆ ἐνεργείας Ἰησοῦ) Insignis locutio. *fides est* (opus) *operationis divine*: & operatio divina est in fidelibus. Eph. I. 19. II. 8. 1 Theff. II. 13.

13 καὶ ὑμᾶς, ἔσ vos) Sermo v. 10-12 sub secunda persona fuit indefinitus: nunc proprie loquitur in secunda persona. Et quidem insigne est asyndeton, quo versus 13. 14. 15 necantur.

¶ νεκρὸς ὄντως, *mortuus*) Eph. II. 15.

¶ τῇ ἀκροβυστία τῆ σαρκός, *præputio carnis*) Exquisita appellatio peccati originalis.

¶ συνελωποποίησεν αὐτῶν) *vivificavit vos Deus cum Christo*. conf. Eph. II. 4f. Hinc pendent per asyndeton verba *sustulit* & *ostendit*, cum participiis annexis, omnia ad Deum Patrem referenda.

¶ χαρισάμενος) Aoristus determinatur per tempus verbi, cui additus est.

¶ παραπτώματα, *delicta*) unde mors orta erat. Cum hac liberatione a peccato conjuncta est liberatio ab opprobrio peccati, v. 14. & liberatio a potestate tenebrarum. v. 15.

14 ἐξαλείψας, *delens*) Verbum proprium de *scripto*. junge cum ἤρκεν, *sustulit*.

¶ χειρογράφων, *chirographum*) Vbi debitum est contractum, sequitur plerumque, ut debitor chirographo suo fateatur, se teneri. debitum *condonatur*: & tum demum chirographon *deletur*. Peccata nostra erant debita: chirographon non erant peccata ipsa, sed, ex consequenti, non inficianda labe, memoria, clamor, (vid. plane Jer. XVII. 1. 2.) non tam in conscientia nostra, quam coram Deo, Legge variis nos modis peragente. Hebr. X. 3. 1 Cor. XV. 56. *Contra esse*, & *inimicum esse*, differunt, sicut status belli, & ipsa pugna. Chirographon erat contra nos; sed deletit Deus. Chirographon inimicum erat nobis: sed e medio sustulit Deus.

¶ πῆς δέγμασιν, *decretis*) placitis. Hæc sunt decreta gratiæ. In eo, quod contra nos erat, non in eo, quo sublevati sumus, *scriptionis* includitur mentio. *Littra occidit*. 2 Cor. III. 6. Vid. Ven. D. Hauberi tract. ad h. l.

¶ ὕπεναι πόν) *inimicum*. ὕπὸ non dicit *clam*, in hoc composito: ut ex LXX patet.

¶ καὶ αὐτὸ) *ipsum quoque*.

¶ ἤρκεν ἐκ τῆ μέσθ) Sic, *καταργήσας*, Eph. II. 15.

¶ περὶ σταυρῶσας, *affigens*) Alluditur ad clavos crucis Christi. Chirographum perforatum, pro abolito censetur. *resolve*, *postquam affixerat cruci*. nam ἤρκεν *sustulit* pertinet ad fructum resurrectionis.

15 ἀπεκδυσάμενοι, *exuens*) Matth. XII. 29.

¶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξουσίας, *imperia ἔσ potestates*) Qui angelos bonos colebant, iidem malos timebant: neutrum jure. conf. v. 10.

¶ ἔδειγμάτισεν, *ostentavit*) Id factum in ascensione. Eph. IV. 8.

¶ ἐν παρήγορίᾳ, *aperte*) spectantibus & ipsis invicem, & bonis angelis, & deinde hominibus, & Deo ipso. Nuditas hostis devicti patuit, re ipsa, & in evangelio.

¶ ἀνδρῶν) *eos*: masculinum spectat ad angelos.

¶ ἐν αὐτῷ, *in eo*) in Christo. sic explicat Hilarius diaconus. Hoc pertinet ad totam periocham, quæ hîc conciuditur.

16 ἐν, *igitur*) Ex v. 8-15 deducitur *igitur*. v. 16. III. 1. 5. 12.

¶ κρινέτω, *judicet*) Metonymia antecedentis: i. e. neminem, qui vos judicare conatur, audiatis. sic v. 18.

¶ ἐν βρώσει, *in esu*) Ταπεινώσις.

¶ ἐν μέρει ἑορτῆς, *in parte festi*) Videtur τὴν in parte hîc habere vim sejungendi. Alius poterat ex capite cibi & potus (v. 21.) alius rursus ex capite festorum turbare fideles. *festum*, annum: *novilunium*, in mense: *sabbata*, in hebdomade. conf. Gal. IV. 10 not.

¶ ἡ σαββάτων, *aut sabbatorum*) Pluralis pro singulari, Matth. XII. 1. sed hîc significanter positus: nam *sabbata* dicuntur dies singuli hebdomados. Matth. XXVIII. 1. itaque Paulus omne discrimen dierum hîc sublatum innuit: neque enim unquam apertius de sabbato scripsit. Non obscure Christus, postquam ipse, sabbati Dominus, venerat, vel ante passionem docuit libertatem sabbati: apertius vero, post resurrectionem, per Paulum eam asseruit. Neque tamen expresse definitum est, quid sabbato, quid diei Dominico tribuendum: sed hoc cujusque *mensurae fidei* relictum. Sabbatum non laudatur, non imperatur: Dominica memoratur, non præcipitur. Qui profundius in mundi negotiis hærent, his uti-

lis & necessarius est dies definitus: qui semper sabbatizant, majori libertate gaudent. Sabbatum est typus rerum etiam æternarum. Hebr. IV. 3 f. nec tamen ideo in N. T. durat. alias etiam *novilunia* forent retinenda. Es. LXVI. 23.

17 σκιά, *umbra*) Hebr. VIII. 5. X. 1. *Umbra*, vitæ expers.

¶ σῶμα, *corpus*) ipsa veritas, per veteres ritus adumbrata. *corpus*, perinde ut *umbra*, cui opponitur, prædicatum est. quare sic resolvas: *esus, potus &c.* sunt *umbra futurorum*; sed *corpus Christi* est *corpus*.

18 μηδὲς ὑμᾶς καταβραβεύετω, *nemo vos pro arbitrio tractet*) Verbum affine ἴω *judicare & dogmatizare*. v. 16. 20. nam *βραβεύω*, *moderor*: c. III. 15 not. a quo *καταβραβεύω* differt, ut a *χεράομαι* differt *καταχεράομαι*, & ὑμᾶς accusativum regit verbum ipsum, quod cum *κατὰ* componitur, nam *κατὰ* præpositio genitivum postularet. Hesychius: *καταβραβεύεται* (leg. *καταβραβύεται*) *κατακρίνεται, καταγωνίζεται*. Hoc ergo dicit Paulus: ne quis brabeutæ potestatem usurpans atque adeo potestate abutens, vos currentes moderetur, perperamque præscribat, quid sequi, quid fugere debeatis, brabeum accepturi. Gallus quidam interpres usus est verbo *maîtriser*. scite: neque enim sermo est de æmulo palmam stadii præripiente, sed de brabeuta sinistro, perverso, insolente. Ab hoc verbo pendent quatuor participia, per totidem sententias, quarum prima & tertia, secunda & quarta inter se respiciunt. cujus *χιασμοῦ* observati multiplex statim patebit utilitas.

¶ θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ) Sæpe γὰρ sequente & exprimitur verbo θέλω, ἐθέλω, εὐδοκῶ, βέλομαι ἐν ἴνι. v. gr. I Sam. XVIII.

XVIII. 22. 25. Conf. compositum, ἐθελοθρησκεία. v. 23. θέλων, qui cum prohibio facit. conf. Marc. XII. 38 not.

¶ παπεινοφροσύνη καὶ θρησκεία τῶν ἀγγέλων, *humilitate sensus & cultu angelorum*) ἐν διαδουίν. Humilitatis modestiæque prætextu angelos colunt, quasi non aucti Deum & Christum immediate & recta compellere. Adco alte, inquit Alexander Morus, *radices egerat hic error, ut ne post terna quidem secula potuerit avelli. contra eum enim conditus est Canon 35 Concilii Laodicee, quæ metropolis Phrygiæ, ubi & Colossi. Damnat ille Canon Angelicos, ita enim dicebantur. Angelici, inquit Augustinus Hercs. 39, in angelorum cultu inclinati. Hoc nervo invocatio sanctorum & quamlibet speciosa cum spiritibus commercia perimuntur.*

¶ ἀ μὴ ἑώρακεν, ἐμβαπύων) Eadem ratione dixit, qua Græcorum Tragicæ dicent, κῆν' ἐμβαπύων, ὄσα μὴ βλέπειν θέμις. Heinsius. ἑώρακεν, *vidit*, ab oculis, & ἐμβαπύων, a pedibus, per metaphoram de animo dicitur. oculos non debet pes antevertere. ἐμβαπύω, *ingredior*, immeo, pervado. de irruptione hostili adhibetur 1 Macc. XII. 25. transfertur ad intellectum, notatque *serutor, tracto*. Chrysol. de sacer. *Nam qui discendi causa interrogaret Christus ὁ πᾶς ἀπάντων ἐμβαπύων καρδίας;* quem ad locum plura notavimus, p. 388. Est porro compositum *κενεμβαπύων*, de *mani studio rerum abstrusarum*, de quo in thesauro Suicerus: Platoniceque hoc verbum fuisse, Damascii exemplis probat idem Al. Morus. Atque ipsi Paulo in mente fuisse Platonice de Angelis opinabantur, vix est dubium. conf. *κενής*, v. 8. Sed tamen, cum dicere posset, ἀ μὴ ἑώρα *κενεμβαπύων*, tamen non ita

dicit: (etenim ea, in quæ *catabrabeuta* se infert, non sunt in se plane *κενὰ*, sed tantum illi *non visa*;) quiddam vero etiam gravius ponit. quippe πὲρ ἐμβαπύων *factum catabrabeuta magis exprimit*. Ex adverso respondet πὲρ κρατῶν, *tenere caput*, quod non fit *frustra*, sed facit ad *augmentum*.

¶ Φυσίμειβω, *inflatus*) Antitheton, *humilitate sensus*: & tamen hæc duo conjuncta sunt.

19 ὁ κρατῶν, *non tenens*) Qui non unice Christum tenet, plane non tenet.

¶ τὴ κεφαλὴν, *caput*) Hic habet fides, ubi figatur. Oppositum, ἀ μὴ ἑώρακεν, ἐμβαπύων, *qui transvolat in medio posita & fugientia captat*.

¶ ἐξ ἧς, *ex quo*) *ex tenendo caput*: vel, *ex quo*, scil. Christo, capite.

¶ δια τῶ ἀφῶν) *per nexus, fidei*. Eph. IV. 16. Huc spectat ἐπιχορηγούμενον.

¶ καὶ συνδέσμων) *& juncturas*, amoris & pacis. Eph. IV. 3. Huc spectat *συμβιβαζόμενον*. coll. v. 2.

¶ ἐπιχορηγούμενον) *ἐπιχορηγίαν accipiens*. Sic 3 Macc. VI. 38, πάνθ' ὑπὸ ἧ βασιλείας χορηγούμενοι.

20 εἰ, *si*) Continuatur illatio versu 16 cœpta: & c. III. 1 nova illatio sequitur.

¶ ἀπεθάτεπ ἀπὸ, *mortui estis ab*) Coniunctio: id est, *mortui & sic liberati ab elementis &c.*

¶ ἀπὸ τῶ στοιχείων, *ab elementis*) v. 8.

¶ δογματίζεσθε) *Medium: dogmata, placita, suscipitis*.

21 μὴ, *ne*) Sic discutabant dogmatistæ.

¶ ἀΨη, *tetigeris*) Genus. species, *gustare lingua & attingere manu*.

22 ἄ ἐσι, quæ sunt) Ea scil. quæ *tanguntur, gustantur &c.*

¶ ἑῖς φθορᾶν, in corruptionem) neque adeo inquinant. 1 Cor. VI. 13 med. Match. XV. 17.

¶ τῇ ἀποχρήσει) *abusu*, non striçte dicto, sed quatenus *usum* denotat naturalem, civilem, externum, vere adiaphorum, a timore & rigore superstitioso remotum.

¶ κατὰ, secundum) pro eo ac solent præcepta humana.

¶ πρὸς ἐπιτάγματα καὶ διδασκαλίας, præcepta & doctrinas) Match. XV. 9 not.

23 ἅπανα, quæ) Anaphora, coll. ἅ, quæ, V. 22.

¶ ἑῖς, sunt) Constr. *sunt ad expletionem*: ut v. 22, *sunt in corruptionem*. itaque ἔχοντα resolve, *cum habeant*, ut sit incisum. ἑῖς sunt & πρὸς ad disjuncto, apposite suspensa fit oratio.

¶ λόγον) *nomen* & speciem.

¶ μὲν, quidem) Vis particulae, *de sed*, apodosin facientis, latet in verbo finito ἑῖς sunt.

¶ ἐθελοθρησκεία, cultu voluntario) ἐθελοθρησκεία perinde ut *humilitas sensus* speciem habet plausibilem. Hoc enim vocabulum, ut optime docet E. Schmidius, notat cultum (sive rectum sive perversum,) libenter & prompta voluntate præstitum. talis ἐνπέθεια, *facilitas*, habet *speciem sapientiae*, conf. Iac. III. 17. videtur enim abesse a pertinacia, sicut *humilitas sensus* a superbia.

¶ παπεινοφροσύνη, *humilitate sensus*) V. 18 not.

¶ καὶ ἀφειδία σώματι, & severa tractatione corporis) quum corpori multa, quæ poterant præberi, subtrahuntur, v. 21. imo ipsum corpus atteritur. Hoc quoque speciem habet. nam sanctos decet, 1 Cor.

IX. 27: quanquam ἀφειδία odiosius quidam sonat, quam I. c. τὸ ὑπωπιάζειν καὶ δειλαγωγᾶν. Hæc tria speciosa involvunt triplicem respectum, Dei, angelorum, sui; adeoque conjunctim habent speciem perfectam.

¶ ἐκ ἐν πρῆ τι, non in pretio quodam) Cohæret hoc comma cum præcedente, & ἐν, in, hoc opponitur ἐν, in, præcedenti. LXX, ἀνευ τιμῆς, i. e. gratis. Es. LV. 1. Ps. XLIV. 13. Iob XXXI. 39. Homini per fidem generoso convenit iusta sui non in se ipso, sed in uno Domino suo Iesu Christo, æstimatio, qua sese tanti redemptum, ad tanta contendentem, non indigne projiciat, v. gr. per ἐθελοθρησκείας speciem. Act. XIII. 46. Rom. II. 7. 1 Cor. VI. 25. III. 21. VII. 23. 1 Thess. IV. 4. Hæc æstimatio parit φιλοτιμίαν, *ambitionem sanctam*, 2 Cor. V. 9. temperatur autem abnegatione sui vera: rursumque violatur per præcepta humana, quæ quia nullum operæ pretium afferunt, (conf. Hebr. XIII. 9.) inanem & cassam plane speciem sapientiae & omnis rei bonæ habent. Conf. plane, frustra. v. 18. Congruit hic locus cum Phil. III. 19 not. & uterque cum Hab. II. 16, ΠΑΗΣΜΟΝΗΝ ΑΤΙΜΙΑΣ ἐκ δόξης κτλ. *satiastite turpitudine, loco gloriae: quare tu quoque bibito & præputiatus conspicator*. Vera autem τιμῆ, *pretium*, eorum est, qui *gloriam Domini* vident. ib. v. 14.

¶ πρὸς πλῆσμονὴν τῆ σαρκός) πλῆσμονή, *expletio, satietas*, fere excessum denotat: σὰρξ, *carno*, non denotat corpus, sed ponitur ut versu 18. Hilarius diac. ad h. l. *Sagina carnalis sensus, traditio humana est*. Aurea sententia. Opposita sunt igitur, & tamen conjuncta: ἐθελοθρησκεία κτλ. & πλῆσμονὴ τῆ σαρκός. Veram τιμῆν dimittunt, ut carnem explere possint. πρὸς denotat id, quod inter-

interest, sive finem, cujus gratia assumuntur cetera.

C A P. III.

1 **T**ὰ ἀνω ζητεῖτε, *superna quaerite*) Christus a resurrectione statim contendit ad cœlum. Ioh. XX. 17 not. Sic fideles, Eph. II. 6.

2 Φρονεῖτε, *suprite*) Qui vere *superna quaerunt*, non possunt non *sapere superna*.

3 ἀπεθάνετε, *mortui estis*) terræ & mundo, spiritualiter. e. II. 20.

¶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται, *vita vestra abscondita est*) Sermo concisus, hoc sensu: *mortui estis mundo*, ut Deo vivatis; ea autem *vita est abscondita* adhuc quidem.

¶ κέκρυπται σὺν τῷ χριστῷ, *abscondita est cum Christo*) Neque Christum neque christianos novit mundus; ac ne christiani quidem plane se ipsos.

4 ὅταν, *quum*) Sermo absolutus lectorum totum, quasi verborum præcedentium immemorem, repentina luce pereclit: ut dubium sit, utrum & an vero subaudiri debeat.

¶ Φανερωθῆ, *manifestatus fuerit*) in gloria. 1 Petr. IV. 13.

¶ ἡ ζωὴ ὑμῶν, *vita vestra*) Ratio sub qua manifestabitur.

¶ πῦν, *tunc*) Prius non debemus postulare.

¶ καὶ ὑμεῖς, *etiam vos*) Hæc spes abstracta terra.

¶ ἐν δόξῃ, *in gloria*) vita gloriosa.

5 νεκρώσατε, *omni morte multate*.

¶ τὰ μέλη, *membra*) ex quibus conjunctis constat corpus peccati. e. II. 11.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς, *super terra*) ubi suum habent pabulum. Ea mox enumerantur.

¶ ποριεία κτλ. *scortationem &c.*) Eph. V. 3 f.

¶ πάθος, *passionem*) morbum libidinis, intrinsecus.

¶ ἐπιθυμίαν, *concupiscentiam*) sensuum externorum.

¶ τὸ πλεονεξίαν, *avaritiam*) Articulus facit ad epitalin, & totum genus vitii a genere enumeratarum modo specierum diversum complectitur. *Avaritia* maxime attingit ad terram.

6 δι' αὐτὴν, *propter quæ*) Eph. V. 6.

7 ἐξῆτε, *vivebatis*, tanquam in vestro principio. Conf. Gal. V. 25, de vita spirituali.

8 τὰ πάντα, *omnia* vetera, speciatim *iram* &c. Sic in antitheto, *super omnibus*. v. 14.

¶ ὀργὴν, θυμὸν, *iram, fœvitiam*) Eph. IV. 31.

¶ κακίαν, *vitium animi*: v. gr. suspicionem, perversitatem, impatientiam.

¶ βλασφημίαν, ἀσεβήσασθαι, *blasphemiam, turpilium*) Huc spectat, *ex ore vestro*.

9 μὴ ψεύδεσθε, *ne mentiamini*) Eph. IV. 25.

¶ εἰς, *erga*: vel, *contra*. Hist. Susannæ, v. 55. 59. εἰς εὐσέως τὴν σεαυτῆ κεφαλὴν.

¶ ἀπεκδυσάμενοι, *exnentes*) Eph. IV. 22.

10 τὸ νέον τὸ ἀνακαταμένον, *novum renovatum*) ib. v. 24 not.

¶ εἰς ἐπίγνωσιν, *in cognitionem*) veritatis (e. I. 6. 9. 10.) qua necatur omnis amor mendacii.

¶ κατ' εἰκόνα, *secundum imaginem*) Hæc imago consistit in veritate perfecta.

¶ ὁ κτίσας, *ejus, qui condidit illum*) id est, Dei. Eph. IV. 24. conf. ibidem e. II. 10. Creationis vocabulo innuitur regeneratio, ex qua resultat *imago*.

11 ὅπου, *ubi, i. e. in quo, sive, qui in re*.

¶ οὐκ ἐνι, *non inest*) neque Dei neque

fideliū æstimatione inest Iudæus &c.

¶ Ἑλλήν καὶ Ἰουδαῖοι, Græcus & Iudæus) Concretum pro abstracto, uti mox etiam Christus. nam abstracta sunt mox, *circumcisio* & *præputium*.

¶ ἄκροβυστία, præputium) Etiam Græcus poterat circumcidi. Ergo præputii mentio expressiorem facit sermonem.

¶ Βάρβαρος, σκύθης, Barbarus, Scythæ) Hæc duo per asyndeton posita æque συζυγίαν, par, faciunt, ac servus, liber. Græcis ad occidentem: Iudæi, ad orientem: Barbari, ad meridiem (etenim Barbaros proprie Numidas dici, Arabica voce, Scaliger docet:) Scythæ ad Septentrionem, barbaris barbariores. qua mente Anacharsi, ut Galenus refert, a nescio quo exprobratum est, ὅτι Βάρβαρος ἦν καὶ σκύθης, barbarum esse eum, & barbarum Scytham. Quælibet gens, ut aliam sibi, sic serursum ceteris quoquo obtentu præfert. itaque inter Græcos & Scythas medius Barbarus palmam dabat Græco, Scythâ se meliorem ducebat. Hoc discrimen tollit fides. Fortasse Colossis erat unus alterque Scythæ Christianus.

¶ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι χριστός, omnia & in omnibus Christus) Appositio. χριστός (ὦν) τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι. Scythæ non est Scythæ, sed Christi: Barbarus non est Barbarus, sed Christi. Christus est omnia, idque in omnibus, qui credunt. In Christo est nova creatura. v. 10. Gal. VI. 15.

12 ἐκλεκτοὶ, electi) Hoc instar substantivi: epitheta, sancti & amati. Electos Dei dicit, uti Rom. VIII. 33. Ordo verborum exquisite respondet ordini rerum: electio æterna præcedit sanctificationem in tempore: sanctificati, sentiunt amorem, & deinceps imitantur.

¶ σπλάγχνα, viscera) Eph. IV. 32.

¶ ταπεινοφροσύνη, humilitatem sensus)

ib. v. 2. Hæc virtutes exercentur tolerando & condonando.

13 ἀνεχόμενοι, tolerantes) in offensis præsentibus.

¶ χαριζόμενοι, condonantes) offensas præteritas. Hinc pendet, sic etiam vos.

¶ ὁ χριστός, Christus) cui maxima fuerat nobiscum querendi causa.

14 ἐπὶ, super) Incrementum sumit sermo: omnibus ἤτιος amor. 1 Petr. IV. 8.

¶ τὴν ἀγάπην, amorem) induite.

¶ σύνδεσμος, vinculum) Amor complectitur virtutum universitatem. 2 Petr. 1. 7.

¶ τελειότης, perfectionis) ἢ πλειότης. Iud. IX. 16. Prov. XI. 3. Qui habet amorem, ei nil deest: non tenetur elementis mundi. Ex hoc fonte derivantur etiam officia particularia. v. 19. 21.

15 καὶ) atque ita. Nexum colligas ex Eph. IV. 3.

¶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ, pax Dei) Phil. IV. 7.

¶ βραβεύω) inligne verbum. Hesy-chius, βραβεύω, μεσιτεύω, μηνυάτω, ἰθύνεω. Sap. X. 12: Sapientia Iacobo ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβραβεύσεν. itaque βραβεύω est moderari currentem, donec ad metam pervenit. Affine, custodire Phil. IV. 7. Permittite vos paci divinæ omnia gubernanti. Imperativus, post imperativum, significationem futuri indicativi involvit. Oppositum, cum excessu, καταβραβεύω, c. II. 18 not.

¶ ἐκλήθητε, vocati estis) Eph. IV. 4.

¶ εὐχαριστοὶ, grati) pro illa vocatione. Hæc est propositio eorum, quæ sequuntur. Idem officium præcipitur Eph. V. 4.

16 ὁ λόγος, sermo) per quem vocati estis.

¶ ἐνοικίω, inhabitet) tanquam in templo, perpetuò.

¶ πλεονείω, abundanter) Sequitur distri-

tributio: *in omni sapientia-vos ipsos - in gratia - in corde vestro.* i. e. mutuo & seorsum. *in sapientia, in gratia:* recurrit c.IV.5.6.

¶ ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες, *in omni sapientia docentes*) Sic construendum, coll. c.I.28. Casus rectus per Syllepsin pendet ab ἐνοικέτω, *inhabitet*, i. e. inhabitantem habete. quæ constructio eo commodior, quia paullo ante positum, γίνεσθε, *estote*, mentem lectoris tenet.

¶ ἑαυτὲς, *vos ipsos*) ἀλλήλους, *invicem.* Sunt parallelæ, v. 13.

¶ ψαλμοῖς, *psalmis*) Eph. V. 19.

¶ ἐν χάριτι, *in gratia*) χάρις in Ps. XLV. 3.

17 ποιῆτε, *facitis*) Lato sensu ponitur, ut etiam πὸ loqui includat.

¶ πάντα, *omnia*) scil. facite.

¶ ἐν ὀνόματι, *in nomine*) ut perinde sit, ac si Christus faciat, v. 11. vel certe, ut Christo omnia probetis. conf. v. seqq.

¶ δι' αὐτῶν, *per cum*) non per angelos. Theodorus.

18-cap. IV. 1 αἱ γυναῖκες κτλ. *uxores &c.*) Eph. V. 22-VI. 9.

¶ ἐν κυρίῳ, *in Domino*) Constr. cum subordinamini. coll. Eph. VI. 1.

19 μὴ πικραίνεσθε, *nolite amari esse*) Πικρία odium amori mixtum. Multi, qui foris erga omnes humani sunt, tamen domi in uxorem ac liberos, quos videlicet non timent, occulta facile acerbitate utuntur: quæ ubi vincitur, specimen est magnæ mansuetudinis.

21 ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, *ne animum despondeant*) ἀθυμία, *fractus animus*, pestis juventutis.

22 θεόν, *Deum*) qui corda novit.

23 ὅτι ἂν ποιῆτε, *quodcumque facitis*) in servitute. ὁ ἂν π. Eph. VI. 8.

24 τὸ κληρονομία, *hereditatis*) quamvis

in mundo non habetis hereditatem, sed pars estis hereditatis, ab hero ad liberos transeuntis.

¶ χριστῷ, *Christo*) remuneranti eos, qui ipsi serviunt.

¶ δουλεύετε, *servitis*) dum ita servitis.

25 ἀδικῶν, *qui injuriam facit*) corde & re.

¶ ἐκ ἐσι προσωποληψία, *non est acceptio personarum*) Tenues sæpe putant, sibi propter tenuitatem ipsorum esse parcendum. Id negatur.

C A P. IV.

1 Τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἰσότητα, *justum & æquitatem*) πᾶ ἀυτὰ eadem, Eph. VI. 9 not.

2 τῆ προσευχῆ, *precationi*) Eph. VI. 18.

3 ἡμῶν, *nobis*) c. I. 1.

¶ ἀνοίξη θύραν ἕ λόγῳ, *aperiat januam sermonis*) i. e. os. Eph. VI. 19. coll. Mich. VII. 5. Dicitur alias, *janua*, occasio magna. 1 Cor. XVI. 9.

¶ δέδεμαι, ἵνα φανερώσω, *vinctus sum, ut patefaciam*) Paradoxon, uti 2 Tim. II. 9. Phil. I. 12 f.

4 ὡς, *uti*) Id pendet a loqui, v. 3.

5 ἐν σοφίᾳ, *in sapientia*) Eph. V. 15 not.

6 πάνποτε, *semper*) sc. ἦτω, *esto*.

¶ ἐν χάριτι) *cum gratia* conjunctus spirituali. Eph. IV. 29.

¶ ἀλατι) *sale* sapientiæ.

¶ εἰδέναι) *Infinitivus*, casu sexto.

7 τὰ κατ' ἐμέ, *mea*) Eph. VI. 21.

8 γνώτε τὰ περὶ ὑμῶν) *γνώτε τὰ περὶ ἡμῶν* habent *Al. Coll. 7. Cov. 4. Gen. Pct. 1. Ræ. 2. Steph. 1a. Colin. cd. & tres Græcolatini*, cum *Æth.* Id ex Eph VI. 22 huc translatum est. Sinceram utriusque loci lectionem subsequitur antiquissimus interpres *Latinus*, nec non *Syrus*. Ad Ephesios habent: *ut cognoscatis, quæ circa nos (Syr. me) sunt.*

sunt ad Colossenses autem, ut cognoscat, quæ circa vos sunt. Utrunque sequitur, & consoletur corda vestra. In utraque epistola Millius, γνῶ . . . ἡμῶν, genuinum putat; γνῶτε . . . ἡμῶν, item in utraque, *And. Buttigius* in præf. N. T. Græci. Multa sine inter se simillima habet utraque epistola, sed tamen mutatis mutandis. Et fere in ejusmodi parallelis, quos librariorum sedulitas commiscuit, alia uno loco, alia altero genuina est. Statum *Colossensium* Tychicus, & per Tychicum, ut apparet, Paulus (unde pro γνῶ etiam γνῶ legi posset,) cogniturus erat, uti *Thessalonicensium* statum per Timotheum, *Corinthiorum* per Titum, *Philippensium* per Epaphroditum: & quidem *Colossensium* eo magis, quia Paulus magnum de his agonem habebat. Cognitio autem *Colossensium* de Paulo non solum in verbis præcedentibus, ut in epistola ad Ephesios, sed etiam in verbis subsequenter, epistolæ huic ad Colossenses propriis, satis notatur: πάντα ὑμῖν γνωρίζω τὰ ὧδε.

10 συναρχμαλωτός μου, *consors vinculo- rum meorum*) Talis Aristarchus, non Epaphras; v. 12. at Epaphras, non Aristarchus, Philem. v. 23 f. Fortasse Epaphras, ut Romam venit, captus fuit, & mox liberatus. Aristarchum sic vocare potuit Paulus, quia antea captus fuerat.

¶ ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβας, *propinquus Barnabæ*) Barnabas notior erat, quam Marcus. ideo hic ab illo denominatur.

¶ ἐλάβετε) *accepistis*. Hæc mandata ad Colossenses pertulisse videntur Tychicus & Onesimus, cum hac epistola. *accepistis*, inquit, non, *accipietis*. nam veteres sermonem aptarunt temporis epistolæ lectæ; non temporis scriptæ, ut nos. sic, *scripsi*, pro scribo. Philem. v. 19.

¶ ἐν πολλῶν) *mandata*. opponuntur literis.

¶ εἶν, si) Hæc summa illorum mandatorum.

11 μῆνοι) *soli*, ex circumcissione.

¶ παρηγορία) *Observanda* verbi proprietates: quod *παρηγορία* est in mœrore domestico, id *παρηγορία* est in forensi periculo.

12 τέλει καὶ πεπληρωμένοι, *perfecti & impleti*) Hoc infertur ex tractatione superiore.

¶ ἐν παντί, *in omni*) *Constr.* cum stetit.

13 γὰρ, *enim*) *Ætiologia* proprie est in habet. Verbum *testor* modale est.

¶ ζῆλον, *zelum*) ne seducamini. c. II. 4. conf. 2 Cor. XI. 2.

14 ὁ ἰατρός, *medicus*) Sic appellatur, vel quia fecerat medicinam, vel, quia faciebat. Lucam, Timotheo satis notum, solo nomine appellat: 2 Tim. IV. 11. *Colossensibus* ignotum, *medicum* vocat.

¶ δημάς, *Demas*) Hic solus sine elogio ponitur. Confer 2 Tim. IV. 10. nisi Demas epistolam, dictante Paulo, scripsit.

15 νυμφῶν, *Nymphan*) *Laodicensium*, ut ex hoc loco potest colligi. Congregationibus fidelium *Colossensium* Philemonis domus patebat. Philem. v. 2.

16 ἀναγνώστῃ, *lecta erit*) publice, in ecclesia. Conf. 1 Thess. V. 27. Ap. I. 3. Deut. XXXI. 11.

¶ ἡ ἐπιστολή, *epistola*) hæc ipsa.

¶ ποιήσατε, *facite*) Sic quoque 1 Thess. V. 27.

¶ ἐκ λαοδικείας, *eam quæ ex Laodicea*) Millius epistolam ad Ephesios innuit censet, quæ fuerit ex Laodicea petenda & Colossas ferenda. Certe non sine causa Paulus potius appellat oppidum, ex quo fuerit petenda epistola, quam eos, ad quos ipse miserit epistolam.

17 εἴπατε, *dicite*) vos, meis verbis, dicite,

dicitur, tanquam testes. Hoc magis movebat, quam si ipsum Archippum appelleret. Et fortasse Archippus, antistes, imbecillitate valetudinis vel senectutis detinebatur, quo minus in concionem veniret. Nam metæ proximus fuisse, colligi potest ex verbo, *impleas*. Philem. v. 2. *Archippo* non alii præpositi ecclesiæ, sed ecclesiæ ipsa dicere jubetur. Ergo epistola directæ est ad ecclesiâ, quamvis

valde sublime habet argumentum.

¶ ἢ παρέλαβες, quod accepisti) vocatione mediata. non enim sequitur, a Domino, coll. I Cor. XI. 23. sed, in Domino.

18 ὁ ἀσπασμὸς, salutatio) Hunc versum sua manu adiecit Paulus, superiora a se profecta agnoscens.

¶ μνημονεύετε, memores estote) præcipue in orando. v. 3.

IN EPISTOLAM PRIOREM AD THESSALONICENSES.

CAPVT I.

I ΠΑΥΛΟΣ, Paulus) Paulus neque apostolicum, neque alium titulum in hac epistola omnium suarum prima adhibet, quia familiarissime ad pios Thessalonicenses scribit, ad quos non opus erat auctoritatis apostolicæ præfatione. c. II. 6.

Partes epistolæ sunt hæ:

I. Inscriptio.		c. I. 1
II. In tractatione celebrat gratiam Dei erga Thessalonicenses: v. 2 f. subjungens suam & collegarum sinceritatem, cap. II. 1 f. & Thessalonicensium obsequium.		v. 13 f.
III. Inde declarat	1. desiderium suum:	v. 17.
	2. sollicitudinem:	c. III. 1
	3. gaudium, cum voto.	v. 6 f. 10 f.
IV. Hortatur ad profectum	1. in sanctitate.	c. IV. 1 f.
	2. in amore fraterno, cum prudentia.	v. 9 f. 11 f.
V. Docet, cum exhortatione,	1. de dormientibus.	v. 13 f.
	2. de temporibus.	c. V. 1 f.
VI. Addit hortationes miscellas, v. 12 f. 14 f. cum voto.		v. 23
	& solatio.	v. 24
VII. Conclusio.		v. 25. 26. 27. 28.

Habet hæc epistola meram quandam dulcedinem, quæ lectori dulcibus affectibus non assueto minus sapit, quam ceteræ, feveritate quadam palatum stringentes. Expedita erat apud Thessalonicenses expectatio adventus Christi. Epistolæ ad hos scriptæ sunt ante alias : postea apud ecclesias varia irrepere mala.

¶ *θεσσαλονικέων, Thessalonicensium*) Iac. Mehrningius : *Patrum nostrorum memoria duo Græci primum apud fratres in Moravia, deinde in Belgio fuerunt, qui confirmarent, apud Thessalonicenses etiamnum utramque S. Pauli ad ipsos epistolam in autographo probe asservari.* Hist. baptisni, A. 1647 Germanice edita, p. 739.

¶ *ἐν, in*) Conjunctio cum Deo innuitur.

2 *μνείαι - ἀδιαλείπτως, mentionem - indefinenter*) Conf. Rom. I. 9. 2 Tim. I. 3.

3 *ὑμῶν, vestra*) Pendet a fidei &c.

¶ *ἔργα κόπῃ ὑπομονῆς, operis : laboris : patientiæ*) Epithetorum vim hæc habent, adjuncta fidei, amoris, spei. *opus* opponitur *sermoni inani*, & in singulari, dicit perpetuum quiddam & efficax, quod habet fides in sese, eo ipso, quod credit, se exercens, non ex amore demum proveniens.

¶ *κόπῃ, laboris*) in beneficiis spiritualibus vel externis. Qui sui commodi & suæ quietis ratione ducta, omne negotium subterfugunt, parum *amant*.

¶ *Ἐ κυρίου, Domini*) Construe cum *patientiæ*, uti 2 Theff. III. 5. Constantia pro Christi nomine.

¶ *ἔμπροσθεν, coram*) Constr. cum *recordantes*.

4 *εἰδοὺς, scientes*) Constr. cum *gratias agimus*, v. 2.

¶ *ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεῶν, fratres amati a Deo*) Conf. 2 Theff. II. 13.

¶ *ἐκλογὴν, electionem*) 1 Cor. I. 27 not.

5 *ὅτι, quod*) Hoc quod vim suam ultra hunc versum porrigit.

¶ *εἰς ὑμᾶς, quod ad vos attinet.*

¶ *ἐν, in*) Hæc pertinent & ad doctores, collato sine hujus versus, & ad Thessalonicenses, v. seq.

¶ *ἐν δυνάμει, in virtute*) v. gr. ad fidem.

¶ *ἐν πνεύματι ἁγίῳ, in Spiritu sancto*, ejusque operatione salutari, v. gr. ad amorem, nec non miraculosa.

¶ *ἐν πληροφωρίᾳ, pleno latu*) v. gr. ad spem. v. 3.

¶ *ἴδατε, scitis*) Resp. *scientes*. v. 4. Vtrique sciebant.

¶ *ἵδοι, quales*) sermonem vobis imperitientes cum gaudio.

¶ *δι' ὑμᾶς, propter vos*) ut vos lucrificeremus.

6 *μιμηταί, imitatores*) Imitatores sunt *τυπὶ*. v. 7.

¶ *Ἐ κυρίου, Domini*) Christi, qui Patris apostolum egit, & verbum de cælo attulit, & sub adversis docuit.

¶ *μετὰ, cum*) Constr. cum *suscipientes*.

7 *τύπος, typi*) exempla *fidei*. vid. mox, & v. seq.

8 *γὰρ, enim*) Particula intensiva.

¶ *ἔξήχηται, claro sono diditus est.*

¶ *Ἐ κυρίου, Domini*) Christi.

¶ *ὥστε, ita ut*) Fas est loqui, de conversione animarum.

¶ *λαλεῖν π, loqui quidquam*) de fide vestra. v. 9.

9 *πρὸς ἡμῶν, de vobis*) utrisque, docentibus & credentibus.

¶ *δελεῦεν θεῷ, servire Deo*) Ita distinguuntur Thessalonicenses a gentibus : a Judæis, v. seq.

¶ *καὶ ἀληθινῶν, ἔ' vero*) Hoc veritatem naturæ denotat.

10 *καὶ ἀναμένειν, ἔ' expectare*) Compositum

positum ἀναμένειν de eo dicitur, qui abiit ita, ut venturus sit.

¶ ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, quem excitavit ex mortuis) Inferitur argumentum palmarium, ex quo constat, Iesum esse Dei Filium.

¶ ῥύόμενον, qui eripit) Christus nos semel ἐλυτρώσατο, redemit: semper ῥύεται, eripit.

¶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης, ab ira veniente) Ira venit in iudicio novissimo. c.V.9.

C A P. II.

I Γὰρ, enim) Ref. ad c. I. 5. 6. nam quod ibi propositum erat, id nunc tractandum reassumitur, & quidem de Paulo & comitibus, v. 1-12. de Thessalonicensibus, v. 13-16.

¶ ἢ κενή) non inanis, sed plena virtutis.

2 παρπαθόντες, antea passi) id quod alios a prædicando detertere potuisset.

3 γὰρ, enim) Recurrit nim v. 5. Est ætiologia duplex. α in thesi, de toto perpetuoque more suo. v. 3. 4. β in hypothesi, quomodo apud Thessalonicenses versati fuerint. v. 5 seqq. conf. 2 Cor. I. 12, de respectu generali & speciali.

¶ ὡς δὲ κλησίαι, hortatio) Sic nominatur totum præconium evangelicum, passionum dulcedine tinctum. v. 2. coll. 2 Cor. I. 3 s.

¶ ἢ κακῶς, ἢ δὲ, ἢ τε, non, nec, neque) Removet malas intentiones respectu Dei & sui & aliorum. Oppositum universum, v. seq. coll. v. 10.

¶ ἢ ἐκ ἐκ πλάνης, non ex errore) scil. est. Conf. loquimur, præfens, v. 4.

¶ ἢ ἐξ ἀκαθαρσίας, neque ex impunitate) Hæc est, ubi fructus carnis quaritur. conf. Phil. I. 16.

4 δεδοκιμάσμεθα, probati sumus) Huc ref. mox probanti.

¶ ἀρέσκοντες) placere curantes.

5 ἐν λόγῳ κολακείας, in sermone adulationis). Antitheton, v. 7 s. sicut in prætextu avaritiæ antitheton habet v. 9. & πῶς γλῶσσο, v. 6, antitheton habet v. 10.

¶ κολακείαι, adulationis) qua inprimis utuntur, qui hominibus placere student.

¶ καθὼς οἶδατε θεὸς μάρτυς: sicut noffis: Deus testis) Hæc duo inter se respondent; sicut de tercio membro, quod versu sequente ponitur, gemina confirmatio sequitur eodem versu 10. Rei apertæ testes appellat homines: rei in corde occulta, Deum: rei partim apertæ partim occulta, homines & Deum.

¶ ὡς φάσαι) prætextu specioso, quo tegeremus avaritiam.

6 ἀπ' ἄλλων, ab aliis) iis scilicet, qui nos admirati essent, si vos superbius tractassemus.

¶ δυνάμενοι) cum possemus: quamvis possemus.

¶ ἐν βαρείαις εἶναι, in gravitate esse) βαρεῖαι, gravitas; splendor, quem legato conciliat Domini majestas. Ἀττίνε δόξα, gloria, versu præc. Conf. βαρεῖαι δόξης, 2 Cor. IV. 17. Conjugatum, ἐπιβαρησάαι. v. 9.

7 ἢ πίοι, lenes) Suavissimum vocabulum, de parentibus præcipue & de medicis dici solitum. Opponitur hoc adulationi. nam ἢ πίοι dicitur, qui veram lenitatem habet.

¶ ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestri) sicut gallina pullis circumdara. Non agebant, quasi ex cathedra, quæ Petri dicitur, & stylum curiæ suæ, apostolicum appellat.

¶ τροφή) mater, eademque nutritrix. Expende suos ipsius. Affectus spirituales

analogiam habent cum affectibus naturalibus. v. 11. 1 Tim. V. 1. 2.

8 ἔτως, *impeirōmenoi ūmōn, eudokēmen*) quod quum ita esset, i. e. quum vestri amore tenevemur, promiti eramus &c. Idem verbum, *imēironται*, Iob III. 21.

¶ *ψυχὰς, animas*) Anima nostra cupiebat quasi immeare in animam vestram.

10 ὡς ὁσίνης καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπως, *quam sancte & juste & inculpate*) Qui nullam ex hominibus gloriam quærunt, hoc assequuntur, ut se gerant *sancte* in rebus divinis, *juste* erga homines, *inculcate* respectu sui ipsorum.

¶ *οἱ πῖς πιστεύουσιν, credentibus*) tametsi aliis non ita videremur.

11 ὡς ἕνα ἕκαστον, *quomodo unumquemque*) Id non faciunt, qui gloriam quærunt. v. 6.

¶ *ὡς πατήρ, ut pater*) Gravitas temperata, patrum.

¶ *ᾠροκαλέντες, adhortantes*) Hoc pendet ab *ἐγενήθημεν, facti sumus*. v. 10. *ᾠροκλήσις, hortatio*, movet, ut facias aliquid libenter; *ᾠρομυθιον, consolatio*, ut cum gaudio; *τὸ μαρτυρεῖσθαι, contestatio*, ut cum timore.

12 βασιλείαν καὶ δόξαν, *regnum & gloriam*) Magnificum σύνθετον.

13 διὰ τῆτο, *propter hoc*) i. e. quia tales habuistis doctores.

¶ *εὐχαρισθῆμεν, gratias agimus*) Sententia categorica: *acceperistis*. Modalem sermonem, addita *gratiarum actione*, affectus effecit.

¶ *παρλαβόντας, παραλαμβάνω* dicit *simplicem acceptionem: δέχομαι*, connotat *prolubium in accipiendo*.

¶ *ὅτι λόγον ἀνθρώπων, non sermonem hominum*) Declaratur, quod modo dixit, *Dei. acceperistis*, nempe, *non verbum hominum &c.*

¶ *ὅς, qui*) Deus, ostendens, verbum vere esse Dei verbum. c. IV. 8. 9. Act. XIV. 3.

¶ *ἐνεργεῖται, operatur*) Gal. III. 5.

14 γὰρ, *enim*) Operatio divina maxime conspicitur & sentitur in afflictionibus.

¶ *ἐν τῇ ἰσδαία, in Iudæa*) Ecclesiae Iudaicae erant exempla insignia ceteris.

¶ *τὰ αὐτὰ, eadem*) Sic, *idem*, Phil. I. 30. Idem fructus, eadem afflictiones, eadem experimenta fidelium, omnibus in locis & temporibus, eximium præbent criterium veritatis evangelicæ.

¶ *ἰδίαν, propriis*) Matth. X. 36. Luc. XIII. 33 fin.

¶ *συμφυλετῶν, contribulibus*) Hi erant Theffalonicenses, Iudæi & gentes. Act. XVII. 5 f.

15 ἀποκτενάντων, *qui interfecerunt*) Hoc sane peccatum est totius populi, maximum, adhuc non agnitum.

¶ *προφῆτας, prophetas*) Constr. cum *qui interfecerunt*. Pristinus ille reatus tum maxime evigilavit, quum ipsum Dominum occiderunt.

¶ *ἡμᾶς, nos*) apostolos.

¶ *ἐκδιωξάντων, qui persequendo eiecerunt*) Luc. XI. 49 not.

¶ *μη ἀρεσκόντων, placere non quærentium*.

¶ *ἐναντίων, adversorum*) Iudæi aversabantur gentes, & illo tempore nolebant gentibus verbum prædicari.

16 λαλήσαι, *loqui, ταπεινώσις*.

¶ *εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι, ut impleant*) Contumacia contra verbum implet maxime mensuram peccatorum.

¶ *αὐτῶν, sua*) Iudæorum.

¶ *πάντοτε*) ut *semper*, ita nunc quoque.

¶ *εἰς τέλος, in finem*) Tristis exitus. Eadem phrasis Luc. XVIII. 5. Sub Herode

Agrip-

Agrippa, res Iudaica refloruerat: sed eo mortuo, Act. XII. 23, redire procuratores Romani. Cumanus & Felix eorumque successores magis magisque Iudæos vexabant. Scripta est hæc epistola A.D. 48. & circa id tempus, in paschali festo, ingens multitudo Hierosolymis, orto tumultu, oppressa est. nonnulli plus 30 millia narrant. Urgebat miseris ira Dei, & eis πάλῃ tandem urbem cum templo delevit.

17 ἀδελφοί, fratres) Incipit novum caput epistolæ.

¶ ἀπορφανισθέντες, orbat) ut parentes, liberis absentibus.

¶ πρὸς καιρὸν ὥρας, ad tempus hora) καιρὸς, tempus, indefinitum; hora, definitum quiddam. Ex. XIII. 10 πηγὴν LXX κατὰ καιρὸς ὥρων.

¶ ἰδεῖν, videre) 2 Tim. I. 4.

18 ἄπαξ καὶ δις) Sic LXX, Neh. XIII. 20.

¶ ὁ σατανᾶς, Satanus) Sapienter hanc causam mali primam subesse censuit Paulus; de qua nos non suspicaremur, legentes historiam, Act. XVII. 13 seq. Satanus egit per homines malos.

19 τίς γὰρ) Sic, τίς γὰρ, LXX, 1 Sam. XI. 12.

¶ ἐλπίς κτλ.) spes &c. Confer finem verbus hujus. Magna laus.

¶ σεφαιῶ καυχίσεως, corona gloriationis, Sic LXX, Prov. XVI. 31.

¶ καὶ ὑμεῖς, etiam vos) Alios non excludit: hos maxime numerat.

¶ ἐν, in) De hac particula conf. c. III. 13. Rom. II. 16 not. Tam longe spes porrigitur!

CAP. III.

1 Δὲ μὴ κέπαι σέγοντες, quapropter non jansferentes) Hoc, quasi post parthenesin, reassumitur verfu 5.

¶ μόνι, soli) Vide, quanti fuerit Timotheus; quo digressio, Paulus & Silas sibi videbantur esse soli, in urbe videlicet a Deo alienissima.

2 ἐπέμψαμεν, misimus) Ego & Silvanus.

3 σαινεδα) σάνω, a σέω, moueo. Eustathius proprie dici docet de canibus, caudam remulcendo, blandientibus; per metaphoram, εἰς τὰς ὑπέλκας καὶ κολακίκας, qua notio hic quoque locum habet. Et enim in afflictionibus & propinqui & adversarii & cor ipsum adulationes admiscet: quibus victis, confirmantur fideles.

¶ πανταίς, his) Præsens.

¶ κείμεθα, jacemus) Argumentum ex vocatione. conf. c. V. 9, posuit.

5 ὁ πειράζων, tentans) i. e. Satanus. c. II. 18. Euphemiam habet sermo. Sæpe hic hostis subest, ubi non putares eum subesse. Conf. ad Matth. IV. 3.

6 ἄστι, nunc) Statim sub Timothei adventum, recenti gaudio, tenerrimo amore, hæc scripsit. Congruit τὸ εὐαγγελιστάμενος, participium insigne.

¶ ἐπιποθῶντες, desiderantes) Hoc signum bonæ conscientiæ.

7 διὰ τὴν πίσεως, per-fidem) Constr. cum παρεκλήθημεν, solatio affecti sumus.

8 νῦν ζῶμεν, nunc vivimus) nunc sentimus, nos vivere. Formula testandæ summx lætitiæ. conf. Ps. LXIII. 4.

10 νυκτὸς, nocte) Sanctæ cogitationes nocturnæ. 2 Tim. I. 3.

¶ τὰ ὑστερήματα, defectus) Etiam Thessalonicenses habebant, quod crescerent.

11 αὐτός) Ipse. Vtraque epistola ad Thessalonicenses fere singula capita singulis suspiriis obsignata habet. c. V. 23. 2 Thess. I. 11. II. 16. III. 5. 15.

¶ ἰησοῦς, Iesus, Preces & vota dirigitur etiam ad Iesum Christum, nam & ad

hunc & ad Patrem tendit τὸ *dirigat*. conf. 2 Theff. II. 15 f.

12 ὑμᾶς, vos) five nos veniemus, five minus.

¶ πλεονάζουσα καὶ περισσεύουσα) De differentia verborum conf. 2 Cor. IV. 15 not.

¶ καὶ ἡμεῖς, etiam nos) scil. sumus amore pleni.

13 μετὰ, cum) Constr. cum adventu. coll. 2 Theff. I. 7.

¶ πάντων τῶν ἁγίων, omnibus sanctis) Hoc angelos & electos e terra complectitur.

¶ αὐτῶν, suis) Christi. Act. IX. 13.

C A P. IV.

1 Ἀρέσκειν) placitos præstare vos.

2 ἐπιγγελίας, præcepta) Primo hoc tempore Paulus hoc verbum adhibet ad Theffalonicenses scribens. quorum pietas id recte ferebat, perinde ut Timothei, cui severissime præcipit. Idem verbum v. 11. 2 Theff. III. 4. 6. 10. 12. Ad alias deinceps ecclesias, constituta auctoritate sua, perraro id ponit.

3 θέλημα, voluntas) Sic c. V. 18, sine articulo. Multæ sunt voluntates. Act. XIII. 22.

¶ ὁ) Nota Subjecti.

¶ ἁγιασμὸς ὑμῶν, sanctificatio vestra) Vestra revocat Theffalonicensibus in memoriam statum profanum pristinum. Sanctificatio complectitur castitatem maxime.

¶ ἀπὸ τοῦ πορνείας, a scortatione) Tanti christiani hoc tamen erant monendi, quia gentiles non horruerant stupra.

4 εἰδέναι, nosse) οἶδα, novi, non modo scientiam, sed facultatem animi denotat. Phil. IV. 12. conf. secundum cognitionem, 1 Petr. III. 7. Vtrumque sane ad castitatem matrimonialem requiritur.

¶ σκεῦϑ, vas) corpus. 1 Sam. XXI. 5. 1 Cor. VI. 18. κατὰ δαμ possidere illustratur ex Luc. XXI. 19.

¶ καὶ πρῆ, ἔξ honore) Contrarium, ἀπίμια dedecus. Rom. I. 26. 24.

5 μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίαις, non in passione concupiscentiæ) Concupiscentia dominans tandem invalescit, ut fiat miserum πάθϑ & morbus. 2 Sam. XIII. 4.

¶ πᾶ ἔθνη, gentes) Hæ quoque notantur v. 12. 13. alia & alia periphrasi.

¶ τὰ μὴ εἰδῶτα, quæ non norunt) Ignorantia, impudicitiae origo. Rom. I. 24.

6 τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν) Articulus τὸ facit epitafin, quæ cadit super verbum ὑπερβαίνειν. Eustathius, ὑπερβῆναι, τὸ καθ' ὑπερβολὴν ἀσοχήσαι ἔδειξεν. Itaque non videtur Paulus hic dicere *avaritiam*, quæ tamen Eph. V. 5. & Col. III. 5. (ubi item articulus epitafin facit,) peccatis impuritatis jungitur, & tanquam summa transgressio, *idololatria* dicitur: sed fraudes & artes mœchorum. Hebr. XIII. 4. nam ἀσυνдетον indicat, ejusdem argumenti sermonem continuari: & sermo est de tali *negotio*, cujus major est culpa, quam furti, Prov. VI. 30. & versu 7 redit mentio de sola impuritate & sanctimonia. Euphemia est, quod *adulterium* non appellat apostolus.

¶ ἐν τῷ πράγματι, in negotio) Articulus demonstrat negotium, quod sub manu est hoc illo tempore. 2 Cor. VII. 11.

¶ ἀδελφὸν, fratrem) Ætiologia fugiendæ transgressiois.

¶ ἐκδικῶ, vindex) Hebr. XIII. 4 not.

¶ ὁ κύριϑ, Dominus) Christus, judex.

7 ἐν ἁγιασμῶ, in sanctificatione) ἐπί, super, magis exprimit finem; ἐν, in, indolem rei.

8 ὁ ἀθετῶν) qui hoc spernit.

¶ τὸ καὶ δόντα, *qui etiam dedit*) Etiam innuit, novum hinc addi momentum superiori proximo.

¶ τὸ πνεῦμα αὐτῶ τὸ ἅγιον εἰς ὑμᾶς, *Spiritum suum sanctum in vos*) Eph. IV. 30.

9 ἔχομεν ἔχουμεν, *non opus habemus*) Hebr. VIII. 11.

¶ θεοδιδάσκῳ) *divinitus docti*. Amore Deus nos imbuit per regenerationem. itaque τὸ docti habet quandam catachresin, ut *scriptioni* opponatur.

¶ εἰς τὸ ἀγαπᾶν, *ad diligendum*) Doctrinae divinae vis confluit in amorem.

11 φιλοψυχία) *ψυχάζειν* Oxy-moron. *φιλοψυχία* politica erubescit *ψυχάζειν*. Oppositum *περιεργάζεσθαι*. 2 Thess. III. 11 f. Ideo hinc additur, *πράσσειν τὰ ἴδια*. Proprietas tamen accedit verbo *φιλοψυχία* ex v. 12 fin.

¶ ἐργάζεσθαι, *laborare*) Hoc opus erat dici hominibus, qui caeli gustum ceperant: mundo merfi, sua sponte laborant. Crescit monitum, 2 Thess. III. 6 f.

12 εὐαχημαίως, *boneste*) ne possint dicere, Christianismum esse desidiae & egestatis. Oppositum, *inordinate*. c. V. 14. 2 Thess. III. 6.

¶ μηδενός) *nullius rei*, quam ab externis petatis. Summus gradus *εὐπορίας*, expedita rei familiaris, Christiano optanda, ob libertatem.

13 ἵνα μὴ λυπηθῆτε, *ut ne contristemini*) de pridem vel nuper defunctis. Efficacia religionis christianae vel maxime ex eo patet, quod ea desiderium mortuorum, affectuum subtilissimum, & mortuorum vel olim vel nuper, non tollit aut exacerbat, sed suaviter temperat.

14 γὰρ, *enim*) Scriptura ex tot solatiis contra mortem, hoc fere unum, tanquam palmarium, de resurrectione, proponat.

¶ ἀπέθανε, *mortuus est*) Hoc verbum de Christo dici solet; de fidelibus, *obdormire*.

¶ ἔγω) item, uti Iesus ipse surrexit, sic nos vivos ductum iri credimus, per iter mortis.

¶ ἄξει) *ducet*, suave verbum. dicitur de viventibus.

¶ σὺν αὐτῷ, *cum illo*) quia cum illo conjuncti sunt.

15 ὑμῖν) vobis, hoc nosse dignis.

¶ λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου, *dicimus in verbo Domini*) Dominus, Christus, nobis dixit; nos, vobis. conf. 1 Reg. XX. 35 *הוֹדוּ בְּדָבָר הַזֶּה* ἐν λόγῳ κυρίου. Tales formulae adhibentur in re, quae nunc primum aperitur.

¶ ἡμεῖς, *nos*) Sua aetate sic loquentes sancti auxere subsequendum aetatum obligationem expectandi Dominum. τὸ nos mox declaratur per verbum subsequens, *viventes*, & ulterius, *superstites*.

¶ οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, *viventes superstites*) Sic quoque v. 17. Est hoc instar appositionis. *viventes*, antitheton ad *dormientes*. Simul innuitur paucitas viventium, ad multitudinem mortuorum; item, dormientium conditio bona, quo viventes desiderant aggregari. Homines omnium aetatum conjunctim unum quiddam representant: fidelesque jam olim expectantes, habentesque se loco illorum, qui victuri sunt in adventu Domini, pro eorum persona locuti sunt. Neque eo asseruit Paulus, tam propinquum esse diem Christi. vid. 2 Thess. II. 2 f. Similis locutio, Rom. XIII. 11. 1 Cor. XV. 51. Iac. V. 9. 1 Petr. IV. 5 f. Matth. XXIV. 42 not.

¶ ὁ κύριος, *Domini*) Iesu Christi.

¶ ἔμὴ φθασωμεν, *non preveniemus*) Suaviter contradicit timori superstitionum de defunctis, nec majorem sui, quam dormientium, commodi rationem ducit.

16 αὐτὸς, *Ipse*) Grandis sermo.

¶ ἐν κελεύσματι, ἐν Φανῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεῶν, *in celestinate, in voce archangeli, & in tuba Dei*) Gradatio, tria complectens κέλευσμα dicitur, quo multitudo aliquid jubetur, v. gr. per præconem. Non habent LXX.

¶ ἀρχαγγέλου, *archangeli*) Michaëlis aliusve. Non adhibetur articulus.

¶ ἐν σάλπιγγι θεῶν, *in tuba Dei*) cum tuba Dei, adeoque magna.

¶ πρώτων) prius.

17 ἄμα) Ammonius, ἄμα μὲν ἐστὶ χρόνικὸν ἐπίρρημα ὅμα δὲ, τοπικόν. Vides hinc proprietatem sermonis apostolici.

¶ εἰς αἴερα, *in aërem*) Impii in terra remanebunt: pii, absoluti, afflorescunt iudicii.

¶ καὶ οὕτω, *& sic*) Paulus, quum, quæ scribi opus erat ad consolandum, scripsit, maximas res hac brevitate involvit.

¶ πάντοτε, *semper*) sine ullo discessu.

¶ σὺν κυρίῳ, *cum Domino*) non modo in aëre, sed in cælo, unde venit.

¶ ἐσόμεθα, *erimus*) utrique.

18 παρακαλεῖτε ἀλλήλους, *consolamini invicem*) in luctu. conf. etiam c. V. 11.

CAP. V.

1 Περὶ τῶν χρόνων, *de temporibus*) quum hæc, quæ dixi, evenient. χρόνων partes, καιροί.

¶ ἐχρεῖαν ἔχετε, *non opus habetis*) Qui vigilant, his non opus est dici, quando futura sit hora. nam semper parati sunt.

2 ὡς κλέπτης, *sicut fur*) 2 Petr. III. 10. Solennis locutio apostolis, congruens cum parabola Domini, Matth. XXIV. 43.

¶ οὕτως) sic, uti dicitur verfu sequente. Conf. sic, sequente enim, Matth. I. 18.

¶ ἔρχεται, *venit*) Præfens, subitum

eventum magna emphasi exprimens. Sic v. 3, *repentinus instat*. conf. Luc. XXI. 34. 3 λέγουσιν, *dicunt*) ceteri, qui sunt tenebrarum. v. 5. 6.

¶ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, *pax & securitas*) Mundum statuent æternum.

6 καὶ νηφωμεν, *& sobrii simus*) Hoc denotat statum, ἀνωήφω, ἐκνήφω, 2 Tim. II. 26. 1 Cor. XV. 34. νηφω, mitius.

7 μεθυσκόμενοι - μεθύσιν, *qui inebriantur - ebrii sunt*) μεθύσκομαι notat actum; μεθύω, statum, vel habitum. sic in καθεύδοντες - καθεύδουσι Ploce apparet.

¶ νυκτός) noctu, ut plurimum. Etiam diurna somnolentia & ebrietas noctem aggravat. A die abhorrent.

8 ἐλπίδα σωτηρίας, *spem salutis*) Huc ref. v. seq.

9 ἔθετο, *posuit*) Sic LXX, Ps. LXVI. 9, & θεμενὲς τὴν ψυχὴν μου εἰς ζωὴν. Iud. I. 28, ἔθετο τὸ χαναανῶν εἰς φόρον.

¶ περιποίησιν σωτηρίας) Notatur salus ejusmodi, qua ex multitudine pereuntium excipiuntur, qui salvantur.

10 ἀποθάνοντι, *qui mortuus est*) In ipsa morte Christi sita est positio illa in conservationem peculiarem.

¶ εἴτε καθεύδωμεν, *sive dormiamus*) corpore, in somno vel morte.

¶ ἄμα) simul, ut fit adventus.

12 ἐρωτῶμεν) oramus: orat Paulus, causam operantium in verbo suam quasi faciens. sequitur aliud verbum, παρακαλεῖμεν *adhortamur*. v. 14.

¶ εἰδέναι) posse, rationem habere. Metonymia antecedentis.

¶ κοπιῶντας, *laborantes*) Interdum unus idemque potest laborare. περὶς αὐτῶν *præesse, v. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.* interdum diversi, pro varietate charismatum.

13 ἐν ἑαυτοῖς, *in vobis ipsis*) invicem.

14 τῆς ἀπάτης, *inordinatos*) Tales non aberant, quamlibet florente illa ecclesia. Et mox crevit ἀπαξία, *inordinatio*. 2 Theff. III. 6. 11.

¶ ἀντίχεσθε) *observe*. ἡμεῖς ἀντίχεσθαι, *rationem habere*. Prov. IV. 6.

¶ ἑὸς πάντες, *ad omnes*) Nemo est fidelium, cui non possit *longanimitas* præstari: nemo, cui fidelis eam non præstare debeat. Multi eam magis præstant alienis, quam domesticis; potentibus, quam tenuioribus: sed præstanda est erga *omnes*.

15 ὁραπ, *videte*) Quisque custodiat & se & alterum. Læsus, qui in fervore est, nimium videt: ergo proximi videre debent.

18 ἐν παντί) *in omni re*, etiamsi adversa videatur.

¶ τῷ, *hoc*) ut gratias agatis.

¶ θέλημα, *voluntas*) semper bona, semper spectans salutem vestram *in Christo Iesu*.

19 τὸ πνεῦμα) *spiritum*, i. e. charismata. Metonymia.

¶ μὴ σβέννυτε, *nolite extinguere*) Spiritus, ubi est, ardet: ideo non extinguendus, nec in nobis, nec in aliis.

20 προφητείας, *prophetias*) præ ceteris charismatis exercendas. 1 Cor. XIV. 1. 39.

¶ μὴ ἐξεθνεῖτε, *nolite spernere*) Alia charismata erant speciosiora.

21 πάντα) *omnia*, spiritualia, quæ ad vos ullo modo pertinere, nec vestram facultatem excedere, sine incuria & curiositate existimare potestis.

22 ἀπὸ παντὸς εἶδὸς πονηρῶν, *ab omni specie mala*) *Species*, apparentia, *mali*, esset εἶδὸς τοῦ πονηρῶν, cum articulo, quem habet τὸ καλὸν *bonum*, v. 21. Sed εἶδὸς πονηρῶν est *species mala*. εἶδὸς, *species*, Germ. *Gattung*. LXX, Jer. XV. 3, Sir. XXIII.

21. XXV. 3. Ab omni specie mala abstinere debemus, ne decipiamur. Totum *genus* boni est simplex, spiritus, anima, corporis: *species* mali, multæ. 2 Cor. VII. 1. Confer oppositum v. seq.

23 αὐτὸς) *Ipse*. Non meo studio, inquit Paulus, sed divino præsidio muniti eritis.

¶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης, *Deus pacis*) qui bona omnia donat, mala omnia removet. εἰρήνη & ὁλοκληρῆς in Hebræo ברוך sunt conjugata.

¶ ὁλοκληρῆς - ὁλόκληρον) Optat, ut *universi* & *singuli* Deo penitus assentantur & asserti maneant.

¶ ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, *vester spiritus & anima & corpus*) Vos modo dixit *universæ*; nunc eosdem denominat a statu spirituali, *vester spiritus* (Gal. VI. 18.) optans, ut servetur ὁλόκληρον, *integer*: tum a statu naturali, *& anima & corpus*, (nam his duabus partibus absolvitur natura hominis totius, Matth. X. 28.) optans, ut id servetur *inculcate*. Corporis mentio congruit cum superiore tractatione. c. IV. 16.

24 ὁ καλῶν ὑμᾶς) *qui vocavit vos*, ita ut ne nunc quidem mutet vocationem. Magnam hic versiculus exultationem habet.

¶ ποιήσει, *faciet*) *servabit vos*: v. 23. ut vocatio finem suum assequatur. Phil. I. 6. 1 Petr. V. 10. Rom. VIII. 30.

25 περὶ ἡμῶν, *de nobis*) uti nos pro vobis. v. 23.

27 ἠρκυζω ὑμᾶς, *adjuro vos*) In V. T. publice lecti sunt Moses & propheta: in N. T. hæc epistola, prima omnium a Paulo scripta, omnium instar lectioni publicæ commendatur, uti deinde Apocalypsis, c. I. 3. Gravissima erat hæc ratio, quare Paulus Thessalonicenses ita adjuraret:

periculumque fuerat, ne ob laudes ipsis datas celandam putarent epistolam.

¶ τ̄ κύριον, *Dominum*) Christum. Divinus invocationis cultus huic exhibetur. Ps. LXIII. 12.

¶ πᾶσι, *omnibus*) Thessalonicæ, vel etiam in tota Macedonia.

¶ ἀδελφοῖς, *fratribus*) Dativus, proprie. Legenda erat epistola, *omnibus* auscultantibus, maxime iis, qui ipsi legere non poterant; mulieribus & liberis non exclusis. conf. Deut. XXXI. 12. Jos. VIII. 33 f. *Quod Paulus cum adjuratione jubet, id Roma sub anathemate prohibet.*

IN EPISTOLAM II AD THESSALONICENSES.

CAPVT I.

3 Ὁ Φείλομεν, *debemus*) urgente animi exultatione, de causis adeo conspicuis. Sic quoque c. II. 13.

¶ ἄξιον, *dignum*) ob rei magnitudinem. conf. 1 Cor. XVI. 4.

¶ ἡ πίστις ἡ ἀγάπη *fides: amor*) De spe, v. 4 f. Nam hæc tria jungi solent.

4 ἡμᾶς αὐτὸς, *nos ipsi*) Ipse Paulus cum Silvano & Timotheo gloriabatur, tanquam testis, non modo audiebat ex testibus.

¶ ὑπὲρ, *pro*) Constr. cum *gratias agere*. conf. Col. I. 5 not.

¶ καὶ πίστει, *et fide*) Fides hoc loco notat fidelem constantiam confessionis.

5 ἐνδειγμα) scil. ὄν. Accusativus absolutus. conf. Act. XXVI. 3 not. τὸ ἀνέχεσθαι, *tolerare*, est *demonstratio*.

¶ δικαίως, *justi*) Quod hoc commate proponitur, tractatur versu 6 f.

¶ εἰς τὸ καταξιωθῆναι, *ut digni fiat*) Hoc cohæret cum *toleratis*.

¶ ὑπὲρ ἧς, *pro quo*) Tò pati facit dignos regno.

6 παρὰ θεῷ, *apud Deum*) tametsi ho-

mines boni & mali non tanti æstimant horum injurias & illorum passiones.

¶ θλίβωσιν-θλίψιν, *prementibus - pressuram*) Talio. Huc ref. v. 8. 9.

7 καὶ ὑμῖν, *et vobis*) Huc ref. v. 10 f.

¶ τῶς θλιβομένοις, *pressis*) Medium: qui *pressuram toleratis*. coll. v. 4 fin.

¶ ἀνεσιν, *relaxationem*) Magna proprietate inter se opponuntur θλίψις, *pressura*, & ἀνεσις, *relaxatio*: 2 Cor. VII. 5. VIII. 13. includit autem *relaxatio* etiam bonorum abundantiam. v. 10.

¶ μεθ' ἡμῶν) *nobiscum*, i. e. cum sanctis Israëlitis. v. 10 not. Conf. 1 Theff. II. 14.

¶ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως, *cum angelis potentia*) Angeli inserviunt Christo in exferenda ejus potentia.

8 ἐν πυρὶ Φλογός) Alii, ἐν Φλογὶ πυρός. Eadem varietas, Act. VII. 30. ἐν Φλογὶ πυρός, LXX Es. LXVI. 15.

¶ τῶς μὴ εἰδῶσι θεὸν) *qui in ethnica ignorantia de Deo versantur*. 1 Theff. IV. 5. Ps. LXXIX. 6. Sic Job XVIII. 21 ἄνθρωποι οὐκ εἰδότες τὸ κύριον.

¶ μὴ

¶ μη ὑπακούετε, non obedientibus) Iudaeis maxime, quibus evangelium de Christo prædicatum fuerat.

9 ἀπό, a) Divina animadversio pœnam eis infliget. ὡς a facie. Dæmones non erunt tortores: nam ne in hæc quidem vita homines mali puniuntur per dæmones, sed potius per bonos angelos.

¶ προσώπῃ, facie) Hæc facies erit illis intolerabilis. Non videbunt, sed perferentescunt. Facies & gloria fere sunt parallela.

¶ ἰσχύϊ, roboris) Ponite ferociam, o improbi!

10 ἐν, in) Sancti & credentes non modo spectabunt, sed per illos se exseret gloria Christi admiranda. v. seqq.

¶ ἀγίοις, sanctis) Suaviter jungitur mentio gloriæ & sanctorum, tum admirationis & credentium.

¶ πᾶσι, omnibus) Hoc non sanctis, sed credentibus additum, innuit, latius patere quodammodo vocabulum credentium, quam sanctorum. vid. Act. XX. 3 2 not. Sic, omnis, Phil. I. 9 not. Sancti, ex circumcissione: fideles, ex gentibus, in quibus erant etiam Thessalonicenses. Conf. duo opposita, v. 8 not.

¶ ὅτι, quod) Motivum admirationis

erit, quod testimonium apostolorum, de Christo, fidem apud Thessalonicenses nactum exstet in die illo, quo una veritas constat. conf. Phil. II. 16. 1 Thess. II. 19.

¶ ἐπιστεύθη) ἡμῶν πιστῶν exstitit, & ut tale a vobis, super quos venerat, susceptum est.

11 εἰς ὃ, in quod) Hæc orando nitimur.

¶ ἀξίωση) dignos efficiat. Ante vocationem nulla dignitas in nobis: 2 Tim. I. 9. postea demum confertur nobis eo modo, qui mox describitur.

¶ ὁ θεὸς ἡμῶν) Deus noster, cui servimus.

¶ εὐδοκίαν, beneplacitum) ex parte Dei.

¶ πίστεις, fidei) ex parte vestri.

12 τὸ ὄνομα, nomen) Nos nil Domino, Dominus nobis salutem revera confert. inde nomen illius glorificatur in nobis; nos autem ipsi in illo.

¶ χάριν, gratiam) Hac mente dixit ἀγαθωσύνης, bonitatis. v. 11.

CAP. II.

1 Ἐρωτῶμεν, rogamus) Epistolæ partes, quarum præcipua hæc incipit, sunt quinque:

I. Inscriptio.

II. Gratiarum actio pro Thessalonicensibus, v. 3 f. cum voto.

III. Doctrina, de homine peccati ante diem Christi venturo: unde contra illam calamitatem sanctos consolatur; subjuncta cohortatione & voto.

IV. Hortatio ad preces, item cum voto:

& ad fratres, qui inordinate ambulant, in ordinem redigendos, hic quoque subjuncto voto.

V. Conclusio.

c. I. 1. 2

v. 11 f.

cap. II. 1 f. 3 f.

9 f. 13 f.

v. 15. 16 f.

c. III. 1 f.

v. 6 f. 16

v. 17. 18.

¶ ἵνα ἐρ) *de*. Particula facit ad declarandam rem, de qua agitur, non ad obtestationem: quanquam res, de qua agitur, Thessalonicenses per se commovere debebat. conf. ἵνα ἐρ, 2 Cor. V. 20.

¶ ἐπίσυναγωγῆς, *congregatione*) quæ fiet *adventus* Iesu tempore. cavendum, ne quis excidat. Fideles jam sunt aggregati ad Dominum: sed illa demum congregatio erit absoluta. Hæc vis decompositi. conf. Hebr. X. 25 not.

2 σαλευθῆναι, *moveamini*) mente.

¶ θροῦσθαι, *turbemini*) affectu. Id facile accidit cupidioribus sciendi futura.

¶ πνεύματ(σ)) πνεῦμα, *spiritus* prophetans.

¶ λόγ(σ) ἐπιστολῆς *sermonem: epistolam*) v. 15.

¶ ὡς δι' ἡμῶν) *ut per nos*. ratio sub qua moveri poterant Thessalonicenses. Poterat quidem epistola vere Paulina sinistre exponi: poterat vero etiam aliena supponi. c. III. 17.

¶ ὡς ὅτι ἐνέστηκεν, *ut si instet*) Magna hoc verbo propinquitatis significatur. nam ἐνέστωις est *præsens*. Ideo talis propinquitatis diei Christi negatur. Antiquissimæ epistolarum apostolicarum sunt epistolæ ad Thessalonicenses. Hinc patet, apostolos, de propinquitatis diei Christi loquentes, non errasse, sed scienter esse locutos.

¶ Ἐχριστῶ, *Christi*) cui opponitur, sensu vocabuli in ecclesia pridem usitato, *antichristus*.

3 κατὰ μηδένα τρόπον, *nullo modo*) Tres modos innuit v. 2.

¶ ὅτι, *quod*) Subaudi, ex antecedentibus, particulam negantem, cum verbo substantivo: *non fit, nisi* &c. Habet autem ellipsis hæc ἐυλάβειαν.

¶ εἰ μὴ, *nisi*) Quæ v. 3-8 leguntur, uberiorem considerationem postulant. Ac primum quidem hanc periocham per se intuebimur: deinde Apocalypsin conferemus. *Prior intuitus has fere positiones complectitur:*

I. *Scopus Pauli est, monere Thessalonicenses, ne diem Christi propinquitatem putent, quam revera sit.*

Magnum scandalum affert expectatio rerum futurarum, quæ divino putatur testimonio niti, & tamen in exitu falsa deprehenditur. Maximum scandalum afferre poterat talis expectatio diei Christi. Quare Paulus sollicitè occurrit. Parati erant Thessalonicenses ad Dominum cum gaudio excipiendum, c. I. 11. & ejusmodi quidem cupiditas spem præsupponit & fidem, sed tamen ipsa potest esse inordinata. In ordinem ergo redigitur.

II. *Speciatim docet Paulus, venturum prius esse ingens quoddam malum.*

Paulus non omnia, quæ inter ætatem illam & inter diem Christi intercessura essent, enumerat: sed unum quoddam maxime insigne indicat, cujus declaratio erat jam tum tempestiva & Thessalonicensibus salutaris. Describit ergo *apostasiam, hominem peccati* &c.

III. *Non modo malum, sed etiam Retinaculum ejus indicat apostolus.*

Memoratur ὁ ἀπέχων *retinens*, qui retinet hominem peccati. Id retinaculum ipso malo prius est quodammodo, adeoque indicium ejus magnopere ad institutum apostoli pertinet, ut tempus revelandi adversarii, cum iusta tamen latitudine, definitur.

IV. *Malum a temporibus Pauli se porrigit usque ad apparitionem adventus I. C.*

Non solum latissime patet malum illud,

v. 4. 10. 12. sed etiam valde diuturnum est, & quamvis per varios gradus exurgat, tamen est continuum quoque, a primis suis staminibus ad finem usque. *Iam*, inquit apostolus, *operatur mysterium iniquitatis*. Iam apostolorum tempore, magis vero post obitum eorum, maxime post obitum apostolicorum virorum, operabatur. Non optime consulant, qui ideam ac regulam ecclesiae in antiquitate potius seculorum primorum aliquot, majorem tantummodo posteritatis declinationem redarguentium, quam in ipsa veritate sitam censent.

V. *Retinaculum quoque tempore Pauli erat, idemque tum demum in medio esse desinit, quum in nervum erumpit malum.*

Qui retinet jam, inquit Paulus, *donec e medio fiat*. Patet hinc, Retinaculum non esse praëconium apostolicum. nam apostoli multo ante consummarunt cursum: totum vero praëconium evangelicum nunquam e medio tollitur.

VI. *Malum describitur primum in abstracto, deinde in concreto.*

Mysterium iniquitatis dicitur jam operans: ex intervallo autem, revelabitur ille ipse *iniquus*. Tali ordine res evenit. Non dissimile est, quod prius appellatur *apostasia*, deinde *homo peccati*. In praëconio de Christo dicebatur primum, in abstracto, *propinquavit regnum caelorum*: deinde ipse Christus cum gloria sua est apertius ostensus. Sic ex opposito se habet testimonium de malo. Vitiosus humor in unum tandem apostema contrahitur & erumpit.

VII. *Magnum malum est apostasia & mysterium iniquitatis.*

Diversas partes habet descriptio mali in abstracto & in concreto, eaque se mutuo explicant. *Apostasia* est defectio a fide, dilucideque describitur 1 Tim. IV. 1. Nullo de-

finito loco terminatur hæc apostasia: quam late patuit fides, tam late fere patet apostasia; maxime tamen apud *Judeos* invaluit. Etiam eorum est apostasia, quibus oblata fuerat fides, quamvis eam non susceperint: qui eam susceperant, eorum nonnulli *resilierunt*. conf. Hebr. III. 12. *Thessalonicæ* inprimis Iudæorum acerbitas vehementissima erat: Act. XVII. 5. 11. Romaque *Judaismus* Christianismo multum operanti attulit. *Iniquitas* item, ejus mysterium jam tum operabatur, non est iniquitas qualibet, quamvis multiplex, Math. XXI. 12. sed ea, ex qua ipse *Iniquus* denominatur versu 8. coll. v. 3. 4 Hujus iniquitatis jam tum operabatur *mysterium*, (conf. Deut. XXXI. 21. 27.) & ita erat occultum, ut ipsis hominibus fere inscientibus obreperet, & per multas ætates cresceret. Operatur vero etiamnum, donec ipsum Iniquum producat operatio Satana. v. 9. *Judaismus*, Christianismum inficiens, est fomes: *mysterium iniquitatis* est scintilla.

VIII. *Maximum malum est Iniquus ipse.*

Est *homo peccati*, *filius perditionis*, *oppositus & clatus super omnem dictum deum aut cultum*, ita ut ipse in templo Dei quasi deus confideat, declaretque, sese esse deum. Est *Iniquus ipse*, *cujus adventus est secundum efficaciam Satanae &c.* Hæc momenta postea expendemus singularitim.

IX. *Retinaculum describitur, pro priori tempore, masculino genere; pro posteriori tempore, neutro genere.*

Qui retinet IAM, inquit, *in medio esse desinet*: & paulo ante, *Id QVOD retinet, nunc scitis, ut reveletur ille SVO TEMPORE.*

X. *Non apostasiam & mysterium iniquitatis cohibet retinaculum illud,*
N n n n a 3 *quan-*

quantum quantum est, sed ipsum hominem peccati, ipsum nefarium.

Mysterium iniquitatis, & is qui retinet, in unum idemque tempus cadunt. at quum is qui retinet, & id quod retinet, in medio esse desit, tum revelatur iniquus.

XI. Ex apostasia tandem nascitur homo peccati: hunc autem ipsum retinet potentia politica Romana.

Ex mutua collatione mali & retinaculi, & qualitatam utriusque, perspicitur, quid utrumque sit. *Iniquus* ille præter signa mendacii habet etiam *majestatem* quandam, fuce spirituali adornatam, *quasi deus* esset. Eam civilis cohibet potestas, quæ tempore Pauli Romana utique erat, Hierosolymam, Romam, Corinthum, unde ille scribebat, Thessalonicam, quo scribebat, complexa. &c.

XII. Tempus epistolæ hujus non parum adjuvat interpretationem.

Scripta est tempore Claudii: coll. Act. XVIII. 2. 5. cum I Thess. III. 1. 6. quo ipso penitus refutatur Grotius, prophetiam Pauli conans de Caligula interpretari. Ipsum præcise *Claudium* veteres putarunt esse retinaculum. hinc enim, ut apparet, factum est, ut successorem Claudii *Neronem* existimarent esse hominem peccati: cumque improbitas Neronis quamlibet vesana eam tamen non impleisset mensuram, *Domitianum* & alios ejusmodi imperatores quasi pro complemento mali habuere. Non exhausserunt illi quidem prophetiam: sed tamen aliquid ex vero affectu sunt, *Romanum* hinc nempe quiddam quoquo modo spectari.

Propius accedamus. Retinaculum est aliquid, quod Thessalonicenses, quum Paulus non multo ante apud eos fuisset, non norant; & nunc, quum idem hæc scriberet, norant, respondentibus eventuum initiis, magis quam paulo ante pu-

tassent multi. Id patet ex antitheto versus quinti & sexti. Scripta est epistola circa annum VIII Claudii, Æ. Dion. 48. ut in *Ordine temporum*, p. 278. ostendimus. Eo tempore Claudius Iudæos, sive credentes, sive non credentes, & hos quidem assidue tumultuantes, Roma expulerat: & in ipsa Iudæa Cumanus graviter eos premebat. Ergo in provinciis præsides & procuratores, in Italia ac Romæ ipse imperator malum retinebat. Insigne specimen est, quod Iudæi non nisi post obitum Festi & ante adventum Albini Iacobum interemerunt. Quicquid ea fecerunt occasione, libenter alias fecissent contra Christum, sed per Romanos non potuerunt. Sic Corinthi eos retinebat Gallio, Hierosolymis Claudius Lysias. Act. XVIII. 14. XXI. 32.

XIII. Quum retinaculum in medio esse desit, revelatur Iniquus ille.

Convenit hæc positio cum quinta, & tamen ab ea differt quoque. Illa diuturnitatem retinaculi notat: hæc, tempus Nefarii revelandi. *Nefarii adventus est secundum efficaciam Satanæ in omni vi & signis & prodigiis mendacii &c.* Hic adventus nondum est factus, quanquam præludia non desunt pridem: ergo retinaculum adhuc est. Atque ipso hoc firmissimo argumento constat, retinaculum esse potentiam politicam Romanam. Nullum enim aliud tam potens, tamque diutinum usquam reperietur retinaculum. Non tamen Satanæ efficaciam cohibuit hoc retinaculum, sed Nefarii dominatum: & amoto retinaculo, Nefario opem fert Satanæ.

Nunc Apocalypsin adsciscemus.

XIV. Nefarius ille est bestia ex abisso ascendens.

Tam diutinum, tam continuum est malum a Paulo descriptum, §IV. ut non possit

possit non in apocalypticæ aliquando bestię tempora incurrere: tantaque similitudo nefarii est ac bestię, tam late diffusa, tam elata potestas, ut non nisi unum possit esse subjectum. Nefarius non demum post interitum bestię interibit: nam prælio illo, quod Ap. XIX describitur, ita conficiuntur hostes, ut calamitas per Paulum descripta non possit ulterius extendi. Idem Nefarius non peribit prius: nam manet usque ad apparitionem adventus Domini.

XV. Itaque totum malum a Paulo descriptum cum re Romana proprie intimeque conjunctum est.

Quid necessitudinis apostasia & ipse homo peccati cum urbe Roma haberet, Thessalonienſes non potuerunt cognoscere, nisi Paulus eos coram docuit. Nos Apocalypſis & eventus docet, ac posteritatem docebit uberius. Nos igitur pro captu temporis nostri collationem instituemus.

XVI. Nefarius ille, adhuc est venturus.

Vna eademque bestia est, quæ primum ex mari, deinde ex abyſſo ascendit. Ea bestia cum muliere, quæ est Babylon, Roma, plurimum habet negotii. Aliquando mulierem portat: postremo, suffragantibus decem cornibus, eam delet. Bestia ex mari, est papatus Hildebrandinus: sed bestia ex abyſſo, præter successionem in papatu (quæ traditionem antiquam de antichristo ex *Judeis* oriundo non tollit, sed suo loco relinquit,) novam habebit ac plane singularem malitiam, cujus nomine dicitur *homo peccati* &c. *Hæc omnia demonstrantur in Germanica & Latina interpretatione Apocalypſeos.*

XVII. Roma tamen abveus est, in

quo apostasia & mysterium iniquitatis per multa secula fluxum habet.

Non diu Claudius exclusos Roma Iudæos & cum iis Christianos habuit: brevi post redierunt, & cum bono etiam malum crescendi copiam est nactum. Dux partes mali sunt: apostasia, & mysterium iniquitatis. *Apostasia a fide, & διχνοαρία* live *dissensiones a doctrina apostolica* recedentes, valde conjunctæ sunt: atque hæc jam tum *Romæ* fiebant a quibusdam, auctore Sathana. Rom. XVI. 17. coll. v. 20. Et apostasia a fide, *doctrinas* invehens de cultu *divorum intermediorum, de nuptiis, spiritualis perfectionis obtentu, & cibis, quibusdam utique tantummodo, vitandis, 1 Tim. IV. 1. 3. in Romam, quamvis ab aliis hæresibus diu intactam, proprie convenit. Iniquitas in peccato perniciosissimo Elationis* potissimum est sita. v. 3. 4. *Initium superbie hominis, apostatare a Deo: quoniam ab eo, qui fecit illum, recessit cor ejus. Quoniam initium omnis peccati est superbia.* Sir. X. 14. 15. Semina ac stammina prima latebant in elatione auctoritatis humanæ, in *Petrismo, 1 Cor. I. 12* not. Inde paulatim enatus est primatus episcopi Romani, ac totatus papalis.

XVIII. Et Papa stricturas subinde habet ipsius hominis peccati &c.

Papa est quodammodo *homo peccati*, dum legis divinæ & præceptorum divinorum transgressionem vehementer auget, observationemque eorum magnopere impedit, sua vero placita summo rigore tueri: *filius perditionis*, dum innumeras animas in perniciem demersit, & ingentes copias hominum ipsi vel devotorum vel ulla ex parte renitentium morti tradidit: *oppositus* majestati Cæsaris, domini quondam sui, & *elatus supra omnem dictum deum aut cultum*, summam potestatem, summum cultum sibi vindicans, angelis imperans,

perans, imperatorem sibi subjiciens. Neque semel eo erupit paroxysmus pontificii fastus, ut se *deum* aut *vicedeum* appellaret aut appellari pateretur: tantundemque valet solennis titulus *Sanctissimi Domini* (nam *deitas* & *sanctitas* stilo Scripturæ sunt synonyma) & *Beatissimi Patris*. coll. Matth. XIX. 17. Interdum papa, quasi ferculum *divinum*, cum *fella* imponitur *altari* per bajulos principes. Manet primis Romæ episcopis indelibata sua laus: sed tamen in progressu temporum, per gradus spirituales & civiles, ordine textus, lineamenta conspiciuntur ejus formæ, quæ suo tempore in Nefario illo quam manifestissime se exeret.

XIX. *Primum is qui retinet, deinde id quod retinet, in medio esse desinit.*

Diximus hoc jam § IX. sed hoc loco strictius repetendum venit. *Is qui retinet*, est, qui Romam sub ditione habet: id est, Imperatores, ethnici, christiani, Romæ, Constantinopoli: Reges, Gothici, Longobardici: rursus Imperatores, Carolingi, Germani, a quibus plaga gladii. Ap. XIII. Hic est Retinens, longe in media bestię ex maris exorta tempora. Ita retinuerunt principes illi papatum, ut tamen etiam juvarent: ita juverunt, ut tamen etiam retinerent. Extremo tempore *id quod retinet* est potentia Romæ ipsius, quando bestia mulierem portat, & ipsa non est. Id quum amotum erit, revelabitur Nefarius ipse.

XX. *Revelatur Nefarius, quum aperta improbitate agere incipit.*

Mysterio opponitur *revelatio*, & hæc ter memoratur. v. 3. 6. 8. Itaque revelatio non ea dicitur, qua Nefarius per testimonium veritatis convincitur; sed ea, qua ipse, Retinente amoto, aperta improbitate agit, quamquam improbitatem pauci perspiciunt.

XXI. *Apparitio adventus I. C. qua Nefarius conficietur, præcedet ipsum adventum novissimumque diem.*

Hæc apparitio, cum interitu bestię, sive Nefarii, describitur Apoc. XIX. 11 seqq. ubi hi *duo*, bestia & pseudopropheta, vivi jaciuntur in stagnum ignis ardens in sulphure, reges autem terræ & exercitus eorum occidunt v. 20. 21. Sequitur demum captivitas Satanæ & regnum sanctorum. Etenim inter cladem bestię & inter diem novissimum liquido Apocalypsis millenos interjicit annos. *li vero anni quomodo cum Paulo conciliabuntur?* Resp. Paulus Danielelem, ut postea videbimus, respiciens, ea simul innuit, quæ apud eundem, inter cornu parvi exitium & inter finem rerum, eventura denotantur. c. VII. 9. 14. 22. 26. 27. Multæ res interitu bestię longe priores, atque ipse Iesu Christi patientis ingressus in gloriam, cum adventu ejus in nubibus connectitur: Matth. X. 23. XXVI. 64. XVI. 28. Ioh. XXI. 22 nott. Ergo idem adventus potuit etiam connecti cum destructione adversarii, quæ inter utrumque Christi adventum permagna res est. Atque ut cum vastatione Hierosolymorum connecti potuit finis mundi; quia revelatio eventuum intermediorum nondum erat matura: sic cum interitu adversarii connectere potuit Paulus adventum Christi; quia in Apocalypsin reservati erant anni milleni. Quamquam scite Paulus *apparitionem adventus* dicit, non *adventum* ipsum. Nondum erat tempus specialioris indicii: & tamen ea Paulo verba Spiritus veritatis dictavit, quæ cum rebus ipsis, specialius posthac revelandis, exacte convenirent. Gradatim prophetia procedit. Apocalypsis explicatius loquitur, quam Paulus: & Paulus hoc loco explicatius loquitur, quam ipse Dominus ante glorifica-

rificationem. Matth. XXIV. 29: ubi vide notas. *Antiquiora autem & involutiora dicta ex novissimis quibusque & distinctissimis interpretari, non illis ad hæc enervanda & eludenda abuti debemus.* Quin etiam re ipsa interitus adversarii cum adventu Christi cohæret. etenim duo sunt maxime illustria in gloria Christi, videlicet, quod est Filius Dei, & quod est Veniens ad judicandum. De horum utroque similem loquendi morem habet Scriptura diligenter nobis observandum. Generationem Filii tanquam *præsentem* allegat, quotiescunque aliquid Vnigenito Patris valde dignum occurrit. Act. XIII. 33 not. Et sic adventum quoque gloriosum sub judicii Iudice viventium & mortuorum valde dignis *repræsentat.* conf. Rom. II. 16 not. Bestia & pseudopropheta primi omnium in stagnum ignis jaciuntur in *apparitione adventus* Domini Iesu: in ipso ejus *adventu* omnes, qui non inveniuntur in libro vitæ scripti, jaciuntur in stagnum ignis. Prius judicium est præludium & specimen plane singulare judicii alterius: imo unum est idemque revera judicium, tempore tantummodo discretum, & ex toto sub septimi jam angeli cadens tubam.

Præcipua rei momenta, ut arbitror, expedita sunt: nunc residuas locutiones illustrabimus.

¶ *ἡ ἀποσασία, defectio*) Frequens in hac periocha est articulus græcus, *ἡ ἀποσασία - ὁ ἄνομος* & isque vel ad Pauli refertur antegressum sermonem, vel ad prophetias V. T.

¶ *ὁ ἄθροπος ὁ ἁμαρτίας, homo ille peccati*) *justitiæ* veræ insensibilissimus. Hunc ita describit Paulus, ut ex opposito ad Iesum Christum, maximeque ad locum Zach. IX. 9. 10, alludat. nam Rex Sionis est 1 *Iustus*: 2 *Salutis* plenus: 3 *mansuetus & vinctus asino*: in summa, *auctor pacis*. At hostis est . homo *peccati*: 2 *filius perditionis*: 3 *oppositus & elatus*: in summa, *nefarius*. Porro quæ alias de Iesu Christo prædicat in primis Paulus,

de hoste idem, contrariam in partem, enunciat, *revelationem* ei adscribens, & *mysterium, adventum, signa* &c.

¶ *ὁ υἱὸς τῆ ἀπαλείας, filius ille perditionis*) qui & quam plurimos in perditionem dabit præcipites, & ipse in profundissimam perditionem abibit. Ap. XVII. 8. 11.

4 *ὁ ἀντικείμενος κτλ. oppositus &c.*) Præcedentia duo nomina ex contrario respondent nomini *Iesu*: quæ sequuntur, ex contrario respondent majestati *Christi*. Sic Dan. XI. 36 seq. *καὶ ὑψωθήσεται καὶ μεγαλυνηθήσεται ὁ βασιλεὺς ἐπὶ πάντα θεὸν καὶ ἐπὶ τὸ θεὸν τῶν θεῶν, καὶ λαλήσει ὑπέρογκα.* Hoc igitur dicit Paulus: Non venit dies Christi, nisi impletum sit, quod prædixit Daniel de nefario rege. Sub uno stant articulo hæc duo vocabula, *oppositus & elatus*: nam ideo se *opponit*, ut se efferat. Effert se corde, lingua, stilo, factis, per se, per suos.

¶ *ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα, super omnem dictum deum aut cultum*) *dicti* solent angeli, & homines imperio pollentes. 1 Cor. VIII. 5. *Super omnem talem deum* se extollet Nefarius. *σέβασμα* est, quod *colitur*: & singulari titulo *ὁ σεβαστός, Augustus*, dicitur Imperator Romanus. Act. XXV. 21. Itaque *σέβασμα* in terris præcipuum est Cæsaris majestas & potestas, Romæ maxime conspicua. Adeo autem se effert Nefarius, ut non modo majorem potestatem & cultum sibi arroget, quam ullus deus dictus aut cultus habet, sed etiam, ut omnis deus dictus aut cultus ei subesse cogatur, in terra, aut fingatur, quod ad cœlites attinet.

¶ *ὡσε κτλ. ita ut &c.*) Complexus potestatis spiritualis & civilis, utrinque summæ.

¶ *εἰς τὸ ναὸν τῆ θεῶν, in templum Dei*) in illud Dei templum, quod memoratur

Ap. XI. 1. Nam ibidem versu 7 de hoc ad-
versario agitur.

¶ καθίστα, *sedeat*) pro imperio.

¶ ἀποδεικνύτω ἑαυτὸν, *declarans se ipsum*)
ἀποδείκνυμι, *designo, declaro*. Herodianus
non semel, ἀποδείξαι καίσαρα, *Cæsarem*
appellare.

¶ ὅτι ἐστὶ θεὸς, *esse se Deum*) Magna ex-
primitur Nefarii de se ipso asseveratio.
Non dicet, se esse ipsum Deum creato-
rem cœli & terræ, sed tamen, se esse
deum quovis alio deo dicto majorem.

§ ἢ μνημονεύετε; *non recordamini?*) In-
nuit apostolus, se sibi non contradicere,
neque sermoni pristino declaratione qua-
licunque nova, ut solent opinatores post
offensionem, subvenire: non ita propin-
quum se dixisse diem Domini, ut non
aliæ res magnæ interim essent eventuræ.

¶ ἐπι, *adhuc*) Antitheton, νῦν, *nunc*,
v. 6.

¶ πρὸς ὑμᾶς, *apud vos*) Thessalonicæ
hodie magnopere viget Iudaismus, & suo
tempore poterit observari, num Nefarius
in ea inprimis urbe magnas sit partes ha-
biturus.

¶ ἔλεγον ὑμῖν, *dixisse vobis*) Sic v. 15,
docti estis.

6 τὸ κατέχον, *id quod retinet*) Sunt, qui
interpretentur de *obtinente* imperium: sed
non sic dicitur absolute ὁ κατέχων, nedum
τὸ κατέχον. κατέχειν est *detinere, morari*.
LXX Gen. XXIV. 56, μὴ κατέχετε με.

¶ ἴδατε, *nostris*) Norant ex præsentī
hujus epistolæ indicio, rerum intuitu ad-
dito. Tute loquitur: neque opus erat,
apertius dici.

¶ ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ, *suo tempore*) non
prius.

7 γὰρ, *enim*) Ratio, cur modo *reve-*
lationem futuram dixerit. Subjungitur
enim, *μυστήριον, arcanum*, jam præfens.

¶ ἐνεργεῖται, *operatur*) Medium ver-
bum, (uti Rom. VII. 5.) cum προσποροῦσα,
occultissimam hostis actionem innuente.

¶ μόνον, *solummodo*) Indicat hoc non
celeritatem pleni eventus, sed *unitatem*
retinentis. ἕως, *usque dum*, mox deno-
tat moram. Subjectum est, *qui retinet*
jam: prædicatum ellipticum, *is retinet*,
sive, *in medio est, donec e medio fiat*, sive,
in medio esse desinat, ita ut nullo loco
officiat nefario illi.

8 τότε, *tum*) confestim.

¶ ὁ ἀνομῶς) Hæc ultima est & gravis-
sima appellatio, præcedentium vim com-
plexa: *iniquus ille, nefarius, exlex, &*
(pressiore Plauti Noniique vocabulo,) *illex*.
ψη LXX ἀσεβής, *impius*. Ies. XI. 4,
καὶ πατάξει γῆν τῷ λόγῳ ἔσονται αὐτῶν,
καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ.

¶ ὃν, *quem*) fat diu grassatum.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) *Dominus domi-*
norum. Ap. XIX. 16.

¶ τῷ πνεύματι ἔσονται αὐτῶν, *Spi-*
ritu oris sui) Ex hoc ore egreditur etiam
rhombæa. ibid. v. 15. 21.

¶ τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτῶν, *appa-*
ritione adventus sui) Alibi *apparitio*, alibi
adventus dicitur, v. 1. eodem sensu: hic
autem *apparitio adventus* ipso *adventu* prior
est, vel certe prima ipsius adventus emi-
catio.

9 ἧς, *cujus*) Nefarii. Subjungit nunc
Paulus descriptionem calamitatis ube-
riorem, hoc consilio, ut ex opposito
consoletur Thessalonicenses. v. 13.

¶ ἔσονται σατανᾶ, *Satanæ*) Ut ad Deum se
habet Christus, sic e contrario ad Sata-
nam se habet antichristus, medius inter
Satanam & perditos homines.

¶ καὶ σημεῖα, *signis*) Hæc signa pa-
trabuntur per pseudopropheta, bestię
inservientem, & quidem etiam ante
ad-

promte crediderant, facile putare possent, omnes ita promptos fore. id *negat* Paulus, alia omnia expertus.

¶ ἡ πίστις) *fides* in Deum per Christum. hæc sola tollit τὸ ἄπονον καὶ πονηρὸν, *ineptum & malum*.

3 πιστὸς δὲ, *fidelis autem*) Post mentionem rei tristissimæ statim subjicit, quæ possint esse solatio. ita c. II. 13. Contra *infidelitatem* hominum, laudat *fidelitatem* Domini. sic 2 Tim. II. 13.

¶ σηεῖξει ὑμᾶς, *stabiliet vos*) quamvis ceteri fidem ne capiant quidem.

¶ ἀπὸ τῶν πονηρῶν) *a malo*, a Satana; non modo a malis hominibus, per quos ille fidem oppugnat.

4 ἐν κυρίῳ, *in Domino*) Nulli homini per se fidus.

¶ παραγγέλλομεν, *præcipimus*) v. gr. ut oretis de nobis, ut muniatis vos ipsos.

5 κύριος, *Dominus*) Christus.

¶ εἰς τὴν ἀγάπην τῆς θεῆς, *in amorem Dei*) Ita favebitis cursui verbi Dei, neque eritis ἄποιοι *inepti*.

¶ εἰς ὑπομονὴν τῆς χριστοῦ, *in patientiam Christi*) Ita tolerabitis odium *malorum* hostium Christi.

6 ἐλλεοδαί) Verbum hoc proprie dicitur de navigantibus & proficiscentibus, *tendere aliquo vel alicunde*: inde, *vitare*. conf. v. 14. Suspensos tenet Thessalonicenses, donec v. 11 rem ipsam exprimit. Videntur ob propinquitatem diei Christi omisisse laborem. Prior epistola lenius monuit: altera jam habet, quod queratur, quanquam de ejusmodi labe, quæ non nisi lautas animas tentat.

¶ παντὸς, *omni*) quamvis ceteris rebus speciose ambulet.

¶ ἀτάκτως, *inordinate*) Igitur *Ordo* mendicantium non est ordo, sed *gravat* rempublicam ipsam. v. 8. Si Thessalonicenses

se obstrinxissent voto, quid Paulus dixisset?

7 πῶς) *quali* vatione vivendi.

8 ἐργαζόμενοι, *operantes*) Constr. cum *edimus*.

¶ ἐπιβαρῆσαι, *aggravare*) Rem justam, jure suo cedens, exprimit vocabulo graviore.

10 ὅτε, *quum*) Iam tum necessitatem hujus præcepti apud Thessalonicenses viderant.

¶ εἴ τις ἐθέλει, *si quis non vult*) Nolle, vitium est.

¶ μηδὲ ἐσθιέτω, *neque edito*) Enthymema. Subaudi: atqui quilibet edit; ergo quilibet laborato. Non vult Paulus, tali homini statim ab aliis subduci victum; sed ex necessitate edendi necessitatem laborandi demonstrat, adperso hocce charientismo: *talis præstet se angelum*. Simile enthymema, 1 Cor. XI. 6.

11 ἀλλὰ, *sed*) Ab otio valde proclive est hominum ingenium ad curiositatem. Semper enim quærit natura, quod agat.

¶ περιεργαζόμενος, *curiosa sectans*) Oppositum, *facere sua*. 1 Theff. IV. 11.

12 μετὰ ἡσυχίας, *cum tranquillitate*) missa *curiositate*.

¶ ἐαυτῶν, *suum ipsorum*) non alienum.

13 καλοποιῶντες, *bene facientes*) etiam manuum industria.

14 διὰ τὴν ἐπιστολὴν τῆσιν σημειῶθε, *per epistolam hunc notate*) Innuitur hæc ipsa epistola. conf. 1 Theff. V. 27: ubi articulus eandem vim habet demonstrandi. σημειῶθε, *notate*, notâ censoria; hanc epistolam, ejus admonendi causâ, adhibentes, eique inculcantes.

¶ ἵνα ἐντραπή) *ut*, aliorum judicio perspecto, *se demittat*. 1 Chron. XII. 7.

15 καὶ μή, *neque*) Vbique cavetur, ne in extrema incidamus.

¶ νηθετέπι, *monete*) Non satis est, *non uti* aliquo: v. 14. scire debet, cur id fiat.

16 ὁ κύριος ὁ εἰρήνης, *Dominus pacis*) Christus.

¶ ὁ εἰρήνην, *pacem*, fraternam.

¶ ἐν παντί τρέπω) *in omni ratione* vitæ, etiam quod ad opus faciendum attinet. conf. c. II. 3, κατὰ μηδένα τρόπον, *nulla ratione*.

17 τῇ ἐμῇ χειρὶ, *mea manu*) Major ergo pars epistolæ alia manu erat scripta.

¶ σημεῖον, *signum*) Credibile est, Paulum singulari & inimitabili pictura & ductu literarum expressisse illud, *gratia* &c. v. 18.

¶ ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ, *in omni epistola*) Iam cum ergo plura scripserat.

¶ οὕτως, *sic*) non aliter. Dubitationi occurrit.

IN EPISTOLAM PRIOREM AD TIMOTHEVM.

CAPVT I.

1 Ἀπόστολος, *apostolus*) Hic titulus facit ad confirmandum Timotheum. Familiaritas seponenda est, ubi causa Dei agitur.

¶ κατ' ἐπιταγήν, *secundum mandatum*) Sic Rom. XVI. 26. Conf. 1 Cor. I. 1 not.

¶ σωτήρ ἡμῶν, *Servatoris nostri*) Sic appellatur etiam Deus Pater. c. II. 3. IV. 10. Tit. I. 3. II. 10. III. 4. Iud. v. 25. Luc. I. 47. Causa explicatur 2 Tim. I. 9.

¶ ἐλπίς ἡμῶν, *Spei nostræ*) Synonymon, *Servatoris*.

2 τιμοθέω, *Timotheo*) Epistolæ ad Timotheum, ad Titum & ad Philemona, habent aliqua, ut ad singulares personas datæ, potius signata, quam exposita, v. gr. v. 18. Si nulla ad Timotheum extaret epistola, optarem inprimis, extare aliquam, ut videremus, quid Paulus Timotheo potissimum commendaret: nunc quum duæ extant, eo studiosius eas debemus in usum vertere.

¶ τέκνω, *filio*) Act. XVI. 1 f.

¶ χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, *gratia, misericordia, pax*) Paulus, ad ecclesias, *gratia vobis & pax*. Ad Timotheum, addit, *miseri cordia*, h. l. & multis post annis 2 Tim. I. 2. conf. Ier. XVI. 5. Gal. VI. 16. *Miseri cordia* dicit gratiam quasi teneriorem, erga miserabiles: & hujus misericordiæ divinæ experientia affert habilitatem ad ministerium evangelicum. v. 13. 16. 2 Cor. IV. 1. 1 Cor. VII. 25. conf. Hebr. II. 17.

¶ χριστῷ ἰησοῦ, *Christo Iesu*) Inprimis sæpe ad Timotheum Paulus cognomen *Christi* ponit ante nomen *Iesu*, respectu promissionum V. T. de *Messia*, quæ impletæ sunt in *Iesu*, & Timotheo notæ erant. 2 Tim. III. 15.

3 καθὼς, *sicut*) Protasis. apodosis, v. 18.

Partes epistolæ sunt tres :

I. Inscriptio.

II. Instructio Timothei ad rem apud Ephesios, absente Paulo, sancte gerendam: ubi

c. I. 1. 2

1. in genere, Præceptum, legem secus docentibus dandum, evangelii summa suo exemplo comprobata, ei commendat. v. 3f. 8f. II f. 18f.

2. speciatim: 1. ordinem orandi præscribit, cap. II. 1 f. viris præcipue: v. 8 mulieribus autem, bona opera, v. 9f. cum modestia. v. 11f.

2. requisita episcopi recenset, c. III. 1 f. diaconorum item, & mulierum, officia. v. 8f. II. 12f.

3. quid ipse Timotheus docere debeat, momentis rerum gravissime declaratis, v. 14-c. IV. 3 explicat: v. 4 f. & quid vitare, quid sequi debeat. v. 7f. 12f. tum, quomodo agendum cum viris & mulieribus,

c. V. 1. 2

cum viduis: v. 3f. 9f. 11f. 16

cum presbyteris: v. 17f.

cum peccantibus: v. 20f.

cum ipso Timotheo: v. 22. 23

cum iis, de quibus ambigitur: v. 24. 25.

cum servis. c. VI. 1. 2

4. SECUS DOCENTES redarguuntur: v. 3f. 6f. Timotheus autem monetur & excitatur: v. 11f. eique præcipitur, v. 13f. & præcepta divinitus danda præscribuntur.

v. 17f.

v. 20f.

III. Conclusio.

¶ *περομέναι, remanere*) Idem verbum Act. XVIII. 18. Præsentia bonorum reprimat malos. Timotheus Ephesi, Titus Cretæ, non fuere episcopi, sed episcoporum rectores & quasi vicarii apostolici.

¶ *μη ἐπεροδιδασκαλέιν*) *ne aliter doceant*, atque ego docui: nil surrogent, nil affricent. Conf. sermo Pauli ad eisdem Ephesios, Act. XX. 28f. Idem verbum, c. VI. 3: quo loco elenchus est contrariorum, ut ineunte epistola commendatio rerum bonarum. Etiam quæ *diversa* duntaxat videntur, *contrarium* quiddam adferunt. Legem docebant contra evangelium. v. 7. 11.

4 *μηδὲ ἀπεσέχειν, neque attendant*) in docendo.

¶ *μύθοις καὶ γενεαλογίαις, fabulis & genealogiis*) ἐν δια δούϊν. Conf. de fabulis, c. IV. 7. 2 Tim. IV. 4. Tit. I. 14. de genealogiis, ib. c. III. 9. Quæ duo quia conjunguntur, & quia ii, qui talia docebant, legem jactabant; patet, non esse sermonem de genealogiis familiarum judaicarum, sed de genealogiis æonum, contra quas Irenæus & Tertullianus hunc ipsum locum allegant. Quin etiam Paulus veram æonum considerationem illis opponit. v. 17. Quodsi dubitaveris, an vocabulo æonum jam tum usi sint, qui aliter docebant: eo magis admirere sapientiam Dei, sermones haud dum natos refutantem. conf. not. ad Matth. XXVI. 27. γενεὰ & αἰών, affinia.

¶ 27-

¶ Ζητήσεις, *questiones*) Quæstiones, nulla decisione terminanda, nil optabile; liquida veritas juvat. conf. de his & de logomachiis, c. VI. 4. 2 Tim. II. 14. 23 f. & mox, v. 6 f. Tit. III. 9.

5 τὸ τέλος, *finis*) quo omnia tendunt. Articulus nota subjecti. Hunc *finem* quis rite spectat, non potest se in alia diffundere. Paulus ne Timotheo quidem de profundis mysteriis potissimum scribit: quo magis redarguat Gnosticos. necessaria, non sublimia, rector ecclesie in munere suo spectare debet.

¶ παραγγελίας, *precepti*) quod Ephesi urgere debes. v. 3. 18.

¶ ἀγάπη, *amor*) Fundamentum, *fides*, v. 4. Finis, *amor*. conf. v. 14. Tit. III. 15. Huic amori adversantur *contentiones*.

¶ καθαρὰς, *puro*) 2 Tim. II. 22. Tit. I. 15.

¶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, *conscientia bona*) c. III. 9. 2 Tim. I. 3.

¶ πίστεως, *fide*) Fides, purificato corde & emendata conscientia, amplius invalescit. quare tertio loco ponitur. De fide sincera & conscientia bona conjunctim agitur etiam v. 19. & cap. IV. 1. 2.

6 ὧν, *a quibus*) puro corde &c.

¶ ἀσεχῆσωντος) Idem verbum, c. VI. 21. 2 Tim. II. 18. ἀσεχῆν dicitur, qui, quo tendebat, non pertingit: qui *finem* non attingitur.

¶ ἐξετερόπησαν, *aversi sunt*) non modo non meliores, sed deteriores facti sunt. Falsa & prapostera cognitionis sublimitas & amplitudo hominem quovis idiota alieniorem facit a fide, a sensu boni & mali &c.

¶ εἰς ματαιολογίαν, *in vaniloquium*) Tit. I. 10. III. 9. Hoc uno vocabulo completur *vocum inanitates* & *oppositiones*. Vanitas maxima, ubi de rebus divinis non vere differitur. Rom. I. 21.

7 θέλοντες, *volentes*) temere.

¶ μήτε μήτε, *neque: neque*) Bonus doctor debet esse intelligens, simulque certus. istis, inquit Paulus, utrumque deest.

¶ ἃ ἐα, *quæ. περὶ πῶν, de quibus.* ὅς & τίς differunt.

¶ μήτε ἃ λέγασσι, *neque quæ dicunt*) Inde *profane vocum inanitates*. c. VI. 20.

¶ μήτε περὶ πῶν διαβεβαιῶνται, *neque de quibus asserebant*) Inde *oppositiones falso nominatæ cognitionis*. c. VI. 20. Congruunt βέβαια & θέσις, *firmus & positio*.

¶ διαβεβαιῶνται, *asserebant*) Tit. III. 8.

8 ὁ νόμος, *νομίμως*) Conjugata *νομίμως*, pro eo ac *legi consentaneum est*. Pugnabant de lege. Tit. III. 9.

¶ χρηταί) νόμῳ χρησάμεν Sophocles dicit, quod Scholiasta est *νομοθετεῖν*. & sic Paulus hoc loco non de auditore legis, sed de doctore loquitur.

9 εἰδώς, *gnovus*) Constr. cum *utatur*.

¶ δίκαιῳ, *justo*) Huic uni verbo opponuntur multa, quæ sequuntur. Late ergo *justitia* patet.

¶ καὶ κῆται) *non est in medio*. Ergo verus doctor non debet lege uti contra justum. Gal. V. 23. Antitheton, ἀπὸ κῆται. v. seq.

¶ ἀνόμοις, *injustis*) Paulus pro ordine decalogi hinc nominat injustos. ex quo patet, quartum esse præceptum, non tertium: *Honora patrem*.

¶ ἀνόμοις καὶ ἀυποτάκτοις, *injustis & inobedientibus*) Primum præceptum, fundamentum legis; fundamentum omnis obedientiæ.

¶ ἀσεβέσι καὶ ἀμαρτωλοῖς, *impiis & peccatoribus*) Dei nomen *non venerantibus*; eoque magno reatu obstrictis. Ex. XX. 7.

¶ ἀνοσίτοις καὶ βεβήλοις, *impuris & profanis*) verum Dei cultum *profano* animo

contemptibus. Tales erant illi ipsi, quos Paulus notat. coll. c. IV. 7. βέβηλα componitur ex inseparabili præpositione βε, Lat. *ve*, & βηλός, *limen*, sacrum præfertim. unde βεβηλοι τόποι, οἱ βαπὶ καὶ πῖς τυχεῖσι. Vid. E. Schmid. ad Matth. XII. & Eustathium.

10 ἀνδραποδισαῖς) qui liberos homines per vim ἀνδραποδα mancipia faciunt. Non longe ab his absunt ii, qui militem non conscribunt, sed per illecebras, fraudem, vim, auferunt.

¶ ἕτερον, aliud) nono & decimo præcepto repugnans.

¶ τῇ ὑγιανύσῃ διδασκαλίᾳ, salubri doctrinæ) Sic 2 Tim. IV. 3. Tit. I. 9. II. 1. & salubres sermones, c. VI. 3. 2 Tim. I. 13. & sanum esse, de fidelibus. Tit. I. 13. II. 2. Contrarium, morbidus, c. VI. 4. gangræna. 2 Tim. II. 17.

11 κατὰ, secundum) Constr. cum salubri doctrinæ. Paulus auctoritatem sui præcepti constituit. Qui gloriam Dei ex evangelio norunt, ii flagitia vehementer detestantur. Fide stabilitur lex.

¶ τῆς δόξης, gloria) Gloria in evangelium redundat ex beatitudine divina, & inde doctrinæ sanitas existit.

¶ Ἐμακαρίᾳ, beati) Idem epitheton de Deo, c. VI. 15. Singularis locutio, immortalitatem & beatitatem indicans, potentissime moventem ad evangelium confitendum. Summa laudis, beatitudo. Conf. Not. ad Chrys. de sacerdotio p. 371. Beatus beat. inde Servator dicitur. v. 1.

¶ ὃ ἐπίσευθην ἐγὼ, quod creditum est mihi) Tit. I. 3. Eximia Pauli prærogativa. Rom. XV. 16. Eph. III. 8. Col. I. 25.

12 χάριν ἔχω, gratiam habeo) Sermo modalis. Correlata sunt hæc: Christus Paulo credidit evangelium: Paulus Christo gratiam habet, fidelis habitus. Gratiam habet versu 17, & in omnibus epistolis earumque ipsis exordiis.

¶ ἐνδυναμώσαντι, qui potentem reddidit) Vera conversio & vocatio potentiam confert. Rom. V. 6.

¶ πιστὸν με ἡγήσατο, fidelem me duxit) Phrasis metonymica, antecedentis pro consequente: i. e. commisit mihi munus evangelicum.

13 βλάσφημον, blasphemum) contra Deum.

¶ διώκτην, persecutorem) contra homines sanctos, ne ceteri converterentur.

¶ ὑβριστὴν, contemtorem) in repudianda mea ipsius salute. Hic respectus triplex, ad Deum, proximum, & se ipsum, in hac præcipue & ad Titum epistola frequens est. vid. mox v. 14 in antitheto hujus versus: item v. 5. 9. Tit. II. 12.

¶ ἠλεῖσθην, misericordiam nactus sum) Hoc quasi post parenthesis reassumitur v. 16. Hic sensus misericordiæ perpetuus fuit in apostolo. c. I. 2 not.

¶ ὅτι, quod) Ignorantia non meretur veniam per se, sed opponitur superbix & omni majori malitix gradui.

14 ὑπερεπλεόνασε δέ, superabundavit autem) Declarat, quomodo misericordiam nactus sit, videlicet cum fide &c. Hanc abundantiam singulariter spirant epistolæ ad Timotheum.

¶ ἡ χάρις, gratia) qua misericordiam nactus sum.

¶ κυρίου, Domini) Iesu.

¶ μετὰ πίστεως, cum fide) Oppositum, infidelitate. v. 13.

¶ καὶ ἀγάπης, & amore) Oppositum, blasphemum &c.

15 πιστός, fidus) Gravissima præfandi formula. Scit Paulus, quod dicit & de quo confirmet: ipsaque sermonis simplicitate refutat secus docentes, eo communiora tractans, sed decore, quo abstrusiora affectabant alii. Sic quoque Tit. II. 1.

¶ πᾶ-

¶ πάσης, omni) Etiam fides est species acceptationis. omnem acceptationem omnium totius animæ facultatum meretur hic sermo. ἀποδοχῆ (a δέχεσθαι, Luc. VIII. 13.) est, quum gratiam habeo, & dico, bonum factum. conf. correlatum, ἀποδεκτὸν, acceptum, c. II. 3.

¶ χριστὸς ἰησοῦς) Christus, promissus: Iesus, exhibitus. Eo sensu nomen Christi h. l. prius, deinde Iesu poni docet Franksius in Homil. ad h. l. Conf. 2 Tim. I. 9 not.

¶ κόσμον, mundum) peccati plenum. Ioh. I. 29. Rom. V. 12. 1 Ioh. II. 2.

¶ ἀμαρτωλὸς, peccatores) magnos, notabiles. Etiam minores peccatores salvat: sed multo plus est, quod tantos salvat. Qui ipsi gratiam gustarunt, vix fieri potest, quin ejusdem universalitatem gustent, & similiter favorem inde concipiant erga omnes homines. Paulus a se uno concludit ad omnes.

¶ πρῶτος, primus) Hoc summa vi iteratur versuseq. Incomparabile exemplum Pauli, sive peccatum sive misericordiam spectes.

16 ἀλλὰ, sed) tamen si primus sum peccatorum.

¶ διὰ τῆς) propter hoc ipsum.

¶ ἢ πᾶσαν μακροθυμίαν) cunctam longanimitatem; quum minores peccatores etiam mensura quasi minor possit restituere. conf. Ex. XXXIII. 19 illud וְכֹל הַיּוֹם לְכֹל בֹּנִימַת דּוֹמִי, respectu populi valde rei.

¶ πρὸς ὑποτύπωσιν, ad exemplar) ut ceteri possent ita ὑποτυπᾶσθαι, ad exemplar conformari, sive animo agitare & cogitare: Si credis, ut Paulus; salvabere, ut Paulus. Idem vocabulum 2 Tim. I. 13.

¶ ἐπ' αὐτῷ) super illo, in Deum.

¶ ἐῖς, in) Potest construi cum exemplar.

17 τῷ θεῷ) Ex sensu gratiæ fluit doxologia.

¶ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, regum) Phraasis frequens Hebræis. De gratia certos inprimis juvat memoria æternitatis, ceteros misere terrentis.

¶ ἀοράτω, invisibili) Hoc ad laudem pertinet. Vide quam perversi sint, qui Deum, quia non vident, negant.

¶ μόνῳ θεῷ, soli Deo) Sic, solus dynastia. c. VI. 15. conf. Ps. LXXXVI. 10. Ioh. V. 44. Iud. v. 25.

¶ πρὸς δόξαν, honor, gloria) Asyndeton adhiberi solet, ubi res & affectus cumulatiores verba faceret, v. gr. honor & gloria & robur &c. & tamen ea in animo auditoris supplenda relinquit. Tale asyndeton ardorem apostolicum in doxologiis magnopere decet: c. VI. 16. 1 Petr. V. 11. quanquam καὶ passim inferuere librarii. Non est fortuita tot locis ommissio hujus particulæ, sed curiosa adjectio.

18 ὡς ἀπιθεμαί σοι, committo tibi) ut auditoribus proponas.

¶ πρὸς ἀγγέλους, præcuntes) Quum Timotheo manus imponerentur, Spiritus propheticus aperuit, Timotheo multa & magna commissum iri. c. IV. 14.

¶ προφητείας) prædictiones divinas, (Act. XI. 27.) per testes multos in te editas. c. VI. 12.

¶ στρατιῶν, milites) Similitudo a re militari: a re navali, v. seq.

¶ αὐταῖς προφητεῖαις, prædictionibus.

¶ ἢ καλὴν στρατείαν) bonam illam militiam.

19 ἔχων, habens) dum militandum est.

¶ πίστιν, fidem) Fides est, ut liquor pretiosus-

tiosissimus : *bona conscientia*, uti vitrum mundum.

¶ ἦν, *quam*) bonam conscientiam.

¶ ἀπωσάμενοι, *repellentes*) Recedit in vita. semper dicit : noli me lædere. qui eam retinet, fidei navem non facile frangit.

¶ ἐναυάγησαν, *naufragium fecerunt*) Ergo *fidei* cursum ingressi erant. Hesy chius, ἐναυάγησαν, ἐκινδύνευσαν.

20 ὑμῖναι (C) καὶ ἀλέξανδρ (C), *Hymenæus & Alexander*) Elenchus nominalis. Conf. de Hymenæo & Alexandro, 2 Tim. II. 16. 17. IV. 14f.

¶ ἔς, *quos*) absentes. Illi erant Ephesi; Paulus Romæ. Erat hoc apostoli; Timothei, vitare duntaxat & cavere.

¶ παρέδωκα, *tradidi*) in *perniciem carnis*.

¶ μὴ βλασφημεῖν) *ne incidant in blasphemiam*, reatumque plane consumment, sibi & aliis nocentiores.

CAP. II.

I Παρακαλῶ, *adhortor*) Hoc capite informat cultum publicum, I ratione precum. II ratione doctrinæ. v. 11f.

¶ ἔν, *igitur*) Hæc adhortatio fluit ex illo sensu gratiæ. Neque solum, quid ipse velit, Paulus innuit, sed quid Timotheus urgere debeat.

¶ πρῶτον πάντων ποιῆσαι, *primum omnium facere*) Summum officium.

¶ δεήσεις, *προσευχάς*, ἐνπιύξεις, *εὐχαριστίας*) Pluralis numerus vim indicat. δεήσις (adē) est *imploreatio* gratiæ in necessitate quadam speciali : *προσευχή*, *oratio*, exercetur qualibet oblatione voluntatum & desideriorum erga Deum : ἐνπιύξις est *deprecatio* pro aliis hominibus

creaturisve, c. IV. 5. vel si pro sese orare nesciant. εὐχαριστίας *gratiarum actiones* quoque pro omnibus hominibus fieri decet, quod v. gr. omnes salvari Deus velit, omniumque Mediator sit Christus.

¶ ὑπὲρ, *pro*) Hoc necitur cum *imploreatioes-gratiarum actiones*.

¶ πάντων, *omnibus*) v. 4. 6.

2 ὑπὲρ βασιλέων, *pro regibus*) a quibus ceteri mortales pendent.

¶ πάντων, *omnibus*) Sæpe tenuissimi magistratus, etiam in pagis, multa nocent aut juvant.

¶ ἐν ὑπεροχῇ, *in eminentia*) ut sunt regum consiliarii, vel, ubi rex nullus, ceteri magistratus.

¶ ἵνα, *ut*) Causa, cur orandum pro regibus.

¶ ἤρεμον, *tranquillam*) liberam, *remotis* hominibus alienis.

¶ ἡσύχιον, *quietam*) liberam, iis, qui alieni sunt, certe *nil turbantibus*.

¶ εὐσεβεία, *pietate*) erga Deum. Frequens verbum ad Timotheum & Titum.

¶ σεμνότητι, *honestate*) hominum invicem.

3 τῆτο γὰρ, *hoc enim*) Causa, cur orandum pro omnibus. Quæris, cur non plures convertantur? non satis oramus. Fas est, nos pro nobis & pro aliis occurrere voluntati Dei, in nos propensæ.

¶ καὶ) ἔξ *ideo*.

¶ ὁ σωτὴρ (C) ἡμῶν, *Servatore nostro*) qui nos credentes *salvavit* actu. Antitheton, versu seq. *Omnes*, etiam non credentes, *vult salvari*. Conf. c. IV. 10. Mirum, si anima salutem Dei vere nacta, universalitatem gratiæ negare potest.

4 πάντας) *omnes*, non partem duntaxat, nedum minimam. v. 3 not.

¶ ἀθρώπους, *homines*) per se perditos.

¶ θέλει, *vult*) voluntate seria. *ibid.*

¶ σω-

¶ *σωθῆναι, servari*) Hoc tractatur v. 5. 6.

¶ *καὶ εἰς, & in*) Hoc tractatur v. 6. 7.

¶ *ἀληθείας*) *veritatis* salvificæ.

¶ *ἐλθεῖν, venire*) Non coguntur.

¶ *εἰς*) *unus*, omnium. Hunc unum Deum qui non habent, per mediatorem unum; nullum habent.

¶ *γὰρ, enim*) Ex versu 5 probatur versus 4, ex versu 4 versus 1. Omnia universalia. Conf. Es. XLV. 22.

¶ *εἰς καὶ, unus etiam*) Non dicit, *etiam unus*. itaque accentus non tam cadit super adjectivum *unus*, quam super substantiva. Non possemus gaudere, esse Deum, nisi *etiam* homine mediatore gauderemus.

¶ *εἰς εἰς unus: unus*) Marc. XII. 29. 35. 1 Cor. VIII. 6. Eph. IV. 5. 6.

¶ *μεσίτης, mediator*) Hoc veluti epitheton est nominis *homo*: & horum utriusque simul cohæret vocula *unus*.

¶ *ἄνθρωπος, homo*) Salvator non sine ratione appellatur hic *homo* potius, quam Deus; ut denotetur causa, cur omnes homines ad hunc mediatorem sint convertendi, qui se dedit pro omnibus. conf. Rom. V. 15 not. Non additus est articulus. Vicissim, *Deum* appellat, c. III. 16.

¶ *τὸ μαρτύριον, testimonium*) Accusativus absolutus, ut *εἰδωγμα*, 2 Thess. I. 5. Aptum verbum Pauli & Timothei personis: erant enim testes. Innuitur testimonium redemptionis universalis.

¶ *καιροῖς ἰδίοις, temporibus suis*) c. VI. 15 not.

¶ *ἡ κήρυξ*) *præco* solennis, a Deo missus. Grandis sermo, uti 2 Cor. V. 20. 1 Thess. II. 6 fin.

¶ *ἀπόστολος, apostolus*) Christi.

¶ *ἀλήθειαι λέγω, & ψεύδομαι, veritatem dico, non mentior*) Pertinet hæc affirmatio

ad comma præcedens: nam subsequenti additur parallela, *ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ, in fide & veritate*.

¶ *βέλομαι ὑν, volo ergo*) Hoc verbo exprimitur auctoritas *apostolica* c. V. 14. coll. mox v. 12, *non committo*. Particula *ergo* reassumit versum 1.

¶ *προσεύχεται τοὺς ἀνδρας, orare viros*) Sic etiam 1 Petr. III. 7 præcipua quadam ratione *viris* adscribuntur preces. Sermo de precibus publicis, ubi sermonem orantis subsequitur multitudinis cor. coll. v. seq. de *mulieribus*.

¶ *ἐν παντὶ τόπῳ, in omnilocō*) publice & privatim. Constr. cum *ἀ. δρας, viros*. Vbi-cunque sunt homines, ibi sunt, a quibus & pro quibus preces fiant.

¶ *ἐπαίροντες, attollentes*) Obvertabant volas cælo, ut solent opem petentes.

¶ *ὅτις χεῖρας, sanctas manus*) Sanctæ manus sunt immunes ab ira & dubitatione.

¶ *ὀργῆς, ira*) quæ contraria *amori*, (conf. 1 Petr. III. 7 fin.) & mater dubitationis.

¶ *διαλογισμῶν, dubitationibus*) quæ ad-variantur *fidei*. Fide & amore constat Christianismus, gratiam & veritatem amplectens. itaque summa votorum nostrorum esse debet, ut sine dubitationibus & ira & oremus, & vivamus & moriamur.

¶ *καταστολή*) Grande verbum. Mulieres delectantur vestitu mundo. eo alluditur h. l. Ephesi erant divites. c. VI. 17.

¶ *κοσμίῳ, mundo*) spiritualiter, ut mox describitur, v. 10.

¶ *αἰδῆς, verecundia*) v. 11. 12.

¶ *σωφροσύνης, sobrietate*) Frequens verbum in epp. ad Tim. & Titum. Hæc virtus gubernat totam vitam privatam.

¶ *μη*) ὄν negat: *μη* prohibet, in huiusmodi sermone.

¶ *ἐπαγγελομένηαι*) *promittentibus, pro- fitentibus*. Idem verbum, cap. VI. 21.

¶ δι' ἔργων, *per opera*) Confr. cum *ornare. per opera*, etiam sine sermone, qui viris competit. v. 8. 11 f. 1 Petr. III. 1. Per frequens *operum* mentio in epp. ad Tim. & Titum, & *bonorum operum* appellatione ornantur ea, quæ in media vita hominum exercenda veniunt.

11 μαθηάτω, *discito*) Antitheton, *docere*.

¶ ὑποταγή, *subjectione*) Antitheton, *auctoritate uti*.

12 ἐκ ἐπιτρέπω) *non committo*, i. e. non habeo committere. Litotes.

¶ ἀνθεντείν ἀνδρός) *auctoritate uti in virum*. docendo, verba faciendo, v. gr. in precibus.

¶ ἀνδρός, *in virum*) Id non modo maritum notat, sed totum genus virorum.

13 ἀδάμ γὰρ, *Adamus enim*) Quæ ratio primi hominis, ea valet pro omnibus viris; quæ Evæ, ea pro omnibus mulieribus. Rursum, quæ de salute mulieris dicuntur, v. 15. commode etiam de matre prima accipiuntur.

¶ πρῶτ') *prior*, ita, ut mulier propter illum condita sit. 1 Cor. XI. 8 f.

14 ἐκ ἠπατήθη, *non deceptus est*) Serpens mulierem decepit: mulier virum non decepit, sed ei persuasit. Gen. III. 17, *audisti vocem mulieris tue*. Versu præc. docetur, cur mulier non debeat *auctoritate uti*: nunc, cur non debeat *docere*. facilius decepta, facilius decipit. conf. Eccl. VII. 29.

¶ ἀπατηθῆσα, ἐν παραβάσει γέγονε' *decepta, in transgressionem facta est*) i. e. deceptionem admisit, (Gen. III. 13, ὁ ἔφισ ἠπάτησέ με) atque ita cœpit esse in transgressionem. Non dicitur, ἐν παραβάσει γεγονῆσα ἠπατήθη, *in transgressionem facta decepta est*. itaque *facta est* non dicit ipsum mulieris ortum; hunc enim *deceptio* demum est secuta: sed *γέγονε* arcte cohæret cum

illo, ἐν παραβάσει, *nominis vim habente*. vide Act. XXII. 17. & confer not. ad Ioh. I. 15. Innuitur *deceptionem* semel admissam repente subsecutus *transgressionis* status. Simillima phrasis Num. XXVI. 10, ἐγενηθῆσαν ἐν σημεῖω.

15 σωθήσεται δὲ, *servabitur vero*) eripitur e noxa illa.

¶ διὰ τ' πενογονίας, *per liberorum generationem*) Describitur munus mulieris, in antitheto ad munus docendi & gubernandi. *πENOγονία*, *liberorum generatio* & *educatio*. Non agitur hîc de propria salutis causa: nam multæ, quæ pariunt, tamen pereunt; multæ, quæ non pariunt, tamen salvantur: sed denotatur conditio sive status, in quo mulier salutem sit affectura, quamvis non admisceat sese functioni virili. Quare mox *si* majorem vim habet, quam *per*: & τὸ *manere* præsupponit τὸ *stare* in fide &c.

¶ μένωσιν, *maneant*) scil. *mulieres*. Syllepsis numeri, uti c. V. 4. Mulieribus enim competit, quæ mox laudatur, *sobrietas*. coll. v. 9. Hos intra fines *manento*.

¶ πίσει καὶ ἀγάπῃ, *fide* & *amore*) Partes generales.

¶ ἀγιασμῶ μετὰ σωφροσύνης) Partes speciales. ἀγιασμός, *sanctimonia*, speciatim castitas. σαφροσύνη, *modestia*, temperantia. v. 9. 11.

CAP. III.

1 Πίστος ὁ λόγος, *fidelis sermo*) Hæc præfatio adhibetur, quia mundo non sic videtur.

¶ ὀρέγεται' ἐπιθυμεί) Magna verborum hîc proprietas. ὀρέγω, *extendo*: inde ὀρέγομαι, *manu porrecta expro, presso*. ἐπιθυμία animi, τὸ καλὸν, *rem bonam* petens, parit ὀρέξιν' rursum ὀρέξις ἐπιθυμίαν indicat. Humanis

manis in rebus gratiora sunt, quæ quis ultro, quam quæ rogatus defert aut præstat: quanto magis in sacris? 1 Cor. XVI. 15 fin. Sed apage ambitum sacrilegum. Non deerant, qui vellent. conf. Iac. III. 1. Horum voluntatem Paulus non plane repudiat, sed in ordinem redigit.

¶ καλῶς) honestum, præclarum, pulcras virtutes postulans. Huc ref. enim, v. seq.

¶ ἔργον, opus) Est opus, negotium, non otium. Act. XV. 38. Phil. II. 30.

2 δὲ, oportet) Docet Paulus, quid spectare Timotheus debeat in constituendis episcopis. v. 15. Quare virtutes ita potissimum describit, uti in oculos incurrunt.

¶ ἔν, igitur) Bonum negotium bonis committendum.

¶ τὸ ἐπίσκοπον, episcopum) Episcopo immediate opponuntur diaconi, v. 8. itaque presbyterum includit. Act. XX. 28 not.

¶ ἀνεπίληπτον, irreprehensibilem) sine crimine, fama, & suspicione justa. conf. Tit. I. 6.

¶ εἶναι, esse) non modo dum fungitur officio, sed etiam dum constituitur. v. 10. Observandus ordo virtutum, quæ sequuntur.

¶ μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, unius uxoris virum) Sic v. 12. c. V. 9. Tit. I. 6. Primo loco ponitur hæc pars hominis irreprehensibilis. Antiqua conjugii natura est, ut unus habeat unam. Est igitur simplex periphrasis mariti: vir unius mulieris. c. V. 9 not. Opinio de polygamia successiva hæc episcopis prohibita, videtur olim ducta ex canonibus apostolorum. nam quum Canon XVII sic haberet: ὁ δυνὸς γάμοις συμπλακεῖς μετὰ τὸ βάπτισμα ἢ παλλακὴν κητέαμεν & δύναται εἶναι ἐπίσκοπος κτλ. sic aliqui acceperunt, quasi

δευτέροις γάμοις interdiceret. certe vetus interpretatio sic reddit: Si quis post baptisma secundis fuerit nuptiis copulatus &c. Vnde sinistra Canonis interpretatio facile ad Paulum translata fuit. Quid vero interest, utrum vir v. gr. per XX annos unam conjugem, an interveniente viduitate duas in adiutorium habeat? Sed cur Paulus, monogamiam episcopi potius præsupponens, quam requirens, non addit, ἢ ἄγαμον, aut celibem? Rarum erant cœlibes; neque hos excludit a munere sacro: sed tamen præsupponit, aliquanto huc aptiorem esse patremfamilias; & ex duobus candidatis, si cetera sint pares, eum, qui habet uxorem & familiam probam, præstare cœlibi, qui minus testimonii a re ipsa habet. v. 4. 5. namque qui domesticis ipse, quæ hic tam crebro commemorantur, officiis adstringitur, hic mundo pariter alligatus magis allicit, & populariore exemplo in medium prodest. v. 4. Accedit, quod multos indiscretus cœlibatus reprehensibiles fecit. Iudæi quoque docent, sacerdotem non cœlibem, non illibrem esse debere, ne sit immitis.

¶ νηφάλιον) vigilantem animo. sic v. 11. Tit. II. 2. nam νήφω, vigilo. 1 Theff. V. 6. Vid. ad Cbrys. de sacerdot. p. 428. Opponitur hoc somnolentiæ & socordix, quæ peccat in defectu.

¶ σώφρονα) sanæ mentis, temperantem. Hoc opponitur vehementix animi, quæ peccat in excessu. Congruunt derivata, σωφρονῶ, σωφροσύνη κτλ. Conf. Tit. I. 7. 8, ubi ὀργίλῳ & σώφρων opposita sunt.

¶ κόσμιον, mundum) Quod σώφρων est intus, id κόσμιον est extra. Hesi-chius, κοσμίως, ἀνεπιλήπτως. Plato, κόσμιος καὶ εὐκλεῖς, homines moderati & faciles. Homo novus festum quiddam est, & abhorret ab omni eo, quod pol-

lutum, confusum, inconditum, immoderatum, vehemens, dissolutum, affectatum, tetricum, perperum, lacerum, sordidum est: ipsi necessitati naturæ materiaque parce & dissimulanter paret, corporisque corruptibilis tecta habet vestigia Phil. IV. 8.

¶ Φιλόξερον, *hospitalem*) erga hospites, egenos præfertim & exules, a multis fastidiosos.

¶ διδασκῆν, *docentem*) Vid. 2 Tim. II. 24 not.

3 μὴ πέραινον, *non temulentum*) Huc ref. ἀλλ' ἐπιεικῆ, *sed æquum*. Nam παρουσία hic, ut passim, non solum *temulentiam* notat, coll. v. 8. Tit. II. 3. sed etiam importunitatem ex ea provenientem.

¶ μὴ πλῆκτην, *non percussorem*) lingua, manu. Nil enim vetat hoc proprie accipi. 2 Cor. XI. 20 not. Ref. huc, ἀλλ' ἀμαχον, *sed a pugnis alienum*. coll. 2 Tim. II. 24.

4 Ἐ ἰδίῃ οἴκῳ, *suæ domui*) Multi, foris v. gr. mansueti, domi eo minus cocercent iracundiam, erga conjuges &c.

¶ καλῶς πρὸς ἀμεινον, *qui bene præsit*) Huc imprimis pertinet ἀφιλαργυρία.

¶ μετὰ πάσης σεμνότητι, *cum omni honestate*) ut absit luxuria. Tit. I. 6.

5 Ἐκ οἴδε, *non novit*) Innuit Paulus, quisquis recte præsit domui suæ, hunc liberos habiturum esse probos.

¶ πῶς, *quomodo*) Plus est, regere ecclesiam, quam familiam.

6 μὴ νεόφυτον, *non recens ab ethnicismo conversum*. tales poterant facilius & tutius præfici aliis item recens conversis, Act. XIV. 23. quam veteranis, iisque multis, in quibus major erat copia candidatorum. Metaphora a plantis. Ioh. XV. 2 not. *Neophyta* fere luxuriantem habent virorem: *recens conversus* cruce non-

dum maceratus est. Antitheton, *anti-quis discipulus*, Act. XXI. 16.

¶ τυφθεῖς, *elatus*) Idem verbum, c. VI. 3 not. 2 Tim. III. 4. τυφω est καίω. τυφθεῖς, ardor fumosus expers flammæ. unde τυφθεῖς dicuntur, quos *vinum*, item quos *opinio scientiæ & fastus* impotes sui facit, & vertigine implet. vid. Es. XXVIII. 7. version. Luth.

¶ εἰς κρίμα, *in iudicium*) i. e. in idem iudicium, in quod diabolus, *elatus*, ipso lautissimi sui status initio (instar neophyti,) incidit. conf. Iob XXXVIII. 15, de superbis. *Videtur prius, quam alii angeli, ad præfecturam super multos angelos, licet multis junior esset, fuisse suscitatus & erectus; quod ipsum quoque ei occasio superbiæ fuit.* Artemon. ad init. Ioh. præf. p. 23. Non totum hoc evincunt Pauli verba. *Iudicium* hic dicitur passive, & tamen *ὀνειδισμὸς, opprobrium*, v. seq. active. nam *iudicium* respondet interno animæ statui, *opprobrium* opponitur externo testimonio bono: & diabolus potest *opprobrium* inferre, *iudicium* inferre non potest. non enim iudicat, sed iudicatur.

7 καὶ μαρτυρίαν, *etiam testimonium*. ne prioris quidem vitæ opprobrio laborare debet. Non sufficit fama; sed cum virtutibus bona fama esse debet, immo testimonium bonum. Magnam christianorum existimationem Paulus esse vult. conf. c. V. 14 not.

¶ ἀπὸ τῶν ἑξωθεν, *ab extraneis*) ut hi facilius lucrifant, & Deus glorificetur.

¶ ὀνειδισμὸν, *opprobrium*) Conf. c. V. 14. Diabolus potest antistiti malis testimoniis laboranti plurimum excitare molestiæ, per se & per homines calumniatores.

¶ καὶ παγίδα, *& laqueum*) Conf. Matth. XXII. 15.

8 διακόνες, *diaconos*) Subaudi, oportet esse.

¶ μη διλόγες, *non bilingues*) ad alios alia loquentes. Talium peccatorum occasionem in obeundo munere capere poterant diaconi. Diaconi non debebant esse *bilingues*: diaconissæ, *non calumniatrices*. videlicet diaconi plures domos obibant, quam diaconissæ.

¶ μη ὄνω, *non vino*) Ebrietatis periculum imminet multas domos ex officio obeuntibus.

9 τῆ πίστεως, *fidei*) De fide christiana loquebantur diaconi persæpe, occasione muneris sui: & tamen non loquerentur, tamen munus & ecclesiam obire debebant sancta mente & bono exemplo.

10 καὶ ἐπιθε, *et hi vero*) Episcopus plures majoresque debebat virtutes habere conspicuas, & majore erat dignitate; quare non alia *exploratio* requiritur: at diaconi debebant prius edere specimen sui in ipsa diaconia, quam plene immitterentur in munus.

11 γυναῖκες, *uxores*) Pendet ab *habentes*. v. 9.

¶ ὡσαύτως, *similiter*) Ref. ad versum 8.

¶ μη διαβέβης, *non calumniatrices*) præsertim apud *extraneos*.

¶ πίστις, *fidas*) Ref. ad v. 9.

13 βαθμὸν) *gradum* ab humilitate diaconia ad majora munera, in ecclesia. Qui in minore gradu fidelis est, ad majora promovetur.

¶ ἑαυτῖς, *sibi ipsis*) Non solum aliis inferviunt.

¶ πολλὴν παρρησίαν) *multam fiduciam* erga Deum & homines, ex bona exercitatione.

¶ ἐοπίσει, *in fide*) ut fidei & bonorum ejus consortes sese locupletissime persentiscant.

14 πῦμα, *hæc*) totam epistolam. Cum

parte hac incunte arctissime cohæret antitheton, c. IV. i seqq.

¶ ἐλπίζων, *sperans*) Nec tamen distulit Paulus monita necessaria.

¶ ἐλθεῖν, *venire*) c. IV. 13.

15 εἰν δὲ βραδύνω, *si vero tardauero*) Conf. c. IV. 13 init.

¶ ἵνα, *ut*) Scopus epistolæ.

¶ πῶς δεῖ, *quomodo oporteat*) Conf. c. IV. 11.

¶ ἐν οἴκῳ θεῶ, *in domo Dei*) Deus est ὁ θεοστότης, *herus*. 2 Tim. II. 21.

¶ ἥτις, *quæ*) Ecclesiam innuit universalem, non universæ, sed quatenus pars ejus tum erat Ephesi, commissâ Timotheo.

¶ ἐκκλησία θεῶ, *ecclesia Dei*) universitatis eorum, *qui sunt Domini*. 2 Tim. II. 19.

¶ ζῶντες, *viventis*) Ecclesia Dei viventis opponitur fano Dianæ Ephesiorum. *Vita Dei*, fundamentum *spei* nostræ, c. IV.

10. & fons *veritatis*. h. l. Epicheton eidem nomini prius non additum: dein, ob epistasin, additum, uti 2 Cor. VI. 16.

¶ Στύλῳ καὶ ἑδραῖωμα τῆ ἀληθείας καὶ ὁμολογούμενας μέγα κτλ.) *Primam hanc*, inquit Iac. Cappellus in Observ. ad h. l. *hujus loci lectionem fuisse, visum est insignibus viris, collegis nostris longe charissimis, Andree Melvino, Johanni Cameroni, Johanni Fabricio. Nec desunt huic sententiæ rationes.*

De eadem lectione sive distinctione delibavi aliquid in Apparatu, p. 709 f. quem respici velim: sed plura in *Gnomonem* huncce reservavi. Plane periocham superiorem a v. 1 hucusque deductam, versu 14. 15 concludit apostolus, & nunc novæ periochæ initium facit, quæ c. IV. 1 ita arcto nexu continuatur, ut Veteres septimum hujus epistolæ caput a c. III. 16 inclusive ad c. IV. 7 apud R. Stephanum & alios numeraverint. Nunc periodi initium *prope communis* interpretum hodie apud Protestantes sententia figit in vocabulo *στύλῳ*.

Per-

Permultos in Apparatu citavi : accedunt Sal. Deylingius , G. G. Zeltnerus , I. C. Herzogius. Sane incisum hoc, *σύλθ και ἐδραίωμα τ' ἀληθείας* , parum commode cum præcedentibus verbis connectitur , quanquam *Synedrium* magnum hoc titulo passim honestari ait Lightfootus : idem vero multo incommodius a sequentibus divellitur. Nam particula *και, και ὁμολογούμενος* , novæ periochæ initio non congruit. Fac, *ὁμολογούμενος* , absque *και* , esse scriptum : tum demum aptum agnosces novi capituli principium. coll. v. 1. & cap. IV. 9. quibus locis , simillima ratione , sermo absque *και* sic inchoatur , *πιστός ὁ λόγος*. Nunc quum *και* in medio est , connectuntur verba , quibus interponitur : *σύλθ και ἐδραίωμα τ' ἀληθείας και ὁμολογούμενος μέγα κτλ.* Advocari huc solitæ sunt non dissimiles formulæ Rabbinicæ , quibus firmitudo & gravitas rei , quæ dicenda venit , declaratur : sed prius considerandæ sunt formulæ apostolicæ. Frequens enim est in hac epistola , Timotheum confirmante & excitante , præfandi formula , qua Paulus rem quampiam mox a se dicendam , commendat ut *veram & bonam* , *& firmam & salubrem* , ut *omni intelligendi & appetendi vi apprehendendam* : *πιστός ὁ λόγος και πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος κτλ.* c. I. 15. IV. 9. 6. Eam ille bimbrem formulam hoc longe magnificentissimo loco grandioribus verbis exprimit , apud Hebræos obviis. v. gr. R. Levi Barcelonita rationem , quare liberationis Israëlitarum e servitute ægyptiaca , tot signa memorialia in XV præceptis ad Pascha concurrentibus assignentur , hanc affert : *quia fundamentum id magnum sit & columna valida legis ac religionis judaicæ.* ac Maimonides : *Fundamentum fundamenti* , inquit , *& columna sapientiæ hæc est , ut sciamus &c.* Itaque Paulus ait : *σύλθ και ἐδραίωμα τ'*

ἀληθείας και ὁμολογούμενος μέγα ἐστὶ τὸ εὐσεβείας μυστήριον. i. e. *Hoc mysterium pietatis , est columna & firmamentum veritatis (πιστόν) & est quiddam confesso magnum , (ἀποδοκτέον.)* Evolvamus singulatim. Hæc duo vocabula , *σύλθ και ἐδραίωμα* , sunt instar unius vocabuli , solidissimum quiddam exprimentis , quo notetur mysterium , altissimum (unde *σύλθ* , a *σάω*) & fundatissimum (unde *ἐδραίωμα* , ab *ἔζω*.) Iren. l. 3. c. 11. *Columna & firmamentum ecclesiæ est evangelium.* In Hebræo conjugata sunt *תְּרַח* veritas & *תְּרַח* πιστόν. Pariter æquipollent *ὁμολογία* (unde *ὁμολογούμενος*) & *ἀποδοχή* , & cordis & oris utraque ; coll. 2 Tim. II. 19. Hebr. III. 1. Ioh. XX. 28. Inde etiam æquipollent *πάσης ἀποδοχῆς ἄξιον* , & *ὁμολογούμενος μέγα. μέγα* non est epitheton , cum *ἐδραίωμα* , aut cum *μυστήριον* , construendum , sed ponitur absolute , *μέγα res magna* , uti 1 Cor. IX. 11. 2 Cor. XI. 15. ut *ἀγαπητός* , dilectus , Philem. v. 1. Mysterium est magnum per se , maximo opere confitendum , omni confitendi vi amplectendum , cuius magnitudinem norunt & confitentur omnes filii veritatis , ad magnam salutem. Non memoravit Paulus τὸ ἀποδοκτέον citra τὸ πιστόν hoc loco , sed utrumque laudavit : uti v. 6 τὸ πιστόν και τὸ καλόν commendantur. *Mysterium pietatis* est subjectum : reliqua verba , prædicatum. *Pietasque* cum *veritate* copulatur , uti Tit. I. 1. Habebant etiam gentes mysteria , sed impietatis & erroris. *Veritati* , quod maximo opere observandum est , cap. IV. 1 seqq. opponitur (interjecta δὲ particula , v. 1.) *apostasias a fide & mendacium , fabulæque* : v. 1 f. 7. *confessioni , hypocrisis falsiloquorum , qui in sua conscientia cauterizati sunt* : v. 2. *magnitudini* , id , quod anile est : & *pietati , profanitas* . v. 7. Denique , insigne oxymoron

moron est, ὁμολογούμενος & μυστηριον, confesso & mysterium. In tota, at in sola ecclesia celebratur hæc doctrina pietatis. Nunc relege textum, Lector, si vacat, a cap. III. 14 ad c. IV. 7 f. ac rem libero religiosoque expendere iudicio.

16 θεός, Deus) *Hominem* appellat, c. II. 5. nunc, quod ibi derogasse videri poterat, compentat, *Deum* appellans; (vide tamen *Apparat.* p. 710 f.) etenim *magnitudo* mysterii vel maxime pendet ex *magnitudine* Subjecti, *Deus*. Paulus ad Timotheum Titumque, qui profecta fide erant, Patrem *Salvatorem*, & vicissim Filium *Deum* appellat. Subjungitque *tria paria* prædicatorum, quibus tota Christi œconomia ab ejus exitu ad reditum sive assumptionem summam comprehenditur. Summum eorum, *assumptus est in gloria*, eidem Subjecto, *Deo*, tribuitur Ps. XLVII. 6 f. qui vel unus locus compentat ambiguitatem, si qua h. l. superest, lectionis Paulinæ.

¶ ἐφανερώθη ἐν σαρκί, *manifestatus est in carne*) Idem verbum, 1 Ioh. I. 2. Idem nomen, Ioh. I. 14. Hæc *manifestatio* dicit totam œconomiam Christi, oculis quondam mortalium conspicui.

¶ ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, *justificatus est in Spiritu*) Christus, dum *manifestus in carne* inter peccatores & mortales ambulavit, similis ipsorum existimatus fuit, & revera *peccata* eorum tulit: sed deinde per mortem in carne toleratam abolevit peccatum in se conjectum, & *justitiam* æternam, Patre penitus approbante, sibi suisque asseruit, ex conspectu hominum decedens, & statum *spiritualem* & gloriosum, *justitiæ* suæ convenientem, intrans per resurrectionem & ascensionem. Vide de notione *carnis* & *spiritus*, Rom. I. 3. 4. 1 Petr. III. 18 not. Sic in spiritu justificatus est. In ipso pretiosissimo mortis suæ articulo desiit esse

mortalis & peccato mundi onustus. Confer, de *justitia* & *justificatione* Christi, Matth. III. 15. Luc. VII. 35. Ioh. XIX. 30. XVI. 10. Act. XXII. 14. Rom. VI. 10. 7. Ebr. IX. 28. Es. L. 8. 1 Ioh. II. 1. Eamque ipse *justitiam*, in spiritu ad spiritus in custodia profectus, prædicavit & ab illo tempore potenter exseruit. conf. Rom. IV. 25. Hoc comma cum citato Petri loco convenit; uti illud, *prædicatus est in gentibus*, cum 1 Petr. IV. 6.

¶ ἀφθιγγέλοις) *conspectus est*, maxime post resurrectionem, *angelis*, bonis, vel etiam malis: quorum illis simul œconomia ejus patefacta, his terror incussus. Eph. III. 10: congruit angelorum proprie dictorum mentio huic summario Paulino.

¶ ἐκηρύχθη, *prædicatus est*) Hoc conicinne sequitur. *Angeli* proximæ admissionis erant: *gentes*, longissime remotæ. Et hujus præconii & fidei in mundo excellentis fundamenta jacta sunt ante *assumptionem* Christi in cœlum. Ioh. XVII. 18. Præcones & fideles primi erant quasi semen ceterorum.

¶ ἐπίστευθη) *fides ei habita est*.

¶ ἐν κόσμῳ) *in mundo*, toto. *Mundus* sive orbis terræ opponitur cœlo, in quod *assumptus est* Deus. Omnia implet.

¶ ἀνελήφθη ἐν δόξῃ) *assumptus est sursum in gloria*, subaudi, & nunc est in gloria, & venit in gloria. Primum est, *manifestatus in carne*: postremo, *assumptus in gloria*. Hæc vel maxime pertinent ad mysterii *magnitudinem*. Etiam hoc unum verbum *assumptus est* redarguit ea, quæ de hoc loco habet Artemonius præf. p. 27.

C A P. IV.

I Δὲ, *autem*) Antitheton, inter *firmamentum*, c. III. 15. & inter ἀποσῆσονται *deficient*: tum, inter *mysterium*

rum pietatis & mysterium iniquitatis, de quo h. l. & nominatim 2 Theff. II. 7.

¶ ῥητῶς) *diserte*, ut de re magni momenti & cito futura, *verbis conceptis*.

¶ λέγει, *dicit*) per prophetas, Pauli tempore, ipsumve Paulum, qui item propheta erat. hinc, *nosce*, 2 Tim. III. 1.

¶ ἐν ὑστέροις καιροῖς, *in posteris temporibus*) Hæc tempora, post ascensionem Domini, c. III. 16. jam tum esse, Paulus docet, quum præsentem medicinam adhibet. conf. 2 Tim. III. 1 seqq.

¶ ἀποσῆσονταί πνεῖς τῆ πίσεως, *deficient aliqui a fide*) Conf. 2 Tim. II. 18. *deficient*, vera negando, falsa addendo.

¶ πνεῖς) *aliqui*, multi, & paullatim plures. Rom. III. 3 not. Non indicantur nominatim. Non desunt, qui de Apollonio Tyanæo suspicentur, qui vivo Timotheo Ephesum venerit. Male merentur de veritate, qui Hæresiologiam seculi I nimis extenuant.

¶ τῆ πίσεως, *a fide*) quæ exacte retinet revelationem divinam. v. 6.

¶ πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαίμονιων, *spiritibus fallacibus & doctrinis demoniorum*) *Spiritus fallaces* sunt, qui per prophetas falsos loquuntur, & appellantur *spiritus* non solum respectu naturæ suæ, sed quatenus spirant. ideo parallelum est *doctrinis. demoniorum*, est genitivus causæ. δαίμονιον apud Græcos v. gr. apud Athenienses, Act. XVII. 18. sæpe in bonam partem dicitur; sed apud LXX int. & apostolos, semper malos spiritus notat.

2 ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, *in hypocrisis falsiloquorum*) Constr. cum *deficient. hypocrisis* ea, quæ est *falsiloquorum*, illos auferet. πνεῖς, *aliqui*, illi, sunt seducti; *falsiloqui*, seductores. *falsiloquorum*, genitivus, unice pendet ab *hypocrisi*. Τὸ *falsiloquorum* dicit relationem ad alios: ergo antitheton est in *ιδίαν, sua*.

¶ κεκαυτηριασμένων τῆ ἰδίαν συνείδησιν, *cauterizatorum sua conscientia*) Sicut fides & bona conscientia junguntur, c. I. 5 not. sic *hypocrisis* (i. e. *infidelitas* Matth. XXIV. 51 not.) & conscientia prava, hoc loco; ubi mox e contrario commendatur fides veritatisque cognitio & gratiarum actio. Cauterii usus medicus ad sanandum pertinet: hinc ergo notatur alius, ad infamandum. Innuuntur *ὑποκακῆριτοι*, Tit. III. 11. *qui ipsi in sua sibi conscientia, iniustis ei perfidie maculis, infames sunt*: habentes conscientiam non bonam & puram, quippe quam repulerunt; sed *μεμιασμένην, inquinatam*. Sic enim Tit. I. 15 describuntur *cauterizati* illi, sicut *falsiloqui* describuntur per *intellectum inquinatum. καυτήρ, cauter*, notat idem in malam partem, quod *sigillum* in bonam, 2 Tim. II. 19. tamen si utroque vocabulo in bonam partem utitur Macarius, de grege Christi, Homil. XII. § 13. Plato in Gorgia appellat *ψυχὴν διαμεμασιγωμένην καὶ ἑλῶν μεσὴν ὑπὸ ἐπιτορκίων καὶ ἀδικίας, ἀ ἐκάσῳ ἢ πᾶσι αὐτῆ ἐξωμόζετο εἰς τὴν ψυχὴν*. Claudianus: *Quid demens manifesta negas? en peccus iniuste Deformant maculae.*

¶ τῆ ἰδίαν, *sua*) dum alios tamen urgent.

3 κωλύοντων γαρῖν, *ἀπέχεσθαι βρωμάτων, prohibentium nubere, abstinere a cibis*) Exprimitur hypocritica species falsarum doctrinarum maxime austera & plausibilis, ceteris colorem concilians. conf. Col. II. 23. Resolve: *præcipientium, nuptiæ ne fiant, cibus ut abstineatur. κωλύω* idem quod *præcipio, ne*. Cum *præcipientium* construitur *nubere & abstinere: negativa* ad *nubere* tantummodo pertinet. Hujus zeugmatis exempla notavit Pricæus, ex quibus maxime quadrat illud Chrysofomi: *ταῦτα λέγα, ἔ κηδεύειν κωλύων, ἀλλὰ μετὰ συμμετρίας τῶτο ποιῶν*. Errorem de *cibus*,

cibus, speciosiore, refutat Paulus; de *matrimonio*, nominasse satis habet, (nisi à *que* subsequens etiam huc referas:) & refutat etiam infra, c. V. 14.

¶ *βρωμάτων*, *cibus*) Non interdicitur *cibus* omnibus, (ideo non additur articulus;) quis enim tales audiret? quibusdam igitur. Et qui vel una specie interdicit, injuriosum est in creatorem & in credentes. Notantur præcipue veteres hæreses: sed earum tamen reliquæ pervenerunt ad jactatores antiquitatis.

¶ *πίς*) Dativus, ut ἡ *Hebraicum*, valet, *quod attinet ad credentes*.

¶ *πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι*, *credentes & cognoscentes*) Synonyma.

¶ *τὴν ἀλήθειαν*, *veritatem*) Hæc declaratur versu seq.

4 *καλὸν*, *bona*) Gen. I.

¶ *καί*, &) Particula necit duas enunciationes, quarum altera hoc habet subiectum, *omne, quod cum gratiarum actione accipitur*: prædicatum, *non est rejicendum*.

¶ *μετὰ εὐχαριστίας*, *cum gratiarum actione*) Hæc includit bonam conscientiam. Rom. XIV. 6.

5 *ἀγιάζεται*, *sanctificatur*) Lev. XIX. 24.

¶ *διὰ λόγον θεῶν*, *per verbum Dei*) Omnem *gratiarum actionem* ingreditur verbum Dei, immo etiam *creationem & concessionem ciborum*.

¶ *καὶ ἐνπύξιος*, & *deprecationem*) Filiorum Dei est *ἐπιτιμᾶσθαι*, *deprecari*, pro creaturis, quibus utuntur. Magna dignitas. Etiam Iudæi & gentes mensam precibus consecrabant, non modo Christiani.

6 *ὑποπθέμενος*) *subjiciens*, mansuete. Eustathius, νοῦν μὲν τὸ ἀυτῶθεν καὶ οἰκοθεν ὑποθέδωκε, τὸ ἐκ παρανόσεως ὄν ἐμποιοῦν.

¶ *καλὸς διάκονος*, *bonus minister*) 2 Tim. II. 15.

¶ *ἐντρέφόμενος*) Præfens, cum respectu præteriti, *innutritus*. 2 Tim. I. 5. III. 15. *Nutritivum perpetuum*.

¶ *τὸ πικρῶς*, *fidei*) pro te.

¶ *τὴν καλῆς διδασκαλίης*, *bonæ doctrinæ*) pro aliis.

¶ *ἢ παρεκολέθηκας*) *quam subsequi institisti*. De hoc verbo vid. Luc. I. 3 not.

7 *βεβηλεις*, *profanus*) Antitheton mox, *pietatem*. hanc quidquid non adjuvat, tametsi speciosum, profanum est. 2 Tim. II. 16.

¶ *μύθος*, *fabulus*) Antitheton, *fidelis*. v. 9.

¶ *παραιτῶ*) *recusa*, ne *subjicias fratribus*.

¶ *γυμνάζε δε σεαυτὸν*, *exerce vero te ipsum*) Rara phrasis, (uti i Ioh. V. 21.) pro *γυμνάζει*. Conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 393. Paulus coram solitus erat Timotheum exercere: nunc jubet, ut Timotheus sibi ipse Paulus sit.

8 *ἡ σωματικὴ γυμνασία*, *corporalis exercitatio*) caque vel aspera, vel jucunda.

¶ *πρὸς ὀλίγον*, *ad exiguum*) ad rem familiarem, ad existimationem, ad oblectationem, ad vitam diuturnam; adeoque terminatur in *hac vita corporis*. Videtur Timotheus juvenis interdum usus fuisse aliqua exercitatione corporis: quam Paulus non tam prohibet, quam non laudat. Similem admonitionem juveni salutarem eidem elencho contra profanas doctrinas admisit 2 Tim. II. 22.

¶ *πρὸς πάντα*, *ad omnia*) in corpore & anima.

¶ *ἐπαγγελίαν*, *promissionem*) In hanc fertur spes. v. 10. Quicquid huc non facit, vix est utile.

¶ *ζωῆς τῆς νῦν*, *vita, quæ nunc est*) cui alias consulere videntur, qui corpus exercent.

9 *πιστὸς*, *fidelis*) Cum hæc præfatiuncula ver-

versus sequens cohæret per *enim*, uti 2 Tim. II. 11. Pii sæpe videntur detrimentum pati in fructu vitæ præsentis. id refutat Paulus.

10 *εις πῦρ, in hoc*) hoc nomine, hoc sine, hac spe.

¶ *καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, & laboramus & opprobria toleramus*) spretis vitæ hujus commodis & præsidiiis. *ὀνειδιζόμεθα*, Medium.

¶ *ἠλπικαμέν, speravimus*) spem nostram, in futurum, præsentia asperrantes, *collocavimus*.

¶ *ζῶντι, vivente*) qui etiam nobis vitam dabit. v. 8. 2 Tim II. 18.

¶ *πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν, omnium hominum, maxime fidelium*) Paulus se & sui similes a Deo salutem sperare duplicem ostendit: *hujus vitæ salutem*, nam Deus servat omnes homines; (quin etiam omnes in æternum salvari vult:) tum, quod *maius est, futuræ*, nam servat *maxime* fideles: qui quidem in hac quoque vita ob majores tentationes majora præsidia experiuntur.

¶ *μάλιστα, maxime*) Latet nervus argumenti a minori ad majus.

11 *παῦτα*) hæc, missis ceteris.

12 *μηδείς, nemo*) Talem te gere, quem nemo possit tanquam juvenem contemnere. Libenter id faciunt senes inanes.

¶ *τύπος, typos*) Ratic parandæ veræ auctoritatis.

¶ *ἐν λόγῳ*) *in sermone*, publico & privato.

¶ *ἐν ἀναστοφῇ*) *in quotidiana consuetudine*.

¶ *ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, in amore, in spiritu*) 2 Cor. VI. 6 not.

¶ *ἐν πίστει, in fide*) Fides, extra munus justificationis spectata, sæpe mediam ingreditur enumerationem ejusmodi: & denotat sinceritatem animi Deo fidentis in

rebus secundis & adversis. c. VI. 11. 2 Tim. II. 22. conf. Gal. V. 22.

¶ *ἐν ἀγνείᾳ, in castitate*) c. V. 2.

13 *τῇ ἀναγνώσει, lectioni*) Scripturæ sacræ, in ecclesia. Huic adjunguntur duo præcipua genera, *adhortatio*, quæ ad agendum, & *doctrina*, quæ ad cognoscendum pertinet. c. VI. 2 fin. Rom. XII. 7 f.

14 *μη ἀμέλει, ne negligas*) *Negligunt*, qui non exercent, nec putant, se posse ex-cidere.

¶ *χαρίσματῶν, donum*) 2 Tim. I. 6.

¶ *διὰ προφητείας μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν & πρεσβυτερίας, per prophetiam cum impositione manuum presbyterii*) Constr. *prophetiam presbyterii*. nam manus imposuit Paulus Timotheo. l. c. *Presbyterium* constabat ex Paulo ipso, (coll. 2 Ioh. v. 1. 1 Petr. V. 1.) & Sila, vel etiam aliis. Multi *Latini* habent, *presbyteri*.

15 *μελέτῃ, meditare*) *Μελετῶν* etiam dicitur de re gymnastica. conf. v. 7. Hoc *studium*, inquit, esto tuum. Hoc ipso in *studio* Timotheum etiam longius pro-*fectum manere* iussit Ep. II. c. III. 14 seqq. (Quis non eodem studio, dum vivit, teneatur? Omnium aliorum studiorum est vicissitudo; alia hodie moris sunt, alia cras erunt: unum, quod Scripturæ sacræ impenditur, nunquam valde eminere videtur, sed idem unum nunquam obsolecit. Regnum, sine tyrannide & fascino, perenne habet, pretium solidum, usum nunquam pœnitendum.)

¶ *ἐν ταῖς ἰαδί, in his esto*) In his qui est, minus erit in sodalitatibus mundanis, in studiis alienis, in colligendis libris, conchis, numis: quibus multi pastores notabilem ætatis partem inscienter conterunt.

¶ *προκοπή, profectus*) exercitatione constans.

16 *ἔπεχε, attende*) Hesychius, *ἔπεχε, ἐπί-*

ἐπίκεισο, πρῶτεχε, κάπχε, ἐπίμενε.
Iob XVIII. 2 ὡς ἐπίχες. Et sic sæpe Si-
racides.

¶ ἀυπίς, illis) Ref. ad hæc: v. 15. vel
ad seq. i. e. audientibus.

¶ σώσεις, servabis) ne seducamini.
v. 1.

¶ τὸς ἀκούοντας, audientes) cum ob-
edientia.

CAP. V.

1 Πρεσβυτέρω, seniore) Ætatis vo-
cabulum, hic.

¶ μὴ ἐπιπλήξῃς, noli increpare) Hoc
pertinet etiam ad ea, quæ sequuntur.

¶ ὡς ἀδελφῶς, quasi fratres) Sic senex
juvenes hortari debet, quasi liberos.

2 ὡς ἀδελφῶς, quasi sorores) Hic re-
spectus egregie adjuvat castitatem.

3 χήρας, viduas) De viduis copiose
Chrysoft. de sacerdot. pag. 166 seqq.

¶ ἴμα, honora) beneficiis. v. 17 l.

¶ ὄτως χήρας, revera viduas) Ploce. τὸ
νεκρὰ excludit eas, quæ liberos habent,
& luxuriosas.

4 μαθαίνεωσαν, discant) filii, ac po-
tius nepotes. nam in correlato commemo-
rantur soli progenitores. Elegans meto-
nymia antecedentis. consequens est, ut
viduæ maneat apud suos.

¶ πρῶτον τὸ ἴδιον, prius suam) antequam
publico muneri admoveantur.

¶ εἶκον εὐσεβεῖν) familiam pie tractare.
Idem verbum cum accusativo, Act. XVII.
23. Ratio pietatis patet ex fine versus.

¶ ἀμοιβὰς ἀποδίδουαι πῖς προγόνους,
mutuam vicem reddere progenitoribus) Sunt,
qui hic innui putent viduarum, quæ fa-
miliam habent, officium; confertque huc
Pricæus illud Augustini de matre Moni-
ca: Mutuam vicem parentibus reddiderat,

domum suam pie tractaverat. l. 9 Conf. c. 9.
Congruit illud censorum Romanorum in
fenes cœlibes: *Natura vobis, quemadmo-
dum nascendi, ita gignendi legem scribit, pa-
rentesque vos alendo nepotum nutriendorum
debito (si quis est pudor) alligaverunt.* Val.
Max. l. 2. c. 4. Sed verbum μαθαίνεωσαν,
discant, ejusque numerus pluralis, ostendit,
agi de officio liberorum & nepo-
tum. Itaque viduæ, liberos habenti,
opponitur versus 5 vidua, cui non sunt,
a quibus mutuam vicem accipiat, quæ spes
unice in Deum collocatas habet.

5 μεμωμένη) ad solitudinem redacta.
Explicatur notio vocabuli χήρα, orbita-
tem significantis.

¶ ἠλπικεν, speravit) Antitheton, ver-
su 4.

¶ πρῶτον τὸ δέησεν, instat precibus)
Antitheton, versu 6.

6 σπαταλώσα) Iac. V. 5, ἐτρύφισα π
καὶ ἐσπαταλώσα. Hesy chius, σπαταλῶ,
τρύφῃ.

¶ ζῶσα πθνήκε, vivens mortua est) Pot-
est hoc de quolibet impio, quamvis in
vita se strenue gerat, dici: sed maxime
de vidua voluptuosa. Quamvis ipsa si-
bi adhuc vita frui videatur, tamen vi-
vens mortua est, quippe quæ nec natu-
raliter jam, nec spiritualiter frugi sit:
adeoque nullum honorem meretur.

7 πάντα, hæc) quæ modo dicta sunt.

¶ ὧσιν, sint) viduæ veræ.

8 ἰδίων, suis) extra domum quoque.

¶ τὸ δικέων, domesticis) qualis vel ma-
xime est mater aut avia vidua, domi. v. 4.
Multi parentes hoc pratexunt avaritiæ
suæ: atqui hoc loco de nepotum officio
agitur potissimum, quod ex amore fluere,
non fidei opponi debet.

¶ ἔπρονοῆς, non prospicit) victu & ami-
ctu necessario.

¶ ἢ πίσιν ἤρηται, *fidem negavit*) Sperat Paulus, neminem fore inter Christianos, qui matri non prospiciat. Fides non tollit officia naturalia, sed perficit & firmat.

¶ ἀπίστ, *infideli*) quem vel natura hoc docet, nunquam fidem amplexum.

9 καταλεγάσθω) *coorpetur*.

¶ μὴ ἐλαττον ἐτῶν ἐξήκοντα) Genitivus hic non pendet a comparativo, sic enim scribendum fuerat ἐλάττων, sed a χρέα. ἐλαττον (pro κατὰ ἐλαττον, ut Lat. *summius, minimum*, pro *ad summius, ad minimum*.) adverbialicit. Sic Plato, τάλαντα ἕκ ἐλαττον ἑκατόν.

¶ ἐτῶν ἐξήκοντα, *annorum sexaginta*) Antitheton, v. 11. Etiam virgines hujus ætatis accenseri viduis poterant. Sed minime laudaret apostolus eos, qui filias minores in monasteria detrudunt, ubi ab adolescentia ad obitum usque manent.

¶ ἐνός, *unius*) i. e. quæ legitimo matrimonio juncta fuerit, sive unum habuerit maritum, sive unum & postea alterum.

10 ἐργοῖς καλοῖς, *operibus bonis*) Talia mox enumerantur: in quibus hæc quoque species est, *παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπακολεσθῆν*, ubi ἀγαθός plus est, quam καλός.

¶ ἐπεκνοτέφθησεν) *liberos recte aluit*, vel suos, vel alienos, ecclesiæ commodo.

¶ ἐξενεδόχησεν, *hospites excepit*) ut digna sit, cui ecclesia in suos collata beneficia publice compenset.

¶ πόδας ἐνίψεν, *pedes lavit*) Synecdoche partis, pro omni genere officiorum humilitatis.

¶ θλιβομένοις, *pressis*) paupertate.

¶ ἐπωκολύθησε, *subsecuta est*) Antifitium & virorum est *bonis operibus præire*. Tit. III. 8. 14. mulierum, *subsequi*, adju-

vando pro sua parte. Glossæ ap. Pricæum, *ἐπηκολύθησεν, ἐκοινωνήσεν, ὑπηρέτησεν*.

11 ὤφριτῃ, *recusa*) noli causam earum suscipere. Idem verbum, Tit. III. 10.

¶ ὅταν γὰρ κατασηνιάσωσι ἔχρισῃ) *quum enim luxuriam contrabunt contra Christum*, de beneficiis ecclesiasticis. Genitivus regitur a κατὰ. ἐρῆν) quid sit, vid. Ap. XVIII. 3. Luxus & Christus nullo modo conveniunt.

¶ ἔχρισῃ, *Christum*) cui se totas adixerant..

¶ θέλωσιν, *volunt*) re non jam integra.

12 ἔχουσαι, *habentes*) certo, jam.

¶ ὅτι) *quia*.

¶ ἢ πρῶτην πίσιν ἠθέτησαν) *πίσιν ἀθετῆν*, ut Raphelius ex Polybio docet, est *fidem non servare*. conf. v. 8. Dicitur *πρῶτη πίσις, prima fides*, primi temporis fides, quam initio habebant, priusquam viduis adscriberentur. Hanc frangunt, coll. v. 8. eique opponuntur, *vota secunda*. Conf. *primus amor*, Ap. II. 4.

13 μωθάνουσι *περιερχόμεναι, discunt obeuntes*) Non est participium hoc pro infinito positum, sed reprehenditur discendi genus: sequiturque species, *discunt, quæ domos obeundo discuntur*, i. e. statum familiarum curiose explorant. mimesis.

¶ πὰς οἰκίας, *domos*) 2 Tim. III. 6.

¶ Φλύαροι, *garrulæ*) verbis.

¶ περιεργοί, *curiose*) factis.

¶ λαλῆσαι, *loquentes*) Hoc construitur cum *discunt*: quæ didicere eloquuntur.

¶ τὰ μὴ δέοντα) *à μὴ δεῖ*. Tit. I. 11.

14 νεώτερας, *juniores*) Non addit, *viduas*. nam *vidua* h. l. proprie, quæ vidua manet. Et hæc ratio, quam apostolus commemorat, æque pertinet ad innuptas, atque ad viduas LX annis minores. A

totò sensu apostolico abhorrent instituta monialium monastica. neque de ullo monachorum grege gubernando Paulus ad Timotheum scribit. nulli enim erant.

¶ γαμῆν, πικρογονῆν, οἰκοδεσποταῖν, *nubere, liberos gignere, familiam regere*) Tres gradus societatis domesticae. Sic habebunt, quod agant, citra otium & curiositatem.

¶ τῷ ἀντικείμενῷ, *adversario*) Verbum ἰσο Symmachus Ps. XXXVIII. 21 expressit verbo ἀντίκειμαι. & v. seq. fit mentio Satanæ: accipias tamen h. l. τὸ ἀντικείμενον *adversarius* de malis hominibus. conf. c. VI. 1. Tit. II. 8. 10.

¶ λοιδορίας χάριν, *calumnie gratia*) quæ paucorum vitia exaggerare, toti ecclesiae, ipsique doctrinae imputare gessit.

15 ἡδῆ, *jam*) Particula provocandi ad experientiam.

¶ τινές, *aliquæ*) viduitatem professæ temere.

¶ ἐξετεράπησαν, *abstractæ sunt*) eoque occasionem dedere *calumnie*.

¶ ὀπίσω ἔστανα, *post Satanam*) qui eas a Christo abstraxit.

16 ἐπαρκέτω, *suppeditet*) v. 10.

¶ ἡ ἐκκλησία, *ecclesia*) viduis *suppeditans*.

¶ ἐπαρκέση, *sufficiat*) scil. ecclesia.

17 διπλῆς, *duplici*) ob presbyteratum & ob munus. *duplex*, largum. Ap. XVIII. 6.

¶ μάλις, *maxime*) Poterat ergo aliqui præesse, & bene præesse, tamen non versarentur *in sermone & doctrina*, in studiis sacris & in aliorum institutione. Qui vero ita *occupati erant*, minus vacabant opificio & rei familiari, & digni erant compensatione.

18 καὶ, ἄξιον, &, *dignus*) Allegat hoc apostolus vel tanquam *scripturam*; vel tanquam proverbium, etiam a Domino approbatum, Matth. X. 10. Luc. X. 7.

19 πρεσβυτέρων, *seniorem*) v. 17.

¶ κατηγορίαν, *accusationem*) Privatus poterat, lege Moïsi, citari uno teste, non condemnari: presbyterum ne citari quidem Paulus jubet. nam & innocentiae majore est existimatione, & invidia calumniaeque magis expositus.

¶ μὴ παραδέχεσθαι, *noli accipere*) Habebat ergo Timotheus potestatem judicandi in ecclesia. v. 21. 24.

20 τὰς ἀμαρτάνοντας, *peccantes*, presbyteros, testibus convictos. his contradistinguuntur *ceteri*.

¶ οἱ λοιποὶ, *ceteri*, in grege, qui aut commiserunt idem peccatum, aut ne committant.

¶ φόβον, *timorem*) peccare paratis congruum.

21 ἐνώπιον, *coram*) Representat Paulus Timotheo iudicium extremum, in quo Deus revelabitur, & Christus cum angelis coram conspicietur. Conf. 2 Tim. IV. 1. Neque tamen τὸ *coram* non pertinet ad tempus præsens. v. 4. 2 Cor. VIII. 21. Vid. infra, v. 13 seq.

¶ καὶ κυρίως, & *Domino*) Articulus non additur, cum tamen mox addatur de angelis. Ergo *Dei* appellatio & *Domini* ad unum pertinet subjectum. conf. tamen 2 Tim. IV. 1.

¶ ἐκλεκτῶν) Epitheton, Timothei reverentiam acuens. ἐκλεκτός, *eximius*. 1 Petr. II. 6.

¶ χωρὶς προκρίματῶν, & *προπετιῶς καὶ δίχα κεκριμένης βελῆς πρᾶξαι σε τί*. Gloss. ap. Pricæum. *πρόκριμα*, *prejudicium*, is facit, qui *decernit*, antequam res sese aperuerit. v. 22 not. *Judicium* esse debet, non *prejudicium*. v. 24.

¶ κατὰ πρᾶξιν) Glossæ apud eundem, *κατὰ πρᾶξιν, κατὰ χάριν, προσπάθειαι, ἢ ἐπιμερίαιαν*. Breviter, *prejudicium*

dicium per odium, inclinatio per favorem.

22 χείρας, manus) Timothei erat, manus imponere presbyteris.

¶ παχέως, cito) re inexplorata.

¶ μηδὲ κοινωνῶναι, neque participaveris) Id faciunt, qui cito aliquid faciunt. Salubrem expectationem esse, docet v. 24 s. admonitionemque interponit, Timotheo juveni tantisper observandam.

23 σεαυτὸν, te ipsum) Antitheton: aliena. In transitu monetur Timotheus, quomodo in medio aliorum regimine se regere debeat: elegantissimeque hæc parenthesis inicitur moram negotiis interponendam.

¶ μηκέτι, non jam) Tutum monitum, præmissio illo, te ipsum castum serva.

24 πινῶν, quorundam) Non modo diversa ratio est peccatorum, quæ admittuntur, sed etiam hominum, eadem peccata admittentium.

¶ αἱ ἀμαρτίαι, peccata) facta mala, & inde cognoscendi habitus mali.

¶ πρόσδηλα) ante manifesta, quam inquiratur, vel de hominibus quicquam statuitur.

¶ πρόαγχα) antevertentia, præcunctia patrantem, ut statim manuum impositione indignus cernatur. antitheton, insequuntur.

¶ εἰς κρίσιν) quod attinet ad iudicium de hominibus faciendum.

¶ πῶς) Id majorem emphasin habet, quam si iterum diceret πινῶν. quosdam etiam insequuntur peccata ipsorum.

¶ ἐπακολουθεῖσι, insequuntur) Interim patienter expectandum, dum res se aperiat, nec inquirendum morosius. Fidelem servum tamen regit Deus, ut opportuna agat & dicat. Præpositio ἐπὶ dicit intervalum non longum.

25 πῶς ἄλλως ἔχοντα, quæ aliter se habent) quæ non sunt manifesta prius. Insigne di-

ctum & hodie imprimis observandum, quod exstat Eccl. VIII. 14.

¶ κρυβῆναι, abscondi) diu.

¶ ἐδύναται, non possunt) tametsi sapere celare velint, qui faciunt.

C A P. VI.

1 ὑπὸ ζυγόν) sub jugum, dominorum ethnicorum. Antitheton, autem, v. 2. Servitus ergo apud fideles, non est jugum.

¶ ἰδίως, suos) ne se ab iis avertant, & ad alios applicent. Confusio prohibetur.

¶ πμῆς, honore) quanquam foris sunt. Oppositum, contemere, mox.

¶ ἀξίως, dignos) tametsi virtute careant.

¶ ἠγάθωσαν, ducant) affectu & re ipsa.

¶ ἵνα μὴ, ut ne) Nam contumaciæ causam huc collaturi forent heri. conf. Tit. II. 5.

2 ἀδελφοὶ, fratres) eoque patres.

¶ εἰσιν, sunt) heri. Servi poterant prætextum obsequii denegandi quærere, sive infideles sive fideles heros haberent. utrique peccato occurritur.

¶ δουλεύετωσαν, serviant) maneat in familia.

¶ πιστοὶ εἰσι καὶ ἀγαπητοί, fideles sunt & amati) Subaudi, heri. amati, amorem divinum experti, amoremque inde servis præstantes.

¶ οἱ τὴν ἐυεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, beneficentiæ subservientes) Beneficentia est beneficentia Dei, (ut verbum, nomen, spiritus, ira, verbum Dei, nomen Dei, &c. Huic beneficentiæ subserviunt heri fideles, evergetæ. Beneficentiam cœlestem erga homines experiuntur, & ei subserviunt fideles, v. gr. heri, erga familiam, & per fami-

familiam erga alios. Hoc implicite etiam fideles heros officium docet : docet etiam versus 17.

3 ἐπιδοδασκαλεῖ, *aliter docet*) Antitheton, *doce*. Conclusio, respondens ineunti tractationi. c. I. 3.

¶ μὴ προσέρχεται, *non accedit*) Seneca, *accedere opinioni*. & sic alii, apud Pricæum.

4 πτύφωται, μηδὲν ἐπισάμεν ⊕) Harpocration, πτύφωμαι, ἀπὶ δ' ἐμβεβρόντημαι, ἔξω τ' Φρενῶν γέγονα, κτλ. Confer Raphelium ad Polyb.

¶ μηδεὶ ἐπισάμεν ⊕, *nil sciens*) quamvis ἐπισήμην scientiam sibi vindicet. conf. cap. I. 7.

¶ νοσῶν περὶ, *morbidus de*) Antitheton, *salubribus*. Plut. νοσῆν περὶ δόξαν, περὶ σφραγίδα πολυτελή, *insanire amore gloriæ, vel sigillorum pretiosorum*.

¶ λογομαχίας, *logomachias*) 2 Tim. II. 14 not.

¶ ἐξ ὧν γίνεται, *ex quibus fit*) Ib. v. 23.

¶ ἔργις, *lis*) Tit. III. 9.

¶ ὑπόνοιαι πονηραὶ, *suspiciones male*) per quas ii, qui non omnia statim assentiuntur, invidi putantur.

5 διαπραχτεῖναι) Διατριβή, *tractatio scholastica*. παρὰ insertum, facit significatum rei perverſæ, uti καταπμή, pro περιπμή, Phil. III. 2. Opponitur τῷ accedere, v. 3.

¶ διαπραχτεῖναι διεφθαρμένων ἀνθρώπων) *perverse tractationes*, quæ non nisi corruptos mente homines decet. 2 Tim. III. 8, *homines corrupti mente*.

¶ νομιζόντων, *putantium*) i. e. quippe cum putent. non enim præmittitur ⊕. conf. Rom. II. 18. 20. 2 Tim. II. 21. Hebr. VI. 6. ubi similis participiorum ratio.

¶ πορισμὸν) *quæstum*, rei parandæ causa datum.

6 ἔσι δέ, *est vero*) Non plane vult negasse, *quæstum esse pietatem*.

¶ πορισμὸς) *expedita vitæ ratio*.

¶ μέγας, *magnus*) Nam assertit ἀνταρκειαν, *animum sua sorte contentum*, ceteris incognitum.

¶ μετὰ ἀνταρκειας, *cum animo sua sorte contento*) Hic pietatis comes.

7 ἔδεν, *nihil*) Animo & corpore constat homo nascens : cetera, aliena & externa ei sunt.

¶ εἰσηνέγκαμεν, *intulimus*) Subaudi, ⊕ *tamen vitam nacti sumus*.

¶ δῆλον ὅτι) *scilicet*. Formula declarandi.

¶ ἔδε ἐξενεγκῆν, *neque efferre*) Cur ergo multa coacervemus? Id tantum agitur, ut habeamus πόρον, *expeditum iter*, dum patriam attingimus.

8 ἔχοντες, *habentes*) Implicite affirmatur, nos habituros esse.

¶ διατροφὰς) *alimenta*, quibus interim alimur. hoc διὰ valet. Σκεπάσματα, *amictum*, nec non testum.

¶ τῆς) *his*, etiam si absit argentum. v. 10.

¶ ἐρκειθησόμεθα) *satis habituri sumus*, in re: cur non etiam in affectu?

9 βελόμενοι, *volentes*) Hæc voluntas, *animi sua sorte contenti inimica*; non ipsæ opes. quas idcirco divites non jubentur abjicere. v. 17 f.

¶ πλεον, *divites esse*) habere plus, quam victum & amictum.

¶ ἐμπίπλοισιν βυβίζεσι) *incidunt: mergunt*) Tristis gradatio.

¶ πειρασμὸν) Paronomasia, πορισμὸς, πειρασμός. Tentatio opponitur victui, item fidei; laqueus, amictui, & iustitiæ; concupiscentiæ, animo contento.

¶ παγίδα, *laqueum*) adeo non inveniunt πόρον.

¶ ὄλεθρον, *interitum*) corporis.

¶ ἀπώλειαν, *perditionem*) etiam animæ. conf. *omnium*. v. 10. Hoc opponitur *magno illi quæstui*. v. 6.

10 πάντων τ̄ κακῶν, *omnium malorum*) Nam perimit fidem, honorum omnium radicem. prima specie videtur amor nemi flagitiis plerisque alimentum subtrahere, ut luxuriæ, proterviæ &c. sed vera malorum omnium est radix.

¶ Φιλαργυρία, *amor nemi*) quum argentum amatur per se, non ad paranda alimenta & tegumenta adhibetur.

¶ ἦς) Φιλαργυρίας, ἀργύρα.

¶ τινές) *quidam*, Ephesii. conf. c.V. 15.

¶ ὀρεζόμενοι, *appetentes*) c. III. 1 not.

¶ ὀδύνας πολλὰς, *doloribus multis*) conscientiæ, de male partis mordentis: animi, ad plura congerenda urgentis. Horum dolorum remedium, *fides*.

11 ὦ ἄνθρωπε τ̄ θεῷ) Sic LXX pro Hebr. *Vir Dei*, i. e. propheta, internuncius Dei ad homines, a rebus terrenis remotus.

¶ πᾶντα Φεῦγε, *hæc fuge*) Reassumit post parenthesis, quæ dixerat v. 5 in fine. Itaque hæc refertur ad, v. 4. 5. nam utraque enumeratio apertum facit antitheton. quo pertinet *fuge, sectare*.

¶ δικαιοσύνην, *justitiam*) Hæc cetera complectitur, primoque loco ponitur iterum, 2 Tim. II. 22.

¶ εὐσέβειαν, *pietatem*) Antitheton, abusus *pietatis*. v. 5.

¶ πίσιν ἀγάπην, *fidem, amorem*) Opposita, *invidia*, *lis*. v. 4.

¶ ὑπομονήν, *patientiam*) qua perferuntur etiam *blasphemias*. *ibid.*

¶ περότητα, *mansuetudinem*) qua vincuntur *suspiciones male*. *ibid.*

12 τ̄ καλὸν ἀγῶνα, *bonum certamen*) Antitheton, *logomachia*. v. 4.

¶ ἐπιλαβῆ, *apprehende*) ut quidam, quod præsto est: ceteris relinque suas *quæstiones*. *ibid.* Metonymia consequentis, cum argumento a facili. Eadem locutio, v. 19. Simile a stadio & brabeo. conf. 2 Tim. IV. 7.

¶ ἐκκλήθης καὶ ὁμολόγησας, *vocatus es confessus es*) Correlata, vocatio divina & confessio fidelium. Utraque in baptismo fit.

¶ τ̄ καλὴν ὁμολογίαν) *bonam illam confessionem*. Sic quoque, v. seq. Sed differunt verba: *confessus es*, cum assensione testium: *testatus est*, non assentiente Pilato.

¶ εἰώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis testibus*) qui contra te, si deficeres, testaturi forent.

13 ᾠγγέλω, *denuncio*) Vide, quantum munus evangelii prædicandi. 2 Tim. IV. 1.

¶ τ̄ ζωοποιῶντι τὰ πάντα, *vivificante omnia*) LXX, Neh. IX. 6. Præsupponitur hic, quæ ibidem commemoratur, creatio omnium. Pars hymni exprimitur: hymnus totus innuitur. Dei virtus te quoque, o Timothee, in officio tuo *animat* & ad vitam æternam resuscitabit.

¶ τ̄ μαρτυρήσασθαι, *testante*) Confessio Christi *animat* omnes confessiones. *Testari confessionem*, erat Domini: *confiteri confessionem*, Timothei.

¶ ἐπὶ παντί πιλᾶτος, *super Pontio Pilato*) Periocha temporis notissima.

¶ τ̄) *illam*, quam omnes christiani ab Ipso factam norunt, de *regno*. v. 15.

14 τ̄) *hoc*.

¶ ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, *lapis expertem, irreprehensibilem*) Masculina.

¶ μέχρι, *usque*) Fideles in praxi sua proponebant sibi diem Christi, ut appropinquantem: nos solemus nobis horam mortis proponere.

¶ ἐπι-

¶ ἐπιφανείας, *apparitionem*) Saepe recurrit hoc verbum in 2 ad Tim. & Titum.

15 καιροῖς ἰδίοις, *temporibus suis*) Numerus pluralis observandus, brevitatem temporum non valde coarctans. *suis*, quorum ratio, potestas, notitia & revelatio penes Ipsum est. sic, ἰδι.⊕, c. II. 6. 2 Tim. I. 9. Tit. I. 3. Reservatum divinum.

¶ δείξει, *ostendet*) *Ostendi* dicitur, quod jam ante erat. Deus ostendet: (Act. III. 20.) cujus hic magnificentissimum subsequitur encomion, ipsam involvens Christi gloriam.

¶ ὁ μακάρι⊕ καὶ μόν⊕ δυνάστης, *beatus & solus dynasta*) Duo praedicata. prius, addito item *solus*, tractatur v. 16. nam τὸ μακάρι⊕ & ἀκήρατ⊕ idem etymon habent, & *immortalem* dicunt. & inde ei debetur *honor*. alterum, tractatur mox, h. v. & inde ei debetur *robur aeternum*. Causa, cur in confessione evangelii non debeant timeri homines *potentes* & *mors* ab eis intentata. Sic, *potentia aeterna* dicitur Rom. I. 20.

¶ τῶ βασιλευόντων, τῶ κυριευόντων, *regnantium, dominantium*) spiritualiter & politice.

16 μόν⊕, *solus*) Hoc *solus* commode huc dilatatum est, quia subsequitur alia similis locutio in *nullus, neque*.

¶ ἔχων) *habens*, eoque daturus nobis.

¶ ἀθανασίαν, *immortalitatem*) Adjectivum *immortalis* non existat in N. T. sed ἀφθαρτ⊕, *incorruptibilis*. Neque ἀθάνατ⊕ aut ἀθανασία habent LXX. Vtrumque habet Sapientiae liber.

¶ Φῶς, *lucem*) Post *vitam* statim mentio *lucis*.

¶ ἀπέσιτον) *inaccessam*, creaturis; nisi quatenus & ab Ipso admittuntur, & ipse ad eas exit.

¶ ἕδεις ἀνθρώπων, *nemo hominum*) Sic plane Exod. XXXIII. 20. Quod *hominibus* negatur, Ioh. I. 18. 1 Ioh. IV. 12. id sanctis obtinget. Matth. V. 8. 1 Cor. XIII. 12. 1 Ioh. III. 2. Ap. XXII. 4.

17 πῖς πλοσίοις, *divitibus*) Multi divites Ephesi. Appendix epistolae (*Post scriptum*) magni momenti.

¶ ἡλικίαι, *sperasse*) Haec spes mala, tenacitatis nervus, *fructum* sufflaminans.

¶ ἀδηλόγητι, *incerto*) Ideo non sperandum in opibus, quia *incertissimae* sunt, *in futurum*.

¶ ἐπὶ τῷ θεῷ, *super Deo*) ἐπὶ habent *Al. Aug. 6. Bærner. Clar. Colb. 7.* pluresv. Sic expressius est antitheton ad illud, ἐπὶ πλάτῃ ἀδηλόγητι. Spes, Deo *innixa*, firmitudinem habet. ἐν habet lectio communis, quae subjungit, τῷ θεῷ τῷ ζῶντι, ex cap. IV. 10, ut videtur. nam τῷ ζῶντι non habent *Al. Bærner. Colb. 7. Ræ. 2. Æth. Lat.* in ms. Reutling. *Gildas, Haimo*.

¶ πλοσίοις, *abunde*) Alias *nemo foret plæσο.⊕, dives*.

¶ εἰς ἀπόλαυσιν, *in fructum*) Ea est in dando, non in tenacitate. Otium abesse debet, ut ab homine, sic ab ejus facultatibus. Iac. V. 2. 3.

18 ἀγαθοεργεῖν) *studere beneficiis*. Hanc diligentiam sequitur, ut *sint divites in bonis* operibus. ἀγαθόν & καλόν differunt.

¶ εὐμεταδότας, *liberales*) impertiendo, singularitim.

¶ κοινωνικῆς, *communicativi*) mutuum dando, in commune conferendo, cum multis. Alias *divisione* actionum, consiliorum, rerum, maxime delectantur divites, & sunt imperiosi, insolentes.

19 ἀποθησαυρίζοντες ἑαυτοῖς, *recondentes sibi ipsis*) Peculium optimum, quod in posterum reconditur. Antitheton *κοινωνικῆς, communicativi*. Sic Tob. IV. 10, μὴ

Φοβῶ ποιῶν ἐλεημοσύνην· θέμα γὰρ ἀγαθὸν
θησαυρίσεις σεαυτῶ ἐς ἡμέρας ἀνάγκης. Alias
divites non sibi, sed aliis thesauros colligunt.
Dando colligere, suave oxymoron.
Præpositio ἀπὸ in ἀποθησαυρίζοντος egregiam vim habet, *seorsum, in longinuum*.

¶ θεμέλιον καλόν, *fundamentum bonum*)
Appositiō elliptica. i. e. ἀποθησαυρίζοντος
θησαυρὸν, θεμέλιον καλόν. Metaphora cum-
mulata, uti Ps. XXXVII. 5 cum explic.
Gejeri. Opera beneficentiæ appellat *fundamentum bonum*, cui opponitur *divitiarum incertum*. θεμέλιον Hebr. קרן illud
cui innitimur, ut est Syngrapha, hypo-
theca. &c.

¶ ἐς τὸ μέλλον, *in futurum*) Antitheton,
in presentis seculo. v. 17. coll. c. IV. 8.

¶ ἐπιβάλλοντα, *arripiant*) tanquam ex
naufragio emergentes.

¶ τὸ ὄντως ζῶντος) Conf. ὄντως, c. V. 3. 5.
16. *Veravita*, ex Deo vivente.

20 ὃ τιμίθει, ο *Timothee*) Appellat, fa-
miliariter, ut filium, c. I. 18. cum gravi-
tate & amore. Extrema, versu 20. 21. re-
spondent initio epistolæ, & exinde sunt
explicanda.

¶ τὸ παραθήκην, *depositum*) c. I. 18. Sic,
præceptum. v. 14. 2 Tim. I. 14 not. Opposi-
tum hoc loco, *vocum inanitates*.

¶ τὰς βεβήλας κενόφωνίας, *profanas vo-
cum inanitates*) LXX, τὰς κενολογῦντας, pro
כפזרחה Es. VIII. 19. Usitata pridem sunt
Magis vocabula barbara, quæ arcanam
perhibentur habere vim, cum revera nul-
lam habeant, sintque *inimia* prorsus. Eo
respexisse videtur Paulus, substituto vo-
cabulo significantiore. nam *Φωνή, vox*,
vehemens. conf. 2 Tim. II. 15. 16. not. Quin
etiam πᾶσι γῶσις convenit cum Hebræo יגיד
I. c. quod Græci certe in libb. Sam. & Reg.
interpretati sunt *γνώσην*. Quo pacto Pau-
lus fallōs doctores vocabulis magos & ma-
giam notantibus appellat, ut ostendat,

quam eos abominetur. conf. γῶσις, 2 Tim.
III. 13. Clemens Al. l. 2 Strom. f. 280. ad
hæc Pauli verba subjicit, ὑπὸ ταύτης ἐλεγχό-
μενοι τὸ Φωίης οἱ ἀπὸ τῶ ἀίρεσεων, τὰς πρὸς
τιμίθειον ἀθετοῦσιν ἐπιστολάς.

¶ καὶ ἀντιθέσεις, *ἑσ oppositiones*) *Opposi-
tiones* varias falsa γνώσις *cognitio*, ex philo-
sophia desumptas, curiosè venditabat, duos
deos ἀντιτέχνους, alterum bonum, alterum
malum, & in utroque genere miras ἀντι-
σοχίας fingens. Has *oppositioes* notat Pau-
lus, simulque graviter eas illudit per am-
phiboliam, quod earum doctores *opponant*
se ipsos veritati, eorumque *theses contra-
rie* sint fundamento pridem posito. Vide
conjugata, 2 Tim. II. 25. 19. Ipse contra
Paulus in epistolis, ad Timotheum inprimis,
sapientissimas *antitheses* pertractat.
v. gr. 1 Tim. I. 7: 8. III. 16: IV. 1. 6: 7. VI.
2: 3. 5: 6. 10: 11, ubi expresse, *Tu vero*.
Porro 2 Tim. II. 15- 23. unde rursum fre-
quens illud, *Tu vero*. c. III. 10. 14. IV. 5.

¶ ψευδωνύμους γνώσεως, *falso nominate
cognitionis*) Ad *cognitionis*, sejuncto, epi-
theto, refertur *quam*, v. 21. *Cognitionem*
jactabant & appellabant *gnostici*, qui hîc
per metonymiam abstracti notantur: sed
falso eam sic *nominari* Paulus ait. sunt μὴ
νοῦντες *non intelligentes*, c. I. 7.

21 περὶ τὸ πίσιν ἡσόχησαν, *in fide aberrav-
erunt*) Quamquam ἐπισήμην *scientiam* &
γῶσιν *cognitionem*. v. 4. 20. ejusque ἐνσο-
χίαν & sagacitatem ad se redigere conan-
tur, tamen veram sagacitatem, quæ *fidei*
est, amiserunt, non capientes, quid sit
credendum, & quid sit *credere*. conf. 2 Tim.
III. 7. 8.

¶ ἡ χάρις, *gratia*) non ignota tibi.
Breviter indicat.

¶ μετὰ σοῦ, *te cum*) Nullæ hîc addun-
tur erga alios salutationes. neque enim
publice erat legenda epistola.

IN EPISTOLAM II AD TIMOTHEVM.

CAPVT I.

I ΠΑΥΛΟΣ, Paulus) Tres sunt hujus epistolæ partes :

I. Inscriptio.

c. I. 1. 2

II. Inuitatio, VENI AD ME VINCTVM, varie insinuata.

1. Desiderio suo erga Timotheum declarato, v. 3 f. comiter eum hortatur :
NE TE PVDEAT MEI: v. 6 f. subjunctis exemplis tristibus, v. 15 f.
& beatis. v. 16 f.

2. propositio bipartita: ESTO FORTIS, & fidis hominibus partes tuas
COMMITTE. cap. II. v. 1. 2 Prior pars tractatur v. 3-13 al-
tera, v. 14 cum adhortatione, ut Timotheus ipse ante iter se sancte
gerat. v. 15 f. cap. III. 1 f. IV. 1 f.

3. VENI CELERITER. v. 9 Hic Paulus

1. solitudinem suam commemorat. v. 10 f.
2. libros apportari jubet. v. 13
3. de adversario monet. v. 14 f.
4. hominum inconstantiam notat, & Domini fidem
prædicat. v. 16 f.

4. VENI ANTE HIEMEM. Hæc invitatio salutationibus circum-
datur. v. 19 f.

II. Votum. v. 22.

Volebat Paulus, ut Timotheus ad se vincitum sine timore veniret: eique ante suum decessum lampada evangelici muneris erat traditurus. c. IV. 5. 6. Testamentum Pauli & cygnea cantio est hæc epistola. Longe ea post priorem ad Tim. epistolam scripta, & tamen valde similis est utriusque tonus.

¶ κατ' ἐπαγγελίαν, *secundum promissionem*) Huic promissioni subservit Paulus in suo munere. Sic κατὰ *secundum*, Ioh. II. 6. Conf. de particula & de re, Tit. I. 1. 2.

¶ Ζωῆς, *vita*) & mihi, & tibi, & electis parata. Nervus ad Timotheum hortandum. v. 10. c. II. 8.

2 ἀγαπητῶ, *dilecto*) Epitheton aptum. sequitur enim summa amoris declaratio. In ep. I, scripserat, *genuino*: id compensatur hîc versu 5.

3 χάριν ἔχω, *gratiam habeo*) Martyrio proximus, tamen gratias agit. *Gratiam habet* Deo Paulus, pro fide Timotheo donata, v. 5. Itaque *sicut indefinentem-implerer* per parenthesin ponitur, ad declaranda illa, quæ sequuntur, *recognitionem accipiens*. namque ὡς *sicut* declarandi particula est.

¶ ὃ λατρεύω, *cui servio*) Rom. I. 9 not.

¶ ἀπὸ πατρῶν, *a majoribus*) *Majores* Paulus innuit, non Abrahamum &c. quos *patres*, nunquam πατρῶνες appellat; sed progenitores proximos: significatque suam in vera religione vetustatem, inde a superiori ætate hominum, sive ipsi majores Pauli pii fuerint, id quod valde credibile est, sive minus; nam non addit, *meis*. Defungi paratum juvat memoria antecessorum, ad quos aggregatur. Etiam Timotheo aviam & matrem in memoriam revocat. v. 5. Hæc præcipue epistola habet quiddam senile, mite, facile.

4 ἐπιποθεῶν σε ἰδεῖν, *desiderans te videre*) Invitare Timotheum incipit, paulatim.

¶ μνησθῆναι σε τῶν δακρύων, *recordatus tuarum lacrumarum*) Non solum de lacrumis pristinis Timothei, Paulo valedicente profusis, conf. Act. XX. 37. sed de pia ejus consuetudine loqui videtur. In hoc quoque genere *unanime* eum habebat. conf. Act. XX. 19 not. Lacrumæ,

flos cordis; aut summam hypocrisin, aut summam sinceritatem indicant.

¶ ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ, *ut gaudio implever*) Hoc pendet a præterito *recordatus*: nam πληρωθῶ *implerer* vim habet præteriti.

5 ὑπέμνησιν λαμβάνων, *recognitionem accipiens*) Paulo externa quædam occasio aut nuncius a Timotheo in memoriam revocarat hujus fidem. Ammonius, ἀνάμνησις, ὅταν τις ἔλθῃ εἰς μνήμην τῶν παρελθόντων ὑπόμνησις δὲ, ὅταν ὑφ' ἑτέρου εἰς τὸ πρᾶξθῃ.

¶ πίστεως, *fidei*) Ex omnibus Timothei virtutibus *fides* maxime ad propositum pertinet.

¶ ἐνώκησε, *inhabitavit*) Hoc verbo notatur perpetuitas.

¶ πρώτων) *prius*: fortasse ante natum Timotheum. Huc pertingit memoria Pauli. Loidos parentes quales fuerint, non definitur.

¶ μάμμη, *avia*) Suavis est defunctorum memoria familiaribus, præsertim morti vicinis, & posteris.

¶ μητρί, *matre*) Hæc nupserat viro Græco.

¶ εὐνείκη, *Eunike*) Exstat id nomen apud Hesiodum in Theogonia. Lois videtur Eunikes mater fuisse, & utraque defuncta.

6 δι' ἣν αἰτίαν, *quam ob causam*) quia scil. ὑπεμνήσθην, *admonitus sum*.

¶ ἀναμνησθῶ, *admoneo*) Admonitus, monet.

¶ ἀναζωοποιεῖν) *ut resuscites*. Idem verbum, Gen. XLV. 27. 1 Macc. XIII. 7. ζαωποιεῖν, de mortuo *resuscitato*, 2 Reg. VIII. 1. 5. Oppositum, σβενύειν, *extinguere*. Matth. XXV. 8. 1 Theff. V. 19. Videtur Timotheus, Paulo diu carens, non-

nonnihil remisisse. conf. not. ad c. II. 22. certe nunc ad majora stimulat.

¶ τὸ χάρισμα, *donum*) cum fide conjunctum: v. 5. vividum, v. 7.

7 πνεῦμα, *spiritum*) Id est, Spiritus, quem Deus nobis dedit, non est spiritus timoris, sed virtutis &c. Hinc testantur fideles. v. seq. & Ioh. XV. 26.

¶ δειλίας) Eustathius, δειλὸς, ὁ δειδίας πῶς ἴλας, *timens agmina militum*. conf. Sir. XXXVII. 12. Id etymon huc valde quadrat. coll. c. II. 3. Est timor, cujus causæ potius in animo sunt, quam foris.

¶ δυνάμεις) Δύναμις, *robur timori oppositum*. Innuitur divinum *robur* in nobis, non nostrum: v. 8. & sic amor & sobrietas. Hæc omnia in nobis operantur, nosque animant ad officia erga Deum, & sanctos, & nos ipsos. *robur* & *sobrietas* sunt duo, sed bona, extrema: amor, medium, utriusque vinculum & quasi temperamentum, mala duo extrema, timiditatem & temeritatem, eximens. De *robore* sive *virtute*, v. 8 seqq. de *amore*, c. II. 12. s. de *sobrietate*, c. III. 1 s.

¶ καὶ ἀγάπης, *et amoris*) Amor autem etiam vincens amplectitur, pulso timore. I Ioh. IV. 18.

¶ καὶ σωφροσῆ, *et sobrietatis*) Verbale. σωφρονίζεσθαι, *sobrie agere*, est juvenum, Tit. II. 4. 6. & juvenis erat Timotheus. v. 22. I Tim. IV. 12. Ideo monetur, ut omnia *vite* commoda missa faciat, c. II. 4. & spinas removeat. Luc. VIII. 14. Id docet Spiritus: & qui discit, a timore liberatur, & *testimonium* Domini sui amplectitur.

8 μὴ ἔν ἐπαισχυνθῆς, *ne igitur pudeat te*) Timorem pudor comitatur: victo timore, fugit pudor malus. Conf. v. 12. 16, ubi Paulus suum & Onesiphori exemplum, contrariis versu 15 admixtis, proponit.

¶ ὁ κύριος ἡμῶν, *Domini nostri*) Kara antonomasia. Alias Paulus aut *nostri* omittit, aut nomen *Iesu Christi* addit. nunc, quum dicit, *Domini nostri*, hunc opponit Cæsari, quem sui sic appellabant.

¶ μηδὲ ἐμὲ, *neque mei*) Causa servorum Dei non potest sejungi a causa Dei.

¶ τὸ δέσιμον, *vincitum*) Vincitorum facile pudet, Romæ præsertim.

¶ συγκαιροπάθησον, *una patere mala*) *Patere mala*, c. II. 3. 4. 5. idque *mecum* & *cum evangelio*.

¶ δύναμιν, *virtutem*) Hæc, omnia exsuperans, nervose describitur v. 9. 10. simulque adhortatio ex re ipsa deducitur.

¶ θεῶ, *Dei*) Memoratur etiam Christus Iesus & Spiritus sanctus. v. 13 s.

9 σώσωται, *qui servavit*) per conversionem. Act. II. 47. Egregie describitur amor Patris & gratia Salvatoris, & tota salutis œconomia, pro qua propaganda operæ pretium sit pati ac mori.

¶ κλήσει ἀγία, *vocatione sancta*) quæ tota ex Deo est & nos totos Deo vindicat. sanctitas & divina origo hujus vocationis mox uberius describitur, præsertim epitheto *ιδίαν*, *suam*, opera nostra excludente.

¶ ἰδίαν, *suam*) Rom. IX. 11. Eph. II. 8. I Tim. VI. 15. not.

¶ τὸ δοθεῖσάν ἡμῖν, *datam nobis*) Antequam nos essemus, data est nobis, acceptante jam tum Mediatore.

¶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ - δια - ἰησοῦ χριστῷ, *in Christo Iesu - per - Iesu Christi*) Perquam scite nomen *Christi* in mentione œconomix veteris, nomen *Iesu* in mentione novæ præponitur.

¶ πρὸ χρόνων αἰωνίων, *ante tempora æterna*) Tit. I. 2. Rom. XVI. 25 not.

10 φανερωθεῖσαν, *manifestatam*) Congruunt illustria verba, *apparitionem* & *luci exponentis*.

¶ ἐπιφανείας, *apparitionem*) in carne. Non significatur hic ipse tantummodo adventus, sed tota commoratio Christi inter homines.

¶ τὸ θάνατον, *mortem*) Mortem ergo jam non timere debet miles Christi.

¶ Φωτίσαντος, *luci exponentis*) Sermo concisus: & comparavit nobis, (id subaudiendum ex opposito, *καπεργήσαντ' qui abolevit*) & luci exposuit per evangelium. Conf. Eph. II. 17.

¶ ζῶν καὶ ἀφθαρσίαν) ἐν δια δύοιν.

11 ἐθνῶν, *gentium*) Constr. etiam cum *præco* & *apostolos*.

12 πῦτα πάσχω, *hæc patior*) hæc adversa mihi obtingunt.

¶ γὰρ, *enim*) Pudorem pellit fiducia futuri.

¶ ὦ) ὦ, inquit, non *novi cum, in quem* fidem collocavi meam; tamen si mundus eum non novit.

¶ πεπίστευκα) *credidi*, depositumque meum commisi. Hic innuitur Dei *fidelitas*; coll. c. II. 13. mox memoratur etiam *potentia*.

¶ πείπεισμαι, *persuusus sum*) Rom. VIII. 38.

¶ δυνατὸς, *potens*) adversus tot hostes.

¶ τὸ παραθήκην μου, *depositum meum*) Aliud est depositum, quod nos divinitus nobis commissum custodire debemus, v. 14. coll. c. II. 2, *παρέθετ'* aliud, quod Deus, a nobis ipsi commissum, custodit, hoc versu: & hoc quidem est anima nostra, 1 Petr. IV. 19. coll. Luc. XXIII. 46. nos ipsi, & portio nostra cœlestis. Paulus, decessui proximus, duo deposita habebat: alterum Domino, alterum Timotheo committendum.

¶ φυλάξαι, *custodire*) etiam in morte.

¶ ἐκείνην, *illam*) v. 18. c. IV. 8.

13 ὑποτύπωσιν) ὑποτυπώομαι, *mente*

agito. Vult ergo Paulus, ea, quæ Timotheus semel audierat, semper animo ejus obversari & impressa manere. Inde nervos debet fumere confessio externa. Fidem & amorem Paulus Timotheo proposuit: fidem & amorem Timotheus exprimat ac referat.

¶ ἔχε) *tene*. Aptum verbum sermoni de deposito.

¶ παρ' ἐμῆ ἤκασας, *a me audivisti*) c. II. 2.

¶ ἐν, *in*) Constr. cum ἔχε *tene*. coll. 1 Tim. III. 9.

14 τὸ καλὸν παραθήκην) πῆν, *hoc bonum depositum*: videlicet sermones salubres, quos ad te deposui. conf. c. II. 2.

¶ δια πνεύματ' ἁγίῳ, *per Spiritum sanctum*) Hic est arrhabo.

15 ἀπεστράφησαν με, *aversati sunt me*) Romæ. c. IV. 16.

¶ ἐν τῇ ἀσίᾳ, *in Asia*) Eo igitur remigrarunt. Non sic Timotheus, quamvis etiam in Asia erat, Ephesi.

¶ Φύγετε καὶ ἑρμολόγους, *Phygellus & Hermogenes*) Hos aliquis fortasse ceteris constantiores putasset.

16 δέη, *det*) Inconstantibus non imprecatur: v. 15. constantibus optime precatur. Sententia categorica: Onesiphorus pulcre stetit. Sermonem modalem efficit affectus.

¶ ἔλε, *misericordiam*) Onesiphorus abundarat operibus *misericiordiæ*.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Christus.

¶ τῷ ἰησοῦ Φόρξ ὄικω, *Onesiphori domui*) Ephesi. v. 18. c. IV. 19. Ipse Onesiphorus aberat, vel jam tum obierat. ideo superstitibus voto maectat Paulus, immo etiam ipsum. v. 18.

¶ πολλάκις, *sepe*) Ephesi & Romæ.

17 καὶ εὑρε, *& invenit*) divina ope. Res magna, in tanta urbe, ubi non multi curarent Paulum vincitum. Huc respondet, *invenire*. v. 18. Invenit me, in tanta

tanta frequentia : inveniat misericordiam, in illa panegyri. Similis allusio, bis, c. II. 9 not.

18 δῶν, *det*) Anaphora, pathetica.

¶ ἀντῶ) *ipsi*. antitheton ad domum ejus.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Christus, cui id præstitit ille.

¶ ὡς ἀπὸ κυρίου, *a Domino*) Idem Christus, qui retribuet. Nomen pro pronomine reciproco, cum emphasi, uti Luc. XI. 17. 2 Thess. III. 5.

¶ διακόνησε, *ministravit*) etiam post meam profectioem. 1 Tim. I. 3.

¶ βελπον) *inclus*, quam ego.

CAP. II.

1 Σὺ, *tu*) Intenditur adhortatio. v. 3. c. III. 10 not.

¶ πᾶνον μὲν, *fili mi*) Argumentum, cur Timotheo imitandus sit Paulus; a necessitudine spirituali.

¶ ἐδυναμῶ) c. I. 7. *fortis esto* & talem te præbeto.

¶ ἐν τῇ χάριτι, *in gratia*) Gratia communis, idoneum motivum etiam ad singularia officia.

2 διὰ, *per*) *coram*. 1 Tim. VI. 12.

¶ ὡς ἔραβες, *committe*) antequam istinc ad me proficiscare.

¶ πιστῶν, *fidelibus*) Virtus eorum, quibus depositum committas.

¶ ἔσονταί, *erunt*) post abitum tuum.

3 σὺ ἔν, *tu ergo*) Anaphora, coll. v. 1. Timotheus ad altiora vocatur. coll. v. 2.

4 ἔδειξ, *nemo*) Hoc versu commendatur ἢ *abstine* : accedit versu-seq. ἢ *suasine*.

¶ στρατιώμενος, *militans*) Age, quod agis.

¶ πραγματείαις, *negotiationibus*) qui-

bus implicati sunt mercatores & opifices.

¶ ἀρέση, *placeat*) totus rei militari intentus.

7 νοεῖ) *attende*, quæ dico. σύνεσις, *intellectus*, est divini muneris: νοεῖν *attendere* est hominis ingenui. Si verum 6 conferas cum v. 5, hoc dicit Paulus : Si laboraverit agricola (Timotheus,) tum primum oportet eum fructus (quibus sciatet resurrectio Christi, v. 8. 11 f.) participare. sed si hæc esset tota Pauli mens, dixisset: τὸ μεταληθόμενον δὲ κοπιᾶν. Itaque ex hoc v. 7. colligas, aliam potius sententiam hic esse repositam, quæ huc redeat: Paulus Timothei animam excoluit, c. I. 6. ergo fructus ei inprimis ex Timotheo debentur. quo pacto Paulus non aperte, ut ad homines tardos opus est, sed per amphiboliam & ænigma, officium exigit a Timotheo ingenue agnoscendum & præstandum, tribus parabolis, de milite, athleta, agricola, propositis. quarum tamen primam deinde explicat v. 15. secundam, v. 11 f. tertiam, v. 8 f.

¶ δῶν γὰρ σοι, *det enim tibi*) Sensus est, *dabit*. sic cohæret, *attende & enim*. sed affectus addit modum.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Christus.

¶ ἐν πᾶσι, *in omnibus*) *In multis jam dederat* : hoc præsupposito, Paulus dicit, *in omnibus det*.

8 μνημόνευε) *recordare*, ita, ut sequare. Paulus exemplo Christi suum, ut solet, exemplum animat.

¶ ἐξηγερέμενον ἐκ νεκρῶν) Sermo concisus. i. e. *qui mortuus est & resuscitatus ex mortuis*. sic nos. v. 11. Hinc pendet κατὰ *secundum*.

¶ ἐκ σπέρματος δαυὶδ, *ex semine Davidis*) Hanc unam *genealogiam* a Timotheo

theo vult attendi, quæ argumento est, Iesum esse Christum.

9 ἐν ᾧ, in quo) scil. in evangelio.

¶ κακοπαθῶ, mala patior) Conjugatum, κακῆργος, maleficus. Malum passionis, ut si præcellisset malum actionis.

¶ δεσμῶν, vincula) Conjugatum, & δέδεται, non vincetus est.

¶ ὡς κακῆργος, ut maleficus) cum periculo capitis & infamia.

¶ & δέδεται) non est vincetus: i. e. expedite proficit.

10 διὰ τῆτο, propter hoc) quia me vincito evangelium currit.

¶ σωτηρίας μετὰ δόξης, salutem: cum gloria) Exquisita verborum proprietas. σωτηρία, salus, assertio ex malis, est fidem suscipientium: δόξα, gloria, bonorum abundantia, metam assequentium. Act. II. 47. Rom. VIII. 24. 21.

11 συναπεθάνομεν) σύν, ter: scil. cum Christo. συναπεθάνομεν, sensu præteriti, respectu sperantium vitam.

12 ὑπομένομεν, sustinemus) Præfens, & quiddam hoc loco significantius & ulterius, quam mori. ideo etiam præmium ulterius, quam vita, regnum.

¶ εἰ ἀρνήμεθα, si abnegamus) ore. Si non credimus, corde. v. seq. Abnegatio prius ponitur. nam fidem, quæ fuerat, extinguit.

¶ κακῆν, etiam Ille) Christus.

13 πίσος μένει, fidus manet) Hoc, collato abnegabit, fidelem lectorem, non negandum, præter expectationem suavissime afficit: fidus manet sibi, adversum nos sui dissimiles. Ita quadrat axioma subsequens: negare &c. Ita Deut. VII. 9 f. laudatur Deus fidus, ὁ θεός ὁ πίσος, qui & pios remuneratur, & osoles ulciscitur.

¶ & δύναται, non potest) Hoc non posse laudabile. conf. Ier. XLIV. 22.

14 πάντα) hæc, quæ ex me audisti. v. 2.

¶ ὑπομίμησκει, admone) eos, quibus præes. Tit. III. 1.

¶ ἐνώπιον Ἐκκυρίου, coram Domino) Conf. 1 Tim. V. 21 not.

¶ μὴ λογομαχεῖν) Logomachia hîc non dicitur pugna de verbis, sed pugna, quæ verbis committitur, v. 23 f. de rebus maximis. v. 17 f. Conf. Act. XVIII. 15.

¶ χρήσιμον, utile) sc. ὄν. accusativus absolutus, uti Luc. XXIV. 47. Respondet, bene utile. v. 21.

¶ ἐπὶ, super) Non modo non profunt, sed obfunt. Subversio opponitur aedificationi.

15 σπέδασον) gnauus esto. Verbum conveniens characteri totius epistolæ.

¶ σεαυτὸν, te ipsum) Antitheton ad opus, cujus conjugatum est operarius.

¶ δοκιμον) probatum Deo, non reprobum ad omne opus bonum, Tit. I. 16. sed habentem opus perfectum. Iac. I. 4. Hefychius, δοκιμον, χρήσιμον, τέλειον.

¶ ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, operarium non pudefactum) cui tua ipsius conscientia nullum pudorem incutiat. Scholiastes Pricæo laudatus, ἀνεπαίσχυντον, παρρησιαζόμενον. conf. Phil. I. 20. Sequitur, ὀρθοπισμῆντα, qui verbum veritatis apud ceteros amplificet.

¶ ὀρθοπισμῆντα) Hîc plerique secandi notionem inesse statuunt. at Vulgatus, recte tractantem. optime. conf. LXX, Prov. III. 6. XI. 5. ὀρθοπισμῆν ἰδέε: perinde ut Latini, viam secare. Neque sectionem proprie dicunt κενοτομία, κερτομία, καινοτομέω, ρυμοτομέω, ἰθύτομο ὄμο. Proprietas ac vis Ἐκρθός potius retinenda est in ὀρθοπισμῆντα. Nam II. cc. exstat Hebr. ישר: quæ verbi forma eodem verbo græco exprimi potuerat 2 Chron. XXXII. 30, de aquæductu, & Ps. CXIX. 128, de ipso verbo divino. Itaque hoc vult Paulus, ut Timotheus rectum

consumparet verbo veritatis, & ipse recta ad hanc lineam incedat, neque dextrorsum neque sinistrorsum declinans, *non aliter docens*: 1 Tim. I. 3. quo pacto mox antitheton verbi *proficient* liquidius perspicitur.

¶ τ̄ λόγον τ̄ ἀληθείας, *sermonem veritatis*) Antitheton, mox, κενόφωνίας, *inane* dicens, opponitur *veritati*; posterior, vehementiam vocis involvens, *sermoni* temperato.

16 πᾶς δὲ) Sic v. 22. 23. per anaphoram. Differunt ergo *profane vocum inanitates*, quæ magnos errores alunt; & *questiones*, derebus nauci, illæ, perniciosæ; hæ, inutiles. Tit. III. 9.

¶ περιήσασθαι) Idem verbum, ibid. in quo περῑ eleganter idem valet, quod in περιγίνομαι, sed περιγίνομαι notat actum separandi & superandi; περιήσασθαι, statum. Timotheus nunquam se implicarat: itaque Paulus eum ad constantiam hortatur: *sejungtus maneto*.

¶ ἐπὶ πλείον ἀσεβείας) Sic, ἐπὶ πλείον κακίας περιβαίνειν. Diodorus Siculus apud Pricæum.

¶ ἀποκόψασθαι, *proficient*) scil. ii, qui tales *vocum inanitates* spargunt. Huc quoque refertur *illorum*, v. 17. Inest mimelisis, ut mox in phrasi, *passionem habere*. Tales videntur sibi *proficere* in sacris. Futurum, proprie: est enim prædictio, ut in *habebit*, v. seq. coll. c. III. 1.

17 ὑμένασθαι, *Hymenæus*) pertinax. coll. 1 Tim. I. 20.

¶ καὶ Φίλητος, *Philetus*) Hymenæo assentiens.

18 τ̄ ἀνάστασιν, *resurrectionem*) Fortasse colorem arripuerant hi Ephesii ex ipsa ad Ephesios epistola Pauli. Eph. II. 6. Clemens Al. ait, vituperatores conjugii resurrectionem Luc. XX. 35 de hac vita fuisse interpretatos.

¶ ἀναξέπασσι, *subvertunt*) Allegoria: *fundamentum, domus*. v. seqq.

19 ὁ μέντοι σερῆς, *firmum quidem*) Antitheton, *subvertunt*. v. 18. Adde 1 Tim. III. 15 not. omnino. *Quidem* apodofin habet in *sed*, v. 20.

¶ θεμέλιος ἔθεξ, *fundamentum Dei*) Hebr. יְסוּדָה *fundamentum*, id est, res, de qua agitur, v. gr. in contractu, ut observat Sam. Petitus var. lect. c. 10. *Fundamentum Dei*, cui innituntur, qui sunt ipsius, ita ut everti nequeant, est fides Dei immota.

¶ ἔστηκεν, *stetit*) *Stare* dicitur, pro *immotum jacere*, ut *sententia stare* dicitur. Respondet mox *desistat*. Paulus vim verbi ἔστηκεν *ratum esse* exprimit.

¶ σφραγίδα, *sigillum*) *Sigillis* olim inscribi solitæ sententiæ.

¶ ταύτην, *hoc*) Huc refertur tota pars reliqua hujus versus.

¶ ἔγνω κύριος, *novit Dominus*) LXX, ἐπέσκεπται καὶ ἐπέγνω ὁ θεὸς τὰς ὄντας αὐτῶν, καὶ τὰς ἀγίας περισηγάγετο πρὸς ἑαυτὴν. Num. XVI. 5. *Novit* amanter, nec nosse definit, sed perpetuo servat suos: idque ἔγνω *notum faciet*. ibid.

¶ καὶ, *et*) *Observa*, inquit Petitus, e Paulo, sigilli orbiculo utrinque adscripta esse quædam verba; nam in una sigilli facie, leguntur ista, *novit et c.* in altera vero, *desistat et c.*

¶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας, *desistat ab injustitia*) Ibid. v. 26, ἀποστέθη ἀπὸ τῶν σκηνῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τέτων. Abstractum *injustitia* Paulus pro concreto ponit; coll. v. 21, *purgando se se exierit ab his*: simulque respicit illud Esajæ LII. 11, ΑΠΟΣΤΗΤΕ ΑΠΟΣΤΗΤΕ - ΑΚΑΘΑΡΤΟΥ Μὴ ἀψήσατε - ἀφορίσθητε οἱ φέροντες τὰ σκεπη κυρίας. Imperativus, *desistat*, nomine Dei pronunciat, importat facultatem discedendi;

& eorum, qui discedunt, beatitudinem.

¶ πᾶς ὁ ὀνομάζων) *quisquis nominat nomen Christi, ut Domini sui. conf. Act. XIX. 13 not. Id fit prædicando, Ier. XX. 9. & celebrando. Ps. XX. 8.*

¶ τὸ ὄνομα, *Nomen*) De nomine Domini, de *Domino* non nisi *suos noscente*, de *injustitia*, conf. Matth. VII. 22. 23.

20 μεγάλη, *magna*) Talis est ecclesia.

¶ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, *aurea & argentea*) ex materia pretiosa, dura, ignem ferente.

¶ ξύλινα καὶ ὀστέρινα, *lignea & testacea*) ex materia viliori, fragili, ignem timente.

¶ καὶ ἃ μὲν, ἃ δὲ) *& illa quidem, aurea, ad honorem; hæc vero, lignea, ad alia omnia. Potest etiam aureum vas ad usum inhonestos; ligneum, ad honestos adhiberi: sed id non fit facile in œconomia prudenter constituta.*

21 ἂν ἐν τις, *si ergo quis*) v. gr. Timotheus.

¶ ἐκκαθάρη ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν) *purgando sese, exierit de numero horum casorum in dedecus. Activum cum pronomine reciproco indicat liberrimam facultatem fidelium.*

¶ ἡγιασμένον, *sanctificatum*) proprium & plane consecratum Deo.

¶ καὶ, &) *In honorem-paratum, quatuor incisa: quorum primum declaratur per secundum, tertium per quartum. Itaque & duo paria illa copulat. Conf. c. III. 17, ἄς π, ἐξ ης. σ μ ε.*

¶ τῷ θεσπίῳ, *hero*) Deo, cuius domum Paulus in epp. ad Tim. dicit ecclesiam.

¶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν, *omne opus bonum*) c. III. 17. Tit. I. 16.

22 νεοπρὶκὰς, *juveniles*) quibus *juvenes indulgent.* I Ioh. II. 16 not. quæ *puritati*

cordis obstant. mox, & v. 21. Antea Paulus Timotheum deterruerat ab *anilibus* fabulis & ab *aque* potu, I Tim. IV. 7. V. 23. nunc eum deterret ab altero extremo, *juvenilibus concupiscentiis.*

¶ δικαιοσύνην, *justitiam*) Hæc primo loco ponitur, opposita *injustitiæ.* v. 19.

¶ μετὰ, *cum*) Constr. *cum pacem.* Sanctarum partium studium, sanctum est. Rom. XII 9. 3 Ioh. v. 11.

¶ τὶ ἐπικαλεσμένων, *invocantibus*) Conf. ad v. 19. Act. IX. 14.

¶ τὸ κύριον, *Dominum*) Christum.

¶ καθαρῶς, *pure*) v. 21, ἐκκαθάρη. Hanc puritatem infestant concupiscentiæ; comitatur justitia, fides, amor, pax.

23 μωροὺς καὶ ἀπαιδεύτους, *stultos & in-eruditos*) Tu enim debes *παιδεύειν, erudire* v. 25. & sapiens esse. c. III. 15. conf. *stultus*, Tit. III. 9.

¶ μάχας, *pugnas*) Ibidem.

24 ἂ δὲ μαχεσθαι, *non oportet pugnare*) non oportet esse Polemicum acerbum.

¶ ἡπιον, *didacticum ἀνεξίκακον, παιδεύοντα mitem, docentem; patientem, erudientem*) *χιασμός.* Respectu *omnium*, servus Domini debet esse *mitis*, ita erit *docens*: erga *adversarios*, debet esse *patiens*, ita poterit *erudire.* Nec oppugnare debet, nec repugnare: debet esse *mitis*, ne mala inferat; & *patiens*, ut mala perferat.

¶ διδασκῶν, *docentem*) i. e. *aptum ad docendum.* Hoc non solum soliditatem & facilitatem in docendo, sed vel maxime patientiam & assiduitatem significat. Oportet enim *ἀντιχεσθαι*, Tit. I. 9 not. idque cum lenitate, Iac. III. & perseverantia: Act. XX. 31. *in omni longanimitate & doctrina.* infra, c. IV. 2.

¶ ἀνεξίκακον) mala tolerantem. Zelo interdum, lenitate semper opus est.

25 μήποτε) μη interrogans: hac expectatione, si quando &c.

¶ δὲ αὐτοῖς ὁ θεός, det illis Deus) Non est enim opis humanæ. Motivum patientiæ.

¶ μετάνοιαν, penitentiam) Hæc antecedit cognitionem.

¶ εἰς, in) Sic εἰς, v. seq.

26 καὶ) atque ita.

¶ ἀνοιήσωσιν) Hoc pendet a siquando: evigilent, sopore discussio.

¶ ἐκ τῆ-παγίδου, ex laqueo) Duo mala, captivitas & sopor: duo bona, vigilia & liberatio. Sermo concisus.

¶ ἐζωγγημένοι) Luc. V. 10. capti, iubentes.

¶ ὑπ' αὐτοῦ, ab illo) a servo Domini. Vbi Deus præsit, v. 25, servi opus succedit. Deus excitat: servus extrahit.

¶ εἰς τὸ) Constr. cum evigilent. Terminus a quo in ἐκ, terminus ad quem in εἰς innuitur. Ille, opponere se & laqueus diaboli: hic, agnitio veritatis & voluntas Dei.

¶ ἐκείνου, illius) Dei.

¶ θέλημα, voluntatem) liberrimam & liberantem. 1 Petr. IV. 2. Oppositum, laqueo. In voluntatem Dei excitatus est ipse Paulus. Act. XXII. 14.

CAP. III.

I Τῆσδε γίνωσκε, hoc vero cognosce) Liquido scribit apostolus. 1 Tim. IV. 1.

¶ ἐν ἑσχάταις ἡμέραις, in ultimis diebus) qui jam tum esse cœperunt. v. 5 fin. Similis locutio, 2 Petr. III. 3. Iud. v. 18.

¶ ἐπισησονται) aderunt, ex improvviso. Futurum, respectu prophetiæ antegressæ.

¶ καιροὶ χαλεποὶ, tempora difficilia) ubi vix reperias, quid agas.

2 ἔσονται οἱ ἄνθρωποι, erunt homines) erunt, majore gradu & numero tales, quam unquam, in ecclesia. v. 5. Pejores etiam iis, qui solo lumine naturali fuerant abusi. Rom. I. 29 seqq. ubi multa in notis explicamus, hęc recurrentia.

¶ Φιλαυτοί, amantes sui) Radix prima.

¶ Φιλάργυροι, amantes numi) Radix altera.

¶ γονεῦσιν ἀπειθεῖς, parentibus inobedientes) Character temporum colligendus inprimis etiam ex juventutis moribus.

¶ ἀχάριστοι, ingrati) Obligatio grati animi proxima est ab officio filiali.

3 ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, intemperantes, immites) simul & molles & duri.

¶ ἀφιλάγαθοι, boni non amantes) Contrarium, amans boni. Tit. I. 8 not.

4 Φιλήδονοι, amantes voluptatis) Epicureorum epitheton. Voluptas extinguit amorem & sensum de Deo. Tales Epicurei nostri.

5 μὲρφωσιν) speciem externam, non sine rudimento quodam interno.

¶ ἀποτρέπει) Τρέπεται, qui coactus fugit: ἀποτρέπεται, qui αναχωρεῖ, recedit ac vitat ultro. Eustath.

6 ἐκ τῶν, ex his) v. præc. hos. Plane demonstrat.

¶ οἱ ἐσθύνοντες, irrepentes) clanculum.

¶ τὰ γυναικάρια) mulieres imbelles; quæ mox, ut istorum similes, describuntur.

¶ ἐπιθυμίας ποικίλαις, concupiscentiis variis) mentis & carnis. c. IV. 3. Hęc quoque varietas delectat.

7 μαθάνοντα, discentes) curiose.

¶ μηδέποτε, nunquam) unde facile capitur. v. 6.

8 ἰανῆς καὶ ἰαμβροῦς, Iannes & Iambres) Euseb. l. 9. Præp. Ev. hæc verba ex Nymenio Pythagorico philosopho citat:

ιανῆς καὶ ἰαμβρῆς αἰγύπιοι ἱερογραμμα-
 τῆς ἄνδρες ἑδενός ἡπίως μαγεῦσαι κριθέντες
 εἶναι ἐπὶ ἰσδαίων ἐξελαυνόμενων ἐξ αἰγύπτου.
 κτλ. Notissima Pauli temporibus no-

mina erant Iannes & Iambres: plurima
 enim eorum in antiquis Hebræorum li-
 bris mentio, ut qui fuerint principum
 magorum par apud Ægyptios. Acutis-
 simus Hillerus ex Abessinorum lingua *Ian-
 nes* interpretatur *empæctam* & *Iambres*
præstigiatores; statuit enim, appellatiua
 temporum lapsu mutata esse in propria.
 Onom. S. pag. 671. 843. Certe si plane
 propria fuerunt, μέσα primitus vocabula
 fuisse credas, quæ ipsam artis professi-
 onem indicarent. conf. Act. XIII. 8.

¶ ἀντίστησαν μωσῇ, *restiterunt Moysi*)
 prodigia aliquatenus æmulando.

¶ ἀνθίστανται, *resistunt*) Oppositum:
persecutionem patientur. v. 12.

¶ ἀδόκιμοι) nullam probandi facultatem
 habentes. conf. Rom. I. 28.

9 ἔπερὶ ἰσραὴλ ἐπὶ πλεῖον, *non profi-
 cient amplius*) non ita, ut alios seducant;
 quanquam ipsi & eorum similes *proficient*
in pejus. v. 13. Sæpe malitia, quum late
 non potest, profundius proficit.

¶ ἀνοία, *insipientia*) tamen sibi *sapient-
 es* videantur.

¶ ἐκδηλῶ) *ex occulto in apricum pro-
 lata.*

¶ ἡ ἐκείνων, *illorum*) Ex. VII. 12. VIII.
 18. IX. 11. Tenui oratione pœna gravis-
 sima denotatur, ab apostolo, in re nota.

10 σὺ δὲ, *tu vero*) Antitheton. sic rur-
 sum, post novas descriptiones malorum,
 v. 14. c. IV. 5.

¶ παρηκολέθηκας, *subsecutus es*) Post
 persecutiones hoc loco memoratas Ti-
 motheus Pauli comes est factus. Act. XIII.
 50. XIV. 5. 19. XVI. 3. Exquisite ergo po-
 nitur hoc verbum, uti Luc. I. 3. Sic An-

tiochus de filio suo, *παρηκολέθηκα τῷ*
ἐμῷ πατριάρχει. 2 Macc. IX. 27.

¶ τῇ ἀγωγῇ) *αγωγή, ratio vite.* Gall.
conduite.

¶ τῇ προθέσει, *propositum*) *Vite rati-
 onem* subsequitur *propositum* in posterum.
 conf. Act. XI. 23 not. ac *fidem, longanimit-
 atas:* uti Hebr. VI. 12. *amorem, patientia:*
 uti 2 Thess. III. 5.

11 ἐν ἀντιοχείᾳ, ἐν ἰκονίῳ, ἐν λύστροις,
Antiochia, Iconii, Lystris) Act. XIII. 14. 51.
 XIV. 6.

¶ οἶα) *οἶα* demonstrat rei gravita-
 tem. 1 Macc. V. 56, *ἤκασε τὸ ἀνδραγαθίων*
καὶ τὸ πολέμα, οἶα ἐποίησαν.

¶ οἷς διωγμῶς, *quantas persecutiones*)
 Nomen interjecto alio iteratum, perspi-
 cuitatem & pondus addit sermoni.

¶ ὑπήνεγκα, *sustinui*) Character apo-
 stoli.

¶ ἐρρύσατο, *eripuit*) Alius character,
 miraculose conservari. Ps. XXXIV
 (XXXIII) 17, *ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν*
ἐρρύσατο αὐτῶς.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) Christus.

12 καὶ πάντες δεῖ, *omnes autem omnes,*
 & soli. Tertius character, persecuten-
 tes habere: tantum abest, ut persecutio
 debeat quenquam offendere. Hinc Ti-
 motheus simul poterat colligere, se quo-
 que passurum persecutionem. Similis
 transitus a Paulo ad omnes pios, c. IV. 8.

¶ οἱ θέλοντες, *volentes*) Computa igitur,
 an velis. Conf. *volens,* Luc. XIV.
 28.

¶ ἐυσεβῶς ζῆν) *pie vivere,* tota vitæ
 vi collocata in pietate christiana. Phil. I.

21.
 ¶ ζῆν, *vivere*) degere. Gal. II. 14.
 ¶ ἐν χριστῷ, *in Christo*) Extra Christum
 Iesum nulla pietas.

¶ διωχθήσονται, *persecutionem patientur*)
 neq

neque eam videlicet recusabunt. Gal. V. 11. Huic futuro respondet in opposito τὸ *proficient*. v. 13.

13 *πονηροὶ*, *maligni*) Antitheton, *pie*, v. 12. Hi sunt *πλανώμενοι*, media significatione, *qui se seducendos permittunt*.

¶ *γόητες*) *incantatores*, Ægyptiorum illorum instar. v. 8. Hi sunt *πλανῶντες*, *seducentes*.

¶ *πλανῶντες καὶ πλανώμενοι*, *seducentes & seducti*) Qui semel alios decipere cœpit, eo minus ipse ab errore se recipit, & eo facilius alienos errores mutuo amplectitur.

¶ *προκόψουσιν*, *proficient*) ita ut nemo illos, illi pios persequantur.

14 *σὺ δὲ, tu vero*) quicquid illi faciant. Reassumit, quæ v. 10 ingressus est dicere.

¶ *ἐπιστάθης*) *πιστῶ*, confirmo rem vel animum. *ἐν οἷς ἐπιστάθης*, *in quibus πιστὸς fidelis & firmus es redditus*. Conf. LXX, Ps. LXXVIII. 8. 37. ubi τῷ ἰσχυρῷ respondet *πιστῶσαι*.

¶ *εἰδῶς - καὶ ὅτι εἰδῶς*, *sciens - & quia nosti*) Ætiologia duplex; cujus pars prior refertur ad *in us quæ didicisti*, altera ad *fidelis es redditus*. Similis constructio, *διὰ - καὶ ὅτι*. Ioh. II. 24 f. *ἐπιγινῶς - καὶ ὅτι*. Act. XXII. 29.

¶ *παρὰ τίνος*, *a quo*) a Paulo, doctore probato. v. 10 f.

15 *καὶ, &*) Etiam post Pauli obitum Timotheus eo magis ad scripturam alligatur. Non ad sese unum Paulus adstringit Timotheum, sed eum quamlibet adultum in fide filium scripturas jubet adhibere. Hoc perpendere debent, qui doctoribus suis, quorum disciplinæ semel innutriti erant, ita se addicunt, ut extra eorum circumlocutionem nihil e Scriptura deinceps oblatum admittant. Interdum defes animi saturi-

tas, & *αυθαδεια*, constantiæ & sobrietatis nomine obrepit.

¶ *ἀπὸ βρέφους*, *ab infantia*) Tenella ætas aptissima *πρὸς τὴν πίστῶσαι*, ut fides ei imprimatur, firmitudinem diffundens in omnem vitam.

¶ *τὰ ἱερά γράμματα*, *sanctas literas*) libros Moïsi & prophetarum. Nam hi exstantabant, cum Timotheus esset parvulus.

¶ *εἰδῶς, nosti*) instituentem matrem. c. I. 5.

¶ *τὰ δυνάμενα*) *quæ poterant*. Vis præteriti ex *nostri* redundat in participium. *Potentia* hæc dicit sufficientiam, perfectionem.

¶ *σὲ, te*) ita, ut si tibi soli scriptæ essent.

¶ *σοφίσαι*, *sapientem reddere*) Grande verbum. Antitheton, *ἀνοια* *insipientia*. v. 9.

¶ *εἰς σωτηρίαν*, *in salutem*) tuam & aliorum.

¶ *διὰ πίστεως*, *per fidem*) Qui non credit, non accipit sapientiam & salutem. *per* constr. *cum salutem*.

16 *πᾶσα γραφή*, *omnis scriptura*) Scriptura sacra, secundum omnes suas partes. Novissima quæque epistola Pauli quam maxime commendat scripturam.

¶ *θεόπνευτος*, *divinitus inspiratus*) Est hæc pars non subjecti, (quam enim scripturam dicat Paulus, per se patet, ut alibi, sic hoc loco:) sed prædicati. *divinitus inspiratus est*, non solum dum scripta est, Deo spirante per scriptores; sed etiam, dum legitur, Deo spirante per scripturam, & scriptura ipsum spirante. Hinc ea tam *utilis*.

¶ *πρὸς διδασκαλίαν*, *ad doctrinam*) *Doctrina* instituit nescientes; *elenchus* convincit etiam in errore & præiudicio veritantes. *correctio* ab obliquitate ad rectitudinem revocat; *eruditio in justitia* contumaces in ordinem redigit. c. II. 25 not. Sir. XVIII. 13.

17 *ἄρπ*, *aptus sit*) in officio.

¶ ὁ ἔθεῖς ἄνθρωπος, homo Dei) 1 Tim. VI. 11 not.

¶ πᾶς πᾶν, ad omne) Genera talium operum enumerantur v. 16. Nam homo Dei debet docere, convincere, corrigere, instituere. conf. c. IV. 2.

¶ ἐξηρισμένον, coaptatus) per scripturam. Debet ἐξαοπίζεσθαι tum erit ἀρτι, fieri & esse differunt.

C A P. IV.

1 Οὖν, ergo) Deducitur hoc ex toto capite III.

¶ ἐγὼ, ego) quem nosti. c. III. 14.

¶ ζῶντας καὶ νεκροὺς, viventes & mortuos) Paulus erat morti proximus, Timotheo superflite.

¶ κατὰ) tum, quum apparebit. κατὰ temporis, Hebr. I. 10.

¶ ἐπιφάνεια) ἐν δια δυνῶν, ἐπιφάνεια καὶ βασιλεία. ἐπιφάνεια est revelatio & exortus regni. 1 Tim. VI. 14 f.

2 ἐπίστηθι) insta, urge.

¶ ἐνκαίρως, ἀκαίρως) Pricæus accipit quasi παροικιακῶς dictum, pro assidue vel in omni tempore: & confert, quæ sequuntur. Nicetas Choniates, παιδαγωγὸν ἐμβριθῆ ἐκικῶς, ἐνκαίρως ἀκαίρως ἐπέπληττεν. Tale illud Senecæ Tragicæ: *Incipe quicquid potes, Medea, quicquid non potes.* Plauti: *Qui comedit, quod fuit, quod non fuit.* Terentii: *Cum milite isto præsens absens ut fies.* Catulli: *Hoc facias, sive id non pote, sive potest.* Iuliani: *ἐπορεύετο ἐπὶ τὰς τῶν φίλων οἰκίας ἀκλήτῳ κεκλημένῳ, διαλλάσων τὰς οἰκειοπάτας ἀλλήλοις.* Aristophanis, *δικαίως καὶ ἀδίκως*, ubi Scholia, ἀντὶ ἔ, *παντὶ τῷ πῶ.* Virgillii: *digna indigna pati.* ubi Servius: *Proverbialiter dictum pro omnia.* Terentii: *justa injusta.* ubi Donatus: *Proverbiales sunt huiusmodi clocutiones: fanda ne-*

fanda, digna indigna. Hæc & plura Pricæus: quæ non eandem omnia rationem habent. Apostolus hoc dicit: Insta, temporibus solitis ac legitimis, & extra ea: sive tibi auditoribusque commodum est, sive minus: nocte dieque. Act. XX. 31.

¶ ἔλεγγον, ἐπιτήρησον, convince, increpa) Alyndeton conveniens. Hæc omnia longanimitatem non violant, sed requirunt.

¶ διδαχῆ, doctrina) c. II. 24 not.

3 ἔσαι) erit, & jam est. c. III. 1 not.

¶ διδασκαλίας, doctrinam) Sequitur concretum, doctores. Qui sanam doctrinam fastidit, sanos doctores relinquit: similes labra lactucas quærunt.

¶ ἐπιθυμίας) carnales concupiscentias, in quibus non libenter interpellantur a veris doctoribus, & quarum condimentum quærunt in dulcedine doctrinæ mollioris.

¶ ἐπισωρεύουσι, accumulabunt) Compositum grave, copiam notans. Varietas delectat prurientes.

4 τῆ ἀκοῆν, auditum) Auris humana non fert doctores concupiscentiis cordis contrarios.

5 νῆφε ἐν πᾶσι, vigila in omnibus) in omnibus rebus, ut nunquam dormites: sic, *περὶ πάντα.* Tit. II. 7.

¶ ἔργον, opus) 1 Tim. III. 1.

¶ ποιήσον, fac) Includitur maxime iter ad Paulum.

¶ εὐαγγελιστῆς, evangelistæ) Vocabulum grande.

¶ πωλεσθήσῃ, exple) istis renitendo, ad me veniendo. Idem verbum, v. 17.

6 ἐγὼ γὰρ, ego enim) Causa, quæ Timotheum moveat ad officium: Pauli discessus & beatitudo. *Finis coronat opus.*

¶ ἤδη, jam) Ut Petro, 2 Petr. I. 14. sic Paulo indicatum tempus.

¶ σπένδομαι, libor) Phil. II. 17 not.

¶ ἀνα-

¶ ἀναλύσει, *discessus*) Ibid. c. I. 23 not.
7 ἄγωνά τ' καλόν, *bonum illum agonem*.
conf. 1 Tim. VI. 12 not.

¶ τ' πίσιν, *fidem*) Res bis per metaphoram expressa nunc tertio loco exprimitur proprie.

¶ πέρηκα, *servavi*) usque ad finem.
Ap. II. 10.

8 λοιπὸν, *ceterum*) Quam lata particula : momentum decretorium. Paulus pro ipso abitus sui articulo tres status suos spectat : 1. præteritum, *certavi*. 2. instantem, *reposita est*. 3. futurum, *reddet*.

¶ ἀπέκειται, *reposita est*) omni labore & periculo in perpetuum superato.

¶ δικαιοσύνης) *justitiæ*, pro qua pugnavi. Huc ref. *justus*.

¶ στέφανος, *corona*) *Corona* dabatur post lucram, cursum, pugnam.

¶ ἀποδώσει, *reddet*) Congruit π' *justus*.
2 Thess. I. 6. 7.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) *Christus*. De quo etiam v. 6. 14. 17. 18. 22.

¶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *in illo die*) Magna gloriæ pars tum demum accedet electis. 2 Cor. V. 10.

¶ ἐμοί, *mibi*) Applicatio individualis.

¶ πᾶσι, *omnibus*) Id Pauli gaudium cumulat; Timotheum acuit. Multos horum lucrificerat Paulus.

¶ ἠγαπήκῃσι, *qui amaverunt*) Id grandius, in præterito, quam ἀγαπήσας, v. 10, ubi luētiosum vide antitheton. Hoc desiderium apparitionis Domini, præsupponit totum Christianismi statum, fidem maxime. Metonymia consequentis.

¶ ἐπιφανείαν, *apparitionem*) in eodem illo die. 1 Tim. VI. 14.

9 σπάδατον, *stude*) Hoc iteratur versu 21.

¶ ἔλθῃν πρὸς με, *venire ad me*) Quod

Paulus adhuc cæsius tractavit, in epologo demum aperte scribit. v. 21. Timotheus & Paulo martyri futurus erat solatio, & per eum corroborandus, & postea evangelii negotium, Romæ fortasse aliquantisper, gesturus. Ephesi martyr factus esse fertur.

10 εἰς θεσσαλονίκην) *Scholias tes in Medic. bibliotheca, καὶ ἐκῆ (Thessalonicæ) ἱερῆς εἰδώλων γενομένη* de qua re nil usquam legi. Pricæus.

¶ γαλατίαν, *Galatiam*) Hoc olim ex rhythmo δαλματίαν irrepsisse videtur. Idonea monumenta, γαλλίαν. Et nonnulli, qui γαλατίαν retinent, ad Galatiam occidentalem sive Europæam, id est, Galliam, referunt. Vid. Pregizeri Suevia sacra, pag. 499 seq. ex P. de Marca.

¶ τίτῳ, *Titus*) Ergo ex Creta discessit, compositis rebus. Tit. I. 5. Hi Paulum aut comitati erant aut viserant.

11 λυκάς, *Lucas*) Lucas non ad hoc usque tempus deduxit Acta Apostolorum.

¶ μόνῳ, *solus*) Sermo est de comitibus. nam amici plures aderant. v. 21.

¶ ἔυχρηστος, *utilis*) magis quam olim. Act. XIII. 13. XV. 38. conf. Philem. v. 11. Demas deficit: Marcus se recipit; sed qui in negotio faciliori abierat, nunc ad graviora debet adesse.

12 τυχικόν, *Tychicum*) quem Timotheus poterat ecclesiæ præficere. sed hoc Paulus ei permittit. conf. Tit. III. 12.

13 τ' Φαιλόνην, *tunicam*) De theca libraria accipiunt alii: sed theca non seorsum a libris appellaretur.

¶ ἀπέλιπον, *reliqui*) Romæ Paulo, si ipse secum tulisset, tortasse ablata fuisset penula impetu primo. Nunc quum Timotheus ferre iubetur, non obscure ei securitas promittitur.

Τ τ τ τ τ

¶ ὡς

¶ *παρά κάρπωα, apud Carpum*) Homo valde fidelis fuerit oportet, cui pretiosissimum depositum crederet apostolus.

14 *ἐνεδείξατο, exhibuit*) Ephesi, vel etiam Romæ.

¶ *ἀποδώη, reddat*) Sciebat apostolus, illum non inultum fore. subscribit igitur iudicio Domini.

15 *λίαν, valde*) Igitur non desinet.

¶ *ἡμετέροις, nostris*) Communis est fidelium causa: & Timotheus jam tum fuerat Pauli comes.

16 *πρώτη, prima*) Iam igitur erat secunda: in qua Timotheum vult sibi adesse, & Dominum sibi adstiturum confidit, ut vincat.

¶ *συμπαρέγενετο*) Τὸ σὺν innuit, non magnum fuisse illis periculum.

¶ *ἐγκατέλιπον, deseruerunt*) ex timore.

¶ *μη̅ ἀντι̅ς λογισθῆη, ne illis imputetur*) Innuitur peccati magnitudo, & Pauli votum. *illis*, verbo præpositum, significat, *illis imputatum iri*, qui pios deruissent.

17 *ὁ δὲ κύριος, Dominus vero*) eo magis.

¶ *παρέστη, adstitit*) Id plus quam *παράγενετο*, *adessē*.

¶ *ἐνεδυσάμωσε, confortavit*) Oppositum, *deseruerunt*.

¶ *ἵνα δι' ἐμῆ, ut per me*) Vna sæpe occasio maximi est momenti.

¶ *πάντα τὰ ἔθνη, omnes gentes*) quarum Roma caput.

¶ *ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, liberatus sum ex ore leonis*) Ps. XXII. 22, *σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος*. Credibile est, obtigisse Paulo visum aliquod sub schemate Leonis. Leo vel Neronem, vel quemvis, qui pericula intentaret, significat. Tropus certe est: nam *ex ore leonum* diceret, si proprie bestias innueret. *Liberatus sum*, inquit:

non, *liberavit me*. quia, *Dominum id fecisse*, extrinsecus non apparebat.

18 *καί, et*) A præterito ad futurum spes concludit.

¶ *ῥύσεται με, liberabit me*) Omnia Paulus in partem salutarem accipit. vivit? liberatus est. decollabitur? liberabitur; liberante Domino.

¶ *ἔργα ποιηρῶν*) Resolve, *ἔργον ποιηρῶν*, vel *ἔργον ποιηρῶν*. Antitheton, *αὐτῶν*.

¶ *καί, et*) Suavis conjunctio. Dominus est & liberator, 2 Thess. I. 10. & Salvator. Phil. III. 20. Mala aufert: bona confert.

¶ *σώσει*) *salvum perducet*. Hæsit hoc verbum Paulo ex Ps. cit.

¶ *βασιλείαν, regnum*) Neroniano melius.

¶ *ὡς ἡδοξία, cui gloria*) Doxologiam parit spes: quanto majorem res.

20 *ἔρανος, τροφίμου, Erastus - Trophimum*) Causa, cur hi non salutes, implicate indicatur.

¶ *ἔμεινεν, mansit*) me iter prosequente. Secunda Pauli vincula non fuere diuturna. scripsit enim hæc brevi post iter, paulo ante exitum.

¶ *ἐν κορίνθῳ, Corinthi*) patria sua. Rom. XVI. 23.

¶ *ἐν μιλῆτι, Miletu*) Miletus, vicina Epheso. Trophimi morbum sive scierat Timotheus, sive nescierat, tamen commemorare Paulus potuit. Et fortasse Trophimus Timotheum postea comitatus est Romanam. Scholiastes ad h. I. apud Pricæum: *τροφίμου, ἀρισταρχου, καὶ πῆδης, ἐν τοῖς διαγμοῖς τῷ ἀποστόλῳ συγκακοπαθήσαντες, τέλει σὺν αὐτῷ τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν*.

21 *πρὸ χειμῶνος, ante hiemem*) Ipsa hieme, navigatio olim fere nulla: & iminebat martyrium Pauli.

¶ ἐλθεῖν, venire) Invitatur mentione Eubuli &c. qui cum Paulo erant, & tamen in vita manebant.

¶ καὶ λίνου, & Linus) Hic tertio loco ponitur. nondum erat episcopus. 22 μεθ' ὑμῶν, vobiscum) v. 19.

IN EPISTOLAM A D T I T V M. CAP V T I.

1-3 ΠΑΥΛΟΥ, Paulus) Titulus con-
veniens Pauli personæ & Titi muneris.

¶ κατὰ, ad) Conf. κατὰ, v. 4. 9. 2 Tim. I. 1 not. Apostoli est, propagare fidem. Rom. I. 5.

¶ πίσιν, fidem) Summa Christianismi, fides - spes : quæ Titus in omni doctrina respicere, & cetera omnia vitare debet. conf. 1 Tim. I. 5. III. 15 f. IV. 1. 3. 10.

¶ ἐκλεκτῶν θεῶν, electorum Dei) quorum causa facere & pati debemus omnia. 2 Tim. II. 10. Electi, ex Judæis & gentibus : quorum communis fides. v. 4. 2 Petr. I. 1.

ex illis, Paulus ; ex his, Titus.

2 ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίης, spe vitæ æternæ) c. III. 7. Spes refertur ad promissionem.

¶ ἣν, quam) vitam.

¶ ἀψευδῆς, fallere nescius) Fundamentum fiduciæ nostræ.

¶ πρὸ χρόνων αἰώνιων, ante tempora æterna) Vitæ æternæ promissio jam continetur in appellatione Dei Abraham &c.

3 καιρῆς) His χρόνοι longiores erant.

4 κοινῆν, communem) Alias Titus, ex gentibus natus, excideret.

5 τὰτα χάριν, ideo) Partes epistolæ sunt IV.

I. Inscriptio.

II. Instructio Titi, quæ hic redit :

c. I. 1 f.

- 1. Bonos constitue presbyteros. v. 5 f.
- 2. His opus est, apud malos Cretenses. v. 10 f.
- 3. Ipse eos severe increpa & mone. v. 13 f.
- 4. Doce senes & anus, & juvenes, ipse bonorum operum exemplum præbens : c. II. 1 f. itemque servos, v. 9 f. ubi exemplum ex evangelii medulla motivum inseritur. v. 11-14.
- 5. Admone de obedientia magistratibus, lenitate omnibus hominibus præstanda : ubi idem motivum iteratur. c. III. 1-7
- 6. Bona opera facienda : stolidæ quæstiones vitandæ : hæreticus facile sibi relinquendus. v. 8-11

III. Invitatio Titi, ut Nicopolin veniat ; & admonitio, ut res necessarias curet.

v. 12 f.

IV. Conclusio.

v. 15.

¶ τὰ λείποντα, quæ defunt) quæ ego per temporis brevitatem non potui coram expeditare.

¶ ἐπιδιωχθήσῃ) Paulus διωχθήσεται. Titus ἐπιδιωχθήσεται.

¶ ὡς, sicut) Paulus dixerat, quas virtutes habere deberent presbyteri : nunc repetit.

6 πιστὰ, fideles) Nam qui liberos non potuit ad fidem perducere, quomodo alios perducet?

¶ ἀσωτίας, luxuriæ) quæ ex bonis ecclesiæ perperam aleretur.

7 ὡς θεὸς οἰκονόμος, tanquam Dei œconomus) Quo major quisque est Dominus, eo majores in servo virtutes esse debent. Paulus ministros evangelii appellat *œconomus Dei*. 1 Cor. IV. 1 not. Potestas igitur episcopi circumscripta illa quidem est, sed tamen non est nulla. *œconomus* is est, & *Dei œconomus* : œconomus autem aliquid certe arbitrii & potestatis habet, fidei ejus & dexteritati committitur aliquid, non sola facultate locomotiva utitur, non est instrumentum aut machina : œconomus Dei non est hominum mancipium, non mediastinus aut lixa : modo verus sit œconomus. Notandum adversus pseudopoliticos ; qui non Dei, non fidei, sed suos cupiunt esse & ministros Christi, & ipsos principes, quorum nomine abutuntur, & fideles & omnia.

¶ μὴ ἀνθάδη, non præfractum) Antitheton, v. 8. *hospitalem*. nam ἀνθάδης, *præfractus*, negligit hospites tenues, ut Nabal fecit : 1 Sam. XXV. se unum curat, & quæ circum se habet : alios item suas sibi res & curas habere jubet.

¶ μὴ ὀργίλον, non iracundum) Antitheton, *boni amantiem*.

¶ μὴ πᾶροιον, non vinolentum) Antitheton, *sobrium*.

¶ μὴ πᾶλῆκτῃν, non percussorem) Anti-

theton, *justum*, qui ratione & æquitate, non vi decidat.

¶ μὴ ἀίχροκερδῆ, non turpis lucri cupidum) Turpe lucrum quæri poterat in reperse honesta, ut in opificio, in contractibus & negotiis, in ipso episcopatu. v. 11. 1 Tim. VI. 5. 2 Cor. XI. 12. 20. Phil. III. 19. 1 Petr. V. 2. 2 Petr. II. 3. Antitheton, ὄσιον, *sanctum*.

8 ἐγκρατῆ, continentem) *ἐγκρατῆς* & ἀκρατῆς interdum latius accipitur. conf. Matth. XXIII. 25 not.

¶ ἀνπεχόμενον) qui retineat, defendat, urgeat studiose. Hoc verbo maxime Hebraicum ρηῖ expriment LXX.

¶ κατὰ ὁ κατὰ τὴν διδαχὴν λόγῳ, sermo ad doctrinam pertinens. πιστὸς, firmus, unde adhortatio & elenchus robur accipit.

¶ καὶ, καὶ) εἰ, εἰ.

10 ματαολόγοι καὶ φρεναπάται, vaniloqui εἰ seductores) Duo nomina, quorum epitheton, ἀνυπότακτοι *contumaces*. *Vaniloqui* qui sint, vid. 1 Tim. I. 6. 7. φρεναπάται, qui mentes hominum seducunt. ἀνυπότακτοι, *contumaces*, frenum mordentes, qui se nolunt submittere ad obedientiam fidei.

11 ἐπισομίζειν) obturare, ad silentium redigere, vi spiritus, ut merentur *contumaces*.

¶ ὅλας οἰκας, totas domos) Magnum Paulo detrimentum.

¶ ἀνατρέπῃσι, subvertunt) ut *seductores*.

¶ διδάσκοντες ἀ μὴ δεῖ, docentes quæ non oportet) ut *vaniloqui*.

¶ ἀίχροῦ κέρδους χάριν, turpis lucri gratia) Constr. cum *subvertunt*. Turpitudine maxime in *vilitate* lucri conspicitur. Ez. XIII. 19.

12 εἶπῃς, dixit aliquis) Non debent sibi plaudere profanorum scriptorum nimii cultores, quod Paulus aliquid ex

Arato, Menandro, Epimenide ponat: nam hos tamen ne nominat quidem. Act. XVII. 28. 1 Cor. XV. 33.

¶ ἐξ αὐτῶν ἰδίᾳ αὐτῶν, ex illis proprius illorum) ortu & conditione. Id auget auctoritatem testis. Etiam de Cilicibus mala ferebantur testimonia, sed ab aliis. ideo Paulus, Cilix, hoc sine probro potuit allegare.

¶ προφήτης, propheta) Multa praedixit Epimenides, ut Diogenes Laërtius memorat: & prophetam egit, etiam quum hæc dixit, quæ Paulus citat.

¶ αἰῖ, semper) Quivis homo naturalis aliquando mendacem &c. agit; sed semper, gravior.

¶ ψεύσαι, mendaces) Deo dissimiles, v. 2. etiam in doctrina de Deo, quum fabulas amant. v. 14. Iovis sepulcrum habebant Cretenses: ideo a poetis mendaces appellati.

¶ κακὰ θηρία, male bestiae) Creta χώρα ἄθηρος, regio bestis carens, habita. id sive verum sive falsum, inde lepidum Epimenidem judicat Al. Morus.

¶ γαστέρες ἀργαῖ) Pasor ἀργὸς hic per aphæresin dici statuit pro μάργος, elux. Conf. c. II. 2-6. Placet tamen communis notio. ventres pigri sunt, qui nemini sunt utiles.

13 ἀληθῆς, verum) quamvis a Cretensi profectum.

¶ ἔλεγχε, convince) Summa elenchi subsequitur.

14 μύθοις, fabulis) Antitheton, veritatem.

15 πάντε μὲν, omnia quidem) Hoc colore utebantur fabularum & præceptorum humanorum defensores: quem Paulus diluit.

¶ πῖς καθαρῶις, puris) subaudi, ἔσφι fidelibus, ex contrario. 1 Tim. IV. 3. Act. XV. 9. Rom. XIV. 23. Omnia externa

iis, qui intus sunt mundi, munda sunt.

¶ μεμιασμένοις, inquinatis) Id tractatur mox.

¶ ἀπίστοις, infidelibus) Id tractatur versu 16.

¶ ἔδὲν) nil, neque intra, neque adeo extra.

¶ νῆς) intelligentia. Rom. XIV. 5.

¶ συνειδήσις, conscientia) de rebus agendis vel actis. 1 Cor. VIII. 7.

16 θεὸν, Deum) quem nosse, summa est Sapientia.

¶ ἡμολογῆσιν εἰδέναι) confitentur, & confessione cognitionem sibi vindicant. 1 Tim. VI. 20.

¶ ἀρνῦνται) negant Deum.

¶ βδελυκτί) Congruit hoc cum LXX, Prov. XVII. 15. ἀκάθαρτος καὶ βδελυκτός.

¶ ἀδίκιμοι) Hic active accipias.

C A P. II.

1 Ἀλέι) loquere.

2 πρεσβύτας, senes) subaudi, adhortare, ex v. 6.

¶ νηφਾਲις, vigilantes) affectu.

¶ σεμνὸς, graves) in actionibus.

¶ σώφρονας, sobrios) in victu.

¶ τῇ ὑπομένῃ, patientia) Virtus senes inprimis decens.

3 ἐν κατῆματι ἱεροπρεπέις) ἱεροπρεπῆς, sacri decori observans. κατῆμα, habitus, dicitur hic de ornatu virtutum, quæ mox enumerantur.

¶ δεδωλαμένους, servitio addicti) Sane servitus est, gulam non vincere. 2 Petr. II. 19.

¶ καλοδιδασκάλης) quæ doceant res bonas; ut sequitur.

4 σαφροῖζωπι πᾶς νέας, sobrietatem doceant juvenes) Cressas aliquanto severius tractare jubetur Titus, quam Ephesias

Timotheus. 1 Tim. V. 2. Has ipse; illas Titus per provectiores ætate monet.

7 *ἄχρι πάντων*) *usquequaque*.

¶ *ἑαυτὸν, te ipsum*) Etiam Titus junior.

¶ *ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, in doctrina*) Invenitur doctrina publica, cui opponitur mox λόγος, *sermo*, in consuetudine quotidiana. In illo genere requiruntur ἀφθορία & σεμνότης, quibus in altero respondent epitheta *ὑγιῆ & ἀκατάγνωστον*, ut in utroque & materia & forma se recte habeant.

¶ *ἀφθορίαν*) scil. *παρεχόμενον*. hinc non repetendum *ἑαυτὸν*.

8 *ἐντραπήν, confundatur*) Magna veritatis & innocentiae vis.

9 *δούλος, servos*) scil. *hortare*. v. 6.

10 *ἀγαθὴν, bonam*) in rebus non malis.

¶ *κοσμῶσιν, ornent*) Quo vilior conditio fervorum, eo pulchrius describitur eorum pietas.

11 *ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις, apparuit enim gratia*) *Apparitio* duplex, *gratiae & gloriae*. v. 13.

¶ *σωτήριον, salutaris*) ut ipsum nomen *Iesu* indicat.

¶ *πᾶσιν, omnibus*) etiam servis, etiam gentibus. conf. c. III. 2.

12 *τὴν ἀσέβειαν, impietatem*) Antitheton, *ἑυσεβῶς pie*.

¶ *τὰς κοσμικὰς, mundanas*) quæ *sobrie & juste* vivere prohibent.

¶ *σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ ἑυσεβῶς, sobrie & juste & pie*) Tres virtutes cardinales; ex quibus vel singulis vel conjunctis cetera nascuntur.

13 *προσδεχόμενοι, expectantes*) cum læticia.

¶ *τὴν μακαρίαν, beatam*) *χρισμῶς*. nam *spem* constr. cum *Dei*, & *apparitionem* cum

Servatoris. neque enim *apparitio* dicitur de Patre.

¶ *ἔ*) De articulo conf. Eph. V. 5 not.

¶ *σωτήριον, Servatoris*) c. III. 4. 6.

14 *ἵνα λυτρώσεται, ut redimeret*) Allusio ad redemptionem e *servitute*.

¶ *λαδὸν πειρίσσιον*) Latine diceret, *superfactum*. Columella, *Villica debet separare, quæ consumenda sunt; & quæ superfiere possunt, custodire*. Conf. *ὑπερίσσις*, 1 Petr. II. 9 not.

15 *μηδεὶς, nemo*) 1 Tim. IV. 12 not.

¶ *ὑπερφρονέω, contemnat*) Minister verbi divini, inermis, imbellis, ab iis, qui divino verbo se non submitunt, sed politica tantummodo præsidia aliquid esse putant, certo contemnitur. Segnius vero docentem multo magis spernunt contumaces auditores. *ἐπιπαγὴν, inculcationem* ex auctoritate, sentire debent, non eam ad se trahere.

CAP. III.

1 *Ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, imperiis & potestatibus*) Creta Romanorum provincia.

¶ *ὑποτάσασθαι, περὶ ἀρχῶν, subjici, obedire*) Opposita, *ἀνόητοι, insipientes* (coll.

Ps. XXXII. 9.) *ἀπειθεῖς, inobedientes &c.*

2 *ἀμάχους, non pugnaces*) qui non adorientur.

¶ *ἑπιεικέως, æquos*) qui ad orientem cedant.

¶ *πάντας, omnes*) Creta frequens insula hominum commerciis; atque ii fere tales erant, quales describuntur versu 3.

3 *γὰρ, enim*) Vt Deus nos tractavit, sic nos debemus tractare proximum.

¶ *καὶ ἡμεῖς, & nos*) Eph. II. 3.

¶ *ἀνόητοι, insipientes*) Non agnovimus Deum ultro.

¶ *ἀπει-*

¶ ἀπειθέας, *inobedientes*) Deo se revelanti non parvimus.

¶ ἡδοναῖς, *voluptatibus*) quæ sunt etiam in maledicentia, non modo in gustu linguæ.

¶ παικίλιος, *variis*) 2 Tim. III. 6. Inhæne epitheton. Varietas delectat.

4 ἡ χρηστότης καὶ ἡ Φιλανθρωπία, *benignitas & humanitas*) Hominum vitia plane contraria enumerantur versu 3.

¶ σωτήρ, *Servatoris*) ἐσωσεν *servavit*. v. 5.

5 οὐκ ἐξ ἔργων, *non ex operibus*) Negativa pertinet ad totum sermonem, non fueramus in justitia: non feceramus opera in justitia: non habebamus opera, per quæ possemus salvari. Sic Moses Israëlī Deut. IX. 5.

¶ διὰ λουτρῶν παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου, *per lavacrum regenerationis, & renovationem Spiritus sancti*) *Renovationem* immediate contruitur cum *per*. namque ut *lavacrum & regeneratio*, sic *renovatio & effudit* coherent. Dux res commemorantur: *lavacrum regenerationis*, quæ baptismi in Christum periphraſis: & *renovatio Spiritus sancti*. Conf. Hebr. II. 4 not. Appellatur ita opus divinæ gratiæ, non solum respectu individuorum, sed respectu œconomiae uberrimæ N. T. Hæc *regeneratio & renovatio* tollit omnem, in qua misere jacuimus, mortem & vetustatem, versu 3 descriptam. 2 Cor. V. 17.

6 εὖ) πνεύματι ἁγίῳ.

¶ διὰ, *per*) Hoc pendet a *servavit* &c. ut conjugata, *servavit*, & *Servatorem*, indicant.

7 ἵνα, *ut*) Hoc pendet a *servavit*.

¶ δικαιοσύνης, *justificati*) Nam antea expertes fueramus *justitiæ*. v. 5.

¶ ἐκεῖ, *Illic*) Dei. v. 4. Sæpe τὸ ἐκεῖ, *ille* innuit remotum aliquod. Deus, optimus: nos, valde mali.

¶ χάριτι, *gratia*) Antitheton ad *opera*.

¶ κατ' ἐλπίδα, *secundum spem*) qua carebamus antea.

¶ ζωῆς, *vitæ*) Constr. cum *heredes*.

¶ πίστεως, *fidus*) Refertur hoc ad antecedentia.

¶ περὶ τῶν, *de his*) non de rebus frivolis. 1 Tim. I. 7 fin.

¶ φρονιζῶσι, *curent*) non jam *inspirantes*. v. 3.

¶ καλὰ, *bona*, solide. Antitheton, *vana*. v. seq.

¶ ἀφέλιμα, *utilia*) Antitheton, *inutiles*. ibid.

10 αἱρετικῶν, *hereticum*) suo arbitrio sectantem ea, quæ v. 9 reprehenduntur.

¶ παραιτῶ, *aversare*) monere desine. quid enim juvat? laterem lavares. Matth. VII. 6.

11 ἐξέγραπται) Sic LXX Hebraicum תָּפַר exprimunt. Deut. XXXII. 20.

¶ ἀμαρτάνει, *peccat*) Quicquid agit & sentit, errat.

¶ ὠναντεκατάκριτον) *Αμαρτίαν* comitatur *κρίσι*. *ἐαυτῶ*, & subsequitur *κατάκρισις*. Rom. XIV. 22. 23.

12 ἀρπυγῶν ἢ τυχηίων, *Arteman aut Tybicum*) cui lampada tradere posset Titus.

¶ ἐλθεῖν πρὸς με, *venire ad me*) rebus in Creta amplius expeditis.

¶ ἐκεῖ, *illic*) Non dicit, *hic*. Nondum erat Nicopoli Paulus.

13 ἵνα μηδέν, *ut nihil*) Habebat ergo Titus facultatem. Non ibant vacui.

14 μανθανέτωσαν, *discant*) tuo admōnitu & exemplo.

¶ καὶ ἐν ἡμέραις, *etiam nostri*) non modo nos, sed etiam nostri, quos Cretæ lucrificimus. Hi videntur Zenan & Apollo, cum deberent, non satis juvisse.

¶ εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, *in necessarios usus*) ut *necessitudo* spiritualis postulat. sic *χρεία* Act. VI. 3.

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

1 ΠΑΥΛΟΣ, Paulus) Epistola familiaris, mire ἀσπιδίου, privatissima de re, inserta est libris N. T. summa sapientiae praebitura specimen, quomodo Christiani res civiles debeant tractare ex principiis altioribus. Frankius: *Vnica epistola ad Philemonem, omnem mundi sapientiam longissime superat.* Praef. N. T. Gr. p. 26. 27.

¶ δέσμιος, vincetus) cui cur negaret Philemon? v. 9 f.

¶ τιμόθεος, Timotheus) Haec epistola (v. 22) scripta est ante ep. II ad Tim.

2 ἀπφία, Appia) Philemonis uxori, ad quam nonnil pertinebat negotium Onesimi.

¶ οἶκόν σου, domum tuam) Philemonis.

5 ἀκούων, audiens) Philemonem lucrifecerat Paulus, v. 19. & hic constantiam ejus commendat. Ex ipso Onesimo potuit amorem ejus & fidem audire.

¶ ἀγάπην - πίστιν - πρὸς - Ἰησοῦν καὶ εἰς - ἁγίους, amorem-fidem - ad - Iesum & in - sanctos) Sic Eph. I. 15. sed hoc loco ad Philemonem est χριστός. primum nequitur cum quarto, secundum cum tertio. primo autem loco ponitur amor, quia ad amoris specimen hortatur Philemonem, cui ordo fidei & amoris pridem erat notus. Pro beato hocce Philemonis statu gratias Deo agit Paulus.

6 ὅπως, ut) Hoc pendet ab habes. v. 5.

¶ ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου, communio fidei tuae) i. e. fides tua, quam communem nobiscum habes, & exerces.

¶ ἐνεργῆς γένηται, efficax fiat) Primum indefinite loquitur Paulus.

¶ ἐν ἐπιγνώσει πάντος ἀγαθοῦ, in agnitione omnis boni) Breviter signat ad amicum, quae expressius ponit ep. 2 ad Cor. VIII. 9. ἀγαθόν, beneficium. v. 14.

¶ εἰς, in) Constr. cum fiat. Bonum nobis exhibitum redundare debet in Christum.

7 χαρὰν - καὶ παρακλήσιν, gaudium - & consolationem) Solenne syntheton: 2 Cor. VII. 4. & gaudeo, inquit, pro gratiarum actione. 1 Cor. XVI. 17 not.

¶ τῶν ἁγίων, sanctorum) His patuit domus Philemonis. v. 2.

8 διὸ, quapropter) Hinc pendet adhortor.

¶ ἐπιτάσσειν, imperare) Magna auctoritas, cujus fundamentum, Philemonis obligatio, v. 19. obedientiam postulans. v. 21.

9 ἀγάπην, amorem) meum erga te, tuum erga Onesimum.

¶ μᾶλλον, potius) Non dicit, si reniteris, meam & Petri indignationem incurres. ut habet stilus curiae Romanae minime apostolicus.

¶ τρεῖς καλῶ, rogo) Tres sunt partes epistolii:

I. *Inscriptio.*

v. 1-3

II. *Commemorato Philemonis flore spirituali, v. 4 f. ROGATE eum, ut Onesimum, qui aufugerat, recipiat, v. 12. 17 hospitium etiam paravi sibi cupiens.*

v. 22

III. *Conclusio.*

v. 23-25.

¶ τοῖστί, *talis*) Tria ponit argumenta, cur malit amanter hortari, & rogare, quam imperare: indolem suam, Pauli, Philemoni pridem perspectam, senectutem, & vincula. Senectus mites facit: coll. Luc. V. 39. sed ante senectutem quoque Paulus erat Paulus. pridem ex benignitate aliena pendebat, & nunc, foris nihilo beator, pender. Lepos est in hac epistola mixtus gravitate.

10 ἄχαλῶ, *adhortor*) Hoc verbum, quasi post parenthesin, iteratur, magna vi.

¶ ἐμὲ ἔμῃ τέκνῃ, *de meo filio*) Favorabilem pramittit præter alia prosopographiam, oratione suspensâ, donec invisum Onesimi nomen ponit. Et sapit tota epistola recentem de Onesimo lucrifaculo lætitiâ, quem ipsum videtur cessasse, se tam benigne de illo scribere.

¶ ἐγέννησα, *genui*) Erat hic Paulo filius senectutis.

¶ ὀνήσιμον, *Onesimum*) Ad hoc nomen suaviter alludit versu seq.

11 ἀχρηστον, *inutilem*) Litotes. erat enim noxius. Similiter lenis sermo in verbo *sejunctus est*, v. 15. item v. 18, *sin autem debet*.

¶ σοὶ καὶ ἐμοὶ, *tibi & mihi*) Philemonem civiliter præponit sibi. De se agit v. 13 f. de illo, v. 15 f. *χιασμός*.

¶ εὐχρηστον, *bene utilem*) Alluditur ad nomen Onesimi. sic, *ἐνάμην*, v. 20. Sine pietate ne servus quidem officium facit: cum pietate, quilibet frugi est.

¶ ἀπέπεμψα, *remisi*) Onesimus etiam

antequam ad frugem veram pervenisset, tamen bene de Paulo existimarat, & ipsius flagitii sui occasione ad illum confugit.

12 τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, *mea viscera*) Exemplum *σοφῆς* pietatis spiritualis. v. 17.

¶ περλαβῆ) *accipe*. Mite verbum, recurrens ibidem.

13 ἐν, *quem*) Ostendit, jam fide dignum esse Onesimum.

¶ ὑπὲρ σῆ, *pro te*) tuo nomine.

14 ὡς, *quasi*) Particula mitigans. nam etiamsi non coactus fuisset Philemon, tamen voluntas ejus minus apparuisset.

¶ ἀνάγκην, *necessitatem*) Non enim potuisset refragari Philemon.

15 τάχα, *forsitan*) Humano more sic loquitur apostolus, uti 1 Cor. I. 16. *Occulta sunt quippe judicia Dei*. vid. Hieron. adh. l.

¶ ἐχωρίσθη, *secessit*) Lene verbum.

¶ αἰώνιον, *æternum*) in hac vita, Ex. XXI. 6. & in cælo. Elegantissima amphibolia, utrinque verissima. Ad eam diurnitatem comparatum totum tempus absentia Onesimi erat *horula*.

¶ ἀπέχης) *tibi haberes*. Huc ref. *ἐν carne & in Domino*. v. 16.

16 ἐκέπ ὡς δῆλον, *non jam ut servum*) Servus fuerat.

¶ ὑπὲρ δῆλον, *supra servum*) Hoc instar epitheti. *Sed* necitur eum *fratrem supra servum*: ex quo majorem, quam e servo sis fructum capturus. ὑπερδελ

compositum est apud Apollonium l. 4. de
V u u u u Syn-

Syntaxi c. 3. quod quid denotet, aut an huc referri possit, nescio.

¶ ἀδελφόν, *fratrem*) Non addit ὡς *tanquam*. Plane pro fratre commendat.

¶ ἀγαπητὸν, *amatum*) Amor in fratrem amicumque fertur, non in servum.

¶ μάλιστα ἐμοὶ) *maxime mihi*, præ cunctis aliis, qui tamen non excluduntur.

¶ σοὶ) *tibi*, etiam præ me. *mibi & tibi* constr. cum *fratrem amatum*.

17 ἔχεις) *habes*, proprie. infertur enim hinc, *accipe*.

¶ κοινωνόν, *participem*) ut tua sint mea, & mea tua.

18 εἰ δέ τι, *sin autem aliquid*) Lenis oratio. Confessus erat Onesimus Paulo, quæ fecerat.

¶ ἢ ὀφείλει, *aut debet*) Mitius synonymon ponitur post verbum *injuria affecit*.

¶ ἐλλόγει) Hefychius, ἐλλόγει, καταλόγησαι. Me debitorem habe.

19 ἐγὼ παῦλῳ, *ego Paulus*) Chirographum.

¶ ἐγὼ ἀποτίσω, *ego solvam*) ut parens solet æs alienum filii solvere. Vincit scribit serio, cum fiducia, non desore sibi facultatem. Sed tamen conditionate

spondet, si scilicet exacturus sit Philemon. v. 21.

¶ σεαυτὸν, *te ipsum*) Dicit non potest, quanta sit obligatio erga eos, qui animas lucrifecere. Pro spiritualibus debentur externa; sed non obligatione politica.

¶ ὡςτεφάλλεις, *etiam debes*) Hoc respicit ad *debet*. v. 18. Non modo Onesimum mihi condonari æquum est, sed etiam te mihi *debes*.

20 ἐγὼ, *ego*) Ex Onesimo debitus erat fructus tibi; ex te debetur mihi.

¶ ὀνόμαζον, *fruar*) Allusio ad nomen *Onesimi*.

¶ ἀνάπαυσον, *recrea*) recepto Onesimo.

21 ποιήσεις, *facies*) erga Onesimum.

22 ξενίαν, *hospitium*) ubi alii ad me divertant. Vide vim spei. Paulus, vincit, tanto intervallo condicit.

23 συναιχμάλωτῳ, *una captivus*) Hoc ipso nomine Epaphras ceteris anteponitur.

24 λευκάς, *Lucas*) Hic, Paulo conjunctissimus, post ceteros appellatur. In duobus codd. Gr. apud Millium & Kusterum annotatur, beatum Onesimum Romæ martyrio crurifragii defunctum esse.

IN EPISTOLAM

A D H E B R Æ O S.

Anonymi scriptores multi conantur ignoti prodesse lectoribus : hujus autem divinae epistolae scriptor iis, quibus scribit, notum se fert. cap. XIII. 19. Ac Paulus apostolus magno veterum consensu scriptor epistolae perhibetur. Ante omnes Petrus ad electos advenas dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae & Bithyniae scribens, Pauli ad eisdem literas laudat : at reliquae Paulinae ad convertos ex gentibus missae sunt, haec una ad *Hebraeos* est, quanquam *Hebraeos* ipse non appellat, minusque commode in titulo, vetusto sane, sed post Pauli manum praefixo, *Hebraei* dicuntur pro *Iudaeis Hellenisticis Christianis*, ad quos eum scripsisse, infra ad Cap. VI. 10 observavimus. Pauli porro methodum ac stilum facile agnoscas. nam propositionem & partitionem praemittit tractationi, c. II. 17. parti didascalicae paedeticam subjungit : eadem dicta V. T. citat, quae alibi : c. II. 8. X. 30. 38. nec non cap. I. 6. iisdem noematibus & locutionibus utitur. vid. not. ad c. I. 3. 6. II. 2. 5. 8. 9. 10. 14. 15. III. 1. 6. 12. 16. IV. 9. 16. V. 6. 11 seqq. VI. 1. 9. 10. 11. 12. VII. 2. 5. 18 f. 22. 25. 26. 28. VIII. 1. 6. 11. 13. IX. 1. 10 f. 15. 28. X. 5. 39. XI. 7. 11. 13. 19. 35. 38. XII. 1. 4. 10. 12. 22 f. 27. XIII. 1. 5. 9. 10. 14. 18. 20. 21. 23. 25. Olim alii *Barnabam*, vel *Lucam*, vel *Clementem Romanum*, auctorem consueverunt : nempe quia quisque eorum hanc epistolam, sine auctoris nomine, in manibus habebat, pro ipso auctore quisque eorum est habitus. Sed cur huic uni epistolae non praefixit Paulus nomen suum, quod iis, ad quos scribebat, carum fuisse

patet ex cap. XIII. 19? Non praefixit, quia non adhibuit inscriptionem. neque enim ea semper utebantur veteres. 2 Reg. V. 6. X. 2. 6. Atque ardor Spiritus in hac perinde, ut in Iohannea prima epistola in rem protinus ipsam erumpens, auditores percellit ; salutationem vero & gratiarum actionem initio ceterarum epistolarum a Paulo poni solitam, in conclusione epistolae rependit. Haec Pauli, duarumque Petri epistolae (quibus simillimas Iacobi Iudaeque addas licet) & ad eisdem Israelitas credentes in Ponto, Galatia, Cappadocia, Asia & Bithynia dispersos, & eodem fere tempore, scriptae sunt. Triennio ante vastationem Hierosolymorum Paulus & Petrus Romae sunt interempti. igitur haec quoque ad illos epistola templo stante scripta est. cap. II. 5. Petrus paulo ante martyrium utramque suam scripsit epistolam : & in secunda laudat epistolas Pauli, nominatim hanc, quae tum recens erat, multis primorum *auditorum* jam defunctis. Hebr. II. 3.

Ut Petrus, Iacobus, Iudas, sic Paulus hic quoque Graece scripsit, non Hebraice. etenim *Graecam* Moysis & Psalmorum lectiorem, ab Hebraica diversam, allegat : c. I. 6. X. 5. uno verbo *Graeco*, κατὰ γρᾶκας, vim Hebraicorum duorum עברת & מנהגת complectitur : cap. IV. 4. 5. Hebraica *Graece* interpretatur : c. VII. 2. propriamque *Graeci* vocabuli, διαθήκη, notionem urget. c. IX. 16.

Totus in id incumbit, ut fratrum *filium* in Iesum Christum *confirmet*, cap. XIII. 8. Confirmat autem eam per demonstrati-

onem *Gloriæ* ipsius. *Caput* hoc ipse appel- | præditæ, una eademque sermonis forma
lat. c. VIII. i. Itaque omnes partes epistolæ, edisseruntur, & doctrina ususque quovis
monitis acerrimis & stimulis efficacissimis, loco per *ergo* conjunguntur.

SVMMA est hæc:

Elucet Iesu Christi gloria

I. ex PRÆVIA Comparatione cum PROPHEtis atque ANGELIS. Cap. I. 1-14.

ERGO debemus attendere sermoni ejus.

II. 1-4

II. ex PRÆCIPVA Comparatione PASSIONIS & CONSVMMATI-
ONIS. Hic notanda

1. Propositio & Summa, ex Psalmo VIII.

5-9

2. Tractatio: Habemus auctorem salutis & gloriæ CONSVMMATVM, qui NOSTRA causâ PASSVS est prius, ut
(1) MISERICORS fieret & (2) FIDELIS (3) ARCHISACERDOS.

10-18.

Hæc tria singulatim, PASSIONE & CONSVMMATIONE aptissime subinde intertextâ, expli-
cantur.

A. Habet virtutes sacerdotales:

I. Est FIDELIS.

ERGO vos ne sitis INFIDELES.

III. 1 f. 7 - IV. 13

II. Est MISERICORS.

ERGO accedamus cum FIDVCIâ.

14-V. 3

B. Est Ipse a Deo appellatus SACERDOS. Hic

I. SVMMA ex Psalm. II & CX. & ex re gesta
proponitur,

4-10

Auditoresque inde SVMMATIM EX-
CITANTVR.

11-VI. 20.

II. Res ipsa COPIOSE

1. explicatur. Est nobis

α. SACERDOS MAGNVS:

I. talis, qualem PSALMVVS CX describit:

1. secundum ordinem MELCHISEDEK.

VII. 1-19

2. cum IVREIVRANDO.

20-22

3. in ÆTERNVM.

23 f. 26-28.

II. adeoque singulariter excellens:

1. COELESTIS:

VIII. 1-6

2. isque NOVI testamenti.

7-13.

β. INTROITVS IN SANCTVARIVM.

IX. 1-X. 18

2. ad Vsum vertitur. ERGO

I. præ-

I. <i>præstate fidem, spem, amorem.</i>	19-25
<i>Hæc tria uberrime arguentur:</i>	
α. <i>FIDES cum tolerantia,</i>	26-39.
<i>quæ exemplo VETERVM,</i>	XI. 1-40. XII. 1
<i>& ipsius IESV,</i>	2. 3
<i>præstandu est</i>	4-11
<i>ALACRITER, PACATE, SANCTE.</i>	12-17
β. <i>SPES.</i>	18-29.
γ. <i>AMOR.</i>	XIII. 1-6
II. <i>ad profectum in his virtutibus utimini ANTISTITVM</i>	
1. <i>priorum memoria:</i>	7-16
2. <i>præsentium vigilantia.</i>	17-19
<i>Huic perioche, & toti epistolæ respondet VOTVM, DOXOLOGIA, CONCLUSIO placida.</i>	20-25.

Appellationes eorum, ad quos scribitur, v. gr. Fratres, non inconsiderate adhibentur, sed aut novam epistolæ partem aut affectum indicant. Itaque apostolus primum eos appellat cap. III. 1. 12. & ait, fratres sancti, vocationis cælestis participes, & simpliciter, fratres: & sic rursus demum c. X. 19. Etenim his locis præcipuæ duæ cohortationes ineunt. Præterea fratres appellat in Conclusionem, c. XIII. 22. & dilectos, sub illam aerem admonitionem, c. VI. 9. Qui has appellationes; & Partitiones, c. II. 17. X. 19-21, quarum alteram tractatio sua in textu subsequitur, alteram præcedit; & Particulam ergo, in Conspectu epistolæ expenderit, is eum etiam ipsum conspectum non confectum a nobis, sed ex ipsa Epistola eductum facile agnoscat fructuosæque versabit.

In eodem conspectu Comparationes aliquas notavimus: sed multo plures ipsa habet epistola, quæ tamen ad duo fere capita redeunt. I. Magni sunt prophætæ, angeli, Moses, Iosua, Aaron &c. sed infinitis intervallis major Iesus Christus. Veterum Hebræorum sententia habet: Rex Messias est major Abrahama & patriarchis, Mose, & angelis ministerialibus. Eam sententiam huc confert Schættgenius, cujus Horæ ad hanc

inprimis Epistolam frugi sunt. II. Bona erat conditio fidelium veterum: sed melior est conditio Christianorum. Atque hoc alterum tractatur potissimum capite XI. Vbi que autem exemplis bonis & beatis intersperguntur etiam mala & misera. Exitat igitur in hac epistola Recapitulatio totius V. T. simulque Iudaismus antiquatur & promulgatio N. T. ad ἀκμὴν & summum fastigium perducitur, in ipso millenarii IV & V confinio. Vid. Ord. temp. p. 288.

CAP. I.

1 ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ ΠΟΛΥΤΕΡΩΣ) DEVS locutus est πολυμερῶς per multas partes. Creatio, revelata tempore Adami; iudicium, tempore Enochii: & sic subinde explicatio data est cognitio. locutus est etiam πολυτερωσ per varios modos revelationum, in somniis & visionibus. Itaque πολυμερῶς pertinet ad materiam, πολυτερωσ ad formam. In utroque est antitheton ad unam totalem & perfectissimam DEI organos communicationem in Iesu Christo. Ipsa prophetarum multitudo indicat, eos ex parte prophetasse. Ergo non debetis, inquit, terri novitate Christiana.

¶ *πάλας olim*) Non minimo intervallo prophetæ nulli exstiterant, quo expectatior esset Filius.

¶ *ὁ θεός, Deus*) Tractat apostolus de DEO, h. l. de Christo, c. II. 3. de Spiritu S. c. III. 7.

¶ *λαλήσας locutus*) Synecdoche, de omni communicatione, uti Ps. II. 5. Sic *רַבִּי רְהֵמָא* *verbum* late dicitur.

¶ *ἐν in*) Ergo Deus ipse erat *in prophetis*; tum maxime *in Filio*. Rex mortalis loquitur *per* legatum, non tamen *in* legato.

¶ *ἐν τοῖς προφήταις in prophetis*) *ἐν τοῖς ἀγγέλοις* Artemonius Part. I. cap. XLIII. contendit scripisse Lucam. Lucam enim epistolæ hujus scriptorem censet p. 98. quæ sententia non abhorret a Clem. Alex. adumbr. in 1 Petr. V. 13. ubi *Lucas Pauli ad Hebræos epistolam interpretatus* dicitur, quanquam eam ab ipso Paulo Græce scriptam, supra probavimus. *Ἐν τοῖς προφήταις*, omnia monumenta habent: & epistola excellentiam Christi, tot comparationibus adhibitis, ostendens, utique etiam *prophetis*, iisque cunctis, eum anteponit. coll. Matth. XI. 15. XII. 41. Ioh. VIII. 53. Anteponit autem eum prophetis aut nusquam, aut hoc loco; & hîc quidem id attingit quasi obiter in ipso ingressu, comparatione hac mox per alias magis illustres absorpta. Habet interim hæc *prophetarum*, in ipso epistolæ initio, summam facta mentio, egregiam occupationem & argumentum concilians, ut apostolus se *Scripturam V. T.* totam amplecti, neque quicquam ei contrarium dicere velle, declaret. Plura Wolfius ad h. l.

In prophetis præcipuus est Moses, de quo postea seorsum agit Paulus. *Prophetarum & Filii* antitheton idem est, quod Matth. XXI. 34 37. Atque ipsa *Filii* ap-

pellatio excellentiam ejus præ prophetis innuit: & quicquid mox de angelis dicitur, multo magis de prophetis sentiendum innuitur.

¶ *ἐπ' ἐσχάτα τῶν ἡμερῶν τέτων in novissimo dierum horum*) Similis locutio Num. XXIV. 14 *דְּבַר הַיְהוָה לְאַחַד הַיָּמִים* LXX, *ἐπ' ἐσχάτα τῶν ἡμερῶν* item 1 Petr. I. 5. 20. & in aliam partem, 2 Tim. III. 1 not. Antitheton, *olim*. Nullam posthac aliam, innuit apostolus, expectandam esse loquelam. Totâ hæc epistola, de qua conf. 2 Pet. III. 15, finem rerum ut propinquum proponit. c. II. 8. IX. 26. 28. X. 13. 25. 37. XI. 40. XII. 23. XIII. 4.

¶ *ἐλάλησεν, locutus est*) omnia, uno modo perfectissimo.

¶ *ἡμῖν nobis*) Antitheton, *τοῖς πατέρασιν, patribus*.

¶ *ἐν υἱῷ, in Filio*) *ἐν* sæpe notat *per*, sed hîc plus valet, coll. Ioh. XIV. 10. *Quantus propheta, ipse Filius Dei! Filii* nomen hoc loco ponitur per Antonomastian instar nominis proprii: nomen autem proprium apud Hebræos est sine articulo: & sic in præsentî omittitur articulus. Omittitur etiam in v. 5. III. 6. V. 8. VII. 28. Sic *רַבִּי* Psalm. II. 12. *Locutus est Deus nobis in Filio solo*. Sermo factus est etiam apostolis: sed apostoli nil docuere novum post Christum, & ut Pater in Filio, sic Filius in apostolis locutus est. *Locutus est etiam Filius in V. T. per prophetas, sed alio modo*. Hujus Filii Majestas *PROPONITUR* I. *absolute*, & per ipsum *Filii* nomen: v. 1. β per tria gloriosa prædicata, totidem verbis finitis cum pronomine *qui* expressa: *quem posuit; per quem fecit; qui confedit*: quo pacto Ejus quasi cursus ab initio rerum omnium usque ad Ipsius metam describitur: v. 2. 3. II *comparate* ad angelos. v. 4. Huic propositioni mox respondet

CONFIRMATIO, & ipsum Filii nomen probatur mox versu 5. tum, *hereditas*, v. 6 - 9. *factura æonum*, v. 10 - 12. *sessio a dextris*. v. 13 f. Videamus singula.

2 *ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων*, quem posuit heredem omnium rerum) Convenienter statim sub Filii nomen memoratur *hereditas*. & hunc revera heredem posuit, antequam secula faceret Deus: Eph. III. 11. Prov. VIII. 22 seq. proinde in textu *factura seculorum* subsequitur. Filius, est primogenitus: Heres, heres œcumenicus. v. 6.

¶ *δι' ἧ καὶ ἐποίησε τὰς αἰῶνας*) Hic antiquus verborum ordo: *per quem etiam fecit secula*. Emphasis particula *καὶ* & cadit super verbum *fecit*, hoc sensu: Filium non solum definit heredem rerum omnium, ante creationem; sed *etiam fecit* per eum secula. Particula *διὰ* per nil adimit majestati Filii. De re vide versum 10. & de particula confer cap. II. 10. Per Filium fecit *secula* & omnia in iis decurrentia. c. XI. 3. Ergo ante secula omnia erat Filius: & gloria ejus patet antrorsum & retrorsum, quanquam extremis demum diebus in Eo locutus est nobis Deus. Summam quidem salutem eo pacto in extremos hosce dies contulit.

3 *ὃς - ὑψηλοῖς*, qui - *excelsis*) Tertium de gloriosis illis prædicatis est, *consedit in dextra Majestatis in excelsis*. Huic autem prædicato rursus tria interferuntur momenta, per tria participia. Ea momenta eodem ordine memorat Paulus Col. I. 15. 17. 20. Primum participium, & item secundum, ex aoristo verbi finiti *ἐκάθισεν*, *consedit*, habent vim imperfecti temporis, & resolvuntur in *quia*, *ὧν*, *Φέρων π*, *quia erat*, *quia portabat*; (conf. *ὧν*, c. V. 8.) tertium autem, sine particula *τὸ* & *ἔσ*, propius cum eodem verbo finito cohærens, resolvitur in *post-*

quam, *ποίησάμεν*, *postquam fecit*.

¶ *ὧν - Φέρων π*, *quia erat - & ferebat*) Quam gloriam Filius in exaltatione ad dexteram Patris capessivit, eam nullus angelus capiebat, cepit autem eam Filius: nam eam etiam antea habebat, respectu Dei, *ejus gloria in eo refulget*, & respectu rerum omnium, *quas portat*. Ioh. VI. 62. Ap. I. 18.

¶ *ἀπαύγασμα* *splendor*) Sap. VII. 25. 26. *ἀτμὶς γὰρ ἐστὶν (ἡ σοφία) τῆς θεῆς δυνάμεως, καὶ ἀπόρροια τῆς παντοκράτου ΔΟΞΗΣ εὐλικρινῆς. διὰ τῶν ἔδδεν μεμιαμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει. ΑΠΑΥΓΑΣΜΑ γὰρ ἐστὶ φῶς αἰδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδια πν τῆς θεῆς ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτῆς. ἀπὸ* habet in hoc composito vim intendendi, ut in *ἀποσίμβω*, *ἀποκυνέω*, *ἀποπίκτω*, *ἀπέχω*, non imminuendi.

¶ *τῆ δόξης* *glorie*) *Gloria naturam DEI* denotat revelatam in fulgore suo: idem quod *sempiterna virtus* & *divinitas*. Rom. I. 20.

¶ *χαρακτήρ*, *character*) Quicquid habet *Substantia* Patris, id in *Filio* tanquam *character*e repræsentatur.

¶ *ὑπόστασις* *substantiæ*) Si vim hujus verbi a LXX varie, nunquam tamen de DEO, adhibiti, ex illis colligas, hic denotat immobilem vitæ & potentia divinae perennitatem. conf. v. 11. Itaque parallela sunt *δόξα gloria* semper intemerata, Rom. I. 23. & *ὑπόστασις substantiæ*, eundem semper quasi locum obtinens. Hac mente videntur Rabbinii veteres Deum vocasse *□□□□ Locum* vel potius *Statum*.

¶ *τὰ πάντα*, *omnia*) Articulus refertur ad *πάντων*, *omnium*. v. 2.

¶ *τῷ ῥήματι* *verbo*) Filius DEI est persona. nam habet sermonem.

¶ *ἀν-*

¶ αὐτῶ) idem quod mox εἰαυτῶ.

¶ δι' εἰαυτῶ) *per se*. sine instrumento externo levitico. Hæc ejus virtus elucet ex appellationibus modo positis.

¶ καθαρισμόν, *purificationem*) Latet hic occupatio. Conversatio Christi in carne non videbatur tam augusta de eo ferre prædicata. respondet apostolus, id factum esse ad tempus, pro purgandis peccatis. Gloriam Christi, ita potissimum, ut est Filius DEI, hoc capite describit; deinceps, Gloriam Christi hominis. c. II. 6. Ipsam gloriam filii DEI, ante exinanitionem, summam commemorat; post exaltationem, copiosissime. nam ex hac demum evidentissime conspici cœpta est Gloria, quam habebat ab æterno. Et *purgatio peccatorum*, & infecuta *sessio in dextera Majestatis*, uberrime tractantur in cap. VII seqq.

¶ ἐκάθισεν *consedit*) voluntate Patris. conf. ἔθηκε, *posuit*. v. 2. De hac sessione vid. v. 13; s. Sacerdotes ministrantes *stabant*. *sessio* igitur notat consummationem sacrificii, & regnum gloriosum. Hoc verbo finito, *consedit*, post participia, denotatur scopus, thema, *caput* epistolæ. coll. c. VIII. 1.

¶ τῆ μεγαλασύνης) *majestatis*, i. e. DEI.

¶ ἐν ὑψηλοῖς) *in excelsis* in cœlis. c. VIII. 1.

4 πᾶσι, *tanto*) Duo incisa hic versus habet, quorum alterum v. 5. per χιασμόν, prius autem versu 13 tractatur, Interrogatione utrumque aciente. χιασμός, *χῆμα χιασόν*, *decussata oratio*, in hac epistola ita frequens est, ut una hujus figuræ observatio plurimum ad analysin epistolæ conferrat. vid. v. 9. II. 9. 11. 17. III. 1. 8. IV. 14. 15. 16. V. 7. VI. 7. VII. 6. VIII. 4. 10. IX. 1. X. 20. 22. 33. 38. XI. 1. 33. XII. 22. 23. XIII. 10. cum annot. Dices: *Cur in hac una epistola, per omnia capita, regnat ista figura?* Resp. *Paulum* etiam alibi χιασμόν habere, ad loca quædam ex iis, quæ modo

citavi, ostentum invenias: sed sæpius eo utitur ad *Judeos*, quorum doctores tali sermonis figura in suis scriptis multum uti, docet Surenhusius in βιβλῶ καταλλαγῆς p. 78 seqq. 607 seq. Sapienter igitur apostolus omnia factus omnibus suam Hebræis methodum attemperavit: & hi viri, qui a Spiritu ferebantur, omnes sermonum formas, magis, quam rhetores exercitissimi, in numerato habuere.

¶ κρείττων γενόμενος) *melior factus*) per exaltationem. v. 3. 13. Antitheton. ἡλαττωμένον, *diminutum*. c. II. 9. Conferatur hoc ad Marc. X. 18 not. κρείττων, *melior*, excellentior, potentior. οἱ κρείττονες, *dii*, apud veteres ethnico.

¶ τῶν ἀγγέλων) *angelis*) quorum magna alioqui præstantia.

¶ παρ' αὐτῶ) *παρὰ* ingentem præter ceteros excellentiam denotat. Conf. *παρὰ*, v. 9. III. 3. Excluduntur angeli, partim expresse, v. 5. 13. partim implicite. nam dum eorum nullus hoc nomen, *Filius DEI*, cepit, eo ipso non sunt *heredes nominis* hujus, neque adeo *heredes omnium*, sed ipsi sunt portio, insignis quidem, de hereditate Filii, quem ut Dominum *adorant*; v. 6. neque per eos facta sunt *secula*, sed ipsi potius facti sunt. v. 7.

¶ κληρονόμηκεν ὄνομα) *hereditavit nomen*) Filio, quia Filius est, Filii *nomen* convenit: & in hoc præcipue nomine consistit *hereditas*: hereditatis additamentum sunt *omnia*. v. 2. *Nominis hereditas* est ipsis antiquior seculis: *Omnium hereditas* æque antiqua est, atque omnia ipsa.

5 ἵνα γὰρ, *cui enim*) Frequens in hac epistola argumentum a silentio Scripturæ. v. 13. c. VII. 3. 14.

¶ τῶν ἀγγέλων) *angelorum*) Hanc enim gloriam nemo illorum capiebat.

¶ υἱός, *filius*) Act. XIII. 33.

¶ ἐγὼ - υἱὸν) Sic LXX, 2 Sam. VII. 14. Pro-

Promissio illa, *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium*, spectabat, Salomonem, sed multo magis, usque adeo augusta est, Messiam: alias etiam Salomo esset major angelis. *Semen Davidis*, sive *filius Davidis*, est unum nomen, sub quo, pro ratione prædicati, modo Salomon, modo Christus, modo Salomon & magis Christus innuitur, ænigmate temporibus exspectationis aptissimo. Conf. Ps. LXXXIX. 27. 28. Veri interpretes verborum divinatorum sunt apostoli; etiam si nos sine illis talem sententiam non assequeremur.

6 ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὴν πρωτόπικρον εἰς τὴν οἰκωμένην cum vero iterum introducit primogenitum in orbem terræ) Particula *de* vero innuit, majus quiddam subsequi. Non modo major est angelis Filius, sed ab angelis adoratur. ἡ οἰκωμένη est orbis Christo subjectus, c. II. 5. tanquam primogenito. Vide Psalmum modo citatum & mox citandum. Hæc introductio plus quiddam dicit, quam *missio*: utraque tamen præsupponit τὴν προῦπαρξιν *Essè prius Filii DEI*: respondetque illi voluntate in mundum. c. X. 5. Intravit, involuntate DEI, quum se ad voluntatem DEI faciendam stitit, c. X. 5. coll. c. IX. 11. quum *in mundum venit*, ut passim dicitur. Πάλιν, *rursus*, vulgari voculæ *item* respondens, adhibetur, ubi scriptura super scripturam allegatur: v. 5. c. II. 13. X. 30. Ceterum vis particule hujus cernitur liquidius, ubi ea, verbo *inquam* aut alio ejusmodi subaudito, parenthesis includitur, hoc modo: *quum vero (rursus dictum DEI de Filio proferam) introducit Primogenitum*. Sic Ioh. XII. 39: *Non poterant credere, quia (rursus Esajam allegabo) idem propheta dixit, Excæcavit*. Matth. V. 33: *Audistis (rursus exemplum proponam) dictum esse antiquis*. Etenim allegandi formulæ orationi liberius inter-

ponuntur, ut cap. VIII. 5: ὅσα γὰρ φησι, pro, *Dicit enim, Vide*.

Primogeniti appellatio includit appellationem *Filii*, & vim significationis amplius declarat. Involvit enim jura *primogeniturae*, quæ unigenitus habet modo eminentissimo. Sic etiam Rom. VIII. 29. Col. I. 15. 18. *Paulus* loquitur. Hoc loco, *Primogeniti* appellatio continet descriptionem subjecti, de quo Psalmus agit, cum ætiologia prædicati. *Introducitur: est enim primogenitus*.

¶ λέγει dicit) Concisa oratio. Quum prædicta est introductio illa, datus est sermo: quum facta est, idem impletus est. *dicit*, DEVS, coll. v. 5. Itaque πρὸ αὐτῶ, *ei*, mox refertur ad filium.

¶ καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεῶν, & adorent eum omnes angeli DEI) LXX, Deut. XXXII, ante versum 43, hæc habent: ἐνφραδίῃ ἑρανοῦ ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεῶν. quæ in textu Hebraico & in paraphrasi Chaldaica desiderantur. Millius hiatum, recurrente verbo *intra* pridem admissum statuit. Inde sequitur apud Moysen, ἐνφραδίῃ ἐδίη μετὰ τῆ λαῶ αὐτῶ *intra* *intra* (ubi *intra* post *intra* *intra*) quod *Paulus* Rom. XV. 10 item ad Messia tempora refert. Moyses, in Cantico præsertim, de Christo scripsit. Veruntamen Psalmus XCVII. 7 habet, *προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτῶ*. atque hunc Psalmum *Paulus* respicit. nam inscriptioni Psalmi apud LXX, τῷ δαβὶδ, ὅπερ ἡ γῆ αὐτῶ καθίζηται, id est, *Davidis*, quum terra in potestatem ejus redigitur, ut Oederus observavit, *Primogeniti in orbem introductio* h. l. respondet.

7 πρὸς, ad) ad angelos, indirecto sermone, conf. πρὸς, ad, c. XI. 18 not. Apostolus etiam versum 20 Psalmi CIII videtur

tur in mente habuisse, qui proxime præcedit locum Ps. CIV. 4.

¶ λέγει· dicit) DEVS, per prophetam.

¶ ὁ πειῶν - φλόγα) LXX, totidem literis Ps. CIV. 4. Πνεύματα spiritus & πυρὶς φλόγα ignis flammam innuit non modo officium angelorum, sed ipsam eorum naturam, præstantem illam quidem, metaphora a rebus subtilissimis & efficacissimis sumpta, sed tamen majestate Filii longissime inferiorem. Itaque πειῶν faciens innuit, angelos esse creaturas jussu factas: at Filius est æternus, v. 8. & creator. v. 10. Subjectum, ἄγγελοι angeli, & λειτουργοὶ ministri, cum articulo videlicet positum, habet antitheton v. 8. 9. Antitheton autem ἔπειῶν faciens, creationem angelorum innuentis, exstat v. 10 f. 8 πρὸς τὸ υἱόν, ad Filium) directo sermone. Conf. πρὸς, ad, v. 7.

¶ ὁ θρόνος - μετόχως σου) Sic iterum plane LXX, Ps. XLV. 7. 8. *Thronus tuus, DEVS, in seculum seculi: virga æquitatis virga regni tui. Dilexisti justitiam & odisti iniquitatem: propterea unxit te DEVS, DEVS tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.* De Throno conf. Thren. V. 19.

¶ ὁ θεός, Deus) Summam emphasin habet vocandi casus cum articulo. Apertam textui vim inferunt, qui Nominativum hoc loco statuunt, ut Artemonius Part. II. c. II. *Thronus & Sceptrum* junguntur: neque dixit Deus, *Ero thronus tuus*; sed, *firmabo thronum filii David.* Ps. LXXXIX. 5. 30. 37.

¶ αἰῶνα ἐνδύτη) seculum: æquitatis) Æternitas & justitia, attributa valde conjuncta. Ps. LXXXIX. 15. Vid. etiam v. 3 Psalmi hujus XLV.

9 δια τῆσ' propterea) Ex amore justitiæ, quo Christus excellit, deducitur hic non tam unctio, quam muneris, ad quod unctus est, perennitas. Habet hic

sermo quatuor partes: *thronus - virga - dilexisti - propterea.* ex his prima & quarta, secunda & tertia sunt parallelæ, per χιασμόν illæ enim describunt beatitudinem Regis; hæ, virtutem ejus.

¶ ὁ θεός, ὁ θεός σου) Possis resolvere: *Deus, qui Deus tuus est.* coll. Ps. XLIII. 4. LXVII. 7. Sed Filius ipse dicitur DEVS, uti versu præc.

¶ ἔλαον ἀγαλλιάσεως) Oleum exultationis gaudii que perennis est Spiritus sanctus.

¶ Ἐξ τῶν μετόχως σου) Hi consortes alicui videri possint Angeli. nam & angelis nomen *deorum, filiorum Dei, stellarum matutinarum* (quamvis longe tenuiore significato) & Filio DEI nomen *Angeli* (quamvis longe augustiore vi) dari solet. Ac revera Filius DEI habet sodales angelos, Gen. XVIII. 2. Job XXXIII. 23. Ps. LXIIX. 18. 1 Tim. III. 16. Matth. XXV. 31. & videri potuerat angelos potius, quam semen Abrahæ assumpturus fuisse, nisi alia œconomia aliud postulavisset: c. II. 16. ipsaque privatio illa, de qua ibidem v. 7, præsupponit commercium. Quid? ipse Psalmus XLV Christum alloquitur ut *Deum*, hoc ipso hemistichio, & paulo ante ut *Fortem*, quomodo rursus appellantur angeli, Ps. CIII. 20. Ergo angeli possint videri consortes Christi appellari, præsertim cum Paulus omnia dicta hic allegata ad eminentiam Christi præ angelis referat. Veruntamen propria Christi cum hominibus necessitudo facit, ut sodales ejus intelligamus *homines.* cap. II. 11 seqq. Nam Sponsus consortes suos habet, ut Sponsa suas: Psalm. XLV. 15. eademque comparatio est ibid. v. 3. *perpulcher es præ filius HOMINVM.*

10 καὶ, &) Hæc particula testimonia connectit.

¶ σὺ κατ' ἀρχάς - ἐκ ἐκλείψουσι) Ps. CII. 26-28. LXX, κατ' ἀρχάς σὺ, κύριε, τ' γῆν, & reliqua iisdem verbis. Innuitur tempus creationis, cui opponitur finis mundi. quo ipso solvitur Artemonii Dissertatio III.

¶ σὺ, tu) idem ille, ad quem sermo dirigitur versu præc.

¶ Κύριε· Domine) Id LXX repetiere ex v. 23 ejusdem Psalmi. Prædicatur Christus etiam iis in locis, ubi inprimis contenderent multi, de Patre esse sermonem.

¶ γῆν, terram: ἑρανοῖ, cali) Gradatio.

11 αὐτῶν, ipsi) terra & cælum.

¶ ἀπολεῖν περὶ peribunt) Idem verbum, Luc. V. 37. Iac. I. 11. 1 Petr. I. 7. 2 Petr. III. 6.

12 ἀλλάξεις· mutabis - ἀλλαγῆσονται· mutabuntur) Multi, ἐλιξῆς, pro ἀλλάξεις· sed in Hebræo bis unum verbum εὐελήθη, α LXX sæpe per ἀλλάσσω, nunquam per ἐλίσσω expressum.

¶ ὁ αὐτὸς) ἴδιον Idem, nunquam alius, sine ulla vetustate & immutatione. Vid. Hiller. Onom. p. 71. 262. Sic 1 Sam. II. 10. ἴδιον LXX αὐτὸς.

13 δέ, vero) Epitasis.

14 πάντες· omnes) quanquam in varios ordines variis nominibus, etiam dominationem aliquam sonantibus, distincti. Eph. I. 21.

¶ λειτουργικὰ - ἀποσελλόμενα· qui ministrant - qui mittuntur) Ministrant coram Deo: mittuntur foras, ad homines. Vtrumque opponitur sessioni ad dextram. Conf. Luc. I. 19.

¶ τῶν μέλλοντας κληρονομεῖν· cos, qui hereditatem capient) i. e. electos, eosque vel credentes vel credituros. Suavis periphrasis.

¶ σωτηρίας· salutem) ex tot tantisque periculis.

CAP. II.

1 Δεῖ) Alibi utitur verbo ὀφείλειν· debere: hic, δεῖ oportet. Illud dicit obligationem: hoc, urgens periculum. v. 3. Iam sermo vergit ad hortationem, per momenta capiti præcedenti respondentia, de Christo propheta, rege, sacerdote. Hortatio incipit in prima persona; deinde in secunda incrementum capit. c. III. 1.

¶ πλεονεξέως, abundantius) Comparativus, proprie. v. seqq. Constr. cum δεῖ oportet.

¶ προσέχειν, attendere) per obedientiam. coll. v. 2 not.

¶ πῶς ἀκωθεῖσιν· iis, que audita sunt) Ref. ad c. I. 1 fin. & conf. infra v. 3. c. V. 11. Potiores sunt loquendi & audiendi, quam scribendi & legendi partes.

¶ μήποτε παραρρῶμεν) Aoristus 2 passivi, activa significatione, a ρέω fluo, & fundo. ne quando, inquit, præterfluamus, animo levissimo. conf. Gen. XLIX. 4. Respexit apostolus τῶν LXX, Prov. III. 21. οὐκ ἐπιμαρτυρήσῃς, ne præterlabaris, ne dimiseris ex oculis. ubi etiam v. 20 legitur, νεφε ἐρήνη δεῖσται, activo sensu, & sic passim. Zosimus I. 2, ἡ ῥωμαίων ἀρχὴ ὑπερβύθη κατὰ βραχὺ· paulatim defecit. Greg. ἵνα μὴ ἐξίτηλα τῷ χρόνῳ γένηται τὰ κατὰ καὶ μὴ παραρρῶν. Metaphora hujus verbi frequens. Hesychius, παραρρῶμεν, ἐξολισθῶμεν. Simili verbo exprimitur pœna socordium, ἐπέκησαν, Sap. I. 16. Verbum stat: homo socors præterfluit.

2 δι' ἀγγέλων· per angelos) διὰ, per, proprie sumitur, uti v. seq. collatis Pauli verbis Gal III. 19. Alias non valeret argumen-

mentatio apostoli ab angelis ad Dominum. v. 5. Locutus ergo est DEVS Ex. XX. 1 per angelos: in N. T. locutus est Deus per Dominum.

¶ ἐγένετο βέβαιος factus est firmus) auctoritate ei per pœnas violentium constituta.

¶ πᾶσα) omnis, sine acceptione personarum.

¶ ὁρᾷ βασίς καὶ παρακοή) παράβασίς transgressio, committendo mala: παρακοή inobedientia, omittendo bona. Metonymia abstracti, pro transgrediente & inobediente, qui proprie mercedem accipit. Antitheton in concreto, nos, negligentes. v. 3. Antitheton in abstracto, ὡς ὅτι χεῖν πῖς ἀκροθῆσι, attendere iis, quæ iudicia sunt.

¶ ἔλαβεν accepit) non modo in sanctione, sed etiam in executione.

3 πῶς ἡμεῖς ἐκφευζόμεθα) quomodo nos effugiemus mercedem iustam & gravem? Sic cap. XII. 25. Illi non fugerunt: nos non effugiemus.

¶ σωτηρίας) salutis, in orbe futuro, cum gloria conjunctæ. v. 5. 10 nott. Salutis vocabulum, quod versu illo 10 repetitur, affine est nomini Iesu, quod resonat in Evangelio salutis.

¶ ἀρχὴν, initium) Antea non erat prædicata salus tanta, tam Augusto interprete.

¶ λαλεῖσθαι) dici) a baptismo usque ad ascensionem. Act. I. 2.

¶ διὰ τοῦ κυρίου) per Dominum) Augusta appellatio: coll. c. III. 4. Psalm. CX. 1. Non dicit h. l. per dominum nostrum, nam etiam angelorum dominum innuit, quem ipsi angeli Dominum appellant. Luc. II. 11. Matth. XXVIII. 6. Antitheton, per angelos. v. 2. Conf. v. 5 seq.

¶ ὑπὸ τῶν ἀκροθῆτων) ab iis, qui ex ipso Domino coram audierant. Spectatores etiam illi fuerant & ministri, Luc. I. 2. sed

auditum hoc loco memorat apostolus, convenienter instituto suo. v. 1. f. Respicit apostolus non solum in genere ad historiam evangelicam, sed etiam ad singularia capita, v. gr. de supplicatione in horto. &c. c. V. 7 not. Ad ecclesias ex gentibus scribens Paulus multa solet de sua vocatione, deque fructibus laboris sui dicere: hic vero ad fratres ex circumcisione scribens, apostolos potissimum citat longo tempore cum Domino versatos. conf. Act. I. 21. X. 41. XIII. 3 1 not. atque illos ipsos apostolos tantummodo generatim citat, ut Hebræos ad solum Dominum redigat.

¶ εἰς ἡμᾶς in nos) Hoc denotat ætatem præsentem illam.

¶ ἐβεβαίωθη confirmata est) non per pœnas, sed per charismata. Resp. βέβαιος firmus. v. 2.

4 συνεπιμαρτυροῦν) Decompositum. Christi est, testari: DEI est, συνεπιμαρτυρεῖν, testimonium superaddeve. Idque fecit & in terris ambulante Christo, signis & prodigiis, & in cœlum sublato, variis virtutibus. Act. II. 22. 23. Id Testimonium totum agit de Domino Iesu Christo. Act. II. 36. X. 36. 42. Rom. XIV. 10. 1 Cor. XII. 3. Phil. II. 11.

¶ ποικίλαις, variis) Parallelum, μερισμοῖς distributionibus. coll. 1 Cor. XII. 11.

¶ κατὰ τὴν αὐτῆς θέλησιν secundum suam voluntatem) liberrime, uberrime, clementissime, non pro arbitrio accipientium: unde patet, donum esse plane supernaturale. αὐτῆς, ipseus Dei. πγ LXX θέλησις.

5 ὃν γὰρ ἀγγέλους non enim angelis) Ætiologia, versum 3, ubi Salutis & Domini appellatio scite inserta est, respiciens, novæ periochæ inchoandæ inservit. Quo major Salus, quo gloriosior Dominus spernitur, eo gravior est culpa spernentium. Non angelis, de quibus nil in eam sententiam scriptum est, sed homini, hominisve filio,

filio, Iesu Christo, & angelos & omnia subordinavit Deus. Plus negotii habuerunt angeli in V. T. sed in N. T. evecta per Christum humana natura angeli sunt conservi nostri. Ut hoc loco angeli opponuntur *Domino*, sic v. 16 opponuntur *fratribus*. Apostolus soli Christo solos homines credentes copulat.

¶ ὑπέταξε, *subordinavit*) Hoc verbum jam repræsentatur ex v. 8. *Subordinavit* Deus. nam ad cap. I. 1 respicit oratio.

¶ τὸ δικημένον τὸ μέλλουσαν orbem terræ futurum) Vna omnium temporum *δικημένη* terra est. c. I. 6. Itaque *δικημένη μέλλουσα* terra futura dicitur, ut *sol crastinus*, quamvis unus omnium sol dierum est. Hebraice נבה Græce μέλλουσα. Orbis unus est, sub gratia & sub gloria; *futurus* dicitur, non quin jam sit, sed quia olim prædictus. De *Paulina* hac locutione conf. not. ad Rom. III. 30. Quamquam etiam pro hujus epistolæ tempore *futurus* est suo modo, tum, quum omnia Christo subiecta erunt, etiam mors. 1 Cor. XV. 24 seq. expende *nondum*, v. 8. & ipsam orbis futuri descriptionem, cap. XII. 26 seqq. Late patet nomen *orbis*. vide Psalmum, qui mox citatur. πατὴρ ὁ μέλλουτος ἀὼν, *Pater futuri seculi*. Es. IX. 6, in Græc. & Lat.

¶ περὶ ἧς λαλῶμεν *de quo loquimur*) *loquimur*: nos doctores. c. V. 11 not. Huic versiculo per hoc incisum vis propositionis conciliatur. Propositio autem est: *Omnia subjicientur Iesu Christo*.

6 διεμαρτύρατο δὲ πρὸς τὸν θεόν, *testatus est autem alicubi aliquis*) *aliquis*, scil. *testis*. Non hic locutus est David de se ipso: quare nomen ejus non opus erat poni. Neque subsistendum est in internunciis, sed spectandum verbum DEI, semel *testatum*. Testatus est David in Psalmo VIII. ad quem Psalmum hoc caput sæpe respicit, etiam a versu 10, ut videbimus. δὲ, *autem*, facit antitheton

inter *angelos* & inter eum, cui Psalmus omnia subordinata testatur.

¶ τί ἐστιν - ποδῶν αὐτοῦ) Sic plane LXX, Ps. VIII. 5-7. Incisum illud, & *constituisti eum super opera manuum tuarum*, apostolus in sua certe argumentatione non assumit, omnia ex eo, quod in Psalmo præcedit & subsequitur, deducens. Memorantur in incisio illo *opera manuum DEI*, i.e. cælum, luna & stellæ (*Sol* abest: vel, quia, ut Abrahamo seminis sui servitus & liberatio, Gen. XV. 12. sic Davidi exinanitio & exaltatio Messiae, noctu indicata & ab eo decantata est: quemadmodum etiam sermo Domini ad Iobum noctu fuisse videtur, Iob XXXVIII. 7. 31 f. vel, quia Messias in cruce, derelictus, obscurato sole, *lunam & stellis vidit*: at ultra horum durationem manet imperium Christi.

¶ τί ἐστιν ἄνθρωπος) *quid est homo*, ad opera DEI, cælum &c. quid vero ad Deum ipsum? Ita demissior est sermo, quam si diceret: quis sum ego? ἄνθρωπος, *homo*, sine articulo; tanquam unus e multis. ὡς ἄνθρωπος, *passionibus & morti ad dictus*.

¶ ὅτι μνησκη αὐτοῦ, *quod meministi ejus*) Talis status Messiae describitur, in quo a divina recordatione & cura prætermittitur videri posset. Vnde hoc ipsum, *recordationem* sui, miratur ipse, admiranda humilitate: quanto magis tantam gloriam sibi paratam? Non *aliter* esse poterat: Act. II. 24. at orat, quasi vix ita esse potuerit.

¶ ἢ) *sive*. Tenuius quiddam hoc loco sonat בן אדם *filius hominis*, quam אדם *homo*.

¶ υἱὸς ἀνθρώπου) אדם בן coll. Ps. XLIX. 3. Iterum sine articulo.

¶ ἐπισκέπη αὐτὸν, *rationem ejus habes*) Incrementum sermonis. nam *memoria* est

est vel de absente: ἐπισκέπτω, *invisere*, presentem curam denotat.

7 βραχύ π) *perbreve tempus*. Idem verbum, Luc. XXII. 58.

¶ παρ' ἀγγέλων) Psalmo VIII. 6 illud כִּי הָיָה מִיָּמֵינוּ וְהָיָה מִיָּמֵינוּ hunc habet sensum: *Fecisti filium hominis paulisper minorem esse Deo*, id est, se ipso. Pulchra periphrasis Christophori Corneri: *Christus homo factus sub cruce se humiliavit, & INFRÀ DEVM se abiecit, cum, quiescente natura divina & vires suas non exserente, ipse Deus & Dominus glorie crucifixus & mortuus est*. Expos. Psalm. p. 24. Hæc est vis Mem præfixi 2 Chron. XV. 16. Es. LII. 14. vid. Nold. Concord. hac partic. § 21. Ipsum וְהָיָה מִיָּמֵינוּ sequente Mem, Cohel. IV. 8. Alia phrasi *Paulina* dicitur *μὴ ὡν ἴσα θεῷ & κειώτας αὐτόν*. Phil. II. 6. 7 not. Interpretationem vero LXX interpretum apostolus suo aptam instituto retinet; nam homonymia hebraicæ vocis כִּי הָיָה naturam significat invisibilem, eoque humana superiore, sive angelicam sive divinam: & qui præter angelos minoratus est, utique præter DEVM minoratus est: *DEI* autem appellationem postliminio quasi supplet capite III. v. 4. Sic enim solet apostolus verbis LXX interpretum commode uti, & vim Hebraicorum, ubi ad propositum plus faciunt, lectori postliminio propinare. c. X. 8. XII. 6 nott.

8 πάντε ὑπέταξας) vid. 1 Cor. XV. 27 & anteced. cum annot.

¶ γὰρ, enim) Infert apostolus, *cur* hunc locum *allegavit*: quia videlicet doceamur in eo, *Iesum* esse, cui subordinata sunt omnia, adeoque futurus orbis. v. 5. Sæpe γὰρ enim facit ad *ætiologiam* Dicti. c. VII. 14. IX. 24. Et sic *Paulus*, Rom. III. 28.

¶ αὐτῷ αὐτῷ) *ei, ei*, de quo loquitur, homini, filio hominis. Id declaratur

demum versu 9 medio, de *Iesu*, aptissime dilatatum.

¶ τὰ πάντα) τὰ secundo tertioque loco vim habet relativi ad πάντα omnia præcedens. Eadem vis articuli, Ioh. XIX. 5. 7. Gal. V. 13. VI. 14.

¶ ἔθεν, nihil) ne angelos quidem. v. 5. cap. I. 6.

¶ ἀφῆκεν, reliquit) in sermone Psalmi, cui eventus rerum partim respondet, partim respondebit.

¶ νῦν δὲ ἔπω· nunc autem necdum) Nῦν nunc hic servit anhypophoræ. nam tempus denotatur in ἔπω nondum, & hoc construitur cum ἰσῶμεν videmus, in antitheto ad præsens βλέπομεν, cernimus. Subjecta Christo jam sunt plura, quam videmus; & suo tempore prorsus omnia erunt ei subjecta, nobis cernentibus. Eph. I. 22. 1 Cor. XV. 27. sed cur nondum omnia? quia & corpus ejus, ecclesia, laborat: & ipse non agnoscitur, certe non conspicitur. Verbum βλέπω cerno notat quiddam magis definitum: ἰσῶ video, quiddam latius atque augustius.

9 δὲ, vero) Antitheton inter id Psalmi, quod nondum videmus, & inter id, quod jam cernimus impletum in Iesu. Quid autem cernimus? Iesum, qui paululum præter angelos minoratus erat, cernimus, quod propter passionem mortis sit gloria & honore coronatus. In hac periocha, ἡλαττωμένον (διὰ - ἐσεφανωμένον) ὅπως κτλ. est χιασμός, qualem habet *Paulus* Gal. IV. 4. 5. atque in presenti inciso, διὰ κτλ. quod incisum ante δόξη nullam σιγμὴν desiderat, id propter quod coronatus est Iesus, nempe passio mortis, ex naturali ordine rei, nec sine emphasi, ante coronationem ipsam memoratur. Eximit Iudæis apostolus infestum crucis scandalum; & argumentum, quod a passione

Iesu

Iesū contra gloriam ipsius eamque nobis quoque gloriosam duci posset, ita solvit, ut etiam invertat. Passionem mortis adeo non obstare, ostendit, gloriæ & honori Messiæ, ut eam potius confirmet nobis. Unde infert, minorationem Iesū præter angelos, quæ ad paululum facta fuerit, non eo spectasse, ut in morte maneret, sed ut morte semel exantlata *omne* sibi subordinatum haberet. Iesus est, in quem & minoratio & coronatio in Psalmo descriptæ conveniunt: Idem ergo est, cui etiam potestas in *omne*, quæ in gradatione Psalmi subsequitur, venit.

¶ *Βραχύ π*, paululum quiddam) Aliquot horæ crucis, dies passionis, anni laborum, quantum sunt ad æternitatem?

¶ *παρ' ἀγγέλους*, præter angelos) pati ac mori nescios.

¶ *ἡλαττωμένον*) tenuiorem, minorem, vermem factum. conf. Luc. XXII. 43. Participium innuit, Iesum per se & sua causâ potuisse sine passione capessere gloriam: sed fratrum etiam ducenda fuit ratio.

¶ *βλέπομεν* cernimus) Adspectus, inquit, loquitur. Idem verbum c. III. 19. X. 25. Res & eventus congruit cum fide testimoni prævii. v. 6 init.

¶ *πὶ πάθημα ἔθανάτος* passionem mortis) Mortis passio, summa. vid. cap. V. 7.

¶ *δοξὴ καὶ τιμὴ*, gloria & honore) Filium Dei decente.

¶ *ἐσεφαναμένον* coronatum) post mortem.

¶ *χάριτι θεῶ* gratia Dei) Alii pridem, *χωρὶς θεῶ*, præter Deum. Bonam utraque lectio sententiam fundit: utramque videmus. Incisum hoc, cum *χωρὶς*, præter, sic habet: *Christus mortem gustavit pro omni, excepto Deo*. Hæc periocha est, per partes

suas declaranda. I. *παντὸς*, quemadmodum *πάντα* v. 8 & 10 quinquies, est neutrum, ut *Orig. Theod. Ambros.* apud Estium agnoscunt. etenim in masculino plurale esse solet, *ὑπὲρ πάντων*, 2 Cor. V. 15. 1 Tim. II. 6. & plurale *πάντων*, *πᾶσι*, plerumque masculinum quidem, & interdum neutrum est: sed *παντὸς*, *παντὶ*, sine substantivo aut participio positum, semper neutrum est. vide supra ad 2 Cor. XI. 6. Marc. IX. 49. Ostendit Apostolus gloriam Christi ex Psalmo VIII, maximeque ex illo inciso, *ἅς omne posuisti sub pedibus ejus*, atque emphasis numeri singularis, quæ in grandi illa syllaba *ἅς* inest, a LXX int. prætermisam supplet, quum in hoc duntaxat palmario nervo ait, *παντὸς*. Neque enim *παντὸς* neutrum, sine articulo, non est Græcum: Hesiodo quippe *πλέν ἡμῖσι παντὸς* dicitur. Hoc *πάν*, hoc *omne*, cui *ἄδεν* nihil neutro item genere opponitur v. 8, & *omnes*, masculino genere, includuntur, Ioh. III. 35. 36. complectitur maxime *angelos*, præter quos paululum minoratus fuerat Christus: & tali pacto protasis & apodosis inter se respondent, *Nondum videmus ei omnia subiecta, sed tamen id, pro quo mortem gustavit, est Omne*. II *Gustare mortem*, dicit mortis veritatem, & tamen hoc loco etiam breviter, ut *Chrysostomus*, *Sedulius*, *Haymo*, *Flacius* ad h. l. agnoscunt. III Hinc demum colligitur, quid *ὑπὲρ* significet, *pro omni*: Germ. *um alles*, non, *für alle*. *ὑπὲρ* hoc loco denotat rem consequendam, ut Ioh. XI. 4. 2 Cor. I. 6. XII. 8. 19. 2 Thess. I. 5. *Mortem gustavit pro omni*; ut *omne* sibi vindicaret, ut omnium rerum potestatem capesseret: sive, *pro eo*, ut ipsi obtingeret, quod scriptum est, *OMNE posuisti sub pedes ejus*. IV. Omne illud habet apertissimam & iustissimam exceptionem. *Paulus* 1 Cor. XV. 27 eundem Psalmum, eundem versiculum,

culum, eandem voculam ἢ *omne* tractans, adjicit, *δηλον, ὅτι ἐκτός ἔ' ὑποτάξαντο* αὐτῷ τὰ πάντα. Eadem igitur exceptio hoc loco ponitur, *χωρίς θεοῦ ὑπὲρ πάντος. omne, præter Deum, Christo subjectum est. χωρίς* exceptioni servit. Sic Epiphanius, *διὰ πάντος, χωρίς πενηκοστῆς, hæres. LXXV.* Thomas Magister: *τὸ πλὴν καὶ τὸ ἐκτός, τὸ χωρίς δηλαῶσι.* Agnoscit Theodoritus, *χωρίς* hoc loco exceptioni inservire: quæ autem sit exceptio, ille Psalmi parallelismus nos docet. Atque ipsa exceptio amplitudinem rerum Christo subjectarum, quæ sunt *præter Deum plane omnia*, quam significantissime, & tamen, ne sermo interpelletur, quam brevissime demonstrat: decenterque exceptio ipsi rei, de qua fit exceptio, præmittitur.

Idem incisum, si *χάριτι gratia* retineas, sic explicabis: *ut gratiâ DEI pro omni gustaret mortem. Gratia DEI*, erga nos, Gal. II. 21. Rom. V. 8. & erga ipsum Iesum. Adversarii putabant, Iesum ira DEI esse passum & mortuum, Ps. XXII. 8 s. LXIX. 27. Es. LIII. 4. Ioh. XIX. 7. Sed plane gratia DEI passus est & mortuus, cujus gratiæ munus est honor & gloria. Phil. II. 9, *ἐχαρίσατο*. Luc. II. 40. 52. Rom. V. 15. Atque hoc nomen, *χάριτι*, idem dicit, quod verba *μνησκη, ἐπισκέπη, recordaris, rationem habes.* v. 6. ex Psalmo illo VIII. In hac interpretatione *ὑπὲρ πάντος* posset valere *pro omnibus*, Germ. *für alle*, quod ad præpositionem attinet: sed obstat neutrum *παντός*.

Nunc quæritur, utra lectio genuina sit. Non ignoro, *χάριτι* plausibilis esse, quam *χωρίς*. & sine labore ullo a me impetrarem, ut hoc missum facerem, & illud amplecterer. Sed ubi de verbo DEI, ubi de unico DEI verbulo agitur, nil temporis causa statuere debemus. Facilius

χωρίς in *χάριτι*, quam *χάριτι* in *χωρίς* librariorum sedulitas, planiora omnia quærens, mutavit: & tamen *χωρίς* remanet in monumentis antiquis, multis, gravibus. Ea enumerat *Apparatus* criticus: iis addatur *Anastasi* abbatis, qui seculo VIII in Palæstina floruit, liber contra Iudæos, diserte hanc lectionem exhibens. Neque lectionem hanc, neque interpretationem hinc a nobis propositam, quiscquam, ut spero, exagitant: lectori tamen integrum est, rem amplius expendere. *Syriacorum* exemplarium in utraque lectione conjungenda constantiam declarat La Croze lib. III de Christianismo Indico, c. III. § 64.

¶ *γύσθηται* (*gustaret*) Notatur hac phrasi *veritas* mortis, ut passim: & hoc loco, ut diximus, simul τὸ βραχὺ *brevitas*, cui notanda aptus est genitivus, *θανάτου*, coll. c. VI. 4 not. Brevitatis significationi non obstat locus Matth. XVI. 28. nam ibi est locutio negativa, uti Luc. XIV. 24. Adjuvat autem eam locus Psalmi XXXIV. 9, *γύσαθε καὶ ἴδετε* i. e. *gustate modo, ἔ' videbitis.* alias *gustus* non poneretur ante *visum*.

10 ἔπεπε, *decebat*) Sic Psalm. VIII. 2 *ἦ μεγαλοπρέπεια σου.* Ceteroqui toto hoc versu 10 Propositio, quæ versu 8. 9 verbis ejusdem Psalmi vestita erat, nunc verbis ad apostoli institutum propius accommodatis declaratur: sed cum hac differentia, ut versu 8. 9 expressus agat de *Gloria*, ex antecedentibus; versu 10 de *Passionibus* agat expressius, transitionem ad subsequentia parans. Prædicatum propositionis est, *Decebat illum, propter quem omnia ἔ' per quem omnia sunt: subjectum sequitur, multos filios in gloriam ἀγαγόντα ducentem, principem salutis eorum per passiones consummare.* Posset ἀγαγόντα resolvi, *ἵνα ἀγαγὼν πλειώσῃ* sed constru-

itur sic, ἀγαγόντα ἢ ἀρχηγόν, ut primus dux salutis sit etiam perducens in gloriam. ἀρχηγός componitur ex ἀρχή & ἄγω· & ἀρχή prospicit in textu ad πλειῶσαι (coll. cap. XII. 1.) at ἄγω respicit ad ἀγαγόντα. Itaque complectitur Propositio sententias magnas & multas, quas sic evolveris:

1. Iesus est dux salutis.
2. Ut patiendo salutem pararet, necesse fuit.
3. Per passiones est consummatus.
4. Cum ea consummatione conjuncta est gloria filiorum.
5. Filii sunt multi.
6. Totum hoc institutum valde decebat Deum, quamvis infidelitas pro dedecore habeat.
7. Decebat Deum, ut Iesus pateretur & filios salvaret. nam propter eum sunt omnia.
8. Decebat Deum, ut Iesus consummaretur, & filii ad gloriam perducerentur. nam per eum sunt omnia.

Ex his, quatuor momenta, totidem literis notata, servato textus ordine, ponimus

A	B
Gloria filiorum :	dux patiens :
C	D

salus filiorum : consummatio ducis.

Hæc momenta reducuntur ad Deum, propter quem Ἔ per quem omnia sunt, id est, cui tribuenda sunt omnium rerum initia & exitus. Ad initia rerum pertinet B & C. ad exitus rerum pertinet D & A. Enimvero eadem quatuor momenta per χιασμόν in textu sunt transposita, ut a fine A pulcherrimo ordine progrediatur oratio ad media, quæ in B C D continentur.

¶ αὐτῶ) eum, Deum Patrem: qui memoratur versu 9, & subauditur versu 5.

¶ δι' ὧν, δι' ἧ· propter quem, per quem) Subtili & eleganti discrimine Paulus præpositiones cumulare solet.

¶ πολλῶς, multos) quam plurimos. unde ἐκκλησία, cætus. v. 12.

¶ υἱὸς, filios) Stilo V. T. dicuntur παῖδια pueri; stilo N. T. υἱοὶ filii, quorum status opponitur servituti, v. 15. ut apud Paulum, Rom. VIII. 15. Gal. IV. 6. Ipse Iesus, Filius: is nos facit filios Dei, nos habet sobolem suam.

¶ εἰς δόξαν, in gloriam) Hæc gloria in eo ipso consistit, quod sint filii, & tanquam filii tractentur. Rom. VIII. 21. Expende Ioh. XVII. 10. 22. ac totam illam orationem: & confer v. 7 hujus capituli II. Proximam inter se significationem habent gloria & sanctitas, ductio in gloriam & sanctificatio. v. 11.

¶ τῷ σωτηρίας αὐτῶν salutis eorum) Hoc ipsum vocabulum præsupponit perniciem: ex qua ut educeremur, patiendum Christo fuit. Salutem excipit δόξα gloria, stilo Pauli, 2 Tim. II. 10 not.

¶ πλειῶσαι· consummare) Hoc verbo continetur perductio ad finem molestiarum & ad metam gloriæ plenam. c. V. 9. Metaphora agonistica. Frequens enim in hac epistola, πλειῶσαι, πλειῶς, πλειότης, πλείωσις, πλειωτής, de Christo & Christianis. Hæc per passiones consummatio duo momenta innuit: I. Gloriam Christi, quippe cui, consummato, omnia subordinantur. II. Passiones prægressas. De passionibus mox tractat expressè, v. 11 - 18. quanquam eas etiam in præcedentibus attigit: tractationem de Gloria hoc ipso loco præmisit, ad acuendam hortationem suam, & ad præsanandum scandalum passionis & mortis. Vberiore vero utriusque momenti considerationem intertextit insequenti tractationi de Sacerdotio, quæ versu 17 proponitur. Ac de Passionibus quidem res aperta est: Gloriam vero describit, dum opportunis locis memorat, Iesum esse consummatum,

esse in calis, altiolem calis factum, sedere ad dexteram Dei, secundo conspectum iri, hostes ejus positum iri scabellum pedum ejus. hoc versu, & cap. IV. 14. V. 9. VII. 26. 28. VIII. 1. f. IX. 24. 28. X. 12. 13. XII. 2.

¶ ἡ γὰρ, enim) Necessitudo summa, causa, cur decuerit, Iesum non sine nobis consummari.

¶ ὁ ἀγιάζων (sanctificans) Christus. c. XIII. 12.

¶ οἱ ἀγιάζομενοι qui sanctificantur) populus. c. X. 10. 14. 29. Synonyma, sanctificare, ad DEVM adducere; sanctificari, ad DEVM aduici, appropinquare, accedere. Sanctificans est a Patre genitus & Sanctificator constitutus: qui sanctificantur, a DEO creati, & ad sanctificationem accipiendum constituti. conf. ἔδωκεν, dedit. v. 13. Hæc origo fraternitatis & communionis cum sanguine & carne.

¶ ἕξ ἑός, ex uno, ἓς unus ille est Abraham, uti Malach. II. 15. Es. LI. 2. Ez. XXXIII. 24. Ex uno Adam, omnes homines: ex uno Abraham, omnes Abrahamidæ. Toto hoc loco, ad Abrahamidas scribens, Paulus ad eos sermonem seorsum accommodat, v. 16. 17. c. XIII. 12. quemadmodum etiam Psalmo XXII, qui hîc citatur v. 12, sermo est de Israële, v. 23. s. de gentibus autem, v. 26-32. ac tota deinceps de sacerdotio deque sacrificiis tractatio præcipue ad Hebræorum captum congruit. Quocirca multum hæc aliquando epistola ad Israëlis salutem conferre poterit. Si unus hîc Deum inueneret, angeli includendi essent, qui remouentur versu 16.

¶ πάντες omnes) Constr. cum ἀγιάζομενοι qui sanctificantur. nam dicit, πάντες omnes, utrosque diciturus, si sanctificantem τῷ πάντες omnes includeret.

¶ ἕκ ἐπαυχύεται) non erubescit, quum extra hanc causam, multa fuissent, cur

eum puderet. nam minime sancti & valde fontes v. 14. f. fueramus. tamen non erubescit: imo propter sanctitatem illam & gloriam, in quam nos duxit, gloriosum sibi ducit. Tales filios restitutos habere, Deum decet: tales fratres non erubescit Christus. conf. non erubescit, c. XI. 16 not.

¶ καλεῖν) appellare, appellando declarare.

12 λέγων) Tria hîc sunt allegata V. T. quibus præcedens sermo apostoli egregie confirmatur, per χιασμόν, ordine retrogrado. Namque

apostolus memorat	Christus in dictis
	V. T. ait:
v. 10, filios:	v. 13 fin. ego ἔγεννητο.
ibid. consummationem per passiones:	v. 13 init. confisus ero:
v. 11, necessitudinem ejus qui sanctificat, & eorum, qui sanctificantur:	v. 12 fratribus meis:

Ac rursus v. 14-17 ordine inuerso memorantur nati, & res a Christo bene gesta, & fratres. Dux catenæ allegationum, c. I de Gloria Christi, & c. II de Redemptione, suavissime inter se respondent.

¶ ἀπαγγελῶ-ὑμῖν) Ps. XXII. 23. LXX, διηγήσομαι: cetera, iisdem verbis. Nomen Domini boni, fratribus ignotum, Messias prædicat, ut fratres quoque laudent illum. Ps. cit. v. 24.

¶ ὑμῖν) tanquam dux chori. conf. Psalm. VIII. 3.

13 ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ) ego ero fidens in eo) LXX, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. apud Esajam proxime ante locum ex c. VIII citandum mox. πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ 2 Sam. XXII. 3. quod ecclesia imitatur Es. XII. 2. Innuitur filialis fiducia Messiae ex passionibus ad

ad Patrem confugientis. c. V. 7. coll. 2 Sam. cap. cit. v. 4 seqq. Particula allegatur; periocha tota innuitur ab apostolo. Recte reprehendunt Theologi nostri scholasticos, negantes, satisfactionem Christi ex se & simpliciter condignam esse. vid. Calov. mataeol. pap. in Dedic. Sed tamen hujus satisfactionis fragrantissima pars est fiducia purissima, qua fiducia unice nixus ipse est in accessu ad Patrem. Ps. XXII. 10. Matth. XXVII. 43. neque enim sua merita ostendit, quin peccata potius in se coniecta confessus est. Ps. LXIX. 6. Ut igitur ille per sese fide in Patrem nixus est; sic nos fide in Christum, & per Christum in Patrem nitimur. Gravissimum argumentum contra humana operum merita. Hac autem fiducia Christus est usus non pro se; nam ipse & Pater unum sunt: sed pro suis. v. 16. Præsens quodque auxilium dabat fiduciam de auxilio futuro, (conf. Phil. I. 6.) usque ad plenam ex morte & diabolo victoriam.

¶ ἰδὲ - ὁ θεός) Es. VIII. 18. LXX, iisdem verbis. παιδία ἱεροῦ natos vocat, decente Primogenitum sermone, qui eosdem & fratres & minores innuit: atque hos omnes Deo, qui eos ipsi dederat salvandos, juxta secum glorificandos sistit.

14 ἐπεὶ ἐν τῇ παιδίᾳ quia ergo pueri) τῇ παιδίᾳ pueri h. l. non est nomen ætatis naturalis; sed deducitur ex v. 13. ἐν igitur infert ex v. 10 seqq.

¶ κεκωνῶνῃκεν αἷματ' καὶ σαρκίς, communionem inter se habuere sanguinis & carnis) Præteritum, respectu majoris partis, quæ jam vixerat tempore testimonii in Psalmo editi. κοινωνέω cum genitivo, Prov. I. 11, ubi etiam v. 18 μετῴχω eadem vi ponitur. κοινωνήσας ἰδὲ, Job XXXIV. 8. Hoc tamen loco elegans est verborum commutatio, ut μετῴχε

dicat similitudinem unius ad ceteros: κοινωνεῖν multorum inter se. σὰρξ καὶ αἷμα dicitur interdum per metonymiam pro homine, Gal. I. 16. sed hoc loco magis proprie sumitur in abstracto, ut 1 Cor. XV. 50. quanquam illo Pauli ad Corinthios loco σὰρξ καὶ αἷμα vetustatem corruptæ naturæ connotat. Alias, ut modo vidimus, dicitur σὰρξ καὶ αἷμα, potiore parte, carne, quæ etiam sola interdum nominatur, præposita: hic αἷμα καὶ σὰρξ (quanquam nonnulli voces trajecere) perinde ut Eph. VI. 12, πνεῦς αἷμα καὶ σὰρκα. Vtrum promiscua sit locutio, an αἷμα aliquando certa de causâ (quæ ex Physicis hoc loco peti queat) præponatur, non ausim definire. Etiam si ad talia non descendat commentatio mea, tamen nimis curiosa subtilitatis notam apud generosos verborum cælestium libripendes ægre effugit.

¶ αὐτὸς) Suaviter subsequitur, ἢ αὐτῶν.

¶ παραπλησίως similiter) παρὰ in παραπλήσιον interdum, ut Latinum sub, minuit significationem compositi, perinde ut in πάρεργυς. Hoc autem loco idem fere est, atque μοχ κατὰ πάντα per omnia, v. 17. c. IV. 15. Itaque παραπλησίως similiter apostolo hanc tractationem ingredienti inseruit ad εὐλαβείαν, ut gradatim eloquatur, quod sentit: conf. Phil. II. 27 not. eoque commodior est particula minus significans, quia hic nondum additur, sine peccato. Manet igitur veritas participationis, quæ asseritur apud Raphelium in annot. ex Herodoto.

¶ ἢ αὐτῶν) Non est hoc merum relativum, ut articulus ostendit. τὰ αὐτῶν, eadem, quæ fratribus accidunt, sanguine & carne laborantibus, ne morte quidem excepta.

¶ ἵνα, ut) Hic res breviter notatur: uberius declaratur c. V. 7. 8. 9. Vtrumque locum,

locum, cap. V & II, seria meditatione invicem contulisse juverit, donec perspicias, quomodo uterque in elogium sacerdotis magni terminetur.

¶ δια τῆ θανάτου, per mortem) Paradoxon. Iesus mortem passus, vicit: diabolus mortem vibrans, succubuit. Vicissim Iesus per suam carnem & sanguinem vitam nobis impartit. Ioh. VI.

¶ καταργήσῃ destrueret) Hoc infertur ex verbo ὑπέταξας subordinasti. v. 8. coll. 1 Cor. XV. 27 cum anteced. ubi Paulus iisdem synonymis utitur καταργῆν, ὑποτάσσειν. Sic Psalm. VIII. v. 3 כַּבְּדֵהוּ וְקַטְלֵם ad reprimentum hostem & ultorem.

¶ τὸ κράτος robur) magnum sane. Matth. XII. 26. 29.

¶ ἔχοντα) habentem, jure quodam, quatenus scilicet captivis nulla fiebat injuria: conf. 17 Es. XLIX. 24. quanquam hoc loco robur, restricte, non potestus dicitur. Diaboli, tanquam improbi Domini, licitor & minister erat mors, tradens ei homines, quos in peccato aufererat. sed Iesus, moriens, morientes, fecit suos. Rom. XIV. 9.

¶ τῆ θανάτου mortis) per peccatum.

¶ τρέψῃ idest) Robur erat manifestum: quis subesset, mortales fugiebat.

15 ἀπαλλάξῃ) liberaret, a diabolo vim mortis habente.

¶ τρέψῃ bos) Demonstrativum, cum relatione ad antecedentia.

¶ φόβῳ timore, etiam antequam ipsum robur experirentur. id enim sequebatur. de timore conf. c. XII. 19 f. Ex. XIX. 21 f. 2 Sam. VI. 9.

¶ θανάτου mortis) Mortes repentinae sub Mose etiam incautis transgressoribus inflictae sunt.

¶ δια παντός, per omnem) Antitheton, paululum. v. 9.

¶ τῆ ζῆν vitam) Vita illa non erat vita.

¶ δολείας servituti) Antitheton, filios in gloriam. Idem antitheton tractat Paulus Rom. VIII. 15 f. Politici libertatem describunt, τὸ ζῆν, ὡς βέλεται πῆς, suo vivere arbitrato: servitutem τὸ ζῆν μὴ ὡς βέλεται, non suo vivere arbitrato.

16 δῆπρ) Particula morata εσχασμὸν sonans, sed & adjuncto βεβαίωσιν alens. totus versiculus miram declarandi vim habet. conf. πῶδῳλον, c. VII. 14. Non angelos; nos igitur. nil est tertium.

¶ ἀγγέλων angelos) sine articulo. Id est, non sunt angeli, carnis & mortis expertes, quos apprehendit.

¶ ἐπιλαμβάνεται) apprehendit Christus, sive assumit, in dictis citatis; opem laturus, liberaturus. v. 15. 10 f. Idem verbum c. VIII. 9. Matth. XIV. 31. Si sermo esset de incarnatione ipsa Filii DEI, in antitheto esset singularis numerus, ἀγγέλις angelum, angelicamve naturam: nunc quum ἀγγέλων angelos dicitur in plurali, etiam σπέρματ' semen accipitur ut collectivum.

¶ σπέρματ' ἀβραάμ, semen Abrahæ) Sic appellat totum genus humanum, sed per synecdochen: quia respicitur Genesis, & ibi Abrahæ data promissio: & ex Abrahæ progenie natus est Christus. accedit, quod hic ad Abrahamidas scribitur, neque commodum erat dicere, σπέρματ' ἀδάμ, semen Adami. Nec tamen gentes excluduntur. non enim his, sed angelis opponitur semen Abrahæ; & omnes fideles sunt semen Abrahæ.

17 ὅθεν) Particula ὅθεν sexies in hac epistola occurrit; in epistolis Pauli nomine insignitis nunquam; sed tamen in sermone Pauli Act. XXVI. 19.

¶ ὡφείλε' debebat) Grande verbum. c. V. 3. debebat, ex necessitudine consanguinitatis, & quia in V. T. receperat. v. 12.

13. Incrementum fiducia in loquendo, coll. v. 11, non erubescit.

¶ κατὰ πάντα (per omnia) per omnes passiones & tentationes.

¶ πῖς ἀδελφῶν (fratribus) v. 11.

¶ ὁμοιωθῆναι (similis fieri) Anakephalosis hæc est eorum, quæ antecedunt. Statim additur summa eorum, quæ sequuntur.

¶ ἴνα, ut) Ter attingit apostolus summum sacerdotium, dum ad plenam tractationem cap. VII accedit. Attingit autem per tres gradus. I. *IT* misericors *FIERET* & fidelis *archisacerdos*, debuit fratribus assimilari, h. l. II. *APPELLATUS* est *Sacerdos summus*, in ipsa consummatione. c. V. 10. III. Summus Sacerdos *FACTUS* est, ingrediens ad id, quod intra velum est: c. VI. 20. quo introitu semel factus semper faciei divinae pro nobis ut sacerdos obversatur. c. IX. 24.

¶ ἐλεήμων (misericors) Hoc quoque, ut πῖς, fidelis, construitur cum ἀρχιερέως pontifex. c. IV. 15. V. 2. Misericors est factus erga populum peccatis laborantem: πιστός fidelis, quod ad *DEVM* attinet. χριστός hic locum habet. Sacerdos & princeps Sacerdos est, qui jus habet accedendi & adducendi ad *DEVM*. τὸ πιστός, fidelis, tractatur c. III. 2 seqq. addito usu: τὸ ἐλεήμων, misericors, c. IV. 14 seqq. usu item addito: τὸ ἀρχιερέως pontifex, c. V. 4 f. VII. 1 f. addito usu a cap. X 19. Simillima propositio multarum rerum, Rom. I. 16 not. De tribus hæc momentis unum, ἐλεήμων misericors, ante γένηται fietur ponitur, quia ex ante dictis deducitur. Reliqua duo commode innectuntur, quia cum primo illo postmodum tractanda veniunt. Eleganter autem in hac propositione magis absolute sonat misericors & conjunctim fidelis archisacerdos, quia vicissim tractatio subsequens fide-

tatem citra sacerdotium, in Mose, & misericordiam cum sacerdotio, in Aarone spectat. Primum misericors est Iesus. Nemo putet, Iesum ante passionem habuisse plus misericordiae, & nunc plus severitatis. Effugiamus modo iram Agni etiamnum futuram.

¶ ἀρχιερέως) Pontifex Latinis dicebatur sacerdos ex eo, quod pontem Romæ, vel sacra in ponte faceret: ac pontifex, ierēs vel unicus vel gregarius; ἀρχιερέως vero pontifex maximus, supra alios, quibus præest, eminens. In Evangelistis & Actis, ubi frequens judaicorum ἀρχιερέων mentio, neminem, ut arbitror, ostendet usitatum interpreti Vulgato ceterisque pontificis vocabulum: sed in hac epistola, maxime ubi de Christo agitur, nescio an id Pauli stilo æque, ac Numæ institutis, aptum sit. Invitus eo certe utitur Seb. Schmidius, & subinde dicit princeps sacerdos: sed præstat unum vocabulum, præsertim ubi alia epitheta accedunt, ut hoc loco misericors & fidelis: neque enim c. IV. 14 commode dixeris pontificem maximum magnum. Opportunissimum vocabulum, archisacerdos: quod ab eruditiss. pridem est adhibitum, & æque bene sonat, atque archigubernus apud Iabolenum, & apud alios archisflamen, archipræsul, archipontifex, & alia, quæ notat Vossius de vitiis Latini sermonis p. 371. & alii. Quod ad rem attinet, mox gloriosus hinc summi sacerdotis titulus recurrit cap. III. 1. Nusquam autem nisi in Psalmo CX. & Zach. VI. 13. & in hac Epistola Christus expresse appellatur Sacerdos: & in hac unice epistola de Sacerdotio Christi ex professo agitur. Unde patet, quam singularis in suo genere, quamque necessarius hic Novi Testamenti sit liber. Omnibus tamen hæc, etiam Veteris Testamenti, locis additur regni mentio: quod sapius

alibi sine sacerdotio memoratur. Etiam in cruce, in qua hic Sacerdos sacrificium peregit, titulus *Regis* erat. Sacerdotium juxta cum regno huic Primogenito competit.

¶ παρὰ πρὸς τὸ θεόν, *ad Deum*) Sic c. V. 1.

¶ εἰς τὸ ἰλάσκεσθαι *ad expiandum*.

¶ πᾶς ἁμαρτίας *peccata*) mortem & metum ejus afferentia.

¶ τὸ λαὸν τοῦ ποπυλίου *populi*, quem dixit *semen Abrahæ*. v. 16. Ipse peccatum non porat: *populi* peccata expiavit. Es. LIII. 8.

18 ἐν ᾧ *in quo*) Hoc instar adverbii. Rom. II. 1.

¶ δύναται *potest*) De hac animi potentia agitur c. IV. 15. V. 2.

¶ βοηθησαί *opitulari*) Hinc infert Paulus *βοηθειαν ὀρεται*, c. IV. 16.

CAP. III.

I Οὐθεν *unde*) Vrgens particula. Ex iis ipsis, quæ dicta sunt capite II, fluere debet *consideratio*.

¶ ἀδελφοί, *fratres*) Nunc primum eos appellat, ad quos scribit. Et *fratrum* titulus *sanctitatem* habet ex cap. II. 11.

¶ ἅγιοι *sancti*) Habet hic versus *χρισμίων*.

¶ κλήσεως ἐπαγγελίας *vocationis cælestis*) per Dominum e cælo factæ, & eo, unde facta est, perducentis: c. XII. 25. *vocationis Dei superne*, ut Paulus ait Phil. III. 14. *Vocationis correlatum ὁμολογία confessionis*: de qua mox. Sic Paulus 1 Tim. VI. 12.

¶ μέτοχοι, *participes*) Idem verbum v. 14. c. VI. 4. I. 9. XII. 8.

¶ τὸ ἀπόστολον *Apostolum*, Legatum, Dei Patris: eum, qui Dei causam apud nos agit. Inde dicimur, *vocationis cælestis participes*.

¶ καὶ ἀρχιερέα *& pontificem*) qui causam nostram apud DEVM agit. Inde dicimur *sancti*. Hic *Apostolatus & Pontificatus* uno *Mediatoris* vocabulo continetur. Vt *apostolum* confert Iesum Moysi; ut *sacerdotem* (quæ appellatio reassumitur c. IV. 14.) Aaroni, simulque utrique præfert. utramque dignitatem, quam duumviri illi fratres divisam habebant, hic unus conjunctam habet, & multo eminentiorem. Hoc loco dicitur *πιστὸς fidelis*, uti *ἀληθὴς verus*, Ioh. V. 31.

¶ ἡ ὁμολογία ἡμῶν *confessionis nostræ*) *Confessio* innuitur, non ea, quæ fit ad homines, sed quæ fit ad DEVM. Egregie hoc verbo exprimitur natura fidei, quæ *prono responsu* in promissionem fertur. DEVS, qui filium *misit & sacerdotem* nobis dedit, λέγει *dicit*: homo, ὁμολογεῖ, *condicit*, assentitur, subscribit. Sic cap. IV. 14. X. 23. Id faciebant solennissime in baptismo. Oppositum, ἀντιλογία, *contradictio*. c. XII. 3.

2 *πιστὸν ὄντα qui fidelis est*) Num. XII. 7 in fine *אשר נתן בך בלתי פחד* LXX, ὁ θεός μου με (conf. mox v. 5.) *μουσῆς, ἐν ὄλω τῷ ὄκω με πιστὸς ἐστὶ. fidelis dicit eum, qui & ipse talis est, & a DEO talis agnoscitur, & laudatur. Inde fuit fidelitas in officio, & fides auditorum sine exceptione. conf. Num. cap. eod. v. 8, item in fine.*

¶ τῷ ποιήσαντι αὐτὸν *Iesum fecit Christum & apostolum suum* Pater cælestis. c. V. 5. Act. II. 36. Et hoc ad *fidem* nos movet. Simillima locutio 1 Sam. XII. 6. 8. *Dominus, qui fecit* (LXX, ὁ ποιήσας.) & *misit Moysen & Aaron*.

¶ ὡς καὶ μουσῆς *ut etiam Moyses*) Sic Deut. XVIII. 15. Laudat Moysen, Iudæos concilians; antequam ei Christum præponit: quanquam animos eorum ad id

audiendum præparavit, Eundem etiam angelis præferens.

¶ ἰκω̄ domo) Rara appellatio, Mosis tempore.

¶ αὐτῶ̄ ejus) DEI. v. 6 not.

3 πλείον̄, uberoꝛe) Christus, propheta, ut Moses, A&. III. 22 not. (quum ceteri prophetae Mosen tantummodo declaraverint:) & tamen alius atque Moses, c. VIII. 9. Ioh. I. 17. Mose major. h. l.

¶ γὰρ, enim) Ætiologia respicit ad κατανεῖσαι considerate.

¶ δόξης gloria) Μοx πμῆν, honorem. πμῆν h. l. quiddam magis internum notat. eam δόξα sequitur.

¶ ἔ οικῶ) Genitivus regitur a πλείονα comparativo. Est enim enthymema: Christus est major domo: (nam domus paratur; Christus paravit domum & omnia, adeoque DEVS est:) Ergo Christus est major Mose. Ratio: nam Moses est minor domo, tanquam minister & quasi quædam portio domus. Conf. Matth. XII. 6 not.

4 ἐ δε, hic autem) Christus. Articulus nota Subjecti, hoc loco etiam vi relativa præditus, uti c. VII. 6. Θεός, DEVS, prædicatum.

¶ θεός, DEVS) absolute. Moses erat deus Aaronis; sed idem non erat DEVS absolute.

5 καί, &) Altera ratio excellentiæ Christi supra Mosen.

¶ Θεράπων famulus) Sic LXX, Num. XII. 7. Hoc innuit Mosis excellentiam contra omnes prophetas alios: sed rursus Mosen inferiorem dicit Christo Domino.

¶ εἰς in) Serviit, ut per eum testata fierent.

¶ τὴ λαληθησομένων̄ eorum, quæ dicenda forent) quæ loquuturus esset Moses,

(c. IX. 19.) de Christo maxime; & deinceps Christus ipse.

6 χριστὸς δε, Christus vero) Huic Moses cedit. Legatus, absente rege, valde conspicuus est: præsentē rege, ad multitudinem recidit. Hic quoque subaudi: πιστὸς εἰς, fidelis est. Filius fidem præstat in omnibus Patris sui iisdemque suis ipsius rebus.

¶ ἐπὶ, super) Hoc ἐπὶ ἢ super indicat eminentem ejus potestatem. ἐν in datur Mosis, v. 5.

¶ αὐτῶ̄ ejus) DEI. c. X. 21.

¶ ὅς) Hæc lectio vetustissima. alii, εἰ, ex alliteratione ad αὐτῶ̄ quo pacto scripturus erat Paulus, ὃν ὁ ἰκω̄, quemadmodum Erasmus initio edidit Non agitur hic quaestio, Cujus sit domus? nam id ipsum modo in αὐτῶ̄ ejus memoratur: sed quæ sit domus, diversa ab illa, cujus portio erat Moses.

¶ εἶν, si) Eadem sententia v. 14. Sermo concisus. domus sumus, quum fiduciam habemus: domus erimus, si fiduciam retinebimus. Simillimus sermo Pauli Col. I. 23 not.

¶ τὸ παρρησίαν) Frequens vocabulum in hac epistola, παρρησία, c. IV. 16. X. 19. 35. & ἐλπίς, c. VI. 11. 18. VII. 19. X. 23. item πληροφροῦν, ὑπόστασις. παρρησία fiduciam, erga DEVM: καύχημα gloriam, contra hostes.

¶ κατὰ ἄνωμ̄ retineamus) Sic v. 14. c. X. 23. Sic κρατεῖν, c. IV. 14. VI. 18.

7 διὸ, quapropter) Exquisita illatio, nervusque totius loci hujus: Iesus est πιστὸς fidelis; vos ne sitis ἀπιστοὶ infideles. v. 2. 12.

¶ λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον dicit Spiritus sanctus) Sic c. IX. 8. X. 15.

¶ σήμερον - ποσαράκοντα ἔτη. διὸ πεσοῶν θύσασα - καὶ εἰπὼν αἰεί-) Ps. XCV. 7 ad fin.

fin. LXX, *σήμερον* - *παραρχόντα ἔτη* *πρωσώχθιστα* - *καὶ εἶπα*, *αἰ* - . *Τὸ σήμερον*, *hodie*, Davidicum, opponitur *diei illi*, qui erat tempore Moſis. v. 8.

¶ *ἐὰν, ſi*) *Si vocem ejus audietis obedientes*. Sub hac auditione continetur etiam auditio qualiscunque. v. 16. c. IV. 2. Hujus hemistichii vis in Hebræo jungitur cum antecedentibus, & inde in subsequentiā redundat.

¶ *Φωνῆς· vocem*) quæ plena gratiæ, in his verbis propheticis, ob id ipsum audiendis.

8 *παραπικρασμῶ - παρασμῶ· exacerbatione - tentationis*) Versu 9, per *χιασμὸν*, primum *tentatio* tractatur, deinde *exacerbatio*, ὑπερον πρότερον ἐβραϊδὸν, ut Franc. Junius loquitur, eandem figuram in hac epistola aliquoties observans. Vtrumque respicit Historiam Ex. XVII. 7. utpote primam. conf. infra, v. 16, *egressi*. Prima offensa caveri debet: nam plures inde facillime nascuntur; & prima gravissime solet exprobrari.

¶ *κατὰ, secundum*) id est, *sicut in die*. Ita textus Hebraicus.

¶ *ἐν τῇ ἐρήμῳ· in deserto*) maximarum rerum theatro.

• 9 *ὄν*) scil. *παρασμῶ*. Attice, pro ὄν.

• ¶ *ἐπείρασάν με· tentaverunt me*) an possem, an vellem.

¶ *οἱ πατέρες ὑμῶν· patres vestri*) quorum durities cordis sapissime commemoratur. Adeo non valet auctoritas *priscorum*.

• ¶ *ἐδοκίμασαν· probarunt*) i. e. *exploraverunt*. Non, *approbarunt*. Expendantur, quæ sequantur.

¶ *εἶδον· viderunt*) evidentem, sed sine profectu.

¶ *τὰ ἔργα μου· opera mea*) gloriosissima, opis, partim etiam vindictæ.

¶ *παραρχόντα ἔτη· quadraginta annos*)

Hoc jungitur cum *πρωσώχθιστα* apud LXX, & in Hebr. & infra, v. 17. Eodem tempore populus & hys opus DEI vidit, & DEVM offensum habuit; donec mensuram implevit. Hic cum *εἶδον*, *viderunt*, jungitur, eoque durum populi cor innuitur.

10 *διὸ, quapropter*) Hæc particula non est in Hebr. neque apud LXX.

¶ *πρωσώχθιστα*) Verbum apud LXX perfrequens, sed alibi vix obvium. Eustathio ὄχθισμα παρὰ τὸ ἔχειν, i. e. ἐξέχειν, notat *πικρὸν ἐπαράσημα* inde ὄχθισμα & ὄχθισμα, de animo, *concor*. *πρωσώχθιστα* *inſensus* fui eis, quo minus intrarent terram, cum vellent sero. Affinis phrasıs, *adversum incedere*, Lev. XXVI. 24. 28.

¶ *τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ*) *ἐκείνῃ*, *illi*, hic habet vim removendi & alienandi. Hebr. *וְהָיָה* absolute, eadem vi.

¶ *καὶ εἶπον· Ἔ dixi*) *πρωσώχθισμὸν, tædium animæ* meæ declaravi ore meo. Observa Gradationem subsequentem: primo *tædium* erga eos, qui *peccabant*, fecit, ut *diceret*: deinde *ira*, illo gravior, erga eos, qui non credebant, fecit, ut *juraret*. coll. v. 17 f.

¶ *αὐτοὶ, ipsi*) *וְהָיָה* in Hebr. iteratur magna vi. Accentus hic incipiunt hemistichium. Itaque non continetur sub *εἶπον dixi*, sed sensus hic est: *illi*, me sibi inſensus esse, sentiebant, *αὐτοὶ δὲ, iidem* tamen nihilo magis vias meas cognoscere voluerunt. Simile antitheton: *illi, ἔγω*. c. VIII. 9. coll. v. 10. Sic, *at illi*, Ps. CVI. 43. Conf. etiam Luc. VII. 5. Es. LIII. 7 in Hebr.

¶ *ἐκ ἐγνώσαν· non cognoverunt*) Hæc est *ἀπίστεια*, *non credere*. *ἁμαρτία* peccatum describitur v. 9, *ἐπείρασαν tentaverunt*. De utroque iterum v. 12. 13. & v. 17 f.

¶ *τὰς ὁδούς μου· vias meas*) qua eos tanquam

quam gregem meum volui ducere in requiem.

11 ὡς ὤμοσα, ut juravi) Iuramentum præcessit XL annos.

¶ ἐς·σί) Apodosis reticet aliquid per euphemiā, quod vim ipsius iuramenti habet. ἐς hīc negat, ut ἡ μὲν affirmat c. VI.

14.

¶ ἐσειλεύσονται· intraverint) per vias meas.

¶ ἐς τὸ κατὰ παυσίν μου· in requiem meam) in terra promissa. Populus, oves: Ps. XCV. 7. harum bonum, πῶνον requies. Ps. XXIII. 2.

12 βλέπετε) Hoc verbum pendet a διὸ, quapropter: v. 7. neque apodosis non fert τὸ ἀδελφοί, fratres. 1 Theff. III. 7. Idem verbum c. XII. 25. Cordi non fidendum. Ier. XVII. 9.

¶ μὴ ποτε - ἀπιστίας· ne - infidelitatis) Observa nexum. Christus est πιστός, fidelis, v. 2. ideo nos debemus esse πιστοί, fideles, erga illum, non infideles, ut patres adversus Mosen. v. 18 f. c. IV. 2 f. VI. 11. Pari modo fidem Dei & perfidiam hominum opponit Paulus Rom. III. 2 f. 2 Tim. II. 13.

¶ ἐσα· futurum sit) Cura etiam in futurum porrigenda, ob periculi magnitudinem. Vtitur futuro indicativi prææsenti Subiunctivi.

¶ πονηρά, malum) Populus ἀπιστός, infidelis, ἢ mala natio, & infelix.

¶ ἐν τῷ ἀποσῆναι· in discedendo) Antitheton, προσερχώμεθα, adeamus: c. IV. 16. & ὑποστάσεως substantiæ. mox v. 14. Conf. Ier. VI. 8, μὴ ἀποσῆναι ἡ ψυχὴ μου ἀπὸ σέ. Tota hæc apostoli periocha congruit cum Ier. XVII. 5. 6. ΕΠΙΚΑΤΑΡΑΤΟΣ ὁ ἀνθρώπος, ὃς τὸ ἔλπίδα ἔχει ἐπ' ἀνθρώπων, - καὶ ἀπο κύριου ἀποστήναι ἡ καρδία αὐτοῦ - ἐκ ὅψεται ὅταν ἔλθῃ τὰ ἀγαθά,

¶ ἀπὸ θεῶ ζῶντος· a DEO vivo) Vita DEI fidem nostram efficacissime & præsentissime animat. Laudatur etiam Deus vivus, c. IX. 14. X. 31. XII. 22. Qui a Christo desciscit, a DEO desciscit.

13 ἑαυτοὺς, vosmet ipsos) quisque se ipsum & alterum. tantum abest, ut alter alterum debeat instigare & exacerbare.

¶ ἡμέραν, σήμερον· diem, hodie) Coniugata. c. IV. 7.

¶ ἄχρις ἔ· donec) quamdiu. Non erit hoc hodie perpetuum.

¶ τὸ) Relativum.

¶ καλεῖται· vocatur) dum Psalmus ille auditur & legitur.

¶ ἵνα μὴ σκληρευθῆ πς· ut ne obduretur quisquam) Id repetitur ex v. 8.

¶ ἀπάτη· fraude) Resp. πλανῶνται· errant. v. 10.

¶ τὸ ἁμαρτίας· peccati) ἀπιστία, ἁμαρτία, infidelitas & peccatum, tantundem. Ioh. XVI. 9. Nch. VI. 13.

14 μέτοχοι· participes Christi) v. 1. 6. Sic μέτοχοι, participes, Spiritus sancti. c. VI. 4.

¶ ἀρχὴν - μέχρι τέλους· initium - usque ad finem) conf. c. VI. 11. XII. 2. Christianus, quamdiu non est πεπρωμένος, consummatus, habet se pro incipiente.

¶ τὸ ὑπόστασεως· substantiæ) c. XI. 1. 2 Cor. IX. 4 not.

¶ βεβαίαν, firmam) Frequens in hac epistola verbum, cum synonymis, ἀκλίνας, ἀμετάθετον, ἀσφαλῆς, ἰχυρός.

15 ἐν τῷ λέγεσθαι· dum dicitur) Hoc annectitur versui 13. Confer 177 Ps. XCV. 7, perpenso Athnach prævio. Sic ἐν τῷ λέγειν, in dicendo. c. VIII. 13.

¶ ὡς ἐν τῷ παραπωκρασμῷ· ut in Exacerbatione) ἡρῆς nomen proprium cum sua significatione accipitur.

16 πῖνες, qui) Plerique πῖνες scribunt:

sed sic languidior redditur elenchus apostoli, *πίνες, ἀλλ' ἔ πάντες, generalis potius sermo est de exacerbatione, c. IV. 6. Ex. XVII. 2. Plane est interrogatio, πίνες, uti c. I. 5. 13. & simul anaphora gravissima, πίνες, πίσι, πίσι, v. 16. 17. 18. notaturque tribus hisce versiculis 1. Initium exacerbationis, sub exitum ex Ægypto. 2. Quadraginta anni molesti in deserto. 3. Negatus ingressus in terram quietis. Ponitur ἀλλ' ἔ v. 16, uti εἰ μή v. 18. nam utrumque proprie non interrogat, sed stat sub v. 16. Quomodo magis perspicitur vis particulae, finge, dicere aliquem, ἦσαν ἀνθρώποι παροργισθέντες, ἀλλ' ἔχ ἔπι οἱ ἐξελθόντες. id negat apostolus, ideoque dicit, πίνες ἦσαν ἀλλ' ἔχ ἔπι; id est, plane hi ipsi fuerunt. Similes particulae, apud Lucam, τί, ἀλλ' ἔχ; c. XVII. 7. 8. & apud Paulum, τίς, ἢ ἔχ; καὶ κτλ. 1 Thess. II. 19. ἡσαντες hoc loco sunt *meri*. quam vim vocis πᾶς pulchre explanat Raphelius ad Iac. I. 17. ex Arriano. Germ. *Diejenige, die eine Erbitterung angerichtet haben, wer waren sie? es waren lauter solche Leute, die von Egypten ausgegangen waren durch Mose.* Hi non dicuntur *educti*, sed *egressi* h. l. iam pignus habuerant divinae opis, & ductum fuerant secuti: sed praclaro illi *initio* (conf. v. 14.) non responderunt in progressu. Plane *πίνες* legit Chrysostomus: *τίων μέμηται φησι σκληρυθέντων; ubi σκληρυθέντες, coll. v. 15, iidem sunt, qui ὄρα επικράνατες.**

¶ ἀκούσασθε; *audientes*) v. 15.

¶ παροργισθέντες) *exacerbantur*, Dominum, rixantes cum Mose. Ex. XVII. 2.

¶ δια μωυσέως; *per Moysen*) *cujus sermonebus auditis debuerant credere.*

17 ὡς; *quorum*) *Probat eventus. sic quoque v. 19.*

¶ ὡς τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν τῇ ἐρήμῳ) Num. XIV. 29. LXX, ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτη πεσεῖται τὰ κῶλα ἡμῶν. Semper haec appellatio κῶλα *corpora merta & caduca*, indignationem indicat. κῶλα, artus, proprie pedes apud Eustathium. Si XL anni in dies resolvantur, & in singulos dies aequalis morientium conferatur numerus, quilibet dies habuit XL virorum mortes. Magna causa Psalmi XC!

19 ἔκ ἡδύ. ἢ θήτων; *non potuerunt*) *quamvis postea voluerant.*

C A P. IV.

1 Φοβηθῶμεν; *timeamus*) *Vbi multi cecidere, causa timoris est.*

¶ καταλειπωμένης ἐπαγγελίας) *quum relicta & reservata est nobis*, postquam alii eam neglexerunt, *promissio*. Idem verbum eodem sensu Rom. XI. 4. Affine verbum, ἀπολείπειται *relinquitur, superest* v. 6. 9. c. X. 26. Hoc, admonitioni intertextum, propositio est, quae probatur v. 3. Plurimum est, in hac epistola, verbum ἐπαγγέλλομαι, *promitto*, & nomen ἐπαγγελία, *promissio*. Hoc capite sermo est de requie vitae aeternae. adhuc enim est *hodie*, quum, si duritiei cordis indulgemus, cadendi periculum manet.

¶ δοκῆ; *videatur quispiam*) *Euphemia*. Quilibet ita currat, ut sine specie contrarii dici possit: *Hic currit*. Conjugata sunt, δοκῆν, h. l. ὑπόδειγμα, *exemplum*, v. 11. & ἐνδείκνυσθαι, *ostendere*, c. VI. 11. & ipsa noemata congruunt. nam qui studium ostendit, non videtur remanere: qui remanere videtur, *exemplum est contumaciae*.

¶ ὑσερκίνας; *defecisse*) *Idem verbum c. XII. 15. Exempla, c. XII. 17. Num. XIV. 40. Luc. XIII. 25. LXX, ὑσερεῖν ποιῆσαι τὸ πᾶσι.*

πάχα. Num. IX. 13. ὑπερέιν, Platoni, Gorgia ineunte, est post festum venire.

2 γὰρ, etenim) Ref. ad Φεβηθῶμεν, tinnamus.

¶ εὐαγγελισμένοι) evangelio inbuti) Hoc nobis dictum censeamus inprimis, qui Evangelici appellamur. v. 6.

¶ κακένοι) etiam illi) Illis veteribus nunciata erat promissio terræ Canaan. v. 6.

¶ ἐκ ἀφέλησεν) non profuit) Μείωσις, contra ea maximam cepere noxam non credentes. Subaudi quoque: nec nobis proderit, sine fide.

¶ μὴ συγκεκαρμέν) non admittus) Verbum miscetur & insinuat penitus animæ credenti: & ubi miscetur, vim suam exferit mirifice, ut potus salutaris, & quidvis eo efficacius. v. 12 f.

¶ τῇ πίσει) fidei. Dativus.

¶ πῶς ἀκούσασιν) quod attinet ad eos, qui audierunt. conf. Rom. IV. 12 not. His opponuntur οἱ πισύσαντες, qui crediderunt. v. seq.

3 γὰρ) Hoc ref. ad illud, relicta promissione. v. 1.

¶ καθὼς, sicut) Sola infidelitas remora tur.

¶ καίπι) quavis) Protasis: quavis opera ab initio mundi facta sunt. Apodosis: tamen dixit, Iuravi. Sed quia apodosis in textu præcedit, tamen reticetur. Propositio est: Restat nobis requies. Hæc v. 3-11 probatur hoc modo: In Psalmo memoratur requies: nec tamen ibi significatur I) requies DEI a creatione; hæc enim fuit diu ante Mosis tempora. Ergo Mosis temporibus expectanda erat alia requies: qua quidem iisdem temporibus plane exciderunt, qui audierant. nec tamen rursus hujus requiei titulum tuctur II) requies illa, quam nacti sunt per Iosua. nam postea demum cecinit Psaltes. Cecinit igitur

III) de requie his omnibus requiei generibus recentiore, futura in cælo.

¶ τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων) Genitivus absolutus, i. e. quantum opera Creatoris inde a condito mundo facta & consummata erant.

4 ἔρηκε) dixit) DEVS, qui etiam versu 5. 7 loquitur.

¶ ἐβδόμης) scil. ἡμέρας.

¶ καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ κτλ.) Gen. II. 2. LXX, καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτῆ, ἃν ἐποίησε. requiecit, se quasi recepit in suam æternam tranquillitatem. Notabile est, quod Moses dierum superiorum, sed non septimi finem scripsit. Hebr. ab opere suo. erat opus unum, multa opera complexum. Vnum verbum κατέπαυσεν Hebraicis פָּקַד & נָשָׁא respondet opportunissima duorum locorum Ps. XCV & Gen. II consociatione.

5 ἐν τῷ) in hoc, scil. Psalmi dicto. sic, ἐν ἑτέρῳ, in alio. c. V. 6.

6 ἐπεὶ οὖν) quoniam ergo) DEVS non vult, requiem suam vacare Luc. XIV. 23.

¶ πρότερον) prius, sub Mose.

¶ εὐαγγελισθέντες) Rarus verbi usus de veteribus. nempe sermo est de promissione terræ Canaan; sed cum prospectu ad evangelium vitæ æternæ

7 πάλιν) rursus) Quis existimasset, tantam esse tamque solennem concionem in Psalmo XCV. Magni faciamus verba DEI. Conf. c. X. 8 not.

¶ ὅστις) definit) DEVS.

¶ ἡμέραν) diem) Hoc deducitur ex eo, quod mox allegatur, σήμερον hodie Vide quam pulcre premat voculam οὐν dies, & sic sæpe singula verba c. II. 8. 11. VII. 11. 21. VIII. 13. X. 9. XII. 5. 27. diem, contendendi ad requiem cælestem. v. 8.

¶ ἐν, in) Sic c. I. 1.

¶ πῶς χρόνον) tantum tempus, plus

CCCC annorum a Mose & Iosua ad Davidem, qui Psalmum cecinit.

¶ καθὼς προείρηται· sicut ante dictum est) Remittit Apostolus auditores ad totum textum ex Psalmo supra repetitum.

8 ἡσθῆς) Iosua.

¶ οὐκ ἄν) Similis ratio argumentandi c. VII. 11. VIII. 4. 7. XI. 15.

¶ περὶ ἄλλης ἡμέρας· de alio die) quo observato, pateat aditus ad requiem item aliam.

9 ἄρα, ergo) ideo, quia alio de die loquitur.

¶ σαββατισμὸς, sabbatismus) Commutatur vocabulum, pro κατάπαυσις, requies. conf. v. seq. In tempore sunt sabbata multa; sed tum erit sabbatismus, agitatio quietis una, perfecta, æterna. Verbale emphaseos plenissimum, apud LXX int. non obvium. Non erit elementare sabbatum in cælo, sublato quippe terrestri labore; sed quies perpetua, quæ tamen ipsa suas rursum habebit rationes diversas, pro vario statu sacerdotum & reliquæ carnis beatæ, proque ipsis temporum cælestium intervallis, quibus numenæ sabbatumque judaicum respondebant. Es. LXVI. 21. 23.

¶ τῷ λαῷ ἔθει· populo DEI) Absolute dixerat, populo, c. II. 17. de reconciliatione agens: sed nunc, de æterna requie agens, dicit, populo Dei, id est, Israël Dei, ut Paulus loquitur Gal. VI. 16. Israelitas igitur (quatenus ad Hebræos scribit,) eosque fideles, speciatim innuit.

10 γὰρ, enim) Versus 9 probatur: Qui ingressus est, in requiem DEI, quiescit a suis operibus. atqui populus DEI nondum requiescit. Ergo nondum est ingressus. Restat, ut ingrediatur.

¶ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῆ) ab operibus suis, etiam bonis, tempori operis faciendi convenientibus. Labor ante quietem. Idque

futurum fuit sine dubio etiam in paradiso. Gen. II. 15.

¶ ὡσπερ· sicut) DEI opus & quies est archetypon illud, ad quod nos conformari debemus.

11 ἐκείνη· illam) futuram, magnam.

¶ ἐν τῷ αὐτῷ) eodem, ac veteres illi.

¶ ὑποδείγματι· exemplo) Idem verbum, c. VIII. 5. IX. 23. Qui per infidelitatem cadit, exemplo est alius, qui inde dicitur: Ecce, ὁ δὲνα, ille, pariter cecidit.

¶ πῆσιν) ruat, anima, non modo corpore. c. III. 17.

12 ζῶν γὰρ, vivens enim) Efficacia verbi DEI, & omniscientia ipsius DEI describitur, ut salutaris iis, quorum fidei verbum DEI contemperatur; terribilis autem, contumacibus. conf. 2 Cor. II. 15.

¶ ὁ λόγος· ἔθει) sermo DEI prædicatus, v. 2. & evangelicus, ibid. & cum comminatione conjunctus. v. 3. Nam Christus, verbum hypostaticum, non dicitur esse gladius, sed habere gladium: (conf. Ios. V. 13. quem locum hic locus, Iosua respiciens, v. 8. simul respicere videtur:) neque κριτικὸς, judicialis, sed κριτής, Iudex, appellatur.

¶ πρῶτῳ) secantior.

¶ δικνέμεν· ἄχρι μερισμῶ· pertingens usque ad divisionem) Parallelum mox, κριτικὸς, judicialis.

¶ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος· animæ juxta ac spiritus) Patet hinc, animam & spiritum non esse synonyma: sed spiritus est in anima. Homo secundum suam naturam spectatus, constat anima & corpore, Matth. X. 28. sed ut operationem verbi DEI in se habet, constat spiritu, anima & corpore. ἄρμῳ καὶ μυελῷ, juxta eturæ & medullæ, dicuntur synecdochice partes intimæ & recessus in spiritu, anima & corpore hominis. Animam format Moses, Spiritum Christus: 2 Cor. III.

III. 6. corpus trahit anima, utrumque spiritus. 1 Theff. V. 23. Spiritus per efficaciam verbi DEI dividitur ab anima, quum ille DEO asseritur; hæc sibi relinquatur, quatenus spiritum aut non assequitur aut non sequitur. Atque ut *junctura* non solum a *medullis* dividuntur, sed ipsæ *junctura* in suas partes, *medullæ* in suas partes dividuntur; neque *intentiones* solum a *cogitationibus*, sed ipsæ *intentiones*, ipsæ *cogitationes* dijudicantur: sic non solum *anima* a *spiritu*, sed quasi pars *spiritus* a parte spiritus, pars animæ a parte animæ dividitur. Luc. II. 35. Separatur etiam *caro* & *spiritus*. 1 Petr. IV. 6 not.

¶ ἐνθυμήσεων καὶ ἐνοιών intentionum & cogitationum) A partibus majoribus, ut sunt *anima* & *spiritus*, & minoribus, ut sunt *junctura* & *medullæ*, venit ad facultates. ἐνθύμησις, *intentio*, involvit affectum; sequitur, per gradationem, ἐνοία *cogitatio*, quæ dicit simplicius, prius & interius quiddam. utrumque aut bona aut mala alit. θυμός, a θυώ, ὀρμῶ νόος a νέω, κινῆμαι.

13 κτίσις creatura) Sermo plane universalis. mox πάντα omnia.

¶ ἐνώπιον αὐτοῦ in conspectu ejus) ejus, DEI. v. 12. Facilis erit analysis dicti, si utraque ejus pars recto casu proferatur: *Deus* est, cujus verbum est vivum; *Deus* est, coram quo nulla creatura non appareret. Sic cap. XI. 23 casus rectus subauditur: fide, patres Moysi Mosen occulerunt. Ibid. v. 30: fide, circumierunt *Israhelita* muros Iericho, ut ruerent. Omniscientia DEI patet hominibus per verbum: & qui non habent verbum, tamen sentiunt vim illam omnisciam in conscientia. Argumentum insigne pro veritate religionis ab efficacia.

¶ περαχλισμένα) τραχλίζα, resupino,

Græce & Latine dicitur pro *patefacio*. Corpora, quæ prona jacent, vix nuda censentur; nam se ipsa tegunt: *resupinata*, secundum partes nobilissimas quasque & distinctissimas visui patent. *Pudorem*, *timorem*, o homo, exhibe DEO tuo: nam nullo velamine, tortu, flexu, colore, fuce tegi *perfidia* potest.

¶ αὐτῷ ejus) Iterum refertur ad *DEUM*.

¶ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος ad quem nobis est ratio) Negotium, res, est nobis *cum Hoc*, *cum Deo*, tali, qui versu 12. 13 describitur: ergo *studium* nobis est necessarium. Relativum, ὃν, quem, habet vim demonstrativam. λόγος, ratio, negotium. Sic LXX, Iud. XVIII. 28, λόγος ἔκ ἐστιν αὐτοῖς μετὰ ἀνθρώπων. 2 Reg. IX. 5, λόγος μοι πρὸς σε. Conf. Act. XIX. 38. Eadem locutio Chrysostomi περὶ ἱερῶν. p. 336. αἱ θυγαῖρες τῶν ἱερῶν, αἱ εἰδὲς πρὸς τὸν ἱερῶσύνην λόγος.

14 ἔχοντες, habentes) Simile initium hortationis, c. X. 19. XII. 1.

¶ ἔν ergo) Reassumit, quod proposuerat c. II. 17.

¶ μέγαν magnum) Est enim *Filius DEI*, cellior cælis. *Sacerdos magnus*, Hebraica phrasi dicitur, absolute, c. X. 21. hic autem, *archifacerdos magnus*, major *archifacerdote* leuitico.

¶ διελθυσθε) qui transit, non modo intravit cælos. c. VII. 26.

¶ κραῖόμεν, teneamus) A cap. III. 1. ad cap. V. 3. sunt quatuor momenta per χρισμὸν exposita, quippe quæ doctrinam & usum, usum & doctrinam continent. Respiciatur, quæso, *Conspectus epistolæ*.

15 εἰ, non) Comparationem leuitici pontificis & Christi, 1. quod ad qualitates, 2. quod ad vocationem attinet, apostolus per χρισμὸν instituit. in priorē
Z z z z z 3 est

est apodosis & protasis : in altera, protasis & apodosis. c. IV. 15 f. V. 1 f. 4. 5.

¶ συμπαθεῖναι *compati*) *Compatitur*, eadem perpeffus. Es. L. 6. 4. Cognatum nomen, *miseriordia*. v. 16. Respicitur ad cap. II. 17.

¶ ἰσθενείας *infirmatibus*) Aptum vocabulum. c. V. 2. Peccatinotio, nostri respectu, includitur : respectu Christi, excluditur. sequitur mox, *absque peccato*.

¶ καθ' ὁμοίτητος *secundum similitudinem*) quatenus similis nobis est factus. c. II. 17.

¶ χωρὶς ἁμαρτίας *sine peccato*) Sic c. IX. 28. Quomodo autem, *sine peccato* tentatus, *compati* potest tentatis *cum peccato*? In intellectu, multo acrius anima Salvatoris percepit imagines tentantes, quam nos infirmi: in voluntate, tam celeriter incursum earum retudit, quam ignis aquæ guttulam sibi objectam. Expertus est igitur, qua virtute sit opus ad tentationes vincendas. *Compati* potest: nam & sine peccato, & tamen vere est tentatus.

16 προσερχώμεθα, *accedimus*) Idem verbum, c. VII. 25. X. 1. 22. XI. 6. XII. 18. 22. item, ἐγγίζειν, c. VII. 19. εἰσερχεσθαι, c. VI. 19. εἰσεδῶ. c. X. 19. Sic Paulus etiam Rom. V. 2, προσεαγωγῆ.

¶ τῷ θρόνῳ *ad thronum*) c. VIII. 1. XII. 2. Es. XVI. 5.

¶ τῆ χάρις *gratiæ*) Hoc quoque verbum in hac epistola frequens.

¶ λάβωμεν κτλ.) *Sumitur* misericordia Christi, ostensa; &, ulterius, gratia DEI *invenitur*. Alteri nomini præmittitur conveniens verbum, alteri subjungitur. χιασμός.

¶ ἔλεος *miseriordiam*) Ref. ad *compati*.

¶ χάριν *gratiam*) Ref. ad *gratiæ*.

¶ εὐκαιρον *tempestivam*) Fideles apparatus gratiæ non sentiunt simul in longa tempora; sed quum incidit tempus, præsentem eam inveniunt : & hæc oportunitas maxime incidit in tempora N. T. Rom. III. 26. V. 6. & sub eo in tempora crucis.

¶ βοήθειαν *opem*) c. II. 18.

CAP. V.

1 Πᾶς *omnis*, leuiticus. Antitheton ad Christum. nam de leuitico sacerdote sermo est v. 1-3. neque apodosis additur, quippe quæ in *antedentibus* habetur. At v. 4 in nova parte comparationis est protasis *subsequente* apodosi. Summa est hæc: Quicquid præstans est apud sacerdotes leuiticos, id in Christo est, & quidem modo eminentiore: quicquid illis deest, id tamen etiam in Christo est.

¶ ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος *ex hominibus sumtus*) Pars prædicati. Antequam fumebantur, ejusdem plane erant conditionis.

¶ ὑπὲρ, *pro*) *ex hominibus, pro hominibus*. concinna oratio.

¶ καθίσταται *constituitur*) Præsens: *constitui solet*.

¶ τὰ πρὸς τὸ θεόν, *quæ sunt ad DEVM*) Sic LXX, Deut. XXXI. 27.

¶ δῶρα *dona*) *ex rebus inanimatis*.

¶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν *sacrificia pro peccatis*) *ex animalibus*.

2 μετριοπαθεῖν *moderate affici*. Hesychius, μετριοπαθῆς, μικρὰ πύχων, ἡ συγγινώσκων ἐπιεικῶς. Opponitur τὸ μέτρον *moderatio* severitati & rigori, qui non nisi in contumaces editur. c. X. 28.

¶ δυνά-

¶ δυνάμεν (qui possit) qui non placeat sibi. conf. Rom. XV. 3.

¶ ἀγνοῦσι καὶ πλανωμένοις· ignorantibus & in errore versantibus) peccantibus per ignorantiam & errorem. πλ LXX, ἀγνοῦν.

¶ ἀδένειαν, infirmitatem) peccaminosam, sacrificiis expiandam.

3 δια τούτην· propter hanc) infirmitatem subaudi. vel τούτην, hanc ponitur pro neutro, uti Matth. XXI. 42.

4 καὶ, &) Hic ingreditur in tractationem de ipso sacerdotio Christi.

¶ τις, quisquam) Sacerdos leuiticus.

¶ τὴν τιμὴν, honorem) Sacerdotium, honos est. Synonymon, δόξα gloria. v. 5.

¶ ἀαρὼν, Aaron) accepit, vocatus. 5 οὕτω· sic) Apodosis incipit, ordine retrogrado incedens.

¶ ἀρχιερέα, archisacerdotem) Sic sæpe appellatur Christus: idem sæpe, & mox v. 6, sacerdos dicitur. Sacerdos absolute, quia unicus est, sine pari: archisacerdos, respectu typi Aaronitici, & respectu nostri, quos suo ad Deum aditu & ductu sacerdotes fecit.

¶ ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, qui locutus est ad eum) ἦν ἡμεῖς ἡμεῖς Ps. II. 7.

¶ υἱός μου· filius meus) Non innuit apostolus, tum, quum Pater dixit: *Filius meus es Tu*, Patrem Filio honorem sacerdotii contulisse; nam generatio utique prior est sacerdotio: sed declarat, Filium, qui nil a se ipso facere potest, sed semper in Patris potestate est, & quod Pater vult, id demum facit, quod Pater dat, id demum accipit, a Patre etiam, sacerdotii honorem accepisse, cujus nemo nisi ipse Filius capax erat. Inde nexus, καθὼς, quemadmodum. v. seq. Tali modo David filios habebat sacerdotes, i. e. intimæ admissiois. 2 Sam. VIII. 18 cum Scho-

liis Michaëlis. Et *Filius* & *Sacerdotis* nomen, ex Psalmis citatum versu 5. 6. mox versu 7, & cap. VII. 3. 28 repetitur.

6 ἐν ἑτέρῳ· in alio) Sic Paulus etiam Act. XIII. 35.

¶ λέγει· dicit) DEVS.

¶ σὺ) Ps. CX. 4, ubi LXX totidem verbis.

¶ μελχισεδέκ, Melchisedek) Quis fuerit Melchisedekus, scire ceteroqui nil refert, præter id quod de eo commemoratur, immo ipsum silentium de reliquis ejus rebus mysteria continet. Fuit certe rex & sacerdos illo tempore, ex humano genere.

7 ὅς, qui) nempe Christus, Filius Dei, Sacerdos. Non dicitur hic, sed qui, magna relativi pronominis significatione. namque nominibus versu 5. 6. positus respondet sermo subsequens. Habetur versu 7-10 summa eorum, quæ cap. VII & seqq. tractabuntur, interjecta insigni προθεραπεία & præparatione. v. 11 f. Exquisitissimeque comprehenditur in hac summa processus passionis, cum intimis suis causis, a Gethsemane usque ad Golgotha, & adhibentur eadem locutiones, quæ ab evangelistis. conf. etiam Ps. XXII. 3. 20 f. 25. LXIX. 4 11. CIX. 22.

¶ ἐν τῶν ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ· in diebus carnis suæ) in diebus illis, duobus præcipue, quibus ea passus est, quæ ut pateretur, carnem peccaminosæ & mortali similem assumpsit: c. II. 14. X. 20. Matth. XXVI. 41 fin. quum præ infirmitate visus est merus esse homo. Ioh. XIX. 5.

¶ δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας· preces juxta atque supplicationes) Pluralis. nam in Gethsemane ter oravit. Particula τε que indicat, non esse mera synonyma hoc loco. orationes sunt animi; supplicationes, etiam corporis, ut docet etymon vocabuli ἱκετώω supplico, apud Eustathium.

thium. De utrisque vide Matth. XXVI. 39.

¶ πρὸς τὸ δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου ad eum qui posset ipsum servare ex morte) Abba Pater, inquit, omnia sunt POSSIBILIA tibi: transfer calicem a me hunc. Marc. XIV. 36. coll. Ioh. XII. 27. Hoc posse opponitur infirmitati carnis Christi.

¶ σώζειν servare) σώζειν & μοχσωτηρίας, conjugata: salvare, salus.

¶ ἐκ) Mox ἀπό. Duæ voculæ, alioqui æquipollentes, hîc differentia rei congruunt: ex morte, ab horrore. Mortem, ex qua Pater eum liberare posset, ne moreretur, tamen subiit, voluntati Patris obediens: ab horrore plane liberatus est per exauditionem.

¶ μετὰ κραυγῆς ἰσχυρῆς καὶ δακρῶν cum clamore valido & lacrymis) In cruce, clamasse dicitur; lacrymasse non dicitur. Vtrumque horum, ut series rerum ostendit, respicit locum Gethsemane. κραζειν & κραυγή apud LXX verbis ρυγί & ρυγ & γω respondet, notatque clamorem animæ sive desiderium vehemens, ἐκπνέσερον, impensius, Luc. XXII. 44. proutissimo spiritu, Matth. XXVI. 41. quæcunque sit vox oris; in Psalmis passim: sicut ἔρω dicere etiam cogitationem notat. Sane lacrymis & tristitiæ magis convenit clamor animi, ore tacito. nec dubium tamen est, quin & orationibus stimulum addiderit Iesus in Gethsemane per clamores breves interjectos, uti supplicationibus per lacrimas, (obfervetur χιασμός,) non solum ex oculis, sed ex tota facie & toto corpore aestu illo summo expressas. Luc. I. c. coll. Ap. VII. 17. 16, καῦμα, δάκρυον aestus, lacryma. In tota Passione alternatim clamavit & siluit. Matth. XXVI. 37 seqq. Psalm. XXII. 2. c. 15. LXIX. 2 seqq. CIX. 21 seqq.

¶ καὶ ἑσαυκράθεις, & exauditus) ὡση

LXX ἑσαυκράειν, Ps. LV. 17. ἡγί item, 2 Par. XVIII. 31. Itaque h. I. σώζειν, ἑσαυκράειν, servare, exaudire, sunt proxima. Respicitur agone ille ejusque exitus. ἤρξατο λυπέσθαι καὶ ἀδημονεῖν - ἕως θανάτου, Matth. XXVI. 37 ἢ ἐκθαμβεῖσθαι, Marc. XIV. 33. ἀγωνίαν & sudorem commemorat Lucas c. XXII. 44. Cæterato calice, oblata est animæ Salvatoris illa horrenda imago mortis cum dolore, ignominia & maledictione conjunctæ, ac lentæ; eumque movit ad deprecandum calicem. Sed horrorem puritas affectus filialis in Salvatore illico sancta ratione & modératione temperavit, & deinceps, redeunte serenitate, plane absorpsit. Atque exauditus est, non ut ne biberet calicem, sed ut jam sine ullo horrore biberet: unde etiam per angelum est corroboratus. Horribilius quiddam erat timor, quam mors ipsa: horrore ante adventum hostium demto, calicem, quem sub conditione optarat non bibere, jam non posse non bibi statuit. Ioh. XVIII. 11.

¶ ἀπό) Locutio concisa, ἑσαυκράθεις ἀπό, uti ἔρραντισμένοι ἀπό, c. X. 22. Sic Psalm. CXVIII (CXVII) 5, בְּרַחֲמֵי יְיָ עָפְרָה כַּסֵּי מַעַיִן פְּלַטוּסְמוֹן.

¶ ἀπό τὸ ἔυλαβείας, ab horrore) Græcum vocabulum singularem hîc habet elegantiam, & multo subtilius quiddam notat, quam si timorem diceres. Latinum commodius nullum, quam horrores, occurrit. Conf. ἔυλαβηθείς, cap. XI. 7. Sine articulo dixit modo θανάτου nunc τὸ ἔυλαβείας, cum articulo, cujus relativa vis indicat, ἔυλαβείας significationem contineri in mentione mortis, quæ incursione sua horribilis erat.

8 καίπερ ὢν υἱός, quanquam erat filius) Periocha hæc, in diebus &c. duas habet partes. Prior est, in diebus - obedientiam: altera, & consummatus - æternæ. Prior pars valde

valde humilia loquitur; nam *mortem* & *horrere*, &, quamlibet sublato horrore, *obire*, *obedientiamque* a tali passione *discere*, *servile* quiddam videri potest: quare hoc inciso, *quanquam erat filius*, cavetur, ne sermo in ea parte præcedens & subsequens offendat quenquam. Altera plane lata est & gloriosa, & ex versu 5 repetendum insinuat, *quia erat Filius*. coll. cap. VII. 28 fin. Luctans, in Gethsemane, tam suaviter, tam sæpe, *Patrem* appellavit, Matth. XXVI. 39 &c. Evidentissimeque hinc confirmatur, Iesum non demum ex resurrectione esse Filium DEI.

¶ *ἔμαθεν*, *didicit*) Promississima voluntate *discerent* Christum eleganter refert verbum *discendi* verbo *patiendi* præmissum. *Didicit* obedientiam, dum pati cepit, dum ad bibendum calicem se contulit. Verbum *discere* innuit *initium* quoddam, & huic *initio* respondet *consummatio*, de qua mox. Suavis paronomalia, *ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε*. Ipsi quoque fuere *παθήματα μαθήματα*. Viam obedientiam unus munivit Christus, ad voluntatem Patris.

¶ *ἀφ' ὧν*) Sic *μαθεῖν ἀπὸ*, Matth. XXIV. 32.

¶ *ἡ ὑπακοή*, *obedientiam*) humilem illam ad patiendum & moriendum. Phil. II. 8 not. *Vi tu vis*, ait Patri. Conjugata, *ἑσακχαθεῖς ὑπακοήν*. *Auscultavit* Pater Filio, & Filius Patri. Item Patri *obediit* Christus: nos *obedimus* Christo. v. seq.

¶ *9 καὶ πλειωθεῖς*, *et consummatus*) per passiones. c. II. 10.

¶ *πῆς ὑπακῶσιν αὐτῷ* *obedientibus ipsi*) 2 Cor. X. 5. Obediendum, item per crucem & mortem, maximeque per fidem. c. XI. 8.

¶ *πᾶσιν* *omnibus*) *Magna potentia*. c. II. 10. 11. 15.

¶ *αἰτί* *σωτηρίας αἰωνίας* *auctor salu-*

tis æternæ) *Deffen habe der liebe Herr Iesus dank von uns in Ewigkeit*. E. Schmidius. pic. Est autem *αἰτί* vocabulum valde dignum & aptum (coll. 1 Sam. XXII. 22, *αἰτί* *ψυχῶν*) quo innuitur, Christum consummatum agere causam fratrum ex eo, quia Ipsius jam plane est salutem eorum *præstare*. *potest* enim: conf. *δυνάμειον* *qui poterat*, v. 7. c. VII. 25. & *debet*: conf. *ὄφειλε* *debebat*, c. II. 17. Observandum etiam epitheton *æternæ* salutis, quod brevitati dierum carnis Iesu opponitur, & ex v. 6, *in æternum*, fluit. De ipsa salute respice cap. II. 10. 14 seqq. *Æternitas salutis* memoratur Es. XLV. 17, *ισραήλ σώζεται ὑπὸ κυρίου σωτηρίαν αἰώνιον*.

10 *προσαγορευθεῖς*) *appellatus*. *Filius DEI* est nominatus; *Sacerdos* cognominatus, *appellatus*. *προσηγορία*, *appellatio* sacerdotis, non solum secuta est consummationem Iesu, sed antecessit etiam passionem. Idem verbum 2 Macc. XIV. 37, ubi Razis fertur *πατήρ τῆ ἰσραήλ προσαγορευομένη*.

11 *περὶ ἑ* *de quo*) ἑ masculinum, coll. *ὅς* *qui*. v. 7. Nunc ingreditur *προεπαραπείαν* sive preparationem illam bene longam, quæ reprehensione, admonitione, cohortatione & consolatione constat. *Captationem* benevolentiam vocant rhetores. Sæpe plus operæ requirit præparatio cordis, cui doctrina mandatur, quam doctrina ipsa.

¶ *πολύς*) *multi*, i. e. nimius. coll. c. XIII. 22.

¶ *ἡμῖν* *nobis*) *Includit Paulus*, ut solet, *Timotheum* aliosve. coll. c. VI. 1. 3. 9. 11. II 5. XIII. 18.

¶ *δυσερμήνευτον* *difficilis interpretatu*) non scribentis, sed vestro vitio.

¶ *λέγειν*) *Correlatum*, *ἀκοῶς*. *λέγειν* non *παρελκεῖ* *πὸ* *dicere* opponitur *scripti-*

om, uti c. XIII. 22. Difficile dictu: difficilius scriptu, & tamen scriptu eo magis necessarium.

¶ **ἡ γὰρ ἡ**) c. VI. 12. Etymon dicit **ἐβραῖον** & **θεῖον**.

¶ **ἡ γεγόνατε**) facti estis) Notandus Iudæorum status, qua malus, qua bonus. v. 12. c. VI. 10. X. 25. 32 f. XII. 4 f. 12.

12 **διδάσκαλοι**) doctores) Vocabulum non muneris, sed facultatis h. l. Antitheton: **ἡ δὲ διδάσκων ὑμᾶς**, docendi vos.

¶ **ἡ διὰ τὸ χρόνον**) per ætatem. Sic Arist. l. 7 Polit. c. 9 hac phrasi utitur. Antitheton, **διὰ τὸ ἔξιν**, propter habitum, v. 14.

¶ **ἡ πάλιν χρεῖαν ἔχετε**) rursum indigetis) Sequitur, **γεγόνατε χρεῖαν ἔχοντες** facti estis indigentes. Illud spectat articulos doctrinæ V. T. hoc, articulos doctrinæ N. T.

¶ **ἡ τίνα**) Non modo ipsa elementa docendi estis, sed etiam, τίνα, quænam illa sint. Ideo enumerantur c. VI. 1 f.

¶ **ἡ στοιχεῖα**) elementa. Verbum Paulinum, Gal. IV. 9. Er plane hæc periocha usque ad finem capitis scætet locutionibus Paulinis.

¶ **ἡ τὸ ἀρχῆς**) inii) c. III. 14. Antitheton, interjecta similitudine a cibis, expeditur c. VI ineunte, ubi ipsum vocabulum recurrit.

¶ **ἡ τὸ λογίων**) eloquiorum DEI) Rom. III. 2.

¶ **ἡ γάλακτος**) lactis) I Cor. III. 2.

¶ **ἡ καὶ**) adeoque. Huc ref. **γὰρ**, enim, v. seq.

13 **ὁ μετέχων**, participans) Lacte etiam robusti vescuntur, sed non lacte præcipue, nedum lacte solo. Itaque notantur hoc loco ii, qui nil denique nisi lac aut capiunt aut petunt.

¶ **ἡ ἀπειρος**) expertus) non expertus, carens robore & usu.

¶ **ἡ λόγος δικαιοσύνης**) sermonis justitiæ)

δικαιον a **δίχα**. conf. **διάκρισις**, discretionem, v. seq. Est enim **δικαιοσύνη**, justitia, talis perfectio (**דמיה** Ios. XXIV. 14, LXX.) quæ, sejuncto malo, justum boni gradum assequitur. congruit **γεγυµνασµένα**, exercitata. conf. c. XII. 11, ubi item exercitatio & justitia conjungitur. Talis sermo justitiæ est doctrina Christi in N. T.

¶ **ἡ ἡπί**) parvulus) Antitheton, **πλείων**, perfectorum, coll. Eph. IV. 13.

14 **πλείων**) perfectorum) Conjugatum, **τελειότητα**, perfectionem. c. VI. 1. **τέλειοι καὶ μαθητόντες** inter se opponuntur I Chron. XXV. 8. **דמיה** **דבן**

¶ **ἡ ἔσιν**) est) Perfecti & appetunt & capiunt solidum cibum.

¶ **ἡ δια**) propter.

¶ **ἡ τὸ ἔξιν**) habitum) Utuntur hoc verbo LXX, Iud. XIV. 9. I Sam. XVI. 7. Dan. VII. 15. & uritur Sir. XXX. 14. Dicitur de toro, in quo partes se invicem habent & habentur, tenent & tenentur: & h. l. notat robur facultatis cognoscentis ex maturitate ætatis spiritualis existens; non habitum exercitatione acquisitum. **διὰ τὸ ἔξιν**, eo quod sunt habitiores. **Habitum exercitatio** sequitur: ac robur facit, ut aliquis capiat **exercitationem**, cum alacritate, dexteritate, utilitate, sine affectatione & perversa aliorum imitatione.

¶ **ἡ τὰ αἰσθητήρια**) proprie, sensoria: v. gr. linguam, gustandi organon. conf. **αἰσθήσει**, sensu. Phil. I. 9 not.

C A P. VI.

1 **ἡ Δὸ**) quapropter) Dicendum putares, **δε**, autem: sed excitator est particula **διο**, quapropter. Sic Paulus etiam Rom. II. 1 not.

¶ **ἡ ἀφέντες**) omittentes) in hac tractatione.

tione. Ceteroqui hæc capita non abjiciuntur, sed præsupponuntur. Suo & aliorum doctorum nomine loquitur, plurali numero.

¶ τ̄ λόγον, sermonem. c. V. 11.

¶ τ̄ ἀρχῆς ἔχρισ̄ (initii Christi) Tria capitum paria, quæ versu hoc & sequenti enumerantur, ejusmodi erant, ut Iudæus apud suos ex V. T. probe institutus ea ad Christianissimum fere adferre debuerit. De pænitentia, resurrectione & judicio res est aperta: nam quod *vita æterna* in his duntaxat implicite, & in antitheto expresse memoratur, v. 5. utriusque item testamenti rationi congruit. tum, *fidem* apostolus appellat in *DEVM*, non in *Domnum Iesum*. coll. Act. XI. 21 not. *Baptismos* dicit in plurali, quos ad iniciandum habebant varios Iudæi: *manuumque impositio* (Num. XXVII. 18. 23.) valde erat illis usitata. quæ duo qui callebat, doctrinam de *Baptismo* Christiano deque *impositione manuum* apostolica celeriter capiebat: quæ ipsa est ratio, cur hæc duo capita ceteris magis fundamentalibus intertexantur; quia nempe his in antitheto respondet donum *Spiritus sancti*, quorum utrumque ad perfectionem pertinet, non ad initium. Hæc igitur sex capita erant ἡ ἀρχὴ τ̄ λογίων & θεῶν *initium eloquiorum DEI*, c. V. 12. item ἡ ἀρχὴ ἔχρισ̄, *initium Christi*, scil. apud discipulos Christum. sæpe quippe *Christus* dicitur *Paulo* per metonymiam concreti pro *Christianismo*. Gal. IV. 19. Phil. I. 21. Col. III. 11. Hæc capita fuerant, ut ita dicamus, *catechismus Christianus* veteris Testamenti; iique, qui Iesum agnoscere Christum cœperant, confestim luce nova capitibus hinc *fundamentalibus* illata *initium Christi* habere censébantur. Huic *initio* opponitur *perfectio*, perfecta de ipso Christo doctrina.

¶ Φερώμεθα *feramur*) Strenuum ver-

bum. Hunc subjunctivum commode præmittit indicativo ποιήσομεν, *faciemus*. v. 3.

¶ παλιν *iterum*) Huc congruit v. 6, *iterum*.

¶ θεμέλιον *fundamentum*) Synonymon ἀρχῆς *initii*.

¶ καταβαλλόμενοι *jacientes*) Verbum architectonicum.

¶ μετανόιας κτλ. *pænitentia* &c.) Poterat dicere: *de DEO* & *fide in eum*, *de peccato* & *de pænitentia*; vel certe, *de pænitentia ex operibus mortuis*, *de fide in DEVM*: sed protinus dicit, *fundamentum pænitentia* &c. Adeo non morari debemus in consideratione peccati, sed a *pænitentia* agenda incipere. Adeo cum prima de *DEO* mentione *fidem* copulare debemus. Adeo practica est Theologia.

¶ ἀπὸ νεκρῶν ἔργων *a mortuis operibus*) Sic. c. IX. 14. Fastidium peccati habet hæc appellatio.

2 βαπτισμῶν διδασχῆς) Non ponitur καὶ ante βαπτισμῶν enumerantur enim tria capitum paria, & in quovis pari secundum caput habet conjunctionem; sed non nisi ipsum par tertium similiter conjungitur: ex quo etiam patet, βαπτισμῶν διδασχῆς non esse divellenda. βαπτισμοὶ διδασχῆς erant *baptismi*, quos qui suscipiebant, *doctrina* sacræ Iudæorum sese addicebant. itaque adjecto διδασχῆς *doctrina* distinguuntur a lotionibus ceteris leviticis. c. IX. 10.

¶ κρίματ̄ αἰωνίῳ *judicii æterni*. Vid. Marc. III. 29 not.

3 τῶν *hoc*) Ref. ad Φερώμεθα *feramur*.

¶ ἐάνπερ̄ *si quidem*) Huc ref. enim, v. seq. Sine benedictione divina non proficit agricultura. v. 7.

4 ἀδυναπν̄ *impossibile* hominibus, quamlibet idoneis.

¶ ἀπαξ̄ *semel*) Adverbium non extenuat rem, sed sermonem facit præcisum.

¶ φωτισθέντας illuminatos) Totum est Christianismus, in quem intratur per evangelium fide susceptum & per baptismum. Sequuntur hic tres partes, respectu trium summorum beneficiorum in N. T. a Filio DEI, a Spiritu sancto, a DEO, proficiscentium. Sic, illuminati, c. X. 32. unde per frequens hujus verbi apud patres usus de baptismo. Vita & Lux sæpe conjunctim memoratur, sæpe alterum in altero connotatur. itaque in Baptismo, ut regeneratio, sic quoque illuminatio fieri dicitur. Inprimisque Israelitis hæc locutio congruit; qui per fidem ex V: T. non expertes fuerant vite, ubi abstinebant a mortuis operibus: v. 1. sed tamen nova deinde luce N. T. tingebantur.

¶ γευσάμενος τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπερανίας gustum nactus doni celestis) In visu est fructus lucis: nunc visui additur gustus, quo invitati credentes semper retineri debent. ἡ δωρεα ἡ ἐπερανία, domum celeste, est DEI Filius, ut exprimitur versu 6. Christus, qui per fidem, nec non in sacra ipsius Cœna gustatur: 1 Petr. II. 3. atque hic gustus plus involvit, quam penitentia a mortuis operibus & fides in DEVM. Participium γευσάμενος, quanquam genitivus & accusativus sæpe promiscue adhibetur, tamen hoc loco differentiam casuum videtur inferre. alter partem denotat; nam gustum Christi, doni celestis, non exhaurimus in hac vita: alter plus dicit, quatenus Verbi DEI prædicati gustus totus ad hanc vitam pertinet, quamquam eidem verbo futuri virtutes seculi annectuntur.

¶ μετέχων participes) Participatio hæc, uti ad v. 1 notavimus, plus involvit, quam baptismi doctrinæ & impositio manuum. In hoc inciso non adhibetur vocabulum gustus; quia Spiritus sanctus hoc loco potius, ut effector gustus, quam ut objectum ejusdem spectatur.

¶ πνεύματι ἁγίῳ Spiritus sancti) Sæpe hujus conjuncta cum Christo mentio: Act. II. 38.

¶ γευσάμενος qui gustaverunt) Gustus novus, item plus involvens, quam notitia resurrectionis mortuorum & judicii æterni.

¶ καλὸν ῥῆμα bonum verbum) Ier. XXXIII. 14 טוב הרבה נא Evangelium.

¶ δυνάμεις virtutes) sapidissimas. Plurale grande. Idem verbum, c. II. 4. conf. c. XI. 34.

¶ μέλλοντι αἰῶνι futuri ævi) Maxime innuitur gloria æterna, coll. v. 2 fin. sicut dicitur ἡ μέλλουσα πόλις futura civitas. c. XIII. 14. Sed non excluditur tempus hoc sub N. T. nam sic quoque dicuntur τὰ μέλλοντα futura. c. IX. 11. X. 1. II. 5 not.

¶ καὶ παραπετόντας & prolapsos) Grave verbum, subito occurrens, justum terrorem incutit. Sic Hebræum חָרַפּ expriment LXX. Non relapsos modo dicit in pristina, sed nova pernicie præterlapsos a toto illo statu lautissimo, simulque a fide, spe & amore, v. 10 f. idque sponte. c. X. 26. Talis lapsus potest esse scjunctus a blasphemia in Spiritum sanctum: sed tamen amara animæ constitutio prope eadem est. conf. cap. X. 29 not. Non dicit apostolus, eos, ad quos scribit, tales esse, sed innuit, tales fieri posse. Ovum, quod pulli stamina habuit & perdidit, ne vescum quidem est: qui fidem perdidit, deploratior est, quam qui nunquam credidit.

¶ πάλιν ανακαμίζειν iterum innovare) Innovatio jam facta erat; ideo additur πάλιν iterum: idque respondet τῷ ἀπαξ semel. v. 4. Maxime vero observandum est, ἀνακαμίζειν, innovare, dici in activo. hominibus est impossibile, non DEO. ideo apostolus hoc, quod agit, sub hac ipsa con-

conditione, si DEVS ἐπιτελέωη *permittat*, agendum suscepit. v. 3 not. Matth. XIX. 26. Homines, ministri, quod poterant, erga tales pridem fecerunt: Tit. III. 11. ministri certam habent mensuram: hanc, adversando excefferunt illi contumaces: superest, ut ministri cos DEO relinquunt, & (sive plus interim sive minus eos moeant & de iis sperent) expectent, quid daturus sit DEVS, 2 Tim. II. — per singulares afflictiones & operationes. Græcolatinus codex *Claromontanus* habet hoc loco: ἀδύνατον, *difficile*.

¶ εἰς μετάνειαν (*in penitentiam*) Convenienter appellat id, quod primum in fundamento est. v. i. Subaudiuntur autem etiam cetera.

¶ ἀναστυφέντας (*iterum crucifigentes*) Superioribus participiis describit subiectum: nunc aetiologiam & ἀδύνατον *impossibilitatis* illius subiecit. Præpositio in ἀναστυφέντας significat *sursum*, apud Herodianum quidem: sed hoc loco, *iterum*. allonat enim ad ἀνά in ἀνακαυθίζειν. εὐπῆς *sibi*, quod additur, facit antitheton ad ὡραδειγματίζοντας, *ostentantes*, scil. *aliis*. vid. σαυρώω cum eodem casu, Gal. VI. 14. Ex quo manifestum est, de iis esse sermonem, qui ex odio & acerbitate illudunt Christo, animi causa; revera id ipsum, si possent, Christo facturi, quod sub Pilato fecerant *Judei*. Qui efficaciam crucis Christi pridem exantlata non credunt, vel jure cum a Judæis crucifixum putant, perinde faciunt, ac si Christum dicerent demum esse crucifigendum. conf. Rom. X. 6. 7.

7 γῆ· terra) Allegoria.

¶ πιῖσα· bibens) non solum in superficie.

¶ ἐπ' αὐτῆς· super ipsa) Hoc significantius est, quam si diceret, ἐπ' αὐτὴν· *super ipsam*. denotat enim *continuum* cœli benignitatem.

¶ πολλὰκις· sæpe) Hinc mitigatur πὸ ἀπαξ, *semel*. v. 4.

¶ ἐρχόμενον· *venientem*) ultro.

¶ πίτσα· gignens) per viam legitimam generationis. Antitheton, ἐκφέρσα, *proferens*, sine lege & ordine. v. seq. Etiam in bonam partem LXX int. ἐκφέρω, *profero*, ponunt: sed hic vis particula δὲ *autem* cadit super ἐκφέρσα *proferens*.

¶ εὐθεπν· *aptam*) Antitheton, ἀδόκιμ·, *reproba*.

¶ δι' ἧς) propter quos.

¶ καὶ, *etiam*) Hæc particula intendit vim verbi præsentis in γεωργεῖται, *colitur*, constanter. Opposita, per χιασμὸν, *cultura*, *benedictio*: *maledictio*, *exustio*.

¶ μεταλαμβάνει, *particeps est*) Antitheton, *propinqua*. Benedictio divina bonæ terræ durabilis est: maledictio divina malam terram excipit. De utraque confer Ier. XVII. 5. 7.

¶ ἀπὸ ἑ θεῶ, *a Deo*) non modo colitur ab hominibus.

8 ἐκφέρσα· *proferens*) Hoc quoque coharet cum πιῖσα, *bibens*.

¶ ἀκανθὰς καὶ τριβόλους· *spinas ac tribulos*) unice, vel certe præcipue.

¶ ἀδόκιμ· *reproba*) ut inculta relinquatur.

¶ κατὰρας ἐγγίς, *maledictioni propinqua*) ut omni malo cumuletur.

¶ ἧς) sc. γῆς *terræ*.

¶ εἰς καῦσιν *in exustionem*) Hæ vocula magnam hoc loco ἀποτομίαν, *severitatem*, exprimunt. Subaudi βλέπει, *vel ἔρχεται*, coll. LXX, Prov. XIV. 12. 13. XVI. 25. vel ἐστὶ, coll. LXX, Es. XLIV. 15, ἵνα ἡ ἀνθρώποις εἰς καῦσιν. Eadem ellipsis v. 16, πέρας εἰς Βεβαίωσιν. *Ignis*, pœna *Judeorum*, Matth. XXII. 7. *terræque illorum*. Strictura prophetica, perpaucis an-

nis ante *combustam* urbem Hierosolymorum. Perditissimi Iudæorum erant, qui in urbe, & circum eam, fidei repugnabant.

9 *πεπέσμεθα - αγαπητι*, *confidimus dilecti*) 1 Cor. XIII. 7. Hoc uno loco sic eos appellat, *dilecti*; hortandi videlicet causa. Nam sæpe sine hoc titulo hortatur *Paulus*, sed eodem nusquam, nisi hortandi causa, utitur. Sic ad Romanos, item semel, nempe cap. XII. 19. sæpius autem ad Corinthios & Philippenses.

¶ *δε, autem*) Insignis *επιθεραπεία* & mitigatio.

¶ *περι υμῶν de vobis*) Antitheton, in hypothesi, ad eos, qui in thesi notantur versu 6. 7. 8.

¶ *τὰ κρείττονα, meliora*) pietati magis consentanea. v. 10.

¶ *ἐχόμενα σωτηρίας ea, quæ salutis sunt proxima*) Egregia locutio. DEVS, salutem nobis conferens, nos *ἔχει* nos, ex Ipso per fidem pendentes, *ἐχόμεθα* quo pacto dicimus, *ἔχεσθαι ἀγκύρας, tenere se in ancora.* conf. v. 19. Ipsa salus bonos retinebit.

10 *ὁ ὧν γὰρ ἄδικος non enim injustus*) i. e. plane justus & bonus.

¶ *ἀγάπης amoris*) De spe agitur. v. 11. de fide, v. 12. de amore h. l. Sic *Paulus* 1 Cor. XIII. 13. & passim: item infra, c. X. 22. 23. 24. Ansam ab amore capit, ut illos ad spem & fidem acuat.

¶ *ἐνεδείξαθε ostendistis*) Etiam ubi minor spes est, quacunque de causa, in præfenti, pristina multum juvant. Ap. III. 10. Eodem *Paulus* verbo utitur 2 Cor. VIII. 24.

¶ *εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ in nomen ipsius*) Ita $\square$ ponunt Hebræi. conf. 3 Ioh. v. 7. Matt. X. 41. Nomen *DEI* movet verum amorem.

¶ *διακονήσαντες πῆς ἑσθλαῖς quum mini-*

stravistis sanctis) *Pauli* phrasis Rom. XV. 25. 1 Cor. XVI. 5. *Sanctis* in Hierusalem pauperibus præstabatur ministerium beneficentiæ: fratres in Græcia & Asia, præstabant. II. cc.

11 *ἐπιθυμοῦμεν δὲ, cupimus autem*) Ideo sic loquimur.

¶ *ἕως quemvis*) non modo, ut adhuc fecistis, in communi.

¶ *τὴν αὐτὴν eandem* in spe ac fide, quam in amore. Hæc epistola magis necesse habuit, *fidem* urgere; *Iacobi*, *opera*. c. X. 36. XIII. 7.

¶ *ἐνδείκνυσθαι ostendere*) Iteratur verbum ex v. 10.

¶ *ὡς i. e. quod attinet.*

¶ *τὴν πληροφροσίαν τὴν ἐλπιδος plenitudinem spei*) Affine, *longanimitas*. v. 12. Sic, *ὡν πληροφροσία πίστεως*, c. X. 22. & *Paulus* sæpe, v. gr. Rom. IV. 21. *πληροφροσία*, quasi *plenum iter*, dicit plenitudinem vel negotii, 2 Tim. IV. 5. 17. vel animi. 1 Thess. I. 5. & h. l. Coh. VIII. 11, LXX.

¶ *ἄχρι, usque*) Constr. cum *ἐνδείκνυσθαι ostendere*.

12 *νωθροὶ, segnes*) Sequitur mox antitheton, *διὰ πίστεως, per fidem* &c. Erant *νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς, segnes auribus*. c. V. 11. nunc cavet, ne fiant *νωθροὶ segnes absolute*, etiam *animo*.

¶ *διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας per fidem & longanimitatem*) Sic *Paulus* 2 Tim. III. 10. & *Iacobus* c. V. 8. Est *longanimitas amoris*, 1 Cor. XIII. 4. est etiam *longanimitas fidei*. v. 15.

¶ *κληρονομήτων*) Participium imperfecti temporis, coll. v. 15. nam respicitur *Abraham*.

¶ *ἐπαγγελίας promissiones*) Hoc ipso vocabulo excitatur fiducia: & sequitur mox *ἐπαγγειλάμεν*, *pollicitus*.

13 *κατ' ἑδνός, per neminem*) Delectatur hæc

hæc epistola comparationibus: hinc nullam comparationem inveniri indicat.

¶ ὡμοσεῖ juravit) Quos cap. III & IV. admonuerat ex juramento iræ, nunc consolatur ex juramento gratiæ: quanquam juramentum quidem iræ non porrexit vim suam ultra desertum in perpetuum; nil enim ex ipso juramento David & Paulus in sua tempora deducunt: sed gratiæ juramentum habet vim in perpetuum.

14 ἡ μὴν) Gen. XXII. 17. LXX, κατ' ἐμαυτὲ ὡμοσα, λέγει κύριος - ἡ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σέ, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμά σου. sic ἡ μὴν Gen. XLII. 16. Devarius, exemplis ἡ μὴν particulae collectis, infert, ornamentum locum obtinere vocem hanc, cum sponsioni aut jurijurando adhibetur: secus in simplicibus affirmationibus, in quibus necessario adhibetur. Resolvat autem sic: ἡ σὶ, quicquid evenerit, μὴν tamen hoc fiet.

15 μακροθυμήσας. longanimiter agens) Id patet ex Abrahami vita.

¶ ἐπέτυχε τὴν ἐπαγγελίαν. obtinuit promissionem) reportavit id, quod promissum erat. v. 14.

16 κατὰ τὴν μέζον, per majorem) per ipsum plerumque DEVM.

¶ καὶ, εἴ) εἴ sic, propter auctoritatem majoris allegatam.

¶ ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν. contradictionis terminus in confirmationem) quo controversia terminatur in confirmationem rei, omni exceptione majorem. Prov. XVIII. 18, ὁ λόγος ἀντιλογίας πάντι κληρῶ.

¶ ὁ ὄρκος. juramentum) Ultimum remedium; quo non debemus uti, quum alia superest ἀντιλογίας contradictionis tollendæ via.

17 ἐν ᾧ in quo) qua in re.

¶ πλεονέκτηρον) abundantius, quam sine juramento factum videretur.

¶ βεβλόμενος - τὴν βεβλήσ) Conjugata. Summa hinc exprimitur benignitas.

¶ ἐμείσινεν) in medium descendit. DEVS juramento propius ad nos accedens & mirabiliter condescendens, inter se & inter nos, cum sit maximus, quasi medius agit, & intervenit; ut si minor esset, dum jurat, se ipso, per quem jurat. Adhuc non credis, auditor promissionis?

18 δύο. duo) Alterum promissio, alterum juramentum.

¶ ἐν οἷς in quibus) Ref. ad δύο, duo.

¶ ἰσχυρὰν, robustam) quæ omnem contradictionem diffidentiae absorbeat. Sequitur, βεβαίωσιν firmam. v. 19. Vtramque verbum conjungitur etiam c. IX. 17.

¶ οἱ καταφυγόντες. qui confugimus) velut a naufragio. sequitur ἀγκύραν, ancoram.

¶ προκειμένης) quæ proposita est. Idem verbum, c. XII. 1. 2.

19 ἣν) quam, spem. Comparata sunt:

navis;	anima;
ancora certa;	spes, id est, bona caelestia, a DEO proposita, a nobis sperata.
nexus navis & ancoræ;	paraclesis per promissionem & juramentum DEI.

¶ τὸ καταπέτασμα. velaminis) Pedetentim redit ad sacerdotium. c. IX. 3. X. 20.

20 πρῶτος. præcursor) celer. Verbum valde significans. præcursor habet, qui subsequantur. Alibi dicitur primus, primitiæ, primogenitus.

¶ κατὰ, secundum) Hoc emphaseos causa ponitur ineunte commate.

CAP. VII.

1 Οὗτος Subjectum, *Hic*, qui nempe c. VI. 20, ex Psalmo, idemque ille, qui in Genesi memoratur: Prædicatum, ἀπάτωρ - εἰς τὸ διηνεκές, *sine patre - in perpetuum*. Summa hujus capituli: Christus, ut ostendit typus Melchisedeki, ipso Abrahamo, ex quo Levi descendit, majoris, habet Sacerdotium prorsus excellens, novum, perfectum, firmum, perpetuum.

¶ βασιλεὺς - ἱερεὺς, *rex-sacerdos*) Etiam Christus utrumque est.

¶ ἱερεὺς ἔθειξ ὑψίστου Sic LXX, Gen. XIV. 18. id est, *sacerdos DEI summi*.

¶ ὁ συναπτῆσας ἀβραάμ ὑποσρέφοντι ἀπὸ τῆς κοωῆς) LXX, ibid. v. 17, ἐξήλθε δὲ βασιλεὺς σοδόμων εἰς συνάντησιν αὐτῷ μετὰ τὸ ὑποσρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς κοωῆς κτλ. In *Ordine temporum* p. 176 πὴν κοωῆν presse accepi pro *cæde* interituque ipsorum regum: sed cum verbo τῆς (LXX κοωῆ) etiam *fuga* stare potest. Gen. XIV. 17. coll. v. 15. Itaque hic locus non prohibet, quo minus Arjoch rex Ellasâr post cladem vixerit & regnarit. Arjochum ibi non ausus fui eundem affirmare atque Arium, & hodie minus audeo. Ita incerta foris est Assyriorum antiquitas: de quo speciose disputat L. Offerhaus in secundo Spicilegiorum libro.

¶ εὐλογῆσας) LXX, εὐλόγησε.

2 δεκάτην ἀπὸ πάντων - 4 ἔδωκεν) LXX, ἔδωκεν αὐτῷ δεκάτην ἀπὸ πάντων.

¶ πρῶτον, *primum*) ex nomine suo. ἔπειτα *deinde*, ex nomine loci. Etiam in nominibus propriis hominum & locorum sæpe sunt mysteria.

¶ δικαιοσύνης ἐρήνης) Sic *justitiæ pacisque* conjuncta apud *Paulum* mentio Rom. V. 1.

¶ δὲ καὶ) scil. ὧν. nam τῶ ἐρμηνευόμενῳ respondet ὁ εἶσι.

3 ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος) *sine patre, sine matre, sine genealogia*) Melchisedeki parentes, majores, liberi, posterii, non deducuntur ex Levitis, ut apud Levitas fieri debebat, v. 6. ac ne memorantur quidem apud Mosen. Atque hoc silentium est plenum mysterii, quod mox panditur. Pauci sunt etiam levitici sacerdotes in Scriptura, quorum *matres* memorantur: sed tamen universe cautum est leviticæ earum sanctitati, Lev. XXI. 13 f. & Aaronis certe uxor, ex qua omnes sacerdotes orti sunt, commemoratur, Ex. VI. 23. atque Sara, uxor ipsius Abrahami. Es. LI. 2.

¶ μήτε ἀρχὴν, *neque initium*) Innuitur *æternitas Filii DEI*.

¶ ἔχων) *habens*) apud Mosen, qui tamen Aaronis mortem refert.

¶ ἡμερῶν) *dierum*) Non ita commodum erat dicere, *vite initium* aut *dierum finem*. conf. v. 16, ubi cum *vita* jungitur mentio *virtutis*.

¶ ἀΦωμοιωμένῳ δὲ τῷ υἱῷ ἔθειξ) *assimilatus autem filio DEI*) δὲ autem proprie spectat oppositionem inter negativa, quæ præcedunt, & inter positivum, quod sequitur, illa quoque præsupponens. *Assimilatio* Melchisedeki cum Filio DEI & ad illa & ad hoc pertinet; cum hoc autem expressius jungitur, quia magis pertinet ad propositum. Non dicitur Filius DEI assimilatus Melchisedeko, sed contra. nam Filius DEI est antiquior, & archetypus. conf. c. VIII. 5.

¶ μένει) *manet*) Positivum pro negativo, respectu Melchisedeki: *manet* & *vivit*. v. 8. i. e. nil de ejus decessu vel successione refertur. Sed de Christo proprie valet.

4 θεωρεῖτε) *videtis*: coll. Act. XXV.

24 not. vel potius, *videte*. Nam docere instituit hoc loco Paulus, simulque admirationem movet. Congruit *εὐτ*⊕, *hic*.

¶ *ὡς* *κει*) tanquam majori & sacerdoti.

¶ *καὶ*) *etiam*. Magnitudo Melchisedeki describitur in iis omnibus, quæ hoc comma præcedunt & sequuntur: sed præcipuum est *decimas* accipere. Hoc enim est Superioris.

¶ *ἐκ τῶν ἀκροθινίων*) quæ Abrahami proprie fuerant, ut victoris. Hefychius, *ἀκροθίνιον*, ἀπαρχὴ καρπῶν, ἢ σκύλα, λαφύρων ἀπαρχαί. Ἀκροθίνιον, ἀπαρχὴ τῶν θινῶν. θίνες δὲ εἰσιν οἱ σωροὶ τῶν πυρῶν ἢ κριθῶν ἢ πᾶσα ἀπαρχή.

¶ *ὁ πατριάρχης* *patriarcha*) Magnifice laudat Abrahamum, quo major fiat Melchisedekus. *Patriarcha*, major etiam rege, regum progenitor.

¶ *τὸ λαὸν*, *populum*) Sermo concisus, resolvendus in subjectum & prædicatum bimembre: *Sacerdotes* (& *levitæ*) *decimant* (*levitas* &) *populum*. Num. XVIII. 21. 25. Neh. X. 38. Sic fert *Pauli* stilus Rom. V. 16 not.

¶ *κατὰ τὸ νόμον*) *in lege*. c. IX. 19.

¶ *ἀδελφῆς*) *fratres*, quibuscum eadem sunt naturali conditione. His tamen præferuntur *levitæ*; his *sacerdotes*; his, *Abraham patriarcha*; huic, *Melchisedekus*.

¶ *ἐξ αὐτῶν*) *ex illis*, quibus etiam antiquior erat.

¶ *καὶ*, *εὐ*) Habet hic versus duas propositiones, quarum priorem antecedit declaratio; alteram subsequitur. *χιασμός*. Simulque hoc alterum momentum præstantiæ Melchisedeki præ Abrahamo, nempe *benedictio*, commode innectitur priori momento de *decimis*, quippe cuius descriptio postea pertexitur.

¶ *τὸ ἔχοντα* *qui habebat*) Hoc & dignitatem Abraham augeat; & innuit, etiam

posteros, qui Abrahamo jam tum promissi erant, concedere Melchisedeko.

¶ *τὰς ἐπαγγελίας* *promissiones*) Pluralis. Vbi de Christo agitur, *promissio* dicitur: *promissiones*, ad reliqua pertinent. Bis jam promiserat DEVS Abrahamo, Gen. XII. 2. XIII. 15. ante benedictionem Melchisedeki.

¶ *εὐλόγηκε* *benedixit*) In protasi, de sacerdotibus *leviticis*, implicite continetur etiam *benedictio*, quam sacerdotes in populum pronuntiabant.

¶ *εὐλογῆται* *benedictionem accipit*) si videlicet benedictio fiat cum auctoritate v. gr. sacerdotali.

¶ *μαρτυρούμενος*) *testimonio ornatus*.

¶ *ὅτι* *quod vivat*) Melchisedeki mors in V. T. non memoratur: id positive exprimitur *vite* vocabulo, propter apodosin de Christo.

¶ *ὡς ἔπα*⊕ *εἰπέειν*) Quum in explicatione rei alicujus post alias partes, de quibus dictum erat & dici poterat, de improvise summum quiddam dicendum venit, in quo Latinis particula *denique* apta est; hæc formula morata, *ὡς ἔπα*⊕ *εἰπέειν*, vel *ὡς εἰπέειν*, in N. T. alias non obvia, a Græcis ad vitandam hyperbolen vel præcisioris sermonis prolixitatem vel cuiuscunque *περθεραπείας* & mitigationis causâ, adhiberi solita fuit, quo innuere, rem, nisi præsentibus verbis exprimitur, vix posse dici, & tamen necessario dici. Vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 494.

¶ *λεῖ*, *Levi*) sacerdotum progenitor.

¶ *λαμβάνων* *accipiens*) v. 5.

¶ *ἔτι* *adhuc*) *Adhuc*, inquit, non jam. Proles e parentis potestate egressa, in suam venit tutelam: sed quoad in parentis potestate, imo in lumbis est, illius conditionem sequitur. Dices: Annon, ut Levi, sic ipse Christus secundum carnem,

nem, erat in lumbis Abrahæ? coll. Act. II. 30. Resp. Christus per Psalmum discrete proponitur, tanquam sacerdos secundum ordinem Melchisedek, & quidem ita, ut Melchisedekus Filio DEI, non Filius DEI Melchisedeko, assimiletur: neque Abrahamo subordinatur Christus, sed levitis opponitur. Atque Abrahamus, quum ei Melchisedekus benediceret, Gen. XIV. 19. jam habebat promissiones, Hebr. VII. 6. eas videlicet, quibus continebatur & benedictio generalius expressa & naturale semen, adeoque etiam Levi. Gen. XII. 3. 7. XIII. 15 f. sed eæ promissiones, sub quibus Christus continebatur, subsecutæ sunt occursum Melchisedeki, perinde uti laudatissima Abrahami fides. Gen. XV. 1 seqq. ubi notabile initium, *Posthæc.*

¶ *ἰΙ εἰ μὲν ἔν· si ergo*) Nunc apostolus, psalmo CX in partes vocato, demonstrat, leviticum sacerdotium cedere sacerdotio Iesu Christi: quia Melchisedek, secundum cuius ordinem & similitudinem Iesus Christus sacerdos est, (1.) Aaroni opponitur: v. 11-14. (2.) non habet finem vitæ. v. 15-19.

¶ *πλείωσις consummatio*) Hoc verbum ponunt LXX pro Hebraico *דִּבְרֵי* Ex. XXIX. 22 &c. Lev. VII. 37. VIII. 22. 28. 29. 31. 33. ubi sermo est de consummatione *levitica*: hîc vero innuitur *πλείωσις τελεία, consummatio absoluta.* conf. v. 19. Non additur articulus; eoque auget Paulus vim orationis negativæ.

¶ *ἦν*) *esset.* sic *ἦν*, c. VIII. 7.

¶ *ὁ λαὸς γὰρ, populus enim*) Coniunctio *γὰρ* nomini postposita, uti v. 28, innuit, nomen *populus* hîc habere emphasim: *populus DEI totus.* Eadem ipsa ostendit, cur quispiam levitico sacerdotio forte posset *consummationem* adscribere, & cur opus sit hanc opinionem confutari.

conf. *γὰρ, enim*, item subiunctum *τῷ εἰ, si*, c. VIII. 8.

¶ *ἐπ' αὐτῆ· super eo*) *super sacerdotio levitico.* *ἐπὶ*, cum Dativo, *super*, denotat sæpe objectum, idque interdum vel causæ vel effectus vim habens. c. VIII. 1. 6. IX. 10. 17. XI. 4.

¶ *νομοθετήσθαι legem suscepit*) Plusquamperfectum, quia intervenit tempus, quo exiit psalmus CX. Vt *הוּוה* est *νόμος, lex*, v. 12. ita verbum *הוּוה* LXX expriment, *νομοθετήσθαι πῶς, instituere aliquem*, Ps. XXV. 8. XXVII. 11. CXIX. 33. 102. Populus unice institutus est de levitico sacerdotio, in quo tota lex occupatur, de nullo alio loquens sacerdotio: v. 5. at psalmus CX aliam institutionem introducit; quia nempe DEVS sacerdotium transtulit.

¶ *ἦν ἔτι, quæ jam*) Hoc *jam* valde urget.

¶ *χρεία, necessitas*) Nam DEVS nil facit frustra.

¶ *ἕτερον, alterum*) Confer epitheta, *novum, secundum.* c. VIII. 13. X. 9.

¶ *ἀνίστασθαι, exsistere* de integro. v. 15. Antitheton, *λέγεσθαι, dici* ex instituto veteri.

¶ *λέγεσθαι, dici*) in Psalmo, cuius tempore vigeat *Aaron.*

¶ *12 μεταπθεμένης, translato*) ex ordine in ordinem, ex tribu in tribum.

¶ *γὰρ, enim*) Aperit, cur versu 11 urgeat verba Psalms de ordine Melchisedeki: quia inde consequatur, cum sacerdotio simul etiam legem transponi, & utrumque ad Christum redigi.

¶ *νόμος, legis*) v. 5. 16. 19. 28. C. VIII. 4. De Christo dicitur *παῖς, ordo.*

¶ *13 ἐφ' ὃν*) *is, in quem* hæc dicuntur per Psalms, Iesus.

¶ *μετ-*

¶ μετέλαβεν participavit) Idem verbum, c. II. 14.

¶ τῷ θυσιαστηρίῳ altari) leuitico.

14 πρῶτον) manifestum est. Illo igitur tempore nulla difficultate laborabat genealogia Iesu Christi : & hoc ipsum difficultatibus postea exortis abunde medetur. Rem olim liquidam fuisse, & constat & sufficit.

¶ ἐξ Ἰούδα ex Iuda) Vide Luc. I. 27. 39 not. & cap. II. 4f. Etenim Tribus præcipue spectatur ; nec tamen non urbs, ubi natus est Dominus noster, *Bethlehem Iuda* ; quin etiam *urbs Iuda*, Hebron, ubi eum conceptum esse, admodum verisimile ait esse etiam Lightfootus in Chron. N. T. Part. I. sect. 3 & 4. & in Harmon. evang. ad Luc. I. 39.

¶ ὅτι ἀνατέλλεν exortum esse) ut *Germen* iustitiæ.

¶ εἰς ἣν in quam. Sic εἰς, in, Eph. V. 32. 1 Petr. I. 11.

15 κατάδηλον ἐστίν) patet, scilicet illud, quod versu 11 asseritur.

¶ εἰ· si) Elegans particula, pro ὅτε quum, ad eos, quibus res esse nova aut dubia videtur ; uti Act. XXVI. 23.

¶ ὁμοιότητος similitudinem) Hanc includit πᾶσι, ordo : & similitudo dicitur, quia hîc sermo instituitur de *perenni vigore* sacerdotii, v. seq. ex illo, εἰς τὸ αἰῶνα, in æternum. v. 17.

16 ὅς γέγονεν) qui factus est sacerdos. Cum sacerdos construitur κατὰ secundum.

¶ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς legem præcepti carnalis) Legi mox opponitur virtus : præcepto vita : carnali indissolubile. Præceptum recurrit v. 18. lex versu 19. de carne conf. c. IX. 10.

¶ δύναμιν ζωῆς potentiam vitæ) Vtrumque verbum recurrit versu 25.

18 ἀθέτησις sublatio) Sic, ἀναρεῖ, tollit. c. X. 9.

¶ γίνεται fit) in Psalmo.

¶ προαγῶσης ἐντολῆς præcedentis præcepti) Notatur hoc præceptum in abstracto, v. 16. & in concreto, cum hominibus, v. 28. perinde ut prius testamentum, c. VIII. 7f.

¶ ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελες, infirmitatem & inutilitatem) Sic infirma elementa appellat Paulus, Gal. IV. 9. idemque utilitatem sæpe desiderat & spectat. c. XIII. 9. coll. Epp. ad Tim. & Tit.

19 ἄδεν ἐπλείωσεν ὁ νόμος nil perfecit lex) Non multo aliter Paulus dicit τὸ ἀδύνατον κτλ. impossibile legis, quia infirma datur per carnem. Rom. VIII. 3.

¶ ἐπισαγωγῆ) superintroductio proprie. Constr. cum γίνεται, fit. Manifestum antitheton : sublatio quidem, superintroductio autem. ἐπι in ἐπισαγωγῆ opponitur τῷ πρὸς in προαγῶσης, & valet μετὰ, post. v. 28.

¶ κρείττονος melioris) id est, non infirma & inutilis. Frequens in hac epistola epitheton, κρείττων, item αἰώνος, αἰληθινός, δεύπερ, διαφορώπερ, ἐπερ, ζῶν, καλὸς, μέλλων, νέος, πλείωφαι, πλείω.

¶ ἐγγίζομεν appropinquamus) Hæc verba πλείωσι, perfectio.

20 καθ' ὅσον in quantum) subaudi ex eo, quod sequitur, sacerdos factus est. Apodosis est v. 22, κατὰ πῶσπον, in tantum.

¶ ὀρκωμοσίας) Compositum magnificentum.

21 διὰ τὸ λέγοντ' πρὸς αὐτὸν, per cum, qui dicebat ad illum) Alias jurat, qui munus recipit : hîc iuravit, qui sacerdotium contulit. De hoc juramento nil apud Moysen, sed in Psalmo. Vide, quanta Psalmo quoque auctoritas ! v. 28.

¶ ὡμοσε Κύριον (καὶ ἐμεταμελήθησεται) Sic *juravit Dominus, & non pœnitabit eum*) Sic LXX. Ipso jurejurando innuitur decretum ἀμεταμέλητον, nulla pœnitentia retrahendum.

22 κρείττον (melioris) nunquam pœnitendi testamenti, æterni. c. XIII. 20.

¶ διαθήκης (testamenti) Ab hoc loco frequens hoc verbum est capp. VIII. IX. X. it. c. XII. 24. XIII. 20. Paulo etiam alibi frequens. Denotatur institutum divinum, partim fœderis, partim testamenti ratione complexum.

¶ ἑγγυ (sponsor) Hefychius, ἑγγυ, ἀνάδοχος. Synonymon, μεσίτης, mediator. c. VIII. 6.

23 πλείονες (plures) alius post alium.

¶ παρεμένειν (una manere, in terra. Antitheton, μένειν, manere, absolute, in cœlo. v. 24.

24 μένειν (manet) in vita & in sacerdotio.

¶ αὐτὸν (quia Ipse manet. σὺ, tu es Sacerdos, in singulari.

¶ ἀπαράβατον (non transeuntem in successores.

25 ὅθεν (unde) ex eo, quia manet.

¶ καὶ, etiam) non modo ipse manet, sed etiam salvat.

¶ σώζειν (salvare) suo, Iesu, nomine. v. 22.

¶ εἰς τὸ παντελές, prorsus) Sic Luc. XIII. 11. Valet παντελῶς, omnimodis, I. 2 Macc. sæpe. Constr. cum δύναται, potest; ut πάνποτε, semper, cum ζῶν, vivens.

¶ τὰς προσερχομένους (accedentes) fide. c. IV. 16. X. 22.

¶ δι' αὐτοῦ, per ipsum) tanquam per sacerdotem.

¶ τῷ θεῷ (ad DEVM) c. XI. 6. XII. 22 f.

¶ πάνποτε (ζῶν. semper vivens) Quia semper vivit: ideo prorsus potest. Non impeditur morte. conf. v. 23.

¶ εἰς, ad) id est, usque adeo, ut interveniat pro nobis. Conferatur, in simillimo Pauli loco, gradatio, Rom. VIII. 34. & εἰς πῶ, infra, c. XI. 3. Oblatio una quidem erat, v. 27. sed ἐντευξίς, interpellatio, pro salvandis nobis, in cœlis perpetua est, v. 26. qua fit, ut non possimus unquam separari ab amore DEI in Christo. Vid. iterum Rom. VIII. 34. 38. 39.

26 τοῖς (talis) Ex antecedentibus magna exultatio sanctæ gloriationis in hunc & sequentem versum diffunditur.

¶ ἐπρέπεν ἡμῶν (decebat nos, qui minime eramus pii &c. Ita verbum decebat facit orationem paradoxam, qualem Paulus amat, in plausum exardescens. Idem verbum, c. II. 10.

¶ ὅσι (pius) in respectu ad DEVM.

¶ ἄκακ (sine vitio) secundum se. ἁπλῆ LXX ἄκακ.

¶ ἀμίαντος (nil labis trahens a ceteris hominibus. Idem verbum, c. XIII. 4. Omnia hæc prædicata, conjunctim, faciunt periphrasin ἁγίος, sanctus, & illustrantur per præparationem sacerdotis summi levitici ad festum expiationis, quum etiam in solitudine & loco edito commorari debuit. Princeps sacerdos noster debebat esse prorsus immunis a peccato, & post mortem semel gustatam, a morte quoque.

¶ κενώρισμένον ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν) non modo a peccato immunis, sed etiam separatus a peccatoribus. Separatus est, relicto mundo. Expēde incisum subsequens & Ioh. XVI. 10. 1 Ioh. II. 1.

¶ ὑψηλότερον τῶν ἑρανωῶν) altior cœlis, atque adeo cœlitibus. Eph. I. 21. IV. 10.

¶ γενόμενος (factus) Christus altior cœlis & erat antea; & postea factus est. conf.

conf. γειόμενιⓄ, factus, c. I. 4. Eadem vis participii τετελειωμένον, consummatum. v. 28.

27 & non) Negatio dupliciter valet, & sic evolvitur: Non habet necesse offerre, 1 quotidie: 2 pro suis quoque peccatis. Non quotidie: id enim fecit semel. Non pro suis peccatis: nam se ipsum obtulit, victimam sanctam. Prius ex altero consequitur: alterum versu 28 confirmatur.

¶ καθ' ἡμέραν· quotidie) Proprie κατ' ἐναυτὸν, quotannis: c. X. 3. Diem, pro die expiationis, dicunt Hebraei: unde nonnulli καθ' ἡμέραν interpretantur, quotannis die expiationis: sed hoc, καθ' ἡμέραν, usitatam vim retinet, ut sit quaedam quasi indignabunda hyperbole (qualis est c. X. 1, εἰς τὸ διηνεκές, in perpetuum) innuens, nihilo plus profecisse principem sacerdotem quotannis, stato die, offerentem, quam si cum vulgo sacerdotum quotidie obtulisset. c. IX. 6. 7.

¶ τῆς) hoc, simpliciter refertur ad oblationem, non ad oblationem etiam pro se.

¶ ἐφάπαξ, semel) Rom. VI. 10 not. Sic infra, c. IX. 12. X. 10.

28 ὁ νόμος γὰρ, ὁ λόγος δέ, lex enim, sermo autem) Antitheton valde expressum, conjunctione nominibus postposita.

¶ ὁ λόγος· sermo) firmissimus ex juramento.

¶ τὸ μετὰ τὸ νόμον) Non modo sermo, sed ipsum juramentum divinum factum dicitur post legem, tempore Davidis, & quidem per Davidem, sicut DEVS persaepe ex ore prophetarum jurat. Conf. Act. II. 30. ubi de regno Christi per juramentum eadem aetate sancito. Argumentatur Paulus ex ordine revelationum, uti Gal. III. 17 not. Infra, c. X. 7. 16.

¶ υἱὸν) Filium DEI. Antitheton, homines habentes infirmitatem.

¶ εἰς τὸ αἰῶνα· in aeternum) Resolve: Filius (semel consummatus) constitutus est sacerdos in aeternum. c. V. 9. 10 not. Articulus τὸ· habet vim relativam ad verbum Psalmi de aeternitate sacerdotii.

C A P. VIII.

1 Κεφάλαιον· caput) Accusativus absolutus, quo Paulus utitur 1 Tim. II. 6 not. Caput, id est, praecipuum.

¶ ἐπὶ πῶς λεγομένοις) dum haec dicuntur. conf. ἐπὶ, v. 6. c. IX. 10. 15. 17. X. 28.

¶ πειστών· talem) Propositio capitalis, valde extans. Finita enim evolutione τυπὶ in Melchisedeko, simpliciter tractare ingreditur excellentiam sacerdotii Christi praesacerdotio levitico.

¶ ἐκάθισεν· confedit) peracta oblatione.

¶ τὸ μεγαλωσύνης· Majestatis) i. e. θεῶ, DEI. c. XII. 2 fin.

2 τὸ ἁγίων· sanctorum) sanctuarii, absolute dicti, veri, non manufacti. c. IX. 8. 12. X. 19.

¶ λειτουργός) scil. ἄν. sic, λειτουργία. v. 6. Latine possis, sed augustissimo sensu, dicere, Officialis, officium.

¶ τὸ σκηνῆς· tabernaculi) c. IX. 11 not.

¶ τὸ ἀληθινῆς· veri) c. IX. 24.

¶ ἐπηξεν· fixit) firmiter.

¶ ἐκ ἀνδρωπῶ· non homo) ut Moses. v. 5.

3 γὰρ, enim) Causa, cur λειτουργὸν appellet. v. 2.

¶ ἀναγκαῖον· necessarium) scil. ἦν, erat. nam sequitur aoristus, προσενέγκη offerret.

4 γὰρ, enim) Causa, cur dixerit, ἐν πῶς ἔγενοις, in calis. v. 1. χιασμός, coll. v. 2. 3.

¶ ἐπὶ γῆς) Si sacerdos noster esset sacer-

cerdos *in terra*, si sacerdotium ejus terminaretur in terra, ne sacerdos quidem Is omnino esset. Christus, dum sacerdotio functus est, intravit in cœlum.

¶ ὄντων) quippe *quum* jam in medio *essent* sacerdotes.

§ ὑποδείγματι καὶ σκιά) ἐν δια δυν. posterius additur, ne prius augustiore notione accipiatur. utrumvis repetitur seorsum c.IX. 23. X. 1. Est autem hoc loco casus sextus: *exemplari* ἔ' *umbra*. sic, ὑποδείγματι, c. IV. 11.

¶ λατρεύουσι: *serviunt*) Idem verbum, c. IX passim, c. X. 2. XIII. 10. Loquitur in præfenti, templo nondum destructo. c. IX. 6. XIII. 11.

¶ τῶ ἐπ' οὐρανίων· *caelestium*) quæ & antiquiora sunt, in intentione; & ulteriora, in consummatione. Conf. Ap. XI. 19. *Cælo* congruit *montis* mentio.

¶ κεκλημάτισαι) *divinitus jussus est*.

¶ ὄρα γὰρ Φησι ποιήσης πάντα κατὰ τὸ τύπων τ' δειχθέντά σοι ἐν τῷ ὄρει) Ex. XXV. 40, LXX, ὄρα ποιήσης κατὰ τὸ τύπων τ' δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει. & sic ibid. v. 9. c. XXVI. 30. XXVII. 8.

6 νῦν, *nunc*) Hoc opponitur τῷ ἐν, *si*, v. 4.

¶ τίπυχε) Eadem locutio, III Macc. V. 32, βοηθείας πτυχόπης.

¶ ὅσω· *quanto*) Naturam testamenti sequitur ratio officii, ut promissiones, quas illud habet, ad exitum perveniant.

¶ διαθήκης μεσίτης - ἐπαγγελίας νενομοθέτηται) *Omnia Paulina*, I Tim. II. 5. Rom. IX. 4.

¶ ἐπαγγελίας· *promissionibus*) quæ enumerantur v. 10. 11. Promissiones veteres, præcisè spectatæ, erant de rebus hujus vitæ. atque illæ exacte impletæ sunt, ut populus satiatus cœlestes deinde avidius amplecteretur.

¶ νενομοθέτηται) *Eleganti* verborum differentia de V. T. dicitur, ὁ λαὸς νενομοθέτητο, *populus lege fixus erat*: sed Novum Testamentum *ipsum νενομοθέτηται, lege fixum est*. Homo violat: DEVS servat.

7 ἡ πρώτη· *prius*) *Metonymia*. nam *reprehensio* cadit non in institutum divinum, sed in objectum reale & personale. αὐτοῖς, *eis*, dicitur v. 8. ex quo patet, novum testamentum non modo ipsum esse sine *reprehensione*, sed etiam populum ejus.

¶ ἐκείνη· *illud*) *Pronomen præteritæ* rei aptum.

¶ ἐζητεῖτο· *quereretur*) *Aptum verbum*. omnia occuparat prius illud.

8 μεμφομένῳ) *Exquisitum verbum*, ut modo, ἀμεμώλῳ. *Animonius*, Μέμψις, ἀμελῶντ' κατηγορία. & penes populum veterem fuit ἀμέλεια. v. 9 not.

¶ αὐτοῖς) *illis*, qui erant sub veteri testamento. μέμφομαι *dativum regit*.

8 ἰδὲ, *ecce*) Ier. XXXI. 31-34. LXX ubi differant, notabimus.

¶ λέγει) LXX Φησί. & sic v. 9. 10. Ter enim adhibetur gravissima formula: *Dicit Dominus*.

¶ συμπλέσω) LXX, διαθήσομαι. Hebr. יְהַרֵּי pro quo verbo LXX συμπλεῖν ponunt Ier. XXXIV. 8. 15. Aptum huic loco verbum, *conficiam*, coll. antitheto, v. 9 fin. & promissione, v. 10 fin.

¶ ἐπὶ) LXX, τῷ οἴκῳ ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ ἰούδα. Hebr. הָאֶרֶץ cum. *Dativus retinetur* v. 9. de V. T. sed præpositio *super* plus dicit de N. T.

¶ ἰσραὴλ - ἰούδα· *Israël - Iuda*) Ergo decem tribus æque ac Iuda hujus fœderis participes sunt.

9 ἐποίησα· *fecit*) LXX, διεθέμην, *disposui*.

sui. consummare plus est, quam facere & disponere.

¶ ἡμέρα die) Huic uni dici opponuntur dies plures. v. 8.

¶ ἐπιλαβομένης με τῆ χειρὸς αὐτῶν quum apprehendi manu eorum) Recenti sensu opis & virtutis divinæ, veteres morem gesserunt; sed mox deficere solebant, & Deum a se avertere.

¶ ἐκ γῆς αἰγύπτου ex terra Ægypti) Tria sunt tempora: 1. promissionis. 2. pædagogicæ. 3. impletionis. Pædagogia cœpit tempore exitus ex Ægypto, cum eo, quod debebat veterascere.

¶ αὐτοὶ ἐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ με, καὶ γὰρ ἡμέλησα αὐτῶν illi non manserunt in fœdere meo, & ego non curavi eos) Correlata, uti v. 10 ex opposito: *Ero eis in DEVM, & illi erunt mihi in populum.* sed ratione inversa: populus fecerat initium tollendi fœderis prius: in novo omnia & incipit & perficit DEVS. v. 10 f.

¶ καὶ γὰρ ἡμέλησα αὐτῶν) LXX, καὶ ἐγὼ ἡμέλησα αὐτῶν. Hebr. כִּי לֹא אָנֹכִי עָשִׂיתִי עִמָּם & ego dominatus sum in eos: quanquam sunt, qui verbo לֹא notionem לֹא ἀμελείας fastidi ex Arabismo vindicent. Dominatus quidem & ἀμελεία conciliari quodammodo possunt, hoc sensu: *tractavi eos, ut si ego non essem illis: Hos. I. 9. nec propitius fui peccatis eorum.* Deut. XXIX. 19. XXXI. 16 seqq. In quos talis *dominatio* exercetur, ii non *curantur*, non gaudent admissione illa, qua gaudent *federati* sive *amici*: Ioh. XV. 15. sed *tractantur*, ut *servi*, neque magna eorum, quicquid obtingat, ratio habetur. Ez. XXIV. 6 fin. Ier. XV. 1 f. Simile quiddam dicunt loca Ier. III. 14 Ez. XX. 33. 37. Sed utroque loco promissio est magis, quam comminatio. Quin etiam in præfenti, Ier. XXXI. 32, Hebræorum magistri, ut Surenhusius in βίβλω καταλλαγῆς p. 628 docet, verbum לֹא de *dominio anno-*

vis & beneplaciti accipiunt, neque id nisi per paragramma in contrarium תִּלְחַח fastidivi vertunt. Plane LXX כִּי לֹא legisse videntur, quo ipso verbo Ieremias cap. XIV. 19 utitur: *μὴ ἀπὸ σιῶν ἀπέστη (הלג) ἡ ψυχὴ οὗ;*

10 διαθήκη) διαθήκη με LXX.

¶ ἰσραήλ, Israël) Hic subauditur *Juda*. Nova conjunctio populi: quæ in V. T. duæ domus erant, v. 8. in Novo fiunt una domus.

¶ διδῶς) Participium pro verbo. 2 Petr. I. 17. διδῶς δώσω, LXX. sic διδῶς, Es. XL. 29. Sunt quatuor sententiæ per χιασμὸν dispositæ: prima, *Dabo*: secunda, *& ero*: tertia, *& non*: quarta, *quia omnes*. Primam declarat secunda, tertiam quarta.

¶ νόμος με) Hebr. תּוֹרַת מִנְיָמִי legem meam. Summa harum legum est mox, *Ero eis in DEVM, & illi erunt mihi in populum.*

¶ εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν) כִּי יִשְׁמְעוּ in medium eorum: ut obediant ex animo.

¶ ἐπὶ καρδίας) Genitivus. c. X. 16.

¶ ἐπιγέφυω αὐτῆς) LXX, γέφυω αὐτῆς, καὶ ὄψομαι αὐτῆς.

11 ἢ μὴ διδάξωσιν non docebunt) Metonymia consequentis: i. e. omnes a DEO ipso edocti erunt, præsertim amorem, qui summa legis est. Non negatur absolute opera fraterna in docendo. primum enim docendi sunt homines, dum ipsam testamentum eis promulgatur: Act. III. 25. Es. II. 3. tum, qui ipsam virtutem testamenti assequuntur in remissione peccatorum & cognitione Domini, his certe non plane necessaria jam est fraterna institutio. *Non opus est nobis, ut scribamus; non vobis, ut scribatur*, inquit Paulus, 1 Thess. IV. 9. V. 1. Plenissimum harum promissionum complementum erit, quum venerit *perfectum*, vita æterna. In via autem quisque se ipsum & fratrem hortari certe debet. c. XIII.

c. XIII. 22. Iud. v. 3. quid? etiam doctrina pios juvat: Hebr. V. 12 f. XIII. 7. imo hi ipsi *doctrinam* nunc demum maxime capiunt. 1 Cor. II. 6. III. 1. atque ipse apostolus & hic & in toto suo munere *docet*. Summa illa, *γνώσι τὸ Κύριον, nosce Dominum*, a Domino discitur. omnem doctrinam huic summæ consentaneam, alter alteri indigita. Maximeque admonitio locum habet. 2 Petr. I. 12. Interim non est operosa & coacta doctrina: quia gratia omnes facit valde dociles. neque enim jam literæ, sed spiritûs ministerium est. 2 Cor. III. 6 not. Neque fidelium firmitudo *auctoritate doctorum* humanorum nititur. Est hæc quoque causa, cur Scriptura N. T. multo sit brevior; & cur aliqua sint minus aperte decisa. DEVS ipse suos docet.

¶ τὸ ἀδελφόν, *fratrem*) Hoc arctiorem necessitudinem sonat, quam *proximus* aut *civis*.

¶ ἀπὸ μικρῶ, *a parvo*) *Debilis in eis erit ut David*. Zach. XII. 8.

12 ὅτι *quia*) Remissio peccatorum, radix beneficiorum & agnitionis.

¶ τῶν ἀδικιῶν αὐτῶν *iniquitatibus eorum*) Abstractum pro concreto. peccatum aboletur: peccatores gratiam consequuntur.

¶ καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν *et iniquitatum eorum*) Hoc non existat in Hebræo, neque apud LXX. Sed apostolus addit, gravitatis causa. c. X. 17. coll. ibid. v. 8. 5.

¶ ἐ μὴ μνησθῶ ἐπι *non recordabor post-hac*) Conf. c. X. 3.

13 ἐν *in*. Notatur tempus, quo dictum est per Ieremiam.

¶ πεπαλαώκε *antiquavit*) Neque enim utrique simul locus esse potest. Præteritum verbi *antiquavit* innuit, antiquationem esse factam tum, quum per Ieremiam locus est. semel in V. T. promissum fuit *Novum testamentum* sub hac ipsa appellatione.

Et tamen id valde urget apostolus. Tanti sunt verba prophetica.

¶ τὸ παλαιόμενον *quod antiquatur*) ore DEI. Etiam 2 Cor. III. 14 *vetus testamentum* appellat *Paulus*.

¶ καὶ γηράσκον *et quod senescit*) desciscente populo. Opposita *παλαιός & καινός*, item *γέρον & νέος*. inde *διαθήκη νέα*, c. XII. 24. est enim *vita nova*. c. X. 20. 2 Cor. V. 17. 15.

¶ ἐγγύς, *prope*) Ieremias tempore captivitatis Babylonicae, pæne extrema prophetarum ætate, longo intervallo post exitum ex Ægypto, non valde diu ante adventum Messiae, cuius propinquitas eo ipso comprobabatur, hæc cecinit.

C A P. IX.

1 Η *πρώτη primum*) Subauditur *διαθήκη, testamentum*, non *σκηνή, tabernaculum*. Etenim ipsum tabernaculum erat τὸ ἅγιον κοσμικόν, *sanctuarium mundanum*, quod mox videbimus.

¶ δικαιώματα *justa officia*) ea, per quæ muneris sacri partes implebantur. Idem verbum v. 10.

¶ λατρείας *cultus*) externi.

¶ ἅγιον κοσμικόν, *sanctum mundiale*) Oxymoron. Sanctuarium illud erat *mundanum*, (quomodo *elementa mundi* dicit *Paulus* Gal. IV. 3 :) & *carnale*: c. VII. 16. Constabat ex materia pretiosa; sed tamen ex materia. Habet hic versus partitionem, in qua *primum officia* proponuntur, deinde *sanctuarium*. sequitur tractatio *primum de sanctuario*, v. 2-5. deinde de *officiis*, v. 6 seqq. (Simillimus *Pauli* *χιασμός*, 1 Cor. IX. 1 not.) utrorumque antitheton, v. 11. 12.

2 ἡ πρώτη *primum*) anterius tabernaculum.

¶ ἡ πε λυχία καὶ ἡ τεράπειζα *candelabrum* (ἢ *mensa*) Typus lucis & vitæ.

¶ ἡ πεθεσις τῶν ἄρτων *propositio panum*) Metonymia abstracti. i. e. panes, qui propositi erant.

¶ ἄγια) Proparoxytonon, nil officiente sceminino ἡπισ· nam sic quoque mox, ἡ λεγομένη ἄγια ἁγίων. τὰ ἄγια sãpius in hac epistola significat *sancta sanctorum*: sed hęc ἄγια, sine articulo, denotat *sancta*, in antitheto ad ἄγια ἁγίων. Aliqui ἄγια habent h. l.

3 ἡ λεγομένη *quod dicitur*) Sic v. 2, λέγεται *dicitur*. Oppositum τῶν ἀληθινῶν, *verorum*. v. 24.

4 χρυσοῦν *aureum*) His verbis utitur apostolus, quæ pretiosum quiddam & gloriosum sonant. uti δόξης, *glorie* v. 5.

¶ θυμιατήριον) Sic LXX dicunt *thuribulum*; non *altare suffitus*, quod altari holocausti non memorato, nihilo magis memorari debuit. Turibulum autem solum cum arca fœderis hoc versu citatur, quia præcipua erat pars supellectilis, qua summus sacerdos utebatur in die expiationis; & quamvis eo die & inferret demum & rursus efferret turibulum, tamen participium ἔχουσα, *habens*, rei congruit. Porro prius hoc ponitur, quia *arca* descriptio sequitur copiosior.

¶ ἐν ᾗ *in qua*) scil. κιβωτῶ, *arca*. nam huc quoque refertur αὐτῆς, *ejus*. v. 5.

¶ σάμι *χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα* *aurea habens manna*) Articulum habet μάννα, *manna*, non σάμι, *urna*. nam plurius erat contentum, quam continens aureum. Ex. XVI. 33 ἦν τῶν LXX, σάμινον χρυσοῦν ἕνα. Hanc urnam & virgam Aaronis, duo nobilissima cimelia, perpetuo miraculo instructa alii suspicantur ex arca ante templum conditum exemta fuisse; alii, postea demum imposita: quia nempe

1 Reg. VIII. 9. tabularum duntaxat in arca repositarum mentio fiat. Atqui ibidem liquido confirmatur, Moſis exemplo fecisse Salomonem: & Moſis tempora apostolus spectat, v. 6 init. c. VIII. 5. coll. c. XIII. 11, ubi nulla *urbis*, ut hęc nulla *templi* mentio. Quid ergo dicemus? in ipsa arca solæ fuerunt tabulæ: sed urna & virga erant *ante testimonium* adeoque ante arcam, Ex. XVI. 34. Num. XVII. 25. proxime arcam, tanquam ejus appendices: quomodo etiam liber legis, & cimelia Palæstinorum posita sunt a latere arca. Deut. XXXI. 26. 1 Sam. VI. 8. Itaque ἐν τῇ l. latitudinem quandam habet, uti Luc. IX. 31. &c.

¶ τὸ μάννα *manna*) Monumentum divinæ in Israëlem providentiæ.

¶ ἡ ῥάβδος *virga*) Monumentum sacerdotii legitimi. Num. XVII. 16 fs.

¶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης *tabule testamenti*) Deut. IX. 9. Hæ extremo loco ponuntur per gradationem.

5 χερουβίμ *Cherubim*) Ex. XXV. 29. XXXVII. 9.

¶ δόξης *glorie*) Erant ex materia pretiosissima, & representabant Gloriam DEI, vehentis super Cherubim. Ez. X. 4.

¶ κατασκιάζοντα) LXX, *συσκιάζοντες*. ll. cit.

¶ ἐπὶ ὧν, *de quibus*) Pronomen refertur ad totam enumerationem a v. 2.

¶ ἐκ ἐστὶ νῦν λέγειν *non est nunc dicere*) Non tam de sanctuario, ejusque apparatu, quam de sacrificiis tractationem institutam habet apostolus: neque dicit, *posthac non*, sed, *non nunc*, innuens, de his quoque singulatim rebus utiliter dici posse.

6 εἰσίσαι) *intrant*, in præfenti. Sic v. 7. 13. 22. 25. c. X. 1.

7 ἀπαξ ἔτι αὐτῶν) Sic LXX, Lev. XVI.

C c c c c c

XVI. 34. *semel anno* : uno anni die, eoque ipso die *semel*. vid. *A. A. Hochstetteri* Ex. de Ingressu summi pontificis in sanctum sanctorum, p. 19-24.

¶ ὑπὲρ ἑαυτῶν) *pro se ipso*. Vulgatus, *pro sua*, scilicet ignorantia. non tamen puto, ὑπὲρ τῆ ἑαυτῶν in Græco ejus exemplari fuisse. Quanquam sacerdos a popularibus ignorantibus immunis esset, tamen neque peccatis carebat, neque sacrificiis non egebat. c. VII. 27.

¶ ἀγνοημάτων) *ignorantiis*) Vocabulum late patet, ut e contrario ἐπίγνωσις, *cognitio*. vid. Num. XV. 22-31.

8 δηλοῦντι) *ostendente*) tanquam rem, quæ nobis aliter occulta mansisset, sic, δηλοῖ ostendit, c. XII. 27.

¶ πεφαιρωμένων) *manifestatam esse*) Idem verbum, v. 26.

¶ τῶν ἁγίων) *sanctuarium*) Plurale Græcum respondet Hebraico singulari. Ut sancta se habebant ad sancta sanctorum, sic totum tabernaculum leviticum se habuit ad sanctuarium cœlestic. inde, ut sancta arcebant illos ab aditu in sanctum sanctorum: sic totum tabernaculum interpellabat introitum in sanctuarium cœlestic. Itaque πρώτης primo mox, habet amphiboliam parabolicam. si de loco accipias, denotat anteriorem partem tabernaculi, oppositam sanctis sanctorum: si de tempore, denotat tabernaculum leviticum universum oppositum cœlo.

¶ ὁδὸν, viam) nedum εἰσοδὸν, *introitum*. conf. c. X. 19 f.

¶ ἐχέσθης) *habente stationem*) Apta phrasis. LXX, εἰσῆσις. Nondum erat, Paulo scribente, destructum templum sive primum tabernaculum: sed tamen *statio* jam nulla ejus erat, ex quo velum fuerat scissum: & statione fracta, ipsum etiam tabernaculum paulo post penitus destructum est.

9 ἥτις) *ἡ παραβολή, quæ est parabola*) ἥτις, pro ὃ, ante cœmininum, παραβολή. Relativum hoc spectat ad tres versus antecedentes.

¶ ἐνεσηκότα) *præsens*, respectu *stationis* illius. Antitheton, μελλόντων, *futurorum*. v. 11.

¶ δῶρα τε καὶ θυσίαι μὴ δυνάμεναι κίλ.) *munera & victimæ, non valentes &c.*) Poterant *victimæ* videri efficaciores *muneribus* reliquis. itaque eleganter victimis expressius abdiciter efficacia.

¶ συνέδησιν) *conscientiam*) Idem verbum, c. X. 2. 22. Antitheton, σαρκὸς, *carnis*, v. 10: uti v. 13. 14.

¶ τῷ λατρεύοντι) *servientem*) sacerdotem, qui pro se offerebat; vel Israëlitam, pro quo sacerdos offerebat.

10 μόνον) *tantummodo*) Præcepta de *cibus* &c. sunt quasi appendix præceptorum de *sacrificiis*: eamque appendicem extenuat hæc particula. *Sacrificia* non purgant *conscientiam*: *cibi* ad *carnem* spectant. De utrisque confer cap. XIII. 9 seqq. Sæpius μόνον) *tantummodo* absolute ponit *Paulus*. 1 Cor. VII. 39. Gal. II. 10. V. 13. Phil. I. 27. 2 Theff. II. 7.

¶ ἐπὶ, super) ἐπὶ cum Dativo, dicit quiddam concurrentes, ut modo de *appendice* notavimus. conf. v. 15. 17. 26. Concurrent *sacrificia* in *cultu publico*, & *cibi* etiam in *vita quotidiana*; dum eadem lex ceremonialis de utrisque agit, & in his atque similibus rebus tota versatur.

¶ βρώμασι) *cibus*) quorum alii nunquam, alii non omnibus, nec semper, nec ubique permitti.

¶ πόμασι) *potibus*) Lev. XI. 34. Num. VI. 3.

¶ διαφόροις βασιτισμοῖς) *diversis lotionibus*) Hæ multifariæ erant, sacerdotum, levitarum, aliorum hominum.

¶ δικαιο-

¶ δικαιώματα) Appositio casus recti & obliqui, uti Luc. XXII. 20 not.

¶ διορθώσεως correctionis) דיורתי LXX διορθέν. Jer. VII. 3. 5. itaque verbale διορθώσις correctio respondet epitheto κρείττων melior. v. 23.

¶ ἐπιπέμενα incumbētia) tanquam onus, sine intermissione.

¶ ΙΙ χριστός - ἀρχιερεύς, Christus - archisacerdos) Sic Lev. IV. 5, ὁ ἱερεύς ὁ χριστός, sacerdos unctus. Etiam Paulus hic Christum ut sacerdotem spectat: sed apud Moysen unctus est epitheton.

¶ παραγενόμενος presens factus) Tum dixit repente: Cedit, levit. c. X. 5. 7.

¶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν futurorum bonorum) Sic c. X. 1. Ea bona describuntur v. 15 fin.

¶ δια, per) Constr. cum εἰσῆλθεν, intravit. v. 12.

¶ μέζον quod erat majus & nobilius. sic πλείονα, potiozem. c. XI. 4.

¶ σκηνῆς tabernaculum) Erat id Corpus ipsius. c. X. 5. 20. coll. Ioh. II. 21. Tabernaculo opponitur corpus, ut sanguis sanguini. v. 12.

¶ ἢ χειροποίητος non manufactum) Ideo majus erat hoc. v. 24. Sic Paulus, Col. II. 11.

¶ ἢ ταύτης non istius) Tabernaculum, per quod Christus intravit, non erat istius, fabrilis, structuræ.

12 τράγων καὶ μόχων hircorum & vitulorum) Vnus uno tempore mactabatur hircus & juvencus, Lev. XVI. 9. 3. sed is per se non erat melior omnibus ejusdem speciei animantibus. ideo pluralis hic ponitur. Accedit annua reiteratio. 79 LXX, μόχων l. c. & passim.

¶ εἰς τὰ ἅγια in sancta) in cælum. v. 24.

¶ αἰωνίαν æternam) non modo ad diem aut annum.

¶ εὐρέμενος inveniens) Sic, inveni propitiationem. Iob XXXIII. 24. Denotatur inventoris studium, sapientia & fides; inventionis novitas & festivitas. c. X. 20. Arduus fuit Christi aditus ad Patrem. c. V. 7. Nemo antea calcarat viam vitæ. Act. II. 28. Ioh. III. 13. Christus non potuit non invenire; sed tamen querere, laboris fuit.

13 γὰρ, enim) Confirmat, tantam esse vim unius sacrificii Christi, quantam versu 12 innuit.

¶ τῶν καὶ τράγων) taurorum & hircorum, brutorum. Extenuatio.

¶ δαμάλεως, vacce) rufæ. Num. XIX. Maimonidis de ea tractatum amplificavit vir S. R. Andr. Christ. Zellerus, hunc Apostoli conferens locum, p. 504 seq. Novem ejusmodi vaccas fuisse mactatas, a Mose usque ad vastationem templi secundi, tradunt Iudæi. vid. ibid. p. 416 seq.

¶ τὸς κεκοινωμένους inquinatos) Participium: minus quam κοινῶς, communes. Construe cum ἁγιάζει, sanctificat, coll. seqq.

¶ καθάρωτητι munditiem) Purificatio fiebat per asperisionem, non per lotionem: lotio autem indivulso nexu sequebatur. Num. XIX. 19. Id præclare facit ad distinguendam justificationem & renovationem.

14 τὸ αἷμα) sanguis, & mors. v. seqq.

¶ διὰ πνεύματος αἰωνίως, per Spiritum æternum) per Spiritum sanctum. Vid. Luc. IV. 18. & conf. Rom. XV. 16, διὰ, per. Spiritus opponitur conditioni animantium ratione carentium. v. 13. Epitheton æternus intelligitur ex v. 12. 15. c. VII. 16. & opponitur vacce cinsictæ.

¶ ἀμωμον sine vitio) præ omni vitima levitica.

¶ καθαρῶν mundabit) Resp. καθάρωτητι, munditiem. v. 13. Sic v. 22. 23. X. 23. I. 3.

Futurum ponitur, in antitheto ad præsens ἀγιαζέει, *sanctificat*, leuitice. v. 13.

¶ ἀπό ἀπό, eis, *ab, in*, denotant res contrarias.

¶ νεκρῶν ἔργων *mortuis operibus*) Mortua, maxime inquinant. Antitheton, ζῶντι, *viventi*. Sanguine Christi abolitus est vigor peccati & mortis.

¶ εἰς τὸ λατρεύειν *ad serviendum*) in perpetuum, modo beatissimo & vere sacerdotali.

15 διαθήκης καινῆς *testamenti novi*) Hic testamentum potius, quam novitas testamenti urgetur. coll. v. 16.

¶ θάνατος γενομένης *morte facta*) id est, tum, cum mors evenisset. Articulus hujus mortis proprie dirimit V.T. a novo.

¶ εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων *in redemptionem earum, quæ sub primo testamento evant, transgressionum*) Simillimus Pauli locus, Rom. III. 24 f. Præpositio ἐπὶ *sub* non solum tempus denotat, sed innuit, primum testamentum non habuisse vim redimendi, & populum veterem eo magis fuisse transgressorem.

¶ ἐπαγγελίαν *promissionem*) Abrahamo datam.

¶ λάβωσιν *accipiant*) Nam prius non potuerant.

¶ οἱ κεκλημένοι *vocati*, appellati heredes.

¶ κληρονομίας *hereditatis*) Apposita appellatio. nam est allegoria: *testamentum, mors, hereditas*.

16 διαθήκη) *testamentum*. Hæc Græci vocabuli præ תנא Hebraico proprietas est. Articulus ἡ prætermisus generali sententiæ congruit, uti Gal. III. 15.

¶ Φέρεσθαι *præstari*. Græca Φέρεσθαι, פָּרַע פְּרָעָה v. 14, inter se alludunt.

¶ ὁ διαθεμὲν *testatoris*) Christus est

testator respectu nostri. Congruit hoc cum verbis Domini ante mortem, Luc. XXII. 29.

17 ἐπὶ νεκροῖς *super mortuis*) Breviter expressum, pro his verbis: *super obitu testatorum*. Sic LXX Lev. XXI. 5, ἐπὶ νεκρῶ, *super mortuo*.

¶ μήποτε *Hæc particula plane infert interrogationem: ἐπεὶ autem cum interrogatione vim habet*. Rom. III. 6. 1 Cor. XIV. 16. XV. 29. Vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 424.

18 ὅθεν, *unde*) Vocabula duo תנא & διαθήκη, differunt: sed tamen idem significant, quatenus ambo denotant *conventionem*, sive *dispositionem*, ejusmodi, quæ sanguine sancitur. Vbi *conventio* sancitur sanguine alieno, animalium, quæ *pacisci* non possunt, nedum *testari*, non est proprie *διαθήκη, testamentum*, sed tamen תנא *fædus*, a testamenti ratione, ob cæsas victimas, non longe remotum: ubi *dispositio* sanguine ipsius disponentis, id est, morte ejus, sancitur, est proprie *διαθήκη testamentum*, quod etiam vocabulo hebraico, latiore significato habente, תנא dicitur. Particula ὅθεν *unde* non debet nimium premi, quasi Testatoris sanguine sive morte etiam V. T. fuerit dedicatum. sed tamen vim suam habet, quatenus innuitur, testamentum novum, atque *adeo* etiam vetus, sanguine dedicandum fuisse.

¶ ἐγκαταίσιαι *initiatum est*) Sic LXX Hebræum תנא expriment. Illo ipso initiationis die, maxime proprie cœpit Vetus Testamentum: idque mansit usque ad noctem & diem, quum Dominus proditus & mortuus est.

19 λαληθείσης *recitato*) Ex. XXIV. 6 ff.

¶ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον *omni præcepto in lege*) Recitarat sive legerat Moses ea, quæ Ex. XX. & fortasse etiam ea, quæ capp. seq. præcepta erant. Et totius recitationis

tionis anakephalæosin habebat momentanea indigatio scripti libri.

¶ τῶν μόρων καὶ τεύχων vitulorum & bircorum) Ex. XXIV. 5 expresse appellatur μορᾶρια, vituli : τεύχες, bircos inuunt holocausta.

¶ μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίχ κοκκίνης καὶ ὕδατος cum aqua & lana coccinea & hyssopo) Hac l. c. non existant, sed ut ex aliis Mosis locis jam nota præsupponuntur. Lev. XIV. 5 f. Lana coccinea Hebræo πυλחת ישׁ respondet. LXX πυλחת vertunt κόκκινον. ישׁ κλασόν, διπλῶν, netum duplex, a forma ; apostolus a materia. coccinus color, sanguini similis.

¶ βιβλίον,) Plerique, & Latini quidem ex Vulgato, hoc construunt cum ἐρράνισε, aspersit : sed plane construi debet cum λαβὼν, accipiens, uti Ex. XXIV. 7, καὶ λαβὼν τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης, & accipiens librum testamenti. Concinna est conjunctio, τὸ αἶμα αὐτοῦ πὶ τὸ βιβλίον, collatis verbis illis, τῷ πὶ τὸ αἶμα τῆς διαθήκης. ut sanguis in hac ceremonia demonstratur, per se ; testamentum, demonstrato libro : & ἐγκαινισμὸς dedicatio gemina illa demonstratione perficiatur. αὐτὸ, ipsum, additur, quia testamentum, libro descriptum, pluris erat, quam sanguis ille. πὶ non semper spectat particulam καὶ subsequentem, v. 1. Ioh. II. 15. Act XXVI. 11. quare non opus est hoc loco construi, αὐτὸ πὶ τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὰ λαὸν ἐρράνισε. Cetera, quæ hic ab apostolo commemorantur, nec tamen Exodi c. XXIV existant, aliis ex locis peti possunt : de libri vero aspersione, quæ tamen ingens illius ceremoniæ portio esset, nil in toto Mose invenias. Porro si liber aspersus esset, & si eam aspersione diceret apostolus ; eam non cum aspersione populi, sed cum aspersione tabernaculi &

vasorum, adeoque altaris, cui impositus erat liber, copularet. Verum enimvero ne aspergi quidem decuit librum ipsum. nam liber continens verbum DEI, ipsum DEVM ibi representabat, ut ait Flacius in Glossâ, ubi tamen librum quoque aspersum fuisse putat. Certe tabernaculum quidem cum vasis, purificationis eguit, v. 21. Lev. XVI. 16. 19 seq. 33. 2 Chron. XXIX. 21. sed liber sive verbum DEI non eguit. Quæ cum ita sint, tamen καὶ ante πάντα non modo nil incommodi, sed plurimum elegantiae habet. Est enim oratio copulativa : ΚΑΙ πάντα τὰ λαὸν ἐρράνισε Mosis ex una parte, ΚΑΙ τὸ σκηνὴν δε-ἐρράνισεν idem ex altera parte. Latini dicunt : & & vero : vel, non modo, verum etiam. Sic, & π - καὶ οὐ, Ap. IX. 20. 21.

¶ πάντα τὰ λαὸν ἐρράνισε) LXX, κατέσκεδάσε & λαὸν. l. c. Alibi autem frequenter ponunt ράμνω, ραντίζω κτλ.

20 τῷ πὶ τὸ αἶμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός) LXX, ἰδὲ τὸ αἶμα τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο Κύριος πρὸς ὑμᾶς πρὸ πάντων τῶν λόγων τῶντων.

¶ ἐπέτατο πρὸς ὑμᾶς) Præcepit mihi, ut perferrem ad vos.

21 τὰ σκευῆ τῶν vestes.) etiam vestes.

¶ ἐρράνισε) LXX, τὸ ἡμισυ & αἶμα) πρὸς ἑξῆς πρὸς τὸ θυσιαστήριον.

22 χεδὸν, fere) Vis hujus particulæ restringentis non cadit super πάντα, omnia ; hoc enim non admittit exceptionem : sed super proximum illud, in sanguine ; quia præter sanguinem etiam alia adhibebantur materialia. v. 19.

¶ χωρὶς αἱμαλεχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις, sine sanguinis effusione non fit remissio) Hoc axioma totidem verbis existat in Tr. Talmudico Ioma. vid. inprimis Lev. XVII. 11.

¶ ἄφεσις remissio) levitica.

23 ἐν, igitur) Particula innuit complexum hoc loco factum eorum, quæ a v. 18 commemorata sunt.

¶ κρείττοσι θυσίαις: melioribus victimis) Pluralis, plurali levitico respondens, pro singulari adhibitus, propter præstantiam unici sacrificii Christi, omnibus partibus absoluti. Si Iudæus quærat, quæ sunt sacrificia vestra: respondebimus, Sacrificia nostra consistunt in unico Crucifixi sacrificio. In hac apodosi verbum καθάριζεσθαι, mundari, subauditum, facit hypallagen. nam cælestia per se sunt pura; sed nos purificandi fuimus, ut illa possemus capeffere. sic, ἀγιάζεται, sanctificatur, 1 Tim. IV. 5. 4. i. e. usus redditur sanctus.

24 οὐ· non) Iesus Hierosolymis nunquam in intima templi venit; nunquam sacrificium pro se offerendum curavit, toto inter baptismum & oblationem sui tempore.

¶ ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν exemplaria veterum) Vera, antiquiora: manu facta, imitamina illorum. c. VIII. 5.

¶ εἰς αὐτὸν τὸ οὐρανό, in ipsum cælum) quo nil ulterius erat.

¶ νῦν· nunc) Sic v. 26.

¶ ἐμφανισθῆναι ut apparet) Conueniens verbum respectu DEI: respectu nostri, πεφανέρωται, manifestatus est, v. 26. & ὁφθῆσεται, cernetur. v. 28.

¶ τῷ προσώπῳ τῆς θεᾶς· faciei DEI) magis, quam Aaron, in tabernaculo, coram arca.

25 οὐδ' ἵνα) neque ideo ingressus est, ut.

26 ἐπεὶ εἶδε· alioqui oportuisset) Hic præsupponitur, Christum passum esse pro peccatis ab initio mundi commissis. v. 15. Christus in principio jam is erat, qui est secundum divinam naturam.

¶ παθεῖν· pati) Igitur oblatio non est sine passione.

¶ ἅπαξ) Hoc semel est absolutum, adumbratum in semel respectivo, levitico. v. 7.

¶ ἐπὶ συντελείᾳ· in consummatione) quum ad summa venerat peccatum. conf. not. ad Ioh. I. 3.

¶ τὸ αἰώνων, ævorum) Initium ævorum horum non est ducendum a Mose, sed a conditu mundi: conf. c. I. 2 not. adeoque consummatio hoc loco non est finis V. T. sed mundi. ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων) est ipsa seculi consummatio, apud Matthæum, ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων, hoc loco, tempora etiam citeriora complectitur, plurali numero. Sacrificium Christi totam mundi ætatem in duas secat partes, quarum prior certe non brevior est, quam altera.

¶ ἀμαρτίας· peccati) Singularis, magna vi.

¶ πεφανέρωται· manifestatus est) mundo.

27 καθ' ὅσον· in quantum) Hoc habet vim ad comparandum, & ad apodosin intendendam.

¶ ἀπέκειται· manet) ex divina sanctione.

¶ ἅπαξ· semel) Huc refertur semel v. seq.

¶ ἀποθανεῖν· mori) Verbum, pro nomine: mors ejusque status.

¶ μετὰ δὲ τῆς· posthac vero) Mors & iudicium immediate conjunguntur, quia status hominis interjectus est uniformis.

¶ κρίσις· iudicium) tum, quum Christus cernetur. coll. versu eod. Conf. Matth. VII. 22 not.

28 ἔτω· sic) i. e. Christus liberavit nos a morte & iudicio; tametsi ut mors,

mors, sic *judicium* nominatenus remanet.

¶ *πρωτενεχθεὶς εἰς τὸ ἀνεγκειν*) Differunt verba. conf. 1 Petr. II. 24, *τὰς ἀμαρτίας ἀνεγκειν*, peccata tulit. In eum conjecta a Patre crant peccata: dum ergo sublatus est in lignum, peccata secum sustulit. Eodem verbo LXX, Num. XIV. 33, *ἀνοίσσῃ τὴν πορνείαν ὑμῶν*. Alias promiscue ponuntur. c. VII. 27.

¶ *πολλῶν multorum*) Suave antitheton: *semel*; *multorum*, qui tot seculis vixerunt. Es. LIII. 12. LXX, *καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνεγκειν*, & ipse peccata (Hebr. peccatum) multorum tulit.

¶ *ἐκ δευτέρῃ* (seculo) Sic absoluta vis unius sacrificii Christi clarissime evincitur.

¶ *ὀφθήσεται* (cernetur) in sua gloria.

¶ *ἀπεκδεχομένων* (expectantibus) Dativus commodi. Etiam iniusti eum videbunt, sed non ad salutem. *Expectantibus Salvator* erit. Phil. III. 20.

¶ *εἰς σωτηρίαν* (in salutem) adeoque in immunitatem a *judicio*.

CAP. X.

1 *Σκιάν, umbram*) Antitheton, *εἰκόνα, imaginem*.

¶ *αὐτὴν τὴν εἰκόνα* (ipsam imaginem) imaginem archetypam & primam solidamque. c. IX. 24 not. Hanc *umbra* illa, quanquam futuris præludebat rebus, non tamen, ut in pictura, præcessit, sed subsequuta fuit aliquantisper. Vid. omnino cap. VIII. 5.

¶ *κατ' ἐνιαυτὸν*, (quotannis) Hoc pertinet ad totam sententiam usque ad finem versus.

¶ *παῖς αὐταῖς* (iisdem, non numero, sed specie.

¶ *ἀς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές*, (quas offerunt in perpetuum) offerunt, scil. ii, qui

offerunt, qui accedunt & serviunt. *Offerunt in perpetuum*, i. e. non desinunt offerre, nec desinent, nisi coacti.

¶ *ὀδὲποτε δύναται* (nunquam potest) Sic v. 11.

2 *ἐπεὶ*) Sic plane *ἐπεὶ*, cum interrogatione, c. IX. 17 not.

3 *ἀνάμνησις* (commemoratio) publica.

¶ *ἀμαρτιῶν* (peccatorum) anni proximi, & annorum omnium. Dies expiationis non eodie fuit, quo Christus est crucifixus, sed die X Tisri, de quo vid. *Or. l. Temp.* p. 22. Huic *admonitioni* opponitur *oblivio peccatorum*. v. 17.

¶ *ἐν αὐταῖς* (in iis) sacrificiis.

¶ *κατ' ἐνιαυτὸν* (quotannis) Epanalepsis, coll. v. 1. Sermo est maxime de sacrificiis *solenibus*.

4 *ἀφαρῆν* (auferre) *περιελῆν*, demere. v. 11. Apud Moysen elementariis illis cultibus grandes effectus tribuuntur; eo ipso sine, ut appareret, illos non per se tantam vim habere.

5 *εἰσερχόμενος* (intrans in mundum) Psalmo XL introitus Messiae in mundum representatus est. Mundi pars erat ipsum tabernaculum, c. IX. 1. & mundus hic dicitur, quia Messiae sacrificium multo latius, quam levitica, patet, ut per omnia tempora, sic per mundum omnem ei assertum, Ps. XL. 10. quippe cujus Ipse est heres. *τὸ εἰσερχόμενος* (intrans, elicitur & representatur ex *ἡκω, veni*. v. 7.

¶ *Θυσίαν - οὐκ εὐδόκησας*. - *ἔποιησαι*, ὁ θεός, τὸ *θῆλημά σου*) LXX, Ps. cit. *Θυσίαν - οὐκ ἐζήτησας*. - *ἔποίησαι τὸ θῆλημά σου*, ὁ θεός μου, *ἔβλεψεν*, καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Apostolus verba illa, *ἔποιησαι*, ὁ θεός, τὸ *θῆλημά σου*, a subsequenter conjuncta, cum prioribus idem spectantibus conjungit, uti *XL annos* in deserto, c. III. 9.

¶ σῶμα δὲ καθηπόσω μοι) Hebr. *aures perfodisti mihi* (conf. Exod. XXI. 6.) scil. ut voluntati tuæ, perfecto amore, serviam. conf. Es. L. 5. Servus, cujus aures perfodiebantur, toto corpore afferebatur hero suo, quem amabat. Interpretationem Græcam Prophetarum & Psalmorum Essenis adscribit Sam. Petitus var. lect. c. XXVIII. & ab Essenis repetit illud, *corpus aptasti mihi*. nam *servum* apud Essenos fuisse nullum: fuisse vero *corpora* sive collegia eorum, qui inter se ministrarent atque obtemperarent. Lectionem, *aures*, quamlibet magni libertatis fautores retinere poterant: *corporis* vero propriam acceptionem tuetur apostolus. *Aures*, pars: earum obedientiam sequitur *corpus*, totum. *corpus aptasti mihi*, ad oblationem. v. 10. *Totius* mentio valde hic est conveniens. Simillimus *Pauli* sermo de *corpore* Christi, Rom. VII. 4.

7 τῶτε tunc) De hac particula agemus ad v. 8. Parallela sunt *tunc; adsum; in libro: dixi; de me; scriptum est.*

¶ ἤκω) *præsto adsum*. Respondet ἤκω præterito Hebraico. De verbo ἤκω agitur ad Ap. II. 25.

¶ ἐν κεφαλίδι βιβλίας γέγραπται περὶ ἐμῶν in volumine literario scriptum est de me) רפד הלג LXX, κεφαλὴς βιβλίας, h. l. & Ez. II. 9. הלג iidem κεφαλὴς, Ez. III. 1 f. Ezr. VI. 2. Non de singulari aliqua parte Pentateuchi (præter hunc enim tempore Davidis non exstabant alia, quæ Psalmus respicere videretur, prophetica scripta,) accipi potest hæc nomenclatura: nam plures, imo omnes, de Christo agunt. neque de *toto*: nam totum volumen legis, etsi sæpe laudatur, tamen nunquam sic appellatur. Porro sacrificia h. l. dicuntur τὸ πρῶτον, *primum*, quare κεφαλὴς βιβλίας, *volumen literarium*, non denotat librum ipsam antehac sacrificiorum quoque rationem complexum. Secutaque est sacrificiorum

demum assiduitatem nausea divina, & Messia exhibitio sui ad faciendam DEI voluntatem. Quid ergo est κεφαλὴς βιβλίας, *volumen literarium*? Non longe abierimus. est ipsa pagina, in qua scriptus est hic ipse Psalmus. Sunt enim parallela hæc duo: *Dixi, ecce adsum: & in libello scriptum est ἡ super me, de me. hac ipsa scriptio in me recipio, me facturum esse voluntatem tuam.* Utraque locutione sponsorem se sistit Messias: summaque hinc perspicitur Spiritus prophetici præsentia. Libellum, in quo Psalmus scribebatur, in oculis & manu habebat David, atque hunc ipsum demonstrat, tanquam Messia *Syngrapham*. conf. Nehem. X. 1. Ab eo ipso die, cum hic Psalmus scribebatur, nova quadam ratione *incubuit* Christo, voluntatem DEI facere. Congruit, quod non dicitur, *in libro tuo*, aut *in libro Domini*, uti Ps. CXXXIX. 7. & Es. XXXIV. 16. sed simpliciter, *in libro*. Conf. not. ad v. seq. Augustinus interpretatur de principio libri Psalmorum: sed eo tempore nondum in unum collecti erant Psalmi. Alii de tota scriptura sacra: sed ne veteris quidem testamenti scripta, quæ tum erant, ita in unum erant collecta, ut unus liber dici posset.

¶ τὸ θελημα σου voluntatem tuam) Aliud quiddam velle DEVM eique placere, atque sacrificia legalia, patebat ex eo ipso, quia boum caro, sanguis hircorum, Ei non satisfaciebant: quid autem velit, deducitur ex ipsa aptatione corporis Messia; quo oblato sanctificandi eramus. v. 10. Hanc DEI voluntatem agnoscit & amplectitur Christus in Psalmo.

8 f. ἀνώτερον λέγων - ἵνα εἶρηκεν superius dicens - tunc dixit) Urget Paulus ordinem verborum Psalmi, innixum particulæ καὶ ἵνα tunc, ostendens, eam cadere super illud ipsum tempus, quum propheta Psalmum per Messia personam cecinit, & super illum ipsum temporis arti-

articulum, quum sub verba illa, *θυσίαν κήλ. sacrificium* &c. *ἀνώτερον, superius* in Psalmo illo posita, nascebantur hæc verba, *ἰδὲ ἤκω, ecce veni.* Itaque *ἰδ* est valde demonstrativum præsentis (conf. *ἰδ* *πῶτε*, Ps. LXXIX. 5.) cum antitheto rerum, ex quo *πρῶτον καὶ δεύτερον, primum & secundum* sapientia apostolica infert. conf. *μετὰ, post*, c. VII. 28 not. *ἰδ* Hic terminus esto. Ponit etiam Paulus primo verbum LXXvirale *εἶπον* deinde significantius, *ἔρηκεν*. Vnde patet, *λέγων, dicens*, esse imperfecti temporis. Vide autem, quanta *Psalmodum* sit auctoritas. Iusjurandum Iehovæ factum est eo ipso tempore, quum Psalmus CX factus est. Hebr. VII. 28 not. Invitatio solennis ad populum facta est, quum Psalmus XCV factus est. c. IV. 7. Declaratio Filii facta est, quum Psalmus II factus est. Act. XIII. 33 not. Sic Messias DEO, se facturum esse voluntatem ejus, promisit tum, quum Psalmus XL factus est. Hocce chirographon, quod David administrabat, opponitur *legi* per Moysen scriptæ. v. 8 fin. Quare Christus semper, potissimum autem incunte passione, ad scripturas summa vi provocavit.

¶ *κατὰ τὸ νόμον. secundum legem*) Nervus, quo id ipsum, quod v. 1 dicitur, ex Psalmo probatur.

9 *ἴνα*) Potens particula: *ut* continuo statuat secundum.

¶ *εἰς τὸν νόμον. statuat*) summa auctoritate, suo quasi chirographo. Ab *ἵσημι, εἰσαίω*, est, c. IX. 8. eadem notione.

10 *ἐν ᾧ θελήματι*) in qua voluntate DEI, per Christum ejusque sacrificium facta & exsaturata. Nonne hæc *Satisfactio* dici meretur?

¶ *ἡγιασμένοι. sanctificati*) Idem verbum v. 14. 29. XIII. 12. II. 11.

¶ *σώματι* (corporis) v. 5.

12 *ἕτερον*) Sic c. III. 3. Alii *ἄλλος*, facili alliteratione.

¶ *μία. unam*) Antitheton, *eandem* *sepe*. v. 11.

¶ *εἰς τὸ διηνεκές, in perpetuum*) Oblatio Christi, semel peracta, in æternum una & sola manebit: non alia superveniet.

¶ *ἐκάθισεν. confedit*) Antitheton, *ἔσηκε, stetit*. v. 11. Cum Scissione ad Dextram DEI non consistit missaticum sacrificium, nam Christi sacrificium, in Missa neque continuatur neque reiteratur. Apostolus non modo identitatem, sed τὸ ἀπαξ *semel* urget de sacrificio Christi, in antitheto ad sacrificia levitica *sepe* oblata, quamvis *eadem* essent. Sacrificium, quod saepe iteratur, quamvis idem sit, non satisfacit DEO. Christi non solum est corpus unum, sed una etiam oblatio, eaque inseparabilis a passione. c. IX. 26. Posterior quæque oblatio declarat, priorem esse nullam: prior quæque declarat, posteriorem esse supervacuum. c. X. 2. 18.

13 *ἐκδεχόμενοι. expectans*) Hoc verbo non negatur scientia Domini exaltati, Ap. I. 1. coll. Marc. XIII. 32. sed subordinatio ejus erga Patrem innuitur. Act. III. 20. *Sedens & quietus expectat.*

¶ *οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν. hostes sui*) quorum robur in peccato situm.

14 *μία γὰρ προσφορά. una enim oblatio*) An potius legendum, *μία γὰρ προσφορά, una enim oblatio*. Nam in abstracto incedit oratio etiam v. 11. & cum ipso verbo *πλειῶν, consummare*, quod hic apodosis sustinet, incellit c. VII. 19. IX. 9. X. 1.

¶ *γὰρ, enim*) Refertur ætiologia ad v. 12.

¶ *τῶν ἀγιαζομένων, eos qui sanctifican-*

bantur, Participium imperfecti temporis. Nam hæc sanctificatio peracta est in ipso actu sacrificii. v. 10.

15 καὶ) *etiam*. Posuerat Paulus, de sacerdotio Christi, testimonium Patris, c. V. 10. & Filii, c. X. 5. nunc etiam Spiritus sancti, eandem ubique conclusionem inferens. v. 18. Respice *Conspectum* epistolæ. Repetitque mox in admonitione hunc respectum ad S. Trinitatem, v. 29 not.

¶ μετα, *post*) Verbum Φησὶν *inquit* absorbetur in inciso, λέγει Κύριος, *dicit Dominus*. v. seq. Ostendit autem hoc μετα *post*, Novi Testamenti esse remissionem peccatorum. Ideo intermedia verba Ieremiæ hîc non repetuntur.

16 αὐτῆ· *hoc*) Vid. c. VIII. 10. 12.

18 ἀφεσις· *remissio*) Ea patet ex v. 17.

19 ἔχοντες· *habentes*) Adhortatio ducitur ex iis, quæ a cap. V. 4 tractata sunt, ab anakephalæosi initium sumens.

20 ἦν) scil. εἰσοδόν. nam sequitur, ὁδόν, quasi synonymon.

¶ εἰσοδόν - ἱερέα μέγαν· *introitum - sacerdotem magnum*) De sacerdote magno egit apostolus a cap. V. 4. de *introitu* a cap. IX. 1. Nunc, per χρισμὸν, de *introitu* & de *sacerdote magno*, ineunte adhortatione, mentionem facit. Eadem & sententia & figura, c. VI. 20.

¶ ἐνεκαίνισεν· *initiauit*) Idem verbum c. IX. 18. Hoc verbo innuitur, ea via, qua Christus iit, nostrum esse sequi.

¶ πρόσφατον) Sæpe LXX hoc verbo utuntur. Πρόσφατον dicitur proprie *recens matatum*.

¶ πρόσφατον καὶ ζῶσαν, *recentem & viventem*) Via recens per sanguinem effusum & mortem Christi munita, atque vivens est. Opponitur *veteri & exanimato*.

¶ τῆ σαρκὸς αὐτῆ· *carnem suam*) quæ item scissa est, ut velum.

21 ἱερέα μέγαν· *sacerdotem magnum*) cap. VII.

¶ ἐπὶ τῷ οἴκῳ Ἐ θεῶ· *super domum DEI*) c. III. 6.

22 προσερχόμεθα· *accedamus*) viâ illa.

¶ ἀληθινῆς) quæ *veritatem* penitus imberit. v. 26.

¶ πίστεως· *fidei*) Accedit spes, amor. v. 23. 24. Hæc tria manent. *Fides & Spes* sæpe eandem habent rationem: quare & hîc arte conjunguntur, & in sequentibus periochis coalescunt. c. XI. 1 & c.

¶ ἐρρατισμένοι· *aspersi*) Sic c. XII. 24. IX. 13. 19. 21. 1 Petr. I. 2.

¶ τὰς καρδίας· *corda*) Et *corda & corpus* v. 23 mundantur. Non necesse est κατὰ subaudire. nam ut dicitur, διδάσκω τὸ υἱόν, sic, διδάσκωμαι τὸ υἱόν, *filium docendum cuo*, & sic, βανπίζομαι τὴν καρδίαν, λέγομαι τὸ σῶμα.

¶ ἀπὸ, a) Sermo concisus: *adspersi & liberati a conscientia mala*.

¶ συνειδήσεως· *conscientia*) c. IX. 9 not.

23 καὶ λελημένοι· *est loti*) Singula verba & singula participia coherent versu 22-24. & cola dirimit particula καὶ ἔ. Per χρισμὸν vero ponitur verbum, participium; participium, verbum; verbum, participium.

¶ τὸ σῶμα· *corpore*) Alludit ad lotiones leviticæ: nec tamen dicit *carne*, sed *corpore*, quo per synecdochen tota hominis substantia denotatur. *Corpus* etiam peccato antea fuerat inquinatum, sed abluitur, ut idoneum sit, exemplo sancti corporis Christi, v. 10. ad oblationem. Rom. XII. 1. 1 Cor. VI. 13. 20.

¶ ὕδατι καθάρῳ· *aqua munda*) Ez. XXXVI. 25. Ioh. XIX. 34. 1 Cor. VI. 11. Tit. III. 5. 1 Ioh. V. 6.

¶ τῆ ἰμολογίαν· *confessionem*) In baptismo *confessio* suscepra est: ea *retinenda* est.

24 κατανοῶμεν attendamus) Sic, ἐπισκοπῶντες, insipientes. c. XII. 15.

¶ εἰς) ad.

¶ παροξυσμὸν ἀγάπης provocacionem amoris) cui contraria provocatio odii.

25 τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν nostram ipsorum episyntagogam) Ἐπισυναγωγὴν versio neogræca interpretatur συχνοσυναξίη. Sed alludit apostolus ad synagogam judaicam, præpositione ἐπὶ significatum vocabuli nonnihil immutante. Sensus est: non modo debetis synagogam frequentare, ut Iudæi, quod libentius facitis, sed etiam episyntagogam, ut Christiani. neque tamen innuitur præcise aggregatio in unum locum; aut aggregatio ad unam fidem: sed, medio sensu, congregatio mutua per amorem & communicatio publica & privata officiorum Christianorum, qua frater fratri se non subducit, sed alter alterum acuit & ab altero acuitur. Nam etiam spiritalis calor & ardor separat heterogenea, & congregat homogenea. Sic satisfit & ordini sermonis, quo secundum fidem erga DEVM, amor erga sanctos commendatur; & verbali ἐπισυναγωγῆν, ejusque singulari numero; & pronomini, quod est ἑαυτῶν, nostram ipsorum, non nostram; & querelæ, sicut mos est quibusdam, & antitheto, hortantes.

¶ πῶς, quibusdam) Iudæos fortasse timetibus.

¶ παρακαλῶντες hortantes) Vis hortandi, quæ requiritur, includit ardorem cujusque proprium.

¶ καὶ πόσῳ μᾶλλον ἔτι tanto magis) Hoc pertinet ad totam adhortationem a v. 22. coll. v. 37.

¶ βλέπετε videtis) ex ignis temporum, & ex ipso sacrificio pro peccatis consummato. v. 13.

¶ τὴν ἡμέραν diem) diem Christi. Post adventum Christi in carne per tot ætates mundi expectatum, illico appropinquans censeretur adventus gloriosus. conf. v. 27. 30. 35 seqq.

26 ἐκστῶς sponte) Nam post agnitam veritatem sublata est ignorantia excusatio.

¶ ἀμαρτιῶν peccantibus) Peccare h. l. dicit plenam defectionem a DEO. v. 29. c. III. 12. 2 Reg. XXI. 16. & violationem, non legis, v. 28. sed totius œconomiae N. T. v. 29. Conf. ἀθετήσας, tollens. v. 28 not.

¶ μετὰ τὸ λαβεῖν postquam accepimus) Hoc non tam ad singulos pertinet, quam ad statum fidelium N. T. unde tamen ad singulos conclusio valet. v. 29.

¶ τὴν ἀληθείαν veritatis) Veritas, h. l. & gratia, v. 29, dicitur de N. T. Spiritus gratiæ, ibid. Spiritus veritatis, Ioh. XIV. 17.

¶ ἔτι jam non) Fructus ex sacrificio Christi semper patet non repudiantibus: qui autem repudiant, non aliud habent.

¶ περὶ ἀμαρτιῶν pro peccatis) Ref. ad ἀμαρτανείαν, peccantibus.

27 φοβερά, terribilis) pessima Spes.

¶ ἐσδοχή, expectatio) longe alia, atque illa, quæ describitur versu 13.

¶ πῦρ - τὸς ὑπεναντίος) Es. LXIV. 1. LXX, κατακαύσει πῦρ τὸς ὑπεναντίος. Non est in ὑπὸ, sub, quærendum aliquid. Ex. XV. 7 ὑπεναντίοι dicuntur hostes apertissimi.

¶ πῦρ, ignis) Deut. XXXII. 22. coll. Ps. CVI. 18.

¶ ζήλος zelus) Deut. XXIX. 20.

¶ ἐσθίειν edere) c. XII. 29. Es. XXVI. 11.

28 ἀθετήσας tollens) non quovis errato, sed enormi violatione, contra totam legem tendente, delicto morte plectendo. Pauci ita legem violarunt, ut capite plecterentur.

¶ χάρις ἰκτερωμένων sine misericordia) sine mi-

mitigatione & sine dilatione pœnæ præscriptæ.

29 χεῖροι (☉) quæ quovis supplicio corporis peior & horribilior.

¶ ὁ i. e. is, qui atrocissime peccat in DEVM, cujus filius est Sacerdos, c. V. 5. & in Filium, cujus ipsius sanguis est sanguis N. T. & in Spiritum S. qui est Spiritus gratiæ. Talis homo totam baptismi formulam & confessionem retractat, totam œconomiam N. T. repudiat. conf. cap. VI. 6 not.

¶ καταπατήσας (conculcans) cum deberet adorare. Conculcat autem, qui sponte peccat, uti v. 26 describitur.

¶ τὸ διαθήκης (testamenti), melioris, quod DEVS pepigit.

¶ κοινὸν, communem) ut si esset sanguis hominis ψιλῶς, communis, vel etiam ton-tis. Antitheton, sanctificatus erat.

¶ ἡγησάμενος (ducens) sine discretione. conf. 1 Cor. XI. 29.

¶ ἐν ᾧ ἡγιασθῆν in quo sanctificatus erat) Ergo Christus etiam pro tali mortuus est. Idem verbum, de redemptis, v. 10. 14. c. II. 11, (ubi distinguuntur a sanctificante Redemptore :) c. XIII. 12, ubi item sanguinis fit mentio.

¶ τὸ χάριτος (gratiæ) Vid. not. ad v. 26.

¶ ἐν βρισησας (ignominiose tractans) repellendo. Ignominia fit factis; blasphemia, verbis. conf. 1 Tim. I. 13 not. Blasphemia ubi accedit, multo gravissimus fit reatus. Marc. III. 29.

30 τὸ εἰπόντως Eum, qui dixit) DEVM, qui non frustra minatur.

¶ ἐμοί, mibi) Vid. Rom. XII. 19 not. ex Deut. XXXII. 35.

¶ πάλιν iterum) paucis verbis in eodem cantico Mosis interjectis.

¶ Κύριος (☉) κρινεῖ τὸ λαὸν αὐτῶν Dominus judicabit populum suum) Deut. XXXII. 36.

LXX, κρινεῖ Κύριος τὸ λαὸν αὐτῶν. Passim hæc epistola Canticum Mosis & Deuteronomion, qui liber multum inde explanationis habebit, respicit. judicabit, in gratia & in ira, ut quemque inveniet.

31 τὸ ἐμπεσεῖν incidere) Bonum est incidere cum fide; 2 Sam. XXIV. 14. temere, terribile. v. 27. conf. Sir. VIII. 1.

32 ἀναμνησθε δεῖν recordamini) Imperativus. Subjungit consolationem.

¶ φωτισθέντες illuminati) i. e. statim post φωτισμὸν, i. e. baptismum Christianum. c. VI. 4.

33 πῦρ πῦρ) Pronomen adverbiascens. Proponuntur duo capita, quæ ordine per χασμὸν inverso exponuntur v. 34.

34 δεσμοίς, vincētis) Horum mentio fit etiam c. XIII. 3. & in his fuerat Timotheus. ibid. v. 23. quare non de se, vel certe non de se uno, Paulus loquitur. coll. c. VI. 10. Alii tamen habent δεσμοῖς, & porro δεσμοῖς μου, ex rhythmo ὀνειδισμοῖς, vel ex frequenti alias vinculorum Pauli mentione.

¶ ὑπαρχόντων facultatum) Conjugatum, in Græcis, ὑπαρξιν, substantiam.

¶ πεσεῖς ἐξ ἀβύσσου excepistis) Elegans oxymoron, collato rapinæ vocabulo.

¶ γινώσκοντες noscentes) statuentes, cum fiducia.

¶ ἔχειν ἐαυτοῖς habere vobismet) Dativus proprietatem significans: uti c. V. 4, sibi junere. Sic Latini: tibi habe. Describuntur bona propria. Luc. XVI. 12.

¶ κρείττονα meliorem) cœlestem. conf. c. XI. 16.

¶ καὶ μένυσαν) nulli rapinæ expositam.

35 μὴ ἀποβάλητε ne abjeceritis) Parrhesia ubi semel locum invenit, non nisi pulsa recedit. pellitur autem & abjicitur, ut si vile quiddam esset, ab iis, qui non perstant.

¶ ἔχει

¶ ἔχει *habet*) Ad hoc praesens refertur versus 37.

¶ μισθαποδοσία *mercedis redditionem*) Sic c. II. 2. XI. 26. & μισθαποδοτής, *mercedis redditor*, ibid. v. 6.

36 ὑπομονῆς) Paulatim apostolus, ab hoc versu ad 38, prophetam inducit, Hab. II. 3. 4. ubi LXX sic: ὅτι ἐτι ὄρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ εἰς πέρας καὶ ἐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑσερήσῃ, ὕπομεινον αὐτὸν, ὅτι ἐρχόμενος ἤξει καὶ ἐ μὴ χρονίσῃ. εἰάν ὑποσείληται, ἐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μὴ ἐρ αὐτῶ· ὁ δὲ δίκαιός μὴ ἐκ πίσεως ζῆτέει.

¶ τὸ θελήμα *voluntatem*.) c. XIII. 21.

¶ ποιήσαντες) ut, *quum voluntatem DEI fecisset* adhuc, v. 32 f. nunc etiam *patientiam* praestetis, adeoque *promissam* obedientiae mercedem *assequamini*. Conf. cap. VI. 10-12. Et agendum est & patiendum. 1 Petr. IV. 19. Hoc, *facere voluntatem Dei*, praesupponitur in omnibus fidelium *virtutibus*, quae capite XI percensentur. alias ea, quae ibi, v. gr. versu 33, laudantur, inania fuissent. coll. Matth. VII. 21 seqq.

¶ κομισθηθε *reportetis*) *Promissionem*, id est, vitam aeternam, conjunctim accipient fideles V. & N. T. in adventu Christi. v. seq. *Promissio*, vita aeterna. c. IV. 1. IX. 15. XI. 13. XII. 26.

¶ τὴν ἐπαγγελίαν *promissionem*) III Hab. I. c.

37 μικρὸν ὅσον ὅσον) Sic LXX, Es. XXVI. 20. Vocula, *μικρὸν* addito ὅσον ὅσον, formam accipit diminutivam, sed tamen indefinitam; adeoque huic loco valde congruit. Gen. XXVII, 30: ἦν ἐγένετο ὅσον ἐξῆλθεν.

¶ ὁ ἐρχόμενος *Veniens ille*) Apostolus articulo addito verba prophetæ eleganter flecit ad Christum.

¶ ἤξει) *aderit*.

38 ὁ δὲ) Apostolus hemistichia trans-

ponit; & sic, addito versu sequente, aptissimum *χιασμὸν* efficit. Particula *δὲ* autem facit antitheton ad *segnes*.

¶ δίκαιος *justus*) Vid. Rom. I. 17 not.

¶ ἐκ πίσεως *ex fide*) LXX, ἐκ πίσεώς μὴ, vel eodem sensu, μὴ ἐκ πίσεως, *ex fide mea*. Hebr. *in fide ejus*, scil. *Visi*, i. e. Christi. Per *χιασμὸν* repetuntur opposita: *fides in vitam*, *subtractio*; *subtractio*, *fides in vitam*. v. 38. 39.

¶ καὶ) *et*: pro *sed*. Eleganter. nam ex eodem affectu sancto fuit utrumque hemistichium.

¶ εἰάν ὑποσείληται) Hebræa sic habent: *Ecce, si subduxerit se anima, non reeta* (nec placita) *est anima ejus* (ejus scil. qui se subducit) *in eo* (scil. *in viso* live *promisso*;) *at justus in fide ejus* (scil. *promissionis*,) *vivet*. Conf. Marc. XVI. 16. Verbum *ἠῆσθ* habet metaphoram ab iis, qui se atris abdunt speluncis. vid. Sam. Petiti var. lect. c. XIII.

39 ἐκ ἐσμεν, *non sumus*) Moratum verbum, ex *Pauli* stilo. Rom. VIII. 12 not.

¶ ὑποσολῆς) Resp. ὑποσείληται. v. 38.

¶ εἰς ἀπώλειαν *in perniciem*) Percunt, qui animam suam DEO non probant.

¶ εἰς πειρασὸν ψυχῆς *in conservationem anime*) Resp. *vivet*. v. 38.

C A P. XI.

I **E**σι δὲ *πίσις* *est autem fides*) Reasumitur hoc ex c. X. 39. Atque eam fidei descriptionem apostolus hoc loco ponit, quæ rei propositæ maxime congruit, ut fratrum animi confirmentur.

¶ ἐλπίζομένων ὑπόσασις, πραγμάτων ἔλεγχος & βλεπομένων *corum*, quæ *spervantur*, *substantia*; *rerum demonstratio*, quæ *non cernuntur*) *Quæ sperantur*, sunt *species*;

cies; genus, *quæ non cernuntur*. nam illa sunt futura duntaxat & nobis læta; hæc etiam præterita vel præsentia, eaque vel læta vel tristia nobis aliisve. v. 3. 7. 8. 27. 29. Vnde duo commata hujus versus in asyndeto gradationem habent. Porro ut ad ea, *quæ sperantur*, se habent ea, *quæ non cernuntur*, sic ad *substantiam* habet se *rerum demonstratio*. adeoque fides est *substantia*, qua futura, quæ sperantur, repræsentantur, sive ut præsentia sistuntur: eademque est *rerum demonstratio*, qua ea, quæ non cernuntur, sistuntur ut *περάγματα res solidæ*. Substantiæ opponitur id quod abest; *rerum elencho*, non ens, somnium. Vnde patet, quam arcte cohæreant duo verba *πραγμάτων ἔλεγχος*, ut quasi compositum, *rerum demonstratio*; & cur hoc, *rerum*, in posteriore, non etiam in priore commate collocetur. Opponitur *ὑπόστασις τῆ ὑποσελή*, *substantia subtractioni*, modo repudiata. cap. X fin. dicitur enim per metaphoram a columna oneri *substante*, & notat patientiam & constantiam, *καρτερίαν*. coll. v. 27. *ὑπόστασις*, Vulgato, *substantia*: recte. nam *Substantia opponitur opinioni*. l. 10. § 1. D. *quid sit exper. potestatem hab.* & alibi. Est igitur *Substantia*, rei certæ, adeoque etiam rei *præsentis*. *ἔλεγχος* est *demonstratio*, philosophorum quoque idiomate. *ὑπόστασις substantia* prior proponitur; deinde *πραγμάτων ἔλεγχος* *rerum demonstratio*. at exempla, quæ subsequuntur, primum sunt *demonstrationis rerum*, v. 3 &c. deinde *substantiæ eorum, quæ sperantur*. v. 6 &c. *χρισμός*.

2 ἐν πίστει, in hac) in fide, i. e. fide. v. seqq. *κατὰ πίστιν*, secundum fidem; *διὰ πίστειας*, per fidem, v. 13. 33.

¶ γὰρ, enim) Ex veterum exemplis demonstrat Paulus fidei naturam. Multa,

quæ illi sperantur ac non viderunt, deinceps exstiterunt & conspecta sunt, fidem confirmante eventu.

¶ ἐμαρτυρήθησαν. *testimonium nacti sunt*) Prægnantissimum verbum. DEVS testimonium non modo *de illis*, sed *ad illos* dedit: illi *TESTIMONIUM SVSCIPERE*, ipsarum rerum instar. Conf. v. 4. 5. 39. Inde illi quoque sunt *testes facti*, ut ipsi ad alios, & alii de illis *testarentur*. c. XII. 1.

¶ οἱ πρεσβύτεροι) *seniores*, qui & olim & diu vixerunt. Non dicit *οἱ ἀρχαῖοι veteres*, sed *οἱ πρεσβύτεροι seniores*, quasi per prosopopœiam, quod adhuc vigente testimonio fungantur tanquam præsentis. conf. c. XII. 1. Est hoc egregium quoddam V. T. summarium, quo apostolus, insigni gradatione, veterum studia, labores, peregrinationes, expectationes, tentationes, martyria complectitur, docetque, quomodo sub historiarum involucro succum doctrinæ interdum breviter indigitatum, copiose querere debeamus. Priores eorum habuere exercitium patientiæ potissimum in longa ætate; posteriores in afflictione acriore.

3 πίσει. fide) Aliquatenus quidem etiam citra fidem, Rom. I. 20. sed fide multo magis, quæ habetur v. gr. capiti I Geneleos.

¶ νοῦμεν. *intelligimus*) *Intellexerunt* etiam *Seniores*, quorum mentio idcirco præmittitur versu 2. Intellexit etiam Adam, post omnia cetera creatus, quæ non fieri vidit, sed facta credidit. Sed de hujus fide Moses plenum mysterii silentium tenet. Et Mosen sequitur apostolus; præterquam quod hæc ante Abellis sacrificium commemorans fidem protoplastorum agnoscit.

¶ κατηράδω. *confecta esse*) *καταρισμός*, *coagmen-*

coagmentatio, consolidatio totius mundi, includit Creationem singularum partium, Providentiamque continuam, per omnes ætates; mirabili harmonia.

¶ τὴν αἰῶνας) *secula, æva*. Grandis pluralis, quo innuitur cœli, terræque & omnium quæ in eis sunt, invisibilium & visibilium, decursus ad metam, & status deinceps perpetuus. Atque ut creatio fundamentum & specimen est omnis œconomix divinæ: sic fides creationis, est fundamentum & specimen omnis fidei.

¶ ῥήματι *verbo*) *jussu, potentia, sine materia aut instrumento*. Congruit, quod mox sequitur.

¶ εἰς τὸ) *usque eo ut*. Conf. εἰς τὸ, 2 Cor. VII. 3. Multa εἰς αἰῶνες, *æva*, complectuntur, quæ non cernuntur; quodque illa verbo DEI producta esse, non nisi fide intelligimus, minus mirere: sed *adeo* horum, quæ cernuntur, creationem fide intelligimus unâ optime; id quod multo magis admirandam ostendit fidei vim. Hoc commate amplificatur τὸ κατηρέσκει *confecta esse*.

¶ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι) *Apprime observanda verborum differentia*. Φαίνομαι, *appareo, incipio cerni*, notione inchoativa: βλέπομαι, *cernor*, ante oculos versor. τὰ βλεπόμενα, *quæ cernuntur*, sunt hodieque lux, cœlum, terra, æstra &c. eadem autem tum, quum ἐξ ἐκ ὄντων *ex non entibus* fiebant, 2 Macc. VII. 28. & exoriri jubebantur, erant *φαινόμενα apparentia*. Atque ita quidem dici possent, ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, scilicet secundum se: id est, ea, quæ hodiernum cernuntur, initio fuisse apparentia; non fuisse ab æterno, sed aliquando apparere & conspicua esse cœpisse, cum antea non essent. conf. ἐκ, *ex*, Rom. VI. 13. Sed re-

spectu nostri apostolus, μὴ, *non*, præposito, *dixersum* dicit, & declarat μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, *non ex apparentibus ea, quæ cernuntur, facta esse*. Nam mundo jam producto, & primus homo factus est, & nos nascimur. Non fuimus spectatores creationis. Expendatur Interrogatio illa Creatoris, Iob XXXVIII. 4 s. Ideo fide creationem percipimus. fides & retrorsum & prorsum habet, unde exerceatur. Patet hinc, particulas μὴ ἐκ *non ex* suo ordine debere explicari; quanquam interdum & vel μὴ ποῦ, cum præpositione, ἡθες & morati sermonis gratia, sensu fere manente, trajicitur, uti i Chron. XV. 13, & ἐν τῷ πρέπιρον ὑμᾶς εἶναι *ante vos exortos*.

4 πλείονα) *potiorem*, eoque pluris habitam. Suum utervis frater vitæ genus in sacrificio sequebatur, sed rectius in suo genere Abel se gessit. Agricola Cain de *fructibus terræ* obtulit: Abel, ovium pastor, de *primogenitis* & de *pinguedine* earum. Hic igitur optima sumisit, quod ille non dicitur fecisse. Simul Caini *oblatio* confessionem duntaxat obligationis habuit; Abelis *victima* confessionem peccati & desiderium expiationis. Id *fidei* valde congruebat.

¶ παρὰ καὶν) *præter Cainum*) fide carentem, eoque testimonii divini expertem

¶ δι' ἧς) *per quam*) *Per fidem* nactus est & justitiam, & justitiæ testimonium. v. 7.

¶ μαρτυρῆν) *testante*) Nam ἐπέειδεν, *intuitus est*, Gen. IV. 4 signo quodam etiam in Caini oculis incurrente.

¶ δι' αὐτῆς) *per illam*) *fidem*. Constr. cum ἀποθανῶν, *mortuus*, coll. v. 13. nam διὰ valet κατὰ vel ἐν, 1 Tim. II. 15.

¶ λαλεῖ) *loquitur*) *loquitur de se & sui similibus* contra Cainos. c. XII. 24.

5 μετὰ τὴν) *transpositus est*) *Quorsum trans-*

transpositus sit? hoc fides nostra expectat.

Gen. V. 22. 24. LXX, εὐηρέσησε δὲ ἐνώχ τῷ θεῷ - καὶ εὐηρέσησεν ἐνώχ τῷ θεῷ, καὶ οὐχ εὐρίσκειτο, ὅτι μετεθήκεν αὐτὸν ὁ θεός.

¶ μὴ, non) Igitur ex mortalitate sine morte in immortalitatem traductus est.

¶ πρὸ, ante) Constr. cum εὐηρέσηκέναι, placuisse.

¶ εὐηρέσηκέναι, placuisse) pro ambulare cum DEO, coram DEO, habent LXX εὐαρεσῆν etiam Gen. VI. 9. XVII. 1. XXIV. 40. XLVIII. 15. Ps. CXIX. 9. Conf. Ps. XXVI. 3. XXXV. 14. Notat non modo placere, passivo sensu, sed connotat studium placendi. ideo Gen. XXXIX. 4 τῷ εἶναρεσῆν. conf. ἀρέσαι, Rom. VIII. 8 not.

6 χωρὶς, sine) Probat ab euentu fidem Enochi.

¶ εὐαρεσῆσαι) placitum se exhibere. Parallelum mox, προσέρχεται τῷ θεῷ accedere ad DEUM, ambulare cum Deo. Itaque Hebraicum textum & Græcum scite conjungit apostolus.

¶ πισεῦσαι) credere) Henochi, ut hinc colligere licet, nulla obtigerat apparitio divina, sicut nec Mosi ante relictam Ægyptum. v. 27.

¶ δεῖ, oportet) Illatio necessaria & firma innuitur, quæ hoc loco exstat.

¶ τῷ θεῷ DEO) quippe invisibili. v. 27.

¶ ὅτι ἐστὶ) illum esse. Hinc absolute dicitur ὁ ΩΝ. Sap. XIII. 1. conf. πραγμάτων verum. v. 1 not. Qui cum Deo ambulat, Deum esse agnoscit. Hoc opponitur atheismo antediluviano.

¶ καὶ) Hoc quoque pendet ab ὅτι.

¶ πῶς) iis, non aliis.

¶ ἐκζητῶσι) exquirentibus) sine visu. Compositum grande.

¶ μισθὰ ποδοῦς) mercedis redditorem) ut Henochi, quem transposuit.

¶ γίνεται fore) futura mercedis redditio innuitur. Merces est, Ipse, qui exquiritur. CVM DEO, inquit Moses, & communionem innuit.

7 χρηματιοθεῖς) divino admonitu. Revelatio prophetica fidem non tollit. v. 20 fs.

¶ ὡς) de diluvio venturo. Constr. cum participio antecedente.

¶ εὐλαβηθεῖς, timens) Idem participium, Act. XXIII. 10. Mundus contra, non credens, non cepit timorem, neque cautionem ullam adhibuit pœnitentiæ aut perfugii. contempsit, risit secure.

¶ κιβωτὸν, arcam) Articuli prætermissio convenit paradoxæ ædificationi illi.

¶ δι' ἧς) per quam, fidem. v. 4.

¶ κατήκρινε) condemnavit, insigni testimonio.

¶ ὁ κόσμος, mundum) qui Noachi dissimillimus erat.

¶ ἡ κατὰ πίστιν δικαιοσύνης) justitiæ, quæ secundum fidem est) Sic Paulus Rom. I. 17. κατὰ pari modo positum, Tit. I. 1. Noe ῥίτις ὡς ἄνθρωπος) δικαιο) vir justus, Gen. VI. 9. δικαιοσύνης κήρυξ, justitiæ præco. 2 Petr. II. 5.

¶ κληρονόμος) heres) in successione patriarcharum, ex quibus semper erat aliquis caput credentium promissioni, eorumque propagator. Appositum h. l. eoque frequens vocabulum, v. 8. 9. perinde ut ἐπαγγελία, promissio. v. 9. 11. 13. 17. 33. 39.

8 ἀβραάμ, Abraham) Rom. IV. 1. 16 fs.

¶ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν, καὶ ἐξῆλθε) obediit, ut exiret, & exiit) Gradatio, coll. 2 Cor. VIII. v. 10 fin. & v. 11.

¶ ἐμελλε) Aptum rebus futuris verbum. Sic v. 20. coll. v. 1.

¶ μὴ

¶ μη ἐπιστάμενος (nesciens) Conf. Act. VII. 3 fin.

9 παρώκησεν) *advena concessit*. v. 13 not.

¶ ἡ ἐπαγγελίας (promissionis) Promissa erat statim Gen. XII. 7.

¶ ἐν σκηναῖς (intabernaculis) Gen. XII. 8. Tentoriis utuntur παρόικοι, *advena*. Antitheton, πόλις *urbis*. v. 10.

¶ μετὰ, cum) Idem victus, ejusdem fidei indicium. Constr. cum παρώκησεν, *advena fuit*.

¶ καὶ ἰακώβ, & Iacob) Hic XV annis natus ante obitum Abrahamæ.

¶ ἡ συγκαληροῦμένων (coheredibus) Alias filii non dicuntur parentum *coheredes*, sed heredes. Non Abrahamo Isaacus, non Isaacō Iacob in acceptis retulit hereditatem, sed singuli ab ipso DEO acceperunt. Locutio hæc, *heredes promissionis*, & ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας, *adeptus est promissionem*, cap. VI. 17. 12. 15. dicitur de ipsa re *promissa*: at utraq; in hoc cap. XI. v. 9. 33. *coheredum promissionis*, & ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν (sine articulo ἡ,) *obtinere promissiones*, itemque, ὁ πᾶς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, *qui promissiones suscepit*, de *promissione rei futuræ* dicitur; & ipsam rem *promissam*, in hoc eodem potissimum capite, credentes dicuntur λαμβάνειν, *κομίζεσθαι*, *accipere, reportare*. v. 13. 39. Differentia locutionum diverso capitis VI & XI scopo congruit. namque capite VI laudatur ipsa veterum conditio, & in exemplum proponitur: sed capite XI conditio fidelium N. T. præ illa celebratur.

10 τὰς θεμελίους (fundamenta) quibus tentoria carebant. De his fundamentis vide in Ap. XXI. 14.

¶ πόλις (urbem) quæ non dimovetur. v. 16.

¶ ἡς (cujus) quæ digna DEO conditorc.

¶ πχνίτης καὶ δημιουργός, *artifex & conditor*) Synonyma innuunt, totam urbem plane ab hoc uno esse conditore. is eam non solum fecit, sed etiam invenit.

11 καὶ αὐτῇ) *etiam ipsa*: vas infirmius.

¶ σπέρματος (seminis) a marito sene profecti.

¶ ὡς καὶ καιρὸν ἡλικίας (preter tempus ætatis) Similis locus Pauli Rom. IV. 19.

¶ πῶς ἠγγίστατο (fidem ducebat) Alias non risisset. Diffidentia aliquid admixtum risus arguebat; sed plus tamen *fidei*, præsertim post elenchum.

12 ἀφ' ἑνός, *ab uno*) ab Abrahamo, per Saram.

¶ ἐγενήθησαν) *nati sunt*, scil. Nati.

13 κατὰ πίσιν (juxta fidem) Non dicit hic *πίσει fide*. nam cum verbo ἀπέθανον *mortui sunt* magis congruit κατὰ πίσιν *juxta fidem*. Conf. κατὰ, Matth. I. 20.

¶ ἀπέθανον (mortui sunt) Fides maxime apud morientes viget: v. 20. 5. & in morte maxime elucet spes in invisibilia & futura.

¶ ἐπι, *hi*) Pronomen refertur ad eos, qui a v. 8 memorantur, expressiores natæ promissiones.

¶ πᾶς ἐπαγγελίας (promissiones) i. e. ea, quæ promissa erant, v. 39. bona, etiam cœlestia. v. 13 fin.

¶ ἰδέντες καὶ ἀσπασάμενοι, *conspicati & amplexati*) Id cum περιπαθεῖν, *procul*, facit oxymoron, quo Paulus delectatur. namque ἀσπάζεσθαι Eustathio est εἰς εαυτὸν σπᾶσθαι καὶ ἔλκειν διὰ δεξιῶσεως καὶ περὶ πλέκεσθαι. sic enim solent amici, inter se occurrentes. Exquisite sic describitur fides veterum: & plane videtur respici illud Ioh. VIII. 56: *Abrahamus diem Christi vidit & gavisus est*.

¶ ὁμολογήσαντες (fassi) ultro. Confessio

fessio peregrinitatis nascitur ex amplexu coelestium.

¶ ξένοι καὶ παρεπίδημοι) Gen. XXIII. 4, πέντε καὶ παρεπίδημοι ἐγὼ ἔμι. ib. XLVII. 9, αἱ ἡμέραι αὐτῶν παρεπίδημοι - αὐτῶν ἡμέρας παρέκτισαν. παρεπίδημοι, minuit mundum tenent mundani; credentes vix in aliqua parte hærent, aut re aut animo certe.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς super terram) Antitheton, ἐπερανίεα celestis. v. 16.

14 ἐμφανίζουσιν ostendunt) Insigne verbum. Es. III. 9 ἵππὸς ἢ ἐνεφανίσαν.

¶ ἐπιζητῶσιν requirunt) Cosmopolitæ se non Cosmoxenos appellant.

15 ἐμνημόευσαν meminissent) Obliti erant, per fidem.

¶ καιρὸν, tempus) tot annis.

16 ἐκ ἐσομένης non erubescit, tamen sunt terricolæ & peregrinatores: non erubescit, quia beatitudinem magnam, ut a Deo dari decet, eis tribuit, & promissiones eis datas explevit. itaque non solum non erubescit, sed laudem in eo reponit. μέωσις.

¶ ἐπικαλεῖσθαι cognominari) Verbum mediæ vocis. Primum ipse se, deinde illi eum ita cognominarunt: DEVS Abrahamæ &c.

¶ πόλιν urbem) in qua ipse regnat.

17 προσενήνοχεν obtulit) quantum in ipso erat.

¶ τὸ μονογενῆ unigenitum) respectu uxoris Saræ & promissionum. Ceteros filios amandavit Abraham.

¶ ὁ) Hoc rem auget, uti ὁ, c. VII. 4.

¶ ἀναδεξάμει complexus) item fide.

18 πρὸς ὃν, de quo) Refertur pronomen ad unigenitum, imo definitionem unigeniti hic versus habet. πρὸς, quod attinet, determinandi vim habet. Sermo dictus erat

ad Abraham, sed pertinebat ad Isaacum. conf. πρὸς ad Luc. XIX. 9.

19 καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατός, etiam a mortuis excitare potens) tamen nullum antehac exstiterat exemplum mortui suscitati. Pari modo commendat Paulus fidem Abrahamæ, Rom. IV. 17. 21. Statuit, si Isaacum, qui necdum uxorem & liberos habebat, immolasset, resuscitari illum posse, atque ita tamen promissa in illo impletum iri.

¶ ὅθεν unde) Particula illativa.

¶ καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο etiam in parabola tulit) ἐν παραβολῇ scil. ὄν. Similima locutio Num. XXVI. 10, ἐγενήθησαν ἐν σημεῖω. Abraham non modo tulit filium, ut antea eum ad montem duxerat, sed etiam ipse factus est parabola, adeoque testimonium nactus est. v. 2. Omnis enim posteritas celebrat fidem Abrahamæ, offerentis unigenitum. sic παραβολή, Hab. II. 6. & passim.

20 - 22 πίσει fide) Plura exstant fidei in Isaaco, Iacobo & Iosepho specimina: sed apostolus sat habet singulorum singularia posuisse, de rebus maxime futuris.

¶ ἐυλόγησεν benedixit) futura, quasi præsentia, utrique filio assignans.

21 ἀποθνήσκων moriens) morti vicinus. Gen. XLVII. 29.

¶ τὸ ὄνομα Ἰωσήφ, filiorum Ioseph) etiam suis filii benedixit; Gen. XLIX. & terram Canaan inter eos, quasi jam occupata esset, distribuit: sed benedictio filiorum Ioseph, quorum utrique manum imposuit, multa habebat singularia. nam suos filios pridem noverat; Iosephi filios visu non potuerat distinguere, & tamen fide distinxit, Gen. XLVIII. 10. & ex nepotibus filios declaravit, jure primogenituræ in Iosephum translato, & duobus illis adoptatis.

¶ καὶ προσεκύνησεν) & adoravit Dominum.

num. Gen. XLVII. 31. Apostolus id ipsum respicit, quod Moses commemoravit ab Israël esse factum, quum juramento Iosephi confirmatum ei esset de sepultura in terra promissionis. conf. v. 22. unde animus & corpus pii senis erecta sunt.

¶ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ) Sic plane LXX l. c. *super extremum baculi sui*. Legerunt פִּרְשֵׁי pro eo, quod Hebraice legitur פִּרְשֵׁי הַכְּלִיָּה *lecti*: ut habet Chaldaus quoque paraphrastes, Aquila, Symmachus. *Lectus* Jacobi memoratur etiam mox Gen. XLVIII. 2. & XLIX. 33. & tamen Iacobo etiamnum *baculum* ad manum fuisse, existimare possumus. Id enim fieri solitum est apud senes debiles. Confer *Homborgius* Homerum, qui heroas verba facientes inducens dicere soleat: σκήπτρῳ ἐρείσάμεν. sed idem dehinc τὸ προσεκύνησεν tenuius interpretatur *incurvavit se*; neque *verba facientem*, nedum stantem illo ritu Iacobum, Moses memorat. Major causa fuit, cur a Mose & *lectus* & *lecti caput*, quam cur *virga* & *virgae extremum* commemoraretur. Nam pariter 1 Reg. I. 47 David *rex adoravit super cubile*. Et Iacob illo situ corporis, quo juramentum Iosephi in femore cubans exceperat, paululum mutato, facieque a reliquo lectulo averfa, & ad *summam* ejus *partem*, ubi cervical est, (τῆς ἄκρον, summa pars montis, muri &c.) conversa, videtur de geniculis, & collectis viribus, uti Gen. XLVIII. 2, adorasse. In ipso tamen *lecto* latus aut brachium *baculo* suffulcire potuit. Sic solent utriusque Testamenti scriptores alii interdum supplere, quod ab aliis est omissum, & data occasione quedam ex majorum suorum traditione inferere, quae praeterlapsis temporibus non valde nota sunt. Surenhusius. Sive veram esse circumstantiam de *baculo* quoque, divino aut humano documento no-

rat apostolus, sive eam in summa rei nil mutare statuit, lectionem LXXviralem recte retinet, ut mox versu 23.

22 ἐμνημόνευσε) *meminit*) *memoriam* rei, patribus promissae, retentam protulit & quali renovavit in futurum.

¶ περὶ τῶν ὀστέων) *de ossibus*) ut vel mortuus Aegyptum relinqueret, & in terram promissionis veniret. Qui fide carent, aut nullam aut vanam & evanidam ossium curam habent.

23 πίσει) *fide*) Fides hoc versu non innuitur *Mosis*, sed *patrum*, uti v. 30 non civium *Iericho*, sed *Israëliitarum*.

¶ πατρῶν) *patribus*) LXX, Exodi II. 2 seq. sic habent, ἰδόντες δὲ αὐτὸ ἀστῶν ὄν, ἐσκέπασαν αὐτὸ μῆνας τετῆς. ἐπειδὴ δὲ ἔκ ἐδύνατο ἐπὶ κρύπτειν αὐτὸ, ἔλαβεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ θίβιν. In Hebraeo totum hoc matri adscribitur: ab apostolo, *patribus* *Patrum* nomine *patrem* & *matrem* apud Hebraeos Graecosque venire, agre ostenderis. Chrys. h. l. ἀρχεται ἀπὸ τῶν γονέων ἑαυτοῦ, ἀσημαντων τινῶν ἀνδρῶν. Hesychius, πατέρες, πλῆσισι ἢ πρόγονοι. Sic πατέρες, c. I. 1. III. 9. VIII. 9. Eph. VI. 4 not. Nunquam LXX dicunt γονεῖς pro πατρῶν neque in N. T. pro verbo γονεῖς, tam saepe occurrente, πατέρας commode surrogari cognosces. Occultatus est Moses a *patribus*, id est, a patre, & ab avo, non materno, qui erat ipse Levi, sed paterno, qui erat Kahath. Vixit ergo Kahath, nascente Mose. Magnus loci hujus recte explicati usus est in Chronologia sacra. vid. *Ord. Temp.* p. 68.

¶ εἶδον) *videbant*) cum quodam magnarum rerum praesigio.

¶ ἀστῶν) *pulverum*) Act. VII. 20 not.

¶ ἐκ ἐφοβήθησαν) *non timuerunt*) Affectus ponitur pro effectu. v. 27 not.

24 πίσει μωϋσῆς) *fide Moses*) Tantum abest, ut fides adversa sit Mosis, ut ipse exi-

miam ejus sit exemplum. Iteratur Mosis nomen, quia versu 23 de *patrum*, hic de ipsius fide agitur. De usu hujus observationis respice, si vacat, Apparatum, p. 725.

¶ μέγας γενόμενος) Sic LXX, Ex. II. 11.

¶ ἡνείσαστο' *negavit*) Specimen magnæ abnegationis sui.

25 ἐλόμενος) *Resolve*, ἐ *elegit* : sed, ἡγησάμενος, *quia duxit*. v. 26.

¶ συγκακασχῆδαι' *unu affligi*) Oppressus erat populus. Antitheton, ἀπόλασιν, *fructum*.

¶ πρόσκαιρον' *temporalem*) Opponitur fidei expectanti futura. ideo emphatice ponitur ante ἔχειν, *habere*.

¶ ἀμαρτίας' *peccati*) cui implicitus fuisset in aula Ægyptiaca, idololatrica. Abstracto simul innuitur concretum, *peccatores*, Ægyptii. Antitheton, ἕ θεῶν, *DEI*.

26 τὸνειδισμὸν ἔχρισθ' *opprobrium Christi*) Sic c. XIII. 13. Expectatio Christi, quæ vel maxime in Mose erat, centrum fuit rerum omnium, quarum nomine & Ægyptii & omnes gentes Israëllem despiciabantur, maxime circumcissionis: cujus oppositum, præputium, dicitur ὀνειδισμὸς αἰγύπτου, *opprobrium Ægypti*, circumcissione carentis. Ios. V. 9. Neque tamen ideo Moses populum deseruit.

¶ ἀπέβλεπε) *prospiciebat*, in longinquum.

¶ τὸ μισθαποδοσίαν' *mercedis redditionem*) quæ *opprobrium Christi* sequitur, Ægypti thesauris lautior, & Mosis & sanctis omnibus expectanda. Grande verbum.

27 μὴ φοβηθεὶς, *non veritus*) timebat ille quidem, Ex. II. 14. & tamen *non veredatur*. Vtrumvis ex effectu distincte noscitur. *Tinnuit* & fugit: *non tinnuit*, neque respexit, quam in partem rex vel cædem Ægyptii vel fugam Mosis esset accepturus.

Hoc fidei erat, ex qua deinde regi obsticit fortissime.

¶ τὸ ἀόρατον) *Invisibilem*, DEVM.

¶ ἐκαρτέρησε, *tenuit*) firmiter, cum expectatione, fidei robore. Hesychius, ἐκαρτέρησαν, ἐκαρτέρησεν, ἐπέτησαν.

28 πρόσχυσιν' *affusionem*) ῥη LXX sæpe προσχίω vertunt. Exodi XII id verbum non occurrit.

¶ ὁ ὀλοθρεύων' *Perditor*) Sic LXX, Ex. XII. 23. Hic sine dubio fuit angelus bonus. Conf. Act. XII. 23 not.

29 διέβησαν' *transierunt*, Moses & Israël.

¶ ἐρυθρῶν, *rubrum*) Edomiticum mare. Ἰθιν *ruber*.

¶ πᾶσαν λαβόντας' *tentantes*) Notatur temeritas, sine fide. Duo cum faciunt idem, non est idem. Hactenus ex Mose, ejusque Genesi & Exodo: dein ex prophetis prioribus & posterioribus exempla citantur.

30 κυκλωθέντα) *circumita*, sine machinis. LXX, Ios. VI. 6. Implicitè laudatur hoc loco fides Iosue: nec tamen memoratur solstitium miraculosum, quippe cui simile alterum non futurum erat. Ios. X.

12. 14.

¶ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας' *ad dies septem*) Alioqui obsidiones multæ, multorum annorum.

31 ἡ πόρνη' *meretrix*) רחבת השן LXX, γυνὴ πόρνη. Ios. II. 1. Ratio hæc, cur Rahab solita sit peregrinos excipere, auget etiam admirationem, cur deinde servata sit.

32 περὶ, *de*) συναθροισμὸς & Congeries insignis, Subjecti, tum Prædicati.

¶ γεδεὼν κτλ.) Ordo temporis, *Barak, Gedeon, Iephtab, Samson, Samuel, David, propheta*, cur mutatus, colligas ex not. ad v. seq. Græca orthographia apud LXX eadem. ἡδ' ἰεφθαίε, ε pro χ ut in ἰωέ.

¶ σαμὴλ, *Samuel*) Samueli commode subjicitur mentio *prophetarum*. Etiam David

vid propheta erat : sed Samuel propheta, non rex.

¶ Ἡ τὴν περὶ Φητῶν prophetis) Eliæ, Esaja &c. Simul innuuntur alii fideles, quibus aliquid cum prophetis intercessit.

33 f. δι- ἀλλοτριῶν qui-externorum) Subjectis VII modo enumeratis, dantur IX prædicata, verbis conmutata δεινῶς graviter incipientibus. De *Davide* enim potissimum dicitur illud, κατηγωνίσαντο βασιλείας, debellarunt regna. 2 Sam. VIII. 18. De *Simele*, ἐργάσαντο δικαιοσύνην, operati sunt justitiam. 1 Sam. VIII. 9. XII. 3 ff. 23. XV. 33. De *Prophetis* postremo generatim, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, obtinere promissiones. hoc enim eis proprie obtigit, ut promissiones, aliquando in Christo implendæ, per eos ederentur. v. gr. Dan. IX. 21. Hic phrasios significatus ipsi prophetarum vocabulo congruit. Sic hodie dicitur, obtinere diploma. Conf. not. ad v. 9. De prophetis item, ἐφραξαν στόματα λέοντων, ἐσβεσαν δύναμιν πυρὸς, occluserunt ora leonum, exstinxerunt vim ignis, Dan. VI. 22, (ubi eadem phrasis τῶν LXX,) III. 27. quæ sunt ultima in V. T. & quidem in *Hagiographis*, descripta miracula. Atque h. l. de ipsis fidelibus prædicantur ea, quæ II. cc. DEO adscribuntur, ejusque angelo. His demum exemplis, unde fides apertius clucet, antiquiora illa, quæ evidentiam ex his accipiunt, subtexuntur, per χιασμον, (qualis est Matth. XXII. 46. coll. v. 41. 29.) retrogradoque ordine, namque de *Ierobab* potissimum dicitur, ἐφυγον σωμα μαχαίρας, effugerunt aciem gladii: Iud. XII. 3. de *Simione*, ἐεδυναμώθησαν ἀπο ἀδυναμίας, convalescerunt ex infirmitate: Iud. XV. 19. XVI. 28 ff. de *Barak*, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, facti sunt robusti in bello: Iud. IV. 14 ff. de *Gideone*, παρεμβολὰς ἔκλιναν

ἀλλοτριῶν, castra pepulerunt externorum: Iud. VII. 21. ut hæc quatuor prædicata, coll. v. 32, totidem subjectis, ordine retrogrado, singulariter respondeant, gradatione inclusa. Sic maxima quæque, etiam heroica facinora, civilia & militaria, fides animat. Denique observa, hæc Congerie summam comprobari auctoritatem Prophetarum priorum & posteriorum.

34 ἔκλιναν pepulerunt) fuga hostium & eade corundem mutua.

¶ ἀλλοτριῶν alienorum) i. e. hostium.

35 ἔλαβον, acceperunt) quasi eriperunt.

¶ γυναῖκες mulieres) credentes, natura infirma.

¶ ἐξ ἀναστάσεως ex resurrectione) ex, ait, non, per. Futuram resurrectionem anteverterunt.

¶ νεκρὸς mortuos filios, 1 Reg. XVII. 22. 2 Reg. IV. 35.

¶ ἄλλοι δὲ, alii vero) Ab agentibus ad patientes venit; (quanquam & agentis & patientis exemplum vel Abel pridem fuit, v. 4.) ac δὲ vero particula epitalin facit. hæc genera distinguit τὸ ἄλλοι, alii: species patientium distinguit τὸ ἐπροι, ceteri. v. 36. Eandem differentiam observat *Paulus* 1 Cor. XII. 8 seq.

¶ ἐτυμπαίνθησαν) τύμπανον, bacillus tympanistæ. inde, *fustuarium*; Gallice, *bastonnade*. ἐτυμπαίνθησαν, *fustibus cæsi sunt*. *Hesychius*, ἐτυμπαίνθησαν, ἐκρεμάθησαν, ἐσφαιρίθησαν. *Vulgatus*, *distenti sunt*. etenim ut in tympano membrana sive corium, sic in tali supplicio corpora distendebantur, quo magis paterent ad ictum. Respicit apostolus *Eleazarum*, in persecutione Antiochiana, 2 Macc. VI. de quo sic scribitur: αὐθαίρετῶς ἐπὶ τὸ τύμπανον προσήγε. rursum,

ἐπὶ τὸ τυμπανον ἐυθέως ἦλθε. tum, μέλλαν δὲ ἔπληγαῖς πελευτῶν, ἀναστραζας εἶπε τῷ κυρίῳ τῷ ἔργον γνώσιν ἔχοντι Φανερόν ἐσιν, ὅτι δυνάμει αὐτοῦ ἀπολυθῆναι ἔθανάτα, σκληρὰς ὑποφέρω κατὰ τὸ σῶμα ἀλγηδόνας μασιγμένον κτλ. Porro ut τυμπανίζειν est *fustibus cedere*, sic ἀποτυμπανίζειν *fustibus occidere*: & simplici verbo utitur apostolus, quia post τυμπανῶν πείραν (conf. v. 36.) etiamnum poterant, si fidem frangere vellent, ἔπιπέλωσιν liberationem accipere. Vide Sueri Thesaurum ex Gatakero illud quoque demonstrantem, id verbum sæpe de qualibet morte violenta dici: opinor, quia maxime obvium armorum genus in omni tumultu & concursu fustes sunt. certe hoc ipso loco videtur apostolus universum tumultuariæ necis genus per fustes inhiectum denotare (cui tympanum Antiochi ante cetera tortorum instrumenta memoratum includitur) & versu seq. ad quæsitiora venire supplicia. Habet autem forma passiva vim mediam: *passi sunt se fustibus cædi*. sic quoque v. 37. coll. v. 36.

ἢ ἀπολυθῆσιν liberationem) Eleazarus, ἀπολυθῆναι, dixit, ut modo vidimus. Ipse scriptor libri II Maccabaici cavet, ne nulla videretur egere venia: sed tamen historia populi Iudaici ab ædificatione templi secundi ad initium N. T. pretiosa est.

ἢ κρείττον (Resurrectio illa melior est, quam ea, quæ vitam mortalem restituit. Respicitur initium hujus versus. Conf. 2 Macc. VII. 9. 11. 14. 29. 36.)

36 ἐμπαιγμῶν καὶ μασιγῶν) Eadem verba, 2 Macc. VII. 7. 1.

ἢ πείραν ἔλαβον experientiam ceperunt) Hoc auget constantiæ laudem. multos, qui sibi fortes videbantur, fregit expe-

rientiae acerbitas. Eadem phrasis Deut. XXVIII. 56. Hanc experientiam ignorant delicati & lauti; modo ne fugiant eam.

ἢ ἐπὶ δὲ, insuper vero) Incrementum. coll. Luc. XIV. 26.

ἢ δεσμῶν κτλ. vinculorum &c.) Videtur apostolus hinc descendere ad exempla recentia; quanquam talia etiam in libris canonicis exstant.

37 ἐπειθήσαν) *Esfajam serratum esse a Manassè serra lignea, apud Iudeos certissima traditio est; unde ἔσ nostrorum plurimum illud, quod de passione sanctorum in ep. ad Hebr. ponitur, ferrati sunt, ad Esfajæ referunt passionem.* Hieronymus lib. XV comm. in Esfaj. Si de Esfaja, ut Tostato & aliis videtur, fabula est: aliis vere accidit.

ἢ ἐπειθήσαν tentati sunt) Habet periocha quatuor partes: prima est varia, *Indibriorum ἔσ.* secunda varia, *lapidati, serra divisi sunt*: tertia simplex, *tentati sunt*; quarta simplex, *in occisione gladii mortui sunt*. Primæ respondet tertia (*πείραν, ἐπειθήσαν, tentamen, tentati*), secundæ quarta, cruciatibusque neces alternatim miscentur. *tentati sunt*, quovis modo, (idem verbum, v. 17. c. II. 18.) minis, contumeliis, tormentis, quorum varietas & novitas, verborum copiam excedit; rursus blanditiis (1 Thess. III. 3 not.) quæ sæpe non minus sollicitant, pollicitationibusque & beneficiis. conf. iterum 2 Macc. VI. 21 f. VII. 24.

ἢ ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον in caede gladii mortui sunt) *רב פה LXX non uno loco ἐν φόνῳ μαχαίρας.* Gladius, suppliciorum extremum, Paulo notatus, Rom. VIII. 35 not.

ἢ ἐν μηλωταῖς in pellibus ovinis) ut Elias. LXX, 1 Reg. XIX. 13. Eliam tamen etiam falsi

falsi prophetae externo habitu sunt imitati. Zach. XIII. 4.

38 ὧν ἕκ ἓν ἄξιον ἔστιν ὁ κόσμος quibus non erat dignus mundus) Sancti quamvis pauci & miseri sunt pluris, quam reliquus mundus omnis. Sic Prov. VIII. 11, πᾶν τίμιον ἕκ ἄξιον αὐτῆς ἐστίν. Construitur incisum eum circumiterunt: & tamen hoc demum loco ponitur ob antitheton inter mundum spatiosum & inter foramina terra.

¶ πλανώμενοι: errantes) ab improbis excludi.

¶ σπηλαίοις: speluncis) 1 Reg. XVIII. 4. 13.

¶ καὶ ᾤ) Articulus facit epitasin, adeo. conf. annot. ad Chrysoft. de Sacerd. p. 493.

39 καὶ οὗτοι πάντες ἔσθι omnes) Symphrasina patheticum.

¶ μαρτυρηθέντες: testimonium nacti) v. 2 not.

¶ τὴν ἐπαγγελίαν: promissionem) i. e. promissam coelestem hereditatem. c. X. 36 not. Flacius: Probabile est, sanctis animabus aliquam quasi gradum cumulumve beatitatis, veniente omniaque implente Christo, accessisse; sicut cosepulto multos resurrexissē Evangelistae testantur, qui procul dubio cum ipso in caelum ascenderunt. Omnino in morte Christi & ipse Christus consummatus est, c. II. 10. & vivi mortuique consummationis potiti sunt: c. X. 14. & sic consummatio fidelium singularis in ipsorum obitu; c. XII. 23. universalis vero fidelium & extrema consummatio fiet in adventu Domini; de qua h. l.

40 κρείττον πᾶσι melius quiddam) Hoc melius est promissae salutis revelatio clarior, confirmatio testatior, expectatio propior, per Christum exhibitum, & tandem ipsa salus & gloria.

¶ περιβλεψάμενος: providente) Exquisitum verbum. Quae nondum videt fides, DEVS providet. Gen. XXII. 8. 14. Ioh. VI.

6. Ex hac provisione fluxit tota oeconomia temporum, & testimonium DEI ad veteres.

¶ χωρὶς ἡμῶν: sine nobis) Μείωσις. non modo non sine nobis consummati sunt, sed illi potius nobiscum, quam nos cum illis.

C A P. XII.

1 Περικέμενον) proprie, circumjacentem. Verbo κέμαι, ejusque compositis, ut mox v. 2, saepe utuntur Graeci, & varie: quare verbum jaceo hic non valde premendum est. Sed praepositio περι dicit, prope circumdantem, urgentem nubem, magna emphasi. Congruit ex opposito περι in εὐπερίσταν.

¶ νέφος) nubem dicit, ob multitudinem magnam, cum sancta velocitate tendendi in altum. νέφος ἅγιον καὶ διαίδες, nubem sanctam ἔσθι pellucidam dicit Clemens Al. I. IV Strom.

¶ μαρτύρων: testium) c. XI. 39 not.

¶ ὄγκον) ὄγκος (ab ἔγκω, ἐνέγκω) rotundus. inde, quum ad animum transfertur, tumor, fastus. Themistius Or. IV, αὐτῶν μὲν μέγιστοι φύσει εἰσίν, ἐγὼ δὲ αὐτῶν ὄγκος ἐμπίπλημι καὶ χαυνότητος. Hesychius, ὄγκος, φύσημα, ὑπερηφάνια, ἔπαρσις, μέγας. Talis ὄγκος moderationi spirituali inimicissimus est, & amentiam conjunctam habet.

¶ τὴν εὐπερίσταν) περίσασις, τὸ περιεσηκός. inde, per synecdochen speciei, τὸ δύσκολον, periculum, incommodum. inde εὐπερίστας. Hesychius, τὴν εὐπερίσταν, τὸ εὐκολον, i. e. facillime difficultates objicientem. ἔσθι in pericula conjicientem. ἡρωικὴ τῆλε Gen. IV. 7, peccatum ambit te. Contra, ἀπερίσταν ἔλκος, Galeno, ulcus periculo carens. ἡ ἀμαρτία, peccatum, genus: species, ἡ εὐπερίσταν ἀμαρτία, infidelitas, quia praesentaneum est ejus periculum, & quia hoc peccatum,

fi admittas, maximum perniciæ periculum affert. c. III. 12 ff. Neh. VI. 13.

¶ δι' ὑπομονῆς *per patientiam*) Respicit ad c. X. 36. Huic opponitur ὄγκος, in excessu; & ἡ ἑυερίσατ ἁμαρτία, in defectu: uterque morbus, *judæicus*. illi respondet τὸ ὀλιγωρεῖν, *vilipendere*; huic τὸ ἐκλύεσθαι, *frangi*. v. 5 not.

¶ τρέχωμεν *curvamus*) *cursum conficiamus* certamen. Sic *Paulus* I Cor. IX. 24 f.

2 ἀφορώντες) ἀπὸ notat *longe*, ut in ἀπέβλεπε. c. XI. 26. Ille, inquit, sedet in dextra throni DEI.

¶ εἰς τὸ πρῶτον ἀρχηγὸν καὶ πλειωτὴν, *in fidei principem & consummatorem*) Hac appellatione distinguitur Iesus ab omnibus iis, qui c. XI enumerantur. Ipse exemplum unicum, unica norma ac regula fidei est. *fidei princeps & consummator* dicitur, quia ipse fidem Patri ab initio ad exitum præstitit. c. II. 13. Eum fides nostra initio & sine spectat: ex eo ad sequelam trahitur & corroboratur: eum fideles a primo ad novissimum usque intuiti sunt & intucuntur. c. XI. 26. XIII. 8.

¶ ἀντὶ, *pro*) Denotatur fides Iesu. *Pro* gaudio proposito, illo scilicet, quod mox erat aditurus, Act. II. 28, crucem tantisper æque libenter sustinuit. Christus non eo fuit animo, ut crux ipsi videretur non esse *gaudii*. conf. v. 11. Sic inter se respondent *προκειμένοι & προκειμένης*.

¶ σταυρὸν, *crucem*) Nunc demum *Paulus*, confirmata eorum fide, ad quos scribit, invisum multum nomen crucis exprimit.

¶ ἀιχρῆς *contumeliam*) maximam, cum cruce conjunctam. Conf. c. XIII. 13. I Petr. II. 24 not. Matth. XXVII. 35.

¶ καταφρονήσας *contemns*) quam ca dolori fuit. Ps. LXIX. 20 f.

¶ ἐν δεξιᾷ τε *atque in dextera*) postquam consummatus est. In *Dextera* illa est gau-

dium, Ps. XVI. 11. & *gloria*. Opponuntur inter se, *gaudium & crux: ignominia & sessio in dextra throni DEI*.

3 ἀναλογίσασθε) *comparatione instituta cogitate*: Dominus tanta tulit; quanto magis servi ferant aliquid?

¶ ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν) *a peccatoribus*) De nobis dicitur, *adversus peccatum*, v. 4. coll. v. 1. Nos ipsum peccatum oppugnat, quo alii aguntur & quo nos tentamur; Christo non peccatum, sed peccatores *contradixerunt*.

¶ ἀντιλογίαν) LXX, ἀντιλογία, pro 177 Ps. LXXX. 7: pro 27 *sape*. *Contradictio* involvit repugnationem, Ioh. XIX. 12. Act. XXVIII. 19. maximeque denotat indolem *infidelitatis*, sicut *fidem* sequitur *confessio*.

¶ ἵνα μὴ κάμνητε τῆς ψυχῆς ὑμῶν) LXX, κάμνων τῇ ψυχῇ μ. Iob X. 1. Nam alias κάμνει est corporis. Sed ἐκλύομενοι ponitur absolute, uti v. 5.

¶ ἐκλύομενοι) v. 5. Qui ἐκλύεται *deficit* actu, is κάμνει *defatigatur* habitu.

4 ἔπω *pondum*) *Afyndeton* animosum.

¶ μέχρις αἱματός) *usque ad sanguinem*) usque ad vulnera & mortem. A cursu venit ad pugilatum, ut *Paulus* I. c. Opes, inquit, non sanguinem, impendistis. c. X. 34. Proponite vobis graviora.

¶ ἀντικατήσητε *resististis*) Quod *contradictio* est in malam partem, id ἀντικατήσηται *resistere* dicit in bonam. LXX, loco mox citando.

¶ πρὸς) *Constr. cum ἀντικατήσητε*. Deut. XXXI. 21, καὶ ἀντικατήσηται ἡ ὠδὴ αὐτῆ κατα πρὸσωπον αὐτῶν μαρτυρῶσα. & respondebit canticum hoc *adversus eos tanquam testis*.

¶ ἀνταγωνίζομενοι *repugnantes*) Peccatum

tum pugnam excitat: nostrum est *reputare*.

5 καὶ) ἔσ' tamen jam.

¶ ἐκλέθηθε *obliti estis*) ex memoria & animo dimisistis. Sic *meminisse* & de memoria & de animo dicitur.

¶ τὸ ὁμιλῆσεως *hortationis*) Illustre testimonium de auctoritate librorum Salomonis. Conf. 1 Petr. III. 6. IV. 8. 18 not. & V. 5. 2 Petr. II. 22. Hæc *paraclesis* plus apud vos valere debebat, quam apud certantes in mundo omnes voces *hortationum*.

¶ ὡς υἱοῖς *tanquam filii*) Dicitur enim, *υἱέ μου, fili mi*, amantissime.

¶ υἱέ μου *fili mi*) Prov. III. 11. 12. LXX, *υἱέ*, cetera usque ad *παράδεχεται*, iisdem verbis. Et solent illi *נני* *υἱέ* vertere. Sic enim Salomo eum, quem in *Parœmiis*, DEI nomine, instituit, appellat.

¶ μὴ ὀλιγώρει) *דמך לא* (coll. *דמך* Es. VIII. 6.) id est, *ne speraveris*, animo contumaci. Præcipitur *ὑποταγή*, *subiectio*, v. 9. respectu *παιδείας*, *discipline*, quæ lenior.

¶ μηδὲ ἐκλύσ) *קקח לא* (coll. *קק* Es. VII. 16.) *ne refugeris animo fracto*. Præcipitur *ὑπομονή*, *patientia*, v. 7. respectu *ἐλέγχου*, *quo quis arguitur* severius.

6 *μαστιγῶν δὲ*, *flagellat autem*) Hebr. *אנכי* ἔσ' (*subaudi, Dominus* *כח* *castigabit*) sicut pater filium, quem *placitum habebit*. LXX legerunt *אנכי* *μαστιγῶν δὲ*. Id retinuit apostolus, quanquam id alias non denotat paternam castigationem. Flagello cietur sanguis. v. 4. Atque ipse vim lectionis Hebraicæ insinuat v. seqq. Prudentis doctoris est, versionem apud plures non aperte reprehendere: & tamen vim fontium eis inscientibus propinare.

7 *ἄ, si*) *Discipline* necessitas asseritur hîc & versu seq. eorum autem, quibus

disciplina obtingit, officium, versu 9 seq. Itaque versu 7 *disciplina* potius spectatur, quam *patientia*.

¶ υἱοῖς) non modo *πένυις*. Gloriosissima conditio *filiorum*.

¶ *προσφέρεται*) *præbet sc*, eo ipso, dum castigat.

¶ *τίς γὰρ, quis enim*) Præsupponitur, omnes egere castigatione, ob culpam.

8 *ἢ δε χωρὶς ἐσε*) *Si estis & esse vultis* &c. *χωρὶς*, *extra*, particula tristis.

¶ *μέτοχοι* *participes*) Verbum favorable.

¶ *πάντες* *omnes*) omnes filii, v. 7. omnes *testes*, v. 1.

¶ *ἀλλ' ἂν υἱοὶ ἐσὲ καὶ ἔχ' υἱοὶ, nothi igitur estis, ac non filii*) Enthymema, in quo *subaudias* hoc: atqui non volumus esse *nothi*, sed filii. Ergo suscipiemus *disciplinam*.

9 *εἴπα*) *tum*. Particula, quæ argumentum institutum persequitur, & auditorem amplius urget. Vid. ad Chrysostr. *περὶ ἱεραστ.* p. 462.

¶ *τὸς μὲν τὸ σαρκὸς ἡμῶν πατέρας* *carnis quidem nostræ patres*) Antitheton, *τῷ πατρὶ τῷ πνεύματος*, *Patri spirituum*. Ex hominibus generatio carnalis; ex DEO spiritualis. Non negatur hîc *propagatio animæ* per parentes, sicut mentione *spirituum* non negatur, *carnem* nostram, i. e. naturam, a DEO formari.

¶ *εἶχομεν*) *habebamus*, *scribamus*, æquo animo, initio ætatis.

¶ *καὶ ἐνετρεπόμεθα*) *Fructus discipline*, *verti* ad virtutem & frugem. *ἐντρέπεσθαι*, *τὸ ἐπιστρέφασθαι*, *μεταβάλλεσθαι*, in Homero norat Eustathius. sed & *προ* *נני* LXX *ἐντρέπεσθαι*. 2 Chron. VII. 14. XII. 7. 12. XXX. 11. XXXVI. 12. &c.

¶ *τῷ πατρὶ τῷ πνεύματος* *Patri spirituum*) *Exquisita appellatio*. conf. *πνεύματος*, *spiritus*

spiritibus. v. 23. Sic LXX, κύριος ὁ θεὸς τῶν πνευμάτων. Num. XXVII. 16. nec non Num. XVI. 22.

¶ καὶ ζήσομεν ἔσθ' vivemus) vita spiritali & perpetua. Id declaratur v. seq. Sæpe *spiritus* & *vita* conjunctim memorantur. καὶ ἔσθ' habet vim consecutivam, ut modo καὶ ἐνετρεπόμεθα, ἔσθ' reverentiamur.

10 πρὸς ὀλίγας ἡμέρας) *ad paucos dies*, quibus vita nostra in carne constat. Notantur dies non solum ii, quos durat ipsa disciplina: sed *ad* quos disciplinæ fructus pertinet. Huic πρὸς respondet τὸ εἰς, in fine versiculi: coll. c. IX. 13. 14. Similiter has præpositiones jungit *Paulus* Eph. IV. 12 not.

¶ κατὰ τὸ δοκῆν αὐτοῖς: prout ipsis videbatur) Sane ita est. Multum indulgentia, multum severitate in disciplina peccant patres carnis: nec tam castigant, quam castigare se putant. At Pater spirituum plane ἐπὶ τὸ συμφέρον, commodo nostro castigat. αὐτοῖς ipsis continet antitheton ad eos, qui castigantur a patribus carnis. Sic respondet δοκῆν, & δοκῆν v. seq.

¶ εἰς τὸ μεταλαβεῖν τὴν ἀγιότητα αὐτῆς, ut fiamus consortes Sanctitatis ipsius) ἀγιοσύνη, sanctimonia: ἀγιασμός, sanctificatio: v. 14. at ἀγιότης, sanctitas. Sanctitas DEI, i. e. Deus, qui sanctus est: quem non assequuntur nisi sanctificati; quem qui assequuntur, vita spiritali æternum fruentur. Appellatio abstracta, uti ἡ μεγαλωσύνη *Majestas* c. I. 3. ἡ δόξα αὐτῆς, *Gloria ipsius*. Iud. v. 24. ἡ μεγαλοπρεπὴς δόξα, *magifica Gloria*, 2 Petr. I. 17. Atque illud, ἵνα γενήσθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ut fiat divina consortes naturæ, i. e. DEI, 2 Petr. I. 4. cum præsentis loco singulariter congruit.

11 πᾶσα omnis) quam & patres carnis & Pater spirituum adhibet.

¶ δὲ, autem) Occupatio.

¶ δοκῆν videtur) Sæpe enim sensus dolorosus impedit iudicium sincerum.

¶ λύπης: maroris) Castigatores videntur eorum, qui castigantur, marorem habere propositum; sed non ita est. 2 Cor. I. 24. VII. 8.

¶ ἐιρηνικὸν - δικαιοσύνης) LXX, καὶ ἴσα τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης εἰρήνη. Es. XXXII. 17. ἐιρηνικόν, pacalem. Hebr. כבש LXX εἰρηνικός, Gen. XXXVII. 4. & c. antitheton ad δοκῆν videtur. Castigator demonstrat, se fideliter fecisse: castigatus id agnoscit, & gratiam habet. inde pax.

¶ γεγυμνασμένοις: exercitatis) Tales & minus oneris habent, & quicquid oneris habent, facilius ferunt. Callent.

¶ ἀποδίδωσι) reddit, scil. antehac reservatum fructum.

¶ δικαιοσύνης: justitiæ) Suaviter hæc declaratio, postquam suspensum sermo lectorem tenuerat, in extremo additur: fructum pacatum, nempe justitiæ, qua præditus homo accedit ad Sanctitatem DEI, cum gaudio.

12 διὸ, propter quod) Reassumitur cohortatio. v. 1.

¶ τὰς παρεμύχνας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε) Es. XXXV. 3. LXX, ἰχρύσατε χεῖρες ἀνεμύχνας, καὶ γόνατα παραλελυμένα. Idem, Deut. XXXII. 36, εἶδε γὰρ αὐτὸς παραλελυμένους - καὶ παρεμύχνας. Habet hæc cohortatio tres partes, respectu ipsorum, & aliorum, & DEI; quem triplicem respectum sæpe habet *Paulus*, v. gr. 1 Cor. VI. 11. Prima pars incipit, τὰς παρεμύχνας, remissas: secunda, εἰρήνην, pacem: tertia, καὶ τὸ ἀγιασµὸν, ἔσθ' sanctimoniam: & primam respicit

spicit illud, μή τις ὑπερῶν, ne quis se retardet. secundam illud, μή τις ρίζα πικρίας, ne quæ radix amaritudinis: tertiam illud, μή τις ὠρόν ἢ βέβηλ, ne quis scortator aut profanus. Id anaphora in μή τις ne quis terposito comprobatur.

¶ χεῖρας manus) vestras, coll. v. 13. & fratrum v. 15. Es. cap. cit. v. 4. & sic, γόνατα, genua, & ποσίν, pedibus.

13 καὶ τροχιᾶς) orbitas, conspicuas. Hexameter, valde opportunus. Prov. IV. 26, ὀφθαλμοὶ τροχιᾶς ποίει σὺ ποσίν.

¶ πῖς ποσίν, pedibus) Dativus, Genitivo Hebraico in Prov. I. c. conveniens. Ipsi pedes, claudi quippe, opis egent, non minus, quam manus & genua.

¶ τὸ χωλὸν) Hoc in pedibus est, quod πάρεσις in manibus. definite claudicare inter Iudaismum & Christianismum. conf. I Reg. XVIII. 21. & Es. cap. cit. v. 6.

¶ ἐκτραπή deflectat) ad dextram vel sinistram, a rectitudine. Prov. I. c. v. 27. Τὸ ἐκτρέπεσθαι novum claudicati vitium addit.

¶ ἱαθῆ sanctur) Ipsa exercitatio recta ad sanitatem confert.

14 μετὰ, cum) Constr. cum ἐιρήνην, pacem. coll. πολλοί, multi. v. 15.

¶ καὶ τ) Articulus facit epitasin. c. XI. 38.

¶ ἀγιασμὸν, sanctificationem) cujus præcipuæ partes, castitas & sobrietas. coll. v. 16.

¶ ἕδεις ὄψεται nemo videbit) tanquam sacerdos, Ap. XXII. 3 f. aut filius. conf. 2 Sam. XIV. 24.

¶ τὸ Κύριον Dominum) sanctum, purum.

15 μή τις ὑπερῶν ne quis se retardet) per signitatem in currendo.

¶ μή τις ρίζα πικρίας ἀνω φύσσα ἐνεχλῆ, ne quæ radix amaritudinis, supra germinans, turbas det) Deut. XXIX. 18. LXX, μή τις

ἐστὶν ἐν ὑμῖν ρίζα ἀνω φύσσα ἐν χολῇ καὶ πικρία. Sed apostolus pro ἐν χολῇ totidem literis scripsit ἐνεχλῆ. Potuit ἐνεχλῆ etiam antea apud LXX inventum esse: potuit apostolus primum ita scribere. Opportune certe inflexum est verbum ad commendandum pacis studium. ἐν χολῇ non scripsit apostolus, ut τὸ πικρίας, trajectum, ostendit. In Hebræo is ipse, qui pessime cogitat, πικρὸς radix appellatur. id quod etiam apostoli contextui congruit. Amaritudine perimitur dulcis pax. Adverbium supra opponitur radici, quæ infra est. conf. Es. XXXVII. 31.

¶ πολλοί, multi) Deut. cap. cit. v. 19. irriguum cum sitibundo, scil. solo sive terra.

16 πόρνον scortator) c. XIII. 4. I Cor. X. 8.

¶ ἢ, aut) Libido & intemperantia cibi, affines.

¶ βέβηλ profanus) spirituales prærogativas projiciens pro fructu gulae. vide Gen. XXV. 34, Esau & edul & bibit; & surrexit & abiit. Graphica prophani animi hypotyposis.

¶ ὡς Ἰσαὺ ut Esau) Exemplum aptissimum ad horrorem, Jacobi secundum carnem filiis incutiendum.

¶ μίαν, unam) Id culpam auget, non misericordiam meretur. conf. Gen. III. 6. In utramque partem unica quandoque actio maximum habere momentum potest. Constat idem exemplo Rubenis & Sauli: & rursus Abrahami, Pinechasi &c.

¶ τὸ πρωτογενίαν primogenituram) pretiosissimam. Etiam Hebræorum, ad quos scribitur, erat jus primogenituræ antea gentes. v. 23 not.

¶ ἀντὶ suam) Hanc ergo revera habuerat. Primogenituræ spiritualis confortes decet sancta sobrietas & temperantia.

17 ἴσε γὰρ, *scitis enim*) Causa admonitionis ex Gen. XXVII. 30 ff.

¶ καὶ μετέπειτα' *etiam deinceps*) *Qui non habet, amittit.* Luc. VIII. 18.

¶ Θέλων' *volens*) Rom. IX. 16.

¶ ἀπεδοκιμάσθη' *repulsus est.* Non omni benedictione excidit, c. XI. 20. sed ea, quæ primogenituram secutura fuerat.

¶ μετανόιας τόπον' *pœnitentiæ locum*) Μετανοία fuisse nulla dicitur, non penes Isaacum: non quo res ipsa obstet, nam is sane sententiam adeo non mutavit, ut de Iacobo dixerit, ἠυλόγησα αὐτὸν, καὶ εὐλογημὲν ἔσαι' Gen. XXVII. 33. sed quia apud LXX & alios quidem τὸ μετανόειν vel etiam μετάνοια dicit pœnitentiam, qua quis sententiam mutat quamcunque, in Novo autem Testamento semper illam, qua peccator totus resipiscit. Neque nulla fuisse dicitur penes Esavum: qui quum primogenitura quidem, sed benedictione nunquam, se abdicaverit, *consilii mutationem* (si vel maxime hanc denotaret μετάνοια) non diceatur quælissee. Quod reliquum est, ille labor animi in Esavo benedictionem postliminio postulante μετάνοια appellatur, vocabulo ad apodofin (conf. not. ad Matth. XVIII. 13. Gal. IV. 29,) spectante, de *profanis* contemtoribus, *gratiam* ultro abjicientibus. v. 15. Hi sane olim quærent pœnitentiam, sed frustra. c. VI. 6. Matth. XXV. 10 f. Locutio eadem Sap. XII. 10, κρίνων δε καταβραχὺ, ἐδίδας τίπον μετανόιας.

¶ μετὰ δακρύων' *cum lacrymis*) Antea sine lacrymis habuisset: postea quamlibet flens, repulsam tulit. Utamur tempore! Luc. XIII. 28.

¶ αὐτήν, *eam*) *benedictionem.* Sic diserte scriptum est Gen. XXVII. 38. Et synonyma sunt hoc loco, *volens hereditare, exquirens.*

18 οὐ γὰρ) Causa, cur toti huichorta-

tioni ex sacerdotio Christi deductæ obtemperare debeant, quia præsentior salus est, & præsentior ultio. Conf. c. II. 1 ff.

¶ περσεληλύθαστε) Deut. IV. 11. LXX, καὶ προσήλθετε καὶ ἔσητε ὑπὸ τὸ ὄρϑ, καὶ τὸ ὄρϑ ἐκάμετο πυρὶ ἕως ἔβραν᾽ σκότ, γνόφ, Ὁύελλα κτλ.

¶ Ψηλαφωμένω) *qui tangebatur*, divinitus, ita ut totus commoveretur, v. 26. Ps. CIV. 32. CXLIV. 5. a nullo tantisper homine aut bruto attingendus. v. 20. Ita Ψηλαφᾶν *tangere* ponitur Iud. XVI. 26. Tangebatur mons uno illo tempore: sed æterna DEI sedes describitur versu 22.

¶ ὄρει' *monti*) Eleganter nomen *Sina* reticetur, *Sion* memoratur.

¶ κεκαυμένω πυρὶ) *igni, qui ardebat.*

¶ καὶ γνόφω καὶ σκότ᾽ ἔ' *caligini ἔ' tenebris*) Ephraim Syrus f. 85 ed. Oxon. ὅτε φᾶς ἐκτός πυρός, ἔτε σκότ' γνόφω χωρίς. unde apparet vocum proprietates. Eadem verba τ' LXX jam vidimus. γνίφω synonymon ζόφος.

19 καὶ σάλπιγγ' ἤχω' ἔ' *tuba sono*) Ex. XIX. 16. LXX, Φωνῇ τ' σάλπιγγ' ἤχει μέγα. Tuba auditores excitat ad audienda verba.

¶ καὶ Φωνῇ ῥημάτων' ἔ' *voci verborum*) Sic LXX, Deut. IV. 12. Innuuntur autem τὰ δέκα ῥήματα, *Decalogus*, ib. v. 13. pronuntiatus Φωνῇ μεγάλη, *voce magna*. ib. c. V. 19.

¶ ἦς) *Constr. cum ἀκέσαντες.*

¶ παρητήσαντο) *recusarunt*, vel verbum amplius dici. Ex. XX. 16.

¶ μὴ περσεθῆναι' *ut ne adderetur*) Deut. V. 19. LXX, ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησε Κύριος - καὶ ἔ' περσεθῆκε. Cetera enim Moysi deinceps commissa sunt.

20 τὸ διασελλόμενον' *interdictum*) illud ipsum,

ipsum, *Etsi bestia* &c. Participium loco nominis, uti v. seq.

¶ καὶν θηρίον θίγη ἔορας, λιθοβοληθήσεται. & *si bestia tetigerit montem, lapidabitur*) Plenus textus, apud Mosen, de monte: ἐχ ἄψεται ἀντὶ χεῖρ, ἐο γὰρ λίθοις λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι καταποξευθήσεται· εἴαν τε κτῆν, εἴαν τε ἀνθρώπων, ἔζησεται. Ex. XIX. 13. Hic duplex edictum est, ut telo interimatur *bestia*; *lapidibus*, homo. Apostolus brevitatatis studio, ex altera sententia subiectum exprimit, ex altera prædicatum; cetera ex his ipsis subaudienda relinquens. Sermo eadem prope ratione concisus est cap. VII. 5. Act. VII. 16 nott. *Semiduplex* potest oratio dici, cujus exempla plura habet *Ordo temporum*, p. 83. 88. 213. Librarius parum antiquus, qui ex LXX adjecit, ἢ βολίδι καταποξευθήσεται, non cogitavit, pari jure ex LXX adjiciendum fuisse, *λίθοις lapidibus*, quod responderet *jaculo*: majori vero jure suppleendum sibi fuisse, καὶν ἀνθρώπων, *etsi homo*. nam in *hominem* fontem, præ *bestia*, conveniebat *lapidatio*; in *bestiam*, præ *hominem*, *jaculatio*.

- I Mons qui tangebatur :
- II Incensus ignis :
- III Caligo :
- IV Tenebræ :
- V Procella :
- VI Tubæ sonus :
- VII Vox verborum :

In articulo I & VII evidens est oppositio; non dubium, quin etiam in intermediis, quorum etiam numerum apostolus invicem aptat. *Accessus* in V. T. ejusmodi erat, ut populus submoveretur: in accessu N. T. omnia patent.

¶ πρὸς ἐλελιθάπε· *accessivis*) fide N. T.

21 τὸ φανταζόμενον) Notatur *visum* verissimum. Herodianus, ἔτε ἀληθῶς ἐφαντάθη πσιν, ἢ κτλ.

¶ μωϋσῆς· *Moses*) qui tamen proxima unus admissionis erat, & ob id ipsum magis vidit & sensit, quam ceteri. Internuncium ille quidem egit; sed dum ipsa Decem verba pronunciata sunt, adfuit tanquam unus auditorum. Ex. XIX. 25. XX. 16 seqq.

¶ ἐκφοβός ἐμι καὶ ἔτρομ) *timore animi* & *tremore corporis percussus sum*. Differunt verba, 1 Cor. II. 3 not. Deut. IX. 19 pro τῶν LXX habent ἐκφοβός ἐμι, in præsentī. Id accipit Apostolus, & supplet, καὶ ἔτρομ. Moses ibi timorem suum tremoremque notat super ira Dei per delictum populi post legem datam incensa: sed *visum* ipsum Mosi, qui antea quoque populo accensabatur, Ex. XIX. 23. XXXIV. 27. timorem eo majorem super delicto populi fecit, perseverante etiam *montis ardore*. Deut. IX. 15.

22 ἀλλὰ, sed) Septemplex oppositio: videamus articulos.

- Sion mons:
- Urbs DEI viventis:
- Myriades, angelorum & primogenitorum:
- Iudex DEVS omnium:
- Spiritus justorum consummatorum:
- Testamenti novi mediator Iesus:
- Sanguis asperisionis perbene loquens.

suscepta. Atque ab eo initio fructum accessus hujus magis magisque percipiunt consortes Christi usque ad consummationem sui in obitu, & ad iudicium, & in vitam aternam. Neque enim hic sermo est de accessu ad militantem ecclesiam, quippe cum ad Istraëlem potius

Fff fff ;

potius accesserint reliqui, quam Israëlita ad alios: sed lautissimus describitur status fidelium N. T. per communionem cum ecclesia consummata, ipsoque Christo & ipso DEO. Hic quoque accessus, non minus, quam ille pristinus, v. 19. cum *audiendi* facultate, in hac quidem vita, conjunctus est, v. 24 seqq. quanquam *appropinquatio* nostra cœlestibus oculis multo magis est obvia, quam nostris adhuc velatis: & optimas in posterum *spes* secum trahit. Excellentem cœlestis œconomix cognitionem promit hoc loco apostolus, dignam beato illo *Pauli* raptu 2 Cor. XII. 2. 4.

¶ *σιὼν ὄρει*. *Sion monti*) Hæc est sedes œconomix Christi. Ap. XIV. 1. Ioh. XII. 15. 1 Petr. II. 6.

¶ *καὶ πόλει θεῶ ζῶντος*. *Et urbi DEI viventis*) Sedes œconomix DEI, v. 23.

¶ *ἱερουσαλήμ ἐπερασίω*. *Ierusalem cœlesti*) Ap. XXI. 2.

¶ *μυριάσιν*. *myriadibus*) Hæ dicuntur absolute, ut in prophetia Henochi Iud. v. 14. coll. Deut. XXXIII. 2. Dan. VII. 10.

¶ *ἀγγέλων*, *angelorum*) Non licet construere, *καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ κτλ.* Nam & polysyndeton retinendum est; & aliorum sine dubio est *panegyris*; aliorum, *ecclesia*. quis enim *conjungeret* synonyma, *panegyris* *et ecclesia*? *Ecclesia, primogenitorum* est; *panegyris* igitur, *angelorum*. *Myriades* vero non solum in *angelorum panegyri* consistunt, sed etiam in *ecclesia primogenitorum*. Vtrique enim convenit *myriadum* vocabulum, & ad utrumque accommodatus est Dativus *μυριάσιν*. Addantur mox dicenda. Interim hîc notandus *χιασμός* genitivi & dativi, *angelorum panegyri*, *et ecclesie primogenitorum*.

¶ *πανηγύρει*, *panegyri*) Hoc verbum, & mox, *ecclesie* & *judici*, solennitatem in-

dicant; quæ & jam est in cœlo, & maxima erit in revelatione Iesu de cœlo. Expende illud, *omnes angeli, omnes gentes*, Matth. XXV. 31 f.

23 *καὶ ἐκκλησία πρωτόκων ἐν ἑρασίς ἀπογεγραμμένων*. *Et ecclesie primogenitorum in cœlis descriptorum*) *Primogenitorum* nomine veniunt *fili* DEI, ex ætatibus Christum prægressis, & fideles Israëlita, Ex. IV. 22. Ier. XXXI. 9. Eph. I. 12. patriarchæ præfertim, Matth. VIII. 11. & qui primum illum *Primogenitum ex mortuis* resurgentem comitati sunt, Matth. XXVII. 53. neque tamen non etiam reliqui, ut sic dicam, gregarii. Est enim horum *ecclesia* sive cœtus, ut angelorum est *panegyris*. *Descripti* sunt primogeniti sub Mose, Num. III. 40. hi autem, de quibus apostolus, *in cœlis*, quia cives urbis cœlestis. conf. *ἀπογεγράφεται*, *describi*. Luc. II. 1. Hinc patet, non ideo, quia in cœlis descripti sunt, ipsos non esse in cœlis. Sunt tamen descripti etiam, ut nomina eorum olim publice citentur. Ap. XX. 12. XXI. 27. Horum *primogenitorum* suave antitheton est, *consummatorum*: nam per alteros ducitur agmen beatorum, per alteros clauditur. Denique notabile est, hos primogenitos in Gradatione propius, quam angelos, conjungi cum mentione DEI. conf. Jac. I. 18.

¶ *καὶ κριτῇ θεῶ πάντων*. *Et Iudici DEO omnium*) Hic est *DEVS omnium*, Eph. IV. 6. *judex* vester, propitius vobis, contra hostes.

¶ *καὶ πνεύμασι δικαίων πεπλειωμένων*. *Et spiritibus justorum consummatorum*) Hoc extremo loco apostolus ea enumerat, quæ viatorum oculos œconomix DEI splendore percussos, ex œconomia Christi lenius afficiant & reficiant. *Spiritus*, animæ separata. 1 Petr. III. 19. Tres pueri in Cantico suo, *εὐλογεῖτε πνεύματα καὶ ψυχὰς*

ψυχὰς δικαίων ἢ κύριον. v. 86. *Iusti consummati*, fideles N. T. qui *consummationis*, quæ per Christi mortem facta est, & *justitiæ* inde exortæ, consummatum post suam mortem fructum capiunt. conf. c. XI. 40 not. Horum minor adhuc erat numerus : & ob hanc quoque causam sejuncti sunt a *myriadibus*, adeoque a primogenitis illis. Cur *primogeniti* & *spiritus justorum consummatorum* in sermone disjungantur, patebit e serie sermonis mox evolvenda. Paulus ipse dum vivit, negat se *πλειάδα*, *consummatum* esse. Phil. III. 12.

24 *διαθήκης νέας* testamenti novi) Alias dicitur *καὴν᾽ νέα*, hic. *νέα* notat novitatem ejus, quod *nativum* vel etiam *vivum* est. conf. c. VIII. 13 not. & cap. X. 20. Es. XLIII. 19.

¶ *μεσίτην* Mediatori) Olim Moses, ipse *intermedius*, timebat & tremebat : nunc ad Mediatorem N. T. accessus est datus.

¶ *ἄμαρ ραισμη*, sanguini adspersionis) Notabilis conjunctio : *novi testamenti Mediatori Iesu*, ET *sanguini adspersionis*. Attende, Lector, quæ dicenda veniunt, per Positiones distinctas.

§ I. *Sanguis I. C. in passione & post mortem effusus est quam largissime.*

In victimis V. T. requirebatur *ἄμαρ ραισμη* effusio sanguinis ; & penitus erat effundendus sanguis, ita ut nil remaneret in venis & vasis corporum. Hoc peractum est etiam in unica N. T. oblatione corporis Iesu. Omnimoda pretiosissimi sanguinis tum facta est effusio, in horto, per sudorem ; in pratorio, per flagellationem ; in cruce, per clavos ; & post mortem, per lanceam. Ita Christus *θανάτῳ* plane est *necatus* carne. 1 Petr. III. 18. Vel guttam de tota sanguinis massa in corpore sanctissimo remansisse, haud scio an dicere possit, qui verba Psalmi XXII. v. 15. 16. perpen-

derit : Sicut *AQUA* effusus sum. *ARVIT* tanquam *testa virtus mea*, & *lingua mea adhaesit faucibus meis* : & in *PVLVEREM* mortis deduxisti me. Revera *εσφάγη* *matatus* est Agnus Dei.

§ II. *Actuale sanguinis illius effusionem status effusi sanguinis est insecurus.*

Actualis erat effusio sanguinis, dum effundebatur : *statum* effusi sanguinis dicimus omnem commemorationem sanguinis extra corpus dominicum, sive brevis ea sit sive diuturna.

§ III. *Sanguis ille etiam in statu effusionis ab omni corruptione indelibatus est.*

NOVOCORRPTIBILIBUS, argento aurove, redenti sumus, sed *PRETIOSO* sanguine, ut *agni sine vitio & macula*, Christi. 1 Petr. I. 18. 19. Omnem corruptionem excludit *pretiositas* sanguinis illius. Hoc certum & ratum manet : neque ullo modo probamus indignas quorundam de effuso Domini sanguine opiniones, quos nominatim redarguit inprimis Hæpferus in tract. de S. C. pag. 55.

§ IV. *Sanguinem, qui effusus est, in venas corporis dominici iterum esse immissum, affirmari nequit.*

Nil nisi animale humana capit ratio : quare non nisi Scriptura nitimur. Ea sanguinis effusionem & mortem I. C. sapissime refert : eadem resurrectionem ejus & vitam perennem non minus celebrat. Sed de sanguine in corpus iterum immisso nil expresse indicat : neque per consequentiam ea immissio ex scriptura deducitur. Saltum certe committit hæc argumentatio : *Sanguis Christi est incorruptus, ergo in venas redit*. Si corpus sine sanguine, si sanguis extra corpus, in triduo mortis, incorrupta fuerunt : utrumvis etiam magis post mortem exantlatam sine altero incorruptum

ruptum permanet. Audiamus, quid scriptura suggerat.

§ V. *Adscensionis tempore sejunctus a corpore sanguis in cælum est illatus.*

Introitus sacerdotis N. T. in sanctuarium verum Adscensio erat in cælum: & in morte quidem I. C. discissum est velum templi terreni, ac tum apertum est sanctuarium verum, cælum; sed introitus ipse peractus est per adscensionem in cælum. Tertio die post mortem erat resurrectio; quadragesimo post resurrectionem, adscensio. Porro *per sanguinem proprium* introivit Christus in sanctuarium; (non modo *post* effusum sanguinem, & *vi* effusionis, neque *cum* sanguine in corpus resumto, sed *PER* sanguinem:) ergo separatim a corpore sanguinem proprium hic ipse sacerdos in sanctuarium intulit, (recteque temeritatis Scherzerus in Syst. p. 390 arcessit quendam, qui putavit, particulas carnis Christi, quæ flagello, coronæ spinæ clavisque adhæserint, & guttulas sanguinis effusas, miraculose in terra conservari, & in eucharistia multiplicari:) atque ipso introitus sive adscensionis tempore sejunctum Christus a corpore sanguinem habebat. Ex sanguine corpus erat; non tamen exanime, sed vivum. Sanguis in corpore, non respondisset typo sacerdotis in V. T. cum sanguine animalium in sanctuarium ingressi. Vid. cap. IX. 7. 25. maximeque 12, ubi *di'* & *dià* eadem prorsus inter sese vi respondent. Quare dilutior est Sibrandi Lubberti explicatio, lib. II. c. Socin. de I. C. Servatore, c. 21: *Legimus de anniversario sacrificio de quo est Levit. 16. quod ejus sanguis allatus sit in sacrarium. Iam vero inter hunc & Christi sanguinem magna est differentia. Materialis enim sanguis, qui effundebatur, cum anniversaria victima mactaretur, inferebatur in sanctuarium: sed materialis Christi sanguis, qui effusus est, cum ille pro nobis occideretur, NON allatus est in*

cælum. Quid igitur? ut sacerdos legalis cum sanguine cæse victimæ pro se & pro populo apparebat in sacrario levitico: ita Christus non cum materiali sanguine effuso, sed vi & vigore sanguinis pro nobis effusi apparet pro nobis in calo. Non vim & vigorem sanguinis dicit apostolus, sed proprium sanguinem Christi, per quem factus sit introitus in sanctuarium: nec materialem sanguinem appellat, sed sanguinem ejus, qui per spiritum æternum seipsam obtulit immaculatum Deo. Hanc, apostolicam, emphasin sæpe imitantur excellentium interpretum sermones. Chrysost. Hom. 33 in Hebr. XIII. ἀὐτῆ ἡ οἰκονομία ἔξω πάθης ἦν. ἔξω ἀλλ' εἰς τ' ἔραδον τὸ αἷμα ἀνηνέχθη. ὁρᾷς ὅτι αἷματ' μετέχομεν ἔ εἰς τὰ ἅγια εἰσφερομένα, τὰ ἅγια τὰ ἀληθινὰ τ' θυσίας ἡς μοι. ἀπῆλαυσεν ὁ ἀρχιερεύς. Quædam periochæ verba alii aliter referunt: sed ἀλλ' εἰς τ' κτλ. uno tenore. Sic verterim: Ipsa passionis dispensatio foris erat: foris; sed IN cælum sanguis est sublatus. vides, participes nos esse sanguinis, qui inferebatur in sancta, sancta vera; sacrificii, quo solus est gavissus archisacerdos. Conr. Pellicanus in Hebr. IX: Christus pretium sanguinis sui pro nobis redimendis intulit Deo Patri in cælum. Calvin. in Hebr. X: Pecudum sanguis quum statim tabesceret, non potuit diu vigorem suum retinere: at Christi sanguis, qui nullo tabo corrumpitur, sed puro semper colore fluit, nobis in finem usque mundi sufficit. Nihil mirum, si cæse pecudum victimæ vivificandi facultate non pollebant, quum essent mortuæ. at Christus, qui a morte resurrexit, ut nobis vitam conferat, suam in nos diffundit. Hæc est perpetua viæ dedicatio, quod coram facie Patris semper quodammodo stillat sanguis Christi ad irrigandum cælum & terram. & in cap. XIII: Christus sanguinem suum, ut mundi peccata expiaret, IN cæleste sanctuarium

arium intulit. Rursum: Videtur mihi Apostolus (Hebr. XIII. 20) hoc velle, Christum ita resurrexisse a mortuis, ut mors tamen ejus non sit abolita, sed æternum vigorem retineat: ac si dixisset, Deus Filium suum excitavit, sed ita ut sanguis, quem semel in morte fudit, ad sanctionem fœderis æterni, post resurrectionem vigeat, fructumque suum proferat, perinde ac si semper flueret. Hunnius in Hebr. XIII: Christus suum proprium sanguinem sancto sanctorum intulit. Dorseheus P. I Theol. Zach. p. 51 seqq. Sanguis, inquit, hoc loco, Zach. IX. 11. cum illa affectione profusionis & effusionis, non autem, ut est in naturali suo statu & intra vasa sua ordinaria, consideratur. 1. Quia hoc requirit typi ratio. Sanguis enim in V. fœdere, ut extravasatus & effusus, considerabatur, & hoc ipso adumbrabat profusionem & effusionem sanguinis in N. fœdere futuram. 2. Quia hoc fœderis divini indoles requirit, que postulat ἀματηχυσία. 3. Quia in hac ratione sanguinis exercetur actus obedientiæ satisfactoriæ Deo pro peccatis debiti. &c. Sal. Deylingius: Christus in celos erectus sedensque ad dexteram DEI res nostras commendat DEO, & sanguinem pro nobis effusum ac vulnera ostentat Patri. Iterum, Rappoltum laudans: Patri suo, inquit, sanguinem suum, ut λύτρον & pretium redemptionis pro nobis offert (demonstrat,) ejusque effusione justitiæ divini satisfactum esse docet. Observ. miscell. p. 571 seq. Non affirmo, hos interpretes præsentem sanguinis effusi statum docere: sed dico, sermones eorum, si talem statum in mente habeas, textibus, quos tractant, magis congruere.

§ VI. Sanguis I. C. semper manet sanguis effusus.

Si unquam fieri potuit aut debuit reditus sanguinis I. C. in corpus ipsius, fieri potuit ac debuit in ipso saltem resurrecti-

onis momento, non postea demum. At ante adscensionem hoc non esse factum, patet ex § præced. Ergo non factum est in resurrectione: neque adeo ullum tempus reperitur, cui reditum illum adscribamus. Perpetuus est effusi sanguinis status. Ipse Iesus in cœlo est, & corpus ejus: etiam sanguis ejus est in cœlo; sed non propterea nunc sanguis inest in corpore. Non retulerim huc *visionem* Apoc. I. 14. de *albedine* capitis I. C. quasi ex sanguine. Nam ea *capillos niveos* spectat, *facies* vero cum lucidissima solis virtute comparatur ibidem v. 16. Neque, quod Luc. XXIV. 39. existat, huc, ab Augustino allegatum, nos allegamus. nam *sanguis*, etiam si in corpore sit, minus palpatur & cernitur, quam *caro* & *ossa*. Alia dantur sanguinis a corpore sejuncti indicia. Distinctissimarum corporis & sanguinis rationem, non solum in passione & morte Domini, sed etiam in cœna ad recordationem mortis ejus instituta, sacræ exhibent literæ. Expende cap. XIII. 9 seqq. X. 10. 29. 1 Cor. XI. 24 seqq. Igitur adhuc in cœlo sanguis, ut effusus, existat ante oculos Dei: adhuc loquitur pro nobis: adhuc est sanguis adspersionis. 1 Petr. I. 2. Sanguis Abel, quem terra aperto ore de manu Kaini haulit, clamabat, *seorsum* a corpore: sanguis I. C. loquitur, item *seorsum*, in cœlo, potentius & benignius. Hac proprie de causa *seorsum* ab ipso Iesu sanguis adspersionis h. l. memoratur, uti cap. X. 19. 21. introitus sanctuarii in sanguine Iesu & hic ipse sacerdos magnus *seorsum* laudatur, & cap. XIII. 12. *sanguis Iesu seorsum* ab ipsius corpore (coll. v. 11.) consideratur, & cap. XIII. 20 ipsa magni ovium Pastoris resuscitatio facta dicitur in *sanguine* testamenti æterni. Conf. Rev. Riegeri Hist. Fr. Boh. Vol. II. pag. 68 seqq. ubi per vestigia Pfaffiana amplissimus veterum & recentiorum opinionum campus ita nobis panditur, ut

hæc una sententia, ab illo scite propo-
 sita, ex omnibus reliquarum incommodis
 emergat. Sanguis ipse effusus, non
 effusio sanguinis, λύτρον, redemptionis æter-
 næ pretium est. Id pretium, Deo solu-
 tum, solutum manet, sine restitutione
 in Redemptoris corpus. Æterna est red-
 emptio: æternus pretii valor, perinde,
 ac si redemptor quotidie pro nobis in cruce
 pendens exspiraret. In morte ejus
 erat vis vitæ non dissolvendæ: in vita
 ejus est valor mortis perpetuus. Ipsa mors
 Domini absorpsit infirmitatem vitæ in
 mundo, in qua sanguinis & carnis par-
 ticeps erat factus subeundæ mortis causa:
 cap. II. 14. adeoque eadem mors, tanquam
 transitus in vitam gloriosam *protinus* quid-
 dam gloriosæ vitæ consentaneum habebat.
 conf. 1 Tim. III. 16 not. Inde *annun-
 ciatio mortis Domini* complectitur totam
 Ipsi commemorationem, etiam sepul-
 turæ & resurrectionis, (cui illa arcte con-
 jungitur 1 Cor. XV. 4.) ascensionis, ses-
 sionis ad dexteram Dei, *usque dum venit.*
 1 Cor. XI. 26. Ex mortuis eductus est mag-
 nus ovium pastor; sed testamentum,
 in cuius sanguine eductus est, *æternum*
 est. c. XIII. 26. Patet hinc, quanta pro-
 prietate Iohannes Agnum *ut* mactatum
 in vita gloriaque Ipsi sibi visum descri-
 pserit.

§ VII. *Id ipsum agnoverunt anti-
 qui doctores ecclesiæ.*

Magna patres consensione statuerunt,
ex sanguine nunc esse corpus Domini, vel
 etiam *æreum*. vid. Magnif. Pfaffii diss.
 c. Roger. p. 50. Atque inde ad nimiam et-
 iam subtilitatem devenerunt aliqui. Au-
 ctor quæstionum inter opera Athanasii
 T. II f. 433. qu. 128. *Ipsi quoque Veteres,*
 inquit, *& prisca propheta baptizati sunt ex*
eo, qui de latere Christi fluxit, sanguine &
aqua. Et quomodo? audi. Quoniam qua-
tuor elementis constat corpus hominis, rur-

sum post mortem in ea resolvitur. Sic fa-
ctum est etiam Christo: quia sanguinem &
aquam sanctum ejus dedit latus, ἀεὶ ὄντι re-
soluta sunt, quo resoluta sunt etiam prophe-
tarum, in elementa nempe, & inventa ea
baptizavit. &c. Paraphrasin hujus philo-
 sophematis adornavit Theodorus Abucara,
 cui uni id adscribit Ittigius in Exer-
 citatione opusculum Abucaræ & luci red-
 dente & refutante. *In elementa resolvi,*
 quid est, nisi *corrupti*? Absit vero a no-
 bis ejusmodi de sanguine Domini cogi-
 tatio. Non essent in eam delapsi hi scri-
 ptores, si ex antiquioribus audissent, san-
 guinem corpori resuscitato immissum
 fuisse. Haud scio, an immissio illa vel
 a patribus agnita (agnitam affirmanti
 incumbit probatio,) vel prius saltem in
 medium producta reperiat, quam com-
 munio sub una specie (Seculo demum
 XIII ac XIV) invalesceret, cujus patronis,
 Scholasticis, opportunus erat com-
 mitantæ prætextus. Ne *Gerfonis* qui-
 dem ætate sanguinem immissum omnes
 affirmabant, ut patet ex Serm. in die cir-
 cumcisionis Domini, & ex Iosephinis,
 dist. 8. Post Reformationem multi eam
 sententiam, sine controversia, & ideo,
 ut sit, sine dubitatione admiserunt &
 propagarunt: rationes autem, quibus
 nituntur, evincunt illæ quidem, sangui-
 nem Domini a corruptione mansisse im-
 munem, neque reliquias ejus in terra, mi-
 raculis comitatas, remanere, quorum
 utrumque nos ex animo agnoscimus; sed
 per easdem non definitur positive, quæ
 sit in præsentis conditio sanguinis illius
 pretiosi. Vid. *I. Gerbardi* disp. p. 789.
 1426 seqq. *I. Meisneri* exam. catech. Pal.
 p. 596. &c. Tuum erit, Christiane Le-
 ctor, quasvis hac de re sententias inter
 se conferre, & ad normam Scripturæ sa-
 cræ adjudicare.

§ VIII. *Vnio personalis, & status effusi sanguinis, bene conveniunt.*

Non pugnant inter sese in triduo mortis: ac multo minus post triduum illud inter sese pugnant unquam. Nihil Nestorianum, nihil Eutyichianum, tota admittit hæc consideratio.

§ IX. *Resurrectio & vita I. C. gloriosa non tollit statum effusi sanguinis.*

Si quis putaret, in corpore Salvatoris etiam post latus perfossum remansisse modicum sanguinis, rationi naturali eo minus necessaria videri posset effusi sanguinis in corpus immisio: sed revera omnis sanguis est effusus, nec tamen iterum immisus. nam naturalis quidem sive animalis vita sita est in sanguine & circulatione ejus, & sustentatur pane: sed sine pane verbum Dei pascit corpora sanctorum. Vide de Mose, Ex. XXIV. 18. XXXIV. 28. nec non de Elia, 1 Reg. XIX. 8. maxime vero de Iesu Christo, Matth. IV. 2. 4. Etenim tota ipsius *dieta* ultra munditiam omnium mortalium evecta noscitur vel ex apto vestitu. Joh. XIX. 23 not. Quodsi in terra id præstat virtus Dei, quanto magis in cælo id fit & fiet? Matth. XXII. 29. (quam ob causam hoc quoque, obiter, sed serio, monendus est Lector, noviter productum sanguinem, in loco effusi, redivivo Redemptori a nobis ne per somnium quidem adscribi.) Vita gloriosa non desiderat circulationem sanguinis: tota ex Deo est. Rom. VI. 4. 10. 1 Cor. VI. 13. XV. 44. 50. Nostrium corpus, noster sanguis, corruptioni sunt obnoxia: sanguine nostro, quid futurum sit, ignoro; (in ipsa quidem vita animali, summam sanguinis jacturam, modo mors absit, minoris æstimamus, quam digiti articulive mutilationem:) corpus certe conforme faciet Salvator corpori gloriæ suæ.

§ X. *Status effusi sanguinis validissime corroborat communionem sub utraque.*

Nullum speciosorem fucum habent defensores communionis sub una, quam *concomitantiam* corporis & sanguinis. Sed *distinctissima* in sacra cœna ratio est corporis & sanguinis Domini. Primum dicit, *Hoc est corpus meum*: deinde, *Hic est sanguis meus*. Igitur corpus non per sanguinem exhibetur, sed per se: sanguis non per corpus exhibetur, sed per se. Locum Gen. IX. 4 huc confert Lightfootus in Chron. V. T. Apposite vero Dannhæwerus scribit: *Res cœlestis in sacra (eucharistica) portione est sanguis Iesu Christi pro discipulis & pro multis effusus, & quia incorruptibilis, adhuc existens, 1 Petr. I. 19. quem Christus in sanctuarium ἀχειροποιήτων intulit, & tamen ille ipse, qui in passione effusus est. Non hic in litigia scholastica, vere scholastica ac otiosa, ingrediendum, de reliquis sanguinis Christi, & reassumptione illius, de quibus videndus Baron. &c. Hodos. p. 1202. In morte Domini ex corpore eductus est sanguis: ejus mortis annuntiatio postulat, ut panis benedictus in recordationem Domini edatur, & ut poculum benedictum, item in recordationem Domini, bibatur. 1 Cor. XI. 24. 25. Profundum Thomas Bromley Responsum, in decem tractatibus editum, habet, de differenti ratione fructu corpore & sanguine Christi.*

§ XI. *Eadem causa fidem nostram egregie sustentat.*

In Revelatione Paradisi sic scribit idem Bromlejus: *In sanctuario sanguis æterni fœderis spargitur, quod per Dominum Iesum post ascensionem ipsius semel singulari modo factum est, secundum Hebr. IX. v. 12: Per proprium sanguinem semel in sanctuarium introivit, æternam redemptionem inveniens.*

niens. *Id vero adhuc certis temporibus per magnum archifacerdotem continuatur ad sedandam iram Dei, per peccatum commotam: & propterea dicitur sanguis adspersionis, propter usum ejus, qui continuatur in celo, & in conscientis sanctorum in terra.* Hebr. IX. v. 14. Dijudicent hæc, qui spiritali valent judicio. Sane fideles in omni exercitio fidei, maximeque in sacra cœna, æque fruuntur efficacia sanguinis I. C. ac si in eo momento, quo sanguis ejus est effusus, constituti essent.

§ XII. *Hæc res considerationem amatoribus Christi uberiores postulat.*

Quod in Exercitatione de Ingressu summi pontificis in sanctum sanctorum Andreas Adamus Hochstetterus p. m. scripsit: *Non dubitamus, Lectorem ex argumenti tam perplexi magnisque etiam Interpretibus transmissi tractatione perspecturum, quantum ἐξωνήσει nostræ relictum adhuc sit, & quam in veri latentis indagatiōe operam sumimus, ad Servatoris gloriam applicaturum:* pag. 20. 21. id ad præsentem considerationem transferre licet. Parum eam adhuc, fateor, excultam reperio: & tali in re pauci solent adduci, ut subsistant, & oculos in ea consideranda defigant. Sed qui non confestim resiliuerit, ex eo, quod initio paradoxon erat, dulcedinem paulo post gustabit cum profectu fidei. Nil tamen obtrudo cuiquam: tantum rogo Sapientes, ut totam rem non ad humani, sed divini sensus normam religiose examinare dignentur. Non curiositas carnalis hîc locum habet, sed desiderium cognoscendi Redemptoris, quoad Ipse gloriam suam per radios apostolici testimonii amatoribus suis voluerit patefacere.

¶ κρείττον) Sic codd. probatiores: recentiores aliqui, κρείττονα.

¶ λαλῶντι loquenti) non, clamanti.

¶ παρὰ τὸ ἄβελ) Sanguis Abel, primo parricidio effusus, per synecdochen ponitur pro omni sanguine effuso in terra & vindictam clamante cœlum versus, reliquosque peccati in mundo clamores cumulante: & hunc clamorem sanguinis a Kaino celati violentum vincit loquela aperta & placida sanguinis Christi in celo pro nobis, & ex cœlo ad nos. Conf. κρείττονα, meliora, c. VI. 9. Nunc, quorsum accesserint Christiani, univèrse recognoscemus.

Est *A. Sion* mons,

B. & urbs DEI viventis, *Ierusalem* caelestis.

C. a. & myriades;

α. angelorum panegyris,

β. & ecclesia primogenitorum in cœlis descriptorum:

b. & iudex DEVS omnium:

D. c. & spiritus justorum consummatorum:

d. & novi testamenti mediator Iesus;

e. & sanguis adspersionis, melius loquens, quam Abel.

Hæc enumeratio non modo non confusa est, sed ordinem plane consideratum habet. *A & D, B & C*, inter se respiciunt per *χρισμὸν*. In *B & C* describitur œconomia DEI, latius extensa, eaque ita potissimum, uti in die novissimo gloriosissime apparebit, qui fidei jam præsens est, v. 26. cap. XI. 1. & a Paulo sic consideratur Rom. II. 16 not. In *A & D*, œconomia Christi, interior, novi testamenti, quatenus ea tantisper viget, ut Paulus testatur 1 Cor. XV. 24. De utriusque œconomiae differentia & nexu confer annot. ult. ad Ap. XIV. 10. Naturali ordine *A* ponitur ante *B*, quia in Ap. cap. XIV & XXI mons Sion conspicitur ante Ierusalem novam; adeoque *D & C*, & articuli in *D & C*, retro-

trogrado ordine (de quo conf. c. XI. 34 not.) considerandi veniunt.

25 βλέπετε (*videte*) Admonitio, quæ acutius particula ὄν igitur prætermittit.

¶ μη παραιτήσηθε (*ne recusetis*) per infidelitatem.

¶ τ̄ λαλῶντα (*cum qui loquitur*) nempe, DEVM; cujus sermo, jam præsens, est ejusmodi, ut præludium sit commotionis ultimæ. Eadem vox, quæ in evangelio de *caelis* auditur, concutit *caelum* & terram. Apostolus redit ad prima. c. I. 1.

¶ οὐκ ἔφυγον (*non fugerunt*) non poterunt auditui se subducere, imo in pœnas incurrerunt.

¶ παραιτησάμενοι (*recusantes*) v. 19.

¶ χρηματίζοντα (*oracula dantem*) Deum ipsum innuit. v. 26 initio.

¶ πολλῶ μᾶλλον ἡμῖς, (*multo magis nos*) scil. *non fugiimus.*

¶ τ̄ ἀπ̄ ἑραῶν (*scil. χρηματίζοντα, Eum, qui de caelis oracula dat.* Mons Sinai pertingebat *in terra* ad infimam regionem cœli: sed *ex caelis*, adeoque ex ipso cœlo gloriæ & Filius attulit beatitudinem ejusque præconium, unde frequentissima in ipsius sermonibus mentio *regni calorum*; & Pater testimonium superaddidit: ac jam in sermone suo representat cœli commotionem, de qua v. 26.

¶ ἀποστρεφόμενοι (*aversantes*) Id majorem contumaciam significat, quam *παραιτησάμενοι, recusantes.*

26 ὅν ἡ Φωνὴ (*quippe cujus vox.* Declaratur, qualis fuerit illa in terra, & qualis hæc sit a cœlis oraculorum loquela, *χρηματισμός.* Non igitur obstat articulus τ̄ v. 25, quo minus unus sit idemque, qui super terra, & qui ex cœlis loquitur. Est tamen *mimesis*, & exprimitur affectus eorum, qui *Loquentem* non agnoscunt.

¶ τ̄ γῆν (*γῆ ἐσεισθη, terra commota est.*

Ps. LXVIII. 9 ψυγὴ quo eodem verbo Haggæus utitur. Etiam *caelos* tunc stillasse, Psalimus memorat; videlicet monti vicinos: Haggæus autem de omnibus cœlis factis loquitur.

¶ ἵν̄ (*nunc*) Ostendit apostolus, quid DEVS *nunc* non modo promiserit, sed quid faciat.

¶ ἐπήγγελται (*promissit.* Est promissio, *spei* sanctorum proposita, quanquam impij terrentur ea re. habet igitur hic locus admonitionem plane evangelicam. coll. c. II. 3.

¶ ἐπ̄ ἅπασι, ἐγὼ σεισῶ τ̄ μένον τ̄ γῆν, ἀλλὰ καὶ τ̄ ἑραῶν, (*adhuc semel ego concutiam non solum terram, sed etiam caelum*) Hagg. II. 6 ἄνω γὰρ ἔστη ἡ γῆ ἡ καὶ τῆς LXX, ἐπ̄ ἅπασι ἐγὼ σεισῶ τ̄ ἑραῶν, καὶ τ̄ γῆν, καὶ τ̄ θάλασσαν καὶ τ̄ ἑραῶν. κτλ. & v. 21, ἐγὼ σεισῶ τ̄ ἑραῶν καὶ τ̄ γῆν, καὶ τ̄ θάλασσαν καὶ τ̄ ἑραῶν. Duos versiculos in unum confert apostolus: quo ostendit, unam eandemque esse commotionem, cujus prima unus versiculus Haggai, alter extrema denotat. Cœpit enim illa adventu Messie prioris; consummabitur, adventu altero. de prioris confer Matth III. 17. XXVII. 51 ff. XXVIII. 2. Act. II. 2. V. 31. de altero, Matth. XXIV. 7. Ap. XVI. 20. XX. 11.

¶ σεισῶ (*Alii, σειώ.* Utrunque habent LXX, ut modo vidimus. sed *σεισῶ, mo-vebo*, exprimit *promissionem.*

27 τ̄ σαλευσμένων (*eorum quæ moventur*) cœli & terræ.

¶ τ̄ μεταθέσιν (*transpositionem*) Idem verbum c. VII. 12. Antitheton, *μεινῆ, manerent.* Dices: Quum terra commoveretur olim, nulla facta est transpositio; quomodo jam cum cœli & terræ commotione conjuncta est transpositio? Resp. Hæc commotio est *totalis*: est *finalis*: est *promissa*, adeoque innuit, iis quæ moventur,

successura esse meliora, id est, ea quæ non moventur, sed immobilia sunt. Prior illa præludium erat alterius.

¶ ὡς πεποιημένων tanquam factorum) Ratio, cur ea, quæ commovenda dicuntur, sub *transpositionem* cadant. sunt enim facta, olim, per creationem; & ita facta, ut non manerent ipsa, sed moverentur; & ut deinceps ea tantummodo manerent, quæ non moventur. Sic Paulus loquitur 2 Cor. V. 1.

¶ ἵνα μένη) ut manerent. Μένη enim ait, non μένη. Imperfectum pendet a præterito πεποιημένων, factorum. Σæπε μένω, maneo, dicitur dere, quæ, ceteris transeuntibus, superstes est. unde etiam ex μένω est μόνος. 1 Cor. XIII. 13.

¶ τὴ μὴ σαλευόμενα) ea quæ non moventur) urbs DEI viventis, v. 22. novum cælum & nova terra. Ap. XXI. 1 not.

28 βασιλείαν) regnum, cælo terraque præsentī augustius.

¶ παραλαμβάνοντες) accipientes) a DEO promissum, lubentia fidei acceptantes.

¶ ἔχωμεν χάριν) habeamus gratiam) χάριν ἔχειν est gratiam habere, gratum esse, Luc. XVII. 9 & sæpe: valet etiam, acceptum esse, Act. II. 47. & sic fere 2 Cor. I. 15. Gratiam habere, passive, est gratia affici: sic quoque fere hoc loco. Gratiam invenire est actus: gratiam habere status, cum fidelium prolubio conjunctus.

¶ λατρεύομεν) serviamus) tanquam sacerdotes regales.

¶ μετὰ αἰδῶς) cum verecundia) ex agnitione indignitatis nostræ, ne Dei oculos offendamus.

¶ καὶ ἐυλαβείας) & metu) ex agnitione majestatis divinæ, ne nobis ipsis perniciem arcessamus. Hesychius, ἐυλαβῆσαι, φυλάττειν, Φεβεισθαι. Verecundia & metu temperatur spes, ne in proter-

vam audaciam degeneret. confer versum seq. cum c. X. 27.

29 καὶ γὰρ, etenim) Epiphonema gravissimum.

¶ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταλίσκον) Deus noster ignis consumens) Deut. cit. cap. IV. 24. LXX, ὅτι κύριος ὁ θεὸς σα πῦρ καταλίσκον ἐστὶ, θεὸς ζηλωτής. conf. ibid. c. IX. 3. Deus noster, in quem speramus, idem metuentus est.

C A P. XIII.

1 Η Φιλαδελφία) fraternus amor) Hujus virtutis partes explicantur in seqq. Eodem vocabulo Paulus alibi utitur.

¶ μένετω) maneto) quamvis vetera transferint. manet (Pauli verbum) per se: 1 Cor. XIII. 8. 13. maneto etiam penes vos,

2 μὴ ἐπιλανθάνεσθε) nolite oblivisci) quanquam spoliati. Facilis oblivio talis officii. v. 16. sic, μνηθήσκεσθε, μνημονεύετε, recordamini. v. 3. 7.

¶ ἔλαθον ξενίσαντες) latuere hospitio accipientes) pro, λαθόντες ἐξένισαν. Hypallage Græcis frequens. Conf. ad Chrysostr. de Sacerd. p. 427. Occurritur diffidentia erga ignotos hospites.

¶ πνές, quidam) Abraham, Lot. Gen. XVIII. 2. XIX. 1.

¶ ἀγγέλους) angelos) Sic sæpe hospes ignotus est dignior, quam videtur, & comites, quamvis non conspicuos, habet angelos. Actiones æstimantur pro eo, quod quis facit, non solum pro eo, quod se facere putat. Matth. XXV. 40. 45.

3 μνηθήσκεσθε) mementote) in precibus, in beneficiis.

¶ ὡς συνδεδεμένοι) tanquam simul vincti) propter unitatem corporis sub uno capite Christo,

¶ ἐν σώματι *in corpore*) *in corpore naturali incommodis* eorumque periculis nondum crepto. Alius toto vitæ tempore adversa multa experitur, ut Iacob: alius in juventute, ut Ioseph: alius in confirmata ætate, ut Iob: alius demum extremo tempore; & in talem eventum præcipue conducit hæc admonitio.

4 πῦμι (⊙) scil. ἔσω, coll. v. 5. i. e. *hortatur*. Antitheton ad *scortatores*. Coelibes, quibus scortationis periculum imminet, hortatur, ut matrimonium contrahant, tanquam *pretiosum* quiddam agnoscetes, ejusque bono digne utantur. conf. 1 Thess. IV. 4.

¶ γάμου (⊙) *nuptiæ*, id est, matrimonium.

¶ ἐν πᾶσι *in omnibus*. Latius patet periculum scortationis, quam adulterii. conf. 1 Cor. VII. 2, ἕκαστος (⊙), *quivis*: omnesque debent matrimonium magni facere, ut, si quis eo ipse non utatur, alios tamen *non prohibeat*. 1 Tim. IV. 3.

¶ ἡ κοίτη *cubile*, torus, status ususque matrimonii.

¶ ἀμίαντος (⊙) *impollutum*) Subaudi iterum, *sit*. Antitheton ad *adulteros*.

¶ κρινεῖ ὁ θεός *judicabit DEVS*) Longe plurima pars scortatorum & adulterorum est sine dubio, quæ effugit notitiam judicum mortalium; quum talia furta non iis modis patefiant, quibus olim: Num. V. 20 f. magna pars, etiam si innotescat, tamen poenam civilem & disciplinam ecclesiasticam vel effugit, vel levissime perferentiscit. *Deus judicabit*; eos maxime, quos homo non punit. conf. 2 Sam. III. 39. Loquitur apostolus de iudicio, ut propinquo.

5 ὁ ἡρόπ (⊙) *vita quotidiana*.

¶ ἀρχόμενοι *Participium pro imperativo*. perinde ut ellipsis verbi *sit*, sic verbi *estote* morata est.

¶ πῆς παρῶν *presentibus*) Sic Paulus de se, Phil. IV. 11.

¶ αὐτὸς *IPSE*.

¶ εἶρηκεν *dixit*) Quod Iacobo, Iosue & populo, & Salomoni dictum est, etiam ad nos pertinet.

¶ οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω *Gen. XXVIII. 15. LXX, οὐ μή σε ἐγκαταλίπω. Deut. XXXI. 6, οὐ μή σε ἀνῆ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπη. ibid. v. 8, οὐκ ἀνήσει σε, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπη. Ios. I. 5, οὐκ ἐγκαταλείψω σε, οὐδ' ὑπερέψομαί σε. 1 Par. XXVIII. 20, οὐκ ἀνήσει σε, καὶ οὐκ ἐγκαταλίπη σε. Est igitur instar adagii divini. Neque *opem*, neque *presentiam* subtrahet.*

6 Κύρι (⊙) ἐμοὶ κτλ.) Sic LXX, Ps. CXIIX. 6. & sic fere Ps. LVI. 5. 12.

7 ἡγεμένων *antistitum*. v. 17. 24. Late patet hujus verbi usus, de principe, de doctore &c. Mox declaratur h. l. *quilocuti sunt vobis verbum DEI*. Innuit ergo doctores ex primis Christi testibus & apostolis, eorumve discipulis & sociis, qui paulo ante *decesserant*, vel jam jamque decessuri erant.

¶ ἀναθεωρῶντες *spectantes*, id est, quum spectatis cum recordatione. Idem, grande, verbum, Act. XVII. 23. *Magnam ἀναθεώρησιν res habet*, Cicero lib. XIV ad Att. Ep. XV. *quanta est ἀναθεώρησις!* ep. XVI.

¶ τὸ ἐκβάσιον *exitum*) beatum, optatum.

¶ τῆς ἀναστροφῆς *conversationis*) in fide, constantis.

¶ μιμῶσθε *imitamini*) Imperativus. Facilius spectamus & miramur beatum obitum piorum, quam fidem, qua eum consecuti sunt, imitamur.

¶ τὸ πῆσιον *fidem*) in exitu maxime præfitam.

8 ἰησοῦς χριστός, *Iesus Christus*) Solennis appellatio: Summa Evangelii, fide tenendi. Non solum innuitur doctrina de Christo, sed ipse *Iesus Christus*, de quo agit doctrina fidei. In ea fide, verbo DEI nixa, antecessores nostri salvi decesserunt.

¶ ἡρῆς καὶ σήμερον *heri & hodie*) Propria significatione ἡρῆς καὶ σήμερον *heri & hodie* occurrit 1 Sam. XX. 27. sed apostolus ampliore sensu loquitur. *Iesus Christus*, qui erat *heri*, idem est *hodie*: *heri*, ante passionem & mortem: *hodie*, in gloria. conf. cap. I. 3. Ap. I. 18. Vt inter *heri* & *hodie* nox intervenit, & ipsa nox tamen ab *heri* & *hodie* absorbetur, sic *passio* gloriam Iesu Christi *hesternam*, ut sic loquar, & *hodiernam*, non ita interpellavit, ut eadem non esset continua. Proverbii vim habent hæ locutiones, *heri*, *heri & pridie*, *heri & hodie*, *heri & cras*: Es. XXX. 33. Deut. IV. 42. 2 Sam. XV. 20. Sir. XXXVIII. 23. & in hac apostoli sententia generali *heri & hodie* instar est proverbii, ut denotet quodvis tempus *præteritum* & *præsens*, præsertim in tractatione hætenus deducta notatum. Idem est *Iesus Christus*, *heri*, ante adventum in mundum, ante passionem, ante ascensionem, & *hodie*, in cælo: *heri & hodie*, in priore & altera hujus Hortationis parte: *heri*, tempore antecessorum nostrorum veterum & proximorum, & *hodie*, nostra ætate. Quoquo modo accipias, *heri* breve & *secula* longa non potest inter se committere Artemonius p. 347.

¶ ὁ αὐτός,) Alii comma præmittunt, minus commode. Sententia apostolica: *Iesus Christus* semper idem est; qui *heri* erat, *IDEM* est *HODIE*, imo *in secula*. Etiam vera, vobis per *doctores* vestros tradita, doctrina, semper *eadem* est, non *varia*. v. 7. 9. Ipse semper idem est. Cap. I. 12, *tu idem es. Idem*, in V. & N.T. c. XII.

2 not. Vid. etiam 1 Cor. III. 11. Phil. III. 16. Non mutatur hic, nec moritur; quamvis doctores obeant.

¶ καὶ εἰς τὰς αἰώνας) *& in secula*. v. 20. c. VII. 3. 16. 24 f.

9 διδασκαίαις *doctrinis*) Sic *Paulus* Eph. IV. 14.

¶ ποικίλαις *variis*) quæ differunt a fide una in unum eundemque Iesum Christum. Varietas erat in cultu levitico. c. IX. 10.

¶ ξέναις *peregrinis*) quæ differunt a fide *antistitum*. Fidei præsentis jam etiam levitica erant *peregrina*, v. 9 - 14. ipsiusque jam *vetustatis* oblitus erat apostolus: ideo non *vetera*, sed *peregrina* appellat.

¶ μὴ ᾧσθησθε) *nolite auferrî*. Sic ᾧσθησθε in composito, c. II. 1. Antitheton, βεβαιῶσαι *firmari*. 1 Sam. XXI. 13 ἤληθη LXX, καὶ παρεφέρεπ. Eccl. I. 17 ἠλήθη Theodotion ᾧσθησθε.

¶ καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιῶσαι τὴν καρδίαν *bonum enim est gratia firmari cor*) Sententia categorica, *gratia firmamur cor*: cui respondet antitheton, *non cibis*. sed modale, *bonum*, additur ex affectu apostolico, ad acuendam admonitionem. Sic *Paulus*, Rom. VI. 17 not. Καλὸν, *bonum*, pulcrum, salutare; jucundum etiam, citra *varietatem peregrinam*; & *proficuum*. Antitheton, *nil profecerunt*.

¶ χάριτι *gratia*) gratia, quæ per Christum, oblato ejus corpore, nobis obtigit.

¶ βεβαιῶσαι) *firmari*. Affine verbum, σηριχθῆναι, *fulciri*, quemadmodum *pauis*, sive *baculo pauis*, ut Hebraica locutio habet, *fulcitur cor*. Idhïc de *cibis* negatur, & gratiæ vindicatur.

¶ οὐ *non*) Non convenit Iudaismus & Christianismus.

¶ βρώμασι *cibis*) Extenuatio, uti c. IX. 10. Etiam ii notantur cibi, qui in loco sancto

sancto edebantur. Antitheton, *edere*. v. 10. Iudæis suus est cibus; noster cibus, saluberrimus, nobis.

¶ ἐν οἷς *in quibus*) Constr. cum *ambulantes*.

¶ οὐκ ὠφελήθησαν) Conf. ἀνωφελές, c. VII. 18.

¶ οἱ περιπατήσαντες) *ambulantes*) diu multumque.

10 ἔχομεν) *habemus*) Habet hic versus duo commata. ex priore pendet versus 15 & 16. ex altero, versus interjecti. χιασμός.

¶ θυσιαστήριον) *altare*) Crucem Christi, in qua immolatum est corpus ipsius.

¶ ἐξ οὗ) *ex quo*. Hujus quoque altaris participes sunt, qui victimam ejus, non alterius, edunt. conf. 1 Cor. IX. 18.

¶ φαγῶν) *edere*) Cibus, caro Christi data pro nobis. Antitheton ad cibos ceremoniales. *Editur* imprimis in S. Cœna, ubi exhibetur corpus pro nobis traditum, & sanguis pro nobis effusus in *sacrificio* illo crucis unico.

¶ ἔκ, ποιεῖ) Gal. V. 2 seqq.

¶ τῆ σκηνῆ) *tabernaculo*) Amphibolia parabolica, qualis c. IX. 8 not. Namque tabernaculum, si protasin spectes versu 11 expressam, denotat partem sanctuarii anteriorem: sin apodosin, de qua v. 12, inluit totum cultum leviticum. Est etiam aculeus, quod dicit τῆ σκηνῆ, *tabernaculo*, non ἐν τῆ σκηνῆ, *in tabernaculo*. Similiter Paulus Rom. VII. 6 not.

11 ὧν γὰρ εἰσφέρεται) Lev. VI. 23, καὶ πάντα τὰ περι τῆ ἁμαρτίας, ὧν ἂν εἰσνεχθῆ ἀπὸ τῆ ἁμαρτίας αὐτῶν εἰς τὴν σκηνὴν ἵνα μαρτυρίαι ἐξιλάσασθαι ἐν τῷ ἁγίῳ, οὐ βρωθήσεται, ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται.

¶ ζῶων) *animalium*) c. IX. 12 f.

¶ αἷμα' σώματα) *sanguis: corpora*) quæ erant umbræ sanguinis & corporis Christi.

¶ ἐξω τῆ παρεμβολῆς) *extra castra*, in

quibus erat tabernaculum, & sacerdotes levitici, & quotquot illi cultui inhærebant. Sic LXX, Lev. IV. 12. 21. & c. c. XVI. 27.

12 ἵνα ἀγιάσῃ) *ut sanctificaret*, a peccatis mundaret, ex mundo ad DEVM duceret. Resp. *sancta*, v. 11.

¶ ἰδίᾳ) *proprium*) Antitheton, *animalium*.

¶ αἷματ' αἵμα) *sanguinem*) Corporis mentio latet sub verbo, *passus est*. quo pacto apodosin hic habet versus 11, de *sanguine* animantium eorumque *corporibus*.

¶ τῆ λαῶν, populum) c. II. 17.

¶ ἐξω τῆ πόλης) *extra portam*) quasi indignus hominum æstimatus consortio. Matth. XXVII. 32. coll. Lev. XXIV. 13. *Extra portam* passus est urbis (quanquam *urbis* vocabulo scite abstinet apostolus,) quæ urbs ipsa erat instar *castrorum* in deserto, & templum habebat, sicut castra habuerant tabernaculum.

¶ ἐπαθε) *passus est*) Typus passionis, victimarum combustio. *Passio* proprie est illa in cruce, *extra portam*.

13 πύον) Particula initio posita (Es. V. 13. XXVII. 4. XXXIII. 23.) hoc loco deliberatam fidelium fortitudinem spirat. Sic *πυγῶν* initio capitis XII.

¶ ἐξω τῆ παρεμβολῆς) *extra castra*) v. 11. *Castra* Iudaïsmum notant.

¶ τῆ ὀνειδισμὸν αὐτῆ) *opprobrium ejus*) i. e. crucem. c. XII. 2.

¶ φέροντες) *portantes*) ut Simon Cyrenæus. Matth. I. c.

14 γὰρ, enim) Ratio, cur dicat *castra*, non *urbem*. v. 13. Hierosolymam ipsam fides pro castris habet.

¶ μένσω' μέλυσαν) *Paronomasia*. Simul non manentem alludit ad instantem Hierosolymorum vastationem. non dignatur eam *appellare* urbem, quæ non

manet. Nos non manemus hîc : nec ipsa urbs manet omnino.

¶ *πόλιν· urbem*) c.XI. 10 not. Pari modo *Paulus* Phil. III. 20.

¶ *μέλλουσαν· futuram*) c.II. 5 not.

15 *δι' αὐτῆ· per ipsum*) 1 Petr. II. 15.

¶ *θυσίαν· hostiam*) *Altare* memoratur v. 10. nunc *sacrificia* enumerantur : *laudationis*, h. l. *beneficentiae*, v. 16.

¶ *ἀνίσσεως· laudationis*) pro salute firma.

¶ *διαπαντός· jugiter*) *Iuge* sacrificium. Nil de *Missa*. Huic *jugiter* respondet, quod sequitur, *nolite oblitisci*. v. 16.

¶ *καρπὸν χειλέων· fructum labiorum*) Sic LXX, Hos. XIV. 3. nec non Es. LVII. 19. sed *Hebræa* priore loco *וַיִּשְׁמַע ה' בְּהַרְשֵׁב* altero *וַיִּשְׁמַע ה' בְּהַרְשֵׁב* (ב) נוב

¶ *ἰμολογῶντων· confitentium*) in fide, contenta omni contumelia mundi. v. 13.

16 *ἐν ποίαις· beneficentiae*) erga egen- tes.

¶ *κοινωνίας· communionis*) erga merentes. Gal. VI. 6. coll. mox v. 17.

¶ *πιαύταις· talibus*) Ref. etiam ad v. præced. *bis, talibus*, non sanguine quadrupedum.

¶ *ἐναρεσῆται*) Verba, *ἐναρεσῆμαι, δυσ- αρεσῆμαι*, cum sexto casu, significant, *hoc mihi placet, displicet. δυσ- αρεσῆμεν*, *sibi displicens*; ut solent, qui prope a morbo absunt. *Diogenes Laërtius* in *Arce- silao*, *καὶ πν̄ μὴ ἐναρεσῆμεν τῇ διατριβῇ αὐτῆ*, *cum quidam non libenter cum eo es- set*.

17 *παύσατε, obedite*) Ductoribus de- functis *memoriam* præstare: v. 7. *viventibus obedientiam*.

¶ *ὕπακούετε, concedite*) Id plus est, quam obedire. *Obedite* in iis, quæ præcipiunt vobis tanquam salutaria: *concedite*, etiam ubi videntur plusculum postulare. Hinc pendet, *ut*.

¶ *αὐτοὶ, ipsi*) *ut ipsi* sunt accurati, sic, quum vos accuratos esse volunt, debetis *concedere*.

¶ *ὡς λόγον ἀποδώσοντες· tanquam rationem reddituri*) Sane hoc & ad *vigilandum* movet, & ad *cavendum* auctoritatis abusum. His verbis anima *Chryso- stomi* semper concussa fuit, ut ipse fate- tur initio libri VI de sacerdotio: quem ad locum aliqua notavimus p. 490.

¶ *μετὰ χαρᾶς· cum gaudio*) si vos vi- deant *vigilantiae* suæ respondere.

¶ *καὶ μὴ, ac non*) Non est bonus anti- stites, quisquis non aut *gaudet* aut *suspi- rat*, aut utrumque.

¶ *σενάζοντες· gementes*) Audiuntur *ge- mitus* creaturarum aliarum: quanto magis, *pastorum*?

¶ *ἀλυσίτελες, inutile*) *Tristitia*, *gan- dio* opposita, ex qua fluunt *suspiria*, du- ctiores vehementer debilitat: & ipsa eorundem *suspiria* auditoribus *non pro- sunt*, imo multum nocent.

18 *προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· orate pro no- bis*) Sic solet *Paulus*, præsertim in con- clusione, rogare eos, ad quos scribit. Rom. XV. 30.

¶ *πεποιθασμεν*) *confidimus*, nos ipsos exaudiri & liberatum iri.

¶ *γὰρ, enim*) Vis ætiologiæ proprie cadit super versum 19.

¶ *ὅτι*) id est, *quia*. nam *confidimus* po- nitur absolute, uti *audemus*. 2 Cor. V. 8. *Conscientia* fiduciam affert. 1 Ioh. III. 21. 2 Cor. I. 12.

¶ *καλὴν, καλῶς· bonam, bene*) Conju- gata.

¶ *πᾶσι· omnibus*) Neutrum. vid. not. ad 2 Cor. XI. 6.

¶ *θέλοντες· volentes*) *Voluntatem* sequi- tur conscientia.

19 *περισσότερος* amplius) Constr. cum ποιῆσαι, *facere*.

¶ *παρακαλῶ*, *rogo*) Hoc primum epistolæ hujus loco Paulus aliquid de se uno scribit.

¶ *τάχιον*) eo citius.

20 ὁ δὲ θεός, *Deus vero*) Fratres iussit orare pro se, v. 18. nunc pro illis orat.

¶ *ἡ εἰρήνης* pacis) Paulus sæpe *Deum pacis* appellat. Rom. XV. 33. Hic congruit τὴ καταρτίσαι, *coarctet*. v. 21.

¶ ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν qui reduxit ex mortuis) Deus Pastorem duxit, Pastor gregem. e profundo reduxit in altum, ubi ab omnibus conspiciatur. Non concludit apostolus, antequam mentionem fecerit resurrectionis Christi.

¶ τὸ ποιμένα τῶν προβάτων τὸ μέγαν Pastorem omnium magnum) Apposita appellatio. Habetis, inquit, antistites multos, v. 17. sed hic omnium est Antistes. Ego sum absens, v. 19. sed DEVS non abest, neque deerit. Alluditur ad Es. LXIII. 11. & hac allusione apostolus, in ipsa conclusione epistolæ, Christum etiam atque etiam Mosi, de quo Es. I. c. sermo est, anteponit.

¶ ἐν in) Constr. cum ὁ ἀναγαγὼν, qui reduxit. coll. c. II. 9, διὰ propter: item Ioh. X. 17. 18. Phil. II. 9.

¶ *αἰωνίος* aeterni) Augustum epitheton. Hæc aeternitas testamenti insert necessitatem resurrectionis. Act. XIII. 34 not. ex Esaja.

21 καταρτίσαι coarctet) 1 Cor. I. 10 not.

¶ ποιῆσαι ποιῶν) Deo faciente, nos faciemus.

¶ διὰ, per) Constr. cum ποιῶν, faciens. Phil. I. 11.

¶ ᾧ cui) scil. θεῷ, DEO. v. 20. Rom. XVI. 27. Gal. I. 5 not. Conf. de Christo, 2 Petr. III. 18.

¶ δόξα gloria) Non dederant hi, ad quos scripsit, locum exordii lati, in quo gratiarum actio fieret. hoc igitur loco Doxologia ponitur a Paulo, uti Gal. I. 5. 6 not.

22 παρακαλῶ παρακλήσεως hortor: hortationis) Conjugata suaviter posita.

¶ ἡ λέξις, verbum) quo vestri antistites vos coram & copiose hortantur. Antitheton, ἐπέσειλα, misi, scripsi. conf. Act. XV. 27. 32.

¶ διὰ βραχείων paucis, pro copia rerum.

¶ ἐπέσειλα misi) hanc nempe epistolam, *paracliticam*, hortatoriam.

23 γνώσκετε scitote, cum gaudio.

¶ τὸ ἀδελφὸν, fratrem) Sic Timotheum Paulus appellat. Vid. not. ad 1 Cor. IV. 17.

¶ ἀπολελυμένον solutum) Fuerat igitur in custodia.

¶ ἔρχεται veniat) ad me. Diversis ergo fuerant in locis.

24 πάντες τὸς ἡγούμενος ὑμῶν omnes prepositos vestros) Tarditate laborabant: habet autem epistola solidum pro perfectis cibum. Ergo, si ulla epistola, hæc certe multitudini subducenda fuisset. Et tamen hæc quoque epistola ad multitudinem potius, quam ad antistites, ad quos minus necesse erat, dirigitur. Scripta apostolorum publice in cœtu, quemadmodum olim prophetarum, recitabantur: quanto magis privatim legere, quoad opus est, cuiusvis ita liberum relinqui debet, ut non demum per dispensationem pontificalem concedatur. Nam quæ semel audire tutum est, sæpe legere plus juvat. Alibi memorat Paulus episcopos & diaconos, Phil. I. 1. Hic tantummodo ἡγούμενος, antistites, appellat. conf. 1 Thess. V. 12. 1 Tim. V. 17. Omnes eos saluari jubet: nam ii, ad quos scribit, multis in locis erant.

¶ πάντας τὰς ἁγίους omnes sanctos) cre-
 dentes, Israelitas præfertim. 25 ἡ χάρις gratia) Clausula Pauli pro-
 pria.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM IACOBI. CAPVT I.

I **Ἰάκωβος**, *Iacobus*) *Petrus*, *Iohan-
 nes*, *Iacobus*, apostolatu circum-
 cisionis functi sunt: Gal. II. &
Iacobus quidem Hierosolymis & in Palæ-
 stina Syriaque; *Petrus* Babylone & in aliis
 orientis partibus; *Iohannes* Ephesi & in
 Asia potissimum, versati. Atque horum,
 & Iudæ, de XII apostolis, habemus Epi-
 stolas VII, quæ conjunctim antiquo pot-
 ius, quam apto peræque omnibus titulo
Catholicæ appellantur, quum familiares
 sint nonnullæ; & VII *Canonicarum* titulo
 a Paulinis canonicis distinguuntur. *Iohan-
 nes* Epheso misit ad Parthos, ut antiqui
 tradidere: *Petrus*, Babylone, ad *Disper-
 sos* Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ &
 Bithyniæ: Iudas, nescio unde, ad eos-
 dem, ad quos frater, Iacobus: Iacobus,
 Hierosolymis, ad XII tribus *dispersas*. Hic
 Iacobus est apostolus: de quo vid. ad A&E.
 XV. 23. atque hujus epistolæ partes sunt
 tres:

I. Inscriptio.

II. Adhortatio,

1. ad Patientiam, ut fratres tentationes

a) externas bene ferant.

b) internas vincant.

2. ut quisvis, divinæ bonitatis respectu, v. 16 - 18, sit celer ad *AVDI-
 ENDVM*, tardus ad *LOQVENDVM*, tardus ad
IRAM. Atque hæc tria

a) proponuntur.

b) tractantur.

1. *AVDITVS* sit conjunctus cum facto, v. 22 - 25 (Et qui-
 dem in specie cum taciturnitate, v. 26 cum misericordia
 & abstinentia, v. 27 sine intuitu personarum, c. II. 1-13)
 adeoque fides sit conjuncta univèrse cum operibus.

II. *LOQVELA* sit modesta.

III. *IRA*, cum ceteris tumidis affectibus, cobibeatur. 13 - IV. 10. 11. f. 13 - 17.

3. iterum ad Patientiam, quam

CAP. I. 1

v. 2 - 12

v. 13 - 15

v. 19 - 21

v. 14 - 26.

c. III. 1 - 12

a) acuit.

a) acuit Iudicis *ADVENTVS*, in quo appropinquat

I. calamitas iniustorum.

II. liberatio iustorum.

b) nutrit *ORATIO*.

III. Conclusio, per apodioxin.

c. V. 1-6

7-12

13-18

19.20.

¶ κυριε ιησ̄ χρισ̄ε, Domini Iesu Christi) Iesu Christi nomen hic apostolus in hac epistola non nisi c. II. 1 iterum ponit; nec in oratione Act. XV. 14 f. XXI. 20 f. unquam. Eo minus necessum fuit, quia ad eos scribit, qui Dominum viderant, c. V. 11. in paschate passionali. Videri potuisset, si Iesum saepe appellaret, id ex ambitione facere, cum esset frater Domini. Atque eo minus novit Christum secundum carnem. 2 Cor. V. 16. Nil de Abrahamo, & Isaaco, (nisi obiter, c. II. 21.) de Iacobo, de Mose, nil de Iudæa, Hierosolymis, templo memorat: tota epistola ex novitate illa christiana fluit.

¶ δώδεκα φυλαῖς, duodecim tribubus) Israëlis.

¶ διασπορᾶ, dispersione) 1 Petr. I. 1. Act. VIII. 1. LXX Deut. XXVIII. 25. XXX. 4.

¶ χαίρειν, gaudere) Verbum in salute dicenda frequens, & huic loco proprie conveniens. χαράν, gaudium, v. seq. Seopus est hortari ad ὑπομονήν, patientiam, in afflictione illorum temporum, & compefcere tumorem Iudaicum abusu fidei christianæ exaggeratum: brevius, commendare medioeritatem, vel, si mavis, spirituales animæ temperantiam. v. 19 not. Conf. Hebr. XII. 1. Etenim multis in rebus epistolæ ad Hebræos epistola Iacobi respondet: itemque priori epistolæ Petri. Convenientiam suis notabimus locis. Saepe prophetæ, saepe apostoli diversi easdem sententias locutionesque adhibuerunt, ad confirmandas mentes auditorum. Anadiplosis Iacobo frequens, ut χαίρειν, χαράν, v. 1 f. & sic in verbo ὑπομονήν, v. 3 f.

λαπρόμενοι, v. 4 f. διακρινόμενοι, v. 6. Adde v. 13 ff. 19 f. 21 f. 26 f.

2 πᾶσαν χαράν, omne gaudium) Sententia: omnis tentatio gaudium duci debet. inde πὸ omnis a subjecto ad prædicatum transponitur, manente hoc sensu: tentatio non nisi gaudium duci debet. Conf. Hebr. XII. 11. Luth. h. l. eitel Freude: & c. III. 16, πᾶν, eitel böse Ding. Sic 1 Petr. V. 10, πᾶσης χάριτες, omnis gratiæ. Es. LX. 21, ὁ λαός σου πᾶς δίκαιος, populus tuus omnis iustus. Sic Num. XIII. 2. 3. Dan. XII. 1. coll. Ap. XX. 15. Summo patientiæ gradu, gaudio, continentur ceteri.

¶ ἀδελφοί, fratres) Persæpe hac appellatione Iacobus utitur, præsertim ineunte nova periocha.

¶ πειρασμοῖς ποικίλοις, tentationibus variis) Sic v. 12. 1 Petr. I. 6. variis, animæ & corporis, v. gr. morbis. c. V. 16.

¶ περιπέσητε) Idem verbum, Luc. X. 30. coll. v. 36.

¶ τὸ δοκίμιον ὑμῶν) probamentum, probatio vestra. Sic, τὸ δοκίμιον ὑμῶν τὸ πίστεως, 1 Petr. I 7. LXX, Prov. XXVII. 21, δοκίμιον ἀργυρίου, καὶ χρυσῶ πυρώσις ἀνήρ δε δοκιμάζεται διὰ σώματι ἐγκωμιάζοντων αὐτῶν. Herodianus, δοκίμιον στρατιωτῶν (adde, χριστιανῶν,) κάματι, ἀλλ' ἔτευφῆ. Zosimus, εὐνοίας δοκίμια παραχόμενα. Itaque δοκίμιον est tentatio patienter suscepta.

¶ καπρωάζεται ὑπομονήν, operatur patientiam) Idem Rom. V. 3 dicitur, & additur, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκίμη, patientia autem

tem probationem. conf. infra, v. 12.

¶ ὑπομονήν, *patientiam*) v. 12. Luc. VIII. 15 not. Sic Ps. LXII. 6. LXX, ὅτι παρ' αὐτῶ ἡ ὑπομονή μου.

4 ἔργον τέλειον, *opus perfectum*) Sequitur, τέλει. a rebus & opere denominatio fit hominis ipsius. Id ut assequare, gaudio opus est. Τέλει. idem, qui δοκιμ., v. 12. coll. not. ad 2 Tim. II. 15.

¶ ἐχέτω, *habeat*) Hortatur: ut in v. 2, existimate. Perfecta est patientia, quæ gaudet.

¶ τέλει καὶ ὀλόκληροι, *perfecti & integri*) Id denotat absolutum quiddam; in nullo deficientes, respectivum. namque opponuntur inter se λείπεισθαι & πλεονεκεῖν.

5 εἰ, *si*) Nexum rerum a v. 1 seqq. & cap. IV. 1 ff. is facile inveniet, qui, dum injuriam patitur, animum huc refert. Nam boni & mali affectus varie cientur.

¶ δὲ, *vero*) Antitheton, in nullo deficientes: deficit.

¶ σοφίας, *sapientia*) qua intelligimus, unde veniat tentatio, & cur; & quomodo ferenda; & quomodo v. gr. morbo occurrendum. Patientia magis est in potestate hominis pii, quam sapientia. illa præstanda; hæc petenda. Summa sapientiæ, quæ patientiam in tentatione paupertatis & opum gubernat, v. 9. 10 describitur.

¶ αἰτέτω, *postulet*) Valde urget Iacobus preces fidei. coll. c. V. 13 ff.

¶ πᾶσιν, *omnibus*) recte rogantibus.

¶ ἀπλῶς, *simpliciter*) Constr. cum qui dat omnibus. Admirabilis virtus, divina simplicitas. dat simpliciter, magis minusve dignis, sive bene sive pejus usuri sint. Huic simplicitati respondet simplicitas fidelium, non διψύχων.

¶ μὴ ὀνειδίζεν, *qui non exprobrat*) Non dat repulsam: nec, quum bona dat, insipientiam & indignitatem præteritam nobis exprobrat, neque abusum futurum.

6 πίσει, *fide*) Etiam Iacobo fides est prora & puppis, coll. c. V. 15. In media epistolæ parte remoras duntaxat fidei removet.

¶ εἰκε) Idem verbum v. 23.

¶ κλύδωνι θαλάσσης, *fluctui maris*) Talis est, qui sapientia destituitur, per preces non impetrata.

¶ ἀνεμιζομένῳ, *qui a vento movetur*) extrinsecus.

¶ ῥιπιζομένῳ, *qui circumfertur*) intrinsecus, sua instabilitate.

7 μὴ γὰρ οἰέσθω, *ne enim opinetur*) Fides non opinatur. is, qui opinatur, ut διψύχῳ, duplex animo, frustra opinatur.

8 ἀνὴρ διψύχῳ) Sic διψύχοι dicuntur c. IV. 8. qui non habent cor purum & Deo simpliciter deditum. Alias nusquam occurrit in N. T. hoc nomen, neque apud LXX int. Possis reddere *bianimis*, uti dicitur *bilinguis*. Vtrumque in Germ. *falsch*. Hesychius: διψυχία, ἀπορία. Est igitur affine τῷ διακρινόμενῳ. Habet quasi duas animas, quarum altera hoc, altera illud sentit. Sir. II. 13, εὐαὶ καρδίας δειλαῖς, καὶ χερσὶ παρειμέναις, καὶ ἁμαρτωλῶ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τελευτας.

¶ ἀκατάστατος, *inconstans*) Non enim impetrat per preces gubernationem divinam: sapientiæque expers dissidet a se & ab aliis. c. III. 16.

9 καυχάσθω δὲ, *glorietur autem*) Optimum remedium contra διψυχίαν sive animam bifidam. Gloriandi verbum exstat etiam cap. II. 13. III. 14. IV. 16.

¶ ὁ ἀδελφός, *frater*) Hac appellatione

one Iacobus dignatur potius humilem, quam divitem.

¶ ὁ πενιὴς) *humilis, pauper, tentatus.*

¶ ὕψι, *altitudine*) Proponit Iacobus de humili & de divite: mox subjicit tractationem de divite, v. 11. deinde de humili. v. 12. utrumque tractaturus uberius capite V. Totius epistolæ institutum est, omnia ad æquabilitatem redigere. Conf. c. II. 1. V. 13. ὕψι, *beatitudo, corona vita, sine marasmo.*

10 πλάσι, *dives*) Synecdoche, pro omni florente & lauto.

¶ ἐν τῇ ταπεινώσει, *in humiliatione*) Hoc proprie construitur cum *glorietur.* conf. 2 Cor. XII. 9. 2 Sam. VI. 22. *ταπεινώσις* non dicit *marasimum* divitis; sed demissionem animi, ex illius marasmi intuitu.

¶ ὅπ ὡς, *quoniam sicut*) Protasis *sicut-privit*: apodosis, *ita.* v. 11.

¶ ἀνθὸς χόρτου, *flos feni*) Graminis pars amœnissima, flos. 1 Petr. I. 24.

¶ μαραινθήσεται, *tabesciet*) in morte.

11 ἀνέτειλε - ἀπόλωτο *exortus est - privit*) Quatuor momenta. primum est causa secundi; tertium, quarti.

¶ καύσανι, *æstu meridiano, & vento urente, ortum subsequente.* Gradatio.

¶ ἡ εὐπρέπεια, *decor*) qui est in flore.

¶ πορείαις) Divitibus alias adscribitur *εὐπορία*: apostolus autem ponit verbum simplex, idque plurali numero, ob molestam negotiorum amplitudinem. *πορεία, iter, a πορεύομαι, ut βασιλεία, βασιλεύω.*

12 μακάριος, *beatus*) μακάριος ex μὴ & κῆρ, *immortalis.* Hoc, & *vita*, opponitur τῷ μαραινθήτῃ.

¶ ὑπομενῆ, *sufferet*) v. 3. 4. 1 Petr. II. 20.

¶ ἐπηγγέλατο, *promisit*) c. II. 5.

¶ ἀγαπῶσω, *qui amant*) Amor parit *patientiam.*

13 μηδεὶς πειραζόμενος, *nemo, qui tentatur*) Nunc aliud de tentationibus caput sequitur. Magnus patientiæ nervus, ortum scire mali.

¶ λεγέτω, *dicat*) corde aut ore.

¶ αὐτῆς) *Ipsæ. i. e. nec mala ulla Deum, ad nos in deteriora sollicitandos, extrinsecus tentant; nec vero ipse sua sponte quenquam tentat. Id ipsum etiam est simplicitatis divinx. v. 5. Sæpe τὸ αὐτῆς spontaneum quiddam innuit: unde congruit, in opposito, τὸ βλαθῆς, v. 18.*

14 ἕκαστος, *unusquisque*) Antitheton, *ἕδνα, neminem.* v. 13.

¶ ὑπὸ, a) Concupiscentia est pellex; homo ipse, quasi vir.

¶ ἰδίας, *sua*) Causam igitur peccati debemus in nobis quarere, non extra nos. Ne ea quidem, quæ diabolus injicit, periculum faciunt, antequam fiant *ιδία nostra.* *Propriam* quisque *concupiscentiam* habet, ex ingenio, temperamento, more, *suo.*

¶ ἐξελκόμενος, *abstractus*) initio tentationis, *ex veritate & virtute trahentis.* Passivum.

¶ δειλαζόμενος, *illectus*) ulteriore progressu, illecebram *ad malum* admittens. Medium.

15 συλαβῶσα, *cum conceperit*) peccatum, ex hominis voluntate.

¶ ἁμαρτίαν, *peccatum*) peccati actum. Non ideo *concupiscentia ipsa* non est peccatum. Qui hominem gignit, homo est.

¶ ἀποπλεθεῖσα, *consummatum*) adultum robur factum. id quod celeriter fit.

¶ θάνατον, *mortem*) Peccatum morte gravidum nascitur.

16 μὴ πλανᾶσθε, *nolite errare*) Summus

mus error est, non bona, sed mala accepta referre Deo. ab hoc errore deducere, est *amoris*. Fidclis admonitio. coll. c. V. 19.

17 πᾶσα, omne) Nexus sermonis patet, si ita resolvas: δόσις, *datio*, quæ omnis est bona: δῶρον, *donum*, quod omne est perfectum &c. bona tantummodo est perfecta, nulla mala, superne sunt. *bona & perfectum* in inciso est prædicatum: *datio & donum* subjectum: *omnis & omne*, si sensum spectes, pertinet ad subjectum. conf. *omne*, v. 2 not.

¶ δόσις, *datio*) *Datio* bona, in antitheto ad *peccatum*, denotat ea, quæ initio & indies conducunt ad iustitiam & pietatem: *donum perfectum*, in antitheto ad *consummatum & mortem*, denotat ea, quæ pertinent ad *consummationem & vitam beatam*. conf. 2 Petr. I. 3.

¶ ἀνωθέν ἐσι καταβαῖνον) *est id, quod desursum descendit*. conf. *descendens*. c. III. 15.

¶ ἀπό, a) nempe a Patre luminum. Declaratur τὸ superne.

¶ ὁ πατὴρ τῶν φώτων, *Patre luminum*) *Patris* appellatio congruens huic loco, sequitur ἀπεκύησεν. Ipse Patris & matris loco est. Est Pater luminum etiam spiritualium in regno gratiæ & gloriæ. Ergo multo magis Ipse *Lux* est. 1 Ioh. I. 5. *Lucis* mentioni statim, ut solet, subiungitur mentio *vita*, ex regeneratione. v. 18.

¶ παρ' ᾧ ἐκ ἐν παραλλαγῇ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα, *apud quem non est transmutatio, aut vicissitudinis obumbratio*) παραλλαγῇ dicit mutationem in intellectu; (vid. LXX, 2 Reg. IX. 20.) τροπῇ mutationem voluntatis. In utroque vocabulo est metaphora a stellis, huic loco, ubi *luminum* mentio fit, aptissima. παραλλαγῇ & τροπῇ est in natura, (vid. τροπᾶς, Iob XXXVIII.

33.) quæ habet quotidianam vicissitudinem diei & noctis, & longiores modo dies modo noctes: in Deo nil tale est. Ipse est *Lux mera*. παραλλαγῇ & τροπῇ, si qua accidit, penes nos est, non penes Patrem luminum. ἀποσκίασμα interdum dicit ὁμοίωμα, sic enim Hesychius interpretatur. unde Gregorius Naz. τὸ δ' ἀληθείας ἵνδαλμα καὶ ἀποσκίασμα tanquam synonyma ponit: & apud Tullium, Budæo observante, *adumbratio rei* opponitur *perfectiōni ejus*: sed hoc loco opponitur *luminibus*, adeoque magis proprie sumitur, ut ἀποσκίασμα τροπῆς sit *jaetus umbræ primivulsi, revolutionem habens conjunctam*. Idem Hebraïsinus genitivi mox, *abundantiam malitiæ*. ex quo colligere licet, τὸ *transmutatio* opponi τῷ *datio bona*, quemadmodum *vicissitudinis obumbratio* opponitur τῷ *donum perfectum*.

18 βεληθείς) *volens*, voluntate aman- tissima, liberrima, purissima, sæcundissima. Hebr. בא ab באה *voluit*: conf. Ioh. I. 13. Congruit ἔλεος, *miseriordia*, 1 Petr. I. 3. Antitheton, *concupiscentia cum conceperit*.

¶ ἀπεκύησεν) Antitheton, ἀκούει, v. 15.

¶ ἡμᾶς) *nos*, credentes, præsertim ex Israël. Opponitur inter se duplex generatio: eaque in malo describitur per abstracta; in bono, per concreta.

¶ ἀληθείας, *veritatis*) N. T.

¶ ἀπαρχὴν πᾶσα τῶν αὐτῆς κτισμάτων, *primitiæ quædam creaturarum ejus*) Sumus ex Deo per creationem & generationem, *factura* ἔσ' *genus ejus*. Eph. II. 10. Act. XVII. 29. *Creaturæ* reliquæ visibiles sunt tot ac tantæ; sed harum *primitiæ* sunt fideles, pars prima & nobilissima, sanctior ceteris, & ceteras sanctificans; qui ob id ipsum tentationibus exercentur. *quædam*, habet mode-

modestiam: nam *primitiæ* proprie & absolute unus est Christus.

19 ὡς εἰ, igitur) Symperasina: simulque Propositio eorum, quæ sequuntur, tribus. Auscultationi salutari inimica est nimicitas in verbis & affectibus, *oris & cordis*. v. 26.

¶ πᾶς, *omnis*) Oppositum, *nemo*, v. 13. Nam eo, non modo ad versum proximum, respicit versus 19.

¶ πᾶς εἰς τὸ ἀκούσαι, *velox ad audiendum*) Vera audiendi ratio (*suscipite*) cum obedientia & recta auditorii constitutione tractatur v. 21 - 27. & capite II toto.

¶ βραδύς εἰς τὸ λαλῆσαι, *tardus ad loquendum*) Hoc tractatur v. 26. & c. III. *Tardus ad loquendum*, ut nil loquatur contra Deum, v. 13, nec sinistre de Deo. c. III. 1 f.

¶ βραδύς εἰς ὀργήν, *tardus ad iram*) Hoc tractatur ibidem & eapp. IV. V. *Tardus ad iram* sive impatientiam erga Deum; iracundiam erga proximum. Qui *tardus* ad iram est; facile omni ira, mala certe, superfedebit. Festinatio impellit ad peccandum.

20 ὀργή) *ira*, affectus potentissimus.

¶ ἀνδρός, *vir*) Sexus virilis maxime iram alit: 1 Tim. II. 8. actionesque ejus vel justæ vel injustæ latius patent. Innuitur iranaturalis, extra gratiam.

¶ δικαιοσύνην θεῶν, *justitiam Dei*) omnia officia divinitus præscripta & Deo placita.

¶ οὐ κατηργάζεται, *non operatur*) i. e. plane impedit justitiam Dei; tamen sibi, dum fervet, quam maxime operari eam videatur. Purius sine ira fit.

21 ἀποθήμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν, *deponentes omnem immunditiam*) Metaphora a velle. c. II. 2. ῥυπαρία *sordities*, quæ expurgatur audiendo verbum. Ioh. XV. 3.

¶ περιουσίαν κακίας) *abundantiam*, ni-

mitatem, quæ solet vitiosa esse, præcipue in loquendo. (Matth. V. 37.) κακία non est *malitia* sive *nequitia*, sed *malitas* sive *vitium*, virtuti contrarium: & genitivus κακίας habet hoc loco vim epitheti.

¶ ἐν παύσει, *in mansuetudine*) Hæc opponitur *iræ*: præstaturque in omnibus rebus. Conf. 1 Petr. II. 1. 2. Ira & subitus animi impetus impedit auditum: ideo lenitate opus est.

¶ δεξασθε) *accipite* animo, auribus, opere.

¶ τὸ ἔμφυτον) *insitum*, per regenerationem, v. 18 & per *habitum*, Hebr. V. 14. nec non per *assuetudinem* inde a majoribus, Israëlitis. v. 1. coll. 2 Tim. I. 5. Est *insitum*: ergo summa necessitudine fidelibus conjunctum, & propinquum: Rom. X. 8. ergo accipiendum in mansuetudine.

¶ λόγον, *verbum*) Evangelium. 1 Petr. I. 23 ff.

¶ τὸ δυνάμενον, *quod potest*) magna efficacia.

¶ σώσαι, *salvare*) *Salutis spes* alit *mansuetudinem*: & hæc illam sustentat.

23 ὅτι, *quia*) Explicatur ille *paralogismus* otiosorum auditorum.

¶ γεγεσεως) c. III. 6.

¶ ἐν ἐσόπτρῳ, *in speculo*) Demonstratur hinc veritas Scripturæ, quod homini faciem animæ refert exactissime.

24 εὐθέως, *statim*) averfus ad alia. Magnam vim exprimendæ hujus celeritatis cum levitate conjunctæ habet καὶ cumulatum. Gen. XXV. 34.

¶ ἐπελάθει, *oblitus est*) Oblivio non excusat. v. 25. 2 Petr. I. 9.

25 παρακύψας, *qui perspexerit*) Resp. *consideravit*, v. 24. Verbo παρακύψω innuitur rei reconditæ indago, non in *superficie speculi* hærens, sed ad interiora penetrans. Sir. XIV. 24, ὁ παρακύψων

διὰ τῆς θυρίδων τῆς σοφίας. Beata curiositas, si efficax ad fructum.

¶ ἐς νόμον πλείον τῆς ἐλευθερίας, in legem perfectam libertatis) Sic appellat legem, quatenus per fidem stabilicitur. Rom. III. 31. Conf. infra c. II. 12. 8 not. Cavet Iacobus, ne quis abutatur idiomate Paulino de *servitute legali* & *jugo*. Qui legem facit, liber est. Ioh. VIII. 31 f. *Perfectioni* legis respondere homo debet perfectione cognitionis & obedientiæ: alias non est liber, sed *reus*. c. II. 10.

¶ καὶ παραμένει, & permanserit) Anaritheton, abiit. v. 24.

¶ εἶτε - εἶτε) *hic, hic*, inquam. Verba interjecta aetiologiam addunt prædicato, & repetitio vim habet.

26 εἰ τις, si quis) Nunc exempla addit factionis operis.

¶ θρησκῶν, religiosus) cultor Dei, privatim & publice. Hefychius, θρησκῶν, ἐπερόδοξῶν, εὐγενής. i. e. qui plus novit, quam ceteri, & nobiliori mente præditus est. Congruit Oecum. exegetis, cui θρησκῶν est γνώσης τῆς ἐν τῷ νόμῳ ἀπορήτων καὶ ἀκριβῆς φύλαξ.

¶ μὴ χαλιναγωγῶν, non refræmans) Aptissima metaphora. c. III. 2 f.

¶ γλῶσσαν, linguam) & cor.

¶ καρδίαν, cor) & linguam. Altera alteram & ducit & sequitur. linguæ est loquela; cordis, affectus. v. 19.

27 θρησκεία, religio) Id est, qui miseros sublevat, & mundi lautitia merfos vitat, ejus demum cultus omnis, Deo præstitus, recte se habere potest.

¶ καθαρὰ καὶ ἀμίαντῶν, munda & immaculata) ex amore puro fluens, & a mundi sordibus remota.

¶ ἐπισκέπτου, visitare) cum consilio, solatio, beneficio, etiam sua sponte.

¶ ὀφθαλμοὺς καὶ χήρας, pupillos & vi-

duas) i. e. afflictos, etiam alieniores, a multis neglectos. Synecdoche.

¶ ἐν τῇ θλίψει, in afflictione) Nam si aliis de causis id fiat, non est religio.

¶ ἄσπιλον ἑαυτὸν, immaculatum se) Id fit, si absteineatur a consuetudine aliorum, qui neque nobis profunt, neque nos illis.

¶ τηρεῖν, custodire) solicite.

CAP. II.

1 Ἀδελφοί μου, fratres mei) Æqualitas Christianorum, *fraterno* nomine indicata, fundamentum hujus admonitionis.

¶ ἐν) Similes phrasæ, ἐν πρῶσσωποληψίας ἔχειν, ἐν γνώσει ἔχειν, Rom. I. 28.

¶ πρῶσσωποληψίας, personarum acceptionibus) quarum altera divitum a fide alienorum, altera pauperum Christianorum valde diversa.

¶ τῆς πίστεως, fidem) qua pauperes abundant.

¶ τῆς δόξης, glorie) Hoc quo minus a Domini construi videatur, facit pronomen *nostri*. Est igitur appositio, ut ipse Christus dicatur ἡ δόξα, *Gloria*. conf. Luc. II. 32. Es. XL. 5. Ita & Ipfum Iacobus ut Filium Dei prædicat, & resurrectionem ejus ex mortuis; ut apostolum decet. Christus, Gloria: hinc etiam fides in eum gloriosa, & fideles gloriosi. Hanc fidelium gloriam nullus mundi honos æquat: nemo personarum acceptor agnoscit.

2 εἰσέλθῃ, introierit) tanquam hospes ignotus.

¶ συναγωγῆν) *cætum* cumque *sacrum*. addit enim, *vestrum*. Nomen a Iudæis ad Christianos traductum.

¶ ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος, vir aureum anulum habens) Rarior olim usus annulorum.

lorum. Antitheton simplex, *pauper*.

¶ λαμπρᾶ, *splendida*) nitida, nova, cujuseunque coloris.

3 ἐπιβλέψητε, *intueamini*) cum admiratione.

¶ τὸ Φορῶντα) *gestantem*, quamvis, quis sit, nesciatis; cum fortasse sit ethnicus.

¶ ὁ - οὐ, *tu-tu*) Hoc instar est nominis proprii h. l.

¶ καθὼς ὧδε, *scde hic*) Antitheton, *stus hic*.

¶ καλῶς) ὡς LXX καλῶς. *boneste*.

¶ ἐπέ, *istic*) procula nobis.

4 καὶ ἔ, *neque*) Si, v. 2, apodosin habet in hoc versu, καὶ ἔ, καὶ, *neque*, ἔ.

¶ ἔ διακρίθητε) Isto discrimine divitis & pauperis utentes, tamen *non discretistis* iusta dubitatione, consideratione & attimatione, quid tribuendum esset pauperi potius, vel certe non minus, quam diviti. διακρίθη, active, etiam Rom. IV. 20. præterea vero διακρίνεσθε in bonam partem, in hoc loco Iacobi. Huic composito opponitur simplex κριταί, quo notantur definite aliquid constituentes. διάκρισις κρίσιν debet præcedere: vos illa omissa hanc exerceatis.

¶ κριταί διαλογισμῶν ποιητῶν) *judices*, approbatores, *malarum cogitationum*, i. e. divitum, foris splendentium, sed malis cogitationibus scatentium.

5 ἀκούσατε, *audite*) Hac compellatione *sistit* ac retinet apostolus *judices* præcipientes; ostendens, de paupere potius, quam de divite esse bene præsumendum.

¶ ὁ θεός, *Deus*) Dei iudicio subscribere nostrum debet iudicium, etiam in ceremoniis & gestibus externis.

¶ ἐξελέξατο τὸς πτωχοὺς, *elegit pauperes*) Qui electi sunt, egeni sunt. Non denotantur hic pauperes omnes, neque soli; nam paupertas ac divitiæ neminem per se faci-

unt bonum aut malum: sed tamen passim pauperes præ divitibus beati prædicantur. c. V. 1. Suntque fere synonyma, *impius* & *dives*, *justus* & *pauper*. Es. LIII. 9. Amos II. 6. V. 12. Dives, si pius est, divitias abnegat: pauper, si malus est, paupertatis bonum negligit. Christiani multi ex pauperibus erant; pauci ex divitibus: præsertim Hierosolymis, & inter eos, ad quos Iacobus scribit. conf. cit. cap. V. 1 ff. Sic quoque, *elegit*, 1 Cor. I. 27.

¶ πλοῦσις ἐν πίστει, καὶ κληρονόμος, *dites in fide, & heredes*) Beza sic interpretatur: *elegit pauperes, ut fierent divites fide & heredes* &c. E. Schmidius sic: *elegit pauperes, qui tamen sunt divites in fide, ut sint etiam heredes* &c. Hic duo momenta arctissime coherentia, *dites & heredes*, divellit; ille, contra scopum apostoli, post *electionem* ponit *fidem & amorem*. Neque enim aliter Iacobus agit de ordine electionis, fidei & amoris, atque ille ordo nobis innotescit, adeoque iudicii recti regulam de pauperibus præbet. quo quidem modo non solum fides, sed etiam amor electionem in ordine cognitionis nostræ antecedit. Mens apostoli hæc est: *Deus elegit pauperes, qui sunt divites in fide & qui sunt heredes* &c. unde hoc fluit argumentum: *Quicumque sunt divites in fide & heredes; illos debemus ut a Deo electos agnoscere & tractare. atqui pauperes &c.* Sic electio adeo non antecedit fidem, ut etiam hereditas electionem antecedit; antitheticoque inter *elegit*, & *ignominia affecistis*, expensis hæc emergit conclusio: *Divites in fide & heredes regni & Deus magni facit & nos magni facere debebamus.*

¶ ἐοπίσει, *in fide*) qua tendit in Dominum gloriæ. v. 1. Huic *fidei* tanquam sequela tribuuntur *divitiæ* cælestes & mundi futuri, sicut *amori hereditas*.

¶ κληρονόμος) *heredes*, quia filii.

¶ τ βασιλείας, regni) Maxima dignitas.

6 ἠπιάσατε, ignominia affecistis) dum pauperem postposuistis. Grande verbum.

¶ οὐχ οἱ πλέσι, nonne divites) Non omnes, sed tamen plerique, & soli. nam pauperes, etiam si vellent, non possunt. Commemoratur hoc apostolus, non ut pios ad invidiam concitet, sed ut indignitatem divitum demonstraret.

¶ ἀντι, hi) Demonstrativum, uti v. 7. Hebr. חַיִּים Hifunt, qui & vi aperta & specie juris agunt.

¶ ἐλκεσω ὑμᾶς, trahunt vos) importune.

7 βλασφημῶσι, blasphemant) Prov. XXX. 9. Loquitur apostolus maxime de divitibus ethnicis. conf. 1 Petr. IV. 14. II. 12.

¶ τὸ καλὸν ὄνομα, bonum Nomen) ὁ ὡτὸ nomen Dei, laudandum super omnia, ὡτὸ quoniam bonus est, & nomen ejus bonum.

¶ τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς, quod invocatum est super vos) ex quo appellati estis populus Dei. Similis locutio, Gen. XLVIII. 16. Es. IV. 1.

8 νόμον βασιλικὸν) legem regiam, quæ se non patitur sub arbitrium humanum in servitutem redigi; sed ipsa libertatis lex est, v. 12. & summa præceptorum, omnes & amare & amari jubens: legem maximam Regis summi, qui Amor est, apud quem nulla est personarum acceptio, & qui suos omnes ad libertatem & ad regnum evehit, & personarum acceptio nem fugere jubet, & transgressores punire potest. Conf. Not. ad Chrysostr. de Sacerdotio p. 443, de epitheto βασιλικός.

¶ τελεῖτε, perficitis) etiam per fugam acceptio nis personarum.

¶ κατὰ, secundum) Secundum determinat. lex est totum: scriptura illa, diliges &c. est pars. conf. v. 10 f.

¶ ἀγαπήσεις, amabis) etiam in habendo honore. Lex regia, amoris. Luth. die Liebe ist Kayserin. conf. 2 Cor. II. 8 not.

¶ τὸ πλησίον σου, proximum tuum) etiam pauperem.

¶ καλῶς) pulchre: præ illo καλῶς, bene, quod notatur v. 3. Conf. v. 19. 7.

9 προσωποληψίᾳ, personam accipitis) personarum acceptio non amat omnes æque.

¶ ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, peccatum operamini) Omnis actio vestra peccatum est. Huc ref. enim, v. 10.

¶ ἐλεγχομένοι, convicti) propter acceptio nem personarum, incurrentes in elenchum.

10 ὧσπερ) offendet, gravius præfertim. ὧσπερ, de offensione quotidiana. c. III. 2.

11 ὁ γὰρ ἐπὶ ὧν, qui enim dixit) Vnus est, qui totam legem tulit: cujus voluntatem qui una in re violant, totam violant.

12 ὡς λαλεῖτε, sic loquimini) Tales estote in loquendo. In hac anakapha læoli respicit cap. I. 26.

¶ δια νόμου ἐλευθερίας, per legem libertatis) Vid. c. I. 25 not. Lex abhorret a servitute. ergo etiam a respectu personæ.

13 ἡ γὰρ κρίσις, judicium enim) Iudicium illud Dei de nobis, quod nemo subterfugiet, tale erit in quemque, qualis fuerit quisque, haud misericors illi, qui non fecerit misericordiam.

¶ ἐλεῶ, misericordiam) Hæc, præsupposita communi miseria, synonymon est amoris. v. 8.

¶ καυχήσασθε, gloriatur contra) Grande verbum: memorabile axioma. Ipsum judicium libenter fert hanc gloriatio nem.

¶ ἐλεῶ, misericordia) divina, humanæ respondens.

14 τί, quid) Apostolus a cap. I. 22 adhor-

hortatus est ad faciendum: nunc iis occurrit, qui fidei pretextu facere fugiunt. Porro sic docebat Paulus: *Ex fide est iustitia & salus, non ex operibus.* id, ut omnia solet perversitas humana, jam tum in abusum rapuerant pseudochristiani, & verba Pauli, contra mentem Pauli, usurpant. quare Iacobus (iisdem phrasibus, testimoniis & exemplis, quæ Paulus posuit, Rom IV. 3. Hebr. XI. 17. 31. hic repetitis, v. 23. 21. 25.) non doctrinam Pauli, sed errorem abutentium, post Pauli verba latitare conantem, retutat. v. 24. 14. Aliquando usus locutionum per se bonarum, dum multi abutuntur, inhibetur. Ier. XXIII. 33. coll. Hab. I. 1. Malach. I. 1. Diverfus erat character, nemo negabit, Pauli & Iacobi: & hujus diversitatis vestigia quædam in hoc potissimum capite animadverti possunt. conf. Gal. II. 9 not. Neque tamen idcirco inter se pugnare censendi sunt, ut facile censere posset, quisquis aut Paulo aut Iacobo seorsum sese addixerit. Summa potius cum reverentiâ & simplicitate, & sine fastidio verborumque tortura, utriusque doctrinam, ut apostolicam, a Christo ejusque Spiritu profectam, suscipere debemus. Uterque enim & vera & dextre scripserunt; sed alio aliòque modo, ut qui etiam cum vario hominum genere negotium haberent. Proinde alia in scena ipse Iacobus fidei causam egerat, Act. XV. 13-21. & ipse deinceps Paulus opera strenue urfit, in epistolis præsertim extremo tempore scriptis, quum homines jam doctrina de fide abuterentur. Nunc autem eadem verba non eodem plane uterque modo posuit, ut mox videbimus. Hic porro versiculus Summarium est trium partium: & ad que utilitas spectat v. 15-17. ad si dicat quis respondet v. 18. 19. & num potest explicatur v. 20-26. Prima parte finiente, &

sub finem secundæ, & tertiæ finiente, ad eoque ter, infertur fides sine operibus mortua. v. 17. 20. 26.

¶ *ἐὰν πίστιν λέγει τις ἔχειν, si fidem dicat aliquis habere se*) Non dicit, *si quis habeat*, sed, *si quis putet & dictitet*: hic ergo Iacobus, ut Paulus ubique, fidem innuit veram & vivam, & sic quoque v. 22. 18 fin. ubi de subjecto sancto agitur: sed mox hoc versu & in hoc reliquo clencho sub *πίστι* vocabulo, per mimesin, studio brevitatis, & *κατ' ἀνθρώπων*, intelligit fidem hypocriticam, paralogismo nixam. c. I. 22. Non docet, fidem posse esse sine operibus, sed potius, fidem sine operibus esse non posse. Non opponit fidem & opera; sed inane fidei jactatæ vocabulum, & fidem veram solidamque in se atque fructibus onustam.

¶ *ἡ πίστις*) *fides ista.* Articulus habet vim pronominis. *ista*, præterita, quæ *fides* dicitur, ut *sapientia* dicitur *ea*, quam *mendaces* jactant c. III. 15.

¶ *αὐτὸν*) *ipsum.* neque utilitatem ullam ea proximo affert, neque *ipsum* salvat.

15 *ἐὰν δέ, si autem*) Comparatio, (cujus protasis etiam per se opportunam habet admonitionem, ab instituto non alienam:) hinc Epanalepsis, *quæ utilitas?* v. 14. 16.

16 *ἐξ ὑμῶν, ex vobis*) Hæc tacita communicatio apodosis facit penetrantiorum.

¶ *ὕπνετα ἐν εἰρήνῃ, ite in pace*) Hodierna repulsæ formula: *sublevet te Deus*, id est, *non ego.*

¶ *θερμαίνετε καὶ χορταίνετε, calefacite & satiate vos*) Bonum consilium & come; si adlit res, amictus calefaciens & cibus satians.

17 *ἐὰν μὴ ἔργα ἔχη, si non opera habeat*) Si opera, quæ alias viva fides parit, nulla sunt; id indicio est, fidem *ipsam*

(id valet καθ' ἑαυτὴν) nullam esse, eamve, quam quis fidem jactat, mortuam esse.

¶ νεκρά ἐστὶ, *mortua est*) Vt dicere illud, *cape cibum, potum, vestem*, non est *cibus* & potus satians, vestis calefaciens: sic dicere, *habeo fidem*, non est *fides* realis, proximo *utilitatem* adferens, ipsi dicenti salutaris. Appellatio, *mortua*, horrorem incutit. Abstractum ponitur: concretum innuitur, uti c. III. 4. Fides est mortua: id est, homo, qui se fidem habere dicit, non habet illam vitam, quæ ipsa est fides. Similis hypallagè, c. III. 4 not.

¶ καθ' ἑαυτὴν, *secundum semet ipsam*) & ubi opera habet, non *secundum opera*, sed *secundum semet ipsam* viva est & esse dignoscitur. Non habet suam vitam ex operibus.

18 ἀλλ' ἐρεῖ τις) *sed dicit aliquis*, rectius sentiens, quam ille *aliquis*, de quo v. 14. & veram fidei operumque rationem vindicans.

¶ δεῖξόν μοι) *ostende mihi fidem tuam sine operibus tuis*; (ostende, si potes, i. c. nullo modo poteris:) & ego ostendam tibi ex operibus meis, quibus me carere non posse scio, *fidem meam*. Sunt duo effata, quorum prius fidem ante opera, posterius opera ante fidem, emphaseos causa, enunciat: (sic quoque v. 22. Luc. XI. 36 not.) & prius spectat ad illud, *tu fidem habes*; posterius ad illud, & ego *opera habeo*.

19 σὺ πιστεύεις, *tu credis*) Anaphora est in *tu*: nam hic quoque versus continetur sub *dicit quis*.

¶ ὁ θεὸς εἷς, *Deus unus*) Notanter ponitur fundamentalis ille articulus, qui semper fideles ab infidelibus diremit.

¶ πιστεύουσι, *credunt*) Verbum *credo* latissime hinc accipitur: nam dæmonia sentiunt & intelligunt & meminerunt, Deum esse & unum esse.

¶ καὶ Φρίσσει, & tremunt) *terribili expectatione æternorum cruciatuum*. Usque adeo fides illa nec justificat nec salvat: & tamen efficaciam aliquam habet, sed in contrarium. Hoc præter expectationem lectoris additum magnam vim habet.

20 θέλεις, *vis*) Morata interrogatio. sane *inanes* homines nolunt scire, & dissimulant.

¶ κενὸν, *inanis*) *inania* verba jactans.

¶ χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστὶν, *sine operibus mortua est*) Id & declaratur & probatur versu seq.

¶ νεκρά, *mortua*) *expers vitæ & vigoris* justifici & salvifici.

21 ἀβραάμ ὁ πατὴρ ἡμῶν, *Abraham pater noster*) Sic Paulus, Rom. IV. 1.

¶ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, *ex operibus justificatus est*) Agnoscit Iacobus internum propriumque fidei vigorem, operibus priorem & ab operibus eorumque in fidem redundante virtute distinctum, v. seq. ignorant autem eundem hypocritæ; opera, quibus tamen iidem carent, facilius palpantes. quare Iacobus *ad hominem* agit, & ad eos convincendos fere opera commemorat, ipsum fidei vigorem sub eorum commemoratione subaudiens. Neque verbum *δικαιῶσθαι* justificari Iacobus non eodem, quo Paulus significatu adhibet; quo videlicet *justitia* conjunctissimam habet salutem. v. 14. Est autem significatus ille valde prægnans, ut quam late patet *peccatum* cum *reatu* & *vitio*, tam late ex adverso pateat *justitia*, (vid. omnino Rom. III. 20 not.) denotans omne id, quo homo sit, & judicetur, & dicatur *justus*, i. e. talis, cui Deus jam non sit iratus ob reatum, sed reconciliatus; & qui vicissim jam non sit hostis Deo, sed *amicus*. v. 23. coll. Rom. VIII. 7 cum antec. & conseq. Hunc unum eundemque significatum vocis *δικαιῶσθαι* justificare

ficare Paulus restrictius adhibet, Iacobus latius. cur? nimirum ille loqui solet de actu justificationis, qui maxime constat in remissione peccatorum: hic, quod apprimè notandum, de statu loquitur ejusdem justificationis (qui perperam appellatur justificatio secunda) quum homo in justitia, quæ fidei est, perstat; in ea, quæ operum est, progreditur. Exinde Paulus Abrahamum credentem, ex Gen. XV. 6. Iacobus, etiam immolantem multo post, ex Gen. XXII. 10. producit. Ille simpliciter allegat τὸ *reputatum est*: hic etiam τὸ *amicus appellatus est*, quod postea accessit. Ille ait: *Deus justificat*, & *justificat impium*, & *justificati sumus*: hic simpliciter, *homo justificatur*. Ille fidem solam, non opera quamvis ex fide fluentia memorat; hic, fidem & opera.

¶ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, *super altare*) Invenit, opus Abrahami fuisse plane serium.

22. ὅτι, *quod*) Duo commata, quorum in priore si illud, *fides*, in altero *operibus* cum accentu pronunciaveris, sententia liquido percipietur, qua exprimitur, quid utraque pars alteri conferat.

¶ ἡ πίστις, *fides*) Fide obtulit Abraham. Hebr. XI. 17.

¶ συνήργει, *cooperabatur*) Igitur aliam fides habet ἐνέργειαν, efficaciam & operationem, aliam opera; & quidem illa ante hæc, & cum his. Non animant opera fidem, sed fides opera parit, opera fidem consummant.

¶ ἐπιλειώθη, *consummata est*) Non dicit, *vivificatu est*. Ex operibus fides habet, non ut sit vera, nam veritatem habet ante opera; sed ut sit perfecta, & amicitiam divinam assequatur. v. 23. coll. Ioh. XV. 10. Vigor fidei, qui opera parit, ex illo partu & actu augetur, excitatur & corroboratur, uti calor nativus corporis labore, quem ciet. conf. 1 Ioh. III. 22. Multo per-

fectior in fide rediit Abraham a sacrificio illo, quam eo accesserat. Idem verbum, *πελειώθη*, adhibet Alexander Aphrod. l. 2 de Anima, cap. Τρίτος δὲ ἐστὶ, quum describit intellectum, cognitione auctum rerum extra ipsum positarum. Fides ipsa consummatur per opera, i. e. vera demonstratur.

23. ἐπληρώθη ἡ γραφή, *impleta est scriptura*) Ampliatio in sermone est. nam *impletum* ante fuit, quam *scriptum*. porro quo Abrahamæ tempore impletum? quum primum credidit, an postea quum immolavit? utroque tempore: sed ad tempus immolationis maxime refert Iacobus, de statu quippe Abrahami justificati loquens, ad quem etiam pertinet illud, *amicus appellatus est*. sed hinc probat justificationem ex operibus, illinc justificationem ex fide.

¶ καὶ φίλος θεῶν ἐκλήθη, & *amicus Dei appellatus est*) Hæc est totius versus pars altera; neque enim pertinet ad ditionem verbi *impleta est*. Fuerat *amicus Dei* Abraham, jam ante obitum, & post obitum ita appellatus est a posteris, 2 Chron. XX. 7. & a Deo ipso. Es. XLI. 8. *Amicus* erat, active, *amator Dei*, id quod pertinet ad opera; & passive, *amatus a Deo*, id quod pertinet ad justificationem ex operibus. Uterque sensus, vi relatorum conjunctus, habetur etiam Ioh. XV. 14. In Hebræo est *אָהֵב* quod ll. cc. active sonat, passive significat: certe apud Esajam parallela sunt *servus, electus, amicus*. & LXX, ἐν ἡγάπησᾳ, uti l. c. Chron. τῷ ἡγαπημένῳ σου. quem ad locum etiam Halenses annotant, Arabibus Abraham velut proprio nomine *Alchalilo* i. e. *amicum Dei* dici. Sic quoque Iudith VIII. 22: *Abraham amicus Dei effectus est*. quæ tamen Græce non leguntur.

24. ὁράτε, *videtis*) Sic, βλέπετε, *videtis*. v. 22.

¶ ἐξ ἔργων δικαιοῦται, *ex operibus justificatur*) v. 21 not.

¶ ἀνθρωπῶν, *homo*) Iudæus, Græcus.

¶ μόνον, *solum*) Cyclophas evangelio- phoros, ut Erasmus appellat, degeneresque Lutheri discipulos, qui fidem *solum*, non Paulinam, sed ab operibus desolatam pro vexillo habent, prævidens hoc loco notavit Scriptura.

25 καὶ ῥαὰβ, ἔϛ *Rahab*) Post virum Abrahamum Iudæorum patrem ponitur mulier; nam viros & mulieres appellat c. IV. 4: eaque ex gentibus, quæ plane flagitiosa fuerat, ne quis a Iudæis tantum opera requirat.

26 γὰρ, *enim*) *Enim* pro *igitur*, uti Rom. III. 28 not.

¶ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματός, *corpus sine spiritu*) πνεῦμα *sæpe πνεῦν halitum*, vitæ indicem; sed quum *corpori* opponitur, spiritum sive animam notat: neque id h. l. alienum. fides sine operibus est ut corpus exanime: sed non ideo fides viva originem vitæ habet ex operibus. cur Iacobus opera potius, quam proprium fidei vigorem commemoraverit, notatum est ad v. 21. Habent vani *speciem*, non *virtutem*. 2 Tim. III. 5. Tit. I. 16.

CAP. III.

¶ ἢ πολλοὶ, *ne multi*) Rarum, lingua recta. v. 2, *omnes*. rari ergo debent esse doctores. conf. Rom. XV. 18. Ex ea ratione etiam is, qui doctorem agit, non debet *multus* esse in loquendo.

¶ γίνεσθε, *fitis*) ultro.

¶ μέζον κρίμα, *maius iudicium*) ob plures offensiones. Conf. Sap. VI. 6.

2 πολλὰ) *multis* variisque rebus & *modis*.

¶ ἅπαντες, *omnes*) Ne se ipsos quidem excipiunt apostoli. 1 Ioh. I. 8.

¶ ἐν λόγῳ) *in sermone*, uno. Antitheton, *multa*. Lingua non semper satisfacit sensui.

¶ πλάσει, *offendit*) Hoc verbum proprie de linguæ vitio lapsive dicitur.

¶ ἔτι) *hic* demum.

¶ δυνατὸς - σῶμα, *potens - corpus*) Descriptio *perfecti*.

¶ τὸ σῶμα) *corpus*, i. e. hominem, sefc. Antitheton ad linguam, *membrum*, v. 5. Conf. *corpus*, v. 3. 6.

3 ἰδέ) Sic edidi ex potissima testium parte. *ιδὲ* *Er.* Ex mss. perpauca remanent, quos *ιδὲ* habere, satis firmiter statuamus. Interjectio *ιδὲ* est ex activo verbo, *ιδὲ* mediam vocem imitatur. Si quid differentiæ est, *ιδὲ* consideratum quiddam sonat potius, *ιδὲ* patheticum magis est. Itaque Iacobus primo hoc loco *ιδὲ* ponit, postea *ιδὲ* *sæpe*, in incremento *δεινότητος*. Certe alibi quoque unus scriptor, & *ιδὲ* & *ιδὲ*, habet, idque in brevi sermonis tractu. Ioh. XII. 15. 19. XVI. 29. 32.

¶ τῶν ἵππων, *equorum*) Hoc emphaseos causa ponitur initio.

¶ στόματα, *ora*) Apposite. nam in ore lingua est.

¶ μεταγόμεν) *circumagimus*.

4 καὶ) *etiam*. Non modo animalia, sed etiam naves.

¶ σκληρῶν) *σκληρὸς, vehemens*. Duplex momentum: navium moles, & ventorum vis.

¶ πηδάλια, *gubernaculo*) Elegans simile, ad linguam. Respondent inter se, *minimo*, & *parvum membrum*. Eadem ratio calami, linguæ vicarii, inter absentes.

¶ ἡ ὄρμη, *impetus*) vis movens ac verrens tendensque in locum. Huic respondet affectus linguam movens.

¶ βέληται, *volverit*) Hypallage. id est, quo-

quocumque vult regens, penes quem est imperatus.

ἡ μεγαλαυχῆ) *magnopere se jactat*: plurimum sibi arrogat, de præteritis & in futurum. Sæpe *magnitudo* est earum rerum, quas securi parvas putant. *Magna* etiam exprimit *mundus*, & *rota*, & *gehenna*. v. 6.

¶ ἰδὲ, ecce) *ecce*, tertium, tertiæ comparationi præmissum.

¶ ὀλίγον) Sic modo, μικρόν.

¶ ὁ κόσμος, mundus) Pars subjecti, articulo addito, (ut mox illud ἡ σπιλῆσα κτλ.) declarans, cur lingua dicatur ignis: quia scilicet illa est *mundus* (Vulgato, *universitas*) *iniquitatis*. Respiciunt inter se *quantam sylvam* & *mundus*. Ut macrocosmi instar est microcosmus; sic microcosmi instar est lingua, hunc totum ciens. Frequens est a macrocosmo ad microcosmum metaphora: Ps. CXXXIX. 15. Cohel. XII. 2. neque solum ad hominem, sed etiam ad cetum, Ion. II. 3. 6. 7. Eam Jacobus adhibet. *Mundus* habet superiora & inferiora. ea, ad partem meliorem, sunt cælum & terra; ad deteriolem, terra & gehenna. atque ut in mundo ad terram se habet cælum aut gehenna; sic in homine ad totum *corpus* sive naturam se habet cor, cui lingua servit. nam penes pios cælum, penes malos gehenna suas habet in corde venas, unde tot mira ad *rotam natiuitatis* diffunduntur. Hæc *rota* quid notet, ex Ps. LXXVII. 19 declarari possit: Φωνὴ τῆ βροτῆς σθ ἐν τῷ τροχῷ, ἔφαναν αἱ ἀσραπαὶ σθ τῆ ὀικκμένη. namque ut ibi ἡ τροχὸς τῆ ὀικκμένη ἡβη oppositus denotat sphaeram cœlestem sive aëream; sic hoc loco τροχὸς τῆ γενέσεως, τῆ γένεσι cordive oppositus, denotat partes terræ superiores, hominisve naturam totam, mediam inter cælum & gehennam; atque adeo *corpus* cum toto ejus temperamento. Conf. *desursum, terrena, demoniaca*: infra, v. 15. *γένεσις*, con-

stitutio naturalis, c. I. 23. & *vita*; Judith XII. 19, πάντα πᾶς ἡμέρας τῆ γενέσεώς με. Metaphora a *rota rotunda* valde congruens. nam ut *rota* celerrime circumagitur; sic sphaera cœli, & hominis natura. & hæc accensa, dum circumagitur, mox tota exardescit, ut ignis non solum in gyrum agi, sed gyrus esse videatur. Confer, de *rotis flammæis* throni divini, Dan. VII. 9.

6 ὕψος, sic) Hæc vocula, Afris haud lecta, ex initio versus huc est illata. Si apostolus eam in hac similitudine iterum adhibere voluisset, non in medio, sed in principio apodosis adhibuisset, ὕψος καὶ ἡ γλώσσα πῦρ. Protasis est hæc, ἰδὲ ὀλίγον πῦρ ἠλίκην ὕλην ἀναπτει: apodosis ex dubius constat enunciationibus, quarum prior hæc est: καὶ ἡ γλώσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆ ἀδικίας scil. ἐστίν: altera vero, ἡ γλώσσα καθίσταται ἐν πῆς μέλεσιν ἡμῶν ἡ σπιλῆσα ὄλον τὸ σῶμα. In hac altera enunciatione ἡ γλώσσα tanquam Subjectum per anaphoram & emphasin iterum appellatur, citra particulam ὕψος: prædicatum est, καθίσταται - σῶμα, facili hoc sensu, *Lingua est que maculat totum corpus*. Subsequitur declaratio: quippe que ἐσφινflammat & inflammat. ἔσφ. ubi, per metaphoram a macrocosmo ad microcosmum, *Rota* sive sphaera superior (coll. Ps. LXXVII. v. cit.) est ipsa *natura* humana rationalis: *gehenna* vero est pars profundior, cor. *Lingua*, in medio, ex inferioribus inflammat, & superiora inflammat, ipsa *mundus* sive orbis injustitiæ. Sic expedita fore spero, quæ Wolfius ad h. I. notavit.

¶ καθίσταται) Idem verbum, c. IV. 4.

¶ σπιλῆσα, maculans) ut ignis, per fumum.

¶ καὶ φλογίζεσα καὶ φλογιζομένη) quippe que ἐσφινflammat & inflammat. Activo passivum postponitur: nam μα-

gis magisque e sua potestate exit, qui lingua peccat.

7 γὰρ, enim) Nil acrius igni.

¶ Φύσις θηρίων) i. e. θηρία. Periphrasis.

¶ δαμάζεται καὶ δεδάμασαι) domatur, sensu passivo; & domita est, sensu medio.

¶ τῇ φύσει, naturæ) Dativus obedientiam eorum, quæ domantur.

8 ἔδεις ἀνθρώπων, nullus hominum) Antitheton, humana. v. 7. ἔδεις, nemo alius: vix ipse quisque.

¶ ἀκατάχετον κακὸν) Phocylides, λαὶς τι καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ, ἀκατάχετον πάντα. Sic v. 6, πῦρ.

¶ μετῆ, plena) Nominativus, collato (post parenthesis, versu 6. Tum maxime est malum cohiberi nescium, quum turget veneno letali.

9 ἐν αὐτῇ - καὶ ἐν αὐτῇ, in ipsa - & in ipsa) Sermo valde expressus.

¶ καθ' ὁμοίωσιν θεῶν, ad similitudinem Dei) Amifimus Dei similitudinem: sed exinde tamen remanet nobilitas indelebilis, quam in nobis & in aliis debemus revereri. mansimus tamen homines, ad similitudinem illam, per benedictionem divinam, cui humana subscribere debet, reformandi. Id interpellant, qui maledicunt. Absalom excidit gratia parentis: sed tamen populus eum agnoscit filium regis.

10 ἐκ τῆ αὐτῆς σώματι ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατὰρα) Ps. LXII. 5. LXX, τῷ σώματι αὐτῶν εὐλόγησεν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρώσῃ.

¶ ἔχρη, non opus est) i. e. nullo modo convenit.

¶ ταῦτα ἔτω, hæc sic) hæc bona, sic ad junctis malis.

11 πηγῆ, fons) Huic simile cor.

¶ ὀπής, foramine) Huic simile os.

12 μὴ δύναται, nuni potest) Nunc ab ore ad cor transitionem præparat. de illo dixerat, non opus est; de hoc, non potest.

¶ ἔτως ἔδδ' ἀλυκὸν γλυκὸν ποιῆσαι ὕδωρ, sic neque falsum dulcem facere aquam) Scilicet δύναται, potest. Dixerat v. 11, ex uno principio non convenire, ut proficiscantur duo contraria: nunc ait, ex quolibet principio non nisi id, quod suæ speciei sit, provenire posse. Salsum, casu recto, vim habet substantivi, ut modo dulce & amarum. Apud Hesychium, ἀλυκὴ, ἢ θάλασσα. Iacobo, ἀλυκὸν, latiore notione, lacus aut scatebra falsa, aquam fundens. Sic adhibetur ante falsum demum, quia hæc similitudo jam versu 11 representata, majorem proprietatem induit, & h. l. ipsam apodofin continet, mox verbis propriis continuandam.

13 τίς, quis) Omnes videri sapientes volunt: non omnes sunt.

¶ δεῖξάτω, ostendat) re potius, quam verbis. v. 1.

¶ καλῆς ἀνασεφῆς, bona conversatione) Oppositum, v. 16. Ipsa bona conversatio describitur v. 17 s. coll. 1 Petr. II. 12.

¶ ἐν πρᾶυτητι σοφίας, in mansuetudine sapientiæ) in mansuetudine, cum qua juncta est vera sapientia.

14 ζῆλον πικρὸν, zelum amarum) Non damnatur zelus dulcis & ira dulcis, ex fide & amore.

¶ μὴ, ne) Gloriantur & mentiuntur contra veritatem, qui, quum zelum amarum habeant, tamen se eosdem sapientiam habere dicunt.

15 ἐπίγει, terrena) non cœlestis, quæ descendit a Patre.

¶ ψυχικῆ, animalis) non spiritualis, quæ est a Spiritu sancto. conf. animalis 1 Cor. II. 14. Iud. v. 19. Hoc medium est inter terrenum & dæmoniacum.

¶ *δαμονιώδης, demoniaca*) talis, qualem habent etiam *dæmonia*: c.II. 19. non ea, quam dat Christus.

16 *ἐκεῖ ἀκατασασία, ibi conquassatio*) paci contraria. v. 17. Ex effectu cognoscitur, cujuscumque sit sapientia ista. *fructum* appellare dedignatur Iacobus. coll. v. 17. 18.

¶ *πᾶν Φαῦλον πᾶγμα, omne pravum negotium*) Vis voculae *omne* apparet, hac enunciatione formata: *omne negotium* inde nascens est malum. Antitheton, *plena misericordiae* ἔσ' *fructuum bonorum* &c.

17 *πρῶτον μὲν ἀγνή ἐστιν, primum quidem pura est*) pura a sordibus terrenis, animalibus, *dæmoniis*. Occupatio quadam. *pacem* commendaturus removet prius *pacem impuram* cum mundo, quæ omnia obvia convasat & conglutinat. c.I. 27 fin. & cap. IV. 4 toto. sic, *emundate*, c. IV. 8. 1 Petr. I. 22.

¶ *μὲν, quidem*) Sequitur *autem*, v. 18.

¶ *εἰρηική, pacifica*) Totum: sequuntur partes mox.

¶ *ἑπιεικής*) *aqua*, lenis, non rigida; ubi agitur de officiis proximi.

¶ *εὐπειθής*) *tractabilis*, facilis, non morosa; ubi agitur de culpa proximi.

¶ *μεση ἐλέος, plena misericordiae*) ubi agitur de miseria proximi.

¶ *καρπῶν ἀγαθῶν, fructuum bonorum*) Sequuntur duo fructus insigniores, & iis, ad quos scribitur, imprimis commendabiles: *non judicans* ἔσ' *sine simulatione*.

¶ *ἀδιάκριτος, non judicans*) Non facit *discrimen*, ubi non opus est, v. gr. inter potentes ac tenues. Hesychius, *ἀδιάφορον, ἀδιάκριτον*. Omnia bona & justa amplectitur: omnia mala rejicit. nullo discrimine agit, non alterum præ aliis driter habet.

¶ *ἀνυπόκριτος, sine simulatione*) remo-

ta a simulatione & adulatione, quæ erga potentes exercetur directe; indirecte vero, per asperitatem erga tenuiores.

18 *καρπὸς δὲ δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ, fructus autem justitiae in pace*) Sic Hebr. XII. 11 not. Fructus justitiæ, uberrimus: quanquam ubertas illa non statim initio apparet. *Iustitia* est pacata: *pax* est fructuosa.

¶ *ἐν εἰρήνῃ σπείρεται, in pace seminatur*) Cum fructus congruit seminatur. *Pax* descripta est v. 17. De semente & *justo* conf. Ps. XCVII. 11. in Hebr.

¶ *πῶς ποιῶσιν εἰρήνην, facientibus pacem*) Dativus commodi, cum limitandi vi. Vid. oppositum c. IV. 15. *ποιεῖν εἰρήνην, pacem proferre*, ut *ποιῆσαι ὕδωρ, aquam proferre*. v. 12.

C A P. IV.

1 *Πόθεν, unde*) Innuit Iacobus, multos saepe querere de causis litium, quæ tamen in promptu sunt.

¶ *πολεμοὶ καὶ μάχαι, bella* ἔσ' *pugnae*) adversa paci, de qua cap. III. *Pugna* est actio belli.

¶ *ἐντεῦθεν, hinc*) Refertur ad *voluptates*, de quibus confessim v. 3 mentio expressa fit; implicita, cap. III.

¶ *στρατιωμένων, que militant*) Idem verbum, 1 Petr. II. 11.

¶ *μέλεσιν, membris*) Corpus, prima sedes belli: inde procedit bellum hominis cum homine, regis cum rege, gentis cum gente.

2 *ἐπιθυμῶτε, concupiscitis*) Anaphora, in qua incrementum est: *concupiscitis*, affectu in rem; *occiditis* ἔσ' *zelatis*, actione & affectu singulorum ad singulos; *pugnatis* ἔσ' *belligeratis*, actione multorum cum multis.

¶ *Φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, occiditis* ἔσ' *zelatis*)

latis) *occiditis* per odia & zelum. est ἐν δία θυόν. Idem verbum, c. V. 6. Qui concupiscit, sublatum e medio cupit possessorem pristinum. Homicidas dicit, uti v. 4 adulteros. conf. 1 Ioh. III. 15. Sic, Φονεύεις, LXX, Ps. LXII. 4. Hæc enim hebraica lectio, media inter ceteras, bene ab Halensibus statuminatur. Atque cum toto hoc Psalmo tota Iacobi epistola quam simillimum tenorem habet. vid. not. ad v. 7. 12. 14. c. I. 3. III. 10. vid. etiam Ps. X. 8.

¶ διὰ, propter) Hoc cohæret cum triplici illa clausula: Ἐ non habetis: Ἐ non potestis adipisci: non autem habetis.

¶ μή ἐπιπιδωμ, quod non petitis) Neque enim cupidus, homicida, pugnax homo orare potest.

3 ἀιπῶθε, petitis) Nunc alios redarguit, qui paulo meliores videri volunt.

¶ καὶ ἔ λαμβάνετε, Ἐ non accipitis) Hic non dicit: non habetis. Rogare & accipere sunt relata.

4 κοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, adulteri Ἐ adulteræ) Viri & mulieres tali bello implicantur, & fidem Deo datam frangunt.

¶ ἡ φιλία Ἐ κόσμος, amicitia hujus mundi) mundi via, voluptas v. 3.

¶ ἐχθρα, inimicitia) 1 Ioh. II. 15.

¶ ὅς ἂν ἐν, quicumque ergo) Priori sententiæ superadditur quiddam in hac altera per verba voluerit & constituitur.

¶ ἐχθρὸς, inimicus) nil exoraturus.

¶ καθίσταται) Medium. i. e. se ipsum constituit.

5 κενῶς) inaniter, sine re, ut nil referat ad noxam aut ad salutem. Seria sunt, quæcunque Scriptura dicit: omnia verba revereri debemus.

¶ λέγει, dicit) non, λαλεῖ, loquitur. dicit ea, quæ sequuntur.

¶ πρὸς Φθόνον) contra invidiam. Hoc

nomen apud LXX nusquam occurrit; nec videtur Iacobus, versu 6 aliud dictum totidem verbis allegans, hic tam multa voluisse mutare. Hinc colligas, ex scriptura N. T. allegationem fieri: nam Novi quoque Testamenti scripta scripturis accensentur 2 Petr. III. 16. Referunt alii ad Gen. VI. 5. 3. vel ad Num. XI. 29. vel ad Prov. XXI. 10. vel ad librum quempiam, qui interciderit. Sed sat prope accedunt Iacobi verba ad Gal. V. 17 ff. ubi Φθόνος invidiæ ponuntur inter opera carnis; & contra carnem concupiscere dicitur spiritus, quo qui ducuntur, hi non sunt sub lege, sed sub gratia. Maxime vero assonant ad 1 Petr. II. 1 f. 5. deponentes - INVIDIAS, - lac CONCPISCITE - DOMVS SPIRITVALIS. Quodque hic sequitur, majorem vero dat gratiam: congruit cum illo, suavis est Dominus. ib. v. 3. Qui locum Petri probe habuerit animo impressum, Iacobi respectum ad illum profus agnoscet. Neque obest chronologica epistolarum series. Sic Iacobus non solum Petro, sed etiam Paulo subscribit.

¶ Φθόνον) Invidiam necessario parit amicitia mundi: invidiam non fert Spiritus, qui habitationem cepit in nobis.

¶ τὸ πνεῦμα) Spiritus gratiæ & amoris.

¶ κατώκησεν) habitationem cepit.

¶ ἐν ἡμῖν, in nobis) filiis N. T.

6 μείζονα) eo majorem, quo longius recesseris ab invidia.

¶ δίδωσι, dat) Deus.

¶ λέγει, dicit) Scriptura, v. 5. Confirmat Iacobus auctoritatem Salomonis: quem convenienter allegat, a sapientiæ impedimentis nos dehortans.

¶ ὁ θεὸς - χάριν) Prov. III. 34. LXX, κύριος. cetera iisdem verbis. Plane cum Petro Iacobus congruit. vid. 1 ejusdem ep. c. V. 5.

¶ ὑπερ-

¶ ὑπερηφάνους, *superbis*) Superbia mater *invidiæ*, de qua v. 5. Hebr. **דגלל** *irrisoribus*. tales sunt, qui Scripturam *inamiter* loqui putant.

¶ ἀντιπῶσεται, *resistit*) Hebr. **יח** *irridebit*. Humiles ita animati sunt, ut Deo, si fieri posset, ut Ipse cujusquam gratiam requireret, eam præstaturi forent; superbi autem resistere Ei conantur, ut Pharao. utrisque ergo par pro pari refert. superbis resistit; humilibus dat gratiam.

¶ χάριν, *gratiam*) Cui Deus *gratiam* dat, is omnem *invidiam* dedidit.

7 ὑποτάγητε ὀν τῷ θεῷ) LXX, Ps. cit. v. 6, πλὴν τῷ θεῷ ὑποτάγηθι ἡ ψυχή μῃς. Hoc *submitte vobis congruit cum humilibus*, v. 6. & interjecta explicatione hujus submissionis concluditur versu 10. coll. 1 Petr. V. 6.

¶ ἀπίσητε - ἀφ' ὑμῶν, *resistite - a vobis*) Sequitur oppositum: *appropinquate - vobis*. Conf. *resistite*, 1 Petr. V. 9.

¶ τῷ διαβόλῳ, *diabolo*) superbo, maxime per superbiam tentanti; hosti, cui militant superbia & invidia in mundo.

¶ Φεύξεται, *fugiet*) ut superatus. Latum verbum. 1 Ioh. V. 18.

8 ἐγγίσου, *appropinquate*) Fugam diaboli sequitur, naturæ potius quam temporis ordine, *appropinquatio ad Deum*, per bonas preces. v. 2 f.

¶ ἐγγίει, *appropinquabit*) ut propitius. Latissimum verbum.

¶ καθαρῖσατε, *mundate*) ut possitis diabolum fugare.

¶ ἀγνίσατε, *purificate*) ut possitis accedere ad Deum, deposito adulterio animæ.

¶ διψυχοι, *duplices animo*) qui & Deo & mundo vos datis. v. 4. Alternat oratio in hac epistola; & modo fratres sancti, modo peccatores, modo fluctuantes com-

pellantur. *Bianimus laborat corde*; peccator, etiam *manibus*.

9 ταλαπωρήσατε, *miseri estote*) ut ablatemini & abalienemini a mundo. Miseria hæc beata. non additur hic, *ululantes*, c. V. 1.

11 μὴ καταλαῶτε, *nolite obtretere*) Nunc alios notat irrequietæ animæ excessus, postquam c. III quietem, & cap. IV ineunte turbam deseripserat.

¶ τὸ ἀδελφόν, *fratrem*) Articulus hic additus, ad ἀδελφόν non additus. *fraterna æqualitas læditur obtrelando*; sed *magis*, *judicando*.

¶ κρίνει νόμον, *judicat legem*) Proinde enim facit, ac si lex ipsa non faceret illud officium, in quod homo ejusmodi involat.

¶ εἰ δε, *si vero*) *si judicas, es iudex*. Ploce.

¶ νόμος, *legis*) Ab hoc loco definit *Legis* expressa in volumine Novi Test. mentio, neque in epp. Petri, Iohannis, Iudæ obvia, neque in Apocalypsi.

12 ὁ νομοθέτης) *Vnus est, nempe Legislator Deus, qui potest* &c.

¶ ὁ δυνάμει, *qui potest*) Nostrum non est *judicare*; præsertim cum exequi non *possumus*.

¶ σώσαι) Ps. cit. v. 2, παρ' αὐτῷ γὰρ τὸ σωτήριόν μῃς. & sic ibidem v. 3. 7. 8.

¶ τίς, *quis*) imbecillus.

13 ἄγε ἰὼν, *age nunc*) Interjectio ad excitandam attentionem, c. V. 1.

¶ λέγοντες, *dicentes*) categorice, *gloriabundi*, v. 16.

¶ σήμερον ἢ αὔριον, *hodie aut cras*) Vnus dicit, *hodie*, idem aliusve *cras*, ut commodum est; quasi liberam haberet optionem.

¶ πορευώμεθα κτλ. *proficiscemur* &c.) Subjunctivus facit sermonem modalem, & innuit rationes rerum urgentes.

¶ ἤνθε) Hoc ponitur loco nominis proprii, ut ὁ δῆνα.

¶ καί, εἶ) εἶ frequens. Polyfyndeton exprimit libidinem animi securi.

¶ ἐνιαυτὸν ἓνα, *annum unum*) Sic loquuntur, quasi mox etiam de insequentibus annis deliberaturi.

14 ἐκ ἐπίσταθε, *non scitis*) Prov. III. 28.

¶ ποία) Ps. cit. v. 10.

¶ ἡ ζωή) *vita*, unde crastina actio suspenditur.

¶ ἀτμίς, *vapor*) Diminutivum.

¶ γάρ, *enim*) Ex interrogatione repetitur particula in responsione, cum vi.

15 ἀντὶ εἰ λέγειν ὑμᾶς, *cum dicere vos oporteret*) Ref. ad dicentes, v. 13. Latet hic imperativus, *potius sic dicite*.

¶ καί, εἶ) *Si Dominus voluerit; ET vivemus ET faciemus. εἶ vivemus*, pars apodoseos. nam si esset pars protaseos, εἶ non poneretur ante *faciemus*.

¶ ζήσωμεν· ποιήσωμεν) Subiunctivus modestiam sermoni adspergit.

16 καυχᾶσθε ἐν τῇ ἀλαζονείᾳς, *gloriamini in arrogantibus*) *Arrogantiae* exprimitur in illis verbis, *proficiscemur - lucrabimur; gloriatio*, in praesumptione temporis.

¶ πονηρά, *mala*) Oppositum, *bonum*, v. 17.

17 εἰδοῦσι, *scienti*) Conclusio praecisa, contumaces sibi relinquens.

¶ μὴ, *non*) Peccatum omissionis.

C A P. V.

I Oῖ πλέσιοι, *divites*) Saepe apud prophetas externae gentes compellantur per apostrophem, cum tamen prophetia non ad illas, sed ad Iudaeos perveniret. Sub eadem figura apostolus de divitibus non tam ad divites ipsos, a fide alienos, scribit, quam ad sanctos, ut illorum vim patienter ferant, v. 7.

¶ πελαγπωρίαις, *miseriis*) Scripta sunt haec paucis annis ante obsidionem Hierosolymorum.

¶ ἐπερχομένας, *supervenientibus*) de improvise, & celeriter.

2 σέσηπε, *putrefacta sunt*) Notatur tenacitas divitum.

¶ σητόβρωτα) ἱμάτιον σητόβρωτον. Iob XIII. 28.

3 ὁ ἴδς αὐτῶν, *arugo eorum*) Synecdoche. Etiam divitiarum & vestimentorum situs erit in testimonium captivitatis, qua detentae facultates nemini profuere, sed otiosae jacuere, sine foenore.

¶ ὑμῖν, *vobis*) contra vos.

¶ Φάγεται, *comedet*) morte.

¶ σάρκας, *carnes*) vivas. non dicit κρέα.

¶ ὡς πῦρ, *sicut ignis*) Locutio adagi-
alis, de consumptione celeri ac totali; quum rubigo antea fuerit lenta & modica.

¶ ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, *in novissimis diebus*) Thesaurus in postero solet reponi: vos collegistis sero; non fruemini. Eadem phrasim, 2 Tim. III. 1 not. Apostolus adventum Domini proponit hic ad terrorem impiorum; ad solatium sanctorum, versu 7 ff.

4 κρᾶζει, *clamat*) De iis maxime peccatis clamor ascendit ad Deum, de quibus silentium est apud homines: ut de impudicitia & injustitia. Eum clamorem & *merces negata & operarii* emittunt. Duplex clamor.

¶ εἰσεληλύθασι, *introiverunt*) Metonymia antecedentis. id est, nunc venit ultor Dominus.

5 ἐπεφύσατε, *delicati estis*) deliciis speciosis, quas ex illa ipsa *mercede* aluistis.

¶ ἐπὶ τῇ γῆς) *super terra*, nunc vastanda.

¶ καὶ ἐσπαταλήσατε, εἶ *luxuriati estis*)

estis) luxu fordido & infano, vosque con-
sumente. *τροφή* parit *σπατάλην* & *σπατάλην*
affine *τῇ σφαγῇ*. Mixtim describit Iaco-
bus divitum voluptatem & immanitatem,
uti gradationi congruit.

¶ *ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, ut in die macer-*
ationis) Adagium. *maceratio* hic innuitur
non divitum, sed boum, ovium &c. ad
epulas.

6 *κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε, condem-*
navistis, occidistis) Atyndeton, celerita-
tem exprimens.

¶ *τὸ δίκαιον, Iustum*) Distributiva signi-
ficatio in singulari numero locum invenit,
denotans quemlibet justum, ut quemque
nanciscuntur improbi: maxime vero
Christum ipsum, *Iustum*, Act. III. 14. a Ju-
dæis & gentibus occisum: conf. v. 11 not.
& deinceps Iacobum, hæc scribentem, ab
Hebræis *Iustum* cognominatum, cuius
supplicium hic divinitus præsignificetur.
Congruit præfens, *non resistit vobis*, quo
commate subsequente per alyndeton simul
innuitur, ipsa iusti patientia impios sese
ad eadem acuere. conf. Sap. II. 10-20.

7 *ἔυν, igitur*) quicquid interim faciant
improbi.

¶ *παρουσίας, adventum*) v. 8. 9. 12.

¶ *ἡ κυρία, Domini*) Iesu Christi.

¶ *ἐκδέχεται, expectat*) expectando
assequitur, in messe. *ἔσθ' μετέτ, LXX, ἐκ-*
δέχεται. Hos. VIII. 7.

¶ *τίμιον, pretiosum*) operæ & patientiæ
pretium.

¶ *ἕως, usque*) Constr. cum *patienter fe-*
rens. Non prius desinit.

¶ *λάβη*) *acceperit*, cœlitus.

¶ *πρώμιον*) post fatum.

¶ *ὄψιμον*) cui mellis proxima.

8 *ἡ παρουσία, adventus*) qui item asse-
ret pretiosum fructum.

¶ *ἤγγικε, appropinquavit*) Vere hoc

dixerunt apostoli; tametsi tempora inter-
veniunt illa, de quibus 2 Theff. II. & in
Apoc. Conf. not. ad Act. II. 39.

9 *μὴ στενάζετε, ne ingemiscite*) per im-
patientiam.

¶ *ἵνα μὴ κριθῆτε, ut ne judicemini*) Iu-
dice veniente. Suspiria nocent & iis,
a quibus, & iis, contra quos mittuntur.

¶ *κριτής, Iudex*) Non additur articu-
lus. Sensus est, *non desse iudicem*. Chri-
stus is est: in cuius officium involant,
qui perperam suspirant, & iudicii tem-
pus anteverunt.

¶ *θυρῶν, fores*) Summa propinquitas.
Matth. XXIV. 33.

¶ *ἔστηκεν, stitit se*) stat, semper audiens
omnia.

10 *τὸ κακοπαθείας, tolerantie malorum*)
ne quid novi vobis accidisse putetis. Ver-
bum *κακοπαθεῖ* existat v. 13.

¶ *τὸς προφήτας, prophetas*) singulariter
suo tempore prescos, inde beatos.
Matth. V. 12.

¶ *ἐλάλησαν, locuti sunt*) Innuitur,
quanta fuerit & injuria mundi, & pa-
tientia prophetarum.

¶ *τῷ ὀνόματι, nomine*) Innuitur obedi-
entia prophetarum in celebrando nomi-
ne Domini.

11 *τὸς ὑπομένοντας, eos qui perpessi*
sunt) præ iis, qui molliter vixerunt.

¶ *ὑπεμονήν, patientiam*) Redit ad pri-
ma Iacobus, coll. c. I. 3 not. *πρὸς LXX,*
ὑπεμονήν, apud ipsum Iobum, c. XIV. 19. Hic
notat constantiam sine sperato potitam.

¶ *τὸ πάλῃ κυρία*) *exitum*, quem Do-
minus Iobo dedit.

¶ *εἶδετε, vidistis*) Idem usus verbi, de
re olim facta, Hebr. III. 19. *Patientia &*
exitus congruunt. c. I. 4. Matth. XXIV.
13. Non reticuit Iacobus patientiæ Iob-
beæ exitum.

¶ ὅτι, *quoniam*) Hoc pendet a *beatos prædicamus*. Sir. II. 12, *ὀκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος*.

12 *μὴ ὀμνύετε, ne jurate*) v. gr. per impatientiam. Opponitur linguæ in adversis usus versu 13.

¶ *μήτε ἢ ἐραῖον, neque per cælum*) Matth. V. 34 f.

¶ *ὁμῶν τὸ καὶ, vestrum etiam, etiam*) Vestrum etiam, quod est in re, sit pariter etiam in sermone.

¶ *ὕπὸ κρίσιν, sub iudicium*) conf. v. 9.

13 *προσευχέσθε ὡς ψαλλέτω, orat: psallat*) Licet etiam psallere in adversis, & orare in secundis: sed plerunque animus in adversis minus fert *τὸ psallere*; & quod fert animus, id magis fieri debet. Faciebant id maxime publice in cœtu fidelium; ut docet antitheton, *advocet*, de ægroto; V. 14.

14 *πρεσβυτέρως, presbyteros*) qui dum orant, non multo minus est, quam si tota oraret ecclesia.

¶ *ἀλείψαντες αὐτὴν ἐλαίῳ, ungentes eum oleo*) Quod Christus apostolis comiserat, Marc. VI. 13. id deinceps in ecclesia continuatum est, etiam post apostolorum tempora: atque hoc ipsum charissima, maxime simplex, conspicuum & salutare, ex omnibus unum diutissime duravit. Exemplum vide in *Macarii* Op. p. 272. Testimoniumque illustre habet Ephraim Syrus *συμβεβλ. 05*. Ἐὰν ὀικονομίαν πληρῶν ἀλείψης ἐλαίῳ ἢ κάμνοντα κτλ. Immo divinitus eo consilio datum fuisse videtur, ut semper maneret in ecclesia, tanquam specimen ceterorum; sicut portio Mannæ fuit specimen miraculi antiqui. certe *presbyteris*, ministris ordinariis, Iacobus administrationem hujus olei adscribit. Erat hæc ecclesiæ summa Facultas Medica, ut Iuridicam ejusdem habemus 1 Cor. VI. Beata simplicitas! in-

termisssa vel amissa per *ἀπισίαν*. Nam quod ecclesia Latina *unctionem extremam*, Græca *εὐχέλαιον* habent; multo minorem huic *μυστηρίῳ* sive sacramento, ut illæ appellant, efficaciam ad sanitatem corporis, experientia cogente, tribuunt, quam ritui apostolico Iacobus. Nervosè Whitakerus contra Duræum: *Oleo utantur, qui possunt ægrotis sanitatem precibus impetrare: qui non possunt, abstineant inani symbolo*.

¶ *ἐν, in*) Hoc non certe minus cum verbo *orent*, quam cum participio *ungentes* cohæret: unde sequitur, *oratio fidei*.

¶ *Ἐ κυρίως, Domini*) Iesu Christi.

15 *ἡ εὐχή τῆ πίστεως, oratio fidei*) Vbi aliquot fideles orant, tota vis fidei per totum corpus ecclesiæ diffusa agitatur. Iacobus, si quis eum diceret remissionem peccatorum tribuisse operibus, magnam sibi injuriam fieri questurus esset.

¶ *κὰν, etsi*) Potest aliquis ægrotare, etiam si non admiserit peccata.

¶ *ἀφεθήσεται, remittetur*) τὸ *admisisse peccata*.

16 *ἐξομολογήσθε, confitemini*) Ægrotus & quisquis offendit, jubetur confiteri; offensus, orare. confitenda, quæ maxime premunt: cui fit confessio, scit magis, quomodo orare debeat, & magis commovetur.

¶ *ἀλλήλοις, invicem*) Confessio cuilibet fieri potest, qui orare potest.

¶ *ὅπως ἰαθῆτε, ut sanemini*) Grassabantur ergo morbi.

¶ *πολύ, multum*) etiam ad sanitatem restituendam.

¶ *ἰχθύει, valet*) etiam pro altero.

¶ *δικαίως, justè*) qui ipse non hæret in lapsu aliquo.

¶ *ἐνεργεμένη, efficaciam habens*) Efficaciam sequitur exauditio: ex hac *valet* precatio.

17 ἡλίας, *Elias*) Omnis effectus precum est supernaturalis, & eatenus miraculosus, quanquam foris non sic appareret.

¶ ὁμοιοπαθῆς, *similiter affectus*) Idem verbum A&.XIV.15. eadem πάθη, eodem affectus habens animi & corporis, in quos non videretur cadere tanta ἐέργεια *efficacia*.

¶ προσευχῇ προσήξατο, *oratione oravit*) vigente idololatria Baalitica, mera at seria utebatur precatione, nullis aliis adjumentis.

18 πάλιν προσήξατο, *rursum oravit*) abolita idololatria. Gestus orantis, 1 Reg. XVIII. 42.

¶ καὶ ἡ γῆ, & *terra*) καὶ atque ita.

¶ αὐτῆς, *sum*) quem paullo ante dare non potuerat.

19 ἀδελφοί, *fratres*) Iacobus, multitudinem verborum, Spiritu ipso agente, vitans, finem facit. Ego, inquit, hac epistola salutem vestram quæro: quærat quilibet coram salutem alterius. conf. Hebr. XIII. 22.

¶ πῆς, πῆς, *aliquis, aliquis*) Quilibet cuiuslibet salutem debet quærere.

¶ πλανηθῆ, *seductus fuerit*) per peccatum.

¶ πῆς, *aliquis*) quisquis erit, hujus præda illa erit. Aptæ conclusio epistolæ.

20 γινωσκέτω) *scito*, & convertens, ut sit studiosior; & conversus, ut gratus obsequatur.

¶ σώσει, *salvabit*) Futurum. olim constabit.

¶ ψυχῆν, *animum*) peccatoris. Magnum opus.

¶ ἐκ θανάτου, *ex morte*) errantes hauritura. Connexio: non solum in corporis morbis v.14 invicem succurrite; sed etiam animæ mortem depellite.

¶ καλύψει) *teget*, illo ipso amore impulsus, quo ductus errantem revocavit. 1 Petr. IV. 8 not.

¶ πλῆθος ἀμαρτιῶν, *multitudinem peccatorum*) peccata, quæ errans vel commiserat, convertenti nota, vel commissurus fuerat. Conclusionem facit Iacobus, non ut epistolæ, sed ut libri cuiuspiam.

IN

EPISTOLAM PETRI

PRIOREM.

CAPVT I.

1 Πέτρος, *Petrus*) Mirabilis est gravitas & alacritas Petrini sermonis, lectorem suavissime retinens. Vtriusque Epistolæ scopus est, *suscitare, per admonitionem, sinceram mentem* fidelium, 2 Petr. III. 1. & munire non modo contra errorem, sed etiam contra dubitationem. c. V. 12. Id agit per commemorationem

L I I I I

gra-

gratiæ evangelicæ, qua delibuti fideles inflammantur ad ferendos fidei, spei, amoris, patientiæ fructus, in omni functione & afflictione. Prioris epistolæ partes sunt tres.

I. Inscriptio.

Cap. I. 1. 2

II. Excitatio sinceri sensus. Excitat autem electos

a] *tanquam Renatos ex Deo.* Hic tam beneficia DEI erga fideles, quam officia fidelium erga Deum commemorat, & alternatim ea contextit, per tria momenta, quibus ex mysterio CHRISTI robur additur.

A) *Deus nos regeneravit ad SPÊM vivam, ad beatitudinem gloriæ & salutis:* v. 3-12. Propterea SPERATE perfecte. v. 13

B) *ut filii obedientiæ, sancto Patri fructum FIDELI ferte.* v. 14-21

C) *per Spiritum MÛNDATI, PVRO corde AMATE, sine vitio.* v. 22-c. II. 10

b] *tanquam Peregrinos in mundo: ut ABSTINEANT a carnalibus cupiditatibus,* v. 11 & fungantur

A] *CONVERSATIONE bona:* v. 12

1. *speciatim,*

1. *subditi,* v. 13-17

2. *servi, exemplo Christi:* v. 18-25.

3. *uxores,* c. III. 1-6

4. *mariti,* v. 7

2. *generatim, omnes.* v. 8-15

B] *PROFESSIONE bona:*

1. *per apologiam, & per mali sodalitiū fugam.* v. 15-22. c. IV. 1-6. (Huic parti vim addit totus Christi cursus, a passione ad iudicium.)

2. *per virtutes & bonam charismatum administrationem.* v. 7-11

c] *tanquam Consortes gloriæ futuræ: ut SVSTINEANT adversa. Id faciat quisque*

1. *in universo statu Christianismi.* v. 12-19.

2. *in suo seorsum statu.* c. V. 1-11

[A prima parte secundam, & a secunda tertiam dividit titulus ἀγαπητοὶ, dilecti, bis adhibitus. c. II. 11. IV. 12.]

v. 12-14.

III. Conclusio.

¶ ἐλεκτοῖς, *electis*) in cœlo. *electis*, ex toto populo, ex humano genere. Hoc, & versum 5, confer cum Matth. XXIV. 24.

¶ παρεπιδήμοις, *advenis*) in terra.

¶ διασποραῖς πόντου, *dispersionis Ponti*) Iudæos dispersos compellat: Iac. I. 1. quam subinde etiam fideles ex gentibus,

illis admixtos, alloquitur. c. II. 10. IV. 3. Quinque provincias nominat eo ordine, quo occurrebant scribenti ex oriente. c. V. 13. Memoratur Cappadocia, Pontus & Asia, Act. II. 9. Epistolæ Petri olim ante epistolâs Iohannis, Iacobi & Iudæ ponebantur: atque inde omnes videntur Catho-
licæ

licæ dictæ, quia id nomen primæ earum inprimis convenit. Vtrum in Pontum Petrus epistolam primum, an Hierosolyma, ubi confluerint, miserit, non constat.

2 κατὰ προγνωσιν, *secundum præscientiam*) Constr. cum *electis*. Laudatur etiam *præscientia*, v. 20. Complectitur etiam voluntatem & amorem.

¶ θεῶν, *Dei*) *Mysterium Trinitatis*, & œconomia salutis nostræ innuitur hoc versu, atque adeo summa epistolæ.

¶ πατρὸς, *Patris*) etiam nostri.

¶ ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, *in sanctificatione Spiritus*) 2 Theff. II. 13 not.

¶ εἰς ὑπακοήν, *in obedientiam*) *Obedientia* innuitur ea, quæ præstatur per fidem v. 22 not. certe *sanctificationem Spiritus* & *fidem* jungit Paulus l. c. Observa etiam particulas κατὰ, ἐν, εἰς. quibus habitus trium beneficiorum cardinalium ad electionem

& mutuus ipsorum ordo (coll. Ap. I. 4. 5 not.) indigitatur.

¶ καὶ ῥαντισμὸν, & *asperisionem*) *Obedientes* illi asperguntur, ad remissionem peccatorum. 1 Ioh. I. 7. Est autem hęc *asperisio* passiva, qua *obedienter* admittitur asperisio. De *obedientia* iterum vide v. 14. de *sanguine* asperisionis, v. 19.

¶ πληθυνθείη, *multiplicetur*) Plus ultra. Idem verbum, 2 Petr. I. 2. Sic Dan. III. 31, εἰρήνη ὑμῖν πληθυνθείη.

3 εὐλογητὸς, *benedictus*) *Sententia*: Deus nos regeneravit. Accedit modus live *gratiarum actio*.

¶ πατὴρ, *Pater*) Tota hæc epistola valde congruit cum *oratione Dominica*, maxime autem cum prioribus ejus articulis. Conferantur inter se *sententiæ*, ordine suo:

Pater: c. I. 3. 14. 17. 23. II. 2.

nos: c. I. 4 fin.

in cælis. ibid.

Sanctificetur nomen tuum: c. I. 15. 16. III. 15.

Adveniat regnum tuum: c. II. 9.

Fiat voluntas tua. c. II. 15. III. 17. IV. 2. 19.

Panem quotidianum. c. V. 7.

Remissio peccatorum. c. IV. 8. 1.

Tentatio. c. IV. 12.

Liberatio. c. IV. 18.

Atque ad preces ipsas multa expresse refert Petrus. c. III. 7. IV. 7.

¶ κατὰ ἔλεος, *secundum misericordiam*) Fueramus miseri. Eph. II. 1.

¶ ἀναγενήσας, *qui regeneravit*) v. 23. c. II. 2.

¶ εἰς, *in*) Insignis anaphora: *in spem*, *in hereditatem*, *in salutem*.

¶ εἰς ἐλπίδα ζωῆς, *in spem vitam*) *Spes* hæc est hereditas cœlestis: v. 4. & dicitur *viva*, quia ex resurrectione Christi efflorescit. Amat Petrus epitheton

vivus, v. 23. c. II. 4f. & mentionem *spei*. v. 13. 21. c. III. 5. 15. Conf. epitheta v. seq. *Spei* autem jungit fidem & amorem. v. 8. 21. 22.

¶ δι' ἀναστάσεως, *per resurrectionem*) Hoc pendet a *vivam*, coll. v. 21.

¶ κληρονομίαν, *hereditatem*) Filii, regniti, sunt heredes. De *hereditate* etiam c. III. 7. 9.

¶ ἀφθαρτον, *incorruptibilem*) Est enim hereditas *divina*.

¶ ἀμίαντον, *incontaminatam*) Nullus enim impurus e *proximis* est coheres.

¶ ἀμάραντον, *marcoris expertem*) Nam heredes ipsi non *μαράσσονται*, non moriuntur. Amat Petrus synonyma cumulata. v.7.8.19. c.V.10.

¶ πετηρημένην, *servatam*) ab initio. Conf. v.10. Idem verbum, Ioh.XVII.12. Conf. ibid. c.II.10.

¶ ἐν ἔρανοῖς, *in caelis*) penes Deum.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) hoc tempore *ventes*.

ς ἐν δυνάμει θεῶ, *in virtute Dei*) Ipse facit & faciet plane. c. V.10. coll. 2 Petr. I. 3. Nemo potest sibi proponere, qua ratione velit ad metam pervenire. Salutem nobis praestat contra hostes potentia Dei; contra nos ipsos, longanimitas Domini. 2 Petr. III. 15. Exemplo sunt apostoli ipsi.

¶ Φερεσμένους, *qui custodimini*) Hereditas *servata* est: heredes *custodiuntur*. Neque illa his, neque hi deerunt illi. *Corroboratio* insignis, 2 Petr. III. 17.

¶ διὰ πίστεως, *per fidem*) Per fidem *salus* & accipitur & retinetur.

¶ ἐπίμην ἀποκαλυφθῆναι, *paratam ut reveletur*) *Revelatio* fit in die *novissimo*: ea parari coepta est, quum *Christus* *veniret*.

¶ ἀποκαλυφθῆναι, *ut reveletur*) *Frequens* verbum in hac epistola. v.7.12.13. IV.13.V.1.

¶ ἐν καιρῷ ἔσχάτῳ, *in tempore ultimo*) Petrus totum tempus ab initio N. T. ad gloriosum *Christi* adventum pro uno tempore, eoque brevi, in *comparatione* ad tempora V. T. accipit. conf. not. ad Act. I. 11. Itaque *in* constr. cum *paratam*.

6 ἐν ᾧ) *qua in re*.

¶ ἀγαλλιᾶσθε, *exultatis*) *Præsens*. v.8. Augustinus, *gaudete*. conf. Iac. I. 2.

¶ ὀλίγον, *paululum*) Id respectu *cunctæ* ecclesiae dicitur. c.V.10. coll. c.IV.7.

¶ εἰ θεὸν ἐστὶ, *si opus est*) *si*, *affirmandi* vim habet. v. 17.

7 δοκίμιον, *probatio*) Id est, *fides vestra*, quæ sic *probat*ur. nam comparatur cum auro.

¶ πολυτιμότερον, *multo pretiosior*) *Epitheton* *subjecti*.

¶ ἔ ἀπολλυμένε, *quod perit*) *Aurum*, cum mundo, *perit*, v. 18. nec tum *juvabit* *quenquam*. Idem *participium*, Ioh. VI. 27.

¶ δε, *sed*) *Fides* cum auro comparatur, non ut *illud* *perit*, *sed* ut per ignem *probat*ur.

¶ εὐρεθῆ, *inveniat*ur) Nunc enim non *apparet*: *apparebit* autem, quum *cetera* *peribunt*.

¶ ἔπαινον, *laudem*) *verbis*.

¶ πῆν, *honorem*) *rebus*.

¶ δόξαν, *gloriam*) *judicio*.

¶ ἀποκαλύψει, *revelatione*) v. 13.

8 ἐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε) *amatis*, *tametsi* *non novistis* *facie*. *Paradoxon*: nam *notitia* *amorem* *alias* *parit*. Hoc de *amore*: idem *mox* de *fide* Petrus *praedicat*. *quem* & *in quem*, *anaphoræ* *affine* *asyndeton*.

¶ εἰς ὃν, *in quem*) *In* *proprie* *pertinet* ad *credentes*, sicut etiam *nunc*.

¶ μὴ ὁρῶντες, *non videntes*) *Præsens*, i. e. *quamvis* *non videtis* *eum* in *gloria* *adhuc*. *Apostoli*, qui ipsi *viderant*, *fidem* *suam* *non tam magnam censuere*, *quam aliorum*.

¶ ἀνεκκαλήτῳ) *ineffabili*, *jam nunc*. I Cor. II. 9.

¶ καὶ δεδοξασμένη, ἔσ' *glorificato*) *Glorificatum* est hoc *gaudium* in *se*, & *glorifi-*

rificatum per testes: conf. v. 10. cetero-
qui ineffabile.

9 κομιζόμενοι, reportantes) jam, in præ-
senti.

¶ τῆ πίστεως, fidei) v. 8.

¶ ψυχῶν, animarum) Anima præcipue
salvatur: corpus in resurrectione parti-
cipat.

10 πάλῃ ἡς σωτηρίας, de qua salute) Ma-
gnum argumentum veritatis, propheta-
rum prædictio & studium.

¶ ἐξεζήτησαν καὶ ἐξερευνήσαν, exquisi-
verunt & perscrutati sunt) Magna empha-
sis duorum verborum compositorum.
ἐκζητῆιν, exquirere, quærendo assequi:
ἐξερευνῶν, perscrutari, scrutando assequi.
Simplex verbum, ἐρευνῶντες, scrutantes
v. 11. Quid quærendo & scrutando sint
assecuti, exprimitur & limitatur versu 12.
ἐρευνῶντες, scrutantes refertur ad scruti-
nium primum & principale, de Christo
ipso: ἐξεζήτησαν καὶ ἐξερευνήσαν, exquisi-
verunt & perscrutati sunt, ad scrutinium
progrediens, de Christianis. Refer huc,
quod vel quale. tempus ipsum exquisivere:
res illius temporis, ex quibus criteria &
signa sumi possent, perscrutati sunt. v. gr.
Daniel, c. IX. 2.

¶ πρὸς Φῆται, propheta) cum ceteris
justis. Matth XIII. 17. Ioh. VIII. 56. Arti-
culus hîc prætermittitur grandem, ut sæpe,
etiam apud Germanos, facit ora-
tionem: nam auditorum a determinata
individuum consideratione ad ipsum
Genus spectandum traducit, sic v. 12,
angeli. Gradatio.

¶ εἰς υἱὰς) in vos, hac ætate viven-
tes.

¶ χάριτι, gratia) Gratia N. T. v. 13.
Gratia vera, c. V. 12. coll. Ioh. I. 17.

11 εἰς πάντα ἡ πόιον, in quod vel quale) Dis-
junctiva exprimit ingens prophetarum

studium: utrum ipsorum an postero tem-
pore illa essent eventura. v. 12. Quod innuit
tempus per se, quasi dicas æram suis nume-
ris notatam: quale dicit tempus ex eventib-
us variis noscendum.

¶ πνεῦμα χριστοῦ) Spiritus Christi, testans
de Christo. Ap. XIX. 10. Spiritus Dei, Gen.
1. 2, Spiritus Messiae dicitur in Baal Hattu-
rim.

¶ τὰ παθήματα, passiones) Hinc salus.

¶ τὰ εἰς χριστὸν παθήματα) passiones in
Christum eventuras.

¶ μετὰ πῦντα) post has, passiones.

¶ δόξας, glorias) Plurale. Gloriam re-
surrectionis: gloriam adscensionis: gloriam
judicii novissimi & regni cælestis.

12 οἷς) quibus, scrutantibus.

¶ ὅτι) quod.

¶ ἕχ' ἑαυτῶν, non ipsis) Matth. XIII. 17.
Ps. CII. 19. Dan. XII. 13.

¶ ἡμῖν, nobis) Tempora v. gr. per LXX
hebdomadas apud Danielem definita ex-
actè pertingunt ad ætatem Christi in terra
& ad fideles tum viventes. id valet, nobis.
Et Petro quidem agente exierunt illæ he-
bdomades. Vid. Ord. temp. p. 366.

¶ αὐτὰ) res illas. nam cum ministrabant
subauditur propheta, ut patet ex recipro-
co, non ipsis. conf. διακονέω cum accusativo,
c. IV. 10. Ad αὐτὰ ref. ἃ & εἰς ἃ.

¶ νῦν) nunc. Latine dicitur, bodie.

¶ ἐν, in) Evangelistæ, testes infallibi-
les.

¶ ἀπ' ἑβανῆ, a caelo) id est, a Deo.

¶ ἐπιθυμῶσιν, concupiscunt) Angelis non
tam cito revelatum est, certe non omni-
bus. Curiositas ordinata, non modo pro-
phetica, v. 10. sed etiam angelica virtus.

¶ ἄγγελοι, angeli) Incrementum su-
mit revelatio cælestis. Prophetæ, justî,
reges, cupiebant videre & audire, quæ
Christus loquebatur & faciebat: Matth.

XIII. quæ Paracletus de Christo docet, angeli cupiunt inspicere.

¶ παρακύψαι, *inspicere*) Nobis per auditum; angelis per visum, quod majus est, innotuit. 1 Tim. III. 16. Nos tamen proprius attingit. angelorum est παρακύπτειν παρα, observandum.

13 διὸ, *quapropter*) Adhortatio nunc deducitur ex iis, quæ dicta sunt.

¶ ἀναζωσάμενοι, *succincti*) ad colligendas vires. Conf. *excitare*, 2 Petr. I. 13.

¶ πᾶς ὅσφύας, *lumbos*) Similis phrasis, Iob XXXVIII. 3.

¶ νήφοις) *sobrii*. c. V. 8.

¶ πλείως ἐλπίζετε, *perfecte sperate*) eam spem habete, quæ τέλος, *finem*, propositum apprehendat. v. 9. *sperate* repetitur ex v. 3.

¶ Φερομένην) *quæ præstatur & exhibetur*. Idem verbum, Hebr. IX. 16. Gratia *perfecte* nobis obtigit: ei *perfecte* nostra respondere spes debet. Correlata.

¶ ἐν ἀποκαλύψει, *in revelatione*) Vna est revelatio, quæ toto Novi Testamenti fit tempore, per epiphaniam Christi utramque. Tit. II. 11. 13.

14 τέκνα, *filii*) v. 17 init.

¶ ὑπακοῆς, *obedientiæ*) ὑπακοῆς, *obedientia*, præstatur vel *veritati* divinæ, v. 22. vel præcepto divino. Hæc est fructus fidei; illa est *fides* ipsa. Itaque Petrus *spem* excitat, v. 3 seqq. (ipso *spei* vocabulo adhibito, v. 3. 13.) *fidem*, v. 14 seqq. (ipso *fidei* vocabulo adhibito, v. 21 bis:) *amorem*, expresse, v. 22. sic tamen, ut *spei* attemperet *fidem*, v. 7 seqq. & rursus *fidei* spem, v. 21. & *amori* *fidem*. v. 22. c. II. 6 seq.

¶ μὴ συχημαπιζόμενοι) scil. γενήθητε. v. 15. *ne conformemini*.

¶ ἀγνοία, *ignorantia*) Status pristinus, ante *vocationem*, etiam apud Iudæos.

15 κατὰ, *secundum*) Summum exemplum.

¶ καλέσαντα, *qui vocavit*) Sæpe *vocationem* allegat Petrus. c. II. 9. 21. III. 9. V. 10. 2 Petr. I. 3. 10.

¶ ἀναστροφῆς, *conversacione*) v. 17. 18.

17 ἐπικαλεῖσθε) *appellatis*, & ex ejus nomine appellamini.

¶ ἀπεσωπολήπτως, *citra respectum personarum*) sive quis sit Hebræus sive Græcus.

¶ ἀπεσωπολήπτως - ἐν φόβῳ) Conf. 2 Chron. XIX. 7.

¶ ἔργον, *opus*) Singularis. Vnius hominis, unum est opus, bonum malumve.

¶ ἐν φόβῳ, *in timore*) Spei adjungitur timor. utrumque ex eodem fonte. timor prohibet, ne spe excidamus.

¶ παροικίας, *incolatus*) *Advenas* appellat, quia in mundo sunt: c. II. 11. non tamen sine allusione ad *διασποράν*, *dispersionem* in Asia. v. 1.

18 ἔσθαρπῖς, *non corruptibilibus*) v. 23.

¶ ματαίως, *vana*) Vana vivendi ratio, quæ, ubi tempus præterit, nil reliqui fructus habet.

¶ πατροπαράδοτος, *a patribus tradita*) Vnus *Pater* imitandus. v. 17. Idem antitheton, Matth. XXIII. 9. Nimum libenter inhaerent homines in religione vestigiis patrum, Iudæi præsertim.

19 πρῶτον, *pretioso*) Sanguis Christi, *in corruptibilis*. v. 18.

¶ ὡς, *ut*) Ætiologia ἔpretioso.

¶ ἀμάμας, *sine vitio*) Iesus Christus *in se* non habuit labem.

¶ ἀσπίλας, *sine macula*) Neque *extrinsecus* maculam contraxit.

20 πρῶτον, *præcogniti*) Act. II. 23.

¶ πρῶτον, *ante*) Igitur in Christo omne Dei beneplacitum est.

¶ φανερωθέντος δὲ, *manifestati autem*) *Præscientia* penes solum Deum fuerat.

¶ χρο-

¶ χρόνων) *temporibus*, mundi.

21 δι' αὐτῆ, *per ipsum*) *per Christum*, in
cujus resurrectione est argumentum &
virtus fidei & spei.

¶ ὡσε) *ut adeo*.

¶ πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα, *fides vestra &
spes*) Hæc duo sunt conjunctissima, & ta-
men differunt, respectu præsentis & fu-
turi.

¶ εἰς θεόν) *in Deum* solum, c. III. 5. qui
Iesum exaltavit nobisque ancoram para-
vit: Hebr. VI. 20. Rom. VIII. 34. quem,
extra Christum, non nisi timeremus. Nunc
liquido credimus & speramus.

22 πᾶς ψυχᾶς, *animas*) *Asyndeton*, uti
v. 14 f.

¶ ἡγνικότις, *qui mundastis*) qui purifica-
tionem animarum vestrarum suscepistis.
Hinc mox καθαρεύς ruvo.

¶ ὑπακοῆ, *obedientia*) Hæc est fides;
cui amor jungi solet. nam purificationem
tribuit fidei Petrus, Act. XV. 9.

¶ τῆ ἀληθείας, *veritatis*) in Christo reve-
lata.

¶ διὰ πνεύματῳ, *per Spiritum*) Spiritus
sanctus confert obedientiam illam &
puritatem. Conf. c. I. 2.

¶ εἰς φιλαδελφίαν-ἀγαπήσατε, *in amo-
rem fratrum - amate*) Duo gradus: coll.
2 Petr. I. 7. Unde quæ hîc versu 22. & illic
versu 5. 6. antecedunt, pari modo inter
se conferri possunt.

¶ ἀνοπόκριτον, *non simulatum*) Fluit
enim ex veritate. Conf. cap. II. 1. 2.

¶ ἀγαπήσατε, *amate*) Congruunt noc-
mata cap. II. 3. 10.

¶ ὀκνηῶς, *impense*) c. IV. 8.

23 ἀναγεγεννημένοι, *renati*) inde fra-
ternitas.

¶ ἐκ σποράς, *ex sementi*) Verbum Dei,
est σπῆρῳ, *semen*: verbum Dei prædi-
catum, σπορά, *sementis*. inde mox non

reperitur ex, sed per verbum dicitur.

¶ ζῶντῳ καὶ μένοντῳ, *vivens & ma-
nens*) Constr. cum *verbum*, v. 25. Evange-
lium fert fructus *incorruptibiles*, non ope-
ra mortua; quia ipsum est *incorruptibile*.
Verbum vivens, plenum virtutis: *manens*
in æternum, ab omni corruptione im-
mune.

24 πᾶσα σὰρξ, *omnis caro*) Es. XL.
6-8. *Caro*, i. e. homo, ex veteri gene-
ratione.

¶ ὡς χόρτῳ, *ut fenum*) LXX ὡς; ut
non habent: neque αὐτῆ, *ejus*, mox.

¶ δόξα, *gloria*) sapientia, robur, opes,
justitia humana.

¶ ἐξηραίνθη, *aruit*) radicitus.

¶ ὁ χόρτῳ, *fenum*) i. e. *caro*.

¶ ἀνθῶ, *flos*) i. e. *gloria*.

¶ ἐξέπεσε, *excidit*) in summa parte.

25 κυριῶ, LXX, ἡ θεῶ ἡμῶν.

¶ εὐαγγελισθῆν, *evangelizatum*) v. 12.

¶ εἰς ὑμᾶς, *in vos*) quibus inde insta
est immortalitas.

C A P. II.

1 Πᾶσαν κακίαν, *omne vitium*) *omne*,
omnem, *omnes*, notat tria genera.
κακίαν, *vitium animi*, *virtuti contra-
rium*.

¶ πάντα δόλον καὶ ὑπεκρίσεις καὶ φθόνους,
omnem dolum & simulationes & invidias)
in actionibus. *Dolus* nocet, *simulatio* de-
cipit, *invidia* infestat proximum: omnia
amorem lædunt, de quo c. I. 22.

¶ πᾶσας καταλαλίας, *omnes obtrectu-
tiones*) in sermonibus.

2 ὡς ἀρτιγέννητα, *ut modo geniti*) qui nil
aliud agunt; tantum appetunt. Deno-
tatur prima ætas ecclesiæ N. T.

¶ βρέφη, *infantes*) in quos dolus nul-
lus cadit.

¶ λογικὸν) Dicitur a λόγῳ, *verbum*. c. I. 23. *Lac verbi*.

¶ ἀδολον, *absque dolo*) Antitheton, *dolum*. v. 1.

¶ γάλα, *lac*) Hoc idem est, quod antea *semen*. c. I. 23.

¶ ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε εἰς σωτηρίαν) *Regeneramur ad salutem*. c. I. 3. 5. 9. & *cre-scimus ad salutem* h. l. Gravissima monumenta pridem habent, εἰς σωτηρίαν in recentioribus, unius alteriusve librarii oculo ab εἰς in ἕπερ dilapso, hiatus est admissus. Erat in mente Petri Psalmus XXXIV, qui versu 9 mox sub ea verba, quæ Petrus repetit, σωτηρίαν nobis propinat. γεύσαθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστος ὁ κύριος. ΜΑΚΑΡΙΟΣ ἀνὴρ, ὃς ἐλπίζει ἐπ' αὐτόν. Primos gustus, de bonitate Domini, uberiora subinde experimenta & beatiora excipiunt.

3 ἐγεύσαθε, *gustastis*) Gustus appetitum ciet.

¶ ὅτι, *quod*) Ps. XXXIV. 9. Eundem Psalmum citat Petrus cap. seq.

¶ χρηστος, *bonus*) ex quo qui renati sunt, similes ei sunt & esse debent.

¶ ὁ κύριος, *Dominus*) ἡτῆ Christus. v. 4. Ps. XLVII. 6.

4 ὃν, *quem*) Appositio, *quem*, scil. *Dominum, lapidem*.

¶ προσερχόμενοι, *accedentes*) ultro, per fidem.

¶ λίθον, *Lapidem*) Hunc quomodo spectent & fideles & infideles, declaratur v. 6. 7. Hærebat animo Petri cognomen ipsi a Domino datum: hinc varie ad id alludit, non modo *Lapidis* vocabulo, Act. IV. 11. sed etiam frequenti *firmitudinis* mentione.

¶ ζῶντα, *viventem*) *viventem*, a principio, 1 Ioh. I. 1. & resuscitatum ex mortuis, Ap. I. 18. postquam eum repudiarant *homines, iudæi & gentes*.

¶ ἀποδοκιμασμένον, *reprobatum*) præsertim ante mortem. v. 7 not.

¶ ἐκλεκτόν, *electum*) v. 6.

5 καὶ) *etiam*.

¶ αὐτοῖ) *ipsi*, ejusdem nominis (*lapis*) participes.

¶ λίθοι, *lapides*) Multa nomina, quæ Christo competunt in singulari, Christianis tribuuntur in plurali. Christus, Lapis vivus: Christiani, lapides vivi. Ex illo, hi quoque sunt filii, sacerdotes, reges, agni &c. Ex Salomone dicitur Sulammitis.

¶ ζῶντες, *viventes*) Tales, vivi lapides, possunt simul & domus esse & sacerdotium.

¶ οἰκοδομεῖσθε, *ædificamini*) Indicativus. uti Eph. II. 22.

¶ οἶκος, *domus, templum*.

¶ ἱεράτευμα, *sacerdotium*) multitudo sacerdotum. Hoc declaratur mox, & (præmissio contrario, v. 8.) v. 9. 10.

¶ ἅγιον, *sanctum, Dei*.

¶ θυσίας, *hostias*) laudis. v. 9.

¶ ἐυωροδέκτες) Es. LVI. 7, αἱ θυσίαι αὐτῶν ἔσονται δεκταὶ ἐπὶ τῷ θυσιαστήριόν μου.

¶ διὰ, *per*) Christus & ipse pretiosus est, & nos acceptos facit. est enim altare. vid. Es. I. c.

6 περιέχεται, *habetur*) Verbum impersonale h. l.

¶ ἰδὲ, *ecce*) Vid. Rom. IX. 33 not.

¶ ἐκλεκτόν, ἐπιμον, *electum, pretiosum*) *Electum* proprie pertinet ad *lapidem*; *pretiosum*, ad *summum angularem* Hebr. יָבֵן *lapidem* יָבֵן מִן הַבַּיִת יָבֵן מִן הַבַּיִת *explorationis, lapidem anguli pretiositatis fundatissimi. Electum* dicitur etiam de credentibus, v. 9. Ex *pretiosum* ducitur *pretium*, v. 7.

¶ ὁ πιστεύων, *credens*) Inde ducitur *credentibus*. v. 7.

¶ ἢ μὴ κατασχυνθῆ, *non pudebit*) *Christi*

fiti pretiositatem sentiet in se, credentem, redundare.

7 ἡ πρὸν, *pretium*) scil. ἐστὶν, *constat*, constat, i. e. penes vos pretiosus est. ἡ *illud* refertur ad *pretiosum* v. 6 not. Abstractum, *pretium*, dicit rationem, sub qua fideles Christum intueantur.

¶ λίθον-γωνίας, *lapidem-anguli*) Vid. Matth. XXI. 42 not. Idem dictum citat Petrus, Act. IV. 11. & hoc loco citat aptissime. λίθον κτλ. Syrus interpres, Græcusve librarius, illo superior, a λίθον ad λίθος delapsus, intermediâ verba, ut fit, prætermisit. Atqui ea plane ad rem pertinent. Citat Petrus v. 6 & 7 Dicta tria, primum ex Esaja, secundum ex Psalmis, tertium ex Esaja iterum. Ad tertium alludit versu 8. sed ad secundum & primum versu 4, jam tum mente utrumque agitans, alludit. Itaque verba ἀποδοκιμασμένον & ἀπεδοκίμασαν v. 4. 7. inter se respiciunt. Dativus ἀπειθεῖσι, uti modo ὑμῖν πῶς πειθεύσιν, congruit cum Hebraico ἡ προσήκο, hoc sensu, *quod ad non credentes attinet*; & huic Dativo reliqua pars hujus versiculi coheret, facilisque est constructio: ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας καὶ λίθον προσκόμματον κτλ. duorum Dictorum confociatione disparitatem casus obliqui & recti molliente, εἰς κεφαλὴν-λίθον. Dupliciter huc congruit dictum Psalmi. nam I. qui lapidem ἀπεδοκίμασαν, sane ἀπειθεῖς erant. II. lidem, dum lapidem reprobarunt, operam vel inscii eo contulerunt, ut fieret κεφαλὴ γωνίας: nec jam id possunt prohibere, quamvis ringantur: & caput anguli Eum esse, magno suo malo experientur. Matth. XXI. 44.

¶ κεφαλὴν, *caput*) Christus est *caput anguli* proprie respectu credentium, qui ei superstruuntur: infideles tamen alio modo experientur.

8 οἱ προσκόπτεισι, τῷ λόγῳ ἀπειθεῖτες, *qui offendunt, verbo non credentes*) Diversa fidelium & infidelium de Christo judicia exposuit v. 7. nunc ipsam fidelium & infidelium differentiam exponit. Multi construunt, προσκόπτεισι τῷ λόγῳ: sed προσκόπτεισι, absolute positum, (uti Ioh XI. 9.) ex Esajano vocabulo προσκόμματον deducitur, subsequente declaratione, τῷ λόγῳ ἀπειθεῖτες, uti c. IV. 17, πῶς πείθει τὸ ἀπειθεῖσαν ἰσχυρῶς θεῶν εὐαγγελίῳ; & plane cap. III. 1, ἐκ πνεύματος ἀπειθεῖσαι ἰσχυρῶς λόγῳ. In verbo evangelii panditur *pretium* Christi, qui verbo non credunt, Christum spernunt & in illo offendunt.

¶ εἰς ὃ καὶ ἐπέθησαν, *in quod etiam positi sunt*) quod refertur ad *offendunt*. qui non credunt, offendunt: qui offendunt, in offensionem etiam ponuntur. Hoc *poni* sequitur infidelitatem & offensionem, ut particula quoque intensiva, *etiam*, & ordo commatis hujus postremo collocari innuit. Sed tamen *offendunt* præfens est, *positi sunt* præteriti vim habet; quo innuitur, infideles justissimo divino judicio indies magis magisque offendere. *positi sunt* respondet ἰσχυρῶς *pono*, v. 6. sed cum differentia. nam Deus Christum & electos active dicitur *ponere*: infideles dicuntur *poni*, passive. Conf. Rom. IX. 22 not.

9 ὑμεῖς δὲ, vos vero) scil. *estis*. Post mentionem rei tristissimæ solatur pios: uti 2 Thess. II. 13.

¶ γένος - εἰς εὐεπιοίησιν, *genus - in proprietatem*) Bis duo elogia eximia, fidelium respectu innuentia, ut erga Patrem & erga Deum. Es. XLIII. 20. 21. LXX, ἰσχυρῶς γένος μου ἰσχυρῶς ἐκλεκτὸν λαόν μου ὃν εὐεπιοίησιν, πᾶσι ἀρεταῖς μου διηγεῖσθαι. Ex. XIX. 5. 6, λαὸς περὶ σὺν βασιλείῳ ἰεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον. περὶ in com-

positione sæpe dicit *superstes quiddam*, ut *περιγινώσκω*, vincere, hoste submoto. *περιποιέω*, reservare aliquid, cum cetera omittas. *περιβιβῶν*, non interficere: *περιόντες* ἰδιῶν *superstites*. Iob XXVII. 15. Itaque pro ἡνδ LXX *περιέσι*. Exod. I. c. & c. *περισσισμός* & *περιποίησις*. Málach. III. 17.

¶ ἐκλεκτῶν) *electum*, *eximium*.

¶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνη ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, *regale sacerdotium, gens sancta, populus in proprietatem*) Ex. XIX. 5. 6. LXX, λαὸς περιέσι ἀπὸ πάντων τῶν ἔθνων - βασιλεῖον ἱεράτευμα καὶ ἔθνη ἅγιον. Non addit Petrus, ἀπὸ πάντων τῶν ἔθνων quia etiam gentes hoc titulo ornat. v. 10. *Regnum Sacerdotum* in Hebræo dicitur. Deus est Rex: ejus sacerdotes sunt fideles. Ap. I. 6. conf. 2 Sam. VIII. 18. cum 1 Chron. XIX (XVIII) 17. *Gens sancta*, Dei propria. *περιποίησις* in abstracto idem est, quod apud LXX *περιέσι* in concreto. conf. Eph. I. 14 not.

¶ τὰς ἀρετὰς) *virtutes*: gloriam admirabilem, h. v. misericordiam, v. seq. bonitatem, v. 3. Vocabulo ἀρετῆ semel utitur Paulus, Phil. IV. 8, de piis: Petrus, hoc uno hujus epistolæ loco, de Deo; in altera, c. I. 3, iterum de Deo; ibid. v. 5. de fidelibus. Hebr. ἡ ἡγή I. c. quod verbum LXX etiam ejusdem prophetæ capite XLII. 8. 12. LXIII. 7. per ἀρετὰς reddunt, sicut pro τῆ ἀρετῆ ponunt Hab. III. 3. Zach. VI. 13. Eustathius ad Hom. Od. Σ. ἀρετὴν ἔ μίαν πινὰ λέγει, ἀλλὰ τὸ εὐδαιμον τὸ ζῶης καὶ μακαριστὸν, ἢ καὶ πᾶσαν δεξιότητα, ἔ μόνον τὸ κατὰ φρένας, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ ἔργα καὶ οἰκονομίαν καὶ ὅσα πιαῦτα. & sic ille passim.

¶ ἐξαγγέλιτε, *enuncietis*) Sensus: ut agnoscatis & enuncietis. LXX, Es. XLII.

12. τὰς ἀρετὰς αὐτῆ ἐν ἡμέραις ἀπαγγέλλοι. ἐξ ἰν ἐξαγγέλιτε innuit multorum ignorantiam, quibus fideles debent virtutes Dei predicare.

¶ ἔ) Christi. 2 Petr. I. 3 not.

10 οἱ ποτε, *qui aliquando*) Vid. Rom. IX. 25 not. & cum *aliquando* conf. *eratis*, v. 25.

¶ ἔ λαός, *non populus*) ib. c. X. 19 not. ne *populus* quidem, nedum Dei *populus*. Prius *hemistichium* maxime convenit in gentes; posterius in Iudæos. Conf. de his Tit. III. 4. & contextum: de illis, Act. XV. 14.

11 ἀγαπητῶν, *dilecti*) Hortatio amica & propensa.

¶ ὡρκαλῶ, *hortor*) Sic c. V. 1.

¶ παροίκους καὶ παρεπιδήμους, *advenas & peregrinos*) Gradatio, non tantum, ut in *aliena domo*, sed etiam ut in *aliena civitate* estis, vos, ex Iudæis & gentibus credentes. Causa, cur *abstinendum* sit. Lev. XXV. 23, *περσῆλυτοι καὶ παροικοὶ ὑμεῖς ἐσε ἐναντίον ἐμοῦ*. Ps. XXXIX. 13, *ὅτι παροικῶ ἐγὼ εἰμι ὡρκα σοὶ καὶ παρεπιδήμῶς, καθὼς πάντες οἱ πατέρες με*. Conf. Hebr. XI. 13 not.

¶ ἀπέχεσθε, *abstinetes*) Imperativus, uti cap. V. 1 seq. *hortor - pascite*. Sic cohæret *habentes* & c. v. seq. & cap. III. 7. 8. 9. atque ipsum *parati*. ibid. v. 15.

¶ σαρκικῶν, *carnalibus*) 2 Petr. II. 10. 18.

¶ στρατεύονται, *militant*) Non modo impediunt, sed oppugnant. Grande verbum.

12 τὸ ἀναστροφῆν, *conversationem*) Duo sunt, in quibus *advenæ & peregrini* debent se rite præstare: *Conversatio*, quæ præscribitur pulcra subditis, v. 13. *fervis*, v. 18. *mulieribus*, c. III. 1. *viris*, ibid. v. 7. *omnibus*, ibid. v. 8. & *Confessio*, ib. v. 15 med. & 16. qui locus hunc locum aperte respici-

respicit. Vterque locus ducitur ex *voluntate* Dei. c.II.15. III.17.

¶ καταλαλῶσιν, *obtreçant*) Id jam tum frequens erat. v.15. c.III.16.IV.4.14.

¶ ὡς κακοποιῶν, *tanquam maleficis*) quasi potestatibus magistratibusque & honestis legibus non parcatis.v. seqq.

¶ ἔκ, *ex*) Constr. cum *glorificent*.

¶ καλῶν ἔργων, *bonis operibus*) Inde, *benefacientes*. v. 14. 15. Ea est vera *subjectio*.

¶ ἐποπτεύσαντες, *inspectantes*) Idem verbum, c. III. 2. Piorum actiones ceteri curiose inspectant.

¶ δεξάσασιν τὸ θεόν, *glorificent Deum*) Deum, qui similes sui habeat filios.

¶ ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, *in die visitationis*) ἡμέρᾳ *die*, indefinite. Innuitur *visitatio* divina, quum Deus innocentiam piorum, diu latentem, sæpe per ipsos magistratus insensos, dum inquirunt, patet facit, ipsosque sæpe adversarios convertit. Sic LXX, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς, Es.X. 3. ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς, Ier. VI. 15. Dum dies talis venit, patientia opus est.

13 πάση ἀνθρωπίνῃ κτίσει, *omni humane creature*) *Creatura* dicitur rex sive Cæsar, præsidēsque ab illo missi; per metonymiam abstracti pro concreto, uti locutione politica dici solet *cine Creatur, create magistratum*: (conf. κτίσις, *creatura*, Hebr. IX. 11.) unde τὸ ὀμνί dividitur per *sive, sive*. Et *humane* appellantur *creatura*, quia res humanas moderantur, humano more: quæ locutio sensum apostoli cœlestem sapit supra humana omnia evectum. Atque hoc ipso nomine ii, qui ad nobilitatem fidei pervenerunt, possent *creaturam* illam omnem despiciere. id Petrus cavet, & jubet subijci, *propter Dominum*, Christum, qui olim *subjectus* fuit, cui omnia sunt *subjecta*.

¶ διὰ, *propter*) Summa obligatio, per

nomen Iesu Christi, cuius honos agitur.

¶ βασιλῆα, *regi*) Cæsari. Erant enim provinciarum Romanarum, in quas mittebat Petrus. Obsequium detrectabant zelotæ Iudaici.

¶ ὑπερέχοντι, *supereminenti*) Gallis, *Souverain*.

14 ἀγαθοποιῶν, *beneficorum*) Valde frequens verbum in hac epistola.

15 Φιμῶν, *obturare*) ad silentium redigere.

¶ ἀγνωσίαν, *ignorationem*) v. gr. de Christianorum probitate. Hoc verbo continetur ratio, cur Christiani debeant misericordiam ethnicis.

16 ὡς ἐλευθεροί, *tanquam liberi*) *citra malitiam*. Hoc pendet a v. 13. De libertate conf. v. 9.

¶ κακίας, *malitiæ*, vitii servilis.

17 πάντας, *omnes*) quibus honos debetur. Rom. XIII. 7.

¶ τιμήσατε, *honorate*) Alieniores civiliter tractandi; fratres, familiariter. Hunc aoristum sequitur triplex præsens. Rex ita honorandus est, ut non laedatur amor fraternitatis, & Dei timor.

¶ τὸ ἀδελφότητα, *fraternitatem*) Abstractum. c. V. 9. Fratres diligendi, quia fratres.

¶ τὸ θεόν, *Deum*) LXX, Prov. XXIV. 21, Φοβῆ τὸ θεόν ὑιὲ καὶ βασιλέα.

¶ τὸ βασιλέα, *regem*) v. 13.

¶ τιμᾶτε, *honorate*) etiam re, non modo affectu.

18 οἱ οἰκέται, *servi*) His, non heris, quorum plerique ethnici erant, officia præscribit.

¶ ὑποτασσόμενοι, *subjecti*) Participium, pro imperativo, pendens ab ὑποτάγητε, v. 13. Vnde imperativi forma per zeugma repeti debet. Sic quoque c. III. 1.

¶ οὐ μόνον, *non solum*) Æquitas facilius

impetrat obedientiam, quam asperitas.

¶ ἀγαθοῖς, bonis) nil mali inferentibus.

¶ ἐπιεικέσιν, æquis) errata ignoscentibus.

¶ σκολιοῖς, pravīs) tristitias, colaphos, convicia sine causa intentantibus.

19 χάρις, gratia) apud Deum, v. 20.

¶ διὰ συνειδησιν θεῶ, propter conscientiam Dei) propter conscientiam animi, bona & Deo placita, etiam si nulli homini placeant, (expendatur μοχ κλέος,) facientis.

¶ ἀδίκως, injuste) i. e. patiens ea, quæ injuste inferuntur. 23 LXX, ἀδίκως. Prov. I. 11. 17.

20 κλέος) κλέος notat laudem non tam a multis, quam a bonis, & hic a Deo ipso proficiscentem, pro contumeliis.

¶ κολαφιζόμενοι, colaphis cæsi) Pœna servorum, eaque subita.

¶ πάσχοντες, patientes) deliberatis malis affecti.

¶ χάρις, gratia) Imitatur Petrus phrasin, quam ipse, recens discipulus, ex Domino audierat. Luc. VI. 32 ff.

21 εἰς τῆτο, in hoc) ad imitationem Christi; qui exemplum suum dignatur servis proponere, ipse olim pro servo habitus.

¶ ἐκλήθητε, vocati estis) vocatione cœlesti, quæ vos in statu servili invenit.

¶ ὑπολιμπάνων, relinquens) in habitu ad Patrem.

¶ ὑπογραμμὸν ὑπογραμμὸς, præscriptum, attemperatur captui tironis pingere discantis. Sic plane Petrus hoc loco servis exemplum Christi ante oculos pingit, ea lineamenta exprimens, quæ servis præcipue apta sunt.

¶ ἰχνεῖν, vestigia) innocentiae & patientiae. Idem verbum, Rom. IV. 12 not.

22 ὅς ἀμαρτίαν ἐκ ἐποίησεν, ἐδὲ εὐρέθη

δόλος κτλ. qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus &c.) Es. LIII. 9. LXX, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλον ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ. i. e. nec manifestum nec subdolum peccatum admisit. Verba ad servos admonendos aptissima, quorum facilis lapsus in peccata ac dolos, convicia erga servos, & minas, ex ira sine viribus.

23 οὐκ ἀντελοιδορεῖ, non vicissim conviciabatur) Es. LIII. 7.

¶ οὐκ ἠπέλει) non minabatur, quamvis posset, ut Dominus. quanto magis oportet, servos patientiam habere.

¶ παρεδίδοξεν, tradebat autem) scil. iudicium.

¶ δικαίως, iuste) Iustitia Dei, fundamentum tranquillitatis apud afflictos.

24 ὅς, qui) Petrus infert, posse & debere nos vestigia Christi subsequi.

¶ αὐτὸς ἀνήνεγκεν, ipse sustulit) Servum decet ἀνεργία, ut ipse, quod faciendum est, faciat. Alienas partes Iesus Christus ipse suscepit: non alios sibi surrogavit, ut hodie faciunt, qui Horas canonicas aliis locant. Congruit Petrus cum Es. cap. cit. v. 11. LXX, καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτοῦς ἀνοίσει. Conf. Hebr. IX. 28 not.

¶ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ) in suo corpore, afflictissimo.

¶ ἐπὶ τὸ ξύλον, super lignum) Ligno, cruce, furca plebei soliti erant servi.

¶ ἵνα, ut) Hoc ut indicat, expiationem peccatorum, proprie dictam, factam esse in cruce Christi; quippe cuius demum fructus est liberatio a servitute peccati.

¶ ἀπογενόμενοι, defuncti) Apposite denotatur liberatio a servitute peccati. nam γενέσθαι τινὸς fieri alicuius dicitur servus. ἀπὸ dicit sejunctionem, ut LXX Iob XV. 4. ἀπεποιήσω Φόβον. Germ. ohne werden. Oppositum προσγενέσθαι, apud LXX. Corpus Christi ἀπεγένετο mox ademptum est ligno illi,

illi, in quod peccata nostra sustulerat: sic nos peccato.

¶ τῆ δικαιοσύνη, *justitia*) Iustitia tota una est: peccatum multiplex, *peccatis*. De *justitia* conf. Es. I. c. v. 11.

¶ ζήτωμεν, *vivamus*) ingenua servitute. 25 οὐ τῷ μάλωπι αὐτῆ ἰάθητε. ἦτε γὰρ ὡς πρῶβατα πλανώμενα, *cujus vibice sanati estis. eratis enim sicut oves errantes*) Es. I. c. v. 5. 6. LXX, τῷ μάλωπι αὐτῆ ἡμεῖς ἰάθημεν. πάντες ὡς πρῶβατα ἐπλανήθημεν. Paradoxon apostolicum, *vibice sanati estis*. Est autem μάλωπι, *vibex*, frequens in corpore servili. Sir. XII. 12.

¶ ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον, *pastorem & episcopum*) cui obsequi debetis. Synonyma, coll. c. V. 2.

CAP. III.

1 ὑποτασσόμενα, *subjectæ*) In progressu sermonis participium, morata enallage, ponitur pro imperativo, v. 7 f.

¶ καὶ εἰ τινες, *etiam si qui*) Clementer loquitur Petrus.

¶ λόγῳ λόγῳ, *verbo : verbo*) Antanaclassis. priore loco denotatur *evangelium*: deinde, *loquela*. Ipsa *conversatio* vim doctrinæ spirat.

¶ κερδηθήσονται) Rarum futurum subjunctivi. Sic καυθήσωμαι, 1 Cor. XIII. 3. ἐμβληθήσεται, Dan. III. 11. VI. 7. Est futurum remotius, ut apud Latinos, *lucraturus eris*.

3 ὧν ἔσω, *quarum sit*) Ethopœcia. Ipsæ mulieres ita animum inducunt: nobis vindicamus, nostrum ducimus, non externum mundum, sed internum hominem &c.

¶ οὐχ ὁ κόσμος, *non-mundus*) Quamvis tali mundo, ut res fert, utantur; tamen pro mundo non habent.

¶ ἐμπλοκῆς περιβέσεως ἐνδύσεως) Verbalia innuunt operam comendi multa tempora absumentem.

4 ἀλλ' ὁ κρυπτός, *sed absconditus*) Exteriori opponitur interior: sed pro eo dicitur *absconditus*, quo justum connotatur occultandi sui studium.

¶ ἄνθρωπος, *homo*) Eph. III. 16 not.

¶ ἐν, *in*) Subaudi ὧν *qui est*. Hic homo absconditus non est ipse mundus, sed mundo ornatur: mundus ipse, *incorruptibile* &c. unde ornatae sunt eæ, quarum homo absconditus tali spiritu gaudet.

¶ ἀφθάρτου, *incorruptibili*) Eph. VI. 24 not. Hoc opponitur mundo exte: no, qui *corruptitur*. conf. de auro, c. I. 18. mansuetudo & tranquillitas debet esse *incorruptibilis*. *Corruptio* autem ejus est *contumacia* & *ravor*.

¶ πρᾶξι καὶ ἡσυχίᾳ, *mansueti & tranquillii*) *Mansuetus*, qui non turbat: *tranquillus*, qui turbas aliorum, superiorum, inferiorum, æqualium, fert placide. ad illud ref. v. 5 fin. ad hoc ref. v. 6 fin. Adde, *mansuetus* in affectibus; *tranquillus* in verbis, vultu, actu.

¶ ὃ, *quod*) *incorruptibile*.

¶ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) *coram Deo*, qui interna, non externa spectat: cui placere curant pii.

5 αἱ ἅγιαι γυναῖκες, *sanctæ mulieres*) imitatione dignissima.

¶ αἱ ἐλπίζουσαι, *spesantes*) Vera sanctitas, spes in Deum. Est hoc epitheton pars subjecti.

¶ ὑποτασσόμενα, *subjectæ*) Declaratur mundus matronarum veterum, per *subjectæ* (cujus *subjectio* exemplum est Sara) & per *beneficientes & non timentes* &c.

6 ὡς, *sicut*) Particula allegandi exemplum.

- ¶ ὑπήκουσε, *obedivit*) Gen. XVIII. 6.
- ¶ κύριον, *dominum*) Gen. XVIII. 12. LXX, ὁ δὲ κύριός μὲ. Sic iidem 1 Sam. I. 8, καὶ εἶπεν αὐτῇ ἔλκανα ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἄννα. καὶ εἶπεν ἰδοὺ ἐγὼ κύριε. καὶ εἶπεν αὐτῇ τί ἐστὶ σοὶ ὅτι κλαίεις;
- ¶ ἀυτὸν, *eum*) quamvis eodem patre genitus erat. Gen. XX. 12.
- ¶ ἐγενήθητε *facti estis*, ait; non, *estis*. Alloquitur etiam credentes ex gentibus.
- ¶ τέκνα, *filiae*) Filiae matrem imitari debent, ut filii Abrahamum.
- ¶ ἀγαθοποιῶσαι, *beneficientes*) Hoc quoque ab *ornabant* pendet.
- ¶ καὶ μὴ, *Est non*) Conf. v. 13. & v. 16. 15. Recte faciendo neminem timeas.
- ¶ Φοβόμεναι, *timentes*) Viros ira, mulieres timor infestat.
- ¶ πτήσῳ) *terrorem*, extrinsecus obvenientem. v. 14 not. Prov. III. 25, καὶ ἔφοβήθησθ πτήσῳ ἐπελθῶσαι.
- 7 ἰμοίως, *similiter*) Similitudo non spectat ad officia specialia, quae alia habet uxor, alia maritus; sed ad fundamentum amoris. sic *similiter*, c. V. 5.
- ¶ γνώσῳ. Herus praestat *lenitatem*, c. II. 18. maritus, γνώσῳ. γνώσις dicit *moderationem*, & parit γνώμην, de quo vocabulo vid. 1 Cor. VII. 25 not. Excludit ergo omnem, qua *terror* incutitur infirmioribus, importunitatem, iracundiae praesertim. Egregium domini maritalis, modestia temperati, exemplum praebuit Adam, qui mulieri ipse nomen, nominisque liberis dandi potestatem dedit.
- ¶ ὡς, *tanquam*) bis hic ponitur: priore loco pertinet ad γνώσῳ *moderationem*; altero, ad τιμὴν *honorem*. *Moderationem* poscit *infirmitas vasis*; *honorem* (qui plus dicit) *hereditas* injungit.
- ¶ ἀδυνεστέρω, *infirmiori*) Comparativus. etiam vir habet *infirmiorem*.

¶ σκεύει, *vasi*) Denotat hoc sexum & totum ingenium temperamentumque foemineum.

¶ τῶ γυναικείῳ) Τὸ γυναικῆιον, absolute: id est, mulieres.

¶ ἀποόμενοις τιμὴν, *tribuentes honorem*) Hoc dicitur pro eo, quod mulieres jubentur *subjici*. conf. c. II. 17.

¶ τιμὴν, *honorem*) iustae existimationis de illis, beneficentiae, castae consuetudinis. conf. *honore*, 1 Thess. IV. 4.

¶ συγκληρονόμοι) Alii, *συγκληρονόμοι* atque officium praescribit apostolus maritis erga conjuges quasvis, etiam eas, quae verbo non credunt, coll. v. 1. Sigma facile adjectum, compluribus hic verbis in eam litteram desinentibus. Editiones primae cum mss. tantum non omnibus, & Hieronymus l. I contra Iovin. t. I. op. f. 9. *συγκληρονόμοι*, *coheredes*, heredes cum ceteris credentibus. Ratio, cur vir mulieri *moderationem* exhibere debeat, deducitur a *mulieris infirmitate*: ratio, cur vir mulieri *honorem* habere debeat, deducitur ex eo, quod Deus etiam viro *honorem* habeat, tanquam heredi. Gloriam aeternae spes facit generosos & mites. Simile mox argumentum v. 9: *benedicite*, *vocati* ad hereditatem benedictionis. Concinne casus rectus, *coheredes*, respondet τῶ *cohabitantes*. *Coheredes* dicuntur viri, non mulierum, sed fidelium omnium. conf. *συνεκλεκτῆ*, *coelecta*. c. V. 13.

¶ ἐγκόπῳ παιδῶν) Perpauci, ἐγκόπῳ παιδῶν. Cum utroque Graeco verbo congruunt Hebraeorum locutiones apud Schœttgenium, & quidem רצו cum verbo ἐγκόπῳ παιδῶν, ubi agitur de *sterilitate*, qua liberi parentibus in *precando* succedentes deficiunt; רצו & רצו cum verbo ἐγκόπῳ παιδῶν, ubi agitur de *peccatis preces* impediuntibus. Haec igitur lectio praestat. Nam

Nam ne impediri quidem aut interpellari orationes virorum vult apostolus. Interpellantur autem per intemperantiam & iracundiam. 1 Cor. VII. 5. Nunquam magis, quam inter orandum, subit offensarum recordatio: & qui non remittunt, iis quamlibet orantibus non remittit Pater cœlestis.

¶ *πρροσευχὰς, preces*) quibus hereditatem illam capessitis, & mulierum salutem petitis. Conf. 1 Tim. II. 8 not.

8 *πὲρ δὲ πάλῃ*) tandem vero) Hæc pars pertingit ad cap. IV. 11. Cetera apostolus ex aliquo intervallo videtur adiecit.

¶ *πάντες, omnes*) Antehac a cap. II. 18. specialia descripsit officia.

¶ *ἐμόφρονες, unanimes*) mente. Membra tria versùs 8 & 9 per *χιασμὸν* inverso ordine respondent Psalmo, qui versu 10 & 11 per tria cola repetitur.

¶ *συμπαθεῖς, compatientes*) affectu, in rebus secundis & adversis. Latitudinem notionis probat Raphelius ex Polybio: *θάρος ἐμβαλεῖν καὶ συμπαθεῖς ποιῆσαι τὸς παρακαλεθμένους.*

¶ *Φιλάδελφοι, fraternæ caritatis præditi*) erga sanctos.

¶ *εὐσπλαγχνοί, misericordes*) erga afflictos.

9 *κακὸν, malum*) in re.

¶ *λοιδορίαν, contumeliam*) in verbis.

¶ *τὸνναντίον, e contrario*) Hoc refertur ad *contumeliam*. nam *malum* est contrarium eorum, quæ versu præcedente occurrunt.

¶ *ὅτι, quia*) Nullum *contumeliam* vobis potest nocere. conf. v. 13. Deum, vobis *benedicentem*, debetis imitari.

¶ *εἰς, in*) Sic, *in hoc, ut*, c. IV. 6.

¶ *εὐλογίαν*) *benedictionem* æternam; ejus primitias jam nunc pii habent. v. seq.

10 *ὁ γὰρ θέλων ζῶν ἀγαθῶν καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, qui enim vult vitam amare & videre dies bonos*) Si vultis, inquit Petrus, hereditatem illam gustare, debetis abstinere a malitia dicti & facti. Ps. XXXIV. 13-17. LXX, *τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζῶν, ἀγαθῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς;* & sic ibi Hebr. & h. l. Versio Syriaca. Petrus, manente sensu, novum salem addit: *θέλων ζῶν ἀγαθῶν, qui vult vitam vivere, ut ipsum non t. edeat vitæ.* Oppositum, *ἐμίσησα τὸ ζῶν, Coh. II. 17. i. e. penituit me vitæ.* & sic Gen. XXVII. 46. Num. XI. 15.

¶ *παύσατο ἢ γλώσσαν αὐτῆς*) LXX, *παύσον ἢ γλώσσάν σου* & reliqua, in secunda persona, usque ad illud, *διάξον αὐτήν.*

12 *ὅτι ἐὶ ὀφθαλμοὶ*) LXX, *ὀφθαλμοί.* cetera iisdem verbis, usque ad illud, *κακά.*

¶ *ἐπὶ δικαίους, super justos*) qui inde vitam habent & dies bonos.

¶ *πρόσωπον, cultus*) eum ira. Conf. 2 Sam. XXII. 28. Ira totam faciem humanam commovet: amor oculos tingit.

13 *καὶ τίς, & quis*) Et habet vim inferendi & contendendi.

¶ *τίς ὁ κακώσων, quis est qui afflicturus sit*) i. e. sæpe multo facilius est res, quam putatur. Oppositum, *βοή.* Es. L. 9 *ἡ ψὴν καὶ ἡ LXX, τίς κακώσει με;*

¶ *ἢ ἀγαθῶν μιμητῶν, boni imitatores*) *imitare bonum*, neutro genere, dicit Iohannes ep. III. 11. Et sic Petrus h. l. Dicitur *Satanas ὁ πονηρὸς, malus*: at Deus est *bonus*, sed hoc epitheton non solet poni per antonomasiam.

14 *πάσχετε, patiamini*) Lenius verbum, quam *κακώσων, affligi.*

¶ *μακάριοι, beati*) c. IV. 14. Ne hoc qui-

quidem vitam beatam vobis aufert; im-
mo potius auget. Insignis tractatio de
cruce.

¶ τ̄ δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ
παραχθῆτε. Κύριον δὲ τ̄ θεὸν ἀγιάσατε ἐν
τῇ καρδίαις ὑμῶν, *timorem autem eorum ne
timueritis, neque turbemini: Dominum
autem Deum sanctificate in cordibus vestris*)
Docet, quomodo suscipienda sint adver-
sa, ne beatitas imminuatur. Es. VIII. 12.
13. LXX, τ̄ δὲ φόβον αὐτῶν (ἧ λαῶν) ἢ μὴ
φοβηθῆτε, οὐδὲ μὴ παραχθῆτε. τ̄ Κύριον τ̄
δυνάμειον αὐτὸν ἀγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἕσται
ὁσ φόβος. Timorem, quem improbi
& alunt ipsi & vobis incussum eunt, no-
lite timere. Φοβεῖσθαι φόβον dicitur, ut
χαίρειν χαρᾶν, gaudere gaudium. Vnus ti-
mendus est, Dominus; qui puro timore
sanctificatur, & vere ut Deus honoratur,
affectu piorum respondente divina omni-
potentiæ &c.

15 ἐπιμοι δὲ, parati vero) Parati par-
rhesiam innuit; δὲ vim habet. non modo
conversatio debet esse pulchra; de qua c. II.
12 not. sed etiam quilibet paratus ad con-
fessionem.

¶ τῶ αἰτῶντι, poscenti) Inter ethnicos
alii erant aperte mali, v. 16. alii dubita-
bant. his respondere comiter jubentur
credentes.

¶ ἐλπίδος, spei) quam fatentur, qui
se in mundo peregrinari ajunt, & concupi-
scentias ejus vitant. c. II. 11. coll. Hebr.
XI. 13 seqq. Spes Christianorum sæpe com-
movit alios ad percontandum.

¶ μετὰ, cum) Hoc cum poscenti con-
struit Twellus P. I. p. 125. sed pendet a
parati ad defensionem. Mansuetudine opus
est respectu nostri; timore, erga alios; bona
conscientia, erga Deum.

¶ φόβος, timore) Vulgo, respect. Qui
bonam habent conscientiam, ii cum ac-

cusantur, minus facile, quam fontes, man-
suetudinem & timorem servant. itaque hoc
loco admonentur.

16 ἔχοντες, habentes) Hoc τῶ parati ad-
ditur per asyndeton.

¶ καταχυνθῶσιν, confundantur) Qui
bonam habet conscientiam, facilius ex-
acerbatur, quam qui malam: qui autem
cum bona conscientia mansuetudinem &
timorem conjungit, plena potitur victo-
ria.

¶ ἐπιηρέαζοντες ὑμῶν - ἀνατροφὴν, qui in-
cessunt vestram-conversationem) Sermo con-
cilii. i. e. qui vos incessunt propter bonam
conversationem.

17 κρείττον, melius) beatius, infinitis mo-
dis.

¶ εἰ, si) Atque hæc voluntas agnosci-
tur ex iis, quæ nobis obveniunt.

¶ τὸ θέλημα, voluntas) benigna.

¶ ἡ θεῶν, Dei) Nam nostra voluntas
non vult. conf. verba Christi ad Petrum,
Ioh. XXI. 18.

18 ὅτι, quia) Melius est illud, in quo
Christo similiores reddimur, in morte &
vita. cujus passio optimum & Ipsi exitum
tulit & nobis fructum.

¶ χειρὸς, Christus) Sanctus sanctorum.
Concinne sonant hæc: Christus pro pecca-
tis, justus pro injustis.

¶ ἀπαξ, semel) non posthac unquam.
Nobis quoque melius est, semel cum Chri-
sto, quam in æternum sine Christo.

¶ περὶ ἁμαρτιῶν, pro peccatis) perinde
ac si ipse ea admisisset.

¶ ἐπάθει, passus est) & ita quidem, ut
hostes eum ob confessionem interfecerint.
sed præconium non est impeditum: eo
enim functus est & ante diem mortis, &
in die mortis, & statim a morte.

¶ δικαίος, Justus) Cur nos non pati-
amur propter justitiam? v. 14.

¶ ἵνα

¶ ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ, ut nos adduceret) ut nos, qui abalienati fueramus, ipse abiens ad Patrem, secum una, justificatos, adduceret in cœlum, v. 22. per eisdem gradus, quos ipse emensus est, exinani- tionis & exaltationis. Ex hoc verbo Petrus, usque ad c. IV. 6, penitus connectit Christi & fidelium iter sive processum, (quo etiam ipse sequebatur Dominum, ex ejus prædicatione, Ioh. XIII. 36.) infidelitatem multorum & pœnam innectens.

¶ τῷ θεῷ) Deo, id volenti. Plus notatur per Dativum, quam si diceretur, ad Deum.

¶ θανατωθεὶς) morte interventus, quasi jam nullus esset. Ostendit Petrus, quomodo προσαγωγή peracta sit.

¶ σαρκὶ, carne) Caro & Spiritus non denotant proprie naturam Christi humanam & divinam: coll. c. IV. 6. sed principium statumque vitæ & operationis congruæ vel inter mortales, quamlibet justæ; vel cum Deo, etiam gloriose. Rom. I. 4 not. Illi statui aptior est anima in corpore; huic anima vel extra corpus, vel cum corpore glorificato & spiritali. conf. 1 Cor. XV. 44.

¶ ζωοποιθεὶς, vivificatus) Vivificatio ex antitheto ad mortificationem resolvi debet. Ceteroqui Christus, vitam in semet ipso habens, & Ipse vita, spiritu vivere neque desit neque iterum cœpit: sed simul atque per mortificationem involuero infirmitatis in carne solutus erat, statim (ut insignes Theologi agnoscunt,) vitæ solvi nesciæ virtus modis novis & multo expeditissimis sese exserere cœpit. Sapienter igitur D. Hauberus sepulturam Redemptoris quodammodo ad exaltationem ejus refert. in den Betrachtungen über die Begräbnis I. C. pag. 8. Hanc vivificationem conjunctamque cum ea profectionem prædicationemque ad spiritus necessario celeriter subsecuta est excitatio corporis ex

morte & resurrectio e sepulcro. v. 21. Vivit Christus Deo. Rom. VI. 10. conf. secundum Deum, infra c. IV. 6. Domini sermo, Ioh. VI. quem versu 68 decenter acceperat Petrus, fixus erat in corde Petri: & cum periocha illa, præsertim v. 51. 53. 62. 63. conferri possunt, quæ Petrus scribit c. I. 2. 19. III. 18. 22. IV. 1.

18, 19 πνεύματι πνεύμασι) spiritu: spiritibus) Congruens sermo.

19 ἐν ᾧ) in quo, spiritu. Christus cum viventibus egit in carne; cum spiritibus, in spiritu. Ipse efficax est apud vivos & mortuos. Mira sunt in mundo illo, quem non cernimus. In loco mysterii pleno non debemus proprietatem sermonis ex eo dimittere, quod non habeat parallelos. Nam ii, quibus mysterium quodvis primo revelatum est, etiam sine locis parallelis verbo Dei generosissime credidere. v. gr. illud, Hoc est corpus meum, non nisi semel dixit Salvator. Mysterium de mutatione viventium semel scriptum est.

¶ πῖς - πνεύμασι, spiritibus) Non dicit Petrus, omnes spiritus fuisse in illa custodia; nam multi poterant esse in loco tristiore: sed innuit, omnibus, qui in custodia erant, Christum prædicasse.

¶ ἐν φυλακῇ, in custodia) In carcere, puniuntur fontes; in custodia, servantur, dum experiantur, quid facturus sit iudex. Analogiam habet locutio de statu degentium sub V. T. Gal. III. 23.

¶ πνεύμασι) spiritibus, defunctorum. Conf. Hebr. XII. 23. Non appellat animas, uti v. seq.

¶ πορευθεὶς, profectus) scil. ad spiritus illos. Idem verbum v. 22. Spiritus illi non erant in sepulcro Iesu: ad illos profectus est.

¶ ἐκήρυξεν, prædicavit) Hac prædicatione, quæ sane vivificationem subsecuta est, Christus se & vivum jam tum & justum

justum ostendit. Nolebat Petrus dicere *εὐαγγελίστασιν*, *evangelizavit*, si vel maxime prædicatio gratiæ sola hîc innueretur: nam auditores ante *evangelii* tempora obdormierant. Itaque verbo latiore utitur, *prædicavit*. Noe, *præco* justitiæ, contemptus: 2 Petr. II. 5. at Christus, *præco* potentior; qui justitiam suam, a priscis non creditam, pristina infidelitate eorum coram confutata, in spiritu vivificatus asseruit. 1 Tim. III. 16. Si sermo esset de præconio per Noe, τὸ *aliquando* aut plane omitteretur, aut cum *prædicavit* conjungeretur. Hoc præconium erat præludium judicii universalis, coll. c. IV. 5. ipsumque præconii vocabulum in sua latitudine accipiendum est, ut intelligatur fuisse quibusdam evangelicum, quemadmodum Hutterus loquitur, ad consolationem, quod magis proprium Christi est; aliis, & fortasse plerisque, legale, ad terrorem. Etenim si ipsum judicium aliquibus erit lætum; sane præconium non omnibus horribile fuit. Auctor Adumbrationum, quæ Clementi Al. & Cassiodoro tribuuntur, ait: *speciem quidem ejus non viderunt, sonum vero vocis audierunt.*

20 *ἀπειθήσασι*, *qui increduli fuerant*) qui in vita non habuerant fidem patriarchis, Dei nomine monentibus.

¶ *πότε*, *aliquando*) Hoc *aliquando*, (etiam v. 5 ad longum tempus relatum,) & hæc *longanimitas*, de qua mox, pertinet ad omnia secula V. T. antegressa mortem Christi. Dicitur *tolerantia*, Rom. III. 26. *Longanimitas* præcessit adventum Christi primum, h. l. & secundum, 2 Petr. III. 9 not.

¶ *ὅτι*) Debilis lectio, *ὅτι*, recte refutatur a Wolfio. Editio quædam, quæ *ὅτι* habet, valde vitiosa est, etiam in hoc ipso dicto. *Nonnulli codices ὅτι* habent

apud Erasmus, etiam in prima ejus editione: sed non alius ac *Basileensis secundus* reperitur, quem Erasmus raro, & tamen hîc recte deseruit.

¶ *ἀπεξέδεχεν*) Alii cod. *ἀπαξ ἐδέχεν* sed perpauci sic habent, ε primo in α, ut sæpe accidit, depresso; neque simplex verbum *δέχεσθαι* huc quadrat. Aptius foret, *ἀπαξ ἐξεδέχεν* sed id mera professaque duntaxat suspicio dedit Erasmi. Sunt, qui huic adverbio rationes commodent ingeniose excogitatas: sed certe necessaria non est particula, & gravissima documenta, eam redarguentia, rem conficiunt. *ἀπεξέδεχεν*, i. e. *expectabat* Deus, ut homines crederent. Sed major vis est in decomposito Græco: *expectabat*, donec expectandi *finis* erat, in morte hominum.

¶ *ἐν*, *in*) Subaudi *ἡμερῶν*. id est, *exempli gratia, in diebus Noe*. Subjicitur generi species maxime insignis. quia 1. nunquam plures simul vitam cum morte commutarunt, quam in diluvio. 2. per mentionem *aquæ* percommode transit Petrus ad baptismum. 3. interitus mundi per aquam est præludium interitus per ignem, 2 Petr. III. 6. 7. conjuncti cum judicio extremo. c. IV. 5. Neque mirum τὸ *aliquando* latius extendi, quam *dies Noe*; quando etiam dies Noe in universum multo plures fuere, quam *dies arcæ edificatæ*, qui tamen statim subjiciuntur. Conferatur determinatio gradatim specialior, Marc. XIV. 30. Luc. IV. 25. Deut. XXXI. 10. O quam ampla prædicatio!

¶ *κατασκευαζομένης κιβωτῆς*, *cum appareretur arca*) *κιβωτῆς* sine articulo. Hebr. XI. 7. Conformatur sermo ad mentem spectatorum infidelium. Longi temporis hæc structura fuit: neque enim verisimile est, in opere multos Noachum adju-

adjuviffe. Totum inprimis illud tempus exspectavit Dei longanimitas.

¶ εἰς ἣν) in quam. In arcam ingressi, per fidem, salutem petierunt & invenerunt.

¶ ὀλίγοι, pauci) Eo probabilius est, nonnullos ex tanta multitudine, veniente pluvia, respuisse; cumque non credidissent, dum exspectaret Deus, dum arca strueretur, postea, cum arca structa esset, & pœna ingrueret, credere cœpisse: quibus postea Christus, eorumque similibus, se præconem gratiæ præstiterit. Minus huic interpretationi Lutherus tribuit in homiliis ad I Petri, A. 1523 editis: magis vero eam est amplexus paulo ante obitum. Notus est locus Comm. in Gen. VII. 1. congruitque Enarratio Hoseæ, anno 1545 edita, ubi cap. VI. 2 biduum retulit ad descensum ad inferos, & hunc Petri adhibens locum ait, *Hic Petrus clare dicit, non solum apparuisse Christum defunctis patribus & patriarchis, quorum sine dubio Christus aliquos, cum resurgeret, secum ad vitam æternam excitavit, sed etiam aliquibus, qui tempore Noë non crediderunt, ac expectaverunt patientiam Dei, hoc est, qui speravunt, Deum non sic duxiter grassaturum in universam carnem, prædicasse, ut agnoscerent, SIBI per Christi sacrificium peccata CONDONATA esse.* Consonæ his commentationes sunt *L. Osiandri* in h.l. *Hutteri* in Explic. Concordiæ p. 993. quin etiam *Petri Martyris*, T. I LL. CC. col. 783.

¶ ὀκτώ, octo) Demto Chamo, maledictionem incurfuro, erant VII. numerus facer.

¶ δι' ὕδατος, per aquam) διὰ, per, apta particula, transitum notans, citra considerationem vel periculi ab aquis per se intentati, vel salutis per vecturam præstitæ. Ita cohæret versus sequens.

21 ὁ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον) Relativum ὁ,

quæ, loco nominis ὕδωρ, aqua, ponitur, & additum habet epitheton, ἀντίτυπον substantiva vero baptisina & interrogatio per appositionem constructa.

¶ νῦν, nunc) hoc tempore, ceteroqui malo.

¶ σώζει, servat) educit e pernicie mundi totius, & populi Iudaici. Resp. *conservati sunt.* v. 20. Ostendit Petrus, ut olim fuerint alii, qui perirent per infidelitatem; alii, qui servarentur per fidem: sic prorsus in N. T. alios esse, qui salvi fiant, h. l. alios autem, qui pereant. v. 4 s. utrosque, sed diversis modis, virtutem Christi experiri: quod ipsum ad pios ex impiis educendos & in patientia confirmandos egregiam vim habet.

¶ ἢ σαρκός, non carnis) Declarat, quare & quatenus baptismus tam salutarem vim habeat. Etiam apud Iudæos fuere baptisinata; sed carnem abluentia, eoque ipso effectu terminata: etiam hodie in baptismo abluitur caro, sed carnis ablutio non agitur in baptismo, neque ex ea parte, quatenus est *nam factus*, salvat; conf. Eph. II. 11. verum quatenus est *interrogatio* &c. Nomen σαρκός carnis emphatice præponitur, carni que adscribitur *depositio sordium*; ideo non dicitur, *depositio sordium carnis*: & carni opponitur *conscientia*.

¶ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα, conscientiæ bonæ interrogatio) Dan. IV. 14 אלהאש (cujus parallelum אמתא decretum judiciale, Hebr. אמת) LXX, ἐπερώτημα. hoc uno loco. at אש & אמת iidem saepe verbo ἐπερώτηω reddunt. Græca Scholia: ἐπερώτημα, τὰτ-έσιν, ἀρραβῶν, ἐνέχυρον, ἀπόδειξις. Non dubium est, quin Hebraicum אלהאש spectarit apostolus. Piorum est, rogare, consulere, compellere cum fiducia, Deum; at impiorum, non rogare illum, aut idola rogare. Iud. XX. 18. 23. 27. 1 Sam. X. 22. XXIII.

2. 4. Es. XXX. 2. Hos. IV. 12. quibus omnibus locis LXX ἐπερωτῶν. Salvat ergo nos *rogatio bonæ conscientie*, i. e. rogatio, qua nos Deum compellamus cum bona conscientia, peccatis remissis & depositis. conf. v. 16. Hebr. X. 22. Hæc rogatio in baptismo datur, & in omnibus fidei, precum, vitæque christianæ actibus exercetur: eamque Deus semper responso dignatur. Conf. Deut. XXVI. 17. 18. יהוה יהוה תן לך ἑὸν εἶλε· ἵνα ἡ ἰσχυρία σου καὶ κύριότης σου εἰλετό σε. Es. XIX. 21.

¶ δι' ἀνάστασιν, per resurrectionem) Constr. cum *servat*. coll. c. I. 3. 21.

22 ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, καταπιὼν τὸ θάνατον, ἵνα ζωῆς αἰώνιος κληρονόμοι γενώμεθα.) Sic fere *Valesius*, verbis his, καταπιὼν κτλ. ex *Latino* quidem, pro instituto suo manifesto, translatis. Enimvero sic habet interpretatio longe omnium antiquissima, *qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ heredes efficiremur*. Id sequitur *Augustinus, Fulgentius, Cassiodorus, Beda*, & ut *Millius* affirmat, *Latini omnes*. Atque ex hoc loco ad 2 Tim. I. 10 verbum *deglutivit* traduxere, & pro *destruxit* posuere quidam, ut apparet ex Libro de Fide ad Petrum Diac. inter opera Augustini. Non habet *Rufinus* in Expos. Symboli, Græcos videlicet ætatis suæ fecutus. Non videtur esse assumentum apud Latinos, sed hiatus apud recentiores Græcos. *Judicet lector religiosus*. Facilis quidem saltus librariorum fuit a participio καταπιὼν ad participium πορευθείς, & a sessione in dextra ad adscensionem: ac tempus imperfectum, *efficeremur*, indicio est, participium *deglutiens* ex aoristo olim Græco esse redditum. Complura Latinus additamenta pridem partim ex Græcis, partim sine Græcis, sed nullum huic hemistichio simile, contraxit. Ex Christi passione, ex morte, ex vivificatione, ex resurrectione,

ex profectio in cœlum, ex judicatione vivorum & mortuorum, peculiare usus derivat Petrus: ex sessione ad dexteram Dei, aut nullum deducit usum, aut eum, qui *Latine* adhuc legitur. Omnino in morte sua mortem destruxit Christus: sed sessio ejus ad dexteram Dei præsupponit mortem illam semel pro nobis vitæ asserendis exantlatam, & *STATVM* involvit *VITÆ* gloriosum, æternum, nobis salutarem. Act. II. 28. Rom. VI. 9. 10. Hebr. VII. 16. 24. f. 1 Cor. XV. 54. Ioh. XIV. 19. Præteriti temporis significatio in καταπιὼν apprimè considerari debet.

¶ πορευθείς) *postquam profectus est*.

¶ ἀγγέλων, angelis) Subjecti sunt ei angeli, iique omnium ordinum, sive boni sive mali: & sic quoque homines.

C A P. IV.

1 Χριστῶς, Christo) qui est Dominus gloriæ.

¶ σαρκί, carne) Mox, ἐν σαρκί, in carne.

¶ ὀπλίσαμεθε) *armamini*, contra hostes.

¶ ὅτι) *quod*. Hæc est illa ipsa cogitatio continua. conf. plane Rom. VI. 6-11.

¶ πέπανται) *pausam*, immunitatem, *nactus est*.

2 εἰς τὸ) *ut degatis*. nam constr. cum *armamini*.

¶ ἀνθρώπων, hominum) vestris & aliorum.

¶ ἐπιθυμίαις, concupiscentiis) variis. at *voluntas Dei*, perfecta. Idem antitheton, 1 Ioh. II. 17.

¶ βιώσαι) Aptum verbum. non dicitur de brutis.

3 ἀρκετὸς, sufficit) *Μείωσις*. nam ne pristina quidem tempora debuere peccatis teri. Simul notatur fastidium peccati apud resipiscentes.

¶ *καπαργάσαομαι*, *patraviffē*) scil. vos. Idmox declaratur.

¶ *πεπορευμένοις*, *profectos*) progressos, insaniter. Oppositum, *profectus* c. III. 19. 22.

¶ *οινοφλυγίας, κώμοις, πόταις, τινολεντίς*, *comestationibus, potationibus*) Illas, singuli exercent; has, sodalitia.

¶ *ἀθεμίτις, nefariis*) quibus sanctissimum Dei jus violatur. Rom. I. 23 f.

¶ *ἰδωλολατρείαις, idololatriis*) varii generis. Sic ex opposito, *variē*. v. 10.

4 ἐν ᾧ, *in quo*) dum statuitis, satis esse, male vixisse.

¶ *συντεχόντων, concurrentibus*) turmatim, avidē.

¶ *τὴν αὐτὴν*) eandem, atque adhuc illi, & antea vos cum illis.

¶ *ἀνάχυσιν, confusionem*) Hæc depingitur verſu 3.

¶ *βλασφημῶντες, blasphemantes*) jactantes convicia in vos, superbiæ, singularitatis, occultæ impietatis &c.

5 ἀποδώσασι λόγον, *reddent rationem*) præcipue de blasphemiiis. Iudæ v. 15.

¶ *τῷ*) Christo.

¶ *ἐπιμῶς ἔχοντι, qui paratus est*) Apostoli, ubi non ex profecto de tempore adventum Christi agunt, adventum illum expectationi suæ & pietati tanquam instantem proposuerunt. inde illos, qui tum blasphemabant, Petrus sub *viventibus* comprehendit, quasi mox judicandis.

6 γὰρ, *enim*) Particula connectit *paratus* & *appropinquavit*. v. 5. 7. Paratus est Iudex. nam, evangelio prædicato, nil nisi finis restat.

¶ *καὶ νεκροῖς, etiam mortuis*) Appellat Petrus *mortuos* eos, qui toto N. T. tempore fuerunt, ex quo *evangelium* per apostolos post adscensionem Christi prædica-

tum est, maxime de Christo *judice*, Act. X. 42. & quos eodem iudex jamjam venturus *mortuos* inveniet ac resuscitabit. v. 5. Etiam *viventibus* prædicatur; sed *mortuos* citat, quia in morte maxime peragitur *τὸ* ut *judicarentur* &c. ex quo ipso etiam patet, evangelii prædicationem innui morte illa priorem, non posteriorem. Quum corpus in morte exiit, anima vel in malam, vel in bonam partem plane figitur. Evangelium nulli post mortem prædicatur. iis, qui olim vixerant, Christus ipse prædicavit. c. III. 20. in N. T. abunde prædicatur *viventibus*. ad quos ea prædicatio in vita non pervenit, de iis videt Dominus.

¶ *ἐυηγγελιάθη, evangelizatus est*) scil. Christus. Dum viverent illi, per evangelium eis prædicari se fecit. Evangelium hodie semper prædicatur: sed Petrus in præterito loquitur, pro tempore iudicii, quod ille, ut diximus, tanquam inguens spectat.

¶ *ἵνα, ut*) Evangelii finis & efficacia, ut similes reddantur homines Christo in morte ac vita. c. III. 18. Omnibus & munita & ostensa est via salutis per Christum: qui crediderunt, salvi sunt, ceterisque imitandi, non blasphemandi erant: qui non crediderunt, quin etiam blasphemarunt, jure plectuntur.

¶ *κριθῶσι. ζῶσι. judicarentur: viverent*) Qui evangelium suscipiunt, fiunt mortis Christi similes per poenitentiam, & deinceps per adversa omnia usque ad mortem corporis. ea mors *judicium* dicitur, respectu veteris hominis, cui iudicio, mala a bonis discernenti, fideles ipsi æquo animo subscribunt; neque venient sub *judicium* horrendum universale. v. 5. 17 f. 1 Cor. XI. 32. Idem autem *vivunt* cum Christo: & *vivere* dicuntur, non *vivificari*. quia vivificatio illorum jam facta est

cum Christo. c. III. 18. coll. Eph. II. 5. De hoc iudicio & vita confer v. 1. 2. 3. nam fideles, dum in carne versantur, jam initium harum rerum capiunt.

¶ κατὰ ἀνθρώπους) quod ad homines attinet. sunt enim exempti rebus humanis.

¶ κατὰ θεόν) quod ad Deum attinet. nam Deo vivunt.

¶ πνεύματι, spiritu) c. III. 18 not.

7 πάντων) rerum omnium; adeoque etiam petulantiae malorum; & passionum, piorum.

¶ τέλος, finis) ubi mortuorum & viventium numerus erit completus. Ap. X. 6.

¶ ὄν, itaque) Revertitur ad hortationem: & officia v. 7-11 opponuntur peccatis v. 3 enumeratis. Sunt enim opposita, luxuria, & sobrium esse & vigilare; concupiscentiae, & amor; vinolentiae, comestiones, potationes, & hospitalitas; nefariae idololatriae, & legitima administratio caelestium munerum ad gloriam veri Dei.

¶ καὶ νήψαι, & vigilate) Temperantia adjuvat vigilantiam, & utraque preces. qui absunt a temperantia, sunt somnolenti: & somnolenti segnes sunt ad orandum, vel ideo, quia labori & vitae communi nil temporis libenter deducunt.

¶ προσευχάς, preces) extremo tempore necessarias.

8 ἡ ἀγάπη, amorem) Amor jam praesupponitur: ut sit vehemens, praecipitur.

¶ ὅτι ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, quod amor operit multitudinem peccatorum) Prov. X. 12. LXX, πάντας δὲ τὰς μὴ φιλοκεικῆνας καλύψει Φιλία. conf. Prov. XVII. 9. Qui amat valde, tegit peccata, quotquot sunt, ejus, quem amat. suos oculos ab iis avertit, & alios,

quoad fas est, celat de illis; & Deum implorat. Atque hunc amorem divinus amor ope & approbatione prosequitur; eumque ipsum, qui amat, pariter remunerat. Matth. VI. 14. Etiam amor necessarius inprimis ideo, quia Iudex prope est. Iac. IV. 9. Beatique sunt, quos non nisi operis peccatis invenit rerum omnium finis.

9 εἰς ἀλλήλους, invicem) Hoc ad eos pertinet, qui in diversis urbibus aut regionibus habitabant.

¶ γογγυσμῶν, murmurationibus) Haeritantur, aequalitate officiorum servata, inaequalitate non curiose expensa.

10 καθὼς, sicut) Subaudi mox, ita.

¶ αὐτὸ) id ipsum, non affectato alio.

¶ ποικίλης, variae) varia dona distribuentis, ad sermonem vel ad diaconiam. v. seq.

¶ ὡς λόγια θεῶν) tanquam oracula, scil. loquatur, quae Deus suppeditat, in praesenti.

¶ ὡς ἐξ ἰαχύ, tanquam ex virtute) strenue.

¶ ἐν πᾶσι) in omnibus. nam omnes & omnia ex illo, per illum, in illum.

¶ ὡς, cui) Deo. De Christo similiter, 2 Petr. III. 18.

¶ ἡ δόξα, gloria) v. gr. Sapientiae, oracula fundentis.

¶ τὸ κράτος, robur) virtutem praebens piis. Eadem doxologia, c. V. 11.

12 ἀγαπήτε μὴ ξενίζεσθε, dilecti, nolite novum putare) Amanter hortatur. Gustus divinae virtutis, quem versus praecedentes referunt, vetat offendi ut re peregrina. Adversa Sanctis obtingere, est partim peregrinum quiddam; nam sunt filii Dei: partim non peregrinum; convenit enim iis, excoqui.

¶ πυρώσει, ardore) c. I. 7.

¶ πρὸς πειρασμὸν) non nisi ad tentationem.

¶ ὑμῖν, vobis) Dativus commodi.

¶ γινόμενῃ, factō) consilio divino.

¶ συμβαίοντι, contingente) temere.

13 καθὸ, sicut) Mensura passionum respondet gloria, sed multo abundantius.

¶ κοινωνεῖτε, communicatis) libenter.

¶ παθήμασι, passionibus) v. 1.

¶ χαίρετε, in a, gaudete, ut) Vt hic plus est, quam si diceret ὅτι quod. Gaudio desiderioque assequimur gaudium & exultationem. conf. ἵνα ut Ioh. VIII. 56. Spectatur premium patientiæ læta.

¶ ἀγαλλιώμενοι, exultantes) sine omnium passione.

14 εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι χριστοῦ, si probris afficiimini in nomine Christi) Probrum putabant gentes, si quem appellarent Christianum. v. 16.

¶ τὸ τὸ δόξης καὶ τὸ τὸ θεῶν πνεῦμα, Gloria & Dei Spiritus) Idem Spiritus, qui super Christum fuit. Luc. IV. 18. Hic dicitur Spiritus gloriæ, omnia mundi probra devincens; & Spiritus Dei, cujus Filius est Iesus Christus. Abstractum Gloria ponitur pro concreto, uti 2 Petr. I. 17. 3. 4. Articulus τὸ, summa vi, bis ponitur, uti Ap. XXI. 6. & gloria, cujus etiam 2 Petr. I. 3. fit mentio, ita accipi potest, ut sit ἐν δια δούσιν, Gloria & Deus, i. e. Deus gloriæ; vel ut sit appellatio Christi, (coll. v. 16, ut Christianus: & v. 13. Iac. II. 1 not.) innumeraturque, Spiritum Christi eundem esse Spiritum Dei Patris. Fideles, gaudium perferentiscentes, eundem Spiritum interdum ut Spiritum Gloriæ, interdum ut Spiritum Dei, diverso sensu, cujus differentiam ipse Spiritus pandit, experiuntur.

¶ ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, super vos requiescit) Spiritus ille super pios est etiam antequam convicia ferant: sed tum ea ipsa de

re magis confirmantur, & solatia Spiritus accipiunt uberiora. Num. XI. 25. 26, ἐπαυεπαύσατο ἐπ' αὐτὸς τὸ πνεῦμα.

¶ βλασφημεῖται) blasphematur, Christus.

¶ δοξάζεται, glorificatur) in mediis vestris contumeliis. v. 16. Expertus scribit. coll. Act. V. 41.

15 μὴ γὰρ, non enim) Particula enim innuit, cur apud eos, qui patiuntur, glorificetur Dominus. præsupponit enim, illos secum constitutum habere, non aliter velle pati, nisi ut Christianos; neque contrarium quicquam, pœna dignum, admittere. Similis imperativus, c. III. 3.

¶ ὡς Φονεὺς, ut homicida) Turpes tituli.

¶ ἢ ὡς ἀλλοτριεπισκόπος, aut ut alienarum rerum inspector) Particula ut hic demum repetita, alienarum rerum inspectorem longius sejungit a generibus maleficorum, sed tamen eundem etiam a Christiano distinguit. Tales sunt, qui sese in negotia publica aut privata, sacra aut civilia, ad ipsos nil pertinentia, quasi magna prudentia & fidelitate & odio mundanæ iniquitatis impellerentur, ingerunt. eujusmodi homines sæpe mala, immo pejore, quam merebantur, a mundo, (præsertim ab iis, qui rerum potentiuntur, & justos monitores inspectoresque minus, quam sui similes ferunt, gratia inita, facile in passiones incurrunt. Idque inprimis fieri poterat apud ethnicos magistratus.

16 μὴ αἰχυνέσθω, ne erubescat) quamvis mundus pudorem putet.

¶ δοξαζέτω, glorificet) Poterat Petrus, antitheti vi, dicere, honori sibi ducat: sed honorem Deo resignandum esse docet. glorificet Deum, qui hominem honore passionum dignatur, simulque magnum ei beneficium tribuit, cum immunire a pœ-

a pœnis impiorum infecuturis. Simile antitheton in Ps. LXXIX. 12. 13: *pudescunt hostes nostri: Dominus glorificetur.*

¶ ἐν τῷ μέρει τῆς τῶ) in hac parte passionum meliorum. v. seq.

17 ὁ καιρὸς, *tempus*) scil. nunc est.

¶ Ἐξ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, ut incipiat iudicium) Vnum idemque est iudicium a tempore evangelii per apostolos prædicati usque ad iudicium extremum. Ἀρχῆς ἀρχῆς, medium.

¶ ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, a domo Dei) ecclesia. c. II. 5. Ab hac incipit iudicium, miti initio. Ier. XXV. 29. XLIX. 12. Ez. IX. 6.

¶ πὶ τὸ τέλος, *quis finis*) Iudicium, initio tolerabilius, sensim ingravescit. pii, sua parte perfuncti, cum immunitate spectant miseras impiorum: impii, dum pios affligunt, suam mensuram implent, & discunt, quæ sua ipsorum portio futura sit; sed id melius sciunt pii, quare patientes sunt.

18 καὶ εἰ ὁ δίκαιος - φανεῖται; Ἐὰν si iustus - comparebit) Prov. XI. 31. LXX, εἰ ὁ μὲν δίκαιος - φανεῖται; Iustus, interim delinquentibus, gravissimæ incutiuntur castigationes: quanto graviores pœnas luunt improbi? Paucis annis persecutio Neroniana præcessit calamitatem Iudæorum.

¶ μόλις) *agere*. Hoc temperatur 2 Petr. I. 11, *πλεσιῶς prolixè.*

19 καὶ εἰ πάσχοντες) *etiam qui patiuntur.* καὶ *etiam*, concessive. καὶ, *etiam*, cum participio, idem quod εἰ καὶ, Ἐὰν si cum verbo. εἰ καὶ πάσχοντες, Ἐὰν si patiamini. c. III. 14. Non debemus ex passione diffidentiam capere.

¶ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, *secundum voluntatem Dei*) ob factam Dei voluntatem, secus ac malefici, qui patiuntur secundum

Dei voluntatem, quatenus Deus eos vult puniri. v. 15. In Christo est voluntas Dei.

¶ πιστῶ κτίσει, *fideli creatori*) ei, cui tuto committuntur animæ, qui passiones non ad damnum immittit primo quoque tempore. Viderint Supralapsarii, quomodo Creatorem erga omnes fidelem agnoscant.

¶ ἐπιτίθεισάσθαι, *committant*) tanquam depositum, non absterriti, sed potius exhilarati passionibus, quippe quas in optimam partem accipiunt.

¶ ψυχὰς, *animas*) tametsi corpus videatur interire.

¶ ἐν ἀγαθοποιῶν, *in beneficentia*) Hæc una patientium cura: bene & agere & pati. cetera curabit Ille. Constr. cum committunt. *Beneficentia* semper conjunctam habet fiduciam. c. III. 6. 1 Ioh. III. 22.

C A P. V.

1 Πρεσβυτέρους, *presbyteros*) Vocabulum muneris. v. 2. & ætatis. v. 5.

¶ συμπεσβυτεροῦ, *compresbyter*) Hortatio mutua inter æquales & collegas in primis valet. apposite & modestè sic se appellat primus apostolorum.

¶ καὶ μάρτυς, Ἐὰν *testis*) Petrus & viderat ipsum Dominum patientem & nunc passiones sustinebat.

¶ δόξης, *gloriæ*) v. 4. 2 Petr. I. 16.

¶ κοινωνός, *consors*) Ap. I. 9. Stimulus bonorum pastorum.

2 ποιμάνετε, *pascite*) per disciplinam & doctrinam.

¶ τὸ ἐν ὑμῖν) *vobis pro vestra parte commissum.*

¶ μὴ ἀναγκασῶς, *non coacte*) Necessitas incumbit, 1 Cor. IX. 16. sed hujus sensum absorbet lubentia. Id valet & in suscipiendo & in gerendo munere. Non sine reprehensione sunt pastores, qui, si res integra

tegra esset, mallent quidvis potius esse.

¶ μηδε ἀισχροκερδως, neque turpis lucri gratia) Merces non est prohibita, 1 Cor. IX. 14. sed abesse debet turpitudine, & esse alacritas ingenua.

¶ πασθύμως, libenter) ut fructus non sit merces, sed pastura.

3 ὡς κατακυριεύοντες, ut dominantes) qui tantum præcipiant, elato animo, non humili, & urgeant. Presbyteri postea dominatum sumserunt. unde ex Seniore factus est Signore, in Italia præsertim.

¶ τῶ κληρων, sortibus) Plurale: singulare, gregis. Grex, unus, sub uno pastore principe Christo: sed κληρει, portiones multæ, pro numero locorum vel antistitum. Accedit autem sermo ad mimesin. nam cætus non est fors propria presbyteri; sed is, qui dominatur, ita tractat, ac si fors ejus esset. κληρῶ fors: inde, portio ecclesiæ, quæ presbytero pascenda obtigit: inde, pasturæ officium: inde, pastores; inde, ceteri clerici. quanta metaleptis, & notionis degeneratio tandem. conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 504 f.

¶ τύποι, exempla) Exemplo impetratur obsequium purissimum. Talis communitas frangit dominandi pruricum.

4 Φαειραθεντῶ, manifestato) Fidei est, servire Domino nondum visò.

¶ ἀρχιποιμῶν) ἀρχιποιμῶν, penacutum, ut φιλοποιμῶν, βραποιμῶν.

5 ὁμοίως, similiter) Hortationis præcedentis & subsequæ fundamentum, humilitas.

¶ ἀλλήλοις, invicem) etiam citra respectum ætatis.

¶ ἐγκομβώσαθε, induite) κόμβῳ, nodus, vinculum, quo illigabantur manica, præsertim in vestitu servorum. Hesychius: κομβώσαθαι, ὑολίσσαθαι. & ἐγκομβώσαθαι, δεθείς & ἐγκομβώσεται,

ἐνείληται. Itaque ἐγκομβώσαθε, induite vos & involvite, ut amictus humilitatis nulla vi vobis detrahi possit.

¶ ὁ θεός, Deus) Vid. Jac. IV. 6 not.

6 κραταιὰν χεῖρα, potentem manum) Manus Dei instituit ordines: frangit superbos: exaltat humiles. Qui propter Dominum subjicitur ordinationibus humanis, c. II. 13. ipsi Domino se submittit. conf. Rom. XIII. 2.

¶ ἐν καιρῶ) in tempore, opportuno. conf. ἀλίγον v. 10. Petrus sæpe spectat diem judicii.

7 πᾶσαν τὴν μέριμναν, omnem sollicitudinem) si mundus vos deprimat, vel si multa vobis desint.

¶ ἐπιρροφαντες, conjicientes) animose. Ps. LV. 23. LXX. ἐπιρροφον ἐπὶ κύριον τὴν μέριμνάν σε, καὶ αὐτὸς σε διαθρέψει. conjicientes: vigilate. arcte coheret hæc duo officia, Luc. XII. 22. 37. & utrique Petrus addit suum quia. Deus providet: ergo nolite curare. Diabolus quatit: ergo vigilate.

¶ μέλει, curæ est) Id lenius, quam μέριμνα, sollicitudo.

8 νήψατε, vigilate) Hæc vestra cura sit. Vigilate, anima.

¶ γρηγορησατε, vigilate) corpore.

¶ ὁ ἀντίδικῶς - καταπίη, adversarius devoret) simul & per speciem juris petipios, & per vim. Ap XII. 10.

¶ ὠρυόμενῶς, rugiens) cum furore.

¶ ζητῶν, querens) cum insidiis.

¶ πνα, quem) ex fidelibus maxime.

Iob I. 8.

¶ καταπίη, devoret) primum quod ad animam, tum quod ad corpus attinet. Maxime autem insidiatur per tristitiam curarum, fidei noxiam.

9 τῇ πίσει, fide) Constr. cum resistite.

¶ τὰ αὐτὰ τῶ παθημάτων, ea ipsa passio-

omnium) ea ipsa, non modo similia. ea ipsa regit Dativum fraternitati. Sic Lucretius: eadem aliis sopitus quiete est. Chrysost. de sacer. p. 202, εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνης ἐκπίπτειν μανίαν. Apostoli sensus est: quæ fratribus, eadem vobis exantlantur. conf. Matth. V. 12. 2 Cor. I. 6. Phil. I. 30.

¶ ἐν κόσμῳ) in mundo hoc toto, qui jacet in malo, diabolo. v. 8. Antitheton ad gloriam æternam Dei. v. 10.

¶ ὑμῶν ἀδελφότητι, vestræ fraternitati) ex Iudæis & gentibus.

¶ ἐπιπλέοντι, peragi) Sensim mensura impletur passionum.

10 πάσης χάριτος) omnis & meræ gratiæ, incipientis & consummantis, vocantis, fundantis &c.

¶ ἐν, in) Constr. cum qui vocavit.

¶ ὀλίγον, parvum) Quantumcunque videtur, parvum & breve est, ad gloriam æternam.

¶ παθόντας, passos) Passiones aliquæ ferendæ sunt: tum obtingit perfectio &c.

¶ αὐτὸς) Ipse. Vos tantum vigilate, & resistite hosti: reliqua Deus præstabit. Conf. Ego, Ios. XIII. 6. 1.

¶ καταρτίσει) perficiet, ne remaneat in vobis defectus. Indicativo magis, quam optativo, quem aliqui hîc legunt, congruit Doxologia subsequens. coll. 1 Tim. I. 17. 2 Tim. IV. 18.

¶ στηρίξει, stabiliet) ne quid vos labefactet.

¶ θενώσει, roborabit) ut superetis vim omnem adversam.

¶ θεμελιώσει, fundabit) Metaphora a domo. c. II. 15. Conf. Eph. III. 18. Digna Petro oratio. Confirmat fratres suos.

11 καὶ τὸ κράτος) Ἔσ robur, cujus effectus v. 10 innuitur.

12 σιλβανῶ, Silvanum) Silvanus sive

Silas, Pauli comes, a Paulo ad Petrum videtur missus fuisse. hac occasione Petrus doctrinam & acta Pauli comprobat. conf. 2 Petr. III. 16.

¶ ὡς λογίζομαι, ut existimo) Fidelem fratrem esse Silvanum, non revelatum est Petro, sed ex judicio prudentis charitatis existimavit, non multum antehac cum illo conversatus; ideoque epistolam ei commisit.

¶ δι' ὀλίγων ἔγραψα, paucis scripsi) in hac ipsa scilicet epistola. Locutio concisa: scripsi, scriptum misi, per Silvanum. conf. Act. XV. 23.

¶ παρεκαλῶν, adhortans) Causa brevitat. Doctrina copiosiore, quam adhortatio sermonem postulat.

¶ καὶ ἐπιμαρτυρῶν, & insuper testans) Compositum testimonium jam per Paulum & Silam audierant pridem: Petrus insuper testatur. 1 Ioh. II. 27.

¶ ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν) hanc, præsentem, 2 Petr. I. 12. gratiam, esse veram illam & olim promissam per prophetas gratiam, neque alteram esse expectandam.

¶ εἰς ἣν ἐσῆκατε, in qua statis) Rom. V. 2 not. In vera gratia debet vera esse nostra statio.

13 ἐν βαβυλωνί, in Babylone) Hæc erat Babylon Chaldæorum, quæ scatebat Iudæis. v. Lightf. Hor. in 1 Cor. p. 269. Ex hujus Babylonis prospectu sequitur series regionum, c. I. 1 not.

¶ συνεκλεκτῆ, coelecta) Sic conjugem suam appellare videtur. conf. c. III. 7. erat enim soror. 1 Cor. IX. 5. & congruit mentio filii, Marci.

14 ἀγάπης) amoris sancti.

¶ εἰρήνη, pax) Πῶ i. e. salutem vobis precor: valete.

IN
EPISTOLAM PETRI
 SECVNDAM.

C A P V T I.

Συμεῶν πέτρῳ, *Simcon Petrus*) naetus erat. Egrege congruit hujus epistolæ character cum priore Petri epistola & cum sermonibus ejusdem in actis. Vid. not. ad cap. II. 22. III. 1. Partes rursus sunt tres :

- I. Inscriptio.* cap. I. 1-2
- II. Iterata sinceri sensus excitatio: qua*
1. hortatur fidei consortes, ut divinis muneribus macti, exhibeant omne studium, ad incrementum in gratia & cognitione Iesu Christi. v. 3-11
  2. stimulos addit
    1. a verorum doctorum firmitudine. v. 12 - 21.
    2. a falsorum doctorum pravitate. c. II. 1-22.
  3. munit contra empæctas:
    1. errorem redarguit. c. III. 1-9
    2. diem novissimum describit, cum hortationibus congruentibus. v. 10-14
- III. Conclusio, qua*
1. suum Paulique consensum declarat. v. 15. 16
  2. summam epistolæ repetit. v. 17. 18.

¶ δὲ λαῶν καὶ ἀποστόλων, servus & apostolus) servus ut Domini Iesu; apostolus ejusdem, ut Christi.

¶ ἰσοτιμῶν, æque pretiosam) Fides habet pretium, sicut pretiosa apprehendit promissa. v. 4. æque pretiosa est, ex Iesu Christo, fides eorum, qui Iesum Christum viderunt, ut Petrus & reliqui apostoli; & eorum, qui citra visum credunt: eandem justitiam ac salutem apprehendit. 1 Ioh. I. 3. 1 Petr. I. 8.

¶ ἡμῶν) nobis, apostolis. v. 18.

¶ λαχῶσι, sortitis) Non ipsi sibi parant.

¶ ἐν δικαιοσύνη, in justitia) Ratio & æque pretiosam. Est hæc justitia Dei, fide prior: nam fides est in justitia. De hac justitia Dei conf. Rom. I. 17. III. 26 nott. Convenienter additur appellatio σωτῆρος) Servatoris.

2 ἐν ἐπιγνώσει & κυρίῳ ἡμῶν) Plerique Græci & Latini codices, cum Oecumenio, post ἐπιγνώσει, inserunt & θεῷ καὶ ἰησοῦ, etiam χριστῷ subinde, post ἰησοῦ vel ante ἰησοῦ,

ἰησῦ, cum *Augustino & Copto*, addentes. Ea lectio, ἡμῶν postea omisso, est etiam in *Colimæi* ed. & in *Al. Magd.* 1 Pet. 1. 3. σωτῆρος, pro ἰησῦ ἔκ κυρίσ, notat margo *Curcellæi*. Nimia sane licentia librarii ea loca, quæ mentionem *Iesu Christi* habent, passim, ut in aprico est, interpolare sunt soliti. In *cognitione Domini nostri*, scribitur in eximio codice *Reutlingensi*, & in vet. codd. apud *Zegerum*, nec non apud *Hentenium*. Brevis hæc lectio & simplex, videtur primæva fuisse & *Latini* interpretis & paullo ante ipsius apostoli. Namque *cognitionem Dei* præsupponit hæc epistola; v. 3. *cognitionem autem Domini nostri*, nempe *Iesu Christi* urget proprie. y. 8. c. II. 20. III. 18, ubi conclusio huic principio respondet. Brevi huic lectioni tantummodo *Iesu Christi* additur in cod. *Charitino* & apud *Bedam Syrumque*. Nec abludit *Cassiodorus*, quo interprete apostolus optat *gratiam & pacem multiplicari in futuri cognitione iudicii*. Apud *Æthiopem*, qui habet *Dei nostri Iesu Christi*, *Glossæ marginales* videntur, textui substitutæ.

3 ὡς πάντα ἡμῖν, ut omnia nobis) Mira est hujus exordii alacritas, ab ipsa incipiens exhortatione, *subministrare*, v. 5. Hic enim scopus est. v. 13. c. III. 1. *Omnia*, hic, & *omne*, v. 5. ad sese referuntur. nam ut hic protasis, sic ibi apodosis est. ut pertinet ad declarandum, uti 2 Cor. V. 20.

¶ τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, divina virtute ejus) ejus, scil. *Dei*. hoc enim repetendum ex *divina*. Ex virtute *Dei*, virtus omnis ad vitam & pietatem.

¶ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσεβείαν) ea, quæ pertinent ad vitam ex Deo & studium in Deum. Ecce, non demum pietate vitam consequimur. *Vitam* affert *divina gloria*, (coll. Rom. VI. 4 not.) *pietatem* virtus. Alteri opponitur *corruptio*, alteri *concupiscentia*. v. 4.

¶ δωρημένης, donante) Sic, δωρήται, donavit: bis, activo sensu. sic LXX, Gen. XXX. 20, δωρήται ὁ θεὸς μοι δῶρον καλόν.

¶ ἔκ καλέσαντο, ejus, qui vocavit) Huc ref. *vocationem*, v. 10. *Vocatio & cognitio* sunt correlata. *Cognitio* innuitur *Christi*: v. 8. & ad hanc vocat nos *Deus*.

¶ ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, sua gloria & virtute) Explicatur, quid sit *divina potentia*: ut ad *gloriam* referantur attributa *Dei* naturalia; ad *virtutem* ea, quæ dicuntur moralia. intime unum sunt utraque.

4 δι' ὧν, per quæ) scil. per gloriam & virtutem. *Gloria* facit, ut *promissa* sint *maxima*: *virtus*, ut sint *pretiosa*.

¶ ἡμῖν γένηθε, nobis fieretis) Paulatim jam accedit ad hortationem. Et commutationem personæ primæ & secundæ sustentat τὸ ἄεque pretiosam. v. 1.

¶ ἐπαγγέλματα δωρήται, promissa donavit) Donum est ipsa promissio; tum, quæ eam subsequitur, res promissa. Valde *σεμνῶς* graviter *Petrus* & in *Actis* verba faciens & in *epistolis* scribens, *substantiva plurali numero* solet ponere.

¶ ἵνα διὰ τούτων, ut per has) id est, per *Gloriam* *Ejus* & *Virtutem*. *Promissa* est ipsa *communio* cum *Deo*: quare poterat *Petrus* quod dicere; sed ut dicit, majore vi. nam *promissio* ad hoc data est, ut per ipsam allecti, re *promissa*, magna & *pretiosa*, potiamur.

¶ θείας κοινωνοὶ φύσεως, divinæ participes naturæ) *Divina natura*, *Deus ipse*. Sic, *divina potentia*: v. 3. *magnifica gloria*: v. 17. *sanctitas Dei*. *Hebr. XII. 10.* pro *Deo ipso*. vid. *Macar. Homil. 39.* Similiter, *natura humana* &c. *Iac. III. 7.* Vti τῷ participes opponitur *effugientes*, sic *divinæ naturæ* opponitur *in concupiscentia corruptio*. porro contraria sunt *gloria* & *corruptio*, *virtus* & *concupiscentia*. itaque *divinæ naturæ*

turæ appellatio *gloriam* & *virtutem* complectitur: eademque dicitur *divina potentia*, quatenus est origo omnis boni; *divina natura*, quatenus nos ad se admittit. Est autem gradatio, differuntque ut pars & totum hæc duo: *δυνάμειος POTENTIÆ divina* dona suscipere, & *NATURÆ divina* consortem i. e. sanctum fieri. conf. Rom. I. 20.

¶ *ἀποφύγοντες, effugientes*) expedite & celeriter. *Φεύγω, fugio: ἀποφεύγω, effugio*. Hæc fuga non tam ut officium nostrum, quam ut beneficium divinum, communionem cum Deo comitans, hoc loco ponitur. conf. c. II. 18. 20.

¶ *τὸ ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς, quæ in mundo est in concupiscentia corruptionem*) c. II. 2e. 18. 19. Sententia: *in mundo est corruptio in concupiscentia*.

5 καὶ) etiam, item.

¶ *αὐτὸ τῆτο, ipsum illud*) Accurate exprimitur piorum responsus erga dona divina.

¶ *σπουδῆν, studium*) *Studium*, multa complectitur, 2 Cor. VII. 11 not. & apud Petrum ea, quæ sequuntur. unde huc refertur *studete*, v. 10. Sic, *studere*, v. 15. c. III. 14.

¶ *παρεισενέγκαντες, subinferentes*) *παρὰ* sub modestiam indicat. Deus facit: nos studemus.

¶ *ἐπιχορηγήσατε, exhibete*) Resp. exhibebitur. v. 11. Dei dona sequitur studium nostrum; studium nostrum, introitus in regnum.

¶ *ἐν τῇ πίστει, in fide*) Hæc dicitur cognitio, v. 3. & hanc Deus nobis, perinde ut vitam, suppeditat: ideo non jubemur *subministrare* fidem, sed in fide fructus illos, qui septem enumerantur, *fide* chorum docente, *amore* concludente.

¶ *ὑμῶν, vestra*) Constr. cum *fide*. 1 Petr. I. 7. 9. 21.

¶ *τὴ ἀρετῆν, virtutem*) qua *virtutem* Dei imitemini, v. 3. & omnia, quæ vita spiritualis molitur, strenue efficiatis. Præfens quisque gradus subsequenter parit & facilem reddit; subsequens priorem temperat ac perficit. Ordo est autem naturæ potius, quam temporis. Oppositorum similis ratio apud malos: *infidelitas* parit *vitium*, &c.

¶ *γνώσιν, moderationem*) 1 Petr. III. 7 not.

6 *ἐγκράτειαν, abstinentiam*) quæ vitat malas concupiscentias. *Abstine*.

¶ *ὑπομονην, patientiam*) qua toleranter adversa & adversarii. *Sustine*.

¶ *εὐσέβειαν, pietatem*) qua fideles Deum super omnia spectant.

7 *Φιλαδελφίαν, fraternam dilectionem*) erga sanctos in Deo vobis conjunctos.

¶ *τὴ ἀγάπην, amorem*) Col. III. 14. Ex *fraterna dilectione* deducitur *amor*. 1 Petr. I. 22.

8 *πάντα, hæc*) *virtus, moderatio* &c. Involvitur conditio: hæc si habetis, tum demum habetis veram cognitionem. conf. v. 9, enim.

¶ *ὑμῶν ὑπάρχοντα, si vobis adsint*) verc. Eadem phrasis Act. III. 6. Huc ref. *non oculos*.

¶ *καὶ πλεονάζοντα, & abundant*) copiose. Veritatem celeriter sequitur abundantia. Huc ref. *neque infructuosos*: i. e. habebitis fructum bonum & largum, quem producit cognitio I. C. v. 3.

¶ *καθίστησιν, constituunt*) in præfenti.

¶ *εἰς, in*) Conf. *εἰς, in*, Rom. IV. 20.

¶ *ἐπίγνωσιν*) *agnitionem*, cum *purificatione peccatorum* conjunctam.

9 γὰρ) enim.

¶ *τυφλὸς ἐστίν, κτλ. cæcus est &c.*) Eximio regressu sermonis depinguntur gradus relapsium. talis i. obliviscitur purifica.

ficationis, peccatorum suorum, *pristinorum*. 2. cæcutit ad *præsentia* bona. v. 12. 3. plane cæcus est ad *future*. v. 11.

¶ *μωπάζων*) Hesychius, *μωπάζων*, ὀφθαλμῶν.

¶ *λήθην λαβῶν*) *oblivionem nactus*. Aptissima phrasis, participio *nactus* exprimente, quod homo volens patitur. conf. not. ad Rom. V. 19. Qui cogitat, quam multa sint pristina, a quibus purgatus erat, facilius desistit.

10 *μάλλον*, *magis*) Qui *studium* habent, majus tamen habere debent.

¶ *ἀδελφοί*, *fratres*) In priore epistola nunquam, in altera semel hanc appellationem Petrus adhibet: ex quo gravitas hujus loci apparet.

¶ *βεβαίαν*, *firmam*) Hæc confirmatio fit per *virtutem*, *moderationem*, *abstinentiam*. &c. unde mox sequitur, *hæc enim facientes*. conf. Hebr. VI. 10.

¶ *βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλήσιν καὶ ἐκλογὴν*, *firmam vestram vocationem & electionem*) Id est, vos in vocatione & electione vestri firmos. nam quorum foret τὸ λαβῆναι, eorum est *confirmatio*. *Vocatio* ponitur ante *electionem*, secundum nos.

11 *πλεσιῶς*) *abundanter*: ut quovis tempore, *inoffenso* pede, non tanquam ex naufragio vel incendio, sed quasi cum triumpho, intrare possitis; & præterita, præsentia, futura vos juvent. Hic non jam *ægre* ait Petrus, uti 1 ep. IV. 18. Resp. *abundant*. v. 8.

12 *διὸ*, *quapropter*) Loquitur ex prægusto sui jam instantis *exitus* & *introitus*. v. 15. 11.

¶ *μελλήσω ὑμᾶς αἰεὶ ὑπομιμνήσκων*) Vim lectionis hujusce vix agnoscent, qui non iustum habent Græcæ linguæ usum, vel certe elegantias verbi *μέλλω* minus callent. Ipsi Græci recentiores fecerunt, *ἐκ ἀμελήσω*, ex *μελήσω*. *μέλλειν*, Germ. *sollen*.

Sic Gregorius Neocæs. *ἀρετὰς ἔχειν ἐπὶ μέλλω* *nondum habeo virtutes*. Paneg. ad Orig. p. 86. 203. ed. Stutgard. & vulgo, *venire debet*, i. e. *nondum venit*. Itaque Petrus ait, *vos semper admonendos habebō*: nunquam reputabo, quantum vos admonuerim; unum semper cogitabo, vos mihi admonendos esse. Præfens *μέλλω*, rem futuram innuit: quare *μελήσω* est futurum cumlatum: *admoniturus ero*. Hesychius, *μελήσω, σπεδάσω* atque id ipsum synonymon *σπεδάσω* mox sequitur v. 15. ubi observanda est & *σπεδῆ* Apostoli, *per literas* se ultra ipsius decessum porrigens; & apta inde vocis *μνήμη* proprietas. Ammonius, *μνήμη μὲν γίνεται νεκρῶν· μνεία δὲ, ζῶντων*. Vid. LXX Eccl. I. 11. &c.

¶ *αἰεὶ*, *semper*) Innuit, cur alteram scribat epistolam brevi intervallo post primam. Petrus magis magisque opus esse statuit admonitione propter ingruentem corruptionem malorum hominum. c. II. 2.

¶ *εἰδίπας*, *scientes*) *veritatem*.

¶ *ἐσηργιμένους*, *stabilitos*) Affine verbum, *διεγείρειν*, *excitare*, v. 13. Et firmos eos esse vult, & quam erectissimos.

¶ *παρόση*, *præsenti*) Veritas, ut in Novo Testamento, præfens est. 1 Petr. V. 12 not.

13 *δε*, *autem*) Particula declarandi.

¶ *σκηνώματι*, *tabernaculo*) Innuitur animæ immortalitas & brevis mansio in corpore mortali, cum facilitate discessus in fide.

14 *ταχινή ἐστιν*) *repentina est*. Præfens, qui diu ægrotant, possunt alios adhuc paciscere. Crux id Petro non erat permiffura. Ideo prius agit, quod agendum est.

¶ *ἀπόθεσις*, *depositio*) violenta & tamen optata. Sic, *exitum*, v. 15.

¶ *ἐδῆλωσε*, *patefecit*) Patefecerat pridem, Ioh. XXI. 18 f. *quum senesceret*. *Ingru-*
ebat

ebat jam senectus Petri. Potest etiam subsecutum esse aliud indicium.

15 σπεδάσω, *studebo*) Hinc pendet, ὑμᾶς ἔχων, *ut vos habeatis*. Sic quoque Latini *studeo* construunt.

¶ ἑκάστοι, *quovis tempore*) quotiescunque usus venerit.

¶ ἔχων *Elegans locutio, ἔχω ποιῶσα*. Habituri autem erant, hac eis epistola a Petro relicta.

16 γὰρ, *enim*) Ostendit, dignam rem esse, de qua vel morti proximus scribat; allegans apostolicum testimonium & propheticum sermonem.

¶ σεσοφισμένοις) πλαστοῖς. c. II. 3. *calide concinnatis*.

¶ μύθοις) *fabulis*, quales de diis suis habebant gentes.

¶ ἐξακολοθήσαντες) π' ἐξ errorem notat, c. II. 2. 15. Talis error in hac re nullus.

¶ δύναμιν καὶ παρουσίαν, *vim & presentiam*) ἐν διὰ δυοῖν i. e. majestatem præsentissimam. δύναμις *vis* opponitur *fabulis*. conf. 1 Cor. IV. 20, ubi opponuntur *sermo* & *vis*. Transformatio in monte specimen est revelationis gloriæ in die novissimo: & hanc revelationem spectat omne testimonium apostolorum. Act. X. 42.

¶ ἐπόπται, *spectatores*) ad intima arcana admitti, v. gr. in monte.

¶ ἐκέινε, *Illius*) ἐκεῖ. Ille remotum quiddam & admirabile & magnum notat.

¶ μεγαλειότης, *magnitudinis*) Correlata sunt, ut nomen *Patris* & *Filii*, sic *magnifica gloria* & *magnitudo*.

17 λαβὼν, *accipiens*) Participium, pro indicativo. *accepit*, testimonio paterno.

¶ τιμὴν καὶ δόξαν, *honorem & gloriam*) divinam. Mox repetitur vocabulum *Glorie*.

¶ Φωνῆς ἐνεχθείσης, *voce delata*) Hoc graviter iteratur versu seq.

¶ αὐτῷ) *ei soli*.

¶ τῆ μεγαλοπρεπῆς δόξης, *magnifica Gloria*) Sic appellatur Deus ipse.

18 ἡμεῖς, *nos*) Iohannes etiam adhuc vivebat.

¶ ἐξ ἑρανῶ, *ex caelo*) *divinitus*.

¶ τῷ ἁγίῳ, *sancto*) Ex illa ipsa re sanctus erat mons, illo certe tempore.

19 ἔχομεν βεβαίῳπρον, *habemus firmitorem*) Non dicit, *clariorem*, sed *firmitorem*. quare non hic opus est disquirere, de differentia claritatis propheticae ante implementum & post. Sed certe *firmior* fit sermo propheticus ex implemento. Rom. XV. 8. Eandem ob causam propheticus sermo non est firmior apostolico, neque in se, neque respectu eorum, ad quos scribit Petrus. v. 12. 16. Per se semper firmus erat etiam propheticus sermo: *firmior* autem factus est, non dicam, apud apostolos, sed vel apud auditores, (quorum nomine ait, *habemus*, non *habetis*) quibus apostoli demonstrabant complementum in Iesu Christo factum, & inde porro futurum inferebant. Ea quæ ad lucernam debilius videras, dies superveniens te tamen recte vidisse *confirmat*. Vid. not. ad v. 20, *non fit*.

¶ τῆ προφητικῶν, *propheticum*) Moſis, Esajæ, & omnium prophetarum sermones unum sermonem sibi undequaque constantem faciunt. Non jam singularia dicta Petrus profert, sed universum eorum testimonium complectitur, ut jam patefactum. conf. Act. X. 43. Moſes adeo in monte simul fuerat.

¶ καλῶς, *bene*) Petrus eos non objurat tarditatis nomine, qui prophetis adhuc plus credant, quam sibi & ceteris apostolis. Suum cuique fulcrum fidei, quo maxime nititur, quisque laudare debet.

debet. Sed tamen ad ulteriora eos invitavit.

¶ *προσέχοντες ὡς, attendentes ut*) Intuitum ac respectum *lychni* jubar diei non tollit, sed tamen vincit. lumine majori minus & ut minus agnoscitur & corroboratur: lumine minori ostenditur majoris excellentia.

¶ *λύχνω, lychno*) cujus in nocte usus est.

¶ *φαίνονται*) qui lucebat. Est imperfectum, (ut ὄντις v. 18.) nam sequitur: *donec dies dilucescet* &c. eadem vi temporis, non, in præsentī, *διαυγάζη, ἀναπλήρη, dilucescat, oriatur.*

¶ *ἀυχημηῶν, obscuro*) ubi neque latex neque lux.

¶ *πῶ, loco*) Talis locus, cor nostrum.

¶ *ἕως ἔ, donec*) Non tollitur Scripturæ usus omnis apud illuminatos, præsertim in aliis convincendis, ut ipsius Petri exemplum nos docet. Conf. *donec*, Matth. I. 25. Sed tamen illuminati jam id ipsum habent, quod prophetæ testantur. quare v. gr. Iohannes in Ep. I ad tales scribens & se scribere toties commemorans, nunquam ad *τὸ scriptum est* propheticum provocat; tantum testimonium apostolorum allegat. nam tenebris pulsus lux lucebat. 1 Ioh. II. 8. Et sic reperias *τὸ scriptum est* multo sæpius occurrere in antiquioribus N. T. libris, quam in iis, qui postremo scripti sunt.

¶ *ἡμέρα, dies*) plena lux N. T. En! ut differt lychnus & dies; sic lux V. T. & N. T. 1 Ioh. II. 8.

¶ *διαυγάζη, dilucescet*) perruptis tenebris.

¶ *Φωσφόρος, lucifer*) Iesus Christus. Ap. XXII. 16.

20 *πῶ, hoc*) Ratio *ἔbene facitis*. quippe *hoc scitis*.

¶ *πρῶτον*) prius, quam ego dico. Germ. *vorhin*. Sic c. III. 3. Petrus in his epistolis non docet, sed commonefacit.

¶ *προφητεία γραφῆς*) *prophetia*, quæ exstat in *Scripturæ* corpore.

¶ *ἰδίας ἐπιλύσεως ἔγίνεται, propriae interpretationis non fit*) *ἐπιλύσις* ex *ἐπιλύω*, Marc. IV. 34. Act. XIX. 39. ἦν Græci quidam, *ἐπέλυσε*, Gen. XLI. 12. Vt *callide concinnatis fabulis* opponitur *spectatio apostolica*; sic *proprie interpretationi* opponitur *Φορὰ vestura* prophetica. Itaque *ἐπιλύσις* dicitur *interpretatio*, qua ipsi prophetæ res antea plane clausas *aperuere* mortalibus. *Prophetia* nec primo humana est, nec a se ipsa unquam ita desciscit, ut incipiat esse verbum *proprie*, i. e. humanæ *ἐπιλύσεως*, sed plane divinæ patefactionis est, & in rebus exituque talis esse cognoscitur, imo etiam *firmior* fit. Ita cohæret *enim*, v. 21.

¶ *ἔγίνεται*) non fit. Quod semel vere dictum est per prophetas, hodiernum manet veritas. Lychnus non est dies; sed tamen vincit tenebras.

21 *θελήματι*) *voluntate*, studio. LXX Jer. XXIII. 26. Homo sæpe, quod *vult*, fingit in fabulis, aut occultat in errore. conf. *volentes*. c. III. 5.

¶ *ἀνθρώπων*) *hominis*, meri. Antitheton, *sancti Dei homines*. prophetarum definitio.

¶ *ἠνέχθη, lata*) Sic v. 17. 18. Hebr. *נשא* a *נשא* *ferre*.

¶ *ποτὶ*) *unquam*, remoto aut propiori tempore. hinc *prophetia* sine articulo, indefinite dicitur.

¶ *ἀλλ' ὑπὸ, sed a*) Conf. Ioh. XI. 51.

¶ *Φερόμενοι, vecti*) Resp. *ἠνέχθη, lata est*. Pulcerrimum antitheton: non ferebant, sed ferebantur. passive, non active, se habuerunt. Quod fertur; nulla sua-vi, non suo

suo labore movet & promovet. Conf. de prophetis, Ps. XLV. 2. Ier. XXXVI. 18. Mox verbum *locuti sunt* denotat quoque facilitatem propheticam.

¶ *ἐλάλησαν, locuti sunt*) Hoc quoque ad *calanum* spectat, *scripturæ. Locuti sunt*: hoc præteritum ostendit, Petro proprie sermonem esse de prophetis V. T. conf. cap. II. 1 not. & cap. III. 2.

¶ *ἅγιοι, sancti*) quia *sanctum Spiritum* habebant.

C A P. II.

Ι *Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται, existere autem etiam pseudoprophetae*) Antitheton ad veros prophetas V. T. de quibus c. I. 19. καὶ, etiam.

¶ *λαῶ, populo*) Israël. Ad Israelitas scribit. Exemplum pseudoprophetae, v. 15.

¶ *ἔσονται, erunt.* & jam esse cœperant tum. Prophetia, antehac data, nunc iterata. c. III. 2. Iud. v. 4. 14.

¶ *ψευδοδιδάσκαλοι, falsi doctores*) Antitheton ad veros doctores N. T.

¶ *παρεισάξουσιν, subintroducunt*) παρὰ præter doctrinam salutarem de Christo.

¶ *αἱρέσεις ἀπωλείας, hæreses non modo malas, sed pessimas; perditas.*

¶ *καὶ, etiam.* congruit epitheton *celerem*, vocabulo *perditionem* iterato additum.

¶ *ὅτι ἀγορεύσαντες αὐτῆς, cum qui emit ipsos*) cuius idcirco confessioni immori debebant. c. I. 16.

¶ *δεσπότην*) quem vera doctrina *Domini* testatur.

¶ *ἀρνέμενοι, negantes*) doctrina & operibus. Iud. v. 4. *negant*, illum vere venisse in carne, & sic totum *redemptionis* mysterium tollunt. 1 Ioh. IV. 2 f.

¶ *ἐπάγοντες, inferentes*) Homo *infert* sibi: Deus *infert*, ut vindex. v. 5.

¶ *ταχινήν, celerem*) ob *celerem* adventum Domini.

2 *πολλοὶ, multi*) Triste!

¶ *ἀσελγείας*) Alii, *ἀπωλείας*. sed *ἀσελγείαι*, non *ἀπώλεια*, plurali numero, apud Petrum & alibi leguntur: & *luxuria* est illa esca, quæ *multos in sequelam* trahit. Iud. v. 4. Sequelam illam demum *excipit perditio: luxuria*, non perditio, ita in oculos incurrit, ut homines ad *blasphemandam veritatis viam* inducantur: eademque crimen illud est, quo pœna versu 6 memorata contrahitur. In tali varietate facile est, pro altera utraque lectione rationes producere: sed non opus est, ubi codicum testimonio peragitur decisio. *Erasmi* textus, & *Occumensis* (cujus tamen anceps lectio est,) & cod. mss. *duo tresve*, qui *ἀπωλείας* habent, plane inter se propinqui, adeoque unius codicis instar sunt. Librarius, non valde antiquus, per festinationem id arripuit ex v. 1. *ἀσελγείας* habent reliqua monumenta omnia: & hanc lectionem sequitur *Newtonus* in Ap. p. 168. posthabita versione Anglicana.

¶ *δι' ἑς, propter quos*) Ref. ad eorum.

¶ *ἡ ὁδός, via*) v. 15. 21. Gen. XXIV. 48. *πρὸς τὴν ἐν ὁδῷ ἀληθείας.*

¶ *βλασφημηθήσεται, blasphemabitur*) ab iis, qui foris sunt, discrimen ignorantibus verorum & falsorum Christianorum.

3 *πλεονεξία, avaritia*) v. 14.

¶ *πλαστοίς, fictis*) ut faciunt *mangones.*

¶ *ὅμᾶς ἐμπορεύσονται*) LXX, *ἐμπορεύεσθαι* cum accusativo pro Hebr. *יָרָו* ponunt, Gen. XXXIV. 21. Prov. III. 14. Ez. XXVII. 21 ed. Vat. Sensus: *mercaturam in vos exercebunt.* dabunt verba: accipient pecunias. *Plinius*, de medicis quibusdam: *Nec dubium est, omnes istos, famam novitate aliqua aucupantes, animas statim*

statim nostras negotiari. Plin. lib. 29. cap. I.

¶ εἰς, quibus) Ad consolandos & muniendos pios pertinet, quod poena copiose describitur ante commemorati-
onem operum impiorum.

¶ ἑκαταί) quasi *ex-olim.* a lapsu angelorum.

¶ ἐκ ἀργεῖ) *non est otiosum.* i. e. plane viget. unum idemque est iudicium super omnes peccantes, quod in animo Iudicis sine intermissione agitur, dum erumpit: & in iis, qui puniti in Scriptura memorantur, ostenditur, quid ceteros maneat; tametsi peccantes putant, illud cessare, ipsique *dormitant.*

¶ ἀπάλεια αὐτῶν, *perniciēs eorum)* *perniciēs*, cui adjudicabuntur. Sic quoque *iudicium* & *perniciēs*, conjunctim, c. III. 7.

¶ ἔνυσάζει, *non dormitat)* Idem verbum, Matth. XXV. 5 not. Conf. *νομί*, v. 9.

4 εἰ, *si)* Apodosis existat v. 9.

¶ ἀγγέλων, *angelis)* creaturis nobilissimis. Rom. VIII. 38 not.

¶ ἐκ ἐφείσαπ, *non pepercit)* Sic quoque v. 5. Severum innuitur iudicium in eos, quibus parsum iri putasses.

¶ σπειράς) *σπειρά*, *plecta*, ex vimine, cannabi, crinibus &c. Sic, *δεσμοῖς*, *vinculis*, Iud. v. 6.

¶ ζόφρα, *tenebrarum)* Tenebrae ipsae vincos tenent, suntque pro catenis. Sap. XVII. 18, ἀλύσει σκότες ἐδέθησαν.

¶ ταρταρώσας) Nomen ὁ καὶ ἡ τάρταρος, plur. τάρταρα, verbum ταρταρώω, neque in N. T. alias existat, neque apud LXX interpretet. Itaque significatio aliunde est reperenda, ex Homero, Hesiodo, Platone: apud quos *tartarus* est locus infimus in rerum natura, caligine & frigore horridissimus. Vnde Hesychius, τάρταρος,

ὁ ὑπὸ τῆ γῆν κατώτατος τῆς γῆς. Eustathius ad II. H. τάρταρος, ὅς φερωνύμως πᾶρακται, ἀπὸ ὑπόγειος καὶ ἀνήλιος, καὶ διὰ τῆς καὶ ψυχρός, κτλ. Quam notionem confirmat hoc loco vocabulum ζόφρα, *tenebrarum.* Inde τάρταρον, ex τάρταρος, (formae θανάτω, κατώω, κυκλώω, πυρώω, σκοτώω, σαυρώω, ταπεινώω, φιμώω) est *tartaro*, sive *tenebris*, *addicere* & *tradere.* Possunt autem v. gr. in terra quoque versari mancipia tartari: Luc. VIII. 31. Eph. II. 2. Ap. IX. 11. 14. XII. 9. &c. sicut bello captus etiam extra locum captivitatis potest ambulare. Gradatim igitur angeli, qui peccarunt, τάρταρονται ad tartara dantur.

¶ παρέδωκεν) *tradidit*, sicut iudex captivum tradit ministris. conf. Ap. XX. 2.

¶ εἰς κρίσιν τηρημένους, *in iudicium servatos)* *iudicium*, *magnae diei.* Iud. v. cit.

5 ἀρχαῖς, *antiquo)* antediluviano.

¶ ὀγδοὺν ἡμέρας, *octavium Noe)* Noe cum suis, *octo* erant. Hunc usum numeralium apud Graecos demonstrat Raphaelius. conf. 1 Petr. III. 20. *Octo* animis opponitur *universitas*, *mundus impiorum* numerosissimus.

¶ δικαιοσύνης κήρυκα, *justitiae praecognitionem)* Non solum ipse erat justus, sed etiam justitiam mundo praedicarat.

¶ κατακλυσμόν, *diluvium)* Quamvis igitur pii serventur, tamen impii non possunt sperare, cum illis se servatum iri.

6 πόλεις, *urbes)* Ergo similia peccata etiam in vicinia Sodomorum fuere, Gommorrhæ &c.

¶ πειρώσας καταστροφή) Gen. XIX. 25. 29. verbo κατασρέφειν & καταστροφή utuntur LXX.

¶ θετικῶς, *ponens)* Irrefragabile monumentum erat Dei & iudicii divini.

7 δίκαιον, *justum*) Gen. XIX. 1.7.
 ¶ ἀθέσμων, *nefariorum*) eorum, qui contra naturam peccabant.

¶ ἐν ἀσελείᾳ, *in luxuria*) ib. v. 5.
 8 ὁ δίκαιος - ψυχὴν δικαίαν, *justus-animam justam*) suam. Concinne notatur dolor reflexus. Lot se cruciabat: & cruciatūs erant rei Sodomitæ.

¶ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας) Sic LXX non semel $\square$ $\square$ exprimunt.

¶ ἐργοῖς) *factis*, dictis.
 9 οἶδε) *novit*, & meminit; etiam ubi nullum homines auxilium norunt. Specimina hoc ostendunt. Idem verbum, Ex. XVIII. 10. De *voluntate* Domini, dubium non est.

¶ εὐσεβεῖς, *pios*) qualis Noë & Lot. *pios* & *justos*.

¶ ῥύεσθαι, *cripere*) Plura exempla, Ier. XXXIX. 11. 18. XLV. 5.

¶ ἀδίκους) *injustos* & *impios*, quales multi modo memorati.

¶ κολαζομένους) *cruciandos*, futurum: & tamen præsens, quia pœna certa & imminens. v. 3.

10 μάλιστα) *Hi maxime punientur*.

¶ ὀπίσω, *post*) Genus, *post carnem proficisci*: species, *post carnem proficisci in concupiscentia pollutionis*.

¶ καὶ, ἔ) Partitio, de impuritate & blasphemia: *post-*, ἔ *dominationem*. Hoc tractatur mox: *audaces* ἔc. illud, *voluptatem* ἔc. v. 13. Vtraque tractatio habet nominativum & verbum finitum. Eadem duo capita respiciuntur v. 18, *superba*: *pellicunt*.

¶ κυριότητῃ καταφρονῶντας, *dominationem contemnentem*) In hac propositione *dominationem* appellat; mox, in tractatione, δόξας *dignitates*: altero alterum connotans. Vtrumque, grandi metonymia abstracti pro concreto, angelos eosque

peccatores (quanquam Hornejus in Ep. Iud. de sanctis angelis accipit) significare videtur. nam illud *judicium blasphemum*, quod hic contra *dignitates* ab angelis ferendum negatur, v. 11. idem *diabolo ab archangelo illatum negat Iudas v. 9*. sermone magis definito, sententia eadem. *Dominatio* videtur dici *princeps spirituum lapsorum: dignitates, ceteri spiritus lapsi*. Certe etiam Iudas v. 8 singularem & pluralem observat: *dominationem spernunt, dignitates vero blasphemant*. Vterque apostolus de creaturis, quas impii *non norunt*, loqui se ostendit. Angeli, qui peccarunt, tamen, ut creaturæ Dei, habent bonitatem, ut ait Gerh. ad h. I. & in sua natura præstantissima, quam a Creatore acceperunt, characterem retinent indelebilem majestatis; conf. Luc. X. 18. 19. Matth. XII. 26. 29. Ioh. XIV. 30. 2 Cor. IV. 4. quam non ipsorum, sed Dei causa reverenter habere debemus. conf. Iac. III. 9 nor. Etenim hoc magnificentissimum est divini judicii reservatum, quod in angelos exercetur. huc nullus angelus, nullus homo, nedum impius (Sir. XXI. 27, ἐν τῷ καταράσασθαι ἀσεβῆ τὸ σατανᾶν, αὐτὸς καταράται τὴν ψυχὴν αὐτῆ) sua auctoritate, se ingerere debet: id autem nescio quomodo hi, quos Petrus Iudasque notant, conabantur, (spiritualia omnia susque deque habentes. v. 12. Iud. v. 10. 19. Vnde majestatem sanctorum, quibus potestas erit judicandi angelos. 1 Cor. VI. 3.

¶ τολμηταί, *audaces*) tametsi Michaël *non ausus est*. Iud. v. 9. Casus rectus mox habet verbum, *non contremiscunt*. Multi comma ponunt, *τολμηταί, ἀυθάδεις*: sed quin substantivum & adjectivum copulentur, causa nulla est. *αὐθάδεια τέλμαυ* *superbia audaciam parit: audaciam* mox notat τὸ ἐπέμψαι.

¶ ἡ τρέμει, non contremiscunt) tametsi robore & potentia pusilli sint.

¶ βλασφημῶντες, blasphemantes) Blasphemia, prius illorum crimen; cujus radix præmittitur, audacia, superbia. Sic alterum, impuritas, v. 14. cujus radix item præmittitur, luxus. v. 13.

¶ ὅπου) ubi, pro cum. Particula elencho apta. 1 Cor. III. 3.

¶ ἄγγελοι, angeli) atque adeo archangelus. Quod Petrus, lectoribus vel jam notum vel nondum aperiendum, in mente habuit; id Iudas postea expressit. Vtriusque epistola, proprie parallela.

¶ ἰσχύι) Robore jus defenditur: & hæc ambo inter se conveniunt. Homines utrinque, pusilli; angeli, majores: Deus, optimus maximus.

¶ μείζονες, majores) Asteismus gravis: majores homunculis.

¶ ἡ φέρει κατ' αὐτῶν, non ferunt contra eas) id est, non inferunt dignitatibus &c. Iud. I. c.

¶ παρὰ κυρίῳ) apud Dominum. Iudicem, eumque præsentem, reveriti, abstinent iudicio.

¶ βλάσφημον) Blasphemum interdum est, quod tamen vere, at non convenienti ratione dicitur in aliquem. Deo convenit iudicium, non angelis.

12 ἄλογα ζῶα, irrationalia animalia) Hoc multum distat ab angelis. Ps. XLIX. 21.

¶ Φυσικὰ γεγεννημένα) naturalia nata, ignobilia ex ipso suo ortu, & ex suo principio φυσικῶς, naturaliter, agentia, Iud. v. 10. naturali sensuum ductui obsequentia, in passu &c. nec quicquam his superior, supernaturale, spirituale noscentia. sequitur, in his quæ ignorant.

¶ εἰς ἀλωσιν καὶ φθορὰν, in captivam & corruptionem) Antitheton ad homines,

qui ad libertatem & gloriam cœlestem debebant contendere.

¶ βλασφημῶντες, blasphemantes) Magna cautio in sermone esse debet.

¶ ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται, in corruptione sua plane corrumpentur) Pernicies iniquitatis, justam habet mercedem, plenam perniciem miseriæ. Alia de re LXX, φθορὰ καταφθαρήση. Ex. XVIII. 18.

13 κομιζόμενοι) auferentes libenter.

¶ ἡδονὴν) voluptatem illam, quam hominum summe debeat appetere.

¶ ἡγούμενοι, ducentes) Similis phrasia, c. III. 15.

¶ ἐν ἡμέρᾳ) in die agaparum præsentis quovis, secure; quicquid vecturus sit crastinus.

¶ σπίλοι καὶ μῶμοι) maculæ per se; dedecora, alios ad ipsius ecclesiæ vituperationem irritantia. Ut maculæ nitidissima quæque pessime dehonestant; sic isti agapas vestras.

¶ ἐν τρυφῶντες) delicias ita, ut sibi indulgeant, ceteris illudant. Verbum μέσον idemque posuere, sequente ἐν, LXX. Es. LV. 2. LVII. 4.

¶ ἀπάταις) Iudas v. 12, ἐν τῷ ἀγάπαις ὑμῶν Petrus, ἐν τῷ ἀπάταις αὐτῶν, gravi paragrammate utens. Observavit hoc Anonymus in MS. Catena, Millio laudatus: ἡ δὲ ἀΓΑΠΗΝ καὶ τὸ μεταλαβεῖν ἀλῶν, φησὶ, συνευωχῶνται ὑμῖν, ἀλλὰ διὰ τὸ καιρὸν εὐρίσκων τὸ πρὸς γυναικῶν ἀΠΑΤΗΣ ἐπιπιδεῖον. Certe ad agapas Petrum alludere, apparet ex eo, quod & uterque addit, convivantes; & alter delicias, alter se ipsos pascentes.

¶ συνευωχόμενοι ὑμῖν) ἐνωχία, epulum lautum, maxime sacrum. ἀπὸ ἧς εὐ ἔχων τὰς συνιόντας εἰς εὐφροσύνην πμῆ ἔθει, καὶ εἰς ἀνεσιν

ἀνεσιν ἑαυτὰς καλιένας. vid. Eust. fol. 281 ed. Rom.

14 μοιχαλίδⓄ, adulteræ) Occupavit oculos eorum adultera, i. e. concupiscentia alliciens. Parallelum, peccati.

¶ δελεάζοντες, pellicientes) oculis illis, ad flagitia carnis.

¶ καρδίας, cor) Præter oculos fit etiam cordis mentio. Ez. VI. 9.

¶ κατάρως, maledictionis) non benedictionis in Christo. 1 Petr. III. 9. maledictio maxime auaritiâ sequitur. v. ff.

15 ἔξακολυθήσασαι τις τῆ ὁδῷ τῆ βαλαὰμ, secuti viam Balaam) Vid. not. ad Iud. v. 8. ex Es. LVI.

¶ βοσῶρ, Bosor) Hoc, & Beor, synonyma. vid. Hill. onom. p. 700. 763. 774. Sigma pro y per Chaldaismum a Petro apud Babylonios scriptum statuit Lightf. Hor. in Act. p. 270.

16 ὑπεζύγιον ἄφωνον· πεσφῆτα· jumentum mutuum: propheta) Grave antitheton. Tanta Bileami fuit amentia, quæ ne elencho careret, asina fari debuit.

¶ ἄφωνον) expers vocis, humanæ.

17 οὗτοι εἰσι, hi sunt) A v. 10 ad 16 descriptus est character falsorum doctorum: nunc ipsa eorum ratio notatur, qua ad discipulos utuntur.

¶ πηγαί, putei) Puteus & nubes aquam pollicentur: sic illi ὑπέρογκα prægrandia jactant, quasi lumina ecclesiæ. conf. v. 10. 19 init. sed hi putei, hæ nubes, nil præbent. prægrandi illa sunt vanitatis.

¶ νεφέλαι, nubes) nebulones.

¶ οἷς, quibus) Non refertur hoc ad putei, nubes: sed ad hi. Definitio ponitur pro definito, ἀσέρες πλαῖνται, stellæ erraticæ. coll. Iud. v. 13.

¶ ὁ ζόφος τῆ σκοτίας) Ζόφος est horror algidus, quem habet σκοτία. conf. not. ad Hebr. XII. 18.

¶ πῆρηται, servatus est) Ideo maxime, quia tot animas auferunt. v. seq.

18 σαρκὸς ἀσελγείας) Σὰρξ ἀσελγείας est caro impudicissima. Multi pro ἀσελγείας scripsere ἀσελγείαις, plane proclivi post ἐπιθυμίαις calami in rhythmum lapsu.

¶ τὸς ὀλίγως ἀποφεύγοντας τὸς ἐν πλάνῃ ἀνασρεφομένους, eos, qui parum aufugiebant a versantibus in errore) τὸς iteratum, non est appositio, sed ἀποφεύγοντας, coll. v. 20, regit illud τὸς ἐν πλάνῃ ἀνασρεφομένους, ut notetur, quid effugerint: & hi ἀνασρεφομένοι sunt vel iidem falsi doctores vel alii. Accusativus accusativum regens, uti Luc. XVIII. 9, ἔξθενῶντας τὸς λοιπῶς. Pro ὀλίγως, alii ὄντως. Pari proclivitate utrumvis pro altero arripere librarii. Verbum compositum ἀποφεύγειν per se tantam vim habet, ut etiam citra adverbium ὄντως eos denotet, qui revera effugiunt, v. 20. c. I. 4. at ὀλίγως ei verbo adjectum, insigne quiddam superaddit. Simul atque eos, qui in errore versantur, effugerunt aliqui, hi miseri ab illis denuo capiuntur. Talis celeritas notatur versu 21 & 22. propter quam videlicet stultus manet stultus, Prov. XXV. 11. canis canis, sus sus. In apparatu accidit mihi, ut minus, quam & margo textûs & rationes ferrent, lectioni ὀλίγως tribuerem.

19 ἐλευθερίαν, libertatem) ut nec diabolus reformident, nec carnem fastidiant.

¶ ὃ γὰρ τις ἤπηται) cui enim aliquis se superandum permisit, victumque se præbuit.

¶ τῶτω καὶ διδάλωται) 1 Sam. XVII. 9. Theocr. Idyll. 22, σὸς μὲν ἐγὼ, σὺ δ' ἐμὸς κεκλήσεται, εἰκὲ κρατήσω.

20 ἀποφυγόντες, effugientes) Hoc de iis, qui pelliciuntur, dicitur, uti v. 18. Atque hi pellicientium cladi implicantur. superantur.

¶ μιάσματα, *inquinamenta*) *corruptionem* scientia.

¶ τέποις) His, impuris.

¶ δέ, *autem*) Antitheton inter duo participia.

¶ χείρονα, *deteriora*) Antitheton, *melius*, v. 21.

21 ἢ ἐπιγνῶσω, *quam cognoscentibus*) Subaudi *est*, *ex erat*.

¶ πωδωθεΐσης, *tradito*) Iud. v. 3.

22 δέ, *autem*) Mirere, illos ita recedere; *sed* minus mirum. erant enim antea, & manent, canes & porci.

¶ παροιμίας) Ἰωη LXX, παροιμίας σολομώντων. Prov. I. 1. Ibid. c. XXVI. 11, ὡς περ κύων ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τῷ ἑαυτῷ ἔμεπν, καὶ μισητὸς γένηται κτλ. Proverbia Salomonis sæpe citarat Petrus, epistolæ prioris capite I. 7. II. 17. IV. 8. 18. nunc citat in altera quoque. Addatur hoc ceteris de uno utriusque epistolæ scriptore argumentis.

¶ ἐξέραμα, *egeriem*) Animantia, quæ inter homines degunt, facilius ingluviem contrahunt, quam feræ. Rarum vocabulum, & jambici carminis vestigia notat Gatakerus:

Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ ἴδιον ἐξέραμ'

ὅς θ' ἢ λχσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρα.

Quis non fastidiat *egeriem* peccati?

CAP. III.

1 **H**^{δη}, *jam*) Priorem igitur paullo ante scripserat. Epistolæ VII canonicæ ab apostolis fere ante decessum eorum scriptæ sunt. Dum in vita erant, minus opus esse statuerant.

¶ αἰς, *quibus*) Syllepsis. i. e. in qua, ut in priore.

¶ ἐν ὑπομνήσει, *in admonitione*) c. I. 12 f. Iam *scitis*, v. 3. tantum admonitione opus est. Iud. v. 5.

¶ ἐλικρινῆ, *sinceram*) nullo errore adulteratam.

2 προφητῶν, *prophetis*) Iud. v. 14.

¶ τῷ ἀποστόλων, *ἡμῶν*) Appositio, uti Act. X. 41. Alii, τῷ ἀποστόλων ὑμῶν, *apostolorum vestrorum*, inter vos hac ætate versantium; in antitheto ad prophetas veteres. conf. *apostolus gentium*, Rom. XI. 13.

¶ Ἰ κυρίου, *Domini*) Constr. cum *Apostolorum*.

3 πρῶτον, *primum*) Sic c. I. 20 not.

¶ γινώσκοντες, *scientes*) Casus rectus cohæret cum *memores esse*. conf. Act. XV. 23 not. *Narrant* pii ex sermone apostolorum. Iud. v. 17 f.

¶ ἐλεύονται, *venient*, majore numero & protervia. quo ipso veritatem hujus prædictionis ipsi confirmant.

¶ ἐμπῶνται, *illusores*) Sic LXX, Es. III. 4. pro τῷ ἡγῶν qui gravissima levissime agunt, etiam sine joco & risu.

¶ ἐπιθυμίας, *concupiscentias*) Hæc origo erroris: radix Libertinismi.

4 πῶ ἐστιν, *ubi est*) Putant, aut jam fieri debuisset, aut nunquam fore. Hac etiam mente dicunt, *omnia sic permanent*.

¶ ἡ ἐπαγγελία, *promissio*) Empῶτα sic appellant, non respectu sui, sed per mimelin, quia piis est optata *promissio*.

¶ αὐτα, *Ejus*) Domini venientis, quem appellare dedignantur.

¶ ἀφ' ἧς, *ex qua*) scil. ἡμέρας, *die*.

¶ οἱ πατέρες, *patres*) qui promissione nitebantur.

¶ πάντα, *omnia*) cælum, aqua, terra.

¶ ἔτω, *sic*) Adverbium prægnans. i. e. sic permanent, ut permanent.

¶ ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως, *ab initio creaturæ*) Illud saltem hi empῶτα confitentur, mundum non esse ab æterno.

5 λαυθάνει γὰρ, *latet enim*) Causa, cur ita

ita dicant. Antitheton, *ne lateat*. v. 8.

¶ τῆτο, hoc) Nominativus.

¶ θέλοντας, volentes) Voluntaria ignorantia. Petulanter negligunt considerationem diluvii.

¶ ἔρανοι-γῆ, cæli-terra) Cæli & terra ante diluvium non ad substantiam, sed tamen ad qualitatem multo erant aliter, atque nunc.

¶ ἦσαν ἑκπαλαι) fuerant, olim, perinde ut nunc. Æque incredibile, inquit Petrus, videri potuit diluvium, atque interitus mundi per ignem: & tamen illud evenit; & hoc eveniet. Quomodo empiricæ argumentabantur contra finem mundi per ignem, sic potuissent homines ante diluvium argumentari contra diluvium. Sed ut horum argumentum, teste eventū, inane erat: sic illorum quoque. Instantia de diluvio infringit ἢ sic empiricarum. Plusquamperfectum respicit a tempore diluvii ad tempus creationis: eoque refertur etiam *tunc*, v. 6.

¶ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος, ex aqua & per aquam) Gradatio. aqua terram texerat: ex aquis terra emerit; & aqua inferuit, ut terra consisteret, sicut Creator eam formavit & collocavit. Aqua ceteroqui levior est, & terra inferiores partes petit, usque eo, ut omnis aqua, in linea recta a superficie ad centrum orbis hujus sive rotundi systematis, terram semper sub se habeat: sed in ipsa superficie terra passim supra aquas plus minusve eminet; & vel hunc aqua locum quasi invita, & potentissimo jussu divino coacta, terræ concessit & reliquit. Ex. XX. 4. Ps. XXIV. 2. CIV. 5-8. CXXXVI. 6. Iob XXXVIII. 10 f. 4. Ezr. XVI. 59.

¶ συνεσῶσα, consistens) sc. erat. Notatur compages, & diuturnitas. & sic *consistens* respondet τῷ olim. Hoc participium (Anglis ambiguum, *standing*.) Tho-

mas Burnetius non modo ad *terram*, sed etiam ad *calos* refert, lib. II theor. tellur. c. 5. Quo errore animadverso, multa, quæ Burnetius ei superstruit, vitaveris.

¶ τῷ θεῷ λόγῳ, Dei verbo) Gen. I. 6. 9. Constr. cum *erant* expresso & *erat* subaudito. Verbo Dei definitur duratio rerum omnium, ut nec longior illa nec brevior esse queat.

6 δι' ἄν, per quæ) per cælos & terram; unde aqua confluit.

¶ ὁ πῖπ κόσμου, qui tum erat mundus) id est, genus humanum: neque enim ἀπώλεια interitus cælo & terræ, ut Burnetius accipit, adscribitur hoc loco. conf. v. 7 fin. & v. 10 seqq. Fuit universalis cataclysmus.

¶ ἀπώλετο, perit) Sequitur epitas: *judicii & perditionis*. v. 7. Respondet illud, *peribunt, judicabuntur*. Rom. II. 12. Ante diluvium dixit Deus: *Non judicabit Spiritus meus in hominem in æternum*. Gen. VI. 3. Reservatum est iudicium diei novissimo.

7 οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ, qui autem nunc sunt cæli) Idem cæli sunt eademque terra, atque olim; (quanquam non levem videntur in diluvio mutationem subisse:) sed empiricæ perinde loquuntur, ac si plane non essent eadem. Horum sensum exprimit apostolus. *De autem facit antitheton: aqua, &, igni*. Ignis confutabit empiricæ. Hic quoque versus pendet a *quod*. v. 5.

¶ τῷ αὐτῷ) Raro ponitur articulus ante αὐτῷ. sed sic ponitur Hebr. II. 4. Iac. I. 18.

¶ καθησαυρισμένοι, repositi) Itaque cæli & terra non senescunt citius.

¶ πυρὶ, igni) Dativus. Cogitentur phænomena ignea, quæ nostra ætate ex alto æthere sapius promicant.

¶ τ̄ ἀσεβῶν, *impiorum*) horum ipsorum, & reliquorum.

8 ἐν δὲ τῷ) *unum vero hoc*, quod scilicet ad hanc rem attinet. Hoc unum ad *docendum* pertinet in hac epistola, ceteroqui monente, non docente.

¶ μὴ λαθάνετω) *nolite committere*, ut vos *lateat*.

¶ ὑμᾶς, vos) *Antitheton, illos*, v. 5. *Empæctis* non tam copiose respondet, quam fideles docet.

¶ μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία) *Ps. XC. 4. LXX, ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, κύριε, ὡς ἡμέρα ἢ ἔχθες ἤπερ διήλθε, καὶ Φυλακὴ ἐν νυκτί.* Moses æternitatem Dei aliquanto magis absolute describit: Petrus, cum relatione ad diem novissimum & ad homines eum spectantes: ut & notetur ipsa æternitas, qua omnem temporis mensuram admirabiliter in essendo & in operando excedit; & connoretur scientia divina, cui omnia futura coram sunt; & Potentia, quæ non longis eget moris ad suum opus perficiendum; Longanimitasque, a qua omnis abest impatientia expectationis & cupiditas festinationis. *Apud Dominum unus dies est instar mille annorum:* (hoc Petrus addit ad Mosis dictum:) i. e. In uno die, in uno puncto, æque beatus est, atque in mille annis & omni ævo: in uno die operari Ille potest opus millennii. unde versu seq. infertur: *non tardat*: semper Ei integrum est, *promissionem* suam implere. *Et mille anni instar unius diei sunt:* (sic Petrus, dum hoc commate ad prius affonat, & utrumque ad rem propositam accommodat, verba Mosis apposite variat:) i. e. nulla mora Deo longa accidit. ut homini valde pecunioso mille aurei sunt instar assis unius; sic Deo æterno mille anni instar unius diei. unde versu seq. infertur: *sed longanimitas est*, pœnitentiæ spatium sine

sua molestia dat nobis. conf. Sir. XVIII. 10. 11. Summa: Dei *æonologium* (sic appellare liceat) differt ab *horologio* mortalium. Illius gnomon omnes horas simul indicat in summa actione & in summa quiete. Ei nec tardius nec celerius labuntur tempora, quam Ipsi & æconomix ejus aptum est. Nulla causa est, cur finem rerum aut protelare aut accelerare necessum habeat. Quis hoc comprehendemus? si comprehendere possemus, non opus foret a Mose & Petro addi, *apud Dominum*.

9 ἢ βραδύνει) *non moratur*, ac si jam tempus fuerit adventus promissi. Hebr. X. 37 not. Sic Sir. XXXV. 22, καὶ κρινεῖ δικαίως (ὁ Ὑψιστος) καὶ ποιήσει κρίσιν, καὶ ὁ κύριος οὐ μὴ βραδύνῃ, οὐδὲ μὴ μακροθυμήσῃ ἐπ' αὐτοῖς κτλ. Valde congruit hic Siracidæ locus & epistolæ Petri.

¶ τ̄ ἐπαγγελίας, *promissionis*) sc. ἕνεκα, causa. Implebitur promissio, v. 13. quicquid empæctæ garriant. v. 4.

¶ μακροθυμῆι, *longanimitas est*) Ideo differt, dum plenus erit salvandorum numerus. v. 15.

¶ τινὰς, *aliquos*) ne eos quidem, qui modo *aliqui* dicti sunt.

¶ ἀπολέσται, *perire*) Id fieret, nisi pœnitentiæ spatium daret. Conf. IV Ezr. VIII. 59.

¶ χωρήσαι) *confugere*.

10 ἤξει) *aderit*.

¶ οἱ οὐρανοὶ, *caeli*) quos empæctæ sic mansuros dictitant. v. 4.

¶ ῥοιζήδων) *Vocabulum ῥοιζος* habet literas, stridorem referentes sagittæ, aquæ &c.

¶ στοιχεῖα, *elementa*) i. e. *quæ in caelis sunt opera*, coll. v. seq. Sol, luna, stellæ, sæpe dicuntur *στοιχεῖα* a Theophilo Antiocheno p. 22. 148. 228. & ab aliis, quos ad eum contulit Wolfius, quosque Suicerus notavit, & Menagius ad Diogenem Laërt.

I. VI. § 102. *elementa*, ab Hieronymo. Ut in creatione, sic in fine mundi sol, luna, stellæ, in prius memorari solent; Matth. XXIV. 29. & aliquo hypotyposeos Petrinæ loco utique continentur, maximeque *elementorum* vocabulo, præ igne, aëre, aqua, terra. Nam *terram* Petrus seorsum memorat, sub ea *aquam*, vel etiam *aërem*, (quem tamen Scriptura de rerum natura loquens vix appellat,) complectens: *ignis* erit ipse, quo elementa liquefcent. Idem vocabulum, Sap. VII. 17. XIX. 17. Metaphora elegantissima. nam quod litera est in membrana, id in cœlo astrum est.

¶ ἔργα, *opera*) naturæ & artis.

11 λυομένων, *cum solvantur*) Præfens: quasi id jam fiat. sic v. 12, *τίχεται, liquefcent*. Quarto hexæmeri die etiam astra facta sunt. Gen. I. 16. Eadem solventur, cum terra. Falluntur, qui historiam creationis & descriptionem interitus tantummodo ad tellurem & ad regionem cœli, telluri viciniorem, restringunt; stellas autem terra antiquiores & terræ superstites fingunt. Non uni cœlo, quod terram ambit, sed *cælis*, & solutio & novitas adscribuntur. v. 10. 13.

¶ δὲ, *oportet*) Hoc est illud *præceptum*, v. 2.

¶ ἀναστροφῆς, *conversationibus*) circa res humanas.

¶ εὐσεβείας, *pietatis*) circa res divinas.

12 ἡ παρουσία, *adventum*) Hoc pendet ab *expectantes* & *accelerantes* conjunctim: *quum vota faciatis pro celeri adventu*. qui desiderio urgetur, rem ipsam, si possit, urget ad festinandum. *σπεύδω* cum accusativo; LXX, Esth. V. 5. Es. XVI. 5. Participio includitur ætiologia, uti v. 14.

¶ ἡ θεῶν, *Dei*) Rara locutio, *dies Dei*. Pro *dici Dei*, interpres Latinus, aut librarius valde antiquus, *dici Domini*, commo-

dioris fortasse pronunciationis gratia, posuit. Id secuti sunt codices quidam Græci passim latinizantes. Vicissim unus cod. Latinus in margine Lovan. habet *dici Dei*. Multas dierum myriadas *hominibus* concedit Deus: unus, novissimus, est *Dei* ipsius magnus dies.

¶ δι' ἣν, *propter quem*) scil. *adventum*. *χρῆσμός* quatuor partium: *quales - expectantes - propter quem - novos vero*. prima deducitur ex tertia; secunda, ex quarta.

¶ πυρῆμένοι καυσάμενα) *πυρῆδω* magis competit sicco: *καυσάδω*, humido corpori.

13 καιρὸς, *novos*) Magnum mysterium, *novi cæli* & *novæ terra*. Est aliquid extra Deum & extra hominem.

¶ ἐπάγγελμα, *promissum*) v. 4.

¶ ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικῆ, *in quibus iustitia habitat*) Idcirco non veterascunt. Absoluta tum exstabit boni & mali separatio. Matth. III. 12. XIII. 30. *Iusti* esse debent etiam incolæ. v. 11, coll. v. 6 f.

14 προσδοκῶντες, *expectantes*) cum tremore & gaudio. Late patet hujus verbi vis.

¶ αὐτῶ, *Ei*) Deo.

15 σωτηρίαν ἡγάδατε, *salutem ducite*) quamvis *empactæ* isti *tarditatem ducunt*. v. 9.

¶ καθὼς, *sicut*) Hoc refertur ad totam tractationem hæcenus progressam. Conf. *περὶ τῶτων, de his*, v. 15.

¶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφός, *dilectus noster frater*) Paulus Petrum non laudavit: Petrus Paulum laudat, ostendens, se ei non esse infensum, quamvis aliquando ab illo reprehensus & in opere Domini longe superatus esset. de Pauli amore erga Petrum nil dubii esse poterat.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Hebræis. Innuit, eo minus opus esse, ut ipse pluribus verbis scribat;

bat; Paulique epistolam approbat. Scripserat autem Paulus in hanc sententiam, de consummatione seculi instante, Hebr. I. 1. IX. 26. X. 25. 37. & sic in ceteris epistolis.

16 ἐν πάσαις, in omnibus) Petrus hanc epistolam proxime ante suum & Pauli martyrium scripsit. Ergo Paulus epistolas suas, fere omnes, multo ante scripserat, etiam epistolam ad hos, quibus scribit Petrus. Cunctas igitur Pauli epistolas legit Petrus, ab ipso fortasse Paulo ad illum missas: neque indigne tulit, quæ de Petro scripserat Paulus ad Gal. cap. II. Quis dubitet, quin Pauli epistolæ mature in unum corpus redactæ sint?

¶ περὶ τῶτων) de his rebus: de adventu Domini, per longanimitatem dilato, sed tamen propinquo & repentino, quæque in illo & ante illum evenient. Cum Paulus diem Domini videretur diutius differre, quam ceteri apostoli: erant, qui adventum ipsum aut dubium facerent aut negarent.

¶ ἐν εἰς, in quibus) scil. rebus.

¶ δυσνόητα, difficilia intellectu) Aliud est difficile, aliud impossibile intellectu.

¶ πινὰ) quædam, non omnia.

¶ ἃ) quæ, quas res, adeoque etiam Pauli scripta. Respondet mox scripturas, adeoque etiam res in iis commemoratas. Altero alterum connotatur.

¶ οἱ ἀμαθεῖς, indociles) doctrinæ celestis expertes.

¶ ἐρεβλῆσιν) distortquent, cum illa inferecta sint. Exemplum, 2 Tim. II. 18.

¶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, ceteras scripturas) Pauli igitur epistolæ jam pars scripturarum. conf. scripsit, v. 15.

¶ πρὸς) ad: ut videantur ad sensum perverforum perditum congruere.

¶ ἰδίαν, propriam) sine Pauli noxa.

¶ ἀπώλειαν, perniciem) c. II. 1.

17 ὑμῖς) vos, aliorum damno admoniti.

¶ προγινώσκοντες) ante scientes periculum.

¶ σημεῖον, munimento) Conf. v. 16. c. I. 12. Hoc munimentum est Gratia. coll. Iud. v. 21.

18 ἀυξάνετε, crescite) eo magis, quo magis isti decrescunt.

¶ ἡμέραν αἰῶνος, diem æternitatis) Congruit hæc appellatio cum eo sensu, quem apostolus hoc toto capite habuit. Æternitas est dies, sine nocte, merus ac perpetuus.

IN

EPISTOLAM PRIMAM IOHANNIS.

CAPVT I.

1 **O** ἦν, quod erat) Epistolam scribit, peregre misisse, sed coram impertiisse auctoritate Iohannes simpliciter, sine inditoribus. v. 4. coll. 2 Ioh. v. 12 fin. Quod scriptio e & conclusione. Non videtur erat a principio, ait, pro qui, c. II. 13. quia
MOX

mox quod recurrit. Amat apostolus, de Deo & Christo loquens, antonomasian, *Ipse, Ille, Sanctus, Verus*, & periphrasin, *qui est a principio*, &c. Primo commate denotat *λόγον Verbum* ipsum; deinde ea, quæ de illo audiverunt.

¶ ἦν) *erat*, etiam antequam *manifestatum est. erat*, apud Patrem. v. 2.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, *a principio*) Locutio ἀπ' ἀρχῆς, *a principio*, in hac epistola frequens, non uno eodemque modo accipi, sed ex præfenti quolibet loco declarari debet. c. II. 7. 13 f. III. 8. Hoc primo epistolæ loco, *a principio*, complectitur statum Verbi vitæ totum, *apud Patrem*, v. 2. qui status ejus manifestationem antecessit. conf. *in principio* Ioh. I. 1 not. Quare non est inconveniens orationis saltus.

¶ ὁ ἀκηκόαμεν, *quod audivimus*) Sensus disciplinæ, *auditus*, primo loco ponitur: sequitur, per gradationem, *visus*. Utrumque reassumitur versu 3, ubi *inquam* subaudiri potest. Tantam prædicat Iohannes evidentiâ hujus *manifestationis*, ut non jam necesse sit prophetas allegare. conf. 2 Petr. I. 19 not. Loquitur plurali numero, nomine suo & aliorum *patrum*. c. II. 13. Videtur eo tempore scripsisse, quo multi remanebant patres in vita.

¶ ἰθεασάμεθα) *contemplati sumus*, plurimum.

¶ περι, *de*) Perceperunt veritatem carnis, & unigeniti gloriam in ea. hanc denotat ἦν *erat*, illam ἢ *manifestata est*.

¶ Ἐ λόγος τῆ ζωῆς, *Verbo vitæ*) ὁ λόγος *Verbum* dicitur simpliciter, & *Vita* simpliciter; unde Appositio, *Verbum Vita: tum, Verbum vitæ; Verbum, in quo vita erat*; Ioh. I. 4. & *Vita*, scil. *æterna*; & *vita æterna*. v. 2. Sic appellatio illa, *Deus gloriæ*, absolutam *Dei* appellationem includit.

2 ἐφανερώθη, *manifestata est*) in oculos,

maures, manus se dedit, in carne. Ioh. I. 14. Idem verbum, de adventu glorioso. cap. II. 28.

¶ καὶ μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν, *& testamur & annunciamus*) *Testimonium*, genus: species duæ, *annunciatio & scriptio*. v. 3. 4. *Annunciatio* ponit fundamentum, v. 5 - 10. *scriptio* superædificat. v. 4 not.

¶ ὑμῖν, *vobis*) qui non vidistis.

¶ τῆ ζωῆς τῆ αἰώνιον, *Vitam æternam*) In cuncte epistola commemoratur *Vita æterna*, quæ semper erat, & postmodum nobis apparuit: in fine epistolæ commemoratur eadem *Vita æterna*, qua semper fruemur. Hæc una appellatio docet, summam Iesu *Bonitatem* non negari Marc. X. 18 not.

¶ ἦν, *erat*) Epanodos, coll. v. 1 init.

¶ πρὸς τὸν πατέρα, *apud Patrem*) Ioh. I. 1, *apud Deum*.

3 ἀκηκόαμεν, *audivimus*) Hoc jam post visum ponitur, quia ex auditu est *annunciatio* maxime.

¶ κοινωνίαν-μεθ' ἡμῶν, *communione nobiscum*) eandem, quam nos, *qui vidimus*.

¶ κοινωνία) scil. *ἐστί*. *Communio*, ut ipse sit noster: Ille in nobis, nos in illo.

¶ μετὰ τὸν πατέρα, *cum Patre*) qui *Filium* misit.

¶ μετὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, *cum Filio ejus*) quem Pater misit. De Spiritu sancto, vid. c. III. 24 not.

4 πάντα, *hec*) A singulari emphatico ad pluralem venit, commodioris sermonis causa. *hec*, non alia: 2 Cor. I. 13. nedum minora & leviora, ut traditionum defensores perhibent.

¶ γράφομεν ὑμῖν, *scribimus vobis*) Huic præfenti respondet præteritum, *scripsi*. c. V. 13. conf. cap. II. 1. 12 seqq. *Scriptio* valde confirmat.

¶ ἵνα, *ut*) Gaudium plenum, ex plena & cumulata confirmatione animi in

fide & amore. Huc maxime facit *annunciatio* & *scriptio* conjunctim. conf. 2 Ioh. v. 12.

¶ χαρᾶ, *gaudium*) Sic quoque Iohannes in evangelio, c. XV. 11. XVI. 22. Est gaudium fidei, gaudium amoris, gaudium spei. Hoc loco primum notatur gaudium fidei; estque locutio concisa, *gaudium vestrum*, i. e. fides vestra, & inde nascens gaudium: notatur vero inde etiam gaudium amoris ac spei.

§ ἡ ἀγγελία, c. III. 11. *Annunciatio*, quod ad ipsam summam attinet. Iohannes neque in evangelio, neque in epistolis *evangelium* appellat, sed *testimonium*, *verbum*, *veritatem*, & hinc proximo sono, ἀγγελίαν, *annunciationem*. Quæ in ore Christi fuit ἀγγελία, eam apostoli ἀναγγέλλουσι, nam ἀγγελίαν, *annunciationem*, ab ipso acceptam reddunt & propagant. Sermo dicitur cap. II. 7.

¶ ἀπ' αὐτοῦ, *ab Illo*) a Filio Dei. Ioh. I. 18.

¶ Φῶς, *Lux*, sapientiae, amoris, gloriae. Quod oculo naturali est lux, id oculo spiritali est Deus. Vt hinc Deum Lucem dicit: sic c. II. 8 Christum Lucem dicit.

¶ σκοτία, *tenebrae*) Harum ratio patet ex opposito.

6 εἰν ἔπωμεν, *si dicamus*) *Dicere*, secus ac res est, fraus est. v. 8. 10. sic, *dicens*, c. II. 4. 9. *si quis dicat*, c. IV. 20. *Dicere* est persuadere sibi & aliis, cogitare, præ se ferre, assimilare.

¶ κοινωνίαν, *communionem*) v. 3.

¶ ἐν τῷ σκοτεινῷ, *in tenebris*) Conf. c. II. 8 ff.

¶ περιπατοῦμεν, *ambulemus*) actione interna & externa, quoquo nos vertimus.

¶ ψευδόμεθα, *mentimur*) Similis locutio, c. II. 4.

¶ ἔποιεμεν τὴν ἀλήθειαν, *non facimus veritatem*) i. e. veritas non facta ipso nostro apud nos locum habet.

7 ὡς, *sicut*) Imitatio Dei, criterium communionis cum Illo.

¶ αὐτός, *Ipse*, Deus. Sic sæpe Hebræi, 177 Ille i. e. Deus. Sic, αὐτός, 1 Macc. III. 22.

¶ ἔστιν, *est*) Id verbum penitius & Deo dignius est, quam *ambulare*.

¶ κοινωνίαν ἔχομεν, *communionem habemus*) i. e. tum vere dicimus, nos communionem habere. hanc enim certo & statim sequitur *ambulatio* in luce.

¶ μετ' ἀλλήλων, *mutuam*, inter nos & vos. v. 3. nam ἀλλήλων, *invicem*, de Deo & hominibus, non videtur digne dici, coll. Ioh. XX. 17. Est autem locutio concisa: v. 6, *cum Illo*, subaudi ex v. 7, ἔντες inter nos; v. 7, *inter nos*, subaudi ex v. 6, *cum Illo*. conf. Ioh. XIV. 10 not.

¶ καὶ τὸ αἷμα, ἔξ ἁγίου, *Describitur communicio cum Filio Dei. Conf. de Sanguine*, c. V. 6. Ioh. VI. 53 ff. Ap. I. 5.

¶ καθαρῖζει ἡμᾶς, *purificat nos*) per remissionem & ablationem. conf. v. 9.

¶ πόσης, *omni*) originali, actuali.

8 ἁμαρτίαν, *peccatum*) Opponuntur inter se, qui dicunt, *Non habemus peccatum*; & qui *peccata sua* (plurale) *confitentur*. Sermo igitur est de actualibus peccatis, ex originali manantibus. Prout quisque minus aut plus contraxit, ita minus aut plus confiteri necessum habet, Prov. XXVIII. 13. idque vel de præterito, v. 10. vel de præsentis, v. 8. Iohannes sermonibus suis omnes, ad quos *annunciatio* illa pervenit, & bonos & malos, pro suo quosvis modulo, complectitur. Erant autem jam tum, qui peccatum, adeoque etiam gratiam, extenuarent.

¶ ἡ ἀλήθεια, *veritas*) Sæpe Iohannes *veritatis* notione *fidem* simul complectitur.

ctitur. c. II. 4. $\pi\epsilon\lambda\alpha$ & $\pi\alpha\lambda\alpha$ conjugata.

¶ $\epsilon\kappa \epsilon\sigma\iota\upsilon \epsilon\sigma\iota \eta\mu\acute{\iota}\nu$, non est in nobis) non in corde, neque adeo in ore. Vitium est in nobis, nostrum: Dei est gloria. v. 9.

9 $\epsilon\acute{\alpha}\nu \omicron\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\acute{\omega}\mu\epsilon\upsilon\iota\pi\acute{\iota}\varsigma \acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\acute{\iota}\alpha\varsigma \eta\mu\acute{\omega}\nu$, si confiteamur peccata nostra) Ponitur hic versus inter duo antitheta, uti c. II. versus 10. Est enim antitheton, dicere: peccatum non habeo, &, non peccavi. v. 8. 10. illud, de reatu peccati adhuc manente; hoc, de actu commissio. illo, decipimus nos ipsos; hoc, mendacem facimus Illum. Optimum consilium, confiteri, erga Deum, nos peccatores reos agentem: v. 10. & hujus confessionis necessitas hic asseritur universalis, ut Iohannes non solum dicat, si peccaverimus, confitendum esse; sed omnes habere quod dicant, peccatum habeo, &, peccavi, idque confiteri debere, quamquam vario gradu. Alias non egeremus purificatione per sanguinem Iesu Christi.

¶ $\pi\iota\varsigma\omicron\varsigma$, fidelis) Omnia præstat, quæ nobis de Deo bono pollicemur.

¶ $\epsilon\sigma\iota$, est) ita ut nos id experiamur, nec mendacem faciamus illum.

¶ $\kappa\alpha\iota \delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota$, justus) ut peccatori parcat, peccata aboleat. Sic quoque Iesus Christus dicitur Iustus. c. II. 1.

¶ $\acute{\alpha}\phi\eta$, remittat) dum reatum tollit.

¶ $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\acute{\iota}\sigma\eta$, purificet) ut posthac non peccemus.

10 $\psi\epsilon\upsilon\varsigma\eta\upsilon \kappa\omicron\iota\tau\acute{\iota}\mu\epsilon\upsilon\iota\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu$, mendacem facimus eum) Deus dicit: peccasti. id negare, nefandum est. Conf. c. V. 10.

¶ $\acute{\omicron} \lambda\omicron\gamma$, verbum ejus) verum. v. 8. Verbum nos vere accusat, & contradicendo arcetur a corde.

¶ $\epsilon\sigma\iota \eta\mu\acute{\iota}\nu$, in nobis) adeoque nos sumus mendaces. c. II. 4.

C A P. II.

1 $\tau\epsilon\kappa\upsilon\acute{\iota}\alpha \mu\epsilon$, filioli mei) Diminutivum, amoris causa. Nunc primum eos appellat, quibus scribit.

¶ $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$) *hæc*, quæ sequuntur.

¶ $\eta\acute{\alpha} \mu\grave{\eta} \acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\eta\tau\epsilon$, ut ne peccetis) *µῆ, ne*, cum accentu pronunciandum. Pramunit animos, ne sermone de reconciliatione abutantur ad licentiam peccandi. Est hoc loco $\pi\epsilon\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ & similis $\epsilon\pi\iota\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\acute{\iota}\alpha$, c. V. 18 not. Omnia instituta, verba, judicia divina, tendunt contra peccatum, aut ut ne fiat, aut ut aboleatur.

¶ $\epsilon\acute{\alpha}\nu \pi\epsilon\acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\eta$, si quis peccet) & fiduciam pro se ipso rogandi, de qua vide Ioh. XVI. 26, amittat.

¶ $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\kappa\lambda\eta\tau\eta\upsilon$, advocatum) qui causam nostram agit, ne Pater amorem a nobis avertat.

¶ $\delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\omicron\upsilon$, justum) v. 29. Iesus Christus, apud Patrem, in dextera ejus, maxime ex accessu ad illum, peracto sacrificio pro peccatis, Iustus appellatur. Ioh. XVI. 10. Ejus justitia tollit peccatum nostrum: ipsa non imminuitur ex eo, quod Paracletus est pro peccantibus. Es. LIII. 11.

2 $\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon$, Ipse) Hoc facit epitalin. *paracletus* valentissimus, quia ipse propitiatio.

¶ $\iota\lambda\alpha\sigma\mu\acute{\iota}\varsigma \epsilon\sigma\iota$, propitiatio est) Verbum *ιλασµῖς* & *ἐξιλασµῖς* apud LXX frequens: notat sacrificium propitiatio. c. IV. 10. conf. 2 Cor. V. 21. Id ipse Salvator est. Ergo offensa fuerat inter Deum & peccatores.

¶ $\eta\mu\acute{\omega}\nu$, nostris) fidelium. Non refertur hoc ad Iudæos; neque enim ad Iudæos scribit. c. V. 21.

¶ $\pi\epsilon\rho\acute{\iota} \acute{\omicron}\lambda\alpha$) de peccatis totius mundi. Si tantum mundi dixisset, uti c. IV. 14, totius subaudiendum esset: nunc, totius expresso, quis restringere audeat? c. V. 19. Quam late patet peccatum, tam late propitiatio.

3 ἐν τῷ γνωσκόμεν, in hoc cognoscimus) i. e. Ita demum vera cognitio est in nobis. Novimus, nos nosse: cognitio reflexa. Sæpe in hac epistola dantur gnorismata spiritualia. *manifesti: novimus.* c. III. 10. 14. 19. Redarguuntur *Gnostici*, qui jaçtabant scientiam, obedientiam abjiciabant.

¶ ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν) nos eum habere cognitum, ut est *paracletus, justus, propitiatio.* sic v. 4. 13. 14. Es. I. c.

¶ ἐντολας, *præcepta*) de fide & amore.

¶ τηρῶμεν, *servemus*) Ioh. VIII. 51 not.

5 αὐτῷ τὸ λόγον, *ejus verbum*) verbum Iesu Christi, de Patre. c. I. 5. *Præcepta* multa: unum *verbum*.

¶ ἀληθῶς, *vere*) Non est mendacium aut vana jaçtancia. Adverbium hoc magnam ineunte commate vim habet.

¶ ἡ ἀγάπη τῆ θεῶ) *amor Dei*, erga hominem, per Christum nobis reconciliatus.

¶ πελειῶται, *perfectus est*) perfectum regimen nactus, & perfecte cognitus est. c. IV. 12.

¶ ἐν τῷ, *in hoc*) Refertur ad præcedentia, *quicunque autem servat*: uti c. IV. 6, *ex hoc*.

¶ ἐν αὐτῷ ἔσμεν, *in ipso sumus*) Synonyma, cum gradatione: *Ilum nosse: in Illo esse: in Illo manere.* v. 6. Cognitio: communio: constantia.

6 μένειν, *manere*) Frequens hoc verbum, capp. II. III. IV. Innuat statum durabilem, sine intermissione, sine fine.

¶ ὀφείλει) *debet*, vi exempli illius divini. sic, *debemus*, c. III. 16. IV. 11.

¶ καθὼς ἐκεῖνος) *Ille*, quem quondam vidimus. Sic, *sicut ille*, &c. c. III. 3. 5. 7. 16. IV. 17. Nomen facile suppleant credentes, plenum pectus habentes memoria Domini.

¶ περιπάτησε, *ambulavit*) dum in mundo erat.

7 ἀπ' ἀρχῆς) *a principio*, quo primum tempore *audistis* evangelium Christi. v. 24. c. III. 11.

¶ ὁ λόγος) *verbum*) v. 5.

¶ ὃν ἤκούσατε, *quod audistis*) Hoc *verbum* Iohannes, ut jam cognitum, non necesse habuit reponere. *audistis*, inquit sapius. nam *audierant*, antequam apostoli etiam scriberent.

8 ἐντολὴν καινὴν, *præceptum novum*) quod vobis nunc primum in hac epistola scribitur. Sapit hic locus plenitudinem Spiritus in apostolo.

¶ ὃ ἐστὶν ἀληθές, *quod est verum*) *Verum*, substantive, uti v. 27, ubi opponuntur *verum & mendacium*. inde etiam ὁ pro ἡ, scil. ἐντολή. Sensus: *præceptum est veritas*. i. e. vere transeunt tenebræ &c. Vti versu 7 τῷ *vetus*, sic hoc versu τῷ *novum* statim sua subjicitur definitio, quid sit *vetus*, quid sit *novum*. *vetus* est, quod habebamus ab initio: *novum* est, quod verum est in Iesu Christo & in nobis. Huc facit differentia temporis in *habebatis & est*. In Christo omnia semper vera sunt & ab initio illo erant; sed in Christo & in nobis, conjunctim, *præceptum* tum est *veritas*, quum *veritatem*, quæ in illo est, agnoscimus, eandemque in nobis vigentem habemus. Laudat Iohannes præsentem eorum, quibus scribit, statum in *veritate*, etiam eo ipso, quem initio evangelii auditi habuerant, *lautiorem*, uti Rom. XIII. 11. 12. unde etiam *præceptum* *vetus* eis sub nova ratione cum suavitate propinari poterat.

¶ ὅτι) *quod*. Hoc est illud *præceptum*, amor fratris, ex luce. Hinc v. 9 initio subaudiendum *igitur*. coll. c. I. 5 f.

¶ ἡ ἀγάπη) Non dicit, *ἀγάπη*, *transit*, sed, *ἀγάπη*, *traducitur*, commutatur, ita ut tandem absorbeat. Idem verbum, v. 17, ubi opponitur *manifestioni*. Sic Ezr. IX. 2. LXX, *παρήχθη σπέρμα*

τὸ ἅγιον, *semen sanctum ad gentes traductum*, & cum iis commixtum est. Herodianus, ὄνομα ᾠδοχθέν, *nomen commutatum*, aliunde aliorsumve traductum. l. i. c. 16. & l. 5. c. 7. Observandum præsens, ut in *lucet*.

¶ τὸ Φῶς τὸ ἀληθινὸν, *lux vera*) Iesus Christus. Ioh. I. 9.

¶ ἡ δὴ) *jam*, apud vos. lucebit autem amplius in perpetuum. v. 28. Conf. *usque nunc*, v. 9.

¶ Φάινει, *lucet*) Hanc ob causam Iohanni in epistolis minus jam necesse erat allegare prophetas, quam Petro, cuius confer Ep. II. c. I. 19, de *die & phosphoro*.

9 ἐν τῷ Φωτὶ, *in luce*) tanquam in suo elemento. sic *in*, v. 11.

¶ ἀδελφὸν, *fratrem*) fidelem. 3 Ioh. 3. 5. 10. Ipsa appellatio, amoris causam continet.

10 σκάνδαλον ἐν αὐτῷ ἔστιν, *scandalum in eo non est*) Contrarium, v. 11, *excæcaverunt*. Suppletur autem notio alterius ex altero: in eo qui amat, nec cæcitas est, nec *scandalum*; in eo qui non amat, & *cæcitas* est & *scandalum*. Qui fratrem odit, ipse sibi offendiculum est, & incurrit in se ipsum & in omnia intus & foris: qui amat, expeditum iter habet.

11 ὁ δὲ μισῶν, *qui autem odit*) Oppositio immediata. Vbi non est amor, odium est: cor non est vacuum.

¶ πᾶ) *ubi* & quorsum.

¶ ἐτύφλωσι, *excæcaverunt*) Tenebræ non solum circumdant illum, sed etiam excæcarunt.

12 ἔγραψα ὑμῖν πικρία, *scripsi vobis, flioli*) Iohannes, ut in tota epistola, sic capite II, omnes, quibus scribit, *πικρία fliolos* vocat: speciatim vero v. 13-27 eos in *patres*, *juvenes*, *παιδιά* sive *puerulos*,

distribuit. quare *πικρία καὶ παιδιά* non sunt synonyma. Ad *πικρία fliolos* c. II. I scribens, initio periochæ dicit, *scribo*, v. 1. (coll. v. 7. 8.) & hîc, in conclusione, *scripsi* subjicit, superiora illa non mutans, sed etiam atque etiam confirmans. v. 12. coll. 1 Petr. V. 12. Inde convenienter alloquitur tres gradus ætatis, naturales illos quidem, sed gratia varie delibutos: ac *patres* appellat, qui tempus *Iesu Christi* in mundo versantis viderant: *juvenes*, qui maligno devicto, etiam mundum in maligno situm, & mundi *concupiscentiarum* *firmitate* vincere debebant: *παιδιά* *puerulos*, quos, post patrum & juvenum decessum, ultima occupabat hora, & in *ca anticristus*. Hæc allocutio habet propositionem & tractationem. In propositione ait: *scribo vobis, patres: scribo vobis, juvenes: scribo vobis, παιδιά pueruli*. v. 13. at in tractatione ait, *scripsi vobis, patres*, v. 14. *scripsi vobis, juvenes*, v. 14-17. *scripsi vobis, παιδιά pueruli*, v. 18-27. ipso verbo *scripsi* bis interjecto, v. 21. 26. Similima ratio est horum locorum, atque initii & conclusionis. nam c. I. 4 *scribendi* verbo in præsentis utitur; at c. V. 13 dicit *scripsi*. Finita allocutione tergemina, ad universos redit, *πικρία, fliolos* iterum appellans. v. 28. Ex hac partitione variantes lectiones v. 12 seqq. in *Apparatu* notatæ, facilius diluuntur.

¶ ὑμῖν, *vobis*) Doctrina de *remissione peccatorum* pertinet etiam ad *patres*, de quibus modo diximus.

¶ ἀφέωνται, *remissa sunt*) Hanc anakephalæosin eorum, quæ hæctenus tractavit, ponit apostolus, pergens ad alia, quorum fundamentum est remissio peccatorum.

¶ διὰ) *propter*.

¶ αὐτῷ, *ipsum*) Iesu Christi.

13 ὅτι) *quod*. Sic ter, coll. v. 12. 1 Petr. V. 12.

V. 12. Tria proponit, & mox tractabit; & quæ tractaturus est, eorum summas hinc repræsentat.

¶ ἐγνώκατε, *cognovistis*) vos, præ parentibus carnis.

¶ τὸ πατέρα, *Patrem*) adeoque omnia. V. 20.

14 ἐγραψα, *scripsi*) Versu 13 & 14, a scribo transit ad scripsi; non temere. Scilicet verbo *scribendi* ex præsentis in præteritum transposito innuit commonitionem firmissimam.

¶ ὅτι) quod.

¶ ἐγνώκατε τὸ ἀπ' ἀρχῆς, *cognovistis eum, qui a principio*) Qui a principio, est Iesus Christus. Ἀρχὴ non principium evangelii, sed principium rerum omnium. c. I. 1 not. Excipit Artemonius, sic quoque Deum Patrem potuisse appellari. Part. 2. c. 13. Resp. Quidni? Sed antonomasia frequens est Iohanni de Christo loquenti. conf. v. 20. Vivebant jam *patres*, perinde ut apostolus, eo tempore, quo Iesus Christus in terris fuerat conspicendus; & eorum nonnulli, ut verisimile est, eum & facie & fide, coll. c. III. 6 not. 1 Cor. XV. 6. Matth. XIII. 16. omnes certe fide cognorant, & auream illam ætatem ecclesiæ viderant, cui opponitur ætas minorum, qui antichristos vitare debeant. Hoc comma Iohannes ex versu præcedente, non additis pluribus verbis, repetit, propositioni tractationem æque brevem subjungens, & modestia ad *patres* utens, quibus non opus erat multa scribi. Etiam horum cognitio summa est de Christo, omnia complectens. Patribus & minoribus tribuitur cognitio; juvenibus, robur.

¶ ἰσχυροὶ, *robusti*) alii juvenes, corpore; vos, fide.

¶ ὁ λόγος, ὁ θεός, *Verbum Dei*) ex quo robur. c. IV. 4.

¶ ἐν ὑμῖν μένει, *in vobis manet*) neque Malus potest id vobis excutere, neque vobis imminet antichristus.

¶ τὸ πονηρὸν, *Malum*) qui juventuti maxime insidiatur. Videtur Iohannes spectare insigne quoddam specimen virtutis a juvenibus, quibus scribit, exhibitum: cujusmodi erat constantia confessionis in persecutione Domitiani; itemque reditus *juvenis* illius, quem apostolus summa mansuetudine a latrocinio ad pœnitentiam reduxit, suavissime descriptus a *Clemente Al.* lib. quis dives salv. c. 42. ab *Eusebio* l. 3 H. E. c. 20. & a *Chrysofostomo* Paræn. I ad Theodorum lapsum, cap. 11.

15 μὴ ἀγαπάτε τὸ κόσμον, *nolite diligere mundum*) Ad vos, juvenes, hoc proprie pertinet. Prosequimini *victoriam* contra *malignum*, in quo *mundus* jacet. c. V. 19.

¶ ἐκ ἑστίν, *non est*) Contraria non sunt simul.

¶ ἡ ἀγάπη ἔς πατέρα, *amor Patris* erga suos, & filialis erga Patrem.

16 πᾶν - ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία ἔς βίαν, *omne - concupiscentia carnis, ἔς concupiscentia oculorum, ἔς arrogantiam vitæ*) Hæc habet mundus *omnia*, nil præterea. *Concupiscentia carnis* dicit ea, quibus pascuntur sensus, qui appellantur, fructivi, gustus & tactus. *Concupiscentia oculorum*, ea, quibus tenentur sensus investigativi, *oculus* sive visus, auditus & olfactus. *ἀλαζονεία* est *arrogans pompa*, cum quis nimium sibi aut verbis aut factis assumit. vide Raphaelium. Continetur etiam sub *concupiscentiæ* vocabulo versu seq. itaque *arrogantia vitæ* est, quæ *cupiditatem* foras educit, & longius in mundum diffundit, ut homo *velit quam plurimum esse in victu*, cultu, apparatu, suppellectile, ædificiis, prædiis, famulitio, clientibus, jumentis, muneribus &c. conf. Ap. XVIII. 12 f. Chrysofostomus l. c. appellat

τὸ τυφόν τὸ βιωπικόν & τὸ φαντασίαν ἔβις, ubi juvenile exemplum narrat talis insolentiae, sancto amore victae. *concupiscentia* utraque est igniculus; *arrogantia*, incendium. Etiam ii, qui *arrogantiam vitae* non amant, tamen *concupiscentiam oculorum* sectari possunt; & qui hanc superarunt, tamen *concupiscentiam carnis* persæpe retinent. hæc enim est profundissima & communissima, apud inopes, medioximos & potentes; apud eos etiam, qui abnegationem sui colere videntur. & rursus, nisi vincatur, ab ea facile progreditur homo ad *concupiscentiam oculorum*, ubi materiam habet; & ab hac ad *superbiam vitæ*, ubi facultatem habet. tertioque includitur secundum, secundo primum. Non coincidunt cum his tribus tria vitia cardinalia, voluptas, avaritia, superbia; sed tamen in his continentur. conf. Luc. VIII. 14. Deut. XVII. 16. 17. Matth. IV. 3. 6. 9. Atque hæc tria maxime *juventus* vitare jubetur, coll. 2 Tim. II. 22. quum maximo vigore abuti posset. Cohel. XII.

17 καὶ, ἔ) Sermo concisus. i. e. *mundus transit* & *concupiscentia ejus* & qui mundum amat: *Deus vero* & *qui facit* &c.

ποιῶν, *faciens*) ut amor Patris secum fert.

τὸ θέλημα, *voluntatem*) Hæc voluntas postulat a nobis continentiam, temperantiam, modestiam, mundo contraria.

μένει, *manet*) & habet bona manentia, vere optanda, tribus istis opposita: divitias, & gloriam, & vitam. Prov. XXII. 4.

18 παιδία, *pueruli*) Vid. ad v. 12. Non est supra captum tenerioris ætatis doctrina de antichristo. 2 Ioh. v. 7 not. Vnde etiam *Catechesis* undecima Cyrilli de antichristo agit.

ἐσχάτη, *ultima*, non respectu omnium mundi temporum: sed in antitheto *puerulorum* ad *patres*, & ad *juvenes*.

καὶ καθὼς, ἔ) *sicut*) ἔ) ita est, *sicut audistis*, nempe, *antichristum venire*: atque adeo *jam multi* &c. Similis ellipsis, v. 27 not.

ἠκούσατε, *audistis*) c. IV. 3.

ὅτι, *quod*) Particula non abundat. conf. v. seq.

ὁ ἀντίχριστος, *antichristus*) Defectionem *multorum* a veritate Christi Iesu Filii Dei prædixerat Spiritus: sed *antichristi* vocabulum singulari numero Iohannes non nisi in Ep. I. cap. II. 18. 22. IV. 3. Ep. II. 7. ponit; in Epistola tertia, in Evangelio, in Apocalypsi, non ponit: neque alius ullus scriptor N. T. id ponit. Sive id vocabulum phrasis apostolica, sive sermo fidelium introduxit, Iohannes errores, qui oriri possent, præcisurus, non modo *antichristum*, sed etiam *antichristos* vult dici: & ubi *antichristum*, vel *spiritum antichristi*, vel *deceptorem* & *antichristum* dicit, sub singulari numero omnes *mendaces* & *veritatis inimicos* innuit. Audierant fideles, *spiritum antichristi* & *ipsum antichristum* venire. id agnoscit Iohannes, & addit, *spiritum antichristi nunc in mundo esse jam, nunc antichristos multos esse factos*. Quemadmodumque *Christus* interdum pro *Christianismo*, sic *antichristus* pro *antichristianismo* sive doctrina & multitudine hominum Christo contraria dicitur. Vnus est adversarius insignis, qui dicitur *Cornu magniloquum*, Dan. VII. 8. 20. *homo peccati* &c. 2 Thess. II. 3 seq. *bestia ascendens ex abyssu*, Ap. XI. 7. XVII. 8. sed is quidem ex usu potius ecclesiastico antiquo & novo, quam ex apostolico sensu videtur eodem *antichristi* vocabulo denotari. conf. *H. Mori* synopsis proph. lib. 1. cap. 1. § 4. *Antichristum* jam tum venire, ita assentitur Iohannes, ut non unum, sed multos, id quod amplius quiddam & tristius esse censeret, antichristos factos esse, doceat. Sæpe totum genus eorum, qui bonam aliquam

aut malam indolem habent, singulari numero cum articulo exprimitur. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος, *bonus homo*, &c. Matth. XII. 35. XVIII. 17. 1 Petr. IV. 18. Tit. II. 8. Ioh. X. 10. 12. & sic passim, maxime in Proverbiis, item 1 Ioh. IV. 2. 3. 6. Sic, ὁ ψεύσης, ὁ πλάνος, ὁ ἀντίχριστος, *mendax, deceptor, anticristus*. c. II. 22. Ep. II. Ioh. v. 7. Igitur *anticristus* sive *anticristianismus* ab extrema Iohannis ætate per omnem seculorum tractum se propagavit, & permanet, donec magnus ille adversarius exoritur.

¶ ἔρχεται) *venit*, aliunde. antitheton, *facti sunt*, ex nobis. v. 19. Conf. Act. XX. 29. 30.

¶ καὶ νῦν) καὶ, ἔσ: νῦν, Lat. *hodie*. Germ. *würklich*. Opponitur hoc auditioni meræ præviæ.

¶ ὅθεν - ἐς ἵν, *unde - sit*) Sequitur hinc moniti necessitas.

19 ἐξήλθον, *egressi sunt*) Antitheton, *mansissent*.

¶ εἰ γὰρ, *si enim*) Vere fidelis non facile deficit. c. III. 9. V. 18.

¶ ἀλλ' ἵνα, *sed ut*) i. e. *sed* egressi sunt, *ut* &c.

20 καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, ἔσ vos unctionem habetis a Sancto) Sermo concisus (uti Ioh. I. 18. XIV. 10. noct.) hoc sensu: *Chrisma habetis a Christo: Spiritum sanctum habetis a Sancto*. Alludit autem appellatio *chrismatum* ad *anticristi* nomen, ex opposito. v. 18. ὁ χρίσας, *θεός, qui unxit, Deus*. 2 Cor. I. 21. χριστός, *Christus, Unctus, Filius Dei*. Act. IV. 26 f. *χρίσμα, unctio, Spiritus sanctus*. Hebr. I. 9. Eam unctionem spirituales habent πᾶ παῖδια *pueruli*: namque cum baptismo, quem susceperunt, conjunctum erat donum Spiritus sancti; cuius significandi causa ex hoc ipso loco deinceps usu receptum esse videtur, ut oleo corpora bap-

zatorum ungerentur. Vide Suiceri Thesaurum in *χρίσμα*. De Spiritu sancto apertius cap. III. 24. IV. 13. V. 6. Habet enim Iohannes hanc methodum, ut subinde aliquid attingat, ex intervallo planius & uberius tractandum. Sic, *genitus est*, v. 29. coll. c. III. 9. sic, *libertatem*, c. III. 21. coll. c. V. 14.

¶ ἀπὸ τοῦ ἁγίου) a Sancto, Iusto, v. 1. 29. Filio Dei. Ioh. X. 36. Vide de *unctione Sanctitatis sanctitatum*, Dan. IX. 24. Olim erat *unguentum sanctum materiale*, Ex. XXX. 25. nunc spirituale.

¶ καὶ) ἔσ inde.

¶ πάντα) *omnia*, quæ vos scire opus est. Hoc responso repellendi erant seductores: sicut prudens homo institutori importuno respondet, *Nil mihi deest*.

21 ἔγραψα, *scripsi*) Id fecit versu 13 fin.

¶ ὅτι) *quod*. sic v. 13 not. Oratio est valde confirmans: *scitote, vos scire*. conf. v. 3.

¶ τὴν ἀλήθειαν) *veritatem*, de Filio, adeoque de Patre. v. cit.

¶ πᾶν ψεῦδος) *omne mendacium*) Veritas est plane vera, nil falsi alit.

22 τίς; *quis?*) Sic, *quis?* c. V. 5.

¶ ὁ ψεύσης) ὁ vim relativam habet ad abstractum, *mendacium*, v. 21. i. e. *quis est illius mendacii imposturæque reus?*

¶ ὅτι, *quod*) Summa veritas, Iesum esse Christum. Ioh. XX. 31. Hanc summam Paulus in Actis constanter demonstravit: in epistolis autem præsupposuit. Hanc summam Iohannes in evangelio & in epistola hac & sequente sæpe memorat. Ex quo colligas, hos libros ab eo non plane ultima ætate esse scriptos.

¶ ὁ ἀντίχριστος) *anticristus*) v. 18. Veritas de Iesu, hunc esse Christum, esse Filium Dei, & in carne venisse, integra tenenda est. qui partem unam de Iesu negat, is & Ipsum totum non habet, & simul Patrem.

trem. Id egit & agit antichristi spiritus & antichristus ipse.

¶ τὸ πατέρα καὶ τὸ υἱόν, *Patrem & Filium*) i. e. Filium, adeoque Patrem.

23 πᾶς, *omnis*) etiam si non putet, se eundem esse, qui Patrem neget.

¶ ἔχει, *habet*) in agnitione & communionem. 2 Ioh. v. 9.

24 ὑμεῖς, *vos*) Antitheton est in pronomine. ideo adhibetur trajectio, uti v. 27.

¶ ὁ) *quod*, de Patre & Filio.

¶ ἤκούσατε, *audistis*) Hoc cum emphasi pronuntiandum.

¶ μείνω, *maneto*) Hortatur. unde, *si maneat*, hanc vim habet, *si tales eritis, in quibus maneat*.

¶ ὁ ἀπ' ἀρχῆς, *quod a principio*) Iam hoc cum emphasi pronuntiandum.

¶ καὶ ὑμεῖς) *etiam vos*, vicissim. Sic, *in vobis*: in ipso. v. 27.

25 αὐτὸς) *Ipse*, Filius. v. 27. 28.

¶ ἡμῖν) *nobis*, in Illo manentibus.

¶ τὴ ζωὴν, *vitam*) Constructio sequitur verbum proximum, *promisit*. sensus, *promissio est vita aeterna*.

26 πάντα ἔγραψα, *haec scripsi*) *haec*, a v. 21. Eadem formula Iohannes, ut solet, orditur & concludit: finitaque quasi parenthesis versus 20 continuat versus 27.

¶ πλανώμενων, *seducentibus*) i. e. seducere conantibus.

27 καὶ ὑμεῖς, *& vos*) Hinc pendet, *non opus est vobis*. aptum hyperbaton.

¶ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, *accepistis ab ipso*) Ioh. I. 16.

¶ ἐν ὑμῖν μένει, *in vobis manet*) Habet hic indicativus perquam subtilem adhortationem, (conferendam ad 2 Tim. III. 14.) qua fideles, a deceptoribus sollicitatos, ita eis respondere facit: *Vinctio in nobis manet: non egemus doctore. illa nos verum docet: in ea doctrina permanebimus*. Vide

quam amœna sit transitio ab hac sermocinatione ad sermonem directum, versus sequenti. *Manet in vobis: manebitis in Illo*, correlata.

¶ καὶ) *&* ideo.

¶ ἐχρεῖαν ἔχετε, *non opus est vobis*) Phrasim morata, repulsam fidelium contra mendaces exprimens. *Ἀπαρκεῖα θεοδιδάκτων* Deus iis, quos docet, sufficit.

¶ τις) *quisquam*, quisquis ille sit. Toto seductorum genere rejecto, singuli facilius jubentur facessere, quamvis videri velint ceteris excellentiores.

¶ διδάσκη, *doccat*) Hebr. VIII. 11 not.

¶ ὑμᾶς, *vos*) Estis *παιδιά* parvuli, non tamen rudes.

¶ ἀλλ' ὡς, *sed sicut*) Subaudiendum inter duas particulas verbum substantivum, ut inter *sed ut, & sicut, non sicut*, supra v. 19. 18. c. III. 12. 2 Cor. III. 13. Neque *sicut* hic apodosis demum in *est* aut in *manebitis* habet.

¶ πᾶν) *idem* semper, non aliud atque aliud, sed sibi constans; & *idem* apud sanctos omnes.

¶ διδάσκει ὑμᾶς, *docet vos*) Non tollitur, sed comprobatur communicatio mutua eorum, qui christianis in uno corpore participes facti sunt. *docet*, praesens: ex quo praeteritum fit, *docuit*, intuitu futuri *manebitis*.

¶ περὶ πάντων) *de omnibus*, quae scire & doceri debetis. Antitheton ad *unum idemque*.

¶ καὶ ἐκ ἑστὶ ψεῦδος) *ac non est mendacium*, simile illius, quod isti jaectant.

¶ ἐδίδαξεν, *docuit*) unctio.

¶ μείνα, *manebitis*) Sicut unctio, dicere jubentur fideles, *vos docuit*; in ea doctrina manentes, *manebimus in Filio*, adeoque in Patre. v. 24. Vim consolandi & hortandi habet hoc Futurum. Totus sermo

2 v. 18 ad hunc versum deductus suavissime congruit in parvulos, præsertim mentio *doctrinæ & unctionis*.

28 *πνία, filioli*) Nunc expeditis tribus ætatibus, ad cunctos revertitur.

¶ *μένει*) manete.

¶ *ἐν αὐτῷ, in ipso*) in Iesu Christo. Hic enim *manifestabitur*.

¶ *παρρησίαν*) fiduciam, servatæ veritatis.

¶ *μὴ αἰσχυνθῶμεν, ne pudeamus*) O quantus tum erit pudor vester, Iudæi, Sociniani, pseudochristiani omnes, & quoscumque negabit esse suos.

¶ *παρσία, adventu*) Hunc patribus, juvenibus, minoribus proponit. Epistolam igitur hanc prius scripsisse videtur, quam apocalypsin, in qua demum adventus magis est dilatus. Epistolam postea scriptam fuisse, censet Tertullianus.

29 *εἰαν εἰδῆτε, si scitis*) Ex mentione futuræ *manifestationis* Filii filiorumque Dei deducit tractationem novam de peccato & iustitia.

¶ *δικαίος ἐστὶ*) Iustus est Iesus Christus. v. 1. c. III. 5 f.

¶ *γινώσκετε*) agnoscitis.

¶ *πᾶς*) omnis & solus.

¶ *γεγέννηται, natus est*) Iustus justum gignit.

CAP. III.

1 **Δ** *ἔδωκεν, dedit*) non modo destinavit & contulit, sed etiam exhibuit.

¶ *τίκνα θεῶν, filii Dei*) Quid majus, quam *Deus*? quæ propior necessitudo, quam *filialis*?

¶ *κληθῶμεν, vocemur*) Simus, cum titulo; qui mundo inanis videtur.

¶ *διὰ πῦρ, propter hoc*) Consectarium,

uti v. 13. Mundo pios contemnenti opponendum *πὶ videte*.

¶ *ἡμᾶς, nos*) Dei similes.

2 *ἀγαπητὸν*) dilecti mihi, quia Pater nos amat.

¶ *νῦν*) nunc, in præsentī. Antitheton, *nondum*. In hoc versu in primis videndum, quæ verba exstantiore sono pronuncianda sint: *nunc, nondum, quid, similes ipsi*.

¶ *πίνα, filii*) Hoc repetitur ex v. 1.

¶ *π ἐσόμεθα*) quid simus futuri amplius, vi hujus filiationis. Hoc *quid* per epitaphin innuit ineffabile quiddam, situm in similitudine Dei, quæ filios Dei ita evehit, ut *quasi dii* sint.

¶ *οἶδαμεν*) scimus, in genere.

¶ *Φανερωθῆ*) manifestatus fuerit. c. II. 28.

¶ *ὅμοιοι αὐτῷ, similes ipsi*) Similes Deo, gloria Dei penetrante nos.

¶ *οπ, quoniam*) Ex aspectu, similitudo. 2 Cor. III. 18. uti totum corpus, facies, maxime oculi, eorum, qui *solem* spectant, *insolantur*.

¶ *ὄψομεθα, videbimus*) Visus omnes alias sensuum species connotat.

¶ *αὐτὸν, ipsum*) Deum.

¶ *καθὼς ἐστὶ, sicut est*) id est, *manifeste*.

3 *τ' ἐλπίδα, spes*) De fide egit & aget; de amore, aget deinceps: nunc, de spe.

¶ *ἐπ' αὐτῷ, in ipso*) in Deo.

¶ *ἀγνίζει, mundat*) Aptæ hæc sanctimoniam appellatio post mentionem *visus*, qui *puritate* delectatur.

¶ *ἔκην*) Ille) Iesus Christus. v. 5.

4 *ὁ ποίων τ' ἀμαρτίαν, qui facit peccatum*) Antitheton, *qui facit iustitiam*, v. 7. *ποιεῖν* est *facere*, exercere.

¶ *καὶ*) etiam, eo ipso.

¶ *τ' ἀνομίαν, iniquitatem*) ἀνομία iniquitas horribilius quiddam, apud eos præsertim, qui legem & Dei voluntatem magnifaciunt, sonat, quam ἀμαρτία peccatum.

tum. Ex lege agnitio peccati. Affine dictum, c. V. 7, *omnis iniustitia peccatum est*. Linea curva cernitur per se; sed magis, ad regulam collata. Pertinentissime redarguitur hoc dicto *peccatum philosophicum*.

¶ καὶ ἔσ', immo. non solum conjuncta est ratio peccati & iniquitatis, sed eadem. sic καὶ ἔσ', c. V. 4. & γὰρ ἐν ἡμῖν, c. V. 3.

¶ ἡ ἀμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία, peccatum est iniquitas) Peccatum est subjectum, quippe de quo totus sermo agit. Antitheton, *faciens justitiam justus est*: qui justitiam facit, non censetur ἀνομῶς iniquus, sed testimonium & laudem justitiæ habet. v. 7. coll. Gal. V. 23. 1 Tim. I. 9.

5 ἐφανερώθη, manifestatus est) in carne.

¶ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, peccata nostra) quippe ei maxime displicentia.

¶ ἀρεῇ, tolleret) Ioh. I. 29 not.

¶ ἐν αὐτῷ) in ipso. Huc respicit illud, *Ille justus est*. v. 7.

6 ἔχ ἀμαρτάνει, non peccat) Bonum justitiæ in eo non superatur a malo peccati.

¶ ἔχ ἐώρακεν αὐτὸν) non vidit illum spiritu; quamvis forte de facie cum in carne viderit. vel etiam si spiritu viderit, in ipso peccati momento talis fit, ac si eum nullo viderit modo.

¶ οὐδε ἔγνωκεν αὐτὸν) neque novit illum vere; quamvis forte de facie quondam noverit. Visio & cognitio, similes Deo facit. v. 2.

7 μηδεὶς πλανᾷτω, nemo seducat) Fallit, qui sine justitiæ factis se justum perhiberi posse putat.

8 ἐκ & διαβόλου) ex diabolo, tanquam filius. v. 10. non tamen hic dicitur, *genitus*; neque *semen*, sed *opera*. Nam ex diabolo non est generatio, sed corruptio.

¶ ἀπ' ἀρχῆς, a principio) ex quo diabolus est diabolus. minime diu tenuisse videtur statum primitivum.

¶ ἀμαρτάνει, peccat) Sermo concisus. i. e. ab initio peccavit, & omnium peccatorum causa est, & adhuc peccat: peccat, (cumulatiore indies reatu,) & ad peccandum inducit. Nunquam satiatur: quia, oppositum, v. 8. 9.

¶ εἰς τὰ π, in hoc) Diabolus peccandi finem non facit: peccatum solvere, Filii Dei opus est.

¶ τὰ ἔργα) opera contortissima, quæ solvere, res digna erat Filio Dei.

9 ἀμαρτάνει & ποιεῖ, peccatum non facit) Mox intenditur sententia: ἔσ' non potest peccare. utriusque propositioni suum quia additur: alteri, ex parte seminis sive hominis renati; alteri, a Deo ipso.

¶ σπέρμα αὐτῶ ἐν αὐτῷ μένει, semen ejus in ipso manet) In eo, qui genitus est ex Deo, manet semen Dei, i. e. verbum, cum sua virtute: 1 Petr. I. 23. Iac. I. 18. quamvis peccatum sæpe furioso impetu conetur prosternere renatum. Vel potius sic: *Semen Dei*, i. e. is, qui natus est ex Deo, manet in Deo. σπέρμα, natus. Tales sunt vere *σπέρμα θεοῦ* semen Dei. Malach. II. 15.

¶ οὐ δύναται, non potest) Non negatur penitus, id fieri posse: sed hoc dicitur, novam generationem & peccatum non posse esse simul. sic, *quomodo potest*, c. IV. 20. coll. Ap. II. 2. Act. IV. 20. Res se habet, ut in abstemio, qui non potest vinum bibere, & in variis antipathia generibus. Gatakerus hanc paraphrasin concinnavit: *Regenitus non peccat: vitam peccato immunem, quantum potest, sibi proponit; nec peccato unquam sponte dat operam. quod si quando præter animi propositum deliquerit, nec in peccatum totus proruit, nec in eodem persistit; sed errore agnito ad institutum mox pristinum, quam primum quantumque potest, festinus revertitur*. Posth. c. 33: ubi similitudinem addit acus

magneticæ, quæ polum petit; facile dimovetur; sed semper polum repetit.

¶ ἐκ τῆς θεῆς γενένηται, ex Deo natus est) Priora verba, ex Deo, majorem habent in pronunciando accentum: quod ubi observatur, patet, non idem per idem probari, collato initio versûs.

10 ἐν τῷ, in hoc) Hoc refertur ad antecedentia.

¶ καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν, & non amans) Transitio a genere vel toto ad partem.

11 ἀγγελία, annuntiatio) Liberalissima appellatio. nunquam legem appellat.

12 ἔκαστως, non sicut) Ellipsis. c. II. 27 not.

¶ καὶν, Kain) De ipso Adamo lenius loquitur Scriptura, quam de Caino hujusque similibus.

¶ ἐκ τῆς πονηρίας, ex Malo) Μοχ, πονηρία mala. Antitheton, ex Deo. v. 10.

13 ἀδελφοί μου, fratres mei) Hoc uno loco fratres dicit, in antitheto foras ad mundum, & in mentione fratrum persequentium. Alias dicit, dilecti, filii. c. II. 7. I. 12.

¶ μισῶ, odio habet) ut Cainus ipsum fratrem.

14 μεταβιβήκαμεν, transcendimus) fueramus igitur in morte.

¶ ἐκ τῆς θανάτου, ex morte) spirituali.

¶ εἰς τὴν ζωὴν, in vitam) spirituales, eandemque æternam. v. seq. Iterum sermo reciprocus: nos in vita; vita in nobis. v. 15.

¶ ὅτι, quia) Criterium ab effectu.

¶ μένει, manet) adhuc est.

15 ἀνθρωποκτόνος, homicida) ut Cain. Omne odium est Conatus contra vitam: at vita vitam non infectatur. Qui odit fratrem, aut illum aut se ipsum non vult vivere. Hinc Duella.

¶ μένσασα, manentem) Revera vita

æterna est in credente & amante.

15 τὴν ἀγαπῶν, amorem) amoris naturam.

17 τὸ βίον τῆς κόσμου, victum mundi) Litotes, in antitheto ad animas, v. 16.

¶ κλείσθη, clausit) rogatus, vel non rogatus opem. Aspectus miserorum, corda spectatorum illico pullat, vel etiam aperit: tum homo libere vel claudit, vel pandit amplius viscera. Conf. Deut. XV. 7.

¶ τὰ σπλάγχνα, viscera) Cum visceribus clauditur vel aperitur res familiaris.

¶ ἡ ἀγάπη τῆς θεῆς) i. e. amor erga Deum. c. IV. 20.

¶ μένει, manet) Dicebat, se amare Deum: sed non jam amat. v. 18.

18 λόγῳ) sermone otioso. opponitur opere.

¶ γλώσση) lingua simulante. opponitur veritate.

19 ἐν τῷ, in hoc) Hinc pendet cognoscimus & pacabimus: & huc ref. quoniam major. v. 20.

¶ ἐκ τῆς ἀληθείας, ex veritate) ex dicit principium sive ortum. Rom. II. 8. Veritas etiam amorem facit verum. v. 18.

¶ ἐμπροσθεν αὐτῆς) coram illo, omnia vere noscente, pacabimus corda in precibus, v. 22.

¶ πείσομεν, pacabimus) ut desistant condemnare. Idem verbum, Matth. XXVIII. 14.

¶ τὰς καρδίας ἡμῶν, corda nostra) Vocabulum συνείδησις, conscientia, Petrus & Paulus, soli ex sacris scriptoribus, adhibent: nec nisi semel, idque alio sensu, ponunt LXX. nam Hebr. עַל dicitur v. gr. i Reg. II. 4+. VIII. 38. Itaque nusquam Iohannes συνείδησιν, conscientiam, vocat, hic autem cordis eam nomine innuit. con-

conscientia enim *pacatur*, *condemnat*. Conf. *Apparat.* p. 588.

20 ὅπ ἐάν) ὅπ ἐάν, *quicquid*: Col. III. 23 not. idem propemodum quod ὁ ἐάν, mox v. 22. *quicquid* sive quibuscunque rebus condemnarit nos cor nostrum, id poterimus *pacare*. Vel potius, si ὅπ & ἐάν diremtum velis, *quod* post incisum, subaudito *inquam*, repetitum statues, ut persæpe fit.

¶ καταγινώσκει, *condemnet*) non de toto statu nostro, sed de uno alterove defectu aut errato. Hoc verbum cum emphasi pronunciandum est: at versu sequente emphasis cadit in vocabulum *cor*.

¶ ὅπ μείζων, *quod major*) Conscientia pusilla est, & scit aliquid nostri duntaxat, non sine trepidatione, neque habet quod condonet: at Deus magnus est, novit omnia nostra, præsentia, præterita, futura, & omnium, & habet jus voluntatemque condonandi. Hoc per se nondum *pacat* corda: sed dum hoc idem pii agnoscunt, & delicta sua confitentur, & a conscientia ad Deum, illa majorem, appellant, Deique omniscientiæ se nulla re subducere conantur; tranquillitatem assequuntur. c. I. 9. Exempla, Ps. LI. 8 cum contextu: Ps. XXXII. 5. XIX. 13. XC. 8.

¶ γνώσκει, *noscit*) nec tamen καταγινώσκει, *condemnat*. Dulce Pargemenon in Græco.

21 μὴ καταγινώσκει, *non condemnet*) vel læsa nunquam, vel iterum placata.

¶ παρησίαν, *fiduciam*) in rogando. Id repetitur c. V. 14 f. Hæc *parvbesia* longo gradu excellit tranquillitatem illam, quæ verbo πέποιμεν *placabimus* exprimitur.

23 τῷ ὀνόματι) *nomini*.

¶ καθὼς, *sicut*) Particula hæc pertinet ad verba *credamus & amemus*.

24 ἐκ τοῦ πνεύματος, *ex Spiritu*) Prima est hæc *Spiritus sancti* in hac epistola men-

tio, œconomix divinæ hæc, ut etiam in evangelio Iohannis, c. XIV. 1 ff. 26. convenienter. Et hoc versu est quasi transitio ad tractationem de Spiritu sancto, quæ sequitur mox, c. IV. 1 seqq. Datur nobis *ex Spiritu*, & datur *Spiritus*.

C A P. IV.

1 Παντὶ) *civis* obvio.

¶ πνεύματι) *Spiritui*, quo doctor aliquis agitur.

¶ δοκιμάζειτε, *probate*) ad regulam, quæ datur v. 2 f.

¶ πολλοί) *multi*, ut aliis temporibus, sic illa quoque ætate. Horrenda hæresium seges illis temporibus exorta est. Contra eas cum zelo agit Iohannes. Hodie si viveret, nimis severus diceretur a quibusdam.

¶ Ψευδοπροφῆται, *pseudoprophetae*) 2 Petr. II. 1. Matth. XXIV. 11. 24.

¶ ἐξελθύθασιν, *exiere*) ex sedibus suis. *Intravunt* in mundum, 2 Ioh. v. 7.

¶ κόσμον, *mundum*) deceptu facilem. v. 4 f.

2 γνώσκετε) *cognoscitis*. De hæresibus ætatis illius recentia & obvia scripta sunt, Buddei Eccl. apost. I. Langii Dissp. &c.

¶ πᾶν, *omnis*) Sermo est de spiritibus illius temporis. nam aliis temporibus alia etiam doctrinæ de Iesu Christo capita impugnarunt pseudopropheta.

¶ πᾶν πνεῦμα, *omnis spiritus*) Spiritus Dei est unus: sed ex eo quilibet verus doctor habet suum motum, qui πνεῦμα *Spiritus* dicitur.

¶ ὁμολογεῖ) *agnoscit*, assensu cordis & oris. Hoc verbo præsupponitur doctrina jam rata & confirmata.

¶ ἐν σαρκί) *in carne*. Est ergo Ipse aliquid præter carnem. Hæreses veritatem carnis Iesu Christi negantes præsupponunt & eo ipso confirmant *Deitatem* ejus, quippe cum

cum qua non poterant conciliare carnem, tanquam ea dignam.

¶ ἠληλοῦσα, *qui venerit*) Ab hoc adventu pendet tota doctrina de Christo, quam adventus ille partim præsупponit, partim complectitur, partim post se trahit. v. 15 not.

3 πῶ) scil. πνεῦμα.

¶ καὶ νῦν, ἔσ nunc) c. II. 18 not.

4 ὑμεῖς, *vos*) Iesum Christum agnoscen-
tes.

¶ νενικήκατε, *vicistis*) c. V. 4 f.

¶ ὁ ἐν ὑμῖν, *qui in vobis*) Deus.

¶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ, *qui in mundo*) spiritus antichristi.

5 αὐτοῖ) *ipsi*.

¶ ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, *e mundo loquuntur*) ex mundi vita ac sensu sermones suos promunt.

¶ ἀκούει, *audit*) propter congruentiam.

6 ἐσμὲν, *sumus*) Subaudi, *propter hoc ex Deo loquimur*.

¶ ἐκ τῆς) *ex hoc*, quod v. 2-6 dicitur.

7 ἀγαπῶμεν, *diligamus*) Ex ea ipsa doctrina, quam modo defendit, nunc adhortationem ad amorem educit. vid. v. 9. Dei amor effusus est in cordibus nostris per Spiritum sanctum. v. 2. Rom. V. 5.

¶ ἡ ἀγάπη, *amor*) Omnis amor ex Deo est.

8 ἐκ ἔγνω, *non novit*) non est natus ex Deo & non novit Deum.

¶ ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν, *Deus amor est*) ἀγάπη, sine articulo, uti v. 16. Hæc sententia Iohanni tantisper duntaxat, dum eam perscripsit, plus dulcedinis attulit, quam totus mundus afferre potest.

9 ἐν ἡμῖν, *in nobis*) i. e. amor Dei, qui nunc *in nobis* est.

¶ ὅτι, *quod*) Hoc motivum amoris ducitur ex v. 3.

10 ἔστιν, *est*) Id notat prius quiddam, quam, *manifestatus est*.

¶ τὸ θεόν, *Deum*) amari dignissimum.

¶ ἡμᾶς, *nos*) indignissimos.

11 ὁ θεός, *Deus*) nil debens.

12 ὁ θεός) *Deus*, ceteroqui invisibilis. conf. v. 20.

¶ ἐν ἡμῖν μένει, *in nobis manet*) Hoc tractatur v. 13-16.

¶ τετελειωμένη ἐστίν, *perfectus est*) omnia peragit, quæ expiationem peccatorum consequuntur. Hoc tractatur v. 17-19.

13 ὅπου ἐκ, *quoniam ex*) Vbi Spiritus Dei est, ibi Deus est.

14 καὶ ἡμεῖς) ἔσ nosmet. Sic Ioh. XV. 27.

¶ πθεάμεθα καὶ μαρτυρήμεν, *spectavimus ἔσ testamur*) Hoc infertur ex eo, quod sequitur, *cognovimus ἔσ credidimus*. v. 16.

¶ τὸ υἱόν, *filium*) Duo fundamenta & criteria mansionis nostræ in Deo & Dei in nobis: communio Spiritus & agnitio Filii Dei. v. 13. 15.

15 ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, *Filius Dei*) adeoque *Salvator mundi*. v. 14.

16 καὶ ἡμεῖς, ἔσ nos) Anaphora: coll. v. 14 not. Est hic quoque epitasis: quare mox ἐν ἡμῖν proprie valet *in nobis*. coll. sine versus.

17 μεθ' ἡμῶν, *nobiscum*) Dei amor in se semper idem ac perfectus est: sed *nobiscum* τετελειώται, *consummatus est*, ex sua ad nos descensione magis magisque assurgens.

¶ ἵνα) *usque eo, ut*.

¶ παρρησίαν, *parresiam*) Oppositum, *timor*.

¶ ἐν, *in*) Sic *in*, Rom. II. 16 not.

¶ ἡμέρα) *die* aliis terribilissimo, præ ipso mortis die.

¶ τὸ κρίσιως) *judicii extremi*.

¶ ὅτι, *quia*) Refertur ad *hoc*.

¶ ἐκεῖνος ἐστίν, *Ille est*) Iesus Christus est

est amor, in cœlo; quod tacite opponitur *mundo*.

¶ ἡμεῖς ἐσμεν, nos sumus) amantes Dei. v. seq. Ioh. XV. 10.

¶ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ) in mundo hoc, amoris experte, iudicium timente. Mentio mundi argumento est, τὸ ille innuere Iesum Christum. coll. v. 9.

18 φόβος, timor) Deum refugiens & iudicii diem. Varius hominum status: sine timore & amore; cum timore sine amore; cum timore & amore; sine timore cum amore.

¶ ἀγάπη, amore) erga Deum.

¶ πλεῖα, perfectus) Huc ref. consummatus est.

¶ κόλασιν ἔχει, tormentum habet) Nam diffidit, omnia inimica & adversa sibi fingit ac proponit, fugit, odit.

19 ἀγαπαμεν) amamus, pellentes timorem.

¶ πρῶτον ἠγάπησεν) prior amore complexus est nos, quanto magis posthac? ergo timor ejicitur.

20 ὃν εἶδρακε, quem vidit) In hac vita tenemur sensibus externis.

¶ πῶς δύναται, quomodo potest) Sermo modalis: impossibile est, ut talis sit amans Dei, in presenti.

21 τὸ ἐντολὴν, præceptum) servandum Dei amantibus. Matth. XXII. 39.

CAP. V.

I Πᾶς, omnis) Scopus & summa huius periochæ patet ex conclusione. v. 13.

¶ καὶ πᾶς, & omnis) Qui non amat fratrem, non amat Deum: c. IV. 20. qui Deum amat, amat fratrem. Concinne apostolus in hac tractationis parte mentionem amoris ita collocat, ut fides,

tanquam prora & puppis totius tractationis, in extremo spectetur.

¶ καὶ) etiam. σοργὴ, amor spiritualis, magnus, erga quemlibet fratrem. ubi est averfatio, statim læditur vita nova.

¶ τὸ γεγεννημένον, eum qui genitus est) Enthymema, cuius conclusio: Credens gaudet amore omnium Dei amatorum: & vicissim illos amat. v. 2.

3 καὶ, &) ἐν διὰ δύοιν. coll. v. 3.

¶ βαρῖαι οὐκ εἰσιν, gravia non sunt) regentis, amantibus; & in sese. In se sunt suavia: sed τὸ non gravia contradicit & occurrit iis, qui gravia esse putant.

4 πᾶν τὸ γεγεννημένον, omne natum) Ioh. III. 6 not.

¶ τὸ κόσμον, mundum) servandis Dei mandatis & cognitioni Iesu Christi infensum, & omnia, quæ mundus objicit ad invitandum & terrendum.

¶ ἡ νίκη, victoria) Quantum fides in corde invalescit, tantum mundus cedit.

¶ ἡ πίστις, fides) Vide vim fidei.

5 τίς ἐστιν, quis est) Credens omnis & solus vincit. Præ Filio Dei nil æstimat.

6 εἰτός ἐστιν, Hic est) Versum hunc cum sequentibus conjunctim mox videbimus.

7 ἵ. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῷ γῆς - ἐν τῷ οὐρανό, ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος (ὁ υἱός) καὶ τὸ πνεῦμα καὶ οἱ τρεῖς ἐν εἰσιν. quod tres sunt qui testantur in terra - in caelo, Pater & Verbum (Filius) & Spiritus: & hi tres unum sunt) Formulam in margine editionis meæ adhibitam, & ab aliquo reprehensam, pridem declaravi, quanquam tota in ipso Apparatu dissertatio ad locum verè vindicandum comparata fuerat. Nunc quum fulgidissimum hocce Dictum etiam atque etiam sub considerationem nostram venit, primum racemationem criticam instituemus,

& nervos aliquot ex apparatu nostro, secundum seriem thesium ibi tractatarum, ciebimus, quibus Critici, si placet, invitentur ad ea, quæ illo loco diximus, amplius, prout veritas postularit, discutienda: ultima vero illarum thesium nos ad contemplationem multo dulciorem, *hermeneuticam*, deferet.

Ad § I.

Plerique studium suum criticum intra unum hunc locum terminant, vel id certe ab hoc loco ordiri volunt. Perinde faciunt, ac si quis Geometriæ studium a quadratura circuli inchoaret. Tales vix inveniunt, ubi consistant: qui vero per reliquos anfractus penetravit, hic quoque poterit evadere, & dociles certe aliorum animos pacare. Non nisi mutata hinc velificatione, portus tenetur: propriam methodum præfens locus postulat.

Ad § II.

Non pauci ex iis, qui dictum hoc ipsum recte religioseque defendunt, iusto tamen sunt avidiores in conquirendis & adhibendis ejusmodi quoque fulcris, quæ nullam firmitudinem habent. Accidit id præstanti viro, Leonardo Twells, cujus farraginem, ex Anglico sermone in Latinum traductam, Wolfius ad h. l. pag. 300-313. cum una & altera castigatione exhibuit. Twellsium legi & pensavi, antequam Apparatum emitterem: quare ubi diffidentius incessi, atque ille, non temere id feci, cogitandique materiem esse, lector velim putet. Nil novi magnopere supplendum habeo: pauca, quæ ad rem pertineant, commemorabo.

Ad § III.

Complutenses, Latinorum codicum auctoritate, uti c. II. v. 14 partem priorem, & c. V comma extremum versus octavi; quamvis Græce legerent, omiserunt, sic ipsum verbum septimum, Græce non

lectum, restituerunt; singulari quidem in hac epistola libertate utentes. Aperta Stunica confessio, de Latinis codicibus hic adhibitis, potior est omni suspicione de duobus codicibus Græcis Vaticanis, quorum alter caruerit dicto, alter id ipsi Stunica ejusve collegis suggererit. Vaticanum Hispanos exemplar hic secutos esse, non est clara Erasmi, ut Twellsius accipit, professio. tantum, *ni fallor*, ait. Si Amelotus postea in Vaticano codice dictum legit, videndum, ne hic latinizet.

Ad § IV.

Ex Britannia schedæ aliquid Erasmus, nescio per quem, est nactus: ipse diffusus est: diffidentia causas, non sane iniquas, enarravit. Idoneum hinc codicem manuscriptum *Britannicum* sola credulitas spontanea potest fingere. *Aliam* dicti versionem Græcam ex Latinis dedere Complutenses; *aliam* Britannus Erasmi, *aliam* Græcus concilii Lateranensis metaphrastes, *aliam* Montfortini codicis interpolator.

Ad § V.

In nullo ms. Græco dictum *Stephanis* lectum esse, Latinorum Roberti Bibliorum margo vel solus evincit.

Stephanicas editiones & reliquas citare, plane supervacaneum est. Erasmicas & Complutensem, in omittendo vel exprimendo dicto, omnes ceteræ sunt secutæ.

Ad § VI.

Non adeo grandes sunt copiae codicum Gr. ms. in quibus epistolæ, v. gr. Iohannis, descriptæ sint: & quorum hodie copia est, eorum vix unus alterque mille annorum ætatem excedit; ceteri aliquanto, vel etiam multo, recentiores sunt. Eo minus mirandum est, Græce hodie vix reperiri dictum in cod. Græcis, quibus adjiciendum esse didici regium *Hafniensem*, & *Ebnerianum*, & *Parisinos* omnes (in libro, *Journal des savans*, A 1720 mens. Jun.) & complures, quos sibi visos ait cel. *La Croze*
in

in Hist. christianismi Ind. pag. 316. ed. II Germ. In codicibus *Florentinis*, quos recenset V. C. Io. Lamius in libro de eruditione apostolorum, cap. XIII. reperiuntur duodecim, qui & habent epistolas Catholicas, & hoc dicto carent: sed omnes post seculum IX scripti sunt. Eo contra pluris æstimare debemus succenturiatam translationem vetustissimam *Latnam*, unde hoc dictum a multis patribus continua serie lectum & laudatum fuit, & subinde in aliarum linguarum monumenta redundavit, & hodie in codicibus Latinis N. T. superat.

Vallam in Græcis suis codicibus legisse dictum, ex ejus silentio sine ulla ratione conjicitur. Præterit Valla etiam versus 6 insignem differentiam, ubi Græce est π $\pi\rho\iota\mu\alpha$, Latine *Christus*. & capite II priorem partem versus 14, qua Latini carent, sine dubio Græce legerat Valla, & tamen in pausa est. Oppido parcas in hanc epistolam notulas dedit.

Concilium *Lateranense* inciso illo, sicut in codicibus *QVIBVSDAM* invenitur, non respicit totum versum 7, sed clausulam versus 8, & *bi tres unum sunt*: quæ clausula, in *OMNIBVS* Græcis codicibus obvia, vel sola demonstrat, concilium non de Græcis loqui codicibus, sed de Latinis, quorum tantummodo *QVIDAM* illam habent clausulam.

Montfortinum, sive *Dublinense*, sive *Hibernicum* exemplar, cui permultum, hujus dicti gratia, alicubi tribuitur, novum est & latinizat, in occidente descriptum, ut Latina, quam sequitur, capitum distinctio prodit. *Berolinensem* codicem nil seorsum a Complutensibus valere, Berolinensium candor fatetur.

Ad § VIII.

Patribus Græcis, qui dictum non legerunt, accensendus est *Germanus Constantinopolitanus*, uti Theoria rerum

eccles. demonstrat. Negativum argumentum, in tali quæstione, repudiari non potest. Nil id valet de uno alterove duntaxat ecclesiastico scriptore: valet de permultis, dictum tam insigne, ad controversias decidendas singulariter opportunum, prætereuntibus. Si Afri tam frequentes id citant, cur Asiani tam frequentes id non citant? Hi non legerunt: illi legerunt.

Ad § XIX.

Latinos Florentinorum codices, qui dictum habent vel non habent, memorat Io. Lamius in libro citato, p. 260. 266. 284. Porro Latinæ versionis, ubicunque eam Tertullianus, Cyprianus, & quorundam duntaxat, sed tamen continuus ordo patrum sequitur, tanta est antiquitas, tanta auctoritas, ut ea optimo jure nitamur, neque suspensi manere cogamur, quamvis nondum constet, quid infecuta secula in aliis aliisque orientis partibus legerint. Qui abstrusiores illas versiones in numerato habent, iis facile usu venit, ut *Latnam*, a Romanensibus nimium evectam, nimium deprimant.

Ad § XXI.

Cod. Florentinus, isque Laurentianus, quem ex Burneto citavimus, idem est, ni fallor, quem describit Io. Lamius lib. cit. pag. 265. Accedunt alii Florentinorum codices Latini, qui eum ordinem versiculorum habent, pag. 258. 268. 285. Habet etiam scriptor seculi VIII, *Eberius Axumentis* in Hispania episcopus, qui libro I contra Elipandum, permagnam hujus epistolæ partem recensens, duos versus sic exhibet: *Quia tres sunt, qui testimonium dant in terris, aqua & sanguis & caro; & tria hæc unum sunt: & tres sunt, qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum & Spiritus; & hæc tria unum sunt in Christo Jesu.* Eos quoque vel codices vel patres Latinos, qui sic legunt,

imitatus est *Corn. Iansenius*, comm. in Concord. evang. cap. 144. *Versus septimus*, Cameroni iudicio, *parenthesi includendus est*, & *sextus coniungendus cum octavo*. Nil opus parenthesi: sextus versus cum octavo conjunctus est per se.

Ad § XXII.

Quod *Manuel Calcas*, *DOMINICANVS*, & *Lectionarium Græcorum*, hic certe interpolatum, *VENETIIS* editum, *Vulgatæ translationis auctoritatem sequuntur*, minime mirum est. Prius fecerunt idem Armenii.

Ad § XXIII.

Raris codicibus epistolice usum fuisse *Basilium M.* patet ex Appar. p. 690. atque is Iohannei dicti vestigium nobis pandit, quum libro V adv. Eunom. ait: *Deus & Verbum & Spiritus, una Deitas & sola adoranda*. Dialogo, qui *Maximo* adscribitur, vix plus tribui potest, quam in apparatu meo tribuitur. Latinis Afrorum codicibus notitiam dicti sine dubio debet auctor ille: in Græcis an deinceps repererit, considerent eruditi.

Nunc *plurima* manuscripta, quæ Ger. a Mastricht in Notis ad h. l. corrogat, & *XIV testes Græcos*, quos Twellsius, pagina Wolfii 302, enumerat, & e diverso hæc, quæ ad § III & deinceps sublegimus, Lector, velim, serio invicem conferas. Operam ab eo navatum iri dices, qui, *unum duntaxat* testem alterumve Græcæ auctoritatis esse, utcumque probaverit. Qui firmos testes ex Græcæ antiquitate produceret, gratiam ab ecclesia inibit.

Ad § XXV.

Qui dictum defendunt, non idcirco causam, cur id in tot monumentis desideretur, scire aut proferre necessum habent.

Minus certa causa esto prætermisionis: prætermissio tamen, atque adeo ipsa germanitas dicti, certa est. qui cimelium amisit & invenit, etiamsi, quomodo amissum fuerit, ignoret; tamen id agnoscit & recuperat. Tarde, ut arbitror, exspirabit suspicio hiatûs hoc loco ex homœoteleuto nati. Homœoteleuton quidem quantam in hiatibus vim habere soleat, passim animadverto: sed in præsentī loco eam causam valere non posse, evici, ni fallor, in Appar. p. 765. Alia vero ibidem, quomodo expunctum fuerit dictum, non irrationalis subjungitur conjectura: e contrario, nullo modo id tanquam assumentum reputari potest, a Latinis patribus, dicto ipso carentibus aut gaudentibus, notis aut ignotis deperditisve, antiquissimis, recentioribus, profectum. Suspicionibus quoque versus indulge: nil conticies. Tam mature, tam serio, tam passim gentium, tam perpetua ætatum serie allegant.

Ad § XXVIII.

Hæc ultima thesis deducit nos ad pretiosissimi Dicti exegetin, qua versus 7 (1) ad contextum totius epistolæ, maximeque (2) ad versum 8 collatus, ex intimis rationibus vindicatur.

(1) Scopum dispositionemque hujus epistolæ non facile inveniri, sunt qui censent: at sine violentia, si simpliciter eam intueamur, resolvitur. Iohannes epistola, vel libello potius, (nam epistola ad absentem mittitur; ille autem apud eos, quibus scribebat, eodem tempore fuisse videtur:) id agit, ut beata & sancta cum Deo & Iesu Christo communio fidelium confirmetur, Gnorisimatis lautissimi eorum statûs ostensis.

Partes sunt tres:

Exordium,

Tractatio,

Conclusio, c. V. 13-21. Evolvatur textus ipse.

c. I. 1-4

c. I. 5 - V. 12

In Exordio apostolus ab apparitione Verbi Vitæ constituit auctoritatem prædicationi & scriptioni suæ, & scopum (*iva, ut, v. 3 f.*) exserte indicat: exordio respondet (ut hoc statim expediamus,) Conclusio, eundem scopum amplius explanans, instituta Gnorisnatum illorum recapitulatione per triplex *novimus. c. V. 18. 19. 20.*

Tractatio habet duas partes, agens

I. speciatim

α. de communionem cum DEO, in luce.

c. I. 5-10.

β. de communionem cum FILIO, in luce. c. II. 1 f. 7 f. subjuncta applicatione propria ad patres, juvenes, puerulos. c. 13-27. Inne-ctitur hic adhortatio ad MANENDVM in eo, c. II. 28-III. 24. ut fructus ex MANIFESTATIONE ejus in carne, se porrigat ad MANIFESTATIONEM gloriosam.

γ. de corroboracione & fructu mansionis illius, per SPIRITVM. capite IV toto, ad quod aditum parat c. III, versus 24, conferendus ad

c. IV. 13.

II. per Symperasma sive Congeriem, de Testimonio Patris & Filii & Spiritus, cui fides in Iesum Christum, generatio ex Deo, amor erga Deum & filios ejus, observatio præceptorum, & victoria mundi immitur.

c. V. 1-12.

Sæpe partes similiter incipiunt & desinunt, uti exordio quoque respondet conclusio. vid. supra ad c. II. 12. Interdum est allusio prævia in parte aliqua præcedenti, & recapitulatio in subsequenti. Qualibet pars agit de beneficio divino, & de officio fidelium: atque ex beneficio officium derivatur per consecratoria convenientissima, de amore erga Deum, de imitatione Iesu Christi, de amore fratrum; & quanquam multa videri possint sine ordine repeti, tamen ordinatissimis modis ex aliis causis alio intuitu eadem illa consecratoria formantur.

Habet ergo versus septimus anakephalæsin, quæ sane, uti de Patre & Filio, sic etiam de Spiritu agit. Quod Sol est in mundo, quod in pyxide nautica acus, quod in corpore cor, id in hac tractatione est versus septimus capituli V. Adhibe pri-

mum editionem eo versu destitutam, deinde editionem eo præditam: facile senties, quid universus Iohannei sermonis postulet tenor.

(2) Adamantinus versusum nexus est, in hocce textu: v. 6. *Hic est, qui venit per aquam & sanguinem, Iesus Christus; non in aqua solum, sed in aqua & sanguine: & spiritus est qui testatur; quia spiritus est veritas. 7. Quia tres sunt, qui testantur in terra, spiritus & aqua & sanguis; & hi tres in unum sunt: 8. & tres sunt, qui testantur in celo, Pater & Verbum & Spiritus; & hi tres unum sunt. 9. Si testimonium hominum accipimus, testi-monium Dei majus est.*

Ne quid confusionis oboriatur, mone-mus, versusum 7 a nobis in hac deinceps consideratione dici eum, qui agit de re-stantibus *in terra*; & versusum 8, qui agit de testantibus *in celo*. Atque hunc ipsum

versum 8 partim ut argumentis criticis in Apparatu confirmatum, partim ut exegeticis argumentis amplius confirmandum supponimus.

6 ἄτος ἐστιν, *Hic est*) Causam Iohannes exponit, cur ei demum, qui credit, Iesum esse Filium Dei, victoriam ex mundo adscribat: quia nempe illa in Iesum Dei Filium fides invictum robur habet, a testimonio hominum, satis eo quidem firmo, sed multo magis a testimonio Dei, absolutam firmitudinem habente.

¶ ὁ ἐλθὼν, *qui venit*) Non dicit, ὁ ἐρχόμενος, *veniens*, in praesenti, sed ὁ ἐλθὼν, aoristo tempore, praeteriti vim habente: uti c. I. 2, ἐφαιρώθη, *manifestatus est*: c. IV. 2, ἐληλυθότες & infra, v. 20, ἦκει. nam ἦκω praesens non *venio* significat, sed *veni*: (v. 20 not.) unde Iohannes ibidem subjicit, ἔδedit, in praeterito. Iesus est is, quem propter promissiones venire oportuit, & qui venit revera: idque testantur & probant spiritus & aqua & sanguis.

¶ δι' ὕδατος καὶ αἵματος, *per aquam & sanguinem*) Aqua dicit baptismum, quem primum administravit Iohannes, inde Baptista cognominatus, & ideo in aqua baptizare missus, ut Iesus manifestaretur tanquam Filius Dei. Ioh. I. 33. 34. Porro baptismus etiam per discipulos Iesu administratus est, Ioh. IV. 1 f. Act. II. 38 &c. Sanguis est utique sanguis unius ipsiusque Iesu Christi, qui effusus in passione, in caena dominica bibitur.

¶ ἰησοῦς ὁ χριστός, *Iesus Christus*) Iesus, per aquam & sanguinem veniens, eo ipso monstratur ut *Christus*.

¶ ἐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, *non in aqua solum*) Modo dixit, *per*; nunc, *in*. Vtraque particula opponitur τῷ χριστός, 1 Cor. XI. 11 f. Hebr. IX. 7. 12. 25. Ostendit apostolus, verba proxima antecedentia plane

considerate esse posita. Articulus τῷ habet vim relativam. *Per* magis proprie videtur referri ad *aquam*, & *in* ad *sanguinem*. nam Iohannes aqua baptizans, Iesum venientem antecessit, & Iesus venit *per* aquam: sed Iesus peracto opere, quod Pater ei faciendum dederat, sanguinem impendit; itaque prius venerat *in sanguine*.

¶ ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι, *sed in aqua & sanguine*) Non modo suscepit, ad baptismum accedens, munus implendae omnis iustitiae, Matth. III. 15. sed etiam effuso sanguine consummavit. Ioh. XIX. 30. quo facta sanguis & aqua ex latere I. C. in cruce mortui exiit. ibid. v. 34.

¶ καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυρῆν, ἔσπῖritus est qui testatur) *testatur*, de Iesu Christo, v. 5. c. II. 22. 2 Ioh. v. 9.

¶ ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια, *quia spiritus est veritas*) Declarat apostolus, quid hinc innuat vocabulo *spiritus*, *veritatem* videlicet. Quid porro *veritatis* vocabulo innuit? Non dubium est, quin hac professa enumeratione complectatur quodammodo omnia, quae, praeter ipsum divinum testimonium, ad testimonium de Iesu Christo pertinent. Ea colligemus ex Iohannis aliisque N. T. scriptis. Testantur de Iesu Christo scripturae, Ioh. V. 39. i. e. Moses & prophetae, Ioh. V. 46. I. 46. Act. X. 43. Testatus est Iohannes baptista, Ioh. I. 7. Testati vero sunt deinceps apostoli, Ioh. XV. 27. 1 Ioh. I. 2. IV. 14. Act. I. 8. II. 32. maximeque scriptor hujus epistolae. Ioh. XIX. 35. Nunc quum apostolus testimonia de Iesu Christo, tanquam de eo, qui venit, colligit, sane evangelium minime praetermisit. *Evangelium* ille quidem nunquam appellat: *testimonium* plerumque appellat. Sed hoc loco minus commode diceretur: *tres sunt testantes*, *testimonium & aqua & sanguis*. quare, pro testimonio *veritatem*, *veritatem*

tem videlicet non modo cognitionis, sed etiam prædicationis dicit, & veritatem *spiritus* vocabulo insignit. cui subiecto prædicatum *testari* eleganter cohæret. Expendatur nomen *spiritus*, c. IV. 16. 1 Cor. XIV. 12. Ap. XIX. 10. Ioh. VI. 63. Hoc spiritu propheticum quoque testimonium V. T. cum complemento ejusque demonstratione continetur. Dicit apostolus: *Iesus Christus venit & per aquam & per sanguinem*: non dicit hic: *& aqua & sanguis sunt, qui testantur*. Rursum dicit, cum insigni epitali, *ΚΑΙ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυρεῖν*, *spiritus est testans*: non dicit, *Iesus Christus venit per spiritum* live *in spiritu*. etenim *spiritus* etiam ante adventum Christi testabatur, multis seculis: at aqua & sanguis cum ipso adventu erant conjunctissima. Testimoniumque magis proprie adscribitur spiritui, quam aquæ & sanguini: testandi quippe vim per se habet spiritus, eandemque vim aqua & sanguis accedente spiritu nanciscuntur & exerunt.

7 ὅτι τρεῖς ἴσιν ἢ μαρτυροῦντες, quia tres sunt testantes) Participium, *testantes*, pro nomine, *testes*, adhibitum, actum effectumve testimonii semper præsentem inuit. Antea etiam de spiritu dixerat, neutro genere, *τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν* nunc masculino genere, *tres sunt, qui testantur*, etiam de spiritu dicit, simul aquam & sanguinem testantes esse dicens, item masculino genere. Fœminina illa, *fides, spes, caritas, tria* dicuntur, neutro genere, 1 Cor. XIII. 13. at hic *πνεῦμα, ὕδωρ, αἷμα*, omnia neutrius generis in Græcis, id est, *spiritus, aqua, sanguis*, sunt *τρεῖς μαρτυροῦντες*, masculino genere. *Testantes esse*, proprie personis convenit; quodque tres in terra testantes, quasi personæ essent, per prosopopœiam describuntur, id personalitati trium in cœlo

testantium pulcre subservit: sed tamen neque spiritus (veritas evangelica) neque aqua neque sanguis personæ sunt. Tropum igitur a versu præcedenti ad præsentem progressus apostolus adhibet, brevitati sermonis opportunum, ut hoc dicat, *Tria sunt genera hominum, (v. 9. coll. Ioh. V. 34.) qui ministerio testandi in terra funguntur: 1) illud, in universum, genus testium, quod præconio evangelii vacat; & speciatim 2) illud genus testium, quod baptismum administrat, ut Iohannes baptista & ceteri; itemque 3) illud genus testium, quod passionem & mortem Domini spectavit & celebrat. Est ergo METALEPSIS, eaque gravissima: ubi α) per Synecdochen numeri, pro toto genere testium, unus, qui testetur, ponitur, ut si diceretur, *propheta, baptista, apostolus*. quamvis enim hæ tres functiones sæpe in uno homine poterant concurrere, tamen ipsæ erant divisæ: coll. Eph. IV. 11. eoque commodior est metonymia, de qua mox. Gradus trium harum functionum, strictius tamen sumto *propheta* vocabulo, exstant Matth. XI. 11. β) per Metonymiam abstracti, pro iis, qui testantur, tanquam *αὐτοπται καὶ ὑπηρέται*, ipse *spiritus, aqua, sanguis*, memorantur.*

¶ ἐν τῇ γῆ, in terra) Vid. infra.

¶ τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, *spiritus & aqua & sanguis*) Ordinem permutat apostolus. nam cum antea spiritum tertio loco posuisset, nunc eum primo loco ponit ex ordine naturæ. spiritus, ut modo dictum est, ante aquam & sanguinem testabatur, & spiritus etiam sine aquæ & sanguinis testimonio, sed aqua & sanguis nunquam sine spiritu testantur.

¶ καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσιν, & hi tres in unum sunt) Sunt ejusdem æque terrestris nature per se, propheta, baptista, apostolus:

lus: (conf. *unum sunt*: 1 Cor. III. 8.) & ad unum penitus *finem* ordinati, ut testentur de Iesu Christo, ut de eo, qui venit in mundum. conf. *ἕναί ἐίς π*, Luc. V. 17. *τὸ ἐν*, cum articulo, non tam *unum*, quam *idem* notat.

Num dilutior videtur hæc versiculi 7 interpretatio? Mox proderit nobis hæc *querela*.

8 καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, ἔ τρες *sunt qui testantur*) Testimonium spiritus & aquæ & sanguinis per insignem gradationem & epitalin corroboratur superveniente testimonio trium majus testimonium perhibentium. conf. omnino Ioh. III. 8. 11.

¶ ἐν τῷ ἔργῳ, *in cælo*) Vid. infra.

¶ ὁ πατὴρ, *Pater*) Sub hoc nomine simul intelligitur nomen *Dei*, ut sub *Verbi* nomine, (de quo tamen mox vide,) *Filius*; ex natura relatorum. conf. 1 Cor. XV. 28.

¶ ὁ λόγος, *Verbum*) *Verbi* appellatio egregie convenit cum testimonio. *Verbum* testatur de se, ut de Filio Dei. Ap. I. 5. XIX. 13. Patres aliqui hoc loco scribunt *Filius*, ex frequentiori Scripturæ locutione. Habent tamen hoc etiam cod. MSS. Lat. *Florentinus* & *Reutlingensis*.

¶ τὸ πνεῦμα, *Spiritus*) Hoc loco, & ubique in hac epistola, Iohannes, de Spiritu sancto loquens, *Sancti* epitheton subaudit. Iesus Christus ante passionem de suo & Patris testimonio aperte locutus erat: accedit, post glorificationem maxime, testimonium Spiritus sancti. c. II. 27. Ioh. XV. 26. Act. V. 32. Rom. VIII. 16. Quare, ut antea binarius testium urgebatur, Ioh. VIII. 17 f. ita nunc Trias.

¶ καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἐν εἰσι, ἔ *hi tres unum sunt*) Versus præcedens habet, ἔ *hi tres in unum sunt*: nunc, *hi tres unum sunt*. Considerata sermonis differentia, quanquam

alias *eis* promiscue vel ponitur vel omittitur. Vnum sunt hi tres; sicut duo, Pater & Filius; unum sunt. Spiritum a Patre & Filio sejungere nil potest. nam si cum Patre & Filio Spiritus unum non esset, dicere deberemus cum Patre & Filio, qui unum sunt, Spiritum esse duo. quod abhorret a tota revelationis divinæ summa. Vnum sunt, essentia, notitia, voluntate, atque adeo consensu testimonii. Ioh. X. 30. 38. XIV. 9 seqq. Non universis tribus, sed singulis, tres singulatim opponuntur, hoc sensu: Testantur, non solum spiritus, sed etiam Pater; Ioh. V. 37. non solum aqua, sed etiam Verbum; Ioh. III. 11. X. 41. non solum sanguis, sed etiam Spiritus. Ioh. XV. 26 seq. Nunc quam necessaria sit versus octavi lectio, dispalescit. Non potuit Iohannes cogitare de spiritus & aquæ & sanguinis testimonio, & testimonium Dei tanquam majus subjungere, quin etiam de testimonio Filii & Spiritus sancti cogitaret, idque in enumeratione tam solenni memoraret: neque ratio ulla excogitari potest, cur sine tribus in cælo testantibus testantes in terra, eosque tres enumeraret. Solent ejusmodi enumerationes non simplices esse, sed multiplices, Prov. XXX. quanto magis hoc loco? Versus septimus, quantus quantus est, vim habet respectivam, & eo pertinet, ut a versu 6 ad versum 8 progressus fiat. Atque hinc sita est utilitas *querelæ* supra notatæ. Sive cum antecedenti sive cum subsequenti versu conferras versum 7 de tribus in terra testantibus, necessarius est octavus. Nam versus sextus & septimus nonnulla habent eadem, nonnulla diversa. Quæ eadem sunt, ideo tantum iterata sunt, ut aptarentur versui octavo: quæ diversa sunt, & vel orationem variant, vel ad sententiam aliquid amplius addunt; clariorem etiam respectum habent ad octavum versum. v. gr. In absoluto sermone, spiritus tantummodo

modo dicitur esse testans; in respectivo, etiam aqua & sanguis. Similiter versus septimus & octavus nonnulla habent communia verba: in aliis, ubi oratio commutatur, ipsa sententia diversum quiddam importat, ut *in unum & unum*. Ternarium testantium in terra, accommodatitium, plane sustentat Trinitas cœlestis, archetypa, fundamentalis, immutabilis. Poterat apostolus testantes in terra vel plures statuere, coll. v. 9. vel omnes ad unum revocare spiritum, coll. v. 6. sed ad ternarium eos redigit, solo trium in cœlo testantium intuitu. Ex eo, quod Pater & Verbum & Spiritus proprie tres sunt, & testantes sunt, & unum sunt, etiam spiritus & aqua & sanguis per tropum similia prædicata nanciscuntur, quæ eis per se minus competere, & sua sponte patet, & ii sensere, qui in versu de spiritu & aqua & sanguine *tres* mutarunt in *tria*. Vid. Appar. p. 750. 755. Si ullam testantes in terra relationem habent ad testantes in cœlo, series verborum, *spiritus & aqua & sanguis*, postulat, ut *spiritus* referatur ad *Patrem*, *aqua* ad *Verbum*, sanguis ad *Spiritum*: at hoc non nisi expressa *Patris & Verbi & Spiritus* lectio comprobatur: qua seposita, varie fluctuans allegoria verborum ordinem mutavit. Vid. Appar. p. 757. 764. *Præcepta* Dei gravia esse negans apostolus, observationem eorum non modo ex sacramentis, sed maxime etiam ex fide S. Trinitatis deducit, uti Dominus ipse, Matth. XXVIII. 19. 20. Plane Iohanneum ex Deo sensum eoque sensu dignum stilum tota hæc sapit periocha. Qui versus 8 non admittunt, non possunt versus 7 commode resolvere. *Metalepsin*, quam supra notavimus, in apertam *catachresin* ii deducunt: sed admissio versus 8, tota illa metalepsis mitigatur, & ordo, quo spiritus ante aquam & sanguinem ponitur, declaratur, & omnium vo-

cum ratio redditur. Intima denique versus utriusque eonnexio, exactus rhythmus, indivulsa parodia est: & alter sine altero se habet tanquam periodus composita aut strophæ poëtica, ubi pars dimidia desideratur.

7, 8 *ἐν τῇ γῆ ἐν τῷ ἕργῳ. in terra: in cœlo*) Non fertur testimonium in cœlo, sed in terra: qui autem testantur, sunt in terra, sunt in cœlo. i. e. illi sunt naturæ terrestris & humanæ, hi sunt naturæ divinæ & gloriosæ. Porro quia testantes qui sunt in terra, & testantes qui sunt in cœlo, testantur de Iesu Christo, & testis verus præsens est, non absens, non tam respectu eorum ad quos testatur, quam respectu eorum, quæ testatur: ideo testantes qui sunt in terra, testari dicuntur de Iesu Christo, ita, ut testimonium eorum agat præcipue de commoratione Iesu in terra, ut testatum fiat, illum esse Christum; unde ipse per aquam & sanguinem dicitur *venisse*, in mundum videlicet: neque tamen status exaltationis, præsertim dum apostoli viverent, excluditur. Sed testantes qui sunt in cœlo, testantur de eodem Iesu Christo, ita ut testimonium eorum agat præcipue de cœlesti gloria Iesu, Filii Dei, exaltati ad dexteram Patris, non tamen excluso statu exinanitionis. Certe testimonium v. gr. aquæ, sive baptismi, per Iohannem maxime administratum fuit, ante mortem, imo ante manifestationem I. C. in terra ambulantis: testimonium vero Paraleti in glorificationem I. C. reservatum est. Vnde *μαρτυρεῖται, testamini*, in præsentem, de apostolis: *μαρτυρήσει, testabitur*, de Paralecto dixit Dominus. Ioh. XV. 27. 26.

Habet ergo versus 7 cum versus 6 anakephalasin totius œconomiae Christi Iesu a baptismo ejus usque ad pentecosten Act. II. Habet versus 8 summam œconomiae divinæ ab exaltatione ejus & deinceps.

ceps. Vid. Ioh. VIII. 28. XIV. 20. Matth. XXVI. 64. Quocirca Christus ascendens iussit baptizare in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti: Matth. XXVIII. 19. & Apocalypsis gratiam & pacem a S. Trinitate præfatur.

Quæ cum ita sint, novum argumentum suboritur, eum ordinem versuum, qui testantes in terra præmittit, ac deinde testantes in cælo memorat, Gradatione rebus ipsis longe convenientissima præstare.

9 *ἐγώ, si*) Ab eo, quod negari nequit, & tamen minus est, concludit ad majus.

¶ *τῶν ἀνθρώπων, hominum*) in quocunque negotio, Ioh. VIII. 17. & in ipso spiritus & aquæ & sanguinis testimonio administrando. nam tametsi id divino instituto & iussu faciunt, tamen ipsi manent homines. Ioh. V. 34. III. 31.

¶ *ἡ μαρτυρία ἡ θεῶν, testimonium Dei*) Patris, cujus Filius est Iesus. Vide finem versus hujus. Notatur autem simul cum testimonio Patris testimonium Filii & Spiritus item divinum & cælestem, quia opponitur testimonio *hominum* in plurali. Testimonium Patris est quasi basis testimonii Verbi & Spiritus sancti, sicut testimonium spiritus est quasi basis testimonii aquæ & sanguinis.

¶ *μείζων ἐστίν, majus est*) Ioh. V. 36. *Summi* eorum, quæ diximus, hæc est: Græci codices, in quibus epistolæ, v. gr. Iohannæ, habentur, nec tam multi sunt, nec tam antiqui, ut versus de Tribus in cælo testantibus, quippe cujus plane singularis est ratio, debeant officere. Latino is nititur interprete, solo propemodum, sed vetustissimo & sincerissimo, quem continuo sequuntur plurimi perpetua seculorum serie patres, in Africa, Hispania, Gallia, Italia, cum provocatione ad Arianorum consentientem lectionem. Ipse denique contextus hunc

versum tanquam centrum & summam epistolæ comprobat.

¶ *αὐτῆ ἐστίν, hoc est*) Plane in eo versatur.

10 *ἐν ἑαυτῷ, in se ipso*) intime.

12 *ὁ ἔχων*) habens, in fide.

¶ *τὸ υἱόν, Filium*) Habet versus duo cola. in priore non additur *Dei*: nam fideles norunt *Filium*. in altero additur, ut demum sciant infideles, quanti sit, non habere.

¶ *ἔχει, habet*) Priore hemistichio cum emphasi pronunciandum est *habet*; in altero, *vitam*.

13 *πάντα*) hæc, quæ in hac epistolâ habentur. Verbum *scribo*, in exordio, c. I. 4. nunc in conclusione fit præteritum, *scripsi*.

¶ *πῶς πιστεύσῃν εἰς τὸ ὄνομα ἡοῦ υἱοῦ ἡ θεῶν, credentibus in nomen Filii Dei*) Summa versus 5-10.

¶ *ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, ut sciatis quod vitam habetis æternam*) Id fluit ex versu 11.

¶ *καὶ ἵνα πιστεύσῃτε*) *Et ut credatis*, scil. sub propiore spe vitæ. Id fluit ex v. 12. Plane in fide esse debemus.

14 *κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, secundum voluntatem ejus*) Conditio æquissima, latissime patens.

15 *ἐὰν ὕδαμεν*) *ἐὰν* interdum habet indicativum, præteriti temporis; idque hîc facit ad confirmandum.

¶ *ἔχομεν*) *habemus*, etiam ante eventum ipsum: (conf. 1 Sam. I. 17 f.) & eventum ipsum scimus non esse fortuitum, sed precibus impetratum.

16 *ἐὰν τις, si quis*) Additur casus omnium maximus; ut possis orare etiam pro altero, in re gravissima. conf. c. II. 1.

¶ *ἰδῆ, viderit*) Ergo peccatum hoc potest nosci a regenito.

¶ *ἀμαρτάνονται ἀμαρτίαν, μὴ πρὸς θεόν*

ναπν, peccantem peccatum, non ad mortem) qualecunque peccatum, modo ne ad mortem. μη, ne (Matth. XIX. 9.) plus, quam & non, v. 17. Quam diu non constat, esse peccatum ad mortem, orare fas est.

¶ (θάνατον, mortem) De morbo, ex quo Lazarus mortuus est, sed postea mox resuscitatus, dicitur, non est ad mortem. Ioh. XI. 4 not. at Ezekias aegrotavit μή ad mortem, Es. XXXVIII. 1. nisi miraculo convaluisset. Hoc autem loco Iohannes mortem & vitam dicit, uti cap. III. 14. Quid porro sit peccatum ad mortem, declaratur ex opposito, versu 17, ubi subiectum est, *Omnia iniustitia*; prædicatum bimbembre, *peccatum, idque citra mortem*. Ergo qualibet iniustitia, quæ in vita communi admittitur, est peccatum non ad mortem. Peccatum autem ad mortem est peccatum non obvium, neque subitum, sed talis status animæ, in quo fides, & amor, & spes, in summa, vita nova, exstincta est. Homo, dum hoc peccatum peccat, vitam a se repellit: quæ igitur alii vitam ei concilient? Datur tamen etiam *peccatum ad mortem* corporis, v. gr. apud populum, pro quo ter deprecatus propheta, deprecari vetatur. Ier. VII. 16. XI. 14. XIV. 11. XV. 1. 2. imo *peccatum ad mortem* ejusmodi ipse admisit Moses, ad mortem non deprecandam. Deut. III. 26. Conf. 1 Sam. II. 25. III. 14 de domo Eli: & contra, de peccatis & morbis per preces depellendis, Iac. V. 14 seqq.

¶ (ἀιτήσαι) ὁ παρρησιασῆς.

¶ (δώσει, dabit) Deus, rogatus.

¶ (αὐτῷ) illi, fratri.

¶ (ζωὴν, vitam) Ergo peccans ad mortem est in morte, & tamen ulterius peccat ad mortem.

¶ (πῆς) ἢ i. e. quod attinet ad peccantes non ad mortem.

¶ (ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, est peccatum ad mortem) Summum præceptum est fides & amor. ergo summum peccatum est, quo fides & amor perimitur. Illic, vita: hic, mors. Non tamen denotatur hic tale peccatum, quod nos appellamus, mortale, ut sunt omnia irrogenitorum, c. III. 14. & nonnulla fratrum relabentium; qui proprie soli egent, ut *vita cis detur*.

¶ (ἔ-λέγω, non-dico) pro dico - non. locutio morata & Attica. Deus non vult, ut pii frustra orent. Deut. III. 26. Si ergo, qui peccatum ad mortem commisit, ad vitam reducitur, id ex mero provenit reservato divino.

¶ (ἐκάνης, illo) Vocula habet vim removendi h. l.

¶ (ἔρωτησῆ) Modo, ἀιτήσαι. Differunt verba. Ioh. XI. 22 not. Hic non modo non ἀιτήν, sed ne ἐρωτᾶν quidem præcipitur.

17 πᾶσα ἀδικία) omne nefas. Ubique occurrunt in vita exempla peccati non ad mortem.

¶ (καί, &) & quidem. Enunciatio est hæc: *Quodlibet nefas est peccatum non ad mortem*: sed ne quisquam id levius interpretetur, præmittit, *est peccatum*.

18 οἶδαμεν, novimus) Anaphora. v. ff.

¶ (ὅτι πᾶς, quod omnis) Nunc cavet, ne quis versu 16. 17 ad securitatem abutatur.

¶ (γεγεννημένοι) Mox, γενηθείς. Præteritum grandius quiddam sonat, quam aoristus. Lexicon vetus: ὡς ἰωνικόπης, μεγαὶ ὡς ἰωνήσαντες δὲ, μακρόν. Non modo qui magnum in regeneratione gradum assecutus, sed quilibet, qui regeneratus est, servat se.

¶ (πρὸς ἑαυτὸν, servat se ipsum) non deficit intrinsicus.

¶ (ἔχ' ἀππται, non tangit) Regenitus non pessundatur extrinsecus. Malignus

appropinquat, ut musca ad lychnum; sed non nocet, ne tangit quidem. Antitheton, *jacet*. v. 19.

19 ἐκ, ex) Sermo concisus: *Ex Deo sumus*, & in Deo manemus: *at mundus ex malo est, & in malo jacet totus*.

¶ ἐν τῷ ποιηρῷ κείται, *in malo jacet*) *Malus*, coll. v. 18. opponitur *Verò*, v. 20. Totus mundus non modo tangitur a malo, sed plane jacet, (Germ. *bleibt liegen*,) per idololatriam, cæcitatem, fraudem, vim, lasciviam, impietatem, malitiam omnem, in malo, expers & vitæ ex Deo & *διανοίας*, *sensus*. Vid. I Cor. V. 10. XI. 32. Brevi hac summa vividissime denotatur horribilis status mundi. Commentarii loco est ipse mundus & mundanorum hominum actiones, sermones, contractus, lites, sodalitia &c. Antitheton, *manet*, de Deo & sanctis. Habetis, regeniti, quod oretis. c. II. 2.

20 δε, *autem*) Particula hæc fideles ex mundo reliquo excipit.

¶ ἡκει) *adest*. Sic, ἡκω, Marc. VIII. 3 not.

¶ δέδωκεν, *dedit*) *Deus*. nam etiam in præcedenti commate Subjectum implicite est *Deus*, hoc sensu: *Deus misit Filium suum*: & huc refertur αὐτῷ, *ejus*, mox.

¶ διανοίαν, *sensum*) non solum notitiam, sed facultatem noscendi.

¶ τὸ ἀληθινόν, *Verum*) subaudi, *Filium ejus Iesum Christum*, ut mox. unde perspicitur, quanta majestate sic se appellet Filius, Ap. III. 7.

¶ οὗτος) *Hic*, Verus, Filius Dei Iesus Christus: cui convenit appellatio *Vitæ æternæ*.

¶ ζωὴ αἰώνιος, *Vita æterna*) Initium epistolæ & finis conveniunt.

21 Φυλάξατε αὐτοὺς) *custodite vos ipsos*, me absente, ne quis vos decipiat. Elegantiæ activi verbi cum pronomine reciproco plus dicit, quam *Φυλάξαθε* *custodimini*. Vid. ad Chrys. de sacer. p. 423.

¶ ἀπὸ τῶν εἰδώλων) *a simulacris*, neque solum ab ipsorum cultu, sed etiam ab omni eorum communionem & communionis specie. Ap. II. 14. 20.

IN

EPISTOLAM IOHANNIS

SECUNDAM.

Vers. I Ο' πρεσβύτερος, *Senior*) Appellatio conveniens familiari epistolæ, huic, & sequenti. Et quidem admirabili temperamento gravitas argumenti & familiaritas epistolii concurrunt. Partes epistolæ sunt tres:

I. *Inscriptio.*

II. *Hortatio ad perseverantiã in veritate amoris & fidei.*

III. *Conclusio.*

v. 1-3

v. 4-11

v. 12-13.

¶ ἐκ-

¶ ἐκλεκτῆ, *electe*) Appellat *electam*, a conditione spirituali. nomen enim hoc appellativum esse, patet ex eo, quia etiam sorori tribuitur. v. 13. quod si proprium esset, foret ἐκλέκτη, ab ἐκλεκτῶ. Erant aut viduæ, aut uxores præ maritis piæ. Κυρία autem, ut passim, ita hoc loco, esse nomen proprium, docet Heumannii Pœcile, T. 2. lib. 3. artic. 13. & T. 3. lib. 1. art. 2. Neque dubitare quisquam potest, nisi qui stilum veterum ignorat, aut non recordatur. Appellativum Κυρία, *domina*, extra relationem ad servos, eo tempore vix reginæ sine invidia dari poterat. Etiam ad personas illustres olim nomina propria sunt adhiberi solita, præ appellativis. Eleganter autem *Senior* vocabulum spiritualis necessitudinis, unde epistolion fluxit, interponit inter suum & mulieris nomen. Recurrit Κυρία, v. 5. Syrus nomen proprium retinet: & synopsis Athanasiana ait, γράφει κυρία, ubi nomen proprium ponit, epitheton ἐκλεκτῆ, *electa*, retinet. Sæpe autem nomina propria & appellativa invicem confunduntur. v. Wesseling. Probabil. p. 199 seqq.

¶ ὄψ, *quos*) Ref. ad matrem & liberos.

¶ ἐν ἀληθείᾳ, *in veritate*) Amor non modo verus amor est, sed veritate evangelica nititur. v. 3 fin.

¶ πάντες, *omnes*) Communio sanctorum.

2 διὰ, *propter*) Constr. cum ἀγαπῶ ἀμο. Amantes in veritate, amant etiam propter veritatem.

¶ τ̄ μένσων, *quæ manet*) quæ adhuc est. Sequitur futurum, *erit*. τ̄ μένσων-καὶ ἔσαι, resolve, *QUÆ manet, & erit*. conf. 1 Cor. VII. 37 not.

3 ἔσαι, *erit*) ἢ Votum cum affirmatione.

¶ μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*) Duo codices,

in quibus hanc unctionem inveni, argumento sunt, in pluribus aliis eam existare, quanquam vix quisquam eam notare dignatus fuerit. μεθ' ἡμῶν, *vobiscum*, summa facilitate ex versu præcedente repetitum est: & nimis sæpe hæc pronomina promiscue scripsere librarii Græci. *Latinus* habet, *vobiscum*: & hoc proprie salutationi congruit. conf. 3 Ioh. v. 2.

¶ χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, *gratia, misericordia, pax*) *Gratia* tollit culpam; *miseri-* *cordia*, miseriam: *pax* dicit perman-
sionem in gratia & misericordia.

¶ εἰρήνη, *pax*) etiam ingruente tentatione.

¶ κυρία, *Domino*) Hoc uno loco appellationem *Domini*, salutationi convenientem, habent epistolæ Iohannis. *Filium Dei* appellat.

¶ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ, *in veritate & amore*) De illa, v. 4. de hoc, v. 5. Paulus appellare solet *fidem & amorem*. etenim *fides & veritas* synonyma sunt; & utroque vocabulo Hebræum נאמן passim exprimunt LXX. Conf. 3 Ioh. v. 3, *veritati tue*.

4 ἔυρηκα, *inveni*) Rarum hodie *inven-* *tum*, rarum gaudium.

¶ ἐκ τῶν παιδῶν σου, *ex liberis tuis*) Liberos Kyria ad minimum quatuor habebat. coll. v. 1 cum 4. Hos liberos in domo materteræ eorum invenerat Iohannes. v. 13.

¶ καθὼς, *sicut*) Norma.

5 ἔχ ὡς - καινὴν, *non tanquam - novum*) Amor utramque paginam facit. nil aliud fert veritas.

6 αὐτῶ, *ejus*) Patris. v. 4.

¶ ἐν αὐτῇ, *in eo*) in amore. Epanodon habet hic versus, valde dulcem.

¶ περιπατήτε, *ambuletis*) Modo, *ambulemus*. nunc secunda persona respondet verbo *audistis*, scil. ex nobis, apostolis.

7 ὅτι, quia) Ratio, cur jubeat retinere audita a principio.

¶ πολλοί, multi) 1 Ioh. II. 18. IV. 1.

¶ ἐισῆλθον) intrarunt. Mundus est aversus a Deo & Christo, siliquis suis intentus: sed ut Deum & Christum oppugnet, a Satanæ fermento est.

¶ ἐρχόμενον) qui veniebat. sic, ἐρχομένων, 3 Ioh. v. 3. Conf. ἐληλυθότα, 1 Ioh. IV. 2.

¶ ὅτις ἐστίν, hic est) Gradatio. Hic ipse est etiam magni impostoris & antichristi character. non alius atrociori specie quærendus est.

¶ πλάνος, seductor) contrarius Deo.

¶ ἀντίχριστος, anticristus) contrarius Christo. Etiam ad mulieres & adolescentes pertinet admonitio contra antichristum. v. 4f. Antichristus negat Patrem & Filium; neque confitetur Iesum Christum venientem in carne.

8 ἐαυτῆς, vosmet ipsos) me absente.

¶ ἵνα μὴ ἀπολέσητε κτλ.) Apostolum scripsisse arbitror, ἵνα μὴ ἀπολέσητε τὰ ἐργάσασθε, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν unde alii totam sententiam admonentem in secunda persona, alii deinde in prima retulerint.

¶ ἀλλὰ, sed) Nulla merces sanctorum dimidia est: aut tota amittitur, aut plena accipitur.

¶ πλήρη, plenam) in plena communiōe cum Deo. v. 9.

9 ὁ ὑπερβαίνων, qui transgreditur) ex perfidia.

¶ ἐν τῇ διδαχῇ ἔχριστο, in doctrina Christi) in doctrina, quæ Iesum docet esse Christum Filium Dei.

¶ ἔτι) hic demum.

10 ἔρχεται, venit) quasi doctor aut frater.

¶ πύτην) banc, Christi.

¶ ἡ φέρει, non fert) per veram professionem.

¶ καὶ) atque adeo.

¶ χαίρειν, salutem) Eo loco sit vobis, quo ethnicus, cui tamen salutem tutius dicitur. 1 Cor. V. 10. Sermo est de salutatione familiari, eaque fraterna & christiana. Inter ignotos & alienos videntur olim rariores fuisse salutationes.

11 γὰρ, enim) Severitas in amore.

¶ κοινωνεῖ, communicat) Eum enim declarat pro tali, cui possit obtingere gaudium & salus in isto ipso statu antichristiano.

¶ ἔργοις) operibus, fidei & amori contrariis.

¶ πῶς πονηροῖς, malis) Contra, bonorum operum communicatio, beata.

12 πολλὰ) multa, læta. Hoc igitur, quod scribit apostolus, maxime erat necessarium & subitum.

¶ ἐκ ἡβελήθην, non volui) Ipsa scribendi opera non juvat semper cor affectu sacro plenum.

¶ διὰ χάριτος καὶ μέλας, per charitatem & atramentum) Ταπείνωσις. Antitheton, os ad os. Charta, non membrana, usus est apostolus ad hoc epistolium.

13 ἀσπάζεται σε, salutant te) Comitatus apostoli, minorum verbis salutem nunciantis.

IN
EPISTOLAM IOHANNIS
TERTIAM.

- Vers. 1 Ο πρεσβύτερος, Senior) Tres hujus quoque epistolæ sunt partes :

I. Inscriptio.	v. 1. 2
II. Commendatio hospitem: ubi	
1. superiora Caji beneficia probat.	v. 2 - 6
2. commendationem ipsam prouit, rationes, & exempla in utramque partem, innectens.	v. 6 - 12
III. Conclusio.	v. 13 - 15.

¶ γαίω, Cajo) Caju Corinthi, de quo Rom. XVI. 23, vel huic Cajo, Iohannis amico, fuit simillimus, in hospitalitate, vel idem: si idem, vel ex Achaja in Asiam migravit, vel Corinthum Iohannes hanc epistolam misit.

2 ἀγαπήνι, dilecte) Sic ter, v. 2. 5. 11.

¶ περί πάντων, de omnibus) quod ad omnes partes attinet.

¶ εὐδοξᾶσαι, prospere agere) in re familiarī &c.

¶ ὑγιαίνειν, valere) in corpore.

¶ καθώς, sicut) Vbi anima valet, omnia valere possunt.

3 ἐχάρην, gavisus sum) Hoc amplificatur versū 4.

¶ γὰρ, enim) Ex operibus cognoscitur valetudo animæ, & hanc prosequuntur vota sanctorum.

¶ καθώς, sicut) Declarat.

¶ σὺ) τι. Antitheton, Diotrephes. v. 9.

4 τῶν) his, gaudiis.

5 πισὸν ποιῆς, fidele facis) facis quiddam, quod facile a te pollicebatur mihi & fratribus. Sic quodcumque congruit.

¶ ἐργάση, operatus fueris) labore amoris.

¶ καὶ) ἔ, quod maximum, in hospites spectatim.

6 ἐνώπιον ἐκκλησίας, coram ecclesia) Publice commemorabantur exempla, ad hortandum.

¶ καλῶς ποιήσεις, bene facies) Morata formula hortandi. Sic, in præterito & præterenti, ad approbandum, bene dixisti, fecisti &c. Luc. XX. 39 : Act. X. 33. Marc. VII. 37. Ioh. IV. 17. bene facitis, ibid. cap. XIII. 13. Iac. II. 8. 19. 2 Petr. I. 19.

¶ ἀποπέμψας, deducens) cum commutato. Tit. III. 13. Beneficium præsta usque ad finem.

¶ ἀξίως ἔθει, ut Deo dignum est) Quales, quales versū sequente describuntur, honore afficit, is Deum honorat.

7 ἔ ὀνόματι, Nomine) Subaudi, Dei. Lev. XXIV. 11. Conf. Iac. II. 7.

¶ μηδὲν, nihil) De jure suo decesserunt: & vel mercedem laboris reliquerunt, vel rapinam facultatum tolerarunt.

¶ ἀπὸ, a) Constr. cum exiverunt.

8 συνεργοί, *cooperatores*) ut veritatem adjuvemus, ne ea impediatur.

9 ἔγραψα, *scripsi*) de his. Ea epistola non existat.

¶ τῆ ἐκκλησίας, *ecclesiae*) illius loci, ex quo exierunt. v. 7. Occupatio : ne Cajus dicat, *cur itur ad nos?*

¶ ὁ φιλοπρωτύων αὐτῶν, *qui vult esse primus eorum*) Si jam tum Diotrophes existit, vivente apostolo, quid postea non factum?

¶ ἡμᾶς, *nos*) commendantes & commendatos.

10 εἶν ἔλθα, *si venero*) v. 14.

¶ ὑπομνήσω, *commonebo*) Metonymia antecedentis : i. e. *animadvertam, notabo*, ita ut sentiat.

¶ λόγοις πονηροῖς, *verbis malis*) quibus se excusare conatur.

¶ τὰς βελομένους, *volentes*) scil. *accipere*.

¶ ἐβάλλα, *ejicit*) Magna importunitas.

11 τὸ κακόν, *malum*) in Diotrephe.

¶ τὸ ἀγαθόν, *bonum*) in Demetrio.

¶ ἐκ θεῶ, *ex Deo*, bono.

¶ ἔστιν, *est*) ut ex Ipso natus.

12 δημοτερίω, *Demetrio*) Videtur hic fuisse antistes hospitalis.

¶ ἡμεῖς, *nos*) ego & qui mecum sunt.

¶ δὲ, *tamen*, etsi jam multis ornatus testimoniiis sit Demetrius.

¶ καὶ εἶδατε, *est* *postis*) neque enim in ulla re mentimur.

15 φίλους, *amicos*) Conf. Ioh. XV. 15. Rara in N. T. appellatio, absorpta a majori, *fraternitatis*. Errant philosophi, qui putant amicitiam non instrui a fide.

¶ κατ' ὄνομα, *nominatim*) non secus ac si nomina eorum perscripta essent.

IN

EPISTOLAM IVDÆ.

Vers. 1 **I** Ἰούδας, *Iudas*) Partes epistolæ sunt tres :

I. *Inscriptio.*

II. *Tractatio, qua hortatur ad certamen pro fide, v. 3 & adversariorum interitu moribusque descriptis, v. 4-16 sanctos commonefacit, v. 17 confirmat, v. 20f. de officio erga alios instruit.*

III. *Conclusio per Doxologiam.*

v. 1.2

v. 22.23

v. 24.25.

Valde hæc epistola congruit cum secunda Petri ; eamque videtur præ oculis habuisse Iudas. v. 17. 18. coll. cum 2 Petr. III. 3. Eam Petrus extremo suo tempore scripsit : ex quo colligi potest, S. Iudam diu-

tius vixisse, magnamque vidisse jam tum in ecclesia inclinationem rerum a Petro prædictam. Sed tamen alia prætermittit, alia alio instituto & sermone ponit, alia addit, sapientia apostolica perspicue elucente;

cente, & severitate incrementa sumente. Sic Paulum Petrus, Petrum Iudas allegat & comprobat.

¶ ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου, *frater vero Iacobi*) Iacobus erat celebrior, *frater Domini* appellatus. pro eo Iudas se appellat *fratrem Iacobi*, modeste.

¶ πῖς) Periphrasis, cui respondet contrarium versu 4.

¶ ἡγαπημένους, *dilectis*) Exordio respondet conclusio. v. 21.

¶ πτηρημένοις, *servatis*) Christo indelibatam servari, lætum. Ioh. XVII. 2. 11. 15. 2 Cor. XI. 2. Significantur salutis origines & consummatio: habetque hic locus *πεσθεραπεΐαν*, ne pii percellantur mentione rerum dirissimarum.

¶ κληπῖς, *vocatis*) *Vocatio*, omnis beneficii divini prærogativa.

2 ἐλεῖ κτλ. *miser cordia &c.*) tempore miserabili. hinc primo loco ponitur *miser cordia*. *miser cordia*, Iesu Christi. v. 21. *paax*, in Spiritu S. coll. v. 20. *amor*, Dei. v. 21. Testimonium de S. Trinitate.

3 πᾶσαν σπυδὴν ποιῶμεν) *cum omni opeream darem*.

¶ γράφειν - σωτηρίας, *scribere - salute*) Antitheton, *præscripti in iudicium*. v. 4.

¶ εἰ, *de*) Scopus epistolæ, v. 20 f. Prima & extrema epistolæ, accurate conveniunt.

¶ κοινῆς, *communi*) per *æque pretiosam fidem*. 2 Petr. I. 1. Ratio mutæ adhortationis.

¶ σωτηρίας, *salute*) Etiam severæ admonitiones, *salutares* sunt.

¶ ἀνάγκην ἔχον) *non potui non*.

¶ γράψαι ὑμῖν ᾠδρακαλῶν, *scribere vobis adhortans*) Ex omnibus scribendi generibus *adhortationem* hoc tempore saluberrimam statuit Iudas. π̄ *scribere* arcte cohæret cum *adhortans*. *Adhortatio* infer-

tur. v. 17 f. Hic scopus epistolæ expressus.

¶ ἐπαγωνίζεσθαι, *ut decertetis*) Officium duplex, *pugnare* strenue pro fide, contra hostes: & *ædificare* se ipsum, in fide. v. 20. conf. Neh. IV. 16 ff.

¶ ἅπαξ, *semel*) Particula valde urgens. nulla alia dabitur fides. coll. *secundo*, v. 5.

¶ ᾠδραδοθείση, *tradita*) *divinitus*.

¶ πῖς ἀγίοις) *sanctis omnibus*, ex fide *sanctissima*. v. 20. Constr. cum *tradita*.

¶ πίσει, *fide*) qua venit ad *salutem* v. 20. 21.

4 παρεϊδύσαν, *subrepperunt*) ᾠδρα, *sub*, *obiter*.

¶ οἱ πάλαι πεσγεγραμμένοι εἰς τὸ π̄ κρίμα, *olim præscripti in hoc iudicium*) quos venturos esse, prædictum est, v. 17. & quos hoc iudicium, de quo mox, subituros esse, patet ex pœnarum exemplis in similes impuros editis, pridem præscriptis. Non innuitur prædestinatio; de qua tamen locutio exstat similis, οἱ γεφέντες εἰς ζῶν, Es. IV. 3. sed Scripturæ prædictio. Πάλαι, *olim*, Enochî tempore: v. 14. qui si ipse tantum dixit, non etiam scripsit; sermō erit concisus, hoc sensu: *pridem* per Enochum prædicti, & postea *per scripturam notati*. quare τὸ ἀσιβείς, *impii*, confer cum versu 15. εἰς valet *quod attinet*. Τὸ, *hoc*, valde demonstrat, apostolo jam quasi cernente pœnam. Sermo per Enochum factus complectitur omnes impios primi & extremi mundi. Par omnium indoles & pœna.

¶ ἡμῶν, *nostri*) non *impiorum*.

¶ χάριν, *gratiam*) evangelicam.

¶ τὸ μόνον δεσπέτην) Sir. XVIII. 33 in cd. Complut. Κρείσων παρρητία ἐν δισπότῃ μόνῳ, εἴπερ νεκρὰ καρδία νεκρῷ ἀντίχεται.

¶ καὶ κύριον) S. Iudas impietatem eorum, quos notat, ostendit incurere
V u u u u u &

& in Deum & in Christum, ἡ ἑ ΘΕΟΥ ἡμῶν χάριν μεταπηθέντες εἰς ἀσελγείας, καὶ τὸ μόνον δεσπότην καὶ κύριον ἡμῶν ΙΗΣΟΥΝ ΧΡΙΣΤΟΝ ἀρνέμενοι. Hoc non observarunt, qui post δεσπότην interposuere θεόν. Locus proprie parallelus, 2 Petr. II. 1, τὸ ἀγορεύσαντά αὐτὰς δεσπότην ἀρνέμενοι.

¶ ἀρνέμενοι, *negantes*) Expendantur portenta hæreticorum veterum a patribus commemorata.

§ ὑπομιῆται, *commoneere*) Activum.

¶ εἰδοτάς ὑμᾶς, *scientes vos*) Accusativus absolutus, ut Act. XXVI. 3. Causa, cur admoneat duntaxat; quia jam sciant, semelque cognitum habeant. Respondet hæc formula Petrinæ illi, *hoc primum scientes*.

¶ ἀπαξ) *semel*. v. 3 not.

¶ σώσας, *servans*) Antitheton, *perdidit*.

6 ἀγγέλους, *angelos*) 2 Petr. II. 4 not.

¶ μὴ τηρήσαντας, *non servantes*) Debuerant igitur servare.

¶ ἀρχὴν) *imperium*, statum *semel* eis assignatum, sub Filio Dei. Col. I.

¶ ἀπολιπόντας, *relinquentes*) ultro.

¶ ἰδίον, *proprium*) conveniens.

¶ οἰκητήριον) *domicilium* lucidum. Antitheton, ζῶφον *caliginem*.

¶ αἰδίου) *sempiternis*. Epitheton horribile, h. l. Sic v. 7, αἰῶνας, *æterni*.

¶ πετήρηκεν, *servavit*) servare instituit.

7 τῆς) *bis*, impiis, parem pœnam subituris.

¶ ἐκπορεύσασαι) Sæpe pro simplici πορεύω πῦρ LXX habent ἐκπορεύω sed hic proprie convenit in libidinem magis abominandam.

¶ ἀπελθεῖσαι - ἐπ' αὐτάς, *abeuntes-alteram*) præter naturam.

¶ δῆγμα - δίκην, *exemplum - pœnam*)

Appositio. *pœna*, quam sustinent, est *exemplum ignis æterni*, ut Cassiodorus loquitur. neque enim ipsa urbium illarum pœna æterna est. Ez. XVI. 53. 55. Conf. 2 Petr. II. 6.

8 μέντοι, *quidem*) Particula declarans, impuritatemque talium impiorum cum Sodomis comparans, unde similitudo pœnæ versu 7 memorata pateat.

¶ ἐνυπνιαζόμενοι) *somniis* impuris & confusis *agitati*, & ex somniis futura coniectantes. Æquipollet illud, *non novit* v. 10. Es. LVI. 10. 11. LXX, ἢ ἐγνωσαν; ἐνυπνιαζόμενοι κοίτην - ἢ ἐιδότες σύνεσιν, πάντες τὸ ὄδοις αὐτῶν ἐξηκολέθησαν.

¶ κυριότητα, *dominationem*) Vid. 2 Petr. II. 10 not.

9 ὁ δὲ μιχαὴλ, *Michaël vero*) Hujus pugnæ notitiam utrum ex sola revelatione, an ex traditione majorum acceperit apostolus, nil refert: sufficit; quod vera, quin etiam confessâ fratribus, scribit. conf. v. 14 not. Δὲ respondet τῶ μέντοι.

¶ ὁ ἀρχαγγέλῳ, *archangelus*) Hoc loco & 1 Thess. IV. 16, (ubi item de re gravissima, resurrectione mortuorum, agitur,) archangeli fit mentio; alibi nusquam: ut, utrum unus hic sit, an plures, definire nequeamus.

¶ ὅτε, *quum*) Quando hæc disceptatio facta sit, & quo die, non exprimitur: facta est certe post mortem Moysis.

¶ τῷ διαβόλῳ, *diabolo*) contra quem pugnare Michaëli inprimis convenit. Ap. XII.

¶ διακρινόμενῳ διελέγετο, *disceptans disputaret*) Erat ergo pugna judicialis.

¶ περὶ τῆς μωσέως σώματος, *de Moysis corpore*) De ipso Moysis corpore exanimi apertus est sermo. In re mysterii plena non debemus apertam sermonis partem pro eo, ac nobis commodum est, inflectere.

tere. In corpus Moſis conatus eſt aliquid, quicquid fuit, diabolus, mortis robur habens, adeoque Moſis fortaffe reſuſcitationem impedire poſtulans.

¶ ἐκ ἐπιλήψε, *non auſus eſt*) Virtus angelica, modeſtia. Eo major deinceps Michaëli data eſt victoria. Ap. XII. 7. Synopſis Sohar p. 92. n. 6. *Non licet homini ignominioſe convitari genus adverſum*, h. e. ſpiritus malos. Schœttgenius.

¶ βλαſφημίας, *blaſphemia*) id eſt, βλάſφημον, *blaſphemum*. 2 Petr. II. 11.

¶ ἐπιτιμήσαι σοι, *animadvertat in te*) Reſervatum divinum.

¶ κύριος) *Dominus*, ſolus. Huius iudicio in antecellum ſubſcribit angelus.

10 ὅσα) *omnia, quæ*.

¶ ἐκ οὐδασι, *non norunt*) de rebus ſpiritualibus, Dei & ſanctorum.

¶ Φυſικῶς, *naturaliter*) per facultates naturales, de rebus naturalibus, modo cognoscendi naturali, appetitu naturali. *phyſicum* opponitur hic *ſpirituali*. v. 19.

¶ ἐπίſτανται, *ſciunt*) Subtilius quiddam notat *norunt*.

¶ Φθείρονται) *percuti*. coll. v. ſeq.

11 εἰς, *v.e*) Vno hoc loco unus hic apoſtolus *v.e* intentat, ex triplici ratione, quæ mox ſequitur. Petrus, eadem vi, *maledictionis filios* appellat.

¶ Ἐκάν, *Cain*) fratricidæ.

¶ Ἐβαλάμ, *Balaam*) pseudopropheta.

¶ μιᾶς) *mercede*.

¶ ἐξεχύθησαν) *effuſi ſunt*, ut torrens ſine aggere.

¶ ἀντιλογία) *כרחה LXX, ἀντιλογία*.

¶ Ἐκορε, *Cora*) ſacerdotio ſe ingerentis.

12 ἐν ἡγάπαις ἡμῶν, *in agapis ve-*

ſtris) in veſtris conviviis, quibus *amor* fraternus alitur.

¶ σπιλάδες, *maculae*) Quemadmodum inter Petrum & Iudam in ἀγάπαις & ἀπάταις paronomafia intercedit: ſic inter eodem in vocabulo σπῖλοι 2 Petr. II. 13. & σπιλάδες h. l. homonymia locum invenit. nam σπιλάδες pro *maculis* quidem accipi poſſunt, ut Vulgatus reddit: coll. v. 23. unde *Hefſychius*, σπιλάδες, μεμιασμένοι, ſimul metonymiam h. l. oſtendens. Sed idem, σπιλάδες, αἱ περιεχόμεναι τῆ θαλάσῃ πέτραι. quin σπιλάς etiam *procellam* denotat, & hanc ipſam notionem, cujus exemplum notavimus ad Chrys. de Sacerd. p. 375, Oecumenius probat. Eligat lector. Sequuntur hanc meraphoram quatuor alia, ab aëre, terra, mari, cœlo.

¶ συννωχέμενοι ἀφίβως, *convivantes ſine timore*) Cum *timore* colenda ſunt *convivia* ſacra. *Convivari* per ſe nil vitii habet: ideo *ſine timore* huic verbo annecti debet.

¶ ἑαυτῆς, *ſe ipſos*) non gregem.

¶ δένδρα Φθινοπωρινὰ) *Φθίνων ſc. μὴν, extrema pars menſis*. ſic *Φθινόπωρον, autumnus extremus*. inde δένδρον Φθινοπωρινόν, *arbor tali ſpecie, qualis eſt autumno extremo, ſine foliis & pomis*. Eſt hic gradatio quadrimembriſ. Primum, & inde ſecundum, refertur ad fructum: tertium, & inde quartum, refertur ad arborem ipſam.

¶ ἄκαρπα, *infructuoſæ*) arbores nil veſcum ferentes.

¶ δις) *bis*, i. e. plane: reſpectu ſtatus priſtini, & ſtatus chriſtiani.

¶ ἐκρίζουσα, *eradicantæ*) Hic gradus eſt ultimus h. l.

13 ἐπαφελόντα, *deſpumantes*) præ copia turgidi. Es. LVII. 20.

V u u u u u 2

¶ ἀσέ-

¶ ἀσέρες πλανῆται, *stellæ errantes*) Recentiori ævo compertum est, *planetas* esse per se corpora opaca, mutuato lumine fulgentia. id S. Iudas jam tum ex lumine divino innuit. neque enim ad etymon tantum errantium stellarum aludi (quanquam hoc quoque congruit) patet ex subsequente *tenebrarum* mentione. coll. 2 Petr. II. 17. Eademque ratio prohibet accipi de *ignibus fatuis*. Aperte alii dicuntur apud Aristotelem οἱ δοκῶντες ἀσέρες διάπειν, alii οἱ πλανῆται ἀσέρες. lib. I Meteor. cap. 4 & 6.

¶ οἷς, *quibus*) Vt modo nubibus, arboribus, fluctibus, sic jam stellis errantibus sua additur descriptio, cum respectu ad apodosin.

14 πρὸς Φήτευσε) *prophetam egit*.

¶ καὶ τέτις) *etiam his*: non modo de his, non modo antediluvianis. ait enim, *omnes*. v. 15.

¶ ἑβδομῆ, *septimus*) Innuitur antiquitas prophetiæ, v. 4. quæ de adventu Iudicis prima videtur fuisse. Quinque duntaxat patres fuere inter Enochum & Adamum: 1 Chron. I. 1. & Enochi translatio facta est ante A. M. 1000. Estque hoc ipsum elogium Enochii proprium, Hebræis frequens. *Septimus ab Adam*, mysterii non expers, in quo immunitas a morte & numerus sanctus concurrunt. nam septimum quodque, æstimatissimum. Septenarium quidem decempletum refert Fragmentum Henochi; quod impii illi diluvio oppressi δεθέντες ἐπὶ ἑβδομήκοντα γενεάς ἐς πῆς νάπας τῆ γῆς ligati ad LXX generationes fuerint in obcuras terræ valles, usque ad diem iudicii eorum. vid. Heidan. de orig. err. p. 174.

¶ ἀπὸ ἀδάμ, *ab Adam*) Adamo prædictus est adventus Christi prior; Enocho, secundus. Septimus ab Adam prophetavit, quæ septimam ætatem mundi terminabunt.

- ¶ ἐνώχ, *Enoch*) Vtrum ex libro veteri an ex traditione an ex revelatione immediata hoc quoque habuerit S. Iudas, quis definiet? Si ex libro; alius tamen fuisse censetur ab illo, contra quem disputat *Bangius* in Exx. de ortu literarum, maxime pag. 94. Conf. Suicer. Thes. P. I. col. 1131.

¶ κύριος, *Dominius*) Iam Henochi tempore nomen *Iehovah* notum erat.

¶ ἐν ἀγίαις μυριάδων, *in sanctis myriadibus*) angelorum. Matth. XXV. 31. Ellipsis cryptica primis illis temporibus congruebat.

15 κρίσις, *judicium*) Ultra diluvium prospexit Enoch.

¶ κατὰ πάντων) *contra omnes*, homines, qui defecerunt. Genus.

¶ ἐξελέγξαι, *redarguere*) Elenchus, qui jam tum erat, in iudicio consummabitur. *Elenchus* adhibetur contra eos, qui nosse nolunt.

¶ πάντας τὸς ἀσεβεῖς αὐτῶν, *omnes impios eorum*) Species. *eorum* refertur ad *omnes*.

¶ ἐλάλησαν, *locuti sunt*) v. 8. 10.

¶ κατ' αὐτῶν, *contra Ipsum*) etiam si non putassent, omnes sermones impios *contra Ipsum* tendere.

¶ ἀμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς, *peccatores impii*) *Peccator*, malus est: ἀσεβῆς, peccans *sine timore*, peior.

16 γογγυσαί, *murmuratores*) adversus homines.

¶ μεμψίμοιραι, *queruli*) contra Deum.

¶ πορεύομενοι, *incedentes*) respectu sui ipsorum. v. 18.

¶ θαυμάζοντες πρὸς ὤψα) Sic LXX pro

○נב נשנ & ○נב נה in utramque partem. Sic quoque v. 20.

¶ μνησθητε, *recordamini*) Ergo hi, ad quos

quos Iudas scribit, ceteros quoque apostolos audierant.

¶ ἀποστόλων, apostolis) Non eximit se Iudas apostolorum numero. nam v. seq. dicit, *vobis*, non *nobis*.

19 οὗτοι, hi) *Horum* mores ostendit tales esse, quales praedicti sint. v. 18.

¶ οἱ ἀποδιορίζοντες) *eautes* subauditur, quanquam id ipsum alii adjecerunt. Es. XLV. 24. LXX, *αἰχυνθήσονται πάντες οἱ ἀφορίζοντες* (διορίζοντες ed. Vatican.) *αὐτοῖς*. Segregant se, a Deo & a communione viva ecclesiae; tamen non a societate hujus externa. v. 12 inquit, Conf. Hos. IV. 14, 1779

¶ ψυχικοὶ, animales) quos anima mera, sine spiritu, animat.

¶ πνεῦμα μὴ ἔχοντες, spiritum non habentes) Itaque spiritus non est pars essentialis hominis.

20 δε, autem) Opposita: *segregantes*, & *superstruentes vos ipsos*. item, *animales*, & *in Spiritu sancto*.

¶ ἀγιωπάτη) *sanctissima*; qua nulla sanctior esse potest. Superlativus singularis, magnam cohortandi & urgendi vim habens.

¶ ἐν πνεύματι ἀγίῳ προσευχόμενοι, in Spiritu sancto orantes) Eph. VI. 18. Zach. XII. 10. Ioh. IV. 24. Memorat Iudas Patrem, Filium & Spiritum sanctum: memorat fidem, amorem, spem. versu hoc & sequente.

¶ προσευχόμενοι, orantes) Requiritur studium piorum, sed multo magis preces, quibus opem divinam impetrant.

21 *αὐτοῖς, vos ipsos*) Qui se primum defendit, alios demum servare potest. v. seqq.

¶ προσδεχόμενοι, expectantes) *Expectare* possunt cum fiducia, qui sese muniunt.

¶ ἐλεῶ, misericordiam) Antitheton, *ignis* v. 23.

¶ εἰς, in) Constr. cum *expectantes*.

22 καὶ, &) Qui sibi jam consuluit, consulat aliis.

22, 23 οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινόμενος οὓς δὲ σώζετε ἐκ πυρὸς ἀρπάζοντες οὓς δὲ ἐλεῖτε ἐν φόβῳ alios quidem redarguite dubitantes: alios vero servate ex igne rapietes: aliorum vero miseremini in metu) Tria genera enumerat apostolus eorum, quorum salutem consulere sancti debeant: ac primum quidem genus intellectu laborat; secundum affectu, vehementer; tertium affectu, minus vehementer. Itaque I. *elenchus* sive demonstratio boni & mali adhiberi debet iis, qui cum dubitationibus conflictantur, & in medio ancipitique haerent. II. quos *ignis* jam prope corripuit, ii rapida vi, quacunque parte prehensi, *servari* debent. III. *miseremini* & leniter tractandi sunt ii, qui metu solo, & benigna periculi demonstratione, in viam reduci possunt. Communior lectio, duo genera habet: καὶ οὓς μὲν ἐλεῖτε διακρινόμενοι οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ ἑ πυρὸς ἀρπάζοντες. ubi liberrime pro ἐλέγχετε nimis cito ἐλεῖτε videtur arripuisse, ex alliteratione ad ἐλεῖ proxime procedens, & cum id delere nolleret, reliqua, uti commodum putaret, accommodasse.

¶ μισῶντες, odio habentes) Hoc proprie cohæret cum ἐλεῖτε, *miseremini*. Aliter ex igne, inquit, aliter ex luto eximendi sunt miseri. Hos clementer, metu duntaxat incusso, tractari sufficit: hi, ferme intacti a vobis, ex hoc ipso sentiant vestrum *odium* & fastidium adversus ipsam impuritatis superficiem.

¶ καὶ, etiam) non modo *carnem* ipsam, quam isti pollunt, v. 8. sed etiam *amicum*.

¶ ἐσπιλωμένον χιτῶνα, maculatam tunicam) *Tunica* est totus vitæ habitus exterior, V u u u u ;

rior,

rior, qua ab aliis attingimur. Locutio proverbiali similis.

24 Φυλάξαι αὐτῆς ἀπταιστας, *custodire vos a titubatione immunes*) contra impios istos. αὐτῆς, pro ὑμῶς, refertur ad prædicata præcedentia, uti Matth. XXIII. 37.

¶ κατενώπιον τῆς δόξης αὐτῆς, *coram Glo-*

ria sua) coram se ipso, quum gloriosissime revelabitur.

¶ ἀμώμους, *inculpato*s) penes vos ipsos. Antitheton, *a titubatione immunes*.

25 δόξα καὶ μεγαλωσύνη, *gloria & magnificentia*) Ref. ad soli Deo.

¶ κρατὶ καὶ ἐξουσία, *robur & potestas*) Ref. ad potenti.

ANNOTATIONES AD APOCALYPSIN.

PROOEMIUM.

DVas in Apocalypsin commentationes uno tempore adornavi: alteram *Germanicam*, separatim editam; in gratiam videlicet eorum etiam, qui, quamvis Latine nesciant, tamen veritatem requirunt; alteram, *Latinam*, quæ est hæc ipsa Gnomonis N.T. pars extrema. Nolim putes, Lector, eas sola lingua differre: majus multo discrimen intercedit, cujus causa *conjugi* possunt, vel, si mavis, debent. Germanica illa tractatio plena, justa, perpetua est: hæc autem Latinæ annotationes miscellum quasi spicilegium, in suo item genere salubre, exhibent. etenim testimonia antiquitatis, Græcarum locutionum explanationem, critica supplementa, falsarum opinionum refutationem, Latino commodius, censuimus, quam vernaculo sermone proponi. Igitur quæ illic fusius explanantur, hîc tantummodo attinguntur: quæ illic vix loci quidquam habere, hîc copiosius tractantur. Alia est

& alia commentatio: utraque in suo genere integrum quiddam est. Qui conjunxerit, unius operis instar esse dicet, duplicem autem fructum percipiet.

2. *Crisis* vero, inquis, hoc etiam loco inculcatur? Saturior egomet hujusmodi sum laboris, quam videar multis. Nam quum apocalypticum textum in versiculos plus CCCC dividerit Rob. Stephanus, totidem fortasse dierum operam sola Apocalypseos *recognitio*, (ignoscat, quisquis ejus operæ pretium non perspicit,) sibi antehac a me vindicavit. Exemplaria excusa, & quidem præcipua ad verbum, conferre, Kusteri editionem ex Milliana ipsa retractare, manuscriptos codices Græcos & Latinos recensere, excerpta codicum ab aliis hinc inde prolata digerere, versiones consulere, patres Græcos & Latinos excutere, interpunctiones examinare, quam prolixus laboris sit, ambitiose exaggerare nolo. Neque tamen id ipsum plane dissimulari hoc

hoc loco oportere putavi. Namque ab iis, qui tali in re justam dicere sententiam velint, optimo jure postulatur, ut, præter cæteras dotes quamlibet excellentes, in numerato habeant codicum, versionum, patrum lectionem tenoremque, & horum testium indolem, numerum, consensionem, divortia, vim modo majorem, modo minorem calleant: neque ea loca, in quæ inciderint, subito arbitrio singulatim expediri posse putent, sed decisiones varietatum ex cohærentibus totius scrutinii rationibus repetant. Huc plane spectant *Fundamenta crisco apocalyptica*, in Apparatu, a pag. 776 ad 789 posita, in quibus *universam* Apocalypseos considerationem non perfunctorie institui, & subsequenti ibidem *singulorum* locorum tractationi criticæ lucem & robur præparavi. Fundamentorum summam dedi in Defensione altera, & partem ejus summæ hoc loco repetam: „Ad „Apocalypsin Erasmus, *ut ipse confitetur*, „non nisi unum habuit MS. Græcum a Io. „Capnione, & quidem Andrea Cæsarensis exegefin, cui textus (*τὸ κείμενον*) „erat interjectus. *Ex eo*, inquit, *contextus verba describenda CVRAVIMVS*. „Cumque *mutulus* esset liber, textum ex „Vulgata nondum *revisa properanter*, & „cum hanc prophetiam haud plurimi faceret, *citra summam curam* supplevit. „Stephanus, eruditus ille quidem, sed „negotiis obrutus typographus, talem „Erasmi textum apocalypticum *ad verbum* recudit, præcipue in ultima sua „editione, quam tot alii sunt secuti. „*Hoc ad oculum patet*. At ante hos duos, „id est, ante Reformationem, in editione Complutensi, præclarissimus & ad „testimonium contra papatum inprimis „efficax apocalypticus textus, quem *nullo modo extenuare* debemus, in media „exiit Hispania, in aliis Europæ regionibus

late propagatus. *Postmodum orientales* linguæ versionesque sunt excultæ: antiquissima *Latina* versio restituta, in qua spicilegium tale, quale Apparatus meus exhibet, nactus sum: multi „Græci Latineque *patres*, & ii quidem, „qui Apocalypsin copiose firmiterque allegant, eruti & recogniti. Multi & „diversi *Græci codices MS.* apocalyptici, „antehac adeo rari, sunt comparati: & „de duobus, quorum ego sum potitus, „alter opportune eandem habebat Andrea Cæsarensis exegefin, quo adjutus „dispexi accuratius, qua parte Erasmus „vel valeret vel laboraret. Quodque „præcipuum est, *Alexandrinus* codex „MS. qui *vetustatis*, & præcipue in Apocalypsi, *sinceritatis* & *auctoritatis* nomine „a veris criticis pro *incomparabili* agnoscitur, in occidentem est delatus. Quæ „omnia a Deo data subsidia Erasmus & „Stephanus, si hodie viverent, cum *admiratione* & *gaudio*, melius sane, quam „omnes ipsorum asectæ, adhiberent, & „uno ore declararent, non eas editiones, „quas ipsi tam ægre, & alii post ipsos tam „religiose procudissent, sed *ambas* conjunctim classes editionum, imo verotam totam *Antiquitatem* christianam, & „*Medullam* documentorum ejus, textum „nobis apocalypticum propinare quam „purissimum. Hæc omnia sunt, quibus „crisis mea superstruitur. - Tali modo „non solum multa minoris, quanquam „non plane nullius, momenti, sed etiam „quædam *ponderosissima* loca, æconomiam divinam spectantia, in Apocalypsi, **REGIA PROMVLGATIONE** „I. C. amatoribus apparitionis ejus postliminio sunt repræsentata. Hoc agnoscunt jam complures bonæ animæ: Deo „gratias agunt, & rem in suum usum vertunt. Huc quum res evadit, ulteriores animadversiones, mihi, fortasse præquo-

quovis altero quamlibet erudito, sua sponte, etiam quum alias res ago, subinde occurrentes, obiter notare, vindiciisque eas, ubi usu venit, augere, nec molestum esse sentio, & fas esse duco.

3. Ad ea subsidia, quæ in Apparatu adhibui, nunc commentarius in Apocalypsin, *Apringio* adscriptus, accedit, de quo aliquid dixisse juverit. Pacis Iulia in Hispania episcopus circa annum DXXXX *Apringius* fuit, quem *Apringium* plerique, nonnulli aliter paulo aliterque appellant. Commentarium ejus in Apocalypsin, ab *Isidoro* Hispalensi aliisque laudatum, erant qui pro perditio haberent. At *exstat*, inquit *Garfias Loaisa* apud *Fabricium*, *opus ingens manuscriptum in Apocalypsin*. Sed ego, cum vidissem codicem *Gotbicum Legionensem*, scriptum æra millesima octava, animadverti, de auctoris nomine inde non constare, sed editum opus in gratiam cujusdam *Aetevii*. Quin & in præfatione auctor ille ait, se collegisse sua ex libris *Victorini, Isidori & Aprigii*. Aliud exemplar membranaceum *Barcinonæ* ex alio vetustiore (fortasse *Legionensi* illo,) *A. MXXXVII* descriptum, ex Hispania, superiore seculo pervenit in Daniam. Ibi *Arnæ Magnæ Islandi*, Professoris *Hafniensis*, concessu librum quondam descripsit *cel. Abbas I. L. Moshemius*, qui certior me fecit, membranas incendio *Hafniensi* consumtas esse, & tamen suum exemplar, ex illis accuratissime deductum, liberaliter mihi muneri misit. *Apringius* in eo codice constanter vocatur: & *Apringio* episcopo tractatus hicce, ubi incipit & ubi explicit, adscribitur; sed tamen interpolatum esse opus, liquido apparet. Vno loco, *Iohannes* dicitur sub *Claudio* scripsisse Apocalypsin: alibi, sub *Domitiano*. Numerus *DCLXVI* ad voculam *DICLVX* redigitur, cujus se inventorem duobus

an tribus post *Apringium* seculis professus est *Ambrosius Ausbertus*. Ipsi *Apringii* nominatim *explanatio* uno alteroque loco ita cum ceteris contextitur, ut partes præcedentes eo ipso aliis tribuantur auctoribus. Commentarius cujusmodi sit, hoc loco dicere nil attinet: textum, commentario interjectum, ita fere pro suo tum instituto descripsit *Moshemius*, ut prima duntaxat & extrema periocharum verba exprimeret: sed tamen multorum locorum lectiones perspiciuntur, quæ sinceritatem subinde *Vulgati* referunt interpretis, ac sententias nostras ante notitiam *Apringii* latas passim confirmant. *Apringium* vero ubi citamus, lectiones apographi *Hafniensis* a nobis innui, lector meminerit, quamvis *Apringiana* ipsæ ab reliquis internosci vix possint. Neque enim magni interest, quum ipsæ interpolationes satis antiquæ & quædam earum ex auctoribus *Apringio* fortasse antiquioribus decerptæ sint, & vel cum ipsius *Apringii* vel cum aliorum codicum Latinorum N. T. textu congruant. Certe *Hispaniensem* Latinæ Apocalypseos lectionem, vix alibi obviam, hinc subinde colligere possumus.

4. Pervenit porro editio nostra N. T. cum apparatu critico ad manus *Io. Christophori Wolfii* p. m. antequam quartum is volumen Curarum in N. T. emitteret: quare in Apocalypsi potissimum rationem habuit annotationum nostrarum. Aliter interdum, ut libenter credo, judicasset, si properatio, quam opus præclarum in extremo redolet, penitiorum considerationem tulisset. Subinde ille quidem sententiam meam calculo comprobavit suo: quæ laudatissimi viri consensus multos a præiudiciis in hoc genere frequentibus deducere debet. Aliis locis disensionem suam vel certe dubitationem professus est, rationes simul commemorans, cum Theologica

gica civilitate. Talia etiam atque etiam a me declarari existimavi oportere, ea quidem lege, ut argumentis non magis, quam humanitate cum Defuncto certarem. Quae in fundamentis illis explanavi, uno jam non repetimus loco: in Apparatu legant, quibus commodum est. Ad singula sparsim loca monui, quod opportunum esset: a quibus attentus lector non sine fructu, quemadmodum spero, esset discessurus. Nam de iis locis, ubi in dictione versatur controversia, non multa dixi: sed *gravissimas* aliquot lectiones vindicavi studiosius.

5. Neque tamen *Exegesis*, praecipue nobis in hoc opere propositam, *critica* ratiocinatio obruit, nedum excludat. Bilicem dixeris tractationem. Operam enim dedi,

ne nimis macilenta haec pars evaderet, neve eadem a solida ceterorum N. T. librorum consideratione in hocce *Gnomone*, cujus exegesis *Apparatus* criticus etiam ad Apocalypsin crebro citavit, ablueret. Res maximas in qualibet prophetiae periocha comprehensas, nervose strictimque, per lemmata duntaxat, indicavi. Insignis exegetae, D. *Ioachimi Langii*, sententia compluribus in locis examinata, dilucidiosem feci tractationem meam. Vberiore vero argumentorum & emblematum explanationem a *Germanico* nostro commentario repetendam esse memineris.

6. *Synopsin* equidem totius Apocalypseos, nativam, ut spero, atque utilem, in hoc quoque limine colloco.

Apocalypsin constituunt

(I. Introitus:

1. Titulus libri.	Cap. I. 1 - 3
2. Inscriptio.	4 - 6
3. Summa.	7 - 8
4. Apparitio gloriosa, qua DOMINVS IESVS	
a. IOHANNEM ad scribendum instruit.	v. 9 - 20.
b. ANGELOS SEPTEM ECCLESiarVM, Ephesi & Smyrnae & Pergami, & Thyatiris & Sardibus & Philadelphiae & Laodiceae, ut ad Ipsius adventum digne se parent, excitat, Vincenti bona futura promittens.	cap. II. III.

II. OSTENSIO eorum, quae fient. Hic in uno continuo Viso proponitur

1. generatim & univcrse, omnis potestas in caelo & in terra, a Sessore throni data Agno, SEPTEM SIGILLIS ob signati libri apertis. cap. IV. V. Primis quatuor sigillis continentur visibilia, ad ortum, occasum, meridiem, septentrionem; cap. VI. 1 - 8 reliquis tribus, invisibilia. cap. VI. 9. &c. Septimum, ut momentosissimum,
  - a. propriam habet preparationem, cap. VII.
  - b. complectitur silentium in caelo, septem angelos cum tubis, & magnum suffitum. cap. VIII. 1 - 6
2. specialis Executio, qua sub SEPTEM ANGELIS EORVMQUE TVBIS regnum mundi conquassatur, donec id Dei & Christi fit. Hic considerandi sunt

- A. *quatuor angeli primi, cum suis tubis:* cap. VIII. 7 - 12
- B. *tres angeli reliqui cum suis tubis; & vae tria, per locustas, equitatum, bestiam. c. VIII. 13, IX. 1 & c. Tuba angeli septimi est amplissima: unde notandum*
- a. *Iusjurandum angeli de consummatione mysterii divini sub tuba angeli septimi, & futura urbis magnæ conversio.* c. X. XI.
- b. *Tuba ipsa, & sub ea*
- I. *Summa rerum ac propositio.* c. XI. 15
- II. *prævia gratiarum actio seniorum pro exsecutione.* v. 16-18
- III. *exsecutio ipsa. v. 19. Hic memoratur*
- a. *Filii masculi natiuitas, & hostis primarii iactus e COELO.* c. XII. 1 - 12
- b. *Remora in TERRA, vae tertium horribile: ubi*
1. *vae ipsum excitatur* 1. *per draconem:* c. XII. 12.
2. *per duas bestias.* c. XIII.
2. *homines interim*
1. *per tres angelos monentur:* c. XIV. 6
2. *per messem & vindemiam colliguntur:* v. 14.
3. *per plagas sive PHIALAS SEPTEM affliguntur & ad pœnitentiam invitantur.* c. XV. XVI.
3. *meretrix magna cum bestia calamitatem cumulat.* c. XVII.
- c. *Victoria regalis, qua hostes illi, inuerso ordine, submoventur. Namque*
1. *meretrix magna iudicatur, & regnum Dei prævalet.* Cap. XVIII. XIX.
2. *bestia & pseudopropheta in stagnum ignis jaciuntur.* c. XIX.
3. *diabolus ligatur.* c. XX.
- d. *Regnum expeditum. Id enim, post superiores gradus, subinde ante tubam angeli septimi, c. VII. 9. & maxime sub ea indicatos, c. XIV. 1. 13. XV. 2. nunc penitus viget.*
1. *Nationes non a satana seducuntur, sed a Christo pascuntur.* c. XX. 3
2. *Parricipes primæ resurrectionis regnant cum Christo.* v. 4
3. *Gog & Magog delentur, & diabolus, paruum chronon solutus, in stagnum ignis jactitur.* v. 7
4. *mortui iudicantur.* v. 11.
5. *Cælum novum, terra nova: Ierusalem nova, regnum in secula seculorum.* c. XXI. XXII.
- III. *Conclusio, ad introitum libri exacte respondens.* c. XXII. 6-21.

Tabellam etiam cel. D. Ioachimus Langius Commentario præfixit apocalyptico. Vtrum illa, an nostra, nativum prophetiæ *Nexum* referat, declarent, velim, qui rem tenent.

7. Qui *Tabellam* nostram animo infringere, *Notasque* sapidiores, seorsum a criticis, quanquam interdum coalescunt, fumere, &, quanquam paucae sunt, vim earum expendere dignatus fuerit, is fructum certe aliquem, ut confido, percipiet, neque solum vaga multorum commenta vitabit, sed etiam veræ interpretationis adminicula agnoscat. Prophetica *tempora* in communia suis resolvimus locis: demonstratio autem ejus rei, id quod semel monuisse satis esse debet, potissimum ad cap. XIII. 18 datur.

C A P. I.

Ἡ Ἀποκάλυψις) *Revelationem* appellant Latini patres, proprie. Nam res antea tectæ revelantur in hoc libro. Hunc titulum nulla in V. T. habet prophetia: uni *Revelationi Iesu Christi* in N. T. reservatus erat. Est *Manifestum*, ut vocant, idque Regni Christi.

Ἡ ἰησοῦ χριστοῦ, *Iesu Christi*) Titulus ab hominibus præfixus est, ἀποκάλυψις ἰωάννου ἔ θεολόγος. Antiquus ille quidem est, sed dubitationes de scriptore Apocalypseos, longo post seculum apostolicum intervallo ortas; Theologicæ cognomen & in ecclesiam introductum & Iohanni tributum; & alias Apocalypses nescio quas, a quibus hæc vera discernere, præsupponit. *Theologi* cognomen *apostolum* propemodum obruit. Sane *Iohannes* est apostolus, qui hunc librum scripsit: sed auctor est *Iesus Christus*. *Iohannis* nomine veteres Apocalypsin veram a tot apocryphis volvere discernere. Evangelia epistolæque apocryphæ, præsupponunt

canonicas, & sic apocalypses apocryphæ apocalypsin genuinam. *Apocalypsin ante Cajum* presbyterum Romanum, & *Alogos*, neminem unquam repudiasse, verum ab omnibus receptam fuisse, non temere affirmat Artemonius de Init. Evang. Ioh. p. 88. 140 seqq. Multa ante discessum apostolos docuit Dominus: sed ea, quæ tum dici non conveniebat, in Apocalypsin contulit. Quare in N. T. Æthiopico non inepte post IV Evangelistas Apocalypsis continuo ponitur.

¶ δῆξαι, *ostendere*) Hoc verbum recurrit c. XXII. 6. Et sic partes hujus libri passim inter se respiciunt. Omnino structura libri hujus prorsus artem divinam spirat: estque ejus quodammodo proprium, ut res futuras multas, & in multitudine varias, proximas, intermedias, remotissimas, maximas, minimas, terribiles, salutares, ex veteribus prophetis repetitas, novas, longas, breves, easque inter se contextas, oppositas, compositas, seque mutuo involventes & evolventes, ad se invicem ex intervallo parvo aut magno respicientes adeoque interdum quasi disparentes, abruptas, suspensas, & postea de improvviso opportunissime sub conspectum redeuntes, absoluto compendio complectatur: atque his rebus, quas complectitur liber, structura libri exacte respondet. Itaque in omnibus suis partibus admirabilem habet varietatem, spirasque pulcerrimas, simulque summam harmoniam, per ipsas anomalias, quæ illam interpellare videntur, valde illustratam: idque tanta subtilitate, ut nusquam magis unum sæpe verbum aut commation additum demtumve (c. XXII. 18 f.) intelligentiam contextus & collationem locorum possit impedire, finesque libri sanctissimos intervertere. Illudque inprimis est admirabile, quod quum res maximas ex prophetis veteribus vel digito innuat, nos

vas autem copiosius explicet; tamen summam proportionem servat. Quæ cum ita sint, vera ac plena analysis, quæcunque est, non poterit non nimis ingeniosa videri, & simplicitatis amatoribus, veritatis cognitione dignissimis, suspecta esse. Verum enim vero a DEI ingenio, si sic loqui licet, profecta est Apocalypsis, & *πελοποιικλον multifariam* ejus sapientiam in œconomia tot seculorum N. T. effulgentem, in summa quidem simplicitate dignissime refert. Quare qui ob varietates rerum ex contextu in interpretationem redundantes, interpretationem repudiare velit, ipsam simplicitatem, Scripturis utique obsequentem, violaverit. Illud certe cavendum, ne humanum ingenium, hunc sibi campum dari putet, & una alterave concinnitate observata, omnia in Systema sibi placitum cogat. Quod scriptum est, id solum, id omne, tenere; & ut ostenditur, ita observare debemus.

¶ *πῆς δέλοις αὐτῶν, servis suis*) Qui sibi non patitur ostendi, quæ fieri oportet, is servi officio deest. Utinam id cogitent viri sancti, qui ita in optima quæque intenti sunt, ut hanc ostensionem pro impedimento habeant, quæ tamen *servos I. C.* in omni opere bono provehere potest.

¶ *ἀ δὲ γενέσθαι, quæ oportet fieri*) Sunt homines, qui ita usum aliquem didascalicum & paracleticum, (quem ne Bossuetus quidem inficietur,) ex hoc libro peti posse agnoscant, ut ultra non tendant. Non partem tantisper sensus specialis prophetici tantummodo seponunt, ut summa sobrietate in dissertatione de *excellente apocalypseos doctrina fidei & morum* fecit Ven. D. Weismannus; (quo pacto Systemata Theologica Apocalypsin nullo non citant Loco sive articulo:) sed totum sensum propheticum reapse rejiciunt, & hoc nomine sibi plaudunt. Neque solum ipsi non intrant in hujus libri intelligentiam, sed

etiam intrantes prohibent, deterrent, irrident. Videant vero, ne peccent, neve ab ipso libri scopo aberrant. quæ ad doctrinam & exhortationem pertinent, in aliis libris continentur: Apocalypsis autem præcipue ostendit, *quæ oportet fieri*; idque tam serio, ut juramentum maximum interponatur. c. X. Hunc scopum non debemus invertere: quid dicam, quæ Deus conjunxit, videlicet notitiam eventuum futurorum, atque adeo temporum, & poenitentiam, vigilantiam &c. separare? Sancti omnium temporum, martyres &c. perpetuam habuere successionem expectationum ex Apocalypsi: & quanquam in hypothesi non potuere tum tempora discernere, tamen in thesi usum habuere præsentissimum, error autem eis non nocuit. Veritatem generalem alii & fundamentalem a Christo in evangelio propositam defendunt? recte. sed non ita segerere debent, ac si Apocalypsis non eundem haberet auctorem, per omnes libri partes; eundemque glorificatum. Nemo eorum, qui reliqua scriptura salutariter utuntur, Apocalypsin sine singulari fructu colit: si non invenit, quod quarebat, invenit, quod non quarebat. Quæ fieri oportet, ostenduntur hoc libro. Verbum *γίνομαι* (cujus tempora quædam, v. gr. *γενέσθαι* h. l. ex inusitato *γενέομαι* deducit Sylburgius ad Clenard. p. 470.) si quis hunc librum percurrens, (adhibitis fortasse Concordantiis,) consideraverit, non sine suavitate discedet. *sunt* tristitia, *sunt* læta, magna, multa. Repræsentat hic liber, *ea quæ sunt*, absolute, id est, rerum summas ac seriem, per tot secula, ad ipsum Iesum Christi *adventum*. Illuc Daniel, illuc Iohannes, a sua utervis ætate, pertinent.

¶ *ἐν τάχει, celeriter*) *Cura Christiani sui seculum affert curam temporum.* Paulus Antonius in Collegio antithetico, p. 930.

De *celeritate*, omnino, velim, videas Not. ad Cap. VI. 11. unde constabit, dilutiorem esse interpretationem cel. D. Langii, de eventu sigillorum &c. interjectis multis seculis, *celeri* futuro. Tom. I Gl. Chr. Part. I. sive comm. apoc. fol. 22. Ipsum finale *tempus prope* est: v. 3. eaque propinquitatis etiam adventum & ortum rerum ceteriorum, non modo eventum & cursum earum, celere reddit. Talis significatur *celeritas* c. XI. 14. 2 Petr. I. 14. & passim.

¶ ἑσήμανεν, significavit) Apocalypsis scaturit Hebraismo, in verbis simplicibus, $\eta\chi\mu\ \mu\acute{\alpha}\chi\mu\epsilon\alpha\ \kappa\tau\lambda.$ & in verbis plane Hebraicis, ut $\alpha\beta\alpha\delta\delta\alpha\upsilon\upsilon\ \sigma\alpha\tau\alpha\iota\alpha\varsigma\ \alpha\epsilon\rho\mu\alpha\gamma\epsilon\delta\omega\upsilon\upsilon.$ & in constructione, ut $\alpha\pi\omicron\ \iota\eta\sigma\alpha\ \chi\rho\iota\varsigma\tau\omicron\varsigma,$ ὁ μάρτυς ὁ πιστός κτλ. ἀπὸ ὁ ὦν κτλ. ut nomen proprium Hebraico more ἀκλιπν & sine articulo ponatur. Atque hic non dicitur, ἀπέστειλε, sed ἑσήμανεν ἀποστείλας, quanquam praecessit verbum δειξαι. Itaque Iohannes videtur innuere Hebraicum $\eta\chi\mu$, cui respondeat Graecum δειξαι. Saepe enim Hebraica & Graeca jungit. σημαίνειν LXX ponunt de magno indicio magna rei. Ez. XXXIII. 3. Vid. etiam loh. XII. 33.

2 ὅσα εἶδε, quaecumque vidit) Nonnulli ita sunt argumentati: Stephanus excudit, ὅσα π εἶδε male igitur Bengelius edidit, ὅσα εἶδε. Et sic in ceteris locis. Pari jure dixeris: ὅσα εἶδε habet Ben. Arias Montanus; ergo Stephanus male, ὅσα π εἶδε. Plane ab impressis exemplaribus abit res ad testimonium antiquitatis. Atque hoc loco, ὅσα εἶδε, monumenta habent omnia: quorum nomina si hic & alibi requirit lector, in Apparatu critico ea esse citata, nusquam non meminerit velim. nam nunc tandem labore codicum nominandorum, quoad licet, libenter superfedeo: neque

lectorem ad singula Apparatus illius loca expresse remittendum puto. ὅσα π Erasmus solus. quem quanquam Stephanus & alii recentiores sequuntur, tamen solum dicimus jure, quum antiquiores testes voculam ab ipso additam redarguunt. Sed plura de Erasmo suis dicemus locis. ὅσα εἶδε, quaecumque vidit, testatus est Iohannes, quum in hoc ipso libro omnia quae vidit, & nihil nisi quod vidit, testatus est. Nec tamen se testari dicit, sed testatum esse. quia tum, quum in Asia legebatur liber, jam scriptum habebat. Non debuit Lampius, ob tempus verbi ἐμαρτύρησε, testatus est, de Iohanne versis 1. 2. 3. scriptore dubitare. Medit. anecd. in Apoc. pag. 255. 257. Conf. v. 9 not. Eundem, & alios interpretes, qui verbum testatus est ad Evangelium & Epistolas Iohannis referunt, particula τε aliena induxit. Porro ut in Apocalypsi visio & testimonium, sic apud eos, qui hunc librum rite tractant, mensura fidei & prophetia (Rom. XII. 3. 6.) sive cognitio & interpretatio, commensurantur. Sapienter D. Antonius, in eodem Collegio, de Novissimis, ex Apocalypsi praecipue, ita differit, ut & antipropheticum morbum, & idiopropheticum prurimum reprimat.

3 μακάριος, beatus) Sunt, qui librum sanctissimum irrequieta curiositate misere tractent: ex quo fit, ut alii in contrarium currentes vel nomen Apocalypseos, quo excitari debent, audiant inviti; ipsique libro ob singularem interpretationum sinistrarum & conjecturarum eventu carentium multitudinem diffidant. Inde, cum omnia scire velint, unam scientiam eorum, qua Dominus futura ostendit, rejiciunt: inde conatum veri hic investigandi pro ærumna; concordiam pro modestia; taciturnitatem pro prudentia habent, & quidvis potius curant & quærunt, perinde ac si scriptum

esset: *Beatus, qui non legit, & qui non audiunt, &c.* Videant, ne, dum omnes prætextus excogitant, pro dono cœlesti recusando, molestiam Deo exhibeant (Es. VII. 12. 13.) & erga Iesum Christum reperiantur INGRATI. Immo vero *beatus, qui legit, & qui audiunt & servant;* nostris maxime temporibus, quæ a magna rerum mutatione, ut videbimus, prope absunt. Præstat, in quærendis temporibus, modo fides, spes, amor in corde palmam obtineat, quam plurimum conari & rideri, (Gen. XXXVII. 19.) quam cum fortibus mundi spiritibus paradoxa monita contemnere, & rerum eventibus opprimi, Dan. II. 34. 45. coll. Matth. XXII. 44 fin. vel eventus etiam pristinos, Iudæorum more, identidem expectare. *Maledicunt* Iudæi, tempora Messiæ calculantibus: Apocalypsis *benedicit* bonis auditoribus prophetiæ, propinquitatem temporis & tempora interim calculanda complexæ. Interpretationum quidem luctuosa varietas quotidie crescit: unde multorum oculis quædam quasi nebula offunditur, ut veritatem, liquido propositam, vel minus, quam figmenta speciosa, vel certe non magis admittant. Non desunt tamen adjumenta intelligentiæ omnibus, qui recte iis utuntur, spem intelligendi non abjicientes.

I. Fundamentum est, textus sincerus, ex optimis monumentis restitutus.

II. Articulatissimus est hic liber: res multifarias per septenas epistolas, sigilla, tubas, phialas digerit: quemlibet de hisce septenariis, in quaternarium & ternarium dividit: multa ipse interpretatur, declaratque, quid sint *septem stellæ; septem candelabra; Agnus, ejusque cornua septem & oculi septem; thymiamata; draco; spiritus tres, ranarum instar; capita bestię & cornua; aquæ, ubi sedet meretrix; byssinum; testimonium Iesu; mors se-*

cunda; Agni uxor. Formulas nobis præbet opportunissimas: *væ primum abiit &c. numerus hominis: mensura hominis, quæ est angeli. &c.*

III. Iuvat etiam collatio prophetarum veterum, & prædictionum Iesu & apostolorum in ceteris libris N. T. plurimum vero ipsius literæ apocalypsicæ evidentia, & cum tropis propheticis contemperata proprietas. Hoc ipsum aliquanto uberius declarabimus.

1. Complexus est Dominus Iesus in Apocalypsi Reliquum *veteris prophetiæ*, quod attinet ad tempora ascensionem ejus & adventum Paracleti, finemque Iudaismi subsequentiæ. Itaque a veteri Ierusalem ad novam Ierusalem peringit liber, omnibus rebus in unam summam concinnumque ordinem redactis; magnamque cum prophetis antiquis habet similitudinem. Exordium & conclusio congruit cum *Daniele*: cum *Esaja*, descriptio Filii maculi & promissiones Sioni datæ; cum *Ieremia*, iudicium Babylonis: rursus cum *Daniele*, Ieremiam secuto, determinatio temporum; cum *Ezechiele*, Esajam secuto, architectura urbis sanctæ; cum *Zacharia*, emblemata equorum, candelaborum &c. Ex illis prophetis multa per eos copiosius descripta, nunc summatim repetuntur, iisdem sæpe verbis. ad illos igitur respiciendum. Habet tamen Apocalypsis *ἀντάφρασην* quandam, & ipsa ad sui interpretationem sufficit, etiamsi veteres prophetas, ubi de iisdem rebus loquuntur, nondum intelligas; imo ad intelligendos illos filium præbet. Sæpe etiam sub similitudine Apocalypseos & veterum prophetarum latet quædam dissimilitudo, stirpemque a pristino aliquo propheta sumit Apocalypsis, novum ei calamum inferens. v. gr. Oleas duas habet Zacharias; habet etiam Iohannes, sed alio significato: Be-

Bestiam decem cornuum habet Daniel ; habet etiam Iohannes, non eodem plane significato. Hic differentia verborum, emblematum, rerum, temporum, studiose debet observari. Sed & multum juvat Tabernaculi per *Mosē* erecti & descripti ratio. nam cœlestia, quorum exemplari & umbra servierunt sacerdotes levitici, Hebr. VIII. 5. in Apocalypsi accurate exhibentur.

2. Multa prædixit *Dominus* ante passionem ; v. gr. Matth. capp. XIII. XXII seqq. Ioh. XIV. i. sed non omnia : neque enim maturum erat. multa sparsim in *Epistolis* Iohannis ceterorumque apostolorum per Spiritum Christi prædicta habentur ; prout videlicet necessitas primorum illorum temporum ferebat. Nunc uno omnia libello complectitur Dominus, superiora illa respiciens, præsupponens, explicans, continuans, pertexens. Illa ergo conferre prorsus decet ; non tamen cum illorum brevitate horum ubertatem committere. In Evangelistis prædixit Christus, quæ ante Apocalypsin Iohanni dictandam erant eventura, adjunxitque descriptionem Novissimorum ; in Apocalypsi, intermedias quoque res. Ex utrisque unum quoddam Totum constat.

3. Non solum summa & clavis prophetiæ, & olim & proxime antegressæ, in hoc libro exhibetur, sed etiam supplementum, sigillis antea clausis. Igitur non potest non multa habere nunc primum revelata, neque in reliquis Scripturis exstantia, ut Gomarus & Cluverus agnoscunt. Erga revelationem igitur hanc tantam, statui exaltationis Christi reservatam, parum grati sunt, qui quicquid in ea primum revelatur aut determinatius describitur, idcirco segnus æstimant, & timidius accipiunt audacius verepudiant. Argumenti amplitudo & libelli brevitatem evincunt, omnia verba esse longe significantissima.

¶ ὁ ἀναγνώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες, qui legit & qui audiunt) *Vnus*, ille primum, per quem Iohannes librum ex Patmo in Asiam misit, *legebat* publice in ecclesiis, & multi audiebant. Magnopere Scriptura publicam sui lectionem commendat. Deut. XXXI. 11. Neh. VIII. 8. Jer. XXXVI. 6. Luc. IV. 16. Act. XV. 21. Col. IV. 16. 1 Theff. V. 27. 1 Tim. IV. 13. Plus esset ædificationis, si doctores minus de suo loquerentur, vel certe Scriptura multitudini sane rudi legeretur copiosius.

¶ τῆς προφητείας, *prophetiæ*) Est *apocalypsis*, respectu Iesu Christi: est *prophetia*, respectu Iohannis, cuius mentione facta, *prophetiæ* demum vocabulum ponitur. *Prophetiæ* se sua, adeoque divina tumentur auctoritate, speciatim Apocalypsis, quæ idcirco antiquas prophetias non allegat, nisi summatim, idque semel. c. X. 7. In ceteris libris N. T. allegantur prophetiæ V. T. ut earum videlicet completio demonstraretur : in Apocalypsi non allegantur. Hinc quum v. gr. Surenhusius allegata V. T. per singulos evangelistas, per Acta apostolorum, per epistolas Paulinas catholicasque deduxisset, non habuit, quod in Apocalypsi allegatum conferret. Pari fere modo Franc. Iunius Parallelos abruptit, ita in conclusione scribens : *Sunt quidem innumeræ voces, sententiæ multæ, argumenta non pauca in toto libro Apocalypseo, quæ Testamentum vetus redolent dignitate maxima : sed eorum interpretatio mihi quidem non videtur huius loci esse, tum quia NON ADDUCUNTUR NOMINATIM scripturæ loci, aut profertur auctoritas aliqua una, unde illi de prompti sunt ; sed plurimum bini, terni, aut plures loci una consuntur artificio elegantissimo : tum vero quia si quis hoc instituerit, cum necesse fuerit aggredi totius libri Apocalypseo interpretationem.*

4 ἀπὸ ὁ ἀπὸ ἑὸ, *Erasmus* introduxit. *Michaël Lilienthalius* in Bibliotheca exer

tica, quum multa in me propitia dixisset atque collegisset, in additamentis non tam ex suo, quam ex alieno sensu scribit: *Editio minor Bengeliana in Recens collectis aceri censura notatur. Auctores pro specimine dederunt caput I Apocalypscos, & ex collatione cum editione R. Stephani ostenderunt, in editione Bengelii multa adhuc menda reperiri.* Dedit in Recens collectis censor (sic enim dicendum est potius, quam *censores*) Tabulam, ex Apoc. I. bene multa, fateor, loca exhibentem, in quibus editio Stephani & editio Bengelii differunt. Sed respiciatur, quaeso, *Apparatus*, pag. 789 seqq. *Omnibus illis locis, ne de tota Apocalypsi dicam, princeps editio, Complutensis, ex. gr. v. 2. & ipsa Stephani editio prima (quam censor se pro fundamento sumpsisse ait,) v. 5. & codices manuscripti apud Stephanum, v. 19. & antiquissima versio Latina, v. 6. & Lutheri versio, v. 5. & documenta post Stephanum cumulata, longe gravissima & plurima, & in his codex Alexandrinus, v. 8. &, ut post Apparatum excusum accuratius didici, Seidelianus, &c. v. 9. Syriaca versio &c. v. 11. Irenaeus &c. v. 18. me defendunt; & censorem, solo Stephani nomine, nullo argumento, pugnantem, & praecipites lectores suos auferentem, efficacissime refutant. Quae cuilibet sano satisfacere debent.*

Primus hic locus est ex iis, in quibus me defendi posse plane negat censor. Atqui lectio mihi probata, ἀπό ο, primæva est. unde nonnulli dudum fecere ἀπό θεῶ ο, ne scilicet præpositio ἀπό haberet genitivum quasi ἀκλιτων. Similiter Erasmus ἀπό & ο surrogavit, (instar τοῦ ο ἦν apud Andream Cæsariensem,) vano solœcismi timore, ut deprehendent, qui primam editionem & quintam annotationum ejus evolverint. Erasmus sequitur Stephanus, Stephanum alii.

Quæ in Apparatu, pag. 777. de pauci-

tate codicum Apocalyptricorum dixi, ea comprobat catalogus codicum Florentinorum in libro *Io. Lamii* de eruditione apostolorum, p. 223 s. 246 ff. ubi multi memorantur codices, Acta & Epistolas, vel ipsum Novum Testamentum, sine apocalypsi, exhibentes. Sex tamen ibi Apocalypsin habent, quorum lectiones utinam in lucem proferantur! Certum habeo, & illos, & quotquot alii ubicunque gentium jacent, summam esse confirmaturos lectionis a me defensæ, in Apocalypsi, in primo capite, in quarto versu. Etenim h. l. Erasmus, & Stephanum, & Recens collecta, redarguunt, meque defendunt, omnia hodie cognita monumenta. *Quando tandem movebuntur, qui prelum Stephani pluris faciunt, inscientes, quam cuncta vestigia Iohannis in Patmo?* Humanissimus Lilienthalius, non dubito, quin manum sit daturus veritati.

¶ ἀπό ο ὦν καὶ ο ἦν καὶ ο ἐρχόμενⓈ, a *Qui est & qui erat & qui venit*) Decem Sefhiroth, tres superiores & septem inferiores, in hac salutatione descriptas quaerit *Jacobus Rbenferdus* in Dissertatione de stilo Apocalypseos cabbalistico. Et aliquam quidem esse similitudinem, evicit ille: sed nil protulit ex Cabbalistis, quod non purius apud Iohannem exstet. conf. *Lamp. comm. in Apoc. p. 253.* Nomen Hebræum מתי est ἀκλιτων ejusque nominis periphrasis est hæc, ο ὦν καὶ ο ἦν καὶ ο ἐρχόμενⓈ, ut videbimus mox versu 8. Itaque periphrasis quoque sine flexione casus ponitur. Articulus ο ter expressus Græcæ paraphrasi nominis Hebraici conciliat formam nominis.

¶ ἐπτά, septem) Iudæi ab Esaj. XI. 2. multa & magna loquuntur de Septem Spiritibus Mellis. *Lightfoot.*

ς ἀπό ἰησῦ χριστῶ, ο μάρτυς κτλ.) Freuens in hoc libro est Appositio, casu obli-

obliquo & recto. Exempla collegimus in Appar. pag. 778. Ita nempe Hebræi solo v. gr. *Mem* præfixo nomenclaturam multis vocabulis constantem declinant: similiterque Galli, adhibita præpositione *de* &c. Quin etiam Lucas, *ἐν τῷ αἵματι μὴ τὸ ὑπὲρ ὁμῶν ἐκχυρόμενον.* c. XXII. 20.

¶ (τ νεκρῶν) Editi, *ἐκ τ νεκρῶν.* In sola Apocalypsi diversam interdum ab editis lectionem noster exhibet textus. Causam dixi in Apparatu pag. 788. & in utraque Defensione, prolixè.

¶ (ἀγαπῶντι) Sic habet cod. antiquissimus *Alex.* & sex alii non contemnendi, ac fortasse plures a pristinis collatoribus neglecti. Alii, *ἀγαπήσαντι*, ob sequens *λέσαντι* & *ἐποίησεν* idque præfert Wolfius. Sed participium præfens etiam præteriti imperfecti vim includit. *οἱ μισῶντες, οἱ ἀγαπῶντες, οἱ φιλοῦντες, οἱ δοξαζόντες, qui oderant, qui amabant, qui diligebant, qui honorabant.* 2 Sam. XIX. 6. Thren. I. 2. 8. Sic Matth. II. 20 *οἱ ζητῶντες, qui quaerebant.* 2 Pet. I. 19 *φαίνοντι* notat *lychnium qui LVCEBAT.* nam sequitur aoristus *1 διαυγάσθη καὶ ἀνατίθη.* Sic *θεαρῶντες*, & *ὦν*, in imperfecto, Ioh. IX. 8. 25. & passim. Eoque facilius erat *ἀγαπῶντι* cum vi præteriti, quia duo aoristi subsequuntur. Sic præfens, pro præterito, subsequente præterito, c. XIII. 12. Veruntamen *ἀγαπῶντι* proprie præfens est, & denotat *amorem perpetuum*, ut Ioh. III. 35, *ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.* ubi præfens & præteritum copulantur. *Qui nos amat*, reddidi studiosè in Germanica Apocalypseos translatione: & talia, ut intelligo, loca displicent multis. Atqui Iohannis stilus & hodiernus gustus toto cœlo differunt. Ego in transferendo non molles auriculas delinio, sed Iohannem, qui ex He-

braico plane sensu scripsit, religiose imitor. Hæc pars est contumeliæ Christi.

¶ (αὐτῶ) *Αὐτῶ*, etiam reciprocum, leni ubique spiritu expressi, Erasmi exemplo, qui quidem in editionibus suis fere promiscue exhibet *αὐτῶ*, facilitatis, ut arbitror, gratia, & *αὐτῶ*, etiam reciproco sensu, ex mss. Causa in Apparatu p. 453 semel dicta est, (suffragante Buttigio in præf. N. T.) & quovis loco dicta putari debet. *αὐτῶ* mallet Wolfius: & id editores suo passim fecere arbitrio, interdum post consonam quoque tenuem, aperto errore, ut *μετ' αὐτῶν, ἀπ' αὐτῶν, μετ' αὐτῶν*, Act. XIV. 27. XV. 38. XIX. 4 &c. In quo nemo, opinor, Ionicam dialectum excusabit. Speciem unus habet locus, Ap. IX. 11, *ἐφ' αὐτῶν* sed id Rob. Stephanus introduxit: *ἐπ' αὐτῶν*, reciprocum tamen, habent edd. primæ cum mss. Vt apud Hebræos *י* & alia suffixa tertiæ personæ & relativam & reciprocam vim habent: sic scriptores N. T. *αὐτῶ* promiscue ponunt. Itaque h. l. Ap. I. 5 *αὐτῶ* omnino ad *Iesum Christum* refertur, qui nos in sanguine suo lavit.

6 *καὶ ἐποίησεν*) Sensus erat, *ὅς ἀγαπᾷ ἡμᾶς καὶ ἐποίησε* sed prius verbum cum articulo postpositivo transit in participium; alterum verbum mansit, & cum eo subaudiri debet articulus absorptus.

¶ (βασιλείαν, ἱερῆς) *Βασιλείαν καὶ ἱερῆς* substituit librarius, facilitatis gratia, in *Andreae* textu, quem sequuntur, *Erasmi* interventu, impressi plerique, & Wolfius. Qui quum in multas lectiones, quamvis minus ipsi probatas, *unam* meam editionem allegarit, (id quod optimo eum animo fecisse existimo,) lector, velim, meminerit, easdem lectiones in *aliis editionibus a me suo loco citatis* exstare. Semel hoc monere necessum duco, ne contextus meus nimis sæpe solus incedere

videatur. Hic igitur habent codices, summo consensu, & in his editio *Comp.* cum sequacibus, βασιλείαν, ἱερεῖς & sic olim, *regnum, sacerdotes*, reddidit *Latinus*, ut ex *Apringio* constat, quanquam & interposuere ceteri. βασιλείαν, ἱερεῖς, legerunt etiam, qui periphrafi utuntur, βασιλεῖον ἱεράρισμα, ut *Andreas* ipse in comm. nam lectionem βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, plane elaram, non mutassent. Similem varietatem infra videbimus ad c. V. 10. sed siue βασιλεῖς siue βασιλείαν illo loco genuinum est, hic certe βασιλείαν legi debet. Illic enim loquuntur quatuor animalia, & viginti quatuor presbyteri, coronati, quorum dignitas eminet: hic sermo est omnium fidelium nomine. hos Christus fecit DEO & Patri suo sacerdotes: & horum sacerdotum universitas est regnum, quod Ipso gaudet Rege. βασιλεῖον ἱεράρισμα dicitur Exod. XIX. 6. 1 Petr. II. 9. ubi ἱεράρισμα, ut στρατεύματα, exercitus, collectivum est. Eandem vim habet *Appositio, regnum, sacerdotes*. quanquam inter cives regni eximia apud regem admissione sacerdotes gaudent. Davidis sacerdotes erant filii. 2 Sam. VIII. 18.

7 ἔρχεται) videlicet ὁ ἐρχόμενος. Venit, qui venit. Innuitur adventus gloriosus in die novissimo.

¶ ἔξικέντησαν, purpugerunt) Evidentissimis clavorum lanceaque notis in corpore redivivo & glorificato Salvator & Iudex se & exhibuit & exhibebit. Tum fastidia & convicia hostium, Iudæorum præsertim, quæ tantisper admiranda fert longanimitate, refutabuntur in perpetuum.

8 τὸ ἄλφα καὶ τὸ ω) Ω non ᾧ μέγα, hoc loco legere & pronunciare debemus. nam ᾧ μέγα opponitur ὁ μικρῶ. ᾧ, tanquam ultima alphabeti Græci litera, opponitur τῷ alpha. Græce scripsit Iohannes.

Valde solennis hic est locus: in quo pauci, cum *Apringio*, ἀρχὴ καὶ τέλος addunt, *expositionis causa*, ut in notis Vatablo adscriptis existimatur, videlicet ex parallelis. Cernamus vero parallela loca. Ea (non annumerato versu 11, de quo inferius dicemus,) sunt quatuor.

I. Το ἄλφα καὶ τὸ ω, Alpha & O. c. I. 8.

II. Ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, Primum & Ultimus. c. I. 17. II. 8.

III. Το ἄλφα καὶ τὸ ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, Alpha & O, Principium & Finis. c. XXI. 6.

IV. Το ἄλφα καὶ τὸ ω, πρῶτος καὶ ἔσχατος, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, Alpha & O, Primum & Ultimus, Principium & Finis. c. XXII. 13.

Itaque in principio libri unum incisum ponitur, primum de Patre, c. I. 8. coll. c. IV. 8. deinde de Christo, c. I. 17. In fine libri copiosior fit sermo, & duo incisa ponuntur de Patre, *sedente* in throno, c. XXI. 6. & tria, de Christo, *Veniente*, c. XXII. 13. Sæpe in hoc libro unam sententiam Græce & Hebraice exhiberi, mox videbimus. Idque hic jam quoque fit. Pater dicitur τὸ ἄλφα καὶ τὸ ω Græce: Idem Iohanni, Hebraice, ut mox videbimus cogitanti, est *Principium & Finis*, quod per ἄν primam & extremam Hebræorum literam Hebraice exprimitur. Et sic quoque Christus.

Locus quartus, tribus incisus constans, memorabilem ansam nobis præbet. Tertium ejus incisum nunquam ponitur sine primo, ergo pertinet ad primum declarandum. Secundum ponitur aliquando sine primo: ergo suam per se, ut in *Esaja*, sic in *Apocalypsi*, significationem habet. Primum & tertium adscribitur etiam Patri, c. XXI. secundum, Christo soli. c. I. 17. *Alpha, & Principium*, est Deus, ut Ipse, rerum omnium conditor & auctor, tan-

tas res proponit, declarat, promittit. Ω & Finis est Idem, ut Apocalypsin, præsertim in tuba septimi Angeli, ad opus, complementum, finemque expectatissimum & gloriosissimum perducit. Et sic quoque Christus. Prima & extrema rei, stilo scripturæ, est res sive totum ipsum. vid. 1 Sam. III. 12. Cohel. X. 13. 2 Chron. XXXV. 27. Græci *proyam* & *puppiam* proverbio dicunt. Ergo Alpha & Ω, Primus & Postremus, Principium & Finis, est *Vnus omnia, semperque Idem*. Confer Psalmum VIII, initio & fine, ubi *Intentio* & *Executio* describitur. Sic, magnifico sensu, finis ab origine pendet. Continet Apocalypsis in augusta appellatione, Alpha & Ω &c. in principio, Protestationem Dei contra draconem, & Christi contra bestiam, ceterosque hostes; & in fine, triumphum ex hostibus. Hostes enim procedente libro insurgunt, sed penitus delentur, ut nusquam appareant. Est item Protestatio contra omnes falsos deos & falsos christos, ad nihilum redituros. Nam ante revelationem Dei primam in creatione, & post ultimam in consummatione, nullus est alius Deus; omnes falsi dii intermedio tempore & ficti & sublati sunt: ante adventum Christi in carne & post adventum ejus ad iudicium nullus est alius Christus; omnes pseudochristi intermedio tempore fuerunt. *Quumque omnia subordinata erunt Filio Dei, tum & ipse Filius subordinabitur ei, qui omnia subordinavit ipsi, ut sit Deus omnia in omnibus.* 1 Cor. XV. 28.

¶ Κύριος, Dominus) Augustus est totus hic locus; & magnificus hoc loco ac plenus Dei titulus, uberiores considerationem postulat.

§ I. Rudimentum nos quidem duntaxat ponemus: & in eo complures confluent observationes, quæ nemini vel

placeant ex toto (etenim ne mihi quidem ipse satisfacio,) vel ex toto displiceant, adeoque cujusvis delectui & examini maturiori subjiuntur.

§ II. Quatuor membra habet titulus:

1 Κύριος, Dominus.

2 ὁ Θεός, Deus:

3 ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, Qui est & qui Erat & qui Venit,

4 ὁ πανκράτωρ, Omnitotens. Hæc membra commode ordine retrogrado spectaverimus.

§ III. Quartum, ὁ πανκράτωρ, Omnitotens, in V. T. non nisi duobus Hebraicis vocabulis responderet. nam in loco sæpe ponitur pro יהוה sed absolute, non in appositione cum aliis divinis nominibus: quare parallelismus non est ibi figendus. Vid. infra, § XXIV, de loco Exod. VI. Alterum vocabulum, quod ceteris in locis comprehendit nomenclatura ὁ πανκράτωρ, est Sabaoth.

§ IV. Sabaoth non est nomen divinum recto casu, sed ingreditur nomenclaturam Dei, quum dicitur *Iehovah Sabaoth, Deus Sabaoth, Iehovah Deus Sabaoth*, i. e. exercituum.

§ V. Nomenclatura hæc non occurrit in Genesi: exstant demum principia ejus in Exod. VII. 4, *educam exercitus meos, populum meum, filios Israël, ex terra Ægypti.* & cap. XII. 41: *exierunt omnes exercitus Iehovah ex terra Ægypti.* Iosua, trajecto Iordane, apparuit, qui se ipse sic appellavit, *Dux exercitus Iehovah.* Ios. V. 14 seq. Inde in libris Samuelis & Regum, in Chronicis, in Psalmis, in Esaja, Ieremia & plerisque prophetis minoribus, ante captivitatem Babylonicam, & post eam, frequentissima est locutio de *Domino Deo Sabaoth*. Varie expressere LXX interpretes: sed maxime utuntur epitheto πανκράτωρ, & dicunt Κύριος πανκράτωρ, ὁ Κύριος ὁ

θεός ὁ παντοκράτωρ. Id in ceteris N. T. libris nusquam reperitur, nisi 2 Cor. VI. 18. in expressa videlicet loci Esajani allegatione. In sola Apocalypsi sæpe dicitur.

§ VI. Denotat vocabulum *Sabaotb*, exercitus sive copias ingentes, speciatim quidem Israëliticas illas, sed generatim in cælo & in terra omnes, quia omnium Deus est Iehovah: & inde ὁ παντοκράτωρ dicit *Omnitotentem*. Huic uni omnis militia servit: & omnis illius militiæ opera in Apocalypsi cietur & ad summa pervenit.

§ VII. Quæ cum ita sint, Hebraico יהוה non potest non respondere membrum *Tertium*, ὁ ἄν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. nam epitheton, ὁ παντοκράτωρ, nunquam ponitur, quin immediate aut θεός aut יהוה præcedat. Illud mediate præcedit in præsentī: ergo יהוה est immediate præcedens. Respondent autem nomini יהוה vel tria incisa simul, ὁ ἄν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, vel tertium sine dubio, ὁ ἐρχόμενος.

§ VIII. ὁ ἐρχόμενος dicitur *Is qui erit*: nec tamen dicitur ὁ ἐσόμενος, sed, perquam scite, ὁ ἐρχόμενος, ne quid de esse præsentī detrahi videatur, & ut adventus clarius exprimatur. *Futurus*, Hebr. הַבָּא *veniens*, coll. Ioh. XVI. 13. & sic aliæ linguæ.

§ IX. Quomodo nomen יהוה legendum sit, & quam late ejus significatio pateat, vehementer contenditur: nonnulli, quia ei puncta nominis יהוה sæpe, & nominis אדני sæpissime appicta sunt, alias vocales introducunt, & v. gr. יהוה *libvab* legunt.

§ X. Sed etiam si nomen יהוה semper alienas, nunquam suas vocales in codicibus nostris adscriptas haberet, tamen æque posset *Iehovab*, quam *Iibvab* legi. Atqui etiam oportere *Iehovab* legi, multa evincunt.

§ XI. Curaverunt Hebræi, ut nomen יהוה nunquam nisi quam sincerissime pro-

nunciaretur: quare ubi præfixa mutationem vocalium importabant, sæpissime nomen אדני vocales quam maxime ad יהוה accedentes habens surrogarunt. Sed ubicunque יהוה scribitur, plane *Iehovab* legendum est. Hac una de causa sub Iod retinere Scheva: id quod etiam Chaldæi paraphrastæ faciunt, in ipso scriptiōnis suæ compendio: nomen *Iehovab* & *Adonai* referente. Quemadmodum יהוה per puncta nominis יהוה scribitur, sic per puncta nominis אדני posset יהוה scribi, nisi יהוה per se pronuciandum esset. Nomina propria, ut *Iehojakim*, & multa alia, quæ ex nomine יהוה formantur, & Græcas nominis hujusce scriptiōnes, ad eos, qui foris sunt, propagatas, eruditi pridem collegerunt.

§ XII. Incomparabilis & admiranda est coagmentatio nominis יהוה ex יהי *Erit* & הוה *Ens* & הוה *Erat*. Manavit hæc nominis divini paraphrasis per tria tempora ad poetas Græcos vetustissimos & ad scriptores Talmudicos. Loca existant apud Wolfium T. IV. Curar. in N. T. pag. 436. Summum vero robur habet Apocalypsis.

§ XIII. *Secundum* membrum, ὁ θεός, nullam habet difficultatem: nomen θεός, a θεω ποιο, dicit auctorem rerum omnium. primum vero, κύριος, aliquid dici potestulat.

§ XIV. Io. Pearsonus in Expos. Symb. Apost. p. 261. rem eo deducere conatur, ut τὸ κύριος, quatenus τῷ יהוה respondet, derivetur a κύριω, *sum*. Sed exempla, quæ ex Tragicis potissimum profert, omnia esse quoddam *fortuitum* inferunt, ut κύριω vel potius κυρῶ non magis verbo ὑπάρχω, quam verbo τυγχάνω in significatu, & verbo קרה in ipso sono respondeat. Qui vim nominis κύριος, ex quo

κύριος

κύριⓄ dicitur, perspexerit, qua non modo moralem auctoritatem, sed etiam naturalem stabilitatem firmitudinemque denotat, is facile agnosceret, nomen κύριⓄ idoneum esse ad interpretandum nomen יהוה dempto temporum ternione, & certe denotare *Eum qui est.*

§ XV. Quotiescunque nomini κύριⓄ nomen θεός apponitur, illud nomini proprio יהוה respondet: idque in presenti quoque loco valet.

§ XVI. Iam quid causæ est, cur, quum inter tot commemorationes Dei, quæ in V. T. existant, hæ ipsæ, tres ad summum, appellationes, *Iehovab Deus omnipotens*, uno loco poni sint solitæ, Apocalypsis hic quatuor, κύριⓄ tribus reliquis præmissis, ponat?

§ XVII. Sæpe Apocalypsis dupliciter aliquid exprimit, Hebraice & Græce, ut καὶ, ἀμην· ἀβαδδῶν, ἀπολλύων· διάβολⓄ, σατανᾶς· κατήγωρ, κατηγορῶν. Hostium nomina duplici idiomate exprimuntur: & prius ipsius Domini Dei nomen dupliciter exprimitur.

§ XVIII. Græce in titulo divino, quem consideramus, membrum I & II per se ponuntur: membrum autem III & IV, quæ idem quod duo priora significant, unice eo pertinent, ut lectori Hebraicum יהוה צבאות in memoriam redigant. quamquam enim ipsum nomen יהוה Græcis exprimi posset, tamen in populo Dei nunquam sic expressum fuit. Græco & Hebraico nomine Deus Iudæorum, & Gentium describitur.

§ XIX. Membrum I & III sunt parallela, utrumque nominis proprii vim habens: primo additur ὁ θεός, tertio ὁ πανκράτωρ, utrumque appellativum.

§ XX. Hactenus hunc locum tractavimus seorsum: nunc idem cum parallelis conferendus venit. Dicitur enim

ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενοςⓄ, h. I. & ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενοςⓄ, c. IV. 8. & deinceps, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν. denique, ὁ ὢν. Vid. infra ad c. XI. 17. XIX. 10.

§ XXI. Quum in rubo apparuit Mosi Deus, Ipse se nominavit יהוה *Ero*. Exodi c. III. 14 hanc nominis sui rationem præstruit: *Ero qui Ero*, sicuti ad Mosen dixerat ibidem v. 12: *Ero tecum*. Deinde Nomen exprimit Ipse, Mosen dicere iubens: יהוה *ERO misit me*. Verbum יהוה fit Nomen, ut ὁ ἦν, præfixo articulo: & ipsum ὁ ἦν commoda locutio, ut apud Aristotelem, εὐθὺς τὸ ἔσαι καὶ τὸ μέλλειν, ἔπειρα. I. 2 de gener. & corrupt. c. 10.

§ XXII. Hoc Nomine ad Mosen promulgato, in eadem continuo apparitione, & per totam deinceps scripturam V. T. nomen יהוה memoratur. יהוה primæ personæ, ibi locum habere videri posset, ubi Dominus de se loquitur, & יהוה tertiæ personæ, ubi de Domino loquuntur angeli & homines. Atqui Moses dicere iustus est, יהוה *ERO misit me*; & Dominus se ipsum quoque יהוה *Iehovab* vocat: ac nomen יהוה deinceps non repetitur, nomen יהוה nusquam non occurrit. Plane igitur nomen יהוה ad significatum nominis יהוה præter differentiam primæ tertiæque personæ amplius quiddam superaddit: ut primum videlicet Dominus se appellavit *Ero*, mox se appellitare instituit *Erit - Ens - Erat*.

§ XXIII. Olim ante Mosis tempora, nomen יהוה ita memoratum legitur, ut certum habeamus, Mosen id non ex sui demum temporis idiomate in tempora Enosi, Abrami &c. intulisse. Gen. IV. 26. XIII. 4. XIV. 22. XV. 2. 7 &c.

§ XXIV. Rursus apertum est, Mosis & per Mosen Israëlitis eam revelationem esse factam, qua nomen *Iehovab* novo modo eis *innotuerit*. Laudavimus modo

locum Exod. III. 15. Accedit alter, Exod. VI. 3: *Vifus sum erga Abraham, erga Isaac & erga Jacob באר שרי* quia Deus abundans omnibus bonis: sed nomine meo *Iebovah non sum eis notus factus*. Hic $\tau\omega$ לא præfigitur ב & rationem sub qua denotans, per Gallicum en apte reddi potest, sicut v. gr. dicunt *vivre en Obvrien*. Abrahamo quum apparuit Deus, appellavit se אל שרי Gen. XVII. 1. & inde Isaac & Jacob sæpe eum sic appellarunt. Appellabatur tum quoque *Iebovah*, sed minus solenni usu. Mosis demum tempore Ipse hoc nomen suum in seculum, & hanc mentionem sui in progeniem & progeniem esse iussit. Ex. III. 15. Tunc nomen sibi æternum re ipsa fecit. Es. LXIII. 12. Videatur locus Exod. XV. 3, & totum illud Canticum.

§ XXV. Priori ab יהוה esse, dicitur: ac potest id Ipsius nomen considerari vel absolute, ut est in se *Is qui est* ab æterno in æternum: vel respective, uti populo suo, promissionem per opus ipsum implendo, innotescit ut *Is qui est*.

§ XXVI. Priori notione nomen יהוה celebratum est etiam patriarcharum temporibus: sed altera notione superinducta Mosis demum tempore Israëlitis se notum fecit Dominus, per ingens illud opus educationis ex Ægypto.

§ XXVII. Tali modo significationem nominis sui יהוה admirabili methodo quasi contraxit, ut quemadmodum *Deus*, quamlibet omnium Deus, tamen non erat alius, neque alius dicebatur, neque alius dici volebat; atque *Deus Israëlis*, sic יהוה *Is qui est* non esset alius, atque *Is qui Israëli est*, sive qui Israëli se præstat & re exhibet. *Ero vobis*, revera dixit, sicut postea, *non ero vobis*. Hos. I. 9. Non dissimili ratione, quotiescunque Deus insigne aliquod opus fecit, Ipsum nomenve ejus cognitum esse legimus. Ps. LXXVI. 2. LXXXIII. 19. Es. LII. 6. Ez. XXXIX. 7.

§ XXVIII. Itaque Mosis tempore quasi ab integro se nominavit יהוה *Ero*. Non dicit, *Ero qui eram, Ero qui sum*; sed יהוה *Ero qui Ero*: ubi declaratio involvitur beneficii jam jamque præstandi. Id est, *Ero Israëlitis is, qui eo ipso Ero* patribus eorum, & quem me iis fore dixi, quemque me iis fore oportet, promissionem olim datam deinceps implendo. Itaque significationis futuri prævalebat in יהוה includens & recapitulationem revelationum & promissionum Dei, quæ patribus obtigerant, & declarationem rei jam exhibendæ per educationem populi ex Ægypto.

§ XXIX. Nomen יהוה mox in nomen יהוה quasi excrefcens eandem simul futuri significationem in nomen יהוה transmisit, ut in ipsa nominis forma futurum emereret, atque inde ad præsens cum præterito progressus fieret.

§ XXX. יהוה idem est syllabatim, quod $\circ$ ἐρχόμεν $\circ$ και ὁ ἄν και ὁ ἦν. Ita conveniens erat fermo Veteri Testamento. Sed in Apocalypsi ordo per elegantiam non nisi superbis fastidiendam invertitur, & cap. IV. 8 dicitur ὁ ἦν και ὁ ἄν και ὁ ἐρχόμεν $\circ$, ubi, ordine naturali temporum, quatuor animalia Dominum celebrant summam, ut Ipse se exhibuit, & exhibet, & exhibiturus est. Hic autem, cap. I. 4. 8. & Iohannis stilo & ore suo Dominus dicitur ὁ ἄν και ὁ ἦν και ὁ ἐρχόμεν $\circ$, & ita novo, sed in ipsa natura divina fundato idiomate, τὸ ἄν, tanquam principale & radicale, primum ponitur, notabili præludio & omine permutationis illius, qua deinceps & τὸ ἐρχόμεν $\circ$ & τὸ ἦν, ut § XX indicavimus, ad τὸ ἄν se recipiunt.

9 ἐν τῇ θλίψει, in tribulatione) In tribulatione fidelibus maxime hic liber sapit. Asiatica ecclesia, præsertim a floridis-

ridissimo Constantini tempore, minus magni æstimavit hunc librum. Vix vestigium reperias Apocalypseos a Constantinopolitanis doctoribus allegatæ: ubi in Chrysofostomi operibus citatur, hoc ipsum alieni tractatus indicium est. Africana ecclesia, cruci magis obnoxia, semper hunc librum plurimi fecit.

¶ καὶ βασιλεία καὶ ὑπομονή, ἔῃ regno ἔῃ patientia) Conjunguntur hæc etiam 2 Tim. II. 12. *Patientiæ spes* (1 Thesi. I. 3.) uberrimum in Apocalypsi nutrimentum habet. Notabilis ordo verborum: *afflictio, ἔῃ regnum, ἔῃ patientia.* cum primo horum & tertio *simul* datur secundum.

¶ ἐγενόμεν ἐν τῇ νήσῳ) γενέσθαι ἐν ῥώμῃ est *pervenire Romam*, 2 Tim. I. 17. Itaque Iohannes hoc loco innuit, se *delatum esse in insulam Patmum*, & sub adventum suum hæc, quæ memorat, audisse & vidisse. Neque præteritum hocce tempus nos impedit, quo minus Apocalypsin in Patmo scriptam existimemus. Nam veteres in scribendo tempora verborum accommodarunt ad tempus lectionis, non scriptionis. Act. XV. 27 *missimus*. Tenuis hæc videtur observatio: sed magnis erroribus medetur.

¶ τῇ καλεμένῃ, quæ vocatur) Sunt, qui hoc participium omittant: recte, ut videtur. Sive id legas, sive non legas, *Patmus*, quamlibet Asiæ vicina, tamen non omnibus Asiæ incolis nota fuit. Ideo Iohannes memorat, *Patmon esse insulam*. At *Cyprus*, celebris insula, per se nominatur, Act. XIII. 4. nec dicitur *insula Cyprus*, nedum, *insula, quæ appellatur Cyprus*.

¶ πάτω, *Patmus*) Erat ibi, tempore Domitiani & Nervæ. Opinionem de vita Iohannis usque ad ultima Domitiani aut prima Trajani tempora, falsam quidem & ex confusione duorum Iohannum exortam esse putat Artemonius in

lib. de Init. evang. Ioh. p. 350. Atqui Petrus sub Nerone defunctus est martyrio: & longe ultra Petrum mansit Iohannes. Ioh. XXI. 22. Apocalypsin autem non diu ante obitum scripsit. Neque enim partem unam sub Claudio, aliam sub Domitiano aut Nerva scriptam dixeris. una quippe est *apocalypsis*, una prophetia, unus liber. Neque Epiphanius, qui eam sub Claudio, id est, ante Petri sub Nerone mortem, editam censet, unus veterum est Irenæo ceterisque anteponendus. Titulus versionis Syriacæ jam est recentior. Cur in Apocalypsi, dices, multo magis *hebraizat* Iohannes, quam in Evangelio? nonne tum, quum Apocalypsin scriberet, Græcismo demum assueverat? nam Evangelium scripsit ante vastationem Hierosolymorum, Apocalypsin postea. Enimvero non ex assuetudine, sed ex divino dictamine, cujus infinita est *εὐπορία*, formam totus trahit Iohannis stilus, sed magis propheticus.

10 ἐγενόμεν) Periodus trimembris: ἐγενόμεν' ἐγειόμεν' καὶ ἡκασα. v. 9. 10.

¶ ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρῃ, *die dominico*) Et esse aliquem & dici *Dominicum diem*, vel ex hoc constat loco: diem autem *Dominicum* esse illum diem, qui dies Solis a gentibus dicebatur, qui primus est hebdomadis cujusque dies, qui Sabbato, septimo hebdomadis diei opponitur, universo antiquitatis christianæ testimonio constat. Rationem appellationis rursus ex ipsa Scriptura N. T. discamus. Appellationem multi ex eo repetunt, quod illo die resurrexerit Dominus. Vera hæc quidem, sed non præcipua, aut non unica ratio fuerit. Insignes sunt dies Nativitatis, Baptismi, Transformationis, Crucis, Resurrectionis, Ascensionis, Adventus gloriosi. Quis horum maxime dominicus dies est? Cæna dominica est cæna Domini: Dies dominicus est dies Domini nostri Iesu Christi

Christi; quo nomine stilus apostolicus denotat unum diem adventus, qui etiam absolute *dies*, vel *dies ille* dicitur. Non abhorret sensus veterum Christianorum, de quo apud *Hieronymum* ad illud, *Media nocte*, Matth. XXV. hæc leguntur: *Dicamus aliquid, quod forsitan lectori utile sit. Traditio Iudæorum est, Christum media nocte venturum in similitudinem ægyptii temporis, quando pascha celebratum est, & exterminator venit, & Dominus super tabernacula transit: & sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt. Unde veor & traditionem apostolicam permanisse, ut in die vigiliarum paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat, expectantes adventum Christi; & postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctis agentibus diem.* Ad diem quemque dominicum expectabatur Dominus, quanquam expectationis solennitas ante paschalem potissimum celebrabatur Dominicam. Monumentum creationis dies septimus: primus dies, monumentum consummationis. Ille, dies Iehovah: hic, dies dominicus. Certe quisquis animo suo præcipit, diem hebdomadis primum, dominicum ideo dici diem, quia eo die veniat Dominus, is demum perspicit, quam singulari convenientia obtigerit Iohanni, ut Dominico die Dominum venientem & videret & describeret.

Putavi aliquando, visionem illam, quam Ezechiel a cap. XL refert, fuisse die sabbati, eumque diem sabbati cum die dominico hîc memorato posse conferri: sed id ultro nunc omitto. Nam in anno quidem mundi 3374, in quo visionem illam ponit Calvisius, dies 1 Tisri fuit sabbatum: sed visio fuit tribus post annis die 10 Tisri, media hebdomade. Aliam indaginem dominicus aperit diem. Apocalypsin visam esse ΠΡΟΣ ΤΩ ΠΛΕΙ in fine imperii Domitiani, ejusdem prope ætatis scriptor affirmat Ire-

næus: quem præter alios *Newtonus* in *Observ.* ad Ap. p. 163 seqq. frustra oppugnat. Vid. *Exeg. Germ.* p. 174. Occisus est autem Domitianus anno 95 Dion. d. 18 sept. die Dominico: quumque visionis tempus per celeberrimum persecutoris interitum ita accurate notat Irenæus, tutissimum fuerit ab ipso die quam minimum recedere. Quid si *dies ille dominicus* eo anno fuerit d. 3 april. id est, pascha: vel d. 19 junii, coll. *Ord. temp.* p. 389. vel ipse dies 18 septembris? Nil definitio: Irenæi vestigia sequor. Certe Apocalypsis ante Domitiani exitum data aliam quoque præbet observationem. Verba ad populum *Ephesi* faciebat Apollonius Tyaneus, & in media oratione exclamabat, *Feri tyannum*, iterumque, *Confidite, tyrannus occisus est.* Atque eo die, ea hora, Domitianus Romæ est occisus. Sive conjurationem in Domitianum scierat Apollonius, sive aliunde, quid ageretur, persensit: Apocalypsis multo majus rerum futurarum indicium Ephesiis, ad reprimendos Apollonii asseclas, & ad vindicandam Iesu Christi gloriam, eodem tempore dedit.

¶ ἤκασα ὀπίσω με, *audivi post me*) Iohannes faciem habuerat versam ad orientem: similiterque Dominus, dum ei appareret, faciem ad orientem, Asiam versus, quo scribendum erat, direxit.

II λεγῶσθε) Sæpe Iohannes verba, quorum sententia cum remotioribus cohæret, Hebraico more cum propioribus construit. Dicere volebat: Φωνὴν λέγασθαι pro eo dicit, σάλπιγγος λεγῶσθε.

¶ ὁ βλέπει) Ἐγὼ ἐμὶ τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ, præmittunt nonnulli. Ex *Andræ* commentario, quem expendi velim ad v. 8 & 11 & 17, immi-gravit hoc non modo in textum quorundam *Andræ* exemplarium, sed etiam in *Cov. Vff. Arab.* qui etiam alibi quiddam

ex Andreae exegeſi trahunt. vid. Appar. ad Ap. II. 16. Coarguitur additamentum & per ipſas horum codicum diſcrepantias, quum vel ἐμὶ & τὸ, vel ἐμὶ & ὁ prius, vel καὶ tertium omittunt; & per Auguſtanum Andreae codicem, hac periocha carentem. *Mirum eſt*, inquit Wolfius, *hæc in tot codicibus* (videlicet in monumentis fere omnibus,) *deſiderari, quæ tamen ſtilo Iohanneo ita conveniunt, quod Beza recte monuit, ut pro germanis merito habeantur.* Conveniunt ſane, ut omnia ex aliis locis Iohanneis additamenta. Inſtat Wolfius: *In ſequenti capite Dominus nunquam alloquitur eccleſias, niſi præmiſſo aliquo ſui titulo. Credasne igitur, Dominum, (quum) Ioannem primum alloquebatur, eo abſtinuiſſe?* Reſp. Sæpe demum poſt apparitionis initium Iſ qui apparet, eloquitur, quis Ipſe ſit. Exod. III. 6. In præſenti autem grandis illa ſumma, ὁ βλέπεις, quod vides, & ipſa adeo Iohannis viſio, per ſc titulorum omnium inſtar erat, dum verſu 17 mox titulus ſequebatur expreſſus. Atque ex hoc ipſo fonte derivantur tot tituli in capite II & III. In ſumma, intuitu verſus 8 & 17, illata potius verſu 11 hæc verba videntur, quam pro ſuperfluis habita. Non facile pro ſuperfluo aliquid hodie habent complures docti viri, eademque mente plerique quondam librarii fuere. Codicibus tutius, quam rationibus talia loca deciduntur: atque in eo genere eximium pondus *Latinus* habet interpres, ubicunque eum propriis non laborare nævis, idonei, quamlibet pauci, teſtes Græci confirmant. Vtinam hoc omnes penitus infixum animo habere vellent: maximum ad plerasque dubitationes eximendas compendium foret. De antiquitate Latini interpretis egimus in Appar. p. 391. 419 & c. eamque confirmat egregia Latinorum patrum cum textu interpretis conſenſio. Carebat ætas illa multis additamentis, quæ poſteritas, ut alibi paulatim, ſic hoc loco invexit.

¶ εἰς βιβλίον, in librum) Huic libro, talem ortum habenti, nec non ceteris, ex quibus ſacræ corpus Scripturæ conſtat, quis eſt, qui tantum tribuat, quantum res ipſa poſtulat, poſthabita multitudine aliorum librorum? Eccles. XII. 12.

12 βλέπεν τὸ Φωγὴν, videre vocem) videre eum, cujus erat vox.

13 ποδῆρη) ἦν LXX ποδῆρης, de veſtitu Aaronis.

14 ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ τρίχες) ἐν δια δύοιν id eſt, capilli.

15 πεπυρωμένω) Sic *Vſſenb.* pluresve, & verſiones antiquæ. Alii, πεπυρωμένοι. Epitheton eſt, non pedum, ſed χαλκολιβανῶ: ideo non repetitur c. II. 18. χαλκός, æs: λιβανῶ, tus. χαλκολιβανῶ, aris ſpecies, turi ſimiles. Vide Bocharti Hierozoicon, in extremo, ubi æs album interpretatur copioſa diſputatio. Conf. Dan. X. 6, de ære ſplendente. Heſychius, ἀπαſα χαλκῆ, λαμπρὰ ὄλη, κρηπς.

17 ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔχατος, primus & poſtremus) Glorioſiſſima appellatio. Hebr. מִתְחִלָּה וְעַד אֲחֵרִית Es. XLIV. 6. XLVIII. 12. ubi LXX reddunt, ἐγὼ πρῶτος καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, πλὴν ἐμὲ οὐκ ἔſτι θεός. & ruruſum, ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸ αἰῶνα. Vtroque loco vocabulum ἔχατος videntur non fatis dignum putariſſe, quod tamen revera Hebræo egregie reſpondebat. Es. XLI. 4, ἐγὼ θεός πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα (עַד אֲחֵרִית) ἐγὼ εἰμι. Loquitur Meſſias de ſeſe, coll. c. XLVIII. 16. Hinc id præconium in Apocalypſi Dominus Ieſus ad ſe applicat, & per verba ſubſequentia declarat. Spectetur Schema:

Ego ſum Primus, & Poſtremus:
& Vivens; & ſiebam mortuus, & ecce
vivens ſum &c.

Immediata conſtructio, Primus & Poſtremus, declarat, Vitam ejus, inter-

ventu mortis perbreui, ita interpellatam esse, ut ne interpellata quidem existimari debeat. *Artemonius* in tr. de Initio Evang. Ioh. *Primum & Ultimum* interpretatur *præstantissimum & abjectissimum*. p. 248. sed si hæc sententia esset, ordo rerum postulareret inverti, & dici, *Ultimus & Primus*. Plane titulus divinæ gloriæ est, *primus & ultimus*, apud Esajam, apud quem frustra *Artemonius* eundem titulum ita conatur flectere, ut denotet *Principium & Finem*. p. 249 seqq.

18 ἐγενήμην νεκρὸς, *sicbam mortuus*) Dici poterat, ἀπεθάνων, *mortuus fui*: sed hoc loco elegantia singulari dicitur, *sicbam mortuus*, ad denotandam temporum & in iis rerum differentiam.

¶ αἰῶνων) Et formula εἰς τὰς αἰῶνας ἔτι αἰῶνων, & vocula ἀμὲν, perfrequens est in Doxologiis. ideo librarii, quamvis hinc non est Doxologia, tamen post formulam illam etiam voculam hanc prono calamo perscripserunt, ut in Apparatu notavi. *Erasmus* ex editione *Complutensi ἀμὲν* postliminio admisit: recte autem faciunt, qui priores ejus editiones, ea particula carentes, approbant. Nemo uni editioni, quamvis ei præ ceteris assueverit, ita favere debet, ut eam, quamdiu vel minima rationum aut testimoniorum mica inveniri potest, obnixè, tanquam castellum ab hostibus oppugnatum, defendat, nec, nisi extrema vi compulsus, deditorem faciat. Etiam in editionibus præferendis vel postponendis studio partium peccatur: sine discrimine debemus inter omnes codices, versiones, & patres versari, & veritatem, ubicunque in eam inciderimus, eadem ἐπιειθείᾳ & facilitate amplecti. Hoc loco, etiamsi toto seculo XVII omnes editiones ἀμὲν exhibuerint, tamen antiquitas paucorum testium, qui hanc particulam, juxta ratione freti,

omittunt, prævalere debet. Iis, qui omittunt, *Coptum* addit *Wolfius*.

CAP. II.

I *Τῷ ἀγγέλῳ*, *angelo*) Gravissima VII harum epistolarum causa est. Populus legem in Sinai suscepturus, prius sanctificabatur: idem opera Iohannis Baptistæ, quum immineret regnum Dei, per poenitentiam præparabatur: nunc ecclesia christiana ad tantam Revelationem digne suscipiendam (perinde ut antea scriptor ipse, per deportationem & per consternationem,) his instruitur epistolis. Id enim agitur, ut malos, prius admonitos, & mala ex medio sui exterminans, ipsa cum sua posteritate ad hoc pretiosissimum depositum, hanc tanti momenti revelationem, quam ipsi cœlites tam profundis adorationibus prosequuntur, recte amplectendam asserendamque, ad eventus maximos spectandos, & fructus uberrimos percipiendos plagasque effugiendas præparetur, inspersis in ipsas epistolas revelationis reliquæ stricturis fulgidissimis, ad attentionem excitandam & viam intelligentiæ muniendam aptissimis: ecclesiæque per poenitentiam renovatio, ut par est, conspectui iridis præmittitur. c. IV. 3. Quisquis igitur idoneus esse vult auditor apocalypsis, monita harum VII epistolarum debet observare: tum enim ex specimine, quod illæ præbent, discet, quomodo apocalypsis in omnes homines ætatesque applicanda sit. Nonnulli septem epistolas capite II & III comprehensas ad septem periodos ecclesiæ referre sunt conati, historico earum sensu servato, vel, quod deterius erat, remoto. Cel. D. *Langius*, servato historico sensu, propheticum a tempore Iohannis usque ad meretricis & bestię cladem

dem extendit, in Comm. apoc. f. 34 seq. Sed humanæ solertiæ esse septem epistolarum ad septem periodos accommodationem, ostendimus. Vid *Erkl. Offenb.* p. 285-295. Epistolæ tum plane ad septem ecclesias in Asia, & earum maxime angelos, spectabant: inde vero omnes auditores, omnium locorum & temporum, boni, mali, varii, ad sese referre debent, quæ ad ipsos pari modo pertinent. Quodvis alloquium ad angelum ecclesiæ concludit promissio, quæ *vincenti* datur.

¶ (τ) Cod. *Alex.* τῶ· neque id per incuriam. Ter enim habet, τῶ ἐν ἐφέσω ἐκκλησίας· τῶ ἐν περγάμῳ ἐκκλησίας· (Latine dicerēs, *angelo ecclesiastico, qui est Ephesi, Pergami:*) & τῶ ἐν θυατίροις. Hi ipsi tres angeli sunt, qui partim laudantur, partim reprehenduntur: & sermo magis directe eos tres petit in epistolis, quam binos reliquos, qui sine exceptione vel laudantur vel vituperantur.

¶ (ἐν ἐφέσω, *Ephesi*) In ea urbe & floruit diu Timotheus, & obiit paulo post Apocalypsin datam. *Polyrates*, Ephesi episcopus, martyrium descripsit Timothei: quod quidem scriptum, ut alia per multa, citeriorum Græcorum sedulitas interpolavit, sic tamen, ut res præcipuæ manerent; easque ab interpolamento simpliciora defenderent exemplaria. Is igitur *Polyrates* apud *Viler.* de anno solaris f. 96. *Catagogia* infidelium Ephesi fuisse ait d. 22 januarii, & tertio post die Timotheum ab illis interfectum, *Nerva* imperatore. Diem 22 & 24 januarii imperator non vidit *Nerva*, nisi A. XCVI solus, & A. XCVII cum *Trajano*, mox d. 27 jan. mortuus. Itaque apocalypsis Ephesum quoque missa fuerat, per brevi utique ante necem Timothei: neque tamen hunc apocalypticum putarim alloqui peti. Evangelista erat Timo-

theus, non ecclesiæ unius angelus: idemque, si extremo suo tempore a primo amore delapsus esse potuit, certe non minus de morte tam propinqua, ut credibile est, quam *Smyrnenis* ecclesiæ angelus, admoneretur.

2 οἶδα τὰ ἔργα σε, scio opera tua) Hoc οἶδα scio septies occurrit:
scio tua opera, c. III. 1.8.15.
scio tuam pressuram, c. II. 9.
scio, ubi habitas, c. II. 13.
scio tuum amorem, c. II. 19.

¶ (καὶ ὅτι) Καὶ omissum a quibusdam olim: sed retinendum est. Sunt enim diversæ virtutes, *tolerantia* & *severitas contra malos*.

¶ (ἐπειρασας) *Επειράσω*, *Erasmus*, sine ullo codice: ἐπείρασας cod. *omnes*, atque ipse *Andreas*, in textu & in comm. Unde patet, in cod. *Capnioneo* detritam fuisse terminationem verbi, eamque ab *Eralimo* esse suppletam, qui item v. 20 intulit *πλαιᾶσαι* Medium, & c. VI. 11. *πληρώσονται* Medium. Medium *πειράομαι* non nisi cum infinitivo, idque raro, occurrit, ut *ἐπειράτω κολλᾶσαι*, Act IX. 26. *πειρώμαι σε*, cum accusativo, nunquam dicitur: *πειράζω*, in omnes partes usitatum est.

¶ (ἀποσέλες, *apostolos*) Repelluntur hoc loco falsi apostoli: falsi Iudæi, v. 9. *Ethnicismo* dediti, v. 13 f.

3 ἔ κεκοπίακας) Sic *Alex.* habet. Ceteri item, magno consensu, ἐκεκοπίασας tantummodo Σ pro κ, ex rhythmo ἰβάσασας. *Erasmus*, cujus solitudo nullius defensionis capax est, *κεκοπιακας καὶ ἐκέκμηκας*. Hanc recte glossam censet *Mililius* in *Prolegomenis*. nam in textu *Stephanum*, quamvis improbet, tamen non mutat. Complures ejusmodi glossas habebat *Capnioneus*, & inde *Eralimus*:

Z z z z z z 2

quas

quas vel unus Andreas redarguit. κοπιᾶν, pro κάμειν, Matth. XI. 28. 1 Cor. IV. 12. nec non Ioh. IV. 6. Vnde apud LXX verbis ἡ γὰρ ἡ ζωὴ ἡ πνεῦμα ἡ πνεῦμα maximeque γὰρ respondet. Hesychius, κεκομηκώς, κεκοπι-ακώς. Antanaclasis, a Wolfio laudata, hæc est: *νοτι* laborem tuum, *nec tamen* laboras, *id est*, labore *non frangeris*.

5 εἰ δὲ μὴ) Hoc dicitur absolute, sine verbo, v. 16. εἰ μὴ, cum verbo, mox, & v. 22. C. III. 3. 20.

¶ ἔρχομαί σοι καὶ κινήσω) Tanta constantia verbum ἔρχομαι in præsentī ponitur, ut etiam subsequente futuro maneat. ἔρχομαι καὶ κινήσω ἔρχομαι καὶ πολεμήσω, v. 16. Vid. etiam Ioh. XIV. 3.

7 εἰς) Singularis eo magis notandus, quia pluralis usitator. πῖσις, ὡς ψυχῆς ait Clemens Al. Strom. V. init.

¶ Ἐκκλησίαις) Casus sextus, uti c. XXII. 16. Pari modo dicitur, Ἐπεστευχαῖς, c. VIII. 3. 4. Conferantur, quæ in Notis ad Marc. V. 2. collegit Heupelius.

¶ τῶν νικῶντι) Septem promissiones varias habent constructionem.

I. τῶν νικῶντι δώσω αὐτοῦ κτλ.

II. ὁ νικῶν ἔ μὴ ἀδικηθῆ κτλ.

III. τῶν νικῶντι δώσω αὐτοῦ κτλ.

IV. καὶ ὁ νικῶν, - δώσω αὐτοῦ κτλ.

V. ὁ νικῶν, ἔτ⊕ περιβαλεῖται κτλ.

VI. ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν κτλ.

VIII. ὁ νικῶν, δώσω αὐτοῦ κτλ.

In quatuor ceterioribus, ὁ νικῶν, ut si distinctivum accentum Hebraicum haberet, majore emphasi notatur: in tribus prioribus τῶν νικῶντι (cui æquipollet in secunda ὁ νικῶν, absque ἔτ⊕,) arctior est conjunctio cum subsequente verbo.

¶ ἐκ τῆς ἔξυλῆς τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν τῷ παραδείσῳ ἔθραξεν) LXX Gen. II. 9, τὸ ἔξυλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τῆς παραδείσου. ubi coll.

Gen. III. 3 τὸ ἐν μέσῳ magna cum proprietate dicitur, quod reliquæ arbores forent in horto, sed non in medio horti. Hoc loco simpliciter in *paradiso Dei* dicitur esse, juxta codices potiores, lignum vitæ: neque aliud lignum, nisi lignum vitæ memoratur. *In medio* quidem plateæ Ierusalem est lignum vitæ. c. XXII. 2. Ex eo loco, vel ex Genesi, nonnulli hîc scripsere, ἐν μέσῳ τῆς παραδείσου.

10 Βαλεῖν, com̄icere) quendam, subaudi, vel quosdam potius.

11 ἔθραξεν ἔθραξεν) Hanc phrasin ἔθραξεν ἔθραξεν habet Paraphrasis Chaldaica, Deut. XXXIII. 6. Es. XXII. 14.

13 πῖσις) Huc mox respondet conjugatum πῖσις.

¶ ἐν τῆς ἡμέραις) καὶ præfigunt perpauca, ut Erasmius, etiam in quinta sua editione. Orationem intendi ait Wolfius. Ita est, si modo καὶ etiam genuinum est. sed olim festinans librarius, cum præcederet *μὲ καὶ*, mox pro *μὲ* altero iterum *μὲ καὶ* videtur arripuisse. Subsequentem syllabam *ος* constanter exhibet Erasmus, contra atque Wolfio visum est.

¶ αἰς ἀντίπας) scil. ἐκ ἡρηγήσασθ. Antipam sub Domitiano occisum ajunt Menologia; Martyrologia, eum in taurum æneum ardentem fuisse conjectum.

14 τῶν βαλακ) Sic habet cod. *Alex.* & quidem, ut in Apparatu monui, in prima editione Millii: nam secunda ei codici, admisso in notis hiatu, aliam lectionem, hanc transiens, adseribit. Eoque magis necessarium fuit hoc indicium, quia cod. Alexandrinus etiam in ed. Oxon. minore hîc perperam allegatur. *Ipsi passim Millio a philologis cismarinis adscribuntur, quæ Kusteriana demum editio deteriora vel etiam meliora fecit. Magno equidem labore, ex prima editione Millii, errata secunda, in Apocalypsi*

lypsi præsertim, corrcxi: quare ubi a secunda Apparatus meus differt, non temere id accidisse, etiam atque etiam confirmo. Medium est τῶ inter τ̄ & ἐν τῶ itaque lectionem τῶ alii codices hoc ipso suo in dextram & sinistram discessu comprobant. Omnino in hac phrasi, *docuit τῶ Balak*, obtinet Dativus commodi, quem non distiterit WOLFUS p. 463. neque usquam is casus magis est obvius, quam in historia de Balaamo: *κατέρασά μοι τ̄ λαὸν τῶν κτλ.* Num. XXII. & XXIII. Iosephus l. 4 Ant. c. 6. § 6. Balaamum sic loqui facit: *βαλακε καὶ τ̄ μαδιανιτῶν ἐπιπαρόντες· χοῦ γὰρ με καὶ παρὰ βέλησιν & θεῶν χαρίσασθαι* ΤΜΙΝ κτλ. Eadem igitur mente Apocalypsis habet, *ἐδίδασκειν τῶ βαλάκ.* Neque enim Balakum docuit Balaamus, sed populum Balaki, Balaki causa, a quo Balaamus conductus fuerat. Vid. Num. XXIV. 14. XXV. 1 f. XXXI. 8. 16.

15, 16 ὁμοίως μετανόησον ὄν) *Similiter vesifiscere* jubetur Pergamentis, ut Ephesus. Respondet καὶ etiam. v. 15. Lectionem ὁμοίως, pro qua alii ὁ μισῶ ex v. 6 rescripsere, defendunt testes fere omnes. Manet tamen ὄν, igitur, magna emphasi, coll. v. 5. cap. III. 3. 19.

16 ἔρχομαί σοι καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν) Ταχὺ, post σοί, inseruere plerique, ex parallelis. Sed cito non habuit Italica versio Iohannis manus proxima. Ad scriptores eam secutos accedit *Ansbertus* satis constanter, & *Beda*, & *Ambrosius*, etiam in Psalm. CXVIII. Serm. XIX. neque cito habet *Apringius* in paraphrasi huius loci. Operæ pretium fuerit, Latinos codd. Apocalypsicis mss. hoc loco evoluisse. Interdum lectio plenior, genuina est; plerumque vero, brevior. Vtrumvis quo casu obtineat, dicemus. Plenior, potior interdum. nam I. in homœoteleuto vel

iisdem verbis syllabisve recurrentibus librarii facile intermedium textum transiliverunt, ex vetustioribus testibus restituendum. II. Coniunctiones, in aliis linguis minus frequentes, quam in Græca, sæpe omisæ sunt in versionibus, quas hac in parte cupide sequi nil attinet. III. Subinde Græci a publica lectione, cui plerique codices accommodabantur, aliquid removerunt: ac tum plenior lectio, vetustissimis aliis documentis, *Latino* præsertim interprete nixa, retineri debet. Exempla passim occurrunt. A tribus hæcæ causis si discesserimus, character germanæ lectionis tantum non perpetuus est *brevitatis*. Nam quum in duo genera dirimantur codices Græci, & secuti eos metaphrastæ ac patres, videlicet in Asiaticos & Africanos, ut in Apparatu copiose explanavi, raro utrosque simul, sed tamen alibi ex his, alibi ex illis multos reperias breviora loca per declarationes aliquas supplere conatos. Inde plenior lectio, quæ nunc a plerisque nimis religiose defenditur, fere semper fucata; brevior autem genuina est. Talibus in locis testes quamlibet paucis, modo idoneam habeant antiquitatem, valere debent: qua in parte *Latini* rursum eminent, ut paullo ante ad c. I. 11 notavimus. Sane præstat, ubi de talibus micis agitur, genuinum aliquid in tanta panis abundantia præterire, quam heterogeneum quidquam & ab humano sensu adpersum arripere. Id certe ubivis præferendum est, quod rationes ei loco, qui sub manu est, propriae postulant. Hinc nemo quidem criticus alios ad assensum potest cogere: sed ipsum vicissim alii nullo jure retinere possunt. Revertimur ad particulam cito. Multipliciter denunciat Dominus adventum suum in Apocalypsi, maxime a cap. II. 5 ad c. III. 20. ita quidem, ut adventum gradatim propiorem faciat. Particula cito adhibetur demum c. III. 11.

itaque in præfenti, c. II. 16, nondum locum habet.

17 ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τῇ ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον) Scribebant veteres multa in *lupillis* (vid. Not. ad Gregorii Neocæs. Paneg. p. 139.) præsertim suffragia. *Calculus albus* fuisse tesseram *σινήσιως*, docet Sam. Petitus var. lect. c. 8. idque ille huc confert. Sed hoc loco *calculus candidus* & *νομὸν novum* per se præmium est, ideoque post manna absconditum ponitur.

18 τὸ ἐν θυατείροις ἐκκλησίας) τῶ ἐν θυατείροις cod. *Alex.* nec non *Tertullianus*, non addito *ἐκκλησίας* vocabulo. Vbi conjunctim angeli memorantur septem ecclesiarum, c. I. 20. non excipitur nomen *ecclesie* Thyatirensis. Nunc ubi series ad *angelum in Thyatiris* seorsum pervenit, prætermissum *ecclesie* vocabulum, (etenim *ecclesiam* tum ibi fuisse, olim negare nonnulli,) paucitati certe Christianorum in oppido illo congruit. Separatim ad eos sermo fit versu 24. Apud Hebræos decem minimum requirebantur homines ad cæctum sacrum: rursus Neocæsareæ quum essent XVII Christiani, episcopus iis datus est Gregorius. Thyatiris ergo parvulus grex & ignotus esse potuit, qui *ecclesie* nomen vix sustineret, & tamen angelum haberet. Hic S. Carpus fuisse fertur.

19 τὰ ἔργα πλείονα τῶ πρώτων) Similis locutio, τὸ ἔργα πλεονάζοντα τῶ πρώτων. Ruth III. 10. Contra, τὰ ἔργα χειρόνα τῶ πρώτων. Matth. XII. 45.

20 ἔχω κατὰ σὺ) Non modo aliquot codices, sed multo plurimi testes, hanc lectionem exhibent, quam ceteri, πολλὰ, vel πολὺ, de suo, vel ὀλίγα, ex v. 14. suppletes, hoc ipso suo in extrema discessu comprobant. Talibus in locis brevior lectio tantum non semper genuina est. *Videtur vero*, inquit *Wolfius*, *vox ὀλίγα hic adjuncta esse, respectu habito ad πλείονα*,

quorum mentio est v. 19. ut simul indicetur, inter multa illa præclara hoc unum desiderari, quod impiis Isebelis conatibus non resistat. Vbicunque aliquid supplevere librarii, ex parallelismo præsertim, quo hic τὸ ὀλίγα gaudet, glossema non modo nil absurdi, sed etiam facile quiddam habere solet. quare nil est in hoc genere, quod ingeniosi homines non possint rationibus quibusdam suffulcire. Veruntamen prius, quid codicum pondera importent, considerari oportet: deinde per rationes, non, quid locum habere queat, sed quid prævalere debeat, evincentes, perpendendæ veniunt. Versu 19 πλείονα comparativus ultima opera primis præfert, non ad ὀλίγα opponitur. Nec multa, nec pauca, sed unum illud, quod exprimitur, Dominus contra angelum Thyatiris habebat, uti contra angelum ecclesie Ephesi, c. II. 4, ubi Andreas ἐν unum reprehendi scribit. quare his duobus leniora denunciantur, quam angelo ecclesie Pergami, contra quem Dominus pauca habebat.

¶ ὅτι ἀφεῖς τῆ γυναῖκα ἰεζάβελ, ἡ λέγουσα ἐαυτὴν σοφῆν, καὶ διδάσκει καὶ πλανᾷ τὴς ἐμὲς δούλης) Negat se intelligere *Wolfius*, *quomodo ἀφεῖς Græce dici possit.* Atqui ἀφεῖς legitur Exodi XXXII. 32, in edd. probatissimis, & in Apocalypsi consensu nititur mss. omnium, si a silentio unius alteriusque segnus collati discesseris. Conf. *Marck.* in Ap. II. § 46. 53. Ex ἔω (Ion. ἔημι, communiter ἴημι,) formatur ἀφέω, ἀφέεις, ἀφέει, etiamsi solum ἀφεῖς, idque contractum, in usu sit. Ut ut est, nil prohibuit, quin Iohannes ipse æque ἀφεῖς scriberet, ac librarii Græci, significatu dubitationis experte. *Aretbas*, qui ἀφῆς surrogat, alibi quoque Iohanneis meliora Græca, ut ipsi videbantur, fecit. vid. infra, ad c. XVI. 13. Eadem causa est, quod ad codices attinet,

net, verborum subsequens, καὶ διδάσκει καὶ πλαῖνᾶ, quorum item sensus est obvius. nam primo verbum ἀφήμι etiam absolute ponitur, Matth. III. 15. deinde hoc loco subjicitur determinatio: *finis mulierem istam, scilicet docere, & revera docet* &c. Sic c. XI. 3, dabo *duobus testibus meis* ut prophetent, & *propheta-bunt*. Conf. etiam c. XIII. 16. *Erasmus* ex *Latina* metaphrasi finxit *διδάσκειν καὶ πλαῖνᾶσαι*. non solum articulo (τῆς) ut moris est illi, omisso, sed etiam aperta hallucinatione. nam *πλαῖνᾶσαι* nunaquam dicitur. Indicativum, & *docet atque seducit*, antiquitas Tertulliani efficacissime firmat. ἡ λέγεται, pro τὴ λέγεται, alias expeditum dedimus.

¶ τὴ γυναῖκα) Multi pridem, τὴ γυναῖκα σ. Certe *maritum* habebat, habebat enim *machos*. v. 22. Illud σ̄ videtur esse glossa, sed cum re ipsa conveniens. Eleganter autem dicitur, *mulierem*, pro, *mulierem tuam*; vel quia talis ellipsis frequens est: Act. VII. 20. vel quia hic agitur de adultera; coll. Ioh. IV. 18. Act. XXIV. 24. & *mulierem Iezabel*, quum ipsum *Iezabelis* nomen mulierem indicaret. namque partes *docendi*, contra ac *mulierem* decet, usurpabat.

22 βαλῶ) Sic *Hunt. Aët. Arab. Lat.* multi, qui *mittam*, & *Tertullianus*, qui *dabo* habet. βάλλω, ceteri. Etenim λ pro λ sæpe in hoc verbo ponunt librarii, & ἰδὲ plerumque cum præsentī construitur: interdum tamen etiam cum futuro. Luc. I. 20. 31. 48. Et huic loco futurum congruit, quia conditio, *si non resipiscant*, intervallum dat temporis: & cum βαλῶ coheret ἀποκρινῶ. denique in omnibus his denunciationibus futurum prævalet, c. II. 5 *κινήσω*. v. 16 *πολεμήσω*. v. 24 *βαλῶ*, ubi item multi βάλλω. cap. III. 4 *ἔπιπατή-*

σοσι. v. 9 *ποιήσω*, cum ἰδὲ. v. 20 *ἔσειλεύσε-μαι* κτλ.

23 ἀποκρινῶ ἐν θανάτῳ) Ez. XXXIII. 27 *יְהוּי בְּיָדוֹ לִX̄X*, θανάτῳ ἀποκρινῶ.

24 ὅσοι ἔκ ἔχουσι - ἔκ ἔγνωσαν) Tertia persona pro secunda. Vid. Vorst. de Hebraism. c. 26.

¶ ἔκ ἔγνωσαν) Non erant *Gnostici*.

¶ πὴ βάθεα) Dan. II. 22 in bonam partem dicitur, αὐτὸς ἀποκαλύπτει βάθεα καὶ ἀπόκρυφα.

25 πλὴν) Amos III. 2. *רַי לִX̄X* πλὴν.

¶ ἄχρις ἢ ἂν ἤξω) ἤκω, derivatum a præterito verbi ἴημι, jam in præsentī præteritum involvit. Itaque futurum, ἤξω, *adereo*, c. III. 3. propius est, quam ipsum præsens ἔρχομαι per se. Sic, ἤκω, ἤκει, ἤκασι. Ioh. VIII. 4. 2. II. 4. IV. 47. I Ioh. V. 20. Luc. XV. 27. Marc. VIII. 3 *νοῦ*. Unde Hebr. X. 7. 9. ἤκω, pro præterito יָהָו Ps. XL. 8. & sic LXX passim: Num. XXIII. 1. Deut. XXXIII. 2. Ios. XXIII. 14. Iud. XVI. 2. I Sam. XVI. 2. XXIX. 6. 10. 2 Sam. III. 23. Insigne exemplum Eccl. V. 14, ἐπιστρέψει, ὡς ἤκει.

26 ὁ νικῶν - δώσω αὐτῷ) Quæ Græce minus sonare putes, Hebraice cogitata, bene sonabunt. Talia vide c. VI. 8. VII. 2. IX. 12. XX. 9. Simillima constructio, κύριος, ἐν ἔρατῷ ὁ θρόνος αὐτῶ. Ps. XI. 4. & sic Ps. LVII. 5. CIII. 15.

¶ ἐπὶ τῶ ἔθνῶν) Ps. II, αἰτησαι παρ' ἐμε, καὶ δώσω σοὶ ἔθνη τὴ κληρονομίαν σου, καὶ τὴ κατάρασιν σου πρὸς πέρας τῆ γῆς. ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς σκυῖα κεραιμῶς συντρίψεις αὐτούς.

27 ποιμανεῖ) In Hebræo est *סָפַר* *confringes* eos, Ps. II. 9. a *פָּרַץ* *confregit*, subsequente verbo cognatæ significationis *סָפַר* *dissipabis* eos, *συντρίψεις* αὐτούς. LXX, ut si priore loco legissent, *סָפַר* a *פָּרַץ* *ra-*
vit,

vit, reddidere ποιμανῆς. Id verbum Apocalypsis, valde aptum, non imitatione LXX interpretum, sed sua adhibet auctoritate. Atque aliis ea locis, ad veterem prophetiam alludens, Hebraici textus proprietatem decentissime servat. c. VI. 16. VII. 17. XI. 4.

CAP. III.

2 **Ε**μελλον) Sic *Al. And. Pet.* 3. ἔμελλον *Cov. Areth.* nec non *Vff.* μέλλει *Er.* ex *Andreas comm.* ἔμελλες *Leicestrensis* & (ἀποθανεῖν idcirco in ἀποβάλλειν mutato,) octo alii, nec non *Comp. Arab.* Non displicebat quondam mihi hæc incisi lectio, ἀ ἔμελλες ἀποθανεῖν, hoc sensu: *confirma reliquas partes, quas, nisi admonitus hinc esses, morte spirituali amissurus eras.* Simillima Philonis locutio, τὸ ἄρετῆς βίον θνήσκειν item, πᾶς ψυχὰς πθνᾶσι. *Heraclitique* apud *Philonem*, τεθνήκαμεν τὸ ἐκείνων βίον. Sed ea ipsa locutio magis philosophica videtur, quam prophetica. Simplex & germana sententia fuerit, quam *Latini* refert, *quæ moritura erant.* atque ita *Armen. Copt. Syr.*

3 πῶς ποίαν) *Respectus qualitatis* pristinæ *Sardensem* munire debet, ut hora futura, *quæcumque* erit, ipsi non sit calamitosa.

7 κλέιν) Hinc pluralis κλέεις, c. I. 18.

¶ καὶ κλείει) Articulus ὅς continetur in ὁ ἀνοίγων, & inde subaudiendus est.

9 τὸ λεγόντων) Hoc pendet a subaudito σινάς.

¶ ποιήσω αὐτὸς, ἵνα) Eadem constructio, c. XIII. 12. 16.

10 τὸς κατικῆντας ἐπὶ τῆς γῆς) Sic sæpe LXX, quum in Hebræo *יְהוָה יְשֵׁב* exstat, *Es.* XXVI. 21 &c. At de cœlicolis dicitur, *σκηῶν.* c. XII. 12.

12 ναῶ) Recens sphalma habet, λαῶ. Vid. *Appar.* p. 798. Id *Millius* plane prætermittit. nam & *cod. Alex.*, ut alii *Britanni* diserte docent, & omnia monumenta ναῶ habent. Qui λαῶ in *cod. Alex.* haberi scribunt, errorem agnoscent, si editionem *Oxoniensem* A. 1675. & *Amstelædamensem* A. 1711. inter se contulerint. Vid. etiam supra, *Præf.* § IX. animadv. 9.

16 μέλλω σε ἐμείσω) Mitior est oratio, quam si esset ἐμείσω σε. μέλλω ex oratione categorica facit modalem.

17 ὅτι λέγεις) Hoc ὅτι non necitur cum antecedentibus, quibus suum ὅτι insertum est, ὅτι χλιαρός εἶ. sed cum subsequentibus, ut res ipsa loquitur. Sic c. XVIII. 7 seq. ὅτι - διατέτῃ.

¶ πλάσι) Pauci, ὅτι πλάσι. Talis usus particulæ ὅτι, ad recitandum cujuspiam sermonem, frequens est, sed non in *Apocalypsi.* Vid. cap. V. 12. XVIII. 7 &c.

¶ πεπλήθηκα) *Divitiis meis usus sum*, & auro meo paravi mihi multa, v. gr. *vestimenta.* Sic LXX, πεπλήθηκα. *Hos.* XII. 9.

18 ἡ αἰχὺνη) Hebr. *נהי* LXX interdum, *αἰχὺνη.*

¶ κολλύριον) scil. ἀγοράσαι, *emere*, ad unguendum. De *collyriis* multa *Celsus.*

19 Φιλῶ) *Philadelphiensem* ἡγάπησε. *Laodicensem* Φιλῆ. Illud, *Iudicio* : hoc, *gratia.*

¶ ζήλωσον) Et ζῆσός, v. 15. 16. & ζήλος, est ex ζῆω.

CAP. IV.

1 **Μ**ετὰ ταῦτα, posthæc) Magnum hoc loco bivium est interpretationum. Incidit enim quaestio, *Vtrum sigillorum* eventus cœperit sub *libri* *scriptiorem*, an is totus adhuc *futurus* sit? Hoc affirmat, præter alios, *cel. D. Langius* : illud vel par-

particula *posthæc*, iterata hoc versu, firmissime docet. Prius *posthæc* connectit visionem; alterum, connectit eventum. *Post hæc*, id est, post ea, quæ *SVNT*, quæ ad septem ecclesias eorumque angelos attinent, fieri oportet, quæ jam ostendit Dominus. Præteritum & præsens & futurum, cap. I. vers. 19 (ex quo versu illud *posthæc* repetitur hoc loco) *totum* librum insequentem complectuntur: & quemadmodum præteritum & præsens adeo sunt conjuncta, ut præsens versu 11, *quod vides*, transeat in præteritum, *quæ vidisti*, v. 20; & rursus præteritum, *quæ vidisti*, transeat in præsens, *sunt, sunt*: ibid. sic præsens & futurum, immediate, sine ullo hiato, coherent, connexioque præteriti & præsentis tantummodo connexioni præsentis futurique inservit. Non modo nullum dilationis ab ætate Iohannis in ultima tempora vestigium est, sed etiam mora aperte excluditur. Futura, quorum *celeritas* c. I. 1. XXII. 6. evidenter declaratur, per *posthæc* præsentibus arcte annexuntur.

Particulam *posthæc* ita interpretatur D. Langius, ut, *post* elapsas, ex sensu prophetico septem epistolarum, totidem periodos ecclesiæ, implerentur *sigilla* &c. Comm. apoc. f. 62. 73. Resp. I. *Talem* propheticum septem epistolarum sensum referavimus ad cap. II. 1. II. Stante historico epistolarum sensu, particula *posthæc* intra eventus ecclesiarum in Asia terminatur: idque ita esset, etiamsi eæ propheticum sibi sensum haberent affixum. III. Periodi si essent, non abrumpentur intereunte meretrice & bestia, ut D. Langio videtur, sed potius ultra millennium & parvum tempus soluti Satanæ ad finem mundi cum ipsa ecclesia viatrice, cujus idem mutationem nimis magnam in millennio statuit, (vid. infra, ad cap. XIX. 11. XXI. 2.) pertingerent, adeo-

que ultra sigilla & tubas & phialas excurrerent. Argumentum apocalypseos *PRÆCIPVVM* ait esse mysterium *ultimorum* temporum, cap. X. 7. XI. 15 seqq. Vid. *Comm. apoc.* fol. 5. *Hermen. Einleit.* p. 27. *Facile fit, ut veritatis alicujus cum gaudio susceptæ declaratio nimis avide, & longe ultra proprios limites, proferatur.* Sic vir cel. millennium pro semihora silenti in sigillo septimo amplectitur, sigillis prioribus valde coarctatis, & tubis omnibus ad id accommodatis: tum opinionem de mysterio ultimorum temporum, tanquam *præcipuo* apocalypseos argumento, mox, quasi *demonstratam*, assumit & constanter supponit. fol. 9. & 11 init. Hic cardo est systematis apocalyplici a celeberrimo Exegeta adornati. Sed tali pacto nimium extenditur *PRÆCIPVVM* istud. Est illud apocalypseos argumentum inde quidem a citatis locis, (quatenus id ibi *proponitur*,) ad finem usque libri: sed argumentum capitum præcedentium ipsa textus verba multo latius extendunt, quam illi videtur. Nulla in iis bestia, nulla meretrix: post caput X demum in scenam prodeunt, idque ex intervallo. Quare inirium judiciorum in hostes antichristianos ab ipsis v. gr. sigillis duci non debet. Plura vide ad cap. VI. 2. XI. 15.

Capita Apocalypseos ibidem f. 7 ita partitur, ut omnia fere in futurum differantur. Nos ita partimur:

CAP. I. II. III. habent Preparationem:

IV. V. Propositionem.

VI-IX sunt impleta, ut sine violentia ostenditur.

X-XIV sunt in cursu, jamdudum, ut idoneis evictum est argumentis.

XV-XIX exhibent Futura brevi.

XX-XXII spectant ulteriora.

Et illius & meam tractationem ad le-

ges DEMONSTRATIONIS quam feverissime exigit, quisquis potest.

2 ἐν τῷ ἔρανω, in celo) Quæ de rebus cœlestibus, templo, throno, synedrio, altari, arca fœderis, Apocalypsis passim attingit, ea ex veterum Hebræorum scriptis non inepte illustrari possunt. vid. Christiani Schœttgenii Dissertatio V. Horis hebraicis adjecta, p. 1212-1223.

3 ἰάσπιδι, jaspidi) Cum Sardius sit igneus & speciem sanguinis referat, Iaspis ruborem ALBICANTEM exprimit. Lampius ad h.l.

¶ (σαρδίω) Erasmus, cum Latinis deterioribus, σαρδίω ceteri, σαρδίω, recte. Substantiva sunt, λίθω ἰάσπιδι καὶ σαρδίω, coll. c. XXI. 20. sed adjectivum, etiam fœminino genere, est σμαραγδίω (ἐράσει,) ex quo per rhythmum librario obrepit illud σαρδίω, quanquam Wolfius terminationem σαρδίω ex σμαραγδίω confirmari censet.

4 θῆριοι - καὶ ἑικοσιπένταρας πρῆσβυτέρης - καὶ - σεφάνης χρυσοῦς) Sic Erasmi ed. 1. cum And. & cod. optimis. Media lectio: unde meros accusativos exhibet Al. & meros nominativos Latini recentiores. Erasmus, post καὶ secundum, ἔχον in ed. 2 inseruit, defensorum nactus Wolfium. Quæ vir eruditissimus differit, evincunt, ἔχον potuisse locum habere: sed revera nullo id codice nititur, Erasmus de suo dedit. εἶδον τῆς, commodiore loco, ante ἑικοσιπένταρας videlicet, interposuere Græci recentiores, & inde Comp. & inde Er postquam editione Comp. potitus erat. Quo specimine discimus, Erasmus interdum, editioni Comp. obsecutum, sequiores ejus lectiones cum sinceris Reuchliniani codicis permutasse. Recte habet prima Erasmi editio. etenim miscere casus solet Iohannes. c. I. 16. XVIII. 12. 13 &c.

¶ (τῆς) Articulus vi relativa. Sunt igitur throni 24, seniores 24: & singuli seniores singulos habent thronos. Utinam hunc articulum considerasset, qui thronos atque sessores nupero opere cabbalistico multiplicavit.

5 ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ) Memorantur βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ σεισμοὶ c. VIII. 5. ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμοὶ καὶ χάλαζα μεγάλη c. XI. 19. & rursus, cum epitali, quod ad σεισμοὶ καὶ χάλαζαν attinet, c. XVI. 18. Molestum est, quod librarii fulgura & voces & tonitrua quatuor his locis tam neglecto ordine descripserunt. fulgura tamen c. IV. 5. XI. 19 omnes primo loco ponunt: c. XVI. 18 fere omnes: c. VIII. 5 nullus.

6 ὡς θάλασσα ὑαλίη, ut mare vitreum) Vis particulæ ὡς ut magis cadit super vitreum, quam super mare: & mare aliquanto magis proprie dicitur, quam vitreum. notatur enim Profundum quidam, idque & fluidum & pellucidum, quam non fluens, sed placide stans. Conf. cap. XV. 2, ubi & ut mare vitreum & mare vitreum dicitur. Sic Ioh. VI. 19, ὡς σάδις ἑικοσιπέντε, ubi ὡς proprie super numerum cadit. Vitringa a significato maris longius abit, quum stratum sive pavimentum interpretatur.

¶ (ζῶα) ζῶον & θῆριον valde differunt. φύσεις ζῶων καὶ θυμὸς θηρίων, Sap. VII. 20. Hæc quatuor animalia sunt viva throni emblemata & ornamenta: unde conjunctissima eorum, quasi partium insertarum, cum throno mentio solet fieri.

7 μόσχῳ) juvenco, bovi. Hebr. קב & קב & קב LXX μόσχῳ.

8 ἔχον) Εἶχον Er. (invitis ceteris Andree codicibus,) & Bar. L. ἔχον Hunt. Τὸ ἀνὰ pluralem verbi formam requirere cen-

cenfetur Wolfio : fingularis tamen ex-
ftat Ap. XXI. 21. ἔχον vel εἶχον ceteri ha-
bent, magna confenfione.

¶ γέμουσιν ὀφθαλμῶν) γέμουσιν ὀφθαλ-
μὸς habet *Vffenb.* recens ille quidem li-
ber: fed fic alios quoque legiffe, collig-
gas ex *And.* 1. qui furrogat ἔχοντα ὀφθαλ-
μὸς. Idem *Vff.* v. 6 item habet γέμοντα
ὀφθαλμὸς. Fortaffe plures mff. eandem
varietatem habent, a collatoribus præ-
termiffam. Verbum γέμω cum genitivo
fimul & cum accusativo exftat cap. XVII.

4. ¶ ἅγιος ἅγιος ἅγιος, *sanctus san-
ctus sanctus*) Novies hoc fcribere librarii
quidam, ex more Græcorum liturgico:
fed ter, ut *Elafas*, fic *Iohannes*. Atque
apud *Iohannem* id quatuor animalia ac-
clamant Sediti in throno, id est, Pa-
tri, ex cuius dextera librum feptem fi-
gillis obfignatum *Agnus*, id est, *Christus*,
fumit. *Τρισάγιον*, ut *Græci* appellant,
occurrit etiam *Pfalmo XCIX*, ubi fub
Majestatis fe oftensuræ, *Iuftitiæ* fe often-
dentis, *Clementiæ* oftensæ præconium
tria refonant *Epiphonemata* de *Sanctitate*.
Atque ut illud, fic *Apocalypticum* quo-
que *Τρισάγιον* in ipfo textu fuam fecum
rationem indicatam habet.

Sanctus, Qui erat:

Sanctus, Qui est:

Sanctus, Veniens.

Sanctificandum Ipfe fe exhibuit in cre-
atione rerum omnium: Sanctificandum
fe exhibet amplius in gubernatione rerum
omnium: Sanctificandum fe exhibebit
maxime, in confummatione rerum om-
nium. *Ex Ipfo, & Per Ipsum, & in
Ipsum omnia: Ipsi gloria in fecula.* Quæ de
Sanctitate diximus in notis Germanicis,
ab iis non abhorret *Castellio*, quo inter-
prete *ωπρ* est *Augustus*, ut in *Indice Bi-
bliorum Castellionis* obfervat *I. L. Bune-
mannus*.

In fimili hymno, *Es. VI. 3*, additur,
plena est omnis TERRA gloria Ejus: in
Apocalypfi vero id differtur, dum *ter-
ram*, deletis hostibus, *Gloria DOMINI*
replet. *Vid. cap. V. 10. XI. 16. 17. 18. XIX. 2.*
Quibus locis adhibitis colligimus, qua-
tuor animalia magis occupata effe, dum
in cælo res agitur; presbyteros, dum
in terram res profertur.

9, 10 ὅταν δάσσοι - πεσῶνται) Futurum
utrumque exprimit simultaneum glorifi-
cationis actum apud animalia & apud
presbyteros: & fimul habet vim frequen-
tativam. *quotiescunque animalia dant glo-
riam: protinus feniores cadunt.*

11 θέλημα, voluntatem) *ωπρ* voluntatem
liberam & benignam.

¶ ἦσαν καὶ ἐκτίθησαν) *Condita sunt*,
id est, manent. Simillimæ locutiones:
benedictus erit, i. e. manebit. *Gen. XXVII.*
33. scripsi, i. e. non muto. *Ioh. XIX. 22.*
domita est, domitam se permittit. *Iac. III. 7.*
mutabuntur, mutata erunt & manebunt.
Hebr. I. 12.

C A P. V.

1 Βιβλίον, *librum*) Non feptem erant
libri, fed unus, feptem figillis
obfignatus.

¶ ἔσθωθεν καὶ ἔζωθεν) Sic *Ez. II. 10* κε-
φαλὴς βιβλίου - καὶ ἦν ἐν αὐτῇ γεγραμμένα
τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὀπίσθεν. Atque ὀπίσθεν,
pro ἔζωθεν, in hunc locum vel ex cap. *IV. 5.*
vel ex illo *Ezechielis* loco intuliffe viden-
tur librarii. Opposita sunt ἔμπροσθεν &
ὀπίσθεν, ἔσθωθεν & ἔζωθεν.

¶ σφραγίσω ἐπ' αὐτά, *figillis feptem*) Sca-
tet hæc prophetia *septenarius*, ex quibus
quatuor copiosissime describuntur: fe-
ptem angeli *ecclesiarum*; feptem *figilla* libri
obfignati; feptem angeli cum *tubis*; feptem
angeli cum *pbialis*. *Ecclesiæ*, sunt exem-

plar, ad quod *Commune ecclesiæ*, omnium climatum & seculorum, juxta cum doctoribus & pastoribus, conformari debet. *Sigilla* referunt *potestatem omnem* in terra & in cælo, datam Agno. *Tubis* conquassatur *regnum mundi*, ut id tandem Domini & Christi ejus fiat. *Phialis* frangitur *bestia*, & quicquid cum ea conjunctum est. Hanc *Summam* semper ante oculos habere debemus. Sic tota Apocalypsis nativo suo decurrit *ordine*. Divisio horum septenariorum in IV & III infra explicabitur. Hypothesis VII periodorum ecclesiæ, non solum per VII ecclesias, sed etiam per VII sigilla, VII tubas, VII phialas representatæ, aliis septenariis in V. & N.T. ad eandem pertractis, multorum Theologiam, exegeticam præsertim, valde enervavit.

2 ἰσχυρὸν, *robustum*) Psalm. CIII. 20.

4 ἐκλαγον, *stebam*) Optimo exemplo Iohannes cupidum se docilemque Apocalypseos discipulum sistit. conf. cap. X. 10. XVII. 1. XXI. 9. XXII. 8. Longe absunt a Iohannis sensu, in hac certe parte, qui quidvis potius quærunt, quam hujus libri ab Agno aperti argumentum, & se faciles putant, si aliis, qui quærunt, veniam dent. Quæ tempore silentii divini vel angelis optabilia intuitu fuerant, ea nunc, quum divinitus patefacta in verbo prophetico emicant, ad gloriam Dei cognoscenda & admiranda, ab hominibus viatoribus tanquam circumstantialia & inutilia contemnantur.

¶ πολὺ) Sic πολὺ, Luc. VII. 47.

¶ ἀνοῖξαι) καὶ ἀναγνώσασθαι addidit in textu *Andreas* Cæsarensis librarius festinans; opinor, ex alliteratione ad ἀνοῖξαι & ad ἀγνώσασθαι, quorum illud in textu est, hoc in commentario *Andreas* statim occurrit. Inde additamentum hoc manavit in codices *Andreas* illi propinquos: sed quum a totaliis Græcis, a tot Latinis patribus alle-

getur hic locus, nemo addit, & legere; neque versiones antiquæ id verbum agnoscunt. *Prægnantior* verbi ἀνοῖξαι significationem fieri, manente τῷ καὶ ἀναγνώσασθαι, scribit Wolfius: sed inconcinnus nascitur ordo verborum, non aperire, non legere, non videre. Versu 1 vidit librum Iohannes: versu 4 negat videri potuisse librum, id ipsum est legi. quanquam sermo, citra legendi verbum, regalior est & Agni majestati convenientior.

5 εἷς, *unus*) Procul dubio *unus eorum, qui cum Christo resurrexerunt & in cælum ascenderunt*, Matth. XXVII. 52. Videtur esse *patriarcha Iacobus, quia ex ipsius vaticinio Christo nomen leonis tribuitur*. Gen. XLIX. v. 9. Ioh. Gerhardus in Notis ad h. l. Sed hoc, de *Iacobo, incertum* esse judicat Cluverus.

6 ἀρίον) Ἀμνὸς dicitur absolute, Ioh. I. 29. 1 Petr. I. 19. nunc, ἀρίον, respectu gregis subsecuturi.

9 ὠδὴν καμὴν) Sic Ps. CXLIV (CXLIII) ὠδὴν καμὴν sed ceteris in Psalmis ἄσμα καμὸν.

¶ ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαῶν καὶ ἔθνους) Sic, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν c. VII. 9. ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἔθνων c. XI. 9. ἐπὶ πᾶσαι φυλὴν καὶ λαὸν καὶ γλώσσαν καὶ ἔθνη c. XIII. 7. πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλώσσαν καὶ λαὸν c. XIV. 6. Sic fere, ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλαῖς c. X. 11. λαοὶ καὶ ὄχλοι καὶ ἔθνη καὶ γλώσσαις c. XVII. 15. In his locis semper memorantur γλώσσαις, ἔθνη, λαοί: at, loco φυλῶν, ὄχλοι semel, βασιλεῖς semel. semper igitur *quaternarius* servatur, quatuor mundi plagas spectans. Ternarius, Dan. III. 4. 7. 29. demtis *tribubus*, (in Hebræo,) id est, *Israelitis*.

10 αὐτὸς - καὶ βασιλεύσασθαι) Tanto consensu codicum, ad quos accedit versio *Coptica,*

Coptica, hæc nititur lectio, ut Erasmus de-
mum fecisse videatur ἡμῶς-καὶ βασιλεύσο-
μεν. Defendit id Wolfius; cuius tamen
annotatio ad Matth. XXIII. 37 αὐτὴν pro
σὲ, nec non ad Iud. v. 24, nos defendit.
Sic quoque ἐν αὐτῇ, pro ἐν σοὶ, cap. XVIII.
24. ἡ-λέγξα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, pro σὲ,
Es. XLVII. 10. Hoc loco Hebraïsinus ter-
tia personæ pro prima, & graphice refer-
tur ad *redemptos*, & simul modestius sonat,
quam *nos* - *sacerdotes* &c.

¶ βασιλείαν) Sic *Al. Lat. Cyprianus*.
uti cap. I. 6. Recentiores hîc quoque, βα-
σιλεύς. Sed qui coronas suas ante thronum
abjiciunt, ipsi se non appellant *reges* in
conspectu *Regis* magni, quanquam sacer-
dotalis eorum admissio tantam habet
dignitatem, ut potestas regnandi in terra
eam certe non exsuperet. Pariter c. XX. 6
participes primæ resurrectionis dicuntur
sacerdotes, & dicuntur *regnaturi*; nec tamen
regum eis nomen datur.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς, *super terra*) Ἐπὶ hîc notat
locum, uti cap. III. 10. & passim: vel po-
tius potestatem, uti cap. II. 26. quomodo
dicitur, βασιλεύει ἐπὶ τῆ ἰερουσαλῆμ, Matth. II.
22. Et sic LXX, Iud. IX. 8. 1 Sam. VIII. 7.
XII. 12. 14. 2 Reg. VIII. 20. XI. 3. Non igitur
ausim ex hac phrasi affirmare horum
super terram regnantium commorati-
onem in terra.

11 μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χι-
λιάδων) *myriades*, decem millia. *myriades*,
(si subaudias tantum δύο, uti c. XII. 14,
καρδῆς, scil. δύο,) sunt viginti millia. in-
de *myriades myriadum*, sunt 200000 000.
& sic præterea *chiliades chiliadum*, 2000 000.
Numerus minor majori adjunctus vetat
utrumque nimis indefinite sumi.

12 ἄξιον) Ἄξιον est neutrum; unde
plerique scripsere ἄξιον sed ἄξιον spectat
sententiam ipsam.

¶ τὴ δύναμιν καὶ πλῆθην κτλ.) Septem-
plex plausus respondet septem sigillis,
quorum quatuor primis visibilia, tribus
reliquis invisibilia Agno subjecta conti-
nentur.

13 πᾶν κτίσμα- ἐν αὐτοῖς, *omnem cre-
aturam- in iis*) *omnia opera Domini in omni-
bus locis domini eius*. Psalm. CIII. 22.

¶ καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, πάντας ἤκιστα λέ-
γοντας) Lectio hæc majore nititur nume-
ro codicum. Pauci πάντας, vel etiam
λέγοντας, in neutrum verterunt. τὰ ἐν
αὐτοῖς absolute dicitur, uti c. X. 6. Et hoc,
πάντας ἤκιστα λέγοντας, *concentum omnium*
incolarum, quos habent regiones qua-
tuor in universitate rerum, egregie com-
plectitur.

14 καὶ προσεκύνησαι) Hoc verbo ter-
minatur periocha in *monumentis* omnibus.
in secula seculorum additum est in Latinis
quibusdam: unde porro alii Latini, *vixen-
tem in secula seculorum*. Manifestum addita-
mentum ex cap. IV. 9. 10. Vt illic legun-
tur verba, Iohannea sunt, nemo dubi-
tat: ut hîc subsequuntur, Erasimica sunt.
Alioquin omnia ex parallelismo verbali
glossemata, tanquam scriptoribus sacris
eorumque phrasi congruentia, cogemur
amplecti: quæ tamen per ipsam locorum
similitudinem ut intrusa noscuntur. Ex
interpolatis Latinis Erasmus vertit:
ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας ἢ αἰῶνων quem me-
taphrasten vel articulus (τῶ) iterum omis-
sus indicat. Addita hæc verba habet
etiam *Armena* versio: habet vero indi-
dem, ex Latinis, ad quos *Armena* edi-
tio, ut constat, interpolata est. Itaque
ubi *Er.* & *Arm.* a Græcis abluunt, &
inter se congruunt, Latinismum suum
mutuo prædunt. Casum plane similem
notabimus infra, ad c. XIV. 5. Wolfius
scribit, *Codices multos & versiones quoque
tantum legere, ζῶντι, ac non, εἰς τοὺς αἰῶνας*

τῶν αἰώνων. Imo vero etiam τὸ ζῶντι ab illis abest. quare locus c. VII. 2 huc non erat conferendus. Talia additamenta, deposito timore, refecare pium est. Brevior lectio, καὶ προσεκύνησαν, ἔ' adoraverunt, adorationem ἔ' Sedenti in throno ἔ' Agno præstitam denotat. coll. v. 13. Sæpe προσκυνεῖν absolute dicitur. c. XI. 1. Ioh. IV. 20. XII. 20.

C A P. VI.

I **K** Aι, ἔ') Primis quatuor sigillis ostenditur, omnia omnium seculorum tempora publica, *florem imperii, bellum, annonam, calamitates*, esse Iesu Christo subjecta: ac primi sigilli specimen, Trajano imperante subsequutum, innuitur, in oriente; secundi, in occidente; tertii, in meridie; quarti, in septentrione & toto orbe terrarum. Etenim eas mundi regiones *leo, bos, homo, aquila*, spectabant.

¶ ὡς Φωνὴ Βροντῆς) ὡς Φωνῆς Βροντῆς, unus alterve liber, ex indubia alliteratione Φωνῆς ad Βροντῆς. Duos, qui ὡς Φωνὴ Βροντῆς habent, libros attuli, mihi quippe visos, *And. 1. Vff.* sed ceteros non exclusi, qui vel Φωνη sine accentu, ut *Comp. Al.* vel ipsum Φωνὴ habebant, quanquam eis Millius, accentuum discrimina vix attingere solitus, Φωνῆ, quod etiam Vitranga probat, promiscue adscribat. De casu recto, Φωνὴ, qui Wolfio displicet, Vallæ non displicet, vide infra ad cap. XVI. 13.

¶ ἔρχε, ἴδε) Verba mea ad hoc celesma decurtavit Wolfius: sententiam meam lectores, si quid refert, ex Apparatu, p. 805, velim repetant.

2 ἵππῳ λευκός, *equus albus*) Sigilla plane in futurum confert cel. D. Langius, Comm. apoc. f. 73. ubi quinque argumentis utitur:

I. a figuris sigillorum. Resp. Præterita, recte explicata, iis congruunt.

II. a defectu rationum, quibus Vitranga cum aliis nitatur. Resp. Meliores & suppetunt & proferuntur. Vid. ad cap. IV. 1.

III. a parallelismo Matth. XXIV. 6 seqq. cum sigillo secundo, tertio, quarto, quinto. vid. fol. 83: 257. Resp. Matth. XXIV. 14 *finem* denotare vultationem Hierosolymorum, totus probat sermonis nexus, maximeque particula *ἐν ἰgitur*, v. 15. & quæstio discipulorum, ut eam Marcus & Lucas referunt. Similitudo plagarum in utroque textu non eadem infert plagas. Vide supra, pag. 135 seqq.

IV. a parallelismo Zach. VI. cum iisdem sigillis. vid. fol. 84. Resp. Apud Zachariam non sunt singuli singulorum colorum equi, sed plures, iique curribus juncti: neque colores plane iidem (certe *pallorem pro albedine* ponit D. Langius:) neque idem colorum ordo: neque idem ad quatuor mundi plagas iter: neque eadem expeditio. In primo sigillo album ille equum refert ad victorem Christum; in tertio, nigrum ad caritatem annonæ: hoc quomodo cum Zach. VI. 6. 8. parallelum sit, ostendi nequit.

V. a nexu cum tubis & phialis. Resp. Ut epistolas nimium dilatet cel. interpres, sic idem sigilla, tubas, &c. nimium coarctat. Phialæ id propemodum omne exhauriunt, quod ille etiam in sigillis & tubis repræsentatum autumat. Sunt *sphærae* quatuor distinctæ, quæ singulæ convenientem *ecclesiarum, sigillorum, tubarum, phialarum* titulis materiem habent, & ubi distincte explicantur, amplitudinem hac prophetia dignam nanciscuntur. Tali modo vera explicatio nativum libri servat *ORDINEM*, quo semel seposito, humanum ingenium nil non dividere potest atque componere, &

& sibi de veritate reperta gratulari. Quod ad Ven. D. Langii systema attinet, *tempus* breve sub sigillo quinto; *mensēs* 42 & *dies* 1260, capite XI: *dies* 1260 & *tempus paucum* & *tempus* 1. 2. $\frac{1}{3}$, capite XII: *mensēs* 42, capite XIII; & *paululum*, capite XVII. quæ periodi sunt temporum & *omnisfarvam* & *longe* & *eleganter* diversa, id systema non modo pro æqualibus, sed etiam pro una, eaque $3\frac{1}{2}$ annorum, accipit, & ad eam hypothesein sigilla & tubas digerit. Comin. Apoc. f. 16. 115. &c. quo pacto quam multa in prophetia loco moveantur, perspicient, qui rite expendierint ibid. f. 15. 88. 95. 133. 143. &c. In Epieriti, v. gr. p. 390, meas rationes, fiducia eorum, quæ antea scripserat, minus ponderavit.

4 ἡ ἐρήνην τῆ γῆς) *Erasinus*, a Wolfio defensus, sed solus, inserit ἀπὸ, ut alii ἐκ. Liber *Carpiouicus*, quo ille est usus, fecit, ut arbitror, cum *Al.* & aliis, qui præpositione carent. Brevior lectio, plerumque germana.

¶ ἡ να) *Vnus* alterque, καὶ ἡ να idque probat Wolfius. Frequens Iohanni καὶ particula: solenne rursus librariis, asyndeton explere. Ego multitudini hinc codicum obsequor.

5 μέλας) *Famem*, quam hic eques, nisi inhiaberetur, hominibus infligeret, poetæ Græci appellant αἰθοπα λιμὸν, λιμὸν αἰανῆ, id est, *atram, lividum*: iisdemque epithetis utuntur Latini.

8 χλωρός) *χλωρός* c. VIII. 7 est *vividis*: at hinc, *pallidus, õxρός*. quæ notio ab Eustathio firmatur: sicut etiam utroque Græco LXX Hebræum רַחֲבִי עֵינַי exprimunt.

¶ ἡ ἐξοστία ἐπὶ τὸ πένταρον) Similis constructio, ἐπὶ cum accusativo, c. XVI 9.

¶ ἡ ἐν θανάτῳ) *peste*. רַחֲבִי עֵינַי *pestis*, LXX θάνατος, Ex. IX. 3. 2 Sam. XXIV. 13. & *passim*.

9 καὶ, ἡ) *Sigillum quintum, sextum, septimum* referuntur ad *Invisibilia*: quintum, ad bene defunctos, nominatim martyras. sextum, ad male defunctos, *reges* &c. coll. Ez. XXXII. 18 seq. septimum, ad angelos, præsertim illos eximios, quibus *tubæ* dantur.

¶ ἡ ὑπὸ κατώ) *Congruit*, quod 2 Maccab. VII. 36. septimus fratrum ait, οἱ μὲν γὰρ ἡμῶν ἀδελφοὶ βραχὺν ὑπὲρ ἐγκαντες πόνον αἰωνῶν ζωῆς ὑπο διαθήκην θεῶν πεπτῶκασι. pro quo Latinus interpres, *Nam fratres mei modico nunc dolore sustentato, sub testamento æternæ vitæ effecti sunt*. Non modo ecclesia sub Christo, & mundus sub Satana militans, sed etiam ecclesia consummata, & regnum tenebrarum, describuntur hoc libro. Quin piarum juxta atque impiarum copiarum in terra actiones, & ex hac in statum beatiorum miserioremve translationes, diversis temporibus inter se succedentes, per varios gradus distinctæ, per varios plausus celebratæ, atque ipsius expectationis tripudiique cœlestis, ipsiusque terroris ac pœnæ infernalis incrementa commonstrantur. Vid. capp. IV. V. VI. VII. XIV. XIX f. & nott.

11 ἀντὶς ἐκάσῳ) *Merito dubites*, inquit Wolfius, *Ioannem scripsisse ἀντὶς ἐκάσῳ*. At scripsit ὑμῖν ἐκάσῳ c. II. 23. & sic Lucas, c. II. 3. & Act. II. 8. πάντες, ἕκαστος ἡμεῖς, ἕκαστος. Paulus, Eph. V. 33, ὑμῖς ἕκαστος. Qui consociationem pluralis & singularis numeri non ceperunt, varie mutarunt: eorum aliqui ἐκάσῳ omiserunt, non recte assentiente Millio, Proleg § 1003.

¶ ἡ χρόνον) Alii, χρόνον μικρόν. idque defendit Wolfius. *Eadem phrasi*, inquit, *utitur Iohannes infra XX. 3* Ex illo videlicet loco huc intulere nonnulli adjectivum: etenim adjectiva passim inserere gestierunt,

erunt librarii, ne abruptior videretur oratio. unde etiam *Augustinus* l. II contra *Gaudentium* c. 19 non semel, & *Hieronymus* in lib. de Viro perf. sic habent. Atqui hic χρόνος, de quo c. VI. 11, longo intervallo exit ante initium μικρός χρόνος, de quo c. XX. 3. Subjicit *Wolffius*: *Poterat utique ad excitationem animarum illarum multum facere, si intelligerent, exiguam fore judiciorum divinarum moram.* Hoc sane induxit *Afros*, ut μικρόν, in martyrum solatium, adjicerent; (conf. *Antonii Colleg.* antithet. p. 909, de spe præcipitata:) quamquam ubi mora reapse non exigua est, non durabilem præbent excitationem, qui moram tamen exiguam dicunt. Optimum in ipsa veritate solatium est, quæ tamen graviora subinde lætioribus admista, ut hoc loco moram diuturniorem, orationis involucre interim mitigat. Quod ad *crisim* attinet, nil habeo hoc loco, quod *Apparatu* adjiciam, nisi exegesis *Apringii*, quæ sic habet: *Sed quia in novissimo tempore & sanctorum remuneratio perpetua & impiorum ventura est damnatio, dictum est eis expectare, & pro corporis solatio &c.* De parvitate temporis nil notat. χρόνον, absolute dicitur, ut ἐπὶ χρόνον, sine epitheto, *Luc.* XVIII. 4. quem ad locum *E. Schmidius* notat, χρόνον etiam absolute sæpius dici ab *Homero*. Dicitur vero etiam *Act.* XIX. 22. & *Es.* XXVII. 10 apud *LXX.* Sic, δι' ἡμερῶν, *Marc.* II. 1, etiam sine epitheto. χρόνον, lectio antiquissimis, plurimis, optimis testibus nixa, brevis, nativa, absque fuce, &, ut *exegesis* ex totius nunc libri compage demonstrat, necessario vera. Breve quidem tempus a clamore animarum ad judicium ultionemque statuit *cel. D. Langius*, *comm. apoc.* f. 81 & passim. Est hic locus de iis, in quibus apocalypticus *cel. viri labor* majorem tulisset fructum, si momenta sinceræ lectionis penitus explorasset. Parvitatem hujus tem-

poris recusat prophetia. Argumentum ejus a tempore *Iohannis* per secula mundi residua, elapsis non multo pauciora, continuo filo extenditur ad finem mundi: & tamen multa in periodos temporum bene longas suis locis definite expressas includit: cetera omnia fiunt ἐν τάχει celeriter. Itaque sigilla septem protinus & subita serie aperit *Agnus*, quorum quintum animas clamantes habet. Hic clamor, hæc querela, multo post in canticum, IISDEM VERBIS, transponitur, c. XIX. 2. tum demum videlicet, quum judicium sanctorum, & apostolorum, & prophetarum, judicatum erit ex *Babylone* sive *Roma.* c. XVIII. 19. Itaque duo notantur martyrum genera: alterum sub *Roma ethnica*, alterum sub *Roma papali.* illi jubentur requiescere; dum hi ad eos aggregentur. illos jam *Iohannis* habebat ætas: horum primitias seculum XIII tulit. Illi igitur dum hos expectabant, non erat μικρός χρόνος, sed plane χρόνος. Specialem in hoc libro significatum, uti καρὸς, cap. XII. 12. 14. sic etiam χρόνος habet, quem etiam latine *Chronon* (cujus vocabuli derivata Latinis non ignota sunt,) dicimus, nec cum eo tempus καρὸς confundatur. Habet *chronus* annos 1111½, ut suo loco ostendimus, & hic *chronus* fluxit ab A. 98 ad 1209, sive ab anno primo *Trajani* ad *Cruciatam* expeditionem, *Innocentii III* zelo contra *Waldenses* excitatam. Antea papa nunquam cruentus persecutor fuerat: postea nunquam talis esse desiit. Huicce *Chrono* opponitur *Non-chronus*, c. X. 6. unde suave antitheton utriusque loci, χρόνον ἐπὶ, χρόνος ἐπέπ. Ipse *Non-chronus* includit tempora sat longa, c. XI & XII & XIII expressa: & tamen *Non-chronum* longitudine excedit *Chronus*. Quam recte hæc, quamlibet paradoxa, dicantur, veritas patefaciet, sed tempore. Dicam hæc aliquid, quod ad

omnia.

omnia loca, temporis indicium habentia, pertinet: Non ex rebus tempora determinantur penitus, nedum res ex temporibus: sed mutuam sibi auxilium præstant, ut eventus definite dignoscatur.

¶ *πληρωθῶσι*) Passivum hoc habent *Comp. Al. Lat.* convenientissime. Neutrum, *πληρώσωσι*, plerique cum *Andrea* Cæsariensi. Medium, *πληράσσονται*, (quam subjunctivum postulabat constructio,) *Erasmus* solus, qui in Apocalypsi recognoscenda quomodo versatus fuerit, demonstravi in Apparatu p. 785. Sed quia disputatio illa non ad certum aliquem textum specialiter accommodata est, valde vereor, ne plerique lectores eam prætereant, & in singulis textus locis, ad quæ applicari ea debebat, eo minus expeditum faciant iudicium. Quare meum esse duxi, in his quoque annotationibus nervos quosdam cieri. Hoc loco dicam, quæ huc convenient.

I. Erasmus in Apocalypsi unum tantummodo exemplar manuscriptum habuit, Reuchlinianum.

II. Reuchlinianum exemplar erat commentarius *Andree* Cæsariensis in Apocalypsin, qui *τὸ κείμενον* sive textum habebat interpositum.

III. Vetustatem ejus exemplaris mire extollit Erasmus. Textum id certe bonum, & aliquando singulariter excellentem habuit: sed mutilum idem fuisse, ex eo intelligitur, quod Erasmus & auctorem commentarii nescivit, & partem capituli XXII ex Latinis supplevit. Illud ipse in Annotationibus ad N. T. & hoc in Epistolis suis fatetur.

IV. Erasmi editio sæpe ab editione *Complutensi* & a mss. omnibus, præsertim rite collatis, & ab omnibus versionibus ac patribus, quorum suffragia exstant, & ab reliquis ipsius *Andree* exemplaribus,

ita discrepat, ut cum Latinis codicibus, iisque deterioribus & per meliores Latinos refutatis, interdum etiam cum Ticonio, mendosave ejus editione, congruat, verbaque Græca textui inferat a Græci sermonis usu remota.

V. Non pauca nobis, dum hæc commentamur, occurrunt talia loca, & talibus in locis, dubium non est, quin exemplar Reuchlinianum vetustate exesum fuerit, & Erasmus defectum ejus ex Latinis sarferit.

Hoc igitur loco Erasmus ex Latino *compleantur* dedit *πληράσσονται*, Medianque vocem, verbo proximo *ἀναπαύσονται* respondentem, facile arripuit. Quotiescunque tale quiddam Erasmo accidit, recensio ejus ne unius quidem codicis vim habet, neque ullæ sequacium editionum centuriæ, omnibus mss. refragantibus, meliorem ejus conjecturam faciunt. *Τολμηρότερον* & confidentius loquor interdum, non equidem per immodestiam, sed ut ad veritatem cernendam excitentur, qui nimis religiose unamquamque editionem, cui semel assuevere, defendunt. *πληρωθῶσι* dicitur hoc loco de numero martyrum complendo.

12 ἡ ἑκτὴν, sextum) Vid. not. ad vers. 9. Sigilli sexti res esse futuras, omnium fere interpretum consensu comprobari ait cel. D. Langius, comm. apoc. f. 11. At omnes fere interpretes, cum ab iis discesseris, qui ad ipsam seculi consummationem referunt, de præteritis interpretantur, ut vel Iungitii Parallela sententiarum apocalyptica docent, p. 138 seqq. Quod ad rem attinet, hoc sigillum ad ea referri, quæ ante finem mundi futura, nec tamen adhuc facta sint, non evicit ille: & tamen huic theoremati totam molem superstruit sol. seqq. Quare hoc quam firmissime demonstratum oportuit. Locum Matth. XXIV, cui paralle-

us est Luc. XXI. vindicavimus modo.

CA P. VII.

1 **Ανεμῶν**, *ventus*) *Venti* denotant hoc loco lenimenta malorum imminantium : etenim *suppressio* eorum *lædit*. Insignis allegoria.

2 ἄλλον, *aliunt*) Distinguitur *alius* hic angelus vel ab angelo præcone, c. V. 2. vel ab angelis quatuor lædentibus. h. l.

3 σφραγίσωμεν, *obsignemus*) Hac obsignatione muniuntur servi Dei ex tribus Israël adversus calamitates sub septem tubis imminentes.

4 Ἰσραὴλ) *Israël* proprie notatur. Et enim multa proprie de Israël pronunciat hic liber, quæ nonnulli per tropum interpretantur. *Israëlistus*, ut H. Morus appellat lib. I Synops. proph. cap. 4. non nimis debet extendi. Recte Lampius *Judeos in Apocalypsi* plus ait esse quærendos, quam plerique interpretes invenerint. Medit. anecd. in Apoc. p. 261.

5 δ. δώδεκα χιλιάδες, *duodecim millia*) Ita duodecim millia duodecies accipere debemus, ut in summa non sint 143 aut 145, sed 144 millia. Numeri rotundi sæpe præcisè valent. Vid. Ier. LII. 30 : ubi summa 4600 animarum colligitur ex numeris, eodem loco præcedentibus, minime rotundis.

6 νεφθαλίμ· μανασση· *Naphthali : Manasse*) *Omittitur Dan*, quia jam olim ea Tribus ad unam familiam *Hussiu* reciderat, ut ajunt Hebræi, quæ ipsa familia bellis interuisse videtur ante *Esdra* tempora. Nam in *Paralipomenis*, ubi posteritas Patriarcharum memoratur, *Dan* omittitur. Et forte id prædicatur apud *Amosum*, 8. 14. Ex *Danis* tribu paucos superfuisse, eosque in *Phœnicem* profugisse, narrat *Iohannes Antiochenus*. *Grotius*. Non tam omittitur *Dan*, quam paucitas ejus, sub *Manasse* latens, cum *Naph-*

thali, cujus frater uterinus erat, conjungitur.

9 μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδὼν ὄχλῳ πολὺν - ἑσώπης - περιβεβλημένους κτλ.) *Media lectio*: unde totam periocham alii ad nominativum redigunt, alii ad accusativum. Displicet *Wolffio* mixtura casuum: quæ in hoc quidem libro frequens est. Describitur hoc loco ὄχλῳ *agmen* aliquod beatorum, cui *Simultaneum* est cum obsignatione præcedenti & cum subsequenti tubis, sub quibus plaga non tangit obsignatos. Postea plura ejusmodi agmina memorantur. cap. XIV. 1. XV. 2 &c.

¶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν) In tali enumeratione cetera loca aut pluralem quater habent, aut quater singularem numerum. vid. Not. ad cap. V. 9. Hoc uno loco singularis primo loco, deinde pluralis ter ponitur, non temere. Educta est hæc multitudo ex toto genere humano. Id unum est ἔθνος, inde ab origine sua. Act. XVII. 26. Sed progressu temporis, ipso *Adamo* vivente, multiplicatum est, & in tribus & populos & linguas discessit.

10 κερῆζοι) Sic cod. omnes. Librarius *Andreas*, κερῆζονης, ex rhythmico λέγονης, festinans arripuit. Ipsum *Andree* exemplar *Augustanum* habet κερῆζοι.

12 ἡ πμῆ) *Apocalypsis* passim septenarios in quatuor & tria dividit, ut suo loco ostendimus. Nunc quum omnes angeli dicunt : ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία. (καὶ) ἡ πμῆ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῶ θεοῦ ἡμῶν, primi quatuor plausus referuntur ad tubam angeli primi, secundi, tertii, quarti; tres reliqui, ad tubam angeli quinti, sexti, septimi. Itaque si καὶ ante ἡ πμῆ omissum sit, sententia quasi denuo inchoatur. Omittit quidem *Ἔ* particulam *Latinus*, & cum eo *Ambrosius Ansbertus*. Nil definitio.

17 ὅτι) ὡς præcedente *noii*, valet sæpe *sed*.

¶ ἀνὰ μέσον ἔθρονος) ἐν μέσῳ ἔθρονος κτλ. vidit Iohannes τὸ ἀρνίον, c. V. 7. Hoc uno loco dicit ἀνὰ μέσον ἔθρονος. Confer ἀνὰ μέσον 1 Cor. VI. 5.

¶ ἐπὶ ζωῆς πηγῶς ὑδάτων) Prona constructio esset, ἐπὶ πηγῶς ὑδάτων ζωῆς: sed ζωῆς emphaseos causa præponitur, & πηγῶς ὑδάτων est quali unum vocabulum compositum, ut lit, *zu den Lebens Wasserbrunnen*. Ζώσας, pro ζωῆς habet *Andree* textus & inde Editiones *Erasmi* & *Curæ Wolfii*. Sed cum participio diceretur, opinor, ἐπὶ πηγῶς ὑδάτων ζώντων. Per me poterat esse Ζώσας: sed ζωῆς summa firmat codicum consensio.

¶ ὅκ) Sic potior pars codicum: ἀπὸ, perpauci. ἀπὸ tuetur *Wolfius* ex cap. XXI. 4. Ἐκ præfert tibi quoque *Alex.* Promiscue fere has particulas scripsere librarii: neque scio an discrimen hinc inter ἀπὸ & ὅκ Iohannes fecerit. Ἀπὸ & ὅκ *Wolfius* conjungit infra, c. XXII. 19. Itaque in una sententia Iohannes ὅκ, & inferius ἀπὸ, scribere potuit.

CAP. VIII.

1 Σιγή, *silentium*) *Silentium* opponitur voci. Voces in hoc libro quo sunt frequentiores, v. gr. cap. VII. 10 seqq. eo magis notabile est hoc expectationis venerabundæ *silentium*, tubarum clangorem præcedens. Mille annorum sabbatissimum interpretatur cel. D. *Langius*, (*Hermen. Einleit.* p. 30. 68. &c.) errore (verum dicere cogor,) plurima turbante. Neque *silentium* est sabbatum, neque *semiborium* est millennium. Vid. *Evkl. Offenb.* p. 407 seqq.

2 ἐπὶ τὰ ἑπτὰ πύργους, *septem tubæ*) Per has tubas regnum mundi conquassatur, donec

id sub tuba angeli septimi, post gravissimas remoras, ad Dominum & ad Christum ejus redigitur. Tubæ angeli primi, secundi, tertii, quarti, propriam inter se conjunctionem habent; & item tubæ angeli quinti, sexti, septimi, quæ solæ habent *ve va ve*.

3 καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τῆς θυσιασθείας ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ τῷ περσευχαῖς τῶν ἁγίων κτλ. Ἔ alius angelus venit & stetit ad altare, habens turibulum aureum; & dati sunt ei suffitus multi, ut afferret (eos) cum precibus sanctorum &c.) De angelo, sanctorum preces Deo offerente, Hebræi in *Elle shemoth rabba* sect. 21 loquuntur in hunc modum, *Cum Israël itæ precantur, non inveniuntur omnes simul precari, sed unaquæque synagoga (seu congregatio כנסת) seorsum precatur, primum hæc synagoga, deinde alia: & cum omnes synagogæ omnes preces suas consummaverint, המלך אף הממונה על התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כולן ועושה אותן עטרת ונותנין בראשו של הק' בה שנה' ערך כל בשר יוראו ואין ערך אלא עטרה שנה' כי כלם כעדי תלבשו Angelus qui precibus præficitur, portat omnes preces, quas peccati sunt in omnibus synagogis, & facit eas coronas, & imponit eas (נרתן legendum censeo נרתן) capiti Dei S. B. sicut dictum est Psal. LXV. 2, Omnis caro veniet coronata: (sic ibi exponitur ערך ut ex sequentibus clarius elucescit; cum revera exponi debeat, ad te) ערך autem ערך non nisi coronam denotat, quemadmodum dicitur, Isa. XLIX. 8, Et indues te eis omnibus tanquam corona. Christoph. Cartwright. in Mellif. hebr. lib. 3. c. 8. Itaque Hebræi dicunt, esse Angelum, qui præsit precibus cœtuum suorum: Apocalypsis tantummodo dicit, esse Angelum, qui suffitus faciat, dum sancti orant. τῷ περσευχαῖς v. 3. 4. est casus sextus, concomitant-*

mitantiam denotans, uti Rom. XI. 11. 20. 21. τῶν αὐτῶν παραπτώματα, τῆς τέτων ἀπειθεία, τῶν ὑμετέρων ἐλέει. Plura aliunde notavimus ad Chrysoft. de sacerdot. p. 514. Sunt, qui h. l. subaudiunt σύν· non incommodius subaudires ἐπί· sed neutrum est necessarium. Imo casus sextus absolute, ἡ προσευχαῖς, majorem vim habet. Suffitus angeli, & preces sanctorum, sunt simul: sed sanctorum preces acceptæ sunt Deo per Iesum Christum, non per angelum. *Angelorum* nomine angelos creatos in N. T. præsertim in Apocalypsi notari, confirmat *Thummius* in admon. de error. Wigel. p. 280. & hoc ipso in loco id agnoscunt in commentariis ad Ap. Nic. *Seluceceus*, L. & *And. Osiandri*, *Beza*, *Hogelius* p. 277. nec non *Cbennitius* Part. III Exam. Conc. Trid. f. 189. quem hoc nomine laudat *Melch. Kromajer*. in Ap. p. 111. Accedunt *D. Ioach. Langius* & *Dimpelius*.

¶ ἐπὶ τῷ) Scita casuum varietas: Angelus stetit ἐπὶ τῷ θυσιασθῆρι juxta altare: & dedit thymiamata ἐπὶ τῷ θυσιασθῆρι super altare.

7 ὁ πρῶτος) Ἄγγελος suppletur in textu *Andree*: sic enim initium sermonis VIII apud illum postulabat. Id secutus est *Erasmus*: id defendit *Wolfius*. Sed Græci codices N. T. (omnes, ut existimare licet,) omittunt ἄγγελος. Et hoc arctissimo nexui versûs 6 & 7, primum angelum præcipue urgenti, convenit. In mentione sequentium angelorum tubicinum exprimitur ἄγγελος, per longiora videlicet sermonis eventuumque intervalla. Tubarum eventum per brevi sub libri scriptiōnem cœpisse, patet ex eo, quod ob signatio servos Dei muniit contra plagas, quæ non sub sigillis, sed sub tubis, & sub ipsa primi angeli tuba, sequebantur.

Angeli primi tuba *Judæos*, convenienter, pulsât: & complectitur bella *Judaica*

sub *Trajano* & *Adriano*, de quibus inprimis legendæ sunt *S. R. Abbatis Zelleri* annot. hist. ad *R. Abraham ben Dior* comment. rerum Rom. pag. 69-79. Is ceteros scriptores copiose recenset, quibus adjicias *Hottingeri* Hist. eccl. N. T. Sec. II. pag. 66. & ex antiquis *Orosium*, lib. VII. c. 12 & 13.

¶ καὶ τὸ τρίπυρ τῆς γῆς καπνῆ) Hoc incisum omnes testes, integri certe & penitius excussi, exhibent, in his *Andreas*. Carebat autem eo *Capnioneus* liber: hiatumque *Erasmus* sequitur, & defendit *Wolfius*. Tam facile omissum est hoc incisum, quam ab aliis illud, quod sequitur, καὶ τὸ τρίπυρ τῶν δένδρων καπνῆ, recurrenter videlicet verbo καπνῆ. Neutrum omitti debet: ac prius, de terra combusta, retinendum est, quia terram proprie spectat angeli primi tuba (quare locus c. IX. 4 huc minus commode conferrur,) & terra præter arbores & gramen multa alia complectitur.

8 ὡς ὄρε, quasi mons) Moles gentium barbararum innuitur: de quarum migratione & irruptione, cum maximis detrimentis conjuncta, a Seculo III tam plena est historia, ut non opus sit scriptores allegari. *Mons* in mare jactus apte exprimitur ex *Cassiodorii Varii*, ubi obvia satis est *Gotthorum Romanorumque* mentio conjuncta.

9 διεφθάρησαν) διεφθάρη verisimilior lectio est *Wolfio*, quia singularis numerus obtineat & in limine hujus commatis & v. 7. itemque alias. *Διεφθάρησαν* *Ev. ed.* 1. 2. habet: pauci, fateor, alii, *διεφθάρησαν*. Sed *Alex.* antiquissimus est: *Petavianus tertius*, ubi de lectione ejus satis constat, magnum pondus habet. ad hos in præfenti accedunt editio *Complutensis*, *Andree* exemplar *Augustanum* manu secunda, & *Mori* liber. Singularis, ineunte commate, non obest. nam singularem excipit pluralis etiam

etiam versu 7, ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ μεμιγμένα ἐν αἵματι. Quodque ibidem sequitur, τὸ τρίτον τῆς γῆς καπνιάη, dissimile est, ut apparet genitivo in nominativum resoluto, terra, tertia sui parte, combusta est &c. naves, tertia sui parte, perditæ sunt. Simile illud, quod Wolfius notat, tertia pars hominum occisi. c. IX. 18.

10 ὁ τρίτος, tertius) Arianas & Vandalicas calamitates hic notari, series rerum, temporum & locorum probat. Stellam Arium esse, recte censet Bullingerus, Nigrinus, Viegas, (quanquam, Lyrano & Aureolo obsecutus, de Pelagio quoque disputat,) tum Forbesius, Coccejus, Gulichius, Sandbagenius, N. Mulerus, Biermannus, Amelius, Horchius, Vitringa, Reinberkius, Stockius, Lascenius: atque ante hos omnes Seb. Meyerus Arium juxta cum aliis hæreticis hic notari existimavit. Interpretamentum Brightmanni de Imperatoribus Arianis, Constantio, Valente, solide refutat Marckius: Si imperatores hi ut stella considerentur propter principalem majestatem, non video, quomodo lapsus non ad imperii ablatum decus, sed ad defectionem a fide referri possit. Quo ipso argumento etiam Jacobus Abbadie refellitur, stellam de Bonifacio Comite, cujus invitatu Vandali Africam occuparunt, interpretans, in opere non solum Gallice, sed etiam Belgice edito. Ceteroqui magnus Arianismi in temp. quoque influxus fuit: ne eam hæresin in tubis miremur locum habere.

11 καὶ τὸ ὄνομα ἔσται λέγεται ὁ ἀψυθός, ἔσται nomen stellæ dicitur Absinthius) Arianismus, amaritudinis plenus. Theodorus lib. II H. E. c. 14. de Arianis sub Georgio Cappadoce episcopos pelentibus, εἶπε Πικρῶς ἤλασαν αὐτὰς κτλ. tanta amaritudine eos pepulcrunt &c. Victor lib. I de Persec. Vandalica, Augu-

stinum, in obsidione Hipponis, ita miseratur, Dulcedo suavitatis in AMARITVDINEM ABSINTHII versa est. Ἀψυθός est ex α privativo, & ψυθός, quod est πέρσις apud Hesychium. Græcumque, ἀψυθιον, ex Hebraica pronunciatione מַרְרָהּ vel מְרָרָהּ videtur factum esse trisyllabon.

12 ἐπλήγη, percussa est) Id factum seculo V, Italia, & Roma, sede imperii, per externas nationes occupata & obscurata.

13 αἰεὶ) Alii, ἀγγέλα. Et quidem Andreas vocem, væ tria denunciantem, angelicam interpretatur: nec tamen certum est, cum non legisse αἰεὶ, quanquam ἀγγέλα textus habet commentario ejus interjectus. Ex eo textu immigravit ἀγγέλα in codicem Capuioncum (hunc enim Erasmus refert,) & in Covell. Petav. tertium, Vffenb. Arab. Hi enim Andream sequi solent. Plerique omnes, αἰεὶ, quanquam de majore numero codicum dubitanter loquitur Wolfius. Quid autem superest, quo nitatur lectio ἀγγέλα; Incertum codicis Steph. & silentium, & Armena versio. Nil amplius, nam Athanasii Synopsis, in Apparatu notata, non hunc locum, sed cap. XIV. 6 respicit. Plures nominatim alleget oportet, qui plures opponit. Lectionem aquilæ, apud Latinos obviam, Apringius quoque sequitur. Tam facile librarii, perscriptis, primi, secundi, tertii, quarti, angelorum, tubiciniis, jam quintum angelum in mente habentes, in subita denunciatione væ trium, τὸ ἀγγέλα, pro αἰεὶ, iisdem vocalibus, arripuerunt, ut mirum sit, hoc, αἰεὶ, non a pluribus esse oblitteratum. Clarissimum vestigium Seidelianus præbet liber, in quo est, ἀγγέλα ὡς αἰεὶ: ubi librarius, quum ἀγγέλα arripuisset, neque id plane delere vellet, genuinam

lectionem, ut potuit, subjunxit. sic solebant librarii: vid. Appar. ad Ap. XVI.

14. Pari consilio librarius apud Primateum, angelum ut aquilam; (quo pacto Scid. Primas. etiam c. VII. 2 soli in omitendo epitheto ἄλλον conspirant:) nam ipse Primasius liquido habet aquilam, absolute, in comm. ad h. l. & ad c. XIX. 17. & alibi. Certe lectionem αἰετῆ Italæ versio, alique testes antiquissimi, seculis & climatibus inter se remotissimi, & longe plurimi, ab omni glossæ suspitione vindicant. Omnino alius angelus volans in medio celi c. XIV. 6 præsentem locum respicit: sed hunc respectum non perimit lectio αἰετῆ. Ipsa aquilæ, non angeli, appellatio, priore hoc loco, monet, non innui angelum proprie dictum; & altero illo loco respectus ad priorem hunc locum docet, angeli alius vocabulo insignem ex humano genere præconem, ut eximii agnoscunt interpretes, denotari.

¶ μεσσηρανῆμα) Μεσσηρανῆμα, verbale, a verbo μεσσηρανεῖν, quod dicitur de fide tribus zodiaci signis ante solem orto, adeoque meridianum tenente, ut demonstrat Tzetzes in Exegeſi Hesiodi, ad illud, εὐ τ' ἀνδ' ὀρίων καὶ σείριος εἰς μέσσην ἔλθη ἔρανον. ἔργ. v. 607 seq.

¶ εἰ καὶ καὶ εἰ, væ væ væ) Circa finem Seculi V non defuere præſagia futurarum calamitatum. Primo væ gravius est secundum; secundo, tertium.

¶ ἐπὶ τῆ γῆς, super terra) Væ tria, inquit cel. D. Langius, quæ vindictam adhuc futuram in bestiam & meretricem spectant, non modo in præterita tempora refert Bengelius, sed etiam ipsum papatus initium ad væ tertium revocat, adeoque væ tertium jam mille abhinc annis & amplius venisse perhibet. At quum de væ secundo, Ap. XI. 14, dicatur, Væ secundum abiit, ecce væ tertium venit cito: & continuo

tuba septima, quæ consummationem judiciorum & amplificationem regni Christi spectat, sequatur, facile existimari potest væ tertium non posse tam longe retrahi. Epicr. p. 406. Resp. Væ tria terricolæ spectant, ac pridem ea venisse, & væ tertium non mille quidem, sed tamen propemodum octingentis abhinc annis venisse, ostendi. Tuba angeli septimi, elapso væ secundo, primum proponit res optatissimas: deinde væ tertium describit: eoque exantlato, judiciorum fit consummatio & regni Christi amplificatio. Hunc ordinem migrat Halensis Theologi interpretatio; & væ tria, terricolis denunciata, sine causa ad extrema hostium tempora restringit; bestiarumque furor, qui revera in væ tertio est, pro væ secundo habet. Quo pacto ordinatissima textus series vehementer luxatur.

¶ τὸ σάλπιγγος, tubæ) Singularis numerus, distributive, pro, tubarum.

C A P. IX.

2 Kαὶ ἔσκοπῆθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ αἶθρ, & obscuratus est sol & aër) Est ἐν διὰ δυοῖν, uti c. I. 14 caput & capilli: c. XIX. 16 vestis & femur. Aër, quatenus per solem illuminatur; sol, quatenus lumen suum per aëra ad homines transmittit, obscurabatur. Hinc ἔσκοπῆθη dicitur, non ἔσκοπῆθησαν. Quare non scorsum hic quaeri opus est, quid sit sol & ejus obscuratio, quid aër & ejus obscuratio. Notantur tenebræ, Judæis in Perſide obortæ.

5, 10 βασανῶσι ἀδικῆσαι) Dupliciter una res exprimitur, passive & active. ἀδικῶσι lædunt locustæ: βασανίζονται cruciantur homines. Sic, occidere & occidi: v. 15. 18. alentes habere, & ali. c. XII. 6. 14.

5 μηνῶν πέντε) Lat. aliqui, menses sex, Pridem, sed facile, ad V appictum est. I.

Ite-

Iteratur *quinarius* versu 10. *Quinque mensēs* prophetici sunt anni communes 79 pleni, ab A. 510 ad 589. Homines, qui cruciabantur, erant Israëlita, sigillo divino carentes: locustæ, Persæ, qui illos vehementer vexarunt.

8 ὡς τρίχας γυναικῶν, ut capillos mulierum) id est, capillos promissos. Sic Arabes apud Plinium: sic quondam etiam Persæ. Æschylus apud Athenæum l. 14. f. 627, βαθυχαιτήεις μῆδ. Persæ, κομήται dicti ab oraculo Delphico. Herodotus l. 6. f. 176. Vid. omnino Thom. Hyde Hist. relig. vet. Pers. pag. 369. *Vitis* villosus, Persarum regnum. Dan. VII. 5.

9 τρεχόντων) Vt constructio appareat, Φωῖνῃ habent ἄρματα ἵππων πολλῶν τρίχοντες εἰς πόλεμον. Andreas ἄρματα πολεμικὰ vocat h. l. Equi currentes trahunt currum: sed *streptum* proprie proximeque currus ipsi suo cursu efficiunt. Vid. Ioëll. 5.

11 ἀβαδδῶν - ἀπολλύων) *Abaddon* LXX interpretantur ἀπώλεια. hic ponitur in concreto, ἀπολλύων.

¶ (ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ) Fœmininum, pro neutro, per Hebraisum, ut mox ἡ δαΐ vel per ellipsin nominis γλώττα, cujus a Græcis omissi exemplar notat L. Bos. Hebraica & Græca hujus angeli nomenclatura Iudæos Græcosque a locustis vexatos innui agnoscunt Patricius Forbescius & Jac. Durham.

12 ἡ δαΐ ἡ μία) Fœmininum, modo notatum. Nos *væ* modo neutro genere, cum Latinis interpretibus dicemus, modo fœminino, prout perspicuitati conducet sermonis nostri. *Væ* una, id est, prima.

13 καὶ, ☿) *Væ* secundum est Saracenicum.

¶ (ἐκ τῶν πισσάρων κερμάτων) πισσάρων omittunt antiqui. *cornua* habuit altare

suffitus: *quatuor cornua* habuisse non legitur apud Mosen.

13, 14 Φωῖνῃ μίαν - λέγονται) Hanc codicis *Alexandrinæ* lectionem pro genuina habeo. Alii, stilo apocalyptrico non observato, λέγοντα mutantur in λέγουσαν & λέγοντ. Latine est, *vocem unam dicentem*: at in quibusdam olim *VOCEM* excidit, idque facile, ante *VNAM*, quod deinde transit in *VNUM*. Genus masculinum a participio in adjectivum transfertur in cod. Berolinensi, interjecto puncto, *vocem unum* &c.

14 ὁ ἔχων) *Erasimus*, ὅς εἶχε, nescio quo auctore. nam *Andreas*, & omnes codices, præter *Bar. L.* habent ὁ ἔχων. Glossa manifesta, ὅς εἶχε. τῷ ἀγγέλῳ ὁ ἔχων quomodo dicatur, patebit ex notula ad c. XX. 2.

¶ (μεγάλῳ) Frequens hoc *Euphratis* epitheton *magis necessarium* dixi c. XVI. 12, quam c. IX. 14. Vtrique loco æque conveniens censetur a Wolfio: sed certe miraculum *exsiccationis* amplificat magnitudo sive latitudo & profunditas fluminis: Psalm. LXXIV. 15. hic autem ad angelos flumini *alligatos* non tantopere pertinet eadem fluminis magnitudo; imo alienior ea est, si angeli, quod nemo aut affirmare aut negare potest, in ea regione, ubi *minor* sit ille fluvius, alligati fuerint. Vtut est, ad testes, adjectivo hocce carentes, *Arvingii* commentarius accedit; & *flumen magnum Euphrates* legitur Deut. I. 7. Ios. I. 4. sed *flumen Euphrates*, Deut. XI. 24. in Hebræo: nam ibi quoque Græce ἡ μεγάλη additur. Neque inepte iteratur articulus, τῷ ποταμῷ τῷ εὐφράτη. sic enim legimus Gen. XIX. 9. τὸ ἀνδρᾶ τὸ λάτ. Apud Ez. sapius, ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ χεβάρ. Est Appositio.

15 τ) Articulus tollit vim distributivam,

vam, ut docet E. Schmidius in Not. ad N. T. f. 806. quare hic non quælibet *hora*, *dies*, *mensis*, *annus*, denotatur, sed definita temporum periodus. Ea est propemodum 207 annorum, si videtur, ab A. 629 ad A. 836. an ab A. 634 ad A. 840, id est, ab extremo Abubeker tempore ad obitum Mutasimi. Videatur inprimis Drechsleri chronicon Saracenicum a *Reiskio* auctum, p. 14-37. & *Hottingeri* Hist. eccl. Sec. VII. VIII. IX. & Comp. theatri orient. Part. I. cap. III.

16 *δισμυριάδες μυριάδων*) Chilias est 1000. at myriads, 10000. Myriades (plurali numero strictissime sumto, pro binario, uti c. XII. 14.) 20000. Ergo una chilias chiliadum, 1000000. chilias myriadum, 10000000. myriads myriadum, 100000000. myriades myriadum, 2000000000. Sed quid sunt *δισμυριάδες μυριάδων*, *δισ* in optimis monumentis ad pluralem myriadum numerum superveniente? Sæpe *δισμύριοι* exstant in libro II Maccab. Inde *δισμυριάς*, (instar *διχιλιάς*; priore compositi parte, ut fit in numeralibus, immutabili,) id est, *myriads duplicata*: qualia etiam sunt illa, Gen. XXXII. 3, *binacustra*. Kohel. VI. 6, *mille annos bis*. Ps. LXVIII. 19, *duæ myriades, millia iterata*; Geiero inprimis interprete. Apud *Primasium* quisquis *οξογιντα millia* interpretatus est, neque Græcus neque Arithmeticus fuit: sed tamen is quoque, ut alii apud *Primasium* legebant, *δισμυριάδες μυριάδων* legisse videtur: ac, nî fallor, primo *myriadas myriadum*, quadratum quiddam referre visas, putavit esse *quatuor myriadas*, sive 40000. deinde, hac ipsa summa ob *δισ* particulam duplicata, sumsit 80000, cum essent 400000000 *equites*. Complures temporum periodos, præsertim sub *væ* primo & tertio, dupliciter exprimit Apocalypsis: at secundi *væ* durationem semel notat per *horam* & *diem* & *mensem* & *annum*; ac vicis-

sim sub eo *væ* pro altero temporis indicio numerum *exercituum equestrium*, id est, equitum indicat. *Væ* secundum est fere 207 annorum humanorum. itaque in singulos annos, (si alii sive novi quotannis equites existerent,) numerosissimæ copię 2000000, vel certe, si cui *δισ* illud non placet, 1000000 equitum conferuntur. *Auditum sibi numerum eorum* quum subdit Iohannes, innuit, numerum certum, si pro incerto sit positus, non tamen latam habere incertitudinem; & magnitudinem numeri, quamvis incredibilis videatur, tamen credendam esse. In extremo major etiam multitudo exurgit c. XX. 8.

17 *πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις, igneos & hyacinthinos & sulphureos*) Eisdem colores in alia re conjungit Lucretius lib. IV, *lutea ruffaque vela Et ferruginea*. ferruginea, eadem, quæ *hyacinthina*. Virgilius *ferrugineos hyacinthos* dicit; id Servio est, *nigri coloris*. Quare hoc loco *hyacinthin thoraces & funus* inter se respondent: ut *ignei thoraces & ignis, sulphurei thoraces & sulphur*.

19 *αἱ γὰρ ἔραι αὐτῶν ὁμοίαι ὄφεισι, ἔχεται κεφαλὰς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικῶσι, nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in iis lædunt*) Talis serpens, *amphisbæna*, *ἀμφικάρην* Ⓞ, de qua Plinius lib. VIII. c. 23, *Geminum caput amphisbænæ, hoc est, & a cauda, tanquam parum esset uno ore fundi venenum*. Lucanus: & *gravis in geminum surgens caput amphisbænæ*. Solinus c. 30, *Amphisbæna confurgit in caput geminum, quorum alterum in loco suo est, alterum in ea parte, qua cauda. quæ causa efficit, ut capite utrinque secus nitibundo serpat tractibus orbiculatis*. Adde Nicandrum & Hesychium, qui ait esse *εἶδ' ὄφειος - τ' ἔραν κολοβὴν ἔχον, καὶ ταύτη πολλακίς τ' πορείαν ποιεῖμενον, ὡσε πιάς ἀμφισβητεῖν, μὴ δύο κεφαλὰς ἔχει*. Caput in cauda *amphisbænæ*

bæna quaecunque est, hanc apocalypticam picturam illustrat.

20, 21 εὐπ-καὶ ἰ) Prædicatum bimembre. Latine, *neque, neque*. Similes particulæ, Ioh. IV. 11. 3 Ioh. v. 10. Marc. V. 3.

¶ πῶς εἰδωλα, *simulacra*) Cultus imaginum A. 842 in oriente solenniter stabilitus est.

¶ ἰ πορνείας) Dicitur in plurali, *πορνείαι*, 1 Cor. VII. 2. & tamen hoc loco singularis numerus pluralibus interponitur. Alia scelera ab hominibus per intervalla patrantur: una perpetua *πορνεία* est apud eos, qui munditie cordis carent.

C A P. X.

1 **K**αὶ, ἔ) A cap. X. 1 ad cap. XI. 13 insignis est locus, quo amplissima septimi angeli tuba prælibatur. Dum enim draco etiamnum in *cælo* est, & ex *mari terraque* bestia septiceps & bestia biceps ascensuræ sunt, neque calamitatum ullus in mundo finis apparet: *angelus*, quem creatum angelum esse Cluverus T. III. f. 4 agnoscit, *cælo* dextram manum, *mari* pedem dextrum, *terræ* sinistram immittit, ostendens & jurato confirmans, omnes tamen hosce hostes *intra chronum* amotos fore. Habet hic locus duas partes parallelas: cap. X. 1-7. & v. 7-c. XI. 13. Vnde etiam duæ periodi, *Nonchronus*, & *multitudo regum*, parallelæ sunt. c. X. 6. 11. Ambæ periodi incipiunt ante exitum væ secundi: cap. XI. 14. sed, ubi semel inceperunt, continuo cursu in ipsam angeli septimi tubam longe porriguntur, usque ad magnam illam metam, de qua c. XII. 14. Ideo complura hîc, non turbato libri ordine, repræsentantur, quæ tamen multo inferius recurringunt. Sic *consummatio indignationis Dei*, c. XV. 1. præcedit latam *mysterii Dei consummati-*

onem: c. X. 7. & hæc consummatio ut futura notatur etiam in cap. XVII. 17. Ascensus bestiæ ex *abyssò*, cap. XI. 7. futurus est etiamnum in cap. XVII. 8. *Terræ motus* ille, quo urbs magna in tres partes scinditur, c. XVI. 19. præcedit *terræ motum* hunc, quo pars ejusdem urbis *decima* cadit, & reliqui convertuntur. c. XI. 13. Firma est hæc & valde necessaria observatio, cujus ope magni multique errores, passim obvii, effugiuntur.

¶ ὡς σύλοι πυρὸς) Apud LXX dicitur *σύλοι πυρὸς* columna, qua Israelitæ ducebantur noctu in deserto. Pedes hujus angeli, *columnis* similes, erant *paralleli* in stando; & rotundi, rotunditate æquali, ad plantam usque. conf. Ez. I. 7.

2 *βιβλαρίδιον*) At v. 8. 9. 10, *βιβλίον*. Hac lectione, *libellulus* esse primum videbatur Iohanni, ad ingentem staturam, in qua angelus apparebat, cælum, mare, terram quodammodo complectens. Deinde vox e cælo appellavit *librum*, ob magnitudinem argumenti: & hanc appellationem ore ac manu docili imitatus est Iohannes. *βιβλιδάριον σφόδρα ὑποκορισικῶς λεχθέν* dicitur apud Andream Cæsariensem in cod. Augustano.

¶ θαλάσσης-γῆς, *mari-terra*) *Le Buy*, *Mareckius*, *Newtonus*, recte *mare* interpretantur Europam, *terram* Asiam. quo pacto *flumina* Africam denotant, & *sol* ad totum orbem pertinet. cap. VIII. 7. 8. 10. 12. XVI. 2. 3. 4. 8.

3 *μυκάται*) ὠνεάται dicit vocem animalis fame vel ira affecti: *μυκάται*, vocem naturalem. Vtrumque etiam leoni tribuitur. Theocritus *μυκῆμα* adscribit leonæ.

6 ὅτι χρόνῳ ἐπέεσαι, *chronum non amplius fore*) Gravissimum hoc apophthegma levi commento multi prætermittunt. Henr. Efferhen in Homilia VI &

XIII de Gog & Magog interpretatur sic, non præteribit spacium anni, videlicet inter Gog & inter finem rerum. Agnovit, *chronon* hinc speciali significato accipi oportere: sed Gog multo ferior est, quam *Non-chronus*, (quem *Ne-chronum* dixeris latinus:) & hæc periodus multo longior est, quam *annus*. Immo longior est, quam 1000 anni: & brevior, quam *chronus*, id est, quam anni 1111½. Exhibet Anno 1836: cœpit A. 800 quo tempore Carolus M. novum in occidente inchoavit ordinem Imperatorum, sive *regum multorum*. v.ii. Atque hic *Non-chronus* completitur, præter cetera, paucum tempus vœ tertii, tempora 3½ mulieris in deserto, & durationem bestię varie divisam. Magna quidem super his periodis est dubitatio, & multi negant, ante exitum sciri quidquam posse: quo ipso martyres testesque veritatis, in Reformatione, & antea & postea, Apocalypsi, ejusque maxime capite XIII & XVII freti, deseruntur, & palmarius prophetiæ, contra mala imminencia nos præmonentis & præmunientis, fructus evacuatur. Sane ad referendam Apocalypsin aut totus eventus est necessarius, aut pars bona sufficit. Si totus eventus est necessarius, Apocalypsis neutiquam ante consummationem seculi intelligetur: nam eventus eo usque, imo in ipsam æternitatem porrigitur. Si pars bona sufficit, quin utimur ea parte, ut ex præteritis futura metiamur, neque in eventus incurramus imparati! *Temerarius* est, qui dormit in periculo, non qui id prospicit. Non ita debemus esse confidentes in determinandis futuris, ut non ex eventu suspendi debeant, quæ textus non definiit, vel certe interpres nondum distincte cernit. Multa exempla habet *Die Erkl. Offenb.* p. 725. 874. 1064. &c. Sed qui omnia specialia vitant, ne quid in eventu quidem

observare debeant, norunt. Spiritualis docilitas & sobrietas bene conveniunt.

7 καὶ ἐπελεύσῃ) καὶ habet vim consecutivam, atque: uti Ioh. IV. 35, ἔπιπετάμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται.

¶ τὸ μυστήριον - τοῖς περὶ φήταις, *mysterium - prophetis*) Hoc *mysterium*, Apocalypsi cum *prophetis* V. T. copiosissime collata, egregie illustravit D. Ioach. Langius in *Gloria Christi. Tempus* autem consummandi hujus mysterii, modo ad verbum 6, & alias passim, declaravimus. Non solum per prophetas, sed ipsis quoque prophetis annunciatum est. Dan. X. 12.

9 δέναι) *δός*, perpauci, facilitatis gratia: *δέναι*, multo plurimi. unde olim *Latinus* reddidit, *ut daret*, & sic quoque *Syrus*. At præsentī allocutioni rectus sermo præ obliquo congruit. Quod superest, Infinitivus pro Imperativo ponitur. Frequens enim est hæc enallage Modi apud Græcos, ut ostendimus ad Chrysof. de Sacerd. p. 510 seq. Adde Biblioth. Brem. Class. VIII. p. 945 seqq. Ipsum *δέναι* pro *δός* exstat apud Theocritum. Fert hoc Hebræus etiam sermo, de quo vid. Dign. Spicelii Gramm. Hebr. pag. 139. Ac LXX Gen. XLV. 19 ἡρ λαβείν - καὶ παραγίνεσθαι. Adde Luc. IX. 3. Rom. XII. 15. Phil. III. 16. Moratum talis figura sermonem efficit, eique vel *majestatis* sensum indit, præsertim ubi Deus loquitur: vel *modestiam*, ut h. l. Etenim Iohannes magnam subinde in hoc libro, ac propemodum nimiam, erga cœlites reverentiam declaravit, c. VII. 14. XIX. 10. XXII. 8. Itaque *δέναι* pro *δός* modestiæ illi respondet, qua in postulando libello usus est erga angelum. Iohannis exemplo humilitatem cordis & scrutinium propheticum debemus conjungere: eamque conjunctionem comode

mode explicat, si dextre accipias, Lanapius ad Psalmum CXXXI.

C A P. XI.

I Καὶ ἔδοθη μοι κάλαμος ὅμοιος ἰάβδω λέγων) Argumento est hic locus, ab Erasino, qui breviorē hanc lectionem habet, ad Complutensēs, qui ante λέγων inferunt, καὶ εἰσηκεῖ ὁ ἀγγεῖλος, recentiores aliquando minus recte se recepisse. Favet pleniori lectioni Syriaca versio: sed ea in Apocalypsi minorem multo, quam in aliis libris N. T. antiquitatem habet, & ab interpolationibus in hoc libro non abhorret. vid. Appar. ad Ap. XXI. 24. Illatum videtur ex LXX, Zach. II. 3, ubi item de mensura aedificii sermo est: & cap. III. 5, ubi sermo de duabus oleis & candelabris sequitur. ἔδοθη μοι λέγων posset per syllepsin resolvi. nam Hebraei קמח absolute ponunt, unde idiotisimus LXX interpretum, λέγων & λέγοντες, v. gr. Es. VII. 2, καὶ ἀπηγγέλη εἰς τὸ οἶκον δαυὶδ λέγων, ubi passivo ἀπηγγέλη continetur activum ἀπηγγείλεν, & ex ἀπηγγείλεν pendet λέγων. 2 Reg. XVIII. 36, ὅτι ἐν πολλῇ βασιλείᾳ, λέγων. Et sic saepe, praesertim in Genesi & in Prophetis prioribus, & Ex. XVIII. 3. 6. 2 Chron. X. 15. Es. XXX. 21. Ez. XII. 22. Ps. LXXVIII. 4. Iob XXII. 17. Pari modo λέγων hic necesse posset cum verbo ἔδωκεν, quod continetur in ἔδοθη. Sed commodius ipsi calamo per metonymiam loquela tribuitur, Iohanne Eum, qui calamum dabat, ex v. 3. 8. noscendus, non conspiciente. Nam sic etiam *Altare loquens* audivit Iohannes c. XVI. 7.

2 τὴν αὐλήν) In tabernaculo Mosaico, in templo Salomonis, & in templo Ezechielis pro Hebraico קח LXX αὐλή ponere solent. Notatur atrium *subdiale* (in quo

facile קח gramen crescit:) quare sequitur, τὴν ἔξωθεν & ἰαθ. ἔσωθεν, pro ἔξωθεν, alicubi irrepsit: sed haec, αὐλή, quum unica sit, intra templum, cui contradistinguitur, esse non potest.

¶ (τὴν ἔξωθεν-ἔξω) Ploce: uti Es. XXXII. 19, in humili humilis erit urbs.

¶ πατήσασιν, calcabunt) Vid. Luc. XXI. 24 not.

¶ μῆνας ποσάρχοντα δύο, menses XLII) Hi menses, & versu 3 dies MCLLX, sunt communes. namque in eventu seriores sunt numero bestiarum, qui partim aenigmatice partim proprie positus, transitum libri a prophetis temporibus ad communia definit, ut alias ostendi copiosius. Porro, in *Harmonia Evangelistarum*, A. 1736, declaraveram, me in Gnomone responsurum ad Iob. Christiani Sciz Demonstrationem mathematicam de 1260 diebus testium & mulieris, Apoc. XI & XII. Responsum equidem hoc loco adornatum habui satis copiosam, non modo ad illam Demonstrationem, sed etiam ad alteram, quam idem, anno 1737 ineunte, *Calami mensurii* titulo edidit. Sed eodem anno, ut res tum postulabat, scripsi diatriben, a collectoribus operis, quod vocatur *Geistliche Fama*, post alias Scizii & meas commentationes, Parti XXIII insertam: & interea dies, decisionem afferens, sententiam meam comprobavit, responsumque supervacuum fecit. Hac igitur amota, alios interea nactus adversarios, illum dimitto. nam a disceptationibus haud necessariis vehementer abhorreo.

3 δώσω, dabo) videlicet, ut prophetent. καὶ sequitur hic tale, quale est Iobi VI. 9 וְנִכְתְּבִי בְּלִי לְמִי

¶ πῆς δυοῖ μάρτυσί μου, duobus testibus meis) Non sunt hi Moses & Elias: sed insignes duumviri, (ut praeter alios inter-

pretres Nic. Selneccerus agnoscit,) illorum simul, & Iosuae ac Zorobabelis similes.

4 αἱ δύο ἔλαιαι καὶ αἱ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον ἔκ κυρίας τῆ γῆς ἐσῶπες) Primum ἔλαιαι dicuntur, non ἐλαῖαι, ab ἔλαια, ut δίκαιαι a δίκαια. Deinde codices fere omnes habent ἔκ κυρίας τῆ γῆς. perpauci, ἔκ θεῶν τῆ γῆς. *Deus caeli* dicitur versu 13. & *Deus terrae*, Es. LIV. 5. *Deus caeli* & *Deus terrae*, Gen. XXIV. 3, sed hoc loco *Dominus terrae*, ut in parallelo, Zach. IV. 14. Denique αἱ ἐσῶπες habent, firma consensione, *Al. Hunt. Pet. 2. Sin. Vff.* Displicet media haec lectio Wolfio: & displicuit iis, qui ἐσῶπες, abjecto αἱ, servarunt, ut *Arch. Bar. L.* (quanquam etiam fortuita esse potest syllabae αἱ inter αἱ & ε ommissio:) vel iis certe, qui αἱ-ἐσῶσαι fecerunt, ut est in editis. Omnino Grammaticis regulis & multorum gustui congruit ἐσῶπες, ac potius αἱ ἐσῶσαι. neque recusarem αἱ ἐσῶπες pro vitio librariorum habere, si hic unus eiusmodi locus esset. Sed quia Apocalypsis scaturit figuratis locutionibus, ut passim ostendimus: quovis loco variante *paradoxam*, fateor, lectionem *geminam* esse praesumo, eamque per librariorum minus obstinatos fideliter simpliciterque propagatam, ceteras vero ad vulgarem regulam per recentiores librariorum conformatas censeo. In praesenti exprimitur illud *ἄδραμα* ex Zach. I. c. quamvis in Hebraeo facilior sit constructio, quam in Graeco, uti modo in *ἄδραμα λέγων* v. 1. Articulus hoc loco est necessarius, ad nexum sermonis, ut in *ἄδραμα* Nullus liber ὁἱ habet: manet igitur αἱ. Multo flexilior est articulus Graecus, quam nostra fert assuetudo: ut τῶ τῆ Φόρον, ὁ τὸ πολὺ, οἱ μακρὰν κτλ. Itaque αἱ-ἐσῶπες, si placet, dicitur, ut si diceretur αἱ-ἐσῶπες, ubi αἱ subjectum & ἐσῶπες praedicatum non male conveniunt.

Non dissimilis generum disparitas c. XIV. 19. Vid. etiam Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 504. Si quis statuit, Iohannem non potuisse ita scribere, sequatur, quod eum scripsisse iudicat.

8, 9 τὰ πτώμα) πλην singulari numero, collective dicitur, Psalm. LXXIX. 2. Es. XXVI. 19. Ier. XXXIV. 20. & sic h. I. τὸ πτώμα, de duobus. Etiam *caput Oreb* & *Zeeb* dicitur, pro *capitibus*, Iud. VII. 25. Tertio mox loco τὰ πτώματα dicuntur: quanquam ibi quoque singularis numeri vestigium est in cod. *Leicestrensi*, τὸ σῶμα. Differentiae rationem tamen nullam videmus, tamen nullam esse temere dixeris.

¶ τῆ πλατείαις - ἐσαυρώθη. *platea - crucifixus est*) *Crucis* locus sub Tiberio extra urbem erat, haud scio an etiam sub Adriano: in urbem a Constantino exstructam transisse *martyrium* Dominicum sive *crucis* locum, docet Eusebius lib. III de Vita Const. cap. 32, & cap. 38, ubi *platea* vicinae meminit. Varie mutata est urbis figura, & posthac mutabitur. Urbs intra moenia locum *crucis* sive habet hodie, sive non habet, (nam peregrinatores inter se dissentiunt, & qui negant, longe majori cum specie id faciunt:) testium certe tempore locum *crucis* habebit in *platea*, vel intra moenia, vel extra. nam sic quoque *πλάτεια* dicitur. 2 Sam. XXI. 12. Prov. XXVI. 13. Neh. VIII. 1. cum adnot. Halens. p. 178. Conf. Lightfoot. Hor. in Matth. p. 54.

9 καὶ βλέψουσιν - καὶ ἐκ ἀφύσσει) Praesens, subsequente alio tempore. Sic mox, *χαίρουσι καὶ ἐμφραθήσονται*. Conf. c. XII. 4. XIII. 12.

¶ ἡμέρας τρεῖς ἡμισυ) *dies* 3½, non 3, aut 4. Irrefragabile exemplum vel unus praebet hic locus, quam religiosè, i. e. quam praecise interpretis, DOMINI verba tremens, propheticos numeros, proverbiali

biali rotunditate earentes, accipere debeat. vid. *Erkl. Offenb.* p. 99.

11 πνεῦμα ζωῆς) Sic LXX Gen. VI. 17.

¶ εἰσῆλθεν ἀπῆς) Hanc lectionem *Wolfius*, Græce alioqui callentissimus, exemplo destituit arbitratur. Atqui *Plutarchus*, πυθομένοις πῦρ, δεινὸν εἰσῆλθε μῖσθ. Multo antiquior *Herodotus*, τοῖσι εἰσελθεῖν ἠδενῆν. *Plato*, εἰσέρχεται αὐτῶ δέες. Veruntamen hoc ab Hebraismo remotius est. Malim εἰσῆλθεν ἐν ἀπῆς □□ ab *Alex. & Augustino* codice admittere, præsertim quum facile syllabam εν bis legendam, semel scripserint librarii. Sic *Luc. IX. 46*, εἰσῆλθε δὲ δ. α. λογισμὸς ἐν ἀπῆς. ubi item ἐν in duobus codicibus, *Seldeni & Wolfii*, omititur.

13 ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτὰ) Frequens appositio: δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. c. VII. 5 seq. τρεῖς χιλιάδας παραβόλας, 1 *Reg. IV. 32*. Ψυχὰς ἀνδρῶν ἑκατὸν χιλιάδας, 1 *Chron. V. 21*.

¶ καὶ οἱ λοιποὶ, ἔ & reliqui) qui ex *Decimatione* supererant. *Baal Tyrin* (ut docet *Lightfootus* in *Chron. N. T. ad Ioh. III.*) in *Num. 24 : 8*. in ea verba, Consumet gentes inimicas sibi, & ossa eorum franget ; notat litteram y donatam peculiari quodam signo, quod præmonstrat eradicaturum septem gentes (*Canaanitarum scilicet*) & tempore venturo (αὐτῆ τῆς ἑ) reliquas sexaginta tres gentes, i. e. universas septuaginta gentes mundi. Tristitiam ominis mitigat hic *Apocalypseos* locus.

¶ ἔδωκαν δόξαν, dedere gloriam) Character conversionis. *Ier. XIII. 16*.

¶ τῷ θεῷ ἔρχανθ, Deo cali) *Domitius terra* dicitur, versu 4. quando in terra jus suum per duos testes adversus contumaces declarat : *Deus cali* dicitur, quando non solum, post calamitosissimam siccitatem, pluviam dat de celo, sed etiam duobus testi-

bus in celum sublatis suam in celo majestatem ostendit.

14 ἡ ὡν ἡ δευτέρα, v. e. secundum) Hoc *cel. D. Langio* designat periodum furoris antichristiani 42 mensium. *Comm. Ap. f. 221*. Sed plane v. e. secundum attulerunt quatuor angeli *Euphratai*. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 73 & c.

15 ὁ ἕβδομος, septimus) *Septimi* angeli præcipua Tuba est. Hæc ipsis apostolorum temporibus habebat propinquitatem: habitura vero eadem erat diuturnitatem. Propinquitatem rerum, quæ in ea secutura erant, sæpe seorsum spectavere apostoli, & fidelibus proposuere: ex diuturnitate autem ipsum terminum, ad quem res decursura foret, negarunt empactæ; fideles diuturnitatem ipsam minus ceperunt. Ab utrisque causa apostolis data est, mysterii plenius explicandi. 2 *Petr. III. 2* *Theff. II.*

Num *Gabriel* hic sit angelus, cogitandum lectori proponimus in *Exegesi Germanica*. Atque ipsum nomen אֱלֹהִים congruit, nam אֱלֹהִים est *Deus*: & אֱלֹהִים *vir, validus*. Itaque id nomen, summam exhibet legationis ad *Mariam*, *Luc. I. 31. 35*. & tubæ hinc incuntis, nam c. XII. 5 nascitur υἱὸς ἀρρην. Is est אֱלֹהִים Es. IX. 5. Nil definitio: nil conjicio: tantum quæro. Quod vero sequitur, affirmo: Hæc tuba omnium est amplissima, quæ & ipsa latissimum hinc habet argumentum, & omnes tubas priorum angelorum, cœlitibus duntaxat, lætas reddit. Quare audiendi non sunt, qui hinc malunt *tristes buccinas*, ab *Judæis* in excommunicatione adhibitas, quam *festivas tubas* interpretari. Antiquitatum *Judaicarum* abusus in *exegesi N. T.* præsertim *Apocalypseos*, plus obest, quam usus earundem prodest. Veritas, ex ipsa textus evidentiâ, suam habente ἀντιπίκτιαν, discitur: abusus, errores injicit. Alia exempla videmus ad cap.

XIII. 18. (annot. 2. § 2.) & ad cap. XIV. 20. XVII. 9. Præstaret, non attingere Iudæorum libros, si non melius operæ pretium ex iis reportari posset.

¶ ἐν τῷ οὐρανῷ, in celo) Hoc proprie parallelum est cum loco illo Dan. II. 44: *IN Diebus regnum illorum* (non posteaquam deleti erunt) *Deus COELI eriget regnum.* Dicitur *Deus cæli*, majestatem suam in celo ostendens. conf. omnino v. 13 *not.* Postea res in *terram* descendit. Vid. mox de *regno mundi.*

¶ λέγοντες) Ita *quinque* codices, pluresve alii, nemine ante Millium id notare dignato. Facilius lectio, λέγεται. Defendit hanc Wolfius, & ait, *Nonne veri est similis, librarios dormitantes solacium manifestum invexisse?* At utervis loquendi modus Iohanni frequens est. Sic c. IV. 1 multi, ἡ φωνὴ λέγων. Vid. etiam cap. V. 12. & quæ notavimus supra ad c. IX. 13 f. quæque notat Wolfius ad c. XIV. 7. XIX. 1. De scriptore Apocalypseo, non 200 post annis, sic existimavit Dionysius Alexandrinus, διάλεκτον μέντοι καὶ γλώσσαν ἐκ ἀκριβῶς ἐλληνίζουσαν αὐτῷ βλέπω, ἀλλ' ἰδιώματι μὲν βαρβαρικοῖς χρωμένον, καίπερ καὶ σολοικίζοντα. *Verum sic*, inquit Lightfoot, *de dialecto & phrasologia judicat, qui neutrum callebat, & id, quod hunc librum maxime commendat, seu vituperium culpat.* Iohannes enim θεσπίδαντ & passim in sua Apocalypsi veteris Testamenti stylum assumebat: hic autem, qui Hebrææ linguæ erat ignarus, id omne, quod DEI DIALECTVS erat, SOLOECISMO imputabat, & quod intelligere nequibat, barbarum esse credebat. Op. posth. f. 145. Sed tamen lectiones apocalypticæ, (solœcismi specie præditæ,) ut Dionysius demonstrat, vetustæ sunt, frequentes sunt, atque analogiam inter se habent: quæ autem syntaxin commu-

nem sequuntur, per librarios sunt inventæ, multis post Dionysium seculis.

¶ ἐγένετο ἡ βασιλεία τῷ κόσμῳ, factum est regnum mundi) Multo gloriosior est hæc primæva lectio, quam illa festinantis librarii, ἐγένοντο αἱ βασιλείαι κτλ. Tales & tanti navi, quos cap. I. 18. III. 12. V. 14. VI. 11. XI. 2. 17. XIV. 1. XV. 3. XVII. 8. 16. XX. 4. XXI. 24. XXII. 19. & c. notavimus, in iis remanent editionibus, quæ certatim recuduntur: quæ iis medetur recensio (non mea queror causa) neglecta jacet. Vid. Præf. § VIII. monit. 20. Revertimur ad locum. *Divino mundi regno* regna mundi cedunt. Sic Obad. v. 21. & Psalmi passim. Recte quidem Vitringa: *Tempore Constantini*, inquit, *implementum hujus oraculi frustra queritur:* Anacr. Ap. p. 512. sed idem prophetiam hanc *post interitum bestie* impletum iri putat. In utroque assentitur ei cel. D. Langius. Hic vera textûs analysis summe est necessaria: repræsentavimus autem eam supra, in Proœmio ad Apoc. num. 6. Multi nativam seriem capituli XI & sequentium convellunt: sed ea se ipsam vindicat. vid. *Erkl. Offenb.* p. 71 seq. 552. 564 & c. Væ tertium, quod capite XII. 12. proponitur, & præcipue capite XIII describitur, jamdiu est in cursu: & ex præsentibus dignoscitur, quæ sub tuba angeli septimi præterita sint, quæ futura.

¶ τῷ κυρίῳ) Plerique, τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ἡμῶν addentes ex parallelo, c. XII. 10. At *Domini*, absque *nostri*, legisse *Latinum*, ex eo patet, quia *Dei* legitur apud *Ambros.* de fide *resurr.* & *Domini Dei* in eximio cod. Reutlingensi. Vtrumque sine illo pronomine. Sane *κυρίῳ* hic ponitur ut nomen proprium, (ut Grotius & Le Buy agnoscunt,) cui optime cohæret, quod mox sequitur, καὶ τῷ κυρίῳ αὐτῷ. Etenim *Christus Domini* ἡμῶν dicitur, non *Christi*

Christus Domini nostri. Et sic in Apocalypsi cœlites dicunt *Deus, Dominus, Deus noster, Dominus Deus noster*: nunquam, *Dominus noster*. Eandem, si non lectionem, at mentem, habuere *Athanasius* in Synopsi ad h. l. & *Rupertus* in comm. p. 308.

¶ καὶ ἡ χριστὸς αὐτῶν, ἔχρησθη, & *Christi*, sive *Uncti, ejus*) Prima hæc est in Tractatione hac prophetica, post Exordium libri, appellatio *Christi*, in mentione videlicet *Regni* sub tuba angeli septimi. Namque rex antonomastice dicitur *Christus*, ut observat *Hillerus* Syntagm. p. 356. Conf. *Brentii* Homil. XLII in Act. & Explic. catech. p. 114 seq. & p. 23. *Unctus* fuit *Elisa propheta*, 1 Reg. XIX. 16. *Uncti* fuere sacerdotes, Exod. XXVIII. 41. sed maxime proprie *Reges*. Vnde absoluta *Uncti* appellatio non nisi *regem* denotat. *Unctus Domini* solet dici, non *rex unctus*: at non nisi *sacerdos unctus* dicitur, per epitheton, Lev. IV. 5. imo *Unctus* etiam expresse a sacerdote distinguitur, 1 Sam. II. 35. Psalm. CXXXII. 16. 17. In tota historia evangelica nomen *Christi* nunquam vocabulo *sacerdotis*, *regis* nomine sapissime declaratur. Adeoque quotiescunque in Scriptura *Messias* memoratur, *Regnum* ejus spectatur. Sacerdotale officium simul & propheticum in regio (quod per metaphoram etiam *Pastor* significat, cap. XII. 5.) continetur. Vid. Hebr. II. 17 *not.* Regnum sæpe & sacerdotium unus homo apud gentes quoque gessit, modo sub sacerdotis, modo sub regis titulo.

16 ἐνάπιον ἡ θρόνος ἡ θεῶν) Sic major pars codicum, quanquam antiquiores, ἡ θρόνος, saltu a ἡ ad ἡ facto, omiserunt. *Throni* mentio vel maxime huic loco, de *regno*, congruit, ubi etiam *throni* seniorum memorantur.

17 ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, qui est ἔχρησθη, & qui erat) καὶ ὁ ἐρχόμενος, addidere aliqui. Brevior lectio,

hæc quoque genuina; plenior, ex parallelismo est. *Wolffius*, *Non intelligo, fateor*, inquit, *cur h. l. voces illas, quas supra ter adhibuerat, Ioannes omisisse credi debeat.* Resp. Sunt antiqui, firmi, multi testes, qui & ter supra exhibuere voces illas, & eandem hoc loco prætermittunt, & hoc quidem eadem propemodum consensione, atque capite XVI. 5, quem ad locum rectissime annotat *Wolffius*, *nullum adhuc vel codicem vel versionem veterem afferri potuisse, ubi ὁ ἐρχόμενος* hinc legatur, hinc exprimitur. *Non esse utique causam idoneam, cur lectionem, tot codicibus firmatam, aversemur.* Tales porro varietates non cursim, ex rationibus communibus, sed explorate, ex nervis cuilibet proprie loco insitis, decidendæ veniunt. Quo pacto deprehendemus in præsentem, non tam cum tribus præcedentibus hunc locum c. XI. 17, quam cum uno subsequenti illo c. XVI. 5, esse conferendum. Trium præcedentium locorum quaesit ratio, ad ea ipsa loca, præsertim ad c. I. 8, notavimus supra: nunc veto uterque hic locus, c. XI. 17. & XVI. 5. in tubam angeli septimi, adeoque in consummationem mysterii Dei cadit, in qua, quod antehac per π καὶ ὁ ἐρχόμενος prænunciatum fuerat, nunc opere ipso exhibetur, & exhibetur quidem primum in cœlo, c. XI. 17. deinde in terra, c. XVI. 5. Viderunt id pridem interpretes h. l. *Ansbertus*: *Nequaquam subjungunt, ut solebant, & qui venturus es; præsentem jam demonstrant.* *Haymo*, *Ansberti* vestigiis insistere solitus: *Intuendum est, quia non subjungit, qui venturus es, ut supra. Præsentem enim jam in judicio, quo hæc omnia agentur, demonstrant, quem venturum minime prædicant.* *Ioh. Purvæus* in comm. cum præfatione *Lutheri* excuso: *Tertium quod apponere consuevit, scilicet, Et qui venturus est, ideo non apponit, quia intellectuali visione tunc vidit propheta, quasi Deum jam judicantem.*

tem. Zeltnerus dissertationem A. 1712 edidit, quæ inscribitur *Evangelium tetragrammaton e Novo Testamento exulans*. Argumentum, ut id titulus complectitur, ex vero trahit aliquid. Quum Filius Dei verfabatur in mundo, de promissionibus in V. T. datis & in nomine *Iehovah* comprehensis, quotquot eo tempore implendæ erant, impletæ sunt: & tum, quod futurum fuerat, in præsens ibat. Sed tamen in prophetia N. T. id est, in Apocalypsi, illud $\text{ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος}$, quo tetragrammaton יהוה exprimi solet, quasi de integro proponitur, & ipsum futurum, καὶ ὁ ἐρχόμενος , quasi redivivum in altero adventu Christi, de quo vid. Hebr. X. 37. sistitur, donec ineunte amplissima septimi angeli tuba primum καὶ ὁ ἐρχόμενος , quod initio solum in יהוה exstabat, deinde etiam καὶ ὁ ἦν , quod terminatio nominis יהוה denotabat, gloriosissime absorbentur & in merum illud ὁ ὢν transeunt. Hinc fit, ut etiam res magnæ, ab hoc ipso loco, non *venire* dicantur, uti *venire* dicebantur modo v. 14. & cap. IX. 12. sed *venisse*, mox v. 18 & cap. XIV. 7. 15. XIX. 7. Normativam Scripturæ vim, etiam in locutionibus tenendam, ii minus tenent, qui etiamnum in precibus, in canticis, subinde dicunt, *Iehovah*, pro, *Domine* vel *Iah*. Nam sub tuba septimi Angeli definit usitatum esse hoc *Tetragrammaton*, & solum *Digrammaton* יה cum plausu effantur sancti. c. XIX. 1.

17 $\text{ὁ βασιλευσας καὶ τὰ ἔθνη ὠργιάσθωσαν}$) Psalm. XCIX. 1. LXX int. $\text{κύριος ἐβασίλευσεν ὠργιάσθωσαν λαοί}$. Verbum ὠργιάσθωσαν respondet hic Hebræo רא uti Exod. XV. 14. 2 Reg. XIX. 28. coll. v. 27. quo denotatur iracundia cum trepidatione.

18 καὶ ὁ καιρὸς) scil. ἐστίν . Non enim videtur hic ὁ καιρὸς jungi cum ἦλθεν (quan-

quam sæpe alias tempus & *esse* subintelligitur, & *venire* dicitur, idque uno junctim loco Psalmi CII. v. 14.) quum sententia illa, $\text{τὰ ἔθνη ὠργιάσθωσαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου}$, jam absoluta sit. Similiter post verbum ἐρχομαι subauditur ἐστὶ c. XXII. 12 . Similiter, ὁ καιρὸς (scil. ἐστὶ) $\text{ἔσθ' ἄρξασθαι τὸ κρίμα}$, 1 Petr. IV. 17. $\text{πὸ τοῦ καιροῦ ἐστίν}$. Marc. XIII. 33.

τῶν νεκρῶν , *mortuorum*) mortalium & defunctorum. Plura sic loquentis Scripturæ loca citat Excegesis Germanica. Adde Siracidem, supra notatum, ad Iud v. 4.

κρίθηναι) Hoc verbum perinde, ut $\text{δῶναι καὶ διαφθεῖραι}$, de Deo dicitur: respondetque Hebræo שפן quod item de Deo dicitur. Es. LXVI. 16. Ez. XXXVIII. 22 in Hebr. & Ez. XVII. 20. XX. 35. 36. Ioel IV (III) 2 in Hebr. & apud LXX int. qui tamen non κρίθηναι , sed διακρίθηναι habent: & Ier. II. 35. XXV. 31. quibus locis habent κρίνομαι . Innuitur admiranda Iudicis summi συγκατάβασις , qua *disceptionem*, pro justitia suæ causæ demonstranda, iudicationi irrefragabili attemperat. $\text{ὅπως ἂν νικήσης ἐπὶ τῷ κρίνεσθαι σε}$. Rom. III. 4.

19 ὁ ναὸς) ὁ ναὸς , cap. III. 12. VII. 15. est יהוה templum *totum*, sed h. l. & deinceps יהוה interior *pars* templi.

CA P. XII.

3 Πυρρὸς) Alii πυρὸς , quod veteres ex πυρ declinatunt, ut si Iohannes diceret $\text{μέγαν πυρὸς δεικνόντα}$. Sed etiam pro πυρρὸς scribitur πυρὸς , c. VI. 4. Vid. Apparat. p. 805. 820. Igneam draconis indolem refert color.

κεφαλὰς ἑπτὰ , *capita septem*) *qualia commemorat etiam historia, ἔσ' in hac ipsa urbe (Hamburgi) olim ostensum fuit talis dva-*

draconis septicipitis sceleton. Ioh. Diet. Winckler. Disquisition. pag. 162.

4 καταφαγη, *devoraret*) Olim apud plures fidem obtinuit, serpentes recens natorum infantium carnibus inhiare solitos. Pricæus.

5 ἔπειεν, *peperit*) Filium masculum peperit ecclesia christiana, Christum, non in persona sua, sed in regno considerata. De Constantino, imperii potito, interpretatur Vitranga, quem graviter refutat cel. D. Langius, in comm. Ap. f. 137. 141. Neque vero, ut hic idem statuit, *Israëlis conversio* hoc loco significatur: nam ea natio in conversione sua non parit, sed nascitur: & *corona stellarum duodecim*, duodecim tribus convertas præfiguratur. Partus hic descriptus jam dudum est factus: conversio illa nondum est facta. Peperit mulier, quum Seculo IX multo plures, quam antea, *nationes*, cum suis principibus, ad cætum christiani nominis aggregatae sunt, *Slavorum* nominatim. Hoc igitur fere totum caput impletum est, quamvis in futura referat D. Langius, ibidem, & in Epier. p. 408. Ipsum draconis bellum cum reliquo mulieris femine, v. 17. præcedit exortum bestiae ex mari: hic autem factus est Seculo XI. ut mox demonstrabitur.

¶ υἱὸν ἄρρενα) Contulere huc literati homines loca apud Aristophanem & Alciphronem, ubi mulier dicitur peperisse παιδίον ἄρρεν· sed diversa est ratio, nam παιδίον est genus, υἱός species. Nec tamen sine causa υἱὸν ἄρρενα scribit Iohannes. Et enim sic quoque Ier. XX. 15 dicitur וְיָבִיבֵנִי ubi Græce est υἱὸς ἄρσην, vel ἄρσην simpliciter, ut hoc loco Primasius, *filium* omititens, *masculum* dicit, quemadmodum verus 13 habet.

6 εἰς τὸ ἔρημον) *Eremus* est pars orbis occidua, Europa, ejusve regiones præcipue cis Danubium: nam trans Danubium jam

antehac magis imbutæ erant Christianismo. Conjugata sunt *ἔρημος*, & *ἔρημος* *occidens*. Spectari hoc loco statum ecclesiæ a Seculo IX, recte existimat D. Laurentius Reinhardus in Chronotaxi apoc. pag. 14.

¶ ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, *dies MCCLX.*) *Dies MCCLX* prophetici sunt anni communes DCLVII pleni: quos si ab A. 864 ad 1521 numeres, certe non longe a vero aberraveris. *Firmum* in deserto, in Europa, locum mulier est nata, in *Bohemia* præcipue, & ibi potissimum nutrita est, donec per *Reformationem* liberius & lautius ei *nutrimentum* obtigit. Terminus dierum 1260 est *Reformatio*: terminus temporum, 1, 2, & $\frac{1}{2}$, est *Millennium*. *Inter Reformationem & Millennium non est notabilior revolutio, quam ipsa Reformatio*, cujus hinc momentum ingens satis perspicitur.

7 ὁ μιχαήλ, *Michaël*) Archangelus, sed tamen angelus creatus. Dan. X. 13. Iud. v. 9. Creatum agnoscunt angelum Nic. Collado, Raph. Eglinus, Jonas Le Buy, Grotius, Cluverus, Medus, Dimpelius, alii.

¶ ἡ πολεμῆσαι ἡσαν. *Elegans locutio.* Sic Basilus Seleuciensis de Abele, ὅλη ἡ δῶρα γενόμενῃ, *totus in id, quod offerebat, intentus.*

¶ μετὰ) *cum*, id est, *contra*. Sic μετὰ, v. 17. II. 16. XI. 7. XIII. 4. 7. XVII. 14. XIX. 19.

8 ἐκ ἰχθυον - αὐτῶ) Alii, ἐκ ἰχθυον, ἔδὲ τῶν ἐυρέθη αὐτῶν. Pluralis numerus si valeret, esset ἔδὲ τῶν ἐυρέθη αὐτῶν (non αὐτῶν) uti dicitur Ap. XX. 11. Dan. II. 35. nec non Iob XVI. 18. *Victorinus* quoque habet, *Et non est inventus EI* (non, *EORVM*) *locus in calo.* Et *Cassiod.* in Complexion. *draco præcipitatus in terram corruit, ita ut locum beatitudinis ulterius non*

HABERET. Exegetis item *Andreae* de dracone solo, non de angelis ejus loquitur. Quo pacto fere omnia pro plurali testimonia disparent. Stilus Apocalypticus, quod boni fit, quod adversi accidit, id principi sive antistiti, in singulari numero, præ iis quos habet subjectos, solet tribuere. Id hoc quoque loco obtinet. nam versu 7, in prælio, draco primum solus, deinde idem cum angelis suis, singulari tamen verbo, ἐπολέμησε, memoratur: & sic versu 9, 10, in clade, draco primum solus, deinde cum angelis suis describitur. Posthac solius draconis mentionem hic liber facit: quare ex hoc primo loco angeli draconis, ubi res fert, subaudiuntur. Simplex verbum ἰαχύνειν, pro quo Pricæus mallet καταχύνειν, ponitur hoc loco, uti apud LXX int. Psalm. XIII(XII) 5. Dan. VII. 21. ἰαχύνειν πρὸς πῖνα.

¶ ἐν τῷ ἔρειῳ, in celo) in quo adhuc accusarat fratres cœlitum, v. 10. Conf. v. 12.

9 ὁ καλέμενος διάβολος, καὶ ὁ σαπενῆς κτλ.) *Diabolus* & *Satan* exacte sunt synonyma, ut docet Drusus, & Raphelius in Annot. ex Polyb. p. 719. nam & ἰω & διαβάλλειν est *interjicere se* ad obstandum: quare etiam LXX pro ἰω quod 1 Reg. XI. 14. 23. 25 Græce retinetur, sæpius ponunt διάβολος. Proinde non magis differunt, quam *gladius* vocabulo communi, & *ensis* poëtice. In solo idiomate Hebræo & Græco inest differentia: ac notatur adversarius, gentes, ut *diabolus*, Iudæos, ut *Satanas*, infestans, hoc quidem loco utrosque sanctos. Etiam Andreas Cæsariensis vidit, vim esse in duplici appellatione; & hanc duplicitem ad Iudæos & Gentes, ne ego nimia subtilitatis arcessar, refert Grotius.

¶ ὁ πλαιῶν, seducens) *Diabolus* est *mendax* & *homicida*, Ioh. VIII. 44. *sedu-*

ctor, h. l. & *sævus*, v. 12, ubi *desperatio*, ex paucitate temporis, sævitiam incendit. At sancti, qui eum vincunt, habent *fidem*, *amorem*, *spem*.

10 ἄρπ, nunc) Evidentiissime docet hæc particula, caput hoc XII ab ipso suo initio ad septimi tubam angeli pertinere. nam quod sub ejus tubæ clangore protinus cap. XI. 15 resonabat, de *regno*, id hoc loco eximia cum epitali iteratur, neque ullo modo ante tubam hanc collocari potest. porro cum hoc ipso loco superior pars capituli XII arctissime cohæret. Capite XI. 15-18 *propomuntur*, quæ complectitur amplissima hæc tuba: versu 19 & cap. XII-XXII est *Exergasia*, & copiosa executionis descriptio.

¶ ὁ κατήγορ) Nomen etiam orientali civitate donatum, a *Syro* interprete h. l. adhibitum. Itaque hoc ipso loco non ut Græcum (id quod Camero notat,) sed ut Hebraicum ponitur, subsequente synonymo mere Græco, ὁ κατηγορῶν. Copulatur utraque lingua, uti versu 9 & passim in hoc libro, Israelitas & gentes spectante. Vid. Schœttgen. Hor. Hebr. p. 1120 seqq. ubi etiam *Michaëlis* officium, & *antiqui serpentis* appellatio, ex Hebræorum scriptis illustrantur.

12 εἰ, væ) Hæc est *væ* tertii, gravissimi, sæpius jam denunciati, denunciatio ultima: & sub eo deinceps grassatur bestia. Quare quæ Wolhus T. IV Curar. p. 530. § *Novissime*, animadvertit, ea idem p. 535 comprobatur, quum eos interpretes ceteris præfert, qui per bestiam Ap. XIII. 1 imperium *Romano-pontificium* designari existimant.

¶ τῆ γῆ καὶ τῆ θαλάσσης, terra & mari) Terra ante mare ponitur, *vel* quia terra, cœlo opposita, potior est, & mare pars tantummodo est terræ, quæ versu seq. sub terra subauditur: *vel* quia vere

re in Asia prius coepit vae tertium, quam, per bestiam, in Europa.

¶ ὀλίγον καιρὸν, *paucum tempus*) καιρὸς, hoc loco, singulari significato est *tempus* 222 $\frac{2}{3}$ annorum: & ὀλίγον καιρὸς est periodus proxime major temporibus 3 $\frac{1}{2}$, de quibus versu 14, adeoque *tempora* 4, sive 888 $\frac{2}{3}$ anni, ab A. 947 ad A. 1836, ut ex aliarum periodorum, quibuscum haec connectitur, rationibus colligitur. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 619.

13 καὶ ὅτε κτλ. Ἐ⁹ ut vidit draco, se jactum esse in terram) Draconem portentosum in aere, inquit Vsserius, circa haec tempora conspectum affirmat, qui se oculatum rei testem facit Arnolfo monachus Ratisbonensis. (de S. Emmeranno l. 2. t. 2. ant. lect. H. Camisii p. 98. 99.) Ante aliquot annos in Pannonia constitutus, die quadam a tertia hora usque ad sextam diabolum vel draconem in aere suspensum vidi. Erat autem magnitudo ejus incredibilis, longitudo tanta, ut quasi unius milliarii spatio videretur esse protensus. Ex Arnolfo quaerit, qui in hoc dialogo sermonem cum eo confert, Admonitus: Nunquid in illo tempore recordatus es aliquid horum, quae beatus Iohannes in Apocalypsi sua de dracone & bestia scribit? Respondet ille: Vere in memoriam venerunt haec, maxime autem urgebat me recordatio scripturae ejusdem apocalypsis, in qua continetur: *Vae vobis, quia draco venit ad vos cum ira magna, sciens, quod modicum tempus habet.* de success. eccl. christian. f. 46. 47. Floruit Arnolfo circ. A. 1040. quare visio, quam sibi ait obtigisse, erat inter initia pauci temporis & 3 $\frac{1}{2}$ temporum, & tum in terram certe jam erat jactus draco, mulierem persequens: sed revera hunc hostem tunc Arnolfo esse visum, minus sum credulus, quam ut assentiar. Referendum tamen censui, quia vir gravissimus, Iacobus Vsserius, & re-

tulit & satis aperte assensus est. Qui plura tanti phaenomeni testimonia inveniunt, ea producant: qui spirituali iudicio pollent, considerent.

14 αἱ δύο πτέρυγες) Hebraicum duale דְּוָיִם non semper *binarium* involvit: sed adhibetur etiam in notatione *quatuor* vel *sex* alarum, Ez. I & Es. VI. Unde apud LXX nunquam דְּוָיִם sunt *δύο πτέρυγες*. Itaque hoc loco non sine magna significatione dicitur, αἱ δύο πτέρυγες, *duae ille aë.* ipsa aquila magna est imperium Romanum: duae aë, ditio orientis & occidentis.

¶ εἰς τὸ τόπον αὐτῆς, in locum suum) Hic locus amplissimas regiones complectitur, *Poloniam, Russiam, Hungariam, Transilvaniam* &c. quibus ad ecclesiam aggregatis, A. 965 & deinceps, ditio Christiana continuo tractu ab orientali imperio ad occidentale pertigit.

¶ καιρὸν καὶ καιρὸς καὶ ἡμισυ καιρῶν) Sic Dan. VII. 25, ἕως καιρῶν καὶ καιρῶν καὶ ἡμισυ καιρῶν. & c. XII. 7, εἰς καιρὸν καὶ καιρῶν καὶ ἡμισυ καιρῶν. Vtroque loco de calamitate sancti populi agitur. Plurale καιρῶν, notat *duo tempora*. Pluralis numerus strictissime sumendus. Hoc sermone, *post annos*, biennium significatur. l. 17 § fin. D. de manum. test. Sic דְּעָשֵׂר *decem*, דְּעָשֵׂר *decades* duae, id est, *viginti*. Secundum veterum Hebraeorum Doctorum regulam, in sacris Scripturis exponendis usitatum, numerus pluralis de duobus est intelligendus, si nihil obstat. Guil. Surenhusius de Alleg. V. T. in N. T. p. 589. Et hoc quidem loco stricta acceptio vel eo nomine locum habet, quia inter *unum* & inter *dimidium* interjacet. Indefinito sensu, aliquot καιροὶ sunt χρόνοι. Moeris Atticista, ὡρα ἕτας, ἀπικῶς καιρὸς ἕτας, ἐλληνικῶς. Ammonius & Thomas Magister,

καιρός. μέρⓄ χρόνος, ὅσον μεμετρημένων ἡμερῶν
 σύσημαί χροίⓄ δέ, πολλῶν καιρῶν περιοχὴ καὶ
 σύλληψις. Apocalypticō sensu καιρός tempus
 definitam habet longitudinem, ut ex di-
 stributione hujus ipsius periodi in tempus
 ἔ̄ tempora ἔ̄ dimidium temporis patet.
 Incipit hæc periodus ante numerum be-
 stiæ, & ultra eum excurrit: nec tamen
 eum tota longe excedit. Habet annos
 777 $\frac{2}{3}$. Tali pacto etiam *chronus* definitam
 habet longitudinem, & *quinque καιροὺς*
 sive *tempora* complectitur: quanquam
 Leop. Frid. Gans Nobilis de Putlitz
καιρὸν statuit habere 80 annos, & *chronon*
 240 annos, adeoque *tres καιροὺς* pro chro-
 no habet. Per *tempus ἔ̄ tempora ἔ̄ di-*
midium temporis alitur ecclesia, serpenti
 subducta, & flumine, *Turcico* impetu,
 petita, nec tamen obruta: ergo ea tem-
 pora terminantur captivitate serpentis,
 & per historiæ *Turcicæ* articulos com-
 mode dividuntur. Captivitatis initium,
 uti suo loco ostenditur, erit A. 1836. Ita-
 que *tempus* sunt 222 $\frac{2}{3}$ anni, ab A. 1058 ad
 1280. ac medio seculo XI novum apud
 Turcas regnum est exortum, & mox
 orientalem orbis christiani partem *inun-*
davit: exeunte autem eo seculo, Hiero-
 solymorum urbs eis est erepta, quam non
 multo post denuo ceperunt. *Tempora*
 sunt 444 $\frac{1}{3}$ anni, ab A. 1280 ad 1725. Eo
 intervallo maximopere infestavit eccle-
 siam, Constantinopoli capta, Buda diu
 possessa, Vienna non semel obsessa. *Di-*
midium temporis, sunt 111 $\frac{1}{3}$ anni, ab
 A. 1725 ad 1836. Ante hujus dimidii
 temporis exitum, & quidem aliquanto
 ante, ultimos fluminis impetus terra ab-
 sorbet.

¶ ἀπὸ πρῶτος) Confr. cum τριφῶται.
 Conf. ἡσδ ἀπὸ πρῶτος, 2 Reg. XVI. 18.
 & Iud. IX. 21, ubi accentus hebraicus lo-
 cutionem plane parallelam efficit: & Neh.
 IV. 9.

17 μετὰ τ̄ λοιπῶν, cum reliquis) Hi
 sunt fideles in terris infidelium dispersi:
 18 ἐς ἄθην) Sic *Arctas* quoque: & probat
Ribera. quanquam *Latini* plerique ha-
 bent *stetit*, ἐς ἄθην, quam vicissim lecti-
 onem probat *Dœlingius* de antichr. p. 284.
 & *Peganius* in Ap. pag. 212. Vtriusque
 lectionis par fere & a codicibus est aucto-
 ritas, & ad sensum commoditas. Nam de
 dracone sic fluere oratio: *Iratus est, ἔ̄*
abiit: ἔ̄ *stetit in arena maris, ἔ̄ dedit bestiæ*
ex mari ortæ potestatem suam. Sed quia no-
 va pars incipit in ἔ̄ *stetit*, & hujus partis
 initio non iterum expressum est draconis
 nomen, hæc statio potius ad *Iohannem*
 refertur. Qui quidem, tam varia quum
 viderit, tamen nullam aliam profectionem
 suam, nisi in spiritu factam, v. gr. c. XVII.
 3, commemorat: enim vero hæc quoque
 statio super arenam maris facta est in visi-
 one. Valde singularis est hæc visio, & hinc
Iohannes hanc suam in arena maris stati-
 onem commemorat. De visionibus ad
 aquas conf. Dan. VIII. 2. X. 4. Ez. I. 3. Gen.
 XLI. 1.

CAP. XIII.

1 Ε̄κ τ̄ θαλάσσης, ex mari) Triā vā
 orbem terræ ab ortu ad occa-
 sum permeant. Primum erat in *Perside*:
 secundum, ab *Euphrate* profectum est: ter-
 tium, sub dracone, bestia in occidente su-
 stentat. In epilogo commentationis *Ger-*
manicæ, leges & characteres plus quadra-
 ginta veræ interpretationis apocalypticæ
 enumeravimus. In his non minimam vim
 habet expedita vā trium, & ipsius vā ter-
 tii, evolutio.

¶ θηρίον κτλ. bestiam ἔ̄c.) θηρίον, sono
 diminutivum, non sensu. nam etiam ele-
 phanti θηρία dicuntur: & apud *Homerum*
 μά-

μάλα μέγα θηρίον est magnus cervus ab Vlyffe confixus.

Vetustissimi patres *capita septem* bestiaæ statuerunt esse totidem secula sive regna mundi ab ejus initio ad finem: a quo interpretamento non longe remotus est D. Gebhardi, cui bestia apocalyptica est abusus potestatis politicæ, civitatis antichristianæ fulcrum; septem capita, Pharaon, Ieroboam, Assur Babel, Antiochus, Syndrium pharisaicum, tum, Imperator Romæ, & bestia ex abyssu. vid. comm. in XII proph. pag. 508 - 524. coll. pag. 217 seqq. 292. Contra, *Victorinus* caput sive regem unum accepit de Domitiano, qui Iohannis tempore imperabat: cetera de ejus quinque antecessoribus singulis & successore proximo: & sic Hammondus a Claudio ad Domitianum; sic Bossuetus, de Maximino ejusque quinque consortibus, quibus ipse superstes erat, & uno ei superstite Licinio; quod ipsum ab Epilyfi Raph. Eglini non longe abest. Altera interpretatio nimis laxa est; altera nimis *angusta*, quanquam commodior, quatenus septem montes non deserit. Ab utraque anam potuere sumere, qui septem illa capita magno consensu referunt ad septem formas politicæ Romanæ, quas dent (vide in primis Borrahum ad h. l.) 1 Reges, 2 consules, 3 decemviri, 4 tribuni militares consulari potestate, 5 dictatores, 6 Imperatores Septimam paulo post videbimus. Quid autem I opus est, res Romanas, quas Daniel, cujus id antiquitati conveniebat, satis jam tum descripsit, in apocalypsi non solum supra væ tertii initia, sed etiam a bestia quartæ Danieliticæ initiis, imo longe altius repetitas quærere? nam Daniel bestia tertia quartam, uti secunda tertiam, prima secundam duntaxat subnectit: at ii, quibus caput primum bestiaæ apocalyptica sunt Romæ reges, ultra bestiam Danieliticam tertiam totam ascendunt,

quum vel ultimus rex & primus consules Romæ in principia secundæ, id est, Persarum, cadant. II Ipse septenarius capitum titubatur hoc modo; neque consules, decemviri, tribuni, pro tribus capitibus numerari possunt, sed aut pro uno, quia collegarum numerus speciem regiminis non variat: aut pro viginti circiter; adeo sepe consulibus interjecti sunt ceteri: aut si interjectu illo numerus formarum non augetur, etiam reges (ut dictatores, quocunque placet, referas) cum imperatoribus pro uno capite numerandi fuerint. Certe chronologi epochas Romanas non nisi a regibus consulibusque denominant, & his reliqua subordinant, donec ad imperatores veniunt. vid. Com. Camilli de Sylvestris Chronol. p. 190 seqq. Ut ut est, ex diversitate capitum, & ex numero septem regum, bestia ejusque caput ultimum non demum cognoscuntur; quamquam id unum causantur interpretes: clarius vero, citra ejusmodi ambages, prophetia & meretricem & cum ea bestiam innuit. III Soli septimo capiti *paullulum mansionis* adscribitur. at ceteris capitibus, v. gr. si decemviri sunt caput, quorum potestatem ultra biennium valuisse, Tacitus in proœmio annalium negat; quis hac methodo longiorem mansionem conficiet? IV Quum ad imperatores, quasi ad caput sextum, deventum est, varie se exercent ingenia, quis eorum ultimus hoc respectu sit habendus: Domitianus, cui succedere ceperint imperatores externi; an Diocletianus, in quo ethnicismus finierit; an Constantinus, qui paululum manere debuerit, Romæ videlicet; an Augustulus, ab Odoacro devictus? V In septimo capite illud non effugiunt, quin nimis longam ejus mansionem, nimisque magnum ab eo discrimen octavi, qui tamen e septem est, introducant: ut quum huc referunt Constantinum, qui in oriente sedere

cœperit ; aut Odoacrum Herulosque cum Gothis & Longobardis ; aut Bonifacium III aut Carolum M. cum utriusque successoribus. Plura ad tales opiniones refutandas idonea, si opus est, sumi possunt ex iis, quæ jam sequuntur.

Namque hoc potissimum loco Germanica mea *Exegeſis*, & cel. D. *Ioachimi Langii* Epicrisis, invicem conferendæ sunt. Ac primum constare debet, quid sit in quæstione. Uterque nostrum agnoscit, I aliam esse *bestiam*, aliam *meretricem*: II *Babylonem* esse Romam, eamque novissimi præcipue temporis sui: III non nulla, quæ in Apocalypsi de bestia dicuntur, dici etiam apud *Danielem* de quarta bestia: IV bestiam & ut *corpus*, & ut *individuum* describi: V *papatum* quoque in Apocalypsi notari: VI Impium illum, qui *anticristus* dicitur, esse individuum. Sed in eo vis est differentiæ, quod Theologus Halensis *papatum* sub *Babylonis* pictura ait haberi; ego, sub descriptione *bestiæ*, ita quidem, ut capita hujus denotent *successionem* papalem a seculo XI. ac postremo tempore Impius ille *unus* simul & *papatum* gerat, quatenus e septem est, & novam ex abyſſo malignitatem adjungat, quatenus octavus ipse est. *Permagnum igitur nobis momentum in hac prophetiæ parte situm est, cujus eventum hodiernus habet dies.* Primum *THESES* in illa exegesi ad h. l. exhibitas, & in Epicrisi examinatas, repetam, partimque declarabo amplius, partim vindicabo. Solicite agam & perspicue: tu, Lector, si quid tua referre judicas (refert autem multum,) fac adſis. Miserum enim est, ubi in re seria multum verborum fit, profectuum nihil. Qui tractationem illam meam in singulas Theſes, & Epicrisin Langianam, ad verbum expenderit alternatim, & cum utraque præsentem meam explanationem contulerit, hunc operæ non pœnitebit.

THESIS I. *Vna eademque bestia est, cornuum decem & capitum septem, quæ Apoc. XIII & XVII describitur.*

Concedit D. Langius, p. 376. Sed quum ego hanc theſin præstruxissem ea tantummodo mente, ut demonstratio ex capite XIII & XVII deinceps conjunctim deducenda cohæreret, ille ante, quam ego quidquam de meretrice dicam, protinus occupat, & ait, *Ap. XIII & XVII bestiam ita ſiſti, ut meretricem SIVE PAPTVM peſſundet.* De ſuo addit, *sive papatum.* Bestiam a meretrice diverſam eſſe, uterque noſtrum, ut dixi, peræque agnoſcit: ſed antequam quæſtio de textibus, qui *papatum* notent, deciſa ſit, *papatum* neque mihi pro *bestia*, neque illi pro *meretrice* licet ponere. Perpetuus ex *homonymia* error Epicriſin tenet. Tu, Lector, recordabere: neque enim quovis id loco inculcabo. Pro mea autem parte diſtincte incedam.

THESIS II. *Bestia eſt poteſtas regno Chriſti oppoſita eccleſiaſtico - politica.*

Hoc quoque concedit, p. 377. Sed quum ego opinioni quorundam, qui bestiam pro poteſtate vel mere ſpirituſuali vel mere politica (invito D: Langio,) haberent, occurrerem, neque adhuc de papatu ſubſumerem: ille, ne de papatu accipiam, intercedit. Exſpectandum erat, donec ego hac utrinque agnita theſi in progreſſu abuti viderer.

THESIS III. *Bestia cum urbe Roma intimam & plane ſingularem habet conjunctionem.*

Hanc Theſin Epicriſis p. 377 ita concedit, ut ne *probationis* quidem egere dicat: & tamen p. 378 ei quoque ipſam *verisimilitudinem* abdicat; quatenus videret licet

licet bestia non idcirco, & Roma, sint idem. Sed ego non magis, idem esse, dico. Conjuncta non sunt idem: conjunctionemque probavi, capitis XVII allegatione, non quod eam hodie negari putarem, sed quo firmitus hæc Thesis cum Thesi IV sustentaret Thesin V.

THESIS IV. *Bestia est in presenti.*

Postularam, ut hæc Theses quam rigidissime examinarentur. Examinavit Theologus Halensis, sed, ut ait, *parum rigide: neque enim opus fuisse.* p. 386. Opus certe fuit in hac Thesi, ob Thesin sequentem, cujus examen speciatim petieram, idque jure. Amanter dicam atque aperte: (nam veritas hoc fontico loco in discrimen adducta cogit:) *Epicrisis lectoribus suis, quos utique multos propter celebritatem Auctoris habet, non refert, quod referri magnopere oportuit.* Ea tota sic habet: *Hæc Thesis innititur præcedenti. Sed quum ea plane fundamento careat, nempe bestiam esse papatum, juxta cum illa ruit.* p. 377. Strenuæ formulæ, plane, ruit, & aliæ, quas Venerando Auctori plerophoria sententiæ suæ passim suppeditat, lectorem occupare non debent, quo minus dubitet, & quæ uterque nostrum profert, invicem expendat. Valde necessaria est & admonitio hæc & ejus recordatio. Ego Thesin sic probaram: *Nondum præterit bestia: nam Roma stat, & hac urbe vastata, interit demum bestia. Non tota demum FVTVRA est: nam væ secundum jam pridem abiit; eo autem elapso tertium væ veniebat cito, & sub initium hujus væ bestia ex mari cito est exorta. Ergo bestia, quæcunque est, bodie est.* Non Thesi præcedenti, quamvis & Theologo Halensi & mihi placitæ, Thesin IV, ut ille ait, superstruxi: multo minus huic propositioni, *bestia est papatus, quam, per se veram, ille Thesi præcedenti æquipollen-*

tem sine causa facit, Thesis IV vim suam in acceptis refert; indignus quippe circulus esset, collata Thesi V: minime omnium *sola* ea propositione, solam enim Epicrisis refert, Thesis IV nititur. Mea probatio perstat: 1) Bestia nondum præterit: 2) non tota FVTVRA est: 3) ergo in præsentem est. *Quartum* non datur: *primum* agnoscit Theologus Halensis: ex primo & secundo *tertium* necessario sequitur; idque totam de bestia sententiam Langianam tollit, meam sustentat. *Secundum*, ut debui, probavi, paucis, sed tamen ex toto prophetiæ nexu, qui lectorem commentationis ad eum usque locum deductæ continuum (talem enim postulat,) non potest fugere. Summam petis argumentorum ex analysi temporum desumptam? Vide *Erkl. Offenb.* pag. 114. Summam mavis argumentorum a temporum analysi sejunctam? Vide ibidem p. 92 seqq. Hæc referre potius & examinare debuit Epicrisis, quam in ipso controversiæ centro unum mihi argumentum prorsus inane attribuere, & eo facile soluto, rem aliis quasi transactam repræsentare.

THESIS V. *Bestia est Papatus Romanus.*

Hæc vero Thesis est palmaria: de qua Epicrisis agit p. 378. Thesis III est extra controversiam: Thesin IV vindicavimus modo. Thesis hæc V, duabus illis innixa, manet irrefragabilis, id est, evidens & certa. Bestia, inquam, cum urbe Roma arcte conjuncta est: & bestia est *bodie*. Ergo aut aliam potestatem hodiernam papa majorem & cum urbe Roma conjunctiorem monstrari, aut papam pro bestia haberi, necesse est. Plura dixeram ad hanc ipsam Thesin, p. 664. & congruunt, quæ differueram pag. 659: *Per considerationem væ trium, & omnium adeo,*
quæ

quæ in prophetia ejusque eventu præcedunt & sequuntur, ita includuntur, ut neque antea neque postea, neque in oriente, neque in occidente, aliud quidpiam cogitare possimus, atque papatum. Conferantur, quæ ad cap. XII. 12. 14. exposita sunt. Adde Introductionem, præsertim § 31. 40. 42. 44. num. 12. Omnes hi nervi adhuc sunt integri.

Uterior Elenchus (*Fernerer Beweis*) Daniele præcipue adhibito, a cel. viro est adornatus, noviter, hoc nomine, ut me convinceret. p. 393 seqq. coll. p. 381. 384. Gratum est munus: rem ipsam considerabo.

Probat Elenchus, 1) bestiam apocalypticam primo, ut totum corpus, deinde ut individuum spectari: 2) eandem esse monarchiæ Romanæ. p. 393 s. 402 s. Resp. Utrumque ego, etiam citra ambages rationum ex Daniele quæsiturum, concedo: & id ipsum interpretationem bestię a me datam adjuvabit. Videamus momenta singula.

1. Hac differentia, quæ bestiam primo ut totum corpus, deinde ut individuum sumat, non percepta, errorem præsto ait esse. p. 394. Resp. Sane hæc differentia est; etiam *magis varia*, quam Theologo Halensi videtur. Inde erroris, in quo versatur, originem videbimus, maxime Thesi X.

2. *Bestię*, etiam totius, ac *meretricis* (& papatus) magnam esse *conjunctionem*, demonstrat. p. 394 seqq. Præclare; si glossa de papatu a meretrice ad bestiam transferatur.

3. *Demonstratio*, ut Auctor appellat, *concentrata*, qua ostendatur, bestiam apocalypticam non esse papam, tribus constat rationibus. p. 396 seq. eas solvemus.

4. Negat, me sententiam meam ulla re probasse. Resp. Probavi plane, & probo, hac ipsa potissimum Thesi, iterum ite-

rumque. Singulas *textus* partes postea recognoscemus. Neque contrarium quidquam cum demonstratione mea unquam contexere necesse habui.

b. Totam vim demonstrationis meæ, quod bestia sit papa, desumptam ait esse a regio statu & dominatu paparum: at papalem hierarchiam sub schemate meretricis regalis sisti. p. 397. Resp. Hanc quæstionem, utrum bestię an meretricis regnum sit papæ regnum, regalis status & dominatus, quem utraque illarum habet, non terminat. Regalem statum & dominatum paparum ostendi oportuit, quia *sine* eo papatus non esset bestia: sed papatum esse bestiam, aliis antea modis offensum est.

c. repetit, aliam esse bestiam, atque meretricem. *ibid.* coll. p. 371-374. Iterum & sæpius concedo: sed non ostendit, papam esse meretricem.

4. Parallelimus quoque prophetiæ Danieliticæ & Apocalypticæ, a Theologo Halensi subjunctus, *ibidem*, sententiam ejus ita frangit, ut meam corroboret. Distincte procedemus, & per aliquot Observationes speciales Thesin hanc V denuo resultantem videbimus.

Observ. 1. *Cum bestia quarta, Dan. VII. 7 s. similitudinem habet Apocalyptica.*

Per multas similitudines enumerat Episcris, p. 398-402. In his eminet ipsa *bestię* appellatio utrique communis: *decem cornua: ingens potentia: duratio* usque ad regnum Christi & sanctorum. De *ore magniloquo*, de *bello cum sanctis*, de *temporibus* 3½, infra dicemus.

Observ. 2. *Notabilis est etiam dissimilitudo.*

Nonnulla solus memorat Daniel: speciem formidabilem, robur ingens, ferreos dentes, diversitatem a prioribus bestiis, cornu parvum, oculos hujus humanos, tria cornua evulsa, ungues æreos &c.

Rur-

Rursus multa nova sunt in Apocalypsi : capita septem, (quum unum sit in Dan. VII. 20.) nomen blasphemiæ ; similitudo ipsius bestiæ, pedum, oris, cum bestia apud Daniele tertiam, secundam, primam ; draconis præsidium, plaga letalis eaque sanata, terræ admiratio, terricolæ adorantes, insidens mulier, ascensus ex abyssu &c. Ipsa decem cornua aliter Daniel describit, aliter Iohannes.

Observ. 3. *Non eadem prorsus bestia est.*

Eandem esse, Theologus Halensis existimat : sed similia non semper sunt eadem ; dissimilia, etiam rariis : & cum tali dissimilitudine, qualis hoc loco est, quod v. gr. ad capita pertinet, identitas stare nequit.

Observ. 4. *Multis seculis seuiorem ortum habet apocalypitica bestia, quam Danielitica.*

Quarta apud Daniele bestia, utrum sit regnum *Græco-Syriacum*, an imperium *Romanum*, ambigitur. Vtrumvis interpretes non proletarii statuunt : illud v. gr. Franc. Iunius, hoc Ioach. Langius. Sume *Romanum* imperium, & quidem ortum ejus quam maxime scrum, sub Augusto, qui Ægypti, ultimi regni de Græca monarchia, potitus est. Id erat ante Iohannis, non dicam, nativitatem, sed visionem. Porro visio & prophetia futurarum est rerum : unde, quanquam monarchia Babylonica, Daniele propheta, in medio flore erat, tamen initia ejus in visione, quasi ex abrupto, a tempore tum præsentem ducuntur. Dan. II. 38. VII. 17. Certum igitur est, Danieliticam bestiam habere ortum antiquiorem, quam Apocalypiticam. Hanc autem visionis Iohanneæ series ortam esse demonstrat *post* abitum væ secundi, Saracenicæ, & sub tuba angeli septimi, *post* draconis res capite XII relatas, sub væ tertio, *post* ipsum draconis abitum ad bellum cum reliquis feminis mulieris gerendum. Recte cel. D. Langius in comm. Germ. ad Apoc.

fol. 92 observat, cap. IX. 1. *πεπτωκότα* in præterito, non *πίπτοντα* in præsentem, dici de stella : quanquam de ipso stellæ ibi lapsæ tempore nunc non quærimus. Non minus observandum est, quod h. I. *θηρίον* dicitur vicissim *ἀναβαΐνον* in præsentem, non *ἀναβείθηκός* in præterito. Ascensus bestiæ ex mari est sub væ tertio.

Observ. 5. *Bestia apocalypitica est papatus Romanus.*

Hoc inevitabili sequela ex præcedentibus fuit observationibus. Neque rationes, quas ex Daniele & Apocalypsi conjunctim proponit Halensis Theologus, id impediunt, sive ex Apocalypsi sola, sive ex Daniele quoque stringantur :

α. *Bestia est tale, inquit, individuum, quod in suo regno successores non habet : quippe quod regnum cum interitu bestie simul deletur. At papæ in sua hierarchia habent successores.* Epier. p. 403. Resp. Vltimum in ea successione individuum, quod Thesi X videbimus, non habet successorem.

β. *Bestia oritur ex stirpe principum (Regenten-Stamm) monarchiæ Romanæ : inde autem nullus papa est exortus.* ibid. Resp. Vtrum genealogico sensu stirpem principum dicat Epieris, an politico, non apparet. Genealogico sensu ipsi imperatores tam variæ stirpis fuere, ut plerique pontifices majori jure censeantur *Romanæ* stirpis, quam ipse v. gr. Trajanus. Politico sensu, quicquid potentiæ habet papa, ex *Romana*, non hierarchia, sed monarchia habet.

γ. *Bestia est futura : papæ jam diu regnant.* ibid. Resp. Papa ultimus, singularis, pessimus, est futurus.

δ. *Bestia summo imperio politico regna obtinebit.* p. 404. Resp. Papæ obtinuerunt, & papa individualis potest

E e e e e e

stre-

stremo suo tempore obtinebit multo magis.

- a. *Bestia jaciatur in stagnum ignis: Babylon prius deletur, ab ipsa bestia. Babylon igitur non est bestia.* *ibid.* Resp. Concedo, salva Thesi.

Vberiore Elenchum, ut arbitror, expediimus: nunc revertimur ad Theses, quarum decima, quintam hancce amplius dilucidabit, etiam quod ad Danielem attinet.

THESIS VI. *Hic papatus sive regnum papale jam dudum esse cœpit.*

Hac thesi non conor probare, *papam esse bestiam*, ut Epicrisis refert, p. 378. Id probatum est hæctenus. Nunc, eo constituto, progressus legitimæ demonstrationis postulat, ut ostendatur, talem potestatem, qualis in prophetia adscribitur bestię, præ ea, quæ meretrici adscribitur, in papatu reperiri: & ut investigetur, quo potissimum tempore sit orta. Quare vel maxime ad rem faciunt, quæ ad hanc Thesin collegeram. Opponitur Christo, non quod ad Personam ejus, sed quod ad *Regnum* attinet, bestia: & hic apprime considerandum est, quod in Præfatione ad Sherlockii Antidotum contra Papismum egregie docet Ven. Langius: doctrinam de Persona Christi in papatu, propter concilia œcumenica, plus sanitatis retinuisse; sed doctrinam de Officio *regnoque* Christi apertissime & maximopere esse corruptam.

THESIS VII. *Regni papalis conditor est Hildebrandus sive Gregorius VII.*

- a. Distinguit Epicrisis inter incunabula regni, & inter fastigium. p. 379. Incunabula papalia præcipue repetit a Bonifacio III. cujus nomen *œcumenicum* haud præterii, pag. 462.

coll. pag. 445 s. 462. 548. quamvis rem tum ipsam non magnam fuisse, peculiari dissertatione ostendit Magnif. Pfaffius.

- b. Fastigium non inficiatur Epicrisis in Hildebrando, *ibidem*: atqui fastigium decisionem affert, ubi regnum aliquod, superiore victo, primas arripit. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 675.
- c. Notat Epicrisis, quod in Thesi VI, & deinceps, non bestię, sed papatûs vocabulo utar. p. 380. Resp. Ex methodi lege id fit. nam Thesi V docuit, Bestiam esse papam: nunc progrediente demonstratione, ex prædicato, *papa*, fit subjectum, cui ulteriora prædicata junguntur in Thesis sequentibus. Talia non debent promiscue dici, dum quæstio est: sed quæstione expedita, pressior fit sermo, ut ad Thesin I monuimus.
- d. Proprio hoc loco *Vitringam* commendavi, argumentis ejus & D. Langii probe perpensis. Alter ceteroqui implenda multa pro impletis habet, alter impleta fere omnia pro implendis: ego medium verumque cum textûs ordine sequor. Vbi Vitringa errat vel veram sententiam non veris argumentis defendit, & Theologus Halensis aut recte ei aut non recte aut refragatur aut assentitur, ego securus specto. Quare Systema hic meum cum Vitringiano non recte comparat p. 381. Gregoriana quidem epocha, per Vitringam & per me demonstrata, manet. *Elenchus*, cujus *ibidem* fit mentio, solutus est Thesi V.

Novum enim quiddam Romano episcopatu opera Gregorii VII acquisitum esse, agnoverunt omnes, etiam qui tum vivebant, etiam qui postea Romam defen-

fenderunt : atque id ipsum, bestiam live imperium quoddam constituit. Clamant Gregorii Dicta nova; clamant Acta nova. Dicta sive Dictatus hominis hi fuere:

I Quod Romana ecclesia a solo Domino sit fundata.

II Quod solus Romanus pontifex jure dicatur universalis.

III Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare.

IV Quod legatus ejus omnibus episcopis præsit in concilio, etiam inferioris gradus, & adversus eos sententiam depositionis dare possit.

V Quod absentes Papa possit deponere.

VI Quod cum excommunicatis ab illo inter cetera nec in eadem domo debemus permanere.

VII Quod illi soli licet pro temporis necessitate novas leges condere, novas plebes congregare, de Canonica Abbatiam facere, & e contra, divitem episcopatum dividere, & inopes unire.

VIII Quod solus ari possit imperialibus insignibus.

IX Quod solius Papæ pedes omnes principes deosculentur.

X Quod illius solius nomen in ecclesiis recitetur.

XI Quod unicum est nomen in mundo.

XII Quod illi liceat Imperatores deponere.

XIII Quod illi liceat de sede ad sedem, necessitate cogente, episcopos transmutare.

XIV Quod de omni ecclesia, quocumque voluerit, clericum valeat ordinare.

XV Quod ab illo ordinatus alii præesse ecclesie potest, sed non militare, & quod ab aliquo episcopo non debet superiorem gradum accipere.

XVI Quod nulla Synodus absque præcepto ejus debet generalis vocari.

XVII Quod nullum capitulum, nullusque liber canonicus habeatur, absque illius auctoritate.

XVIII Quod sententia illius a nullo debeat retractari, & ipse omnium solus retractare possit.

XIX Quod a nemine ipse judicari debeat.

XX Quod nullus audeat condemnare Apostolicam sedem appellantem.

XXI Quod majores causæ cujuscunque ecclesie ad eum referri debeant.

XXII Quod Romana ecclesia nunquam erravit, nec in perpetuum, Scriptura teste, errabit.

XXIII Quod Romanus pontifex, si canonicè fuerit ordinatus, meritis B. Petri indubitanter efficitur sanctus, testante S. Ennocho, Papiensi episcopo, ei multis S. Patribus faventibus, sicut in decretis B. Symmaci papæ continetur.

XXIV Quod illius præcepto & licentia subjectis liceat accusare.

XXV Quod absque synoduli conventu possit episcopos deponere & reconciliare.

XXVI Quod Catholicus non habeatur, qui non concordat Romanæ ecclesie.

XXVII Quod a fidelitate iniquorum subjectos potest absolvere.

Genuinos esse hos dictatus, agnovit Panvinus, P. de Marca, & Christianus Lupus, ad quos accedit Joh. Mabillon de re diplom. f. 63. mentem eos certe Hildebrandi exacte referre, demonstrat Magnif. Pfaffius Inst. H. E. p. 510. imo Privilegia apostolicæ sedis & Romani pontificis appellat Baronius: neque abluunt cetera Postulata Romanensia, quæ magno numero collecta exhibet liber publicus Germanice scriptus de recens. Concil. Triid. p. 134 - 159. Phil. Nicolai l. 1 de Regno Christi, c. 7. Callæti Digress. p. 446 - 456. Carpov. Isag. in libb. symb. p. 813 seq. & alii. Dictum, factum: dictatibus Acta congruunt, quæ ubique exstant. Summa est hæc: Adhuc subjecti pontifices fuerant imperatori, quanquam freno sæpe morsio: tum autem papa imperatorem subegit, & ipse totius

orbis Christiani, sub spiritali prætextu, Monarcham agere cœpit. Palmarium erat illud, ut Majestatem Cæsaream, quæ in primis obstabat, subigeret. De *Investituris* titulus ferebatur: atque hæc ipsa pars majoris opinione momenti erat, sed totum multo maximi. Etenim imperii vel omnino tollendi vel in perpetuum stabiliendi causam tunc maxime tractatam esse docet Panvinius. Videatur *Iusti Christophori Dithmari Vita Gregorii VII. & Historia controversiæ de Investitura episcoporum usque ad Henrici V & Calixti II pactum*, præsertim in extremo. Imperatorem Henricum IV Gregorius VII A. 1076 in Synodo Romana, præsentibus CX episcopis, anathemate notavit, privatam *PRIVS* (ut Platina loquitur) omni regia administratione. Abrogationis autem pontificiæ habita fere hæc formula est: (inquit idem; nam Sigonius Latiniorem fecit:) *Beate Petre apostolorum princeps, inclina quæso aures tuas, & me servum tuum exaudi, quem & ab infantia educaſti, & usque ad hunc diem ab iniquorum manibus vindicaſti, qui me pro mea in te fide oderunt & persecuti sunt. Tu mihi testis es optimus, & pia IESU CHRISTI mater, & frater tuus Paulus tecum martyrii particeps, me non sponte, sed invitum pontificatus gubernacula suscepisse. Non quod rapinam arbitratus sim sedem tuam legitime conscendere, sed malebam vitam meam in peregrinatione degere, quam locum tuum pro fama & gloria tantum occupare. Fateor ego, ac merito quidem, mihi tua gratia, non meritis meis, populi christiani curam demandatam esse, concessamque ligandi & solvendi potestatem. Hac itaque fiducia fretus, pro dignitate & tutela ecclesiæ suæ sanctæ, omnipotentis Dei nomine, Patris, Filii & Spiritus sancti, & Henricum regem Henrici quondam imperatoris filium, qui audacter nimium & temerarie in ecclesiam tuam manus iniecit, imperatoria administratione regiaque dejicio: & Christianos omnes imperio subiectos,*

juramento illo absolvo, quo fidem veris regibus præstare consueverunt. Dignum est enim, ut is dignitate careat, qui majestatem ecclesiæ inminuere conatur. Præterea vero quia monita mea, innotua ad sui ipsius populorumque salutem pertinentia contempsit, & se ab ecclesia Dei, quam seditionibus pessundare cupit, separavit, eum anathematis vinculo colligo, certo sciens, te esse Petrum, in cuius petra, ut in vero fundamento, rex noster CHRISTVS ædificavit ecclesiam suam. Eandem vero execrationem, inquit Platina, his verbis A. 1080 denuo confirmavit: Beate Petre apostolorum princeps, & tu Paule gentium doctor, vestras quæso aures mihi paululum præbete, meque clementer exaudite: nam veritatis discipuli estis & amatores: quæ dicam vera sunt. Hanc causam suscipio veritatis gratia, ut fratres mei, quorum salutem exopto, mihi obsequentius acquiescant, sciant, intelligant, quod vestro auxilio fretus post Christum & matrem ejus semper virginem, flagitiosus & iniquus resisto: fidelibus autem præsto adsum & auxilium fero. Non enim volens & libens hanc sedem conscendi, sed invitus & lacrymans, quod me indignum judicabam, qui in tam excelso throno sederem. Hæc autem dico, quia non ego vos, sed vos me elegistis, & gravissimum pondus humeris nostris imposuistis. In me autem vestro jussu montem ipsum conscendentem, clamantem & annunciantem populis eorum scelera, & filius ecclesiæ peccata, membra diaboli consurrexere, & ad sanguinem usque manus suas in me coniecerunt. Astiterunt enim reges terræ & principes seculi, cum his conjurarunt ecclesiastici quidam & vulgares in Dominum & nos Christos (al. Christianos) ejus, dicentes: Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus a nobis jugum ipsorum: hoc autem fecerunt, ut me vel morte vel exilio multarent: quorum de numero fuit Henricus, quem regem vocant, Henricus, inquam, Henrici imperatoris filius, qui cornua & calcem contra ecclesiam DEI superbe nimium erexit, facta

facta conjuratione cum multis episcopis Italici, Gallici, Germanicique nominis, cujus superbie vestra adhuc restitit auctoritas, qui fractus potius, quam ad sanitatem redactus, ad me in Cisalpinam perveniens, absolutionem anathematis suppliciter quaesivit. Hunc ego, quem ad penitentiam venisse credideram, in gratiam recepi, huicque tantummodo communionem reddidi, non tamen in regnum, e quo eum in Romana synodo merito depuleram, restitui, nec vestigialibus regni, ut ad finem (fort. fidem) redirent, concessi. Hoc ideo feci, ut si redire in gratiam cum fratribus suis, quos semper vexaverat, differret, reddereque res tum ecclesiasticas tum profanas ex fœdere abnueret, cogi ad officium execrationibus & armis posset. Hac opportunitate adjuvi quidam Germaniae episcopi & principes, ab hac fera bestia diu vexati, in locum Henrici suis flagitii e regno cadentis, ducem suum & regem Rodulphum deligunt. Qui regia modestia & integritate usus statim nuncios ad me misit, a quibus intellexerem, se coactum regni gubernacula suscipere, non esse tamen a deo regnandi cupidum, ut non malit nobis, quam regnum pollicentibus obtemperare: futurum se in Dei potestate semper ac nostra, idque ut arbitremur ipsum facturum, filios obsides pollicitus est. Stomachavi tum Henricus cepit, & nos primo quidem precari, ut Rodulphum ab occupatione regni execrationibus propelleremus. Dixi me velle videri, cui jus competeret, & eo missurum nuncios, qui rem omnem referre, meque deinceps judicaturum, uter ipsorum in causa potior habendus esset. Venit Henricus, quo minus rex a legatis nostris decerneretur, multosque tum seculares tum ecclesiasticos interfecit, ecclesias diripuit & profanavit, atque hoc modo sese anathematis vinculis illigavit. Hanc ob rem filens in Dei judicio & misericordia, inque patrocinio beatae virginis, fultus etiam auctoritate vestra, ipsum Henricum ejusque fautores vinculo anathematis colligo: atque iterum

regiam ei potestatem adimo, interdicoque Christianis omnibus illo juramento absolutis, quo fides regibus dari consuevit, ne Henrico ulla in re obtemperent, Rodulphum in regem suscipiant, quem multi provinciarum principes abrogato Henrico in regem optimum sibi delegere. Etenim par est, ut sicuti Henricus ob superbiam & contumaciam facultatibus suis privatur, ita Rodulphus omnibus gratus pro sua pietate & religione regia dignitate & potestate donetur. Agite igitur apostolorum sanctissimi principes, & quod dixi vestra auctoritate interposita confirmate, ut omnes nunc demum intelligant, si potestis in caelo ligare & solvere, in terra quoque imperia, regna, principatus, & quicquid habere mortales possunt, auferre & dare nos posse. Si enim quae ad Deum pertinent, judicare potestis, quid de his inferioribus & profanis censendum est? Et si angelos dominantibus superbis principibus vestrum est judicare, quid in servos illorum facere vos (al. nos) deest? Ediscant nunc reges hujus exemplo & omnes seculi principes, quid in caelo possint: quantique apud Deum sitis, ac deinceps timeant sanctae ecclesiae mandata contemnere. Hoc autem judicium cito in Henricum exercete, ut intelligant omnes, iniquitatis filium non fortuito, sed vestra opera e regno cadere. Hoc tamen a vobis optaverim, ut penitentia ductus in die judicii vestro rogatu gratiam a Domino consequatur. Actum Romae nonis Martii, in hincione tertia. Divino interdicto, *Mibi vindicta*, compesci debet humana bilis etiamnum, si quis legit aut recordatur inauditam imperatoris juvenis contumeliam & pastoris superbiam, in toto negotio: illum ab omnibus desertum: veniam coram petere coactum: asperima hieme non tam euntem, quam repentem: sordido habitu foris expectantem, donec huic commodum fuit ex alta Canusina arce despiciere saltem imperatorem

torem supplicem, A. 1077. Tum Henricus Italiam reliquit: Gregorius, Romæ restitutus, strenue regnare cœpit. Eodem anno epistolas misit in *insulam* Corsicam, quæ adscensum ex *mari* non mediocriter illustrant. Vna sic habet apud Nic. Colectum:

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus episcopis, clericis, consulibus, majoribus & minoribus, in insula Corsica consistentibus, salutem & apostolicam benedictionem.

Quoniam propter multas occupationes ad pervagandum nostræ sollicitudinis debitum, singularum provinciarum ecclesias per nosmet ipsos visitare non possumus, necessarium valde est, ut exigente ratione vel tempore aliquem modo ad illas partes mittere studeamus, per quem commissa nobis secundum voluntatem Dei representetur auctoritas, & dominici gregis salus atque communis provideatur utilitas. Scimus enim quoniam sine detrimento & magno animarum periculo esse non potest, cum illius diligentia, ad quem summa negotiorum & curæ necessitas præcipue spectat, diu subditis ac commissis sibi fratribus deest. Quapropter considerantes, & valde timentes, ne hujusmodi erga vos providentiæ tam diu prætermisum studium & nobis in negligentia culpam reputetur, & vestræ saluti (quod absit) perniciosum aut contrarium fuerit, data primum opportunitate, misimus ad vos hunc fratrem nostrum Landulphum Pisane ecclesie electum episcopum, cui & vicem nostram in vobis commisimus, ut ea quæ ad ordinem sacræ religionis pertinent rite exequens, juxta prophetæ dictum, evellat & destruat, ædificet & plantet: cui vos obedire & unanimiter assistere volumus, admonentes, & apostolica auctoritate præcipientes, talem sibi honorem & reverentiam exhibeatis, qualem ex constitutione sanctorum patrum iis exhibere oportet, quos sancta & apostolica

sedes in partem suæ sollicitudinis assumendos, quibusque vicem Romani pontificis committendam esse prævidet. Data Senæ Kalendis Sept. indictione INCIPIENTE PRIMA.

Pondus huic Epistolæ addit altera, quæ sequitur:

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus episcopis & viris nobilibus, cunctisque tam majoribus quam minoribus in insula Corsica consistentibus, salutem & apostolicam benedictionem.

Scitis, fratres & carissimi in Christo filii, non solum vobis, sed multis gentibus manifestum esse, insulam, quam inhabitatis, nulli mortalium, nullique potestati, nisi sanctæ Rom. ecclesie ex debito vel juris proprietate pertinere: & quod illi qui eam hæctenus violenter, nihil servitii, nihil fidelitatis, nihil penitus subjectionis aut obedientiæ beato Petro exhibentes, tenuerunt, semet ipsos crimine sacrilegii, & animarum suarum gravi periculo obligaverunt. Cognoscentes autem per quosdam fideles nostros & vestros unicos vos ad honorem & justitiam apostolici principatus, sicut oportere cognoscitis, velle reverti, & diu subtractam ab invasoribus justitiam beato Petro vestris temporibus vestrisque studiis reddiberi, valde gavisi sumus, scientes, vobis hoc non solum ad præsentem, sed etiam ad futuram provenire utilitatem & gloriam. Nec diffidere quidem, aut quidquam in hac causa vos dubitare oportet: quoniam, si modo vestra voluntas firma & erga beatum Petrum fides immota permanserit, habemus per misericordiam Dei in Tuscia multas comitum & nobilium virorum COPIAS, ad vestrum adiutorium, si necesse fuerit, defensionemque paratas. Quapropter, quod in hac re opportunissimum nobis visum est, misimus ad vos fratrem nostrum Landulphum Pisane ecclesie episcopum, cui etiam inter vos vicem nostram in spiritualibus commisimus, ut TERRAM ex parte beati Petri & nostra vice suscipiat, & eam cum omni studio & diligentia regat,

regat, & de omnibus rebus accensis beato Petro & nobis per illum pertinentibus se intro-mittat. Cui vos pro amore & reverentia ejusdem beati Petri apostolorum principis obedire & fideliter in omnibus assistere, volumus, & apostolica auctoritate monemus; & ut magis securus magisque ad omnia inter vos promittis esse valeat, fidelitatem quoque, si postulaverit, præmissa tamen sancti Petri & nostra nostrorumque successorum, non denegatis, nec aliqua occasione sibi facere recusatis. *Data Romæ decimo sexto kalendas Oct. Indictione prima.*

Adde Imperatorem postmodum a filio suo per Paschalem II concitato imperialibus insignibus exutum: ne panem quidem ei privato, a clericis, quos ditarat, datum: sepulturam denique diu interpellatam. Neminem unquam calonem parochus ullus pejus tractavit. Hoc novum & singulare quiddam erat: sic insigniendum fuit tempus, quum imperator factus est inferior, papa superior. Neque solum imperatoriam, sed omnem omnium principum Christianorum Majestatem Gregorius ad Petrum, id est, ad se ipsum redigere postulavit, & magna ex parte redegit, ut regna, titulos, feuda auferret, conferret, transferret, tanquam rex regum, Augusto augustior, ἀρχαυτέρω. Moribundum Gregorium sive non pœnituit, sive pœnituit; successores nihilominus, quod ille adeptus erat, rapinam arbitrati sunt: (conf. catenus Matth. XXVII. 4.) & fundamentis semel jactis molem Monarchiæ suæ superstruxerunt. Nota enim sunt, quæ Papæ deinceps in imperatores principesque & ausi & executi sunt, a posterioribus papis adeo non retractata, ut Gregorius VII demum a Clemente VIII, a Paulo V, a Benedicto XIII, gradatim Divis adscriberetur. Reges feuditarios recenset Fulvænus brum Sixti V. pag. 75 seqq. &c. Aperte Tannerus: *Dico, pontificem esse caput ipsius*

Romani imperii ac christiane ecclesiæ universæ: addo & amplifico dictum, esse caput Romani imperatoris, omniumque & singulorum principum imperii. Anat. Demonstrat. 5. n. 131. Habemus bestiam, id est, regem: unde etiam sub illa tempora, v. gr. A. 1103, chartæ quedam datæ dicuntur *PAPA REGNANTE*, ut docet Mabillon. de Re diplom. p. 187. Regem tamen, non nomine, sed re. Non nomine: etenim ipse Antichristus imperium Romanum tenebit, tamen sine nomine Romani imperatoris, ut Bellarminus præclare ait l. 3 de Rom. Pont. c. 15. Sed re. nam Blondus: *Dictatorem nunc perpetuum, inquit, non Cæsaris, sed piscatoris Petri successorem, & Imperatoris prædicti vicarium, pontificem summum, principes orbis adorant & colunt.* & Aug. Steuchus: *Everso imperio, nisi Deus pontificatum restitisset, futurum erat, ut Roma, a nullo excitata & restituta, inhabitabilis, posthæc fœdissima hominum & pecorum futura esset habitatio. At in pontificatu, etsi non illa veteris imperii magnitudo, specie certe non longe dissimilis renata est, quia gentes omnes ab ortu & occasu hauri secus pontificem Romanum venerantur, quam olim imperatoribus parchant.* Videlicet nomen regis ab re ipsa sejungit titulus spiritualis. nam *Romanum imperium commutatum est DE TEMPORALI IN SPIRITUALE*, ut scripsit Thomas in 2 Thess. II. imo ut episcopatus interdum dicuntur seculariari; sic orbis christianus imperans est quasi spiritualis & amortisatus. Hujus vero novitatis caput est Gregorius. *Hic PRIMVS specie religionis, antichristi imperii fundamenta jecit, ut Epocham hanc CLXX post annis in conventu Ratisbonensi notavit Eberhardus archiepiscopus Salisburgensis, apud Aveninam.* Aveninus ipse: *Gregorius VII PRIMVS, inquit, imperium pontificium condidit.* Vid.

Vitringa in Ap. qui p. 570 seqq. & hunc ipsum exortum Hildebrandinum, ceteris, de Roma ethnica, de Diocletiano &c. refutatis, firmatum dedit, & testimonia, quæ modo produximus, pleraque collegit. Sed & M. Ant. de Dominis, de Hildebrando, *PRIMVS*, inquit, *aperto Marte temporalem voluit exercere in reges & imp. potestatem.* l. 4 de rep. eccl. c. 3. & NOVO inauditoque exemplo factum esse, ut papa Cæsarem non solum excommunicaret, sed etiam exauctoraret, gravissimis Ottonis Frisingensis, Godofridi Viterbiensis, Ioh. Trichemii & On. Panvini suffragiis confirmat Lairizius in hist. pap. Germanice adornata p. 482 seqq. Addantur *Is. Casauboni* Exx. c. Baron. passim: *Iohannis* episcopi *Roffensis* de potestate papæ in rebus temporalibus liber maxime II. cap. IX & X, *Hottingeri* hist. eccl. Sec. XI. *Blondelli* diatribe de formula, *Regnante Christo*, sect. II. cap. 16. *Edm. Richerii* Hist. conc. gen. T. I. c. 13. p. 758. *Natalis Alexandri* Hist. eccl. Sec. XI & XII. Diss. II. art. IX. *Lud. Ellies du Pin* de antiqua ecclesiæ disciplina, diss. septima: *A. Reichenbergii* diss. de totatu Hildebrandino: *Sal. Deylingii* Observ. misc. exerc. sexta, de novitate regiminis monarchici in ecclesiam universam. &c.

Memorabili ratione Lutherus in *Supputatione annorum mundi*, T. IV Ien. Lat. fol. 741 seqq. sub annum salutis milliesimum notavit, *fit episcopus Romanus antichristus etiam vi gladii.*

Non momentanea metamorphosi a spiritali simplicitate primorum episcoporum ultra omnem mundanam majestatem transiit papa: sed sensim auctoritatem opesque acquisivit, donec nixu plane extraordinario culmen est assecutus. Ab hoc exortu regnum novum suo statu, sua forma, suo apparatu, multo magis, quam antea, usum est: cumque antehac papa

pastor fuisset, annexo principatu; jam monarcha evasit, annexo episcopatu, episcopatus tamen titulo. Quocirca etiam hodierno die Reges externi, v. gr. Sineses, Papam *Regem* appellant in literis. Eamus per summas rerum. Pedetentim nactus est proprium senatum, Cardinales, paribus cum papa crescendi gradibus gavisos, qui primum populo, deinde etiam clero omni atque Imperatore excluso, papam, eumque ex sese, facerent: proprios milites, Clericos, potestati civili subtrahentes, per cœlibatum pontifici mancipatos, per usum calicis eucharistici a laicis distinctos: ditionem amplissimam, per Mathildem inprimis: proprios vasallos, reges christianos, ut diximus: proprium corpus legum, Ius canonicum, theologia scholastica septum: propria comitia, concilia, suis auspiciis coacta; antea enim omnia concilia œcumenica fuerant in oriente, deinceps omnia in occidente: proprios satellites, monachos præcipue Dominicanos & Franciscanos, novissimeque Iesuitas: proprium tribunal, Inquisitionis: proprium insigne, tiaram illam mysticam, A. 1048 triplicatam, quæ *Regnum mundi* vocatur. *Ab ipso maxime Gregorio VII pontifices, omissis imperatorum annis, suos substituerunt, cumque movem deinceps cum Inhibitione retinuerunt*, ut ait Mabillon. p. 181. quod quam vim habeat, patet ex 1 Macc. XIII. 41 f. & id ipsum paucis post annis Paschalis II solennius facere cœpit. Ab illo fere tempore, coronationis major, quam consecrationis papalis ratio habetur ab historicis, v. gr. a Panvino in Chronico pontificum, & ab ipso papa in numerandis annis suis. Ipsum *Papæ* nomen, *Sanctitatisque* titulum, & *pedum osculum*, quæ communia fuerant episcopis abbatibusque, idem Gregorius sibi tum uni vindicavit. Neque ultra seculum Hildebrandinum Claudius Fleury habuit, quod de

moribus Christianorum, libro gallico descriptis, diceret. Sed & illo primum tempore publica adversus hoc regnum e cœlo terraque mixtum protestatio increbuit, (quam pura, non quærimus,) per Arnaldum Brixiensem, quem exinde *politicorum hæreticorum patriarcham* Baronius fuisse censet. Non est prætermittendum, quod a Gregorio VII maxime, simul & imperii majestas & conjugii sanctitas est afflictæ; unde duæ illæ hæreses fictæ, Simoniacorum & Nicolaitarum. Ac conjugii quidem sanctitas apud sacerdotes, non apud omnes homines, est impugnata, sed tamen ex iis rationibus, quæ ipsum statum deprimerent. Quisquis est rex, quem Daniel c. XI notat, illud certe, quod versu 37 exstat: *Appetitum feminarum, & quenquam deorum, non curabit*: (sic enim LXX habent, quos Vulgatus haud assecutus, a priore parte negationem avellit:) in contemptorem conjugii & majestatis casarea Pontificem Gregorium VII in primis convenit.

Exprobrant Romanenses Protestantibus, quod in assignando antichristi initio multis seculis inter se discrepent. Mille vero annos & amplius objicere poterant: tantam res latitudinem habet. Revera omnia, quæ fiunt, & tempus habent, quo fiunt, & articulum temporis, quo fieri incipiunt: temporisque scientia, quo accuratior est, eo plus scientiam rei adjuvat. Sed rursus scientia rei esse potest, etiamsi a temporis scientia multum absis: alias plurimi mortalium de semet ipsis, an sint in rerum natura, dubitare debebunt, quia, qua hora, quo die, quo mense, quo anno & amplius, nati sint, haud sciunt. Veruntamen bestia natale tempus satis expeditum est. Etenim apostasia & mysterium iniquitatis a primis suis staminibus varie crevit & crescit, donec evadit ὀ
ἀντικείμενⓄ καὶ ὑπεραγορευμένⓄ, Contra-

vis & Extollens sese. 2 Thess. II. 3 ff. Totius durationis dichotomiam facit Tuba angeli VII in apocalypsi. ante eam tubam ex aliis vel apocalypsicis locis vel apostolicis scriptis præsupponitur adversarius in mysterio: sub tuba angeli septimi, brevi intervallo post initium ejus, Christo opponitur *bestia in regno* aperto, quæ momenti longe majoris est consideratio. Priorum graduum tempora ob id ipsum, quia & varii & occulti sunt, in N. T. non præcisè definiuntur, quare ne in eventu quidem curiose ea notare attinet: sed regni ac floris, de quo Ap. XIII agitur, simul præcisè definiuntur tempora, ac *Iohannes*, ut Bellarminus l. 3 de Rom. Pont. c. 3 ait, *etiam minutias addidit*; quas quidem ipsas minutias ad tempora pertinere ostendimus. Patet hinc, quid ex vero responderi debeat Bellarmino, qui l. 3 de R. P. c. 3 in fine, sententiam, quam W. Musculo tribuit, de antichristi initio tempore Bernardi, ita refutat: *Fuerunt pontifices sine comparatione ulla peiores ab anno 900 ad 1000, quam ab 1100 ad 1200. si ergo illi non fuerunt antichristi, quare isti erunt?* Enimvero non malitia illorum propria (quæ tamen opinionem publicam de antichristo appropinquante non mediocriter promovit, & certe in initia vix tertii incurrit) sed novi regni per Gregorium VII constituti forma pessima, regno Christi adversissima, ecclesiæ funestissima, reputari debet.

THESIS VIII. *Papatus Hildebrandini initium proprie habet Annus 1077.*

De hoc ipso quoque anno agitur Thesi VII: de parte anni, Thesi IX.

THESIS IX. *In anno 1077 consideratu dignus est mensis September, ejusque dies primus.*

Epocham Hildebrandini Totatus comita-

FFFF FFF

mitatur *Indictio*, quæ cum Septembri mense tum *incipiebat*, eaque *prima*. Primæ Indictionis initio distinctæ sunt literæ ad Corfos, Thesi VII exhibitæ.

Non in puncto ortum ex mari peractum esse dicimus: sed latitudinem habet notabilem, & quidem a Gregorio VII, si placet, ad Alexandrum III. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 670. Horoscopus tamen, ut sic dicam, observandus venit.

THESIS X. *A veritate hujus interpretationis neque inimici neque amici veritatis debent nos deducere.*

Dissensum facilius fero, quam autumat Epicrisis, p. 382. sed quum longævum veritatis testimonium, quatenus eximia ejus portio est germana bestię de papatu interpretatio, periclitatur, & viri insignes, hac autem in parte errantes, nunc demum dedicationem faciunt, justus est dolor: & quo plures suffragabuntur, eo major fiet timor detrimenti secuturi. Multo plus nervorum ad *patientiam* & *fidem* recta affert expositio, quæ papatum sub descriptione bestię cernit, quam sequior illa, quæ eum sub meretricis descriptione quarit: omninoque a genuina prophetiæ sententia discedere nocet. Negat Halensis Theologus, p. 383. testes illos veritatis pro bestia habuisse papatum. Habuere vero, multi, ut ante Reformationem Purvæus; post, Cluverus: alii certe pro altera bestia, illi conjunctissima, Ap. XIII, habuere, ut Lutherus.

Idem ille, *meretricem plane esse urbem Romam*, quatenus nempe *urbs a papatu*, qui pro bestia apocalyptica habendus sit, distinguatur, non meminit unquam *audire* vel *legere*: singularisque opinionis speciem in me confert. *Vtrum auctor*, inquit, *an CVM ALIIS ego hallucinatus sim, lector*

judicet. Epicr. p. 385 seq. Diserte mecum facit Pareus, comm. in Apoc. col. 874. 892. neque alios addo. Etenim omnes, qui papatum in capite XIII Apocalypseo notatum agnoscunt, (qui permulti sunt,) iidem Babylonem non possunt non ab eo distinguere, quanquam non omnes æque commode distinguunt. Novus sæpe videor, ubi antiquam veritatem, a Luthe- ro in omnibus fere hęc partibus agnitam, refero: nec diffiteor, mihi notitiam præscarum sententiarum, sine præjudicio auctoritatis, non parum adjumenti attulisse. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 1111. 1121. Ad rem redeamus.

Bestiam a meretrice diversam esse, eandemque vel ut *corpus* vel ut *individuum* spectari, recte quidem docet Halensis Theologus: sed neque periochas de *corpore*, de *individuo* agentes; neque *mare* & *abyssum*, unde bestia aliumque ortum habet; neque *capita* ejus & *cornua* distinguit; neque de *Roma*, si papatus removeatur, satis amplam habet ideam. Epicr. p. 385. 387. 393. Quare has quoque partes per Observationes quam distinctissimas evolvemus. Adeste, qui veritatem amatis.

Observ. 1. *Bestia apocalyptica est Papatus Romanus per complura jam secula dominans.*

Hanc proram & puppim habet Thesis V. Vbi ea desinit, ibi hæc reliqua consideratio incipit.

Observ. 2. *Bestia habet & cornua decem & capita septem.*

Id aperte scribit Iohannes.

Observ. 3. *Capita septem sunt septem & montes & reges: eademque sunt diversa a decem cornibus.*

Prior pars observationis diserte scripta

pta exstat: *septem capita, septem montes sunt, in quibus mulier sedet, & reges septem sunt.* Nec potuisset unum ex capitibus bestiae esse quasi *maclatum ad mortem*, si id esset mons seorsum a rege. Quod ad alteram obliervationis partem attinet, *capita sunt capita, cornua cornua: capita septem, cornua decem.* Non sunt synonyma, neque cornua in capita mutantur: nam conjuncta eorum est mentio. *Capita inter se succedunt: cornua sunt simul. Capita per totam bestiae durationem extenduntur: cornua sunt extremo bestiae tempore. Capita sunt de substantia bestiae: cornua sunt quiddam adscriptum.* In unum hic cumulum differentias coniecimus: quicquid earum dubium est, jam jamque confirmabitur. Hailensis Theologus, differentia bestiae Danielicae & Apocalypticae haud perspecta, ne capitum quidem, quae septem demum habet Apocalyptica bestia, notabili a decem cornibus differentiae potuit satisfacere, & e contrario capita septem & reges septem, longe, non bene, separavit. Reges suspicatur esse Pharaonem, Ieroboam, Achab, Nebucadnezar, Antiochum, (quid his cum montibus Romae?) Domitianum, Antichristum: capita vero eosdem ait esse una atate reges atque cornua, quorum tribus evulsis denarius numerus, sub antichristo, cum septenario commutetur. Comm. Apoc. f. 202.

Observ. 4. *Alius bestiae ortus ex mari est, alius ex abyssu.*

Saepe mare memorat Apocalypsis, saepe *abyssum*: nunquam vero haec duo promittue appellat, atque in locis de bestia clarissime distinguit. nam bestia h. l. ex mari ascendit, & cap. XI. 7 ita ascensus ejus ex abyssu repraesentatur, ut idem capite XVII. 8 tanquam futurus describatur. Hoc sedulo tenendum est.

Observ. 5. *Bestiae capita non ante ortum ejus ex mari incipiunt, sed cum ortu ipso.*

Quis profectus est intelligentiae, ubi bestia, tanquam *subiectum*, a Romulo, Bruto &c. tanquam principibus Romae, vel certe a Pharaone, Ieroboamo &c. tanquam prodomis antichristi, (de quibus fere consentiunt DD. Gebhardi & Langius) designatur? Imo *Pradicata* bestiae per hypotyposin rerum ejus actionumque futurarum describuntur: & hoc ad docendum facit. Quemadmodum post draconis e caelo iactum, & post initium vae tertii, bestia ex mari est orta: Thes. V. Obs. 4. sic ortum bestiae non antecedunt, sed comitantur & sequuntur pedes & os & cornua, &c. neque capita sola excipi & ortu illo priora putari debent. nam super capita sine exceptione, omnia videlicet, (sicut super omnia ejus cornua sunt diademata,) nomen blasphemiae esse dicitur: neque uni alterique capitum ceteriorum, sed ipsi bestiae ex mari exorta, id quod accuratissime notari debet, tempora adscribuntur, quamquam a temporibus deinceps capita revelli non possunt. Rursus, cum ipso ortu ex mari incipiunt capita. nunquam enim bestia est sine capite: ac primo quoque tempore mentio fit capitis unius, id est, primi, letali plaga affecti.

Observ. 6. *Capita inter se succedunt.*

Reges, ecl. D. Langius recte agnoscit, inter se succedere: igitur etiam capita inter se succedunt. nam capita sunt reges. Observ. 3. Successio declaratur Observatione sequente.

Observ. 7. *Id spatium temporis, quod septem capitum severim habet, in tria incisa, sive in tres articulos, dividitur.*

Quinque (de regibus, qui cum montibus per capita bestiae significantur,) *ecce-*
Ffff fff 2 *derunt:*

derunt: unus est; alter nondum venit, & quum venit, paulum eum oportet manere.

Observ. 8. *Præsens tempus, pro quo angelus loquitur, in medium incisum cadit.*

Præsens tempus Theologo Halensi est pro visione Iohannis. unde sic interpretatur: *unus* (i. e. Domitianus) *est*, & *alter* (i. e. antichristus) *nondum venit*. At hoc, *unus est*, & illud, quod mox videbimus, *bestia non est*, inter se respondent: neque aut illud, *non est*, quoquo vertatur, ullo modo pro tempore vilionis ad imperium Romanum applicari potest; aut hoc, *unus est*, ad Domitianum referri patitur clausula subsequens, *alter nondum venit*. nam particula *nondum* excludit intervallum inter *unum* & *alterum*, quos etiam contradistinctio *quinque* regum ad *unum* & *alterum* proprie conjungit: Domitianus autem annis abhinc plus 1600 occisus est, & hodiernum valet illud: *alter nondum venit*. Saepè tempus præsens sermonis pro ipsa rerum serie præsens est. tale illud, *cingebat te ipsum*, &c. Ioh. XXI. 18. Inde prophetæ futuros tanquam jam natos & degentes alloquuntur, v. gr. Ez. XXXVIII. 17. Sic vè primum & secundum *abisse* dicitur. Ap. IX. 12. XI. 14. Adde illud: *vixerunt: qui habet erunt*. c. XX. 4. 6. Confer cap. XVII. 12. 14. Præclare hanc ipsam loquendi rationem probavit, ne ceteros dicam, Bossuetus, in thesi; nam hypothesis, cui inserviit, nihil est, ab aliis pridem confutata, idque operosius, quam necesse fuit. Ita h. l. exprimit angelus tria tempora discrete, in medio eorum, i. e. in secundo, & se collocans & Iohannem, quo commo- diore differentia primum tempus in præterito, secundum in præsentem, tertium in futuro declaretur: neque alia erat causa, cur angelus illud tempus potius, quo bestia non est, quam quo est, pro præsentem sumeret.

Observ. 9. *In eisdem articulos ipsa dividitur bestiae duratio.*

Bestia erat: non est: ascendet ex abyssu & interibit &c. Cap. XVII. versu 8 bis, & versu 11. Inter hos versiculos tanquam parallelum interponitur illud, *quinque ceciderunt: unus est: alius nondum venit &c.* v. 10. Summa ex utrisque conflata, est *Bestia ex mari: Non bestia: Bestia ex abyssu.*

Observ. 10. *Babylon est Roma.*

Nomen, *Roma*, *ῥώμη*, a robore dicitur: unde olim eadem *Valentia* appellata. *Urbs valida*, cap. XVIII. 10. per antonomasiam, non per epitheton. In Romam omnia, & in Romam solam conveniunt, quæ de Babylone dicit Apocalypsis. Babylone hæc est, donec prorsus deletur: sed quando esse cœpit? tum, quum magna esse cœpit. Quum in oriente desit Babylone, in occidente emer- sit. Erat igitur *apostolorum* jam tempore, quorum iudicium ex Babylone iudicari dicitur, cap. XVIII. 20. non ideo, quia apostoli iudicium illud prædixere, quam causam profert D. Langius in Comm. Ap. f. 213, Babylone ad hierarchiam seculo VII degenerem restringens, adeoque nimis seram faciens: sed quia, ut sanctos & prophetas, sic etiam apostolos interfecit. coll. v. 24. Prima Babylonis mentio est cap. XIV. 8. neque ibi indicatur, tum Romam Babylone esse incipere: sed quemadmodum Agnus, qui pridem Agnus erat, ut talis præsupponitur in Apocalypsi; & e contrario draco, qui pridem draco fuerat, ut talis præsupponitur: sic Babylone, quæ pridem Babylone fuerat, ut talis præsupponitur. Præsentem Babylone agentis tempus in Apocalypsi determinatur per ea, quæ urbi attribuuntur.

Observ. 11. *Bestia & ante regnum Babylonis regnat, & post regnum Babylonis.*

Recte

Recte judicat Theologus Halensis, non posse simul regno tanto gaudere & meretricem & bestiam: sed idem bestiae regnum non nisi post regnum meretricis collocat. Primum regnat bestia, cap. XIII. 1 seqq. deinde Babylon, c. XVII. 1 seqq. iterumque bestia, ibid. v. 8 seqq. Seriem textus analysi nostra exacte servat: Epitaphis, non servat.

Observ. 12. *Capita sunt de ipsa bestiae substantia: cornua sunt quiddam adscitum.*

Plaga capitis unius dicitur etiam ipsius bestiae plaga: sed cornua sive reges *CVM* bestia regnum accipiunt. c. XIII. 3. XVII. 12. Præterea reges septem non per se, sed cum montibus sunt capita bestiae: ergo cum urbe eam habent necessitudinem, quam soli pontifices Romani; & sunt ipsi pontifices. at illud unum, *cornua ET bestia*, ibid. v. 16. cornua satis a bestia distinguit, ut quiddam subsidiarium.

Observ. 13. *In primum incisum cadunt menses XLII bestiae: qui certe sunt aliquot seculorum.*

Bestia ex mari orta est A. 1077, & paulo post data est ei potestas menses XLII. potestas autem hodiernum durat. Propior determinatio alibi explanatur.

Observ. 14. *Bestiae Non-esse & Babylonis Regnum sunt simul.*

Utique horum aperte confert prophetia in medium incisorum trium, ex quibus constat duratio bestiae. Bestia post ascensum ex mari vehementer grassabatur, donec per phialam angeli quinti regnum ejus obscuratum fieret. Sed tamen obscuratum regnum est regnum; & bestia, obscuratum habens regnum, est bestia. Deinceps autem res eo deveniebat, ut locus esset huic sermone: *Bestia erat*, erat bestia, id est, regnabat, improbe illa quidem: & *non est*, non est

bestia, non regnat, eo statu, quem ex mari orta habebat, amissio: cur? quia *Mulier* insidet bestiae, & bestia illi pro jumento servit, mulier ad eam, regno gaudens super reges terræ, sedet *regina*. Tali ea schemate in scenam producitur sub vā tertio, post bestiam ex mari, & alteram ex terra exortam, post res capitis XIV, atque adeo post phialas effusas, donec bestia ex abyssu exorta, adscitis decem regibus, eam de subito delet.

Observ. 15. *Eo maxime tempore manifesta erit, quæ nunquam nulla fuit, differentia Romæ & Papæ.*

Differentiam Romæ a Papa nimis tenuiter definiit Vitringa, Anacr. p. 756. coque majori specie Theologus Halensis papatum sub Roma abdidit. Ampliorem differentiam ostendimus in libro, *Erkl. Offenb.* præf. § IX. & pag. 689. 776 seq. & ad totum caput XVII, maxime pag. 845. sed quam ea, quæ sparsim ibi notata sunt, a plerisque prætereantur, distinctius pleniusque hoc uno in loco rem exponemus. *Roma* quum dicitur, etiam seorsum a pontifice, tria dicuntur: *Urbs septuaginta collis, Ecclesia Romana, Civitas Romana.* *Civitatem Romanam* describit *Is. Newtonus* in Observ. ad Dan. interprete Guil. Sudeham, ea ille quidem mente, ut tria cornua, per cornu parvum evulsa, interpretetur de Exarchatu, de regno Longobardorum, & de Roma ejusque senatu, sub potestate papæ redactis. Hac opinione seposita, quæ cornu fingit nimis maturum, totus locus rectam de civitate Romana ideam egregie adjuvabit. *Roma cum suo Ducatu*, inquit, qui *Etruriæ & Campaniæ partem complectebatur, a Græcis Imperatoribus defecit A. C. 726, & libera evasit Respublica sub Senatus Romani regimine. Hujus Senatus auctoritas in rebus civilibus deinceps suprema fuit,*
 Ffff fff ; Papa

Papæ auctoritate hætenus non ultrâ res ecclesiasticas patente. pag. 53 Iterum: Anno 796 Leo III, creatus Pontifex electionis suæ Carolum Magnum, legatione certiorum fecit, missis etiam muneribus aureis Confessionis Petri claribus, nec non urbis Romæ vexillo: illas quidem in professionem quod Papa urbes Exarchatus Ravennatensis & Longobardiæ dono Caroli possideret; hoc ad significandum Regi ut rediret ac S. P. Q. Romanum subigeret, perinde ac subegerat Exarchatum & Longobardorum regnum. Petiit quippe eodem tempore a Carolo Pontifex, ut quosdam ex suis principibus Romanam mitteret, qui populum Romanum ei subicerent, atque obstringerent sacramento in fide & subjectione, ut verba, quibus utebatur, refert Sigonius. Anonymus Poeta, quem Argentorati edidit Bœclerus, hoc modo illud describit:

Admonuitque piis precibus, qui mittere vellet

Ex propriis aliquos primoribus, ac sibi plebem

Subdere Romanam, servandaque fœdera cogens

Hanc fidei sacramentis promittere magnis.

Hinc inter Papam & Romanos civis dissidium exortum est. Et hi quidem duobus vel tribus post annis, quibusdam ex Clericis adjuvi, tantos in illum excitavunt tumultus, ut novæ rerum in omni Occidente facienda causa exstiterint. Duo enim e Clericis Papam quorundam criminum accusarunt, quem mox armata vi corripuere Romani, vestibusque sacerdotalibus exutum monasterio incluserunt. Auxilio autem amicorum ille cum evassisset, in Germaniam ad Carolum Magnum fugit, apud quem de Romanis conquestus est, quasi eo animo sese ipsi opponerent, ut omnem Ecclesiæ excuterent auctoritatem, pristinaque libertatem recuperarent. Eo absente ipsius accusatores copiis suis Ecclesiæ ditones depopulati sunt, accusationisque capita ad

Carolus Magnum miserunt. Hic autem, anno nondum circumactō, Papam cum ingenti comitum pompa Romam remisit. Nobiles & Episcopi e Francia, qui ipsum comitabantur, præcipuos ex ipsius accusatoribus Romæ examinarunt, eosque in Franciam in custodiam miserunt. Contigit hoc anno 799. Proximo anno ipse Carolus Romam profectus est & statuto die Concilio Italorum & Francorum Episcoporum præsedit, utramque partem auditurus. Quum vero Papæ adversarii se auditum iri exspectarent, statuit Concilium, illum qui supremus omnium hominum esset Iudex, majorem esse quam qui ab ullo, præter se ipsum, judicaretur: quo factō ille solenni oratione coram omni populo innocentiam suam professus est, atque ita habitus pro absoluto. Brevis post, die quo natalis Domini memoria celebrabatur, populus Romanus, qui hætenus suos Episcopos elegerat, ac se suumque Senatū censerebat veteris Senatū Populique Romani jura rite possidere, Carolum Imperatorem elegit, atque eadem ipsi se submisit ratione quâ vetus Imperium Romanum ejusque Senatus olim Romanis Imperatoribus erant subiecti. Hunc Papa diadema capiti imposuit, eumque sacro inunxit oleo, atque adoravit flexis genibus, ut olim fiebat Imperatoribus Romanis, narrante id hisce verbis Poëta supra citato:

Post laudes igitur dictas & summus eumdem

Præsul adoravit, sicut mos debitus olim

Principibus fuit antiquis. ---

Ab altera parte Imperator hoc sacramento Papæ se obstrinxit: In nomine Christi spondeo atque polliceor Ego Carolus Imperator, coram Deo & beato Petro Apostolo, me Protectorem ac defensorem fore hujus sanctæ Romanæ Ecclesiæ, in omnibus utilitatibus, quatenus divino fultus fuero adjutorio, prout sciero pot-

poteroque. Porro etiam creatus est Imperator urbis Romæ Consul, ejusque filius Pipinus Rex Italiæ coronatus, atque ex eo tempore ille hac ratione nomen suum scribi voluit: Carolus serenissimus, Augustus, a Deo coronatus, Magnus, pacificus, Romæ gubernans Imperium, vel Imperator Romanorum; proque eo in Ecclesiis Romanis dicebantur preces. Ex hoc etiam tempore ejus effigie Romani nummi signabantur. Papæ autem adversarii, trecenti numero e Romanis, duo vel tres e Clericis, ad mortem damnati sunt. Illi uno eodemque die omnes in campis Lateranensibus securi percussi; hisce vero intercessione Papæ noxa remissa est, ipsique in Franciam in exilium missi. Atque ita Romani Imperatoris titulus, quo hæctenus insigniti fuerant Imperatores Græci, sive Orientis, ad Reges Franciæ in Occidente translatus est. Post hæc Carolus Urbis & Ducatus Romani principatum Papæ dedit, sibi tamen ut Romanorum Imperatori subiectum: hyemem in rebus Romæ politicis, iisque quæ ad Sedem Apostolicam attinebant, imo totius Italiæ negotiis tam civilibus quam ecclesiasticis ordinandis, novæque de us condendo leges transegit: proxima æstate in Franciam reversus est, relicta sub imperio Senatus civitate, & illo simul & hac sub Papa atque se ipso. Audito autem novæ suas leges nec a ludicibus observari, nec non potentiores a liberis hominibus, imo & ab Ecclesiis & monasteriis, servos capere, qui in suis vineis, agris, pascuis domibusque opus facerent; pergere etiam illos ab hisce pecora exigere & vinum, eosque qui Ecclesiis ministrabant opprimere; literas ad filium Pipinum dedit, monentes ut his malis ille mederetur, Ecclesiæ curam gereret, ac videret ut leges sue observarentur p 55 seqq. Cetera complura, si opus est, apud Newtonum legantur. Ecclesia Romana quid sit, seorsum a pontifice, patet, 1. quando concilium habetur, vel

ante pontificis confirmationem, vel citra eam. 2. quando in schismate iudicium fit de papa legitimo. 3. quando sedes vacat, præsertim longiori tempore, & Interregnum sive Interpontificium, & Conclave est. 4. quando zelus pro Catholicismo etiam ab iis, qui pontificia amplitudine minus capiuntur, exercetur. 5. quando ipse papa Inquisitioni suspectus est, aut primoribus ordinum, v. gr. Generali Lollitarum præposito non satisfacit. Romæ denique septemcollis cum suis muris, templis, palatiis, domiciliis, quomodo a papa differat, non opus est dicere. In summa, Roma & architectonice, & politice, & ecclesiastice spectata, quiddam a papa divisum habet. Bestia quidem regnante, Roma vix, nisi papæ radiis coruscet, ut apparuit, quum Papa Avenione sederet: idcirco pauci Romam a papa distinctam animadvertunt. Sed commutabitur utriusque ratio: mulier regnabit, bestia eam portabit. Tum vero in omnium oculos incurret differentia.

Observ. 16. Bestia est corpus, in primo & secundo inciso durationis siue: in tertio, est individuum.

Grandes duo errores pridem exsistere, quorum alter septimum tantummodo bestię caput pro papatu multorum seculorum, alter totam bestiam septicipitem pro antichristo individuali habet. Contra, bestia septiceps est papatus multorum seculorum: caput septimum, homo peccati, qui a plerisque antichristus dicitur. Bestia est corpus, a cap. XIII. 1. ad c. XVII. 7. Est corpus & individuum, ibid. v. 8 - 11, pro diversis incisis. Est individuum, ibid. a v. 12 ad c. XIX. 20. Hæc, ut spero, distincta sunt & facilia. Bestiam Halensis quidem Theologus ait esse primo corpus, deinde individuum: sed eam capite XIII ut individuum, capite XVII ut corpus tractat. Id cujus-

eujusmodi fit, patet. Quæ in Epicrisi p. 387. 388 notantur, ea non allegavi ut sententias aliorum, (quemadmodum cel. D. Langius accipit) quanquam Ribera certe totam bestię durationem annis $3\frac{1}{2}$ includit; sed ut consequens absonum, quo prematur opinio bestiam cum ipso corpore suo in annos $3\frac{1}{2}$ coarctans. Nam cum ortu bestię ex mari incipit series septem capitum (ut ostendimus Obs. 5.) quæ annos $3\frac{1}{2}$ longe excedit, præsertim quum ultimo tantummodo capiti sive regi *paululum* mansionis adscribatur.

Observ. 17. *Individuum illud est caput bestię septimum; sive rex, post quinque & unum, alter; ipse octavus, idemque e septem.*

Ex septem capitibus sive regibus est, quatenus papa est: ipse autem octavus est, sive bestia ipsa, non caput duntaxat; non quatenus papa est, sed quatenus novam & plane singularem malitiam ex abyſſo affert. Similitudo rem illustrabit: arbor septem ramorum, quorum sex sint graciliores, & septimus valde crassus; si sex decisi sint, & septimus superſit, manet arbor. Conf. *Erkl. Offenb.* p. 885. Prius autem dicitur octavus, quam e septem: quia non prius papam aget, quam hominem peccati. Germanica mea exegesis cum parenthesisibus cel. D. Langii hæc est: *Bestia, respectu capitis ultimi, vel potius (non habet certum ipse commentator,) eo tempore, quando ultimum caput, ac proprie bestia ipsa, tanquam octavus, grassatur, est persona singularis (quæ tamen non erit papa ullus) &c.* Epicr. p. 387. Resp. Formula, *vel potius*, non habet dubitationem dere, sed tantummodo inadæquatæ locutioni subjungit adæquatam, quarum collatio lectori non sit inutilis. Vltimus ille papa, omnibus longe pejor, causa nulla est, quin eum habeat interitum, qui Ap. XIX. 20 descriptus, Babylonis vastationem subsequitur.

Observ. 18. *Is est Impius, Homo peccati, Filius perditionis, Adversarius & Elatus, Nefarius.*

Sic eum Scriptura appellat, præsertim Paulus, 2 Theſſ. II. 3. Quem ad locum quæ notavi, ea hîc velim respici.

Observ. 19. *Idem dicitur, usitatissimo vocabulo, antichristus.*

Nomen *antichristi*, ubi non adhibentur Epistolæ Iohannis, extra quas id in Scriptura non occurrit, commodissime seponitur, propter homonymiam. Dicitur enim vel de *antichristianismo* sub apostolorum tempora exorto, quo sensu ipse Iohannes jam tum non unum, sed multos antichristos esse factos scripsit, 1 ep. c. 2. v. 18. vel de *papatu* per complura jam secula dominante, quo sensu plerique Protestantium accipiunt: vel de *Homine peccati* in individuo, ut in primis Theologus Halensis adhibet. Ego non utor vocabulo in tantam adducto ambiguitatem, præterquam ubi aut Epistolæ Iohannis tracto, aut sententias aliorum, qui utuntur, refero: & si in Apocalypſi tractanda uterer, (quanquam Nefarius ille se *deum* perhibebit, non *Christum*,) eodem uterer sensu, quo Theologus Halensis, qui tamen negat, me rectam habere de *antichristo* ideam. Epicr. p. 375. 389. Non negaret, si *Præfationi* saltem meæ vacasset attente perlegendæ.

Observ. 20. *Cum bestia simul potestatem quasi reges accipiunt decem cornua sive reges unam horam.*

Id aperte dicitur Ap. XVII. 12. *Bestia innuitur individualis: & una hora est gendi regni, quippe quod decem cornua mox dant bestię. Bestia modo dicebatur non esse: quare potestatem denuo accipit, & cum ea reges, qui hora interjecta suam quoque potestatem tam recentem dant bestię.*

Observ. 21. *Tota vis monarchiæ Romanæ in decem regna divisæ conferetur in bestiam.*

Id dicitur ibidem versu 13. 16. 17. Reges decem, non modo decem regna, erunt; reges autem, prorsus dediti bestiæ, mirabili consensione.

Observ. 22. *Decem cornua, & bestia, meretricem vastabunt.*

Id dicitur ibidem, versu 16. Momentosissima particula, καὶ, &: vulgo oblitterata, vindicatur suo loco.

Observ. 23. *Postremo bestia, cum decem cornibus, ceterisque regibus terræ, in magnam illam cladem irruet.*

Id scriptum est Ap. XIX. 19, ubi sub regibus terræ, decem cornua contineri, patet ex cap. XVII. 14. 17 fin.

Observ. 24. *Huic considerationi Daniel, quacunque cum ratione interpretare, non officit.*

Quæ hæcenus ex Apocalypsi didicimus, ea nos ad ipsum bestia decemque cornuum exitum perducunt, & per se plana sunt, neque per Danielem, sive Langiana, sive alia ejus interpretatio vera est, labefactantur. Fac, bestiam quartam apud Danielem esse regnum *Græco-Syriacum*: aut cornu parvum esse *Muhammedem*: (quam sententiam certe Epicrisis ratione minus idonea refutat, p. 404 f.) aut denique decem cornua apud Danielem alia esse, atque apud Iohannem: (etenim post decem cornua cornu apud illum surgit, c. VII. 24 in Chaldaico; apud hunc autem decem cornua simul cum bestia regnum accipiunt, c. XVII. 12.) horum nil interpretationi obest meæ. Nam quemadmodum bestia apocalyptica similitudinem quandam habet etiam cum tertia, secunda, prima Danielitica, ut vidimus Thesi V, obs. 1. nec tamen idcirco eadem est cum ulla earum: sic similitudo bestia apocalyptica cum quar-

ta Danielitica non eandem bestiam infert. Hoc in gratiam eorum dixerim, qui Danielem aliter interpretantur, atque nos Apocalypsin, vel certe de Danielis interpretatione dubitant. Sed progrediamur.

Observ. 25. *Bestia quarta Danielitica est Romana monarchia.*

Regnum Græco-Syriacum sub quaternis alis capitibusve tertiæ bestia continetur: neque per se amplitudinem totius bestia, nedum quartæ, a prioribus tantopere distincta, assequitur. Ægre in eo decem cornuum successiva ostendi series potest; unius temporis, ut textus postulat, multo minus. Denique multo id citius exspiravit, quam vel quarta bestia interiret, vel Lapis absunderetur. Nil superest, nisi Romanum imperium: id quod, præter alios, solide docet Abbadie in Apoc. T. IV. p. 446-537. & Ianus de IV Monarchiis. Romanum si præterminissimum esset, inter bestias Danieliticas & inter Apocalypticam unus, isque magnus esset hiatus. Atqui & Daniel, cap. II & VII, & Apocalypsis, cap. XIII-XIX. a diversis regnorum, quæ describunt, initiis, continuo filo, ad unam eandemque metam, ad Christum ejusque regnum sub toto cælo, deveniunt.

Observ. 26. *Eadem bestia Continuum quiddam est, ab initio monarchiæ Romanæ, usque dum throni ponuntur: & bestiam Apocalypticam & mulierem & multa alia diversa in se complectitur.*

Quæ potissimum victoria initium dederit monarchiæ Romanæ, non magni interest. Quodcunque fuit initium, ab eo usque ad metam quatuor monarchiarum quarta instar est fluminis, quod unum a suo fonte alveum habet, sed interdum rivus quosdam imbibit, interdum

in plures ipsum rivos dividitur, & tamen unum continuum flumen manet. Primum Romana potestas erat indivisa: deinde rudimenta quædam divisionis exstiterunt, & divisio ipsa in orientem & occidentem, quæ multas habuit vicissitudines. Tum partes potentia sibi Romanæ vindicarunt Herulorum, Gothorum, Longobardorum reges: Exarchi: ipsi Romani: Imperatores Carolingi, Germani, non exclusis aliis regibus. Quicquid potentia vel papa quoque vel urbs ante Gregorium VII habuit, id bestia Danielitica immediate continet: quicquid potentia papatus a Gregorio VII, (qui *Chrono* ab Augusto abest,) etiam sub schemate spirituali, in urbem, in Patrimonium Petri, in vasallos, in reges, in populos exercet, bestia apocalyptica refert: sed ipsa rursus bestia apocalyptica, & item Roma cum potentia sua extrema, adeoque & id quod retinet, & is qui retinetur, sub Danielitica bestia comprehenditur; quæ propter papatum ab omnibus prioribus bestiis differt: c. VII. 7. Apud Danielelem est series principum multo longior, quam in Apocalypsi. Ipsa varietas partium, ex quibus bestia quarta apud Danielelem constat, præcipuam ejus differentiam a tribus prioribus bestiis exhibet: ac tertia quidem post mortem Alexandri M. multa diversa complectebatur, & tamen una erat; sed multo magis varias partes habet quarta, sic tamen, ut & conjunctim a tertia differant, & inter se coherentes unam bestiam exhibeant.

Observ. 27. *Cum interpretatione nostra Apocalyptica sic quoque congruunt, quæ Daniel de decem cornibus vidit.*

Apud Danielelem de decem cornibus tria evelluntur, emergente cornu parvo: at in Apocalypsi decem cornua pleno se-

numero adjungunt bestia, extremo ejus tempore. Ergo decem sunt prius apud Danielelem, quam in Apocalypsi. Diversam dixeris formam, eandem materiam esse; ideoque Iohannem, respectu Danielis, ante omnia cornuum in textu mentionem facere, versu 1. quæ tamen postea constanter capitibus postponit. Varia pridem fuere, præsertim ceterioribus seculis, *denarii* regum lineamenta ac molimina: *ipse denarius nondum liquido apparuit*; neque ternarius eorum, qui evulsi sint. Fient autem decem: & quantum ex utriusque prophetia collatione existimari potest, de decem regibus cornu aliud parvum, princeps non magnus, tres sibi vicinos subiget: idemque, admirantibus terricolis, nova ex abyssu malitia mactus, regnum ipse, & eum eo reges, ex nova divisione, decem, accipient, idemque erit & octavus & ex septem, eique decem reges, post unius horæ regnum, potestatem suam conferent. Ipse Daniel, cap. VII, uno versu 20, respectu decem cornuum, & trium, aliud memorat: deinde, multo exfertius, *cornu* illud, quod oculos & os magniloquum habebat.

Observ. 28. *Nec pugnant, quæ Daniel de cornu parvo vidit.*

Cornu parvum, quod a quarta bestia differt, ut pars a toto, (neque enim versu 11 id pro ipsa bestia dicitur,) est apocalyptica bestia aut septiceps aut individualis. si septiceps, bene est; si individualis, (ut, quemadmodum Christus est Cornu salutis, sic Adversarius sit Cornu pernicii,) videtur tamen id ortum aliquanto celeriorum habere apud Danielelem, ut tres reges de decem prius deiciantur, quam bestia cum decem regibus regnum accipiat. Vt ut est, de bestia septem capitum dicuntur in Apocalypsi,

lypsi, quæ cornu apud Danielelem habet, ut *os magniloquum & blasphemum, bellum cum sanctis & victoria ex iis*: neque id obstat nobis. Nam quæ male agit bestia in primo inciso durationis suæ, ea in tertio agere perseverat atrocissime: quam ipsam ob causam actio bestia individualis capite XVII & XIX parcius describitur; quia nempe pleraque ex capite XIII repetenda sunt. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 893. Eo uberius est indicium propheticum, quod subjectum aliter aliterque spectatum eadem habet prædicata.

Observ. 29. *Tempora bestia apud Danielelem & in Apocalypsi suaviter conveniunt.*

Tempora $3\frac{1}{2}$, dum cornu dominatur, Dan. VII. 25, & *mensis* 42 bestia grassantis, Ap. XIII. 5, & *ὄλιγον paululum* illud mansionis, c. XVII. 10. (ne cetera loca addamus, quæ supra ad c. VI. 2 attigimus,) pro annis $3\frac{1}{2}$, iisque communibus, ingenti cum affirmatione habet Epieris p. 390. 399. & Comm. ap. f. 203. Obvia quidem facilitate multis pridem arridet mensis 30 dierum, ut dies 1260, mensis 42, anni $3\frac{1}{2}$ inter se æquentur: sed ea ipsa facilitas, collatis dierum, mensium, annorum naturalium arduis invicem rationibus, fallax deprehenditur. Neque Iohannis neque Danielis ævo singulares anni reperiuntur, qui habuerint dies 360, sine epagomenis, multo minus anni $3\frac{1}{2}$, qui habuerint dies 1260, ut vel Nabonassarci anni Daniele vetustiores evincunt. *Tempus* aliis locis alios habet significatus: vid. *Erkl. Offenb.* p. 130 f. 148. & *tempus* (*καιρός*) in Apocalypsi est longius anno, etiam propheticum: & *anni* $3\frac{1}{2}$ sive mensis 42 sunt longiores diebus 1260, sive propheticos sive communes annos, mensis diesque spectes. Vid. *ibidem* p. 136 & c. unde facile liquefcent argumenta a cel. D. Langio in comm. apoc. f. 115 seq. pro periodo $3\frac{1}{2}$ annorum

allata. Annuo die nitebatur cum multis Seizius: communis diei princeps assertor est Theologus Halensis. Et illius & hujus rationibus examinatis, vera temporum analysis, me in medio ducens, (v. 18 not.) mirifice confirmatur, nullo aut subito aut deliberato impetu retexenda. *Danieliticam* chronologiam, quod ad novissima pertinet tempora, expendi in *Ordine temporum*, pag. 371 seqq. *Arcanum temporum* panditur in Apocalypsi & per eam in Daniele: & id ipsum spectant augustissima jura-menta in utraque prophetia. Interpretatio, quæ longas in iis temporum periodos ad breviter redigit, non potest non plurimum turbare. Est parallelismus temporum in Daniele & in Apocalypsi, sed reconditus, & quum semel inveneris, concinnus, longe ultra dierum 1260, mensium 42, temporum $3\frac{1}{2}$ congruentiam. Vid. *Ord. Temp.* l. c. & pag. 322 seq. Quod ad *trinitata loca* attinet, parallelismus in iis quaesitus se ipse conficit. Primum locum infra cum tertio componemus, ad c. XVII. 10. sed secundus a tertio, adeoque etiam a primo longe distert. *Mensis* 42 sunt antephialas, & primum bestia incium prope modum exhauriunt, Observ. 9. 13. at post phialas est *ὄλιγον paululum*, & *tempora* $3\frac{1}{2}$, in inciso tertio. Non æqualis est periodus, nedum eadem. *Multo elegantior & subtilior est prophetiarum periodorum varietas, quam ut in unam tam multa massam conjicienda veniant.*

Observ. 30. *Hac demum ratione conciliantur invicem etiam ea, quæ de interitu bestia scribuntur in utraque prophetia.*

Epieris hac quoque in parte solam notat similitudinem, p. 400. *Daniel ignem, inquit, tribuit bestia: idque confirmat Iohannes. conf. p. 373. Dissimilitudo non minus est notabilis. Vidi, inquit Daniel, donec occisa est bestia, & corpus ejus perditum est:*

Et data est incendio ignis. v. 11. Extremum illud, Et data est, & accentus, & genus fœmininum in Chaldæo quoque, a corpore bestię sejungunt, & cum ipsa bestia jungunt. Pro uno eodemque, ultimo, bestię tempore & Iohannes loquitur & Daniel: sed Daniel bestiam innuit in toto complexu, (conf. Observ. 26.) id est, decem cornua, sive reges, in capite ejus, & cornu singulare inter decem cornua, & corpus; Iohannes decem cornua secernit a bestia. Ideo hic ait, 1) bestiam cum pseudo-propheta vivam conjectam in stagnum ignis, 2) ceteros hostes, & in eorum turba decem illos & reliquos terrę reges, occisos: at ille scribit, 1) ipsam bestiam, quod ad decem cornua capitis a corpore distincti attinet, esse occisam; 2) corpus, i. e. copias & opes bestię perijisse: ac rursum 3) bestiam, quod ad cornu singulare attinet, conjectam esse in incendium ignis. Dum primum hęc & tertium membrum dirimuntur, simultaneum utriusque cum secundo indicatur. Interitus bestię quartę, apud Danielem, conjunctum habet interitum priorum bestiarum, c. VII. 12. II. 35. 45. & interitum bestię apocalypticę postea exortæ.

* * *

Hactenus de decem Theſibus. de quibus quicquid dixi, in Exeſi Germanica dixeram: sed quia multi judicant & pauci legunt, rem uno hęc fasce comprehensam iterum oculis subjici oportuit. Deinceps Theologus Halensis annotationes meas ad vericulos capitis XIII singulatim viſurus expendit, quomodo ostendam, bestiam esse papatum. Hoc autem, antea demonstratum, ego in annotationis præsuppono, & in textu, ut quælibet portio postulat, tractando progredior. Qui superiora rite cognovit, facile pro me respondebit: strictim tamen

aliqua notabo. Negat, ullam verſiculi hujus & ſequentium applicationem ad papatum a me dari. Epicr. p. 386 ſeqq. Non dedi pagina 690-695, quas citat: nam ibi ſimilitudinem, nec non diſſimilitudinem, beſtię Danielicę & Apocalypticę præſtruxi, ut par erat. Dedi applicationem, ordinatim, pag. 658. 696 ſeqq. & remiſi pagina 663 lectorem ad caput XVII, ubi de capitibus & cornibus diſtincte copioſeque egi, p. 853 ſeqq. De pardo, urſo, leone, eo brevior eſſe potui, quo uberius hæc explicant, qui hanc periocham de papatu frequentes interpretantur. Neque nil navarunt Danielis exegætæ. Non facile ſcribo, quod ab aliis ſcriptum ſit prius. Papæ nomen, (ὄνομα, ſingulare, Evafius ex antiqua leſione refert Andree Cæſarienſis,) blaſphemum eſſe negat. p. 388. Ut papa hoc nomen ad ſe unum redegit, nullum is nomen majus, adeoque nullum magis blaſphemum habet. Vid. Erkl. Offenb. p. 697. & adde Forbes. in Ap. p. 118.

3 καὶ μίαν) Sic omnia antiquiſſima veſtigia. εἶδον interſerunt duo treſve libri. Aſſentior Wolfio, μίαν, quum εἶδον deleveris, non referri ad verbum εἶδωκε proxime præcedens, quanquam gloſſa, in Apparatu notata, eſſe videtur, quæ μίαν eo referat. Quodſi εἶδον ſubaudiendum eſt, ex v. 1 id repeti debet, quomodo verbum videndi per hyperbaton adhibet Plinius lib. VIII H. N. c. 6, Elephan-
tos Italia primum vidit Pyrrhi regis bello, & boves Lucas appellavit - Romæ autem (ſcil. vidit) in triumpho &c. Sed æque commode cohæret ſermo, ἔχον μίαν κτλ. coll. v. 14. & Latinus interpres, quum vidi olim non legeret, ſic conſtruxiſſe videtur: & vidi beſtiam habentem capita ſeptem - & (habentem) unum de capitibus SVIS (non, ejus,) quaſi occiſum in morte.

tem. Ea videlicet v. 1. 2. 3 casuum mixtura exstat, quam non semel vidimus, & aliquanto inferius videbimus: facilisque est nexus *capitum septem & unius ex capitibus*. *Unum* dicitur caput, pro *primo*. nam *εἶς, unius*, etiam sine articulo *primum* dicit. c. VI. 1 bis: Ez. XXXII. 1, praesertim apud LXX & c. Accusativus *μίαν*, qui, ut modo notavimus, ab *ἔχον* v. 1 per hyperbaton pendet, ascensum bestiae ex mari & vulnus arctissime connectit. Quare etiam *κεφαλὴν ἐσφαγμένην*, non *σφατμένην* dicit, ut *ἀσέρα πεπτωκότα*, in praeterito. c. IX. 1. Primum bestiae caput est papa in *Laterano*, in monte *Caelio*, a Gregorio VII ad Innocentium III aut ultra. Eo temporum tractu plurima adversa evenere papae per contentionem cum Imperatore, sed ex omnibus convaluit.

¶ *ὡς ἐσφαγμένην - ἐθεραπεύθη. ut matatum-sanata est*) Et plagae & sanationis paroxylimos in historia Gregorii VII, Paschalis II, Calixti II, Alexandri III, & aliorum videas. Quicquid adversi accidit, plagae est: quicquid secundi, sanationis est.

¶ *καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὅτι ὡς ἔθρις. & admirata est tota terra post bestiam* id est, admirabunda ivit post bestiam. Sermo concisus, uti Act. XV. 23, *scribentes & mittentes per manum eorum*. Secuti sunt omnes bestiam pedibus, vel oculis, vel affectu; v. gr. in Cruciatibus.

4 *καὶ προσεκύνησαν τῷ δράκοντι - καὶ προσεκύνησαν τὸ θεῖον*) Verbum *προσεκύνειν* quum de Dei adoratione agit, Dativum habet passim, & sic de angeli adoratione: c. XIX. 10. sed de *demonibus & idolis*, Accusativum, c. IX. 20. Hinc *προσεκύνειν* cum Dativo plus quiddam videtur dicere, quam cum Accusativo, praesertim ubi uno loco uterque casus ponitur, ut hic & cap. XIV. 9. 11. XX. 4. Ex hac ad-

oratione obiter confirmavi in Exegetica Germanica Thesin II, supra, ad versum 1, recognitam. Bestiam pro potestate mere politica habere se negat cel. D. Langius. Epicr. p. 389. Ego autem hac in parte refutavi eos, qui cum illo alias consentiunt, & potestatem politicam h. l. quamvis varie statuunt. vid. ibidem, p. 383.

¶ *τίς δυνατός, quis potens*) scil. *εἰς*; sic LXX, *δυνατὶς ἔσομαι*; Num. XXIII. 1. Conf. eisdem ibid. c. XIII. 31. Gen. XXXII. 28. Dan. III. 17. Adoratores bestiae provocant alios: *quis similis bestiae? quis potens bellare cum ea?* Car. Sigonius lib. XIV de regno Italiae, ad Ann. 1176. *Facile, inquit, impulere* (Fridericum) *summi viri, qui bellum hoc non cum homine, sed cum Deo geri identidem admonentes, ut de pace legatos ad Alexandrum mitteret, pervicerunt*. Ipse mox apud eundem Alexander ait, *Dei in hoc bello causam agi, quam Fridericus justo oppugnando pontifice oppugnavit*. Horatius Turfelinus in Epitome hist. *Tandem Federicus, inquit, non cum hominibus, sed cum DEO bellare se sentiens, pacem denique cum Alexandro fecit*. Eodem de negotio Mathaeus Parisius ita loquitur: *Fredericus Imperator venit AD PEDES ALEXANDRI PAPAE; audivit enim & certificatus est super hoc, quod cum fugeret a persecutione imperiali, & non erat ei tutus transitus per terram, imo per mare, exorta tempestate, assumpsit omnia ornamenta papalia in navi, quasi celebraturus, & stans imperavit mari & ventis vice Iesu Christi, cuius Vicarius erat, VT AIT, & statim facta est tranquillitas magna. Quo audito, Imperator stupefactus, humiliatus satisfacit ei per omnia, TIMENS TAMEN PLVS DEVM, quam HOMINES*. Hist. Angl. ad A. MCLXXVII. Sane magna & blasphema sunt, quae adoratores de bestia, &

bestia de se, v. 5. 6. loquitur. Vid. Romæ ruina finalis, p. 7 - 18. I. F. Mayerus in Diss. e. Grot. Num dogma papisticum sit, *Pontificem romanum esse deum.*

5 καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἕξτα μῆνας ποσαρά-
κοντα δύο) Hæc prisca, brevis, media, ger-
mana est lectio: ut accusativus μῆνας μην-
ses respondeat quæstioni *quam diu*. Alii sup-
plevere ποιῆσαι, plures πόλεμον ποιῆσαι.
Utrumque ex v. 7. Aliud momentum versu
5, aliud, crescente calamitate, versu 7
notatur. Vberior horum mensium consi-
deratio versu 18 sequetur: qua adhibita
non latebit, quid de exitu *potestatis* bestie
existimandum sit. Multi, ubi primum tale
quidpiam audiunt, veluti novellas rerum
futurarum admirantur, non sicuti verbum
Dei reverentur: rem denique consideratu
dignam ajunt, nec tamen ita considerant,
ut sepositis paullisper rebus levioribus
(quid autem ad hæc, tam magna, non leve
est?) veritatem perspiciant: tum, ubi se-
mel iterumque audierunt & narraverunt,
gustu novitatis amisso fastidiunt; & que-
les semper erant, tales in judicia divina,
incognita, cognita, incurrunt, nec præ-
terita, nec præsentia, nec futura curantes.
Videant, quid agant. Illis non scribimus:
illorum respectu non silebimus. Vid. cap.
XXII. 10. 11. Appropinquat igitur ma-
gis magisque exitus *potestatis* bestie: cum-
que exitum præcedent res gravissimæ,
quæ de capite XIII & XIV restant, & quæ
capite XV & XVI. continentur. Sequetur
autem eundem exitum *Non-esse* bestie, &
multa alia, quæ capite XVII & sequen-
tibus descripta sunt.

7 πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, *bellum
facere cum sanctis*) Dan. VII. 21 כַּבְדִּי וְכַבְדִּי
יִשְׁרָאֵל לְעַד לְעַד LXX, ἐποίησε πόλεμον μετὰ τῶν ἁγί-
ων. Sic, πόλεμον ποιεῖν, Ap. XII. 17. XIX.
19. & pro הַבְּחַרְתִּי לְפָנַי LXX sæpe. Recte hoc
bellum, cum sanctis ad Cruciatas contra

Waldenses refert I. C. Becmannus in Dissertatione de justitia armorum Cebennensium, pag. 33.

8 προσκυνήσασιν, *adorabunt*) Ordina-
rium verbum, ubi de ceremoniis circa pa-
pam agitur, est *Adoratio*, cujus conjuga-
tum est *Osculum*, pedum scil. ejus, perinde
ut προσκυνῆναι, κυνεῖν, κύειν est *osculari*. unde
ρω LXX 1 Reg. XIX. 18, & Symmachus
Psalm. II. 12, προσκυνῆναι.

¶ ἀπὸ ἀπὸ hoc loco valet *ante*, uti
Math. XXV. 34 not. & construitur plane
cum ἐγγεγραπται, idque tam facile, ut ne
hyperbaton quidem dicendum sit. Omne
dubium tollit locus proprie parallelus
c. XVII. 8. *Maclatum Agnum* sæpe memo-
rat apocalypsis; *a mundo condito* nunquam
addit: nec sane a mundo condito maclat-
us est. Hebr. IX. 26. Qui eum in de-
creto divino maclatum causantur, pari
sensu eum a mundo condito natum, resu-
scitatum, in cælos profectum dicent.

10 ἀιχμαλωσίαν συάγει) LXX, συ-
κλείειν ἀιχμαλωσίαν, εἰσάγειν ἀιχμαλω-
σίαν, ἄγειν ἀιχμαλωσίαν, dicunt de vi-
ctis in captivitatem abductis: sed 1 Maccab.
XIV. 6 dicitur, συήγαγεν ἀιχμαλωσίαν
πολλήν. i. e. *Simon multos, qui captivi fue-
rant, liberavit & in unum conduxit*. item
1 Maccab. III. 9. 13, συήγαγεν ἀπολλομέ-
νες, ἤθροισεν ἄθροισμα. Eaque notio huic
loco congruit, hoc sensu: *si quis captos
armat, capitur*.

¶ ὑπάγει, *abit*) facile abductus.

¶ ἀποκτείνει) Præsens, ut συνάγει. κτί-
νω, κτένω, κτείνω, idem.

11 καί, &) Arctissime cohæret utri-
usque bestie descriptio, sicut capite se-
quenti descriptio rerum latiorum.

¶ ἄλλο θηρίον, *aliam bestiam*) Hæc di-
citur *pseudopropheta*, infra, sæpius: &
hoc loco ipsa ejus actio describitur, ut
pseu-

pseudopropheta. Opportuna illi erit larvata virtus & sapientia, quæ citra Verbum DEI, sine Redemptore & Paraclete, a multis per se & gregatim colitur, Deismum, Socinianismum, Pelagianismum haud reformidans, dogmate de Verbo interno abutens, Christianismum cum ipso Muhammedismo facile conciliatura, nec non perversa ipsius Apocalypseos totiusque Scripturæ sacræ interpretatio. De hac quoque bestia aliter sentit eel. D. Langius in Epicr. p. 391 seqq. Strictim hæc quoque notabo nonnulla. Iam ab Hildebrandi temporibus priori bestia alteram (ob communia utriusque, sed magis ob sua, ut improbi faciunt, commoda) inservisse, nusquam dico. Neque mentes XLII prioris bestia dico esse communes, sed locutionem textus imitor, suo loco explicatam. Prior bestia ortum longe antiquiorem habet, quam altera: sed ubi hæc quoque orta est, cum priore est. Gregorius VII pridem fuit: sed causam ejus nondum exspiravisse, tellis est Legenda ejus. Cum bestia priore imaginem ejus eodem tempore viguisse, nunquam cogitavi. De interitu bestia & pseudopropheta obiter egeram pag. 733. sed clarius, suo loco, p. 935. Apocalypticam & meam de bestia ideam si percepisset vir venerandus, non tot momenta inter se commisit. Ad Elenchum, quem p. 393 subjungit, respondimus supra.

¶ ἐκ τῆ γῆς, ex terra) Terra, mari opposita, coll. v. 1. est Asia: quæ habet Palæstinam, Persidem &c.

12 ποιῶ-ἐποίει) Miscentur tempora, uti v. 15 & cap. XI. 9. 10. cum annot. in Apparatu, p. 818.

¶ τῆ γῆν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, terram & habitantes in ea) Singularis locutio. nam v. 14 & alijs locis dicitur,

τὰς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆ γῆς, habitantes in terra. Nullam video sententiæ differentiam, nisi hoc versu 12 subita innuitur universalitas adorationis, Edicto fortasse aliquo promulganda.

13 ἵνα, adeo ut) ἵνα frequens Iohanni particula. In omnibus suis libris non nisi semel, capite III evangelii, v. 16, ὡς ἐποῦν, ἵνα videlicet subsequente.

¶ ἐνώπιον) Constr. cum ποιῶ, vel potius cum ποιῶ.

14 τῆ μαχαίρας, gladii) Proprie fuerat plaga gladii. Etenim Henricus V in transactione cum Calixto II contentionem antegressam appellat *GLADIUM*.

15 ἵνα λαλήσῃ ἢ ἐικῶν ἔθνη, ut loqueretur imago bestie) Imagines loqui, res mira, non tamen incredibilis. Habes id in historiis romanis & Valerio Maximo, de simulacris Iunonis Monete, Fortune Muliebris, Silyani. Et Moses Muimonides parte III, cap. 24, Ductoris dubitantium, duos sibi libros lectos ait de Imaginibus locutis. Grotius ad h. l. Adde quæ ad hunc quoque locum citant Petrus Crugotius & Nic. Mulerius. Non abluunt, quæ ad Florum, libro II. c. 8 de sudore Apollinis Cumani agentem, collegit Freinshemius: apud nostratiam simulacra ante duo tria secula adeo hæc omnia in consuetudinem verterant, ut prope sæpius quam homines flerent, viderent, *LOQUERENTUR* etiam & ambularent, aliaque peragerent opera, quæ nostri homines vix credere possunt.

¶ ἵνα ἀποκταθῶσι, ut occidantur) Graviter Rupertus ad h. l. Hoc Christus non fecit, neque propheta ejus, neque apostoli docuerunt, neque reges christiani jam facti hoc acceperunt, ut occidant, & sanguine cumulandum existiment Christi servitium. Verus namque deus non coacta, sed spontanea servitium cult. Ergo & in hoc, imo maxime in hoc palam faciet sensum habentibus

tibus & ratione pollentibus, quod vere sit antichristus, quod vere non Christus, sed secundum nomen suum Christo sit contrarius. Hic est Christus, qui sanguinem suum fudit. Hic est Antichristus, qui sanguinem fudit alienum. Post Reformationem insignes subinde interpretes persecutionem irruentissimam etiamnum a bestia imminentem statuerunt: ut *Phil. Nicolai* lib. II de Regno Christi, pag. 305. *Hoe* in Ap. XI. num. 78. *Dalringus* de antichr. p. 298 & passim. Adde *Matthæi Hofmanni* chronotaxin Apoc. p. 116.

17 *ἴνα*) Alii, καὶ *ἴνα*. Id probat *Wolffius*, καὶ tamen etiam a *Copto* omitti notans. Sane brevior lectio antiquissimis nicitur testibus. Latinis adjice *Apringium*, *Ansbertum*, *Ethervium*. Vid. supra ad c. VI. 4. Constructio est hæc, δῶσι χάραγμα, ἴνα κτλ. Tria esse Incisa durationis bestiae, ostendimus ad v. 1. In extrema incisi primi parte exoritur acerbissima ærumna: ejus longitudo vix definiri poterit, nisi sit numerus dierum numero bestiae, de quo mox, per analogiam congruens.

18 ὁ ἔχων νῦν, ἰηφισάτω, qui habet intellectum, computet) Non dicitur, qui legit, νοεῖτω, advertat, intelligat, uti *Matth. XXIV. 15.* sed νῦν, mens, intellectus, præsupponitur; & qui mentem jam habet, etiam ad computandum bestiae numerum & ad calculos adhibendos excitatur. νῦν, intellectus, contradistinguitur *spiritui*, 1 *Cor. XIV. 14* seq. sed hoc loco *sapientiae* contradistinguitur. Calculandum est: ergo præcise accipi numeros oportet, qui calculationem ingrediuntur, & qui numeris calculationem ingredientibus respondent. Calculare jubetur, qui νῦν intellectum habet: igitur placide alterum ferre debet, qui calculos non capit; modo ne eos contemnat & obterat, præsertim ὡδε hic, ubi tale remedium est necessarium nobis. Respice

locum *Dan. XII. 4. 10.* Quales sunt, quibus in hoc negotio vel diligentia & intelligentia, vel negligentia adscribitur?

¶ ἀριθμὸς γὰρ κ: λ. numerus enim &c.) Vtrumque nomen sine articulo est, hoc sensu, ὁ ἀριθμὸς ἔθρηξ ἐστὶν ἀριθμὸς ἀνθρώπων. ἀριθμὸς, sine articulo, prædicatum est: & ἀνθρώπων dicit numerum humanum. Sic μέτερον, non τὸ μέτερον, c. XXI. 17. Particula γὰρ enim excitat nos, spem præbens, imo etiam clavem, resolvendi numeri. Mox enim indicatur & qualitas numeri numerati, quod videlicet sit numerus hominis; & quantitas numeri numerantis, nempe *DCLXVI*. Operosiorum hujus numeri calculationem ex professo dedi in *Germanica exegefi* Apocalypseos, & quidem in Introductione præcipue, § 43. Hoc loco *Decidua* quædam dabimus per aphorismos quosdam illustrationibus suis comitatos: ipsam vero demonstrationem severiorem ab exegefi illa peti pervelim.

§ I. Recte legitur, Græce, ἑξακόσια ἑξήκοντα ἕξ, neutro genere; Latine tamen etiam ex vero, sexcenti sexaginta sex, masculino genere.

Plerique habent literas numerales χξς. Id Latine est *DC. LX. VI*. Nullo vestigio constat, prophetas & apostolos, librariosque primos, in numeris exprimendis, literas numerales adhibuisse. Contra, non adhibuisse, existimare fas est: nam ex lectionem publicam impedissent. Certe *anagnostes*, ex *Patmo* in *Asiam* missus, sive χξς notavit *Iohannes*, sive plenis verbis perscripsit, scire necessum habuit, masculino an neutro genere pronuncians esset. Operæ pretium fuerit, *Irenæum*, libri V capite *XXIX* & *XXX*, evolvere & expendere. Inde colligas, jam tum bestiae numerum Græce Latineque numeralibus literis fuisse descriptum, neque tamen apud omnes. Græce *Irenæum* sua scripsisse, sed

sed hac mente, ut mox e vestigio Latine per alios redderentur; adeoque ad Latinos atque atque Græcos N. T. codices respexisse, ostendi in Apparatu, pag. 826. Quare de numero bestie ita differuit, ut Græcæ simul & Latinæ lectioni congrueret. Græcum exemplar *Alexandrinum*, & Latinus interpres, ut passim, ita hîc, inter se congruunt: sunt enim in illo *ἑξακόσιαι ἑξήκοντα ἕξ*, & apud hunc *sexcenti sexaginta sex*. Interpres, quo sensu masculinum vel Græce legeret vel Latine redderet, non fuit sollicitus, ut arbitror: Græcus autem librarius id videtur prætulisse, quod in libris V. T. assuetus esset numeris fere masculino genere, v. gr. *Ezr. II. 13*, ubi idem numerus, virorum, exstat, exprimendis. Inde Irenæus non semel *sexcentos sexaginta sex* loquitur. Idem rursus, quum eundem numerum in nominibus Græcis *ΕΥΑΝΘΑΣ, ΑΑΤΕΙΝΟΣ, ΤΕΙΤΑΝ* qualiter scribit, *ἑξακόσια ἑξήκοντα ἕξ*, neutro genere, Græce lectum fuisse docet. neque enim valor numericus *sexcentorum sexaginta sex*, in abstracto, per ejusmodi nomina, masculino genere, sed neutro, quaeri potuit. In censu virorum, v. gr. in libro quarto Moïsi, qui inde *Ἀριθμῶν Numerorum* titulum habet, & apud Ezram masculino genere ponuntur numeri: sed ubi absolute ponitur numerus aliquis, non nisi neutrum genus commode adhibetur. Masculino genere numerum græcum exprimit Arias Montanus, Complutensium exemplo; Complutenses, Vulgati auctoritate: nam in ms. Græco, Seideliani gemello, alias ab illis adhibito, *ἕξ* fuisse, ex Seideliani codicis excerptis, quæ mihi amica impertiit manus, apparet. Neutrum genus complures, ut arbitror, codices manuscripti retinent, quorum a nota *ἕξ* differentiam collatores notare supervacaneum duxerint. nam ipse Millius ex-

tremo demum laboris sui tempore *Covelianum* codicem pro lectione *ἑξακόσια ἑξήκοντα ἕξ* allegavit, cui duos alios Apparatus meus, inter se longe remotos, eoque nomine satis ponderosos, adjecit.

§ II. Numerus 666 certus est, neque pro incerto ponitur.

Hoc paullo ante ex ipso *calculandi* jussu intulimus summam. Audiemus eadem de re *Iob. Marekæum*: Magni quid, inquit, se reperisse putat Carolus Gallus, credens, hominem *collective* pro hominibus positum, & dein numerum hominum, numerosam admodum multitudinem significare. Verum quam probationis loco adducit, *Hebraica phrasis*, ipsius thesi plane adversatur. Illi se. homines numeri pro paucis usurpant. &c. Præ reliquis vero sententiis omnibus rejicienda nobis esse videtur illa, quæ numerum hic definitum pro indefinito positum vult, sicuti cum 144000 *Agno* tribuantur, & notari tum numerum magnum, sive blasphemiarum & errorum *antichristi*, quorum corpus ita sit compactum & concatenatum, ut membra a se invicem pendeant, sive *Papistarum* assecularum *antichristi*, quo bestia romana superbit, & alius pius reformatusque ecclesius longe vincit. Posterius hoc vult Car. Gallus, prius vero *Durhamus*, multis disputans, nomen debere notare doctrinas, quibus bestie addicti discernantur, etiam ex *antithesi* electorum in fronte nomen Patris habentium, numerare porro aliquando pro trutinare cum iudicio poni, coll. *Dan. V. 26*. & sapientiam theologicam ex doctrinis potius & factis, quam ex literis collectiones deducere. Ad hæc paucis notasse sufficiet, quod ubi character certus bestie in designato numero nominis constituitur, hominibusque ejus supputatio præcipitur, omnino definite ille debeat intelligi, magis etiam ideo, quod nec numerus hic sit rotundus, nec alludens

ad alium aliquem alibi celebrem hominum vel dogmatum calculum. Addo quod si multitudo tantum indefinite notaretur, sive errorum sive errantium, nulla intelligentia & attentione tanta opus hinc foret, quantam quidem exigit Iohannes. Miror adhuc, quo pacto numerus 666 pro magna multitudine queat accipi, & facta quidem comparatione cum electis 144000. siquidem hi illos magno opere excedunt. Quod agnoscens Car. Galus, 666 homines in totidem myriadas hominum audacter commutat. &c. Comm. in Ap. p. 589 seqq. Alia interpretatio accipit 666 pro 6666, 6666 pro legione, legionem pro multitudine hostium ecclesiæ; contra ac Tacitus Nicolaus Zegerus, qui in Epanorthote ita commentatur: Videtur allusum & respectum esse ad nomen illud legionis, quod 6666 continet: & dum primus hic numerus sublatus est, insinuari videtur, maximum diabolo & virum & eorum, quos sub se habebat, per Christum subtractam esse copiam, ita ut jam gloriari & dicere non possit, sicuti olim, Legio mihi nomen est. Non abludit ab utroque interpretatione Sebastianus Meyer in Ap. fol. 59. ac complura vel circa utrumque vel circa alterum utrum utiliter observari possunt. 1. Legionem constare viris 6666, unus ait Hesychius in Lexico, nisi libarius animi causa senarios minores adjecit. Aliter graves rei militaris scriptores, ut Vegetius l. II. c. 2 & 6. Certe nec pro Iohannis nec pro bestię tempore legio efficietur 6666 virorum. 2. Millenarius in æra, numerisque annorum a mundo condito, reticetur, apud Hebræos; quibus id moris Iohannis jam ævo fuisse, convinci etiamnum desideramus. Anonymus quidem ille, qui perhibetur fuisse Tobias Littleton, tempore reginæ Elisabetæ, & Romæ ruinam finalem scripsit, A. 1655 Londini editam, Anglisque Romæ versantibus persuadere voluit, ejus urbis

ruinam anno, post millesimum, 666 fore, deceptus est. Reticetur item in magna summa sestertiūm apud Romanos, quos nemo huc retulerit. In reliquis omnibus numeris ubivis gentium minima quæque, non maxima pars, maxime omitti solet. 3. Hebræos hoc compendio uti coëgit penuria literarum, quibus millenarios exprimerent: at Iohanni præsto erant notæ græcæ, quibus totum exprimeret, ςϰϷϷ 6666. 4. Hebræi defectum suppleant per formulam expressam לפרס נשק cui respondet interdum formula majorum nostrorum, nach der mindern Zahl. Iohannes autem numerum ponit absolute. 5. Citra millenarium ejusque ellipsin, citra legionem ejusque metalepsin, facilius poterat decima legionis pars, Cohors, adeoque 666 vel 600 (uti sexcenti per proverbium dicuntur) vel 555 vel 500. (vide Veget. l. c.) pro multitudine indefinita poni vel accipi. 6. Sed neque cohors neque legio una promiscue magnam semper multitudinem innuit, sed pro re nata, v. gr. respectu unius obsessi. Marc. V. 9. alias multæ potius legiones multitudinem expriment, v. gr. angelorum. Matth. XXVI. 53. 7. Multitudo in numero bestię vel seductores solos vel etiam seductos complecteretur. non seductos, qui multo sunt plures: v. 8. neque seductores; qui regimen habent vel nullum, vel democraticum, vel aristocraticum, vel monarchicum: quorum quodvis hanc multitudinis notionem repellat. Habent autem, opinor, regimen, idque monarchicum: atque in monarchia denominatio fieri solet non a multis, nedum a permultis, sed ab uno; id quod præsertim in bestia opus est, ut sit, ubi capita septem & cornua decem figantur. 8. Indefinite notari multitudinem vel magnam vel imminutam, haud dixerit, quisquis rationem numerorum totius libri,

libri, totam bestię picturam, maximeque extrema hujus capituli XIII Ap. expenderit. Eandem numeri bestię interpretationem per legionem romanam, refutant Acta *Basilcensia* &c. A. 1730 edita, pag. 42 seqq.

Alio tramite ad eandem metam contendit *Lightfootus*, quum ita scribit: *Menses 42 & dies 1260, nec non tempus, tempora, & dimidium temporis, PHRASIVNCVLÆ sunt, e Daniele sumptæ, quæ, eo loquendi modo usus, Antiochi rabum, & conculcatam Religionem, per spatium triennii & sex mensium duraturam, describit, Dan. 7:25. & 12:7, 11. quibus adversa & afflictæ quædam tempora (HARD DEFINITA VLLA PERIODVS) designari videtur. Hic equidem sensus istiusmodi dictionum apud scriptores Iudaicos passim obtinuit. Chron. N. T. ad Ap. XI. Duo exempla, quæ ibi subnectit, aliena sunt: cumque numeri in iisdem, ipsique numeri Danielitici, præcise valeant; Apocalyptici numeri non debent, quasi ad Danieliticos tantummodo alluderent, enervari, sed æque præcise accipi. Alias numerus tandem LXX hebdomadam, quem *Lightfootus* præcise accipit, tamen, quia rotundus est, ut certus pro incerto, nescio qua *allusione*, (quod absit,) positus habebitur.*

In summa, indefinita interpretatio, perinde est, ac si diceret: Multitudo notatur *in genere*; nil opus est computo arithmetico, quo numeri *specialiter* solvantur. At textus dicit, *computa*. Id quum haud frustra, sed ad ostendendam inveniendi spem dicatur, jam computare ingredimur.

§ III. *Número bestię per calculationem expediendo congruens alter, isque justæ facilitatis, in textu & quæri debet, & invenitur, XLII mensium.*

Prophetia 1 *computare* jubet: 2 appellat *numerum bestię*: 3 appellat numerum *hominis*: 4 & ait *esse 666*. Ad rem pertinent hæc omnia, eaque ordine apocalyptico, retrogrado, videbimus.

1. Dicitur *numerus esse 666*, solo adjectivo expresso. Numerus & adjectivo & substantivo expressus (v. gr. decem menses, centum drachmæ, mille milites,) quorum alterum *numerantem* numerum, alterum *numeratum* numerum dicimus, solutionis non eget. At quum solvendus offertur numerus, tum aut substantivum patet, v. gr. numi; & adjectivum quaritur & colligitur, v. gr. quinque myriades: Act. XIX. 19. nec non Luc. XIV. 28. aut adjectivum datur, ut 666, adeoque substantivum ei jungendum quaritur; id quod vix nisi in ænigmati, certe h. l. in ænigmati prophetico, usu venit. Datum, inquam, est adjectivum 666. idque tam aperte, ut rursus nullius solutionis eget. Superest, ut investigetur & per calculos conficiatur non sane aliud adjectivum numerale merum, quo nil proficeretur, sed nomen substantivum, idque speciale, pro quo vocabulum generale *numeri* substituitur. Illud cujuscunque generis est, ellipsis ejus (lectoribus ad eam in væ tertio facilius ferendam, per ellipsin nominis *lingua & equites*, in væ primo & secundo præparatis, c. IX. 11. 16 not.) ellipsis, inquam, substantivi certa est: tantum quaritur, sine 666 quasi puncta, qualia in etæstichis quæri solent; an homines, an tempora, an quidvis aliud in mentem veniens. Interim magna apparet utriusque computi differentia. nam in priore quæsitum est numerans numerus, per arithmetica facile expediendus: sed in altero, qualis est sub manu, quæsitum est numeratus numerus, plus facultatis hermeneuticæ postulans.

Quare 2 occurrit appellatio numeri *boni is*, differentiæ alicujus utique, causa: unde amplius constat, quærendum imperari numerum numeratum; nam nullus *ab humano* diversus in rerum natura reperitur numerus numerans. Longius hîc progredi nil attinet.

3. Notandum est, quod dicitur numerus *bestiæ* unius, non bestiarum multarum: quodque computandus proponitur ipsius *bestiæ* numerus, non *nominis* *bestiæ*. Numerus quidem & *nomini* *bestiæ* sapius, & ipsi *bestiæ* in uno versu 18 tribuitur: atque aliud esse numerum *bestiæ*, aliud numerum *nominis* ejus, serio, ne ego curiosior videar, notavit *Rupertus Tuitiensis* in Ap. p. 380. & *Potterus* in Interpretatione numeri 666, cap. 1, ubi plures consentientes laudat: ipsaque id sermonis proprietates evincit. occurrit enim I *bestia*, II nomen ejus, III numerus *nominis* ejus, IV numerus *bestiæ*: neque magis quartum cum ceteris confundi debet, quam cetera inter se. Quia tamen nullus seorsum a *bestiæ* numero numerus *nominis* *bestiæ* indicatur; hunc per illum indagari, facile agnoscam. Interim locutio prophetica præcise tenenda est, sermonisque considerati sequenda proprietates. Non dicitur numerus *nominis* *bestiæ* computandus, sed numerus *bestiæ*. Porro numerus *ipsius* & *unius* *bestiæ* argumento est, esse numerum seu multitudinem *accidentium*. nam numerus quidem *bestiarum*, diceret numerum, quem substantiæ multarum *bestiarum* simul sumptæ constituunt: sed numerus *bestiæ* est, quem *accidentia* quædam *bestiæ* unius simul sumpta constituunt. Quumque *accidentium* est hic numerus, ea sane *bestiæ* ipsi inhaerent. nam uti, si dicerentur dies *bestiæ*, dies pro duratione quædam *bestiæ* ipsius sumerem: sic numerus *accidentium* *bestiæ* in ipsa *bestia*, non extra, quæri debet. 4. Hîc non numerare solum, sed *com-*

putare jubemur. $\psi\eta\phi\iota\sigma\acute{\alpha}\tau\omega$ dicitur, non $\acute{\alpha}\nu\theta\eta\mu\eta\sigma\acute{\alpha}\tau\omega$, coll. c. VII. 9. Proprius numerus *bestiæ*, inquit *Cassiodorus* in Complexionibus ad h. l. sub quodam modo CALCULATIONIS exponitur. Iam calculatio & computus tali in re institui non potest, nisi altero numero adscito. Convenienter rationi *Potterus*: Nec additio, nec subtractio, nec multiplicatio, nec divisio peragi possunt, nisi datis saltem duobus numeris, ut tertius investigetur, qui eorum vel summa sit, vel residuus, vel factus, vel quotiens. unde idem, alio numero, qui exprimeretur, non observato, ipsum numerum 666, radicem quadratam extrahere conatus, dupliciter spectavit. vid. omnino tract. cit. cap. 10. Quid si alius sit in contextu numerus (ut *Potterus* postulabat) expressus, isque facillior, ex quo nomen huic epitheto 666 aptum eliciamus? num eum fortuito nobis offerri putabimus? Hem! præsto sunt 42 *mensēs*, v. 5. Quod nascitur, excipe, cupida veritatis anima, ac tolle. *Mensēs* 42 sunt tempora: ergo 666 sunt item tempora. Etenim quæ *accidentia*, nisi tempora, numero 666, subesse posse putes?

§ IV. Numerus, pro numero temporum, pro temporibus, annis &c. eleganter dicitur.

Sententia hæc, *bestia* habet 666 dies, annos &c. ubi jam inventa est, sequentibus verbis commode profertur, numerus dierum, annorum &c. *bestiæ*, sunt 666. Longe vero commodior est locutio, computa numerum 666, ubi problema demum proponitur solvendum, ut sensus sit, computa 666, ut invenias, sintne dies, anni &c. neque faciliorem problematis hujus proponendi formulam excogitare poteris. Quid? ne in categorica quidem enunciatione ineptum est, tempora vel per ellipsin vel per tropum exprimere. Nam sic LXX, lob XXXVI.

XXXVI. 26, ὁ ἰσχυρὸς ΠΟΛΥΣ, *Deus est multus*, i. e. æternus: nam subjiciunt, ἀριθμὸς ἐτῶν αὐτῆ, καὶ ἀπέραται. sic 2 Chron. XXX. 5 ἄρα ad interpretum quorundam sensum notat *sæpe, multum, multus annis*. Plato libro de Republica octavo ineunte, periodum civitatum decantata illa numerorum suorum obscuritate circumscribens, vocabula *τριάς, πεμπάς κτλ.* & ipsum vocabulum ἀριθμὸς absolute adhibet, *tempora* innuens: & apud omnes *πεντάς, δεκάς, εἰκάς, τριακάς, hebdomάς*, pro numero dierum dicitur. *Cajus* de Cerintho, apud Eusebium I. III Hist. eccl. c. 25, ἀριθμὸν χιλιονταετίας λέγει γίνεσθαι. *Hesychius*, σάξ, ἀριθμὸς τρεῖς παρὰ βαβυλωνίαι: est autem annorum numerus, de quo agit *Ordo tempor.* p. 323. *Plinius* lib. VIII hist. natur. c. VI, *septem annis ad superiorem NUMERVM* (annum urbis 472) *additis*. *Orosius* in Apol. pro lib. arb. *mundi numerum* dicit, quem paulo ante dixerat *temporum statutorum plenitudinem*. pag. 753. Simillima phrasis: *numerus bestie, numerus mundi*. Prologus ad Marcum latinus: *jejunium numeri*, i. e. XL dierum. *Ticonius* in Ap. XI. 3, *NUMERVM novissime persecutionis dixit*, inquit, *& futuræ pacis, & totius temporis a Domini passione &c.* Tempus & locus multa habent similia: simile est, quod ἀριθμὸν ἰδῆ numerum *vite*, pro *longitudine*, dicit *Xenophon* in *Cyri pædia*.

§ V. *Menses 42 & numerus 666 sunt æquales.*

Locustarum duratio, sub væ primo, per quinque menses bis exprimitur: angelis ephratais, sub væ secundo, datur *hora & dies & mensis & annus*, & huic spatio æquatur equitatus ille, *dismyriades myriadum*. Sic, sub væ tertio, æquales sunt 42 menses potestatis, quam bestia habet, & numerus 666 ejusdem bestie.

§ VI. *Formula de numero hominis infert 666 annos communes, & ex opposito, 42 menses propheticos.*

Numerus bestie dicitur numerus *hominis*. Hoc vocabulum, *hominis*, aut denotat definite hominem, aut indefinite. Si definite, refertur aut ad bestiam decem cornuum, aut ad hominem computantem. horum neutrum opus est, in re per se obvia: ac neutrum faceret ad adjuvandum calculum. ergo indefinite: unde articulus in græco non additur. itaque genitivus singularis, *hominis*, dicitur pro *humano*, quemadmodum dicuntur ἰσῆ ἀνθρώπων 1 Reg. XIII. 2. (i. e. ἰσῆ ἀνθρώπων, Num. XIX. 16.) *σωτηρία ἀνθρώπων* Ps. LX. 13. *μάχαρχ ἀνθρώπων* Es. XXXI. 8. Est autem vel numerus temporum *humanus*, vel numerus temporum *humanorum*. Non illud: nam esset humanus aut annorum aut mensium aut dierum numerus. atqui anni 666 ætatem hominis pridem excedunt longissime: dies autem mensesve 666 longe breviores sunt, quam pro bestie duratione; neque dierum talis aut mensium ellipsis usitata est; mensium denique vocabulum jam occupant ex opposito menses 42. Ergo est numerus temporum *humanorum*. Pro eo autem dicitur *numerus hominis*, percommode. nam uti Gal. VI. 1 i *litteris* tribuitur *magnitudo*, quæ totius est epistolæ; & *dibus* decurtatio, qua longius intervalum decurtatur; Psalm. CII. 24. 25. & *annis* medium, quod est majorum mundi temporum: Hab. III. 2. sic vicissim nomini colectivo datur interdum prædicatum individuis singularim congruens. Prov. XXX. 26, οἱ χειρογρόνιστοι ἐβίον ἐκ ἰσχυρῶν item, *dies populi mei ut dies arboris*, Es. LXV. 22. *populi*, i. e. singulorum in populo. Apud Romanos, *Gallia Togata*. Maximeque in ænigmate prophetico oportet

H h h h h h h 3

por-

portuna hæc metalepsis fuit, donec inventæ temporum monades epitheton *humanum*, a numero tantisper sustentatum, sed sibi proprie destinatum, ipsæ subirent. Nunc quum epitheton *humanus* indefinite accipi & ad singula tempora referri constat, per se patet, talia tempora etiam degi a bestia, &, quod concinne cadit, a computatore numeri. Sic quoque res se habet in mensuris novæ Ierusalem, quæ sane non universæ, sed singulæ dicuntur *mensura hominis, quæ est angeli*: c. XXI. 17. & item angelus mensor de mensura hominis, quæ est angeli indefinite, participat.

Vidimus § V, numerum 666 & menses 42 æquales inter se esse. Ergo 666 humana tempora sunt 666 inter homines *usurati anni*: &, ex opposito, 42 menses, uti in textu non dicuntur menses hominis, sic revera sunt *menses prophetici*. Q. E. D.

Ita demum satisfit (ad hominem loquimur) Vulgato interpreti, apud quem, ut § I notavimus, *sexcenti sexaginta sex* leguntur. Si *DioCles a VgVstV's* Bossueti, aut aliud ejusmodi nomen, per sua 666 puncta numerum bestiaæ expleret, suppositio materialis postulabat *sexcenta* &c. neutro absoluto vim habente substantivi. quocirca etiam Rupertus Tuitensis voculam *DICLVX*, ab Ambrosio Ansberto ex *DCLXVI* conflata, resolvens, non potuit *sexcentos* &c. retinere, sed illam ait facere *sexcenta sexaginta sex*. Comm. in Ap. p. 379. quo ipso genere neutro multos interpretes libenter, Romanenses interdum invitos, uti videas ad h. l. Nunc *sexcentos sexaginta sex*, oportet, *aliquos* producant: aliter Interpretem, Tridenti tam alte evectum, ab errore, eoque fontico profus, (nam & res gravissima est, & lectio in latinis codicibus constantissima,) absolvere non pot-

erunt. *Sexcenti sexaginta sex* illi, sunt anni. Annos jam pridem interpretatus est *Innocentius III* in epistola ad *VNIVERSOS* Christi fideles pro subsidio terræ sanctæ, A. 1213. &, ut alios intermediorum seculorum commentatores omitamus, *F. Ludovicus S. Francisci* in globo arcanorum, pag. 917. edit. Rom. Structura hæc *Innocentiana*, si addatur parallelismus mensum 42, analogæ his longitudinæ primæ & secundæ, intervalla post væ primum & secundum, conjunctio bestiaæ & mulieris, veram totius prophetiæ interpretationem, vel iis, qui ex *pontificia* pendent auctoritate, persuadere potest.

Ad rem ipsam revertimur. Frequens anni ellipsis est. Xenophon, *οἱ δέκα ἀφ' ἡβης*, qui *decimum a pubertate annum gerunt*. Plato lib. VI de legib. *κατ' ἐνιαυτὸν δὲ εἶναι καὶ μὴ μακρότερον χρόν ἢ ἱερωσύνην ἐκάστω. ἐπι δὲ μὴ ἑλαττον ἐξήκοντα ἡμῖν εἴη γεγονώς ὁ μέλλων καθ' ἱερῆς νόμος πρὶ τὰ θεῖα ἰκανῶς ἀγιστεύειν*. Polybius, *ὀκτωκαίδεκα γεγονώς, annorum octodecim*. Apte vero ad hunc locum *DioCass. πῶσα γέγονα* quasi dicat, *hic meus est numerus, annorum scilicet*. Proxima duo testimonia habent Lamberti Bos ellipses græcæ: atque ex omnibus substantivis, quæ ille omitti solita collegit, non nisi ἐτῶν huc convenire agnoscas. Apud Danielelem *LXX hebdomades*, subaudito *temporum annalium* vocabulo, memorantur. Itaque ὁ ἀριθμὸς τῶν θηρίων idem est, quod ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῶν θηρίων, sicut ἀριθμὸς γεννημάτων idem quod ἀριθμὸς ἐνιαυτῶν γεννημάτων, Lev. XXV. 15. 16.

Hæc *annorum* ellipsis non caret utilitate. Si nomen eorum fuisset expressum, hæc lectori proclive fuisset tempora proprie & improprie notata inter se confundere;

errore multa turbaturo: nunc anni communes appellationem suam, in conspectu mensium prophetorum occultant. Tanto minus offendere nos debent in hoc libro humana tempora tot prophetis tam parce provideque, adeoque sine confusionis periculo attemperata. Nam non per saltum, sed gradatim a temporibus prophetis ad annos communes hic per ellipsin indicatos & deinceps ad annos communes cap. XX expresse sic dictos ducimur. Facit autem ellipsis etiam ad tempestivum ænigma, non solum respectu bestia, cui eadem methodo occulta, atque olim regi Babylonico, *numerus* consummatioque regni sui ante oculos scribitur: Dan. V. 26. sed etiam respectu sanctorum, quos tristissimorum temporum longitudo, si eam scissent, & sua & suorum causa exanimasset; nam tot annos ne mundo quidem ipsi superesse putarunt. constat autem, eos & ante reformationem & postea, spe illa diu fuisse sustentatos, celeriter finitum fore bellum in sanctos. Magno videlicet comodo suo (neque enim tum maturum erat) atatem bestia non ceperant. Bestia tempora aliquando, non se ipsam, noverat: sancti bestiam magis, quam tempora ejus noverant: nunc & bestia & numerus sive tempora ejus magis magisque simul innotescunt.

Quod reliquum est, quaeritur, utrum masculino an neutro genere accipiendus sit, in graeco textu, 666 annorum numerus. Si illud, sunt *ἑξακόσιοι ἔξῃκοντα ἕξ ἐνιαυτοί*: si hoc, sunt *ἑξακόσια ἔξῃκοντα ἕξ ἔτη*. Veruntamen neutrum genus, quod § I praetulimus, longe praevalet, uti mox § VII amplius cognoscemus.

§ VII. *Hi 666 anni habent appellationem.*

Proprie inter se opponuntur 666, & 1000 anni sive *ἔτη*. Annos 666 grassatur bestia: 1000 annos regnant, qui bestiam non adoraverant. Praeterea 666 ad 1000 annos habent se, ut 2 ad 3, quam proxime: praecise vero, ut 3 se habent ad 2, sic 1000 anni expressi se habent ad 666 $\frac{1000}{3}$. & hic numerus fractus congruit cum ellipsi, *annum* subaudiendum relinquente: nam qualibet monas de numero bestiae est annus tropicus, sed cum aliquot horarum accessione, quae communis anni veritatem non tollit, sed tamen appellationem anni quodammodo impropriam facit. Tali modo numerus 666 & 1000 anni se mutuo confirmant & illustrant. Venit nonnullis in mentem, 1000 annos, scilicet ex hypothese illa anni apocalyptici, 360 dies, i. e. totidem annos habentis, accipi posse pro 360 millibus annorum communium. Quae cogitatio tamen multum absurda est, cum tamen non mediocriter exercere potest, quem accurata temporum apocalypti-
corum analogia perculerit. Nunc non illo uno loco, sed etiam prius in numero 666, anni communes & humani ponuntur. Vicissim quia mille anni dicuntur *ἔτη*, numerus 666 annorum supplemento vocabuli *ἔτη* aptissimo augetur, coque magis evitatur confusio temporum communium & propheti-
corum. nam propheticus annus in hoc libro dicitur *ἑνιαυτός*, c. IX. 15. at hic *ἔτη* partim dicuntur, partim subaudiuntur. Sane *ἑνιαυτός* quiddam magis generale sonat, quam *ἔτη*: unde comicus *ἔτων ἑνιαυτός* dixit, a quo Plato in Cratylo non ablu-
dit. Propius huc spectat, quod nomen *ἑνιαυτός* anno positivo, ut sic dicam, cuicumque denotando inservit, *ἔτη* autem non nisi anno naturali. Apollodorus, lib. III. de Cadmo loquens, *αἰδίων ἑνιαυτὸν ἐθήπυσεν ἄγει ἦν δὲ ἑνιαυτός*
ἦν

τις ἐκτὼ ἔτη. Ac LXX, Deut. XXXI. 10, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, ἐν καιρῷ ἐνιαυτῶν ἡ ἀφίσεως. & sic constanter, Lev. XXV. 10. 11. 52. XXVII. 18. Iud. X. 8. Vnde fit, ut innumeris locis nomen ἔτη cum quovis cardinali numero, grandi sæpe, construant; ἐνιαυτὸν autem nunquam sic adhibeant, sed indefinite fere, aut singulari numero. Gen. XLVII. 28. 2 Sam. XXI. 1. coll. 1 Reg. XIV. 21. 2 Reg. XXIV. 18. 2 Chron. XXII. 2. Quæ vocum differentia non ideo, quia Græcis propria, nec nobis consuetæ est, negligi debet.

Quæ § III proposuimus, hæcenus per egimus. Nam hæc ratio plane 1. Ἰσχυρῶς calculis constat, divisionem, multiplicationem, subtractionem, additionem habens: & per eos calculos primum ipsi epitheto 666 suum nomen, anni, sociatur; deinde ex iis multa quoque alia computantur. 2. quadrat in numerum bestie proprie ita dictum. 3. fert numerum temporum hominis, 4. & annos 666.

§ VIII. Hinc plures resolvuntur periodi temporum minores.

Ad analogiam 42 mensium aliæ periodi, v. gr. quinque menses væ primi, hora & dies & mensis & annus væ secundi, facile resolvuntur, & respondet historia, ut suis locis ostendimus. Quæstione vero de præcisa longitudine ipsius singulatim horæ, diei, mensis, anni apocalyptici superferri possit. Si tamen ea quæritur, facile ex iis, quæ diximus, deducitur. Mensis est pars duodecima anni: annus habet 365 $\frac{27}{100}$ dies; dies habet 24 horas: & huic divisioni naturali respondet prophetica. Porro cum 42 menses prophetici sint 666 $\frac{2}{3}$ anni communes, longitudo prophetico-rum temporum bene dat sese. In summa, quodvis tempus commune ad tempus propheticum se habet, ut 190 $\frac{2}{3}$ ad 1, sive ut 4000 ad 21.

§ IX. Eadem ratione resolvuntur etiam majores temporum periodi.

Progressionem hanc proponimus:

Semitempus sunt anni communes :	111 $\frac{1}{3}$
Tempus (καιρὸς)	222 $\frac{2}{3}$
Numerus bestie :	666 $\frac{2}{3}$
Tempus 1, 2, $\frac{1}{2}$:	777 $\frac{2}{3}$
Paucum tempus :	888 $\frac{2}{3}$
Millennium :	999 $\frac{2}{3}$
Chronus :	1111 $\frac{1}{3}$
Ævum :	2222 $\frac{2}{3}$ & c.

Hanc circiter longitudinem periodorum ita crescentium comprobatur nexus prophetiæ, eventuumque series: hanc vero ipsam longitudinem primum suadet analogia numeri 666 & annorum 1000. deinde eam firmat septenarius inde resultans. Nam si omnes hujus progressionis articulos, astronomico rigore, in dies resolves; secundus articulus meras dierum hebdomadas dabit, primus autem totidem semihebdomadas: (quæ propria est ratio, cur primus ημισυ καιρὸς dimidium temporis, secundus autem decimum καιρὸς tempus dicatur:) tum, quæ vel primi vel secundi articuli ratio est, eadem est ceterorum, qui ex primo vel etiam ex secundo multiplicantur. Sic Septenarius, quem Moses & prophetæ in temporibus, Apocalypsis in rebus tantopere frequentat, de improvviso etiam ex temporibus apocalyptis, insigni veræ analyseos criterio, emicat. Sed proprius demonstrationis hujusce locus est in Ordine temporum, cap. XI. & XII.

§ X. Non absona putari debet hæc analysis temporum, in medio incedens.

Non abhorrens a sensu cœlesti communitive videri nobis debet v. gr. propheticus dies sex circiter mensium. Dimidiata tempora

pora Apocalypſis ſuggerit ipſa, c. VIII. 1. XI. 9. XII. 14. & in dimidiatas temporum formas interpretes alii, diverſis ex viis, pridem inciderunt. Menſes 42, dies 1260, tempora 1. 2. $\frac{1}{2}$, *dimidiatam annorum hebdomadem* vocat *Seb. Meyer*, ſed citra ulteriorem explicationem. *Ioh. Napſir* ſeptem periodos temporum, quas a vaſtatione Hieroſolymorum ad conſummationem ſeculi ſtatuit, ex eo reſolvere conatur, quod ſint ſeptem lubilai magni; non toti, 490 annorum: ergo DIMIDIUM, 245 annorum. vid. Expl. Apoc. Part. I. Propoſ. 5. *Petrus Molinæus* 1260 annos dominantis beſtiæ cenſet eſſe ſeptimanam; ita ut dimidia teſtium duorum occiſorum ſeptimana denotet perſecutionem annorum 630, qui ſint 1260 annorum DIMIDIUM. Vid. *Accompliſſ. des proph.* p. 357. Nec hi quidem tam rationum veritate, quam ſolius rei probabili ſpecie ducti ſunt. Specioſius incedit *Bened. Arctius* in h. l. dies 1335 apud Danielelem & numerum 666 invicem conferens. *Sex menſium* ſpatium non modo pars temporis, ſed tempus eſt: quemadmodumque Indi menſem in 15 dies deſcriptum habuere apud Curtium, (unde Malabari hodiernum VII planetarum ſemicirculos XIV pro XIV mundis habent;) & Sinenſes 24 menſes ſemiſolares in anno ſtatuant: ſic *annum*, non inſeſte, aliqui veterum *æſtate unum determinabant*, & *alterum hieme*, notante Plinio, l. VII. c. 48. eundemque apud Ægyptios, & inde apud Græcos, certe apud Cares & Acarnanes, quibus interjecta Patmus, & quidem Carix proxima, ſex menſibus terminatum commemorat Plutarchus, Cenſorinus, alii. Vid. Io. Hiſkiæ Cardilucii *T. Ievang. Natur-miſſenſchaft* in præf. & Fabricii lib. de Menſibus p. 7 ſeq. & 153. Thecydidis hiſtoria per hiemes & ætates digeritur. Saxones veteres annum in duas *Malinas* diviſerunt, autumnalem & vernalem, ut

ex Scaligero notat Martinius in Lexico etym. col. 1438. Atque in omni vitæ civilis uſu *ſemeſtre* tempus perquam frequens ſemper fuit. Multi magiſtratus ſemeſtres, v. gr. tribunatus apud Plin. Ep. 4. l. 4. Conſulum faſces olim ſemeſtres: & hodie Magiſtratus academici aliique. Annuli apud Romanos fuere æſtivi & hiberni: unde *ſemeſtre aurum* apud Iuven. Sat. 7. Semeſtria principum conſilia citant juris conſulti. Vid. P. Fabri præf. in ſua ſemeſtria. ſic enim ille & alii juris conſulti, & ex theologis Dorchæus, monumenta quædam ſua inſcripſerunt: hodieque apud Gallos *Semeſtria* in re forenſi vigent. Ab Alexandrinis annos patriarchales, ante Abrahamum, ſemeſtres habitos fuiſſe, ſuſpicatur Iac. Cappellus, aram mundi conditi Alexandrinam conferens cum Iudaica. Diſp. Sedan. T. I. p. 1048. Conf. quæ ex Ioh. Georgio Herberto ab Hohenburg refert Calviſ. ad A. M. 3185. Mathematicis interdum, quum futura ex phænomenis cœleſtibus conjeſtant, dies calculo myſtico ſemeſtre denotat. vid. Zimmermanni tr. de cometa anni 1680. p. 101. Maxime vero huc congruit anni apud Iſraelitas in duas partes æquales, i. e. in duo ſemeſtria, quorum alterum ab initio menſium, alterum ab initio anni ducebatur, ſolemniffime celebrata diviſio, vere & autumno. Vid. *Ord. temp.* p. 19. 27. Neque primo menſe Iudæi, ſed ſeptimo ineunte, aram augent, ut v. gr. pro A. M. 5499 ſcribere incipiant 5500, non invito Moſe. Ex. XXIII. 16. XXXIV. 22. Certe a Moſis tempore Iſrælitis ſemeſtre ſemper fuit tempus in vita ejuſque viciffitudine admodum notabile: annumque in duo fere ſemeſtria diviſerunt ephemeriæ ſacerdotales. Semeſtre etiam intervallum inter *præcurſorem* Iohannem & ipſum Chriſtum Ieſum. Luc. I. 36. R. Aſc

discipulos quotannis sex menses secum habuit, sex menses domi eos esse iussit. Non ad demonstrandam ipsam diei prophetici longitudinem hæc collegimus: sed tantummodo, ut ostenderemus, non tam paradoxam nobis eam longitudinem videri debere. Ipsam demonstrationem aliunde deduximus.

§ XI. *Ino ita demum vitantur interpretationes in avia & extrema discedentes.*

Dies *annuus*, quem multi Protestantium diu defenderunt, longior est, & multo longior, quam veritas patitur: dies *communis*, quem Romanenses & recentiores quidam nostri tuerentur, brevior est, & multo brevior, quam veritas patitur. Vtrumque demonstravi in Introductione germanica, § 38 seqq. *Plane illæ sunt duæ scaturigines falsæ manarunt, unde tot interpretationes falsæ manarunt.* In medio est veritas. Huic quisquis se permittere potest, in tuto erit. Vid. ad verbum 1. Thes. X. Observ. 29.

§ XII. *Itaque & menses bestię, & numerus ejus, & numerus nominis ejus, expeditam habent rationem.*

Annorum 666 $\frac{2}{3}$, qui menses bestię, & numerum bestię exæquant, (vid. *Erkl. Offenb.* p. 133.) initium fuit, cum eventus a principio capitis XIII ad medium versum § progrediretur, ineunte Cælestini II pontificatu, A. 1143, d. 25 Septembris. Gregorius VII ab Imperatore Romano, Cælestinus II a Roma ipsa, qua vigente *non est bestia*, immunis esse cœpit. Tum igitur *potestas data est bestię absolute*. Numerus *nominis bestię* a Gregorio VII incepit, qui *Papæ* nomen uni præfili Romano vindicavit, elatissimo sensu. Id nomen habent, qui Gregorii novitatem teterrimam, quasi divinum

quiddam amplectuntur & approbant. Sic numerus *nominis bestię* ex numero bestię noscitur, eumque aliquantum excedit. Facilis est hæc & simplex ratio, qua numerus nominis bestię declaratur. At sunt, qui putent, posse fieri, ut quemadmodum nomen ΙΗΣΟΥΣ , id est *Iesus*, 888 valet, (vide Estium h. l.) sic nomen adversarii in valore literarum numerali numerum 666 habeat. *Neque illud hoc loco prætereundum est*, inquit Edo Neuhusius, quod *historici adnotarunt*, Numerum *assunt a Papa nominis vitæ regni que duraturi omnia plerumque facere. Sane Alexander II secundo, Clemens III tertio, Victor IV quarto, Pius V quinto, Leo X decimo, Gregorius XIII decimo tertio, Sixtus V quinto pontificatus anno ex mortali vita demigravit. Pari fato Benedictus II. Sixtus II. Anastasius II. Ioannes II. Martinus II. Nicolaus II. secundo imperii anno obierunt. Stephanus III. Martinus III. Clemens III. Nicolaus III. tertio; Felix IV. Martinus IV. Nicolaus IV. Paulus IV. Benedictus IV. Clemens IV. quarto, Bonifacius V. quinto; Innocentius VIII. octavo summæ dominationis anno in vivis esse desierunt.* lib. II *Fatid. sacror.* cap. 31. Similia exempla non in annis solum, sed etiam in mensibus notavit *Guil. Burius* in *Notitia pontificum*, sect. XVI. Ea mente totum numerum 666 pridem quæsiere multi multis in nominibus. Ex Irenæo supra retulimus aliqua, quorum ΛΑΤΕΙΝΟΣ cui non dictum est? quod quo modo jam tum cui-piam occurrere potuerit, suspicari liceat. In Sibyllinis, quæ antiqui multum respexere, lib. VIII de extremo papatus tempore dicitur, λίγῳ αὐτὴν ὀλεται . in multis autem principatibus primus & ultimus eodem nomine insigniti reperiuntur: primusque Romæ episcopus non Petrus, sed Linus: postremum ergo, quanquam vetustus error *Petrum secundum* dicit, vetustior

tustior opinio *Linum secundum* (quam vere, nil refert) arripuisse videtur. Latine *Linus seCVuDV's* 666 valeret forsitan: sed tales signaturæ primo tempore, unde nonnulli pro omnibus habent, non extremo, in suis subjectis notari solent. Ut ut est, ΑΙΝΟΣ valet 360. Deficiunt ergo 306, id est, TEA. Litteris TEA & ΑΙΝΟΣ conjunctis, fiebat illud ΛΑΤΕΙΝΟΣ. Vel audierant, *Latinum* fore nomen bestiae, in Latina, non in Hebraea Græcave lingua existiturum: & id, materiali suppositione, de ipso nomine λαπῖνⓈ interpretati sunt. Sive hoc sive illud erat, λαπῖνⓈ cum Ε sumi non debuit. nam ΕΙ Græcum, subsequente consona, Latini quidem per I expriment, ut ἐκῶν, ἰσον: sed I Latinum Græce non transit in ΕΙ, neque λατεῖνⓈ analogiam habet. non enim scribitur ἀκυλεῖνⓈ κτλ. sed ἀκυλί-νⓈ, ἀλβινⓈ, ἀκραγαπῖνⓈ, ἀλέξανδρῖνⓈ, ἀιτανῖνⓈ, ἀρκῖνⓈ, ἀρχῖνⓈ, βρονπῖνⓈ, καλκῖνⓈ, καρῖ.Ⓢ, κολλαπῖνⓈ, κροπῖνⓈ, κρισπῖνⓈ, καρπῖνⓈ, κωνσανπῖνⓈ, λεοπῖνⓈ, λευῖνⓈ, λιβερπῖνⓈ, λογγῖνⓈ, μακρῖνⓈ, μαξιμῖνⓈ, μαρῖνⓈ, νερολλῖνⓈ, νιγρῖνⓈ, ξιφιλῖνⓈ, πισῖνⓈ, σαβῖνⓈ, σαπρηῖνⓈ, ςασῖνⓈ, παρεανπῖνⓈ, πγγελῖνⓈ, φιλῖνⓈ, φλωρεπῖνⓈ. Putidum esset, plura conquirere. Apud ipsum Irenæum, ἰρσῖνⓈ, ἔαλενπῖνⓈ, ὕγῖνⓈ, φλωρῖνⓈ, constanter per I simplex: & sic λαπῖνⓈ, quod ipsum in Sibyllinis etiam I modo productum, modo correptum habet. Itaque in uno Andreae codice ms. λαπῖνⓈ, a librario emendante, contra Andreae institutum, est repositum: in altero ad λατῖνⓈ additur, διὰ διφθόγγα, aperta licentiæ confessione, quæ ut apud Germanos in Germanicis, sic apud Græcos in

Græcis eteostichis frequens est. Etenim ejusdem numeri 666 gratia fecere πῖπῶν ex πῖπῶν, παπῖσκⓈ ex παπῖσκⓈ, ἀρνῆμε ex ἀρνῆμαι. Sed ejusmodi licentiæ in re gravissima nil loci esse debet. Alia nomina, Hippolyti exemplo, *exercitii* causa, adjecit Andreas Cæsariensis, ejusve hac in parte amplificatores. In iis maxime insigne est ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ, non solum in codice Augustano, qui alia aliis superaddit nomina, sed etiam in editione Sylburgiana: neque tamen Benedictus ille Nursinus, de quo Andreas audire potuit, quemque Nic. Mulerius huc confert, a Græco quoque librarario notatus videtur: nam Græcorum quoque menologium prid. Id. Mart. memoriam ejus habet: sed Benedictus IX pontifex Romanus. Non abludit, qui Casparo Heunischio in mentem venit, *Silvester seCVuDV's*. Etenim Silvester, quum annus 1000 a nativitate Christi; Benedictus, quum annus 1000 a passione Christi numeraretur, sedebant: & ad utrumvis annum millesimum, quasi elapsi forent anni milleni capite XX scripti, regnum bestiae expectarunt veteres, (ut patet ex Andrea, cujus curioso cuiquam lectori numerum 666 ille ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ, ut apparet, subministravit: nec tales hodie Benedicti illius, quales Silvestri fama vindices habet. Satis operæ, opinor, considerandis antiquorum sententiis dedimus: recentiora etiam commenta vel nugamenta, præter ceteros, recensere dignatus est Scherzerus in Syst. p. 865. Wolfius Tomo IV Curar. p. 545. Itaque supersedere licet nobis: adjici tamen possit, quod Christophorus Seebachius in clavi Germ. Ap. p. 309 ἐπαρρησιάζατο. sed minus certe coactum est nomen *LVDoVICVS*, quod tractatus Belgice & Germanice editus, cum titulo, *Fides & patientia*

tientia sanctorum, cap. XXIII. huc accom-
modavit, quanquam ne gravis quidem
illa Reformatorem in regno Galliarum
persecutio tantam numeri vim est asse-
cuta, planeque aut nusquam aut in pa-
pali serie nomen hoc numero præditum
deprehendi debet. Nonnulli, cum Vitrin-
ga, qui in Ap. p. 629 ceteroqui anonymum
illum ac librum ejus laudat, numera-
lem vim Latinarum literarum sollicitant:
sed omnes, præter *D*, probat Baudius
Ep. 79. cent. 1. plane omnes, Scalliger,
Priscianum secutus, in libro de causis
L. L. cap. XLI. Nos his argutiis super-
federi posse existimamus. Numerus,
etiam *nominis* bestiae, ut vidimus, aliam
vim habet.

CAP. XIV.

1 **E**κατὸν κτλ.) Sunt eadem CXLIV
chiliades, quæ cap. VII. sed nunc
longe lautiori statu, quare sine *ἑ* articulo
memorantur: uti cap. XVII. 3, *θηρίον bestia*,
sine τὸ articulo, eadem bestia, quæ capite
XIII. 1, sed postea sui valde dissimilis.

¶ τὸ ὄνομα αὐτῆ καὶ) Hoc uni codici
Reuchliniano defuit, quanquam non vi-
detur defuisse antiquiori codici, ex quo
ille descriptus erat. Nam pro subsequente
participio γεγραμμένον Erasmus in ed. 1. 2.
3. posuit καόμενον. id quod ex margine,
qui illud καὶ ὄνομα sublestiore pictura, in
marginibus frequenti, supplendum mone-
ret, alieno loco inductum videtur: sicut
mox versu 6 ad τὰς καθημένας idem Reuch-
linianus liber glossam marginis τὰς καπι-
κῆντας ex aliis locis propinabat. Wolfio
veri fit similis, καόμενον glossæ acceptum
ferri debere. Constat enim, inquit, *notas*
*ejusmodi vel frontibus vel manibus inuri soli-
tas. Atque hunc morem aliquis indicaturus*
consultum putavit, vocem γεγραμμένον per

καόμενον interpretari. Resp. Si καόμενον
dici potest nomen, quod *inuritur*, non
tamen sic dici potest, quod *inustum* est.
Pusilla res est: glossæ utrinque agno-
scitur: tantummodo de origine ejus agi-
tur. Mea suspicio lectioni illi de *nomine*
Agni asserendæ militat. Erasmi lectione,
quæ *Agni nomine* caret, fretus non nemo,
nomen *Patris* ac non *Agni* posthac cele-
bratum iri, sperare voluit. Deceptus est
inimicus Nicænæ fidei, atque gloriæ
Christi. Imo vero & *Agni nomen* & *nomen*
Patris ejus scriptum est in frontibus
CXLIV millium.

2 καὶ ἡ Φωνὴ ἣν ἤκουσα ὡς) Sic *Comp.*
Copt. & monumenta fere omnia. At *Erasmi*
lectio, καὶ Φωνὴν ἤκουσα, absque ὡς, (quæ
tamen particula etiam in *And.* i existat,)
vix unum alterumque assensorem ex vetu-
state habet. Editionem meam cum *Com-
plutensi*, non cum *Græco-Anglica*, distin-
ctius a *Wolfio*, quam a *typotheta* soci-
atam, lector velim observet. *Iohannes*
vocein sibi auditam gradatim articulatius
describit; & ἡ articulus habet vim relati-
vam, qua innuitur, eandem vocem pri-
mum ut *aquarum multarum* & *tonitruum*
magni, deinde ut *citharæ dorum* fuisse audi-
tam.

5 Ψεῦδος) δόλ, textus apud *Andream*
in cod. *Reuchlin.* quem Erasmus sequi-
tur, & in *Augustano*. Sed textus apud ipsum
Andream a *Sylburgio* editum, & *Copt.*
(apud *Wolfium*, qui tamen τὸ δόλ defendit,) cum monumentis omnibus, *Ψεῦ-
δος*. *Petrinum* illud, εὐπε εὐρέθη δόλ ἐν τῷ
σηματι αὐτῆ, aperte respicit locum *Es.* LIII.
9. *Apocalyptica* vero phrasis, quanquam
se sustentat ipsa, parallelum quiddam ha-
bet *Malach.* II. 6, de sacerdote: Νόμος
ἀληθείας ἦν ἐν τῷ σηματι αὐτῆ, καὶ ἀδικία ἐχ-
εῦρέθη ἐν χεῖρεσιν αὐτῆ. Vocabulum *Ψεῦδος*,
cum

cum derivatis & compositis, per frequens est in omnibus scriptis Iohannis.

¶ ἄωμοι εἰσὶν) ἐνώπιόν ἔθρονος ἔθεῶ addidere demum Latini recentiores, quos, ut alibi, ita hic, cum Erasmo, nescio quam pridem, Armenius, sequitur. Hieronymum non legisse, patet ex T. I. f. 21. 47. nam bis citat, *Hi sunt primitiæ Dei ἔθρονου, ἔθρονου sine macula*: non addit, *ante thronum Dei*, quod vel maxime virginittatis excellentiam amplificaret. *Non apparet*, inquit Wolfius, *quomodo alicui in mentem venire potuerit, phrasi antecedenti, ἄωμοι γὰρ εἰσι, quæ per se satis intelligitur, explicandi causa hæc iungere, in primis cum ἐνώπιον ἔθρονος v. 3. antecesserit. Cuique præterea eadem hæc phrasi Ioanni admodum sit familiaris, verisimilius est, cum hoc quoque loco ab ipso esse profectam*. Resp. Ipse parallelismus talia additamenta, ex parallelismo nata, redarguit. Multa, quæ per se satis intelliguntur, tamen interpretamentis declarari solent, ut apud Latinos vel Glossâ interlinearis demonstrat. Quanquam hoc quidem loco alienum est interpretamentum. nam harum primitiarum descriptio suaviter est figurata, instar cantici: atque ita duo hæc incisa quendam quasi rhythmum habent, *παρθένοι γὰρ εἰσὶν ἄωμοι εἰσὶν* ubi, quod obiter notamus, in posterius incisum particula γὰρ ex præcedenti propagata videtur. Porro, *virgines sunt*, qua *Agnum* sequuntur: ἄωμοι sunt, non qua *coram throno Dei* sunt, sed, qua *emti* sunt, *primitiæ, Deo ἔθρονου*. Quid multa? clausulam, *ante thronum Dei*, hoc loco nemo in Græcia, Asia, Syria, Africa legit: neque dubito Italiam Armeniamque antiquam addere. Non habuere illi editiones hodie obvias: genuinam lectionem habuere.

6 ἄγγελον, angelum) Angelorum nomine v. 6. 8. 9. præcones cœlestis doctrinæ veniunt. Quod autem G. G. Zeltnerus in

Diff. de chiliaismo præsentis, § XIII. p. 22 habet, *Nec repugnabimus, si quis Angelorum aut unius præcipui in animandis Confessoribus Evangelii operam, eo sensu, quo ἔ Paulo adstitisse dicitur Act. XXVII. 23. coll. Dan. X. cap. toto, hic (Apoc. XX. 1.) intercessisse affirmet, idque nobis omnium MAXIME probari fatemur*: id magis in tres hosce præcones convenire existimamus.

¶ αἰώνιον, æviternum) αἰών, ævum, evangelio, quod hic habet angelus, describitur. Est ergo ævum finitum, quod, ex analogia ceterorum temporum prophetorum, duobus chronis constat, & a præconio huius evangelii ad ipsum iudicii diem porrigitur. Hæc ævi præcipue longitudo, præter complura alia, considerandi anam præbet, *unum* hic angelus sit *Arndus*. *Secundum* angelum jam venisse, minus certum habemus: si jam venit, de Spencero est cogitandum. *Tertius* exitum mensium 42 brevior intervallo antecedit: quanquam per eum bestia ipsius, non modo imaginis serioris, adoratione interdicitur.

¶ εὐαγγελίσαι) Similis locutio, *παρασπῆ - παρασαι*, c. III. 10. & h. I. *εὐαγγέλιον - εὐαγγελίσαι*.

¶ τὸς καθήμενος) Τὸς κατικῶντες, unum alterumque exemplar, ex frequentiore Apocalypseos phrasi. Coniunxit utrumque Reuchlinianus liber. *τὸς καθήμενος*, potior pars codicum, cum *Lat. Orig.* Innocentius quiddam est *sedere in terra*, quam *habitare in terra*: hoc civium, illud alieniorum. *Habitantes in terra* dicuntur, quos vā tria feriunt: *sedentes in terra*, quibus evangelium æternum prædicatur. Differentia verborum elucet ex Es. XVIII. 3. *וְשֵׁנִי חָבַל וְשֵׁנִי חָבַל*

7 κρίσεως, iudicii) In extrema tempora refert hoc præconium Ven. D. Langius, Epicr. p. 402. nec tamen iusto serius id statui

tui debet. Locum Matth. XXIV. 14, quem confert, expendimus supra, ad cap. VI. 2.

¶ (πηγῆς, fontes) Non additur articulus. nam sub *mari fontes* jam quodammodo continentur: quanquam hi per se quoque magnum quiddam sunt in universitate rerum. vid. Becmanni hist. geogr. cap. III. part. 4.

8 ἔπεισεν ἔπεισε) Vid. ad cap. XVIII. 2.

¶ (βαβυλῶν ἡ μεγάλη) Sic codices omnes, sic etiam *Copt.* sic cap. XVI. 19. XVII. 5. XVIII. 2. & LXX Dan. IV. 27. At ἡ πόλις interponitur ab *Erasmo*, ex cap. XVIII. 10. 21. Sæpe nomini proprio additur epitheton, sine substantivo appellativo. Grandius quiddam sonat *Babylon magna*, absolute, quam *Babylon urbs magna*.

¶ (ἐν, de) Afyndeton.

¶ (ἔθνη) Paucorum testium hæc lectio est, antiquorum tamen, ex Græcis & Latinis, ad quos *Cassiodorus* accedit. Quia in iis locis, ubi de *ira Dei* agitur, ὁ δὲ θύμῃ dici solet, ideo hic & c. XVIII. 3, ubi de fornicatione Babylonis agitur, item ὁ δὲ θύμῃ a librariis est inventus. Atque in locis de *ira Dei*, constans est lectio: in utroque loco de fornicatione Babylonis, variat. Breviorem lectionem utroque loco, qui de fornicatione illa agit, æque probo: sed c. XIV. 8. in textu eam dedi, *Erasmi* atque adeo *Lutheri* fretus exemplo: & c. XVIII. 3 in margine eam prætuli, modestiæ causa. Itaque supersedemus labore illo, quo nonnulli vocabulo θύμῃ significationem æstus conficere conantur. Sæpe *ira Dei*, sæpe *meretricia impuritas*, sub schemate potius describuntur. In illo potu, non in hoc, adhibetur vocabulum θύμῃ.

¶ (πέποικε, potavit) *Lutherus* in Præfatione ad *Roberti Barns Vitas pont.*

Ego sane in principio, inquit, *non valde gnarus aut peritus historiarum, a priori, ut dicitur, in vasi papatum, b. e. ex scripturis sanctis. Nunc mirifice gaudeo, alios idem facere a posteriori, b. e. ex historiis. Et plane mihi triumphare videor, cum, luce apparente, historias cum scripturis consentire intelligo.* Itaque secundi hujus angeli præconio subservit historia rerum Romanensium, quæ magis magisque in lucem profertur: præcipue vero ponderare h. l. fas erit, seposito partium studio, quæ sub initium hujus seculi in oriente per Missiones non tam pontificias, quam *Romanas*, gesta, & e contrario per Evangelicas Missiones geri cœpta sunt. Impurum potum *gentibus* datum excipit purior.

9 ἄλλος, alius) Bonum est præconium angeli cum æterno evangelio, bonum secundi ac tertii: sed tamen *alius* est angelus secundus, *alius* etiam tertius. Recte intra limites suos se continuit v. gr. *Spenerus*. vid. *Bar. Canstein.* in Vita ejus, § 32. Sed si quis intra eosdem limites propheticum posteritatis scrutinium atque testimonium coercendum putaret, peccaret. Varia sunt & dona & tempora. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 145. 158 f. 166 f. 176 ff. 1041 f. 1117.

¶ (εἰ τις κτλ. si quis adoraverit bestiam & imaginem ejus, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua: & hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu angelorum & ante conspectum Agni. Et fumus tormentorum eorum ascendet in secula seculorum, nec habent requiem die ac nocte, qui adoraverunt bestiam & imaginem ejus, & si quis acceperit characterem nominis ejus) Vna omnium horrendissima in tota Scriptura est hæc comminatio. Pellit timorem ab interfecto corpore timor ab Eo, qui potest

est & animam & corpus perimere. Luc. XII. 4. 5.

10 ἐκ τῆς οἴης τῆς θυμῆ - ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς: ex vino excaescentia-in poculo ira) Ut se habet vinum ad poculum, sic excaescentia ad iram. Considerata verborum differentia. cap. XVI. 19. XIX. 15. ἡ ὀργὴ τῆς θυμῶν in actum deducit. conf. Rom. II. 8 not. ἡ θυμῶς, ἡ ὀργὴ apud LXX.

¶ τῆς κεκρασμένῃς ἀκράτῃς, quod infusum est merum) κεράννυμι, misceo, dicitur in genere pro infundo, etiam de mero mero. ἀκράτην merum est, cui nil gratia aut spei attemperatur. Tale merum jam est mixtum & paratum adoratoribus bestia. Propinqua impendet & sanctis salus, & malis pœna. Psalm. LXXV (LXXIV) 9, πετῆριον ἐν χειρὶ Κυρίου ἰνὸς ἀκράτῃς, πλήρες κεράσματος.

11 εἰς αἰῶνα αἰώνων) Sic quoque cap. XIX. 3. XX. 10. Vestigia hujus lectionis, studiosissimam indaginem desiderantis, notavimus in Apparatu. Ceteris locis scribitur, εἰς τὰς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Vtraque quasi quadrata locutio est, ut myriads myriadum, cæli cælorum. Articulus emphasin habet, præsertim ubi de Æternitate Dei sermo est. Magna in hisce locutionibus est opportunitas articuli Græci vel adhibiti vel prætermisii.

¶ ἀναβαίνει, ascendit) Præsens, post futurum, futuri vim habet, sed cum emphasi.

12 οἱ τηρέντες, servantes) Vel conjunguntur abstractum & coneretur, patientia & servantes: vel potius est nominativus pro genitivo, τῶν ἁγίων, οἱ τηρέντες, sanctorum servantium: coll. cap. I. 5, ἰησοῦς χριστῶς, ὁ μάρτυς ὁ πιστός.

13 ἀπάρτι, λέγει τὸ πνεῦμα) Vocem illam, Scribe, Beati mortuū, qui in Domi-

no moriuntur, ut requiescant &c. elocutus est cœlitum quispiam, cujus personæ & conditioni proprie congruit, Iesum appellare Dominum. Eam vocem Spiritus ipse quasi per parenthesis interpellat, simulque comprobatur & amplificatur, per voculam ἀπάρτι, a modo: perinde uti post, Scribe, Beati, asseveratio sequitur capite XIX. 9. A modo, scilicet beati sunt, inquit Spiritus. A modo, ab hoc ipso articulo temporis, quum vox hæc in serie prophetiæ loquitur. Occurrit etiam locutio Spiritus, c. XXII. 17. II. 7. &c. Loquitur autem Spiritus in sanctis, præsertim afflictis, 1 Petr. IV. 14. domumque petentibus. 2 Cor. V. 5. A vocabulo μακάριοι pendet ἰνα, uti c. XVI. 15. XXII. 14. Ναὶ primum in margine existisse videtur, uti c. XXII. 20 ναὶ alterum: unde alii ναὶ λέγει, alii λέγει ναὶ fecerunt. Sine hac vocula constat sensus. Latinus eam non legit, sed ἀπ' ἀρτι dupliciter expressit, a modo jam, uti Gal. I. 6 sic tam.

¶ ἰνα ἀναπαύσωνται) Futurum, uti ἰνα ἔσαι, c. XXII. 14.

14 καὶ, &c) Messis & vindemia, quæ hoc loco describuntur, extremum iudicium antecedunt, ut Cluverus copiose demonstrat. Vtraque describitur etiam apud Ioel, c. III. 18. & toto illo loco, ut Ioach. Langius docet.

¶ καθήμενον ὁμοιον) Alii, καθήμενος ὁμοιος alii rursus, pro νεφέλη λευκή, nubem candidam: ut iidem fierent casus. Media lectio, casus miscet: (neque obstat hic ἔχων subsequens, coll. Appar. pag. 778.) vide supra ad c. IV. 4. VII. 9. XIII. 3. Communes constructionis regulas nemo ignorat: sed non temere tot locis in tam paradoxa sermonis figura codices optimi conveniunt. Quæ hujus generis sunt, ab iis uti me, post longam

gam considerationem, non facile recessurum puto, sic ea nemini obrudo. Sensus in omnes partes idem manet. Per *messēm* magna piorum, per *vindemiam* magna impiorum multitudo ex mundo educitur.

15 τῆ γῆς, *terræ*) Sic quoque v. 18 in vindemia. *Terra* hinc non contradistinguitur *mari*: sed tamen amplitudo hujus vocabuli restringitur versu 20 per *urbem*.

18 καὶ ἄλλοι ἄγγελοι ὅτι θυσιαστήριος, ὁ ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τῆ πυρῆς, ἐφώνησε κτλ.) *Latinos* commentatores neque antiquos, neque Græcis codicibus affuetos, deprehendi interdum cum Græcis testibus ex ultima antiquitate haud pridem evocatis congruere. Cumque id non temere fieri, res loqueretur, *Latinorum* codicum manuscriptorum lectiones indagavi, didicique, illas lectiones ex Græcis in *Latinos* codices N. T. & inde in commentarios pervenisse. Ac spero, hac via lectionem vetustissimi interpretis *Latini*, genuinam fere, præcipuis in locis, quamvis eam non editiones *Latinæ* N. T. sed manuscripti codices, & excerpta eruditorum, & scriptores ecclesiastici nobis ministrarent, esse recuperatam. Exemplum non spernendum præfens sistit locus. Communior lectio habet, καὶ ἄλλοι ἄγγελοι ἐξῆλθεν ἐκ τῆ θυσιαστήριος κτλ. καὶ ἐφώνησε. Sed *Alex.* verbum ἐξῆλθεν & subsequentem particulam καὶ ignorat. Quare non potui negligere *Rupertum Tuitiensem*, qui uti *Latinis* exemplaribus *Apocalypseos* sane sinceris adjutus fuit, sic in præfenti *exit* cum τ omittit. Etenim sub verba καὶ ἄλλοι ἄγγελοι, quæ versu 15. 17 & 18 exstant, librarii ex versu 15. 17 verbum proximum ἐξῆλθεν alieno loco, versu 18, facillime iterarunt. Suspicabar, *Latinos*

dari codices ms. qui cum *Al.* & cum *Ruperto* congruerent. inveni, & citavi in *Appar.* pag. 860. Nunc etiam *Ansbertum*, qui *Rupertum* tribus sæculis antevit, & cod. ms. *Berolinensem* addo. ἐπὶ τῆ πυρῆς dicitur singulari numero: videtur autem singularis pro plurali, quem τὸ πῦρ non habet, hoc loco positus, coll. τῆ ὑδάτων. cap. XVI. 5.

¶ τῆς βότρυος - αἰσαφυλαί) Synonyma sæpe sunt ὁ βότρυος καὶ ἡ σαφυλή. sed interdum differunt, apud LXX. Num. XIII. 23. ὁ βότρυος βότρυος σαφυλῆς. Gen. XL. 10, πεπεραι ὁ βότρυος σαφυλῆς. Itaque βότρυος, totum, *uvæ*: σαφυλαί, partes, *acini*.

¶ τῆ ἀμπέλης, *vitis*) Non deest plurale ὁ βότρυος αἰσαφυλαί & tamen hoc loco singulare est: impii omnes, unius vitis instar sunt, omnes cohærent.

19 ἔβαλεν, *jecit*) Hujus igitur angeli opera perferentur *uvæ* de vite amplissima terræ in unum torcular.

¶ τῆ ληνὸν τῆ μέγαν) Etiam *Hebræis* femininum est τῆ ληνός. sed ad τῆ ληνὸν adjectivum additur masculinum, *Hebraico* more: (vid. Buxtorf. *Thes.* p. 338. 399. 423.) idque hoc certe loco facit ad amplificandum, ut etiam apud *Græcos*. vid. *Budæi* comm. L. Gr. col. 1500 seq. Olim nonnulli, *Hebraismo* non perspecto, sic interpretati sunt: *locit magnum*, i. e. *superbum*, antiquum hostem, *in torcular iræ Dei*. Ita habet *Primasius*, & *Ansbertus*.

20 αἷμα, *sanguis*) *sanguis* uvarum, vinum rubrum, id est, *sanguis* impiorum. *Metalepsis*. Occidio impiorum innuitur, non cruciatus æternus. Alii quoque hostes in torcular postea incidunt. cap. XIX. 15.

¶ ἀρχὴ τῆ χαλινῶν τῆ ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων usque ad frenos equorum, per stadia mille sexcenta) *Utraque* phrasis profundum & longum sanguinis torrentem

tem denotat. Ἀπὸ σαδίων κτλ. de intervallo dicitur etiam Ioh. XI. 18. Nonnulli Rabbinorum cultores hoc referunt ad Palæstinæ circuitum aut longitudinem. Sed longitudo, etiam cum regionibus editis & ab inundatione immunibus, multo minor est; circuitus, multo major. Quid si innuat vallis *Kidron*, inter urbem Ierusalem & inter *montem oliveti* (Act. I. 12.) interjecta? nam torrens in ea valle, cum suis anfractibus, & in ipso mari, quoad sanguine tinctus fuerit, 1600 stadiorum longitudinem poterit habere.

C A P. XV.

2 Νικῶντας ἐκ) Rara phrasis, sed similis illa Lycurgi contra Leocr. πὶ ποιῶν ἀν νίκην λαβοὶ παρὰ τὴν πολεμίων. Quod ad præpositionem attinet, LXX habent, ποιῶν ἐκδίκησιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν κτλ. Iud. XI. 36. XVI. 28.

¶ καὶ ἐκ τῶν ἀριθμῶν τῶν ὀνόματ' αὐτῶν) Post καὶ additur apud Erasinum, ἐκ τῶν χαραγμάτων αὐτῶν. & sic fere duo tresve codices, ita inter se propinqui, ut unius instar sint, qui tamen ipsi glossam, dum aliter aliterque in textum inserunt, produnt. Ceterum quatuor his voculis carcent codices, magno consensu, & versiones, etiam *Coptica*. Defendit eas Wolfius, his verbis: *Supra Ioannes XIII. 17. tria illa, que heic occurrunt, in mentione bestie ejusque sectatorum conjunxit, eodem, quo h. l. exstant, ordine, ἐκ μὴ ὁ ἔχων τὴν χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τῶν θηρίων, ἢ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Et veri fit similis, librariorum voces, de quibus agitur, omisisse, quam alios ex l. c. addidisse.* Addidisse librariorum, apparet. nam si Iohannes de *tribus* illis, quæ supra conjunxisse dicitur, primum juxta cum tertio allegasset, secundum non prætermisisset. Revera autem non sunt tria: sed *nomen be-*

stia, AVT *numerus nominis* ejus, (disjunctive,) est ipse ille character. *Character*, est genus: species duæ, *nomen bestia*, & *numerus nominis* ejus. Inde *character bestia*, indefinite plerumque, citatur, c. XIV. 9. XVI. 2. XIX. 20. XX. 4. definite vero, *charagma nominis* ejus seorsum, c. XIV. 11. vel *numerus nominis* ejus seorsum, h. l. Nam horum altero alterum connotatur; vel uno tempore *nomen bestia*, alio *numerus nominis* ejus magis viget. ἐκ, præpositio, aliquoties hic ponitur, uti cap. XVIII. 20.

¶ ἐς ὧρας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίην, *stantes ad mare vitreum*) ἐπὶ cum accusativo, & cum ipso *standi* verbo, denotat vel *super*, *in*, cap. VII. 1. XI. 1. XII. 18. XIV. 1. vel *juxta*, *ad*, cap. III. 20.

3 ὁ βασιλεὺς τῶν ἐθνῶν, *Rex gentium*) Augusta appellatio, & opportuna, coll. vers. seq. & Ier. X. 7. & tamen a librariis varie mutata.

4 πάντα τὰ ἔθνη, *omnes gentes*) Hic & conversio gentium omnium, (conf. Ier. XVI. 19.) & motivum, cum tempore conversionis, declaratur.

7 Φιάλας, *phialas*) Φιάλη δὲ φασι, ἀγγεῖον λεβηπεδῆς πεπλατυσμένον ἀναθεν. *Eustathius*. Phialarum in superiore parte latitudo facit ad repentinæ effusionis amplitudinem. Phialas vix tertium afferre, multi putant. Sed vid. *Erkl. Offenb.* pag. 808.

C A P. XVI.

1 Τὰς ἐπὶ τὰ Φιάλας, *septem phialas*) Epistolæ ad VII ecclesias distribuuntur in III & IV. Sigilla VII dividuntur in IV & III. & item Tubæ VII, ut vidimus: nunc etiam Phialæ VII. Tubæ longo circuitu regnum mundi labefactarunt: phialæ celeri & acuta vi bestiam potissimum, quæ se in regnum mundi induc-

induerat, & asseclas opesque ejus, frangunt. Itaque tubæ phialæque eodem ordine incedunt. Quaternæ priores tangunt *terram, mare, flumina, solem*: ternæ reliquæ, aliorum cadunt, & multo sunt acriores.

2 ὁ πρῶτος (primus) Sic, *secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus*, sine nomine *angelus*. Sermo celerrimam phialarum effusionem exprimit: cujus celeritatis documentum est etiam hoc, quod phialæ nullas temporum periodos notatas habent. Magnam eæ similitudinem habent cum plagis Ægyptiacis, quas ferre per mensium intervalla inflictas censent Hebræi. vid. Meyer ad Seder olam, p. 287. Quid si idem futurum sit in phialis? Tota quidem earum effusio adhuc in futuris est.

¶ ἔλκη πονηρὴν, *ulcus malignum*) Deut. XXVIII. 35, ἡ γῆ ἔλκει πονηρῶν.

5 ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, *qui es qui eras*) Vid. ad cap. XI. 17. & conf. D. Lang. comm. apoc. f. 188.

¶ ὁ ὄσιος) Alii καὶ, ante ὄ, vel pro ὄ, ponunt, vel καὶ ὄ præmittunt. Sæpe uniones germanæ lectionis a scoriiis varietatum sincera internoscit exegetis: præclareque huc confert Wolfius locum c. I. 8, Κύριος ὁ θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ. Iuverit etiam contulisse alterum, c. IV. 8, Ἅγιος ἅγιος ἅγιος, Κύριος ὁ θεός ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος. Summa est illorum duorum locorum similitudo, & huius loci, qui sic habet: δίκαιος εἶ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, ὁ ὄσιος. Subjectum, illic, Κύριος ὁ θεός ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος: hîc, vocandi casu, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν. Subjecti epitheton, illic, ὁ παντοκράτωρ: hîc, eodem casu, ὁ ὄσιος: utrobique sine καὶ particu-

la. Prædicatum, illic, c. IV. 8, ἅγιος: hîc, δίκαιος. Neque enim ita construenda est oratio, δίκαιος καὶ ὄσιος: quum multa in textu verba sint interjecta. Primis & postremis Apocalypseos locis dicitur Dominus ὁ παντοκράτωρ, *Omnitenens*; hîc, iudiciis se exferentibus, ὁ ὄσιος, *pius*. Primum a *Robore* laudatur, ne tempore patientiæ nil videatur valere, quum in fine satis sit ostensurus *Roboris*; deinde a *Gratia*, ineunte retributione. Pariter *Robur* & *Gratia* tribuitur Domino in Psalm. LXII. 12. 13. Epitheton ὄσιος Hebræo יָשִׁירִי respondet, significatque, activo vel passivo sensu, *gratiosum*. Deus in omnibus operibus suis *gratiam suam* exhibet, & ab omnibus sanctis *gratiam* inquit.

6 ἄξιοι εἶσι, *digni sunt*) Abrupta oratio, magna vi. Ita cap. XIV. 5 ἄμωμοι εἰσίν. Psalm. XCIX. 5 ἡ γῆ ἡ γῆ

7 ἤκουσα ἔθυσιασθερίας λέγοντος, *audiui altare dicens*) Audivit Iohannes altare, qua clamor surgit & vindicta descendit, ejusve accolas, Iohanni hîc non conspectos, ut ipsum altare loqui videretur. Confer phrasin c. I. 12. IX. 13. XI. 1. Talis illa, χρόνος εἶσιν ὁ λαλῶν. Iob XXXII. 7.

9 ἐβλασφήμησάν, *blasphemarunt*) Horribile peccatum, blasphemia: sed tamen vel contra voluntatem impiorum in honorem DEI cedit. fatentur enim, se succumbere.

10 ἐγένετο ἰσκοτωμένη) Hoc multo majorem habet emphasin, quam si diceretur ἰσκοτώθη vel ἰσκοτίθη, cap. IX. 2. vel, ἐπλήγη τὸ πρῶτον, c. VIII. 12. Arabs interpretatur, *desiit*. id vero nimium est.

¶ ἔπενος) πῶς LXX πόνος, *dolor*.

12 ἐπὶ) ἐπὶ potius reddimus super, quam in, quod ob exsiccatas aquas nulla hîc mixtio sit

fit facta, ut in mari & fluviis, ubi erat præpositio εἰς. Marckius.

¶ (ἐξήρανε, siccat) Sic Alex. Lat. Cohæret cum ἐξέχει, cumque συνήγαγεν, v. 16. Plerique, ἐξήραθη, vel ex rhythmo ἐπιμασθῆ, vel ex consuetudine. Sæpe enim ἐξήραθη in N. T. exstat, & facile hic quoque a librariis arreptum est.

¶ (αυτα, ejus) adeoque eorum quoque fluminum, quæ in Euphratem labuntur. Turcæ id flumen hodie accolunt. Vel si perbreui Mahomedismus, ut nonnulli putant, detrimenti aliquid capturus sit, fieri tamen poterit, ut angelus sextus phialam suam aliquanto serius effundat.

13 ὡς βατράχοι) Ὅμοια βατράχοι, habet Erasmus, cum Pet. 3. vel plane solus, (nam Steph. 15 hiat:) ex Andrea, opinor, qui ὡς φράζει, εἰκότα βατράχοις. ὡς βατράχοι, ceteri omnes, cum Andreae textu, cui Millius in Proleg. § 5 10, ut nunc animadverto, non derogat. Hinc Archbas, Græcismo consulens, (vid. Appar. ad Ap. XVII. 4.) ὡς βατράχους. Valet casus rectus, uti Exod. XXXIV. 4. δύο πλάκας λίθινας, καθάπερ αἱ πρῶται.

14 ἐκπορεύεσθαι) Multæ hîc occurrunt varietates, in quibus speciem habet, ἀ ἐκπορεύεται. quæ tamen si primæva esset lectio, non tam varie fuisset mutata, quam infinitivus ille, ἐκπορεύεσθαι, propter parenthesin non æque a librariis perceptus. Atqui sine infinitivo abrupta esset oratio, εἶδον πνεύματα ἐκ τῆς γῆς. Non enim dicitur bestia ex mari &c. Neque obstat, allegatus a Wolfio, alter infinitivus, συναγαγῆν, per asyndeton subjunctus. Sæpe enim cumulantur infinitivi, Luc. I. 74 - 79. Eph. III. 16 f. 1 Thess. IV. 3. 4. 6. & hoc loco expeditus est sensus: vidi exire, ut congregarent.

Est Simultaneum, de quo vid. Erkl. Offenb. p. 84. Notantur autem res duæ concurrentes vel repetitis iisdem verbis, 2 Reg. II. 14. vel interpellata constructione, ut h. l.

15 τὸ ἀρχιμοσύνη) ἦεν LXX plerumque, ἀρχιμοσύνη.

16 καὶ συνήγαγεν, & congregavit) Non possumus hoc loco singulare verbum pro plurali, (quod Syrus exprimit,) positum censere, quia nomen neutrum πνεύματα tanto intervallo præcedit, v. 13. 14. & in ipso versu 14 plurale verbum εἰσι ponitur. Quis ergo congregavit reges? angelus sextus. Toto hoc capite sæpe subauditur angelus. Sine incommodo saltu hic versus cum versu 12 connectitur. Vide Franc. Junium & E. Schmidium.

¶ (ἀρμαγεδῶν) Sic plerique cod. At pauci, μαγεδῶν, quomodo habet etiam ms. Alex. in 2 Par. XXXV. 22, ἐν τῷ πεδίῳ μαγεδῶν. Magedon vel Megiddo erat urbs, cujus frequens mentio in libris V. T. Ea loca, ut apparet, respexere librarii, qui vocabulo ἀρμαγεδῶν in Apocalypsi primam detraxere syllabam: sed propter hanc ipsam potissimum syllabam τὸ ἐβραϊστὶ videtur esse adhibitum. Armagedon significat vel ἡ urbem Megiddo, ut docet Hillerus in syntagmatis, p. 229. vel ἡ montem Megiddo: nam ubi est ἡ γῆς vallis, ut vallis Megiddo, 2 Chron XXXV. 22. ibi etiam est mons. Ipsum Megiddo unde derivetur, non perinde disquirimus. ponitur enim ut nomen proprium loci in Palæstina ex magnis rebus, quæ ibi antiquis temporibus acciderant, notissimi. Neque vero ob funestam Iosæ cladem hac allusione citatur, sed ob eadem regum Cananæorum. Iud. V. 19.

21 ὡς ταλαυταιαία, ut talenti pondere) multarum singulatim librarum.

C A P. XVII.

2 **M**^{εθ' ἧς, cum qua}) *Cum regnis terræ fornicata est Tyrus. Es. XXIII. 17. 18. coll. Ap. XVIII. 23.*

3 **θηρίον κόκκινον, bestiam coccinam**) ut rufus erat draco.

5 **ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ κτλ. magna, mater &c.**) Gloriosum Romæ nomen, si quisquam, Benedictus XIII, magnifice adornavit in Indictione universalis Iubilæi A. MDCCXXV. *Ad hanc sanctam civitatem, tot sanctorum martyrum memoria inclutam, ac beatorum præsertim apostolorum ecclesiæ principum doctrina eruditam & glorioso sanguine consecratam, religiosa animi alacritate concurrite. Festinate ad locum, quem elegit Dominus, ascendite ad hanc Hierusalem novam, unde ab ipso ecclesiæ nascentis exordio Lex Domini & Lux evangelicæ veritatis in universas nationes effluxit. Urbem tot tantisque beneficiis auctam, tot muneribus cumulata, ut civitas sacerdotalis & Regia in superbium seculorum posita, Civitas Domini, Sion Sancti Israël jure optimo prædicetur. Hic vero confitemini Deo in ecclesia magna, in populo gravi laudabitis eum. Quandoquidem hæc ipsa Catholica & apostolica Romana ecclesia per sacram B. Petri sedem, caput orbis effesta, Mater est cunctorum credentium, fida Divinitatis interpres, & Magistra omnium ecclesiarum. Hic intemperatum fidei depositum, hæc fons sacerdotalis unitatis, hæc claves regni cælorum, & summa ligandi atque solvendi potestas, hæc demum inexhaustus ille thesaurus ecclesiæ sacrarum indulgentiarum, cujus dispensator est Romanus pontifex, custoditur. Sed gloriosum hunc titulum Iohannes ex veritate*

ὡσαύτα φραζει & explanat: Babylon &c.

8 **ἡν κτλ. erat &c.**) Tria durationis bestię sunt incisæ: quorum tempora per

conjecturam refert liber *Erkl. Offenb.* p. 1147 seqq. Possit autem (1) ad problemam ibi datum secundarius quidam numerus bestię cursus adjici, a consummato ejus ortu ex mari, in Alexandro III, A. 1169. ad A. 1836. (2) conferri, quod dixi supra ad cap. XIII. 1. Thesi 10. observ. 29. (3) tota illa Thesis ad multas capituli hujus XVII partes resolvendas repeti.

¶ **βλεπόντων**) Genitivus simplex, absolute, uti Luc. VIII. 20 *λεγόντων*.

¶ **ὅτι, quod**) Ratio, sub qua terricolæ admirantur bestiam. sic plane, *ὅτι*, Ioh. IX. 8.

¶ **καὶ παρέσαι**) Sic habent antiqua documenta, summo consensu: nonnulla, *καὶ παρέσαι*. Tantummodo de *M. & Pet.* 3. minus liquet. *Latinus* non discrepat interpres, qui vel habuit & *ventura est*, quæ lectio apud Primasium remanet, vel *καὶ παρέσαι ὡς* in unum conflavit, hoc modo, *Et hæc est*, scilicet *mens &c.* Facilem hac lectione, *καὶ παρέσαι*, sensum reddi, sed *καὶ πρὸς ἐς* in contradictionem afferre, agnoscit Theod. Crinon in *Essai sur l' Apoc* p. 318. Et tamen lectionis, *καὶ παρέσαι*, nullam esse elegantiam & acumen, Vitringa, modestus alias interpres, dicere sustinuit: eademque mente H. Morus *καὶ πρὸς ἐς* in exemplaria pleraque omnia habere, & hanc lectionem generaliter obtinere, scripsit. Ea quippe methodo, quæ utriusque temporibus vigeat, numerus codicum, in Apocalypsi præsertim, ægre iniri poterat. Atqui istud, *καὶ πρὸς ἐς*, Erasmus introduxit. Reuchlinianum Andreae exemplar habuerat, opinor, *καὶ παρέσαι* sed litera *α* vel oculus Erasmi fugiebat vel animo ejus displicebat, & *Latinus*, quem vidimus, interpres, eum deserebat. Itaque per conjecturam, *καὶ πρὸς ἐς*, edidit, sed plane du-

dubitanter. nam hæc verba ipse & in parenthesis, conjecturæ indice, aliquando exhibuit, & in sua versione Latina constanter omisit. Eam nunc conjecturam, postquam tot editores, sed sine examine, Erasimum recuderunt, Morus & Vitringa quasi insignem Canonis Biblici particulam animosè defenderunt. Ipse vero Erasmus, si viveret, tot codicibus, quorum nunc copia est, herbam, ut arbitror, porrigeret, & asseclas suos miraretur, qui lectiones ab ipso olim ægre constitutas tam religiose tuentur. Vel solus Andreas, cujus textus & exegesis in exemplaribus postea excullis καὶ παρέσει ac potius καὶ παρέσαι habent, Erasimum revincit: & ab hac lectione *Coptica* versio, ἔσπευσε, certe propius abest, quam ab Erasmo: idemque de ipsa Vitringæ interpretatione dicendum venit. Ea enim ad textum ἦν κτλ. congrueret, si textus esset, fuerat, ἔσπευσε non erat, ἔσπευσε, καὶ παρέσει. Legatur, quæso, tota ejus ad hunc versum commentatio, de *RESUSCITATIONE* imperii. Quoquo modo se res habet, commentarius textui, non textus commentario servire debet. Addit Wolfius (ubi Mori & Vitringæ verba complura exhibuit,) πὶ καὶ παρέσαι etiam ideo locum habere non posse, quod de illis sermo sit, qui bestiam illam cum maxime videant. Resp. Ea lege saltem καὶ παρέσει sumendum erat, collato versu 11, ubi item præiens est tempus pro futuro. Veruntamen *videri* variis modis potest aliquid, quod vel *adeest* vel *aderit*. Matth. XIV. 30. Ioh. VI. 19. Hebr. X. 25. Idem vir eruditissimus neganti mihi, καὶ περ particulam ab Iohanne usquam adhiberi, regegit, ne verbum quidem παρέσαι ab Iohanne adhiberi. Sed dispar est ratio. nam verbum παρέσαι nullus idiotissimus excludit: particulam *quavis* Hebraismus, quem Iohannes multum sequitur, fere ubivis per ἢ sive καὶ reddit,

juxta Noldii Concord. p. 292 seq. non καὶ περ. Accedit alia ratio, quæ constructionem Erasmi, καὶ περ ἐσίν, aperte refellit. nam καὶ περ non cum verbo, sed cum participio construi, docent omnia loca N. T. 2 Petr. I. 12. Hebr. V. 8. VII. 5. XII. 17. maximeque Phil. III. 4. Et sic οἱ ἔξω. *Demosth.* ταῦτα μνημονεύετε ῥηθέντα, καὶ περ ὄντες & δεινοὶ τὸς ἀδικῶντας μεμνηῶσθαι. Idem, ἕκασον ὑμῶν, καὶ περ ἀκριβῶς εἶδέτε, ὅμως ὑπομνήσαι βέλομαι. Idem, δεῖ με, καὶ περ & Φιλολοῖδρον ὄντα Φύσει, αὐτὰ τὰ ἀναγκαῖοτα ἐῖπεν περὶ αὐτῶν. *Aristoteles*, ἀλλὰ καὶ περ ὅτος τίςτις ἔσπευσε λόγῳ, πειρατῖον βοηθεῖν. *Euripides*, καὶ γὰρ σ' ἰκῶμαι, καὶ γυνή περ & σ' ὅμως, τοῖς δεομένοισιν ἠφελῆν, οἷός τε δ' εἶ. *Sophocles*, γινώσκω σαφῶς, καὶ περ σκοτεινός (scil. ὢν,) ἔγωγε σὴν ἀυθὴν ὅμως. *Dio*, τὰ ἔσπευσε ἔργα, καὶ περ (Xiphilinus, καὶ) χαλεπώτατα δόξαται γεγόνενα, παρὰ τὰ γαῖς - παρήνεγκαν. *Zosimus*, καὶ περ ἐν τῆσιν ὄντι τῷ στρατώδῳ, περὶ Φιλίας ὅμως ἐποίησεν λόγῳ οἱ πῆρσαι. *Iulianus*, καὶ περ ταῦτα πολυπραγματιῶν, ἠδέτε τὸ μέγθος αὐτῶν ἢ ἀρετῆς. Sin aliquis καὶ περ etiam cum verbo construi affirmat, exemplis probet, & iis quidem, in quibus περ non sit παρέλκον, ut apud Apollonium Rhodium, sed *quavis* notet. Obstat natura particulæ. nam etiam simplices voculæ, ex quibus καὶ περ componitur, nempe καὶ (pro *quavis*) minus sæpe, & περ (apud Devarium,) nunquam, verbum adsciscunt. Gravius est, quod conjectura καὶ περ multum de sententia detrahit. nam *admiratio* terricolarum non tam per illud, quod *bestia erat* ἔσπευσε non est, quam per hoc, quod *bestia παρέσαι aderit*, commovetur. Satis de crisi, nec tamen frustra. Momentosus enim locus est. Tetragrammaton illud *יהוה* DOMINI S, magnificam periphrafin ha-

bet, ὁ ἄν και ὁ ἦν και ὁ ἐρχόμενος, qui est & qui erat & qui venit. At bestiam mirantur terricolæ, quasi quoddam antitetragrammaton. namerat, & non est, & adevit. Dominus dicitur ὁ ἐρχόμενος, *Veniens*: bestia *παρέσαι*, *adavit*, alio illo rege *veniente*, v. 10. eaque *παρσσία* (conf. omnino 2 Theff. II. 9.) est longe perniciosissima. Hebraïco verbo *נבא* apud LXX & *ἐρχομαι* & *παρέσαι* respondet: & hoc loco, ad ἦν και ἐκ ἔστι, και *παρέσαι* aptissime adsonat, & minus quiddam dicit, quam si diceretur και *ἐρχεται* vel και *ἔσαι*.

9 ὄρη - βασιλεῖς. *montes - reges*) Septem montes Romæ, septem olim arcibus muniti & ornati erant. *Pacatus* in Paneg. *Spectabas hæc a tuis collibus, Roma, & septena ARCE sublimis, celsior gaudio ferebaris.* cap. XLVI. *Hos colles*, inquit G. Fabricius capite III Romæ suæ, *Virgilius in Georgicis, & in Epithalamio Ausonius, propter sedes regias aliquando in iis constitutas, septem Arces nominarunt.* Septem illi montes erant *Palatinus, Capitolinus, Cælius, Exquelinus, Viminalis, Quirinalis, Aventinus.* Sed prophetia septem montes pro tempore bestię spectat, in quo *Palatinus* desertus est, & *Vaticanus* viget. Ceteri, iidem sunt, qui olim erant. Neque vero *septem capita* bestię duplicem habent significationem, unam seorsum *montium* confusam, alteram seorsum *regum* distinctam: sed unicam habent significationem, sic tamen, ut significatum sit quiddam compositum, ex monte & rege constans. Nonnulli septem montes Hierosolymis quærunt, sed, ut nervose docet Wolfius, non conficiunt. Vid. Es. X. 32. Fac autem, septem quondam montes ibi fuisse: nunquam ibidem septem reges, nedum septem montes cum septem regibus singulatim conjuncti fuere: urbs ipsa prius deleta est, quam Iohannes scriberet: nusquam Ieru-

salem, etiam ubi maxime culpatur, *Babylon* dicitur: & ordo prophetiæ in tempora multo ceteriora Babylonem detruit. In urbem Romam hæc omnia conveniunt. ac primum bestię caput est Mons Cælius & in eo Lateranum, cum Gregorio VII ejusque successoribus: secundum, Mons Vaticanus cum templo S. Petri, a Bonifacio VIII. tertium, Mons Quirinalis, cum templo S. Marci & cum palatio Quirinali, a Paulo II. quartum, Mons Exquelinus, cum templo S. Mariæ Majoris, a Paulo V. Per hos adhuc montes ambulat habitatio actioque pontificia, ita quidem, ut ad primum caput accedat alterum, non tamen ruente protinus primo; ad duo illa, tertium; ad tria, quartum: postea, ad quatuor, quintum, donec quinque reges & omnia in quinque montibus per eos constituta cadunt. Evolve *Bullarium* ordine: quatuor a Gregorio VII notabis tempora, quorum primo fere omnes bullæ, in urbe datæ, datæ sunt in *Laterano*; secundo, apud *S. Petrum*; tertio, apud *S. Marcum* & in *Quirinali*; quarto, apud *S. Mariam Majorem*. Quintus, certe sextus septimusve, Mons nullus adhuc a papis ita cultus cernitur: & id ipsum veritatem hujus interpretationis comprobatur. Septem montes, septimo exculto, distincte cernentur.

¶ ἕπτα - ἐπ' αὐτῶν) pro, ἐφ' ὧν. Hebr. *עַל שֵׁבַע הַרִים*

10 οἱ πέντε, ὁ εἷς, ὁ ἄλλος) Articulus habet vim relativam ad *septem* illos, qui in *quinque*, & *unum*, & *aliium* distribuuntur.

¶ ὀλίγον, *paulum*) Specialem temporum considerationem habet *Exegesis Germanica Apocalypseos* & *Ordo temporum*, in *Gnomone* autem volebam supersedere: & tamen ea theoria ita recurret, ut etiam ingra-

ingravescat. Quodsi mathematici, musici, pictores, artifices omnes, minima quæque curant, & in minimis DEMVM elegantiam quarunt: cur non obsequamur prophetiæ in minimis calculis se maxime admirabilem præbenti? Hanc quoque in partem *opera DOMINI sunt exquisita* פְּסַלְמִים Psalm. CXI. 2. Veram eorum subtilitatem nulla *μικρολογία* & curiositas humana potest excedere aut assequi. Temporum *mulieris alata* & *be-*

stia digerendorum *experimentum* quoddam fecimus in *Erkl. Offenb.* p. 1072. & ea, *Daniele* etiam atque etiam adhibito, nunc aliquanto explicatius consolidantur. Quare ad illa, quæ in cap. XIII. 1. Thesi X. observ. 29. cel. D. Langio respondi, hæc addi velim, quæ sequuntur, salva, quam præfatus sæpe sum, modestia & sobrietate, dum eventus futura explanet.

T A B V L A.

Termini:

- A. Anno 1058. d. 2 sept. fer. 4. Mulier alas nacta.
- B. 1077. d. 1 sept. fer. 6. Bestia ex mari.
- C. 1143. d. 25 sept. fer. 7. Menses 42 ineuntes.
- D. 1810. d. 21 maj. (stil. nov. d. 1 Iun.) fer. 7. Menses 42 elapsi.
- E. 1832. d. 14 oct. fer. 2. Bestia ex abyſſo: hora una.
- F. 1832. d. 22 oct. fer. 3. Bestia, regno decem cornuum aucta.
- G. 1836. d. 18 jun. fer. 1. Bestia devicta.

Intervalla,

eo termino, unde singula incipiunt, incluso; & eo, qui subsequitur, excluso:

	Dies & horæ:	five	hebdomades & dies:
A.	6938, 12.		991: 1½
B.	24130, 3 ¹⁸⁰ / ₇₇₇		3447: 1 plen.
C.	243495 præcise:		34785: 0.
D.	8170, 22 ²¹⁸ / ₇₇₇		1167: 2.
E.	7, 22 ¹⁷⁰ / ₇₇₇		1: 1 propemodum.
F.	1335.		190: 5.

Sunt, in summa, dies 284077½. sunt hebdomades 40582½. sunt hebdomades quadratæ 5797½. sunt anni 777⅔. sunt monades Danieliticæ (de quibus mox,) 686 præcise. Primum Intervalla, in abstracto; deinde Terminos, in concreto, declarabimus.

Declaratio Intervallorum.

Intervallum	A	complectitur annos	19,	minus 1 d.
	B	annos	66 ⁶⁶ / ₃₃₃	præcise:
	C	annos	666 ⁶⁶⁶ / ₃₃₃	præcise:
	D	annos	22 ¹¹¹ / ₃₃₃	plen.
	E	ann.	2 ² / ₃₃₃	quam proxime:
	F	annos	3 ¹⁸ / ₃₃₃	plen.
	ADEF	conjunctim, annos	45 ⁴⁵ / ₃₃₃	præcise:
	ABDEF		111 ¹¹¹ / ₃₃₃	præcise:
	ABCDEF		777 ⁷⁷⁷ / ₃₃₃	præcise.

Danielitica hebdomades LXX habent monadas 490, quæ conjunctim sunt anni 555 $\frac{5}{7}$, ut ostendimus in *Ordine Temporum*, cap. X. In ejusmodi monadas & hebdomadas eadem Intervals memorabili ratione transfunduntur.

Intervallum C habet monadas ejusmodi 588 præcise, quæ sunt *hebdomades quadrata* duodecim.

B & D conjunctim, monadas 78, sine excessu diei.

BCD sunt monades 666, (sive dies 275795 $\frac{5}{7}$, qui ultra appendices dierum intervalli BCD non 17 horas excurrunt,) mirabili concentu. Etenim *numerus bestiae* dicitur esse 666, ea locutione, per quam is numerus non uno modo existet, Vid. *Erkl. Offenb.* p. 742 init. Sic numerus 666 *primum & secundum Incisum* de duratione bestiae complectitur.

AEF conjunctim sunt monades 20, sine defectu diei.

ABDEF sunt monades 98, quæ sunt *hebdomades quadrata* duæ.

ABCDEF conjunctim sunt monades 686 præcise, sive *HEBDOMADES CVBICAE* duæ.

Numeri, & sub *diversorum* numerorum ænigmate *æquales*, periodi, apud Danielem & in Apocalypsi, *nire sunt ductiles & versatiles*, ut articulatissima expeditissimaque ratione *invicem* transmutentur, *firmo veritatis argumento*.

Declaratio Terminorum.

A. Mulier alas nacta: initium 3 $\frac{1}{2}$ temporum. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 646.

B. De ascensu bestiae ex mari; deque ipso die 1 Sept. egimus ad cap. XIII. 1. præfertim Thesi 9. Ab eo die est fluxus prævius annorum 666 $\frac{2}{3}$ (vid. *ibid.* p. 1069.) isque nunc ad exitum properans. Priusquam anni 5648 a mundo condito (vid. *Ord. Temp.* p. 300.) sive hebdomades annorum quadrata 116 compleantur, exi-

stimari poterit, quid ante exitum illum expectari oporteat.

C. De potestate bestiae ad 42 menses data, & de initio mensium, egimus ad cap. XIII. 18. § XII. Idem est numerus bestiae, 666.

D. Mensibus 42 elapsis, bestia non idcirco protinus *non est*. nam etiam ante menses illos *erat*. Sed tamen sub phialam angeli quinti ita fit obscuratum regnum bestiae, ut plus laboret, quam ante initium mensium 42. Itaque observandum erit suo tempore, utrum sub exitum mensium 42 angelus ille phialam demum suam sit effusus in thronum bestiae, an etiam bestia continuo meretricem portatura sit, dum ipsa *non est*. Hoc Intervallum, quo bestia *non est*, prope accedit ad *Semitempusculum*, de quo agit Ordo Temp. p. 318.

E. *Horam unam*, quam cornua decem regnum cum bestia accipiunt, ideo prophetiam interpretamur, quia *mille annos* communi significatu ita dictos antecedit. vid. *Erkl. Offenb.* p. 146 seq.

F. Decem reges, & bestia, primo quoque tempore, quum regnum ei dederint, meretricem vastabunt. Roma condita est Anno 3961 Per. Jul. d. 29 Oct. (ut docet Des-Vignoles in Chronol. in extremo,) *feria 5*. Inde ad Ann. Dion. 1832. Per. Jul. 6545. d. 22 Oct. *fer. 3* (quem diem Tabella habet,) demto anni Iuliani excessu, anni sunt 2584 præcise, sive hebdomades 126186, & *dies 5* propemodum, a *feria illa 5 ad feriam hanc 3*. Quid Roma post annos 90 die suo natali sit expertura, observent, qui tum erunt.

Duo hæc Intervalla, E & F, sunt conjunctissima. *In manus cornu singularis dantur, sancti*, vel, ut Tigurini interpretantur, *temporum vestitus & leges* (sic parallela sunt verba Psalm. XXXI. 16.) *TEMPVSET TEMPORA ET DIMIDIUM TEM-*

TEMPORIS. Dan. VII. 25. *Rex alter, cum venerit, PAVLVLM oportet maneat.* h. l. De utroque loco sat multa coniecimus in libro, *Erkl. Offenb.* p. 883. Adjuvat autem tertius: *Decem cornua potestatem ut reges VNAM HORAM accipiunt cum bestia.* v. 12. *Paululum*, est intervallum *EF* conjunctim; nam totam regis alterius mansionem, in tertio bestiae *Inciso*, complectitur: *E* est una hora: *F* habet residuum de intervallis superioribus, id est, dies 1335, eosque communes. Hos sequuntur continuo dies 1335 prophetici Danielitici (quos mille annos esse docet *Ordo Temp.* p. 379.) qui promittuntur Dan. XII. 12. ut dies 1335 communes, miseri, *expectationis*, sustentationis, subaudiuntur; & dies 1335 prophetici, beati, *attingendi*, exprimantur. Verba, *qui expectat*, & *attinget*, *dies*, *mille*, magnam ab accentibus vim habent. In Intervallum *F* cadunt, & id non explent, *tempus* & *tempora* & *dimiduum temporis* apud Danielelem: assentiorque Ven. D. Langio, esse annos 3½, sed, in summa, dierum 1278, ex veritate naturali, non dierum 1260, quos ille accipit, neque dierum 1333½, qui in mentem venire possent. Nunc quomodo etiam 1278 dies & 1335 conciliantur? Non dicam, utrumvis dierum numerum esse annos 3 cum פלג parte sive dimidio, non quadriennium; quemadmodum etiam intervallum *F*, intervallo *E* vel seposito vel addito, cum *Traditione* veteri de antichristo annos 3½ grassaturo congruit. Sed apud Danielelem videtur bestiae ex abyssu actio in terra Israel spectari: in Apocalypsi extra eam quoque terram bestia ex abyssu prius habet, quod agat.

Dubia in articulis quibusdam singularibus Tabella nostra putari potest: sed intra limites suos exegeticis historicisque nervis tota corroboratur. Quae in periodo sex intervallorum minus definiuntur ex

Apocalypsi, ea ex Daniele definiuntur, ut esse bestiae ante mensis 42, & non esse ejusdem, & paululum regis alterius: & quae apud Danielelem proprie expressa erant tempora 3½, ea in paululum illud includit Apocalypsis; rursus, quod apud Danielelem *aenigma* 1335 dierum repraesentarat, id proprius mille annorum verbis declarat Apocalypsis. Num haec omnia sunt fortuita? Non omnia aequali confidentia affirmamus: sed tamen omnia proponimus, ut *posteri habeant, quod observent, & ex eventu partim emendent, partim comprobent.*

11 καὶ αὐτὸς ὄψιδος ἐστὶ, καὶ ἐκ τῶ ἐπ' αὐτό ἐστὶ, & ipse octavus est, & ex septem est) καὶ, καὶ, valet &, &. ὄψιδος est pars praedicatorum, ideo sine articulo ponitur: cohaerens ei pronomen αὐτὸς item est pars praedicatorum, emphasin addens τῶ octavus, quatenus hic ipse & septem contradistinguitur. Octavus, & septem, sunt masculina, ut regis regumve nomen subaudiatur.

Innuitur hoc loco famosus ille pridem & magnus Adversarius, quem omnis antiquitas & tota ecclesia Romana pro uno quodam & singulari homine habet. Satis prope tetigit rem, qui patrum ultimus dicitur, *Bernardus*. nam sera aetate sua, Sermone VI in Ps. *Qui habitat*, post amara de corrupto illo ecclesiae & antistitum statulamenta, *superest*, inquit, *ut reveletur homo peccati, filius perditionis, demonium non modo diavnum, sed & meridianum, quod non solum transfiguratur in angelum lucis, sed etiam extollitur super omne quod dicitur deus aut quod colitur.* Ex Reformatoribus, qui ceteroqui in sua potissimum tempora non immerito intenti erant, *Franciscus Lambertus* agnovit, unum tamen quendam insignem adversarium, filium perditionis, posthac esse venturum, eamque calamitatem flebiliter descripsit. Exeg. Apoc. p. 183. 193. 215. 265. In The-

sibus Hier. Zanchi hæc erat : *Et si revelatum est jam pridem regnum Antichristi; quique in illo primatum tenet, & regnat, verus est Antichristus: dicere tamen, sub finem seculi insignem quandam, & omnium iniquitate excellentissimum, verum & perfectum Antichristum, qui etiam miracula edat, venturum, non pugnat cum Sacris literis. etenim Argentinae in prælectione de fine seculi in hanc sententiam differuerat, ab aliis idcirco reprehensus. Eam thesin A. 1561 approbaverunt Heidelbergenses Theologi, Tigurini vero etiam confirmarunt, his præter cetera verbis: Cum indices malitia crescat & sine modo augeatur: nil obstat, quo minus hæc & ceteros Evangelii bestes impietate sua longissime superet, quemque Dominus spiritu oris sui omnino sit profligaturus. Vid. Zanchi misc. Theol. p. 1. 18. 21. 44. 48. Neque aliter, hæc duntaxat de re, eodem anno, Io. Brentius Io. Marpachio respondit: De antichristo nollem contendere odiose, scimus, papatum esse antichristianismum. Fortassis autem fieri potest, ut inter papas exoriatum aliquis, qui impietate, astutia, dolis, crudelitate & tyrannide reliquos omnes superet, & det Filio Dei occasionem, ut properet ad extirpandum universum papatum & ad iudicandum vivos ac mortuos. De hac re Dominus curabit: nos nostrum officium faciemus, & expectabimus adventum Domini. Conferatur Epistola Lud. Crocii Vossianis inserta, Detlevi Chuveri curiöser Welt-Mercurius Part. II. num. XX. XXIII. H. Horcbii Patmus, p. 70. C. B. Michaëlis in Dan. p. 230. Iac. Koch tr. Germ. in Dan. p. 247 seq. Quid si Pontificiis, inquit Rob. Baillius, concederemus, in quo quidem orthodoxi NON SVNT DIFFICILES, ut in longa antichristorum Romanorum serie aliquis in seculi fine sodalibus suis, licet improbissimis, quadam tamen im-*

probitalis ἐξουχῆ nequior exoriatum, qui Antiochi dies proximus referat: nihil ex hac concessione ipsi lucrarentur. Op. hist & chron. f. 244. Apposite vero ad h. l. Vitringa: *Bestiam ipsam esse quoque Octavum regem, ex ordine superiorum; sic absque ullo accipi potest difficultate, post hosce reges mysticæ Babylonis unum adhuc expectandum esse sub finem imperii antichristiani, qui telles Christi sit occisurus, & in ecclesiam præ ceteris omnibus sæviturus. de quo Spiritus sub nomine bestiae speciatim vaticinatus fuerat Cap. XI. 7. Omnesque hodie congruunt, qui prophetica tempora, & in his menses XLII bestiae communi significatu accipiunt, tam brevem potestatem uni videlicet regi adscribentes. Non soleo testimoniis humanæ auctoritatis niti: haud indiget iis veritas. sed ubi doctrina aliqua paradoxa putari posset, latentes in animis hominum anticipationes veritatis colligere expedit. Hic unus, ultimus, rex, ab omnibus suis antecessoribus, ut malignitate, sic interitus genere longissime differet. Illi naturali fere morte obcunt: hic vivus ad cruciatum æternum dabitur. c. XIX. 20. 2 Theff. II. 8.*

¶ ἑπτὰ ἐπτά, ex septem) Præclare Primatius: *Hunc, quem octavum dicit, NE ALTERIUS GENERIS æstimares, subjecit, Ex septem est.*

12 τὰ δέκα κέρατα, decem cornua) Decem cornua respondent decem digitis pedum in statua regali, Dan. II. 41 f. VII. 7. 20. 24. Quumque utervis pedum quinos habeat digitos, expectandum erit, num decem reges futuri sint aliqua ratione in duos quinarios distincti.

¶ μίαν ὄραν, unam boram) Hæc bora erit ineunte paululo illo. v. 12 not.

13 μίαν γνώμην, unam sententiam) Magna

gna consensio non semper est character bonæ causæ.

14 ἐκλεκτοί, καὶ κλητοί, πεισοί) Medium est hoc, de multiplici varietate, quæ in Apparatu notatur. Etenim ἐκλεκτοί primo loco apud veteres satis magna consensione ponitur: & πεισοί constantius iidem habent, quam ut deleri possit; sed καὶ conjunctio, post κλητοί, sublesta est. Describuntur comites Victoris: sunt electi; sunt vocati, quippe fideles. Dicuntur hoc loco κλητοί, κεκλημένοι cap. XIX. 9. Vtrumque semel in hoc libro, ut etiam ἐκλεκτοί.

16 κέρατα, cornua) Decem cornuum ante bestiam mentio docet, potiores, in ipsa inimicissima vastatione meretricis, cornuum partes fore. nam etiam αὐτῶν, eorum, versu 17, ad cornua præ bestia refertur.

¶ καὶ τὸ θηρίον) ἐπὶ τὸ θηρίον, fecit Erasmus, quem hic quoque sequuntur, qui solent, editores, quanquam lectionem hanc, e Latinis deterioribus fidam, vel solus Andreas Cæsariensis redarguit. Eam ad sensum, inquit Wolfius, accommodatorem esse, per se patet. Per eam enim multiplicatur cornua, quæ in bestia viderat Iohannes. Omnino cornua, quæ viderat Iohannes, uti versu 12, sic versu 16 indicantur: eaque ille in bestia vidisse, affatim intelligitur ex v. 3. 7. quanquam τὸ in bestia uti abest a versu 12, sic postea versu 16 multo magis redundat, præsertim quum cornua versu 12 magis ut bestię cornua, versu 16 magis per se spectentur. Ipsa phrasıs, cornua vidisti ἐπὶ τὸ θηρίον, hiulea est, & dissimilis phrasibus, quibus nomen in fronte scriptum, ac bestia cornua habens dicitur. Hæc vero oratio, Et decem cornua, quæ vidisti, καὶ ἔστι bestia, hi odio habebunt meretricem, planissima est, cornua ἔστι bestiam per voculam ἔστι hi complexa, & ad sensum gra-

villimum, quem ea demum exhibet, accommodatissima, quod non modo decem cornua, sed etiam bestia ipsa (quo pacto Protestantes ab invidiosissima classici adversus Romam canendi suspicione liberantur,) meretricem odio sint habituri. Divina gubernatione provisum est, ut Apocalypsis ante Reformationem, in media Hispania, Compluti, valde sincera, præsertim in stricturis Romam ferientibus, ederetur. Atque hoc loco Complutensis editio & lectionem, καὶ τὸ θηρίον, exhibet, & puncto, approbationis signo, eam distinguit. Consentiuntque monumenta fere omnia. Inanis esset tot codicum collatio, si talium quoque locorum germana lectio aut postponeretur sine fine, aut saltem in ancipiti relinqueretur. Bene igitur subjicit Wolfius: Vel omnium, vel plerorumque, codicum Græcorum consensus non parvi fieri debet. Id est, Debet tali consensu stipata lectio pro germana agnosci & defendi, ubicunque ea receptiorem lectionem omnibus rationibus, hermeneuticis quoque, exsuperat. Hoc uno meam Wolfius in locis fere omnibus, ubi a me dissentit, sententiam firmat.

¶ τὸ πύργον, meretricem) Quæstio nascitur, utrum bestia, ex abyssu ascendens, bellum cum duobus testibus gerat prius, (coll. Erkl. Offenb. p. 546.) an Babylonem vastet. Babylonem, ut videtur, prius delet, regno vixdum sibi a decem cornibus dato: deinde, relicta illa sede, totum in sanctam urbem furorem effundit, & mox cum suis in extremam cladem incurrit. Nam & sub duorum testium in cælum ascensum, respiciente post terræ motum multitudine, consummatur mysterium DEI: & cornua decem regnum suum dant bestię, donec consummentur sermones DEI.

¶ καὶ αὐτὴν, ἔστι ipsam) Hoc emphaticè
L III III 2 ha-

habet, in antitheto ad *carnes* & opes meretricis.

17 τ γνώμην αὐτῆς, *sententiam ejus*) bestiae videlicet. Locutio, γνώμη θεῶν, existat Ezr. VI. 14. sed hoc loco Iohannes τ γνώμην ἔθνης, *sententiam bestiae contra meretricem*, notat.

¶ καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην) Carent hoc incisō *Al. And.* in cod. nonnullis, & *Latinus*. Non ausim affirmare, antiquum librarium verbum ποιῆσαι per festinationem iterum arripuisse, & cum id delere nollet, sententiam ex v. 13 supplevisse. Perantiquus videtur potius esse hiatus. Duplex momentum notatur, primum, quod decem cornua, *bestiae sententiam faciunt*, deinde quod unam inter se, de tradendo uni bestiae regno suo, *sententiam faciunt*.

CAP. XVIII.

2 Καὶ ἔκραζεν ἰαυῖ Φωνῆ μεγάλη λέγων) Saepe verbo nomen cognatae significationis, emphaseos causa, Dativo casu additur, apud LXX. ἀληθεία παπειῶν, βία ἀχθῆναι, βρώσει φαγεῖν, δάκρυσι κλαίειν, δεήσει λαλεῖν, θανάτῳ τελευτῶν, θυμῷ ὀργίζεσθαι, ὀργῇ θυμῶσθαι, μέτρῳ λαμβάνειν, σοφία ἀριθμεῖν, τόλμῃ ἐπιπέσθαι, ὕβρει τρέχειν, ὕβρει φέρεσθαι, ὑπερέψει ὑπερίδειν, φόβῳ δειλιάν, Φυγῇ πορεύεσθαι. Φωνῆ καλεῖν. Vid. etiam Act. II. 30. Eph. III. 16. Phil. I. 18. 1 Ioh. III. 18. Sic h. l. κράζειν ἰαυῖ. & v. 21, ὀρμήματι βληθῆναι. Ipsum ἰαυῖ absolute dicitur 2 Chron. XXVIII. 6 ἀνδρῶν δυνατῶν ἰαυῖ.

¶ ἔπεσεν ἔπεσε, *cecidit cecidit*) Nonnulli codices interpretesque, cap. XIV. 8. & hoc loco, semel ponunt ἔπεσε, *cecidit*: atque horum locorum alteruter ad alterum conformatus videri possit. Empha-

sin auget interdum epizeuxis: sed *cecidit cecidit Babel* dictum est Es. XXI. 9, multo ante casum, imo etiam ante florem ipsum: *cecidit Babel subito*, Ier. LI. 8, non multo ante casum ipsum. Itaque, si non utroque Apocalypseos loco una sit sequenda lectio, priore bis, altero semel legerim, eo fere modo, quo primum tria væ proponuntur, deinde duo, postremo unum: ut *cecidit cecidit* dicat casum gradatim ingruentem; *cecidit*, casum repentinum, totalem, finalem. nam *semel* saepe idem est, quod *prorsus*. Num. XX. 11. 1 Sam. XXVI. 8. Veruntamen librarii non raro verba bis scribenda semel scripserunt: & ἔπεσεν ἔπεσε cap. XIV. 8. & cap. XVIII. 2. apud plerosque reperitur.

5 ἐκολληθῆσαν) Mihi quidem, inquit Wolfius, suspecta est hæc lectio. *Verbum enim κολλᾶσθαι de iis tantum dicitur, qui rei alicui vel personæ, tanquam sibi placenti, adhærent, quod quomodo de peccatis, atque adeo de peccatoribus, respectu ad cælos habito, dici possit, non perspicio. At amplior est usus verbi κολλᾶσθαι. Zach. XIV. 5, καὶ ἐγκολληθήσεται Φάραγξ ἕως ἀσὰθ. Thren. II. 2, πῶς οὐχ ὑμῶσθα τῶν θυγατρῶν ἰσδα ἐκόλλησεν (κύριῳ) εἰς τὸ γῆν. Addi possent loca, ubi ρπτ & κολλᾶσθαι inter se respondent. Sed rem conficiunt duo superiora. nam ἕως & εἰς in illis, & ἀχρι in Apocalypsi, phrasin plane similem reddunt, & exitat in illis verbum γὰρ quo verbo 2 Chron. XXVIII. 9. notatur cædes in cælum pertingens. LXX, ἐφθακε. Respondet apocalypica phrasin loco illi Ier. LI (Græcis, XXVIII) v. 9, ὅτι ἤγγισεν εἰς κρανὸν τὸ κρῖμα αὐτοῦ (βαβυλωνῶν) Hebr. est γὰρ cuius verbi notionem procul omni dubio in mente habuit Iohannes. At huic verbo exprimendo nunquam adhibetur ἀκολυθῆω, adhibentur synonyma φθάειν, ἐγγίξιν, κολλᾶσθαι. Habent ἐκολληθῆσαν codi-*

codices, firmo consensu : ἠκολόθησαν, *Erasmus*, ex mera conjectura, ut apparet. nam ne *Andreas* quidem sic habet. Sive αἱ ἀμαρτίαι peccata sunt h. l. sive potius *παντα*, differt locus Ap. XIV. 13. nam opera sequuntur cum morientibus in Domino : peccata non cum Babylone in caelum usque sequuntur.

7 κάθημαι - ἐκ εἰμι - ἔμῃ ἰδω) κάθημαι, ex ἡμαι ἤμαι, praesens, vim habet praeteriti, ex ἔω, ut ἔγω ex εἶω, & ἡκω ex eodem ἔω. Itaque Babylon summam securitatem, pro praeterito, praesenti ac futuro tempore, ostentat. *Reginam* se appellat : erratque Bosuetus, quum corruptam tantummodo ecclesiam, non etiam civitatem regalem, in Roma, a nobis quari putat. Vtrumque spectatur. Vid. cap. XVII. 5. 18.

8 ἰσχυρὸς, *robustus*) ἦν LXX ἰσχυρὸς, 2 Sam. XXII. 32. & passim.

10 βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ, *Babylon urbs robusta*) *Illa civitas Valida*, Tertull. de cultu foem. c. 12. *Ρώμη, robusta*. Antiquiores *Valentiam* dixerant : advenæ Græci, *Romanam*. Ad nomen *Romæ* retuleris etiam *Ῥωμύ* *Robustos*. Es. LIII. 12. Multis partibus validior apud prophetas est notatiōnis locus, quam apud philosophos. Similiter *rheda*, & *securis*, Romanis propria, notantur, v. 13. cap. XX. 4.

11 seqq. γόμον κτλ.) Constructio facilis est a γομον ad *πεσβάτα*, & cum his cohaeret *ψυχὰς*, eodem casu : sed ad ἵππων, ῥεδῶν, *σωμάτων*, denuo subaudias γόμον. nam equi, *rheda*, *corporea*, vecturae variarum mercium inserviunt. Copiosus est *Pricæus*, in exponenda hac enumeratione. Si *Ceremoniale Romanum* evolvas, sat crebro pleraque omnia harum mercium genera videas occurrere.

12 θύινον) θύα nonnullis *citria* : sed *citria*

κίτρία est, θύα *thya*. Etiam hæc est arbor odora : itaque *thya* generibus non absimilibus *citria*. vid. Plin. l. XIII. c. 16 toto. Nil hic loci *hebeno*, sed paullo post.

¶ ἐκ ξύλων τιμιωτάτα, ex ligno pretiosissimo) Pro ξύλων, *λίθω* Afri quidam legunt, ex alliteratione ad præcedentia. Ex lapide pretiosissimo non fiunt vasa ; sed ex lapide pretioso, vel ex ligno pretiosissimo. Tale imprimis *hebenum*, quod sæpe cum ebore memoratur. Alterum candore, alterum nigrore excellit ; utrumque lavore eximio. Vid. Fulleri misc. l. 6. c. 14.

¶ χαλκῆ κτλ.) ex ære & ferro & *marmore*.

13 ἄμωμον, *amomum*) fruticis genus, cujus lignum suavem præbet odorem.

¶ καὶ κτήνη καὶ πεσβάτα, & *jumenta* & *oves*) Differunt hæc genera, ut *קנה* & *קנה* apud Hebræos. Locum Gen. XLVI. 34 perspicue expressit unus de LXX, an, pro numero librorum Moysi, de *quinque*, ut tractatus Talmudicus de scribis docet, interpretibus, ἐρεῖτε. ἄνδρες κτηνοτρόφοι ἐσμέν - βδέλυγμα γὰρ ἐστὶν αἰγυπτίους πᾶς ποιμὴν πεσβάτων.

¶ ῥεδῶν) Vulg. *rhedarum*. *רדו* LXX ἄρμα, quod nomen existat etiam cap. IX. 9. *הגו* LXX sæpe, *ἀμαζα*. Sed *ῥεδῆ*, neminem, qui Græce ante Iohannem scripserit, reperias : nec res ipsa in specie videtur nota Græcis fuisse. nam aliæ nationes aliis vehiculorum formis gaudent. Neque *rheda*, *Isidoro* *reda*, Græcum est, ut fatiis *Andreas Casarensis* ad h. l. docet, *ῥεδῶν* in gratiam Græcorum ἔχημα interpretatus, sicut *Theophylactus* *κρωδία*, *Φυλακῆν*, Matth. XXVII. 65. Nec minus novum *rheda* in Græcis sonuit, quam in Latino sermone illud *ochema* sonaret. Hinc Græci librarii tam varie h. l. scripserunt *ῥεδῶν*. Neograeca versio, ἀμάζια. *Plurima Gallica*
LIII III 3 *vah-*

valuerunt, ut rheda, quo Cicero utitur, ait Quintil. l. I. c. 5. at Isidorus: *reda genus vehiculi quatuor rotarum. has antiqui retas dicebant, propter quod haberent rotas.* l. 20. c. 12. Arabs, Græce doctior, quam Latine, substituit *mulorum & camelorum.* Vocabulum Latina civitate donatum, atque adeo Latinum, non temere hoc loco est adhibitum. Romam videlicet propriumque Romæ luxum hæc strictura petit. Hieron. in Es. LXVI, *sarraco gallico, cavinisque bellicis, & equis Cappadociæ atque Hispaniæ, ac REDIS ITALIÆ* &c. Conf. de Hebræis per Hebraica verba significatis, not. ad c. VII. 4.

¶ *καὶ σώματων, καὶ ψυχῶν ἀνθρώπων*) Sæpe Græci *σώματα* dicunt pro *mancipiis*: Tob. X. 10, *σώματα καὶ κτήνη καὶ ἀργύριον.* & sic LXX Gen. XXXVI. 6, *πάντα τὰ σώματα ἔθηκε αὐτῆ.* Rursum iidem, Ez. XXVII. 13, *ἐμπορεύονται σοι ἐν ψυχαῖς ἀνθρώπων.* Vtroque hoc loco *σῶν* & *ψυχῶν* est in Hebræo. *Ψυχὰ ἀνθρώπων* dicuntur *cadavera, defuncti*, Num. IX. 6. XIX. 11. sed & *viventes*, Lev. XXIV. 17. præferim captivi, sive *mancipia*. Num. XXXI. 35. 40. 46. Hoc loco, ubi mercatores inducuntur conquerentes, *corpora* sunt servi, ad portandum merces aut heros: *anima hominum*, servi, quatenus per se mercis loco habentur.

14 *καὶ ἡ ὀπωρέα κτλ.*) Hebræo *גִּרְ* respondet apud LXX int. *ὀπωρέα*, Ier. XLVIII. 32. & denotat fructus arborum. Ab iis, quæ in urbem per mercatores importabantur, nunc venit ad domesticas ejus delicias, quarum hæc una species, *ἡ ὀπωρέα*, plurimi omnium ibi habita, exprimitur. Subsequuntur autem duo genera: *τὰ λιπαρὰ* sunt reliqua in victu, penes ipsam delicioſa; *τὰ λαμπρὰ* sunt in amictu & cultu, ad alios exsplendescentia. Opportunum ergo locum hic habent hæc verba,

quæ nonnulli post versum 23 collocanda suspicati sunt. Verum uti v. 10 secunda persona adhibetur, eademque v. 22 tertiam excipit, ita hic quoque.

17 *πᾶς ὁ ἐπὶ τόπων πλεῶν*) Non bene, ut arbitror, hanc lectionem in Apparatu posthabui. Optimis nititur monumentis, & denotat utique genus hominum diversum a *gubernatoribus*, quibus tamen adjungitur, & a *nautis*, & ab *omnibus qui mari operantur*. Itaque *ὁ ἐπὶ τόπων πλεῶν* is fuerit, qui unum in locum, emporium, regionem, identidem navem agit. Alii, *πᾶς ὁ ἐπὶ τῶν πλοίων πλεῶν*. alii, *πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὁμιλῶν*. Illud ex festinatione, ut videtur; hoc ex paraphrasi germanæ lectionis.

¶ *καὶ ὅσοι τὴ θάλασσαν ἐργάζονται*) *ἐργάζεσθαι* non solum est aliquid *operando efficere*, sed etiam, quod jam exstat, tractare. Sic LXX, *ἐργάζεσθαι γῆν, παραδεισον, ἀμπελώνα, πόλιν, χρυσιον κτλ.*

18 *πῆς ὁμοία, quæ similis*) Vna urbs in mundo *incomparabilis* habita, Roma. Vid. Pauli Aringhi. Lib. II Rom. subterr. c. I. *Terrarum dea gentiumque Roma, Cui PAR est NIHIL* & *nihil secundum*, dicitur Martialis: Athenæo, *epitome orbis terrarum*.

20 *οἱ ἅγιοι, sancti*) Hi ponuntur ante *apostolos* & *prophetas*, vel tanquam genus ante speciem, vel tanquam ii, quorum aliqui ante *apostolos* & *prophetas* sint occisi.

22 *μουσικῶν*) *musicorum*, id est, *cantorum*. hi enim sunt præcipui. *μουσικῶν* LXX *μουσικοί*, Gen. XXXI. 27. Ez. XXVI. 13.

¶ *πεχνίτης, artifex*) Nusquam magis, quam Romæ, florent, cum *musica*, ars pingendi, sculpendi &c. ut docent Topographiæ & Itineraria, v. gr. Keyssleri, Part. I. Ep. 49 &c.

24 *ἐν αὐτῇ, in ea*) Hoc quoque angelus loquitur: nec tamen dicit *in te*, sed

novissimum spectat summa testimonii de resurrectione & de iudicio.

14 βύσσινον λευκόν) λευκόν, non est superfluum epitheton. nam est aliqua byssus etiam flava.

20 ἐπιάθη) capta est bestia : at draconem angelus ἐκράτησε comprehendit. cap. XX. 2. Bestia & pseudopropheta jam tum ad incitas redacti erunt : draco habebit vires, sed coërebitur.

¶ ζῶντες, viventes) Hæc pernicies ipsa corporis morte longe horribilior est. Confer, de filio perditionis, 2 Theff. II. 8. item Dan. VII. 11. 26. & Es. XI. 4, ubi עשר LXX ἀσεβῆς Chaldaeo paraphrasta est עשר לוחמיו Romanus impius.

¶ ἡ λίμνη ἔ πυρὸς, stagnum ignis) In Apocalypsi non occurrit gehennæ vocabulum.

21 οἱ λοιποὶ, ceteri) etiam reges. v. 18. 19. Cum turba miscerentur, ut Pharao, Zærachb, Gog. Vid. Ord. temp. p. 161 f. 182 f. & mox not. ad cap. XX. 8.

C A P. XX.

1 Ἄγγελον, angelum) De angelo creato interpretatur Cluverus, T. III Dil. p. 321.

2 τὸ δράκοντα ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος) Appositiō, casu obliquo & recto. Vid. Appar. p. 778.

¶ χίλια ἔτη, mille annos) Dissertationem D. Zeltnerus edidit A. 1716 de Chiliasmo (proprie dixisset, de Millennio) præsentī: qua ineunte miratur, Chiliasmæ titulum detrectare quæquam posse, quia videlicet mille annos aliquo sensu admittere necesse habet, quisquis divinam Apocalypseos auctoritatem amplectitur. Præclare. Sunt autem, qui insignem quandam & diuturnam ecclesiæ tranquillitatem, hoc Textu cogente, futuram confiteantur, & id im-

pune ferant. Quamobrem impune? ab hoc unum, quod MILLE ANNOS EX ORE DEI PROPECTOS REMOVENT AB ORE SVO. Non expedit, talem bonis hominibus timorem incutere. Ceterum ne passum quidem simul cum temporibus bestia currunt hi mille anni, neque ex toto illa hi præcedunt, sed ex toto sequuntur. Comprobat hoc I. totius libri seriēs, unum perpetuum rerum nexum repræsentans. II. Ratio tubæ angeli septimi, quippe sub quam etiam hi anni cadunt. c. X. 1 n. III. speciatim hoc comprobant ea quæ præcedunt. Partum mulieris, de quo supra, subsecuta est draconis e celo in terram dejectio : & cum hac dejectione connexum est væ tertium, quo draco per bestiam & cum bestia (c. XVI. 13.) vel laxatissimis agit habenis: exeunte væ tertio bestia depugnabit & victa in stagnum ignis mittetur : eodemque tempore, post eadem ejus videlicet, reliquus hostis princeps in abyssum includetur. IV. Ante exitum numeri bestia, tempora in Apocalypsi sunt ænigmatica ; postea, proprio significato expressa. Excellentem hanc prophetiæ methodum violant, qui tempora bestia & annos milles commiscet. V. Ipsum millennium nova, magna, pura & diuturna immunitate a malis internis & externis, quippe quorum auctores sublatis sunt, & variæ beatitatis affluentia eminet, qualem adhuc non vidit ecclesia : Rom. XI. 12. 15. 25. neque enim unquam gentes non seductæ fuerunt, v. gr. per Muhammedismum. VI. Comprobant hoc, quæ sequuntur. sequuntur autem novissima mundi tempora, & in iis solutio diaboli, Gogum & Magogum seducētis, & in stagnum ignis ad bestiam & pseudoprophetam aggregandi. In summa, accusatio Satanæ in celo ; furor in terra, per spatium millennio brevius ; captivitas in abyssō, per mille annos ; & post seductum Gog & Magog, cruciatus

in stagno ignis, in secula seculorum; ita inter se succedunt, ut nullum horum cum altero conjungi, nullus ordo trajici possit. *Omnem Scripturæ perspicuitatem neget oportet, qui hoc negare perseveret ac refutare conetur.* Accedit VII. tenor sermonis versus i proxima superiora continuantis, non ad telam aliquam longius interruptam redeuntis. VIII. Eas res, quæ capite XIX exstant, hæ res, quæ a c. XX. 11 ad c. XXII. 5 usque occurrunt, plane sequuntur: in medio est millennium, cujus neque initium, neque exitus, si præteritum est, huc incidit. id igitur alio trahere non possunt, nisi quibus pro ratione voluntas est. Patet hinc, non recte a D. Gebhardi chiliasmum fere ex eo derivatum esse, quod *Nexus verbi prophetici* negligetur. Comm. in XII proph. p. 655. Denique IX. inter angelum evangelii *αἰώνιος αἰώνιος*, c. XIV. 6. & inter consummationem seculi, *αἰὼν αἰῶν* quoddam interjacet. id vero, ex cmo millennio, nemo poterit ostendere. Brevi tempore præ iis, qui millennium hoc fuisse contendunt, ii, qui idem instare credunt, veri sensus prærogativam obtinebunt: neque solis cursum remorantur, qui contra loquuntur. Interea quisque videat, quibus in rebus beatam ipsè vitam quærat. Non in eo error est, nedum periculum, si mille annos dicas esse futuros; sed si annos vel futuros vel præteritos ex sensu carnis interpretare. *Mysterium est, doctrina de Filio Dei; tum, crux ejus; denique, etiam gloria ejus. Ipse signum est, cui in alia parte post aliam contradicitur. Multa credendi & confitendi materia.*

3 ἐκλεισε) Ἀυτῶν addit *Erasmus*, in vitis mss. & ipsius *Andreae* textu. Omnino κλειειν *claudere* non solum v. gr. de carcere, sed etiam de captivo dici potest: sed hic recte construit *Apringus*, *clausit super eum*, ut & ἐκλεισεν & εσφραγισεν

cohæreat cum ἐπάνω αὐτῶν, uti Gen. VII. 16 dicitur, ἐκλεισεν ἔξωθεν αὐτῶν. & plane ψαλμ. 124. Iob XII. 14.

¶ ἵνα μὴ, ut ne) Vnum hic exprimitur beneficium: sed id ipsum est longe maximum, & multa magna bona secum habet conjuncta. Nam regnum Dei, principe hoste remoto, vigorem non impeditum obtinet, apud gentes, & grande mysterium Dei, prophetis evangelizatum, consummatur. Ap. X. 7.

Chiliasmum modernum, quasi errorem, eumque in fundamento, argumentis ex articulo de creatione, de redemptione, de sanctificatione depromtis, coarguit *Io. Dietericus Wincklerus* in *Disquisitionibus*, p. 193 seqq. tum idem me tanquam *defensorem* ejus erroris notat. Atqui ne unum quidem ex tuis, politissime Wincklere, argumentis commentationem tangit meam: mihi vero gratum fecisti. Nulla enim res sanitatem meam de millennio sententiæ evidentius potest efficaciusque demonstrare, quam collatio libri tui & mei. Respice, quæso, *Erkl. Offenb.* pag. 950 seqq. Quæ chiliasis tu tribuis, ab iis ego plane abhorreo: imo statum mundi naturalem, viatores egentes remissionis peccatorum & credentes, usum legis & evangelii, mortem nondum absorptam, &c. æque statuit illa exegesis mea, ac disquisitio tua. Tuque, Lector, hoc quoque casu admonitus, alteram semper partem audiri oportere, memineris. Hæc de Wincklero: ad rem revertimur.

Martyres, dum solutus est Satanus ex custodia mille annorum, & ultima hæc terra laborat, viventes, non in terra, sed cum Christo regnant: *deinde*, adventus demum Christi gloriosus est in die novissimo: *deinde*, cælum novum, nova terra, nova Ierusalem. Quæ pseudochiliasmus confundit, vera interpretatio, textui obsecuta, distinguit. Tali pacto, mille-

millenorum annorum, quos prophetia tantopere prædicat, assensor ego haberi longe malo, quam cum indiscretis *antichristis* facere, qui hoc ipso suo nomine vel literam prophetiæ disertam infestant, & juxta cum errore veritatem obterunt. *Mysterium Dei* agitur. Ap. X. 7. Id tum consummatur, quando bestia interit & Satanus ligatur. Ea consummatio magis magisque appropinquat. Eadem complectitur longe maximas res & cum gloria Dei conjunctissimas. Earum rerum cognitio indies emergit lucidior, distinctior, facilior. Extremæque interim sævitia diaboli occurrere, summe est necessarium. At Deo, cujus est mysterium, obloqui, ut multi faciunt: juramentum angeli, mysterium confirmantis, enervare: interpretes, digne illud tractantes, per ignorantiam (Jud. v. 10.) exagitare: gratiam apud sui similes ea exagitatione aucupari: nonne *σκληρὸν γὰρ* tandem erit? Vicissim vero cavendum est, ne in millennium conferas, quæ ipsi æternitati reservantur. Neque satis est, si asseras, id adhuc futurum esse: sed quale sit, sobrie quoque debet considerari. Veruntamen hæc non verbosa tractatione insinuantur plerisque: spiritualis maturitas expectanda est.

¶ *μετὰ, post*) Elegans asyndeton, in opposito, uti v. 5 initio.

¶ *μικρὸν χρόνον, parvum chronon*) Hic, ut vestigiis quibusdam colligitur, *dimidium καὶ ἓξ temporis* æquiparat.

4 ἑ πεπελεκισμένων) *πέλεκυς, securis*, Romanis proprie usitata in suppliciis. Confert hæc Raphelius illud Polybii, *μασιγώσαντες ἅπαντας, κατὰ τὸ παρ' αὐτοῦ (πῆς ῥωμαίου) ἤθη ἐπελέκισαν*.

¶ *ἔζησαν, vivissent*) in vitam redierunt. sic idem verbum, eadem vi, v. seq. & c. II. 8. Vidit Iohannes non solum redi-

vivos, sed reviviscentes; (coll. Ez. XXXVII. 7.) ut antea actum, non modo statum, ligati draconis.

¶ *μετὰ, cum*) Erunt cum Christo, v. 6. & cum Deo, ibid. non Deus & Christus cum illis. Igitur id regnum erit in cælo. Conf. c. XXI. 3, *μετὰ, cum*.

¶ *χίλια ἔτη, mille annos*) Qui articulo τὰ hic a nonnullis ante *χίλια* perperam inserto retinentur, maximopere se impediunt. Duo millennia toto hoc loco memorantur, utrumque ter. prius est millennium *ligati Satanæ*; v. 2. 3. 7. alterum, *regni sanctorum*. v. 4. 5. 6. Bis mille annorum *fundamentum ullum* cel. D. Langius se *neque in textu, neque in re ipsa, neque in nexu partium apocalypticarum, invenire* scripsit. Epicris. p. 421. Atqui alterum millennium pertingit usque ad resurrectionem omnium mortuorum; v. 5. prius, ante finem mundi exit. v. 7 seqq. Ergo prioris initium & finis est ante initium & finem alterius. Propterea uti v. 2 in prima prioris, sic v. 4 in prima alterius millennii mentione dicitur, absque articulo, *χίλια ἔτη* ceteris locis τὰ *χίλια ἔτη*, articulo vim relativam habente, & illos *mille annos* innuente, v. 3. 5. 7. Denique *χίλια ἔτη*, sine articulo, dicuntur versu 6, quasi in elogio seorsum posito. Articuli omissio minus adstrictam habet rationem, quam positio. Aliud esse ligati Satanæ millennium, aliud sanctorum regnantium, *multi* agnoscunt, teste Pareo in Ap. col. 1093. ubi Thomam Brightmannum & Matthæum Cotterium innuere videtur. Plane his assentitur lungmannus in Observ. germ. contra Beverley p. 71. Accedunt omnes ii, qui alterum duntaxat millennium pro ipsa æternitate habent, ut Viegas in Ap. p. 793. Nic. Collado, & Nic. Mulerius.

Ingentem hæc annorum bis mille di-

veritas *usum* præbet, eundemque tantæ necessitatis, quæ ipsam millenniorum diversitatem evincat. *Crucem figit*, iudicio eximii viri, spes meliorum temporum, *vel ipsius etiam regni millenarii cum perversione illa extrema & securitate damabili ultimorum hominum conciliatio.* Vna difficultati medetur distinctio temporum. Priore millennio currente inplebuntur promissiones de lautissimis ecclesiæ temporibus: c. X. 7. postea, dum sancti ex prima resurrectione regnabunt cum Christo, homines in terra erunt remissi & securi. Matth. XXIV. 37 seqq. quo pacto locus ille insignis, Luc. XVIII. 8. nativam verborum vim retinet. De hac securitate, remotis jam hostibus, homines occupatura, egregium est *Hypomnema* apocalypstico Patricii Forbesii commentario subjunctum. Confusio utriusque millennii multos pridem peperit errores, & ipsum chiliafimi nomen fecit odiosum atque suspectum: distinctio utriusque millennii resolvit difficultates chiliafimo jure oppositas, & sinceram prophetiæ adjuvat interpretationem. Evolvatur, quæso, liber, *Erklärte Offenb.* p. 942 seqq. Quid superest, quod ipsa orthodoxia possit reprehendere? Dicant ii sententiam, quorum ex auctoritate pendent alii. Adde quod qui residua mundi tempora neque extendunt ultra Scripturæ veritatem, neque decurtant, ii demum empæctis bene occurrunt.

Ultima est hæc periodus in ætate mundi: quare hoc loco analysin temporum summam repetemus, ea quidem sobrietate ac modestia, quam alibi affatim præfati sumus.

Ætas mundi, sunt

Æon,

Chronus, 5 καιροὶ sive tempora:

Tempus, 2 secula prisca:

Seculum, 7 menses prophetici:

Mensis, 2 hebdomades Danieliticæ:

Hebdomas 7 $\frac{2}{3}$ anni communes:

Annus,

365 $\frac{27}{100}$ dies.

Eadem ætas mundi complectitur annos naturales 7777 $\frac{2}{3}$, qui sunt menses prophetici 490.

Septenarius igitur perfectus elucet, non hîc dicam, in diebus naturalibus, & quidem quadratus; sed in mensibus propheticiis, & quidem quadratus: in annis naturalibus, cernitur per omnes totius summæ articulos expressos, a millennario usque ad monadicum, & infra. Hæc TESSELLATA temporum naturalium & prophetiæ, Danieliticæ & Apocalypliciæ, CONFIGVRATIO, veritatem debet omnibus persuadere, quorum est quidquam, in hoc genere, veritatis capere.

5 ἡ πρώτη, prima) Primam hanc resurrectionem multi agnovere, etiam ex antiquis. *Intra mille annorum ætatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium.* Tertull. l. 3 c. Marcion. c. 24. In eandem sententiam differit *Ambrosius* in Luc. XVII. 4. sed non item lib. I de Interpellatione, cap. VII. quare verba ejus non exscribo. Quæ *Augustinus* l. 20 de Civ. Dei, c. 7. disputat, non ipsam attingunt resurrectionem corporum primam, sed errores, quibus eam nonnulli contaminaverant. Ceterioribus temporibus eam resurrectionem complures denuo defenderunt, in primis *Petrus Crugotius* in Notis ad Apoc. cap. XX. nec non *Apologia pro Confessione Remonstrantium*, p. 209.

6 μακάριος, beatus) Magna proprietate μακάριος dicitur, qui immunis est a morte secunda. namque μή, κηρ, etymon est, ut *immortalem* dicat.

¶ ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ, in resurrectione prima) Versio Æthiopica, apud Ioannem

nem

nem de la Haye, *in isto die, qui præcedit adventum eius.*

7 πᾶ, illi) illi tantummodo mille anni, qui Satanam vincitum habebant : nunc enim iterum de Satana agitur. Articulus ad nomen (*mille annos*) duobus antea subjectis datum ita refertur, ut ad prius subjectum pertineat. Sic plane πᾶ θηρίον, *bestia illa*, cap. XIII. 15. non refertur ad v. 11. sed ad v. 1.

¶ χίλια ἔτη, *mille anni*) Triplex millennii prioris expressio (cui triplex alterius millennii mentio concinne respondet,) non obscure triplicem facit oppositionem, ad *Non-chronum* (qui versatur inter annos 1111½ & 999½ sive 1000.) ad *paucum tempus* ann. 888½) & ad *tempus* 1. 2. ¼ (ann. 777½.) nam tres eas periodos, quas draco vincitum fecit, continuo excipiunt lati mille anni, dum draco vincitum est, ter expressi.

¶ λυθισεται ἐκ τῆς Φυλακῆς) Locutio concisa: id est, *solvetur a catena, & emitetur ex custodia sua.*

8 τὸ γὰρ καὶ μαγὼν) *Magog*, Iapheti filius, pater nationum septentrionalium, orientem versus. Earum gentium princeps, *Gog* dicitur apud Ez. cap. XXXVIII. 2. & h. l. Arctissimam principis & populi conjunctionem indicat unus τ articulus, & paronomasia, *Gog & Magog*. Vtrumque significat *Celsum, Elatum*, ut *Hillerus* docet in *Onomastico*. Itaque *Magog* ut nomen proprium ponitur: *Gog* autem, grandis syllaba, per apharefin inde relicta, per antonomasian videtur proprii nominis tenere locum, dum ferox ille tot gen-

tium sub Satana ductor suo olim nomine appareat.

¶ συναγαγεῖν, *congregare*) Non dicitur, *seducere & congregare*, sed, *seducere, ad congregandum*. seductionis finis est *congregatio*.

¶ αὐτῶς, *eos*) Alias Apocalypsis ducem præ copiis spectat, c. XII. 7. sed de Gogo principe nil seorsum a Magog, quæ ejus sunt copiarum, recenset, partim quia de eo satis erat dictum apud Ezechielem, partim quia Gog præter conatum nil agit, & in suo interitu miscetur ipsi turbæ, uti resges in cap. XIX. 21 not.

9 τὸ πόλις τῆς ἡγαπημένης) Πόλις ἡγαπημένη dicitur *Ierusalem*, Sir. XXIV. 11. At hic ea & *castrorum & urbis* nomine venit. ἐν διαδυσίῳ. Opposita, *μεμισημένη* ⊕, c. XVIII. 2. & ἡγαπημένη ⊕. & hoc tamen loco securitas urbis non plane innoxia videtur notari, uti Deut. XXXII. 15 Græce est, ἀπελάκτισεν ὁ ἡγαπημένη ⊕.

10 καὶ βασιαιθήσονται) Hoc καὶ male omittunt recentiores Latini: & inde construunt sic, *ubi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur*; quasi diabolus ipse non sit cruciandus. Eo magis defendendus est hoc loco textus sincerus, ne obliteretur bestiarum & pseudoprophetae conjunctio in stagnum ignis ante diabolum, quam particula καὶ necessario infert.

11 καὶ, ⊕) Hactenus descripta sunt, quæ inter diem visionis Iohanneæ, & inter diem novissimum fieri debent. Hoc igitur loco juvat inferere *Synopsin temporum*, quæ complectitur prophetia.

T A B V L A

C A P I T V M A P O C A L Y P T I C O R V M

CHRONOLOGICA.

A. M.

3940 ineunte: IESV Christi Nativitas.

3943. Annus 1 Æræ Dionysianæ.

A. D. 30. Iesus Christus patitur: moritur: resurgit: *stricturas* præbet Apocalyp-
ticas, Ioh. XXI. 22. 23. Act. I. 7. & ascendit in cælum.96. *Apocalypsis* datur: Adventus Domini denunciatur septem ecclesiis in
Asia & earum angelis. Apoc. I. II. III.97, 98. Septem *sigilla* aperiuntur, & sub quinto *Chronus* promulgatur. cap.
IV - VI. Septem Angelis tubæ septem dantur. cap. VII. VIII.

Sec. II. III. IV. V. Tuba angeli I. II. III. IV.

Cap. VIII.

Cap. IX.

A. 510-589. Væ primum.

589-634. Intervallum post væ primum.

634-840. Væ secundum.

Cap. IX.

800-1836. Non-chronus: reges multi.

Cap. X. XI.

840-947. Intervallum post væ secundum.

864-1521. Dies 1260 mulieris, postquam filium masculum pepe-
rerat.

Cap. XII. 6.

947-1836. Væ tertium.

Cap. XII. 12.

1058-1836. Tempus, tempora, dimidium temporis: &, intra eam peri-
odum, Bestia, ejusque menses 42 & numerus 666. Cap. XII. 14. XIII. 5.

1209. Bellum cum sanctis, finis Chroni.

Cap. XIII. 7.

1614. Evangelium æternum.

Cap. XIV. 6.

1810. Finis 42 mensium bestia, quibus elapsis, & septem phialis effu-
sis, illa non est, & Babylon fedet regina.

Cap. XV seqq.

1832. Bestia ex abyssu.

Cap. XVII. XVIII.

1836. Finis Non-chroni & regum multorum: consummatio sermo-
num Dei & mysterii Dei: resipiscencia superstitum in magna
urbe. Finis pauci temporis, & 3½ temporum. Interitus be-
stia: captivitas Satanæ.

Cap. XIX. XX.

Postea: Solutio Satanæ ad parvum Chronon: millennium regni sancto-
rum incipiens: finis parvi Chroni.

Cap. XX.

Finis mundi. nova omnia:

Cap. XX-XXII.

Qua conditione annos in hac tabula de-
terminatos putari velim, passim declaro.
Quare omnes oro, *ne a me quidquam adver-
sus veram sobrietatem admissum existiment*,
sed ut, quod commode offertur, dextre
accipiant. Interim ad ductum Apocaly-
psæos secula ab Iohanne in Patmo ad no-
stram usque ætatem non incommode his
characteribus distinxeris:

Sec. II. Bustum Iudaismi.	Apoc. VIII. 7.
III. Barbarorum incurfus.	8.
IV <i>Arianum</i> : Ariana amaritudo.	10.
V. Imperium Romæ pessundatum.	12.
VI. Synagoga diseruciata.	IX. 1.
VII. Saracenicus equitatus.	13.
VIII <i>Iconoclasticum</i> : Reges multi.	X. 11.
IX <i>Photianum</i> : sed & Pastor gentium natus.	XII. 5.
X <i>Infelix</i> : Væ tertium.	12.
XI <i>Hildebrandinum</i> : Bestiæ ortus ex mari.	XIII. 1.
XII <i>Waldense</i> : Potestas data bestiæ.	5.
XIII <i>Scholasticum</i> : Bellum cum sanctis.	7.
XIV <i>Wicelsum</i> : Medium væ tertii.	} II. cc.
XV <i>Synodale</i> : Medius bestiæ vigor.	
XVI <i>Reformatum</i> : Mulier in eremo lautius nutrita.	
XVII. Evangelium æternum.	XIV. 6.
XVIII. Bestiæ & imaginis ejus adoratio.	9.

¶ (Φυγεν, fugit) Hic est dies, ille, magnus, Hebr. X. 25. fugientis terræ calique; adeoque ultimus, resurrectionis & judicii.

v. 12 seqq. Ioh. VI. 39. XII. 48.

12 ἑστῶτας, stantes) Mirabilis est parvulorum statio, ex quibus pars longe maxima generis humani constat.

C A P. XXI.

I Οὐρανὸν καινὸν κτλ.) Cali & terræ nomen tuetur *calum novum* & *terra nova* præ pristinis: ideo substantiva in priore duntaxat colo præcedunt; & sequitur, nam primum *calum* & *prima terra* &c. Non lautam novissimi temporis ecclesiam, sed plane nova omnia & perfecta in æternum, describit Iohannes hoc loco. Augustinus: *In hoc quidem libro obscura multa dicuntur: verum in his verbis, ubi ait, Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum, & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, tanta luce dicta sunt de seculo futuro & immortalitate atque æternitate sanctorum: tunc enim solum atque ibi solum ista non erunt: ut*

nulla debeamus in litevis sacris quæere vel legere manifesta, si hæc putaverimus obscura. lib. XX de Civ. Dei, c. 17.

¶ (παρῆλθε) At v. 4, ἀπῆλθεν, uti c. IX. 12. *Abire* amplius quiddam sonat, quam *preterire*. mors, luctus, clamor, dolor plane *abecunt*: prius cælum & prior terra *pretereunt*, cælo novo & terræ novæ cedentes.

2 ἱερουσαλήμ) Non temere Iohannes in evangelio omnibus locis scribit *ἱεροσόλυμα*, de urbe veteri: in Apocalypsi, semper, *ἱερουσαλήμ*, de urbe cœlesti. *ἱερουσαλήμ* est appellatio Hebraica, originaria & sanctior: *ἱεροσόλυμα*, deinceps obvia, Græca, magis politica. Idem discrimen tenet Paulus, Iudaismum refutans, Gal IV. 26. (coll. ibid. c. I. 17 f. II. 1.) Hebr. XII. 22. tametsi alias promiscue loquitur, & ad Romanos Corinthiosque, *σμενότητ* & favoris causa, *ἱερουσαλήμ* dicit.

¶ (εἶδον, vidi) Haud recte *Iohannis* nomen recentiores hoc versu inculcarunt. Initium erat pericopæ ecclesiasticæ: sed textus

textus ipse cælum novum, terram novam, Ierusalem novam, arctissime connectit. Non est millennii urbs nova, ut cel. D. Langius, non solus, censet: comm. apoc. f. 241 seq. sed novitatis perfectæ, atque æternitatis, ut ostendit series visionum, descriptionis magnificentia, & oppositio ad mortem secundam. cap. XX. 11. 12. XXI. 1. 2. 5. 8. 9. XXII. 5.

¶ *καταβαίνεσσαν*, *descendentem*) Accipi hoc potest, in *visione*, de actu descendendi: in re ipsa, citra actum illum, de statu *συγκαταβάσεως* divinæ ad homines. Sæpe enim in *Topographiis* verba, quæ *motum* sonant, *conditionem* significant, & in his ipsum verbum *descendendi*. Psalm. CIV. 8. Ios. XV. 3. 10. &c.

3 *ιδῆ*) Non necesse est, subaudire *εἰ* verbum: *ecce tabernaculum Dei est cum hominibus*. nam *ιδῆ* etiam per se rem demonstrat, v. gr. cap. XIX. 11. & passim.

¶ *μετ' αὐτῶν*) *cum eis, in terris*, habet, Idacii Clari nomine, *Vigiliis Thapsensis*. *Ex celo a Deo* descendente urbem vidit Iohannes: sed non addit, *in terram*.

5 *καινὰ πάντα ποιῶ*) Antiquior lectio, *καινὰ ποιῶ πάντα*. & *καινὰ ποιῶ* uni verbo *ἵπ* respondet, non interfecandum.

6 *τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦ, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος*) Gloriosa Dei appellatio. Prius incisum declaratur per alterum.

8 *πῆς*) Dativus Hebraicum *ἱ* exprimit: id est, *quod attinet ad formidolosos &c*. Ita mox cohæret *αὐτῶν, eorum*.

¶ *Φαρμακῆς, veneficis*) *Φάρμακον*, medium vocabulum est; sæpe autem cum derivatis adhibetur de medicina noxia, veneficio, quod se sæpe hominibus salubre jumentisque venditat, sed vel per se, vel etiam adjuncto expresso fœdere aut cæco cum dæmoniis commercio, pestilentissimum est. Hinc *idololatriæ* jungitur Gal. V. 20.

11 ὁ *Φωστῆρ*) Hefychius, *Φωστῆρ*. *θυρίς*. Es. LIV: 12 *ἵπ* LXX, *ταῖς ἐπάλλξεϊς σα*, plurali numero. Sed ὁ *Φωστῆρ* in singulari (coll. Gen. VI. 16.) dicit in ædificio partem patulam, vel pellucidam, qua lumen solis (*ἠῶ*) permeat, ut sunt fenestrate vel spatia inter (*ἐπάλλξεϊς*) pinnas mœnium. *Φωστῆρ* non componitur ex *Φῶς* & *τηρῶ*, sed est derivatum.

12 *ἔχρσα*) De casu recto vid. Appar. pag. 778.

¶ *ἐπὶ*) Hic dicuntur *ἐπὶ πυλῶσιν ὀνόματα*. at Ez. XLVIII. 31 *αἱ πύλαι ἐπ' ὀνόμασι τῶν Φυλῶν Ἐἰσραήλ*. *ἐπὶ* (*ἕ*) variam vim habet; non solum superiorem locum dicit.

16 *ἐπὶ σαδίων δώδεκα χιλιάδων*) Sic Latinus legit. habet enim, *per stadia duodecim millia*. quod si *ἐπὶ σαδῖος δώδεκα χιλιάδων* legisset, interpretari habuerat, *per stadia, duodecim millium*. Stupenda magnitudo! Alexandria XXX stadiorum longitudinem, non minus X stadiorum latitudinem habuisse dicitur apud Iosephum. Hierosolymorum circuitus apud eundem XXXIII stadiis; Thebarum, apud Dicæarchum, XLIII stadiis; Nini- ves, apud Diodorum Siculum, CCCC stadiis definitur. Babylonem Herodotus libro I ait habuisse in quolibet latere CXX stadia; in circuitu, CCCCLXXX stadia: murumque fuisse L cubitos cras- sum, CC cubitos altum. Quicquid ur- bium mundus habet, viculi sunt ad no- vam Ierusalem. *ἐπὶ* habet hoc loco vim distributivam, ut in *tacticis*, *ἐφ' ἑνός*, *ἐπὶ πτεράρων*, *ἐπ' ἑκτῶ*, *singuli, quaterni, octoni*. vide *Budei* comm. linguæ Gr. col. 881. Itaque *ἐπὶ* hoc versu, non sequenti, adhibetur, & significat, 12000 stadia singulorum esse laterum urbis, non totius circuitus.

ti & ornati. nam ipsa fundamenta sunt gemmæ; ut ipsæ portæ, margaritæ. Sermo concisus, ut apud Vitruvium l. 10. c. 20, *pluteum, turriculæ similitudine ornatum*. Herodotus lib. 1. de Babylone, *ἐπεκόσμητο δὲ ὡς ἔδεν ἄλλο πόλισμα*, ubi *ornatum* urbis appellat fossam, murum, portas.

20 *σάρδι* (⊙) *σάρδιον* probatissimi habent codices h. l. & LXX. & Epiphanius. Conferatur hoc ad Hilleri Syntagmata, p. 86.

24 *τὰ ἔθνη* τ̄ *σαζομένων* adjecit *Erasmus*, & innumeri editores, eum videlicet sine ulteriore examine secuti. *Erasmus* si hodie viveret, *Andrææ* commentarium, quem pro textu arripuit, protinus, opinor, expungeret. Idem, & alii, qui primo recensuere N. T. Græcum, si copias his duobus seculis collectas, cum ea paucitate, qua ipsi conflictabantur quondam, compararent, veritati lubentes cederent, & cupidissimum quemque lectionis ab ipsis tam ægre interdum constitutæ defensorum ad sese in meliora vel sequendos vel ducendos hortarentur.

⊥ *διὰ*) Respondet præfixo ὧ Es. LX. 3. Apud LXX est τῷ *Φωτὶ* sine præpositione.

⊥ *Φέροσι*) Præfens, post futurum *περιπατήσοσι*, vim futuri habet, coll. v. 26.

27 *ποιῶν*) Alii, ὁ *ποιῶν*. Sed articulus abest etiam c. XXII. 15, πᾶς *ποιῶν*. & hic quoque πᾶς subaudiri potest e proximo πᾶν.

⊥ *ψεῦδοι* (⊙) *ἐργαζόμενοι* *ψεῦδοι* (⊙), Sir. Ll. 4.

C A P. XXII.

I *Ποταμὸν*) *καθαρόν* addunt alii, propter summam propinquitatem pro unico teste habendi: & tamen diversis periochæ locis, claro glossæ argumento,

hoc adjectivum intulerunt. In mentione vestitus, *καθαρόν λαμπρόν* junctim dicit Apocalypsis non semel: ceteris in locis, vel *καθαρόν* seorsum, vel seorsum *λαμπρόν*, uti hoc loco pars testium longe ponderosissima.

2 *ἐνπεῦθεν* καὶ *ἐσπεῦθεν*) ἔθεν καὶ ἔνθεν Ez. XLVII. 7. 12. adverbialiter: sed hoc loco *ἐνπεῦθεν*, ut alias *ἐπαῦθα*, præpositio est.

⊥ *ἀποδιδῶν*) pro *ἀποδιδόν*, ut *διδῶν*, pro *δίδωμι*.

⊥ *εἰς θεραπείαν*) *ἡρωή* Ez. XLVII. 12, ubi LXX, *εἰς ὑγίαν*. *θεραπεία* inchoativum aliquem significatum involvit: nec tamen morbidum quidquam erit. Conf. ibid. v. 9.

3 *κατάθεμα*) Sic *Comp.* cum aliis *Antverpiæ* *Genevæ*que excusis editionibus cumque mss. fere omnibus. *καταναθεμα* *Erasmus*, & qui *Erasmum* in Apocalypsi penitus refert, *Stephanus*, & *Erasmum* *Stephanum*que secuti ceteri editores. Id tamen nusquam in mss. occurrit: nam etiam Matth. XXVI. 74, quem *Wolfius* locum huc confert, *καταθεματίζειν* codices tantum non omnes habent. Viroque loco librarius unus alterve properans extritissimo apud Græcos *anathematis* vocabulo (ne de *Erasmo* ipso tale quid censeamus,) præpositionem inseruit. Auscultemus *Andream* h. l. πῶν *ἐνταῦθα* κατ' *ἐπίτασιν* *ἐργάσαι* νομιζομεν *κατάθεμα* τῷ γὰρ ὄντι τὸ *πῆπν* ἔκ *ἀνατίθεται*, ἀλλὰ *κατατίθεται*, τῷ *διαβόλῳ* ὑποτατίζομενον καὶ συγκαταδικαζόμενον.

⊥ *ἐν αὐτῇ*, *in ea*) Possent hoc referri ad *plateam*, coll. Iob XXIX. 7, ἐν δὲ *πλατείᾳ* ἐπέθετό *με* ὁ *διΦρο* (⊙). Sed refertur ad ipsam urbem, uti v. 2 *αὐτῆς*, *ejus*: quanquam revera in conspicio maxime urbis loco erit thronus.

⊥ *αὐτῆ*, *ejus*) Vbi & *Dei* & *Agni* sit men-

mentio, subsequens relativum *αὐτῶν* eius refertur vel ad *Agnum*, cap. VI. 17. item cap. I. 1. XX. 6. quia his locis *Agno* adscribitur *ira*, *revelatio*, *regnum*: vel ad *Deum*, h. l. quia *thronus* sæpius *Deo* adscribitur; qua ex causa etiam cap. XI. 15 verbum *βασιλεύσει* regnabit ad *Dominum* refertur. Non dicitur ibi, *regnabunt*, neque usquam dicitur, *αὐτῶν* eorum, in plurali, ob intimam unitatem. Sub mentione *Agni* innuitur etiam *Deus*: sub mentione *Dei* innuitur etiam *Agnus*.

5 ἐπ' αὐτῶν) ἐπ' omittitur a plerisque quos tuctur *Wolffius*, conferens præcipue locum c. XXI. 23. Sed differunt loca. *civitatem* illuminat gloria Dei: *super cives* lumen fundit Dominus Deus. Sic dicitur *קראת לך אהרן* Gen. I. 15. Antiquitas testium ἐπὶ particulam defendit.

6 καὶ, εἶ) Mira est interpretum dissensio de sermonibus in hoc epilogo distribuendis. Loquitur autem, si cui nostra distributio placet,

angelus, v. 6.

Iesus, v. 7.

Iohannes, de facto suo & de angeli correctione, v. 8. 9.

Rursum, eodem ordine,

angelus, v. 10. 11.

Iesus, v. 12-17.

Iohannes, v. 18. 19.

Iohannes, & Iesus, iterumque

Iohannes. v. 20. 21.

¶ πιστεὶ καὶ ἀληθείᾳ, certi εἶ veri) Firma fide, nec non digna interpretatione, suscipiendi. Confirmata fuit veritas horum verborum, speciatim, de nuptiis Agni, c. XIX. 9. deque novitate universi: c. XXI. 5. nunc generatim, ut in epilogo, veritas verborum confirmatur totius libri: eaque sibi constat, etiam ubi multi credere recusant. Væ autem iis, qui præ hac veritate mendacium amant, v. 15. ac verita-

tem, præsertim eam ipsam, quæ inter has confirmationes interiacet, c. XX. 1 seqq. pro mendacio traducunt.

¶ ὁ θεὸς τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, Deus spirituum prophetarum) Unus est spiritus, quo acti loquebantur propheta: 1 Petr. I. 11. 2 Petr. I. 21. singuli autem, pro mensura ipsis data, suos habebant spiritus horum spirituum Deus est DOMINVS, v. gr. Deus Davidis, Deus Danielis. Idemque misit angelum suum, ut Iohanni nunc eorum, quæ per veteres illos prophetas prædicta erant, complementum in proximo ostenderetur.

8 καὶ ἐγὼ, εἶ ego) Dionysius Alexandrinus hoc quoque construxit cum *μακάριος*, *beatus*. v. 7, Subaudiendum potius *εἰμι*, *sum*.

9 ἴσα μή. σύνδεξις σε εἰμι) Post σὲ, γὰρ inseruere Latini recentiores & *Erasmus*. Sed pulcre animadvertit *Wolffius*, *omnem hanc angeliorationem concisam esse εἶ ellipticam, qualis esse consuevit illorum, qui aliquid graviter averfantur*. Simillimum exemplum γὰρ omitti, existat Act. XIV. 15.

10 καὶ λέγει μοι, εἶ dicit mihi) Idem est angelus, cujus sermones versu 9 & 10 referuntur: & tamen formula, εἶ dicit mihi, interponitur, quia angelus sermonem versu 6 memoratum, post interpellationes versu 7. 8. 9. factas demum prosequitur. Conf. εἶ dicit mihi, cap. XVII. 15. XIX. 9.

¶ μὴ σφραγίσῃς, noli obfigurare) Obfigurantium similes sunt, quibus consultum videtur, locupletiolem hujus prophetiæ tractationem sub speciosis prætextibus inhibere.

11 ῥυπαρευθήτω) *Erasmus*, Græca ex Latinis hoc loco sarcians *ρυπωσάτω* fecit, a *ῥυπῶω*. *ῥυπάω*, non *ῥυπῶω*, neutrum esse, dixi in Apparatu: verebatur autem *Wolffius*, ut probari posset, *ῥυπῶω* tantummodo neutrum esse. Erat viri doctissimi, *affir-*

mationem suam de *ῥυπόω* etiam neutro exempli tueri. Dantur quidem neutra in *ω*, *δολιόω*, *μισόω*, *σκηνώω*. sed ubi ex uno themate duo verba formantur, persæpe forma in *ω* activa, in *εω* vel *αω* neutra est, ut *καρπόω*, *ευκαρπέω* *ἀντισαπίω*, *ἀνασαπίω* *ἀσθενέω*, *ἀσθενόω* *κραπεύω*, *κραπερόω* sic *ῥυπόω*, *ῥυπόω*. Certe apud Aristophanem, Wolfio citatum, neutra sunt (præter *ῥυπῶν*, quod per se ambiguum est,) *ῥυπῶντι*, *ἔρῥυπῶν*, non *ῥυπῶντι*, *ἔρῥυπῶν*. Sed fac, *ῥυπῶν* etiam neutrum esse, verbum *ῥυπαρεύομαι*, etiam si alibi non existet, tamen analogia *πονηρέομαι*, *σοβαρέομαι*, *ψυχρέομαι*, quæ item rara sunt verba, & quod caput est, mss. omnes defendunt.

¶ *δικαιοσύνην ποιησάτω*, *justitiam facito*) Sic, *ὁ ποιῶν τὴ δικαιοσύνην, qui facit justitiam.* 1. Ioh. II. 29. III. 7.

¶ *ὁ ἅγιος*, *sanctus*) & purus, fugiens *sordida* & profana omnia, contra ac faciunt canes & porci.

13 *ἐγὼ τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦ, πρῶτος καὶ ἔσχατος*, *ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος*. *Ego Alpha & Omega, Primus & Ultimus, Principium & Finis*) Totum versum Artemonius in libro de Initio evang. Ioh. Part. I. cap. XLIV. ad Deum Patrem transferre, & incisum secundum, *primus & ultimus*, quasi proprium Christi, & Patre indignum, dispungere conatur. Non habet id incisum *Coptica* editio Wilkinsii, quam Artemonii Addenda citant: sed ipsum interpretem & Græcum interpretis codicem eo inciso caruisse, inde colligi nequit. Non habent *Latini* quidam recentiores, saltu videlicet in Latina versione a *primus* ad *principium* ita lubrico, ut mirum sit, non plures hiatum prius admisisse. Aperte hoc loco Dominus Iesus loquitur: & tria sunt incisa, quorum

primum expendimus in Cap. I. 8, ubi Pater de se loquitur: secundum consideravimus in Cap. I. 17, ubi Dominus Iesus de se loquitur: tertium, juxta cum primo, attigimus in Cap. XXI. 6, ubi rursus Pater loquitur. Nunc, in præsentī loco, tria incisa cumulantur, luculentissimo gloriæ Domini Iesu documento; qui & ea, quæ Pater de se dixerat Cap. XXI. 6, & ea, quæ Ipse de se dixerat Cap. I. 17, de se testatur. Num autem una eademque sententia tripliciter est expressa? Immo plus quiddam subest. *A & Ω* est quasi basis earum, quas modo notavimus, appellationem Dei & Christi, & habet vim quandam generalem & quasi hieroglyphicam, per alias appellationes supervenientes determinandam. Hæc primum a Patre de Patre dicitur cap. I. 8. eique respondet altera, qua Christus se dicit *primum & ultimum*, cap. I. 17. *Præstantissimum & abjectissimum* interpretatur Artemonius, præclare a Wolfio refutatus. *Eum* interpretatur Ipse per *Esajam*, *ante quem & post quem non est alter* salutis auctor Deus. Hæc in principio libri. In exitu Is qui in throno sedet, ait, *Ego sum A & Ω*, & ipse declarat, *Principium & Finis*. cap. XXI. 6. Tum Dominus Iesus, *Ego A & Ω*. Idemque declarationem addit, sed duplicem. nam & iterat suum illud, *primus & ultimus*, & nunc, quum *Dei & Agni* thronus in nova Ierusalem est, illud, quod Pater dixerat, de se loquens subjungit, *principium & finis*. Sine articulo dicitur, *πρῶτος καὶ ἔσχατος*, in primariis quidem codicibus; cum articulo autem, uti τὸ *A* καὶ τὸ *Ω*, sic *ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος*. id quod gradationis cujusdam indicium est notabile.

14 *αὐτῆς*, *ejus*) *ejus*, qui venit. v. 12. Ipse

Ipse de se loquitur. Simillima phrasis, c. V. 10. *eos*, id est, *nos*.

¶ ἵνα ἕσαι) *ina* declarat *beatitudinem* hinc memoratam, uti cap. XIV. 13. & ἕσαι pro ἡ sermonem facit valde emphaticum.

¶ τὸ ξύλον τῆ ζωῆς, *lignum vite*) De quo qui edunt, in æternum vivunt. Gen. III. 22.

15 Φιλῶν ψευδῶ) Bona mens veritatem amat, mala mendacium. Accommodari huc quodammodo possit illud Aristotelis, τὰ ἐστὶν ἢ κατ' ἀληθείας εὐφύια, τὸ δύνασθαι καλῶς ἐλέσθαι τὰ ληθῆς καὶ φυγεῖν τὸ ψευδῶ ὅπερ οἱ πεφυκόπε εἶν, δύνανται ποιεῖν εὖ ὅι γὰρ Φιλῶντες καὶ μισῶντες τὸ προσφερόμενον εὖ, κρινῶσι τὸ βέλπσον. lib. VIII Topic. cap. 14. Transferatur hoc ad spiritualia. Bonæ indolis est, amare verum, odisse falsum: malæ indolis, odisse verum, *amare falsum*. Tales nos quidem omnes sumus natura: sed alius verum admittit, alius furdæ aspidis æmulus manet. Psalm. LVIII. 4 f. Hinc aversus multorum a canora veritate apocalyptica præsertim, auditus.

16 Ἐκκλησίαις) Lectio genuina, cui non perceptæ alius ἐν, alius ἐπὶ præfixit. Vtramvis particulam, si initio scripta fuisset, librarii non tam facile aut commutassent aut omisissent. Distinguuntur tamen, ut Wolfius bene monet, ii, quos particula *vos* innuit, ab ecclesiis. nam ὑμῶν est dativus, & Ἐκκλησίαις casus sextus, uti c. IX. 3. 4 Ecclesiæ septem in Asia cunctæ sunt testes in singulas ecclesias, & hæc in singulos ipsarum angelos atque auditores.

¶ ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς ὁ πρωῖνός) Non dicit, ἑωσφὸρ, neque Φωσφὸρ, sed, nova appellatione, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς ὁ πρωῖνός. Id vim significationis valde auget

18 μαρτυρῶ ἐγὼ, Ραυδί, μαρτύρομαι ἐγὼ,

ex Gal. V. 3. *Contestor enim* habent *Latini* recentiores: ex quibus *συμμαρτυροῦμαι* γὰρ *Erasmus*, quum mutilo Græco uteretur codice, finxit. Severissima est versu 18 & 19 testificatio, gravissima admonitio, ad omnes Apocalypseos *auditores*. *Qui apposuerit*, super eum *imponentur* plagæ: qui *ademerit*, ei *adimentur* bona. Talio. Gravius est, ut ex adjectis comminationibus patet, addere, quam demere, secus ac plerique critici, se existimare, re ipsa demonstrant, timidiore in delendis glossæmatis: quam in admittendis. Mutare est simul & apponere & adimere. Peccare in hanc partem potest primum *auditor* quilibet, quum pro apocalypticis venditat, quæ talia non sunt, vel ea, quæ vere apocalyptica sunt, suppressit. Peccat *tractator* imperitus, cæcus & temerarius, maxime si se singulari quodam dono & munere prophético instructum perhibet. Peccat vehementer *metaphrastes* infidelis, ac *librarius*, textum perperam describens. nam indelibato textu, præsertim in fonte, tractatoris & auditoris peccatum corrigi potest: corrupto textu, multo majus detrimentum est. Omnibus tamen hisce modis, plus minusve peccari potest, impedimento fidelibus allato, quo minus discant audire Domini *Venio*, & respondere *Veni*, adeoque veritatem fructumque libri totius singularumve partium & particularum percipere, & gloriam I. C. agnoscere. v. 17. 20. Neque levis eorum culpa est, qui mysteria perverse, sinistre, intempestive proferunt, invidiamque & suspicionem regno Dei apud mundum ejusque proceres pariunt. Non damnatur hinc conatus modestus, cum voluntate proficiendi conjunctus, veritati aliunde exorienti viam non obstruens: damnatur profana audacia, ex sensu carnali proveniens. Maximeque Cerinthum, qui

postea in hanc censuram incurrit, Iohannes præmonuit. Convenit hæc clausula in omnes Scripturæ sacræ libros, coll. Deut. IV. 2. Prov. XXX. 6. sed maxime in Apocalypsin, prophetiæ apicem, cui singulare imminet periculum, & cuius subtilem admirabilemque nexum vel unius vocolæ mutatio turbare vel obscurare poterat. Magni momenti sunt singulæ partes hujus libri, tam gravi interdicto muniti. Non semper omnes religiose in hac parte egisse, singularis in Apocalypsi varietatum multitudo clamat. Gratia Deo, qui vestigia nobis indaginesque sinceræ lectionis per tot seculorum discrimina servavit!

¶ *εάν τις ἐπιθῆ κτλ. si quis addat*) Ad-dere, cel D. Langio interprete, est ea, quæ impleta sunt, differre: *detrahere*, futura pro impletis habere. Comm. Apoc. f. 250. Videat alius, ne addat: ego caveo, ne detraham.

19 ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆ ζωῆς καὶ τῆ πόλεως τῆ ἁγίας, τῆ γεγραμμένων κτλ.) Mavult Wolfius, ἀπὸ ξύλου τῆ ζωῆς, καὶ τῆ πόλεως τῆ ἁγίας, καὶ τῆ γεγραμμένων κτλ. Primum recte probat (pro βιβλῆ) ξύλου. (cujus lectionis testibus *Coptum* LaCrozii fide in Apparatu addidi, & nunc Latinum codicem *Berolinensem* addo:) etenim a *libro vitæ* remotior est *civitas sancta*, quam a *ligno vitæ*, cui ea jungitur etiam versu 14. Deinde ἐκ præpositionem expunxi, *Alexandrini* præcipue codicis auctoritate: quanquam *Erasmus* quoque eam in Græco textu ed. 1. 2. 3. nescio quid secutus, prætermisit. Postea idem ad Complutensem Apocalypsin accessit. Qui si ἐκ constanter prætermisisset, hodie particula, ut credere fas est, sine dubitatione prætermitteretur. Librarii talibus in minutiis, ut eas reputabant, faciles erant: itaque ἐκ vel animi causa

suppleverunt. Tali in casu non tam numerus codicum promiscuus, (quanquam hic codices pusilla particula ἐκ carere, & a collatoribus, ut ipse *Alexandrinus* in ed. Oxon. minori, negligi potuere,) quam antiqua sinceritas paucorum & ratio idonea curari debent. Sane quum illud, καὶ τῆ γεγραμμένων, ut Wolfius tertium legit incisum, præpositione caret, etiam secundum, cum primo longe arctius cohærens, ea percommode caret. Neque incommodè subauditur ἀπὸ, sic enim occurrit Matth. XIX. 1. Act. I. 4. Hebr. XI. 15. imo unice congruit antitheto hujus interdicti, ἐπ' αὐτὰ, ἐπ' αὐτόν ἀπὸ τῶν, ἀπὸ τοῦ. Postremo καὶ ante τῶν γεγραμμένων adeo paucis nititur codicibus, ut mirum sit, non plures librarios pro sua indole eam particulam inseruisse. Iohannes ipse, si καὶ scripserit, subiecisset τῆ ἀγαθῶν τῆ γεγραμμένων aut tale quiddam. nam pars eorum, quæ scripta sunt, sunt *plaga*. v. 18. Tollit καὶ particulam Appositio, non improbata a Wolfio. Etenim ipsum *lignum vitæ*, & ipsa *urbes sanctæ*, sunt primum & extremum, (cap. II. III. XXII.) imo etiam summa, *egregiarum illarum prærogativarum, quarum in hoc libro spes facta est fidelibus*.

21 πάντων) Addunt aliqui, ὁμῶν, & ἀμήν. *Ultimam vocem ἀμήν, quæ in codicibus manu exaratis plerisque, & editis omnibus legitur, omitti recusat* Wolfius. Quam impigri fuerint librarii ad *Amen* particulam, usitatissimam quippe, in Doxologiis & Clausulis votivis inculcandam, patet ex plerisque omnibus Novi Testamenti libris, in extremo, & ex annot. Wolfii ad Ap. I. 18, ubi ἀμήν inepte interposuere librarii fere omnes. Unus librarius eam omittens pluris est, quam decem eam ut libet addentes. Ad ultimam usque lineam *Alexandrinus* excellentem suam simplicitatem obtinet.

tinet. Disceptant eruditi, utrum hic an *Vaticanus* præstantior sit codex, ut nupera V. C. Io. *Adami Osiandri* Prof. Tubing. Orationum Triga copiose docet. Primum quæcunque est vel vetustatis in utroque, vel opinionum de utriusvis ætate differentia, tanta ea non est, ut sinceritatem mutet lectionis, in qua indoles cujusque codicis est sita. Deinde in V. T. potioem esse Alexandrinum, evicit *Grabius*: idemque in N. T. certe utilior est, quod lectiones ejus accurate excussas novimus, & quod Apocalypsin aliasque complures partes habet, quas amisit Vaticanus. In aliis partibus N. T. quas uterque retinet, uter sit potior, definiri non potest, quamdiu excerpta Vaticani aut pæne nulla, aut a lituris ipsius & ab aliorum codicum excerptis haud distincta habemus.

Redeo ad *Wolfium*, qui solerti reprehensione ad complura loca, Apocalypctica pleraque, uberius declaranda ansam mihi dedit. Gratum id mihi est: utinam verofatis illi otii obtigisset ad monita generalia, quæ in Apparatu, præsertim p. 786 & toto illo loco, posui, penitus cognoscenda, & ad singula inde demum loca in Curis examinanda. Nam ex iis, quæ ad potiora loca monuit, intelligi voluit, quam feliciter Apocalypseos recognoscendæ negotium mihi cesserit. Nunc quid discriminis inter utrumque nostrum exlitterit, pace omnium, qui merita ejus expendunt, summam declarabo. Supra typographiam evolat crisis N. T. & ad ultimam antiquitatem sercipit. Qui editionibus obviis & gustu suo ad eas accommodato ducuntur, ingentem interpolationem in textu N. T. primis temporibus factam, reapse, nec sine periculo, statuunt. nam plerasque lectiones, quas ii defendunt, antiquissimi testes & ignorant, & aliis lectionibus revincunt. Non tam cito sub manum apostolorum temerata eorum scripta sunt: summa tex-

tus, quam *Latinus* interpres & alii testes cum eo congruentes a Seculo illo II in hoc Seculum XVIII derivarunt, sincera diu & a mutationibus fere omnibus, quæ nos exercent, intacta mansit: fero ac paulatim perversa quorundam sedulitas finistritasque turbas dedit. Nunc si quis talem textum v. gr. Apocalypticum, qualem plerique amant hodie, penitus describat, lectionem plenam, planam, parallelismo tinctam, id est, interpolatam, & ex paucissimis recentissimisque testibus fere ubique constatam habebit, quæ, ad editiones collata, non multum abeat a textu per *Henr. Stephanum* & *Elzevirios* propagato. Mea recensio, in margine quidem, majore item testium numero destituitur interdum; sed hoc iis fit in locis, quæ a patribus minus sæpe citabantur: nec tamen idoneis testibus caret, quorum *antiquitas*, cum rationibus exegeticis ipsi textui innatis, numerum compensat. Talibus locis exceptis, (namque per exceptionem aliquantisper tractanda sunt,) textus meus perpetuo tenore ad monumenta longe plurima, a temporibus *Iohannis* in omnes ætates & regiones didita, sive Græcos codices, sive versiones, inaxime, *Italiam* illam, sive patres, *Irenæum*, *Hippolytum*, *Origenem*, *Athanasium*, *Andream*, *Tertullianum*, *Cyprianum*, *Hieronymum*, *Primasium* &c. spectes, accedit: nulli editioni, *Complutensium*, *Erasmi*, *Bezae*, *Stephanorum*, *Elzeviriorum*, unice addicta, & tamen raro ad solos codd. mss. se recipere coacta. Brevior ea lectio plerumque est; & ubi multiplex varietas erat, in medio ambulat: ubique priscum austerumque, id est, nativum colorem obtinet. Hoc cujusmodi esset, in *Supplementis* Curarum suarum, ut arbitror, dispexit *Wolfius*, (si eo usque progressus est,) & veritati liquidius indagatæ manus dedit. Æquitatis ille in me suæ semper memor fuit:

fuit : omnesque , ut spero , intelligant , me quoque modestiæ leges accurate servasse. Eodem pede *Exegesis*, cujus multo potiores hîc partes erant, incedit. Vbi-
 cunque meam sententiam cum aliorum opinione permutare non potui, non pertinaciam, (nam sententia per multas antea dubitationes & considerationes colata, minus est mutabilis,) sed veritatis amorem, agnoscent, ut arbitror, idonei judi-
 ces. iidemque, cum respexerint, quæ primum fundamenta jecerim ; cumque expenderit, quid ad dubitationes hinc inde objectas responderim : statuent fortasse, ceterorum quoque locorum, quæ adhuc nemo reprehenderit, posthac, si reprehensa fuerint, idoneam defensionem vel mihi in mundo fore, vel lectoribus, me tacente aut defuncto, esse occursuram.

CONCLUSIO OPERIS.

NVnc, DEI benignitate, exegetin, non modo crisi, Apocalypseos & N. T. totius, viridi ætate susceptam, ingravescentibus annis absolvi. Textum ad monumenta sincerissima exactum : sententiam ejus in dogmaticis, propheticis, historicis, chronologicis, explicatam : typum doctrinæ evangelicæ religiose observatum : omnia uno constanti regularum rationumque tenore coagmentata, boni lectores deprehendent. Quinque potissimum pensa sunt, *Apparatus* criticus ipsi textui adjectus, *Harmonia* evangelistarum, *Apocalypseos* exegetis Germanica, *Ordo* temporum, hic *Gnomon* denique : sed una tela est. Neque aliud habuere interea *Defensiones* meæ : tantummodo, quæ antea scripseram, rescripsi & recoxi. Molestum id quidem est, & putidum videtur : sed veniam dabunt periti. nam ob rei gravitatem & quorundam imbecillitatem sic fieri oportet. Verbum Dei quomodo mundus accipiat, dudum constat : ego si id ut Verbum Dei, quemadmodum confido, tractavi, me non aliter accipi postulo. Etiam cultores sæpe veritatis ea, quibus haud assuevere, tardius admittunt. Cum pridem audierunt, *Hoc est* : quærunt denique, *Quid est ?* cumque Demonstratio defluxit, Postulata sibi proponi queruntur. Nonnulli obitu demum suo veritati, in parte non agnita, officere desinunt. Veruntamen non frustra laboratur : dum alii præter opinionem desunt, alii præter opinionem se dedunt vel dedit. Lux crescit indies : per adversa ad victoriam enititur veritas : multis de rebus posteritas aliter judicabit. O DEVS, Tuò
 judicio stat caditve, quicquid stat vel cadit : quod per me operari dignatus es, tuere : lectorum & mei miserere.

Tibi est Gloria & esto in perpetuum.

INDICES

ad libros N. T. eorumque capita & versiculos idoneas ob causas,
 rarius autem ad paginas, accommodati,
 quos ex usu quisque suo optime locupletaverit.

INDEX I LOCORVM V.T.

Gen. 1, 1.	Principium.	pag. 293	Gen. 46, 34.	Pecora.	Ap. 18, 13
3.	Lux.	2 Cor. 4, 6	47, 31.	Extremum baculi.	Hebr. 11, 21
2, 2.	Quies.	Hebr. 4, 4	Exodi totus fere liber:	Act. 7, 17 - 44.	
7.	Homo de terra.	1 Cor. 15, 45	1 Cor. 10, 1 ff.	Hebr. 9, 1 ff. c. 11,	23 ff.
23.	Caro & ossa.	Eph. 5, 30	3, 6.	Deus Abrahami &c.	
24.	Vna caro.	Matth. 19, 5			Matth. 22, 32
		1 Cor. 6, 16	12.	Colent me.	Act. 7, 7
5, 22.	Enoch.	Hebr. 11, 5	9, 16.	Excitavi te.	Rom. 9, 17
10, 25.	In diebus Peleg.	Matth. 1, 11	12, 46.	Os non frang.	Ioh. 19, 36
12, 1.	Exitus Abrahami.	Act. 7, 3	16, 4.	Panem e caelo.	Ioh. 6, 31
3.	Benedictio.	Gal. 3, 8	16, 18.	Qui multum.	2 Cor. 8, 15
13, 15.	& semini tuo	3, 16	19, 5. 6.	Peculium: regnum: gens	
14, 18 ff.	Melchisedek.	Hebr. 7, 1		sancta.	1 Petr. 2, 9
15, 6.	Credidit.	Rom. 4, 3. Gal. 3, 6	13.	Si bestia.	Hebr. 12, 20
13.	Seminis peregr.	Act. 7, 6	20, 12.	Honora patrem.	Matth. 15, 4.
17, 5.	Pater mult. gent.	Rom. 4, 17			Eph. 6, 2
18, 12.	Sarae dominus.	1 Petr. 3, 6	12 ff.	Non occides &c.	Matth. 19,
19, 26.	Vxor Loti.	Luc. 17, 32			18 ff. 5, 21. 27.
20, 16.	Tegmen.	1 Cor. 11, 10	21, 14.	De altari.	Matth. 8, 22
21, 10.	Ejice ancillam.	Gal. 4, 22	17.	Qui maledixerit.	15, 4
12.	Semen in Isaac.	Rom. 9, 7	24.	Oculum pro oculo.	5, 38
22, 17.	Seminis multitudo.	Hebr. 6, 14	24, 6 ff.	Sumsit sanguin.	Hebr. 9, 19
18.	Benedictio.	Act. 3, 25	33, 19.	Miserebor.	Rom. 9, 15
25, 23.	Major serviet.	Rom. 9, 12	34, 30.	Facies Mosis.	2 Cor. 3, 7
34.	Esau edit &c.	Hebr. 12, 16.	Lev. 18, 5.	Qui fecerit.	Rom. 10, 5
		& pag. 98 ff.	19, 18.	Proximum, ut te.	
28, 15.	Non deseram.	Hebr. 13, 5	Matth. 22, 39.	Rom. 13, 9.	Jac. 2, 8.
46, 27.	Animæ LXX &c.	Act. 7, 14	O o o o o o o	Lev. 26,	

<p>Lev. 26, 11. Inhabitabo. 2 Cor. 6, 16 Num. 11, 4 &c. Concupiscentes &c. 1 Cor. 10, 6-10 12, 7. Moses fidelis. Hebr. 3, 2 8. Videt Moses. 1 Cor. 13, 12 16, 5. Quis Domini. 2 Tim. 2, 19 25, 9. Millia 23 ad 24. 1 Cor. 10, 8 Deut. 1, 31. Tulit te. Act. 13, 18 6, 4 f. Vnus Dominus. Matth. 12, 29 5. Amabis. Matth. 22, 37 13, 16. c. 8, 3. Eum colito. &c. Matth. 4, 10. 7. 4. 18, 15. Prophetam ut me. Act. 3, 22 7, 37 21, 23. Qui pendet. Gal. 3, 13 24, 1. Libellus repudii. Matth. 5, 31. 19, 7 f. 25, 4. Bos triturans. 1 Cor. 9, 9 27, 26. Maledictus. Gal. 3, 10 29, 18. Radix amara. Hebr. 12, 15 30, 11. Mandatum prope. Rom. 10, 6 32, 21. Ad zelum provocarunt &c. Rom. 10, 19. 1 Cor. 10, 20. 35. Mihi vindicta. Rom. 12, 19. Hebr. 10, 30 36. Iudicabit. Hebr. 10, 30 43. Iubilare &c. Rom. 15, 10. Hebr. 1, 5 Ruth 1, 1. Iudices. Matth. 1, 5 Libri Iosue & Iudicum. Hebr. 11, 29 f. Ios. 15, 58. 59. Bethlehem. Matth. 2, 6 1 Sam. 21, 1. Sacerdos. Marc. 2, 26 2 Sam. 7, 14. Pater: filius. Hebr. 1, 5. 1 Reg. 8, 9. Arca foederis. 9, 4 12, 32. Festum mense VIII. Ioh. 4, 35 19, 15. Proph. occid. Rom. 11, 5 2 Chron. 24, 20. Zacharias. Matth. 23, 35 Iobi summa. Iac. 4, 11 e. 5, 13. Capit sapientes. 1 Cor. 3, 19 12, 2. Populus. Rom. 10, 19 20, 26. Ignis. Matth. 3, 12 41, 2. Quis dedit prius? Rom. 11, 35 42, 17. Iobi resurrectio. Matth. 27, 52 Psalm. 2, 1 f. Quare fremuerunt. Act. 4, 25</p>	<p>Psalm. 2, 7. Filius meus. Act. 13, 33. Hebr. 1, 5. 5, 5. 4, 5. Ira citra pecc. Eph. 4, 26 8, 3. Ex ore. Matth. 21, 16 5. f. Quid homo? Hebr. 2, 6 7. Omnia. 1 Cor. 15, 27. 14, 2. Omnes recesserunt. Rom. 3, 10 16, 10. Sanctus incorruptus. Act. 2, 25. 13, 35 18, 50. Confitebor. Rom. 15, 9 19, 5. Canon & sermo eorum. 10, 18 22, 2. Deus meus. Matth. 27, 46 9. Servet eum. 43 23. Fratribus meis. Hebr. 2, 12 24, 1. Domini terra. 1 Cor. 10, 26 32, 1. Beatus. Rom. 4, 6 f. 34, 9. Gustate. 1 Petr. 2, 2 13 f. Qui vult vita frui. 3, 10 21. Os non frang. Ioh. 19, 36 35, 19. Gratis oderunt. 15, 25 37, 9 &c. Heredes terrae. Matth. 5, 5 40, 7. Sacrificium. Hebr. 10, 5 41, 10. Qui edit. Ioh. 13, 18 44, 23. Propter te trucid. Rom. 8, 36 45, 7. 8. Thronus tuus. Hebr. 1, 8 51, 6. Ut justificeris. Rom. 3, 4 55, 23. Curam tuam. 1 Petr. 5, 7 62, 4. Occiditis. Iac. 4, 2 14. Reddet unicuique. Rom. 2, 6 68, 20. Ascendisti. Eph. 4, 8 28. Principes Zabulon. Matth. 4, 15 69, 10. Zelus: contumelia. Ioh. 2, 17. Rom. 15, 3 23 f. Mensa eorum. Rom. 11, 9 26. Habitatio deserta. Act. 1, 20 78, 2. Aperiam. Matth. 13, 35 82, 6. Dii estis. Ioh. 10, 34 87, 4. Tyrus. Act. 21, 3 89, 2. Inveni David. 13, 22 90, 4. Mille anni. 2 Petr. 3, 8 91, 11 f. Angelis. Matth. 4, 6 94, 11. Novit cogitata. 1 Cor. 3, 20 95, 7. Hodie. Hebr. 3, 7 Psalm. 97,</p>
---	--

- Pfalm.** 97, 7. Adorate cum. Hebr. 1, 6
 102, 26 f. Initio. 1, 10
 104, 4. Angeli, venti. 1, 7
     35. Halleluja. Ap. 19, 1. § 11
 109, 8. Episcopatum ejus. Act. 1, 20
 110, 1. Domino meo : Sede.
     Matth. 22, 43 f. Act. 2, 34
     4. Iuravit. Hebr. 5, 6
 112, 9. Dispersit. 2 Cor. 9, 9
 116, 10. Credidi. 4, 13
     11. Homo mendax. Rom. 3, 4
 117, 1. Laudate. 15, 11
 118, 6. Mihi adjutor. Hebr. 13, 6
     22. Lapidem. Matth. 21, 42.
         1 Petr. 2, 7
     25 f. Hosianna : Benedictus.
         Matth. 21, 9. 23, 39.
- Prov.** 3, 4. Providens bona. Rom. 12, 17
     7. Ne sapias tibi. 16
     11 f. Noli spernere. Hebr. 12, 5
     34. Humilibus. Iac. 4, 6
     8, 22 seqq. Initio. pag. 294.
     25. Ante colles. Ioh. 8, 58
 10, 12. Pecc. tegit amor. 1 Petr. 4, 8
 11, 31. Si justus. 4, 18
 23, 31. Vino. Eph. 5, 18
 24, 16. Septies cadet. Luc. 17, 4
 25, 21 f. Si esuriat. Rom. 12, 20
 26, 11. Canis. 2 Petr. 2, 22
- Ies.** 1, 2. Exaltavi. Act. 13, 17
     9. Semen relictum. Rom. 9, 29
 6, 1. Vidi. Ioh. 12, 41
     9. Audictis. Matth. 13, 14.
         Act. 28, 16
 7, 14. Ecce virgo. Matth. 1, 22 f.
 8, 12 f. Timorem eorum. 1 Petr. 3, 14
     17 f. Confidam. Ego & liberi.
         Hebr. 2, 13
     23. c. 9, 1. Terra Zabulon. Matth. 4, 15
     9, 5. Admirabilis. pag. 296
 10, 22 f. Si fuerit pop. tuus. Rom. 9, 27
 11, 10. Radix Jesse. 15, 12
 22, 13. Edamus. 1 Cor. 15, 32
- Ies.** 25, 8. Abforbebit mortem. 1 Cor. 15, 54
     27, 9. Tolle tur pecc. ejus. Rom. 11, 26
     28, 11. Aliis linguis. 1 Cor. 14, 21
     16. Lapis in Sion. Rom. 9, 33.
         1 Petr. 2, 6.
     29, 10. Spiritus soporis. Rom. 15, 8
     13. Labiis honorant. Matth. 15, 8
     14. Peribit sapientia. 1 Cor. 1, 19
     16. Ut si lutum. Rom. 9, 20
     33, 18. Vbi scriba? 1 Cor. 1, 20
     40, 3 f. Vox clamantis. Matth. 3, 3
     6 f. Caro foenum. 1 Petr. 1, 24
     13. Quis novit? Rom. 11, 34.
         1 Cor. 2, 16
     42, 1 ff. Ecce minister meus.
         Matth. 12, 18
     12. Laudem ejus nunc. 1 Petr. 2, 9
     43, 20 f. Populus electus. ibid.
     45, 22. Omne genu. Rom. 14, 11
     48, 3. Magnus rex. Matth. 5, 35
     49, 6. Lux gentium. Act. 13, 47
     52, 5. Nomen meum. Rom. 2, 24
     7. Pulcri pedes. 10, 15
     17. Exite. 2 Cor. 6, 17
     25. Quibus non erat nunciatum.
         Rom. 15, 21
     53, 1. Quis credit? Ioh. 12, 38
     4. Languores nostros. Matth. 8, 17
     5. Vibice ejus. 1 Petr. 2, 23 ff.
     7. Ut ovis. Act. 8, 32
     12. Cum sceleratis. Marc. 15, 28
     54, 12. Fenestra. Ap. 21, 11
     13. Docti a Deo. Ioh. 6, 45
     55, 3. Benigna Davidica. Act. 13, 34
     56, 7. Domus precum. Matth. 24, 13
     10. 11 Dormitantes. Iud. v. 8.
     59, 7 f. Pedes veloces. Rom. 3, 15
     20 f. Redemptor Sionis. 11, 26
     60, 1. Illuminare. Eph. 5, 14
     3. Gentes in lumine. Ap. 21, 24
     61, 1 f. Spiritus Domini. Luc. 4, 18
     64, 3. Oculus non vidit. 1 Cor. 2, 9
     65, 1 f. Inventus sum. Rom. 10, 20 f.
     O o o o o o o 2 Ies. 66,

Ies. 66, 1. Cœlum mihi thr.	Act. 7, 49.	Malach. 1, 2. Iacobum dilexi.	Rom. 9, 13
24. Vermis.	Marc. 9, 44	3, 1. Ecce mitto.	Matth. 11, 10
Ier. 7, 11. Spelunca latr.	Matth. 21, 13	4, 5. Elias.	11, 14
9, 24. Qui gloriatur.	1 Cor. 1, 31	vers. ult. anathemate.	Matth. 3, 12. Luc. 1, 63
16, 16. Piscatores.	Matth. 4, 19	Sap. 7, 25. Splendor.	Hebr. 1, 5
22, 30 &c. Sterilis.	p. 13	Sir. 35, 22. Non tardabit.	2 Petr. 3, 9
31, 15. Rama.	Matth. 2, 18	48, 11. Elias	Luc. 1, 17
31. N. T.	pag. 113, 934	2 Macc. 6, 19 &c. Tympanum.	Hebr. 11, 35
Ez. 1, 28. Vidi & audivi.	Ioh. 5, 37	4 Ezr. 1, 30 &c. Vt gallina.	Matth. 23, 34.
38, 2. Gog.	Ap. 20, 8	Permulta alia loca sedulo lectori oc-	
42, 17. Calami.	21, 17	current: qui etiam <i>pericopas</i> , in	
48, 31. Portæ.	12	diebus dominicis & festis tractari so-	
Dan. 7, 7 &c. Bestia quarta.	Ap. 3, 1	litas; facile evolvēt. v. gr. 1 Advent.	
(thesi s) & cap. 17, 10		pag. 120 & 607 &c.	
9, 24. Hebd. LXX.	pag. 16. 365		
27. Abominatio.	Matth. 24, 15		
11, 36. Elevabitur.	2 Theff. 2, 4		
12, 11. Dies 1335.	Ap. 17, 10		
Hos. 2, 25. Non-populus.	Rom. 9, 25.		
	1 Petr. 2, 10		
6, 6. Misericordiam.	Matth. 9, 13. 12, 7		
11, 1. Ex Ægypto.	2, 15		
13, 14. Vbi stimulus?	1 Cor 15, 55		
Ioel 3, 1 f. Effundam.	Act. 2, 17		
Amos 5, 13. Dies mali.	Eph. 5, 16		
25. Num sacrificia.	Act. 7, 42		
9, 11. Tabernaculum David.	15, 16		
Obad. v. 21. Domini regnum	Ap. 11, 16		
Ion. 2, 1. Ionas in pisce.	Matth. 12, 40		
3, 5. Ninive pœnitens.	41		
Mich. 5, 1. Bethlehem,	Matth. 2, 6		
Hab. 1, 6. Videte.	Act. 13, 40		
2, 3. 4. Veniet.	Hebr. 10, 36		
4. Iustus.	Rom. 1, 17 Gal 3, 11		
Sophon. 2, 11. Loco suo.	Rom. 9, 26		
Hagg. 2, 6. Adhuc semel.	Hebr. 12, 26		
Zach. 6, 13. Inter utrumque.	Ioh. 8, 17		
9, 9. Rex tuus.	Matth. 2, 35.		
	2 Theff. 2, 3		
11, 12 f. Argentei XXX.	Matth. 27, 9		
12, 10. Videbunt.	Ioh. 19, 37		
13, 7. Pastor percussus.	Matth. 26, 31		
14, 4. Mons olearum.	24, 15		
8. Aqua viva.	Ioh. 7, 38		

I N D E X II.

V E R B O R V M

Hebræorum & Græcorum *quorundam* insignium.

Hebr. 11, 23	אבות
Ap. 1, 8. § 21	אדהיה
Matth. 2, 6	אלף
26, 28	ברית
Ap. 19, 1	הללוהו
Matth. 23, 34	חכם
Ap. 19, 1	יה
1, 8. § 7 ff. cap. 11, 17	יהוה
Matth. 2, 6	יצא
1, 21	ישוע
Act. 2, 26	כבוד
Matth. 7, 14	כי
Ap. 18, 13	מקנה צאן, diff.
Ap. 11, 8	נבלה
Matth. 2, 23	נור
Matth. 4, 1. Ap. 12, 9	סמן
Matth. 12, 19	עבד
Matth. 1, 23	עלמה
Matth. 6, 7	ענה
Rom. 9, 29. Ap. 1, 8	צבאות
Ap. 11, 10	קטיגור
Matth. 12, 35	תורה
	Αγα-

Ἀγαθός Marc. 10, 18. ἀγαθός, δίκαιος, diff. Rom. 5, 7
 ἀγαπᾶν Marc. 10, 21. Φιλῆν diff. Ioh. 21, 15
 ἁγιασμός, ἁγιότης, ἁγιασύνη, diff. Rom. 1, 4
 ἄδης Luc. 16, 23
 αἰγιαλός Matth. 13, 2
 αἵμα καὶ σὰρξ Hebr. 2, 14
 αἶτις - αἰτεῖσθαι, δεηθῆναι, ἐρωτῶν, diff. Ioh. 11, 22 Hebr. 5, 9
 αἰχμαλωσία Eph. 4, 8. Ap. 13, 10
 ἄκαρπος Matth. 13, 22
 ἀκρασία Matth. 23, 25
 ἄκρον Matth. 24, 31
 ἄλλος, ἐπεὶ, diff. Act. 4, 12
 ἅμα, ὅμως, diff. I Theff. 4, 17
 ἄμωμον Ap. 18, 13
 ἄν Ioh. 4, 10
 ἀναπλή Luc. 1, 78
 ἀντὶ Ioh. 1, 16
 ἀπάγχεσθαι Matth. 27, 25
 ἀπαλγεῖν Eph. 4, 19
 ἀπαξ, ἐφάπαξ, diff. Rom. 6, 10
 ἀπαρχή, ἀρχή, diff. Col. 1, 18
 ἀπελπίζειν Luc. 6, 35
 ἀπέρχεσθαι, πορεύεσθαι, diff. Ioh. 16, 7
 ἄπιστον Act. 26, 8
 ἀπὸ Luc. 7, 35
 ἀποκτείνω Matth. 10, 28
 ἀπολύω, ἀφίημι, diff. Luc. 6, 37
 ἀποστέλλω, πέμπω, diff. Ioh. 20, 21
 ἄρα, ἔνν, diff. Rom. 5, 18
 ἀρέσκω Rom. 8, 8
 ἀρπαγμός Phil. 2, 6
 ἀρραβών 2 Cor. 1, 22
 ἄρχην Ioh. 8, 25
 ἀρχιερεῖς Matth. 2, 4
 ἄρχομαι Matth. 4, 17
 ἄυριον, ἐπαύριον, diff. Act. 15, 22
 αὐτός Matth. 1, 18. Ioh. 16, 27. αὐτῆ, reci-
 procum, Ap. 1, 5. αὐτῆ, Act. 8, 26.

ἀντι, Hebr. 3, 10. ἀντὶς, nos Ap. 5, 10.
 ἀφείσιν Luc. 4, 18
 ἀφίημι Marc. 1, 34. Rom. 4, 7. ἀφῆς Ap. 2, 20
 ἀφίξις Act. 20, 29
 ἀχρεῖς Matth. 25, 30
 ἄχρι Act. 3, 21
 βαρῶν, φορτίον, diff. Gal. 6, 2
 βασιλικός Iac. 2, 8
 βεβηλῆν Matth. 12, 5
 βιάζεσθαι Matth. 11, 12
 βιβλῶν γενέσεως Matth. 1, 1
 βλέπω, ὁράω, θεωρῶ, ὄππμαι, diff. Ioh. 16, 16. Hebr. 2, 8
 βόσκω, ποιμαίνω diff. Ioh. 21, 16
 γὰρ, Matth. 1, 18. Marc. 11, 13. Act. 15, 27.
 Rom. 1, 18. 3, 28, Hebr. 2, 8
 γέννα Matth. 5, 22
 γέμω Ap. 4, 8
 γενεὰ Matth. 1, 27. § 12. & cap. 24, 34
 γίνομαι Ioh. 1, 3. 14. 15. Act. 15, 25. Ap. 1, 19
 γινώσκω, ἐπιγινώσκω, diff. I Cor. 13, 12
 γιόφος, σκότος, diff. Hebr. 12, 18
 γνώμη I Cor. 7, 25
 γνώσις 2 Cor. 6, 6. Diff. σοφία I Cor. 12, 8
 γραμματὺς Matth. 2, 4
 δαιμόνιον I Tim. 4, 1
 δέησις, προσευχή, ἱκετηρία, diff. I Tim. 2, 1.
 Hebr. 5, 7
 δεῖ, ὁ φείλει, diff. Hebr. 2, 1
 δεισιδαιμών Act. 17, 22
 ὄρω Matth. 21, 35
 ἔρχομαι Act. 3, 21
 δια Hebr. 2, 10. Diff. ab ἐκ, Rom. 3, 30
 διαθήκη Matth. 26, 28. Hebr. 7, 22
 διακρίνομαι Iac. 2, 4
 δίδραχμον Matth. 17, 24
 δίκαιος Matth. 1, 19. Rom. 5, 7
 δικαῖον Luc. 7, 29. 35. Rom. 3, 20
 δικαίωμα Rom. 5, 18
 διχοπμεῖν Matth. 24, 51
 Ο ο ο ο ο ο ο 3 δελφίν

I N D E X II.

δοκεῖν	Matth. 3, 9. 1 Cor. 3, 18	εὐαγγελίζεσθαι	Matth. 11, 5.
δοξα, σωτηρία, diff.	2 Tim. 2, 10	εὐδοκεῖν	Matth. 3, 17
ἐγκομβώσασθαι	1 Petr. 5, 5	εὐεργέτης	Luc. 22, 25
ἐβελθησικία	Col. 2, 23	εὐθεως, εὐθως	Matth. 13, 20 f. Marc. 1, 20 f. & cap. 4, 20
ἐ Rom. 8, 31. ἐ καὶ	2 Cor. 7, 8	εὐλάβεια	Hebr. 5, 7
ἐμὶ ὧν κτλ. Ioh. 1, 18. 3, 13. ἐκ ἐστὶ	1 Cor. 11, 20	εὐνοια	Eph. 6, 7
εἰμι	Ioh. 7, 34	εὐπερίστα	Hebr. 12, 1
εἶπω, λαλῶ, diff.	Ioh. 12, 49	εὐχαριστῆν	Matth. 15, 36
εἰς Marc. 13, 9. Diff. ab ἐπι	Rom. 3, 22	ἐφ' ᾧ	Rom. 5, 12
εἶπα, ἔπειτα diff.	1 Cor. 15, 23	ζιζάνια	Matth. 13, 25
ἐκ	Rom. 5, 17	ἦ	Matth. 12, 29
ἐκβάλλειν	Matth. 9, 38. 12, 20	ἦκα	Marc. 8, 3. Ap. 2, 25
ἐκέν	Matth. 24, 36. Marc. 4, 35. diff. ab οὗτ	ἦ μὴν	Hebr. 6, 12
ἐκκλησία	Matth. 18, 17	ἦνικα	2 Cor. 3, 16
ἐκπεράζω	Matth. 4, 7	ἦχος	Luc. 21, 25
ἐκσημαι	Marc. 3, 21	θειότης, θεότης, diff.	Rom. 1, 20
ἐκφέρειν, τίκειν, diff.	Hebr. 6, 7	θέλημα	Matth. 18, 14
ἐλαια	Ap. 11, 4	θέλω	Marc. 12, 38
ἐλε	Matth. 9, 13	θεός	Ap. 1, 8. § 13
ἐμπεσθεν	Ioh. 1, 15	θεωρία	Luc. 23, 48
ἐν Hebr. 9, 4. diff. a παρα & ἐξ.	Ioh. 14, 17. 18, 36	θηρίον	Ap. 13, 1
ἐνεκα	Luc. 4, 18	θυμός, ὀργή, diff.	Rom. 2, 8
ἐν αὐτός, ἔπος, diff.	Ap. 13, 18. § 7	ιδε, ἰδὲ	Iac. 3, 3
ἐνταφιάζειν	Matth. 26, 12	ιδιώτης	Act. 4, 13
ἐντός	Luc. 17, 21	ικανόν	17, 9
ἐξίς	Hebr. 5, 14	ἰλεως	Matth. 16, 22
ἐπεὶ	Hebr. 9, 17	ἰμάτιον, χιτῶν, diff.	Matth. 5, 40
ἐπιηράζειν	Matth. 5, 44	ἰσημι	Matth. 12, 25. 26, 15
ἐπὶ cum gen. Matth. 1, 11. Marc. 2, 26. 12, 26.	Ap. 5, 10. 21, 16. cum dat. Ap. 21, 12.	ἰσορεῖν	Gal. 1, 18
cum accus.	Luc. 1, 17	καθεῖς	Marc. 14, 19
ἐπιβάλλω	Marc. 14, 72	καὶ Marc. 9, 5. Luc. 2, 14. 7, 16. 29. 37.	Marc. 9, 5. Luc. 2, 14. 7, 16. 29. 37.
ἐπιθυμῆν, ὀρέγεσθαι, diff.	1 Tim. 3, 1	Ioh. 8, 25. 9, 36. 1 Cor. 15, 29.	Ioh. 8, 25. 9, 36. 1 Cor. 15, 29.
ἐπιείσι	Matth. 6, 11	καμνός, νέ, diff.	Hebr. 8, 13
ἐργάζεσθαι	Ap. 18, 17	καίπερ	Ap. 17, 8
ἐρεύγεσθαι	Matth. 13, 35	καρρός, χρῶν, diff.	Act. 1, 7
ἐπίρ	Matth. 26, 50	κακία	Matth. 6, 34. Iac. 1, 21
ἐπιμασία	Eph. 6, 15	καλῶς	Marc. 7, 9
		κάν	Marc. 6, 56
		κατὰ	2 Cor. 7, 9. 8, 2
			κατα-

I N D E X II.

καταβολή	Matth. 13, 35	adhibiti vel omiffi ratio persæpe notatur,	
καταίνξις	Rom. 11, 8	ὄγκο	Hebr. 12, 1
κατάθεμα	Ap. 22, 3	ὄθεν	2, 17
καταθεματίζεν	Matth. 26, 74	ὄλως	1 Cor. 15, 1. 15, 29
καταλείπειν	Hebr. 4, 1	ὁμοίως. ὡσαύτως, diff.	Luc. 13, 3
καταργεῖσθαι, παύεσθαι, diff.	1 Cor. 13, 8	ὀρθοτεμεῖν	2 Tim. 2, 15
καταργάζεσθαι	Eph. 6, 13	ὅς	Matth. 13, 23
κεράια	Matth. 5, 18	ὅσι	Ap. 16, 5
κερδαίνειν	Act. 27, 21	ὅταν	Marc. 3, 11
κεφαλαίην	Marc. 12, 4	ὅτι	Matth. 2, 23. cum infinitivo, Act. 27, 10
κλίνη, κράββατο, diff.	Act. 5, 15	ὅτι Rom. 3, 9. μή diff.	1 Cor. 12, 15. ἔ μή
κολλᾶσθαι	Ap. 18, 5		Matth. 5, 18
κοπιᾶν	Ap. 2, 3	ἔκ	Ioh. 7, 8
κόφινος, σπυρίς, diff.	Matth. 16, 9 f.	ἐὰ,	Marc. 15, 29
κρατῶν, πιάζεν, diff.	Ap. 19, 20	ἐὰ	Marc. 11, 21
κυρία	2 Ioh. v. 1	εὐτ	Matth. 5, 19
κύρι	Matth. 3, 3. Ap. 1, 8. § 14	ὄντως	Ioh. 4, 6
κῶλον	Hebr. 3, 17	ὄφθλον	Gal. 5, 12
λαίλαψ	Marc. 4, 37	ὄχλο	Act. 6, 7.
λαιθάνω	Hebr. 13, 2	ὄψ	Matth. 28, 1
λατῖν	Ap. 13, 18. § 12	παῖδια, πικρία, diff.	1 Ioh. 2, 12.
λικμᾶν	Matth. 21, 44	παῖς	Matth. 12, 18
λόγος	Ioh. 1, 1	παλιγγενεσία	Matth. 19, 28
λέειν, ῥίπτειν, diff.	Ioh. 13, 10	παιπεκράτωρ	Ap. 1, 8
λύειν	Matth. 5, 19. 18, 18	παρά	Marc. 3, 21. 1 Cor. 16, 2. Hebr. 1, 4
μακροθυμεῖν	Luc. 18, 7	παράγειν	1 Ioh. 2, 8
μάχαιρα, ῥομφαία, diff.	Luc. 2, 35	παράκλητ	Ioh. 14, 16
μέλλω 2 Petr. 1, 12. μέλλων	Matth. 11, 14	παραμυθία, παρηγορία, diff.	Col. 4, 11
μεσερένημα	Ap. 18, 13	παραπλησίως	Hebr. 2, 14
μετᾶ	Luc. 1, 28. Hebr. 7, 28	πάρεις	Rom. 3, 25
μετανοεῖν	Matth. 3, 2	παρέχειν. ὡς	Act. 17, 31
μεταξύ	Act. 13, 42	παρισημί	1 Cor. 8, 8
μνήμη	2 Petr. 1, 12	παρισημία	Ioh. 16, 24
μόν	Matth. 4, 10	πᾶς	Marc. 9, 49. Phil. 1, 9. Hebr. 2, 9. 1ac. 1, 2
ναί	Matth. 15, 27	πάχω	Gal. 3, 4
νεκροί	Matth. 8, 22	πατέρες	Hebr. 11, 23
νοεῖν, σοφέναι, diff.	Matth. 16, 9	πειθῶ	Gal. 1, 10
νομίζεσθαι	Luc. 3, 23	πειράζω	Ap. 2, 2
νομικός	Matth. 22, 35	πεισμονή	Gal. 5, 8
ὁ, η, π, Matth. 18, 17, 20, 16 &c. Articuli			πεί

I N D E X II. III.

ωρί Ioh. 11, 19. 3 Ioh. v. 2.
ωρειαιρέμαι 2 Cor. 3, 16
ωρειύσαι, ωρειύσι κτλ. 2 Tim. 2, 16.
ωρισί Tit. 2, 14
ωρισικός Marc. 14, 3
ωλαπίαι Ap. 11, 8
ωλεονεξία Marc. 7, 22
ωληροφορείσθαι Luc. 1, 1
ωνευματικός Eph. 6, 12
ωποτε Luc. 22, 32
ωπρεσβύπροι Matth. 15, 2. Hebr. 11, 2
ωρηγής Act. 1, 18
ωρής Marc. 12, 12
ωρσέχε Matth. 6, 1
ωρσκεφάλαιον Marc. 4, 38
ωρσκυνείν Matth. 2, 2
ωυγμή Marc. 7, 3
ωυρέσθαι 1 Cor. 7, 9
ράκα Matth. 5, 22
ράπίζω Matth. 5, 39. 26, 67
ρέδη Ap. 18, 13
σεβόμενοι Act. 17, 4.
σημείον Matth. 24, 30
σκύλλω Matth. 9, 36
σπαργανῶν Luc. 2, 7
σπερμολόγ Act. 17, 18
σπευδῶ 2 Petr. 3, 12
σπιλάς Iud. v. 12
σπαθῆ 2 Cor. 7, 11
σέγω 2 Cor. 9, 12
σήκω Marc. 11, 25
σοιχεῖα Gal. 4, 3
συνείδησις 1 Ioh. 3, 19
ταρταρῶν 2 Petr. 2, 4
τίλει κτλ., *τιλειωμέν* κτλ., diff. Phil. 3, 12
τηρεῖν Ioh. 15, 20. diff. a *φυλάττειν* Ioh. 17, 12
τί ἡμῖν κτλ. Matth. 8, 29. 1 Cor. 5, 12.
τίνυν Hebr. 13, 13
τιῶν κτλ. Matth. 19, 14.
τροποφορεῖν Act. 13, 18

τυφῶσθαι 1 Tim. 6, 4
ὑπέρ 1 Cor. 15, 29. Philem. v. 16.
ὑπεριδεῖν Act. 17, 30
ὑπερῶν 1, 13
ὑπό Rom. 3, 9. 21.
ὑποδείκνυμι Matth. 3, 7
ὑποκριτής Luc. 12, 56
ὑψ κτλ. Luc. 24, 49. ὑψωμα, diff. Rom. 8, 39.
φιάλη Ap. 15, 7
φυλακτήρια Matth. 23, 5
φύσις θεία 2 Petr. 1, 4
χλωρός Ap. 6, 8
χωρίς Hebr. 2, 9
ψαμίζω Rom. 12, 20
ως Act. 17, 14. Rom. 9, 32.

I N D E X III.

RERVM, OBSERVATIONVM,
AVCTORVM.

Abnegatio sui. Matth. 16, 24.
accentus hebraici. Matth. 2, 18. 3, 3. Marc. 11, 17. 12, 29. Luc. 4, 18. Act. 7, 6. 15, 17. 28, 27. Rom. 9, 27. 1 Cor. 12, 12. Hebr. 3, 10. Ap. 13, 1. (thesi 10, obs. 30.) & cap. 17, 10.
accusativi duo. Act. 26, 3.
adoptio. Eph. 1, 5.
adventus Christi. Ioh. 21, 22. Act. 1, 11. 2 Thess. 2, 3. (thesi 21.) Iac. 5, 8. Ap. 1, 7.
Alexandrinus cod. Præf. § 8, monito 11.
Ap. 22, 21.
Alogi. pag 296.
Alpha & O. Ap. 1, 8.
amen. Matth. 5, 18. Ioh. 1, 52.
America. Act. 8, 39.
amicitia. 3 Ioh. v. 15.
amor Dei & proximi. Matth. 22, 37 ff.
amphisbæna. Ap. 9, 19.
anadiplosis. Iac. 1, 1.
analogia fidei. Rom. 12, 6.
angeli. Matth. 18, 10. Act. 12, 15. 23.

anta-

<i>antanaclasis.</i>	Gal. 4, 8.	<i>beatus.</i>	Matth. 5, 3. 11, 6. 16, 17.
<i>antichristus.</i>	1 Ioh. 2, 18. Ap. 13, 1, thes. 10.	<i>Bellarminus.</i>	Ioh. 21, 16.
obs. 19.		<i>bellum.</i>	Matth. 24, 6
<i>antiquitatum</i> usus & abusus.	Ap. 11, 1. 15.	<i>beneplacitum</i> Dei.	Matth. 11, 26.
<i>Apocalypseos</i> stricturae, Matth. 16, 28. Ioh.		<i>Berolin.</i> codd.	Matth. 12, 32.
21, 22. Act. 1, 7. 11. excellentia. Ap. 13, 1. &c.		<i>Biblia</i> Germanico-Originalia. Præf. § 18.	
<i>apocrypha.</i>	Matth. 24, 15.	<i>Blackwallus.</i>	Præf. § 9. 11.
<i>apostoli.</i> Matth. 10, 11. Marc. 3, 14. 16, 20.		<i>blasphemia.</i>	Matth. 9, 3. 12, 31.
Ioh. 17, 6. Act. 1, 13. 4, 36. 8, 18. Rom. 1, 11.		<i>Bærnerianus</i> cod.	Præf. § 8, monit. 4.
eorum adolescentia. Matth. 4, 21. 8, 14.		<i>bona</i> ecclesiastica	Act. 6, 3.
<i>applicatio</i> singularis.	Ioh. 11, 26.	<i>Buttigus.</i>	Col. 4, 8.
<i>Apringius.</i>	Apoc. procem. n. 3.	<i>Bullarium.</i>	Ap. 17, 9.
<i>archangelus.</i>	Iud. v. 9.	<i>Canones</i> apostolici.	1 Tim. 3, 2.
<i>archifacerdos.</i>	Hebr. 2, 17.	<i>capitamenta.</i>	pag. 659.
<i>Arius.</i>	Ap. 8, 10.	<i>caro & spiritus.</i>	Ioh. 6, 63. Rom. 1, 4.
<i>Artemonius.</i> Matth. 27, 53. Ioh. 1, 1. 8, 58.		1 Tim. 3, 16. 1 Petr. 3, 18.	
10, 34. 20, 28. Rom. 1, 4. 9, 5. 1 Cor. 2,		<i>casus</i> conscientiae per regulas firmas deci-	
11, 5. 12. Gal. 1, 1. 1 Tim. 3, 16. Hebr. 1,		dendi. Matth. 9, 13. 12, 6. 19, 1 Cor. 7, 15.	
1, 8. 10. 1 Ioh. 2, 14. Ap. 1, 1. 9. 17. 22, 13.		<i>casus</i> sextus. Eph. 3, 5. Hebr. 8, 5. Ap. 8, 3.	
<i>Articulus.</i> vid. <i>è, ÿ, π.</i> Ind. II.		18, 2.	
<i>artifici</i> non semper credendum. Act. 27, 11.		<i>catechesis.</i>	Luc. 1, 4. 1 Ioh. 2, 18.
<i>ascensio</i> Christi.	Eph. 4, 8 f.	<i>Catechismus</i> Romanus.	pag. 49.
<i>asseratio.</i>	Rom. 1, 9.	<i>Cerinthus.</i>	pag. 296.
<i>asynдетon.</i> Matth. 15, 19. 1 Tim. 1, 17.		<i>characteres</i> morales in scriptura. Matth. 23,	
<i>auctor</i> Gnomonis, orthodoxiae deditus.		13. Luc. 12, 17. 13, 31. 16, 20.	
Præf. § 21. Ejus scripta, ibid. § 7. &		<i>chiasmus</i> , figura. Præf. § 24. Matth. 5, 44.	
conclus. operis. Notæ ad Gregorii Ne-		Ioh. 8, 25. 28. Act. 2, 46. 1 Cor. 9, 1. &	
ocæ. Paneg. Matth. 7, 11. ad Chrysof.		passim.	
de Sacerd. Luc. 1, 47. Edd. N. T. Gr. &		<i>chiliasmus.</i>	Ap. 20, 3 f.
Defensiones, Præf. § 8. Apparatus cri-		<i>christiani.</i>	Act. 11, 26.
ticus corr. Matth. 1, 25. Ioh. 1, 1: p. 292		<i>Christus.</i> 2 Cor. 5, 16. Hebr. 6, 1. Ap. 1, 1, 15.	
Ap. 8, 13. 16, 13. N. T. Gr. edd. vind.		de Christo interpretanda Scriptura	
Luc. 10, 13. ed. min. corr. 1 Cor. 16, 5.		Matth. 2, 23. Act. 2, 31. 34, 8, 34 f. vid.	
Articuli quidam in libro, <i>Geistliche</i>		<i>Iesus.</i>	
<i>Fama</i> , Ap. 11, 3. Harmon. Evang.		<i>chronologica.</i> pag. 15. 221. 250. 339. 472. 589.	
Matth. 12, 40. Defensio II, Act. 9, 6.		838. 955.	
<i>Erklärte Offenbarung</i> , Matth. 11, 27.		<i>Chrysostronus.</i>	1 Ioh. 2, 14. 16. Ap. 1, 9.
Apoc. procem. n. 1. & cap. 1, 5. Or-		<i>circumcisio.</i>	Rom. 2, 25.
do temporum, corr. Act. 13, 19 f. Hebr.		<i>civilitas</i> sancta.	1 Ioh. 21, 15. Act. 9, 38.
7, 1.		<i>claves.</i>	Matth. 16, 19.
<i>Augustinus.</i>	Ioh. 4, 42.	<i>clerus.</i>	1 Petr. 5, 3.
<i>Baptismus</i> , Ioh. 3, 5. Act. 8, 13. 19, 3. infan-		<i>calibatus.</i>	1 Cor. 7, 1.
tum. Act. 16, 15.		<i>calitum</i> scientia.	Luc. 15, 6 f.
			<i>calum.</i>

- cælum.* Matth. 6, 9.
cæna Dominica. 1 Cor. 11, 20.
commentarii. Præf. § 3 seq.
communicatio idiomatum. Marc. 13, 32.
communio sub utraque: Matth. 26, 27.
 & pag. 970 seq. *communio bonorum.*
 Act. 2, 45. 4, 32. 9, 36. 21, 8.
comparativa Theologia. Matth. 23, 23.
conceptio I. C. ubi facta, Luc. 1, 39.
 Hebr. 7, 14.
concilii boni exemplum. Act. 15, 6. 15.
conclisa locutio. Matth. 2, 20. 4, 5. Luc. 4, 2. 38. 13, 7. 16, 26. Ioh. 1, 23. 8, 58. 12, 31. 15, 21. 27, 21. 20. Act. 7, 7. 9. 16. 8, 22. 13, 33. 15, 23. Rom. 2, 10. 6, 4. 1 Cor. 10, 13. Hebr. 5, 7. 7, 5. 10, 22. Vid. *semiduplex.*
concordia. Act. 1, 13. 4, 32.
concupinatus. Matth. 19, 6.
confessio laudis: Matth. 11, 25. peccatorum: Matth. 3, 6. speci. 1 Petr. 3, 15.
conjugium. 1 Cor. 7, 1 seqq. conjugum officia. Eph. 5, 22 seqq.
conscientia. Act. 23, 1.
consequentie. Matth. 22, 32.
consilia evangelica. Matth. 19, 21.
consummatio seculi. Matth. 13, 39. 2 Petr. 3, 11.
controversiæ quomodo tractandæ. Gal. 1, 8.
conversio: Act. 9, 5. 20. 11, 21. differt a *pœnitentia.* Luc. 15, 17. Act. 3, 19. 26, 20.
cor. Matth. 5, 8. 11, 29. 13, 15. Luc. 16, 15.
corruptio. Matth. 12, 2.
creatio. Hebr. 11, 3.
crisis. Præf. § 8 seqq. Ap. procem. n. 2. & cap. 22, 18. 21. &c.
crux. Matth. 10, 38. crucis horæ &c. Ioh. 19, 34. 36.
Dæmonia. Matth. 17, 21. *dæmonium habere.* Matth. 11, 18.
dativus. Rom. 4, 12. Ap. 2, 14.
decorum in actione & sermone I. C. & in scriptura N. T. Præf. § 15. Matth. 3, 15. (not. 4 & 7.) cap. 5, 11. 7, 28. 9, 13. 15, 23. Luc. 2, 9. 9, 50. Ioh. 4, 6. 11, 15.
Deitas I. C. Matth. 11, 10. Luc. 1, 17. Ioh. 1, 1. 5, 17. 8, 17. 19. 10, 30. 34. 17, 5. 20, 28. Rom. 9, 5. 14, 11. 1 Cor. 10, 9. Phil. 2, 6. 1 Thess. 5, 27. 1 Tim. 3, 16. Hebr. 1, 1 seqq. cap. 3, 4. 1 Ioh. 4, 2.
derelictio I. C. in cruce. Matth. 27, 46.
descensus ad inferos. 1 Petr. 3, 19.
Devarius. 2 Cor. 7, 8.
De Dieu. Act. 15, 17.
Deus est: Hebr. 11, 6. est in sanctis: 1 Cor. 14, 25. est *Deus patientiæ* &c. Rom. 15, 5.
 Dei patefactiones. Matth. 3, 17. 17, 5. Act. 17, 24. de Deo, sermo expressus, Matth. 5, 45. vel per ellipsin, Matth. 4, 23. 3 Ioh. v 7. de *Deo*, de *nobis*, de *proximo*, sæpe agitur. Matth. 6, 1. 11, 7. *Dei fides* &c. Marc. 11, 22. 1 Petr. 2, 19. *Dei zelus* Rom. 10, 2. *Deo pulcher.* Act. 7, 20. *Solus - Deus.* 1 Tim. 1, 17.
Sal. Deylingius. 1 Tim. 3, 15 (hic autem suffragium cel. viri pro nova interpunctione, quia veterem præfert, delendum est:) Hebr. 12, 24. Ap. 13, 1: thesi 7.
diabolus: Ioh. 8, 44. peccator, 1 Ioh. 3, 8. tentator. Matth. 4, 1. *diaboli iudicium.* 1 Tim. 3, 6.
diaconi. Act. 6, 2.
dic lux. Ap. procem. n. 3.
dico vobis. Matth. 5, 18. 6, 29. Luc. 13, 33.
dies, 1 Cor. 3, 13. Hebr. 10, 25. ille: Matth. 7, 22. propinquus. Matth. 16, 28. 1 Thess. 4, 15. 2 Thess. 2, 2 f. Hebr. 1, 1. 1 Ioh. 2, 18.
dies Dei, 2 Petr. 3, 12. *Christi,* Ioh. 8, 56. *domin.* Ap. 1, 10. dies conversionis. Luc. 19, 9.
discipuli. Matth. 10, 1.
dominis de rebus non nisi modeste ratiocinandum. Rom. 11, 34. 1 Cor. 12, 18. Eph. 1, 5.
divortium. Matth. 5, 31.
doctrina pura. Matth. 16, 6.
doxologie. 1 Tim. 1, 17.
dubitatio. Act. 10, 20.
duella. Matth. 5, 39.
Ecclesia. Matth. 18, 17. Ioh. 4, 42. Act. 5, 11. 6, 3. 8. 1 Cor. 1, 2.

- efficacia* verbi divini. Matth. 7, 29. 8, 7.
electi. Matth. 20, 16. 24, 22. Col. 3, 12.
electio. Eph. 1, 4.
ellipsis. Marc. 6, 14. 15, 8. Luc. 18, 14. Rom. 2, 8.
 18. 12, 19. Gal. 5, 13. Hebr. 6, 8. 1 Ioh. 2, 27.
emphasis. Præf. § 14.
episcopus. Act. 6, 4. 20, 28. 1 Tim. 3, 1 f.
epistolica forma in N. T. Rom. 1, 1.
Erasmus. Ap. 1, 2. 6, 11. &c.
erroris noxa. Ioh. 8, 44. 46. 9, 41.
Evangelistæ. Matth. tit. Eorum harmonia.
 Præf. § 18.
Evangelium. Marc. 1, 1. Luc. 1, 19.
eventus quatenus expectandus in prophetiis. Ap. 10, 6.
Eustathius. 1 Cor. 13, 12.
Euthymius. Matth. 6, 13.
exaltatio Christi. Phil. 2, 9. Hebr. 2, 5.
excidium. Act. 3, 23.
exegeseos sacræ ætates. Præf. § 5.
exmanitio Christi. Phil. 2, 7. Hebr. 2, 9.
Festis diebus multum peccatur. Ioh. 8, 4.
ficus. Marc. 11, 13.
fides Matth. 8, 10. Luc. 17, 7. Ioh. 12, 16. Iac. 1, 6. conjuncta cum spe & amore: Act. 24, 14. 1 Cor. 13, 13. Hebr. 10, 22. 1 Petr. 1, 3. salutaris, Matth. 9, 22. miraculosa. Matth. 17, 20. Marc. 16, 17. 1 Cor. 12, 9.
fiducia Christi erga Patrem. Hebr. 2, 13.
Filius hominis. Matth. 12, 32. 16, 13. Marc. 8, 38.
fæderalis methodus Theol. Matth. 26, 28.
fons Græcus N. T. quis. Præf. § 8, mon. 12.
Forbesius. Ap. 20, 4.
formularum usus sanctior. Ioh. 20, 19. Act. 15, 23.
Franzius. Matth. 6, 45.
fratres Christi. Matth. 25, 40. Ioh. 20, 17. Hebr. 2, 11. *fratres*, titulus Christianorum. Rom. 1, 13.
Früh aufgelesene Früchten. Ap. 1, 4.
futurorum cognitio. Matth. 24, 4.
Gabriel. Luc. 1, 19.
Gallia. 2 Tim. 4, 10.
Gatakerus. Matth. 20, 26. 1 Ioh. 3, 9.
gaudium. Matth. 5, 12. Act. 8, 8. Phil. 1, 4.
Gebhardi. Ap. 13, 1 (bis) & cap. 20, 2.
gebenna. Matth. 5, 22.
genealogia Christi. Matth. 1, 1 seqq. Hebr. 7, 14.
genitivus. Hebr. 6, 4.
gentes quomodo refutarint apostoli. Act. 19, 37.
gloria : sanctitas. Act. 3, 14.
Græcæ linguæ observationes, pusillæ interdum, & tamen utiles. Matth. 6, 11. 13, 30. 24, 15. 27, 13. 27. Marc. 1, 34. 6, 8. 7, 1. 14, 19. 15, 34. Luc. 1, 73. 3, 21. 17, 7. Ioh. 7, 34. 17, 2. Act. 13, 18. Rom. 9, 32. 11, 3. 1 Cor. 4, 6. 6, 11. 15. 2 Cor. 7, 8. 12, 13. Eph. 1, 6. Hebr. 13, 2. 1 Petr. 3, 1. 5, 4. 2 Petr. 2, 4. Ap. 1, 9. 22, 2. collatio ejus ad Hebræam. Matth. 2, 23. 10, 25. 12, 36. Marc. 3, 27. 15, 34. Ioh. 18, 1. Col. 3, 15. 2 Petr. 2, 15. Ap. 1, 4 seqq. Græcorum verborum differentia non paucæ notantur in Indice II. Vid. etiam in hoc Indice III *articulus, concisa locutio, media verba, tempus &c.*
gratia universalis. Ioh. 1, 29. 12, 47. Rom. 3, 3. Hebr. 10, 29. 1 Ioh. 2, 2.
gratiarum actio. Rom. 14, 6.
Gregorius Neocesariensis. pag. 294.
Gregorius VII. Ap. 13, 1.
Heresiologia. 1 Tim. 4, 1.
heresis. 1 Cor. 11, 19.
hereticus. Tit. 3, 10.
Harduinus. Ioh. 18, 20.
Hauberus. Præf. § 9, ad can. 26.
Hebraismus. Matth. 1, 1. Rom. 9, 8. Ap. 1, 5. & passim in his tribus & in ceteris libris N. T.
hermeneuticæ observationes. Matth. 1, 22. 2, 1. 15. 18. 23. 5, 18. 39. 9, 13. 16, 13. 18, 13. 24, 15. 29. 42. 26, 64. Marc. 1, 2. 7, 1. 13, 32. Luc. 3, 2. 9, 50. 16, 8. Act. 2, 2.
 P p p p p p p 2 39.

- 39, 8, 34. Rom. 11, 34. 1 Cor. 3, 19, 7, 25.
 9, 17, 2 Cor. 11, 17, 2 Theff. 2, 3. (pos. 21.)
 Hebr. 12, 17. 1 Ioh. 2, 18. Ap. 12, 8.
- Herodes.* Matth. 2, 1.
herorum officium. Eph. 6, 9.
Hesychius corr. pag. 427.
Heumannus. 2 Ioh. v. 1.
Hillerns. Matth. 2, 23. Ap. 19, 1.
*historia ecclesiastica enucleandæ specimi-
 na.* Act. 7, 1. Hebr. 11, 2.
A. A. Hochstetterus. pag. 972.
C. G. Hofmann. Præf. § 9. Ioh. 19, 14.
homicidium. Act. 28, 4.
hominiarum fructus quomodo colligendus.
 Luc. 11, 27. Act. 2, 37.
hominis partes duæ Matth. 10, 28.
horæ veterum. Marc. 15, 25.
hospitalitas. Hebr. 13, 2.
hostium amor. Matth. 5, 44. hostium verita-
 tis iniquitas. Act. 5, 28.
humilis corde Iesus. Matth. 11, 29, 12, 6.
hypocrosis. Matth. 6, 2, 16, 3, 6, 23, 13, 24, 51.
 Marc. 7, 6. Luc. 12, 1, 56.
- Iacobus & Paulus.* Gal. 2, 9. Iac. 2, 14, 4, 5.
jejunium. Matth. 6, 16
Ierusalem. Luc. 21, 24. Ap. 21, 2.
Iesus est Christus. Matth. 1, 1. 16 f. 22. Iesu
 nomen. Matth. 1, 21. *Christus Iesus* (præ-
 missio cognomine,) Rom. 15, 8. Maje-
 stas ejus & gloria. pag. 56. 892.
- ignis.* Matth. 3, 10 seqq.
illuminatio. Hebr. 6, 4.
imago Dei. Col. 3, 10. 1 Cor. 11, 7.
incrementum boni & mali. Matth. 13, 7, 30.
 Marc. 4, 19.
indifferentissimus. Act. 10, 35.
individuum cura. Matth. 18, 5. Ioh. 17, 12.
 Act. 20, 31.
infirmitas. Rom. 5, 6.
inspiratio verborum. Matth. 10, 19, 16, 13.
 Ioh. 4, 26. 14, 26. 21, 23.
interpunctio emendata. 2 Cor. 13, 5. Hebr. 2, 9.
interrogationis utilitas. Ioh. 16, 30.
- invisibilia.* Matth. 17, 3. eorum habita in
 Apocalypsi ratio. Ap. 6, 9.
Iobannes, baptista Matth. 14, 2. apostolus,
 scripsit evangelium. Ioh. 21, 2. quibus,
 c. 10, 22. quo stilo, c. 20, 20. nomen ejus,
 c. 13, 23. quando & qua lingua scripserit
 evangelium & epistolas, Ioh. 1, 1. 5, 2. 11,
 16. 19, 13, 21, 19. 1 Ioh. 2, 22. & apocalypsin.
 Ap. 1, 9. &c.
- Iustus Ionas.* pag. 411.
jota. Matth. 5, 18.
ira. Rom. 1, 18.
Irenæus. Ap. 13, 18.
Israël. Ap. 7, 4. ejus conversio: Matth. 23, 39.
 Rom. 11, 25. ad eam utilis epistola ad
 Hebræos. Hebr. 2, 11.
Ittigius. pag. 374. 970.
Judeorum nomen. Matth. 2, 2. elenchus
 contra eos. Matth. 1, 22 seq.
Iudas. Iud. v. 1 Iudas Iscariotes, num inter-
 fuerit cœnæ Dominicæ. Matth. 26; 26.
 Marc. 14, 23.
- judicium.* Matth. 12, 41.
juramentum. Matth. 5, 33. Hebr. 6, 16.
justificatio. Rom. 3, 20. Iac. 2, 21. justi-
 ficatio Christi. 1 Tim. 3, 16.
justitia. Matth. 5, 2. 6. 20. 6, 1. *justitia Dei.*
 Rom. 1, 17,
Iustus, Christus. Act. 22, 14.
- Kainan.* Luc. 3, 36.
Kohlebreiffius. pag. 208.
Kustevus. Ap. 2, 14.
- Lacrumæ.* Matth. 26, 75. Ioh. 11, 31. Act. 20,
 19. 37. 2 Tim. 1, 4.
Lambertus. Ap. 17, 11.
Lamius. Ap. 1, 4.
Lampius. Præf. § 12. Ap. 1, 2.
Ioach. Langius. Præf. § 20. &c.
lectio scripturæ. 1 Theff. 5, 27,
 Ap. 13, 18.
legio. Ap. 13, 18.
lex. Act. 15, 5. Gal. 2, 16.
libri mali & boni. Act. 19, 19. Ap. 1, 11.

- liberorum officium.* Eph. 6, 1.
libertas. Ioh. 8, 32.
Lightfoot. Præf. § 18. Ap. 13, 18.
Lilienthalius. Præf. § 8. Ap. 1, 4.
linguæ novæ. Marc. 16, 17.
loci Theologici. Matth. 23, 23.
Lockius. Matth. 16, 16.
Læstherus. Matth. 19, 30.
Lucas. Act. 16, 10.
luctus. Ioh. 11, 31.
Lutherus. Act. 13, 25. 1 Petr. 3, 20.

Macarius. Matth. 27, 50.
macrocosmus & microcosmus. Iac. 3, 5.
magi. Matth. 2, 1. magia. Act. 8, 1. 19, 19.
magistratus. Rom. 13, 1 seqq.
mansuetudo. Eph. 4, 2.
manu laborare apostoli. Ioh. 21, 3.
 Act. 28, 3.
manuum impositio. Matth. 19, 15. Act. 13, 3.
 1 Tim. 5, 22. Hebr. 6, 1.
manuscripti codices N.T. Ioh. 5, 7 f. Ap. 1, 4.
Marcus nonnulla solus memorat. Marc. 1,
 13. quando scripserit. c. 5, 37. stilus ejus,
 c. 1, 16. 21. 4, 35, 13, 26.
Maria: Act. 1, 14. an sine labe. Matth. 12, 46.
 Marc. 3, 31. Rom. 5, 13. ejus nomen:
 Matth. 1, 20. cultus. Matth. 2, 11. Luc. 1, 43.
Mastrichtius. Præf. § 9.
matrimoniales causæ. Matth. 14, 4.
Matthæus qua lingua scripserit. Matth. tit.
 & cap. 1, 23. ubi? cap. 9, 26. quo candore.
 c. 8, 25. 10, 2. 3, 15, 15. 17, 1. 16. 20, 24.
 quando. c. 27, 8.
Mediator. Matth. 4, 2. 14, 23.
media verba. Matth. 3, 6. 6, 17. & passim.
mendacium. Ioh. 8, 44.
messis. Ioh. 4, 35.
methodus I. C. Matth. 7, 22. 8, 7. 11, 1. 13, 3.
 16, 21. 19, 1. 26. 26, 1. Marc. 10, 21. 13, 5.
 Luc. 4, 16. Ioh. 4, 7. 6, 44. 8, 12. 32. 11,
 4. 7. 23. 26. 12, 35. 13, 35. 14, 1. 16, 4. 5. 21, 22.
metropoles cepit evangelium. Act. 10, 1. 23, 11.
Michaël, Iud. v. 9. Ap. 12, 7.

Mullius. Ap. 2, 3. 14, 6, 1.
minima curat Deus. Matth. 5, 26. 10, 30.
 12, 36. 23, 23 f.
minister debet orare. Luc. 14, 21. Act. 8, 15.
ministerii necessitas. Act. 9, 6.
miracula. Matth. 4, 23. 8, 3. 16. 32. 9, 24.
 11, 4. 12, 40. 13, 58. 16, 1. 17, 27. Marc. 14, 13.
misericordia. 1 Tim. 1, 2.
missa. Hebr. 10, 12. 13, 15.
missiones. Ap. 14, 8.
modus in agendo. Ioh. 18, 22.
modus, indicativus. &c. Ioh. 5, 39. 10, 16.
 1 Cor. 11, 26. 15, 49. Hebr. 12, 28. Iac. 4,
 13. 1 Ioh. 4, 19. Ap. 10, 9.
moneta verus, Matth. 17, 24. 18, 24. Marc.
 6, 37. Act. 19, 19.
moratus sermo. Præf. § 15.
mors Christi. Ioh. 10, 18. mors fidelium.
 Ioh. 11, 6. mortem violentam quid miti-
 get. Act. 7, 55. status post mortem, Matth.
 7, 22. 14, 2. Luc. 16, 29. Phil. 1, 23.
 1 Petr. 3, 19.
mortui. Ap. 11, 18.
Morus. Ap. 7, 4.
Moses, scriptor Pentateuchi, Marc. 10, 5.
 12, 19.
Mosheimius. Apoc. proœm. n. 3.
mundi duratio. Hebr. 9, 26.
mundities. 1 Tim. 3, 2.
mysteria. Matth. 13, 11. Rom. 11, 25
mythologia. Rom. 1, 25.

Nativitas Christi. Matth. 1, 18.
natura & gratia. Ioh. 15, 4.
neutralitas. Matth. 12, 30.
neutrum genus. Luc. 1, 35.
Newtonus. Ap. 1, 10. 12, 1: thes. 10, obs. 15.
nocturna sanctorum occupatio. Act. 16, 25.
nomen, loco pronominis. Matth. 12, 26.
 Act. 3, 16. Eph. 4, 16.
nominativus. Matth. 12, 36. 2 Cor. 8, 23.
 Eph. 4, 2.
Novum testamentum. Hebr. 8, 13. Vid. Testa-
 mentum.

numerus, i. e. tempora Ap. 13, 18. numeri
 præcisè accipiendi. Ap. 7, 5.
Obsessio. Marc. 9, 18. Act. 8, 7. 16, 17.
obignatio. Eph. 1, 13.
occasione utendum. Act. 2, 14. 8, 30. 21, 39
 24, 14.
œcumenicus. Ap. 13, 1: thesi 7.
oliveti mons. Act. 1, 12.
opera bona. Eph. 2, 10. 1 Tim. 2, 10.
opificium. Act. 18, 3.
opinionum varietas. Matth. 16, 14.
ordo verborum. Matth. 10, 2. 33. 24, 33.
 Marc. 3, 31. 13, 26. Luc. 9, 28. 11, 8. 36.
 12, 22. Ioh. 8, 21. 45. 12, 26. 14, 1. 2. 17,
 16. 20, 6. Act. 1, 7. Rom. 2, 14. 15, 8. Hebr.
 2, 10. 14. 12, 24 fin. Iac. 2, 18. & passim.
osculum sanctum. Rom. 16, 16.
L. Osiander. 1 Petr. 3, 20. I. A. Osiander.
 Ap. 22, 21.
Parabolæ. Matth. 9, 15. 13, 3.
parallela loca non semper postulanda.
 1 Petr. 3, 19.
parentes. Rom. 1, 2.
particularismus Iudaicus. Rom. 9, 6.
pascha passionale. Matth. 26, 18.
passio I. C. Ioh. 10, 17.
Pater. Matth. 6, 4. 9. Ioh. 14, 2. 17, 1. pa-
 trum officium. Eph. 6, 4.
patientia. Luc. 8, 15.
Pauli nomen: Act. 13, 9. apostolatus, c. 26,
 17. ardor, c. 19, 21. character. Gal. 2, 9.
 epistolæ. 2 Petr. 3, 15 f. Sæpe solus ste-
 tit. Act. 17, 16.
pauperum cura. Act. 11, 30.
pax. Rom. 1, 7.
peccatum: Ioh. 16, 9. 1 Ioh. 2, 1. clamans:
 Matth. 2, 16. originale. Matth. 7, 11. 15, 11.
pedilavium. Ioh. 13, 14.
pentecoste. Ioh. 5, 1.
peregrinationes religiosæ. Ioh. 4, 21.
perfectio. Matth. 19, 21.
periodi septem ecclesiæ. Ap. 2, 1, 5, 1.
persecutio. Matth. 5, 10. persecutionum
 auctores. Act. 17, 5. 24, 18.

Petrifimus. pag. 839.
Petrus: Matth. 16, 18. primus apostolo-
 rum, Matth. 10, 2. Marc. 1, 36. Luc. 9,
 32. 22, 31. Act. 1, 13. 8, 14. 23, 11. Gal.
 2, 9. Romæ fuerit ibid. & Ioh. 2, 16.
 Rom. 1, 11.
Pfaffius. Præf. § 9, can. 22. Ap. 13, 1: thesi 7.
 & pag. 969 seq.
phiale. Ap. 5, 1. 16, 1.
piscium genera. Ioh. 21, 11.
planetæ. Iud. v. 13.
pleonasmus sublatus, Matth. 6, 26. Phil. 1, 23.
pœnitentia. Act. 11, 18.
Polycrates. Ap. 2, 1.
polygamia. 1 Cor. 7, 2. 1 Tim. 3, 2.
præceptum novum. Ioh. 13, 34.
præscientia divina. Act. 15, 18.
preces I. C. Matth. 14, 23. Luc. 3, 21. mi-
 nistrorum. Luc. 11, 1. 14, 21. fidelium &c.
 Matth. 6, 7. 7, 7. 8, 3. 9, 38. 21, 13. Marc.
 8, 6. 11, 25. Luc. 11, 5. Ioh. 12, 45. Act. 9, 11.
Pregizerus. 2 Tim. 4, 10.
Prideaux. Act. 7, 43.
Primasius. Ap. 21, 17.
privata pastorum cura. Act. 20, 20. 31.
profectus in bono: 1 Tim. 4, 15. in malo.
 2 Tim. 2, 16.
promissio maxima. Luc. 12, 37.
propheta, Christus. Act. 3, 22.
propriorum nominum mysteria. Hebr. 7, 2.
prosclyti. Act. 6, 5.
protopopæia. Gal. 3, 15.
providentia divina. Matth. 6, 26. 10, 29.
Psalmi: Act. 13, 33. eorum auctoritas.
 Hebr. 7, 21. 10, 8.
punctum temporis beatum. Matth. 4, 20.
purgatorium. Rom. 8, 10. 1 Cor. 10, 13.
Quadraginta dies &c. Matth. 4, 2. Act. 7, 6.
quæstiones. Act. 18, 15.
Reformatio. Ap. 12, 6.
regeneratio. Ioh. 3, 3.
regnum cælorum. Matth. 3, 2. 4, 17. Dei:
 Act. 1, 2. Christi. p. 909 f.

<p><i>Reinbardus.</i> Ap. 12, 6. <i>religio christiana.</i> Vide, <i>Deus, Iesus, Scriptura, veritas.</i> <i>reliquiae.</i> Matth. 9, 20. <i>renovatio.</i> Eph. 4, 24. <i>reservata divina.</i> Act. 1, 7. Rom. 12, 19. Iud. v. 9. <i>resurrectio Christi.</i> Act. 1, 22. 17, 31. resurrectio mortuorum. Matth. 22, 23. Luc. 14, 14. Act. 26, 7. 1 Cor. 15, 12. <i>Rhenferdus.</i> Ap. 1, 4. <i>Riegerus.</i> p. 969.</p> <p><i>Roma, undedicta.</i> Ap. 18, 10. quando condita. Ap. 17, 10. distincta a papa. Ap. 13, 1: thes. 10, obs. 15. <i>Sabbatum.</i> Matth. 12, 15, 24, 20. Marc. 2, 28. Col. 2, 16. <i>sacerdotium I. C.</i> Hebr. 2, 17. <i>sacramenta.</i> 1 Cor. 11, 26. <i>sadducei.</i> Matth. 16, 1. 22, 23. <i>salvari.</i> Act. 2, 40. <i>salutatio.</i> Luc. 1, 40 <i>sanctitas: gloria.</i> Act. 3, 14. Hebr. 2, 10. <i>Sanctus.</i> Rom. 1, 4. Sanctus, Sanctus, Sanctus. Ap. 4, 8 sancti: Matth. 23, 29. 27, 52 sanctificati Act. 20, 32. <i>sanguis I. C.</i> p. 967 seqq. <i>scandalum.</i> Matth. 13, 41. 17, 27. 18, 6 ff. <i>Schattgenius.</i> pag. 893. <i>schola I. C.</i> Matth. 8, 23</p> <p><i>scripturae sacrae encomium.</i> Praef. § 1 & 27. Rom. 1, 2. 1 Tim. 4, 15. auctoritas. Matth. 4, 4. 24, 6. 26, 13. efficacia Act. 8, 28. integritas. Matth. 5, 18. verecundia. Act. 2, 30. veritas. Matth. 7, 11. Ioh. 10, 35. 12, 38. 14, 26. Act. 2, 29. 39. utilitas. Ioh. 21, 23. 25. 2 Tim. 3, 16. silentium. Rom. 4, 6. Hebr. 1, 5. 5, 6. sapienter a Domino citata. Matth. 4, 4. 9, 13. nil frustra dicit. Iac. 4, 5. ad nos se demittit. Ioh. 3, 12. 11, 11. Rom. 6, 19. nemini non legenda. Phil. 1, 1. Col. 4, 17. Hebr. 13, 24. Scripturae N. T. initia. Act. 15, 20. 1 Thess. 5, 27.</p>	<p><i>Seiz.</i> Ap. 11, 2. 13, 1: thesi 10, obs. 29. <i>semestre.</i> Ap. 13, 18: § 10. <i>semiduplex oratio.</i> Praef. § 24. Matth. 7, 21. 13, 49. Marc. 1, 4. 14, 8. 16, 16. Ioh. 5, 21. 24. 8, 38. 10, 25. 14, 10. 17, 26. Act. 7, 16. Rom. 2, 8. 10. Gal. 4, 25. Hebr. 12, 20. 1 Ioh. 1, 7. 2, 10. Ap. 14, 10. <i>separatio.</i> Act. 19, 9. Iud. v. 19. <i>septem.</i> Matth. 12, 45. Act. 19, 14. septenarius in rebus, Ap. 5, 1. dividitur in quatuor & tria, Ap. 16, 1. in temporibus. Ap. 13, 18. (§ 9.) & cap. 20, 4. <i>septuaginta int.</i> Vid. <i>Versio Graeca V. T.</i> <i>sepultura Christi.</i> 1 Petr. 3, 18. <i>servorum officium.</i> Eph. 6, 5. <i>sessio Christi ad dexteram Dei.</i> Hebr. 10, 12. <i>sigilla.</i> Ap. 5, 1. 12, 6, 1. 9. <i>signum.</i> Matth. 24, 30. signa temporum, Matth. 16, 3. <i>Simonia.</i> Act. 8, 18 <i>simplicitas,</i> Matth. 5, 22. <i>omnia.</i> Matth. 1, 20. Act. 16, 9. <i>sors.</i> Act. 1, 23. 26. <i>speculator.</i> Marc. 6, 27. <i>spes.</i> Rom. 8, 24. <i>Spinoza.</i> Ioh. 11, 4. <i>Spiritus sanctus.</i> Act. 5, 4. 10, 38. peccatum & blasphemia in eum. Matth. 12, 31. <i>stare, orantium.</i> Marc. 11, 25. <i>Suidas.</i> Eph. 4, 19. <i>supralapsarii.</i> 1 Petr. 4, 19. <i>Surenhusius.</i> Hebr. 8, 9.</p> <p><i>Talio.</i> Matth. 5, 38. 7, 2. 10, 33. Act. 28, 4. <i>tempus praeteritum, praesenti incluso.</i> Rom. 3, 23. <i>tentatio.</i> Matth. 4, 1. Hebr. 4, 15. <i>Tertullianus.</i> Matth. 22, 40. <i>Testamentum novum.</i> pag. 1. filius. Praef. § 14. admiranda in eo allegatio V. T. Rom. 1, 17. N. T. autographa. Act. 19, 19. differentia librorum historicorum & epistolarum. Matth. 27, 50. elegantia realis. Matth. 16, 13. Ioh. 1, 1. 12, 17. In <i>synopsi</i> exhibentur libri N. T. & quidem</p> <table border="0" style="width: 100%; margin-top: 10px;"> <tbody> <tr> <td style="width: 80%;">Matthaeus</td> <td style="text-align: right;">pag. 3</td> </tr> <tr> <td>Marcus</td> <td style="text-align: right;">163</td> </tr> <tr> <td>Lucas</td> <td style="text-align: right;">200</td> </tr> <tr> <td>Iohannes</td> <td style="text-align: right;">291</td> </tr> <tr> <td>Acta apostolorum</td> <td style="text-align: right;">410</td> </tr> <tr> <td>Epist. ad Rom.</td> <td style="text-align: right;">536</td> </tr> <tr> <td style="padding-left: 20px;">I. ad Cor.</td> <td style="text-align: right;">620</td> </tr> <tr> <td style="padding-left: 20px;">II. ad Cor.</td> <td style="text-align: right;">694</td> </tr> <tr> <td style="padding-left: 40px;">ad Gal.</td> <td style="text-align: right;">738</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: right;">ad</td> </tr> </tbody> </table>	Matthaeus	pag. 3	Marcus	163	Lucas	200	Iohannes	291	Acta apostolorum	410	Epist. ad Rom.	536	I. ad Cor.	620	II. ad Cor.	694	ad Gal.	738		ad
Matthaeus	pag. 3																				
Marcus	163																				
Lucas	200																				
Iohannes	291																				
Acta apostolorum	410																				
Epist. ad Rom.	536																				
I. ad Cor.	620																				
II. ad Cor.	694																				
ad Gal.	738																				
	ad																				

ad Eph. ad Philipp. ad Col. I ad Theff. II ad Theff. I ad Tim. II ad Tim. ad Titum ad Philem. ad Hebr. Ep. Iacobi I Petri II Petri I Ioh. II Ioh. III Ioh. Iudæ Apocalypsis <i>Theologia est practica.</i> <i>timor</i> hominum. <i>Timotheus.</i> <i>traditiones</i> Matth. 15, 3, 5. Ioh. 16, 12, 21, 23. I Cor. 11, 2. 2 Theff. 3, 15. Col. 2, 23. <i>triduum</i> mortis Christi. Matth. 12, 40. <i>Trinitas.</i> Matth. 3, 16 f. 28, 19. Luc. 1, 14. 4, 18. Ioh. 3, 11. 4, 23, 5, 32. Rom. 8, 9. 9, 4. Eph. 3, 6. Hebr. 1, 1, 6, 4. 10, 29. I Petr. 1, 2. I Ioh. 5, 7 f. <i>tube.</i> <i>Va.</i> <i>valedictio.</i> <i>Vaticanus</i> cod. Præf. § 8: mon. 11. <i>veneficium.</i> <i>verbi</i> divini efficacia. Matth. 7, 29. Act. 18, 5. <i>veritas</i> religionis christianæ. Ioh. 1, 47. 7, 17 f. 8, 29. 11, 4. 13, 19. Act. proœm. & cap. 5, 41. 9, 5. 16. 16. 21, 28. 17, 11. 22. 18, 15. 19. 12. 17 seqq.	767 793 815 825 835 846 869 881 889 892 980 1002 1027 1061 1068 1071 1072 1081 Hebr. 6, 1. Matth. 10, 28. 14, 9. Ap. 2, 1. I Cor. Matth. 12, 40. Luc. 1, 14. 4, 18. Rom. 8, 9. 9, 4. Ioh. 5, 7 f. Ap. 5, 1. 7, 12. 8, 2. Matth. 11, 21. Act. 20, 25 f. Gal. 5, 20. Matth. 7, 29. Act. 18, 5. Ioh. 1, 47. 7, 17 f. 8, 29. 11, 4. 13, 19. Act. proœm. & cap. 5, 41. 9, 5. 16. 16. 21, 28. 17, 11. 22. 18, 15. 19. 12. 17 seqq.	20, 19. 37. 24, 25. 26, 26. I Cor. 14, 25. Hebr. 2, 3 f. 4, 13. Theoph. a <i>Veritate</i> . Præf. § 8. <i>Versiones</i> : Græca V. T. Matth. 1, 1. 2, 6. 4, 1. 9, 13. 27, 52. Luc. 4, 19. Ioh. 8, 58. 19, 37. Act. 7, 14. 15, 17. Rom. 9, 29. 11, 3. I Cor. 3, 19. Hebr. 1, 6. 8, 9. 11, 21. 12, 15. Ap. 18, 13. N. T. Anglica ve- tus. Marc. 4, 35. Armenica. Ap. 5, 14. Gothica. Luc. 9, 43. Latina, Vulgata. Matth. 5, 13. Ioh. 19, 21. Ap. 1, 11. 13, 18. 14, 18. & passim: Syriaca. Ap. 11, 1. <i>Versiones quomodo tractandæ.</i> Hebr. 12, 6. <i>vigilia.</i> Matth. 14, 25. <i>visitatio</i> ecclesiastica, Act. 15, 36. <i>vita</i> æterna. Ioh. 3, 15. <i>Viringa.</i> Ap. 11, 15. 12, 5. 13, 1. (thesi 7.) 17, 8. <i>vivificatio</i> Christi. I Petr. 3, 18. <i>unctio</i> , I Ioh. 2, 20. unctio extrema. Marc. 6, 13. <i>unio</i> mystica. I Cor. 6, 17. Eph. 5, 30. <i>vocatio</i> , Eph. 4, 1. seria. Luc. 14, 21. vocatio mini- strorum evangelii. Act. 13, 2. <i>vocativus.</i> Luc. 2, 28. <i>voluntas</i> hominis frangitur. Matth. 8, 19. 21. <i>votum.</i> Act. 18, 18. <i>Vsserius.</i> Ap. 12, 13. <i>Walebius</i> . Præf. § 18. <i>Wesfius.</i> Ioh. 10, 3. <i>Wesmannus.</i> p. 297. <i>Whitby</i> . Præf. § 9. <i>Wineklerus.</i> Ap. 12, 3. 20, 3. <i>Wolfius</i> . Iac. 3, 6. Ap. proœm. n. 4. & passim. <i>Wollus</i> . Præf. § 11. <i>Zanchius.</i> Ap. 17, 11. <i>Zellerus.</i> Hebr. 9, 13. <i>Zeltnerus.</i> Ap. 11, 17. 14, 6. 20, 2. <i>Zelus</i> . Matth. 13, 29. zelus falsus. Act. 17, 6. <i>Zulichov.</i> Biblia. Præf. § 8. mon. 20.
--	---	--

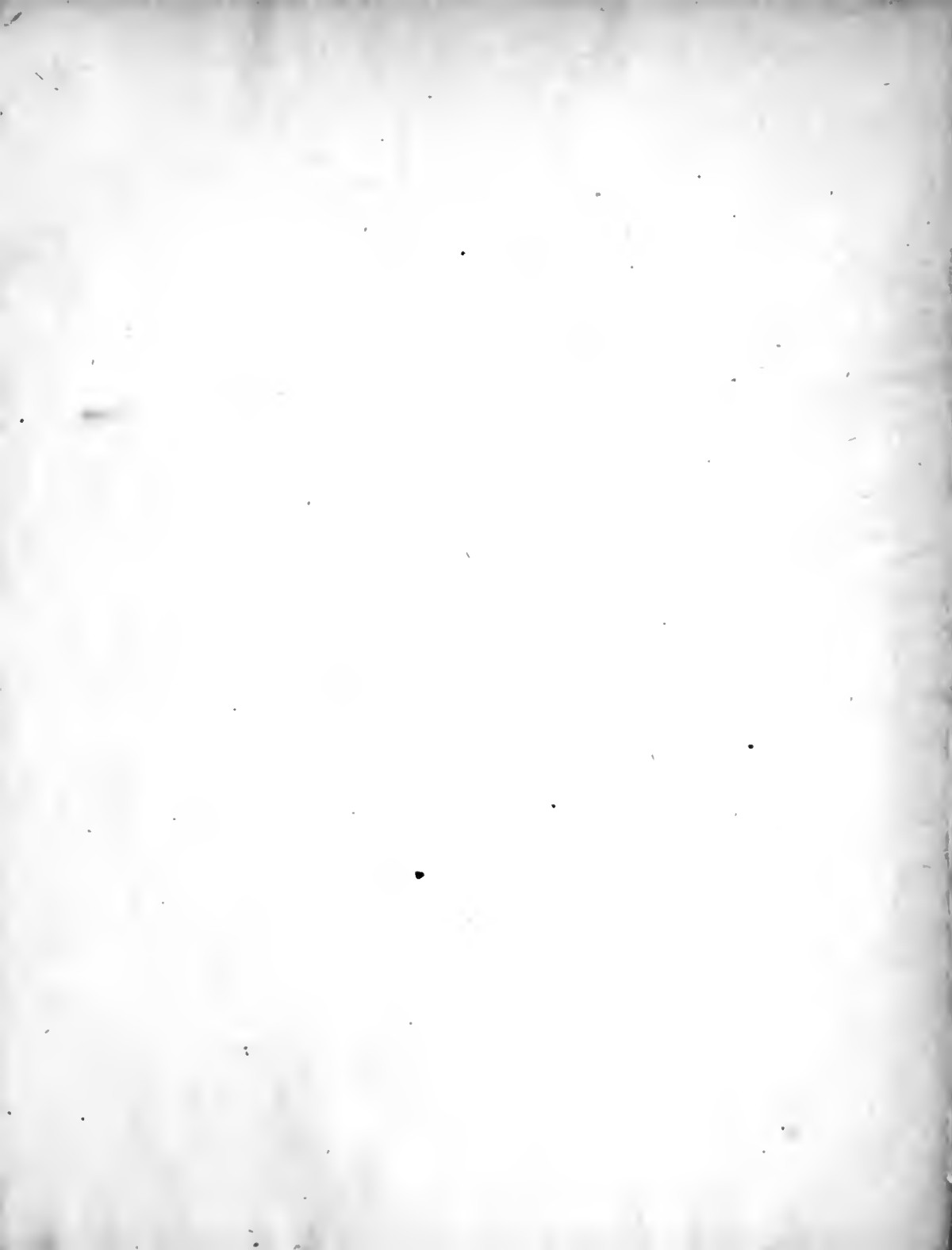
C O R R I G E N D A.

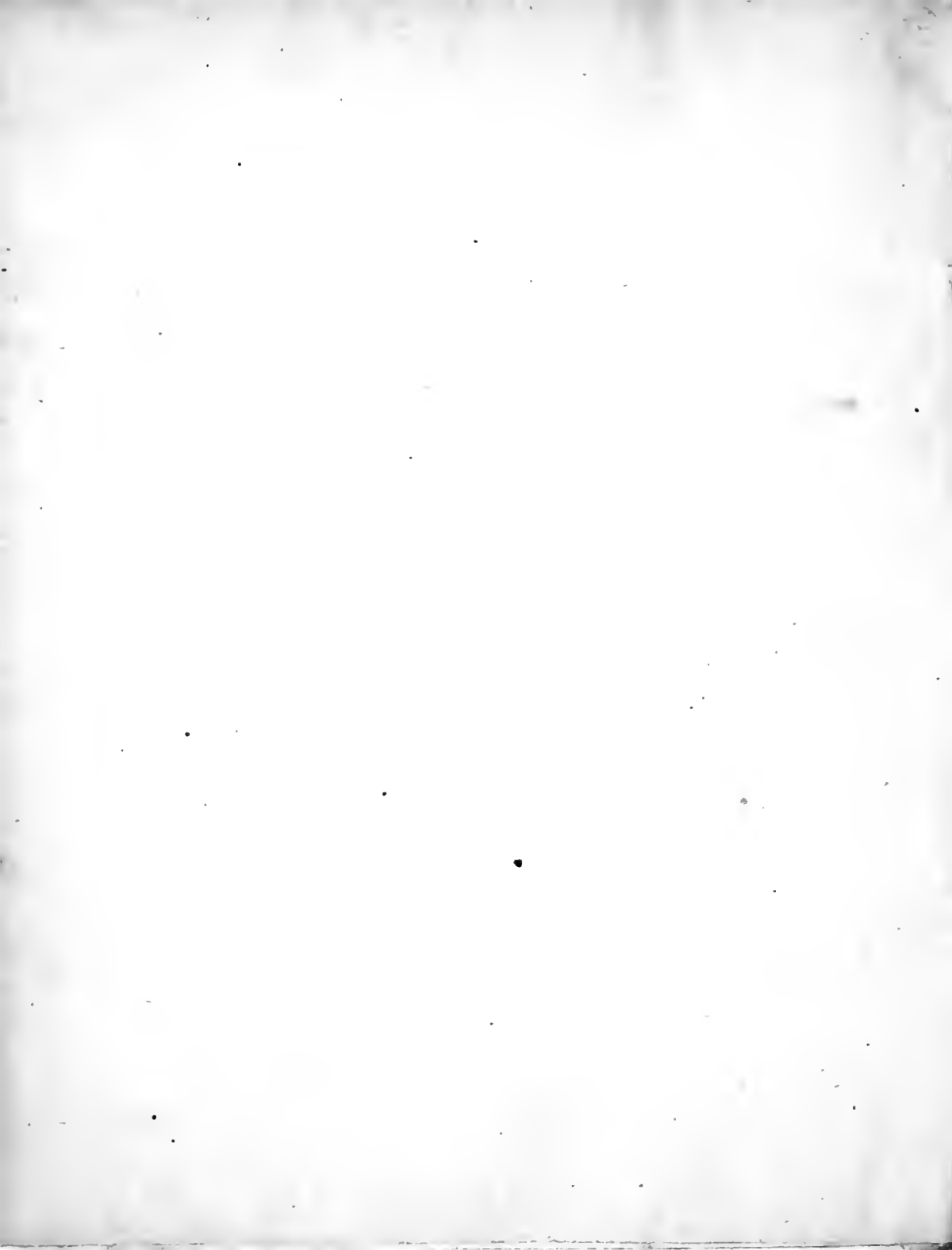
b innuit *alteram* paginæ columnam: *r* lineam *retro* a fine paginæ numerandam.

Pag. 13 b lin. 16. <i>augustius</i> 14 b 15. <i>tesaradecadas</i> 17 b 5. <i>sonnium</i> 26. 9. <i>Hebræum</i> x 30 b. r. 6. ex) & 106 b. r. 8. hæres 136 b. lin. ult. impleri &c.) in even- tu Ezram & Nehemiam com- plectuntur: 155 & alibi, r) r̄ 193. 8. 17) 7	194 b. 3. <i>præmittunt</i> 208 b. r. 11. Act.) At 278. 22. Ap. XV. 4. 365. 24. hebdomade 422 b. lin. ult. cum) <i>cum</i> 547 b. r. 5. Sic, 632 b. r. 13. admonerent 857 b. 16. Congruit 919. r. 6. etiam,) etiam 981 11. c.V. i i) Dele, si videtur. 994. 8. Dat,) Dativus notat
--	--

Cetera Lectoris dexteritati committuntur.

d

